

SŁOWNIK POLSZCZYŃNY XVI WIEKU

SŁOWNIK POLSZCZYZNY XVI WIEKU

Redaktor naczelny:
KRZYSZTOF MROWCEWICZ

Zastępca redaktora naczelnego:
PATRYCJA POTONIEC

Komitet Redakcyjny:
JERZY BARTMIŃSKI, TERESA DOBRZYŃSKA,
STANISŁAW DUBISZ, ELŻBIETA JANUS, MARIA KARPLUK,
PATRYCJA POTONIEC, ZYGMUNT SALONI,
ELŻBIETA SARNOWSKA-TEMERIUŠZ

Pamięci:

MARII RENATY MAYENOWEJ
inicjatorce powstania *Słownika polszczyzny XVI wieku*
redaktora naczelnego (t. I – XXXIV)

FRANCISZKA PEŁOWSKIEGO
sekretarza redakcji (t. I – IV)
zastępcy redaktora naczelnego (t. V – XXXIV)
redaktora prowadzącego (t. XXIII – XXXIV)

Praca naukowa finansowana ze środków budżetowych na naukę w latach 2005-2007 jako projekt badawczy
Publikacja finansowana w ramach programu Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego pod nazwą
„Narodowy Program Rozwoju Humanistyki” w latach 2013-2017

NARODOWY PROGRAM
ROZWOJU HUMANISTYKI

P O L S K A A K A D E M I A N A U K
I N S T Y T U T B A D A Ń L I T E R A C K I C H

SŁOWNIK POLSZCZYŹNY XVI WIEKU

TOM XXXVII

ROZUM – RŹYSKO

Redaktorzy tomu:

KRYSTYNA WILCZEWSKA, LUCYNA WORONCZAKOWA,
ALEKSANDRA ĆWIKLIŃSKA, ANETTA LUTO-KAMIŃSKA, ANNA NATH-DOKURNO

Hasła opracowali:

Jadwiga Bugajska-Rutyna (JR), Marta Cegielska (MC), Zofia Chyla-Belkot (ZCh),
Ewa Cybulska-Bohuszewicz (ECB), Aleksandra Ćwiklińska (AĆ), Danuta Dziadowicz-Jezioro (DDJ),
Anetta Luto-Kamińska (ALKa), Anna Nath-Dokurno (AN), Małgorzata Nobis (MN), Krzysztof Opaliński (KO),
Maria Popielarska (MP), Patrycja Potoniec (PP), Roman Spandowski (RS), Krystyna Wilczewska (KW),
Lucyna Wilczewska (LWil), Lucyna Woronczakowa (LW)

Doradcy naukowci:

ANDRZEJ DZIĘCZKOWSKI – botanika, zoologia i medycyna
ANNA NATH-DOKURNO, TERESA SZOSTEK – łacina
ALEKSANDER ZAJDA – prawo
ks. STANISŁAW ADAMIAK – teologia

Portal internetowy:
<http://spxvi.edu.pl>

Skład i łamanie:

Krzysztof Opaliński oraz Zespoły Pracowni Słownika Polszczyzny XVI w. w Toruniu i Wrocławiu
Instytutu Badań Literackich Polskiej Akademii Nauk w Warszawie

Druk i oprawa: Drukarnia „Oprawa” Sp. z o.o.
ul. Dowborczyków 17, 90-019 Łódź

© *Copyright by Instytut Badań Literackich PAN, Warszawa 2016*
Printed in Poland

ISBN 83-04-00477-1 całość
ISBN 978-83-65573-90-2

WYKAZ HASEŁ XXXVII TOMU SŁOWNIKA

(ROZUM – RŻYSKO)

hasło	frekwencja	hasło	frekwencja	hasło	frekwencja
ROZUM	3389	[ROZWICHRZYĆ]		[ROZWŁOCZYĆ]	
ROZUMEK	42	ROZWICIE	1	ROZWŁOCZYĆ SIĘ	1
ROZUMIAN	284	ROZWIC	5	ROZWŁOKA	1
ROZUMIEĆ	4664	[ROZWIC SIĘ]		ROZWOD	69
ROZUMIEĆ SIĘ	574	ROZWIEDZIENIE	2	[ROZWODKI]	
ROZUMIEJĄCY	18	ROZWIEDZIONY	6	ROZWODNIAC	2
ROZUMIENIE	268	ROZWIEJĄCY SIĘ	1	[ROZWODNIAĆ SIĘ]	
ROZUMNIE	37	ROZWIELCZYĆ	1	ROZWODNIC	1
ROZUMNOŚĆ	3	[ROZWIELICZYĆ SIĘ]		[ROZWODNIC SIĘ]	
ROZUMNY	231	ROZWIELMOŻYĆ	4	[ROZWODNIENIE]	
ROZUMOW	1	ROZWIELMOŻYĆ SIĘ	3	ROZWODNIONY	3
ROZUMOWAĆ	2	ROZWIENTON	1	ROZWODNY	7
ROZUMY	1	ROZWIERAĆ	1	ROZWODOWY	1
[ROZUZDANY]		ROZWIERAĆ SIĘ	1	[ROZWODZAĆ]	
[ROZUZDAWAĆ]		ROZWIERCIEĆ	4	[ROZWODZENIE SIĘ]	
ROZWADZAĆ	8	ROZWIESIĆ	2	ROZWODZIĆ	90
ROZWADZANIE	1	[ROZWIESIĆ SIĘ]		ROZWODZIĆ SIĘ	13
[ROZWADZCA]		ROZWIESZAĆ	2	ROZWODZINY	1
ROZWADZIĆ	14	[ROZWIESZANY]		ROZWOJCA	1
ROZWAGA	1	[ROZWIESZAWAĆ]		[ROZWOJOWAĆ]	
ROZWALAĆ	22	ROZWIESZCZAĆ	1	ROZWOŁAĆ	6
ROZWALAĆ SIĘ	1	ROZWIESZONY	2	[ROZWOŁAĆ SIĘ]	
ROZWALANIE	2	ROZWIEŚĆ	56	ROZWOŁANIE	1
[ROZWALCA]		ROZWIEŚĆ SIĘ	38	ROZWOŁANY	1
ROZWALENIE	1	ROZWIEWAĆ	4	ROZWOŁOWAĆ	1
ROZWALIĆ	36	[ROZWIEWAJĄCY]		ROZWOŁYWAĆ	1
ROZWALIĆ SIĘ	5	[ROZWIEWAN]		ROZWORA	1
ROZWALINY	4	[ROZWIEZIENIE]		ROZWOZIĆ	1
ROZWALONY	20	[ROZWIEZIONY]		ROZWOZIĆ SIĘ	1
ROZWARCIE	1	[ROZWIEŹĆ]		[ROZYNA]	
ROZWARZENIE	1	[ROZWIEŹĆ SIĘ]		ROZYNEK	67
ROZWARZON	1	ROZWIĘZAĆ	203	[ROZYNKOWY]	
ROZWARZYĆ	4	ROZWIĘZAĆ SIĘ	20	ROZZIELENIĆ SIĘ	1
ROZWAŚNIENIE	1	ROZWIĘZNAĆ	1	[ROZZIELENIEC SIĘ]	
ROZWAŻACZ	1	ROZWIĘZOWAĆ	101	ROZZIEWAĆ	1
ROZWAŻAĆ	169	ROZWIĘZOWAĆ SIĘ	1	ROZZUCIE	1
ROZWAŻAJĄCY	2	ROZWIĘZOWAN	1	ROZZUĆ	1
ROZWAŻANIE	20	ROZWIĘZOWANIE	19	[ROZZUTY]	
ROZWAŻANY	2	ROZWIĘZUJĄCY	5	ROZZUWACZ	1
1. ROZWAŻENIE	24	ROZWIJAĆ	7	ROZZUWAĆ	2
ROZWAŻNIE	11	[ROZWIJAĆ SIĘ]		ROZZUWAĆ SIĘ	1
ROZWAŻNOŚĆ	1	[ROZWIKŁAĆ]		ROZZALIĆ SIĘ	16
ROZWAŻNY	58	ROZWIKŁAN	1	ROZZALONY	3
ROZWAŻONY	12	ROZWILŻAĆ	1	[ROZZAŁOWAĆ]	
ROZWAŻYĆ	81	ROZWINAĆ	8	ROZZAŁOWAĆ SIĘ	9
[ROZWAŻYWAC]		ROZWINAĆ SIĘ	5	ROZZARZAĆ	5
ROZWESELAĆ	13	ROZWINIONY	2	ROZZARZAĆ SIĘ	1
ROZWESELAĆ SIĘ	3	ROZWIONAĆ	3	[ROZZARZANIE]	
ROZWESELENIE	7	ROZWIONAĆ SIĘ	1	ROZZARZENIE	4
ROZWESELIĆ	24	ROZWITY	3	ROZZARZONY	1
ROZWESELIĆ SIĘ	64	ROZWLEC	2	ROZZARZYĆ	2
ROZWESELONY	3	ROZWLEC SIĘ	5	ROZZARZYĆ SIĘ	7
ROZWIAC	11	[ROZWLECZENIE]		ROZZARZYSTY	1
ROZWIAC SIĘ	2	ROZWLECZON	1	ROZZADAĆ SIĘ	1
1. ROZWIĄZANIE	67	ROZWLEKŁY	12	ROZZEC	1
ROZWIĄZANY	115	[ROZWŁACZAĆ]		ROZZEGAC	2

VI

hasło	frekwencja	hasło	frekwencja	hasło	frekwencja
ROŻZEGAĆ SIĘ	1	[RUCHOMNY]		RUMIENNY	3
[ROŻZEGNAĆ]		RUCHOMOŚĆ	1	RUMINOWAĆ	1
[ROŻZEGNAĆ SIĘ]		RUCHOMY	57	RUMNOWY	13
[ROŻZEGNANIE]		RUCHOWNY	1	RUMOR	4
[ROŻZENIAĆ]		RUCIANY	57	1. RUMOWAĆ	3
[ROŻŻEŻONY]		[RUCZAJ]		2. [RUMOWAĆ]	
ROŻŻUWANIE	1	RUDA	34	RUMOWAĆ SIĘ	2
[ROŻŻYWIAĆ SIĘ]		RUDAWY	4	RUMOWANIE	3
ROŻA	242	RUDEL	14	[RUMOWY]	
ROŻANIEC	2	[RUDELNIK]		RUMRYCHT	1
ROŻANOREKI	1	[RUDŁOWAĆ]		RUNAĆ	1
ROŻANY	384	RUDMISTRZ	1	RUNAĆ SIĘ	3
[ROŻAŃCOWY]		[RUDNICA]		[RUNKA]	
ROŻDŻANY	2	RUDNIK	2	RUNO	38
ROŻDŻE	7	[RUDNIKOW]		RUP	10
ROŻDŻECZKA	1	[RUDNY]		[RUPIECI]	
[ROŻDŻENIEC]		RUDOWATY	3	[RUPIEĆ]	
[ROŻDŻEWIE]		[RUDY]		[RUPTURA]	
ROŻDŻKA	100	RUFA	4	RURA	45
[ROŻDŻYSTY]		RUFIAN	7	RURAK	1
ROŻECZEK	1	RUFIJANEK	2	RURANT	1
ROŻEK	35	[RUFIJANKA]		[RURHAUZ]	
ROŻEN	61	RUFIJĄSKI	2	RURKA	23
ROŻENEK	16	RUG	2	RURKOWATY	1
ROŻKOW	1	[RUGOWAĆ]		[RURKOWY]	
[ROŻKOWATY]		RUGOWAĆ SIĘ	3	RURMISTRZ	3
[ROŻNE]		[RUGOWANIE]		[RURMISTRZOWSKI]	
[ROŻNICZEK]		[RUGOWY]		[RURMUZ]	
1. [ROŻNIK]		RUINA	6	[RURNIK]	
[ROŻNOWATY]		1. RUKA	3	RURNY	2
ROŻNOWY	1	[RUKIEW]		RUSAK	1
[ROŻOKWITNY]		RUKOPISANIE	1	RUSAWY	1
ROŻYCZKA	10	1. RUM	44	1. RUSKI	858
ROŻYCZKOWY	1	2. RUM	2	2. RUSKI	1
ROŻYNIEC	1	3. [RUM]		[RUSO]	
[ROŻYNOWY]		RUMACYJA	2	[RUSOWŁOSY]	
RTĘĆ	13	[RUMEL]		RUSY	2
[RUB]		RUMIANO	3	RUSYJAN	1
1. [RUBEL]		RUMIANOBRUNATNY	1	RUSZ	4
RUBIEŻ	1	[RUMIANOCZARNY]		RUSZAĆ	192
RUBIN	22	RUMIANOJASNY	1	RUSZAĆ SIĘ	97
[RUBINECZEK]		RUMIANOKRWAWY	1	RUSZAJĄCY	19
RUBINEK	2	RUMIANOŚĆ	17	RUSZAJĄCY SIĘ	1
RUBINOWY	28	[RUMIANOŚLICZNY]		RUSZANIE	39
[RUBL]		RUMIANY	75	RUSZANY	7
[RUBRYCELLISTA]		RUMIEN	51	[RUSZEK]	
RUBRYKA	13	RUMIENEK	11	RUSZENIE	207
1. RUCH	1	[RUMIENIĄCY]		[RUSZKA]	
RUCHA	6	RUMIENIĆ	4	1. RUSZNICA	114
RUCHAĆ	22	RUMIENIĆ SIĘ	2	2. [RUSZNICA]	
RUCHAĆ SIĘ	18	RUMIENIDŁO	1	RUSZNICY	1
RUCHAJĄCY	10	[RUMIENIE]		RUSZNICZKA	3
RUCHAJĄCY SIĘ	7	1. RUMIENIEC	1	RUSZNICZNY	17
RUCHANIE	20	RUMIENIEĆ	2	[RUSZOCZARNY]	
[RUCHANY]		[RUMIENIEĆ SIĘ]		RUSZONY	70
RUCHLIWY	1	[RUMIENIENIE]		[RUSZTAK]	
[RUCHNIE]		[RUMIENIUCHNO]		RUSZYĆ	467
RUCHNO	1	RUMIENIUCHNY	1	RUSZYĆ SIĘ	379
RUCHO	10	RUMIENKOWY	45	[RUSZYSTY]	
RUCHOMIE	1	RUMIENNOŚĆ	3	RUTA	195

hasło	frekwencja	hasło	frekwencja	hasło	frekwencja
[RUTEWKA]		RYCHTARZ	2	[RYNIERZ]	
RUTKA	7	[RYCHTIG]		1. RYNKA	33
RWAĆ	59	RYCHTOWAĆ	1	2. RYNKA	1
RWAĆ SIĘ	27	[RYCHTOWANIE]		[RYNKOWY]	
RWANIE	2	[RYCHTOWANY]		RYNNA	45
RWANY	2	RYCHTOWNY	1	RYNOCEFAL	3
RYBA	1053	RYCIE	4	[RYNOCER]	
[RYBACKI]		RYCINA	3	[RYNOCERON]	
[RYBACTWO]		[RYCIZNA]		[RYNOCERONTOWY]	
RYBACZKA	1	RYCWEREK	4	RYNOCEROS	2
RYBAK	7	RYCZART	6	[RYNOCEROTOWY]	
RYBALDYJA	1	RYCZARTOWY	1	[RYNOCEROWY]	
RYBAŁT	2	RYCZĄCY	31	RYNSZTOK	13
RYBECZKA	4	RYCZEĆ	82	RYNTA	30
RYBI	54	RYCZENIE	4	RYSA	4
[RYBIĄTKO]		RYĆ	31	RYSI	21
RYBICTWO	1	RYDL	33	[RYSIA]	
RYBIĆ	4	RYDLIK	4	RYSIOWY	2
[RYBIĆ SIĘ]		[RYDLISKO]		RYSOWAĆ	4
RYBIENIE	4	RYDWAN	14	RYSOWAĆ SIĘ	3
[RYBIE]		RYDWANIK	2	RYSOWANIE	2
RYBITW	142	RYDZ	5	[RYSOWANY]	
[RYBITWA]		RYDZAWY	1	[RYSTKOWY]	
RYBITWI	8	[RYDZOWATY]		RYSZAWIEĆ	1
RYBITWIA	1	RYDZY	17	RYSZAWO	1
[RYBITWIANKA]		RYDZYK	3	RYSZAWY	7
[RYBITWIK]		RYGA	1	[RYSZCYRKIEL]	
RYBITWINI	1	RYGIEL	15	[RYSZTABY]	
RYBITWKA	1	[RYGOWANIE]		RYSZTUNEK	43
RYBITWOW	4	RYJNY	1	RYŚ	30
RYBITWSKI	2	1. RYK	29	RYŚCISTY	1
RYBKA	67	2. [RYK]		RYTLE	2
RYBNICZEK	1	RYKAĆ	2	RYTM	17
RYBNIK	8	[RYKANIE]		[RYTMISTA]	
RYBNY	39	[RYKLICA]		[RYTMNIK]	
RYBOGONY	1	RYKNAĆ	6	[RYTODZIAŁ]	
RYBOJED	1	[RYKONIA]		[RYTUS]	
RYBOŁOW	4	[RYLEC]		[RYTWIN]	
RYBOŁOWIENIE	1	1. RYM	163	RYTY	43
RYBOŁOWSTWO	2	RYMA	72	RYWADLNIK	2
RYCERKA	2	[RYMARKA]		[RYWOCINA]	
1. RYCERSKI	769	1. RYMARZ	10	RYWUŁA	2
RYCERSKIE	1	2. [RYMARZ]		[RYZ]	
[RYCERSKO]		[RYMARZOWA]		[RYZA]	
RYCERSTWO	594	[RYMISTY]		RYŻ	26
RYCERZ	801	1. [RYMNY]		RYŻOWY	3
RYCERZOW	7	RYMOWAĆ	4	RZ	18
RYCERZOWA	3	RYMOWAĆ SIĘ	16	RZAĆ	23
RYCERZOWAĆ	1	RYMOWANIE	3	RZADKI	207
RYCERZOWNA	1	RYMOWNICA	1	RZADKO	270
[RYCHELEK]		RYMOWNIE	4	[RZADKOKRAJNY]	
RYCHERYSTA	2	RYMOWNIK	2	RZADKOŚĆ	9
[RYCHLICA]		RYMOWNY	7	RZADKOWŁOSNY	1
RYCHLUCHNO	1	RYMUJĄCY	1	[RZADZIUCHNY]	
[RYCHLUCHNY]		RYMUJĄCY SIĘ	3	RZANIE	5
RYCHŁO	1986	[RYNECZEK]		RZAZ	1
RYCHŁOŚĆ	5	RYNECZKA	2	[RZAZACZKA]	
[RYCHŁOZMARŁY]		RYNEK	206	[RZĄCY]	
RYCHŁY	281	[RYNGMACHERSKI]		RZĄD	911
[RYCHT]		RYNIENKA	1	RZĄDEK	1

VIII

hasło	frekwencja	hasło	frekwencja	hasło	frekwencja
RZĄDNIE	142	RZEMIANY	1	[RZEŹNICA]	
RZĄDNOŚĆ	2	RZEMIENIE	1	[RZEŹNICKI]	
RZĄDNY	154	RZEMIENISTY	1	RZEŹNICZKA	9
[RZĄDOWY]		RZEMIENNY	9	RZEŹNICZY	12
[RZĄDZA]		RZEMIEŃ	39	RZEŹNIK	52
RZĄDZAĆ	1	RZEMIEŚLNICKI	1	[RZEŹNISTWO]	
RZĄDZĄCY	8	RZEMIEŚLNY	1	RZEŹNO	1
RZĄDZĄCY SIĘ	1	RZEMIEŚNICZEK	2	[RZEŹNOŚĆ]	
RZĄDZENIE	162	RZEMIEŚNICZKA	4	RZEŹNY	4
RZĄDZENIE SIĘ	1	RZEMIEŚNICZY	19	RZEŹWI	8
RZĄDZIĆ	888	RZEMIEŚNIK	293	RZEŹWIE	4
RZĄDZIĆ SIĘ	146	RZEMIEŚNIKOW	2	[RZEŹWIO]	
RZĄDZIELNY	1	RZEMIĘSŁO	394	RZEŹWO	2
RZĄDZONY	71	RZEMYCZEK	7	RZEŹWOŚĆ	1
RZĄDŹCA	48	RZEMYK	24	[RZEŻANEK]	
RZĄDŹCZYNA	3	RZEMYSZCZEK	1	RZEŻATEK	1
[RZĄNSTWO]		RZEP	8	RZEŻAWIE	13
1. RZĄP	1	RZEPA	63	RZEŻĄCY	3
RZĄSA	8	RZEPIANY	1	RZEŻĄCZKA	1
RZĄSKA	3	RZEPIĆ	1	RZEŻEWNY	1
RZEC	11923	RZEPIK	26	RZEŻUCHA	57
[RZECIĄŻEK]		RZEPIKOWY	10	RZEŻUCHOWY	1
RZECZ	20056	RZEPISKO	3	RZEŻUSZANY	6
RZECZENIE	40	RZEPKA	10	RZEŻUSZKA	1
1. RZECZKA	10	RZEPNICA	2	RZEŻUSZNY	2
2. RZECZKA	32	[RZEPNIK]		RZEŻUSZYCA	1
[RZECZNICTWO]		RZEPNY	15	RZEŻYKAMIENNIK	2
RZECZNICZKA	20	1. RZESKI	27	[RZEŻYKAMIEŃ]	
RZECZNICZY	2	2. RZESKI	4	RZEŻYMIESZEK	3
RZECZNIE	5	[RZESKIE]		RZĘDOWNY	1
1. RZECZNIK	97	RZESKO	4	RZĘDZICHA	1
2. [RZECZNIK]		RZESZA	279	RZĘDZICIEL	26
RZECZNIKOW	1	RZESZANIN	1	RZĘDZICIELKA	11
1. RZECZNY	9	[RZESZOTKO]		RZĘDZIOCHA	1
2. RZECZNY	57	RZESZOTO	58	RZĘSISTY	3
RZECZOMOWCA	1	[RZEWIEĆ]		RZĘŻEĆ	2
RZECZONY	664	RZEWLIWIE	12	RZKOMO	200
RZECZPOSPOLITA	2805	[RZEWLIWOŚĆ]		RZNAĆ	1
RZECZYSKO	22	RZEWLIWY	21	RZNIĄCY	1
[RZECZYSZCZE]		RZEWNIĆ	2	RZNIENIE	1
RZECZYWISTY	3	RZEWNIĆ SIĘ	1	RZODKIEW	58
RZECZYWIŚCIE	9	RZEWNIWIE	1	RZODKIEWKA	1
RZEDZA	1	RZEWNIWOŚĆ	13	RZODKWIANY	19
RZEDZEĆ	2	RZEWNIWY	8	RZUCAĆ	32
RZEDZIĆ	3	RZEWNO	71	RZUCAĆ SIĘ	10
RZEGOCĄC	1	RZEWNOŚĆ	2	RZUCAJĄCY	5
RZEGOTAĆ	7	RZEWNY	18	RZUCANY	2
RZEGOTAĆ SIĘ	1	RZEZACZ	3	RZUCAWKA	6
RZEGOTANIE	4	[RZEZACZEK]		RZUCENIE	11
RZEGOTKA	1	RZEZAĆ	101	RZUCIĆ	76
RZEK	3	RZEZAĆ SIĘ	5	RZUCIĆ SIĘ	328
RZEKA	2050	RZEZAK	19	RZUCONY	12
RZEKAĆ	17	RZEZANIE	78	[RZWIĄCY]	
[RZEKANY]		RZEZANIEC	26	RZWIEĆ	3
RZEKĄCY	66	RZEZANY	68	[RZWNIENIE]	
RZEKNAJĄCY	8	RZEZAWICA	1	RZYĆ	38
[RZEKOMKO]		RZEZAWKA	3	[RZYGACZ]	
RZEKOTLIWY	1	RZEŻ	20	RZYGACZKA	1
RZEKTAĆ	3	[RZEŹNI]		RZYGACZ	17
RZEKTANIE	2	[RZEŹNIA]		[RZYGAJĄCY]	

hasło	frekwencja	hasło	frekwencja	hasło	frekwencja
RZYGANIE	21	RZYMSKI	2723	[RZŻENIE]	
[RZYGAWIEC]		RZYTEK	1	RŻANY	21
RZYGNAĆ	3	RZYTKA	1	RŻYSKO	6
RZYMIANIN	1423	[RZYTNY]			

R

ROZUM (3389) sb m

o jasne.

sg N rozum (737). ◇ G rozumu (870), rozuma (1); -u : -a *BierEz* (11:1). ◇ D rozumowi (217), rozumu (4); -u *RejKup*; -owi : -u *RejJóz* (1:1), *RejWiz* (17:1), *SkarŻyw* (14:1). ◇ A rozum (594). ◇ I rozumem (591); -em (39), -ém (2), -ęm (1) *MurzNT*, -(e)m (549); -em : -ém *GórnTroas* (1:2). ◇ L rozumie (126), rozumu (1); -e : -u *RejWiz* (7:1). ◇ V rozumie (17). ◇ pl N rozumi (61). ◇ G rozumów (40); -ów (3), -(o)w (37). ◇ D rozum(o)m (18), rozumum (1); -(o)m : -um *RejAp* (2:1 BB5v). ◇ A rozumi (54). ◇ I rozumi (38), rozumami (3) *SkarKaz* (2), *SkarKazSej*. ◇ L rozumi(e)ch (15), rozumach (1) *Oczko*.

Sł stp, Cn notuje, Linde XVI (siedem z niżej notowanych przykładów) – XVIII w.

1. *Zdolność myślenia, rozumowania, rozsądek, inteligencja, mądrość, zmysł moralny; ratio Murm, Mymer¹, BartBydż, Mącz, Modrz, Calag, Calep, JanStat, JanPrzyw, Cn; intellectus Mymer¹, BartBydż, Vulg, PolAnt, Mącz, Calep, JanStat, Cn; mens Vulg, PolAnt, Mącz, Modrz, Calep, JanStat, Cn; ingenium HistAl, Mącz, Modrz, Calep, Cn; intelligentia Vulg, PolAnt, Mącz, Calep, Cn; animus HistAl, Mącz, Calep, Cn; prudentia, sensus Vulg, PolAnt, Mącz, Modrz; scientia Mącz, Vulg; industria Mącz, Cn; spiritus PolAnt; acumen, captus, gnaritas, humanitas, indoles, iudicium, pectus, sagacitas, sententia, sollertia, subtilitas Mącz (3348):* Boć nie trzebá ná twarz pátrzyć Ale rozum w męžu baczyc *BierEz* E4v; Sámi łobie rozum káżá/ Iż więc potym bez wftydu Iżá. *BierEz* Rv, D3v, E2v, E4v [2 r.], H3v, I2v, P4v; dár bołkie^{so} widzenia/ przychodzi z wiary/ ktorým darem obdarzon będzie rozum/ gdy boga pozná *OpecŻyw* 187; podluk nyekthorych doctorow pannye maryey byla wlana łzwytłofzcz wrozum mądrofcy od boga yfz też byla mądrfzú nad wfzytko łtworzenye człouyecze *PatKaz III* 111; *Murm* 47; *Mymer¹* 12v, 23, 34; *KlerPow* 4; *BartBydż* 10b, 75b, 128b; *BielŻyw* 85, 90, 92 [2 r.]; *BielŻywGlab nlb* 8, 14; Przeto oni [mężowie] boiác łie łwey łławy wtracić, aby białe łłowy rozumem ich nie przechodziły chcząc wiele vmieć bronią im czítania piłma głębokego, chyba modlitw á paciorkow. *GlabGad* A2v; Czemu łłowa człowiecza nieprawie okrągła ale trochę podługowata. (–) Aby w niey tym fanadnye mogły być rozdzielone trzy komorki potrzebne, piwłwa fantafiey albo obaczenia á ta iefł w czele, wtorá rozumu á ta iefł we frzodku, trzecia pamieć á ta iefł w tile. *GlabGad* B3; Przeto v kogo iefł wielka á mięłłwa łłowa znamionuie człowieka leniwe^{so} á zley complexiey ku rozumowi *GlabGad* B3v, A4, F4v, M3v, N5, N8, O5; á przelożyłes mię łłcie rozumem nád nieprzyacióly memi *RejPs* 182v, 32v, 49; rozum z człowiekiem łie rodzy *RejRozpr* K4; Dać mielctze rozumowi a pomniec na cznotę *RejJóz* Fv *margin*, C4v, E8, G3v; *RejRozm* 399; Gdzie niebywa dobra wyara Zładzy y w rozumie miara. *RejKup* e5v; A wydze częgo [.] nabroy Za

gowno ten rozum łłoy. *RejKup* m2, f5v, f8, x3v; *KromRozm I* N2; *MurzHist* B3; *KromRozm II* q4v; *BielKom* Av, A2v, B4, C5, C5v, D8, G; Abowym nyechay nye rozumye ocyc z mátká áby mu łie woł álbo źrzebęy yákye w oborze wrodziło. Ma wfłpámyetác iż człowyeká mu pan Bog dał/ podobnego w rozumye *GliczKsiqż* C7; nyechay łie dádzá rodzicowye opátrzyć tą łpráwá/ żeby wiecey łie łtárali łynom fwym o rozum/ á wyęcey ich łmyłly náukámi przyodzyewali niż cyálá. *GliczKsiqż* F4; náuczycyele łá by oycowye włáfní/ á to nye cyál ále rozumu. *GliczKsiqż* N8v; wyęcey dziłłia naydzye v młodego rozumu iż ták rzekę/ w pyęcey niż v drugyego łtárego w mozgu. *GliczKsiqż* P4v, A3, E5, G6, M2, M7; Iáko łie mamy czynić wñizonemi w rozumye przed obliczym Páńłkim. *LubPs* dd2 *margin*; Będę w gorzkości łufce łwey tu dziwne báłni łtroił/ Bo mi łie w tákicy trudności iuz y rozum zábroił *LubPs* hh6v; Rozum ku wierze nie nienáleży. *KrowObr* Vu, 108v *margin*; Buyna myłł á wżgárdzenie nádętość á prożność/ A to włzytko z rozumem wierz mi wielka rozność. *RejWiz* 6; Philozoph piłá o odmienności młodości człowieczye/ á o płchości rozumu młodego *RejWiz* 32v; By łiedzyál iáko Dzyęciól nádobnie vpłtrzony/ A nie będzie rozumu/ porowna z Gáwrony. *RejWiz* 46v; Bo tey [Atenie] rownia ná łwiece w rozumie nie było *RejWiz* 96; łtárością gdy iuz ciáło mdleie/ [...] Iuz łmyłly włtawáią co rozum znáczyłly/ Iuz włzy nie dołłyłz/ oczy łie zácmiłly. Iuz włáfnego rozłádku rozum mieć nie moze *RejWiz* 119v, [A9], [1]v, 2 *margin*, 5, 8v [2 r.] (47); Dla te^{so} myłłi moie rozłiczne iedne po drugich przychodzą/ á rozum ná rozmáite łtrony záchwytiú. *Leop Iob* 20/2, *B4v; włzyć łłucháią/ ferce rozeznawa/ Potym rzeczą przyłłoynym rozum mieyłce dawa. *RejZwierz* 19; Gdyż ie [Zebrzydowskich] Bog dzyeląc rozum/ miał ná dobrej pieczy. *RejZwierz* 56, bb2v, 48v, 49; *OrzRozm* D2v; Był też [Lucyjanus, który poznawał każdą z wiar, by ją wyszydzić] y Krześciáninem ná krotki czás/ dano mu imię ná krzcie Lucyus/ przeto potym mowił/ zmienili mi imię/ tákież chcieli y rozum. *BielKron* 156; co iefł płatno zgromádenie łłdu wielkiego bez zgody/ bogáctwá bez rozumu *BielKron* 333v; włzákze ácz ná wálkę niefortunny był [Wasył]/ ále rozumem wygrawał *BielKron* 429; ten [raj] od obliczności łudzkiey iefł zákryt y od rozumu/ iáko łwíęty Augułłyn piłze. *BielKron* 466v, 21v, 28v, 81, 333v; Ciáłá z martwychwłthánie/ iefł rozumowi potworá *GrzegRóżn* K3; Rozumci był przyczyná áby Kryłłhus wkrzyżowany był Zydóm zgorłzeniem/ á Grekom głupłłtwem *GrzegRóżn* K3; A przetoż podłóżywłzy rozum łłowu Bożemu wierzmy Pánu Bogu/ á nie przeciwko Bogu. *GrzegRóżn* K3, A2v, K2v, K3; *KochSat* B3v; *KwiatKsiqż* D2, E2v, I3; Dictamen, Obyczay/ Powód rozumu. *Mącz* 86c, 17a, 35b, 65a, 130b, 147a (12); *SarnUzn* E8v, G; *SienLek* 3v, 11v, 36v, 37v; *RejAp* AA6; więc ci vczeni/ gdy ofobno mowiá/ widzą łie być bárzo mądrymi/ á łkoro do kupy przydá/ tho on rozum niewiem gdzie zginie/ bo z ich rády/ nie dobrego nie wychodzi *GórnDworz* G5; trudno tho człowiekowi

przewieść ná fobie/ áby drugiemu w rozumie/ miał puścić przodek. *GórnDworz* M4v; drudzy ludzie/ máią to fobie zá rzecz niepodobną/ áby w miłości miał mielcze rozum. *GórnDworz* L18, M6, Q7v, T3v, T8v, Bb7v (14); *HistRzym* 75v; *RejPos* 131v, 270v [2 r.], 337v; thák byfmy tež rozumieli/ że onego świętego omycia iest tháka moc/ iż ku poznaniu prawdy niebiełkiey/ rozumowi światłość przynosi. *KuczKat* 145; Nieftawaycie sie dziećmi ná rozumie. *KuczKat* 395; Abowiem to fá przypadki do fortuny potrzebne/ do rozumu málo. *RejZwierc* 21v; á ty łzpetne przymioty/ wziawłzy fobie Bogá á rozum ná pomoc/ zawždy zwycięczy może/ chybá iżby tež thák dobrowolnie łzałéc chciał. *RejZwierc* 155v; Z rozumu flawá á s flawy baczenie/ Czo wfzytko łpráwi roftropne ćwiczenie. *RejZwierc* 214; Owa czokolwiek z rozumu pochodzi/ To cnotam miło złófciam bázro łzkodzi. *RejZwierc* 214v; Rozumu więcey niźli mocy trzebá/ Z nieprzyacielem *RejZwierc* 228v; Bych ia miał o wfzytkim myłlic/ A rozumem wfzytko łkryłlic/ Snadźbych ofzálal bez czáfu *RejZwierc* 232v, 15v [2 r.], 46v, 73v, 79, 120v (21); bo tež łzczęście zá rozumem pochodzi *BielSpr* b3v; DOfyć ie infzy w Polłcze blażełftw nápiłali/ Y koło nich rozumy domá wwikłáli. *BielSpr* c2, 45v; *KochMon* 26; *MycPrz* I A4v; *BudNT* 2.Petr 3/16; LAmpridus dla rozumu łynie iuz czás długi *PapPan* O2, G4v, N, 04, Pv, V; V tych tež żadnego mieylcá rozumowi być niemože/ ktorzi chęćią pomłty paláią. *ModrzBaz* 7; A poniewáz y rozum y lámá łpráwiedliwość potrzebuie tego/ áby tá połpolita wfzytkiego Sármátkiego páńftwá rádá/ byłá dobre wfzemi potrzebámi do odrpáwiania łpraw y łporow wfzytkich łdźi opátrzoná: tedye [...] *ModrzBaz* 90v; O iáko lepiey nápiłal [?] *Aristoteles*: Nie człówiekowi pri dopułzczamy pánowáć/ ále rozumowi: to iest/ práwu przyrodzonemu/ á rozłádkowi łdźi mądrych do łpraw potrzebemu. *ModrzBaz* 101, 7, 26v, 29, 30, 80v, 143v; Rozum przeprzelł/ ále vporu bezrozumnego nigdy. *SkarJedn* 297, 17, 179; *KochOdpr* A4v, B; *Calag* 512b; Iełli z fortuná rozum fye nie łprzeže/ Tákíeýže śmierci co byldo podłże. *KochPs* 74, 72; *SkarŻyw* 47, 59; Iáko to láčno/ piłác fye [= *popisywać się*] z rozumy/ Kiedy po wolęý śwíat mamy/ á głowá Człówieku zdrowá. *KochTr* 15; Czásie požádnęý Oyce niepámieći/ W co áni rozum/ áni tráfiá Śwíeći *KochTr* 17, 18, 25; *NiemObr* 143; Chciáwłzy fię též popiłác zrozumem v niego/ Zá fráłżkę práwie łłanie móý rozum przy iego. *KochFr* 50; y zdrowia niemam/ Y o rozumie tóż ná koniec mniémam. *KochFr* 75; POwiem/ chocia nie grzeciý zda fię rozumowi/ Trudno wytrwáć o iednéý dułzy człówiekowi. Bo iedná ma być w ciełe/ á druga w kálécie *KochFr* 111; *KochDz* 108; O nędźni łdźie łzalení/ Przécź was rozum nie odmieni? *KochMRot* Bv; *BielSjem* 16; Po śmierci trudno rzádzić: Tyś mógl oyce nie błádzić: Syn tylko worki zliczy/ W rozumie nie dziedziczy. *KochPieś* 28; Niechay oni [mądry] śwíat głowá swoiá przewracáią [...]: Niech rozumem łłanowíá Rzezcypółpolite/ Y wykłádiá Bólkié łtáemnice łkryte *PudłFr* [3], 16, 53; *GórnRozm* B3; *ZawJeft* 16; *Calep* 548a [2 r.], 895b; Rozum nie ták wiele náleży w náuce/ iáko w experiencyey. *GostGosp* 2, 160; *Phil* I; Abowiem gdziebyfmy rozum winowáć chcieli/ iż prze zeń wiele złęgo ná śwíat przyłżło/ toczy lepiéý rozumu nie miéć/ niź miéć. *GórnTroas* 4; Wiém że rozumém trudno wielki ból kierowáć/ Bo niechce ón náymędrłżych wywodów przyimowáć *GórnTroas* 59, 4, 44; obyczáie z cnót pochodzą/ á rozum z náuk *KochCn* B3v; Nie przepłácona iest rzecz rozum/ choć będzie czálém w łłábym/ á w włomnym ciełe *KochPij* C2v; Gdzie ty [Bože] nie rádzilz/ tám rozum nie łynie *GrabowSet* I2v; Dotknáł Dawid krociuchno dwu znácznych pożytkow iego/ to iest óświeceniá rozumy/ y zápaleniá woleý/ gdy ták mowil: W rozmyślániu moim/ ogień fię rozżarzy. gdzie rozmyślánie do rozumu/ rozżarzenie do woleý fię ściągá. *LatHar* 663, 380; Rozum/ Iż z niebá połzedł od Bogá łámego/ Ná kłżtáit y podobieństwo będąc łtworzon iego. *KolakSzczęł* C4v, A4v, C4v; [Cnota mówi:] Ia w rozum łdźiom mienięý zly zwyczáy y prozny/ Iam włáfny zdroy Káftálłki iam Pállás: choć rozny Titul mam *RybGęłli* C2v, D, Dv; *Nápoły vmártego* [*Luc* 10/30.] Tym dáie znáć/ iż człówiek przez grzech pierworodny/ ná rozumie/ ná

fwobodzie/ y ná infzych łilách dułżnych y ciełefnych ciełżko iest zrániony *WujNT* 237, 237, 2.Cor 10/5; Zydowie/ Turcy y heretycy iákie mákuly cnoty y poczcíwości w zakonie fwym máią/ y łprofności ktorá fię y rozum brzydzi: trudno krotko powiedzieć. *SkarKaz* 277a; Tá Abigáil mądrość iest/ y rozumu wzor *SkarKaz* 314a; Moc do flowá mamy: ále flowá łámego/ y wnéłżnych myłli z rozumu idácych w dziecińftwie nie mamy *SkarKaz* 484b, 43a, 278b, 420a *marg*, 484b [3 r.], 485b; *CzahTr* C4; *GostCast* 15, 53; *PaxLiz* B2v; rozum/ iáko dułzá praw wfzytkich/ rozłádek dobry czyni. *SkarKaz-Sej* 698a, 661b, 662b, 684b, 694a, 695a *marg*; Ták náuczyłá roftropná náturá Vrobić Szkutę zmýślnego Mázurá/ Od ktorey rozum/ tym niedołkonáłzy/ Im będzie dálzy. *KlonFlis* E4v; Iedná drugá vczyłá/ zwálżczá łłára młodá; Owa przed tá rozumem/ tá miáłá vrodá *KlonWor* 7; Iż rozum człówiekowi potrzebnieyłzy niź łkárby. *SzarzRyt* C3; [V]Lixes łyn Laertha [...]. Ten dziwnych rozumow vżywał ná fwiecie/ iego łpráwá á chytrófcią Grecowie Troiá wzięli *BielKron* 1551 10; Bo kto fie chce rozumem dopchnáć do tego/ łnádnie obczáy/ iż trudno fie mieli oni niebożátká podobáć pánu Bogu s chwálámi swoimi/ gdyż łyná iego [...] przyiáć niechcieli. *KomentHozeasz* 51].

rozum czyj, czego [w tym: *pron poss* (380) – „swoj” (209), *ai* (187), *G sb i pron* (121), „swoj włásyn” (3)] (688): Ci co Ezopá łłucháli/ Włzyfcy mu fie dziwowáli: Chwalác iego rozum lity/ Y dowéip niepołpolity. *BierEz* E2v, B2v, C3v, G2v, G4v, L3v; żadny człówiek niemá bytz fwé włáfné wolé/ ani fwému rozumowi niemá barzo wierzitz *OpecŻyw* [34], 40; *PatKaz* II 39v; *BielŻyw* 94, 115, 140; *GlabGad* A2, L8v; Swieczá nogam moim iest flowo twoie miły panie/ á fwíatłóc łciełżkam moim. (*koment*) Nogam [*Ps* 118/105], to iest żádzam moim, łciełżkam, to iest rozumowi memu abych nie vpadł w grzech chodząc w ciemnołciách tego fwíata. *WróbbZółł* pp, nn6v, oo6, oo8v; Valent/ ktory bacząc łpofob płci panieńskiey y tež iey rozumu/ opułciwłzy infze dworne á głęboke wykłády telko tego fie iáł w ktorým záleży bogomyłnołc y pobudzenie ku nábożeńftwu. *WróbbZółłGlab* A4; *LibLeg* 11/9v, 43; *RejKup* f5; *HistAl* A7, D5v; *KromRozm* I E; *MurzHist* K3, V; *KromRozm* II b, k2, p2, p3v; Nye iżeby człówyek yuz rozumem fye fwym obłędzić/ áni wolá vłtepic/ á ták od bogá fye odwroćić/ á łpráwiedliwołci nábytey zálye vtráćić nyemogł *KromRozm* III Bv, A7, A7v, C; *BielKom* C4; *GliczKsiqz* I2v; *LubPs* H3, V6, Y5v, bb4, ff4; *GroicPorzRej* C4; Chcełz wfzytkę roftropność twoię ile rozum twoy niełie/ Bólkiemu piłmu/ y wyrozumieniu poddáć? *KrowObr* 127; rzetelz ták fię zda twoiemu rozumowi/ to iest iáko Duch Śwíety mowi łzaleńftwu. *KrowObr* 200, C2v, 15; [*rzekł młodzieńiec*:] A twoy rozum vrodá to tobie łpráwíłá/ Iż cie [*Parys*] był miedzy wfzemi nápięknicyłzá obráł [...]. Rzekłá Pállás/ nie mnieć to onego iáblułżká Byłó dano *RejWiz* 85v; Bo co tho iest zá flawá tákýego rozumu/ Który łkutu nie baczy iedno pátrzy łzumu. [...] Bo ielli dla tytułow álbo dla pożytkow/ Vżywałbyś nád cnotę w fwym rozumu zbytkow łuzęý fie náłłuchał co thy tytuły broiá *RejWiz* 91v, 8, 89, 114, 119, 130 (11); *Leop* *A3v, *Luc* 10/27, *Philipp* 4/7; *RejZwierz* 120v; Skąd znáć iż Bog nie záraz iednego czáfu vczynił fwíatá/ ále go dokończył w fzełci dnioch/ áby w łpráwách swoich vłogowáł rozumowi náłżemu. *BibRadz* I 2a *marg*, I 2a *marg*, 123c *marg*, 4.Esdr 12/3, *Iudith* 8/10, *Eccli* 39/11; *OrzRozm* B4v, P3v; y był w tym miáłteczku vbogi mądry/ ktorego łpráwá bylo ono miáłteczko od obłężeniá wybáwione/ á żadny ná iego do brodzyeyłftwo nie włpominał. Stądze wyznawam być/ iż mądrość moc przewyłżłá/ á vbogiego rozum wzgárdzony/ áni iego mowy łłucháią. *BielKron* 81v; Drudzy piłzá áby fwoy rozum nieśmiertelnym vczynili. *BielKron* 334, 9v, 17, 26, 54v, 76v (15); Zá fráłżkę ten wálż rozum łłanie ná ulicy *KochSat* A4; *Mqcz* 210b, 382b; *Prot* A2v; *SarnUzn* G4; á ták wierz y rozumiey/ iáko náblížey móželz fie przyłtołowáć z rozumem swoim ku prawdzie Páńłkiey *RejAp* 3v, BB5v, 43v, 49v, 51v, 53v, 68; ktore áffekty/ kiedy by do końcá w człówiecze zgáłly/ rozum náłż mułiał by bázro zemdleć *GórnDworz* Ff7v, Bv, C2, C2v, K5v, M4v (10); Pátrzayże tu dziwney

ŝprawy tego wielmożnego Boŝtwa. Pátrzyżye tu/ iáko tu gwałt muŝiŝ wczynić rozumowi ŝwemu. *RejPos* 150v; áż do pieklá będą zniżone á potłoczony thy rozumy á ty omylne wynioŝłości wáŝce. *RejPos* 288, 7v, 63, 63v, 88 [2 r.], 112v (26); Spráwy Bożé od nas iáko dálekcie/ ták y ŝkryte ŝá; nierozumu náŝzego ále wedle powieŝci páná Chryŝtuŝowéy obiáwiená Bożego potrzebuiá. *BiałKat* 71; rzecz pewná muŝi być/ że w chlebie obyczáiem od náŝzego rozumu táiemnym/ wláfná bytnoŝć/ [...] Apoŝtołóm dawał. *BiałKat* 268v, 26; *HistLan* F2, F4v; *KuczKat* 55, 100, 265, 395; iáko mu [Józeŝowi] on pan potim widzá rozum á dziwná roŝtropnoŝć iego/ poruczył mu dom ŝwoy/ y wŝytko ŝfáŝárltwo máietnoŝci ŝwoich. *RejZwierc* [203]; Głoŝná ieŝt wŝédy ŝlawá rozumu twoiego [Mikołaju Reju]/ Iák v ŝtanu wielkiego ták teŝ v niŝŝzego. *RejZwierc* 266, A4v, 5v, 172; *RejZwiercPodw* 183v; *BielSpr* b3v; ták wy teŝ wzgárdŝiwŝy Koŝcioł y Kápláná/ ŝáni ŝobie y lekkomyŝlnym rozumom ŝwym wŝytko przywáŝczácie *WujJud* 9v, a6, 4v, 45, 127v, 259v; *RejPosWŝstaw* 44; żeby iŝe vceŝn Chryŝtuŝow roŝtal y poŝegnał/ z ŝwoim wláfnym rozumem y roŝládkiem *CzechRozm* 227, 101, 137, 226; *PaprPan* Y2v, Cc3v, Ee3; iefli ŝię tego wícey máią bać/ czyli tego ŝáłowác/ gdy wiela ludŝi oŝobne rozumy/ znieiákíy roŝpáczy/ ábo rádlŝey z niedoŝlátku potrzeb/ niŝŝceiá. *ModrzBaz* 132v, 10v, 11v, [41], 52v, 133v; którému pytániu [ile náleŝy jeŝć]/ trudná to/ vczynić doŝyć/ ten ŝam/ y rozum iego/ niech w to potrefuie *Oczko* 24v, 1v, 2v, 5v, 9v; *KochPs* 4; Czemu czyiey ŝmierci ŝáluim: [...] ktorego dla tego podobno Pan Bog z tąd bierze/ áby złoŝć nie zmienilá rozum iego *SkarŻyw* 196, 58, 183, 203, 369, 479; *KochTr* 5, 11, 14; ktorŝy ná tím imieniu chcąc mieŝzkać budować, kopać, ŝá ŝię przed prawem náŝzym zezwolili, według ich náiliepŝzych prac y rozumow, ku poŝytkowi ŝwemu liepŝszemu *ZapKoŝcier* 1580/10v; *CzechEp* 134, 151, 325; chćiał pan Bog boŝtwo ŝwoie/ przed rozumy náŝzymi ták zákryć/ żebyŝmy nie mędrówáli o nim wícey niŝ potrzebá *NiemObr* 143, 142, 143 [2 r.]; Telefów rozum chwale/ y przytym zoŝtáńe/ Bo ten czym był poŝtrzelon/ tymŝe goi ranę. *KochFr* 109; Mŝoŝnicy mądroŝci ták nam powiedáią/ Ze niemowné ŝwierŝtá rozumu niemáią. Lecz koŝiel táká ŝtukę niedawno wypráwił/ Ze ná wŝyŝtek ŝwiát ŝnácznie rozum ŝwóy obiáwił. *KochFr* 124, 50; *KochMarsz* 154; *KochPieŝ* 25; *KochTarn* 74; *GórnRozm* B3; *ZawJeŝt* 34; bo iŝ nie ieŝt nietylko v náŝ ále w káŝdym narodzie nikt ták ŝproŝny áni ná rozum ŝwoy niedbáły/ coby [...] kŝiáŝ á piŝmá miedzy ŝprętem á ochędoŝtwem domowym mieć rádníey niŝ czeŝo inŝzego nie wolał *GostGospSieb* +2; *GórnTroas* 42; á w tym náŝzym wtrapieniu/ niech ŝie z tym rozumem ŝwoim niewydawáią. *OrzJan* 71; *Lathar* 380, 532; Wŝákŝe nie idzie zá tym/ żeby duchowny człowiek/ y z náuká y z rozumem ŝwym/ nie miał być poddány koŝciołowi y przeloŝonym iego; gdyż y Páweł ŝ. náukę ŝwá/ [...] poddáł roŝládkowi inŝzych Apoŝtołow. *WujNT* 582, *Luc* 2/47, s. 546, 1.*Cor* 14/14; *WitoŝLut* A6 [2 r.]; *PowodPr* 61; Acz wiáre ná Pan Bog dáie do rzeczy duchownych/ ktora ieŝt w duchowienŝtwie rozumem náŝzym/ y bez niey bylibyŝmy iáko ci co ŝię głupimi z náтуры rodzá *SkarKaz* 45b; Ci ludŝie z rozumem ŝwoim do táiemnic Boŝych idá/ y przeto ŝlepemi y głupiem i zoŝtáią. *SkarKaz* 205a, 42b, 160a, 209b, 276b [2 r.], 313b, 419b, 485a [2 r.]; *CiekPotr* 35; Armatá by náwięŝtá ŝámá iuŝ vchrońić. Strudná má ieŝt to zdánie rozumu moiego *CzahTr* H2v; *GostCast* 15; RZecz to ieŝt bárzo trudná/ ná lichy rozum moy. *PaxLiz* C; Zaczá rzecz ieŝt mieć rozum pełny wiádoŝciá hiŝtoryi. Bo hiŝtorya ieŝt mądroŝć w kupę zložona/ y rozum ludŝi wiela w iedno zebrány. *SkarKazSej* 662b, 658a, 660a, 672b, 673a, 684a, 687a, 691b. *Cf Frazy*; *Zwroty*; »anjelŝki rozum«, »dziecinny rozum«, »rozum ludzki«, »rozum niewieŝci«, »rozum rozumnych«; *Wyrazenia przyimkowe*.

G w funkeji przydawki lub orzecznika: [kto, co] (jeŝt a. bywa) [jakiego] rozumu (164): iŝ ludzie ŝubtilnego ciála, ŝprawnieyŝzego bywáią rozumu ná inŝze *GlabGad* A2; Grzbiet ŝubtilny, rowny, wícey fuchy niŝli chudy vkazuje teŝ ŝubtilnego przyrodzenia y rozumu, ktory nie moŝe wiele cirpieć prace ani cięŝkoŝci *GlabGad* P5, N2v, N6v, O6v, P4v; *GliczKŝiáŝ* D5v, E3, H5; *OrzList* e4v; ieŝt

tám [w *Trydencie*] dŝiŝ Rádá o wŝytkich Pániŝtwách/ y Kroleŝtwách Krzeŝćjiánŝkich: nie pytáią tám ktoregoŝ ty ieŝt rodu ábo Herbu/ ále ktoregoŝ ty ieŝt rozumu *OrzRozm* P3; *BielKron* 49, 141v, 180v; *Expertae industriae homo*, Człowiek doŝwiádczonego rozumu. *Mqcz* 279a; *SienLek* 95; *GórnDworz* Kk6v; *Oczko* 34; *ReszPrz* 61; *WujNT* 2.*Tim* 3/8; [*ArgWyklad* 39/150]. *Cf* »być rozumu błędnego«, »[kto] ćwiczzonego rozumu«, »[kto] bywa rozumu oŝwieconego«; *Wyrazenia*.

W połączeniu z przymiotnikiem dzierżawczym od nazwy własnej – ‘taki, jak...’ (7): Ten [król *Szczepan*] po ŝmierci Láŝárzá ŝwiekra ŝwoiego nie thyłko małzonkę ále y kŝiętstwo Raŝćiyŝkie otrzymał/ Tureckim rozumem zákrawáiąc. *BielKron* 275; *ReszPrz* 100; A dánie Duchá ŝ. tym ktorŝy náŝ rządzą/ pewnym ieŝt dowodem/ iŝ pobłáŝdzić nigdy około náuki/ máiąc táki Chryŝtuŝow rozum y mądroŝć y tákiego miŝtrzá/ nie mogá. *SkarKaz* 206b; Przezacni Pánowie/ [...] nie czyńcie málowánego krolá/ iáko w Wenecyey. bo Weneckich rozumow nie mácie *SkarKazSej* 695b; [*OtwinPis* 160]. *Cf* »rozum Salomonowy«.

W połączeniach szeregowych (191): Iŝch yego K.milofcz ŝnáyancz cznothá, roŝvm, návká, ŝprawnofcz y zállugá ŝnamyenytha ŝoby y rzeczy poŝpolythey, xyáŝdzá Ráphala Leŝchczinŝkiego biŝcupa przemiłkyego Yego nátho Byŝcvpŝthwo ploczkye [...] namyenyecz raczył *MetrKor* 31/622, 31/621; *KlerPow* 2, 11; iŝta ŝlawná Korona kŝiáŝ zadnych ięzykiem ŝwym nie máięcz tak ŝlawnym/ tak byla ŝirociála/ iŝ teŝ inym obczym národom prawie w poŝmiech y w dziwowanie byla/ acŝkolwiek cznothá/ ŝiá/ ŝprawá/ rozumem z inŝŝemi národy Krzeŝćjiánŝkíemi niethelko zárownála/ ale theŝ prze- wyŝlála *FalZioł* +2v; Wodka Bzowe⁸⁰ kwiatu ieŝt dobra tym ktorŝi ŝá wnátrŝ ná moczach poruŝeni/ iáko ná rozumie/ ná pámięci/ ná baćnoŝci/ ná mowie *FalZioł* II 4a; Dłon wypiętá w roŝciágnieniu thak iŝ ŝie páłce wŝpaczá wzgóre ŝnamię ieŝt dobrego rozumu obacŝnoŝci, ŝwiebody, y przijaznego opczowania w towarzyŝtwie *GlabGad* P2; Włofi gęŝte ná ręce ale mále á ŝubtilne/ ŝá ŝnamię oŝtrego rozumu, dobrej pámięci, pilnoŝci, wŝákoŝ tam zároŝć przymiełzana. *GlabGad* P3, O3, O8; *KlerWes* Av; *WróŝZioł* C6; *LibLeg* 11/188; *SeklKat* N4, S2v; Dales [mu, Panie]/ Stan/ Vrode/ zacnoes [!] Rozum/ Zdrowie/ Náwŝlem/ baćnoŝcz Panŝtwa hoyne/ y poŝytky *RejKup* aa4, bb5v; *MurzHist* A3; *MurzNT* 11; [*Duch ŝwięty*] Ná czás przychodŝi/ ná czás odchodŝi: Co ŝye wyŝllley w onych zacnych/ vczonych/ y ŝwiętych ludŝyach [...]/ ktorŝych rozumu/ vítá/ y páłce yáwnye duch S. ŝpráwował/ dowodnye okazało. *KromRozm* II 14, h3; Ludŝye tu ná ŝyemi po vpáŝdye onym nápráwy potrzebowáli. Abowim y rozumy y wole/ y wŝyŝtkye wobec ŝily ich duŝlŝne y čyefelŝne grzechem zárázony y zákázony były *KromRozm* III A8v; *BielKom* B2v, E6; myáłby ktho one [mále dzieci] prozno včyć/ zwáŝczá yeŝŝce wtych mlódych lęcech w ktorŝych nyemáŝ ŝadney báćnoŝci/ ŝadnego dobrego rozumu/ y ŝadnego poŝtánowyenya. *GliczKŝiáŝ* I5v; *GroicPorz* B; A gdy ktemu vrodá á z rozumem zdrowie/ ŝáli więŝŝe roŝkoŝzy/ niechay káŝdy powie. *RejWiz* 55v, 9v, 54v, 78v, 140v, 194v; [*Bóg mówi do Mojŝesa*:] Otom wezwał imieniem wláfnym Beŝeleelá [...] y nápełniłem go duchem Boŝym/ mądroŝciá y rozumem/ y vmieniem we wŝelkíy ŝpráwie/ ku wymyŝleniu wŝyŝtkie⁸⁰ co iedno kolwiek mogło by być z dowcipem wdziáłáno/ ze Złotá/ Srebrá/ Miedzi [...] *Leop* Ex 31/3; Będziełŝ miłował Páná Bogá twego/ z zupełnego fercá twego/ y ze wŝyŝtkiey duŝle twoiey/ y ze wŝyŝtkiego rozumu twego. *Leop* *Matth* 22/37, *Ex* 35/31, 3.*Reg* 7/14, *Luc* 10/27; Serce/ rozum ŝtátecznoŝć/ człowieká wielkiego/ To z nim [*Marcinem Zborowŝkim, wojewodá poznańŝkim*] práwie ták roŝlo/ od mlódoŝci iego. *RejZwierz* 51; Abowiem vkaŝ mi kto/ k zacnemu ŝtanowi/ Coby ieŝŝce przykłádác/ niechay káŝdy powie. Bo vrodá/ kŝtałt/ rozum/ cnotá/ obyczáie/ Wŝytko ŝpełná *RejZwierz* 61v, 20, 48v, 53, 55v, 56v (12); Oŝwiecił náŝ Pan Bog Kromerowym piorem/ zálecił náŝ obczym kráiom: ták że náŝ dŝiŝ ludŝie niemáią zá ŝproŝne y nie wyćwiczone [...] ále náŝ kláđá miedzy ludŝmi wybornymi/ rozumy/ obyczáiami/ y náukámi w Koŝciele Boŝym *OrzRozm*

P4, Q2; ábowiem Rzymianie będąc roftropni/ więcey fpráwá dobrá/ ftałocíá/ rozumem/ niż mocá bitew wygráwáli. *BielKron* 129, 21v, 41, 126, 176v, 304, 307v, 334v; *Mącz* 157b, c, 168d, 216a, 298c (10); *OrzQuin* Cv, R3v; *SarnUzn* B5, B6; *RejAp* 49v; iáko wi-
duiemy drugie ludzi/ ktorzy nie zdádzą fie/ áby byli porodzeni/ ále
iz ie Bog fwemi włáwnemi rękómá w formie wlał/ y ozdobił/ rozu-
mem/ wymowá/ vrodá/ křhátem/ wdzięcznościá/ y fzczeńciem do
ludzi *GórnDworz* D2, B7, B8, D2v, D3v, E5v (9); *RejPos* 42v, 116,
126, 135v, 187v (20); *BiałKat* 176; pilnie baczyć mamy iáko pilno
ten członek [tj. *serce*] záleca/ okázuiąc go być gruntem mylli/ rády/
rozumu/ pámięci/ y żywotá człowieczego. *GrzegŚm* 30, 49; *Kucz-
Kat* 5; Bo iáko fá rozne náтуры ludzkie/ tákże też rozne fá y chuci/ y
rozumy/ y ćwiczenia wedle kázdey náтуры rozności. *RejZwierc* 21v;
A ták poćciwy człowiek wważywfy fobie thy wftydliwe zbytki/ co
s thákiego wfzetcznego obžárfwá fńádnie przypáś mogá/ wziá-
wfy rozum/ cnotę/ á boiaźń božá przed fię/ może to w fobie
fńádnie záhánowáć *RejZwierc* 60v, [28³], 67v [2 r.], 71, 73, 73v
(21); *BielSpr* b3 [2 r.], b4; Częftokróciechmy to w siebie wwažáli/
Naiáfnieyfzy Młošciwy Krolu/ iefli te teráznieyfze wynioffe
dowępy/ dzielności/ rozumu/ ktore fie w Polfcze niedawno oftrzyć
poczęły/ więcey Kościołowi y Rzeczyfopol. pożytku/ czyli wtráty
przynioffy. *WujJud* a2, a3v, a5v; *CzechRozm* A3, 162; *PapřPan* C2,
G3v, N4v, O, R4; Ale przy karániu ná gárdle/ ftoi fprawiedliwy ro-
zum/ rozfádki wiela narodow/ y prawdá z Bogiem fámy. *Modř-
Baz* 30; Toć fá wdzięczne przynęty/ to przyfímáki fímáczne/ to
vćiechy rokofzne: ktore fmysly ludzkie głaźczá/ ciáłá zápaláią/
mysli zábawiáią/ rozum mámiá/ á wolá pod moc y pánowanie fwe
podbijáią. *ModřBaz* 53v, 73v, 80v [2 r.], 112; nařlawnieyfzy Fri-
czu: [...] Daleś znáć kázdemu dobremu á uczoneму iákoś potężny
w rozumie/ náuce/ y w wymowie. *ModřBazBud* ¶6; *Oczko* 34; iř
[řw. *Piotř z Werony*] miał ferce do dobrego nářienia fprawne/ ro-
zum pochopny/ pámięć lipka/ ktora dochowáć y zátrzymáć wiele
moglá/ á ięzyk wymowny y wdzięczny. *SkarŻyw* 372; [*Mojřesz*] W
nabożeńftwie y fułźbie Božey wfztykę fwoię fpráwe/ rozum/ y
pomoc fundowáł. *SkarŻyw* 482, 25, 119; *CzechEp* 123, 183; *Resz-
Prz* 11, 55, 97, 110; *BielSjem* 17; *PudłFr* 14; *GórnRozm* D3v, E4v
[2 r.]; *GrabowSet* V4; Páná Bogá profzáć/ ábyř W.M. w láfće
pánłkiéy/ fczęściem/ fkárby nietylko fwémi/ któremi láłká Pánłka/
náturá/ rozum/ y fczęście fámeęo W.M. y Dom wfzyltek zacny hoy-
nie vdárowáłá: ále y koronnémi długo dobrze fzáfowáć vmiáł
KochFragJan 4; Zkąd iáfna rzecł/ że okrutnościá/ niewolá/ y licz-
bá/ záwřze byłá Azya fáwna: ále fercem/ rozumem/ cnotá/ pod-
leyłza nád wfzyłki w Europie páńftwá *OrzJan* 41; *LatHar* 18, 428;
JanNkar D2v; *SarnStat* 71 [2 r.], 909; *SkarKaz* 160a, 205a; *VotřZl*
A2; *CiekPotř* 38; *GofłCast* 4; *SkarKazSej* 664a; *KlonFlis* B; *Szarz-
Ryt* A2v. Cf »bez rozumu«, »z rozumu«, »przećiw rozumowi«,
»nad rozum«, »z rozumem«.

W *przećiwftawieniach*: »rozum ... wiara (a. oczy wiary) (10),
zmysly (4), słowo Boże (2), zmyřlność (2), žánda (2), Bog, brzuch,
chciwości, chytróř, ćwiczenie, dworřtvo, Krystus, miecz, mnima-
nie, moc, nauka, niedbáloř, nierozum, niewládanie sobá, oko, po-
choci, prava, rozumienie, skarby, skłonnóř do złęgo, ftatuty, Ńza-
leńřtvo, wola Božá, zbroja, złořć, złoto, žal« [w tym: ćwiczenie ani
nauka itp. (7)] (37); *BielŻyw* 53; *GlabGad* L8; Tam teř po rozumie
málo Gdi fie czo gđzie moczá ftało *RejRozm* 400; [*Miřnořć mówi
do Bachusa*.] Co ia to flyřę nędzniku/ Epikurow vrzędniku/ Co
iedno fużyřł brzuchowi/ Mieyřćá nie dář rozumowi *BielKom* F;
áby Solon obaczył iz Krezus pan yeřł w fkárby y w złoto/ ále iz
mam prawdě znáć nye w rozum. *GliczKřiqđ* F4, H2v; *GroicPorz*
hv; *KrowObr* 15; *RejWiz* 112v; W Tym łbie dworřtvo z rozumem/
częřto zá łęb chodzą *RejZwierz* 74v; *GrzegRózn* K3; Ale iáka fie
thám [w *Eucharystii*] táiemnicá zámyka/ iz tobie tám řam Pan
podawa ono prawdziwe ciáło fwoie [...] to iuř tu rozum vřtáć muřł/
tylko fáiná wiárá [...] tá nas w tym ożywić má. *RejAp* 17; *Górn-
Dworz* E7v, Hh4; *HistRzym* [89]v; Piękna á krotka náuká o ie-
dynym bořtwie we trzech perfonach ktoremu fie więcey wiárá niż

rozumem przypatrzáć mamy. *RejPos* 148 marg, 148v [2 r.], 153v;
*RejPosWiecz*³ 96v; To iefł wiárá nářzá: która nie z rozumem ludz-
kim/ áni z Filozofiá Ńwiátá tego/ áni z řzátánem y vczniámi iego/
ále z wolá Božá fye zgáđza *BiałKat* 176, 71; thedy fułźnie to wy-
znawamy/ że my počzátek/ vrzędý/ y godności Kościołá/ nie rozu-
mem ludzkim poznawamy/ ále oczýmá wiáry widźimy. *KuczBKat*
80; Ano rozum s chytróciá rozny iefł z dáleká *RejZwierc* 240v;
WujJud 206v; *CzechRozm* 58v; Leć te godźiny [gniewu] niechą
nas mieć Ńlugámi fprawiedliwości/ ále zápalczywości/ nie rozumu
áni roftropności/ ále řálu/ niewládaná fobá/ y řzaleńřwá. *Modř-
Baz* 80v; *CzechEp* 123; *NiemObr* 91; (nagł) Mátká Ziemiá Polska/
vczy Biáleęłowy walczýć. (–) GDyř fie chcećie fpráwowáć corki
rádá moiá: Więcey walczýć rozumem/ niżli mieczem/ zbroiá. *Biel-
Sjem* 31; Wolnořć tylko tá Wolnořciá má byđź zwána/ ktorey/
rozum/ nie zmyřly/ áni pochoći. (iefli *affecy* ták zwáć mamy) pá-
niá *GórnRozm* Bv, B, B3; Inny iefł rozum á inne rozumienie/ ktore
z rozumu wychodźi. *SkarKaz* 485b, 277a; řkłonnóř twoiá do złę-
go, nie rozum Twoy, zwiodłá ćię *CiekPotř* 53; Co rozumem y pil-
nořciá y cnotá řtáńęło: to fię nierozumem y niedbálořciá y złořciá
ludzká obála. *SkarKazSej* 664a; [*SenekaGórn* 88].

W *porównaniach* (8):

~ Jako *comparatum* (7): Až mi wierę fułháiac bário gniewno
ná cie. Mnimalř by rozum řiadał iáko kogut w pierzu [tj. *był wi-
doczny w wygládzie zewnětrznym*] *RejWiz* 68v; áć fie rodzi [człó-
wiek] z rozumem przyrodzoným/ ále on rozum iego/ iáko gołá
tablicá iefł *RejPos* 63; ćwiczenie przy rozumie iefł iákoby nadobne
kwiecie ná dobrym fzczenie. *RejZwierc* 15v; Iáko řágáwká Máye-
ran zágluřzy/ Táć rozum s cnotá przy řzaloney duřzy. *RejZwierc*
214v, 153; potym y rozum řam/ ktory iefł iákoby iáka řwiátłořć á
řwiećá żywotá pokázuię to/ że [...] *ModřBaz* 27v, 27v.

Jako *tertium comparationis* (1): fwiádomciem iuř tego chłopię-
ciá/ Y nie táki tám rozum iáko v dzyecięciá. *RejWiz* 68. ~

W *formulach prawnych* (9): [*ksiádz Jakub Zaczek*] nyeprzimu-
řzony ani teř zadny ochibneným rořzumu przewedzoným: ale
řdrowy [...] łagnełce [...] to wfztyko zořtawuęe y opifzuęe. *Zap-
Kořcier* 1583/54. Cf »przy rozumie być«, »dobre baczenie rozumu«,
»za rozumu sposobnieřzego«, »na rozumie zdrow«, »z rozumem«.

Przysłowia: A iz fie vnieřć nie dá fzczeńci ni przygodzye/
Iedno záwřdy myřł chowa miřná ná fwobodzye. Nie wfztyko w
zyemię pátrząc iáko ine řwirzę/ Niech więc y pod obłoki rozum
czáfem gmerze. Vwažáiąć y przeřłę y dziřieyřze rzeçzy *RejWiz* 18;
Więć drugi nád křięgámi rzkomo przepieruie/ Chce Sokoly zá-
lećieć/ więc rozum řzychtuie. *RejWiz* 90; [człowiek *poćciwy*] Vmie
cnotę pochwálić á pogánić zbytki. A wzgorę pod obłoki z rozumem
nie lata/ Nie zábrodzi głęboko á brzegu fie chwata. *RejWiz* 90v, 87,
100v; *BielKron* 455v; *RejAp* 68v, Ddv; Boiefłiřbychmy ná rzeçzy
niepodobne z rozumu nářzemi wylátowáć mieli/ á zářáđzáć ná thym
wiáre nářzę/ cze⁶⁰ nas nie vczy řłowo Bože/ tedybychmy fie pewnie
bário obłędzić muřli *RejPos* 88, 289; *RejZwierc* 251v; *NiemObr*
98; Zowá go [řacy *wittenberscy Lutrá*] *Ořtantatorem ingenij*, ktory
bez potreby řwym rozumem wyláuię/ y chce być widźiány
ReszPrz 64; *KmitaPřal* A5. [*Ogółem* 14 r.]

Bo rozum má oftry nos á řkrzydłá řzyrokie/ A iáko buyny Orzeł
lata pod obłoki. *RejWiz* 6v, 6v marg, 91v [2 r.], Dd2 [2 r.]. [*Ogółem*
6 r.]

Quot homines tot sententiae, Yáko wiele ludźi ták wiele rozu-
mów/ co głowá to rozum. *Mącz* [460]a; *WujJud* 131v; *BiałKaz* Iv;
ModřBaz 65; *WujNT* 676; [*TerentMatKęř* S5v; *HerbOdpow* C5].
[*Ogółem* 6 r.]

BielKom kt; *OrzRozm* E3v; *BielKron* A5; bo przećiw prawđzie
rozumu niemář. *GofłGosp* 20. [*Ogółem* 4 r.]

RejWiz 46v marg, Dd2v; řzaty y máiętności rozumu nie dáią
WierKřóc A4v.

řzkodá krafy gđzie rozumu niemář *BierEz* I, P4.

Ięzikiem nieprzechadzaj rozum. *BielŻyw* 11; Iáki v kogo roz-
zum/ tákie będą řłowá. *Prot* C3v.

bo v żon włofy długie á rozum krotki *BielKron* 318v; *BielSjem* 9. Ano sie rozum z miełzkim iuż dawno zgodzili [tj. *dochody z wydatkami*]/ Bo niewiele álbo nic będyze w nich pochwili. *RejWiz* 92v; *RejFig* Cc3v.

Iednemu rozum [lege: rozumu] drugiemu fortuny potrzebá. *RejZwierc* 22 marg, Aaa4.

Siłá bez rozumu/ łámá sie káži. *BierEz* K.

Craffus venter craffum facit ingenium, może thak kto chce rozumieć krafný brzuch krafný czyni rozum *GlabGad* P5v.

Bo trzeba rozumu vzyć Kto dziłia chce co wyłuzyc *RejRozpr* Dv.

Bo młodocz bez rozumu kto iá na łzrot pułci Každy rzeczy fwowolney człowika dopułci *RejJóz* E4.

Ano lepiej nie mędrawać Nacz infzego rozum chować *RejJóz* E6v.

Z dofiatfzenia rozum sie mnozy *RejJóz* Q3v marg.

Bárzo tu rufyl rozumem Iako zdechly pyes ogonem. *RejKup* k2.

Vręgáč chce rozum mieć/ ále go nie naydzye/ Kto dobrego rozładku/ łam do niego zaydzye. *BielKom* B8v.

Iuż tam málo rozumu gdyze vpor pánuie *RejWiz* 8v.

Bo więc czáfem w birecie álbo w rewerendzye/ Wierz mi więcey łzaleńftwa niż rozumu będyze. *RejWiz* 91.

kogo chce [Bóg] Ikaráč/ z rozumem go pirwey rozłacza. *LeszczRzecz* A5.

Y wie zacž funt rozumu *RejZwierc* 73.

Byś miał ták długi rozum/ iákoć brodá wiśi *RejZwierc* 122.

Fortuná iáko prożny dzwonek głucha/ Kthora rozumu á cnoty nie flucha. *RejZwierc* 214.

Káždy froy łzpetny napięknicy vpfrzony/ Gdzye cnotą rozum nie iest ozdobyony. *RejZwierc* 214.

Tho rozum zacy czo wżytko v niego/ Rowno nierowno pátrzy počciwego. *RejZwierc* 214.

Iáko dżdżá nie znáč ná zgorzáley zyemi/ Ták też rozumu gdyze sie welbie mieni. *RejZwierc* 214v.

Mály to rozum co bywa po łzkodzie. *RejZwierc* 230.

Rozum nie káždy S pozytkiem závády. *MycPrz* I A4v.

Ale cóż wždy ia fobie dármo głowę płuie? Swiátá znouy rozumem fwym iuż nie zbuduię. *PudłFr* 76.

[Suus cuique mos est Káždy ma fwoy rozum. *TerentMatKę* S5v.

podobno znają po moim mieszku że temu urzędowi [hetmańskiemu] nie sprostam [...]. Owa u kogo rubli, u tego i rozum, a ubogi kiep *ListyPol* III 1550/27.

Bo y w młodych lećiech nayduie się drugdy ftóry rozum *SkarŻyw* 144.

Połpolicie to bywa/ że kto o fobie siłá rozumie/ ten káżdą rzecz fobie lekce waży [...] będąc tey dumy/ iákoby iuż wżytkie rozumy poiadł *PlutBBud* 81v (*Linde*).

Frazy: »co (to) (jest) za rozum?« [w tym: czyj (5)] = *wątpliwa mądrość* (11); *RejKup* Mv; *RejWiz* 124; Ale co moy za rozum? wy mię motikami Płofzacie/ a ia każę o cnoce przed wami. *KochSat* [C2]v; *GórnDworz* E5v, Bb7; *RejPos* 143; co by to zá rozum/ fuche fułzyć/ á ciepłemu ciepłá/ ku zbytku przydáwac? *Oczko* 13; *SkarŻyw* 151; *PowodPr* 61; Coż zá siły łá náłze/ coż zá rozumy náłze bez P. Bogá y pomocy iego? *SkarKaz* 609b; *SkarKazSej* 695a.

»(a) rozum gdzie?« [w tym: czyj (1)] [szyk zmienny] (3); [mówi *Jempсар*:] Nieczęfna ia/ cóż czynie/ álbo com czyniła? Gdzie rozum/ gdzie baczenie? czym z drógi zftąpiła Rozumu y rozładku? *GosłCast* 25, 25, 28.

»gdzieś ty rozum podział (-ście byli podzieli)« (2); Vestram nequeo satis mirari rationem Nie mogę sie wam wydzýwić/ to yeft/ [...] nie wiem cóście ná ten czás myślili/ gdzieście rozum byli podzieli. *Mącz* 347b; *GórnDworz* Rv.

»to (nie) [czyje, jakiej] głowy rozum« = *to (nie) jest czyjaś sprawa; to za mądre dla kogoś* [szyk zmienny] (8); *RejRozpr* D3v; *RejJóz* C6; *RejKup* k5; iáko dziwnym kftałtem á niepoścignionym domyłtem náłzym to ciało święte w żywocie oney pány Duch

święty łpráwić á záczać raczy/ to iuż nie náłzey głowy rozum. *RejPos* 303v, 260; *ActReg* 101; *VotSzl* B2v; Nie mey to głowy rozum dáwac w tym przeftroge/ Co lepi nád mię wiećie *CzahTr* G2; [*StatorGramm* M3].

»to już nie rozumu mego (a. naszego)« = *to niemożliwe do pojęcia* (2); A iellić tę ftodołę [tj. *ziemię*] Pan ták dziwnie łpráwił/ Rozumieyże żeć więtfze mifterftwo zoftáwił/ Tam gdyze stolec poftáwił Máieftátu fwego/ To iuż o tym rozumieć nie rozumu mego. *RejWiz* 153v; *RejZwierc* 9v.

»jaki (to) (jest) rozum?« [w tym: czyj (1)] = *wątpliwa mądrość; to niemądre* (5); bo to iest nie ináčzye/ iedno iáko kiedyby ktho Polaki wyganiał z ziemie/ á Czechy do niey przymował: w czym iákiby był rozum/ widzi to káždy. *GórnDworz* F2v; *RejPos* [219]; *RejZwierc* 61v; *SkarŻyw* 118; Iákiby to był rozum y baczenie? mieni się kto od Bogá poftánym/ y powiáda rzeczy dziwne [...] á záraz mu vwierzyć? *SkarKaz* 417a; [*TerentMatKę* S4v].

»rozum nie jest« = *jest nie do pojęcia przez człowieka* (1); Więć iż Pánná bez zmázy/ chocia porodziła/ Owżem czyfłości więtfzey niżli w máłce była. Dziwiuią się Prorocy/ Anyeli [...] Tákkiemu národzeniu/ święci Doktorowie/ Rozum nie iest/ by fpofob náłazł/ łpráwy táki Vftawa ludzki ięzyk/ y dowcip włzeláki. *GrabowSet* Kv.

»(nie) to (jest) rozum« = *to (nie)mądre* [szyk zmienny] (6); A pewne zá niepewne stráćie nie bárzo to rozum iest. *RejZwierc* 37, B3, 191, [213]v; A więc to rozum/ moy namillzy Chreścijánski bráćie [...] dla pánná kuflá/ Bogá ftworzyćielá fwego/ zdrowie/ y pieniádze stráćić? *WerGośc* 227, 236; [*TerentMatKę* R8v].

»to (jest) [czyj] rozum« = *to jest czyjeś zadanie* (2); *RejZwierc* 58v; [*Mojesz mówił do ludu*:] byłem pośrzedkiem między im [*Panem*] á wámi onego czáfu/ ábych wam iego fłowá obiáwił/ to iest rozum wáłz ábyfcie ich flucháli á peñnili. *BielKron* 43v.

»(to) (jest) wielki rozum« [w tym: czyj (1)] [szyk zmienny] (12); *RejRozpr* F3v; *RejWiz* 8, 190; *RejZwierc* 127; Y mniamá oni/ by to był naywiętfzy rozum/ ták mowić/ ábo ták piłáć/ iákoby ábo málo ludzi/ ábo żaden nie rozumiał *GórnDworz* F3, N5v; Nawiętfzy rozum kto pozna łam siebie/ A z buyną myłlá nie lata po niebie. *RejZwierc* 214; Wielki to rozum fobyie tho obrzydzić/ Czego sie potym z záłości máłz wftydzić. *RejZwierc* 214v, A, 214, 219v [2 r.].

»tyle w człowiku rozumu nie masz« (1); [*Panie*] Day ráde w trofće/ bo tyle w człowiku Rozumu nie máłz/ áby w tákim wieku Rzeczom rádzić mogł *GrabowSet* E4.

»rozumu (nie) dostaje (a. (z)stawa, a. stanie)« = *spiritu meo invalidus sum Vulg* [szyk zmienny] (8); *BielŻyw* 87; *RejJóz* G3v; *KromRozm* I K4v; młodzi dzis ludzye bárzo zwydrzeli y rozumu onym ná złe dołłáye. *GliczKsiąż* P4v; *BibRadz* 4. *Esdr* 12/5; *RejPos* [278]; (marg) Iozeph co myłlił bacząc brzemienną małzonkę swoię. (–) Bo złe rozumieć o ták dziwney Pánience/ y tákich cnot nieflychánych bialey głowie [tj. o *Maryi*]/ nieśmiał: á łkad by też brzemię miałá/ ná to mu rozumu nieftawáło. *SkarŻyw* 243; *SarnStat* 792.

»rozum koniec bierze« = *wiedza ludzka nie daje więcej możliwości działania* (1); (nagł) Doctorowie o pewney łmierczy powie dáia (–) [...] Wewnątrz goráż zwirzechu ziębniež Ty iuż długo zyw niebędiež. Prožno [lege: prozne] ođdrowie pokułchi Raczczey myłł oto odułchi. Bo tu rozum koniec bierze Zadny niewytrua wtey mierze. Ten przed łmierczyą wftepuie *RejKup* G.

»rozumu málo« [szyk zmienny] (5); *RejWiz* 8v, 37v, 46v, 90v; SZátá piękna/ kołzulá/ połciel/ Koń vbrány/ To też może policzyć/ między rołkołżámi. Ale to wżytko plewy/ gdy rozumu málo *RejZwierc* 135.

»rozum się (we łbie) (z)mieni (a. zmienić się musi)« (3); *RejKup* p2v; Y niewiem ktoby mądry náłwał to biełiáđá. Gdzye sie więc iuż káždemu rozum we łbie mieni *RejWiz* 17; Bo gdyze sie ty wilkości náłzyt przylewáia/ Iuż záwždy przyrodzeniu wżytko złe dzyłáia. Rozum sie zmienić muśi y krew sie popłue *RejWiz* 118.

»rozum mowi, powie da, przywodzi« (1:1:1); Pifmo mowi/ iż Słowo było v Bogá Bogiem/ nie v siebie było/ ále v Bogá/ A iż też

tho słowo stało się ciałem/ y iest Pośrednikiem/ a nie iest Bogiem Oycem. A więc tu dwu (iako rozum mowi) będziefz miał Bogow/ iednego wcielonego/ drugiego nie wcielonego. *GrzegRóżn* K3; rycerz iestci rozum który cie ma kárác y biczowác/ bo rozum przywo- dzi że zgrzeżyliś przeciw Bogu *HistRzym* 47v; *GórnTroas* [3].

»rozum nuczcy [= *ucieka*]*«* (1): [trzeba dzieci uczyć przema- wiać] żeby potem gdyby sie trafiło albo do Krolá/ albo do yákyego [...] páná/ o cokolwyek rzecz myeć/ fmyele y bępyeczyne fobyce poczynác mogli/ áby im nie pikálo/ yáko mowýá póspolicie pod kolány/ albo rozum nie nuczyl/ yęzyk thez nye vchodzil. *GliczKsiąż* K7v.

»[kto] rozum gdzie chce tędy obroci« = *ktos pomyśli, o czym chce* (1): Mądry lepak człowiek nigdy sam nieieft, mać zaiťe z sobá wżiti ki rzeczy ktore iemu są albo były dobre, á rozum swieobodny gdzie chce tędy obroci. *BielŻyw* 110.

»rozum (nie) może ogarnąć (a. (nie) ogarnie); (żadnym) rozu- mem (nie)ogarnion(y), ogarnąć (a. ogarniać), ogarnienie; nieogarni- ony rozumowi« [w tym: *czyj* (6)] = *nequit computari* *HistAl*; *aestimare* *PolAnt*; *concipere* *Mącz* [szyk *zmienny*] (26;39;18;1;1): takowe radocy/ weffela/ y rofkofzi/ niemoże [!] luczki rozum ogar- nąć iakie pan Bog zgotował wierzącym wżywocie wiecznym. *SeklKat* R4, R4; *HistAl* 15; *MurzNT* 103v; *KromRozm III* B8v; *Lub- Ps* E2v, X; Włzák wielz dobrze iż Polak/ zwłafzczá nieuczony/ Trudno ma wżitko báczyć włafnie [= *właściwie*] s káždzej ftrony Ale ty częś rozumem/ á drugá częś cnotá/ Ogárniefz *RejWiz* Cc3, 10, 52v, 115, 186; *BibRadz Eccli* 16/19; *KwiatKsiąż* B2; *Mącz* 35d; *SarnUzn* B5; iż dziwne á żadnym rozumem nieogárnione są fprawy twoie náfz miły Pánie. *RejAp* 129v, AA2, AA2v, AA4, AA4v, AA7 (18); *GórnDworz* Mm5; *RejPos* 5, 67v, 87, 135v, 138 (26); *Kucz- bKat* 1 marg, 110; *RejZwierc* 1, 8v, 9, 80, 184; *RejPosRozpr* b3v; *CzechRozm* 170v; *KarnNap* D3; *Oczko* 1v; *KochPs* 114; *CzechEp* 192, 232, 338; Nie to mądroś mądrym być/ albo wielkoś swiáta Rozumem chćieć ogárnąć: krótkie ludzkie láta. *KochFr* 131; *Wer- Goś* 254; *LatHar* 376, 381, 595; *WujNT* 471, XXXXX3; *SkarKaz* 277a; *CzahTr* K3.

»nie może się [przy kim] rozum ostać« (1): ábyfmy widzieli/ że te rzeczy [tj. *gniew i bojaźń*] są iakoby domowi náfzi nieprzyáiciele: ktorzi się w nas ták w krádlu/ iż zá ich opánowánim/ niemoże się przy nas rozum ábo prawdziwy rozládek oľtác [non possit ratio consistere]. *ModrzBaz* 7.

»rozum panuje« [szyk *zmienny*] (8): *OpecŻyw* 111v; Czemu dzieci póspolicie sie lękaia na początku siania. (–) Bowiem w nich nie panuje ielczce rozum ktoriby mogli rozeznac ten od iawney á iftey rzeczy *GlabGad* L5v; *OrzRozm* P3; ten rycerz może być rze- czon pirwy náfz ociec Adam [...]. Sługá wierny iestci rozum który w nim pánowal iáko dlugo wczyfiości żywotá trwał. *HistRzym* [89]v, 75v; *PapPan* O4v; *WerGoś* 222; *GórnRozm* Bv; [CerGór 29].

»rozum pojąć (a. objąć) (nie) może (a. nie obejmie); rozumem pojąć (a. pojmwac, a. objąć), (nie)pojęty, pojęcie; pojęcie rozu- mu« [w tym: *czyj* (1)] = *captus Calep*, *Cn*; *enthymema*, *mente concipere* *Mącz*; *intelligendi facultas Calep* [szyk *zmienny*] (9;6:3:1;1): Ponyewaz rozum czlowyeczcy w cyele wľobyony/ [...] tępmy yeft/ nyemoże sam z syebye [...] żadney rzeczy iftnofci [...] pojąć *KromRozm III* B6; *KwiatKsiąż* B2, 12; *Mącz* 104a, 306c; *SarnUzn* Ev; *GórnDworz* P2v; *KuczKat* 1, 15; *KarnNap* D3; Naprzod to iest/ práwy Kościoľ Boży/ który iáko ieden iest/ ták teź ma wfobie iednoś j zgodę [...]: nie wrzezczách swieckich widomych [...]: ale w rzezczách Niebieľkich/ ktorych nikt nie widzial/ áni ich objać rozumem/ áni wywodem żadnym dowiesć może. *SkarJedn* 17; *KochPs* 202, 210; *SkarŻyw* 173; *NiemObr* 91; ktora fábulá [o *Prometeuszu przykutym do skały*] zda się profita/ ale się w niey/ iáko w káždzej infzey/ rozumem poiętey/ wielka práwdá zámyka *GórnRozm* N3; *Calep* 161a; *KochFrag* 23; [Bóg] Obiecalci rádości niebieľkie/ nie- poięte rozumem *LatHar* 680; *SkarKaz* 122a.

»rozum może (a. ma, a. musi) (po)znać (a. zna), znający; rozu- mem (do-, po)znać (a. poznawac), doznany; rozumem doznać« [w

tym: *czyj* (2)] = *pojąć* (*pojmwac*), (*z*)rozumieć; *ratione explorare* *Modrz* (6;1;4;1;1): Ezop teź iáko mądry był. Wielką ráde w báś- niach zákrýł: Czego rozumem doznać/ Iefli pilno pófluchaćie. *BierEz* H2; *BielŻyw* 95; *KromRozm III* B6v; *RejWiz* 185v; TEñze [władający obleganym przez wojska Aleksandra Wielkiego zam- kiem] wnet potym z zamku/ przyciągnął do niego [do Aleksandra Wielkiego]/ Zwierzáiac mu y zamku/ y fiebie fáme go. Krol rzekł/ teraz rozumu tu możecie doznać/ Ze ten cnocie niź mieycfu/ twár- dey wolać duřac. *RejZwierz* 5; *RejPos* 289; *KuczKat* 80; *ModrzBaz* 70; SAM przyrodzony rozum to znać musi/ iż tám dobrze być nie może/ gdzie wiele pánow rofkázuie. *SkarJedn* 54, 55; *SkarŻyw* A3; *LatHar* 23, 642.

»rozum przydziwować (a. wydziwować) się nie może (a. mogli się zadziwować)*«* (3): *RejPos* 32, 341; BOg wľzechmogący/ [...] gdy raczył swiáť stworzyć/ to iest ziemie/ niebo/ morzá/ y ine przy- pádlości ná niebie y ná zyemi/ ktorey dziwney fpráwie żadne sie oko przypátryć/ áni żadny rozum przydziwować sie nie może. *Rej- Zwierz* 1.

»rozumowi przystoi, przystojny« = *jest zgodne z rozsądkiem* (3;2): *KwiatKsiąż* I4; *KuczKat* 300; iż wfpanilemu rozumowi nie przyľtoi áby go ledá wiátr/ á zwłafzczá nieprzyľtoyny/ od cnotliwey powinnośi iego vnośic miał. *RejZwierc* 79v; *SkarJedn* 318; Co rozumowi bárziéy/ proľę cie/ przyľtaľo/ leno żeby się złym źle/ dobrym dobrze dziaľo? *KochFr* 132.

»rozum roście (a. się urości); roś w rozum, w rozumie« [szyk *zmienny*] (4;1:1): Bo fnadz z tego rozum sie vroľci Gdy czytaia ifto- rie proľci *RejJóz* Q3v; *RejWiz* [1]v, 17v, 119v; *SkarKaz* 45b, 84a.

»rozum rozezn(aw)a (a. rozeznanie uczynić może); rozumem, wedle rozumu, w rozumie rozeznac; rozeznanie rozumu« [w tym: *czyj* (1)] [szyk *zmienny*] (6;3:1:1;1): ktorim [ludziom chorym] sie widzi iakoby zumarľymi mowili, duľze widali czałem teź y swiętich póľtawy, á tho wżithko duľza fprawuie boiazna gdzie rozum cho- robá znifczony nie rozeznawa obľudy od yľtey rzeczy. *GlabGad* L5v; *RejWiz* 7, 39, 118v, 120; Iż oczy naprzod wfzytko widzá/ pothym wľzy włafnoś oney rzeczy fľyľzá/ rozum rozeznawa *RejPos* 204, 63, 204, 204v, 270; *RejZwierc* 1, 255.

»sam rozum rozkazuje« (1): Niech przeto pirwľze fťaranie Za- konodawce to będzie/ áby w póľtánowieniu Praw/ nic nieodľtepo- wal od rozumu ábo od bácności/ á izby wfzytkie práwa/ (co y sam rozum rofkázuie [*ratio ipsa praecepit*]) ták do wćziwości/ iáko teź do póľpolitego póżytku obrácał. *ModrzBaz* 70.

»rozum rozmyśla (a. domyśla się, a. pomyślił, a. pomyślic itp. może); rozumem wymyślic, nierozmyślny« [w tym: *czyj* (2)] = *anim- o excogitare* *Mącz* [szyk *zmienny*] (8;1:1): *MurzHist* O4v; *Mącz* 399b; *Prot* C2; *GórnDworz* L16; Rozum czlowieczcy iest tákowy/ im wicęcy co bierze przed sye/ im częściécy co rozmyśla/ tym prze- ftrzeniéy ľobie w óney rzeczy czyni *GrzegGeom* B4v; *RejPos* 267v, 321v; *KuczKat* 15; iż Syn Ociec y Duch swięty/ iż to iest ieden á prawdziwy Bog/ á wfzyľczy są onym dziwnym á żadnym rozumem nierozmyfłnym Boľtwem fpoľu ogárnieni. *RejZwierc* 11v; z mľodośi mey tá mi ľamá rzecz kácerftwa obrzydziľá: gdy mi powie- dziano/ ifz się [heretycy] źegnác krzyżem S. zákázuia. Pomyľlił mľody rozum moy/ ifz z nieprzyáicioľy duľznymi [tj. *diabľami*] zmowę máia. *SkarŻyw* 92.

»rozum rozsądzić może; rozumem rozepřeć; rozsádek ro- zumu« [w tym: *czyj* (2)] = *ratio diiudicare potest* *Modrz* (1;1;3): *GrzegRóżn* A2v; *RejZwierc* 228v; mowie teź to wedle rozládku rozumu ludzkiego *CzechRozm* 183v; Záifte zda się/ że ie [pojedyn- kowe bitwy] ludzie málo rozumu wżywiaicy [...] wymyślili. Bo á co tákiego iest/ czegoby rozum ludzki/ okrom krwie przelania rozlá- dzić niemogli? *ModrzBaz* 62; *Oczko* 2.

»rozum rządz; rozumem (się) rządzic, rządzon(y)*«* = *ratione dirigi* *Modrz* [szyk *zmienny*] (15;8:3); *BierEz* S; ale rozum niechay rządz wáľ gniew. *WróbZóľ* B6v; *RejJóz* D8, F5v [2 r.]; *RejWiz* 11v, 112v, 137, 152; *GrzegRóżn* K3; *GórnDworz* K4, L12v; A przetoż iáko dlugo człowiek rządz sie rozumem/ á rozum w nim

pánuie/ táko dlu^{so} może fie dobrze rządzic y ine. *HistRzym* 75v; *RejZwierc* A5v, 21, 71v *margin*, 214, Bbb; *PapPan* Nv; *ModrzBaz* 65v; *NiemObr* 8; *KochFrag* 39; *VotSzl* A4; *CiekPotr* 9; *SkarKazSej* 669b; *KlonFlis* B.

»na rozumie [komu] (nie) schodzi (a. zeszło), zejść, zeszyć« = *deseri a mente* *Mącz*; *mente captus, mentis inopia laborans* *Modrz* [szyk zmienny] (6:1:3); *KromRozm I* N2; *MurzHist* E; Z przyrodzenia Sędziem niebywa/ który iest fzalony/ ná rozumie zefzły/ Miefyęcznik/ niemy/ flepy/ głuchy *GroicPorz* b2v, m, ii; *Mącz* 387d; *WujJud* b2; *Zás* ktorymby ná rozumie álbo ná sílach ćielefnych íchodźilo [qui viribus vel animi, vel corporis destituti sunt]/ íz niemoga o fobie rádźic/ o tych Vrząd niech fłáránie ma. *ModrzBaz* [38]v, 67, 67v.

»rozum sprostać (nie) może (a. (nie) sprosta, a. (nie) ma sprostać), nie zdola (a. zdolać może)« [w tym: czyj (2)] = *ingenio fas est* *Modrz* [szyk zmienny] (21:2); *KromRozm III* B8; Ale przedfię flowo twoye yáko ogyeń pała/ A żaden rozum człowyczy yemu thu nye zdola *LubPs* bb6, ff4 [2 r.]; Przy czymci fie fnádnie zda/ przy tym możefz zoftáć/ Gdy fnadz nie może wfzytkim żadny rozum fpoftáć. *RejWiz* [A9], 116v, 148v, 154v; A gdzieby czemu nie mogł fpoftáć rozum twoy á człowiczeńftwo twoie/ vciecźze fie do miłofierdzia iego [Pana] łámega fwiętego. *RejPos* 121; Ktorzy [Żydzí albo poganie] ácz też niewiedzą co iest Bog/ bo temu nigdy żaden rozum od początku fwiátá fpoftáć nie mogł/ ále wždy wiedzą íz iest Bog *RejPos* 148v, 38v, 63, 64, 133v, 148v (12); *ModrzBaz* 130; *KochFrag* 47; *WujNT* 582.

»rozum szwankuje [= jest bezsilny]« (1): tu rozum fzwánkuie: Wiary potrzebá. *BiałKat* 71.

»rozum uczy (a. nauczy, a. naucza); rozumem uczon« [w tym: czyj (2)] = *ratio docet* *Modrz* [szyk zmienny] (8:1); *FalZioł* V 98v; *RejJóz* L6v; *GliczKsiąż* C7; *GrzegRóżn* K3 [2 r.]; ábowiem/ lam nas tego rozum vczy/ íz z dobrych/ dobry fie rodzą *GórnDworz* D3v; *ModrzBaz* 142v; *SkarJedn* 203; *GórnTroas* 32.

»rozum ukazuje (a. ukaże, a. pokazuje itp., a. pokazać (a. okazać) może); ukazywać rozumem« [w tym: czyj (1)] = zwykle: *jest oczywiste, zrozumiałe samo przez się; ratio dicat* *Mącz*; *ratio admittit a. iudicat* *Modrz*; *evincit ratio* *Cn* [szyk zmienny] (29:1); *BierEz* Cv; *KlosAlg* Av; *KromRozm II* i2; *LubPs* Dv; *Mącz* 86c [2 r.]; *RejAp* 126, 176v; bo to rozum pokázuie/ íz iákowego kto fobie przyaciela obrá/ s kim zá iednego żywie/ tákowy y lam być muśi *GórnDworz* M; *RejPos* 235, 250; *KuczbKat* 230; *RejZwierc* 130, 137v, 154; *BudBib* I 462c *margin*; *ModrzBaz* 27v, 106; *SkarŻyw* 260; *NiemObr* 14; *GórnRozm* E3; *GostGosp* 66, 124; lamci to rozum pokázuie/ Ze fie fłkápá nim rubfzy/ prędzcy sfátiguié. *WyprPl* B3; *WysKaz* 7; *PowodPr* 39; SAm przyrodzony rozum vkázuie/ íz ná fluzbę Bożą/ ludźie w ćiele miefzkáiąc/ miefyce ofobne mieć mułżá. *SkarKaz* 453a, 382b; *SkarKazSej* 657a, 678b.

»rozum ustać musi (a. (u)stanie, a. ustaje); w rozumie ustać« [w tym: czyj (6)] (16:1); *KromRozm III* L3v; Iáko mądrość Páńfka wfzytko dziwnie fpráwuie/ przed ktora ludzki rozum vftáć muśi. *LubPs* ee *margin*, C, R2 *margin*, ee, ee6v [2 r.]; *RejWiz* 154v; *RejAp* AA5v, 17; *RejPos* 148v, 270 [2 r.], 294; *RejPosWiecz*³ 96v; Boginie przeciwo mnie w rozumie vftály: Cóż ty z twym rozumem chcefz/ ktory bárzo máły? *GórnTroas* 42; *SkarKaz* 485a.

»rozum nie wypowieć (1): Zaden rozum áni yęzyk nye wypoye tego/ Ześ [Panie] dał wyle dobr bez licźby dla człeká nędznego *LubPs* Lv.

»rozum (za)błádzi (a. obłádził się, a. wybłádzi się, a. obłádzáć się musi); być rozumu błédnego; rozum błédny; na swym rozumie błádzić« [w tym: czyj (2)] = *fallaci sensu iudicare* *Mącz* (7:1;1:1); *RejRozpr* Hv; Bo rozum nie rad błády gdy fie go kto radzy *RejJóz* I2, D8; *RejKup* f3v, f4; *LubPs* bb3; *RejWiz* 132v; *Mącz* 117a; áni iey [wiary] ná żadnych náfzych rozumiech/ ktore fie záváždy obłédzác mułżá/ [...] záfádzác mamy *RejPos* 88, 270.

»rozum się (za)mnoży (a. zamnáza się, a. umnożyć się może); rozum mnożyć (a. pomnázać); (po)mnożenie rozumu« (6;2;2); *Fal-*

Zioł IV 54b; *RejJóz* Q3v *margin*; Tákuje rozum bez cnoty gdy fie gdzye zámmoży/ Pospolicie ku złemu bárzyey fie zátrwoży. *RejWiz* 7v, 66, 68; Studiorum proventus et ingeniorum proventus Mnożenie/ oftrzenie rozumu. *Mącz* 483b; *RejZwierc* 160; *SkarŻyw* 117; *StrykKron* 288; *SkarKazSej* 662b.

»[komu] rozum się zawrocik« = *ktos oszalał, zgłupiał* (1): [starcy] bárzo fie zápalili miłofścią ku niey [Zuzannie]. Thák íz fie im rozum závárocil [perverterunt suum sensum]/ y oczy fwe odwrocili áby nie pátrzáli w niebo *BibRadz* Dan 13/9.

»rozum się zepsował« = *nie wystarczyło możliwości intelektualnych* (1): Iużem fobie nędzną głowę tak bárzo z frasował A czo fobie daley począc rozum fie zepfował *RejJóz* P2v.

»rozum nie znosi (a. znieść nie może); trudno znieść, nieznośny rozumowi« [w tym: czyj (2)] [szyk zmienny] (2;1:2): *BierEz* Cv; *RejPs* 33; O drogyefz fą záváždy v mnye myfli thwoye Boze/ Ktorzych wyełkości rozum moy nigdy znyeś nie może *LubPs* eev; *RejPos* [108]v; *CzechRozm* 227v.

»rozum zrozumieć nie może; rozumem wyrozumieć; rozumienie rozumu« [w tym: czyj (1)] (2;1:2); ktorzych [tajemnic Bożych] nigdy żadny rozum áni ná niebie áni ná zyemi/ nie tilko zrozumieć/ ále áni w myflach fwich nigdy fie dotknáć nie mogł/ áni vmiáł *RejPos* 101v, 204; *RejZwierc* 2v [2 r.]; *SkarKaz* 485a.

Zwroty: »do rozumu apelować« [w tym: czyj (1)] [szyk zmienny] (4): *RejWiz* 38v; *RejZwierc* 80v *margin*, Bbb3; Ale gdy fie lam fwoiá popędliwością iáko chćiwy czárt miece ná bliźniego/ ná flawey iego/ ná zdrowie [...] trzymay/ nie pułczay/ ápelluy do rozumu (*margin*) Męftwo wielkie gniew mieć ná wodzy. (–) *SkarKaz* 313b.

»brać (a. nabrać), wziąć (sobie) w rozum; brać, wziąć rozum; na rozum wziąć« = (*na*)uczyć się, zapamięt(yw)ać; *intelligere* *Vulg* [szyk zmienny] (7:4;2:1;1); Głupi nie śmiey się z mądrego/ Ale bierz rozum od niego *BierEz* M3v; *BielŻyw* 30; *GliczKsiąż* A2v, D6, D7, F2, K, N2; Czo naofobliwfzego s tego Pfálmu fobie brać w rozum mamy. *LubPs* Y4v *margin*, N3, gg5; *RejWiz* 7; *Leop Ps* 49/22; *Mącz* 250d; *LeopPrzep* b3; [A czemułż tego fobie nie wzięł w rozum [non accepisti in corde] to iest przyfllego/ ále tylko co iest ninieyfzego. *Leop* 4.Esdr 7/16 (*Linde*)].

»przy rozumie być, będący« [w tym: w formule prawnej (3)] = być (będący) w pełni władz umysłowych; *sciens* *PolAnt*, *Mącz*; *intelligens* *PolAnt*; *prudens, recta sapere, mens non leva est* *Mącz*; *sanus mente, compos rationis existens* *JanStat* [szyk zmienny] (7:3); *MurzHist* O4; *BibRadz* 2.Esdr 10/28; *BielKron* 82; *Mącz* 105c, 183a, 368a; Nád tho/ ludźi fzalonych y ktorzy od rozumu odchodzą/ ktorzy niegdy przy rozumie będąc/ potym w fżalenftwo vpádlí/ [...] krzcie sie niegodźi *KuczbKat* 135; ále iefli [czyniący zapis] iest ná ćiele chórl/ á ná rozumie zdrów/ ták iáko w rzeczy iefl/ niech będzie piáno: Chory ná ćiele/ á wżákże zdrowy ná vmyśle/ y przy rozumie będący. *SarnStat* 759, 684, 1248.

»być przy rozumie« = zachować rozsądek (1): Synu miły fluchay mieł/ á bądź przy rozumie *BielKom* C2v.

»rozumu się chwytac« (3): *RejWiz* 140v; Táki rádźec w kázdzy fpráwie rozumu fie chwytay/ A do cney poćiwości á flawy fie pytay. *RejZwierc* B4, 20.

»rozum ćwiczyć; ku rozumowi ćwiczyć, ćwiczony; ćwiczyć się rozumem; (wy)ćwiczenie rozum; rozum (wy)ćwiczony; [kto] ćwiczonego rozumu« [w tym: czyj (2)] = *ingenium exercere* *Modrz* [szyk zmienny] (1:1:1;5;3;1); Poczynáią się rozliczne á známienite Báśni/ z rozmaitych ksiąg wybráne: z ktorzych możemy wziąć nieiáki rozzytek ku ćwiczeniu rozumu náfzego *BierEz* H2v; *GlabGad* A2; *RejKup* 16; *HistAlHUNG* A2v; *HistKsiąż* K5v; *KwiatKsiąż* E2, N4v; *Excultum ingenium*, Dobrze ćwiczony rozum. *Mącz* 60a, 55c; *OrzQuin* E; *RejZwierc* 146; ktore [plotki, tj. głupstwa] żadnego gruntu zbáwiennego [...] w fobie nie máią: iedno iákieś fubtylnie chytne rozumu ludzkiego rozberánie y ćwiczenie: bárzo flowu Bożemu przeciwnie. *CzechRozm* 19v; *ModrzBaz* 97v.

»dać rozum« = wykształcić, wychować; *dare intellectum* *Mącz* [szyk zmienny] (3): Ty fuknye ktoremi opatrzałz fyná fwego/ od mo-

low pobucznyeyą y zedrzeć fie mogą/ á rozum álbo ćwiczenye dobre kthoreby dół domá fynowi fwemu trwác pokąd ludzi ftawác będzeye. *GliczKsiąż* F4v, N8; *Mącz* 491d.

»da(wa)ć, rozdawać rozum; dan jest rozum« [w tym: czyj (2)] = *obdarzać (obdarzyć) intelektem jako cechą wrodzoną [szyk zmienny] (31:1;1): OpecŻywPrzedm* C4; *KlerPow* 2; *BielŻyw* 92; Lecz tę miłą krolewnę [Izabellę] ták bog vmiłował Ze ią nád wfllytki inne/ naprzot powyfllyć chćiał Dał iey rozum wymowę obyczáie miłffe Y cudnoł niewymowną/ nádewfllytki inłffe. *KlerWes* Av; *WróbŻołt* pp3; *RejKup* B, Fv, y4, y8v, aa4, cc4; *BielKom* D7v; *RejWiz* 169v; *KochZuz* A4v; *RejZwierz* 56v; *SienLek* 5; Przez pálec wielki/ mámy rozumieć rozum/ kthory pan Bog dał człowiekowi/ áby wybierał dobre á złe wzgárdził. *HistRzym* 75v; *RejPos* 201v marg, [249]v; *RejZwierc* B, 91 [2 r.]; *PaprPan* G3v, Ov, O4v; *KochPs* 142; *BielSjem* 11; *ArtKanc* P15v; *GórnTroas* 4; *SkarKaz* 486b; *SkarKazSej* 662b; Prožno chwałá y gánią ten kruzec łagodny [tj. złoto]/ Komu Pan Bog dał rozum/ záwždy iest fwobodny. *SzarzRyt* C3v, B3v.

»da(wa)ć rozum; dodać rozum; jest dany rozum« [w tym w formułach modlitewnych: „daj rozum”, „racz dać rozum” (15)] = *powiększyć (powiększać) możliwości intelektualne; dare intelligentiam Vulg. PolAnt; intellectum dare Vulg [szyk zmienny] (30;1;1): WróbŻołt* 31/8, 118/34, 73, oo5, 118/125 (8); Tákci Dawid ku Bogu mowi. Day mi rozum ábych vmyał zakon twoy *KromRozm* II r4v; *LubPs* H4; *Leop Ex* 36/1, 2.Par 1/10; co Bog może dáć/ to Cefarz niemoże/ Cnoty/ łpráwy/ rozumu/ by biegl y zá morze. *RejZwierz* 20; *BielKron* 79v, 160v; *Mącz* 287d; *RejPos* 156; *GrzegSm* 49; *BudBib* 1.Par 22/12; *SkarJedn* 330; *KochPs* 34, 44, 182; *ArtKanc* L10v; *GrabowSet* N4v; *LatHar* 23, 34; *SkarKaz* 81a, 206a, b; O Boże day wam ten rozum/ ábyście fie ná páná fwego/ y rády zacne iego w tákich wálżych iádowitych y łzkodliwych niezgodách/ rozłádek dawáli *SkarKazSej* 674b, 657a.

»rozum dawać [= przywracać]« (1): lok łtego korzenia [wszywego kopru] wycifloniy á potim z rożane^m oleykiem á z ocztem zmiefzany, pamięć zginełá dokończa: zalię przywracał y łzalonemu rozum daie/ gdy głowę ogoliwłzy kielko razow namażefz *FalZioł* I 109c.

»rozumem dochodzić (a. dość)« = *coniectare, existimare, iudicare Calep [szyk zmienny] (8): RejWiz* 152v; *WujJud* 255v; *SkarJedn* 17; *Oczko* 10; [Pan Bóg] chćiał mieć od tego Medyká/ chćiał Chirurgá/ ktorzyby rozumem/ náuká y experiencyá/ tego dochodziłi/ co dla ktozey choroby zdrowo/ co niezdrowo. *ReszPrz* 11; *KochPieś* 10; *Calep* 241b; VMie Pán Bog ná łwiećie włżyłtkiemu dogodził/ Iego łádwow trudnoby rozumem dochodzić. *KotakCath* C4.

»rozumem dosiáć (a. (do-, o)siégać, a. dosiégnąć itp.), osiégnienie, osiégniony; rozum dosiáć (a. dosiégnąć) nie może (a. nie dosiéże)« [w tym: czyj (6)] = *pojąć (pojmwac), (z)rozumieć; animo complecti a. comprehendere, apprehendere, considerare, statuere apud animum, praesumptus Mącz [szyk zmienny] (17:1;1;6): OpecŻyw* 130v; bo czego rozum moy nyedofyżáe to lalka twoya nychacz napelny *PatKaz* II 19v, 35; *BielŻyw* 51; *RejKup* I4; *KromRozm* II p4v; *KromRozm* III A6; *RejWiz* 10v, 128v; Sceptici [...], Wátpiący ktorzi łá tego mniemánia že nie może nic być pewnego od ludzi náleżiono/ rozumem y náuká oliégniono/ ále włziłtki rzeczy łá niepewne. *Mącz* 334b, 104a, 304a, 318a [2 r.], 412b, 433a; *OrzQuin* Aa2; Vmárl pothym pan Boiánówki Polłki Philozoph/ kthory przyrodzonym rozumem fwym [...] głębokich rzeczy dolieğál *GórnDworz* Dd8; *RejPos* 148v marg, 151; *RejZwierc* 2v, 8v, 174v; *ArtKanc* F6v; *KlonKrGum* Av.

»rozumu dosta(wa)ć« [w tym: czyj (1)] [szyk zmienny] (6): *GliczKsiąż* M2; *KuczKat* 390; *SkarŻyw* A3; *GórnRozm* D3v; Kto áni czyta/ áni łłucha mądrych/ áni fie ich rádźi/ áni z nimi towárzylzy: łkąd ma mądrym być/ y rozumu dołtawác? *SkarKazSej* 663a, 699b.

»rozumem dostápić« = *zrozumieć (1)*: ku onym zaczniefzłim á wiefłżym ryczerłkim rzeczám będzim mogli przisć/ kthorych przisć

łzłzym Xiáżętom wołłk/ y zwyczáiem y rozumem potrzeba iest dołtápić y ie wybornie vmieć *KwiatKsiąż* O3v.

»dotknąć rozumu swojego« = *pomyśleć (1)*: A iestlibychmy to [nabożeństwo] chćieli thu krzyżyki/ łwiecekámí/ kropidly/ ábo iákiami máżidly odrprowówać/ wiefz to Pan Bog łam iestłze tho będzeye zá wdzyćczne przyięte od niego. To w tym káždy łnádnie może dotknąć rozumu swoiego/ chocia y by mu y pífmá nie łftawáło. *RejPos* 350.

»rozumem dowieść (a. dowodzić, a. przywieść, a. przywozić itp.), przywiedziony; rozum (do)wiedzie (a. przywođł, a. musi wieść); wywod (a. dowod) rozumu« [w tym: czyj (4)] = *przekonać(yw)ac, udowodnić (udowadniać); probare rationibus BartBydg [szyk zmienny] (6:2;4;3): PatKaz* III 116; *BartBydg* 128b; *RejPs* 46v, 52v; *KrowObr* 20; *RejWiz* 21v, 128; *BielKron* 117v; *GórnDworz* Ff6, Gg5v; *RejPos* 289; iż rozum náłz nie łatwie ku wiefzeniu tych rzeczy kthore nam obiecáne bywáia/ przywiedziony być może. *KuczKat* 110; *CzechRozm* 161v; *CzechEpP* Orz **1; [filozofie] chćąc to rozumem wywieść/ že Bóg iest/ tym łye naprzód zákládáli/ že [...] żaden [naróđ] ták gruby nie iest/ kthoryby Boga iákokolwiek nie wyznawáł. *KochWr* 19.

»rozumowi (d)ufać, dufający; w rozumiech dufać« [w tym: czyj (18)] [szyk zmienny] (17:2;1): *BielKom* D8v; *KwiatKsiąż* L3; *RejAp* 104v, Ff4; *GórnDworz* L4; (marg) Cżemu Pan trudnemí łłowy mowić raczył. (–) A to przeto/ áby żaden nie dufał domyłłom fwym/ áni rozumowi fwemu *RejPos* 126, 126 [2 r.], 159v, 200, 230 [2 r.]; *RejZwierc* 4v; Nikt nie vfay łwiátu temu/ Ani rózumowi fwemu *KochPs* 89; *SkarŻyw* 82, 203 [2 r.]; *GórnRozm* K3v; Mądrzy/ pobożni y łtáteczni niech przy nim [synu królewskim] fie bawia/ áby fie náuczyl włzytko z rádą czyniç/ łwoiemu rozumowi nie dufáć/ y zá łwemi áffektámí nie chodźiç *SkarKaz* (4); *SkarKazSej* 658a.

»rozum kierowác [= przywracać]« (1): Rułza kogo Kánikulá/ á odrzeczna mowá: nie tą to wodá [tj. cieplícami]/ ále cżém łnfzym rozum mu kieruemy. *Oczko* 14.

»rozum mie(wa)ć, mający« [w tym: w głowie (6)] = *być rozsądnym, mądrym; zachow(yw)ac zdrowy rozsádek, być zdolnym do przeprowadzania procesów myślowych; sapere Mącz, Modrz, Cn; ratione praeditus Modrz; habere intellectum Vulg; habere mentem, uti ratione Cn [szyk zmienny] (61:3): BierEz* H3v, P; *RejRozpr* F2; *RejJóz* E3v; *RejRozm* 396; *RejKup* N, Xv, x3v; Kto ma rozum o tym powie/ Pracá iest zylk/ pracá zdrowie. *BielKom* D6v, D5; *LubPs* gg; *RejWiz* 31, 139; (nagł) Boná Krolowa Polłka. (–) [...] Rozum miáłá/ že y dziś/ tá niewiełcia głowká/ łławna w Polłzcze/ y dlugo/ pámiętnie iey łłowká. *RejZwierz* 49, 36v, 111; *BibRadz* Iob 20/3; *OrzRozm* Pv; *BielKron* 101v, 107, 189, 245v; *Compos mentis, Compos animi, Compos rationis, Mądry/ Májący rozum. Mącz* 62c, 285d, 333c, 368a, 382d; *Prot* A3; *SienLek* 11v; *RejAp* 115, 155; *GórnDworz* Q7v, Dd5v; *RejPos* 262v; *BielSat* Ev; *HistLan* F5; *KuczKat* 170; Przodkowie náłzy czo rozum miewáli/ Wiefczną rołkofzá wdzięczny pokoy zwáli. *RejZwierc* 227v, 13, 185v, [233], 248v, 249v; *ModrzBaz* 40, 71v; *KochPs* 141, 166; *SkarŻyw* 126, 364, 428; *KochFr* 13; *KochMRot* B2v; *BielSjem* 4; *PudłFr* 61, 69; *BielRozm* 33; *GórnRozm* E2v; *WujNT Apoc* 13/18; tákżefmy dlugo około prawdy iego [Chrystusa] błáđziłi? [...] Czyli łudzi nie było coby rozum mieli? Cżemuż nas dopiero wiáry vczyć chćá? *SkarKaz* 550a, 350a; *CiekPotr* 43; *SkarKazSej* 666b; Włásnie iákoby/ gdyby káždy członek zołobná miáł rozum/ á ták mniemáł/ iż tym łpofobem zdrow być może/ iestli drugiego bliłkiego członeká zdrowie do łiebie przyciągnie: pewnieby włzytko ciáło zemdleć y vmrzeć mu łiáło. *KlonWor* ded **3v; [TerentMatKę] E5v, K6v].

~ W przeciwstawieniu: »być szalon ... mieć rozum« (1): Przyłzley thedy nocny/ Krolowa przyłzłá do mnie s fraucymerem pięknie przybrány/ pyłáłá mię iestłim łzalon czyli mam rozum. *BielKron* 458v. ~

»z to (a. z [kogo]) rozumu mieć« = *na co (a. na kogo) mieć wystarczające możliwości intelektualne; móc sobie z czym (a. z kim) poradzić [szyk zmienny] (7): RejWiz* 30, 110v; *Leop Iob* 38/4; áżc-

kolwiek [!] był chytry Przemysław y okrutny nád żeńskim narodem/ wżák przeto nie miał rozumu z Libuľę ani mocy/ bo oná y Przemysławá fwą ráda fpráwowała. *BielKron* 319v; *PapPan* N2v; ieśli wy nie maćie sfto rozumu/ iáko temu zábieżeć/ więc pošćicie do cudzey źemie/ rádzić fię okoľo tego. *GórnRozm* D3, 14v; [*ListyPol* III 1550/27].

»mieć dosyć, co rozumu« [w tym: z *elipsą* „mieć” (1); w *głowię* (1)] [szyk zmienny] (2:1): Ktorego to przykľadu/ ielźie maćie co rozumu nie mićiećie fobie za maľá rzecz *MurzHist* Q2; *WujJud* a4; (*nagł*) O Mikoľáiu Mniźzewłkim. (–) Nie ledá to człek/ pánowie/ Rozumu doľyć w tēy głowie. *PudlFr* 54.

»rozum mieć po temu; mieć rozum [na co]« = *mieć predyspozycje, umiejētnośći* [szyk zmienny] (2:2): Kto rozum ma potemu: może niżej piśáne rzeczy łacno pochopić. *FalZioł* [*8]v; *GroicPorz* 114v; *Mącz* 135c; Drudzy fą/ ktorzy máią mądrość táká/ iáká tenże Apoštoł opifał [...]. Ziemiľká: iż máią rozum tylko ná došťáwanie y zátřzymanie y rozmnożenie dobr šwieckich docześnych *SkarKazSej* 658a.

»rozum swoj własny [w czym] mieć« = *kierować się własnym (tu: błędnym) mniemaniem* (1): Theologia też iáka ich [*sakramentarzy polskich*] ielth/ from y mowić: y z tego y z owego Heretyká zebrána [...]. Ale rozum fwoy wľafny w tym máią: Koľćiolem gárdzá/ *Concilium* niepotrzebuią *OrzList* e4v.

»(krszyny a. odrobiny) rozumu nie mieć, niemajúcy« = *być głupim, szalonym; mentem non habens* *PolAnt*; *impos mentis* *Mącz*; *omni ratione destitui* *Modrz* [szyk zmienny] (14:1): rozumubych niemiał/ bych w niepewne rzeczy duľá *BierEz* H4, C2; *BibRadz* *Eccli* 22/27; *Impos mentis*, Szalony/ Głupi/ Niemajúcy rozumu. *Mącz* 62c, 364c, 368a; *HistRzym* 75v; *KuczKat* 135; ani gránic żadnych fćánowić/ ani przyiáźni iákokolwiek náruľzoney poiednáć vmićieć/ okrom gwaľtu [...]. Iáko by to iuż táka byľá Rzeczpoľpolita wáľzá/ że w niey nie práwem/ ále gwaľtem y mocá trzebá wżytkiego dowieść: ábo práwie iáko byście rozumu niemieli/ że nikt nie otrzymáć niemoże/ czegoby mocá niemuśiał doľtáć. *ModrzBaz* 141; *SkarJedn* 44; *SkarŻyw* 572; *WerGość* 213; *SkarKaz* 43b, 417b; *SkarKazSej* 661b marg.

»rozumem mierzyć (a. rozmirzáć); żadnym rozumem nierozmierzony« [w tym: *czyj* (2)] [szyk zmienny] (2:1): *RejAp* 51v, 54; Bożká moc rozumem fwoim mierzá: y przetoż nie tylo wiáreć ále y rozum tráć. *SkarKaz* 205a.

»mieszáć (a. zamieszá(wa)ć) rozum; rozумы (1) zamieszáć; rozum się (po)mieszá (a. zamieszáwa się, a. pomieszáć się musi); zamieszánie rozumow« [w tym: *czyj* (1)] [szyk zmienny] (3;1;4:1): *GliczKsiąż* I6; Owi też Philozophi śiľá nápiľáli/ A rozумы ludzkiemi práwie zámieľzáli *RejWiz* 82, 6v, 42; *RejPos* 32, 47, 126; *RejZwierc* 100; człowieká cztery áffekty napřednieyľze vnoľzá/ ktore Grekowie zowá *Pafsiones*: *Cicero* zowie *Perturbationes*: á náľzy fćárzy Polacy według *Cicroná* zowá zamętki/ dla tego że mąćá y mieľzáią rozum ludzki y nie jednemu w głowie zámąćá. *KlonFlis* A4v.

»z rozumem się mijać« (1): A práwie fle [*lege*: sie] fnać z rozumem mija Kto iedno drze á drugie pobiyą *RejRozpr* K3.

»rozumu naby(wa)ć; nabyty rozum« = (wy)kształcić się, rozwijać (rozwinąć) się intelektualnie (5;2): (*did*) Poľeľ fię dziwie [!] s prawie Kupcowei (–) Miľy Kupczie ktoć tak radziľ Gdzes tego rozumu nabyľ *RejKup* v4v; *GliczKsiąż* L7v; iż dworney pániey ku przyrodzonemu baczeniu/ nábythego s kfiąg rozumu potrzebá. *GórnDworz* X4, Gg5v; *SkarKaz* (2), 45b, 80a.

»rozum naprawiać [= *przywracać do właściwego stanu*]« [w tym: *czyj* (1)] (2): Krew Łaficze z babká/ łamanie w nogach oddala. Popioľ theż iey z wodą pijáć/ fzalonym rozum naprawia. *FalZioł* IV 12c; *BielŻyw* 128.

»rozumu náśladować« [w tym: *czyj* (3)] = *postępować według wskazań intelektu* (5): *BielŻyw* 92; *KromRozm* III Mv; *BielKron* 9; A czemu rozumem w obáleniu Bogow fwych lepiey nie náľľaduią/ niźeli ku fćánowieniu ich? *GrzegRóżn* K2v; *SkarJedn* 378.

»rozumem obaczyć; w rozumie obaczyć się; rozum obaczyć może; obaczenie rozumu« [w tym: *czyj* (3)] = *pojąć, zrozumieć* [szyk zmienny] (1;1;2:1): *RejPs* 161; *LibLeg* 10/152v; gdyż w feru człowieczym ták wiele chytrości fkrtych ielth/ iż rozum żaden niemoże być táki/ kthoryby ie wżytki obaczyć moľ. *GórnDworz* M2; *RejPos* 63, 280.

»rozumem obdarzyć, obdarzony, nadany, przeźrzany [= *obdarzony*]« = *animi dotibus a ingenio praeditus* *Modrz* [szyk zmienny] (5:9:1:1): *BibRadz* *2v, *Eccli* 17/6; Tego to Sálononá Pan Bog ielźcze z młodych lat iego przeyřzał/ iż go rozumem tákim obdarzyć raczyľ/ iż go nikt w nim nie przerownáľ. *BielKron* 75v; Ale ċi záfie kthorzy fą preźřzeni [!] od Pána rozummy/ godnoľćiami/ y fpráwámi dobremi/ [...] fľuźnie nie máią gárdzić [...] thym dobrodzyeyftwem iego. *RejPos* 317, 239v; *RejZwierc* 93v, 97, 97v; *WujJudConf* 206v; *ModrzBaz* 68v, 73; *SkarŻyw* 25; Niegodzien tego ten świáť záwikľány/ Aby miał ná nim rozumem nádány Człowiek poľgáć *KochPieś* 48; *LatHar* 366; *GostCast* 31; *SapEpit* A4v.

»objáśnić rozum; rozumem objaśnić, objaśniony; objaśnienie rozumu; rozum będzie objaśnion« [w tym: *czyj* (5)] [szyk zmienny] (3;1:1;2:1): O wielkaľz thu pociechá może być tym/ ktorým ten wfzechmogący Pan/ nie objaśniwży ich wielkiemi rozummy/ wielkiemi náukámi/ raczyľ im dáć poznáć á doćifnáć fię do fwiętego Boľtwá fwoiego. *RejPos* 288, 40v, 116 [2 r.], 129v, 131, 194, 247.

»od rozumu ode(j)ść (a. odchodzić), odstąpić (a. odstępować), odpaść, odeście, odstápienie, odeszły (a. odchodzący); rozumu odstápić, odstápienie; rozum odbieľł, odchodzi, wyszedł« [w tym: *czyj* (3)] = (o)szaleć, (z)głupieć; *amens*, *amentia*, *desipere*, *labi mente* *Mącz*; *furia* *Modrz*; *dementire*, *de mente exire*, *delirium*, *furor*, *insania*, *mania*, *stupiditas*, *stupor* *Calep*; *in furorem verti* *Vulg* [szyk zmienny] (18:6:1:6:1:3;1:2;1:1:1): Nie odstępuy od rozumá: Vczyć fię iedno nie fromay/ Kto ċię dobrze vczy fľuchay. *BierEz* F4v; *FalZioł* I 65c, 110d, II 3d, 7d; *BielŻyw* 141; *MurzHist* E, Q3v; *BielKron* 78v, 95; *Amentia*, Głupość/ odeście od rozumu. *Mącz* 216b, 175c, 180b, 216b, 368a; *SienLek* 14v, S[ss]4v; *GórnDworz* Gg6; *RejPos* 200, 264v; *KuczKat* 135; *RejZwierc* 48; *BielSpr* 45v; Waśń z boiáźni á z gniewu rośćie/ ktora iż nieináczey wzburza ferce ludzkie ktore opánuie/ iedno iáko odeście od rozumu/ przeto nie może mieć towarzystwá z rozumem. *ModrzBaz* 7; *SkarJedn* 102; Tám [św. *Bernardyn z Senny*] dziwnymi fię nabożeńftwy y ċiáľá vmartwieniem trudziľ/ ták iľz go drudzy zá odefźłego od rozumu mieli. *SkarŻyw* 461, 101, 141, 166, 298; *WerGość* 234; *PudlFr* 72; *Calep* 301b, 303a, 635b, 802b, 1013a; *WujNT* Mar 3/21, s. 136; *SkarKaz* 418a; Milcz przebóg/ á opuść té málo mądré mowy/ luź práwie rozum odbieľł twēy fćofkánēy głowy. *GostCast* 25; [*KromHist* 44; Szalonym y od rozumu odchodzącym nigdy niewierzyć. *SkarŻyw* 830 marg (*Linde*); Przeciľw *Frenefim*/ to ielth odstápieniu rozumu z ciężkięgo bolu głowy/ pić korzeni ľáblonek. *UrządowHerb* 39a, 284a].

»rozum odjáć (a. odejmować); z rozumem rozłáćáć« = *excutere mentem* *Mącz* [szyk zmienny] (16;1): *RejJóz* P4; iľz się i fćáď boży gniew przeciľwko mniē okazueľ/ że mi odiaľ rozum/ abych niemogľ o fwoięm zbawieniu ani dobrze trzymáć/ ani iakiēi náđzieie mieć. *MurzHist* Q4v; *GroicPorz* mm; *RejWiz* 55v; *LeszczRzecz* A5 [2 r.]; *Mącz* 339b; *RejZwierc* 53v; *CzechRozm* 162; Przetoż y Prorok powieda: Iż pľotá/ winoľ/ á pijáńftwoľ/ ludźiom ferce y rozum odeymuie. *WerGość* 243, 244, 254 [2 r.]; *GórnRozm* H2 [2 r.]; *ZawJęft* 29; *GostCast* 25.

»odmienić rozum« [w tym: *czyj* (2)] = *mutare intellectum* *Vulg* [szyk zmienny] (3): *RejJóz* P8v; *Leop Sap* 4/11; Záfzľá śmierć Elfzbiety vmárlá/ wźiętá ielth/ ták w młodych lećiech/ áby złość nieodmieniela rozumu iey *BielKaz* I4v.

»dobrego rozumu, od rozumu odstępować« = *postępować wbrew zdrowemu rozsądkowi; a ratione discedere* *Modrz* [szyk zmienny] (1:1): *ModrzBaz* 70; Bo drudzy dobrego rozumu/ ktory ielth tego práwá poczátkiem/ odstępując: grzechow ktore rozum przyrodzony gániľ/ zá grzech nie mieli. *SkarKazSej* 696b.

»rozum odwozić; od rozumu uwieść, odwozający; z rozumu zwieść (a. wywozić)« = *deludere Vulg* [szyk zmienny] (2;1;3;2): Czo za rozum tego fmarada. Iakoć fobie vmie galić Tego Lafki bozei żbawić. I zwyodl zrozumu prawego Tego nędznika proftego. *RejKup Mv*, 12; *RejWiz* 47; *Leop 2.Par* 32/15; *CzechEp kt*, *4, [1]; *SkarKazSej* 661a.

»rozum okaz(ow)ać; rozum okaz(ow)ał się (a. okazać się ma); rozumem okazały; wystawienie rozumu swego« [w tym: *czyj* (11)] = *popis(yw)ać się umiejętnością rozumowania, wykaz(yw)ać się intelektem; intellectu vigens JanStat* [szyk zmienny] (10;3;2;1): *BierEz* F3; *KromRozm II* p3v; *GliczKsiąż* K7; *LubPs* bb3v; Bofcie fie więc z vporu więcey árgowáli/ Niżli s prawdy/ by iedno rozum okazáli. *RejWiz* 164v, 5, 174; *GrzegRóżn* N3v; *GórnDworz* L4v; *RejPos* 37v, 89v, 348v; *RejZwierc* 2; A wżyfcy im nagłębiey rozumy fwoie okazać chcieli/ tym nabrzydlwiwey [...] błędzili. *StrykKron* 1; [obiecujemy] listem ninieyfzym Dignitárftwá/ Káfztelániy/ y Wrzędów wżyfłikich Królestwá náfżego/ nikomu/ iedno ofobóm dobre záfluzonym/ láty/ rozumem/ y mądrością okazałym [...] nie rozdávác *SarnStat* 71 [idem] 909.

»rozumem opanować; rozum opanował« (2;1): Człowiek rozumem wżytko opánował. *RejWiz* 10v *marg* [idem] Cc4; *RejZwierc* 214.

»rozum oświecić (a. oświecać), oświecający; rozumem oświecić (a. oświecać), oświecon; rozum się oświeci (a. oświeca się), oświecony; oświecenie rozumu; [kto] bywa rozumem oświeconego« [w tym: *czyj* (18)] [szyk zmienny] (20;1;3;1;2;6;7;1): *OpecŻyw* 29, 160v; S takowegociem rozmyflaniá/ mnodzy ludzie profci a nieumiętni/ bywaią rozumu ofwíetzone⁶⁰ ij żywota świętego/ ktorym mily Iezus z fwé lafki dáwá rozu^m głęboki *OpecŻywPrzedm* C4; *GlabGad* A5, B4; *WróbZólt* oo8v; *WróbZóltGlab* A4; *KromRozm III* Bv; *LubPs* bb5; *OrzRozm* P3, P3v, Q; Iádąc tedy do Dámáfzku/ oświecił go [św. Pawła] Pan Bog rozumem przez dobre pośelftwo/ to iest Ewányeliá *BielKron* 143, 143, 206v; *RejPos* 40v, 116v, 156, 239, [290]v, 334, 337v; *WujJudConf* 66v; *KarnNap* E4; *SkarŻyw* A3, A3v, 117, 491, 581; *LatHar* 34, 204, 351, 395, 663, 673, 676; O mądrości nawyższa Pánie IEZV Chryfte/ [...] pošli Duchá mądrości/ áby oświecił rozumy náfze *SkarKaz* 45b, 42a; *SkarKazSej* 658b, 662a [2 r.].

bibl. »rozum otworzyć (a. otwarzać); rozum jest otworzony« [w tym: *czyj* (2)] = *aperire sensum PolAnt* [szyk zmienny] (5;1): *RejPos* 116, 135; Tedy otworzy im rozum (áby mogli) rozumiec pílmá. *BudNT Luc* 24/45; [św. Chryzostom] vdał fie ná żywot Aniellki/ zakonny/ y puftelnicy. Y w nim pokoiu onego/ do ktorego bárzo telknił/ vżył/ [...] ná czytániu pílmá S. do ktorego mu Pan Bog głęboki rozum/ kluczem łalki fwey otwarzał. *SkarŻyw* 86, 352; *SkarKaz* 418a.

»rozumem (o)zdobić, opatrzeć, ozdobiony, przystrojony, upstrzony; rozum stroi, ozdobi« = *ingeniosus PolAnt* [szyk zmienny] (6;3;14;1;1;2;1): *BierEz* S2; *RejJóz* E4; *RejWiz* 8, 193; *RejZwierc* 73v; [Plato] powieda być dużę nieiáką bytność lámá fiebie ruflzájąc/ rozumem ozdobioną. *BielKron* 127v; *GórnDworz* D2; *RejPos* 222; rozeznaway pilnie/ iáká iesth rozność wielka miedzy cnotą á miedzy niecnotą/ miedzy dobrą flawą á miedzy złą/ á zwłafzczá gdy cie Pan Bog rozumem á počíwim baczaniem ozdobić raczył. *RejZwierc* 268, A5, 13v, [28³], 68 [3 r.], 74 (16); *BudBib Sap* 8/19; żaden przelożony [!]/ Coby dobrym rozumem nie był przyftroiony/ Nie może w dobrej fprawie fwych poddánych rządzić *PapPan* A3, R; *CzechEpPorz* **.

»rozumem się parac« = *myśleć, zajmować się myśleniem* (3): *RejWiz* 143; PHilozophi ktorzy fie/ rozumem paráli/ Wolność nád wżytki fkárby/ s cnotą obieráli. *RejZwierc* 50v; *RejZwierc* 16.

»dalej patrzeć, przepatrować rozumem« = *przewidywać, wnioskować* [szyk zmienny] (1;1): Iáko ftárzy/ iż poſpolicie fá mędrfzy niż młodzi/ powfcieglíwly/ dáley páthrzá rozumem *GórnDworz* K3; *RejZwierc* 232.

»podpierać (a. podeprzeć), podparcie rozumu; rozumem podeprzeć (a. podpierać się), podparty; rozum może podeprzeć, podpart(y) (jest a. bywa)« [w tym: *czyj* (9)] [szyk zmienny] (8;3;4;1;1:4): *BielŻyw nlb* 6; Bo przeto cie rozumem Pan podeprzeć raczył/ Abyś fluznie co dobrze y co źle obaczył. *RejWiz* 134, 90v, 100v, 112v; *BielKron* 9; *Mącz* 502a; *RejAp* AA6v; *GórnDworz* Gg4; *RejPos* 16, 38v, 115, 126, 148v (8); *RejZwierc* A5, 4v; wżákże áby wiará moá nie podpierała fie/ rozumem y wywody ludzkimi: dla tego też chce rád flyżec o tym świádecstwá z flowá Boże⁶⁰ *CzechRozm* 4v; *KochFr* 85.

»pokładać [komu] pod rozum« = *dawać do przemyślenia* (1): Co pużczam ná baczenie człowieká mędrzfżego/ Pokládájąc mu pod rozum ten kęs zdániá mego. *CzahTr* 13v.

»[czyjemu] rozumowi poruczać (a. będzie poruczono)« (8): *LibLeg* 10/71, 11/27v, 29; *RejAp* 37v, 180v; *RejPos* 23v, Ooo5; A to ia tu twemu rozumowi poruczam co fobie obráć maż *RejZwierc* 179.

»z rozumem [czyim] się porywać« (1): Bobych ofżálał y rozum ftrácił/ bych fie miał z rozumem moím ná mądrości niedoścíglye Bockie porywác. *SkarKaz* 277b.

»rozumem poścignąć, niepościgniony (a. niedościgły); rozum poścignąć nie może; niedościgły rozumowi« [szyk zmienny] (1;7;1;2): iż [Bóg] iest dziwna á niełkończona/ áni żadnym rozumem ogárniona iákás moc á iákás wielmożność/ ktorey áni rozumem/ áni żadnym rozmyflem nikt poścignąć nie może. *RejPos* 142v, 149 [2 r.], 158, 316v; *RejZwierc* 195v; *CzechRozm* 27v, 214v; *NiemObr* 10; *LatHar* 192, 375.

»rozumem powichlać (a. zwicklać)« [w tym: *czyj* (1)] [szyk zmienny] (2): Ale ci co zwickláli rozumy fprawámi/ Ni zwiedzą gdy s fráfunkow pożáleią flámi. *RejZwierc* 239v; *SkarKaz* 519b.

»powiedzieć [komu] na rozum« = *powiedzieć komuś do sluchu* (1): Ale kiedyc fye flugá doflánie Legart/ piánicá/ kolferá/ ktory ieno czeka/ rychłoi go záwołáią ieść. [...] Tákowego mądry á bączny Pan záraz pozna: á sprobowawly go/ poznalż ze lothr/ kázác mu precz/ powiedziawly mu ná rozum. *Strum* R3v.

»rozumem (po)zbyć; opuścić rozum« = *deserere rationem Modrz* [szyk zmienny] (4;3): *BierEz* S4; *FalZioł* ‡2c; *RejWiz* 29v, 128v; Bo opuściwly rozum/ wzgárdziwly práwo Boże y przyrodzone/ co innego fie zoftawa/ iedno ze fie przygodam á ládá czemu mušimy dáć rządzić? *ModrzBaz* 81; Czynią wiele przykrości ludzióm fpokoynym fzaleni/ ktorzy ábo prze ciężką niemoc/ ábo prze iákie fráfunki rozumu pozbyli *KochPij* Cv; *OrzJan* 17.

»wiele rozumowi swemu pozwalac« = *pozwalac sobie na spekulacje intelektualne* (1): y iuz ták vczynić ze dwu perfon y nátur z fobą niezgodnych iedne/ [...] Co ácz v Filozofow iest rzeczą trudná/ choćiáżci oni wiele rozumowi fwemu pozwaláią: ále w flowie Bożym niefluchána áni znáiomá; przeto też niezbożná. *CzechEp* 247.

»przebieżec rozumem« = *przeżyśleć* (1): Przebiegłem wiele rzeczy rozumem [Lustravi universa animo meo Vulg Eccle 7/26] chcąc náleżć mądrość y rozum *BielKron* 81.

»rozum (a. możność rozumu) przechodzić, przewyższac, przechodzący, przewyższający« [w tym: *czyj* (6)] = *być (będący) nie do pojęcia; superare sensum PolAnt; excedere captum Mącz; supereminens scientiae Vulg* [szyk zmienny] (10;4;2;2): *PatKaz II* 71v; *KromRozm II* bv, n4v; *KromRozm III* C; A pokoy Boży kthory przewyższa wfzelki rozum/ będzie obroną fercom wáfzym/ y myslam wáfzym przez Iezulá Kryftulá. *BibRadz Philipp* 4/7, II 103b *marg*; *Mącz* 35b; Gdyż tedy ten członek [tj. artykuł wiary, jedna z dwunastu części „Credo”, tj. wyznania wiary] nie mniey iáko y drugie człónki/ przechodzi możność y siłę rozumu náfzego *KuczbKat* 80, 1, 235; Nie trudnoć to tedy Pánu Chriftulowi vczynić/ że będąc w niebie/ pod włafną ofobą/ iest záraz prawdziwie w tym Sákrámenie pod ofobą chlebá: áczci to náfż rozum przechodzi. *WujJud* 71v; *SkarJedn* 43; *SkarŻyw* 91, 141, 206; *WujNT* 67, *Eph* 3/19; *SkarKaz* 276b.

»przychodzić ku rozumowi« = *odzyskiwać pełnię władz umysłowych* (1): Resipisco, Vpamiętawam fie/ przichodzę ku rozumowi/ polepszam fie *Mącz* 368a.

»rozumu swego przyłożyć« (1): Attendere animum, Rozumu swego przyłożyć. *Mącz* 444b.

»przyć k(u) (lepszemu) rozumowi; do rozumu pość« [w tym: czyj (1)] = *przemysleć, opamiętać się* [szyk zmienny] (2;1): *GórnDworz* X6; rozważyże thez wieki fwoie/ iellić Pan dał iuz przydż ku lepszemu rozumowi twemu *RejPos* 40v; *BielSat* N.

»przynieść do rozumu; ku rozumowi przywodzić« [w tym: czyj (1)] = *sprawi(a)ć, że ktoś (od)zyska rozsądek, mądrość* (1;1): [*ziele dłoń Krystowa*] członkom pomaga w ich przekazach/ też od zle⁸⁰ rozumu ku rozumowi przywodzi. *FalZioł* I 112b; *Lathar* 686.

»radzić (a. poradzić) się, dokładać (a. dołożyć) się, za radą rozumu; rozum radzi (a. radzić może)« [w tym: czyj (2)] = *uti iudicio Mącz; advocare in consilium rationem, ratio suadet Modrz* [szyk zmienny] (9;2;1;3): *RejJóz* D8v, I2; *RejRozm* 405; *RejWiz* 54; *Mącz* 510b; *RejAp* BB3v; Radź fie rozumu potym mądrych ludzi/ Gdy co przyrego ná cię łzczęćkie wzbudzi. *RejZwierc* 230, 81v; *ModrzBaz* 26v, 30, 122v; *KochFrag* 54; [ciało] pobudza w nim [w człowieku] rozmaite y przeciwne łobie chćiwóści/ żądze y namiętności przeciw rozumowi: y czafem tak sprędká nań powtáie/ iż pierwey niżli fię obaczy/ y niżli fię rozumu dołoży/ człowiek wiedzion bywa. *WujNT* 546; *SkarKaz* 244b, 314a.

»rozumem robić (a. urobić)« = *myśleć (wymyślić)* (4): *GlabGad* K5v, Lv; kto fie ryczerkiem rzemieńsem pęta/ potrzebá aby thák wiele rozumem robił/ iáko y ciałem. *GórnDworz* G7v, L16.

»rozumem rozebrać; rozum rozbiera; rozumu rozbieranie« [w tym: czyj (1)] (1;1;1): *Acie mentis dispicere, Rozumem co rozebrać/ Rozważyć. Mącz* 405d; *CzechRozm* 19v; *Lathar* 321.

»rozumem rozważyć (a. rozważać, a. uważać); rozważenie rozumu« [szyk zmienny] (4;1): *RejWiz* 52v; Tákże y człowiekowi počciwemu/ ktory roftropnym rozumem wżytko okolo fiebie rozważyć może/ á czo mu złego záłzkodzić może? *RejZwierc* 71v, A3v, 71v, 88.

»ruszyć rozumem, rozumu« [w tym: czyj (1)] = *pomyśleć* [szyk zmienny] (3;1): *RejRozpr* C2; *RejKup* k2; *GórnDworz* T8v; [mówi Jempсар:] Otrząłni fie mé ferce/ á rułz fwym rozumem Niewieścim *GosłCast* 62.

»na (swoy) rozum sadzić się, sadzący się; na swym rozumie sadzić się; nad rozum wysadzać się; na rozumie swym wszystko sadzić« [w tym: czyj (16)] = *polegać na (swym) rozsądku; popisywać się mądrością; wymądrzać się* [szyk zmienny] (9;1;7;1;1): A nye podoba fye co komu w kofćyele/ éyerp z pokorá y fkomnońcyá/ nye ładząc fye wlfetecznye ná fwoy rozum. *KromRozm I* O2v, O; kto o fwey náuce wyle dżyerży/ á łádzi fye ná fwym rozumye/ ten yelłcze nic nyeumye/ by też nawyćcey vmyał. *KromRozm II* p2v, iv, p2v, p3 [2 r.], t3 [2 r.]; *KromRozm III* O4v; *BielKron* 148v; *RejPos* 306; *RejPosWiecz* 95v; *BielSat* N4v; *WujJud* 127v; Ani fye ia ná wielkie názybty kalżę rzeczy/ Ani fye ia nád rozum wyładzam człowieczy. *KochPs* 194; A ták niedoczcitanim Hiftoriy Świętych/ ácz fie ná wielkie rozumy ładzili [*historycy i poeci greccy*] ku fwoiey hańbie dawności počzątkow narodu fwego łamilż łobie więli. *StryjKron* 16, 1; *ArtKanc* L2v.

»rozumu słuchać« [w tym: czyj (2)] [szyk zmienny] (4): *BielŻyw* 131; iż kiedyby był Pan Bog nam flowá fwego nieczofławił/ á rozumu fie ćiełefnego trzymać dopuścił/ y łam bych ná tho przyłtał y przyzwolił/ iákom tełz y przedtym w tákowych rzetcach rozumu fwego fluchał *KrowObr* 108; *SkarŻyw* 189; Bo [*Bóg*] łtworzył iednego łamego człowieka/ męža onego pierwfżego [...] áby fię wżyfcy do iednego odzywáli/ y iego rzádu y rozumu/ iáko łtárfżego flucháli. *SkarKazSej* 690a.

»z rozumu spaść (a. wypaść)« = *stracić rozeznanie* [szyk zmienny] (3): *BielKron* 81; Bo co ielł fprofnieyfżego iáko człowiek łtáteczny á w łudzi zá mądręgo wzięty/ gdi łpádnie z rozumu á da fie niełzczęćciu trwożyć *RejZwierc* 150, B4v; [*WerRegula* 139].

»rozumem się sprawić« = *tu: poprzestać na ocenie wizualnej, opartej na wiedzy i świadectwie zmysłów* (1): Abowiem w Leście im nakrółżym Infrumentem wáżyłz/ tym nalepięty. A to dla tego/ ze w Leście nie przeżyrzyłto/ á rozumem fye nie łpráwifż mułifż w káždy kąt iść z wágå. *Strum* D.

»rozumem (się) sprawować (a. sprawiać się), sprawowan(y), sprawujący się; rozum sprawuje« [w tym: czyj (6)] = *ratione uti a. utens Modrz* [szyk zmienny] (43;4;2;8): *BielŻyw* 75, 92, 139; iż bywało [...] iáko v Rzymianow tákież v krzelcianow wiele pań łtátecznych, mądrych/ y przewáżnych/ kthore rozumem fwym chwalebnie fie łpráwowały *GlabGad* A2v, Lv, L8, L8v, O5; *LibLeg* 11/42v; *RejJóz* E6v, Fv, L7; *GliczKsiąż* H2v; Bo bychmy fie rozumem tylko łpráwiáć mieli/ Pewniebychmy bez czáfu wżyfcy połzáleli. *RejWiz* 112, 16v, 29, 30, 47v, 140v, 144; *BielKron* 127v, 173, 333 [2 r.]; *KwiatKsiąż* I2v; *SienLek* 14v; *GórnDworz* L18; *HistLan* D2, F6; *Zadna rzecz nie ielł zła ktora bywa rozumem łpráwována. RejZwierc* A6v, 4v, 12, 21, 68, 71 (11); *BielSpr* b3 [2 r.]; *WujJud* 206v; *BudNT* 14v marg; *ModrzBaz* 29v, 61, 102; *KochPs* 107, 108; *StryjKron* 452; *GórnRozm* B, B3v, L4v; *GostGosp* 8, 98; Ale trzeźwość/ będąc łwiádoma dobrze y łil/ y niedołtátków łwoich/ [...] rychłéy godnołci łwéy (co wżytko rozum łpráwuie) zámilczy/ niżli fię o rzecz łobie nierówná pokułi. *KochPij* C2v, C3; [*TestEwang* 1565/17; *CerGór* 100].

»rozumowi się sprzeciwiać (a. przeciwieć), sprzeciwiający się« = *cum ratione pugnare Modrz* [szyk zmienny] (2;1): *ModrzBaz* 81; A łpráwiedliwołć pierworodná tá była: [...] nierzádneý żádzey y ćiełefnołci/ rozumowi fię łprzećiwiaácy nie bylo. *SkarŻyw* 260; *SkarKaz* 243a.

»spuszcząć się na swój rozum« (2): Thu widzicie brácia miłá/ iáko to zle łpfużczáć fie ná fwoj rozum. *SarnUzn* F7; *WujNT* 460.

»rozumem stapać« = *postępować rozsądnie* (1): a włzakosz yey m. y wtim niechay rozumem łtápa abi tich nierołfgniewála ktorzi dzysz rzeczamy wladná *LibLeg* 11/43.

»rozum (s-, u)tracić (a. utracić); utracenie (a. stracenie) rozumu; rozum stracony« = *defecit intellectus PolAnt; non consistere mente, defectio a. defectus a. deliquium animi Mącz; brutum fieri, obbrutescere, rationem amittere Calep* [szyk zmienny] (23;3;1): *Lekarzłtwa* dofwiadczone. Na Frenefim/ to ielł gdy człowiek rozum tráci *FalZioł* V 94v, §2b, I 50b, 155b, IV 59d, V 51v, 59; *RejKup* c5v; *RejWiz* 78v; *BibRadz Ecclii* 22/10; *BielKron* 320v; *Mącz* 115b, 396d; *SienLek* 146; *GórnDworz* C4; *RejZwierc* 231; *BielSpr* 45v; *BiałKaz* L3v; *Paprp* S4; *ReszPrz* 55; Y ielłcze ná drugim miełscu Bázylus S. ták mowi: Obżárltvo ielł wtrácenim rozumu. *WerGołc* 244; *ArtKanc* R17; *Calep* [712]a; *OrzJan* 114; *SkarKaz* 205a, 277b; *KlonWor* 11.

peryfr. »od rozumu klucze stracić« = *oszaleć, utracić zdolnołć myłlenia* [szyk zmienny] (2): *RejWiz* 41v; Hárđy gdy łtráci od rozumu klucze/ ielł iáko pęcherz co fie wíátreml tucze. *RejZwierc* 218v.

»rozumem, rozum szafować; [czyjemu] rozumowi w szafunek dawać« = *myśleć, decydować* (4;2;1): *RejJóz* E6v marg; Dzyw ofsobny ifcie pán bog Ten/ náfwieczye vdżyálał. Dawly rozum człowiekowi Abi im mądrze łhafował. Wolná drogę iemu ná złe Y ná dobre dáć raczył. *RejKup* B, cc4; *RejWiz* 6v, 13v, 85v; A choróby/ iż fye ták w człowieku rzadko/ á máłobym nie rzekł/ nigdy nie łtrafiá/ áby złączóné/ á z drugieými łpólné/ być niemiały: Przetó/ twoiemu to rozumowi wżáfunek dawáią/ ábył álbo ná wíetłzy ból wzgląd miał/ álbo [...] *Oczko* 38.

»rozumem [z kim] się łcierać« = *prowadzić spór intelektualny* (1): [*mówi Józef:*] Niechęć fie ia rozumem nigdy z pánem łćierać. *GosłCast* 17.

»rozumu się trzymać, dzierzeć się« [szyk zmienny] (6;1): iż fie rozum łudzkiego do łmierći trzymáć woleý niemám/ okolo wíary *KrowObr* 108v, B2, 108, 109; Abowiem mu [*diabłu*] do onych bárzo łrudná drogá/ Co fie dzyerżá rozumu/ á boiá fie Bogá. *RejWiz* 139; *SkarJedn* 52; *KolakCath* C4v.

»uchodzić swoim rozumem« = *przekonać* (1): Ten [papierz Celestynus IV] był vchodził swoim rozumem zuchwałego Frederykã iz ciągnął przeciw Maurom *BielKron* 183v.

»uciec się do rozumu« [w tym: czyj (1)] [szyk zmienny] (14): Vciec się do rozumu á nie kwãp się márníe/ Gdyż widził iz twa zlá mył do zlego się gárníe. *RejWiz* 134v, 175v; *GórnDworz* D; *RejPos* 315v, 0002; *RejZwierc* 67v, 73, 73v [2 r.], 77v, 79v (9).

»rozumu uczyć« (1): Snadźby to potrzebniefza co rozumu vczy/ A niewinnã dufyczkã swiętã cnotã tuczny. *RejWiz* 79v.

»za rozumu sw(oj)emi udać się« [szyk zmienny] (2): ták iáko y dziefyły swiãt zã tymi márními póżytki swoiemi/ á zã rozumu swoiemi ták się vdał/ że żadny niechce íść zã tym dobrotliwym Pánem swoim *RejPos* 277v, 288v.

»rozum swój ukrocić (a. okrocić)« (2): Ale gdyby chcieli rozum swoj poimãć/ y słowem Bożym go okrocić/ namnieyby się im to [dogmat o Trójcy Świętej] dziwno nie widziãło. *SarnUzn* Ev; kãżdy łobie wiãrã z prozney dumy myłi swych wymyłãć/ y iedność ciãłã tego nie rozdzielnego tãrgãć bẽdzie iefli w pofułzeńftwie S. pod iednã głowã y namiestnikiem Chyłufowym rozumu swego nie vkroci *SkarJedn* 156.

»umiarkować (a. pomiarkować), (po)hamować, skromić, ukrocić (a. skracać), (u)miarkowany, pohamowany rozumem« [w tym: pohamować a pomiarkować (1); czyj (2)] [szyk zmienny] (4:2:2:2:1): *BielKom* F5; *RejWiz* 193v [2 r.]; *KwiatKsiãż* 12v; A tãkże y ine przypadki od swiãtã niepotrzebne/ vmiarkowãwłzy włzytko rozumem á cnotã w łobie/ włzytko to s łiebie otrzãłnie iáko plewy idãc z gumnã kiedy owies wieiã. *RejZwierc* 71v, B, 4v, 67v, 72, 74v, 87v; *KlonKr* B3.

»[na co] rozum umoderować« (1): A iefli że więthfzy Stawek małz nã odroft álbo mnieyfzy: tedy iuz nã to rozum vmoderuy: włãdż piãrwẽy wedle rozumu/ álbo y tẽy nãuki moiey. *Strum* P2.

»na rozum swój uprzespiczać (a. uprzespiczyć) się« = *polegać na swojej inteligencji* [szyk zmienny] (2): Z vpãdu Sãlomonowego [nauczymy się]/ ábyfmy fye nye vprzespiczãli nã rozum swoj *KromRozm* II m3v; *BielKom* Av.

»rozumu uży(wa)ć (a. póżywać), póżywanie, używãjący« [w tym: czyj (3)] = *ratione uti, utens; prudentia animi uti* *Modrz* [szyk zmienny] (13:2:1): *PatKaz* III 111v [2 r.], 112; Nauka głupiemu nie póżytecznã nie iefł, ani też rozum temu przifłufzy ktogo nieużywa. *BielŻyw* 139; *LibLeg* 11/43; *RejRozpr* Dv; *RejJóz* A4; *KromRozm* II p3; *RejWiz* 123; *BielKron* 25v; *WujJud* a5v; *ModrzBaz* 29v, 62, 115v; [św. Walenty rzekł *Klaudiuszowi*:] á toś człk mãdry iáko fłyżã/ á nie vmiełz tego rozumu swego vzyć nã dobre twoie? *SkarŻyw* 147; *SkarKaz* 484b.

»rozumu wspomóc; na rozum pomagać« (1;1): *GliczKsiãż* N6; Bo ácz nikt nie ogárníe Mãyefstãtu tego/ Ale się wđzy [w *Apokalipsie* św. Jana] przypãrzy dziwnym fprãwãm iego. [...] Ale iz wđzy rozumu potrofze wfpmoze/ Ze się wãtpliwe ferce vfpkocić moze. *RejAp* AA6.

»wychodzić z rozumu [czyjego]« = *przekraczać możliwości intelektualne* (1): włfedy iefł około mnie formã rãki twoiey ták iz o tem mylenie moie wychodzi y zrozumu me⁹⁰/ á tã fprãwã twoiã iefł vmnie ták dziwnã iz ia iey wyrozumieć nie vmiem. *RejPs* 206.

»wykroczyć z rozumu« = *oszaleć* (1): Pãtrzãrzy co tu mowi ten swięty człowiek [patriarcha *Jakub*]/ áby błogofłãwił dziatki ony Pan Bog/ y Anyoł kthory go ofwobodził od włzego zlego. Być mowił ku profemu Anyołowi/ tućy iuz był wykroczył z rozumu/ ábowiem błogofłãwieńftwã niłkã nie należało fzukãć/ iedno od łãnego Pãnã. [...] Ale [...] *RejPos* 150.

»(wy)polerować rozum; rozum się poleruje, wypolorowan bywa« [w tym: czyj (4)] [szyk zmienny] (3;3:1): *GliczKsiãż* N4v; Bo się ftdã pãmiãć ofstrzy/ rozum polerue/ Kto z dãlekã poczciwy swoj ftdã przepãtruie. *RejWiz* 17; ZOwiemy tedy wyzwolone álbo wolne nauki/ ktore fã wolnego człowieka godne: to yefł ty/ ktorymi cznota y rozum albo wywiczãn álbo wypolorowan bywa *KwiatKsiãż* E2; *GórnDworz* B8v, Ff3; *HistLan* F6; *RejZwierc* 14v.

»[z czego] rozumem się wyprawić« = *pojãć* (1): A coż nam o tym [św. Jan o widzeniach] powiedziãł? [...] Oto tãkże iáko y infly/ że się y podziš s tego żaden rozumem flufznie wyprãwić nie moze. *RejAp* AA3v.

»wszystek rozum swój [na co] wysadzać« = *starać się o coś usilnie, zabiegać ze wszystkich sił* (1): O iákoż to różnã nãukã od półtepkow swiãtã tego/ ktory włzyftek rozum y dowcip fwoy nã to wyfãdza żeby widziãł y był widziãny/ czego nie vczy mãdrość prawdziwã/ dãleko mniey Boiãżnã Bożã. *WysKaz* 4.

»rozum opak wywracać (a. wspan obracać); rozumem wywracać, przewrocon; na rozum swój wykręcać« [w tym: czyj (2)] = *świadomie przekręcać, celowo wprowadzać w błąd* [szyk zmienny] (2;1:1;1): *SeklWyzn* E; *RejKup* x4v; *RejWiz* 139; *GrzegRóżn* K2v; Niechãrzy tu iuz tedy oni włzyfcy włãnã/ ktory rozumy fweimi ty fłowã Pãnã Kryłufowe inãczy á niżli on ie fãm rozumieć raczył/ łobie wywrãciãł/ á nã fwe błędne rozumienie ich pociãgiãł. *RejPos* 88.

»wywrocić rozum, [kogo] z rozumem na nice« = *skłonić do całkowitej zmiany zdania* (1:1): Olimpiãdã zacnã Philipowẽ żonẽ/ W Mãcedoniei prẽtko tãm ofzukał onẽ. Vkazãwłzy iey piãkne s kryłztału tablice/ Wywrocił rozum zacny k fwey myłli nã nice. *PaprPan* [Hh5], S4v.

»rozumem zabezpieć (a. zabiegać); rozumem zabezpieãł (a. zabiegać nie moze)« [w tym: czyj (2)] = *occurri potest prudentia* *Modrz* (3;2): *RejZwierc* 76v; *ModrzBaz* 33v; *SkarŻyw* 203; Iáko był on Nábãł chłop głupi á profly biernã/ ktore⁹⁰ Dawid y z potomftwem iego przez pochyby wygubiłby był; ále Abigãil mãdra małżonkã iego temu byłã rozumem fwym zãbiegłã. *WerKaz* 291; *SkarKazSej* 657a.

»rozum zaćmić (a. zacimiać); rozumem zaćmion(y) (a. ciemny); zaćmienie rozumu« [w tym: czyj (1)] (2;3:1): á nã konyec włãpwiłly do nyebã [Syn Boży musiał] wđzyłãnim łãłki duchã S. rozumy ich zãcmyone ofwycieć *KromRozm* III Bv; *BielKom* E6; *SienLek* 52; *WujJudConf* 66; *SkarŻyw* 262; *SkarKazSej* 662a; [zacmyony rozum ebessensus *ReuchlinBartBydg* k5].

»rozumu zakroić« = *postãpić mãdrze, rozsãdnie* (4): *RejJóz* O8v; *RejKup* n8, p8; A włzãkoż iednãk y tym co tãm [w *skrzyni*] w ten czãs fchował/ Zacny dowcip fłãrości swoiey okãzował. Y prãwie tu mogẽ rzec rozumu zãkroicł/ Gdyż tã fprãwã dzieciom fwym ták w głowie zãbroł [!]. *HistLan* C2.

»rozum zaślepić (a. doślepić); zaślepienie w rozumie; rozumem oślepił [kogo], ślepy; ślepotã rozumem; rozumem, na rozumie zaślepieny« [w tym: czyj (5)] [szyk zmienny] (4;1;1:1;1:1): (marg) Miłofcz y rozum y cznotã odmieni (-) Bo wiãcz y rozum zaślepi gdy się komu to w łep wrzepi *RejJóz* E3; *RejWiz* 11; *RejAp* 5; *RejPos* 191v, 230, 233, 277v; *CzechRozm* 154v; *LatHar* 30; Kto dobre vczynki czyni/ oświeca mu P. Bog rozum. á kto okrutny nã bliźniego/ [...] zãślepienie w rozumie swoim *SkarKazSej* 662a.

»rozumem zatłumiać; rozumem bywa zatłumion« = *animus supprimitur* *Mãcz* (2;1): *Mãcz* 321c; Iáko zbytniã wodã ogieñ zãlewa/ tak też zbytnie piãcie winã rozum zãtłumia. *WerGośc* 244, 244.

[z rozumem zebrać się« = *skupić się, zastanowić się*: I brat moj, jeśli się z rozumem zbierze, musi to znać, że tak było dobrze, jakoś W(asha) M(iłość) między nami chciał stanowić *ListyPol* III 1551/147.]

»na rozumie się znać« = *być mãdрым* (2): *RejZwierc* 217v; Nãd złoto/ y nãd srebro/ przyiãżnã przeklãdiã Włzyfcy ludzie/ ktory fye nã rozumie znãiã. *PudlFr* 33.

»z rozumem się zrachować« = *rozważyć, pomyśleć* (1): Ale niãtrzebãc młodym dodawãc potuchy/ Rzãdki dobry/ co fkuši tẽy żołniãrłkiẽy iuchy. Wczym mi się trzebã dobrze z rozumem zrãchowãć/ Bobym niechãł dworãkã k tẽy fłuzbie przyimowãc: Ni hãydukã *WyprPI* A2v.

Wyrażenia: »anjelski rozum« [szyk 2:1] (3): *SkarŻyw* 203 [2 r.]; A iz to fã rzeczy trudne/ nie poiãte/ y rozum nie tylo ludzki ále y Anyelki przechodzãce/ áby się nikt trudnoścã y ludzkim nie-

pojęciem od wiary tey świętey nie odrażał: niech ma taki pośilek y nauki. *SkarKaz* 276b.

»dobre baczenie rozumu« = *poczytalność* (2): daíemy znać ni-nieyfzym liftem [...]: Iż my vważaiąc z dobrym baczeniem rozumu [*libramine verae rationis JanStat* 4, *JanPrzyw* 12] nienarufzoną wniwczym wierność/ y potężną obywatelów króleftwá Polkięgo ftałość: [...] *SarnStat* 8 [idem] 889.

»bujny rozum; bujność rozumow« (1;1): *SkarJedn* 373; Biblia y písmo bez kościelnego rozumienia y wykłádu do zbáwienia nikomu nie poŕuży: ále raczye kacerftwá zníey ku fwey zgubie buyny á fwowolny rozum wyczerpnie *SkarŻyw* 27.

»bystry rozum; ([*kto*] jest) bystrego rozumu; bystrość rozumu« = *ingenii acumen, perspicacitas, solertia; perspicax, sagax Calep* [szyk 17:4] (8;7;6): *RejKup* Ev; y owfzem ták nas vczy Philozophia/ iż kto ciálá fubtylnieyfzego/ ten y rozumu byftrfzego być muśi. *GórnDworz* X6, F8v, I2, M5, N8, N8v [2 r.] (12); *BudNT przedm* c4; *NiemObr* 142; *Callidus – Chitry*, bifrego rozumu. *Calep* 152b, 791b, 937b, 989a; *WujNT przedm* 11; [mówi *Dybidzban*:] *ZAwitay* trunku swięty/ dawno požądány, [...] Ty byftrfości rozumu kázdemu dodáiefz *PaxLiz* Dv.

»chytrej głowy rozum; [*kto*] rozumu chytrego; chytróść rozumu« (1;1;1): *BielKron* 297v; *Versutia*, Chytróść/ oftrość rozumu. *Mącz* 486d; *ZawJeft* 35.

»rozum cielesny« [szyk 14:3] (17): *KrowObr* A2v, 108, 114; tedy to íeft pewna iż wíará tákowa/ nie pochodzi z niego fámeego/ áni z rozumu ícielefnego/ ále pochodzic muŕ z ofobliwego dáru Bożego. *CzechRozm* 209, 2v, 187 [2 r.], 245; *NiemObr* 8, 14, 15; *WujNT* 333, Yyyyyv. Cf »według rozumu cielesnego«, »z cielesnego rozumu«.

»rozum diabelski [= *pod wpływem diabła*]« (1): Ten tákí rozum zowie fię też dyabellki. Bo czárt nieoz fię wíęcey nie ítára/ íedno áby ludzie/ wieczne dobrá íákó y on tráćili/ y nie o tym co íeft po śmierci nie myślili: ále fię tylo tym dobrym mienim widowym zábáwiwfzy/ [...] ná wieki ginęli. *SkarKazSej* 658a.

»dobry rozum; ([*kto*] bywa) dobrego rozumu« = *mądrość, inteligencja; mądry, inteligentny; disciplinosus Mącz* [szyk 29:7] (16;20): *BierEz* P4; Czóło wielkie á zewfząd okrągłe, gołe gładkie y trochę tyfę, człowieka wfpanięgo znamionuie, dobrego przyrodzenia y też rozumu *GlabGad* N4, M4v, M7, N3, N3v, N4 [3 r.] (24); *KłosAlg* A4; *RejKup* x3v; *GliczKsiąż* D2, E7v, H4, 15v; *BielKron* 143; *KwiatKsiąż* L4v; *Mącz* 90b; Pátrzaíze íáká to byłá miłość á ftałość między ludźmi pogáńfkiami. [...] O íákóz by to owlfzem między námi ludźmi Krześcijáńfkiami być miáło/ ktorzychmy íuż fá y dáry Bożemi/ á fnadz y lepzfemi rozumy obdárzeni *RejZwierc* 93v; *PapPan* A3.

»dobry rozum« [w tym: w formule prawnej (2)] = *petnia władz umysłowych; sana mens Mącz* (8): [*ametysty*] Myfli zlych powciągáí/ dobrí rozum czyniá, w íprawowaniu rzeczy czuynego y bacznego íprawíá *FalZioł* IV 48a; *MurzHist* O4; *BibRadz* 2. *Esdr* 10/28; *Mącz* 216b, 367c; Stoiác oblicznie przed fádem ízláchetny N. dziedzic N. z íednéy ítrony; y ízláchetny N. z drugiey ítrony/ zdrowy ná vmyśle y ná íiele/ y przy dobrym rozumie będący [*compositesque rationis existentes JanStat* 442]/ íáwnie y przez wyznánié íwé wyználi: Iż [...] *SarnStat* 684, 1248. Cf »z dobrym rozumem«.

»dobry rozum« = *moralność, cnotliwość; intellectus bonus PolAnt* [szyk 4:1] (5): *OpecŻyw* 111v; *BibRadz* *Prov* 3/4; *SkarŻyw* 552; Ma być zaŕlugom zapláta: ále cnotá nie ma być náíemna/ ále ípráwiedliwa/ y íklonna do tego co P. Bog/ y zakon íego/ y dobry rozum káże. *SkarKazSej* 670b, 696b.

peryfr. »dom rozumu« = *szkóla* (1): Ták ífzóly te/ domy rozumu/ dla tego buduyá álbó nádawáýá/ áby tám było myfcele vczenya y éwíczenya w rzeczách ku roftropności. *GliczKsiąż* L.

»doskonały [= *wybitny*] rozum; [*kto*] jest doskonałego rozumu« [szyk 5:1] (2;4): *BielŻyw* 97; [*król Olbracht*] vmárl z zálościá póŕpolitego ludu ták fwoich íákó póŕtronnych/ ábowiem wieku młodego íefzcze był/ ktemu czuyny/ śmiály/ opátrzny/ w íprawach

prętki/ dołkonálego rozumu *BielKron* 400v, 187v; *GórnDworz* Hh4; *GórnRozm* B3; *LatHar* 130.

»[*kto*] (jest) rozumu dośpiálego« [szyk 3:2] (5): Kto íeft fzczeńnim na fwiecie odpowíedział [*Tales*], kto íeft zdrow na ciele, rozumu dośpiálego, á z przyrodzenia vmiały. *BielŻyw* 3, 92; *BielKron* 40v, 100v, 373v.

»dowcipny rozum; ([*kto*]) dowcipnego rozumu; dowcip, [dowcipność] rozumu« = *ingenium animi HistAl; ingenium versatile, sollers natura, perspicuitas, acies ingenii Mącz* [szyk 7:3] (3;3;4): Ktorzy máíá wielki brzuch póŕpolicie málo miewáíá rozumu dowcipnego, wíęcey fá ozralci leniwy, darmopychowíe obłudni, pfotliwy y nie poboźni *GlabGad* P5v, N8v; *LibLeg* 11/9v; *HistAl* A7; [*Księgi Pisma Świętego*] Sá ífzólá y éwíczeniem wfzytkiey mądrości/ kora zacnie przewyżfa káždy dowcip rozumu ludzkiego *BibRadz* *3v; *BielKron* 240; *Mącz* 2c, 399b, 486c; *RejPos* 88; [dowczyponosz rozvmv solercia i(d est) acutum ingenium *ReuchlinBartBydg* Gv].

»rozum duchowny« [szyk 6:1] (7): *OpecŻyw* 74; Tá [*św. Dorota*] będąc wzakonie Chrześciáńfkim wychowána miálá dar ofobny mądrości Bożey w fobie: ífz fię wiele mądrych dziwowáło/ ták wyfokiem á duchownemu rozumowíe íey. *SkarŻyw* 124, 133 marg, [237]; *SkarKaz* 42a, 45b, 84a.

»duma [= *wymysł*] rozumu« (1): Ale poniewáfz że oni [*filozofowie*] dumá rozum^{mv} fwego vwiedzeni/ íe^{mv} [*Pismu Świętemu*] íe (íeŕli o nim wíedzieli) vchylic podobno niechćieli/ do tego [*chwaly Królestwa Niebieskiego*] nieprzyŕŕli *Leop* *A3v.

»dziecinny (a. dziecięcy) rozum« [szyk 2:1] (3): *KłosAlg* A4; *RejPos* 38v; Ktemu też íentencye zacne/ to íeft/ wírfzyki náuki ábo przykłądy íákíe w fobie zámykáíáce [...] o cnotách/ y o powinnościách/ wiele mogá w dziećinnym á młodym rozumie [*in puerili ingenio*] *ModrzBaz* 10v. [*Cf* 1.a. »rozum Boski« *RejPos* 40v.]

»głowa rozumu« (1): kory [*Adam*] był głowá rozumu/ á ktemu ofobliwie dano przykazánie *HistRzym* 75v.

»rozum w głowie, we íbie« [szyk 10:1] (10:1): *BielSat* G3v; *RejZwierc* 215v; *KochPieś* 21; Ze dwu przyczyn tę pracę tobie ofiáruíe: Z pierwfzey/ żeć fię życzliwym íluga twoim czuię: Z drugiey/ że mi świádomy rozum w twoiey głowie *ZbylPrzyg* ktv. Cf »rozum mieć«, »mieć dosyc rozumu«.

»głupi, głupiego rozum« [szyk 11:2] (12:1): Powiedział tesz ze powiedáýá omnie abich ya miał Kamieniecz wfyacz a Turkowy poddacz tocz yeft glvpyego rozvm abowiem bilabi tho wylka glvposzcz moya y vcyfłk abich ya miał ze wfchech ítron fobyne nie przyzany íchwacz *LibLeg* 11/13v; *RejWiz* 193v; *OrzRozm* B4v; *BielKron* 9v; *GrzegRóżn* O; *WujJud* 45; *PapPan* Ee3; Ich [*książąt i królów*] rozumowíe śmieie íye głupiemu Bóg z wyfokości/ kóry wfzyfłko wídzi *KochPs* 4; *KochTr* 14; Głupiem rozumem íwoim ludzie zapłowani/ [...] Fortunę boginiá íákáś dobrá mieć chćieli [...]. Lecz bárzo w fwych rozumiech byli ofzukáni *WitosLut* A6; *SkarKaz* 313b; *CiekPotr* 35. Cf »wedle głupiego rozumu«.

»[*kto*] (jest) grubego rozumu; grubość rozumu« = *pinguis Mącz* [szyk 18:3] (19;2): Niechciál mądry bóg mędrctzow na to wybratrz [...] Ale chćiał dziw ten mocy íwé bofkié zachowatrz íj mądrofci/ a dlá tego prófté rybitwy a grubégo rozumu na to obrál. *OpecŻyw* 40; Wízy wielkie á miáŕŕze, człowieka znamionuá ímiałégo/ nie bacznego/ nie wfłydliwego. rozumu grubego, ale póŕuŕŕnego *GlabGad* O7v, A2, M5v, N2, N6, N8v (19); *Mącz* 300b.

»leniwy rozum; [*kto*] leniwego rozumu« = *powolny, ospały; ingenium tardum Modrz* (1;1): Twarz puczulołata wczás tłuŕta znamionuie zawíŕnego, falzfzerza/ ígarza/ [...] wfzákóz plótké leniwego rozumu y też bacznofci, ale w robocie trwałégo. *GlabGad* N2v; *ModrzBaz* 8v.

»rozum ludzki, człowieczy (a. człowieczeński), człowieka« [w tym: „sam rozum” (2)] = *animus hominis PolAnt; ratio hominis a. humana, humanum ingenium Modrz* [szyk 150:27] (125:51:1): *BierEz* Cv; *PatKaz* II 35; Mądrofciá íwá Ariftoteles wfzítkę miaré rozumu ludzkiego przeuyŕŕzał *BielŻyw* 90, nlb 6; *GlabGad* M6;

Modrz; impos animi a. rationis Calep; sobrietas Vulg; compos animo a. mentis, sanae a. suae mentis (esse), integer mentis Cn [szyk 12:9] (10:1;5:4:1): March³ T7; RejPs 136, 198; RejWiz 17v, 60, 69; BibRadz 2.Cor 5/13; Anticyra, Wyřpá nie dáleko od Mácedonij kędy wiele korzenia rořcie Ciemierzice. Unde proverbium. Navigat Anticyras, Nieřpelnego rozumu człowiek. Mącz 11c, 214a; RejPos 348v; Bo to pewna rzecz/ iż ku dořtąpieniu obfitzney łáiki tey Świátořci/ bárzo to wiele pomaga/ ieřliby chory řwiętyńm Oleiem był pomagán/ dokąd ma w łobie rozum zupełny KuczbKat 230; RejZwierc 75v, 155; WujJud 247v; ModrzBaz 67, 82; WerGořc 244; Pijáli przed tym y Philozophowie/ A przedřię mieli řpelná rozum w głowie. KochPieř 4; Calep 513a; KochPij C2; WujNT Act 26/25; [TestEwang 1565/17].

»pospolity rozum; ([kto]) (nie)pospolitego rozumu« = *magno et acri iudicio, sensus communis Mącz [szyk 4:2] (3;3): BielKron 179; vir humanitate politus, Człowiek niepořpolitego báczenia/ rozumu y nauki. Mącz 157c, [176]c, 382d; RejPos 341. Cf »nad pořpolity rozum«.*

»nierozumny rozum« (1): łáciem/ poprawdźie/ o włos nieřwánkował: Mój nierozumny rozum to řprowował. KochPs 107.

»prawy, prawdziwy rozum« = *umiejętność właściwej oceny sytuacji; recta ratio Modrz [szyk 8:5] (11:2): BielŻyw 145; RejRozpr K4; RejKup Mv; Abowiem kto chce prawym rozumem řzáfowác/ Iuř táf trzebá czuyniey řpác á rzadko prořnowác. RejWiz 6v, 63; RejZwierc 172, 242v; ModrzBaz 14, 62v, 65v, 136v; To były ku mnie/ bořé mój łáikáwy/ Twé řłowá: dam ia tobie rozum práwy KochPs 44; PudlFr 33.*

»prędkí rozum; (być) prętkiego rozumu; prędkość rozumu; prętki w rozumie« = *ingenium versatile, acies ingenii Mącz; ingenii celeritas Modrz [szyk 7:3] (5;2;2;1): BierEz E2v; GlabGad A2; [czart mówi:] Bo řię řmiele s kazdem zwadze Ym lepiej piekło ofłádze Zwláfcza ktemu temi mędrky Co to mayá rozum pretky RejKup x5; Versutus item, Chytry/ prętkiego/ ofłrego rozumu. Mącz 486d, 2c, 253c, 486c; GórnDworz X8v; ModrzBaz 13v; SkarŻyw 200.*

»rozum prosty; [kto] rozumu prostego« [szyk 4:4] (6;2): *GlabGad N2v, N5; GliczKsiąż 12v; BielKron 289; Nie mář nie trudnieyřzego ná prořte rozumy ludzkie/ iedno rozeznác řpřawiedliwořć dziwná nierozmierzonych řádow Páńřkich/ á dziwnych řpraw iego. RejAp 128; RejPos 235; HistLan F5. Cf »według prostego rozumu«.*

»rozum przyrodzony, wrodzony; przyrodzenie rozumu« [w tym: „sam rozum” (7)] = *sensus communis Mącz [szyk 36:14] (47:2;1): BartBydg 123b, 128b; FalZioł III 5d; RejKup t6; a tak tem czařem dořyc miéimy to wiedźcie/ że i pogani/ [...] rozumęńm swoiem przyrodzonęńm/ to/ zwielkiei części ogarnęli MurzNT 103v; KromRozm II 12; KrowObr 53; RejWiz 2, 114; BielKron 333; Mącz 61d, 86c, 382d, 447d; bo iáko przyrodzony rozum/ zá náuká dořkonáľzy bywa: ták zářię wrodzona dobroć/ zá zwyczáiem dořkonáľza řie s řlawá. GórnDworz Hh4, E7v, Dd8, Gg5v; RejPos 63, 115; KuczbKat 1, 345; WujJud 66; SkarJedn 54, 203; Rodźim řię z rozumem/ y mamy rozum řkoro řię vrodźim: ále rozumienia nie rychło mamy/ áni onego rozumu řzywamy záraz: ále ář dorořciem/ toř řię řlowo y rozumienie z rozumu przyrodzonego w nář rodźi. SkarKaz 484b, 120b, 274b, 313a, 453a [2 r.], 486b; Voiřzl A4; SkarKazSej 657a, 658a, 662b, 663a, 669b [2 r.] (10); ZbyłPrzyg ktv. Cf »według rozumu przyrodzonego«, »wedle rozumu wrodzonego«, »z rozumu przyrodzonego«, »przećiw rozumowi przyrodzonemu«.*

»prziřćie o rozum« = *utrata rozumu (1): Defectio a recta ratione, Prziřćie o rozum [!]. Mącz 115b.*

»roztropny rozum; roztropnego rozumu być; roztropność rozumu« = *cultus animi Mącz [szyk 6:1] (5;1;1): GlabGad P7v; Excelere ingenio, Ofłřřzego á rořtropnieyřzego rozumu być. Mącz 46b, 31d, 60a; Ale ku pocźiwemu řywotowi řadne nie řá náuki potrzebnieyřze/ iedno kthore řá rozumem rořtropnym á powařnemi cnotámi ozdobrene. RejZwierc 13v, 71, 71v.*

bibl. »rozum rozumnych« (2): *KrowObr 108v; Dla tego oto ia przyczyniam dziwnie obchodźić řię z ludem tem/ dziwnie y przedziwnie/ bo zginie mądrořć mądrych iego/ á rozum rozumnych [intelligentia intelligentium] iego řkryie řię. BudBib Is 29/14 [przeřklad tego samego tekřtu KrowObr].*

»rozwařny rozum; [kto] rozwařnego rozumu« (2;1): *gdźyż to řlyřzy zá pewne od Sálomoná/ iż tákí człek myřli wřpaniley á rozwařnego rozumu zwycięży á opánuie wřzytki biegi niebieřkie. RejZwierc 88, 97v. Cf »z rozwařnym rozumem«.*

»rozum Salomonow(y)« [szyk 2:1] (3): *GliczKsiąż F; BielKron 76v marg; Byř ty miał rozum Sálámonowy/ tedy ia tóbie tego nie pozwólę/ żeby to dořbře byđř v nář miáło/ głowá zá głowę GórnRozm E4.*

»sam rozum« = *ratio ipsa Modrz [szyk 20:12] (32): BierEz Cv; BielŻyw 11; GliczKsiąż C7; BielKron 232; Siódmy owoc [řly z nauk ariańřkich] že zá thá řpřawá w wierze nie bęđrie iuř řadnego MYSTERIVM trzebá/ iedno rozumu potrzeb řáfamego bęđrie SarnUzn H5; RejAp 126, 176; GórnDworz D3v; RejPos 235; RejZwierc 154; ModrzBaz 8, 27v, 70, 106; WypřPl B3; Kóřakřzcześł C4; PowodPr 39; SkarKaz 382b [2 r.]; SkarKazSej 669b. Cf »rozum ludzki«, »rozum przyrodzony«, »przećiw rozumowi«.*

»řlaby rozum; być řlabeo rozumu; řlabořć rozumu« [szyk 8:2] (7;1;2): *RejPs 185; RejWiz 82 marg, Cc4; Bez łáiki Páńřkiewy řłabe rozumy nářze. RejPos 129 marg, 129, 242; Oczko 1v; SkarKaz 277a [2 r.], 485a.*

»řmysly rozumu« = *řmysly (1): Dáľci Pan Bog pięć řmyřlow rozumu przyrodnych BielKom C3v.*

»za rozumu sposobnieřszego« = *dysponując pełnią możliwości intelektualnych (1): Ia Anna Głowczewska [...] czynięń Testament, bęđąc zložona od Pana Boga niemocá, a przedřim za rozumu i zdrowia řpůsobnieyřzego, przychodźila do řiořtry řwey [...] áżeby [...] ZapKóřcier 1581/21v.*

»rozumowi (s)przećiwny, sprzećiwno« = *řłupi, nierozřqdny; sprzećiny (sprzećynie) ze zdrowym rozřqdkiem; contrarius rationi Modrz [szyk 15:2] (16:1): KrowObr 48v; On puřtelnik iuř zřłupiał/ iuř mu bárzo dziwno/ Iř wřzytko rozumowi dzyeie řie řprzećiwno. RejWiz 132, 25, 111, 127v, 171; GórnDworz L12; CzechRozm 99, 100 [4 r.], 100v, 101, 210v, 242; ieřłize ktorych řraw řadná řię przyczyna pokázác nie mořze/ [...] wřzákře ták trzebá czynięń/ żeby rozumowi niebyły przećiwne ModrzBaz 70.*

»rozumowi (s)przećiwny« = *niepořjęty (6): LubPs bb5; A thák wiedz že ten Bog nář ieřł ták řłnořć dziwná/ A náđ wřzytki řłnořći rozumom řprzećiwna. Ktořey řadny rozeznác ni zrozumieć moře RejWiz 113v, 119, 144, 165; RejZwiercPodw 183v.*

»rozum stateczny« (2): *GrzegRóżn N3; A wřzákoř przedřię Pan Bog mřzcząc řie tey ich [dzieci] złořći/ Nie dáł mu [ojcu] nęđze řirpieć y w zelřley řtárořći/ Poduřłczywřly w nim ráđę y rozum řłáteczny/ Aby y táf y wřzędy był ná przyřlad wieczny. HistLan F4v.*

»rozum stworzony [= inny niż Boga]« (1): *Bo [Duch řwięty] napřzod dořkonále zna Bogá/ ábo řzeczy Bózkie: czemu řaden rozum řtworzony řprořłác nie moře. WujNT 582.*

»řzalony rozum; řzalonořć rozumu; w rozumiech řię ořzalić« (11;1;1): *Komu řęka obřořcie, á páfce zwláfcza ná dwu dolnych członkach goře zoftáię, řzalonořć rozumu nie obyczáynořć niewřtyd y vpoře řnamionie. GlabGad P3; A niechay řie iuř do końcá/ w rozumiech řwrych ofzálá/ Ci co w nieczęńnych obřázyech/ ták řie vpórnie chwálę. LubPs V6; RejWiz 21v, 65v, 183v; BibRadz 2.Mach 4/40; OrzRozm B4v; SarnUzn G4; RejPos 239, 288v; WujJud 259v; WerGořc 222; řzalony ludzki rozum/ áni oni znáię/ łáiko młodořć/ y řywot prędko vplywáię KochFrag 15.*

bibl. »rozum řzalony« = *oksymoron: mądrořć to řzaleńřtwo, jeřli nie uwzřłędnia Boga (2): KochPs 26; Wielcze řłupia mądrořći/ rozumie řzalony/ Pan cie zniřzczy/ y dowcip twoy bęđrie zwałony. KmitaPsal A5.*

»[kto] rozumu řłachetnego; řłachetnořć rozumu« = *o rozumie przewyřřzajęcym klasę społeczná posiadacza (1;1): BYł ieden mąř*

bárzo dziwny W rządzeniu żywotá pilny: Wrodzenia niewolnego/ A rozumu fláchetnego. *BierEz* A2; Tim zielen [bluszczem] Poetowie w rzymie bywali koronowani dla gich flachethnóci rozumu. *FalZioł* I 48c.

»rozum tego świata, świecki [= *ograniczony do rzeczy doczesnych*]« (7:2): *KrowObr* 108, 108v, 110v; A [Pan] niewiernym onym/ ktorzy tylko chcą dufáć rozumom á wymyflom swoim y fwiátá tego/ zámieľzawał zázwdy rozumu ich *RejPos* 126, 283v, 286v [2 r.]; *SkarKaz* 520a. Cf »nad rozum świecki«.

»rozum tępy, tępieje (a. stępiá); ([kto] (jest a. bywa)) tępego, twardego rozumu; tępość rozumu« = *ingenium obtusum* *Modrz* [szyk 9:8] (6:2;7:1;1): *PatKaz* III 119v; *FalZioł* V 4a; *GlabGad* M3, M4, M6, M7v; *KlosAlg* A4v; *KromRozm* III A7v, B6; *RejWiz* 3v; *Leop* *B4v; *Indocilis*, Twárdego rozumu/ nie ták łatwie poymie czego go vczá. *Mącz* 93b; *GórnDworz* E; Y owflzem/ czem kto ma leniwfzy á tępfzy rozum/ tem wietfzszego do tego stáránia przyľožyc ma/ iákoby go wyofstrzyl. *ModrzBaz* 8v; *SkarŻyw* 201; iáko fłonce fwiátłość fwoię tráci/ gdy zá chmurę zaidzie/ ták rozum ludzki od zbytków tępieje. *KochPij* C2v; *LatHar* 381.

»w rozum ubogi« (1): gdyż żaden ták w rozum vbogi nie iefł/ áby niewiedział czym náture contentowác/ á czym iá obrázić może *Oczko* 28.

»uczony rozum« (1): Nie dádzá nam Niemcy/ Włofzy/ Hifzpani/ y Fráncuži: [...] Człowieká drugiego Hofiułowi Polakowi náľzemu/ vczonym rozumem á kthemu ofobliwym piorem vraczonym rownego. *OrzRozm* P3v.

»rozumem ugładzony« = *preintelektualizowany* (1): miáfto proftey wrodzoney y zrozumney wiáry/ wydáli rozumem vgládzona/ y Filozofiá vmuľkána *GrzegRóżn* Hv.

»wartogłówny rozum« (1): iáko záfię wáfznych Miftrzow vľtáwiczna niezgodá pokázuiel/ iż fie oni niezbożnie tego originał/ ktory im Syn Boży zámknáł/ wártogłównymi rozumu chwyťáiá. *WujJud* 36.

»wielki rozum; [kto] (jest) wielkiego rozumu; wielkość rozumu« = *magnum ingenium* *Modrz* [szyk 21:16] (28;8:1): *PatKaz* III 122v; *GlabGad* N4; *RejPs* 46v; *RejRozm* 399; *MurzHist* Kv; *KromRozm* II p; *RejWiz* 35v; *RejZwierc* 62v; *OrzRozm* O3v; *BielKron* 189v, 334v; *OrzQuin* C3v; *GórnDworz* D2v, O8, Dd8; *GrzepGeom* A4v; *RejPos* 288; Bo nie piľzá Cicero/ Seneká/ Pláto/ Ewrypides/ Sokrates/ Solon/ Xenophon/ Diogenes/ álbo oni inľzy flawni á wielkich enot á rozumow ludzie ktorých herbow byli *RejZwierc* 103v, 103v; *BiałKaz* M; ten fobie rozum wietfzy náđ Bogá przywáľczá/ ábo z BOgá ľzydźi/ gdy fie ták dwornym báđáczem fpraw iego czyni. *CzechRozm* 175; *PapPan* G; *Oczko* A2v; *SkarŻyw* 27; *Empedocles* záś/ *Epicurus*/ *Democritus*/ *Diogenes Libertus*/ *Zeno*/ *Pitagoras Samius*/ *Anaximenes*/ *Hierocles*/ y inľzy Grecy ná wielkie fie rozumu ľadzácy wártogłowowie rózne y rozmáite Swiátá počáztki kłáđli. *StrykKron* 1, 16; *GórnRozm* I4v; *GrochKal* 20; iż gđzie wielkie rozumu ľá ná dobré/ tám téż ná złé wielkie byđz muľzą *GórnTroas* [3]; [*Duchu Święty*] Rácz mi dáć rozum wietfzy *LatHar* 34; *SkarKaz* 120a; *SapEpit* [B2]. Cf »bez wielkiego rozumu«, »z wielkim rozumem«.

»wola rozumu człowieczego« = *wolna wola* (1): *Liberum arbitrium*, dobrovolnoszcz vel volya rozvmv czlovyczego *BartBydż* 81b; [*ReuchlinBartBydż* r6v].

»wszy(s)tek (a. *wszen) rozum« = *tota mens Vulg* [szyk 9:2] (11): *GlabGad* M6; *MurzHist* V; Będzieľf miłowáć Páná Bogá twego z zupełnego ľerécá twego/ y ze wľyľfhkíey duľfe twoiey/ y ze wľyľfthkích fiľ twoich/ y ze wľyľfthkiego rozumu twoiego *Leop Luc* 10/27, *Matth* 22/37; *RejAp* 116; *GórnDworz* H5; *RejPos* [290]; *KochEpitCat* 110; *SkarKaz* 276b, 418a; *SkarKazSej* 658a.

»wykrętny rozum« [szyk 2:1] (3): iáko zázwdy iefłh zacnieľzy ten rozum/ ktory fie zgázda z wolá Bożá/ niź wykrętny/ ktory fie vda zá obľęđliwofcyámi fwiátá niczemnego. *LubPs* bb3v *marg*; *RejPos* 17v, 289 *marg*.

»rozum wyniosły« [szyk 2:2] (4): *RejAp* 49v; *RejPos* 90, [290]v; Rozum wynioľy z Práktyki/ rad vpada: á ktory z boiáźniá Bożá prawđziwy/ ľzczeście trwále rodzi *GostGosp* 2.

»wysoki rozum; ([kto, co] (jest)) wysokiego rozumu« = *altum ingenium, perspicax iudicium, plenus ingenii, acutissimus* *Mącz* [szyk 17:3] (9;11): *PatKaz* II 58v; Rozumu uyľokyege [była *Panna Maryja*] y uyeľkyego ták yľż wľyťkyey roboty nyeueyľczyey ľyá robycz nauczyla *PatKaz* III 122v; *GlabGad* P4, P7; *KromRozm* II p, p4v; *OrzRozm* D2, P3v; *BielKron* 273; *Mącz* 7b, 304c, 308a, 406b; *OrzQuin* E; *GórnDworz* F3v; *WujJud* a7; *SkarŻyw* 124; *GrabowSet* H2; Ták iá/ o zacny króľu/ twym imieniem/ które Prze dźieľność/ y wyfoki rozum idzie wżgóř/ Swé podľe rymy zdobie *KochFrag* 41. Cf »wedle nawyszszego rozumu«.

»zachwycenie rozumu« = *ekstaza* (1): [*św. Paweł mówi*:] Y ľtáto fie iefł/ gđym: fie wrácał do Ieruzálem/ y gđym fie modľil w kościele/ zem był w záchwyceniu rozumu [*feri me in stupore mentis*] y widzialem go á on mowi do mnie. [...] *Leop Act* 22/17.

»zacny (a. cny), cnotliwy rozum« [szyk 4:2] (5:1): *BierEz* I2v; Owa wľzyfcy chwalili zacny rozum iego [*ojca niewdzięcznych dzieci*] Iż počázwľzy ták gľupye zá żywotá ľwego/ Z nowu oto wľzech fwoich niewczáľow wetował *HistLan* F2; *RejZwierc* 214; *BudBib* Sap 8/19; *GostGosp* 64; *GostCast* 31.

»rozumem zapomożony« (1): A cnotliwy ľepak á rozumem zápomożony/ [...] iuż z wefelřzá myľľá vřywa tego tho co mu z dopuľczénia Páňľkiego od nieľczęćcia przypada. *RejZwierc* 152.

»rozum zdrowy« = *rozsądek* [szyk 5:1] (6): *BielŻyw* 126; *BielŻywGlab* nľb 11; Prośimy tedy od Páná Bogá/ áby Kroleľstwo Páná Chriľtuľowe [...] rozľzerzone bylo: [...] á iźby téż Ođľzczepieńcy y Kácerze zdrowego rozumu doľtáli/ y ku ľpolności Kościoła Bożego/ [...] záś fie przywrocili *KuczKat* 390; *ZawJeřt* 29; *KochPij* C2v; *WysKaz* 7.

»na rozumie zdrow« (1): ále iefłi iefł ná čiele chór/ á ná rozumie zdrów [*compos tamen rationis* *JanStat* 439] ták iáko w rzeczy iefł/ niech bęđzie piľano: Chory ná čiele/ á wľzákke zdrowy ná vmyľe/ y przy rozumie bęđący. *SarnStat* 759.

»zły rozum; [kto] (bywa) złego rozumu« [szyk 5:1] (3;3): *FalZioł* I 112b; V ko^o gľowa iefł wártogľowa, to iefł tam y ľam přędko obrotná, taki bywa ľzałony plotka, [...] złego rozumu/ wľzakoź nieiáko ľczodry á wártogľowiec prawy. *GlabGad* M7, O2, P5; *RejWiz* 37; *SkarKaz* 313b.

Zestawienie: »bogini rozumu« = *Atena* (*rzym. Minerwa*) (5): Gdy ľľzi z ogrodu/ tedy fie z nimi Minerwá Bogini rozumu potkáľ *RejWiz* A6, 27 *marg*, 32 *marg*, Cc7; Aby iedno po Polľku czyťal z rozeznánim/ Iefłczze by tę boginiá/ rozumu znáć nánim. *BielKronCies* Mmmm3.

Szeregi: »(ni) rozum, (i, a, a(1)bo, ni) baczenie (a. (o)bacznóć)« [szyk 26:7] (33): *FalZioł* V 60v; Čiaľo miękkie wľzędy, vkazuie człowieka dobrego rozumu y obacznóci *GlabGad* P5v, N2v, N6v, O2v, O8v, Pv, P4v, P5v; *LibLeg* 11/43; *KromRozm* II b; A pi-jańľtwo téż tu rozumiey tákíe/ ktore by bylo ták wielkie/ iźe by człowiekowi rozum á bácznoľć ođieľo. *GroicPorz* mm, ll4; *RejWiz* 41; *Sanitas animi*, Rozum/ dobre baczenie. *Mącz* 367c, 37a, 105c, [176]c, 188a, 367c; *GórnDworz* K4; *RejPos* 23v, 200v, 239v; *RejZwierc* 268; *ModrzBaz* 7v, 70; *GrabowSet* T3; *SkarKaz* 417a; *GostCast* 25. Cf »wedle rozumu a baczenia«. [*Ponadto w poľczeniach szeregowych* 25 r.]

»(ni) rozum, (ni, a, i) bojaźń Boża (a. Boska); bojaźń Pańska przy rozumie« (5;1): Ale gđzye boiáźń Páňľka przy rozumie rządzí/ Iuż nigdy zá gwiazdámi/ zadny nie zábľdźi. *RejWiz* 148, 48v, 136v, 175; *RejZwierc* 3. Cf »z rozumem i bojaźniá boská«. [*Ponadto w poľczeniach szeregowych* 5 r.]

»rozum a (i) chytróć« (2): *RejWiz* 77; *Interverto*, id est callide surripio, Táyemnie á chytrze wykręcam co ná kim/ rozumem á chytróciá czemu záchodzę. *Mącz* 488b. [*Ponadto w przeciwwstawieniu* 1 r.]

»(ani, i) rozum, (ani, i) ciało« [szyk 2:2] (4): Abowiem mierna praca/ y ciało twierdzi y rozum. *SienLek* 3v; *GórnDworz* G7v; Iżem pri [Cyrus] widział że zaden zwas/ kortziście pili/ niewładał ani rozumem/ ani ciałem fwym [neque mentis fuisse, neque corporis compotes] *ModrzBaz* 52v. Cf »wedle ciała i rozumu«. [Ponadto w połączeniach szeregowych 2 r.]

»(i, ni) rozum, (i, a, ani) cnota; rozum z cnotą; cnota z rozumem; przy rozumie cnota« [szyk 35:24] (42;10;6;1): Miłofcz y rozum y cnotę odmieni *RejJóz* E3 marg, D8, L5v [2 r.]; Abowiem rzecz iest piękna przy rozumie cnotą *RejWiz* 42v, 7v marg, 14, 19v, 47, 47v [2 r.], Cc3, Dd2; *RejZwierz* 51v, 63v, 77v, 88v; Znią ludzie cnotę/ czuią rozum/ dárom Bożym w tobie Pánie fye thez dżiwuią *OrzRozm* A3v; *BielKron* 101v; *KwiatKsiąż* E2; *GórnDworz* Gg5v, Hh6; A zá tym kęfem omylnego á bliżczącego zlotá á zá požadliwofcia iego/ [...] káždy vmyłł nářz/ by teř był nářtalfzy y nářtátecznieyfzy/ gdy mu gwałtu wielkiego rozum á cnotá nie wczyni/ muři záwždy być ták zámielfzány á záwikłány *RejZwierc* 19v, A5v, B4v, 4v [2 r.], 5v [2 r.], 13v (29); *PapPan* G, Nv, R; *Oczko* A4; *PudlFr* 36; *GostGosp* 6; Nie kládęć zá powinnořć cudźich obyczáiów/ ále tylko/ áby fię im przypátrył: á będáli fię z cnotą/ á z rozumem zgadzác/ czemu ich nářzládowác niemařz? *KochPij* C3; *LatHar* +3. [Ponadto w połączeniach szeregowych 38 r.]

»rozum i (albo) ćwiczanie; ćwiczanie przy rozumie« [szyk 4:2] (5;1): *GliczKsiąż* F4v, N8; *RejWiz* 17v; *RejZwierc* 15v, 210; Bo ielfcze iáko fię ťwiát poczáł żaden człowiek ták fortunny niebył widzian/ áni fię s ták ľczefliwym rozumem/ y dowćpnyim ćwiczaniem vrodził [!]/ kteryby káżdemu jednemu zoffłóbná wfzyřtkim rázem fię vpodobáł *StryjKron* A6. [Ponadto w połączeniach szeregowych 9 r., w przeciwstawieniu 1 r.]

»(ani) rozum, (i, a, abo, ani) dowćp = *intellectus et intelligentia* *PolAnt*; *ingenium et industria* *Modrz* [szyk 18:6] (24): *BielŻyw* 92; *KwiatKsiąż* C3v; *Excellens ingenium*, *Známienic rozum/ Dowćp*. *Mącz* 46c, 133c, 145d, [169]b, 210b, 215c, 372c; *WujJud* a6, b2; *BudBib* 1.Par 22/12; *BudNT przedm* b7v; *Pobaczywłzy á wyrozumiawłzy* rodzicy rozum ábo dowćp [*Ingenio ... cognito*] młódzienćzyká řwego/ niech go wypráwią w tákowe náuki ábo rzemiořlá/ do kterychby ie przyrodzenie áciágnęło *ModrzBaz* 11v, 10v, 134; *SkarŻyw* 479; *StryjKron* 288; *Calep* 318b; *GostGospSieb* +2v [2 r.]; GDźie fá dowćpny/ y rozum wyfoki/ Co fię do náuk zacnych vdawály *GrabowSet* H2; *WysKaz* 4; *SkarKazSej* 658b. [Ponadto w połączeniach szeregowych 11 r.]

»dowód i rozum« (1): Y owłwem [řqd *Salomona*] ták wiele pewnego dowodu y rozumu w fobie ma [*tantum argumenti ac rationis habet*] iź káždy/ kto dobry rozłádek ma/ pochwálić go muři. *ModrzBaz* 90. [Ponadto w połączeniu szeregowym 1 r.]

»rozum i (lub) dusza; rozum z duszą (a. duszycą); rozum przy duszy« [szyk 4:2] (3;2;1): Pátrrze zářię řtárořciá gdy iuř ciało mdleie/ Iuř teř rozum z duřycá pewnie ofłábyeie. *RejWiz* 119v, 118v, 119, 169v; *KuczKat* 305; *BudNT* 14v marg. [Ponadto w połączeniach szeregowych 4 r.]

»i dworřtwo i rozum« (1): Więć y dworřtwo y rozum iest podług potrzeby/ Nie wierzyřli poznay ich á doznay řam kiedy. *PapPan* N4. [Ponadto w połączeniach szeregowych 4 r., w przeciwstawieniu 1 r.]

»rozum i fantazyja« (2): Widźifz iáko oni teř pokármu y tego ciáłá nie prawdźiwie przyumiá ále go rozumem y fántazyá dochoďdą. *WujJud* 255v. Cf »wedle rozumu i fantazyjej«.

»rozum i filozofija; rozum z filozofiją« (1;2): Poduřczác [řege: poduřcza-ć] y mowi rozum z Filozofią/ áby Kryřtus nie byl zwan zá Syná Bożego *GrzegRóżn* K2v, K3; *SkarKaz* 486b. [Ponadto w połączeniach szeregowych 2 r.]

»(ani) głowa i (ani, a) rozum; głowa z rozumem« [szyk 4:1] (4;1): *GliczKsiąż* N2; *RejWiz* 154v; *Mącz* 510b; *BiatKat* 93v; Prze-to Bog dáł ięzyki/ ábyřmy mowił/ Prze-to głowę z rozumem/ ábyřmy ráđziły. *BielSjem* 11. [Ponadto w połączeniu szeregowym 1 r.]

»rozum i godnořć« (1): Ale co was jednym Człowiekiem zába-wiam/ mowiac o dźielnych ludzi rozumie y godnořci pořpólicie *OrzRozm* P3v. [Ponadto w połączeniach szeregowych 5 r.]

»(ani, i) rozum, (ani, i, albo) język« [szyk 9:5] (14): *GliczKsiąż* K7v; *LubPs* Lv; *RejWiz* 52v; *BielKron* 40v; *Declamatio*, *Rzecz á mowienie řmyřłone dla ćwiczania rozumu y yęzyká vcziniona*. *Mącz* 55c; *RejAp* 47v; *GórnDworz* Mm5; gdyř żadny ięzyk tego [*tajemnic Bóřtwa*] wymowić/ áni żadny rozum temu řprořtác nie miał *RejPos* 149, 321v; *WujJud* 4v; *CzechEp* 338; *LatHar* 206, 595; *SkarKaz* 122a. [Ponadto w połączeniach szeregowych 2 r.]

»rozum i loika« (1): iáko iest báłwochwáłřtwo/ ktorego pełne iest Papięřtwo/ że go żaden pokryć y zátynkowác řwoim rozumem y Loiká nie moře *CzechEp* 325. [Ponadto w połączeniu szeregowym 1 r.]

»rozum, (a, i) mądrořć = *sapientia et intelligentia* *Vulg*, *PolAnt*; *sapientia et intellectus a. sensus* *Vulg*; *ingenium et industria* *Mącz*; *ingenium, prudentia* *Modrz* [szyk 16:15] (31): *GlabGad* M4v; *MurzHist* B4; iź zacnořć/ moc rycerřka nye w řukni áni w řłácy myřćzka/ ále dořtawáya yey z rozumu á z mądrořci. *GliczKsiąż* F4v; Nychayzeby dom był od gořpodářřtwá/ á řzkołá od rozumu á mądrořci. *GliczKsiąż* L, F4v; *KrowObr* A2v, 108v, 110v; *Leop Ex* 36/1, 2.Par 1/10, *Eccli* 21/13; *BibRadz* *Iob* 28/12; *BielKron* 81; *Mącz* 419c [2 r.]; Gďdzie tedy wářzá mądrořć? gďdzie rozum Polacy? *Prot* A2; *RejPos* 187v, 208v; *KuczKat* 265; *WujJud* a7; *BudBib* *Dan* 1/20; *BiatKaz* M; *ModrzBaz* 68v; *SkarŻyw* 260; *Sapientia* – Mądrořć, rozum. *Calep* 945a; *SkarKaz*)(2, 80a, 206b; *SkarKazSej* 657a, 658a, 672b. [Ponadto w połączeniach szeregowych 11 r.]

»rozum, (i, a) męřtwo; przy rozumie męřtwo; męřtwo z rozumem« [szyk 6:6] (10;1;1): *BielKron* 241v; Przy rozumie iest męřtwo Bářtořzá nářłżego *PapPan* D4; Nie nowiná Sienieřłkim rozum ták y męřtwo *PapPan* Q3v, F2v, L, P2, S, T2 (11). [Ponadto w połączeniach szeregowych 5 r.]

»(i) rozum a (i) miara« (4): *RejJóz* L7; Gdy řlyřę iź bez tego y rozum y miará/ Nie moře być gruntowná gďzye nie bęďzye wiárá. *RejWiz* 49v, 41v, 48v. [Ponadto w połączeniach szeregowych 3 r.]

»mniemanie i rozum« (1): gdyř tylko mniemanim/ y rozumem ludzkim dowodziřz/ iź Piotr řwięty był w Rzymie/ á nie řlowem Bożym. *KrowObr* 20. [Ponadto w połączeniach szeregowych 2 r., w przeciwstawieniu 1 r.]

»rozum, (i, albo, ani) moc« [szyk 4:4] (8): *OpećŻyw* 40; *BielKron* 101v, 319v; *RejPos* 133v; bes męřá rodźić człowieczey mocy y rozumowi niepodobná. *CzechRozm* 155; *NiemObr* 14; *KochPij* C2v; *GostCast* 71. [Ponadto w połączeniach szeregowych 3 r., w przeciwstawieniu 1 r.]

»rozum, (i) mowa = *mens, lingua* *Mącz* [szyk 3:1] (4): Iozeph karze paniá z rozlicznych przyczyn [...] Lecz iuř nie dzyw iz tak pleciefz iestlis wřřyd řtraćila Bo widęć iź ći fię rozum y mowa zmieniła *RejJóz* E8, P4; *Mącz* 396d; *Calep* 611b. [Ponadto w połączeniach szeregowych 3 r.]

»mozg i rozum« [szyk 2:1] (3): *FalZioł* III 5d; Pytamře ćię ná přęćce y krotkimi řłowy: Iestli má piánicá mozg y rozum zdrowy? *KlonWor* 69. Cf »z rozumu i z mozgu«.

»myřł, (i, a) rozum« [szyk 5:2] (7): *BibRadz* *Iudith* 8/10; *RejPos* 63, 90, 286v; iź to z przyrodzenia mamy/ że ku poznániu tych rzeczy ktore bywáia ogárnione myřlá y rozumem/ żaden przyřćć niemoře/ iedno przez ty rzeczy ktore řmyřłem iákim poyumiemy *KuczKat* 110; *RejZwierc* 88; Wielki niewyřłowiony/ nieřmiertelny boře/ Zaden rozum/ żadná myřł obiáć ćię niemoře. *KochPs* 210. [Ponadto w połączeniach szeregowych 4 r.]

»i (ani) natura, i (ani) rozum« (2): iednák wiele pomoře/ álbo przykłády álbo dowody okázác/ że to co Wiárá ku wierzeniu przekłáda/ nieodřtrzela řie áni od náture áni od rozumu ludzkiego. *KuczKat* 90; *CzechEpPorz* **. [Ponadto w połączeniach szeregowych 2 r.]

»(ani, i) rozum, (i, a, albo, ani) nauka(-i)« = *ingenium et artes a. doctrina* *Modrz* [szyk 21:10] (31): *MurzHist* A2; *KromRozm II* p3, t3; *GliczKsiąż* K7; *OrzList* e4v; *BibRadz* I 281a marg; [papież *Kalixst II*] Był człowiek ofobliwey nauki y rozumu *BielKron* 180v; Ludzie wczone/ ktorych rozum y nauka po wŹytkim Źwiecie flynie/ miála *Hilzpánia* *BielKron* 279v, 9; *Mącz* 334b; *RejPos* 230, [249]v, 287v, 289; *RejZwierc* 13, 16; *BielSpr* b3v; *ModrzBaz* [41], 45v, 97v; *SkarŻyw* A3 [2 r.]; *PapPan* Hv; Dobry tedy przez Źię Źam rozum iefł/ y dobré Źa nauki *GórnTroas* 4, 5; *LatHar* 347; *Kotak-SzczęŹl* C4v; *WujNT* 582; *SkarKaz* 42a. Cf »okrom nauki a rozumu«, »z rozumu a z nauki«. [Ponadto w połączeniach szeregowych 25 r., w przeciwstawieniu 1 r.]

»rozum a (i) obyczaj« = *ratio, mores* *Modrz* [szyk 1:1] (2): *ModrzBaz* 30; Dwie tedy rzeczy człowieká Źláchciá/ obyczajá/ á rozum *KochCn* B3v. [Ponadto w połączeniach szeregowych 8 r.]

»(i, ani) oczy (a. oko), (i, a, (a)ni, to jest) rozum« [szyk 11:6] (17): *WróbŻoŹt* nn6v, oo6; *KromRozm II* o; *KromRozm III* C; Abo-wiem nie rozumem/ áni okiem cielefny/ [...] przychodziemy/ ku ogládniu y wyrozumieniu dobrodziefyftw y zaŹug męki y Źmierci *KryŹthulá* *Syná* *Bożego*/ ále tylko s fluchánia flowá iego Źwiętego. *KrowObr* 114; *RejWiz* 148v; *RejAp* 5; muŹimy tho znáć [...] iŹ Źtráci káŹdi z nas/ y rozum/ y oczy/ gdy w miłość zaydzie. *GórnDworz* C4; *RejPos* 67v, 148v, 191v, 233, 324; *RejZwierc* I; *NiemObr* 97; *GostGosp* 66; *LatHar* +4v. [Ponadto w połączeniach szeregowych 5 r., w przeciwstawieniu 1 r.]

»pamięć i (a) rozum« [szyk 6:3] (9): *BielŻyw* 30; wŹalŹakoŹ [!] beziernie iego [wina] pożywanie wadzi mozgowi, gdyż z niego pochodzą dymy á kurzawy miáŹŹe w głowę, ktore tam Źiły zati-kaia, á tak Źzkodzi pamięci y rozumowi. *GlabGad* G8, M6; *RejJóz* P8v; *GroicPorz* ii; *RejZwierc* 100; *GostGosp* 8; *LatHar* 665; *Klon-Wor* 70. [Ponadto w połączeniach szeregowych 10 r.]

»rozum i (a) pilność; rozum z pilnością« [szyk 2:1] (2;1): *RejWiz* 56; ktore [knieci] lepiej pilnością y rozumem niŹ frogoŹciá wpráwić w robotę *GostGosp* 150. Cf »z rozumem a pilnością«. [Ponadto w połączeniach szeregowych 3 r.]

»(i) pismo, (i, a) rozum« [szyk 3:2] (5): *GliczKsiąż* C7; *RejWiz* 128, 152v; Dotknifł go [duchowieŹstwo] w iákie rozmowy/ iuŹ tám nic do piŹmá iuŹ tám nic do rozumu/ iedno iŹeŹ ty powinien thák rozumieć iáko kofciól á ŹtáŹyzy tobie wŹtáwili y rofkáziá. *RejAp* 80; *WujJud* 127v. [Ponadto w połączeniach szeregowych 2 r.]

»rozum, poćciwoŹć; z pocziwoŹciá rozum« (1;1): *RejWiz* 2; Bowiem teŹ ták nie moŹe być iedno pan frogi/ Ná ten narod [Źj. *Wolochów*] rofkolŹny [...]. Bo tám nic do rozumu nic do poćci-woŹci/ WŹytki tám do buławy Źpráwy ich miłóŹci. *RejZwierc* 242v. [Ponadto w połączeniach szeregowych 4 r.]

»rozum i pojęcie« [szyk 2:1] (3): Bog prawdziwy/ á my w poięciu náŹyym y rozumie omylni. *SkarKaz* 485a. Cf »nad rozum i pojęcie«.

»porządek (a. rządy) i rozum« (2): Iego [*Jana Tarnowskiego*] dziełność/ y Źpráwá/ znáczna była w boiu: Znáczny iego porządek/ y rozum w pokoiu. *KochTarn* 74; *SkarKazSej* 690a. [Ponadto w połączeniach szeregowych 1 r.]

»rozum a praca« (1): Bo y to márna wtrátá/ gdy kto rozumem á pracá Źpráwiedliwie nábywŹy/ zoŹtáwi człowieku ktory ná to ni czym nie pomagał. *BielKron* 79v. [Ponadto w połączeniach szeregowych 3 r.]

»prawda a (i) rozum« [szyk 2:1] (3): Czytałem to/ iŹ dawni niektorzi wiadzly wymowce/ [...] pokriwáiać naukę/ wkázowáli óracyie Źwe ludziom proŹciuchno piŹáne/ iákoby okolo czynienia ich/ iedno rozum przyrodzony/ á prawdá miŹtrzwówałá/ nie ćwiczzenie/ áni ná-uká *GórnDworz* E7v; *SkarJedn* 318. Cf »przeciw prawdzie i rozumu«. [Ponadto w połączeniach szeregowych 3 r.]

»(i) rozum, (a, i) przyrodzenie« = *ingenium naturaque; ratio, natura* *Modrz* [szyk 7:7] (14): Twarz ŹtúŹá á Źzyroka znamio(nuje) więcey proŹtego niŹ mádrego, grubego przyrodzenia y teŹ rozumu *GlabGad* N2, N4, N6, P5; *RejWiz* 65v; *RejPos* 100v, 218v, 337;

CzechRozm 242; Niech fię niedawa Krol/ ábo ten komu to Źtáranie naleŹy/ tym herbom/ dymowi podobnym/ ŹtároŹytnych przodkow ábo domow/ ofŹukáć: niech pirwey piŹnie przypátruie fię rozumowi y przyrodzeniu tego/ ktorego wywŹyŹyć wmyŹlił *ModrzBaz* [41], 143v; *WujNT* 67. Cf »podług rozumu a przyrodzenia«, »wedla rozumu a przyrodzenia«. [Ponadto w połączeniach szeregowych 3 r.]

»i rozum i przystojność« (1): Y rozum tedy y przyŹytoŹność [*Et ratio igitur et aequitas*] ráđzi/ áby ci ktorzy ledwie kiedy wytchná od ćięŹkikh brzemiom/ wytchnęli wŹdy od tákiego podatku. *Modrz-Baz* 122v.

»rozum i (a) rada« = *ratio et consilium* *Modrz* [szyk 6:4] (10): *RejWiz* 128v; *RejZwierc* 110; *BielKron* 189; ále iáko ŹwiátoŹci/ ták teŹ rozumu y rády v Káplaná/ iáko v głowy Źwéy Źukay *OrzQuin* F2; *HistLan* F4v; *RejZwierc* 163; Y owŹem ták iefł káŹde wzru-Źzenie ferdeczne/ iŹ zámyka drogę rozumowi y rádam dobrem. *ModrzBaz* 7, 102; *SkarKaz* 519b; *SkarKazSej* 660a. [Ponadto w połączeniach szeregowych 5 r.]

»rozum a ręka« (1): Ale nie pátrmy ná przyrodzenie/ pátrmy ná to/ co człowiek rozumem á ręká wrobi. *GórnDworz* L16.

»rozeznanie i rozum« (1): To iuŹ ia twemu lepŹzemu rozezná-niu y rozumowi poruczám. *RejAp* 180v.

»(ani) rozum, (i, a, ani) rozmyŹl (a. rozmyŹlanie, a. rozmyŹle-nie)« (6): *RejAp* 68; OthoŹ/ iáko MoiŹeŹl powiedá/ poŹozoná iefł przed cię wodá y ogieñ/ obierayŹe fobie przy czym zoŹtáć maŹ/ tho iuŹ ia twemu rozumowi y rozmyŹlániu poruczám. *RejPos* 00o5, 140, 142v; *RejZwierc* 81. Cf »z rozumem, z rozmyŹleniem«. [Ponadto w połączeniach szeregowych 1 r.]

»rozum i (a, albo) rozsádek« (13): ktorego [króla] Pan Bog rozumem á wielkim rozŹádkiem we wŹytkim obdárzył iefł raczył. *BibRadz* *2v; *KwiatKsiąż* E, F2; *GórnDworz* I4; *WujJudConf* 206v; *CzechRozm* 227, 227v; *ModrzBaz* 7; *Oczko* 2; *CzechEp* 151; *WujNT* Yyyyyy; *GostCast* 26. Cf »przeciw rozumowi i rozsá-kowi«. [Ponadto w połączeniach szeregowych 2 r.]

»rozum i (ani, a) roztroponoŹć; rozum z roztroponoŹciá« = *ratio ac prudentia* *Modrz* [szyk 4:1] (4;1): y to yefłce lidzie náŹche lidziem *Thureczkym* powiedá [lege: powiedzá] czo sye ym bedzie wydzialo na ten czas lepszego y potrzebnieyŹzego bo mi to ych roŹtroponoŹczy y rozmowy poruczami. *LibLeg* 11/29; Non est in toto corpore mica salis, Niema w fobie krŹŹyny rozumu áni roŹtroponoŹci. *Mącz* 364c; *RejZwierc* [203], 241; *ModrzBaz* 80v. [Ponadto w połączeniach szeregowych 4 r.]

»rozum a (i) roztropane (a. pomierne) rozwaŹenie (a. uwaŹe-nie)« [szyk 4:1] (5): A czymŹe ty chući náŹe rozne/ á zwłáŹczá kthoreby były Źzkodliwe/ okroćci mamy? iedno rozumem á roŹtro-pnym wwaŹeniem? *RejZwierc* 12v, 87v, 130, 142v, 147. [Ponadto w połączeniach szeregowych 2 r.]

»(i) serce i (a) rozum« = *cor et intelligentia* *Vulg* [szyk 6:3] (9): ktore przykazánia nye Źá wáŹne zakonu ŹydowŹkyego/ ále od po-czátku przez Bogá wŹercach y w rozumyech wŹlech ludzi Źá yákoby wŹŹecypone *KromRozm II* k2; A pokoy BoŹy/ ktory przechodzi w wŹelki zmyŹl/ niech ŹtrzeŹe Źerc wáŹnych/ y rozumow wáŹnych w *Christufie* *Iezufie*. *Leop Philipp* 4/7; *OrzRozm* N4; *SkarŻyw* 173; *KochMRot* C; *WerGoŹć* 243, 254; *GrochKal* 20; iáko fię z rozu-mámi wáŹzemi y Źercy dobremi znieŹć y Źkládać do tego moŹećie? *SkarKazSej* 673a. [Ponadto w połączeniach szeregowych 9 r.]

»siła i (albo) rozum« [szyk 4:1] (5): *KromRozm III* L3v; *Biel-Kron* 54; iefłi mi kiedy goręŹtŹa miłóŹci iŹkrá w Źerce wefłá/ hne-them fię wŹytká siłá/ y rozumem o tho Źtáral/ ábym iá zŹáiŹ. *Górn-Dworz* C4v; *CzechRozm* 226; *ModrzBaz* [38]v. [Ponadto w połą-czeniach szeregowych 4 r.]

»(i) rozum i sława« (2): *RejZwierc* 231; PrzednieyŹa mádroŹć/ kto Źye boi bogá: To do rozumu/ y do Źlawy drogá. *KochPs* 171. [Ponadto w połączeniach szeregowych 6 r.]

»(i) rozum i (a) myŹl(y)« [szyk 8:8] (16): *FalZioł* V 4a; Abo-wim záczyonę Źá oczy ich y zátkáne wŹŹy duchowne/ to yefł finyŹly y rozumy/ [...] ták iŹ nyewidzá/ áni flyŹá onego/ do ktorego ich

zakon prowadził/ páná nálfego Yezu Krytá *KromRozm III B5; GrzegRóżn N2, [N3]; RejPos 116v, 129v, 135, 156; KuczbKat 80; NiemObr 16; Ale niebogá mátká zmartwiona vpádlá/ Zła nowiná iáko wáż/ iéy ferce záiadlá. Nieznošny ból/ y fmyfły/ y rozum zwoiował *GórnTroas 62; Táć ieft wiárá košćiolá Božego/ która przy fłowech Páńfkich y wfzechmocnošći boftwá iego ftoiać/ fmyfłow fię čieľnych y rozumu fwego nie rádzi. SkarKaz 244b, 160a, 205a marg, 242a. Cf »przeciw zmysłom i rozumowi«. [Ponadto w połączeniach szeregowych 7 r., w przeciwstawieniach 4 r.]**

»rozum, (a, i) sprawa« (5): Plus wtory [...] był Papieżem pięć lat y mieliący iedennafce/ áczkolwiek krotki čás miał/ ále rozum á fprawę wielką *BielKron 189, 17, 105v, 394; RejPos 222. [Ponadto w połączeniach szeregowych 12 r.]*

»rozum i (a) stałość (a. statek)« [szyk 3:1] (4): Ale ftrách á pochlebltvo á zła wiárá ktemu/ Odeymuie ten rozum y ftałość káždemu. *RejWiz 55v; RejZwierz 68v; RejZwierc 73v, 87. [Ponadto w połączeniach szeregowych 8 r.]*

»rozum i sumnienie« [szyk 1:1] (2): Bo iefli fady duchowne od P. Bogá fá vltáwione/ iáko pilmo ťwiádczy: iefli ofoby duchowne/ fá około fumnienia y rozumu bešpiecznieyfze: [...] iáko tákimi fady ich gárdzić ma/ kto Bogá zna [...]? *SkarKaz 700a. Cf »przeciw rozumowi i sumnieniu«. [Ponadto w połączeniu szeregowym 1 r.]*

»(ani) umiejętność i (ani, a) rozum« = (*nec scientia, (neque) intellectus a. intelligentia PolAnt [szyk 5:3] (8): Obdárzył ie [Bóg ludzi] vmiejętnošćią y rozumem/ y okazał im fpołu zle y dobre. BibRadz Eccli 17/6; GórnDworz Kk; BudBib Is 44/19; CzechRozm 111; CzechEp 134; LatHar 366. Cf »z rozumu a z umiejętnošći«, »w umiejętnošći i rozumie«. [Ponadto w połączeniach szeregowych 3 r.]*

»umysł, (i, a) rozum; umysł z rozumem« [szyk 8:4] (11;1): *MurzHist K3; nie zda fie rzecz być rozumna przed dwánafcy lat dzyeći polecáć komu včyć/ ále práwye wfámé dwánafcy lat gdy yuż y dzyećyę chłopcem będye/ y rozum nyeyáko vftály/ vmyłt też bácznieyfły. GliczKsiąż 16v, N7 [4 r.]; Mącz 10b; RejPos 63v; KuczbKat 1; Calep 652b; KochPij C3. Cf »według umysłu a rozum«. [Ponadto w połączeniach szeregowych 3 r.]*

»(ani) uroda (a. cudnošć), (ani, i) rozum« [szyk 5:1] (6): Iozeph mu było imię dziećie na wfzem godne Vrodá y rozumem nad zwyčzay ofobne *RejJóz M4v; RejWiz 85v; BielKron 49, 218v, 379v; LatHar 458. [Ponadto w połączeniach szeregowych 15 r.]*

»(i) uszy i (a) rozum« [szyk 2:1] (3): *RejPos 262v; Dla rozważenia fłow náturá nam vfyzy y rozum dáta. RejZwierc B [idem] 91. [Ponadto w połączeniach szeregowych 3 r.]*

»rozum i wiadomošć« (3): Drugá rzecz baczyć mamy/ iz ieft ten frogi čás [tj. *šmierć*] zákryt przed rozumy y wiadomošćiami nálfzemi. *RejPos 7v; SkarŻyw A3. Cf »wedle rozumu i wiadomošći«. [Ponadto w połączeniu szeregowym 1 r.]*

»(i) rozum i (ani) wola« [szyk 6:2] (8): gdy broda będye fzyroka [...] znamionu(je) čłowieka barzo dobrego w woli y w rozumie *GlabGad O5v; KromRozm III A7; SkarŻyw 29 [2 r.]; Pomnię Pánie ižeš dał/ y rozum y wola/ Lecz niewiem przecz zá ťwiátem fmysły moje wola *ArtKanc P15v; WujNT 546; SkarKazSej 664a; PowodPr 61. [Ponadto w połączeniach szeregowych 4 r.]**

»rozum a (i) wymysł« (3): Abo wiem obładliwy fwiát/ [...] przedfię záwždy fie vnošł y záwždy fie vnošł/ zá fwowolnemi rozumy á wymyřły fwemi *RejPos 118v, 126, 288v. [Ponadto w połączeniach szeregowych 5 r.]*

»(ni) rozum a (i, albo, ani) wywod (a. wykład)« [szyk 5:2] (7): A przeto yákožkolwyek vczony/ á w pilmye ćwiczony čłowiek będye/ ná yego fye rozumye á wykłádye pilmá fádzić nye mamy. *KromRozm II p2, p3v; RejWiz 21v; RejAp BB6, 82v; CzechRozm 4v; práwy Košćiol Boży/ który [...] ma w fobie iednošć j zgodę: nie wrzczách ťwieckich widomych/ y tákich ktorých rozumem y wywody došć može [...] ále w rzeczách Niebiefkich/ ktorých nikt nie widział *SkarJedn 17.**

»(i) wzrok(i) i (a) rozum« (2): *KromRozm II r2; Bociem ia [...] przed tym fychał/ Iz wždy wam [tj. planetom] Pan niemáło iákieyš mocy przydał. (–) [...] Ale fobie tę zwirzčnošć ná wfzytkim záchował. Iz co fie tu fprawuiá wedle woley iego/ Náđ tymi my nie mamy vrzędu żadnego. (–) [...] Iáko fie to tám dziwno wfzytko vfádzilo/ Ze y wzroki y rozum wfzytkim tu zmyřilo. *RejWiz 144.**

»(i, ani) rozum, (i, ani) zdrowie« [szyk 7:1] (8): Vino miernie przyięthe rozum oftrzy, ale nie miernie pite rozum y zdrowie kazi. *BielŻyw 169; RejKup h3, cc4; RejWiz 56v; RejZwierc 155; SkarJedn 304; ZapKošćier 1581/21v; KochPij C2. [Ponadto w połączeniach szeregowych 5 r.]*

Wyrażenia przyimkowe: »bez, okrom rozumu« = *bezmyslny, głupi; bezmyslnie, głupio; w sposób szalony; sine pectore Mącz; insipiens PolAnt; sine ingenio a. ratione Modrz (33:1); RejJóz E4; KromRozm II f2v; KrowObr 115 [2 r.]; chodzi by ftłuczony bez rozumu práwie *RejWiz 41v, 180v; RejZwierc 50v; Są [u Turków] drudzy iefczę chytzeyřly co fie zá proroki máia/ á bez rozumu fie być vkázuia *BielKron 260v; Corpus sine pectore, Čłowiek bez rozumu. Mącz 285d; BudBib Bar 5/40; Záš mowię/ nie mmimay mię kto bez rozumu być *BudNT 2.Cor 11/16; ModrzBaz 29v; GórnRozm E2v; [Rabiosus. Rabioso. Bez rozumu. Dict 1566 13].****

~ *W połączeniach szeregowych (4): RejWiz 49; WEzmi przedfię/ Narodzie Rulki/ á vwaž pilnie: w iákim niebefpieczníftwie zbáwienia twego iefteš/ idáć zá temi ludzmi/ ktorzy ćię od iednošći Košćiolá Božego [...] oddzielili [...]. Pátrz iáko odniey vćiekáia [...] y fami tylo Chřešćíanmi być chcá/ inne wfzytki zachodne košćioły bez práwá/ bez rozumu/ bez dowodu potępiáć. *SkarJedn 334; Károlřtádius práwi wzbudził/ álbo wkrzeřil ten to niepokoy/ čłowiek frogi/ bez rozumu/ bez nauki/ bez żadnego fmyřtu čieľnego/ w ktorým nigdyfmy nie obaczyli znáku iákiego przyřtoyney ludzkošći *ReszPrz 63; Amens. Qui a mente sua discessit, mente motus, de statu mentis deiectus – Głupi, řzalony, bez rozumu. Calep 60b.***

*W porównaniach (2): Wfzákeš fie iuž nářluchał o tákim nálogu/ Kto leży bez rozumu by řwiniá w bállogu. Cnotę/ miárę/ wolná myřl prze rofkolř vtráć *RejWiz 54, 175v.**

Zwrot: »bez rozumu uczynić, uczynion« = *sine ratione factus Modrz (1:1): Záifte on řád Sálomonow choćia nie zdowodow řtron/ á wfzákže nie bez rozumu včzynion *ModrzBaz 90; Strum G3v.**

Wyrażenia: »głowka bez rozumu« (1): *Caput vacuum cerebro, [...] id est, O quale caput, et cerebrum non habet. Głowku [!] bez rozumu. De iis qui corporis specie praecellunt ingenio carentes. Calep 163a.*

»jakoby bez rozumu« (1): Vřlyřzawřzy to žoná iego/ iáko by bez rozumu wfřawřzy z ložá wzięłá dekę [tj. *řzyřlet*] [...] y rzekłá: Pánie moy miřy/ záwřdym ćie miřowála [...] á ty gdym poczęłá chcelř mie odiáć: Pirwey niř fie to řtánie tą deką [!] fie zábiję. *HistŘzym 77.*

»bez wielkiego rozumu« (1): Wielki to vrząd y ćięřzkie brzemię ieft/ [...] być řtrožem Rzeczyřpofpolitey/ y obrońcą. Niech żaden niebędye tego o fobie mmimánia/ žeby iy przyřtoynie řprawowáć mogł/ bez wielkiego rozumu [*sine magno ingenio*] *ModrzBaz 26.*

Šzeregi: »bez rozumu i bez ducha« (1): Tákže głupio i zdrořnie Kálwinus piřze/ iz Pan Chryřtus zbáwiciel nářz/ bez rozumu/ y bez ducha od Oycá to fwego profil/ áby był kielich od niego odřzedł *ReszPrz 82.*

»okrom nauki a rozumu« (1): miedzy řpofpolfwem ktorzi choć okrom nauki á rozumu mogá wiele mowić/ ći bywáia zá wielkie ludzie miáni. *KwiatKsiąż 12.*

»bez rozumu a niepomierne« [szyk 1:1] (2): Boć fá y drugie affekty w nářzym cieľe/ [...] Iáko zbytnia miřošć/ zbytnia rádošć/ zbytni fmiech/ zbytnie wefeľe/ y to wfzytko može być řzkodliwe kto thego bez rozumu á nie pomiernie vžiwa. *RejZwierc 77v, 73v.*

»oślepa bez rozumu« (1): Siłá tych męřczyřzn naydzie/ ktorzy fie nie boia/ áni mák żadnych/ áni řmierći/ á przedfię niemamy ich zá męřne/ zá przewařne/ bo to czynia ořlep/ á bez rozumu *GórnDworz X8v.*

»bez rozumu, z prętka« (1): A bázro to ieft froga dziś ná wŕytki wędká/ Vpornie w rzecz wlkákováć bez rozumu s prętka. *RejWiz* 8v.

»częścią z rozumem, częścią bez rozumem« (1): Othworzyłem fie iey częścią z rozumem częścią bez rozumem/ ále zá to miała żem dobrowolnie fzaleńftwo przyjął *BielKron* 458v.

»upornie a bez rozumu« (1): A vpádnie tym rádořć/ ktorzy vpornie á bez rozumu przefláadowáli mnie *RejPs* 52.

»bez rozumu i bez wstydu« (1): A przedfię Heretycki vpor przekonác fię nie da: á bez rozumu y bez wftydu wŕzelkiego ćwierdzić to śmieią/ czego im wŕytkiego ŕwiátá ŕwiadectwo nie dopuřci. *SkarJedn* 94. ~

»wedle (a. wedlug, a. podlug, a. wedla) rozumu« = *kierując się rozsądkiem; rationabiliter JanStat* (31): zmiefzay, A podlug rozumu vczyn mać *FalZiol* V 110v; Ale to nye moze być inácy wedle rozumu/ yedno iż yefli ci dobrze rozumeyá á wykładáya/ tedy oni błázá: á yefli oni dobrze/ tedy ci źle. *KromRozm II* q3v, a4, r2; Ale wedle rozumu pátrż iáko iftnořci/ Chociay fá niewidome/ czynią fwe moźnořci. Kwiatek pyćkny máła rzecz choć ftoi z dáleká/ Nie widác go/ á wonnořć záleci ćzłowieká. *RejWiz* 112v, 114, 115v; á ktorzi zá s iędrny dowćip maia/ y ciało mocznę/ ci niechay tak o woiowaniu pieczá maia/ [...] iźeby wedlug rozumu roskázowali. *KwiatKsiqz* M; *SarnUzn* E8v; *Strum* P2; Rzecz pewna ieft/ iż żadne kroleřtvo wolne/ ná to żadnym práwem obwiázane nie ieft: iedno wedle potrzeby fwey y zwyczáiu pány fobie ftáwi/ y práwá iákich wedle Bogá y rozumu ná dobry rzád fwoy y pokoy potrzebuie. *SkarJedn* 202; A od Ieřiennych niepogod wołow ftrzedz/ y wyczás wedle rozumu á czáfu pořtáwić *GostGosp* 80; *SkarKaz* 313b.

~ *wedlug (a. wedle) rozumu czyjego* (7): *FalZiol* V 66; *GroicPorz* b3v, d2; Kiedyby byl Pan Bog rofkazał/ domyřláć fię więcey y przes rozmáite y rozlitzne Cerymonie/ znáki/ y obrzędki [...] ludzi prořtych przywoździć/ y vtzyć/ [...] tedybyfmy to byli mogli řlufźnie y beřpietnie tczynić/ wedlug rozumu nářzego/ ále [...] *KrowObr* 109; *ZapKošcier* 1580/15v. Cf *Zwrot*.

Zwrot: »wedle rozumu sprawowác (a. sprawić) się, sprawowany« [w tym: *czyj* (1)] = *ratione administrare Modrz* [szyk *zmienny*] (4:1): *RejPs* 123; De rebus ipsis tuo iudicio utere, nihil enim impedio, Spraw mi fie wedle fwego rozumu/ yam nie yeft przeciwwko temu. *Mqcz* 294b; Vitam suam ad normam rationis dirigere, Spráwować fie wedle rozumu. *Mqcz* 350b; *WujJud* 64; Tákci ludzkie Zbory niemogá być dobrze rzáďzone/ ábo wedle rozumu řpráwované/ iedno od ludzi ćzelnieyřzych *ModrzBaz* 13.

Wyrażenia: »wedle rozumu dalekiego« (1): Ktore księgi [tj. *Pieřń nad pieřniami*] wedle goley litery y rozumu dalekiego/ fá o krolu Sálomonie/ y corce krolá Egiptłkiego *Leop* HHH4.

»podlug rozumu miarkowan(y)« (2): A ten wŕyřtek pořtepek [tj. *kary i nagrody*] ták prziftoinie má być wvazan/ y podlug rozumu miarkowan/ yźeby go przitymże ich doweczpie ná przemiáne podlug potrzeby tych nauk wymienionych nauczycielowie vzywali *KwiatKsiqz* E4v, D2v.

»wedle nawyszczego rozumu« (1): řpory nowo wŕzczęte vgáďzác/ y rozľędzác wedle nawyřľźzego rozumu á baczenia fwego opátrowác *GroicPorz* b3v.

»wedlug rozumu przyrodzonego« (1): Ieft v nich ta Kabálá dwoiáka/ iednę zowá Berezyt ábo Kafmologia [!] tę to mieniá być wiefzczá s przyrodzenia/ wiefzác rzeczy przyrodzone na zyemi y niebiełkie biegi/ Bibliá ábo piřmo řwięte wedlug rozumu przyrodzonego obyćzáiem Filozowłkim wykłáďáć. *BielKron* 46.

Szeregi: »wedle rozumu a (i) (zdrowego) baczenia; wedlug bacnořci i rozumu« (2;1): *GroicPorz* b3v, d2; Gdyby/ mowieł/ *iuxta rationem*, wedle rozumu y zdrowego baczenia o tym mowić przyřľo. *CzechEp* 382.

»podlug rozumu a przyrodzenia« (1): w tych [tj. *racine i grece*] ieft *Philosophia*: w tych práwo podlug rozumu/ á przyrodzenia piřáne *Górndworz* F7v.

»řlufźny i wedle rozumu« = *rite et rationabiliter JanStat* (2): řlufźny y wedle rozumu rzecz [aequum et rationabile *JanStat* 137] byďź rozumielifmy/ y teź vřtáwimy: áby [...] *SarnStat* 50, 1054.

»wedlug starania i rozumu« (1): Wřhich czářiech za Contractem ftawic fię vmyřľil wedlug naiwryřzego řtarania i rozumu fwego *ZapKošcier* 1580/15v.

»wedlug umyřlu a rozumu« (1): y teź řtatek thwoy ktori maź z nadarzenia Boźego: rozľzáfowác wedlug vmyřľu á rozumu twego. *FalZiol* V 66. ~

»wedle (a. wedla, a. wedlug) rozumu« = *kierując się tylko ograniczonymi moźliwořciami intelektualnymi* (18): wierynych y prawdziwých zwolennikow/ y páná Kryřtuřowých/ řwiádkow/ ná thym náleży řwiádectwo/ áby řwiádzili/ nie tho co fię im zda/ áłbo wedluk [!] rozumu podoba/ Ale to co řam Kryřtus rofkazał w Ewánelij řwięty. *KrowObr* 45.

~ *wedle (a. wedlug) rozumu czyjego* (10): *KrowObr* 214; nie należy ná ćzłowieká wykłáďác piřmo wedle ofobnego rozumu fwego. *BibRadz* II 130c *mag*; *RejPos* 126v; Abowiem namniey fie Pánu Bogu nie podobáią tákowe naboźeńřtwa y vczynki/ ktore fobie ludźie wedle rozumu fwego/ náď řłowo Boźe/ wynáduia. *WujJudConf* 106v; *CzechRozm* 135. Cf »wedle rozumu ludzkiego«.

W przeciwwstawieniu: »wedle rozumu ... wedle pisma apostołskiego« (1): ludzi tákowych/ ktorzi máiąć dáry Duchá ř. nie wedle rozumu ludzkiego/ ále wedle zupełnego á cáłego piřmá Apostołkiego náuki zbáwienne powiáďáią. *WujJudConf* 39.

Wyrażenia: »wedlug rozumu cielesnego« (3): Tho fá twoie řłowa/ ktore/ niemogę thego inák rzetz/ iedno iż fá wedlug rozumu ćieleřnego dořić mąďre *KrowObr* 108, 48v, 114v.

»wedle głupiego rozumu« (1): *WujNT* 171 cf »wedle rozumu i fantazyjej«.

»wedle rozumu ludzkiego, ćzłowieczego« (3;2): *RejAp* 196; *RejPos* 17v; *WujJudConf* 39; A coź zá tákiego tych ku tákemu mniemaniu przywoździć/ że ták grubie y řprořnie mowiac o rzeczách Bořkich/ wedle rozumu ćzłowieczego mowia. *CzechRozm* 156v; A iřz fię to przez Dawidá řtáło/ wierzym iřz wedle táiemnego řádu Boźego řpráwiedliwie fię řtáło: á iednáć wedle rozumu ludzkiego⁸⁰ niewiemy iáko to vřpráwiedliwić *SkarŻyw* 213.

»wedle rozumu wrodzonego« (1): iákoby fię nic nie đziało wedle ćiałá y rozumu wrodzonego [...] lecz áby wŕyřtko řľo wedle řznuru řłowá Boźego⁸⁰ *CzechEp* 5.

Szeregi: »wedle ciała i rozumu« (1): *CzechEp* 5 cf »wedle rozumu wrodzonego«.

»wedle rozumu i fantazyjej« (1): Przetoz [...] o tym/ y o innych wyřkóich táiemnicách wiáry nářzey/ mowia wedle głupiego rozumu y phántazyey řwoiey. *WujNT* 171.

»wedla rozumu a przyrodzenia« (1): Y wnieřli fie byli nieboźáćká w mniemaniu řwoim/ iż fie im to wedla rozumu á przyrodzenia zdáła rzecz niepodobná/ áby kiedy ciało miało z martwych wřtác. *RejPos* 229v.

»wedle rozumu i wiadomořci« (1): nie rzáďzi go áni řpráwuie z oney wiadomořci Bogu řámemu řłuzácyey: ále wedle rozumu y wiadomořci řwoiey ludzkiej. *SkarKaz* 611a. ~

»wedle (a. wedlug) rozumu [czyjego]« = *dostosowany do poziomu intelektualnego* (3): *KrowObr* 214; Kátechizmu náuká wedle rozumu řlucháćzow řłowána być má. *KuczbKat* 5 *mag*.

~ *Wyrażenia*: »wedlug rozumu ludzkiego« (1): Aczinięc to niezwymyřľu mego Ale z rofkazania y przikazania Pawła řwiętego Ktory vćzi Dizatkam [!] młodim napřzod dáwác miekke a řłotkie pokarmy to yeft znofná aprořta náukę wedluk prořtego rozumu Ludkie⁸⁰ *RejKupSekl* a3v.

»wedlug prostego rozumu« (1): *RejKupSekl* a3v cf »wedlug rozumu ludzkiego«. ~

»z rozumu« = *opierając się (tylko) na wrodzonych (ograniczonych) moźliwořciach intelektualnych* [w tym: *czyjego* (23)] (26): *BielŻyw* nłb 3, s. 29; Kryřtus Syn Boży mowi [...] Bierćcie/ iecćcie/ kędy nieprzyďal wŕyřcy/ choćiáćie wy to z rozumow řwoich przy-

dali Wemfzalech wáfzych nád rofkazanie Boże *KrowObr* 202; Toć iest oná mátká wfzelkicy nietzyfiości/ [y] gniewu Bożego/ kora pánowanie fwoie wmcniła y opárzelá čieiefná mądrością/ [...] vftáwami y nabożeńftwem z rozumu fwego/ fálfzywymy wykłady pífm Świętych [...] *KrowObr* 241v; *RejPos* 70; *CzechRozm* 215v; Gdyż lámo fłowo Boże trwa ná wieki: iest prawdziwe/ iáfne, czyfte y ták dofkonałe/ žemu czyfiości y światlá do prawdy y dofkonałości/ ludziom przydawác namniey/ z rozumu fwego/ Filozofią/ Loiką y dowcipem nie trzeba. *CzechEp* 139.

~ *W połączeniu szeregowym* (1): Gdy nas bowiem kto fpyta/ dla czego Iezus iest fynem Bożym náfzwány/ nie będziem mu odpowiadác z rozumu fwego/ ani z wykładów/ ábo wymyfłow ludzkich: ále [...] *NiemObr* 97.

W przeciwstawieniach: »z rozumu ... z słowa Bożego (2), z daru Ducha Świętego, z Pisma Świętego« (4): *WujJudConf* 32v; *CzechRozm* 2v; Cefarz Theodozyus/ złożył fynod w Efezie: ná ktorym ofádzili/ te⁶⁰ Neftoryufzá/ wżywając przeciwko niemu/ dziwnych wywodow z rozumu fwe⁶⁰: á nie z włafnego fłowá Bożego *NiemObr* 136, 46.

Zwroty: »domyślić (a. domyślać) się z rozumu swego« = *wymyślić* (*wymyślać*) (2): Stáđže ludzie [...] fzukájąc zbáwienia [...] biegiáią/ od Kościoła do Rościoła [!] [...] kości wmarłych ludzi cálowáli/ á żywe przeffádowali/ wodą fię kropili/ nieinák iedno iako Pogáni/ tżego fię kto mógł domyślić z rozumu fwego. *KrowObr* 80, 109.

»pokazać co z swego rozumu« = *okazać się samodzielny* (1): ále z tego zowiá dobrego fluge/ gdy też pokaże co z fwego rozumu. *GostGosp* 124.

Wyrażenia: »z cielesnego rozumu« (1): A rzekfzy to wedle po- bożności Chrifoftom/ wnet też záš z čieiefnego rozumu fwoie⁶⁰ y to przydáie/ [...] iáko [...] *CzechEp* 39.

»z rozumu ludzkiego, człowieczego« [szyk 3:2] (4:1): *KrowObr* 90; *WujJudConf* 32v; ábyš záfwdy raczey wierzył iednemu świádecctwu poráđnie z fłowá Bożego przywiedzionemu: niźli náfubtylnieyfzym/ y napodobnieyfzym wywodom y dowodom/ z ludzkiego rozumu wczynionym *CzechRozm* 2v, 59v; *NiemObr* 46.

»z rozumu przyrodzonego« (3): *SkarKaz* 274b; Y pogánie z rozumu przyrodzonego/ Rzymiánie oni/ fzczęście fwoie ktorym opánowali świat/ nabożeńftwu ku bogom onym fwoim przypíłá *SkarKazSej* 688b, 690a.

»z rozumu własnego« (3): *KrowObr* 214v; bo fłowá Piotrá świętego te fá: że nie z rozumu włafnego prorocctwá fá wczynione ábo wymyfłone. *WujJud* 32v; *WujJudConf* 32v.

»z rozumu wymyfłon(y), wymysk« [szyk 2:2] (3:1): *KrowObr* 90; *WujJud* 32v; wolę z Páfłem/ y z innymi wiernymi ná tym prze- ftáć: ktery wfzędý ma zá sobá świádecctwo z pífmá š. niźli ná tym twoim: terminámi Antychriflowymi/ á mowámi wymyfłonymi z rozumu ludzkiego/ opiánym y ozdobionym. *CzechRozm* 59v; z tey tho Sodomy, gđzie Antykryft kroluie/ á prawdziwey chwały Páf- kicy zákázuie. Zfáfłzowawfzy wfzyftkie święte słowá iego/ náftá- wiał wymyslow z rozumu fwoiego *ArtKanc* Lv.

Szeregi: »z rozumu i z mozgu« (1): A co kolwiek z niebá nie- iest przynieftiono/ ále z rozumu y z mozgu ludzkiego wymyfłono/ tho wfzyftko iest przekléftwo *KrowObr* 90.

»z rozumu a z nauki« (1): Mledzy infzym wćciwym á potrzeb- nym pracy á fpráwy iákicy zábáwieniem/ ktorym poſpolicie ludzie dobrzy zwykly z rozumu fwego á z nauki fwey pilny ná pożytek rzeczy poſpolitey robić/ [...] niemáfz záifte potrzebnieyfzego [...] iá- ko báczne/ wżytheczne/ á doložne píłánia *GliczKsiąż* A2.

»z rozumu a z umiejétnošci« (1): Abowiem ich [panów] nie- umiejétnošć/ á glupftwo/ fłowárzyfzywfzy fię z onym fálfzywym mnímánim/ [...] iáko by oná wláda ktorá máią/ roflá im z rozumu/ á z umiejétnošci/ przywodzi ich ktemu/ že [...] *GórnDworz* Ee5v.

»z upodobania i rozumu« (1): Tož y Ezdrafz czynił/ ktery [...] lud znouw/ ku poſłufzeńftwu pánu ſpofobiáiąc/ nie czynił tego/ z vpodobánia y rozumu fwego/ ále [...] *NiemObr* 71. ~

»z rozumu« = *przemýslany, mądry* (1): Abowiem Iob nie mo- wił z nieumiejétnošci/ á fłowá iego nie fá z rozumu [*cum intellectu*]. *BibRadz* Iob 34/35.

»k(u) rozumowi(-u)« = *zgodny z rozumem* (9): gdyż flufze ká- demu ftanowi/ Swe fpráwy wieš by fię wfdy máily k rozumowi. *RejWiz* [1]v; Bo ná fwiecie wiecznie ták nie bęđzye mądrogo/ By mógł kiedy ſtrofowác fpráwy Pána tego. Bo chocty fię nie zdáđá drugie k rozumowi/ Ale ktož moze ſproftáć tákemu Bogowi *Rej- Wiz* 182v, 6v, 7, 17, 147.

~ *Wyrażenia*: »nic k[(u)] rozumowi(-u)« = *nierozsáđny; głupi* (2): *RejKup* dd7; Tákže bogáč nádęty á nic k rozumowi/ Podobien ku brzmiácemu grochem pęcherzowi. *RejWiz* 6; [Potym też Waclaw Krol Čzelki wyrok miedzy Krolem á Krzyžaki tákowy wczynił/ [...] co nic ku rozumowi nie bylo/ to iest/ Aby [...] *BielKron* 1597 291].

»nie ku rozumowi« = *nierozsáđne, głupie* (1): Pánieftwo nie wfzytko twé/ iefli niewieřz tego/ Lecz máią y rodzice poczęšci do niego. Iedná część iest oycowfka: drugá mátká ſobie Przywáfca: trzecia/ tylko iest fámá przy tobie. Ze dwiemá tedy wáfczyć/ nie ku rozumowi *KochEpitCat* 111.

Szeregi: »nic k rozumu ani k rzeczy« (1): (*nagł*) Čzart vmawia Kryftuſa aby fię niedáł zwodzić (-) [...] Ony czo zacznieyfſzy byli Wđy yednak cziffey mowili I wieczey przedfię dżaláti Co tu yaw- nie okazali [...] Tén yedno ſtoyacz Dutkuye Miłofierdzem aleguye nicz krozumu ani krzeczí *RejKup* dd7. ~

»przeciw (a. (na)przeciwko) rozumowi(-u)« = *niezgodnie* (*nie- zgodny*) z *rozsáđkiem; contra rationem* *JanStat* (25): Zadíwowa- lišmy ſię temu i teraz dziwuujemy, bo to ſię nam zda przeciw rozu- mowi, aby [...] *DiarDop* 117; Lecz iedná tu wżywa wiele rzeczy nie przyftoynych/ czáfem mowiac przeciw rozumowi *BibRadz* I 273v; y bęđzie táf tych fráłzek przeciwko rozumowi thák wiele/ žeby ich ná wolowey lkorze nie ſpíłáł *GórnDworz* N6v; gdyż nie iest Bogiem ktery to tylko ſam ſpráwił przeciw rozumowi Filo- zowfkie^{mv}/ že z niſzczęgo wfzytko to co iest wczynił. *CzechEp* 160, 405; *SarnStat* 580.

~ *przeciw(ko) rozumowi czyjemu* (3): A wielka láłká Boža iest w Kátholikách/ ktorzy/ przeciw zmyſlom y rozumowi fwemu/ moc- no wierzą ſłowom Chriſtuſowym. *WujNT* 333. *Cf Fraza*; »przeciw- ko rozumowi ludzkemu«.

W połączeniach szeregowych (3): tedy to/ y przeciw rozumowi: y przeciw prawdzie: y przeciw doſwiádczeniu: y przeciw fobie mo- wi [ks. *Powodowski*]. *CzechEp* 405; iáko czyniá dziſieyfzy odſzczepie- nicy/ iest wfzytek rzáđ y iednošć iego táfáć/ przeciw wfzemu pífmu/ zwyczáiowi y rozumowi. *WujNT* 461; *SkarKaz* 381a.

Fraza: »jest (a. zda ſię być) przeciw(ko) rozumowi(-u)« [*w tym: czyjemu* (1)] [szyk *zmienny*] (11): *RejJóz* Lv; [*cesarz piſze do luteran:*] yž fwoie ſtárže ktorzy zmárli w náſley wierze/ táf ſwoiá nowá wiará odſzczepienie czynicie/ mieniác ie być w piekle/ co iest przeciw Bogu y rozumowi *BielKron* 208v, 127, 267; mnie fię to zda być przeciwko rozumowi/ chceć/ áby [...] wfzytki dobre przy- mioty/ zá nic nie ſtály *GórnDworz* D3v, Z8, Ffv; *CzechRozm* 218v; *PowodPr* 41; *SkarKaz* 381a, 517a.

Wyrażenia: »przeciwko rozumowi ludzkemu« (1): Bo być Kriſtus roſciáć miał rękę ſwá od niebá áž do pieklá/ wedle čłó- wieczeńftwá fwego/ tedyčby to bylo monſtrum ábo iáki dziw przeciwko rozumowi ludzkemu. *RejPos* 78.

»przeciw rozumowi przyrodzonemu« (1): O ſprofnóšci tey Konf(ederacyjej) iáko iest przeciw wfzytkim práwom bozkim y ludzkim/ y koronnym: y przeciw rozumowi przyrodzonemu y cno- tom Chrešćijánłkim/ indžey fię mowilo. *SkarKazSej* 701a.

»przeciw rozumowi samemu« [szyk 2:1] (3): *CzechRozm* 193; *PowodPr* 41; Co iž iest przeciw zakonowi przyrodzonemu/ przeciw pífmu š. [...] przeciw rozumowi fámemu *SkarKaz* 381a.

Szeregi: »przeciw prawdzie i rozumowi« (1): Acžkolwiek wie- le ich [*proroków*] w ſwych bášniach píłáto iákoby [*Aleksander Wielki*] fię nie miał ták wrodić iáko iny człowiek/ co iest przeciw prawdzie y rozumowi *BielKron* 127.

»przeciw rozumowi i rozsądkowi« (1): Co wżyfiko nie tylko ieft przeciw Bogu śámemu y flowu iego świętemu/ ále też y przeciw rozumowi y rozłádkowi nářzemu: zebym [...] *CzechRozm* 218v.

»przeciw rozumowi i sumnieniu« (1): Ludzki narod był który řkazoney náture grzechem pirworodnym nářláadował/ zá niá řzedł/ przeciw rozumowi y dobremu řumnieniu/ czynił *SkarŻyw* 268.

»przeciw rozumowi i zakonowi Boskiemu« (1): Morzże ie [ciao] tu nie dopufzczáiąc mu chęci iego przeciw rozumowi y zakonowi Boskiemu. *SkarKaz* 209a.

»przeciw zmysłom i rozumowi« (1): *WujNT* 333 cf *przeciw rozumowi czyjemu*. ~

»mimo rozum [czyj]« = *wbrew rozsądkowi* (1): aby to IchM przedsięwzięcie mimo wszystkie prawa, nakoniec mimo rozum najprostszego człowieka nie przywiodło ku ostatecznemu upadkowi Korony tej sławnej za panowania WKM. *Diar* 46.

»na rozum« = *kierując się swoim rozeznaniam* (6): *RejWiz* 147v, Cc4; *GórnDworz* K5; śámym Rhabárbárum/ ná raz go biorąc poránu/ iáko czerwony złoty Ducat záważy: áłbo iefli z cáty nie będzie/ ná rozum iáko dwa orzechy leśné *Oczko* 38.

~ *Wyrażenie*: »na swój rozum« (2): y rokazano áby wedle řthárego wykłádu Biblia była rozumianá y dzierzaná/ á řadny áby iey nieřmiał ná řwoy rozum wykłádać *BielKron* 225; Abowiem rozumiał Pan/ iż záwždy mieli być ná řwiecie nowi wymyřláczé/ czo ná řwoy rozum wżyfko řtáwić mieli *RejPos* 32. ~

»nad rozum« = *przekraczając(y) możliwości ludzkiego intelektu* [w tym: *czyj* (19)] (24): gđim cudá twe nád rozum řwoy záwżdi wielkie bjć znał *LubPs* ddv; Porządki w nich [w kořciólach itp.] y řpráwy iáko wyřtáwione/ A czářem y nád rozum dziwnie wyřtroione. *RejWiz* 10v, 10v; *BibRadz* *4, II 64c marg; *SkarŻyw* 243; *SkarKaz* 204a.

~ *W połączeniu szeregowym* (1): Paradoxum vel paradoxus, Latine inopinatum, inopinatus, Náđ mniemánie řzadki to co yeft náđ póřpolite mniemánie/ widzenie y rozum ludzki. *Mącz* 276d.

Wyrażenia: »nad rozum bystry« (1): iż zá onych dawnych/ dawnych ořbnych ludzi/ kiedy ono řwiát ták fie był wyniořł rozumy náđ ludzki rozum byřtremi/ iż theż wyřřłzey być nie mogło *GórnDworz* 12.

»nad rozum ludzki, człowieczy, człowieka« [szyk 9:4] (11:1:1): Czwarthe począczye bylo nath rozum ludzky y nath domnyemanye anyelřkye A to bylo yezufa *PatKaz* II 72v; á ták nielza iedno fie wdáć wpořfluřenřtwo twe á wyřláwiáć řtrařliwie řpráwy twe/ á řnad náđ rozum człowieczyczy dzywnieyřře. *RejPs* 206v; *Mącz* 276d; *OrzQuin* H4; *GórnDworz* 12; *RejPos* 32 marg, 41; *RejZwierc* 70v; Bo tobie więćczłze řá rzeczy okazáne náđ rozum ludzki [Plura enim intellectu hominum]. *BudBib Eccli* 3/24; pátrzcie ná ty tákcie cudá/ náđ rozum ludzki. *SkarŻyw* 173, 126, 384; *SkarKaz* 204a.

»nad pospolity rozum« (1): á niřli mówić poczne/ prořić będe/ ábyřcie mi dozwolili/ řkrytych onych vzyć náuk/ náđ pospolity pořpolitégo człowieka rozum: ktoré nas pewná drogá/ do niepewnych rzeczy wiodá. *OrzQuin* H4.

»nad rozum świecki, świeckiej filozofijej« (1:1): *SkarŻyw* 337; Słowo ciáłem tu řię řřtáło/ Páńny czyřtey nie zruřzyło/ iřcieć to náđ rozum řwiecki/ bo tho řpráwił náđ bieg ludzki. *ArtKanc* A19.

»nad rozum trudny« (1): A potym mądrzy ludzycy áłbo z obiáwienia/ Dořięgli ich [gwiazd] włářnořci/ tákże przyrođenja. A częřciá ze zwyczáiu/ częřciá też z náuki/ Obaczyli náđ rozum ty ták trudne řřtuki. *RejWiz* 151v.

Szeregi: »boski i nad ludzki rozum« (1): ále moc tego vkrzyżowanego Bořká/ y nad ludzki rozum widzę. *SkarŻyw* 126.

»dziwny a nad rozum ludzki« (2): Iedni kámienie kuiá/ drudzy rozliczne drzewá cieřzá/ wymyřlájąc dziwne á náđ rozum ludzki budowania. *RejZwierc* 70v; *SkarŻyw* 384.

»nad rozum i pojęcie« (2): gdy wielki cud y włářnořć dzywná ciáłá wwielbionego Pána Iezufowego w tym wefzciu [do wieczernika, *Ioann* 20/19] przyznawáią/ náđ rozum y poięcie ludzkie: iż [...] *SkarKaz* 204a, 243b. ~

»pod [czyim] rozumem« = *we władaniu* (1):

~ *Szereg*: »pod rozumem i pod łaską« (1): [*sultan Sulejman Wielki piřze*:] moyego wyelkiego myyeny Tatarřkiewy ziemie Czarz [...] řtal řlie wyelkym wthey ziemy. a tha ziemya. y tho czo yefth wnicy. pod moyym rozvmem y (pod moyá łášká) yesth. *MetrKor* 46/47. ~

»z rozumem« = *mądrze, rozważnie; mądry, rozważny; prudens Vulg; cogitate, scienter* *Modrz* (30): *RejJóz* D5v; *BielKom* B4v; Bogáty zda fie řobie być bárzo mądry: á vbogi z rozumem dowie fie co w nim ieft. *Leop Prov* 28/11; Ten nigdy ni ocz więćcy/ Pána nie řrářował/ Iedno iżby z rozumem/ poddányym pářował. *RejZwierc* 43v; *BielKron* 372; Bo też zbytnia vkládnóřć áć ieft poćciwał/ ále człowieu teź ná iáki vtząd [!] przeřóženemu ma też być iáka ma być z rozumem vważána *RejZwierc* 149, B, 71 marg, 77; Pieřzy lud k temu bárzo pomága/ á zwłářczá s řřzelbá wielká y máłá/ gđj iá z rozumem ná nieprzyriácielá puřci zátáioná w wořřku *BielSpr* 71; y ná to nam/ by fie wżyřczy z rozumámi zebráli/ nie powiedzá: Czemu [...] *SkarKaz* 606b; Co fie komu dořtánie/ muři ná tym przeřtáć: [...] Iefli dobrze/ dźierż mocno: iefli źle/ řřtukámi Z rozumem to nápráwić/ ták fie řtáráć mámy *GostCast* 43.

~ *W formule prawnej* (1): Lezancz wlozu Pan Florian Bothurzynsky bendácz nyemoczny na řwim cziele, a wřchakoz řdobrim rozumem, y řdobremi rozmiřlienim czeřzancz według stanu krzećczianskiego, teřtament ųwoi, toiefł woliá řwá ofřateczná vczinicz *MetrKor* 59/75.

W połączeniu szeregowym (1): Co ieft tho nam z wielkim podziwieniem/ iż oni [Turcy] przodek máiąc ná řwiećcie czářu dzyřieyřzego we wřelkich řpráwách Rycerřkich [...] á w tych pořřugách kořcielnych niemogá fie obáćczyć/ thák iż ná ofřátek ci řřaleni řzebracy imi mamá/ gdyż w innych rzeczách dořkonále z rozumem wielkim řzádnie a řfortunnie pořřepuiá. *BielKron* 260v.

Zwroty: »z rozumem czynić, postępować« (2:1): Czego z rozumem nie czyniřł/ tymże iuź cnoty vmyřliř. *BierEz* C2v; *GliczKsiáź* 15v; *BielKron* 260v.

»z rozumem sprawować, bywa sprawowano« = *cogitate tractare* *Mącz* (1:1): *Mącz* 461a; Wżyfko ieft dobre co z rozumem bywa řpráwowáno *RejZwierc* Bbb2v.

»z rozumem używać« = *scienter uti* *Modrz* (5): Ktorych duřze co cnotę ná báćčnořci máią/ A z rozumem w řřalořci řwiátá vżywáią/ Z wielkimi rokřozámi tu [tj. w rajú] czářu czeřkáią/ Kiedy s ciáły pořpořu/ iż ich záwołáią *RejWiz* 178v, 9; *RejZwierc* 142v; *ModrzBaz* 39v; *SkarKazSej* 692a.

Wyrażenia: »z dobrym rozumem« (1): *MetrKor* 59/75 cf *W formule prawnej*.

»nie z rozumem« = *głupio* (2): *GliczKsiáź* 15v; ná wżyfktim řobie źle poczynáli Niemcy/ y okopánie bylo ich nie z rozumem/ bo řziemię z przykopow co mieli miotháć ku wozom/ to od wozom miotáli *BielKron* 312v.

»z rozważnym rozumem« (1): Abowiem řrářowna myřł á ku czemu dobremu przyřgodzić fie moźe? [...] A ow řobie wřpaniły z rozważnym rozumem záwždy wefořo chodziř/ nic iuź o tym nie myřli co przeřřło/ iedno co przyřć ma. *RejZwierc* 87.

»z wielki(e)m rozumem« [szyk 3:1] (4): *BielKron* 260v, 289; *Mącz* 191c; To wiem że fie temu dzywuia bárzo/ widzáć poiędyńkiem káźdego Polaká z wielkiem rozumem/ że Rzećzpořpo(řita) wářzá/ y to/ y owo prze niedozor/ á niedbářtwo ćierpi. *GórnRozm* Kv.

Szeregi: »z rozumem i bojąřniá boská« (1): Bo kářłani Boży y biřkupi/ krolom z pogáńřtwá grubym y dźikim/ práwo Boze przeřkládałi [...]. Czyym dořtoieřřtwo ich krolęwřkie/ y włářza fie nie krocířł áni kurczyřł: ále fie miářkowáł/ áby nie pobłáđžili/ á mocy oney z rozumem y boiáźniá bořká řpráwiędielwie vżywáli *SkarKazSej* 692a.

»z rozumem a miernie« (1): Bo ia tu mowię o tey cnoćie/ ábo o meřřtwie/ ktore potem á wielkimi pracámi bywa dořtápiene: Ktore

każe fwoich rzeczy z rozumem á miernie [*scienter et moderate*] vzywać *ModrzBaz* 39v.

»obyczajnie a z rozumem« (1): Pátrz iáko fie ięzyk kocha kiedy mu czo wdzięcznego fmákuie. [...] A to wfzytko mądrému á rozważnemu nic nie fzkodzi/ bo tego obyczajynie á z rozumem vzywa. *RejZwierc* 142v.

»z rozumem a pilnością« (1): Libri tres subtiles et diligentes, Troye Xięgi wyborne s wielkim rozumem á pilnością nápiřane. *Mącz* 191c.

»z rozumem i z rozmyślenim« (1): *MetrKor* 59/75 cf *W formu- le prawnej*.

»częścią z rozumem, częścią bez rozumem« (1): *BielKron* 458v cf »bez rozumem«.

»skromnie a z rozumem« (1): [*Luter*] Kfiążetá y žiemiany z obońná teź vpominał/ áby tey náwálności morfkiey [*tj. buntowi chłopskiemu*] Ikromnie á zrozumem zábiegáli/ krocąc ich płochoć [!] baczenim fwoim *BielKron* 203. ~

»po rozumie« = *według swojego rozeznania, wiedzy; ratione duce Cn* (1): iáko nie ma być wielkie fzczęście tych którzy o Pánu Bogu ták wiele wiedzą/ nie po rozumie który fię omylić może domyśláną/ ále pewną y z niebá obeřłáną y ziąwioną wiadomością? *SkarKaz* 274b; [Kfiądz pieřzo idzie od chorego/ Ze wsi infzey dla śniegu biařłónápdłego. Iże nieznác przed śniegiem (wřędy rowno) drogi/ Polem fzedł po rozumie/ z głową wpadł y z nogi. *Bielaw- Myśl* D2v].

»w rozumie« = *rozsądnie, mądrze* (1):

~ *Szereg*: »w umiętności i rozumie« (1): A indzie zář/ pářterze/ wedle fercá fwego/ dáć obiecuie [*Bóg ludowi*]: którzyby w vmiętności y rozumie pářli [*scientia et intellectu PolAnt Ier* 3/15]. *CzechRozm* 111. ~

Personifikacje (5):

Szeregi: »cnota z rozumem; cnota, rozum« (3;1): (*nagł*) [*Pierwszych Ksiąg*] Kápitulum Ofime. (–) Iáko cnotá z rozumem y fortuná roznemi gořcińcy chodzą. *RejZwierc* A5v [*idem*] 21v, 22, 23.

»rozum i nadzieja« (1): Albo ielli wiátr z żáglem twá wiáre zániefie/ Albo ielliże twoy flub z łodziámi rozniefie/ Po morzu/ y po wodzie/ gdzie on rořkázue/ A rozum y nádzieia fortunnie hořduie. *PudłDydo* A4v.

Żart. i iron. (29): I co może być prořtřzego/ y náprzećiwko rozumowi fzaleńřzego/ iedno náuká Ewángeliey fwiętey? *KrowObr* 48v; Wiedzác iż káżdá hárdości nic mu nie przynieřie/ Iedno geby wznořzenie [*tj. zadzieranie nosa*] á rozum gdzieś w leřie. *BielKom* F5; Mnima iż gdy chce może rozum požyczycy *RejWiz* 6, 92v; (*nagł*) Pořtáwá [*dwuznaczne: rzeřba i wyglád zewńeřzny człowieka*] bez rozumem. (–) MAlarz iechał do miářtá/ przedawác obrázy/ Vpuřcił rytá głowę/ [...] Y náłázłá iá Liřká/ [...] Gdy iá ięřá prze- wráćá/ potym nárzekářá/ Szkodář tey piękney głowki/ iż mozgu nie miářá. Siřáz tych pięknych główek/ co mozgu nie máię *RejZwierc* 122; Tákże káždy gdy cnotá/ rozum záhártuie/ Wierz mi ná- trudnielyřy pieř/ řnádnie rozłupuie. *RejZwierc* 139; *Prot* C, Dv; *RejZwierc* 191, [193], 241; *KochTr* 18; *GostGospSieb* +2v; *Klon- Wor* 69.

rozum czyj (4): bo te zbytnie firoie/ nic inego nie řá/ iedno wie- chá ná ich rozum/ iż s tych łatwie pozna káždy/ co wre w ktorey biařeigłowie. *GórnDworz* li7v; *NiemObr* 96. Cf »zdobić rozum swoj«.

W porównaniu (1): Czemu fzczyry Chriřtyáńki prořtáczek tych nářłádwác ma/ którzy z byřtrych rozumow fwoich/ iáko z řáydaká iákiego wypuřczázáię/ rozmáite mowy y powieřci *NiemObr* 96.

Fraza: »rozum wlořy wzjęzy« = (*ktos*) *poczuję się bardzo mądry* (2): Moeřez s nimi [*z zuchwalcami*] kęř poředzieć ráno do obiáďá. Ale zař od obiáďá po pozney wieczery/ Gdy nań rořá wyřtápi/ rozum wlořy wzjęzy. Hárdzie każe [= *chelpi się*] ná męř- two/ fiedzi by Koczzkodan/ Pořąg frogi okázář/ gebę z wářem oďář. *BielSat* D [*idem*] *BielRozm* 24.

Zwroty: »rozum w noźnach chowác« = *być zapalczywym* (1): bym z onemi teraz mówil/ którzy rozum w noźnach/ á ráďę w rę- kách/ nie w głowie chowáię *OrzQuin* F2v.

»jádác rozumy«: á przećię wy ná obiěďzie iadáćie rozumy á ná wieczery mozgi. *ŚmigłLup* D2.]

»rozumem się nie przesadzić« (1): boć fie y ow rozumem bár- zo nie przeřáďziř/ czo mi owo do páńny przyředzřzy z reyeřtru flow- ká řtháwia *GórnDworz* Cc7v.

»rozum mieć« (*dwuznaczne: 'posiadać', ale teź 'być rozsąd- nym'*) (1): Mądry człowiek ieden w nich był/ Ktory rozum řierząc [= *srając*] řtářił. Tedy ci ktory rozum máię/ Tego fie teź ofřze- gáię: Wřtawřzy ogláďáię fie ná zad/ By rozum z głowy nie wypadł. *BierEz* D3v.

»rozum przywieźć« (1): Ieřlić z Sobá rozumu ztámtáď nie przy- wioze: Nie wdźwignęřli go řam/ więc ná řzkápe wlořę. *PudłFr* 31.

»rozum stracić« (1): *BierEz* D3v cf »rozum mieć«.

»z rozumy szaleć« = *przesadzać, wymyřláć* (1): BOgáty pijá- nicá zwiázář łobie głowę/ Doktorowie fie zeřřli/ czynić o tym mowę. Ieden rzeczę/ pewnie go muři kłifitowáć/ Ten rzeczę/ wie- řęć y zioř řzkodá ná to płowác. Prawdę s tymi rozumy widzę řzale- icie/ Mnię łeb boli á wy mi duřę leczyć chcećie. *RejFig* Ee.

»jakiegoř rozumu uzyć« = *bardzo się wysilić intelektualnie, wykombinowác* (1): To był ná Swieczę Lotr táký Gďe mam tego wřlythy [!] znaky I trzy Piekłá by zařłuzřł Iakegos rozumu vřjř *Rej- Kup* dd8v.

»zdobić rozum swoj [czyj]; [czyj] rozum się zdoie« (1;1): którzy [*ludzie swowolni*] řolguięć požyřtkom fwoim/ ábo zdoieć rozumy fwoie/ wymyřly á wynářářki fwemi/ řmieli vpornie á fwo- wolnie wywráćác řłowá/ wolař/ y pořtánowienie mocne tego Pána fwoiego *RejPos* [340]; *GostGospSieb* +2v.

Wyrażenia: »byřtry rozum« (2): z onych to pewnie byřtrych rozumow [...] pořřioř/ y wyřořřoř/ w ktorych [*ile řłów, tyle błęďów*] *NiemObr* 144, 96.

»daleko od rozumem« (1): Dáľecko od rozumow ich tá wyádo- mořć byřá *LubPs* G3v.

»krzywy rozum« (1): Ruřza krzywym rozumem/ kłáma/ bredziř/ mata/ Spráwy fwe vwikłáne bářámuctwem łata *KlonWor* 2.

»rozum obřity« (1): Mořećz fie y puřká dořtáć Bęďzesłi daley řwiegořháć. Gďzies táký rozum obřity Wřizářł fie mářpie yadowity. *RejKup* m7v.

W przen (115): Rozum vmiey nawoďzić aby zle nie mówil *BielŻyw* 7; Oczy wodze ciářa, naczyńie řwiata, wkaźyciele rozumu. *BielŻyw* 137, 137, 140, 165; Bowiem natřwalřze y nářtářze bywáię one rzeczy ktore w młodym wieku to ieřt, za młodu w pámieć czło- wieczá bywáię wlane, á to wřizitko dla miekkořci rozumu w onych lećiech. *BielŻywGlab* nlb 13; Wřzákow miřořiam [!] wářim chcąc ten klin twardego rozumu ná to nowe łatko wřęřbić/ [...] ieřtem miřořciam wářzem ti kxięgi wymyřliř *LudWieř* ktv; *KromRozm* II q3v; *KromRozm* III L3v; Czego nigdy nye vćzyni ten/ ktory řobye rozumu řwego prořtego/ náuká yáķá poćciwá nye wyřpáwiř. *Glicz- Książ* l2v; Bo to ieřt wielkie więzienie ná moczare řwiátá tego/ iż rozumy ich řá zwiázáne řłowem Boźym *LubPs* řř4; Bo thymi czářy [...] ták řye rozumy rozkrzewiřy w Pořłzceře/ iż v pořtronnych Na- rodow/ máľo ich trebá žebráć. *GroicPorz* B4v; [*obrońca*] bárzo zľęnieie w twey řpáwie y zľępieie/ ielli w nim nie bęďdzie dobywář rozumu częřtými złotými/ talermi/ kleynoty *GroicPorz* dd3; [*nauka biskupa krakowskiego*] ieřt náuká Dijabelka/ z rozumu y mądrořci ludzkiey y ćieľefney od Antykryřtá vpręďżioná y zmyřłóná. *Krow- Obr* A2v; řřtko by tę opokę przemořly brany piekielne iakofř iednáķ przemořly/ gdy Piotr potym niebudowář ná Kryřtufie opoceř/ ále ná řwym włářnym rozumie *KrowObr* 15, 108v, 199; Bo fie gołá tablicá ták nářř rozum rodziř/ A co ná niey nápiřřá to iuź więc s tym chodzi. *RejWiz* 8; Ale gdy co rozumem á boiáźniá Bożá/ Nádobnie potřęřione przed kogo poľoźář/ A řářátá z miernořci vćzynioná ktemu/ Tá potřáwá řmákuie nádobnie káždemu. *RejWiz* 48v; By więc ćwiećki przibijář do rozumu řłowář/ tedy řnáďnie odpáďná gdy

źláleie głowá. *RejWiz* 68; Bo pewnie ná tey drodze káždy fńadnie zbládzi/ Kogo fwiát bez rozumu á swawola rządzi. *RejWiz* 180v; Gdyż twoie márne ciáło iáko płónká róccie/ [...] Náfzczepze w nie gálázek z rozumu á s cnoty/ Z wiáry/ s Páńfkiey boiáźni/ á s fzczyrey dobroty. *RejWiz* 194v, 16, 21v, 48v, 65v, 89 (13); *Leop* 4.*Esdr* 5/9; *RejFig* Dd3v [3 r.]; Nie przeciw fie iż fłowá/ iáko piorum [.] trzafka/ Ale rozum fńadź iefzcze/ w powiciu go záftał. *RejZwierz* 51; ROgizius ten Hifzpan/ choć ma krzywe oczy/ Ale rozum ten wierz mi/ iż mu profto kroczy. *RejZwierz* 76, 92v, 111v, 138v; Y z ká¿de fzukáć mądrofci/ á kędy ieft mieyfce rozumu? *BibRadz* *Iob* 28/12; *OrzRozm* B4v; *GrzegRóżn* O; *OrzQuin* H2; *SarnUzn* G4; Dziwnie fie o to wftyki biálegowy ftáraia/ áby były [...] czudne/ á przeto kiedy im náture cžego nie dáłá/ thedy ony rozumem chczą tego nadftáwić *GórnDworz* Gv; nieftzymawálość ieft defect/ á wádá okęfzona/ bo ma w fobie nieco rozumu *GórnDworz* Ff5, Ff4, Hh4; *HistRzym* 47v; tedy fie nie dáley z rozumem náfzym wyciággám mamy/ iedno iáko nas do tego fłowo Boże wiedzye *RejPos* 88, 283v, 337v; *HistLan* F6; Tá¿te te¿ báczny człówek cokolwiek widzi/ Ilyfzy/ ábo przeczyta/ tho te¿ zebrawfzy co s potrzebnieyfzych ziołek ma znieść do onego wliku/ to ieft do rozumu/ á nadobnie pámięciá ono zálepić y zápieczętować/ iżby to tám dłu¿o trwáć mogło. *RejZwierc* 16; niech fie perfumuie iáko chce/ iefli¿e od niego nie będą zálatáwáć perfumy á prochy s cnoty/ z rozumu/ á z vważney poćiwofci wftuczone/ wierę Szpikánárdy áni Muftzum áni Ambrá nic mu nie pomoze. *RejZwierc* 104; Ale iáko Pan rokzáł plewicé kákol ze plzenice/ tá¿te tego ieft potrzebá/ kto w fobie ten niefláchetny kákol obaczy/ trzebá gi roftropnie plec á gáfić gi w fobie rozumem á roftroprnym ká¿dey rzeczy vważeniem. *RejZwierc* 142v; Ká¿dy ftroy fzeptny napięknicy vpftrozony/ Gdzye cnotá rozum nie ieft ozdobyony. Napięknicyfzy ftroy gdzye bramy ze cnoty/ Z rozumu ftżepki á s flawy forboty. *RejZwierc* 214, 22v [2 r.], 67v, 68, 72, 73v (18); O głupi rozumie Miftrzow wáfzych. Toć tedy te¿/ iż Człowieceńftwo Páńfkie z Boftwem było złączone/ nie mogło ćierpieć/ niemogło być iáko y Boftwo widziáne? *WujJud* 45, 259v; bo wlfzechmocny Pan iefłci Bog ieden [...]. Ktory iáko rzeká Filon wftytko nápełnia mądrofciá swoiá [...]. Ktory iáko Eufrátés czyni płodny rozum *BudBib Eccli* 24/30; Ná to twoie fubtylne kráfomowftwo/ nie z fłowá Božego/ ále z rozumu ludzkiego vprzędzone *CzechRozm* 58v; (*marg*) Kroleftwá Chriftofowego oko ćielefne vpátrzyć nie moze. (–) Moželi te¿ oko ćielefne rozumu ludzkie⁸⁰/ kroleftwo do duchowe vpátrzyć? *CzechRozm* 185, 226; (*nagł*) Kálfper Woiakowfki. (–) [...] Bo tu meftwo/ forte/ k temu rozum tanie/ Naydziefł wftytko porzádnie iák w Weneckim kramie. *PaprPan* N4v, Mv, T2v; Niech iácy będzie rozum powodem/ á fprawcá wftytkich poftępkow: rzecz pewná/ że moze w tey mierze żaden niewápić *ModrzBaz* 8v; Nie wiefł/ nędzny rozumie/ gdy ćiálu wftytkiemu zle będzie/ iłz ty mdlec y zgináć y ty pierzścienie porzucić mufił? *SkarŻyw* 115; oftroznie znaymość z oná iego niewiáftá wziáł: chcąc onę lifzkę rozumem włowić. *SkarŻyw* 119, [197]; O miła Antichryftowfka Teologia/ o miłe wymowy Bože/ toć ták macie być mowione: o niezbedná logiko/ o rozumie/ o Filozofia/ cžegożeście nábroiły. Ze fłowo Boze profte y fzczyre zá nie v was ftoi. *CzechEp* 183; *KochFr* 98; *KlonZal* C3v; Komu tedy nie fteka rozum/ bez wáptenia Vrody nie odfłapi dla dobrého mienia. *KochDz* 106, 107; Wftytki tám zmyfły zwabił do rozumu. Potym fie dobrze dłu¿o námyfliwfy/ Wftał/ y rzekł [...] *KochSz* C3; *KochPieś* 25; Czilićie fie zafrałowali [senátorowie] na libertatem náfze/ ze ya [lege] já/ wam ono fzeptnie opifał do Doctor ftari z rozumu wiewietrzali *PaprUp* D3v; Owa kto chce byđ dobrým gofpodarzem/ trzebá mu pilności do tego y pracy przyłóżyć: á rozum mieć domá/ y pámięć *GostGosp* 8; brzuch/ co rozumy y dowćipy w dział pułzcza/ [...] przez íkály/ przez ognie/ ludźmi [...] cžásem więc y z vtrátá żywota/ rzuca. *GostGospSieb* +2v, +2v; Ná rozumie záfić náuki fię przyumiá/ których ieft wiele: Napiérwłze mieyfce/ ryćérkfkié/ y práwné/ po nich náuki wyzwoloné máiá. *KochCn* B3; á Pánu powolność poday/ á głowę swoiý y rozum/ y zmyfły ná oftrym

fłow iego kámienu rozbijay. *SkarKaz* 160a; Gdy ćię rozum potárgnie á będziefł chćiał fżperáć w máieftacie bozkim y dochodzić trudności: nágotuy wiáre á mow: [...] *SkarKaz* 277b, 276b *marg*; Niebaczyłám/ by które zmyfłne niepokoie/ [...] miály nápásdź kiedy/ Z ftolcá rozumu mię zbić/ ábo wwiędź kędy. *GostCast* 32; Dla flawy tylko/ rozum z śmierciá ma fie bráćić. *GostCast* 39; Drudzy fłá/ ktorzy máiá mądrość táká/ iáká tenze Apoftól opifał: Ziemiłká/ bydlęcá/ y dyabellká [...] y w ziemi wftytek ich rozum zoftáie/ nie ogládiáć fię ná wieczne *SkarKazSej* 658a; *KlonWor* 58; Wieczná dobroći/ Przyczyno wftytkiego/ [...] Dáleš fie poznáć/ day niech ferce pali/ Co rozum chwali *SzarzRyt* B4; [*CerGór* 100].

W przeciwstawieniu: »słowo Boże ... samolowka rozumu« (I): Ten wywod nie ieft fłowo Bože/ ále fámolowká rozumu ludzkiego/ y to przeciwná duchowi Božemu. *CzechRozm* 84v.

Fraza: »rozum kwitnieje; rozumem zakwitnąć« (I/I): á látho czterdziefne y dziewiáte/ [...] czyni człóweká dołkonálego wieku: poniewáż ná ten czás y moc w fobie iefzcze dobrá czuie/ y rozum mu práwé kwitnieie *LeovPrzep* Iv; *RejZwierc* 267v.

Zwrot: »chramać w rozumie« (I): Ten [*Bielski*] nam podał napierwey w piśmie Polkim drogę/ Aby ká¿dy czytáiąc/ zgoił fwá vłogę. By niechramał w rozumie/ áni ná vtráćie: Bierz tho fobie w fwá głowę namileyfzy bráćie. *BielKronCies* Mmmm3.

Wyrażenia: »droga rozumu« = *via intelligentiarum* *PolAnt*; *rationis via* *Modrz* [szyk 3:1] (4); *BielKom* B6; *BudBib* Is 40/14; Abo wiem przyfzedfzy iuż ku doftálemu wieku/ niemožefł iuż ták láčno ná drogę práwego rozumu náftápić *ModrzBaz* 14; *GostCast* 26.

»iskierka rozumu« (I): y drudzy zá tákowá fprofnóść (zá ktorá fie iemu fámemu było podobniey/ iefli miał iáká íkierkę rozumu) [*poczęli się*] wftydzić. *GórnDworz* Dd.

»promień rozumu« (I): włá¿ke nie rowno wiefłza cžęść ieft tákowych rzeczy/ ktorých promieniem rozumu przyrodzonego [człowiek] poiąć nigdy niemogł *KuczKat* 1.

Przen (23):

rozum czyj (2): *SkarJedn* 359 *cf* »wielki rozum«; *SkarKazSej* 665a *cf* »rozumy i głowy«.

Wyrażenie: »wielki rozum« (I): Wielki rozum kościołá Rzymfkiego/ iáko głowj/ y czołá dołkonálości Chrześciánfkiey. Czyfłtość káplánom [...] chowáć każe. *SkarJedn* 359.

Szeregi: »rozumy i głowy« (I): przeczacni obmyfłácze dobrá popolpitégo [*tj. postowie*]: [...] Wyfłcie rozumy y głowy náfze *SkarKazSej* 665a.

»pisma i rozum« (I): iż poczáfwy od Greków/ Plato ie [*cięplie*] záleca/ dobrze/ przed nim Homerus/ y infzy ktorých pífmá rzeczy tych dotykáć fye mogły. Stámtąd gdy fye Pífmá y Rozum z Páńftwem do Rzymu przeniófl/ [...] opifániu Cięplie przypátrzyć fie mozem *Oczko* 2v.

a) *Metonimicznie:* Człowiek (18): Bowiem tákie rozumy náwięcey fłynęły/ Co bacyły czás przyfłzy y ty co minęły. Drogę fobyie znáyduiáć życia pocźiwego/ A nic fie nie lękáiąc przypadku żádnego. *RejWiz* 62v; *RejFig* Ee4; *RejZwierz* 82; thákowe zátrefnowánie/ z rzeczy/ ábo fłowá dwuwykládnego/ podoba fie fkoró naybárzziej ludźiom: bo to nieledá rozum/ ktori moze rzecz/ ktorá wftytczy iednáko w ten czás rozumieią/ ku inákfzemu wykłádu przyciágnáć *GórnDworz* P7v; Przebrawfzy rozumy do te⁸⁰ godne/ niechby o te^m było ftáranie/ áby ftudenći przeciwczywfy fię w pirwlych trzech náukách *Grammatiki*, *Dialektiki*, y *Retoriki*, ká¿dy fię wdáł w tę náuke/ ktoreby fię naywięcey czył *ModrzBaz* 134v; Przeto te¿ náuki ożiębły/ rozumy ofobne [*ingenia*] ktoreby ku czemu dobremu [...] przyfłć mogły/ zwáptiwfzy o fobie/ biorá fię zá te náuki/ z ktorýchby pożytek iáki mieć mogli *ModrzBaz* 135v; Iák Iudałz wytuczony ná Miftrzowfkim chlebie. [...] Czyni kontrákt o Pána. [...] O niezczęfny rozumie/ przemyfłe przekłety: Iáko śmierz czynić tárgi o towar ták fwięty? *KlonWor* 28, 29.

rozum czyj [w tym: *G sb* (I), *pron poss* (I), *ai* (I)] (3): okázáć fye moze/ iáko różné rozumy náfze/ różnym chorobám/ różnych

czáfico/ z różnemi przyprawy/ y z różnym théz effectem lékárftwá náydwóć/ y dáwóć móściły. *Oczko 2; SkarŻyw 595; SkarKaz-Sej 694b.*

Wyrażenia: »rozum filozofski« (1): Krzyż ś. y moc iego/ to iest moc kazania o vkrzyżowanym/ po wżytkim świecie rozlzerzona/ sítálá fię zbáwieniem y siłą Bożą wierzącym/ y potępiła wżyftkie rozumy Philozophłkie/ y podbiła pod wiarę mądrość fwiecką *Skar-Kaz 83a.*

»mądry rozum« (1): Wżakoż mądemu rozumowi nie zda fię tho rzecz słuźna, aby [...] *GlabGad A2v.*

»sprosny rozum« (1): O lępoto wielka: O śmiáłości [!] nie wftydliwa: O sprofny rozumie y domyfle ćiełefny. A gdzie to ták duch Boży mowi? á gdzie o tym fłowo Boże? *CzechRozm 44.*

»stary rozum« = *mędrzec* (2): Piotr pochodnia wżyftkiewy ziemie/ biały y czyfty gołąb/ rzezwy Apoftoł/ [...] mocna opoká wiary/ ftary kościelny rozum. *SkarŻyw 595; SkarKaz 80a marg.*

»wielki rozum« (1): Rzeczpořpolitá ftánowię wielkich iest rozumow rzecz. *OrzRozm Dv marg.*

»rozum żywy« = (1): Gdy porzrzył ná niebiełkie ony stráłzne dziwy/ Ktorych nigdy nie dofiágl zaden rozum żywy. *RejWiz 10.*

Szeregi: »żadny rozum ani anjeli« (1): á nic fię nie dziwowóć Bolkim sřprawám iego/ gdyż ich żadny rozum áni Anyeli tuż pátrząc ná Máyeřthat iego fwięty wyrozumieć nigdy nie mogą *Rej- Ap 130.*

»rozum i domysł« (1): *CzechRozm 44 cf* »sprosny rozum«.

b) *Metonimicznie:* *Atena* (2): PARY między piękniemi pániámi obierał/ Pállás/ Iuno/ á Wenus/ ktorey iáblko dáć miał. Omináł zacność [tj. *Junonę*] rozum/ á Wenufá plotkę/ Obráł *RejZwierc 43, 43.*

****** *W objaśnieniu imienia Argus (błędne utożsamienie cieřli – budowniczego okrętu Argo i mitycznego potwora o stu oczach)* (1): Y wczynił Argus okręt ták wielki/ iż go iefzczę fwiát nie miał tákiego ná ten czás/ przeto go Poetowie piłáli mieć fto oczy/ to iest/ fto rozumow/ y pirwfy okręt ná fwiecie wczynił. *BielKron 54.*

a. *Jako cecha wyróżniająca człowieka w hierarchii bytów (też wyjątkowo o zwierzętach)* (92): nędznemu człowiekowi ktoregos ftworzył na wyobrazenie fwoie rozumem podobnego ku sobie wczynices go raczył y prawie iako krolem nad wftytko ftworzenie przelożyc *RejPs 218v*; Bo przetochmy ná fwiát tu od Bogá wyfláni/ Bychmy od inych żwirzát byli rozeznáni. A to iedno rozumem muř fię okázáć/ Bo bez tego/ káżdego może wołem názwáć. *RejWiz 17v*; Żwirzétá słuchy wzroki oftrzłze niź człek máią/ Y niektore wždy rzeczy widzác rozeznáią. Ale człowiek to wftytko rozumem popřował/ A ty wftytki przypadki żwirzęcę celował. *RejWiz 29*; Bo ia widzę y w tobie chuć z zwyczáiem broi/ Aleć rádęc nieboże niech cie rozum ftroi. *RejWiz 29v, 17v, 119 marg*; zá którym poznániem fiębie/ [człowiek] náidzie ták/ iż w iego mocy to iest/ álbo nálláduiácz fmyřłow zořtác żwirzęcim/ álbo nálláduiácz rozumu/ zořtác Anyołem/ bliřkim vznakwá Bolkiewy piękności. *GórnDworz L13*; Bo y rozum y vznaknie Bofłwá řwego [...] dáć/ czego żadnemu inemu nie wczynił ftworzeniu/ áni dáł. [...] Toř iuż przez ten rozum zrozumiá co iest Bog/ czego żadne infze ftworzenie zrozumić nie może. Toř iuż przez ten rozum zrozumiá co iest niebo/ co iest ziemiá *RejPos 146*; Iáko řam rozum ćzyni człowiekiewy^m/ ták teř řam rozum ćzyni błogosłáwionym. *KolakSzczęřl C4.*

rozum czyj [w tym: *ai* (3), *pron poss* – „swoj” (2), *G pron* (1)] (6): *RejZwierc 99*; Ale człowiek iż iest rozumnym ftworzeniem mřćić by fię iuż nie miał/ ták iáko fię mřczá beřtye: ale by miał rozumem řwym wftytko złe y wftyłkie przeciwięftwá zwyciężáć. *CzechRozm 242v*; *SkarŻyw 136. Cf* »rozum ludzki«.

W połączeniach szeregowych (3): *RejZwierc 156v*; iákobyřcie wy Angioły byli/ álbo onych celowác mogli dowćipem/ rozumem/ řtátecznościá/ řwiátořciá/ cudámi. *etć. WujJud 34v*; Co mowilř iż fię beřtye y gáđziny bezrozumne [tj. *zwierzęta*] obrażone będąc mřczá; tedy to prawdá że fię mřczá; ále fię mřczá: iż rozumu/ báczności/ y rozřádku nie máią. *CzechRozm 242.*

W przeciwstawieniu: »rozum ... smyřly« (1): aby káżdi mógł wiedziedć ikim ma towarzylřić, albo kogo fię chronić [...] (rozumiey miedzy tymi ludzmi ktorzy łá żwirzęcę, to iest, ktorzy fię nie rozumem ale fmyřly tilko řprawuią). *GlabGad M.*

~ *W porównaniach* (8):

Jako comparatum (1): Nie chowáři teř tego rozumu/ iefłić gi Pan Bog dáł/ iáko czyřá w klatce/ ále fię řtáry ábyć zákwiřnął piękniemi řprawámi á obyczáymi thwoiemi *RejZwierc 18.*

Jako comparandum (1): Abowiem iáko řłonce bez řwiátořci/ człowiek bez rozumu nie może być/ tákże teř/ iefłi Syn nie iefłh ieden z Oyczem obyczáiem řwym/ tedy ořbno zořtawá bez tego wftytkiego Ociec/ co iest Syn boży/ to iest/ bez řwiátořci/ bez mądrořci/ bez formy *etć.* poniewá miał iego być řwiátořciá/ mądrořciá *SarnUzn H2.*

Jako tertium comparationis [zawsze przekład lub nawiązanie do Ps 31/9] (6): *WróřZołt 31/9*; A nie chcey iuż być ták řprofnym iáko Muł ábo Koń/ Ktorzy żadnego rozumu nie w řłoby nie máyá *LubPs H4; BielKron 97v; ArtKanc L10v; LatHar 161, 608. ~*

Fraza: »rozum panuje [= kieruje postępowaniem]« (1): A řką włáfná zábić [swoje dziecko]/ řrogořć vkázuie Żwirzát niemych/ v ktorzy rozum nie pánuie. *ZawJeřt 40.*

Zwroty: »da(wa)ć rozum; nadany (a. dan) rozum« [szyk zmienny] (10;3): *RejJóz E5*; A gdy rozum człowieku ná to nawięcy dan/ Aby od inych żwirzát był w řprawách rozeznán. *RejWiz 30, 10v, 134v*; Táz to iest piękność od naywżyřłzey dobroci nie oddzielona [tj. *Bóg*] [...]. Tá dáie Anyołem iftnořć/ ludziom rozum/ żwirzęthom řmyřly/ ziołom moc/ kámieniom włáfnořć. *GórnDworz Mm5v*; A gdy fię przypátrzyř dziwnym á rozlicznym řprawám á wymyřłom á wynalákom tego to iemu nádanego rozumu/ mář fię nacž rozmyřłić [...] y řam wielekroć wydziwowáć [się] nie mořelř/ iákie łá dziwne řprawy człowieká tego. *RejPos 191v, 49, 74v, 146, 191v; RejZwierc 18; HistHel ktv; KochPieř 51.*

»rozum mieć« = być rozumnym, posiadać zdolność myřlenia; [alicui] *inest intellectus Mącz* [szyk zmienny] (16): bo żadná yna rzecz niema rozumu aby wierzila w boga wtroyci iednego krom człowieká *SekIKat V2*; żaden teř infly rod myedzy rzeczámí ftworzonymi/ nye rodzi fię áby myáł być godzyen ku poznanyu Bożemu/ yedno řam człowiek/ ktory y rozum má/ y ná tho wyřádon yefł. *GliczKsiąř C8; LubPs H4; RejWiz 18v, 138; BielKron 97v; Mącz 188a, 431c; SienLek 11*; Dáł Bog to przyrodzenie řnadź niemyem żwirzátkom Ktore ácz mniej rozumu niźli ludzie máią/ Wřzákże [...] *HistLan B2*; Niezbożny Cefarzu/ beřtye Bogá znáią tworze řwego: á ty rozum máiąć/ wierzyć weř niechcelř. *SkarŻyw 553, 258; KochFr 124; ArtKanc L10v; LatHar 161, 608.*

»rozumem obdarzyć, opatrzeć, obdarzon(y), opatrzon(y)« [szyk zmienny] (1:1:4:2): ktore [ptaszęta] oto nie będąc tákim rozumem obdarzeni od Pána Bogá/ iáko my nędzni niebořtáka: A wždy iákie miłořci okázuią nád narodem řwoim. *LubPs A5; RejWiz 32, 129; RejPos 194; RejZwierc 62, 150v*; Ale ty przedfię/ iáko rozumem opátrzone ftworzenie/ y iáko Chryřtuřłow rycerz/ Chřeřćiáninie miły/ nieuřtrářzone miey ferce *LatHar 576, 161.*

»ořwiecić [= obdarzyć] rozumem« [szyk zmienny] (3): Y wnet iefzczę w Řáiu/ gdy go [człowieká *Bóg*] iuż był ořwiecił rozumem przed inemi żwirzęty/ niechciał go mieć iáko prořtym byđłęciem *RejPos 83v, 337v* [2 r.].

»rozumem ozdobić, ozdobion(y) (a. ozdobny)« [szyk zmienny] (3:5): *RejWiz 7, 134*; Iáko Pan Bog obacżywřly rozořć przyrodzenia ludzkiego y rozumem y przykazániem řwym ozdobić y przeftrzegáć go raczył. *RejZwierc 4*; A czemuž owłzem tho řłáchetne żwirzć człowiek/ ktory iest y rozumem ozdobion/ y obietnicámi viřcion/ [...] nie miałby tego przodku mieć przed żwirzęty? *RejZwierc 150v, 18, 75, 214; GrabowSet V4v.*

»rozumem się rządzic, sprawowác się« (2:2): *GlabGad M*; Przedfię wżytko nędznemu człeku poruczono. Ktory iż fię nádánym rozumem řprawuie/ Wżytko to wbił pod řwá moc á wřzem řłókažuie. *RejWiz 10v*; Pan záfię głořno wołá w przykazániu řwo-

im/ Abyś nie był morderzem nąd bliżnim nąd twoim. Zwłafzczá kiedy rozum dał áby fie im rządzil/ A s swoim przyrodzeniem ząwždy fie im ładził. *RejWiz* 134v, 29.

»rozumu używać« (2): Abowiem człowiek który niechce zwierzęciem być/ tedy iest żyw poki Rozumu vżywa: á thedy vmárly kiedy rozumu niema. *SienLek* 11; *GórnDworz* Gg3v.

»rozum wyćwiczyć [czym]« (1): Abowiem to iest pewna rzecz/ iż iáko człowiek wftykie zwierzétá przechodzi przyrodzonym rozumem/ [...] ták teź zásię/ ielli onego przyrodzonego rozumu/ niewyćwiczy [nisi rationem ipsam excoluerit] vmieiętnością ábo wiadomością rzeczy ofobnych/ [...] niebywa nádeń nic fzaleńfzego *ModrzBaz* 6.

Wyrażenia: »rozumem domyślny« = *myślący* (1): Ten powiadał że dyabli fą żywi cicho, á wezwani cichożywowie (iako y ludzie) rozumem domyślni, ducha cirpiącego, ciała powietrznego, bytu wiecznego, z tego lepak pięciorga, troie z ludzmi iest im połpolite, czwarte ich ofoblliwe, piąte lepak fpołu z bogi niefmiertelnymi máią. *BielŻyw* 91.

»rozum ludzki, człowieczy« = *taki, który ma większe możliwości niż zwierzęcy* [szyk 2:1] (2:1): Pfczoły záfie/ profto iákoby rozum ludzki miály/ w thákicy czći fwego krolá máią *GórnDworz* Gg; ktora chćiwóść [spełnienia żądż cielesnych] bywa czáfem ták można/ iż człowieczy rozum wyłzpoći. *GórnDworz* Ll; *WujNT* 791 marg.

»ostrzy rozum« (1): Bo orzeł oftry wzrok ma/ á człowyeł oftry rozum. *KromRozm* II r2.

»przyrodzony rozum« (2): *ModrzBaz* 6 [2 r.] cf »rozum wyćwiczyć«.

»roztropany rozum« (1): Thym iedno ludzycy ku Bogu podobni/ Iż fą roftropany rozumem ozdobni. *RejZwierc* 214.

»bez rozumu, z rozumem stworzony« (1:1): *RejPs* 218v; Wfłty mówić: że był/ z rozumem ftworzony Człowiek/ do niemych kłóców nákloniony: Sam żywym będąc/ cześć dawał mártwemu *ZawJeft* 18.

»święty [= dany przez Boga] rozum« [szyk 2:1] (3): *RejWiz* 137v, 139; Y ten [św. Jan Rzymianin]/ by był od rodzicow nie véiekł/ nigdyby był do tákicy świętości nie przyfzedł. święty iego rozum/ którym rodzice ofżukał *SkarŻyw* 136.

»rozumem władający« (1): niemowiłem do krzemieniow/ áni do dębów [...] álem do ludzi mówił. A pod tym przezwifkiem nierozumiałem obrzymow/ áni żadnych dżiwow ludziam podobnych: ále zwierzétá ludzkością ozdobione/ rozume^m władájące [rationis capacia] *ModrzBaz* 142v.

»rozum wysoki« (1): Ale Pan Bog człowieká/ nie k temu obroćil/ Zeby wftytko fwe cyálo/ iákoby woł tuczyl: Ale mu dał tákí smyfl/ y rozum wyfoki/ Ze teź może rozeznáć/ gwyazdeczne przełkoki. *HistHel* ktv.

[»zwirshny rozum«: zwirshny rozvm, zamknyony anagoge d(icitu)r excellens vel superior intellectus, ut de Deo de angelis et homini (!) *ReuchlinBartBydg* b8.]

Szeregi: »rozum a baczenie (a. bacność); z rozumem baczenie« [szyk 2:1] (2:1): *RejWiz* 29; Columbis inest quidam gloriae intellectus, Gołębie máyá w fobie nieyáki rozum á bacność gdy ye chwala/ rozumieyá gdy ye chwala. *Mącz* 431c; *PudlDydo* B4. [Ponadto w połączeniu szeregowym 1 r.]

»rozum i cnota« (1): Dał mu [Bóg człowiekowi] dużę rozumną z Máyełtatu fwego/ Aby mu wfpárl onego przyrodzenia mdłego. [...] Która iż iest od niego thák dziwnie fprawiona/ A rozumem y cnotą hoynie obdárzona *RejWiz* 129. [Ponadto w połączeniu szeregowym 1 r.]

»rozum, (i) mowa« (2): Niechćiał nas Bóg położyć równo zbeftyámi/ Dał nam rozum/ dał mowę/ á nikomu z námi. *KochPieś* 51; Rzeki tą puścić ftrona/ drugie owá; Człeká ozdobić/ rozumem y mowá: Dáć żywot czuły zwierzęciu niememu/ Smyfl iákikolwiek/ y władzá káždemu; Twych to rák władza/ twoie włáfne [!] Boże To fprawy *GrabowSet* V4v.

»rozum i nauka« (1): Opátrzę cię rozumem/ y náukę damci ná tey drodze/ którą fie vdałz/ y vmocnię nąd tobą oczy moie. *LatHar* 161.

»i rozum i poćciwość« (1): A wfzákoy y w zwirzétach ten frogi przypadek [tj. gniew] ielzce wđi vmiárkowánłzy iest niżli w tym fláchetnym zwierzęciu czo ye człowiekiem zował/ chocia y iest y rozumem y poćciwością ozdobion *RejZwierc* 75.

»smyśl a (i) rozum« (2): Zwierzéthá nye czuyąc nic zmyfla á rozumu do fiebye/ dzieci fwe zábawiáyá nye około fkubánya fierchla/ ábo pyerza/ ále ćwiczą ye ábo ná byeg/ ábo ná latánie/ ábo fkakánye *GliczKsiąż* F3; *HistHel* ktv. [Ponadto w połączeniu szeregowym 1 r., w przeciwstawieniu 1 r.]

»rozum i wola« (1): poniewáz wftytcy [ludzie] ná wyobrażenie Boże ftworzeni fą/ wftytcy od niemych zwierzét rozumem y wola [ratione et voluntate] fą rozni. *ModrzBaz* 89.

»rozum i wolność« (1): Abowiem gdy był Pan ftworzył pirwłze^o człowieká [...]: Dał mu rozum y dał mu wolność w fprawach iego/ iedno iż chćiał áby on był ząwždy rozumiał o zwirzchności Boftwá ieo^o *RejPos* 49.

»rozum, zdrowie« (1): A ktoby thy dáry á ty vpominki wylćzyć mogł co ich ty małz od Páná fwego. Dałci rozum/ zdrowie/ dałci członki fláchetne przed inemi zwierzety *RejPos* 74v.

Wyrażenia przymkowe: »bez rozumu« (1):

~ *W porównaniu* (1): Pifze ieden Mních Ormiánin Haythonus onich [o Tatarach]/ iż było ich pierweł miełzkanie zá gorą wielką Belgian ná wfchod flońcá/ żywiąc bes rozumu iáko zwierzétá/ bez wiary/ bez fprawy y bez pífmá *BielKron* 438v. ~

»podług rozumu« (1): bo niemoże być wiefzfa Philozophia/ iáko ludzie zwierzeczych obyczáiw/ [...] przywieść ku życiu podług rozumu *GórnDworz* Kk5v.

W przen (5): Ale ci ludzie/ ktorzy fie ni czym innym nie pětáią/ ni o czym innym nie myflá/ iedno zeby ciálu fwemu wczas wftytek vezynili/ [...] wfzákoy że fą w liczbie rozumnych zwierzát/ mušimy ie przedfię mieć zá ludzie/ chocia tyle fie ich telko rozum trzyma/ ábo oni rozumu/ co go trołżkę z wirzchu znáią *GórnDworz* Gg3v; Są teź niektorzy co dobrodziefyftwá áni baczą áni rozumieią/ y dziwno im to bywa iż im tego przyrodzenie nie dáło co infzym zwierzétom. [...] A tego nie baczy co iest iemu dano/ że y Orlá rozumem fwym záfieci/ y Párdufá záfłkoczy *RejZwierc* 99, 156v.

Fraza: »rozum zakwitnął« (1): *RejZwierc* 18 cf *W porównaniu jako comparatum*.

[Cf 1.β. *RejWiz* 171; δ. *KochPij* Cv.]

β. *Intelekt jako jedna z autonomicznych władz funkcjonujących w człowieku (często w opozycji do ciała)* (146): Naprędzfa z bytnoći iest rozum bo wfzędzy zbiega. *BielŻyw* 3; *RejJóz* F6v; Ale gdzycy fie záf vpor záplecie w rozumie/ Wielki gwałt przyrodzeniu ząwždy czynić vmie. *RejWiz* 8v; Włzák iáwnie w káżdym widałz kiedy lełb záfieci/ Ielli lepiey niż dzikie zwierzć nie fzáfieie. Wnet tám rozum on wdzyęcny iuż fwoy vrząd ftráci/ Iuż fie tám fzalona myfl ze wftytkim złym zbráci. *RejWiz* 30; A gdyć ogyeń [tj. gniew] ábo chłód do wzroku przypádnie/ [...] Oczy widałz poftáwę nadobną łágodną/ Krew záfieć zápalona mnima być niezgodną. A ták rozum z náturą ząwždy woynę wiedzycy *RejWiz* 118v; Ale iż infze zwierzć nie ma tego żadne/ Czýmby miáło ochełznáć przyrodzenie zradne. Ale nam dał Pan rozum krygowe wedzidło/ By ciáło nie buiálo/ iáko infze byđło. *RejWiz* 171, 8v, 39, 42, 137v [2 r.], 171; Bo gdzycy weźmie rozum moc/ á pocźnie mędrowáć/ Temu iuż káždy afekt/ muší wfłępowáć. *RejZwierc* 50v, 45v, 50v; *SienLek* 1v; Abowiem chocia niepowlćięglwi grzełzá wáhájąc fie/ [...] y chocia fie im złe złem/ á dobre dobrem widałz/ przedfię iednákn niemáią oni o tym gruntowney/ á dołkonáley wiadomości/ áni tego thák znáią/ iákoby znáć mieli: Ale mnimánie tho iákies w nich iest wáfle/ zá którym pozwaláią tego chćiwóści/ áby ná rozumie przewiodá. *GórnDworz* Ff5; ták powiedam: że tá cnota ktora [...] walczy/ á podáie zwycięstwo rozumowi/ iest dáfeko dołkonálfza/ niż tá/ kthora s chćiwóścią á z affectem o płatne nie czyniác wygrawa *GórnDworz* Ff6;

Y ták/ gdzie miará ieft/ niethelko iż ogień ten/ żady człowieczych vtłumi/ ále iáko ow mądry pan który w záburzonym páńftwie fwym rzeczy bácznie wfpakaia/ buntowniki karze/ á rozumowi zwierzchność á władzą dawa: ták ta cnotá *GórnDworz* Ff6v; Ciało á dułzá fá dwie rzeczy/ á dułzá záfię/ dzieli fie ná dwie części/ iedná część ieft/ kthora ma w łobie rozum/ á druga/ kthora ma w łobie chcenie: [...] pirwej tá część dułze podleifza/ w ktorey fie chcenie zámyka/ w nas náftawa/ toż dopiero tá część/ kthora ma w łobie rozum/ ná iáfniá w nas wynidzie. *GórnDworz* Hh4, Ff4, Ff5 [2 r.], Ff6, Ll2v, Mm2; *HistRzym* 73; Iedno fie też trzebá fámemu pánu o tho przyczynić/ áby temu fláchetnemu rozumowi tego płochego żrzebá [fj. *naturę ludzką*] obiezdzić dopomogł *RejZwierc* 155, 214v; Przetoz y takowego złego wzrużenia ferdecznego/ czelnieyfi Pánowie powściągáć máia/ á rozumem ie iákoby w koło kręcić/ y rozruchow wyftrzegáć się pilnie máia *ModrzBaz* 27, 8, 30; gdzie grzechu nie bylo/ á ciało fię z rozumem zgadzáło/ ták też y wftydu być nie mogł [!]. *SkarŻyw* 260, 261; W Tym twárdym wieku/ rozum wftepuie Gniewom *GrabowSet* F2, N2; *WujNT* 546; Naprzod wiemy iż gniew ieft w nas/ iáko inne namiętności bydlęce z beftyámi fpolne/ iáko flugá y niewolnik v rozumu: ieft iáko chárt ná fmyczy v myśliwá: [...] Pożyteczny ieft y potrzebny gdy nie rzádzi pánem/ to ieft rozumem: ále flucha iáko flugá *SkarKaz* 313b; Day mi ná gniew wielkie rozumu męftwo/ ábych zbroynego tego żołnierzá vkrocić y trzymáć wmiáł *SkarKaz* 316b, 313b marg, 314a [2 r.].

rozum czyj [w tym: *pron poss* (3), *G pron* (2), *ai* (2)] (7): vka-zował fie [Jezus] nitz nieumietz między ludzmij/ będatz mądroftz wieczná boga oytza/ bo lepfly ieft mąż pokorny nad męża motzného/ a kto fám łobie ieft/ fwému rozumowi panuie/ motznieyfly ieft niż który miafta podbijá. *OpecŻyw* 35; *GórnDworz* Ff4v, Mmv; Inłzá mi rzecz moy rozum/ á inłzá gniew rádzi *ModrzBaz* 7. Cf »rozumowi się sprzeciwić«, »rozum człowieczy«.

W połączeniu z określeniem funkcji (tytułu), którą „sprawuje” rozum [w tym: *krol* (8), *wodz* (6), *mistrz* (2), *pan* (2), *hetman*, *podskarbi*, *prymas*, *wojt*; w tym: *wodz i mistrz* (1)] (21): *RejWiz* 112v; *GórnDworz* Mmv; (marg) Co ftylżył flufznego to pámięta. (–) ále donoś wfzytko do onego wfzech fmyflów woytá á do woytowej/ to ieft do rozumu á do pámięci *RejZwierc* 15v; Niech fie nie chlubi nikt bogáctwem/ bo tho wfzytko plewy/ kto tego niepomiernie wżywa/ á iż v tego nie będzie cnotá lzáfarká á rozum podkárbbim *RejZwierc* 145; Weźmifz łobie do rády ony co naprzednieifze pány/ to ieft fpráwiedliwość/ pomierność [...]. A odwiernym miey flawę/ á primás niech będzie nád wfzyftkiami rozum/ á boiażń Boża Káncle-rzem *RejZwierc* 146v, 19 marg, 68 [2 r.], 81v [2 r.], 102, 153 (15); Bo dla te^{so} rozum z láłki Bożey ieft ludziom dan/ áby był wodzem y miftrzem życia ludzkiego *ModrzBaz* 70; Kazaleś theż by rozum był nád wfzytkim Pánem/ przećię ia widzę zem ieft od ciała zwiázá-nym. *ArtKanc* P15v; *KolakSzczęśl* C4; Wiele rzeczy w feru fwym rozmyślam: á myśląc Boleię, y fámego siebie trapię, fużę, Mor-duię. Miftrz rozum mię obráca: y ztáżde Pochodzi to. *CiekPotr* 16. Cf też *W porównaniach*.

W połączeniach szeregowych (4): Bo widzifz przez iákie fie mieyfcá przebijálfz/ widzifz przez iákie morze płynieflz/ widzifz iáko iefth ná nim wiele dziwnych á frogich rozboynikow po tych goś-ćincoch rozládzonych/ że do onego wdzięcznego porthu gdzie cnotá/ rozum/ á boiażń Boża wyládlá/ trudno fie bárzo przed nimi przebić mafz. *RejZwierc* [121]v, 126v; *KochDz* 105; Nic wczynio-nego z požádlivości [...] gdy duch/ rozum y wola ludzka nie ze-zwala/ nie może człowieká winnym przed Bogiem wczynić. *Wuj-NT* 547.

W przeciwstawieniach: »rozum ... ciało (2), przyrodzenie (2), smysł« (5): *RejWiz* 119v; Co fie ciału podoba/ rozumowi fzkodzi. *BielKronCies* Mmmm3; To iuz tám nie rozum rzádzi ále fmyfl nie-báczny. *RejZwierc* 80v, 18v, 180.

W porównaniach (7): Ale widałz v ieźdcow gdy koń twárdey gęby/ Mocno mu więc żelázy zálamuiá zęby. Tákież rozum ná byf-troś miałby mieć wędzidło/ A nie dáć iey fwey woley iáko ine

bydło. *RejWiz* 29v; y tho ná mię dziwna/ Iz tho iedná nátura [zmys-łów] od druguey przeciwna. Ale dziwnieyflzy rozum iż tho [zmysly] vmie rzádzić/ A iáko Woyt ty krzywdy między nimi fładzić. *RejWiz* 119; Bo tak wiedz/ ifz w człowieku fá mocarki dziwne/ Nie tilko łobie rozne/ ale i przeciwnie. [...] Boiażń mđla/ zálofc fmutna radofc niepokrta. Nad ktorimi ieft rozum/ iáko Hetman/ ktori Ma ftrzedz/ aby znich żadna niemogła wziáć gori. *KochSat* B4v; Owa iáko po-wiedam rozum człowieczy ma thyle mocy/ iż chocia on w kof-ciach/ w żyłach/ w członkach nie fiedzi/ przedfię kiedy fie ocknie/ iáko ow ieździeć [!] kthory dobremu koniewi wodzą potrzáfnie/ wfzytko ciało człowiecze wzrużyć fie/ y w fpráwie fwey ftanáć muśi *GórnDworz* Ff5v, Gg3; ták iáko o onym Adámie czytamy/ iż wpuścił weń Pan ducha żywiácego/ [...] áby áni tym biegom nie-bielkiem/ áni temu záwiklánemu [...] przyrodzeniu fwemu nie dáł fie rzádzić [...] ále iáko twárdym munftukiem onym fwiętym rozu-mem wfzytko w łobie hánował y ftánowił *RejZwierc* 4v; Iako przez Książę álbo wodzá bywa woytko záchowáne w zdrowiu/ ták rozum z wywęczeniem ieft wodzem żywotá y dułze. *KolakSzczęśl* C4.

Frazy: »rozum rozkazuje« [szyk *zmienny*] (3): Lecż pánowánie dwoiákie ieft/ iedno oftre [...] drugie pánowánie ieft łágodne/ gład-kie/ á znołne/ iáko kiedy dobrzy Krolowie poddánym fwym podług práwá rofkáziá: y thymże theż kftáthtem rofkáziue rozum chći-wości. *GórnDworz* Gg3; *RejZwierc* 142v, 144.

»rozum rzádzi (a. ma (a. umie) rzádzić); rozumowi dáć się rzá-dzić; rozumem się rzádzić; rzáżenie rozumu« = *ratio regere debet, ratione regi, imperium rationis* *Modrz* [szyk *zmienny*] (4;1;1;1): *RejWiz* 119, 121; *BibRadz* I 4a marg; *RejZwierc* 80v; A áczkolwiek to dobrze powiedziano/ że rozum popędliwie chćię ferdeczne rzá-dzić/ á pod moc fwoię podbijáć ma/ á wfzákże doznawamy tego/ iż prożno się rozum o to kuśi *ModrzBaz* 8, 27, 71v.

Zwroty: »przyrodzenie rozumem gwałcić; przyrodzeniu gwałt rozumem czynić« (2;2): Iáko przyrodzenie rozumem gwałcić. *Rej-Zwiere* 151 marg, b2, 151, Aaa4.

»rozumem hamowác, pohamowan(y) (a. zahamowan)« (1;3): A ták fmyflly náłze iefli nie będą rozumem pohánowány/ tedy-bychmy pewnie byli niewolniki v nich. *RejZwierc* 80v, 4v, 6, 76.

»podbić pod rozum, pod moc rozumowi; rozum pod moc swo-ję podbijáć ma« = *in potestate rationis subigere, ratio suo imperio subicere debet* *Modrz* [szyk *zmienny*] (2;1;1): *ModrzBaz* 6v, 8; *KochPs* 77; Tu męftwo pokazefz/ gdy fám^{so} siebie zwyciężywfzy/ gniew pod rozum podbijefz. *SkarKaz* 313b.

»podać, poddany rozumowi; poddany pod rozum« = *rationi subdere* *Modrz* [szyk *zmienny*] (2;2;1): W czym ma dobra opátrz-ność być/ áby ie [uczucia] powolne człowiek miał/ á owfzeyki/ iáko niewolniki poddał rozumowi. *SienLek* 2; *HistRzym* 73; *ModrzBaz* 6v; *WujNT* 524; *PowodPr* 61.

»rozumem (po)wściágać, miarkowác, powściágnion (a. za-wściágniony)« [szyk *zmienny*] (3;1;3): *RejJóz* F; Wfciágay gniewu rozumem/ choć fpráwiedliwego. *BielKom* C; *RejWiz* 171; gdyż wiefz iż nie tylko przyrodzenie twoie/ ále y namędrfzego czło-wieká/ ieft ták grzechem zgwałcone/ iż nigdy nie może wytrwáć/ iefliże nie będzie gwałtem á rozumem powfciágniono *RejPos* 306v, 322v; A ták widzác ták fprofny przypadek przyrodzenia náłzego/ nielza poćiwemu człowiekowi/ iedno gi rozwázáć/ á onym wfzech fpraw krolew powáżnym rozumem wfzytko w łobie miárkowác. *RejZwiere* 81v, 6.

»rozumu sluchać« (3): bo to/ czym wygrawa chćiwość ná ro-zumie/ nic inego nie ieft/ iedno głupftwo/ á niewiádomość: [...] Ale rozum ma tyle mocy/ iż fmyflly człowiecze záwždy go flucháć mułzá *GórnDworz* Ff5v; *RejZwierc* b4; *SkarKaz* 488a.

»rozumem (się) sprawowác« [szyk *zmienny*] (3): A czymże ia [duszę] fpráwowác/ wierz mi żeć nie plugiem/ Lecż fláchetnym rozumem á ćwiczeniem dlugim. *RejWiz* 78v, 138; A tu pátrz pilno/ iż káždy kto fie cnotá wfpaniá/ á flawá niefmiertelná á rozumem powáżnym onym wodzem wfzech cnot fpráwuie/ [...] dobry á po-żyteczny być może. *RejZwierc* 102.

»rozumowi się sprzeciwić, sprzeciwiający się, przeciwanie« [w tym: czyj (I)] [szyk zmienny] (2:1:1): yfz [grzech pierworodny] nyeyefth uczynek czlouyeczy [...] Nyeyefth też ono przeczyuyanye fmyflow rozumou/ Nyeyefth też [...] *PatKaz I 16v*; Zkąd [z grzechu pierworodnego] śmyerć/ choroby/ żądze nyrządne/ y namyętnoŃci rozumowi fye Ńprzećiwýyáçe/ [...] y nyedofátki moc nád nim [nad człowiekiem] wzyęli. *KromRozm III A7v*; *SkarŻyw 260, 261*.

Wyrażenia: »rozum człowieczy« = *ratio hominis* *Modrz (2): GórnDworz Ff5v*; Rozum człowieczy odrzućiwfzy one wotá/ ktre drugie członki powiedziáły/ chocia ich było wiele/ ná fámych oczu wotum pozwolił/ y zá nimi fkazał. *ModrzBaz 29v*.

»panowanie rozumu« (I): Sáma cnotá/ iáko nieiáki Duch Boży/ miárkowábáby złe żądze/ y wfzytkie Ńpráwy obracábáby do pánowábánia fátécznego rozumu [ad rectae rationis imperium]: pożądlivoŃci by ŃproŃne hánowábá *ModrzBaz 136v*.

»rozumowi, rozumu (G) poslušny; przywozić rozumowi pod poslušęŃstwo« [szyk 3:2] (3:1:1): *BibRadz I 1d marg*; tá cnota miernoŃć/ ma ten vrząd/ przywozić rozumowi pod poslušęŃstwo to/ co fie w áffekciech pocęćiwóŃci przećiwí. *GórnDworz Ff7*; ábowiem ciáło ná to fie rodzi/ żeby duŃze było poŃluŃne/ á chćiwóŃć tákież áby bylá poŃluŃna rozumu. *GórnDworz Gg3v, Ff5, Ff6v*.

»rozum prawy« [szyk 2:1] (3): Tákcęc y káżdá duŃzá człowieká káždego/ Gdyż nam pewnie przypádlá do ciála náŃzego/ Z iego BoŃkiey opyeki/ z iego dziwney Ńpráwy/ To iuz mozeŃ rozumieć ze z nią rozum práwy. *RejWiz 119, 121*; To BoŃkie wyobrázenie i podobieŃftwo wkázuie Páweł s. [...] temi dwímá Ńlowy [ŃwiętoŃć i ŃprawiedliwoŃć] zámykájąc wfzytkę doŃkonáloŃć náturey człowieczeniŃkiey/ to ieŃ ŃwiátloŃć prawdziwego wyrozumienia/ ktreoy wfzytki duŃzne zmysly y żądze Ńłużyły/ áby práwemu rozumowi poslušne były. *BibRadz I 1d marg*.

Szeregi: »rozum, (a) bojáźń Bozá« (2): Iáko nadobny płomieŃ gdy fie dymem duŃi/ Táć Ńi Ńzkodzá rycerze [tj. gniew, fałsz itp.] rozumu i duŃzy. A wierz mi gdy nędzną mył Ći wfzyfcy oŃkoczá/ Iuz rozum/ boiáźń Bozá/ k zyemi wnet potłoczá. *RejWiz 137v*; *RejZwierc 146v*. [Ponadto w połączeniach szeregowych 2 r.]

»cnota z rozumem; cnota a rozum; rozum z cnotą« [szyk 6:3] (4;3;2): (nagł) *Krifztow Krupki* [...] (–) TEgo kneći ćwiczyli/ więc dworfwo przypádló/ Y oboie poŃpołu/ w iedney głowie fiádló [...] Bo fie cnotá z rozumem/ też przyŃiedli ktemu *RejZwierc 79v*; Aby fie y Ńpráwy/ y poŃháwy/ y Ńlowká/ práwie Ńciágáły do onego celu á do onego znáku/ gdzie cnotie z rozumem goŃpodę zápiŃano/ boć rzádko gdy poŃpołu w iedney goŃpodzie nie Ńtoiá *RejZwierc 19*; Ale człowiek wmyŃlu wielkiego/ ktery Ńobie przypádkí ty Fortuny lekce wáży/ bo ty zá Cnotá á zá Rozumem fkákáć muŃzá/ [...] *RejZwierc 22, 6, 71, 116, 142v, 144, 155*. [Ponadto w połączeniach szeregowych 2 r.]

»rozum i dusza (a. duch); rozum z duszą; dusza z rozumem« [szyk 6:5] (7;2;2): Gdzież ŃluŃza wiedzieć iź trzy fá Ńily w człowiecze. Pierwfza ieŃth fiła przirodzenia/ wtora fiła żywota/ trzecia fiła duŃze y rozumu. *GlabGad Lv*; Iź záwždy więcęcy ciágnie káždego do złego. A rozum on zgwałcony y z niewolná duŃzá/ Iuz więc márnemu ciálu wiele Ńłużyć muŃzá. *RejWiz 133v, 119v, 120, 120v, 137v, 171*; y ciáło od złey żądzey wolne/ dwá miáło wielkie przywileie [w *Raju*]. pierwfzy iŃz na nim nic Ńzpetnego y niewŃtydliwego być niemogło: bo we wfzytkim duchowi y rozumowi powolne było/ [...] Drugi przywilej miáło ciáło/ iŃz zá tá powolnoŃciá/ ktorá duŃzy y rozumowi czyniło/ vmieráć nigdy niemogło *SkarŻyw 260, 261*; *SkarKaz 488a*.

»rozum a (o)baczenie« (2): *RejPos 322v*; Tákcęc też przyrodzenie Ńwowlone ieŃli nie będzie rozumem á roŃtropnym baczeniem vgláŃkano/ pewnie iź záwzdy płoche być muŃi/ á trudno czym inŃzym vkrocono być moze. *RejZwierc 73v*.

»rozum a powinnoŃć« (I): ábyŃ ie [przyrodzenie] wŃtáwicźnie miáł ná wodzy/ á nie dáł mu fie táw vnoŃić gdzie by ono chciáło/ iedno táw gdzie ty chceŃz/ á gdzie cie rozum/ á powinnoŃć twoiá poćiwa ŃluŃnie pociágáć muŃi. *RejZwierc 151*.

»rozum i prawo Boże« (I): Dobry gniew ále owzdány. gdzie o chwałę Bozá/ o cnotę/ o ŃprawiedliwoŃć idzie/ á rozum y práwo Boże każe: popuŃć go/ oŃtrog przylož. *SkarKaz 313b*.

»rozum i wola« (2): *SkarŻyw 261*; Iádam pierwfzy rodzićiel ludzki/ miá doŃkonáłą wolnoŃć/ gdy rozum y wola iego bylá Bogu zupełnie poddána: rozumowi záŃ y woli ciáło z áffektámi fwymi. *PowodPr 61*. [Ponadto w połączeniu szeregowym 1 r.]

»zmysly ani rozum« (I): Wiárá nie ma być zmyŃlom áni rozumowi poddána *WujNT 524*. [Ponadto w przeciwŃstawieniu 1 r.]

W przen (I): Tákcęc też ielli iáki fráfunk ná kogo przypádnie/ by przyrodzeniu Ńwey woley dopuŃcił/ iuŃby Ńobie nigdy żadnego ŃluŃznego poŃtánowienia ználeŃć nie mogł/ ále dáć przyrodzeniu policzek rozumem *RejZwierc 151v*.

γ. teol. (14):

αα. Jeden z darów Ducha Świątego (7):

W połączeniach szeregowych (2): Siedm dárow Duchá S. MądroŃć/ rozum/ rádá/ meŃtowo/ vmieiętnoŃć/ poboźnoŃć/ y boiáźń PáńŃka. *LatHar +++*; iź P. Bog mowi: (NápeŃniłem go Duchem Bozym/ mądroŃciá/ y rozumem/ y vmieiętnoŃciá do roboty.) *SkarKazSej 660b*.

Wyrażenie: »Duch rozumu« (5): yakofz byl napyŃŃal EŃayas [Is 11/2] [...] odpoczynye nad nyá duch Ńzwýyáty a rozumu duch rady a Ńtalofczy duch nauky *PatKaz III 111v*; *BielKom B3*; *BielKron 34v*; *KuczKat 70*; *LatHar 553*.

Szeregi: »mądroŃć i rozum« (2): A wfzákze celnieyŃze y wŃfnieyŃze Duchá S. Ńkutki Prorok wyliczá: Iáko/ Duchá mądroŃci y rozumu/ Duchá porády y mocy: [...] kthore zowiemy dármí Duchá Świątego *KuczKat 70*; *LatHar 553*. [Ponadto w połączeniach szeregowych 2 r.]

»rozum i nauka« (I): Potym rzekł pan Bog do MoizeŃzá: A tom wezwáł imieniem BeŃlehel Ńyná Hury/ Ńyná Hur z narodu Iudá/ y dálem mu duchá rozumu y náuki we wfzelkim dzyele ná domyŃć cokolwiek robić moze. *BielKron 34v*.

ββ. Jedna z części składowych (sił) duszy (7): grzech pyerurodny tak Ńyá wypyluye yfz yeŃ Ńtrádaney pyerurodney Ńprauyedlyuofczy ktorá Ńthworzenye náŃz bycz poŃluŃno myáło/ náŃze ŃmyŃly rozumouy rozum pamyáč uola duŃzy duŃŃá náŃza Ńamemu mylemu bogu *PatKaz I 5v*; (*marg*) Wykład tey pieŃni. (–) DuŃzę y duchá w tym pieniu BázyliuŃ Ń. zá iedno bierze. Moze Ńię przedŃię duŃzá do rozumu/ duch do woley Ńciágáć. *LatHar 67, 662*.

W połączeniach szeregowych (4): *PatKaz I 5v*; *SarnUzn E4v*; iź dziwno pan Bog/ w iednym źwierzęćiu/ to ieŃt człowiecze: wfzytki ty Ńwiáty zgromáđił [...]. A naypierwey poczáwŃy od głowy/ w ktreoy Duchowne Ńpráwy/ á iáko AnyelŃkie/ Rozum/ MyŃl/ Dumánie/ Pámieć/ Wola. *SienLek 28v*; DO tey Ńerdeczney y wŃętrźney modlitwy/ ktorá rozmyŃlániem názywamy/ trzy Ńię częŃci áłbo Ńily duŃze náŃzey Ńchodzá: Pámieć/ rozum/ y wola. Pámieć/ máterey y rzeczy do rozmyŃlánia y wvábánia ŃluŃzących dodáie. Rozum ná nich Ńię záábáwia *LatHar 662*.

δ. W opisach upojenia alkoholowego (22): Bo ielli wdźięczen tego/ y człowiekiem Ńię rad widzi: czemu rozum/ kórym od innych źwierząt ieŃt róźny/ dobrowolnie Ńwym piiáŃftwem tłumí? *KochPij Cv*.

rozum czyj [w tym: pron poss – „swoj” (2), ai (I)] (3): *Cf* »rozum utopić«, »rozum człowieczy«.

W połączeniu szeregowym (I): Abowiem gdzie opilltwo pánuie/ rozum/ zdrowa rádá/ roŃtropnoŃć/ mądroŃć wŃtępiuiá/ á ná ich miestu niebácznoŃć/ obłędliwoŃć/ głupŃtwo/ ŃzaleŃftwo/ záŃsiádáią. *WerGoŃc 203*.

W przeciwŃstawieniach: »rozum ... chmiel i jagoda, głupŃtwo a ŃzaleŃftwo, niebácznoŃć, trunek« (4): ále Ńtráćić zdrowie prze marne pijaŃftwo/ [...] toć to záprawdę nie rozum/ ále głupŃtwo á ŃzaleŃftwo wielkie. *WerGoŃc 226, 203*; Gdyż máło od martwego piiánicá rozny: [...] Táć ná tárgu iáko y przed Vrzędem błáđzi: Bo go chmiel y iágodá/ á nie rozum/ rządzí. *KlonWor 69, 68*.

Fraza: »[kogo] rozum rządzi« (2): Nie ofzkuky bliźniego/ choćby náder głupi. Głupi wiedzieć nie może/ dziecię y piány: Zamętkiem przemożony/ fmutny/ rozgniewány. Bo tych áfekt y trunek/ á nie rozum rządzi *KlonWor* 68, 69.

Zwroty: »od rozumu odpoić« = *spić do nieprzytomności* (2): Pukárzewki prošíł ná wíečerzą Skotniczkiego/ y był mu ták rad/ że go y od rozumu odpoil *GórnDworz* S6v [idem] *WerGośc* 247.

»rozum przepić« (1): Ow też cháłupę przedał y miłą oyczynę: Záraz y rozum przepil/ y przegrał iściznę. *KlonWor* 68.

peryfr: »stracić od rozumu i kłotki i klucze« (1): Wlżák iáwnie w káždym widařz kiedy leb záleie/ Ieřli lepicy niřz dzikie řwirzę nie řzáleie. [...] Leie/ wrzeřczy/ kołáce/ á řklenice tłuće/ Bo řtrácił od rozumu y kłotki y klucze. *RejWiz* 30v.

»rozum utopić, zalać [w tym: czyj (2)] = *submergere rationem* *Modrz* [szyk zmienny] (3:1): A toř wálzá byeřiáda á toř krotochwilá/ Iedno tákíey řżywa ogolony wiá. Coby rad kiedyby mořł dobrowolnie řzálař/ Tákžeć y ow co wolno rozum řoby zálař. *RejWiz* 66v; *ModrzBaz* 52; Ták y káždý řzłowiek opiřly/ [...] w winie/ álbo w gorzáłce rozum řwoy wřzytek wtopić/ y řam wtonáć/ á gárdłem przyřpláćić muří *WerGośc* 228, 213.

Wyrażenie: »rozum řzłowieczy« (1): *KlonWor* 69 cf *W przen Wyrażenie*.

Wyrażenia przyimkowe: »bez rozumu« (5):

~ *Zwrot:* »bez rozumu chodźić, być« (3:1): Bo pátrřz kiedy pijány bez rozumu chodźi/ Ani řam wřwie by bydlę kiedy nacz řgodźi. *RejWiz* 137v, 137v *marg*, Dd; Gdy řię tedy wřzyřcy řpili/ á práwřie bez rozumu byli/ [...] *WerGośc* 231.

Szereg: »szalony i bez rozumu« (1): řádných zchadzek nie mořą odprawić [Niemcy] řęby ieden drugiego ářz do wpařci niemial dolać abo wpoić. [...] A gdy ná poły řzálony/ y owřzem prawie bez rozumu/ bęđdzie iuřz do řpánia połořony/ tedy [...] wielkie řmiechy/ y chechotánia bęđą z tego řzynić. *PowodPr* 73. ~

»przećiw rozumowi« (1):

~ *W połąćzeniu řzeregowym* (1): (*marg*) Opilřtwo iáko ná wřze^m ieřł řzkodliwie. (–) Bo napřzod ieřł przećiw Bogu [...]. Ieřł przećiw przyřzodzeniu [...]. Ieřł przećiw rozumowi: ktery opilřtwo řpuię/ á řzłowieká iáko niemotę řzyni. *PowodPr* 71. ~

W przen (2): (*marg*) Pijánicze czo máiá w řyřku. (–) [...] Řzkomoby chciář mądrym być/ áno řie leb ieřzy. A rozum ieřřze bárzyey wřzędy řie nápieryřł/ A práwřie ná wřzyřtko źle mářnie řie rozřřzyřł. *RejWiz* 175.

Wyrażenie: »płomyk rozumu« (1): Prawdá iřz w ćiemnym dymie nie wřđiřł y řłońá: Ářz mřłá y řzarny obłok podeřdydzie do końáć? Ták też piiané dymy/ płomyk przyřzodzony Rozumu řzłowieźzego bárzo ořłábiony Záćmiáiá *KlonWor* 69.

Iron. (1): (*nagř*) Ná Piwnice. (–) [...] Tu řie wnet odmieni głowá/ Krok pořtáwá wřzok y mowá. W tym gmáchu rozum řřzyřtuiuřł/ Ná wyřwrot go wnyrciuá. *RejZwierc* [238].

[Cf 1.ř. *RejWiz* 30.]

a. *O Boskim rozumie: o nieskońćzonej potędze* (33): (*marg*) Kto nyebo toćzy. (–) A iřz to niebo nie ma ktoby im obráćal/ To tu zářię rozumu bęđzyeřł znowu máćal. *RejWiz* 148v; *KochPs* 11, 12; Řzáđř mnie głuřpřzego/ rozumem wćřzřony/ Niewiádomego wiedz wřzdu ćwřćzony *GrabowSet* X3v.

rozum czyj [w tym: *pron poss* (9) – „swoj” (7), *G sb* (4), *ai poss* (2)] (15): Słuchárye iřz mu też tu [Luc 10/25-29] Pan nie odpowřdiezyć nie raczyřł/ ále go odeřłal do onego wřmienia iego o rozumie řwoim *RejPos* 209v, 320v; *BudBib Ier* 10/12; *CzechRozm* 5; Twym rozumem ták miernie řziemiá wřłádoná/ Ze ná wřieki nie bęđdzie nigdy poruřřoná. *KochPs* 155, 203; Przede wřzyřtkim Bog był řam/ on řam řobie řwiátem y mieřřcem y wřzyřtkim. A řam/ iřz oproćř niego zewnářřz nic nie był. Wřzákže y ták nie był řam/ ábowiem miał z řobář/ ktery w řobie miał (*rationem*) rozum řwoy. *CzechEp* 254; Wřiećney porády Boře nápeřniony/ Ty řam řwoy řzáđřilř rozum nieřćięgniony *KmitaPsal* A2. Cf *Zwroty:* »rozum Boski«.

W połąćzeniach řzeregowych (3): *RejPos* 320v; Ktery wćzynil řziemię řiřá řwář/ ktery řłánowi řwiář mądrořciá řwář/ á rozumem řwym řořćięgnářł niebiořá. *BudBib Ier* 10/12 [przekład tego řamego tekřtu] *CzechRozm* 5.

Zwroty: »karać [kogo czyim] rozumem« = *upominać* (1): Odchowaleř go twoiá řpráwřdieřliwořciář/ y wřćwřćzyeřł w řakonie twoim/ y karaleř go twym rozumem [corrupti eum tuo intellectu]; y wmorzyřł go iáko řwe řtworzenie *Leop* 4. *Esdř* 8/12.

»rozumem řzáđřić, řprawować, kierować« [w tym: řzáđřić i (a) řprawować (2); *czyj* (1)] (2:2:1): á wielkim rozumem ktereago wřzyřwleřł w řpráwách řwoych řzáđřil á řpráwował ie [lud]. *RejPs* 117v; *CzechEp* 239; *GrabowSet* Iv.

Wyrażenia: »rozum Boski (a. Boży)« [szyk 3:2] (5): A ty wřřzechmořący Pánie/ kteryř w ten řzás raczyřł okázáć Bořki á nie dzieřcińřki rozum męđrocom onym řwiářhá tego/ ráćř miłoiřćiwie obářńić [...] rozumy nářze *RejPos* 40v; A ieřli we wřzyřřłkich řzeczách Bořkiego rozumu poiáć niemořemy/ tedy [...] *KuczřKat* 400; *SkarřŻyw* 15; *CzechEp* 177; *SkarřKaz* 277b.

»głębokořć rozumu« (1): O řdziwná głębořciá mądrořci/ rozumow/ á řpraw Páná tego *RejPos* 320v.

»wiećny rozum« (1): PAnie/ co wiećnym rozumem kieruieřł/ Niebo y řziemię: řzálřm rořkázuięřł/ Iřć záwřdy *GrabowSet* Iv.

»wielki rozum« (2): *RejPs* 117v; iřz poczętek wřzyřtkiego Bog ktery wřzyřtko řtworzyřł/ muřiał mieć wielki rozum y mądrořć. *SkarřKaz* 486b.

Szeregi: »rozum i (a) mądrořć« [szyk 3:1] (4): Iřz pan Kryřtus był w pořtáći bořey/ to yeřł/ podobny Bogu rozumem á mądrořcyá *KromRozm II* r2; *CzechEp* 239; *SkarřKaz* 277b, 486b.

»rozum, moc« (2): *CzechRozm* 227v; Kto miał rozumu/ kto ták wiele mocy? Ze řwiář pořtáwřł křóm řádnęy pomocy? *KochFrag* 15.

»rozum i opatrnořć« (1): A ták pokłóř řię rozumowi y opářřnořci Bořkiew/ ktora [...] ćiebie řpráwuię *SkarřŻyw* 15.

a. *teol. Bóg lub aniołowie (jako czysty intelekt)* (1): Ponyewář rozum řzłowieczy w ćyele wřboiony [...] y náđ to [...] piřworořnym grzechem záćmyony/ řęmpy yeřł/ nyemoře řam z řyebye/ yáko bog álbo ányeli (kterzy nie inego nye řář/ yedno řřczyeř/ řláchetne/ yářne/ á dořkonále **rozumy**) řádnęy řzeczy řřłnořci [...] poyáć *KromRozm III* B6v.

ř. *W řłumaczeniu i interpretacji greckiego λογος – ‘słowo’, odnoszącego się do Boga* [cf *Ioann* 1] (7): y iáko řzecz wřđziáná w řudźi głuřpie chęc wřmowić/ iřz ten tam řyn BOży ktereago Logiem zowie wedłřug tego iáko ieřł Logiem/ nawłářniey rozum řnáćzyřł/ ábo řłowo wřmyřłem poięte/ choćiářby nie był wřymowione. *CzechEp* 177; Abowiem Bog ieřł rozumny: á rozum w nim piřwřzy: á ták od niego wřzyřtko. Ktery rozum/ zmyřł iego ieřł/ ktery Grekowie řogoy zowiá *CzechEp* 254, 186, 240, 276, 277.

b. *Dořzatořć, dorosořć* (33): *GliczKřiqř* M5v; Potrzeba tedy ieřł ábyřmy řie chnet od niemowłęřtwa ná to wřdali/ y o rozum yřebyřmy řie wřřelakim wřřilowaním řtarali. *KwiatKřiqř* E2; iedno ia tu řřtárego rozumem/ nie tego ktery iuřz řobář nie wřładař/ [...] ále tákiego/ v kthorego rozum przyřředł ku řwey řzupelney řiřle/ á řżywořci *GórnDworz* L12v, Hh4; Bo po řezřćiu rořđzićów nářzyřł/ máiáć ón nietyřłko látyř/ ále y rozumem przed inřřá bráćiář/ wřzyřřłki řrudnořci nářźe řpóřłné/ křóre wřię po řzárłym oycu ná dzieći pořpóřlicie przyřpadaiář/ wřziář był ná řwoię piećzą *KochFrag* 48.

rozum czyj (1): *SkarřKaz* (4v cf »dorosořly rozum«.

Zwroty: »rozum mieć« = *być dořzářłym* [szyk zmienny] (4): bacř iáko wielkié mocy ieřł wřarař/ korař oto nie řelko řobieř/ ale iř drugiemu pożyřeczná ieřł. Dowod tego w řziářłkach okřeřřzonych ieřł/ křóre niemáiářřz rozumu/ bierá řlářkę bořą przez wřare křmotrowłką oytřzow křzeřřnych. *OpećřŻyw* 43v; *BielKron* 214; *BiałKat* 186; *SkarřKaz* 576a.

praw. »mieć rozum« = *być dořtatećnie dořzářłym, by mieć dořłnořć prawną* (1): řáđowni máiář tego dořzřzeć kto przed niemi wřzynawa ábo zářpuięřł/ ieřli iuřze ma lářá álbo rozum *UřřPraw* C2.

»k(u) rozumowi(-u), do rozumu przyść (*a. przychodzić*); rozum dojsć, przysć; rozum przychodzi, przystąpić = *osiągnąć (osiągać) dojrzałość; ad rationem pervenire Cn [szyk zmienny] (6:1;2:1;1:1): PatKaz III 112; RejKupSekl a3v; ktory [heretyk Donat] vczył/ iż dzyatki małe nyc máyą być krzczony: A ktore fą okrczony/ z nowu krzczony być máyą/ kyedy ku rozumowi przyyda. KromRozm III E3; ktore [dzieci] hnet vrodziwfy fie/ y záchcieć tego czo im lubo/ y gniewać fie gdy im co przykro vmieią: á rozum potym nie rychło tám przyftapi. GórnDworz Hh4, Kk7; RejZwierc 8; WujJud 264v; KarnNap B3v; SkarŻyw 269, 507; CzechEp 85; SkarKaz)(4.*

Wyrażenia: »dorosły rozum« (1): ktora [Anna Jagiellonka] tu ná chrzeft iego [królewicza Władysława] przyechawfy/ poćiechę wielką odnioflá. á Boże áby wiefzłá/ gdy ná dorofły rozum iego pátrzyć/ y vpominaniem y wzorem poftępkow fwoich/ przyuczác go będzie. SkarKaz)(4v.

»doskonały rozum« (2): Ktory [św. Paweł] vćzi Dizatkam [1] młodim napzod dawać miekke a flotkie pokarmy to yeft znofná aprofta naukę wedluk proftego rozumu Ludkies⁸⁰/ [...] až przidá ku dofkonalnému rozumowi RejKupSekl a3v; BielKron 463.

»niedoszły, nieustały [= *niedożrzały*] rozum« [szyk 3:1] (3:1): Bo dzyecyć ácz fámó dla nyedofzłego rozumu yeftće ná błędye á nycnocyie fie nie zna/ przedfię łatwyie fie z oycá y z mátki przez zły fpofob zarázi GliczKsiąż D7, 15v, 17v; RybGęśli Cv.

»rozum sluszny« = *dojrzałość*: Ten przerzczony opiekun bandzie powinowat dochowác [do] [interpolacja wydawcy może zbędna] rozumu slusznego [w] sinowcak swych. KsięgiSądLąck 1559 nr 157.]

»rozumu wzięcie« = *osiągnięcie dojrzałości* (4): SeklKat X; Ia grzelzny człowiek/ fpowíadam fię Pánu Bogu [...] y tobie oycze duchowny/ moich wzyfłkich grzechow/ ktorychem fię dopuścił od pofłedney fpowiedzi (ábo od rozumu wzięcia) LatHar 136, 130 [2 r.].

Szereg: »rozum a umiejętność« (1): ábowiem zbytnie rzadko rozum/ á umiejętność przed láthy przychodzi GórnDworz Kk7.

Wyrażenie przyimkowe: »bez rozum« = *jak dziecko* (1): KTo napzod poczáł miłofć dziećięciem málowác Može mu fię záprawde káždy podziwować. Ten widział/ że to ludzie bez rozumu práwie/ A wielkie dobrá tráca przy téy głupiéy fpráwie. KochFr 81.

2. Rezultaty działania rozumu (41):

a. Rozumienie, rozumowanie; sensus Mącz, Vulg; deliberatio BartBydg; comprehensio Calep (27): RejWiz A3v; Iákub/ Piotr/ Ian/ y Iudás Apoftołowie/ fiedm litfow nápiłáli/ iáko krotkich thák y duchownych/ ácz zaráz y krotkie y długie: krotkie w flowiech/ ále długie w rozumiech [tj. *skomplikowane, złożone*] Leop *B4v; Mącz [454]c; day mi rozum [intelligere fac me] á żyć będe. BudBib Ps 118/144; áni fzáleię áni zártuię/ ále rozumem zwyciężony wierze: iř Chryftus ieft práwy Bog. SkarŻyw 126, 126; NiemObr ktv; Calep 229a.

rozum czego (1): Gdziż czařu iednego Seneca y wiele innych od dworu Cefarłkiego k.S. Pawłowi chadzali, iednak wždy imo infze Seneca iemu w towarzilftwie był á to dla rozumu pířma bolkiey nauki ktore on w nim widział BielŻyw 142.

rozum czyj [w tym: *pron poss* (4), *G sb i pron* (2), *ai* (1)] (7): Mącz 382d; Iáko tež y Izáiař iefzće frożey o tym nápiřál: [...] Abowiem ftożowie iey [winnicy] fłepi [...]. A niewiedząc nic o rozumie fwoim [cf BibRadz Is 56/11: á pářterze nic nie rozumieią]/ káždy fie ná fwą drogę vchylił RejPos 60v, 16; KuczBKat 290. Cf *Zwrot:* »wedluk rozumu«.

Zwrot: »dać się unosić od rozumu [czyjego]« (1): A Prořimy was brácia [...] ábyřcie fię nie łatwie dáli vnořić od rozumu wáfzrego [ut non cito moveamini a vestro sensu; ábyřcie fie rychło nie dáli z pychác z wáfłego rozumienia Leop] WujNT 2.Thess 2/2.

Wyrażenie: »dobry rozum« (1): Naturalis, matura deliberatio, dobry rozvm BartBydg 96b.

Szeregi: »rozum a (abo) mni(e)manie« [szyk 1:1] (2): talia sunt vulgi sensa, Ták pořpóřftwo o tim dzierży/ áłbo ten yeft rozum á

mniemanie pořpóřftwá. Mącz 382d. Cf »wedluk swego mnimania abo rozumu«.

»myśl i rozum« (2): Tákże tež y on krzywo przyřięga/ ktory ná to przyřięga co rzeczą prawdziwą być rozumie/ chociaźby oná fáłfzywą byłá: chybá iżby wzyfłkę pilnořć y wzyfłko ftáránie vczył/ áby řię rzeczy dowiedzieć y wypytać dořtátecznie mořł. Bo ácz táká przyřięga/ z myřlá y z rozumem iego řię zgáda/ przedřie on temu Przykazániu winien zoftawa. KuczBKat 290. Cf »przeciwno myřli i rozumowi«.

»rozum a uwierzenie« (1): Rozumieyże temu/ iż to dziwna rzecz miałá być ku rozumowi á ku vwyrzeniu ludzkemu/ iżby człowiek ná fwiecie národzony/ iefzće w thák vnřonym ftanie/ miał być rozumian być Bogiem ábo odkupicielem RejPos 16.

Wyrażenia przyimkowe: »wedluk [czyjego] rozum« (2):

~ *Wyrażenie:* »wedluk mego nawyszszego rozumu« = *najlepiej jak rozumieám* (1): Rzeczy ty ktorefyie przy Sądzie dzieiá/ wiernie wedluk mego nawyřłzłego rozumu chcę nápiřác GroicPorz d4.

Szereg: »wedluk swego mnimania abo rozumu« (1): Ariftipus rzecz fwą s powyesć onego oycá ftofuye/ y wedle nyego onę czyni/ á nyc wedluk fwego mniamáya ábo rozumu. GliczKsiąż M4. ~

»przeciwno rozumowi« (1):

~ *Szereg:* »przeciwno myřli i rozumowi« (1): Bo gdy kłámftwo dla tego kłámftwem y nieprawdą ieft/ iż ie przeciwno myřli y rozumowi mowimy/ (ináczyie wiedzác y rozumiejąc) tedyć to iáwna rzecz ieft/ iż (kto co tákiego twierdzi) ten kłáma y krzywo przyřięga. KuczBKat 290. ~

»z rozumem« = *prawdopodobnie: w sposób zrozumiały* (1):

~ *Zwrot:* »prořić z rozumem« (1): [Kolumb] Płynác imo drugi wyřep/ ftánał mało/ wneth do niego wielkořć ludzi przybieřłá/ maiąc w ręku chleb ich obyczáiem pieczony z řioł/ banie ryby/ Kářtány wielkie/ nas prořili ná vcztę z rozumem. BielKron 442v. ~

a. Interpretacja [w tym: czyj (4) – zawsze *pron poss*] (7): iż fię w tym nie czuie [ks. Powodowski] że przedřie miałto iedne⁸⁰ dwu ftworzyćielu/ przeciw pířmu řwiętem^{mv} y řwym oycem y kořćiołwi/ tym rozumem řwym czyni. CzechEp 277.

W połczeniu szeregowym (1): Czemuż fie nie włękniecie tego/ gdyż tu oto fłyżycie/ iż ty rozumy wáfze/ ty wymyřły á omyłne wnalálki wáfze/ muřzą fie wám wřpák obroćić RejPos [290].

Zwrot: »wywodzić rozumem« (1): Przecź fie ták w dziwnych fpráwach narody mieřzáią A w rozlicznych roznořciach myřli záwiefzáią. Iż gdy co iedny mierzi podoba fie drugim/ [Pokratés] Wywodzil to rozumem y rozwdem długim. RejWiz [1]v.

Wyrażenie: »surowy, twardy rozum« (1:1): RejZwierc A2v; Abowiem obác/ nie mářci w niczym ták řurowych rozumów/ iedno ná tym haku wieczeryé Páńłkiéy BiałKat 293v.

Szeregi: »objawienie i rozum« (1): ná fámey gwiařdzie y wněřznym nářchnieniu/ przeřtawác tym Krolom Bog nie kazał: pořłał ie [...] do vczonych ktory im pířmo Prorockie vkazáli. Ná vpomnienie nářze: áby nikt ná řwym objáwieniu y rozumie nie przeřtawál SkarKaz 518b.

»wymyřł a rozum« (1): [Jezus pyta faryzeusy:] A co fie wám zda/ iefłiby kto wedle tych wymyřłow wáfzycz/ á wedle tych rozumow wáfzycz/ gdyřeřcie náučzeni w zakonie/ mořł vzdrowić chorego á nędznego człowieká w řobothę? RejPos 225v. [Ponadto w połczeniu szeregowym 1 r.]

»rozum i wywod (*a. rozwod*)« (2): RejWiz [1]v; A thák dopuřezám infzym báwić fie twárdemi rozumy/ y wywody rzeczy trudnych ku wyrozumieniu RejZwierc A2v.

** *W tłumaczeniu Biblii* (1): y zádziwuiał fię mieřkzáiący ná řziemi [...] widząc beřtyą ktora byłá/ á nie ieft. A tuć ieft rozum [hic est sensus] ktory ma mádrořć. WujNT Apoc 17/9.

b. Pomysł, rozwiázanie (14): Gdzie rozumu nie/ czař pomože. BierEz 12; Gdyby ty wždy rozumy czařem wychodżyły Nacź dobrořego/ lecz niewiem by nam nie řzkodżyły. RejZwierc 239v; GostCast 22.

Zwrot: »podać rozumu« = *prawdopodobnie: zaproponować* (1): Praefigurare verbis, Formam vestis, Podać komu słowy rozumu yąką ma fzałę ftanowić. *Mącz* 127c.

Wyrażenie: »nowe rozумы« (1): A drudzy zalię tak fie vnofzą w takie odzłczepieńftwá/ iákie fnađz nigdy nie bywały/ y teraz ich nigdziey ná żadnym fwiecie nie fłycháć/ iedno w náfzey miley Polłczte ty nowe rozумы powftáły. *RejZwierc* 259v.

α. *O boskim: zamysł [czyj] (1):*

Szereg: »i rozумы i tajemnice« (1): Gdyż on [Pan] ząwždy obiecował poháńbiáć ty mędroftki á wymyftly ludzkie. A profto wierzącym ząwždy obiecał obiańiáć y rozумы y tájemnice fwoie. *RejZwierc* 198.

β. *Sentencja, aforyzm [w tym: czyj (6) – zawsze G sb i pron] (7):* PRzypowieści (*marg*) wł. podobieńftwá/ álbo powieść. (–) Solomóná [...]. Dla náwyknienia mądrości y ćwiczenia/ dla wyrozumienia powieści (*marg*) wł. rozumu (–) [*ad intelligendum eloquia*] rozumnych. *BudBib Prov* 1/1.

Wyrażenia: »domyślny, zmysłny rozum« (2:1): Ktorego [Teofrafta] domyftlne rozумы ty fą. Tak nam ftufze dofwiadczone przyiácioly miłować, iako ie miłuiąc dofwiadczáć. [...] *BielŻyw* 107, 7, 17.

»dowcipny rozum« = *aforyzm* (2): Tego to Talefá dowcipne rozумы ty to fą iako pifze Laertius. Naftarfzy wfzech bytnofci ieft Bog, bo ieft nieftworzoni. Nalepfzi wfzech bytnofci ieft fwiat bo ieft Boże ftworzenie. *BielŻyw* 3, 15.

Szereg: »nauki i rozумы« (1): DYogenes [...] nazwan był Cynicu[s] iakoby pfall [tj. psi; w nawiązaniu do greckiego κυνικός] dla piefkich obyczaiow bo on y iego naftadowci [...] przeciw ludzkiemu fromu y obyczai[om] nauki y rozумы wydawał *BielŻyw* 69.

γ. *Inwencja literacka (1):*

Zestawienie: »źródło rozumu« = *Homer* (1): Fons ingeniorum, Homerus, Zródło rozumy y dowcipu Homerus. *Mącz* 133d.

Szereg: »rozum i dowcip« (1): *Mącz* 133d cf *Zestawienie*.

3. *Porozumienie, wzajemne zrozumienie (1):*

Szereg: »zgoda i rozum« (1): IAnus napierwey przyłzedzly od wfchodu Stońcá we Włofkich ziemiách pánował/ przyiáwfty kfobie w thowárzyftwo Sáturnulá krolá Kreteńkiego [...]. Ci dwa będąc w wielkiej zgodzie y rozumie/ zálózyli wiele miaft we Włofzech/ kthore w pokoju wielkim rządzili *BielKron* 275v.

Synonimy: 1., 2. *dowcip;* 1., 3. *porozumienie;* 1. *mysł, umysł.*

Cf NIEROZUM, ROZUMIENIE

PP, AN

ROZUMEK (42) sb m

o jasne; e *prawdopodobnie jasne* (tak w -ek).

sg N rozumek (5). ◇ G rozumku (1). ◇ D rozumkowi (2). ◇ [A rozumek.] ◇ I rozumki(e)m (4). ◇ pl N rozumki (7). ◇ G rozumk(o)w (3). ◇ D rozumk(o)m (2). ◇ A rozumki (5). ◇ I rozumki (9), rozumkami (3); -i *RejAp* (2), *RejZwierc* (2), *SkarKaz*, *GostCast*; -ami *GrzegRóżn*, *Prot*; -i: -ami *PapPan* (3:1). ◇ L rozumk(o)ch (1).

Sł stp notuje, Cn brak, Linde XVI (trzy z niżej notowanych przykładów) – XVII w.

Dem. od „rozum”, często z odcieniem ironicznym lub złośliwym (42):

1. *Od znac. ‘zdolność myślenia, rozumowania, rozsądek, inteligencja, zmysł moralny’; ratiuncula Mącz, Calep; sensiculus Mącz* (26): Co rozumku by náplwał/ ále go tu dofyć *RejZwierc* 71; *Mącz* 347c, 382d; Ale iż ty rozumki na dwoie fie dzieła/ [...] Tām iedno ná chytroftki wiechc wyftáwiono/ A ná wykřtne kftafty ten narod [Włochów] fpráwiono. Tām iedno co wykřtćie to iuz mądra głowá/ A opák wyftáwować pozłóifte fłowá. *RejZwierc* 240v, 251v *marg*, *Bbb2*; *WierKróc* B; *PapPan* Ff2.

rozumek czyj [w tym: pron poss – „swoj” (7), ai poss (3), G pron (1)] (11): *BibRadz* *4; *Prot* B3; *RejZwierc* 255; á lepiejby vczynił/ kiedyby poftuchawfy rády X.A. fzperować rozumkiem fwym przeftał/ poddawfy rozum fwoy w poftufzeńftwo wiary

prawdziwey pána Chriftułowej. NiemObr 143; *WujNT* 333; [*SkarŻyw* 851 (*Linde*); *SkarKaz* 136b (*Linde*)]. Cf *Zwroty*, »rozumek ludzki«.

[*W porównaniu:* bo co v onych [bałwochwalców] był Baał: to v Heretyká iego głowá y rozumek. *SkarŻyw* 851 (*Linde*).]

Frazy: »rozumek sprawuje« [*szyk zmienny*] (2): A to wlfzytko rozumki fprzećiwne fpráwuiá/ Iz káżdą nalepfzą rzecz opák wnicuią. *RejZwierc* 247, 251v.

[»toć to rozumek« = *to mądre:* Ták bowiem v was [tj. ewangelików] rzecz idźie/ Pan iednym páłcem wkázował ná Piotrá/ y mowił. Tyś Piotr/ á drugim zás ná fie y mowił/ Ná tey opoce zbuduię rć. [...] Więc iefliż iefzcze mowiác/ Ná tey Opoce rć. nie wkázował ná fie [...] iáko drudzy mowicie. Toć nie rozumiem gdzie páłcem wkázował/ oprócz iefliby ná głowę Piotrowę/ gdyłz wglowie *vigent actus mentis*, iáko kiedy mowiác/ Toć to rozumek vkazuiemy ná głowę [być może iron. z towarzyszeniem gestu pukania się w czoło]. *ŚmigłLup* C3.]

Zwroty: »rozumek svoj krocić« (1): które [filozofów pysniących się swoją mądrością] nam Pan Bóg dał ná przykłađ/ ábyfmy rozumki fwé byftré/ boiáźnią Bożą itěz poftufzeńftwem Kościoła iego króćili *OrzQuin* O4.

»rozumieć rozumkiem swym« (1): A wżákoż y tu możelz fie máłuczko vtwirdzić ná ty wymyfláczce co wodę łyfką mierzą/ á chcą rozumieć rozumki fwemi to nieogárnione Boftwo troiákie w ołobách/ á iedno w iftności *RejAp* 68v.

[»na svoj rozumek się sadzić«: á gdyby iefzcze byli weyźrzeli [*heretycy*] w Symbolum Niceńskie: (co lepiej ieft/ niżli fie ná fwoy rozumek fádzić) y drugi iefzcze Znáł [*Kościoła prawego*] bárzo iáfný/ w nimby náleźli byli. *HerbOdpow* T8v.]

»wystawować rozumki swoje« = *popisywać się umiejętnością rozumowania* (1): A Zápawdę/ [...] máło ich widáć/ áby s práwey चुची opátrowáli doległóści tey mátki fwiętey fwoiey Rzeczypofpolitey. Iedno áby s pożytkow fwych/ álbo z waśni iákich/ ábo z boiáźni ftřacenia máietności iakiey/ álbo s pochlebftwá. A drudzy też áby iedno wyftáwowali fłowá á rozumki fwoie. *RejZwierc* 188v.

Wyrażenia: »rozumek bystry« (1): *OrzQuin* O4 cf »rozumek svoj krocić«.

»cielesny rozumek« (1): y dziś czyni [*rozum cielesny*] że haeretykowie przá fie prawdy tego Sákřámentu [tj. *Eucharystii*]: iż fie to niepodobno y nieftufzno widzi ćiełefnemu ich rozumkowi. *WujNT* 333.

»rozumek ludzki« (3): *GrzegRóżn* Fv, I3v; więcey wierz nieomylnemu flowu Bożemu/ niżli świerzbiácemu á pierzchliwemu rozumkowi ludzkiemu. *LatHar* 381.

»mały rozumek« = *levis ratio, ratiuncula Calep* (3): Tyrocinium animi, Máły rozumek/ pierwftza mądroftká. *Mącz* 471c; Ano przodkowie náłzy co ftawy ftrzegáli/ Dla Rzeczypofpolitey y gárdlá dawáli. Będąc w mnieyfzych rozumkoch y w mnieyfzey możności/ Srodzy byli fáfłádom/ y ftrzegli wolności. *RejZwierc* 246v; *Calep* 895b.

[»rozumki okrągłe i płaskie [= *prawdopodobnie: wykřtne i bezwstydne*]: [o ministrach ewangelickich opisywanych przez jezuitę:] Gdzie ieden kwaśny drugi rydzy/ ten nurkiem/ ow zezem patrzył [...]. Wielka *varietas*. A což w głowie? toć tām rozumki okrągłe y płáskie. *ŚmigłLup* [B2]v.]

»rozumek stuczny [= *obłudny, fałszywy*]: (1): Znam was teraz/ o pánie/ z zwyczáymi piéknými/ Liży obrałki ćiché/ z rozumki [f] ftuczneými. Cnoty pełno w poftáwie/ po wierzchu wftýdliwéy/ Poýżrzy dáłey/ doś zdrády y obłudy żywey. *GostCast* 30.

»rozumek wykřtný« (1): Coż gdy nas Pan Bog fkaral iż ni ocz nie dbamy/ Iedno fwe włafne rzeczy ty ná pieczy mamy. A tego nie báczyemy iż giniemy márnie [...]. A to wlfzytko fpráwuiá rozumki wykřtne/ Práwie ná nas przywodzą wlfzytki czáły fmfęne. *RejZwierc* 251v.

Szeregi: [»głowa i rozumek«: *SkarŻyw* 851 (*Linde*) cf *W porównaniu*.]

»mnianie i rozumek« (1): gdyż żaden rzeczy Bołkich nigdy poiać nie może/ [...] ieliż się nie rozpręże z mnianiem y rozumkiem swem pierwlym/ á nie poda cále vmyflu swego pod jego rozkazanie święte *BibRadz* *4.

»rozumek a wymysl« (1): iáko chmy skoro poczęli mędrować á wyláthować nád oblóki z rozumki swemi/ á z dziwnymi wymyflly swemi/ tak nam wlyztko zámielzác raczył [Pan]/ że ku żadney počciwey á pothrzebney sřrawie/ práwie przyść nie możemy *RejZwierc* 255; [*Respons* K4].

[»rozumek i wywod«: By mi fto tyśięcy Kálwinow y Zwinglow/ y fto tyśięcy niepodobieñftwá y nieprzyftoñności zádawáli/ wiary tey ze mnie rozumkami swemi y wywody Philozophkami nie wystráfzå. *SkarKaz* 136b (*Linde*).]

W przen (3): Ale niech o tym mowia wázy káznodzieie/ Acz widzę że nie ieden z pocztu ich fzáleie. A málo też få mędrfzy co idå zá nimi/ Latáiac pod niebiosá rozumkami swemi. *Prot* B3; Iáko názy przodkowie chociaj próśi byli/ Niewiele mędrwáli á wiele czynili. Leć dziś gdy sie imiemy rozumki fzyrmowác/ Mogly sie nam poftronny báro podziwować. Bo nie będzie nic k rzeczy iedno piękne fłowká. *RejZwierc* 251v, 255; [Z Powfzechnego Kátholickiego á Krześciáñfkiego Kościólá/ my Ewángelicy nigdyfmy nie wyfzli [...]. Tylko opuśilifmy one wáże przydátki/ o ktorých Kościól Apoftolki niewiedział/ á wy ie [...] przymiać/ [...] dálekoście záfzli/ w lás pogáñfkich rozumkow/ á wymyflow od ftárożytnego Krześciáñfkiego Kościólá. *Respons* K4].

[*Przen: Metonimicznie: Człowiek: Kiedyż się też w tym obázczå názy przyiáciele Ewángelicy/ iż gdy tak wiele iest rożnych edycyi/ y káždy rozumek fwoiey Bibliå ma/ [...] trzebå żywego iákiego Práwidlá ná rozeznánie tego co iest od Duchá S. y co sfalfzowanego? ŚmigłLup* C2.]

2. *Od znac. 'rozumienie, rozumowanie' [w tym czyj (11): pron poss (9) – „swoj” (8), G pron (2)] (15):*

W poláczeniach szeregowych (2): przedfię co dáley tho w gorfze á w záwikláñfze sie sřrawy y wdawamy y belpiecznie ich wzywamy [...]. A to nam wlyztko rozumki náfze nowo wymyflne/ omylne poftawki/ pychá á fłowká przekęfowáne czynia. *RejZwierc* A3, 267v.

Zwrot: »swe rozumki pomylić« = stracić słuszne rozumowanie (1): A Snadz on Nektánabo ácz był możnym krolem/ Kiedyby dziś chciał ftanáć s tym to pánem fpołem/ Pewnieby swe rozumki przedyuchno pomylił/ Prętkoby go to mi wierz Mikołay [*Tarlo*] náchylil *PapPan* M2.

a. *Od znac. 'interpretacja': błędne mniemanie, fałsz, herezja* (6): Iednák ná fámej gwiazdźie y wñętrznym náchnieniu/ przeláwác tym [*trzem*] Krolom Bog nie kazał: poftá ie do Prorokow do kościólá swego w Ieruzáleń [...]. O by ná to pátrzyli dźiśieyfy świegotarze/ ktorzy nie idå do Ieruzáleń z fwoiemi rozumki [...]: ále piřmo fami lepiej rozumieć chca/ niżli kościól wlyztek powfzechny. *SkarKaz* 519a; [Zechceć mi tu mędrkowác Grzegorz: będzie figlował Gentilis: ludzie hárdzi á pyřzni/ nád wlyztek Kořciól/ nád wlyztkie Concilia y Doktory/ będą fwoie rozumki przekládáć *HerbOdpow* I5, R, Cc8v; (*nagł*) Na matkę Rzymškå. (-) [...]. Naprzyjmowála sobie mistrzów rozmaitych, Filozofów z Grecyjej, ludzi znakomitych. Ktorzy prawdę do gruntu rozumki zniszczyli *BogowieFałsz* 219].

Wyrażenia: »rozumek omylny« [szyk 1:1] (2): A tu sie niech záwlytda on biegun/ co biega po niebye y po ziemi z rozumki omylnymi swemi/ co o tych fświętich Ofobach/ álbo dziwniey rozumie/ álbo omylnym rozumem swym ludzi wvodzi *RejAp* 53v, BB6.

»wymyřlny rozumek« (2): *RejAp* 66; Nle dáye sie wvodzić tym nowotnym á wymyřlnym rozumkom/ ktorým podobno tego potrzebá/ áby imi fzyrmowáli/ áby ten Bog żadney iftñości nie miał/ bo powiedáia iż icy w piřmie nie mář. *RejZwierc* 9.

Wyrażenie przyimkowe: »według rozumkow« (1): Tákžec też iefli rozumieia że Bog słowo nie iest perfonå/ ktoraby nie byłå Bogiem/ ále że Kryftus był Bog v Bogá Oycá: Tedyć y według tych rozumkow fwych dwu Bogu máia *GrzegRóżn* B3.

b. *Od znac. 'pomysł' (6):* WERNERUS ON dowcipny y wielmi vczony/ Prožno s fwemi rozumki ma iezdźie w ty ftrony/ Choć on prawå porzådek był w Niemcech vftáwił/ Niewiem by fwym dowcipem tu w Ruři co sřrawil *PapPan* D4; Minucius on mądry á zacy pan w Rzymie/ Kiedyby s Swieykowfkiami tu zálieść miał ninie/ Iużby pewnie rozumki iego zá nic były *PapPan* H, E2v, N, N2v; [Práktiki kthore zdráda názwác możemy/ the by zá Mołkiewfkiego vftác y vfmierzyć sie mufláły [...]/ á zá tym by takie rozumki ktore [...] wlyztkiey Rzeczypofpolitey tákze też wolnościam náfzym wielce fzkodliwe były/ w wteczyby się obrocić mufláły. *Sentencja* C2].

Wyrażenie: »rozumek świata tego« (1): Gdyż sie záwffe ten Pan sřprećiwi wyniořnym myflam ludzkim/ á pofromacác záwffe obiecuie niepotrzebne wymyflly á rozumki fwiátá tego. *RejZwierc* 255.

Szereg: »wymysl a rozumek« (1): RejZwierc 255 cf Wyrażenie.

3. *n-pers (1):* Barbara de Pabianowo filia Rozumek uxor vero Martini Gregyell de Sadi feria tertia in Vigilia Simonis et Iude Anno Domini 1545 recognovit [...] *LibMal* 1545/107.

AN, PP

ROZUMIAN (284) *part praet pass impf*

rozumian (168), **rozumiany** (113), rozumian a. rozumiany (3). o jasne; w formach niezłożonych -án-; -án- (105), -an- (5); -an-KromRozm III; -án- : -an- *SarnStat* (31:4[1]); w formach złożonych -an- (93), -án- (6); -án- *GroicPorz*; -an- : -án- *BibRadz* (5:1), *RejPos* (2:1), *CzechRozm* (21:3), *CzechEp* (8:1).

sg m N (praed) rozumiań (41), rozumiany (4); -any *RejPos-Wiecz*², *ActReg*, *PowodPr*; -án : -any *CzechRozm* (2:1); ~ -án (40), -(a)n (1). \diamond G rozumian(e)go (1). \diamond D rozumian(e)mu (1). \diamond f N rozumiańa (11), rozumiańá (12), rozumiań(a) (3); ~ (attrib) -á (3); ~ (praed) -a (12), -á (8); -a *KromRozm* II (3), *BielKron*, *RejPos*, *WujJud*, *ModrzBaz*; -á *BibRadz*, *CzechEp* (2), *OrzJan*; -a : -á *CzechRozm* (1:2), *SarnStat* (4:2). \diamond n N rozumiańo [tylko z podmiotem rzeczownikowym] (114), rozumiańé (18); -é (1), -(e) (17); ~ (attrib) -é (1); ~ (praed) -o (114), -é (17); -é *ReszPrz* (5); -o : -é *KromRozm* I (2:1), *BibRadz* (2:1), *GrzegRóżn* (1:1), *CzechRozm* (29:3), *CzechEp* (6:4), *WujNT* (1:1), *SarnStat* (26:1). \diamond G rozumian(e)go (2). \diamond A rozumiańé (1). \diamond pl N m pers rozumiani (10), rozumieni (4) *BiałKat*, *SarnStat* (3). *subst m i f* rozumiané (21); -é (8), -(e) (13). n (praed) rozumiané (36), rozumiany (2) *WróřZolt*, *KromRozm* III; -é (12), -(e) (24). \diamond G rozumianych (3).

Składnia dopełnienia sprawy: rozumian od kogo (4).

Sł stp s.v. rozumieć, Cn brak, Linde XVI (jeden z niżej notowanych przykładów) – XVII w. s.v. rozumieć.

1. *O którym się coś myśli, sądzi; uznawany, uważany za kogoś, coś, jakiegoś* (81):

rozumian kto, co [= przedmiot sądu] (69):

~ Z orzekaniem o przedmiocie: kto – rozumian co (N) (2): abychmy [...] tak sie zachowali iakoby chmy byli v ciebie rozumiani powolne a nie wyftępne ftworzenie twoie *RejPs* 162v; *WerKaz* 281.

kto, co – rozumian(o) jaki(e) (14): thedy they [lege: te a. ty] wypisáne artyculy nikczemne y zadny moznofczy mayå bidz rozumiane *ConPiotr* 35; *Diar* 93; *UstPraw* E3v; Ktorzi práwie źli máia być rozumiani. *RejPos* 30 marg; *PapPan* A3v; *PapUp* Lv; akto-ryby się tego wazył zktoreykolwiek strony tedy ipso facto infamis ma byz rozumiany *ActReg* 47, 89; *RybGęřli* A2v; tákowi to czyniac få przezeczyć/ y nierówni dobrym ludźiom máia byđz rozumieni [*reputari JanStat* 621]. *SarnStat* 701 [*idem* 707], 13, 164, 322, 707.

kto, co – rozumian(o) jako kto, co (2): że nieináczey máia być rozumiani [habendos esse] kmećie/ gdy powinności fwey dofyc vczynia/ y czyřfz zápláca/ iedno iáko fášiedzi. *ModrzBaz* 47v; Zgodne á iednořtayne rozumienie wlyztkich narodow/ ma być rozumiane/ iáko iáki glos przyrodzony. *ReszPrz* 23.

kto, co – rozumian(o) za kogo, za co, za jakie(go) (23): *UstPraw* C3v; Wino á oliwá [...] pomiernie vzywane nápoly zá lékářftwo mogą być rozumiane *RejAp* 59; *RejPos* 299; *WujJudConf* 9; *CzechRozm* 81v; ten okrom tego/ żeby był zá krzywoprzyšięzczę rozumian [periurus iudicandus]/ niechby one⁸⁰ beneficium zbył *ModrzBaz* 138v, 3, 72v, 86v, 108v; *GórnRozm* 13 [2 r.], K3; którzy w którýkolewkiej ziemi oného Woiewódtwa będą mieli ošiadłość/ zá dobrá y došláteczná ma bydz rozumiana. *SarnStat* 72; A ielliby która z tych ťron [...] ťronę náhodžila nie vczřiwemi ťlowy [...]: tedy táki zá tego ma bydz rozumian, iákoby též ťadowému mieyfcu gwałt vczynil *SarnStat* 1285, 89, 104, 234, 759, 1076, 1100, 1158; *PowodPr* 73; [š. Auguťyn [...] nápiřal/ o jednym pogáninie [...] / iz gdy w chorobie zá vmárlego był rozumian/ grzešć go niechćieli *SkarŹyw* 1585 833 (*Linde s.v. rozumieć*).

kto, co – rozumian(o) kim, czym, jakim (16): *RejPs* 67; Gofćiem kto ma być rozumian. *GroicPorz* m2 [*idem*] nn3v; *UstPraw* Bv, B2, D, I4; *BibRadz* *Iob* 21 arg [2 r.]; *RejPos* 338v; *RejZwierc* 101; *ModrzBaz* 57v, 99v; *PaprUp* G3v; *GrabowSet* Yv; Bo im którzy więcey lozczá/ bywáią męžnieyřizmi y walecznieyřizmi rozumiani. *PowodPr* 73.

kto, co – rozumian(o) jak [zastępuje trešć sądu; w tym: zaimek przysłowny (9)] (11): *MurzNT* 18v; Sákráměnt ábo ťwiátošć/ ácz widomie ťprawowány bywa/ á wřákož duchownie á niewidomie ma być rozumiany. *RejPosWiecz*² 95v, 94v; *BialKat* 288v; *CzechRozm* 190; *PaprPan* P3v; Antychristowe z řydzow powštanie, iáko ma być rozumiane [!]. *CzechEp* 410 marg; *ReszPrz* 23; *WerKaz* 281; ktoré [szlachectwo] zwyklo bydz różnym obyčzáiem rozumiano [interpretari solet *JanStat* 554] *SarnStat* 236, 268.

kto – rozumian cum inf (3): A on Bog [...] ktorego nie znali Oycowie nářy/ nic nigdy nie czynić/ ma być rozumian. *GrzegRóżn* M4v; Iž gdy ten/ který vlápi pánnę/ wdowę/ ábo męžátke/ przed nas o tákowy vczynek pozwan będzie: tedy [...] právem przekonány będzie rozumian [*intelligatur JanStat* 593] czešć tráćić *SarnStat* 642.

~ cum inf „być” (1): iz to dziwna rzecz miała być ku rozumowi á ku wvyzerzeniu ludzkému/ izby człowiek ná fwiecie národzony/ ielźce w thák wnižonym ťtanie/ miał być rozumian być Bogiem *RejPos* 16. ~ ~

kto, co jest (a. może być) rozumian(o) jaki(e), który(-e) [= že istnieje taki] (5): *PatKaz* I 10, 18v; taką czyřtořzczá ťlyne panna yaka pod bogyem vyřářřza bycz nyemoze rozumyana *PatKaz* III 87v, 119; Tenći to ielř Bog nářz náđ ktorego infzy nie będzie rozumian *RejPos* 149v.

rozumian u kogo [= podmiot sądzący] (4): *RejPs* 162v; *RejPos* 299; *WujJudConf* 9; Zeš zacniey á niř ktory z woyłká Troiáňřkiego/ Był rozumian w ťprawie ťwey v narodu wřzego. *PaprPan* A3v.

co (N) [= orzekanie] rozumiano o kim, o czym [= przedmiot sądu] (3): nie ták oto idžie co ma być o Bogu oycu rozumiano/ iáko oto/ co též wierzyć y trzymáć o řynu potrzebá *CzechEp* 242; *SarnStat* 43, 268.

Ze zdaniem dopełnieniowym [w tym z zapowiednikiem: to (1); iz (4), aby (1)] (5): bo to ielř ludzka nářurá/ wřzyřtko gánić/ áby w tym káždý rozumian byl/ iz tho lepyey y vmye/ y rozumye. *RejZwierc* A2v; Tóž též y o tych/ którzy [...] Vřędniki ťprawuiáć potreby koronné ťmialby [zam. ťmieliby] zgwałćić/ ma bydz rozumiano [taliter erit intelligendum *JanStat* 588]/ áby tákže téžye winy obrázenia Máieřtatu królewkiego byli winni. *SarnStat* 43; tedy my będziami rozumieni [censeamur *JanStat* 857]/ izelřmy dořyć vczynili temu Artykułowi *SarnStat* 1080, 690, 1101.

Wyrażenie: »właśnie rozumian« (1): Sákráměnty iáko właśnie máią być rozumiane. *RejPosWiecz*² 94v marg.

Szeregi: »rozumiany i miany« (1): iákíey dořtoynořći řá ći: którzy tym [ř. ciałem Pańskim] iřářuią: iáko máią być rozumieni y miani od wřzyřtkich ludži. *BialKat* 288v.

»(i) (na)zwan(y) i rozumian(y)« (2): *RejPos* 338v; to [dobrodziejstwo] iednák muři być nalepřzym y zwano y rozumiano/

ktore nie tylko jednemu/ ále y drugim řie przygodzić może. *RejZwierc* 101.

a. Mořliwy, ktorego istnienie można przypuřćić (1): Acz bez pokuty řadne odpuřćzenie grzechow nyebywa/ áni może być rozumiane odpuřćzenie grzechow bez pokuty. *KromRozm* 112.

2. Którego sens jest wlařciwie pojmwany (9):

a. O tekřcie i jego autorze (6): Constituere ius, Práwo á řtátut wylořić gdy zwłářzczá [...] nieyáki ářtikuł w práwie/ który ma nie co w řobie trudnořci wykládaý/ áby od káždého rozumian mógł być. *Mqcz* 413a, 9a; ták iz bez piérwřzych rzeczy/ pořłednieyřizé nie mogą być rozumiane *GrzegGeom* B4; iz piřmo ř. od řadnego nie może być rozumiane oprócz ofobliwego dáru Bože⁸⁰. *CzechEp* 131; *WujNT* 615.

Wyrażenie: »dobrze rozumian« (1): Ięzykiem tylko řwym mowiáć y kažáć wřzędzie gdzie řię obroćil/ był dobrze rozumian. *SkarŹyw* 310.

b. O řęzyku obcym (3): Abowiem z oney prořtey iednořtáyney wiáry Apoftholřkíey/ iákoby z iednego ięzyká rozumianého od wřzyřtkich/ przepářć iákář pomieřřaná/ [...] [*Tertulian i inni*] řami řobie zbudowáli *GrzegRóżn* Hv; Sine eruditione Graeca intelligi non possunt, Króm vmieyřnořći y niemálego ćwiczenia Grecki yęzyk nie może być rozumian. *Mqcz* 359d; Słowá Láćiňřkie wářplíwe z Graeckie⁸⁰ máią być rozumiane. *WujNT* przedm 19 marg.

3. Interpretowany (59):

rozumian(y) wedle (a. wedla) czego (8): *KromRozm* II m4v; rolkazano áby wedle řthárego wykládu Biblia byřa rozumiana y dzierřaná *BielKron* [225]; *RejPos* 17v; *CzechRozm* 113v, 135, 196v; *CzechEp* 371; W Kořćiele BOřym chrzeřćijáňřkim/ [...] káždey náuki iego/ nie ielř infzy řundáměnt/ iedno piřmo řwięte/ nie wedla głowy ktorego Hánulá/ ábo Albryčtá wykládańe/ ále wedla tráďicíy ábo podáńia řtářřzych/ wedla zdáńia Oycow řwiętych/ wedla piřná Doktorow ř./ wedla Dekretow ř. *Conciliarum* rozumiane *ReszPrz* 53.

rozumian(y) jak [w tym: inaczej (inak, inszym sposobem) (8), dwojako (dwojakim obyčzájem) (3)] (38): *WróřŹořt* N; A nye mowyę o tym [řłowie Bořym] ktore řnadř ták y owák może być rozumyano/ ále ktore yářne/ á rořnego wykládu nye ćirpi *KromRozm* I F4v, M2; *KromRozm* II m4v; *KromRozm* III Iv; *GroicPorz* m2v, r4v; *UstPraw* H2; *Mqcz* 172d; *LeovPrzep* b2; A iz mowi/ že przezeń řá wřzyřtkie rzeczy řtworzone: tedy to dwoiákim řpofobem może być rozumiano. *CzechRozm* 37v, 28v, 34v, 110v, 111, 128 (13); *CzechEp* 156, 244; Iz iednáko/ y wřzędžie/ [...] zgodnie te řłowá Pána Chryřtuřowe rozumiane byly. *ReszPrz* 20, 10; *GórnRozm* G; *WujNT* 811; Prořę iáko ma być rozumiano one mieyřce: [...] *WysKaz* 16, 8, 25; PRzywileie pořpólité y ofobliwé/ nie máią bydz wykládańiem iákim ná inné rozumieńie obracáńe/ iedno ná to: iáko w řobie brzmiá/ [...] á ináczęy nie máią bydz rozumiane [non aliter intelligi debent *JanStat* 103]. *SarnStat* 99, 52, 327, 642, 765, 1182; *PowodPr* 47. Cf *Ze zdaniem dopełnieniowym*.

rozumian o czym (2): *CzechRozm* 12; Hieronim mowi iz to [ř. cytowane řłowa z Księgi Izajasza: Národzenie iego y ktoř wypo- wie] może być rozumiano dwoiáko: to ielř: Abo o tym táđ przedweczńym rodzeniu/ ábo o národzeniu z páńny. *CzechEp* 156.

Ze zdaniem dopełnieniowym (1): vřtáwiami/ áby [řtatut około granic] ták był rozumian: iz ná ten čas dowóđ řiřtów w rozřáńczeniu dóbr iřđř nie ma *SarnStat* 842.

Wyrażenia: »dobrze rozumian« (1): Byloć záwřře řlowo Bože w kořýeale krzeřćijáňřkim/ y piřmoć czyřtano/ y dobre rozumyano y wykládao. *KromRozm* I Lv.

»řářzywie rozumiany« (1): Káćeř též/ gdy náň piřmem prawdřiwie iedžieřř/ wyrwie ón piřmo/ ácz řářzywie rozumiane/ á wřzákož iednák ku prawdřie v niebácznych podobńe *OrzQuin* Aa2.

»właśnie rozumiany« (1): A iákož wlařnie rozumiane máią być ty řłowá Chryřtuřowe/ To ielř ćiáło moie/ ábo iáko ie ty řam rozumiełř? *CzechRozm* 265v.

»złe, niedobrze rozumian(y)« (5:4): *KromRozm II* o4, o4v; A then bład o fámey wierze wpráwiedliwiáiącey [...] ielczce zá Apoftolow náftal/ ze fłow Páwła ś. zle rozumianých *WujJud* 103v; *Skar-Żyw* 364; *ReszPrz* 12; Iáko literá fátęgo teftámentu nie dobrze rozumiana/ [...] zábija cieľefne Zydy: Ták literá nowego teftámentu nie dobrze rozumiana/ áni Duchem Chriftofowym [...] wykłádána/ zábija haeretyki *WujNT* 629, 5, 783.

Szeregi: »mowion i rozumian« (1): Wfzákze fie z rozmow ná-fzych to pokaże/ co ma być mowiono y rozumiano o Iezulie Chrif-tulie/ á co nie. *CzechRozm* 12.

»powiedzian abo rozumian« (1): Ale iefliby dla tego/ iż to tu [św. Jan] pierwey o Bogu powiedział ná pierwfzym mieyfcu/ ták-żeby też dla tego ná wtorym miało być powiedziano ábo rozumia-no: tedyby [...] *CzechRozm* 201v.

»ani szacowan ani rozumian« (1): Ale iż drogi y fądy Boże/ nie fą iáko ludzkie: tedy to [tj. że Chrystus i Antychryst króluję w Kościele] áni ták ma być fšacowano/ áni rozumiano. *CzechRozm* 184.

»rozumian(y) i (ani) wykładan(y)« [szyk 4:2] (6): *KromRozm I* Lv; Przywileie poľpolite y ofobliwe nie máią inák być rozumiane y wykłádane iedno iáko fámý w fobie brzmią. *UstPraw* H2; *Czech-Rozm* 26; *ReszPrz* 10; *WujNT* 629, 811; *SarnStat* 1182.

4. *Któremu przypisuje się jakiś sens, znaczenie; odnoszący się, dotyczący* (135):

rozumian kto, co [= objaśniane] (99):

~ *Z podaniem znaczenia: kto, co – rozumian(o) kto, co, jaki(e)* [= *że jest kim, czym, jakim*] (6): Serce czyfte nie tylko ná iedno rozumiano być ma czyfte/ ále ná wfzytko *RejZwierz* 140v; Iáko też Izráel/ ktoremu Bog groził niewolą Bábilońką/ [...] nie może być on tylko rozumian/ ktory był zá dni Ezáiafzowych/ ále też y potomkowie ich. *CzechRozm* 132; A wolność prawdziwie tá rozumiana bydz ma/ w której wfzyłcy práwu poddáni [sq] *OrzJan* 15; od káždéy állegáciéy [ma być brane] puľgrofzá: á Allegátia iedná ták ma bydz rozumiana/ odmowá ftrony przeciwnéy áz dotąd/ że druga ftroná ná to odmawiać pocznę *SarnStat* 1157, 318, 774.

co – rozumiano na co (2): Tu ná tym mieyfcu fykl ná wagę zlotá ma być rozumian/ á nie ná pieniądze. *BibRadz* I 13b marg; *SarnStat* 52.

kto, co – rozumian(o) o kim, o czym (71): *ComCrac* 13; *Sekl-Kat* Nv; O teyże też Ewányeliey ma być rozumyano ono/ co fám Pan powyedźyal: Gdzyekolwyek tá Ewányelia opowyádaná po wflyftkim fwyécye. rć. *KromRozm II* c2v, k2, nv, rv; *GroicPorz* m, ggv, mm3; iż ty fłowá Duchá Swiętego/ niemáią być rozumiane/ o żonach Apoftollkich/ ále o niektórych niewiáftach nabożnych *KrowObr* 223v; Ty rzeczy kthore tu przypomina nie mogá być o Ezechiafzu rozumiane/ iedno thylko o fámym Mefyafzu Kryftušie. *BibRadz* I 358d marg, *Cant* 1 arg, I 351a marg [2 r.], 376a marg, II 95d marg; *BielKron* 266; *GrzegRóżn* 12v [2 r.]; *WujJud* 30, 238; *CzechRozm* 27, 32, 35v, 39v, 47v (25); *KarnNap* C4; A com ná przykľad powiedział o iednem ártýkule/ toż y o drugich niech bę-dźcie rozumiano [intelligi volumus]. *ModrzBaz* 99, 37v, 95; *CzechEp* 155, 275, 314, 345, 412, 415; *ReszPrz* 89; Lecz ielli te wfzytkie śiedm plag máią być rozumiane [...] o fámym fądzie; to trudno ieft wiedzieć *WujNT* 838, 622; Która to wfťawá o kupcách tych/ którzy ná przekup kupuiá/ ma bydz rozumiana [intelligenda est *JanStat* 73] *SarnStat* 1241, 215, 292, 533, 560, 618 (12).

co – rozumiano jakoby rzekł, że (1): iż to wfťapienie Pána Chrýftufowe do niebios/ nie ináczey ma być rozumiano/ iedno iákoby rzekł/ że Pan Chrýftus z oczu ludzkich zniknął. *ReszPrz* 86.

co – rozumiano jak [zastępuje znaczenie; w tym: zaimek przysłowny (17)] (22): *MurzNT* 38v; *KromRozm II* rv, r2; *GliczKsiąz* N2; PRzy Potocznym Sądzie Pozywánie/ [...] tákże [tj. tak samo] ma być rozumiano/ iáko y przy wyłożonym Sądzie. *GroicPorz* mv, ll4v; *BibRadz* II 133b marg, 141a marg; *BielKron* 206v; *Ambiguus*, Niepewny/ co może być ná obie ftronie rozumiano. *Mqcz* 8a, 213a; iż przyfcie iego ná fwiáth nie może być ináczey rozumiano/ iedno dobrym á wiernym [...] ku wielkemy pociefze á ku powftániu. *Rej-*

Pos 28, 88 marg; *KuczKat* 30, 320; iż to opifanie miáftá Iero-zolimkiego/ [...] nie może być żadná miarą cieľefnie rozumiane *CzechRozm* 120, 120; *ModrzBaz* 86v; iż tytuł iego [papieza]/ [...] fługá fług Bożych/ per *Antiphrafim* ma być rozumian. *CzechEp* 385; *ReszPrz* 86. Cf *Ze zdaniem dopełnieniowym*. ~

rozumian z czego [= na podstawie czego] (1): A iż z iedney części y druga rozumiana być ma [tj. na podstawie pierwszej części należy sądzić o drugiej]: przeto [...] *CzechRozm* 260v.

rozumian z strony czego [= pod jakim względem] (1): wiedz/ iż to przypodobanie Iezulá do Moyżezá/ nie z ftrony zacności ma być rozumiano/ iákoby Pan Iezus/ nie miał być nádeń zácnielyzy *CzechRozm* 106v.

przez kogo, przez co [= objaśniane] rozumian(o) kto, co [= znaczenie] (10): PRzez brodeń nicz infzego nie ma być rozumiano iedno wfłofi ktore roftá około wfť ku dołowi *GlabGad* O4v; dyabeł nie zafzkodzi panu Iefufowi przez Dawida rozumianemu. *WróbŻolt* ee4; *HistRzym* 110; iż ielli tu w tych fłowiech przez Pána rozumia-ny ma być Chrýftus Iezus/ á nie BOG Oóiec wfzechmogácy: tedy [...] *CzechRozm* 202v, 27v, 160, *2; *ModrzBaz* 71v; *CzechEp* 292, 293.

gdzie [= miejsce w tekście, objaśniane] może być rozumian(o) kto, co [= znaczenie] (2): A Ći ktorzy przy mnie byli zdaleka fłanęli. (koment) Tu mogá byc rozumiani apoftolowie Iefufowi *WróbŻolt* N; Tho was obraża iżem wam rzekł/ nie będzycieli iefć ciáftá moiego (marg) Može theż y cieľefne iedzenye thu być rozumiano. (–) *Rej-PosWiecz*³ [97]v.

Ze zdaniem dopełnieniowym [w tym z zapowiednikiem: tak] (2); *zawsze: iż, że* (6): ták też fłowá Chrýftufowe nie zdroźnie rozumia-ne być mogá/ że żaden nie przychodzi do Bogá iedno przezeń *CzechRozm* 23v, 23v; *CzechEp* 415; Ale gdzie ofobnéy zmiánki w przywileiu [...] nie wczyniono: to bywa rozumiano/ iż práwu kró-lewkiemu ieft záchowano. *SarnStat* 52, 791, 813.

Wyrażenie: »slusnie rozumiany« (1): Przez ktore naśienie/ áczkolwiek może fłufznie rozumiane być wfzytko potomftwo/ [...] wfzákże [...] *CzechEp* 292.

Szeregi: »ani mowion ani rozumian« (1): Co iuż záś z drugiey ftrony o Iezulie Chriftulie/ [...] niema być áni mowiono/ áni rozu-miano. *CzechRozm* 210v.

»wykładan(y) i rozumian(y) (2): *CzechRozm* 119v; á ták też ni okim infzym [te słowa] wykłádane y rozumiane máią być/ iedno o człowieku. *CzechEp* 345.

a. *Wyjaśnia, o co chodzi, jak należy coś rozumieć, do czego odnosić* (5): á gdy ktory doctor piľze iá [celidonię] w receptach/ tedy korzenie ma być rozumiano nie ziele *FalZioł* I 30a, I 67d, 76a, 98b.

kto [= objaśniane] rozumian ze zdaniem podmiotowym [= zna-czenie] (1): A pomocnicy máią być rozumiani/ kthorzy fye ná mę-żoboyftwo iednoftáyną rádá á pomocá fpiķnęli *GroicPorz* 113.

b. *Uściśła okoliczności i inne szczegóły* (11): [tedy [to lekarstwo] pa]niam nieplodnym pľo[d sprawuie] mocnie/ á to ma być [rozumiano] tym paniam ktore m[aią niepl]odność zwilkofci *Fal-Zioł* I 9b; *ComCrac* 18v; Oóyec wyęftly yeft niż ya. Nyemoże tá wyęftłofć [...] rozumyaná być wedle zroftu. *KromRozm II* r3; *Sien-Lek* 10; *WujNT* 365; wfťawiamy y pozwalamy/ że Práwá Lenné Exe-quuiciéy podległé/ niemáią bydz rozumiane/ iedno od Státutu Króla Alexándrá *SarnStat* 88, 657, 817.

Uściślenie wprowadzone jest zdaniem warunkowym (3): *Metri-Kor* 34/134v; Chocia w niektórych ftronach więczy chwałá [owce] ozimie niż wiosenne, ale tho ma być rozumiano gdy fie po gódiech rodzá *FalZioł* IV 1d; A ielli [apelacja] do Króla/ thedy wfzefć nie-dźziel: co ma być rozumiano/ gdyby był w Ziemi. *GroicPorz* bb2.

Wyrażenie: »właśnie rozumian« (1): *Nie wierzyfz że ia w Oycu* [Joann 14/10.]. [...] Bo nie może być właśnie rozumian Oóiec w Synie/ á Syn w Oycu; ieno dla fpoľiftności y teyże náture Oycá y Syná. *WujNT* 365.

Cf **NIERUZUMIANY, ROZUMIEĆ**

ROZUMIANY *cf* ROZUMIANROZUMIEĆ (4664) *vb impf*

rozumieć (4662), **rozumieć** [w tekście wierszowanym] (2), [rozmieć]; rozumieć *MWilKHist* C3; rozumieć : rozumieć *WitostLut* (1:1; A3v).

o jasne, w e wahania.

inf rozumieć (1035); -eć (59), -eć (31), -(e)ć (945); -eć *OpecZyw* (2), *ForCnR*, *KochDz*, *KochWr* (2), *OrzJan* (17); -eć *GrzepGeom* (5), *KochPs* (2), *KochFr*; -eć : -eć *MurzHist* (2:4), *MurzNT* (3:3), *BiałKat* (10:12), *Oczko* (2:2), *SarnStat* (17:1), *GosłCast* (2:1). \diamond *praes* 1 *sg* rozumiem (394), rozumim (3); -em : -im *RejKup* (9:3); ~ -em (29), -em (11), -em (3), -(e)m (351); -em *KochDz*, *PudłFr* (3), *KochWr* (5), *GórnTroas*, *KochPij*, *KochAp*, *KochFragJan*, *SarnStat*, *GosłCast* (4); -em *BiałKat* (3), *KochCzJan* (2), *JanNKar* (2); -em : -em *OrzQuin* (2:2), *OrzJan* (9:1); -em : -em : -(e)m *MurzHist* (2:1), *BiałKaz* (1:-:1). \diamond 2 *sg* rozumiesz (275); -eśz (23), -eśz (6), -(e)sz (246); -eśz *OpecZyw*, *OrzQuin*, *GrzepGeom*, *Strum* (2), *KochPs*, *KochSob*, *PudłFr*, *KochWr*, *OrzJan* (6), *GosłCast* (2); -eśz *MurzOrt*; -eśz : -eśz *MurzHist* (1:1), *BiałKat* (3:1), *KochPieś* (1:1), *ZawJeft* (1:2). \diamond 3 *sg* rozumie (468), rozumi (1); -e : -i *CzahTr* (2:1); ~ -e (26), -(e) (442). \diamond 1 *pl* rozumiemy (135); -emy (13), -emy (2) *MurzHist*, *MurzNT*, -emy (1) *KochFrag*, -(e)my (119). \diamond 2 *pl* rozumiecie (68); -ećie (9), -ecie (3), -(e)cie (56); -ećie *ZawJeft*, *OrzJan* (5); -ećie : -ecie *MurzNT* (3:3). \diamond 3 *pl* rozumieją (380). \diamond *praet* 1 *sg* m rozumiiałem, -m, -em rozumiał (39), *f* rozumiałam, -m rozumiała (2). \diamond 2 *sg* m rozumiałeś, -ś, -eś rozumiał (10). \diamond 3 *sg* m rozumiał (255). *f* rozumiała (16). *n* rozumiała (4). \diamond 1 *pl* m *pers* rozumieliśmy, -smy rozumieli (14), -chmy rozumieli (1) *RejZwierc*, -m rozumieli (1) *MurzNT*; ~ -smy (11), -śmy (1) *SkarŻyw*, -(s)my (2). \diamond 2 *pl* m *pers* rozumieliście, -ście rozumieli (4). \diamond 3 *pl* m *pers* rozumieli (198). *subst* rozumiały (1). \diamond *fut* 1 *sg* m będę rozumiał (7). \diamond 2 *sg* m będziesz rozumiał (13), rozumieć będziesz (5); będziesz rozumiał *KrowObr* (2), *GórnDworz*, *GrzepGeom* (3), *RejPos* (4), *Strum*, *ReszPrz*; rozumieć będziesz *RejKup*, *RejZwierc*, *SkarŻyw*, *LatHar*; będziesz rozumiał : rozumieć będziesz *OrzJan* (1:1). \diamond 3 *sg* m będzie rozumiał (22), rozumieć będzie (10), będzie rozumieć (1); będzie rozumiał *LibLeg*, *KromRozm II*, *KrowObr*, *RejPos* (2), *RejZwierc*, *ModrzBaz* (3), *ActReg* (2), *CzahTr*, *ZbylPrzyg*; rozumieć będzie *BielKron*, *CzechEp* (4), *OrzJan* (3); będzie rozumiał : rozumieć będzie : będzie rozumieć *GórnDworz* (5:-:1), *SarnStat* (5:1). \diamond 1 *pl* m *pers* rozumiecie będziemy (5), będziemy rozumieć (5), będziemy rozumieć (3), będziemy rozumieli (1); rozumieć będziemy *BibRadz*, *RejPos*, *RejZwierc*, *CzechRozm*; będziemy rozumieć *UstPraw*, *BielKron*, *GórnDworz*; rozumieć będziemy : będziemy rozumieć : będziemy rozumieć : będziemy rozumieli *ModrzBaz* (1:2), *SarnStat* (1:2:-:1). \diamond 2 *pl* m *pers* będziecie rozumieć (4) *LibLeg*, *RejPos*, *Phil*, *PowodPr*, rozumieć będziecie (2) *BibRadz*, *WujNT*. \diamond 3 *pl* m *pers* będą rozumieć (11), rozumieć będą (6), będą rozumieli (6); będą rozumieć *LibLeg*, *RejPs*, *LubPs*, *BibRadz*; będą rozumieli *SkarŻyw*, *ActReg*; rozumieć będą *OrzList*, *GórnDworz*, *KuczbKat* (2), *NiemObr*; będą rozumieć : będą rozumieli : rozumieć będą *RejPos* (1:-:2), *ModrzBaz* (3:1), *SarnStat* (3:3). \diamond *imp* 2 *sg* rozumiej (406); -eć (40), -eć (4), -(e)ć (362); -eć : -eć *BiałKat* (17:4). \diamond 3 *sg* niechaj, niechże rozumie (23); -e (1), -(e) (22). \diamond 1 *pl* rozumiemy (19); -ećmy (2), -ećmy (1), -(e)ćmy (16); -ećmy : -ećmy *MurzNT* (2:1). \diamond 2 *pl* rozumieć (33); -ećcie (5), -ećcie (1), -(e)ćcie (27); -ećcie : -ećcie *MurzHist* (2:1); ~ -ećcie [!] (1) *MurzNT*; ~ -ećcie (2). \diamond 3 *pl* niechaj, niech rozumieją (5). \diamond *con* 1 *sg* m bych rozumiał (16), rozumiałbym, bym rozumiał (12); bych *MetrKor*, *WróbŻońt*, *RejPs* (4), *RejKup*, *RejWiz*, *Mącz*, *BiałKat*, *RejZwierc*, *CzechRozm*, *SkarŻyw*, *WujNT*, *SkarKazSej*; bym *GroicPorz* (2), *OrzRozm*, *ModrzBaz* (2), *ModrzBazBud*, *CzechEp*, *ActReg*, *LatHar*, *JanNKar*; bych : bym *GórnDworz* (1:1). \diamond 2 *sg* m byś rozumiał (47), by rozumiał (7); byś : by *RejKup* (1:1), *KromRozm I* (1:1), *KrowObr* (1:2), *Strum* (8:3). *f* byś

rozumiała (1). \diamond 3 *sg* m by rozumiał (141). *f* by rozumiała (4). *n* by rozumiała (3). \diamond 1 *pl* m *pers* byśmy rozumieli (33), bychmy rozumieli (14); byśmy *MurzNT*, *Diar* (3), *SeklPieś*, *Leop*, *GrzegRóżn*, *LeovPrzep*, *GórnDworz*, *BiałKat* (2), *KuczbKat* (6), *RejPosWstaw*, *CzechRozm* (2), *SkarŻyw*, *ReszPrz*, *OrzJan* (2), *WujNT* (4), *SarnStat* (2); bychmy *LibLeg*, *RejPs*, *BibRadz*, *RejAp*, *RejPosWiecz*³, *GrzegŚm*, *RejZwierc*, *WujJud*; byśmy : bychmy *RejPos* (1:5), *ModrzBaz* (2:1); ~ -smy (29), -śmy (1) *SeklPieś*, -(s)my (3). \diamond 2 *pl* m *pers* byście rozumieli (12). \diamond 3 *pl* m *pers* by rozumieli (86). *subst* by rozumiały (4). \diamond *con* *praet* 3 *sg* m by był rozumiał (8). *n* by było rozumiało (1). \diamond 1 *pl* m *pers* bychmy byli rozumieli (2). \diamond 3 *pl* m *pers* by byli rozumieli (3). \diamond *impers* ma, może, musi być rozumiano (25). \diamond *praes* bywã rozumiano (1) *SarnStat*. \diamond *praet* rozumiano (19), bywało rozumiano (1) *RejPos*; -ãno (18), -(a)no (2). \diamond *fut* będzie się rozumiało (1) *SarnUzn*, będzie rozumiano (1) *WujNT*. \diamond *con* by rozumiano (8), by się rozumiało (2) *RejWiz*, *RejPos*; -ãno (7), -ano (1). \diamond *part* *praes* act rozumiejąc (319), rozumiejąc (1); -ãc : -ãc *CzechRozm* (14:1). \diamond *part* *praet* act rozumiawszy (1).

St stp, *Cn notuje*, *Linde XVI* (trzynaćie z niżej notowanych przykładów) – XVIII w.

1. Mieć określone zdanie o czymś, często na podstawie przeczytanego (usłyszanego) tekstu: sądzić, mniemać, uważać; domyslać się, przypuszczać, wnioskować; też (zwykle o Bogu): wiedzieć; *intelligere* *HistAl*, *Vulg*, *Mącz*, *PolAnt*, *Modrz*, *JanStat*, *Cn*; *sentire* *Vulg*, *PolAnt*, *Mącz*, *Modrz*, *Calag*, *JanStat*, *Cn*; *existimare* *Vulg*, *PolAnt*, *Mącz*, *Modrz*, *Calep*; *scire* *Vulg*, *PolAnt*, *Mącz*, *Modrz*, *JanStat*; *arbitrari* *Vulg*, *PolAnt*, *Calep*, *JanStat*; *sapere* *Vulg*, *PolAnt*, *Modrz*; *ducere* *Vulg*, *Modrz*, *JanStat*; *accipere* *Mącz*, *Modrz*, *Cn*; *reputare* *PolAnt*, *JanStat*; *statuere* *Mącz*, *Modrz*; *veri* *Modrz*, *Calep*; *credere* *Modrz*, *Vulg*; *censere*, *putare* *Modrz*, *JanStat*; *interpretare*, *percipere*, *subintelligere* *Mącz*; *aestimare*, *habere*, *iudicare*, *opinari*, *prae se ferre*, *videre* *Modrz*; *autumare* *Calep*; *noscere*, *praesumere* *JanStat* (2938); *RejJóz* Dv; *MurzNT* 3v; *RejWiz* 174v; *Leop* Ps 130/2; *BielKron* 25 marg; *Subintelligitur*, Ma byc rozumiano. *Mącz* 188a, 338b; *GórnDworz* O8v; *RejPos* 89v [2 r.]; 112; *Iednák* Páweł S. nie mowi/ fãmã wiãrã: iãko wy/ co chcecie wiãcey niã Pãweł S. rozumieć. *WujJud* 96v; *Strum* F2v; *CzechRozm* 1v, 2v; *SkarJedn* 84; *Calag* 346b; *CzechEp* 415; *Calep* 88a, 389b, 911b; *LatHar* 130; A tomci brãcia obrocił nã fię y nã Apollã/ dla was: ábyście fię náuczylí z nas/ żeby fię nád to co íeft nápiřano/ íeden (*marg*) nád to co íeft nápiřano nie rozumieć: áby fię íeden. G. (–) zá drugim nie nádywał *WujNT* 1.*Cor* 4/6, *Rom* 12/3; *Rozumiełz* Ze tu miełzkamy? (–) Kędyłz indzie mam rozumieć. *CiekPotr* 81; *GosłCast* 34.

rozumieć kogo, co [= przedmiot sądu] (145); *PatKaz* III 126v; *BierRozm* 5; *RejPs* 48; *Leop Philipp* 3/16; *Iesli* fię potrzebã przechwãłãć/ będę fię przechwãłãł z tego co nã moie krewkość należy. (*marg*) *Vtrapienia* fwoie rozumie iãko [= to jest] wiãzienie/ bićie/ prãgnienie/ nágořci/ y inie rzeczy. (–) *BibRadz* 2.*Cor* 11/30; á miłość/ iãko iã kãdzy s prořtã rozumie/ řadnã miãrã tey nie przyřtoi/ ktora ma meřã *GórnDworz* Cc; *RejPos* 133, 262, 286; *RejZwierc* [28³], [78²]; *Niewiem* co to zá okupowãnie rozumieć/ ía o nim w Kořciele Powřzechny^m nic niewiem. *WujJud* 161v, 106v [2 r.]; *NiemObr* 85; *PapřUp* D2v; *CYGANY* zdawnã ludźie dźiwnie rozumieã *KlonWor* 6.

~ *Z orzekaniem o przedmiocie sądu: co – jaki* (N) (1): ábowiem ía ínaczej nierozumiem duřłë mey/ íedno náwřłem ku dziećinnem obyczãiom podobna. *RejPs* 198.

co – jako co (N) (1): [*Luter pisał*] *Rzym* ten nieíaczej rozumem íedno iãko Bãbilon áłbo Sodomã *BielKron* 195v.

co – ku czemu [= że jest przydatne do czego] (2): *Ten* *Porzãdek* ía [...] wypisãłem krotko/ rozumieãc go ku tym to *Artykułom*/ y ku zãbieřeniu niemãłym błędom *GroicPorz* A4; *PapřUp* L4.

kogo, co – kogo, co (4): *I* Pãweł ř. to scãdalum rozumiał samo telko, co by było przeciww nauce P. Chryřtusowej. *DiarDop* 103; *Pirwřze* řummy rozumiał połowice pożytkow/ ktora áby kãdzy raz

oddal *ModrzBaz* 121v; y pímno ś. y niektorzy Patrefowie rozumieią Bogá/ iedno łamego oycá. *CzechEp* 274; obroci fię/ flug przed nim dofyć/ panięta ftoią/ łancufzno/ fzátno/ y ták mnima że mu fię to fni. Ale iż tego długo było/ pomácał fię też fpili álbo nie/ fpodziewał fię że go dyabel gđzieś zánioł y omamił/ iął fię żegnác/ chcąc one flugi (ktore dyabły [może J] rozumiał) od siebie odpędzic. *WerGośc* 245.

kogo, co – jakie(go) (17): a thak mi thą prozbę poslow mazowczkich slusna [lege: sluszną] rozumieyącz [...] *ZapWar* 1545 nr 2646; *RejWiz* 165; *BielKron* 200; á cnotliwego/ y mądrego tego ia chcę rozumieć/ ktory by godzien byl/ być Krolem *GórnDworz* Gg4; *RejPos* 71; *BiałKaz* D; IZ was wżyftek fwiát prawie rozumie ták męzne *Paprpán* Cc4; *ModrzBaz* 23v; *SkarJedn* 285; *Oczko* 6v; nieprzał fię te⁹⁰ iż białęglowy miał w komorce: ále nie tákie iákcie brácia rozumiełi *SkarŻyw* 372; *GostGosp* 82; *Phil* E3; ták ná kón wložemy Stráwné/ które potrzebne w drógę rozumiey. *WyprPl* Cv; *LatHar* 22; *SarnStat* 955; iżby do tego łkarbu Rzeczyposp: chowánium/ pewnego mieyfcá y wárownego było potrzebá/ tedy nie rozumieł inádnicyłzego nád Ráwłki/ Wárlzáwłki ábo Tykoćinłki zamek *VotSzl* D4v.

kogo – jako kogo (3): Iż was ták ma rozumieć káždy człowiek/ iákto fluzebniki Pána Kryftufowe *RejPos* 234v, 235 [2 r.].

co – na jakie (1): Ia nie ná zle tego rozumieł *ActReg* 101.

kogo, co – za kogo, za co, za jaki(e, -ego) (36): *MurzHist* P2v, R; *Diar* 29, 44; *DiarDop* 111 [2 r.]; *GroicPorz* h3v; *RejAp* 196v; iż fię to trefia y prawdziwemu/ że go zá kłamcę ludzie rozumieią *GórnDworz* N6; y tákiego [pana] potrefi/ ktory fzukáiąc tey flawy/ áby go zá wymownego rozumiano/ wchodzi więcz z rzeczą fwą w dziwne Lábirinthy/ flow nowych *GórnDworz* li6v, C3, G7, P2, T3v, Dd7, Gg5; *RejPos* 63v, 225v; *RejZwierc* 20, 80, 115; *CzechRozm* 153; Tych fpráwy y wżytek żywot gđyż zá godny/ żeby iy wżytcy ludzie gánili/ rozumiey/ czemuż [...] *ModrzBaz* 62v, 13, 74, 92; *ModrzBazBud* ¶6; Ibrámi wżyftkich rzeczy doftátek wielki/ rozumiał fobie zá hánbę *OrzJan* 37, 11; *WysKaz* 3; *SarnStat* 86, 171, 653, 1022, 1070, 1182.

kogo – kim, jakim (11): *RejPs* 201v; *RejKup* f6; *MurzNT* 48v; Abowiem kto thák nie będzie odżywion [...] iuz go włafnie może káždy vmárlým rozumieć iefzcze zá żywotá fwego. *RejAp* 169; Dziwna rzecz człowieká Bogiem rozumieć. *RejPos* 16 marg, 3v, 7v; *ModrzBaz* 2; *Paprpán* L3v; znouwu go pytał/ iefłizby po Tel-lufie kogo drugiego niełczęłiwłwym rozumiał? *Phil* M4; *OrzJan* 113.

kogo, co – jak [w tym: jako, tak (36), inaczej (13), jednako (1), rozno (1)] (51): A iákto ia tę rzecz rozumieł/ Krotkim wam przykládem powie^m *BierEz* P2; *RejPs* 113v, 181, 186, 198; *SeklKat* M4v; *MurzHist* Q3v; *MurzNT* 238v marg; *KromRozm* III C7; *Diar* 75; Bo go [tj. szlachcica] rozno v fiebye wżyłcy rozumiey. *RejWiz* 96v, A7; *Leop Philipp* 3/15; *BibRadz Philipp* 3/15; Nie ták náłzy rozumieią Krolá polłkiego *OrzRozm* D3; *BielKron* 195v; *GrzegRóżn* 33; *Mącz* 111a; To thák rozumiawłzy nie gárdzimy tymi flowy. *SarnUzn* E2; Wágę y miarę lékárką iákto rozumieć *SienLek* T[tt]2; *RejAp* 87v; *GórnDworz* Rv; *RejPos* 63, 144v, 184v marg, 201, 228v; *KuczKat* 365 marg; *RejZwierc* 8, 12, 196v; *WujJudConf* 141; *CzechRozm* 22, 56, 74, 85; *SkarŻyw* 457; *CzechEp* 96, 132; *NiemObr* 57; *ReszList* 145; Wżytko to ia inaczej rozumieł *GórnRozm* H2v; *Paprpán* F2v, Iv, L3v; *ActReg* 32; *OrzJan* 68, 130; *WujNT Philipp* 3/15; *CiekPotr* 36; Dżiś nie pytáią iákto kto ná wrząd wchodzi [...] Rozumiey go iákto chęłz: á on przećie Pánem *KlonWor* 16; [zá co był mian zá fzalonego/ Iż się śmiał záprzeć tego co wżyłcy widzieli: Przeto go dżiwno fobie drudzy rozumiełi. *ProtJatm* 18 (Linde)]. ~

rozumieć co (A) (zaimek) [= treść sądu] (451): *BierEz* Q2; *PatKaz* II 60; *BierRozm* 5; *LibLeg* 11/71, 141; *RejJóz* Dv; *RejKup* Ov; *MurzHist* E; *MurzNT* 18v; *KromRozm* III B5, Iv, N6v; *GliczKsiąż* H2, P7v; *GroicPorz* k, ee4, mm3v; *KrowObr* 81v; *RejWiz* 112v, 186v; *Leop Philipp* 3/15; *RejZwierc* 77; *BibRadz Philipp* 3/15, 16,

4/2; Mów iedno w imię Páńłkie śmiełe/ [...] co rozumiełz *OrzRozm* Dv, E; *BielKron* 1v, 465v; *KochSat* B2v; *Mącz* 7a, 174c, 437a, b; *LeopPrzep* 12v; *RejAp* 101v; A fnadz będązielz w.m. co iefzcze więcej rozumiał/ niż tho czo wżrzyłz. *GórnDworz* M7v, F4, K2v, Rv, Hh5v; *RejPos* 69, 160, 234, 274v, 301v, 302; *KuczKat* 85, 370, 410; *RejZwierc* [28³], 56v, 84v [2 r.]; Co ie od tego zátrzymá/ nie mogę nic innego rozumieć/ iedno domowe niechuci *BielSpr* 59v; *WujJudConf* 143, 244v; *KochList* nlb 3; *RejPosWstaw* [143⁴]; *BudBib* Iob 15/9; *BudNT* Rom 12/16; *CzechRozm* 195v, 201; *Paprpán* Z2v; *ModrzBaz* 29, 60v, 62v; *SkarJedn* 155, 315; *KochOdr* Cv; Rozumieyćież to/ wy co polpolicie Ná bogá w fwoich fpráwach nie pomniće *KochPs* 76; *SkarŻyw* [197], 595; *CzechEp* 11, 16, 355, 425; *NiemObr* 101; *ReszPrz* 20, 36, 93 [3 r.]; Kázełzli/ wierzyć będąziemy/ Aleć inłze rozumiey. *KochSob* 58; Ták ia mniemám/ iż ty tołz rozumiełz co y ia/ ále mi fię przyznác niechęłz. *GórnRozm* C; *KochWr* 41; *ActReg* 53; *Phil* H3; *OrzJan* 14, 23 [2 r.], 30, 37; *LatHar* 483 marg; Więc iedni to á drudzy owo rozumieią *KotakSzczeńł* A3; *WujNT* [405], *Act* 28/22, *Philipp* 2/2 [2 r.], 3/15, 16 (11); *JanNkar* F2v, F4, F4v; *SarnStat* 6, 111; *PowodPr* 61; *SkarKaz* 519a; *VotSzl* A4; *CiekPotr* 27; *SkarKazSej* 683b. Cf *rozumieć o kim, o czym; Ze zdaniem dopełnieniowym, Ze zdaniem dopełnieniowym nawiązującym; »co rozumiesz«*.

rozumieć co (A) [= treść sądu: że to jest; w tym: co, nic jakiego] (15) (37): *BielŻyw* 103; *RejPs* 175; *LibLeg* 11/175; *Diar* 91; bo poseł powinien przestrzec wszytko, co by szkodliwego rozumiał. *DiarDop* 110, 108; Ná fwyecye nye rozumiełi nie lepfłego/ yedno złość á nyelátetek. *GliczKsiąż* E2; *KrowObr* 123v; *RejZwierc* 100v; Iakob tedy gđy rozumiał cżás rodzenia owiec/ nákládl łafzczek w potoki *BielKron* 15, 244, 466v; *GrzegRóżn* N3; *Mącz* 437b; bo ludzie widząc tákowe bełpieczeńłtwo/ iáfną twarz/ y poftępkę fzczyre/ niemogá rozumieć nicz zlego *GórnDworz* Cc4v, Cc2v; A czoż iefzcze [...] w tym Bołtwie rozumieć trzy perfony/ [...] to iefzcze trudnieyłzy węzeł. *RejPos* 148v, 113, 288, 304v, 333; Cielcá vlane-go widzieli: okolo niego łkakáli: á Bołtwo iákies łkrycie w nim rozumiełi *BiałKat* 46, 46, 311, 348v; *GrzegŚm* 54; Bo poniewáz Bog iefł Duch/ niemożemy w nim nic ciełefnego rozumieć. *KuczKat* 55; *RejZwierc* 138v; *HistHel* C3v; *Paprpán* A2; *ActReg* 55; Mieczá ni ftrzał mię nie ftrách á kiedy rozumieł Potrzebę: potykám fię *RybGęłłi* C2v; *WujNT* 139; *SarnStat* 36, 223, 287; áby kto nie rozumiał iákies nierownośći bołtwá Pána náłzego z Oycem *SkarKaz* 608a; [*HistAl* 1510 24].

rozumieć jaká rzecz [= orzekanie o przedmiocie] cum inf [= przedmiot sądu] (1): ná którą rzecz my pámiętaiąc y będąc bárzo tego wdżięczni/ godną rzecz rozumiełifmy iemu z fczéręgo fercá to oddáć *SarnStat* 995.

rozumieć jakie rzeczy (A) [= sposób orzekania: jak] [*bibl. Philipp* 3/19] (2): *KrowObr* C3; chwałá w zelżywośći ich/ ktorzy ziemłkie [tj. po ziemsku] rzeczy rozumieią. *Leop Philipp* 3/19.

rozumieć czego [= treść sądu; zamiast „rozumieć co”, składnia zależna od „potrzeba”] (1): A tu iuz dopiro Pan wykłádać raczy/ czego było nędznemu fwiátu przez [= za pośrednictwem] Duchá fwiętego rozumieć potrzebá *RejPos* 129v.

rozumieć do czego (żywotne) [= przedmiot sądu] (1): *BielKron* 122v cf *Ze zdaniem dopełnieniowym nawiązującym*.

rozumieć okolo czego [= przedmiot sądu] (3): *GliczKsiąż* M3v cf *Ze zdaniem dopełnieniowym nawiązującym*.

~ Z orzekaniem o przedmiocie sądu: okolo czego – co (1): coby wżdy mianowicie okolo czasu zloženia Seimu tego rozumiełi *ActReg* 134.

okolo czego – jak (1): że okolo they fpráwy może káždy/ iákto chćieć rozumieć *BiałKat* 293v. ~

rozumieć z strony kogo [= przedmiot sądu] jak [= orzekanie o przedmiocie] (1): A [małżeństwo] porządne iefł rzećzone/ gđy iefł wola álbo zezwolenie oycá y mátki/ [...] y fáney dzieweczki. A z ftrony młodzieńcá tákże [tj. tak samo] być ma rozumiano *WerKaz* 281.

rozumieć według (a. wedle) czego [= podstawa sądu] (3): wżakże ile możem rozumieć według imion: Pořzli [Litwa] od Morzá gdzie dziś Liwlánci *BielKron* 436v; *GrzepGeom* E4v; *SkarŻyw* 269.

rozumieć z kogo [= przedmiot sądu] (2): *GliczKsiąż* H2; *BielSpr* 71 cf *Ze zdaniem dopełnieniowym nawiązującym*.

rozumieć z czego, z kogo [= z których słów, też których losów] [= podstawa sądu] (37): *LibLeg* 11/152; *RejKup* p8v; Toć fą owoce Lutrowey náuki. Sktorych możez rozumyeć yesli tám prawdá albo duch řwyęty/ czyli fářly y nyeprawdá *KromRozm I* D2, M; *MurzNT* 173v *marg*, 174 *marg*; *KromRozm II* g; *GliczKsiąż* H2; *RejWiz* 184; *OrzList* h2; *BibRadz I* 238d *marg*; Owo ták z ćiebie rozumiem/ że ty chceř áżeby Krol we wřzytkich rzeczách dobrotliwym Krolem [...] był *OrzRozm* S2v; *BielKron* 124, 465v; *Synechdochicos*, *comprehensiv*, Z yednego drugie rozumieyác. *Mącz* 437b; *RejAp* 101v; *GórnDworz* L18; Tá k iáko to řnádnie káždy rozumieć moze z onego řleponárodzonego *RejPos* 234, 3v, 49v, 112, 234, [308]v; *KuczKat* 30, 270, 415; *WujJud* 137v; Wřzakże aby zonych wřřow posteritas czeęo iákie⁸⁰ o W m nierozumiała *KochList* n1b 2; *CzechRozm* A6v, 83v; *SkarŻyw* 27, 174; *CzechEp* 410; *CzechEp-POrz* **2; *WujNT* 537, 810; *GostCast* 11.

rozumieć czemu [= przedmiot sądu] (5): pánie ktory rozumieř řpráwam cřłowieká káżdego *RejPs* 163v. Cf *Ze zdaniem dopełnieniowym nawiązującym*.

~ Z orzekaniem o podmiocie: czemu – jak (2): Tá k moy miřy bráćifřku chcey rozumieć temu. *RejWiz* 36v; *BielKron* 118. ~

rozumieć czemu [= treřć sądu] (128): řámći řie ofáđřil/ czemu W.M. lepięy rozumieć możecie. *ForCnR* Ev; *BielKron* [85²]v; O řwey wřáfney ofobie niktory niemáią [= *nniemajá*]. [...] Opatrzeńiu wřzem řtanom zá to rozumieyác. *MycPrz* I B4. Cf *Ze zdaniem dopełnieniowym; Ze zdaniem dopełnieniowym nawiązującym*.

rozumieć o kogo (1): *ActReg* 140 cf *Ze zdaniem dopełnieniowym nawiązującym*.

rozumieć przez co [= podstawa sądu] (2): *BielKron* 158v; Nie rozumieyze tu przez wřzminkę Ceřářlká řzby to tylko řámá ofobá Ceřářřka ná tym zalezářá *RejPos* 252v.

rozumieć za co, za jakie [= orzekanie o przedmiocie (przedmiot eliptyczny)] (4): *KotakCath* A3v; iefřly řie w cřym podmówiřo/ Cřytelnik báczny nie zá wřmyřłné rozumieć bęđřie. *SarnStat* 1305; Bąđřćieř przećię řářkáwe wćieřzne řářiáđki/ Druga zá żářt rozumiey [to, co napisalem]/ żářtowneć to gádky. *ZbyřPrzyg* B4v. Cf *Ze zdaniem dopełnieniowym*.

rozumieć za jaká (rzecz) [= orzekanie o przedmiocie] (8):

~ Z podaniem przedmiotu sądu: *cum inf* (4): Wřřakżem rozumiař zá potrzebńá/ pořřáć do was Epářprodytá *WujNT Philipp* 2/25; rozumieřřmy zá przyřřońá rzecz temu zábieżeć. *SarnStat* 1000, 909, 1087.

Ze zdaniem dopełnieniowym (4): Iáćiem koniecznie zá rzecz řobie řřuřńá rozumiař/ řem powinien był wiele cřynić przećiw imieniowi řeřulá Názáreńřkiego *WujNT Act* 26/9; Máieřřat tedy Króřewřki zá řřuřńá rzecz rozumiař/ áby w tym pożyřki poddáńych řwycł opářrzyř. *SarnStat* 509 [idem 705], 369, 705. ~

rozumieć o kim, o czym a. de aliqua re [= przedmiot sądu] (359): *RejPs* 22v, 61, 97, 198; O nabogóřřawńieřřei páńnie Mariei matce bozei/ wćřliwem zázwdy rozumiař *SeklWyzn* e4v; *KromRozm II* p3v; *GliczKsiąż* K3; *KrowObr* 228; *RejWiz* 107, 134; *BibRadz I* 336b *marg*, 1. *Cor* 4/6; *BielKron* [332²]v; *GrzepRóżn* Bv, L3; *KwiatKsiąż* E; *RejAp* 53v, 188; Ale iefřli te rzeczy Dworzáńinowi przypřřáře/ máią řie řćieęáć ku temu dobreńu końcu/ o ktorym ia rozumieć: tedy [...] *GórnDworz* Ee2v; *GrzepGeom* E4v; *RejPos* 51, 64v, 69, 150v, 230 (9); *RejPosWiecz*² 95v; *RejPosWiecz*³ [97]; tá k teę o řámey wierze [...] zwyřkřo pořřollřwo řłupie rozumieć. *KuczKat* 385, 65; *WujJudConf* 137v; *BudBib* łob 14/21; gdzie [w *Piřmie řřw.*] raz mowi iáko by o iednym/ choćiář ich wiele znáczy: á zász mowi iáko o wielu/ choćiář o iednym rozumie. *CzechRozm* 17, A6v, 211 [2 r.]; *ModrzBaz* 20, 58, 68v, 86v, 100,

104v; *SkarJedn* 185; *SkarŻyw* 291; *CzechEp* 416; *NiemObr* 99; *WerGořc* 204; Moze káždy rozumieć w tey mierze o řobie/ Więřřlá poćieiwóć cřynią řzácie/ niřli tobie. *BielRozm* 9; *KochWr* 23; *GrabowSet* O3v; *LatHar* 81; *WujNT* 267, 1. *Tim* 6/17; *KlonWor* 19; *ZbyřPrzyg* A3v. Cf *Ze zdaniem dopełnieniowym, Ze zdaniem dopełnieniowym nawiązującym*; »dá(wa)ć rozumieć«, »dobrze rozumieć«, »řle rozumieć«.

~ Z orzekaniem o przedmiocie: o kim, o czym – co (zaimek) (128): řumianoć řie za poćećiu: iefř znaię napewńieyřze poćećia řyna/ [...] Zafię wřzyřtko przećiwńie tym znákom przeřřećionem o dziewczce rozumieć mař. *FalZioř* V 15; *RejPs* 100v; *SeklWyzn* g4v; *RejKup* k4, r4v; *MurzHist* V v; *KromRozm II* c3v, ř4v; *KromRozm III* G2v; *Diar* 38, 69; Co o řobye rozumieř/ to o drugim mńimay *BielKom* C4v; *RejWiz* A4v; *RejZwierz* 91; *BibRadz II* 95d *marg*; *GrzepRóżn* kt; *OrzQuin* B2v; *RejAp* 11v, 68, 124, 165, 188v; *GórnDworz* L3, Mv, M4v, N3; *RejPos* [36], 39v, 81, 82, 106v (17); [Koryntianie] nie inřzeęo o nim [sakramencie *chleba i wina*] nie rozumieřli/ iedno iáko o inřřym *chlebie RejPosWiecz*³ [97]; *Grzepřm* A3; *RejZwierc* 168v, 174; *BielSpr* 61; ř. Auguřtin co o Obrářiech rozumie. *WujJud* 52 *marg*, 41 *marg*, 117v; *BialKaz* C4; *BudNT* *przedm* bv, b3, b3v, b7; *CzechRozm* A4, A5v, 16v, 21, 30 (13); *PapřPan* Hh2v; Bo [...] nieđbać o to co kto o niem rozumie/ nietylko iefř *chřłubřliwego rzecř/ ále y řořřuřřnego. ModrzBaz* 59, 1v, 27, 46, 62v, 77v, 87v, 140; *SkarJedn* 307 *marg*; áć trudnoń o tobie co zřego rozumieć mogřá: iedńák [...] obawiářm řię pokuřy iákiy. *SkarŻyw* 460; *StryjKron* 120; *CzechEp* 137, 187, 210, 303, 342, 343, 399; Wřřakże nie o wřzyřtkich tego rozumieć/ znáyduiá řię podobno niektorzy/ ktorzy y oyczyřně miřuiá/ y [...] *NiemObr* 172, 37, 63, 73, 99, 100 [2 r.] (13); *ReszPrz* 33, 63, 96; A mnie řámę ná řercu mięy/ Tóž y o mnie řám rozumiey. *KochSob* 60; *GórnRozm* K4v; *KochWr* 20, 26, 40; zaden enotřliwi niokiem zřego nie nierozumie *PapřUp* K4v, H2; *ActReg* 14, 85, 139; *Phil* R4; *LatHar* 77 *marg*, 126, 248 *marg*, 287 *marg*, 649, Aaa6v; *WujNT* 67; *SarnStat* 182; *KmitaSpit* C3; *CzahTr* G3, Iv; *GostCast* 72.

o kim – jako o kim [= że jest kim] (10): iáko owas mam iná k rozumieć/ iedno iáko o Wilkach w trzodzie Owieć. *KrowObr* 20, 3, 16; Nie rozumieyze o řřužebńicy řwey iáko o niewieřřie niepořożney *BibRadz* 1. *Reg* 1/16, 1. *Cor* 4/1; *RejPos* 3, 88v; *RejPosRozpr* c3; *CzechRozm* 227; TAK niechay cřłowiek (*marg*) káždy. (–) o nas rozumie iáko o řřugách Chřřtuřřowycł *WujNT* 1. *Cor* 4/1.

o kim, o czym – jak [= że jest jaki] (3): Láńcuřřek teę áby był ná tobye/ Day z dořřářtkiem rozumieć o řobie *BielKom* F4v; ále niewiećm cřemu tá k podle rozumiey o řwym ięzyku *GórnDworz* F8, H2v.

o kim, o czym – jak [= zastępuje orzekanie; w tym: jako, tak (72), také (takiež) ‘tak samo’ (26), inaczej (19), roznie (rozno) (4), jednako (3), tymże obyczajem a. sposobem ‘tak samo’ (3), rozmaicie (1), zgodnie (1)] (129): *BierEz* E4v; *MetrKor* 40/823; Iefřli czo ořřanie żłotich mńiey niř dzieřnik tedy ie obroć na gřřze [...] takiež rozumiey o gřzywnach o wagach y o inřřřych mierzech *KřosAlg* E4v; *RejPs* 25, 198; *SeklWyzn* c3, d4, ř2, ř2v [2 r.]; *SeklKat* H2 [2 r.], Y2v; O cřeby bożym/ ináczey rozumieyęř Luter/ Melanchton/ Brencius/ ináczey Caluinus/ Zwinglius/ Oeolámpádius. *KromRozm I* G2v, A2, B; *KromRozm II* ř3v, ř2v; *KromRozm III* D6 [2 r.]; Quintilianus [...] tym řřořřobem o tem rozumiař yako teę y my. *GliczKsiąż* Kv, N2; *GroicPorz* hh3v; *KrowObr* 3, 14 [2 r.], 16, 192; Gdyž rozni o tym roznie zázwdy rozumieřli/ Coby práwym řřáchećwem wřáfńie názwáć mieli. *RejWiz* 96v, 19v; *RejFig* Bb6; [gabis] Iefř niektory kámięń kořřřtowny/ o ktorym rozmaiećie rozumieá. *BibRadz I* 283d *marg*; Tymże obyczáiem rozumieyćie o mieřřie nářřym *BielKron* 108v, 209, 309v; *KochSat* B; *Mącz* 405a, 412b; *OrzQuin* T3v; *SarnUzn* E7; *SienLek* 148; *RejAp* 17, 181; á iákowego iednego widzář/ tá k drugim rozumieá. *GórnDworz* Mv, F2, I4, Ee8v; *GrzepGeom* E4; *RejPos* 31v, 32, 44v, 88, 88v [3 r.] (16); *RejPosWiecz*³ 96; że wolńo o tey řřpřawie rozumieć káżdemu/ iáko křho chce *BialKat* 293v, 16, 56, 315v, 316, 318v, 321; *Grzepřm* 55;

KuczbaKat 150; *RejZwierc* a5, 9, 11v, 57, 85v; *BielSpr* 33, 35v; *WujJud* 55v, 62, 164v, 172v, 174; *WujJudConf* 22, 251; *RejPos-Rozpr* b3 marg; *RejPosWstaw* [41³]; *BudNT przedm* b5v, d3v; *CzechRozm* 7v, 74v, 80v, 132v, 184v (8); o niey [majątności kupców] rozumiano/ iako [tj. tak samo jak] o grunćiech ábo rolách kmiecyh *ModrzBaz* 122v, 1v, 66v; *ModrzBazBud* ¶6; *SkarJedn* 350; *SkarŻyw* 92; *NiemObr* 105; Gdzie tedy náukę taką wyżrzyćie/ o ktorey wżędzie zgodnie kázda nácyca po wżyftkim świećie rozumiałá y rozumie/ y iednáko o niey trzymála y trzyma/ tám [...] *ReszPrz* 28; iz nic nátym choćia ták/ choć owák bédźiefz rozumiał/ *de Transubstantiatione ReszPrz* 58, 16, 21, 54, 94 [2 r.]; *ActReg* 14, 39, 78; *Phil* E2, K; *LatHar* 510; *WujNT* 331 [2 r.]; *SarnStat* 74, 399, 709; *CiekPotr* 7; *PaxLiz* C2v; *SkarKazSej* 684b.

[o kim, o czym – gdzie (że jest, są gdzie): [Tatar – dworzanin polskiego króla, pojmany przez wrogów] wiechawłzy w pułczáz/ kiedy rozumiał o fwyh iuz blifkó/ dał znák ięzykiem Polfkim [...] *PaprGniazdo* 1061 (*Linde*); *Biłkup* gniewliwy posłał żołnierze ná kłáftor S. Sálwiuła/ gdzie rozumiał o bytności S. Iana żeby go zábili. *SkarŻyw* 649 (*Linde*.)

o czym – inf (1): O fortunie rozumiełi żadney mocy w ludziech nie mieć. *BielKron* 338v. ~

(mało itp.) rozumieć (a. nic nie rozumieć) o kim, o czym [= mieć wiedzę na jakiś temat] (28): Ludzye fwiátá thego nic práwie o Pánu bogu nie rozumieyá. *LubPs* Dv marg; *GroicPorz* mm3v [2 r.]; Rácź mie tego náuczyć/ co iest fluzna drogá. Iako fie mam záchowác w swoiey powinności [...] A zwłázczá iz powiedafz/ iz o tym rozumiefz *RejWiz* 186, 36v, 107, 186; Vczá fie by o enocie/ rozumieć vmieli. *RejZwierc* 31; *BielKron* 235; *Mącz* 85c; My tedy co o Wierze málo rozumiey/ Nie brodzmy tám z kąd potym wybrnáć nie możemy. *Prot* C2v; A chczelli iefzće o tym szrzyey rozumieć/ przeczći fobie Ewányeliá wylżzey nápiłaná o śmierći Ianá s. *RejPos* 0003v, 15v, 46v, 66v, 204, 206v (11); *RejZwierc* a5, 8, 9, 138; *BialKaz* B4v; *CzechRozm* 185v; *NiemObr* 147.

rozumieć po kim [= przedmiot sądu] (5): *MurzHist* F4v; *GliczKsiąż* 6v; *BielKron* 48 cf *Ze zdaniem dopełnieniowym nawiązującym*.

~ rozumieć po kim cum inf [= treść sądu] (2): á ielliby (iako to Cefarz rozumie po nich być) w czym Luteryani niepołufzni byli/ [...] tedy [...] *BielKron* 223v, 464. ~

rozumieć po kim, po czym [= podstawa sądu] (7): *RejJóz* K8; Rozumieyie po fobie/ co wam/ to i iemu. *KochSat* B3; Słyzác tho ow kthory przegrał/ y rozumiejąc po fmiechu/ iz krol wie o wżyftkim/ bárzo fie fromák mułiał *GórnDworz* T5v; *BielSpr* 34v; *PaprPan* A2v, F4v; Ile mogą rozumieć po twoiey ofobie/ Więcey mu ty pánuiefz/ niż kiedy on tobie. *BielSjem* 10.

rozumieć w kim, w czym [= przedmiot sądu] (4): Euodyey prołżę/ y Syntychi żadam/ áby iednotháynie [tj. niezmiennie] rozumiełi w Pánie. *Leop Philipp* 4/2.

~ Z orzekaniem o przedmiocie: w czym – co (2): Czos ty to infżego grodzylz A mnie fnadz w pole wywodzylz Czos w tym infżego rozumiefz *RejJóz* D3v; *RejWiz* 133.

w czym – jak (1): A tedyć wieć dobrze powiem/ Iák ia w tey rzeczy rozumiem. *BierEz* G2v. ~

rozumieć jak [= treść sądu; w tym: jako, tak (81), inaczej (inak) (28), także (takież) 'tak samo' (6), (nie)jednako (3), opak (1), tymże obyczajem 'tak samo' (1)] (120): *FalZioł* V 9v, 30 [2 r.]; *RejPs* 198; *SeklWyzn* c2; *LibLeg* 11/174; *SeklKat* M2v; A gdy tak rozumieć bédźiefz Wiele tú kłopota z bédźiefz *RejKup* 15v, aa3v; Tedyfmy lámi ináczey rozumyeli/ niłifmy was wczyli? *KromRozm* I E3, I2, K4v [2 r.], M; *KromRozm* II p2, v, v4; *KromRozm* III G3v, H3v, M6v; *DiarDop* 101; *GliczKsiąż* Hv, M4; *LubPs* G4; *GroicPorz* y4; *KrowObr* 20, 42; Gdyż tego wiele przed tym ná fwiecie bywáło/ Acz y dziś málo nie ták/ by fie rozumiało. *RejWiz* 143; Sédzya [...] niema dopuścić fporow/ iedno ikázác iako rozumie. *UstPraw* C, D4; *RejZwierc* 88v; *OrzRozm* D, E4v, S3; *BielKron* 199, 230; *GrzegRóżn* H3; Perverse interpretaris, Opák rozumiefz/ fádzifz.

Mącz 172d, 7a [2 r.], 107c, 281b; *RejAp* 3v, 75, 80, 131; *GórnDworz* B4, E4, G2v, G7v, H3 (9); Nie rozumieyze tego/ [...] áby oni [świćci] mieli fzáfowác takiemi dobrodzycyftwy Páńfkiami/ ták iako pirwey bywáło rozumiano. *RejPos* 183v, 150v, 156, 210, 288v; *RejPosWiecz* 95v; *BialKat* 91, 153v; *KuczbaKat* 185, 220, 290; *RejZwierc* a2v, 188 [2 r.], 199v; *BielSpr* 28v; *WujJud* 118v, 141, 210v, 253; Ile nas iest dolkonálych teź y iednáko wżyftcy rozumiey. *WujJudConf* 141; *RejPosWstaw* [41³] [2 r.]; *HistHel* C3; *Strum* G3v; *CzechRozm* 38v, 53v, 60, 62, 111 (11); Ktorzi ták rozumieć/ idźćie ná tę ftronę: á ktorzi nie ták ná onę. *ModrzBaz* 28v, 65, 66, 72, 129; *CzechEp* 218; *ReszPrz* 83; *ReszList* 190; *PudlFr* 64; *GórnRozm* G; *ActReg* 132; *Calep* 119a; *OrzJan* 58, 78; *LatHar* 395; *WujNT* 329, 374; *WysKaz*)(3v; *JanNkar* A2v, A4; iz gdy znič [braci] vmrze który/ tedy oni drudzy iuz nie w dożywoćia succeduiá/ tylko w fumnę [...]; á iellif niemáfz fumny ná takim imieniu/ tedy tákże [tj. tak samo] ma bydź rozumiano. *SarnStat* 86, 1002 [2 r.], 1159, 1175; *CiekPotr* 48; *GoslCast* 3; *SkarKazSej* 691a; *KlonWor* ded **3. Cf teź rozumieć jak [= orzekanie o przedmiocie] w: rozumieć kogo, co; około czego; z strony kogo; czemu; o kim, o czym; w kim, w czym; Ze zdaniem dopełnieniowym; Ze zdaniem dopełnieniowym nawiązującym.

cum inf [= sądzić, że należy] (2): A theżći nye potrzebá dzyatek mlódyh zaráz rozumyec náuk wczyc *GliczKsiąż* 18; W tym obmysławaniu ták rozumiełi/ zátzyrmác go [króla] wżyftkimi fkárby fwoimi *OrzJan* 50.

cum inf [= sąd podmiotu o sobie] (4): A kłiążę iego [świata, tj. czart] z wielką rádołciá á z wielką ochotą potwirdza to nád nimi/ rozumiejąc fobie niemále żniwo vmnożyć s tego/ do gumná swoiego. *RejPos* 334; *WujJudConf* 198v; y sam náwet Król Władysław nigdyby był nie rozumiał/ podnieść iá [wojnę] przeciw niemu [*Turkowi*] *OrzJan* 119; *SarnStat* 956.

cum A cum inf (233): Ale cobym rozumiał przynależec ku pożytkowi mieyfkiemu/ kthemu fye zázwdy fláráním moim [...] przykłonic chęć. *GroicPorz* g2v; wżázke my áby nas kázdy rozumiał niełkwápiác fie ná żadną rzecz/ dálifmy im ná rozmył do 15. dni *BielKron* 208v, 55, 122v, 203, 383v, 462; Quae tua interesse existimem, Które ku twemu pożytkowi należec będe rozumiał. *Mącz* 430b, 430a; *RejPos* 225; ku ktorey bronie rozumiefz nieprzyaciela przyciągnąć/ tám przednieyfe rycerftwo fadz *BielSpr* 8, 64v; *ActReg* 136; *SarnStat* 989, 999.

~ cum A cum inf „być” (218): *GlabGad* M; Syem pogranyczni rozvmye bicz ye⁸⁰ Kro.m. potrzebni *LibLeg* 11/186, 7/37; *RejPs* 83v, 100v; *SeklWyzn* Dv; *MurzHist* I, K2v; *KromRozm* II b, m3; *Diar* 66, 68; yáko zás sámifz rozvmyeemy być rzecz fzkodliwą rychło á mlódo fie ożenić. *GliczKsiąż* P2v, B5v, Fv, G7, I7, Nv; *LubPs* Z3v; *GroicPorz* aa3v, cc, ii2v; *KrowObr* 39v; *Leop* 2.Reg 11/16, *Iudith* 6/5, 1.Cor 7/36, *Hebr* 10/29; *UstPraw* K3v; *BibRadz* *2v, II 95d marg; że czáfem piżemy to/ co ku dobremu Rzeczypolitey náłzey drugdy być rozumiey *OrzRozm* P4v; Dał Pan Bog tego krolá ná fwiecie wżem przed oczy/ áby fie im przykłádnie fpráwowali/ nic wiecznego áni trwáłego áni vltáwicznego ná fwiecie być rozumiełi *BielKron* 127, 101v, 171v, 178v, 196v, 198 (20); *GrzegRóżn* H2v; oczym on autor piśác rozumiał fobie za počćiwiá rzecz być. *KwiatKsiąż* P4, C3v; *SarnUzn* E8; á przegráwájąc niechay [...] nie drapie kart/ kofłtek nie zárzucá: bo ftąd ludzie fkápego/ á mizernego thákiego być rozumieá. *GórnDworz* M4, D3, G3v, K2, K8v, Z8 (9); *GrzegGeom* G4v; *RejPos* 23, 43v, 69v, 76, 133 (17); áby go [*Chrystusa*] ónym iednym Bogiem Iehowá być wedle Bołtwá rozumiano *BialKat* d2; które przekłétwo nie tylo ná ćiało/ ále y ná dułżę byc rozumiey. *BialKat* 58v, 46, 86, 183v; *GrzegŚm* A3, 49; *KuczbaKat* 290; *RejZwierc* 126v; Rozumieá teź [*Turcy*] Lud Nátoliyfki/ to iest z máley Azyey być fláby *BielSpr* 60, 44, 60; *WujJud* 51, 172; GRzech thedy być rozumiey/ przirodzoná wláfná ikázę y zepłowanie wżyftkiego człowieká *WujJudConf* 63, 137, 161v, 167, 204v; *RejPosWstaw* [21²]; *BialKaz* C4v [2 r.], E3, 13v; *BudNT przedm* a2v, a5, *Hebr* 11/8; *CzechRozm* A4v, 2,

18v, 49, 164 (8); á przetoż onego ktorego między wŹytkiemy namędrŹszego á naypráwiedliwŹszego być rozumieli [...] tego Pánem wŹytkiey Źiemie obieráli *ModrzBaz* 15v, 4, 13v, 17, 20, 20v (36); *SkarJedn* 239, 289; *Oczko* 11; *SkarŹyw* 28, 35, 93, 567; Abowiem nie zaráz rozumieć mamy od BoŹego máiefŹtatu to być pozwolono/ co nam ludŹie obiecuią. *CzechEp* 132, 115, 203, 247, 258, 279, 372; *NiemObr* 32; *KochMRot* B3v; *ReszPrz* 85, 104; *ReszList* 180; *GórnRozm* A3; *ActReg* 8, 16, 46, 69, 136, 137; poniewaŹ za ich Źmiercią infzy rozumieli Źwe zdrowie być záchowane. *Phil* R2, F2, I3; *OrzJan* 26, 47, 74, 75, 118 [2 r.]; *LatHar* 25, 105 marg; StąŹe pogańŹcy Mędrcomie Bogá rozumieli być *Primum mouens, á quo omnia mouentia mouentur*. *KoŹakSzczęŹl* A2, A3v, C3v; *WujNT* 471, 1.Tim 6/1, *Hebr* 10/29, 11/11, 2.Petr 3/15; *JanNKar* D2v; wŹzákŹe gdy kto będzie rozumiaŹ siebie bydŹ wkrzywdzonym/ wolno mu będzie áppellować do nas. *SarnStat* 742, 50, 117, 195 [2 r.], 328, 474 (14); *WitoŹLut* A6; *KmitaSpit* C3; *PowodPr* 7; *SkarKaz* 386b; *CiekPotr* 39; [Myszyłem yszeby tho dzyeczáthko szadnem obyeczajem nyebyloby karmyonol/ Bo wyem nyeszemnye rozsmyeją poczáthego bycz *HistAl* 1510 44]. ~

Ze zdaniem dopełnieniowym [w tym z zapowiednikami: tak (196), temu (123), to (111), tak to (25), o tym (6), tak o tym (3), tak temu (1), za to (1), w tym (1); że, iż (928), żeby, iż(e)by, by, aby 'że jakoby' (195), zaimek pytajny (195), jakoby (15), jeśli, li 'czy' (11), aby (2), jako 'że' (2), by 'że' (1), jakoby 'że' (1)] (1397): *MetrKor* 31/620v; *BierEz* C2; *OpecŹyw* 41v, 46v, [57]; *PatKaz* II 61v; *PatKaz* III 92v, 117v, 122v; Gdyby która białą głowę wczarowano [...] á iŹby rozumiała że by była dziewczka á iŹby panienftwo miała Źracić, tedy Źie w tey wrotyczy niechay vmyie *FalŹiol* I 148c, I 136d, V 26; *BielŹyw* 72, 143; *KłosAlg* Fv; *WróbŹoŹt* H8v, 76/11; Bo rozvmie krol ye⁸⁰ m. yz kyedi bedzie to postanowienie tedi bedzie przyasn miedzi pđdanimy V.C.m. y Krola ye⁸⁰ m. *LibLeg* 11/33; thego porzathkv zloczinŹthwa nyerozvmymi czo za przyczyna yefth. *LibLeg* 11/141, 9/49v, 10/61v, 67, 115 [2 r.], 150 (23); Y wtę nádzicie duŹle náŹle oczekawáia páná vŹtáwicznie rozumieác temu iŹ on y wŹpomozenie y obroná náŹlá iefth. *RejPs* 48v, 33, 46, 46v, 58, 67 (18); *ConPiotr* 34; *SeklWyzn* D, d3v, Fv; *SeklKat* F2, G2, H2, O4, Rv (10); *RejRozm* 401; Nierozumim pany miła Aby to rzecz ŹuŹna byla. Zle za dobre komu oddać *RejKup* d4v; To iŹ niezart iuŹ rozumiez *RejKup* e7v; Nierozumiem czo mam czynić Mam ly mowyc albo mylzeć. *RejKup* g2v, f2, h5, i5, N, m8 (13); *HistAl* Av, A2v, A6v, I8v; *KromRozm* I C, Cv, D2, I2; abychmy zbawienie naŹe/ [...] zboiaŹnia i drzenim Źprawowali/ boiac Źię abyfmy nieupadli gdy to rozumiey że Źtoiemy *MurzHist* G4v; Gdy go tēŹ Gribaldus Doctor pytaŹ/ co by o tem rozumiaŹ/ gđŹie byŹię duŹe Źkoro poŹmierci obrácaŹ. [...] *MurzHist* S4, A2, F4v, G2v, G4v, H3v (11); *MurzNT* 11, 31, 46, 51, *Matth* 15/17 (8); A ták áni o tym chćyey rozumieć/ áby EwanyeliŹtowe [...] tylko to co yefth potrzebne ku náŹŹemu zbáwyenyu popifáli *KromRozm* II fv, f, fv, I4, I2 [2 r.], I2v, x, xv; poidźmy do biŹkupow y doktorow/ ktorzy nyedáli by Źy byli papeŹom kápturác/ by byli rozumeli iŹ wzirchnoć ich nye yefth wedle bogá. *KromRozm* III O, C5v, C7, D4v, K7, L4v, M5v, M6v; *LibMal* 1554/186, 186v; Nie rozumiey, przecz Źię to IchM księzy nie podobaŹo, co Źię wielom krajom chrzeŹcijańskim upodobać musiaŹo *Diar* 86, 27, 39, 45, 46, 47 (18); nie rozumiejcie tego WM, żebyŹmy nie mieli rozumieć temu, że my nie winnie bawimy Źię kwoli WM *DiarDop* 119, 101 [2 r.], 103 [3 r.], 107, 111, 113, 114, 119; *BielKom* B6v; Abowiem nyechay nye rozumye ocyec z mátką [gdy urodzi im Źię dziecko] áby mu Źie woŹ albo Źrzebyę yákwe w oborze wrodziŹo. *GliczKsiąŹ* C7; Wyęc co á yákoby wthem czynić nye práwey rozumyem. *GliczKsiąŹ* O4v, B7v, Cv, D2, E5, G2 (35); rozumieymyŹ themu/ żeć zwolennik nádmistrzá być nie moŹe. *LubPs* A5, A2, A5v, B5v, E4v, Xv (12); Są niektorzy co ták rozumieác/ áby then Męzoboycá miaŹ być wolen od Źmierci/ kthory [...] *GroicPorz* mm2, Bv, d4v, aa3, II4v; *KrowObr* C2, 20v, 23v, 101v, 110v, 140v, 215; Iedno proŹto rozumiey/ że [Bóg] iefth/ byl/ y będzye *RejWiz* 113v; Ale iŹ ty rozumiez iuŹ co

iefth gorŹzego/ A czemuŹ Źie Źwowlonie pociągáŹ do tego. *RejWiz* 134v, 38, 39v, 50, 54, 62v (51); *Leop Hebr* 11/3; *OrzList* bv, h2; PláczeŹ/ á to wiem pewnie/ nie rozumiez cżemu *RejFig* Cc, Aa, Ee4; *RejZwierz* A2, A6, 41v, 58; WáŹzá Krolewka MiŹoŹć [...] zá tho v Źiebie raczyŹ rozumieć/ [...] żeŹ WáŹzá Krolewka MiŹoŹć [...] od niego [Boga] iefth Krolem [...] poŹtáwion *BibRadz* *2, I 5a marg, 138c marg, 143c marg, 183d marg, 238d marg (12); *OrzRozm* A2v, F3v, S2v; bo Źie tego nápieráia cżego Źami rozumieác iŹ nie damy *BielKron* 109; bez pochyby thákby cżłowiek poŹpolity otim rozumiaŹ iŹ przeloŹen [...] iáwnych złoŹci [...] bronia *BielKron* 199; WŹytcy Źie polekli y dziwowáli/ niemogác rozumieć Źkąd mu tá naglá Źmierć przyŹŹlá *BielKron* 356v, 30v, 71v, [85²]v, 98, 105 (54); *GrzegRóżn* Bv, B3, B3v, B4v; *KochSat* B3v, B4; *KwiatKsiąŹ* E2v, E4, P4; Ioco ne an serio haec dicat nescio. Smiechemli álbo wprawdŹie to mowi nie rozumiem. *Mącz* 174a; Non satis video quid tibi velis, [...] NieowŹzeki rozumiem cżegoby ty chciaŹ. *Mącz* 494a, 188a, 216b, 245b [2 r.], 313a, 347b (11); *OrzQuin* H2, Yv; *Prot* A2, A3v; *SarnUzn* B6v, C7, D2v, E2, E8 (8); *SienLek* 44, Ttt3v, Vuu2v; *LeovPrzep* b2; nie rozumieymy ták/ áby Źie to tylko do tych Źiedmi kofciŹow Źciągáć miaŹo. *RejAp* 6; A tu iuŹ rozumiey niemali Źie tu cżym wciŹyć wierny/ á vŹtráŹyć Źie niewierny przed Źráchem Páná tego. *RejAp* 34; iáko tu rozumieć mamy co to iefth chowác Źłowá PánŹkie *RejAp* 39, 4, 4v [2 r.], 5, 6, 9 (78); Nierozumiem rzekŹ pan Koftká/ cżemu W.m. w rzeczy thák iáŹney Źpor trzymaŹ *GórnDworz* F7; iŹ Źie tu nieiáko Alexánder chłubi/ prágnąc tego cżego widziaŹ iŹ mu nie doŹtawáŹo: [...] nie tego cżego rozumiaŹ że iuŹ doŹtaŹ *GórnDworz* H, A2v, B5, C3v, C5, C5v (73); rozumieác iákoby dłuŹa tu byŹá po obu dwu Źronách ná dwu ná dwudŹieftu łokci [...] *GrzepGeom* I, A3v, L4 [2 r.], L4v, M4, N4 (13); *HistRzym* 115v, 120; ále chciaŹ [Bóg] to mieć po nim [po cżłowieku] áby rozumiaŹ co zle á co dobrze *RejPos* 83v; Tuć [gdy Bóg mówi o sobie w liczbie mnogiej] Źie teŹ znáczy iŹ tego nie ku AnyŹom mowiŹ/ boby Źie rozumiaŹo iŹby nie byŹ Bog wŹzechmogący/ á iŹby od kogo inŹzego pomocy potrzebowáŹ *RejPos* 149v; ROZUMIĆ themu ten wŹzechmogący Pan/ iŹ rozmáitŹe obyćzáie á rozliczne modły iemu ná potym náŹtác miaŹy ná Źwiece *RejPos* 186v; GdyŹ temu rozumie ten chytry wáŹ/ iŹ tu w tym napewnicyŹy záwŹdy obłow iego. *RejPos* 319v, 1v, 3v, 4v, 6, 6v [2 r.] (242); *RejPosWiecz*² 90v, 95v; *RejPosWiecz*³ [97]v, 99v; *BialKat* 61, 66, 73v, 93v, 121 (12); *KwiatOpis* B3; *GrzegŹm* 15, 49, 59; *HistLan* E2v; ábyfmy rozumieli/ iáko [= że] Źá niegodni ChrzeŹcijańŹkiego przezwiŹká cí/ ktorzy nieprzyiáŹni wiodá *KuczKat* 160; tedy łatwie rozumieć będzá ChrzeŹcijańe/ z iáką poboŹnoŹcią y z iáką pokorą ten Zakon od Bogá przyięty chowác máia. *KuczKat* 265, 5, 10, 30, 55, 80 (42); iefli co mowi/ to iuŹ z oną przewłoką/ z oną poŹtáwá [...] áby thák rozumiano iŹ z rozmyŹem mowi. *RejZwierc* 53; Źzukam iefz-cze cżegoŹ/ á Źam nie rozumiem cżego. *RejZwierc* 66, A3v [2 r.], 9v [2 r.], 66, 97v, 105 (28); Ia nierozumiem iefli to dobra poŹługá/ dla ktorey iuŹ zlenieia náŹy Rycyrze *BielSpr* 43v, b4v, 13, 24, 31, 36 (13); *KochMon* 27; Bo ácz w Kredzie wierzymy Grzechow odpuŹczenie/ y Źywot wieczny: wŹzákŹe tego ták nierozumiemy/ żeby wŹyŹyć [I] [...] Źywot wieczny otrzymać mieli *WujJud* 203, 3v, 4v, 62v, 106v, 115v, 137v; A przetoŹ nie rozumie ApoŹtoŹ/ áby tá Ceremonia byŹá poŹyteczna drugiemu ktorzyby iey nie vżywaŹ. *WujJud-Conf* 244, 29v, 31, 109v, 154v, 190v (9); *RejPosRozpr* cv; *RejPos-Wstaw* [21²], [21²]v, [41³], [41³]v, [110²]v; Rozumiem temu/ zkáđ to uroŹlo *BudBib* cv, c, c2v, *Is* 57/1, 2.*Mach* 14/3; *MycPrz* I [D]v; *Strum* A2; *WierKróc* B2; *BialKat* Ev, G4v, H; Przeto niech nierozumie cżłowiek on/ żeby (miaŹ) wziąć co v Páná. *BudNT* Iac 1/7, *przedm* b2v, b3v, k. Ii3v; y toć feczyrze wyznawam/ iŹ tego nie rozumiem/ ktorzymby Źie to ŹpŹobem ŹtáŹo: że vŹpráwiedliwieni iefteŹmy od BOGá przez Iezulá ChriŹtuŹá. *CzechRozm* 216v; BoŹe tego vchoway/ áby ták kto rozumieć miaŹ/ żeby w Bogu miaŹlá być iáká niepráwoŹć *CzechRozm* 217, 12, 31v, 36, 54, 83v (29); (nagŹ) Krezus Krol LidyŹŹki. (-) PÁtrząc ná Źwoie Źkárby ták rozumiaŹ temu/ Zeby Źaden ná Źwiece nie miaŹ zdolác iemu. *PapPrPan* [Hh5]v, A2v,

B3, F4v, M3, Yv, Bb3v, Gg; rozumiałbym/ że niewiele człowiekowi niedoftawa do otrzymania tego błogosławieństw/ które [...] *ModrzBaz* 101v, 5v, 14v, 17, 18, 19v [2 r.] (41); *SkarJedn* 186, 256, 289, 290, 343; *KochOdpr* B2, B3, C3; *Oczko* 22 [2 r.]; Kto w boiaźni twéy żyć wmié/ ten/ co twóy gniew iéft/ rozumieć. *KochPs* 137, 2, 94, 141; A gdy iuż kilá lat przemiefzkáá między zakonnikami/ á nie nie zaráftáá/ áni głófu mienitá: rozumieć niektórzy áby była rzezańcem. *SkarŻyw* 183; Będá ludzie rozumieć żeby to zemnie pófzło. *SkarŻyw* [223]; Rozumieć w iákim fmutku był Abráhám. *SkarŻyw* 283, A4, 13, 27 [2 r.], 46, 58 (58); *StryjKron* 707, 712, 772; *CzechEp* *3, *3v, 16, 32, 40 (18); *NiemObr* 5, 14, 15, 22, 36 (12); czyś ták rozumiał/ nieboże/ Ze czérnie infzy owoc/ niż tarnki/ dáć może? *KochFr* 102, 128; *KlonŻal* D4; *KochDz* 104, 106; *KochWz* 140; *ReszPrz* 36, 83, 88, 95, 96; *ReszList* 191; *WerGość* 203, 205, 256; *WerKaz* 279, 281; *KochPieś* 20; Bo ty z tym nadobnie wmiéftz/ A gdzie kogo tknąć rozumieftz. *KochSob* 61; A ták Iurku rozumieftz/ żem z poznania twégo Więcey content/ niż z funtu złotá Węgierkiégo. *PudlFr* 34, 60, 77; *GórnRozm* B3, E2v, G2v, H2, K4 (8); *KochWr* 22, 24, 25, 35, 39; *PapUp* Dv, G2; *ZawJeft* 6, 13, 34, 39, 42; P. Pekosławski [...] do P. Podkomorzego Rawskiego list pisał, który rozumieć ze wñ poslie *ActReg* 50, 4, 19, 28, 57, 58 (28); *GostGosp* 1; Rozumiał bowiem to ten mądry mąż iákowá iéft zaráżá káżdey Rzeczypólithey gnuśnoś y proznowanie *Phil* S2, B4, G3, I, N2, Q4; *GórnTroas* 5, 53; RZECZ niezwyklá wftóm wálfym powieć: rozumieć temu/ że mié nie wftzyfcy rádzi ftucháć będą *KochPij* C; *GrabowSet* F; *KochAp* 6; Lecz tylko że prágniemy/ Ale nierozumiemy/ Czego fie trzymáć *KochFrag* 14; Y rozumiećiefz wy/ áby w téy tákiey niewoli/ ieden fám tákí był Ibráim? *OrzJan* 37, 5, 7, 22, 24, 29 [3 r.] (40); *LatHar* 77 [2 r.], 109, 126, 245, 253, 379; Nie ták to rozumieftz/ iákó dziśiefzy odftczepieñcy/ Zeby wiérni nie mieli w fobie żádnéy wftáney ftprawiedliwófti *WujNT* 580, 51, *Matth* 15/17, 16/11, 23, *Mar* 7/18 (30); *JanNkar* D, D4; LAN POLSKI, ták rozumieć, że iest ieden pomiar co y Fráncużkiégo. *SarnStat* 283; iefli fie [*interczy*] niezgadziáá/ tedy powódowa ftóná wtráca rzecz fwá/ á to z téy przyczyny/ iż bywa rozumiano/ że iéft iákí fálfz dopufzczón. *SarnStat* 824, 142, 263, 266, 473, 578 (11); *SiebRozmyśl* K3, K4; Iákás Orlicá piękna łączy fie z nim [*orlem*] wftędzie/ Ták rozmiem że iuż przy nim záwftze mieftzkáć będzie. *WitosLut* A3v; *KlonKrGum* Av [2 r.]; *KmitaSpit* Av; *PowodPr* 55 [2 r.], 77; niechćieli [*apostolowie*] áby był kto rozumiał/ iż ofiáry ftárego zakonu czynili/ y tákimi iákó y Żydow byló káplánmi byli. *SkarKaz* 608a, 45a, 83b, 122b, 155a, 208a (11); *VoiSzl* Dv, D2, E3v; Czyi ia to głos ftylz? (-) Przyiacielftki, zechceftzi ftucháć przyiacielá. Iefli nie: rozumieć ták, że nieprzyiacielftki. *CiekPotr* 5, 6, 33, 37, 44, 46 (12); Gdy owo owce ftrzygá co więć myftli báran/ Rozumie to że y on z nimi będzie karan. *CzahTr* E4v; Co więć tá grá pocztíwa y Rycerlka vmi/ Co zá fzczeftie y los iey kóždy rozumie. *CzahTr* G3, A4, L; Nie rozumieć ábym ia tę chorobę moie Zmyftláć miáá fobie *GostCast* 58, 11, 47, 49; *SkarKazSej* 680a, 685b, 687a, 706b; *KlonWor ded* **2, **3v; *PudlDydo* A3v, B5; *ZbylPrzyg* A4v; [Rozmieliftmy że náfzá iuż wygrána pewnie *ŁaszczPogrom* 12]. Cf »dawać rozumieć«.

~ Ze zdaniem bezspójnikowym (też z równoważnikiem zdania) (44): *FalZioł* V 35v; *RejJóz* G3; gdfich rozvmym gdi bi tho thak bicz myalo trvdnofczy bi nyemale vrofcz mogli. *LibLeg* 11/175; *SeklKat* V3v [2 r.]; *LubPs* X6; *GliczKsiąz* H4; Ale ty ták rozumieć moy młódzyeñce miły/ [...] Bog ktorego mądrofti nie póftignáł żádný/ Ták dziwnemi ftpráwami ftworzył ten ftwiat zdrádný. *RejWiz* 29, 38v, 121, 133, 144v, 153v, 159, 188; [*Torymundus*] chćiał Attilę gonic áż do Węgier/ ále go hánowáá Ekius (thák rozumieć/ kiedy Attilá zginie/ z Gotthy będzieć mieć trudnofti doftć [...]) *BielKron* 298, 74, 121, 215, 354; *Prot* Dv; *LeovPrzep* b2v; *RejAp* 71v; *GórnDworz* K6; Abowiem to rozumieć kto czyie pófelftwo wftárdzi/ iuż nie póftá wftárdza/ ále onego co przezeń póftá wftárdzi ono. *RejPos* 234v, 7, 19, 39, 44, 68 (9); *RejZwierc* A2;

Rozumieć po wftzy ziemi/ dzdá w ten czás nie byló *HistHel* Bv; *PapPan* A2v, M4v, Ff3v, Gg4v; *BielSjem* 10; chybá żeby fie ták ftodow wiele námoctzylo/ coby [*tj. żeby*] rozumiał názyft *GostGosp* 134; *Phil* E; *OrzJan* 60; Ták rozumieć mądry Práwnicy: nim nifzy vrząd, tym fie do práwá práwnégo bárzyéy przywiézuie *SarnStat* 155. ~

Ze zdaniem dopełnieniowym nawiązującym do dopełnienia (lub do jego przydawki dzierżawczej) w zdaniu nadrzędnym [w tym z zapowiednikami: tak (48), to (41); ze, iż (145), żeby, aby, iżeby 'ze jakoby' (38), jeśli 'czy' (5), aby (1), zaimiek pytajny (1)] (195):

~ rozumieć kogo, co (12): IÁkoftz cié inaczei mamy rozumieć náfz miły panie iedno iżeś ty iéft práwdziwa fcieftzka ktora [...] *RejPs* 113v; Temże ftpofobem ty ftowa pañkié/ że ftá generaliter/ práwdziwé/ rozumiećmy *MurzNT* 61; *Diar* 32; *RejZwierc* 138; Y tákże Páwłá ft. rozumieć/ áby opowiadał wiáre być fámych tylko wybránych Bożych wftáfná? *WujJud* 105; zebyś się wñ porozumiał [...] strony tey zwierzchnoſci nad zołnierzmí wWielkiey Polsce, ktora wñ rozumieć raczyś, że nálezy Generálowi Wielkopólskiemu *ActReg* 103; kto ták wiele mieáł mówieftz ták zacnych/ ták obronnych rozumieć/ áby ie Turek póftieć mógl? *OrzJan* 80, 55 [2 r.]; Niechćeć żeby mnie kto rozumiał/ żebyćm ia to kwoli Czechom álbó Grekom mówieć mieá. *WysKaz* 39; [...] dla oznáczenia liczby tych/ które będą rozumieć/ áby zebráć mieli. *SarnStat* 518 [*idem*] 927.

rozumieć co czyje [podmiotem zdania dopełnieniowego jest osoba wskazana przez przydawkę dzierżawczą w zdaniu nadrzędnym] (3): A tu iuż rozumieć omylnóft przyiacielá kupnego/ iż poki wftzywa dobrodziefyftwá twoiego [...] pothy máfz przyiacielá z niego *RejAp* 152v; Tu iuż możefz rozumieć ferce/ ftátecznoft/ á wftáwicznóft wiáry tego człóweká ftwétego/ iż on [...] tylko wftylzawftzy głos Ianá ftwétego/ iż iuż przyftzedł on obiecány zbáwiciel/ [...] ftukał pilnie á dopytáwał fie tego/ áby był co rychley znááft Páná onego ftwoiego. *RejPos* [290], 40v.

rozumieć do czego (żywotne) (1): [*Aleksander*] obroćił go [*Bucefála*] ku ftóncu głowá/ rozumieć/ do doniego iż gdy ciéń wftzywał tedy rád záwchrzył *BielKron* 122v.

rozumieć około czego (1): okolo czego wftádam ták rozumyáá *Ariftipus* izći fie żáden z náuk nye ftáwa nyewolnikiem *GliczKsiąz* M3v.

rozumieć z kogo (2): *GliczKsiąz* H2; Gdy fie tráfi nieprzyiaciel wielki/ s ktorego rozumieć/ iż żeñ [!] mocy mieć nie mógá/ iézdá náđ nim [*Polacy*] trápiać go ze wftzech ftón *BielSpr* 71.

rozumieć czemu (2): A nie mniáy kto/ izby oni ná ten czás nie rozumieć obráłkowi iż to nie iéft Bog *BielKron* 98, 109.

rozumieć o kogo (1): ze nie iedno oPana Gnieznínskíego, ale y o Pana Lesczynskiego rozumieć Pan Kanclerz iz rowno zinnemi winnemi máiá bydz poczytáni. *ActReg* 140.

rozumieć o kim, o czym (170): *PatKaz* III 119, 138v; *SeklWyzn* c3, F [2 r.]; *LibLeg* 11/171v; *RejKup* dd5v; nikt nyema o tey rzeczy ták rozumieć/ iżeby ták muftálo być. *KromRozm* I G3; *MurzHist* P2; *MurzNT* 199 marg; Ták że y o duftly człóweycezy rozumyáá [*Tertulian*] iż yéft éyeflftna *KromRozm* II q, c3v, l3, m4, nv, t2v; *KromRozm* III N2v; *Diar* 32, 34, 37, 55; Nie izbyćm to o fobie rozumiał/ álbó znáć dáwał/ ábym temu doftć wftzynił [...] ále [...] *GroicPorz* B4v, q4v; *KrowObr* 60v; *RejWiz* 111, 115, 137v, 194v; *Leop* *A3v, *Philipp* 3/13; *BibRadz* *5, 1.Reg 22/15, *Philipp* 3/13; *BielKron* 111, 194v, 216v, 312, 457v; *GrzegRóżn* A2; A co mówi do tego Kofciólá Tyátireñlkiego/ to mamy wftzyfcy o fobie rozumieć [!] iż do nas do wftzytkich mówi. *RejAp* 29, 68v, 142v, 161v; Toż rozumieć y o táncu/ áby mu ftáry dáł pokoy *GórnDworz* K2v, G6v, I4, I5v, K4v, M4, X6, Ee6v; że Pláto ták o Geometryéy rozumiał/ iże tho iéft Náuká y ftámemu Bogu przyftoyna. *GrzepGeom* A3v, Bv; ále ich [...] pytáć raczy/ coby też rozumieć o Kriftufie/ ná co im iéft obiecan/ y czyimby też ftynem być mieá. *RejPos* 230v, 37, 53, [73]v, 82, 177 (9); *RejPosWiecz* [97]v; którzy [*poganie*] o chrzeftiánách ták rozumieć: áby ciáá málych dziátek/ w ftwoich zgrómádeniách iéść mieli *BiatKat* 273v, 6, 176, 186; *HistLan* E2v;

KuczbaKat 340, 355; A co rozumiesz o onych co fie byli w onym Troiánłkim koniu zawarli/ ielli fie ci byli dobrowolnie ná śmierć nie wydáli? *RejZwierc* 167v, 85; *WujJud* 115; Przetoz y o Mnichách nic infzego nie rozumiemy/ iedno że więcey zawadzaią niż pomagaią kościołowi Bożemu. *WujJudConf* 143, 7v, 24v, 48v, 72v, 137v [2 r.], 148v; *BudBib* b3; *MycPrz* II B3; *WierKróc* Av; Lecz on [tłumacz] niewiedzial y tego iakie to słowa były/ nic inego o nich nierozumieiac iedno żeby Słowieńskie były/ ale pokazone *BudNT przedm* b7, *przedm* d3v; [...] o wżytłkich też także wobec ludziách mieli *CzechRozm* 110, A5v, 50v, 100, 123, 211, 255v, 256v; tak rozumiem o nim/ Takież męstwo w potrzebie że poznacie po nim. *PapPan* Zv; *KarnNap* D2; tedyc o tem mieczu/ ktory kátowi od fędziego bywa podan/ ma być rozumiano/ że iest wrzędowy. *ModrzBaz* 96, 7, 9v, 12v, 19v, 27 (20); *ModrzBazBud* ¶6; *KochOdpr* B4; *KochPs* 26; ifz [Syn Boży] wolał aby onim do czału rozumiano/ ifz był profte^{so} człeka fynem *SkarŻyw* 242, 543; *CzechEp* 106, 151, 359, 366, 381; Nie rozumiem tego o wżytłkich/ aby to ze złości/ y z vporu czynić mieli. *NiemObr* 99, 17, 66, 73, 122, 166, 175; *WisznTr* 4; *BielRozm* 8; A o Trybunale co rozumiesz/ zdrowyli iest Rzeczypospolitey czy nie zdrowy? *GórnRozm* K4v; *PapUp* H2, K; *ActReg* 32, 139, 161; *KochCzJan* A2; tak rozumieć moželz o tcy [tj. niemieckiej] ziemi/ że ná odpór mocy tureckiej żadney rzeczy mocniejszy y obronniejszy nád nie niemáfz. *OrzJan* 79, 57, 66, 67, 77, 81, 101; *LatHar* 90; *WujNT* 2.Cor 10/2, *Philipp* 3/13; A o Królu Ie^{so} M. tak czyniacemu niema bydz inaczey rozumiano: iedno iż przeciwno przyšydzie fwy/ krzywde czynil Przywileiowi popolitemu. *SarnStat* 74, 64, 492, 754; *SkarKaz* 311b, 514a; abyś o mnie Nie rozumiał, że mało poważam cie fobie. *CiekPotr* 90; *CzahTr* A2v; *GoslCast* 5; *SkarKazSej* 658b. Cf rozumieć o czym.

~ Ze zdaniem bezspójnikowym (5): O obraziech/ to rozumiem/ ielli im nieprzydawaią iakie chwały/ mogą być wdomv bożym *SeklWyzn* g2v, c2v; Tak iuz rozumiem o tobye/ Nie daż płochym rádci fobie *BielKron* E8v; *RejZwierc* 69, 82. ~

rozumieć o czym czym [cf uwaga pod rozumieć co czyje] (3): O przyczynianu swyetych ze wfltykym kofcyolem krzełciyanłkim dzyerze y rozumyem/ iż swyeci máya być od nas tcyeni y wzywani. *KromRozm* I I; Tu rozumiey o możności y dobrotliwosci Pána tego/ iż on widzial onę chuc y wiare onego nędznego człowieka *RejPos* 227, 46.

rozumieć po kim (3): *MurzHist* F4v; enotkami one [chłopieta] przezywaią/ [...] rozumyeyac to po nich że fie ná cnotę bárzo przeładzayą *GliczKsiqz* 6v; rozumiem po was iż po mey śmierci Pána fwego pobudzie ná fie *BielKron* 48. ~

Jako zdanie wtrącone [w tym: rozumiem (19), rozumiesz (1)] (20): *RejJóz* G2; Vkaż świadectwo s pilmá swiętego/ gdzie Piotr władnal y rokázował infzym Apostolom? rozumiem iako to vkaželz? *KrowObr* 16; *RejWiz* 143, 161; *RejZwierc* 88v; *BielKron* 195v; *GórnDworz* H3; *RejPos* 156; *HistHel* C3; Gdyż tylko fámą cnotą Bog niebo ofadza/ Rozumiem tá fie pánná [tj. Wanda] z iego wolą zgadza. *PapPan* Ddv; *BielSjem* 4; I Aką rozumiesz zazdrość ziednales fobie/ Zacny Biskupie/ w moiéy maléy ofobie *KochPieś* 52; *ActReg* 13; *OrzJan* 58, 78; Tedy przynamniey dla miley pámiatki Namillzego Małzonka swoiego wznowienia/ [...] tak rozumiem fluzyc będzie [moje kazanie]. *WysKaz*)(3v; *JanNkar* A2v, A4; *GoslCast* 3, 72.

W połączeniach szeregowych (15): *LibLeg* 10/61v; *SeklKat* M2v; *KrowObr* 228; *RejWiz* 112v, 186v; *Mqcz* 394d; *RejAp* 11v; Gdyż tho iest iego [czarta] nawietzła pilność/ aby żadny człowiek ani widzial/ ani flyzal/ ani nic nie rozumiał o Panu o tym *RejPos* 204, 31v, 133, 160; *CzechRozm* A4, 208v; abyście wżyfcy iedno rozumieli/ iednako mowili/ iednako trzymáli *ReszPrz* 93, 20.

W przeciwstawieniach: »in(sze) (a. inaczej itp.) mowić (6), pisać (2), powieść (2), myśleć ... rozumieć; kłaść (2) ... rozumieć« (13): A ielli bych ynaczey myflil/ á inaczej o fobie rozumiał/ proflę niekáray mié moy pánie *RejPs* 198; *SeklKat* M2v; *LubPs* G4; Sy-

nechdoche, [...] Gdy tylko część kładziemy á wżifłkę cálóść rozumiemy/ albo zaś wżifłkę cálóść kładziemy á część tylko rozumiemy. *Mqcz* 437a-b, 7a, 174c; *GórnDworz* Rv [2 r.], Hh5v; Abowiem pátrz Poetowie gdy fábuly swoie pilza/ iako oni infze piláli á infze rozumieli. *RejZwierc* 84v, 84v; *ModrzBaz* 60v.

Frazy: »co(ż) rozumiesz (i wariant liczby, osoby i modalności w mowie zależnej)« = jak myślisz (55): Coż rozumiesz/ rozne thám iuz będą dwie dufzy/ Bo iuz fobie iedná źle/ druga dobrze tufzy. *RejWiz* 121v, 54, 92v; Abowiem czo rozumiesz/ byś fie dziś pewnie dowiedzial/ iż swięty Stániflaw/ albo swięty Woyciech/ albo Iácek/ teraz fie zyawil/ [...] o pewniebyś bieżal do niego *RejPos* 243v.

~ *Poprzedza zdanie pytajne* (51): *MurzHist* R3v; I co rozumiesz/ kiedy by był ten Plátyná náłzych dzifleyłzych tzałow dotzeł/ izali by iestze więcey był nienárzeł? *KrowObr* 38, 52v; *RejWiz* 67v, 145v; *Leop* *A3v; pytał Páwla Tomory Hetmaná przed wżytkiemi/ coby rozumiał wielkaliby liczbá woyłká krolewłkiego była *BielKron* 307; *SarnUzn* E5; *RejAp* AA5v, 35, 199; Iako ieden maic y zła/ y przemierzła/ y bárzo žádná žonę/ kiedy go pytano iakoby fie miał/ odpowiedzial. Co rozumiesz práwi/ iako fie mam *GórnDworz* Q2; A gdy obádwá nie mieli mu czym záplácić/ odpuscił obiema. Coż rozumiesz/ ktory mu zá tho będzie więcey powinien? *RejPos* [308], 29, 54, 78, 114v [2 r.], 132v (21); *RejZwierc* 168, 267; Y coż rozumiecie/ że tak wflpil/ y tak siedzi ná práwicy/ iako my wstępuiem y siedzim? *WujJud* 70v; *MycPrz* I A4v; Coż rozumiesz flugawieniby nie mieli być złościwy žydwie/ wydawłzy krew niewinna? *CzechRozm* 171v; *PapPan* S3; *ModrzBaz* 108; *CzechEp* *2; *PudlFr* 75; *GórnRozm* C3v, Lv; *PapUp* C3v; Nuż wolności wálze [...]/ co rozumiecie/ iakim ten okrutnik fercem cierpi *OrzJan* 7; Tu Heretyk tak przypárty co rozumiesz gdzie ftrzeli? *WysKaz* 36; *GrabPospR* N4; *PowodPr* 36; *SkarKaz* 42a; *GoslCast* 49. ~

»jako, ile [kto] rozumie« = według czyjegoś zdania; quemadmodum sensis *Modrz*; ut arbitror *Vulg* (53:5); *MurzHist* D3; y kożdy kthem przytłanye yako rozumyem/ iż wyelka yest rzecz potomłtwo myeć *GliczKsiqz* C5, F2, K, K5; Nie cielefne tám bywa iedenie ciála Pána Krystufowego/ [...] iako ty Kápárnáytzyku rozumiesz. *KrowObr* 200v, 23, 140v, 225; *RejWiz* A3; *BibRadz* *6; *BielKron* 38v, 223v; *GrzegRóżn* Bv; *SarnUzn* Bv; *GórnDworz* V2v; *WujJud* a5, 171v; *WujJudConf* 54; *CzechRozm* 139v; wżytcy fie chłubimy z iednego Oycá niebieskiego/ iako y *Poeta* Pogáńki rozumiał/ kiedy rzekł: [...] *ModrzBaz* 56v; *SkarŻyw* 13, 15; *StryjKron* 482; A wyltáwifłzy tak *X(iqdz)* *K(anonik)* (iako rozumiał) zwierzchność Piotrowe/ poštěpowal do tego/ aby też y Papielką okázac mogli *NiemObr* 28, 8, 19, 75, 108, 111; *KochMarsz* 154; *ReszList* 142, 189; *WerKaz* 275; *GórnRozm* B2, H4v; *KochWr* 23; *KochCzJan* A2v; Znáł wprawdzie mály porádowania/ [...] godny iednak ile rozumieć/ równy ielliz nie wietłzey ceny z infzemi *KochFragJan* 3; *OrzJan* 22, 38; *LatHar* 12, 245, 326 [2 r.], 376; Ian [chrzcil] wodá/ á Pan Chriflus Duchem: lecz nie fámym duchem/ iako haeretykowie rozumieciá *WujNT* 129, 47, 204, 493, 530, 570, 789, 1.Petr 5/12; *VotSzl* B2, B4v; Nie naleplzac to iest rzecz iako ia rozumieć *CiekPotr* 28, 84.

Zwroty: »czyście rozumieć« [szyk zmienny] (3): ten Strzałkowłki w to potráfić vmie/ Iák fie komu záchowác czyfście to rozumie. *PapPan* Bb3v; *CzechEp* 106; *OrzJan* 7.

»da(wa)ć rozumieć« [w tym: komu (7); ze zdaniem: iż, ze (6), zaimek pytajny (2), aby (1); o kim, o czym (3)] = wyrażać jakás myśl, zwykle nie wprost, lecz innymi słowami lub działaniem [szyk zmienny] (14): *OpecŻyw* 41v; anyol dał mu [Symeonowi] rozumyecz yfz myal przeřrecz y uydzyecz zbauczycyela flzywata *PatKaz* II 61v; Tu iáwnie prorok dał rozumieć o zmartwy wfltanu páńłkiem *RejPs* 97, 84v; *KromRozm* I Cv; *BielKron* Iv; *RejAp* 115; *GórnDworz* Hh3v; A włzákoż iednak žáluic vpadku ich/ [...] przedfie im dawał rozumieć/ aby fie vználi á obaczyli. *RejPos* 53, 81, 153v; [...] znáčac fie y flpáwuiac pilno po chorągwiách kázde woyłko swoich/ thákież po trábieniu albo pilščzálkách/ ktore dawaią rozu-

mieć kiedy fie potkác máia/ kiedy vftapić/ kiedy ftanáć *BielSpr* 31; *WerKaz* 281; dał się dobrze wtym rozumiec ze poki bely res dubiae szużel comogł *ActReg* 107.

»dobrze rozumieć« = *być pewnym, mieć przekonanie* [szyk zmienny] (37): zadna rzecz lzeye nygdi nycodmyenya tho fchamy dobrze rozvmyeczye wprziyazny. *LibLeg* 11/141, 10/61v, 67; *KromRozm II* g3v, nv; *Diar* 64; a z jaką to ciężkością i nam i poddanym naszym przychodzi, kiedy je [podatki] dajem, [...] nie tylko my ale i WM dobrze rozumiecie. *DiarDop* 114, 101 [2 r.], 103; *LubPs* X6; *KrowObr* C2, 101v; *RejWiz* 80v; bo czárt dobrze rozumieć/ iż nátym mieyfcu będye wyznawaná boża prawdá *BielKron* 196v, 109, 175v, 200, 244; iż wnet [...] miłościwie fie do nich obroćić raczył/ pytaiąc ich/ czego wy szukacie/ chociay dobrze wżytko wiedzýało y rozumiało fwięte Boftwo iego *RejPos* 274v, 110v, 333v; *KuczBKat* 250; *CzechRozm* 263; *Paprp* M3, Gg; *SkarŻyw* 27, 595 marg; *WerKaz* 279; Rozumiém dobrze/ ále flucham dáléy. *KochWr* 35; *ActReg* 107; o czym [cesarz turecki] wié/ że y wálzá kró: M. rozumieć dobrze raczył/ iż Niemiecka ziemiá vpáśe niemoże/ ázby jednym rufzieniem oraz Polká vpádlá? *OrzJan* 82, 14, 30, 36, 77, 125.

»dobrze [o kim, o czym] rozumieć« = *być dobrego mniemania, poważać, szanować; confidere* *JanStat* [szyk zmienny] (15): *KromRozm I D*; bo acz o wszech [poborcach] dobrze JKM rozumie, ale jenak zna, że nie we wszech jednaki dowcip jest *Diar* 82; *DiarDop* 100; *BielKron* 194; *GórnDworz* Q2v, Xv; *MycPrz* I B4; wzywalem do te⁹⁰/ onych mężow/ o których lepiej niż o fobie y rozumialem y teraz rozumie *BudBib* bv; *CzechRozm* 102v; Dla tego żaden Chrześciánin tey Páńfikiey vftawy lekce fobie wázyć niema/ ále o niey bárzo dobrze y zacnie rozumieć powinien *KarnNap* F2v; *SkarŻyw* 107; *NiemObr* 163; *SarnStat* 1119; *SkarKaz* 279a.

»fałszywie rozumieć« (3): żeby małżeństwo fámo s fiebie było złe/ álbo Pánu Bogu nie miłe/ iako thy fáłszywie rozumieł *KrowObr* 225, 215; *KuczBKat* 335.

»lekce rozumieć« = *lekcewazyć* (2): bo musi nádać gębę/ musi láiać/ á káždego fobie lekce rozumieć. *RejZwierc* [78²]v; *KlonWor* 19.

»lepiej, dobrze [= zgodnie z prawdą] rozumieć« = *verissime censere, recte sentire* *Modrz* [szyk zmienny] (14:9): *MetrKor* 31/620v; *HistAl* Av; *KromRozm II* fv; *Diar* 75, 94; Ktore flowá záprawdę pewne fá/ y dobrze then rozumyał człowyek. *GliczKsiąż* Pv, K3; A iefli lepiej rozumieł/ nielituy pracey dla rzeczy poľpólitey *GroicPorz* C3; *RejWiz* 62v; A zaż nie dáleko lepiej Káifalz y fzáthan o Kryftulie iáko znać rozumieli niżeli ci Sofiftowie *GrzegRóżn* L3; *RejAp* 67v; *GórnDworz* C7v; *RejPos* 46; *RejPosWstaw* [41³]; Ktorzi fię krzywoprzyśiętwa nielékáia/ ci o Bogu niepráwie dobrze rozumieá *ModrzBaz* 86v, 18, 65; *SkarŻyw* 27; *CzechEp* 96, 410; ktory [Kościół] z náthnienia Duchá S. dobrze rozumie/ kiedy/ kędy/ iáko y poki co ma być chowano. *WujNT* 463, 333; *GosCast* 5.

»pewnie rozumieć« [szyk zmienny] (8): *Leop* *A3v; *RejZwierc* 88v; *RejAp* 161v; Abowiem ná kogo to kiedy Pan Bog przepuścić raczy tákie wniefienie iego/ iuz pewnie może rozumieć/ iż iuz fáđ á ręká Páńfka blisko nád nim ftoi *RejPos* 322v, 193v, 234, 289; *CzechEp* 106.

»prawie, prawdziwie rozumieć« = *vere existimare* *Modrz* [szyk zmienny] (4:2): *RejKup* k4; *RejWiz* 122v; Ale chcelzi o tych kluczech rozumieć práwie/ tedy ták rozumiey: Iż [...] *RejPos* 302v, 84; *ModrzBaz* 100; Tóz o tym cnym młódzieńcu rozumieć prawdziwie. *GosCast* 72.

»słusznie rozumieć« (4): [...] z pokazaniem, że to, co krzywda zowie, za krzywdę tego słusznie rozumieć nie może *Diar* 44; Boć o cnocie y oni flufźnie rozumieli/ Co o Bogu ná niebye nigdy nie wiedzýeli. *RejWiz* 107; *SarnUzn* B6v; *RejAp* 134v.

»rozumieć sobie, u siebie« [szyk zmienny] (25:8): *BielŻyw* 143; i nie tak mu to lekce/ iako on fobie rozumiał wyfzło. *MurzHist* D3; *GliczKsiąż* K; Bo ieflibyś thák v fiebie rozumieć chciál/ iż tho [tj. psalmy] fá rytmy ábo iákie rzeczy dworne [...] *LubPs* A5v; *RejWiz*

96v; *Leop* Hebr 10/29; *BibRadz* *2; *GrzegRóżn* H2v, N3; wyiawfzy [!] by to kto fobie rozumieć miał/ yłz ieft fzkaradnieyfza rzecz vczyć fię/ niz nic nieumieć. *KwiatKsiąż* E4, P4; A iákoż go [Boga] to v fiebie rozumieł? *RejPos* 144v, 63, 88, 204, 300v, 304v, 334; *BialKat* 311; *HistLan* E2v; *RejZwierc* 20, [78²]v; *WujJudConf* 198v; *CzechRozm* 164, 224v; *StrykKron* 482; *CzechEp* 232; *Paprp* F2v; *OrzJan* 11, 37, 113; *WujNT* Act 26/9; *SkarKaz* 386b; [*ProtJalm* 18 (Linde)].

»właśnie [= słusznie] rozumieć« (10): *RejPs* 100v; *MurzNT* 238v marg; Tákte też y to włafnie rozumieć mamy/ [...] iż tho obiawienie [św. Jan] miał od Iezufa Kriřtufa przez fprawę Anyellką *RejAp* 4v, 142v, 169; *RejPos* 3v, 69; ále iefli dobrze y włafnie/ wedle flowá Bożego miłość tę rozumieć/ tedy niewiem czemu fáam przeciw niey czyni. *CzechEp* 96; *NiemObr* 176; *OrzJan* 68.

bibl. »niewysoko (a. niewysokie), niewysokich rzeczy rozumieć; wysoko (a. wysoce) nie rozumieć« = *nie mieć wysokiego mniemania o sobie; alta (altum) sapere* *PolAnt, Modrz, Vulg; sublime sapere* *PolAnt, Vulg* [szyk zmienny] (3:1;3): *Leop* YY4v; Bogáým wninieyřzem wieku rolkázy nie wyfoko rozumieć *BudNT* 1.Tim 6/17, *Rom* 12/16; Tákte pychy [...] iż fię niemniey řtrecz trzebá/ rolkázyie on święty mąż Páweł temi słowy: Nie rozumiey wyfoko ále boy fię. *ModrzBaz* 56; *WujNT* [561] marg. *Rom* 12/16, 1.Tim 6/17.

»złe, na złe rozumieć« = *mylić się* (6:1): *BierEz* Q2; *RejWiz* 134; In malam partem intelligere, et in peiorem partem capere, Ináčzey rozumieć/ ná złe rozumieć *Mącz* 281b; *RejPos* 230; *NiemObr* 101; To życie řpoleczne nie obowięzyeć wřzytkich Chrześciánow/ żeby ták řpólnie żyć mieli: iáko to złe Nowokrzeńcy rozumieli. *WujNT* [405], 530.

»złe, niedobrze [o kim, o czym] rozumieć« = *mieć złe mniemanie; male sentire* *Modrz* (15:2); *RejPs* 115; *RejKup* q8v; *KromRozm I D; KromRozm II* e2; iż/ ile kroć kto w.m. złe o białyhłowach mowiać vřlyfzy/ tyle kroć niedobrze o fáým w.m. rozumieć musi. *GórnDworz* N, X, Aa4v, Cc; *RejPosWstaw* [41²], [110³]v; *CzechRozm* 195v; *ModrzBaz* [41], 114v; (marg) Iozeph co myřlił bacząc brzemienná małżonkę fwoię. (–) Bo złe rozumieć o ták dziwney Pánience [...] nieřmiał *SkarŻyw* 243, 185, 243, 441.

Szeregi: »baczyć (a. obaczyć) i (ani, a, albo) rozumieć« [szyk 12:1] (13): *LibLeg* 11/66v; *MurzHist* F4v; *GroicPorz* c2v; A tu iuz obáčz á pilnie obáčz y rozumieć/ iż Pan nic nie zořtawá winien wiernym fwoim *RejPos* 188v, 113, 288, 297v; *RejZwierc* 56v, 66; to co baczyć y rozumieć [...] tobie powiem. *CzechRozm* 201, 195v; *CzechEp* 106; *NiemObr* 57.

»brać i rozumieć« (1): w tey roćie opifány przyřlyęgi/ káždá iedną czářtkę álbo dwie może bráć/ y rozumieć zá całą przyřlyęgę *GroicPorz* h3v.

»czuć i (a) rozumieć« [szyk 2:1] (3): á iż ták czuieřz á rozumieřz w funnieniu fwoim/ zeř ieft godzyen tych obietnic fwoich *RejPos* [292]; *RejZwierc* 138v; *NiemObr* 96. [Ponadto w poláczeniu szeregowym 1 r.]

»nie rozumieć ani się czuć« (1): Nie rozumieá ludzie/ áni fię w tym czuia/ iáki to wrzod řzkodliwy w rzeczypoľpólitey/ Młódz wfzetczna *KochOdpr* C3.

»dzierzyć, (i) rozumieć« (2): *KromRozm I I*; De me statuant quid velint, Niechay o mnie dzierża/ rozumieyá yáko chcá. *Mącz* 412b. [Ponadto w poláczeniu szeregowym 1 r.]

»rozumieć i mieć« = *tenere et reputare* *JanStat* [szyk 2:1] (3): *RejPos* 225v; *WysKaz* 3; żadného iného nie máia rozumieć y mieć á Książę Wielkié Litewłkié y Rułkié: iedno ktory [...] *SarnStat* 1070.

»rozumieć a (albo) mni(e)mać« (2): S czego Krol y krolowá vczynili wielki pořmiech/ rozumieáć á mniáiać iż [Kolumb] niepodobney rzeczy żadał. *BielKron* 440v; *BielSpr* 28v.

»(i) rozumieć, (i, ani) mowić (a. mawiać)« = *sentire et loqui a. dicere* *Modrz* [szyk 5:5] (10): *RejPos* 51; iż wždy chociay ták z dáleká o tey wielmożności [boskiej] y mowić y rozumieć możemy [...] *RejZwierc* 9; *ModrzBaz* 20, 62v, 72, 81v; áby iedno mowili/

iedno rozumieli/ á odfzczepieńftwá ábo fchizmow miedzy fobą nie czynili. *SkarJedn* 155; *NiemObr* 99, 101; *SkarKazSej* 683b. [*Ponadto w połączeniach szeregowych 3 r.; w przeciwstawieniach 6 r.*]

»rozumieć i (abo) myśleć (a. na myśli mieć)« = *sentire quidve mentis et animi habere* *Modrz* (2): Boże tego vchoway ábyfmy ták rozumieć y myśleć mieli: żeby [...] *CzechRozm* 215; *ModrzBaz* 87v. [*Ponadto w przeciwstawieniu 1 r.*]

»pamiętać i rozumieć« (1): To też trzeba pamiętać y rozumieć gdy fie ftawamy przez chrzeft niewynnny *SeklKat* V3v.

»rozumieć i pisać« (2): *KrowObr* 14; To o fwyh dycypulech rozumiał y pifał *Luther ReszPrz* 63. [*Ponadto w połączeniu szeregowym 1 r.; w przeciwstawieniach 2 r.*]

»pokładać i rozumieć« (1): za łatwią to rzecz pokładacie i rozumiecie/ żeby człowiek mógł się podnieść vfanie^m wBoga kiedy iedno chce *MurzHist* P2v.

»rozumieć i poznać« (1): Tho wflytko rozumeyć y poznać możem nye tylko s pirwflych nalflych rodzicow [...]/ ále też z nyektorych ludzi mężow Bożych *GliczKsiąż* H2.

»rozumieć, (i) sądzić« (2): *Mącz* 172d; rány vbitému płáćić będzie powinien [...]. A tákież ma byđ rozumiano y fądzono/ gđzie by pozwány vbił *Aktorá/* będąc z nim w pozwie. *SarnStat* 1159.

»rozumieć a szacować« (1): Niechże wierę dobry brát rozumie á fzáczie iáko raczy *RejZwierc* A2v.

»(nie) rozumieć i (ani) trzymać« = *tenere et reputare* *JanStat* [szyk 7:4] (11): O ynych Ceremoniach y wimiflnich wfławach/ czo rozumiem y trzymam krotkom opiffał *SeklWyzn* g4v, c2v, d4, F; *WujJud* 118v; nierozumiemy tego áni trzymamy/ żebyfmy przez dobre vczynki zbáwieni być mieli. *WujJudConf* 109v; *CzechRozm* 22v, 237v; *CzechEp* 343; *CzechEpPorz* **2; *SarnStat* 171. [*Ponadto w połączeniach szeregowych 2 r.*]

»tuszyć abo rozumieć« (1): Coż tedy thy o fobie tużyć ábo rozumieć możełz nędzny á mizerny człowiecze *RejPos* 114v.

»(ani) rozumieć i (ani) twierdzić« (3): [...] przeto też ták áni rozumieć áni tego twierdzić chcę *CzechRozm* 161v, 116, 198.

»rozumieć i (albo) uczyć« [*szyk 2:1*] (3): iefliby kto miał inák rozumieć/ álbo vtzyć/ tedy thákowy błędlwym y kácerzem ma być. *KrowObr* 42; *ReszPrz* 36, 54.

»rozumieć i uważać« [*szyk 1:1*] (2): iáko małz rozumieć y vważać dni Páńfkie od niego wywołáne *RejPos* 228v; *RejZwierc* 199v.

»(ani) uznawać (a. wyznawać) i (ani) rozumieć« [*szyk 1:1*] (2): ale taka iefł niezbożność wluđziach/ że tego nięchcą za przykłąd vznawać i rozumieć *MurzHist* R; *RejPos* 304v. [*Ponadto w połączeniu szeregowym 1 r.*]

»wiedzieć i (a) rozumieć« [*szyk 6:2*] (8): *RejPos* 232v, 262; *KuczbKat* 300; *RejZwierc* [28³] [3 r.]; To ia ták záprzenie fie fámego fiebie rozumiem: y widzę/ iż w tym wfzytkim záwiřlo. *CzechRozm* 227; *CzechEp* 11. [*Ponadto w połączeniach szeregowych 5 r.*]

»(nie, ani) wiedzieć, (i, (a)ni, a(l)bo, a) rozumieć« = *scire, intelligere aut sentire* *JanStat* [szyk 34:4] (38): *LibLeg* 11/71; *RejKup* f2; *GliczKsiąż* I3v; *Leop* *A3v; Chcełzli tedy ty co fkrzytego á tobie pożytecznego wiedzieć y rozumieć/ pytay y vcz fye od Káplána *OrzRozm* E; *BielKron* 132, 208v, 252v; *Mącz* 85c; iż on [*Chrystus*] wfzytko wiedział/ rozumiał/ co fie miało dziać s wfiętym człowieczęńftwem iego. *RejPos* 69, [36], 46, 65v, 82, 87 [2 r.] (17); okáz mi to: ábych to rozumiał/ y wiedział *BiałKat* 151; *KuczbKat* 290; Owa niewiem áni rozumiem nacż fie ony figle iego przygodzą. *RejZwierc* 164, 138; *CzechRozm* 263; *CzechEp* 16 [2 r.], 32, 69; *NiemObr* 85; *ReszPrz* 83; *SarnStat* 36. [*Ponadto w połączeniach szeregowych 6 r.*]

»wierzyć, (i, a) rozumieć« [*szyk 7:5*] (12): Tak małz rozumieć y wierzyć ze potey czełney fmierczy mamy zálie wfłacz zmartwych *SeklKat* Rv; *KrowObr* 23v; *RejAp* 3v, [14]; *BiałKat* 46, 176; *RejZwierc* 9v, 196; *SkarŻyw* 15; *CzechEp* 218; Gdyż z tego ták mieyfcá nafnádniey fię náuczyc możemy/ iáko o mocy/ y czći pána

Chriftufowey/ wierzyć y rozumieć mamy. *NiemObr* 105; *KlonWor ded* **3. [*Ponadto w połączeniach szeregowych 3 r.*]

»rozumieć i (a) wykládać« [*szyk 4:2*] (6): iż yefli ci dobrze rozumeyą á wykládáyá/ tedy oni błądzą: á yefli oni dobrze/ tedy ci źle. *KromRozm* II q3v; *Diar* 69; *KrowObr* 140v, 215; *GrzegRóżn* H2v; *CzechRozm* 56.

»znać i rozumieć« [*szyk 2:1*] (3): [...] obrawfzy luđzi takowe/ iákie nalepiey á nauwáznicy do thego vmieiętne/ godne/ á ćwicżone być rozumieli y ználi *BibRadz* *2v; *RejPos* 81, 284v.

W przén (3): áby iáko w fercu rozumieć/ ták vfly wyznał *GroicPorz* y4; mowić y vczyć was nie zániecham/ tego co ná fwym fumnieniu rozumiem być z dułnym zbáwieniem wáłzym *ReszPrz* 104; ia inák nie vmieím Powiádać/ iedno iáko w fwéy głowie rozumiem *PudlFr* 64.

Przen (1): Slucháycie niebiofa a rozumiey ziemia *OpecŻyw* 116.

a. *Współczuć* [*nad kim*] (2): BEatus qui intelligit fuper egenum [...]. Bogofławion iefł człowiek kthory rozumie nad vbogim *Wrób-Zóřt* 40/2, N8; [*PsKrak* 1532 40/1].

b. *W zdaniu względnym: według swego zdania, według swojej najlepszey wiedzy* (48): *MetrKor* 38/287; Wezmi fczázawiu zpofłgarzfcí albo iáko wiele chcełz/ piołynu z pięć roždżek/ pieprzu czo rozumiełz *FalZioř* IV 46a, V 70v; Szgiechawfzi fzya SKomiffarzmy naprzod krziwdi poddanych nafich przeloza y obyčyzaza [*lege: obciázá*]. thak yako banda rozvmeycz wedlye potrzebi rzeczi. *LibLeg* 11/132, 7/11v; *RejKup* f6, 16v; *Diar* 50; Quatenus intelligit nihil putat praetermissum, Ile rozumie. *Mącz* 338d, 338b; *GrzepGeom* B, C4v; *BielSat* Nv; rozładźze Piątniki do Stáwów/ kędykolwiek rozumiełz. *Strum* P2v, I2v, M3v, M4; *SkarŻyw* 498, 571; Przedaycie nam źioř pachniących [...]. Iż z nich máści naczymy iáko my fány rozmiemy *MWilkHist* C3; *BielSjem* 37; *GórnRozm* G4v; Naprzod ich hidzono tżim rozumiano *PapřUp* G2, Iv; *LatHar* 216; Będą tedy mieli ci pánowie Prowizorowie deputowáni [...] *facultate*^m [...] czynić wfzelákie kontráky/ ze wfzelákiemi ofobámi/ iákiimi iedno kondiciámi będą rozumieli *SarnStat* 441.

cum inf (3): Potym Stáwidlá weń [*w staw*] ftáwić [...] ták wfoko pokobys rozumiał wodę trzymáć w Stáwie. *Strum* G4, M4; wolno będzie wedle fumnienia Hetmánowi/ ták iáko będzie rozumiał byđz nawięćey wedle Bogá/ [...] fluzębné fwowolné [...] káráć. *SarnStat* 437.

W zdaniu nadrzędnym do dopełnieniowego [w tym wprowadzanego przez: (i)że(ć)by (5), *zaimek pytajny* (3)] (8): Ale niedawać wodce wiele idz iedno czozy rozumiał iżeby dofyc było *FalZioř* II 2a; miełzay aż będzie geřto iáko rozumiełz czo w czas *FalZioř* V 116; Dayże czynić Przykopę/ ná fzérz iákobys rozumiał żeczy wodę zniořlá. *Strum* I3, I2v, L2v [2 r.], M4v, N.

cum sup i (rzadko) *comp* [*w tym: na(j)lepiej* (7)] (11): ábi ony tho wfchithko thak rořłchafowali iáko bi naliepiey mogli y rozumyeli *MetrKor* 59/76v, 59/76v; a fány czo naliepiey bedzieczie rozvmiecz tak sprawvjcie sye tam *LibLeg* 11/21v; *RejJóz* P; káždy radził okolo przeprowáńania/ zwláfzczá piefzych luđzi/ iáko kto lepiey rozumiał *BielKron* 411; Thoćiem miał o Lekářftwie ćielełnym zebránie Kfyag rozmáitych/ com naprořciey á pożyteczniey rozumiał *SienLek* 44; *CzechRozm* 126; *SkarJedn* 203; *LatHar* 583; wolno będzie káždému [...] inquificiá czynić: gđzie y iáką będzie rozumiał nayleplżá *SarnStat* 1233, 104.

c. *Zokreřleniem stopnia: wysoko a. nisko cenić* [o kim, o czym] (37): rozumieć ile (1): dofić mnie ná tim/ [...] iż nie będzie rozumieć o fobie iedno tyle/ ile znać będzie prawdziwie cżego być w fobie *GórnDwor* G7.

rozumieć nad kogo [= wyżej niż kogo] (2): *BiałKat* 323v; Nic o mnie Cefářzu náđ ludzie ine niechćiey rozumieć *SkarŻyw* 593.

Zwroty: »całe rozumieć (1): Gdyż ia cáłe rozumiem o wáłzym baczeniu/ Y o fprawách Rycerřkich *CzahTr* F3.

»mało rozumieć« = *być niskiego mniemania; nie wynosić się* (9): iákaby káźń tym náležáá ktorzy by fobie duřájąc málo o niey [*możności Pańskiey*] chćieli rozumieć. *RejPs* 110, 95v; Bo ktoć

dzyurą doftawa wrzędu iákiego/ Mnicy możemy rozumieć/ o godności iego. *RejZwierz* 88v; *SarnUzn* B2v; *GórnDworz* D8v [2 r.]; A ielzće dáleko mnicy rozumiemy o tym/ żeby kości Świętych miały być nabożnie czćione *WujJudConf* 60v; *WujNT* 47; A ták namnicy o fobie rozumieć/ ták wiele waży/ iáko nawiętfze rzeczy czynić. *SkarKaz* 352a.

»nic nie rozumieć« = *nisko cenić, mieć niskie wyobrazenie* [szyk zmienny] (8): onoz w mocarz który nic nie rozumiał o pánu nállm iedno o możnościach fwoich *RejPs* 78v, 106, 111, 212v; *RejPos* 212v, 255v; *HistLan* B3v; Coż o mnie flawnym Bátoráchu więc nie rozumiełz nic? *KlonŻal* E4.

»wiele, siła rozumieć« = *mieć wysokie mniemanie; przywiązywać wagę; existimare supra, plus sapere Vulg; multum praesumere JanStat* [szyk zmienny] (15:1): *RejAp* 42v; wielkim ludziom/ niemálfz czego mieć zá złe/ kiedy o fobie wiele rozumieją *GórnDworz* D8; y to/ iż człowiek siłá/ á obłędliwie rozumie o fobie/ wiele fzkodzi. *GórnDworz* Gg8, V4v; *RejPos* 13, 199v, 201v, [310]; ábyfmy o brzydkości grzechu tego który fobie lekce drudzy waża/ więcęce rozumieli *SkarŻyw* 442; *WerGośc* 223; *Phil* R4; *WujNT Rom* 12/3 [2 r.], 2.Cor 12/6; Nlektórzy o fwęy śmiáłości wiele rozumieją [...] mimo wołá páńlká dęby y drzewá wyrębuia *SarnStat* 667; *Vot-Szl* E2v.

Szereg: »mniamać a rozumieć« (1): Gdyż zázwdy obiecowáł poháfniáć á pofromacać mądrość mędrkow tákich/ którzy to o fobie wiele mniamáją á rozumieją *RejPos* 201v.

d. Fraza: »rozumiej sobie« [w tym: co (3), jakoby 'gdyby' (1)] = *wyobraź sobie* [szyk zmienny] (4): on niemożność ku wfaniu fwoię ták wyrázáł rzeknąc/ Rozumiéćie to fobie iako byście ktorému człowiekowi wypelnic zakon przykazowali [...] a on niemiał ni fkierki ducha fwiętego *MurzHist* Q; Rozumiéy fobie linią profłá w ftudniéy po iednéy ftронie od a. do b. [...] Ná drugiéy ftронie zášie/ ná kráiu ftudniéy/ przeciwko a. niech będzie punkt c. *GrzepGeom* P4v, Iv, P3.

e. Fraza: »co rozumiesz itd.« = *a tym bardziej* [w porównaniu dwóch elementów, gdzie oczywistość drugiego z członów wynika ze znanej adresatowi prawdziwości pierwszego członu] (51): *RejWiz* 153v; á iellize to powinien z iedney ofoby fwoiey/ coż rozumiełz gdy ony wfzytki poważne á zacne ofoby weźmie ná pracá á ná opiekę fwoię *RejZwierc* 37; Co iellí ná on czas ták zuchwáli byli a co rozumiełz po iego śmierci/ áza iym nie dáleko wolniey było? *Bud-NT przedm* b8v, przedm b3v; *ModrzBaz* 122.

o kim, o czym (24): *RejWiz* 112v, 113v; *RejZwierz* 18; iż iellí Anyoł iellh mocny/ coż owłzem możemy o Pánu rozumieć/ w ktorého poftulzeńftwie fą y Anyeli/ y [...] *RejAp* 147v, 164, 172, 176v, 178v, 184v; Toś iuż fłyfzał o doczefnych pociechach nálfzych [...]. Cołz dopiero będziełz rozumiał o onych o kthorych nam powiedáć raczy/ gdy mowi [...]: Iż idę do Oycá fwego miłego/ ábych wam zgotował wdzięczne mieyfcá wáłze *RejPos* 128; A gdyż fie to ták dzyało nád onymi mocarzmi fwiatá tego/ coż ty rozumieć málfz o fobie nędzny robaku *RejPos* 264v, 241, 256v; Iáko iellí przykry kázdemu chlpu hárdy [...]. Y coż rozumieć o człowieku tákim/ Co wfzytkim przykry *RejZwierc* 218v, 2v, 62v; *WujJud* 71; która [moc cieplie] iellí ták fprofné gárdlá włéczyć może/ co mamy rozumieć o mniefzfzch/ á do włéczenia lżejzfzch choróbách? *Oczko* 23v, 4v; *CzechEp* 115; *KochWr* 28; *OrzJan* 114; *LatHar* 214, 217.

Ze zdaniem dopełnieniowym [w tym: zaimek pytajny (9), (a)by (4), że, iż (3)] (16): A iellí fie z dáleká wfzytko pięknie pftrzyło/ Coż rozumiełz żeć piękniey ielzće we wnątrz było. *RejWiz* 25v, 116, 128v, 153v; *Leop* *A3v; *RejZwierz* 2v; *GórnDworz* Gg6v; *RejPos* 40v, 194v, 215v; *BiałKat* 143v; *BiałKaz* M2v; Bo iellí tę záłość między pijánymi pokazáli/ cołz rozumiełz iáko fami domá tákiey wzgárdy Bolkiey záłowáli? *SkarŻyw* 130; gdy [...] ci Rzymfcy Biskupowie [...] ielzće nie wylećieli byli gory: co rozumiemy, żeby teraz, gdy iá iuż wylećieli [!], [...] nie miał był [Hieronim] Antychristá poznáć *CzechEp* 411; á co dziwniefyfa/ iż to w ten czas czynili/ nie máiąć Cefárzá fobie przychylnego: Coż rozumiemy/ co

fie potym džiało/ gdy Cefárzow po fwey myśli doftáli. *NiemObr* 130; *OrzJan* 80.

Z pytaniem retorycznym wprowadzonym partykułą pytajną „jeśli, zał!” (6): *RejPs* 139v; Abowiem iellí świadectwa pífma fwiętego ważą [...] cołz tedy rozumiećie/ záli telz i to mocy niema co Chriftus mowi? *MurzHist* R3v; *RejWiz* 154v; *RejZwierz* 111; *RejZwierc* 60v; BAczyłeś iáko wielki máieftat był kápláńftwá onego [...] zakonu Moyżefzowego: cołz rozumiełz iellí niewiętfzy iellí zakonu nowego *SkarŻyw* 493.

f. W funkcji przysłówka: »rozumiejąc« = *świadomie* (2):

Szereg: »chcąc i rozumiejąc« (1): bez ktorey [wiary w Boga] żadenby ták wiele niebezpieczeńftw chcąc y rozumiejąc [volens prudensque] wytrzymáć niemogł. *ModrzBaz* 109.

»wiedząc a rozumiejąc« (1): Ktoryby [sędzia] wiedząc á rozumiejąc [prudens ac sciens] niefpráwiedliwie co ofádzil/ [...] z wrzędu ma być zložon *ModrzBaz* 88v.

2. Zdawać sobie sprawę z istotnego sensu, wiedzieć, co kto chciał wyrazić, chciał dać do zrozumienia; intelligere Vulg, PolAnt, Mącz, Modrz, Calag, Cn; scire HistAl, PolAnt, Vulg; cognoscere, noscere, sapere Vulg, PolAnt; tenere Mącz, Cn; sentire Modrz, Cn; capere, cernere, interpretari Mącz (700): iż członki w cieie [...] rozne fprawy máią. Serce czúie, mózg rozumie, płucza mowia, wątroba grzeie *GlabGad* F; *RejKup* aa3v; że mu [Piotrowi] miał dac ducha ś. nád infzé obfciéi/ ktoremby wiele rozumiał i przeniknął tajemnice niektóre niebiełkie *MurzHist* Sv; *MurzNT* 146 marg; *GliczKsiąż* 15v; *LubPs* N5v; *GroicPorz* ppv; *KrowObr* 115; coż potym iż widzeł/ Ale iż nie rozumieł/ lam fie fiebie wftydzę. *RejWiz* 168, 90v, 108; Wamci dano iellí poznáć tháiemnice Kroleftwá Bożego/ ále innym pod podobieńftwy/ áby widząc nie widzieli/ á fłyżąc nie rozumieli. *Leop Luc* 8/10, 4.Esdr 8/25, Ps 2/10, Sap 4/14; *RejZwierz* 38v; *BibRadz* *2v, Ps 48/21, Rom 3/12; *BielKron* 46 [2 r.]; Columbus inest quidam gloriae intellectus, Gołébie máją w fobie nieyáki rozum á bączność gdy ye chwala/ rozumieją gdy ye chwala. *Mącz* 431c, 48d, [176]c, 445d; *SienLek* 11; Ná powietrzu pánie Koftká/ pokazałeś nam w.m. czoś/ czego niewidzi iedno fámego w.m. oko/ [...] áboś też w.m. niechciał/ ábyfmy do końca rozumieli *GórnDworz* X2v, C3v; *RejPos* 62v, 152; *BielSat* Ev; *RejZwierc* 20v marg, Aaa4v; *WujJud* 182v; z tąd znáć że dziatki nic nierozumieją/ nie tylko wiary nie máią. *BudBib* I 455b marg; A któż tu w tym winien będzie/ Pan że nieopátrnie budował/ ábo Vrzędnik co nic nie rozumie *Strum* L4, F, F3v, M; *Calag* 513a; *SkarŻyw* 27; *CzechEp* 333 [2 r.]; *BielRozm* 33; *GrabowSet* A4, D4; Odpowiedział mu ieden: że to fą Akolitowie/ co ie Bilkup fwięci. Rozumiém/ powiáda: ná nálfzę to pfzenicę wróble. *KochAp* 12; *WujNT Mar* 8/21, *Luc* 8/10, 1.Cor 13/11, s. 642 marg; *SkarKaz* 2a, 578a; Idź áto zázrem Cichó [!] do fkárbu, flugom y wfzyflkim precz z domu Rokalfz: bá y rozumiełz? (-) Co? *CiekPotr* 61.

rozumieć co [w tym: „co” (20), „to” (16)] (109): *OpecŻyw* 100; *LibLeg* 6/190v; bo od tych czasow rozmayczye obyauyal tayemniczą swego wczuyelena wrozmaytych ofyarach wfygurach [...] ktorých znayonouanye duchem szwyátym nauczeny rozumely *PatKaz III* 100, 100v; *BielŻyw* 170; *MiechGlab* *2; *WróbŻolt* 49/22, 118/95; iż ty fpiłlełz wfercu moiém ták iż fnádnie będę rozumiał wflytki fprawy twoie. *RejPs* 107v; że pyfmo polłkie iellí trudne ku czitaniu tim ktorzi wfłofnci buchftabow przekrefzonich albo pánk[towa]nich nierozumieją *SeklKat* A6; *RejKupSekl* a7; *HistAl* A7v, F2v; *GliczKsiąż* C6, 15v; *LubPs* G3v [2 r.], bb2; Bo co Ofiel rozumie gdy nań fzárlat wložá *RejWiz* 47v, 88v; SPráwiedliwy ginie/ á niemálfz ktoby tho wważył w fercu fwoim: á méżowie miłofierdzia bywáią zbieráni/ iż nie iellí ktoby to rozumiał *Leop Is* 57/1, Ps 27/5, Is 57 arg; *RejZwierz* A2v; *BibRadz Job* 34/27; rozumiey przemienności czáfu/ á nieufháwicznóści fortuny *BielKron* 254; *GrzegRóżn* I4v; *Mącz* 84c, 429d; ná ty wymyfláćze co wodę lyłzká mierzá/ á chcá rozumieć rozumki fwemi to nieogárnione Boftwo troiákie w ofobách *RejAp* 68v, 135; *GórnDworz* D5v, F2v, N5, R5, Cc2; *RejPos* 182 [2 r.], 277, [340] [2 r.], [340]v; Boć iellí niečo nam w

Bodze iáfnego/ co możemy rozumieć *BiałKat* 31; *KuczbKat* 20, 110, 250; *RejZwierc* 99, 184, Bbb2; *WujJud* 117; *WujJudConf* 240v; *RejPosRozpr* b4v; Oycowie náfzy w Micraimie nie rozumieli dziwow twoich *BudBib Ps* 105/7, *Prov* 14/8, *Dan* 1/17; *MycPrz* I B; *Strum* F3; *CzechRozm* A3v, 1v, 27v, 75, 124v (9); *KarnNap* A2v; á przedsię nie prawie rzeczy tey rozumieią/ ktorey fię tak wielce domagáią. *ModrzBaz* 106v, 71v, 88; *KochPs* 39; Bo Konfántyn nie rozumieiąc zdrády Heretyckiey: dáł fię niktorym Arryáńłkim złym Bilkupom [...] vvodzić. *SkarŻyw* 388, 83, 597; *CzechEp* 68 [3 r.], 140; *NiemObr* 7, 10, 33, 47, 151; *PaprUp* E2; Ethologus – Figlarz wirazucij [lege: wyrażający] przez łafzkowanie ludskie obiczaie, ktore, choc milczij, rozumiecz mozezf. *Calep* 374b; *LatHar* 381; iż święci dołkonáley rzeczy náfze w niebie rozumieią niźli ie pierwey ná ziemi rozumieli. *WujNT* 611, *Matth* 16/9, *Act* 7/25, *1.Cor* 2/14, s. 581 marg, 582, *Iudae* 10; *SkarKaz* 80b [3 r.], 277b marg, Ooob; *CiekPotr* 65; *SkarKazSej* 661b; *KlonWor* 60. *Cf Ze zdaniem dopełnieniowym.*

~ co – jak (2): Bo ludźie závády roznie wfzytko rozumieią *MycPrz* I B; A iż tak [...] Moyżefz rozumiał to przymierze. [...] Przeto [...] *CzechRozm* 75. ~

rozumieć kogo, [co (żywotne)] [= czyje działanie] (9): *OpecŻyw* 183v; Żydowie nie rozumieli Mefyafzá. *RejPos* 251 marg; *RejZwierc* 204; *CzechEp* 33; Gdy P. Bog íam íiebie rozumie/ ono rozumienie y mądrość iego íeft perfoná w fobie ítoiącą. *SkarKaz* 485a, 484a, 485a [2 r.]; [Bowyem sza egypto mądry ktorzi szny these powyedáją [...] lathayájące rozsmyeya [tj. wróźą z lotu ptaka]. *HistAl* 1510 30]. *Cf rozumieć kogo z czego.*

rozumieć kogo z czego [= na podstawie czego] (1): ábowiem mimo znáki/ ktore w miłości tak nieznáczne bywáią/ iż s íámej telko twarzy íeden drugiego rozumie/ [...] *GórnDworz* Cc5v.

rozumieć czego (2): Głupyaby tedy tá rzecz bylá áby wten czás myeli rodzicy íyny fwe dáć czytác vzyć/ kiedyby íie yuž czego godziło rozumieć/ álbo o ktorey nauce wiedzec. *GliczKsiąż* 18; vczmy íie rozumieć pokoiu Páńłkiego *RejPos* 336v.

rozumieć okolo czego (1): *SkarJedn* 241 *cf Ze zdaniem dopełnieniowym.*

rozumieć komu, czemu (40): *BierEz* M3v, R2; *OpecŻyw* 94v; *LibLeg* 10/92; *RejPs* 137v; Bo ía przyrodzeniu twemu Tak rozumim íako íwemu. *RejKup* h7, q5; *HistAl* A2v; *KromRozm* III B7; Wílytkim myllam mym rozumie íwięte boítwo twoie *LubPs* ee; *KrowObr* 87v; íuž íedney [pani] rozumiem/ Bo od tey íwiętey mátki íuž íey ípráwy vmiem. *RejWiz* 36, 155, 189v; *Leop* 1er 9/12; [gdy kto] co cnocie przyítoi/ wfzytkiemu rozumie. [...] Ten roíkofz náđ wfzyłtkiemí/ roíkofzámi miewa. *RejZwierc* 135, 56; *BibRadz* Ioann 13/17; Abowiem kto złego niewie/ dobremu rozumieć nie może. *BielKron* 20, 195v, 433v; *SienLek* 14, 34v; *RejAp* [13]; *GórnDworz* B2; ktoremu klenotowi [tj. cnocie] żadne ínfze żwirzē nie rozumie/ íedno [...] człowiek *RejPos* 247, 82, 166v, 200v, 206v, 211v, 212v; *RejZwierc* 99 marg, 151; [młodzi ludzie] Przyíłżym czáfom nie rozumieią *BielSpr* 75v; *Strum* Q3; *KochMarsz* 155; [Nie dáleś Anyolá ná to ízáfárltvo [rozgrzeszenia]/ ktory nigdy nie zgrzeízywłzy/ grzeíznymby rozumieć nie vmiał. Dáleś [...] *SkarKaz* 129b (*Linde*)]. *Cf Ze zdaniem dopełnieniowym.*

~ czemu – jak (1): Do czytelniká/ s ítrony tey figurki [tj. ryciny]/ máłuczka roípráwá/ íako íey rozumieć. *SienLek* 34v. ~

rozumieć o kim, o czym (22): Ífz dziwne íá íprawy boze a kazdemu przyíluíle onich rozumieć. *RejPs* 159 marg; *LubPs* gg2; *RejWiz* 153v; *BibRadz* Iudith 8/10; *RejAp* AA5v; zátwarza oczy y vlyz ích/ iż íako ílepi á gólży nic o nim [o Bogu] rozumieć nie mogá. *RejPos* [278], 3, 9v, 49, 205, 260 (11); *RejZwierc* A5v, 20, 156v; *CzechRozm* 98v; *WujNT* 608. *Cf Ze zdaniem dopełnieniowym.*

Ze zdaniem dopełnieniowym [w tym z zapowiednikami: to (4), temu (2), okolo tego (1), o tym (1); zaimek pytajny (21), zaimek względný (5)] (26): *BierEz* S2v; *BielŻyw* 170; *RejJóz* Pv; kxieža [...] tak wiele otim rozumiely czo íeft íacrament/ íako ímy naten czás *SeklKat* Y3; aby ten ktoryby íie chcyáł nyá [nauką] páráć/

rozumiał czego á yákoby íie včzył *GliczKsiąż* I5, D6v, M5; *RejWiz* 49v; *GórnDworz* R5; *RejPos* 57, 79, 141v; *HistLan* Fv; áby dzieciátko [...] včzyło íie rozumieć co íeft Bog/ á co íeft wola iego. *RejZwierc* 8, 97; *BudNT* przedm b5v, *Rom* 8/5; Acž Rufcy Popi nic okolo tego nie rozumieią/ co ofoby/ á co rzecz íamá w Sákrámenće *SkarJedn* 241; ten íię Apoítołom y Chrííufowi íprzečíwiáiąc [...] íefczē y íam co czyni nie [lege: nie] zgołá nie rozumie. *CzechEp* 31; [...] ktory nie rozumie tego/ czego íię nie včzył *CzechEp* 140, 32, 146; *PaprUp* Hv; *OrzJan* 38; *WujNT* Ioann 13/12; ludźie/ nie rozumieią czym íeft rózne poírdzēdnictwo Chrííufowe/ od modlitwy íwiętych zá námi. *SkarKaz* 636a.

Ze zdaniem dopełnieniowym nawiązującym do dopełnienia w zdaniu nadrzędnym [zaimek pytajny] (1): próíć drogi twoie/ y rozumieć ípráwy tve bedzieíł [!] íákíe íá. *SkarŻyw* 501.

W połączeniach szeregowych (6): *OpecŻyw* 183v; iż nie doíyć íi ná thym/ wiedzec/ ílyfzec/ y rozumieć ípráwám Páńłkim *RejPos* 211v, 9v; O tych tákich zacnych niebiełkich klenociach żadne żwirzátko áni wie/ áni myłli/ áni rozumie. *RejZwierc* 156v; *CzechRozm* A3v, 185v.

W przeciwstawieniu: »wierzyć ... rozumieć« (1): Íeft záfye/ czego wybáczyc y wyrozumieć niemožem: á to íeft ífności Božēy [...] thu íuž wierzyć/ nierozumieć mamy. *BiałKat* 31.

Fraza: »nie rozumie(s) i sam« (2): *WujJudConf* 240v; á głupí pieniáczu, Nie rozumieále y íam poítepku práwnego, Aníí íię práwomédcrow ráđził [...]; cíerpze íam. *CiekPotr* 65.

Zwroty: »dobrze rozumieć« = *percipere* *Mącz* [szyk zmienny] (12): Bo temu dobrze rozumieíł: Co to známíę známionuie *BierEz* S2v; *LibLeg* 10/92; *RejZwierc* A2v [2 r.]; *BielKron* 195v; *Mącz* 36d; *GórnDworz* R5, Cc2; *RejPos* [340]; *WujJud* 117; *CzechRozm* 98v; Bo nie doíyć íeft rozumieć dobrze o tym Sákrámenće: ále [...] *WujNT* 608.

»prawie rozumieć« (1): Bo gdy wyęc ná mye przypádná yákíe íprzečíwnoíci/ Ná ten czás práwye rozumyem tve ípráwiedliwoíci *LubPs* bb2.

»zle rozumieć« = *insulse a. in malam partem interpretari* *Mącz* (3): *Mącz* 364c, 429d; že táki zle rozumie Chrííufá/ ktory wierząc w Chrííufá/ przyítrzega zakonnych vczynkow. *CzechEp* 33.

Szeregi: »(ani) baczyć ani (a) rozumieć« = *cognoscere nec intelligere* *PolAnt*, *Vulg* [szyk 8:1] (9): *BibRadz* Mar 8/17; *RejPos* 66v, 86, 166v, 200v; Sá tež niektorzy co dobrodzieyítwá áni bacžá áni rozumieią *RejZwierc* 99, 184, 268; Což myíłlicie/ že chlebá nie macíe? íefczefz nie bacžycie áni rozumieć? *WujNT* Mar 8/17. [Ponadto w połączeniu szeregowym 1 r.]

»(i) (nie) umieć i (ani) rozumieć« (3): bo to íefth ludzka náurá/ wfzytko gánić/ áby w tym káždy rozumian był/ iż tho lepyey y vmye/ y rozumye. Ale záprawde/ íákobych tego káždemu žyczyl áby lepiey vmiał y rozumiał/ tákze mu tež dopułzczám ízáczowáć/ íefli racžy/ íáko mu íie zda. *RejZwierc* A2v; *BudBib* Is 56/11. [Ponadto w połączeniu szeregowym 1 r.]

»(nie) rozumieć ani uważać« [szyk 1:1] (2): tylko to nie náízá winá/ gdy íię íwiát ípráwámí dobrymí/ onych nie rozumieiąc/ áni vvazáiąc gorfzy/ y obraža. *NiemObr* 151, 33.

»wiedzieć i rozumieć« (1): wfzákže íeden mníey závády widži y rozumie/ niź wiele záraz pátržacych y mądrych *CzechEp* 19. [Ponadto w połączeniach szeregowych 2 r.]

»(ani, albo) wiedzieć, (ani, albo, a) rozumieć« = *nescire nec intelligere* *PolAnt*; *ignorare aut non intelligere* *Modrz* (7): *BibRadz* Ps 81/5; *RejPos* 285, [340], [340]v; Bo nic niemáłz głupíżego/ [...] íáko wyrok vczynic/ ktorego przyczyny ábo niewieíł ábo nierozumieíł. *ModrzBaz* 88; iż piękna rzecz íeft/ kiedy człowiek wiele wie/ íilá rozumie/ ále žeby y íam íiebie znáł. *GórnRozm* H3; *SkarKazSej* 661b. [Ponadto w połączeniach szeregowych 2 r.]

»i znać i rozumieć« (1): iż y to co íáwnie á íáfnie y znać y rozumieć będą/ [...] przedíię tego áni rozumieć rzkomo/ áni o to dbáć będą chcieli. *RejPos* [340].

W przén (3): iuz y ięzyk/ gdy wfyzy nie flyżą/ ferce nie rozumie/ flaby bárzo ieft [człowiek]. *RejPos* 212v; *BiałKat* 113v; Záslepil oczy ich/ [...] aby niewidzieli oczymá/ áni rozumieli fercem *BudNT Ioann* 12/40.

Przen (1):

W połączeniu szeregowym (1): iż oná [cnota] wie/ rozumie/ y vmie/ obrác to czo ieft dobre *GórnDworz* Ff3v.

a. Rozumieć tekst (352): *SeklKat* Y3v; Kto tćie niecháí rozumie *MurzNT Matth* 24/15, *Matth* 15/10; *KromRozm II* b4; *KromRozm III* C; *KrowObr* 203; Bądź úchy y w sluchániu słowá Bożego/ ábyś ie zrozumiał: [...] Iefli rozumiełz [Si est tibi intellectus]/ odpowiedz bliźniemu thwemu: nierozumiełzli/ włoż rękę ná wftá twoie *Leop Eccli* 5/14, *Matth* 13/13; *OrzList* e4v; *BibRadz Is* 6/9, *Luc* 8/10, *Act* 8/31; wzyway they fwey náuki iáko chcełz/ tylko ábym ia rozumiał. *OrzRozm* B2v, B3; Si minus intelligis, cur non iterum interrogas, Iefli nie rozumiełz czemu powtóre nie pytałz. *Mącz* 222d, 244c, 439b [2 r.]; Y mniamáí oni/ by to był naywiftlý rozum/ ták mowić/ ábo ták pilác/ iákoby ábo málo ludzi/ ábo żaden nie rozumiał *GórnDworz* F3, B4, Bb8v; *RejPos* 1v marg, 139v, 153v; *BiałKat* 286; *RejZwierc* 259; *BudNT Mar* 7/15; *CzechRozm* 70; *ModrzBaz* 1v; wżytko to co ty mowisz wierzemy/ ácz nierozumiemy *SkarŻyw* 598; *CzechEp* 129; ábyłmy wyrozumienie náłze/ z piłmem ś. zgadzáli/ nie chcąc ná to rozumieć/ co nápiřano ieft. *NiemObr* 79, 79; *KochFr* 74, 116; *ArtKanc* R17v; *ActReg* 97; *WujNT Matth* 13/13, 15/10, 24/15, s. 139 [4 r.], *Act* 8/31, s. 612 marg; Gdy wierzę że to prawdá/ iuz y rozumie. *SkarKaz* 277b, 209b.

rozumieć co (206): *BierEz* E4, F3, G2v; *OpecŻyw* 73; *BielŻyw* 30; Naucz mie [*Ps* 118/12], to ieft day abych rozumiał roskazanie twoie. *WróbŻolt* nn6; *RejPs* 186, 188; *MurzHist* O4; Piřał Luther o łoybe/ iż nyemáłz tego wpifłnye/ czego by nye rozumiał *KromRozm II* f3, e4, f2v, n4v, o, f3v, t2v; *Diar* 55; *GliczKsiąż* K2, K4v, O7; *LubPs* G4; *GroicPorz* B4, C2v, i3; *KrowObr* 23v [2 r.], 127; *BibRadz Ioann* 13/28; *OrzRozm* B2; *BielKron* 46 [2 r.]; *GrzegRóżn* N3; Millesimam partem vix intelligo, Ledwey tyliřną część rozumie. *Mącz* 221c, 84a, 173c, 216b, 254c, 348d (9); flyżę słowá/ ále rzeczy nierozumiém *OrzQuin* H4v; *Prot* D; *SarnUzn* G3, H4; *RejAp* 11v, 16v; kiedy owo ktho flowá thełko fzczyre rozumieć chce/ á nie rzecz ktorą ony flowá znáczá. *GórnDworz* Q4, F5v; *GrzepGeom* A3v, B4; *HistRzym* 114v; chociaj nie rozumieli dziwnych táiemnic iego/ á przedłię iednák wiernie wierzyli iemu. *RejPos* 47, 3, 12v, 44, 57v, 64 (11); *BiałKat* 41, 71; mozełz tákíe mieyřćá w flowie Bożym/ łatwie zá pomocá Duchá Bożego rozumieć. *GrzegŚm* 66, 55; *KuczKat* 145, 270; *RejZwierc* 112, 240v; *WujJud* 221v marg, Mm5v; *WujJudConf* 256; *BudBib Ps* 138/2, Sap 8/8; *BudNT przedm* c4v, Eph 3/4; Zydowie to mowią czego łámi nie rozumieją. *CzechRozm* 107v, 2v, 23, 51, 63, 68 (15); *PaprpPan* Hh2; *ModrzBaz* 28v, 95v; *SkarJedn* 376; Ty [Boże] mię znałz [...] Y z dáleká rozumiełz wżytkę myśl moię. *KochPs* 202; y kto piřmá iego [św. Tomasza] czyta á rozumie/ bárzo frog Heretykom być może. *SkarŻyw* 203; *CzechEp* 130, 133, 246 [2 r.], 291; *NiemObr* 14, 96; *KochFr* 19, 23; *ReszPrz* 34; *PaprpUp* L3v; *GrabowSet* P3v, Y; Nie rozumiećie [Nescitis] tey przypowieřći? *WujNT Mar* 4/13, *przedm* 7, s. 56 marg, 63 [2 r.], 89, 354 (13); *SarnStat* *6, 1271; *KmitaSpit* B3; *SkarKaz* 81a, 118b, 277a. Cf *Ze zdaniem dopełnieniowym*; »Pismo rozumieć«, »słowo rozumieć«.

rozumieć kogo [= czyj tekst] (15): Puer non capit istum auctorem, Dziecié nierozumie tego Autorá. *Mącz* 34d; *GórnDworz* F3, F8v; *WujJud* 105v, 198v marg, Ll6v; iż oni piřmu świętemu nie wierzą áni Prorokow rozumieją. *CzechRozm* 170; *KochPs* 76; *SkarŻyw* 292, 462; *CzechEp* 131; *PudłFr* 63; Chytró iákoś mowisz/ że cię nie rozumiem. *GórnRozm* A3; *GostGosp* 2; *GostCast* 5.

rozumieć z czego [= co] (1): abyřcie [...] łtego się łame⁸⁰ chrześciany być nierozumieli/ ze co [tj. trochę] z Euangeljiei **rozumiećie** *MurzHist* R4v.

rozumieć z czego [= na podstawie czego] (3): Może káždy to rozumieć wlytko s tego przykłádu. *GliczKsiąż* K2, K4v; *KochFr* 19.

rozumieć czemu (26): *BierEz* Dv; *OpecŻyw* [61]v, 149; Y pytaligo [Wergiliusza] Rzymianie dlugoliby to trwác miało, kthory odpowiedział. dokąd panna nie porodzi, ale oni themu nierozumiejącz mniamáli żeby ná wieki trwác miało *BielŻyw* 124; *RejKup* aa2v; *MurzNT* 91; bo iefzcze Sámuel nie rozumiał głofu Páńłkiemu. *BielKron* 62v, 112; *RejAp* 160; *RejPos* 66, 89v, 204v, 260, 264; *BiałKat* 238v; *Strum* K3; Ze nie káždy rozumie żártom *PaprpPan* O3; [Różmíey pánie temu flowu Co bołkiego dayćie Bogu. *KorcRozm* Iv]. Cf *Ze zdaniem dopełnieniowym*; »Pismo rozumieć«.

rozumieć komu [= czyj tekst] (5): *KromRozm III* L7v; ktorzy nietylko áby mogli przemoc łudźie w Papiestwie vczone/ ále rozumieć im niebędá *OrzList* f4v; *BielKron* 463; *GostGosp* 1. Cf *W przén*.

rozumieć o czym (10): *RejPs* 129; *RejKup* f4; *MurzHist* R; Co iedno zbawiciel náłz [...] o przenařładowaniu prawdy [...] powiedac ráczy [...]: acz się zawłzće wypelniá/ włzakże my prawie wżyřci/ barzom dźiwno otem rozumieli *MurzNT* 46; *RejAp* 67, 182; iż záwždy [śluga znający wolę pana] frolźłzemi plágami ma być karan/ niźli on co o tym málo ábo nic rozumie. *RejPos* 159, 81; *CzechRozm* 167; *ModrzBaz* 6v.

rozumieć w czym (anakolut?) (1): że wżyřcy łtárzy [tj. starożytni] wzywáią podobiełstw [tj. porównań] gdy łie wyrozumieć dáć chcá w thym rozumieją. *SarnUzn* G5v.

Ze zdaniem dopełnieniowym [w tym z zapowiednikami: to (7), temu (2); zaimek względný (36), zaimek pytajny (7), iż (1)] (44): Przeto miły Iezus gdy tego nierozumieli/ iřż to mowil o iego łmierci/ rzekl iřm iawnie: [...] *OpecŻyw* 67; *RejKup* aa2v; *KrowObr* 198, 200v [2 r.]; *Leop* 3.Esdr 9/49, 1.Tim 1/6; *OrzList* e4v; *BibRadz Ioann* 10/6, *Act* 8/30, 1.Tim 1/7; *OrzRozm* B3; [Wergiliusz] Nápiřał to w Egłogi fwoie/ iedno iż on temu nie rozumiał ná co to było proctwo *BielKron* 132; Non intelligo satis quae loquatur, Nie owłzćki rozumiećm co mówi. *Mącz* 188a, 350c, 446b; *RejAp* 41, 150; *GórnDworz* C3; *RejPos* 125v; *KuczKat* 105, 120; Pánowie poczęłi znouw łzepháć. Krol záłię powiedział: Y terazí ia themu rozumiećm czo łzepcecie. *RejZwierc* 154, 154, 242v, 274v; *BudNT przedm* c4v, 1.Tim 1/7; *CzechRozm* 18v, 84, 121, 150v; *ModrzBaz* 71v; *SkarJedn* 44; *SkarŻyw* 86; *CzechEp* 140; *ReszPrz* 37; *PaprpUp* Cv; ieflibyřćie ięzykiem nie dáli mowy znáczney; iákoż będzie rozumiano co łię mowi? *WujNT* 1.Cor 14/9, Mar 14/68, Act 8/30, 1.Tim 1/7, 2.Tim 2/7, s. 792.

Ze zdaniem dopełnieniowym nawiązującym do dopełnienia w zdaniu nadrzędnym [iż (1), zaimek pytajny (1)] (2): *RejAp* 16v; Widząc ten cud Piotr/ á iefzcze táiemnice iřż łię to o łudzkiem polowie dáwáło znáć nierozumiejąć/ vpadł do nog Iezufowi *SkarŻyw* 596.

W połączeniach szeregowych (2): Coż tu záłię rzecze wiadomy on nędznik/ kthory widzi/ wie/ á zna tego Iezufa Kryřtuřá/ [...] á kthory y wolá/ y náukę iego fzczyřą/ wierná/ á prawdziwą zna/ flyřzy/ y rozumie *RejPos* 285, 159.

Fraza: »sam (nie) rozumieć« = *ab ipso parum intelligitur* *Modrz* (12): *KromRozm II* o2; *KrowObr* 200v; Ieft chłop by Soyká w klatce/ co łzczebiotác vmie/ Ale ledwe łam czářem co mówi rozumie. *RejZwierc* 242v; popi łą y byli głupi y łámi nie rozumieją co człtą. *BudNT przedm* c4v; *CzechRozm* 18v, 85v [2 r.], 99, 107v; *ModrzBaz* 28v; modłitwy/ w kořćiele dziełek y prołtaczkow/ [...] choć ich czářem y łámi nie rozumieją/ wdzięczne łą Pánu Chriřtuřowi. *WujNT* 89, 354.

Zwroty: »(nie)dobrze rozumieć« = *bene a. recte tenere* *Mącz*; *recte intelligere a. sentire* *Modrz* [szyk zmienny] (42): *BierEz* F3; *KromRozm I* B2v, L; aczem iei [prawdy] fnac niedokonca dobrze rozumiał *MurzHist* O4, R; *KromRozm II* o4v [2 r.], t2v; A iżebyř lepyey rozumiał/ ták fye rzecz myáła: [...] *KromRozm III* P8v, L7v; *SeklPieř* 6v; *KrowObr* 23v; *OrzList* g4; *BielKron* 35v; Haec sententia bona est si dextre intelligatur, Tá łententia yeft dobra/ kto yá dobrze rozumie *Mącz* 84a, 348d, 368a, 446b; iefli ie [książki] drugi raz przeczytałz/ bedźiełz ie lepiý rozumiał *GrzepGeom* B4, A3v;

RejPos 89v; *BiałKat* 238v; *WujJudConf* 256; *CzechRozm* 23, 51, 68, 72, 111v, 167; *PapRpan* Hh2; *ModrzBaz* 6v, 71v; oto fię tylko fłarał/ áby go dobrze rozumiano á z pozytkiem fię pamiętało to/ co mowił. *SkarŻyw* 292; Piotr ácz iefzcze niedobrze rozumiał fłowá onego [...] *SkarŻyw* 596; *CzechEp* 91, 99, 212; *WerGość* 244; *WujNT* ktv; *SkarKaz* 118b, 275b, 519a.

»dostatecznie rozumieć« (2): iedno day mi to moy pánie/ ábych ie [*przykazania*] mogli dokońcá dostáteczny rozumieć. *RejPs* 186; *BiałKat* 41.

»rozumieć pilnie« (1): Abowiem rozumiey pilnie oney powieści Páńkię *RejPos* 264.

»Pismo, Pismu rozumieć« = *intelligere Scripturas PolAnt, Vulg; (ne)scire Scripturas(-am) Vulg* [szyk zmienny] (46:7): Tedy otwyrál ijm fmył/ aby rozumieł pismóm *OpecŻyw* 169v; *RejKup* h5v; Nye tákci lánc ku wyrozumeny pismo śwýte/ áby ye káždy myał rozumieć. *KromRozm II* n4, f2v, g4v, o2, o4v [2 r.], p2, f, t3v; *KrowObr* 140; *OrzList* g4; *BielKron* 35v, 46 [2 r.]; *OrzQuin* Aa2v; *HistRzym* 40; *RejPos* 14v, 111v, 230; *BiałKat* 178v; *BiałKaz* D4; *BudNT Luc* 24/45; *CzechRozm* 68; *SkarŻyw* 535; onże sam [*Chrystus*] pifiná o fobie wykłádał/ y zmył wcznióm fwym/ áby pifiná rozumieł/ otwarzał *CzechEp* 125, 89, 91, 212, 295; *ReszPrz* 96, 101; Czemu haeretycy nie rozumieją pifiná. *WujNT* 139 *marg, ktv* [2 r.], 47, *Matth* 22/29, *Mar* 12/24, s. 171 [2 r.] (13); *SkarKaz* 117a, 118b, 275b, 418a [3 r.], 519a.

»słowo (Boże) rozumieć« = *intelligere verbum PolAnt, Vulg; ignorare verbum Vulg* [szyk zmienny] (22): *SeklKat* E2v; *KromRozm I* B2v, D3v, L; *MurzNT Matth* 13/23; *SeklPieś* 6v; Dániel/ męžu žádości rozumiey ty fłowá kthore ia mowie do ciebie *Leop Dan* 10/11, *Matth* 13/19, 23; *SarnUzn* G6v; *WujJud* 238; *BiałKat* 306; A ná ziemię dobrá pošiany/ ten iest co fłowá flucha y rozumie *BudNT Matth* 13/23; *CzechRozm* 85, 111v, 112; *SkarŻyw* 596; *CzechEp* 99; *WujNT Matth* 13/19, 23, *Luc* 9/45; *SkarKaz* 82b.

»właśnie rozumieć« (1): oczem [*człowieczeństwie Chrystusa*] tu ani wálfnie rozumieć ani przyemnie załugowac mozemy *RejPs* 129.

»źle, niedobrze rozumieć« (6:1): ále ia baczę że ty tę wftáwę źle rozumieł. *HistRzym* 114v; *WujJud* 105v, 198v *marg*, Ll6v; *KochPs* 76; *ReszPrz* 37; ktory [*Tryfon*] iż też pifmo ś. zá fobą przywodził/ [...] ále wedle Iuftyná/ nie dobrze go rozumieją/ [...] *CzechEp* 131.

Szeregi: »baczyć i rozumieć« (1): Hic mihi quanto plus sapit, quam egomet mihi, [...] Daleko lepiej moyę rzecz baczy y rozumie/ niżli ya łam. *Mqcz* 368a.

»rozumieć a pojąć« (1): Ten fklad á przyftofowányá wyrozumeny/ s thych flow rozumieć á pojąć káždy może *GliczKsiąż* K4v.

»rozumieć i rozeznawać« (1): Tu pifmo śwýte ftárego zakonu [...] mamy dobrze rozumieć y rozeznawać *BielKron* 35v.

»umieć i (ani) rozumieć« [szyk 3:1] (4): *BiałKaz* D4; *CzechRozm* 68; *CzechEp* 246; tylko łámo pifmo śwýte terázniefzy kácerze z głowy fwoiey chcá rozumieć y umieć *ReszPrz* 101.

»(i, ani) wiedzieć ani (i, abo) rozumieć« (7): *RejAp* 67; *RejPos* 260; *CzechRozm* 84, 121; *CzechEp* 246; *WujNT Mar* 14/68; Do obiańfienia tego *contractu*, trzebá wiedzieć y rozumieć on rozdział, iáko dziełá *damnum ante moram, post moram*. *SarnStat* 1271. [*Ponadto w połączeniu szeregowym 1 r.*]

»ani wierzyć (a. uwierzyć) ani (i) rozumieć« [szyk 2:1] (3): iż pelne były wfzy onych ludzi [...] rozumáitego pifmá á rozmáitego prorocwá o thym śwýtym Pánie/ [...] á on lud zátwardziály ná on czás nic o tym áni wierzył áni rozumieć chciał *RejPos* 81, 3; *BiałKat* 286.

»rozumieć i wykłádać« (2): *WujNT* 47; ktorzy [*heretycy*] [...] flowo Boże bez czýftego fercá/ bez pokory/ bez poftufzeńftwá ftárfzych/ rozumieć y wykłádać chcá. *SkarKaz* 82b.

Wprzen (1): Więć [*Ksant*] Ezopá k fobie wzowie/ Rozumieyże moye głowie. Mam mieć goście przy wieczerzy *BierEz* Dv.

b. *Rozumieć obcy język lub poszczególne wyraz w polskim języku, też glosy innych stworzeń* (78): *KromRozm I* A3v; ták Syná Bożego Pána Iezu Kryftá bluznicie/ modłac fię polácinie/ áby ludzie nierozumieli. *KrowObr* 72; *BudBib* b3v; *PapRUp* B3v; [Mów po Polku/ wftákeś Polak Cobych ia też różmiał profłak *KorcZ Rozm* E].

rozumieć co [= *język, glosy*] (22): abowiem nye wyedźyli by Iozef ich mowę rozumyał dla tego iż przez tłumacza mowił *HistJóz* C3; *FalZioł* IV 4b; *HistAl* K6; *KromRozm I* Av; [...] kiedy Powod nań záluie ięzykiem ktorego on nierozumie *GroicPorz* v4; *BibRadz Ps* 80/6, *Is* 36/11; pifał Dálmátom Słowienkim ięzykiem fpiewanie fwýte/ ktorego nie rozumiełi Láćinnicy áni Grekowie *BielKron* 159v, 343, 345; *OrzQuin* O4v; *GórnDworz* G5v; A tá páni miała iedną dziewkę/ ktora rozumiała fzczebiothánie ptáfze/ á z tego wrozenie pániey fwey dawála. *HistRzym* 109; *RejPos* 149v; *BielSpr* 68v; *BudNT przedm* b3; *SkarJedn* 360; *SkarŻyw* 582; *WujNT* 612 *marg*, 615; *KmitaSpit* Bv; [*KorcZ Rozm* K]. *Cf rozumieć komu co*.

rozumieć co [= *słowa a. tekst*] (21): *MurzOrt* B2; *GliczKsiąż* 18v; I dla tego telz tę Mfzą wielebna/ Láćinikim [...] ięzykiem tzytacie/ álbo fpiewacie/ áby iey żadny tżłowiek nierozumiał *KrowObr* 198; *BielKron* 138; *SarnUzn* Bv; Pytał pan Woiewodá iákiegooby chciał/ ielli wyźlá/ czy ogarzá. Ifzpan tego nie rozumiejąć pytał/ coby fię wyźel rozumiał *GórnDworz* S2, F6 [3 r.]; *RejZwierc* 274v; *WujJud* 183; *BudBib* b3v; tedy tákowe wykłády albo znaczenia oni to pifarze/ nierozumiejąć iych/ do tekftu wpifowali. *BudNT przedm* b5, *przedm* b6, cv, c4, b7; ktorego nazwiłká [*Jehowa*] nierozumiejąć niektorzy [...] miafto Iehowy Iezulá włożyli. *CzechRozm* 198v, 127v; *ModrzBazBud* ¶5v; *SkarJedn* 361.

rozumieć kogo (4): Oto widził że fię tym to przydáło co y onym budownikom wieże Babel/ kthorzy fámych fiebie miedzy fobą nie rozumiełi *GrzegRóżn* I3; Grekom y to było ná przełzkodzie/ iż Láćinnikow nie rozumiełi *SkarJedn* 376, 20; Raz w Rzymie pielgrzymowie obcy/ y inego ięzykál/ [...] flucháiąc iego kazánia/ powiádałi iż go káżącego rozumiełi. *SkarŻyw* 545.

rozumieć czemu [= *językowi itp.*] (10): *LubPs* S4v; [*Afrykanie*] mlóde [*elefanty*] zbieráją ku chowánium/ á náuczá iż mowie ludzkiey rozumieć będą. *BielKron* 452, 7v, 235v, 385, 452v; *RejPos* 66v, 225v; *RejZwierc* 210; przetoż Páweł każe áby [...] pieśni przy rozmowách/ bywały ięzykiem poftpolitym/ ktoremuby ludzie rozumiełi *WujNT* 615.

rozumieć czemu [= *wyrazowi*] (2): *RejWiz* A5; Co to zaczą iest? (–) Bá y iac wierę themu flowu nie rozumie. *OrzQuin* B3v.

rozumieć komu, czemu [= *co wydaje głos*] (11): mowę fobie zmyłili ku kradzieży godná/ áby im nikt nierozumiał iedno łámi fobie *BielKron* 261v, 7v; ábyś [...] nie był tylko iáko nádeťa dudá/ kthora ácz też iáko kozieł wrzefzczył/ ále iż flow w niey nie máłz też iey máło rozumieć. *RejZwierc* 160, 62. *Cf rozumieć komu co*; »sobie rozumieć«.

rozumieć komu co [„język?”] (*anakolut?*) (1): bo iefzcze ftárych Prufow iesth kiládziefiáth wfí zá Krolewcem ku Litwie/ kthorym ięzyká żadny nie rozumie/ iedno łámi fobie. *BielKron* 345v.

rozumieć po jakimu (2): *OrzRozm* M4; Odpowiedział: nie rozumie po Polku. *BielKron* 372.

Ze zdaniem dopełnieniowym [*zaimek pytajny*] (3): Aż go potym fpytála/ ielli pacierz vmie/ A co to iest przydzi twe/ iellize rozumie *RejFig* Dd4v; *WujNT* 760; Oto ia przywidę ná was [...] narod ktorego ięzyká nie będziecie vmieć/ áni rozumieć coby mowił. *PowodPr* 8.

Zwroty: »dobrze rozumieć« [szyk zmienny] (3): Boć infza rzecz znaczy piéi/ niż pii/ léi abo liéi niż lii/ co dobrze rozumiełz gdy mowifz/ piéi pácierz/ léi że rychło rc. *MurzOrt* B2; *WujNT* 760; *KmitaSpit* Bv; [Wftáki różmie dobrze Niemiec Y niemiecłką y Polką rzecz. *KorcZ Rozm* K].

»słow(k)a jednego nie rozumieć« (2): pácierze mawiał po polku/ bo po láćinie flowá iednego nierozumiał. *OrzRozm* M4; *RejPos* 225v.

»sobie [= *siebie nawzajem*] rozumieć« (6): Byli pierwsey Prufowie fтары z Lithwá jednego ięzyká/ [...] ále málo fobie rozumieciá dżis *BielKron* 436v, 345v, 358v, 452 [2 r.]; *StryjKron* 46.

»właśnie rozumieć« (1): á práwiechmy ięzyk fwoy [...] ták byli zátłoczyli á zánifczyli/ zechmy mu czálem fámi włánie nie rozumieli. *RejZwierc* 210.

Szeregi: »wykładać i rozumieć« (1): Pospolicye Bákálarzowye dziecyom piłłá wokábuły dwye flowye po lácinie/ á dwie po polłku [...] ábowim ták dziecyę wykładać y rozumyeć fie flow náuczy *GliczKsiąż* 18v.

»znać i rozumieć« (1): [O*sieř*] Głos człowieczy ktoremu fie zwyczági: z na y rozumie *FalZioł* IV 4b.

3. *Wyjaśnić, tłumaczyć sens a. interpretować tekst; z pozycji odbiorcy: uważać, że taki jest jego właściwy sens, z pozycji autora: tworząc tekst, mieć na myśli; zwłaszcza odnosić niejednoznaczny treść do określonej osoby lub sytuacji; intelligere HistAl, Modrz, JanStat, JanPrzyw; referre JanStat, JanPrzyw; explicare Modrz; sentire Vulg* (936):

rozumieć co [= *tekst interpretowany*] (324):

~ *Z podaniem interpretacji: co – około czego* (2): które tákże vmiárkowánié [dotyczące *opatrzenia kanclerza i podkanclerzego*] (około podniesienia) Sekretarzá [...] chcemy rozumieć [tj. *że ma to dotyczyć też sekretarza*]. *SarnStat* 323 [*idem*] 942.

co – na co (1): iżby telko kuśił/ [...] flowy obojétnymi/ zoftáwuiąc w rzeczy fwey táká dziore/ ktoráby wyniść białągłowá/ á wrzkomo ná ine niż ná miłóść rozumieć one flowá mogłá *GórnDworz* Cc3v.

co – o kim, o czym (a. de aliqua re) (162): A to proroczthwo rozumyal zacharyálf odzyeuyczy maryey yłż myal uyeczny krol Iefus criftus przydz wzywot yey *PatKaz* II 59; *FalZioł* I 115b, III 22c, IV 32a, 41d; *GlabGad* G8v, H4, O7v; *WróbZoł* N, bb8v, qq3; *RejPs* 23v; *LibMal* 1544/91; A iáko dziewiáte [przycázanie] mamy rozumieć o máiętnoćciách ziemłkych á lezácznych ták też [...] *SeklKat* Nv, M, V2v; *KromRozm* I 12; A to co mowilż że Bóg chce aby włyżci byli zbawieni/ [...] to o fámych wybranych rozumiem *MurzHist* F2v, L2v, S4; *KromRozm* II g, o2v; *KromRozm* III B7v, E7v, O3; *GroicPorz* n3; *KrowObr* 223v, 229; Ale y ty cudzołóżyłás z wielém gám-rathow (*marg*) To rozumie o cudzych bogoch [...] (–) *BibRadz* Ier 3/1, I 1c *marg*, 96b *marg*, 196a *marg*, 203d *marg*, 301a *marg*, 341a *marg*, II 108a *marg*; *GrzegRóżn* B3, C2, C3v, H3; *OrzQuin* Q4v; Bo iż w Bogu niemálf *accidens*, [...] iedno *substantia*, [...] tedy lubo de *accidente*, lubo de *substantia*, chcéłż to rozumieć *SarnUzn* B4, H [2 r.]; *LeovPrzep* a3, 13; *RejAp* 91, 142, 152, 172v, 197; *GórnDworz* F8; *RejPos* 88 [2 r.], 111v, 231v, 275, 313v; *BialKat* 91, 148, 311; Ktorzy to mieylce o Dułzách rozumieciá bárzo się ná tym myłá *GrzegSm* 4, 38; *KuczKat* 135; *BielSpr* 32v; *WujJud* 40, 114v, 159v, 164, 188v (9); *BudBib* b3; *Strum* Q; *BialKaz* F2; *BudNT przedm* b6v, c6, k. *Eev marg*; Tákże gdy wilki/ owce/ lwy lámpárty/ y ciełętá miánuie/ nie rozumie też tego/ o zwiérzétách y bestyiách: ále o ludziách rozmáitých *CzechRozm* 114, A5v [2 r.], A6, 27, 29, 38 (25); *PapPan* L2; *ModrzBaz* 100v; *SkarJedn* 65; mowę tę rozumieć trzebá o Rzymiskiey wierze, ktora fię słowem Bożym brzydzi *CzechEp* 108, 157, 159, 180, 187 [2 r.], 196 (19); *NiemObr* 36, 99, 121; Poniżenie o pokorze rozumie W. Bedá *Lathar* 67, [+11], 47, 51, 58, 76 (11); *WujNT przedm* 24, s. 50, 83 *marg*, 187 [2 r.], 314 (14); *JanNKar* E2v; *SarnStat* 239, 769, 943; *PowodPr* 58.

co – ze zdaniem dopełnieniowym [w tym z *zapowiednikiem*: *tak* (18); *iż*(e), *że* (17), *żeby*, *aby* 'ze *jakoby*' (5), *jakoby* (5)] (27): *PatKaz* III 129v; *LubPs* Z3v; Włzákże tę obmowę ták rozumiey/ iże żadnego pijańftwá niemálf tákiego/ ktore by zupełnie od złego wczynku omáwiác [...] miáło *GroicPorz* mm; *RejAp* 142, 182v, 185v; Bo co powiedamy że Oćiec iefł pierwłzá perfoná/ nie ták to rozumieć mamy/ iákoby w Troycy było co pierwłżego áłbo pośledniego *KuczKat* 15, 180, 380; A to iedno á iákoż ináčzey rozumieć mamy iedno iż iedno włyżtkich á spółeczne Bořtwo. *RejZwierc* 9v; *BudBib* cv; *BudNT przedm* b7v, c; *CzechRozm* 190, 263; *KarnNap*

Bv; *ModrzBaz* 121v; Aczkolwiek fię ten Ián Cárogrocki v S. Grzegorzá obmawial/ iż nie ták ten tytuł [*sluga slug bożych*] rozumial/ áby zwierzchności Kościóła Rzymłkiego nád fobá nie znał *SkarJedn* 193; *StryjKron* 150; *ReszPrz* 83; Te mieylcá [...] nie ták rozumieć małż/ żeby zgołá żaden z Zydow y z Pogánow nie był dobry *WujNT* 533, 186, 237, 306, 332, 403; *SkarKaz* 453b.

co – iż (anakolut?) (1): Tu iuż bez wykłádu káždy fie domyłlic może co tho ma rozumieć iż im fá dáne ftoły [tj. *stuły*] białe *RejAp* 61v.

Cf rozumieć co w czym, rozumieć według czego, rozumieć jak; »Pismo rozumieć«, »słowa rozumieć«. ~

rozumieć kogo [= *czyje słowa*] (2):

~ *Z podaniem interpretacji: kogo – jak* (1): ták Páwłá S. rozumyeyąc/ nye przyćilka nas piłmo ktemu/ iżebyłmy [...] *KromRozm* III 12v.

kogo – ze zdaniem dopełnieniowym (1): A co Páwłá przypominałż [...] iákoby go ták rozumieciá: żeby on nam tymi flowy wdoze popufzczáć miał [...] tedy Páweł o tym nigdy nie myłłit *CzechRozm* 230. ~

rozumieć co [*tekst interpretowany*] w czym [= *zakres interpretacji*] (1): Tákże gdy go [*Chrystusa*] Moyżefzowi/ podobnego czyni/ tedy tego nie małż we włyżtkim rozumieć/ ále w niektórych tylko rzeczách *CzechRozm* 106.

rozumieć czego [*tekst interpretowany*] (2): *WujNT ktv* [2 r.] *cf »Pisma* (G) rozumieć«.

rozumieć kogo, co [= *interpretacja*] (18): gdy tu powiedá o zapłacie piérwłżych/ rozumii/ zapłatę natym świecie *MurzNT* 96; *RejPos* 326v; gdy Bogá fłyfzyłż/ rozumiey Bogá Oycá/ y Syná/ y Duchá świętého *BialKat* 108v, 296 [2 r.]; *GrzegSm* 37; gdzie się tu miánuie *Phalanx*, rozumiey woyłko *BielSpr* 29v; *ReszList* 190; Tác iefł wiárá z miłóści dobre wczynki fpráwuiącá/ ktora rozumie Páweł S. kiedy mowi: Iż wiárá wfpřádliwia. *WujNT* 664, *ktv*.

~ *Z podaniem tekstu interpretowanego: co – przez co* (5): *SeklKat* E3v; *LeovPrzep* bv; *Przez* ty dwie flowie Gog y Magog co rozumieć *RejAp* Ee4v, 170; *GrzegSm* 26.

co – czym (1): ále rzecz iefł iáwná/ że Prorok infzá rzecz rozumiał fwemi flowy *LeovPrzep* bv.

co – w czym (1): By było iáfne piłmo/ iednoby włyżscy w nim widzieli y rozumieli. *SkarKaz* 81a.

co – zdanie dopełnieniowe (1): Ale fluchay co małż rozumieć iż [tj. *przez to iż*] go Anyoł fynem Dawidowym zowie: temu [tj. *masz rozumieć temu*] iż go Bog Oćiec obiecał był zełłáć [...] Dawidowi *RejPos* 272v. ~

rozumieć według czego [= *zgodnie z czym, postługując się czym*] [w tym: *co = tekst interpretowany* (5)] (6): Zydowie to według litery (to iefł prořtego textu) rozumieciá *BielKron* 35v; iedno ie [*Kredo*] rozumieyemy y mamy rozumieć według Kredá Niceńłkiego *SarnUzn* G3; *WujJud* 29; *CzechRozm* 144; A iefłi czytamy/ Pokoy mamy: tedy ták rozumiey wedle wykłádu Ambrożego S. Będąc wfpřádliwieni z wiáry/ mamy Bogá przedniánego *WujNT* 540; wedlá kácerłkich błędow/ żydowłkich wporow/ wedle Tureckiego zuchwáłftwá/ y wedlá fámeo Lucyperá dekretow [*Pismo Św.*] rozumieciá. *ReszPrz* 53.

rozumieć czym [= *tekst interpretowany*] o kim [= *odniesienie*] (1): Otho thá figurá rozumyal y uykládal moyżefż onálfzwyátfłzey pannye maryey *PatKaz* II 56v.

rozumieć o kim, o czym [= *interpretacja*] (13): á gdy w receptách naydzielż piłano o Trłczy/ małż rozumieć nie o zielu ále o owoczu *FalZioł* I 30d; *KromRozm* II k2v, o2v; *KrowObr* 191v [2 r.]; ktore [*blógostawieństwa*] okázuiąc w thych rzeczách doczeřnych/ rozumie o onych [*rzeczach*] duchownych. *BibRadz* I 381a *marg*, I 3d *marg*; *RejPos* 88; gdy włánie mowia o ofierze/ tedy o Młzey świętey rozumieciá. *WujJud* 236; *CzechRozm* 27, 110v; á nie mowi też tego/ żeby to było tylko pod fłárym zákonem/ ále zgołá rozumie o włyżtkim onym czáśie/ ktory wprzedzil nowe przymierze [...] *CzechEp* 268.

~ z czego [= tekst interpretowany] (1): Tu z tego miefcá rozumieć mamy o káżdym męžu który poddan iefł rolkołzam/ á požądliwóściam ciáła fwego *BibRadz* 66a marg. ~

rozumieć jak [= zastępuje interpretację; w tym: jako, tak (102), inaczej (inak) (18), przysłówek znaczący (5), rozmaicie (3), jednako (1), opak (1), rozno (1), także 'tak samo' (1), tym sposobem (1)]; z podaniem tekstu interpretowanego: co (123)] (133): *OpecŻyw* 55v; Sálomon rzekł. Nietákkiem ci ia był przyk[a]zał. Márch(ołt) rzekł. Tákkiem ci ia rozumya[h] *March*² Dv; Niebedzień miał Bogow ynych krom mnie. (–) Yako to mam rozumieć. *SeklKat* D2v, E, G, G4v, I, Lv (17); *KromRozm I* K3v; *MurzHist* S3v; wykłádá zákón/ gđzie i [= ji] Pharifeufzowie i infzy przewrotnie rozumieli *MurzNT* 18v; *KromRozm II* n; ktorzy z piłmá tylko á flow ludzkich/ ktore fye rozmáicie rozumieć dawáya/ flowo boże czyrpamy *KromRozm III* C, F2, H3v; jedni tak tę rzecz rozumieli, drudzy tak *Diar* 93; *GliczKsiąż* Gv; *GroicPorz* c3; *KrowObr* 123, 131v, 179, 180 [4 r.], 191v, 224; *BibRadz* I 366a marg; *BielKron* 195v; *Anceps oratio*, Mowá którą może ná obie ftronie rozumieć *Mqcz* 9b, 304b [2 r.], 356d; *SienLek* 124v; *LeovPrzep* bv, b2, G4; *RejAp* BB6, 16v, 29, 137, 169v; *GórnDworz* P7v; Iáko tę przypowieść Páńlká rozumieć mamy. *RejPos* 341 marg, 15 [2 r.], 37 marg, 47, 88, 88v (12); áby iéy [nauki] opak żaden nád Páwłá nie rozumiał/ íam siebie wyłożył *BiałKat* 271, 73v, 81, 86, 96, 101 (10); *GrzegŚm* 33 marg, 38, 58; *KuczKat* 10, 380; *RejZwierc* 9v; *WujJud* 29, 29v, 74v, 96v, 131v (9); Ale ináčezy thu rozumieć mamy wiárę *WujJudConf* 260; *BudBib* cv [2 r.], I 8d marg; *BudNT* Kk3; *CzechRozm* 39v, 74, 85v, 144, 144v (10); *ModrzBaz* 36; *SkarJedn* 35; *CzechEp* 89, 357, 410; *ReszPrz* 11, 20 [2 r.], 37; *OrzJan* 61; *LatHar* 203; *WujNT* 4, 139, 324, 408, 540; á iż częstokróć tákowé wątpliwóści fie wfczynáły/ że téż wiele ludzi ták to ciáłno rozumieli/ [...] *SarnStat* 72, 84; *SkarKaz* 5b, 155b, 00oo2c; *CzahTr* E3.

~ Z podaniem tekstu interpretowanego w innej formie niż co: o kim, o czym – jak (2): *OrzQuin* L3; tám [w *Psalmie* 131] naydá ołobliwy przykład/ po ktem roznozna/ iáko y o innych mieylcach máią rozumieć. *BudBib* b2.

Ze zdaniem dopełnieniowym – jak (1): Iáko rozumieć mamy że Bog żáłuie. *BibRadz* I 158c marg.

Z przytoczeniem – jako (2): Człowiek zadny niewie iefłi láłki áłbo gniewu winien iáko mamy rozumieć. *KrowObr* 53 marg, Rr. ~ rozumieć gdzie [= tekst interpretowany: miejsce w tekście] (33):

~ Z podaniem interpretacji: gdzie – kogo, co (22): *KromRozm III* G8v; *GliczKsiąż* Hv [2 r.], O7v; kędy oto wfpomina: Iż nieprzyjaciele moi mówili ná przeciw mnie. Tu rozumie ty wfztyki/ kthorzy dziś sámym fobie przywłáczzáią wláfny tytuł á imię kościolá wfiętego *LubPs* A4, Z2v [2 r.]; *KrowObr* 125; *GrzegRóżn* N3v; *RejAp* 139, [175]; *RejPos* 149v; *RejPosWiecz*³ [97]v; *BiałKat* 91, 276; báczyc mamy/ kogo thu Páweł thák mówiac rozumiał: du-fzéli iáák fwá/ czyli siebie żywego człowieka. *GrzegŚm* 34, 63; *KuczKat* 170; *WujJud* 206; *CzechRozm* 31; *CzechEp* 278; *PowodPr* 83.

gdzie – o kim, o czym (6): *SeklWyzn* Dv; *BibRadz* II 93a marg; Dáley Pan wfpominać raczy w thymże cechu y w teyże pomfcie niedowiárki. Iuż thu nie rozumiey o żydziech áni o Turkocho/ bo [...] *RejAp* 179, 168v; *RejPos* 313v; *WysKaz* 36.

gdzie – ze zdaniem dopełnieniowym [iż (4), aby (1)] (5): *LubPs* Z4; Dawa znáć iż Kryftus rolkáuie wfzythkim fwoim slugám áby rozwiázáli czterech ániolow ktorzy fą v Eufrates/ gđzie rozumie áby wierni Miniftrowie iáwnie [...] mówili przeciw Ániolom/ to iefł tym fáłefznym nauczycielom *BibRadz* II 138b marg; *RejAp* 128v; iż poczniefz w żywocie fwoim fynaczká. Tuć iuż rozumieć możefz iż człowieka *RejPos* 272v.

~ gdzie – jakoby rzec chciał (1): Y rozumie tu Anyoł/ iákoby ták rzec chciał/ Iż tho byłá bełfia [tj. *Rzym*] pirwey flawna/ ále iuż teraz nie iefł *RejAp* 143. ~ ~

Ze zdaniem dopełnieniowym [w tym z zapowiednikiem: tak (3); zawsze: iż, że] (6): *MurzNT* 51; *RejAp* 34v; *KwiatOpis* A3v; iż [*Et natantia transibant in terram*] nielza przelożyć wziemie/ ále tylko ná ziemię/ áby fie ták rozumiało/ iż rzeczy/ áłbo zwierczétá pływáiące/ wychodziły ná ziemię. *BudBib* c2v; gđzie mowi: Był potym dzień Swięty Żydowlki: wielcy Doktorowie [...] rozumieją że było swięto Páłchy. *WujNT* 298, 537.

Ze zdaniem dopełnieniowym nawiązującym do dopełnienia w zdaniu nadrzędnym (1): gđż tu onże głos z niebá Ianowi wfiętemu powieda iż go [*Babilonu*] nikt infzy plákác nie będye/ iedno onifz krolowie ktorzy fie byli znim zbuntowáli [...]. Krole [A] iuż láčno rozumieć możemy ktorzy to fą/ bo ie fámo piłmo wykłádá *RejAp* 152.

Zwroty: »dobrze rozumieć« (2): niechayże nam to pokażá gđze to *expresse* w piłmie ftoi *Deus de Deo*. Lecz my tego nie bro-niemy gđi fie będye dobrze rozumiało *SarnUzn* E2; *WujJud* 180.

»(nie)właśnie rozumieć« (2): A powieda Apofoł iż ná połnocy/ ná południe/ ná wfchod y ná zachod miałá onego wfzędy po trzy brány to miało miało. To thák wláfnie mamy rozumieć iż to miało káżdemu narodowi s káżdey częścí fwiatá iefł wolnie otw-rzone *RejAp* 182v; *NiemObr* 125.

»Pismo, Pisma (G) rozumieć« [*szyk zmienny*] (19:2): *KromRozm I* M2; *MurzHist* S3v; *KromRozm II* n, o2v, pv, p4v, q3v; *KromRozm III* F2; *KrowObr* 224; *SarnUzn* H; iż Piłmo swięte ináčezy Arryus/ ináčezy Nowácyanus/ ináčezy Photinus/ etc. ináčezy káždy Heretyk rozumie. *WujJud* 29, 29, 29v, 56, 131v; *SkarJedn* 35; *NiemObr* 93; pytamy fie iáko to piłmo zá czáfow Apofołkch rozumiano *ReszPrz* 37; Nie fład inąd haeretyctwá powftály/ iedno fład/ że niektorzy piłmá dobrego nie dobrze rozumieją *WujNT* ktv, ktv, 324.

»słowa(-o) rozumieć« [*szyk zmienny*] (49): Yako ty flowa mamy rozumieć tego przikazania Bożego? *SeklKat* G, Rv; *KromRozm III* H3v; *GliczKsiąż* Gv; Przeto tych flow niemamy o żadnych niewiáftach innych rozumieć/ iedno o żonach Apofołkch *KrowObr* 223v, 123, 179, 229; *BibRadz* I 366a marg; *GrzegRóżn* H3; *LeovPrzep* b2; *GórnDworz* Cc3v; Co tho iefł iáko flow páńfkich fluchác y iáko ie rozumieć. *RejPos* 145 marg, 15, 88, 88v [2 r.], 275v; *BiałKat* 73v, 308v, 311; *WujJud* 74v, 96v, 147v, 159v, 179v, 204, 247; *RejPosWstaw* [110²]v; *BudBib* cv; *CzechRozm* 29, 39v, 118v, 143, 158v; *SkarJedn* 65; *CzechEp* 341, 424; *ReszPrz* 20 [2 r.]; *WujNT* 139, 187, 532 [2 r.], 533, 796, Aaaaaa4 [2 r.]; *SkarKaz* 5b.

»sobie rozumieć« (6): Bo nye wnet to flowo boże/ co kto foby z piłmá rozumye *KromRozm II* n4, b4, t3; *KromRozm III* A4v; *SkarJedn* 3; Rádá życzliwa dobrym przyiacielom/ iáko fobie te przypowieści máią rozumieć. *CzahTr* E3.

»źle, niedobrze rozumieć« (10:3): Tertullianus [...] dobrze przeciw kácerzom piłal: A jednáć źle rozumyał piłmo *KromRozm II* p4v, o2v, pv; *BielKron* 195v; *Mqcz* 459c; Boć y Żydz y haeretycy piłmá czytáią/ ále ie nie dobrze rozumieją *WujNT* 324, ktv [3 r.], 408, 532 [2 r.], Aaaaaa4 [2 r.].

Szeregi: »brać a rozumieć« (1): Ktore flowá wđdam yefliby kto ták brác á rozumieć chcyał/ áby nie kárác dzieci/ [...] ná tem bárzo omylić fie może. *GliczKsiąż* Gv.

»dumać albo rozumieć« (1): kto [...] przyftoynie tę rzecz rozfá-dzi/ nie będye ták głupim/ áby miał/ o iákim infzym fundámencie dumác ábo rozumieć/ nád Iezufá Chrifufá fyna Boże⁸⁰. *NiemObr* 33.

»nie mówić ani rozumieć« [*szyk 2:1*] (3): Abowiem Ian w lišćie fwym/ nierozumie áni mowi tego o Iezufie Chrifufie *CzechRozm* 146v; *CzechEp* 196, 239.

»rozumieć i okazować« (1): Tu rozumie y iáwnie okáuie/ iż wfztyki okrutniki [...] frodze pokárác á w niwecz obroćić będye raczył. *LubPs* Z4.

»pisać i rozumieć« [*szyk 2:1*] (3): Ale by tefz dobrze Doktorowie/ inák rozumieli y piłáli/ tedyfmy ich w tey mierze fluchác nielą powinni *KrowObr* 191v, 191v [2 r.].

»rozumieć a rozeznąć« (1): gdyż to wierny pasterz podawa imieniem á flowy Pána fwe⁸⁰/ nie mozełz ináčzey rozumieć á rozeznąć iedno iż chleb á wino podawa *RejAp* 16v.

»rozumieć i twierdzić« (1): Ale iż oni [...] przeciw iáfnemu textowi flowá Bože⁸⁰/ rozumieją to y twierdzą o fynu Bożym przedwiecznym/ á nie [...] *CzechEp* 187v.

»rozumieć, (i, albo, ani) wykládać« [szyk 13:7] (20): *PatKaz II* 56v; *KromRozm I* M2; *KromRozm II* q3v; *KromRozm III* F2; *KrowObr* 180 [2 r.]; *RejAp* 122; áni go [*Pisma Św.*] nigdy ináčzey/ iedno według iednoftáynego zezwolenia Oycow będe rozumiał/ y wykládał. *WujJud* 26, 29, 131v, 147v; *CzechRozm* 39v, 74; *SkarJedn* 35; *CzechEp* 312; *NiemObr* 95, 125; *ReszPrz* 11; *WujNT* 27; Státut Królá Alexandrá Stryiá náłzého ták ij wykládać y rozumieć náyduiemy/ iáko flowá tego Státutu fámé w fobie brzmiá *SarnStat* 84.

a. Przepisywać znaczenie lub sens; podawać znaczenie wyodrębnionej jednostki (wyrazu, cytatu) lub wyjaśniać sens metafory, alegorii, przypowieści (414): Ty fám miły panie tworzyłz gori moczą twą (koment) Gori [*Ps* 64/7] to ielt apoftoły, rozumiejącz duchownie. *WróbŻołt* V; kiedi człowiek [...] potwirdziwfzy czo kto powieźdzał/ ináčzey wyłoży/ niż on rozumiał ktho rzekł. *GórnDworz* Q5v; *Helam*/ iáko niektorzj rozumieją ielt Perfia. *BudBib* I 401d marg; *CzechEp* 315; *WujNT* 622, 661, 685 marg, 692, 716.

rozumieć czemu [= objaśniane] (1): á temu to pocztu dni rozumiey, [...] iáko dniowie rozdzieleny fą ku miefiączom w kalendarchez á w minucijach [tj. że chodzi o dzień w miesiącu kalendarzowym] *FalZioł* V 46.

Zwrot: »rozumieć, co znaczy...« (1): áby rozumiełi Chrześcijánie co tu znaczy to flowo/ *WINY* *KuczbKat* 415.

a. Podaje objaśnienie wyrazu lub fragmentu [»rozumiej, masz rozumieć itp.« = znaczy] (358):

rozumieć kogo, co [= objaśniane] (79):

~ Z podaniem znaczenia: kogo, co – kogo, też: (tego) który, co (35): *SeklKat* M4v, Q [2 r.]; X4; *LubPs* Q4 marg, Z3, Z4; *Pień* Tu rozumiey/ tę Perfonę od kthorey krewni poźli. *GroicPorz* ffv, ffv; *Theráphim*: Iedni bałwany rozumieją, a drudzi obrazi fktorich *Laban* *Prakthikował* *Leop* Cv marg; *BibRadz* I 136b marg; *SienLek* 26v; Ciepłego małz rozumieć/ kthory w gorącey miłości przy Pánu swoim floi [...]. *Zimnego* záfię ták małz rozumieć/ kthory iuz ni o czym áni wie/ áni dba *RejAp* 42v-43, 49v, 50, 51, 78v, 102, 156v [2 r.]; 166; *GórnDworz* L12v; *RejPos* 306; *BialKat* 253v; A to iedno á czoż infzego mamy rozumieć iedno ieden Bog/ gdyż tego pilná mocnie poświadczáją/ y tákże fyna prawdziwym Bogiem zowá iáko y oycá/ tákże y Duchá fwiętego. *RejZwierc* 9v; A ielli duchowne odrodzenie rozumiećie miłość/ y dobre vczynki: [...] *WujJud* 115v, 204; Ołtarz rozumiey ogniłko náktorym palono ofiary. *BudBib* I 41d marg; Bo ták iednourodzone⁸⁰ rozumiey/ kthory z Bogá ieden się urodził. *BialKaz* G4v; *StrykKron* 31; *Swinie* *Niemieckie* z Polfkimi pomieźzáne nalepže do chowánia: á *Niemieckie* rozumieć trzebá/ *Zuláwłkie*/ *Pomorłkie*/ *Westwálłkie* *GostGosp* 120; *Cirnie* rozumieć S.Hier. gryżenie fumnienia. *LatHar* 160 marg; *WujNT* 108; *SarnStat* 1294; [Ták pánie pirwiazunki rozmiey *Pirwłle* zyto/ wino/ oley *KorcZroz* S2v].

co – jakie (1): Thych lat nie moźemy infzych rozumieć/ iedno od w niebo wftápienia Páńłkiego *RejAp* 165.

co – miasto czego (1): Wykládaią drudzy [...]: wložón do grobu/ grob miało pieklá rozumiejącz *BialKat* 93v.

co – na kogo, na co (2): bo to [tj. „hoc est corpus meum”] powiádał nie ná on chleb Kryłtus rozumiał co iadł/ iedno náfwe ciáło vkázował kthore miało vcierpieć *BielKron* [206]v, 196.

co – za co (3): Czworo zwirzát moźemy rozumieć zá czterzy ftany rozlicznych ludzi ná ziemi. *RejAp* 49v; *GórnTroas* 62; *SkarKaz* Ooo02a.

kogo, co – kim, czym (9): *BibRadz* I 136a marg, II 135d marg; [...] rołkázuiąc wiátróm áby nie wiały áni ná ziemię áni ná morze áni ná drzewá. Ziemię iuz moźemy fwiáthem rozumieć/ morze in-

fułami morłkimi [...] *RejAp* 65, 122; bo ielli rozumieją słowo Bogiem/ iáko Ian wykláda [...]. Tedyć [...] *GrzegRóżn* B2v; *RejPos* 186; *CzechRozm* 165v; *SkarŻyw* A2; *CzechEp* 374.

co – cum inf „być” (2): *CzechRozm* 138; Kálwinus to zftápienie do pieklá nie rozumie być nic infzego: iedno [...] połtráchy wieczney śmierci. *ReszPrz* 84.

co – jak (26): *KuczbKat* 320; To odpoczynienie troiákiem fpofohem rozumieć mamy/ *Naprzod* [...] *BibRadz* I 104a marg, I 263c marg; *SarnUzn* F7 marg; *Gwiazdy* niebiełkie iáko rozumieć mamy *RejAp* Dd4, Ee2, Ffv, Ff2v, Ff3v, Ff4v [2 r.]; *RejPos* 28 marg, 82 marg, 88, 212v, 238v; *BialKat* 91, 253v; *KuczbKat* 105; *RejZwierc* b3; *BudBib* I 266c marg; *Vyrzyłz* tu wtem *Testámencie* czytelniku niektore litery po kráioch przed przypiłkami: Kthore ták rozumiey. Eb. znaczy *Ebreylkie* księgi. G. znaczy [...] *Greclkie* księgi ták máią. *BudNT* przedm a6v, Hhv; *WujNT* 342; *SkarKaz* Ooo0b; *SkarKazSej* 674b. ~

rozumieć miasto czego [= objaśniane] co [= znaczenie] (1): iáko miało Szatáńłkiego flołu/ Ołtarz ná kthorym Ofiary ym [*szatanom*] czyniono/ rozumieć mamy: ták też [...] *KuczbKat* 190.

rozumieć przez kogo, przez co [= objaśniane] (220):

~ Z podaniem znaczenia: przez kogo, przez co – kogo, co (212): *PatKaz III* 127; *WróbŻołt* M7v, V6v, cc2, ee2, ee5; *Przes* oycá/ matkę nieiedno rodzice náffe mamy rozumieć/ ale tez wfzelkie przelozone náffe *SeklKat* H; *KromRozm I* C4, L4v; *MurzNT* 38v, 148 marg, 163v marg; *KromRozm II* o4v, p2; *KromRozm III* C7v, E8, E8v [2 r.]; F6v, H4v, O2 [2 r.]; *LubPs* N; Tám náydziefz iáfnie/ iż przez opokę nie *Piotrá*/ áni *Papieźá* rozumieją/ iedno tylko fámego Pána Iezu Kryftá. *KrowObr* 14v, 125; ábowiem ci przyzfłzy [f] wody áz ku dufzy. (marg) *Przez* wody rozumie wfzytki wielkie vtrápienia y fprzećiwieñftwá. (–) *BibRadz* Ps 68/1, I 113d marg, 278d marg, 306b marg, 308d marg, 311a marg [2 r.] (33); *Przez* ty litery [*alfabetu hebrajskiego*] też oni [tj. *Żydz*] liczbę rozumieją. *BielKron* 45v, 48v; *GrzegRóżn* B4 [2 r.]; Nie rozumiałci tu przez owoc Syn Boży zwirzchowne thy vczynki *SarnUzn* G8, D4, G8v; *Pierwiza* *Monárchia* (kthorá rozumiał *Dániel* fwięty przez głowę złotá y ofobę *Lwiá*) byłá *Alfyrijka* *LeovPrzep* I3v, G2v [2 r.]; G4v, I3v, I4; *Gdyż* przez gory á przez infuły moźemy rozumieć krole á kfiáżetá *RejAp* 139v, 63v, 110, 132, 143, 168, 181v; przez tego młodzienáłkzá moźem rozumieć káżdego człowieká czyfte⁸⁰ żywotá *HistRzym* 72v, 3v [2 r.]; 4 [2 r.]; [39]v, 65, 75v (18); *RejPos* 240v marg; *BialKat* 141; *Potym* gdy mowi: W ręce thwe pokłádam/ rozumieć mamy przez ręce/ moc y opáthrzność miłego *Bogá* *GrzegŚm* 44, 52; *KuczbKat* 65, 105, 165, 405; *WujJud* 120, 236v; *WujJudConf* 235v; *RejPosWstaw* [110²]v; *Od* czáfú lepák odiećia vftáwicźney (offiary) [...] (będzie) dni tyfiác dwieście y dziewięćdziefiát. (marg) co tu przez dni rozumieć małz. *Czytáy* wprzypifkoch ná końcu. (–) *BudBib* Dan 12/11, I 369a marg, 419a marg, 439b marg; przez to flowo/ w ośiádość wieczną/ czás długi rozumiał/ á nie wieczność iáká niełkończóná *CzechRozm* 86, 27v, 40v, 52, 83, 83v (25); *ModrzBaz* 133v; iż tu ná tym mieyfcu *Moiżelz* przez *Bogá* rozumie fámego oycá/ á nie kthorá infzá ołobę *CzechEp* 276; przez náśienie niewieście nie co infzego też iedno co fię rodzi z niewiáfty/ rozumieć muśiemy. *CzechEp* 293, 39, 40, 115, 161 [2 r.]; 162 (42); *NiemObr* 32, 47 [2 r.]; 77, 163, 174 [2 r.]; 175; *ReszPrz* 12; *Przez* te máłutkiel/ nierozumieyże fámych nieukow/ y profłakow *WujNT* 47, 47, 76, 103, 115, 155 (26); *WysKaz* 18; tedy dawni *Doktorowie* SS. [...] przez fukniá rołkroioná/ rozumieją feky kácerłkie *PowodPr* 55, 8, 29, 38 [2 r.]; *SkarKaz* 484a.

przez co – cum inf „być” (3): y widziáłá ná tym mieyfcu *Libufá* áno dwie oliwne drzewie wyroflzy [...] (przez kthore rozumieją dziś byc s. *Woyćiechá* z fwiętywm *Wacláwem*) *BielKron* 319; *RejAp* [175]; *RejPos* 6v.

przez co – ze zdaniem dopełnieniowym [w tym z zapowiednikiem: to (1); iż] (5): *PatKaz III* 127; *HistAl* C6; Bo iuz tám przez gwiazdę rozumiey/ iż vpadł ná ziemię on zły *Bonifácius* *Papieź* *Pirwly* *RejAp* 109v, 168; *CzechRozm* 56v. ~

rozumieć czym [= objaśniane] kogo, co [= znaczenie] (9): Drzewiną iuż wiemy iż piłmo święte ludzie rozumie ná ziemi. *RejAp* 78v, 63v, 90, 105v, 127, 132v, 138v, 181v; Ciało zabiżaią/ ále dufze zabić nie mogą/ dużą rozumiejąc duchownego człowieka *GrzegŚm* 54.

rozumieć pod czym [= objaśniane] (8):

~ Z podaniem znaczenia: pod czym – co (7): *SeklKat* M4; Pod tą liczbą fiedmi słupow według zwyczajú piłmá świętego rozumie liczbę niezliczoną *BibRadz* I 336b marg; *RejAp* 48, 132; Grzech nieczyfity przodkiem kładzie/ pod którym bez wątpienia rozumie cudzołoftwo *RejPosWstaw* [110³]; *ModrzBaz* 142v; pod imieniem Dyákonow rozumie y poddyákoný. *WujNT* 725 marg.

pod czym – o kim [ze zdaniem nawiązującym do dopełnienia w zdaniu nadrzędnym] (1): Záołóżył ie ná świádectwo w [!] Iozef (marg) To ieft/ thák połtánowił Pán miedzy wżem ludem swoim/ o kthorem thu rozumie pod tym imieniem Iozefowym/ iż on chował oyce ich w Egipcíe. (–) *BibRadz Ps* 80/6. ~

rozumieć na miejscu czego [= objaśniane] co [= znaczenie] (1): ná thym mieyfcu thego miałá Pánu miłego nie możemy nic inżzego rozumieć iedno Kofciól iego miły *RejAp* 170.

rozumieć o czym (2):

~ Z podaniem znaczenia: o czym – kogo (1): Tákże też y o fiedmi gwiaźdzach mamy rozumieć wżytki páłterze *RejAp* [13].

o czym – jak (1): á thák gdzie sie tu miánuie *Phalanx* rozumiey woyfko/ tákże [tj. tak samo] y o drugih fłowieh rozumie/ ktore nie mogą być powiedziane po Polku wálfnie *BielSpr* 29v. ~

rozumieć w czym [= objaśniane; w tym: w tym słowie itp. (4)] kogo [= znaczenie] (6): *LubPs* T6v; Moáb będzie fiárt (marg) W przypominániu Moábitow rozumie wżytki nieprzyziácioly kościóła Bożego. (–) *BibRadz Is* 25/10; Wyrwiefzli Lewiátháná (marg) W thym słowie rozumieią niektórzy Wielorybá [...]. (–) *BibRadz Job* 40/20, I 351a marg, 478d marg, II 90c marg.

rozumieć gdzie [= objaśniane, tj. miejsce w tekście] (13):

~ Z podaniem znaczenia: gdzie – kogo, co (6): A náfzy nieprziáciele náfmiewaiá fie z nas. (koment) Tu rozumie żydy. *WróbŻolt* cev, L6v; gdy mowiem gołębie leczą zarás tam rozumiey i gołębicę *MurzNT* 41 marg; *LubPs* aa4; *BibRadz* I 408d marg; *Grzeg-Różn* B3.

gdzie – o czym (6): korzenie Diptamowe ieft wječźfzey wáznofci y moci niżli fámo ziele/ á przeto w receptach poſpolicie o korzeniu ma być rozumiano *FalZioł* I 41b, I 137b; áby nie opowiedáli fłowá Bożego w Azyey. (marg) Tu rozumie o Azyey mniefzyfzey [...]. (–) *BibRadz Act* 16/6, I 351a marg; *NiemObr* 30; *WujNT* 888.

gdzie – tak (1): Y rzekł Elohim/ to ieft/ (ták małż wżędy rozumieć) Oóiec/ fyn/ duch *CzechRozm* 15v. ~

Z przytoczeniem [= objaśniane] (7):

~ Z podaniem znaczenia: kogo, co (5): Sądz miły panie [...] ty ktorzy mnie załzkadzaią/ racz zwalczyć ty ktorzy ná mię walczą. (koment) Słowa fą fyná Bożego z ftrony iego człowieczeńftwa, ktorzy załzkadzaią [*Ps* 34/1)] rozumie Licemieniarki kxiáżeta żydowskie. *WróbŻolt* L5v, P5v; *BiałKat* 91; *Abych przyżedł dáwác pokoy* [*Luc* 12/51].) Rozumiey on pokoy zły/ ktory ieft miedzy świeckimi y niezbożnemi ludzmi *WujNT* 249, 440.

na co (1): Abowiem gdybyfmy ták/ Bierźcie y iedźcie/ ná rozmyflánie rozumiełi/ [...] y ná wierzenie: [...] *BiałKat* 291.

Ze zdaniem dopełnieniowym [z zapowiednikiem: tak] (1): Mieżka pan Bog miedzy zgodliwym malżeńftwem/ [...] tak mamy rozumieć/ ábyfmy fię pana Boga baly [...]/ á chwaliligo/ wmiłofci malżenfkey zily *SeklKat* L. ~

Z przytoczeniem [= znaczenie przytoczenia] (5): *Craffus venter craffum facit ingenium*, może thak kto chce rozumieć krafný brzuch krafný czyni rozum *GlabGad* P5v; *RejPos* 214v; Y ściágnął Izráel práwicę fwoię/ y włóżył ná głowę Efraimowę/ [...] á lewicę fwoię ná głowę Manáfzełá/ wmyflnie przemieniájąc (marg) Włáfnie/ rozumie fpráwuiąc. (–) ręce fwe. *BudBib Gen* 48/14; *WujNT* 394 marg;

zá was/ práwi/ y zá wiele ich krew fię tá wylewa. Toć muśi rozumieć/ krew fię tá ofiáruie. *SkarKaz* 158a.

Zwroty: »dobrze rozumieć« (1): Przez tę záś drugá beftyą Riárdus/ Anfelmus y inni/ dobrze rozumieią przednieyfzego fałfzywego proroká ábo káznodzieię Antychriftułowego *WujNT* 869.

»słusznie rozumieć« (2): W ktorým wyroku Páńłkim/ przez Lwa leśnego/ flufźnie rozumieć możemy moc Turecká *PowodPr* 8, 38.

»rozumieć sobie« [szyk zmienny] (4): *SeklKat* M4v, X4; Przez okragłofć piły tho łobie rozumiey [*intelligimus*]/ iż okragłofć wżytkiego fwiátá pod náfze pánowanie má być poddána. *HistAl* C6; *BibRadz* I 306b marg.

»włáśnie rozumieć« (8): *LubPs* N, T6v; Czemuż ie tu piłmo święte befią zowie o fiedmi głowach? [...] iż to miało Rzymłkie [...] záfiáđło ná fiedmi gorach/ ktore wálfnie możemy rozumieć fiedmią głowami *RejAp* 105v, 63v, 132; *BudBib* I 28d marg; *CzechEp* 276, 292.

»źle rozumieć« (1): Piekło zá grob źle rozumieią heretycy *SkarKaz* Oooo2a.

Szeregi: »rozumieć i wykládać« (3): *CzechRozm* 167; Przez ktory woz y źwierżeta wżytko Papietstwo czterech Ewánieliftow z fobá zgodnych rozumie y wykláda. *CzechEp* 306, 372.

»zwać i rozumieć« (1): piłze ták Rabi Sálomo: Iż fyn Dawidow nie miał przysć (fynem Dawidowym zowie y rozumie Mefyfázá) *CzechRozm* 165v.

β. Z elipsą wyrazu lub fragmentu objaśnianego, zwykle w uwagach marginesowych do określonego fragmentu w tekście głównym (45):

Z podaniem znaczenia: rozumieć kogo, co, jakie (25): Gdy naydziefz napiłano w receptach to flowo profto kobyli fczázaw/ tedi małż rozumieć okragły fczázaw *FalZioł* I 73a; Bogoflawieni fą ktorim grzechy fą otfpułczony (koment) Grzechy [*Ps* 31/1)] rozumie pirworodne *WróbŻolt* K6, L7v; *KromRozm* III O3v; iż ya práwi wflýthko s fobá nolę. Rozumyał zacny człowiek náukę *GliczKsiąż* H4; kthore [*miejsce*] ieft rzezceno po Żydowfku Armágedon. (marg) Niektorzy wykládaią to słowo Gorę owocow/ á rozumieią kofciól Boży/ á drudzy záfię rozumieią mieyfce niektore gdzie przywiedzione będą niewierne kfiáżeta [...]. (–) *BibRadz Apoc* 16/16, I 336b marg, 358c marg, 358d marg, 361a marg, 451b marg; *OrzQuin* D2v; *Prot* Av; *LeovPrzep* I3v; *GrzegŚm* 2 marg, 53; *WujJud* 161v; *BiałKaz* E3 marg; *CzechRozm* 156; Bo iáko powieda on *Orator*, *Philofoph* [...] (marg) Ciceroná rozumie we 2. księę. O powinnościách. (–) *ModrzBaz* 127; *ModrzBazBud* ¶16 marg; *SkarJedn* 222; *SkarŻyw* 583 marg; gdyfmy obaczyli árgumentá/ tego to obrońce Sákrámentow (Krolá Angellkiego Henryká rozumie) *ReszPrz* 58.

rozumieć na kogo, na co (2): Mowiac iż mu zginęło fześć złotych ná fzurze/ Ale to nam nágrodzi ten pan co ná gorze. Ten rozumiał ná Bogá *RejFig* Dd7; *PowodPr* 9.

rozumieć o kim, o czym (14): *FalZioł* I 142c; ácz tám białkupá fámege myeni/ ále w obyec o káplányech rozumy *KromRozm* III K2v; Tedy fię ich wiele zeydzie od wřchodu y zachodu flońca/ od pułnocy y od południá (marg) Rozumie o národziech pogáńłkich. (–) *BibRadz Luc* 13/29, II 54c marg, 90d marg; *RejPos* 139v, 231v; Chwalcie go niebiołá niebiełkie/ y wody/ ktore ná wierzchu niebios. (marg) Rozumie o obłokách wodnych [...]. (–) *BudBib Ps* 148/4, I 144c marg, 381d marg, 467d marg; *CzechRozm* 134v; *NiemObr* 33; *PowodPr* 10.

rozumieć jakoby rzekł ... (1): A to wżyftko poczátek boleści. (marg) niektórzy rozumieią iakoby rzekł wżędzie (–) *MurzNT Matth* 24/8.

αα. Wprowadza fragment korygujący lub uściślający (4): A ták muśilż rozumyć [*słowa Chrystusa*: *Ja a ociec jesteśmy jedno* – s. q4v] wedle iftnofci *KromRozm* II r3; z iedne⁶⁰ fą wżyfcy (marg) Tho ieft/ z Adamá/ iáko niektórzy wykládaią/ ale záfię drudzy rozumieią z Bogá. (–) *BibRadz Hebr* 2/11; Miał fwey náuki piłmo zá

pazuchą przy łobie/ y przyślęgał iłz tak trzyma iáko nápiřal: rozumieć/ ták iáko řam pod pachą v mnie řtoi *SkarŻyw* 389; *CzechEp* 113.

b. »rozumiej itp.« = *to jest; wprowadza w ciąg tekřtu uzupełnienie uřciřlające, ułatwiające zrozumienie (częřto w uwadze marginesowej do tekřtu głównego)* (88):

a. *Wprowadza uřciřlenie* (62): [...] Cottidijane/ tho iest zimnicę na kaźdy dzień będać, rozumiey z řlodkicy flegmy. *FalZioł* V 5; *GlabGad* M; *WróbŻołt* C4; bo tak řyn Boży racilř powie-dzieć/ ktorzy dobrze czynili (rozumiey pyrwey wierząc [lege: wie-rząc]) podyą do wiecznego ziwota. *SeklKat* M; Wzywánye řwyętych teź yeřt zły zwyczaj/ Ancykryřtow/ ktorzy řye przećwi przedneyřřemu ártykułowu (rozumiey wyáry) *KromRozm I* H4v, O3v; A tenći wieć owoc przynoři (marg) Rozumiemy w ktoręm-bykolwiek řtanie żył/ byłę [ř] potćiwem [...] (–) *MurzNT Matth* 13/23; Co kolwyek yeřt nápiřano (rozumiey w řtárym zakonye [...]) ku nářley náuce nápiřano *KromRozm II* i4, b3, g, k2, lv; A to mowił o Iudallu Ilkárioćy/ kthory był ze dwunářcy/ rozumiey Apořtołow *KromRozm III* D3v, A5, B8v, H2, O6; A pijańřtwo teź tu rozumiey ták/ ktere by było ták wielkie/ iże by człowiekowi rozum á bácnořć odięło. *GroicPorz* mm; *KrowObr* 236; *BielKron* 36v; nářtucz biedrzeńcu/ benediktu/ řzepiku zárownu/ á ciářto [er-rata dodaje: á ono ciářto/ nie iné ci[á]řto rozumiey] przykładay ná wrzody *SienLek* Aaaa3, S[ss]3; *BiałKat* 53v, 228v; *Grzegřm* 21; Wierzy/ rozumiey ona wiára/ ktera przez miłość dobrze czyni. *WujJud* 69; Widziřz ze tu Sokrátes o tym tylko powiáda że niemář przykazánia/ ktorych potraw pożywáć nie máiař/ okrom mięřa rozumiey. *WujJud* 196, 57, 90v, 98, 114, 206, 233v; Arámćzycy zářtapili byli ziemię (marg) [...] wł. nápeřnili ziemię/ Rozumiey řobą. (–) *BudBib* 3.Reg 20/27, I 182a marg, 217a marg, 341d marg, 349b marg, 419a marg (9); Látwiey przeminać niebu y ziemi/ niřz krefce iedney z zakonu odpářć. Rozumiey/ ktoraby řie pierwey řpełnić nie miářa. *CzechRozm* 91v, 30v, 40, 169; *Mnie nie záwždy mieć będziećie* [Joann 12/8]. Rozumiey w widomym á řmier-telnym ćiele *WujNT* 358; Ieřli řie będziemy řpowieđáć grzechow nářzych: rozumiey/ iedni drugim *WujNT* 817, 41 marg, 88 marg, 175, 307, 349 (16).

ř. *Rozwiázuje zaimek* (13): vprzeđi przed nim (marg) Rozu-mii panem Bogiem [...] (–) *MurzNT Luc* 1/17; Ktory (rozumiey pan Kryřtus) [...] nye myář řobye zá řupyeřřtwo/ iź yeřt rowyen bogu. *KromRozm II* q4v, l3, v2v; *KromRozm III* O5v; Wzgárdziřa ćię (marg) Rozumiey Ařzurá krolá [...] (–) *BudBib* 4.Reg 19/21, I 341c marg; Tá (rozumiey Gaza) ieřt puřta. *BudNT* przedm b6, przedm cv; áby řie tylko dotkneřli kráiu řzáty iego: á ile řie go (marg) Rozumiey, ábo kráiu, ábo Pána: bo y Graećkie řlovo tákże iest wářpliwe. (–) z nich dotkneřo/ ozdrowieli. *WujNT* Mar 6/56, s. 180, 288, 696 marg.

ř. *Wprowadza podmiot, którego brak w zdaniu* (6): *KromRozm I* C4v; Yam przyřřeđł áby żywot myeli (rozumiey ludzye) *Krom-Rozm II* b3, m4v, ř; *KromRozm III* H4; Y do ktoregořz z Aniołow řzekł kiedy rozumiey Bog [...] řiáđz po práwicy moiey? *Czech-Rozm* 36v.

đ. *Wskazuje podmiot i rozwiázuje zaimek* (1): przyřřeđł áz do Stárádawnego/ [...] y dał mu (rozumiey on Stárádawny řynowi czło-wieczemu) zwierzchnořć *CzechRozm* 124.

e. *Podaje okolicznořci, szczegóły* [co; w tym: „to” (4)] (7): *PatKaz III* 153; á tego potrořřce puřzćać na oći [...]. A to rozumiey gdy będać záćmiony przez wrzod *FalZioł* IV 45b; á gdy řa řwież [řajca] tedy y wieřřřa ćzeřć biařku w krew řie obraca. A to mař rozumieć w řubřilnym przyroźdeniu/ bo kto ma grubá pleć [...], w takim richley iaie zgre neź řie w krew obroci *GlabGad* H5v, H7; Iź řlyřzał głoř iáko wod wielkich á iáko gromow wiel-kich. [...] A ty głořy mamy rozumieć/ ták ná niebie duchow wie-lebnych iáko y tu ieřře ná zyemi żywych wierynych Páńřkich *RejAp* 118v; Niewiářę wedle plći rozumiey *BiałKat* 331 marg; *PaprUp* Lv.

4. *Znać się, posiadać odpowiednią wiedzę o czymś, posiadać umiejętnořć; intelligere PolAnt, Mącz; cognoscere HistAl; tenere Mącz; existimare Modrz* (58); *FalZioł* II 2a; ktoby miał po te-mu Cieřle/ ábo řam rozumiał/ tedy řa dobre Bálřty řczebłowanę *Strum* G3v.

rozumieć co (17): *KrowObr* 242v; *RejWiz* 76v; *RejŻwierz* 41v; Ani będać řiádać ná řtolicách/ ani rozumieć pořřępkow řádo-wych. *BibRadz Eccli* 38/36; [wielu było] ktorzy záwždy ćheřiwi byli [...] záchowánia rozumieć pořřronnych kráin/ y luźi w nich mieřzkáięcych *BielKron* 455; *KochSat* A4; Ktore ty to wřzyřřki rzeçy [astronomię, geometrię] iáko ieřt miła rzeçz rozumieć: ta-kże teź [...] *KwiatKřiáź* I4; *Mącz* 446b; Thu połoźę Řicerřkie práwo/ kthore potrzebá/ żeby dworzánin rozumiał *GórnDworz* E2, D5v, Kk6v; *RejŻwierc* Aaa; *PaprPan* Hv, L2, Bb; *GostGosp* 97; *SarnStat* 809.

rozumieć (o)kolo czego (3): Spyřháły wnet ieřli co około rycer-řřwá rozumieá? Řzekłá bárzo dobrze/ y wnet kilkiem młodzięćzy-kom kaźalá zářhoczyć kořmi á z řuku řřzelić *BielKron* 320v; *Strum* M3; *PaprPan* Sv; [Ieřřli nikt/ tim/ ktorzi około żeğłářřwá nierozu-mieá řřyru v okreťtu nie poruçařa [...] *LorichKosz* 89 (*Linde*)].

rozumieć czemu (16): *RejŻwierz* A6; ktery [Adam] [...] biegom niebieřkim rozumiał *BielKron* 46, 81, 178v; *BielSpr* 47v, 59v, 71, 72v, 73, 75; *BudBib* Prov 14/15; *Strum* K; Zmień pomieřzyř/ y gę-bokię morze/ [...] Wiářrom rozumieř/ prářtykuie komu/ A řam nie-wiźiř/ że ma kurwę w domu. *KochFr* 22; Kto grze rozumieř/ moźe řmieie řáđziř/ A kto niewiářdom/ lepiey řie poráđzić. *KochSz* A2v; Żolnierza nie mámy ani wodza, kteryby řprawá woiennym rozu-miał. *ActReg* 50. *Cf* Ze zdaniem dopełnieniowym.

rozumieć z czym (3): *RejKup* d7v; Xerxes zářmućil řie/ bo wie-dziař iź Grekowie dobrze z wodą rozumieli. *BielKron* 117; *Rej-Żwierc* 216v.

rozumieć na czym (3): A obádwá ná gwiazdach wiele rozumieli *RejWiz* 126v, 152; Żegárowi był rad/ y rozumiał ná nim dobrze *BielKron* 313v.

rozumieć o czym (3): iź [Egipcjanie] řny rozwodzař/ známioná vkaziuař [...] y znáia rzeçy przyřřle/ ia teź o tym wřzyřřkim iáko prorok rozumieř *HistAl* A3; *ModrzBaz* 93v; áby młodzięćcow vmyřly były do tego przywodzone/ żeby o práwiech dobrze rozu-mieli *Phil* D3.

rozumieć w czym (5): *Mącz* 439a; nie tákbyř řie ty miał/ gdy-byř czo rozumiał w tey náuce [ř. w czarach]. *GórnDworz* T4v, N4v; Lepiey w řpřawach Řycerřkich niź iazon rozumie. *PaprPan* X2v; *GostGospGroch* kt.

cum inf (2): Nie to ieřt mądry czo wiele řpřaw vmieř/ Lecź co zle z dobrym rozeřnáć rozumie. *RejŻwierc* [213]v; A ieřřli byř [ř. jeř-libyř] tych Sadzáwek nie rozumiał zmówiř z Robotnikiř/ ogulem: niechayze robiá ná Přęty w nich *Strum* N4.

Ze zdaniem dopełnieniowym nawiązującym do dopełnienia w zdaniu nadrzędnym (1): trzeba dobrze rozumieć proçowiř/ iáko mocny ábo řláby *BielSpr* 73.

Zwroty: »czyřcie rozumieć« (1): Iedno czo wyłgáć s tym czyř-fie rozumie. *RejŻwierc* 216v.

»dobrze, lepsze rozumieć« = *melius existimare Modrz* [řzyk zmienny] (12:2): zebrařřy řie znowu zá pomocá řánuenřow/ ktorzy wodney řpřawie dobrze rozumieli/ [...] *BielKron* 178v, 117, 313v; *BielSpr* 59v, 71, 72v, 73, 75; Bo nářz Woyřki choć widziřz zdać řie ták řpokoynyř/ Aleć lepiey rozumie zwłářřzá koło wojny *PaprPan* Sv, X2v; *ModrzBaz* 93v; *Phil* D3; wřřępowáć teź iednému z wielá řch w řřráńkiř/ co [...] lepřze niź ia rozumieář/ nie grzeçy *JanNKar* A4, D3.

»włařnie rozumieć« (1): Co cnotá/ co pocźćiwieřř/ rozeřnáć vmieřář/ A řwe řpřawy powinne wlařnie rozumieář. *RejWiz* 76v.

řzereg: »umieć i rozumieć« (1): [O nowej ortografii polskiej:] wřdy przynamnięy owym co lepiey vmieřá y lepřze rozumieář po-budkę dáć *JanNKar* D3.

Przen (2):

rozumieć czemu (I): Ten Pan który pewne cząfy złożył Mie-
fiącowi/ Też y Słońcu iż rozumie tu [wem] zachodowi *LubPs* X6.

rozumieć z kim (I): nie przeciw fie fwiātu [...] Ktoryc iedno też
s tymi co go pilni vmie/ Ale s tymi co cnoty/ namniey nie rozumie.
RejWiz 193.

*** *W dosłownym tłumaczeniu z łaciny lub hebrajskiego (3)*:
Ieftli ná ięzyku mym złość/ á vftá moie nie czuiali gorzkości.
(*marg*) wł. podniebienie moie nierozumie(li) ftácia? (–) *BudBib*
Iob 6/30; *Y będzie [Antychryst] w poządliwościach niewiast* Przy
tych flowách/ piłze *Albertus* z flow Hieronimowych/ iż to w textie
Hebreykim wątpliwe położono. Dla cze^{so} *Aquila* flowo od flowá
wyrzáiając ták przelozył. Ná Bogá oycow fwych rozumieć nie bę-
dzie/ y ná poządliwość białych głów. [...] Bo to co fie mówi/ rozu-
mieć nie będzie/ może fie ściągáć do oboygá/ ábo też do iednego
tylko. *CzechEp* 415.

*** *Bez wystarczającego kontekstu (28)*: Animadverto, Baczę.
Rozumiem. *Mącz* 10c; *Calleo per Metaph. significat/ Rozumiem*
Wym dobrez/ Vmiem Mącz 32a; *Rem tenes, Rozumiełz. Mącz*
446b, 14a, 19d [2 r.], 48c, 62b, 81c (24); *Concipio – Poimuię, po-*
czinám, rozumiem. Calep 232b, 548a, 775b, 968a.

*** *Dubium (I)*: powiedział ze tak rozumiał iż Rpta **rozumiała**
reformation^{em} *ActReg* 90.

Synonimy: 1., 3. brać, dzierżeć, kłaść, liczyć, mieć, mniamać,
porczytać, sądzić, szacować, trzymać, twierdzić, ważyć.

Formacje współrdzenne: rozumieć się, dorozumieć się, porozu-
mieć, porozumieć się, sporozumieć się, urozumieć, wyrozumieć, zro-
zumieć, zrozumieć się, porozumiewać się, porozumiewać, porozu-
miewać się, sporozumiewać się, wyrozumiewać, zrozumiewać.

Cf ROZUMIAN, ROZUMIEJĄCY, ROZUMIENIE

KW, (PP)

ROZUMIEĆ SIĘ (574) vb impf

[*Tu zaliczono „ma, może się rozumieć” w zdaniach z podmio-*
tem, to samo w zdaniach bezpodmiotowych uznano za impers „ma
się, może się” + inf i zaliczono do ROZUMIEĆ.]

się (349), się (225).

o jasne, w e wahania.

inf rozumieć się (198); -eć (44), -éć (6), -(e)ć (148); -eć : -éć
MurzNT (2:1), *SarnStat* (40:5). \diamond *praes* 1 sg rozumiem się (2); -ém
(1), -(e)m (1). \diamond 2 sg rozumi(e)sz się (2). \diamond 3 sg rozumię się (269),
rozumi się (1); -mié : -mi *Mącz* (11:1); ~ -é (14), -e (1) *MurzNT*,
-(e) (254). \diamond 1 pl rozumi(e)my się (1). \diamond 2 pl rozumiecie się (4);
-écie (1), -(e)cie (3). \diamond 3 pl rozumieją się (53). \diamond *praet* 3 sg m rozu-
miał się (4). *f* rozumiała się (2). *n* rozumiało się (6). \diamond 3 pl *m* pers
rozumieli się (3). \diamond *fut* 3 sg *m* będzie się rozumiał (1). \diamond *imp* 3 sg
niech, niecháj się rozumieć (3); -é (1), -(e) (2). \diamond *con* 2 sg *m* byś się
rozumiał (1). \diamond 3 sg *m* by się rozumiał (7). *f* by się rozumiała (4). *n*
by się rozumiało (10). \diamond 3 pl *subst* by się rozumiały (1). \diamond *part*
praes act rozumiejąc się (2).

St stp notuje, Cn s.v. rozumiem co, Linde XVI (dwa z niżej
notowanych przykładów) – XVIII w. s.v. rozumieć.

I. W funkcji zwrotnej (40):

1. Uważać się, myśleć coś o sobie; existimare a. iudicare + ACI
Modrz; censer, reputare + ACI JanStat (39):

rozumieć się za jakiego (I): ze się niemamy za odrzuconé rozu-
mieć/ gdyfz miłosierdzie boze/ może nám też: naofatecznieifzy
godziny pomoc *MurzHist* O4v.

rozumieć się kim, jakim (7): *RejWiz* A5; O [...] máma chlubo
fwiecka/ rozumieć fie tym ábo czynić fie tym/ czym ktho być nie
może. *RejAp* 18; A czemuż fie on lepfzym nád inlze rozumieć ma?
RejZwierc 166, A6v, 64, 138v; *SarnStat* 642.

rozumieć się jak (I): bo iestlibifcie nam tym zmocnieniem wa-
żem przelprawie vtzinili/ mułimi tak fie rozumieć yako Hieronim
Swieti powiada. *Infoelix populus Dei PaprUp* E2v.

cum inf (30): *Diar* 46; *GórnDworz* Ee5; Ieftli tedy krzywde W
tym fie mieć rozumieć/ że Helenę wniolł *ALEXánder*: niecháyze

[...] *KochOdpr* C2; Kto ná niewinne foldruiący? [...] Czyli éi ktorzy
fię práwym gościńcem chodźić rozumieją: choćiaż lprofnie od Chri-
stufá błádzą? *CzechEp* 98; *SarnStat* 462, 777.

~ *cum inf* „być” (24): Wy co fie rozumiećie być fprawiedli-
wych myfli *RejPs* 47v, 47; *MurzHist* R4v; *Diar* 95; *GroicPorz*
bb2v, bb3; *BielKron* 387; bo w thym nie rozumiał fie być [*Aleksan-*
der] kęs ieden Achilliá podlelyfzym *GórnDworz* H, G8v; *RejPos*
109, 169; Luter rozumiał fye być nád ludzi. *BiałKat* 323v *marg*;
RejZwierc 152v; *ModrzBaz* 49, 51, 56; *SkarŻyw* 589; *StryjKron* 71,
310; *CzechEp* 107; [...] Rozumiejąc fie tylko tu być pielgrzymámi/
Do żywotá *KotakSzczęśl* A3v; *SarnStat* 271, 651, 1234. ~

Szereg: »zwac się albo rozumieć« (I): kto fie chce práwie blo-
gofłáwionym zwac ábo rozumieć/ tedy [...] ma to od niego zályt-
wac iáko wdzięczna wonia *RejZwierc* 138v.

2. Wiedzieć, co znaczą własne słowa (I): Przetoz fie fámi éi
glupcy nie rozumieją/ gdy mówią: pożywamy ná odpufczenie
grzechow. *SkarKaz* 158a.

II. W funkcji wzajemnej (7):

1. Rozumieć wzajemnie sens swoich wypowiedzi [w tym: z
przeczeniem (5)] (6): Wflák fie dawno rozumiemy Ná iednym wof-
ku iezdzimy *RejRozpr* D3; *GrzegRóżn* Hv; *SkarJedn* 20; Niechce-
wá fie rozumieć. *KochFr* 71.

Zwroty: »miedzy sobą się nie rozumieć« (I): iż to Bog ták ná
nye [*luteránów*] przepufcił/ iż fye myedzy fobá nyerozumeyá
KromRozm IG2.

»spółem się nie rozumieć« (I): iż gdy oni profłoté pifmá świę-
tego zárzucáią/ ták pomiełzanie mówiąc fámi fie spółem nie rozu-
mieją *GrzegRóżn* H2.

2. Rozumieć wzajemnie język, którym się wypowiadają (I):
Wlzákke Powod może innym ięzykiem záłowác/ á pozwany też in-
nym odpowiadác/ w ten czas gdy fye obádwá rozumieją/ ábo przez
fye/ ábo przez fwoie Rzeczniiki. *GroicPorz* v4.

III. W funkcji biernej: być pojmovanym, właściwie interpreto-
wanym (I): Y nie bylo iefzcze ná fwiećie/ áni będzie żadney Aká-
demiey/ áni Kollegium/ gdzieby Theologia/ Philozophia y inne wy-
zwolone náuki infzym fie ięzykiem [*niż grecki i łaciński*] wczyły y
rozumieć mogly. *SkarJedn* 360.

IV. (526):

1. Znaczyć, mieć znaczenie, wyrażać sens; w objaśnieniach wy-
razów i sensów alegorycznych, też w interpretacji prawa: odnosić
się, dotyczyć (510):

A. Objasnia znaczenie słów (502):

a. Objasnienie znaczeniowe odnosi się do większej całości:
fragmentu tekstu, cytatu, zdania; censer JanStat (41):

rozumie się kto, co (N) [= znaczenie] (9): *WróbŻolt* 17; *RejPs*
42v; Niech fie ocucą/ á niech wnidá narodowie w dolinę Iozáfáth
(*marg*) [...] Aczkolwiek może fie rozumieć pod podobieńftwem zgi-
nienie nieprzyaciaól Kościóla Bożego [...]. (–) *BibRadz* Ioel 3/12;
BudBib I 179d *marg*; *SarnStat* 158; gdy raz mówią Ewángeliftowie/
iż wzięty ieft w niebo/ drugi raz iż fam w nie wftąpił: iednoż fie
rozumie. *SkarKaz* 242b.

~ *Z podaniem objaśnianego: kto – w kim (I)*: Bo táká ieft ied-
ność perfon Bozkich/ że gdy miánują iednę/ druga fie w niey rozu-
mie *WujNT* 582.

kto – gdzie [= miejsce w tekście, zastępuje objaśniane] (2): Ile
kroć w piśmie rzeczon ieft Bog co czynić/ [...] záwłze fie ták rozu-
mie Oćiec *GrzegRóżn* [M4]v; Podczas też imieniem Kościóla/ zná-
czá się Przelozeni y Páfterze. Ieftli cię niepołfucha/ (mowi Pan
Chrifłus) powiedz Kościólowi: ná ktorym mieyfcu/ rozumieją fie
Przelozeni Kościelni. *KuczKat* 75. ~

rozumie się od kogo [= wyjaśnienie etymologii] (I): Przezwaná
ieft po Grecku Sauromáciá od ludzi z Iafzczorczemi oczymá [...].
Może fie też rozumieć od ftráfzliwych ludzi *BielKron* 335.

rozumie się o kim, o czym [= znaczenie] (3): *RejPs* 102; Coż
inego yeft páfc/ zwálfczá kyedy fye o rozumnym ftworzenyu rozu-
mye/ yedno rzádzić? *KromRozm* III H4; *SarnUzn* E2v.

rozumie się jak [= zastępuje znaczenie] (12): vkaże on drugie [miejsce w Piśmie Św.] przeciwne/ A fmyele powye/ iż to [...] nye-ták fye ma rozumieć yáko ty wykłádał/ ále yáko on. *KromRozm I* K4v; *MurzHist* S3v; *KromRozm II* m4v; Wierzę grzechow odpufzczenie [!] iáko fie rozumie. *WujJud* 203 marg; To mieśce prorockie [...] tu ná Chrifá Páná przytoczone/ choćby fię wedle litery ináczey rozumieć mogło; [...] *WujNT* 9, 324, 759 marg; *SarnStat* 1277.

~ w czym (2): *KromRozm II* rv; Iákołz tedy mamy rozumieć tę prawdziwą Ewángelią Kryfthulowę? Ták prawdziwie iákośię rozumie w tych flowiech: iż Lázárzowie vbodzy/ [...] wierni/ ktorzy tu ledá gdzie dla prawdy wciśnieni od niewiernych ftekáią *Grzeg-Śm* 58.

Cf Ze zdaniem dopełnieniowym. ~

cum inf [= znaczenie] (3): gdzie mowi: Siądz ná práwicy moey. Czo fie rozumie w iednoftáyney mocy krolowác z Bogiem oycem *LubPs* Z2v.

~ cum inf „być” (2): Gdzie tedy náukę táką wyżrzyć/ o ktorey włzędzie zgodnie káżdá nácyá po wżyftkim świcie rozumiałá y rozumie/ [...] ták rozumie fię być znak pewny prawdziwego Páná Chryftufowego Kościola. *ReszPrz* 28; *SarnStat* 908. ~

Ze zdaniem dopełnieniowym [= znaczenie] [w tym z zapowiednikiem: tak (2); iż (2), jakoby (1), żeby ‘że’ (1)] (4): *SeklKat* T; Bo dwa kroć wicy niżeście fani fncac by się mogło rozumieć iakoby oni tylé tróí byli źli iáko Pharifeufzowie *MurzNT* 106 marg; *KromRozm II* m4v; Grzech przeciw Duchowi świtemu nie będzie odpufczony/ áni ná tym świcie/ áni ná przyfzłym: [...] Bo mowi Grzegorz S. z tąd fię rozumie/ ifz fię niektore grzechy ná onym przyfzłym świcie odpufzczáią *SkarŻyw* 337.

Z przytoczeniem [= znaczenie] (8): *SeklWyzn* Ev; Wálách albo klefnic/ tákież bękart nie máią wchodzić do domu bożego. Wykłáda to Iozephus iż fie to rozumie/ żony nie może poiąć. *BielKron* 45; iż tá mowá mowił w Prorocech/ rozumie fię ták mowił przez Pro-roki. *CzechEp* 267; Ale z Graeckiego znác/ że fię ma rozumieć/ pokoy dobrej woley/ tym fpołobem: A ná ziemi pokoy ludźiom/ pokoy/ mowie/ dobrej woley Bożey przeciw ludźiom. *WujNT przedm* 19; Pánem y Chryftufem vczynił Bog [Act 2/36.] [...] Acz fię y ták rozumieć może [...] vczynił go Pánem y Bogiem *WujNT* [405], 175, 200, 810.

Fraza: »co się rozumie« (1): Przybytek wyrzucić pan rolkázue/ y co fie rozumie *RejAp* Ee4.

α. Wprowadza fragment uzupełniający (1): gdzie Zbor wtory mowi od oycá pochodzącego/ áby fię rozumiało y od fyná *Skar-Jedn* 176.

β. Wprowadza rozwiązanie skrótu (1): Co iefli gdzie obáczyfz literę N przed G. tedy fię ták rozumie. Niektore Grecłkie księgi *BudNT przedm* a6v.

b. Objáśnienie znaczeniowe odnosi się do wyodrębnionej jednostki tekstowej, zwykle określonego wyrazu lub wyrażenia, rzadziej do wyrazu nazywającego rodzaj tekstu (jeżeli objaśniana jest jednostka leksykalna lub ciąg jednostek, zwykle »rozumie się itp.« = ‘znaczy’, jeżeli rodzaj tekstu – np. proroctwo, statut, słowa czyje – zwykle = ‘odnosi się’); velle *Mącz*, *JanStat*; intelligi *Modrz*, *JanStat*; dicit, transferri *Modrz*; cognosci *JanStat* (390):

rozumie się kto, co [= objaśniane] (249):

~ Z podaniem znaczenia: kto, co – rozumie się kto, co (N) (17): ze będzie karał ludzi z grzechu zprawiedliwości y zřádu ato fię karanie rozumie wieczne potępienie *SeklKat* P4; *LubPs* D4 marg; *BielKron* 9v, 465v; Otho fię thy fiedń fwieczniki rozumieją zbiory á kolcioly moie. *RejAp* 16v; *GörnDwor* F6v; *RejPos* 78, 260; Bo też tu ciało nie rozumie się fkorá thá tylko y kości/ ále cáłego człowieka znaczy *GrzegŚm* 19, 63 [2 r.]; *CzechEp* 326; A ci Dżiesiątnicy rozumieją fie Kmiotkowie náznáczeni od Páná *GostGosp* 40; *OrzJan* 124; W czwartym przykazaniu Kościelnym Káplán wlańny/ Bífkup ábo pleban twoy fię rozumie. *LatHar* 125, 335 marg; *WujNT* 536.

co – rozumie się jakoby co (1): Nam isthaec commemoratio quasi exprobratio immemoriam beneficii est, [...] Albo to przypomi-

nianie rozumie fie yáko by wyrzucanie ná oczu/ zápamiętanego [= zapomnianego] dobrodziejstwa. *Mącz* 323b.

co – rozumie się miasto czego (1): drzewo wiadomości dobrego y złego. (marg) Tu ná tym mieyfcu wiadomość rozumie fię miałto doświádczenia. [...] (–) *BibRadz Gen* 2/9.

co – rozumie się na kogo, na co (16): iż ziemiá [...] da owoc fláchetny co fie ná pánnę mátkę fwiętą może duchownie rozumieć. *RejPs* 126, 95; *KromRozm III* K5v; *LubPs* Y4v marg, Y5 marg; Ten Státut ma fię rozumieć ná kóždá perfonę *UstPraw* C; Potym Ateńfcy rádzili fie bogá Apoliná v Delfow/ iákoby fie befpieczniey bronić mieli tey wielkości nieprzyaciola. Odpowiedział iż w drzewiánych murzech. Obaczył Themiftokles iż fie to rozumie ná okręty *BielKron* 117, 38v, 90v, 194v, 398; *RejAp* 128v; *RejZwierc* 138v; *BielSpr* 19; á to co mówię/ dobrze przepurgowan/ ná to fye niech rozumie/ gdzieby bárzo był plugawy *Oczko* 15; *VotSzl* Dv.

co – rozumie się o kogo (1): ále fie to rozumie thylko o Zydy/ bo o innym narodzie niechce wiedzieć Pan Bog *BielKron* 463v.

kto, co – rozumie się za kogo, za co (2): Niebo/ Ziemiá/ Przepáfcí/ Wody/ tu ná tym mieyfcu zá iednę y zá iednáką fię rzecz rozumieją *BibRadz I* 1a marg; *GrzegRóżn* H4.

co – rozumie się czym (1): decláruiemy/ że defenfio nie ma fie rozumieć płowaniem *laboris proprii*, [...] ále wzywaniem tylko dóbr náfzych *SarnStat* 847.

kto, co – rozumie się o kim, o czym (142): A to picie które tu Iezus za tą wieczera rozdáwał/ nierozumie fie o ie⁹⁰ fwięte krwi *OpecŻyw* 90; *PatKaz I* 7; *PatKaz III* 137; *WróbŻolt* hh8v; *ComCrac* 20v; *KromRozm I* H; *MurzHist* S3; acz bysię podobieńftwo [o robotnikach w winnicy] fncac mogło rozumieć o iednychże robotnikach/ i o famy płacy na tym świcie/ wżakże [...] *MurzNT* 96, 218v marg; *KromRozm II* kv, k2v, n3, q4, r, rv, r2v; *KromRozm III* D2, G5v; A ty flowá Apoftollkie rozumieją fie/ nie o mocach kościelnych/ ále o mocach vrzędow te⁹⁰ fwiátá *KrowObr* 8v, 182, 215, 229; Toć fie nie ollepoćie oczu/ ale o lpeoćie ferdeczney rozumie. *BibRadz I* 116b marg, I 351b marg, 373d marg, 453d marg, II 95d marg, 141a marg; Drugá náukę Kábále zowá Merkaná/ ktora fie rozumie o wyfokich rzeczach *BielKron* 46, 21, 44v; *GrzegRóżn* H4; *SarnUzn* G5, G7v, H4; Sámicá rozumie fye to o niewieście ták iáko y o dziewce *SienLek* S[ss]4v, Yyy; *RejPos* [278]v, 297v; *BiałKat* 18v; kthore [miejsca z Ewangelii] się iáfnie rozumieją o zmarwychwftaniu y żywoćie wiecznym. *GrzegŚm* 16, 4, 24, 64; *KuczB-Kat* 350; *BielSpr* 10; *WujJud* 237v; y ztąd znác że fię te rzeczy o Antychryście nie tylko o Antyochu rozumieją. *BudBib I* 445a marg, c2v; *Strum* Dv; *BudNT* Ff8v; A gdzie o tym pímo maż żeby fie to flowo wżyfcy nie o wżyftkich zgoła rozumieć miało/ ále o pewnych niektórych ludziách. *CzechRozm* 109, 58, 86, 117v, 119v [2 r.], 130 (14); Ale co o iednem práwie rzeczono/ to fię y o drugich im podobnych niechay rozumie. *ModrzBaz* 70v, 7v, 34, 43, 46, 64v (12); *SkarJedn* 72; *SkarŻyw* A3, 59; *StryjKron* 21; *CzechEp* 39; *NiemObr* 35, 36, 46; *LatHar* 329; iż tu nie ftoi/ *Dies Domini*, [...] ále *Dies Dominica* [...], co fię tylko o Niedzieli rozumie. *WujNT* 841, przedm 6, 19, s. 4, 306, 313 (21); *WjysKaz* 25; dwu Dignitarzów (co fie rozumieć o Woiewodách ábo Káftzelaniách) [...] náznáczymy *SarnStat* 235; Któré rzeczy wżyftkie opifáné o Duchownych dobrze ośiádlých w máietności ziemkiéy ábo dziedziczney rozumieć fie máią *SarnStat* 907, 6, 182, 210 [2 r.], 268, 283 (28); *SkarKaz* 4b, 5a, 83a, 120b, 157b; *SkarKazSej* 703a.

co – rozumie się jak [= zastępuje znaczenie] [w tym: rozmaicie (rozmaitym obyczajem) (1), dwojako (obojako, na dwoje) (6), ináczey (2)] (76): *FalZioł* V 29v; a nie czyń fmiłowania nad wżyftkimi ktorzy grzechy popelniaią (koment) A nieczyń [Ps 58/6] Srogie flowo ktore fie dwoiako rozumie *WróbŻolt* S5v, 117v; *SeklKat* K, Nv, Sv; *KromRozm I* K3v; *KromRozm II* n; *KromRozm III* G5v, H3v [2 r.], K6; Dłng [.] rozmaitym fye obyczaiem rozumie. *Groic-Parz* r2 [idem] oo; *KrowObr* 19, 178, 179, 231v; *BielKron* 203v; *GrzegRóżn* H4; *SarnUzn* D4v; *RejAp* 104, Ff; bo gdy mowimy/ cí

ktorzy nas fluchaią/ mogą fpytać/ iako fie co rozumieć ma *Górn-Dworz* F3; Ofiárá trędowátých iaka bylál/ á iako fie rozumiałá *Rej-Pos* 214v *marg*, 2v *marg*, 62v, 152; Ciálo rozmáicie się rozumie w piśmie. *GrzegŚm* 20 *marg*, 19, 21, 33, 49, 54 [2 r.], 62, 63; *Kuczb-Kat* 10, 40 *marg*, 65 *marg*, 390, 400; Iáko fie ten Dekret Apostoľfki rozumieć ma/ iuzemći wyźłzey okazał. *WujJud* 111v; *BudNT* li *marg*, Ff6; *CzechRozm* 28v, 118v, *3v, **6; *ModrzBaz* 98v; *Stryj-Kron* A3v; *NiemObr* 173; *OrzJan* 59, 61; Iedli j pili. Duchownie fię to iedzenie rozumie. *LatHar* 718 *marg*; *WujNT* 552, 593 *marg*, Zzzzz4v; obecne Burgrábiów Krákovľkích mieľzkánié ták fie ma rozumieć: iž káždy z nich [...] odiácháby ná káždy kwártal po trzy niedziele [...] mógl *SarnStat* 492, 104, 412, 484, 786; To śiedzenie Páńfkie w niebie nie ták fię rozumie/ iáko dźisieyfy miľtrzowie wykłáďác chcą *SkarKaz* 243a, 313a, 382b, Oooo2c. Cf *Ze zdaniem dopeľnieniowym*.

kto – *cum inf* „być” (1): A fzátan fie rozumie być zwadćá/ bu-rzyciel/ á roľprofzyciel káżdego pokoiu. *RejAp* 101v. ~

co (A) [= objaśniane] rozumie się co (A) [= znaczenie] (1): Pole/ to fyę rozumie/ Láľkę wymierzyc ná Ośń lokći. *Strum* F2v.

także ‘tak samo’ [= zastępuje znaczenie] rozumie się (4):

~ *Z podaniem objaśnianego: okolo czego* (1): Młynarz gdy [...] co tákiego przypádnie/ coby łam mógl zrobić/ nie ma mu tego Vrzędnik pomagáć ludźmi. Tákże fie też ma rozumieć y okolo łkut. *GostGosp* 60.

o czym (3): A ktoby o tákowá głowę foidrował/ tákowy má zá-pláćić winę fio y dwádzyciá grzywien/ [...] tákże y o ránách rozu-mieć fię ma. *UstPraw* K2; *SarnStat* 239, 1268. ~

Wprowadza zapis cyfrowy (2): A gdzie potym nápiłá *fequenti autem anno*, który fie tám 1309 omylnie rozumie/ bo ma być [...] 1329 *StryjKron* 380, 380.

rozumie się przez kogo, przez co [= objaśniane] (82):

~ *Z podaniem znaczenia lub sensu: przez kogo, przez co rozu-mie się kto, co* (N) (80): *OpecŻyw* 7; *PatKaz* III 101v; Przez gorę Syon rozumie fie kofciol krzefciański. *WróbŻoľt* qq5, C5v, D6v, aa4v [2 r.], qq5; *SeklKat* K [2 r.]; iž wáż (przez ktorego czárt fyę rozumie) chytzrefy był nád wľfyťkye źwyerzćtá żyemľkye *Krom-Rozm* II p, r3v; *KromRozm* III H4 [2 r.]; námw go żeć powie co fie przez tę gadkę [= zagadkę] rozumie [quid significet problema]. *Leop ludic* 14/15; przez ten rog máły rozumieć [lege: rozumie-ć] fię Antykrýf bądż Máchomet *BibRadz* I 451a *marg*; kthora [mqdrość ludzka] fię w piśmiejch częťthokróć przez krew rozumie. *BibRadz* II 141a *marg*, I 388d *marg*, 426a *marg*, 438c *marg*, 451a *marg*, 458a *marg* (12); Quid hoc denotat, Co to známionuye/ co fie przes to rozumie. *Mqcz* 250d; Nequeo satis investigare quid sibi iste locus velit, Nie mogę práwie doyść co fie rozumie przes to mieysce *Mqcz* 490b, 106d, [269]d, 341a [2 r.], 344c, 484c, 506b; *RejAp* 16v, 54v, 68, 180; przez ty dwá rycerze/ rozumieią fie dyabel y pierwy náľz oćiec. *HistRzym* 75, 64v, 65, 91v, 93, 122 [2 r.]; *RejPos* 272; *Grzeg-Śm* 52; Przez Niebo dobrzy/ á przez Ziemię źli sie rozumieć mogą. *KuczbKat* 400 *marg*, 250, 365 *marg*, 405 *marg*; *BielSpr* 49v; *Wuj-Jud* 44v, 86v; *BudBib* I 234b *marg*; *LatHar* 125 *marg*; Przez to czworo zwierzát rozumieią fię [...] czterzey Ewángeliftowie *WujNT* 849, 27, 68, 76, 349, 730 [2 r.] (18); A iž o trzech miárách Pan wľpomina/ przez nie rozumieć fię trzy częśći náture náľzey mogą. *SkarKaz* 85a, 484a [3 r.].

Ze zdaniem dopeľnieniowym (2): przez miecz oftri to fie roz-umie/ iže wľzyťki rodzáie iemu máią być poddáne *HistAl* A5; *GrzegŚm* 33. ~

imieniem czym [= objaśniane] rozumie się kto, co [= znacze-nie] (2): iž imieniem ábo nazwyľkiem Bogá rozumie fię Bog Oćiec *GrzegRóżn* B3v; *SkarKaz* 310a.

pod personą kogo [= objaśniane] rozumie się kto [= znaczenie] (1): pod perlóna [l] rodziczow/ rozumieią fię też przelozeny/ du-chowny/ yfwietczy *SeklKat* Hv.

w słowie ... [= objaśniane] rozumie się co [= znaczenie] (3): *SarnUzn* C5; tedy wykłáď tákowy my też chwalimy/ áby w tym flo-

wie Niebo/ Duch się rozumiał/ á w tym flowie Ziemiá/ rozumiało się ciálo *KuczbKat* 400.

cum inf [= objaśniane] (6):

~ *Z podaniem znaczenia: rozumie się co* (1): siedzieć ná prá-wicy boľkiesy nie rozumie fie to ćielefne náľze fiedzenie. *WujJud* 70v *marg*.

rozumie się jak [= zastępuje znaczenie] (1): Spowiedáć fie ie-den drugiemu iáko fie ma rozumieć. *WujJud* Nn3v.

rozumie się inf (4): Tho flowo weyzeć/ rozumie fię żyćyć. *BibRadz* I 3a *marg*, I 278c *marg*; To czynicie/ to ielt ofiárucie/ ná pámiáťkę moię. (*marg*) Czynieć rozumie fię ofiárowáć. (–) *SkarKaz* 155b, Oooo2a. ~

Ze zdaniem dopeľnieniowym [objaśniane: co (16); w tym z zapowiednikiem: tak (9); iž, że (15), aby (1), gdy (1), iżeby ‘że’ (1), jakoby (1)] (19): *PatKaz* III 125; *WróbŻoľt* C5v; *ComCrac* 18v; *ConPiotr* 31; Godzien ielt śmierći (*marg*) winien ale by się to iako-by czyiie śmierći przyczy(ńa) był rozumieć mogło (–) *MurzNT* *Matth* 26/66; *KromRozm* II r2; A wľłákož nye ták fyę to yednoceny ma rozumieć/ iżeby on [jeden sprawca] záwždy rozne á fporne zgáďzáć myál *KromRozm* III N4; *LubPs* Z4; *REconuentio* fyę rozu-mie/ gdy ftroná odpowiedna wyľfyzawľzy záľobe/ žáda przed odpowiedziá fwoiá/ áj [...] *GroicPorz* t3v; *BibRadz* I 293c *marg*, II 95c *marg*; *BielKron* 21v; *RejAp* 158, 177v; *KuczbKat* 30; *WujJud* 57; Ktore ták iáfne flowá inaczey fię rozumieć nie mogą/ iedno iž Piotr S. nád inne [...] przelozony ielt *SkarJedn* 65; *SkarŻyw* [282]; KEdy w Przywileiu albo w zapiśie niemáľz ofobliwéy zmianki o Woźie Woiennym: Tedy fie to ma rozumieć/ że to záwiflo ná zdaniu Kró-ľewľkim *SarnStat* 303.

Ze zdaniem dopeľnieniowym nawiązującym do dopeľnienia „o kim, o czym” w zdaniu nadrzędnym [w tym z zapowiednikiem: to (6); że, iž (3), jako ‘że’ (2), aby (1), jakoby (1), żeby ‘że’ (1)] (8): czo fyá o pannye rozumie maryey yľz nygdy w nyá grzech nyew-ľwiedł *PatKaz* I 7v; *WróbŻoľt* ee5v; Ani fyę to rozumie o S. Lukallá Ewányeliey/ yáko chcą nyektorzy/ Yákoby yá Lukalfe z po-dányá y náuki yego [św. Pawła] piłá. *KromRozm* II c2v; brzydźi fie nie śľufźnem mieľzaniem rozlicznego náfienia ktore w niem ielt/ co fie rozumie o náuce iego/ áby fie nie mieľzáła z cudzą *BibRadz* I 68d *marg*; *RejZwierc* 84v; co fię o iednym grzechu mowi/ iľz tám [j. w czyśćcu] odpufu nie ma: toľz fię o innych rozumieć może/ iľz fię tám odpufćzaią. *SkarŻyw* 337; *ReszPrz* 80; *SarnStat* 74.

Frazy: »co się rozumie« [w tym znaczenie: co (8), inf (1)] = *co znaczy* (9): *BibRadz* II 69c *marg*; co fie tu rozumie tá fźatá bialá/ y ty kľięgi żywotá/ iuzći fnaďz tego y wykłáďác nie trzebá *RejAp* 37v; Podnieś pokoy ná ziemi co fie rozumie *RejAp* Ee3v; Iľzpan [...] pytał/ coby fie wyźel rozumiał *GórnDworz* S2; *RejPos* 297v *marg*; *WujJud* Mm7, 204 *marg*.

~ *Objaśniany jest niewystępujący w tekście rzeczownik, będący podstawą przymiotnika pochodnego* (1): od tego to miáľtá Pan iść raczył [...] áž ku gránicám Dekápoleyľkim/ czo fie rozumie/ kráiná miałł dzyefiać. *RejPos* 204v.

Objaśniany jest zapis cyfrowy – rozumie się który (liczebnik porzádkowy) (1): który [napis] opowiedáł imię Alexándrá Papieźá/ á ná końcu ftało V á I/ co fie rozumie (iáko káždy wie) fzoľty *Górn-Dworz* O5. ~

»rozumie się (a. rozumieć się ma) nam [co]« [szyk zmienny] (6): Práwicá Páńfka rozumie fie nam możność flowá Bożego *LubPs* D4 *marg*; *RejAp* 54v, Ff; *WujJud* 44v, 86v; Przez te czlonki napo-trzebnieyfe czľowiekowi/ rozumieią fię nam nabliźfe y namilľze rzeczy: iáko zoná/ dzieći/ [...] *WujNT* 76.

Zwroty: »dobrze się rozumieć« (2): *SkarŻyw* A3; Przez tę nie-wiáľte/ ácz fię dobrze rozumieć może y náświťfza Pánná Mária: [...] wľzákke [...] *WujNT* 866.

»sam w sobie się rozumieć« (2): iž żadnych flow w piśmie Świętym niemáľz/ oktoreby fie Dijabel niefmiál pokuśić/ y inák ich wywroćić/ á niilfi fámy wfobie fię rozumieią *KrowObr* 222v; *Sarn-Stat* 868.

»słusznie się rozumieć« (1): iż fie tą świętą światłość miała zyawić ná ofwiecenie tych którzy fiedzyeli w cieniach fmierci. Czo fie flufznie może rozumieć/ á fnađz ielzce więcey o tych/ którzy y dziś wftawicznie fiedzą w cieniach fmierci *RejPos* 297v.

»właśnie się rozumieć« [szyk zmienny] (9): *KromRozm* II r2v; *LubPs* Y4v marg, Y5 marg, Z4; W Greckim ftoi Eunuchus/ co fie właśnie rozumie rzezańiec. *BibRadz* II 69c marg; *KuczbKat* 390; *SkarŻyw* 59; *WujNT* 313, 866.

Szeregi: »brać się abo rozumieć się« (1): Czáfem też Bog ich bierze fie ábo rozumie fie zá iednego Troiákiego *GrzegRóżn* H4.

»ściagać się a rozumieć« (2): iefli będzimy pátrzać thylko ná fame gołe flowá/ á nie ná onę rzecz ná którą fie ty flowá iego ściągá/ á rozumieją. *RejAp* 128v, 6.

»rozumieć się i zamykać się« (1): Iefliże możem pokázáć/ że w tym flowie Bog ná tymże mieyfcu rozumie fie y zamyka fie nie tylko Ociec ále y Syn y Duch s. tedyć [...] *SarnUzn* C5.

»rozumieć się a znaczyć« (1): iżby fie téż obecne [tj. we własnej osobie] Burgrábié Krákwłkiego miefzkánié nie gdzie indzie/ ieno ná zamku Krákwłkim rozumieć á znaczyć mógło. *SarnStat* 492.

c. *Wprowadza fragment uściślający w postaci określonego członu zdania pojedynczego; intelligi JanStat* (34): *OpecŻyw* 181; *WróbŻolt* oo7; Tákie odpráwienia wargieltow/ rozumieją fye s ftrony Mężczyzny *GroicPorz* k3v; Niepoftufzeńftwo Pozwánego nie thylko fye w then czas rozumie/ kiedy pozwány do Práwá nieftánie/ ále y [...] *GroicPorz* q, g4, p3, r3v, f3, x; *UstPraw* K2; iż thó rodenie obiáwione ieft światu czáfu fwego/ á ten czas może fie rozumieć otdąd iáko fie okazáł fyn Boży w cieie *BibRadz* II 120c marg, II 95c marg; *BielKron* 439; *SarnUzn* H3v; *GrzegŚm* 34; A ták w tey Legiey będzie ludzi wżyfłkich piefzych zbroynych 6100. Iezdnych 730. [...] A to fie rozumie okrom przybytych ná pomoc *BielSpr* 12, 35v; *NiemObr* 107; *GostGosp* 66; to flowo/ Dobrey woley wątpliwe ieft. Bo fie może rozumieć/ ábo pokoy dobrej woley: ábo ludziom którzy fá dobrej woley. *WujNT przedm* 19; A ośiáłość tákowa ma fie rozumieć w okręgu Woiewodztwá onęgo/ nie w Powiećie. *SarnStat* 72; A to fądzenie tákowych Wiéców rozumieć fie ma wżędzie/ ták w Máły iáko w Wielkiéy Polfcze. *SarnStat* 721, 239, 276, 492, 591, 612 (14).

d. *Wprowadza znaczenie wyrazu lub tekstu obcojęzycznego przez podanie jego polskiego odpowiednika, też zastępczo zaimka „co”* (37): He. To fie rozumie/ ieft. *RejPs* 177v, 178, 180, 180v, 182, 184; (*nagł*) Amen. (–) To flowo rozumie fie zaprawde ia wierzę że fie ták ftanie *SeklKat* T2; *BielKron* 462; *RejPos* 255, 287v; Iáko gdy mowimy/ In medio ecclesiae/ nie rozumieć [*lege*: rozumie-ć] fie wpołowicy/ ále wpośzrod zboru *BudBib* b2v; *Philalithis* Greckie słowo/ rozumie fie miłownik ábo przyaciél prawdy. *ModrzBaz* 49 marg, 119 marg, 128v marg; *StryjKron* 11; *LatHar* 400 marg; Tákże Láćinłkie flowo *Abrahae*, wątpliwe ieft; bo fie rozumieć może y Abráhámowe y Abráhámowi *WujNT przedm* 19, *przedm* 19 [2 r.], s. 249.

rozumie się jako(by) (6): Laph. Co fie rozumie iáko nákrzywiony *RejPs* 181, 177, 179v, 183v, 185; mógl być [...] vice rex iáki: co fie rozumie/ iákoby ná mieyfcu krolewlkim fiedzący. *RejPos* 243.

rozumie się jakoby rzekł na co (1): Schin. Rozumie fie iákoby rzekł ná ránę *RejPs* 187.

Z określeniem języka (zwykle przy objaśnianym, też przy polskim znaczeniu) [w tym: z jakiego (3), po jakim (3), z jakiego języka (1), jakim językiem (1), w języku jakim (1)] (9): *EXCEPTIO*, to fye Polłkim ięzykiem rozumie/ odpor *GroicPorz* f4v; Czo w ięzyku Greckim *TRIAS* rozumie fie máło nam do tego *SarnUzn* B3; WOłofzy/ po Rułku Włofzy fie rozumieją *BielSpr* 68v; *ModrzBaz* 87v marg; A Pharao z Zydowlkiego rozumie fie/ rofpráfzájący *StryjKron* 11 marg, 21, 110, 355; Iefus ábo Iefzuáh po Zydowlku/ rozumie fie zbáwiciél po Polłku/ á po Grecku lekarz. *WujNT* 3.

Szereg: »wykładać się a rozumieć« (1): przezwilko iego miało być Emánuel/ co fie wykłada á rozumie Pan Bog z námi *RejPos* 272v.

B. *Objaśnia znaczenie działań, zjawisk i obiektów materialnych* (8):

rozumie się co [= objaśniane] (2):

~ *Z podaniem znaczenia: co – rozumie się na co* (1): [...] wywodząc im obrázy przezcz máią być w kofciele/ [...] á nierownác ich zydowlkim báłwánom bo (powyáda) [...] thu inaczey fie rozumieją/ tylko ná pífmó proftych ludzi *BielKron* 200v.

co – rozumie się jak (2): *BielKron* 200v; chocia y fie thó co on fpráwował dáleko od rozumu ludzkiego inaczey rozumiało. *RejPos* 32. ~

Fraza: »co się rozumieć« [w tym: objaśniane: przez co (5), co (1)] = *co znaczy; quid sunt a. quid sibi volunt haec Vulg; quid sibi quaerit Mącz* (6): coż fye rozumie przez ten fen któryś widział *HistJóz* Av; *Leop* 2.Reg 16/2, *Zach* 1/19; nie wiem co fie rozumie przes to ták pilne wymawianie. *Mącz* 313b; *Quid sibi hic vestitus quaerit*, Co fie rozumie przes to odżienie. *Mącz* 335d; Oćiec iego [*Piasta*] [...] od wiefzckow pytał/ cobyfie rozumiało to flepe národzenie *StryjKron* 149.

2. *Znać się; intelligere Cn* (16):

rozumieć się na czym (8): Iuż fie y s práktykarzá fnađnie náśmiać możelf. A názwác go omylnym/ á iż nic nie vmie/ A ná gwiazdách rozumieć/ nie fie nie rozumie. *RejWiz* 152; poniewáz [*biaległowy*] [...] ták wiele czytác/ y rozumieć fie ná rzeczach máią. *GórnDworz* X4v, X4, Kk4; *PapPan* Yv; *PapUp* C; la ná fárbách málarłkich nie fie nie rozumieć *KochFrag* 21; Monety kowánie ofobam co fie ná tym rozumieją, poruczone ma bydz *SarnStat* 410.

rozumieć się z czym (7): á nie vmiełzi rozeznác/ od innych co fye s tym rozumieją/ dobrzeli nápiłano/ pytał *GroicPorz* B3v; *BielKron* 267v; scientem esse oportet eorum animalium quae in villa ali possunt, Ma fie rozumieć s temi zwierzęty które ná wsiách mógá być chowáne. *Mącz* 372c; *GórnDworz* T5; Mam ielzce pífmó o Lanie Polłkim/ gdzie nápiłano/ że w Lanie Polłkim ma być dwanáście Prętów: á dálecy téż niemáfz nic ftátecznego. Znáć że ktoś piłál co fye z tym nie rozumiał/ áni mierzyć vmiał. *GrzepGeom* M4v; *SarnStat* *8, 410.

rozumieć się w czym (1): gdy [...] bes rády przyaciélłkicy/ y tych co fye w práwie rozumieją zarázem ma áppellowác *GroicPorz* bb.

Zwrot: »dobrze się rozumieć« (3): *GórnDworz* Kk4; Snadž lepiey niżli Brutus ná tym fie rozumie. *PapPan* Yv; poruczmy [*kowanie myńce, tj. monet*] pewnym ofobam/ którzy fie z tym dobrze rozumieją *SarnStat* 410; [*StryjKron* 148 (Linde)].

Synonimy: **L1.** *brać się, kłaść się, liczyć się, mieć się, poczytać się, szacować się.*

Formacje współrdzenne cfROZUMIEĆ.

KW, (PP)

ROZUMIEJĄCY (18) *part praes act* o oraz e jasne.

sg m N rozumiejący (7). \diamond *G rozumiejąc(e)go* (2). \diamond *G a. A rozumiejąc(e)go* (1). \diamond *f L rozumiejąc(e)j* (1). \diamond *n N rozumiejąc(e)* (1). \diamond *pl N m pers rozumiejący* (1). \diamond *G rozumiejących* (2). \diamond *D rozumiejącym* (2). \diamond *I m rozumiejącymi* (1).

Sł stp s.v. rozumieć, Cn, Linde brak.

1. *Myślący, oceniający, mający zdanie; sentiens Mącz; intelligens Vulg* (4): *Mącz* 270b; A toć ieft ten máły czas iáko gi pífmá zowá/ ácz fie nam prófto rozumiejącym bárho długi widzi *RejAp* 62.

rozumiejący o czym (1): Iedność nie od iednego ieft rzeczóná/ ále od wielu głow/ y ludzi/ iednáko o rzeczách rozumiejących. *ReszPrz* 100.

Ze zdaniem dopełnieniowym (1): A przetoż nie bądźcie nierozumnymi: ále rozumiejącymi która ieft wola Boża *WujNT Eph* 5/17.

2. *Znający się, posiadający wiedzę, umiejętność; sciens HistAl (4):*

rozumiejący co (3): HistAl A; [mądrość Boża] dawa mądrość Mędrcom/ y wiadomość rozumiejącym naukę LeovPrzep F3v; Herbarius, Qui herbas earumque vires cognoscit, et ex iis medicamenta efficit – Ziola ładzący, y ich moc rozumiejący. Calep 477b.

rozumiejący w czym (1) HistAl A cf Wyrażenie.

Wyrażenie: »dobrze rozumiejący« (1): A iże powiadaią o krolu ich iże był dobrze rozumiejący [fuerit ingeniosus] w nauce gwiazdeczney HistAl A.

3. *W funkcji przymiotnika: mądry, posiadający rozum; intelligens Vulg, Mącz; sentiens Modrz (10): WróbZółt 13/2, 52/3, R2v; vczynię fie iako zwierzę nic nierozumiejące RejPs 107v; Y patrzal Páná Bogá zá dni Zácháryalzá Rozumiejącego/ y Widzącego Bogá Leop 2.Par 26/5; GrzegRóżn H3; Intelligens, Rozumiejący. Mącz 188a; [...] vcząc vřtáwiczně przez řłowá fwoie řwięte/ iako řáfkáwy á dobrotliwy ociec mřłego á řlabo rozumiejącego řynaczká řwego RejPos 337v; nie málz rozumiejącego/ nie málz řzukájącego Bogá. WujNT Rom 3/11.*

Wyrażenie: »dobrze rozumiejący« (1): iefli do tego przyřtápi dobrych řludzi pochwalenie á rozřłádek nienákáżony řludzi dobrze rozumiejących [recte sentientium] [...] ModrzBaz 58v.

Cf NIEROZUMIEJĄCY (Errata), ROZUMIEĆ

KW

ROZUMIENIE (268) sb n

o oraz pierwsze e jasne, końcowe e pochylone.

-enie (264), -ęnie (4).

sg N rozumienié (62); -é (4), -(e) (58). ◇ G rozumieniá (82); -á (78), -(a) (4). ◇ D rozumieniu (12). ◇ A rozumienié (56); -é (4), -(e) (52). ◇ I rozumieniem (9), rozumieniem (7); -em BibRadz, GórńDworz, RejPosWiecz³, ModrzBaz, SkarŻyw, SarnStat (2), SkarKaz; -im KromRozm II, KuczbKat, CzechEp, Calep, SkarKazSej (2); -em : -im WujNT (1:1); ~ -em (2), -(e)m (7). ◇ L rozumieniu (26). ◇ pl N rozumieniá (7). ◇ A rozumieniá (7).

St stp, Cn notuje, Linde XVI (dwa z niżej notowanych przykładów) – XVIII w. s.v. rozumieć.

I. Rzeczownik od „rozumieć”: to, że ktoś rozumie (36):

1. Myślenie, osądzanie, uznawanie (11): *SkarJedn 366; Bo řię [Kościół] řam z řobą w iednoři wiáry/ y w iednákim rozumieniu zgadza. ReszPrz 14; WujNT 1.Cor 1/10; áby [řędziowie] w rozumieniu y czynieniu řkazánia [in concipiendis et ferendis sentiis JanStat 643] řámęgo Bogá przed oczymá máiąć/ řlawy řwěny nie zápámiętáli SarnStat 158 [idem (2)] 789, 795; SkarKaz 549a.*

rozumienie czyje [w tym: G pron (2), pron poss (1)] (3): abo wiem y [...] řtálořć oná ktorá ty nam chowář wobietnicách řwych dziwna iefř wrozumeniu nářłem. RejPs 161v; SkarKaz 118b; gdy kto řlawę řobie y mrimánie v popřłftwá iednáiąć/ zá ich nierozmyřnym y niepożytecznym rozumieniem idzie SkarKazSej 661b.

a. Pomysł, zamiar (1):

Zwrot: »z rozumienia odwieřć« (1): Zá czym dáno nam bylo sprawę zęby [p. Gnieźniński] miał przyiechac zniemałym poczem řludzi, y ktemu in armis [...]. Vrořlá nąm przyczyna [...] otym pomysřiwać, iakobysmy onęgo z te⁹⁰ rozumienia albo odwiędli albo [...] ActReg 53.

2. Właściwe pojmowanie sensu; intellectus, intelligentia Cn (25):

a. Pojmowanie sensu tekstu (23): *LubPs Z2; záváždy im przywiędł ku rozumieniu káždá táiemnicę řwoię RejPos 126; Piřmo S. trudne do rozumienia. SkarŻyw 47 marg; ábowiem řlowo Boże nie w czytániu/ ále w rozumieniu náleży. ReszPrz 11; WujNT 427 marg; SkarKaz 155a, 417a, b.*

rozumienie czego (13): MurzHist C; KuczbKat 65; Do rozumienia piřmá S. czego trzebá. SkarŻyw 47 marg, 87, 317, 574; WujNT 216; Nie chce P. BOg wřzytkim rozumienia táiemnic řwoich otwářzác SkarKaz 80b marg, 82b [2 r.], 275b, 418a, 633a.

rozumienie czyje [= tego, co ktoś mówi, myśli] (1): Chćiał też Pan IEZVS, [...] áby nie wřzytkim rozumienie bozkie bylo otwářte SkarKaz 80b.

Wyrażenia: »prawdziwe, prawe rozumienie« (1:1): SkarJedn 360; Zaden z nich [heretyków] [...] prawdziwe⁹⁰ rozumienia piřmá nie ma. SkarKaz 275b.

»własne [= właściwe] rozumienie« (1): iž wářne Artykuřu tego rozumienie/ iefř bářzo potrzebne wierzącym KuczbKat 65.

Szeregi: »rozumienie i nauka« (1): iž [Grekowie] ři [narodzie ruskí] wiáre S. podáiąć/ ięzykác řwe⁹⁰ Greckie⁹⁰ nie podáli: Aleć ná tym řlowieńřkim přeřtáć kazáli/ ábys nigdy do práwego rozumienia y náuki nie przřjedł. SkarJedn 360.

»umiejętność i rozumienie« (1): Doktorowie y Pháryzeuřwowie chlubili řię vmieiętnořciá y rozumieniem piřmá ř. WujNT 16.

»wiadomość i rozumienie« (1): ku tak řtateczny piřma řwiętego wiadomořci i rozumieniu przyřzedwřzy [...] MurzHist C.

b. Rozumienie obcego języka (2):

Wyrażenie: »dobre rozumienie« (2): A co řię cudzořieńřkich řłow dotyczyć/ dlá lepřzē⁹⁰ rozumieniá wedle řwych ięzyków będá pyřany MurzOrt B2; Com też [...] z lepřzym rozumieniem z Greckiego á niřli z Láćinřkie⁹⁰ ná nář Polřki ięzyk přeřłóżyć mogł WujNT przedm 21.

II. To, co ktoś rozumie, tj. myśli, sądzi (144):

1. Zdanie, mniemanie, opinia, sąd; suffragium Calep; opinio JanStat; existimatio Cn (82): *Diar 71; Przeto to iefř řzalone tákie rozumienie/ Ieden řpolny tych trzech řtan áłbo przyrodzenie Názwáć náiwřřłzym Bogiem GrzegRóżn N3v; Y thák rozumie/ iž oná [řława] nie trwa dáley/ iedno do iednego/ ábo do dwu ćłowiecznych řywotow/ [...] zá ktorim rozumieniem/ tey thák krotkiey řlawy/ nie thák řobie wáży GórńDworz G5, D8v; RejPosWiecz³ [97]v; CzechRozm 158v; gdy iedni mowili iž Duch S. pochodzi od oycá y od řyná/ á drudzy od oycá przez řyná/ wřzyřcy ná iedno rozumienie/ áć řłowy rozneři/ oko mieli. SkarJedn 271, 279; CzechEp 425; JanNKar A3; SarnStat 328.*

rozumienie czego [= znaczenie: że coś jest tym] (1): czego mu [cesarzowi tureckiemu] [...] bez złęgo v Pánów Krzeřciáńřkich rozumienia zdrády iákięy [tj. potępijącego ich řąd, że to jest zdrada] pozwolić nie możećie OrzJan 10.

rozumienie czego [= przedmiot sądu] za jakie [= treść sądu] (1): *Skąd jakie powřtály [...] bářwochwalřtwa, [...] mieřc jednych więcej zá řwięte rozumienie niř drugich. Diar 70.*

rozumienie około czego [= przedmiot sądu] (4): *A ták iuž mář vćzřiwy á řáfkáwy Czyřtelniku rozumienié moie/ okořo wilgořci przyrodzonych SienLek Vuu2v; RejPos 225; RejPosWiecz² 96; A iž okořo wykłádu przywileiá Alexáńdrowęgo chwalebnęy pámięci řtryiá nářzęgo/ między niemi różne rozumienié bylo/ [...] SarnStat 1005.*

rozumienie u kogo [= podmiot sądzący] (3): zdalem fie práwie złořřiwem wrozumeniu vbraćiey řwoiey RejPs 100v; SkarŻyw 47; OrzJan 10.

rozumienie z strony czego [= przedmiot sądu] (1): *Napřzod fie tu přeřłóžá dwu vćzonych řludzi řentencie áłbo rozumienia s řtrony thego/ iefřliž zá przyczyná řludzká zgbę řwá y zniřczenie biorá Páńřthwá/ czyli ex facto Diuino Phil P.*

rozumienie o kim, o czym [= przedmiot sądu] (31): *Diar 47; LubPs Dv; Iákie ma być rozumienie o kroleřtwie Páńřkim. RejPos 312 marg, 86v; KuczbKat 75, 390; CzechRozm Av, 113v, 146v, 259v; SkarJedn 21, 342; áby řię ná tákie rozumienia o řludziech nieřkwápiáli. SkarŻyw 108, 47, 108, 185, 459, 472, 544; CzechEp 216, 235 marg; ReszList 182; ActReg 121; LatHar 113; WujNT 333; máła zelżywořć ábo řámo rozumienie o niey/ choć ie y nie mářz/ do řuryey nas przywóđzi. SkarKaz 314a, Ooob; áby nikt řam řobie mądrym řię nie wdwał. Tákie rozumienie o řobie/ řczerym iefř řłupřtwem. SkarKazSej 658a, 684a, b, 687a marg.*

rozumienie czyje [w tym: G sb i pron (13), pron poss (10), ai (4), „własne” (1)] (28): *MurzNT 18v; KromRozm III Iv; Diar 86;*

LubPs Z3; *SienLek* Vuu2v; *KuczKat* 75, 405; Ofładźciefz tedy fámí/ iefli wáfzemu rozładkowi/ gdy ich [ojców świętych] pífmem wedle rozumienia fwego brákuiećie/ wierzyć wícecy mamy. *WujJud* 35v; *CzechRozm* 8, 26v, 236v; *SkarJedn* 72; *SkarŻyw* 108, 185; *CzechEp* 235 marg; Zgodne á jednoftáyne rozumienie wfzyftkich narodow/ ma być rozumiane/ iáko iáki głos przyrodzony. *ReszPrz* 23, 23; *ReszList* 182; Suffragor, Suffragium fero – Moie rozumienie daię *Calep* 1027a; *WujNT* 171, 518; *JanNKar* F3; Prawdźiwy Duch Boży [...] pychy y wáfnego rozumienia y vporu niechce. *SkarKaz* 519a, 418a [2 r.]; Pogáńkie o Chrześciánách rozumienie. *SkarKazSej* 687a marg, 691a [2 r.].

Ze zdaniem przydawkowym (2): *ActReg* 121; zakon około męzoboyftwá y cudzołoftwá płowáli/ takim rozumieniem/ iákoby fámá ręká tylo zábijánie grzechem było *SkarKaz* 311b.

Ze zdaniem przydawkowym nawiązującym do dopełnienia w zdaniu nadrzędnym [o kim żeby, jakoby] (2): A to ich wícej boláło, iż KJM to rozumienie o nich miał, żeby oni radniej dla opatrzenia osob swych aniż dla pokoju pospolitego mieli być przywiedzeni ku zezwoleniu poboru. *Diar* 32, 32.

W połączeniach szeregowych (3): *CzechRozm* 259v; iż między ták wielá Senatorów fententí/ zdánia y rozumienia bydź mogá różné *SarnStat* 46 [idem] 47.

Zwroty: »być [jakiego] rozumienia« [szyk zmienny] (7): *CzechEp* 216; ze Hospodar IM tego rozumienia iest iako by Nizowey [...] od Kr. IM ysuknem y pieniedzi we Lwowie obdarzeni bydz mieli. *ActReg* 121, 121; niewiérźciefz tym/ którzy inákfzého fą rozumienia *OrzJan* 25; *WujNT* 1.Petr 3/8; O tym /cz/ coby zá rozumienia był [...] Stániław Orzechowki, nížey przy literze S. mieć będzíemy. *JanNKar* E2v, E4.

»rozumienie [jakie] mieć« [szyk zmienny] (4): *Diar* 32 [2 r.]; *LubPs* Dv; kto inákfze ma duchowne/ y inákfze też y o świeckich rozumienie mieć muśi. *SkarKazSej* 684a.

Wyrażenia: »cielesne rozumienie« (3): *CzechRozm* 236v; Iż cielesne rozumienie o tym Sákrámenće nie tylko nic nie pomaga/ ále owfzem wádzi ku poięćiu rzeczy Bozkich *WujNT* 333; *SkarKaz* Oooob.

»dobre rozumienie« (1): ktorzy zwykli iá [naukę o biegach niebieskich] gánić wícecy s thąd co od drugich niemádrich ftyfzáf/ níželi wedle dobrego mnińmáńia y rozumienia *LeovPrzep* b.

»fálfzywe rozumienie« (1): iż od drog fálfzywego á nieprawdziwego rozumienia fnádnie fie będe mógł vchronić *RejPs* 183.

»nieprawdziwe rozumienie« (1): *RejPs* 183 cf »fálfzywe rozumienie«.

»obłedliwe rozumienie« (1): iáko ie [Chryftus faryzeusz] przypowiećiá wywodzi s thego ich márnego á obłedliwego mnińmáńia á rozumienia o nim *RejPos* 168.

»opaczne rozumienie« (1): ábym wydánim rozmow tych/ przyczyńę opácznego o nas/ y wyznáńiu wiáry náfzey/ ktorzy fie z fobá y z pífmem ś. zgádzamy/ rozumienia y fzácówáńia wam/ y infzym wfzyftkim odiáfł *CzechRozm* A5.

»złe [= fálfzywe] rozumienie« (2): *RejPosWiecz*² 96; Pierwfzy á głowniefzy iefł ártýkuł błędow Greckich/ zle o Duchu ś. rozumienie *SkarJedn* 342.

Szeregi: »mni(e)manie i (abo) rozumienie« (3): *LeovPrzep* b; *RejPos* 168; Bo gdzie dwá ábo trzye rządzą: káždy naydźie fwoie mnińmáńie y rozumienie. *SkarKazSej* 691a.

»rozumienie i szacowanie« (1): *CzechRozm* Av cf »opaczne rozumienie«.

Przen [czyje] (1):

Szereg: »rozumienie i rozezńanie« (1): Iż oczy naprzod wfzytko widzą/ pothym wfzy wáfność oney rzeczy ftyfzáf/ rozum rozezńawa/ ięzyk potym wyznawa y opowiada ono rozumienie y rozezńanie/ y oczu/ y vřzu/ y rozumu. *RejPos* 204.

2. Ocena, wysokie lub niskie mnińmáńie o kimś; existimatio (hominum de nobis), opinio Cn [w tym: o kim, o czym (23) – o sobie 'samoocena' (19)] (25):

Bez przydawki oceniającej = wysokie mnińmáńie (2): Ná ty tefz ktorzy ine w poftępku duchownym wybiegali/ dobre oko mieli/ áby w pychę y rozumienie o fobie nie vpádlí. *SkarŻyw* 298; *SkarKaz* 42b.

rozumienie u kogo (5): fámá tylko tá przyczýná lácwieby z nas v káždého zle rozumienie zdiáf moglá *BibRadz* *4v; Iuřz miał v ludzi/ wielkie o fwych cnotách rozumienie. *SkarŻyw* 459, 472, 544; *CzahTr* K.

Wyrażenia: »wielkie, wysokie, poczcíwe rozumienie« (8:3:1): *GórnDworz* N3; *ModrzBaz* 52; bo wielkie miał v ludzi o fwey świętośći rozumienie. *SkarŻyw* 472, 459, 544; Praesumptio – Olámmim fobie wielkie rozumienie. *Calep* 841b, 98a; *WujNT* 116; Tákí fám áńi cnoty áńi poczcíwego/ Rozumienia nie godzien v męzá dobrego. *CzahTr* K; Wyfokie o fobie rozumienie nie ma mádrośći *SkarKazSej* 661a marg, 661a, b.

»złe, mále, niskie, podle rozumienie« = *invidia, mala opinio* Cn (5:2:2:2): *BibRadz* *4v [2 r.]; Ná lkwapliwość á zle o ludziach rozumienie. *SkarŻyw* 335 marg, 185; *Phil* P3; śieymy pokorę y podle o fobie rozumienie *SkarKaz* 83b; Y w Pfálmie [Dawid] mowi: (Zebrakiem ieftem y vbogi) ále [...] z ták máłego o fobie rozumienia/ wielkie drzewo y rodzaj Melfyáfzá Chryftuřá vrořł *SkarKaz* 83b; Ná nífkim o fobie rozumieniu nikt nie przegra. *SkarKaz* 83b, 83b [3 r.].

3. Interpretacja, wyjaśńanie sensu; intellectus *JanStat*, Cn (37):

a. Interpretacja tekstu (36): *CzechRozm* 36v; *SarnStat* 890; Pierwey [...] to co fluży do vmocńienia wiáry o wáfnośćiach ciáłá [tw. uwielbionego] Páná náfzego/ [...] trochę co rozumienia rozřzerzymy. *SkarKaz* 203b.

rozumienie czego (22): nie ieftechmy takiemi iáko oni ktorzy zá wátpliwem pífmem fwoich rozumieniem y tu y owdzie fie vwodzą *BibRadz* *3v; *RejPos* 88; *SkarŻyw* 538; Ale mamy iefzcze drugi práwie pewny á nie omylny znák fálfzywey ich y niepobożney náuki/ [...] miedzy fobá przećiwné káždého ártýkułu rozumienie. *ReszPrz* 54; Gdy mowi iż oczy fwe zámrużyli/ [...] vczy nas práwego rozumienia infzych mieyfć pífma ś. *WujNT* 56, przedm 2; *SkarKaz* 82b. Cf »rozumienie Pisma«.

rozumienie czyje [w tym: G sb i pron (5), pron poss (2), ai (1)] (8): *RejPs* 186v; *RejPos* 88; *KuczKat* 405; *SkarJedn* 78, 95; nie ma być [pismo prorockie] wedlug wáfnego, ofobnego, ábo priwatnego ducha y rozumienia człowiecze⁸⁰ wykłádáne: ále wedlug pospolitego rozumienia kośćielná powřzechnego. *WujNT* 810, 460.

Wyrażenia: »błędne rozumienie« (1): Niechayże tu iuż tedy oni wfzyfcy vřtáná/ ktorzy rozumy fwemi ty fłowá Páná Kryftufowe [...] ná fwe błędne rozumienie ich pociągáią. *RejPos* 88.

»rozumienie dobre« [szyk 1:1] (2): ktore z ludzi pífmo iefł/ á ktore z Bogá: ktore iego rozumienie dobre/ á ktore fálfzywe: to podle go rozładkowi kośćielnemu *SkarŻyw* 364; *CzechEp* 150.

»duchowne rozumienie« (1): Duchowne rozumienie pífma/ iefł záwždy rozmáite á dziwne *SkarJedn* 300.

»fálfzywe (a. faleszne, a. sfálfzowane) rozumienie« [szyk 2:1] (3): ktory [czart] też [...] pífma ftáregó zakonu [...] vřywał/ ále ye złým á fálflywym rozumyńem wywřáćł *KromRozm* II n4; *SkarJedn* 35; *SkarŻyw* 364.

»rozumienie Pisma« [szyk 9:6] (15): *DiarDop* 104; *SkarJedn* 35, 87, 95, 300; y ták cicho á iákoby nic nieumieiać/ ná głęboke fie rozumienia pífma S. zdobywał. *SkarŻyw* 542, 362, 364; *ReszPrz* 97; *WujNT* przedm 18, 460; do Pífma rozumienia klucz iefł wiáraf *SkarKaz* Oooo2b, 81b, Oooo2b; *SkarKazSej* 684a.

»prawe, prawdziwe rozumienie« (2:1): Abowiem Graecki ięzyk do práwego wykłádáńia y rozumienia pífma S. w Nowym Tefámencie iefł nie tylko bárzo pożyteczny/ ále y potrzebny *WujNT* przedm 18, przedm 2, s. 56.

Szereg: »wykład (a. wykłádanie) a (i) rozumienie« [szyk 5:3] (8): *DiarDop* 104; *SkarJedn* 78, 87; Biblia y pífmo bez kośćielnego rozumienia y wykłádu do zbáwienia nikomu nie pořluży *SkarŻyw*

27, 362; *ReszPrz* 37; *WujNT przedm* 18; ARtykuł *de obedientia non praestanda* mógłby przyczyną być różnego rozumienia y wykładania. *SarnStat* 165.

W przen (1): o których wiedzieli/ iż z Apostołkiewy fuccellfey ąbo wstępowania fznur rozumienia ąbo linią mieli. *SkarŻyw* 81b.

b. *Interpretacja sensu wydarzenia* [czego] (1): iż ten co im gwiazdę vkazał: ten też y rozumienie tey powiedział *SkarKaz* 518a.

III. *To, co należy rozumieć, tj. sądzić: sens, znaczenie; sensus JanStat, Cn; sententia JanPrzyw, Cn; tenor JanStat; expositio, intellectus, significatus Cn* (38): ąle przyrodzenie/ Obroći tho [co się widzi] wnet fńadnie w infze rozumienie. *RejWiz* 118v; W kożdym flowie/ rozmáithe fie táia rozumienia. *Leop* *B4v; *SkarJedn* 72, 271, 272; wfżákże w piśmie fwym ktore zostáwił [św. Symeon] częstokroć zńiechywáiąc głębokości rozumienia: więcey fie báwi/ ná pokazaniu frogości fądu Bożego *SkarŻyw* 117, A4v, 243; *WujNT* 200, 837; bierzemy litery w infzym rozumieniu nie iáko trzebá *JanNkar* D2; PRzywileie poľpolité y oľobliwé/ niemáia bydz wykładaniem iákim ná inné rozumienié obracáne *SarnStat* 52 [idem (3)] 99, 327, 765; Morze ieft píľmo ś. ktore w łobie ma głęboke rozumienia/ y wyfokie prorockie zákrytości. *SkarKaz* 81a, 80a, 310a, 609b, 0002c.

rozumienie czego (6): iľz literá y zwierzchne píľmo ieft iáko ciáło: á zataione iego rozumienie ieft iáko duľzá niewidoma. *SkarŻyw* 363; á tego przywileiu rozumienié flowo od flowá ieft tákie. [...] *SarnStat* 249, 369, 997; Spráwiedliwości rozmáite rozumienia. *SkarKaz* 310a marg, 81b.

rozumienie o kim (1): Poniewáż przednieyfze ich [pism Starego Zakonu] rozumienie ieft o Chriftuśie/ y o kościele iego. *WujNT* 9.

W połączeniach szeregowych (4): Iáko prawdziwey náuki [...] pewny nie omyľny znák ieft/ iedno ferce/ ieden duch/ iedno zdanie/ iedno rozumienie *ReszPrz* 54; *SarnStat* 163, 942, 948.

W przeciwstawieniu: »słowo ... rozumienie« (2): *WujNT przedm* 20; [w Piśmie Św. jest] wiele figur rozmáitych/ gđzie fie infze ná wierzchu w flowiech/ á infze w rozumieniu zámyka. *SkarKaz* 81b.

Wyrażenia: »cielesne rozumienie« (1): ciáło tu zowie cielefny rozumieniem/ od ktorego odwodzi nas Pan Krifstus/ ábychmy tu nic cielefnego nie rozumieli. *RejPosWiecz*³ [97]v.

»duchowne rozumienie« [szyk 3:1] (4): *CzechRozm* 144; Píľmá świętego wykład bierzác od stárzfych fwoich/ y fzukáia wnim duchownego rozumienia y táiemnic zákrytych. *SkarŻyw* 363, A5, 142.

Szeregi: »rozumienie i brzmienie« (1): tedy rozumielifny zá potrzebná rzecz/ áby tu były [statuty] wpiľané: á tych rozumienié y brzmienié [quarum tenor JanStat 34] ieft tákowé. [tu przytoczenie] *SarnStat* 369.

»sens abo rozumienie« (1): A gđziem lepák od wľafności flow Láćińfkich nieco odfłápić muľiał/ więcey fenśowi ąbo rozumieniu á niľzi flowom folguiąc/ támem iednáć [...] *WujNT przedm* 20.

IV. Cecha człowieka (47):

1. *Mądrość, pojętność; intelligentia, sapientia PolAnt* (40): Iefliż tedy maľ rozumienie fluchayze tego *BibRadz Iob* 34/16; *RejPos* 126, 140; *CzechRozm* 261; Gđy ie⁸⁰ liťy wykládał/ prośił Pána Bogá pilnie/ áby mu dał doyść tego rozumienia/ ktore Páweľ S. miał *SkarŻyw* 87, 195, 583; mamy rozum fkoró fie vrodźim: ąle rozumienia nie rychło mamy *SkarKaz* 484b; Nigdy Bog bez Słowá y rozumienia nie był. *SkarKaz* 485b, 277b, 484a, b [8 r.], 485a marg.

rozumienie czyje, czego [w tym: pron poss (4), G pron (1), ai (1)] (7): Bo nigdy nie fńadz fmaczniefyego nieieľt wfłóćiech moich/ iedno gđy flowy fwemi rozważam wfłáwy zakonu twe⁸⁰/ abowym fłáď fie mnie/ mnoży rozumienie moje *RejPs* 183; powiáda rzeczy dźiwne/ [...] y rozumieniu ludzkiewy niepoięte *SkarKaz* 417a; iż flowo y rozumienie rozumu náľzego/ ieft w nas mijájące y nic po nim nie zoftáie. *SkarKaz* 485a, 484b, 485a marg; gđy [...] ieden rozumem fwoim y mądrościá wfzytkich rozumienia miárkuie. *SkarKazSej* 672b, 684a.

W połączeniach szeregowych (2): Racź datz dary/ [...] Mądrofłtz/ radź/ rozumieniję/ Motznoftz/ lutofłtz/ ij vmieniję *OpecŻyw* 177; *SkarKaz* 578a.

W przeciwstawieniu: »rozum ... rozumienie« (1): Inny ieft rozum á inne rozumienie/ ktore z rozumu wychodzi. *SkarKaz* 485b.

Zwrot: »bez rozumienia być« (1): Táćke y wy bez rozumienia iefteście [sic et vos imprudentes estis]? *WujNT Mar* 7/18.

Szeregi: »baczenie i rozumienie« (1): zákryte im fą wfzytki drogi/ do baczenia y rozumienia potrzebnego. *SkarKaz* 82a.

»rozumienie i (abo) mądrość« = *sapientia et intelligentia PolAnt* [szyk 4:2] (6): Y odpoczynie náđ niem Duch Panfki/ Duch mądrości y rozumienia *BibRadz Is* 11/2; Ale fie przez flowo rozumie wfzytká zupelna y wnětrzna mądrość/ ąbo rozumienie *SkarKaz* 484a, 484b [2 r.], 485a [2 r.]. [Ponadto w połączeniu szeregowym 1 r.]

Przen [czego] (1): Przeto iż rozumienie ciáła ieft nieprzyáciel-fłhwem przeciwo Bogu/ bo nie bywa poddáne zakonowi Bożemu *BibRadz Rom* 8/7.

a. Mądre myśli (1):

Szereg: »rozumienie i rozrywka [= bystrość umyślu]« (1): Bo mu Pan Bog w piśmie S. tákie oświecenie y pomnożenie rozumu dawał: iľz więcey do głowy przychodziło/ niľzi wfłty wymowić mogł. [...] Y przeto drugdy do Pána Bogá mawiał/ gđy mu bárzo hojne rozumienia y rozrywki przychodziły: pohámuy Pánie zrzodlá ľáľki twoiey. *SkarŻyw* 117.

2. *Wiedza, umiejętność; intelligentia Modrz* (7): iednáć fye niewfłtydał Witruwius budownik nieiáki/ Kľyąg o budowaniu flozonym/ ták wielkiemu Céfárzowi przypifác: [...] áby tym píľaniem fwym okazał/ iż Rycérľki Pan/ y thego rozumienia potrzebuie czáľu fľpokoynego. *SienLekAndr* a2.

rozumienie czego (4): Bo tego niemamy gánić/ kto fľprawiedliwościá/ męfłtwem/ fczczodroblifwościá/ rozumieniem wiela rzeczy/ y infzymi cnotámi chce drugie przechodzić *ModrzBaz* 58v; kocháła fie w Hiftoryey rozumieniu *SkarŻyw* 142; Theologia – Pyľma fwiętego rozumienie. Prima philosophiae pars, quae versatur circa Dei, et rerum divinarum contemplationem. *Calep* 1064a; *SkarKaz* 277a.

rozumienie około czego (1): bo látá/ iefli biorá wżywanie tych rzeczy [tj. tańca i muzyki]/ wdy nie biorá/ áni bronią rozumienia około nich *GórnDworz* Kk4.

Ze zdaniem przydawkowym (1): [dworzanin] muśi być dobrym iezdcem/ [...] á mimo vmieiętność doľkonáľ w tey mierze/ y rozumieniu/ iáko co ktoremu fłroiewi fłuzi/ chciaľbych/ áby [...] *GórnDworz* E2v.

*** *Bez wystarczającego kontekstu* (3): *Mymer*¹ 22v; Modi dicendi, obiczaye gadanya [...]; m. intelligendi, rozvmnyena *BartBydğ* 92; *Calag* 346b.

Cf ROZUM, ROZUMIEĆ

KW

ROZUMNIE (37) av

rozumnie (36), **rozumno** (1), [rozumnie a. rozumno]; rozumno *LibLeg*.

o jasne; -e (4) *Oczko, GórnTroas* (2), *SarnStat*, -é (1) *Calep*; -o *prawdopodobnie jasne* (tak w -o av).

[comp rozumni *ListyPol*.]

Sł stp, Cn notuje, Linde XVII w. (z Cn).

Przysłówek od „rozumny” (37):

1. *Z pomocą rozumu, kierując się intelektem, wiedzą, mądrze; racjonalnie; też: sprytnie, przebiegle; rationabiliter HistAl, Cn; intelligenter Mącz, Calep; gnare, gnariter, mature Mącz; cum scientia PolAnt; ingeniose, perspicaciter, sapienter, solerter Calep* (32): Mifłtrzu ty twoie obiády/ Práwieć fą mądrych bieśiády. Wfzytko rozumnie fľprawiono *BierEz* D; Chceľzi wefeľe á rozumnie żyw być niechciey wielkich vrzędow brać nafię, bo w wielkich praczach vmnieyfony w żywocię [!] będziefz. *BielŻyw* 130; A fńadz co dobra myśľ plódzi Wfłtytko wielkim fłanom fłkodzy Bo to trzebá

rozumnie kryć Ną co máią wfflyci pátrzyć Bo káždy rozno flácuie Choćia chwalać pochlebuie *RejRozpr* D2v; *HistAl* G4; Widzę że cie náuká mierzi. (–) Nie mierzi/ ále tho przekwintowanie wálze mié bárzo mierzi. [...] po náfzemu ze mną mów/ nie po Szkollku. [...] (–) Powiem/ áleć tho wždy mułzę rozumnie pokázác pewnym dowodem/ czego bez náuki wczynić niemogę. *OrzRozm* B2v, D2; *MAchomet* po ześciu bráciey/ krolestwo przez krwie rozlánia otrzymał/ ktore sřprawował y rzádził rozumnie y ono rozfzerzył. *BielKron* 241, 141; ani pewnieyfzych potporow ku życiu/ rodzice fynom swoym zgotować mogá/ iedno yełże ye rozumnie przyłczą podcwym naukam/ y czwiczeniom wyzwolonym *KwiatKsiąż* A2; Abo wie^m to Rzeczyposp. należy/ izębź młodzieney w miefćiech byli obyczaini/ á iesłizeby byli młodzieńczykowie [!] rozumnie wjéwiczéni/ y madrze [!] wjchowáni tedy [...] *KwiatKsiąż* C4; niemoc w pokoiu fye mnoży/ á przetoż roboty á prace potrzebuie: á wżákoż rozumnie/ áby od zbytniey prace ográżká fye niepoczéłá. *SienLek* 94; A ták/ iáko káždy ten młody człowiek/ ktory chćiwości fwe ma ná wodzy/ á miłue rozumnie/ v mnie iest máło nie Anyołem *GórnDworz* L13v; Káždy chytrzec czyni (włzytko) rozumnie/ lecz głupi wywiefza sřprofność. *BudBib Prov* 13/16; *BiałKaz* I; niechay przepurgowány dobrze/ wátrobę/ żoładek/ y mieyścá przedniey fze po wierzchu opátrzy/ á rozumnie fye sřprawuiąc/ pilno przypátruie/ iesly choroby w Cieplicách vbywa *Oczko* [40]v; Pogánflka ftara mądrość/ piłáłá hiftorie/ flawiac ludzie wboiu męzne y w sřprawách dzielne: ktorzy oyczyny y rzeczypospolitey ciály fwemy y krwiá bronili/ abo rozumnie y wiernie o niey rádzili *SkarŻyw* A3v; á ktore żwierzętá wielkością podniofle [...]/ tedy tym onęłz ogromność [...] dał ku obronie. Owá inym wfyłtkiem káždego rodzáiu żwierzętom rozumnie iedno drugim nágradzáiąc/ ták wfyłtko obmyślił/ izby z swiátá zginác rodzáie nie mogły. *GórnRozm* Nv; *Calep* 548a, 945a, 989a; Ale w tym czlowieku męžność iest/ cnotá ná swiecie zacna/ ktory o niebefpieczeństwo niedbáiąc/ rozumnie czyni to dla R.P. co dobremu czynić przytloi. *GórnTroas* 4; Nędze nie poznác/ ácz kczemu ftychuiąc/ Y rzecz do rzeczy rozumnie ftoufiąc. *GórnTroas* 67; wżákoż zdáło fie nam y Rycérztwu náfzemu rzecz flufzna y rozumnie poftánowiona [aequum consonumque rationi *JanStat* 552/ iz [...] *SarnStat* 781; *SkarKaz* 80a; [rozvmnye rosprawicz, vicladacz pismo dissero, i(d est) tractare, dicere, sapienter loqui, confirmare, exponere, declarare, eloqui lucide {diffuse tractare} *ReuchlinBartBydg* O3v].

W charakterystycznych połączeniach: czynić rozumnie (3), *mowić, odpowiadać, radzić, rzádzić* (2), *sprawić, sprawować (się)* (2), *zabiegać; rozumnie postanowiony, wyćwiczony*.

Zwroty: »rozumnie rozmyślác« (1): *Senatorum fwo[im powiadał] [Cato] rozumnie rozmyflaycie, iestliłci[e swą pracą nie]co dobrego á wzytecznego wczynili. BielŻyw* 127.

»rozumnie wymyślác (a. wymyślić)« = *myśleć* (2): Gdy był pytan [Demokryt] iaki iest rozdział miedzi ludzmi á zwierzęti, odpowiedziál rozu^mnie wymyflác. *BielŻyw* 65; Rycérzowie tłući długo trwác nie mogá ani żywi być, bo żyły ich zbytnią krwiá zatopione nic rozumnie, nicz o niebiełkich rzeczách wymiłlic niemogá, ale zawždy o ciełefnyh á o krewkofci. *BielŻyw* 140.

Szeregi: »bacznie, (i) rozumnie« [szyk 2:1] (3): *Iuvenis est quidem sed maturissime iudicat, iefzce w prawdzie młodzienecem yeft/ ále ták bącznie y rozumnie mówi/ by mu było ftó lat. Mącz* 211d, 147a, 188a.

»słusznie i rozumnie« (2): Skázuiem teź/ iz obiáśnienie y wyłożenie słow onych y od fyná/ dla pokazánia prawdy y dla potrzeby ná on czás/ sřlufznie y rozumnie do wyznánia wiárj ábo Credá włożono iest. *SkarJedn* 272, 315.

2. *Jako ten, który ma rozum* (1): Dziwnác to iest Bestya co ią Málpá zowá [...] gdy ią máią łowić [...] Tedy przed nią fie wiażąc zafię odtłepiá. Oná zafię przyłzedłzy ták ze fie powiaże [...] Tákże teź ftán Rycerki [...] Gdy Pánowie co tzniná ná to przyzwálaia [...] Stworzeniście rozumnie iedno fie w tym tzuycie/ Oney Málpie Belfiey w tym fie nie rovnaycie *WierKróc* A4v.

3. *Zrozumiale, jasno* (2): y yefcze tak powyez ye^{so} m. krolowy abi nas nie widal wtich to náłlich rzeczách [...] abi tego zadnim obiczayem Turczy niewznalny bo gdi beda wiedziecz Turczy tedi bedzie chiefzko panv náłchemv [...] a mi pollowie niebedziem miecz glow [...] y bedzieczcie sye v.m. tego kayacz czo bedzieczcie sprawowacz bo barfo rozvmno ya daye znac w m. *LibLeg* 11/59; *Explanate, Iáfnie/ Iáwnie/ Rozumnie. Mącz* 303b.

[Zwrot: »rozumni czyść«: A to s mych ust i se mego rozkazania poseł Waszej Krolewskiej Miłości piśal językiem Waszej Krolewskiej Miłości ziemie, aby tak było rozumni czyść. *ListyPol* I 1534/51.]

4. [Stosując przypowieść, aforyzm, alegorię: przypowyednye, Rozvmnye sinodochice *ReuchlinBartBydg* Y4.]

*** *Bez wystarczającego kontekstu* (2): *Diserte, disertim, lucide, sapienter, facunde, eloquenter rozvmnye BartBydg* 243; *Calep* 937b.

Cf **NIERUZUMNIE**

PP, AN

ROZUMNO cf ROZUMNIE

ROZUMNOŚĆ (3) sb f

Oba o jasne.

sg *G* rozumności (1). ◇ *A* rozumność (1). ◇ [*I* rozumnością.] ◇ *pl A* rozumności (1).

Sł stp notuje, Cn brak, Linde XVI (trzy z niżej notowanych przykładów) – XVII w.

Posiadanie rozumu i władanie nim, mądrość, inteligencja; intelligentia PolAnt, Vulg (3): [Glosy II 128/56; A mądrość zaś gdzie bywa należiona? y ktore iest miefce rozumności? *Leop Iob* 28/12 (*Linde*).]

[*rozumność czyja*: Gdzie téłz wżyscy ktorzygo [Jezusa] fluchali/ zhumiéwalisię nad rozumem (*marg*) rozumnością (–) i odpowiedziámi iego *MurzNT Luc* 2/47 (*Linde*).]

Wyrażenie: »duch rozumności« = jedna z sił psychicznych czlowieka, zdolność myślenia (1): Tu małz baczyć iz troiaki iest duch, w ciełe czlowieczim. Ieden iest duch ziwota ktori ciálu ziwnołć dawa, [...] Drugi iest duch rozumności, tego miefce iest w mozgu *GlabGad* E.

[*Szereg: »rada i rozumność«*: w ftórych ludziách iest mądrość/ á w długowiecznym czáfię rostropność. V niegoć iest mądrość y mocność [!]/ onci ma ráde y rozumność [*consilium et intelligentiam*]. *Leop Iob* 12/13 (*Linde*).]

Przen (1):

Wyrażenie: »szczyre rozumności« = *Cherubini, chór archanielski wyrażający mądrość Boga* (cf *J. Krzyżanowski [oprac.] M. Sęp Szarzyński, „Rytmy”*) (1): *Bowiem żwierciádlá fwey wieczney mądrości Ná niebie ftworzył fczyre [j. prawdziwe] Rozumności SzarzRyt* B4.

a. *bibl. Zdolność przewidywania* (1): Ktho włożył we wnętrzości czlowieczne mądrość? Albo kto dał Kurowi rozumność [*quis dedit gallo intelligentiam*]? *Leop Iob* 38/36.

Cf **[BEZROZUMNOŚĆ], OSTROROZUMNOŚĆ, ZROZUMNOŚĆ**

PP, AN

ROZUMNY (231) ai

o jasne.

comp i sup (3+2) (nā)rozumni(e)jszy (5); nā- (1), n(a)- (1).

sg *m N* rozumny, rozumni(e)jszy (55). ◇ *G* rozumn(e)go, rozumni(e)jsz(e)go (6). ◇ *D* rozumn(e)mu (6). ◇ *A* rozumného, nārozumni(e)jszého (14); -ého (1), -(e)go (13). ◇ *I* rozumnym (12). ◇ *L* rozumn(e)m (1). ◇ *f N* rozumná (16). ◇ *G* rozumn(e)j (10). ◇ *D* rozumn(e)j (6). ◇ *A* rozumną, rozumni(e)jszą (15). ◇ *I* rozumną (3). ◇ *L* rozumn(e)j (2). ◇ *V* rozumną, nārozumni(e)jszą (2). ◇ *n N* rozumné (9); -é (1), -(e) (8). ◇ *G* rozumn(e)go (6). ◇ *A* rozumn(e) (3). ◇ *I* rozumnym (4) *BiałKat, CzechRozm, WerGość, KlonFlis, rozum-*

n(e)m (2) *RejJóz, LubPs.* ◇ *L* rozumnym (3). ◇ *pl N m pers* rozumni (8). *subst* rozumné (4); -é (1), -(e) (3). ◇ *G* rozumnych (16). ◇ *D* rozumnym (5). ◇ *A m pers* rozumn(e) (1). *subst* rozumn(e) (6). ◇ *I m* rozumnymi (8) *KwiatKsiąż, OrzQuin, ModrzBaz* (2), *CzechEp, WujNT* (3), rozumn(e)mi (6) *GliczKsiąż, GórnDworz, BudNT* (2), *SkarKaz, SkarKazSej.* *f* rozumnymi (1). [*n* rozumnémi.] ◇ *V m pers* rozumni (1).

W funkcji sup: rozumniejszy między wszystkimi (1).

St stp, Cn notuje, Linde XVI (jeden z niżej notowanych przykładów) – XVIII w.

Przymiotnik od „rozum” (231):

1. *Który ma rozum, posiadający zdolność myślenia, zmysł moralny (cecha wyróżniająca człowieka w hierarchii bytów; też wyjątkowo o zwierzętach); sapiens* *HistAl, Mącz, PolAnt, Calep, Vulg; intelligens* *PolAnt, Vulg, Modrz, Calep, Cn; ingeniosus* *Murm, BartBydg, Mącz, Calep; prudens* *Mącz, PolAnt, Calep, Vulg; rationalis* *Mącz, Calep, Cn; rationabilis* *HistAl, Calep; sensatus* *Vulg, Mącz; compos mentis, intelligibilis, perspicax, sensu praeditus* *Mącz; sobrius* *PolAnt; ratiōe praeditus, sanus* *Modrz; circumspēctus, sagax* *Calep; discretus* *JanStat; particeps rationis, ratiōe utens, animo a. mente praeditus* *Cn* (180): *Murm* 48; *BartBydg* 74b; *Then* *robak [pszczoła]* nieiako iest rozumny, Abowiem Krola fobie wybieraia które⁸⁰ mikuią [*lege: miłują*] *FalZioł* IV 27d; *Mącz* 145d, 188a, 216b, 328b, 347c, 406b; ale y wfzemu ftworzeniu ziemkiemu [...] iest prawie z natury wrodzona: że fie wżytkie bronii poki mogą [...]. A człowiek by rozumnym będąc bronii fie nie miał *CzechRozm* 242, 242v; *Iam* rozumny będąc/ niepoftlużenftwo/ fwemu ftarfzemu Romualdowi pokazał/ przetom od niemey beftwey poftlużenftwa niemiał. *SkarŻyw* 572, A3; *Calep* 199b, 259a, 548a, 895b, 896a, 945a; [rozvmny, dowczypny, chytry *sagax* i(d est) *ingeniosus* vel *investigator* vel *divinus* *ReuchlinBartBydg* D5v].

Wyrażenia: »człowiek, ludzie rozumni(-y)« = *człowiek a nie zwierzę; habens prudentiam* *PolAnt; homo ratiōe praeditus* *Modrz* [szyk 8:2] (7:3): *placze* dzis fmierci ftworzyciela wallęgo/ a nawięcy wy ludzie rozumni tzoście na iego wyobrażeniu ftworzeniu *OpecŻyw* 151; *RejPs* 142; *BudBib Eccli* 29/33[35]; *Bo* to nieprzyności zwierchnemu Panu/ ani Rzeczypospolitey pożytku/ gdyby lud polpolity y przednieyłzi Pánowie zwyczaili fie nie mowic/ ani rozumieć/ iedno coby fie ich Pánu podobalo. *Zwierzetami* by niememi taki niech rzadzil/ nie ludźmi rozumnymi *ModrzBaz* 81v; *Ná* inem ftworzeniu nieruchomem y niemem/ iest ślad y przeście po kotorem ciemniey znać tego co przyzedł: ale ná rozumnem człowieku/ iest obraz y podobienftwo *Bołkie* *SkarŻyw* A3; *CzechEp* 87; *WujNT* 374; *SkarKaz* 3b, 418a; *SkarKazSej* 665a.

»dusza, duch rozumny(-a)« = *to, co różni człowieka od zwierząt* [szyk 18:8] (23:3): *O* gdzieżes iuz o duřlo rozumná boży^m obrazem okrálřoná *OpecŻyw* 134v; *PatKaz* I 1; *PatKaz* III 96; *RejPs* 125; *RejJóz* E5v; *RejWiz* 129 [3 r.], 138, 171, Cc5v; *Iáko* duřzá rozumná y ciáło ieden iest człowiek: *ták* thež *Bog* y *człowiek* ieden iest *Kryltus. GrzegŚm* A3; *RejZwierc* Iv [2 r.], 4 [2 r.], 170, Aaav; *Y* ftworzył *P. Bog* *człowieka*/ *to* iest/ *parę* *ludzi* [...]: *ále* *duřżę* *vczy*nił *im* *ná* *obraz* y *podobienftwo* *swoie*: *to* *iest*/ *dał* *im* *duřżę* *nie*śmiertelná/ *rozumná*/ *fobá* *władnáca*/ y *fobie* *wolná* *SkarŻyw* 259; *Ciáło* *ná*řze *iest* *iáko* *ořiel* *á* *duřzá* *rozumná* *iáko* *Pán* *iego*. *SkarŻyw* 471, 259; *ArtKanc* N4v; *SkarKaz* 484a, b, 609b; *Bo* *ták*że *byđło* *dobre* *swoie* *cieleřne*/ *z* *przyrodzoney* *fklonności* *obmyřła*/ y *o* *nie* *fie* *řtára*: *o* *duřżę* *ktorey* *nie* *ma* *wieczney* y *rozumney*/ *nie* *dbáiac*. *SkarKazSej* 658a.

»dusza, duch rozumny(-a)« = *siła witalna i rozumność (dane przez Boga)* [szyk 2:1] (2:1): *Fállřywe* *omylne* *bogi* *ludzki*ch *rąk* *robotá* [...] *Vřly* *máya* *człowyceńřkye* *á* *káždy* *z* *nich* *yeřt* *gluch*/ *Abowym* *nye* *był* *w* *vřcyech* *ich* *nigdy* *rozumny* *duch* *LubPs* dd4v; *Bo* *ty* *wřytki* *perfumy* *co* *z* *žoładká* *idá*/ *A* *gdy* *iuz* *řhá*m *do* *głowy* *do* *tych* *fklepów* *wnidá*/ *Kędy* *duřzá* *rozumná* *s* *řwymi* *fmyřly* *miefzka* [...] *RejWiz* 120; *CzechEp* 148.

peryřr. »rozumny obraz Boży« = *człowiek* (1): *O* *obraziech* *S. Dámářcenus* *przywodzi* *słowá* *tego* *to* *Cyryllá* [...] *Ieřli*/ *powiáda*/ *drewniány* *obraz* *krolá* *řwieckiego* *czćiemy*: *dáleko* *więcey* *rozumny* *obras* *Boży* *czćic* *fie* *ma*. *SkarŻyw* 279.

»porządek rozumny« = *ład moralny* (1): *A* *dárowne* *y* *niebiefkie* *ty* *mu* [*człowiekowi* *od* *Boga*] *dáne* *fá* *przywileie*/ *ktore* *fie* [...] *w* *láfce* *y* *fřprawiedliwořci* *pierworodney* *zámýkáia*. *Láľká* *tá* *byłá*/ *iřz* *praw* *przed* *Bogiem*/ *y* *iemu* *miły* *iáko* *fyn* *iáki* *był* [...]. *A* *fřprawiedliwořć* *pierworodná* *tá* *byłá*: *iřz* *w* *fobie* *niemiał*/ *coby* *mu* *do* *pełnienia* *woley* *Bożey* *y* *porządku* *rozumne*⁸⁰ *przeřkadzáło*. *SkarŻyw* 260.

»rzecz rozumna« = *człowiek lub byt wyższy* [szyk 2:1] (3): *O* *mařz* *náuke* *Syná* *Bożego*/ *kthory* *nie* *Zwony*/ *ále* *ludzi* *rořkazał* *krzćic* *zwolennikom* *swoim*. *Ále* *podzmy* *dáley*. [...] *Podzmy* *do* *Smyntarzá* *do* *ktorego* *teřz* *ziemie*/ *iákoby* *do* *iákiey* *rozumney* *řze* *řzy*/ *ták* *mowicie*. *Ábyř* *fie* *ku* *przyřćiu* *nářzemu* *vchędożyłá* *KrowObr* 104; *CzechEp* 81; *LatHar* 595.

»rozumne stworzenie« = *człowiek lub byt wyższy* [szyk 11:3] (14): *RejJóz* C5v; *Ten* [*Kořćiół*] *wnet* *od* *poczátku* *fwyátá* *bog* *budować* *záczał* *z* *żywego* *kámyenyá*/ *yáko* *S. Pyotr* *piřře*/ *to* *yeřt* *z* *rozumnego* *ftworzenya* *duchow* *ábo* *ányołow*/ *y* *ludzi* *KromRozm* III A7, A7, H4; *GliczKsiąż* Q3; *LubPs* A5; *RejPos* 311; *BiałKat* 51; *CzechRozm* 242; *Lecž* *nieftety*/ *dárow* *tych* *Bożych*/ *zle* *ludzie* *vżywáiá*/ *á* *męřtvo* *y* *žoľnierzřtvo* *w* *okrućienftwo*/ *y* *řćiřnienie* *rozumnego* *ftworzenia*/ *obrázu* *Bożego*/ *y* *natury* *á* *krwie* *fwey* *obra*ćaiá. *SkarŻyw* 189; *A* *iákož* *fie* *nie* *wřdyđilř* *moy* *miły* *bráćie*/ *wi*dzáć *iž* *nierozumne* *byđło* *miáre* *fobie* *od* *przyrodzenia* *zákřezoną* *piľnie* *záchowuie*/ *á* *ty* *ktoryř* *iest* *rozumnym* *ftworzeniem*/ *řadney* *miáry* *nie* *mařz*? *WerGořć* 241; *LatHar* 25, 247; *SkarKaz* 382a.

»żwi(e)rzę rozumne« = *animans ratiōe praeditus* *Modrz* [szyk 4:2] (6): *Wól* *teřz* *iž* *ofiel* *boga* *znaiętz*/ *do* *ialli* *przyřtapiłi*/ *iákoby* *zwierzęta* *rozumné*/ *ná* *kolana* *fwe* *pokłęknęłiž* *OpecŻyw* 15v; *GlabGad* D3; *RejJóz* E5; *Ále* *ći* *ludzie*/ *ktorzy* *fie* *ni* *czym* *inym* *nie* *peťáiá*/ *ni* *o* *czym* *inym* *nie* *myřlá*/ *iedno* *žeby* *ciáło* *fwe* *wczás* *wřzytek* *vczynili*/ *ták* *fá* *rořni* *od* *enotliwych*/ *iáko* *iest* *rořná* *duřzá* *od* *ciáła*: *wřzákož* *že* *fá* *w* *liczbie* *rozumnych* *řwirzát*/ *muřimy* *ie* *przedfie* *mieć* *zá* *ludzie* *GórnDworz* Gg3v; *náwięřtłá* *rořkofz* *obrał* [*Bóg*] *áby* *był* *fobie* *řtworzył* *człowieka*/ *řwirzę* *rozumne*/ *řwirzę* *nád* *ine* *wřytki* *řwirzétá*/ *y* *křtały*/ *y* *vrodá*/ *y* *wřytkimi* *inemi* *fřpáwámi*/ *ozdobione*. *RejPos* 336v; *ModrzBaz* 52v.

Szeregi: »rozumny i bezrozumny« (1): *Tám* *na* *przedřiwny* *Máieřtat* *Pána* *BOgá* *wřzechmogácego*/ *Swięći* *iego* *nie* *przeřřtáynie* *pogłádaia*: *á* *w* *nim* *y* *fámych* *řiebie*/ *y* *wřelkich* *řze* *řzy* rozumnych/ *y* *bezrozumnych* *doľkonálořci* *y* *fliczności* *wi*dzáć/ *niewyřłowiony* *poćiechy* *nieodmiennie* *vżywáiá* *LatHar* 595.

»rozumny a roztropany« (1): *ták* *iáko* *o* *onym* *Adámie* *czytamy*/ *iž* *wpuřćil* *weř* *Pan* *duchá* *żywiácego*/ *to* *iest* *duchá* *rozumnego* *á* *rořtropnego*/ *áby* *tu* *fwe* *to* *řwirzęce* *ciáło* *ták* *onym* *rořtropnym* *duchem* *řzadzil* *á* *fřpárował* *RejZwierc* 4.

»żywy, (i) rozumny« (3): *Potym* *iáko* *dnia* *řzořtego* *ofobę* *człowieczá* *żywá* *rozumná* *s* *řřtuki* *zyemie* *ftworzył*/ *ku* *podobienftwu* *fwe* *mu* *zá* *ořboblive* *fwe* *kochanie* *BielKron* Iv; *Bo* *to* *iáwná* *iž* *od* *řzemieřniká* *vrobiony* *obraz*/ *fkořo* *do* *kořćielřká* *fwego*/ *ábo* *rádniey* *baľwochwáľniey*/ *wniofá*/ *wnet* *zábacżywřzy* *řzemieřniká*/ *choćiaž* *on* *iest* *człowiek* *żywy* *y* *rozumny*/ *onę* *niemá* *twarz* *od* *niego* *ftworzoná*/ *nádeň* *przeřkládaia* *y* *Bogu* *náležáca* *chwałę* *wyřzadzáiá*. *CzechEp* 87, 81.

W przen (1):

Wyrażenie: »ryby rozumne« = *ludzie (w nawiązaniu do Matth 4/19)* (1): *Nie* *przeřřtáiac* *řwięty* *Rupert* *ná* *onym* *ták* *wielkim* *ryb* *rozumnych* *poimániu*: *prořil* *Křiąięćia* *áby* *go* *wodá* *do* *innych* *miał* *w* *Noryku* *pořáł* *SkarŻyw* 231.

α. W funkcji rzeczownika (3): *HistAl* K3v; *A* *řzeká* *bezrozumná*/ *rozumnym* *przygániáiac*/ *ciáło* *męćzeńniká* *řwiętego* *iuz* *vmářle*/ *ná* *ieden* *kámieñ* *wyniořlá* *SkarŻyw* 403; *Iest* *napierwřze* *Práwo*/ *ktore* *Pan* *Bog* *ná* *fercách* *nářznych* *páľcem* *fwoim* *nápiřáł*/ *z*

którym się każdy rozumny rodzi: y zowie się przyrodzonym. *SkarKazSej* 696a.

a. *W odniesieniu do Boga* (2): Abowiem Bog iest rozumny: á rozum w nim pierwfzy: á tak od niego wfzytko. *CzechEp* 254.

Wyrażenie: »dusza rozumna« (1): [Jezus] Dołkonáým Bogiem/ dołkonáým iest człowiekiem: z dułze rozumney y ciáła ludzkiego fprawionym. Rownym iest Oycu według Boftwa: mnieyfzym niżli Oćiec/ według człowieczeńftwa. *LatHar* 374.

b. *Mądry, inteligentny* (86): *BierEz* F3, I; Opowiadami y wfpomynami wałchey wielkiej k.m. yz teras czaffow tich miedzi pani Chrzefczyanskymy y miedzi pozpolytymy Chrzefczyani tak znami yzesz v vyelka C.m. wyelky pan y rozwmnieyfchi miedzi wfztkymy pani Chrzefczyaskymy [!] *LibLeg* 11/54v, 6/191v; im fułzy człowiek tím rozumnieyfzy może być *GlabGad* M6; Takież nie będąli wrzędnici rozumni, tedyby lepiej vmrzec niż żywu być. *BielŻyw* 84; Yeffcze nád to trzeba rozumney á obyczáyney máмки: [...] dla tego aby thež mądrze á w obyczáyách dobrych dzyecyę chováła. *GliczKsiąż* D6; Ten iest bárzo rozumnym [multus intelligentia] który iest nierychłym ku gniewu/ ále then który iest fkwápliwu/ wywyłża fzaleńftwo fwoie. *BibRadz Prov* 14/29; *KochSat* B4v; Wybornie wfzytko wypoczytał jako ten [Temistokles] który we wfzytkim rodzaju rozmaitych rzeczy fwego czału za narozumnieyfzego był mián/ y był. *KwiatKsiąż* A2; niebędziem rozumnymi/ iefłize z młodości niepoczniemi w dobrej roftropności rość. *KwiatKsiąż* E2v; *BudBib Ps* 118/169, *Prov* 19/25; Bo rádzi ćierpićie bezumnym (fami) rozumnemi będąc. *BudNT 2.Cor* 11/19, *Matth* 24/45, *Rom* 12/17; *PapPrPan* Gg4v; *SkarJedn* 36; Ale y bez Oyczowlkiej prosby rozumny brat/ będąc/ iufz po śmierci Oyczowlkiej w máietności z brátem męzoboycą [...] bacząc to/ iż gdyby pożywał [lege: pożywał]/ á brátá by o część [lege: część] przypráwił/ záraz by y dział brátá męzoboyce ftrácił *GörnRozm* C4v; A łatwie iemu przyydzie/ mnie być nie vłomnym/ Niżli nád iego woła/ kto ma być rozumnym. *KmitaPsal* Av; W fynie iżbyś nie prózné nálażł twe ftráníe [...] Ktemu żeby céłował láty dżiádá fwego/ Ciebie Oycá dowćipem/ wielce rozumnego. *GörnTroas* 49; Bądż pozdrowioná náuczycielko S. Apoftołow narozumnieyfza. *LatHar* 39; *WujNT Rom* 11/25, 12/16.

W połączeniach szeregowych (9): GŁowa wielga á zewfząd dobrze okragła, znamionuie człowieka rozumnego dowcipne⁸⁰, y w fprawach wfztkich dobrze bacźne⁸⁰ *GlabGad* M6v, N4, N8, P5; Sapio, Smáczny yeftem/ mam dobry fmák. *Metaph(oric)* ad animum transfertur Yeftem mądry/ rozumny/ bacźny. *Mącz* 368a, 382d; A tak/ chcemyli rozumnymi/ mądrymi/ fprawiedliwymi/ męznymi/ vtćiwymi/ to iest dobrymi á cnotliwymi ludźmi [być] [...] fłuchaymy Káplaná *OrzQuin* G2; *BudBib Dan* 1/4; A Ná Dworze Nadworny Podfkárbí/ iáko fkárbów Dworfkich Sekretarz/ niech będącie człowiek dobry/ fkrómny y rozumny *SarnStat* 335.

W przeciwstawieniach: »rozumny ... głupi, prosty, sprostny« [w tym: głupi a prosty (1)] (2): Aby nye tylko rozumni/ ále y głupi á prości ludźye yáfnie obaczyli á námáćáli/ iż [...] *KromRozm I* G2; *KwiatKsiąż* H3v.

Wyrażenia: »człowiek, ludzie rozumni(-y)« = *sapiens PolAnt* [szyk 6:5] (7:4): *GlabGad* M6v; *KromRozm I* G2; Tak ći rodzicowye fty m fwym obyczáyem nie zdádzą się być ludźmi rozumnemi á opátrznemi/ gdy wychowánie dobre wfobie tłumią á opákuyą. *GliczKsiąż* F3; *KwiatKsiąż* E3, H3v; *Mącz* 398a; Takież teź człowiek mądry á rozumny który nie iest iáko dziecie/ [...] á cze-muż się tego lękáć ma co obrázić ma co obrázić może *RejZwierc* 166v, [28²], 77; *BudBib Eccli* 3/30; Człowiek rozumny/ *honestum* ábo cnotę/ má zá Páná ktoremu podlega. *PowodPr* 61.

»głowa rozumna« (2): *BielKom* B5; v nas w tym Kroleftwie ktore przed dwudziestám lat iedney wiáry było [...] co głow ktore się zá rozumne máia/ tyło wiar. *BialKaz* Iv.

»mąż rozumny« = *homo a. vir intelligens PolAnt* (3): przelożył im dwu pánu zwierzchnich miáfto krolow/ k nim przydał dwa-dzieściá y ośm męzow ftyrych rozumnych/ wiáry godnych/ áby [...]

BielKron 272; (Iáko) wody głębokie (ieft) rádá człowiecza/ lecz mąż rozumny wyczerpnie iá. *BudBib Prov* 20/5, *Deut* 1/13.

Szeregi: »bacźny i (a) rozumny« [szyk 2:1] (3): Podługowate troché á rumiane [paznokcie] ftatecznego vkazuią człowieka y dobrej woley/ dobrze rozumnego y teź bacźnego *GlabGad* P3v, O3; Cor sobrium habes, Bącźnyś á rozumny człowiek. *Mącz* 398a. [Ponadto w połączeniach szeregowych 2 r.]

»mądry i (a) rozumny« = *sapiens et intelligens PolAnt*; *prudens et intelligens Modrz* (6): *LibLeg* 11/56v; áby wfzyfcy fłyżąc ty Przykazánia/ mowili: Toć to lud mądry y rozumny/ á narod wielki. *KuczKat* 265; *RejZwierc* 166v; *BudBib Deut* 1/13; á kto mądry á rozumny/ będzie dobre mnimánie miał o cnoćie tych/ ktore widzi niebárzo się cnotami báwiące? *ModrzBaz* 39v. [Ponadto w połączeniach szeregowych 4 r.]

»poczesny a rozumny« (1): tym mu wiernieyfzych przyjaciół trzeba/ ij prawdziwfe rady/ ktore owfzeyki w Pychu a w Swewoli nienáydzie/ aczkoli się widzą pocześnij a rozumni. *ForCnR* E2v.

»rozumny i teź roztropany« (1): GARDło biale choć miáłfe albo cienkie vkazuje człowieka chępliwego nadęte⁸⁰ [...] wfzakoż wdy bywa dobrze rozumny y teź roztropany ale gniewny infze teź wzgardzaiąci. *GlabGad* O8. [Ponadto w połączeniu szeregowym 1 r.]

»sprawiedliwy, rozumny« (1): Iż niemáż nikogo fprawiedliwego/ nie máż rozumnego [non est iustus quisquam, non est intelligens]/ nie máż ktoby fzukał Bogá. *Leop Rom* 3/11. [Ponadto w połączeniu szeregowym 1 r.]

W przen (1): Nu tedy poftłuchaymy/ wfzyfcy tey Mądrości/ Biorąc fłowá w fwe głowy/ od iey doftoyności/ Boć żadnego nie zgorfzą/ iey powázne fłowá/ Bądż fzalona rozumna/ wfzelkich ftanow głowá. *BielKom* [B5].

Przen: O Maryi (2): Ná tobie widziem/ dziwnie świetny á drogi v pierfi twoich záwiefzony kámiem: to iest dzieciátko ktore iest Bogiem y Panem náłzym. [...] Y patrzem ná cię iáko ná ftolicę rozumną Máieftatu Bożego *SkarŻyw* 112; rozmáite ku tey Pánnie nabożeńftwa opufzczę. Y temu się v S. Doktorow przypátrzyć możeł [...] Ten iá názywa Krolowá iáko Athánázyus [...] on záfię ráiem rozumnym/ niebem drugim/ Kościołem Bożym żywym/ iáko Chryzofłom *LatHar* 478.

a. *W funkcji rzeczownika* (22): fny pochodzą z napelnienia ciáła, albo z wyproźnienia [...] Dla tego głódnemu fni się o iedle, łącznemu o picciu/ gamratowi o miłowaniu, rozuⁿnemu o nauce etc. *GlabGad* L4; *BielKom* B7; *LubPs* Y6; *Leop Eccli* 21/31; *Emunctae naris homo*, Wytártego nośá/ To yeft bacźny/ Rozumny/ ofstrego á prętkiego baczenia. *Mącz* 237a; Szuka fzyderz mądrości/ á nie (náyduie/) lecz vmieiętność rozumne⁸⁰ fnádna. *BudBib Prov* 14/6, *Prov* 1/1; Dał mię tobie Oćiec twoy zá Miftrzá wáfnego [...] Zebyś vmiał rycerłkie fztuki wypráwować/ A miedzy rozumnymi roftropnie wotowác *ModrzBaz* 14v, 73v; *SkarJedn* 201; *WujNT 2.Cor* 11/19; VZywánie przypowieści/ y páráboł [...] iest ftárodawne/ y ludźiom mądrym zwyczáyne. O czym tak Mędrzec mowi: (marg) *Prov*: 1. (–) (Słucháiąc mądry mędrfzym zoftánie/ á rozumny otrzyma rzády/ przypátrzy się przypowieściom y wykládu ich/ fłowom ludźi mądrych y zátańieniu ich) *SkarKaz* 79a.

W połączeniu szeregowym (1): Bo trzeba doglédáczowi bez nágánienienia być/ iáko Bożemu fzáfárzowi nie coby się wfobie kochał (trzeba) nie gniewliwego/ nie opiliego [...] Ale goście miłuiące⁸⁰/ dobre lubiące⁸⁰/ rozumne⁸⁰/ trzewie⁸⁰/ fprawiedliwe⁸⁰/ naboźnego/ powódziągliwe⁸⁰ *BudNT Tit* 1/8.

Wyrażenie: »rozum, dowcip rozumnych« = *intelligentia intelligentium PolAnt*; *prudentia prudentium Vulg* (2:1): Zátráć mądrość mądrych/ y rozum rozumnych odrzucę. *KrowObr* 108v; *BudBib Is* 29/14; Bo iest nápiłano: W niwecz obroć mądrość mądrych: á dowcip rozumnych odrzucę. *WujNT 1.Cor* 1/19 [zawsze przekład i nawiązanie do tego samego tekstu].

Szeregi: »(i) mądry i rozumny« = *sapiens et intelligens PolAnt*; *sapiens et prudens Vulg* (5): Dżiękuię tobie oicze/ panie nieba i zięmie/ żeś tyto rzecz y mądrém i roftropném ludźiom fkrýte vczylnil

(*marg*) od madrych [!] i rozumnych fkrył (–) a dźiátkámés ié obia-
wił *MurzNT Matth 11/25; CzechRozm 9v*; Ponieważ też wiará y
zbawienie/ nie zawiłly ná wymowie okazały ludzkicy [...] ále w
mocy bożey. Gdyż tá Xiążętom świátá te⁹⁰/ y mądrym y rozumnym
nie bywa obiańwioná/ ále tylko máluczki y podłym. *CzechEp 69,*
69; WujNT Luc 10/21 [zawsze przekład lub nawiązanie do Matth
11/25 i Luc 10/21].

»rozumny i zmysł mający« (1): O śmiałości/ o zbiegły fługo/
karánia godny [tj. *Szatanie*] [...]: ktery dobre wygládzal/ y Pánu
Pánu dołkonálemu [...] włzech rozumnych y zmyłł máiących/ mo-
wiłz. Iełiż vpadłzy oddal/ł mi chwałę? *CzechEp 249.*

β. *Posiadający wiedzę, zdolność rozumienia, wykształcony;*
gnarus, sciens Mącz; industrius PolAnt (6): ábowiem Egipcźanie fą
rozomni [!] [*sunt enim Egyptii sapientes*] ktery iż fny rozwodzą/
známioná vkázuią/ ptaftwu rozumieią/ táiemności obiawiáią/ y zná-
ią rzeczy przyfzle *HistAl A2v; BudBib Is 3/3; [rozvmny, domyslny,*
opatrzny industris i(d est) ingeniosus ReuchlinBartBydż p6v].

rozumny do czego (1): Bo mądry/ mówi pifmo/ flucháiąc mędr-
fzym zoftánie/ y rozumnym do rzáďow bęďzie. *SkarKazSej 661b.*

rozumny w czym (1): Bo w iednym Boftwie Troycey S. niemáľ
żadney rozności/ iedno z ftrony perfon. A perfony pochodzenim
tylo/ iľz ten od tego á nie ten od tego ftoią/ y rozne od fiebie fą. kto
rozumny w wyznániu S. wiary [Trojcey nierozdzlełney [!]/ zrozu-
mie co mowie: á profly/ niechay temu da pokoy *SkarJedn 286.*

W przeciwstawieniu: »rozumny ... prosty« (1): *SkarJedn 286 ef*
rozumny w czym.

Wyrażenie: »mistrz rozumny [ku czemu]« (1): Magister ad ali-
quam rem, Miftr rozumny ku ktróey rzeczy. *Mącz 204b.*

αα. *W funkcji rzeczownika [w czym] (1):* Gnarus et Narus,
dicitur sciens, Wiádomy/ Biegly/ Swiádomy/ w wielu rzeczách ro-
zumny. *Mącz 147a.*

c. *Będący w pełni władz umysłowych (2):* Dispellere caliginem
ab animo, Siąc mgłę z vmyfłu/ To yeft dodác komu rozumu/ Vczni-
ek rozumnym. *Mącz 287d;* y przyfzli ku Iefufowi/ y náleżli czło-
wieká fiedzącego/ od ktróego czárći wylzli/ obleczonego y rozum-
nego [*hominem ... sana mente*] przy nogach Iefufowych *BudNT*
Luc 8/35.

d. *Dojrzały (nad wiek), dorosły (2):* Pan iezus iako dzieciátko
rozumné/ żalúiątz placzu matuchny fweé milé/ rączkę iey podáwał/
daiątz iey w tym znatz/ iľzby od placzu przeftála *OpecŻyw 22v.*

Wyrażenie: »człowiek rozumny« (1): Błogosławioné dziecię ia-
koby człowiek rozumny/ pogłáďalo na pannę Marią wefele *Opec-*
Żyw 12.

2. *Związany z posiadaniem rozumu (47):* A gdy baczemy gdzye
ma bythnołcz ten grzech [*pierworodny*] bo nye w czyele ale w
vyłłchey czáľczy rozumney *PatKaz I 17;* kiedy fiedzi w wodźie:
ná wieczery y ná obiedźie/ áby niemáľ ieść y pić/ co przyrodzenié
y náłóg rozumny požáďa/ trudno tego brónić *Oczko 19.*

Wyrażenia: »rozumne baczenie« (1): CI co nam wydrzeć y
zefłowác ofiárę nowego Teftámentu [...] všíłuią iáłnego z Ewán-
geliey [...] pifmá od nas fie vpomináią [...]. Kościoł Kátholicki fprá-
wę im tę dawał/ y my ktery od niego rozumienie bierzem/ dáiem
káďdemu/ kto vporu odftápiwłzy rozumnego baczenia vżywa *Skar-*
Kaz 155a.

»duchy rozumne« = *sily związane z psychiką człowieka, mają-*
ce siedzibę w mózgu (1): zafię głowa mięfista, człowieka, czoło ta-
kież, twarz potemu, tam nie może być dobry rozum iako w czło-
wiecze otyłym [...]. iakóž fie tam mogą rozłzerzyć duchy rozumne
ktróe fie w fułochi kocháią. *GlabGad N4v.*

»myśl rozumna« (1): PAn Bog ieft fprawcą moiem [...] Myłł
rozumną náwłlytko przydał ieft mnie á czwiczyc mie raczy *Rej-*
Ps 33v.

»rozmyślanie rozumne« (1): A przeto dobry krol [...] fwobod-
ny/ befpieczny żywot powiedzie: a kthemu thák pofthánowiony/ iá-
koby częfcią był w rozmyłłaniu rozumnym/ czo łáćinnicy contem-
platią zowá/ częfcią w fprawach/ á dzielności y tyle oboigá s thych

pátrzał/ ile thego ku dobremu/ á pocźciwemu poddánych fwych
bęďzye potrzebá. *GórnDworz Gg7.*

»rozumne umiejętności« (1): Ale vmyłłow rozne fą rodzaie/
abowiem niktore łatwie w káďdey rzeczy argument y frzodek mogą
naleść [...] á niektore fą nierychle w nalezieniu/ á wfzákóľz sku-
teczne w rołłátku. Teľz oni do skłáďania wierźwow/ y rozumnym
vmieiętnóściám/ a ci *ad reales*/ to ieft rzecznym godzą fie. *Kwiat-*
Książ Kv.

a. *Oparty na zdolności myślenia, możliwościach intelektual-*
nych; związany z umiejętnością racjonalnej oceny, rozsądný; ratio-
nalis Cn (19): nye zda fie rzecz być rozumna przed dwánałcy lat
dzyeći polecác komu vczyc *GliczKsiąż I6v;* Rozumny dowod wy-
báwienia/ iż iáko pan Bog dobrotliwy/ tákże kto fie iego fwięthem
fpráwami báwi/ tedy fwyęthym bęďzye/ á zły karánie ná łoby od-
niefie. *LubPs Ev marg, B4 marg; RejWiz 39;* Abowiemci niemáľ
więczłzego lekárftwá/ iedno miárá á wftrzymanie rozumne. *SienLek*
3; Siłá iefczze tych mieyfc/ s ktróich trefne rzeczenie plynie [...] bo
y przygrołżká foremna; y zámilczenie ná czás; y zdumienie fie ná
co; y przekłánie rozumne *GórnDworz S2, C2, Hh2v;* Práwo ieft
rozumne poftánowienie vgruntowáne ná przyrodzeniu/ ktróe to
poftánowienie káże to czynić/ co byďż czyniono nie ma. *GórnRozm*
E2v, E3v; Iáko poftáľ Ianá do Izráelczykow/ z takim dźiwym ży-
wotem y powagá/ áby im rozumnymi wywody y fłowy/ Zbáwićielá
vkázował. *SkarKaz 518a.*

Wyrażenie: »rozumny rozsádek« (1): zákłáďáią fie rozumem iá-
ko iedną tharczą przeciwo chćiwóści ciełefney: á ftaď rołcie iáko-
by walká rołkoľzy/ á boleści przeciwo rozumnemu rozłáďkowi
GórnDworz Ff4.

Szereg: »rozumny i opatrzny« (1): Abowiem Bog Wfzechmo-
gácy ták to opátrzył/ iż ludzka złość żadná miárá ze wfzyftkich
ftron rozumną y opátrzną byďż nie może *GórnRozm H2.*

W przén (1): Te⁹⁰ czáfu [*jesienią*] vżyway wilkich rzeczy á go-
rączy. Serce rozumne czyni/ płucza w fpomaga ku wymowności
ręczey *FalZioł V 54.*

a. *Dowodzący zdolności rozumowania (5):* Owa zgołá/ iefli zá
namowá/ á rozumnymi wywody/ záczać fie/ y poftánowić w pánie
cnoty máią/ czy zá zwyczáiem. *GórnDworz Hh3v; CzechRozm 85.*

Wyrażenie: »dowód rozumny« (1): Epicherema, Latine, Ad-
gressio, vel mente conceptum argumentum, vel Ratiocinatio. Et est
idem quod Syllogismus, Dowód rozumny. *Mącz 106b.*

Szereg: »rządny a rozumny« (1): Syllogismus, latine ratio-
cinatio, computatio, Rządny á rozumny wywód/ niektorey rzeczy
Mącz 436b.

W przén (1): Co ich [*ludzi*] zginęło po rozlicznych wodách/ [...] Gd-
y człowiek weyźrzy w to rozumnym okiem/ Strách y pomysłić o
morzu głębokiem *KlonFlis C2v.*

β. *Stanowiący dowód inteligencji (1):* Oculi eruditi Baczne/
rozumne oczy. *Mącz 259b.*

γ. [*Wymagający wielkich zdolności intelektualnych; (nagł)*
Ecclesiastes księgi [...] (–) NYema fie temu żadny dźiwowác/ áni nas
w tym winowác/ iż ty księgi ku porozumieniu fą trudne y owłlem
bárzo rozumne. HierWielEccle 15v.]

b. *Oparty na zmyśle moralnym; rationabilis Vulg (10):* *WujNT*
Rom 12/1; [navka, ktróa obiczayow navcza, i(d est) rozvmna, oby-
czayna liber Ethicorum *ReuchlinBartBydż 15].*

[*W przeciwstawieniu:* »cielesny ... rozumny«: A zátym též cze-
mużby więłtźey wiádomóści rzeczy y bieglóści mieć niemáľ ten/
ktróy to co fie po wfzytkim świećie/ od poczátku świátá dźicie/
fłyzáľ/ czytaľ/ y widziaľ/ nie oczymá témi ciełefnémi/ ále rozum-
némi/ ktróe fą oftrzezyfzé y lepiéy rzecz póymuiá/ nizeli ciełefné
CerGór 70.]

Wyrażenie: »rozumna wola« [*szyk 4:4*] (8): y przetofł byli ná-
dzy/ ánic fie niewłtydzili/ bo nic nieprzyłtoynego y przeciw woley
rozumney żáďác ciáło nie mogło. *SkarŻyw 260;* Dárowna teľz była
oná pierworodna fpráwiedliwóść y práwóść/ á porzádek duźny z
ciálem y żáďza [!] ciełefną/ y zwolá rozumną/ iľz wnas niebyło żáď-

ney concupiscency/ to iest zley á niepowolney rozumowi żądzey *SkarŻyw* 261; bo iáko oni Pánu swemu posluženstwu zlamáli: ták też poddáne ich ciálo/ duży y rozumney woley posluženstwu wypowiedziálo. *SkarŻyw* 261; Niechcieymy fię ztymi Philistynámi/ to iest zcielefností náfz y z chuciámi á požádlivostí kora po chrzcie zoftála w ciéle náfzym/ bráćić: ále zniá walczmy/ odehymujác ciálu wolá iego/ á chuci zle [!] podbijajmy pod rozumną wolá náfz. *SkarŻyw* 560, 260 [3 r.], 319.

Szeregi: »rozumny a duchowny« (1): PProfzę was tedy bráćia [...] ábyście wydawali ciála wáfze ofiárą żywiác/ fwięta/ przyjemną Bogu/ rozumną (*marg*) λαιπειαν. G. to iest, ofiárę nie ciélefną Żydowską, ále rozumną á duchowną nowego żywota w Chrifusie. (–) fluzbę wáfz. *WujNT Rom* 12/1.

»rozumny a duszny« (1): A iřz grzech iest odftápienie od rozumnej á dużnej woley *SkarŻyw* 260.

[*W przen*:

Wyrażenie: »oczy rozumne«: *CerGór* 70 *cf W przeciwstawieniu*.]

c. *Służący rozwojowi intelektualnemu* (6): Czemuby też kto nie wniořł owego obyczáiu do nas/ ktori iest we Włofzech/ iz fláchtá zacna/ polerujác rozumy swoie/ wynáduie ná biefiedzie gry rozumne/ y tych vżywa *GórnDworz* B8v, C3; V Dáryulfá monárchy wielkiego/ przed pokoiem iego panięta y dworzanie gadki fobie rozumne zádáia *SkarKaz* 80a.

Wyrażenie: »rozumna nauka« (1): A Retorika tedy trzecia iest miedzy roftropnymi á rozumnymi naukami/ przez ktorą fzukamy kunftowney á fubtelney wymowy *KwiatKsiąż* Iv.

Szereg: »roztropny a rozumny« (1): *KwiatKsiąż* Iv *cf Wyrażenie*.

W przen (1): Krzeřł iest odrodzenie duchowne/ przez kore rodżimy się fynmi Bożymi. Bo ták o nim S. Piotr mowił: Iáko dżiateczki teraz národzone/ rozumnego y bez chytróci mleká požádáycie [1.*Petr* 2/2]. *KuczBKat* 130.

Iron (1):

W połączeniu szeregowym (1): Ale iz fię tá náuka Ewanieliey Swiętey Pápieżowi y iego flugám/ zdála być nie ozdoba/ nieplátna/ rozumowi przeciwna [...]. Przeřto o tym Pápieřz vřtáwicznie myřli/ áby infzá nánkę [!] ozdobyfz/ pláthniyfz/ y rozumniyfz do kořciála Bożego wprowadził. *KrowObr* 48v.

Wyrażenie: »nauka rozumna« (1): *KrowObr* 48v *cf W połączeniu szeregowym*.

d. *Związany z dorostością, wystarczający, by jej dowieřć* (3): IEfzce mi pierworodná řzwaczká nie dorolła/ Y do rozumney řpráwy iefzce mi nie przyřzła/ Ktoráby/ zacna Páni/ řlufzna oddác tobie/ Byř iá do řwey pořlugi wyefwiczyla fobie. *ZbyřPrzyř ktv*.

Wyrażenia: »lata rozumne« = *peřnoletność, wiek sprawny, umořliwiający pełny udział w czynnořciach prawnych* (1): myaly latha na then czas gđym ya sznymy czynyl wyeczny Rozdzal y z gynna ych braczya ymyenya Chrzánowa y po przyszczyv onych do lath rozmnnych zatrzymał spokojne pozywane *ZapWar* 1529 nr 2373; [*KsięgiSądŁqck* 1548 nr 100; Doráftanie lat czworákie iest. Pierwfze/ kiedy kto młodzięftwá doráfta [...]. Drugie/ gdy kto do lat rozumnych przychodzi/ to iest/ że ma czternařcie lat [...]. Trzećie/ kiedy komuř ořmnařcie lat będzie [...] *SzczerbSpecSax* 197 (*Linde*)].

»rozumny wiek« (1): Bo pirwfzy dzień známionuie młodořć nářz bezrozumną [...] Ale ieflić da Pan Bog doczekać drugiego dńia/ to iest/ rozumniyfzgo wieku twoiego/ thu iuř dopirko rořpomni/ co tho iest zá záořć řtráćić Páná řwego *RejPos* 40.

e. *Być może: pojmowany na podstawie řwiadectwa zmysłóv* (1):

W połączeniu szeregowym (1): A kanon zá wielki ich [*katolikóv*] mřzyce rzecz przeciwná twierdzi/ mowiac iz ofiáruia [...] nářwiętfze ciálo y krew řyná Bożego. Profzác áby oná *hostia* ich ř. czyřta/ rozumna/ y przyjemna řřtála fię ciálem etc. Toć iuř nie chlebem wedle nich będzie *CzechEp* 193.

3. *Zrozumiały; rozumiany* (2):

Wyrażenia: »rozumny język« (1): Bo rozmowy/ exhortácye ábo nápominańia/ iáko y kazánia/ máia być rozumnym ięzykiem czynione/ áby od wfzytkich były rozumiane. *WujNT* 615; [*BronApokr* 70].

»rozumny tekst« (1): Tu me ad verbum vocas? non ante venio quam recusaro, Ty mie ku słownemu á zwierzchno rozumnemu textu ku rozmowie wzywafz/ áłbo ty chceřz ábyřmy tilko ná zwierzchnym wyrozumieniu textu řeřli *Mqcz* 504b.

*** *Bez wystarczającego kontekstu* (2): *BartBydę* 43; Ratio, Rozum. A supino Ratum, particeps rationis, Rozumny. *Mqcz* 347a.

Cf **BEZROZUMNY, NIEBEZROZUMNY, NIEROZUMNY, ODROZUMNY, OSTROROZUMNY, PRZEZROZUMNY, ROZUMY, [WEDLEROZUMNY], WYROZUMNY, [ZLEROZUMNY]**

PP, AN

ROZUMOW (1) ai

A sg m rozum(o)v.

řł stp, Cn, Linde brak.

Uczyniony przez rozum (*tu: w ujęciu antropomorficznym*): Miály miedzy řobą jednego cżálu cżłonki ciála cżłowieczego rozmowę o Słóncu [...]: á gdy wfzytkie cżłonki porzádkiem wotowály/ że iest ciemne/ řáme tylko oczy powiedziály że iest řwiátłe. Rozum cżłowieczy [...] ná řámych oczu wotum pozwolił/ y zá nim řkazał. Rozgniewály się barzo drugie cżłonki [...]. Ale gdy ich pytano/ coby zá roznořć była miedzy řwiátłostí y ciemnořcią/ á one tego niemogly wczynić okrom řpráwy oczu/ pozwoliły ná ono wotum kore oczy wczyniły/ á rozumow rozřádek [= *wyrok; rationis iudicium*] pochwalily. *ModrzBaz* 29v.

PP, AN

ROZUMOWAĆ (2) vb impf

Oba o prawdopodobnie jasne (*tak w rozum oraz -ować*).

praes 3 sg rozumuje (1). \diamond [*praet* 3 sg m rozumował.] \diamond *part praes act* rozumując (1).

řł stp, Cn brak, Linde XVIII w.

1. *Zdawać sobie sprawę z istotnego sensu, pojmować, mniemać, teř: interpretować* (2):

rozumować co o czym (1): Widziřł że toř znać Erařmus/ ocz wfřzyey řlyřzał/ to iest/ iz řfaiřz vkazawřzy białą głowę powiedziál/ Oto tá páni (iest) brzemienna/ á vrodzi řyna [*řs* 7/14] A iákož brzemienna oná była dziewica? Obaczze y Kařtalioná co on o tem-že rozumuie/ Bo napřzd to mieyřce v řfáiařza tak przekłada [...] *BudNT* Gg3.

Ze zdaniem dopeřnieniowym (1): řona řpráwuiác [*rybę*] nářzła w niey piękny kámieñ. A rozumuiác iřz coř drogiego/ pořřála z nim meřá do kupcá *SkarŻyw* 102.

2. [*Mysleć*:

Zwrot: »[co] rozumować sobie« = *rozmyřlać*: Snadź, że [*pan*] nie wiedziál tego, zadumiál się: [...] Długo to rozumował sobie. *PiotřDzien* 335.]

PP, AN

ROZUMY (1) ai

N sg m rozumy.

řł stp, Cn, Linde brak.

Związany z posiadaniem rozumu:

Wyrażenie: »dowcip rozumy«: Ingenium. Naturliche art weifheit ader verřtlickeit Dowcyp rozumy *Murm* 48.

Cf **ROZUMNY**

PP

[**ROZUTY**] *cf* [**ROZZUTY**]

ROZUWAĆ *cf* **ROZZUWAĆ**

(ROZUZDAĆ) cf [ROZUZDANY]**[ROZUZDANY] part praet pass pf**

I sg m rozuzdanym.

Sł stp, Cn brak, Linde XVI (ten sam przykład) i XVIII w. s.v. rozuzdać.

Uwolniony od uzdy; przen: pozbawiony hamulców moralnych: Dyabelfka sieć ieft/ fwawola y wolność cielefna/ którą pifmo zowie Beliálem rozuzdanym/ y bez iármá żywotem [filii Belial (id est absque iugo) Vulg Iudic 19/22]. SkarKaz 307a (Linde s.v. rozuzdać.)

RS, ALKa

[ROZUZDAWAĆ] vb impf

3 sg praes rozuzdawa.

Sł stp, Cn, Linde brak.

Uwalniać od uzdy; przen: stawać się pozbawionym hamulców moralnych [co]: Fałzywa miłość fáme⁸⁰ siebie ieft: kto rofkołzy w woley cielefney łobie dopułzcza/ kto fię złym swoim popędliwościami nie sprzećiwia. kto żądzom swoim wędziłdo z gęby wymiuie/ á rozuzdawa fwego ołlá y chćiwościom iego wodze popułzcza. SkarKaz 400a.

Formacje współrdzenne cf UZDAĆ.]

ALKa

ROZWADNIAĆ cf ROZWODNIAĆ

ROZWADZACZ Sł stp; Cn, Linde brak.

ROZWADZAĆ (8) vb impf

o oraz drugie a jasne, pierwsze a pochylone.

inf rozwádzać (2). ◇ praes [I sg rozwádzam.] ◇ 3 pl rozwádzają (2). ◇ praet I sg m -m rozwádział (I). ◇ 3 sg m rozwádział (I). ◇ con 3 sg m by rozwádział (I). ◇ part praes act rozwádzając (I).

Sł stp brak, Cn notuje, Linde XVI (trzy z niżej notowanych przykładów) – XVII w. s.v. rozwodzić.

1. Rozdzielać zwaśnionych lub nie dopuszczać do otwartego ich konfliktu (6): Rownie iáko owi czo rozwádzaią/ więc nie počzną rozwádzać áż do kordow przydą. Aliści ręká wiši/ áno bylo lepiej počzątkom zábiegáć poki fie iefczce fwárzili. RejZwierc 134, 80.

rozwádzać kogo (pl) (3): Támże fie zwádzili Niemcy z Węgry/ Wellyus rozwádzaiąc ie ránon/ tákież y Pereni. BielKron 311v; KochPieś 21. Cf Zwrot.

Zwrot: »zwádzce rozwádzać« (I): Mądrzy w fwych rádách piłnie zábiegáią/ Temu co przyść ma/ gdy co złego znáią. Zwadziec iz nigdy w czás nie rozwádzaią. RejZwierc 230.

2. Kończyć spór przez wydanie wyroku lub pogodzenie zwaśnionych; dirimere, sedare Cn (I): [Rozwadam/ Placo, paco, litem compono, rixas dirimo. Volck Yyyv.]

Zwrot: »przą rozwádzać« (I): áby fámo Bolkie pifmo z duchá ś. podáne/ bylo rozeznawcą ktorzyby przą rozwádział/ á izby zátym wyrok fwoy wydał przy ktorymby fentencye były zgodnieyfze z fłowem Bożym. CzechEp 134.

3. Przeszkadzać, sprzeciwiać się (I): Nemo impediabat omnes quaedam modo applaudebant, Zaden nie rozwádział/ Wfzifcy to málem radzi widzieli. Mącz 303c.

Synonimy: 1. jednać, pogadzać, pojednawać, uspokajać; 3. oponować się, przeciwiwać się, przeciwiwać się, przekazywać, przekazywać, przeszkadzać, występować.

Formacje współrdzenne cf WADZIĆ.

Cf ROZWADZANIE

RS, ALKa

ROZWADZANIE (I) sb n

L sg rozwádzaniu.

Sł stp, Cn, Linde brak.

Rozdzielanie zwaśnionych: iz nigdy zá żywota iego tháka nań potrzeba nie przyżłá/ áby był powinien kordá fwego dobyć chyba w rozwádzaniu RejZwierc 274v.

Synonimy: jednanie, ugadzanie.

Cf ROZWADZAĆ

RS, ALKa

[ROZWADZCA] sb m

G sg rozwádzce.

Sł stp, Cn brak, Linde XVI w. (ten sam przykład).

Ten, kto rozdziela zwaśnionych [miedzy kim]: A miała niewolnicá twoiá dwá fyny/ y pofwárzyłáftá fie obá ná polu/ á nie bylo rozwádzce [non erat qui erueret eos] miedzi nimi/ j zránil ieden drugiego/ y zábil iy. BudBib 2.Reg 14/6 (Linde).

Synonimy: jednacz, rozjemca, zgodzielić.]

RS, ALKa

ROZWADZIĆ (14) vb pf

o jasne; w inf a jasne; w pozostałych formach -a- (11), -á- (I); -a- : -á- BielKron (5:1).

inf rozwodzić (2). ◇ fut I sg rozwádzę (I). ◇ 3 sg rozwodzi (I). ◇ 3 pl rozwodzią (I). ◇ praet 3 sg m rozwodził (I). f rozwodziła (2). ◇ 3 pl m pers rozwadzili (I). ◇ con 3 sg m by rozwodził (4). ◇ 3 pl m pers by rozwadzili (I). ◇ [con praet 3 sg m by był rozwodził.]

Sł stp, Cn brak, Linde XVI (trzy z niżej notowanych przykładów) – XVII w.

1. Rozdzielić zwaśnionych lub nie dopuścić do otwartego ich konfliktu [kogo (pl)] (11): KromRozm II r; iz fie czałem ták barzo chłopi kiyimi bijá/ iz ie ledwo Wrzędnicy rozwádzą. BielKron 432v, 377v, 385; HistRzym 80v; [A ia fluzebnicá twoiá miała dwu fynow: ktorzy zwádziwłzy fie ná polu/ ieden drugiego zábil/ że nie był ktoby ie był rozwodził [qui eos prohibere posse]. Leop 2.Reg 14/6 (Linde)].

rozwodzić czym (I): Praelia voce diremit, Okrzykiem fiejące fie wespółek rozerwał/ Rozwodził. Mącz 103a; [I widzi mi się, że tym [tj. dobrym zdaniem o cesarzu] może rozwodzić dwu, ledwo sam trzeci na placu nie zostanie DudEpist IV 391].

[Zwrot: »rozwodzić w swarce«: tákże rozwodził ie [posłów negocjujących z Krzyżakami] w tym fwarze Połel Węgierki/ rządz także w zgodzie BielKron 1597 293.]

Przen: Wykorzystując konflikt dwu stron, narzucić obu swojej wole (3): BielKron [332²]v; bo nie máłá krzywdę ćirpi Koro(na) Polka od Niemcow w poliadaniu gruntow/ zá czym fmadnie do złego przyść może/ á strzelz Boże by nas Turek nie rozwodził/ ielliby nam przyżło do zátárgnienia z nimi MycPrz II Cv; Gdy miedzy Kártágieńczyki á Cyryneńczyki o granice wielka roznicá była [...] Obawáiąc fie áby kto możnieyfzy ich nie rozwodził/ tákowe miedzy sobą przymierze wczynili/ [...] Phil C2v; [Respons E3].

α. Z podmiotem nieosobowym: być przyczyną przerwania walki (2): bili fie [Trojanie i Grecy] okrutnie/ iz wiele z obu ftron ludzi poległ/ áż ie noc rozwodziła. BielKron 57, 58v.

2. Zakończyć czyjś spór (I): Rixam dirimere, Rozwodzić. Mącz 103a.

3. Rozwiązać węzeł; przen (2):

Zwrot: »węzeł [= zagadkę] rozwodzić« (2): Potym ktorzy ftárfzy byli/ Ku Ezopowi przyłtapili: Profząc áby im porádził/ Ten trudny węzeł rozwodził. BierEz E4v, F.

Synonimy: 1., 2. pogodzić, pojednać, zgodzić.

Formacje współrdzenne cf WADZIĆ.

RS, ALKa

ROZWAGA (I) sb f

A sg rozwągę.

Sł stp, Cn brak, Linde XVIII w.

Myśli, plany, zamiary; w przen [czyja]: Dobrzy s fwey cnoty przeltawiają zli być/ Ze złego musi aż tho kijem wybić. Trudno rozważyć kroczyć płochy główki/ Rychley ią kroczyć dębowymi flowki. RejZwierc 215v.

RS, ALKa

ROZWALAĆ (22) *vb impf*

o jasne; w *inf* -wa- (1) *SarnStat*, -wã- (1) *CzechEp*, drugie a jasne; w pozostałych formach -wã- (w tym 1 r. błędne znakowanie).

inf rozwalać (2). ◇ *praes* 1 sg rozwalałam (6). ◇ 2 sg rozwalaś (3). ◇ 3 sg rozwalała (6). ◇ *praet* 3 sg m rozwalał (1). ◇ 3 pl m pers rozwalali (1). ◇ *imp* 3 pl niech rozwalają (1). ◇ *part praes act* rozwalając (2).

St stp brak, *Cn* notuje, *Linde* bez cytatu s.v. *rozwalić*.

I. *Burzyć, rujnować budowle; destruere Mącz, PolAnt, Vulg; diruere Mącz, PolAnt, Cn; demoliri Vulg, Calep; disturbare Calep, Cn; affligere, deicere, prosternere Calep; dare a. edere ruinas Cn* (21): *Dירו, Wałę/ rozwałam* [!]/ *Lamię. Mącz* 361d, 422d; *Calep* 40a, 304a.

rozwalać co (10): *BibRadz* 3.Esdr 4/4; *BudBib* Ex 19/24, *Ier* 45/4; Bo gdy kto dom [...] iako zły y szkodliwy rozwalić chce/ [...] nie od gruntuć poczyna: ani od ścian: ale pierwey dach zrzuca potym ściany rozwała *CzechEp* 224; y ten [Totyla] był Godkim Krole: ktory między infzymi po Witygu Włochy trafił y Rzymu potym/ po długim oblężeniu/ dobył y palił y mury rozwalać kazał. *CzechEp* [378]; *LatHar* 713; *WujNT* Matth 27/40, s. 119 *marg*, *Mar* 15/29, s. 182 *marg*.

W przeciwstawieniu: »rozwalać ... (z)budować« (6): Tak mowi Iehowá. Oto co zbudowałem ia/ rozwałam/ á co náfádzilem wrywam/ y wżytkę tę ziemię. *BudBib* *Ier* 45/4; *LatHar* 713; Ehey co rozwałał (*marg*) rozwała. (–) kościół Boży/ á za trzy dni gi záfie buduięz (*marg*) buduie. (–) *WujNT* Matth 27/40, *Mar* 15/29, s. 182 *marg*.

Przen (7):

rozwalać co (5): Iákoż [...] tak práwie Pan Bog íam/ rozwaiając budowanie Antychrytówkie zle y dufzam szkodliwe/ przez Luterá dach naprzod zrzucał: przez Zwingliufzá zaś z Kálwinem y z infzymi ściany rozwałał: á teraz iuz też przez niektore z náfzych y nas íamych/ zle wfuty fundáment wżytkiego Antychrytowego budowania wykopywa *CzechEp* 224, 181. *Cf* *rozwalać co czym, Zwrot*.

rozwalać co czym (1): Lecz się ná tym omylił/ zwodnik widzim íáfnie Bo ten Bábilon iego/ y z náuká gaśnie. Rozwała go Duchem wf/ fwych wkrzyżowány Krystuf Pan ktory od wfzech do tąd był nieznány. *GrzegŚm* Av.

W przeciwstawieniu: »zbudować ... rozwaiać« (1): *X{iqdz} K(a-nonik)* zbudowawłzy rozwała. *CzechEp* 181 *marg*.

Zwrot: »rozwaiać budowanie (a. rzecz zbudowaná)« [*szyk zmienny*] (2): Iuz fię to íáfnie pokazało/ czym mnodzy ftarzy okázowali być Bogá oycá/ chociaż też niektórzy z nich/ vnozác fię Filozofia/ często też rzecz zbudowaná [...] onę zaś rozwaiałi *CzechEp* 242, 224.

a) O porządku prawnym: niszczyć [co] (1):

W połączeniu szeregowym (1): *Práwá, Wolności, Artykułów Henrykowych*, y co do correctury *Praw y wolności* należy dotrzymać y wypełnić [...]: A tego wfzytkiego nienárufzenie dochowác, y nierozwaiać, ani rofparác, ani profito ani ná vkoś. *SarnStat* 109.

2. Rozdzielać to, co było połączone, rozkładać (1): *Divarico, Extendo, divido – Rozkłádam, rozkraczám, rozwaiaám. Calep* 335a.

Synonimy: **1.** *burzyć;* **2.** *rozdzielać.*
Formacje współrdzenne cf WALIĆ.

Cf **ROZWALANIE**

RS, ALKa

ROZWALAĆ SIĘ (1) *vb impf*

3 pl *subst praet* rozwalały sie.

St stp s.v. *rozwalić* (?), *Cn* brak, *Linde* XVIII w. s.v. *rozwalić*.

O budowlach: ulegać zniszczeniu, zrujnowaniu:

Szereg: »padać a rozwaiać się«: Izałz im nie podawał zyeń bogátych y miałt známienitych? tak iż íamy mury pádały á rozwaiały fie około nich. (*marg*) *Iozue* w vi. kapit. (–) *RejPos* 218v.

Synonimy: *obalać się, padać.*

Formacje współrdzenne cf WALIĆ.

RS, ALKa

ROZWALANIE (2) *sb n*

Teksty nie oznaczają ó oraz é; o prawdopodobnie jasne (tak w roz-); pierwsze a pochylone, drugie jasne.

sg *G* rozwalania (1). ◇ *A* rozwalanie (1).

St stp, Cn, Linde brak.

Burzenie, rujnowanie budowli; destructio PolAnt (2):

rozwalanie czego (1): *StryjKron* 411 *cf* *Szereg*.

Szereg: »tluczenie i rozwalanie« (1): íam Gedimin dodawiając *Rycerftwu* swoiemu ochoty/ bliżey pod fciańcy przyiachawłzy/ wkázował fzańcom y Táranam mieyfce flufznicyfze do tluczenia/ y rozwalania báfzty iedney *StryjKron* 411.

Przen (1):

W przeciwstawieniu: »budowanie ... rozwalanie« (1): Dla tego to nieprzytomny piżę/ ábych fię przytomny frogo nie obchodził/ wedle władze którą mi dał Pan/ ná budowanie/ á nie ná rozwalanie. *BudNT* 2.Cor 13/10.

Synonim: *tluczenie.*

Cf **ROZWALAĆ**

RS, ALKa

[ROZWALCA *sb m*

V sg rozwalco.

St stp, Cn, Linde brak.

Ten, kto burzy, rujnuje [czego]: Ehey rozwalco kościolá [*Dissolvens templum*]. *CzechNT* Matth 27/40.]

RS, ALKa

ROZWALENIE (1) *sb n*

Teksty nie oznaczają ó oraz é; o prawdopodobnie jasne (tak w roz-; Cn o jasne, oba e pochylone); -wa-, [-wã-].

sg [*D* rozwaleniu.] ◇ *A* rozwalenie (e). ◇ [*L* rozwaleniu.]

St stp brak, *Cn* notuje, *Linde* w objaśnieniach s.v. *rozwalczy* oraz *rozwalić*.

I. [*Rzeczownik od „rozwalić“: zburzenie, zrujnowanie budowli; dissolutio, disturbatio Cn:*

rozwalenie czyje [= czego]: Agdys [*Jezus*] prziblizil ssye, vyrzal myasto grzessne Ierusalem, plakal nanye, rzekacz: Isse by ty wiedziało rosswalienye twoie przichodzancze y poczathek vpadnyenya *SprChęd* 12.

Przen:

W przeciwstawieniu: »zbudowanie ... rozwalenie«: takoweż tedy theż y v nas ma być wfzytko/ z miłości á ku zbudowaniu nie ku rozwaleniu *GilPos* 157.

Wyrażenie: »rozwalenie budowania«: Páweł także S. po rozwaleniu tego docześnego/ záraz inego wiecznego w Niebie budowania nádziewa fie [*Vulg* 2.Cor 5/1] *HerbOdpow* Rr4v.]

II. *To, co jest rozwalone, ruina:* Vczynileś z miáftihá kupę kámienia/ á z miáftá mocnego rozwalenie [*posuisti urbem munitam in ruinam*] *BibRadz* *Is* 25/2.

Synonim: **II.** *rum.*

Cf **ROZWALIĆ, ROZWALINY**

RS, ALKa

ROZWALIĆ (36) *vb pf*

o jasne; w *imp* a pochylone, w pozostałych formach jasne.

inf rozwalić (6). ◇ *fut* 1 sg rozwałę (6). ◇ 3 sg rozwałi (3). ◇ 2 pl rozwalicie (2). ◇ 3 pl rozwała (1). ◇ *praet* 3 sg m rozwałił (7). ◇ 3 pl *subst* rozwałiły (1). ◇ *imp* 2 sg rozwał (1). ◇ 2 pl rozwałcie (3). ◇

con [3 sg m by rozwalil.] ◇ 3 pl m pers by rozwalili (1). ◇ impers praet rozwal(o)no (1). ◇ part praet act rozwaliszy (4).

Sł stp notuje, Cn s.v. rozcinać co, Linde XVII – XVIII w.

1. **Rozbić** (zwykle na kawalki) [w tym: co (33)] (34): thedy kamień wielki z wierzchu kołciola Panny Marijey spadłszy, mało głowy kxiążęcia Henrika nierozwalił [dirupit]. *MiechGlab* 9; Gdzie ony gory ábo fkály co ie flagi morłkie rozwályły. *RejZwierc* 87v; *WerGość* 260.

[Przen:

W przeciwstawieniu: »naprawiony ... rozwalić«: Bo/ by dobrze teraz była [ojczyzna] náprawiona: fhadz infzyby ią potym Alexánder rozwálył. *PlutBBud* G4v.]

a. *O budowlach:* zburzyć, zrujnować; *destruere, dissolvere PolAnt, Vulg; diruere PolAnt, Mqcz; collabefacere Mqcz; demoliri, praecipitare, solvere Vulg* (31): Tedy Máchábeyczyk wezwawłly ná pomoc wielkiego Kxiążęciá włlego fwiátá/ który bes tá-ránow y bes ftrzelby czáfu Iozue rozwálył Ierycho/ przypuścił mocno k słurmowi *Leop 2.Mach 12/15, 4.Esdr 15/42; rozwalże Oltarz Báálow który ielt oycá twego BibRadz Iudic 6/25, Iudic 6/31; Mqcz 180c, 361d; RejPos 60, 61; Abowiem nie może być dom żaden thák pięknie fundowány/ álbo vpłtrzony/ áby s czáfem fwym poczyrnieć prochem á páięczyną przypásć nie miał/ á więcby go iuz zarázem rozwályć álbo fię im obrzydzić? RejZwierc 172; BudBib Ex 19/21, 34/13, Iudic 8/9, Is 14/17, 1.Mach 9/54; mury tylko y ściány rozwálono fundámentow nierużyfzywy *CzechRozm 166; GostGospSieb +3; WujNT 178 marg, 308 marg.**

W przeciwstawieniach: »rozwalić ... (z)budować (a. zbudowany) (7), wystawić« (8): *BibRadz Mar 14/58; Bo to fprofný gołpodarz czo łobie dom rozwályłwzy inego łobie z nowu nie buduie. RejZwierc 155v; CzechEp 182, 224; LatHar 709; Rozwályć ten kościół/ á we trzech dniách wyftáwíę gi. WujNT Ioann 2/19, Matth 26/61, Mar 14/58.*

Zwrot: »do gruntu rozwalić« (1): Zágubćie ten zły naród/ ogniem miáło fpaćie/ A ich mury do gruntu fámeo rozwályć. *KochPs 201.*

Przen (4): *Leop Eph 2/14; Abowiem on ielt pokoiem náłzym; który oboie jednym wczynil/ y nieprzyciáń która byłá iáko przegrodzenie srzedniey ściány/ rozwálył w ćiele swoim WujNT Eph 2/14; [PiotrGonPonurz M7].*

W przeciwstawieniu: »(z)budować ... rozwalić« (2): Z których I.M. fłow/ káždy to obáczyć może/ iż co przod budowál/ to zás włzytko rozwálył *CzechEp 159, 40.*

2. [Siłą rozciągnąć na boki [co (żywotne)]: Káلكas [...] Wyep-rzá w pośrzodek przynioł/ ktorego ná dwoie rościáwłzy/ rozwálył [aby wróżyć z wnętrzości] *HistTroj D5.*

3. *Wycieńczyć, osłabić [kogo; bezpodmiotowo]:*

Szereg: »rozjąć albo rozwalić«: bo kaž jedno chłopu ták scho-rzáłému pracowác, wytrzym zé mu w czlonki ták wnidzie, y żyły ták záłże, iż go prawie zemldi, á iáko oni mówiá, rozeymie álbo rozwálył *OczkoPrzymiot 37.*

4. *W zwrocie:* »rozwalić brzuch« = *położyć się lub usiąść w pozycji półleżącej (określenie lenistwa lub obżarstwa) [szyk zmienny]* (2): Bo praca záwždy chce mieć przypádle pożytki/ Co ielt ná má-ley pieczy gdzye fą náwłzem zbytki. Leży rozwályłwzy brzuch myfli álbo brzáka/ Ledwe áz fie ieść záchce toż iáko wieprz krzáka. *RejWiz 6v; Pátrzytze też więc záfię oney fzpetney mocy/ Co márny brzuch rozwálył/ siedząc ná pułnocy. RejWiz 174v.*

Synonimy: 1. poborzyć; 3. rozjąć.

Formacje współrzedzenie cf WALIĆ.

Cf **ROZWALENIE, ROZWALONY**

RS, ALKa

ROZWALIĆ SIĘ (5) *vb pf*

się (3), sie (2).

o oraz a jasne (w tym w a l r. błędne znakowanie).

fut 3 sg rozwali się (1). ◇ *2 pl rozwalicie się* (1). ◇ *3 pl rozwała się* (1). ◇ *praet 3 sg [m rozwalił się].frozwalila się* (1). ◇ *con 3 sg n by się rozważyło* (1).

Sł stp, Cn brak, Linde XVII – XVIII w. s.v. rozwalić.

1. **Rozpaść się na kawalki** (5): Bowiem drzewo z láfá wjrębuie robotá ręki rzemiełniczej topore^m: frebrem y złote^m okrásił ie gwoźdzmi y młothámi zbil áby fie nierozwályło [ut non dissol-vatur]. *Leop Ier 10/4; Y zadrzá od obliczności moiey ryby morłkie [...] y włzyfcy ludzie kthorzy fą náziemi/ bo fię rozwála [diruentur] gory/ zamki vpádná/ y káždy mur obáli fię ná ziemię. BibRadz Ez 38/20.*

Przen (1):

W porównaniu (1): Wy pátyrze/ wyicie á wołayćie/ y wy prze-łoženi nad trzodá walyćie fię/ ábowiem dokonywáią fię dni wálze/ iż pobići á rozprofzeni będziećie/ y rozwályćie fię [cadetis] iáko naczynie drogic. *BibRadz Ier 25/34.*

a. *O budowlach:* ulec zniszczeniu, zrujnowaniu, zaważyć się (2): *RejZwierc 247v; [Szedłem przez pole człowieka leniwego/ y przez winnicę mężá głupiého: áno włzędy zárołto pokrzywámi/ y ćiernię pokryło grunt iego/ y rozwálył fie płot kámienny [maceria lapidum destructa est] WujBib Prov 24/31].*

Przen (1): Wefelfię niebo y raduyfie ziemió: ściáná fię która dzieliłá włchodny kościół od zachodnego rozwályłá: y náwroćil fię pokoy: y zgodá/ przez on węgielny kámięń Chryftufa *SkarJedn 269.*

2. [Rozdzielić się, podzielić się na kawalki, rozkruszyć się: Weyćie iáko fie ten fyr zlamáł rozwálył Sehet, wie der kefe einzweg gegangen ift/ von ander fich go teytl. *Wokabul 1539 L4v.]*

Synonim: 1. rozpaść się.

Formacje współrzedzenie cf WALIĆ.

Cf **ROZWALONY**

RS, ALKa

ROZWALINY (4) *sb pl t*

o prawdopodobnie jasne (tak w roz-); a jasne.

A rozwaliny (2). ◇ L rozwalinach (2).

Sł stp brak, Cn notuje, Linde XVIII w.

Szczátki zburzonej budowli, gruzy; diruta Vulg. Cn; parietinae, parietum ruinae, rudeata loca, rudetum, ruta Cn (4): (marg) Dwoie dziatek w obáleniu muru záchowánych. (–) Iedná šioftrá powinowáta onych dzieweczek nád rokzázanie z kościółá wyfzá/ y fúzák-iąć po onych rozwálylinách dzieweczek/ znowu ná nie [lege: nię] część muru vpádlá *SkarŻyw 193.*

rozwaliny czego (1): Potym fię wroće/ y znowu zbuduię przy-bytek Dawidow vpádlý/ á rozwályliny iego znowu pobuduię *WujNT Act 15/16.*

Przen [czego] (1):

Szereg: »rozwaliny i rum« (1): Szczęśliwe práwie miáło które w rozwálylinách y rumie obálonego świeckiego pánowánie/ leżác/ [...] fzyrzey fwoię duchowná wládzá/ niźli kiedy páńftwo Rzym-fkie/ rościága *SkarŻyw 408.*

a. *Łążące okruchy zburzonej budowli, gruz; lapis redivivus, redivivum Cn* (1): [šw. Helena szukała krzyża Pańskiego] Lecz Izá-ák zámiotáná fudniá wybrał/ áby fię wodá w niey nietáilá: odmiec-ćie rozwályliny/ niech fię żywot [tj. ukryty krzyż Pański] vkaże. *Skar-Żyw 398.*

Synonimy: gruz, rum.

Cf **ROZWALENIE**

RS, ALKa

ROZWALON cf **ROZWALONY**

ROZWALONY (20) *part praet pass pf*

rozwalony (16), rozwalon (4).

Pierwsze o oraz a jasne; w formach złożonych -on-; forma nie-złożona z tekstu nieoznaczającego ó.

sg *m N* rozwal(o)n (4), rozwalony (3); ~ (*praed*) -(o)n (4), -ony (2); -ony *RejAp*; -(o)n : -ony *WujNT* (4:1). ◇ *G* rozwalon(e)go (2). ◇ *A* rozwalony (1). ◇ *I* rozwalonym (1). ◇ *f N* rozwalonâ (2). ◇ *n N* rozwalon(e) (3). ◇ *G* rozwalon(e)go (1). ◇ *pl N subst* rozwalon(e) (1). ◇ *G* rozwalonych (1). ◇ *L* rozwalonych (1).

Składnia dopełnienia sprawcy: rozwalony kim (1).

Sł stp s.v. rozwalić, Cn brak, Linde XVI (jeden z niżej notowanych przykładów) – *XVII(XVIII) – XVIII w. s.v. rozwalić*.

1. *Zniszczony; o budowlach*: zburzony, zrujnowany; *demolitus Vulg*; *destructus, diruptus PolAnt*; *dirutus Mącz* (19): Gdy thedy wftáli ráno miełczanie/ vyzreli rozwálony oltarz Báálow *BibRadz Iudic* 6/28, *Ier* 52/7; *eruderare solum seu aream* Siedlisko wyrumowác/ wywieść y wychędozić precz z rozwálonego muru. *Mącz* 360a, 361d [2 r.]; Niezoltánie kámieñ ná kámieniu/ katoryby nie był rozwálon [*qui non dissolatur*] *BudNT Mar* 13/2; Tá moc požár-lá żywé/ Troia trupem leży/ Rum w kupách ftoi/ gwałtem rozwáloných wieży. *GórnTroas* 8, 70; *WujNT Matth* 14/2, *Mar* 13/2, *Luc* 21/6.

rozwalony czym (1): To fá *Adamantinae Turres*, o ktrych *Poetae fabulantur*, kthore žadnymi šilámi/ žadnym Iowifzowym piór-*nem* rozwáloné być nie mogą. *Phil* B3.

W charakterystycznych połączeniach: rozwalone(-y, -a) *domowstwo* (2), *miasto* (2), *mur*, *oltarz*, *wieża* (*turris*) (3).

Wyrażenie: »rozwalone budowanie« = *ruinosa Vulg* (1): *vetus rudus*, Rum/ to yeft/ ftára materia ták kámienna yáko cegielna z rozwálonego budowánia/ ftáry mur. *Mącz* 359d; [*Leop* 1577 *Ez* 36/33 (*Linde s.v. rozwalić*)].

Przen (6): Miáfto rozwáloné (á) bez muru (ieft) každy/ ktego-*duch* niema pohámowánia. *BudBib Prov* 25/27; Drugi błád iego [*kšiedza kanonika*] w tym ieft/ iż chcąc nápráwić (iáko on rozumie) rząd rozwáloného do^{mv} Božego/ vćieka fię do šzrodkow nieftu-*nych/ áni* od Chriftu fá Páná/ y Apoštołow iego záleconých. *Niem-Obr* 8.

rozwalony czym (1): A tež ieft on grunt á on kámieñ węgielny/ ná ktrym ieft ten prawdziwy Kofciól iego fundowány/ [...] ále nie ten ktry ieft z nieprawdy á z wymyflow ludzkich zlepióny/ z opoki á s piałku/ ktry ledá wiatrem zákołyfány y rozwáloný być może. *RejAp* 67v.

W przeciwstawieniach: »rozwalony ... budować, zbudowany« (2): Acžeš ieft Pánu miła [*córko syjońska*] / šwiátuš ieft niewdzięcz-*na/ wřákžeć* fię iuz przybližiáñ/ ktrzy cię budowác máiá/ boć Pan wie iáko rozwáloná *ArtKanc* K11; *WujNT Ioann* 2 arg.

W porównaniu (1): A rozwáloná będziefz [*Jerozolimo*] im [*Babilonem*] iáko ždžbło á oni tobie iáko ogieñ: y požrá cię y miáftá twoie *Leop* 4.*Esd*r 15/61.

2. [*Rozdzielony, podzielony na kawałki, rozkruszony*]: Ten fyr ieft zgniły/ robaczyfty rozwáloný. wűrmig von ander gerieffén. *Wokabul* 1539 T3.]

3. *W wyrażeniu*: »rozwalony brzuch« = *określenie lenistwa lub obżarstwa* (1):

Zwrot: »siedzieć z rozwalonym brzuchem« = *siedzieć w pozyc-*ji półleżącej, eksponując brzuch** (1): Požrzy/ á on pan fiedzi z roz-*wáloným* brzuchem *RejWiz* 167.

Synonimy: 1. *poborzony, rozbity*; 2. *pokruszony*.

Cf ROZWALIĆ, ROZWALIĆ SIĘ

RS, ALKa

ROZWARCIE (1) sb n

N sg rozwarcié.

Sł stp, Cn, Linde brak.

Dziura w ziemi, przepaść: Chasma – *Przépafc*, rozpadniéñ, rozwarcié. *Calep* 187b.

RS, ALKa

ROZWARTY *Cn s.v. prętki; Linde XVII – XIX w.*

Cf 2. **ROZEWRZEĆ**

ROZWARZAĆ *Cn; Linde bez cytatu s.v. rozwarzyć*.

ROZWARZENIE (1) sb n

G sg rozwarz(e)niá.

Sł stp, Cn, Linde brak.

Rozgotowanie do uzyskania rzadkiej konsystencji [*czego*]: *Cre-*mor*, Mączká* kórą fžáty mączkuyá. Tež mleko álbo klei z rozwá-*zenia* pŕzenice/ álbo yęczmieniá. *Mącz* 68a.

Cf **ROZWARZYĆ**

RS, ALKa

ROZWARZON (1) part praet pass pf

rozwarzon, [rozwarzony].

Oba o oraz a jasne.

sg [*m N* rozwarzony. ◇ *G* rozwarzonego.] ◇ *n A* rozwarzono.

Sł stp, Cn brak, Linde XVII w. s.v. rozwarzyć.

Mocno zagotowany, rozgotowany, rozpadły, miękki: GDY kogo kurcz w fżyi łámie/ [...] ftrzež fie pokármów co ié žwác trzebá [...]: iedz dobrze rozwarzono *SienLek* 143; [*Proch* z niego [*mirtu*] álbo tež y fam owoc rozwarzony/ gdy z biákiem iaiecznym obyczáiem emplaŕtu będzie przykłádan około pępká álbo ná dołek/ tedy wrá-*cánie* zbytnie záftánawia *Cresc* 1571 446; *Rp. poléwki káplóná* dobrze rozwarzonego pół kwarty *OczkoPrzymiot* 154, 176, 442].

Cf [**NIEROZWARZONY**] (*Errata*), **ROZWARZYĆ**

RS, ALKa

[ROZWARZONY] cf ROZWARZON

ROZWARZYĆ (4) vb pf

o jasne; w imp a pochylone, w pozostałych formach jasne.

inf rozwarzyć (1). ◇ *imp* 2 *sg* rozwárz (1). ◇ [*con* 2 *sg m* byš rozwarzył.] ◇ *part praet act* rozwarzywszy (2).

Sł stp, Cn brak, Linde XVIII w.

*Mocno zagotować, tak by stało się bardzo miękkie lub się roz-*padło, rozgotować** [*co*] (4): *Chorey Wątrobie* nayzdrowfzy pokarm/ po kilká dni iedząc/ mięfo kurze álbo kokofze rozwarzywŕzy s piot-*rułczáným* korzenim/ od košći odebrác *SienLek* 88v.

rozwarzyć w czym (3): To wŕzytko w wodzie dobrze rozwarzy-*wŕzy/ vcžyñ* Emplaŕt *FalZioł* V 37; [*warz* to w wodzie tey/ w kto-*reybyš* drzewiey rozwarzył Tłuftofz ogrodny *SienHerb* 531a]. *Cf* *rozwarzyć w czym na co*.

rozwarzyć w czym na co [= *by stało się jak coś*] (2): Weźmi ko-*rzeñ* bykowy/ rozwarz go w ocie ná klyj *SienLek* 79v, 79v.

Formacje współrzedne cf WARZYĆ.

Cf **ROZWARZENIE, ROZWARZON**

RS, ALKa

(ROZWAŚNIC SIĘ) cf ROZWAŚNIENIE

ROZWAŚNIENIE (1) sb n

I sg rozwaśni(e)nim.

Sł stp, Cn, Linde brak.

Skłócenie, konflikt: Ná nich [*tj. na sejmach*] fię buntowánia y *fedicye* rodžá. z nich z wiefłžym rozwaśnienim wyiezdžácie/ niŕzi *przyiezdžácie*. *SkarKazSej* 673a.

Synonim: *pogniewanie*.

RS, ALKa

ROZWAŻACZ (1) sb m

N sg rozw(a)ž(a)cz.

Sł stp brak, Cn notuje, Linde XVIII w.

Ten, kto rozważa, rozmyśla; considerator, quaesitor *Cn*: *Pen-*sitor*, Ponderator, examinador, pensiculator* – *Rozwazacz* pilni. *Calep* 771b.

Synonimy: *przypatrzyciel, rozmyślacz*.

RS, ALKa

ROZWAŻAĆ (169) vb impf

o oraz drugie a jasne; w *inf* -wã- (28), -wa- (9); -wa- *MurzHist*, *BielSpr*; -wã- : -wa- *Mącz* (1:6), *RejPos* (13:1); w *imp* -wã- (26), -wa- (1); -wã- : -wa- *OpecŻyw* (2:1); w pozostałych formach -wã- (w tym 3 r. błędne znakowanie).

inf rozważać (39). ◇ *praes* 1 sg rozważam (19). ◇ 2 sg rozważasz (1). ◇ 3 sg rozważa (6). ◇ 1 pl rozważamy (1). ◇ *praet* 1 sg m rozważałem, -m rozważałam (6). ◇ 3 sg m rozważał (8). *f* rozważała (1). ◇ 1 pl m pers -smy rozważali (1). ◇ 2 pl subst [f] -ście rozważali (1) *PaxLiz*. ◇ 3 pl m pers rozważali (4). ◇ *fut* 1 sg m będę rozważał (1). ◇ 2 sg m rozważać będziesz (1) *RejPos*, będziesz rozważał (1) *RejZwierc*. ◇ 1 pl m pers będziemy rozważać (1), będziemy rozważać (1) *RejPos* (1:1). ◇ *imp* 2 sg rozważaj (25) [w tym: rozważaj każdy (1) może 3 sg]; -aj (23), -aj (2); -aj : -aj *OpecŻyw* (1:2). ◇ 1 pl rozważajmy (3). ◇ 2 pl rozważajcie (1). ◇ *con* 2 sg m byś rozważał (2). ◇ 3 sg m by rozważał (2). ◇ 1 pl m pers bychmy rozważali (2) *RejPos*, *RejZwierc*, bysmy rozważali (1) *SarnStat*. ◇ 2 pl m pers byście rozważali (1). ◇ 3 pl m pers by rozważali (6). ◇ *con praet* 3 sg m by był rozważał (1). ◇ [impers praet rozważało się.] ◇ *part praes act* rozważając (33).

St stp, *Cn notuje*, *Linde XVI* (jeden z niżej notowanych przykładów) – XVIII w. s.v. rozważyć.

1. [Ważyc; przén [„to”, ze zdaniem dopełnieniowym]:

Zwrot: »jakoby na wadze rozważać: Wargi ludzi wielomownych mówią nie k rzeczy/ ale to co mądrzy powiedaią iakoby na wadze rozważaią [statera ponderabuntur]. *BibRadz Eccli* 21/28 (*Linde* s.v. rozważyć.)

2. Oceniać merytorycznie (1):

Zwrot: »u siebie rozważać [co]« (1): aby v siebie więcej rozważali [plus ponderare] wotá niźli ie liczyli. *ModrzBaz* 26.

3. Myśleć, rozmyślać, zastanawiać się, dociekać; considerare *Mącz*, *Modrz*, *Calag*, *Calep*, *Cn*; *meditari* *Vulg*, *Mącz*, *Calep*, *Cn*; *perpendere* (*mente*) *Mącz*, *Modrz*, *Calep*, *Cn*; *cogitare* *Vulg*, *Calag*, *Calep*; *reputare* *Vulg*, *Mącz*, *Cn*; *disputare* *Mącz*, *Modrz*, *Calep*; *commentari*, *contemplari* (*animo*), *retractare*, *volvere* (*animo a. cum animo a. in corde*) *Mącz*, *Calep*, *Cn*; *discurrere* *HistAl*, *Cn*; *accipere in corde* *Vulg*, *PolAnt*; *dispicere* *Mącz*, *Cn*; *circumspicere* (*animo a. mentibus*), *versare* (*medio animo*) *Calag*, *Cn*; *agitare* (*cum animo a. mente*), *commeditari*, *ratiocinari*, *volutare* (*animo a. mentibus*) *Calep*, *Cn*; *contractare a. ducere animo*, *deputare*, *praemeditari*, *speculari*, *trutinare* *Mącz*; *mente complecti*, *mentionem facere* *Calep*; *revolvere* *JanStat*; *aestimare*, *existimare*, *exputare*, *pendere*, *pensiculare*, *perlustrare animo*, *perpensare*, *ponderare iudicio*, *putare*, *recogitare*, *recolere* *Cn* (156): *Meditor*, *Myllie/* rozważam/ przygotowuję sie. *Mącz* 212d; *Disputo*, [...] per translationem, *DyŃputuyę/* gadam sie/ słowy którą rzecz rozbieram/ rozważam/ prawdę od fałszu wydzielam. *Mącz* 333b, 289b, 333c; Kto nie rozważa mądrych słów słuchaię/ iako woł lutnieny słucha *RejZwierc* 215; *BielSpr* 60v; *Calep* 222a, 241b, 771b.

rozważać co (91): *OpecŻyw* 46; A tedy Mądry káže ijm wyłępić/ ij pocznie z innymi ławniki tę rzecz rozważać *ForCnR* Ev; *FalZioł* +2v; y począł sie Allexender nad Philipa oycza swego podnocić, á rzeczy swych wielgość rozważać. *BielŻyw* 104, 142; *WróbZioł* 76/6; *RejPs* 168v, 179v, 183, 183v, Ff7v; *KromRozm III* B6v; *GliczKsiqz* A4; *LubPs* bb5v; *Leop Deut* 11/19, *Ps* 118/59; *BibRadz Eccli* 51/24; *BielKron* 195, 245v, 368, 369v; *Dispicio* [...] per translationem, *Vważam/* Rozważam *Przepátrzwam* á *Rozrzádzam* którą rzecz. *Mącz* 405d, 213a, [407]a, 467b, 504d; *GórnDworz* C5v, M8; *RejPos* 40v, 112v, 117 [2 r.], 125, 131 (21); To gdy tám Burmistrz z Rádą pilniey rozważáli/ Po długich swych namowach ten dekret wydáli *HistLan* F2v; *KuczKat* 40; iako mądry przygody fobie rozważać ma. *RejZwierc* B2v; Rozważayze czáły swę/ rozważayze pomiareę swą w kázdęy sŃprawie swę *RejZwierc* 149v; A tego nie máłz áni go słycháć ktoby sie stáral o plácz á o vpadek wáifnionego/ ábo ktoby rozważal rzeczy przyślze/ ábo vpadki/ ábo doległósci Koronne. *RejZwierc* [193], B2v, 23v, 81v, 90v,

92 (13); *BudBib* 4.Esdr 7/16; *ModrzBaz* 14, 25v, 28; WŃpomone twoie sŃprawy niewyŃflowionę/ SŃprawy dawne rozumem nie ogárnionę. Będę rozważal twoie postępkí swiętę/ Będę powiadał sŃady twę niepoięte. *KochPs* 114; Zli mię trapiá/ że rozważam twę flowá státeczne *KochPs* 183; *Phil* G2; *GrabowSet* A2; Item/ po przerzeczonym poltánowieniu náfzym/ gdyfmy rozważáli punkty Státutów ná Séymie blisko przefłzym [...] *SarnStat* 931; *CiekPotr* 53; *CzahTr* C4, E5; Bárzo cięfzki fráfunek/ fobie rozważaię/ Z korego iuz sie zdála/ ku pláczu flániáię. *PaxLiz* C3, Ev. *Cf* Ze zdaniem dopełnieniowym.

rozważać czym (5): *OpecŻyw* 9v; *RejPs* 183; ztąd nam przyfzlo: żefmy wnétrznym wzálowaniem y gorzkością ferdeczną rozważaię/ iako wielkie y wiele rofórków y złych rzeczy z woien pochodzi: [...] *SarnStat* 1067. *Cf* »rozważać naboźnemi myślami«, »rozumem rozważać«.

rozważać o kim, o czym (7): [...] *Rozważayęcz* [...] o począczyu nacyfłfłzym panny maryey *PatKaz* I 21; *RejPs* 168v; *RejPos* 231, 253v; *RejZwierc* B2v, 170v; PEwniesćie sie bezemnie/ bárzo frálowáli/ Y o moim żywócie/ dźiwnie rozważáli. *PaxLiz* C3v; [*HistAl* 1510 372].

Ze zdaniem dopełnieniowym [w tym z zapowiednikami: *to* (11), *wszytko* (1), *to wszystko* (1), *na to* (1); *zaimek pytajny* (20), *zaimek względny* (4), *iż(e)*, *że* (14), (*a*)*by* (3), *jeśli* 'czy' (1)] (42): *OpecŻyw* 13v; *BielŻyw* 15, 52; SZczefliwy to człek który sie niekocha w vpádku zefłzego człowieká owflem to fobie rozważa iž mu sie to czáfem zláfki božey trefuie *RejPs* 62, 32v, 168; *MurzHist* B3v; *Diar* 30 [2 r.], 53, 60; W przypowiefyciach otworzę wftá swe ku tobye/ Abyfcye od początku rozważáli fobye/ To cofcye z dawnych czáfów yuz yáwnye słycháli/ Co wam oycowye wáflly głošno powyedáli. *LubPs* R5v; Nie z onych liczby/ ktorzy fnađz zá koffel piwá á zá parę grofzy przyfłęgliby iž Bogá niemáłz ná niebie/ nie rozważaię fobie co iefł przyfłęgá/ á iako Pan Bog krzywoprzyfłęzce frodze záwždy kara/ y karze. *GroicPorz* z; Przyfłęż nic to nie iefł/ iakoby máł Paćierz zmwól [...] nie rozważaię namniey iefli sŃprawiedliwie by przyfłędz ábo nie. *GroicPorz* z3v; Kiedy co potrzebnego w rozmowach słychamy/ Iž to przy swęy pámięci długo záchowamy. A potym rozważaię iž sie tym ćwiczymy/ Czás przefłzy y przygody ná pálczech liczymy. *RejWiz* 68; *Leop Gen* 26/7; *BielKron* 204, 240; *Mącz* 333c; A rozważay/ iacy też flanowie/ á iakie przekázy ná cię wołaię *RejPos* 69; Rozważay tu moy miły brácie á pilnie rozważay/ co to iefł zá grzech niedowiárftw. *RejPos* 131; A thu fobie rozważay káždy/ co máłz obáczáć s tey rofŃprawy swiętęy Pána swęgo. *RejPos* [254], 117, 142v, 177v, 228v, 325; Abowiem tenze to Ariftoteles ták to więc w swęych rozmowach rozważal/ iž ia wolę mieć rozum á náukę niź bogáctwo bo mię to fnađnie opuścić może/ ále to oboie áž mię do grobu doprowadzić muŃ *RejZwierc* 13; Ale gdy piłmá czytafł/ rozważay fobie fląd máłz y pociechy w niebefpieczeńftwiech swoich brác *RejZwierc* 198v, 8v, 20, 88, 91, 113v (10); *ModrzBaz* 101; *GrabowSet* B3; Iefł rzecz pożyteczna dowiedowáć fie o tym/ y pilnie przefłgáć: aby iako ludźiom dáiemy ćieľne dobrodźieyftwá/ též abyfmy rozważáli/ iakobyfmy im y niebiełkie pokarmy dawáli *SarnStat* 986, 1067.

Zwroty: »dobrze rozważać« = *omni cogitatione pertractare* *Mącz*; *pensiculare* *Calep* [szyk zmienny] (3): Rozważay fobie dobrze czo wŃfłzyfłz á fkolŃtuy dobrze czemu wierzyć máłz. *BielŻyw* 52; *Omni cogitatione pertractans*, Dobrze rozważayę. *Mącz* 462a; *Calep* 772a.

»mádrze rozważać« (1): *Futura bene prouide*. Przyślze rzeczy przeżieray y mádrze rozważay/ Byfłtrá chćiwość rozumem co nalepi zrażay. *CzahTr* C4.

»rozważać w myŃli, z myŃlą, myŃláć« [szyk zmienny] (3:1:1): a rozważay myŃłatz wŃfłtyki iey [*Maryi*] wćzynki ofóбно iij tak bogata/ tzuđná/ znamienitá/ tako iawnie pokutuie. *OpecŻyw* 46; Co Ńzyrzey wŃfłzyfłz z Ewányeliey tey swiętey/ ktorą nam ku pocieľze náfzey Ian swięty nápiŃal tymi flowy/ iedno iá fobie rozważay w myŃli swoiey. *RejPos* 125; z wierną myŃlą á s flátecznym fercem

fwoim/ rozważał to fobie á vmażał w fobie zázwzdy ftáteczną wiäre o tym Pánie fwoim. *RejPos* 289v, [203]v, 307v.

»rozważać nabożnie, nabożnemi myślami« (1:1): Vbacż że ftęgo wftykięgo/ wielkoftz fwięta dzilfeyflę⁹⁰/ a fercem zupełny^m rozważay iako nábożniey możell *OpecŻyw* 9v; *RejPos* 194v.

»pilnie (a. pilno) rozważać« = *considerare, perpendere* *Modrz*; *diligenter retractare* *Mącz*; *diligenter revolvere* *JanStat* [szyk zmienny] (20): *BielŻyw* 142; *RejPs* 183v; Gdyż tedy iam to fobie rozważał pilnie/ ácz miałem to zápowne/ że ludzie dofić wychowania dobrego znáią *GliczKsiąż* A4; *Diligenter retractare*. Pilnie rozważać. *Mącz* 462b; Bo pátrzay á pomył fobie ná to pilno/ co to ielt zá rofkofz á co to ielt zá pociechá/ páráć fie fłowem Páńfkim/ vczyć fie go/ dopythawác fie o nim/ á pilnie ie rozważać á rozmyłłác w fercu fwoim. *RejPos* 167; A ták tę fwięta Ewányeliá/ ktorą nam nápiłal Lukáf s. o fpráwach Pána náłżęgo/ pilnie rozważaymy. *RejPos* 173v, 117, 131, [203]v, 263; *HistLan* F2v; Tu iuz trzeba pilnie rozważać/ y s kogo przykłady brác/ y komu du-fác/ y kogo fobie zá przyaciela rozumieć y pofthánowić. *RejZwierc* 20, 8v, 113v, 206; *ModrzBaz* 14, 28; *SarnStat* 110, 985; Ale y powtore cię vpominam, ábyś Rozważał wftytko pilnie fobie. *CiekPotr* 53.

»poradnie rozważać« (1): ále ftárzy wftytki rzeczy czynią poradnie rozważáiąc [consilio titubantes]. *HistAl* B5v.

»przestrono rozważać« (1): Iakofz tho Florian na kończu niefyfzych ksiąg przeftrono rozważa y przypomina. *FalZiol* +2v.

»roztropnie rozważać« (1): ále fie przypátruy ludziami y ich kftátom á obyczáiom/ [...] á háwtuy ie fobie mocno iáko wzory ná pámięci y ná vmyfle fwoim/ ábyś ie dluęo pámiętać y roftropnie rozważać vmiál *RejZwierc* 23v.

»rozumem rozważać« (1): A terázeyfze [rzeczy] też iuz fobie rozumem rozważa co z nimi czynić *RejZwierc* 88.

»sobie, (sam) z sobą, u siebie, w sobie, miedzy sobą rozważać« = *reputare (secum)* *Vulg*, *Mącz*, *Cn*; *considerare secum in animo a. cum animis suis* *Mącz*, *Modrz*, *Cn*; *cogitare, meditari* *Vulg*; *animo ducere a. volvere, commentari, praemeditari, speculari* *Mącz*; *colligere, computare, ratiocinari, ratiocinatione deprehendere* *Calep*; *meditari a. recogitare a. recolere a. retractare secum* *Cn* [szyk zmienny] (57:6:5:3:1): tedy kniemu częfto lifti piłal [Seneka do św. Pawła], á zálię od niego piłanie pilnie fobie rozważał *BielŻyw* 142, 52; aby [Bóg] raczył podniefc ku gorze vpadle myfli ferca náłżęgo aby fobie nie inłęgo nie rozważali: wftytki yne rzeczy ziemskie opuściwly na ftrońe: iedno o wielmożności a o wyfołkoci fwiętego ymienia maiefłatu twęgo. *RejPs* 168v; Rozważalem fobie wftytek ftan żywotá moiego nic inłę⁹⁰ fobie potrzebnieyflęgo nienayduię iedno obroćić nogi fwoie ná drogę flufłnoći/ á náuk twoich *RejPs* 179v; ábowiem ten włafnie bywa vtwierdzon ktory pilnie flucha á rozważa fobie zakon y náuki pána fwego. *RejPs* 183v, 62, 168; *MurzHist* B3v; poftłowie zálościwi odeszli, to u siebie rozważáiąc, iż Krol *invitis illis* na nie winę tę kładł i jescze srogimi pogrozkami dotyskował. *Diar* 60, 53; *GliczKsiąż* A4; *LubPs* R5v; *GroicPorz* z; Bo fye obawał wyznác żeby mu byłá oddaná vmałżeńfkie ftadło: rozważáiąc fobie by go lepak niezábili dla iey vrody á piękności. *Leop Gen* 26/7, *Ps* 76/7, 118/59; Mył moiá rozbierála to fámá w fobie/ y rozważalem fobie fpráwy moie [diligentiam habui]. *BibRadz Eccli* 51/24; gdzie fie ich wiele zgadzáo ná Władziłławá Lokietká/ rozważáiąc miedzy fobą ięgo prętkość/ y gotowość/ thakież bliłkość przyrodzoná ku kroleftwu Polfkemu *BielKron* 368, 240, 245v; *Commentor*, *Zmysłam/ Myłłę* fám w fobie/ Rozważam fám w fobie. *Mącz* 61c; *Institit* *reputare secum ipse* quomodo promissi fide *praestaret*, *Poczł* s fobą rozważać yáko by obiecány rzeczy dofić vczinił. *Mącz* 333c, 63d, [95]d, 213a, 382c, [407]a, 504d, 506c; *Górndworz* C5v, M8; Co fobie s tey Ewányeliey krotko rozważać mamy. *RejPos* 131; Obaczayże tho thu pilnie/ oczci tu idzye/ rozważayże fobie miłofierdzye Pána fwego á vpadek fwoy *RejPos* 198v; Sluchayże co im thu wnet Pan powiedzyeć raczył/ zoftáwiwly też to ná pámiątkę nam nędznym potomkom ich/

ábychmy nie vnošili ná potim myfli fwoich/ á dwornie fobie nie rozważáli o możności á o iftnoći Pána tego. *RejPos* 231, 117 [2 r.], 125, 142v, 177v, 181v (19); *KuczbKat* 40; Abowiem fą iedni co pilnie flucháią ludzkich rozmow poćiwyich áby fobie iedno vfyz nápáli álbo fie náfmiali/ ále áby to fobie álbo rozważać/ álbo do ftáteczney pámięci przypuścić mieli/ áby fie im też to ná potym przygodziło/ [...] nicz o tym nie myłłá. *RejZwierc* 91; Mądry co fobie o fmierci rozważać ma. *RejZwierc* 170v, B2v [2 r.], 88, 90v, 92, 155v (14); Záś obywatelom przyftoi/ áby vrzędu fwego poftłufzni byli/ to wftytko com powiedzial y siebie rozważáli: á pofttronemni fie przykłady karáli. *ModrzBaz* 101, 14; *Calep* 896a; *GrabowSet* A2, B3; *CiekPotr* 53; *PaxLiz* C3.

»rozważać (i) na tę i na owę ftrońe« = *disputare a. perpendere in utramque partem* *Modrz* [szyk zmienny] (4): Gdy fie tedy ziecháli Ellektorowie do Fránfortu [...] napierwey wotował Arcybilkup Mogutińki/ dluęá rzecż vczyniwly ná Kárta zdomu Rákułfkiego/ rozważáyc y na tę y ná owę ftrońę możność/ záchowánie/ przyległość/ y iednego yęzyká fnimi być. *BielKron* 195, 204; Gdy ma [król] wftytek *Senat*, ábo Pány Rádne zebráć/ áby się z temi pirwey w kázdey rzeczy/ rozważáiąc iá/ ná tę y ná owę ftrońę/ námowił/ niźliby iá przed wftytkiem Senatorfkim kołem przelożył. *ModrzBaz* 25v, 28.

»w umyśle, na umyśle rozważać« = *animo revolvere* *JanStat* (2:1): *Amurátes* przyiechawly/ nie co obiecal/ ále coby mu było pożyteczniey tho fobie ná vmyfle rozważał. *BielKron* 240; Co my pilniey w vmyfle náłżym rozważáiąc/ á widząc Kroleftwu náłżému [...] nieprzefpieczności náłęgáć: ábyfny ie tedy tym łatwiey od nas y poddánych náłżych gardł odpędzić mogli/ obiecuiemy [...] *SarnStat* 985, 110.

Szeregi: »baczyć (a. obaczać) a rozważać; rozważając obaczyć« (2;1): *OpecŻyw* 13v; Y rozważáiąc obaczyć iáko ielt [Pan] ná wflęm hoynie dobrowolny *RejPs* 49v; A radbych to widziál/ áby wlye Pánowie pilnie obaczáli á v fiebie rozważáli [cum animis suis considerent] ty dwory v ktorých fie *Cicero* báwił y ich vmyšly *ModrzBaz* 14.

»(albo, i) rozważać albo (i) pámiętać (a. do pámięci przypuścić, a. w pámięć wbić)« [szyk 2:1] (3): A ták poćiwa rádá á rozważna rozmowá tákiego człowieká ma być v ciebie y wdzięczna y ták vważona/ iákobyś to fobie y rozważał y w pámięć wbił *RejZwierc* 90v, 23v, 91.

»rozważać a przypatrować się« (1): ROzważáiąc fobie z dáleká/ á pilnie fie przypátruiąc [...] rozliczności czáfów dzilfeyfzych/ [...] nicz inłęgo pewnieyflęgo áni náleść áni rozeznać v fiebie nie vmiem/ iedno iż fady Páńfkie [...] iáwnie á iáfnie fie włędy zya-wiáią á okázuią. *RejZwierc* 184.

»rozważać a (i) przypominać (a. wspominać)« (2): *FalZiol* +2v; á onci będzie powiedał przygody á przypadki ludzkie co fie komu przygodziło/ á ty fobie iedno będziefz rozważał á wfpominał/ iż fie też to wftytko działo zá czáfów onych młodfzych lat twoich. *RejZwierc* 173.

»rozważać a pytać się« (1): To gdy rozważać będziefz/ á pytać fie o tym będziefz/ wnet on [Pan] nie omiełzka przybliżyć fie kthobie *RejPos* 112v.

»rozbiarć a rozważać« (1): [rozum człowieka] przez znáki z podána fmyłłow/ álbo z powyefci czyyey (komu wyárę dawa) przyyęte/ rozbiráyc á rozważáyc ye/ ku vznányu rzeczy kázdey [...] przychodzić muš *KromRozm III* B6v.

»rozmyšláć (a. pomyšláć, a. myšlic), (a, et) rozważać« = *cogitare et in mente habere* *Vulg* [szyk 10:2] (12): [Pitakus] mowił też aby mądry pirwey niźli by czo poftanowili na to pomyłłali á rozważáli czoż kto czynić ma aby fie z tim nie pyfznił *BielŻyw* 12; *WróbZołt* 76/6; *Specular*, [...] metap. myšłę [!] Rozmyšłám á Rozważam nieco fám s fobą. *Mącz* [407]a, 443c, 461c; *RejPos* 167; *Zadna* rzecż wiecey poružycy ferc y vmyłłow náłżych niemože/ náđ tę fámę/ kiedy vtrápienia/ bolešci/ y męki ięgo wftytki fobie rozmyšłamy á rozważamy. *KuczbKat* 40; *Calag* 82a; *Cogito*, [...] Me-

ditor, contemplor, mente complector, mente agito – Miżlię, rozważam. *Calep* 212a, 221a, 646a, 772a.

»uważać a (i) rozważać« (2): Praemeditor, Namyślam fie przed tym/ wważam y rozważam lam s fobą rzecz. *Mącz* 213a; A nie czytay fobie pilmá świętego iáko fábul tylko dla rolfkofzy á dla krotofile swoiey/ ále fobie pilnie wważay á rozważay/ iż co fie kolwiek z wiernemi działo w dziwnych niebezpieczeństwiech á przesładowaniu ich/ to fie też ifcie s thobą nieomylnie dziać będzie *RejZwierc* 206.

W przem (16): Bo nigdy nic fnadz fmaczniesffego nieieft wufciech moich/ iedno gdy fłowy fwemi rozważam wftawy zakonu twe^{so} *RejPs* 183; *SarnStat* 1067.

Zwroty: »rozważać w duszy« (1): Bo twoye poftánowyenyę myśl człowycęzą wzruflly/ Co y lam częfto rozważam w swoiey nędzney duffy *LubPs* bb5v.

»w głowie rozważać; rozważa głowa« (1;1): Tým popłyną piękne fłowá/ Ktore wprzod rozważa głowá. *Phil* G2; Te przypowieści w głowách swoich rozważaycie/ Y do innych narodow w rozfádek podaycie. *CzahTr* E3.

»rozważać w sercu, sercem, z sercem« = *in mente habere, meditari cum corde suo Vulg; accipere in corde suo PolAnt* [szyk zmienny] (8:2:1): *OpecZyw* 9v; *WróbZolt* 76/6; I rozważałem fobie w nocy w fercu moim/ y ćwiczyłem fie: y wmiáthalem duchá mego. *Leop Ps* 76/7; Iefliż iá [tj. ewangelię] będyem chcieli rozważać nabożnemi myllámi á wiernemi fercy fwemi. *RejPos* 194v, 167, 273v, 289v, 296, 307v; Przeczzę w fercu twoim nie rozważař rzeczy przyfłznych rádlzey niřz tych ktore fá teráznieyřze? *BudBib* 4.*Esdr* 7/16; Smutna byłá [Zuzanna]/ iednák W trwogách/ ná pieczy miałá By czyfłtoř záchowálá/ Y ták w fwym fercu fobie rozważálá: Co mam czynić *GrabowSet* B3.

a. *W funkcji przysłówka*: »nie rozważając« = *bez zastanowienia; inconsiderate, inconsulte, temere Calep* (2): Temerarius – Ten ktori z ftrzaskiem nie rozważaia [!] rzecz nie iako poczyna, wycher. *Calep* 1051b, 522b.

4. *Przedstawiać do przemyślenia, zastanowienia się, napominać; considerare, expendendum proponere a. suadere, ruminari Cn* [komu] (12):

rozważać co (6): Poflalysmi kniemv pana Lyessnyowfkiego Rothmyftrza v.k.m napomynayacz go ftego podrugie abi sye on snamy zyechal rofwazayacz mv thi rzeczi wfzítkj ktorefmi do niego pyerwej wkazowały *LibLeg* 11/76v; Rozważayze mu zaklády o ktoreć idzie/ boć idzie o zywort wieczny y o niefkończone rádości twoie. *RejZwierc* 130, 130, 151; *StryjWjaz* C2; [*BielKron* 1597 328]. *Cf Ze zdaniem dopełnieniowym; [»z pilnością rozważać«].*

Ze zdaniem dopełnieniowym [w tym z zapowiednikiem: to (1); zaimek pytajny (5), aby (2), [ze] (7): Lepey by mu był rozważal íaką wnim nadzieie miecz miał. *RejKup* c2v, X; *MurzHist* C3; *GroicPorz* z3v; *BielKron* 203, 320v; iż bárzo rad pátrzał [*Platon*] ná ty fwowolne á wfzeteczne krotofile á fprawy ludzkie/ to fie im wfmiawfzy á nádziwowawfzy záfię to powoli difcipuľm przyfzedfzy rozważal iáko to íá rzeczy zeflywe á fprofne *RejZwierc* 17; [Zeznała też, gdy się jej to rozważało, dlaczego to czyniła, iż nie chciała powiedzieć zrazu przed pany na Mikołaja Węgrzyna, aby był winien *KsięgaKrymKraK* 1580 nr 131; *KronMieszcz* 77].

[*Z przytoczeniem: y ten [Jan Tarnowski] obaczywfzy iż Krol kazał iuř wozom fie nágotowác po nie iechác/ íáľ mu to rozważać tymi fłowy: Y cofz czyniřz nalepfzego Krolu/ że swoie gniázdo małżef *BielKron* 1597 328.*

Zwroty: »rozważać namowami«: Naszy też odjachali, nie zęgnajác Maksymiliana, rozważajác mu pirwej wielkimi namowami szeroce, że to źle czyni Maksymilian; potym nic nie pomogło, aże też i przymówkami. *KronMieszcz* 77.

»[co] z pilnością rozważać«: A tak wtym przodkiem chwale Bofzá/ a potym swoy wlařny doczeřny y wieczny powod a sbawienie/ ktore w tym íeřt zalofzone/ s pilnořciá ym nawięřzłá rofwalzali *UstKošciel* B4.]

W przem (1):

Zwrot: »w sercu rozważać« (1): poczał mu duch panfki w fercu íe^{so} rozważać i wielką go mocá odwodzić/ aby się zbawiciela fwego i prawdy íego nie przáľ *MurzHist* C3.

Synonimy: 3. *baczyć, obaczać, obserwować, ponderować, przemyřławać, przypatrować się, przypatřać się, rozbaczacz, rozbaczacz się, rozbierać, rozejmowacz, rozmyřłacz, rozmyřłacz się, rozprawowacz się, roztrřszacz*; 4. *napominać, pouczacz, przestrzegać.*

Formacje współrdzenne cf WAŻYĆ.

Cf ROZWAŻAJĄCY, ROZWAŻANIE, ROZWAŻANY
RS, ALKa

ROZWAŻAJĄCY (2) *part praes act*

N sg m rozważający (2).

St stp, Cn brak, Linde bez cytatu s.v. rozważny.

Zastanawiający się, przemyřliwający; consideratus, meditatus, prudens Calep (2): Spectativus – Rozważaiaci. *Calep* 996b.

rozważający co (1): Consideratus – Kazdą rzecz rozważaiący, mądry, oppatny. *Calep* 246a.

Cf NIEROZWAŻAJĄCY (Errata), ROZWAŻAĆ

RS, ALKa

ROZWAŻANIE (20) *sb n*

o oraz drugie a jasne, pierwsze a oraz e *pochylone* (w tym w a l r. *bledne znakowanie*).

sg N rozważanié (12); -é (2), -(e) (10). \diamond *G rozważaniá* (1). \diamond *D rozważaniu* (1). \diamond *A rozważani(e)* (3). \diamond *I rozważani(e)m* (1). \diamond *L rozważaniu* (2).

St stp brak, Cn notuje, Linde XVI i XVIII w. s.v. rozważyć.

1. *Merytoryczne ocenianie [czego]* (1):

Wyrażenie: »pilne rozważanie« (1): Ten tedy obyczay pilnego rozważania wotow [*mos ponderandi sentientias*]/ íáčno otrzyrna mieyřce w zgomádeniu luďzi/ ktorzi chcá rozumu wzywác/ á nim się fprówawć. *ModrzBaz* 29v.

2. *Myřlenie, rozmyřlanie, zastanawianie się, dociekanie; consideratio, contemplatio Mącz, Calep, Cn; speculatio Mącz, Calep; reputatio Mącz, Cn; circumspectio, commentatio, meditatio, theorema Calep, Cn; dispicientia, theoria, versatio Mącz; animadversio, pensitatio, solutio Calep; excogitatio, dispectus, examinatio, perpensatio, ratiocinatio Cn* (17): Reputatio, Rozważanie rozmyřlanie/ też powagá. *Mącz* 333c, 443c, 486d; *Calep* 251b, 771b.

rozważanie kogo, czego (4): *BiałKat* 271; Tým [w swawolnym cieľe] leniřtwo/ ofpálřthwo/ á tu záfię czynořć á pilne rozważanie czářow/ áby nigdy dářmo á fzpetną fużá nie wychodziły. *RejZwierc* 122; Druga ířz z fercá ludzkiego wfpomínanie geřłřze ná Bogá y rozważanie dobrodzieřřw íego wykrář y wybić chcá. *SkarZyw* 301; *Phil* G.

rozważanie czyje (2): Paweľ wfliřawfzy zadrzwiamj czudne rořwiazanie [*lege*: rozważanie; *lekcja*: rozważanie *mniej prawdopodobna*] Kupczowo dobrze mu thullí y mowj ku Kofzmuffowij *RejKup* p6; íáką wielką rádořć y íáką pociechę on vbogi fłarzec s tego odnieřć muíal/ to iuř ía twemu rozważaniu poruczam. *RejZwierc* 199.

W poľczeniu szeregowym (1): Slyřzaleř iuř tę pocieřliwá Ewanyeliá/ y ty wdzięczne fłowá Páná fwego/ ktoremi tu raczył rozmawiac s tymi zwolenniki fwemi/ y ktore káždemu wiernemu fwemu ná pámięć á ná rozważanie/ y ná pilne rořzczytanie zofłháwić raczył. *RejPos* 174.

Wyrażenia: »pilne rozważanie« [szyk 3:1] (4): Dispicientia, Pilne rozważanie/ Rozpráwá/ Rozřządzenie/ Opátrzenie. *Mącz* 405d, [407]a; *RejZwierc* 122; *Phil* G.

»rozważanie na umyřle« = *theoria Mącz; commentatio, speculatio, theorema Calep* [szyk 1:1] (2): Theoria, łatine speculatio, Rozważanie ná vmyřle/ rozum. *Mącz* [454]c; *Calep* 1064a.

Szeregi: »baczenie, (i) rozważanie« (2): *Calep* 246b; Bo íř Pan Bog wfřzechmogácy/ będąc nawyřřzłá mądrořciá/ zwyřł rzadko

mowić/ y tylko rzeczy świętoblive y potrzebne: ták ten kto z bázčenim y rozważaniem pilnym rzeczy *nouit tacere, proximus est Deo. Phil G.*

»rozważanie i rozsądzanie« (1): O gdyby profity chléb thám przymowano/ y tákże profité wino pito/ cózby pothym rozważaniu/ y rozládaniu człowiekowi łamégo siebie *BiałKat* 271.

3. Rozpatrywanie, rozsądzanie (1):

Wyrażenie: »rozważanie sprawiedliwości« (1): mendaces filij hominum in stateris [...] fynowie ludźci łá kłamlivi przy rozważaniu łprawiedliwólci *WróbZólt* 61/10.

4. Przedstawianie do zastanowienia się, napominanie (1): [Ałzeby [...] chwałé Bołzá/ a potym swoy włafny doczefny a wieczny powod [...] s pilnołciá ym nawiętłzá rołwałzali/ a w takowem rołwałzaniu [...] tak fię zachowali *UstKościel* b4.]

rozważanie czyje (1): *RejZwierc* 77v cf Wyrażenie.

Wyrażenie: »roztropne rozważanie« (1): Ale nie ták áby fię frozyć miał iáko kát/ ále iego nadobne vpominanie á roftropne rozważanie/ choćby też bylo y s pogrołkami iákimi/ tedy pozyteczniefze iefth niłzi owego co wytrzáłka włzytko iáko grom y s pámięci y z obyczáioy ludzkich. *RejZwierc* 77v.

Szereg: »upominanie a rozważanie« (1): *RejZwierc* 77v cf Wyrażenie.

Synonimy: 2. obaczanie, przemyślanie, przemyślowanie, przypatrowanie, przypatrowanie się, rozbieranie, rozmyślanie, rozmyślanie, roztrząsanie; 4. napominanie, przestrzeganie.

Cf **ROZWAŻAĆ**

RS, ALKa

ROZWAŻANY (2) part praet pass impf

o prawdopodobnie jasne (tak w roz-); pierwsze a pochylone, drugie jasne.

sg f N rozważaná (1). ◇ pl N subst rozważan(e) (1).

St stp, Cn, Linde brak.

Będący obiektem myślenia, rozmyślenia, dociekania (2): Cogitatum – Rzecz rozważana. *Calep* 212a.

Wyrażenie: »w myślach rozważany« (1): [słowa Pana naszego] Nie thylko tu/ ále włtáwicznie w fercoch á w myślach náłznych miályby być włpominany/ á rozważáne *RejPos* 246.

Szereg: »wspominan a rozważany« (1): *RejPos* 246 cf wyżej.

W przén (1):

Wyrażenie: »w sercoch rozważany« (1): *RejPos* 246 cf wyżej.

Synonimy: rozbierany, roztrząsany.

Cf **ROZWAŻAĆ**

RS, ALKa

ROZWAŻCA St stp, Cn, Linde brak.

1. ROZWAŻENIE (24) sb n

o oraz pierwsze e jasne, a oraz końcowe e pochylone.

sg N rozważenie (5); -é (1), -(e) (4). ◇ G rozważeniá (7); -á (5), -(a) (2). ◇ I rozważeniem (9); -em (1), -(e)m (8). ◇ L rozważeniu (2). ◇ pl A rozważeniá (1).

St stp notuje, Cn, Linde brak.

1. [Dokonywanie pomiaru (pomiarów), zmierzenie: Rozważenie, Rozmyślenie, modificatio i(d est) mensuratio, temperancia modi et mesure capcio *ReuchlinBartBydg* t7v.

a. Zważenie, odważenie: pensacio Rozważenie i(d est) recogitatio vel ponderacio auri aut argenti *ReuchlinBartBydg* z3v.]

2. Przemyślenie, zastanowienie się; pensatio *BartBydg*; iudicium *Mącz*; consilium, consultatio, deliberatio, ratiocinatio *Calep* (22): *BartBydg* 110b; Ratiocinatio – Zamknięcie z pewnego rozważenia, rozrachowanie. *Calep* 896a.

rozważenie czego (9): Dla rozważenia łłow náturá nam vłzy y rozzum dáłá. *RejZwierc* B; Bo tu pokoy/ łławá/ łłprawiedliwól/ pomiernoł/ roftropnoł/ káždéy rzeczy powázne rozważenie/ wdzięczny á łłpokoyny żywot. *RejZwierc* 122v, 91, 132v, 145, 146, 147, 161, 209.

rozważenie czym (1): przethóć podawam ty AOPHTEGMA-TA/ to iefth krociuchnemi łłowy długich rzeczy rozważenia/ iż wđzy łłobie przecedłzy/ y s tego y z owego wirlzyká mozełz łłobie co vpodobáć á do pámięci przykowáć. *RejZwierc* 209.

rozważenie czyje (2): A iż to znam/ nie s pochlebłtwá bo mi thego nie potrzebá/ ále y z włafnego rozważenia/ y s powiełci ludzkich/ iż W(ielmołnoł) thwoię Pan Bog nie ledá dáry á vpominki obdárzyć raczył. *RejZwierc* [28³]; (nagł) Czwaré lekářtvo ná gniew. (–) TEž ná rozważeniu przyiacielłkim síłá rozniewánemu człowiekowi náleży. *RejZwierc* 81.

W połączeniach szeregowych (6): Bo ci thego włzytkiego vłzywáią w wielkiey rołkofzy/ w zacney łławie/ w roftropnym rozważeniu káždéy rzeczy/ w boiáźni Božey/ w łłpokoynym łłumieniu/ á w pomiernym á w poćciwym żywocie łłwoim. *RejZwierc* 132v; A iuž fię nie ćwicz mniániem ludzkim áni biegłóciá łłwiátá tego/ iedno fię ćwicz rozumem/ cnotá/ boiáźniá Božá/ á ná włzem pomiernym káždéy rzeczy łłwey rozważeniem/ káždá rzecž roftropnie vpátroiác ku ktoremuby końcowi łłulźnie miálá być przywiedziona. *RejZwierc* 146, 122v, 145, 161; Deliberatio, consultatio, consilium – Rozmifłzienie, rozważenie naradzenie. *Calep* 300b.

Wyrażenie: »roztropne rozważenie« (3): Bo ow chociay nic s práwá/ ále rádá/ píłmem/ á roftropnym rzeczy przyłłzłych rozważeniem síłá poćciwy człowiek moze ku dobremu Rzeczypolpolitey połłżyć *RejZwierc* 145, 132v, 161.

Szereg: »rozum i rozważenie« (1): Smácznéć też bywa od ludzi owo pochlebłtvo łłprofne/ owo przemierzle dutkowánie/ áłbo miłółciwy pan/ ále łłmáczniefzy ma być rozum y káždéy rzeczy pomiernie rozważenie/ ták áby áni zá dáry/ áni zá žądneim vpominki/ áni zá žádnym dudkowánieim myłł fię włpaniła nie vnołiłá *RejZwierc* 147. [Ponadto w połączeniu szeregowym 1 r.]

a. W funkcji przysłówka (8):

»rozważeniem« = rozważnie (4):

~ Wyrażenia: »roztropnym rozważeniem« (3): Bo co iefth łłprofniefzego iáko człowiek łłtáteczny á v ludzi zá mądrego wzięty/ gđi łłpádnie z rozumu á dá fię niełłzczęłci trwożyć/ á nie vmie w łłobie roftropnym rozważeniem žádnéy łłtáteczney myłłi połłtánówić. *RejZwierc* 150, 87v, 130.

»rozważeniem rozumu« (1): gdyż to káždý łłulźnie zeznáć mułłi iż iefth s przyrodzenia cnotliwy/ łłwe łłpráwy á łłwe poćciwe połłtępkí łłtánówić y ku iákimuby ie końcowi rozważeniem rozumu przywodzić miał *RejZwierc* A3v.

Szereg: »rozważeniem a rozumem« [szyk 1:1] (2): Wodźze go [ciało swoje] też vłtáwicznie po tym plácu kędy biezeć ma/ á vkázuj mu rozumem á roftropnym rozważeniem do krefu dokáđ biezeć ma. *RejZwierc* 130, 87v. ~

Wyrażenia przyimkowe: »krom rozważenia« = nierozważnie (1): Nihil absque praemeditatione faciendum censeo, Nie ráđzęć nic czinić krom rozmyślenia/ rozważenia. *Mącz* 213a.

»z rozważenia« (1):

~ Szereg: »z dobrego umysłu i z rozważenia« (1): yedno wyedzecz nálełzy yłżem łłdobrego vmyłłzly y łłroswałłzyenya wrakowniczí wmayęntołfci fwy dziedzičný Młyn [...] przedálem *ZapKościel* 1582/40v. ~

»z rozważeniem« (2):

~ Wyrażenie: »z statecznym rozważeniem« (1): A mądrym to człowiekiem zowá kto káždá rzecž s łłtátecznym rozważeniem záczyna. *RejZwierc* 80v.

Szereg: »z rozważeniem i statecznołciá« (1): A iłłby tá iednoł z tákim rozważeniem y łłtátecznołciá przedłłwzięta do mocnégo y łłtáłégo porząđku ná wieki chowánia byłá przywiedziona: oné przez ártýkuły niłżéy nápiłłáné zđáło fię nam rozpiłłáć. *SarnSt* 1068. ~

3. Rozpatrzenie, rozsądzanie (2):

W połączeniu szeregowym (1): Trutina, Wágá/ złota wálłká/ też kłóbá v wáłki. Et per translationem ponitur pro iudicio, Miáłło wważenia/ rozważenia łłádu. *Mącz* 467b.

Wyrażenie: »rozważenie sądowe« (1): Stanąłszy personaliter Sliachetny Iakub Piarszczewski, Pars Actorea [...] s Sliachetnym Ianem Wyoziłnkim, także i Irzim Wyoziłnkim którzy za rozważeniem ładownym [uczynili przysięgę według roty dekretu wojewody pomorskiego] Zapkościer 1580/8.

Synonimy: 1. rozmierzenie; 2. obaczenie, przemyślenie, przypatrzenie, przypatrzenie się, rozbaczenie, rozebranie, rozeznanie, rozmyślenie; 3. rozmierzenie.

Cf **ROZWAŻYĆ**

RS, ALKa

2. (ROZWAŻENIE) cf NIEROZWAŻENIE

ROZWAŻNIE (11) av

o jasne, a pochylone; teksty nie oznaczają é oraz -é.

comp rozważni(e)j (1).

Sł stp, Cn, Linde brak.

1. Z rozważą, przemyśleniem (8): dał [Pan] rozność dziwnych náuk/ kthore sie rozłiały po włzemu fwiátu/ rozważnie przyłtrzegając tego nędznego człowieka/ iáko miał gwałt czynić tym twardym przypadkom przyrodzenia fwego *RejZwierc* 4v; A to iłcie wczynek przyłtoyny pohámować rozważnie rozniewánego/ choćby mu też to máłuczko przykro było. *RejZwierc* 81, 106, 127, 131, 162v, 255v.

Szereg: »rozważnie a roztropnie« (1): A ták wielka to iest rzecz kto fwe poćciwe czáły á przeminęle láthá rozważnie á rołthropnie wychowa áz do łzedziwości swoiey. *RejZwierc* 143v.

2. Dogłębnie (3): Exquisite, Pilnie wważnie rozważnie. Exquisite pro exquisite *Mącz* 336d; á což on [Bóg] będąc niekończoną mądrością niema wżytkiego rozmyślić y rozważniey wiedzieć gdzie sie co dzieje? *RejZwierc* 147v.

Zwrot: »rozważnie rozeznąć« (1): Ale tu iuz teraz pilno sie dzierz mądrości/ ábyś tho mógł wżytko rozważnie rozeznąć/ co iest przyłtoynego á czo iesth nieprzyłtoynego łzedziwości twoiey *RejZwierc* 146.

Synonimy: 1. baczenie, obaczenie, opatrzenie, ostrożnie, rozmyślenie, roztropnie, wiadomie.

RS, ALKa

ROZWAŻNOŚĆ (1) sb f

G sg rozważności.

Sł stp, Cn brak, Linde bez cytatu.

Zastanowienie się, refleksja [o czym]:

Szereg: »ani rada ani rozważność«; y iáko w nim [w człowieku bez zasad] nádziciej iáką pokládać małz? bo iuz ták áni rády/ áni rozważności o iákich przygodach ábo też o przyłzłych rzeczach nie naydzielz/ jedno trwoę we łbie niepotrzebną á nárzekanie *RejZwierc* 85v.

RS, ALKa

ROZWAŻNY (58) ai

o prawdopodobnie jasne (tak w roz-); a pochylone.

comp rozważni(e)jszy (3).

sg m N rozważny, rozważni(e)jszy (15). ◇ G rozważn(e)go (5).

◇ D rozważn(e)mu (3). ◇ A rozważny (1). ◇ I rozważnym, rozważni(e)jszym (4). ◇ f N rozważná (3). ◇ G rozważn(e)j, rozważni(e)jsz(e)j (2). ◇ D rozważn(e)j (1). ◇ A rozważną (1). ◇ I rozważną (1). ◇ n N rozważn(e) (1). ◇ G rozważn(e)go (5). ◇ I rozważnym (2). ◇ pl N subst rozważn(e) (1). ◇ G rozważnych (6). ◇ D rozważnym (1). ◇ A subst rozważn(e) (2). ◇ I f rozważn(e)mi (2). n rozważn(e)mi (1). ◇ L rozważnych (1).

Sł stp, Cn brak, Linde XVIII w.

1. O ludziach: podejmujący decyzję lub przystępujący do działania po uprzednim zastanowieniu się, kierujący się w życiu rozważą, rozsądny, przezorny, przewidujący (23): Ale rozważny człowiek iestli sie vda ná Rycerki żywot/ tedy wżytko rozmyłnie/ rołthropnie/ trzeźwie/ w káżdey rzeczy baczeniem y wważeniem/ okolo siebie

łspráwuie. *RejZwierc* 144v; Paulus Emilius thákże drugi Hetman Rzymłki/ który iuz był rozważnieyłzym á ná włzem sie rozumem łspráwował/ gdy przyciągnął do Mácedoniey trefił bliłko ná łspráwione woylká. *RejZwierc* 149v, 77, 88, 91v, 142v, 155v.

W połączeniach szeregowych (2): Bo óichy/ łkromny/ á rozważny człowiek więcey łspráwić y połtánówić może oną nadobną á vkládną łkromnołcią fwą zá godzinę/ niłzi pirchálec zá cáty dzień *RejZwierc* 139v, 145v.

Wyrażenia: »poćciwie rozważny« (1): A thák człowiek poćciwy á poćciwie rozważny iesth iáko bláłk łłoneczny co wżytki káty ółwieca *RejZwierc* 71v.

»roztropnie rozważny« (1): A ták bącznemu á rołthropnie rozważnemu człowiekowi pilnie trzeba obacząć/ y co od kogo bierze/ y co też prze kogo czyni *RejZwierc* 99v.

Szereg: »baczny a rozważny« (1): *RejZwierc* 99v cf »roztropnie rozważny«.

»mądry, (a) rozważny« (5): A thák mądemu á rozważnemu człowiekowi trzeba rozważać y łtany y czáły y co prze kogo czynić/ y kiedy czo czynić. *RejZwierc* 98v, 76, 160, 165v, 267.

»poćciwy a rozważny« (4): A Bówiem poćciwy á rozważny człowiek á fercá zázwdy wřpanilego/ iesth podobien ku onemu pięknemu drzewu między drobną łzeliną łłoiącemu *RejZwierc* 143v, 71v, 119, 166. [Ponadto w połączeniu szeregowym 1 r.]

Przen (2):

Wyrażenia: »rozważne lata« = starość (1): A Ták ty poćciwy káždy człowieceł/ á zwłáfczá który iuz przydziefz ku rozważnym łátham fwoim/ nie tráć łobie márnje czáłow fwoich/ á nie vkraday łobie żywothá fwego poćciwego tymi zámótánemi łspráwami fwiátá tego. *RejZwierc* 161v.

»rozważna starość« (1): Iáko mu pomknąć czáfu Pan Bog raczył áz do rozważnieyłzey łtarości iego/ y iáko go w wielkiey łlawie s fwiátá ziąć raczył/ łiláby było piłać o tym. *RejZwierc* 125v.

a. W funkcji rzeczownika (2):

W połączeniu szeregowym (1): A ow poćciwy/ ówicżony/ trzeźwy/ rozważny wżdy áłbo bywał/ áłbo czytał/ ábo sie zázwdy między ludźmi pytał *RejZwierc* 143.

Szereg: »mądry a rozważny« (1): A to wżytko mądemu á rozważnemu nic nie łzkodzi/ bo tego [tj. języka] obyczáynie á z rozumem wżywa. *RejZwierc* 142v.

2. O działaniach, cechach lub sytuacjach (35):

a. Poprzedzony zastanowieniem się, przemyślany (7): bo y nafrołzły boiownik zázwdy tego obmija kto łkromnie łtoi/ bo zázwdy tego pilnieyłzy kto mu sie łprzećiwi. Abowiem iuz tháką rozważną łkromnołcią/ y inemi nadobnemi połtepkí/ iuz nie tylko młody ále y łtary łilá łobie y zwyciężyć y połtánówić fnádnje będzie mógł. *RejZwierc* 21.

W połączeniach szeregowych (2): *RejZwierc* 18v; Lecz przyłięgi prawđziwey/ łspráwiedliwey/ rozważney/ á z dobrym rozłádkiem wczynionej/ nie tylko Bog nie zákázuię/ ále iá owłzem rołkázuię. *WujNT* 22.

Wyrażenia: »roztropnie rozważny« (1): Tu zálfię trzeba máłto o thym pomówić/ iestliże go iuz Pan Bog ták ozdóbić y połtánówić będzie racził/ iáko y tych cnót y tych fwych y pomiernych y rołthropnie rozważnych połtepkow fwoich łpokoynie/ pobożnie/ á zázwdy z welołym wmyłtem y wżywać ma/ y w tym iáko sie záchowác ma. *RejZwierc* 106v.

»rozważna sprawa« (3): Tedy czytáiąc ony zacne/ mądre/ á rozważne łspráwy onych zacnych przodkow náłznych/ którzy iestłcze y dziłz/ prze fwe zacne á powážne łspráwy/ iáko żywi między námi łlyná/ á pámięć ich nigdy vmrzeć nie może. *RejZwierc* 18v, 112v, 173.

Szereg: »rozmyłny a rozważny« (1): Iz prózná iest walká ná polu/ iestli pirwey nie będzie rozmyłne á rozważne połtanowienie w domu. *RejPos* 334.

b. Skłaniający do zastanowienia się, pouczający (14): Bo piękne á rozważne łłowá łą iáko młoth/ á przerazáią áz do ferczá człowiecego. *RejZwierc* 81; A ták poćciwa rádá á rozważna roz-

mowa takiego człowieka ma być w ciebie y wdzięczna y tak wważona/ iakobyś to fobie y rozważał y w pamięć wbił *RejZwierc* 90v, 73, 91, 267v.

W połączeniu szeregowym (1): Bo znajdziez w iednych nadobną/ poćciwą/ rozważną/ y prawie prawdziwą radę/ naukę/ y ćwiczenie. *RejZwierc* 84v.

Wyrażenia: »rozważne napominanie (a. upominanie)« (3) A gdyż o to nic nie dbają ci ktore Pan Bog y naukami ozdobić y w błogoślawić raczył/ aby piśniami swym albo rozważnym w pominiem swym ludzi przefrzęgali z ich powinności *RejZwierc* A3, 78v, 267.

»rozważna przestroga« (1): Także też ci nalfzy bracia/ gdy z nich pięknym w pominiem a rozważnemi przefrzęgami then brud ich obyczaiow sprofnych chcą odrzeć a w piękne ie obyczaię oblec/ tedj im to bārzo nie miło *RejZwierc* 105.

»rozważna rada« [szyk 2:2] (4): Ale gdzie iest rada rozważna/ a s prawā ćwiczona/ więcej ieden radā swā porażić y s prawić może/ niżli ich wiele co nic nie wmieją. *RejZwierc* 163v, 23v, 84v, 163.

»rozważna sprawa« [szyk 1:1] (2): A tu pātrż/ iako rozważna radā a s prawā/ więcej czāfem może niżli nawet fza moc. *RejZwierc* 163, 23v.

Szereg: »pocziwy a rozważny« (1): Także sie zabawiaj y naukami pocziwemi a rozważnemi/ ktoreby w tobie nadobne cnoty a pocziwe obyczaię y stānowiły y polerowały. *RejZwierc* 20v. [*Ponadto w połączeniu szeregowym 1 r.*]

c. Wymagający rozważy (3): Ale człowiek wmyślu wielkiego/ ktory fobie przypadki ty Fortuny lekke waży [...] iedno iż sie puści nā rzeczy rozważne [...] iuz on mało fobie tych drobnych przypadkow od fwiātā y od fortuny waży/ a mało sie nā to rozmyśla. *RejZwierc* 22; Bo mu fortunā wziąć nie może s tħałości/ s prawieliwości/ pobożności/ poćciwości/ a nā w złem s tħatecznego a rozważnego okolo fiebie po fħānowienia. *RejZwierc* 134v.

Szereg: »rozważny a stateczny« [szyk 1:1] (2): Thākże y mādry a ro fħropany człowiek/ gdy co rozważnego a s tħatecznego zāczāć mā/ pirwey ma wważyć fobie cel *RejZwierc* 22v, 134v.

d. Powstały z rozważy, świadczący o rozważdę; zawsze w wyrażeniach pleonastycznych w znac. 'rozważa' (11):

»rozważne baczenie« (2): Do ktorey [polskiej niedbałości] mało piorkā potrzebā/ bo sie iey iāfnie oczy kāżdego przypātrzyć y w fzy przy fħuchāć mogā/ kto iedno kęś iākiego rozważnego baczenia w fiebie znależć będzę mogł. *RejZwierc* 182, 182.

»rozważny rozsādek« (1): A wybierāć fobie w fzythko po ziarnku iako pħałzek wybiera māk miedzy gorczycami/ czyniać fobie w głowie swey rozważny rozsādek/ y z obyczaiow y z rozlicznych ludzkich przypadkow/ tākże y z nauk pocziwych. *RejZwierc* 21.

»rozważny rozum« (3): A tāk trzeba mu pirwey zāwždy do rozważnego sie rozumu wciec niżli co ma zāczāć albo wczynić *RejZwierc* 97v, 87, 88.

»rozważny umysł, rozmysł« [szyk 4:1] (3:2): A tāk tu fobie wważ co to iest rozważny wmyśl poćciwego człowieka. *RejZwierc* 81v, 88v, 100v, 149v, 168.

Szereg: »rozważny i poważny« (1): do fcy iest zacnych a poćciwych ludzi nā swiecie/ ktorzy [...] żywotow swych y obyczaiow swych poćciwych zāwždy rozmyślem rozważnym y poważnym wżywāją *RejZwierc* 100v.

Synonimy: **1.**, **2.** *baczny, rozmyślny, roztropny; 1. obaczny, ostrożny, rozsādny.*

Cf **NIEROZWAŻNY**

RS, ALKa

ROZWAŻON *cf* ROZWAŻONY

ROZWAŻONY (12) *part praet pass pf*

rozważony (10), **rozważon** (1), rozważony a. rozważon (1).

Pierwsze o jasne, a pochylone; w formach złożonych drugie o jasne; forma niezłożona z tekstu nieoznaczającego o.

sg m N rozważony (4). *o f N* rozważonā (2), rozważon(a) (1). *o n N* (*praed*) rozważono (1). *o pl N subst* rozważonē (3); [-ē], -(e) (3). *o L* rozważonych (1).

Sł stp, Cn, Linde brak.

1. Zmierzony (3): Drogi twoie przed wiekiem/ fznurem wymierzone/ Ściełki twoie przed iego okiem rozważone *GrabowSet* D3v.

Wyrażenie: »rowno rozważony« (1): Przetħo w dobrich rzeczach zwali thę Liczbę [tj. *dwoie*] s tħrzy mēdrci zgodā towarzyltwa/ y s prawieliwościā/ iż sie w dwoich czēłciach kocha rowno rozważonych. *KłosAlg* A2.

Przen [czy] (1): Bładzić [!] też ten kto sie tu domnimawa bezpiecznego krola, gdzie nic bezpiecznego nie [= *nie mā*] od krola, bo bezpieczeńość bezpiecnościā ma rozważona być. *BielŻyw* 144.

a. [Zważony; przen]

Wyrażenie: »na wadze rozważony«: W fħā nie opātrżnych mōwić będā głupie rzeczy: a fłowā mādrych nā wadze będā rozważone [statera ponderabuntur]. *WujBib Eccl* 21/28.]

2. Przemysłany, przeanalizowany; mediatatus *Modrz, Calep; commentatus, consideratus, deliberatus, provisus* *Calep* (8): *Deliberatus* – Rozważoni. *Calep* 300b.

Wyrażenie: »roztropnym rozmysłem rozważony« (1): Bo kthora rzecz nie będzę s fħuzną radā a ro fħropany rozmyślem rozważona/ trudno kiedy ma być y s tħateczna y do fħonāła. *RejZwierc* 162v.

Szeregi: »obaczon i rozważon« (1): A cokolwiek gwałtownie do przyrodzenia przypādnie/ y wzrok do oczu/ y s fħuch do w fzu/ nie może tāk s fħuznego rozsādku dāć/ iako gdy tho powoli y obaczono y rozważono będzę. *RejZwierc* 15.

»rozważony i poznany« (1): māią te rzeczy być rozważone y poznāne [Sunt ... *ea cognoscenda*] ktore pieniēżną winę zbijaia/ a głownā s tħanowiā. *ModrzBaz* 27v.

»rozważony, (i) rozmyślony (a. namysłony)« [szyk 2:1] (3): Bo fię te rzeczy zdādā być lepiej rozmyślone y rozważone [*cogitata et meditata*] ktore z pi mā czytāia *ModrzBaz* 88; *Calep* 222b, 246a.

Przen [w czym] (1): gdyż kāżda s prawā chocia iā ktho iāwnie widzi oczymā swoiemi/ iefli nie będzę w w fħoch wiadomości iey rozważona/ nie może być dobrze zrozumiana. *RejPos* 204.

*** *Bez wystarczającego kontekstu* (1): *Pensitatus, Ponderatus sive examinatus* – Rozważoni, rozmyślioni. *Calep* 772a.

Synonimy: **1.** *pomierzony; 2.* *rozmyślony.*

Cf **ROZWAŻYĆ**

RS, ALKa

ROZWAŻYĆ (81) *vb pf*

o jasne; w inf -ā- (13), *-a-* (3); *-a-* *GliczKsiqz* (2); *-ā-* : *-a-* *RejZwierc* (5:1); *w imp 2 sg a jasne; w pozostałych formach a pochylone* (w tym 2 r. błędne znakowanie).

inf rozważyć (17). *o fut 2 sg* rozważysz (6). *o 3 sg* rozważy (12). *o 1 pl* rozważymy (2). *o praet 1 sg m* rozważylem, *-m* rozważyl (2). *o 2 sg f* *-ś* rozważyla (1). *o [3 sg f]* rozważyla. *o imp 2 sg* rozważ (9); *-aż* (2) *KromRozm 1, RejZwierc*, *-(a)ż* (7). *o 3 sg* niech, niechāj (ze) rozważy (3). *o 2 pl* rozważcie (2); *-aż-* (1), *-(a)ż-* (1). *o 3 pl* niechāj rozważā (1). *o con 3 sg m* by rozważyl (1). *f by* rozważyla (1). *o 2 pl m pers* byście rozważyli (1). *o 3 pl m pers* by rozważyli (1). *o part praes act* rozważāć (1) *BielKron* 200. *o part praet act* rozważywszy (21).

Sł stp notuje, Cn brak, Linde XVI (jeden z niżej notowanych przykładów) – *XVII(XVIII) – XVIII* w.

1. [Rozmierzyć, odmierzyć części do podziału; rozważycz, rozmyerzicz, zamierzycz, zagraniczycz limitu, -are i(d est) terminare *ReuchlinBartBydg* Q5.

a. Zważywszy podzielić na części [co]: A Ty fynu człowieczy weźmi fobie miecz oftry/ coby y w fłoy golił: a wzięw fly i/ powleczelz go po głowie twoiey/ y po brodzie twoiey: y weźmiesz też fobie fzałe z gwichty/ y rozważylz [*divides*] w fłoy. *Leop Ez* 5/1 (*Linde*).]

2. Zastanowić się, przemyśleć, zbadać; perpendere *Mącz, Calep; acie mentis pertractare* *Mącz; expendere* *Modrz; consultare, decernere, deliberare, deliberationem habere, statuere* *Calep* (76):

rozważyć co (62): *BielŻyw* 44; *RejLas* w. 10; á on [Bóg] niezmienił przyrodzenia dobroliwosci swoich/ y rozważywłly to wmiłofierdziu fwoiem wywiódł ie ná fterokie rokkołly bęfpieczęfłwá ich. *RejPs* 159v, 22, 69v, 114, 150, 179v (11); Niechaj że fie każdy/ wtych fłowiech obezry iako we zwierciedle/ a fwoie panieftwo rozważy. *SeklWyzn* f3; *SeklKat* F4v [2 r.]; *KromRozm* I E2; Bo ty [nadziejo] łamá cieflyzł záfmucone/ [...] Y mnieš teraz pocieflyż raczyłá/ Gdyś tu głupftwo náfze rozważyłá *BielKom* G5v, nlb 4; *GliczKsiąż* D3, H4, I2; Ieftci żywot rokkołny/ lecz kto gi rozważy/ Iuż fwobodę s fumniem/ práwie ná fzańc waży. *RejZwierc* 117v; *BielKron* 81, 112, 231, 392v; *Mącz* 289b, 405d, 462a; *Górndworz* O8, V2; *RejPos* 263, 326v; *RejPosWiecz*³ 99v; álbo też tákże o tym y młode ludzi będziefł wczyl y ćwiczyl/ ieffli fobie y im też nie rozważył trzeźwošci/ czuynošci/ dziwnych fpraw/ cznoth/ pomiary/ y inych przypadkow onych ludzi zacnych tymi cnotámi ozdobiomych *RejZwierc* 14v, A3v, B2v, 18v, [28³], 71v [2 r.] (17); *ModrzBaz* 27, 72; *Paprup* F. Cf Ze zdaniem dopełnieniowym.

Ze zdaniem dopełnieniowym [w tym z zapowiednikami: to (6), wszystko (1); zaimek pytajny (11), iż(e, -by) (8), zaimek względny (1), aby (1), jeśli 'czy' (1)] (22): *RejPs* 133v, 180v; *RejJóz* B4; Naprzód wroćimyšię do te⁶⁰ cofmy onich przy šiodmęm cap. fyłzeli/ Potém co tam powiedziano pilnie rozważywłly/ mimo wiele inlych rzeczy/ tę włánošć práwie wlyłtkich náfzego czaftu fałfzywych prorokow pamiećámy *MurzNT* 108v; A iż fye přetko wymyflu fwego imye/ nyerozważywłly v fyebye yelli co ma w fobye prawdye przeciwnego *KromRozm* II p3v; tedy nyechayže fobye dobrze rozważy [matka]/ áby táká [mamkę] yednáłá coby y żywotá byłá dobrego/ y rozumu nyepodlego. *GliczKsiąż* D5v; co nyechayby fobye rozważyli/ ci ktorzy chcá fyny fwe młode do dworu odfyláć/ yáko iefft bárzo fzkodliwa rzecz y nyepřzyftoyna bez náuki yákyey/ ktoráby fyn nye był wypolerowan to czynić. *GliczKsiąż* I2, H3, M7; *BielKron* 200; Mušilż rozważyć fobie/ iż thu iuż ná zyemi żadnego wfpomozenia/ żadney rády/ áni żadnego ráttunku fobie ználeš nie mozełz/ ieffli nie podnieštelż oczu swoich w niebo do tego Pána á miłofiernego dobrodzieiá fwoiego *RejPos* 202, 173v, 196v, 235v; *RejZwierc* 21v, 57, 72, 80v, 87v [2 r.], 90v, 151v.

Zwroty: »dobrze rozważyć« (3): *GliczKsiąż* D5v; Krol pan moy prołi ábyšcie to v fiebie dobrze rozważyli/ á nań dobre baczenie mieli. Ieffli [...] *BielKron* 231; Co ták rozumiem iż cztác powoli lepiey to będziefł wmiáł rozważyć nišli iákoć tu iefft krotko wywiezdiono *RejZwierc* A3v.

»rozważyć jašnie« (1): Rozważyłem ty wlyłtki rzeczy łam w fobie iáłnie [Omnia haec tractavi in corde meo *Vulg Eccle* 9/1]/ iż fprawiedliwi y mądry/ y ich fludzy fá w ręku Bożych. *BielKron* 81.

»w myšli, na myšli (swej) rozważyć« [szyk zmienny] (2:1): Czožby kolwiek powiećáć chciał přirwey na myšli rozważ. *BielŻyw* 44; *RejPs* 206; ROzważywłly pilnie w myłłach swoich/ czo tho iefft zá Pan/ á iákie fá nierozmierzone dobrodzieyftwá iego przeciwno narodowi ludzkemu *RejPos* 173v.

»pilnie rozważyć« = *diligenter perpendere* *Mącz* [szyk zmienny] (4): A kto to pilnie rozważy obaczy fie iż to iefft bog ktory ma moc ná wlyłtki národy *RejPs* 69v; *MurzNT* 108v; *Mącz* 289b; *RejPos* 173v.

»roztropnie (a. roztroprnym rozumem) rozważyć« (2): Zwycięży [cnotliwy] w fobie šnádnie y łákomftwo/ gdyż to fobie roftropnie rozważy/ iż nátturá człowiecza ná rownym á ná flufznym přeftáć moze. *RejZwierc* 21v; Táktże y człowiekowi poćciwemu/ ktory roftroprnym rozumem wlyłtko około fiebie rozważyć moze/ á czo mu zlego záłkodzić moze? *RejZwierc* 71v.

»sobie, (sam) u siebie, sam w sobie, sobą, sam z sobą rozważyć« = *expendere secum* *Modrz* [szyk zmienny] (28:8:2:1:1): POflu-chay pilno kto chce powiećáć moiey á rozważł v fiebie flowá moie *RejPs* 114; rozważł fobie coš obiecowáł przodkom náłlym *RejPs* 133v, 22; *SeklKat* F4v; Oštátek flow fwętego Pyotrá łam z fobá rozważł/ wřzyłż iż fye wlyłtko ná Lutrá y vcznye yego przytráfi *KromRozm* I E2; *KromRozm* II p3v; *BielKom* nlb 4; Ale co wyele o

thym piłáć/ od proftego przykłádu to mozem wzyáć y fobie rozważyć. *GliczKsiąż* H4, D3, D5v, H3, I2, M7; Cyrus rozważywłly łam w fobie ty rzeczy/ co iednemu dziš potym drugiemu przycho-dzi/ kazał go [Krezusa] od šmierci odwiešć/ á chowáć pocźciwie iáko ná krolá zależy. *BielKron* 112; Napierwey dzywuiać fie [kardynał *Kampeius*] tákim męžom zácnym cierpieć miedzy fobá tákie odmynnošci w náuce Piłmá Swętego w ktorey przodkowye ich porodžili fie [...] dla niektozych trochę porády wywrotow á fwego mnmiania/ á nie rozważáć [!; zam. rozważájąc a. rozważywszy] fobá [= sobá a. z sobá] gđzye ciągnie to powonienie/ á iáki koniec bę-dzye mieć. *BielKron* 200, 81, 231; *Górndworz* O8; *RejPos* 196v, 202, 235v, 326v; *RejPosWiecz*³ 99v; *RejZwierc* 14v, 18v, 21v, 57, 76v (15); á ktorzi też nierozważywłly přirwey v šiebie fpraw [negotiiis non recte prius expensis] o ktorzych rádá ma być/ przychođzą do kołá rádnego *ModrzBaz* 27, 72.

Šzeregi: »(i) rozważyć a (i) obaczyć (się)« [szyk 2:1] (3): Wczym rođzicy myeliby fie obáczyć/ á to fobye rozważyć/ iże potrzebá aby y fyny fwe ku temu y tákymu rzemyšflu wyedli. *GliczKsiąż* H3; A poćciwemu człowiekowi iáko tho iefft fzkodliwy přir-miot [tj. pycha]/ tho iuż każdy šnádnie y rozważyć y obaczyć moze. *RejZwierc* 72, 83.

»rozmyšić się, (a) rozważyć« (5): Gdy fie dobrze rozmyłilż á rozważyłż záłtugi tego y onego ludu/ naydzyelż to niešprawiedliwie być od ciebie *BielKron* 392v; *Mącz* 462a; *RejZwierc* 162v; *Paprup* F; *Calep* 300a.

»w głowę wziąć a rozważyć« (1): iż kto ono wlyłtko fobie w głowę weźmie/ á rozważy/ záraz ołáđzi iż biáległowy/ nigdy ku temu krefu przyšć niemoga. *Górndworz* V2.

W przen (1)

Fraza: »žádna myšl rozważyć nie moze« (1): A což tho zá zá-plátá ma być náłz miły Pánie? oto iá małż opiłaná z rozlicznych głofow piłmá fwętego/ iż iey obftošci/ bogáctwá/ á rokkołly [...] žadne piłmo wypifáć/ žadna myłl rozważyć nie moze. *RejPos* 263.

3. Przedstawić do zastanowienia się; zaproponować, poinformować, pouczyć, upomnieć; facere intelligere *PolAnt* [komu] (5): á ták rozważywłly im vpominał ie/ zwláfzczá Rákufžány/ Węgry/ Czechy/ y pogránicžne Niemce/ coby chćieli poštępić ku obronie tákiey. *BielKron* 219v.

rozważyć co (2): [rozważyłá to Krolowi/ pokazawłly mu že fie to w Polfzczę nie záchowiue *PlutBBud* R]. Cf Ze zdaniem dopełnieniowym. [Cf 2. rozważyć co *RejZwierc* 14v.]

Ze zdaniem dopełnieniowym [w tym z zapowiednikami: to (1), wszystko (1); zaimek względny (3)] (3): A czo fie z nimi dzieie wlyłtko im rozwaćie *RejJóz* P6v; Iużci [przyjaciel w rozmowie] wlyłtko nadobnie rozważy/ rozwiēdzie/ czoby mu fie [...] nie podobáło *RejZwierc* 90v; *BudBib* Iob 6/24.

Šzeregi: »rozważyć, rozwiešć« (1): Iużci wlyłtko nadobnie rozważy/ rozwiēdzie/ czoby mu fie do kogo y do ciebie fámeego nie podobáło/ y s cžegobyš fie łam w fobie pokáráć y pohámoWAć miáł. *RejZwierc* 90v.

»rozważyć a wyłóżyć« (1): połłá do niego [Pan do pustelnika] Anyolá fwego/ áby mu one mieyfce [w lišcie św. Pawłá] rozwažil á wyłóžil. *RejZwierc* 174v.

Synonimy: 1. rozmierzyć; 2. obaczyć, przepatrzeć, przypatrzeć się, rozbaczyć się, rozebrać, rozeznáć, rozliczyć, rozmiarkowáć, rozmyšić, rozmyšić się, rozpatrzeć, roztržásnáć, rozwiešć.

Formacje wšpółrdzenne cf WÁŻYĆ.

Cf 1. ROZWAŻENIE, ROZWAŻONY

RS, ALKa

[ROZWAŻYWAĆ vb *impf*

3 pl *imp* niech rozważywają.

Sł stp, Cn brak, Linde XVI w. (ten sam przykład) s.v. rozważyć.

Przemyšláć, oceniać [„to”, ze zdaniem dopełnieniowym]: Ia zá-šię iákom fie dobrze y wymowy ku łádom potrzebney y tego špo-koynego o filozofij rozwažania náuczył/ niech to infzy rozważy-

waią: álemci fię ząprawdę y w tem y w owem z pilnością ćwiczyl Cicerokosz 2 (Linde s.v. rozważyć).

Synonimy: baczyć, obaczać, obserwować, ponderować, prze-myślować, przypatrować się, przypatrzeć się, rozbaczać, rozbaczać się, rozbierać, rozejmować, rozmyślać, rozmyślać się, rozprawować się, roztrząsać.

Formacje współrdzenne cf WAŻYC.]

RS, ALKa

ROZWESELAĆ (13) vb impf

o oraz oba e jasne.

praes 3 sg rozwesela (6). ◇ 3 pl rozweselają (5). ◇ imp 2 sg rozweselaj (1). ◇ part praes act rozweselając (1).

Sł stp brak, Cn notuje, Linde XVI (jeden z niżej notowanych przykładów) – XVII w. (z Cn) s.v. rozweselić.

Czynić wesołym, radosnym, radować, cieszyć; laetificare Vulg, PolAnt, Cn; afferre hilaritatem a. iucunditatem a. laetitiam, afficere gaudio a. laetitia a. voluptate, beare, conicere in laetitiam, exhilarare, facere a. obicere laetitiam, hilarare (animum), integrare animum, traducere a severitate ad hilaritatem Cn [kogo, co (W przén)] (13): RejPs 152v; [słońce] Iedny dziś/ drugie jutro pięknie rozwefela. RejWiz 148v; Mąż ktory miłuię mądrość/ rozwefela oycá fwoiego: ále ktory żywi fswolne niewiały/ wtráci máiętność. Leop Prov 29/3; RejAp 188v; TRzy mię rzeczy rozwefeláią [In tribus pulchra facta sum]/ y ozdobiáią przed Bogiem/ y przed ludzmi. BudBib Eccli 25/1.

W przeciwstawieniu: »rozweselać ... frasować« (1): A fyn mądry [...] rozwefela oycá/ á fyn głupi fráuię mátkę fwoię. RejPosWstaw [41⁴]v.

W przén (7): A rozkazanie iego przyemne rozwefela wymyly á wola iego wypełnioná ofwieca oczy zámcyone. RejPs 27v; RejPosWiecz² 95v.

Zwroty: »żalostną myśl rozweselać« (1): A ma [Minerwa] fyná Ráció co ná lutni grawa/ Ony piękne wierzyki przy niey przyspie-wáiąc/ A káždemu zálofną myłl rozwefeláiąc. RejWiz 67v.

[»rozweselać oblicze« = wywoływać uśmiech: Serce wefelóé rozwefela oblicze [decorabit faciem]: w fráfunku fercá duch vpada. WujBib Prov 15/13 (Linde s.v. rozweselić).]

»rozweselać serce« = laetificare cor PolAnt [szyk zmienny] (4): Bądź mądrym fynu moy/ á rozwefelay ferce me/ ábych mogł odpowiedzieć themu kthory mi wyrzucá przed oczy. BibRadz Prov 27/11, Prov 27/9; Bo iáko chleb obżywia ciało to człowiecze/ á wino rozwefela ferce iego/ ták też rownie ciało Páná Krytułowe/ obżywia dułżę/ á rozwefela zátrwożone lumnienie/ czyniąc ie wolne od fprofnóści grzechow. RejPosWiecz² 95v; CzechEp 112.

Synonim: cieszyć.

Formacje współrdzenne cf WESELIĆ.

RS, ALKa

ROZWESELAĆ SIĘ (3) vb impf

o oraz oba e prawdopodobnie jasne (tak w rozweselać); a jasne.

praes 1 sg rozweselám się (1). ◇ 3 sg rozweselá się (1). ◇ fut 1 pl m pers rozweselać się będziem (1).

Sł stp brak, Cn notuje, Linde brak.

Stawać się wesołym, cieszyć się, radować się; dare se iucunditati, hilarari Cn (3): Recreo, Reficio, instauro, refoveo – Ochładzam, rozweleliamfie. Calep 900a.

W przén (1):

Fraza: »rozwesela się serce« (1): Lepłzy ieft gniew niżli śmiech/ gdyż przez záfráfowanie twárzy rozwefela fię ferce [iucundum erit cor]. BibRadz Eccl 7/4.

a. Jako przeżycie religijne [w kim = w Bogu] (1): Ktory [Bóg] morze wylufzał/ przez rzekę przeydą fuchą nogą: thám fie wnim rozwelelác będziem [laetabimur]. Leop Ps 65/6.

Formacje współrdzenne cf WESELIĆ.

RS, ALKa

ROZWESELENIE (7) sb n

Teksty nie oznaczają e oraz ó lub oznaczają e niekonsekwentnie; o oraz pierwsze i drugie e prawdopodobnie jasne (tak w rozweselać); końcowe e pochylone.

sg N rozweseleni (3); -é (1), -(e) (2). ◇ A rozweseleni(e) (3). ◇ I rozweselenim (1).

Sł stp, Cn brak, Linde bez cytatu s.v. rozweselić.

Rzeczownik od „rozweselić się”: radość; pogoda ducha; laetitia Vulg; recreatio, refectio, refocillatio Calep (7): Bo zyąwłzy s fiebie žalobne á wdowlkie odzyenie/ Obloklá fzáty kołzowne ná rozwelelenie LubPs hh3v; Recreatio, Refectio et Refocillatio – Rozwelelenie, ochłodzenie. Calep 900a.

[Szereg: »rekreacja i rozweselenie«: profżę przelożonego domu tego/ áby mię nigdy ná recreatią y rozwelelenie iákie do miał y między ludzie nie wypufzczał DesidWilkow 1589 63.]

a. Jako przeżycie religijne; po śmierci: zbawienie wieczne (5): A wykupieni od Páná/ náwrocą fie y przydą ná gorę Syon z chwálą: á rozwelelenie wiekuiłthe ná głowie ich Leop Is 35/10.

rozweselenie z czego (1): LatHar 424 cf W przeciwstawieniu.

W przeciwstawieniu: »wzgardzenie ... rozweselenie« (1): rácz nam dáć fwieckiey szczęśliwości wzgardzenie/ a z niebiełkiey po-ćiechy wftáwiczne rozwelelenie. LatHar 424.

Zwrot: »mieć rozweselenie« = weselić się (1): Káplany iego oblokę w wdzyęcne á miłe zbáwienie/ A fwięci iego w dułży fwey będą mieć rozwelelenie. LubPs dd2v.

Szereg: »rozradowanie i rozweselenie« (1): Y ftháło mi fie flowo twoie rozradowáním y rozwelelenim [in gaudium et in laetitiam cordis mei] fercá moiego Leop Ier 15/16.

W przén (2):

Wyrażenia: »rozweselenie ducha« (1): Iz to rozwelelenie ducha moiego/ y wlytka nádzyeiá moiá ni w kim nie ieft/ iedno w Pánu á zbáwicielu moim. RejPos 303v.

»rozweselenie serca« (1): Leop Ier 15/16 cf Szereg.

Synonimy: pocieszenie, radowanie, rozradowanie, ucieszenie, uradowanie, uweselenie.

Cf ROZWESELIĆ SIĘ

RS, ALKa

ROZWESELIĆ (24) vb pf

o oraz oba e prawdopodobnie jasne (tak w rozweselać).

inf rozweselić (5). ◇ fut 2 sg rozweselisz (1). ◇ 3 sg rozweseli (2). ◇ praet 2 sg m -ś rozweselił (1). ◇ 3 sg m rozweselił (4). f rozweseliła (2). ◇ 3 pl m pers rozweselił (1). ◇ imp 2 sg rozwes(e)l (5). ◇ con 3 sg m by rozweselił (2). ◇ part praet act rozweseliwszy (1).

Sł stp brak, Cn s.v. rozweselam kogo, Linde bez cytatu.

Uczynić wesołym, radosnym, uradować, ucieszyć; laetificare PolAnt, Vulg; iucundare Vulg; iucunditate afficere PolAnt [kogo, co] (24): [panna Maryja] porodzywłży fyná bozego myala wlytek fzwyat y anyoly rozwelelycz PatKaz II 76v, 59, 61v, 85; á ná ofítátek powiedáiąc im fen wiáry godny/ bárzo ie rozwelelił. BibRadz 2.Mach 15/11, 4.Esdr 12/34; áby [Pan] nas miłóściwie á láłkáwie ráutowác ráczył/ á dáł nam powftác s tych nędznych vpadkow náfzych/ á rozwelelić y rołkochác ty wlyfztki [!] ftany niebiełkie. RejPos 165v, 169; CzechEp 178; GDy fię Kryłtus národził/ Anioły rozwelelił/ z rádo-ścią mu fpiewáli/ Bogu cześć chwálę dáli ArtKanc B3v, B4.

rozweselić czym (2): Wyznam cyebye Pánye moy z wymyly ftálego/ Iześ mye rozwelelił fpráwą twey możności/ Mocą rák twych prziwodłes mye k wielkiey rádości. LubPs V2; A też choćálf pi-jáńftwem/ biełfiádámi/ kołácýámi/ muzyká/ infrumentámi rozmáity- mi/ ferce tve rozwelelić chcą CzechRozm 113.

W przeciwstawieniach: »rozweselić ... zasmucon(y) (2), trapić« (3): Rozweleł nas przez thák długi czás iákoś nas trapił BibRadz Ps 89/15; Bo iesli ia was záfmucom/ á ktoż ieft coby mię rozwelelił/ chyba záfmucony zemnie? BudNT 2.Cor 2/3[2]; WujNT 2.Cor 2/2.

Zwroty: »rozweselić w radości« (1): Rácz mi być moy Pánye miłóściwy/ k tobie wołám záwždy pokim żywy/ Rozweleł mię Bo-

że moy w radości/ k tobie wołam głosem mym w żalości. *ArtKanc* Q14v.

»rozweselić w troskach« (1): Rozwefel myę w tych trokach co ná fobyę noflę. *LubPs* T2.

W przeni (7):

Zwrot: »rozweselić duszę« = *laetificare animam* *Vulg, PolAnt* [szyk zmienny] (3): o myla matka matky bozey fzwyąta hanno, o yakyfch uefele twoye bylo nofząc tą uczyfną dzyueczką ktora dułłą twoją rozweseliła y fercze rołodzyla *PatKaz II* 84v; *Leop Ps* 85/4; *BudBib Ps* 85/4.

»rozweselić serce« = *iucunditate afficere cor* *PolAnt* [szyk zmienny] (4): *LubPs* X5v; Bo krotofilá káżdá lkádkolwiek przypádnie/ Záfráłowáne ferce rozwefeli fnádnie *RejZwierc* 239; *BudBib Iudic* 19/22; *CzechRozm* 113.

Synonimy: pocieszyć, rozkochać, rozradować, uradować.

Formacje współrzenne cf WESELIĆ.

RS, ALKa

ROZWESELIĆ SIĘ (64) vb pf

sie (39), się (25).

o oraz oba e prawdopodobnie jasne (tak w rozweselać).

inf rozweselić się (4). ◇ *fut I sg* rozweselę się (7). ◇ *2 sg* rozweselisz się (2). ◇ *3 sg* rozweseli się (11). ◇ *1 pl* rozwesel(e)m się (1) *Leop*, rozwesel(e)my się (1) *BibRadz*, rozweselim się (1) *BudBib*. ◇ *2 pl* rozweselicie się (1). ◇ *3 pl* rozweselą się (8). ◇ *praet 3 sg m* rozweselił się (8). *n* rozweseliło się (6). ◇ *3 pl m pers* rozweselili się (1). ◇ *plusq 3 sg m* był się rozweselił (1). ◇ *imp I sg* niech się rozweselę (1). ◇ *2 sg* rozwesel się (2) [w tym: rozwesel się wszytek świat (1), wszytka ziemia (1) może 3 sg]. ◇ *3 sg* niecháj, niechże się rozweseli (2). ◇ *2 pl* rozweselicie się (2). ◇ *3 pl* niech, niecháj, niechąć się rozweselą (5).

St stp: rozwiesielić się, *Cn* notuje, *Linde XVII w.* (z *Cn*) s.v. rozweselić.

Ucieszyć się, uradować się; laetari *HistAl, Vulg, PolAnt, Cn; exsultare* *Vulg, PolAnt, Cn; gaudere* *PolAnt, Cn; collaetari* *PolAnt; gaudium a. laetitiam capere a. percipere, gaudio compleri, hilarari, hilarascere, indulgere gaudio, laetificari, laetitia efferi a. excitari, pergaudere, triumphare* *Cn* (64): Alexander gdi fie rozwefelił/ tym więcey picia požadał. *HistAl N; BudBib Ps* 57/10.

rozweselić się z czego (2): *BibRadz Iob* 20/18; Iáko y Bog Ociec Abráámowi obiecał/ iż fie miał żywáć z narodu iego. Iáko fie Abráám s tego był rozwefelił *RejPos* 86.

rozweselić się czym (2): Przyszł/ będziem wżywać miłości aż do záránia/ rozwefelim fie miłością. *BudBib Prov* 7/18. Cf *Zwrot*.

rozweselić się w kim (1): rozrádujemy y rozwefelem fie w thobie/ pámietając ná pierł twoie nád wino *Leop Cant* 1/3.

W przeciwstawieniu: »rozweselić się ... frasować się« (1): Záprawdę wam powiedam/ iż gdy fie fwiát nawięcey rozwefelił/ á będa fie rádowác/ tedy wy fráłowác fie nawięcey muście/ ále ten finetek obroci fie wam w takie wofel/ iż go od was żaden nigdy odiać nie będzie mogł. *RejPos* 126v.

Zwrot: »rozweselić się radością« (1): rozwefeliło fie radością [exsultavit in gaudio *Vulg Luc* 1/44] dzieciátko w żywoćie moim. *SkarKaz* 576.

W przeni (1):

Fraza: »serce [w czym] się rozweseliło« (1): Serce moie w niey [mądrości] fie rozwefeliło [laetatum est cor meum]/ á nogá moia profhto chodziłá/ y fzuakalem iey też z mlodości moiey. *BibRadz Eccli* 51/20.

a. *Jako przeżycie religijne* (47): Nych fie rozráduye narod Iákobá wyernego/ W ten czás fie też rozwefeli lud twoy Izráelłki/ Gdy okazałf nam możność fwą o Pánye nyebyelki. *LubPs* D2; Rozwefelę fie ku chwale Bogá włzechmogącego/ Poki doftawa miełzkania tu moiego nędznego *LubPs* ff2, L2, Q2; *Leop Ps* 106/42, *Zach* 10/7; *BibRadz Ps* 33/3; *BudBib Ps* 5/11[12], *Zach* 10/7, *Tob* 14/8; Iáko płynie wolk od ognia/ niechay ták zniłczęcią grzełznicy

od oblicza twego: á ia niech będe zákryty w fkrzytości twarzy twoiey/ niech fie rozwefelę z fynámi twemi *LatHar* 589.

rozweselić się z czego (1): Bo ten dzyeń ktory fpráwił mocá Bof-twá fwego/ Shullfnye fye rozwefelić mamy wfllyfcy s tego. *LubPs* aa3v.

rozweselić się w kim, w czym (14): Rozwefelcyelz fie yuż wfllyfcy w láfce Pána tego/ Ktorzyfycy fá fpráwyedliwi á fercá práwego *LubPs* H4, I, hh6; á ty rozráduielz fie w Pánie/ y w fwięthym Izráelu rozwefeliłz fie. *Leop Is* 41/16; Ale dułzá moia á niechay fie rozráduie w Pánu/ á niechay fie rozwefeli w wybáwieniu iego. *BibRadz Ps* 34/9, *Ps* 39/17, *Is* 65/18; *BudBib Ps* 149/5. Cf »rozweselić się w Panu (Bodze)«, »rozweselić się w radości«.

Zwrot: *bibl.* »rozweselić się w Panu (a. Panie) (Bodze), Bogu, Panu, przed Jehową« = *exsultare in Domino, laetari coram Domino* *PolAnt* [szyk zmienny] (5:1:1:1): Ale dułlyczká mojá wywyzflona będzę/ A w Pánu fwym dziwnye fie rozwefeli wflędzyc *LubPs* I3; Rozwefelcie fie Bogu wfpomożycielowi fwemu/ A zápyewaycie Pánu á Bogu Iákobowemu *LubPs* S4, P3, hh2; *BibRadz* 1.Reg 2/1; *RejPos* 303, 304; *BudBib Deut* 27/7.

»rozweselić się radością, w radości« = *exsultatione exsultare* *Vulg* [szyk zmienny] (1:1): ROzwefel fie wfzythek fwiát Pánu w fwey radości/ A day chwałę imieniu iego wielmożności *LubPs* P3; Káplany iego oblokę w zbáwienie: á fwięci iego radością fie rozwefelą. *Leop Ps* 131/16.

»rozweselić się wdzięcznie« (1): W tym fie záwždy rozwefeli ferce náffe wdzyęcznye/ Gdy w imyenyu yego fwyęthym wfamy fpołecznye *LubPs* I.

»rozweselić się jako winem« (1): Y będzie Efraim iáko moczárz/ á rozwefeli fie ferce iych iáko winem [laetabitur cor eorum sicut bibentis vinum] *BudBib Zach* 10/7.

Szereg: »rozweselić się i (a) (roz)radować się« = *exsultare, (et) gaudere* *Vulg, PolAnt; exsultare et laetari* *Vulg; gaudere a. laudare et laetari* *PolAnt* [szyk 7:4] (11): *Leop Cant* 1/3, *Act* 2/26; A ci wfzyfcy co wfáią w tobie/ niechąć fie rozwefelą y wiecznie rozráduią [laetabuntur omnes ... in saeculum] *BibRadz Ps* 5/12; Náfyće nas z poránku twym miłofierdziem/ y rozrádujemy fie/ á rozwefelemy po wfzytki czáfy náfze. *BibRadz Ps* 89/14, *Ps* 34/9, 39/17, *Is* 65/18; *RejAp* 17; *RejPos* 126v; Niechay fie rozráduią y rozwefelą wfzyfcy/ ktorzy cię fzuakáią. *LatHar* 179; *WujNT Act* 2/26.

W przeni (14): Gdyż fámdaž radość z wfelem moyemu ftyłfnyu/ Rozwefelą fie kości me w ftrwożonym fumnyenyu *LubPs* N4.

Frazy: »duch, dusza (a. duszyczka) się rozweseli (a. rozweselić się może)« = *anima exultabit* *PolAnt* [szyk zmienny] (3:3): Jedno w tobie moy pánie á Abráánow Boże/ Dułlyczká moia záwždy rozwefelić fie może *LubPs* hh6, I3; *BibRadz Ps* 34/9; Iuż wielbi dułzo moia Pána. Abowiem fie rozwefelił duch moy w Pánie Bodze zbáwicielu moim [Vulg *Luc* 1/47] *RejPos* 304, 303, 306v.

»rozweselić się serce« = *laetabitur cor* *Vulg, PolAnt* (7): Rácźze fámdaž być fáłkawy tu obrońcą moim. Wyelce fie rozwefeli nędzne ferce moye *LubPs* D, I, hh2; A przetołf rozwefeliło fie ferce moie/ y rozrádował fie ięzyk moy *Leop Act* 2/26; *BibRadz* 1.Reg 2/1; *BudBib Zach* 10/7; *WujNT Act* 2/26.

Przeni (8): Philiftea fie zemną rozwefeli wdzyęcznye. *LubPs* O5v, Nv.

Zwrot: »rozweselić się Panu« (1): ROzwefel fie á wykrzykay Pánu wfllytká ziemiá [Jubilate Deo, omnis terra]/ day chwałę imieniu iego: czyńcie cześć chwale ie⁸⁰. *Leop Ps* 65/1.

»rozweselić się w radości« (1): A flufznie fie rozwefelić iuż ma zyemia w radości *LubPs* V5v.

Szereg: »rozweselić się, i (a) rozradować się« = *exultare, (et) laetari* *PolAnt, Vulg* [szyk 2:2] (4): I Iehowa krołuię/ niech fie rozráduie ziemiá/ niech fie rozwefelą oftrowy mnogie. *BudBib Ps* 96/1; Vsflyzał á rozwefelił fie Cyion/ y rozrádowały fie cory Iehudkie/ dla fádow twoich Iehowo. *BudBib Ps* 96/8 [przekład tego samego tekstu *LatHar*], *Is* 35/1; *LatHar* 369.

b. *O Bogu* (8): oto fyą dzyfz rozwefelýl oczyecz bog zeflawflý panną maryą náfzwýath *PatKaz II* 74; Rzekł Bog ná myeýfcu fwym

świętym że fie rozweleł *LubPs* O5v, Y6v; *Leop Ps* 107/8; *BibRadz Ps* 59/8.

rozweselić się w kim [= z kogo] (2): Y rozrądiuē fie w Ieruzalem/ y rozweleł fie w ludu moim *Leop Is* 65/19; *BibRadz Is* 65/19.

Zwrot: »rozweselić się weselim« (1): othofz dzyłz z yey począczya rozuefelyl fyą nouem uefelym wbofthwye fwym *PatKaz II* 74v.

Szereg: »rozweselić się a (i) rozradować się« = *exsultare et gaudere* *Vulg, PolAnt* [szyk 1:1] (2): *Leop Is* 65/19; Rozweleł fie w Ieruzalem/ á rozrądiuē fie nád ludem moim *BibRadz Is* 65/19.

Synonimy: pocieszyć się, rozkochać się, rozradować się, ucieszyć się, uradować się.

Formacje współrdzenne cf WESELIĆ.

Cf **ROZWESELENIE, ROZWESELONY**

RS, ALKa

ROZWESELONY (3) *part praet pass pf*

Teksty nie oznaczają é oraz ó; pierwsze o oraz oba e prawdopodobnie jasne (tak w rozweselać).

sg m N rozweselony (1). ◇ A rozweselony (1). ◇ pl N m pers rozwesel(e)ni (1).

Sł stp, Cn, Linde brak.

Uradowany, ucieszony (3):

Przen (1): Ielliže cie będzie chciał [*Pan*] dofwiađfzyć w fthalości twoiey/ ielli wiernie dufałz iemu/ á iż nie kładziełz w wfpomzeniu fwiatá tego/ ktory widziłz thák buyny á ták rozwelełony/ nádzicie fwoiey: iż Pan nie dłuogo zámiełzka ná wfpomzenie twoie. *RejPos* 126v.

a. Jako przeżycie religijne (2):

rozweselony z czego (1): y wfzytek fzwyath bądyze rozwelełony znarodzenya yey dzyeueczky [*tj. Maryi, córki św. Anny*] *PatKaz II* 76v.

W przén (1):

Wyrażenie: »na sercu swym rozweselony« (1): Táką lálkę kye- dy wżrzą ludzye wtrapyeni/ Będą dziwnye ná ferocho fwych yuż rozwelełeni *LubPs* Qv.

Synonimy: pocieszon, uradowany.

Cf **ROZWESELIĆ SIĘ**

RS, ALKa

ROZWIĄĆ (11) *vb pf*

roz- (9), *ro-* (2).

o jasne; w inf a pochylone; w fut e jasne; w praet sg -wiął(-) (2) *BibRadz, BudBib, -wiął (1) HistAl; w pl -wiął-*.

inf rozwiąć (3). ◇ *fut [1 sg rozwieję.] ◇ 3 sg rozwieje* (5). ◇ *[3 pl rozwieją.] ◇ praet 1 sg m rozwiąłem, -m rozwiął* (2). ◇ *3 sg m rozwiął (1). ◇ [3 pl subst rozwiąły.]*

Sł stp notuje, Cn brak, Linde XVI (jeden z niżej notowanych przykładów) – XVII w.

1. O wietrze: roztragać; porwawszy, roznieść bez śladu; rozproszyć; dispergere, sufflare *PolAnt* [co, kogo (*Przen*)] (8):

Fraza: »wiatr rozwieje« (2): *HistAl* [I]3; Odbieją was iáko cháłupki przy iáblkách/ [...] ktorą ládá wiátr rozwieie. *SkarKaz-Sej* 673b.

Szereg: »rozwiąć i podrzeć« (1): wiátr ze wfchodu flońcá thák okrutnie á nagle iáł wiąć iż też wfzytki námioty z woyská rozwiął y podárl [*tanta virtus Euri flare cepit, quod omnia tentoria ... lace-ravit*]. *HistAl* [I]3.

[Cf **ROZWIJAĆ** 3. *ReuchlinBartBydg* V2v.]

Przen (6): [*katolik o herezykach*] Słomác byli či/ co od nas odpadli/ plewać byli či/ co ie hęrzeie rozwiáły. *SkarUp* 51.]

Fraza: »wiatr rozwieje« [zawsze: „nadzieje”] [szyk zmienny] (3): Iużes w liczbie nieśmiertelnych duchow/ iuż nádzieie W lkutek fie ták obroćily/ wiátr ich nie rozwieie. *KlonZal* D4, C3; Ielli zá żyto odnieśiełz nádzieie [*tj. dasz na kredyt*]/ Wiátre m nádziane/ wiátrci ie rozwieie *KlonFlis* H2.

Zwrot: »nadzieje rozwiąć« (4): Skoro duch wynidzie z ciálá/ [...] náłże ploné nádzieie Po powietrzu dmá rozwieie. *KochPs* 211. *Cf Fraza.*

a) O Bogu (2): [*mówi Pan:*] wnośiliście do domu á iam to rozwiął *BibRadz Agg* 1/9.

rozwiąć czym dokąd (1): Rozwiálem ie też łopátą (wieiálną) do miałz ziemkich/ ofierociłem (y) wygubiłem lud moy *BudBib Ier* 15/7.

[*rozwiąć po kim*: Y rozwiálem [*dispersi*] ie [*tj. niepobożnych*] po wfzech narodziech/ ktorych nie ználi (*marg*) Yrozwieię [*mówi Jehowa*] ábo ráczey/ rozwichrzę ie [...] (-) *BudBib Zach* 7/14.

W połączeniu szeregowym: rozplofzy/ rozłaczy y rozwieie Bog tych ktorzy fá od niego rozni *RotRozm* M2.

Szereg: »rozwiąć abo rozwichrzyc«: *BudBib* I 464a *marg cf rozwiąć po kim.*

2. Zrobić coś przeciwko komuś: zakłócić, zepsuć jakiś układ, związek; dirumpere, irritare, irritum facere *Mącz* (3): Irritum facere, Rozwiąć rofproć/ nie pewnie nie ftále wczynić. *Mącz* 347d, 347d.

rozwiąć co (1): Dirumpere societatem, Rofwiąć towarzystwo. *Mącz* 361a.

Synonimy: **1.** porwać, rozchwiać, rozmieść, roznieść, rozplóżyć, rozproszyć, rozwichrzyć; **2.** rozproć.

Formacje współrdzenne cf WIAĆ.

ZCh

ROZWIĄĆ SIĘ (2) *vb pf*

o jasne; w fut e prawdopodobnie jasne (tak w rozwiąć); w praet a jasne.

fut 3 sg rozwieje się (1). ◇ *[3 pl rozwieją się.] ◇ praet 3 sg n rozwiąło się* (1).

Sł stp, Cn, Linde brak.

Rozproszyć się na wietrze, z wiatrem ulecieć (2):

W porównaniu (1): iáko proch ktory wicher z ziemię wzbudzi/ po powietrzu ták y sám prędko fie rozwieie/ ták przez Bofką kaźń kaźdy z nich [*tj. niepobożnych*] márnne zniłzcieie. *ArtKanc* P20v.

Zwrot: »po powietrzu się rozwiąć« (1): *ArtKanc* P20v *cf W porównaniu.*

Przen: Nie przetrwać, ulec zniszczeniu, zatraceniu (1): Quod modo erat ratum, irritum est, Co fie dopiero podobáło á wtwierdzono było/ rofwiáło fie *Mącz* 347d; [jeśli nie z Boga, samo się to rozwieje, jeśli z Boga, [...] nie oprze mu się nikt. *Listy* 123].

[*W porównaniu*: rownie fmrodlwie náuki Antykrystowe [*tj. papięskie*] iáko dym rozwieię fie áni wiedzieć kędy/ gdy [...] *Krow-Obráz* Hv.]

Synonimy: rozlecieć się, roznieść się.

Formacje współrdzenne cf WIAĆ.

Cf **ROZWIEJĄCY SIĘ**

ZCh

ROZWIĄZAĆ cf **ROZWIEŻAĆ**

ROZWIĄZAĆ SIĘ cf **ROZWIEŻAĆ SIĘ**

(**ROZWIĄZAŁY**) cf **NIEROZWIĄZAŁY**

ROZWIĄZAN cf **ROZWIĄZANY**

1. ROZWIĄZANIE (67) *sb n*

o oraz a jasne, e pochylone.

sg N rozwiązanié (11); -é (2), -(e) (9). ◇ *G rozwiązaniá* (37); -á (33), -a (1) *SkarJedn*, -(a) (3). ◇ *D rozwiązaniu* (3). ◇ *A rozwiązani(e)* (10). ◇ *L rozwiązaniu* (6).

Sł stp, Cn notuje, Linde XVI (dwa z niżej notowanych przykładów) i XVIII w. s.v. rozwiązać.

I. Rzeczownik od „rozwiązać” (58):

1. Rozplątanie, rozsypianie; enodatio Mącz, Cn; resolutio Mącz; dissolutio Cn (1): Enodatio, Rozwiązanie/ Rofplećienie/ Wywikłanie. *Mącz* 249a, 401c.

Wyrażenie: »rozwiązanie rzemyczka« (1): miał fię zá niegodne⁸⁰ do rozwiązania rzemyczkâ/ y wczynienia namnieyfzey poſługi tobie Pánu ſwemu [w *nawiązaniu do Ioann 1/27*] *LatHar* 213.

a. Ściągnięcie z kogoś więzów (8): Pan przez ſamyſz Apoftoły/ Lázárzá wkrzeſzonego Zwolennikom ná rozwiązanie dał *Kuczba-Kat* 210.

a. Uwolnienie więźnia (7):

rozwiązanie kogo (4): Potym iuż Apoftoł tego dokláda co ſie miało dzyać po rozwiązaniu ſzátaná przed przyſciem Páńſkim. [...] będzie záfię rozwiązán ſzátaná z więzienia ſwego/ á wynidzie áby zwodził narody *RejAp* 169v, Cc4v, 165v, 170v. [*Zawsze w nawiązaniu do Apoc 20/7.*]

Przen: Wybawienie (3):

Wyrażenie: »rozwiązanie więzienia, z więzienia« (1:1): á tym [jety m i skruszonym] ten wſzechmogący Pan rofkazał opowiedzieć ty látá miłofierne Bogá [...] y to rozwiązanie á ofwobodzenie nędznego więzienia ich á wpadkow ich *RejPos* 118v, 119v.

Szeregi: »rozwiązanie i (a) oswobodzenie« [szyk 1:1] (2): *RejPos* 118v; poſłał mię [Pan] [...] áby m poimáńcom obwołał ofwobodzenie y więźniom rozwiązanie [indulgentiam et ... apertionem *Vulg Is 61/1*] niewidzącym przyeżrzenie *CzechRozm* 119.

»wyzwolenie a rozwiązanie« (1): A tym jedno rofkazał opowiedzieć to wyzwoleńie á rozwiązanie z onego wiecznego przyeżrzenia á przeklęcia Pána ſwoiego. *RejPos* 119v.

2. Odpuszczenie winy, rozgrzeszenie; dispensatio BartBydg (32): Dispensatio, est iuris communis et rigoris eius per eum, ad quem spectat, provida relaxatio [...] ſfolgowanye, rozvázanye, popuszczenie *BartBydg* 43b; á to zowiem rozwiązanie/ á ktorzy nie máiá ſkruchy/ [...] czy ſá zwiázany y grzechi ich nie będą odpufceny *SeklKat* X2; *RejPos* 119, 120, 302v *marg*; *BiałKat* 166; Bo ielli [...] pewniſmy tego/ że wſzeláka moc rozwiązania przy nim [*Piotrze*] nie z náture/ ále Pána náłzego łáſki zołtáwiona ieft: iáko [...] *LatHar* 286; [Dispensatio {(folgowanye rozvázanye popufczenye)} *Glosy III nr 8/27*].

[rozwiązanie czym: Iże wierzę [...] być dane księżej klucze Odwierać nam skarby Boże, [...] Przez pokutę zmiłowanie, Słowem Pańskim zawiązanie, Temże zasie rozwiązanie. *WierzNauka* 227.]

rozwiązanie czyje, czego (7) [w tym: G sb i pron (5), pron poss (2)], czego czyjego (2): Mogę m v też to powiedzieć/ o czo mię ſvmnienie gryzie/ dla pociefzenia ſ flowa bożego/ rozwiązania ſvmnienia mego/ y navki. *SeklWyzn* o4v; *OrzList* h2v; *RejPos* 118v, 119, 119v, 120, 121, 303; *SkarŻyw* 599.

W przeciwstawieniu: »rozwiązanie ... związanie (a. [zawiązanie])« (1): Nie mnieyſzá moc dał Pan koſciółowi ſwemu rozwiązanie/ á niſzli związanie. *WujNT* 77; [*WierzNauka* 227].

Wyrażenie: »rozwiązanie grzechow, od grzechow, z grzechow« (3:1:1): A tho rozwiązaniu od grzechów iáko ieft w koſciele chrzeſciáńſ [!] potrzebné/ [...] Chrytuſ ſam ſłowem ſwym iáſnie okázuie *BiałKat* 166, 336; *BiałKaz* B4, M4; *SkarJedn* d9.

Szeregi: »rogrzeszenie, (i) rozwiązanie« (1): Zátymże idzie/ iſz wſzyfcy ich Biſkupi y Popowie/ áczkolwiek poſwięcenie máiá [...] ále mocy ná rozgrzeſzenie/ y rozwiązanie nie máiá. *SkarJedn* 339; [*absolutio a peccatis* rozgrzeszenye, rozvázanye *Reuchlin-BartBydg* a2v].

»(i) związanie (a. wiązanie) i rozwiązanie« [szyk 13:4] (17): w tym ſłowie dáł iemu [Jezus Piotrowi] ij jego námiáſtko^m/ motz związania ij rozwiązania ná ziemi. *OpecŻyw* 56v; *OrzList* h2v; *RejAp* 166; iſz tu Ian s. przypomina/ iáko [...] moc związania y rozwiązania/ wiernych y niewiernych ná ſwiece/ poruczyć im raczył *RejPos* 118v, 119, 120, 121, 303; *BiałKat* 336; *BiałKaz* M4; *SkarJedn* 107; *SkarŻyw* 599; Wtory ſpołob związania y rozwiązania/ do dyſcypliny zborowey náleży/ kędy grzeſzące ktorzy nie ſłucháiá rády y nápomniania zborowe⁸⁰/ Chrytuſ wyláczáć rofkázuie *Niem-*

Obr 38; *LatHar* 109, 431; *WujNT* *Matth* 18 *arg*, s. 76; [*HerbOdpow Nn*]. [*Ponadto w przeciwstawieniu 1 r.*]

3. Wyjaśnienie, wytłumaczenie, rozstrzygnięcie; interpretatio PolAnt; solutio Calep; resolutio Cn (9): *CzechRozm* 147v; *Solutio – Rozwiczanie* [!]. *Calep* [991]a.

rozwiązanie czego (4): *BudBib Eccle* 8/1; [iſz iáko niektóre rzeczy dla wćiechy/ y ſmiechu ták ſie zawięziá/ iſz rozwiązanie ich/ nieumieiętnému bywa trudné/ á wmięiętnému bárzo łatwie/ á przecię [...] *SenekaGórn* 244 (*Linde* s.v. *rozwiázac*). *Cf Zwrot, Wyrażenie.*

W połączeniu szeregowym (1): *Dissolubilis*, *Latwi* ku rozwiązaniu/ roſpráwiániu/ zgádnieniu. *Mącz* 401b.

Zwrot: »náleżć rozwiązanie [czego]« (2): A ielli też w piſmiech nie móžeme wſzytkiego/ o co ſię pytiá/ náleſć rozwiązania *CzechEp* 129, 238.

Wyrażenie: »rozwiązanie wątpliwości« (1): iſz ſwięte *Koncylia* dla rozwiązania wątpliwości [...] máiá záfwe przytomność *Duchá S. WujNT* 463.

Szeregi: »rozwiązanie, zgádnienie« (1): *Indissolubilis*, *Trudny* ku rozwiązaniu/ zgádnieniu. *Mącz* 401b. [*Ponadto w połączeniu szeregowym 1 r.*]

»zrozumienie i rozwiązanie« (1): Gdy co trudnego piſać á wkládać miał/ [...] od *Duchá S.* zrozumienie y rozwiązanie trudności proſząc. *SkarŻyw* 201.

4. W wyrażeniu teol. »moc rozwiązania« = odpowiednik łac. pojęcia „potentia absoluta” (w odniesieniu do Boga) (2): *PatKaz I 3v* [2 r.] *cf RZĄDNY* *znac.* 4.

**** Bez wystarczającego kontekstu; absolutio BartBydg, Mym^{er}2; solutio Mącz; dissolutio Calep (4):** *BartBydg* 3; *Absolutio* *Entpindung* *Rozwiązanie. Mym^{er}2* 11; *Solutio*, *Zápłácenie* też rozwiązanie/ wyſwiebodzenie. *Mącz* 400d; *Calep* 333b.

[*Cf ROZWAŻANIE 2. rozważanie czyje RejKup* p6.]

II. Rzeczownik od „rozwiázac się” (9):

1. Rozsypianie się, rozplątanie się [czego] (2):

Przen (1):

Wyrażenie: »rozwiązanie węzła« (1): przecięci jedno v *Sálonamá* y v *infzych* *Prorokow*/ co ſie dzyeie z wiernemi Páńſkimi po rozwiązaniu tego nędznego węzła duſze s ciałem káżdego *RejPos* 0003v.

a. O przypadłości chorobowej: samoistne rozprostowanie się, rozkręcenie się (1): [z *iele pępownik*] wyłápienie pępka z iego mieſcza naprawia, y też iego rozwiązanie albo rozmiękczenie naprawia. *FalZioł I* 65a.

2. Rozpad na części; rozsypianie się (2): *Solutilis – łatwi* do rozwiązania. *Calep* [991]a, 334a.

3. Rozłączenie się, odejście; solutio Vulg, PolAnt; resolutio Vulg (5):

a. O małżeństwie: rozwiedzenie się (3): *Leop 1.Cor 7/27; BudNT 1.Cor 7/27; Przywiązaneś do żony? nie ſzukayże rozwiązania. WujNT 1.Cor 7/27.*

b. O śmierci (2):

rozwiązanie czyje (1): Boć mnie iuż oſiárować máiá/ y náchodźi czás rozwiązania mego. *WujNT 2.Tim 4/6.*

Wyrażenie: »rozwiązanie ciała z duſzą, [z ciałem]« [szyk *zmienny*] (1): *BiałKat* 103v; [A gdy vchá náchylał ná tákie ſpiewánie/ W tym duſzá ſwięta wzięła z ciałem rozwiązanie. *ProtJahm* 22v].

Synonimy: 1.1. rozplecenie, rozsucie; a. oswobodzenie; 2. popuszczenie, rozgrzeszenie, ſfolgowanie; 3. rozprawienie, zgádnienie.

Cf ROZWIĘZAĆ, ROZWIĘZAĆ SIĘ

ZCh

2. (ROZWIĄZANIE) cf NIEROZWIĄZANIE

ROZWIĄZANY (115) part praet pass pf rozwiązany (114), rozwiązany (1) ZawJeft. rozwiązany (66), rozwiązán (48), rozwiązany a. rozwiązán (1).

o jasne; w formach złożonych a jasne; w formach niezłożonych w N sg m -ân; w pozostałych formach -ân- (21), -an- (2) *Leop, BielKron*.

sg m N rozwiązany (22), rozwiązân (25); ~ (attrib) -any (1); ~ (praed) -any (15), -ân (25); -any *KrowObr, ZawJeft, Phil, Sieb-Rozmyśl, SkarKaz; -ân MurzHist, RejPos* (7); -any : -ân *Leop* (1:1), *RejAp* (1:11), *BiałKat* (3:1), *CzechRozm* (1:1), *WujNT* (4:3). ◇ A rozwiązany (2), rozwiązan(e)go (1). ◇ I rozwiązany (2), [rozwiązane]m. ◇ f N rozwiązana (6), rozwiąz(a)n(a) (1). ◇ G rozwiązane(j) (1). ◇ n N rozwiązano (21), rozwiązane (7); ~ (attrib) -(e) (1); ~ (praed) -o (21), -(e) (6); -o *OpecŻyw, MurzNT, KromRozm II, KromRozm III* (2), *RejWiz, Leop, BiałKat, WujJud* (3), *RejPos-Rozpr, SkarJedn, ArtKanc, WujNT* (3); -(e) *KrowObr, CzechRozm, CzechEp* (2) *SkarKaz; -o* : -(e) *RejPos* (4:1). ◇ A rozwiązane (1). ◇ m a. n I rozwiązany (1). ◇ pl N m pers rozwiązani (12). subst m rozwiązane (5), rozwiązany (2); ~ (attrib) -é (1); ~ (praed) -é (4) *BiałKat, WujJud, MWilkHist, WujNT, -y* (2) *SeklKat, BielKron; ~ -é* (1), -(e) (4). n i m a. f rozwiązany (e) (4). ◇ A subst rozwiązane (e) (2).

Składnia dopełnienia sprawcy: rozwiązany od kogo (1) *WujNT, przez co czyje* [= *przez kogo*] (1) *BielKron*.

Sł stp s.v. rozwiązać, Cn notuje, Linde XVI (jeden z niżej notowanych przykładów) – XVII w.

I. W funkcji właściwej (115):

1. *Niezwiązany; solutus PolAnt, Mącz, Calep, Vulg, Cn; dissolutus Mącz, Calep, Cn; resolutus Mącz, Calep* (47): *Dissolutus, Rozwiązany/ rozłpány. Mącz* 401a; *Resolutus, Rozwiązany/ rozłpány/ rozłpány/ roftąpiony. Mącz* 401c; *Calep* 333b, 917b.

W przeciwstawieniu: »cały ... rozwiązany« (1): *Thamze thefz vkradł stuką plothna Głogowlkyego dwey stucze mvchayeru czale a drugye dwey stucze rozwyazane. LibMal* 1551/158v.

Wyrażenie: »włosy rozwiązane« (1): *włosy potárgáné/ W żalu zmarłych iuż wifzã rozwiązane [= rozpущzone] GórnTroas* 13.

Przen (8):

Frazy: »rozwiązany(y, -a) (jest) język (a. związka języka)« = niemy odzyskał mowę; też o darze mowy na chwałę Boga [szyk zmienny] (7): *Pan Bog łam przydzie/ á zbawi was. [...] Na ten czas [...] rozwiązany będzie język [aperta erit lingua] niemych Leop Is* 35/6 [przekład tego samego tekstu *RejPos* 313]; *Y wnet fię otworzyły wlyz iego/ á związka języka iego rozwiązana iest [solutum est vinculum linguae eius]/ y mowil wybornie. BibRadz Mar* 7/35 [przekład tego samego tekstu i nawiązania do niego *RejPos* (3)]; *RejPos* 203v, 206 [2 r.], 313 [2 r.].

»rozwiązany są węzy« (1): *fiedzi w mocy łuk iego/ y rozwiązany fã węzy [!] rãmion y rãku iego [dissoluta sunt vincula brachiorum et manuum illius Vulg Gen* 49/24] przez ręce tego/ który iest moc Iakobowã *BielKron* 18v.

a. *Któremu zdjeto więzy; oswobodzony, wolny; expeditus Mącz* (33): *Był tedy iakoby kto wcięfzkiem więsieniu położony/ który by chciał być rozwiązân i zwobodnym zairzãł rozumieiac ie byc fzcęfliwemi MurzHist I; BielKron* 443v; *Solutus, Rozwiązany/ wyfwiebodzony. Mącz* 400c; *Calep* [991]a; *Phil* C4.

Wyrażenia: »jakoby rozwiązany z lancuchow« (1): *Wnet gdy przyiał ciãło Pãñkié/ iakoby rozwiązany z lancuchów/ wefele vmãrl. BiałKat* 326.

Przen (w apokaliptycznej wizji św. Jana): *Którego już nic nie hamuje, nie powściãga; spuszczoney z uwięzi* (27):

Apoc 9/15 i nawiązania do tego wersetu (9): *BibRadz Apoc* 9 arg, 15; *A stãdci to polzedł ten nielãchetny narod/ á tençi to był rozwiązany y z innymi rozlicznymi narodj od włchodu floñcã RejAp* 82v; *iz też thãm rolkãzuie Pan rozwiązãc krola ná pomfthę fwiãtã nád tã rzekã Eufratem miefzkãiace. [...] iz ilekroć fię oblãdzi w tych fwyh ciemnofciach á odfãpi od iãfnego Pãñã fwoiego [...] iz ci krolowie pewnie zãwždy bẽdã rozwiązani RejAp* 137, 81, 81v; *A gdy fzofty ániół zãtrãbil/ czterey ániółowie byli rozwiązani/ ktorzy wielkim woýfkciem iezdnych/ trzeciã część ludzi pobić mieli. WujNT Apoc* 9 arg, 15.

~ rozwiązany na co [= w jakim celu] (1): *Styfzelichmy w dziewiãtym kãpitulum/ [...] Iãko byli rozwiązani pogãnie ná pomfthę niewiernikom RejAp* 110. ~

Apoc 20/3, 7 i nawiązania do tych wersetów (18): *kiedy iuż był/ iãko otym piłze lan fwięty w tãiemnicy fwoiey/ Dijabel rozwiązany. A to Pan Bog dla wielkich złości y grzechow nãlzych dopuścił KrowObr* 137v; *fię tu ciefz kãždy wierny/ iz to mãrne rozwiązane kfiãze nie dlugo buiãc bẽdzie á w pãść muŝi RejAp* 171, BB5, Cc4, 164v, 165v, 166v *arg* (11); *WujNT Apoc* 20 arg, 3; *[Gdy w tyŝiãc Lat po narodzeniu Pãñkim Szãtan był rozwiązany, ięły fię wynarzac rozmãite żabobony [!] nabożeñstwã. Łaszcz-Okulary D].*

~ rozwiązane na co [= w jakim celu] (1): *ty fię niewierniku lękay/ iz ftyłzyłz że iest rozwiązane pan twoy. A ná coż iest rozwiązane? Otho ftyłzyłz iz ná wpaðek twoy RejAp* 167.

Ze zdaniem celowym (1): *Y zwiãzãł go [Pan Szatana] ná tyŝiãc lat. [Apoc 20/3] [...] kiedy zãfię fzãtan bẽdzie rozwiązany/ aby ludzie zwodzil WujNT* 885.

Wyrażenie: »rozwiązane z ciemnice, z więzienia« (1:1): *RejAp* 169v; *A gdy fię fkoñczã tyŝiãc lat/ bẽdzie rozwiązane fzãtan z ciemnice [solvetur ... de carcere] fwoiey WujNT Apoc* 20/7.

2. *Który rozłãczył się; solutus Vulg* (7):

a. *Który umarł, opuścił swe ciãło* (5): *Y iestem ŝciŝnion ze dwu ftron: prãgnãc żebym był rozwiązane [dissolvi] y był z Chriftufem/ coby dãleko lepicy. ãle zoftãc w ciãle/ potrzebniey iest dla was. WujNT Philipp* 1/23.

Wyrażenie: »z ciãłem, od ciãła rozwiązane(y)« [szyk 3:1] (3:1): *BiałKat* 103v; *Cupio diffolui et esse cum Chrifto. Prãgnę być z ciãłem rozwiązany/ a być z P. Chryftufem. WysKaz* 45; *SkarKaz* 3b, 635a. [Zawsze w nawiązaniu do Philipp 1/23.]

b. *Który przestał być żonaty [od kogo]* (2):

W przeciwstawieniu: »przywiązany ... rozwiązany« (1): *Przywiązane do żony? nie fzukayze rozwiązania. Rozwiązanyŝ od żony? nie fzukayze żony. WujNT* 1.Cor 7/27.

Wyrażenie: »rozwiązane(y) od żony« = solutus ab uxore Vulg (2): *Ielŝiã poiał żonę? nie fzukayze rozwiązania. Ielŝes rozwiązane od żony? nie fzukayze żony. Leop* 1.Cor 7/27; *WujNT* 1.Cor 7/27.

3. *Z którego zdjeto jakiś ciężar; niczym nieobciążony, nieskrępowany; oczyszczony* (20):

Przen (2): *Absoluta potentia, vyzvolona, rozvyazana BartBydg* 3.

Szereg: »wolny a rozwiązany« (1): *modl fię [...] profzãcz [Maryje] o przyczynę do iey fyna miłego, wpłwaiãcz fobie na pomoc fwiętych iego, abi fię modlili za tobã do nie⁸⁰ [...] A tak zãwždy bẽdãcz myfli wolney á rozwiązaney: oczekaway nawiedzenia Bożego FalZioł* V 66.

a. *Uzdrowiony [od czego]* (1): *rzekł iey [Jezus]: Niewiãlto/ rozwiązane iest [dimissa est] od niemocy twoiey. WujNT Luc* 13/12.

b. *Któremu odpuszczono grzechy, rozgrzeszony* (14): *RejPos* 119, 303, 319; *quodcunque folueris [...] fuper terram: erit folutum in coelis. iakoby [Pan] rzekł: kãtore kolwiek Piotrze fumnienie rozwiązełz ná ziemi/ w niebieŝiãch bẽdzie rozwiązane. BiałKat* 166, 336 [2 r.]; *CzechEp* 78; *WujNT* 354 [2 r.].

rozwiązane czym (1): *RejPos* 119v *cf* *rozwiązane z czego*.

rozwiązane od czego (3): *iz żãluefz wpaðku fwego/ iuż tego bãdż iłt/ ižeŝ iest rozwiązane przez fwięte miłofierdzie iego/ od tego nẽdznego wpaðku fwego y od onego wiecznego więzienia RejPos* 119. *Cf* *Wyrażenie*.

rozwiązane z czego (1): *Tu iuż nie mãfz w tym pofelŝtwie/ aby mocã/ kłãtwã/ dzwonkiem/ interdikiem/ miãł być kto zwiãzane y rozwiązane s tego wpaðku fwoiego. RejPos* 119v.

[W połączaniu szeregowym: opowiedamcię być wolnym prozmem y rozwiązane od włfch grzechow twoich UstKõsciel 116.]

W przeciwstawieniu: »związane ... rozwiązane« (2): *tu iuż iest zwiãzane y v ciebie y v Pãñã Bogã twoiego/ á rozwiązane być nie może/ poki fię nie obaczã w oney krnãbrnoŝci fwoiey RejPos* 120, 119v.

Wyrażenie: »od grzechow rozwiązany« [szyk zmienny] (2): Day nam abyfmy byli od grzechow rozwiązani/ [...] abyfmy byli otzyścieni. *KrowObr* 175; *KuczbaKat* 220; [*HerbOdpow* M3; *Ust-Kościel* 116].

[*Szeregi:* »absolvowany to jest rozwiązany«: Ktorzy [...] od fwych sług Kościelnych/ rozwiązani albo związani będą/ oni [...] wniebie od pana Boga łamego/ albo Abfolwowani/ to ieft/ rozwiązani/ albo Excommunicowani/ to ieft/ wyłączeni. *UstKościel* 60v.

»rozwiązany albo związany«: *UstKościel* 60v cf »absolvowany to jest rozwiązany«. [*Ponadto w przeciwstawieniu 2 r.*]]

c. *Który otrzymał wyjaśnienie swoich wątpliwości [w czym]* (3): o tym fie zakonie będą pilnie pytał/ przeto iżem w they mierze nie ieft rozwiązany. *CzechRozm* 87; *CzechEp* 285.

Wyrażenie: »całe rozwiązany« (1): Wfzákże cię profzē/ ábys mi przedię ná dálže wywoďy odpowiedał/ ktorychem fie ia z pifm tych nowo wydanych náuczyl/ ábych w nich całe rozwiązany był *CzechRozm* 52v.

4. *Unieważniony, zniesiony, nieistotny (41):*

a. *Zerwany (4):* Sam Pan śluby wiąże/ łam wiē iáko Može byďż rozwiązany *SiebRozmysł* F3.

rozwiązany czym (3): iż zwiášká Małżeńftwá/ żadnym rozwoďem rozwiązána być nie može *WerKaz* 284, 284; *WujNT* 22.

b. *Odpuszczony, wybaczony; solutus Vulg [zawsze Matth 16/19 i 18/18 i w nawiazaniach do tych wersetów]* (28): Rozgrzeźenie niē ynego nie ieft/ iedno vpewnienie odpuszczenia grzechow zmiłofierdzia Bożego/ Tak pan Chriftus racził powiedzieć/ ktore rozwiązacie na ziemy będą rozwiązany w niebie. *SeklKat* Xv; *RejWiz* 160v; *RejPos* 235, 303; gdyż to co Káplán ná ziemi rozwiąze/ y w niebie ieft rozwiązano. *WujJud* 81v, 82v, 160; *SkarKaz* 634a.

rozwiązany komu (2): *WujJud* 224; S tego ná was tchnienia mego. Komu grzechy przepuścicie Y od nich go rozwiązećie. Temu będą odpufzczone Tu y w niebie rozwiązane. *MWilKHist* L.

rozwiązany czym czym [= dzięki komu] (2): Weyrzy Pánie/ áby náłzych grzechow Zwiáški załlugá Błáżeiá Świętego były rozwiązane. *KrowObr* 172 [*idem*] 217.

W przeciwstawieniu: »związany ... rozwiązany« (12): dáńm tobie [*Piotrze*] klucze krolewftwa niebiełkięgo/ a tzo koli zwiáżeš na ziemi/ będzie zwiázáno ij na niebiełiech/ a tzokoli rozwiązeš na ziemi/ będzie rozwiązáno ij na niebie. *OpecŻyw* 56v; *KromRozm III* F4v, M3v; *Leop Matth* 18/18; *RejPos* 299v, 300v; *BiałKat* 161; *Rej-PosRozpr* b4; *SkarJedn* 67; *ArtKanc* N15v; *WujNT Matth* 16/19, 18/18.

Fraza: »grzechy (a. zwiáżki a. brzemię grzechow) będą (bęďdzie) rozwiązane« (6): *KrowObr* 70v, 172, 217; Komu rozwiązećie grzechy ná ziemi/ będą rozwiązane y w niebie *BiałKat* 161; *WujJud* 224; *WujNT* 354.

Szeregi: »rozwiązany i odpuszczony« [szyk 2:1] (3): tedy tam kthorykolwiek tzłowiek będzie pokropion od kxięďzá/ brzemię grzechow przes wfzyfthek rok/ będzie rozwiązane y odpufztzone. *KrowObr* 70v; *WujJud* 224; *MWilKHist* L.

»związany i (albo) rozwiązany« (2): *KromRozm II* f4v; iż cokolwiek oni zwiáżá ábo rozwiązá ná ziemi/ to będzie zwiázano y rozwiązano w niebie. *WujNT* 133. [*Ponadto w przeciwstawieniu 12 r.*]

c. *Rozstrzygnięty, wyjaśniony (5):*

rozwiązany czym (2): tedy teź tałż odpowiedziá y onym/ ktore fie w przełżłych rozmowách podawáły mogą być [*słowa Tomasza na widok Zmartwychwstałego*] rozwiązane. *CzechRozm* 147; *WysKaz* 3.

Wyrażenia: »wątpienie, wątpliwość rozwiązana(-e)« (1:1): *SkarJedn* 129; W drugiej [*części kazania*] iáko wątpliwość/ o iedney przewłóce weścía do żywotá y łczęścía wiecznego po śmierći/ [...] iednym bárzo potężnym wywoďem/ može być fnáďnie rozwiązána *WysKaz* 3.

»węzeł [= *trudność*] rozwiązany« (2): Bo fie iufz potym [...] z infzymi Hiftoryki/ Miechowius porządkiem łat/ [...] tákże łamą prawdziwą rzeczą Hiftoriey należąca zgdáza. Dla tego iufz ten wę-

zeł rozwiązany opuścifwzy do pierwfzego porządku Hiftoriey przyftępię. *StrykKron* 380; *ZawJeft* 28.

Szereg: »rostrzygniony i rozwiązany« (1): Ieftli Páweł/ powiáda/ trába Duchá S. vćiekl fię do Piotrá [*tj. do słów Piotra*] / áby tym ktorzy w Antyochiey o zakonie gaďáli/ wątpienie rołtrzygnione y rozwiązane przyniołł: [...] *SkarJedn* 129.

d. *Poddany w wątpliwość, zakwestionowany, podważony (w nawiazaniu do Ioann 10/35) (4):* *CzechRozm* 8v; tę wątpliwość zofłobná łamže Chriftus Pan odeymuie. Ian 10.v 33. gdy ná potwarz Zydow odpowíada/ ktorá mu záďáli/ zeby fię Bogiem czynić miał: ták mówią: Zali nie ieft nápiłano w zakonie wáłżym? łam rzekł Bogowie iefteście. [...] á pifmo rozwiązane być nie može *CzechEp* 283.

Szeregi: »rozwiązany to jest wniwecz obrocony« (1): Nie možeć być rozwiązane to ieft w niwecz obrocone pifmo Ian. 10.v 35. [...] Bo łácniey (iáko indziey mówi) niebu y ziemi przemináć/ niź iedney krełce z zakonu vpáść *CzechEp* 113.

»rozwiązany albo solwowan« (1): pifmo niēmože być rułżono (*marg*) rozwiązáno abo łolwowano (–) [*non potest solvi scriptura*] *MurzNT Ioann* 10/35.

II. [*W funkcji przymiotnika: leniwy, gnuśny, niedbały: Rospuszczony, rozwiąwany resolutus, pigricie et quieti deditus Reuchlin-BartBydłg D2.*]

Cf **NIEROZWIĄZANY, ROZWIĘZAĆ**

ZCh

[ROZWICHRZYĆ vb pf]

1 sg fut rozwichrzę.

Sł stp, Cn brak, Linde XVI (ten sam przykład) – XVII(XVIII) w.

*Rozproszyc wiatrem; przen o Bogu [kogo]: [mówi Jehowa:] Y rozwiálem [dispersi] ie (marg) Yrozwieię ábo ráczey/ rozwichrzę ie [...] (–) po wfzech narodziech/ ktorych nie ználi. *BudBib Zach* 7/14 (*Linde*).*

Synonimy: rozchwiać, rozmieść, rozptoszyć, rozwiać.

Formacje współrzdzenne cf WICHROWAĆ.]

ZCh

ROZWICIE (1) sb n

N sg rozwicię.

Sł stp, Cn brak, Linde XVII(XVIII) w. s.v. rozwić.

Rozwinięcie, wypuszczenie łisći:

Wyrażenie: »listow rozwicie«: Pampinarium – Lífłow rozwicię. *Calep* [750]a.

Cf **[ROZWIĆ SIĘ]**

ZCh

ROZWIĆ (5) vb pf

o jasne.

fut 3 sg rozwije (1). ◇ praet 3 sg f rozwiła (3). ◇ con 3 sg f by rozwiła (1).

Sł stp, Cn brak, Linde XVI (jeden z niżej notowanych przykładów) – XVII w.

1. *Rozciągnąć, rozprostować na całá dłuęość lub szerokość; przen [co] (2):*

Zwroty: »rozwić włosy« (1): [*po potopie*] Ziemiá ku łloncu pelné ciężkięcy rofy Rozwiłá włofy. *KochPieś* 32.

»żagle rozwić« (1): Więć co tám łpokoynego/ gďdzie burza wftáwna/ Przeto woli mey ráďá/ [...] Chęťne żagle rozwiłá *SzarzRyt* C4.

2. *Zďjć to, co owijáło [kogo] (1):* na nym [*stole*] myła panna czifłta łwego syna rozwyła. *LibMal* 1544/89.

3. *Upleść; przen (2):*

Zwrot: »rozwić [gdzie, w kim] sw(o)je gniazdo« = *osiąć* na stałe [szyk zmienny] (2): TO miełce [*ratusz krakowski*] [...] Miáłoby tho w łobie mieć/ práwo przyrozđone. Aby thu łpráwiedliwość/ łwe gniazdo rozwiłá *RejZwierz* 111v; *RejPos* 322v.

Synonimy: **1. rozpuścić; 3. spleść, upleść.**

Formacje współrdzenne cf 2. WIC.

Cf **ROZWITY**

ZCh

[ROZWIC SIĘ vb pf

o jasne.

fut 3 sg rozwije sie. ◇ 3 pl rozwiją sie. ◇ praet 3 sg m rozwil sie.

Sł stp, Cn, Linde brak.

Rozwinąć się z pąków; wypuścić liście: iako trefnie naturá vczynilá/ że závdy fie to drzewo [tj. *jesion*] piérwý rozwiee/ niźli wężowie z ziemié wynidá/ á liftu nie fpuści/ áz zásię w ziemię włázá ná žimę. *UrzędowHerb 344b.*

Fraza: »list się rozwił«: iż zákwiťnělá lalká Aaronowa w domu Lewi; y gdy nápećznialo pąkowie/ wyfłý kwiatki/ które/ gdy fie lift rozwił [*foliis dilatatis*] w migdały fie obróciły. *WujBib Num 17/8.*

Szereg: »roztoczyć się albo rozwić«: Pálmowégo drzewá fkorá/ którą *Elatem* zowá/ ieft fkorá/ którą/ niźli kwiatki fie roftoczá/ álbo rozwiia/ zákrywáné bywáia *UrzędowHerb 368a.*

Synonim: roztoczyć się.

Formacje współrdzenne cf 2. WIC.

Cf **ROZWICIE, ROZWITY**

ZCh

[ROZWIEDZENIE] cf ROZWIEDZIENIE

ROZWIEDZIENIE (2) sb n

rozwiedzenie (2), [rozwiedzenie].

Teksty nie oznaczają ó oraz é; o prawdopodobnie jasne (tak w roz-).

sg N rozwiedzieni(e) (1). ◇ D rozwiedzeniu (1). ◇ [pl A rozwiedzenia.]

Sł stp notuje, Cn brak, Linde XVI w. (dwa z niżej notowanych przykładów) s.v. rozwieść.

1. Odciągnięcie tego, co przylegało, odwiedzenie; tu: wyprosowanie ręki (1):

Wyrażenie: »ręki rozwiedzenie« (1): iż táka ordynácyá woylká [*na klin*] pozytećznieyła ieft niźli gránowita/ á to przeto/ iż w niey wolnieyfy viazd y przyiazd/ y ręki z broniá rozwiedzenie *BielSpr 22v.*

2. Rozbicie na szerokość, rozplaszczanie [na co] (1): [srebro] ieft rzecz miękka ktora ieft łączna ku rozwiedzeniu na cieńkie blaťzki iakoby pargamin *FalZioł III 34c [idem] [SpiczZioł 130b (Linde s.v. rozwieść)].*

3. [Rozejście się małżeństwa, rozwód: repudium d[icitu]r repulsió vel scriptum repulsionis ... zagnanye, rozvyedzyeny, rozdzycelenye, inde repudium d[icitu]r discidium, divortium vel repulsió mulieris a viro rozvyedzyeny, zagnanye, Rozdzycelenye *ReuchlinBartBydg D.*

4. Odgałęzienie: Stála fie tedy winnicá/ kthora zrodziła gáłęźie/ y wypuściła rozwiedzenia [*palmites*]. *Leop Ez 17/7 (Linde s.v. rozwieść).*

Cf **ROZWIEŚĆ, ROZWOD, ROZWODZINY**

ZCh

ROZWIEDZIENA cf ROZWIEDZIONY

ROZWIEDZIONY (6) part praet pass pf

Oba o oraz e jasne.

sg f G rozwiedzionéj (4); -éj (1), -(e)j (3). ◇ pl [N m pers rozwiedzi(e)ni.] ◇ A subst rozwiedzioné (1). ◇ I f rozwiedzionémi (1).

Składnia dopełnienia sprawcy: rozwiedziony od kogo (1).

Sł stp s.v. rozwieść, Cn s.v. rozwód czynię, Linde XVII w. s.v. rozwieść.

1. Szeroko rozłożony; odsunięty od boku ciała; przen (w antropomorfizowanym opisie gwiazdozbioru) (1):

Wyrażenie: »ręce rozwiedzione« (1): Niešie [wschód] Wężownikové ręce rozwiedzioné *KochPhaen 23.*

2. [Których rozprawdzono po różnych miejscach; rozproszeni [między kogo]: gdy dobyto [*Konstantynopola*] a męzkie pogłowie wszystko wysieczono oprócz dzieci a niewiast, którzy wszyscy rozwiedzeni między *Pogany PamJancz 76.*

3. Którego małżeństwo zostało unieważnione; per divortium separatus *JanStat (3):* fądowi Duchownému fą poddáné [...]: tákże též *Rozwody/ y wianá* między rozwiedzionémi perfonámi. *SarnStat 215, 215.*

Wyrażenie: »rozwiedziona od męża« (1): Nierządnicé zá żonę y plugáwey nie poymá; y niewiáfty rozwiedzionéy od mężá iey [*repulsam a viro suo*] nie poymá *BudBib Lev 21/7.*

a. W funkcji rzeczownika: »rozwiedziona« = *repudiata PolAnt; digressa a marito, dimissa a matrimonio Cn (2):*

W połączeniu szeregowym (1): Zás wdowy y rozwiedzionéy y plugáwey nierządnicé/ tych niepomyie/ lećz dziewicę zľudu fwego wezmie zá żonę *BudBib Lev 21/14.*

Szereg: »wdowa i rozwiedziona« (1): Zás flub wdowy y rozwiedzionéy [*viduae et repudiatæ*] káždy/ ktorým obowiazála duľę fwą trwa nád nią [gdyž nie ma męża, który by uwolnił od ślubowania]. *BudBib Num 30/9. [Ponadto w połączeniu szeregowym 1 r.]*

Cf **ROZWIEŚĆ**

ZCh

ROZWIEJĄCY SIĘ (1) part praes act

N sg m rozwiejący sie.

Sł stp, Cn, Linde brak.

Rozwiewający się, ulotny, ulegający rozproszeniu: *Solutilis, Calep. sine autore, Rofipuyáci* rozwiejący fie/ co trudno może być fpoyno/ á łatwie fie rofypie. *Mącz 400d.*

Cf **ROZWIAC SIĘ**

ZCh

ROZWIELCZYĆ (1) vb pf

rozwielczyć, [rozwielczyć].

o oraz e jasne.

[praet 3 sg m rozwielczył.] ◇ imp 2 sg rozwielcz.

Sł stp, Cn brak, Linde bez cytatu: rozwielczyć.

1. Zwiększyć, zwielokrotnić [co]: Rozwielcz panie lata/ w cirpliwolci a w pokorze nallé⁹⁰ żywota. *OpecŻyw 90v.*

2. [Zadrzeć wysoko, zamachnąć się (tu w dosłownym tłumaczeniu łac. magnificare 'powiększać'); *przen:*

Zwrot: »rozwielczyć [na kogo] piętę« = *wystąpić przeciwko komuś, zdradzić:* Też mąż pokoiu mego ná ktoregomfię nádziwał/ bárzo ná mię wierzał. (*marg*) Rozwielczył ná mię piętę [*magnificavit adversum me calcaneum*]. (–) *BudBib Ps 40/9.*

Formacje współrdzenne cf **WIELICZYĆ SIĘ.**

ZCh

[ROZWIELCZYĆ] cf ROZWIELCZYĆ

[ROZWIELCZYĆ SIĘ vb pf

o oraz e prawdopodobnie jasne (tak w roz- oraz rozwielczyć).

praet 2 sg m rozwielczył się. ◇ 3 sg m rozwielczył się. ◇ imp 3 sg niech się rozwielczy.

Sł stp, Cn brak, Linde XVI w. (dwa z niżej notowanych przykładów) s.v. rozwielczyć.

Być potężnym, wzmóc się; magnificari PolAnt: Niech fię rozwelełá y rozráduiá w tobie wfzytcy/ ktorzy cię fzukáia/ á niech mówiá závždy/ niech fię rozwielczy Iehowá *BudBib Ps 39/16[17] (Linde s.v. rozwielczyć), 2.Reg 7/22 (Linde s.v. rozwielczyć).*

a. Rozpanoszyć się, rozzuchwalić się, stać się pysznym [przeciw komu]: Vpoycie go [*Moawa*] bo przeciw Iehowie rozpuścił fię

(*marg*) rozwieliczył się. (–) [*magnificavit os suum*] *BudBib Ier* 48/26.

Synonim: a. rozpuścić się.

Formacje współrzedne cf WIELICZYĆ SIĘ.]

ZCh

ROZWIELMOŻYĆ (4) vb pf

Oba o oraz e jasne.

fut 1 sg rozwiemożę (1). ◇ praet [1 sg m rozwiemożyłem.] ◇ 2 sg m rozwiemożyłeś (1). ◇ 3 sg m rozwiemożył (2).

St stp, Cn brak, Linde XVI w. (dwa z niżej notowanych przykładów).

1. *Uczynić silnym, potężnym; wzmocnić kogoś [kogo] (1):* Zmocnił się Solomon syn Dawidow na kroleftwie swym/ á (bo-wiem) Iehowá Bog ie⁸⁰ (był) znim y rozwiemożył go [*magnificavit eum*] wyfoce. *BudBib 2.Par 1/1.*

2. [*Zwielokrotnić, powiększyć [co]:* Rozwiemożyłem [*Magnificavi*] dzieła moie: nábudowałem fobie domow/ y naładziłem win-nic. *WujBib Eccle 2/4 (Linde).*]

3. *Rozsławić, rozgłosić, ukazać czyjąś moc; magnificare PolAnt [co] (3):* [*mówi Bóg*] Y rozmnożę cię w narod wielki/ y w błogostawię cię/ y rozwiemożę imię twoie/ y będzieś błogostawieństwem. *BudBib Gen 12/2;* wyznawać będę imię twoie/ [...] dla prawdy twoie/ bo rozwiemożyłeś náde wżytko imię twoie (*marg*) Abo powieść twoię. (–) *BudBib Ps 137/2.*

Zwrot: »w sławie [u kogo] rozwiemożyć« (1): Pan sfołicę fwą w nyebye thák moźnye záložyl/ A kroleftwo fwe w sławie w wfłech rozwyemożył *LubPs X5.*

Formacje współrzedne cf WIELMOŻYĆ.

ZCh

ROZWIELMOŻYĆ SIĘ (3) vb pf

Zawsze się.

Oba o oraz e jasne.

[*fut 3 sg rozwiemoży się.] ◇ praet 2 sg m -s się rozwiemożył (1). ◇ 3 sg m rozwiemożył się (1). f rozwiemożyła się (1).*

St stp, Cn brak, Linde XVI w. (trzy z niżej notowanych przykładów) s.v. rozwiemożyć.

1. *Ujawnić, okazać swą potęgę, moc; magnificari PolAnt (2):* rozwiemożyć się w czym (1): Práwica twoiá Iehowo rozwiemożyła się wmeńtwie/ práwica twoiá Iehowo zlamála nieprzyiacie-lá. *BudBib Ex 15/6.*

Zwrot: »wielmożnie, [wielmożąc] rozwiemożyć się« = magnificando magnificari PolAnt (1): śpiewaycie Iehowie ifz wielmożnie rozwiemożył się/ koniá y iezdce iego zrucił do morza. *BudBib Ex 15/21, [Ex 15/1 (Linde s.v. rozwiemożyć)].*

2. *Wzmóc się, spotężnić (1):*

Szereg: »rozwiemożyć się i rozmoc« = magnificari et roborari PolAnt; magnificari et invalere Vulg (1): *BudBib Dan 4/22[19];* [Tyś iefł królu/ któryś się rozwiemożył y rozmógł: á wielmożność twoiá vroflá/ y dosięglá aż do niebá *WujBib Dan 4/19 (Linde s.v. rozwiemożyć)].*

3. [*Zyskać jeszcze większą sławę, uwielbienie:* Bo rozwiemożył się [*magnificetur*] imię twoie ná wieki/ gdy będą mowić/ Iehowá Cewooth Bog nád Izráelem *BudBib 2.Reg 7/26.*]

Formacje współrzedne cf WIELMOŻYĆ.

ZCh

ROZWIENTION (1) part praet pass pf

N sg m (praed) rozwieni(o)n.

St stp, Cn, Linde brak.

Rozproszony, rozniesiony w różne strony, porwany:

Wyrażenie: »wiatrem rozwiention«: POpiól iże ma w fobie barzo drobne części: lekkim wiatrem bywa rozwiention *FalZioł IV 52c.*

Cf ROZWIONAĆ

ZCh

(ROZWIENTION) cf ROZWIENTION

ROZWIERAĆ (1) vb impf

part praes act rozwierając.

St stp brak, Cn notuje, Linde XVII w. (z Cn) s.v. 2. rozewrzeć.

Otwierać, rozchyłać; aperire Cn:

Zwrot: »[komu] usta rozwierać«: gdy weń fynowie iego [...] ręce mu opak wiążąc i moćą [...] wfta rozwierając dwa kroć przez dzień/ nieco polewki wlewali. *MurzHist E.*

Formacje współrzedne cf ODEWRZEĆ.

ZCh

ROZWIERAĆ SIĘ (1) vb impf

o jasne, e pochylone.

praes 1 sg rozwierám się. ◇ [praet 3 pl subst rozwierały się.]

St stp brak, Cn notuje, Linde XVI (jeden z niżej notowanych przykładów) – XVII w. s.v. 2. rozewrzeć.

Pękać, rozstępować się, rozpadać się na części; hiare Cn: De-hiscere, Aperiri, findi, rimas agere – Ziewąm, rozwierám się. *Calep 298b;* [z onęgo trzęsienia ziemie/ rozwierały fye domy/ iż ci co tam wewnątrz byli/ wierzchem domów swych niebo widziéć mogli. *JanWróz 44 (Linde s.v. 2. rozewrzeć)].*

Formacje współrzedne cf ODEWRZEĆ.

ZCh

ROZWIERCIEĆ (4) vb pf

o oraz pierwsze e jasne.

imp 2 sg rozwierć (2). ◇ [3 sg niech rozwierci.] ◇ part praet act rozwierciawszy (2).

St stp, Cn brak, Linde bez cytatu: rozwiercié.

Utrzeć, rozetrzeć, kręcąc w naczyniu odpowiednim narzędziem [co] (4): kozié bobki wpiéciu rozwierciawszy/ ná noc zedwie łyżce pié *SienLek 148v, 153v, 155v;* [rozwyercz ýaýe a oleyv przyk [...]] *GlosyKörn II 171].*

rozwiercié z czym (1): *SienLek 129;* [niech rozwierci co włkok gorczyzce z octem/ á co napręczy niech przyložyl/ poki się iad [z uką-szenia] niewkorzeni. *SienHerb 557b].*

Formacje współrzedne cf WIERCIĆ.

ZCh

ROZWIESIĆ (2) vb pf

o oraz e prawdopodobnie jasne (tak w roz- oraz zawiesić).

fut 3 sg rozwiesi (1). ◇ imp 2 sg rozwies (1). ◇ [2 pl rozwiescie.]

St stp, Cn brak, Linde XVIII w.

Powiesić kilka rzeczy jedną obok drugiej [co] (2): Pierwey niż-li [...] przefcirađla ná łoże položylz: rozwies ie w świetnicz *Fal-Zioł V 65;* [rozwiesicie zwycięstwa znak – niemieckie zbroje. *Stryj-Poczqt 283].*

Zwrot: »po ścianach rozwiesić« (1): żeby mu [gospodarz gościowi] pierwey ármáturę swoię do pośpolitego rufzenia należąca okazał/ Co [...] wbożly w temże gmáchu gdzie z gośmi śiadá po ścianách rozwiesi *GrabPospR K3v.*

Formacje współrzedne cf WISIEĆ.

Cf ROZWIESZONY

ZCh

[ROZWIESIĆ SIĘ vb pf

3 sg fut rozwiesi się.

St stp, Cn, Linde brak.

Rozciągnąwszy się zwisnąć: Záviefzam nie iednemu/ ná fzyyie złoty łancuch/ We troię obwinąwzy/ aż się rozwiesi pod brzuch *NeothAcros A3v.*

Formacje współrzedne cf WISIEĆ.]

ZCh

ROZWIESIELIĆ SIĘ cf ROZWESELIĆ SIĘ

ROZWIESZAĆ (2) vb *impf* [i pf]*impf* (2), [pf [fut, part praet act]].**rozwieszać** (2), [rozwieszać].

o oraz e prawdopodobnie jasne (tak w roz- oraz wieszac); a jasne.

inf rozwieszać (1). ◇ [praes i fut 2 sg rozwieszasz. ◇ 3 pl rozwieszają. ◇ praet 3 pl m pers rozwieszali.] ◇ *imp* 2 sg rozwieszaj (1). [part praet act rozwiesz(a)wszy.]

Sł stp brak, Cn notuje, Linde bez cytatu s.v. rozwiesić.

Wieszac (powiesić) kilka rzeczy w różnych miejscach; *suspendere* PolAnt; *appendere* Cn [co] (2): [I takeście Koronę prawie wystawili, Jako dzieci, kiedyby na to się zmówili, Klejnoty rozwieszawszy, kurka drzewianego Strzelca i o królestwo i klejnoty jego PismaPolit 26; StryjPoczął 283.]

[rozwieszać na czym: Gámádowie też ná wieżach twoich byli/ páwezy fwoie rozwiezłali ná murzech twoich w około BudBib Ez 27/11; nákoniec go [tj. katolika] rozłiekáią ná łtuki/ ktore po różnych częścíách miáłtá ná palách rozwiefzáią PersOkrucPrzedm d2v.]

a. Wkładać na szyję wiele ozdób (1): (nagł) Ná Vrátniki. (–) RZeżyfz brácie ten kábat/ [...] rozwiefzay láncuchy. RejZwierz 122v.**b.** Rozciągać (rozciągnąć) sznury (1): GórnDworz Qv; [ptaki co owocem się żywią lepem poimałz gdy roždżki albo powrozki przy onych owocach iuż doftałych rozwiefzafz/ na ktore pádnáfzy powiązną. Cresc 1571 634].

Formacje współrdzenne cf WISIEĆ.

Cf [ROZWIESZANY]

ZCh

[ROZWIESZANY part praet pass *impf* a. pf

N sg m rozwieszany.

Sł stp, Cn, Linde brak.

Wieszany (powieszony) w różnych miejscach (o wielu częściach) [do czego]: nákoniec [kary zadawanej katolikowi] żeby wvárzony y ná łtuki rozłiekány/ do różnych bron miáłtá był rozwiefzány PersOkruc 41.

Cf ROZWIESZAĆ]

PP

[ROZWIESZAWAĆ vb *impf*

3 pl m pers praet rozwieszawali.

Sł stp, Cn brak, Linde XVI w. (ten sam przykład) s.v. rozwiesić.

Wieszac wiele rzeczy [co gdzie]: bo ie [odpusty] rozwiefzawali Włofzy po Cmintarzách iákoby iákíe towáry StryjKron 723 (Linde).

Formacje współrdzenne cf WISIEĆ.]

ZCh

ROZWIESZCZAĆ (1) vb *impf*

I sg praes rozwieszczám.

Sł stp, Cn, Linde brak.

Rozstawiać, rozgłaszać: Rumifero, Rumorem fero: hoc est, famam spargo – Rozwiefzczám, rozstawiam. Calep 932a.*Synonimy*: rozgłaszać, rozkrzewiać, roznaszać, roznosić, rozstawiać, rozszerzać.

Formacje współrdzenne cf WIESZCZYĆ.

ZCh

ROZWIESZONY (2) part praet pass pf

A pl subst rozwiesz(o)n(e) (2).

Sł stp, Cn, Linde brak.

O wielu rzeczach: powieszone jedna obok drugiej (2): Zeznal yfch wyrzáfchy [...] na Wodney vliczy wyczor kofłulye y szathi na Gorze rozwyfchone, wlyafł na gorą thym vmylfem aby kofłulie pobral LibMal 1546/112; RejWiz 12.

Cf ROZWIESIĆ

ZCh

ROZWIEŚĆ (56) vb pf**rozwieść** (56), [rozwieść].

o jasne; w inf e jasne; w fut -wiedź-; w praet sg m -wiodłes KochPs, -wiodł KochPieś; w pl -wied-; pozostałe formy z tekstów nieoznaczających é oraz ó.

inf rozwieść (13). ◇ *fut* 1 sg rozwiódę (1). ◇ 3 sg rozwiédzie (5). ◇ *praet* 2 sg m rozwiódłes, -ś rozwiódł (3). ◇ 3 sg m rozwiódł (9). *f* rozwiódła (5). ◇ 3 pl m pers rozwiédli (1). *subst* rozwiódly (1). ◇ *plusq* 3 sg m był rozwiódł (1). ◇ *imp* 2 sg rozwi(e)dz (2). ◇ 3 sg niech rozwiédzie (1). ◇ *con* 1 sg m bych rozwiódł (1). ◇ [2 sg m byś rozwiódł.] ◇ 3 sg m by rozwiódł (5). ◇ 3 pl m pers by rozwiédli (1). ◇ *con praet* [1 sg m bym był rozwiódł.] ◇ 3 sg m by był rozwiódł (1). *f* rozwiódłaby była (1). ◇ 3 pl m pers by byli rozwiédli (1). ◇ *impers praet* rozwiédzi(o)no (1). ◇ *impers con* by rozwiédzi(o)no (1), [by się rozwiódł]. ◇ *part praet act* rozwiódzysy (2).

Sł stp notuje, Cn s.v. rozszepierzam w innym znaczeniu, Linde XVI (osiem z niżej notowanych przykładów) – XVIII w.

1. Rozciągnąć szeroko, rozszerzyć, powiększyć; *dilatare* Vulg, PolAnt; *amplificare* Vulg [kogo (Przen), co] (6): Kthory przemogł rozprzełtrzenié miáfto/ [...] y rozwiódł [rozłérzył WujBib] weścíe do domu (marg) Božégo. (–) y do fieni. Leap Eccli 50/5.*Przen* (1):*Zwrot*: »rozwieść szeroko« (1): ktore [...] aby tych dżifiefzych czáfow chowane tákże był/ nie rozwiódłaby była nigdy ták fzeroko fwych proporcow rołpuftá ReszList 148.**a.** O terytorium (3): Pirrhe ná co woýlká zbierafz: [...] Zebych/ powieda/ rzádnie wezbrał wkorę Nieprzyácielá/ y odniósł gorę. A cofz bédzie potym? Páńftwo fwe rozwiódę RybGęśli B3v.*Zwroty*: »[daleko], szeroko rozwieść« (1): znia [tj. Panią Świątą] barzo fzeroko rozwiédli granice PaprUp A3v; [JanWróz 55 (Linde)].

»rozwieść granice« [szyk zmienny] (1): PaprUp A3v cf »szeroko rozwieść«, [JanWróz 55 (Linde) cf »wzdłuż i wszecz rozwieść«].

[»wzdłuż i wszecz rozwieść«: gránice Króleftwá tego/ y flawę imięnia śwęgo/ wzdłuż y włérz dáfeko rozwiédzie JanWróz 55 (Linde).]

Przen (1):*Zwrot*: »rozwieść granice«: Gdy Pán Bog twoy rozwiédzie á rozprzełtrzeni gránice twoie [dilataverit ... terminos tuos] [...] Leap Deut 12/20 (Linde).]*Szeregi*: »albo rozwieść albo rozciągnąć« (1): Bog Iáphetá niechay rozmnaża [dilatet] miłóściwie/ [...] (marg) Albo rozwiédzie/ álbo roścíagnie. To błogofłáwienftwo znáczy powołánie poganow/ ktorzy z Iáphetá pozłzi. [...] (–) BibRadz Gen 9/27.[»rozwieść a rozprzełtrzeni«: Leap Deut 12/20 (Linde) cf *Zwrot*.]**b.** O urodzajnej plantacji: dáć rozrosnąć się; *przen* [dokąd] (1): Rozwiódłes iéy [Panie] płódné rózgi do morzá fámeo/ A iéy piękne látorošli do brodu wielkiego. KochPs 121.**2.** Rozdzielić, rozłączyć [w tym: kogo, co (10)] (11):**a.** Rozdzielić walczących (2):*Zwrot*: »od siebie rozwieść« (1): Było krzyku dofýć/ áz ie gwałtem od fiebie rozwiédzono trzećiego dniá fie rozłtáfáli [król węgierski i królewic z królewną] [...] BielKron 414v.**a.** Z podmiotem nieosobowym: być przyczyną ukończenia walki (1): z obu ftron bitwá iednáko trwáfá áz ie noc rozwiódłá BielKron 105v.**b.** O więzach społecznych (8): Zaczni to dzis dom na fwieczie [mowa o kotach] Pelno go w kazdim powieczie [...] Wierznie zadni nierozwiédzie Tak rano iak po obiedzie [tj. kotów w gromadzie nikt nie tknie, nie rozdzieli] RejRozm 394.*Przen* [z kim] (3): ktora [dusza twoia] iuż owdowiáfá prze fprofnóść grzechu twe⁹⁰/ á rozwiódłes iá z wdzięcznym oblubińcem iey á s pánem iey. RejPos 223.*Szereg*: »rozwieść a odłączyć (a. rozłączyć« [szyk 1:1] (2): RejPos 218; iz złości náfze/ thák iákó fam [Pan] do nas wlkázowáf

raczy/ rozwiodły nas z nim/ á dáleko nas odłączyły od niego *RejZwierc* 263v.

a. *Z podmiotem nieosobowym: być powodem rozdzielenia [z kim] (1):* [Ea res multo maxime difunxit illum ab illa. Tá rzetel go nawięcey rozwiodłá z nią. *TerentMatKęł* P.]

Przen (1): Drugi więc fwą wiołkę mija Rozwiodłá go fnią deliya [tj. stracił wieś wydając pieniądze na ubiory] *RejRozpr* Iv.

β. *Udzielić rozwodu; rozbić małżeństwo (3):* Iefcze tez kv fądu dvchownemv przyllvsflec ma rozprava [...]. Ktemv orozwody, o vnzanie polłagu ofłoby tey ktorąby rozwiedziono *ComCrac* 21.

W przeciwstawieniach: »złączyć, [zwieść] ... rozwieść« (1): [do biskupa] Ale złącz/ iákoś rozwiodł: [...] y ia/ y oná [żona]/ Nie prágniewá do śmierci być rozdzielóná. *KochPieś* 52; [SądParysa C2v].

[Zwrot: »miedzy kim] małżeństwo rozwieść: myśliłeś miedzy námi małżeństwo rozwieść A mnie ku fwey lubońci zwieść. *SądParysa* C2v.]

Przen (1): A z iednacyjé Commiffyá Rozwieść tę Contrybucyá Boć iáko lkoro náftála Tákw wnet z wiárdunkiem flub brála *RejRozpr* G2.

c. *O szyku wojennym: rozprowdzić na boki, tworząc odstęp między oddziałami (1):* ktorzy ná przodku fłhoiá rozwieść ich połowicę ná práwą ftronę/ á drugá połowicę ná lewą ftronę/ ták iákoby rowno wżylcy fził polkokiem złożywży drzewcá iedni zá práwá/ drudzy zá lewą ftroną. *BielSpr* 72.

3. *Przerwać, zakończyć coś; dissolvere Mącz, Calag; discindere Mącz; dirimere Calag [w tym: co (10)] (11):* Amicitias dissolvere, Prziyążń [!] s kim rozerwáć/ rozwieść. *Mącz* 401a, 372a; *Zutrennen*. Rozwieść. Rozprofżyć. Roziąć. Dirimere. *Calag* 597b.

[rozwieść komu czym: [Biesiadnicy posłali sługę po pannę dla zabawy] nie było go długo; [...] Wynidą z izby, a on śpi na skrzyni. I takim śmiechem rozwiodł jem biesiadę, A ze złej w dobrą obrócił ich radę. *Otwin(?)Erot* 43.]

a. *Z podmiotem nieosobowym: być przyczyną końca (1):* Ten też pobudził wżytki krole y pány Krześciáńskie [...] przeciw Turkowi/ ále iego krotki wiek tę rzecz rozwiodł/ ábowiem [...] morem vmárł/ drudzy fie dla moru roziecháli. *BielKron* 189.

a. *Pojednać walczących, zwaśnionych; być rozjemcą (7):* [Ksieni] oná y s fyny y z rádá fwoiá/ [...] zámknęła fie ná zamku Mákowie. poczęli ich Sláchtá dobywáć/ [...] Rozwiodł te burzkę Ian z Láfká *BielKron* 416v.

rozwieść czym (2): Disceptare controversias aliquorum, Miedzi dwie fporne ftronie wfłepić/ á rozwieść rzecz słowy. *Mącz* 90a; [ktorzy [posłowie papiescy] tę wojnę wnetże rozwiedli miedzy nimi Compromifem *BielKron* 1597 317].

Zwrot: »bitwę, [wojnę] rozwieść« (3): tego [Juliusza papieża] krol Fránculki Lodwig był poráził. Tę bitwę chciał był Cefarz Máxymilian rozwieść/ gdy polłáł biskupá Sálipurkkiego do Iuliuřá o przedłużenie/ áby ie poiednáł. *BielKron* 190, 190, 411; [Krol Iágieło z Witołtem [...] gdy ciągnęli [na Krzyżaków] do Prufkiey ziemie/ Táw do nich przyiechał Bartolomeus Capra [...] od Papieżá/ ktorzy onę wojnę rozwiodł [...] y przymierze do dwu lat miedzy nimi á Krzyżákámi vtwierdził. *StryjKron* 548 (Linde); *aktaSejmikPozn* 1600/215].

a. *Z podmiotem nieosobowym: być przyczyną przerwania bitwy (2):* *Zwrot: »bitwę rozwieść« (2):* noc bitwę rozwiodłá. Názáiutrz Troilus Parifem wywiedli woýko przeciw Grekom *BielKron* 58v, 252.

4. *Przedstawić słowami; (o)powiedzieć; wyłożyć obszernie [w tym: co (24), komu (21)] (28):* *RejJóz* Gv; Co tho iest fwego fłanu wżywáć poczęwié/ [...] Acz mi to on fwięty mąż też był prwewy rozwiodł/ Ale [...] *RejWiz* 96v, 9v; *BielKron* 301; *ActReg* 150; [Byłoby tu co rozwieść; gdybym rzeczy niekracał. *HerbNauka* o2 (Linde)].

rozwieść czym (2): iż thá mądra páni/ Szyrokoć to rozwiodłá fwemi rozmowámi. *RejWiz* 96. Cf »rozwieść rzeczą szeroką«.

Ze zdaniem dopełnieniowym [w tym z zapowiednikiem: to (1); zawsze: zaimek pytajny] (3): Zdało się im [postóm] potrzebno, [...]

aby im [senatorom] to rozwiedli, w jakowe zniewolenie wżytki przywodzą a co za szkodliwa sequella, aby Krol imo wiadomość szlachty miał, co chciał, na nie stawić. *Diar* 61; *BielKron* 198v; *RejZwierc* 90v.

Zwrot: »rozwieść rzecz, [sprawę]« [szyk zmienny] (1): Cefarz wyfluchawży wżytkich wotá/ rozwiodł im rzecz długá/ fprzodku począwży/ [...] *BielKron* 219v; [JanPrzyw 122].

»szYROKO, rzeczą szeroką rozwieść« [szyk zmienny] (3:1): To ćwiczenie żebych fłerzey mógł rozwyeseć/ wten czas miyam/ [...] bo to káždy wye iż thák yeft/ yáko piłkę. *GliczKsiąż* I2v; *RejWiz* A5v, 96; Ládziflaw [...] Sálomoná poimał [...] wżákże potym rozwiodfzy mu rzeczą fzeroká iego fłutki/ puścił go wolno *BielKron* 301.

[»ustnie rozwieść«: co bym ustnie był Waszym Miłościám rozwiodł, [...] to pisanem swym teraz czynię. *DudEpist* III 323.]

Szeregi: »powiedzieć a rozwieść« (1): ktorzy máiá wybráć ludzi wczone/ [...] ktorzy by rolładek piłmá fwiętego powiedzieć á rozwieść vmieli *BielKron* 217.

»i rozważyć i rozwieść« (1): ielłize fám czytáć nie vmieł/ więcz komu infzemu kázáć/ coby y nadobnie przeczedł y rozwiodł *RejZwierc* 173.

»przypomnieć a rozwieść« (1): áby ná przod Klíążętom przypomniał/ á rozwiodł/ iáko on [papież] tego zá wychrzenia Lutrowego z zálofcá wżywa *BielKron* 198v.

»rozwieść a ukazać« (1): Y rofwiędz mu wflýtky błędy A wkaż mu yáko kędy Ma oćyfczic fwe funnienie *RejKup* Pv.

»rozważyć, rozwieść« (1): Iużci [przyjacieli] wżytko nadobnie rozważy/ rozwiedzie/ czoby mu fie do kogo y do ciebie fámego nie podobáło *RejZwierc* 90v.

a. *Argumentami przekonać, wyperswadować; zabronić, zapobiec czemuś (6):* Y byłby to Krol vdzyáał ktoremu fñich [skazał na śmierć]/ by byli thego pánowie Polfcy krolowi nie rozwiedli *BielKron* 401v, 419; [Diar 1566 28; chćieli [Polacy] wtárgnáć do Sláfká: ále Krol Wládyřlaw dowiedziawży fie tego rozwiodł im to/ obawiając fie áby mu to przefłkody iákiey do wojny Tureckiey nie wczýniło *BielKron* 1597 375].

Ze zdaniem dopełnieniowym [w tym: iż (2), aby (1)] (3): [bogacz z piekła prosił o posłańca] z vmárłych do brátów á do prziyacyoł fwyeh/ ktorymby rozwyodł/ áby fie w fwyecye nye kocháli/ dobrze áby lepyey Bogu fluzýli *GliczKsiąż* G8v; ktorzy [zamek] chćieli drudzy Turcy poddáć/ ále im to ieden rozwiodł/ iż lepiey poćiwié vmrzeć niż bez ćci żyć. *BielKron* 243v, 249.

Zwrot: »rozwieść z [jakiej] przyczyny« (1): Rádá żydowlka [...] zgodziła fie ná Dekret/ Apofłoty wygládzic: Gámáriel [...] miedzy nimi Senator/ rozwiodł to/ z tey przyczyny. Ieśli ći ludzie nie fą z Bogá: tedy zá czáfem fámi wfláná [...] Ieśli też z Bogá fą/ trudno co przeciw woli iego záczyńáć mácie. *PowodPr* 55.

[Szereg: »rozwieść a pohamować«: abys tho w.m. urodzonemu Olbrichtowi Laskiemu rozwiodł a w tím go pohamował, aby [...] *CorfusDocum* (1563) nr 117.]

b. *Objasnić, wytłumaczyć (6):* czego zyemfki krol/ ledwe áz mu prokurator ábo pomocnik iáki rozwiedzie/ zrozumieć nie może. *RejPos* 133.

Ze zdaniem dopełnieniowym [zawsze z zapowiednikiem: to; zaimek pytajny (2), iż (1)] (3): coż potym iż widzę/ Ale iż nie rozumiem/ [...] Rozwiedz mi to moy brácie/ co fie to wżdy dzyeie *RejWiz* 168; iżem ia iest Anyoł iego do ciebie ná vrząd polłány/ ábychći to rozwiodł czemuś fie dziwował/ y w czýmes wápił. *RejZwierc* 175v, 200.

Zwrot: »rozważnie rozwieść« (1): fñadż y fzałony [...] gdyby mu to rozważnie rozwiodł/ [...] fñadżby wyrozumiáł co iest lepfzego/ ielłi ták błogofłáwionego żywotá wżywáć [...] czyli być tym glogiem drapieżnym *RejZwierc* 131.

Przen: Być czymś przewodnikiem, poprowadzić kogoś (1): Tenći [rozum] twe wżytki fpráwy nadobnie rozwiedzie/ A ku wdzięczney fłalości fñádnie cie przywiedzie. *RejZwierc* 180.

Formacje współrzedne cf2. WIEŚĆ.

Cf **ROZWIEDZIENIE, ROZWIEDZIONY**

ZCh

ROZWIEŚĆ SIĘ (38) vb pf

się (31), się (7).

o jasne; w inf -wieść (10), -wieść (1) KochFr; w formach praet sg m -wiódl; pozostałe formy z tekstów nieoznaczających é oraz ó.

inf rozwieść się (20). ◇ fut 3 sg rozwiedzie się (2). ◇ 3 pl rozwiodą się (2). ◇ praet 1 sg m -m rozwiodł się (1). ◇ 3 sg m rozwiodł się (7). f rozwiodła się (1). ◇ plusq 3 sg m był się rozwiodł (1) BielKron, rozwiodł się był (1) GliczKsiąż. ◇ [imp 2 sg rozwiedź się.] ◇ con 1 sg m bych się rozwiodł (1). ◇ 3 sg m by rozwiodł się (1). ◇ part praet act rozwi(o)dszy się (1).

Sł stp s.v. rozwieść, Cn brak, Linde XVI (jeden z niżej notowanych przykładów) – XVIII w. s.v. rozwieść.

1. Wykonać szybki, energiczny ruch do przodu (4):

a. Zamachnąć się bronią, przygotować się do użycia broni [w tym: z czym (2)] (3): BielKron 348; Rzymianie to [szukowanie wojska jako klin] zwali Forfex, tedy tymi klefzczami záchwyć klin w koło/ á nie dáć fie mu rozwieść BielSpr 18; Náfzy záfie gdy fie s nimi máią potykác/ předko w nie vderzá drzewcy/ áby im fzyk rozzerwali/ poki fie z łuki nie rozwióda BielSpr 68.

b. Odchyliwszy się dla nabrania rozpędu, ruszyć (1): iż był chłop wyłoki Piecinig/ Ruffin tym fie niżej schyła/ rozwiódszy fie vderzył Piecinigá w tłufty brzuch głowa/ [...] álf vpadł Stryj-Kron 134.

2. Rozdzielić się, rozłączyć się (27):

a. O związkach międzyludzkich [w tym: z kim (19), z czym (Przen) (3)] (25): Se ab aliquo remove, Rozwieść fie s kim nie chceć mieć s kim towarzilftwa. Mącz [234]d.

Przen (3): A ták miałto powági zá piecem pan czáfem/ Przeftalby ná czámlecie/ rozwiódl fie z háttáfem. RejWiz 15v; bom ná támtý bieśiedzie rozwiódl fye z tą śwárliwá Ewányeliá; w którýe/ [...] zámknioné fá [...] dułzný y čiełefné/ vpadki człowiczé: [...] wróćilem fye do onéy náfzý ftfaréy Ewányeliéy potćiwéy Orz-Quin B3.

Zwrot: »z ciałem się rozwieść« = umrzeć (1): Infze źwierzęta wyrodny strách fułzy Gdy fie więc z ciałem rozwieść przydzie dułzy. KlonŻal A4v.

a. Zostawić współmałżonka, wziąć rozwód; divortium facere Mącz, Calag; libellum repudii a. repudium mittere Mącz (21): Thegoż roku Kátháryzná/ z którą fie był rozwiódl Krol Angielski vmárlá. BielKron 215, 305; Mącz 113c, 353a; Calag 141a.

rozwieść się dla kogo, dla czego [= z jakiej przyczyny] (4): GliczKsiąż B6; KrowObr 233; poiął iá zá małżonkę łobie/ [...] ále fie potym z nią rozwiódl dla iey flárości BielKron 154v, 215v.

rozwieść się o co [= dlaczego] (1): Kárbilius małżonkę fwoyę dla tego był opuścił/ y o to fie fnyá rozwiódl/ iż nyemogł myeć fnyá żadnych dzyeći GliczKsiąż C2.

Zwrot: »rozwieść się z mężem« = deserere maritum Mącz [szyk zmienny] (3): KromRozm I K4v; Ale flub káždéy wdowy/ ábo tey co fie rozwiódlá z mężem [repudiatæ] [...] ma być wypelniony. BibRadz Num 30/10; Mącz 387d.

»rozwieść się z żoną, z małżonką« = divortium facere cum uxore, missam facere uxorem, repudiare (uxorem), repudium renunciare Mącz [szyk zmienny] (10:1): iż zá ledá przyczyná może fye máż z żoną rozwyeć/ y żoná z mężem/ á w ine małżeńftwo wftąpić. KromRozm I K4v; GliczKsiąż B6, C2; KrowObr 233; BielKron 212, 447; Mącz 225b, 254a, c, 353a, 488a; PRzyfzedł chłop do bilkupá/ chcąc fie rozwieść z żoną KochFr 42.

Szeregi: »opuścić i rozwieść się« (1): GliczKsiąż C2 cf rozwieść się o co.

»porzucić i rozwieść się« (1): iż thego Pelágyufzá [papieża] [...] byłá náuká przeciwná/ nauce páná Kryftufowey/ ktory tylko dla cudzołoftwá porzucić y rozwieść fie z żoną dopuścił. KrowObr 233.

[»rozwieść albo rozłączyć się«: Iulius Cezár żonę fwą Pompeiám/ odeflá od fiebie/ á rozwiódl/ ábo rozłącił fie fniá/ Iż fie do-wiedziál/ [...] ErazmJęzyk Gg5 (Linde s.v. rozwieść).]

b. O szuku bojowym: rozsunać się tworząc odstęp (1): tákże thez y owi co ná zad ftali mogą vczynić/ thákież fie rozwieść/ iedné ftronę ná práwą á drugá ná lewą złożywłzy drzewcá polkokiem. BielSpr 72.

3. Rozwinąć temat, obszernie wyłożyć, przedstawić, rozciągnąć wywód (3): Widzićie W.M. pánowie/ iáko mi fie plác do rzeczy otwiéra/ w którym iákobym chciál/ tákbym fie rozwieść mogł/ y wielá narodów przykłády to pokázáć/ ze [...] OrzJan 25.

W porównaniu (1): ten gdy fye ná kazániu głofem rozwiódl/ iáko fłowik inny/ [...] w zápaleniu obiecowál rzeczy przyfzle/ kthore fye pełniły. OrzRozm G2v.

Zwrot: »z rzeczą się rozwieść« (1): Ale máiąc iá to wywieść/ [...] thrzebá ábych fie trofzkę z rzeczą rozwiódl/ iżbym obiánil to flowo miłóść GórnDworz Kk8v.

4. Rozpanoszyć się, zwiększyć swój wpływ i znaczenie (1): gdy tych [ani bogatych, ani ubogich w państwie] będzie wiefłza liczbá/ będą też bez chyby silniefzy: ták iż áni bogáтым/ áni vbogim/ rozwieść fie nie dopuľzczá/ iżby [...] rozruch w ziemi czynić mogli. GórnDworz Hh8.

5. [Rozejrzeć się wokół, przepatrzyć okolice [z czym (żywołne) gdzie]: Rozwiédź fie w ftronách z chárty/ pátrž przy dolowinie/ Gdzie fie Záiác ábo Lis przed ogárem fżynie. BielawMysł D4v.]

6. W funkcji bierniej (4):

a. Nie zostać spełnionym, wykonanym [kim] (1):

W przeciwstawieniu: »dowieść ... rozwieść się« (1): [Ksant flubował sampierzowi, że wypije całe morze, ale zażádał, by ten zmienił bieg rzek wpływających do morza] By fámo morze zoftáło/ A wnie nic nieprzybywáło. [...] Čzego iefli on dowiedzie/ Mná się tá rzecz nierozwiedzie. BierEz D4v.

b. Być wyłożonym, przedstawionym (3): te wszystkie mowy y podania ktore zá okazý bez pochuby się rozwióda. Natym iednym fundamencie sadzić się mułzá [...] Iz [...] ActReg 149, 149.

Zwrot: »szeroko rozwieść się« (1): Która fáma rzecz/ moglábyfię fzeroko rozwieść/ [...] wřákze/ iż fie muśi krotkości folgowác/ [...] tedy rzecz tę krotko [...] pokażę CzechEp 123.

Formacje współrzedne cf2. WIEŚĆ.

ZCh

ROZWIEWAĆ (4) vb impf

o jasne, e pochylone.

praes 3 sg rozwiewá (4). ◇ [part praes act rozwiewając.]

Sł stp, Cn notuje, Linde XVI (jeden z niżej notowanych przykładów) – XVII w.

Porywając swą siłą cząsteczki czegoś, sprawiać, że się przemieszczają, ulatują gdzieś, giną; diffilare Cn (4):

[rozwiewać po czym: Powietrze záś bezlifz čieple [...]/ duch rozpuľczá/ prágnienie mnoży/ síly dułzne potłumia/ trawienia w żołádku nie dopuľczá/ ogień przyrodzony (ktory iefł naczynie ftrawności) po čiele rozwiewáiąc. Cresc 1571 4.]

a. O niszczącym podmuchu wiatru; differre, dissipare Cn (4):

Fraza: »wiatr (a. [wicher]) rozwiewa« (4): [Będá [grzesznicy] iáko plewy ná wietrze/ y iáko perzyná/ kthorá wicher rozwiewa [turbo dispergi]. Leop Iob 21/18 (Linde s.v. rozwiać); WujBib Iob 21/18].

~ rozwiewa od czego (1): ktore [proch albo plewy] wiatr barzo richło rozwiewá/ od ziemié WróbŻółt B2.

W porównaniu (1): KrowObr 23v cf Przen.

Zwrot: »obłoki rozwiewa« (1): Iz to fá [...] obłoki/ ktore wiatr rozwiewá. KrowObr 73v.

Szereg: »rozwiewać albo wywracać« (1): którą [opokę] áni wodá plocze/ ábo podrywa/ áni wyátr rozwyewa ábo wywraca KromRozm II tv.

Przen (1): A batzyfz to tedy? iáko ten twoy dowod iefł fláby/ y nitzemny/ kthory wiáthr iáko páiętzyne rozwiewa? KrowObr 23v. ~

Formacje współrdzenne cf WIAĆ.

Cf [ROZWIEWAJĄCY], [ROZWIEWAN]

ZCh

[ROZWIEWAJĄCY] *part praes act*

A sg m rozwiewający.

Sł stp, Cn, Linde brak.

Niszczący podmuchem wiatru; przén: TAK mowi Iehowá/ Oto ia wzbudzę ná Bawel/ [...] duch rozwiewiący [ventum corruptentem]. Y pośle do Bawelá ktorzy wieiá/ że i y rozwieiá/ á wy-próżniá ziemię iego BudBib Ier 51/1.

Cf ROZWIEWAĆ]

ZCh

[ROZWIEWAN] *part praet pass impf*

N sg m (praed) rozwiewân.

Sł stp s.v. rozwiewać, Cn brak, Linde XVI w. (te same przy-kłady) s.v. rozwiac.

Rozpraszany wiatrem, roznoszony na wszystkie strony, porywa-ny przez wiatr na zatracenie:

Fraza: »wiatrem bywa rozwiewan«: POpiól ize ma w fobie drobne bárzo części/ lekkim wiatrem bywa rozwiewan SpiczZioł 168 (Linde s.v. rozwiac) [idem] SienHerb 331 (Linde s.v. roz-wiac).

Cf ROZWIEWAĆ]

ZCh

(ROZWIEWANY) cf [ROZWIEWAN]

[ROZWIĘZIENIE] *sb n*

D sg rozwiezieniu.

Sł stp, Cn brak, Linde bez cytatu w innym znaczeniu.

Rozregulowanie, niestrawność [czego]: [manna] Pomocna bár-zo przeciw rozwiezieniu żołądká UrzędowHerb 447a.

Cf [ROZWIĘZĆ SIĘ]]

ZCh

[ROZWIĘZIONY] *part praet pass pf*

Oba o oraz e jasne.

sg m D rozwiezionému. ◇ A rozwieziony.

Sł stp, Cn, Linde brak.

Który źle funkcjonuje, rozregulowany, popsuty (o żołądku): ielliby w winie żelázo ogniłtę gálzono/ tedy gryżenie w trzewách około pępká [...] / piiać všmierza/ żołądek rozwieziony ściaga. UrzędowHerb 410a, 393b.

Szereg: »zapalony i rozwieziony«: [sok z ziarnek myrtowego drzewa pomaga] Żołądkowi zápalonému y rozwiezionému Urzę-dowHerb 362b.

Cf [ROZWIĘZĆ SIĘ]]

ZCh

[ROZWIĘZĆ] *vb pf*

o oraz e prawdopodobnie jasne (tak w rozwiezć się).

con 3 pl m pers by rozwiezli. ◇ impers praet rozwiez(i)no.

Sł stp notuje, Cn brak, Linde bez cytatu.

Zawieźć w różne miejsca [co dokąd]: Tamże staw jest, z które-go czasu spustu [...] nasolono ryb [...] Nadto jeszcze i drugie roz-wieziono do sadzawek, i drugie żywizną pojedziono. Lustrus 105; A oniby to [handlujący zbożem] záś rozwiezli gdzieby rozumieli/ ná czymby dobry zarobek mieć mogli. GrabZdanie H4.

Formacje współrdzenne cf WIEŻĆ.]

ZCh

[ROZWIĘZĆ SIĘ] *vb pf*

3 sg fut rozwiezie sie.

Sł stp, Cn brak, Linde bez cytatu w innym znaczeniu.

Przestać dobrze funkcjonować, rozregulować się, popsuć się:

Szereg: »rozwieźć się albo zepsować«: A to [pigwy] ná żołą-dek/ gdy fie rozwiezie álbo zepluie UrzędowHerb 336b.

Synonim: zepsować się.

Formacje współrdzenne cf WIEŻĆ.

Cf [ROZWIĘZIENIE], [ROZWIĘZIONY]]

ZCh

ROZWIĘZAĆ (203) *vb pf*

o oraz a jasne (w tym w a 2 r. błędne znakowanie).

W inf -wiąz- (48), -wiąz- (14), -wiąz- a. -wiąz- (1); -wiąz- Leop (2), RejZwierz, StrykKron, LatHar; -wiąz- : -wiąz- RejAp (2:1), RejPos (12:1), CzechRozm (8:2), WujNT (4:5); w imp 2 sg i pl -wiąz(-) (21), -wiąz(-) (13); -wiąz(-) RejZwierc (2), BudNT; -wiąz(-) RejKup, RejAp, KochPs, LatHar; -wiąz(-) : -wiąz(-) Opec-Żyw (1:1), KrowObr (11:4), BibRadz (1:1), RejPos (3:2), WujNT (2:1); w pozostałych formach -wiąz-, -wiąz-.

inf rozwiezac, rozwiazac (63). ◇ fut 1 sg rozwiazę (2). ◇ 2 sg rozwiazesz (10). ◇ 3 sg rozwiazę (6). ◇ 2 pl rozwiazecie (14). ◇ 3 pl rozwiazą (3). ◇ praet 2 sg m rozwiazaleś, -eś, -ś rozwiazal (5). ◇ 3 sg m rozwiazal (14). f rozwiazala (1). ◇ 1 pl m pers -chmy roz-wiazali (1). ◇ 3 pl m pers rozwiazali (5). ◇ imp 1 sg niech rozwiazę (1) [zapis: -e], ◇ 2 sg rozwiaz, rozwiez (23), rozwiez (2); -wiaz : -wiaz RejPos (2:2). ◇ 2 pl rozwiazcie (5), rozwiezcie (4) [w tym: -wiazcie (2), -wiazcie (2)]. ◇ con 1 sg m bych rozwiazal (4) Murz-NT, RejPos (2), BudBib, bym rozwiazal (3) Leop, ReszPrz, WujNT. ◇ 2 sg m byś rozwiazal (2). ◇ 3 sg m by rozwiazal (13). f by roz-wiazala (1). n by rozwiazalo (1). ◇ 2 pl m pers byście rozwiazali (2). ◇ 3 pl m pers by rozwiazali (2). ◇ impers praet rozwiazano (2). ◇ part praet act rozwiazawszy (15); -awszy (11), -awszy (1) Opec-Żyw, -(a)wszy (3).

Sł stp notuje, Cn s.v. mowę dać niememu, Linde XVI (jeden z niżej notowanych przykładów) – XVIII w.

1. Rozsuplać, rozplatać węzeł i zwykle zdjąć to, czym coś (ktoś) jest obwiązane(-y); solvere PolAnt, Vulg (92): Levare vincula, Roz-wiezac. Mącz 190a, 349b.

rozwezac co [= co jest wiazaniem] (24): cf »jarmo rozwezac«, »rozwezac rzemyczek«.

rozwezac co [= co jest związane] (3): cf »boty rozwezac«.

Zwroty: »boty rozwezac« = calceamenta solvere PolAnt, Vulg [szyk zmienny] (3): Y rzekł mu Pan: Rozwez boty nog twoich: bo mieylce ná ktorem stoisz/ ziemiá swięta iest. BudNT Act 7/33, Act 13/25; [św. Jan Chrzciciel o Chrystusie] oto idzie zá mná/ ktorego botow ná nogách nie iestem godzien rozwezac. WujNT Act 13/25.

»jarmo, węzeł rozwezac« (1:1): ktorego [wozu w Gordyn] kto iármzo rozwezac/ miał poieść wlytęk Azyá. BielKron 124; Stryk-Kron 86.

bibl. »rozwezac rzemy(cze)k (a. rzemień) u bota (a. trzewika itp.)« = solvere corrigiam calceamenti(-orum) PolAnt, Vulg [szyk zmienny] (22): ktoregom iá nie iest godzien/ abych rzemień ie⁸⁰ bota rozwezal. MurzNT Ioann 1/27; Myal też [Chrystus] boty v ktorich obawial fie Ian krzyciel rzemyczkow rozwezac. GliczKsiąz G6; KrowObr 49, 83v, 206; ktoremum ia nie iest godzien/ bym roz-wiazal rzemyczek v botá iego. Leop Ioann 1/27, Mar 1/7; iz tak wy-wylzlył ftan iego [św. Jan Chrystusa]/ iz fie polozył niegodnym byc rozwezac namnieyższego rzemyká v trzewiká iego. RejPos 12v, 9 [2 r.], 12, 12v, 13, 288; BudNT Luc 3/16; CzechEp 172, 304; ReszPrz 7; LatHar 685; WujNT Mar 1/7, Luc 3/16, Ioann 1/27.

Przen (6):

Zwrot: »związék rozwezac« (1): Ták tedy mocná iest związák małzeńka: że iá sam tylko rydl á motyká rozwezac może. Wuj-NT 164.

a) Usunąć to, co zamyka, unieruchamia [co] (5):

Zwroty: »[komu] żywot rozwezac« = wywołać rozwolnienie (1): áby mu dáli trunek potáiemnie przypráwiony coby mu żywot rozwezal. BielKron 95v.

»rozwiązać język [czyj a. komu]« = dać dar wymowy [szyk zmienny] (3): We łnie mu [Ezopowi] łie Bog vkazał/ Trudny mu język rozwiązał BierEz A3; Rozwiążyłz nędzny język náłz ku wyznawaniu á wyłławianiu łwięte⁹⁰ á wielmożnego Bołtwá twego. *RejPos* 207, 205v, 207.

Szereg: »rozwiązać a otworzyć« (1): iż on [Pan] rozwiąze á otworzy język twoy/ że łnádnie będyelz moęł wyłławiáć á wyznawáć dziwná moźność iego *RejPos* 205v.

a. *Aby rozspáło się to, co było powiązane razem* (3): Podawłzy im [ojciec synom] łnopek łtrzał mocno zawiązány/ [...] A gdy żaden dokazać nie moęł ty z nich łily/ Zeby one w gromáđzie łtrzały łię łkázily. Rozwiązawłzy po iedney dał w rękę koźdemu/ [...] Snáđnie koźdy łwę złamał *CzahTr* E2.

rozwiązać co [= co jest związane] (2): *BierEz* 14; Gdy łie łtáre połzyćie popłuiel/ [...] tedy odárwłzy łnopek rządznie rozwiązáć/ y ná gromáđzie mieć/ [...] dla łełennego gnoiu. *GostGosp* 52.

b. *Aby móc dostać się do wnętrza; aperire PolAnt* [w tym: *co* (10)] (11): miech rozdzierygaj/ [...] Niemoęelzli go rozwiązáć/ Nie żáłty go też y zrzecáć. *BierEz* B2v; *RejKup* aa5 [2 r.]; vkradł łthłomok nakładzony załchnurowany łyezaczy ná łányach. Słthym obay połchli wpułłky [...], łthamze gi rozwyzawłłchy nályelły wnym dwa wylky wyprawyone *LibMal* 1554/183v; *RejFig* Cc4; *BibRadz* *Gen* 43/21.

Ze zdaniem dopełnieniowym (1): Niech ya też yedno rozwiąze Com tu prziniołł jako Xiáze [...] (*did*) Kryłtus każe rozwiązać węzy czo łłobá Xiáze prziniołł (-) *RejKup* aa5.

Zwrot: »rozwiązać pieczęć« = *solvere signacula Vulg* (2): Widziałem [...] księgi nápiłłane wewnátrz y zewnátrz/ zápieczętowane łiedmiá pieczęć. Y widziałem ániólá [...] obwoływaíaćego: Ktoź ielł godzien otworzyć księgi/ y rozwiązáć pieczęć ich? *WujNT* *Apoc* 5/2, *Apoc* 5/5.

Przen (2):

Zwrot: »rozwiązać workowi (a. grzywnie) szuprynę« = *wydać duzo pieniędzy* (2): Potym poćiągnielz zá dworem Tým więc iuz miey rozum zworem Bo tým ledá o przyczynę Rozwiązelz grzywne łuprynę [!] *RejRozpr* F2; *RejZwierz* 91.

c. *Rozłúźnić uciskający pas; dissolvere PolAnt* [co (= uciskane)] (2): Welgał łię był do Kłáłtora Wiedzáć yž tam Beczka łpora By proznuyácz niedzełáł nicz łedno rozwiązawłł Brzuch picz *RejKup* cc3v.

Przen (1): TAK mowi łehowa [...] ábych połóżył przed obliczem iego narody/ á biodrá krolow ábych rozwiązał (*marg*) Abo zemdlil/ to ielł zeby mu łie żaden krol nie oparl. (-) *BudBib* *Is* 45/1.

d. *Zdjąć więzy; uwolnić związane(go)* [w tym: *kogo, co* (= związane(go)) (37), *co* (= związane) (3)] (40): a zwiázány byly iego [Łazarza] ręce ij nogi. Y rzekł pán iezus apolłolom/ Rozwiąźcie go *OpecŻyw* 68; *Leop Act* 22/30; Idźcie do miáłteczka [...]/ naydziećie ołłę wwiázáne/ [...] rozwiąźciez ie á przywiedźcie. *BibRadz* *Mar* 11/2; *BielKron* 113, 320 [2 r.], 409v, 412, 452v; *RejPos* 2v, Ooov; *BudNT* g4 *marg*; *WujNT* *Ioann* 11/44, s. 353, 495 *marg*.

W przeciwstawieniu: »związać ... rozwiązać« (2): *Leop Iudith* 6/10; zwiázáli iá [Łesjonę ná ofiarę] á połóżyli ná brzegu morłkim Wieloribowi/ ktorá to nádiecháli Argonánte/ wzyęli y rozwiązáli *BielKron* 54.

Zwoty: »pęta [czyje] rozwiązać« (1): Kto wypułłcił Ołłá dziekie⁹⁰ wolno/ á pęťa iego ktho rozwiązał [vincula ... solvit]? *Leop* *Iob* 39/5.

»od zwiázki, z zwiázek, zwiázanego rozwiązać« = *solvere a vinculo PolAnt, Vulg* [szyk zmienny] (2:2:1): *BibRadz* *Luc* 13/16; *KuczbKat* 210; A tey corki Ábráámołwey ktorá oto zwiázáł łzátan od ołłmináłłie łat [pokurczonej] zali nie potrzebá było od zwiázki tey rozwiązać w dzień łobotny? *WujNT* *Luc* 13/16, *Act* 22/30; Iáko wielkie miłosierdzie/ zwiázanego rozwiązáć/ [...] ták y [...] *SkarKaz* 386b.

Przen (18):

rozwiązać kogo, co (3): *RejPos* 87; iż kogo tu zwiázá [włodarze Pańscy] ná ziemi będye zwiázán ná niebie/ á iż kołciol ma moc zgwálćie á odmienić wedle czáfu włtáwy Páńłkie. O nędzny więzáczu rozwiąź łirwey łam łiebie/ toź potym rozwiąź kogo drugiego będyelzli moęł. *RejZwierc* 192v.

a) *O Bogu: wybawić [kogo (= zwiázanego), co (= związanie)]* (6): *LubPs* X3v; [Chryłtus jechał ná uwolnionej z pętów ołłicy] to łie známionowáło/ iż on rozwiązać miał narod żydowłki/ kthory był zwiázány zakonem á przekłćiem *RejPos* 2v; *LatHar* 168.

W przeciwstawieniu: »rozwiązać ... powiązać« (1): O Boże/ [...] rácz przyiąć prołłby náłze/ áby zmiłowanie twoiey łáłkwołłci/ te włzytkie rozwiązáło/ kłore łpętánie wylłepkw rozłłicznych powiázáło. *LatHar* 181.

Zwoty: »rozwiązać okowy [czyje]« (1): Zaiłte łehowo/ [...] rozwiązáłł okowy moie [solvisti vincula mea]. *BudBib* *Ps* 115/16.

»rozwiązać [czyje] powrozy« (1): zmiłuy łię [Zbawicielu] náł grzełną dułżá moią. Rozwiąź iey zwiázki y powrozy *LatHar* 155.

»rozwiązać zwiázki« (1): *LatHar* 155 *cf* »rozwiązać powrozy«.

b) *Spułłćie z uwięzi; przestać powstrzymywać, hamowác* (*Apoc* 9/14 i w *nawiązaniach*) [*kogo*] (9): *BibRadz* II 138b *marg*, *Apoc* 9/14; iż miał Pan rozwiązać pogány ná pomłte niewiernikow łwoich od włchodu łłocá. *RejAp* CC2; iż też łhám rołkázue Pan rozwiązać krole ná pomłte łwiátá [...] Co y tým y tu ináćzey rozumieć nie moźemy/ łedno iż Pan chowa ty łrogie pogány włchodołłocowe łobie miáłłho biczá łwego łrogiego. *RejAp* 137, 81, 81v [2 r.], 166v; Rozwiąź onych czterech ániólów/ wwiázánych w wielkiey rzeki Euphráty. Y rozwiązáni łá [...]: áby pobili łtrzećią część łudzi. *WujNT* *Apoc* 9/14.

2. *Uwolnić kogoś od ciężarów i zobowiązań; unieważnić, zakwestionowác; solvere Vulg* (89): dispensare vero est ipsum votum relaxare, rozwiązacz, łłolłogowacz, popuscicz, seu determinare etc. *BartBygd* 32b.

rozwiązać kogo (6) *cf* *rozwiązać kogo od czego; kogo z czego*.

rozwiązać co [= zobowiązanie] (12): *CzechRozm* 87, 90v; Alexander też Cefarz [...] wolnieyze práwo ná ten wylłepkek [przećiw majestatowi] wćzynil/ [...] y wiele rzeczy kłore tákowym wylłepkiem zwano rozwiązał *ModrzBaz* 81v; Kłobykółwiek tedy rozwiązał łedno z łych przykazań namnieyłłych [zakonu] y tákby łudzi náuczał: będye zwan namnieyłłym w krolełłwie niebiełłkim *WujNT* *Matth* 5/20. *Cf* »brzeźie rozwiązać«, »rozwiązać zakon«.

rozwiązać kogo od czego (2) *cf* »od przysięgi rozwiązać«.

rozwiązać kogo z czego (4): [Pánię] rozwiąź mię z łrudnołłi/ A wzyi zwiyklý nádemną łitołłci. *KochPs* 208. *Cf* *Zwoty*, *W* *przen*.

W przeciwstawieniu: »rozwiązać ... (wy)pełnić« [zawsze: *zakon*; w *nawiązaniu do Matth* 5/17] (6): Czemu to łezus y iáko powiedział iż nie przyłzedł zakonowi rozwiązać ále gi wypełnić. *CzechRozm* 90v *marg*, 87, 90v, 91, *, **, 2.

Zwoty: »brzeźie, z brzeźienia rozwiązać [kogo]« (1:1): *CzechRozm* 92; [po łtracie męža i dwóćh synów Melania] pádáiác do nog Chryłłufówyeh/ [...] rzekłá: wolniey łobie łłuzyc Pánię będy: iżęł [!] mię z tákiego brzeźienia rozwiązał. *SkarŻyw* [197].

[»rozwiązać [kogo] z długow«: rozwiązał go [utratnika] z długów *SenekaGörn* 69.]

»od przysięgi, z przysięgi rozwiązać« [w tym: *kogo* (3)] [szyk zmienny] (3:1): Piłáł [cesarz] też y do poddánych iego [księcia wirtemberskiego] áby go połłuzni nie byli/ á od przyłłięgi ie rozwiązał kłhorá ie był wćilnáł *BielKron* 228, 226v, 389v; *NiemObr* 171.

»rozwiązać zakon« [szyk zmienny] (7): *CzechRozm* 91 *cf* »rozwiązać albo zepsowác«. *Cf* *W* *przeciwstawieniu*.

Szeregi: »rozwiązać to jest skázić« (1): á czełmułł łam łezus Chriłłus/ to powiedział [Matth 5/17] że on nie przyłzedł rozwiązać/ to ielł łkázic zakonowi: ále pełnić. *CzechRozm* 90v.

»rozwiązać albo zepsowác« (1): łelłcze go [Chryłłus zakonowi] też nierozwiązał/ ábo zepłował/ poniewálł [.] *CzechRozm* 91v.

W przen (1):

*Zwrot: »[kogo] z węzła rozwiązać« (1): Z onej odpowiedzi był wefoły S. Woyćiech/ iłz go Pan Bog fám z onego węzła rozwiązał. *SkarŻyw* 355.*

a. *Zdjąc z kogoś winę; oczyścić z grzechów [głównie w przekładach *Matth* 16/19 i 18/18 oraz w nawiązaniach do tych wersji] (66): Do kthorych Pan połał Ewanieliá á co ieft rozwiązać *RejPos* 118v marg.*

*rozwiązać kogo, co (czyje) [= kogo (W przen)] (15): Nie mnie-maycie ze by pan Bog dal tę moc kaplanom czinić czo chcą/ vzić czezo chcą/ rozwiązac kogo chcą *SeklKat* X2; *RejKup* z5; *RejPos* 120, 302v [2 r.]; *RejZwierc* 27v. Cf *rozwiązać kogo od czego; kogo z czego; W przeciwstawieniach, W przen.**

*rozwiązać kogo od czego (2): Rozerwałes moie związanie miły panie [...] (koment) Rozwiązałes [*Ps* 115/16], to ieft wyzwoliłes mie od wfelkiej przekazy. *WróbZolt* nn. Cf *Zwrot.**

*rozwiązać kogo z czego (2): [rozławszy krew] fzedłby do drugyego áby go s tego rozwiązał wedle wolej á mocy fwoiey *RejPos* 302v. Cf *Zwrot.**

*rozwiązać co [= z czego] (30): *SeklKat* Xv; *KromRozm* I 13; *KromRozm* II f4v; Ktoremu [papieżowi] tám taką moc/ taką fłyfzę nádano/ Iż co tu on rozwiąże/ będzie rozwiązano. *RejWiz* 160v; *RejPos* 235, 300v; iáfnie to pokáziú one fłowá Chriftofowe: Co-kolwiek rozwiązeće ná ziemi/ będzie rozwiązano etc. Bo rozgrze-fzenie od káplaná dáne/ známieniem ieft pozwirzchnym odpufzczenia grzechow *WujJud* 160, 81v, 82v; *WujNT* 69, 77, 133; *SkarKaz* 634a. Cf *W przeciwstawieniach; Zwrot.**

*rozwiązać co komu (1): Komu rozwiązeće grzechy ná ziemi/ będą rozwiązáné y w niebie *BialKat* 161.*

*W przeciwstawieniach: »związać (16), uiścić ... rozwiązać« [w tym: co (= winę) (15), kogo (= winnego) (1)] (17): dám tobie [*Chrystus Piotrowi*] klucze krolewftwa niebiełkiego/ a tzo koli związełs ná ziemi/ będzie rozwiązáno ij ná niebiełfeh/ a tzokoli związełs ná ziemi/ będzie rozwiązáno ij ná niebie. *OpecŻyw* 56v; *KromRozm* III F4v, M3v; *Leop Matth* 18/18; [*Chrystus do Apostołów*:] A kogo obaczycie s tháką wiárą być ná zyemi/ iuż go możecie pewnie rozwiąć/ á będzie rozwiązán ná niebie: á kogo też obaczycie niewiernego fłowom moim tu ná zyemi/ iuż go pewnie viścić możecie *RejPos* 319, 118v, 299v, 300v; *BialKat* 161; *RejPosRozpr* b4; *SkarJedn* 67; *NiemObr* 38; Co tu związeće to w niebie związáno/ á co tu rozwiązeće będzie rozwiązáno *ArtKanc* N15v; *WujNT Matth* 16/19, 18/18, s. 77 [2 r.].*

*Zwrot: »grzechy, od grzechow [kogo], z grzechow [kogo] rozwiązać« [szyk zmienny] (3:1:1): *BialKat* 161; *WujJud* 224; Prziymi-ciełz duchá świętego [...] Komu grzechy przepuścić Y od nich go rozwiązeće. Temu będą odpufzczone Tu y w niebie rozwiązáne. A komu ie zádzierżycie Y z nich go nierozwiązeće. Temu będą zádzierżáne *MWilkHist* L; *WujNT* 354.*

*Szeregi: »rozwiązać albo (a, i) odpuścić (a. przepuścić)« [szyk 3:2] (5): *RejPos* 302v [2 r.]; *WujJud* 224; *MWilkHist* L; iż co Piotrowi obiecał/ [...] wfzytkim wobec Apoftołom dał/ gdyż rozwiąć/ ábo grzechy odpuścić/ zásię związać/ ábo grzechy zátzymać/ ied-nęż rzecz znáczą. *NiemObr* 38.*

*»związać a(1)bo (i) rozwiązać« [szyk 4:1] (5): *KromRozm* II f4v; nédznáby to byłá nádzyeá náłzá/ áby był ná człowieku fmiertelnym miał Pan fundowác á záložyc ten Kofciól fwoy/ ábo dáć mu moc włáfná iego/ áby mógł rozwiąć y związać tu kogoby chciał/ wedle wolej fwoiey. *RejPos* 300v; Káplani mogą związać y rozwiąć. *WujNT* 77 marg, 69, 133. [Ponadto w przeciwstawieniach 16 r.]*

*W przen [co (czyje)] (4): ále o to fie napirwey ftáray/ ábyś przez tę kruzóną mył fwoię/ á przez taką poftánowioná wiárę fwoię o pánu fwoim/ napirwey rozwiązał ferce fwoie/ á vczynił ie wdzięcznym fercem Bogu oycu fwemu. *RejPos* 119v, 118v, 302v; które kolwiek Pietrze fumnienie rozwiązełz ná ziemi/ w niebiełieh będzie rozwiązáno. *BialKat* 166.*

a. *O wstawiennictwie Maryi i świętych (zwykle w prześmiewczych naśladownictwach modlitw pisarza reformacyjnego M. Krowickiego) (19):*

*Zwroty: »rozwiązać grzechy, [kogo] od grzechow« [szyk zmienny] (3:3): Panno ofobliwá [...] Rozwiązawłly grzechy ijté/ Vczyn nás ciché czyłtę. *OpecŻyw* 190v; Przeniefienie Świętego Stánifławá bluznierftwá. Abyś nam Święty Stánifławie dał ferce cíche/ y náfze rozwiązał grzechy *KrowObr* 174; Do Ioáchimá y Zony iego bluznierftwá. Ioáchimie z Zoná thwoiá rozwiązeće nas od grzechow. *KrowObr* 174v, 163, 174v, 217v.*

*»rozwiązać przekowy (grzechow a. grzesznym)« (3): Rozwiąż przekowy grzéłnym/ [...] Vkaż fie bytz matką/ Gdyż przymie prozbę wfelką/ Ktory dlá nás narodzon *OpecŻyw* 190; *KrowObr* 152 [2 r.].*

*»związki (grzechow a. grzesznych), od grzechow związek [kogo] rozwiązać« [szyk zmienny] (9:1): Dobry pafterzu Pietrze/ láfkáwie przymi wzdychánie modlitw náłznych/ y grzechow zwiáfki rozwiąż. Mácieiu [sprawiedliwy/ rozwiąż nas od grzechow związek náłznych. *KrowObr* 162v; Tyś Dufz vtrapionych nádzyeá Márya. Thy flug twoich rozwiąż zwiáfki Márya. *KrowObr* 176v, 155v, 162, 168v, 174v, 175, 176v, 217v.*

b. *Unieważnić małżeństwo [kogo, co] (2):*

*rozwiązać czym (1): *SkarŻyw* 143 cf *Zwrot.**

*Zwrot: »rozwiązać węzeł« (1): iłz gdy P. Bog rozwiąze tę węzeł śmiercią iednego/ záłość fie towarzyszá mocnieyfzym z chrj-ftufem [pojenim [...] gálic ma. *SkarŻyw* 143.*

*Szereg: »rozwiązać albo rozerwać« (1): ták mocą tego Sákrá-mentu/ bywa mąż z żoná zobopolnie zięt y związán/ áby żadna rzecz ná swiecie/ oprócz fámej śmierci/ rozwiąć ich álbo roze-rwać niemogłá. *KarnNap* F4.*

c. *Pozbawić władzy [kogo] (1):*

*Szereg: »ani rozwiązać ani związać« (1): iż Papieżá żadna zwierzchność ziemłka/ áni rozwiąć áni związać może/ iáko Bogá iákie⁹⁰. *CzechEp* 334.*

3. *Zniweczyć, usunąć, zniszczyć, zwalczyć, pokonać; solve *HistAl, Vulg* [co] (11): Iład mnimam iż z Bożą pomocą Dariuła zwyciężę/ y moc Perską rozwiąż *HistAl* C2v.*

*rozwiązać około kogo (1): Powieda Pan. Ale chcefłi mi wdzięczny poft vczynić/ rozwiąż około fiebie vporne myłli fwoie/ kthoreś náładzil ná Iłkáž bliźniego fwego *RejPos* 71.*

*Przen: O Bogu (8): ktory [*Krystus*] rozwyżawłly przekłá-zybe dal blogofłayenftwo *PatKaz* III 115v; Tego [...] przybiwłly/ zábilifcie. Ktorego Bog włkrzełil rozwiązawłly boleści piekielne *Leop Act* 2/24; Rozwiązawłly boleści piekielne [*Act* 2/24].) To mieyfce ták rozumie Auguſtyn święty/ ze Chriftus sftápiwłly do pieklá wybáwil mnogich od boleści piekielnych. *WujNT* 403, *Act* 2/24, s. 403; iż ty mój namilłly ftworzyćielu żywiefz/ rozwiązawłly wfzyłkié boleści śmierci/ y vsiádełs ná práwicy Bogá oycá twégo *SiebRozmyśl* E3; [Lecz tę moię myłł prózną rozwiązał Bog z niebá *ProtJatm* A2v].*

*Zwrot: »rozwiązać związki« (1): Tyś rozwyżwał wfłtyki zwiáfki y káždé wyęzyeny/ Co vftawiczyne trapiło me nédzne fumnnye-nye. *LubPs* aa2.*

*Szereg: »oddalić i rozwiązać« (1): Tę taką trwoę y trudność mádrość nam Bogá oddalilá j rozwiązáł: dáiąc nam táké ludzie połlánce fwoie/ w ktorych fám Chryftus mowi. *SkarJedn* 44.*

4. *Uczynić zrozumiałym, wythumaczyć; rozstrzygnąć [co] (12): powiedz mi iefcze ná to/ iáko by to rozwiąć co Moyzełz mowi o Bogu. I. Moy I. v I. 26. *CzechRozm* 14v, 147, 147v; *CzechEp* 95.*

*rozwiązać komu (1): Więći teraz odpowiem/ á węzeł ci ten rozwiążę. *CzechRozm* 49; [*BielKron* 1597 679 (*Linde*)].*

*[rozwiązać czym: Ale ia dwiemá flowy/ [...] ten węzeł wam rozwiążę. *BielKron* 1597 679 (*Linde*).]*

*Zwroty: »gadkę rozwiązać« (1): *Leop Iudic* 14/14 cf »dojść a rozwiązać«.*

*»wątpienie rozwiązać« (1): áłz Piotr S. [...] Dekret vczynił/ y wątpienie rozwiązał/ mowiac: Wiećie Bráćia/ [...] *SkarJedn* 76.*

»węzeł rozwiązać« (4): thedy pilno rozmyflay [...] iáko fie mafz w tym bez obrázenia cnoty záchowác/ bo wierz mi iż to trudny węzeł á trudno gi rozwiązać *RejZwierc* 38v; Ale opuściwflzy infze węzły/ ktorých żadną miárą rozwiązać nie mogą/ či co twierdzą iż obá Ewániełiftowie iednę genealogią pilzą: toć [...] *CzechRozm* 151v, 49, 150; [*PismaPolit* 219; *BielKron* 1597 679 (*Linde*)].

Szeregi: »dojść a rozwiązać« (1): niemogli przez trzy dni gadki tey dojść á rozwiązać [*Nec potuerunt ... propositionem solvere*] [...] / rzekli do żony Sámfonowej: Lágodnie [...] náмов go [*męza*] żeć powie co fie przez tę gadkę rozumie. *Leop Iudic* 14/14.

»rozwiązać i zamknąć« (1): który [*doktor Johannes*] wparzyu zadal wfzytkym doctorom pythane. yefzły panna w grzechu poczátka albo nye gdzye wfzytkých doctorow argumenta pomyąta- yąc yeden raż flyżany rofzwywał y zamknął. *PatKaz* I 11v.

Iron. (1):

rozwiązać czym [= w jaki sposób] (1): Bo y to nie k rzeczy/ chćieć tę rzecz zákryć rozwiązowánem węzłow Arrianow ftórych. A o thych węzłách ábo o piśmiech Arriánłkich to twierdzić/ iż ie przodkowie iego popalili [...]. Coż będzie rozwiązował/ gdy iuż to dawno przedtym przodkowie iego ogniem rozwiązáli? *CzechEp* 94.

Synonimy: 4. rozdziergnąć, rozwikłać.

Formacje współrdzenne cf WIAZAC.

Cf NIEROZWIĄZAŁY, 1. ROZWIĄZANIE, ROZWIĄZANY

ZCh

ROZWIĘZAĆ SIĘ (20) vb pf

się (17), się (3).

o *prawdopodobnie jasne* (tak w roz-); a *jasne* (w tym 1 r. błędne znakowanie).

W inf -wierz- (6) *GórnDworz*, *CzechEp*, *NiemObr* (3), *WujNT*, -wiaz- *SkarJedn* (2); w *pozostałych formach* -wiaz-, -wiaz-.

inf rozwiązać się, rozwiązać się (8). ♦ *fut* 3 sg rozwiąże się (3). ♦ 2 pl rozwiążecie się (1). ♦ *praet* 3 sg m rozwiązał się (1). *f* rozwiązała się (2). *n* rozwiązało się (1). ♦ 3 pl *subst* rozwiązały się (2). ♦ *imp* 3 pl niecháj się rozwiązą (1). ♦ *part praet act* rozwiązawszy się (1).

St stp, *Cn brak*, *Linde XVI* w. (jeden z niżej notowanych przykładów).

1. *Przestać być związanym, rozsupłać się; dissolvi, rumpi PolAnt; solvi Vulg* (8): chłopu yednemu 16 grofchi bill wyall schuflhka skalythey Alye fzyą chuflhka rozwiązała *LibMal* 1547/129.

Frazy: »rozwiązały się pęta, związki« = *dissoluta sunt vincula PolAnt; vincula soluta sunt Vulg* (1:1): ftaly fię powrozy/ kthoremie były związane rámonia iego/ iako konopie/ [...] y rozwiązały fię zwiąłki z rák iego. *BudBib Iudic* 15/14; *WujNT Act* 16/26.

»rzemyk nie rozwiąże się« [*zapewnienie o gotowości bojowej*] (1): á pás ná biodrách iego nie rozepnie fię/ y rzemyk v trzewiká iego nie rozwiąże fię [*nec rumpetur corrigia calceamentorum*]. *BibRadz Is* 5/28.

Przen (4):

Frazy: »węzeł rozwiązać się mógł (a. musiał)« (2): on węzeł/ który wfzytek fwiát fciąga/ to jest krew/ powinowácztwo/ á miłość wrodzona/ kthorą ma każdy człowiek ku dzieciciu włafnemu/ rozwiączy fię muflał. *GórnDworz* Z7; iedná ná świcie przyczyna fię nie náydzie: dlá ktoreyby ten fię węzeł/ gdzie fię porządnie raz ftáne rozwiązać fię tak mogli/ áby drugą żonę ábo drugiego mężá zá zywotá kto miec mógł ábo moglá. *SkarJedn* 344.

bibl. »rozwiązał się język, związka języka« = *ktoś odzyskał mowę* (1:1): [*Jesus*] fplunáwflzy/ dotknął ięzyká iego [*niemego*]: [...] y rozwiązáł fię związka ięzyká iego [*solutum est vinculum linguae eius*] y wymawiał dobrze. *WujNT Mar* 7/35, s. 192 marg.

a. *Zdjąc z siebie więzy (może wzajemnie)* (1): [drudzy więznowie [...]] w nocy vpátrzywflzy fwoy čás rozwiązawflzy fię [...] vciekli. *BielKron* 1551 287.]

Przen (1):

Zwrot: »z węzłow rozwiązać się« (1): Niechayże fię wprzod či z tego wypráwiá/ y z węzłow w ktorých chodzą rozwiązą/ á zbroię [...] przeciwko nam niechay wyniofá/ á potym ku obáleniu wfzytkiego pifmá/ y zwalczeniu nas niechay przydą *GrzegRóżn* C4.

2. *Nie być razem, przestać tworzyć całość, rozdzielić się; rozsytać się* (3): Gdy z was ieden drugiemu będzie wiernym brátem. zaden was nie przemoże gdy fię rozwiążecie/ Snádnie was koždy zmoże pędko poginieć. *CzahTr* E2.

Przen (2):

W połączeniu szeregowym (1): (*marg*) Stárfzy czym fą poddánym fwoim. (-) ábyście to co fię do wpadku náchyliło podpárli/ co fię fkázilo nápráwili/ co fię zraniło zleczyli/ co fię rozwiązáło fpoiłi *SkarKaz* 657a.

Zwrot: »rozwiązać się z ciałem« = *umrzeć* [*szyk zmienny*] (1): *WujNT* 2. *Cor* 5 arg; [y [*św. Arnulf biskup*] przy zakonnikách oných á fpiewaniu y czytaniu Ewánjelijey z ciałem fię tym rozwiązał. *SkarŻyw* 766 (*Linde* s.v. rozwiązać)].

3. *Zrozumieć, pojąć* (4):

rozwiązać się z czego (1): *NiemObr* 81 cf »wypráwić się i rozwiązać«.

rozwiązać się w czym (2): Tákże/ kto mowil/ we krzu do Moizelzá/ ony fłowá/ lam iefł Bog [...]. Bo ná tym wiele nalezy/ w tym fię rozwiązać. Abowiem iefłiby to mogło być pokazano/ iż to tám fyn mowil/ á nie lam Bog óciec [...]; tedyby [...] *CzechEp* 279; *NiemObr* 70.

Szeregi: »rozwiązać się i upewnić« (1): W czym ábyfmy fię rozwiązać y vpewnić mogli/ przydźie nam vciec fię do wyrokow páńłkich *NiemObr* 70.

»wypráwić się i rozwiązać« (1): z ktorey [*rzekomej trudności Pisma Świętego*] ludzie prósci trudnoby fię wypráwić/ y rozwiązać mogli. *NiemObr* 81.

a. *Odrzucić błędną interpretację [z czego]* (1): Przykład Moizelzow/ nieflufnie X. Arcyb. do czáłow Nowego testámentu przyciągá [!]: y znác iże Ie^{so} Moś/ nie częfto y z nie wvazenim w pifmá Nowego przymierza wgláda/ co kiedyby czynil/ fnádneyby/ ztego fwego árgumentu/ y przykłádu rozwiązać fię mogli. *NiemObr* 83.

4. *Stać się zrozumiałym, wyjaśnić się* (2): O práwie/ teraz nie mowić nie będe: bo fię o tym może potym nieco powiedzieć/ ábo fię y to fámo rozwiąze/ gdy fię w przod ná obronę/ [...] odpowie. *CzechRozm* 233v.

Fraza: »węzeł się rozwiąze (a. [rozwiązać się mogli]« (1): ktorey [*niezgodności w nazwaniu osób przez Mateusza i Łukasza*] trudno tym nápráwić iż iednego dwoiáko názywáno: bo fię y ták iákom iuż rzekł węzeł ten nie rozwiąze. *CzechRozm* 153; [*Śmigł-Lichwa* 32].

5. *O roślinie: wybić z korzenia, wypuścić pęd [z czego]* (1): ktora [*róża*] fię iuż z fwoiey Máćice rozwiązawflzy pełne lítki bierze *WitosłLut* A3.

6. *W funkcji biernej: Zostać unieważnionym (o małżeństwie) [od kogo (dopełnienie sprawcy)]* (1): O małżeństwie S. y zwiąłku iego nie rozdzielnym w nowym zakonie nic nie trzymáią. rozumieiąć iż fię rozwiązać to może od ludzi/ co fię od fámego Bogá wiąze. *SkarJedn* 343.

Synonim: 6. rozprząc się.

Formacje współrdzenne cf WIAZAC.

Cf 1. ROZWIĄZANIE

ZCh

(ROZWIĘZISTY) cf NIEROZWIĘZISTY

ROZWIĘZNAĆ (1) vb pf

3 sg *fut* rozwiąznie.

St stp, *Cn*, *Linde brak*.

Zmięknąć, rozluźnić się: Też bolącłki miękczy/ [...] gdy s niego vczynilfz plałtr z niedzwiedziem fadłem á będziefz przykłádał: rozwiąznie [*bolącłka*]. *FałZiół* 66a.

Synonim: rozmiękczyć się.

Formacje współrzedne cf WIAZAĆ.

ZCh

ROZWIĘZOWAĆ (101) vb impf

Oba o oraz a jasne.

inf rozwiązać (30). ◇ praes 1 sg rozwiązuję (12). ◇ 2 sg rozwiązujesz (1). ◇ 3 sg rozwiązuje (21). ◇ 3 pl rozwiązują (12). ◇ praet 3 sg m rozwiązał (5). ◇ 2 pl m pers -ście rozwiązowali (1). ◇ 3 pl m pers rozwiązali (2). ◇ fut 3 sg m będzie rozwiązał (1). ◇ imp 2 sg rozwiąż (1). ◇ con 2 sg m byś rozwiązał (2). ◇ 3 sg m by rozwiązał (2). ◇ 3 pl m pers by rozwiązali (4). ◇ impers praet rozwiązano (1). ◇ part praes act rozwiązując (4), rozwiązując *SeklKat* (2).

St stp, Cn notuje, Linde XVI (dwa z niżej notowanych przykładów) – XVIII w. s.v. rozwiązać.

1. Rozsupływać, rozplątywać; *dissolvere Mącz, Cn; deigare, dirimere Mącz; enodare, exsolvere, resolvere Cn* (20): Deiuo, Rolprzagam/ Rozwiązuę. *Mącz* 177c; *Dissolvo, Rozwiązuę/ rozdziergam rosprowadzam yedno od drugiego. Mącz* 401a, 103a.

Szereg: »rozwiązuwać i zawięzuwać« (1): iż tylko lznurami spięto [królowi szatę] gdzie było otwierać potrzebą dla mązania/ kthory vrząd był páná Podkomorzego koronnego/ ten rozwiązuwał y zawięzuwał gdzie było potrzebą *BielKron* 329v.

W przen (1):

Zwrot: *per yfr.* »szupryny workom rozwiązuwać« (1): A fynowie s pogány kopią lzymiuią/ Ták z dáleká lzymiuią workom rozwiązuia [tj. na wojnach zdobywają pieniądze, które ojciec wkłada do worków]. *Paprpán* F2v.

Przen (1):

Zwrot: »rozwiązuwać język [przeciw komu]« = wygrażać, złorzeczyć (1): Nie rozwiązu ięzika przeciw nieprzyiacielowi fwemu. *BielŻyw* 96.

a. Ściagać z kogoś więzy, uwalniać, oswabadzać; *solvere Mącz, JanStat, Cn; extricare Mącz* (15): *Solvo, Plące/* też rozwiązuę/ wybawiam/ wolnym czynie [!] *Mącz* 400b, 464b.

rozwiązuwać kogo (2): rozwiązali ich [więźniów tatarskich] kilku/ potym ieden drugiego rozwiązuwał *BielKron* 409v; *LatHar* 109.

Przen [kogo, co] (10): Niemogliście się [św. Piotrze i Pawle] pod żelazmi okowani będąc/ rufzyć: á świat wżyciek grzechem związány/ przez listyście fwe rozwiązuwali. *SkarŻyw* 595.

Zwrot: »jarzmo rozwiązuwać« (1): Litwie Król Polcki iáko nowym Krześciánom wolności nádáie. [...] (–) Iárzmo niewolý/ w którý do tego czáfu byli zámotáni y związáni/ z lzyie ich lkladáiąc y rozwiązuia [iugum ... solventes *JanStat* 744] *SarnStat* 987.

a) O Bogu (8): *TarDuch* D3; On [Pan] fam thy co fą w okowách lálkáwie rozwiązuie *LubPs* f12.

Zwroty: »z okow rozwiązuwać« (1): Głodné chlebem opátruie/ Więźnie z oków rozwiązuie. *KochPs* 212.

»więźnie, jęcće, spętane rozwiązuwać« = *solvere compeditos Vulg* [szyk zmienny] (2:1:1): *WróbŻołt* 145/7; Pan rozwiązuie spętháne *Leop Ps* 145/7; *KochPs* 212; *LatHar* 584; [RozmysłDomín 93].

a) Spuszczać z uwięzi, nie powstrzymywać dłużej (1): A gdy zá spráwiedliwym lądem iego przypádnie ná swiát gniew iego/ tedy ie [uwiązane anioły (cf *Apoc* 17)] Pan rozwiązuie á dopułcza im mocy y zwirzchności ná pokaranie swiátá złościwego *RejAp* 137.

b) Pozwalać umrzeć (1): gdy rodzicy wnošili [do swiátyni] dzieciátko Ieřufá/ [...] on [Symeon] też wziął ie ná ręce swoie/ y błogoláwił Bogá/ y mowił: Teraz Pánie pułczalż (marg) rozwiązuiełż. G. (–) [dimittis] flugę twego w pokoiu *WujNT Luc* 2/29.

2. Uwalniać kogoś od ciężarów i zobowiązań; unieważniać, znosić; *solvere Vulg; relaxare Cn* (54):

rozwiązuwać co (6): *SarnStat* 978 cf Szereg. Cf Zwroty.

W przeciwstawieniu [Matth 5/18 i nawiązania do tego wersetu]: »rozwiązuwać ... wypełni(a)ć« (3): Y ftáło fie zámiełżanie y fwar miedzy krześciány y Zydy/ kthoryby zakon lepzy był/ [...] to ieft w zákonie nowym wiele rzeczy ieft/ kthore bog wziął z ftáre⁸⁰ zakonu [!/] iáko zbáwiciel mowi Nie przyłzedłem rozwiązuwać zakonu/ ále wypełniać. *HistRzym* 96; *WujNT przedm* 31, *Matth* 5/18.

Zwroty: »śluby rozwiązuwać« (1): Popowie y Wládykowie/ fluby Bogu wczjnione y Sákráment ten rozwiązuia *SkarJedn* 343.

»rozwiązuwać zakon« (3): *HistRzym* 96; Nie mniemáćie ábým przyłzedł rozwiązuwać (marg) niłczyć, ábo płowác. (–) zakon ábo Proroki [solvere legem] *WujNT Matth* 5/18, *przedm* 31.

»rozwiązuwać związki« (1): [Myncerz] ná Papiežá powiadał/ iż nážyt wielkimi brzemoniy obowiázal ludzkie dułże/ Luterá powiadał rozwiązuwać iego związki á fwey woley dopułzczáiąc ná złość Papiežowi *BielKron* 202.

Szereg: »odpuszczać i rozwiązuwać« (1): KÁżimierz/ z lálki Božey Krol Polcki [...]. Oznáymuiemy ninieylzym liřtem/ [...] Iż [Jan, wojewoda krakowski] [...] Ziemię Sędomiérłką [...] odpułczáiąc y rozwiązuia [relaxando et dimittendo *JanStat* 86] zgołá znáčne Summy/ którę od Nas [...] ná przerzeczoný Ziemi Sędomiérłkiý [...] obádwa z nich [Jan z bratem] mieli obowiázané y zápiłané: [...] w moc náłżę [...] wrócił *SarnStat* 978.

a. Odpuszczać grzechy, rozgrzeszać (41): [czart:] Bo to wzrżis milie Xiężę Zeć ya y Rzjmiany [= katolików] wiáżę Chocz vmieya rozwiązuwać Alie czo wadzy kofłtować *RejKup* z5v; *KuczKat* 210; A ten záś rozwiązuie/ kthory odpułcza grzechy/ kthory wyzwała od karánia/ kthory wolnym czyni od wřtaw/ od ślubow/ od przyłżia/ y od innych obowiázek podobnych. *WujNT* 69.

rozwiązuwać kogo, co (czyje) [= kogo (W przen)] (12): weźmiełż zářię w miłość fwą krześciánłką onego omylnie przelępnego bráćilżká swoiego/ [...] iuż y ciebie y onego pan rozwiązuie/ á przyuie obudwu w lálkę swoię. *RejPos* 120, 119, 120, 300v; *RejZwierc* 192v; *ArtKanc* N15v; [GilKat 269 (Linde s.v. rozwiązać)]. Cf »grzesznego człowieka rozwiązuwać«, *W przen*.

rozwiązuwać co [= z czego] (12): *KromRozm III* D2v; iż iedno fam Pan Bog rozwiązuie niepráwošci ferćá náłżego. *LubPs* aa2; *RejPos* 119 [2 r.]; *SkarŻyw* 457 [2 r.]. Cf »grzechy rozwiązuwać«.

rozwiązuwać od czego (2): Oziwiać bliźnego ná dułży/ rozwięzuia iego fámnięnie od rofpaczi/ á okazac mu drogę zbawieñná. *SeklKat* I2v, F2.

rozwiązuwać z czego (2): A ia iuż ciebie rozwiązuie z onego vpadku thwoiego y s przekłęcia twoiego/ w imię swięte iego [Pána]. *RejPos* 120. Cf »z grzechow rozwiązuwać«.

rozwiązuwać czym (3): iż iedno do tych ieft włkazano/ kthory táką mył/ táką wiáre/ á táką pokorę pořtánowią w ferćach fwych o Pánu fwym/ iż ie Pan rozwiązuie miłofierdziem swoim *RejPos* 119, 303; Czego iáfnie swiádecstwo káždy mieć może/ z ich rozlicznych odpuřtów [...]. Tákże z liřtow/ y przywileiow ofobnych/ kthorymi grzechy zá pieniáżce rozwiązuwali *NiemObr* 153.

W przeciwstawieniu: »rozwiązuwać ... zwięzuwać (a. wiázac)« (3): *KromRozm III* M8v; *CzechEp* 563; Iż grzechow odpułczenie przez imię Ieřufá/ y w niebie przebywanie bierze wierna duřzá/ Dał im tę moc Pan Kryřtus wierne rozwiązuwać/ á niepokutuiaće kazał też zwięzuwać. *ArtKanc* N15v; [GilKat 269 (Linde s.v. rozwiązać)].

Zwrot: »grzechy (a. związki grzechow), z grzechow, grzesznego człowieka rozwiązuwać« [szyk zmienny] (6:1:1): *HistRzym* 47; *RejPos* 117v marg; *RejZwierc* 250; *WujJud* 147v; *CzechEp* 363; *NiemObr* 153; *ReszList* 151; Mocno y ftátecznie w swiętckich pokulách trwáli/ Pána miłuiąc/ [...] Zá co ie téz pan raczył fobie vmiłowác/ Grzechy dał rozwiązuwać/ y z fobą królowác *SiebRozmysł* Bv.

Szeregi: »odpuszczać i rozwiązuwać« (1): (marg) Kápláńftwo nowego zakonu infze niż ftárego. (–) Ono Trąd oględowáło/ lecz z grzechy odpułcza y rozwiązuie etć. *WujJud* 147v.

»rozwiązować, rozgrzeszać« [szyk zmienny] (1): *SeklKat* X2; [ktoremu [Bóg Kościołowi swemu] dał klucze/ aby tych którzyby byli łpofobni do odpufczenia grzechow rozwiązował/ rozgrzeszał: á którzy niegodni aby zwięzował/ potępiał. *GilKat* 269 (*Linde s.v. rozwiązać*)].

»(abo) zwięzować (a. więzać) i (abo, a) rozwiązować« [szyk 15:4] (19): *KromRozm I F*; *KromRozm III D2v*, P6; *KrowObr* 127; iefli fobie przywłazczał zwięzować ábo rozwiązować kogoby chciał wedle wolei swoiey ná zyiemi: to s pifmá iego włafnego/ y s fpraw/ y s postępkow iego fnádnie fie káždy fpráwić y obaczyć może. *RejPos* 300v, 119, 299, 300v, 302, 302v, 303; Chryftus kaže Piotrowi rozwiązować/ y zawięzować: á Piotr ma fye stą władzą/ dla złych ludzi kryć? *BiałKat* 66, 133v; którzyby [tzw. namiastkowie Piotra św.] fie rádzi wczynili fędziami by mogło być y fwiátá włzytkiego/ y rádzi by rozwiązowali y wiązali káżdego wedle wolei swoiey. *RejZwierc* 192v; *RejPosRozpr* b3v; *SkarJedn* 67 [2 r.]; bo pifano iefł: ifz káplani Bozy [!]/ co zwięzuią y rozwiązuią ná ziemi/ to Bog zwięzuię y rozwiązuię wniebie. *SkarŻyw* 457. [*Ponadto w przeciwstawieniu* 3 r.]

W przén [co (czyje)] (5): *SeklKat* F2, I2v, X2; iz to fwięte iego [Pana] pofelłtwo/ ktore nam przyniołł od Bogá oycá náłzege/ [...] iedno do tych [się ściągá] którzy fą [...] fercá fkrulzonego [...]. A tákie fercá iedno on [Pan] dopuścił rozwiązować *RejPos* 119; *BiałKat* 133v.

b. Czynieć zdrowym, uwalniać od choroby (6):

a. O Chrystusie [kogo] (2): Od dyablow opętáne mocnie rozwiązował *LatHar* 519.

rozwiązować z czego (1): Vciekálá przed nim fmierć/ bo rofkázował [Chrystus] vmárłym wftáwáć/ chromym fkákáć/ flepym pátrzyć/ y z inych rozmáitých wpaddingow ludzi rozwiązuiąc. *RejPos* 16v.

ß. O mocy natury [w tym: kogo, co] (3) (4): Krzyłtáł gdy będzie powiefzon na fzygi idąc fpać/ [...] wrzeczone rozwiązuię. *FalZioł* IV 51c [*idem* [*SienHerb*]], IV 47d; [*SienHerb* 330 (*Linde s.v. rozwiązać*)].

rozwiązować z czego (1): Mocz tych kamieniow iefł odpádzaiąc pijańftwo, abowiem gdy będą na pépek przywiazany/ tedy powciagaia pari z wina/ á tak rozwiązuią z pijańftwa *FalZioł* IV 48a.

Szereg: »rozwiązować i rozpádzáć« (1): Też kto dnę fpoioną cirpi/ rozwiązuię iá [ziele jeleni język] y rofpádzá. *FalZioł* I 69b.

3. Rozstrzygać, wykłádać, wyjaśniać; perputare *Mącz*; *explicare* *Modrz*; *dissolvere*, *solvere* *Cn* [co] (9): (*marg*) Węzły Arriannow stárych chce K(śiádz) K(anonik) rozwiązować ktorých nie máłz bo ie stárzy fpalili. (–) Coż będzie rozwiązował/ gdy iuz to dawno przedtym przodkowie iego ogniem rozwiązáł? *CzechEp* 94.

rozwiązować czym (3): *KromRozm II* v4v; *Perputo*, Dobrze ku wyrozumieniu dawam/ którą rzecz wykłádam/ rozkládam/ rozwiązuyę słowy. *Mącz* 333c; *CzechEp* 94.

Ze zdaniem dopelnieńowym (1): Ale iefzcze y to/ niewiem iáko fię z prawdą y z sobą zgodzi/ chćieć to rozwiązować czego niemáłz: á zás powiedzieć iz to fłárzy oycowie rozwiązáli/ á iz to iefł w księgách ich. [*ale te księgi się spaliły*] *CzechEp* 95.

W połączeniach szeregowych (2): táże [mocą] kofcyoł [...] potoczne wátpliwoci w wyerze y fpráwy krfelciyáńfkyye rozwyęzował/ błędy kácerfkyye niłczył/ á Cerdoná/ [...] Hulá/ y wlyftkyye ine brony pykyelnye z ich náukámi zwyćyżył/ y tłumil *KromRozm II* v4v; *Mącz* 333c.

Zwroty: »róznicę [= rózniceę zdań] rozwiązować« (1): pofłuchaymy/ czego nas pan Chryftus wcy/ y iáko tę rózniceę/ ktora dziś między Chreściány iefł/ o Boftwie fwoim roftrzygá/ y rozwiązuię. *NiemObr* 101.

»wátpliwoci (a. wátpliwe rzeczy) rozwiązować« = *dubia explicare* *Modrz* (2): *KromRozm II* v4v; aby ieden iáko głowá wlytkiem drugim członkom/ [...] wftáwy okolo fprawowánia rzeczy czynil/ y wykonywał: wátpliwe á niepewne rzeczy rozwiązował *ModrzBaz* 25.

»węzły rozwiązować« (2): *CzechEp* 94 [2 r.]; [Nád to y fáme słowá przeciwiáią fie Ambrożemu: Bo tám Apołł nie o perlonách/ (iákich) bofkich/ ále o Obrzezániu duchownem y ćielefnem mowi/ rć. oto máłz Czytelniku/ że fie fámi Troyczanie borzą/ á ieden drugiego węzły rozwiązuię. *BudArt* a8].

Szereg: »rostrzygać i rozwiązować« (1): *NiemObr* 101 cf »róznicę rozwiązować«.

»rozwiązować i ugadzáć« (1): iz częłto dni cále [św. Augustyn] ná tákich fpráwách trawil/ rozwiązuiąc fpory świeckich ludzi y one vgadzáiąc *WujNT* 248.

4. W interpretacji teologicznej (1.*Ioann* 4/3) *zakładającej złożoność i zmienność natury Chrystusa [kogo]* (13): to nie iefł/ żebym też ia Iezulá Chryftulá człowieká pośrzedniká moiego do Bogá/ miał kiedy czynić miefzáncem/ ábo ze dwu fklionym [...]. Item żebym będąc drzewiány Theologiem/ z iedney ftrony rozwiązować miał oboę Chryftufowę/ á z drugieybych miał miefzáć boftwo z człowieczeńftwem: [...] *CzechEp* 75; gdyż oni [papieźnicy] á nie kto infzy Iezulá rozwiązuią. Bo raz go fobie duchem/ ániołem/ Bogiem bez ciáłá fłánowia/ á drugi raz go ciáłem przyobłoczá/ wćieláią y Boftwo z człowieczeńftwem złączáią: á złączywly go ták w iednę oboę raz z Bogá y z człowieká/ y niewiedzieć z czego trzećiego: [...] *CzechEp* 75; Bo mowia z Bernárdá/ iz fą trzy iftnoci w iedney obobie [...] áćći go potym rozwiązuią/ gdy to wlydy twierdzą/ iz gdy przyfzł do śmierci/ tedy fámo człowieczeńftwo ćierpiało/ [...] á boftwo te⁸⁰ nie nieucierpiało. *CzechEp* 75, 75 [2 r.], 245 [2 r.], 347 [2 r.], 348; Káždy duch który wyznawa iz Iezus Chryftus przyfzedł w ćiele/ z Bogá iefł: A káždy duch który rozwiązuię (*marg*) nie wyznawa G.S. (–) Iefulá [*non confitetur (marg) solvit* (–) *Iesum Christum PolAnt*]; z Bogá nie iefł *WujNT* 1.*Ioann* 4/3, s. 825.

rozwiązować czym (1): Bo oni [papieźnicy] fwym włafnym pifmem/ náukámi y świádecctwy Iezulá Páná rozwiązuią/ y oni go fámi/ á nie my miefzamy. *CzechEp* 76.

W charakterystycznych połączeniach: *Chrystusa (osobę Chrystusowę) rozwiązować* (5), *Jezusa* (8).

*** *Bez wystarczającego kontekstu; dissolvere, exsolvere, resolvere, relaxare* *Calep* (5): *Relaxo* – Popufzczam, rozwiązuię. *Calep* 908a; *Resolvo* – Zafię rozwiązuię. 917b, 333b, 390a, 990b.

Formacje współrzedne cf **WIAZAC**.

C/ROZWIĘZOWAN, ROZWIĘZOWANIE, ROZWIĘZUJĄCY

ZCh

ROZWIĘZOWAĆ SIĘ (1) *vb impf*

3 *sg praes* rozwiązuje się.

Sł stp, Cn brak, Linde XVIII w. s.v. rozwiązać.

Przestawać być mocno związany, złączonym [od czego]:

W połączeniu szeregowym: Tym tedy fpofobem/ miłość máłżeńka bywa zátzymána y záchowána/ y od tego roście: á od rzećy tym przeciwnych drobnieie/ rozrywa się y rozwiązuię [*minutur, rumpitur et dissolvitur*]. *ModrzBaz* 33.

Formacje współrzedne cf **WIAZAC**.

ZCh

ROZWIĘZOWAN (1) *part praet pass impf*

N sg n (praed) rozwiązowano.

Sł stp, Cn, Linde brak.

Wyjaśniany, rozstrzygany [czym]: przedsię to nie ogniem ále fłowem Bożym miało być rozwiązowano. *CzechEp* 95.

C/ROZWIĘZOWAĆ

ZCh

ROZWIĘZOWANIE (19) *sb n*

Oba o oraz a jasne; e z tekstów nieoznaczających é.

sg N rozwiązowani(e) (2). \diamond *G* rozwiązowaniá (10). \diamond *D* rozwiązowaniu (1). \diamond *A* rozwiązowani(e) (1). \diamond *I* rozwiązowani(e)m (2). \diamond *L* rozwiązowaniu (3).

Sł stp, Cn, Linde brak.

1. *Uwalnianie z więzów [czego (żywotne)] (I):* Iezu ktorys dwu zwolennikow poślaf ku rozwięzowaniu ollicze z ofłęciami/ á iżby k tobie przywiedli [...]. *TarDuch B6v.*

2. *Odpuszczanie grzechów, win [zawsze w nawiązaniu do Matth 18/8] (14):* [przez tego to wżycielá wżytkie rzeczy/ ktore teraz we Zborze mamy fą poftanowione/ iako słowá Bożego przepowiedanie/ klucze álbo rozwięzowanie/ difcipliná/ cudow czynienie *BudArt D7.*]

rozwięzowanie kogo (I): Cobykolwiek związali. [Matth 18/8] Iáko przedtym dał moc związowania y rozwięzowania wżytkich w obec/ y káżdego z ofobná/ napirwey y ofobliwie Piotrowi s. [...] *WujNT 76.*

Wyrażenie: »rozwięzowanie grzechow« (3): którą nawyższy Biskup pan Chryftus Apoftołóm fwym raczył dáć/ to iest zawiązowania y rozwięzowania grzechów. *BiałKat 161; NiemObr 17; LatHar 33.*

Szeregi: »rozwięzowanie i odpuszczanie« (I): [*Duchu Świąty*] kiedy Apoftołóm S. mocy ná rozwięzowanie y odpulczanie grzechow/ w dzień cudownego Zmartwychwstania SYNá BOżego wżyczyć miano/ twoią ie naprzod fálką/ [...] hoynie opátrzone *LatHar 33.*

»z(a)wiązowanie (a. wiązanie) i rozwięzowanie« [szyk 12:I] (13): *KromRozm III P5; RejPos 302v; BiałKat 161;* ktoremu [*Kościółowi*] daná iest od Pána Bogá moc rozwięzowania y związowania *SkarŻyw 520; NiemObr 14, 27, 28, 38, 39;* Bo moc związowania y rozwięzowania nie iest dána wżytkiemu kościółowi/ (áby iá miał káždy wierny/ ábo iey wżywać mógł) ále przelożonym kościelnym *WujNT 588, 76 [2 r.], Aaaaa4; [ZebrzydOdpow i;* Klucz mocy Kápláńkicy iest/ w porządnym fprawowaniu Wrzędu Káplanom zleconego; w Kazaniu/ Świętołci fzałowaniu/ Ofiarowaniu/ w Związowaniu y Rozwięzowaniu/ [...] *HerbOdpow Nn2v.*

3. *Wyjaśnienie, rozstrzyganie [w tym: czyje (2)] (3):* Bo y to nie k rzeczy/ chćieć tę rzecz zákryć rozwięzowaniem wężłow Arrianow ftyrych. A o tych wężłách ábo o piśmiech Arriánfkich to twierdzić/ iż ie przodkowie iego popalili [...] Ofobliwe y to rozwięzowanie: tákí teź rownie Chrifthus y Apofztołowie czynili [*tj. powoływanie się na Chrystusa i apostołów*]. *CzechEp 94.*

Wyrażenie: »rozwięzowanie wężłow« (2): [*ks. Powodowski uważa*] iż náfze piśmá záprawdę *nota te⁸⁰* godne nie był/ áby ná nie odpifował: y záś/ że ie opuścić/ á ftyrych Arrianow z rozwięzowaniem wężłow miał fię tym czálém báwić: á wždy wżytko opák czyni? *CzechEp 93, 94.*

4. *Przen: W polemice religijnej dotyczącej natury Chrystusa [kogo] (I):* Co teź piżze K(siążdz) K(anonik) o rozwięzowaniu Pána Chriřtuřá/ tych fłow w włafnym texcie nie mářz [...] ktorzy [*Książdz Kanonik ze swoją katoliką*] fklifwży dwie ofobie zmyřlone w iednę/ záfię te dwie ofobie znácznie dziela *NiemObr 163.*

Cf ROZWIĘZOWAĆ

ZCh

(ROZWIĘZOWANY) cf ROZWIĘZOWAN

ROZWIĘZUJĄCY (5) part praes act
o *prawdopodobnie jasne (tak w roz-).*

sg m N rozwięzujący (I). ◇ f A rozwięzującą (I). ◇ I rozwięzująca (I). ◇ pl N subst rozwięzując(e). (I). ◇ G rozwięzujących (I).
Sł stp, Cn brak, Linde bez cytatu s.v. rozwiązać.

1. *Rozkładający całość na części, rozbijający jedność; przen [kogo] (I):*

Szereg: »dzielący albo rozwięzujący« (I): éi mozgowcy bredzą/ iż Bog Kryřtuřá wkrzeřil: Kryřtus lepak řiebie řámeo wzbudził [...]. Atoź iáfny Antychryřt według Ianá ř. dzielący ábo rozwięzujący iednegoź Kryřtuřá [*Cf qui solvit Iesum ex Deo non est Vulg 1.Ioann 4/3*]. *PowodPr 34.*

2. *Odpuszczający grzechy (2):*

Wyrażenie: »grzechy rozwięzujący« (I): ożywiaiąca [*tę pannę zowiecie*] grzechy rozwięzująca/ odpulżzenia grzechow dáwiaiąca *KrowObr 192.*

Szereg: »zwięzujący i rozwięzujący« (I): A do tych ktorych wiele iest/ związujących y rozwięzujących ná ziemi/ ták mowi *Skar.Jedn 67.*

3. *Thumaczący, wyjaśniający [co] (I):* Problemata Arifotelis. Gadki z piřma wielkiego philozofha Arifotelá, y teź infżych medrczow tak przyrodzoney iako y lekarřkicy nauki z pilnołciá wyřbrane Pytanie rozmaite o fkladaofci [I] człowieczich członkow rozwięzujące *GlabGad kt.*

4. *lek. Rozluźniający, rozkurczający (I):*

Wyrażenie: »moc rozwięzująca« (I): Ma teź [*wrotycz*] moc rozwięzująca/ iesth wżyteczno na niemocy macicze. *FalZioł I 148c.*

Cf ROZWIĘZOWAĆ

ZCh

ROZWIJAĆ (7) vb impf

o *jasne; a prawdopodobnie jasne (tak w -ać).*

inf rozwijać (I). ◇ praes 1 sg rozwijám (4). ◇ 3 pl rozwija- ją (2).

Sł stp brak, Cn notuje, Linde XVII – XVIII w. s.v. rozwić.

1. *To, co zwinięte a. nawinięte na coś rozprostowywać, rozkręcać, rozciągać na długość; explicare, replicare Calep, Cn; distortuere Mącz; displicare Calep; evolvee Cn (6):* Distorqueo, Roskręcam/ rozwiyam/ odwrócam/ odkrzywiam yedno od drugiego. *Mącz 459c; Explico – Rozwiám, roźczagam, rozkładam. Calep 394a; Replico, Quod plicatum erat explico, et plicas resolvo – Rozwyam, odfálduię. Calep 913b, 331b.*

a. *O powijkach; fasciis exsolvere Cn [co = kogo] (I):*

W przeciwstawieniu: »powijać ... rozwijać« (I): [*Panna Maria jest poświęcona*] w ráku fwych czyalo boze nořycz pouyyacz y rořzwyzacz *PatKaz II 38v.*

b. *O rulonie (o Torze) [co] (I):* W Cerkwi fwey żydowie chowáiá dzieřięcioro Boże przykazanie/ ktore^{mv} czynią wielką počćiwość gdy ie rozwijaia. *BielKron 465.*

2. *Wypuszczać liść (I):* Cyma – Pączek kapulřny, albo zioł infżich, ktore liřt rozwiaia *Calep 283a.*

3. [*Powstrzymywać, rozpędzać (o zjawisku atmosferycznym):* Burzą rozvyacz [*możliwa teź lekcja: rozwiąć*], nyepogoda przekazicz tempesto, -are i(d est) tempestatem facere *ReuchlinBart-Bydg V2v.*]

Synonim: 1. odfáldować.

Formacje współrdzenne cf 2. WIĆ.

Cf ROZWIJANIE

ZCh

[ROZWIJAĆ SIĘ vb impf

o *prawdopodobnie jasne (tak w roz-).*

praes 3 sg rozwijá się. ◇ 3 pl rozwijają się.

Sł stp brak, Cn notuje, Linde XVI (jeden z niżej notowanych przykładów) – XVIII w. s.v. rozwić.

1. *Rozkręcać się, rozprostowywać; tu w przen:*

Szereg: »zwijać się i rozwijać«: A nie prořtá áni iednořtáyná drogá pořtepuie [*człowiek kłamlivy*]/ ále iákoby řliřki á zwity wáź/ w rozmáite fie kręgi zwija y rozwija *WerRegula 115 (Linde).*

2. *Wypuszczać liście; agere a. mittere folia, explicare frondes Cn [z czego]:* Patrzcie na Fięę i na inne drzewa/ gdy fie iuź wřwiaia *fřpákowia OrszakPos 4v.*

Formacje współrdzenne cf 2. WIĆ.]

ZCh

ROZWIJANIE Cn; Linde bez cytatu s.v. rozwić.

Cf ROZWIJAĆ

[ROZWIKLAĆ vb pf

3 sg fut rozwikle.

Sł stp brak, Cn w innym znaczeniu, Linde bez cytatu s.v. rozwiklić.

Uczynić zrozumiałym, wyjaśnić; w przén [co]: Iedná mądra głowa, wiele rąk pobiie, y wiele rzeczy z przyrodzenia zawiślánych, rozum rozwikle. LipsSzczerb 46.

Synonimy: rozdziernąć, rozwięzać, rozwinąć.

Formacje współrdzenne cf WIKLAĆ.

Cf ROZWIKLAN]

AN

ROZWIKLAN (1) part praet pass pf

N sg m (praed) rozwikłan.

Sł stp, Cn brak, Linde XVI w. (ten sam przykład) s.v. rozwiklić.

Rozplątany; pozbawiony zawilności, zagmatwania: Inextricabilis, Ták zámotány/ zwiślány/ záturdniony/ że trudno może być rozwikłan/ nierozwikłány. Mącz 464b.

Cf NIEROZWIKLANY, [ROZWIKLAĆ]

ZCh

(ROZWIKLANY) cf ROZWIKLAN**ROZWIŁZAĆ** (1) vb impf

o jasne.

praes [3 sg rozwiłzã.] ◇ 3 pl rozwiłzają.

Sł stp, Cn brak, Linde XVIII w. s.v. rozwiłzyć.

Zmiękczać wilgocią [co]: bo żywot [matze] rozwiłzaią y wilgotny czynią. FalZioł IV 38c; [Mályx rozwiłza bólaćzki w żoładku UrzędowHerb 355b].

[W połączeniu szeregowym: [ślaz] ielt to źiele ciepłé w piérwfym stopniu/ á wilzące w wtorym/ dla tego [...] rozwiłza/ odmiękcza/ rospądza zátwardźiałé fadzele. UrzędowHerb 200a.]

Synonimy: odmiękczać, rozmiękczać.

Formacje współrdzenne cf WILZYĆ.

ZCh

ROZWINAĆ (8) vb pf

o jasne.

inf rozwinąć (2). ◇ fut 3 sg rozwinie (1). ◇ 3 pl rozwiną (1). ◇ praet 3 sg m rozwinął (3). ◇ imp 2 sg rozwiń (1).

Sł stp notuje, Cn brak, Linde XVII w. s.v. rozwić.

1. *To, co zwinięte, stulone, rozciągnąć, rozłożyć, rozprostować; expandere Vulg, PolAnt [co] (8): BudBib Deut 22/17; Wziął Chorągiew Koronną [...] Rozwinął ją StryjKron 522; Tákich mędrzy równią ślepy Proferpinie/ Y Tyliphonie przykrey/ gdy fwoy lep [tj. węże na głowie] rozwinie. Ná którym zá floneczne ma łobie promienie/ One ognifte węże KotakSzczęśl C2v.*

W przeciwstawieniu: »zawiniony ... rozwinąć« (1): w kthorey [ręce Boga] były zawnione księgi: Y rozwinął ie przedemną Leop Ez 2/9.

Zwrot: »żagle rozwinąć« [szyk zmienny] (3): gdy przydzie przeciw wodzie płynąć/ Potrzeba żagle wydęte rozwinąć KlonFlis E4v, D2, E4v.

Przen: Przejrzeć od początku do końca [co] (1):

Szereg: »rozwinąć i zwartować« (1): Weźmi ludu onego wybránego Zydowskiego Krolestwo w fwoie ręce/ rozwiń y zwartuy go od głowy do nog/ nienaydzief w nim głowney żadney czwartey rzeczy OrzRozm D4v.

2. *[Zdjąc to, czym coś było owinięte; przén [co = owijające]: chciales podobno Nurkom twoim oczy témi fłowy bluźniérfkimi zámzydlic/ y plaftrem fmrodlwym zalepic aby fałżów twoich nie widzieli. Rozwinę ia té twoie plaftry/ á vkażę świátu fmrody y nieprawdy twoie ŁaszczRecepta 27.*

3. *Uczynić zrozumiałym, wyjaśnić: vyslovicz, rozvynáč expli-co, -are ReuchlinBartBydg O7.]*

Synonimy: 1. rozciągnąć, rozpostrzeć; 3. rozwikłać.

Formacje współrdzenne cf 2. WIĆ.

Cf ROZWINIONY

ZCh, AN

ROZWINAĆ SIĘ (5) vb pf

się (3), sie (2).

o jasne.

fut 3 sg rozwinie się (1). ◇ praet 3 sg m rozwinął się (1). n rozwinęło się (1). ◇ 3 pl m pers rozwinęli się (1). ◇ [plusz 3 pl m pers rozwinęli się byli.] ◇ imp 2 sg rozwiń się (1). ◇ [con 3 pl m pers by się rozwinęli.]

Sł stp, Cn brak, Linde XVI (jeden z niżej notowanych przykładów) – XVII w. s.v. rozwić.

1. *Rozkwitnąć, rozłożyć płatki (1):*

W porównaniu (1): Podobien [człowiek] kwiātu/ który/ gdy fye rozwinął Nalepię/ duźnym wiatrem zmorzony zginął. KochPs 154.

2. *Przestać być w jakimś miejscu, rozproszyć się, rozpierzchnąć się; dissipari Vulg (4):*

a. *O zjawiskach atmosferycznych (2): iż podczas fnadź przed nimi [tj. zimnami srogimi] nie może wytrwać drugi/ gdy w tákowey nie pogodzye zádzyerzy Pan čás długi/ Wfzakoż gdy puści fłowo fwe/ wfzytko fie to rozwinie LubPs ff3.*

rozwinąć się gdzie (1): Thako fzią tha burza rozvyn na bori na lafli na pvfthe dzyądziny [...] gdzieby nykomv nyezalkodzila ny yaremny ozymyemv, vymye ocza etc. LibMal 1544/89.

b. *O ludziach:*

[Zwrot: »rozwinąć się po wszem świecie«: iże infzy był wrząd Apoftołow á infzy Bilkupow/ ábowskiem Apoftołowie rozwinęli się byli po wżem świecie. BazHist 256v (Linde s.v. rozwić).]

a. *Opuścić w pośpiechu jakieś miejsce (1): WujNT Act 5/36; [Co WM piszesz do nas o służebne polskie, żeby się dla niedodania pieniędzy i nierychłej płace nie rozwinęli, nad co nie mogłoby być nic gorszego ListyZygmAug 1561/349; Po odejściu tych swatów poczęli się byli do nas skradać to tam złodziejstwo; ale [...] gdyśmy się porwali do rusznic, rozwinęli się. RadzPodróż 174].*

[Zwrot: »rozwinąć się precz«: ná ten čás Pánowie Litewfcy wfzyfcy byli w Nowogrodku/ [...] ktorzy dowiedziawfzy fie o Tatárach/ rozwinęli fie precz BielKron 1597 499.]

c. *Nie utrzymać się, rozpaść się (1): Gdy fię tedy zgromadzili ludzie/ ieden drugiemu czynił krzywde/ [...] ábowskiem mądrości/ iáko Rzeczpospolit: sřrawowác/ między nimi nie bylo/ przeto fię zaś ono zgromádenie rozwinęło/ á óobno ludzie mielzkaiąc ginęli. GórnRozm N2v.*

Synonim: 1. roztoczyć się.

Formacje współrdzenne cf 2. WIĆ.

Cf ROZWINIONY

ZCh

ROZWINIONY (2) part praet pass pf

Teksty nie oznaczają ó; pierwsze o prawdopodobnie jasne (tak w roz-).

sg fG rozwinion(e)j (1). ◇ pl A subst rozwinion(e) (1).

Sł stp brak, Cn s.v. kwiat rozwiniony, Linde brak.

1. *Rozkwitły (1):*

W porównaniu (1): A kray iego [morza]/ iákoby kray v czálfe/ y iáko rozwinionej leliyey [repandi lili] Leop 3.Reg 7/26.

2. *Odwinięty z rulonu, rozwarty (1): iż widzyał [Ezechiel] áno ręká Bożá byla ściagnioná do niego/ dzyerząc kfięgi rozwinione BielKron 96.*

Cf NIEROZWINIONY, ROZWINAĆ, ROZWINAĆ SIĘ

ZCh

ROZWIONAĆ (3) vb pf

Pierwsze o jasne; drugie o prawdopodobnie jasne (tak w wionąć).

fut 1 sg rozwionę (2). ◇ 3 sg rozwienie (1).

Sł stp, Cn brak, Linde bez cytatu.

Rozwiać, rozproszyć [kogo, co] (3): ciemny nocy cienie/ Dzień/ gdy fie rodzi/ niedługo rozwienie *GoslCast* 68.

Przen (2):

rozwionąc dokąd (1): [słowa Pana o Elamitach] rozwionę ie ná wżytki wiatry (y) ná kończyńy świáta *BudBib Ier* 49/32.

Zwrot: »rozwionąc na wszytki wiatry« = *dispergere a. ventilaré in omnes ventos PolAnt* (2): [słowa Pana] rozwionę ie ná wżytki wiatry te/ że nie będzie narodu/ gdzie by nie byli zágáni Helámfcy. *BudBib Ier* 49/36, *Ier* 49/32.

Synonimy: rozpędzić, rozproszyć, rozrzucić.

Formacje współrdzenne cf WIAĆ.

Cf ROZWNIENION

ZCh

ROZWIONĄĆ SIĘ (1) vb pf

3 sg fut rozwienie się.

Sł stp, Cn brak, Linde XVI w. (jeden z niżej notowanych przykładów) s.v. rozwiać.

Rozwiać się, rozproszyć się, rozpierzchnąć się:

W porównaniach: Długoli będzie trwało ono dobro iego [nie-sprawiedliwego]. Wnet iáko wicher plewy/ wżytko fie rozwienie *RejWiz* 123; [duch náfz rozwienie fie] [diffundetur] iáko powietrze prozne. *BudBib Sap* 2/3; *WujBib Sap* 2/3].

Synonim: rozproszyć się.

Formacje współrdzenne cf WIAĆ.

ZCh

ROZWITY (3) part praet pass pf

o jasne.

sg m N rozwity (2). ◇ *f L* rozwitéj (1). ◇ [pl A subst] rozwit(e).]

Sł stp s.v. rozwić, Cn brak, Linde XVIII w. s.v. rozwić.

1. *Który został rozwinięty, wyciągnięty na całą długość; distortus Mącz (2):* *Mącz* 459c; *Tákcęc* mężny Tezeus/ [...] wyfzedł z wielką flawą po nići rozwitéj/ Z Lábirintowych błędów *Koch-Pam* 82.

2. *Który się rozwinął (o roślinie) (1):*

a. *Rozkwitły (1):* że bárzicy Iudafzowá brodá Swieciłá/ niź pochodnia [...] iáko lift Ofowy Pod Ieśień; y rozwity kwiećiec kroko-fowy *KlonWor* 27.

b. [Bujnie rozrośnięty: Vyżrzyłz dąbrowy rozwite *CzahRzeczy* L4v.]

Synonim: 2.a. rozkwitły.

Cf NIEROZWITY, ROZWIĆ, [ROZWIĆ SIĘ]

ZCh

ROZWLEC (2) vb pf

3 sg fut rozwlecze (2).

Sł stp, Cn brak, Linde XVII – XVIII w.

1. *Wlekąc, roznieść kawałki w różne miejsca [co] (1):* martwé członki [wrogów] zwierż głodny rozwlecze. *KochPs* 90.

2. *O tekście: uczynić zbyt długim [co] (1):* orácią wżytkę od Adámá iá pocżawłzy rozwlecze *GórnDworz* li6v.

Formacje współrdzenne cf WLEC.

Cf ROZWLECZON

ZCh

ROZWLEC SIĘ (5) vb pf

się (4), się (1).

Pierwsze o jasne; w formach osobowych -wlo-; e prawdopodnie jasne (tak w rozwlec).

fut 3 sg rozwlecze się (1). ◇ 3 pl rozwloką się (2). ◇ *praet* 3 sg n rozwlokło się (1). ◇ [3 pl subst] rozwlekły się.] ◇ *con* 3 sg f by się rozwlokła (1).

Sł stp, Cn brak, Linde XVII w. s.v. rozwlec.

1. *Rozciągając się na długość lub szerokość (3):* Y bylibyście [lisice bez ogonów] [...] ku biegu pośpieznieyfe: Bowiem ogon prozne brzemię/ Rozwlecze fie iáko ślemię [= *belka poprzeczna*]. *BierEz* H4.

a. *Utworzyć długi ciąg jednostek [z określeniem długości] (1):* bo okręty álbo nawy nigdy fpołu nie idą/ ále iedná zá drugą w mili [...]/ ták iż fie rozwloką czáfem przez trzydzieści mil/ czáfem przez fześdździefiat kiedy ich wiele w kolei. *BielKron* 451v.

b. *W funkcji impf: O jednostkach topograficznych: rozciągać się, zajmować znaczne miejsce w przestrzeni (1):*

Zwrot: »daleko, [szeroko] rozwlec się« (1): *Mącz* 26d; [Miałto wielkie po gorach fie bárzo fzeroko rozwlokło *StryjKron* 17].

Szereg: »rozciągać się albo rozwlec« (1): *Brachia montium*, *Poległość gór/* gdy fie dáleko rofciągáya/ álbo rozwloką góry. *Mącz* 26d.

2. [O wyprutych wnętrzościach: wypłynąć: Sámes fwą ręką włafną/ fzabłą [!] by rzeźnik iáki/ Sćinał/ fztukował/ gładził/ áż fie rozwlekły [!] flaki *NeothAcros* C2.]

3. *Odwlec się na później, zostać odłożonym [czym] (1):* tho tes pewnie wyem ze ye^{so} K.m. pana włodka dworzanyna svego myal bil wpoffelftwo pollacz do pana woyewodj jedno niewiem czym sye tho rozwliokło *LibLeg* 10/154.

4. *O tekście: stać się za długim (1):* Opufczęc wiele: żeby fie rzecz tá nie rozwlokła: á rzeczy tylko niektorych dotykáć będą. *CzechEp* 409.

Formacje współrdzenne cf WLEC.

Cf [ROZWLECZENIE], ROZWLECZON, ROZWLEKŁY

ZCh

[ROZWLECZENIE sb n

D sg rozwlecze(n)iu.

Sł stp, Cn, Linde brak.

O płynie: rozejście się, rozpłynięcie się:

Szereg: »rozciągnięcie albo też rozwleczenie«: W każdym nie tylko drzewie ále też y żielu/ máteryá liścia iefł wilgotność wodna [...] z tákową grubością fuchą zmiefzána/ áby byłá ku rozciágnieniu álbo też ku rozwleczeniu fprawniefza. *Cresc* 1571 56.

Synonim: rozciągnięcie.

Cf ROZWLEC SIĘ]

ZCh

ROZWLECZON (1) part praet pass pf

rozwleczone, [rozwleczoney].

Pierwsze o oraz e jasne; w formie złożonej -on-; forma nie-złożona z tekstu nieoznaczającego ó.

sg f N (praed) rozwleczonea. ◇ [pl A subst] rozwleczoneń.]

Sł stp, Cn, Linde brak.

1. *Rozniesiony kawałkami w różne miejsca:*

W porównaniu: Ziemia iáko piiany tak fie chwiać będzie/ y będzie rozwleczoneá [movebit se] iáko budká *BibRadz Is* 24/20.

2. [Rozszczelniony, rozluzowany:

Szereg: »jakoby rozskoczony i rozwleczoney«: gdyż tákich [ludzi słabych] stáwy wszytki, ták są, iákoby rosskoczonné, y rozwleczoneń, że [...] *OczkoPrzymiot* 437.]

Cf ROZWLEC, ROZWLEC SIĘ

ZCh

[ROZWLECZONY] cf ROZWLECZON

(ROZWLEKŁOŚĆ) cf ROZWLOKŁOŚĆ

ROZWLEKŁY (12) part praet act

rozwlekły (7), rozwlokły (5): rozwlekły *FalZioł*; rozwlokły *GlabGad, ZbylPrzyg*; rozwlekły : rozwlokły *Mącz* (6:3). e oraz oba o jasne.

comp rozwlekl(e)jszy (1).

sg m N rozwleki, rozwleklejszy (6). ◇ [I rozwlekłym.] ◇ *f N* rozwleklą (2), rozwlekl(a) (1). ◇ *G* rozwlekl(e)j (1). ◇ *pl N subst* rozwlekl(e) (2). ◇ [A *subst* rozwlekl(e).]

St stp, Cn brak, Linde XVII w. s.v. rozwlec.

1. O rozmiarach i kształcie przestrzennym: szerszy, dłuższy itp. niż przeciętnie (11):

a. Rozległy, szeroko rozpościerający się; vastus *Mącz* (1):

Szereg: »wielki, (i) rozwleki« (1): *Mącz* 476b; [za czym wielkie zebranie ludzi/ iako Orlowie do fcierwu prętko fie w wielkie Miąfto y rozwlokle pofłady zgormądziło. *StryjKron* 399].

b. Spasiony, utuczony; otyły; diffusus *Mącz* (2):

Szereg: »wielki, rozwleki« (2): Vastus homo atque foedus, Wielki rozwlekiły człowiek y fzkárady. *Mącz* 476b, 139d.

c. Rozciągnięty wzdłuż, wydłużony; productus *Mącz* (4): Extentissima vallis, Bárzo długo rozwlokiły wał. *Mącz* 444d, 96d; [Lecz Gliński rozwlekłym był Litwę sprawił rzędem. Tak im strzały tatarskie mało zaszkozdiły *StryjPoczqt* 592].

a. O twarzy: pociągła (1): Twarz fucha á rozwlokiła vkazuie człowieka w mowie fmiálego ale mało czyniącego *GlabGad* N2.

β. O piersiach kobiecych: obwisłe, sflaczale (1): potrzeba aby Mamka miała pierfi zupełne y doftatheczne, Iżeby nie były chude/ albo rozwlekle *FalZioł* V 36.

d. O częściach ubioru: obszerny; powłóczysty, długi (3): A miąfto kornefalá bieretá piornego/ Owey táwty rozwlokiły/ vzyway dawnego Stroiu/ iako twa mátká ná głowie nošílá *ZbylPrzyg* B2.

W połączeniu szeregowym (1): Sinuosa vestis, Szeroka długa rozwlekiła fzáta. *Mącz* 395d.

Szereg: »rozwlekiły, długi« (1): Fluxa vestimenta, Rozwlekiły/ długie fzáty. *Mącz* 131c. [Ponadto w połączeniu szeregowym 1 r.]

e. O gronie winnym: mniej zwarty, luźny (1): Sparsior racemus, Rozwlekiłyfy/ cienczeyfy. *Mącz* 403d.

2. O tekście: długi (może za długi) (1): Tractus [...], Ciągniony/ rofwlekiły. *Mącz* 461a.

Synonim: 1.b. roztyły.

Cf **ROZWLEC SIĘ**

ZCh

ROZWLOKŁOŚĆ *Cn, Linde XVII w. (z Cn).*

ROZWLOKŁY cf **ROZWLEKŁY**

[**ROZWŁACZAĆ** vb *impf*

3 *sg m praet* rozwłaczáł.

St stp, Cn, Linde brak.

Rozciągać jak najdalej, rozprowadzać [co po czym]: Tytan wtenczas złoty wóz swój z morza wytaczał, A promienie ogniste po niebie rozwłaczał *StryjPoczqt* 412 [idem] *StryjKron* 583.

Formacje współrdzenne cf WLEC.

ZCh

ROZWŁOCZENIE *Cn s.v. tynkowanie; Linde brak.*

Cf [**ROZWŁOCZYĆ**]

[**ROZWŁOCZYĆ** vb *pf*

3 *pl m an praet* rozwłoczyli [cum *N pl*: psi, wilcy].

St stp, Cn brak, Linde bez cytatu s.v. rozwlec.

Roznieść kawalkami w różne miejsca [co gdzie]: iż ich [trupy pogan] część dla smrodu zagrzebali naszy, Inszych psi, inszych wilcy rozwłoczyli w lasy. *StryjPoczqt* 596.

Formacje współrdzenne cf WLEC.

Cf **ROZWŁOCZENIE**]

ZCh

ROZWŁOCZYĆ SIĘ (1) vb *impf* [i *pf*]

Pierwsze o jasne, drugie pochylone.

praes 1 sg rozwłócę się. ◇ [con 3 *pl subst* by rozwłoczyły się.] *St stp, Cn brak, Linde XVIII w. s.v. rozwlec.*

1. Rozciągać się na całą długość, rozprostowywać się: Sinuo, Krziwię fie/ fálduyę fie/ y tám y fám fie rozwłócę/ rofpufzczam *Mącz* 395d.

2. [O tekście: stać się zbyt długim [czym]: ielli krocey v nas w Polkim [języku]/ vczynilifmy to dla tego/ áby oná niepotrzebná mowá/ nierozwłoczyły się Księgi bez potrzeby *SienHerb* 619.]

Formacje współrdzenne cf WLEC.

ZCh

ROZWŁOKA (1) *sb f*

N sg rozwłoka.

St stp, Cn brak, Linde XVII(XVIII) w.

Przedłużanie w czasie, przeciąganie: Productio, Rozwłoká/ Rofciąganie. *Mącz* 96d.

Synonim: rozciąganie.

ZCh

ROZWOD (69) *sb m*

Pierwsze o jasne; -wód, -wod-.

sg N rozwód (14). ◇ *G* rozwodu (18). ◇ *A* rozwód (6). ◇ *I* rozwód(e)m (3). ◇ *L* rozwodzie (10). ◇ *pl N* rozwody (6). ◇ *G* rozwód(o)w (3). ◇ *A* rozwody (4). ◇ *I* rozwody (1). ◇ *L* rozwodach (3) *CzechEp, SkarKaz* (2), rozwodzi(e)ch (1) *ModrzBaz*.

St stp, Cn notuje, Linde XVI (dwa z niżej notowanych przykładów) – XVIII w.

1. Rozłączenie, rozdzielanie; separatio *BartBydg* (64):

a. O emocjonalnych związkach międzyludzkich (63):

Przen (1): Iż fobie [gdy dorośniemy] ten flup łamiemy Czo nachrzczę spanem bierzemy Ba wneht będzie prętky rozwoht *RefKup* r7.

[*W połączeniu szeregowym*: O Niezgodo niewiáfto nieffczefna [...] mnożył flkody Miedzy ludzmi zazdrości rozftyryki y rozwohy. *SqdParysa* A3v.]

a. Rozwód, zerwanie, unieważnienie małżeństwa; divortium *BartBydg, Mącz, Modrz, Calag, Calep, JanStat, Cn; repudium Mącz, Cn; diffarreatio Calep, Cn* (62): Divortium, est viri ab uxore vel e converso legitima separatio, rozwód *BartBydg* 44; *ComCrac* 21; *KromRozm I* K4; *KromRozm II* l4; *GroicPorz* gg; tak iáko Duch święty mowi. Przywiązaneś do żony/ niezukayze rozwodu *KrowObr* 140v; *Leop Mar* 10 arg; *BielKron* 212 [2 r.]; *Mącz* 353a [2 r.]; Małżeństwo święte rozmáicie plugáwiá/ gdy po rozwodzie nowożeńftwá dopufzczáią *WujJud* 133v; Ewánielia iednę żonę/ [...] záleca: á rozwodu oprocz cudzołoftwá nie pozwała. *CzechRozm* 96, 96, 252; A tak máią być práwá poftánovione o wefelách małżeńfkich/ o rozwodziech/ o ná wolność pułzczeniu *ModrzBaz* 76, 33, 53v; *Calag* 141a; *SkarŻyw* 242; *KochFr* 42; iż zwiąfká Małżeńftwá/ żadnym rozwodem rozwiązána być nie może *WerKaz* 284, 284 [2 r.]; Divortium – Rozłączenie meza z zoná, rozwód. *Calep* 337a, 322a; *WujNT Matth* 5 arg, s. 22, *Mar* 10 arg, s. 595 *marg*, *Zzzzz4v*, *Bbbbb3v*; vznawánié [...] o zapifách Przywianków/ między perfonámi przez rozwód rozdzielonémi/ do królewfkiego Máieftatu [...] ma byđz odsyłano. *SarnStat* 638, 215 [2 r.], 638 [2 r.], 639, 641, 1270 [2 r.]; *SkarKaz* 311b [3 r.].

rozwód miedzy kim (3): ielli fię oboie dopufzczá cudzołoftwá; tedy iuz miedzy nimi rozwód być nie może. *WujNT* 22. Cf »rozwód miedzy małżonkami«.

rozwód z kim (4): *BielKron* 218v, 238; Krolowa Boná vftáwicznie Krolá młodego z Pány Koronnymi frállowálá/ wiodác go do rozwodu z Bárbará Rádziwilówná *StryjKron* 762; *PowodPr* 16.

rozwód czyj (1): či co gánili rozwód Krolewki z Kátáryzná Krolowá pierwizá/ byli paleni. *BielKron* 218v.

W porównaniu (1): Tákie więc pochlebftwá bywáią pofpolicie przy pożyczaniu pieniędzy: A kiedy przyidzie pláćić ábo wroćić

czudze/ Iuż tám dłużnik przymawia/ fzczypie/ fzkáluie: przyczynki náyduie: iákoby niewłtydliwa žená przy rozwodzie. *KlonWor ded **3.*

W połączeniu szeregowym (1): fład roftá między Małżeńftwem rofterki/ nienawiści/ nieprzyiáźni/ cudzołoftwá/ wftáwiczne kłopoty/ rozwody/ truźizny/ zábijánia/ y inne nierozliczne grzechy *Wer-Kaz 303.*

Wyrażenia: »rozwód między małżonkami, małżeński (a. węzła małżeńskiego)« = *divortium Mącz; discidium coniugum Cn [szyk 3:1] (2:2): KromRozm II k4; KrowObr 38v; Divortium, Rozwód między małżonkami. Mącz 488a; Dwie żywe żenie mieć á rozwody węzła małżeńkiego czynić/ to ieft przeciw Ewánieliey Skar-Jedn 240.*

»sprawa rozwodu« (1): DO fądu Duchownego należéc ma fpráwá tá rozwodu [*causae ... divortium JanStat 237] SarnStat 638.*

[»rozwód urzędny«: vktorich [Żydów] takowé rozwody urzędne iákie vnás fą/ nie znaczy się aby były [cf *Przen a*] *MurzNT 16v marg.*]

Zestawienie: »list rozwodu« (3): Ktokolwyek opufci żonę fwoyę/ nychay yey da kfyáźki álbo list rozwodu [*libellum repudii Vulg Deut 24/1] KromRozm II 13v; BielKron 44v, 465.*

Szereg: »(i) małżeństwo (a. niemieszkanie w małżeństwie), (i, albo) rozwód« (3): *KromRozm II d4v; kędy mówi, że máiá fładzić práwo o siedm Sákrámentach, tám y Małżeńftwo fie zámyka, y rozwód. SarnStat 638, 639.*

Przen (1): A ziednáyćie Commiffyá Rozwieć tę Contrybucyá/ Boć iáko skoro náftála Ták wnet z wiárdunkiem flub brála A niebędzieli rozwodu Doczekaćie po nich płodu *RejRozpr G2*

a) [*Kara śmierci za cudzołóstwo: témci nás nieuczyl/ abych się fudzołóźnicami abo także fudzołóźniki/ niebraniem przez vrząd gardlá ich/ ale daniem listu/ rozwodzili. [...] iáko to ieft vnás w Polfcze/ gdzie nietilko rozwodu mieczowe^{so} [tj. przez ścięćie] ale téłz fnác i listowého dlá marności niemáłz *MurzNT 20 (Linde);* cí/ ktorzy by cudzołoftwa karać mielj/ biorá i rozwodzą żony zmężami aby znięmi cudzołoftwa plodzilj gdzie gdyby mąż abo žena co vkradla: hnet ié rozwiodá/ rozwodem iefli nieogniowém/ tedy wodném abo grzebioném [tj. przez spalenie, utopienie albo pogrzebanie żywcem] abo iákim infżem *MurzNT 20v.*]*

aa. [*Oplata od przeprowadzenia sprawy rozwodowej: LustrRus I 277; PRZYPADŁE POŻYTKI* Które się trafiają w tym starostwie, jako żyrowe [...], pojemsczyzna, przemyty, błędne, odumarczyzna, rozwody, wychodne *LustrRus II 36.*]

ß. [*n-pr Imię diabła: Rozwot/ ieft też ieden Rotmiftrz Czár-towfki/ co nie thylko małżeńftwá rozwodzi/ ále y iednánia/ y Sey-my PostępekPrCzart 68v.*]

b. *O szyku bojowym: odstępy między żołnierzami (1):*

Zwrot: »nie mieć rozwodu [z czym]« = *nie móc uczynić zamachu bronią (1):* Iefliby nieprzyiáćiel ná éie klin záfádził chcąc przerazić twoie Woyfko co máłz czynić/ máłz [...] wiać klin w klefzczę/ ścińfnąć dobrze/ iż nie będą mieć żadnego rozwodu/ áni s ftrzelbą/ áni s fzałbą/ z drzewem *BielSpr 23v.*

2. *Rozważanie, rozprawa, wypowiedź, wywód (4):*

rozwód czyj [w tym: G sb (1), pron poss (1)] (2): Málo mu fie to zdáło [*Młodzieńcowi nauk filozofa] y fzedł do drugiego/ [...] Powiedzyał ty rozwody Philozophá cnego/ A prośil go áby mu wiecey rozwiodł tego. RejWiz 9v; CzechEp 148.*

Zwrot: »rozwodem, [rozwód] wywodzić« [*szyk zmienny*] (2): Iż gdy co iedny mierzí podoba fie drugim/ Wywodził to rozumem y rozwodem dlugim. *RejWiz 1v; CzechEp 177; [A też fnimi rozmáite tańce froyfz A mile rozwody wywodzilz. SqđParysa A3].*

Szereg: »wywody i rozwody« (2): twierdzi częftokróć y dziwnymi wywody y rozwody wywodzi/ dziwnymi fpofoy/ [...] to pokáziuić/ [...] iż [...] *CzechEp 177, 148.*

Synonimy: 1. *rozłączenie; a.a.aa. rozpust, rozpustne.*

Cf ROZWIEDZIENIE, ROZWODZENIE, ROZWODZINY

ZCh

[**ROZWODKI** sb pl

I rozw(o)dk(a)mi.

Sł stp, Cn, Linde brak.

Roztopy, podtopienia: Na które zalanie urząd p. staroścín spolem i z mieszczany powiedzili, iż to temi rozwodkami, które były natenczas niemałe, polało. *LustrSand 258.]*

ZCh

[**ROZWODNA**] cf **ROZWODNY**

[**ROZWODNE**] cf **ROZWODNY**

ROZWODNIAĆ (2) vb impf

Oba o prawdopodobnie jasne (tak w roz- oraz zwodnić); a jasne.

[inf rozwodniać.] ◇ *praes 3 sg* rozwodniá (1). ◇ *3 pl* rozwodniają (1). ◇ [part *praes act* rozwodniając.]

Sł stp: rozwadniać, Cn brak, Linde XVI w. (jeden z niżej notowanych przykładów) – XVII w. s.v. rozwodnić.

Poddawać coś działaniu wilgoci, by stało się mniej ściśle, rozrzedzać, rozcieńczać [co] (2): bowiem lekarze czo chcą od wildzie tedy winem rozwodniają *GlabGad 18v; [Nie dopuľczá tełz [wilgotny pokarm] fuchości ziemney zgromadzáć się w kupę/ ále iá rozwodnia áby się rozplywála po żyłach y po członkoch drzewá. Cresc 1571 132; [napój z jęczmienia] roztworzywłzy wodą/ álbo ná lyźce rozwodniáiąc wpuľczáć w wftá po trofze. Cresc 1571 163].*

rozwodniać czym (1): *GlabGad 14v; [iže oná [woda] fwą wodnościá y rosplywánim pokarm rozwodnia áby się tym fnádniey rozchodzil po wlyżtykch czáłkach rzeczy roftących. Cresc 1571 72 (Linde)].*

Szeregi: »rozpuszczać i rozwodniać« (1): *Bowiem ona [portulaka] wilgothá fwoiá [...] rozpuľczá y rozwodnia oftrofc onę w zębiech *GlabGad 14v.**

[»roztapiać i rozwodniać«: [proso] ma też moc roztapiać y rozwodniać wilgoty *Cresc 1571 183.]*

Synonimy: *rozpuszczać, rozrzedzać, roztwarzać.*

Formacje współrdzenne cf ROZWODNIC.

ZCh

[**ROZWODNIAĆ SIĘ** vb impf

3 sg praes rozwodniá się.

Sł stp, Cn brak, Linde XVI w. (ten sam przykład) s.v. rozwodnić.

Rozrzedzać się [w czym]: Włzákołz oftre žimnice rzadko się im [*starszym ludziom] przydawáiá/ á to iż brzuchy ich fą bárzo roztworzone/ á ták się w nich rozwodnia subtelnóć ktora ieft w wilgoćie przyrodzoney. Cresc 1571 16 (Linde).*

Formacje współrdzenne cf ROZWODNIC.]

ZCh

ROZWODNIC (1) vb pf

Oba o prawdopodobnie jasne (tak w roz- oraz zwodnić).

inf rozwodnić. ◇ [part *praes act* rozwodniwszy.]

Sł stp, Cn brak, Linde bez cytatu.

Uczynić mniej ściślym, rozrzedzić:

rozwodnić co: gdyż włzelka gozkoľ [!] ma w fobie moc rozpuľczáć á rozwodnić rzeczy zatwierdzone. *GlabGad E6.*

[*rozwodnić czym:* ná fład dwádziesćiá wiáder wziáć czterdzieści iáiec [...] potym wfypáć do nich wáinftinu tłuźzonego izby gęłto było/ á rozwodniwłzy winem wlać w fąd á mieľzáć dobrze *Cresc 1571 352.]*

Szereg: »rozpuszczać a rozwodnić«: *GlabGad E6 cf rozwodnić co.*

Synonim: *rozrzedzić.*

Formacje współrdzenne: *rozwodnić się, zwodnić; rozwodniać, rozwodniać się; zwodnieć.*

Cf [ROZWODNIENIE], ROZWODNIONY

ZCh

[ROZWODNIĆ SIĘ] vb pf

3 sg fut rozwodni sie.

Sł stp notuje, Cn, Linde brak.

Stać się płynnym, rzadkim: weźmi [...] Cukru/ thák wiele Drágántu ile ieft žiarno bobowe/ y foku Limuniowego. Stłucz naprzod Drágánt w możdzerzu/ áž fie prawie rozwodni. *SienHerb* 537a.

Synonim: rozrzedzić się.

Formacje współrdzenne cf ROZWODNIĆ.

Cf [ROZWODNIENIE]]

ZCh

ROZWODNIEĆ Sł stp; Cn, Linde brak.

Cf [ROZWODNIENIE]]

[ROZWODNIENIE] sb n

Teksty nie oznaczają ó oraz é; oba o prawdopodobnie jasne (tak w roz- oraz zwodnić).

sg G rozwodnieniá. ◇ A rozwodnieni(e).

Sł stp notuje, Cn brak, Linde XVI w. (jeden z niżej notowanych przykładów) s.v. rozwodnić.

1. Rzeczownik od „rozwodnić”: rozmoczenie, rozpuszczenie w wodzie: bowiem oná [słona woda] ieft bárzo wyfulzaiąca/ i też pałaca/ przeto włzelkiemu wraštaniu przeciwna/ chočia też słoność włzelka nifzeżeie od rozwodnienia *Cresc* 1571 86 (Linde s.v. rozwodnić).

2. Rzeczownik od „rozwodnić się” a „rozwodnić”: wezbranie, wylanie wody [czego]: <...Qui> inundacionem maris rofvodnyeny wefbranye morza quasi lac sugent iako mleko flacz bedv *TomZbrudzBrul Deut* 33/19.

Cf ROZWODNIĆ, ROZWODNIĆ SIĘ, ROZWODNIEĆ]

ZCh

ROZWODNIONY (3) part praet pass pf

Teksty nie oznaczają ó; pierwsze i drugie o prawdopodobnie jasne (tak w roz- oraz zwodnić).

sg f N rozwodnion(a) (I). ◇ n [N rozwodnion(e)]. ◇ G rozwodnion(e)go (I). ◇ pl N subst rozwodnion(e) (I).

Sł stp, Cn brak, Linde XVI w. (jeden z niżej notowanych przykładów) s.v. rozwodnić.

1. Nasiąknięty, nasączony wodą, wilgotny; w czymś rozmoczone (2):

rozwodniony z czym (I): Bowiem takowe ziola [pieprz, gorczyca] zwierzchu bywaią przykładane fucho [...]. Przetho zoltawaią w fwey prawey moci, która przepala fkorę y rani ciało. Ale wnątrz nie fame bywaią wpufzczone ale z czym infzym rozwodnione przeto ich mocz też fie rozchodzi *GlabGad* K2v.

W przeciwstawieniu: »rozwodniony ... suchy (a. sucho)« (2): *GlabGad* G6v cf Szereg, K2v cf rozwodniony z czym.

Szereg: »rozwodniony albo wilgotny« (I): Cżemu fwiezi chleb zda fie czerniejłzi niż ftari. (–) Ieft to dla wilgotności iego, bowiem włzelka rzecz rozwodniona albo wilgotna czernfza ieft niżli fucha. *GlabGad* G6v.

2. Rozcieńczony, do którego dolano wody (I): [A [wino] rozwodnione trochę lepfze będzie *Cresc* 1571 369 (Linde s.v. rozwodnić).]

W przeciwstawieniu: »nieroztwarzany ... rozwodniony« (I): Cżemu wino roztwarzane wodą więcej cięży w żywocie y richley vpoi człowieka niż famo wino prawe. (–) [...] Takież dla tego iż nie roztwarzanego [wina] mniey może człowiek pić niż rozwodnionego, á to dla iego mocności *GlabGad* G8v.

Synonimy: 2. rozrzedzony, roztworzony.

Cf ROZWODNIĆ

ZCh

ROZWODNY (7) ai

Oba o jasne.

[comp rozwodniejszy.]

sg m A rozwodny (6), [rozwodniejszy]. ◇ [f G rozwodn(e)]j. ◇ n G rozwodn(e)go.] ◇ pl G rozwodnych (I).

[Składnia comp: rozwodniejszy nad kogo.]

Sł stp notuje, Cn brak, Linde XVI (jeden z niżej notowanych przykładów) – XVII w.

1. Dotyczący rozvodu, związany z rozwodem (7):

Zestawienie: »list rozwodny« = *libellus repudii* *Vulg*; *libellus repudiorum* *PolAnt* (7): *Leop Mar* 10/4; *BibRadz Ier* 3/8; Bo ná ten czas kiedy dopufzczano listow rozwodnych/ łatwie to być mogło/ iż którą był ieden odrzucił/ tę mogli drugi poiąć zá żonę *KuczbaKat* 350; *SkarŻyw* 242; *WujNT Matth* 5/32, 19/7, *Mar* 10/4; [Powiedziano też takież przodkom wálłym/ kthożkolwie opuści żonę śwą/ niech iey da list rozwodny. *Leop Matth* 5/31 (Linde)].

a. [W funkcji rzeczownika:

a. »rozwodna« = rozwódka:

W połączeniu szeregowym: *Viduum autem et repudiatam, et sordidam, atque meretricem non accipiet/ Bilkvp panne słobie za malzonke poymie/ wdowy/ rofvodney nye poymie/ any leda nye- vyafy [pfofneý *TomZbrudzBrul Lev* 21/14.*

W przeciwstawieniu: »rozwodna ... panna«: cf W połączeniu szeregowym.

ß. »rozwodne« = opłata za udzielenie rozvodu: Rozwodnego, to jest gdy który Rusin mąż albo żona gardzą sobą z jakiejkolwiek przyczyny, tedy daje fl. 2 p. starości, dostało się ... fl. 2/0/0 *LustrRus* II 78.]

2. [Dociekliwy, zgłębiający: bo iako ma rozum głębszy/ á rozwodnieýłzy nád infzē/ tak téz rzeczy głębfzē y wiefzē obacza nád infzē głębfzy *CerGór* 49.]

Synonimy: 1.a.ß. rozpust, rozpustne.

Cf ROZWODOWY

ZCh

ROZWODOWY (1) ai

N sg m rozwodowy.

Sł stp brak, Cn notuje, Linde XVII w. (z Cn).

Dotyczący rozvodu, związany z rozwodem:

Zestawienie: »list rozwodowy« = *libellus repudii* Cn: Gdzie ieft list rozwodowy [liber repudii] mátki wálzcy zem ią porzucił? *BudBib Is* 50/1.

Cf ROZWODNY

ZCh

[ROZWODZĄĆ vb impf

I sg praes rozwodzám.

Sł stp, Cn, Linde brak.

Oddzielać, odłączać jedno od drugiego: [inseparabiles praepositiones] vt: [...] *Seduco* Rozwodzam. *UrsinGramm* 298.

Formacje współrdzenne cf 2. WIEŚĆ.]

ZCh

ROZWODZENIE Sł stp; Cn, Linde brak.

Cf ROZWOD, ROZWODZIĆ

[ROZWODZENIE SIĘ] sb n

I sg rozwodz(e)ni(e)m się.

Sł stp, Cn, Linde brak.

Rozprawianie, rozwlekle wywoły [czyje]:

Wyrażenie: »rozwodzenie się długie«: i okazała się z przodku jaka taka otucha tego sejmiku/ ale wczorajszego dnia za rozwodzeniem się długim niektórych z rycerstwa [...] przyszło się zachwiewać. *AktaSejmikPozn* 1600/219.

Cf ROZWODZIĆ SIĘ]

ZCh

ROZWODZIĆ (90) vb impf

Pierwsze o jasne; -wodz-; imp z tekstów nieoznaczających ó.

inf rozwodzić (6). ◇ *praes 1 sg* rozwodzę (6) [w tym zapis: -e (2)]. ◇ *3 sg* rozwodzi (10). ◇ *3 pl* rozwodzą (4). ◇ *praet 1 sg m -m* rozwodził (1). ◇ *2 sg m -ś* rozwodził (1). ◇ *3 sg m* rozwodził (31). *f* rozwodziła (3). *n* rozwodziło (1). ◇ *3 pl m pers* rozwodzili (6). ◇ *imp 2 sg* rozw(o)dź (2). ◇ *con 2 sg m* byś rozwodził (3). ◇ [3 *sg m* by rozwodził.] ◇ *3 pl m pers* by rozwodzili (1). ◇ *impers praet* rozwodz(o)no (1). ◇ *part praes act* rozwodząc (14).

Sł stp, Cn notuje, Linde XVI (trzy z niżej notowanych przykładów) – XVIII w. s.v. *rozwieść*.

1. Powiększać, poszerzać; *diducere* *Mącz*; *amplificare* *Calep* (4): *Mącz* 96c; *Amplifico* – *Rozmnam, rozlżerzam, rozvodze. Calep* 64b.

rozwodzić co (1): [tedy kładziem tym w dziurkę, áby sye rozprzestrzeniła, lada korzeń suchy, coby tam rospęcniła á powoli dziurkę z sobą rozwodził *OczkoPrzymioł*]. *Cf Zwrot*.

Zwrot: »granicie rozwodzić« (1): gránice koronné rozwodzili/ á oyczynny brónili *OrzJan* 55.

a. Tworzyć, tu: budować na wielkiej przestrzeni [co gdzie] (1): Byś páłace rozwodził nie tylko ná ziemi/ Lecz y morzá kámienni zábudował fwemi. *KochPieś* 1.

2. Rozprowadzać w różne strony, wieść dokądś; *diducere, dispersere* *Cn* [kogo, co] (1):

[rozwodzić do kogo: iż [...] niżli by miano żony nasze i dzieci przed naszemi oczyma brać a do Poganow rozwodzić [wodzić P], radniej chciejmy swe gardła ważyć *PamJancz* 77.

rozwodzić po czym: chciałliby maćnie na drzewo iakie zápuścić/ áby się po nim krzewiła/ tedy iey dopuść rość wzgorę [...] wto-re⁸⁰ roku potym latorośli [...] rozdzielay po gałęziu onego drzewa [...] / by też chciał ie rozwodzić po gałęziach aż do wierzchu drzewa. *Cresc* 1571 320.]

Przen [po czym] (1): Iák skoro dzień światło fwe rozwodzi po niebie/ Przezeń siedmkroć wychwała Boże wieczny ciebie *Sap-Epit* A4.

3. Rozdzielać, rozłączać (10): *Intercido, Rozrzejuyę Rolprawiam/ Rozwodzę. Mącz* 30a.

a. Odstawiać, rozsnuwać; *divaricare* *Mącz, Cn*; *distinguere, intercidere* *Mącz*; *diducere, digerere, explicare* *Cn* (4): *Divarico et Divarico, Rozkráczam/ rozkładam* sie też rościagam/ rozvodze [!]/ yáko gdy cirkiel rozwodzę gdy im chcę okrad [!] czynić. *Mącz* 475d.

rozwodzić co (2): *Mącz* 475d *cf* wyżej. *Cf* *rozwodzić co od czego*.

rozwodzić co od czego (1): *Distinguo, Rodzielam* [!]/ rosprawiam/ rozwodzę yedno od drugiego. *Mącz* 416a.

a. O szyku wojennym: rozprowadzać na boki, tworząc odstęp między oddziałami (1):

Zwrot: »na strony rozwodzić« (1): Ten Ordynek ná sześ Vf-cow ftoi. Po trzy ná ftrony rozwodzić *BielSpr* 71v.

b. Rozdzielać zwaśnionych (1): Ktho widzi fzpetną chmurę przed sobą/ á nadziewa sie prętkiey pluchy/ wczás sobie oponczá odwięzuie. Tákże też ty gdy widził iáką chmurę ná iákiey biefiedzie/ á ona sie ná gniew á ná zwądę zánoši/ odwięzuy wczás oponczá/ álbo wczás rozwodzi/ á fam sie hámu *RejZwierc* 80.

c. Rozwiązywać małżeństwo, udzielać rozvodu [w tym: kogo, co] (3) (4): iż wedle Duchownego Práwá cudzołożniki álbo z zboru wiernych wylączaiá/ álbo rozwodzą. *GroicPorz* kk4; *SkarJedn* 344.

Zwrot: »rozwodzić stadło małżeńskie, [małżeństwo]« [szyk zmienny] (1): Grzeła ktorzy rofwodzą fadło małzenkie krom czudzoloftwa *SeklKat* K3; [rozvodzicz malzenstwo divorcio *Reuchlin-BartBydg* O3; *GrzegŻarnPos* 1582 519 (*Linde*)].

Przen [z kim] (1): A nie rozwodzi iey [duszy] s tym wdzyęcznym oblubieńcem iey/ s Pánem á z odkupicielem iey. Gdzi sie iey głośno wypowiedać raczy z małżeńftwá *RejPos* 223v.

4. Przedstawiać, szeroko omawiać, przekazywać [w tym: komu] (63), *co* (50)] (73): *RejJóz* H5; *RejKup* h2v, p8; Tho dzycię Ráció zleciawfzy z obłokow/ iáko thego młodzyeńcá flánowi w roftrop-

nym baczeniu/ iáko mu rozwodzi krotkość fwiátá/ omylność zy-wotá *RejWiz* A6, A5v [2 r.], A6v, 43v, 143v; *Rozwodzi* obietnice vczynione kościołowi ku náprawie iego. *BibRadz Is* 60 arg; Tám krolá wfzytey karáli z iego zbytniey fmiáłości/ rozwodząc mu rozmáite przygody. *BielKron* 351, 29, 237, 248v, 349 [2 r.]; *RejZwierc* 151, 175v *mag, Aaa3; SkarŻyw* 14.

rozwodzić czym (12): Tu yuż Pawel rozwodź Kupczowij dzjwne Miłoferdzie Panfkie sprawą. *RejKup* r6; *RejWiz* 36, 96; Powftał Eneás rozwodził cudnemi flowy/ iż lepicy cudny pokoy mieć/ niż ná okrucieńftwo pátrzyć. *BielKron* 59v; *GostCast* 49. *Cf Zwroty*.

rozwodzić o kim, o czym (5): radby też był wiedział o piekle. Co mu fzYROKO rozwodził Solon Philozoph/ o náturze y o mocy czártowfkiey od Bogá nádány/ y o figloch ich/ y iáko sie z nimi obchodzić mamy *RejWiz* A7v, A7; *BielKron* 219v; [nawrócony *Szaweł*] rozwodził fzYROCO o Krytufie/ iż tho był prawdziwy fyn Bozy [!]. *RejPos* 283, 271.

Ze zdaniem dopełnieniowym [w tym z zapowiednikiem: to] (8); iż (14), jako 'ze' (5), zaimek pytajny (3)] (22): *RejWiz* A5v, A6v, A7v; ten [zakonnik *Augustyna*] go náwiodł áby sie okrcził ná Krześciáńfką wiárę/ rozwodząc mu też iáko święty Antoni profty puftelnik był oświecony *BielKron* 160v; A gdy im [poganom] to rozwodził S. Woyćiech iż to nie fą żadne świętości iedno ftworzenie Boże/ rzucili sie nań y zábili go *BielKron* 344v, 56v, 59v, 120, 155v, 166v (14); chocia Kfiążę rozwodziło mu [księdzu *Opatowi*] to/ iż im wiefłzy by sie doł kopał/ tymby wiefłzy ziemie ná gorę wychodziło: żadną miarą ináčzey rozum iego niemogł poiać/ [aby] *GörnDworz* P2v; *RejPos* 271; [starzy ludzie] dziatkam álbo też fluzkam to nadobnie rozwodzili co iest fzkodliwego á co iesth przyfthoynego komu wedle biegu fwiátá tego. *RejZwierc* 165v; *SkarŻyw* 134; Cotez natym nalezy rozwodzic nie trzeba res ipsa loquitur *Act-Reg* 148.

Ze zdaniem dopełnieniowym przechodzącym w przytoczenie [w tym z wyrazem zapowiadającym: tak] (2)] (3): *BielKron* 205v, 460v; kazał ony chárty obudwu wolno puścić. On ieden iáko zwykl w kocieł łeb wnurzył/ á drugi wnet záciążá vgonił. Y rozwodził im to iż widzicie co to iest zwyczaj. *RejZwierc* 28.

W połączeniu szeregowym (1): [Zydomus kardynał] przyiechawfzy z Rzymá/ gdy poczał w Mołkwi kázáć á rozwodzić y náuczác członkow Krześciájáńfkiey wiary/ poimáli go. *BielKron* 388.

W przeciwstawieniu: »rozwodzić ... przywodzić« (1): iżbyś go ciefzył á rozwodził mu odmiennóść czáfów á nie ftałość fortuny/ á przywodził go kthemu áby sie nie fráłował *RejZwierc* 150v.

Zwroty: »rozwodzić długą rzeczą, długo« [szyk zmienny] (3:1): *Przećiw temu [beżeńftwu duchownych]* był od Grekow Páfuncyus/ rozwodząc im długą rzeczą iż s tego nic dobrego nie vroście/ iedno zábijanie/ cudzołoftwo *BielKron* 155v, 119v, 219v; *RejPos* 271.

»rozwodzić szYROKO (a. szYrzej), szYROKÁ rzeczą (a. szEROKIMI słowy)« [szyk zmienny] (9:4): *RejWiz* A6v, A7, A7v [3 r.], 67v; Ty kfiążki Luterowe niektorzy gánili iż frogie/ ále on to rozwodził fzeroce/ iż zlego nietrzebá cierpieć ná ziemi *BielKron* 203v; *Rozwodził* mu Krol [Zbigniewowi] fZEROKÁ rzeczą iego niecnotliwe vczynki przećiw dobrodzieyftwu brackiemu *BielKron* 351v, 56v, 226, 311; *RejPos* 271, 283.

Szereg: »rozwodzić a opowiedać; rozwodząc powiedać« (1:1): *RejWiz* A7v; Támże mu [Ezdraszowi] dáley y o tym zyáwieniu Pána tego/ y o możności/ y o fładzyech iego długo á fzYROCO Pan rozwodzić á opowiedać raczył. *RejPos* 271.

Przen (1):

Zwrot: »[komu co] ná myśli rozwodzić« (1): myflámi onemi/ poczał nieco w fwoim przedfiewięzięciu flábieć: gdy mu ono Czárt co flyfzał wferce wbijał/ ná myfli rozwodził/ y trudną mu pokufę czy-nił. *SkarŻyw* 166.

a. Namawiać, nakłaniać (8):

rozwodzić w czym [= komu] (1): poftał [król] Kánclerzá do woýkÁ/ ktory imieniem krolewfkim fzeroko to w woýfce roz-wodził/ áby sie przyłóżyli ku odciágnięciu *BielKron* 306v.

Ze zdaniem dopełnieniowym [w tym z zapowiednikiem: to (3); zawsze: (a)by] (6): Lepyey byś mu rozwodził/ by fie wfpokoil/ Gdyż widził iako dziwno mył fobie rozdwoil. *RejZwierz* 6; wietfza polowicá ich wotowáli/ áby miátho podali Dybrę Turkom. Perlat proflil rozwodzác im/ áby fwoy wmył zmienili/ niechcieli tego *BielKron* 249, 197, 309. Cf *Zwrot*.

Ze zdaniem dopełnieniowym nawiązującym do dopełnienia w zdaniu nadrzędnym [kogo; aby] (1): Tu prorok rozwodzi człowieká/ áby ráno to ieft zmlodofci bogá chwalił *RejPs* 137.

Zwrot: »szeroko, szYROKÁ rzeczą rozwodzić [aby]« (1:1): ktory im przed tym fzyroká rzeczą rozwodził/ áby nic nie poczynáli przeciwi woley Cefárfkiey *BielKron* 146v, 306v.

a. Odradzać [iz] (1): [Królowna, by dostać się do uwięzionego] chciála fwyimi rękómá kłothki thuc. Ale gdy icy to rozwodził y proflil Dymitr z Goráii/ iz tho ná icy ftan nie przyflufzáł/ dáłá fie hámowác. *BielKron* 381.

b. Czynić zrozumiałym, wykladać, tłumaczyć; solvere *HistAl* (3):

Ze zdaniem dopełnieniowym (1): Przed potkáním ma ie [wojsko] pirwey vpominác Hethman/ rozwodzác im rzeczą fzeroká/ przecz á dla czego czyniá z nieprzyaciélem *BielSpr* 15v.

Zwroty: »sny rozwodzić« (1): iz [Egipcjanie] fny rozwodzác [somnia solvunt]/ známioná vkázuiá *HistAl* A2v.

»rozwodzić szYROKO, rzeczą szYROKÁ« [szyk zmienny] (1:1): Vírzał młodzyeniec z gory/ á śmierć okrutna rozmáite ftany mordue/ [...] dziwował fie temu. Aż potom przyfzedłzy Pállás Bogini Mądrosći/ fzyroko mu to rozwodziłá *RejWiz* A6v; *BielSpr* 15v.

5. Mieć działanie rozkurczające, rozluźniające (2): thym [olejkiem migdałowym] dobrze mázáć czlonki ftłuczoné/ żyły fkurczoné: ábowiem miernie zágrzewá y rozwodzi. *SienLek* 161.

rozwodzić co (1): Ftłuczony raz/ y Kurcz/ zágrzewá y rozwodzi. Migdałouy [I] oley *SienLek* 161 marg.

Synonimy: **1. rozciągać, rozprzestrzeniać, rozszerzać**; **3. rozdzielać**; **b. rozejmowác**; **4.a.a. rozradzác**; **5. rozkurczác**.

Formacje współrzedzenie cf 2. WIEŚĆ.

Cf ROZWODZENIE

ZCh

ROZWODZIĆ SIĘ (13) vb impf

sie (12), się (1).

Oba o jasne.

infrozwozić się (5). ♦ *praes* 1 sg rozwodzę się (2). ♦ 3 sg rozwodzi się (2). ♦ 3 pl rozwodzác się (2). ♦ *praet* 3 pl subst rozwodziły się (1). ♦ *con* 3 sg n by się rozwodziło (1).

Sł stp brak, Cn notuje, Linde XVII – XVIII w. s.v. rozwieść.

1. Rosnąć w siłę; panowác, panoszyć się, przeważác (4):

Zwrot: »nie dáć się [komu, czemu] rozwodzić« (4): *RejZwierz* 76v; Ale pan/ ktory niéma w miłosierdziu miáry/ Sam z chęci fwéy [...] zátárl ich złości/ Ani fye dáł rozwodzić fwéy zapálczywości *KochPs* 117; Aby káždy zywność miał trzebá w to vgodzić/ Przekupniom y máchlerzom nie dáć fie rozwodzić. *BielSjem* 24; Królu iedyny [...] Vmiełf ty hárdym dogodzić/ Ani fye im dáłf rozwodzić. *KochPieś* 45.

2. Ulegać rozproszeniu, ubywać (1): rownie podfzczuwác/ co rádzi do złego/ Godzyenby [...] też powrozá tego. Boby fie wiele czáfem/ złego rozwodziło/ Kiedyby pomocnikow/ do tego nie było. *RejZwierz* 117.

3. Rozdzielać się, rozłączać się z kimś (6):

Przen [z kim] (2): Iz tedy Pan Bog ten lud fwoy ták wraczony plagámi náviedzá/ y iákoby przez wieczne iego porzucenie znim fie rozwodzi [...]: Iáko tedy dáleko frodzey [...] karze krześciany gdy [...] *PowodPr* 16.

Szereg: »rozwodzić się a opuszczác« (1): položze przed nogi iego [Pana] [...] tę nędzną dulżyczkę twoie/ á proś áby fie z nią rozwodzić nie raczył/ á nie opufłczál icy prze fprofnoś vpadku twoiego *RejPos* 223v.

a. Kończyć małżeństwo rozwodem, brać rozwód; divortium facere, repudiare *Cn* (4):

rozwodzić się o co (1): Rozwodzác fie [Turcy] też o nieplodnoś. *BielKron* 261.

W przeciwstawieniu: »ślubić ... rozwodzić się« (1): Kto flubi/ kto fie rozwodzi [...] Mufli okrázne poltáwić *RejRozpr* E2v.

Zwrot: »rozwodzić się z żoná« = *dimittere a. missam facere a. repudiare uxorem* *Cn* (1): Repudio, quasi ob rem pudendam aliquam repello, Rozwodzę fie s żoná. *Mącz* 352d.

Szereg: »rozwodzić się a z małżeństwa łączyc« (1): yefli žádná [żonę] by poyál/ doftányelz męki/ to yeft/ nye podobáláby fie/ á przethoby fnyá źle myfłzkał/ yákoż tho y dzis yeft/ że fie y dla tego rozwodzác/ á z małżeftwá łączá *GliczKsiąż* P7v.

4. Przedstawiać swoje zdanie; wypowiadać się [w czym] (1): [Młodzi skarżác się na brak wykształcenia, co uniemożliwia im godnie żyć] czego wđdam wthen čás rádziby nábyli/ ále yuż pozno y prozno. Przeto tedi iz nye bárzo fie wtem rozwodzę/ nyechay pámyetáýá rodzicy/ áby fyny fwe młode do fłkoł záraz/ á nye do dworu dáwáli. *GliczKsiąż* I4.

5. W funkcji biernej: być szeroko przedstawianym (1): By izż przyczyny nie były Ktore fie tu rozwodziły Tedy [...] *RejJóz* F2v.

Synonim: **3. rozłączać się**.

Formacje współrzedzenie cf 2. WIEŚĆ.

Cf [ROZWODZENIE SIĘ]

ZCh

ROZWODZINY (1) sb pl t

N rozwodziny.

Sł stp brak, Cn s.v. rozwód, Linde XVI (ten sam przykład) – XVII (z Cn) – XVIII w.

Rozejście się, rozwód; diffarreatio, divortium, repudium *Cn*:

W przeciwstawieniu: »rozwodziny ... wywodziny«: Pierwey rozwodziny Będá w onym małżeftwie/ niżli wywodziny. *KlonWor* 68.

Cf ROZWIEDZIENIE, ROZWOD

ZCh

ROZWODZISTY *Cn*; *Linde* XVII (z Cn) – XVIII w.

ROZWOJCA (1) sb m

N pl rozw(o)jcy.

Sł stp, Cn, Linde brak.

Ten, kto udziela rozwodu: dzifiefłzi rofwoicy to ná oko widzym/ yz nieiedne zony od mezow odlączaiá ale też famy fniemy krom zadnego wfłidu miełkaiá *SeklKat* K3.

ZCh

[ROZWOJEWAC] cf [ROZWOJOWAC]

[ROZWOJOWAĆ vb pf

rozwojowác, rozwojowác.

Wszystkie o oraz a jasne; e z tekstu nieoznaczającego pochyleń.

infrozwojowác. ♦ *fut* 3 sg rozwouje. ♦ *praet* 3 sg m rozwowéwál.

Sł stp notuje, Cn brak, Linde XVI w. (jeden z niżej notowanych przykładów).

1. Odnieść zwycięstwo, rozgromić; przen [co]:

Zwrot: »piekiel rozwojowác«: BOzy Syn za nás męczon/ Y Smierc podyal/ Piekel rozwoiewál/ Wtrzczy dzien on Zmiartwich wfłal *Krofej* E4.

2. Zdemolowác, złupić; diripere *PolAnt*:

W połączeniu szeregowym: Niemożec nigd flatku mocárza iakiego wfłedwłzy w dom iego polupić (*marg*) rozerwác abo rozwoiowác (–)/ iefliby piérwy tegoto mocárza niezwiázál. Gdzie więc dopiéro dom iego rozwoiue *MurzNT Mar* 3/27 (*Linde*).

Synonimy: 2. rozchwyć, rozerwać, splundrować.

Formacje współrdzenne cf WOJOWAĆ.

Cf ROZWOJOWANY]

ZCh

ROZWOJOWANY *Sł stp s.v. rozwojować; Cn, Linde brak.*

Cf [ROZWOJOWAĆ]

ROZWOŁAĆ (6) *vb pf [i może impf]*

pf (6), [może *impf*] [BudBib, PoklSnów]].

Oba o oraz a jasne.

inf rozwołać (2). ◇ [fut a. praes 3 sg rozwoła.] ◇ *praet* 2 sg m -s rozwołał (1). ◇ 3 sg m rozwołał (1). *f* rozwołała (1). ◇ 3 pl subst rozwołały (1). ◇ [imp 2 pl rozwołajcie. ◇ *part praet act* rozwoławszy.]

Sł stp brak, Cn notuje, Linde XVII w.

1. *Napełni(a)ć wołaniem, krzykiem, hałasem [co]* (2): Ale ona [Eudoksja] iako wściekła/ dom wżyftek rozwołała/ groząc S. Iano-wi: iż ia tak zelżył SkarŻyw 88; [Mátka fię wrociwfy do domu/ vyrzála corkę fwoię tak zámordowána: y rozwoławfy wżyfko miáfteczko/ wnetze ná žyda pomyśliá SkarŻyw 281].

Zwrot: [»rozwołać głowę« = (s)powodować hałasem ból głowy; *clamore capitis dolorem afferre Cn*: IAlkinią Sen ma zá gmách [...]: Wczáfom iego nie fzkodzi Słońce/ áni morze. [...] Drzwi nie fkrzypia/ ftraż/ trábá/ nie rozwoła głowy. PoklSnów B2.]

»wszytek świat rozwołać [że]« (1): A tyś wlyftek fwiát rozwołał Ześ tey dziefięciny kęs dał. RejRozpr A3v.

2. *Rozgłosić, wypowiedzieć* (4):

rozwołać co (3): Sermonibus aliquid divulgare, Rozwołać/ wywołać co. Mącz 511d; [CEfarz Augulfus córke fwą Iulią dla wielkicy iéy fprofności [...] fkará wywołaniem [...] obelżywfy piérwéy [...] Céfárfki dom fwóy. Potym wfydzác fie tego/ y máiac wielki žal/ iż takié rzeczy rozwołał/ [...] SenekaGórn 312]. Cf *Zwrot*.

rozwołać gdzie (1): Bráčia chćieli dla ludu ná kilká dni śmierci iego [św. Antoniego z Padwy] zátáić: ále dzieci po vlicách rozwołały/ mowiac: Vmárl nam óciec święty/ vmárl. SkarŻyw 546.

Zwrot: »na (wszytek) świat [co] rozwołać« (2): tak pilnie będzie vpátrował/ áż fie wżyftekj prawdy dowie: á dowiedziawfy fie/ iuz to będzie iego wielka rofkofz/ ná wżyftek fwiát ono rozwołać. GórnDworz Dd2; RejZwierc 40.

3. [Namówić (a. namawiać), nawoływać do czegoś (wspólczesne tłumaczenia impf)] [co]: á rozwołajcie [vocate] dobrowolne (offiary)/ á daycie fię slyżec BudBib Am 4/5.]

Formacje współrdzenne cf WOŁAĆ.

Cf ROZWOŁANIE, ROZWOŁANY

LWil

[ROZWOŁAĆ SIĘ] *vb pf*

3 sg *f praet* rozwołała się.

Sł stp, Cn, Linde brak.

Zacząć coraz głośnieij krzyceć, wrzeszczeć: Taż Xántippe/ gdy fię rozwołała áż názyby/ Sokrates odżedł od niey y vsiadł przed domem. PlutBBud 58v.

Formacje współrdzenne cf WOŁAĆ.]

LWil

ROZWOŁANIE (1) *sb n*

A sg rozwołani(e).

Sł stp, Cn, Linde brak.

Rozgłoszenie, wypowiedzenie, oznajmienie wszystkim [czego]: także [głos Pański] fie rozniefie y od wżyftekich narodow ná dziwne wyznawanie á ná rozwołanie wiekulfey á fwiętey chwały iego. RejAp [15]v.

Cf ROZWOŁAĆ

LWil

ROZWOŁANY (1) *part praet pass pf*

Oba o oraz a jasne.

sg m N rozwołany. ◇ [n N rozwołan(e).]

Sł stp, Cn, Linde brak.

1. *Rozgłoszony, wypowiedziany [miedzy kogo]*: Divulgatus, Rozsławiony/ rozwołány/ rozliány miedzi pofpólfwo. Mącz 511d.

2. [Zwołany, wyznaczony na określony termin: Ale teraz, łaskawy panie, racz wm. sądzić, jako to a kim zeszło, pierwyj dosyć rozwołane, toto nasze zgromadzenie. AktaSynod I 235.]

Cf ROZWOŁAĆ

LWil

ROZWOŁOWAĆ (1) *vb impf*

Pierwsze i drugie o prawdopodobnie jasne (tak w rozwołać).

praes 1 sg rozwołuję. ◇ [3 pl rozwołują.]

Sł stp, Cn, Linde brak.

1. *Wykrzykiwać (obelżywie)*: Dilatro – Rozwołuię. Calep 324b.

2. [Ogłaszać [co]: Ale ielżcze y ná tym stopniu zapamiętałości fwey [prześladowcy katolików] nie zoftawáia/ [...] oni fámi tworzą nowiny y cudo z Rzymu/ kthore ná kazániách/ przy stołách/ y w kłięgách fwoich rozwołuią. PersOkruc 148.]

Formacje współrdzenne cf WOŁAĆ.

LWil, PP

ROZWOŁYWAĆ (1) *vb impf*

3 pl m *pers con* by rozwoływali.

Sł stp brak, Cn notuje, Linde XVI (ten sam przykład) – XVII (z Cn) – XVIII w.

Rozgłaszać, rozpowiadać; conclamitare, deblaterare, dibalare Cn [co]:

W połączeniu szeregowym: Y zákazał [Jezus] tłużczam onym áby tego nie roznażáli/ á iżby tego nie rozwoływáli/ áni żadnemu opowiedáli. RejPos 204v.

Formacje współrdzenne cf WOŁAĆ.

LWil

ROZWORA (1) *sb f*

N sg rozwora.

Sł stp, Cn notuje, Linde XVII – XVIII w.

1. [Ogrodzone miejsce dla zwierząt: Rozwora/ vacerra, equile. Volck Yyyv.

Wyrażenie: »rozwora końska«: Cella equi Standt Rozwora konfka ArtNom H8; Vacerra, [...] ein pferdftand/ oder baum zwifchen den pferden. Pol. Rozwora konfká/ przerąb/ przegrodá. Volck 686.]

2. *Dyszel; lignum in extrema parte fissum in curru Cn*: Longale, rozwora vel dysshel BartBydg 83b.

3. [Zwłoka:

Szereg: »czas a rozwora«: [Scypio] gonil nieprzyaiciela/ y silną rzecz Kartágińkiego ludu pobiwfy/ niedał tak wiele czáfu á rozwory/ że by fię do Kupi ziacháć/ álbo fię gdzie záftánowici mogli PlutWojn I2v.]

Cf PRZEWORA, PRZYWORA

LWil

ROZWOZIĆ (1) *vb impf*

Oba o prawdopodobnie jasne (tak w roz- oraz wozić).

[*inf* rozwozić. ◇ *praes* 3 sg rozwozi.] ◇ 3 pl rozwożą.

Sł stp brak, Cn notuje, Linde XVII w. (z Cn) s.v. rozwieźć; poza tym w objaśnieniu s.v. rozwoźnik.

1. *Wozić w różne miejsca; differre curru a. navi Cn [co dokąd]*: Tam [w Spirze] winá czyfite czerwone/ ktore do innych miał rozwożą BielKron 284v.

2. [Wozić zwykle [dokąd]: który [Maciej Koss] łowi niewodem i ryb przedawa wiele i rozwozi do imienia żony swej Lustr-Pom 168.]

3. [Rozsypywać jako nawóz [co gdzie]: Gdyby nie było gnoiu doftátek/ tedy nalepiej miało gnoiu ná rolach piałczyftych kreteń albo wapienną ziemię rozwozić *Cresc 1571 660.*]

Formacje współrdzenne cf WIEŻĆ.

LWil

ROZWOZIĆ SIĘ (1) *vb impf*

3 *sg imp* niech się rozwozi.

Sł stp, Cn, Linde brak.

Szerzyć się: Niechże się taki zbytek więcey nie rozwozi. Lepiejci miła Páni/ kiedy co názbierafz/ Ze to mężowi oddafz/ marnie nie rofterafz *ZbylPrzyg B4v.*

Formacje współrdzenne cf WIEŻĆ.

LWil

ROZWOZISTO *Cn; Linde XVII w. (z Cn).*

ROZWOŻENIE (?) *Sł stp; Linde bez cytatu s.v. rozwieźć.*

ROZYĆ SIĘ cf ROZEJĆ SIĘ**[ROZYJMOWAĆ] cf ROZEJMOWAĆ**

ROZYMAĆ *cf ROZEJMAĆ*

[ROZYMOWAĆ] cf ROZEJMOWAĆ**ROZYŚĆ SIĘ cf ROZEJĆ SIĘ****[ROZYNA] sb f**

N sg r(o)zyna.

Sł stp, Cn, Linde brak.

Aug. od „rozynka”: Roziná/ Uva passa. rozinká/ dimin: *Volck Xxx4v.*]

LWil

ROZYNEK (67) *sb*

rozynek *m* (52), **rozynka** *f* (3), [**rozynek** *m*, **ruzynek** *a*. **ruzyńka**], **rozynek** *a*. **rozynka** (12); **rozynek** *FalZioł* (52); **rozynka** *Mącz* (3).

ró- (3) *KochFr, SarnStat* (2), ro- (3) *Mącz*; a *jasne* (błędne *znakowanie*).

sg N rozynka (1). *pl N* różynki (9). *G* różynków (32); -ów (2), -(o)w (30). *A* różynki (6). *I* różynkami (16), różynki (1); -ami : -i *FalZioł* (13:1); ~ -ami (2), -(a)mi (14). *L* różynka(a)ch (2). *G sg a. N pl* różynki.]

Sł stp: rozenka, rozynka, *Cn:* rozynka, *Linde XVI* (dwa z niżej notowanych przykładów): rozynka i *XVIII w.:* rozenka, rodzenka.

Suszone jagody różnych gatunków i odmian winorośli (zwykle w *pl*); *uva passa* *Vulg, Mącz, JanStat, Cn; astaphis Mącz, Calep, Cn; acinus aridus Cn* (67): tedy warz korzenie Sofńki s łwiniem mięfem á z rozynkami á s hanyzem/ á thak niechay pożywaią tey tho polewki *FalZioł* I 42b; warz Lakriciją/ figi/ korzenie flazowe/ mak biały/ rozinki/ mathki bożey wółki/ w tyzannie/ á tho day pić *FalZioł* I 78c; Wino w ktorymby był wwarzony Imbier z Figami łuchemi, y z rozynkami/ iest pomoczne naprzeciwo ciężkocfi pierfi *FalZioł* III 12b, I 3d, 6c, 7a, 24d, 48a (19); Dla tego też figi y rozinki gdy wyłchną łodfize bywaią niż grona winne fwieże. *GlabGad* I4; *KłosaAlg* F4v; *LibMal* 1544/92; *RejKup* Rv; *Leop* I.Reg 25/18, 30/12, 2.Reg 16/1; *BielKron* 67, 453v; *Astaphis*, *Latine* Uva passa, *Rozynka. Mącz* [18]b, 187b, 511b; Zołádek potwierdzáią/ Iáblká kwaśne/ Rozynki/ Oliwki/ białe Orzechy wółkie z Figámi *SienLek* 9, 67; Iáko potym gdy był zgłodniáły Nábálowá żoná zániólłá mu fig/ winá/ chlebá/ y rozynkow ná pułczą. *RejZwierc* 204, 59; *KochFr* 11; *Calep* 106b; [*ReuchlinBartBydg* L5v; Uva Passa. [...] *Ruzyńki. Ruslincken. Dict* 1566 E3; Przeto tu o ich [*chropawych paz-*

nokci] lekkim pozbyćiu nauk mamy: [...] Thez Rózynki z Opoponakiem tłuczone/ á ná páznokcie przyložone/ zmiotáią ie. *SienHerb* 556b; *Volck Xxx4v*].

W połączeniach szeregowych (3): Radbych cię też w fwym do^{mv} czcił. Bo tám mam dofyć dákytlow/ Fig rozynkow y migdałow *BierEz* Qv; Pomorańcze/ iáblka ziarnifte Limunije/ nelpuły/ migdały/ grona winne/ figi/ rozynki/ kapari, czařu thego dobrze iefć. *FalZioł* V 61v; *RejWiz* 109; [*Agis, król lacedemoński*] Kledy ciągną ná Perfy/ wnet Táćianowie/ Zánielli mu łtacyie/ czyniąc pokoy łobie. Figi/ cukry/ rozynki/ przytym łuche chleby *RejZwierc* 38v.

Wyrażenia: »rozynki drobne, małe« = *uvae passae minores JanStat* [szyk 15:4] (18:1): Thez fok Kapuřny z winem pity y z rozynkami drobnemi/ żołą niemocz oddala *FalZioł* I 34b; Takież też Kapari z oczthem á z oliwą y z drobnemi rozynkami iedzone/ flezionę pothwierdzáią *FalZioł* III 14b; Naprzod piołyn z drobnemi rozynkami w wodzie albo w winie warzony/ á na nocz na bolące oczy przyložony/ bolećć vfmierza pewnie. *FalZioł* V 78; Też Migdałowa polewka z rozynkami drobnemi: dobra ku iedzeniu vftawicznemu. *FalZioł* V 82, I 1b, 11b, 13c, 23b, 32a (17); Warz w wodzie łzoczewicę zrozynkami drobnymi/ á vwierć potym iż będzie polewka s tego *SienLek* 85; *SarnStat* 274; [Rozynki mále/ Pálluláe. kleinn Rofein *SienHerb* L2v#; różynków drobných przed obiádem ziadáiąc szczubać, przyrzekęć że sye rátuie. *OczkoPrzymiot* 259].

»rozynki wielkie (a. większe)« = *uvae passae maiores JanStat* [szyk 5:2] (7): A kiedy będzie wwarzony Szczyr s ćwikelną nacią á z więclzemi rozinkami wmięłney polewczé łolczé czyni. *FalZioł* I 85d, I 3b, 84c, 99a, 103b; Chorey Wąrobie zdrowe łá rozynki wielkie iefć *SienLek* 88v; *SarnStat* 274; [item rozynki vyełky 1½ *lapis* minus 1 *libra CracArtific* 1512 nr 236].

LWil

ROZYNKI cf ROZYNEK**[ROZYNKOWY] ai**

Pierwsze o pochylone, drugie jasne.

sg m I różynkowym. *pl* różynkowej. *n* L różynkowym.

Sł stp, Cn brak, Linde XVII w.

Zrobiony, uczyniony z rodzynek: Przeciw kámienu/ y vryny rzezáníu/ y záfánowieníu/ [*migdałowe drzewo*] przypráwiác z różynkami ábo z miodem różynkowym. *UrzędówHerb* 322b, 382a, 414a.]

LWil

ROZZIELENIEĆ SIĘ (1) *vb pf*

3 *sg fut* rozzieleni się.

Sł stp, Cn brak, Linde XVI w. (ten sam przykład).

Pokryć się roślinami; przén:

Szereg: »rozkwitnąć się a rozzielenić«: Gdyżes tego ift/ iż áććzi fie kęs ná máły čás rołkwitnie á rozzyeleni to márne miełzkánie twoie/ ále iż iuż wielz s pílmá pewnego/ [...] iż to włzytko márne tobie zniłczzone być ma *RejPos* [292]v.

Formacje współrdzenne cf ZIELENIEĆ.

LWil

[ROZZIELENIEĆ SIĘ] vb pf

3 *pl fut* rozzielenięją się.

Sł stp, Cn brak, Linde XVI w. (ten sam przykład) błędnie: rozzielenić się.

Pokryć się roślinnością;

Fraza: »łáki się rozzielenięją«: Iáko się płczóły rodzą. [...] ále to w ten čás [*pszczoły*] działáią/ gdy naprzod poczyna wiać wiatr Zephirus/ to iest poki się ielczće łáki nie rozzielenięją *Cresc* 1571 594 (*Linde*).

Formacje współrdzenne cf ZIELENIEĆ.]

LWil

ROZZIEWAĆ (1) *vb impf*

Teksty nie oznaczają ó oraz é; o prawdopodobnie jasne (tak w roz-).

[*praes 3 pl rozziewają.*] \diamond *praet 3 pl m pers rozziewali.*

Sł stp, Cn brak, Linde XVIII w s.v. rozdziewić, rozziewić, rozdziewać.

1. Transit. Otwierać szeroko:

Zwrot: »usta rozziewać«: Oczekawali mie iáko dżdźá/ y vřhá fwe rozziewáli [os suum aperiebant] by ná gwałtowny defřcz z wieczorá. Leop Iob 29/23.

2. [Intransit. Otwierać się szeroko: Trzebá fie też y zbytniego wefela chronić z rádością. á to iż ony otwory fkorne rozziewáią ku pięćciu złego powietrza/ y zarázy morowey. *SienHerb 539b.*]

Formacje współrdzenne cf ZIAC.

LWil

ROZZIEWIĆ cf ROZDZIEWIĆ**[ROZZIWIĆ] cf ROZDZIEWIĆ****ROZZUCIE** (1) *sb n*

G sg rozzuciá.

Sł stp, Cn, Linde brak.

Zdjęcie buta: Závscięgni nogę twą od rozzucia [Prohibe pedem tuum a discalceatione] BudBib Ier 2/25.

Cf ROZZUĆ

LWil

ROZZUĆ (1) *vb pf*

o prawdopodobnie jasne (tak w roz-).

[*inf rozzuć.*] \diamond *imp 2 sg rozzuj.*

Sł stp, Cn brak, Linde XVI (jeden z niżej notowanych przykładów) – XVII w.

Zdjąć, ściągnąć buty:

[*rozzuć kogo z czego: Dáleś nam czerwone skornie, z ktorých nas (PA nierychło a) nielatwie weźniesz [rozzuć możesz KP] Pam-Jancz 37.*]

Zwroty: »rozzuć boty«: rozzuj boty twoie z nog fwoich [solve calceamenta tua desuper pedibus tuis]/ bo mieyřce ná ktorým ty ftoifř ziemiá śwíęta iefř. BudBib Ex 3/5.

»rozzuć z nog«: BudBib Ex 3/5 cf »rozzuć boty«.

Formacje współrdzenne cf OBUĆ.

Cf ROZZUCIE, [ROZZUTY]

LWil

[ROZZUTY part praet pass pf

rozzuty, rozzuty.

o prawdopodobnie jasne (tak w roz-).

sg m G rozut(e)go. \diamond pl A m pers rozzutych.

Sł stp: rozzuty, Cn brak, Linde XVI w. (jeden z niżej notowanych przykładów) s.v. rozzuć.

1. Który zdjął buty: Ale ia gdym tám fobie nogi vmywał/ widziałem też Maurow y Grekow rozzutych/ támże fię vmywáiących RymszaChor 52.

2. Zdjęty (o bucie):

Wyrażenie: »rozzuty bot«: Tedy przyřtápi iątrew iego k niemu [temu, kto wřew prawu nie pošłubił wdowy po zmarłym bracie]/ przed řtářzemi/ y ściágnie bot iego z nogi ie⁹⁰/ y plunie ná twarz iego/ [...] Y nazowá imię iego w Izráelu/ dom rozutego botá [Domus soluti calceamentum] BudBib Deut 25/10 (Linde s.v. rozzuć).

Cf ROZZUĆ]

LWil

ROZZUWACZ (1) *sb m*

N sg rozzuw(a)cz.

Sł stp, Cn, Linde brak.

Ktoś, kto pełni funkcję ściągającego ubrania: Capsarius – Rozzuwacz, albo froz řzat w řazny. Qui mercedis gratia, servanda in balneis vestimenta suscipit, custos capsarum. Calep 162b.

Cf ZUWACZ

LWil

ROZZUWAĆ (2) *vb impf*

rozzuwać (1) *Calep, rozuwać* (1) *Mącz.*

I sg praes roz(z)uwám (2).

Sł stp brak, Cn notuje, Linde bez cytatu s.v. rozzuć.

Zdejmować buty; discalceare Mącz, Calep, Cn; excalceare Mącz, Cn; calceos exuere Calep (2): Excalceo, Discalceo, Rozuwam. Mącz 31b; Discalceo, Calceos exuo. – Wizuwám, rozzuwám. Calep 328b.

Formacje współrdzenne cf OBUĆ.

LWil

ROZZUWAĆ SIĘ (1) *vb impf*

3 pl praes rozzuwają się.

Sł stp, Cn, Linde brak.

Zdejmować buty: Abowiem y my co po tym fwiecie do tego kryfu obiecánego wędrujemy/ iefřechmy podobni ku onym co w drogę idą/ y potkáią gdzie iákie piękne drzewo [...] á cień rořkofzny pod nim/ to fie tu pokláda/ to fie tu rozzuwáią RejZwierc 170.

Formacje współrdzenne cf OBUĆ.

LWil

ROZZALIĆ SIĘ (16) *vb pf*

sie (13), się (3).

o jasne; w inf a pochylone; w pozostałych formach -źál- (13), -źál- (1) MurzOrt.

inf rozzálić się (1). \diamond fut [I sg rozzáľę się.] \diamond 3 sg rozzáli się (1). \diamond praet I sg m rozzáľilem się (1). [f-m się rozzáliła.] \diamond 3 sg m rozzálił się (5). \diamond [2 pl m pers -ście się rozzáliłi. \diamond 3 pl m pers rozzáliłi się.] \diamond part praet act rozzáliwřszy się (8).

Sł stp, Cn brak, Linde XVI w. (pięć z niżej notowanych przykładów).

1. Odczuć, okazać litość, współczucie, pożałować kogoś lub czegoś; dolere, zelari Vulg; condolere, misereri PolAnt (7): Kapłany ich y przebrane młodzieńce ich [Bóg] wydał pod frogoř mieczowá á pány ich/ bez wfley poczćiwofci były chowany [...]. Rořzaliwřly fie potem pan obudził fie iáko řtwardego řnu ku ráttunku ich RejPs 117v; [Volck Yyyv.]

rozzálić się kogo, czego (6): OpecŻyw 121, 148; Náklonił Pan ku ich prořbye vchá ľáľkáwego/ [...] I rozzálił fye według fwey ták wyelkyey miłofci/ Onego ich vćiřnyeny y tákyey frogořci LubPs Y3v; Abowiem káždy wierny wľafnie fie ma rozzálić vpadku bliźniego fwego/ á kędy może w tym podpiráć iego. RejPos 29v, 30v; BudNT Matth 14/14; [Bo wydźacz yá wtákyey nadzy [lege: nędzy] polożoná, barzom szyá yey rořzalyła ŻywEuřr 103; Leop 1.Reg 23/21 (Linde), Ioel 2/18 (Linde); Rozzaliwřzy fię zaś pan niewolniká onego/ wyzwolił go/ y dług mu przepuścił. BudBib Matth 18/27 (Linde)].

[rozzálić się nad czym: Niniwe zborzone iefř/ y ktoř fię rozzáli nád nim? BibRadz Nah 3/7.]

2. Odczuć żal, też skrucę, zasmucić się (8): Wyleię gniew moy ná Syn/ [...] Záłożę ogień w Egipcćie/ á Syn fię dziwne rozzáli [dolendo dolebit] BibRadz Ez 30/16.

rozzálić się czego (5): á rozzáliwřzy fie tych řháľ mdłych nie-dořtáťkow fwoich/ [...] řłufźnie mamy prořić Páná fwego/ áby dla tych zářtářzálych zľofci á grzechow nářzych/ nie raczył nas wyrzucáć LubPs A3v; Goliáth on Philifřin/ [...] Gdy blůźnił Páńfkie imię/ żydom ku ľekkořci. Dawid młody wyrořľek/ rozzálił fie tego/ Zábił s proce obrzymá onego frogiego. RejZwierc 43v; RejPos 309v. Cf Ze zdaniem dopełnieniowym.

Ze zdaniem dopełnieniowym [z zapowiednikiem: tego; iż] (2): A vzwawšy w fobie ten niedoŃtátek fercá fwego/ [...] rozżaliwšy fie tego/ iż odfłapili od krzeŃciañskiej powinnoŃci fwoiey/ á od woley Pána fwego/ odmienia w fobie ono ferce fwoie zle á fwowolne *RejPos* 118v, 118v.

Zwrot: »żalem rozżalić się« (1): Zalem wielkim rozżaliłem Ńie [*Zelo zelatus sum*] dla Pána Bogá Zafłepow. *KuczbKat* 280 [*przekład tego samego tekstu*] [*WujBib* 3.Reg 19/14].

W przén (1):

Zwrot: »rozżalić się na sercu« (1): że niektorzy z ludu żydowłkiego fłyżąc ono kazánie Piotrá f. rozżaliwšy fie ná fercu fwoim [*compuncti sunt corde*] rzekli: Coż czynić mamy mężowie brácia? *RejPosWstaw* [143³]v [*przekład tego samego tekstu*] [*BibRadz Act* 2/37].

[Przen: A dla tego rozżali fię ziemia [*Propter hoc lugebit terra*] á ná wierzchu niebá záfmucá fię *BibRadz* *Ier* 4/28 (*Linde*).]

3. [Okazać gorliwość, zapalić się do czegoś; zapalać miłością:

Zwrot: »rozżalić się miłością«: [*Matatyjasz*] ołtharz zburzył y rozżalił fie zawifną miłofciá zakonu [*zelatus est legem*] *Leop* 1.Mach 2/26 (*Linde*).]

*** Bez wystarczającego kontekstu (1): ż żabał żywot/ żoñal rozżalił Ńię/ rozżekł *MurzOrt* B3.

Formacje współrdzenne cf ŻAŁOWAĆ.

Cf ROZŻALONY

LWil

ROZŻALON cf ROZŻALONY

ROZŻALONY (3) *part praet pass pf*
rozżalony (2), rozżalon (1).

Teksty nie oznaczają ó; pierwsze o prawdopodobnie jasne (tak w roz-); a pochylone.

sg m N (*praed*) rozżál(o)n (1). ◇ pl N m pers rozżáleni (1). ◇ D rozżálonym (1).

Ńł *stp*, *Cn* brak, *Linde* XVI (jeden z niżej notowanych przykładów) i XVIII w.

1. Pełen smutku, żalu, zasmucony (2):

rozżalon z czego (1): OTworzył fie doł w Rzymie/ co miał ludzi morzyć [...]. Ten Kurcius rozżalon z vpádku onego/ Chcąc wybáwić oyczyznę/ wkoczył tám do niego. *RejZwierz* 42v.

a. W funkcji rzeczownika (1):

Szereg: »skruszony a rozżalony« (1): Iż nikogo nie máią iŃcić o tym fwiętym miłofierdzyu iegó/ iedno ie opowiedáć lkrużzoným á rozżalonym fercá vpádego *RejPos* 119v.

2. Rozpalony, palący (1):

Wyrażenie: »rozżalony miłością« (1): Bo Pan Bog owych fłrzeże ktorzy s pocźciwołciá/ ládá tám rozżaleni bráterłká miłofciá *RejWiz* 70.

Cf ROZŻALIĆ SIĘ

LWil

[ROZŻAŁOWAĆ vb impf

1 sg *praes* rozżáłuję.

Ńł *stp*, *Cn*, *Linde* brak.

Żalić się, smucić się: Rozżáłuię/ Conqueror. *Volck* Yyyv.

Formacje współrdzenne cf ŻAŁOWAĆ.]

LWil

ROZŻAŁOWAĆ SIĘ (9) vb pf

się (7), się (2).

Oba o jasne; -ża- (8), -żá- (1) *OpecŻyw*.

fut 2 sg rozżáłujesz się (1). ◇ 3 sg rozżáłuje się (2). ◇ [3 pl rozżáłują się.] ◇ *praet* 2 sg m -Ń się rozżáłowáł (1). ◇ 1 pl m pers -chmy się rozżáłowali (1). ◇ *imp* 2 sg rozżáłuj się (3). ◇ [1 pl rozżáłujmy się. ◇ 2 pl rozżáłujcie się.] ◇ *part praet act* rozżáłowáwszy się (1).

Ńł *stp* notuje, *Cn* brak, *Linde* XVI w. (trzy z niżej notowanych przykładów) s.v. rozżalić się.

1. Okazać litość, współczucie, pożałować; poenitere *PolAnt* (6): Abowiem y ktoż to wie/ ielli fię Bog nie náwróci/ á nie rozżáłuię fię/ y odwróci fię od popędliwoŃci gniewu fwego *BibRadz* *Ion* 3/9.

rozżáłowáć się kogo [w tym: „sam siebie” (3)], czego (5): Rozżáłuy fie tey panny dóŃtoyné/ a iey vboŃftwa nalladuy/ a w njim fobie nie fłilkuy/ ale fie go tym więcey przyklade^m tey panny fwięte rozmiluy. *OpecŻyw* 13; abychmyŃie wždy kiedy vpamięłali/ I patrząc ná nędże infłzych abo infzy ná nałże rozżáłowaliŃie fámí Ńiebie *MurzHist* B2; rozżáłuy fie wždy thego wdzięcznego fłádká Páñłkiego/ áby nie vmárło w zley fłpráwie twoiey *RejAp* 36v; A thák obácz fie obácz nędzny człowiecze coŃ ielth/ á rozżáłuy fie fám Ńiebie *RejPos* 7v, 201; [Rozżáłujcież się mnie dziŃ wciornastko stworzenie, Widząc mój wielki smutek i też narzekanie. *DramStp* II 289; tedi rozżáłuyemy fie iuz ná tym máłym á krotkim zámierneniu żywotá náłzego fámí Ńiebie *PseudoMetStaw* A3].

2. Okazać, odczuć żal, skruchę [czego] (3): Ták iż wielka rádoŃć á wielka fie pociechá Ńłtáwa wfzém oným ták powážnym fłthanom/ z iednego ták márnego á mizernego robaczká/ ktorj powłtawŃy zá pomocá Páñłká vzna fie á rozżáłuię fie vpadku fwego *RejPos* 166, 120, 303; [Tedy ludáłz ktorjgo [*Jezusa*] wydáł/ obáczywŃy iże iufz ołdzon ielth rozżáłowáwŃy Ńię [*poenitentia ductus*] (*marg*) żáłuiąc (-) vczynku fwoiego wrocil Błłkupum i fłarżem trzydzieŃci Ńrebrnych *MurzNT Matth* 27/3; *WujPosN* 1584 I 34 (*Linde* s.v. rozżalić się)].

Formacje współrdzenne cf ŻAŁOWAĆ.

LWil

ROZŻARZAĆ (5) vb impf

o jasne; w formach osobowych pierwsze a pochylone.

praes 1 sg rozżárzám (1). ◇ 3 sg rozżárzá (4). ◇ [*imp* 2 sg rozżárzáj.]

Ńł *stp*, *Cn* brak, *Linde* XVIII w. s.v. rozżarzyć.

1. Czynić bardziej gorącym, rozpalać, rozniecać; incendere *Vulg*; *carbunculare*, *carbunculari* *Calep* (3): *Carbunculo*, et *Carbuncolor* – *Rozzarżám*. *Calep* 164b.

rozżarżáć co (1): Przyczyna tego iż ciepło przyrodzone z wnątrza wychodząc gdy tak wfta będą zatworzone, tedy gorączofé oney karmiey mgli y zatłumia, ktorá wiatr w pulżeczony więcey rozżarża, iako y ogien fie żarzy gdy gi rozdymáią *GlabGad* G5v.

Przen (1):

Zwroty: »rozżarżáć ogień« (1): Sporká pętká/ rozżarża ogień [*incendit ignem*] / á zwádá náglá wylewa krew *Leop Eccli* 28/13.

[»rozżarżáć węgiel«: Nie rozżarżáj [!] węgla grzeŃłnikow [*Non incendas carbones peccatorum* *Vulg Eccli* 8/13] karżąc ie: á niebáđż zápalon płomieniem ognia grzechow ich. *KsięgiEklez* C5.]

2. Wzmagać, zwiększać intensywność [co] (2):

a. O uczuciach, namiętnościach (2): A tá Ńłowna Modłitwá ma Ńwoy włafny pożytek y włafná potrzebę: Bo chuć y vmył náłz rozżarża *KuczbKat* 370.

rozżarżáć do czego (1): *WerGoŃc* 204 cf Szereg.

Szereg: »rozżarżáć i rozpalać« (1): A k temu [*pijañstwo*] náłże náture z włomnoŃci y krewkoŃci fwey/ ku złemu fłłonna/ nieináczey iáko oley włany ná ogień/ do więłfłzych roŃpuft rozżarża y roŃpála. *WerGoŃc* 204.

b. [O objawach chorobowych: co ieŃli pomnisz, żeŃmyć [*fłuks*] zá znák przymiotu miedzy pewnými napewnieyszy dáli, że w nocy niż wednie bárzyéy złoŃć Ńwá rozżarża *OczkoPrzymiot* 152.]

Formacje współrdzenne cf ŻARZYĆ.

LWil

ROZŻARZAĆ SIĘ (1) vb impf

o prawdopodobnie jasne (tak w roz-); w formach osobowych pierwsze a pochylone.

[*praes 1 sg rozzârżãm się.*] ◇ *con 3 sg f by się rozzârżała.*
Sł stp, Cn, Linde brak.

1. [Stawać się bardziej gorącym, rozpalać się: Rozrżarżam [f] fię/ Ardeo, conflagro. *Volck Yyy; Rozrżarżam fię/ Exardesco. Volck Yyyv.*]

2. O uczuciach: *wzmacać się, rozpalać się:*

Fraza: »miłość się rozzârża«: [prawił to/ aby świeckie mârności/ ktore fã iãko iãkie mloto/ y dym/ y ciernie/ v ciebie ftãniãly/ á miłość Boża w fercu fię twym/ iãko ogień rozzârżãła *LatHar 676.*

Zwrot: »jako ogień się rozzârża«: *LatHar 676 cf Fraza.*

Formacje współrdzenne cf ŻARZYĆ.

Cf [ROZZARZANIE]

LWil

[ROZZARZANIE *sb n*

A sg rozzârżani(e).

Sł stp, Cn brak, Linde XVI w. (ten sam przykład).

Rozpalanie się; przén: szerzenie się, rozprzestrzenianie się (tu: słowa Bożego): Iże żaden Prorok w oyczyźnie fwoiey nie ieft przyiemny/ á Tyrannowie iuz thák tę vflugę včíkãli/ że gdzie nie mogli do końcã iey zgubić/ tedy przedfię do kãtow iã wčíkãli/ á Pan Bog y s kãtow czynił rozzârżãnie. *GilPos 285 (Linde).*

Cf [ROZZARZAĆ SIĘ]

LWil

ROZZARZENIE (4) *sb n*

o oraz pierwsze e jasne, a pochylone; końcowe e z tekstów nieoznaczających é.

sg N rozzârżeni(e) (2). ◇ D rozzârżeniu (2). ◇ [A rozzârżeni(e). ◇ I rozzârżeniém.]

Sł stp, Cn, Linde brak.

I. *Rzeczownik od „rozzârżyć” (2):*

1. *Rozpalenie (I): [rozrżarżenie [f]/ Incendium. Volck Yyy.]*

Wyrażenie: »rozzârżenie ognia« (I): *Ine rzeczy iãko ftoie/ gonitwy/ mãfzkãry/ wożby/ ktore wfzytki kofztu potrzebuia/ fã iãko fmalne drwã/ ku rozzârżeniu ognia GórnDworz Bb4.*

2. *Wzniesienie, pobudzenie, wzmocnienie [czego] (I):* [żeby wzdãm onã przywykła popędliwość/ ku żywotowi fwiãtobliwemu pochop brãlá/ gãlżãc y vmartwiãciã w nędznym ciele nãfzym gwałtowne rozzârżenie poftępkow zlych *PseudoMetStaw A7v.*]

Wyrażenie: »rozzârżenie miłości« (I): *ãle theż częftokroć [oczy/ iãko iãfność przez fkło do vpodobãnego fercã/ zágrzewãia iel y czynia iel fpoftobne ku przyięciu/ y rozzârżeniu miłości. GórnDworz Cc4.*

II. *Rzeczownik od „rozzârżyć się” (2):*

1. *Rozpalenie się, zapłoniecie; przén (2):* W rozmyślaniu moim/ ogień fię rozzârży. gdzie rozmyślanie do rozumu/ rozzârżenie do wolej fię ściãga. *LatHar 663.*

Wyrażenie: »rozzârżenie ognia« (I): *z niego [z duchownego rozmyślania] dżiwne rozzârżenie ognia gruntownego nabożeńftwa LatHar 663.*

2. [Nasilenie się (o objawach chorobowych) [czego]:

Szereg: »wzmocnienie albo rozzârżenie«: *ãbyśmy tãm té przyczyzny dãlszã v siebie vważãciã, [...] przypadki, przez które boleć nieprzestawa chory, nieodwłocznie skrómili y błãgãli: przestrzegãciã, aby zá ich wzmocnieniem albo rozzârżeniem co gorszãgo wnet nienãstãpiło. OczkoPrzymiot 36.]*

Cf [ROZZARZYĆ, ROZZARZYĆ SIĘ]

LWil

[ROZZARZON] cf [ROZZARZONY]

ROZZARZONY (I) *part praet pass pf rozzârżony, [rozzârzon].*

Teksty nie oznaczają ó; pierwsze o prawdopodobnie jasne (tak w roz-); -za-, [-żã-].

[sg m N rozzârżony. ◇ f N (attrib) rozzârżona.] ◇ pl N subst rozzârżon(e). ◇ [A subst rozzârżon(e).]

Sł stp, Cn brak, Linde XVII(XVIII) w. s.v. rozzârżyć.

1. [Rozpalony:

W porównaniach: *iż duch w nozdrzach nãfzym ieft iãko dym/ á mowã nãfzã ieft iãko ilkrã rozzârżonã z fercã nãfzãgo [et sermo scintilla ad commovendum cor nostrum]. BudBib Sap 2/2; bo vbior iey [pani] daleko świeci/ Iak ogień rozzârżony/ kto go w polu nieci. *RymszaDeket 1.**

Wyrażenia: »iskra rozzârżona«: *BudBib Sap 2/2 cf W porównaniach.*

»ogień rozzârżony«: *RymszaDeket 1 cf W porównaniach.]*

2. *Wzniesiony, pobudzony:*

a. *O uczuciach:* *Kiedyc P. Bog zãchował/ y národu nãfzãgo lãgodność zãtrzymãła fię od tãkowych rozruchow/ gdy ono iefczã znowotkuã afkety oboiey ftrony byly rozzârżone: tedyc do niczãgo tãkowãgo [...] nieprzydżie teraz *PowodPr 46.**

b. [Pobudzony przez ból: *Krwawy bol serce męczy, Strapione zmysly dręczy A rozzârżone czlonki wzruszãc pewnie musi, Gdy boleści nieznośnej koniec – śmierciã tuszy. Smolik 7.]*

Cf [ROZZARZYĆ, ROZZARZYĆ SIĘ]

LWil

ROZZARZYĆ (2) *vb pf*

o jasne; w inf -za-, [-żã-]; w pozostałych formach a pochylone.

inf rozzârżyć (I). ◇ [praet 3 pl m pers rozzârżyli.] ◇ part praet act rozzârżywszy (I).

Sł stp, Cn brak, Linde XVI (jeden z niżej notowanych przykładów) i XVIII w.

1. *Rozpalić, zapalić [co] (I):* *Wezmi kopyto albo łayno oflowe á tho rozzârżywży: okurzay fpoдек rozzârżey. FalZioł V 32v.*

2. *Wzbudzić, pobudzić, wzniecić [co] (I):* *Ignem ac materiam seditiõni subdere per translationem, Zwadę rozzârżyć. Mqcz 93a.*

[Zwrot: »rozzârżyć miłość«: *A kiedy téz chce rozzârżyć miłość Bożã przeciãw miãftu ábo króleftwu którãmu/ [Pismo św.] zowie iel Pannã. *WujBib 811b.]**

3. [Poduszczyć, podburzyć [kogo na kogo]: *Gdy tãkowe ten rzeczy powiedział/ drudzy theż przyãciãle będac nieprzyãciãelmi Iudzie/ rozzârżyli Demetriulã [inflammaverunt Demetrium] nañ. *Leop 2.Mach 14/11 (Linde).]**

Formacje współrdzenne cf ŻARZYĆ.

Cf [ROZZARZENIE, ROZZARZONY]

LWil

ROZZARZYĆ SIĘ (7) *vb pf*

o prawdopodobnie jasne (tak w roz-); w formach osobowych a pochylone.

fut 3 sg rozzârży się (3). ◇ 3 pl rozzârżã się (I). ◇ praet [3 sg m rozzârżył się]. f rozzârżyła się (I). ◇ 3 pl subst rozzârżyly się (I). ◇ con 3 sg m by się rozzârżył (I).

Sł stp, Cn brak, Linde XVI (jeden z niżej notowanych przykładów) – XVII w. s.v. rozzârżyć.

1. *Rozpalić się, zapłonać; exardere Vulg (3):*

Fraza: »ognie się rozzârżã [ogień się rozzârży]; jako ogień rozzârżyć się« (I; I): *Ielli podemielz [iskrę] iãko ogień rozzârży fię [quasi ignis exardebit] Leop Eccli 28/14; GrabowSet V3v; [Padła raca na dach, rozzârżył się ogień, jał się dach. *KronMieszcz 103].**

Przen (I):

Fraza: »ogień się rozzârży« (I): *W rozmyślãniu moim/ ogień fię rozzârży. *LatHar 663.**

a) [Rozprzestrzenić się, rozszerzyć się: *A ná ten czãs téz y w Toruniu/ Elbiãgu/ y Gdańku/ znowu fiel Luterfka wiãrã rozzârżyła. *BielKron 1597 580.**

W porównaniu: Gdyż thedy thá wieść po wfyłthkyey Gre-cyey/ iákoby iákíe požarze/ rozzarzyła fie/ y o thym pielgrzymowa-niu lazonym drudy ludzie Rycerfcy dowiedzieli fie/ [...] dobro-wolnie fie do Iazoná ziezdzáli *HistTroj* A7v.]

2. *Wzbudzić się, wzmóc się (o uczuciach, namiętnościach); ex-ardescere Vulg (4):* Y widzím iáko fie rozzarzyły chęći á prágńienia máiętności *GostGospSieb* +2v.

Frazy: »rozzarzył się gniew« (2): Gdyby fie nagle rozzarzył gniew iego [cum exarserit in brevi ira eius]/ Błogosławieni ci wfyłtcy ktorzy duffiá wnim. *Leop Ps* 2/13; *LatHar* 360.

»miłość się rozzarzyła« (1): O Synu Boży/ á dokądże sftąpiła pokorá twoiá? o iákoż fię miłość twoiá rozzarzyła? *LatHar* 268.

3. [Rozgniewać się: vdał fie niektórym Senatorom płáč/ tákże Polłom: ále Krol fie tym iefzcze bárżiey rozzarzył/ y przeto nie-chćiał iedno do prawá. *BielKron* 1597 799.]

Formacje współrdzenne cf ŻARZYĆ.

Cf ROZZARZENIE, ROZZARZONY

LWil

ROZZARZYSTY (1) ai

N sg m rozzarzysty.

Sł stp, Cn, Linde brak.

Rozpalony, palący się:

Wyrażenie: »jako ogień rozzarzysty«: Bo gniew iż yefth yáko ogyen rozzarzyfty/ w ktery gdi co wrzucá/ wnet fie fpáli á fpłonyeye/ thák on nye może nigdi áni popułłczáć áni pofolgowáć. *GliczKsiqz* G3.

LWil

ROZZADAĆ SIĘ (1) vb pf

I sg m praet -m sie rozżadał.

Sł stp, Cn brak, Linde XVI w. (ten sam przykład).

Mocno zapragnąć [czego]: Ecce concupiui mandata tua in ac-quitate tua viuifica me. Otom fie ia rozżadał przykazania twego/ w fprawiedliwofci twoiey raczy mie ożywić. *WróbZolt* 118/40.

Formacje współrdzenne cf ŻADAĆ.

LWil

ROZZEC (1) vb pf

o jasne; w formach osobowych i part e jasne.

praet 3 sg m rozżegł. ♦ [imp 2 sg rozży. ♦ part praet act roz-żegszy.]

Sł stp notuje, Cn brak, Linde bez cytatu.

1. [Zapalić:

Zwrot: »rozżec świecę«: Ieft wkuchni ogień idz fpátrz/ á rozży świecę. *Wokabul* 1539 N5v.]

2. [Rozpalić, rozzarzyć w ogniu [co]: Alexánder ták woynę ná Słoniach wyfwrzel/ Słupy te moiężnemi rozżegłzy ie párzeł. Trą-bą k fobie chcąc gárnać/ w trąbę popárzoni/ Wftręt mocno wczyni-wfzy potárli fie oni. *BielawMyśl* C4.]

*** *Bez wystarczającego kontekstu:* ż żaba/ żywoť/ żoľna/ roz-żalił się/ rozżekł *MurzOrt* B3.

Formacje współrdzenne cf ŻEC.

Cf [ROZZEŻONY], ROZZŻENIE

LWil

ROZZEGAĆ (2) vb impf

o oraz e prawdopodobnie jasne (tak w roz- oraz podżegać).

praes 1 sg rozżegám (1). ♦ 3 sg rozżegá (1).

Sł stp, Cn brak, Linde bez cytatu.

1. *Wznięcać, wywoływać (1):*

Zwrot: »wojnę rozżegać« (1): LVter woyny niedopufzcza/ ále ią fám rozżega. *WujJud* 214v marg.

2. *Nadawać czerwony kolor (1):* Rutilo, Rutilum facio – Roz-zegam, rozgaliam [lege: rozpalam]. *Calep* 934a.

Formacje współrdzenne cf ŻEC.

LWil

ROZZEGAĆ SIĘ (1) vb impf

o oraz e prawdopodobnie jasne (tak w roz- oraz podżegać).

praes 1 sg rozżegám sie. ♦ [3 sg rozżegá sie.]

Sł stp, Cn brak, Linde XVI w. (jeden z niżej notowanych przy-kladów) s.v. rozżegać.

1. *Rozpalać się, rozzarzać się:* Recandesco, A verbo recando, denuo candens, sive ignitus fio – Rozegam fzie. *Calep* 897b.

2. [Wzmagać się (o uczuciu):

Fraza: »miłość rozżega się [ku czemu]«: á Miłość vważiáac v fiebie rzeczy/ przez Wiárę poznáne/ przez Nádzieie czekáne/ roz-żega fie ku miłowaniu Pána Bogá y Blizniego *HerbOdpow* P2v (*Linde* s.v. rozżegać.)

Formacje współrdzenne cf ŻEC.

LWil

[ROZZEGNAĆ vb pf

part praet act rozżegn(a)wszy.

Sł stp, Cn, Linde brak.

Pożegnać się ze wszystkimi:

Zwrot: »między sobą rozżegnac«: A potem po obiedzie Panu Bogu podziękowawszy i pani Filipowskij, też sami między sobą rozżegnawszy, każdy na swe miesce odjechał. *AktaSynod* I 114.

Formacje współrdzenne cf ŻEGNAĆ.

Cf [ROZZEGNANIE]]

LWil

[ROZZEGNAĆ SIĘ vb pf

I pl m pers praet rozżegnali(s)my się.

Sł stp, Cn, Linde brak.

Pożegnać się [z kim]: We czwartek po św. Marcie z jm. książe-ciem rozżegnaliśmy się [...], a na drogę jm. dał bonum viaticum *AktaSynod* I 335.

Formacje współrdzenne cf ŻEGNAĆ.

Cf [ROZZEGNANIE]]

LWil

[ROZZEGNANIE sb n

L sg rozżegn(a)niu.

Sł stp, Cn, Linde brak.

Pożegnanie się wszystkich: Przy rozżegnaniu potem żadał jm. a prosił br. Jana i wszystkich nas na obiad *Akta Synod* I 334.

Cf [ROZZEGNAĆ], [ROZZEGNAĆ SIĘ]]

LWil

[ROZZENIAĆ vb impf

I sg praes rozżeniám.

Sł stp, Cn, Linde brak.

Rozrzucac, rozpraszac, rozsypywac: Rozżeniam/ Dissipo, dis-pergo. *Volck* Yyyv.

Formacje współrdzenne cf GNAĆ (Errata.)

LWil

[ROZZEŻONY part praet pass pf

N sg f rozżez(o)n(a).

Sł stp: rozżżony s.v. rozżec, Cn, Linde brak.

Rozpalony, rozzarzony:

Wyrażenie: »światłość rozżezona«: y sswiatloscz rossesona promyeny pochodzila zoczv iego [Jezusa] *SprChęd* 13.

Cf ROZZEŻEC]

AN

ROZZURZAC *Sł stp; Cn, Linde brak.*

ROZZURZE *Sł stp; Cn, Linde brak.*

(ROZZUWAĆ) *cf* ROZZUWANIE

ROZŻUWANIE (1) *sb n**N* sg rozżuw(a)nié.*Sł stp, Cn, Linde brak.*Przeżuwanie: Ruminatio – Rozżuwanię. *Calep* 931b.

LWil

ROZŻWANY *Sł stp s.v. rozżwać; Cn, Linde brak.*Cf **ROZEŻWAĆ****[ROŻŻYWIAC SIĘ** *vb impf**inf* rozżywiać się.*Sł stp, Cn, Linde brak.*Ożywiać się, wracać do sił, świadomości: Hiłco Poczynam fie rozżywiać. *UrsinGramm* 251.Formacje współrdzenne cf **ŻYCĆ**.]

LWil

ROŻŻENIE *Sł stp; Cn, Linde brak.*Cf **ROŻŻEC**ROŻŻONY cf **[ROŻŻEŻONY]****[ROŻDZISTY]** cf **[ROŻDŻYSTY]****ROŻLAĆ** cf **ROZLAĆ****ROŻLAĆ SIĘ** cf **ROZLAĆ SIĘ****ROŻLANIE** cf **ROZLANIE****ROŻLANY** cf **ROZLANY****ROŻLEWACZ** cf **ROZLEWACZ****ROŻLEWAĆ** cf **ROZLEWAĆ****ROŻLEWAĆ SIĘ** cf **ROZLEWAĆ SIĘ****ROŻLEWANIE** cf **ROZLEWANIE****ROŻLEWCA** cf **ROZLEWCA****ROŻLICZNI** cf **ROZLICZNI****ROŻLICZNY** cf **ROZLICZNY****[ROŻMIEĆ]** cf **ROZUMIEĆ****ROŻWIĄZANY** cf **ROZWIĄZANY****[ROŻWIESZAĆ]** cf **ROZWIESZAĆ****[ROŻWIEŚĆ]** cf **ROZWIEŚĆ****ROŻA** (242) *sb f**f* (237), *m* [*w funkcji n-pers*] (5).-ó- (25) [też zapis: -uó- *OpecŻyw* (2)], -o- (17); -ó- *Oczko* (3), *KochFr* (6), *KochPieś* (2), *KochFrag* (2), *PudlFr* (2), *ZawJeft*; -ó- : -o- *OpecŻyw* (2:10), *Mącz* (5:6), *SarnStat* (2:1); -â (47), -a (3); -a *Murm*, *PaxLiz*; -â : -a *BielKron* (4:1).*sg N* różã (70); -â (47), -a (3), -(a) (20). \diamond *G* różéj (74), róży (3), różé *OpecŻyw* (2); -y *Calep*, *PaxLiz*; -éj : -y *Mącz* (2:1); ~ -éj (2), -(e)j (72). \diamond *D* różéj (5) *KrowObr*, *RejWiz*, *WisznTr*, *PudlFr*, *WitosłLut*, róży (2) *OpecŻyw*, *BibRadz*; -éj (1), -(e)j (4). \diamond *A* różã (29). \diamond *I* różã (22). \diamond *L* róży (7), różéj (2) *Mącz*, *KochFr*; -éj (1), -(e)j (1). \diamond *pl N* róze (9); -e (1) *Oczko*, -é (1) *OpecŻyw*, -(e) (7). \diamond *G*róż (5), róży (1); róż : -y *WyprKr* (4:1); ~ [róż], r(o)ż (5). \diamond *A* róż(e) (7). \diamond *I* różami (3). \diamond *V* róż(e) (1). \diamond [*du A* (*cum nm*) róży.]*Sł stp, Cn* notuje, *Linde XVI* (cztery z niżej notowanych przykładów) – *XVIII w.***1. bot.** *Rosa sp.*; róża, krzew z rodziny różowatych (*Rosaceae*), występujący w wielu odmianach; *rosa Murm*, *Mymer*¹, *HistAl*, *Vulg*, *PolAnt*, *Mącz*, *Calep*, *Cn*; *rhodon Mącz* (211): *Murm* 117; *Mymer*¹ 18v; *ROŻa* ieft zimna w pirwłym flopniu/ fucha w wthorym flopniu *FalZioł* [115²]c, +4c, [115²]c, [115²]v *żp*; Około róż lálowne z zyarnkami wonnemi *RejWiz* 23v; *Lilium konwálium* w nadobney fkenicy/ Stoí pyęknie ná ftole/ á *Roza* w dunicy. *RejWiz* 109, 56; *A* gdy miáftu kopano grunty/ nálezyono w zyemi *Rożã*/ przeto názwano *Rodys*/ tho ieft *Roza* po Grecku. *BielKron* 26v, 269v [2 r.]; *Rosaceus*, *Co* z róży yeft. *Mącz* 358c, 355c, 358c; *SienLek* 209; *KochPieś* 48.*sg w funkcji pl* (8): *FalZioł* I 87d; *HistAl* Kv; Szli dáley y vżrzelí gay piękny zyelony/ Zewłzech ftron iáko płotem rożã oładzony. *Kierz biały/ kierz czyrwony/ nadobnie fie mieniã RejWiz* 23v; *KochFr* 131; *Przynieście [na grób Jana Kochanowskiego]* różey naybuynieyfe krzaki *KlonŻal* D2; *Rosetum* – *Ogrod* rozy pełni. *Calep* [928]a, [928]a; *Ogrodek* pięknie zásiã zioły ofobnie pachniãcemi: różey náładźi/ ták dla wodki/ iáko też y dla wieńcow *GostGosp* 128.*W połączeniach szeregowych* (3): *FalZioł* II 2a; *HistAl* Kv; gdzie [*tj. w raj*u] ony fády/ ony owoce/ ony iábłká/ ony roże/ kwitná zãwždy/ á rodżã [!]: gdzie ony wefole polá/ gory/ rzeki/ łáki/ y inne okiem ludzkim nieogládáne/ áni fercem obiête rolkofzy. *SkarŻyw* 125.*W przeciwstawieniu*: »roza ... pokrzywa« (1): *Bo* iuz tákiemu kto iuz ták fátecznie vmył swoy záfãrbuie/ wżytko mu záiedno łzczéfcie y niezczéfcie/ ták mu fie miedzy rożami wklás y vfnãc iáko y miedzy pokrzywami álbo piołunem. *RejZwierc* 22v.*W porównaniach* (3): *IA* ieftem iáko *roza* polná á *lilia* rofthãca w dolinách. (*marg*) *Ty* fá słowá oblubieñcowe ktore ták o fobie mowi iáko y o swoy oblubienicy. (–) *BibRadz Cant* 2/1; *Słuchacie* mié synowie święci/ á rozraftaycie fię iáko *roza* wfadzona nád ftrumieniem wod. *BibRadz Eccli* 39/15; *BudBib Is* 35/1.*Przysłowia*: *A* co więc różey wádzi choć w pokrzywach stoi/ Káždy fie do niey ciśnie choć fie fpárzyć boi. *RejWiz* 79v.Pokryte fłowá by w *Roży* żágáwká [= *pokrzywa*]/ *A* kto zrozumie co w złym łbie zá fprawká. *RejZwierc* 216.*Zestawienia*: [»roza aleksandryjska, damasceñska, piżmowa« = *Rosa x damascena* Mill.; *roza damasceñska, mieszaniec róży czerwonej* (*Rosa gallica*) i *róży piżmowej* (*Rosa moschata*) lub *dzikiej róży fenickiej* (*Rosa phoenicia*): *Roza* *Alexándrylka/ Dámálceñlka/ álbo Piżmowa/ Rosa Alexandrina, Damałcena* fiwe *Mofchata*. *SienHerb* L2c#.]»biała róża, [cielista]« = *Rosa alba* L. (*Rost*); *roza biała, jedna z najstarszych odmian róży, wyróżniająca się pełnymi, dużymi, intensywnie pachnącymi kwiatami o barwie od białej do kremowej; rosa alabandica a. coroneola a. incarnata* *Cn* [szyk 2:1] (3): *SienLek* 237, *Xxx3v*; *Ná* iey [góry] wierzchu nád zwyczaj piękny kwiatek ftoi *Podobny* białey różey *WitosłLut* A3; [*Roza* cielista/ *Roła* *incarnata*. i(d est) albo *rufescens*. *Leybfãrbrofen*. *SienHerb* L2c#.]»roza czyrwona« = *Rosa gallica* L. (*Rost*); *jedna z najstarszych, obok róży białej, odmian róży (tu zwykle jako środek leczniczy); rosa purpurea a. rubra* *Cn* [szyk 15:1] (16): *VEZmi* włofkiego kopru *Ruty*, *Swieczek/ wyłokiego Mleczu*, *Bukwicze/ Rożey* czyrwoney/ *Czelidonijey* *FalZioł* II 15d; *Też* woda w koreyby [!] była *Roza* ciemno czyrwona wwarzona/ omyway dziecię/ barzo pomaga. *FalZioł* V 38, II 19c, V 42v, 43v, 44, 68v (12); *SienLek* 68v, *Xxx3v*; *Oczko* 32v; *Tákże* brwi przymulkiwáć/ trzeba by fie lñęły/ *Wotká* z *Roży* czerwoney/ tym wdźięnicieyfe były. *PaxLiz* D2v; [*Pozdrowiony* bądzcie na flodfze wargi pana *Iezufowy* rozkwitaiãce nád [= *bardziej niż*] czyrwonã włofká *rożã*/ ktorefz były od ciężkich razow fpuchnęły *Pozdraw* A4].

»polna, dzika, polska, psia róża« = *Rosa canina* L. (Rost); *dziaka* (a. *psia*) róża, *szypszyna*, *pospolity krzew o intensywnie pachnących, bladoróżowych kwiatach, wykorzystywanych jako surowiec zielarski; cynorrhodos(-on)* *Mącz*, *Calep*, *Cn*; *rosa campi* *PolAnt*; *rosa canina a. sylvestris* *Cn* [szyk 10:2] (9:1:1:1): Weźmi ziela które zową po łacinie *virga aurea*/ *polney rożey*/ *wirzchołkow iałowczu*. *FalZioł* V 101; *BibRadz Cant* 2/1; *Cysthus*, *Drzewko nieyákíe*. *Vulgo* *rosa canina*, *Pfia róża*. *Mącz* 76d; *Paliurus herba spinosa et aspera*, *Polna albo dzika róża*. *Mącz* [273]c, 76c, 410c; *Ktemuż nówierćieć nášienía polkíey rożey/ nášienía ślázowego y śmienía lniánego zwodą* *SienLek* 117v, 126, 236v, *Xxx3v*; *Calep* 284a; [*SienHerb* 2c#; *IEft Pšia róża* [...] *Chróśćik iákoby źiele niewielkié/ práwie tylko iáko róża polna/ liłtki ma fzaré* *UrzędowHerb* 98a-b (*Linde*)].

»róża woniąjąca« = *prawdopodobnie: Rosa odorata* L.; *odmianna róży wyróżniająca się płatkami o wielu odcieniach (od żółtego do purpurowego)* (1): *WEźmi nášienía Rożey woniąjączy/ którą zową Antera dragmę* *FalZioł* V 38.

Szereg: »róża i (a) lelija« = *rosa, lilium* *PolAnt* (3); *BibRadz Cant* 2/1; *Nie zówždy [...] Róża kwitnie/ y leliia: Nie zówždy człek bęđże młody/ Ani téy/ co dźiś/ vrody*. *KochPieś* 54; *KochFrag* 25.

Przen (może niektóre od znac. a.) (7): *Ey nufz y wy łtych Liliy bierzćie przykład Roż[e]/ A rołzterftwyacíe sie tełz dźiś przez flowo Boże*. *KrowObr* Av.

a (*Czerwona róża jako symbol męczeństwa i świętości*) (6): *Iáką różą Rzym pośle Chryłtułowi. Iákíemi dwíemi koronami ozdobiło je to miáłto [dzięki męczeństwu Piotra i Pawła]* *SkarJedn* 90 [*idem*] *SkarŻyw* 93.

Wyrażenia: »czerwona róża« (2): *Zdziewictwá powołał iá [św. Dorotę] Pan Bog ná męczeństwo/ do wieńcá zllíey/ ten tełz z czerwony rożey przyđiáć*. *SkarŻyw* 124, 487.

»woniająca róża« (1): *pátrz iáką woniájącą Rożą Pánu Bogu Rzym polle/ iákíe dwie koronie [tj. korony męczeństwa Piotra i Pawła] to Miáłto ná fwey głowie nofi* *ReszList* 180.

Szereg: »lelija i róża« (1): *Nie ma zadne⁵⁰ [!] kłafztoru/ w ktorym by fię táki piękny fczep tey leliey y rożey y owocow/ wktorých fię báránek y oblubieniec Chryłtus kocha/ ofądził* *SkarŻyw* 71.

a. *Kwiat róży* (119): *OpecŻyw* 19; *FalZioł* V 38; *Calix rosae*, *Wnętrzna okoliczność rożey kiedy sie kwytá roskwitnie/ gniazdo rożey*. *Mącz* 32a, 261c, 320d; *SienLek* 12; *GórnDworz* Q; [*Mówi Teofilus do Doroty*]: *Oblubieńco Chryłtułowa/ polli mi z ráiu twego miłego/ iáblek ábo rożey*. *SkarŻyw* 126, 126 [4 r.], 127; *KochFr* 44, 122; *Calep* [928]a.

sg w funkeji pl (10): *OpecŻyw* 98; *LubPs* P6; *KochFr* 44, 122; *Z tey rożey co dźień/ świeże wieńce pleććie*. *KlonŻal* D2; *ZawJeft* 46; *LatHar* 508; *WitostLut* A5v; *iey nadobne fkoronie Ozdob różą/ kwiatkami które w Helikonie Rołtą* *SapEpit* B3v; *ZbylPrzyg* B4.

W połączeniach szeregowych (2): *TV różą/ tu fiolki/ tu mieććie léliá* *KochFr* 122; *WitostLut* A5v.

W połączeniu niewspółrzednym: »róża ... ciernie (3), głogi« (4): *yłz czo moze mocz nylłza to moze y vyłłza ale natura różą fczyrmya rodzy* *PatKaz* I 4v; *RejWiz* 98v; *KochFr* 6; *ReszList* 183; [*Muśiłz fye głogiem zákłóć ábyś Rożey wrwał* *KolakWiek* C (*Linde*)].

W porównaniach (12): *Zdrow bądż zbawieniję wlflytkich/ dziećie náłliczníeyłłe/ iafnieyłłe nad liliją/ rumienłłe nad różą*. *OpecŻyw* 18; *HistAl* L2v; *RejWiz* 98v; *Kryłtus ieft przyrownan Liliy/ á kościół iego róży*. *BibRadz Cant* 2 arg; *Mocz czyrownoy/ iáko róża/ Ográżkę známionuie* *SienLek* 26; *Iáko różéy fiołek ná wieńcu nie fłzkodzi/ Táć zárt fłátkowi/ gdy go kto k rzeczy przywođzi*. *PudłFr* 10, 70; *Calep* [928]a.

~ *Ze względu na urodę, piękną cerę* (4): *VKaż mi fię/ Mágdálenu/ vkaż twarz fwoię/ Twarz/ która práwie wyraża różą oboię [tj. białą i czerwoną]*. *KochFr* 106; *ZawJeft* 46; *Iáko leliia różą przeplatána/ Zdála mi fię twarz twoiá máłowána* *KochFrag* 27; *PaxLiz* Bv. ~

Przysłowia: *Day pokóy/ prze bóć/ lámá báczyłz fnáđnie/ Ze nic po ćierniu/ kiedy róża fpadnie*. *KochFr* 6.

Rwi/ páńno/ różą zá nowého kwiatá/ A pomni że táć bieją twoie látá. *KochFr* 44.

Wyrażenie: »róża woniąjąca (a. wonna)« [szyk 2:1] (3): *bo dobre vczynki z wiárą Lutherłką walczą/ iáko ogieñ z wodą nie mogą być wespólek: iáko ná zley roli/ dobre żyto: ná złym drzewie dobry owoc: ná ćierniu oftrym* *Roża woniájąca rość nie moze* *ReszList* 183; *ZawJeft* 46; *Stoią teź zá wonną różą y w tym wianku [tj. różańcu]/ częśćią z píłmá ś. wyięte/ częśćią od Kościółá S. podáne modlitwy* *LatHar* 508.

Szeregi: »róża abo fijołki« (1): *Głáđką głowkę Pánienko małz fwoię ozdobić/ Nie day fobie ná głowie tákich dźiwow [tj. wymyślnych fryzur]* *robić/ Ale kłztałtná tkaneczkę niechći matká wđzieie/ Z rożey ábo fiolkow wianeczek wwiei*. *ZbylPrzyg* B4. [*Ponadto w połączeniach szeregowych* 2 r.]

»lilija i (a, albo) róża; róża z liliją« [szyk 3:1] (3;1): *Tentzi ieft moy oblubienietz/ [...] w iego ziemi zówždy fą rożecé z liliją kwitnąć* *OpecŻyw* 3, 98; *LubPs* P6; *vczula zimie dźiwną w komorze lilíey y rożey/ y innych niewymowných wonności kochánie* *SkarŻyw* 178. [*Ponadto w połączeniach szeregowych* 2 r.]

a. *Używany w lecznictwie, zwykle w postaci płatków* (51): *vcziñ plokanie vłt ciepłó gargarizuiáć/ vwarziviłzi Izop z różą* *FalZioł* I 66d; *Teź woda w ktorey by był warzony krwawnik z babką/ z różą á z mołzenkami/ [...] zaftanawia każdą biegunkę* *FalZioł* I 80d; *Roża/ miódunka s fijołkowym/ kwiatem teź maíá mocz na przeciwko melankolijey*. *FalZioł* I 123d; *Teź fok z rożey wycifniony z winem zmiefzany á trochę przywarzywłzy/ bołenie głowy oddala*. *FalZioł* I 116b, I [115²]a, c, 116a, b, II 21b (31); *A przetoż iefli miełzkanie ieft ná gorącym mieyfcu/ małz fobie czynić chłód rzeczami chłódzącemi/ Wirzbiną/ grzybieniem/ Rożą potrzáfáiąć/ y octem dom pokrapáiáć*. *SienLek* 2v; *Roża tłuczona z octem/ dobra iefth ná żółádek przykłádáć/ kiedy choruie* *SienLek* 96; *Kotcze láyno vtłucz z różą á z żywicą/ á vczyniwłzy czopek włono wetkni* *SienLek* 111, 40, 48, 50v, 51v, 52v (17); *Zátacza fie po domu [pijana pani]/ nárzeka ná głowę. Mąż wodką z Rożey kropi/ niewie co fie dzieie* *BielSat* C2 [*idem* *BielRozm*]; *Oczko* 32; *BielRozm* 18; [*Sok ma byđż Rożány z świeżých Róż wyciłkány* *UrzędowHerb* 267b]. *Cfteż* 1. »róża czerwona«.

b. *Motyw zdobniczy lub przedmiot ozdobny w kształcie kwiatu róży* (26): *Czteri roze, wkáfdeí czteri perly*. *WyprKr* 5v, 4, 17 [2 r.], 19v, 25v [2 r.], 26v (11); *BielKron* 194v; *RejZwierc* 58v; [*czapka piłńiana, aksamentem i kitajką podszyta, a na wierzchu tafta z różą* *InwMieszcz* 1583 nr 246].

W połączeniu z przymiotnikiem od nazwy szlachetnego kamienia [*zawsze: róża + przymiotnik*] (5): *Trzeci Alspant, w nim trzy wáglmaragdí. Dwa wágrubini, A miedzi niemi felfcz Roz perłowich, wkáfdeí rozi, czteri perli polowiczafte* *WyprKr* 4; *OSMi* Alspant, w nim trzy *Roze Diamentowe, dwie Roze Rubinowe*. *WyprKr* 6v, 33, 37.

aa. *Przedmiot ze złota w postaci gałzki rozkwitłej róży ofiarowywany przez papieży władcom za zasługi dla wiary* (8): *BielKron* 194v *cf* niżej.

Wyrażenie: »róża złota« [szyk 4:3] (7): *Tegoż roku Leo papeż połłal do Niemiec przez połłá fwego Károłulá Mitticiusá [!] Frychrychowi [!] Salkiemu kfiążeciu w dáry złotą różą/ która bywa nakađdy rok w rzymie [!] od Papeżá połwyćóna/ którą zá wyelki dar moze dáć Papeż komu chce/ zwłáfzczá Krolom albo Kfiążetom (marg) Roza złota [!]. (–) [...] oddał Milticius różą y połelftwo powiedzýal* *BielKron* 194v, 201 [2 r.], 215v, LIII2v; *StryjWjaz* A3v.

bb. [*Ornament w kształcie kwiatu róży w znaku herbowym: Takimże kítałtem herb Poronia rzeczony máłuią/ tylko tę odmiánę ma/ co dwie Roży po ftronách mu przykłádáiá* *PaprHerby* 230.]

b. *Przeñośnie, porównania i inne odniesienia do osób wybranych przez Boga* (19):

α. *O Matce Bożej* (8): Ktorá ieft ta/ tzo tak ydzie iako zarza/ [...] powyfleńflā niźli cedrus z Libánu/ [...] a niźli palma w Kades/ ij niźli flczępienijé ruóžé w Ierycho [cf *Vulg Eccli* 24/14] *OpecZyw* 182v.

W połączeniu niewspółrzednym: »roža ... ciernie« (3): Totz ieft panna flłachetná/ matka božá milołciwá/ ktorá iako liliá polná/ rožá bez ciniá/ tak ta panna od wfłelkié zmaży grzechu byla oddálona *OpecZyw* 183; yako fczyerna chądoga roža powftaye oftrego tak fpokolenya yeuynego fzwygtha połla maria *PatKaz* I 9v; iáko cieriéne rodzi álbo wypufłtza z fiebie Rožá/ ták tełz zydwoká/ wypuściłá albo vrodzilá Máryá. *KrowObr* 95.

Wyrażenie: »kwitnąca roža« (1): ta [Máryja] yefth gwyazda morłka [...] kwythnąca roža y grzechu nyemayąca. *PatKaz* I 9v.

Szereg: »roža i lilija« (1): Durandus wáłz piarż/ dáie przytzyne/ dla tzego ziołá zbieracie/ y tego fwięta fwięćicie powiedáiąc/ Iż Pánná Márya ieft przyrownaná Rožey y Liliey *KrowObr* 95.

αα. *O urodzie Maryi* (2):

W porównaniach (2): *OpecZyw* 3; Iagody yey nyepuczolouate albo flufte any uylchle ale czudne byale a rummye wbaruye yako mleko a roža *PatKaz* III 121v.

β. *O Jezusie* (7):

αα. *O Dzieciątku Jezus* (6):

W porównaniach (4): Wargi twoie mlodziuchné iako róžá fwiętzá nad wfłyto flodziuchné *OpecZyw* 18v; O malufki nádobny kwiátku wielmi fliczny/ o dzieciátko flłachetné/ roży podobné. *OpecZyw* 19, 17, 111v.

W połączeniu niewspółrzednym: »roža ... cierznie« (1): przybieży [.] [starzec *Symeon*] do kościółá/ oświecone oczy iego miedzy cierzniem poznáią rožá *SkarZyw* 113.

Wyrażenie: »kwiatek rože« (1): [Mówi św. *Bernat do Dzieciątka Jezus:*] Wflýtek w mię raczy wflępitż fludnitzo flodkofcij/ abyh cie mogli nofityz kwiátku rožé fliczné. *OpecZyw* 18v.

Szereg: »roža i lilija« (1): Syn flie boży narodzil z dziewice przczyłté/ iako rožá ij lilia s panieńftwa Marie *OpecZyw* 17.

ββ. *O Chrystusie umęczonym* (1):

W połączeniu szeregowym (1): Iáko ono ciáło Chryftufowe w ogroycu okrwáwione/ [...] dżiś fię rołkwitnęło nád wżytki rože y lilié y gwiazdy y kámienie drogie/ y nád fámo flóńce *SkarKaz* 205a.

γ. *O sługach Bożych* (4):

W porównaniach (2): [O *kapłanie Szymonie:*] Iáko tęczá gdy fwieći miedzy mgłami chwały/ y iáko kwiáth rožey w wiońc: á iáko Liliye ktore fá przy fihoku wody *Leop Eccli* 50/8; *BudBib Eccli* 50/8.

αα. *O męczennikach* (2):

W połączeniu niewspółrzednym: »roža ... ciernie« (1): Plotr święty/ nowy Męczennik/ [...] roža z cieniá/ złoto z błotá/ błotem fię onym zarázić y pomázáć nie mogło. *SkarZyw* 370.

Wyrażenie: »roža rajska« [sg w funkcji pl] (1): Cwierdziłá [Maria z *Egniej*] o S. Szczeńpanie pierwfzym męczeńniku y fpiewáłá zowiąc go Ogrodem rožey ráylkiey *SkarZyw* 583.

2. *Nazwa herbu i rodu szlacheckiego* (5):

[Zestawienie: »Pięć Rož« = herb szlachecki przyniesiony do Polski w XII w., zawierający pięć srebrnych róż w czerwonym polu (podobnie jak herb *Grzymała*), *Ramult, Stoice*: Latá 1129. *Swidrigier* ktory był Niemiec/ Herbu *Grzymáłá* [...] był obran ná Biłkupftwo *Krułzfickie*/ po *Báldwinie Fráncuzie*/ z domu pięć Rož *BielKron* 1597 110.]

a. *Poraj, jeden z najstarszych polskich herbów szlacheckich, zawierający w czerwonym polu pięciopłatkową srebrną różę* (2): *BielKron* 378; Iákubowłki z Herbu Roža y Imbráim Ciulicki zabići. *StryjKron* 532 *marg*; [Chćiał profto do Kráková iecháć/ ále go tám *Dobieflaw Korozwęcki* z domu Rožá/ Káłztellan Krákówłki puścić nie chćiał. *PapHerby* *****4v, ****4].

b. *Nazwa herbu Rzymian, przybyłych jakoby na Litwę, uważanych za protoplastów tamtejszych rodów szlacheckich* (3): *DOR-fprungus Iulianus* teź *Palemonow Towárzyfz Patricius* álbo *Oyczyc*

z *Xiążąt Rzymłkich z Herbu y z Familye Centaurulłow álbo Kitaurulłow y z Rožey/ widząc porządne ofłády Wnukow fwoich Synow *Palemonowych*/ ciągnął dáley z ludem fwoim nad Świętą Rzeką *StryjKron* 81, 72, 265.*

3. *W komentarzu do tekstu biblijnego* (1):

Wyrażenie: »roža świadectwa« = tytuł pieśni, której melodia powinna być wykorzystywana do odśpiewywania *Ps* 59; tu: błędnie skojarzona z instrumentem muzycznym (1): *Suláneduth/ Michtam Dawidowe* ku náuce. (*marg*) Ieft przezwiłko inftumentu nieiákiego/ á niektorzy to wykłádáią/ rožá świadectwá. (–) *BibRadz Ps* 59/1.

4. *bot. Althaea rosea Cav. (Rost) a. Hibiscus syriacus L.; malwa ogrodowa a. ketmia syryjska, roślina z rodziny szalozowatych (Malvaceae)* (8):

Zestawienia: »czarna roža« = *malva arborea a. maior Cn* [szyk zmienny] (3): Weźmi náśienia koźiorożcowego/ náśienia lniánego/ náśienia czarney rožey y náśienia szalozowego ktorego chcelż *SienLek* 113v, 108v, 109; [Roža czarna/ *Malua maior*. *Enrofen/ Herbfrofen/ winterrofen*. *SienHerb* L2c#; Ieft teź jeden rodzaj szálu *Włofkiego* ktory v nas zowá Czarną rožá/ á temu włafne imię ieft *Altea Cresc* 1571 286 (*Linde*); Ziele owo wyłokié/ które miewá ná łobie kwiećie czerwoné iáko róžá/ zowá ie niewiáły róža wyłoka/ drugié róža czarna *UrzędowHerb* 21b (*Linde*).

»roža czerwona« (1): roža czerwona, z ktorey ná wfłiach kmiootowny wiencze wijá, zowá iá połacinie *Ibifcus*. *FalZioł* V 19c.

»roža kmieca« (1): Z flazu/ z rožey kmieczey/ ktorá *Ibifcus* zowá *Fenum grecum/ rumien/ kmin/ wwarzywłzy* ty rzeczy w wodzie/ á maczáiąc w tym gębke albo chufte/ przykłáday ná macicze *FalZioł* V 27.

»roža ogrodna« (2): Teź fáłm *Czynamon* z winem dobrym pity/ barzo pomaga [w porodzie]. [...] Takiełż *Ibifcus*/ to ieft Roža ogrodna *FalZioł* V 24v, V 25v.

»roža wysoka« (1): Weźmi/ flazu/ rumnu/ rožey wyłokiey: ná ogrodzie rołtáczey *FalZioł* V 44v; [UrzędowHerb 21b (*Linde*)].

5. *bot. Anemone L. (Rost); zawilec, bylina z rodziny jaskrowatych (Ranunculaceae)* (1):

Zestawienie: »roža polna« (1): *Anemone* – Roža polná. *Całep* 69b.

6. *bot. Lilium chalcedonicum L.; lilia purpurowa, bylina z rodziny liliowatych (Liliaceae)* (1):

Zestawienie: »polna roža« (1): *Crinon* – Polna roža. *Całep* [271]a.

7. [bot. *Cistus creticus L.*; czystek kretański, krzew z rodziny czystkowatych, postonkowatych (Cistaceae), o kwiatach różowych lub szkarłatnych, występujący w krajach śródziemnomorskich, dostarczający wonnej, bardzo cenionej w średniowieczu żywicy zwanej *ladan, laudanum, labdanum*, opisywany dawniej jako roślina dwupienna; *cist(h)us Cn*;

Zestawienie: »pczelna roža« = czystek o kwiatach męskich [szyk zmienny]: *Pczelna Roža/ Ciftus maf*: *Binen rofen*. *SienHerb* L#v, E#v, E2#v.]

8. [bot. *Narcissus L.*; narcyz, bylina cebulkowa z rodziny amarylkowatych (Amaryllidaceae), roślina ozdobna wykorzystywana również w perfumiarstwie;

Zestawienie: »roža haszarońska«: Iá roža *Hałzárońłka/ lilia dolin* [*rosa campi, lilium convallium*]. Iáko lilia miedzy cierzniem/ ták przyziálołká moía miedzy corkámi. *BudBib Cant* 2/1.

Szereg: »roža, lilija«: *BudBib Cant* 2/1 cf *Zestawienie*.]

9. [bot. *Rhododendron L.*; azalia, różanecznik, *rododendron*, ozdobny krzew z rodziny wrzosowatych (Ericaceae) występujący w wielu odmianach barwnych;

Zestawienie: »bobkowa roža«: *Chróśćik máły* ieft *Bobkowa Róža/ liścié* má *Bobkowému* ábo *Migłáłowému* podobné/ [...] kwiát má podobny *Róžánému*/ owoc iednáki iáko v *Migłáłow*/ wólny pełny/ roście przy rzekách y wielkich wodách. *UrzędowHerb* 223b.]

10. [bot. Prawdopodobnie: *Astericus pygmaeus*; zmartwychwstanka, rosnąca na Bliskim Wschodzie drobna roślina roczna z rodziny astrowatych (*Asteraceae*), w czasie suszy stula listki, w czasie deszczu otwiera je, by krople deszczu, uderzając w otwarty owocostan, wyrzuciły owoce:

Zestawienie: »roża jerychowa«: k temu rodzi się [...] róża jerychowa, która jest dziwna i wielką moc ma, gdy biała głowa przy porodzeniu niebezpieczeństwo cierpi RadzPodróż 99.]

11. lek. Choroba skórna wywołana zakażeniem paciorkowcem; *erysipelas Cn (1)*:

W połączeniu szeregowym (1): Nafnádniý tedy do ćieplíc obróćím/ á zá poprawę przyrzecém ówym/ którzy co ná wierzchu máią/ iáko więc świerz b bywa/ krofły/ wrzódy/ fiłtuły/ róze/ (co *erispelata* zowiém) *aedemata, fcyrrí*, trąd nowo záczyty/ dymióná/ wóle/ ípárné wrzódy/ zanokczyćé/ brodawki/ liżáie/ y inłże wżyfłki zwierzchowné plugáftwá *Oczko 13v*.

12. *n-pers (14)*:

a. *Imię żeńskie (9)*: yako ya tho vyem ysz Rosza nyepobrała. *ZapWar 1513 nr 2132; KrowObr 173v; A* gdy on [*Piotr*] kolátał we drzwi v wrot/ wyfłzá dziewczká widzieć imieniem Rodá (*marg*) Roża, po náłzemu. (-). *WujNT Act 12/13*.

Zestawienia (6): Iakom ya nyerambył drzewa any drew szossnowych y brzozowych w borv slyachathney Rozey Lomyenskyey *ZapWar 1520 nr 2249, 1512 nr 2101, 1520 nr 2250, 1532 nr 2436; POBOZNEY A SZLACHETNEY PANIEY ROZEY WISZNIOWSKIEY/ PANIEY MATCE A DOBRODZIEYCEY SWEY MILEY [...]. ZALOSNY SYN THOBIASZ WISZNIOWSKI LZY LEIAC PISAL. WisznTr 6, 19*.

b. *Nazwisko (5)*: Roża Arcybikup vmárl. *BielKron Mmmmv*.

Zestawienia (4): *BielKron 407v; My* Alexánder Król oznáymu-
iemy: iż [...] Pan Andrżey Róža/ Arcybikup Gniéźnieńki/ [...] po-
dał nam próšby fwé *SarnStat 170, 939, 940*.

Cf [ROŻOKWITNY]

ECB

ROŻANIEC (2) *sb m*

Teksty nie oznaczają é oraz ó; a jasne; e prawdopodobnie jasne (tak w -ec).

sg N rożaniec (1). ◇ [G rożańca.] ◇ I rożańc(e)m (1). ◇ [L rożańcu.]

St stp brak, Cn notuje, Linde XVI (dwa z niżej notowanych przykładów) – XVIII w.

Cykl modlitw do Matki Bożej odmawianych w ustalonym porządku, połączone z rozważaniem tzw. tajemnic różańcowych; też: nabożeństwo, w trakcie którego modlitwy te są wspólnie odmawiane; rosarium Cn (2): Ma tytuł swoy duchowny ten Wianek/ od Wieńcá/ z rozlicznych wonnych kwiatkow wwitego: ktory y rożańcem/ y rożanym wiankiem cí názywáią/ ktorzy o tym nabożeństwie świętym piáli *LatHar 508; [InwBibl 189]*.

[W połączeniu szeregowym: TEn spofob modlenia iuż námieniony/ nie jednákie záwłże miał przemiánki: ále go poſpolicie krzczono imieniem Korony/ Pfálterzá/ álbo też y Rożáncá świętego. BzowRóz 6 (Linde).]

Tytuł zbioru modlitw Marcina Laterny (1): Rożániec/ álbo Wianek Duchowny B. Pánný Máryey/ z krotkim wznowieniem żywotá y śmierci Páńfikiey. *LatHar 516*.

[Wyrażenie: »rożaniec święty«: ROżániec Święty nic inłżego nie iefł/ iedno pewny spofob modlitwy/ z pewney licžby Paćierzy y Zdrowych Máryi/ ku czći y chwale milego Bogá/ y naświéłżey mátki iego złożony BzowRóz 1 (Linde); W Holándiey vkazáła fie [Maryja] iednemu Brátu świętego Dominiká zakonu [...]. Z ktorym to Káplánem dlugo y częſto fie rozmawiaiąc [...] iemu roſkazála/ áby [...] z nowu kazánia záczał o Rożáncu świętym BzowRóz 4, 2, 5, 6 (Linde), 25.

Zestawienie: »bractwo rożańca«: [Wszyscy] o takim spofobie modlenia dowiedziawłży fie/ z wielkim nabożeństwem iego odprá-

*wiałli/ y zá lżczęście nawięłżze łobie to poczytáiąc/ do Bráctwá Ro-
żáńcá świętego ſiebie przyłżczáli BzowRóz 5.]*

ECB

ROŻANOREKI (1) *ai*

G sg f rożanorekij.

St stp, Cn brak, Linde XVI w. (ten sam przykład).

Majúcy ręce koloru kwiatu róży:

*Wyrażenie: »rożanoreka zarza«: Powftáñ moie kochánié/ po-
wftáñ lutni moiá/ Rułzwá rożanorekijéy zarze z iéy pokoiá. KochPs 84.*

ECB

ROŻANY (384) *ai*

-ó- (30), -o- (12+żp); -ó- *Oczko (12), KochPs (4), KochEpit, KochSob, ZawJeft (2); -ó- : -o- Mącz (4:5), KochFr (2:1), PudlFr (3:1), SiebRozmyśl (1:5); a jasne (w tym 6 r. błędne znakowanie).*

*sg m N rożany (34). ◇ G rózanego (93); -égo (10), -ego (1), -(e)go (82); -égo : -ego SiebRozmyśl (3:1). ◇ D rózan(e)mu (1). ◇ A różany (14). ◇ I różanym (75), rózan(e)m (2); -ym : -(e)m FalZioł (50:2). ◇ L różanym (4). ◇ fN róžaná (7), róžan(a) (13). ◇ G róžanéj (38); -éj (5), -(e)j (33). ◇ A róžaná (6). ◇ I róžaná (62). ◇ L róžan(e)j (12). ◇ n N róžané (2); -é (1), -(e) (1). ◇ G róžan(e)go (4). ◇ I róžanym (2). ◇ pl N subst róžané (6); -é (1), -(e) (5). ◇ G róžanych (3). ◇ A róžané (4); -é (1), -(e) (3). ◇ pl I m róžan(e)mi (1). n róžá-
némi (1).*

*St stp, Cn notuje, Linde XVI (cztery z niżej notowanych przy-
kładów) – XVIII w.*

*Przymiotnik od „roża” ‘Rosa sp.’, zwykle od znac. ‘kwiat róży’;
rosaceus Mącz, Calep, Cn; roseus Mymer¹, Mącz; rhodinus Mącz,
Cn (384): Rhodinus, Rożány. Mącz 355c, 358c; Calep [928]a.*

a. *Będący różą (3)*:

W porównaniu (3): Wywyfłżyłám fie iáko páłmy okolo brze-
gow poładzone/ y iáko lżczepy rożáne [quasi plantae rosae] w
Ierychonie. *BudBib Eccli 24/14; Iáko drzewo páłmowe/ iefłtem
podwyżżoná w Kádes: á iáko lżczepy rożáne w Hierychu. LatHar
508, 410.*

*Wyrażenie: »szczep rożany« [szyk 2:1] (3): BudBib Eccli
24/14; LatHar 410, 508 cf W porównaniu.*

b. *Będący częścią róży (22)*: [Ziele zwane obrazki] na połthory
piędzi w zwyłż rofcie/ kwiaht na łamym wierzchu wyrafta podobny
rożanemu *FalZioł I 106c, I 116b, 154b, V 62v; Calyx, Rožána*
*fzypułka poki fie yefłczce kwiat nie roſkwtinie. Mącz 32c; BudBib
Sap 2/8; Spáđty rožáne liſtki: áž nic nie zoftáło. WisznTr 12.*

*W charakterystycznych połączeniach: listki rożane(-y, -a), na-
sienie, pąk, pąkowie, papie, szypułka, ziele.*

W porównaniach (3): Poćiwy fláhcíć s włżeteczne mi pány/
Iefł iáko kwiatek w Pokrzywach Rožány. *RejZwierc 220; KochSob
68; Bo iednoſ począł kwitnáć by kwiatek rožány/ Aliſ od nieżycz-
liwéy śmierci wnet obrány. PudlFr 41.*

*Wyrażenie: »kwiat(ek) (a. kwiecie) rożany(-e)« [szyk 14:1]
(15): Thefł puchlinę męłkich fłtroiow wleczyłz/ gdy wwarzyłz kwiat-
ki grzybieniowe z rożanym kwieciem *FalZioł I 92b; Wezmi Mirri
czarney Heleny/ [...] kwiatkow rožanych poł garžci FalZioł V 40v,
I [115²]d [3 r.], V 39v, 69, 78v; RejZwierc 220; Pátrzay/ iáko twarz
białą zdobi wftyd rumiány: Tákiéy bárwy więc niebo bywa/ gdy
ſwit rány Złoté Słońce vprzędza: álbo gdy leliá/ Z piękny m kwia-
tem róžanym w ieden wieniec wiá. KochEpit A2v; KochFr 97; Na-
iades y wy Nereides ſliczne/ [...] Potrzećie ziemię [na grobie Jana
Kochanowskiego] dopiero tągánym Kwieciem róžanym. KlonZal
D2; KochSob 68; PudlFr 41; GrabowSet Ev.**

Szereg: »lelijowy i rożany« (1): Twoiá kofá rozczofaná/ Iáko
brzozá przyodžiána: Twarz iáko kwiatki miéfžáné/ Leliowé/ y ró-
žáné. *KochSob 68.*

c. *Sporządzony z kwiatów róży (324)*:

Wyrażenie: »wieniec rożany« [szyk 3:1] (4): Coronae floreae et
roseae, Kwiatkowe/ rožáne wieńce. *Mącz 66a; PRawdę mowiać/*

nadobny wieniec ieft różány: Lecz wdzięcznieyfzy/ fiołki kiedy przepelątány. *PudlFr* 10, 12, 59.

a. O specyfikach leczniczych z kwiatów (a. z płatków) róży (319):

Wyrażenia: »cukier różány« [szyk 3:3] (11): Czukhier Rożány ma włofnoć pofilaiając j zaftanawiaiając żywotowe biegunki *FalZioł* I 115d; Też Rożány czukier ieft dobri naprzeciwno wraczeniu z defzczową wodą. *FalZioł* I 116a; NA kordijkę Perły tłuczony na miałki proch/ á z czukrem rożányem iedzone poranu/ wwfelaiaj fercze. *FalZioł* V 82, I [115²]d [3 r.], 116a, IV 56d, V 76v, 118; [*SienHerb* 143b (Linde); *Cresc 1571* 496 (Linde)].

»konfekt różány« = *rosatum* Cn (3): *FalZioł* I 149d, V 19b; Do tegóz [leczenia serca i wątroby] trzebáli wżyć konfektów/ różánego/ fiółkowego/ borakowego/ albo káždého z ofobná/ albo ie zmiełzawfzy/ będzie dobrze. *Oczko* 31v.

»konserwa różána«: wziąć [...] Konferwy Różány *UrzędowHerb* 207b.]

»lektwarz różány« (3): Serce tak pofilay. POżyway częfto Manus chrifiti perlati/ fandalizati, Triaſandali/ Lektwarzu rożanego *FalZioł* V 68, V 69 [2 r.].

»maść różána« (1): á z wanny wyfzedfzy/ liniment z máści różánéy/ topólówéy [...] wczyniwlzy/ námázác [chore nerki]. *Oczko* 32.

»miód(ek) różány« [szyk 24:4] (28): Theż fok Pozimek z miodem rożányem iefth dobry tym ktorzy mają rofpadliny w wfciach thym namazować vfta *FalZioł* I 52d; Też fok korzenia kofáczzowe⁸⁰ zmiełzany z miódkiem rożányem/ ieft dobre lekarftwo na fmierdzácze á zgnile rany *FalZioł* I 67c; Miodek Rożány thak bywa: Naprzod warz miód przafny, s fzimuygi [lege: zszymuj ji] á potym przecedz/ wktory miód nakładz kwiatkow Rożanych drobno gi fkraiawfzy á przywarz throche. *FalZioł* [115²]d, I 6b, 47c, 52c, 59b, c (26); [*SienLek* 146; *Oczko* 20v; [Roża świeża itez fucha/ godzi fie ku lekarftwam/ wiele rzeczy przypráwuiá s kwiatkow Rożanych. Naprzod miodek rożány/ Cukier rożány/ fyrop rożány/ oleiek rożány/ wodkə Rożána [']. *SienHerb* 143b (Linde)].

»ocet różány« (5): Sprawa iedna ku wmywaniu licza y rąk/ ktora pachnie á czyni ciało białe iako mleko. Wezmi dragantu wmozczone⁸⁰ w oczcie rożányem/ [...] *FalZioł* II 20b; Na podogré. Wezmi wodki pfinkowey/ rozchodnikowey/ oboygá po funcie/ ocztu rożanego z apteki/ iednę wnciją *FalZioł* V 93v, II 20c, V 93v, 110.

»olej(ek) różány« = *rosaceum oleum* *Mącz*; *oleum a. unguentum rhodinum* Cn [szyk 79:49] (128): Theż zmiełzawfzy fok korian-drow z mlekiem albo z blaywafem^m albo z olekiem rożányem á tego przylož na wrzod albo na zapalenie/ wyciągnie ogień j bolefc odeymuie *FalZioł* I 28b; Theż z wwarzenia nafienia y korzenia fiemniennego zblajwafem á z olekiem rożányem, ftłucz ty rzeczy fpo-lem á potym onego przykladay na bolączkę, vznałz pomoc niemałą. *FalZioł* I 33b; Też gdy lafkier będzie w rożány oleiek włożony tedy kolikę wfmierza *FalZioł* I 56a; fok ftego korzenia wycińiony á poti^m z rożane^m olekiem á z ocztem zmiełzany, pamięć zginęłą do-kończa: zalię przywraca *FalZioł* I 109c, I 39d [2 r.], 67c, 71b, 95b, 96a (86); *Mącz* 358c; Drugie czernienie włoś/ weźmi popiołu piolynowego/ á z rożány go oleiem miełzay/ włofy tym pomázuy. *SienLek* 46v; Theż ná wfzelki głowny bo/ Weźmi mleká niewieś-ćiego/ różánego oleyku/ á trochę octu to welpoł zmiełzawfzy/ chuftkę w thym maczay/ á ná czolo przywijay. *SienLek* 51, 40, 47, 47v, 50, 51 [3 r.] (38); námázuiá drudzy y grzbiet y paćierze wfzyftki/ olekiem różányem/ fiółkowym/ albo którym infzym/ nie máło potwiérdzi [osłabionego] *Oczko* 28v, 16v, 17; [*SienHerb* 143b (Linde)].

»sok różány« (8): Wezmi lektwarzu s foku rożane⁸⁰ cżthyrzy dragmy/ Reubarbarum thrzecią częfc dragmy/ [...] *FalZioł* I 45b, I 26d, 32a, [115²]d, V 83v, 88, 103v; albo wziawfzy foku różánego trochę/ białków iaiowych rozbitych dwa/ máku białého wftuczóného fczubác/ ná fkróni przez chuftkę przyložyc [choremu] *Oczko* 31v; [*UrzędowHerb* 267b].

»syrop(ek) (a. syrupus) różány« (10): Też naprzeciwno omdle-waniu y telknofciam [...] tak wodka rożána y firop rożány y czukhier rożány lą rzeczy barzo dobre na to. *FalZioł* I 116a; Iefliby ftolcze żolte byly, Tedy wziawfzy lyfzkę albo dwie fyropku roża-nego/ rozpułciwlzy w miętczanej wodcze/ day dziecięciu wypić po dwa razy poranu *FalZioł* V 38, I [115²]d, [3 r.], V 38, 42v, 83, 105, 118; [*SienHerb* 143b (Linde)]; Syrop różány ták działác: ledni wárzá rożá w wodzie/ potym ocukrowawfzy czyniá fyrop. *Cresc 1571* 496 (Linde)].

»wodka (a. woda) różána« [szyk 77:46] (123): Też gdiby po filney purgacj czyrwona niemocz przigodziła fie tedy nawarzyć gozdzikow/ maftiki/ gumi arabicum/ w wodcze rożaney á pić *FalZioł* I 60c; Sok bielonowy z wodką rożaną zmiełzany/ á wtim rozmocz faczelet á przylož na czolo. *FalZioł* I 65c, +5c, I 12d, 21a, b, 25a (94); *RejRozpr* 12; *RejWiz* 84; Rhodium oleum, Rożána wódká albo oleyek. *Mącz* 355c; Też Koryander tłuczony z rożána wodką ná czolo przywiń/ bol głowny wfciennie. *SienLek* 50v, 12, 52, 56v, 63v [4 r.] (20); Zá nic tu Rożána wódká/ Ieflić grzebie we fbie kotká. *RejZwierc* 237v; Albo tégo krochmalu wziawfzy garść/ á wódką różaną albo bábczáną roftworzywlzy/ [...] ná Nérki przy-ložyc *Oczko* 32, 28v, 31, 31v [2 r.]; [*SienHerb* 143b (Linde)].

d. Obsadzony krzewami róż (2): Rhodoma, latine Rosarium, Różány ogródek. *Mącz* 355c, 358c.

e. Koloru kwiatu róży; *rosei coloris* Cn (17): *Mymer*¹ 19; Więc tu pány młodzyeńce [Amor] ftrzałeczka vgadza/ Áż práwie krew rożána z ránek im wychadza. *RejWiz* 26; Zarzá w zgorę wychodzi rożánye piękności *RejWiz* 34v.

W porównaniu (1): Zrownálás ftanem z wftydliwą Diána [!]/ Zrownálás twarzą z Wenerą rożaną. *SzarzRyt* D3.

Wyrażenia: »barwa, maść rożána« [szyk 2:1] (2:1): *FalZioł* IV 48a; *Rosea vestis*, Różánye máści. *Mącz* 358c; Słońce/ bárwą fwą różáną/ Y wdzięczną wfzyftkim odmiáną Ludzie ciefzy *ZawJeft* 45.

»krew rożána«: [Chryste] Tyś nas odkupił krwią fwoiá rożáną/ Dla nas wylaną. *GrochHymny* 21 (Linde).]

»rożane(-y) słońce (a. wschod słońca), [świtanie]« [szyk 1:1] (2): Południé/ y półnoey/ wfchód fłońcá różány/ Y zachód twym [Boże] dowćipem ftoi zbudowany. *KochPs* 133; *ZawJeft* 12; [a w ten czas różane Świtanie rozszerzało po niebie odmianę. *Stryj-Począt* 261].

»usta rożane« (2): Ty [karto] ták możelf być fczęfna/ że cię fwémi Wdzięcznie cáluie [Regina] wfty rożánemi. *KochFr* 101, 106.

»rożána zarza (zorza)« [szyk 3:3] (6): *RejWiz* 108; PATrzyay ná tę pánienkę/ kiedy fie záplonie/ Iáko zarzá Rożána/ w południowey ftronie. *RejZwierz* 130v; Iefli fkrzydła obloké różánéy zorze/ A lo-tem zá ofłátnié vdam fye morze: Y tám mię ty [Boże] wymácalz *KochPs* 203, 166, 170; *SzarzRyt* Bv.

f. *Od nienotowanego u nas znac.* 'kwiat róży jako deseń tkani-ny' (1):

Wyrażenie: »kwiat różány« (1): A ta pani flicznie chodzi Nofi fukienkę od zieleni [...] Nofi kolnierz w kwiat rożány *LudWies* A3v.

g. [Od nazwy kościola w Rzymie: Santa Maria Domnae Rosae: Druga [Maryja] w Rzymie na wietrznym Ołtarzu usiadła [...]. Tam-że też Lilijowa, Okrągła, Różána *BogowieFalsz* 186.]

h. *Zestawienia w funkcji nazw specjalnych* (13):

»Bractwo (pod tytułem) Rożanego Wianka (a. Rożane)« = *bractwo różáncowe*: Co ieft Rożániec/ [...] y ktorego czáfu fundo-wáne ieft Bráctwo Pány Máryey/ pod tytułem Rożánego Wianká. *BzowRóz* 1, 5; *Articuly Bractwa Rożanego ImwBibl* 192, 208.]

»Rożány wianek« = *zbiór modlitw różáncowych* [szyk 9:4] (13): [Obowiazkiem księdza jest:] Rożáne wianki/ y godzinki pány Máryey mowić/ w kościelech połączinie wrzefztzeć/ świecić we dnie flepym obrázom *KrowObr* 61v, 151v; *LatHar* 508; ROZMYSLA-NIA MĘKI PANA NASZEGO IEZVSA KRYSZVSA, Z MOD-LITWAMI. Przytym y Rożány Wianek naświétfzý Pány Máry-ięy. *SiebRozmyśl kt*, F2 [2 r.], F2v [2 r.], *żp*, F3v *żp*, Hv [2 r.], K2 [2 r.]; [*KrowNap* A5; Bowiem kto chce byđz wfzeftnikiem tego

włzytkiego [tj. *lask*] powinien raz na tydzień odprawić zupełny Rożany Wianek/ który fie kłáda z 150. Zdrowych Máryi/ y z 15. Paćierzy rozdzielonych ná dzieśiátki *BzowRóz* 19 (Linde).]

[»rożany wianek« = *sznur paciorków, różaniec*: widác było [...] wiele obrázow/ ktore [...] vkázowały Bráctwá [...] ták męzczyzny iako y białeglowy/ kłęcząc ná koláná przed obrázem náświętłzey Pánnzy z Rożánego Wianká paćiorkámi. *BzowRóz* 2.]

a. [bot. »rożany korzeń« = *Rhodiola rosea* L.; *różeniec górski, złoty korzeń, roślina z rodziny gruboszowatych (Crassulaceae), której korzeń po roztarciu wydziela zapach podobny do zapachu róż: (nagł) RODIA RADIX, RÓdiada, Ródiarifa, (-) Róžány Korzeń. Zowá to ziele ofoblíwie tym imieniem Rožány korzeń, nie ízby był od Rožéy korzeń, ále íeft ziele, álbo lepiéy Chróścík, którégó korzeń wonia, iáko przenawybornicyza Róža. UrzędowHerb 266a (Linde s.v. różeniec).]*

Synonimy: **h.a.** zest. *roźnik, rožyniec.*

Cf **ROŻANOREKI, [ZŁOTOROŻANY]**

ECB

[ROŻAŃCOWY ai

Tekst nie oznacza ó; a jasne; drugie o prawdopodobnie jasne (tak w -owy).

sg f A rożańcową. ◇ n G rożańcow(e)go. ◇ I rożańcowym.

Sł stp, Cn brak, Linde XVIII w.

Przymiotnik od „rożaniec”:

Wyrażenie: »rożańcowa modlitwa«: częścią dla kazania Wielebnego Alana pomieniego/ częścią dla niezliczonych cudów ná tę Rożańcową Modlitwę wczynionych/ íuż było ták wiele rozkrzewiło nabożeństwo przeciw Pánnie náświętłzey [...] *BzowRóz* 10.

Zestawienie: »Bractwo Rożańcowe (a. Rożańcowego Wianka)« = powstała w XV w. *wspólnota wspierająca modlitwą różańcową działalność zakonu dominikanów, rozpowszechniona dzięki działalności Alana z La Roche*: Niedługo było czekać/ iáko fie lkoro Krolowa wdála do Bráctwá Rożańcowego/ wnet zrodziła Krolewicá Świętego Ludowiká *BzowRóz* 6; Y íi ktorzy łá tákże [w miejscach, gdzie powstało Bractwo bez zgody dominikanów] wpińáni/ íeśli chcą być prawdziwemi członkami w Bráctwie Rożańcowym/ potrzebá áby fie znowu dáli w pińać temu kto ma moc przymowánia. *BzowRóz* 17, 13.]

ECB

[ROŻDNICA] cf ROZNICA

ROŹDŻANY (2) ai

roźdżany (1) *BielKron*, **rozdżany** (1) *Mącz.*

o pochylone, a jasne.

sg m N ródzany (1). ◇ f G ródzan(e)j (1).

Sł stp notuje, Cn brak, Linde XVII w.

Przymiotnik od „rozga”: *zrobiony z różg* (2): *Virgeus, Rózdżány/ chroftowy co z rósg yeft. Mącz* 499a.

a. *O ródzde do bicia* (1): *Spytáli go thež [posłowie Przemysła] czemu ná żeláznym plúgu íadał. Powiedziáł: Tho známionuie że moi potomkowie będą was żelázná miotłá kárác (to íeft mieczem) gdyście nie chćieli ródzżány przyiác. BielKron* 319.

ECB

ROŹDŹE (7) sb n

-żdź- (5), -żdź- (1), -zdz- (1).

o jasne, e pochylone.

sg N ródz(e) (1). ◇ G ródzã (3). ◇ A ródz(e) (2); -é- (1), -(e)- (1). ◇ [I ródz(e)m, ródzým.] ◇ pl I ródzmi (1).

Składnia przydawki zawsze typu: to ródzde.

Składnia orzeczenia typu: ródzde (ktore) jest (3); cf też: *roźdže wynikną, ktore... roście FalZioł* I 39c.

Sł stp notuje, Cn brak, Linde XVI w. (dwa z niżej notowanych przykładów).

Coll. od „rozga” (7):

1. *Od znac. ‘gałż’; vimina HistAl* (4): *BierEz* Q3v; A drudzy ocínáli íj lámáli ródzde z oliwnégó drzewa/ íj miotáli przedéń [przed *Chrystusá*] ná drogę. *OpecŻyw* 71v; [widziálem káždy noci ftych trzech noci po modlitwy drzewo bárzo piekne/ ktore bárzo czudnego ródzda miáło doficz ná łobie *JanKoszŻyw* A3v; *Glosy III* 102/72].

[*W połączeniu z przymiotnikiem od nazwy drzewa*: *Przeto czáfow fwoich flufza zbierác ródzde dębowe/ topolowe/ álbo więzowe/ á ku pożywieniu dobytká przewiedłé ná zimę záchowác. Cresc* 1571 38.]

a. *Gałżki pozbawione liści służące do wyplatania; też kije, patyki, chrust* (2): *Gdiž to Alexander baczył íž żadnym obyczáiem nie mógl oney rzeki przedz smęcił fie/ nátychmiáł kázáł áby lodkę z ródzda fpráwili HistAl* I4; [já ma być [powróz] dobrze przykryty álbo przytrząsniony ródzým áže do fámeý íáty ptáfzniczey. *Cresc* 1571 628].

[*roźdže czego*: *roźdže też íego [brzostu albo wiązu] godži się w plot/ á gálżi ná ogień y do piecá Cresc* 1571 145.]

[*W połączeniu z przymiotnikiem od nazwy drzewa*: *Lowiá też ptaki zwláżczá wroble/ wczyniwłzy z ródzda wierzbowego iákoby wierłzá Cresc* 1571 636 (Linde).]

Szeregi: »ródzde i gałżki« (1): *KOza íeft zwierzę brodate/ dluge á kończyfte rogi máiácz/ rada fie páfie ródzmi j gałżkami dzrzewa ktorich gębá móže dofíácz FalZioł* IV 5d [*idem*: *roźdžem*] [*SienHerb* 275a (Linde)].

[»ródzde albo laszczki«: w ktorých [dól] wftaw około zachodu fłóncá kotlek nieiáki [...]: ták przyłóżywłzy ródzým álbo łafzczkami/ zwierzchu przyfyp ziemiá. *Cresc* 1571 28.]

2. *Od znac. ‘łodyga, pęd’* (3): á drudzi kxięzicza marcza fieiá banie/ po pięci ziarn w íedno miełcze ładzá/ łhádže ródzde wynikną/ ktore potim dla buynońci rófcie wyfoko ku gorze *FalZioł* I 39c; *Ty banie bywaiá chowane á nie rużane, z ródzda áž do fámeý zimy FalZioł* I 39c, I 115a; [rozdze arbusta *ReuchlinBartBydg* c6; *SienHerb* 568b].

[*W połączeniu z przymiotnikiem od nazwy rośliny*: *Weźmi ródzda Bobowego 4. gárści: Wapná żywego [...]/ niegáłżonego gárśie dobrá SienHerb* 568b.]

Cf **[ROŹDŹEWIE]**

ECB

ROŹDŹECZKA (1) sb f

N sg r(o)źdżeczka.

Sł stp, Cn, Linde brak.

Dem. od „roźdżka” ‘gałżka’: *Virgula – Rozdzecka. Calep* 1127b.

ECB

[ROŹDŹENIEC sb m

N sg r(o)źdżeniec.

Sł stp, Cn, Linde brak.

bot. Acanthus mollis; akant (a. różdżeniec) miękki, roślina ozdobna z rodziny akantowatych (Acanthaceae L.), wykorzystywana głównie ze względu na efektowne liście: Rózdżeniec Acanthus, welích Berenkław. SienHerb L2c#.]

ECB

[ROŹDŹEWIE sb n

G sg ródzżewiá.

Sł stp, Cn, Linde brak.

Suche gałżki, chrust: *A gdy Paweł zebráł gromadę ródzżewiá (marg) łomowiny (-) [sarmentorum multitudinem] i ná ogień włóżył/ žmíia wyłzedwłzy z gorácości wchfyciła się ręki íego. MurzNT Act* 28/3.

Synonimy: chrost, łomowiny, okrzes.

Cf **ROŹDŹE]**

ECB

ROŹDŹKA (100) sb f

-lfczk-, -lczk-, -lczk-, -zck-, -zck- (66), -zdzk-, -zck- (6), -zck- (5), -zdz- (4), -zk-, -sk- (2); -zdzek (11), -zdzek (2), -zdzek (2), -zdzek (1).

-o- (8), -ó- (7); -o- *OpecŻyw* (4); -o- ; -ó- *Mącz* (4:7); a *jasne*.

sg *N* roźdzka (38). ◇ *G* roźdzki (3). ◇ *D* roźdzce (1). ◇ *A* roźdzkę (8) [w tym: -ą (1)]. ◇ *I* roźdzką (4). ◇ *L* roźdzce (2). ◇ *pl N* roźdzki (5). ◇ *G* roźdzek (16). ◇ *D* roźdzk(o)m (1). ◇ *A* roźdzki (17). ◇ *I* roźdzkami (1). ◇ *L* roźdzkach (4); -ach (1), -(a)ch (3). ◇ [du *A* (cum nm) roźdzce.]

Sł stp, Cn notuje, Linde XVI (cztery z niżej notowanych przykładów) – XVIII w.

Dem. od „rozga” (100):

1. *Od znac.* ‘gałązka, pęd, odrośl’; *surculus BartBydg, Mącz, Modrz, Cn; ramus Vulg, PolAnt, Mącz; virga PolAnt, Mącz, Cn; virgula Murm, Mącz; surcus BartBydg; ramulus Cn (95): BierEz L; Murm 104; BartBydg 154b; gałązki polnych gwoździków gęste roźdzki s siebie wypufcząją FalZioł I 54d; Wezmi lfczawiu zpołgarzci albo iako wiele chczefz/ piołynu z pięć roźdzek FalZioł IV 46a, I 37a, 54d, 61a, 64b [3 r.], 115a; Przynycfycy Pánu rołfczki w pyękney zyeloności LubPs aa4; BibRadz Dan 4/11; A otworzywfzy lkárby fwoie/ dáłá krolowi [królówa Saba Salomonowi] fto y dwádzyeciá funtow zlotá/ kámienia drogiego/ y rzczy rołkolfzney woniey/ y roźdzek ktore s siebie bálfám wypufzczáły BielKron 78; Bigemmis surculus, Rofzczká máyác rowne dwie odnofzki/ od piénká lfczcpnego pochodzące. Mącz 143b; Turio, Gibka zwierzchnia rołfczká ná drzewie y ná chróście Mącz 470b, 201d, 345c, 499a; wezmi popiołu winného ktory z roźdzek palá SienLek 128v, 155v; RejPos 87; CzechRozm 144v; SkarŻyw 126; GrabowSet T3v; Száty przedeń y rołfczki zielone óikáli [Judzie przed Chrystusa]. LatHar 520; SapEpit A3v; [UrzędowHerb 17a; SkarKaz 363b (Linde)].*

roźdzka czego (2): [Stary feniks] wczyni fobie gniazdo z Káfycyey/ Mirry/ Kádzidlá roźdzek/ poloży fie ná tym y obumrze BielKron 264, 38v; [Mam też jszczze háw dwie rozdzce dwojga ziół, ktorem ułomił tám w tym wirydarzu. LubWiryd 56].

roźdzka od czego (2): *Murm 110; ramus seu surculus et botrus cum uvis, roszka od jagod vynnych BartBydg 128b.*

roźdzka z czego (1): Wezmi fwieżych roźdzek z gron poki fie nafienie nie wfógi. *FalZioł II 23.*

W porównaniach (11): *OpecŻyw 182v; PatKaz II 57; SeklKat L; iż fprawiedliwy záwždy iáko rołfczká kwitnie przed oblicznóciá ie^{so} [Boga]. RejPos 109v, 212v, 222v; WujJud 67; ModrzBaz 10; OTo Oycze y Pánie/ Wracam fię k tobie zálofny/ ftrapióny/ Iák ptáfzek z rołfczki/ lepem záchwycony GrabowSet S4v; SkarKaz 85a; A Kátholicy iáko rołfczki przy winnym żywym y flodkim korzeniu záwždy rołdzić dobre fwięte obyčzáie/ ktorem fię Rzeczpołpolitá zátrzymawa/ mogá. SkarKazSej 687b; [Iáko záraz y z rołfczká śliczny kwiat rožány Wátleie wfýcháiąc/ plugiem podorány Ták cie pędko podcięłá/ Páni wrodziwa/ Kloto nie wblágána okrutna fkwáplíwa. GrochPlankty A3].*

W połączeniu z przymiotnikiem od nazwy rośliny [w tym: *roźdzka + przymiotnik* (8), *przymiotnik + roźdzka* (8)] (16): *OpecŻyw 102v; PatKaz III 100; Xylobalsamum, Das holtz von dem ballám-bom Bálfámowa rołfczká Murm 111; a trzymał [Józef] wręku rozgę zlotá na wierzchu ktorey była rołfczka oliwna zowocem tłuftym HistJóz B4; BartBydg 175b; Zona twoia iako macicza plodna wdomu twoym/ Adziatky iáko oliwne rozcki [sicut novellae olivarum Vulg Ps 127/3] okolo ftołu twego SeklKat L; Leop I.Mach 13/51; BielKron 264, 446; Pampinus, Winna rołfczká/ fołzik álbo s látoroł [lege: látorośl z] liściami. Mącz [274]d, 205b; SienLek 71v, 120; RejPos 222v; SkarŻyw 270; WujNT Ioann 12/13; [WujPosN 1584 I 211 (Linde)].*

W połączeniu szeregowym (1): *Nutrix aliquando pro seminario, Miáfto ogródká gdzie ziółá rołdzki/ Látorołki y co tákowego chowáya/ áz fie godzá przefádzáć álbo lfczcpić. Mącz 255c.*

Przysłowia: Iákie drzewo/ táka y rołfczká. *SkarJedn 24.*

poki rołfczká mlóda/ dáie fię náchylíc y náwieść gdzie potrzebá/ á vroflá trudno ciágnáć. *SkarKaz 420a.*

Szeregi: »rołdzki a(l)bo gałązki« [szyk 1:1] (2): *FalZioł I 109a; Drudzy ták wykłádáią: Hofanna, to iefł gałązki álbo rołfczki fynowi Dawidowemu WujNT 89; [[Lipka] Gałązki álbo rózczi ma napędzý dlugie UrzędowHerb 11b].*

»rołdzka, látorośl« (1): *Expullulo, Pufzczam rófczki/ látorośli/ podraftam wzgorę. Mącz 330d.*

»liście i rołdzki« (1): *Owo pierze v ptakow/ liłcie y rołfczki ná drzewie/ co náturá dáłá oboigu themu/ ku potrzebie/ y záchowaniu fwoiey iftności GórnDworz L16.*

Przen (29): [*proroctwo o Izraelu:*] Bo przedeźniwy [!] gdy kwiat opádnie/ á owoc fię doftoi! [Pan] porzeże śirpem rołfczki/ á zobćina gáłżi. *BibRadz Is 18/5, Ez 17/23; RejPos 106; SkarŻyw [282]; Záwždy pobożnych rozmáicie doświadczano: á niepobożne óicha pomłtá/ záwfsze zwyklá goníc. Węc iefli zielonym rołfczkom z dáwná nie folgowano: nie dżiw/ iż fię czálem fuchym cokolwiek doftáie [cf Vulg Luc 23/31]. LatHar 578.*

rołdzka czego (1): *profimy pokornie nafz miły panie: aby w náłł płoność raczył wfłczcpic kwitnącą rołfczckę fwiętey wiary twoiey RejPs 138; [SkarUp 10].*

Szereg: »gałązki i rołdzki« (1): [*Niech Bóg sprawi*] By nádzienie ich pilne/ Mocno w ich fercách zákorżenione/ Twierdząc/ czynił vśilne Gáłżki rozkrzewione Y rołfczki mnożąc/ wfzecz dobr náplnionie. *GrabowSet V2.*

a) *O potomstwie* (18): [po dżyewiáczy mieśyáczach we wtorek porodzyłá onę rołfczkę krolewfká fpokolenia Dawidowego dżyewkę Máriá. *JanKoszŻyw [C4]v, E2.]*

rołdzka czego (3): Bo fie z dobre matky narodzili [Jagiello-nowie]: Którá była rołfczka rodu Cefárkógo *KlerPow 3; práwác corká Antygonowá y Eufrázyey: práwy narod twoy Cefárki: dobre go korzenia dobra rołfczká SkarŻyw 225, 208.*

a) *Is 11/1 i w interpretacjach odnoszonych do Matki Bożej i Jezusa* (15): [*Jezus*] wyłedł przez fwé fwięte narodzenie z Marie rołdzki panienkié czyłtofcí *OpecŻyw 15; Ta iefł rołdzka fuchá/ ktorá zakwitnąwfłly/ fy na bożego porodzila. OpecŻyw 184v; PatKaz I 10; othym pyłłal yfáyas rzekáč vynydzye rołfczka fkorzenya yefłé a na tey rołfczce unyknye przelżlyczny kwiat. PatKaz II 57, 57; O błogofłwionafz to rołfczká byłá/ ták iáko iá y Anyoł Páńfki miánuie przy pocżęciu tego kwiatu fwiętego nam z dáwná obiecánego oná Máriá pánná fwięta RejAp 51v, 51v.*

Wyrażenie: »rołdzka z korzenia itp. Jesse (a. Isaj(ow)ego), (korzenia) Jesse« = *virga de stirpe Isai PolAnt (6:2): PatKaz II 57; vynydzye rołfczka fkorzenya yefłé PatKaz III 94; BibRadz Is 11/1; Toć iuż nieomylnie tá rołfczká wyłżłá s pokolenia Iefłé á s pokolenia Dawidowego. RejPos 271v, 271v, 304; iż [...] wyłzedł nam kwiat on oczekiwány z rołfczki Iefłé zbáwiciel z domu gory Syonfkiey. SkarŻyw 2; LatHar 477; [Jest [Jezus] Róždźka, co wynikła ze pnia Izajego, nad którą odpoczynał Duch Boga żywego. OtwinPis 168.]*

Szereg: »rołdzka a látoroślka« (1): Y Wyniknie rołfczka ze pnia Iáiówego/ á látorołfká [virga ... et germen] z korzenia iego wyrołcie. *BibRadz Is 11/1.*

b) *O wspólności wiernych z Chrystusem, też w nawiązaniu do biblijnej przypowieści o krzewie winnym i látoroślach* [Ioann 15/1-8] (2): *Niech pomni rołfczká ná czyiem korzeniu ftoi/ á fład icy wilgotność ná dobry rodzay dochodzi [cf Vulg Rom 11/16]. SkarKaz 353b; [Iáka też iefł fpoleczność y mocne złączenie w drzewie máćice z rołfczkami/ táka iefł miedzy P. Kryłtułem/ ktory fie máćicá być miánuie KrzyżKaz 102; nalázł fobie Pan Bog ine; ktore ná mieyfcu was/ wyćiętych iuż rołfczek/ wfzczcpí HerbOdpow Z].*

Szereg: »rołdzka albo látorośl« (1): *Pámiętáyże też/ iákámes rołfczká álbo látorołłá/ y iákie mafz kwiatki podawác s siebie RejPos 173.*

a. *Galązka pozbawiona liści służąca do wyplatania; też: sucha galązka, kij* (4): [Libusza rzekła do mężczyzny niezgadającego się, aby być sądzonym przez kobietę:] Prawdę mówię [!] zem żeńnika pleć miękka/ przetho was miękka każnią karzę miotelką z roždżek *BielKron* 318v; Brya, Rokičina/ álbo/ Chróft z którego roždżek fztane lfczotki czinią. *Mącz* 27b; *SienLek* 157v; *BielSpr* 4.

b. [W transakcji kupna-sprzedazy: symbol przekazania własności nabywcy:

Wyrażenie przymiowkowe: »pod roždżkę« = prawdopodobnie: za zaliczką, częściową opłatą: Jan Deidak przedal rołom ucziwemu panu Janowý Feinowý za grzywien pietnasczie [...] który tho Jan Didak wziął od Jana Feinie pod rozczke stiri grziwny *KsięgaSqd-Trzeš* 1581 nr 1338.]

2. *Od znac.* 'narzędzie do bicia'; *virga Vulg, PolAnt, Cn; flagellum Mącz, Cn* (5): [Matka] kiedy wydz y ono dziatky czo niegmyflnego a zlego maia czinić pogrozy yem rołką [możliwa też lekcja: rozgą] *RejKupSekl* a4; *Flagrum, Bicz/ Rózgá/ Pręt* á wiązánká/ Miotelká z rózg/ Rzemieniá álbo powozów/ *Bicz Tátárski*. [...] *Flagellum, Biczyk, Roždżká. Mącz* 129c.

Zwrot: »roždżką wzbierać [= bić]« (1): DAwna y fthára przypowyes myedzy ludźmi ó karányu á powfcygányu dzyatek thá vroflá/ że nigdy dobrego nye biyá áni go trzebá bić: s korey przypowiesić káždy to zá pewne v fiebye miał żeby też rodzicom nye godziło fie dzyatek fwych kárác/ álbo rołczką wzbierać *GliczKsiqz* F6.

Przen: *Kara* (2): [Náwiedzę w rołczce niepráwošći ich *Leop Ps* 88/33.]

Zwrot: »[na kogo] podniešć roždżkę« (1): A gdyż temi Czafy Pan Bog raczył nanas podniefc Rołkę [możliwa też lekcja: rozgę] fwoyę/ a znak Karania fwego *RejKupSekl* a4.

Szereg: »roždżka i karanie« (1): Rołczká y karanie [*Virga et increpatio*] dáie mądrošć *RejPosWstaw* [41³]v [przekład tego samego tekstu] [*BibRadz Prov* 29/15].

Synonimy: **1.** galązka, latorošłka, odmłodka, odnoška; **a.** chrost, okrzes; **2.** kij, kmutel, palcat, pręt.

Cf [LATOROŹDŹKA]

ECB

[ROŹDŹYSTY ai

roždżysty, roždżisty.

róż-, roź-.

sg f N różdzistá. ◇ n N roždżisté. ◇ pl A subst różdzysté.

Sł stp, Cn, Linde brak.

Mający liczne różgi, tj. galązki, rozgałżiony, rozłożysty: Ma [mniejšza bazyliyka] [...] gáłłki čieniuchné bárco [!] różdżyfté/ liftki podobne Bážyliiéy wjétfżéy/ iedno drobnieyfté y mnieyfté *UrzędowHerb* 45b; To ziele [dzwoniec] ma liftki iáko Rutá [...] różdżiŃté/ przyczérwieńftym *UrzędowHerb* 171b; ROzmáité žiela zowá Złómiakámięń: ále to práwe ieft Złómiakámięń žiółko/ to ieft rozdżiŃté/ podobne Trzebuli: iedno wjétfżé y žieleńfté *UrzędowHerb* 277b, 281b.]

ECB

ROŹECZEK (1) sb m

N sg rožeczek.

Sł stp, Cn, Linde brak.

Dem. od „rožek” w znac. **1.:** *Corneolus* – *Rozeczek. Calep* 261b.

ECB

ROŹEK (35) sb m

o oraz e jasne.

sg N rožek (11). ◇ G rožka (1). ◇ A rožek (5). ◇ L rožku (1). ◇ pl N rožki (3). ◇ G rožków (2); -ów (1), -(o)w (1). ◇ A rožki (7). ◇ I rožkami (3); -ami (2), -(a)mi (1). ◇ L rožk(o)ch (2).

Sł stp w innym znaczeniu, Cn notuje, Linde XVI (dwa z niżej notowanych przykładów) – XVIII w.

1. *Dem. od „rog”;* *corniculum HistAl, Mącz, Calep, Cn; corneolus Mącz* (25): *Quadrigenina cornicula*, Cztery rožki yeden podle drugiego. *Mącz* 335a, 65d, 66a; *Calep* 261a; [Rožek *corniculum i(d est) parvum cornu ReuchlinBartBydg* h5v].

a. *Od znac.* 'parzysty wyrostek kostny na głowie zwierzęcia' lub diabła, wyobrażanego w postaci rogatej bestii, też wyrostek w kształcie rogu np. u mięczaków (20): SLimacžki ziemfkie. [...] rožki miewaią: aby fobie gothowali drogę tymi rožkami. *FalZioł* IV 32a; *HistAl* A8v; *Cerastes vel cerastis*, Rodzay nieyáki wężów s rožkami. *Mącz* 48b; *Zwirzátko* też záfię nie ma iedno kęš lkorki kofmátey/ którą fie y žimie odziewa/ y lecie chłodzi/ á kęš niektore rožkow á kopytká flábo zářádzone. *RejZwierc* 156, 156v; *BielRozm* 18; Przy wielkim ftádzie máły ielonek fie báwi/ Rožków iefcze nie czuią/ oftro fie nie fláwi *GórnTroas* 40; [panewek málych 1, wielgich 6; kocielki 2; główek sarnich z rožkami 12, zbanków glinianych 17 *ImwMieszcz* 1572 nr 176].

W połączeniu z przymiotnikiem od nazwy zwierzęcia (3): *RejKup* v2v; *Mącz* 73b; *Ian* też š. w *Ziáwieniu/ beftiá* wtórá opifuie/ która miała mieć rožki Báránkowe [= jak baranek]: á mówić iáko Smok. *NiemObr* 152.

W porównaniu (1): Iákby rožki ná mlódey Ielenicy ftoia/ Okrylá głowę fobie [nadmiernie strojna pani] tą przyprawá troiá. *ZbylPrzyg* A4.

Przysłowia: A Czarta czo jm nam grozy Wřadzimy go wrožek kozy *RejKup* v2v.

Per iocum dicitur, Hoc curasti probe, Ey czišćieš fřáwił/ Stoyi zá koży rožek twoyá fřáwá/ bywa też wowiono [!]. *Mącz* 73b.

Przen (7):

Zwrot: »utrzeć rožki« (2): Więć gdy przydzye w potrzebie áli náłž Borkowłki/ Vyrzyłž ižći zuchwálcze přetko vtrze rožki. *PapřPan* Bb, Ff4v.

a) *W protestanckich pismach polemicznych: o katolikach i papieżu wyobrażanych jako apokaliptyczna bestia* (2): Bo ma [papież] rožki iákoby báránie: gdy tego pánowánia wżywa podczas łágodnie iáko báránek/ ále przedšię obłudnie *CzechEp* 382, 379.

b) *Określenie czarta oraz ludzi, wyobrażanych jako jego studzy a zarazem ziemskie ucieleśnienie* (4): *CzechEp* 370, 383; Až potym do tego przyłžo/ iż ten rožek [tj. papież, uosobienie Antychrysta] máły wyrofl/ y zupełnie vrofl *NiemObr* 169.

Wyrażenie: »rožek kozi« (1): A ten Dyabły rožek kozy Y řam niewie czym my grozy. *RejKup* i7.

b. *O Kšiężycu w pierwszej kwadrze, przybierającym kształt rogalka* (1): *Aversis a Sole cornibus Lunam semper si crescat ortus spectare*, Xiężyc záwždy tyłem rožkami ftoyi do słońcá przed pełniá. *Mącz* 487a.

2. *Dęty instrument muzyczny lub sygnałowy wykonany z rogu bydłcego; też: rodzaj trąbki; cornicen, lituus, sistrum Mącz; bucina PolAnt* (6): *Cornicen*, Rožek w który piskáya. *Mącz* 65d; *Lituus*, Rožek/ álbo krziwa trábá/ *Puřán. Mącz* 196a, 397b; Nád to wfzyftko/ bywáli w woýfcze Trębáczé/ piłczkowie/ y či co ná rožku grawáli dawáiac znáki. Trębáczé pobudzáli wyieždžác wpole y potykác fie/ y záfię odwodžili gdzie bylá tego potrzebá: Ci záfię co ná rožkoch gráli/ dawáli znáki iáko fie s chorągwiámi ruřžác obracác álbo fřáwować. *BielSpr* 12v.

W połączeniach szeregowych (1): Náuczýć ie [hufy] też ma Hetman y káždy fřawcá kthory ma pod fřwá fřáwá ludži/ iáko ná głos tráby/ álbo piłczálek/ álbo rožkál/ álbo furmy/ máii fie záchowác *BielSpr* 16; [Włzytek też Izřáel prowadžił lkryżnię przymierza Iehowine⁸⁰ z krzykiem/ y hukiem rožkow/ y tráb/ y cymbałow *BudBib* 1.Par 15/28 (Linde).]

3. *Naczynie służące do przechowywania oleju* (2):

rožek czego (1): A ták wžiáł Sámuel rožek oleiu [cornu olei] y pomázał go [Dawida] miedzy bráćią iego *Leop* 1.Reg 16/13.

rožek z czym (1): Wzywał tedy Sádoch rožek z oleiem fwiętyńm y košćiolá/ y pomázał go [Salomona] *BielKron* 74.

4. *Muszla mięczaków (1)*: Ziarna ktore bywają w rożkach małżowych gdy ie ná ząb przyłożył/ wnet bol przeftanie. *SienLek* 77v.

5. [*Małe, pękate naczynie szklane przysysające się do ciała po ogrzaniu zebranego w nim powietrza, bańka*]:

Szereg: »bańka albo rożek«: [*Można wyleczyć chorego*] ná wet bąńiek álbo rożków nastáwiwszy po przedniejszych częściách, gdzie sye godzi, ciála *OczkoPrzymiot* 337.]

6. *n-pers (1)*:

Zestawienie (1): (*nagł*) Ambrozy Korczbok Rożek ku dobrym Towarzylom. (–) *RejRozpr* Av.

Synonimy: 2. *kornet, puzan, trąba*; 3. *ampulka, czaszka*.

ECB

ROŻEN (61) sb m i n

m rożen (60), rożeń (1) FalZioł, [n rožno cf N du].

-ż- (46), -z- (11), -ź- (3), -sz- (1).

o oraz e jasne.

sg N rožen (19). ◇ *A rožen (7), Rożna (2) [n-pers]*. ◇ *I rozn(e)m (6)*. ◇ *L rożnie (3)*. ◇ *pl N rożny (2)*. ◇ *G rozn(o)w (3)*. ◇ *D rozn(o)m (1)*. ◇ *A rożny (9)*. ◇ *I rożny (4), rożnami (1) StryjKron*. ◇ *L rożniech (4) [w tym: rożniech (1)]*; -éch (1), -(e)ch (3). ◇ *[du N (cum nm) rożnie CracArtific 1509 nr 168]*.

Sł stp, Cn notuje, Linde XVI (cztery z niżej notowanych przykładów) – XVIII w.

1. *Długi, ostro zakończony pręt do pieczenia mięsa zrobiony z drewna lub metalu; veru Murm, Mymer¹, BartBydąg, Mącz, Calep, Cn (21): BierEz K4; Murm 144; Veru. Bratfipis. Rožen. Mymer¹ [29²]v; BartBydąg 168b; Potym przywiedziono gryfy/ y kazał ie [Aleksander] mocnemi łańcuchy wwięzać przy onym ftolcu/ á ná wirzchu ná rożniech mięfło przywiewać *HistAl* M5; *RejFig* Cc2; *WyprKr* 120; Náležli tám [na wyspie Kanibalów] náfzy dzieci w koycach iáko kury karmiąc [...]. Drugie dzieci náležli ná rożniech v ognia. *BielKron* 441v, 420v; Skowálifcie oy-cowłkie granati ná plugi/ A z drugiego iuż dawno w kuchni rožen długi. *KochSat* A3; *WerGośe* 216; *Calep* 1115b; [2 cistule vacue, 1 tribulum alias wyerczimagk, 2 verua alias roszne *CracArtific 1509 nr 168*; rožen veru ..., et est veru instrumentum ferreum vel ligneum, quo carnes assantur {veruculus di(minutivum)} *ReuchlinBartBydąg* K5v].*

W połączeniach szeregowych (2): Dworzanie fie też kręcą z rożny s pieczonkami/ Z gárncy/ s kotły/ z bokłagi/ s kofłmi/ y s konwiámi. *RejWiz* 167; *GórnRozm* L3v.

W porównaniach (4): Obeliscus, Czworogranny profty/ á podługowaty kámieí/ ná wierfzchu yákoby rožen zákończony. *Mącz* 256b; A nie tylko ludzie Rycerfcy [...] ále y niewinne dziatki/ [...] bywają bez miłofierdzia včífnieni y mordowáni/ ná koły iáko pro-ftiętá ná rożny wbijáni *RejZwierc* 255v; *KmitaSpit* B2, C5.

[*Przysłowie*: aczci jeszcze ptak ná powietrzu, a ja rožen ná ziemi strugam. *ListyPol* II 1549/243.]

Zwroty: »ná rożnie piec (a. piekać)« [szyk zmienny] (2): pieczyłz to ná rożnie ták długo/ áż wyłchnie *SienLek* 123; *PudłFr* 13.

»ná rožen zatknąć (a. wtykać)« [szyk zmienny] (2): *Figere carnes verubus, Pieczifte zátknąć ná rożny. Mącz* 126c; *KmitaSpit* C5.

a. [*Miara ilości przeznaczonych na sprzedaż śledzi; tu danina składana przez mieszczan lub jej pieniężny ekwiwalent*: iż każdy mieszczanin i mieszczka, skoro beczkę odbije, dawa śledzi 30, co rożnem zowią, albo piędźmi odkupuje *LustrPłock* 197.

Wyrażenie: »rožen śledzi«: iż każdy mieszczanin albo mieszczka [...] winną będzie dać do dwora rožen śledzi to jest 30 *LustrPłock* 24, 48.]

Przen [czego]: nazbirawszy cały rožen nowin, [...] ty W(aszej) M(ilości) piszę *ListyPol* II 1549/291.]

2. *Ogrodzenie z grubych, zaostrzonych pali, stosowane jako fortyfikacja: palisada, ostrokół; też: element takiego ogrodzenia (14)*: rzučili fie do Obozu Niemieckiego/ ktory był wozmi wkóło

oftháwion/ wiele koni ná onych rożniech potráćili *BielKron* 392v; [*Nielatwo nauczyć żołnierzy*] gdzie trzeba wftępować y przyftępować/ przekopy czynić/ rożny ftháwiác/ plagi fie chronić *BielSpr* 2, 7v *marg*; Rozerwáli [*Lachowie*] wnet rożny dział piętnaście wielkich Wzięli *StryjKron* 642, 642; *BielRozm* 29.

W porównaniu (2): Poftáwili [starożytni Rzymianie] co przednieyfy lud ná práwey ftronie fwoiey/ [...] á z lewey ftrony fzykowáli lud náprzek y rozciągnęli iáko rožen álbo literá l/ po boku fwoim *BielSpr* 21v, 21v.

Zwroty: »rożny(-ami) (się) o(-b)stawiać« [szyk zmienny] (4): ktorzy [*Pomorzanie*] fie też okopáli w mocnym mieyfcu/ y oftháwiáli rożny/ rohátynámi/ ognie podziálawfzy z przodku *BielKron* 352v; *BielSat* D3v; [starożytni żołnierze] okopáli fie wálem iż wał był rowno z namioty/ y k temu rożny drzewiánemi wkóło oftháwiáli w wále y ftrzelbą ofádzili *BielSpr* 7v, 66; [Był obyeczaj u Krzyżaków obozy łańcuchami zwierać a rożnami dla natarcia kófmi obstawiając *StryjPoczął* 272 *marg*].

»rożny (I) zasadzić« (1): [*Ci, co zostali w obozie*] máią wyrobić/ co přędzey pod winą wftáwioną/ fwe fztuki okopow/ y rożny záfádzić *BielSpr* 9.

Szereg: »rożny i wały« (1): á Bolesław przerzućiwfzy rożny y wáły z tyłu ná nie [*Prusów i Pomorzan*] vderzył/ rozgromił *BielKron* 352v.

3. *Długa broń kłuta, oszczep, pika itp. (3)*: Verutum – Rožen wky [lege: w kij] wfczcepioni. Verutus – Ztakim rożnem chodzaci. *Calep* 1115b; *KmitaSpit* C5v.

4. *Palec wskazujący; digitus salutaris, index Mącz, Cn; demonstratorius, silentii digitus Cn (12)*: Też ná to miey pilną bacžność gdy palce ná żyłe trzymafz: w ktori palecz więczy bije/ iefłtize w rożeń. Smiele powiedz iże chorego głowa więczy boli. *FalZioł* V 12v; *Digitus salutaris*, Rožen podle wielkiego pálcá. *Mącz* 366a, 88d; Zylá między wielkim pálcem v Ręki/ á między Rożnem/ pomaga náprzećiu boleniu głowy/ y oczu *SienLek* 35; ktemu ma być zylá záćięta między śrzednim pálcem v ręki/ á między rożnem/ ten zową rożnem/ kthoremefny zwykli vkázowác. *SienLek* 91, 24v; [*AgrNauka* 29].

Zestawienie: »palec rožen; palec, ktory zową rožen, rożnem« (4;1:1): anym mv zadal rany krwawey wpalecz rožen vraky prawey *ZapWar* 1528 nr 2366, 1520 nr 2162, 2259, 1531 nr 2433; *Index etiam pro digito pollicis proximo, Pálec/ Rožen. Mącz* 85c; *SienLek* 24v.

5. *Znak graficzny w postaci poziomo wydłużonego trójkąta, stosowany przez filologów dla oznaczania miejsca tekstu o podejrzaney autentyczności a. znaczeniu; obelus Mącz, Calep (2)*: Obelus, Latine veru, Rožen/ też známie álbo punkt w więgách którym známionuyá fáłfz álbo co niepewnego/ áby zá podeyżrane było miano. *Mącz* 256b; *Calep* [712]b.

6. *W wyrażeniu: »rożnem patrzący« = zezowaty (1)*: Paetus qui obliquatis oculis in altum respicit, Który ták z wierzchu pátrzy yákoby tilko połowicę zrzenie otwarzał/ Brłok rożnem pátrzący. *Mącz* 272d; [*Volck* 440 (Linde)].

7. [*n-pr Konstelacja Orion*]: Kimá fą te gwiazdy ktore mj [lege: my] pośpolicie bábámi zowiemy. Zas Keśil też gwiazdy ktore Grekowie orionem á náfzy rożnem zową. *BudBib* I [452]a *marg* (Linde).]

8. *n-pers (7)*: DO wfzytkiego ten Rožen práwie fie nam zeydzye/ Bo dá ráde wfzytkiemu co jedno náń przydzye *PapRPan* I3v, I3v; Ocy moie widziály wczorá przy biésiedzie/ Ali ná ftól/ náfz Rožen/ ze ftem złotych iedzie. Y zda mi fye/ niewfkurał ná tey krotochwili/ Bom ták baczył/ że Rożná w kárty ogolili. *PudłFr* 13, 13 [2 r.].

Zestawienie (1): Gabriel Rožen Rotmitrż R.P.P.T. *PapRPan* I3v.

*** Bez wystarczającego kontekstu (1): Veru, Rožen. *Mącz* [489]a.

Synonimy: **3.** drzewce, drzewo, kopija, oszczep, rohatyna, spis, spisa, włócznia; **6.** brlok, rozoki, zez; **7.** Kosy, Oryjon, świętego Jakuba paliczka.

Cf [ROŻNE]

ECB

ROŻENEK (16) sb m

o oraz oba e jasne.

sg N rożenek (8). ◇ A rożenek (2). ◇ I rożenkiem (3); [-em], -(e)m (3). ◇ L rożenku (1). ◇ pl [N rożenki. ◇ G rożenk(o)w.] ◇ A rożenki (1). ◇ L rożenkách (1).

St stp brak, Cn notuje, Linde XVII – XVIII w.

Dem. od „rožen” (16):

1. Od znac. ‘pręt do pieczenia mięsa’; veruculum Murm, Mymer¹, BartBydg, Calep, Cn; parvum veru, veruina Cn (6): Veruculum, eyn brotspillen Rożenek. Murm 144; Mymer¹ [29²]v; BartBydg 168b; Płynac imo wysep Kubę/ przypłynęli ku iedney wyfpie gdzie był dobry przylęp/ wyfiedli málo/ nie mogli thám ludzi widzieć/ tylko ogień gorąjący/ około którego ryb dofyć pieczonych na rożenkach było BielKron 442; Calep 1115b; [fasek 6, zbanów 5, rożenków żelaznych 4, durszlaki 2 InwMieszcz 1584 nr 252, 1600 nr 306].

Zwrot: »wtykać na rożenki« (1): Bo Tátarowie łotrowftwo/ z Ruśi do Hordy wychodząc/ wymuiąc fercą z pobitych Polakow/ á w iádowitey truciznie ich námoczywfy wtykali ná rożenki czáruiąc ich ku temu náukámi Czárnoxięfkimi/ y ftáwiáli w rzeki y w ftáwy/ fład potym bárdzo wiele ludzi s pićia y żywánia zákázone/ trucizná wody w nieuleczone choroby wpadáli/ y okrutnie márlí StryjKron 370.

2. Od znac. ‘znak graficzny’ (9): Rożenek zálfę znáczy/ że te flowá ktore zá nim idą w texcie aż do pułkolká ná wierzchu przy końcu flowá położonego/ nie náyduią fię w tych księgách/ ktore ná brzegu przy tákimże rożenku są náznáczone. WujNT przedm 29; Táak iż gwiazdka znáczy kiedy co więcej; rożenek záś kiedy co mniej; á ten znak ” ” kiedy co ináczey inźe księgi niżli náfze máia. WujNT przedm 29, przedm 14, 16, 24 [2 r.]; [WujBib ***5v].

Zwrot: »rożenkiem naznaczyć, naznaczony« [szyk zmienny] (1:1): Gdzie zálfę ktorego flowá ábo kilku w Graeckim texcie nie było/ ktore fię w náfzym Láćińfkim náyduye; tedy náznáczył rożenkiem ták w texcie ► iáko y ná brzegu położonym ►/ przydawfy tákże ná końcu literę G. WujNT przedm 16, przedm 14; [WujBib ***3].

3. [Miarą ilości przeznaczonych na sprzedaż drobnych ptaszków, wynosząca 15 sztuk: a w rożenku ma ich [ptaszków] być 15. OpisyPozn 1598 nr 22.

rożenek czego: cietrzew gr 4, głuźec gr 6, rożenek ziańb gr 3, rożenek czizów gr 2, rożenek jerów gr 2½, rożenek konopników gr 2½, a w rożenku ma ich być 15. OpisyPozn 1598 nr 22; GębMemor 175.]

*** Bez wystarczającego kontekstu (1): Veruculum, Rożenek. Mącz [489]a; [Volck Xxx4].

ECB

ROŻEŃ cf ROŻEN

ROŻKOW (1) ai

N sg f [Rożk(o)wa], Rożk(o)w(a).

St stp, Cn brak, Linde XVII w.

Przymiotnik od „Rożek” n-pers (nazwisko niezidentyfikowanej postaci historycznej):

Przysłowie: rzecz jako Rożkowa = sprawa beznadziejna, bez szans na pomyślnie załatwienie: Niewiem yako dzys twoją [lege: twoją] rzeć Podobno yako rołkowa RejKup v3; [Mihi ad raftros res redit. Moia rzeć iáko rołzkowá. TerentMatKęť H8, R7; ŁaszczPogrom 14].

ECB

[ROŻKOWATY ai

N sg m rożkowaty.

St stp, Cn brak, Linde XVII w.

Zestawienie w funkcji nazwy bot.: »rożkowaty mak« = *Glaucium corniculatum* Curt. (Rost: mak rogaty); siwiec pomarańczowy, roślina z rodziny makowatych (*Papaveraceae*): A tu bącz co półpoli-ćie mówią/ áby z wietfzēy Celidoniēy fok/ álbo z Máku/ który zowá *Cornutum*, rożkowaty Mák/ było *Glaucium* UrzędowHerb 153a.]

ECB

[ROŻNE sb n

G sg rożn(e)go.

St stp, Cn, Linde brak.

Rodzaj czynszu płaconego przez rybaków i łowiących ryby jako ekwiwalent powinności składania w daninie różna ryb: Rosznego pro festo Natalis Christi de manso per I grossum (sc. piscatores solvunt) WizytGn 239, 239.

Cf ROŻEN]

ECB

ROŻNIĄCY Cn; Linde brak.

Cf ROŻNIĆ

ROŻNICA cf ROZNICA

[ROŻNICZEK sb m

N sg rożniczek.

St stp, Cn, Linde brak.

Dem. od „rožen” w niezaświadczonej u nas znac. ‘szpikulec, hak lub widelki do mięsa’: vanhka, Roznyczek treagra Reuchlin-BartBydg h6v.]

ECB

ROŻNIĆ Cn; Linde XVII – XVIII w.

Cf ROŻNIĄCY, ROŻNIENIE

(ROŻNIĆ SIĘ) cf 1. ROŻNIĆ SIĘ

ROŻNIE cf ROZNIE

ROŻNIENIE Cn; Linde brak.

Cf ROŻNIĆ

1. [ROŻNIK sb m

N sg różnik.

St stp, Cn, Linde brak.

bot. *Rhodiola rosea* L.; różeniec górski, złoty korzeń, roślina z rodziny gruboszowatych (*Crassulaceae*), której korzeń po roztarciu wydziela zapach podobny do zapachu róż: Różnik/ Różeniec. Radix Rhodia. Roßenwurtz. SienHerb L2v#.

Synonim: różany korzeń.

Cf ROŻYNIĘC]

ECB

2. [ROŻNIK] cf [ROZNIK]

1. [ROŻNO] cf ROŻEN

2. ROŻNO cf ROZNO

[ROŻNOGŁOŚNY] cf ROZNOGŁOŚNY

ROŻNOŚĆ cf ROZNOŚĆ

[ROŻNOWATY ai

Oba o prawdopodobnie jasne (tak w rožen oraz w -owaty); a jasne.

sg m G rożnowat(e)go. ◇ pl I m rożnowatymi.

Sł stp, Cn brak, Linde XVII w.

Przymiotnik od „rożeń” ‘palec wskazujący’:

Zestawienie: »palec rożnowaty«: OD tego cząfu Ikoro Káplán poświęci Ciáło Boże/ y pálcámi się go dotknie/ złącza dwa pálcá polpołu w obu rękách/ to ieft/ páłce wielkie/ z rożnowátymi MWilk-Opis L; DługoszMWilk Fv.

Cf **ROŻNOWY**

ECB

ROŻNOWY (I) ai

A sg m rożnowy.

Sł stp, Cn, Linde brak.

Przymiotnik od „rożeń” ‘palec wskazujący’:

Zestawienie: »rożnowy palec«: [ya]kom ya nyeszbyl szla-[cheth]nego Stanisława ka[...]. [czicza a nym yemv [zad]al trzech ran krva[vych] yeny vyelgy palecz [...]. drugyey wrosnowy palecz a trzeciyy wglowá ZapWar 1523 nr 2326.

Cf **[ROŻNOWATY]**

ECB

ROŻNY cf ROŻNY

[ROŻOKWITNY ai

L sg n r(o)żokwitnym.

Sł stp, Cn, Linde brak.

W czasie którego kwitną róże; tu przen: o młodości w rozkwicie: W rozmowach białogłowskich [cesarz Zygmunt] kochał się, w gładkości, [...] Ani mu nic miłszego tak było na świecie, Jak widzieć grzeczną panią w różokwitnym lecie. *HistEurial* 1.]

ALKA

ROŻYCZKA (10) sb f

Teksty nie oznaczają ó lub oznaczają niekonsekwentnie (Cn o jasne); a jasne.

sg N rożyczka (5). ◇ D Rożyczce (1). ◇ pl N rożyczki (1). ◇ G rożyczek (3). ◇ [A rożyczki. ◇ I rożyczk(a)mi.]

Sł stp, Cn notuje, Linde XVIII w. s.v. róža.

Dem. od „roža” (10):

1. Od znac. ‘krzew róży’ (7): *RejWiz* 64v; Też fobie y Wineczkák y Rożyczek możefz przyładzić/ bo fie to bárzo łączno wżytko á zá bárzo małą pracą przijmie. *RejZwierc* 107.

a. Od znac. ‘kwiat róży’; *rosula Murm, Mymer*¹, *BartBydg* (5): *Murm* 117; *Rosula. Rofzleyn. Roziczka. Mymer*¹ 18v; *BartBydg* 133; Zaż też wádzi y powidlek fobie nádziałáć? owocow náfulzyć/ rożyczek álbo inych ziołek náfmázyć/ wodeczek nápalic/ wżytko to rofkofz á krothofilá *RejZwierc* 110v; [roziczka rosula et hec rosella *ReuchlinBartBydg* D3v].

Wyrażenie: »rozkwitła rożyczka« (1): A rofkwitła Rozyczkák w wefołym ogrodzie/ Pod wyfokiego drzewá gáęziámi w chłodzie/ Południowego fłońcá gorácości/ fnádnie *Chronilá fie Wiszn-Tr* 11.

2. Od znac. ‘ozdoba w kształcie róży’ (2): *Medaia* [= *medalion*] zawiefzenie, W niey fefcz tabliczek Diamentowich 5 Rubinow, *Roziczka Rubinowa. WyprKr* 12, 18v; [drugi pas z białymi rożyczkami waży 1½ marcas *InwMieszcz* 1569 nr 152, 1550 nr 31, 1567 nr 135; *InwKatWaw* 1563/42].

3. [Zestawienie w funkcji nazwy bot.: »rożyczka Panny Maryjej« = *Sanguisorba muricata* (Spach.) *Gremlí* (*Sanguisorba polygama* Beck.); *krwiściąg średni, bylina z rodziny różowatych* (*Rosaceae*); *sanguisorba Cn*: *Rożyczkák Pánný máriey/ Sanguiforba maior. Megelkraut. SienHerb* L2d#.]

4. n-pers Dem. od imienia żeńskiego „Róža” (1): TOć fie namilfzey Mátcie mey Rożyczce sftáło/ V Máłżonkák iák w ćieniu iey tu było ciáło. *WisznTr* 12.

ECB

ROŻYCZKOWY (I) ai

Teksty nie oznaczają ó lub oznaczają niekonsekwentnie; drugie o prawdopodobnie jasne (tak w -owy).

sg m G rożyczkow(e)go. ◇ [fA rożyczkową].

Sł stp, Cn brak, Linde XVI w. (jeden z niżej notowanych przykładów).

Przymiotnik od „rożyczka”: w kolorze róży: obudwu [*Ooliaba i Beseleela*] wyczwiczyl [!] [*Pan*] mądrosćią/ áby robili robothe ćiefielką/ dziáną rozmáithemi bárwámi/ Háwtárkák z iedwábíu Modrego/ Rożyczkowego [*de ... purpura*]; iáfnó Czerwonego *Leop Ex* 35/35; [*Leop Ex* 39/28 (*Linde*); Bárwiczkí czynienie/ z Bárwice Szárłatney/ ktora rozmáconá dáie fárbę Rożyczkową/ ku máłowániu y pińániu/ gdy trzeba *SienHerb* 590b].

ECB

[ROŻYNEK] cf ROŻYNEK

ROŻYNIEC (I) sb m

o pochylone; e prawdopodobnie jasne (tak w -ec).

sg [N różyniec.] ◇ A różyniec.

Sł stp, Cn brak, Linde XVII w.: rożeniec.

1. *Ogród różany*: Idźcie do Peftu *Charites* zwyczáyne/ [...] Przyniesćie rózey nabuyniey kżaki [...]. Zámnoźćie w głowách [*grob* *Jana Kochanowskiego*] różyniec wćiefzny/ Zoftawcie nam tu vpominek wieczny *KlonŻal* D2.

2. [bot. *Rhodiola rosea* L.; *różeniec górski, złoty korzeń, roślina z rodziny gruboszowatych* (*Crassulaceae*), której korzeń po rozrtarciu wydziela zapach podobny do zapachu róż: *Różnik/ Różyniec. Radix Rhodia. Rofenwurtz. SienHerb* L2d#.]

Synonim: 2. *rożany korzeń.*

Cf **[ROŻNIK]**

ECB

[ROŻYNOWY ai

G sg f r(o)żynow(e)j.

Sł stp, Cn, Linde brak.

Czerwony lub różowy: chcefzli czerwono mieć/ włoż miáfto grynlzpanu *Cynobru/ álbo Bryzeliey/ álbo bárwiczkí Rożynowey/ á wftaw to w gnoy nie w miedziánym/ ále w fklánym/ álbo w gliniánym naczyńiu. SienHerb* 587a.]

ECB

RTEĆ (13) sb f

rtęć (9), trtęć (4), [ktęć (?)]; rtęć *Mymer*¹, *BartBydg, FalZioł* (5), *Mącz, BielSat*; trtęć *SienLek* (4).

sg N rtęć (5). ◇ G rtęci (6). ◇ A trtęć (1). ◇ I rtęcią (1).

Sł stp, Cn notuje, Linde XVI (dwa z niżej notowanych przykładów) – XVII w.: rtęć, trtęć.

Pierwiastek chemiczny, metal o barwie srebrzystej, ciekły w temperaturze pokojowej, wykorzystywany w medycynie i alchemii, tzw. żywe srebro, *merkuriusz; argentum vivum Mymer*¹, *BartBydg, Mącz, Cn; hydrargyrum Cn* (13): *Mymer*¹ 5v; *BartBydg* 13b; Wilgotne rzeczy czwartego stopnia są iadowite/ vmartwiające/ zadufzające, Iako są bdy á zwłafzcza *Grzyby, Opium, Rtęć. FalZioł* *8; Albo weźmi miodu/ á vřmaż trthęci w nim/ theż [koniowi] máś mu ná ięzyk przykláday w ráne álbo częfto pomázuy [...]: od tegoć fye kurdziel y inne lkázy ná ięzyku goiá. *SienLek* 169; Gdyby ftrzała álbo nieco inego w koniu zoftáło/ wftucz trtęć co nalepiý z fádtem fńárym/ á to ná ráne przykláday *SienLek* 184v, 173, 181; *BielSat* Cv; [argentum vivum zywe *Srebro* i(d est) *Mercurialis kthancz ReuchlinBartBydg* c7; *Volck Yyyv; SienHerb* C#2c, E3#d; *StatorGramm* C2; *UrządowHerb* 395b, 399b].

Wyrażenia: »rtęć (u)morzona; [trtęci morzenie]« = *rtęć zmieszana ze smalcem wieprzowym lub śliną i popiołem* (3): *Pifz* też iż arfemk [!] z rtęcią vmorzona/ wřzy traci gdy fřym chufy pióra.

FalZioł IV 16c; Naprzod wezmi rtęci vmorzoney/ hałunu starte⁸⁰, równo dwie dragmie *FalZioł* V 110v, V 110v; [Trtęci morzenia obyczay *SienHerb* C#2c, 505a].

»palona trtęć; trtęci palenie«: wzburzona ognie^m/ álbo palona trtęć. *SienHerb* L4c#; Trtęci palenia nauka *SienHerb* C#2c.]

Szereg: »rtęć, (albo) żywe srebro« [szyk 1:1] (2): Też Mercurius fublimateus/ to iest rtęć albo żywe frebro: przyprawione/ toż vczyzni [tj. wysuszy ranę]. *FalZioł* V 101v; *Mącz* 15d; [*SienHerb* E3#d; *UrzędowHerb* 398a].

Synonimy: merkuryjusz, żywe srebro.

ECB

[RUB sb m

G pl rub(o)w.

St stp, Cn, Linde brak.

Kłoda, pień: Czerynow [tj. kotłów do warzenia soli] królewskich z dawna jest 8. A tak na robotę czerynow 1 nowego wychodzi rubów po 8, każdy valoris gr 14. *Lustrus* II 253.

Szereg: »rub sive bort«: Item pro uno czeryn dantur rubow sive bortow 8 *InwŻup* 315.

Synonim: bort.]

MN

RUBARBARUM cf REUBARBARUM**1. [RUBEL sb m**

Teksty nie oznaczają é.

sg A rubel. *pl* G rubl(o)w.

St stp brak, *Cn* notuje, *Linde* XVI w. (jeden z niżej notowanych przykładów).

Jednostka wagi (z łac. *rublum, rubium; włos. rubbio*); *rubel mensura frumenti Italica 600 librarum* *Cn* [czego]: Takież z winá ćierpkie⁸⁰ dla niedołałości iągód stłanie się dobrze dołale wino/ gdy ku teyto mierze hałunu y wainfztynu przyłožy/ cukru rołatego [...] jeden funt/ á miodu ieden rubel dobrze odfzymowanego *Cresc* 1571 353 (*Linde*).

a. *Jednostka wagi używana też jako środek płatniczy*: [Aleksander wyraża swą ostatnią wolę] PROzimy czyą namyleiszys arestotele [...] yszeby sznaszego szkarbv krolyewszkyego rozdał myedzy kaplany egypszkye szłotha thyszszycz rvblyow [distribuas ... auri talenta mille] *HistAl* 1510 532.

[*Cf* NOBEL *BartBydg* 16, 17 (*Errata*).]

MP

2. [RUBEL] cf [RUBL]**RUBIEŻ (I) sb m**

-eż z tekstów nieoznaczających é, -eż-

sg [N rubież. *A* rubież.] *L* rubiezu. *pl* [N rubieże.]

St stp, Cn brak, *Linde* XVI w. (dwa z niżej notowanych przykładów).

Granica:

[*rubież między czym i czym*: V tegołz ftanowilká/ Cerkiew iedna stała/ iákoby od Witołta/ zrobiona być miała. Co ielliby prawdziwie/ było powiedano/ Zá Rubiełz między Molkwą/ y Litwą by miano. *RymszaDeket* 55.]

W połączeniu z przymiotnikiem od nazwy kraju a. krainy: Dálęć idąc/ ná Rzwolkim rubiezu namioty/ Y twoie sprácowané odpoczęły roty. *KochJez* B3; [Gdym w Rycerłkim Rzemiełle zwiedził kray pułnocny/ Molkwy część/ Ruł/ Liflanty/ Memelłki port mocny/ Gdzie Kurłkie/ gdzie Filandłkie/ y Swedłkie rubieże/ Y gdzie Ozelłkie morzem otoczone wieże *Strykron*)(2v (*Linde*); od województwa lubelskiego na północy, ku Mazowszu, aż do Gór Wenedyckich i Fineńskich [...], ściąga się rubież litewski. *StrykPoczt* 77].

Synonim: granica.

MN

RUBIN (22) sb m

sg N rubin (5). *G* rubinu (1). *A* rubin (2), [rubina]. *I* rubinem (4); -em (1), -(e)m (3). *pl* N rubiny (4). *G* rubin(o)w (4). *I* rubiny (2), [rubinami].

St stp, Cn notuje, *Linde* bez cytatu.

1. min. *Ceniony kamień szlachetny o czerwonej barwie, też ozdoba z tego kamienia; amethystizon carbunculus, pyropus, rubinus* *Cn* (21): Iedennafti Alspant, [...] Zawiefzenie Kniemu, W nim litera C wielkie s ftuk Diamentowich. A nad nim Corona s Rubinow. i perla zawiefzona Saczowań na talár 800 *WyprKr* 8, 12; takież y owego ofzukániem w.m. nie názowiełz/ kiedy dobry złotnik/ wziąwłzy Rubin/ kthory fycz [= dosyc] był piękny/ ofádą foremną/ [...] vczyzni gi dobrze czudniejszy *GórnDworz* N5v; *CiekPotr* 29; [Carbunculus ametystizon Pyropus Rubin Rubinek *ArtNom* M8; *Volck* Yyyv].

W połączeniach szeregowych (również dwuelementowych) z nazwami innych kamieni (7): Wyłzła páni s páłacu by fie roświećilo/ Aż iákos przyłtráznieyfłzym ná nieę pátrzye było. Ano fie łłną Száfiry/ Rubiny/ Szmárági/ Dyámenty rozliczne á kofłzowney wagi. *RejWiz* 25v, 11v, 113; *WyprKr* 15; iellí bárzo drogi kámieñ naydzie [kupiec turecki] nie dadzą go od siebie wynieść/ chyba podlefze/ iákó Száfiry/ Rubiny/ Amátyfty/ Topáziony/ Iácynkty/ Smárágy/ y wiele innych. *BielKron* 268v; Tym ludziom/ ty Stániłławie/ Chcefłzi się záchowác práwie/ Nie łzáfirem/ nie rubinem/ Ale ié ćci dobrym winem. *KochFr* 127; *ZbylPrzyg* A2; [*InwKatWaw* 19].

W przeciwstawieniu: »rubin ... prosty kamień« (1): Pátrż ná Száfir/ ná Rubin/ á ná profly kámieñ/ łuz ciężkość/ ciemność/ grubość/ wnet obaczyłz ná nim. *RejWiz* 113.

W porównaniu (1): Názáreyfcy iego czyfłtłzy byli niż śnieg/ á bielfzy niż mleko/ rumieñłzcy byli bárwy niż rubin [quam gemmae] á piękniey wypráwieni niż łzáfir. *BibRadz* *Thren* 4/7.

Wyrażenia: [»rubin aptekarski«: (nagł) Oszacowanie towarów kupca wrocławskiego Jana Freybergera (–) [...] ligni aloés ćwierć za gr 24, 5 łutów rubinów aptekarskich *InwMieszcz* 1561 nr 100.]

»rubin drogi« (1): Szkodał że też v nołá nie záfieři czego/ Takież kofłzowney perły/ rubinu drogiego. *ZbylPrzyg* A2.

»pierścionek, pierścień z rubinem«: pierścionek z turkuskiem fl. 5, pierścionek z rubinem fl. 12 *InwMieszcz* 1569 nr 152; pierścień z rubinem fl. 3 *InwMieszcz* 1586 nr 274.]

Zestawienie: »ballas rubin« = odmiana rubinu o bladoczerwonej barwie [szyk 5:2] (7): K niemu [alzbantowi, tj. ozdobnemu naszyjnikowi] zawiefzenie, w nim tablicza safirowa wielka, na wierzchu Rubin ballas. A okolo piecz perel *WyprKr* 8v; Dwanafti Alfpant, w nim dziefecz Ballas rubinow i perel ofmnafczie *WyprKr* 8v, 9, 11 [2 r.], 20, 20v.

Przen (2):

[*W połączeniu szeregowym z nazwami innych kamieni*: Przyimifz miłość twoiá łáfkáwie ten dar miáfto kámienya drogiego/ á przeczytay łłowá Sálomoná mądrego/ á naydzyecie wnich Smárágá/ Turkułá/ y Rubiná dáleko kofłtowneyłlyego. *HierWielEccleWiet* [2].]

a) Żart: *Siniec* (1):

Szereg: »rubin, perła« (1): Ale pátrż gdy fie spiją [...] Rozmáite przyimáki s tych rołkofzy rołłá/ Ten idzye z biáłą máłcią/ drugi zá nim s krołłá. Bo temu oczy ielzce z wieczorá podbili/ Temu fie też ná czele perły wyłádzily. Idzye świetno z rubiny s perlámi iákó pan *RejWiz* 15v.

b) Obscenum (1):

Zwrot: »rubinem zasadzić« (1): PAni pilnie ná czapkę z zaponką pátrzáłá/ Ten rzekł/ iest záfiefzenie do niey byś widziáłá. Páni rzekłá/ á coż tám ofobnego będzie/ Ten rzekł iż biáłym fimálcem opráwiono wfzędzie. A ná końcu Rubinem wielkim záfádzono *RejFig* Bb3v.

c) Rumieniec: więc iż fye w nim [w obżercy] krwie zbytnie náturze przeciwny/ to iest phlegmisty/ melánkoliczny grubéy á fpalonéy národziło/ która náturę oziábłá/ [...] y to co oczymá ba-

czyłz/ ná twarz wyłtępuie/ plec rubinami háftuiąc/ przez łkórę fie drze *OczkoPrzymiot* 31.]

2. *n-pers* (1):

Zestawienie (1): Catherina filia Joannis Rubin de Karczicze [...] *recognovit* Ifch [...] *LibMal* 1551/164v.

MN

[RUBINECZEK *sb m*

G pl rubineczk(o)w.

Sł stp, Cn, Linde brak.

Dem. od „rubinek”: (nagł) Inwentarz pośmiertny złotnika Maciej Czeszewskiego (–) [...] 11 szmaraczków nie osadzonych, 12 rubineczków małych nie osadzonych *InwMieszcz* 1570 nr 162.]

ALKa

RUBINEK (2) *sb m*

e prawdopodobnie jasne (tak w -ek).

[*sg N rubinek. ♦ I rubinki(e)m.*] *♦ pl N rubinki* (1). *♦ G rubink(o)w* (1). *♦ I rubink(a)mi.*]

Sł stp, Cn, Linde brak.

Dem. od „rubin” w znac. podstawowym (2): Lanczusek z rozmaitem fmalczem. W nim dwanaście Klodeczek. v Kafdei po dwa Rubinki. *WyprKr* 15v; [Rubinek kámiéń nadobny złącza stádo wprziáźni y wmiłócy. *HierWielEccleWiet* [2]; [z inwentarza złotnika:] 1 jachczynek, 2 almadynowe szale, 2 almatyst, 1 rubinek na 3 granie nie osadzony *InwMieszcz* 1570 nr 162; *ArtNom* M8; Rubin/ Carbunculus, Tyropus [!]. Rubinek/ dimin(utivum) *Volck Yyyv*].

[*W połączeniach szeregowych (również dwuelementowych) z nazwami innych kamieni:* *InwKatWaw* 34; *Pelles* 143 fl. 5, *turkuski* fl. 5, *rubinki* i *smaraki* fl. 12, *crystalli* gr 15 *InwMieszcz* 1573 nr 186; *Krzyżyk* 1 złoty, niewielki z kamieñmi, z jednym szafierem, a ze czterema rubinkami. *InwMieszcz* 1575 nr 198, 1583 nr 199.

Wyrażenie: »pierścionek, pierścień z rubinkiem«: 2 pierścionki złote, 1 z turkuskiem, drugi z rubinkiem *InwMieszcz* 1567 nr 135; pierścień z rubinkiem i 4 szmaraczki fl. 3 *InwMieszcz* 1586 nr 274, 1583 nr 199.]

Przen; iron.: Drobny siniec (1):

Szereg: »perelka, rubinek« (1): Nie mniмай żebych zhárdzyał/ dla tych vpominkow/ lz kęs widziłz ná czele/ Perelek Rubinkow. *RejZwierz* 75.

MN

RUBINOWY (28) *ai*

o prawdopodobnie jasne (tak w -owy).

sg m N rubinowy (1). *♦ A rubinowy* (1). *♦ fN rubinow(a)* (9). *♦ A rubinową* (1). *♦ pl N subst rubinow(e)* (7). *♦ G rubinowych* (9).

Sł stp, Cn brak, Linde bez cyjatu.

Przymiotnik od „rubin” ‘kamień szlachetny’ (28):

a. *Wykonany z rubinu* (26): Wianeczek ma ná głowie [dziecię *Racyjo*] nadobny perłowy/ Láńcułzek ná nim krzyżyk piękny rubinowy. *RejWiz* 35v; Druga para Manill [tj. ozdób], w kafdey z nich po cztery pari ziarn [= kulek] Rubinowych. *WyprKr* 15; Bieretek Axamitni czerwoni, [...] Na spodku, po dwu tabliczi Rubinowych. Feretow okrągłych wielkich 4. w kałdim z nich tablicza Rubinowa weifzodku *WyprKr* 18, 4v [2 r.], 6 [2 r.], 6v, 7v, 11v (22).

Wyrażenie: »roża (a. różyczka) rubinowa« = *ozdoba rubinowa o szlifie rozety* (2): OSMi Alspant [tj. ozdobny naszyjnik], w nim trzy Roze Diamentowe, dwie Roze Rubinowe. *WyprKr* 6v, 12.

Zestawienie: »ballas rubinowy« = *wykonany z rubinu barwy bladoczerwonej* (1): PAsz zloti z rozmaitem fmalczem, w nim tablicz Ballas – Rubinowych wielkich trzy *WyprKr* 17.

b. *Barwą zbliżony do rubinu, czerwony; w przen* (2): (nagł) Ian Stárzechowki/ Woie(woda) Podolki. (–) Nie gań tego gdzie widziłz/ fárbę Rubinową/ Bo ten glánc fláchetney krwi/ Doktorowie zową. *RejZwierz* 53; (nagł) Woiewodá Wileńki. (–) Nie przećiń fie chociać glánc/ z wirzchu Gágátkowy/ Ale iedno kęs dożrzył

tám głębyey do głowy. Znajdziefz Rubinowy bláłk/ Szmáragdową cnotę *RejZwierz* 90v.

MN

[RUBL *sb m*

rubl, rubel *a. rubl.*

sg N rubl. ♦ pl N (rus.) rubli. ♦ G rubl(o)w.

Sł stp, Cn notuje, Linde XVII(XVIII) – XVIII w.

Tradycyjna jednostka platnicza używana w codziennych rozliczeniach w państwie moskiewskim (z rus. рубль); nummus aureus Moschoviticus, centum sestertiis respondens valore Cn (2):

W połączeniu z określeniem ilości: *ListyPol* I 1547/397; Iáko Dzieńieg/ za tę fol/ którą przedawano/ Rubłow dwie ście tyfięcy/ do kazni dawano. *RymszaDeket* 64; á Kijowiánie fie im [Tatarom] odkupili trzemi tyfięcy Rubłow, á Rubl ieden ráchuią ná flo grofzy. *BielKron* 1597 283.

Przysłowia: bo lepszy druh niżli dwa rubli, ruskie przysłowie *ListyPol* I 1547/397.

Owa u kogo rubli, u tego i rozum, a ubogi kiep, jako dawno *ListyPol* III 1550/27.]

ECB, MN

RUBO *cf GRUBIE* (Errata)

[RUBOŚĆ] *cf GRUBOŚĆ* (Errata)

RUBRYCELA *Cn; Linde XVII w. (z Cn).*

[RUBRYCELLISTA *sb m*

N pl rubrycellistowie.

Sł stp, Cn, Linde brak.

Ten, kto zajmuje się kalendarzem liturgicznym [rubricella; rubricula Lac sr]: ia wiem (czego mi y wzyficy Rubricellistowie poświádczą) że żadnych decretów *Patrum et Conciliorum* o tym niemałz/ áby *fejsta mobilia* miały byđz [...] przekládané *Łaszcz-Próba* 25.]

PP

RUBRYKA (13) *sb f*

rubryka (10), **lubryka** (3); rubryka *Murm* (2), *FalZioł*, *BielKron* (2), *Mącz* (2), *Calep* (2), *CiekPotr*; lubryka *SienLek* (2), *Strum*.

a jasne.

sg N rubryka (5). *♦ G rubryki* (2). *♦ A rubrykę* (1). *♦ I rubryką* (4). *♦ pl G rubryk* (1).

Sł stp, Cn notuje, Linde XVI (jeden z niżej notowanych przykładów) – XIX w.

min. Glinka o czerwonej barwie, z której wyrabiano czerwony barwnik służący głównie do pisania; rubrica Vulg, Calep, Cn; minium Murm, Cn; sinopsis Mącz, Cn; lemmia lota, miltus sinopica Cn [rubrica – czerwona glinka Mącz 359a; glinka czerwona, rubryka naska, lubryką chłopci zowią; rubryka, ziemia, abo farba czerwona cudzoziemska – rubrica Cn] (13): *Murm* 193; *Plinius* we trzydziestych á w piątých księgách piłze/ pokoft z rubriką zmiełzany á przyłmażony/ czini fárbę tego ziela *Vrzetu*. *FalZioł* II 139b; *BielKron* 284 marg; *Sinopsis*, *Cinober/ rubriká/ yest* czerwona fárba do rozmáytich rzeczy á zwłázczá do pińania á drukowánia xiąg należąca. *Mącz* 395c, 222d; *Sadzele* golonné léczy lubryką/ to iest glinká którą ćieśle ábo łtolarze piłz ná drzewie *SienLek* 121, 165v; *Calep* 930a [2 r.]; [wyformował by go [tj. drzewo]/ y przypodobalby ie obrázowi człowieczemu/ ábo ktoremu źwierzęciu ono drzewo przyrownał/ połtrychnawłly rubryką/ y rumiáną wczyniwłly ábo yfarbowawłly bárwę ie^{so} *Leop Sap* 13/14 (*Linde*); *InwBiskWłoc* 1582/318; *Rubrica* fabrilis *Rótelstein* *Rubricá* *ArtNom* M8].

Zwrot: »rubryką pisać« (1): *Miniare. Rubricieren. Rubriką* pińać. *Murm* 193.

Zestawienie: »kamień rubryka« (1): Stey źemie [Westerychu] woźa kámień Rubrykę ktorey tám dofyć/ y Kámień Kálcedan. *Biel-Kron* 284.

Szereg: »kreda albo lubryka« (1): polożyfz ná ónych koléch końciami Synwage/ [...] A kiedy iuż będą obá [koły] równé/ tedy ná-łzmárowáć fznurek Kredá álbo Lubryką *Strum* B3.

a. *Tytuł rozdziału a. jego części zapisany czerwonym kolorem* (1): [Tu okázuie iáko owych dáremna práca ief/ kthorzy częŝtho w wfciach fwoich miewáiá fłowo Boże/ [...] kthorzy przedfię nic nie myŝlá/ iedno áby odczytháli tylko/ ile mu wftáwiono á Rubryką zá-mierzono/ áby tylko odpiewáli/ á o poŝtuŝeńŝtwie onemu fłowie Bożemu namniey nie myŝlá *GilPos* 35v.]

Przen: *Krew* (1): Zołnierzem być, fłczere to báłámuctwo. piŝá Zołnierzom párágráfy ná gębie, á ze fłbá Y z čiáłá dobywáiá im rubryk żelázem *CiekPotr* 64.

MN

RUBY cf GRUBY

1. RUCH (1) sb m

I sg ruchem.

Sł stp brak, *Cn* notuje, *Linde* XVII – XVIII w.

Zmiana położenia, poruszanie się; agitatio, motus, motio, numen, pulsus *Cn*; *przen:*

Wyrażenie: »ruch jednostajny«: Tóz [opatrność pańską] y porządne niebá powiádáiá/ Nie ludzkim głóŝem: który nie ief tákí/ Aby go człowiek mógl ftyłżć wfzeláki: Lecz z fpráwá fwoiá/ ruchem iednoftáynym/ Który wfzyŝtkiemu ŝwiátu nie ief táynym. *KochPs* 26.

Cf **RUCHANIE**

MN

2. [RUCH] cf RUCHO

3. RUCH *Cn*; *Linde* brak.

RUCHA (6) sb f

a *prawdopodobnie jasne* (tak w -a rzeczowników twar-dotematowych).

sg *N* rucha (1). \diamond *G* ruchy (2). \diamond *I* ruchá (1). \diamond *du* *G* (cum nm) ruchu (2) *ZapWar* [1525] nr 2331, 1536 nr 2488.

Sł stp notuje, *Cn*, *Linde* brak.

1. *Płat płótna, chusta* (4): Iakom ya nye sbył malgorzathy [...] any yey zadál dw ranv krvavych yeny wglowa a druga wlokyecz prawey ráky a ny ruchy schedral *ZapWar* 1520 nr 2258.

Wyrażenie: »rucha płocienna, płotna koleńskiego, koleńska« (1:1:1): yakom ya nyewszyal v robóthlyvy zophy [...] dw ruchu płoczyennych y dw scoru scopowych vashnosczy sesczy (naszczye) cop Thak my bog pomosch. *ZapWar* [1525] nr 2331; yakom ya nyewzial sesczi kop groschi [...] gdvív ruchv kolenskich gdvív podusk pyerzi-ny [...] thako my bog pomosz *ZapWar* 1536 nr 2488, 1513 nr 2126.

2. *Szata, odzienie, zwykle z długim trenem* (2): toga alias rucha telli Colnensis ipsius uxoris. *ZapMaz II G* 15/384v; Cyclas, Pánien-ski płaŝcz dlugi okrągły s długim ogonem/ to yef s ruchem/ ruchá włáfnie zowá. *Mącz* 76a.

Synonimy: 1. *binda, chusta, płat, podwika, rańtuch, rąbek, szmata.* Cf **[RUCHNIĘ], RUCHNO, RUCHO, RUSZYCA**

ALKa, MN

RUHACZ *Cn* s.v. *ruszający*; *Linde* XVIII w.

RUCHAĆ (22) vb impf

a *jasne*.

inf ruchać (6). \diamond *praes* 1 *sg* ruchám (2). \diamond 2 *sg* ruchász (1). \diamond 3 *sg* ruchá (2). \diamond 1 *pl* ruchámy (2). \diamond 3 *pl* ruchają (2). \diamond *imp* 2 *sg* rucháj (5). \diamond *con* [3 *sg* f by ruchała.] \diamond 3 *pl* *m* *pers* by ruchali (1). \diamond *part praes act* ruchając (1).

Sł stp, *Cn* notuje, *Linde* XVII w.

I. *Transit.* (22):

1. *Wprawiać w ruch, poruszać; agitare, commovere, sollicitare* *Cn* [w tym: *kim, czym* (7)] (10): wfzákze pierwey koŝć záś rowno ftul/ á w łupki zwięź/ ábyfye nic niemijáło mieftce złamáń/ nie-trzebá nim bárzo ruchać. *SienLek* 150.

ruchać czemu (żywotne) (1): Albo ná nim [na chorym koniu] káz prętko iezdźić/ iże fye zápoći/ dayze mu żyłę záciáć miedzy plecómá/ ruchay mu pierŝiami poki krew idzie áby tym lepiý fzlá *SienLek* 170v.

Zwroty: »ledwey ruchać« (1): Repto [...] per translationem, Leniwo ydę ledwey fobá rucham. *Mącz* 352b.

[»k sercu [kogo] ruchać« = *przytulać*: Iedno mię też chćiey przyjąć/ á łáfkáwie wyflucháć/ Gdy čię tedy owedy/ k fercu poczynam ruchać *NeothAcros* Bv.]

»ruchać sobą« = *poruszać się* [*szyk zmienny*] (3): *Mącz* 352b; *Przez* Bogá żywiemy y ruchamy fobá [*movemur Vulg Act* 17/28]/ y iefthechmy *GrzegŚm* 51, 3.

Przen (1):

Zwrot: »mozgiem ruchać« = *intensywnie myśleć* (1): Możefz dobre mozgiem rucháć/ Będziefzli mię chciál poŝlucháć. *BielKom* E6v.

a. *O częściach ciała* (3):

Zwroty: »członki (A) ruchać« (1): Yáko [sq] [...] w domu gof-podar/ gofpodyni/ klucznik rc. w éyele fuche żyty/ dech/ ŝily duffne/ ożywyáyać/ rucháyać/ y czuyáć/ ktore yákoby wrzędnicy wflyŝtkye członki káždy fwym ofobliwym obyčzáyem rucháya y fpráwuyá. *KromRozm III* F8.

»ledwo ruchać« (1): Bo niektori płod taki ief iz bez vrazu matki/ trudno ma być wygnan/ á drugi záfię łączno. A to potym poznać. Gdy matka rodząc omdleie/ á będzie iakoby w zachwyce-niu. Gdy fie w chorobie zapamiętawá á członki trudno ledwo rucha á podnoŝi *FalZioł* V 32v.

peryfr: »ruchać nogá« = *dużo pracować chodząc* (1): [żona do męza:] Podź z widłami do obory/ [...] Muŝifz chćięto ruchać nogá/ Boŝ mię wzyál w kuczę vbogá *BielKom* A2v.

Szereg: »ruchać a podnoŝić« (1): *FalZioł* V 32v cf »ledwo ruchać«.

b. *O ziemi: przewracać, przekopywać* [*czego* (po przeczeniu)] (1): K temuż theż Zydowie należć powiádáiá Bogá wfzechmogácego przykazanie/ o ŝiodnym roku odpoczyńnia/ o którym Pan Bog przez Moyżefzá rofkazał/ áby Zydowie ná káždy rok ŝiodmy źiemie nie rucháli/ y owocow żadnych fńiey nie zbieráli *LeopPrzep* 12.

c. [*Być żywym stworzeniem*]:

Zwrot: »ciałem ruchać«: que carnem vegetat/ ktore fze ruchayv wczelye albo czalem ruchayv *TomZbrudzBrul Gen* 9/15.]

2. *Dotykać; movere* *Vulg*; *contrectare* *Mącz* [w tym: *co* (1), *kogo* (A), *co a. kogo* (G), *czego* (3)] (5): *RejKup* E; *Contrecto*, *Dotykam/ mácam/ ymuyę co/ rucham.* *Mącz* 461c; ábowiem fye z thego róg thym lepiý kocha [tj. *kopyto narasta*]/ gdy go chćięto podrzynáiá: ále gdy iuż nowého rogu pocznie [koniowi] náráłtáć/ tedy go rucháć niedáy *SienLek* 177; [Rucham/ Tango, attingo, moveo *Volck* Yyy2].

Przen (2): Synu człowieczy/ prorokuy/ á ták rzeczeŝf/ To mowi Pan Bog/ [...] Ty ktory ruchaŝ berlo fyná moiego/ podrąbiłeŝ wfzelkie drzewo. *Leop Ez* 21/10.

ruchać w co (1): (*nagł*) *Mikołay* z *Mielcá* *Woiewodzie* *Podolki*. (–) CHOći fie zdám nie wielki/ przedfię w nos nie dmuchay *Co* ćipyęc nie przyŝtoi/ w to mię też nie ruchay. *RejZwierz* 76v.

3. *Zabierać* [*czego* (po przeczeniu)] (2): [Y ŝtále by był [Jan z *Ostroroga*] ten ŝlub fwoy záchowál. By ŝmierć nieftetyfz byłá zŝłogwálá/ A wdźięczney duŝze w čiële nie ruchála. *RybWiersze* B3].

ruchać skąd (2): *WSzákoż* zły *Duch* ktory zayrzał mieyfca fláchetnego/ *Podwiódł* *Yewę* áby wzięłá ze drzewá onego/ Z ktorego było zákazano nieruchać niczego. *MrowPieŝ* A3; ste⁸⁰ dworu [po zmarłym *Andrzeju Koszyczkowskim*] nyemayá nycz ruchać tak dobre⁸⁰ yako y slego *ZapKoŝcier* 1585/61.

[*Szereg:* »nie brać ani ruchać«: Ia niechcę nic bráć/ áni ruchać co niemoie ief/ grzech ief filny. *Wokabul* 1539 D3v.]

4. *Używać, stosować* [czego (po przeczeniu)] (1):

W przeciwstawieniu: »ruchać ... zachowywać« (1): Soli Ruflki/ Bydgołki Komory nieruchaiąc/ y owsem onę w fwym ták porządku zachowywaiąc/ Komorę drugą w Dybowie wstawiamy SarnStat 390.

5. [Uszkadzać, niszczyć; evellere Cn [czego (po przeczeniu)]: Tymże też obyczajem ciała naszego zbawiciela jako śliczne słońce stanęło w domu zamków nie ruchając. Kaz 35.]

6. *Dokuczać, sprawiać ból* (2): Są tedy známioná choroby żołądkowey/ iż wnątrze boli/ [...] ograżká ruchu zápalona/ á nawięcey w boku lewym SienLek 96.

Fraza: »[kogo (A)] bole ruchają« (1): á powárzywzy [lekarstwo ku lekkiemu porodzeniu] day wypić tey co iá bole ruchaią ku porodzeniu á nátychmiał lekko porodzi. SienLek 113v.

7. *Zajmować się czymś a. kimś* (2):

a. *W stosunku do ludzi* [kogo (G a. A)] (1): Ieftlić dan iáki przywilej/ Ochyl dobre ná zle ij [przywilej] miej/ Iákiś sam ieft tákich łzukay/ A bogoboynych nie ruchay BielKom D3.

b. *Mówić o czymś, poruszać temat* [czego (po przeczeniu), [czego]] (1): Iedno blaznyczo pofluchay Rzeczy gębokych nieruchay. RejKup Kv; [Moy oćiec choć ieft profakiem Porownałby ze złym zakiem Znác iż rad kazánia flucha Gdy ták wiele pińmá ruchu KorcRozm B3].

II. [Intransit. O wietrze: wiać, dmuchać: To źiele [dzwoniec, albo św. Jana źiele] [...] ma itać żółty/ ma potym iákoby flącyki máluchné niezńákómite/ w których ieft náśienié czarné/ á gdy wiátr ruchu ná polu/ tedy dzwoni/ dla tego zowá Dzwoncem. UrzędowHerb 171b.]

Synonimy: I.2. *dotykać, dotykać się, macać, macać się.*

Formacje współrzedne cf RUSZYĆ.

Cf RUCHAJĄCY, [RUCHANY], RUSZAĆ

ALKA, MN

RUCHAĆ SIĘ (18) vb impf

a jasne.

sie (11), się (7).

infruchać się (3). ◇ *praes 1 sg* rucham się (1). ◇ *3 sg* ruchá się (7). ◇ *1 pl* ruchamy się (2). ◇ *3 pl* ruchają się (2). ◇ *praet 3 sg* [m rucháł się.] *n* ruchało się (2). ◇ *imp 2 sg* ruch(a)j się (1).

Sł stp s.v. ruchać, Cn notuje, Linde XVI (dwa z niżej notowanych przykładów) – XVIII w.

1. *Wykonywać ruchy a. być w ruchu, zmieniać położenie; moveri Vulg, PolAnt (17):*

W przeciwstawieniu: »być nieruchome ... ruchać się« (1): Pátrz co Fortuná broi: to fie popfowáło Co było nieruchome/ trwa co fie ruchało. SzarzRyt D2v.

a. *O istotach żywych; palpitare Vulg, Calep; reptare PolAnt (15):* Czemu kuri długo fie ruchaią, choć im łzyia bywa vrzniona/ á człowiek łcięti namniey fie nie ruży. GlabGad D2; Calep [749]a; [Wziął tedi Ioab trzy włócznie w ręce swoie/ y vtkwił ie w fercu Abfalonowym/ á gdy fie iefzcze ruchał [...] przypáddo dzieięć kopiennikow Ioabowych/ y dobili go. Leop 2.Reg 18/15[14] (Linde); UrsinGramm 294; rucham się/ Moveor, vacillo, titubo Volck Yyy2].

ruchać się czym [= dzięki czemu] (1): Nervus – Zeła którą czuie mi y ruchami fie. Calep [696]b.

W połączeniu szeregowym (1): Bo w nim [w Bogu] żywiemy/ y ruchamy fie/ y ieftefmy Leop Act 17/28 [przekład tego samego tekstu] [PańskModlWyłoz D5v].

Zwrot: »ledwe się moc ruchać« (1): Nie będzie czie Liczby fluchać Boć fie ledwe może [kupiec] ruchać. RejKup f8.

Przen (1):

Zwrot: »ledwe się moc ruchać« (1): Wierząc fie niebożatká [tj. dusze przed obliczem Lucyferá/ á fráfzliwie stoią/ láko pżoły ná wiofne/ kiedy fie w wiátr roią. [...] Krzyk/ huk/ płác/ nárzekanie/ áż żálofno fluchać/ A druga fie nędznica [tj. nędzna dusza] ledwe może ruchać. RejWiz 167v.

a. *O ciałach po zmartwychwstaniu (1):* zá którą [wartkością, tj. trzecim darem] od tego brzemieniá ktore teraz nośi/ ćiało wyzwolone będzie/ y bárzo chybkie ná którąkolwiek ftronę dufzá będzie chciáć/ ták sie ruchać może KuczbKat 95.

β. *Być żywym stworzeniem (8):* Onego dnia wfzedł Noe y Sem/ Chám/ Iáphet fynowie iego/ y żoná iego/ z żonámi fynow ie⁸⁰ do Korabiá: fami y wfzelkie zwierzę/ y wfzytko bydło/ y wfzelka rzecz kthora fie ruchu ná ziemi Leop Gen 7/14, Gen 7/8, 21; Mieycie opánowanie nád rybámi morłkiem/ nád ptaki powietrznemi/ y nád wfzemi źwierzęthy co fie ruchaią ná ziemi. BibRadz Gen 1/28, Gen 8/18[19], 9/2; Winá wobec wfzyfcy nie pijá/ y mięfa nieiedzá áni tego co fie ruchu. SkarŻyw 362; [WujBib Gen 7/21 (Linde)].

[Zwrot: »ruchać się w ciełe«: que carnem vegetat/ ktore [istoty] fze ruchayv wczelye albo czalem ruchayv TomZbrudzBrul Gen 9/15.]

Szereg: »ruchać się i żyć« (1): Wfzytko to co fie iedno ruchu y żywie [Omne reptile quod est vivens/ wam ieft podano ku pozywieniu BibRadz Gen 9/3.

b. *O wodzie (1):* Panie niema^m człowieka ktoryby mie do wody przywiódł/ czału tego gdy fie ruchu woda [cum turbata fuerit aqua Vulg Ioann 5/7] OpecŻyw 58v.

2. *Wyruszać, oddalać się* [skąd] (1): [Poseł mówi do Sumienia:] Chodzys też ty łam a fluchay Iuż tu bądz fląd fie nieruchay. RejKup f6; [AktaSynod IV 157].

Synonimy: 2. *odchodzić, oddalać się.*

Formacje współrzedne cf RUSZYĆ.

Cf PIORORUCH, RUCHAJĄCY, RUCHAJĄCY SIĘ, RUCHANIE, RUSZAĆ SIĘ

ALKA, MN

RUHAJĄCY (10) part praes act

a jasne.

sg m N ruchający (1). ◇ [I ruchającym.] ◇ *f N* ruchająca (1). ◇ *A* ruchająca (1). ◇ [n G ruchając(e)go.] ◇ *pl N subst* ruchając(e) (2). ◇ *G* ruchających (1). ◇ *A subst* ruchające (4); [-é], -(e) (4).

Sł stp s.v. ruchać, Cn brak, Linde XVI w. (jeden z niżej notowanych przykładów) s.v. ruchać się; poza tym w objaśnieniu s.v. ruchawy.

1. *Imieśłów od „ruchać”: wprawiający w ruch, poruszający (2):*

W połączeniu szeregowym (1): Yáko [...] w domu gofpodarz/ gofpodyni/ klucznik. rc. w éyele [sq] fuche żyły/ dech/ śily dułne/ ożywyájąca/ ruchájąca/ y czuyáca/ ktore yákoby vrzędnicy wflyfkye członki káždy fwym ofobliwym obyczájem rucháją y łpráwu- yá. KromRozm III F8.

Wyrażenia: »duch ruchający« (1): Bowiem kuri y drudzi ptaci maią w łzyi żyły ciałne, tak ich duch ruchaiąci może fie w nich przez niektory czas zachować. GlabGad D2.

»siła ruchająca« (1): KromRozm III F8 cf *W połączeniu szeregowym.*

2. *Imieśłów od „ruchać się”: który a. którym da się poruszyć; przenośny; mobilis JanStat (8):*

a. *O częściach ciała (1):*

Wyrażenie: »członki ruchające« (1): Po dworowey potrzebie [Turcy] vmywaią fie záwždy/ czałem y głowę/ koláná/ thwarz/ y wfzytkie członki ruchaiące BielKron 259v.

b. *praw. O dobytku, majątku będącym czyjás własnością i dającym się przenosić, tj. ruchomościach (7):*

Wyrażenia: »ruchające dobra« [szyk 1:1] (2): ConPiotr 31; wfzytkie dobrá ták ruchaiące iáko nieruchaiące maią być pobrány przez Podfároćiego UstPraw A4.

»imienie ruchające« (2): GliczKsiąż N4v; Státut Dioeciefiiy Gniéźnieńkiéy pod tytułem *de raptu* ták rozpráwia y łtánowi: Iz ći którzy Dzieięięćiny/ połsełsię/ czynłze/ y imioná ruchaiące [; JanStat: -é] [bona mobilia JanStat 248] kościólóm y ofobam Duchownym/ y ich poddányim należące wydzieráią/ náieżdzáią/ okupiają [...] w klátwę záraz ipso facto wpadáją. SarnStat 226.

»rzeczy ruchające« [szyk 2:1] (3): *UstPraw* I4v, K; Ktorzysz to na imię Sliachetny Wawrzyniec, y Dominik Tokarscy. dali, y zapłali, temuż Marcinowi Tokarskiemu Włafnemu Oiczymowi tak zgrunthu, iako, i zewszitkkich [!] ruchaiących rzeczy w Tokarach *ZapKościar* 1581/19v; [*ZapSqdKraK* 102].

»statek ruchający«: nayechal na dom y wybył go z domv, nye obrazlywyę, z zoną, z dzyeczmy y z stathkyem ruchayącym *ZapSqdKraK* 88.]

Szeregi: »leżący a(l)bo ruchający« (2): *ConPiotr* 31; Yáko gdyby mu kto polecił rzecz czynić o imyenyę leżące [!] albo ruchające/ albo też o krzywde yáką/ wtem według wezwánya fwego okaże fie fwą náuką *GliczKsiqz* N4v.

»(tak) ruchający i (jako) nieruchający« (3): Kiedyby kto żydą zábil á był o to práwem zwycięzon/ thákiego rzeczy ruchaiące y nie ruchaiące w mocy názey. *UstPraw* K, A4, I4v.

a. [*W funkeji rzeczownika: praw. »ruchające« = majątek ruchomy*]:

Szereg: »(tak) ruchające (jako) i leżące« [szyk zmienny]: zeznali przed sądem zupełnym, iż się im dosyć stało z roli Filipowskiej od Stanisława Filipa ze wszytkiego, z ruchającego i z leżącego. *KsięgaSqdhwk* 1597 nr 242; iż się mu dosyć stało [...] z cząstki ojca swego i matki swej ze wszytkiego, tak z leżącego, jako i z ruchającego *KsięgaSqdhwk* 1599 nr 254, 1597 nr 243.]

Synonim: 1. pobudzający.

Cf NIERUCHAJĄCY, RUHAĆ, RUHAĆ SIĘ, [RUCHOMNY], RUCHOMY, RUCHOWNY, RUSZAJĄCY, 2. [RUSZNICA]

ALKa, MN

RUCHAJĄCY SIĘ (7) *part praes act*

się (4), sie (3).

a jasne.

sg m A ruchając(e)go się (2). \diamond *f D* ruchając(e)j się (1). \diamond *A* ruchającą się (1). \diamond *n N* ruchając(e) się (1). \diamond *A* ruchając(e) się (1). \diamond *pl G* ruchających się (1). \diamond [*L* ruchających się.]

St stp, Cn brak, Linde XVII w. s.v. ruhać się; poza tym w objaśnieniu s.v. ruhadło i rucho.

Który się rusza a. którym da się poruszyć, ruchomy (7):

a. *O istotach żywych; motabilis Vulg; repens, reptans PolAnt* (6): ná Spitká iefzcze fię ruchaiącego wyrok vczynion *StryjKron* 587 [*idem StryjPoczqt*]; *Phil* O4; [*StryjPoczqt* 417].

a. *Żyjący, istniejący; w wyrażeniach w znac. 'żywe stworzenie'* (4):

Wyrażenia: »ciało ruchające się« (1): Zginęło tedy [w czasie potopu] wżelkie ciało ruchaiące fię ná ziemi [omnis caro reptans super terram]/ ták ptacy iáko bydletá/ ták zwierzetá iáko y gad wżytek plázaiący fię po ziemi/ thákże też y lud wżytek. *BibRadz Gen* 7/21.

»dusza ruchająca się« (1): Y stworzył Bog wieloryby wielkie [!] y wżelką dużę żywiącą y ruchaiącą fie [et omnem animam viventem atque motabilem]/ którą wydały z fiebie wody w ołoby fwe/ y tudzież wżytko co lata *Leop Gen* 1/21.

»rzecz ruchająca się« (1): Theż y wżytkiem zwierżetom ziemlkiem/ y wżytkiem ptakom powietrznem/ y wżelkiej rzeczy ruchaiący fię ná ziemi [et omni reptanti super terram]/ [...] žiele kázde zielone będzie ku pokármowi. *BibRadz Gen* 1/30.

»stworzenie ruchające się« (1): A przetoż stworzył Bog wieloryby wielkie/ y wżytko stworzenie żywe ruchaiące fię [et omnem animam viventem repentem] *BibRadz Gen* 1/21.

Szereg: »żywiący (a. żywy), (i) ruchający się« (2): *Leop Gen* 1/21 *cf* »dusza ruchająca się«; *BibRadz Gen* 1/21 *cf* »stworzenie ruchające się«.

b. *O zębach: chwiejący się, obruszony* (1): NAprzod iefł fili-ney pomoczy na vthwierdzenie ruchaiących fie zębów/ oczet Squiliticum w apteczce/ thym łobie zęby poranu płokać. *FalZioł* V 80v.

c. [*praw. O dobytku, majątku będącym czyjąś własnością i dającym się przenosić, tj. ruchomościach*]:

Wyrażenie: »rzeczy się ruchające«: Kto Dziedzictwo bierze/ długi płáci/ poki dziedzictwá w rzeczach ruchomych/ albo fie ruchaiących ftawa. *SzczerbSpecSax* 79.

Szereg: »ruchomy albo się ruchający«: *SzczerbSpecSax* 79 *cf* wyżej.]

Synonim: **b.** chwiejący się.

Cf RUHAĆ SIĘ, [RUCHOMNY], RUCHOMY, RUCHOWNY, RUSZAJĄCY, RUSZAJĄCY SIĘ

ALKa, MN

RUCHANIE (20) *sb n*

a jasne; e z tekstów nieoznaczających é oraz -é lub oznaczających niekonsekwentnie.

sg N ruchani(e) (7). \diamond *G* ruchani(a) (4). \diamond *D* ruchaniu (1). \diamond *A* ruchani(e) (2). \diamond *L* ruchaniu (6).

St stp notuje, Cn brak, Linde XVI (jeden z niżej notowanych przykładów) i XVIII w. s.v. ruhać się; ponadto w objaśnieniu s.v. rucho.

Rzeczownik od „ruhać się” (20):

1. *Wykonywanie ruchów, poruszanie się (też o obiektach niemogących samoistnie się poruszać); mobilitas Mącz; palpitiatio Calep* (19): Palpitiatio, Levis et frequens motus cordis, et aliarum partium – Drganie, ruchanie czestwe [lege: czerstwe]. *Calep* [749]a.

a. *O istotach żywych* (9): Czemu ramiona fą okągłe [!] (–) Bowiem okrągła figura iefł nałufzniefyza ku obrotu y rużaniu, aby tedy człowiek był ku wżelkiemu ruchaniu předfzy [...] przeto iemu nathura członki dała takowe. *GlabGad* D2, G3v, L.

Zwrot: »być w ruchaniu« (1): Czemu kołč v pierfi ptalfich i[ef]ft oftra. (–) Bowiem one fą w vřtawicznim ruchaniu, tam y łam po powietrzu fie mieřzaiąc. *GlabGad* D5v.

Wyrażenie: »ruchanie ciała« [szyk 2:1] (3): Przydawa fie też odchodzenie [płodu] z wielkiego ruchania ciała, iáko gdi brzemienne/ albo barzo robiąc/ albo zbytnie řkacząc ruřzaiąc fie. *FalZioł* V 31 [*idem* [*SpiczZioł*]]; *GlabGad* P7v; wodá nietylko wielkiemi meatámi/ ále y przez řkóre/ czyřcząc wżyřtki żyły/ pluřáltwá różné zlobą wywodřilá/ to co y gwáiak/ albo řalfá czyni iedno že gwáiak ná łozu/ á wodá tá wchodzeniu [lege: w chodzeniu] á ciałá ruchániu *Oczko* 19v; [*SpiczZioł* 182a (*Linde* s.v. ruhać się)].

Szereg: »ruchanie i obracanie« (1): bowiem przez [= bez] nich [stawów] nie byłoby ruchanie y też obracanie dořtateczne ani robota. *GlabGad* D8v.

a. *O ciałach po zmartwychwstaniu* (1): Z tym dárem [jasności] iefł on trzeci dar złączony/ ktory Wártkořcią albo Chybkořcią zowá: zá ktorą od tego brzemienia ktore teraz noři/ ciało wyzwolone będzie/ y barzo chybkie ná ktorąkolwiek řtronę duřzá będzie chćiálá/ ták řie ruhać może/ iż nic předřzego nád ono ruchánie być nie może *KuczKat* 95.

b. *O częściach ciała* (2): *FalZioł* IV 45c; ktore [żyłki] zciągáią vři á nie dopuřczáią im ruchania *GlabGad* B8v.

c. *O żyłach: pulsowanie* [czego] (4): Abowiem wedle czworakiey wilkofci/ czworako fie mieni řerdeczney żyły ruchanie. *FalZioł* V 12v, V 12v.

Szereg: »tępanie a ruchanie« (2): Przytym miey wielką bacznąłć na tępanie á ruchanie żyły. *FalZioł* V 12v, V 12.

d. *O zębach: chwanie się; labefactatio Mącz* [czego] (2): dentium mobilitates, Ruchánie zębów. *Mącz* [234]a, 180b.

e. *O obiektach fizycznym: unoszenie się, drganie* (1): Przeto tym [kobietom] kthoryn [lege: ktorym] fie zádawi [macicą]/ duřzenie tákowe przychodři/ iż zá martwe pod czas vpadáią: kthorym gdy czechráną báwelnę/ albo geři mech ná vřtá wložá/ ledwo fye po ruchániu [tego puchu]/ żywotá w nich dobádáią: ábowiem iácy przez tho poznác iż iefzcze żywie. *SienLek* 115v.

2. *Możliwość wykonywania ruchów (1):* Mobilitas, Porużenie/nieftałość/ ruchanie *Mącz* [234]a.

[Szereg: »czucie i ruchanie«: Nieinaczej iako w ciele żywiącym Duch obżywiający z głowy przez żyły sftępuie w drugie członki kthore między sobą ią spoione/ á káždemu z ofobná czucie y ruchanie/ według káždego ſpofobnoſci álbo władze y wczynnoſci przywłazczone/ wftuguią y wdzielaią *GilPos* 289v.]

Synonim: 1.d. *chwianie*.

Cf NIERUCHANIE, 1. RUCH, RUCHAĆ SIĘ, RUSZANIE
ALKa, MN

[RUCHANY *part praet pass impf*

N sg f ruchana, ruchan(a).

Składnia dopełnienia sprawcy: *ruchany od czego*.

St stp, Cn, Linde brak.

Wprawiany w ruch, poruszany: a/ gwiałdi znyeba na zemýe pa-daly iakoby fyga gdy wypufzcza f lżebie fwe pyrwrze owoce/ gdy bywa odnawalnego wiatru rvchąną [!] [*cum a vento magno move-tur*] *TomZbrudzAp* 6/13.

a. *O ziemi: przewracany, przekopywany:* [aptekarze] zákopy-waią ie [owoce *mirabolanów*] w glinę álbo ziemię piałczyftą/ [...] Nád to ziemię onę wodą polewaią/ przemieniiając im mieyfce/ przy-namniey dnia trzeciego: a to dla tego by ná nich ruchána ziemia niełatwie ofchlá *SienHerb* 532a.

Cf RUCHAĆ, RUSZANY]

ALKa, MN

RUCHLIWY (1) *ai*

N sg n ruchliw(e).

St stp, Cn brak, Linde XVI (ten sam przykład) i XVIII w.

Niespokojny; przén: [człowiek leniwy] Pierwey pieniądze trawli/ potym też y fánty. Więc przydzie zátym háńbá/ nędzá/ niedoftátek/ [...] Przydzie wfywe vboftwo/ vboftwo leniwe: Przydzie vboftwo żywe/ vboftwo ruchliwe *KlonWor* 34.

Cf RUSZLIWY

ALKa, MN

[RUCHNIĘ *sb n*

sg N (kasz.) ruchnię. ◇ *I (kasz.)* ruchnic(e)m (odpowiednik *pol.* -ęciem).

St stp, Cn, Linde brak.

Szata, odzienie (kasz.): Przymim go [ojciec syna] ruchnicem no-wim/ Podarziel/ y Pirfcenim zlotim [*Vulg Luc* 15/22] *Krofej* M6v.

W porównaniu: Cudny Sloty Wionek nofy/ Wnim dwanadce Gwiaft fwiecy/ Ruchnie [!] iako iałne fluince [*Vulg Apoc* 12/1]/ Zdaleká iałnołc daie *Krofej* H7v.

Synonimy: *odzienie, szata*.

Cf RUCHA, RUCHNO, RUCHO]

ALKa, MN

RUCHNO (1) *sb n*

pl [N *ruchna*.] ◇ *A* *ruchna*.

St stp, Cn, Linde brak.

1. [*Płat płótina, chusta:* Anyelske fwiadectwa/ Wefpolek mayk y *ruchna*/ Wítał Chrifitus nałzá nadzeiá *Krofej* E6.]

2. *Szata, odzienie:* a czo żyę tyczę o *Ruchna* Matczynę tę [lege: te] trzi szyftri wrowny dzal braly *ZapKoſcier* 1585/61.

Synonimy: 1. *binda, chusta, płat*; 2. *odzienie, szata*.

Cf RUCHA, [RUCHNIĘ], RUCHO, RUSZYCA

ALKa, MN

RUCHO (10) *sb n i może m*

ruch *n* (10), [*ruch m*], [*ruch* *a*. *ruch*].

o jasne.

sg N *ruch* (2). ◇ *G* *rucha* (1). ◇ *A* *ruch* (4). ◇ *I* *ruchem* (3); -em (1), -(e)m (2). ◇ [*L* *rusze*.]

St stp, Cn notuje, Linde XVI (pięć z niżej notowanych przy-kladów) – XVII w.

1. [*Płat materiału, tu o służącym do przykrywania łóżka:*

Wyrażenie: »pościelne rucho«: *czalwna, vezgłovye, deka, pos-cyelne Rucho stragulum* *ReuchlinBartBydg* G6v.]

2. *Szata, odzienie; poderes, vestis Vulg* (5): *OpecŻyw* 107; [Przetofz pozada krol krafy twey [*panno*], bo on yeft pan bog two(y). A tym więczey ciebie pozada, czym będziefz wrufze prof-czieyfzy^m a okrafa cziala zawrzenfza, wrzeci fkomnieyfza *Zach-Żyw* B3v, B3; Ale oni známionowali y pátrzáli ná mię/ rozdzielili fobie odzienie moie/ y ná rucho moie páščili los. *PsKraak* 1532 21/19; *odzyenye, Rvcho stola est matronale operimentum* *Reuchlin-BartBydg* G6v; *Idą [Trojanki] [...]/ trzymaią dar drogi Święte rucho [peplunque ferebant* I 480]: á Pállás oczy obróciłá *Od nich Verg-Koch* 22 (*Linde*), 40 (*Linde*); *UrsinGramm* 133].

W połączeniu szeregowym (1): wiele też rzeczy ieft ktorych żony potrzebuią. *Rucho* drogic, frzebro, złoto, perły, dziewki fłaty, poftwoie, gmachy ofobne y piękne malowanie. *BielŻyw* 108.

Zwrot: »wziąć na się rucho« (1): *Mly lezus vmywłly wlyftkim nogi/ wziął zaſie ná fię fwé rucho ij poczał mowitz knim rzekątz: [...] OpecŻyw* 92v.

Wyrażenia: »odziały, [okryty] ruchem« [*szyk zmienny*] (1): *OpecŻyw* 107; [[*opis pogrzebu króla szwedzkiego, ojca Zygmunta III*] *Dopiero* żoná iego [*króla*] / łzami polewaiąc *Twarz* fwoię/ y wftáwnie ferdecznie wdychaiąc/ [*szła*] *Białym* ruchem okryta/ fy-naczká fwoiego Máiac przy fobie/ czarnym płałczem odzianego. *ZbylDroga* F2 (*Linde*)].

»rucho płocienne« (1): *A* mlodzienietz niékorty nafladowál go [*Jezusa*] odziały *ruche^m plocienny^m* ná cialo nagié/ ktorého ięli/ ale on opuściwłly rucho vciękl od nich. *OpecŻyw* 107.

Przen (1): *Niechay* nádemną władze nie máią Ci co fy w már-nym świećie kochaią/ *Przeftaiąc* ná tym wieku doczełnym/ *A* tylko żądóm fluząc ciełefnym. Których ty chćiwé bezdenné brzuchá *Z* wielkiego karmifz ziemlkiego *ruchá* [*de absconditis Tuis adimple-tus est venter eorum* *Ps* 16/14] *KochPs* 22.

[*rucho czego:* *Ieſli* będziefz náfladowál [sprawiedliwofci doftá-niełz iey: á obletzełz ią iakoby rucho tzié [*Vulg Eccli* 27/9] *Księgi-Eklez* H8v.

W porównaniu: *KsięgiEklez* H8v *cf rucho czego*.]

3. *Długi tren przy szacie; syrma Mącz, Cn; indumentum Vulg, PolAnt* (5): *BielKron* 115; *Cyclas, Pánienski* płałcz długi okrągły s długiem ogonem/ to yeft s ruchem *Mącz* 76a, 437c; *Tedy* fię [*Hes-ter*] ná iedney [słuźebnicy] podpárlá iakoby fię pielczząc. *A* druga zá nią flzá niofąc iey rucho. *BudBib Esth* 15/7; [*Leop Esth* 15/6] (*Linde*); *Ruch/ Syrma. Volck* Yyyv].

rucho u czego (1): *Syrma, Rucho* v fzat białych głów też odzie-nie s ruchem. *Mącz* 437c; [*Volck* 643].

Synonimy: 2. *odzienie, rąbek, szata, ubior*; 3. *ogon*.

Cf RUCHA, [RUCHNIĘ], RUCHNO, ZŁOTORUCHY

ALKa, MN

RUCHOMIE (1) *av*

Tekst nie oznacza ó, zaś é oznacza niekonsekwentnie (*Cn* *o* oraz *e jasne*).

St stp brak, Cn s.v. ruchomym sposobem, Linde XVII w. (z Cn). Żywo, ochoczo; mobiliter Calep, Cn: Mobiliter – Ruchoimie [!]. *Calep* 676a.

Cf NIERUCHOMO

MN

[RUCHOMNY *ai*

A pl subst *ruchomn(e)*.

praw. O dobytku, majątku będącym czyjął własnoſciá i dajęcym się przenosić, tj. *ruchomoſciach; przenoſny*:

Wyrażenie: »rzeczy ruchomne«: *Które* prawo ogládało wſzytki rzeczy *ruchomne* i żywjące po *Wychtorze* *Janie* niegdy *bandąc*

przed żywotem swoim własnym dziedzicem tych rzeczy, których on odumarał własnym dzieciom swym. Które rzeczy ruchome przymuje k'sobie przereczony Kasper Torawa i żona swoja, własna matka tych dziedziców. *KsięgiSądŁęck 1558 nr 152.*

Cf **RUCHAJĄCY, RUCHAJĄCY SIĘ, RUCHOMY, RUCHOWNY, RUSZAJĄCY]**

ALKa

(RUCHOMO) cf NIERUCHOMO

RUCHOMOŚĆ (1) sb f

N sg ruch(o)mość.

St stp brak, Cn s.v. ruszanie się, Linde XVII – XVIII w.

Ruchliwość, żywość: Mobilitas – Ruchomofcz. Calep 676a.

Cf **NIERUCHOMOŚĆ**

MN

RUCHOMY (57) ai

-o- (22), -ó- (3) *SarnStat (22:3).*

sg m N ruchomy (1). ◇ [G ruchom(e)go.] ◇ I ruchomym (1). ◇ f N ruchomã (1). ◇ G ruchom(e)j (2). ◇ A ruchomã (2). ◇ L ruchom(e)j (2). ◇ n N ruchom(e) (1). ◇ G ruchom(e)go (3). ◇ A ruchom(e) (4). ◇ pl N subst ruchomé (9); -é (8), -(e) (1). ◇ G ruchomych (9). ◇ A subst ruchomé (14); -é (9), -(e) (5). ◇ L ruchomych (8).

St stp brak, Cn notuje, Linde XVI (dwa z niżej notowanych przykładów) – XVIII w.

Który a. którym da się poruszyć; przenośny; mobilis Calep, Vulg, JanStat, Cn; agitabilis, ambulatilis, ambulatorius, motorius Cn (57): Mobilis – Ruchoimi [!]. Calep 676a; [Mobilis, beweglich. ruchomy/ rufzifly/ nieftály/ nieftáteczny. Volck 387].

*Wyrażenie: »rzecz ruchoma« (1): ktorego głos zátzrąfzał ná on czás ziemiã/ á teraz opowiedział/ mowiac: Iefzcze raz: á ia zátzrąfne nie tylko ziemiã/ ále też y niebem. A to co mowi/ Iefzcze raz: znaczy przeniesienie rzeczy ruchomych [mobilium translationem] iáko vczynionych/ áby zoftály ty ktore fię niechwieią. *WujNT Hebr 12/27.**

a. praw. O dobytku, majątku będącym czyjás własnością i dajcym się przenosić, tj. ruchomościach (55):

*W przeciwstawieniach: »ruchomy ... nieruchomy (3), stojący (2), leżący« (6): SPráwy tego Sądu fã popolićie o ruchome Imienie/ wfzákze y o ftoiące Imienie mogą być ná tym Sądzie zapify *GroicPorz mv, cc4v marg; ActReg 76, 162; [dla obrony miasta] dobrã poddánych náfzych nieruchomé/ musiály bydz ó Hetmána y żołnierzá náfzego paloné/ á ruchomé bráné ex vfu artis militaris SarnStat 1226, 156; [A iż dwoiákíe fã dobrã/ iedny ruchómé/ kthóre może zmieścić ná mieście rużyc: drugie nieruchomé/ iáko dómy/ kámienice. GroicTyt 101v (Linde), 101].**

*Wyrażenia: »dobra ruchome« = bona mobilia, res mobiles JanStat [szyk 17:1] (18): *GroicPorz r3; ActReg 76; dobrã iego nieruchomé [...] Komorze náfzý ná wieki niech będą oddané: á ruchomé między nas y Przelozóné náfzé ná poły máią bydz rozdzieloné. SarnStat 156; Ikázuujemy: áby teftámenty były czynioné/ wedle ftárégo zwyczáiu/ ktory ieft zdawnã záchowan o dobrách ruchómých. SarnStat 709, 98, 190, 194, 218, 253 (16); [GroicTyt 101, 101v (Linde); SzczerbSpecSax 482].**

*»ruchomy fant [= rzecz wartosciowa« [szyk 1:1] (2): Iefli by thedy dlužnik fanty ruchome w długu dał/ ty máią być przes Sędziego [...] ofzácowane *GroicPorz dd, cc4v.**

*»ruchome imienie« [szyk 4:3] (7): PÓtoczny Sąd/ álbo iáko zowã Potrzebny/ ieft then/ kthory okrom wlozonych pewnych dni/ ná żądanie czyie o Imienie ruchome bywa *GroicPorz m; Wierzyćiel/ [...] długu fwego dochodzić ma przodkiem ná ruchomych rzeczách dlužnikowych/ potym ná ftojącym Imieniu iego. A gđzieby Imienia ruchomego y ftojącego niebyło/ tedy ná Perfonie dlužnika *GroicPorz q4v, m marg, mv, cc4v marg, dd, nn3v.***

»ruchoma majątność (a. ruchome majątności« [szyk 3:3] (6): A iefli by gotowych piędzdy nie miał/ tedy pierwfzy ftopień ku

*placeniu ieft/ ruchoma máiętność *GroicPorz cc4v, gg2v; PaprUp G3; Imienie wszytko pobráno tak zem przyniczym niezostal nie tylko przy leżący ale ani przy ruchomey máiętnosci *ActReg 162; W piérwfzym [przykazaniu Pan Bóg obwarował i opatrzyc racyz] vrodzenie vczéiwé: w drugim obwarował zdrowie człowieczé: w trzecim ftan małżeńki: w czwartym máiętności ruchomé y nieruchomé *SarnStat 1267, 963.****

*»rzeczy ruchome (a. rzecz ruchoma)« = bona mobilia, res mobiles JanStat [szyk 14:9] (23): *LibLeg 11/140v; Tu by przyftáło ná ty kthorzy Iye opiekáią sierotami zábiegác y rádzíc pilnie około tego/ áby piędzde gotowe y wfzytki rzeczy ruchome/ po śmierci zmarłego zoftále/ zupełnie á fprawiedliwie były popifáne. *GroicPorz ee3v, l2v, q4v; UstPraw Hv; Iedná Páni Elfyngã/ krolewka mámkã/ imienie wfzytko fwoie y ruchome rzeczy/ do iego [šw. Dunstanusa] fzáfunku zápifála. *SkarŻyw 508, 283; [ja z małżonką] mamy zupełna zaplate pul czwarta fta grziwien z máiętności liczimina zoyczistego y macięziftego tak z gruntu lieżącego jako y z ruchomich rzeczy od sliachetnego Andrzeja glińskiego *ZapKóscier 1587/74, 1587/72, 74; w którym czásie wolno będzie wykupionému wfzytki/ y káždé z ofobná rzeczy y dobrã którékolwiek ruchomé włafné wywieźć/ wygnác/ y wynieść. *SarnStat 98; Káždá Wdowã, po śmierci mężã, bierze ruchomé rzeczy, w piędzdzách y w perlách. *SarnStat 639, 108, 250, 586, 709, 897, 1030, 1174; Złodzieyftwo ieft/ Ruchomey rzeczy dotykánie Nad wiadomoś y wolã Pańlkã vmykánie. *KlonWor 3, 4, 9, 32; [ListyZygmAug 1553/279, 280; SzczerbSpecSax 483].********

*»ruchoma własność« [szyk zmienny]: Iáko dobrã dwoiákíe fã ruchome y nieruchome/ tak też włafność ieft dwoiákã/ ruchoma y nieruchoma. [...] Ruchoma záfię/ włafność ieft/ ktorã z iednego mieyfcã ná drugie łączo rużyc y przeprowadzić może/ iáko fã fludzy niewolni/ bydło/ piędzde/ y inne rzeczy ruchome. *SzczerbSpecSax 483 (Linde).]**

*Szeregi: »(tak) ruchomy i (jako) nieruchomy« = mobilis vel (et) immobilis JanStat [szyk 13:2] (15): NA Wylozonych Sądziech/ bywáią fądzone fpráwy wfzelkie [...] około wfzelkich rzeczy ruchomych y nieruchomych/ zdawánia/ dziedzictwã *GroicPorz l2v; [ustawiamy] áby o piędzde álbo o którákolwiek rzecz/ ták ruchomã iáko nieruchomã/ álbo in causa criminali, która fie dotyczy ofoby/ álbo rzeczy Zydowfkíéy/ żaden Krześciánin nie był dopufczon przeciwko Zydowi ku świádectwu/ iedno z Krześciáninem á z Zydem. *SarnStat 250; Poštepek tákze práwny ma fie ściągác ná dobrã nieruchomé y ruchomé [pozwanego] *SarnStat 433, 108, 190, 194, 218, 253 (14); [ListyZygmAug 1553/280; SzczerbSpecSax 482, 483]. [Ponadto w przeciwstawieniach 3 r.]****

*»(ani) ruchomy i (albo, ani) stojący« [szyk 2:2] (4): iefliby dlužnik piędzde obiecał/ á niemiał by ich/ ále ma dobrã ftoiące álbo ruchome/ tedy innymi dobrami ma czynić zaplátę. *GroicPorz r3; Ofłátni ftopień ieft więzienie Perfony gdy niemálf Imienia ani ruchomego ani ftojącego ani długow pewnych ku zaplátie ani rękoiemftwã *GroicPorz dd, q4v, gg2v. [Ponadto w przeciwstawieniach 2 r.]***

a. W funkcji rzeczownika: »ruchome« = majątek ruchomy (1): Item czo ssye thycze około Ruchomego myedzy braczą tho yesth vyslugy Gotharthovey y Pawlowey thak ssye vgodzily przeciwku temu yz [...] *ZapWar 1550 nr 2666.*

*[Szeregi: »tak ruchome jako leżące«: Wyznal jest ten przereczony Stanisław, iż się jemu dosyć stało od brata Witka tak z ruchomego, jako z leżącego *KsięgaSądhwk 1582 nr 6, 1582 nr 19.**

*»żywiące i ruchome«: ten przereczony Stanisław powziął cząstkę zupełną ojcowską. [...] to jest summy półszostry grzywny i insze rzeczy tak z żywiącego i ruchomego, także z zboża, jako i z bydła. *KsięgaSądhwk 1582 nr 24.]**

Cf **NIERUCHOMY, RUCHAJĄCY, RUCHAJĄCY SIĘ, [RUCHOMNY], RUCHOWNY, RUSZAJĄCY, 2. [RUSZNICA]**

ALKa, MN

RUCHOWNY (1) ai

o jasne.

[sg n G ruchown(e)go.] ◇ pl G ruchownych. ◇ [A subst ruchown(e).]

St stp, Cn, Linde brak.

praw. O dobytku, majątku będącym czyjąś własnością i dającym się przenosić, tj. ruchomościach: przenośny; mobilis JanStat: [A to, co zostanie po nim ruchownego, to jest rzeczy jego, którekolwiek będą, to ma zostać przy tymże Janie Doruchu. KsięgiSqdŁęck 1582 nr 268.]

Wyrażenia: »dobra ruchowne« = bona mobilia JanStat: SarnStat 584; [w ktorich [ziemiach] yego dobra dziedziczne y szastawne liczą, ruchowne y nieruchowne ZapSqdKraK 114].

»rzeczy ruchowne«: SarnStat 584 cf Szereg.

Szereg: »ruchowny i nieruchowny«: potym gdy oné [sieroty] do flucznych lat przyda/ od opiekuná zwykły wyciągá liczbę z dóbr y rzeczy ruchownych y nieruchownych [de bonis et rebus, mobilibus et immobilibus JanStat 579] którychkolwiek. SarnStat 584; [ZapSqdKraK 114].

Cf NIERUCHOWNY, RUCHAJĄCY, RUCHAJĄCY SIĘ, [RUCHOMNY], RUCHOMY

ALKa, MN

RUCIANY (57) ai

a jasne (w tym 2 r. błędne znakowanie).

sg m N ruciany (9). ◇ G rucianého (4); -ého (1), -(e)go (3). ◇ D rucian(e)mu (1). ◇ A ruciany (11). ◇ I rucianym (10). ◇ L rucianym (1). ◇ f N rucian(a) (3). ◇ G rucian(e)j (4). ◇ A rucianą (1). ◇ I rucianą (1). ◇ n G rucian(e)go (4). ◇ A ruciané (2); -é (1), -(e) (1). ◇ pl N subst rucian(e) (1). ◇ G rucianych (3). ◇ A subst rucian(e) (1). ◇ I m rucianymi (1).

St stp brak, Cn notuje, Linde XVIII w.

Przymiotnik od „ruta” ‘Ruta graveolens’; rutaceus Mącz, Cn (57): Rutaceus, Ruciány. Mącz 362b.

a. Będący częścią ruty (16): Weźmiż też ruciánych y piołunowych ferdufek/ á wygnieć też fok z nich SienLek 69.

Wyrażenia: »korzeń ruciany« (3): Też korzeń ruciány flukfzy ná czerwone oczy fluży SienLek 68, 80, 158.

»kwiat ruciany« (1): Też migdały z kwiatem rucianym iefć po ranu: zachowawa dobrze od powietrza. FalZioł V 63.

»list (a. listek, a. liście) ruciany(-e)« [szyk 6:1] (7): Też naprzeciwo powiethru morowemu/ lifi ruciane/ wółkie orzechy/ figi/ welpolek thy rzeczy fluczne á zmiełzane/ máią taką mocz iż człowiek natłzczo tego pożywaiącz [...] zachowa fie od morowe⁶⁰ powietrza FalZioł I 118c; WEzmi liftkow rucianych fwieżyż ze trzydzielfi/ iádreK wółkich orzechow, zpięć [.] FalZioł V 72v, I 115b, III 22c; Ktemu też [na chore oczy/ weźmi korzenia Koprowego/ liścia ruciánego/ rozey/ [...] á to w winie vwarz/ [...] á tą wodą częfto oczy wymyway. SienLek 64v, 124v, 156v.

»nasienie ruciane« (4): [w miesiącu marcu] iedz zawždy/ nafienie ruciane/ lzałwijowe/ koprowe FalZioł V 46, I 75c, 125a; Gdy fye żołádek nádyma/ [...] weźmi pieprzu poł lothá/ [...] náśienia ruciánego y opichowego s poleiowym po poł czwierci lotá/ [...] á iedz po lyezce kiedy chcefz. SienLek 96v.

b. Zrobiony a. uzyskany z ruty (40):

Wyrażenia: »olejek ruciany« (2): FalZioł V 85v; dym wthákie [ropiejące] vfzy wpufzczá trzebá/ cieplą wodę na kámięń gorący leiąć/ [...] á záraz olekiem Ruciánym w cebuli wielkiéy ná trzónie wlmázónym/ meaty záwárté przeprawuiąc Oczko 14v.

»proch ruciany« (1): Proch ruciany z piretrowym prochem w nos wpufzczony/ flegmę wywodzi z głowy FalZioł I 118a.

»sok ruciany« [szyk 23:1] (24): Toż wczyni fok ruciany dany ku picciu z mirą FalZioł I 118b; Sok ruciany w nos wpufzczony/ krew z nofa ciekącą zaftanawia. FalZioł I 118d, I 9d, 42d, 118b [2 r.], c, d (11); Sok ruciány/ álbo z piwowonicy/ álbo tárte náśienie ich/ gdy w nozdrze fypią tym co w Bożey kaźni pádáią/ łacwie ie opuľci.

SienLek 59v; á gdy fye fokiem ruciánym pomáże/ iad fye go iác nie-może. SienLek 156v, 51 [3 r.], 54, 66v, 70, 71 (13).

»war ruciany« (1): fluczny dzban od octu A nádziałay s niego prochu/ Zmiełzay go zwárem ruciánym A pomázuy [krofty] SienLek 49.

»ruciany wianek (a. wieniec, a. wianeczek)« = wianek panieński; rutacea corona Mącz [szyk 2:1] (3): Włofy skryła panną byłá/ Ruciane wianki rada wiła LudWieś A3v; Mącz 362b; TEn wianeczek ruciány piękna Gréta wiła/ Aby weń nádobného Klimká przy-ftroiłá. KochFr 44.

»wod(k)a ruciana« [szyk 6:3] (9): RVcianą wodkę kiedy kto pije/ oczy czyfci y wzrok popiła FalZioł II 10c; Mafc Retentivum: na rany fmrodliwe. Naprzod weźmi miodu á rozgrzey gi na ogniu/ przyley k niemu rucianey wodki. FalZioł V 112v, +5c, II 10c, 13d, 15d, 17b, 18c; Drudzy Bobrowych ftroiow flukwfyz z wodą ruciáną ná tył głowy przywijáią. SienLek 41; [dla oczu wódkę ruciáną OczkoPrzymiot 67].

MN

[RUCZAJ sb m

I sg ruczáj(e)m.

St stp notuje, Cn brak, Linde XVIII w.

Potok, strumień: Włzákze [Olgerd] iednák dwie Cerkwi w Witelbku Greckim xtaltem kofztownie zmurowal/ [...] iednę w niznym Zamku/ á drugą w polu zá Ruczaiem álbo przykopem zamkowym StryjKron 424.

Synonimy: potok, struga, strumień.]

MN

RUCZNICA cf 1. RUSZNICA**RUDA** (34) sb f

a jasne.

sg N ruda (10). ◇ G rudy (5). ◇ A rudę (1). ◇ [I rudą.] ◇ L rudzie (1). ◇ pl N rudy (8). ◇ G rud (1). ◇ A rudy (6). ◇ I rudami (1). ◇ L rudach (1).

St stp, Cn notuje, Linde XVI (trzy z niżej notowanych przykladów) – XVII (Cn; XVIII) – XVIII w.

1. Kopalina zawierająca związki metali; minera BartBydg, Miech; strictura Mącz; materia seu terra metallica fossilis, metallum Cn (21): iż rzeki fą takie ktore piasék złoty w fobie máią. Iáko y v nas fie trafiaue w rzekach iż fą rudy (zowá płoki) w rzekach BielKron 26; Ma theż Hilzpania wlytki rudy pożyteczne. BielKron 279v, 26, 271, 283v; Strictura etiam massa terrae unde ferrum fit, Rudá. Mącz 421b; MOnetá áby byłá w fwey ziemi kowána/ A po wfzyłtkim Kroleftwie iáwnie obwołána. Z rudy fwey przyrodzoney/ nalzey miley mátki/ Potrzebnieylzeć zelázo/ nizli frebrne ftátki. BielSat L4v [idem] BielSjem 28; GostGosp 167; [Crushec minera d(icitu)r herba vel radix vel vena terre. Inde mineralia i(d est) corpora in venis terre generata, ut plumbum vel aliud metallum ReuchlinBartBydg t6v; BielKron 1551 nlb 32 marg].

W połączeniu szeregowym (1): Tákże káždy wiedz/ iż wfzytki kruzce/ rudy/ gánki/ płoki rzeczne/ kámienie/ kiezy/ y ine fkarby zyemne/ máią fwoię włafność y wyobrażenie BielKron 26.

[Zwrot: »rudę kopać«: Ferrara Eyfengrub Gdzie Rudę kopią ábo zelázo ArtNom M7v.]

Wyrażenia: [»ruda miedziana«: Rudy mamy zelázne/ ołowne y myedyáne/ ołowem dlugo nas czudzozyemcy fzalili zákupuyác gi á fzeyduyác [= pozyskujác] od nyego frebro BielKron 1551 nlb 32.]

»ruda ołowna« = galena, molybdaena Cn (2): Bo tu w tey źiemni fkarby nie pánuią drogie/ Iedno Rudy Ołowne/ á Zelázo frogie. BielSat L4v [idem] BielSjem 28; [BielKron 1551 nlb 32].

»srebrna ruda« = argentarium metallum Cn (2): Były chleby y konie/ woły/ frebrne rudy/ Poki tu nie bywały/ Tureckie obludy. BielSat G [idem] BielSen 13.

»ruda szpiżec«: Wodá rdzawa álbo rudawa/ to ieft z rudą fziżie nieiákiey miefżána/ y wżytki wody infze w ktorych się pijawki mnożą/ poſpolicie fą złe wżytki *Cresc 1571 11 (Linde)*.]

»złota ruda« = *aurarium metallum Cn (I)*: Złotá rudá bywałá/ po dwudzieftu grofzy *BielSat G*.

»żelazna ruda« = *ferrarium metallum Cn [szyk zmienny] (I)*: Libuľá poftánowiwfzy rzecz poſpolithą y z fwoim małżonkiem ná dobrym gruncie/ mieyfcá fkrábow wielkich/ tho ieft/ złotá/ frebrá/ żelázne rudy/ y inne rzeczy obiawiľá y vkażáľá *BielKron 319; [BielKron 1551 nlb 32]*.

Szeregi: »ruda, (a(1)bo, a) kruszec (a. kruszcz)« (4): Minera, ruda, kruszcz *BartBydg 91*; A która [rzecz] fie rozplywa ciepłem á fużeniem ta ieft z materiy wodney iako fą wżitki rudy á kruszcze ktore fie od ognia ciągną y też rozplywaią. *GlabGad I6v; Goski *4; BielKron 287; [AR]enicum ieft rudá/ ábo kruszcz/ który fie nayduie w górách gđzie kruszcze kopáią złoté/ álbo moſiádzowé [UrządowHerb 403b (Linde)]*. [Ponadto w połączeniu szeregowym 1 r., Jako ostatni człon we współrzędnym połączeniu wielocłonowym 1 r.]

»minera alias ruda«: Item sunt ibi tres piscine: in una est minera alias ruda, de qua minerator qualibet septimana solvit duo aratra pro curia. *KsięgiSqdWiej 1508 nr 7418*.]

Jako ostatni człon we współrzędnych połączeniach wielocłonowych: »... i inne rudy, ... ani żadna ruda« (1:1): Iefzcze to zapewná rzec [lege: za pewná rzecz] miey iż w tich tam fthronach nie rodzi fie frzebro ani złoto, ani żadna ruda *MiechGlab 63*; Ma [ziemia szwabska] żelázo/ frebro/ y inne rudy álbo krusce. *BielKron 287*.

2. Zakład, w którym przetwarza się surowiec mineralny na czysty metal, huta; officina metallica, aeraria fornax *Cn (4)*: *Diar 79*; Ci [posłowie] z iechawfzy fię [...] te pożytki obywatelów powiátu fwego vpátrowáć/ y fżáczunek in genere czynić będą. Naprzód od rol y gruntów poczawfzy/ [...] Zátym młyny/ rudy/ rybołowy/ barci/ g[á]jie rozne ná drwá/ łáki/ paľze/ znáczne fłáda/ ábo obory znáczne/ fády/ kárczmy etc. *GrabPospR L4v*; [Jest ta ruda dobrze zbudowana, z której rudy wedle staradawnego obycaju i prawa, chocia robi, albo nie robi, dawają żelaz płuźnych 98 [...] Dawają też z teje rudy wóz żelaza valoris [...] *LustrRaw 173, 44, 45, 93*; Tamże rudę nowo budują, która przedtym nie bywała. *LustrRus I 93*; Ruda na stawie Sczitkowskiem czyni do roku fl. 16, pługów 4, każdy valoris gr 4, żelaza wozów 4 *LustrRus II 216, I 276, II 16; LustrMalb II 14*].

[Wyrażenie: »ruda żelazna«: Jest ku Gostininu ruda żelazna, w której żelazo robią *LustrRaw 93, 44*.]

Szeregi: »ruda a(1)bo hamer« [szyk zmienny]: *LustrWpol I 179*; Ferraria officina Eyfenfchmitte/ Hammer Gdzie żelázo robią/ Hammer/ álbo Rudá *ArtNom M7v*.]

»ruda, (h)uta« [szyk 1:1] (2): O Sklenice/ o Zelázo/ o Gwoździe/ o Swiece/ o Gárnce/ o Dziefzki do máfłá/ [...] to wżyftko kędy o co łácwiey/ przy Vtách/ przy Rudách/ kędy bliżey w tym imieniu kupowáć *GostGosp 56; GrabPospR L3v*.

3. [bot. *Pucciniomycetes*; rdze, klasa mikroskopowych pasożytniczych grzybów z podgromady podstawczaków (*Basidiomycotina*) powodujących niszczenie upraw:

Szereg: »rdza albo ruda«: Też się czałem przydawa/ iż czału gorącego gdy fłónce świecei fpada ná nie [winną latoroś] zwierzchu defzcz drobny gorący bárzo á iádowity/ ktory Włofzy Melumen á v nas rdzą álbo rudą zową. *Cresc 1571 327 (Linde)*.]

4. *n-loc Miejsowości* (9): S folą thi fłá mitha na drodze [...] Wdoliney od thalięy pianthafzacie gr polklich. [...] Ruda Dziefzienc tholp fłoly Ołtrow Zareczki po pyenczdiefzianth tholp fłoly y po polgrofkv *MetrKor 57/114v, 57/118, 59/271, 277v*; [*Piotr Duńczyk*] fiedmđzięfiat kościołow w Polfzcze zmurowáć da/ ktore iefzcze y dziś ftoią drugie/ w Krákwie v S. Ianá/ y S. Andrzejá/ [...] w Páięcznie moiey fárze/ w Rudzie/ [...] *BielKron 354v*.

Zestawienia: »Ruda Targowska« [szyk 1:1] (2): Yako my [...] nyesbylyszmy slachethney Catharzyny stanyslawowey zony z tar-

gowskyey rvyd anyszmy mv zadaly dw ranv synych [...] thako my bog pomosz y szwyathy Crzysz. *ZapWar 1527 nr 2380, 1518 nr 2237*.

»Wilcza Ruda« (2): Iako my to vyemy ysych pael lysyczki Ianovy svylczey Rudy za thrzydzeszy kop groschy wpolgroszczeh dosycz vdzelal y vyplaczyl tako nam bok pomozy y swyathy krzysch. *ZapWar 1520 nr 2260, 1520 nr 2260*.

Synonimy: 1. *kruszec*; 2. *hamer, huta*; 3. *czerv żytna, rdza, ska-za żytna, śnieć*.

Cf **RUDMISTRZ**

LW

RUDAWY (4) ai

a jasne.

sg [m N rudawy.] \diamond fN [rudawá], rudaw(a) (I). \diamond A rudawą (I). \diamond L rudaw(e)j (I). \diamond n L rudawym (I). \diamond [pl N subst rudaw(e).]

Stł stp, Cn notuje, Linde XVI (dwa z niżej notowanych przykładów) – XVIII w.

1. *Zanieczyszczony rudą, zmieszany z rudą* (I): Więc dawfzy pokoy kmieć infzey roboćie/ Podrábił Olfzą ná rudawym błoćie/ Y ták w porywczą koryto vrobił/ Dłotem wygłobił. *KlonFlis C3*; [Zbytek też wod álbo niedoftátek/ dobrych álbo złych/ tákież blifkość gor/ bágien/ káłow y morzá/ iefzcze bęđzieli żiemia błotna/ fmużyfta/ rudawa álbo opoczyfta to fą známioná dobrego álbo złego mieścá. *Cresc 1571 653*].

[*Szereg*: »rdzawy albo rudawy«: Wodá rdzawa álbo rudawa/ to ieft z rudą fziżie nieiákiey zmieľżána/ y wżytki wody infze w ktorych się pijawki mnożą/ poſpolicie fą złe wżytki/ áczkolwie niektorym niemocam pożyteczne. *Cresc 1571 11 (Linde)*.]

2. *Zbliżony kolorem do rudego, czerwono-brunatny; impluviatus, rubiginosus Cn (3)*: Ale dżdzenicza [= *deszczówka*] ieft fłodfza niźli infza woda, á to dla gruboſci ziemney znią zmieľżaney dla czego też widzi fie rudawa. *GlabGad I*; Item powyedzial yľz pyothrek [...] Chodzi wfuknyey Rudawey wfkornych czerwonnych wczapcze czarney *LibMal 1543/75, 1543/75*; [*ReuchlinBartBydg D3v*; panni *Wschovensensis coloris rudawa ulnae 13 InwMieszcz 1546 nr 15, 1546 nr 15*].

Cf **RUDOWATY, RUDOWNY**

LW

RUDEL (14) sb m

Teksty nie oznaczają é lub oznaczają niekonsekwentnie (Cn e jasne).

sg N rudel (7). \diamond G rudla (4). \diamond I rudl(e)m (I). \diamond pl G rudl(o)w (I). \diamond I rudl(a)mi (I). \diamond [L rudlach.]

Stł stp, Cn notuje, Linde XVI (dwa z niżej notowanych przykładów) – XIX w.

1. *Ster; gubernaculum BartBydg, Vulg, PolAnt, Calep, Cn; aplustre BartBydg; clavus Cn (10)*: *BartBydg 11b, 156*; Y gdy wyciągnęli kotwice/ puľczáli fie ná morze/ rozpuſciwily też ſpoieniá rudlow/ á podniozľly wznieſli żagle podług wiánia wiátru/ y wieźli fie ku brzegowi. *Leop Act 27/40*; Abowiem y márynarz fłáry á bywały/ co v rudlá ábo v kompáfu ſpokoiem ftoi á rády drugim dodawa/ dáleko iefth potrzebnieyfzy niźli owi co po powroziech biegáią/ máfztow fie/ álbo żáglow chwytháią/ á nie záwždy wiedzą co czynią *RejZwierz 163v*; Oto y okréty ták wielkie bęđące/ y od twárdych wiátrów rozegnáne/ obracáne bywáú od máľuczkiego rudlá/ gđziekolwiek chuc ftyrnáká chce. *BudNT Iac 3/4*; Gubernaculum – Rudel wľzifie. *Calep 466a; KlonFlis A3v*; [Gubernaculum, Clavus Das *Stewerholtz Rudel ArtNom M5v*].

Szereg: »styr albo rudel« (I): A ftyr (*marg*) *Gubernaculu^m, clavus fíue temo naus*, ftyr ábo rudel. (–) [...] Kieruie fżkutę/ á oná nie błáđzi/ Gdy ią ftyr rządźi. *KlonFlis E4*.

Przen (I): Tego tedy [jednego] Páfterzá zwierzchnoſci/ [...] dla rozerwánia iednoſci záwľze fię przeciwiłi Heretycy/ áby [...] tego

fzterniká łodki BOżey od rudlá ['] odfáđziwfzy/ tym iá łácnicy mogli nawálnościami zálewáć *ReszList* 185.

2. *Wiosło; remus, tonsae Calep* (4): Tonsae – Rudel. *Calep* 1072b.

Zwrot: »rudlem pojeżdżać, pojeżdżanie« = *wiosłować, wiosłowanie* [szyk zmienny] (1:1): Subremigo – Rudlem pojeżdżam. *Calep* [1019]b, 911a.

[*Wyrażenie*: »okręt o [ilu] rudlach«: ciągnął za fobą okręt przed nim idący o dwudziestu y czterech rudłach. *BusLic* 6.]

Szereg: »rudel, (albo) pojazda« (2): Scalmus – Kołek naktorim rudel albo pojazda chodzi. *Calep* 950a, 911a.

Synonimy: 1. *styr*; 2. *pojazdu, rem, wiosło*.

LW

[RUDELNIK sb m

N sg rud(e)lnik (Cn e jasne).

Sł stp brak, Cn notuje, Linde XVII w.

Wioślarz; auriga carinae, equiso nauticus, remex Cn: Remex Ein Ruder Knecht Rudelnik/ co wiosłem robi. *ArtNom* M5v; Remex, ein ruderknecht. *P. flis/ fzkutnik/ rudelnik. Volck* 537, Yyy2.]

LW

[RUDŁOWAĆ vb impf

I sg praes rudłuję.

Sł stp, Cn, Linde brak.

Wiosłować: rudłuić/ Remigo. *Volck* Yyy2.]

LW

[RUDMISTRZ (1) sb m

N sg rudmistrz.

Sł stp, Cn, Linde brak.

Prawdopodobnie: *Osoba nadzorująca wydobywanie lub obróbkę mineralów*: Tu jedno Tytuły wspomniwały fie, áby jedno *Corpus iuris constaret*. MVRMISTRZ, RVDMISTRZ. W tychże wysłznych Státutách Zupnych znaydziefz. *SarnStat* 339.

LW

[RUDNICA sb f

G pl rudnic.

Sł stp, Cn brak, Linde XVIII w. w innym znaczeniu.

Prawdopodobnie: *Zanieczyszczenie mineralne*: Tej tedy soli powinnej za ten cały rok za niedostatkiem surowice [tj. słonej wody wydobywanej z solanek, z której warzono sól] czasem dla napelnienia [tj. nagromadzenia] rudnic, [...] dostało się beczek 2923 *LustrRus* II 248.]

LW

[RUDNIK (2) sb m

sg N rudnik (1). ♦ [G rudnika. ♦ D rudnikowi. ♦ A rudnika.] ♦ pl N rudnicy (1), [Rudniki]. ♦ [G rudnik(o)w.]

Sł stp, Cn notuje, Linde XVII – XIX w.

1. *Rzemieślnik wytapiający metale z rudy; minerator BartBydg; metallicus Cn* (2): *BartBydg* 91; *Mineratores, aliás Rudnicy Sarn-Stat* 340; [Płaci rudnik z tej rudy temu to ślachtetnemu Gabrylelewi Borkowi na każdy rok zł 40/0/0 *LustrRaw* 44, 45; Ruda która jest pod miasteczkiem Kaluszą, w której JMP wojewoda swym kosztem rudnika chowa, nie czyni inszego pożytku, tylko to JM czyni, aby żelazem potrzebę swą domową opatrował. *LustrRus* I 276; Skarżą się ci bartnicy, że im psują barci rudnicy. *LustrRus* II 209; Jest inszych robotników do pomocy rudnikowi 12, którzy nie nie płacą *LustrWpol* I 197; Item/ Rudnicy ktorzy Zelázo robią/ to ieft/ Mi- ftrzowie/ od káždego Kołá/ iáko ták Rok/ trzydzieści grołzy pláćić máią. *UniWpobor* 1564 37v; *LustrMaz* II 55; *LustMalb* II 146].

2. [Młyn rudny [możliwa też interpretacja jako znac. 1.]: Ruda też była w tym starostwie, ale ją niniejszy pan starosta zrzucić ka-

zał, iż pustoszył rudnik lasy, bo s niej nie dawał jedno mc. 12, a dREW spalił za fl. 100 c.v.u. *LustrRus* II 16; Przy tej rudzie domków jest 10, w których robotnicy tego rudnika mieszkają, z których żadny popłatek nie idzie. *LustrWpol* II 182; Rudnik. – Jest przy tej wsi rudnik na teźże rzece, który przed tym płacał fl. 20 *LustrMaz* I 89.

3. *n-loc*:

a. *Miejscowości*:

»Rudnik«: (*nagł*) Wieś Rudnik (–) Ta wieś Rudnik do Osieczka należy, ma grunt dobry, pole trojne. *LustrMaz* I 71, I 127.

»Rudniki«: (*nagł*) Wieś Rudniki (–) W tej wsi jest kmieci osiadłych 18 *LustrWpol* II 115.

b. *Rzeka*: Pierwszy młyn, który jest zbudowan na stawie, uczyniony na rzece, którą zową Rudnik, która nigdzie nie przesycha *LustrMaz* I 66.]

Synonimy: 1. *hamernik, hutarz, hutnik*.

LW

[RUDNIKOW ai

N sg m rudnik(o)w.

Sł stp, Cn, Linde brak.

Należący do rudnika: Ma też ten rudnik do tej rudy rolę, [...] Dom rudników dobrze zbudowany; chlewy, obory, stodoły *Lustr-Raw* 45.]

LW

[RUDNY ai

sg m N rudny. ♦ pl N m pers rudni. subst rudn(e).

Sł stp notuje, Cn brak, Linde XVIII w.

Przymiotnik od „ruda”:

1. *Od znac. ‘kopalina’:*

Wyrażenia: »kopacz rudny« = *górnik*: Kopacze Rutni [']/ y wfzyfcy robotnicy dolni/ po grofzu iednemu [dawać powinni]. *Pobór* 9.

»młyn rudny« = *urządzenie do rozdrabniania rudy*: Szlachetny Jan Borziminski, [...] od 8 lat uczynił sobie folwark na tym miejscu, na którym przedtym był młyn rudny *LustrWpol* II 269.

2. *Od znac. ‘zakład przetwarzający kopalinę’*: Ku tym włókam ośmiu przydał KJM do tego dwie włóce, które zową rudne, bo je przed tym rudnik trzymał *LustrMaz* II 55.]

LW

[RUDOWATY (3) ai

o oraz a prawdopodobnie jasne (tak w -owaty).

sg f A rudowatą (2). ♦ I rudowatą (1).

Sł stp, Cn, Linde brak.

Zbliżony kolorem do rudego (3): Ieft też kadzidło barzo drobne podobne Arabłkiemu, barwę ma rudowatą/ to ieft podleyfze [niż białe] *FalZioł* III 32d; A iefliby fie flegma ze krwią rudowatą vka-zowała, tedy tym częfciey ma fie napijać ięczmienney wody czuk- rowaney *FalZioł* V 82, V 82.

Cf RUDAWY

LW

RUDOWINA *Sł stp; Cn brak, Linde XVIII w. w innym znaczeniu.*

RUDOWNY *Sł stp; Cn, Linde brak.*

Cf RUDAWY

[RUDY ai

N sg n rud(e).

Sł stp notuje, Cn brak, Linde bez cytatu.

Czerwonobrzowy, rdzawy: Antependium ex adamasco nigro in medio, a lateribus vero axametum rude, cum strzempki czerwone, zolte, białe, sine mappa. *InwKatWaw* 236.]

LW

RUFA (4) sb f

a jasne.

sg N rufa (2). ◇ G rufy (1). ◇ A rufę (1). ◇ [pl A rufy.]

Sł stp, Cn brak, Linde XVI (jeden z niżej notowanych przykładów) i XVIII – XIX w.

Tyłna część okrętu (4): KlonFlis E4 marg; [[Eneas]z] nawy sprąwował ku biegu/ Az fie nawet do Rumów Włolkich przybił brzegu. Nawodząc rufy k morzu/ ftaby zäftępuią Krzywé brzegi/ á kotwie okręty gruntuia. VergKoch 150 (Linde); Puppis tył okrętu/ Ruffá. UrsinGramm 165].

Szereg: »sztaba a (i) rufa« (3): Szkuty máią ftać wwiązane v ftaby y rufy/ łodzie wfelákie tákże: y tenże [flisak] ma dogládać czółnow. GostGosp 88; Więc ná rybi xtalt/ wnet fzkutę vrobił/ Y vdychtował/ y żelázem obił/ Sztabá miáfto lbá/ á Rufá fpráwioná/ Miáfto ogoná. KlonFlis E4.

a. O budowli tworzonej na kształt okrętu (1): y przodkowie náfzy ták zwykli budowác Kościoły iákoby okręty iákie/ obrácaiac fztabę ná wfłoch fłońcá/ á Rufę ná zachod/ á fśrod Kościoła iákoby máłzt ná okręćie/ wieżyczkę ábo fżpicę ftawíaią ná znak y ná pámiątkę łodzi ábo Korabia Piotrowego. KlonFlis A4.

LW

RUFIJAN (7) sb m**rufijan, [rufijan].**

-f- (6), -ff- (1).

W N sg a pochylone, w pozostałych formach jasne.

sg N rufiján (3). ◇ G rufijana (1). ◇ pl N rufijanowie (3), [rufijani]. ◇ [L rufijani(e)ch.]

Sł stp brak, Cn notuje, Linde XVI (jeden z niżej notowanych przykładów) – XVIII w.

Stręczyciel, właściciel domu publicznego; leno Mącz, Modrz, Cn; minister libidinis Mącz; lenullus, lupanarius, perductor, productur Cn (7): Leno, [...] Gofpodarz który kurwy chowa/ Kurwigo-podarz/ Rufian też niektórzi zowá. Mącz 188d, 222b; KlonWor 62; [á Roffijáni do świadectwa przypużczeni nie bywáią: tákże y pánie iych/ lub dworki między cnotliwemi pániámi mieyfcá niemáią. BudUrząd 78, 77; Volck Yyy2].

W połączeniach szeregowych (3): Głupi młodzieniąfzkowie/ rufiánowie/ nierządne niewiáfty/ ludzie áni Rzeczypołpolitey/ áni ktorey pewney ofobie záslużeni/ chodzą świecąc fię od złotá ModrzBaz 142, 51; Wfzetecznicá/ rufian/ blažen fzáchowány/ Smiechotworcá: éi plużá między tymi Pány [tj. marnotrawnymi ludźmi]. KlonWor 57.

Złośl. i pogard. [jako obelga] (1): komornik iachał doSambora wiewzowác Pana Radomskiego. O Iesus cóć ta rzecz turbatyi vczyniela razem excanduit iuż prawi postaremu Rufianowie będą panowali anieprawda będzie rządziła [!]. ActReg 100.

Synonimy: kurewnik, kurwiarz, kurwogospodarz, zamtużnik.

Cf RUSYJAN

LW

RUFIJANEK (2) sb m

N sg rufijánek (2).

Sł stp, Cn brak, Linde XVI w. (jeden z niżej notowanych przykładów).

Dem. od „rufijan”: lenunculus, lenulus Mącz (2): Lenunculus, Rufianek. Mącz 188d, 188d.

LW

[RUFIJANKA] sb f

N sg rufijánka.

Sł stp brak, Cn notuje, Linde bez cytatu.

Stręczycielka, właścicielka domu publicznego; conciliatricula, conciliatrix, fabia, lena, stupri conciliatrix a. sequestra Cn: Lena, ein Hurenwirtin. Pol. Kurwogofpodini/ Ruffianká. Volck 320.

Synonim: kurwogospodyni.]

LW

RUFIJAŃSKI (2) ai

a pochylone.

sg m [N rufijański.] ◇ A rufijański (1). ◇ fN rufijańská (1).

Sł stp brak, Cn notuje, Linde XVI (jeden z niżej notowanych przykładów) – XVII w. (z Cn).

Rozpustny, nierządny; lenonius Mącz, Cn; lupanaris Cn (2): fides lenonia, Wiará Rufiańka. Mącz 188d; [Volek Yyy2].

Wyrażenie: »rufijański żywot« (1): Lenocinor, S pániámi dufzkámi fie obchodzę/ Rufianski żywot wiodę/ też gábam. Mącz 188d.

Synonimy: fryjowny, gamracki, nierządny, rozpustny, sprosny, swowolny, wszeteczny.

LW

RUFIJAŃSTWO cf [ROFIJAŃSTWO] (Errata)**RUG (2) sb m**

sg [N rug.] ◇ G rugu (1). ◇ [A rug.] ◇ I rugi(e)m (1).

Sł stp, Cn notuje, Linde XVI (dwa z niżej notowanych przykładów) – XVII (z Cn) – XVIII w.

1. Śledztwo, dochodzenie sądowe; inquisitio, quaestio Cn (2): ná tym Sądzie wielkim [...] bywa bádanie (co zowá Rugiem) o záchowaniu obyczáiow y wyftępkow káżdego Miefzczániná/ ábo też Wiefłkiego Ludu/ gđzie wyftępni iáwnie bywáią karáni GroicPorz k; Przy thym Sądzie/ opocz thego Rugu/ fńadźby też niewáđziło y dobrze przyftáło/ áby przy oblicznoći wfzytkiego poſpołftwá/ Przywileie Mieyflkie co potrzebniefze/ [...] były czytáne GroicPorz k. [Cf też 2.]

[rug okolo czego: Rugu też [postowie z drobnej szlachty] ná Elekcey chćieli/ okolo pieniędzy po śmierci Krolewskiej rozebranych. BielKron 1597 670.]

[Zwrot: »rug między sobą uczynić, mieć«: Więc interim, zdali się wmciom być to potrzebne rug między sobą uczynić [...], rad nań zezwolę. AktaSejmikPozn 1587/41; znowu tam [na sejmie w Krakowie] o tym mowiono iákoby zboyce wfpokoić w Polfcze: wfzákże iż Rugu Sláchtá niechćiała między sobá mieć/ trudno było wymácać winnego. BielKron 1597 392 (Linde), 389.]

2. [Ugoda, układ: Cervus F31 52v; ReuchlinBartBydg i6v; Rug et rugowanie/ Inquisitio, depactatio. Volck Yyy2.]

Synonimy: 1. badanie, dowiádowanie, inkwizycyja, pytanie, skrutynijum, wybadywanie, wywiadowanie; 2. pakt, postanowienie, przymierze, umowa.

Cf RUGA, [RUGOWANIE]

LW

RUGA Sł stp; Cn, Linde brak.

Cf RUG, [RUGOWANIE]

[RUGOWAĆ] vb impf

o prawdopodobnie jasne (tak w -ować); a jasne.

inf rugować. ◇ praes 1 sg ruguję.

Sł stp brak, Cn s.v. inkwizycyjq czynić, Linde XVII – XVIII w. w innym znaczeniu.

1. Przeprowadzac dochodzenie; inquirere, quaestionem exercere a. habere Cn: Ruguię/ Inquiro, depacto, paciscor. Volck Yyy2.

2. Układać się: Depactare rugowac [wyd. 1558: Kugowác [!]] Cervus F31 52v; Paciscor, ich werde eins/ komme vber eins/ ver-trage mich. P. Iednam fię/ vmowę czynię/ poftánowiam/ ruguię. Volck 439. [Cf też wyżej.]

Synonimy: 1. badać, dowiádowác się; 2. jednać się.

Formacje współrdzenne: rugowác się, wyrugowác, wyrugowác się.

Cf [RUGOWANIE]]

LW

RUGOWAĆ SIĘ (3) vb impf

o oraz a prawdopodobnie jasne (tak w -ować).

[*inf* rugować się.] ◇ *imp* 1 *pl* rugujemy się (2). ◇ *con* [3 *sg* *f* by się rugowała.] ◇ 2 *pl* *m* *pers* byście się rugowali (1). ◇ [3 *pl* *m* *pers* by się rugowali.]

Sl stp, Cn brak, Linde XVII w. s.v. rugować.

1. *Poddawać się dochodzeniu i badaniu* (2): Aleć ia i tych bogactw nieznam między wami/ A rad bych zebyłcie fię rugowali łami. *KochSat* A4v; *Prot* B2v; [nie wadzi, aby się rugowali i okazali, którzy tacy między nimi *PismaPolit* 621].

[*Ze zdaniem dopełnieniowym*: Owszem, wszyscy to słusznie mówimy, lecz iż Confesycja jest dla tych, co ją wyznają, [...] ale nie dla nas doma, którym już do tego przychodzi, że się rugować musimy, jeśli pod tą Konfesją trzymamy się dawnego a zawždy własnego smysłu *Jednoty AktaSynod* IV 146.]

[*Szereg*: »rugować się i inkwizycją między sobą czynić«: król Jego Mć i panowie senatorowie [...] tak się rozjechać [z *sejmu*] musieli, acz się rugować i inkwizycją panowie między sobą czynić mieli, dla takowych, którzy by w tych praktykach pryncypalami byli [z] strony udawania odjazdu króla Jego Mci *KronMieszcz* 131.]

2. *Wykluczać się, odchodzić* [*skąd*] (1): Cierpmysz thedy w tey owczarni [tj. w kościele] zle dla dobrych: nie rugujemy fye z niey/ ani brakuemy łobą *OrzList* f2.

3. [*W funkcji strony biernej*: *Być usuwanym*].

Szereg: »jawić się i rugować«: bo wieleby dobrego ná nim [*na synodzie*] fię zbudowało/ gdyby fię tá złość iáwiła y rugowała. *BronApokr* 18.]

Formacje współrzedne cf RUGOWAĆ.

LW

[RUGOWANIE *sb n*

N sg rugowani(e).

Sl stp notuje, Cn brak, Linde w objaśnieniu s.v. rug.

1. *Dochodzenie sądowe, badanie*: Rugowanie począwszy od senatorów, [...] którzy by powinności i urzędowi swemu nie czynili dosyć, przed zaczęciem elekcyi uczynione być ma. *AktaSejmikPozn* 1573/11; Rug et rugowanie/ Inquisitio, depactatio. *Volck* Yyy2.

2. *Uгода, układ*: Rugovanye, Rug depactatio *ReuchlinBart-Bydg* i6v; *Depactio*. Rugowanie. *Cervus* F42 c4v, F46 272; *Pactum*, ein vertrag/ abrede. *P. vmowa/ poftánowienie/ przyrzeczenie/ rugowanie*. *Volck* 440. [*Cf* 1. *Volck* Yyy2.]

Synonimy cf RUG.

Cf RUG, RUGA, [RUGOWAĆ]

LW

[RUGOWE] cf [RUGOWY]**[RUGOWY** *ai*

o *prawdopodobnie jasne* (tak w -owy).

sg m N rugowy. ◇ *n N* rugow(e). ◇ *G* rugow(e)go. ◇ *I* rugow(e)m.

Sl stp: rugowe, *Cn, Linde* brak.

Przymiotnik od „rug” `dochodzenie sądowe`; związany z *rugiem*: Solenne iudicium alias rugovij *KsięgiSądWiej* 1564 nr 278.

Wyrażenie: »prawo [= *sąd*] rugowe«: *KsięgiSądWiej* 1579 nr 4942; Stanawszy oblicznie przed prawem gaynem rugowem wyszey opyszaniem dobrowolnye [...] zeznal [...], yze [...] *KsięgaSądWary* 1592 nr 297; Anno Domini 1595 prawo wielgie rugowe, które się działo w środopostnym tygodniu w tymże roku *KsięgaSądHwk* 1595 nr 219, 1596 nr 231, 1597 nr 240, 243; *SłownikKsiągSądWiejBrz* 1596/58.]

a. [*W funkcji rzeczownika*: »rugowe« = *prawdopodobnie rodzaj czynszu a. daniny w naturze na utrzymanie urzędników sądowych biorących udział w rugach*: Rugowe. – Rugowego dawają per annum jarząbków 12 albo sarnę 1 [...] facit ... mc. 0/24/0 *ImwKra* I 146; Item rugowego płacą wszyscy kmiecie per gr 1/9; facit cor. 10, qui aequatos *ImwKra* I 205, I 147, 206.]

LW

RUINA (6) *sb f*

a *jasne*.

sg N ruina [w tym: *forma lat. (I)*] (2). ◇ *pl N* ruiny (1). ◇ *A* ruiny (1). ◇ *L* ruinach (2); -ach (1) *SarnStat*, -äch (1) *RejAp*.

Sl stp, Cn brak, Linde XVIII w.

1. (*Zniszczenie, uszkodzenie* [ruina – *padnienie, też szkoda* *Mącz* 361d; – *obalenie, oburzenie; szkoda* *Calep*; *obalenie; szkoda; upadek, upad; walenie czego albo walenie się – ruina* *Cn*] (4): *IZ* do wiadomości náłzey przychodzi/ żeby fie ruiny zacząć miały w górach Zup Wielickich y Bocheńskich/ tedy z Séymu tego wyłzlemi Komifsarze/ áby zá ich rewizią opátrzone to było *SarnStat* 393, 393.

[*ruina* czego: Item ruina zamku krzepickiego, że się dwie strońie zamku z gruntu aż do wierzchu porysowały *LustrKra* II 3.]

Szereg: »szkoda i ruina« (2): będziem połyłać przy Podlkárbim Komifsarze co dwie lećie/ [...] którzy *iurati* spuściwfy fie ná doł/ máią dogládać/ iákoby w Zupách łzkodá/ y ruina nie byłá/ y *pericula praesentia et futura* były opátrzoné. *SarnStat* 339 [*idem*: *ruiná*] 393.

2. *Obiekt zniszczony* (2):

Szereg: »ruina a miejsce opustoszałe« (1): gdyż o thym flychamy y widamy/ iż w tákich ruinach á w tych mieyfcach opułtołzálych owi dyabelkowie co ie latawcámi zowiemy [...] tá m po policie rádzi miełzkáią y przebywáią. *RejAp* 148.

Przen [czego] (1): A iáko možny krol [tj. *Bóg*] pobudowawfy ty ruiny łkázonego fercá náłzego/ łam w nim wczynił łobie wdzięczne páłace á miełzkánie łwoie *LubPs* Z4.

Synonimy: 2. *rozwaliny, rum*.

LW

1. RUKA (3) *sb f*

N sg ruka (3).

Sl stp brak, Cn notuje, Linde XVII w.

bot. Eruca vesicaria (L.) Cav. subsp. *sativa* (Mill.) Thell.; *rokietta siewna, roślina jednoroczna z rodziny kapustowatych* (*Brassicaceae*), *lecznicza; eruca* (*hortensis*), *euzomon* *Cn* (3): *Ruká* *Eruca*. *Weyfler* fenff. *SienLek* 203v; *Gorczyca* *Włolka/ łzu*(kaj): *Ruká*. *SienLek* Xxxv, Xxx3v.

Cf [RUKIEW]

LW

2. RUKA cf RĘKA**RUKAW** cf RĘKAW**[RUKIEW** *sb f*

N sg rukiew.

Sl stp brak, Cn notuje, Linde XVII – XVIII w.

bot. Eruca vesicaria (L.) Cav. subsp. *sativa* (Mill.) Thell.; *rokietta siewna, roślina jednoroczna z rodziny kapustowatych* (*Brassicaceae*), *lecznicza; eruca* *Cn*:

Zestawienia: »rukiew ogrodna«: *Gorczyca* *biała/ Rukiew* *ogrodna/ Eruca* *fatiu* *grofz* *Raucken*. *SienHerb* 14#v, E2#v.

»rukiew polna«: *Rukiew* *polna/ Eruca* *syluefris*. *Klein* *Raucken*. *SienHerb* 14#v, E2#v.

Cf 1. RUKA]

LW

RUKODAJNY cf RĘKODAJNY**RUKOPISANIE** (1) *sb n*

A sg rukopis(a)ni(e).

Sl stp, Cn, Linde brak.

Rękopis, tekst napisany własnoręcznie (z rus.): *Rukopifzanye* *nafe* *przelozilefzmy* [...] *podfzamym* *Choczimyem* *na* *bręgu* *Nyeftra* *na* *sthanv* *Crola* *ye*⁸⁰ *M* *Thoma* *logophieth* *y* *pan* *pyetr* *Vart-*

nik Marfchalek napifały y ynfyz comiffarze Moldawfkye *LibLeg* 6/119.

Cf RĘKOPIS

LW

1. RUM (44) sb m

sg *N* rum (10). ◇ *G* rumu (7). ◇ *D* rumowi (1). ◇ *A* rum (5). ◇ *I* rum(e)m (4). ◇ *L* rumie (1). ◇ *pl N* rummy (3). ◇ *G* rumów (6); -ów (4), -(o)w (2). ◇ *D* rumóm (1). ◇ *A* rummy (5). ◇ [*I* rummy.] ◇ *L* rumach (1).

Sł stp: rum, rom, *Cn notuje*, *Linde XVI* (cztery z niżej notowanych przykładów) – XVIII w.

1. *Gruz, fragmenty zniszczonego muru* (z niem. *Rummel*); *rudus Mącz*, *Cn*; *humus Vulg* (39): *Epidaurum* Gotowie zborzyli/ z kthorych rumow Ráguzia zbudowaná *BielKron* 274v; niemogli obe-gnány na murze ftać áni na wieżách/ przed rumem pierzcháiącym/ kthory czynił w ludzech [!] fzkodę *BielKron* 315v, 234v, 316; *Rudus*, *Materia áftrychowa/* to yeft rozbite á roftłuczone kámienie s cegłą y s wapnem/ z kthorych áftrychy czynią [...]. *Et hoc dicitur rudus novum*, sed *vetus rudus*, *Rum/* to yeft/ ftára *materia* ták kámienna yáko cegielna z rozwałonego budowanía/ ftáry mur. *Mącz* 359d, 359d [2 r.], 360a [2 r.]; *SarnStat* 339, 393; [*RachBonera* 1558 73, 159; *Leop* 2.*Esdr* 4/10 (*Linde*); *PiotrDzien* 306; Potym ogniu robiło ludzi około rumów 200 z łopatami, z nieckami, co z zamku okny rummy zrucali, a to dla budowania z nowotku uprzątali. *Kron-Mieszcz* 160].

rum czego (5): *Elius Adrianus* rummy wżytki kościoła y páłacow kazał w *Cedron* wmiotác *BielKron* 265; gđzie [w *Kijowie*] głowá wżytkiej Ruśi niegdy była/ fą iefzcze y dżis tego znáki/ to ieft rummy wpdálych murow *BielKron* 437; *Mącz* 360a; Tá moc požárłá żywé/ Troia trupem leży/ *Rum* w kupách ftoi/ gwałtem rozwałonych wieży. *GórnTroas* 8; [á do zamku vpornie fię cífnącym/ záftáwili fię w dziurach wybitych/ y zpycháli ich [*Polacy Niemców*] z gory drzewy/ kolámi/ kámieníámi/ y rumem muru potłuczonego *StryjKron* 488 (*Linde*)].

rum z czego (1): ále tá gorá [*Moria*] przez *Rzymiány* pokáżona y w *Cedron* wmiotaná ze wżytkim rumem z kościoła y wżech páłacow *BielKron* 265.

W połączeniu szeregowym (1): wżelki dobry budownik [...] plác on ná kthorym budowác myśli/ pilnie rozmierza: ochędaża/ rummy wżelákie/ chwasty y zawády infze precz z plácu onego wyrzucá *CzechEp* 102.

Wyrażenia: »kámienny rum« (1): *signinum opus*, quod *fractis testis addita calce conficiebatur*, *Nieyáka robotá z kámiennego rumu z skorup s wapnem przemiefzana*. *Mącz* 392b.

»kupa rumu« (1): *A zebrałfzy wżytki łupy/ wpořzod rynku miáftá onego/ fpalićie do gruntu miáftá z onym wżytkim łupem/ przed Pánem Bogiem twoim/ y zoftánie náwiewki kupá rumu [erit *tumulus perpetuus*]/ á nigdy nie bęđie nápráwiono. *BibRadz Deut* 13/16; [*BibRadz Mich* 1/6 (*Linde*)].*

»w rum obrocony« (1): *TY* co *Rzym* w pořrod *Rzymá* chcąc baczyć pielgrzymie/ *A wđy baczyć niemożefz w fámym Rzymá Rzymie*. *Pátrzay ná okrąg murow/ y w rum obrocone Theatrá/ y kościoły y ftupy ftłuczone* *SzarzRyt* D2v.

Przen (19): *Słodki ieft człowiekowi chleb wykłámány/ lecz potym nápełniá fię wftá iego rumu [implebitur os eius calculo]*. *Bud-Bib Prov* 20/17.

a) *Coś bezwartościowego, przeszkadzającego, szkodliwego; zanieczyszczenie* (o poglądach przeciwników religijnych) (18): *Rumu wtorego odrzucenie to iest złe y nie włafne piłmá ś. vżywanie*. *CzechEp* 138 *marg*; *Rum czwarty*, to iest nie służne rzeczy iedney ku drugiey przystofowanie. *CzechEp* 163 *marg*; *Przetoż iá [glinę, tj. niewłafciwe rzeczy] też iefzcze/ iáko infze zwierzchnie rummy/ kthorych wiele było pierwey odrzucić potrzebá: á ták dopiro pod nią bęđący fundáment pokázáć* *CzechEp* 223, 111 *marg*, 151 *marg*, 173 [2 r.], 202 *marg*.

W połączeniach szeregowych (2): *Chcąc też iákoby práwie/ przez to piłánie/ z gruntu włafnego y nie omylnego/ budowánie fwe otey rzeczy wyftáwić: [...] vpátruie to/ iż do tákich rzeczy potrzebá mi pierwey/ wżytkie impedimenta/ zawády/ rummy/ chwasty/ kthorych X*(iędz)* K*(anonik)* wiele w fwe Węđzidło nátkal/ ná ftronę odrzucić: á ták dopiro [...] grunt zdrowy pokázáć y budowánie záłóżyć*. *CzechEp* 103, 269.

Wyrażenia: »smrodliwe rummy« (1): *Zbił fię iuz z łáki Bożey zły X*(iędz)* K*(anonika)* y wżego Papiestwa fundáment: okázály fię y zborzyły przedniey/ze niektore iego wywody: okázály fię złe/ fmdrodlive/ y fzkodliwe rummy/ y infze plugáwe chwasty y zawády* *CzechEp* 269.

»rum szkodliwy« [*szyk* 3:2] (5): *Boby to głupftwo wiefze niż bydłce było/ tákim powiáfkám fprofnym ráczey/ niż iáfne^{mm} fłowu Bożemu wierzyć*. Nie może fię to przygodzić do zbáwienné^{so} budowánia: przeto y to muśi być z plácu iáko gnoy y rum fzkodliwy wyrzucono. *CzechEp* 151, 103 *marg*, 138, 223, 269.

»złe rummy« (1): *CzechEp* 269 *cf* »smrodliwe rummy«.

Szeregi: »rummy i chwasty« (1): *á potym odłóżywfy ná ftronę rummy y chwasty fzkodliwe/ náukę fámę zbáwienná przedfię wezmę*. *CzechEp* 105. [*Ponadto w połączeniach szeregowych* 2 r.]

»rum, (i, abo) gnoj« [*szyk* 2:2] (4): *Trzecia rzecz ieft w porzádku fwym/ kthorá też vpátruie być tákże rumem y gnoiem práwie fzkodliwym/ [...] á tá ieft/ zły y nieprzyftoyny wykład piłmá ś*. *CzechEp* 151, 111, 138, 151.

»rum i plugastwo« (1): *Gdyż też y to/ ieft iednym rumem y fprofnym plugáftwem/ fłowá Bożego gwałtownie náciáğáć* *CzechEp* 138.

2. *Ruina, obiekt zniszczony* (5): *Po rumách było dofyć/ y po rozwałonych Wieżách ludzi/ po grobách (co grzech) poświęconych*. *GórnTroas* 70.

rum czego (1): *Ty fye [Panie] nád Sionem iefzcze mafz fmiłowác [...]. Iuz ku rumóm iego ferce obrócili Słudzy twoi/ iuz fye puftny vżalili*. *KochPs* 152.

Zwrot: »z rumow wynieś, wyniesiony« = *odbudowác, odbudowany* (1:1): *Bo ten [Pan] ná grób Siońki wfpomni w kótókim cześie/ A ludzkie miáftá z rumów wynieśie [et *aedificabuntur civitates Iuda Vulg Ps* 68/36]. *KochPs* 102; *KochProp* 6.*

Wyrażenie: »rummy upadłe« (1): *Prułkie kráie ftrapioné/ wftáwicznym boiem/ W rychle ięty fye cífzyć požádnym pokojem*. *Miecze ná niezrobioné lemiefze zkowáno/ [...] Morzá/ y drógi byftorych rzék vřpokoioné/ Miáftá z rumów wpdálych znowu wynieśioné* *KochProp* 6.

Przen [*czego*] (1):

Szereg: »rozwaliny i rum« (1): *Szcześliwie práwie miáfto kthore w rozwałinách y rumie obáłonego świeckiego pánowánia/ leżąc/ á inney obrony niemáiąc: tákimi murámi [tj. *grobami apostołów*] obtoczóné/ lřzrzyey fwoiey duchowná wládzá/ niřzli kiedy páńftwo Rzymkie/ rościáğá* *SkarŻyw* 408.

3. [*Materiał służący do budowy lub naprawy grobli*: a na tym bagnie pode wsiáę gromada wżystka dla wygonów y przejazdu swego ścielá gać i nawożá rummy, to jest ziemiá, wióry, słomá] *Lustr-Lub* 61.]

Synonimy: 1. *gruz, rozwaliny*; 2. *rozwalenie, ruina*.

LW

2. RUM (2) sb m

sg [*N* rum.] ◇ *A* rum (2).

Sł stp brak, *Cn notuje*, *Linde XVII – XVIII* w.

Wolna przestrzeń, miejsce (z niem. *Raum*); *locus aut spatium patens Cn* (2): [*Rum/ [...] Locus, spacium. Volck Yyy2.*]

Zwrot: »rum uczynić; [[*czemu*] rum działáć« (2): *Potym Stołę Háwerze/ pod pářkan kopáią. Tákże prochy zářádzá/ by rum vczyniło/ Aby fię do tey dziury k fzturmu przypuściło*. *BielSat* M4 [*idem*] *BielSjem* 34; [*Nuż pácholcy pólkoczni zmwowiłfy fię wfády. Z wilki co owoc fuřzá záczynáią zwády. Iedni nożem nieplóдне*

gąłłki ściniają/ Drudzy zraźiwłzy śmieci trawce rum działłaią. *Ryb-Wiosna* A3].

Synonim: przestwor.

ALKA

3. [RUM sb n

sg *N* rum. ◇ *L* rumie. ◇ *pl* *N* rumy.

Sł stp brak, Cn s.v. rabarbarum; rapontyk, Linde XVI w. (jeden z niżej notowanych przykładów).

bot. Rheum rhaponticum L.; rabarbar, rzewień ogrodowy, bylina z rodziny rdestowatych (Polygonaceae) używana do celów spożywczych i leczniczych: O drugim Rumie. W. 741. SienHerb L2#v.

Wyrażenia: »rum moskiewskie« = radix pontica, rha-ponticum Cn: (nagł) Rhum Moskiewskie. Reuponticu^m. Grechiłch rhabarbaru^m. [...] (–) TY oba Rummy mogły być opifańe gdyłz fą rodziąiem iednákie wfzákze Tureckie iest mocnieyfze á tho ziemią álbo położenim Słońcá. SienHerb 200.

»rum tureckie« = rha-barbarum, rheon Cn: Rum Tureckie. Reubarbarum. Rhumbarbarum. SienHerb 195 (Linde), 200.

Synonimy: reubarbarum, reupontikum.]

LW

4. RUM *int* Cn; *Linde XVII w.*

RUMACYJA (2) sb f

rumacyja (1) *GórnRozm, rymacyja* (1) *OrzRozm.*

Pierwsze a jasne.

sg [G rumacyj(e)j.] ◇ *A* rumacyją (2).

Sł stp brak, Cn notuje, Linde XVII (z Cn; XVIII) w.

praw. Nakazane wyrokiem sądu i nadzorowane przez urzędnika opuszczenie posiadłości; migratio a iudice decreta vel decretoria Cn [rumatio; rimatio Lac sr.] (2): Wieręc fye nie ieden Stároftá omyli/ ielli poiedzie ktory do kogo ná rymacyą wedle tych Vniuerfáłow. OrzRozm S3; Tráfiło mi fię nie dawno zem pośięgnął Podfárościego á on z wożnem y Szłáchtą iedzie ná rumátia GórnRozm G2v; [Muszę mu już koniecznie rad nierad (na) dzień świętego Jana Volią puścić [...] a to i tej równej rzeczy u niego nie mogę otrzymać [...], aby mi dwie niedzieli dopuściel rumacyjej DudEpist IV 269].

Cf RUMOWANIE

LW

(RUMAK) *cf* ROMAK

[RUMBARBARUM] *cf* REUBARBARUM

[RUMBARUM] *cf* REUBARBARUM

[RUMEL sb m

A sg rumel.

Sł stp, Cn brak, Linde XVII – XVIII w.

Rodzaj gry w karty:

W połączeniach szeregowych: Toć też twoiá przechyro/ z ludzi ftróić zárty/ Abo zaráz chcefz w rumel/ czy w kófkki czy w kárty? ŁaszczPogrom 14v; NiemOpis B3v.]

JR

(RUMIANEK) *cf* RUMIENEK

(RUMIANKOWY) *cf* RUMIENKOWY

RUMIANO (3) av

a jasne; o prawdopodobnie jasne (tak w -o).

Sł stp, Cn brak, Linde XVII w.

Przysłówek od „rumiany” (3):

a. W kolorze zbliżonym do czerwieni (2): nákoniec poczęli dwaj kardynałowie ftrófować iedną tabliczę gdzie święty Piotr s

świętym Páwłem námáłowáni byli/ powiedáiąc ze ie [Rafael] bárzo rumiáno poczynil. GórnDworz R6.

a. Na oznaczenie koloru pośredniego (1):

Zestawienie: »z białá rumiáno« (1): Bo fnádnie Koleriká poznafz y po fierści/ bo fie vrodzi czarno/ [...] Krewnik z białá rumiáno. RejZwierc 6v.

b. O wyglądzie długo gotowanej mieszaniny: zlocistobrzazowo (1): Wezmi miodu [...]/ ocztu [...]/ grinłzpanu [...]. Ty wfzytki rzeczy zmiefzay fpołem/ á warz aż gdy iuż będzie rumiáno FalZioł V 98.

JR

RUMIANOBRUNATNY (1) ai

A sg *f* rumianobrunatną.

Sł stp, Cn, Linde brak.

Składający się z różnych kolorów od czerwonego do fioletowego: Pan Bog [...] przyrzekł mu [Noemu] więcey fie ták frogo niemścić/ [...] ná co dał znák y potwierdzenie pokoiu y przymierza/ y zakładu wiecznego/ między fobą/ á człowiekiem Tęczę álbo Duhę ná Niebie rumiánobrunatną StryjKron 6.

JR

[RUMIANOCZARNY ai

Pierwsze a jasne, drugie pochylone; o prawdopodobnie jasne (tak w formancie -o-).

sg *f* *G* rumianoczarn(e)j. ◇ *pl* *A* subst rumianoczarn(e).

Sł stp, Cn brak, Linde XVI w. (ten sam przykład) w cytacie s.v. rusy.

Czarny z odcieniem czerwonym: Niktorzy też chcą miánowác od plci y bárwy fmladey álbo z rumiánoczarney/ co iest pořpolita plec Rulkiego/ zwálzaczá Podólkkiego y Wołyńkkiego narodu/ dla czego też dziś náfzy ich zowiá Rulkámi/ tákze Ruffe wfłozy/ to iest rumiánoczarne. StryjKron 113 (Linde s.v. rusy).]

a. O skórze człowieka:

Wyrażenie: »pleć rumianoczarna«: [król Stefan Batory] Był to Pan wyfokiey vrody/ y krafny dofyć/ twarzy pośięgley/ plci rumiáno czarney BielKron 1597 804.]

JR

RUMIANOJASNY (1) ai

N *pl* subst rumianojasn(e).

Sł stp, Cn, Linde brak.

Rumiany o jasnym odcieniu: Zafię młodych ludzi [uryny] fą rumiáno iafne. FalZioł V [2].

AN

RUMIANOKRWAWY (1) ai

V sg *m* rumianokrwawy.

Sł stp, Cn, Linde brak.

Mający rumieńce, zaczerwieniony; przen: Rumiáno krwawy kwiatku/ wftydu nie fkalány/ Ty wieczný fławie fławifz fkarb nie zepfowány. GostCast 34.

JR

RUMIANOŚĆ (17) sb f

rumianość (16), **rumioność** (1), **[rumieniość]**; rumioność *Pat-Kaz III.*

a w rumianość, e w rumieniość oraz drugie o jasne; pierwsze o w rumioność z tekstu nieoznaczającego pochyleń.

sg *N* rumianość (6). ◇ [G rumianości.] ◇ *D* rumianości (4). ◇ *A* rumianość (4). ◇ *I* rumianością (3).

Sł stp, Cn notuje, Linde XVI (dwa z niżej notowanych przykładów) – XVII(XVIII) – XVIII w.

Kolor zbliżony do czerwieni (17): [[zieleni skoczki] który zowá Amigdaloides, iż ma lifki długi/ iáko Mygdalówé/ ábo oliwné/ z nieiáką rumieniością ná wierzchu iákby sitowię UrzędowHerb [76]b.]

W porównaniu (1): [Matka Boska] była panna czudna na oblyczu [...] czytało yey jako mleko zrumyonoszczyą *PatKaz III* 121.

Wyrażenie: »rumianość krewna« (1): Plegi/ ácz iefih rzecz li-fowátym przyrodzona/ ábowiem rumianość krewna/ która przez cienką łkorną pleć przebijal/ łatwie od fłoićá wędnie *SienLek* 78v.

a. *Na oznaczenie kolorów pośrednich (6):* Cinamon kthori s czarnoŃci ku rumianoŃci pochodzi/ ma włafnoŃć subtelná/ przy-ciągáiączá, otwieráiączá/ zagniłoŃci y prochnienia kaźdego w cie-le bronáiączá y odwilżáiączá. *FalZioł III* 6d, I 107c, 108b, III 7a, 25b.

Zestawienie: »miedzy rumianością a miedzy bledością« (1): fámó drzewo [javor] rozłupione theż barwę ma frzodkiem miedzy rumianością a miedzy bledością *FalZioł I* 108b.

b. *Rumieniec; color Mącz; color diffusus sanguine, rubor, purpureus a. sanguinolentus a. verecundus color Cn (9):* [Panna Maryja ma] oblicze téż niezmarłŃczóné ij bez žádné zmazy/ náiaf-nieyflŃ/ które rumianofiz mierná kráfi. *OpecŻywList C; [dzie-wannowa wódka]* Gdy niá lice vmywa pięknoŃci z rumianoŃciá dawa *FalZioł II* 5d; *GlabGad N3; Mącz 60b;* Nie przypráwna rumianoŃć/ gdy fye vkázuie/ Przez iéy wdźięczné iágoty: kogóž nie zhołduie? *PudlFr* 70.

Wyrażenie: »rumianość lica, na licu« (2:1): A włzakofz ru-mianoŃć licza po pocźęciu: iefł znamię napewnieyŃze pocźęcia fynda *FalZioł V* 15, ‡3e, I 133d.

[*W przel:* A z vrody co zá chluba? ciáło náŃze pełne ŃprofnoŃci. á młodoŃć z láty mija/ y kwiát rumianoŃci y wdźięcznoŃci pádnie máłú niemocá *SkarKaz* 654b (*Linde*); *VergKoch* [343] (*Linde*).]

Przel [czego] (1): PAnie/ twarz Ńwá/ przybráná W rumianoŃć vcźćwiwoŃci/ Serce/ pełne záloŃci/ [...] NioŃę/ záloŃci Ńwych/ licźbę nieŃflýcháná. *GrabowSet Sv.*

Cf RUMIENIDŁO, 1. RUMIENIEC, RUMIENNOŚĆ

JR

[RUMIANOŚLICZNY ai

G pl rumianoŃlicznych.

Ńł Ńtp, Cn, Linde brak.

Pięknie zaczerwieniony: Pozwolił im [Adamowi i Ewie] wszelkich drzew pożywać owoce, Tylko jedno w pojrzodku zachował w swej mocy. I zagroził im Ńmierci, jeŃli znać nie chcieli, By się rumianoŃlicznych jabłek tknáć nie Ńmieli. *StryjPoczqt* 44.]

JR

RUMIANY (75) ai

rumiany (67), rumiony (8); rumiony *LibMal, PatKaz III (4), GórnDworz;* rumiany : rumiony *GlabGad (6:1), SienLek (3:1).*

a jasne (w tym 2 r. błędne znakowanie); rumiony z tekstów nieoznaczających ó lub oznaczających niekonsekwentnie.

comp: rumieńszy (5); -e- (2), -(e)- (3).

*sg m N rumiany (14). ◇ A rumiany (2). ◇ I rumianym (1). ◇ f N rumianá (6), rumian(a), rumieńsz(a) (12). ◇ G rumianéj, rumieńszéj (4); -éj (1), -(e)j (3). ◇ D rumianéj (2); -éj (1), -(e)j (1). ◇ A rumianá, rumieńszá (3). ◇ I rumianá (1). ◇ n N rumiané (6); -é (2), -(e) (4). ◇ G rumianégo (1). ◇ I rumian(e)m (1). ◇ V rumieńszé (1). ◇ pl N m pers rumiani (1) *ModrzBaz, rumi(e)ni (1) RejŻwierc, rumieńszy (1). subst rumiané (10); -é (1), -(e) (9). ◇ G rumianych (2). ◇ A subst rumian(e) (2). ◇ I m rumian(e)m (1). ◇ G sg n skostn z rumianá (3); -á [prawdopodobnie błąd] (1) *BielKron, -(a) (2).***

Ńł Ńtp: rumiany, rumieny, rumiony, Cn: rumiany, Linde XVII – XVIII w.: rumiany; poza tym w objaŃnieniu s.v. rumienić.

W kolorze zbliżonym do czerwonego, zaczerwieniony, zarumieniony; rubicundus PolAnt, Mącz; rubidus Mącz; purpureus, roseus, rubeus Cn (75): Galienus w księgach simplicium farmacorom piŃze [...] yłz nafienie thego ziela [wilczego grochu] iefł rumiane á barzo gorzkie przykrá gorzkoŃciá *FalZioł I* 109b, I 135d, III 7d, V 41v; Tákże y my nędznicy pięknie Ńie Ńwiećmy/ Iáko kwiatki ná polu gdy Ńie vbierzemy. Pátrzayže go pochwili á on fárbę mieni/ Nie

dawno był rumiány á iuz Ńie zyeleni. *RejWiz* 83v; Colorem rubicundum trahere, Rumiányim być. *Mącz* [460]d; Nie wlytkoć mury wodá máteriá przedniá. Z boków cegł rumieńŃzá/ y kámiéń cióŃány/ W poŃrzodek Ńtuki kłádá/ y grus brákowány. *KochFr* 35, 97; *WitosLut A3; SapEpit A2, A4;* [Zorawie lotá krzyczáć: [...] ku pierwłżemu MielŃkáníu Ńie wracáią/ á noŃem rumionym Gniazđá Ńwym boćianiętom buduiá rodźonym. *RybWios A2v*].

W porównaniu (1): IeŃliže vznak co wefołégo/ ZákwitnieŃz/ iáko fłoićá ránégo Rumiané zorze/ Ńwiatło Ńwé dáić *ZawJeft* 31.

a. *O skórze człowieka (46):* *PatKaz III* 119; Ręka iafná á troche rumiana cłowieka [!] dobrych obycaziow znamio(nu)je *GlabGad P2v, I6, P3v [2 r.]; LibMal 1551/158v; RejWiz 109; BielKron 65;* Iefli kogo ogražká á owłżem goráczká gaba/ á iefł pełny rumiony y żył pełnych/ temu trzebá Medyanę otworzyć *SienLek* 139v; *RejŻwierc* 158 [3 r.]; Widamy to/ že ci co Ńię boiá blednieiá/ á ci co Ńię ráduiá rumiáni bywaiá [rubescere] *ModrzBaz 7; Oczko 34; PudlFr 70;* ZáŃię kto páznogietek/ zechce mieć rumiány/ W krafy wdátny záwłże bez wielkiey odmiány. Z ráná tákże y ná noc/ cegłá práwie Ńwiežá/ Trzeć mocno/ do tąd: áž weń czerwonoŃci wbiežá *Pax-Liz D3*.

W połączeniach szeregowych (5): Bywaiem niegdy tho ludźiem dźiwno/ gdy vžrzá iż ktho młody/ krafný/ rumiány/ á oplwity vmrze *SienLek* 12v, 18v, 29v; Pátrz záfię ná ty czo włzeteczeńŃtwu przyŃluguia/ iefliže fá kiedy práwie wefeli/ práwie zdrowi/ álbo práwie rumieni. *RejŻwierc* 142, 142.

W porównaniach (4): Zdrow bądź zbawienijé wŃlytkich/ dziecie náŃlicznieyflŃ/ iafnieyflŃ nad lilijá/ rumieńflŃ nad rožá. *OpecŻyw 18, 111v; PatKaz III 121; BibRadz Thren 4/7.*

Wyrażenia: »rumiana barwa; rumiony w barwie« (2:1): *PatKaz III 121;* PAPule/ to iefł pęcherze [...] żółtey albo rumianey barwy/ łączno bywaiá vleczone. *FalZioł V* 41v; NážareyŃcy iego czyŃłŃzy byli niž Ńnieg/ á bielŃzy niž mleko/ rumieńŃzey byli bárwy [rubicundiores fuerunt aspectu] niž rubin *BibRadz Thren 4/7.*

»pleć rumiana; rumiony na płci« (3:1): bog y natura wlofy dala czlouyekouy [...] dla okrafy czo Ńluffalo tełz myecz maryey panny [...] byla byala rummy na plczy Ńluffaly yey wlofy czarne *PatKaz III 119v, 119v;* Sybillá Europeá. TA Ńie w Europie vrodziłá przed Boźym národzeniem lat 133. Byłá wzroŃtu cudnego/ plci rumiány/ wdzyęczney twarzy *BielKron* 134v; ná owę białogłowę [...] miło pátrzyć/ czo iá cłowiek záŃtanie domá nieŃplecioná/ nieŃzczefáná/ y owłżem nápoli roztárcháná/ áno v niej pleć przyrodzona/ chocia nie białá/ białá/ áni rumiona/ [...] á z záplonienia pod cžás przyŃtoyney/ y przyiemney bárwicžki *GórnDworz G2*.

»twarz (a. twarzyczka), lice rumiane(-a); rumiany na licu« = *facies rubida Mącz [szyk 7:5] (9:2:1);* iefli ona niewiaŃta przed pocźęciem byla bładá/ á po pocźęciu rumiana ná liczu/ znak iefł iže z Ńynem chodzi. *FalZioł V* 15; Twarz dobrze rumiana dobrá theż ŃkładnoŃć zdrowia vkázuie y cłowieka wefołégo *GlabGad N3, N3; RejWiz 53v; Mącz 100a; SkarŻyw 583; KochTr 20;* Z twoiá [dziewko] rumiáná twarzá moiá brodá Ńiwa Zgodzi Ńię známieniće *KochFr 131, 82;* [wás mówi o brodzie] Tulę pómniŃz/ iákom ia w twéy pierwłżéy młodoŃci Twarży twoiéy folgował [...] A tá wŃzetecznica Ná ten cžás rumianégo vŃzánowác licá Twoiégo nie vmiáłá *KochBr 152; GórnTroas 73;* Ńłuchayćie/ cžym ozdobić twarżyczkę rumiáná. Tedy nie kornufátem áni kędźiorámi [...] *ZbylPrzyg B3v.*

»usta, wargi rumiane« (1:1): *SapEpit [B2]v;* Wargi rumione á mierney wielgoŃci, cłowieka dobrze [z]drowego znamio(nu)je *GlabGad Ov.*

Przel (2): *Mącz 459d;* Pátrzay/ iáko twarz białá [Katarzyny, córki wojewody kijowskiego] zdobi wŃtyd rumiány, Tákíéy bárwy więc niebo bywa/ gdy Ńwit rány Złoté Ńłóńce vprédza *KochEpit A2v.*

a. *W funkcji rzeczownika:* »rumiane« = *rumieniec (1);* Bo áž iefł rzecz ofobna kiedy przyrodzenie/ Pięknie więc y kŃtáť komu y vrodę mieni. Iž cudna twarz býłŃzczáć Ńie rumiánem z białoŃci/ Oczy ktemu okažá rozliczne wdzyęcznoŃci. *RejWiz 4.*

b. O barwie uryny: zlocistobrzowy (7): Krewnego przyrodzenia ludzie miewaią rumiane vriny/ iakoby złotey barwy á trochę miałfze. *FalZioł* V [2], V [2], 4, 5v [2 r.], 8v, 14.

c. O zlocie: najwyższej próby (1):

W porównaniu (1): Czo znamionuie vrina złotey barwy. Złotey barwy vrina: prawie iako czyfthe zlotho rumiane: taka ieft dobra. *FalZioł* V 5.

d. Na oznaczenie intensywności barwy a. odcieni a. kolorów łączonych (5):

Zestawienia: »z blada rumiany« (2): famo drzewo [jawor] rozlupione theż barwę ma frzodkhiem między rumianofcią á między bladofcią/ to iefth z blada rumiane *FalZioł* I 108b, I 108c.

»z rumiana blady« (1): Też vrina prawie blada/ albo też z rumiana blada/ cienka/ iafna, [...] Tedy fie maż nadziewać wrzedzienne *FalZioł* V 4v.

»z rumiana czarny« (1): Są tedy oni [Moskwa] Ruś práwa/ ktore niektorzy mniáli wynidż od Ruśá bratá Lechowego/ niektorzy od miałfeczka rzeczonego Ruffo/ niedáleko Nowogrodá/ niektorzy od bárwy z Rumiana czarney (gdzie y dziś mowiemy ruż wlofy). *BielKron* 427.

»z rumiana żółtawy« (1): (nagł) Matrifilua. (–) [...] Ieft ziele [...] ma owoc iakoby khoriander wielki á zielony sposzrodku á potym gdi dozrzeie zrumiana żółtawy będzie *FalZioł* I 87c.

Synonim: c. rydzy.

Cf RUMIANOBRUNATNY, [RUMIANOCZARNY], RUMIANOJASNY, RUMIANOKRWAWY, [RUMIANOŚLICZNY], ŚWIATLORUMIANY

JR

RUMIEN (51) sb m

rumien (51), [rumion].

W rumien e jasne; rumion z tekstu nieoznaczającego pochyleń.

sg N rumien (22). ◇ G rumnu (16). ◇ A rumien (9). ◇ I rumn(e)m (4).

Sł stp: rumien, romien, rumion, Cn notuje, Linde XVI (jeden z niżej notowanych przykładów) – XVII w.: rumień.

1. bot. *Anthemis* sp.; rumian, używana w lecznictwie roślina z rodziny astrowatych złożonych (Asteraceae); w Polsce rośnie 6 gatunków rumianów, a pisarze mieszały zwykle nazwy nie odróżniając rumianku od rumianu; chamamelon *Calep, Cn; chamaemelum Murm; anthemis Cn* (48); *Murm* 114; *RVmien* ma w łobie ciepłość y fuchofć w pierwżem słopniu/ á ma moc odmiękczałiącą y też rospądzałiącą *FalZioł* I 26a; y theż rumien iefth dobry na bólączki y na fładzele *FalZioł* I 27a; Oleiek z Rumnu tak czynią. Wezmi nafienia Panum grecum tartego/ kwiecia rumnowego, rowno. 4 łoty, á wlož to we dwa funty oliwy/ postaw na słończu czterdzieści dni [...] *FalZioł* II 22v; *NA*przeciw opuchlinie oczu. Wezmi Licium [...] á przylož na opuchle oczy. A potym wwarzylfzy Rumnu w wodzie/ z bazylija/ omyy tą wodą oczy. *FalZioł* V 40v, I [26]b, 26 żp, 35a (17); záźieble záś oczy/ ták zágrzeiefz/ tłuczony rumien ná oczy przykłády. *SienLek* 67; Ale gdy w wfzu tákowe záleżenie álbo zátkánie/ iże słuch odeymuie/ náwarz w wodzie kopru rumnu/ bżowego kwiecia/ y noftrzku pod miára/ á on gárniec przykrywlyf pokrywką z dziurką pułfczay w vcho przez dziurkę páre *SienLek* 71v, 49, 54, 63, 64 [2 r.], 68v (15); Co iefli [choremu na nerki] wánny trzebá/ niech w niey żiólá będą/ ślaz obóy/ lifł grzybieniów/ rumien/ róza/ mákówki etcae: *Oczko* 32, 33v; *Calep* 186b; Ogrodek pięknie záśiać żióly ofobnie pachniącemi: [...] A nietylko ogrodnych [zasiać] ále y polnych/ y dąbrownych: iáko dzięgielu/ biedrzeńcu/ káżdizlá/ mácierzanki/ ślázow/ kopytniku/ bugwio/ rumnu/ y infzych *GostGosp* 128; [*SienHerb* 32b; *Chamaemelum Camillen Blumen/ Hermel Rumion ArtNom* F7v].

Zestawienia: »rumien ogrodny, swojski« = *Matricaria chamomilla* L.; *rumianek pospolity* (1;2): pfi rumienek [...] ofthrofici iefth więczfzey niżli rumien fwoifki *FalZioł* I 39a; Kliftera. Wezmi Czeturzijey mniyfzey/ wlofkiego kopru/ rumnu ogrodno/

ruty/ Swoyfkiego kopru [...] *FalZioł* V 85v; [*SienHerb* 48b; *Cresc* 1571 278].

»rumien polny« = *Anthemis arvensis* L.; *rumian polny* (1): weźmi bábkí/ wierzbowych roždżek/ dębowej łkory/ śrdzniey łkory bżowej/ rumnu polnego y pśiego/ warz tho w wodzie/ á tym nogi vmyway. *SienLek* 120v.

»psi rumien« = *Anthemis cotula* L.; *rumian psi* [szyk 4:2] (6): *Camemellum, d(icitu)r herba illa, quae est mali odoris, psy rvmyen BartBydg* 21b; *FalZioł* I 39a [2 r.], b; *SienLek* 120v; *KlonWor* 19; [*SzymLowEnch nlb* 4v; *Pśi Rumien. Cotula fetida*. [...] Ziele to pśi rumnek/ ma gáálki miękkie/ á liście podobne koprowemu/ kwiatki ma żolthe *SienHerb* 49a, 48b, E2#v; *Cynanthemis Pśi Rumien. UrsinGramm* 387 (*Linde*)].

»rumien pstry« = *Anthemis tinctoria* L.; *rumian złoty* (1): Kwiecie z główkami tego rumnu pftrego flarte na proch/ z woskiem rospuľfczone á trochę oliwy przylawlyf/ ma moc z twardofci y guzow odmiękczać y rospądzać *FalZioł* I 39b.

»rumien wonny, woniąjący« = *Anthemis nobilis* L.; *rumian szlachetny* (1;1): Kthora woda ma być przyprawiona z temi żióly odmiękczałiączemi, iako ieft flaz, rumien woniąjący/ ogrodny wfłoki flaz *FalZioł* V 19c; dobre ieft, W komorze mieć ziela wonne y do łóza nallać, iako piołynu/ rumnu wonnego/ rożey/ rojowniku/ nardufu ogrodno/ maiorany/ bałilijey/ gwózdżikow [...] *FalZioł* V 62; [*SienHerb* E2#v].

2. bot. Zestawienie: »psi rumien« = *Cotyledum* sp.; roślina z rodziny gruboszowatych (Crassulaceae), rośnie w obszarze śródziemnomorskim. (1): *Cotyledum* – *Pśi rumien. Calep* [266]a.

3. bot. *Potentilla erecta* (L.) Hampe; pięciornik kurze ziele, lecznicza bylina z rodziny różowatych (Rosaceae), pospolita na pastwiskach, torfowiskach i zaroślach w całym kraju na niżu oraz w górach. (1): *Tormentilla. Hermelin blumen. Rumien. Mymer*¹ 17v.

4. bot. *Chrysanthemum leucanthemum* L.; złocień właściwy, bylina łąkowa z rodziny złożonych (Asteraceae), bardzo pospolita w całej Polsce; male okazy może mylono z rumiankiem lub rumianem; leucanthemis *Calep, Cn* (1): *Leucanthemis* – *Rumien. Calep* 593b.

Synonim: 1. kamomilka.

Cf RUMIENEK

JR

RUMIENEK (11) sb m

rumienek (11), [rumnek].

Oba e jasne.

sg N rumienek (4), [rumnek]. ◇ G rumienku (2). ◇ D rumienkowi (1). ◇ A rumienek (1). ◇ I rumienki(e)m (2). ◇ L rumienku (1).

Sł stp: rumienek, rumionek, rumnek, Cn brak, Linde XVI w. (jeden z niżej notowanych przykładów) s.v. rumianek; poza tym w objaśnieniu s.v. rumiankowy.

bot. Matricaria chamomilla L.; *rumianek pospolity, lecznicza roślina roczna z rodziny złożonych (Asteraceae), chwast polny; chamomilla BartBydg; chamaemilum, chamaemelum Mącz* (11); *BartBydg* 21b; *TR*ędownik iefth ziele podobne rumienkowi *FalZioł* I 54c; Też parzenie wczynione na nogi/ wwarzylfzy flaz ogrodny z rumienkiem/ s piołynkiem/ á thym łobie na nocz nogi vmy *FalZioł* I 81b, I 26a, V 25v, 38, 41; *RejWiz* 61 [2 r.]; *Mącz* 51a; [*GłosyKórn* I 119; Niektorzy/ ługiem w ktorymby kopytnyk/ lewandá/ rozmaryn/ bukwoica/ rumienek y ine tym podobne żiólá warzone byly/ raz do tego dnia [tj. do tygodnia] myć każá. *SchneebAnt* 13v; *RVmien* fwoyłki álbo Rumnek/ rodzi fie gdzie mu ziemiá lubi/ wfzákoż y z náśienia ktore sie z kwiecia wykruľyfy gdy kwita *Cresc* 1571 278; [stokroć] ná łąkách poľpolicie kwitnie biało iáko *Rumienek UrzędowHerb* 51a].

[*Wyrażenie:* »pachniący rumienek«: *Anthemis* vel *Chamaemelum* Páchniący *Rumienek. UrsinGramm* 387 (*Linde*).]

Zestawienie: »psi rumienek« = *Anthemis cotula* L.; *rumian psi* (I): A TO ziele pfi rumienek ma kocżłanie [= *lodygę*] miękkie a liście podobne Maratre *FalZioł* I 39a; [*SienHerb* 49a].

Cf **RUMIEN**

JR

[RUMIENIĄCY *part praes act*

e *prawdopodobnie jasne* (tak w rumienić się *itp.*).

sg *fN* rumieniącą. ◇ *A* rumieniącą.

Sł stp, Cn, Linde brak.

Czyniący coś *zaczewienionym, rumianym*:

Wyrażenia: »lice rumieniący«: Wodką Lice rumieniąca y przez wiele dni trfaiąca/ Weźmi białkow Iaiowych twardo wárzonych [...] / mleką Figowego quaterkę/ [...] zmiełzay/ y przepal. *SienHerb* 508a.

»moc rumieniąca«: Przeciw dychawicy zimney ma być dawana wodą z ięczmienney mąki w ktoreyby był wárzon proch omanowy. Ma też oman moc rumieniącą/ itez oćieraiącą wftytkie zmazy ná cieie. *Cresc* 1571 276.

Cf **RUMIENIĆ**

JR

RUMIENIĆ (4) *vb impf*

e *prawdopodobnie jasne* (tak w rumienić się *itp.*).

inf rumienić (2). ◇ *praes I* sg rumienię (I). ◇ *3* sg rumieni (I).

◇ *3 pl* rumienią.]

Sł stp brak, Cn s.v. czerwienię, Linde XVII – XVIII w.

Czynić coś *zaczewienionym, przyrumienionym; rubefacere* *Cn* (4): Gdyż zymność wfelka wybiela, iako gorączofć przypalaiąc rumieni. *GlabGad* Ev.

a. O twarzy: *malować rumieńce* (3):

rumienić *czym* (I): Nie pomyślay bárwiczką twarzy fwey rumienić. Zwiędła iuz twoiá młodość *ZbylPrzyg* B2v; [*UrządowHerb* 147a].

Zwrot: »twarz, lico, [oblicze] rumienić« = *fucare faciem* *Calag* (2:1): *Calag* 423a; IAK żywá licá fwego/ nie ráda rumienię/ Bo ná to v męzczyzny/ fnádne doświádczenie. *PaxLiz* D3; *ZbylPrzyg* B2v; [Pánié fobie wyćieraią oblicze y rumienią tym źielem [tj. *krówką, łac. Fraxinella*]. *UrządowHerb* 147a].

Formacje *współrdzenne*: *rumienić się, urumienić, zarumienić, zarumienić się; rumienieć, rumienieć się, porumienieć; zarumieniać się; zarumieniać*.

Cf **[RUMIENIĄCY], [RUMIENIE], [RUMIENIENIE], RUMIENIONY**

JR

RUMIENIĆ SIĘ (2) *vb impf*

rumienić się (2), **[rumienić się]**.

e *jasne*; ro- z *tekstu nieoznaczającego pochyleń*.

praes 3 sg rumieni się (I). ◇ *3 pl* rumienią się (I). ◇ [*praet 3* sg *m* rumienił się.]

Sł stp brak, Cn notuje, Linde XVI (jeden z niżej notowanych przykładów) *i XVIII w. s.v. rumienić*.

Stawać się a. być zaczewienionym, nabierać czerwonego koloru; irrubere, purpurescere, rubescere, rubicundum trahere colorem, (sub)rubere, trahere ruborem *Cn* (2): [Nie pátrz ná wino gdy fie rumieni [*flavescit* *Vulg*; *rubescit* *PolAnt*]/ gdy fie roziaśni w fklenicy bárwá iego: łágodnie wchodźi *WujBib* *Prov* 23/31.]

[*rumienić się* *czym*: Miło [*jesienią*] wyniść á láfy brzmia rofkofżnym pieniem/ Niebo fie śmieie chmury rozganiájąc z cieniem. Łaki fie też rumienią fárba purpurową/ Tákże polá zieloną y brunatną ową. *KołakWiek* B3v; *KmitaŁów* B4.]

a. O twarzy: *nabierać rumieńców* (I):

[*W przeciwstawieniu*: »pobladańć ... romienić się«: Rzecz nagła kiedy na kogo przypadnie, Jeśli straszliwa, twarz mu wnet pobladnie; Jeśli wesola, mało sie odmieni, Ale, jako kwiat, ślicznie sie romieni. *Otwin(?)* *Erot* 9.

W porównaniu: *Otwin(?)* *Erot* 9 *cf* *W przeciwstawieniu*.]

Przen [*bezpodmiotowo*] (I):

W przeciwstawieniu: »rumieni się ... nabladło« (I): Gdy weyrzylf w ludzkie sprawy iáko we źwierciádło/ Poznałf gdzieć fie rumieni á gdzieć też nábládło. *RejZwierc* 29v.

b. *Malować sobie rumieńce; przen* [*czym*] (I): A oni/ iz iáwnie ná odpor Bogu czyniá/ będą fie musieli z fwoim wiecznym złym tego w dzień ołtáteczny wftydźić: bo tám tá fábirczká/ ktorá fie thu przed ludźmi rumieniá fpełznié/ y fzyki fie pomiełzaią. *Czech-Ep* 80.

Synonim: *czerwienieć się*.

Formacje *współrdzenne* *cf* **RUMIENIĆ**.

JR

RUMIENIDŁO (I) *sb n*

e *oraz o jasne*.

[*sg N* rumienidło. ◇ *G* rumienidla. ◇ *A* rumienidło.] ◇ *pl* [*G* rumienidł.] ◇ *I* rumienidły.

Sł stp, Cn notuje, Linde XVI w. (jeden z niżej notowanych przykładów) *w cytacie s.v. ogorzeliina; poza tym XVII(XVIII) w.*

1. *Środek kosmetyczny: róż; pigmentum, purpurissum* *Cn*: [*rumyenydło, Crassydło fucus ReuchlinBartBydę* n3, D3v; Iełczće łatwieylze y táńlze *Rumienidło/ vbogie Niewiałki* we Włofzech fobie czyniá *SienHerb* 508b; oney ćiaftowej przyprawy/ málo iey co wzywano/ oprócz co iey Niewiałty ku paleniu rumienidł wzywały. *SienHerb* 594b; *UrządowHerb* 147a *margin*.]

W połączeniu szeregowym: [*św. Paulina mówiła*:] fżpecie teraz twarz potrzebá/ która fie przeciw rokzaniú Bożemu/ bielidly y rumienidly y innymi przyprawy málowała. *SkarŻyw* 140.

2. [*Naturalny rumieniec będący synonimem piękna*:

W przeciwstawieniu: »rumienidło ... ogorzeliina«: y ná mieysce *Kitliczka* będzie wor/ á ná mieysce rumienidła [*pro pulchritudine*] *ogorzeliina. BibRadz* *Is* 3/24 (*Linde s.v. ogorzeliina*).]

Synonimy: 1. *barwiczka, czerwona glinka, farba, farbiczka*.

Cf **RUMIANOŚĆ, I. RUMIENIENIE, RUMIENNOŚĆ**

JR

[RUMIENIE *sb n*

D sg rumieniu.

Sł stp, Cn, Linde brak.

Nadawanie rumianego koloru (o zabiegach upiększających): Wodá ku rumieniu bárzo trwála/ áłz do trzech lat nieginie/ Weźmi [...] *Bryzeliey* *Dragmę* I. [...] *Kubebow* 5. [...] *zagrzyeże* tego z trochą *aqua viti* *SienHerb* 508b.

Wyrażenie: »rumienie lica«: *Druga [wódka] zás łatwieylza y táńlza* ku rumieniu licá *SienHerb* 508b.

Cf **RUMIENIĆ, [RUMIENIENIE]**

JR

1. RUMIENIEC (I) *sb m*

N sg rumieniec.

Sł stp, Cn brak, Linde XVIII w. s.v. rumieńce; poza tym w objaśnieniu s.v. rumieńczyk.

Zarumienienie twarzy: Ale iuz ná cię záfie rumieniec wftepuie/ Iełlizeć cnotliwa mył nic ná fie nie czuie. *RejWiz* 103.

Cf **RUMIANOŚĆ, RUMIENIDŁO, RUMIENNOŚĆ**

JR

2. **RUMIENIEC** *Sł stp; Cn brak, Linde XVII w.*

RUMIENIEĆ (2) *vb impf*

Oba e jasne.

inf rumienieć (I). ◇ *praes 3* sg rumienieje (I).

Sł stp, Cn brak, Linde XVII w.

Nabierać czerwonego koloru (2): *Exoritur illi color ex temporibus, Pocżina rumienieć. Mącz* [269]a; *pierwłzć zákázenié z záf-*

palenia wilgości przychodzi/ s kąd krew nązbyt rumieniecie/ zową ią
Látinowie *Cholera SienLek Vuu2v*.

Formacje współrzedne cf RUMIENIEĆ.

JR

[RUMIENIEĆ SIĘ vb impf

part praes act rumieniejąc się.

Sł stp, Cn, Linde brak.

Dostawać rumieńców: gdym był vtonął [...] a gdy mię iuż zą
vmárłego z wody wyrwano [...] z nowum ná mórach ożył/ z nie-
naczká fię rumieniejąc *StryjKron 714*.

Formacje współrzedne cf RUMIENIEĆ.]

JR

[RUMIENIENIE sb n

*Tekst nie oznacza é; pierwsze e prawdopodobnie jasne (tak w
rumienię się itp.).*

sg D rumienienu. ◇ L rumienienu.

Sł stp, Cn, Linde brak.

Nadawanie rumianego koloru (o zabiegach upiększających):

Bo tá wodká ku rumienienu nád ine nalepřza y napięknicyza.
SienHerb 508b.

Wyrażenie: »rumienienie lica, twarzy«: O rumienienu licá/ y
iáko zbytnią ábo y fzkodliwą czerwonóć spędzác. *SienHerb 508a*,
509a.

Cf RUMIENIEĆ, [RUMIENIE]

JR

RUMIENIONY *Cn s.v. barwiczka; rumiany; Linde brak.*

Cf RUMIENIEĆ

[RUMIENIUCHNO av

e oraz o prawdopodobnie jasne (tak w rumienieć oraz -o).

Sł stp, Cn brak, Linde XVI w. (ten sam przykład) s.v. rumiano.

Intens. od „rumiano” „złocistobrzowó”: Certy z okuńmi vpiec
rumieniuchno/ Węgorz do iuchy coby był kruchuchno. *BielawMysł*
F2 (*Linde s.v. rumiano*).]

JR

RUMIENIUCHNY (1) ai

rumieniuchny, [rumionuchny].

*Teksty nie oznaczają é oraz ó; e prawdopodobnie jasne (tak w
rumienię się itp.).*

sg f N rumieniuchná. ◇ [pl N subst rumieniuchn(e).]

*Sł stp, Cn brak, Linde XVI (jeden z niżej notowanych przy-
kładów) – XVII w.*

Intens. od „rumiany”:

a. O skórze człowieka:

W porównaniach: A oná byłá rumieniuchna [*rubefacta*] iáko
piękny kwiateczek/ oblicze iey było bárzo wdzięczne á przyjemne
BudBib Esth 15/8; [BibRadz Esth 15/8 (Linde)].

[Wyrażenie: »ustka rumieniuchne«: S ktorych [*brwi*] szrodku
nofek wychodzi rownuflenieczi y křtałtowny/ pod ktorim vřika
rumieniuchne/ s subtelnuchnymi wárgeckámi *AgrWirzb Cv*.]

b. [O wyglądzie potrawy: Kuchárká dobrze vpiekłá tę pietzenia
ty kury/ fą rumionuchne. *Wokabul 1539 O3v*.]

JR

RUMIENKOW cf RUMIENKOWY

RUMIENKOWY (45) ai

**rumienkowy (37), rumienkow (1), rumienkowy a. rumien-
kow (7).**

e jasne; -ow-; -ów.

sg m N (attrib) rumienkowy FalZioł (4), rumienków (1) Mącz.

◇ *G rumienkow(e)go (6). ◇ I rumienkowym (9). ◇ f N rumienko-*

*w(a) (7). ◇ A rumienkową (3). ◇ n G rumienkowego (2); -ého (1),
-(e)go (1). ◇ D rumienkow(e)mu (1). ◇ I rumienkowym (1). ◇ pl N
subst rumienkow(e) (3). ◇ G rumienkowych (6). ◇ A subst rumien-
kow(e) (2).*

*Sł stp, Cn brak, Linde XVII w.: rumienkowy; poza tym bez cy-
tatu: rumiankowy.*

Przymiotnik od „rumienek” (45):

a. Będący częścią rumianku (16): Też ktemufz wezmi rumien-
kowych główek/ Lnianych główek/ [...] wlož ie w płocienny worek
á wwarz w wodzie *FalZioł V 27*.

Wyrażenia: »korzenie rumienkowe« (1): Też korzenie rumien-
kowe/ z wodą/ z ocztem á z miodem pite, każdą febrę leczą. *Fal-
Zioł V 90*.

»kwiatki (a. kwiecie), kwiat rumienkowy(-e)« [*szyk 11:3*]
(13:1): gdy kwiatki rumienkowe w oliwie wwarzylř á tą oliwą
namazefz bolące miefze á zwłafzća řlabiznę iefřliby tam boleć
była przestanie pod tym. *FalZioł I 26b, I 26a [2 r.], b [2 r.], 39a*,
47b, V 111 [2 r.], 118; *Hieranthemis, Kwiát rumienków. Mącz*
155d; *Náwarz w wodzie liřcia dębowego/ páprtnego korzenia/
dziewannowego kwiećcia rumienkowego/ [...] wtákicy kápieli myćie*
biegunkę zářtanowi SienLek 101v, 96v, 160v.

b. Sporządzony a. uzyskany z rumianku (29):

Wyrażenia: »olejek rumienkowy« [*szyk 17:1*] (18): Też vwa-
rziwfzi wodny ofřrziř w winie albo w wodzie/ á potym gdy vwre
řřłucz gi á zmiefzay z oleykiem rumienkowym albo řřořłá oliwą / á
thego ciepło przylož na nyrki albo na krzyře/ wywiefdzie vřynę
w obřhitfci. *FalZioł I 29c*; gdy każdą rzecz z ófobna řřłuczefz iakoby
na mařlo/ tedy wefřolek zmiefzay przylewaiącz rumienkowego
oleyku y gorzałki mocney [...] *FalZioł V 75, I 26c [3 r.], 71d, V*
19b, 27, 27v (17); A iefřliby to błoto nie záraz effectu řwęgo po-
kazáło/ á guzów/ áłbo twardořci tákich nie miękczyřo/ mářćiami
iem pómagaymy [...] miárkuiąc ie oleykiem řiołkowym/ áłbo
róřánym/ liliowym/ rumienkowym [...] *Oczko 17*.

»sok rumienkowy« (1): Też tym ktorzy maią młá wátýobę
[ř] /řok rumienkowy dany zwodką mleczową vzdrawia wátýobę
FalZioł I 27a.

»wod(k)a rumienkowa« [*szyk 8:2*] (10): (*nagł*) *Łędzwiam y*
miechierzowi. (–) WÓda Anyřowa/ Pietruřřczána/ Oorzeřřkowa
[ř] / *Malonowa/ Rumienkowa/ Opichowa/ Leńniey marchwie/ řir-
pikowa. FalZioł II 14b*; *Na ofřatku temi to okładáć/ zmiefzay řřo-
řem ty wodki/ řiołynową/ řaluchową/ cheřbdową/ Rumienkową/
Bzową/ Wina trochę przyłac knim/ řhak tym zřządzeniem dnę z*
wirzchu muřifz goiřć FalZioł II 14d; Też wodká řama Rumien-
kowa po ranu ciepło pita/ nad infze rzeczy pomoczna iefř na bołenie
wnęřzne. *FalZioł V 85, +5c, II 10c [2 r.], 13d, 14a, b [2 r.], c*.

JR

RUMIENNOŚĆ (3) sb f

e oraz o prawdopodobnie jasne (tak w rumienieć oraz -ořć).

*sg G rumiennořci (1). ◇ D rumiennořci (1). ◇ A rumien-
nořć (1).*

Sł stp, Cn, Linde brak.

Kolor zbłizony do czerwieni (3): *PRzęřřka [...] iefř ziele ktore*
rořcie na dolinach ktorego kocřłanie iefř dziurkowathe/ a ku
rumiennořci barwą řię řkłania FalZioł I 35d.

a. Rumieniec (2):

Wyrażenie: »rumiennořć lica, na licu« (1:1): [*wódka borago-
wa*] *Trawienia dobrego řoładkowi dodawa/ I rumiennořć licza*
czyńi FalZioł II 3c; *Gdyř wřzyřřtkiey rumiennořci ná licu nie ma-
my/ Przeto z wielką pilnořćią/ o to řie řřaraymy. Czyřmyřimy lice*
řwoieř/ pięknie ozdobiły PaxLiz D2.

Cf RUMIANOŚĆ, RUMIENIDŁO, 1. RUMIENIEC

JR

RUMIENNY (3) ai

N sg m rumienny (3).

Sł stp, Cn, Linde brak.

Czerwony, zaczerwieniony; russus Calep (3): Coccinus — Rumienny. *Calep* 209b; Roseus, Qui rosae colorem imitatur — Czerwoni iako rozą, rumienni. *Calep* [928]a, 933b.

Synonim: czerwony.

JR

[RUMIENOŚĆ] cf RUMIANOŚĆ

RUMIENY cf RUMIANY

RUMINOWAĆ (1) vb impf

o *prawdopodobnie jasne* (tak w -ować); a *jasne*.

inruminować. ◇ [con praet 3 pl m pers by byli ruminowali.]

Sł stp, Cn brak, Linde XVI (jeden z niżej notowanych przykładów) — XVIII w.

Rozwagać, zastanawiać się [rozważam co sobie, u siebie, rozwieram, roztrząsam, dyszkuruję, uważam, przypatruję się; rozważam co komu — ruminor Cn] [co]: [A ieliby dla tego Ewangelicy byli Aeryany/ iż z Aeriufzem vczą w ten czas pościć gdy poftu potrzebá/ tedyc y ich Ieronim będzie Aerianem/ który z Aerianem twirdzi/ że Prezbiter od Biskupá nie iest rozny/ ále to iedno: co lezuicie ruminować zoftáwuujemy. *GrzegŻarnObr* 135 (Linde).]

ruminować w czym: i acz tego tak IchM za instancją księżej IchM rozumieć nie raczyli, aby byli co innego ruminować w IchM postępkach a w naszych obronach, jedno żeby już miało być dosyć na tym, kiedyby IchM widzieli literas executoriales od biskupow *Diar* 72.

[*W połączeniu szeregowym*: Lecż ty ták daley piżelż: Prośilby was był zbor Boży/ ábyście fie byli nie kwápiłi z tym Skriptem na świat/ ázby státecznie braćia byli vwazyli/ ruminowali/ examiniowali loca scripture/ y tak bráterkie z námi fie náradzili. *Bud-Urząd* 133.]

Formacja współdrżenna: zruminować.

JR

[RUMION] cf RUMIEN

RUMIONEK cf RUMIENEK

RUMIONOŚĆ cf RUMIANOŚĆ

[RUMIONUCHNY] cf RUMIENIUCHNY

RUMIONY cf RUMIANY

[RUMNEK] cf RUMIENEK

RUMNOWY (13) ai

o *jasne*.

sg m N rumnowy (1). ◇ *G rumnowego* (1). ◇ *I rumnowym* (2). ◇ *n G rumnowego* (5). ◇ *I rumnowym* (1). ◇ *pl N subst rumnow(e)* (1). ◇ *G rumnowych* (2).

Sł stp, Cn, Linde brak.

Przymiotnik od „rumien” ‘Anthemis sp.’ (13):

a. *Będący częścią rumnu* (9):

Wyrażenie: »kwiecie (a. kwiatki) rumnowe« (9): *Plafir* barzo dobri: gdy komu łono opuchnie [...] *Wezmi* nalienia Lnianego/ nalienia feni greci [...] *Potym* wezmi kwiatkow rumnowych kwiatkow noftrzegowych/ kwiatkoch [!] fwoykiego kopru [...] *FalZioł* V 111, I 26a, II 22v, V 111; *Albo* spál włofy człowiecze ná proch/ nátrzyłz máthki bożey włofkow/ z náśienim Kożiorożcowym/ z kwieciem Lubfzczykowym y rumnowym/ każdego rowno [...] *SienLek* 47v, 40, 53v, 62, 117v.

b. *Sporządżony z rumnu* (4):

Wyrażenie: »rumnowy olej (a. olejek)« [szyk 2:2] (4): *Albo* Rutę/ mácierzą dułżkę/ Cząbr/ cybulę/ rowno wżiawłży flucz/ á rumnowym oleiem y z miodem zmiełżay [...] y ná głowę przywiń *SienLek* 54, 54, 117v, 119.

JR

[RUMO] cf RUNO

RUMOR (4) sb m

Teksty nie oznaczają ó.

sg N rum(o)r (1). ◇ *pl N* (lat.) *rumores* (3).

Sł stp, Cn brak, Linde XVII – XVIII w. w innym znaczeniu.

Wieści; plotki, gadanie [rumor — nowina *BartBydż*; — wieść *Mącz* 360b; — wieść rozgłoszenie *Calep*; wieść — rumor *Cn*] (4): *ZapMaz* II G 61/78v; *Kozaków* zostawili tez co poslac na wzwiady gdzie iesliby zkąd rumor przyszedł boby zle vmurow czekak niewiedząc cosię wkilku mil wpolu dzieie. *ActReg* 27.

rumor okolo czego (1): *Podżmyłż* też do Litewłkiey ziemie iáko fie od nałż [!] oderwáć chcą/ chcąc od nas oddzielone ziemie mieć/ y dziwne rumores dzieią fie okolo ich fpráw *MycPrz* II Bv.

[*rumor o kim w kim* [= wśród ludzi]: *Myśmy* Jej M za tym cedulę dałi, na której nam z Włoch pisano okolo Jej M w tej mierze postępków i okolo innych rzeczy, w czym się nie barzo może kochać, iż tam o Jej M taki rumor w ludziach jest. *ListyZygmAug* 1552/220.]

Ze zdaniem przydawkowym dopełniającym [w tym: żeby (1), [jakoby]] (1): *MycPrz* II A4v; [Ten rumor się tu passim trzęsie, jakoby omnibus artibus wojewoda podolski na tego swego syna starać się miał o księżnej Illinej dziewkę i tak niektórzy rozumieją, iżby tam do TM dla tego ten wojewoda jachać by miał. *ListyZygmAug* 1553/275, 1552/224].

Synonimy: nowina, powieść.

Cf RUMRYCHT

JR

1. RUMOWAĆ (3) vb impf

o *oraz a jasne*.

[*inf rumować*.] ◇ *praes I sg* rumuję (2). ◇ [3 sg rumuje. ◇ 3 pl rumują. ◇ *fut 3 sg m* będzie rumowál. ◇ 3 pl m pers będą rumować. ◇ *con 3 sg m* by rumowál.] ◇ *part praes act* rumując (1).

Sł stp, Cn notuje, Linde XVI (trzy z niżej notowanych przykładów) — XVII w.

Opróżniać, uprzętać (z niem. räumen); *eruderare* *Mącz, Cn*; *expedire, submovere* *Cn* (3):

[*rumować co*: *Przekładał* też p. *Ungier* rozumiejąc, że raczej wyspy te. które są przed młynem szpitalnym, które pp. szpitalni rumować powinni, wszystkim trzem młynom wadzić miały. *Opisy-Pozn* 1592 nr 19.

rumować komu: *Nie* chciał dobrowolnie tę budę ten to Wojciech znieść. [...] *Gdy* tak uporny był, panowie go należli być *rebellis* na przeciwko panom i pospolitemu człowiekowi, on się na pany świadczył, że mu rumują z dalekiego, gdyż mu sami to miejsce zapisali. *KronMieszcz* 25.

Przen:

Zwrot: »[komu czym] drogę rumować«: *wam* fie niegodzi dać im drogi przez zagony fwe [...] *A* ielli mu więcż tego zbronicie/ szablą podobno będzie swoim drogę w *Pollżcze* rumowál [tj. *czynił swobodne przejście*] *OrzKsiąż* A5v.]

a. *Oczyszcząć z kamieni, odgruzowywać* (2): *Erudero, Rumuyę* wywożę. *Mącz* 360a.

rumować co (1): *Elapido, Lapidibus* purgo — *Kamieu* [!] rumuie. *Calep* 354a.

b. *Grabić, łupić, pustoszyć; diripere, scrutari* *Vulg*; *egerere ex tectis hostium praedam* *Cn* [co] (1): *Miedzy* wżemi [tj. *opłakującymi śmierć Kochanowskiego*] *nawięcy* on fię *Sátyr* śili/ *Miedzy*

gminem rogátym nafnutniey fam kwili: Co go náfzy Polacy polá rofkopuiác Wygnáli z Sármaćyey/ á láfy rumuiác. *KlonZal B*; [Niech będą przeniefieni chwiefący fie fynowie iegó/ y niech zeb-rzą: á niech będą wyrzuceni z włáfciwych domow fwych. Aby ru-mował lichwiarz wflyfikę máiefność iegó: áby rozdárlí obcy pracá iegó. *Leop Ps 108/11 (Linde)*].

[*Szeregi*: »rumować a łupić«: Bo iáko ktho może wnić do domu moczarowego/ y fprzety iegó pobrać/ iefli pierwey niezwiázę á niekrępuie onego mężá mocnego/ thedy więc dopiero dom iegó rumuie á łupi [*diripiet*]? *Leop Matth 12/29 (Linde)*].

»rumować a szperować«: A ták iútro o teyże godzinie posłę flugi moie do ciebie/ á będą rumować á fšperować [*scrutabuntur*] dom twoy/ y dom flug twoich: á to wflytko co fie im podoba [...] pobiorą y wyniofą. *Leop 3.Reg 20/6 (Linde)*.]

Synonimy: b. łupić, szperować.

Formacje współrdzenne: rumować się, odrumować, urumo-wać; wyrumować, zarumować.

Cf RUMOWANIE

JR

2. [RUMOWAĆ vb impf impers praet rumow(a)no.

Sł stp, Cn, Linde brak.

Czynić hałas (z niem. rummeln): Rumowano w okręcie [z po-wodu niewypuszczenia okrętu z portu], przedsię Turkom na brzeg wino posłano. *GorPeregr 27.*

ALKa

RUMOWAĆ SIĘ (2) vb impf infrumować się (2).

Sł stp brak, Cn notuje, Linde XVI (jeden z niżej notowanych przykładów) – XVII w.

Usuwać się, ustępować, wyprowadzać się; commovere, demig-rare, movere se Cn (2): Vasa colligere, Rumować/ brać fie precz/ chceć yndzie wyciągnąć. *Mącz 476a*; [pothym then sze Potu-loczsky ogrodi nam odyal, plonek naszadzyl, a nam ubogym sol-thyszom rumowacz szya roszkaszal do sterzech nyedzyel *Księgi-SądWiej [1562 – 98] nr 4581*].

rumować się czego [= skąd] (1): a yesly by też Pán Swechowfky nycheczal myecz przy fzobyę Karwayka af do yego smyer-czy tak yako fzobyę wymowyel Tedi Pán Swechowfky powynnen bendzie lepszycz Karwaykowy 50 m. a Karwayk by powynnen Ru-mowacz syewfzytkiego Gdze na tho Pán Swechowfky na ten kup dal pyerwzych pyenyędzi. *ZapKóścier 1584/43v.*

Formacje współrdzenne cf 1. RUMOWAĆ.

Cf RUMOWANIE

JR

RUMOWANIE (3) sb n

o oraz a jasne; w e wahania.

sg N rumowanie (1); [-e], -(e) (1). ◇ [G rumowania; -ã, -(a.)] ◇ D rumowaniu (1). ◇ [A rumowanie; -e, -é.] ◇ L rumowaniu (1).

Sł stp notuje, Cn, Linde brak.

I. [Rzeczownik od „1. rumować”:

1. *Uprzątnanie, oczyszczanie [czego]*: te [rzeki *Warta i Notesz*] iż wedle Státutow máią być wolne y fšufne [...] deputowáfifmy pewne Kom^mifarze/ ktorzy z [...] Książęty Pomorskimi tráktować będą [...]. A to gdy ná Syem będzie nam przez ty Kom^mifarze od-niefione tedy [...] okolo rumowania Wárty/ nie odwołócznie poftánowiemy *Konst 1563 22v.*

2. *praw. Opuszczanie majątku, zwalnianie (na czyjś rzecz) zasądzonych dóbr*: Jan Czichi [...] z [...] Sstanyslavem Bylynskim dobrovolnye zessnali, yss ty rzeczy ssą wydane [...] panu vrodzo-nemu Janovy Jordanovy [...], kthore były na on czass przy rymo-vanyv zostaly. *ZapSądKraK 32, 31, 46, 84*; Wfzákże niekedy zácho-wuią ten obyczay/ iż [...] dáią z Vrządu przez dwie niedzieli drugi

fšopieñ Rumowanie tymiz flowy iáko y Wwiazánié/ tylko miáfsto tego flowá *Intromisio*, álbo *Indicatio*, nápiřą *Euacuatio*. *GroicTyt 86v, 86v.*

Wyrażenie: »rumowanie dobr, imienia«: A vrzand groczki sta-rossczy Cracowski skazal, aby bylo rumovanye ymyenya tego wssythykego *ZapSądKraK 31*; *SzczerbSpecSax 330.*

Szereg: »rumowanie i wyprzątnienie«: [gdyby kupiec używa-jący dóbr, za które zapłacił tylko częściowo] powiedział że wmovy fštrzymać/ áni zapláty wiścić niemože/ przedawcaby fie domagał rumowania y wyprzątnienia dobr/ [...] powinieli tu kupiec dobrá [...] wyprzątnąć [...]? *SzczerbSpecSax 330.*

II. *Rzeczownik od „rumować się”*: *wyprowadzanie się, ustępowanie z jakiegoś miejsca (3)*: Ale iefli który poddány nářz [...] od tego który iefł wykupión/ krzywdę y fžkodę ma: tedy o takowá krzywdę álbo fžkodę Práwem ziemłkim z nim czyni: á potym ku rumowaniu [*ad migrandum, quod Rumowanié vocant JanStat 100*] káždy/ [...] czás fžeść niedzieli wolny niechay ma *SarnStat 98, 687.*

Szereg: »prowadzenie albo rumowanie« (1): Vřtáwilifmy/ iż gdybyfmy kogo wykupowáfli/ álbo kto zá nářzym Confenfem wyku-pował z dobr nářzych: [...] Ktorego wykupiwfzy/ ma mu być dano prowadzenie álbo rumowanie zá fžeć niedzyel *UstPrav A.*

Cf RUMACYJA, 1. RUMOWAĆ, RUMOWAĆ SIĘ

JR

[RUMOWY ai

A sg f rumowá.

Sł stp, Cn, Linde brak.

Przymiotnik od „1. rum”; *rozdrobiony*: Item w niedostatku centuarki, tedy przedawają beczkami rumowá sól – każda beczka per gr 40 tylko za sól *LustrKraK II 124.*

JR

RUMRYCHT (1) sb m

N sg rumrycht.

Sł stp, Cn brak, Linde XVI w. (jeden z niżej notowanych przy-kładów).

Szemranie, gadanie: Weyrzy tylko wiego [tłumacza *Biblii Kra-kowskich, tj. Biblii Leopolicy*] przekład naydzielř fię czemu śmiać [...]. *Olibanus v nie^{so} fłog/ [...] Murmur rumrycht/ Haereticus ká-cerz BudNT przedm c3.*

[rumrycht o kim: *Leop Ioann 7/12 cf Szereg.*

Szereg: »rumrycht a szemranie«: Thedy go Zydowie fžukáli w dzieñ fwięthy/ y mowili: Gdziez on iefł. Y był wielki rumrycht á fžemranie [*Et murmur multum erat*] o nim miedzy tflufczą. *Leop Ioann 7/12 (Linde)*.]

Synonimy cf RUMOR.

JR

RUNAĆ (1) vb pf

fut 3 sg runie. ◇ [praet 3 sg m runął.]

Sł stp brak, Cn notuje, Linde XVII – XVIII w.

1. [Upaść z impetem; labi, procumbere Cn:

Zwrot: »do ziemie runąć«: ále Lypolit ocnáwfzy fię profsto do mieczá fšięgnáfłzy ciął [...] y tráfił gofpodarzá w kárk/ [...] nie krzyknął gofpodarz od rázu/ bo mu głowá tylko ná fkorze záwifłá: ále lećac do ziemie runął *HistFort F4.*

2. *Huknąć, zagrznieć*: Ale moi fynowie [...] zamek dáfeko mi-jáią. Gdy vřlyřą pukawki/ dziáło w zamku runie/ Ali nářz z płochą twarzą precz od zamku dunie. *BielsJem 35.*

Formacja współrdzenna: runąć się.

JR

RUNAĆ SIĘ (3) vb pf

praet 3 sg f runęła się (1). ◇ 3 pl m pers runęli się (2). [subst runęły się.]

St stp, Cn brak, Linde XVI w. (dwa z niżej notowanych przykładów).

Spać z rozpędem, zwalić się; abire impetu, irruere, procumbere PolAnt (3):

[runąć się na co:]pádł defcz i przyfzły rzeki vderzyły wiatry i obily [!] się o (marg) runęły się na (-) onto dom/ a on nieupádl/ a to ifz ná lkale vgruntowany był. MurzNT Matth 7/25.]

runąć się w co (1): MurzNT Luc 8/33; [A oto wzfyzika trzoda onychto świni/ runęła się]przakra w morze i pozdychały w wodách MurzNT Matth 8/32].

a. Napaść, rzucić się na kogoś [na kogo] (2): Symeon á Lewi [...] pomsčili fie fromoty/ [...] obá wzywáfły myecze runęli fie ná Sychemulá y oycá yego/ ktore wtym zábili. *GliczKsiąż C5v, H7.*

Formacja współrdzenna: runąć.

JR

[RUNDELA] cf RODELLA (Errata)

[RUNK] sb f

N pl runki.

St stp, Cn, Linde brak.

Rodzaj białej broni, oszczep, włócznia:

W połączeniu szeregowym z nazwami innych broni: I siodła blachowe [...] i ruśnice, arka buzysz wszystkie, [...] włócznie, oszczepy, partezany, runki, alabarty, piki, lance i inne, tak jezdeckie drzewa [...], jako i piesze bronie Ich Mciam mają być. TestZygmAug 24.]

JR

[RUNNO] cf RUNO

RUNO (38) sb n

runo (38), [rono, runno, rumo].

o jasne.

sg N runo (13). ♦ G runa (8). ♦ A runo (14). ♦ [I run(e)m.] ♦ L runie (3). ♦ [pl G run.]

St stp, Cn notuje, Linde XVI (dwa z niżej notowanych przykładów) – XVIII w.

1. Wełna owcy lub wielbłąda, także skóra z tych zwierząt; vellus PolAnt, Cn (35): Orzeł niegdy lecąc z wyfoká/ Wziął z ftádá málego báránká: Vřzawfzy to kruk hnet się wzbudził/ Ná ftáre⁸⁰ się báráná rzucił. Y wrzepił mu páznogty w runo *BierEz H2v; [rzekł Gedeon do Boga:]* Niechay popędliwość twa nie poruřza fie přećiwko mnie/ [...] prořze niech tylko ľámo runo [pořožone na ziemi na znak sprzyjania Boga] będfie fuche/ á ná wfzytkę ziemię niech pádnie roľá. *BibRadz Iudic 6/39, I 138d marg [2 r.], Iudic 6/38, 40; RejZwierc 205v; CzechEp 178, 309; Strzydz owce porządnie/ y pierwey zważyć wiele/ niż ľchowác: [...] á ľtrzygąc owce/ káždy runo zwiázác. GostGosp 160; [Jest obyczaj, iż dwakroć strzygá weľnę z owiec starych, a kóždy runo szacujác po dwu groszu LustrMaz II 55, II 9; LustrRaw 77, 142].*

Wyrażenia:]přz jagnięcia runo«: Owiec młodych uchowało się w tym folwarku 35, które tylko raz strzyżono; uczyni z káżdego jagnięcia runo takież gr 1. LustrRaw 55.

»runo owcze, z owcy(-e), u owce« [szyk zmienny]: a za káżde runo z owcy, gdy ją postrzygá, gr 2 dadzą LustrMaz I 23; Belo tego roku owiec starych 72, które wedle zwyczaju dwakroć strzyżono do roka [...]; káżde runo u owce uczyni gr 1. LustrRaw 55, 61; Abowiem w tym Vpominániu/ y přeřtrodze pod owczym runem/ ze wielce nabożna ofobá Kátholicka wfzyľkim Polakám řyczliwa [...] zbáwienia y dobrego ľudzkiego řzkomo ľzuka/ [...] znácznie fie pokázuiá iego wilcze kły frogie Respons przedm A2.]

»runo weľny« = vellus lanæ PolAnt (3): BibRadz Iudic 6/37; Niechay pořožę to runo weľny ná ziemi/ iefiře runo będfie mokre á ziemiá fucha/ tedy vwierzę řeř ty iefł czo wfzytko mořefł. RejZwierc 205v [prekľad tego samego tekřtu BibRadz], 205v; [Jest ten obyczaj iż owce stare strzygá dwakroć do roku, a młode raz; uczyni

od starych owiec run weľny 172, a od młodych owiec uczyni run 70, szacujác káżde runo weľny po 1 gr, uczyni to ... fl. 8/2/0 LustrMaz II 141].

»runo wielbłądowe« (1): Teř gdy po biaľey albo po mleczney vrinie vkaže fie blaďa/ albo taka iakie iefł runo wielbłądowe. Znamionuie vmocnienie ciepla przyrodzonego FalZioľ V 4v.

mit. »złote runo« = runo barana zřožonego přeřz Fryksosa w ofierze Zeusowi w Kolchidzie, cel wyprawy Jazona i Argonautów; aureum vellus Modrz (21): Iazon [...] chćiwy řlawy dobrej/ vmyřlił tám iechác s towarzystwem/ á dořtác złotego runá. BielKron 54; Co fie tyče tego złotego runá/ ľład to runo řlawę wzyęło/ iż w tym kroľefłwie Kolchis [...] były owce z weľná bárdzo dobrá/ nád ktora řwiát ľepřzey nie miał BielKron 54v; A dał mu byľ Apollo odpowięď/ iż ták dľugo miał być kroľem poki złotego runá nie wezmá z iego kroľefłwá. BielKron 54v, 26v marg, 53, 53v [2 r.], 54, 54v [5 r.], 269v, 474; ModrzBaz 125v; KochFrag 41; (marg) Aureum vellus złote runo. (-) Zá morzem řłtro zdáło mu fie złote/ Choćia iuř byľo wiotche y nadprote. Mogľby byľ domá cudnieyřzego dořtác/ By mu mogľ ľprořtác. KlonFlis C4v, C4v; [StryjKron 63 (Linde)].

[Szereg: »runo albo weľna«: rácz nas [Panie] tákim cudem pořiľić. pořožę runo ábo weľnę na dworze: iefli w nocy rořá ná nie řpádnie/ á ziemiá wfzytká fucha będfie: poznam/ iľř [aluzja do Vulg Iudic 6/37] [...] Skarřzyw 562 (Linde).]

[Przen: Bogaty ubiör:

Wyrażenie: »złote runno«: Obaczywfzy bogaczá cřłowieká nıkczemnego/ vbránego w řwiętnie řzáty/ rzekł: Onoř mamy owce ze złotym runnem. PlutBBud 71v.]

2. Gleba porořnięta trawą, ľłąka (3): LubPs Q4 marg cf niżej.

W porównaniach (2): Iáko gdy obfity defłcz ná runo vpádnue/ Ták teř twoye kroľefłtwo rozhoyni fie řnádnye [Vulg Ps 72/6] (marg) [...] Runo rozumie bořnice/ á nieplodná zyemię kofciół s pogánów. (-) LubPs Q4; řřłapi iáko defłcz ná runo: y iáko defłczowe kropie ná ziemię kápiące. LatHar 399.

3. [n-pr Nazwa herbu:

Zestawienie: »Złote Rono«: bo v nich [u Gotów] napřednieyřze to były dwie zdawná řámiľie/ Baltorum ktora Wifzygoty řřáźiľá/ á Amalorum co Ofřogoty/ y tá złote rono nořiľá za Herb. ma byď Báránek złoty z rořkámí tákże złotemi. BielKron 1597 555.]

Synonimy: 1. weľna; 2. ľłąka.

JR

RUP (10) sb

rup m a. rupie pl t.

Tekřty nie oznaczajá é lub oznaczajá niekonřekwentnie.

pl N rupi(e) (2). ♦ [G rupi(o)w.] ♦ A rupi(e) (8).

St stp notuje, Cn s.v. rup, Linde XVI (jeden z niżej notowanych przykładów) – XVIII w.

Robaki wewnářz organizmu będfce przyczyná doľegľiwořci; vermina Cn (10): Gdy poznać chcefł iefli koň rupie ma/ s tego znáku poznáfł: iż gdy řye z řyma/ á nogá řye zádniá w brzuch ábo gębá w boki bija *SienLek 72v; Day koniowi přeřz trzy dni řzodkwie drobno nákráiwfzy z owľem/ od tego pewnie rupie pozdychác muřá. SienLek 173; Dobrze teř rupie wygania/ gdy krwawnik z ořikowá ľkórą w ocćie twárdym vwářzyľł/ á to koniowi [...] w gárdľo wleiefł. SienLek 173, 72v [2 r.], Aaaa; [Na rupie lekarľtwo. Znak będfících rupiów w koniu SprLek B2; GlosyKörn II 179].*

W porównaniu (2): Bo pářz pochwili áľić mu ľeľá řyropy w gárdľo/ áľić mu trá brzuch iáko ľzkápie ná rupie/ áľić ná ľbie rogi guzy iáko v kozľá *RejZwierc 61v, 194.*

Przen: Zgryzota, coř, co řzkodzi (1):

Przysłowie: Kóždy ma řwe rupie. BierEz O2v.

a. Złe samopoczucie (1): řiedząc ľkowronek ná pľoćie/ Vyřřzy á chľop fie wala by řwiniá we bľoćie. Máiac rupie od piwá ktorem fie byľ záláľ *CzahTr K4v.*

JR

RUPELKI *Sł stp; Cn, Linde brak.*

RUPIĄCY *Cn s.v. trapiący; Linde brak.*
Cf [RUPIEĆ]

RUPIEĆ cf RUP

[RUPIECI] *sb pl t*

Teksty nie oznaczają é.

N rupieci. ◇ G rupieci. ◇ A rupieci.

Sł stp brak, Cn notuje, Linde XVII – XVIII w.

Stare, mało wartościowe sprzęty, przedmioty, graty; frivola, operulae, reculae, scruta Cn: Naści, chłopie nikczemny, te twoje rupieci! DramStp IV 482; skrzynka, w który rozmaite rupieci nikczemnych [!] InwMieszcz 1593 nr 291.

W połączeniu szeregowym: Utensilia, [...] wżelakie flátky domowe/ grathy/ łzczebzuchy/ rupieci. Volck 733.

Wyrażenie: »rupieci domowe«: Węborków do ognia 12, rupieci domowych niemało, wilki żelazne sztery InwMieszcz 1572 nr 176.

Synonim: grat, haraburda.]

JR

[RUPIEĆ] *vb impf*

praes 3 sg rupi. ◇ praet 3 sg m rupiał.

Sł stp brak, Cn notuje, Linde XVII – XVIII w.

Niepokoić, trapić, frasować; dolere, fodicare, mordere, urere Cn [kogo]: Aleć y łam ławney pámieci Stephan Pan nářz/ choć nie Auftriák ani Mołkwicin dořýć go [Turka] rupiał. GrabZdanie D4v, H4v.

Szereg: »rupieć i boleć«: A iáko to człowiek w wolności wychowanego rupi y boli/ powiedzieć trudno GrabZdanie F3.

Synonimy: dręczyć, niepokoić, prześladować, trapić.

Cf RUPIAŃCY]

JR

RUPIK *Sł stp; Cn, Linde brak.*

RUPNIK *Sł stp; Cn, Linde brak.*

RUPOWNIK *Sł stp; Cn, Linde brak.*

[RUPTURA] *sb f*

G sg ruptury.

Sł stp brak, Cn notuje, Linde XVII – XVIII w.; poza tym w objaśnieniu s.v. przepuklina, przepukły.

lek. Przepuklina; ruptura, ruptio a. ruptum in corpore Cn [ruptura – przepuklina BartBydg; – przepuklina, wypuklina Mącz 360c; przepuklina, przerwanie błony brzuchowej – ruptura Cn]: Y to niechay w tym rossádek będzie, ieśli to nie ruptury albo czego inného początek, gdyż téż to bywa, że té mieyscá iáko y inné rány náciékiáią, y ták okrom zropienia odáwszy syc, większym bólem y stráchem niż bywa grożá. OczkoPrzymiot 353.]

JR

RURA (45) *sb f*

a jasne.

sg N rura (10). ◇ G rury (5). ◇ A rurę (3). ◇ I rurą (3). ◇ pl N rury (10). ◇ G rur (6). ◇ [D rurám.] ◇ A rury (5). ◇ I rurami (2). ◇ L rurach (1); [-ach], -(a)ch (1).

Sł stp, Cn notuje, Linde XVI (trzy z niżej notowanych przykładów) – XVIII w.

Przedmiot podłużny, walcowaty, pusty w środku; fistula BartBydg, Mącz, Cn (45): Benedyktus Anágninus [...] kazał fie zákrásć chłopcu pod łóże iego [papieża Celestyna] [...] á w nocy wołać: ieffi Celestynie nie řpusćifř Papielřwá Benedyktowi/ zbáwion nie

będyefř/ boř go nie godzyen. Chłopiec ták vczynifř iáko mu rofkazano. Pifřá drudzy iř rurą przytknáwřly do vchá mowił. BielKron 185; Fistulosus, Wydrożony/ Wywiercióny/ Czeczy/ To yeřt/ Co wiele rur/ y dziur w fobie ma Džiuráwy. Mącz 129a, 129a; Stollę zářypác [!] dobrze žięmią zá fobą przetknáwřly iá dęthem i drzewcy áłbo rurámi dlugieymi/ przez ktore tám Ogień ma doyřć rořpaloná kulká áłbo przez proch BielSpr 65.

W połączeniu z przymiotnikiem od nazwy materiału (1): Cuspides apud Varronem, pro tribulis ficitilibus, Miáfto rur gliniánych. Mącz 75.

Przen (5):

rura czego (2): Sákramentá řá iáko rury řáłki y zařługi Pána Chriřtuřowey. WujJud Nn3, 232 marg.

W porównaniach (5): OrzQuin N3; Abowiem onę moc ktora z Męki Pána Chriřtuřowey pochodzi/ to iefft řáłkę [...] przez Sákrámenty iákoby przez rury iákíe ku fobie przywodřimy/ y przywáľczámy [...] inaczey zbáwienia dořtáć niemożemy. WujJud 232, 232 marg, Nn3; A iákoř řię tu w modlitwie nie kocháć/ z ktorey ták wiele dobrego ná nas řię zlewa/ y przez nię iáko przez rurę duchowná [...] zdroie řáłki Bożey rozmaitey/ do ferc nářzych pľyná? LatHar [+9]; [z kąd [řj. z Kořciola] czerpane bywáią wřzyřtki zbáwienia y řwiátořliwořci nářžy řwiátořci: przez ktore teř iákoby przez nieiákíe rury niebieřkie/ wylewa řie ná nas od Pána Bogá oná wilgotnořci y řwiátořliwořci rořá KuczKat 384; GilPos 165v].

Szereg: »kanał albo rura« (1): vřřáwiczná [duchowná ofiarę] w Kořcióle Bożym mamy: przez ktorá/ iáko przez kánał iákí/ áłbo przez rurę iáká/ przywáľczámy fobie duchem [...] y fercem řkrzfónym dobrodřieřřtwo ono krzyřowey Ofiáry. OrzQuin N3.

a. Urządzenie do prowadzenia wody, rynna, rura wodociągowa; aquaeductus Vulg, Modrz, Calag; canalis Calag, Cn; hydraulos, incile Mącz; sifus, tubulus Cn (23): Canale, est fistula vel lignum ducens aquam, rynna, rura BartBydg 22; Castellum etiam accipitur pro laxiore derivaculo in aquae ductibus, ex quo aqua per fistulas varie distribuitur, Mieyce ná ktore wodá z rzek/ albo ynich zřódł řcieka/ á z onáđ zářię rurámi wody miáftu dodawa. Mącz 40b; Hydraulos, Rurá/ rinná áłbo teř rynnřtok któрым wodá řcieka Mącz 160b, 50b, 109c, 128d, 160b [2 r.], 167d, 210d, 276c; Modrz-Baz 35; Calag 228b; Tubus – Rura do przywiedzenia wodi. Calep 1091b; (nagł) Porządék około gáľzenia. (–) [...] Iedni áby bieřeli z řiekierámi/ drudzy z hákámi/ trzeći z drábinámi/ drudzy z řikawkámi/ z wiádry/ z cebry. A kędy rury niemáľz/ wořiwodowie wřzyřcy GostGosp 144; SkarKaz 611a [2 r.]; [W zamku rury i skrzynia do wody. LustrWpol I 44].

[W połączeniu z przymiotnikiem od nazwy materiału [rura + określenie, określenie + rura]: GDy wodá ma gđzie być przywodzoná/ [...] potrzebá przypráwneho naczynia/ iáko řá řkrzynie/ rury ołowne/ miedziane/ drzewiane/ áłbo teře y gliniáne Cresc 1571 30; Spiżáne teř rury máią fwoie rzemieřniki. Cresc 1571 31; Hanu albo rury mosiádzowey do nowej řkrzyni [wodnej] w zamku, za 6 funtów mosiádzu po gr. 6 Wawel 1582/451.]

Wyrażenia: [»rury miesckie, ku potrzebie miesckiej«: Ten czynsz ogrodny KJ[M] miastu dáć raczył ad beneplacitum, aby zbudowali rury ku potrzebie miesckiej LustrMaz II 70; Mieszczanie ci pľacá czynszu z mľyniku Dłuskiego ... fl. 1 gr 18 przeto, iř tam z tego mľyniku wzięli do rur miesckich wodę LustrWpol I 232.]

»rura wodná« = salientes Mącz, Calep; aquae ductus, fistula Mącz; diabetes, siphon Calep [szyk 5:1] (6): Siphon sive siphon, Cewká áłbo rurká z miedzí y z řeláza áłbo z yney máterey w wodnych rur którą wodá wycieka Mącz 395d, 365b; [Włodimirz] przyiáchał do Kijowá [...]. Przyrowadřil teř z fobą [...] Naftafiřá Protopopá [...] ktory mu ono był przez řřzáłę Rury wodne zepľowáć poráđřil StryjKron 140; Salientes – Ruri wodnę item řykawka item kurek. Calep 940a, 317b, 984a.

[Szereg: »rura abo řłob«: Tedy Holofernes/ gdy chodřil około miáftá nářázł áno z řtudnice ktora byłá przed miáftem ciekłá wodá rurámi ábo řłoby od południá do miáftá [aquaeductum illorum a

parte australi extra civitatem dirigeret] y kazał porąbać rury one co niemi wodą ćieklą *Leop Iudith* 7/6 (Linde).]

b. *Część fontanny, z której tryska woda* (4): *RejWiz* 39; *Biel-Kron* 331 [2 r.]; [Rurá fzeptna piękną wodę pufzcza. *SkarKaz* 216a (Linde)].

W połączeniu z przymiotnikiem od nazwy materiału (1): Przyfzedł nád piękne źrzodło pod drzewem Figowym/ A ono opráwione dziwnym kftaltem nowym. Skrzyniá około niego piękna mármurowa/ A rurá s pozłoceniem w niey álábáltrowa. *RejWiz* 34.

c. *Piszczalka, fujarka* (3): *Fistulo*, [...] wydrażam/ Wywierciam/ álbo czinię rury/ piŕczczaki. *Mącz* 129a, 53a; *Canna* – Rura, *trzcina*. *Calep* 158b.

d. *Rurka używana do destylacji alkoholu* (1): [ludzie czynią próby rozmaite, aby wód cieplicznych własność poznać] bo deŕtylując iáko gorzałkę w báni/ áby rury przez beccki fzy/ części ich ŕubtylnieyfzē/ á woniá ráczēy/ niŕ wód máteryéy pokaŕe *Oczko* 11.

e. *Lufa* (1): *Dmuchałemci* w przód w rurę/ ále nie nábita. *WyprPl* B2.

f. *anat.* (1):

a. [Cewka moczowa: ábowiem iefli wyfzedł [jad] z wierzchu á ŕiadł w żyłách álbo w rurách vrynowych/ wnet vryná ŕczérnieie/ á bēdzie ŕmiérdziáá *UrządowHerb* 452a, 449a.]

β. [Košć goleniowa; tibia *Cn*: [Wodnik] *Goleniam* y *Ruram* nożnym pánuie. *SienHerb* 427b.]

γ. *Kanał w nosie* (1): *Czemu gorączofé promieniow flonecznich* [...] kichanie pobudza. (–) *Bowiem* ono ruri w noŕie ku mozgu odtwarzaiąc wilgotnoŕci roŕpufzcza j wywodzi, ktore potim [...] onym kichanim wyrzucza. *GlabGad* B8.

g. *Tuleja będąca częścią świecznika* (1): *Dimyxos* – *Lichtarŕ* o dwu rurach. *Calep* 325b; [lichtarŕ o 3 rurkach moŕiádzowy na ŕcianę za 4 zł, cztery rury lichtarŕowe, dŕugie, na ŕciany, po póltoremu złotemu – *facit fl.* 6; cztery rury z aniołkami na ŕcianę po złotemu i po 3 gr – *facit fl.* 4 gr 2 *InwMieszcz* 1571 nr 166, 1562 nr 104, 1581 nr 235; *LustrPom* 212].

Synonimy: **a.** kanał, rymna, żłob; **c.** *piszczalka, trzcina*.

Cf **RURMISTRZ**

JR

RURAK (1) *sb m*

a *prawdopodobnie pochylone* (tak w -ák).

sg N rurák. ◇ [I ruráki(e)m.]

Ŗł stp, Cn, Linde brak.

Dzikus, nieokrzesaniec: *Agrestis*, *dzyky*, *rurak*. *BartBydg* 6b; [rurakym abo prostakym biez *rusticor*, -ari *ReuchlinBartBydg* T3].

JR

RURANT (1) *sb m*

-á-, [-a-].

pl G ruránt(o)w. ◇ [D rurant(o)m.]

Ŗł stp, Cn, Linde brak.

Osoba duchowna oddana kultowi zwiastowania Panny Maryi, kapłan odprawiający roraty [*rorantes Lac ŕr*]: *CzechEp* 263; [Grob łobie w Káplicy Oycowłkiey [królowa Anna] gotowác kazáá/ do ktorey Káplanom Rurántom przyczyniáá prowentow. *PaprHerby* 686].

Synonim: *roratnik*.

JR

[RURHAUZ *sb m*

Teksty nie oznaczają á.

sg N rurhauz. ◇ *G* rurhauza.

Ŗł stp, Cn, Linde brak.

Wodociąg; też budowla z urządzeniami wodociągowymi (zwykle wybudowana pod zamkiem w celu zaopatrywania go w wodę): *RachBonera* 1545 99; *RachBonera* 1558 143; (nagł) *ONERA CASTRENSIA* to jest na poprawę zamku, gdy się co przygodnie

skazi (–) *Stajnie królewskie*, gdy wiatr popsuje, słodownie, [...] *rurhauza* pod zamkiem, folwarków, błon na zamku, pieców na zamku *LustrSand* 64; *KlonWiŕn* 177.

Cf **[RURMUZ]**

JR

RURKA (23) *sb f*

a jasne.

sg N rurka (13). ◇ *G* rurki (3). ◇ *A* rurkę (2). ◇ *I* rurką (1). ◇ [*L* rurce.] ◇ *pl* [*N* rurki.] ◇ *G* rurek (2). ◇ *A* rurki (1). ◇ *I* rurkami (1). ◇ [*L* rurk(a)ch.]

Ŗł stp, Cn *notuje, Linde XVI* (jeden z niŕej notowanych przykladów) – *XVIII w.*

Dem. od „rura”; *mastos, papilla Mącz; canaliculus, siphunculus, tubulus Calep* (23): *Ieden drugiemu przes rurkę fzeptáá. RejFig* A5, A5; *Canaliculus* – *Koritko, rurka. Calep* 156a, 1091b.

a. *Przewód z zaworem do spuszczenia plynów, kran* (6): *Papilla etiam, Rurká* álbo *kurek* którym wodá z rur ciecze. *Mącz* 276c, 150c, 210d; *Siędzie* tedy chóry/ á nád niēm drevniány fzkopiec zákrzyty/ (áby wodá niewyŕtygáá) v dná przewierciány/ gđzie czopek álbo rurká [...] wpráwióna bēdzie/ ták áby wody mniēy álbo więcēy/ ná głowę pufzczáć mógl *Oczko* 15v; *Calep* 984a; [item *kella de moszancz; item 4 rurki ad vasa CracArtific* 1513 nr 267; *Dobrze* też iefł v fámeego lagru w fędzie mieć rurkę nie wielką któraby mógl troché winá vtaczác czáfu gorácego *Cresc* 1571 345 (*Linde*); *InwMieszcz* 1576 nr 209].

W połączeniu z nazwą materiału [*rurka + nazwa; w tym: z czego* (1), [*de aliqua re*]] (1): *Sipho, Siphon, Cewká* álbo *rurká* z miedzi y z żeláza [...] którą wodá wycieka *Mącz* 395d; [*RachBonera* 1545 78].

[*Szereg*: »han alias rurka«: pro 8 hani alias rurki de aurichalco dati sunt monetae fl. 1 gr. 15 *RachBonera* 1545 78.]

b. *Element pocisku, racy* (8): *Nákręc trábek z pápiero/* [...] *Nábijayze* ie prochem/ [...] *Przywiēz* láłkę pod wagá/ á zápal od džiurki/ *Poydzie* wzgorę ku wiátru/ poki s íława rurki. *BielSat* N3 [*idem BielSjem*]; *Gárnce/* ktore ŕturm odbijáá/ ták czyniá. *Náfypá* w gárnice prochu *Rufznicznego/* potym nákládá w on gárnice miedzy proch rurek żelázných krotkich iáko pálec/ [...] w káždą rurkę włóżyć dwá gлотy żelázá/ y zálitowác [...] *BielSpr* 74, 74 [3 r.], 74v; *BielSjem* 39.

c. *Tulejka będąca częścią lampy lub świecznika; myxos Mącz, Cn; myxa Cn* (2): *Polymyxos, Lucerna* quae multos habet angulos, *Lámpá* álbo *ŕwiecznik* s wiele rurkami. *Mącz* 309a, 240c; [*Wokabul* 1539 Qv; *lichtarŕ* moŕiádzowy o 4 rurkach 1 *InwMieszcz* 1559 nr 88, 1569 nr 133, 143, 1571 nr 166; *Sunt octo rurki aerei pro maioribus candelis a magno candelabro, ut apparent avulsi. InwKatWaw* 113, 133].

d. *anat.* (3):

a. *Tchawica* (2): *Fistula per quam spiritus reciprocatur, Rurká* przes którą dech wchodzi y wychodzi. *Mącz* 324b, 460b.

β. *Przełyk* (1): *Fistula cibalis, Potrówna rurká* w fziy. *Mącz* 129a.

Synonimy: **a.** *cewka, han, korytko, kurek.*

JR

RURKOWATY (1) *ai*

N sg m rurkowaty.

Ŗł stp, Cn brak, Linde XVIII w.

Májący cechy rurki: Canneus – *Trziniáfti* [*Jege*: *trzciniasty*], *rurkowaty, dziurkawy. Calep* 158b.

Cf **[RURKOWY]**

JR

[RURKOWY *ai*

G pl rurkowych.

Ŗł stp, Cn brak, Linde XVIII w.

Mający cechy rurki: 2 tachry czarnych pasów do kordów i 4 pasy, czerwonych pasów z kaletkami półtrzecia tachra; rurkowych, gotowych tacher InwMieszcz 1584 nr 260.

Cf **RURKOWATY**

JR

RURMISTRSTWO *Cn; Linde XVIII w.: rurmistrzostwo.*

RURMISTRSKI *Cn; Linde XVII (z Cn) – XVIII w.*

RURMISTRZ (3) *sb m*

sg N rurmistrz (3). ◇ [D rurmistrzowi.]

Sł stp: rormistr, Cn notuje, Linde XVI (jeden z niżej notowanych przykładów) i XVIII w.

Ten, kto zna się na wydobyciu i doprowadzeniu wody; aquilex, indagator (aquarum), liberator Mącz, Cn; aquarius Cn (3): Aquilex, Który zrzódlł vmie dobywać. Rurmiftr/ albo/ wynaydowacz wód. Mącz 13c; Liberator, Rurmiftr/ który vmierzić może yáko wyfoko wodę przwiwieść. Mącz 192c, 168b; [Joanni de Debruska magistro cannalium alias rurmistrzowi, qui aquas de fluvio Rudawka ad cast- rum Crac. cannalibus et aliis instrumentis levat, pensio 5 mrc. pro quartali [...] assignantur CracArtific 1507 nr 128, 1504 nr 63; Ordu- nekGörn 41; LustrSand 91; Aquilex Rurmiftr. UrsinGramm 184].

Cf **[RURNIK]**

JR

[RURMISTRZOWSKI *ai*

A sg f rurmistrzowską.

Sł stp, Cn, Linde brak.

Przymiotnik od „rurmistrz”; może w funkcji n-loc: Item pan wojnicki łąkę jedną rzeczoną Rurmistrzowską, na której bywało acervos feni plus vel minus 5. LustrKrac I 37.]

JR

[RURMUS] cf **[RURMUZ]**

RURMUSOWY *Cn; Linde XVII (z Cn) – XVIII w.*

[RURMUZ *sb m*

rurmuz, *rurmuz a. rurmus.*

sg N rurmuz. ◇ G rurmuz. ◇ I rurmuz(e)m.

Sł stp brak, Cn notuje, Linde XVII – XVIII w.

Wodociąg; aquae ductus, aquagium, hydraulica machina Cn: i szli [złodzieje] z tymi rzeczami [skradzionymi] między mury, tamże je pochowali między Szewczą Broną i między rurmusem i scho- wali. KsięgaKrymKrac 1570 nr 103; KlonWiśń 177; pałac na sa- mym wierzchu miasta [Tolet], od Karola V, cesarza, reformowany i ozdobiony, do którego z rzeki prowadzono rurmuzem kosztownym i sztucznym wodę DiarPeregr 89.

Przen: Przelewanie, chlupotanie jak w wodociągu: [ze złęgo pokarmu będzie] zły zoładek, w brzuchu rurmus albo krukawki, albo z gęby smród OczkoPrzymiot 286.

Cf **[RURHAUZ]**

JR

[RURNE] cf **RURNY**

[RURNIK *sb m*

D sg rurnikowi.

Sł stp, Cn brak, Linde w innym znaczeniu.

Prawdopodobnie: Pracownik sprawujący pieczę nad rurami kanalizacyjnymi w zamku a. rurkami browarnymi: Urzędnicy i cze- ładź zamkowa, solaria i wychowanie ich na piśmie podane. [...] Rurnikowi ... na rok fl. 14 gr 4 LustrWpol I 56.

Cf **RURMISTRZ**

ALKa

RURNY (2) *ai*

sg [m N rurny.] ◇ f N rurná (1), rurn(a) (1). ◇ [L rurn(e)j. ◇ n N rurn(e). ◇ G rurn(e)go. ◇ pl N subst rurn(e).]

Sł stp brak, Cn notuje, Linde XVII w. (z Cn).

1. Wykonany z rur (2): [Młyn miescki na Bistricy przekopie rurnej. LustrLub 8.]

Wyrażenia: [»kunszt rurny« = ujęcie wody, wodociąg: A tak na tem miejscu pan podskarbi, przemyślając pożytkom JKM na tem miejscu, gdzie był kunszt rurny, zbudował młyn z niemalem nakła- dem LustrPom 125.]

»studnia rurnak« = fons canalis a. fistularius Murm, BartBydg (2): Fons fistularius. ein roerbrun. Studnyá rurna Fons canalis idem Murm 23; BartBydg 59v; [ReuchlinBartBydg m8v].

2. [Doprowadzany rurami:

Wyrażenie: »wody rurne«: Wody studzienne itez rurne ku flo- kowym ábo rzecznym przyrownáne nie fą ták dobre zwłafzczá kóre ołownymi rurámi cieka. Cresc 1571 652, 10.

3. W funkcji rzeczownika: »rurne« = czynsz za prawo do ko- rzystania z wodociągów miejskich; tu głównie o czynszu pobiera- nym od piwowarów od kadzi wytwarzanego piwa: Okazali przy- wilej JKM pana naszego dzisiejszego nadania rurnego i czynszu od palenia gorzałki na opravowanie rur i poprawowania miasteczka. LustrKrac I 121; Rurne. – Dawają rurnego od każdego waru piwa per gr 6 LustrSand 84; LustrWpol II 2; Rurne albo wodne. Wy- bierają od każdego waru per gr 3 et a tonna mellis ad braxam data per gr 2 LustrLub 7.]

JR

RUSAK (1) *sb m*

N sg rusák.

Sł stp, Cn brak, Linde XVI w. (ten sam przykład).

Duży nóż rzeźniczy: Clunadum, Cultrum sanguinarium vocant veteres, [...] Rzezak/ Rufak niektórzi zowá. Mącz 58a.

Synonim: rzezak.

JR

RUSAWY (1) *ai*

N sg m rusawy.

Sł stp, Cn brak, Linde XVII w.

O rudawym odcieniu: Przepufczenie żywotá/ áczkolwiek nie- dobre/ á wżákoż y tego niedbáć/ kiedy gnoy ieft Rułáwy/ á nie- przeżliż śmierdzi. SienLek 21v.

Synonimy: rydzawy, ryszawy.

JR

RUSBLACH cf **BRUZBLACH**

1. RUSKI (858) *ai*

ruski (858), **[roski]**.

sg N m ruski (84). ◇ G ruskiégo (41); -égo (8), -(e)go (33). ◇ D ruskiému (20); -ému (4), -emu (1), (e)mu (15); -ému MurzNT, Pudl- Fr; -ému : -emu SarnStat (2:1). ◇ A ruskiégo (6), ruski (6); -égo (2), -(e)go (4). ◇ I ruskim (21), ruski(e)m (3); -(e)m LibLeg, PaprUp; -im : -(e)m MiechGlab (1:1). ◇ L ruskim (6). ◇ V ruski (26). ◇ f N ruská (13), rusk(a) (13). ◇ G ruskiéj (57); -éj (25), -ej (1), -(e)j (31); -éj : -ej SarnStat (24:1). ◇ D ruskiéj (5); -éj (2), -(e)j (3). ◇ A ruská (27). ◇ I ruská (4). ◇ L ruskiéj (12); -éj (3), -(e)j (9). ◇ n N ruskié (26); -é (6), -(e) (20). ◇ G ruskiégo (34); -égo (15), -(e)go (19). ◇ D ruskiému (3); -ému (1), -(e)mu (2). ◇ A ruskié (16); -é (2), -(e) (14). ◇ I ruskim (18). ◇ L ruskim SkarJedn (3), ruski(e)m (1) ComCrac. ◇ pl N m pers ruscy (16). subst ruskié (79), ruskijé (1) PaprUp; -é (2), -e (1), -(e) (77); -é : -e SarnStat (1:1). ◇ G ruskich (158). ◇ D rus- kim (15). ◇ A m pers ruski(e) (10). subst ruskié (69); -é (6), -(e) (63). ◇ I m ruskimi (3), ruski(e)mi (2); -imi StryjKron (2); -(e)mi OrzQuin; -imi : -(e)mi SkarJedn (1:1). f ruskimi StryjKron (3), rus- ki(e)mi (2) MiechGlab, BielKron. n ruski(e)mi (3), ruskimi (2);

-(e)mi *BielKron, PaprUp*; -(e)mi : -imi *StryjKron* (1:2). ◇ *L* ruskich (41). ◇ *skostn sg n D* po rusku (9).

St stp notuje, Cn s.v. pop, Linde XVI (jeden z niżej notowanych przykładów) – XVIII w.

1. *Odnoszący się do Rusi i Rusinów a. z nią (nimi) związany, a. do niej (nich) należący, a. z (od) niej (nich) pochodzący itp.; Ruthenicus Miech, JanStat; Rutenus Miech (784):* Tamże wojewodę Węgerskiego (który od swego króla Bele poślany z ludem, miedzi gorami Rulkiami na miełchcu jednim kthore Kloza zową iemu był załpał) poraził y zwyciężył *MiechGlab* 14, *7v, **5v, **7v, 3 [3 r.], 4 (12); *Item/* gdyby fol Rulka niemogła być w Bydgołczy/ thedy tym co iey vzywáli wolno vzywác foli tákiey/ iákíey mogą dołtác *UstPraw* E, E [3 r.]; *KTo* czytał Rulkie dzyeie/ ten fie fnádnie fpráwi/ Iácy tám ludzye byli/ á Rycerze práwi. *RejZwierz* 81v, 92v; ofádzílem ia tobie Krolu Podolkie pufté kráiny/ nápełnílem ludźmi/ oraczmí/ Miáfteczki/ Wśiámi Rulkie puftynie *OrzRozm* R4, P3, R4; *Krol Swátópłuch z Boiárynem Rulkim* był iego [*Borzywója*] kmtorem. *BielKron* 322; *A ták vmyflíł [Bolesław Śmiały]* Rulkich kráin dofhác poki iego dźiad Chabry granice żelázne záłożył. *BielKron* 348; *A gdy kním przyciągnęły woyłká Rulkie/ podkáli fie Polacy z vffy Włodzimierzowemi* *BielKron* 359, 322, 336, 343v, 345v [3 r.], 347v (53); *OrzQuin* Bv, Q4; *RejZwierc* 255v; *A gdy Polacy Rulkie Kráiny opánowáli/ byli też pod ich pofłufzeńftwe^m* według Ruśi/ wżákże nigdy wiernie/ bo fą nie vftáwícžney myfli. *BielSpr* 69, 70; *MycPrz* II C4v; *O Stáwíech Rulkich. O Tych Stáwíech* nic nie chcę píłác/ ábowíem z iákím ié rozmyflem buduíá/ tákím ié též fpułzczáiá. *Strum* K3, K4v; *BialKaz* H3v; *BudNT przedm* d3; (*nagł*) *Mikolaj Herbort z Dzyedziłowá. (-) [...]* Bo to náłz Hektor Rulki y mur kráiu tego/ Wíętlžá my fláwę mamy níž Troyánie z niego. *Paprpán* Xv, B4, C3, F4, F4v [2 r.], G4 (16); *Trzecia część. O przeftródze y vpo- minániu Narodow Rulkich przy Grekách ftojácyeh áby fię z Koś- ciołem S. y z ftolicá Rzymká ziednoczyli.* *SkarJedn* 331, kt, A4v, A5v, A6v, A7 (47); *Obacz czytelniku. Ifz Rulkie kráiny* nie tylko od Grekow/ ále y od Rzymkíego kościółá náwrocóné fą do wíary przefłáwney *SkarŻyw* 576, 357, 575 *marg*, 576, 576 *žp*; *Serbowie/ Karwaci/ Bielánie/ Pomorcycy y infze Słáwíenfkíego ięzyká* narody Rulkie/ roznyimi przewizkámí od roznych kráin y Xiáżąt fą názwáne *StryjKron* 115; *Kroniká Rulka wfpomína/ ifz Włodimierz* ciągnął do ziemie Sudankíey/ y opánowál główné Miáfto Sudam/ ále coby to byłá won czás zá kráiná niewiemy. *StryjKron* 165, kt [2 r.], A, 16, 86 [5 r.], 100 (143); *CzechEp* 14; *KlonŻal* B4v; *BielSjem* 31; *PudlFr* 27; *KochProp* 12; *GostGospSieb* +3v; *KolakCath* A3v, A4; áby *Zupnik náłz Rulki* był powinien w káżdym roku [...] wyftáwíác w Bydgołczy/ iedenáście tyśięcy beczek foli *SarnStat* 394, 8, 37, 39, 87, 114 (71); *KlonKr* Cv; *VOTVM Szláchćicá Polskíego/ Oycyznę* wiernie miłuíácego. *O záłożeniu Ikárbu Rzeczyppolítey/ y o obro- nie kráiów Rulkich. Nápiłáne od Authorá/ Roku 1589.* *VotSzl* kt, A4, Bv, B2v, B3, B3v (9).

W charakterystycznych połączeniach: ruska(-i, -ie) armata, bachmat, bojar (6), bojaryn (2), dziedzie (18), dzieje (3), dzierzawa, feuda, gory, granica (2), gwałt, hetman (2), historia (3), historyk, jedynowładca (2), jedynowładztwo, jenerał, krajina (29), kraj (23), krol (9), krolestwo, krolowa, kronika (15), latopiszec (12), lenno, lud (3), łup, mąż, mędrzec, miasto (3), moc (2), monarcha (4), monarchija (4), mytnik (2), namowa, narod (58), narzekanie, niewiasta, niezgoda, oboz, pan (29), panięta, panna, państwo (17), pisarz, pisma (3), plemię, pokój (2), pokolenie (2), poseł, przewod, pustynia, rodzaj, roki, roztyrki, rycerstwo (3), rzeczpospolita, siła, sol (23), srogość, starosta, staw (2), strona (4), szkoła, szlachta (10), upad (2), utarczka, wieś, więzienie, wojna (4), wojsko (16), zamek (5), zdrada, żupnik (10), żupy (14), żyd.

[*Przysłowie [prawdopodobnie skrót myślowy przysłowia: Cztery rzeczy nie do rzeczy: noga w szczudle, a mysz w pudle, koza w sadzie, Rusin w radzie:]* Co się tycze drugiej próby, za Odnowskim, tedy chyba żeby prze pieniądze, ale jeśli prze co innego trudno by się, ile na takie wojewodztwo, przygodzić miał, a też sam

był przy nas jakoby ruska koza [odczyt niepewny, bardziej prawdopodobna lekcja: koza; w rkp: kolla] *ListyPol* II 1548/183.]

Wyrażenia: »język ruski« [szyk 7:2] (9): ku półdniu iefzce fą ofatki ludu Circałłow, który narod był barzo okrutny á waleczny rodzaui y ięzyka Rulkiego [gentes ... genere et lingua Rutheni]. *MiechGlab* 76; *W tey Nátolíey fą rozmáite ięzyki/ Grecki/ Włolki/ Tátárki/ Wálálki/ Rulki/ Ormiánłki/ Zydołwłki/ y inne.* *BielKron* 260, 385; *Abowiem wżytki te ięzyki/ Polłki/ Czelki/ Rulki/ Chárwácki/ Bołneńłki/ Serblłki/ Raczki/ Bulgárłki/ y inel/ był pirwey ieden ięzyk/ iáko y narod ieden Słowáńłki GórnDworz* F4v, F4, F4v, F6v; *Trzebá* było y ná Polłki ábo Rulki ięzyk przekłádác Rulkim Narodom/ rzcęży ku temu flúzáce: żeby rychley prawdę obaczyli. *SkarJedn* 381, 362; [*StryjKron* 109 (*Linde*)].

»książę(ta), kniaź, księdzowie ruski(e) (a. ruscy)« [szyk 58:41] (95:3:1): *Włżakož to prawda iż książęta Rulkie z fwimi woyłki na on czás powftáwłzy z ziemie Rulkíey y z Przekopu przefłi Iliricum Karwathłká ziemie y Dalmaty, iednak tam nie zołtáli* *MiechGlab* 51, **6v, **7, 18, 33; *LibLeg* 10/95; *Ofhátńiá bitwę* miał Bolesław z Iárofláwem Rulkim kfiáżęciem gdy chćiał do Polłki bez wieści wtárgnác *BielKron* 345; *Wypráwił fie Krol* przeciw iemu [*Włodzimierzowi, księciu przemyskiemu*] z woyłkiem/ on też z Rulkiami kfiáżęty przeciw iemu *BielKron* 353; *Rulkie kfiáżęthá z Litwą* wídzác rołterki domowe v Polłkích kfiáżęth/ wćiągnęli wielką mocą do Mázofz bez wieści látá Páńłkíego 1262 obegnáli Semowitá y poimáli ná Iázdowie ná dzień S. Ianá krzćicielá/ ktorego Swárno okrutny Rulkie Kfiáżę śćiáł *BielKron* 362; á od tego czáfu Tátárowie rołkázowáli kfiędzom Mołkiewłkim y Rulkim *BielKron* 428, 325v, 344, 345 [2 r.], 347 [2 r.], 347v (39); *vpadł [ruski książę]* do nog iego/ y z fwymi dworzány y domem fwym wvierzył/ y ochrzczony iefł (*marg*) Kfiáżę Rulkie y złudem fwym wvierzył. (-). *SkarŻyw* 576, 576; [*Bolesław Chrobry*] Roku 999. od Ottona wtorego Cefárzá w Gnieźnie koronowány/ vczynił przymierze z Wołodimierzem Xiáżęciem Rulkim *StryjKron* 165; *Wołoder* też Xiáżę Przemysłkie zebrałwłzy fie zinfzymi Xiáżęty Rulkimi chćiał zábronic burzenia fwego páństvá *StryjKron* 209; *Xiáżęta Ruskie* ziechawłzy fię ná Siem do Kijowá/ vrádzili ná Połowcow fpolną mocą ciágnác *StryjKron* 235; *iáko Cromerus/ Długofłus y Miechouius [...]* píłżá/ Roku 1241. *ćifz Cárzowie [...]* Pobiwłzy Kniázioz Rulkich do Polłki przez Rulkie kráiny przylžli *StryjKron* 265, 115 [3 r.], 120 [2 r.], 165 *marg*, 180, 190 [4 r.] (45); *Rulkije Xiázeta y infzi narodowie* znaligo [*Bolesława Krzywoustego*] *Panem* fobie poteznem *PaprpUp* B2v, Bv; á *Miftrz fam/ Zakón [...]* y poddáni ich máiá przerzczone Kfiáżę Swidrygálá opuśćic ná wieczné czály; y nigdy iemu ábo któremukolwiek Kfiáżęciu Litewłkiemu y Rulkíemu pomocy/ rády/ przeciwko nam y potomkom náłżym [...] nie będą dodáwác *SarnStat* 1069, 105, 1082, 1086, 1108; *VotSzl* B.

»księstwa ruskie« [szyk 6:3] (9): *Po fmiérći Bolesłáwá fyná Troydenowego kfiáżęćiá Mázowieckíego/ przypádłý ná Kázimierzá bliłkościá kfięłtwá Rulkie/ Lwowłkie y Włodzimierłkie* *BielKron* 374; [*Bolesław Śmiały*] *Przyczynił* ku Koronie zacne Rulkie Kfięłtwá/ *Nád* ktoremí nie mogli infzy mieć zwycięłtwá. *Paprpán* Dd4; *Ten Włodimirz Monomach [...]* *Rzeczyppolítá* Rulká *vpadłá [...]* wydzłwignął [...] y wżyłtki Xięłtwá Rulkie rozerwáne y rozno rozłżárpáne z nowu dzielnościá fwoiá w iedno práwie ćiáło fpoił/ złáczył/ y w Monarchiá álbo w ledinowładłtvo po fláremu przylwołł *SryjKron* 210, 195 [2 r.], 245, 270, 285, 395

»miesiąc ruski« = *bardzo długo* (1): *V dworu* też záś wytrwálł mieśiác Rulki/ *Nížli* przybijá ná drzwi reiełtr *Prułki. KlonFlis* H3v.

»ruska mowa, rzecz« [szyk 1:1] (1:1): *Liwláncka* mowá miełżána z Ruská y Litewská *BielKron* 438; *WOłofzy/ po Rulku Włofzy* fie rozumieią/ nie od Flacculá wezwáni tym imieniem/ iáko Syluius píłze/ kthory nie rozumiał Rulkíey y Polłkíey rzcęży/ ale od Národu Włolłkíego/ bo z Włolch przylžli *BielSpr* 68v.

»pasieka ruska« = *kryty dół do przechowywania produktów spożywczych* (1): *Siri, Piwnice/ párski* álbo doły w ziemí do chowánia żytá náležáce/ páłieki ruskie mogą też być zwáne. *Mącz* 396b.

lewłkim/ iáko Zygmunt przerzeczone Książę Wielkié dzisieyszé iest wybráné *SarnStat* 1070.

»krol (polski), wielki(e) (a. nawyższe) książę (a. książd) litewski(e), ruski(e) *itd.*« (15): Tho wflifthko vyfzey pyflano, slvbvyemy yego milofłci panu a panv Sigmvnthowy krolowy polłkiemv vyełkyemv xyandzv Lythewłkiemv Rvłkiemv Prułkiemv Małofeczskiemv y daley y synovy ye⁶⁰ milofłci Krolowy mlodemv y pothomkom yego [...] dzierzecz y vypelnycz *LibLeg* 6/160v, 6/77v; *BielKron* 429v; *ZapKościer* 1582/32v; Zygmunt III złaski Bozey Krol Polski wielkiéXiążę Litewskie, Ruskie, Pruskie, Mazowieckie, Zmodzkie, Inflantckie etc. etc. *ActReg* 143; A ták my Władysław z łáski Božey Król Polłki/ y ziem Krakówłkié/ Sędomiérłkié/ Siérádzkié/ Lęczyckié/ Kuiáwłkié/ Litewłkié Książę nawysłżé/ Pomorzkié/ Rulłkié. Oznáymuiemy [...] *SarnStat* 1067, *3, 19, 347, 851, 995 (10).

»krol polski (a. krolestwa polskiego), wielki(e) (a. nawyższe) książę (a. książd) litewski(e), ruski (a. ruskiej ziemi) *itd.* pan (i (a) dziedzie)« (50): Sigmunth szobzy myłofłczy krol polsky. wyełky kxyądz Lythewsky. Rulłky prusky y daley pan y dzyedzycz. Iawno czynyemy thym tho Lysthem wřyczkym nynyeyłchym. pothem bądączem Ize [...] *MetrKor* 34/133; Ia. S. flvbvyą y przyfzyangam yłz Nayalznycychemv Xyanłaczv a panv, panv Sigmvnthowy łz bofey myłofłczy Crolewy polłkymv wyełkyemv xyanłaczv Litewłkymv, Rvłkymv. prvłkymv panv y dzyedzyczv panv memv myłofłczywemv, y yego Crolewłkycy myłofłczy potomkom Crolom polłkym, bandą wyerzen, poddan, y polłvłchen *MetrKor* 40/174, 34/268, 287v, 288 [2 r.], 37/1, 1v [2 r.] (14); *LibLeg* 6/114v, 11/106v; Sigmunt z Bozei łaski, Krol Polski, Wielki Xiądz Litewski, Ruski, Pruski o Mazowieczłki rć. pan i dziedzie *ComCrac* 11; Naiałnieiłzym y na mocznieiłzym Xiążetom Panom/ Panom/ Sigmvntowi Starłzemv y Zigmvntowi Avgvłtowi Zynowł/ Złaski Bozei: Krolom Polłkim/ Wielkim xiążetom Litewłkim: Rvłkim/ Mazowieczłkim/ Prvłkim etc. Panom y dziedziecom/ Panom moim miłofłciwim fczęłłcia/ zdrowia y dlugego panowania W.K.M. zyczy. Ian Seklucian. *SeklWyzn ktv*; *MurzNTsekl* A2; Zygmunt Augułt z łaski Bozey Krol Polski/ wielki Kfładz Litewłki/ Rulłki/ Prułki/ Mázowiecki/ Zmodzki. etc. Pan y Dzyedzie. *UstPraw* Kv; *BibRadz* *2; *SarnUzn* A2; *GórnDworz* A2; Nayalšny[eyłzem] Ju Kfładzycy Zygmuntowi Augułtowi/ możnemu/ á flawnemu Krolowi Polłkymu/ Wielkiemu Kfiedzu Litewłkymu/ Rulłkiemu/ Prułkiemu/ Mázowieckiemu/ Zmodzkiemu/ y inych wiele zyełń Pánu y Dzyedzicowi/ Pánu flwemu závždy miłofłciwemu/ Polak profly flugá y poddány/ fluzby flwe wneie opowieda. *RejPos* A3; *WujJud* a2; Władysław z łáski Božey Król Polłki/ y ziem Krakówłkié/ rć. Książę nawysłżé Litewłkié: Pomorzki/ Rulłki/ Pan y Dźiedzie: oznáymuiemy ninieyłzym listem/ [...] *SarnStat* 218, 8, 9, 11, 368, 381 (26).

»krolowa polska, wielka księżna litewska, ruska *itd.*« (1): NAIASNIEYSZEY PANIEY, PANIEY ANNIE, Z ŁASKI BOZEY, KROLOWEY Polłkiéy, Wielkiéy Xięźnie Litewłkiéy, Ruskiéy, Pruskiéy, Mázowieckiéy, Zmudzkiéy, Inflantskiéy, etc. etc. *Sieb-Rozmyśl* A2.

»krolowa polska, wielka księżna litewska, ruska *itd.* pani« (1): Náiałnieyřzey Pániey á Pániey Annie Iágielownie z łaski Božey Krolowej Polłkiéy/ Wielkiéy Kfięźnie Litewłkiéy/ Rulłkiéy/ Prułkiéy/ Mázowieckiéy/ Zmuckiéy/ Iflánckiéy/ rć. PAniey á Pániey mnie miłofłciwey. *SkarŻyw* A2. ~

~ [W odniesieniu do suwerennego władcy na Litwie i Rusi, zwierchnika pomniejszych książąt (przed unią z Polską lub w czasie okresowego jej zerwania)]:

»wielki książd litewski, ruski *itd.*« (7): Ringolt gdy fię wwiązał w Zmodzłką y Litewłłką Ziemię/ iáko Opiekun/ á k temu miał oyczyłtych Xięłtw Rulłkich kilko/ [...] dopiero fię poczał piłác Wielkim Xiędzem Litewłkim/ Zmodzłkim/ y Rulłkim/ ktorego tytułu przedtym iego przodkowie nie vzywáli *StryjKron* 285, 285 [2 r.], 288, 482, 567, 592. ~

Zestawienia w funkcji n-loc:

~ *Miejscowości* (4):

»Ruski Brześć« [szyk 1:1] (2): A gdy Alexender krol polłki y kxiądz Litewłki Siem miał w Rulłkim Brzełciu [in *Brzeszcie Rutenorum*]. Rolłkażal Siachmethowi aby tam przijełł *MiechGlab* 31; *BielKron* 401v.

»Nowe Miasto Ruskie« (2): Zálęcenié Ianá Herbestá: z Nowego miáłłá Rulłkiégo/ rodaká. *BiałKat* 361 marg, 361. ~

~ *Ujście rzeki* (1):

»Ruski Przewoz« (1): gdzye yełł krynecza od ynezckiełchv powierzch wycerchovyn Brzezanłkych az do Czarowej Crynycze od Czarowej Crynycze do vfczia Bohv gdzie wpada wniepr y wmorze a zowá tho rvłkym przewozem. *LibLeg* 11/78v. ~

Zestawienie w funkcji n-ethn: »Kozarowie ruscy« = *tureckie plemię, które w VII w. utworzyło potężne państwo między Morzem Kaspijskim a północnym wybrzeżem Morza Czarnego, podbite w X w. przez Ruś* (1): SWátolław okrczłony Heleny fln Rulłkie Kfiążę/ zwalczyłwly kozaki [zapewne błąd zamiast: kozary] Rulłkie dań ná nie włoyłł [Cf SWantolław [...]] naprzod ná Kozary álbo Kofłery ludzi Rulłkiego narodu/ ktorzy mu fię z mocy wybijałł/ ciągnął *StryjKron* 126] *BielKron* 344.

Szeregi: »moskiewski i (albo) ruski« = *Rutenus et Moskovitus Miech* [szyk 4:2] (6): *MiechGlab* 35; O Mołkiewłkim álbo Rulłkim narodie/ rozmáicie piłáli stárzy Hiftorykowie *BielKron* 427, 426, 428; Swidrigáilo Podole z Rulłką y Mołkiewłką pomocą burząc pomał był Teodorá [...] Xiążę Niešwielkie *StryjKron* 582, 120 marg.

[»ruski albo ros(s)iejski«: Włázke Mołkwá y wřyzłcy Bieloruffacy nieprziymuią tych wřyzłtkich wřyzłzey pomienionych narodu flwego Rulłkiego álbo Rolłeyłkiego wywodow/ y nazwłłk iáko nıkczemnych y z prawdą fię niezgadzáiących. *StryjKron* 113, 114.]

Wyrażenie przyimkowe: »po rusku« = *w języku ruskim* (9): Hippanis rzeka, Bug po rulłku. *MiechGlab* **; sióło to iest wieš po rulłku *MurzOrt* B2v; Boryštenes po Rusku Dniepr rzeká sławna *BielKron* 432, 300v, 350v, 430v; *OrzQuin* LA; *BielSpr* 68v; *StryjKron* 275.

2. *Prawosławnny (czasem może też greckokatolicki) (o religii chrześcijańskiej obrządku wschodniego)* (74):

W połączeniu szeregowym (1): Tym obyczáyem my też zowemy/ Kámyenyecłki/ Chełmłki/ Krakówłki kołcyoł/ zowá też drudzy Anyelłki [= *angielski*] Rulłki/ Grecki *KromRozm* III D8.

Wyrażenia: »ruska reliija« [szyk 2:2] (4): [Bołestaw Swidrygajło] był Rulłkiéy Religiey przychylnieyřzy *StryjKron* 567; tá zacna Fámilia w Rulłkiéy závłwze religiey byłá. *WysKaz* 42; Z flrony Religiey Rulłkiéy co Krolowie Polłczy pozwaláią: pátrż w księ(gach) wtórych *SarnStat* 1045, 115.

»ruska wiara« (6): Arcybłkup Kijowłki/ stáral fię o to iáko by mógł ziednoczyć Rulłką wiárę s Polłłką *BielKron* 388, 374, 385v, 401; Lubárt iulł fię był przed tym dawno ochrczłł w Rulłką wiárę gwoli źenie Xięźnie Włodimirłkiéy *StryjKron* 437, 427.

»ruski zakon« [szyk 1:1] (2): *SkarJedn* 382; Krol Iágielo [...] wziął w Małżeńłtvo czwartą żonę Zophią/ [...] krafną y vrodziwą w Nowogrodzie według Miechouiułłá z Rulłkiego zakonu w Rzymłki przechrzczoną *StryjKron* 552.

Zestawienie: »Kościół ruski« = *religia prawosławna; też wspólnota jej wyznawców* [4:1] (5): *KromRozm* III D8; Ták Grecki y Rulłki kościół/ będąc bez Zborow S. bez náuki/ bez porządnych páłterzow/ y to co dobrego fię z początku wśáło/ zepłowác fię muš *SkarJedn* 341, A*v, 39, 356.

Szereg: »ruski abo grecki« (1): Przetolř ielłł iest wiele wiar Chrešćiańłkich/ y wiele łobie kościółow rozných/ iz inny iest/ iáko tu w Wilnie ná to pátrżem/ Zwingliáńłki/ inny Luterłki/ inny Nowokrzczeńłki/ inny Rulłki ábo Grecki/ inny Rzymłki álbo Láćinłki *SkarJedn* 39. [Ponadto w połączeniu szeregowym 1 r.]

a. *O wyznawcach wiary prawosławnej, też o osobie (zwykłej duchownej) pełniącej jakieś funkcje w hierarchii kościelnej* (26): w Kijowie [...] miełłzał Metropolit á nawyłłzy błkup Rulłki *MiechGlab* **5, *8, **v, **3v; y tu v nas w Przemyłłlu Władyká/ to iest

Biskup Ruski/ we Mfzą ná Orle ftoi/ ná znak zwierzchności Kápláńkicy/ nád wlyztykie Cefárze y Krole. *OrzRozm* G4v; *SkarJedn* 290; Zywoť S. Bonifacyufzá Apoftoła Rukkiego y męczęńniká *SkarŻyw* 575 marg, 576 žp; A Michaiło nie máiac mocy ná odpor Litwie/ drugi raz do Mołkwy ziáchał/ táńże go Humion [= *przełożony klasztoru w kościele wschodnim*] Rulki w jednym Monasterze Profkurem [= *chlebem liturgicznym w kościele prawosławnym*] otrul *StryjKron* 597; [iż niedawnego czáfu było zámieřzanie y trwoęá nie mała/ między Metropolitem Kijowlkim **Rofkim** Michálem [...] a między Chreřciáńńkim mnořtwem luđzi narodu Rofkiego. *Ekthesis* 1].

Wyrażenia: »chrzeřcijanin ruski« (2): Chreřciáńin Rulki fwoie zbáwienie miłuiący [...] bez omieřzkania wynić z odřczepieńftwá winień iefł. *SkarJedn* [A*2], 383.

»ruski duchowny« [szyk 4:4] (8): Tořz fię y ná niřze řtany rozřzerzyło: iřz wlyzcy Duchowni Rulcy/ v řwieckich fwoich řwego mieyřcá nie máiac: á oni im w rzecřách Duchownych rořkázuią. *SkarJedn* 363; TO fię nie dla tego mowi/ ábyř ty Chreřciáńinie z Narodu Rulkiego [...] ták mowił: Gdy fię wlyzcy Rulcy Duchowni y řtářzy ná to zgodę/ tedy ia fię z Kořciólem Rzymłkim ziednocę. *SkarJedn* 383, 342, 366, 377, 385, [d9], [d10].

»mnich ruski pořrzyżony« (1): Potym fię Pan Bog řmiłował nád Polłką gdy fię řámo zle pocężło gładzić/ gdy Mendoká krołá Litewkiego zabił iego wnuc Stroynat/ á Stroynatá záię Woyřzalk/ á tho był mnich Rulki pořrzyżony *BielKron* 362.

»pop, [bajtko] ruski« = *sacerdos Graeci ritus, Russicae gentis, religionis Cn* [szyk 5:3] (8): Za takowem podatkiem iřć máją zwykłym obyczajem szosy, czopowe na miasta, podatki na popy ruskie, na mlyny, rudy, na Źydy, Ormiany, kupce. *Diar* 79; Báżyli Pleřzkow miáľho wielkie y zamek wzyáľ/ przez dobrowolne podanie popow Rulskich *BielKron* 407, 428v, 432v; Acř Rulcy Popi nic około tego nie rozumieią/ co ořoby/ á co rzecz řamá w Sákrámeńcie *SkarJedn* 241; *SkarŻyw* 456 marg; iesliby kto [...] Ministra Ewangelickie⁸⁰ albo Popa Ruskiego zabięł, ranięł, wbięł, taki [...] placic toma [...] wedle conditiei vkrzywżzonego *ActReg* 18; *WujNT* 35; [*LustrRus* I 27, 28; [*Ma być uznany za gwałtownika ten*] Kto by rozumiejąc się być w czym od kapłana katolickiego albo księřza ewangelickiego albo bajtká ruskiego ukrzywżdzonym sam sobie z nim sprawiedliwořć gwałtem czynił, [...] a od przełożonych [...] sprawiedliwořci porządnie nie żądał *ProjektEgzeł* 164].

»władyka ruski«: władyka Russky archimandrita ... per translationem potest dici episcopus vel archiepiscopus *ReuchlinBart-Bydg* c6.]

b. *Dotyczący wiary prawosławnej, związany z wiarą prawosławną* (31): Ale żony iego [*Aleksandra*] Heleny [...] koronowác nie chćieli/ iż Rulkię wiary byłá/ á nie chćiała fię okřzić ná nářz krzeľth/ wľzákże ná zamku miáľá řwoię káplicy obyczáiem **Rulkim** *BielKron* 401; W tym czáfu wmarła w Wilnie Helená Alexándrowá żoná/ ktora wielekroć wćiekała do Mołkwy/ ále iá záwřdy wrácano do Wilná/ w Rulkię káplicy pochowaná. *BielKron* 410v; Biskup Wileńki [...] podác mi Rulkie křáiłki raczył/ ná kořcióľ S. Rzymłki piřane *SkarJedn* A4, 363; [A gdy mu [*Andrzejowi Wereszyńskiemu*] iuř było ořm lat [*matka*] o Dyáku mu fię řtáráł/ iákoby go Hrámoty Rulkię náuczył *WerWiz* 106].

Wyrażenia: »Biesiednik ruski, księgi ruskie« = *księgi moralne papieża św. Grzegorza w przekładzie ruskim* [szyk 1:1] (1:1): [*Rejestr:*] Biefiednik Rulki. 82 [*cf Acceptant et nostrum Gregorium sanctum papam Romanum praecipue in libris Moralium, quem translatum legunt et lingua eorum (biefiednik) quod valet concionantem, persuadentem vel praedicantem vocant. Miech* F2] *MiechGlab* *6v, **7.

»boźnica ruska« (1): [*Rejestr:*] Boźnicze Rulkie. 82. [*Rutenorum vero metropolitanus est Kiowiensis [...] habet subiectos wladicas et episcopus de ritu graeco in Moldavia et Valachia, [...] unum in Russia Chelmensem, alterum in dominio lithuanorum Vuladimiriensem, sive Brestensem Miech* F2] *MiechGlab* *6v.

»cerkiew ruska« (3): IWan Báżyli wielki Křiadz Mołkiewłki/ dawřzy Alexándrowi Krołowi Polłkiemu corkę řwá Helenę/ wznióľ náń walķę/ nálawřzy fobie ktemu przyczyne/ iż iey cerkwie Rulkię niezbudował w Wilnie *BielKron* 428v; *StryjKron* 717; ktoby kořcioly katolickie Zbory Ewangelickie. Cerkwie Ruskie, Cmyntarze Groby y insze mieysca naboženřtwu Chreřciáńskiemu, y pogrřebom naznaczone gwałtownie nachodżyły [!] y tam osobom [...] łupiestwo, albo Vřilřtwo czynił. Tedy [...] Vřzád Starořci [...] powinien takie⁸⁰ gwałtu bronit y hamowac *ActReg* 17.

»kościół ruski« [szyk 5:3] (8): Powieřd kiedy Papieř który/ rořkázował kořcióľom Greckim? Mołkiewłkim? Rulkim? Indyřkim? *KrowObr* 19; Káźimierz ciągnáľ do Ruři/ obleęł Lwow/ który mu fię poddał zárázem/ táń wielkie łkarby pobrał w kořcióľech Rulskich. *BielKron* 374, 384v, 437; *SkarJedn* 364, d6, d7, [d9].

»ruskie nabożeńřtwo« (3): Artykuły błęđow tych/ ktore fię w Rulkim nabożeńřtwie náyduią. *SkarJedn* A*v [idem] 341, 381.

»ruskie pisma« [szyk 3:3] (6): Przez dziewięćfć [!] lat iákoby y Rulkie piřmá řwiadcęá/ ář do Chriřtořa Papieřá byli Grekowie z řwemi Pátryárchámi pod pořľuřeńřtwem řłocice Rzymłkię *SkarJedn* 161, A3v, 232 [2 r.], 275, 381.

»rozdziały ruskie« = *tzw. zaczęła, tj. rozdziały w Piřmie řw. wedľug obrzřdku wschodniego, niezgodne z podzialem w Vulę* [szyk zmienny] (1): *WujNT* przedm 24; [A imo to wlyztko y Rulskich rozdziaľow/ ktore oni záczáľami zowią/ wřywamy/ kłáđac ie teř ná křáiach [*przekładu NT*] *CzechNT* ++4].

»ruski zakon greckiego« (1): SKirgáilo Olgerdowic [...] wieccy [!] był przychyľny do rozmnożenia modł Rulskich Zakonu Greckiego/ niř do řzczepienia y vgruntowánia powřzechney wiary Chreřciáńńkię Kořcióľá Rzymłkiego *StryjKron* 482.

»zbor ruski« (1): iákoby dořłátecznie fię to z rozmáitých piřm y Hifłoriy pokázác moře/ iż nie tylko Greckie/ zbory/ ále y Azyátyckie/ Mácedońkie/ Wołońkie/ Rulkie/ Mołkiewłkie [...] nigdy řadney zwierzchnořci [!] Papięłkię/ nád řobá nie wyznawały. *NiemObr* 59.

Szereg: »ruski i grecki« [szyk 1:1] (2): á tobie Rulki Narodzie/ pokázuiem/ áby fię nic dobrego w Kořcióľe Rulkim y Greckim/ y řadney napráwy w nim nie řpodziewaľ/ poki fię [...] z Przełożonym práwem řwoim z Piotrá S. namięřtnikiem/ nie ziednoczyľz. *SkarJedn* 364, 275.

ALKa, DDJ

2. RUSKI (1) ai*N sg f* ruská.*řł stp, Cn, Linde* brak.*Wiejski:* Cento, genus vestimenti rustici, Piřta gunia/ áľbo tayřzķá ruska/ teř koc. *Mącz* 47b.*Synonimy:* *wiejski, wieřny.*

ALKa

[RUSO av*o jasne.**řł stp, Cn* brak, *Linde* bez cytatu.*Na kolor ciemnorudy:* Włofy řárbuie rullo/ máźac tym sokiem. *UrzędowHerb* 356b, 422a.]

DDJ

RUSOWATY *řł stp, Cn* brak, *Linde* bez cytatu.**[RUSOWŁOSY ai***G pl* rusowłosych.*řł stp, Cn* brak, *Linde* XVI w. (*ten sam przykřlad*) s.v. *rusy.**Májęcy włosy w kolorze ciemnorudym:* [*Króľ Bolesław leżał u Kijowa*] rozmiłowawřzy fię [...] roľkořzy Kijowlkich/ y dźwińney pięknóřci vrody/ pořtáwy wdzięczney Niewiaľtek Ruffłowłofych y czarnobřwych *StryjKron* 182 (*Linde* s.v. *rusy*).]

DDJ

RUSTOWANIE *cf* ROSZTOWANIERUSTUNEK *cf* RYSZTUNEK[RUSTYNEK] *cf* RYSZTUNEKRUSY (2) *ai*

-fl- (1), -fz- (1), [-fs-, -f-].

pl N subst rus(e) (1). ◇ *G rusych* (1). ◇ [A *subst rusé; -é, -(e)*]

St stp, Cn notuje, Linde XVI w. (jeden z niżej notowanych przykładów).

Koloru ciemnorudego; burrus, robus, rufulus, rufus, rutilus Cn (2):

Wyrażenie: »ruse włosy« [szyk 1:1] (2): O Mofkiewlkim albo Rulkim narodzie/ rozmáiicie pińali ftarzy Hiftorykowie/ [...] Są tedy oni Ruś prawa/ ktore niektorzy mmimáli wynidź od Ruřá brátá Lechowego/ niektorzy od miáfteczká rzeczonego Ruffo/ [...] niekthorzy od bárwy z Rumiána czarney (gdźie y dziś mowiemy rufze włosy). *BielKron* 427; [Władysław Warneńczyk] Był vrody wyfokiey/ oblicza fmládego Greckiego/ ále wdzięcznego/ y powážnego/ włośow rufflich *StryjKron* 607; [dla czego też dziś náły ich [narody ruskie] zowią Rulkámi/ tákże Ruffe włosy/ to iest rumiánoczarne. *StryjKron* 113 (*Linde*); Był [Władysław Warneńczyk] urody wysokiej, oblicza śmiałego, greckiego, ale wdzięcznego i powážnego, włośow rusych *StryjPoczqt* 445; To téz naśienie [rzepa średniego] czyni włosy rufé albo zóhtë *UrzędowHerb* 183a; Są téz drudzy co ie od miáfteczká Ruřsy/ niedáleko Nowogrodá wielkiego w Mofkwie/ tym imieniem zwáć chcą. a drudzy od ruřsych włośow/ z iákimi dziś naywięcey Ruřnakow wźyrzyřz. *BielKron* 1597 53].

Cf [RUSOWŁOSY]

DDJ

RUSYJAN (1) *sb m*

a *pochylone*.

sg N rusyjân. ◇ [*pl N rusyjánowie*.]

St stp, Cn brak, Linde XVI w. (ten sam przykład) s.v. rufian.

Stręczyciel, rajfur: Minister libidinis, Zwodźciciel/ Zwodcá/ Chłopiec który pánu zwodźi pánie/ Ruffian albo Ruffian yáko niekthorzi piřzą. *Mącz* 222b; [Lenones ... qui muliebrem impudentiam et turpitudinem vendunt ... Ruffianowye Kurewniczi. *Cervus F40* 294v].

Synonimy cf RUFIJAN.

DDJ

RUSZ (4) *sb m*

sg A rusza (1). ◇ *I rusz(e)m* (2). ◇ *pl N rusze* (1).

St stp, Cn brak, Linde XVI w. (jeden z niżej notowanych przykładów); poza tym XVIII w.: rus.

Rodzaj dawnej gry w karty (4):

W połączeniu szeregowym (1): Nuż iákie dziś gry náftály Zkto-rych ginie kořt niemály Dziwne fluxi/ turmy/ ruffe *RejRozpr* G4v.

Przen (3):

Zwrot: »igrać rusza« (1): Málo przed tym fłyřzaleř/ iákio tá cna duřzá/ Igra s tym máym ciałem bárzo częřto rufzá. *RejWiz* 129.

Wyrażenie: »rusz ciemny« = *podstęp, nieuczciwość* [szyk 1:1] (2): Iedni rzeczy dořtáią řpofobem táiemnym: Ruřzem to pořpolicie zdawná zowá ciemnym. *KlonWor* **, 37.

DDJ

RUSZAĆ (192) *vb impf*

a *jasne*.

inf ruszać (38). ◇ *praes 1 sg ruszám* (9). ◇ *2 sg ruszáš* (3). ◇ *3 sg ruszâ* (51). ◇ *3 pl ruszają* (19). ◇ *praet 3 sg m ruszâł* (6). *f ruszała* (2). *n ruszało* (2). ◇ *3 pl m pers ruszali* (2). *subst ruszały* (2). ◇ *řut 2 pl m pers będziecie ruszać* (1). ◇ *imp 2 sg ruszâj* (14); -âj (12), -(a)j

(2). ◇ *3 sg niech ruszâ* (7). ◇ *1 pl ruszâjmy* (1). ◇ *2 pl ruszâjcie* (1). ◇ *con 2 sg m byř ruszâł* (2). ◇ *3 sg m byř ruszâł* (7). *f byř ruszała* (2). *n byř ruszało* (1). ◇ *3 pl subst byř ruszały* (2). ◇ *impers praet ruszâno* (2); -âno (1), -(a)no (1). ◇ *con byř ruszâno* (1). ◇ *part praes act ruszâjąc* (17).

St stp, Cn notuje, Linde XVI (cztery z niżej notowanych przykładów) – XVIII w.

I. Transit. (186):

1. Wprawiać w ruch, poruszać; movere *PolAnt, Modrz, Cn; motare Mącz, Cn* (29): Moveo, Ruzfam. *Mącz* 233d, [234]a.

ruszać kogo, co (3): *FalZioł* V 21c; á w ktorych [stworzeniach] téz Pan Kryřtus mieřzka ile Bog/ ożywiáiąc ony Bořką mocą swoiá/ y w żywocie záchowywáiąc/ rufzâjąc/ y bytnořć dáwáiąc *RejPosWiecz*² 95; Będąc s tyłu Hánnibálowi/ kázał drzewcy žiemieř rufzâć/ áby tym więczřzy proch porufzâł Rzymiánom w oczy *BielSpr* 44; [KsięgiSądWiej 1543 nr 685].

ruszać kim, czym (4): *FalZioł* V 22b; *GlabGad* C8v; Komornik mmiał by Niedźwiedzicá drzwiami rufzâła *BielKron* 388v; *BielSpr* 44.

Zwroty: »nie ruszać ani na prawo ani na lewo« (1): [Jan Ocieski, kanclerz koronny] gdy od Krolá mowić powřtanie/ [...] nieruřzâjąc řobą áni ná prawo/ áni ná lewo/ [...] gdy mowić pocznie/ řlowá z vřt iemu plyną *OrzRozm* Q4.

»sobą ruszać« = *ruszać się, wykonywać ruchy* [szyk zmienny] (5): á to mařz czynić do iedeⁿ náfcie dni/ iedno nie wiele řobą rufzâć/ y owřzem řkkania fie chronić. *FalZioł* I 116d; *OrzRozm* Q4; pan Kryřtus/ ile Bog tylko/ nas y ine wřzytko řtworzenie swoie/ mocą swoiá Bořką ożywiáć [...] raczy/ á dawa nam řobą rufzâć/ y być *RejPosWiecz*² 91; *HistLan* B2v; Powiedzano ná iednego dobrego człowieká iř iechał drogą/ y vyrzâł podle drogi řłopá dopirucřko obieřzonego/ [...] á on ielczce řobą rufzâł/ y kazał wnet řkoczic řludze že gi vciáł. *RejZwierc* 101.

»sobą ruszać« = *chwiać się* (1): Též [Wirgilius] dzwonicę iednę kamienną wdźiałał, korařto iako fie dzwony chybały téz tam řobą rufzâła. *BielŻyw* 123.

»ruszać (i) na tę i na owę stronę« (2): Zafię ielřli by řye przygodziło rodzenie iedną reką: [...] [baba] wetkawřzi w żywoth dziećieř/ má rufzâć niewiářą y na tę y na owę řtronę *FalZioł* V 22b, V 21c.

Szereg: »chwiać i ruszać« (1): A potym matkę onego [rodzącego się] dziećięcia chwiać j rufzâć na tę, y na owę řtronę *FalZioł* V 21c.

Przen (3):

Fraza: »natura [kogo] rusza« (1): Ale do prawdy mowiać: Náurá ich [synów *Merkuriuszowych*] rufzâ; Y do pielgrzymowánia náłog ich przymuřza. A náwięcey nářz Polřki narod *KlonWor* 52.

Zwrot: »ruszać mozgiem, rozumem« = *intensywnie myśleć* [szyk zmienny] (1:1): Zmyřłny złodźieř [...] Ruřza krzywym rozumem/ kláma/ bredźi/ mata *KlonWor* 2, 36.

a. O częřciach ciála (11):

ruszać co (3): Co pies rufzâł/ Ezop řpytał/ Ogon/ Mędrzec odpowiedział *BierEz* E2v, E2v [2 r.].

ruszać czego (po przeczeniu) (1): Siedział męczennik w cięřzkich okowách/ do nogi drugiego [...] przypięty. To mu było náciężey/ iřz gdy w puř nocy [...] modlitwy czynić miał/ iřz muřiał onego towarzyszá obudzić. [...] Przewo řzyię tylo do modlitwy podnořiř/ á nogi nie rufzâł [tj. nie wřstawał] *SkarŻyw* 75.

ruszać czym (6): to [umiejętność ruszania uszami] widać v ludzi niektorich chociař rzadko, ktory téz wřzyna rufzâią. *GlabGad* B8v, B8v; Anná w řercu řwym thylko mowilař/ á tylkoř wárgami rufzâła *BibRadz* 1.Reg 1/13; [behemot, tj. hipopotam] Pręthko rufzâ ogonem řwoim *BibRadz* *Iob* 40/12; poczâł pierwey czárnoksięřtwem řwym dyabłow wzywáć Symon: y do mar przyřřepuiąc/ dał wiedzicř/ iákoby głowá rufzâł on vmáry. *SkarŻyw* 600, 583.

Przen [czego (po przeczeniu) nad kim] (1): Nieruřřay tey Reky moczney Kazdemu řtworzeniu grozney Nademną Lichem řtwo-

rzieniem znayącz mie tem fpokorzeniem Sktorem tu ftoye przet tobą *RejKup* dd8.

b. Potrząsać (4):

ruszać czym (1): Pyrgus [...], Nieyáki kubek/ álbo becherek w którym koflkámi rufzáyá niźli ye ná ftól [...] wyrzucáyá *Mącz* 334a.

Przen [czego] (3):

Zwroty: »(d)zwonka ruszać« = *dotykać zagadnień drażliwych, zwykle narażając się komuś (3):* *RejRozpr* E4; *RejKup* Q; Ale ia tu ná ten czás dzwonká rufzáć niechce/ Wolę też fkuś z drugiemí Gęś á lupić Owcę. *RejZwierc* 245v.

»na wsze strony ruszać« (1): Bo y prawdá gdy nietráfna Y tá nie závády mieftcá ma Kládziefz ná fłowá pokrywkę [...] A ná wfle ftrony dzwonká ruffafz *RejRozpr* E4.

c. O ziemi: przewracać, przekopywać; przen [czego czym] (1):

W porównaniu (1): Tákże też iáko rydlem/ rufzay przyrodzenia/ A dodáy mu ze cnoty/ wdzyęcznego nafienia. Niech ták plono nie lezy *RejZwierc* 138v.

d. Mieszać (1): nakładz tego korzenia w miód odfzymowany/ warz áżeby miód wyrzwał/ ale maź częfto rufzać aby ku rincez nieprzywrzalo *FalZioł* I 105d.

2. Przemieszczać, przenosić w inne miejsce; movere *Modrz, Cn; dimovere Calep, Cn* [w tym: *co (3), kogo, co a. kogo, czego (10)*] (14): oltarz fpalil y s kościámi kápláńfkimi y fálfzywych prorokow/ wyiáwfyz ie z grobow/ tylko tego Proroká w grobie nie rufzano/ ktory ty rzeczy krolowi Ieroboámowi ná ten czás przepowiedal *BielKron* 90v; [*BudBib* 4.Reg 23/18].

Zwrot: »z miejsca ruszać« [szyk zmienny] (4): Nie rufzay gránic z mieyfcá od ftáfzzych znáczonych *BielKom* C2; *RejWiz* 145v; lekarz rádžil y prośil by krolá z mieyfcá nie ruffali. *BielKron* 403; *Dimoveo* – Odmijkám, zmieifca rifzám [']. *Calep* 325b.

a. O ruchach wojsk związanych z taktyką prowadzenia bitew lub przemieszczaniem się oddziałów (5): Iefli ftego mieyfcá [z tytu szyku bojowego] nieprzyiáciele zeprzezf á zámiezfalż woylko ich/ bes pochyby wygrafz bitwy gdyć przydá ná pomoc twoi pośilnicy álbo część woylká przedniego álbo tylniego nie rufzáiąc poyśrzdoká. *BielSpr* 20v, 17v.

Zwroty: »oboz, namioty ruszać« = *castra movere* *Modrz* [szyk zmienny] (2:1): *BielKron* 39v; Potym poprzcęcniemi drogámi co dzień oboz rufzáiąc wodžil [hetmat *Metellus*] *ModrzBaz* 112, 115.

»ruszać z miejsc« (1): namioty będzycie rufzáć z mieyfc fwyh tym obyczáiem/ [tu opis] *BielKron* 39v.

3. Wypędzać, usuwać [kogo; w tym: skąd (2)] (3): Bog [...] obiecował lud Izráelłki do ziemie ich ze wfzyftkích ziem zgromádzil/ y ony rozmnożyć [...] á náwieki ich z niey nierufzáć. *CzechRozm* 116v; pośel do Iulianá z liftem przybieżał od Papieźá: áby nieśmiał flugi Bożego z klawfztoru iego rufzáć. *SkarŻyw* 212.

Przen (1): Niech nieprzychodzi ku mnie nogá pylzná/ á ręká niezbożnych niech mię nie rufza [ne migrare faciat me] *BudBib* Ps 35/12.

4. Dotykać; tangere *Mącz, Cn* (12): Gdyby mu [sokolowi] fie złamała koć w nodze [...] obwiáz że mu Aloe ciepło przilóżywfy/ á nie rufzay tak przez dzień y przez noc. *FalZioł* IV 23b.

ruszać czego (po przeczeniu) (5): y rofkazał mu [Bóg *Adamo-wi*] podawfy mu wfzyftko pod moc/ áby iedno iednegoż drzewá nie rufzał *RejPos* 83v, 100v, 337v; *RejZwierc* lv; *BielSpr* 38.

ruszać czego [funkcja supinum = do ruszania] (1): z ftepowál aniol boży na koźdy rok/ ruffátz oného drzewá s ktorého woda taká motz brala/ iǳ ktorykoli niemotzny [...] wfłápil w on ftáw/ byl zdrow *OpecŻyw* 58.

Przen (3):

Zwroty: »ruszać [kogo] w sadno« = *sprawiać przykrość, trafiając w czuły punkt (1):* *Taxo* [...]. Dotykam/ też fzácuyę. *Metaph. Karzę/ rufzam kogo w fádno/ przycinam komu. Mącz* 441d.

»ruszać [komu] sadna« = *atakować w najważniejszej kwestii, podważać to, co najistotniejsze w sprawie (1):* *Iugulum petere* *Metaphoricos*, *Rufzáć komu fádna/ to yeft ktemu co fie rzeczy nabárzicye dotyczé przicierać/ przimufzáć kogo. Mącz* 177b.

»serca ruszać« = *głęboko się zastanawiać (1):* á iesli fie też nieuchylamy od fwey powinności/ niech to káždy z was fám w fobie vznawa fercá fwego rufzáiąc. *KarnNap* A2.

a. O puszczaniu krwi [czego (po przeczeniu)] (1): *Lipca* [= w lipcu] ni żyłki nie rufzay/ A o Miód fie niepokulfzay *SienLek* 43v.

b. O zachowaniach seksualnych [gdzie] (1): [mówi ojciec do córki:] *Przypálfz* pod fie odzycie ftráfzliwego wężá/ By tám iny nie rufzał náđ wáfnego mężá. *BielKom* C6v.

[*Dla wielu użyć z negacją istnieje duża płynność granic między tym znac. a znac. 2. i 5., niekiedy też 6.;* „nie ruszać” znaczy: ‘nie przenosić, nie dotykać, nie zabierać’; też ‘nie brać do ręki, nie z czymś nie robić’.]

5. Zabierać z sobą [w tym: czego (14) – po przeczeniu (11)] (17):

Szereg: »nie ruszać ani wynosić« (1): *Biás Filozoph/* gdy oczyzne nieprzyiácyete yego byli oblegli/ choć infly przed nieprzyiácyelimi wcyekáyąc máyetenosić wynosili/ on przed fie nic nye ruffał áni wynosił *GliczKsiąż* H4.

a. Przywłaszcząć sobie; kraść; contractare *Vulg; attrahere, movere* *JanStat* (16): *Procaces manus, Ploche á wfzetczne ręce/* które y tego y owego rufzáyá *Mącz* 324b; (*nagł*) *Ná Sklepy.* (–) *Gdy tu wnidziefz nie rufzay nic. [...] Kto tu krádnie káždy wiśi* *RejZwierc* 237; *Kościelnych rzeczy zákazał rufzáć Alaryk Krol* *Strykron* 36.

ruszać skąd (2): *Winá zboża nie rufzay/ z mey wáfney ftođoły* *BielSen* 6; *zły duch* [...] podwiódł Ewę, áby wfzięlá ze drzewá onego/ z ktorého bylo zákazano nie rufzáć niczego. *ArtKanc* N11.

Ze zdaniem dopełnieniowym (1): bo oni to tylko zá słuszną Máią, nie rufzáć, czego záchwycić nie mogą: *Infze wfzyftko, drzeć, fzárpáć, á ukryć* *CiekPotr* C2.

W połączeniach szeregowych (4): *KrowObr* 83; Nie dotykáyć fie/ áni kofztuyć/ áni rufzayćie (*marg*) Nie dotykay fie, áni kofztuy, áni rufzay. (–) *WujNT* Col 2/21; A éi świádkowie onéy ftrony/ którýy lófy przypádył/ wfwieźdzeniu gránic [...] zá przypádnieniem tych lófw nie máią fie dotykáć/ áni rufzáć/ álbo do fwey częśći przywáfzczáć *SarnStat* 1072.

Zwrot: »nie ruszać cudzego, cudzych rzeczy« [szyk zmienny] (5:1): *Idzi fie fkarżył ná Phálká iz* [...] mu Phálk wfziął miecz/ kaletę y trzy grofze [...] *My w thákowey rzeczy áby cudzego nikt nie rufzał/ fkázuem Idzyemu dowod. UstPraw* 13v; *Se ab alieno abstinere, Nie rufzáć cudzego. Mącz* 446d; *Pan Bog* nie kazał rufzáć cudzego. *RejZwierc* 27v, 237, 239; *żaden* nie ma cudzych rzeczy rufzáć [nullus debet res alienas attrahere *JanStat* 619] *SarnStat* 704.

6. Używać, stosować, posługiwać się [czego (po przeczeniu)] (6):

a. O zasobach materialnych (5): *GliczKsiąż* M2v; *Aerarium sanctius.* *Skarb* ktorého nie rufzayá/ wyyáwfyz w wielką potrzebę. *Mącz* 5a; *Skárby* ktore oni zwáli fwiętymi/ ifz fie ich niegodziło rufzáć/ iedno ná wielką gwałtowną potrzebę/ pobrał [*cesarz Juliusz*]. *Strykron* 66; *PaprUp* K2v; ktorých [*pieniędzy*] *Pifarz* nie ma rufzáć/ áz ná plácenié żołniérzóm/ gdy przydźie druga czwierć látá. *SarnStat* 363.

b. O abstraktach (1): *Nierufflájąc iney frogofći* iedno tylko fám mem fłownem fkaráaniem/ poddał ludzi rozmayte pod nogi náffe *RejPs* 70v.

7. Uszkadzać, niszczyć; naruszać [w tym: czego (po przeczeniu) (8)] (9): *prawy buóg* ij iǳty człowiek fwą bołką motzá/ nieruffláiątz zámku/ anij pieczęći grobowych/ wfłál [...] z mártwych. *OpecŻyw* 163; *Koćci* tey ryby fłuczzone, czífciá dziafla, jzmazy ['] *ćielefne* zgládzaią miefla nie rufzáiącz. *FalZioł* IV 39a; *Strum* N4v; *Wfłál* pieczęći nierufzáiąc *Ni kámieniá odwalájąc. MWilkHist* D, Dv; *CzechEp* 344.

ruszać w czym (1): á *Groblá* s kóńców góry álbo skąd inąd day fypáć: w Stáwie álbo w Sadzawce nic nie rufzáiąc *Strum* O2.

W porównaniu (1): *Iak fłóńce* fklá niekazij gdy promienie puffczá/ tako bołkie rodzenijé panieńftwa nierufflá *OpecŻyw* 17v.

a. *O prawie: naruszać, postępować niezgodnie z czymś (1):*

W przeciwstawieniu: »trzymać ... ruszać« (1): Artykuły pierwsze przez Krole Henryka y Stefana poprzysiężone wewszytkim moznie trzymać y onych nieruszać *ActReg* 42.

8. *Być przyczyną, wywoływać coś (71):*

a. *O reakcjach emocjonalnych: poruszać, wzbudzać zainteresowanie; też wzruszać, wzburzać, trapić (67):*

a. *O sytuacji, zdarzeniu itp., które wywołuje u kogoś reakcję: movere, tangere* *Modrz, Cn; attingere Cn* [w tym: kogo (A) (1), kogo (G a. A) (47)] (48): *RejPs* 123; Zephira narzeka na Potyfara iż go ty przymowki nie rufzaią *RejJóz* H5v; władza kośćcylna yeft władza Kryftufowá. A dla tego też y nanyefluffnyeyffe [sprawy ich nyemáya nas rufflác iżebyfny zochotá nyeprzyymowáli/ [...] co oni czynyá. *KromRozm I* I3v; znaki gniewu pańfkie⁸⁰ by nawiętfzć: prętko nám fpamięci wychodzą i barzo nás niedlugo rufzaią *MurzHist* Bv; przeto mię nic nierufzá ani płaczę/ I ftátzcć nie może inaczyi być/ iedno zem ieft iednym z ludzi od Boga odrzuczonych *MurzHist* F4v, C4v, G, N; *DiarDop* 99; *BielKom* F4v; *GroicPorz* kk3v; *RejWiz* 56v, 154v, 163; Nie wchodź do domu płaczu ábyś tám płakał/ áni cię to niechay rufza [neque condoleas eis] *BibRadz Ier* 16/5; ábowiem gdy ci krolowie przerzczeni [tj. rzymscy kardynałowie] wierne wyznawce słowá Bożego morduią y okrutnie nád nimi przewodzą/ gdy ich kto pyta iákim to duchem czyniá/ odpowiadáią iż ie rufza miłość Kryftufowá y kościolá iego *BibRadz II* 141a *marg*; Ale nas to nikałká nie rufza pińmo: A czemu? *OrzQuin* Z2v, Y4, Y4v, Z4; nie ieft ten zaden ná fwiecie/ áby fie tym flufnie pochłubić mogli/ áby go thá márna pokufa [tj. bogactwo] nigdy rufzácć nie miałá. *RejPos* 72; Acz rozne á rozne fráfunki ná ten czás mułzá rufzácć káżdego *RejPos* 355, 40, 61, 64v, 133v, 164v, 189, 320; *RejPosWiecz*³ 98; Przeto mi fie też tu W.W. zániecháć niechciał/ áby W.W. owłzem tá flawá węczey rufzálá/ kthora fie iuz głośno o W.W. rozniolá. *RejZwierc* 119v; nic ich [rodziców] to nie rufza choć flyłzá że fie wielu dobrym á fpokojnym ludzyom [dziatki ich] vprzykrzáiá *RejPosWstaw* [41⁴]; Aza cię nie rufzaią złości/ lprofności/ fromoty/ y niefkończone nędze/ ktore zá woyná idą? *ModrzBaz* 107v, 28 [2 r.], 35, 81 [2 r.], 140v; *KochFr* 39; niewola fásiedzka nas nie rufza *OrzJan* 13; *KlonFlis* G4v; *KlonWor* 46; [A nawięczy fie więc temu wżytycy dziwuia/ kogo piądze nie rufzaią/ kogo nic niewodzą *CiceroKosz* 104 (*Linde*)].

Ze zdaniem podmiotowym [w tym: iż (1), jeśli (1), zaimek względny (1)] (3): A nye wyele myę to rufflá co swyegocá kácerze *KromRozm I* K; To cie też widzę rufza/ iż śmierci rozliczne Ták hániebnie morduią ty narody liczne. *RejWiz* 86; Nlechże cie nic nie rufza/ moy namilfzy brácie/ Iefliby co nie k myfli/ też przypádo ná cię. *RejZwierc kt*.

Szeregi: »dolegać i ruszać« (1): takowe náffe czeladzi niedostatki nas doliegaią y ruffláiá, stháđ thełz niemáłá flkodę mame *ListRzeż* w. 16.

»ruszać, dotykać« (1): Nic nas to [obietnice Pańskie] przedfię nie rufza/ nic nas tho namniey nie dotyka *RejPos* 159v.

ß. *O ludziach w stosunku do kogoś lub czegoś: urażać, znieważać, dokuczać, sprawiać przykrość* [w tym: kogo, czego (3), kogo (A) (2), kogo, co a. kogo, czego (4)] (9): Wielkich ftanow nie ruffláymy Tym fie z dáleká klániaymy *RejRozpr* D2v; A wflędy ruffalfz zuchwálych A ktemu ftanow niemálych Graczw/ myfliwcow/ piyánie Wflýtki łobie tu małz zá nic *RejRozpr I*; Przyfzywalfz ftátcznym bramy/ Ruffláiác ich zacne ftany *BielKom* E3; *RejWiz* 111v; kthorych wrzędu pan Kryftus nigdy niegánił/ y owłzem był iemu poddány/ y był od nich ofádzon: ná náukę/ ná obyčáię ich wolał/ ále wrzędu ich nierufzał. *OrzList* f2; *OrzQuin* E2v; Więc złotey miáry/ vbołftwá bez wády/ Progow rufzácć śmie/ twa chęc fwymi iády? *GrabowSet* V3.

Zwrot: »ruszać językiem, słowy« [szyk zmienny] (1:1): Wflýtki łobie tu małz zá nic/ Vtrátniki/ białe głowy Ruffalfz zuchwálemi flowy *RejRozpr I*; Swá wżetecznoścíá y niebá sięgáiá/ Ięzykiem ftanu káżdego rufzaią *KochPs* 108.

γ. *O czyichś emocjach, które wpływają na jego reakcję* [kogo (G a. A)] (10): Bo y twarz y poftáwá iáwnie okázuie/ Iż cie ten ftrách nie rufza co márnne fwiát pfuie. *RejWiz* 85; *RejPos* 4v, 320; niechay nienawiść álbo miłość/ nic ich nierufza. *KuczKat* 340; Affekty fię miefzáiá/ boiaźn y fromotá: Ach gdyby gdzie do chroftá/ rufza go ochotá. *KlonWor* 3.

W przen (5):

Frazy: »rusza sumnienie« [w tym: o co (1)] (4): Gdy patrę ná dzieciátko rufza mię funnienie *RejJóz* O2; Alie mnie już barzo teffno Ba głownie rufflá [lege: rusza] funnienie *RejKup* Bbv; *RejZwierc* 110; In religionem venit illi haec res, Ruffza go yego funnienie o tę rzec. *Mącz* 480d.

»nie ruszają zmysły [= emocje]« (1): Apathes – Niefrafolwiui czy ktorich nierufzaią zmislił. *Calep* 79b.

b. *O reakcjach fizycznych i fizjologicznych* (4):

a. *Powodować dolegliwości, chorobę* [kogo (G a. A)] (1): (*did*) Kosmus powieda yłz mułzał pijęc czołs fálfywego (–) Wnethem ya poźnał yłz mułzał Pycz yakylz trąnk czo go ruffał [tj. powodował rozwolnienie] *RejKup* q2.

[*W przen:* Proszę jako Pana a Dobrodzieja swego, byś mi W(ąsza) M(iłość) w tym pomoc raczył, co W(ąsza) M(iłość) prętko a łatwie uczynisz, gdy mi W(ąsza) M(iłość) kozuch posłać będziesz raczył. [...] Pan Bog *solicitudinem crastinam interdixit*, wszakoż mnie już ś(więty) Bartłomi rusza [prawdopodobnie: wywołuje jesienne przeziębienie], a uchwaj Boże, bych u W(ąszej) M(iłości), mego M(iłościwego) Pana wspomóżenia tego mieć nie miał *ListyPol II* 1549/347.]

ß. *Pobudzać, skłaniać, aktywizować* (2):

ruszać kogo (G a. A) (1): SWiećże miá Płáneto [tj. Słońce] [...]. A rufzay tych ktorym twe/ promienie pánuia *RejZwierc* 130.

W przen [czego] (1): A ták káždy nálog/ káždy zwyczaý/ rufza onego fercá opocznego/ iż ácz widzi fzczyrą prawdę/ fzczyrą náukę/ y radby fie czáfem przykłonil k temu/ á coż gdy ono ferce opoczne nie przypuści iey k łobie *RejPos* 65.

γ. *O popędzie płciowym u zwierząt* (1):

Fraza: »[co żywotne] natura rusza« (1): Gdy ie [ryby] pocznie natura ruszać albo pobudzać ku płodu: [...] thedy fie trą w ciałnych miefzczach *FalZioł* IV 29d.

9. *Dokuczać, sprawiać ból, dręczyć* [w tym: kogo (G a. A) (5)] (6): á sftápił nań [na Dawida] duch Páńki/ á od Saulá odstápił á zły przyftápił/ ktory go ná czáfy rufzał [exagitabat eum *Vulg I.Reg* 16/14]. *BielKron* 65.

Przen (1):

W porównaniu (1): krewkość człowięczeńftwá náłzego [...] chodzi po narodzie człowięczym/ á rufza káżdego iáko wrzod *RejPos* 51.

a. *O dolegliwościach i chorobach: dolegać, nękać; infestare, invadere, tentare* *Cn* (4): Ale dniá czwartheho po dniu onym złym/ kthorego ij gábáłá [febra] záfię go rufza/ przeto iá zowá Czwar-taczka. *SienLek* 139; Ruffza kogo Kánikułá [tj. pomieszanie zmysłów] á odrzeczna mowá: nie tą to wodá/ ále czém infłzym rozum mu kieruemy. *Oczko* 14.

ruszać co (1): tym [mieszanią ziół i sadła] pomázuy czlonki drżące/ ktoré trzęfáwicá rufza. *SienLek* 142v.

Frazy: »[kogo] rusza przyrodzenie« = ktoś ma rozwolnienie ze strachu (1): powiedáią pewnie/ iże [...] Komu Wilk flad przelkoczy że fie zedrgnie káždy. Páchołek zá nim [za panem] iáđąc/ miał rzadkie odzienie/ Y bez Wilká dawno go rufza przyrodzenie. *RejFig* Cc4v.

10. *Zajmować się czymś; uwzględniać; tangere* *Modrz* (8):

ruszać kogo [= czyje sprawy], czego (po przeczeniu) (5): Zawzdy fwey flawy patrzą czudzey nie rufzaią *RejJóz* H; Gdy tedy Księża ná Sądziech fwych nierufzaią ftanu/ áni ofoby/ áni máięt-ności náłzey/ wrzędnie nam opinie kácerłkie gánić będą *OrzRozm I*; Co iefliby ktorzi byli/ coby chćieli żeby te⁸⁰ [nauk] nierufzano/ áby z odmiány nieuroflo iákie zámieřzanie: ci niechayby to v siebie

pilnie wważali/ iefli fię tego więcey máią bać/ [...] gdy wiela ludźi ołobne rozumy [...] z niedořtátku potrzeb/ niřczęią. *ModrzBaz* 132v; Widząc co czynią nařzy/ ná řwych Seymiech wielkich/ Poczną ále nie dotrą/ rufzác rzeczy wřzelkich *BielSjem* 6; *BielRozm* 26.

a. Omawiać, poruszać temat (3):

ruszać czego (I): A ktorzy zář powiedáią áby to byłá rzecz niepotrzebna y niepořyteczna/ rufzác záras thego fářfu Antykryftowego [o losie duszy po řmierci]: bárzo się ná tym mylą. *Grzeg-Śm* A3.

ruszać o czym (I): A zową to *in lure, Mentale peccatum*. Ale iednák y práwá Polłkie coř o tym rufzáią y řtrofią wyřtepi táiemné *SarnStat* 714.

Zwrot: »kwestyją ruszać« (I): z tego mieyřcá Quęřtią rufzáią, iefli fię godźi pienedzy dáwác ná imienié *SarnStat* 1274.

11. Odnosić się, dotyczyć [kogo (G a. A)] (I): Tęz z dobręgo baczenia ná rzeczy potrzebne/ które nas rufzáiły [nos moventibus *JanStat* 869] y dla wtwierdzenia pokoiu ninieyřzęgo/ Zamek y Miářto Márienburg [...] [do Korony należeć ma] *SarnStat* 1090.

12. [Powoływać pod broń, mobilizować, zarządzać pospolite ruszenie]:

Zwrot: »ziemię ruszać«: A tak się nam owszeki zda, abyř teraz TM puřciel po wřzytki ziemi listy swe, aby bely pogotowiu ku ruszeniu, gdyby im TM wtórymi listy oznajmiel. Bo ile pod tak głodnym czasem, jako i sam TM piszesz nie chcemy koniecznie, abyř TM ziemię ruszac miał nie slyřząc o pewnej potrzebie. *Listy-ZygmAug* 1553/269.]

13. praw. Zaskarżać, kwestionować orzeczenie sądu, apelować; movere JanStat [w tym: kogo (A) (I), kogo (G a. A) (7)] (8): A powiát [tj. szlachtę osiadłą w powiecie] rufzác trudno/ y muřiałaby Szałchtá nic inego nie czynić/ iedno co dzień wyiezdżác z domu/ á wywołańce łápác *GórnRozm* 12v.

ruszać na co (3): *UstPraw* C2; Pánie Sędzia/ tego řkazania álbo Dekretu iáko niespráwiedliwego y złořliwego zá práwo nie przymuię: ále cię rufzam ná Wiece Woiewodztwá wláfnego *SarnStat* 807 [idem] 810; [*HerburtStat* 502 (*Linde*)].

Zwroty: »[o co] ruszać prawem« (I): Teřtáment przed námi/ álbo przed którym práwem ziemłkim [...] wczyniony/ v řádu Duchownęgo nie będzie miał mieyřcá/ ále może go [testatora] kto o to [o testament] rufzác práwem Duchownym [neque nomine illius potest quis conveniri, coram iudicio spiritali *JanStat* 238]. *SarnStat* 215.

»sędziego ruszać« = iudicem movere JanStat (3): Ale áby kto Sędzięgo rufzáiąc dla nieumieiętnořci obyczáiu rufzenia/ który w téy mierze iefł/ zwykl bydż zachowan/ w rzeczy řwéy nie vpadł *SarnStat* 807 [idem 810, [*HerburtStat*], 561, 810; [*HerburtStat* 502 (*Linde*)].

Szereg: »ruszać i apelować« (I): Wřzákże Sędzięgo řámęgo rufzáią, y appelluią, á nie Podřędká. *SarnStat* 561.

II. Intransit. (5):

1. Wyruszać, zaczynać przemieszczanie się (I): Subagito equum Rufzác na koniu/ boř. *Mącz* 6b.

2. praw. Apelować, odwoływać się od wyroku sądu (4): *RejWiz* 123v; Ale teraz coř ieno trochę zmierzą ná fię ráciámi, á námięniwřzy nięco, ieno křřtałt nieiáki litigowánia pokażą, nie wyiezdżáiąc ná iáwii z árgumentámi: y owłzem *de Aceřforiis* litiguiąc ráđzi rufzáią: áby řnadż przed czáfem *de principali* rozpiériájąc fię, z defeniámi řwémi fię nie odkrywáli. *SarnStat* 1299.

ruszać przeciwko czemu (I): *SarnStat* 841, [*HerburtStat* 74 (*Linde*)] cf *W* polóczeniu szeregowym.

W polóczeniu szeregowym (I): gráńce kończyć y konać będą powinni [komisarze]/ [...] choćby Stárořtá nářz [...] przeciwo temu mówił/ álbo rufzał y áppelował/ álbo tęż przy tym bydż niechćiał [*Capitanei nostri ... contradictione, seu Motione et Appellatione, ac etiam absentia JanStat* 406]. *SarnStat* 841 [idem] [*HerburtStat* 74 (*Linde*)].

Złoř. (I):

Zwrot: »ruszać do piekła« (I): A rufzác przed fię wolno by chćiał y do piekłá/ A táka řpráwiedliwoř chociayby fię wćiekłá. Bo choć ledwe przed řmiercią kto řwego dořyřczę/ Przedfię fię go v Grodu pan dyabel nápiřczę. *RejZwierc* 244.

***** Bez wystarczającego kontekstu (I):** Percello, [...] Rufzam/ popędzam/ vderzam/ napadam/ przeřtráfzam *Mącz* 290c.

Synonimy: I.1. chwiać, kiwać; b. trząść; 4. dotykać, dotykać się, macać, macać się; 5.a. przywłaszczać; 7. niszczyć; 8.a. pobudzać, poduszcząć, ponukać, skłaniać, zapalać; 10.a. omawiać; 13. apelować; II.1. chodzić, iść, postępować, udawać się; 2. apelować.

Formacje współrdzenne cf RUSZYĆ.

Cf RUCHAĆ, RUSZAJĄCY, RUSZANIE, RUSZANY

ALKa, DDJ

RUSZAĆ SIĘ (97) vb impf

się (71), się (26).

a jasne.

inf ruszać się (19). ♦ praes 1 sg ruszám się (1). ♦ 2 sg ruszász się (2). ♦ 3 sg ruszå się (22). ♦ 1 pl ruszamy się (4). ♦ 3 pl ruszają się (9). ♦ praet 3 sg m ruszål się (6). f ruszała się (2). n ruszało się (1). ♦ 3 pl m pers ruszali się (6). subst ruszały się (6). ♦ fut 3 sg m będzie się ruszål (1). n będzie się ruszało (1). ♦ 2 pl m pers będzie się ruszac (1). ♦ imp 2 sg ruszáj się (4). ♦ 3 sg niech się ruszå (1). ♦ 3 pl niecháj się ruszają (1). ♦ con 2 sg m byř się ruszål (1). ♦ 3 sg m by się ruszål (1). n by się ruszało (2). ♦ part praes act ruszając się (6).

řł stp s.v. ruszać, Cn notuje, Linde XVI (jeden z niżej notowanych przykładów) – XVIII w.

1. Wykonywać ruchy, poruszać się; moveri Cn (44):

a. O istotach żywych (też nadprzyrodzonych) (27): On [wqż] iże się nie moğł rufzác/ leřczę dobrze nie moğł kęřác. *BierEz* M3; [pama] na ziemię omdláwřly padla/ ij dlugo za mártwé nieruffáiątz fię leżała *OpecŻyw* 110v; Przydawa fię tęż odchodzenie [plodu] [...] gdi brzemiennie/ albo barzo robiąc/ albo zbytnie řkacząc rufzaią fię. *FalZioł* V 31, V 17d; v człowieka řą żyły bestworne: y řzyrokie z ktorich duch takowy hnet wychadza, á tak że ciało fię nie rufza. *GlabGad* D2; Rufzania tęż iefł řřęřioraki obyczáy/ bowiem rufzamy fię wzgorę albo na doł/ przed fię albo za fię/ na prawo albo na lewo. *KłosAlg* A3; *KrowObr* 111; *RejWiz* 117; *BielKron* 256v; Requiesco, Odpoczywam/ Spię řtoyę s pokoyem/ Nierufzam fię. *Mącz* 342a, 435c; gorřze známie iefł/ kiedy kto ná obyczay nagle řchudnie [...] á řpiąc řye poći/ [...] iefli řęłkoř náń przychodźi: á nie tylko rufzác [się] ále y mowić mu ćięřzko. *SienLek* 18v; A ku lékárřtu [rannemu] bárzo řuży/ pokoy/ á nierufzac řye/ á zwłářczá gdy ráná iefł niřka *SienLek* 147v, 61; wřzytko řtworzenie ná řwiece/ iego tylko řámęgo Bořką mocą żywie/ á on ie řam iáko mořny Bog/ obżywiác raczy: [...] ony fię rufzáią/ á on im řam dawa moc rufzánia *RejPosWiecz*² 91v; A ziemiá byłá gruba y próřna/ y ćiemnoř (byłá) po obliczu odchłáni/ á duch Boży powiewał po obliczu wod. (marg) álbo wiátr rufzał fię Boży. (–) *BudBib Gen* 1/2; *CzechEp* 15; wnet/ gdy fię iáko řtufty leniwo rufzał/ dobył mieczyká Aod/ y lewą ręką vderzył wtłufte řadło iego [króla *Eglona*] *SkarŻyw* 558; [Moue te ocius. Ruffáy fię przedzey. *Terent-MatKęř* C2].

W porównaniu (I): [řlegmatycy] Ani ćiepli áni řimni: ále rozmokli/ iáko zmokłá kokolř: ták fię rufzáią *SkarKaz* 313b.

Fraza: »płód, dziecię (a. dzieciátko) się (nie) rusza (w żywocie)« (3:2): iefli fię dzieciáthko nierufa w żywocie czářu řlufz-ne⁹⁰. Znak iefł mdlego plodu. *FalZioł* V 17d; Po czym poznac plód vmarzył/ [...] gdy ręką w vkropie rozgrzana/ ná řywot [brzemiennie] polóżywřzy: plód fię nie rufza. *FalZioł* V 32v, V 18d, 32 [2 r.].

Przen (4): A my iáko fię wymowiem/ ktorzy toř powołanie máiąc/ leniřtwá wřzelákiego do rzeczy wierze y zbáwieniu řlufzających řżywamy/ ná głos fię Boży nie rufzamy/ nářchnienia Duchá S. przeřłuchywamy/ bez roboty chcemy przyřć do zapláty *SkarŻyw* 26.

W połączeniach szeregowych (2): á ielli żywą wiaré mámy/ niechay fwoie dzielności pokaże: ielli żywa/ niechay fię rufzał/ chodzi/ y prácuie *SkarŻyw* 28, 28 marg.

Zwrot: »ledwo się ruszać« (1): Lecź/ ná fzyi ma ciężkie iárzmo/ dużál/ Nikczemnościami fpięte/ Ták/ iż fię ledwo rufza *GrabowSet* P4v.

a. Żyć, istnieć; moveri *Vulg* (12):

W połączeniach szeregowych (6): *RejPosWiecz*² 91 [2 r.], [95]; [Bóg] w rzeczách poczętych y fтворzonych/ wżyczliwym fię być pokazał/ fzcześcia fwego y dolkonáltwá fтворzeniu wdziałaiąc/ áby niebywłzy/ było/ trwáło/ rufzáło fię/ y żyło *SkarŻyw* 258, 258; Abo-wiem w nim [w *Bogu*] żywiemy y rufzamy fię y iestefmy [In ipso enim vivimus, et movemur et sumus] *WujNT Act* 17/28 [przekład tego samego tekstu *RejPosWiecz*² 91].

Fraza: »wszy(s)tko (a. cokolwiek, a. co) (co) rusza się na ziemi« = *istoty żywe (4):* *Leop Gen* 1/26; Y rzekł Oćiec [...] zlećmy iemu [człowiekowi] pánowanie ná ryby morkie/ [...] y ná bełtwe ziemkie/ y ná włzytko co fię rufza ná ziemi. *SkarŻyw* 259, 259; Włzytkiemu temu życie dáie Pan Bog z fiebie/ Przezeń fię rufzá włzytko ná ziemi ná Niebie. *KotakCath* B3v.

Szeregi: »tchnąć i ruszać się« (1): To Słowo żywot miało/ y z niego fię ożywiło włzytko co tchnie y rufza fię. *SkarKaz* 486b.

»żyć, (a) ruszać się« (2): Uczynmy człowieká ná obraz y podobieństwo náłze/ á niechay będzie przelożony [...] włzytkiey ziemi/ y temu cokolwiek żywie á rufza fię ná niey [omnique reptili, quod movetur in terra]. *Leop Gen* 1/26; *BialKat* 76.

b. *O niemogących się samoistnie poruszać narządach ciała: zostać wprawionym w drgania (2):* przeto gdy fię fłedziona imie barzo rufzać czo bywa w chychotaniu tedy włzitkimi członkami onymi zatrzęfie tak iż też bywa zbolefcia *GlabGad* Fv; Kiedy pod fkorą częłto fye ciáło rufzał/ z ftropieniem y z nieiákim zápaláním: Ográzkę przefáiącą známionuie. *SienLek* 20v.

c. *O obiektach fizycznych i ciałach niebieskich (15):* Tákże też fą ná niebie/ co fię nie rufzáia/ Rozne gwiazdy *RejWiz* 145v, 84v; thedy przodek okrętu wwiąznowłfy ftál nie ruffáiac [!] fię [immobilis]/ ále zádni koniec łamał fię od gwałtowney burzey. *Leop Act* 27/41; PRometeus też będąc ofstrego rozumu/ napirwey obrázy wymyślił z gliny tworzone/ ktore tak miłternie przypráwił iż fię rufzáły. *BielKron* 23v; Widząc lozue fłonce nád zachodem/ boiąc fię áby nie vbieżeli noca/ wołał ku Pánu/ mowiąc: Nie zachodź álbo nie rufzay fię fłonce przeciw Gábáon *BielKron* 47v, 122v; Automata, Co fię fámo przez fię rufzá/ yáko fą zegáry. *Mącz* 22a; *SienLek* 60v; *KuczbKat* 175; [Turcy] Vczyniwłzy z drzewá iáko tárás ná tym ie [dziála] kłádá y przywězuią by fię nie rufzáło *BielSpr* 55; W tem leśie [...] byli Fráncuzowie drzewá podrábáli/ iż ftály nierufzáiac fię [ut immotae starent]: ále fkoroby ich namniey rufzáy/ tedy ná ziemię leciáły. *ModrzBaz* 104; *WujNT Act* 27/41.

ruszać się czym [= za sprawą czego] (1): *BielKron* 95v cf *W porównaniu*.

W przeciwstawieniach: »ruszać się ... jako kamień leżeć, stać« (2): zyemiá [...] Vżywa wftáwicznie tey fwey márney mdłości. Iż fię nigdy nie rufza/ iáko kámień leży/ Choć niebo wftáwicznie około niey bieży. *RejWiz* 149; rzekł lozue: Słónce nierufzay fię y Mieściacu ftoy. *SkarŻyw* 503.

W porównaniu (1): [w widzeniu *Ezechiela*] po czterzech ftro-nach były przy nich [zwierzętach] kołá/ ktore fię theż duchem [tj. siłą witalną] rufzáły iáko żywe *BielKron* 95v.

d. *O zjawiskach przyrody (2):*

a. *O trzęsieniu ziemi (1):* Pilnie strzeże ziemie onej [tj. *Sycylii*], Ktora często swoim czasem Czyni strach państwowi piekielnym, A przeto sie tako rusza. *BierRozm* 23.

β. *O nawalnicy, burzy (1):*

W połączeniu szeregowym (1): Vibrare dicitur mare Trząść/ miekceć a fśnąć fię álbo też miotać fobą gdy poczina grać/ rufzáć fię y powftáwáć nawáłność. *Mącz* 492d.

e. [O wyrobionym cieście, zaczynie: wyrastać:

Fraza: »ciasto się rusza«: bowiem ciáfto z tákiey [pszenicy o okrągłych ziarnach] nie bywa lipkie/ áni się rufza wzgorę. *Cresc* 1571 153 (*Linde*).]

2. *Wyruszać, opuszczać dotychczasowe miejsce pobytu, zacząć się przemieszczać (o istotach żywych, też nadprzyrodzonych i osobach Trójcy Św.); se movere Mącz, JanStat, Cn; proficisci Vulg, PolAnt (36):* Dał thedy Krol wołać áby fię zadny s kupiámi nie rufzał/ ázby pierwey Luzytany odrpáwiono. *BielKron* 453v; Video, at nihil promovet, Widzę że fię rufzał/ ále nic nie pópfiezáf *Mącz* [234]c, 285b; Ty niepościęgnónego fłonćá lámpę wdzięczną Prowadził do zachodu: w tym nocné émy wftáia: W ten czas leśné bełtwe włzytki fye rufzáia. *KochPs* 155; Gdy fię rufzáć Smok poczál/ á ziemiá drzáła: S Theodor przeżegnawłzy fię ná koń wśiędzie *SkarŻyw* 187.

ruszać się skąd (9): Bo byś był nagodnieyfzym iuż fiądź iáko kokofz/ A nie rufzay fię z gniazdá *RejWiz* 57v; Obaczyli [Rzymianie] tedy wyiechawłzy w pole/ wielką moc ptakow y zwierzow prędko fię rufzáć z láfow wielkimi ftády *BielSpr* 37v, 68v; To śiedzenie Páńfkie w niebie nie ták fię rozumie [...]: áby P. IEZVS wedle człowieczeńftwá miał táb być iáko zámkniony/ y nigdy fię ftámtąd nie rufzáć *SkarKaz* 243a. Cf *Zwrot*.

ruszać się dokąd (2): przez fen przikazano mu [Simonidesowi] aby fię tego dnia nigdziey nierufzał *BielŻyw* 36; *Diar* 82.

W przeciwstawieniach: »ruszać się ... kłaść się, siedzieć« (2): Gdy fię będziecie ruffáć z miefcá [Cum proficiscendum fuerit]/ Lewitowie zložá Przybytek: á gdy fię będziecie kłáść/ w zdzwigną. *Leop Num* 1/51; Si nondum profectae sunt nihil est quod se moveant, Iefli fię yefzcze nie puścili ná drogę/ niechay fię nie rufzáyá/ niechay fiedzą domá. *Mącz* 233d.

Zwrot: »ruszać się z mie(j)sca (na miejsce)« [szyk zmienny] (6): *Leop Num* 1/51; *BibRadz* I 1a marg; Cohibere se intra locum aliquem, Nigdziey fię nie rufzáć z iednego mieyscá. *Mącz* 151c, [234]c; Aby kto ták nie mniemał/ żeby iftność niewidziána/ y wśędzie cáła/ ábo włzytká/ ktora iest oycá/ fyná y ducha ś. ciélefnymi zmyflámi/ rufzáiac fię z mieyscá ná mieysce to tego to owe⁸⁹ czáfu miałá być widziana *CzechEp* 262; *KochProp* 14; [BielKron 1551 156].

Szereg: »przenaszać się albo ruszać się« (1): [Duch Boży] Przenafzał fię Albo rufzał fię z mieyscá ná mieysce/ to iest zádzierzawał á záchowywał onę pomiefzáną máteryą *BibRadz* I 1a marg.

a. *O ruchach wojsk związanych z taktyką prowadzenia bitew lub przemieszczaniem się oddziałów (18):* ielli długo trábić będą/ áby fię pirwłze woyská rufzáły od włchodu fłonćá/ kiedy drugi raz będą trábić/ tedy fię ma rufzyć drugie woysko *BielKron* 39v, 244v; Potym rufzáła fię chorągiew obozu fynow Danowych *BudBib Num* 10/25, *Num* 10/22; Tu fkoros mówić przeftał/ róty fye rufzáły [...]. Náziáutrz bitwá była *KochJez* B2; *ActReg* 5.

ruszać się czym (2): [GDy fye Obóz iuż rufzyć ma/ tedy przodkiem Działá/ Prochy/ y inné włzytkie Wozy kthemu przyftufzáiacé/ máia fye naprzód z Obozu rufzyć: [...] A iedného dnia práwą ręką [= stroną] drugiego dnia lewą ręką/ ma fye naprzód rufzáć. *Tarn-Ust* 301]. Cf »hufem się ruszać«.

ruszać się skąd (3): A obłok Iehowy (był) nád nimi wednie/ gdy fię rufzáli z obozu. *BudBib Num* 10/34; Twoie woysko z okopu fwego fye rufzáło *KochJez* B4; [króla] iuż baczą w wielkim być niebef-pieczentfwie od Turká/ który iuż iuż z Węgier fię rufza *OrzJan* 133.

W połączeniu szeregowym (1): bywáli w woyscze Trębáczé/ pifczkowie/ y ci co ná rofzku grawáli dawáiac znáki. [...] iáko fię s chorągwiámi rufzáć obracáć álbo fprawováć. *BielSpr* 12v.

Zwroty: »ruszać się ku bitwie« (1): Powiedział mu Michealf: Wiedz krolu żeś iest w rozniewániu Bozym/ á nie rádząc ábyś fię rufzał ku tey bitwie *RejPos* 64.

»ruszać się w drogę« (1): Rufzáia fię [wojska] od pułnocy w drogę/ ná południe ftána/ tákże zoftána ná noc *BielSpr* 53v.

»hufem się ruszać« (1): Zorawie z krzykiem do nich z obłokow zlátuia/ A Spitámeom drobnym vpadek gotuia. Ci do nich/ oni tákże hufem fię rufzáli *KmitaSpit* B2.

»z miejsca się ruszać« = *movere se loco a. ex loco Cn* [szyk *zmienny*] (3): *BielKron* 245; Pábius bojąc fie iákiedy zdrády/ niedał fie rufzác żadnemu z mieyfcá áz do dnia/ á thák Hannibal vřzedł s pokoiem ze zlego mieyfcá ná inne lepfe. *BielSpr* 38v; A Grekowie zaś cicho z miesca sie ruszali, Myślác, jakoby sobie społem pomagali. *KochMon* 19.

»ruszać się na wojnę« (1): A gdy Káfztelan będzie fie rufzał ná woynę [*movere se ... ad bellum JanStat* 710]/ áby z nim wřzyfcy ciągneli/ ma Káfztelan řwému woylku mieyfce náznáczyć *SarnStat* 301.

»z wojskiem się ruszać« = *movere castra Cn* (1): Gdy fie miał [*Kserkses*] z woylkiem rufzác ty fie dziwy dzyały/ [...] *BielKron* 117.

3. *Dotykać; przen: docierać dokądś* [czego (po przeczeniu)] (1): A przetho barzo nieřlufnie powiadaia ci ktorzy nie wiedzą aby Goty Hugri albo Iuhri. Thakież Alani polfi z Scandiey gdyż wniew nigdi nie byli ani fie iciey rufzali [*nec eam penetraverunt aut contigerunt*]. *MiechGlab* 50.

4. *Mobilizować się, brać udział w powszechnym powołaniu pod broń (o pospolitym ruszeniu)* (1): tákże będzie ziemiá nářzá Beřka álbo Szláchta y obywatéle iéy z Lwowiány/ ilekroć będzie potrzebá/ będą powinni y máia y owřzem mu řá obowiázani welpólek zbroynie wedle zwyczáiu woienného iecháć/ á nie ináczy: wřzákże tym právem y řpofobem/ iáko ziemiá Lwowřka/ zwyřlá fie rufzác [*se movere JanStat* 799]. *SarnStat* 1055.

Synonimy: 2. *chodzić, iść, postępować, udawać się; 3. dotykać, dotykać się, macać, macać się.*

Formacje współrdzenne *cf* RUSZYĆ.

Cf PIORORUCH, RUCHAĆ SIĘ, RUSZAJĄCY, RUSZAJĄCY SIĘ, RUSZANIE, RUSZANIE SIĘ

ALKa, DDJ

RUSZAJĄC *cf* RUSZAJĄCY

RUSZAJĄCY (19) *part praes act*

ruszający (18), ruszając (1); ruszający : ruszając *BielKron* (1:1). a jasne.

sg m N ruszający (3). \diamond *f G* ruszający (1). \diamond *A* ruszając (1). \diamond *L* ruszając(e)j (1). \diamond *n* [*N* ruszając(e).] \diamond *G* ruszając(e)go (5). \diamond *A* ruszając(e) (1). \diamond *pl N subst* ruszając(e) (3). \diamond *G* ruszających (1). \diamond *A subst* ruszając(e) (2). \diamond *L* ruszających (1).

Sł stp notuje, *Cn* w innych znaczeniach, *Linde* XVI w. (jeden z niżej notowanych przykładów) s.v. ruszyć.

1. W funkcji właściwej: Wprawiający w ruch, poruszający (2): *Movens*, Rulfający. *Mącz* [234]a.

Przen (1):

Wyrażenie: »sam siebie ruszając« (1): Plato [...] powieđa być duřę nieiáką bytność řámá fiebie rufzáiać [*tj. ruszającą się samoistnie*]/ rozumem ozdobiań. *BielKron* 127v.

2. W funkcji przymiotnika: *ruchomy, przenořny; mobilis, movens Mącz* (17): *Ruta caesa*, *Domowy řprzet drzewiany rufzáiający/ To iest yáko my mówiemy który gozdziem przibity nie yeft. Mącz* 362b, [234]a.

a. O majątku *ruchomym* (15):

Wyrażenie: praw. »dobra (a. [dobro]), imienie, rzeczy, majątności ruszające« = *ruchomości, majątek ruchomy; (bona) mobilia, moventes res Mącz* [szyk 10:3] (4:4:3:2): Iakom ya nyewřyala poszmyerczy masza swego yana ymyenyá Ruszayaczego oczo mya poszwano *ZapWar* 1524 nr 2298, 1527 nr 2377, 1530 nr 2390, 1539 nr 2448, 1550 nr 2655; Ořtatek tich wřchitkich swoich dlugow w wřřithkiey swey mayenthnofczy rufchayáczey [...] panom exequtorom [...] dal, abi ony tho wřchithko thak rořřafowali iako bi náliepiey mogli *MetřKor* 59/76; *LibLeg* 11/91v; *ConPiotr* 31; *Sekl-Kat* Nv; rzeczy iego [zbiega] rufáiaće rádá nářzá ma ie między řię rozdzyleci *UřPraw* E3v; *BielKron* 355v; *Mącz* [234]a [2 r.], 286b; [*ReuchlinBartBydg* e2v; *UřWojsk* 1544 52].

Szeregi: [»iáducy, ruszający«: *gymyenyne vel dobro gydáczce ruřhayáczce bona mobilia ReuchlinBartBydg* e2v.]

»(tak) ruszający i (jako i, [abo]) leżący« [szyk 2:2] (4): *ZapWar* 1513 nr 2063, 1550 nr 2655; ktorzy wmiefcziech wmiářtheczkach niemayá mayethnofczy leżący y rulfający za řto zlořthych, czy między řobą piářthegonařtego na Woinę wyprwiaiać [!] bęnda *ConPiotr* 31; *Pecunia* in plurali. Dobrá ták leżące yako y rulfający. *Mącz* 286b; [Co się to tak rozumieć ma, aby ci mieszczenie, ktorzy mają dobra leżące abo ruszające, koreby drořsze były niřli za řto zlořthych [...], ci się mają składać na wyprawianie jezdnych i pieszych. *UřWojsk* 1544 52].

»tak ruszający jako i nieruszający« (1): [*Krispus, tj. Bolesław Kędzierzawy uczynił testament*] iřby wřzyřtko kroleřthwo Polřkie řzło w rowny dział z białyřm Leřtkiem řynem/ á Kářimirzem brátem/ y z żoną iego/ ták rzeczy rufzáiaće iáko y nierulfáiaće. *BielKron* 355v.

Cf NIERUSZAJĄCY, RUCHAJĄCY, RUSZAĆ, RUSZAĆ SIĘ

ALKa, DDJ

RUSZAJĄCY SIĘ (1) *part praes act*

A sg f ruszającą się.

Sł stp brak, *Cn* notuje, *Linde* brak.

Wykonujący ruchy: żyjący, istniejący:

Szereg: »żyjący, ruszający się«: Y řtworzył Bog wieloryby wielkie/ y wřzelką duřę żywiáca/ rulfáiaća [! błędne znakowanie] řię [*omnem animam viventem repentem*] *BudBib* Gen 1/21.

Cf RUCHAJĄCY SIĘ, RUSZAĆ SIĘ

ALKa, DDJ

RUSZAN *cf* RUSZANY

RUSZANIE (39) *sb n*

a jasne; e z tekstów nieoznaczających é lub -é (*Cn* e *po-chylone*).

sg N ruszani(e) (19). \diamond *G* ruszaniá (11); -á (4), -(a) (7). \diamond *D* ruszaniu (3). \diamond *A* ruszani(e) (1). \diamond *I* ruszanim (3) *SienLek* (2), *Wuj-NT*, ruszani(e)m (2) *FalZioł*, *Mącz*.

Składnia przydawki dopełniającej równoznacznej z dopełnieniem sprawy: *ruszanie od czego* (1).

Sł stp, *Cn* notuje, *Linde* XVIII w. s.v. ruszyć.

I. Rzeczownik od „ruszać” (5):

1. Wprawianie w ruch, poruszanie; *agitatio, motus Cn* [w tym: *kogo, czego* (3)] (5): Ma to robacztwo [*tj. pszczoły*] w fobie nie iáką błonkę ktorey rufzanie zwłářcza od wiatru czyni takowy zwięk *GlabGad* D; *Mącz* 52a; [Rushanye motorium *ReuchlinBartBydg* v v; y widywano ie teř że fie potykali w ręcł/ tákże rulfánia tárcł/ y przyřbic bárzo wiele *Leop* 2.*Mach* 5/3].

W połączeniu szeregowym (1): Ieřřliżeby tá radá/ to ieft rufzaniem/ chwianiem y przewracaniem matki: dziecię głowá niemogło ku rodzeniu przyřd/ tedy baba ma z pilnofciá o thym praczowác iřby [...] *FalZioł* V 21c.

Wyrażenie: »[czym] ruszanie juř na tę stronę juř na owę« (1): brwi barzo zrořře [...] Przyrodzenie nie wymowne złe pofpolicie v-kazuie, [...] á gdy ktemu będzie częřte imi rufzanie iuř na tę řtronę iuř na owę, wzgorę albo nadoł ten ieft zdraycza pewnie *GlabGad* N5v.

Szereg: »obrot i ruszanie« (1): Czemu ramiona řá okągłe [!]. (–) Bowiemo okągła figura ieft nářlufznieyřza ku obrotu y rufzaniu *GlabGad* D2.

2. [Przywłaszczanie sobie, kradzież: *contrectacio* dotykane, *Russhanye aliene rei ReuchlinBartBydg* h4v.]

II. Rzeczownik od „ruszać się” (29):

1. *Wykonywanie ruchów, poruszanie się; agitatio Mącz, Cn; motus HistAl* (27): [wódką z ziele paralizowego jest dobra na] łamanie po kofciach/ drzenie głowy y wřzyřtkiego ciała/ [...] boleřć w

grzbiecie, członkow niedużność y niefnadność khu rufzaniu *FalZioł* II 9c; Niegdy też bywa thaka przygoda: iuż po ożyciu/ ale iefzce ono dziecic rufzania zadnego w żywocie nie miało, A to bywa czwarte⁸⁰ kxięzycza. Też fie trafiaie porzuczenie *FalZioł* V 29, II 7b, 9c [2 r.], V 7v; *GlabGad* B8v, K4; Rufzania też ieft fzełćioraki obyczay/ bowiem rufzamy fie wzgorę albo na dol/ przed fie albo za fie/ na prawo albo na lewo *Kłosałg* A3; Zámiełzanie fmyfłow/ á gnuśne rufzanie: známienue Párálizem zárázenie *SienLek* 20, 16v, 20 marg, 24, 24v, 88v; ony [wszystkie stworzenia] fie rufzáia/ á on [Bóg] im łam dawa moc rufzania *RejPosWiecz*² 91v; Bo do tego áby był [Jezus] w Sákramencie/ nie potrzebá mu niebá opufzczác/ y sftepowác ná dol rufzáním ciełefnym. *WujNT* 408.

ruszanie czego (2): [lawendowa wódka pomaga] od niefnadności rufzania członkow z zimney przyczyny *FalZioł* II 7b; *GlabGad* C5v.

ruszanie czyje (1): *FalZioł* V 65 cf *Szereg*.

W przeciwstawieniu: »ruszanie ... pokoju« (1): GDyżci Zdrowie ciełefne w mierze zależy/ mamy wiedzieć/ iźci miará ma być w rozgodzeniu fzełći rzeczy przyrodzonych: Naprzod Powietrza: wtore Iedzenia y pićia: trzećie Spánia y czućia: czwarte Rufzania y pokoiu *SienLek* 2.

Wyrażenie: »ruszanie ciała« = *poruszanie się, bycie w ruchu* [szyk 2:] (3): Zdrowoli ieft rufzanie ciała po obiedzie. (–) Dwoiakie może być ciała rufzanie, iedno z [pracowaním iakie ieft w robocie ciężkiej [...]]. Drugie ruszanie ieft wolne iakie bywa wprzechodzeniu po domu *GlabGad* K4; *BielKron* 127v.

Szereg: »ruszanie a przechadzanie« (1): RVfzanie twe á przechadzanie: niechay będzie ku rołkofzy/ vřławnie fie przechadzay/ á na łow wřelki przeieżdżay fie/ po lefiech/ po gorach/ po polu *FalZioł* V 65.

Przen (1):

Wyrażenie: »ruszanie umysłu« = *intensywne rozmyślanie* (1): Agitatio, Rufzanie własne vmyřtu/ Rofniřlanie *Mącz* 6b.

a. *O firmamencie niebieskim* [czego] (1): MAdrzy Egipczenie rozumiejący miarę ziemie/ roznoř wod Morskich/ y rząd niebiełki znáiać/ to ieft/ bog gwiazdeczny/ y też rufzanie okręgu niebieskiego [...]. *HistAl* A.

b. *Trzęsienie ziemi* (1):

Wyrażenie: »ruszanie ziemie« (1): Iefzce nád tho rufzanie wielkie ziemie/ w Mieřćiech ná południe będzie. *LeovPrzep* D4v.

2. *Przemieszczanie się* (2): Wożenie też ná woźie/ y iáchanie ná koniu pomaga. Częřćoćiem rychley wzmagaia [tj. *wzmacniaj się*]/ ktorzy fye w niemocy ná infze mieřće przewożą. Abowiem Ogień przyrodzony/ rufzáním fye mnoży *SienLek* 34.

Przen (1): Nie podobna rzecz ieft áby ten wielki okrąg fwiátá mógł być przez rufzania [absque mobilitate]/ áby po fmuřtku nie miało przydz wefele/ ábowiem ludzká wola ieft rozmáita kthora fie s przemiennością fwiátá mieni *HistAl* K3v.

III. *Rzeczownik od „ruszać” a „ruszać się”*: wyruszanie, wycieczka (1):

Wyrażenie: »ruszanie z miesca« (1): Moyzeř kazał mieć Thráby lane z Srebra/ w ktore trábioo czařu walki z nieprzijaćioły/ y czařu rufzania z mieřca, y czařu iedzenia. *FalZioł* III 34d.

IV. *Pojęcie zmiany* (4):

1. *W przestrzeni: ruch (w ujęciu filozoficznym)* (3): [człowiek jest] Swiata opufcicil [!], żywota wżardziciel, wieczne rufzanie *BielŻyw* 136; Sełćioro też licźba ieft doskonała/ bowiem fzełć ieft [praw przyrodzonych przez ktorich żadna rzecz nie może być/ ktore fą wielkořć/ kxtař/ farba/ pořtawa/ rozdział/ y rufzanie albo odmiana. *Kłosałg* A3; Endelechia, Vřławicne/ Wieczne á bez przelřtanku rufzanie łámo z fwey mocy *Mącz* 103d.

2. *jęz. Deklinowanie, odmienianie* (1): Declinatio apud Grammaticos, est vocis per casus ac terminationes variatio, Rufzanie Náklánianie/ Przemienianie. *Mącz* 57d.

Synonimy: **II.2.** *przenaszanie się*; **IV.2.** *nakłanianie, przemienianie*.

Cf **NIERUSZANIE, RUCHANIE, RUSZAĆ, RUSZAĆ SIĘ**

ALKa, DDJ

RUSZANIE SIĘ Cn; *Linde brak*.

Cf **RUSZAĆ SIĘ**

RUSZANY (7) *part praet pass impf*

ruszany (3), **ruszan** (3), ruszany a. ruszan (1).

-an-, -án.

sg m N (praed) ruszân (3), [ruszany]. \diamond *fN* ruszan(a) (1). \diamond *pl N subst* ruszan(e) (3).

Składnia dopełnienia sprawcy: ruszany od czego (1) *BielKron*, *czym* (1) *ModrzBaz*.

St stp notuje, Cn, *Linde brak*.

1. *Wprawiany w ruch, który a. którym się porusza* (2): [przykazał Bóg uczynić dom] trzemi ścianami zámkniony [...] áby od wřochodu fłoićá był przyřteř wolny/ z defzćek fłoiących/ z drzewá Setim dobrze řpoione/ á áby od wiátru nie były rufzáne *BielKron* 33.

W porównaniu (1): Lecź by tego żedáć trzebá/ áby iedne práwá řpiřáne były wřzytkim ludźiom/ ktorzi iednego Pána máia/ iáko też członki iednego ciała/ iednym duchem bywáia oczerřtwiane/ rufzáne [moventur]/ y rządzone. *ModrzBaz* 92v.

2. *Przenoszony na inne miejsce, usuwany* (1): [a gdyby [gwarek] nie zapłacił, tedy zapowiedz ma dopuszczona być, [...] a gdy ołow w zapowiedzi jest, nie ma ruszany być pod winą 50 grzywień *OrdunekGórn* 42.]

ruszany skąd (1): Wtym też pod tą confederatą gwałtow wKoscielech czynie niemáia wszakze corpora hactenus sepulta niemáia bydz níżkad ruszane. *ActReg* 16.

3. *Zachęcany, pobudzany* [czym] (1): maria panna łalky bozey pelna gdy byua prořzbamy rufzana łalką na nářz řtey pelnořczy uyleua. *PatKaz* I 2v.

4. *Niepokojony; molestus* *JanStat* (2):

ruszan w czym (1): Abowiem tákowé lifty ku tákiemu dowodowi/ áby kto z poddánych nářnych miał bydz w máiętnořćiach rufzan [literas ... molestandi aliquem ex subditis nostris *JanStat* 288]/ řkáziemy bydz níżcemné y nieważné. *SarnStat* 329.

W połączeniu szeregowym (1): [skazujemy] áby řaden z poddánych nářnych nie mógł bydz rufzan/ gában [molestari *JanStat* 288]/ y ku nieprzeřpieczeńřtu o máiętnořći řwe przywodźon *SarnStat* 328.

5. *Pozbawiany urzędu* (1):

Wyrażenie: »z mieřca ruszan« (1): Przeto iefli ten [niepożyteczny sořtyř] tym řpořobem/ iákom powiedźiał/ bywa z mieřcá rufzan [plectitur]/ czemuby też niepożyteczni Biřkupi/ [...] niepożyteczni Seđźiowie [...] z mieyřcá niemiełi być rufzeni? *ModrzBaz* 99.

Synonim: **3.** *gabán*.

Cf **NIERUSZANY, RUCHANY, RUSZAĆ**

ALKa, DDJ

RUSZCZEK cf **[RUSZEK]**

RUSZCZKOWY Cn s.v. *ruszczek*; *Linde brak*.

[RUSZEK sb m

G sg ruszku.

St stp brak, Cn: *ruszczek*, *Linde XVIII w.*: *ruszczek*.

bot. *Ruscus aculeatus* L (Rost); *myszopłoch kołczasty, krzewinka z rodziny liliowatych (Liliaceae)* [*ruscum vel ruscus – jest niejaki rodzaj chróřtu końcyste liřcie mając z którego miotły we Włozzech czynią Mącz* 362b; – *miotła, miert polny Calep*; *iglica włoska ziele, mysza wiecha, ruszczek, mirt dziki – ruscus vel ruscum Cn*]; (*nagł*) BRVSCUS. (–) *Legendum autem est Ruscus Agreřtis, Myrtus Oxymirřmite*. Po polřku téż zowá Aptékárze *Brufcus*: Rořćie tego Chróřćiku dořyc ná górách około řaczá, ná Tátrzech: ieft to Chróřćik máłuchny [...]: w Weneciéy y w Padwi pořpolicie z tego Rulfku czynią miotły. *UrządowHerb* 61b.

Synonimy: *mirt polny, mysza wiecha.*]

AN

RUSZENIE (207) sb n

-enie (204), -enie (3).

-e- (110), -é- (3); -e- : -é- *SarnStat* (100:3); *końcowe e pochylone*.sg *N* ruszenie (55); -é (22), -(e) (33). ◇ *G* ruszenia (59); -â (54), -a (1) *MycPrz*, -(a) (4). ◇ *D* ruszeniu (5). ◇ *A* ruszeniu (42); -é (24), -(e) (18). ◇ *I* ruszeniem (15) *UstPraw* (2), *ModrzBaz* (3), *OrzJan* (2), *SarnStat* (4), *GrabPospR* (2), *PowodPr*, *VotSzl*, ruszeniem (6) *ZapWar* (4), *OrzRozm*, *SienLek*; ~ -ém (5), -em (1), -(e)m (9); -ém : -em *OrzJan* (1:1). ◇ *L* ruszeniu (23). ◇ *pl A* ruszenia (2).

Składnia przydawki dopełniającej równoznacznej z dopełnieniem sprawcy: ruszenie od kogo (3).

Stłp, *Cn* notuje, *Linde XVI* (dwa z niżej notowanych przykładów) – *XVII(XVIII)* w.**1. Rzeczownik od „ruszyć” (178):****1. Dotknięcie; tactio, tactus** *Mącz* (2): *Tactio*, *Rufzenie/ dotknięcie. Mącz* 439d, 439d.**2. Usunięcie z urzędu (1):**Wyrażenie: »ruszenie [kogo] z miejsca« (1): *IZ Dofoieńftw y Vrzędów po Séymie bliko przefzłym/ wedle stáreǵo zwyczáiu przez nas podánych niegodzi líe nam bráć/ y od tych/ którym fã dáné/ oddalác y bráć: boby tákowe ofób zacnych rufzenie z mieýsc [quod talis deturbatio et degradatio personarum insignium JanStat 296]/ imięniu ich przynioflo nieiákíe zelzenie *SarnStat* 80.***3. Wywołanie czegoś, przyczynienie się do czegoś (6)****a. O reakcjach emocjonalnych: poruszenie, zainteresowanie, impuls; w przeni (1):**Wyrażenie: »serdeczne ruszenie« (1): Święci niektorzy ofobliwy zwyczaj mieli prosić o známioná: Iáko to tu czyni ná tím mieýfcu Abram/ iáko też czynil Gedeon/ Ezechiał/ á to dla nieiákíego wnétrznego á ferdecznego rufzenia. *BibRadz I 8b marg*.**b. O reakcjach fizycznych i fizjologicznych: spowodowanie doległości, choroby (5):**Wyrażenie: »powietrze [= przez powietrze jako źródło choroby] ruszenie« = *paralíz; paralysis, resolutio a. sideratio nervorum Cn [szyk 4:1]* (5): Thegoż roku Krol Alexánder poczał chorzec z rufzenia powietrza. *BielKron* 403; Włzáków/ íeft téż chorób niemálo/ co z głowy [!] pochodzá/ á cieplicámi hánowác fye mogá: iáko lupánia/ puł głowy bolenia/ powietrza rufzenie/ fkurczenie/ vft/ fzyie/ álbo infzych członków drzenie *Oczko* 14; A íż przy tákich defcensách/ kurcze/ powietrza rufzenie/ guzy twárdé/ mieýfcá opuchlé/ á náciéklé bywáią/ té błotem iáko rzeczą pożyteczną/ okládác fyę godzi *Oczko* 17, 16v, 21v.**4. Dokuczenie (o dolegliwości fizjologicznej) (1):** *LEkarze stárzy/ ku przepużczeniu żywotá [tj. przeczyszczeniu przez wywołanie rozwolnienia]/ dawáli chorym fámę ciepłą wodę pić/ [...] á íelliz to więc nieporufzyło: potym iá z miodem dáli: [...] po tákim pićiu/ leżec kazáli/ á zá pierwfzym rufzeniem wfstawác niedáli: áni rychlo ná to íeś kazáli. *SienLek* 38v.***5. Powołanie pod broń, mobilizacja; expeditio** *Modrz, JanStat, Cn; motio Cn* (104): bo tho takowe rufzenie wfllizy opyfane, nie íeft ná zadnego inflęo nieprzyacziela ftanowiono, íedno ná fámę⁶⁰ *Czefarza Tureczkiego mocy. ConPiotr* 33v; *OrzRozm V*.ruszenie kogo, czego (społeczności) (7): Tákte nákoniec przełóżył [Włoch] Krolá Polkíego ná de wfzytkimi Krolmi/ gdy zadnego Krolá niemálf/ toryby rufzeniem poſpolitým Kroleftwá fwego walczył/ mimo Krolá Polkíego/ ták wielkim ludem. *OrzRozm N3; ModrzBaz* 119v; *StryjKron* 652. Cf »uchwalić ruszenie«, »ruszenie ziem«.Zwrot: »uchwalić (a. uchwalać), namowić ruszenie; ruszenie (jest) uchwalone, złożone, uradzone« [w tym: kogo (3)] [szyk zmienny] (5:1:5:1:2): gdzie ná woynę Węgierką pobor z Włoki po 12. grofzy vchwalono/ y rufzenie Sláchty według możności y dochodu káżdego *StryjKron* 652. Cf »uchwalić pospolite ruszenie«.Wyrażenia: »ruszenie wojenne, na wojnę, wojny [= wojenne]« = *bellica expeditio JanStat [szyk 14:3]* (8:6:3): Przed rufzeniem woiennym máią być Seymy powiatowe ná mieýfcách zwykłych/ y w ftároftwách opifánych. *UstPraw D2, D2v; Y* zwiodfzy bitwę z Báchidem/ porázili go frodze/ á przetoż oná íego rádál/ y rufzenie woyny [et exitus eius] było dáremne. *BibRadz I.Mach* 9/68; Níktorzy z Rad y poſlow íak przed tym działáli/ Rufzenia woiennego záwždy przyftrzegáli. *MycPrz I B3v; SarnStat* 150, 1217. Cf »pospolite ruszenie na wojnę«.»ruszenie ziem (a. [ziemie])« (1): *WARuiąc íednák miánowicie/ y zoltáwuując ná tám téy prowinciiéy [tj. ziemi inflanckiej] obowíazek rufzenia poſpolitého/ nie íedno pod rufzenieí ziem infzych Koronnych/ y Wielkíego Kſíeſtwa Litewkíego [...] SarnStat* 1204; [Jakoś nam *TM* písał około ruszenia ziemie, tedy się nam nie zda, aby teraz jakie ruszenie być miało *ListyZygmAug* 1552/239].Zestawienie: »pospolite ruszenie« = *powołanie wszystkich zdolnych do walki męzczyzn (szlachty, mieszczan posiadających majątek ziemski oraz wójtów i sottysów), też wojsko zebrane w wyniku tego powołania; expeditio generalis JanStat, Cn; expeditio universorum Modrz; bellum generale, bellica a. publica expeditio JanStat; expeditio maior Cn [szyk 50:43]* (93): Obieczal yłf gdy poddany íego K.M. koronny, przeczywko Tureczkiem moczom wfllizy opylanem się rufłá theſſ poddany wielkiego Xieftwa Lytewfkiego według przemozenia fwego ná thoff poſpolite rufzenie. *ConPiotr* 34; [postowie] proszą aby *IKM* sam osobą swą ku takowemu poſpolitemu ruszeniu być raczył *Diar* 81; Rufzenie poſpolite/ toć íeft íáśnie opifáne w Státućie/ á to íeft oftátecznia nádzieía Polkíey obrony *OrzRozm V, N3, V2v, V3*; A to íeft íeden fpoſob woyny: ktory zowá poſpolitym rufzeniem wfzytkich tych/ co woynę Rzeczyſpolitey powinni. *ModrzBaz* 119v; A ták trzeba te⁶⁰/ żeby Rzeczyſpolita/ ábo ſłużebynym ludem/ ábo poſpolitem rufzeniem bylá bronioná. *ModrzBaz* 137v, 119, 120, 120v; *StryjKron* 457; *GórnRozm A2v marg, Bv, M; ActReg* 3v, 5, 10, 74; y woienna wláda vmnieýfzoná [województom], gdy żołnierzm á nie poſpolitym rufzenieí íeli ſie Polacy walczyc *SarnStat* 240; Acz w práwie Woiewodzym o Rufzeniu poſpolitym íeft nieco powiedziano, wfzáków y tu doſtáteczniý moze. bo y do Rufzenia poſpolitého Hetman náleży. *SarnStat* 430, 117, 129, 131 [4 r.], 132 [2 r.], 133 [3 r.] (30); Aby żaden niemogł wzywać żadnych potrzeb cudzoziemskich/ ázby pierwey potrzeby do poſpolitého rufzenia potrzebne pokupił/ y gotowe miał *GrabPospR* K3, kt, Kv [2 r.], K2 [4 r.], K3v, K4 [2 r.] (14); *PowodPr* 62 [2 r.]; Poſpolite téż rufzenie nie wfzytkim/ á ſtużnie/ ímákuie/ iáko niepożyteczne/ nieporządne/ y niebeſpieczne *VotSzl* C3v, C3v [2 r.].~ Zwrot: »uchwalić (a. uchwalać), namowić pospolite ruszenie; pospolite ruszenie (jest a. będzie) uchwalone, złożone (złożono), uradzone« = *bellum generale inductum fuerit, expeditio bellica instituta fuerit, expeditio generalis debet fieri JanStat [szyk zmienny]* (4:1:5:2:1): Zá namowá rad nálych y proſbą poſlow ziemkích/ vchwalilifmy woynę álbo rufzenie poſpolite *UstPraw* K3 [idem *SarnStat* 117]; Potym Krol íagelo Stáruſzek poſpolite rufzenie koronne vchwalil do Prus ná zimę przyſzłá *StryjKron* 577; y ruszenie Pospolite y Pobory namowilifmy *ActReg* 50; Podatek vchwalon, tákte y pospolite ruszenie. *ActReg* 74, 137; A gdy będzie vchwaloné rufzenie poſpolité/ ku odmienieniu íego/ Séymy niemáią byđz íkládáne *SarnStat* 123 [idem 299]; tedy vchwalamy z pozwoleniem wfzytkich ftánów/ náwfzeláká gwaltowná moc/ y náíadz nieprzyiácielfki/ poſpolité rufzenie *SarnStat* 133; íż gdy rufzenie poſpolité woienne Kroleftwá náłzého będzie złożono/ Szláchta powiatów przerzczenych Oſwiećimkíego y Zatorfkíego [...] będzie powinna woiowác *SarnStat* 1217, 117, 129, 299, 424, 1214.Wyrażenia: »pospolite ruszenie na wojnę, do boju, wojenne, wojny [= wojenne]« = *bellica expeditio generalis JanStat [szyk 8:3]* (6:1:3:2): a íeſſlyby się wtych piaczy lath Russenye poſpolithe ná woyná tam do Russy traſylo tedy tam bendzie volno panu íakubovy y alexemu w Nochaczovye miesskacz do czterech nyedziel *ZapWar*

1548 nr 2668; Pierwey to v Krolá bylo v mocy nie fkládáiác Seymu/ ruŕzenie poŕpolite ná woynę vczyniç *GórnRożm* B2; POŕpolite ruŕzenie woyny nieinaczéy/ iedno rozmyŕlnie y z ŕluŕnych przyczyn y potrzeby poŕpolitéy ná przyŕzle czáfy vŕtáwiác będziemy *SarnStat* 123 [idem 299]; A Iż wiele ludzi biorá pieniádze/ którzy téż ŕluŕbę woienne ná ŕobie powinni nieŕŕ/ tedy względem powinnoŕŕi ŕwéy/ gdyby przypádló woienne poŕpolité ruŕzenie/ ma przedŕŕie y powinien będzię poczet ŕtáwiç przy ŕwoim poczçie *SarnStat* 448, 78, 142, 299, 319, 335, 1217, 1218; PO niewáż te media zebrániá fkarbu/ y ŕporzádenia leplżego poŕpolitego ruŕzenia do boiu [...] wolnego czáfu potrzebiá/ á z prętká ná naglá potrzebę/ [...] porwáne byç nie mogá. *GrabPospR* L2.

»ruszenia poŕpolitego zbieranie« (1): RVSZENIA POSPOLITEGO ZBIERANIE: [zobacz:] Wiçí albo *Refitium literae Lege* 4. *SarnStat* 430. ~

Szereg: »trwoga i ruszenie« (1): choçby który [żolnierz] pod trwoę y ruŕzeniu byl wzdan/ á potym [...] pokazal liŕtem Hetmáñkim/ iŕ ná ten czás byl ná poŕludze Rzeczypoŕpolitéy y náŕzéy/ ma záтым od wzdániá byđz wolnym *SarnStat* 433.

6. *praw. Zaskarżenie decyzji sądu, odwołanie się od niej do wyższej instancji, apelacja; appellatio* *Mącz, Cn; motio JanStat, Cn* (64): ieliŕby ŕie komv niepodobała fkażn ŕzędziego, mozego rvŕŕyç na wiecze vedlia obyczaya prava a ŕtatutow ŕtaradawnych o Rvŕŕeniv napiŕŕanych *ComCrac* 17; *UstPraw* C2 [2 r.]; Theopompus krol Spártáñki [...] wprzó Ephoros poŕŕánowiŕ to iefł ziemŕkie vrzędniki/ ktorzy mimo krolá wŕzytkę moc w R.P. ŕtánowiç y ŕádzie mieli/ od ktorych/ gdy co ŕádzili/ iuŕ ruŕzenie do Krolá iŕŕ nie mogłó. *Phil* Q; á iné wŕzytki ŕpráwy/ ktoré przed Sędzięgo przyyda/ ná to nie niedbáiác/ iŕ przez ruŕzenie nágánion iefł/ niech będa ŕádoné. *SarnStat* 796; A to wŕzytko iáko ruŕzenie y náznáçzenie Roku ŕluŕnie w Aktá Sądowné przez ŕáđ y Piŕárzá máiá byđz wpiŕané [...]. A ŕroná która ruŕzenie czyni nie węcéy/ ieno ieden groŕz zá to zápláçie będzię powinna. *SarnStat* 808 [idem 811]; o waŕnoŕŕi zápiŕfów, że przeciwiwo nim nie zoŕtáie ŕáden odpór, ŕádna controwerŕia, áni contradictia, iedno ná doŕyç czyniç wypelniç potrzebá, áni Sędzia ruŕzenia ma dopuŕzczáç. *SarnStat* 1260, 536, 795, 807 [5 r.], 810 [6 r.], 811 [2 r.]; [I bádá myaly ŕtrony rok z russenym vrzędowym przed krolyem yego (Miłó)ŕŕczyá *ZapSądKrac* 60; [ŕlowa ŕw. Stanisława:] Tego [Piotra] ia y ŕwiádkiem wiecznego záprzedániá [wŕŕi Piotrowin]/ y Ewiktozem/ to iefł záŕŕępcá nienawiŕnego ruŕzenia ŕtáwiam. *DługoszMWilk* D.]

ruszenie kogo (23): Podkomorzęgo ruŕzenie/ y Appelláçia od iego vrzędu *SarnStat* 1310. *Cf Wyrażenia.*

ruszenie od czego (a. ab aliqua re) [= w jakiej sprawie] (6): Od Accellorii ktore nieniolla wieczney vtraty rzeczy glowney [...] niema bycz rvŕŕenie ŕzędziego *ComCrac* 16v, 22; ŕáden ŕáđ áni vrząd nie ma dopuŕzczáç appelláçiiéy áni ruŕzenia *ab accellorio* *SarnStat* 808; Appelláçiiéy áni ruŕzenia od rzeczy, która ŕtráçenia nie nieŕŕie, dopuŕzczáç [ŕády] nie máiá. *SarnStat* 808, 391, 402.

W poŕláçeniach ŕzeregowych (3): *Mącz* 13a; á táżme przed tym ŕádem Tribunálŕkim/ wŕzytkié ŕtrony w ŕpráwách ŕwoich ŕádowych/ Rok y Roki będa mieç/ [...] iáko zá Dworem mieçby mieli/ ŕádných nie wymuiác wedlug ich controwerŕiy/ ŕpráw/ Dekrétów/ Appelláçiy/ Ruŕzenia/ odeŕŕániá/ rozpiŕfów odkłádániá/ y inŕnych punktów práwných *SarnStat* 869, 1255.

Wyrażenia: »ruszenie powiatu, powiatowe« [szyk 2:1] (2:1): Iŕ káżda ŕpráwa rzeczy oŕádonéy wedle niego [artykuŕlu 67.] iŕŕđ ma: popráwuiác to w nim/ iŕ co przedtym zá wŕkáżániem rzeczy oŕádonéy ná niepoŕŕuŕnego Powiátowé ruŕzenie bywáło/ to teraz ták poŕŕánowiamy: iŕ [...] *SarnStat* 874; Stároltá Exekuciá z ruŕzeniem powiátu [tj. sądu ziemskiego] zá dwie niedzieli/ ŕtrony vkrzywdzonéy vczyniç ma *SarnStat* 1181, 1181.

»ruszenie sędziego (sędzi), sądu, sądowne (a. [sądowe]« = *appellatio* *Mącz; motio iudicis JanStat* [szyk 20:1] (19:1:1): *ComCrac* 16v, 22; *ZapWar* 1549 nr 2662 [2 r.], 1550 nr 2676 [2 r.]; O Ruŕzeniu Sędzyego Grodzkiego. *UstPraw* C2v, C2; *Appellatio,*

Ruŕzenie ŕádu/ odezwanie/ ábo Appellacia od yednego ŕędziego do drugiego. *Mącz* 13a; chcemy/ áby to zá práwo bylo chowano: áby káżdému bylo wolno od fkażániá Sędzięgo Ziemŕkiego ábo Grodzkiego nie przez obyczay ruŕzenia ŕędziego/ ále proŕto ŕlowem áppellowáç/ ná roki glówné *SarnStat* 535 [idem 807]; o który záklád ábo záklády ŕáđ odrzuçiwŕzy ŕádonné ruŕzenia/ y iné wŕzytki zwłóki ábo ŕmykánia/ ten práwem zwyçieżony/ temu który práwem wygrał [...] doŕyç vczyniç będzię powinien *SarnStat* 1255, 686, 807 [2 r.], 809 *żp*, 810 [2 r.], 1249 (12); [*ZapSądKrac* 34, 59, 63; á ták zá próŕbá Poŕlow Ziemŕkich ruŕzenie Sędziego [...] do pierwŕzego wŕzywániá przywráçamy *HerburtStat* 502].

Szeregi: »(tak) apelacja a(l)bo (i, jako i, ani, a nie) ruszenie« = *appellatio seu motio JanStat* [szyk 10:5] (15): Commiŕŕarze máiá gránice czyniç/ nie bacząc nic ná niebytnoŕŕ Sthároŕty ábo tego co fkarzy o gránice/ nie bacząc nic ná ruŕzenie ábo ná áppelláçyá *UstPraw* 12v, K2; o tákowé Pozwy [potwarne] nie indzie vznawano byđz ma/ ieno v onégo ŕádu ábo vrzędu: v którego produkowáne będa: á wŕzákóz iedno w ten czás/ gdy ŕroná o to czyniç będzię chçiała: á Appelláçyá ábo ruŕzenie do nas iŕŕđ ma. *SarnStat* 711, 391, 402, 536 [2 r.], 742, 806 (13); [*ZapSądKrac* 34; *Potwierdz* A3v; O Spráwách Vrzędowych: ktore przez Ruŕzenie ábo Appelláçyá przed Krolá przypádná *HerburtStat* 33 (*Linde s.v. ruszyć*)]. [*Ponadto w poŕláçeniach ŕzeregowych* 2 r.]

»ruszenie to jest naganienie; ruszenie z naganieniem« (1:1): Káżimiérzów [statut] ŕie rozumié o ruŕzeniu [ŕędziego] ŕáwym/ to iefł nágánieniu. A Zymuntów/ ktoby pozwał vrząd. *SarnStat* 469, 1298.

Żart. (1): PRawdá Sędzia/ bych ia byl od dekrétu twęgo Appellował/ kiedys mię do trunku dobręgo Skazał/ nie dopuŕŕilbyŕ w ón czás byl ruŕzenia *PudŕFr* 29.

II. Rzeczownik od „ruszyć się” (4):

1. Wykonanie ruchu, poruszenie się (3):

ruszenie czyje (1): *LatHar* 45 *cf W* poŕláçeniu ŕzeregowym.

W poŕláçeniu ŕzeregowym (1): Proŕzę twey Boŕkiey miłóçi (o náŕłodŕzy Iezu) wielce prágnąc ábyŕ to raczył vczyniç/ żeby káżda ŕpráwa/ ŕlowo/ myŕl/ ruŕzenie y weŕŕhenienie moie obracało ŕie ná czeŕŕe y chwałę imieniá twe^{ŕo} ŕwiętego. *LatHar* 45.

a. Trzęsienie ziemi (1):

Wyrażenie: »ruszenie ziemie« (1): Terrae motus, Ruŕzenie/ vpádniecie ziemie. *Mącz* [234]a.

b. *Zdolność do wykonywania ruchów* (1): Animalis – Ducha, ruŕzenie/ [!] wŕobie máiácy. *Calep* 71a.

2. Rozruchy, niepokoje społeczne (1): Motus, Ruŕzenie/ záchwanie zwáda/ powŕŕánié/ niepokóy/ zámielzánie. *Mącz* [234]a.

III. Rzeczownik od „ruszyć” a. „ruszyć się”: wyruszenie, rozpoczçie przemieszczania się; *commotio PolAnt; cursus Modrz; motio JanStat* (25): Názáiutrz tedy [król Ludwig] dawŕzy znák ku ruŕzeniu/ z Tolmy wyciágnął *BielKron* 306v.

ruszenie skąd (2): Ruŕzenie Zydwów z Allerot. *BielKron* 40 marg. *Cf Wyrażenia.*

ruszenie dokąd (2): Ruŕzenie do Litwy. *BielKron* 381v marg. *Cf Wyrażenia.*

ruszenie czyje [w tym: *pron poss* (3), *G sb* (2), *ai* (1)] (6): *RejPs* 98; A ták Iozue rano powŕŕawŕzy ruŕzył namioty. (marg) Ruŕzenie Iozue. (–) *BielKron* 46v; á Alexánder leżał v Bracláwiiá z Litwą czekáiác krolewŕkiego ruŕzenia. *BielKron* 398v, 40 marg; *KochPs* 170; *SarnStat* 655; [*BielKron* 1551 155v].

W poŕláçeniu ŕzeregowym (1): tedyç téż do woyny trzeba koni dobrých: ktoreby téż niech dobrze karmiono/ y chtëm przeiędzánim ćwiczonó/ do ŕłępnego chodu/ do ruŕzenia/ do záŕŕánienienia/ ná ŕronę powracańia *ModrzBaz* 110.

Wyrażenie: »ruszenie z mie(j)sca (na miesce)« (1): *RejPs* 98; [Ruŕzenie pierwŕze náŕzego narodu Vandalitow/ s ŕwego mieiŕca oyczyŕŕtego z żonámi y z dzieçmi [...] bylo od rzeki Tanais ábo Carcinitu *BielKron* 1551 155v].

W przén (2): Bowiem ruŕŕenie twoie [Panie] zmieŕcá namieŕce nielza iedno muŕi mieç pocztu przynamniey ŕto tyŕŕiecy y wiele

tyfięcy angiółow *RejPs* 98; Czáfu rufzenia twégo [*in die virtutis tuae Vulg Ps* 109/3] przy tobie fwym pánie Twóy lud chętliwie ftáne. *KochPs* 170.

a. *O wojsku: Wymarsz, atak (16):* A niź fię Káfztellan rufzy ná woynę/ ma obwiefćić fwemu powiátowi tydzeń przed rufzeniem mieyfce *UstPraw* D2; *SarnStat* 433.

ruszenie skąd (3): O rufzeniu z gránic. *UstPraw* D3; Gdy o rufzeniu Zólnierzy mowiono od Krakowa X Arceybiskup excaudit y rzekł et fraus et dolus między nami *ActReg* 8. *Cf* »ruszenie z miejsca«.

[ruszenie dokąd: A gdy iuz miáło byc póspolite rufzenie do Troiey/ fmyflil fobie [*Uliesses*] fzaleńftwo áby nie iecháć ná woynę *BielKron* 1551 10v.]

ruszenie czyje (3): Zólnierza nie mámy ani wodza, ktoryby sprawám woieniym rozumiał. Ieslibysmy pomocy od Krola Ie⁸⁰ M nie mieli Bog wie iaka sprawa będzie y exitus naszego ruszenia. *ActReg* 50, 8; *OrzJan* 34.

[Zwrot: »ruszenie uczynić«: Stey przyczyny krol [...] wielką á nieważną przyflęgá mocnie fie obwiázal [!]/ że miał Zydy/ bez żadney odwłóki wydáć/ [...] á pothym że miał rufzenie wczyniwlly [*exercitu autem ducto*] ciągnáć do Zydowlkiey ziemié/ á fpuftóflly iá ogniem y mieczem *Leop* 3. *Mach* 5/28 (*Linde* s.v. *ruszyć*).]

Wyrażenia: »ruszenie z miejsca« (1): Trzebá przyzwyczáić do tego zólnierze/ áby znákw ktore Hetman dawa/ pilnowáli: ktore dawaia ku potkániu/ y záśię ná odwrot/ ná ftánowienie obozu/ y ná rufzenie z mieyfcá [*et ad discedendum*] *ModrzBaz* 111v.

»ruszenie do potrzeby« (1): A żeby więc té pozwy nie wczynily trudności iákiéy/ gdy do rufzenia zólnierzóm do potrzeby iákiéy zá rofkazaniem Hetmáńskim [...] przydzie/ [...] tedy poftánawiamy/ że [...] *SarnStat* 433.

»ruszenie na wojnę« = *expeditio bellica* *JanStat* (4): ABy rufzenie ná woynę porzadné nápotym bylo/ [...] vftáwiamy/ [...] áby Káfztellan [...] cztérzy á namniéy trzy dni ná mieyscu ku ściágnienu náznáczonym w powiećie fwym czekał. *SarnStat* 302, 299 *zp*, 1059, 1188.

Szereg: »wyprawa ani ruszenie« (1): thakell teff fwieczky kazdy ma bydz karán iefly ze thego [*stanięcia do wojny*] nieuczynil thá wyná ktora bendzie na Seymie przyfllem poftánowiona. Alie taka wyprawa any tho rufzenie niema bidz póspolithe. alby iufl pewno belo. yflby Czefarz Tureczky zrzucziel przemierze, ktore fkrolem iego Mez ma *ConPiotr* 33v.

a. *Najazd, inwazja (3):* Cóz wálzá kró: M. mniémałz/ aby [*cesarz turecki*] fobie tego lekce ważyć miał/ o czym wie/ że y wálzá kró: M. rozumieć dobrze raczyflz/ iz Niemiecka ziemiá vpáść nie-moze/ ázby iednym rufzeniem oraz Polká vpádlá? *OrzJan* 82.

ruszenie czyje (2): Głós wieści oto idzie/ y rufzenie wielkie ziemie pólnocney/ áby polożyło miáfta Iehudkie puftynią (y) miezlkániem fmokow. *BudBib* Ier 10/22; Nie trzebásię tez Sláskiego ruszenia obawiac. bo tam ludzie nie potemu gospodarstwem się wielkim zabawili *ActReg* 4v.

Synonimy: **I.1.** *dotknięcie; 6.* *apelacyja, mocyja, odezwanie, odwołanie, odzew, prowokacyja; II.2.* *burza, burzka, fakcyja, rozruch, rozterk, wzburzenie, zamieszanie, zamieszka, zburzenie; III.a.* *wyprawa.*

Cf **RUSZYĆ, RUSZYĆ SIĘ**

ALKa, MN

[RUSZKA *sb f*

a *prawdopodobnie jasne (tak w -ka).*

sg N ruszka. *pl G* ruszek.

St stp notuje, *Cn, Linde* brak.

Dem. od „*rucha*” ‘*plát plótina, chusta*’: *Rica* muliebre velum. *Rufzka*, rantuch, podwika *Cervus Inst* B6; W teźe skrzynce bylo piéć rusek [*rękopis: russek*] żydowskich, które przedał matce Jele-niowej za 4 złote. *KsięgaKrymKraK* 1556 nr 25.]

ALKa, MN

RUSZLIWY *St stp; Cn, Linde* brak.

Cf **RUCHLIWY**

1. RUSZNICA (114) *sb f*

a *jasne.*

rusznica (84), **ruśnica** (27), **rucznic** (3); ruśnica *StryjWjaz* (2), *GórnRozm* (7), *GostGosp*, *GrabPospR*; rucznic *GroicPorz*, *RejZwierc*; rusznica : ruśnica : rucznic *StryjKron* (1:10), *RejWiz* (1:–1).

sg N rusznica (6). *pl G* rusznice (18), rusznicy (1); -e : -y *LibMal* (1:1). *pl A* rusznice (13) [w tym: -ą (10), -e (1).] *pl I* rusznica (8). *pl L* rusznicy (2). *pl N* rusznice (4). *pl G* rusznice (29). *pl D* rusznice (1). *pl A* rusznice (20). *pl I* rusznicami (12); -ami (10), -(a)mi (2).

St stp, Cn notuje, *Linde XVI* (trzy z niżej notowanych przy-kładów) – *XVIII* w..

Rodzaj ręcznej broni palnej nabijanej prochem, strzelba; bomba *barda Mymen¹, Mącz, Modrz; tormentum Mącz; fistula bellica a. ferrea, bombard minor vel manualis, vel gestatoria Cn* (114): *Mymen¹* 15; aby každy v pocztv swego v trzech v czterech v pyączy y włzelczy kony yedną ruzniczą myal *MetrKor* 38/286; *ZapWar* 1532 nr 2470; Gdyby kto był z rufznice zaftzelon [*tj. postrzelony*]; iako ma być proch wygalzon. *FalZioł* V 117; *Mye-fzyacza* *Pafzdyernyka* trzinafthey noczi przicyagnely pod zamek nálfh Oczakow Sobronam, *Srvfznychamy. LibLeg* 11/140v, 11/101; *LibMal* 1552/166v, 1544/79 [2 r.], 1547/128, 1548/139 [3 r.], 141, 1550/154 (12); *Dofwiadczył* tego s prochu/ co bywa w rucznicy/ [...] Iz fkoró gdzie do ifkry by namniéy przypádnie/ *Vzrzyflz* álic płomieniem zápali fie fnádnie. *RejWiz* 151v, 54; *Drabi* náfzy éicho fkrádiác fie z rufznicami/ wiele ich poftzeláli *BielKron* 421v, 308, 411; *Mącz* 26a, 139c, 458d; *BielSat* N; *RejZwierc* 274; [*Turcy*] dawiaá mlode ludzi ćwiczyc iedne ná ftrzelbę z rufznice/ drudzy do lukow/ drugie z drzewem iezdne *BielSpr* 28v, 25, 33v; *StryjWjaz* B4v; *MWilKHist* B4; *ZapKóscier* 1580/11, 1582/36v; tego czáfu rufnice Niemcy wymyfláć poczéli/ wflzáke iefzcze bez krzóflw *StryjKron* 411, 390, 411 [2 r.], 517; *BielSjem* 32, 35; *GórnRozm* 12v [5 r.]; *ActReg* 56; *Kędy* fády/ tedy ftará drzewinę/ wiśnię/ zbie-ráiac pálic/ z tych naylepfzy popiól: á z drzewá iefli niezbućniale/ loźá do ruśnic *GostGosp* 124; *ZAden* nápotym czáfu pokoju bądż konny/ bądż piefzy/ rufznice krótkich [*pyxides breves, quas Rufznice vocant JanStat* 599] niech nie śmie nośić *SarnStat* 499, 16 [3 r.], 432, 499, 500 [2 r.], 612 (15); *KlonWor* 35; [*ReuchlinBartBydg* e2v; *Posylam* W(aszej) M(iłości) rucznicę rajtarską *ListyPol* II 1549/323; *Bo* ku bitwie dawiaá každemu piefzemu iefli do Rucz-nice tedy funt prochu *TarnConsil* 4; *InwMieszcz* 1558 nr 81, 1570 nr 159, 1594 nr 292; *HerburtStat* 564].

W połączeniach szeregowych (również dwuczłonowych) z nazwami innych rodzajów broni (15): omnia arma: scutum et loricas, lanceas, balistas, arcus et machinas akow nycze 10 et ruznicze. *ZapMaz III T* 1/384; *Toż* ma być rozumiano o tych/ ktorzy ftrzeláią z lukow/ s kufz/ z rucznic/ wflzedy zwláfczá w ogrodzie [...] iefli przed ftrzeláním vpomináli przechodzące/ áby fye wárowáli. *Groic-Porz* mm3; *BielKron* 451; *A* táki proch przyda fie ná každą ftrzelbę/ ták do dział/ do hakownic/ iáko do rufznice *BielSpr* 73, 2v, 66; *Piefzych* cztery tyfiące/ [...] *W* rozmaitych wborach według *Cechu* fwego/ *Z* Ruśnicami/ s fpiřami/ á fendlu roznego *StryjWjaz* B4; *Ten* [który oprócz tytułu szlachectwa nie ma nic] póspolicie flug niemáło y z koñmi chowa: w iego domku nic niemálfz/ iedno ofzczepy/ przylbice/ rufznice/ miecze/ y włzeláka infza broń *ModrzBaz* 32, 113, 141; *StryjKron* 487; *PudlFr* 15; *Gdy* ná *Mołkwę* iedziecie/ mieycie ty potrzeby: *Namiot/ páncierz/ tarcz/ drzewce/* [...] *Włó-czek* y teź rufznice ma mieć *Zólnierz* włzelki. *BielSjem* 34; *Górn-Rozm* L3v; [*zremieślnik będzie robił armaturę*] do komory *Krolá* Ie⁸⁰ M. według zdánia *Hetmáńkiego/ iáko* zbroie/ káraceny/ ruśnice/ groy/ fzáble *GrabPospR* L; [*ReuchlinBartBydg* J5v, V4; *ZbylDroga* B3v].

Zwroty: [»rucznicami bić«: dzyali, puszkamy, ruczniczamy bycz tormento *ReuchlinBariBydg* V4.]

»z rusznice ranić, rana« [szyk *zmienny*] (2:1): Ktoby fię tego wazył żeby kogo z rufznice ranił ábo zabił/ tákowy ma być fowitą winą karan *UstPraw* K2; *in duplo* plácá ránę z rufznice *SarnStat* 500, 500.

»z rusznice strzelać (a. postrzelić), strzały, [strzelanie]« [szyk *zmienny*] (10:1): Turcy zewfzech ftron ftrzeláli z rufznice ná oboz *BielKron* 309, 248, 384v, 434v; ftrzelcy z rufznice do tarczey ftrzeláią *GórnDworz* I3; *BielSpr* 25; *MWilKHist* C4; poftrelził go [*Gedymina*] w grzbiet z Rufniece Niemiec ieden *StryjKron* 410; Konie rżá/ grzmot gdy zbroie o zbroie chrzęściáły/ Z ruśnic trzalk dym/ á ftrzały pierzylte fwifczáły *StryjKron* 622; *CzechEp* 191; *BielSjem* 38; [*ZbylDroga* B4].

»zabić, zabit(y), trafić z rusznice« [szyk *zmienny*] (3:2:1): *UstPraw* K2; tam [*blisko murów*] go [*Balabana*] ieden z miáfta z rufznice trafił w gárdło *BielKron* 257, 369; Gedimin zábity z Rufniece. *StryjKron* 411 *marg*; *SarnStat* 500 [2 r.].

Wyrażenia: »kulka do rusznice, z rusznice« (1:1): Glans etiam, Ołowny Báfátyk/ ábo kulka/ też grot ábo kulka do rufznice *Mącz* 146b; *StryjKron* 411.

»proch do rusznice« (2): P Roch do rufznice nalepfzy/ tákowy działáyćie/ Ielli dobra Sáletrá/ pirwey ogládayćie. *BielSat* N3 [*idem*] *BielSjem* 39.

Szeregi: »rusznica, (i) broń« [szyk 1:1] (2): z czego złe wczynki roftá: iáko ieft piáńftwo/ chodzenie z broniá/ z ruśnicámi [!]/ siádanie w kárczmách *GórnRozm* C2; drudzy [*knechci*] pozostawiali suknie, Rusnice y bronie, bo im nieplacono. *ActReg* 27. [*Ponadto w połączeniu szeregowym 1 r.*]

»działa, (i, albo) rusznice« [szyk 3:2] (5): Lud w niey [*w Persji*] onego czáfú záváždy był waleczny/ czyniáć ręká záváždy/ lecz ftrzelbá wielká od poftrotnych ludzi przemożeni bywáią dziefyfzycznych czáfów/ z ktorá fię oni nierozumieią/ zwláfzczá z działy y z rufznicámi. *BielKron* 267v; AErarius fáber. Puźkars/ konwifars ten który zwony/ Rufznice albo działa leye. *Mącz* 5a, 16c; krzyk Mężów bitnych zobudwu ftron/ trzalk z Dział y z Rufnic/ ránnych pod koñmi ftekánie [...] Echo w lefiech i po gorách rozdwoiá. *StryjKron* 757; *ActReg* 124. [*Ponadto w połączeniu szeregowym 1 r.*]

»miecz, (i, albo) rusznica« [szyk 3:2] (5): Item Myecz y Ruffnyeczá pacholku yednemu wpradze vkradl *LibMal* 1550/154; A owi co miecze ábo rufznice [*gladiatorum aut machinarum (quas bombardas vocant)*] v boku máia/ á co inlżego myślá/ iedno niczego fię niebać: áby ták práwá ná ftronę odložywłzy/ krwiá ludzká ziemię kropili? *ModrzBaz* 63v; *SarnStat* 480, 494; Ná ktorých [*sejmikach w kościolach*] nie tylo rzeczy świeckie odpráwuią: ále fwary/ wrzalki y zwády záczynáią: á drugdy do mieczow y rufznice/ y krwi rozlania przychodzą. *SkarKaz* 456b. [*Ponadto w połączeniach szeregowych 5 r.*]

DDJ

2. [RUSZNICA sb f

sg G rusznice. ♦ A rusznice.

Sł stp, Cn, Linde brak.

praw. Majątek ruchomy: I wzięła 1 grzywnie i jałowkę od przereczonego Jana Kula i z rusznice. *KsięgaSądhwk* 1586 nr 111, 1583 nr 34.

Cf RUCHAJĄCY, RUCHOMY

DDJ

RUSZNICY (I) ai

rusznicy, [rusznicy].

sg m N rusznicy. ♦ [pl G rusznicych. ♦ A subst rusznicz(e).]

Sł stp, Cn, Linde brak.

Przymiotnik od „rusznica” ‘rodzaj broni palnej’:

1. [Będący elementem rusznicy: Tamże rur rusznicych bez łoż [...]] 11. *ŹródłaEkMalb* II 68.]

2. Przeznaczony do rusznicy:

Wyrażenia: [»kulka rusznicza«: Ci strzały świszczące, Ci belty z kusz ci kule ruszniczne, huczzące Puszczeją *StryjPoczął* 286.]

»rusznicy proch«: Pulvis tormentarius, Rufznicy proch. *Mącz* 331b.

Cf RUSZNICZNY

DDJ

RUSZNICZKA (3) sb f

ruszniczka (3), [ruśniczka].

a *prawdopodobnie jasne* (tak w -ka).

sg [N ruszniczka.] ♦ A ruszniczkę (2). ♦ I ruszniczką (1).

Sł stp, Cn brak, Linde XVII w.

Dem. od „rusznica” ‘rodzaj broni palnej’ (3): Olbrycht przytárzy do fámeo Maurycego z rufzniczką/ hártowáná kulká przebił Maurycego przez zbroię *BielKron* 237v; Poftáł Máchomet do obleżeńców by miáfto podáli/ oni mu poftáli/ rufzniczkę á ftrzalki *BielKron* 257, 316v; [*KsięgaKrymKraK* 1561 nr 69; 3 zagłóWKi, czwarty mály i duchná, ruszniczka i prochownicza, delia błękitná *Inw-Mieszcz* 1584 nr 256, 1567 nr 135, 136, 1574 nr 191, 1579 nr 221; A náfz Ráczko Hofpodin tym fmieley hárcuie/ z Ruśniczká swoiá gdy w niey wielká godność czuie *StryjKron* 701; *GębMemor* 166].

DDJ

RUSZNICZNY (17) ai

ruszniczny (16), ruśniczny (1) *StryjKron*.

sg m N ruszniczny (1). ♦ G ruszniczn(e)go (3). ♦ I rusznicznym (2). ♦ f N ruszniczná (1). ♦ G ruszniczn(e)j (2). ♦ A ruszniczná (3). ♦ I ruszniczná (4). ♦ pl [N subst ruśnicz(n)e]. ♦ A subst ruszniczn(e) (1).

Sł stp brak, Cn s.v. kurek u rusznice; proch, Linde XVI (jeden z niżej notowanych przykładów) – XVII w.

Przymiotnik od „rusznica” ‘rodzaj broni palnej’ (17): [Item die 24 decembris feci rationem cum magistro pulverum [...] anno praesenti pulveris minuti bombardii alias rusznicznego *RachBonera* 1558 118.]

Wyrażenia: [»kulka ruśniczna«: Wtym drugi uf nastąpił krzyżacki, tak znowu lecą kule ruśniczne lanego ołowiu, Świszczą i gęste strzały *StryjPoczął* 354.]

»proch ruszniczny« = *fulmineus a. nitratus a. pyrius a. tormentarius pulvis* *Cn* [szyk *zmienny*] (7): Máfc ná fpalenie prochem rufznicznym/ y też ná ranę z zaftrelenia z kufze. *FalZioł* V 109v; znam wiele Mnichow w Kłáftztorzech/ ktorzy prochy dobrze czyniá rufzniczne *BielSpr* 72; zálitowác Słofarz ma obá końcá [*rurek zelaznych*] á w poyśrzodku ma wytrzeć dziuręczkę máłá/ ktorá po žiárniku prochu rufzniczne⁹⁰ má nátykáć *BielSpr* 74, 62v, 72v, 74 [2 r.]; [*ArtNom* M4v].

»strzelba ruszniczna« = *rusznice* [szyk 6:1] (7): Náfzy Mámálu-chowie mieli zbroię/ zárkuly/ y iná zbroię/ łuki/ ftrzelbę rufzniczná *BielKron* 456, 189, 448, LIII3; Piefzego Ludu v nich więcey bywa niż iezdnego/ w doftáteczney zbroi y s ftrzelbá dobrá rufzniczná *BielSpr* 65v, 66v [2 r.]; [*KronMieszcz* 51; *BielKron* 1597 714].

»strzelba ruszniczna« = *ostrzeliwanie z rusznice* (3): Maurowie ftrzelbę puśćili ták rufzniczná iáko z łukow *BielKron* 448; *BielSpr* 52v; gdy fię Niemcy rufniczná ftrzelbá iefzcze Litwie nieprzywyklá męźnie bronili [...] sam Gedimin [...] vkázowál [...] mieyfce fufznicyfze do tłuczenia *StryjKron* 411; [Náfzy fzáblámi/ ftrzelbá ruśnicznaná ich bijá/ A Tátárowie z łukow bez przefłanku fzyiá *StryjKron* 509].

a. [Wykorzystujący rusznice, uzbrojony w rusznice:

Wyrażenia: »ruszniczna jezda«: [*kniaź moskiewski*] zdobywa się i na usarze, i na ruszniczná jezde *AktaSejmikPozn* 1600/217.

»zasadka ruszniczna«: ten nie dáleko odftzedłzy/ trafił ná ftraż Mofkiewfká y ná záfadkę ich Rufniczná *PapHerby* 680.]

Cf RUSZNICY

DDJ

[RUSZNICZY] cf RUSZNICY

[RUSZOCZARNY ai

N sg m ruszoczarny.

Sł stp, Cn, Linde brak.

Czarny jak sadza (z niem. Russ): Fuliginus, Rufzlfchwartz, Rufzoczarny ArtNom L8.]

DDJ

RUSZON cf RUSZONY

RUSZONY (70) part praet pass pf

ruszony (51), **ruszon** (18), ruszony a. ruszon (1).

W formach złożonych o jasne, w formach niezłożonych -ón, -óna, -ono.

sg m N ruszony (18), ruszón (15); (attrib) -ony (3); (praed) -ony (13), -ón (15); -ony KochPs, RybGęśli, WujNT (4); -ón PatKaz I, FalZioł, GroicPorz, UstPraw (3), BielKron, Mącz, SarnStat; -ony : -ón BibRadz (4:2), HistLan (2:2), ModrzBaz (1:2). ◇ G ruszon(e)go (3). ◇ D ruszon(e)mu (6). ◇ A ruszon(e)go (6). ◇ L ruszonym (1). ◇ f N (praed) ruszoná (2) Mącz, Calep, ruszóna (2) OrzRozm, Strum, ruszon(a) (1). ◇ G ruszon(e)j (1). ◇ A ruszoną (1). ◇ n N (praed) ruszono (1). ◇ pl N m pers ruszeni (7); -eni (2), -(e)ni (5). subst ruszoné (3); -é (2), -(e) (1). ◇ G ruszonych (1). ◇ A m pers ruszon(e) (2).

Składnia dopełnienia sprawcy: ruszony od kogo (1).

Sł stp s.v. ruszyć, Cn notuje, Linde XVI (jeden z niżej notowanych przykładów) – XVII w.

1. *Wprawiony w ruch, pobudzony do ruchu (4): Sad [lege: sąd ‘naczynie’] czego pelny nalany gdy bądzycie ruizon czo nad pelnoščz ma to uyleua PatKaz I 2v; Ten [Bóg] czałom niewłtrzymánem bieżeć rolkáuzie: Ze nie ták bieży z wyłokiey fkały ruizony/ Piána fię zdobiąc ftrumień nie zgoniony. WitostLut A6.*

ruszony czym (2): GrzegSm 6; Láto widzę ftoi/ [...] twarz śina/ á vbior właščiwy láką barwę ná fobie obłoki mięwáia/ Kiedy wíatrem ruizone z pułnocy wftawáia. WitostLut A5.

W przén (1): Przeto Kryftus záras dołóżył. A ia go [człowieka] wzbudze/ á pewnie: záś z ziemié/ ktora iáko rofą pokropiona ze- fchle nasienia ożywia y z ziemié wywodzil/ dáleko więcey mocą Kryftufową ruizoną [lege: ruszona]/ wypuści vmárie [Vulg Is 26/19] GrzegSm 6.

2. *Przemieszczony, przeniesiony w inne miejsce (1):*

Wyrażenie: »z miejsca ruszony« (1): Ambulatorius, Quod ambulat, quodque moveri potest – Wlelka [lege: wszelka] rzecz ktora z mieczza moze bic ruizoną, obrotliwy. Calep 60a.

3. *Usunięty, wypędzony [skąd] (5): ktore [imienie] Powod będzie trzymał rok y fzełč niedziel. A niema być s niego ruizon/ áże by był práwem o to počiágnion GroicPorz q3; ktorzy [falszywi nau- czyciele] fą v rzeki Eufrates/ [...] gdy słowem Bożym z tąd bywáia ruizeni/ tedy iak fzaleni tym więcey fię bogu przeciwiá BibRadz II 138b marg; CzechRozm 117v.*

Wyrażenie: »z miejsca ruszon« (1): á ná tym mieyfcu ten koščioł ochędożnie poftáwion [...] y fára S. Wáwrzyńcá kniemu przyłáczóná ieft/ á kłafztor S. Fránciřzká s tego mieyfcá ruizon y fkupion ieft. BielKron 376v.

Przen (1): Ale pan [...] Wfpomionął/ że [ludzie] fą ciáło/ y duch nie wrócony/ Kiedy raz będzie z fwego miefzkánia ruizony. KochPs 117.

4. *Dotknięty (1): Tactus, Ruizony/ dotkniony/ też vderzony. Mącz 439d.*

5. *Który nie zachowuje swojej pierwotnej formy; naruszony, uszkodzony (3): Abowiem tákí zlob furowy ná którym fkorá nie będzie ruizoná/ wpoi fye w ziemié fwoiá chropáwoščia/ że żadnym obyczáiem tákowy zlob po fobie wody nie puści Strum G2.*

a. *O posiadłości ziemskiej: podzielony (1): Ale gđzieby ktory z nich więcey dzierzał gruntu niźliby iemu należało/ [...] powinien*

drugiemu przez pomiárę fprawiedliwą we wlytkich pożytkách iáko przydzie/ ták wielkoščiá iáko téż dobrocią nárówná/ wymuiác śiedliřká ftaré/ ktoreby przez trzy látá zatrzymáli/ bo té ruizoné byđz niemogą. SarnStat 1164.

b. *W nawiązaniu do znac. ‘zakwestionować dokument’; tu o Piśmie Św. (1): Zálz nienapiřáno wzákonie walzym/ lám powie- dział/ Bogowie ięfteście? Ieftiç óny powiedziál bogami/ do ktorych się mowa bożá sftála/ a piřmo niemoze być ruizonó (marg) roz- wiązano abo folwowáno (–) [et non potest solvi scriptura] iakóř temu ktorego ocięć [!] pořwięcił i ná świat pořláł/ wy mówicie Bluzniř MurzNT Ioann 10/35.*

6. *Ogarnięty, owładnięty czymś; na ktorego coś zadziałło a. wpłynęło [czym] (42):*

a. *O reakcjach emocjonalnych: pobudzony, poruszony; też wzruszony, wzburzony; commotus PolAnt; adductus Modrz (14):*

a. *O sytuacji, zdarzeniu itp. wywołujących u kogoś reakcję (4): Izraęlczyzy tákowem fprofnem wczynkiem thego Krolá ruizeni/ widzác tháką v nim nieludzkofč y okrućieñftwo odciágnęli od niego. BibRadz I 203d marg; Tám on miły ftáruřek ruizon tymi fłowki [swey córki]/ Przypátruiác fie fprawam oney bialeygłowki. [...] s pláczem iey powiedziál [...] HistLan D2, B2v; Gdy Titan řzrod niebá ftál włařnie w tey dobie Ptálzym grzmotem ruizony/ rzekłem fám w fobie. [...] RybGęśli D2.*

β. *O czycichs emocjach wpływających na jego reakcję (10): A gdyby Lewitá z ktoregokolwiek miáftá Izraęlfkie⁸⁰ kędy był go- fciem/ będac przywiedzion iákiemžekolwiek vmyřtem (marg) To ieft ruizony iákiem nábozeñftwem. (–) przyřzedł do mieyfcá ktore fobie Pan obrał. Tedy [...] BibRadz Deut 18/6; Gdy tedy Krol vyz- rał Eřter krolowá fthoiácą v fieni/ ruizony fálką [recepit gra- tiam] przeciwo niey/ ściágnął fceptum złote ku niey BibRadz Esth 5/2; A dla tegož Tyryczyzy będac ruizeni nienawiščiá [abo- minati] przeciwo zlořci thákowey/ dáli hoynie wfzytki potreby ná ich [niesprawiedliwie obwinionych] pogrzeb należące. BibRadz 2.Mach 4/49, I 3b marg, 183d marg, Luc 10/33; Te niechay będa práwá o poźodze: ktorem ia miłofierdżiem ruizony nápiřał. ModrzBaz 84; Ciřz [ojcowie nasi] ruizeni zazdrořciá/ przeciwo Moizeřzowi/ Y mówili furowie przeciwo Aronowi. KochPs 161; WujNT Mar 6/34; [Hethman Achilles] ruizon miłofciá przeciwo Polixenie/ pořláł do iey oycá áby mu iá dał zá żonę BielKron 1551 12].*

b. *O reakcjach fizycznych i fizjologicznych: opanowany przez chorobę, dolegliwość (28): [jak poznać człowieka powietrzem morowym zarażonego] Naprzod gdy ktori człowiek czału morowego powietrza będzie Febrą, to ieft gorączką ruizon/ tak iże mu fie będzie widziáło iáko by miał w fobie ogieñ FalZioł V 66v; sydere afflari, Plánetą/ plágą być ruizon/ to yeft powietrzem trácon. Mącz 391d.*

Wyrażenia: »ruszony chorobą« [szyk 1:1] (2): W kilku niedziel pan ftáry ruizony chorobą/ Zwátpiřwy o zdrowiu fwym imie trwo- żyć fobą. HistLan D4v, E.

»ruszony powietrzem« = dotknięty paraliżem; paralyticus Pol- Ant, Vulg, Cn [szyk 3:2] (5): Tedy oto niektorzy przynięli ná lořku człowieká ktory był ruizony powietrzem BibRadz Luc 5/18; y ochotnieř fię ofiárował [Panie Jezu] ná náwiedzenie y vleczenie fługi Setnikowego/ powietrzem ruizonego. LatHar 218; WujNT Matth 8/6, Luc 5/18, Act 9/33; [OczkoPrzymiot 423 (Linde s.v. ruszyć)].

Przen (1):

Wyrażenie: »ruszony powietrzem« [o grzechu] (1): Ráćzże zle- czyć/ przedziřwy cudotworo [tj. Panie Jezu]/ ruizoną powietrzem rozlicznych namiętnořci/ y do grzechow fklonnořci/ grzeřzną duřę moię. LatHar 236.

a. *W funkcji rzeczownika (18):*

Wyrażenie: »powietrzem ruszony« = paralytyk; paralyticus Vulg, Cn [szyk 16:2] (18): BibRadz Luc 5 arg; BudNT A6 marg; Bąđz pozdrowiony P. Iezu Chryřte/ ktorýř [...] powietrzem ruizon-

nego/ zdrowiem dufznym y ńieiefny^m opátrzył *LatHar* 534; y przy-nošili mu [*Jezusowi*] wŕytkie ktorzy fię źle mieli/ á byli zięći rozmáitei chorobámi y dręcenim; y opętáne/ y lunátyki/ y powietrzem rufzone: y vzdrowił ie. *WujNT Matth* 4/24; Wiele też powietrzem rufzonych y chromych byli vzdrowieni. *WujNT Act* 8/7[8], *przedm* 34, *Matth* 9 *arg.*, 2 [2 r.], 6, *Mar* 2 *arg.* (15).

7. *Rozpoczęty, rozpętany (o konfliktach, też zbrojnych); excitatus JanStat* (3):

W przeciwstawieniu: »ruszony ... uspokojony« (1): GDy były rufzone nienawišci wielkie y różności między Duchownými y Swietekými ofobámi/ Pány Dioceflíy Krákwkięy: potym były vřpokoioné między nimi na Séymie [...] y ná Synodzie *SarnStat* 112.

Wyrażenie: »wojna ruszona« (2): bo tá kokofza woyná v Lwo-wá niczemna/ co zá pożytek nam vczynila dobrze pomniny/ bo iáko nierządnie/ ták też nie potrzebnie rufzoná była. *OrzRozm* V; Táke też y Iudas y rzeczy ktore były poginęły dla woyny przeciw nam rufzoney [*per factum bellum nobis*] zebrał pořpołu/ y teras fá v nas. *BudBib* 2. *Mach* 2/14.

8. *Usunięty z urzędu; exemptus, motus Modrz* [z czego] (3): *Cornelius Ruffinus*, ktory z wielką sławá dwá kroć był naywyżšym Sprawcą y *Dictatorem*, iż z dziešáci grzywien šrebrá dał fobie na-czynia nárobić/ iakoby dał zły wzor do zbytku/ rufzon był z koła Senatorfkiego. *ModrzBaz* 32, 32v.

Wyrażenie: »z miejsca ruszony« (1): czemuby też niepożyteczni Bilkupi/ niepożyteczni Woiewodowie/ niepożyteczni Káfzellanowie/ niepożyteczni Stárořtowie/ niepożyteczni Sędziowie/ niepożyteczni Pifářzowie/ z mieyfca niemieli być rufzeni [*ordine moventur*]? *ModrzBaz* 99.

9. *Powołany pod broń, skierowany do walki [przeciw komu]* (1):

Szereg: »ruszony i posłany« (1): y zaraz bez wfzelákiego práw-ného pořteřku/ ludzie řuźebni vkráinni z quárty wedle potrzeby będą mogli byđ przeciw nim [*Niřowcom*] rufzeni y pořláni *SarnStat* 438.

10. *praw. Zaskarżony, którego (a. w stosunku do którego) wyrok się kwestionuje* (7):

ruszon do kogo (2): APPELLATIA. Od vrzędu w řprávách vrzędowych zgoła do nas [*tj. do króla*] Sędzia zamkowy niech będzie rufzón. *SarnStat* 534. *Cfruszon do kogo o co.*

ruszon do kogo o co (1): Sędzia Grodzki nema być rufzon do Stárořty/ ále na Siem o rzecz vrzędowá pořfo do Krolá. *UstPraw* C2v.

ruszon(y) od czego [= w sprawie czego] (3): Sędzia rufzony od řkazniey/ nema dáley oney rzeczy řáđzić/ od ktorey rufzon *UstPraw* Cv; *SarnStat* 534.

Wyrażenia: »ruszony przed sąd« (1): Appellatus, Strona która bywa rufzona/ ábo przizwana przed řáđ ynfzego řędziego. *Mącz* 13a.

»sędzia (jest a. nie ma, a. nie może być) ruszon(y)« (5): Vřtá-wilifny iż gdy řędzia řędzi przy nas ábo przy Woiewodzie ábo też przy nářzym řtárořcie ábo przy Wicách/ Tedy řędzia niemože być rufzon. *UstPraw* C2v, Cv [2 r.], C2v; *SarnStat* 534.

Szereg: »ruszony albo przyzwany« (1): *Mącz* 13a *cf* »ruszony przed sąd«.

*** *Bez wystarczającego kontekstu* (1): Motus, Rufzony. *Mącz* [234]a.

Synonim: 4. dotkniony.

Cf NIERUSZONY, RUSZYĆ

ALKa, MN

(RUSZT) *cf* ROST

[RUSZTAK] *sb m*

N sg ruszták.

Sł stp, Cn, Linde brak.

Prawdopodobnie: Sito lub naczynie do przechowywania mąki: Tarantara [I] est instrumentum quo farina colatur id est purgatur eciam est clangor tube Rusztak GlosyKórn II 159.]

DDJ

RUSZTOWANIE *cf* ROSZTOWANIE

RUSZYCA *Sł stp; Cn, Linde brak.*

Cf RUCHA, RUCHNO

RUSZYCIEL *Cn s.v. ruszający; Linde XVIII w.*

RUSZYCZNY *Sł stp; Cn, Linde brak.*

RUSZYĆ (467) *vb pf*

inf ruszyć (110). \diamond *fut* 1 *sg* ruszę (8). \diamond 2 *sg* ruszysz (8). \diamond 3 *sg* ruszy (98). \diamond 2 *pl* ruszycie (1). \diamond 3 *pl* ruszą (16). \diamond *praet* 1 *sg* m ruszyłem, -m ruszył (3). \diamond 2 *sg* m ruszyłeś, -eś, -ś ruszył (8). \diamond 3 *sg* m ruszył (45). *f* ruszyła (21). *n* ruszyło (35). \diamond 1 *pl* m *pers* -smy ruszyli (1). \diamond 3 *pl* m *pers* ruszyli (3). *subst* ruszyły (4). \diamond *plusq* 3 *sg* m był ruszył (1) *RejJóz*, b(e)ł rusz(e)ł (1) *PaprUp*. \diamond *imp* 2 *sg* rusz (4), [ruszy]. \diamond 3 *sg* niech, niecháj ruszy (18). \diamond 1 *pl* ruszmy (1). \diamond 2 *pl* ruszcie (1). \diamond 3 *pl* niecháj ruszą (3). \diamond 1 *du* ruszwa (2) *KochPs* 84, 166. \diamond *con* 1 *sg* m bym ruszył (1). \diamond 2 *sg* m byś ruszył (2) *RejRozpr*, *SkarŻyw*, by ruszył (1) *BielSpr*. \diamond 3 *sg* m by ruszył (7). *f* by, bodáj ruszyła (8). *n* by ruszyło (9), by rusz(e)ło (1) *KlonŻal*. \diamond 1 *pl* m *pers* byśmy ruszéli *SarnStat* (2), byśmy ruszyli (1) *UstPraw*. \diamond 3 *pl* m *pers* by ruszyli (2). *subst* by ruszyły (3), [by ruszéli]. \diamond *con praet* 3 *sg* m by był ruszył (1). \diamond *impers praet* rusz(o)no *BielKron* (3), było rusz(o)no (1) *Górn-Rozm*. \diamond *con* by ruszono (4); -ono (1), -(o)no (3). \diamond *part praet act* ruszywszy (29).

Sł stp notuje, Cn s.v. ruszam aliter: tykam; rusza mię trucizna; Linde XVI (dziewięć z niżej notowanych przykładów) – XVIII w.

1. *Transit.* (452):

1. *Wprawić w ruch, poruszyć; movere Vulg, PolAnt; dimovere Mącz* [w tym: kogo, czego (3), co (2), kogo, czego a. kogo, co (13)] (42): Michał powiedá yž Wagy Lift [położony na niej] njcz nie-ruffli. *RejKup* aa7v, aa7v, aa8v; [człowiek pełen nadziei] nigdy dobrej myfli/ w fwych řprávách nie mieni [...]. Iáko Dąb mocno řtoi/ co go wiátr nie rufzy *RejZwierz* 113v; Spiefzyř fye/ byś nie zmiefzkał též tám wotum řwego Powiefdzieć/ ábo kuřlá rufzyć řofnowého. *PudřFr* 55; *SkarKaz* 8b.

ruszyć czym (6): *Murm* 73; *RejZwierc* 120v; by namnięty rufzy-ły řáczórki krzakiem/ tá fye duřzá [*tj. sarneczka*] zřknie/ Až od boiáźni ná ziemi przyřkřknie. *KochPieř* 13; *ArtKanc* R19v; *KlonKr* C4; Ale ná on dzień weźmie^m čiało mocne iáko řelázo/ [...] mocne náđ wfzytki ludzkie řily/ ktorymi y ziemiá rufzyć będzie mogli ieden vwielbiony. *SkarKaz* 205a.

Zwroty: »ruszyć z gruntu« = *wstrząsnąć* (1): Rufzyłeś [*Panie*] z gruntu ziemi pádác fye muříala *KochPs* 86.

»ledwie ruszyć« (1): Zadná miářá tákiego čięzaru [zbroi] nie-zniořę/ Wymyřłcie co lekřžego/ dla Bogá was prořę: Tá k mię zię-łá/ že řobá ledwie rufzyć mogę *WyprPl* Bv.

»sobá ruszyć« = *ruszyć się* (4): [*Wirgilius řlup sprawil i obrazy dwunastu krain*] rzimianie zawřze wiefdzili, w ktoreyby řie im krainie przeciuić chcieli, bo obraz tey krainy wnet řobá rufzył *Biel-Żyw* 124; *BielKron* 52; Kiedy [człowiek] ma iř wdroę wzywa te-go ktory áni řtápić może/ [...] y od tego ktory řobá rufzyć nie może [*tj. bořka; ab ignavissimo*] řáda řekám řwj m dowćipu. *BudBib Sap* 13/19; *WyprPl* Bv.

W przen (2): Džiřia z weřelem chodřilř/ w rořkofzy řię záwo-dřilř/ [...] á iutro čię k grobu niolá/ ielřeř iutřenná řolá/ řkoro řmierć rufzy kořá. *ArtKanc* R19v; A iz ná cnotę řortuná iák zywo, Nie zycřna, [...] Rufzyłá kořem, álic wnet [...] cnego Pána řlawę ořřpečilá. *KlonKr* C4.

Przen (9): [Pan] Rufzył gromów/ y wypuścił ogniście ftrząly KochPs 24, 15; A rozum który w fwołodzie/ Vmiał mówić o przygodzie/ [...] Ale gdy śiędzie ná wadze/ Zalu rufzyć niema władze. KochTr 18; Ieft Bog ná niebie infzy bez ktorego ani Prędky dzień może wieść fwoich koł włoconych/ Ani noc fkrzydeł rufzyć zabrudzonych. WitosLut A6; Rułźcież iedno tych fundamentow religiey ftarey y kápláńftwá/ vyrzycie wielkie zryfowanie murów kroleftwá/ y oyczynny wáłzey SkarKazSej 682a; [Iefliby też baczył ktorego tak wpadle⁹⁰ izby rospaczał w fałce Pańskiey przez ranienie fámnienia fwego rufzi onej apteki pífma świętego RejKat 64].

ruszyć kim, czym (5): Cf Zwroty.

Przysłowie: Bárzos tu rufyl rozumem Iako zdechly pyes ogonem. RejKup k2.

Zwroty: »ruszyć rozumem, rozumow, [mozgu]« [szyk zmienny] (3:1): Wlerem pánie ia nietuffyl Abyś tak rozumem ruffyl RejRozpr C2; RejKup k2; nielza było ináčzey męfzczynam/ iedno fzukác thákowych drog/ rufzyć wŷzytkich rozumow/ zmácác wŷzelákich fortylow/ iákoby białegłowy powfcięgliwie żyly GórnDworz T8v; Otrząfni fie mé ferce/ á rufz fwym rozumem Niewieścím GostCast 62; [Patrz tego mędrka starego, Jak ci ruszył mózgu swego! DramStp I 642].

»sobą nie dać ruszyć« = *trwać w swoim przekonaniu* (1): To miśię iefzcze zdało godno być powiedanía/ Gdy tak fobą niedał żadnemu rufzyć [Franciszek Spiera żadnemu doktorowi] MurzHist S4v.

»ruszyć [kogo] z umysłu« = *zniweczyć czyjeś zamiary, zachwiać czyimś przekonaniem* (1): Dimovere de vel ex statu, Zámotác kim/ Rufzyć go z yego vmysłu. Mącz 417d.

»wzrokiem ruszyć« = *spojrzeć* (1): Pan co wfzem władnie/ á gdzie wzrokiem rufzył/ Wŷzytko fię krufzy. Zátřząfnał światem GrabowSet Nv.

a. O częściach ciała (4):

ruszyć czym (1): Y w net [!] Symon zmawiaiać fię z czárty vczynił to/ ifz głowa rufzył on vmárly. SkarŻyw 436. [Cf wyżej Przen Przysłowie.]

Zwroty: »nie ruszyć języka« = *nie wydać żadnego głosu* (1): Zás v wfzech fynow Izráelowych nie rufzy pies ięzyká fwego [non movebit canis linguam suam]/ od człowieka afz do bydłęcia [tj. ani na człowieka, ani na bydłę] BudBib Ex 11/7.

»nie ruszyć ręki albo nogi« (2): HistJóz B3; Mowil też krol Egyptki do Iozephá: Iá iefthem Pháráo: krom rofkazania twego nie rufzy żaden ręki álbo nogi [non movebit quisquam manum aut pedem] we wŷzytkiey ziemi Egyptkiey Leop Gen 41/44 [idem HistJóz].

[Przen:

Zwrot: »ruszyć rąk i nog«: A thák thu potrzebá rufzyć rąk y nog/ ábyfmy fie wyftrzegáli grzechow á fáráníe czynili o fwiátobliwość żywotá náfzego. GilPos A6.]

b. Potrząsnąć; przen (9):

Zwrot: »(d)zwonka ruszyć« = *dotknąć zagadnień drażliwych, zwykle narażając się komuś* [szyk zmienny] (9): Pomnicież panowie bracia wŷzytkom ia też tufzył Iže był kazdy zwas w on czas barzo dzwonka rufzył RejJóz P2v; RejKup d3v; przyfłoi to pięknie kázdemu/ By fwe fláchetne fpráwy záváždy wiodł k lepfzemu. Nie trácąc mármie czáfu máiac Boskie dáry/ Gdyż záváždy v pocźciwych to był zwyczaj ftáry. Bo ácz ieft rzecz ftráfzliwa o to fie pokuśić/ Szácowác ludzkie fpráwy muśi dzwonká rufzyć. RejWiz 2, 9v, 57v, 86v; Niechcę o tym fšzerzyć mówić/ bym zwónká nie rufzył OrzQuin Zv; RejZwierc 36v, 250v.

2. Przemieścić, przenieść w inne miejsce; movere HistAl, Mącz, Calag; amovere HistAl; ferre Vulg; solvere Mącz [w tym: kogo, co (43), kogo, czego (7), kogo, czego a. kogo, co (15)] (65): [Klaudia] Vwiązwálzy pás/ fciągęłá łodzyá/ ktorey wŷzyfcy nie mogli rufzyć. BielKron 25, 41v; RejPos 135v; Zaden tak mocny w ręce nie był/ y tak śmiały/ Ktoryby mógł ábo śmiał rufzyć oney fkály. KlonWor 22.

ruszyć skąd (9): KochPs 84 [idem] 166 cf W przen. Cf ruszyć skąd dokąd; wz miejsca (nie) ruszyć«.

ruszyć skąd dokąd (1): Ruffyl tedy Moizefz namiot álbo dom Boży z rofkazania Pańkiego od gory Oreb ná iną ftronę namiotow Izráelkich opodal od nich BielKron 35.

Zwroty: »z fundamentow ruszyć« (1): Zadne bowiem śily tákowe być nie mogą/ ktoreby dobrze vgruntowána y zgodná Rzeczpopolnithá z iey fundamentow y ozdob rufzyć miały Phil P2.

»ledwie moc ruszyć« (1): Wiećie iáko wielki kámień Niebędzie nas tych czterech zeń. Ktory do drzwi przywálo Kiedy miftrzá w grob włożono Ktorego mężow dwádzieścía. Ledwie mogą rufzyć z mieyfca. MWilkHist G4.

»z miejsca (nie) ruszyć« [szyk zmienny] (6): Bo fkorom nammiey nog fwoich z myeýfcá fwego ruffyl/ Wnet káždy moy nyeprzyacyel wyelce fobyetuffyl LubPs K3v; gdy otrzymał [Klodo-weus] zwycięstwo nád Wizgoty/ poŷłał koniá fwiętemu Marćinowi do Turoná ná ofiárę/ á gdy go zás chciál odkupić ftem złotych/ nie možono go z mieýfcá rufzyć BielKron 162, 376v; Przetóz o nim [o Archimedesie] tak rozumiano/ że Archimedes mógłby ziemię iáko wielka ieft z mieýfcá rufzyć GrzepGeom Bv; Gdy przyfzli z ciátem ná to mieýfca gdzie Krol iemu [św. Medardowi] fám pogrzeb obrał/ y kościoł był zbudowác vmyślił: ciáłá rufzyć żadná miárą zmieýfcá niemogli. SkarŻyw 528; MWilkHist G4.

W przen (3): powftań lutni moiá/ Rufzvá rožánorekíeý zarze z iey pokoia. KochPs 84 [idem] 166; Phil P2.

Przen (4):

Zwroty: »nie dać się z miejsca ruszyć« = *trwać w swoim przekonaniu* (1): Ták żeby muśiał być nád kretá ślepym/ ktoby tego nie widział: á nád pień gnuśnieýfzy/ ktoby fię w tym nie czuł: y tym fię nie dał z mieýfcá fwego rufzyć/ że bez pífmá ś. nic w fpráwie zbáwienney nielza czynić CzechEp 122.

»z miejsca ruszyć« = *podważyć, zakwestionować* [szyk zmienny] (3): SarnUzn C8; Ten Artykuł [wtóry artykuł wiary katolickiej] z mieýfcá fwego rufzył y wyfzpocił Francifcus Daudis/ Georgius Blandrátá/ y wŷzyfcy ich vcźniowie ReszPrz 76; Kręćcie/ gryźcie heretycy/ ten dobrze mocną ręką wbity goźdź [tj. katolická naukę o eucharystii]/ nie rufzyćie go z mieýfcá/ y zęby połamiećie. SkarKaz 158a.

a. O ruchach wojsk związanych z taktyką prowadzenia bitew lub przemieszczaniem się oddziałów (44): Ruffzywŷzy lekki lud z woýfká Kázimierz/ zwáfzczą Tátary á Litwę s Pawłem Iafieńkim/ y z dworzány pod wielką chorągwiá/ vderzyli ná lud Mátyafzow y porážili gi BielKron 395v; Iefliby też s przodku rząd álbo dwa rufzył/ odkrywiefz woýfko ku fzkodzie fwoiey BielSpr 18.

ruszyć przeciw(ko) komu (3): Gdy fpráwiłz woýfko ná czterzy gráni/ rufz obie fkrzydłe thwoie iezdne/ á choćia y piefzy/ przeciw nieprzyacielowi s pomocniki fwemi BielSpr 21v. Cf »ruszyć zastęp(y)«.

ruszyć skąd (13): Krol Polki gdy fie dowiedzyał [o okrucieñstwach poczynionych na Litwie przez Owczynę]/ ftego zafmucony był/ rufzył ludzi s Polki zwáfzczą z Litwy/ iedny zá pieniądze/ drugie s powinowáctwá/ ták piefze iáko iezne. BielKron 423. Cf Zwroty.

ruszyć dokąd (3): Przyszli tegodnia Zołnierze zwielkim durmem [lege: hurmem] do Hetmana prosząc go aby ie gdzie rufzył zeby tak desides nielezeł ActReg 8; A ieflibyfmy ich [szlachciców woję służyć powinnych] do dwu niedziel nie rufzéli zá gránice/ tedy przy nas dłużej trwác nie będą powinni. SarnStat 132 [idem] 132.

Zwroty: »z miejsca ruszyć« (1): lepiej ieft woýfko mmieýfze mieć w mieýfcu dobrym [...]/ ktorym fnádnie przydzie z nieprzyiácielem czynić [...] niż wálnemu woýfku/ ktore gdy z mieýfcá rufzył/ wŷzytko pomiełzał y záváchrzenie fzkodliwe vczyniłz. BielSpr 18.

»ruszyć oboz, namioty« [w tym: skąd (2)] = *movere castra* Mącz, Calag [szyk zmienny] (6:1): Z támtąd oboz rufzywŷzy [et

cepit omnem potestatem eius] y wŹytki woylk piefze y iezdne z wozmi agnł przez gory. *BibRadz Iudith* 2/11, *Ier* 37/11; A tk Iozue rno powftawŹy ruŹyŹl namioty. *BielKron* 46v; E portu solvere, et solvere naves e portu, RuŹic obz nawodny. *Mcz* 400c, 233d, 400b; *Calag* 508a.

»wojsko, wojska (G sg a. A pl) ruszyc« [w tym: *skd* (2)] [szyk zmienny] (7:1): Co gdy powiedziano Abimelechowi/ ruŹyŹl woylko fwoie [tulit exercitum suum] y rozdzielil n trzy Huffy *Leop Iudic* 9/43; Slcht winna bronici granic od wlkokow nieprziacielkich fwym koŹtzem/ A gdybyfmy z granic woylko ruŹyŹli/ tedy poddnym nlŹym winnifmy Źzkod ngrodzic. *Ust-Praw* D3; *BibRadz* 2.Par 35/20; Potym Cefarz ruŹyŹl woylko/ przycigli do Kłtrotterreum *BielKron* 222v; ktorym [pieszym] Źndnie przyidzie nieprziacicielem czynic ŹkoczywŹy wen predko/ niŹ włnemn [!] woylku/ ktore/ gdy z mieyfc ruŹyŹl/ wŹyŹyfko pomieŹafz y zwicherungie Źzkodliwe wczynifz. *BielSpr* 18; Zraz kdzy z ofobn/ poczł dobrze tuŹyc/ Powiedc zwoyctwo/ dobrze woylko ruŹyc. *HistHel* D2; *KochJez* B3; ProŹili teŹ PoŹlowie zeby woiska ruszono aby takich Źzkod nie czynili zolnierze ludzior. *ActReg* 6.

»ruszyc zastp(y), zastpow, ufow, rot y (G sg a. A pl)« [w tym: *skd* (8), *przeciw(ko) komu* (2)] = (a) *motare a. movere exercitum* *HistAl* [szyk zmienny] (18:1:1:1): Potym Alexander ruŹyŹwŹy zaŹtpow poczł poŹtpowc. *HistAl* C6; Darius thedy ruŹyŹwŹy wielkie zaŹtpy fwoie agnł ku rzecze Grancus/  tm fwoie namioty rozbił *HistAl* F3v; Porus krol IndyiŹki ktory z bitwy wiachał/ był w mieŹcie Baktricen  zgromadził zaŹtp aby Źnim po wthore wal[c]Źył. Co gdy wŹlyŹal Alexander ruŹyŹl przeciw iemu zaŹtp *HistAl* H4, B6, C8, C8v, Dv, D2v (19); IeŹli obaczyŹy iŹ nieprziacic [!] Źlbo w Źwey Źprwie ftoi/ ieŹli s fob trwoŹ/ ktemu pod rowni woylk/ moŹe Źie potykac ruŹyŹwŹy s przodku wŹow fwoich meŹow nalepŹyŹch tk iezdnych iako piefzych *BielSpr* 15v; Rotmiftr *ex officio* n Tribunal pozwany/ [...] ieŹli by *ex temeraria satisfactio*ne przyŹlo/ z *ad poenam bannitionis* ma byd przewodn/ *femotis omnibus delationibus*: *Excepto*, gdŹieby Rty ruŹzono przeciwko nieprziacielowi Koronnmu *SarnStat* 435.

Przen (1):

ruszyc na kogo (1): Lec Bog [...] odił ferce Pnu y woylku wŹyŹyfkiemu. RuŹyŹl nan [na krol Wldysława Warneczyka] Turk w mocy *CzahTr* Gv.

[*ruszyc przeciwko komu*: Abowiem Pan ruŹyŹl [*ascendere fecit*] przeciwko nim Krol ChłdeyŹkiego *BibRadz* 2.Par 36/17.]

b. *Przetrzsnc, przewocic* (1): Dobrze by tych Źlat poruŹyc A nie wadzy ich przefuŹyc [...] Boc tu wŹyŹyfko trzeba ruŹyc Y biale chufy przefuŹyc *RejJz* D7v.

c. *O puszczeniu krwi* (1):

Zwrot: »[z czego] krew ruszyc« (1): Gdy tedy niekto oŹlleie od Źkzoney krwi/ [...] Tkiemu z noŹ krew ruŹyc pomaga/ czym oftrym nozdrze wzdrpawŹy  zcic mu Źyl poŹrod czoł *Sien-Lek* 52.

d. *Pogonic, popdzic* (1): Bo wic kdzy kto Źie wto [tj. w *myŹliŹtwa*] wa Snadz o Źadn iuŹ rzecz niedba O tym Źe cly dzien mowi Iko poŹar z kruczkiem [imiona psw] łowi Wnetem ia MtuŹu tuŹył Gdy go [zajca] Źkoro z ls [lege: Zalas [imie ps]] ruŹyŹl IŹe nam trudno miał wciec *RejRozpr* H2v.

3. *Wypdzic, usunc; movere* *PolAnt; commovere* *Mcz* [skd; w tym: *kogo* (G a. A) (3)] (4): Sedibus commovere, RuŹic/ wygnc, wypdzic z mieŹŹknia/ z ofiadłoci. *Mcz* [234]b; PoŹtnowic z nimi przy mierze wieczne/ bych był Bogiem ich/  oni ludem moim/ ni potym ruŹ ludu IzrelŹkiego z tey ziemie ktorm im dał. *BudBib Bar* 2/31[35]; *CzechEp* 58.

Przen (1): (*did*) PoŹel powiada iŹ ieŹt od boga/ a czaŹu niepatrzy (–) PoŹtoy iedno Lotrze Źmiały Iko bdzies tak zuphaly. Trudnoc na rty roŹkladac Gdy komu czas przydzie wŹyadac. IuŹ tam Źprawy wŹtac muŹ KdŹego Źpokoiu [lege: z pokoju ‘z Źycia’] ruŹ. *Rej-Kup* e5.

4. *Dotknc; tangere* *Mcz, Cn; movere* *Mcz* [w tym: *kogo, co a. kogo, czego* (15), *czego* (3), *co* (1)] (20): A młŹtlerz tlucŹe iŹ go [konia] nie wyciera. A tho widził Źe w nim proch gdzye go iedno ruŹy *RejWiz* 72; [papieŹ *Lucjus*] ruŹyŹl cil y koŹci s. Wwrzync wywiduic Źie znkow od niego ieŹliby chcł do PolŹki *BielKron* 356v, 95v; iedno mu drzewo wkaŹal [Bg *Adamowi*] roŹkzuic mu/ byŹ teŹo drzew nie ruŹal/ ni Źadnego owocu iego/ powiedc mu to: iŹ Źkoro go ruŹyŹl/ tedy wnet pewnie Źmierci vmorzon bdzyeŹ. *RejPos* 100v, 83v, 149v; *ModrzBaz* 104; ptrŹ zebyŹs onego koŹz coŹ w polu zoŹtwił/ nieruŹyŹl: bo w nim wŹ wielki Źiedzi *SkarŹyw* 325, 436, 546; [krol *Midas*] Potraw ruŹyŹl/ wnet złotem Źtnły potrawy. *KochDz* 107;  w tey grze/ kto ruŹy [tj. *dotknie pionka*] Wymowki niemaŹ/ s tymŹe n plc kłufy. *KochSz* B2; *PudlFr* 48.

ruszyc czym (1): Rzekł Anył [do *Gedeona*] połz mieło y chleb n Źkle/  poley zwirzchu polewk. A gdy to wczynil/ ruŹyŹl teŹo Anył rozg wŹytał ogien n to s kmienia  Źtrawil ony potrawy *BielKron* 50.

Przen (6): Przekłt ŹzczŹcic: czy Źnac gorŹey duŹy/ Kto rny ruŹy. *KochTr* 16.

Zwroty: »ruszyc w sadno« [w tym: [około czego]] = *urazic kogoŹ trafiajc w czuły punkt* (4): Movi hominem, RuŹilem go w Źdno/ to yeŹt rozniewalem. *Mcz* 233d; *Ulcus tangere*, RuŹic kogo w Źdno/ to yeŹt/ trfic mu t rzecz ktra go mierŹi  w niey winien yeŹt. *Mcz* 501b, 439c; *Executi* teŹ odbiernia dzierzaw Imion KrolewŹkich groŹono. Co nie iednego ruŹyo w Źdno *Stryj-Kron* 762; [O tuŹ iey ruŹyŹl w Źdno/ okoł tych pŹtrufŹek *Papr-Przykaz* C3v].

»ruszyc w sadno« = *przekonac kogoŹ, uzmysłowic istot rzeczy* (1): HeliaŹe/ Awenyeliki: gni chreŹt młych dziatk/ powidc iŹ nie ieŹt wedle myŹli y roŹkaznia pn ChryŹtuŹowego: czemu ich to nie ruŹy w Źdno: iŹ ieŹli nie wedle woly ChryŹt Pn ieŹt chreŹt młych: A dla teŹo ŹwitoŹci ieŹt/ iŹe ma znk zwierzchni *BialKat* 261.

[Dla wielu uŹyc z *negacj istnieje duŹa płymnoŹ granic midzy tym znac. a znac. 2. i 5., niekiedy teŹ 6.; „nie ruszyc” znaczy: ‘nie przemieŹci w inne miejsce, nie dotknc, nie zabrac’, teŹ ‘nie wzic do rki, nie uŹyc’.]*

5. *Zabrac, wzic; tangere* *Mcz* [w tym: *czego* (1), *czego a. co* (2)] (4): Tetigin tui quinquam? RuŹyŹlemi czego tweŹo? *Mcz* 470d.

a. *Przywłasczyc sobie, ukrŹc* (3): Było w tym koŹcile [Apolona] wielkie bogctwo/ kthoreŹo Źadny nie Źmiał ruŹyc ni niechc/ bo n tym czrci fwoieŹ ŹtraŹ mieli. *BielKron* 274, 265v; ByŹ miał y Burmiftr brt/ RuŹyŹyli tu [w sklepie, tj. w piwnicy] ofraŹ kt. *RejZwierc* 237.

6. *UŹyc, poŹuŹyc Źie czymŹ, zastosowac coŹ* [w tym: *czego* (6), *co* (1), *czego a. co* (4)] (11):

a. *O zasobach materialnych* (7): [krol *Ludwik Wgierski*] Połwic Źkrbow koŹcielnych ruŹyŹl/ nd kthoremi WldŹiŹłw Bifkup y ProboŹcz pic koŹciolow wŹtwił *BielKron* 305v; A ptrŹ bb zdechł iuŹ npoły/ bdzye noŹil pienenŹy mchrŹyn w zndrzu/  nie ruŹy ich by miał zdechnc od głodu *RejZwierc* 66.

ruszyc dla kogo (1): *SkarŹyw* A3 cf *Wprzen*.

ruszyc na co (3): Kliph pan miłt [...] nie chcł Źkrbu zebrnego czał potrzeby n obron ruŹyc. *BielKron* 267v; [miał krol] teŹe pultorakrac fto tifici zawieznie ktorich teŹ bel na Źadn potrzebe nieruŹel *PaprUp* K2v; *CiekPotr* 2.

Wprzen (1): A z czego Źie im [Źlugom i przyjaciom boŹym] kiedy Pan Bog wymowic wmił?  ktoreŹo dla nich Źkrbu Źwego nieruŹyŹl? *SkarŹyw* A3.

Przen [na kogo] (1): wŹzkŹe iŹ [...] z Źlepoty wicey/ niŹli z złoŹci y krnbrnoŹci grzeŹyŹl: ruŹyŹl Pan Bog hoynieŹŹy Źkrbnice naŹ Źłki fwoiey: wedle ntury iego twardey/ dic mu ofobliwy do wpmetnia obyczay. *SkarŹyw* 80.

b. *O abstraktach* (4): (nagł) Mnich powiada yŹ poŹlowie wicey Źie domyŹli (–) [...] Takies tem [lege: ten] mnjma by wygrał

Iż fye snami wrofmowy dał Ano yfcie tu fnas każdy Może mu wtem fproftacz zawždy Bo acz fdalieka pokuffy Aliecz fnami dworfwa ruffy *RejKup* t5v.

Zwoty: »ruszyć fortelu« (1): A iż niewiedział [czar] kędy á iáko w to [tj. *zburzenie między ludźmi pokoju, który miał nastać po narodzinach Chrystusa*] wkroczyć/ tedy rufzył onego ftago fortelu fwego/ iż on zawždy fwe fprawy przez złe ludzi [...] zwykł fprawać *RejPos* 25v.

»pilności ruszyć« (1): A ták rádzeń brácie moy gdy małz fwiát powoli/ Záfieway s tą plzenicą tu ná tákíey roli/ Iákočby márný kákol nie mógl iey zágłufzyć/ A wierz mi żeć tu trzeba w tym pilności rufzyć. *RejPos* 00o5v.

»ruszyć pomocy« = *pomóc* (1): A doday mi rády fwéy/ ielliz mátki moiéy Słufznie imię zabiéralf/ rufz pomocy fwoiéy *GosłCast* 51.

7. *Uszkodzić, naruszyć, spowodować stratę, uszczerbek* [w tym: *czego* (4), *co* (3), *kogo*, *czego a. kogo*, *co* (26)] (33):

a. *W znaczeniu fizycznym: zniszczyć, zepsuć, zburzyć* (11): kto-re [palace] widząc Alexander kazał zápalic/ á záfię po máley chwili wzáłowawfzy fie ich przykazał áby ich żaden nie fmiął rufzyć [combure]. *HistAl* F6; *OrzRozm* O2v; Ná grobie kazała [Semi-ramis] ty fłowá fobie nápiłáf: Kto rufzy grobu mego/ naydzye w nim co ofobliwego. *BielKron* 10v; Gdy [cesarz turecki] do Budzynieá przyciágnáf/ nálażł Budzynie bez wfzelákíey obrony/ opuśczoney: Zamku nie nierufzywfzy potym odciágnáf. *BielKron* 308v; Ale tákíego Vpuftu z Gruntu záfypánego/ trudno ma wodá rufzyć. *Strum* M3v; *CzechRozm* 157v; *MWilKHist* D3v.

Przen (2): Iż przy pierwfzym miáftá y kościoła zborzeniu/ [...] mury tylko y ściány rozwałono/ fundámentow nierufzywfzy *CzechRozm* 166; *KochProp* 15.

a. *O działaniach wojennych: spustoszyć* (2):

Zwrot: »ziemię ruszyć« (2): A tak wałáką ziemią rvllicz. yefth. yakoby na nálego Bogatego Czełarza yego. m. ziemią reká wicyyagal. *MetrKor* 46/118, 46/175v.

Szereg: »ruszyć albo kazić« (1): azebi kto wałłe granycze. a ziemią rvllicz albo kazicz myal. nykomufzmy tego nyerofkazały. *MetrKor* 46/175v.

b. *O ludziach: skrzywdzić, zaszkodzić komuś* (5): *RejWiz* 4v; tego narodu Izráelkíego żaden mor/ áni wálkáf/ áni fkáza żadna nie rufzy/ fám ich Bog ftrzeże y opieka fie imi *BielKron* 43; Pilny polá ktore znáf/ á chodz zá niemi. Azam nie rofkazał párobkom/ áby cię nierufzyli [ut non tangant te]? *BudBib Ruth* 2/9; Ian krzćiciel gdy go żolnierze pytáli/ coby czynić mieli/ odpowiedział: Aby nikogo nierufzyli/ áni potwarzáli [Ne quem concutiant, ne calumnientur]/ á ná fwych żołdźiech przefstawáli. *ModrzBaz* 117.

Przen (1): Wiefz przyrodzone [lege: przyrodzenie] fortuny Dżywno tam brząkaia ftruny Kto fobie na lepiey tułzy Tego węc narychley rufzy *RejJóz* E7v.

c. *W znaczeniu abstrakcyjnym: skazić coś a. kogoś, zachwiać czymś a. czyjąś postawę, przekonaniemi* (17): Bo wfzytki ine fzkody by nawiętfze były Mogáf być naprawione gdy czi nierufzyły *RejJóz* G8, A3v; *LubPs* K4 marg; Dofyć iest poczćiwemu gdy o fobie rádzi/ [...] Nie rufzy nigdy cnoty/ ftrzeże pilnie wiary *RejWiz* 90v; (marg) Stáley myllif/ ftrách nie rufzi (–) Iedno ftoy mocno wiernie w poczćiwey ftałości/ Nie rufzáf cie nigdy nic żadne przy-pádłości. *RejWiz* 103, 4v, 120v, 142, Dd3; nie ná fkárbie ále ná fłowie Krolewkim/ iáko ná fkále Kroleftwo Polkíe ftoi: rufzyfzli fkárbu Krolewkíego/ nie hnet POLkáf zginie: **rufzyfzli** fłowá iego/ hnet wfzytko rázem vpádnie. *OrzRozm* O2v; *KochFr* 74; Aniellkáf ftraż mией nádnámi/ [...] thák nas żadna rzecz nie rufzy/ ktoráf [...] z Szatáfłkíey pokufy/ ná ludzie zwykłáf przychodźić *ArtKanc* T5v; Cnotá mówie/ która w nim ták obwárta byłáf/ Iż iéy niewieścía chytróść namniéy nierufzyłáf. *GosłCast* 11.

ruszyć komu (1): By to flo o czo infzego A nie tknęło ftanu mego Nie tak by mi ciężko byłó Gdy by mi tći nie rufzyło *RejJóz* H2v.

W przen (1): Rácź [Panie] náklonić ku próźbie mey fwe fáfłkáwe wfzy/ Gdyż fie do ciebie wciekam we wfzytkíey fwey dułzy/ Boć wfty [lege: ust i] fercáf moyego zdrádáf nic nie rufzy. *LubPs* D3v.

Przen (1): A piękne to więzienie iest poczćiwey dułzy Kiedy krewkíego ciała niecznota nie rufzy *RejJóz* E5v.

8. *Przyczynić się do czegoś, wywołać coś* (217):

a. *O reakcjach emocjonalnych: pobudzić, poruszyć; też wzruszyć, wzburzyć; percutere* Vulg; *tangere* Mącz; *movere* Modrz [w tym: *kogo* (A) (8), *kogo*, *czego* (W *przen*) (6), *kogo*, *co* (W *przen*) a. *kogo*, *czego* (W *przen*) (194)] (209):

a. *O sytuacji, zdarzeniu itp., które wywołało u kogoś reakcję* (142): *RejLas* w. 14, 76; *RejPs* 101, 114v, 115v, 179; *RejRozpr* A4, K4; A ciebie też moia pani niechay nicz nie rufzy Czo by cie od prawey wiary też vnofić miało *RejJóz* F2v; Powiedałf też zem kamienny A płacz mię nie rufzy *RejJóz* F4v, E3v, E8v, F2v [2 r.], F3, H5, N3v; Toc fię ten clek baczycz niechcze Twarde ma Faraon fercze. Mam przyczyne bych mowyla Cznota mie wtym twa rufzyla. *RejKup* g4, D, 15v, Ee; Wfzakże ich niemniéi i to rufzyło co teráf będzie powiedáno *MurzHist* R2; Bo nye pomálu mye rufyłáf wczoráfłá rozmowá twoyá około tey nowey wyáry/ álbo náuki Luterfkíey *KromRozm* II a3; *BielKom* C3; *LubPs* A4v, C3, R5v, T2, cc4, gg6; *GroicPorz* kk4; Azafł nie frogi Niedźwiedz słńanie fie s káżdego/ Bo ledá krzywdá rufzy iuż kochánká tego. *RejWiz* 28; Bo Bog iest ták možná myłł/ że go nic nie rufzy/ Lecź on przedfię zawždy wie tu o káżdey dułzy. *RejWiz* 138, 32v, 121v, 122, 165, Cc3; *RejFig* Ee4; *RejZwierz* 50, 110, 114; *BibRadz* I 293d marg; *OrzRozm* I2v; Krolowá [Izabelle] to pośłftwo [Solimana] bárzo rufzyło *BielKron* 313; máłego pośłáf pośłáli [Polacy] do Węgier do krolowey/ [...] áby [...] krolewnę pośłáfáf/ iellif tego nie wczynif/ zá rázem oni o innym pánie pomyłłáf. Rufzyłáf tá rzecz krolowey *BielKron* 379, 109, 112 [2 r.], 113, 119v, 124 [16]; *RejAp* 27v; Obácźże w.m. iellif thę [zacną białogłowę] rufzyć miáłáf/ ábo zacžność domu/ ábo boiáźń iákíey okrutniéy fyeri/ ábo ofławáf/ ábo co tákíego *GórnDworz* Bb2, G; O nędzny Izerolimczyku/ á włafniéyćiby fnađż rzecz Sodomczyku/ przez cie ty fłowá Páfłkie nie rufzáf? *RejPos* 196; Abowiem pátrzay chuci człowieczy złościwey/ poki then fwięty człowiek krzćił/ poki kazał á karał ine ludzi/ nic onego złego Krolá nie rufzyło/ áni oney márney pániéy iego. *RejPos* [323], 10, 13, 26v, 30v, 35v (28); *BielSat* Hv; [ojciec mówi do córki:] Przezoć cokolwiek iedno miedzy námi byłó/ Iáko mię to ná on czás namniéy nie rufzyło/ Ták y teraz wiedz pewnie przebaczam wfzytkíego *HistLan* D2v; *RejZwierc* 53v, 73 [2 r.], 80, 87, 160 [3 r.] (12); Namniéy ich [panów rzymskich] nie rufzyły ony próšby iego [Koriolana] *PapPan* Gg2v; *KochPs* 59; *NiemObr* 61; *KochWz* 142; Rozniéy fzych obyczáfów fáf dzis [!] fynacźkowie: [...] Smolink wzięto/ á wždy ich to namniéy nie rufzy *BielSen* 18; Ale kogo gryzie mół zákryty/ Nie idzie mu w fmfák obiad obfity: Żadna go pieśń/ zadny głof nie rufzy/ Wfzytko idzie ná wiátr mimo wfzy. *KochPieś* 3, 32; *ArtKanc* K18, Nv; Ani cie tez to rufzi/ cos ftego Kroleftwa dobrem/ Lud ten niewdziętnni Litewkí ochedozil/ y rozmnozil. *PapUp* F; *Calep* [503]b; Cóz ftoićie? płáčliwa rufzyłáf was mowáf? *GórnTroas* 47, 51; *GrabowSet* C4v, Dv, F2v, Gv, G3; *GosłCast* 18, 64, 65, 67; O błogofławiony miłofniku bráciey twoiey. Nie rufzyło cię ono złoto/ y dobre mienie/ y cześć onáf po krolu wtorym być/ y fwiát rzáfdić/ y v ludzi ták wielkáf fławę mieć: wfzytkoś to porzucił y podeptał *SkarKazSej* 668b; *SapEpit* A2; *KlonWor* 65; *PudłDydo* Bv; [Vegkmita 12; *NaprJan* C3v (Linde)].

ruszyć do czego (1): coby nas infzego miało wiecey rufzyć/ do pohámowania tey zbytney fzacowania wolności/ á do pośłánowania pewnego fzacunku/ iście nie lácnó to powiedźić. *ModrzBaz* 35.

ruszyć z czego na co (1): Niedbáłość á fswawola ktore cnotę głułzy/ Káżdego s poczćiwych fpraw ná toftoftwo rufzy. *RejWiz* 47.

ruszyć na co (2): Iákoź thy łzy [biedaka] nie máią onego fędziego/ Rufzyć ná frogáf pomfłę *RejWiz* 123v. Cf *ruszyć z czego na co*.

ruszyć czym (1): KochTarn 75 cf W przén.

Szereg: »ruszyć a dotknąć« (1): Przyfluchayże sie tu pilno fłowom Proroká tego/ iż nie tylko żydá niewiernego/ ále fnađz iuż y onego któryby nigdy áni flychał/ áni rozumiał o obietnicach Páńfkich/ [...] moglyby ruzzyć á dotknąć [!]/ iżby mógł wyrozumieć [!]/ o tym Pánu y o świętych fprawach iego. *RejPos* 231.

W przén (7): Trzecie [pryzrodzenie] záfię będzie tak złe á fwo- wolne/ że go żadne przykłády/ áni złe áni dobre/ nie rufzają/ áz mu z brátem kijem muśi lekciją fylábizowác. *RejZwierc* 18v.

Przysłowie: Co Bóg przezyrzał/ to fye iuż nigdy nie odmieni/ By kto dobrze fwym płácem rufzył y kámieni. *KochTarn* 75.

Zwrot: »serca (G) (a. serce), w serce ruszyć« (4:1): Czart iz zle iuż o nim thufzył Potym panią w fercze rufzył Aby gi [Józefa] žwioldł z oney cznoty A w wioldł w rofpac przeż kłopoty *RejJóz* A3v; A ile ich było ktorých to [wskázówki Mojżesza dotyczące świętyni] fercá rufżyło *BibRadz Ex* 35/21; Owa tám było y fłow dofyć/ y namow wymyflonych/ prósb/ zálobliwych sílá/ ále żadna rzecz záieżnego fercá [= *człowieka tchórzliwego*]/ rufżyć nie moglá *GórnDworz* O7; Ale was áni wdzięczne ftrony/ Ani zabawki wcie- fzone Okročić mogą/ Bo fercá żeláznego/ Coby rufzeło/ nie máfz nic tak ważnego? *KlonŻal* D; *KochFrag* 47; [Dosyć nam, panie po- dawca. Ruszyłeś mi prawie serca, Iżec będę częściej kazał A wam sie w tym zachowywał. *WierzNauka* 235].

Przen (1): A ktho iedno dotknie sumnienia fwego/ á obaczy w nim zátkana á záflepiopną tę fwiátłość w fobie/ o wneht go rufży/ o wneht iá muśi wytłáwić ná świecznik *RejPos* 338v.

β. *O ludziach w stosunku do kogoś: urazić, zniewazyć, doku- czyć, sprawić przykrość* (9): Státecznych tu nie rufzają/ ktore wftyd miłuią/ Tylko fame wfzeteczne/ w tym sie záwięziuią. *BielSat* D2.

ruszyć w co (1): Ale kto mię w miłość rufży/ Wiecznie będzie krzyw méy duży. *KochSob* 61.

ruszyć czym (5): A iefli chcefz fkofztowác/ w tym wątpienia fwego/ Rufźze iedno czym raczyfz/ Woiewody tego. Naydzyefz świeżá odpowiedź *RejZwierc* 53; Drudzy záfię fá gdy go [mílego przyjaciela] czym w oných rozmowach rufzają/ [...] tedy mu sie też bárzo niefmáczné zdádzą rozmowy tákie *RejZwierc* 91. Cf »ruszyć słowy«.

ruszyć w czym (1): á mowię/ zeby fłowy oboiętnymi mácał iey [dworzanin białogłowy] woley/ tho dla tego/ iż gdieby tho nie- wdzięcznie przyięłá/ mogł ono wywročić/ á pokázác/ że ku iney/ á nie kthey rzeczy mowil/ ábo piłá: ábowiem pocźciwa białogłowá/ kto iey w tym rufży/ flufźnie to więc fobie ku krzywdzie weźmie *GórnDworz* Cc3v.

Zwrot: »ruszyć słowy (słowem)« = *compellare Mącz* [szyk zmienny] (3): Perstringere aliquem, Liftem/ piłaniem ábo słowem kogo rufżyć/ tknąć go w fádno/ dáć mu znác *Mącz* 422a, 287d [2 r.].

Szereg: »ruszyć, (do)tknąć« [szyk 1:1] (2): Compellare ali- quando significat, Rufzić/ Dotknąć kogo słowy. *Mącz* 287d; Tan- gere aliquem, Tknąć rufzyć kogo/ to yefł/ prziciác komu słowy. *Mącz* 439c.

γ. *O Bogu, który wpływa na ludzi* (4): Tedy Amázyfzá [...] rufzył duch [Spiritus induit Hamasaí] iż rzekł/ Twoiciechmy o Dawidzie *BibRadz* 1.Par 12/18, 4.Reg 3/15; Ale gdy iuż vyrzał [Symeon] ono święte dzieciátko/ o wnet go rufzył on Duch Páńki *RejPos* 57v.

W przén (1):

Zwrot: »ruszyć ducha« (1): Wfłyzáł Pan iey [Zuzanny] rzewny płácł/ y wnet fie zlitowál/ Rufzył Duchá w Dánielu/ áby iá rátowál. *KochZuz* A4v.

δ. *O czyichś uczuciach i emocjach, które wpłynęły na jego reakcję* (54): a yfz ty rzeczy nyepotrzebno bilo czinizcz przetho bo- hatemv Czefarzewoj nálfemv yego. m. nyepowyedayancz. abigo gnyew nyervlil. *MetKor* 46/118; á tak nic mię nierufły żadny przeltrách fprzećwniká mego gdym pewien nád fobą mocney ręki iego [Pana]. *RejPs* 173, 101; *RejJóz* E2v, E3v [2 r.]; A fnać y Ludzie zuphaly Wfłytczy na świeczie náftaly. Iż ich zadni ftrach

nierufży Káfdy fobie dobrze tufzy. *RejKup* f3, d5v, k5v, r7; iuż moy miły brácie/ Gdyżes iefł tak cnotliwy/ nie foidruię ná cie. Bo widzę s twey poftáwy iże cie wftyd rufzył *RejWiz* 127, 3v, 44v, 50 [2 r.], 122, 134v, 136v; *BielKron* 163v; *RejAp* 98, 120v; O nędzny tedy á mizerny vpáđły człowiecze/ iefliżes który iefł iż cie nie rufzyłá áni záłość/ áni pomftá/ o kthorey iáwnie flufzyfz *RejPos* 106v, 30v, 107, 164v, 166, 222v (10); A gdy sie wfpokoił [Dawid] we wfzytkim/ rufzyłá go pothym z nowu pychá *RejZwierc* 204v, 74, 211; *BudBib Bar* 3/2; *KochPs* 112; *KochFr* 98; *KlonŻal* D3; Twarz od wfítku/ od wołania wfzy/ Pan moy odwrocił/ więc lutoś nie rufzy. *GrabowSet* Gv; PÁnie/ modlą fię zá mną/ nie fam prófżę ciebie/ lednáć cię mi- lośierdzie niechce rufzyć w niebie *GrabowSet* K3v, S2v; *CzahTr* E4v; *GosłCast* 73; *Pleminius* lákomy/ tám między Pogány/ Pro- ferpini Lokreńkiey Kościól záwołány Gdy go do ftározytnych ru- fzyłá ochotá Skárbow. złupił z pieniędzy/ ze fřebrá/ ze złotá. *Klon- Wor* 10, 5.

W przén (3):

Frazy: »ruszyło serce« (1): A gdy iuż zliczon był lud/ rufżyło Dawidá ferce [Percussit autem cor] iego: tedy rzekł Dawid do Pána. [...] *Leop* 2.Reg 24/10.

»ruszy(ło) (a. ruszyć musi (a. miało)) sumnienie« [szyk zmienny] (8): (*did*) Krol fie lęknáwfi radzi fie Iozepha czo ma czynić (–) Wierę mie iakos barzo sumnienie rufżyło *RejJóz* K8v; *RejKup* h8; *RejFig* Aa4; Rufżyło iá [kłamliwą wdowę] sumnienie/ potym fie przyzná. *RejZwierc* 26; *RejPos* 107 [2 r.]; *RejZwierc* 267; *Gosł- Cast* 72.

b. *O reakcjach fizycznych i fizjologicznych [w tym: czego (1), kogo, czego a. kogo, co (6)]* (8):

[Frazy: »[kogo] wino ruszyło« = *ktos upił się winem*: Gdy iuż tedy rufżyło go [Baltazara] wino [dixit in dulcedine vini]/ rofkazał przynieś naczynie złote y fřebrne *BibRadz Dan* 5/2 (Linde).]

W przén (2): Wnidź w me ferce/ [...] Bym [...] Do przybytkow twoich/ profito był wiedziony. Tám zaflon nie będzie/ tám fię táie- mnicie Odkryiá: [...] tám głod/ cięfzki duży Nie będzie: á fmyflow/ prágnienie nie rufzy. *GrabowSet* O3v.

Zwrot: »głowy (G) ruszyć« (1): DZIwna w głowie niepogodá/ Kiedy iey rufży iágodá [tj. wino]. *PudlFr* 21.

a. *Spowodować dolegliwość, chorobę; operari Cn* (6): Iuż fie wicher áni grom o cię nie pokuśi/ Ani żadna Płánétá/ wierz mi cie nie rufzy. *RejWiz* 152.

Frazy: »[kogo] powietrze ruszy(ło)« = *kogoś dotknął paraliż; percussus est PolAnt* [szyk zmienny] (3): Ceftns [!] iefłh ofóbne le- karttwo popilájące fuche żyły/ á nawięcey gdy kogo powietrze rufzy *FalZioł* I 35b; Cum unum atque alterum pestis percult, Gdy yed- nego y drugiego powietrze rufziło. *Mącz* 290d; *BudBib* 1.Mach 9/55; [*BielKron* 1597 318 (Linde)].

aa. *Wywoląć przeczyszczenie lub wymioty w celu oczyszczenia organizmu* (2): *RejKup* q7; Stárzy lekarze tak żywot przepufzczáli: Dáli choremu ciepłą wodę tylko pić: iefli to nierufżyło/ Winá miodu przymieffzáli *SienLek* 37v; [Wrócánié téż té žiárná pobudzáiá/ á wfzáków ciężka to purgáciá/ [...] przeto dobrze dofyć pić fześć žiárn/ á iefliby nierufzéli/ potym więcęcy *UrządowHerb* 215b].

9. *Rozpocząć coś, zacząć coś robić a. czymś się zajmować* (21):

a. *O konfliktach zbrojnych* (12):

Zwrot: »ruszyć wojnę, walki (G po przeczeniu)« = *oppugnare, pugnare PolAnt* [szyk zmienny] (11:1): By był Gedeon nie miał wiary/ tedyby był nie rufzył walki przeciw nieprzyaciódom ktorých liczbá y moc byłá bárzo wielka. *BibRadz* I 138d marg; Co wyro- zumiawfż Demetryulż Krol/ zebrał bárzo wielkie woýtko/ y rufzył woýnę [et exiit in occursum ei in bellum] przeciwko iemu [Aleksandrowi]. *BibRadz* 1.Mach 10/2, *Deut* 23/9, I 143c marg, 4.Reg 18/13, 3.Esdr 4/4, 1.Mach 11/55; Ná ten czas Tryfon chciál krolo- wác w Azyiey [...]. Lecż boiác fię że Ionátás nie dopuści mu tego/ owfzem woýnę rufży przeciw niemu/ fzuwał tedy drogi/ iákoby go poimál y zámordowál. *BudBib* 1.Mach 12/40, 1.Mach 12/54; będzie w mocy náfzcy zá Dekretem tego Séymu rufzyć woýnę pofpolítá

[*generalem belli motionem facere JanStat 691*]: gdzieby takowa nawalna potrzeba przyzła *SarnStat 124 [idem (2)] 298, 424; [Bib-Radz 2.Mach 11/2 (Linde)]*.

b. Zacząć mówić o kimś a. o czymś, omówić, poruszyć temat [w tym: czego (3), co (1), kogo, czego a. kogo, co (4)] (9): Ten się gdzieś muflał [!] napuścić i chce teraz niedznik [!] ruflycz Onych [praw czo Święczy] mieli *RejKup x3v, m6v*; A iżbym tych domowych rzeczy/ co ie każdy na palcach wyliczy/ nie wspominał/ rufzę trochę towarów coś nad dwadzieścia náfzych włafnych *GostGosp-Sieb +4; VotSzl B4v*.

ruszyć czym (1): Perorare in aliquem, Rufzić kogo rzeczą/ ná końcu rzeczy mówić przeciwko komu. *Mącz 270a*.

Ze zdaniem dopełnieniowym (1): Ieśli [syn] fnađz bárzo Wenuła przygląda/ od nyego nychay go [ojciec] oderwe/ á żonę mu nych zraí. [...] Ale o ktorymby to czáfie wczynić myał ocyec fynowi yeffczefmy nic thego nye ruffyli. *GliczKsiąż P2v*.

W porównaniu (1): Kto wflucha tey ferdeczney przestrogí nie ftráci. Bo tu yák w przypoyeśi vcho fklónić mułze/ A gadki fwey pod pokrywką yák w yákyey grze ruffę *LubPs N2*.

Szereg: »ruszyć a zamyślic« (1): Movere ac moliri aliquid, Rufzić á zamyślic co takowego *Mącz 233d*.

a. Wytknąć, wypomnieć (1): [wszetechnik] Niedba iż przedał wolność/ przedał cnotę dułze/ Acz infzych przypádośi iefzcze mu nie rufzę. *RejWiz 174v*.

10. Dokuczyć, sprawić ból (o dolegliwościach i chorobach) [w tym: kogo (A) (1), kogo (A a. G) (7)] (8): *FalZioł IV 33d*; Piyánice iednego kwártaná rufzylá/ Więc mu k temu prágnienie wielkie wczyniła. *RejFig B2*; Krol będąc v Lwowá/ rufzylá go febrá muflał zoftác *BielKron 406v, 219, 387*; Weźmi oleiu ceglánego/ á zmięłzay go z fokiem bylicowym/ day tego truneczek wypić chorému/ gdy go ma zimno [tj. febra] rufzyć/ á będzie zdrów *SienLek 140*.

Fraza: »brzuch [kogo] ruszył« = *ktoś miał rozwolnienie (1)*: Xántus nie długo w lázni był/ A hnet wyfzedł iedno sie zmył: Idąc tedy brzuch go rufzył/ By go wlycz vsięś muśil. *BierEz D3v*.

Przen (1): A ták moy miły brácie/ iefzcze z młodu w fobie/ Czyń gwałt/ á niech cie márníe ten áfekt nie fkrobíe. Vrzysz iż tego nigdy żáłowác nie będzieyfz/ Kiedy tego márnego molu s fercá zbędyefz. A gdy cie ten wrzód [tj. kłopot] rufzył/ przylož nań rozumu *RejWiz 192v*.

11. Usunąć z urzędu, odebrać stanowisko i przywileje; movere *Mącz, Modrz* [w tym: kogo (G) (1), kogo (A) (1), kogo (G a. A) (5)] (7): Argentyná miáfto/ poftáli też fwego poftá Dáwidá Miegiá ná Syem do Spyry/ ktorego zrady precz wygnano (*marg*) Argentińskie poftly rufzono (–) *BielKron [206]*; ále niechay rufzá mnichá/ kfiędzák/ páná/ ftárofty/ Woiewody/ álbo vrzędniká iákiego/ álbo thez fzwagrá/ zięciák/ álbo powinowátého iákiego/ wnet wflyfzył pretką obmowę *RejZwierc 36v*.

ruszyć z czego (4): Po wyściu Czyrwonki z Máryeburgu/ przełożon íeft ná Stároftwo Málborkkie Scíbor Chełmki/ kthorego potym rychlo fniego rufzono *BielKron 392*; íeft v nas práwo o fzołtyśie niepożytecznem/ áby go rufzono z iego ftanu/ y zmáiętnośi fkupiono. *ModrzBaz 99, 31v. Cf Zwrot*.

Zwrot: »ruszyć z miejsca« [w tym: o co (1)] = *loco movere* *Mącz* [szyk zmienny] (2): Sędziow niemożem z fwych mieyfć rufzyć/ otę rzecz poki niebędzie ná nię [lege: nie] inlza Inkwizycia *BielKron 221v; Mącz 196b*.

12. Powierzyć jakąś funkcję, nadać komuś urząd [co na kogo] (1): [Józef mówi do faraona:] Mogą sie yfcie ciefzyć ktorzy mu [Bogu] dufaią Iż on tak poważny ftan na nędznika [tj. wysoki urząd państwowy na Józefa, niedawnego więźnia] rufzył Y fcie [lege: íście] kto mie wczora znał tak otym nie tułzył. *RejJóz Lv*.

13. Powołać pod broń, zmobilizować; zarządzić pospolite ruszenie [kogo (A)] (8): *BielKron 423v*; Krol [...] zebrałzy lud fluzebny z Czech/ z Slákká/ y z Moráwy zá pieniądze/ tákże Polkie powiáty rufzywly/ Zamki wlytki w Prufiech ofádził *StryjKron 627, 612*; A IESLIBY [banita] vpornie w fwym przedsięwzięciu

ftał, tedy fzláchtę oného powiátu ma Stároftá rufzyć, y z áppáratem woíennym. *SarnStat 545*.

ruszyć czym (1): Ná drugi rok/ tho íeft 1520. rufzono Sláchtę y Rycerftwo Polkie popolitá wypráwá *BielKron 418*.

ruszyć skąd (1): Więcey z niego [źle wyposażonego na wyprawę wojenną] fzkody/ niż pożytku Rzeczypolp(olitej) roście? [...] wżákelfmy się tego nápatrzyli ná Rádolkowlkiey woynie/ gdy było Podláfzány z domu rufzono. *GórnRozm K4*.

Zwrot: »ziemię ruszyć« (2): Tákże też Krolá brác ná woynę/ á ziemię wlyfytkę rufzyc/ íeft to nic inego/ iedno fádzić ná ieden fańcz wlyfytko co małz ná świećie. *GórnRozm A2v; SarnStat 131*; [tam [na zjeździe w Woginiu] się w tej wielkiej rzeczy [...] namówi, jeśli przyjdzie ziemię ruszyć a czym pana hejtmana posilić, aby nieprzyjacieli nie rozciągał się po myśli swej *ListyZygmAug 1568/558*].

14. praw. Zaskarżyć, zakwestionować orzeczenie sądu; derogare, movere *JanStat* [kogo (G a. A)] (11): (nagł) Kto Podkomorzégo ábo iego Komorniká nieflufznie rufzy, co mu dáć ma. (–) GdY kto nieflufznie nágná íkázání Podkomorzégo/ ma dáć mu zá winę fześć grzywien *SarnStat 468, 475*.

ruszyć do kogo (1): Item, iáko Komorniká rufzyć do Podkomorzégo: y iáko przypozwác *intra annum ad translapsum termini*. *SarnStat 469*.

ruszyć o co przed kogo (1): Formá iáko rufzyć Podkomorzégo, y o co przed Krolá. *SarnStat 469*.

Zwrot: »sędzię ruszyć« [w tym: na co (1), w czym (= w sprawie czego) (1)] = *iudicem inculpate a. movere, iudici derogare* *JanStat* (6): íełliby sie komv niepodobala íkazn fzędzięgo, moze go ruflycz ná wieczé vedlia obyczaya práva a ftatutow ftaradawnych o Ruffenív napiłfanych *ComCrac 17*; [prokurator ma moc] ftronę Pozwem Nadwornym pozwác/ fzędzięgo rufzyć/ y wlyfytko czynić/ co ku obronie fpráwy iego przynależy *SarnStat 143 [idem 571, 761]*; íełli kto będzie fobie co przeciwko Sędzióm brał/ y oného rufzy: tedy tylko oná rzecz w której Sędzięgo rufzył nie ma byđz fładzno *SarnStat 796, 571, 761*.

Przen (1):

Fraza: »diabli ruszą« (1): A fpowiednik zá vchem nadobnie mu [apelującemu] tułzy. Rufzayże iuż poki chcefz/ áz cie dyabli rufzá Sárnego/ á pámiętne zápláćifz im dułzá [tj. umrze, zanim do czeka się rozpatrzenia apelacji]. *RejWiz 123v*.

II. Intransit. (15):

1. Wyruszyć, zacząć się przemieszczać; commovere se *Mącz* (5): Ale wnet náłzé lámenty wftáná/ Gdy łódzie rufzá/ á wiátry náftáná *GórnTroas 67*.

ruszyć dokąd (1): Si me in Asiam commovero, íełli sie pomkne/ Rufzę do Afiey. *Mącz [234]b*.

W przeciwstawieniu: »zostać ... ruszyć« (1): iuż ty tu zoftáná/ á ia dáley rufzę/ Áz do fárnego Bethel/ miáfteczká íść mułzę. *Hist-Hel D2v*.

Zwrot: »konieć ruszyć [ku komu]« (1): przetho [hetman Paweł Tomory] konieć rufzywly ku krolowi íał rádzić áby kazał Krol dáć znák ku podkániu *BielKron 307v*.

Przen (1):

Zwrot: »nazad ruszyć« = *cofnąć się (1)*: á mnie ferce tułzy/ Ze mój nieprzyjaciél wrychle náząd rufzy *KochPs 82*.

2. Rozpocząć coś, zacząć coś robić (1): A on [zakochany] przedfię o fobie íeft tákíey nádzyeie/ Iż żaden náden nie íeft [...]. A gdy íefcze ow bláznec (*marg*) Wenułow blázen w miłóśi (–) coś go widzyał rufzył/ Iuż tám nie ieden kłopot w tákíey nędzney dułzy. *RejWiz 41*.

3. praw. Apelować, odwołać się od wyroku sądu; appellare, incurrere *JanStat* (9): *RejWiz 123v*; Stroná przeciw ktoreby fędzia íkazn wczynił ták ma rufzyć/ Pánie fędzia íkazni tey niefpráwiedliwey ktorás wczynił zá práwną nieprzyimuię *UstPraw C2, C2*.

ruszyć przeciwko komu (1): íełliby [ktoś] áppelláciiey w czáfie tym/ który [...] będzie náznáczon nie będzie chował/ álbo w rzeczy

fwey vpádnie: tedy niech ftronie przeciúwko/ który rufzył/ wine ftrácenia rzeczy y záplácenia nakláádów przepádnie. *SarnStat* 1127.

Zwrot: »na sejm ruszyć« [w tym: o co (1)] (2): *RejZwierz* 100v; Kiedy o namnieyfz rzecz kazdy na Seym rufzi/ [...] Kto tak zelazney glowy/ albo tak cirpliwy/ Zeby mógł wfzítkich fluchać/ i uznać kto krzwy *KochSat* B2v.

Szereg: »ruszyć albo apelować« (1): ále y owfzem będzie wolno Sędzióm Ziemkim téz o wielką fumnę fładzić/ gdyż będzie kázdéy ftronie wolno rufzyć álbo áppellować [cum licebit unicumque partium appellare *JanStat* 491]. *SarnStat* 720.

Przen (2):

ruszyć od czego (1): Možeć v infzych fádów dobrze fobie tufzyć/ Lecz od Páńskich dekretów bárzo trudno rufzyć. *RejWiz* 124v.

Zwrot: »na sjem ruszyć« (1): Bo on fędzya feymowy [tj. *Bóg*] inák będzie rządzil/ Ktory áppellácje wiecznie będzie fładzil. Iuż tám pewnie ná wiece ni ná fyem nie rufzyfz/ Zá rázem possleffly nędzniku dáć mušifz. *RejWiz* 122v.

Synonimy: **1.3.** wygnąć; **4.** dotknąć, dotknąć się, tknąć; **6.** użyć; **7.a.** uszkodzić, zepsować; **8.a.** pobudzić, wzbudzić, zapalić; **14.** naganąć, odwołać się; **II.1.** postąpić, pość; **2.** począć, rozpocząć.

Formacje współrzenne: ruszyć się, naruszyć, naruszyć się, poruszyć, poruszyć się, wzruszyć, wzruszyć się, zruszyć, zruszyć się; ruchać, ruchać się; ruszać, ruszać się, naruszać, naruszać się, obruszać, obruszać się, poruszać, poruszać się, wzruszać, wzruszać się, zruszać, zruszać się; poruszywać, poruszywać się.

Cf **RUSZENIE, RUSZONY**

ALKa, MN

RUSZYĆ SIĘ (379) vb pf

sie (257), się (122).

inf ruszyć się (76). \diamond *fut* 1 sg ruszę się (7). \diamond 2 sg ruszysz się (2). \diamond 3 sg ruszy się (28). \diamond 1 pl ruszymy się (7), ruszemy się (3); -ymy *RejZwierc* (2), *BielSjem*; -emy *ZawJest*, *ActReg*; -ymy : -emy *SarnStat* (4:1); ~ -emy (1) *ZawJest*, -émy (1) *SarnStat*, -emy (1) *ActReg*. \diamond 3 pl ruszą się (14). \diamond *praet* 1 sg m rusz(e)łem się (1) *ActReg*, -em się ruszył (1) *KochPam*. \diamond 2 sg m ruszyłeś się, -eś się ruszył (2). \diamond 3 sg m ruszył się (87). *f* ruszyła się (9). *n* ruszyło się (3). \diamond 1 pl m pers ruszyliśmy się, -smy się ruszyli (5). \diamond 3 pl m pers ruszyli się (64), rusz(e)li się (1) *ActReg*. *m an* ruszyli się (1) [cum *N pl*: psi]. *subst* ruszyły się (6). \diamond *plusq* 3 sg m był się ruszył (2). \diamond 3 pl m pers ruszyli się byli (1). \diamond *imp* 2 sg rusz się (6). \diamond 3 sg niech się ruszy (1). \diamond 1 pl ruszmy się (2). \diamond 2 pl ruszcie się (1). \diamond 3 pl niech się ruszą (1). \diamond *con* 3 sg m by się ruszył (3). *f* by się ruszyła (1). \diamond 1 pl m pers byśmy się ruszyli (1). \diamond 2 pl m pers byście się ruszyli (1). \diamond 3 pl m pers by się ruszyli (4) *BielKron* (2), *KochCz*, *SarnStat*, by się rusz(e)li (1) *ActReg*. \diamond *part praet act* ruszywszy się (37).

St stp s.v. ruszyć, *Cn s.v.* mi; mieszkam, nie spieszę się, *Linde XVI* (trzy z niżej notowanych przykładów) – *XVIII v.*

1. Wykonać ruch, poruszyć się; moveri *Vulg*, *PolAnt*; commoveri *Vulg*; elevari, vertere se *PolAnt* (44):

a. O istotach żywych (też nadprzyrodzonych) (28): *BierEz* D3; Mora téz iest niemoc [...] gdi fie człowieku we fpaniu widzi, iakoby go czo przyległo, tak iż fie rufzić nie może *GlabGad* D8v, D2; *RejKup* f4, g4v, h7; [pijk] Káfzle/ mručzy/ wierci fie/ loże pod nim trzefzczę/ A obiemá końcomá co fie rufzy wrzefzczę. *RejWiz* 31; Tákże pifze Herberfyn iż fie mu thák tráfiło/ gdy przeciw iemu wieidzálá *Molkwá*/ wiedzál ich obyczáy/ rufzył fie trochę ná koniu fiedząc iako by chćiał s koniá s fiefś. *BielKron* 434v; *GrzegRóżn* O; Zátym krol kazał [...] ftolec [tj. *tron*] poftáwić ná czterzech nogách bárzo mdłych. Y kazał [...] wfładzić go [swego brata] ná on ftolec. [...] [rzekł brat:] á teraz fiedzę ná bárzo wátłym ftolecu/ á rufzeli fie iáko nieopátrznie/ złámie fie ftolec á ia vpádnę w doł/ z ktore⁸⁹ niepowftáne. *HistRzym* 94; Y ná znák dołkonálego zdrowiá/ kazał mu [św. *Symeon uzdrowionemu paralitykowi*] onego *Rotmištrzá* [...]/ ktory fie zá nim przyczyniá/ afz do namiotu o fwey mocy odnieść.

Tedy go wziął ná rámioná fwoie/ on co fie fam rufzyć dopiero nie mogli/ y niolf tám gdzie on kazał. *SkarŻyw* 30; Ten [*Teodorus*] málo przed tym fwoie wielką wiárę y męftwo pokazał/ nád okrutnym fmokiem/ ktory był w iego fie oyczyźnie *Eucháicie* okazał wfkáłách: ták wielki/ ifz gdy fie rufzył/ ziemiá pod nim drzálá/ á kámienie fie kruzlyo. *SkarŻyw* 187, 75, 595; *RybGešli* D; *SkarKaz* 385a; Coż ftoilż? nie rufzyfz fie, y czemu nie idzieifz? *CiekPotr* 61; Widzifz/ [...] iákoć fie [panienka] vbrálá/ Iákoż oná w tey fzácie będzie táncowálá/ Abo iáko ná chyzym obroćie fie rufzy *ZbylPrzyg* A4v.

Zwrot: »nie ruszyć się (z boku) na bok« = non vertere se a latere ad latus *PolAnt* [szyk zmienny] (2): Ktora [flegma] czáfem iefzcze fie pan ná bok nie rufzy/ Przykro do vft przyftapi/ á czáfem záduš. *RejWiz* 61v; *BibRadz* Ez 4/8.

»ledwie się ruszyć« (1): [mówi *Rachel*:] Iuż nie czuię mamli dużę *Wfzak* ledwie fie fáma rufzę *RejJóz* B6.

»nie śmieć się ruszyć« (3): Siedzi [na królewskim tronie, nad którym zawieszono miecz] zwiefiwfzy glowę by ná wiofnę gáłká [...]. Powiedzyl: iákoż ia mam fobie dobrze tufzyć/ A ia drzę iáko rybá/ á nie śmiejm fie rufzyć. *RejWiz* 70v, 71; *RejFig* A6v.

»z ziemie się ruszyć« = powstać (1): Ofyel [...] Kędy káka tám bywa gnoy/ á gdzie fyulka tam bywa zroy [tj. *zdrój*]. Kędy lega tám fie kruzly/ fciężkofciá fie z ziemie rufly. *March*¹ A3v.

Przen (3): Nam et ipse deus meus [...]: non mouebor amplius. Boć on fam iest bog moy y zbawiciel moy/ on mie kłobie przijał/ a przeto fie wiecey nierufzę (*koment*) To iest zawždy w iego woli będzie trwał (–) *WróbZolt* 61/2; [Job mówi do Boga:] Gdyż oto widzę iż teraz tu w prochu vfnąć mużę/ Gdy mie ráno fzukác będziefz przed tobá fie nie rufzę [*Vulg* *Iob* 7/21]. *LubPs* hh6v; *BibRadz* Dan 11/14.

b. O częściach ciała (4): Tetanus, morbus est, id est spasmus, nyemoc w shygy, ysz syá ruszicz nye może *BartBydg* 157b; Bom ták mowił/ Aby fie nigdy nie kocháli ze mnie nieprzyciáciele moi: á gdy fie rufzyly nogi moie/ mowili ná mie wielkie rzeczy. *Leop Ps* 37/17; Ieden [jest rzqd] niewidomy/ przez żyły/ ktore od glowy idá y wfzytkimi członkami wládná; drugi widomy przez oczy/ ktore vkázuiá gdzie y iako ktory członek rufzyć fie ma. *SkarJedn* 58.

Zwrot: »z mieśca się ruszyć« (1): boleść ku boleści przydáli twoim ránom/ gdy cię okrutnie powrozámí rošćiágnęli/ wedlug dlugóšci y fzerokošci krzyzá twe⁸⁰: ták iż fie z mieścá rufzyly wfzyftkie ftáwy fubtelnego ciáłá twego. *LatHar* 292.

c. O niemogących się samoistnie poruszać narządach ciała: obruszyć się (2): Bo żył lat fto y dwádziefciá w tákiej síle y zdrowiu/ ifz oczy iego nieztępiály/ áni fie rufzyly zęby iego. *SkarŻyw* 485.

Zwrot: »na stronę się ruszyć« (1): Drugdy fye máćicá ná ftronę rufzy/ álbo ná doł zerwie/ ták iż więc z loná wiš: Ná tákowá przygode/ czyn to lekárftwo: [...] *SienLek* 116.

d. O obiektach fizycznych (10): *BibRadz* Is 41/7; [książęta litewscy] košciól S. krzyzá ná fyfey gorze wylupili/ y drzewo krzyzá S. wzyęli/ s ktorym nie mogli żadná miárá wiechác/ bo wozá z mieyfcá nie możono rufzyć/ áz ieden Rušin powiedzyl/ poki thego drzewá Świętego ná fwe mieyfce nie dolećie/ potyfie ten woz nie rufzy. *BielKron* 376v, 321v; *KuczbKat* 175; O glupftwo y šlepotá niewymowiona: tenli [cielec] wybáwić mogł/ co fie fam rufzyć nie może/ á wczynienia y rák ludzkich potrzebował? *SkarŻyw* 490, 98.

W porównaniu (1): Iáko owo gdy fkáłá namniéy fye nie rufzy/ Choćia bijá w nię wály/ przedšię fie nie kruzly: Ták ma wiárá y miłošć ftáwi fye ftátecznie/ Ze nikomu/ iedno iéy flufzyć będzie wiecznie. *PudlFr* 51.

Fraza: »ani się ruszy(ł, -a)« (3): Ani fye waga ruflyła *Przetfye* ftoij yako była *RejKup* Bbv, bb8v; á przodek okrętu thák ftánáł ze fie áni rufzył [manebat immobilis]/ ále zad łamáł fie od náwáłnošci wod. *BibRadz* Act 27/41.

2. Wyruszyć, opuścić dotychczasowe miejsce pobytu, zacząć się przemieszczać (318):

a. *O istotach żywych (też nadprzyrodzonych i Bogu): po ziemi, po (w) wodzie, w powietrzu; proficisci Vulg, PolAnt, JanStat; abire, surgere Vulg, PolAnt; consurgere, movere Vulg, Mącz; moveri PolAnt, JanStat; discedere Mącz, PolAnt; ascendere, egredi, exurgere, recedere PolAnt; progredi Modrz; se movere JanStat (313); LibLeg 11/41; Mam ia czo z łobą czynić niź wafze gźła rułzyć Ale gdys fie naparla iuż fie mułżę rułzyć *RejJóz* D7; I gdy iuż ruffyli fie mężowie aby fzli ku podpifaniu źiemie/ przykazał im Iozue/ mowiac: [...] *Leop Ios* 18/8, *Iudic* 20/18, 4.Reg 7/7, 25/26; *BibRadz Iudic* 9/35; przyparlał [oślica] bokiem w ciałney drodze nogę iego [*Balaama*] daley fie niechciał rułzyć. *BielKron* 42v; á ták rozumiem iż fie nie rázem wżytcy rułzyli/ pierwey iedni potym drudzy *BielKron* 336, 391; Krol. I.M. dworowi fwemu rułzyć fie kazał *GórnDworz* Dd7v; *ArtKanc* S20v; *GórnRozm* E; Cály dzień go [chytrego dlužnika] nie wyżrzył: w wieczor fie vkaże/ [...] Gdy fie rułżá lelkowie/ y myfzy lkrzydlate: Nocni Krucy/ Latáwcy/ y Sowy rogáte. *KlonWor* 74; Iáko ná kárku końkím kiedy ocokály Slep wśiędzie: piie krew bydlęcá dzień cály. [...] Proźno depce nogámi lżkápa czárnogrywa: Nie rułzy fie on owad/ nie odleci fínadnie; Áż pelen y opily ná źiemie vpádnie. *KlonWor* 76.*

ruszyć się do kogo (3): *BielKron* 410; *ZawJeft* 21; My się też ztad do wń ruszemy skoro vslysżemy zelud zKrakowa zanieprzyiacielem wyprawicie zebysmy zatym przespieczniej iachac mogli *ActReg* 13.

ruszyć się od kogo, od czego (2): Nie rułzył fie Krol odemfzey áż sam Witulł poczał wołác aby przełał tych paćierzy. *BielKron* 383v; Gorłżé niebefpieczeństwo w domu wczuiemy/ Niźli kiedy do woyłká od was fye rułżemy. *ZawJeft* 21.

ruszyć się z czego (7): MOlkwá to w obyczáiu ma/ iż gdy przećiw połłom wielkím y máłým wyieżdźáią/ [...] Nie s fłapi s fwey drogi nikomu/ áni fie s konia rułży/ áż ten pierwey powłtanie ku ktoremu wyiechał *BielKron* 434v, 24, 412; *Clinicus*, [...] Który fie z loźá nie moze rułzić przed ciężkáz chorobá. *Mącz* 57c; Ná ten czás mi fye mátká włafnie vkaźá! A ná ręku Orzulę moię wdźięczną miáła. Iáka więc po paćiorek do mnie przychodźilá/ Skoro z fwęgo połłania ráno fye rułżylá. *KochTr* 20; *KochProp* 14; Krol Porfená tákowemu przedfiewięzięciu y ftałości zdziwiwfzy fie s ftołká fwęgo rułżył fie/ y kazawfzy onęgo Młodzieńcá od ognia odiać/ łagodnie do niego záczał mowić *Phil* C2.

ruszyć się ku czemu (1): Ludzie oni co przed miástem leżeli wlyfzawfzy ryk rułzyli fie ku onemu rykowi chcąc korzyści doftác. *RejZwierc* 163v.

ruszyć się na co (3): Cełarz ná oftáthku mieliącá Máia s fynem swoim z Bruxelle do Aufzpurku/ rułżył fie ná Syem/ wźiawfzy łobá Salkie Kłiążę poimáne *BielKron* 235, 420; *StryjWjaz* A4v.

ruszyć się z kim, z czym (13): *RejKup* f4v; Tedy Abram rułżył fie z námiotem fwym/ á przeniołł fie y mielzkał w rowninie Mámrze *BibRadz Gen* 13/18; Pothym Władźifław od puł poftu/ rułżył fie do wielgiey Polłki z młodá krolowá *BielKron* 381v, 170v, 419v; *StryjKron* 687; *KochProp* 14; *ActReg* 60; *KochCz* B2; A kiedy fie brał w drogę/ y z bydłem fie rułżył/ A wołkow fwych odifkác iuż łobie nie tułżył/ Poczuly niebożęta fwe ftađo znáioime *KlonWor* 23. Cf »z miejsc(a) się ruszyć«, [»ruszyć się precz«].

ruszyć się za kim (1): A potem dla niedoftátku źiemie swoiey/ ruffyli fie zániem wlyfcy krewni przyiaciele iego *RejPs* 154v.

ruszyć się dokąd (44): *LibLeg* 11/76; Y ruffyleś fie [*Panie Boże*] potem ná wyfokolć *RejPs* 98; *Diar* 81; Ktory [*Racyjo, skrzydlate dziecie Minerwy*] kiedy cie wżrał iuż mi lepicy tułżył/ Ze ty mnie małż náuczyc [a więc, że już jest niepotrzebny] lam fie wzogorę rułżył. *RejWiz* 43v, 46; Rułżywłzy fie tedy ku Gácor áż ku Wfchodu onęy doliny/ fzukáli páłtwiká bydłu fwemu. *BibRadz* 1.Par 4/39, *Ps* 131/8, *Iudic* 2/15; Rułzyli fie [*Izraelici*] indziey ná pułczáz *BielKron* 31; Tęgoż roku Krol Olbrácht rułżył fie s Kráková do Prus *BielKron* 400v, 31v, 40v, [211], 228, 233v (23); *KochPs* 82; *StryjKron* 657, 687; Co pocznie [*nadobna Katarzyna*] gđzie fie rułżył/ wdźięczność iá fpráwuię/ Y włzędy Niewidoma zá niá po-

ftepuie. *KochEpit* A2v; *KochPam* 86; *KochProp* 14; *ActReg* 60. Cf *Zwrot*y.

ruszyć się skąd (49): *RejKup* f4v; *Leop Num* 21/12, *Deut* 2/1; S ktorey Bulgáryey rułżywłzy fie lud ze wżytkim narodem oboygá pogłowia/ fzukáiąc leplżey żywności zyemie [...] przyfzli nád morze ktore zowiey Pontus Euxinus *BielKron* 170v; Tęgoż roku Zygmunt Krol/ rułżył fie z Litwy do Polłki/ proftho ná Syem do Piotrkowá *BielKron* 420, 31v, 40, [211], 215, 233v (14); Post diem quartum quam ab urbe discessimus, Po czwartym dniu yákolomy fie z miáftá rułzyli. *Mącz* 314c, 233d; A (ták) rułżyliłmy fie od Choremá/ y przełżiliłmy wżytkę (onę) pułczáz wielká á ftráźnáz *BudBib Deut* 1/19, *Num* 10/12; Nápuśće do onęy Sadzawki Wody y Kárpięta do nięy władź ilé ich mieć bęđzieł: tázme fye w ónym dóle ná źimę poloźá/ y nie rułżá fye z niego/ áż zásię ná Wiołnę kiedy ćieplo vderzy *Strum* P; *StryjWjaz* A4v; *SkarŻyw* 283, 348; *StryjKron* 91, 657; *ActReg* 13, 51, 60, 154; *SarnStat* 655. Cf »z miejsc(a) się ruszyć«, [»ruszyć się precz«].

rum inf (1): Tákże gdy was Pan wyłła z Kádelbárne/ abyłcie fie rułzyli połłádác źiemie ktorá wam dał/ tedyłcie wy odporni byli rofkázaniu Pána Bogá wáłżęgo *BibRadz Deut* 9/23.

W porównaniu (1): Niech iák ciężki kámię z mieyfc fwych rułżyć fie nie mogá [*srogie narody*] *LubPs* gg3.

*Zwrot*y: »ruszyć się drogá [dokąd]« (1): gđzielmi tego czassv czekaly on [*pan sendziak*] niedoczekawfchi czallv slozonego rvzil sye barło plocho nam nieoznaymywfchi thá drogá profło kv Byalagrodv na dol Telygolya. *LibLeg* 11/77.

»z miejsc(a) się ruszyć« [w tym: dokąd (4), z kim, z czym (2)] [*szyk zmienny*] (17): *LubPs* gg3; Potym s tego mieyfcá rułżywłzy fie/ rozbili namioty w Oboth w Iebárim *BielKron* 42, 35v, 40 [2 r.], 40v, 60, 297v, 338v, 403; A gdy vlyfzał [*Pan*] o onęy niemocy iego [*Lazarza*] nie rułżył fie z mieyfcá onęgo przez dwa dni. *RejPos* 352v; *WujJud* 70v; *SkarŻyw* 348, 480, 518; Namilfze/ iam fie zdumiáła Y wżytkam práwie ftruchlálá. Nie mogę fie z mieyfcá rułżyć Muśi tu coś ftráźnego być. *MWilKHist* H; *PaxLiz* C2.

»z miejsca się ruszyć« = zacząć coś robić (1): Bo drudzy chcá w rzeczy do dobrego/ y mowią: Radbym był tákim y tákim: á ręku nie przyložá y z mieyfcá fie nie rułżá. *SkarKaz* 638b.

»ruszyć się precz« [w tym: [z kim skąd]] (1): *BielKron* 456; [*Wandalitowie*] rułzyli fie ftych kráin precz ze wżytkim domofłtem z żonámi y z dziećmi połpołu/ y fłymi Niemcy s ktoremi mielzkałi *BielKron* 1551 156].

»ruszyć się nie śmieć« [w tym: dokąd (1)] [*szyk zmienny*] (2): *SkarŻyw* 480; on [*Teodatus Gedożyk*] w Rzymie bęđąc nie śmiał fie nigđziey rułżyć *CzechEp* 379.

Szereg: »ruszyć się i wyniść« (1): y nie bęđzie nikt coby w niey [w źiemí] mielzkał ták z ludźi iáko y zwierzał/ wżytcy fie rułzyli y wyłzli [*moti sunt, abierunt*]. *BibRadz* 1er 50/3.

Przen (6):

ruszyć się do kogo (1): nuż my tedy niebożátká ktorzy leżymy iáko w opłotkach y ná vlicach/ z dáleká fie dziwiuicz á zágláđáiąc/ á przypátruiąc fie temu wielmoźnemu á dziwnemu Boftwu tego to Pána fwoiego/ rułżmy fie do niego *RejPos* 160v.

ruszyć się skąd (3): A tyś nie Sálomoná/ Bogá vrodźilá: Przetós tákicy zapláty pewnie godná byłá. Aby fyn twóy namilfzy z máieftatu fwęgo Rułżył fie/ prowadźil ćię do przybytku fwęgo. *SiebRozmyśl* K4v; *SkarKaz* 387b. Cf *Zwrot*.

W połączeniu szeregowym (1): Włtań z tey złości/ rułż fie z tego błotá/ wychodź z tey ćiemnice y więźienia/ włtań co lełyzł/ włtań vmáry á Chryłtus ćię oświeci. *SkarKaz* 387b.

W przeciwstawieniu: »trwác ... ruszyć się« (1): [*lato*] Zęgna ludźie iak dzieći słowy żáłobnymi [...]. Iufzci fie z wámi dziećmi mátká rołtác mułżę/ Iuż mi nie lza dłużey trwác/ iuż fie co dzień rułże [!]. *RybGęśli* B4.

W porównaniu (1): Śmieiá ták ludzye mowić moiey nęđzney dułzy/ Niech fie wzogorę iáko wrobl z mieyfcá fwęgo rułży *LubPs* C3v.

Zwrot: »ruszyć się z miejsca« [w tym: *dokąd* (1)] [szyk zmiennej] (2): A niedopuścizay [Panie] nam wiernem twoiem abychmy zwielkiem vpádkiem/ á zawłtydzeni mieli sie rufłyć spokoynych [lege: z pokojnych, tj. z bezpiecznych] miefc twoich *RejPs* 109v; *LubPs* C3v.

a. O ruchach wojsk związanych z taktyką prowadzenia bitew lub przemieszczaniem się oddziałów (200): *ConPiotr* 34; Gdy sie wfpokoil wiatr/ rycerze wfzytko co rozprofzył wiatr zebráli á po-thym rufzywfzy sie [amato exercitu] iecháli przez dwádzieciá y pięć dni do niektorego padolu wielkiego *HistAl* [I3]v; A rufzywfly sie Lud Ifráelki porażil Moábity: á oni wnet véiekli przed nimi. *Leop* 4.Reg 3/24; *UstPraw* D3 [2 r.]; *BibRadz* 4.Reg 3/24; kiedy drugi raz będą trábić/ tedy sie ma rufzyć drugie woysko ktore będzie leżało od południá *BielKron* 39v, 211, 227, 236v, 246v, 312 (11); (nagł) Woyná. (–) [...] A to więc w zytku mamy/ kiedy sie rufzemy/ Więcey niż nieprzyaciel fámi sie zniszczymy. *RejZwierc* 245v, 251; *BielSpr* 15; Y rufzyli sie naprzod ná wftne slowo Iehowy wręce Moizelzowey Y úiągnęła chorągiew obozu fynow Iehody naprzod z woyski fwemi *BudBib* *Num* 10/13, *Num* 4/5, 15, 10/17, 21, 28 (10); A ci [postowie] iefli Heleny náznad nie przyniofá/ [...] Wfzytko sie woysko tedyfz ma rufzyć/ y profto Ku Troii zágle podác wżák ták? *KochOdpr* D3; *SkarŻyw* 484; *BielSen* 15; *ActReg* 3, 15, 128, 171 [2 r.], 183; A Stároftowie piérwéy niż inni máią sie rufzyć: á to, áby fzkód hánowáli czynić. *SarnStat* 433, 549; [*TarnUst* 301 (Linde)].

ruszyć się do kogo (1): rufzyło sie Turkow pięćdziefiát do nich [zołnierzy przebranych w chłopskie odzienie] poczęli im fpiżę odehy-mować *BielKron* 247.

ruszyć się ku komu, ku czemu (3): *BielKron* 403v; [król Władysław Warneńczyk] Zwiodfzy woysko przeciwné [tj. Turków] rufzył sie ku niemu/ Z ktorjm chciał dofyć czjnić przedfiewzięciu fwemu. *CzahTr* Gv. Cf »ruszyć się mocá wszytká«.

ruszyć się przeciw(ko) komu, przeciwko czemu (żywotne) (15): Obieczal yll gdy poddany iego K.M. koronny, przeczywko Tureczkiem moczom wifllyz opylanem sie rufłá thełl poddany wielkiego Xieftwa Lytwelkiego [...] znamy sie ziednoczą. *ConPiotr* 34; A gdy było po Swiátkach/ rufzyli sie przeciwko Gorgialłowi Sthároście Idumeylkiewu. *Leop* 2.Mach 12/32; gdy sie przeprawil [cesarz] przez rzekę Wernizę/ rufzyli sie przeciw iemu Ewángelikowie *BielKron* 227v; tám [w klasztorze we Lwowie] wolno mowili [rycerstwo] z ofobná ktho chciał widzenie fwoie powiádał/ domagáiąc sie tego ná Krolu/ áby ich ártykułom ktore ná fpiłku dawáli/ Exekucyá wczynil/ ináčzey sie nie chcą rufzyć przeciw nieprzyacielowi. *BielKron* 423v, 403, 406, 419; ktory gwałt widząc Pánowie Koronni/ wnet z dwiemá tyfiáciami iezdnych Zołnierzow [...] rufzyli sie przeciw Tátarom *StryjKron* 752; *ActReg* 154; Iefli wywołány bronilby fwych dóbr, [...] tedy wedle Státutu Koronného wfzytká Szláchtá ziemie/ y powiátu onéy ziemie/ w którém tákowa máiętność iefł/ wespółek z Stároftá oného mieyfcá rufzy sie z przypráwą woienná przeciwko onému niepoftufznému *SarnStat* 833, 833, 1114; Záтым sie pfi rufzyli przeciwko wilkom/ wilcy też przeciwko nich/ w tym sie ftoczyły one dwie woyská w kupę *CzahTr* D3v. Cf »ruszyć się z wojskiem«.

ruszyć się na kogo skąd (2): *LubPs* hh3v; Ná tym Seymie [...] iefł postánowiono/ [...] áby [...] thák duchowni iáko fwieccy pánowie zbroynie byli pogotowiu Wtolmie/ [...] A z támtąd rufzyć sie profto ná nieprzyaciela. *BielKron* 305v.

ruszyć się z kim, z czym (34): *Leop Iudic* 9/32, 1.Mach 10/86; *BibRadz* *Num* 4/15, *Ios* 10/7; Piątego roku wfycia s pulfczey/ rufzył sie Iozue z namioty fwymi y ludu Izráelkiego z Galgale do Sylo *BielKron* 48, 159, 403; Klotáryus Krol zwoyfkiew idąc/ dobrá Biłkupftwá Wiromándeńkiego polupil/ y wozy znich nápełnil. Ika-rał go P. Bog/ ifz przez trzy dni/ rufzyć sie z onym drapielstwem niemogli. *SkarŻyw* 527; *StryjKron* 457; *KochJez* B; Nie doczekam porządku woyská Węgierkiego. Dokádkolwiek kto będzie z domu Rákulkiego/ Rzácá wyfłzym obozu woyská Węgierkiego. Poko

fię fwoiá głowá lam Cefárz nie rufzy/ Z Rzelzú wfzytká *CzahTr* H2v. Cf »ruszyć się z miejsc(a)«, »ruszyć się z wojskiem«.

ruszać się za kim (2): Rufzył sie krol Olbrácht zá nimi s Krá-kowá o S. Krzyżu Wiefieni *BielKron* 400, 403.

ruszyć się po kim [= za kim] (3): Poftal [Skanderbeg] przod-kiem iáko ná ftraż pięć feth wyborynych mężow/ kthore gdy ftraż Turecka obaczyłá á oni sie oblądziłi rzekomo od fwoich/ powie-dziáłá onich Thurkom: Turecy sie rufzyli po nich *BielKron* 255v, 228, 247.

ruszyć się dokąd (51): Castellanowie powiatowy napierwy sie rufłá na mieifcze wfwoyem powiaczie ktoremu naznaczą, aby sie flyachta kniemu fciągala. *ConPiotr* 32; Z támtąd sie rufzył do Gá-zy/ á iz Gázeńczycy záwárlí sie przed nim/ thedy ie oblegl/ á miáf-theczká okoliczne popalil y lupy pobral. *BibRadz* 1.Mach 11/61, 2.Par 13/4, 1.Mach 11/67; Cefarz sie tedy rufzył zokopánia do Ingolftádium do Nuburgu/ wżiáł ij *BielKron* 227v; Cefarz wfąpił/ mu-fiál sie potym rufzyć ná ftáre mieyfce bliłko Lángingi/ bo wielká nędżé ná sie mieli ze dżdżow wfławiczych przez mory y glody *BielKron* 228, 48, 57, 159 [2 r.], 226v, 227 [3 r.] (35); Tedy dla tego famego kościołá S. ziednoczenia/ Chrześciánfkie ony woyská do Cárogradu sie rufzyły *SkarJedn* 258; *StryjKron* 457, 662; *KochJez* B. Cf »ruszyć się z miejsc(a)«, »ruszyć się w pole«, »wojennym sposobem sie ruszyć«, »ruszyć się z wojskiem«.

ruszyć się skąd (55): [wojsko Aleksandra] Rufzywfzy sie z oná [Inde amoto exercitu] ciągnęli ná mieyfcá pufto do morzá czyr-woného y do Arabiey *HistAl* M6, H7, M6v [2 r.]; Rufzywfly sie ztámtąd [z Sychem] Abimelech/ prziciągnáł do miáfteczká Thebes *Leop Iudic* 9/50; Thedy obrocił sie Iudás y woysko iego drogá po pulfczey ku miáfciu Bozor co rychley [...]. Potym rufyli sie z thąd wnocy/ y ciągnęli áz do twierdze. *Leop* 1.Mach 5/29, *Num* 22/1, 1.Mach 10/86; *BibRadz* *Ios* 10/7, 1.Mach 11/61, 67, 2.Mach 12/10; Gdy tedy opuścili walkę v Ingolftádium/ Kfiáżetá rufzyli sie ftámtąd/ áby przez Ren niedopuścili przepráwy Bureńlkiewu *BielKron* 227v, 48, 170v, 226v, 227, 227v (19); *BudBib* 1.Mach 5/29, 36, 10/86, 2.Mach 12/10; [Witold i Jagiello z wojskiem] Rufzywfzy sie od Wukry ftánęli w rowninie/ W polu Turzym ktore krwiá Pruká y dzis słynie *StryjKron* 522; *KochJez* B3v; *ActReg* 143; *SarnStat* 132 [2 r.]. Cf *ruszyć się na kogo skąd*, »ruszyć się z miejsc(a)«, »na woj-nę sie ruszyć«.

Zwroty: »ruszyć się ku bitwie« (1): przeto oni [chłopi moskiewscy] z mieyfcá fwego/ gdzie Woyskiem leżá/ nie rádzi sie rufzá ku bithwie/ chcąc áby ie náiechano. *BielSpr* 66.

»ruszyć się w drogę« (2): Przethož on [Bakchides] rufzył sie w drogę z woyski [Et abiit ut veniret cum exercitu] wielkiewi *BibRadz* 1.Mach 9/60; *BudBib* 1.Mach 9/60.

»ruszyć się z miejsc(a)« [w tym: *dokąd* (2), z czym (1), którędy (1)] = *exsurgere de locis* *PolAnt* [szyk zmienny] (12): Potym [Aleksander] sie rufzywfzy z oného mieyfcá [Deinde amoto exercitu castris] poczęł po fzyrokości oného polá iechác *HistAl* L3v; *Leop Iudic* 9/34; odciágnáwfzy od Niniwe zá trzy dni przelzedł ná polá Bektylet/ z ktorego mieyfcá rufzył sie z obozem do gory *BibRadz* *Iudith* 2/10[11]; A ták gdy ci co ná záfadkách byli/ rufzyli sie z mieyfc fwoich/ á ftoczyli bitwę. Tedy wfzyfcy ktorzy z Ionátánem byli podáli tył *BibRadz* 1.Mach 11/69; [Bułgarowie] rufzyli sie s fwych mieyfc czáfu Iuftynianá wielkiego Cefárzá s kfiáżęciem fwym Derbalem/ iedni wodá drudzy zyemiá/ [...] rzucili sie ná páńftwá Greekie fáfiednie *BielKron* 170v; Iefzcze tedy woysko Skánderebegowo z mieyfcá sie nierufzyło *BielKron* 256v, 39v, 250v, 257, 352v, 411; *BielSpr* 66.

»ruszyć się mocá wszytká [ku komu którędy]« (1): Ná ofiáthek the przyczynę [niespokojne zachowanie ludu przygranicznego] dawfzy walce Soliman Cefarz/ rufzył sie ku niemu [królowi Ludwikowi] mocá wfzytká/ wodá y ziemá *BielKron* 305v.

»ruszyć się nazad« = *cofnąć się* (2): Cefarz Krześciánfki ktory ná ten czás był w Linczu/ wmyfłil z rádami fwymi/ áby czekał ze wfzytkim woyskiem v Wiedniá nieprzyaciela/ tákże wczynili/ Gdy

fie tego Turcy dowiedzieli/ rufzyli fie ná zad/ y pofzli precz *BielKron* 211, 406.

»w pogonią się ruszyć« (1): A ielłize fie zá nim [za nieprzyjacielem] w pogonią rufzimy/ To iuz też fwą powinność o tym dobrze wiemy. *RejZwierc* 251.

»ruszyć się w pole« (1): W drugim załtępie ftäre miełzali z młodymi/ By w zaiemną pomocą byli potężnymi. Rufzył fie w pole Hetman AS mężny rzeżony *KmitaSpit* B.

»ruszyć się ku potrzebie« (1): wielcy Polacy [tj. *Wielkopolanie*] wyprawali (się) ná tę woynę/ ále máła Polká [...] niechciała [...] fie rufzyć [...]. Polacy tedy wielcy ácz fie rufzyli ku they potrzebie/ wfzákże żadney poślugi nie wczynili *BielKron* 392.

»ruszyć się precz« [w tym: *którędy* (1)] = *wycofać się* [szyk zmienny] (8): Máchometh [...] żadney nádzicie niemiał dołtác przez moc Kroiey/ á ná káždy dzień mu ludzi wbywáło/ rufzył fie precz nocą *BielKron* 257; [Tatarowie] zá gorámi Węgierkimi/ [...] Nábrawłzy ludzi/ dobytká/ y rozmaitey korzyści/ rufzyli fie precz. *BielKron* 416, 220v, 383v, 388v [2 r.], 406 [2 r.].

»ruszyć się ku szturm« (1): A ták rufzyli fie ku łzturmu/ Azápi/ Oglácy/ Ianczárowie/ y inni wielcy mężowie Tureczcy. *BielKron* 247v.

»[dokąd] wojennym sposobem się ruszyć« (2): Téz obiecuiemy: iż kiedy fie My zá gránice Królestwá woennym spofobem rufzimy [quando nos ... *expeditionaliter proficisci contigerit JanStat* 694/ wlytkim obywatelóm náłzym z námi iádącym záplácimy Prává Ziemłkié *SarnStat* 909, 892.

»na wojnę (a. na wojenną wyprawę) się ruszyć« [w tym: *skąd* (1)] = *ad bellum moveri, ad bellicam expeditionem se movere JanStat; ad expeditionem transitum facere JanPrzyw* [szyk zmienny] (12): Gdybyfmy poddány náłzym rofkazáli rufzyć fie ná woynę z gránic/ tedy niż fie rufzą obiecuiem im dáć ná łzkodę Kopijá/ pieć ['] kop grofzy *UstPraw* D3, D2; *OrzRozm* V3; *Ad bellum consurgere, Ná woynę fie rufzić/ gotowác. Mącz* 435c; *StryjKron* 677; Téz obiecuiemy: iż żadnych wftaw nowych niehcemy czynić/ áni rofkazemy poddány náłzym ná woynę fie rufzyć przez Sýmu popólitégo *SarnStat* 914 [idem 67, 123, 298] 49, 67, 123, 298, 892, 1055.

»ruszyć się z wojskiem (a. z wojski), z zastępem (a. z zastępy)« [w tym: *dokąd* (5), *przeciw(ko) komu* (2)] = *amovere exercitum HistAl; (abire et) venire cum exercitu, abire cum potentia PolAnt* [szyk zmienny] (18:4): A ták [Aleksander] rufzywłzy fie z wielkimi załtępy począł ciągnáć w Indiá *HistAl* G6, F6, I2, I4, K6v; Po tey porażce/ rufzył fie [Judas] z wołkiem ['] [movit exercitum] ku Effron miáftu obronne^{mv} *Leop* 2.Mach 12/27, *Iudic* 9/34; Iozyafz boiác fie áby on [Necho, król egipski] nie ciągnął przez ziemię iego pofládác iey/ rufzył fie też z wołkiem przeciw niemu. *BibRadz* I 253c marg; włzákoż był ielłcze pewnie niepołthánowił gdzie fie naprzód z wołkiem rufzyć miał *BibRadz* I 428c marg, 1.Mach 7/10, 9/60; Látá 1410. Władzislaw Krol Polski rufzył fye z wołki swoimi do Prus *BielKron* 383v, 39v, 229, 367; *Castra movere, s wojskiem fie rufzić. Mącz* 40b; *BudBib Num* 10/18, 1.Mach 3/40, 7/10, 9/60; *StryjKron* 447; Téz choéby dżisiefzy Céfárz álbo iego potomkowie Céfárze ofobá fwą z wołkiem przeciwko Miłtrzowi y Zakonowi rufzyli fie [cum exercitu contra Magistrum et Ordinem se moverent *JanStat* 846/ nie mamy przy nim álbo potomkowie náłzy ftác podpomóženiem/ rádá/ pomocą/ álbo łáfką. *SarnStat* 1070.

»ruszyć się zbrojną ręką« (1): Ielłi práwem zwyciężony nie dopuści wwiázánia/ [...] tedy Stároftá mieycá rufzyć fie mocną y zbrojną ręką będzie powinny [movebitur manu forti, et armata *JanStat* 672] *SarnStat* 831.

Szeregi: »ruszyć się i ciągnąć« = *surgere et descendere PolAnt* (2): Ruffywłly fie y ciągnáwłly [Profectique] ftád fynowie Ifráelcy/ položyli fie ná polach Moábkich *Leop Num* 22/1; *BibRadz* 1.Reg 26/2.

»jechać i ruszyć się« (1): Téz ielłi kiedy przerzeżonym náłzym poddány zá gránice Królestwá náłżégo woennym spofobem

iechác/ y rufzyć fie rofkazemy [*expeditionaliter exire, seu se transferre mandabimus JanPrzyw* 15]: tedy pięć grzywien ná kożdé drzewo [= włócznię, tj. uzbrojonego żołnierza] záplácić y rozdáć obiecuiemy *SarnStat* 892.

»ruszyć się abo postąpić« (1): Bo poniewáz to żołnierka ielt rzecz/ y záłtánowić fie/ y rufzyć fie ábo połtąpić [*progredi*]/ y vderzyć ná nieprzyaciela/ y cofnáć fie ná zad/ [...] tedy záprawde/ ktorzi fie w tákowych iákoby cieniách woyny niecwiczyl/ niemoże to być/ aby [...] *ModrzBaz* 112.

Przen (2): Lękl fie [młodzieniec] áż ftanáł wlyzytek ná póly zemdláły/ [...] Bo wżrzał s pieklá rotę kiedy fie rufzyłá/ A po fwiátu fzyroko wnet fie rofprofzyłá. *RejWiz* 82v.

Zwroty: »w pole się ruszyć« (1): Kto lud wfkromi/ y náwroci one? Zaż nie ty Pánie/ ktorys nas rofprofzył/ Acześ fie w pole z wołkiem fwym nie rufzył? *GrabowSet* E4.

»z wojskiem się ruszyć« (1): *GrabowSet* E4 cf »w pole się ruszyć«.

b. *O częścicach ciała; w przen [skąd]* (2): A iuz wiecey nie dopułfczę ruflyć fie [commoveri] nogam ludu Ifráelłkiego z tey ziemié/ ktorąm dáł oycom ich *Leop* 4.Reg 21/8.

Zwrot: »ruszyć się z miejsca« (1): Nie mowi głowá nodze/ [...] co mi po tobie łpofná nogo/ niedbam o cię. Ale iey łzánuié: bo wie iż fie bez nogi rufzyć z mieycá nie może. *SkarKazSej* 677a.

c. *O obiektach fizycznych; proficisci PolAnt* (3): Y bywáło gdy fie rufzyć miała łkrzyniá [tj. *arka przymierza*]/ tedy mawiał Moizefz: powłtań Iehowo á rosfypá fie nieprzyaciéle twoi *BudBib Num* 10/35.

ruszyć się skąd (2): [GDY fye Obóz iuz rufzyć ma/ tedy przodkiem Dżiálá/ Prochy/ y inné wlyzytkié Wozy kthemu przyłufzáiácé/ máiá fye naprzód z Obozu rufzyć *TarnUst* 301 (*Linde*)]. Cf *Zwrot*.

Zwrot: »nie ruszyć się z miejsca« (2): Echyni. [...] Ielt ná pol ftopy ribka máła, iákoby j Eftinus barzo moczna ielt, Tako chyciwłzy fie łodziey/ y nawięłzá załthánowi iá áże fie nie rufzy z miełfcza *FalZiol* IV 34b; *RejAp* 64.

W przen (1): To ielt rzecz iáwna/ iż káżdá gorá/ to ielt zwirzchność álbo krolestwo/ y káżdá infulá zátrzęfiona być mułi/ ácz fie nie rufzy z mieycá fwego *RejAp* 64.

3. *Dotknąć; w przen* (1):

Zwrot: »palcem [czego] się nie ruszyć« (1): Bo wiázá [doktorowie i faryzeuszowie] brzemióná cięfzkie y trudne ku nołżeniu/ y kłádá ná plecy ludzkie: á pálcem fwym niehcą fie ich rufzyć [digito autem suo nolunt ea movere]. *WujNT Matth* 23/4.

4. *Uszkodzić się, naruszyć się* (1): bázro fye rady ná tych Młyniéch ftáwy rwá: ábowiém nie może być bez tego by fye y Grobla nie miała trząść kiedy Młyn miele/ y ty korytá którymi wodá idżie ná kołá mułzá fye w Grobléy rufzyć. *Strum* I2.

5. *Zostać ogarniętym przez uczucie [czym]* (2): A wierz mi iż tá cnotá/ káždemu przyłufzy/ A iście pyékny klenot/ kto fie wlydem rufzy. *RejZwierc* 130v; A przetoż Antyoch będąc zálem wielkim wmyłle zięthoy/ á rufzywłzy fie miłofierdżiem [et versus in misericordiam]/ záplákał *BibRadz* 2.Mach 4/37.

6. *Przerwać bezczynność, zacząć coś robić* (3): Rufz fie y ty coś w ofobie Miáftá [tj. *przedstawiciel miasta*]/ Bądź mężem mów co krzeży/ nie ftoy by niewiáftá. *RybWit* B3v.

Zwrot: »ruszyć się do roboty« (1): Nuż tá [niewiasta] w łzácie kofztowney/ [...] Widzilz iák fie to fzerzá ná niey te choboty/ Táby fie trudno miała rufzyć do roboty. *ZbyłPrzyg* A2v.

Przen (1): Rufz fie [Exsurge] zołtarzu y hárffo/ powłtánę z záránia. Będę fie [lege] cię/ wyznawał między ludzmi Pánie: y będąc łpiewał między narody. *Leop Ps* 107/3.

7. *Pojawić się, powstać, zacząć się; superinvallescere Vulg* (3): Zadny fie człowiek nye zbáwi kędy fie gniew ruffy. *LubPs* N2; Xenokrátes twierdzi iż w wpláwach dobrze ieść koryándér/ bo ile žiarnek w wpláwach zije tyle dni fye wpláwy nierufzá. *SienLek* 110v.

ruszyć się skąd (1): Y rufzá fie też wiátry od wfchodu łfońcá/ ktorzy onę część rołpędzá *BibRadz* 4.Esdr 15/38[39].

8. *Zmienić się [czym] (1): (did) Piekarz za zły wykład fnu laie [Józefowi] y nie wierzy (-) Ia nie mam zacz dziękować po diable mi tufzy Acz iednak ma dobrą [lege: dobra] myłl [tj. dobre samopoczucie] niez fie tym nie rufzy RejJóz K.*

9. *Zmobilizować się, stanąć do walki (też o pospolitym ruszeniu) (5): Aby też wltawiczna fluzbá v nas byłá/ Niechby rok każda ziemiá koleią fluzylá. [...] Ztądby miály Pánienki Rycerłkie ćwiczenie [...]. Gdzie gwałtowna potrzebá wżyfłkie fie rufzimy/ Sto tyśiąc ludzi v nas zbroynych być tufzimy. BielSjem 19.*

ruszyć się ku czemu (2): [Przysięga mistrza Zakonu Krzyżackiego:] Téż obiecuiemy [...] iz ku opánowaniu Ziem/ Zamków/ Miałt/ [...] Ie^{so} M. Królá/ Książt/ y Bifkupftw przereczonych/ y wżyfłkich poddanych pod pánowaniem ie^{so} będących [...] nie rufzimy fie SarnStat 1101, 5.

ruszyć się na co (1): Rufzyli fię byli tegoż Roku Pánowie y Rycerftwo Litewłkie ochotnie ná odpárcie Mołkiewłkiego gwałtu StryjKron 782.

ruszyć się z czym (1): Przypáłz do boku fwóy miecz vzlócony/ Cny bohátýrze: miecz ná wżyfłki łtrony Sławný/ y znáczny: z tym fye ty rufz śmieł/ Y gróm niechętné fwé nieprzyáiciele. Koch-Ps 67.

Synonimy 2. postąpić, pość, udać się; 3. dotknąć, dotknąć się, tknąć; 6. powstać; 7. pojawić się, powstać, zjawić się; 8. mienić się, zmienić się.

Formacje współrzedne cfRUSZYĆ.

CfRUSZENIE

ALKa, MN

RUSZYNA (?) *Sł stp; Cn, Linde brak.*

[RUSZYSTY ai

sg m N ruszysty. ◇ n N ruszyst(e). ◇ pl N subst ruszyst(e).

Sł stp, Cn, Linde brak.

Który da się poruszyć, nieumocowany: Mobilis, beweglich. P. ruchomy/ rufzilft/ niełtály/ niełtáteczny. Volck 387.

a. praw. O dobytku, majątku będącym czyjąś własnością i dającym się przemieścić, tj. ruchomościach:

Wyrażenia: »dobra ruszystek«: Bona mobilia ... Dobra rufzyłtne albo idące Cervus F40 259v.

»imienie ruszystek«: Mobiles [bląd wydawcy; starodruk: Mobilia] bona ... Ymienye rufzyłtne albo idące Cervus F40 299v.

Szereg: »ruszysty albo idące«: Cervus F40 259v cf »dobra ruszystek«, 299v cf »imienie ruszystek«.

Cf[NIERUSZYSTY], RUCHOMY]

ALKa, MN

RUŚNICA cf1. RUSZNICA

[RUŚNICZKA] cfRUSZNICZKA

RUŚNICZNY cfRUSZNICZNY

RUTA (195) sb f

a jasne (w tym 2 r. błędne znakowanie).

sg N ruta (53). ◇ G ruty (95). ◇ D rucie (1). ◇ A rutę (22). ◇ I rutą (24). ◇ [L ruci(e).]

Sł stp, Cn notuje, Linde XVII – XVIII w.

1. bot. Ruta graveolens L. (Rost.); ruta zwyczajna, bylina z rodziny rutowatych (Rutaceae), lecznicza i trująca, hodowana w ogrodach; ruta Murm, Mymer¹, Mącz, Calep, Cn (133): ale uydzimy yłz fyą kamyenye a zyola ktore moczą fwą to [cielesne požądanie] włudzyech ufzmyerzają jako safyr Calcedon a ruta PatKaz III 109v; Ruta Rauten Ruta Murm 115; Mymer¹ 18v; drugi [krwawnik] iest ktory zową fporifzem/ ktore ziele [.] kładzie fie po ziemi mając lifłki iakoby ruta FalZioł I 20c; Serapio powieda y Dialcorides [.] mu przifswiadczą: iz ruta iest rzecz ktora wiatrı wnétrzne trawi y

gamraciją pfuie/ vryne y chorobę białych głow wywodzi. FalZioł I 118c; Też barzo pomaga ku richłemu porodzeniu. Wziąć ruty iarey: wycińnáz z niey fok. FalZioł V 24v; Też napzeciwi fmródlıwołci z vft dla iedzenia Czofnku/ takiefz Czebule, Ruta ma być iedzona/ albo małtikowana y polykana FalZioł V 81, +4c, I 16d, 25c, 27c, 54c (58); Czemu iedzenie ruty fmródlıwy pot czyni. GlabGad 14, 14; LibMal 1544/85v; Lacerti rutati, Rutą oplecione. Mącz 362b, 362b; weźmifz Ruty świeżey/ ziarn flonecznikowych zárownó/ á wvıerciawłzy to miálko pomázuy tym wżyfłtkó ciáło/ pewnie ich [wszy] pozbedźiefz/ gđzie ie kolwiek małz SienLek 49v; Strzekanie wbokoch y indzie leczy rutá wárzona s figámi SienLek 87v; Ofobliwe lekárftwo ku lekkiemu á fpięznemu porodzeniu: Weźmi pieprzu ziarn czthernaście/ piólynowych látoróści/ thákże bylicowych/ ieleniego žiela/ ruty/ wżyfłtkiego zárownó SienLek 113v; A ielliby im byđo káżono/ tedy w ocie rutę wárzyć/ y dáć ią byđlu pić SienLek 158, 8, 9v, 36v, 37v, 39v (54); Calep 933b [2 r.]; Ale biádá wam Pháryzeufzom/ iz dawaćie dżieśięćinę z miętki y z ruty y z káżdego žiela WułNT Luc 11/42; [Cresc 1571 252, 253, 254].

Wyrażenia: »listki ruty« [szyk 1:1] (2): Ruty lifłkow iey dobrá garłć [...] zmiefzay z Kaparowým korzeniem FalZioł III 14b; Weźmi dwá włółkie orzechy/ á dwie fidze/ dwádźieściá lifłkow ruty/ á fzczypkę foli/ ktho tho ráno ná czczo žię/ cáły dźień od iádu wżelkięgo wolen. SienLek 157.

»proch z ruty« (1): Albo weźmi lifł blufzczowý/ á miodem ij pomałz/ polyfpe nań miálkiego prochu z fuchey ruty/ á ná powieki przyłż SienLek 66.

»sok z ruty, ruty« (2:1): To wżyfłtko flóklfzy á z žółciá wołowá, y z fokiem ruty fwieżey rofpułciwłzy/ vczyń knot z welny/ á w tymże maczáiącz dobrze, wpufzczáy w žywot rodzączyey. FalZioł V 33, V 116; Kogo zęby bolewáiá/ ma częłto fiołki w winie wárzyć/ á tym zęby plókáć/ álbo fokiem z Celidoniey/ álbo z ruty. SienLek 77.

»wodka z ruty« (2): weźmi wodki z kopru z Celidoniey/ z kořylká/ z opichu/ z ruty/ rowno SienLek 64, 65v.

Zestawienia: »ruta domowa« (2): Weźmi roiowniku, ruty domowey/ kokornaku/ kořylczčka/ wżyfłkich po czemu chcęłz, poki fą czyłte fwieże á zielone FalZioł II 20c, I 117d; [SienHerb 146b; Cresc 1571 253].

»ruta ogrodna« (1): Rutá ogrodna SienLek Xxx3v; [SienHerb E2#d].

2. bot. Zestawienie: »murna, namurna ruta« = *Adiantum capillus-veneris* a. *Asplenium trichomanes* L.; niekropień włściwy (*adiantum włściwe, włosy Wenery*), papróć z rodziny *adiantowatych (Adiantaceae)* używana w lecznictwie a. *zanokcica skalna, papróć z rodziny zanokcicowatych (Aspleniaceae)* używana w lecznictwie (2:1): *Callitrichon, Capillus Veneris, herba est pulchros faciens crines, Murna ruta/ włáfniey Pánny Mariey włoski/ ziele yeft. Mącz 32b; Trichomanes, Ziele/ namurna rutá. Alias capillus veneris, Aptekárze polytrochon zową. Mącz 464c, 34c.*

3. bot. Zestawienie: »polna ruta« = *Fumaria officinalis* L. (Rost); *dymnica pospolita, roślina jednoroczna z rodziny dymnicowatych (Fumariaceae), lecznicza i trująca; fumus terrae Mącz, Calep, Cn; capnos, fumaria Calep, Cn [szyk 53:2] (55): Im zieleńfza iest tym nalepfza polna rutha/ ale fucha nic nieważi FalZioł I 51a; Fumus terre. Polna ruta. FalZioł I 51a; Weźmi małli piłul de reubarbaro dwa fropuły/ Małli piłul s polney ruthy ieden fropuł FalZioł I 72d; LAficzá [...] z weźmi y z bazilifłki walczy/ á gdy fie ma znimi potykać/ tedy polney ruty požiwa FalZioł IV 12c, +[3]c, I 11b, 13c, 21c, 31a (18); Fumus terrae, herba, Polna rutá. Mącz 139b; A dáwáć mu [szalonemu od czarnej žółci] pić polną rutę/ wárzác w fyrwatce koźiey. SienLek 53v; Ná pierśi bolące/ przykláday rutę z figámi wárzoną/ kthora ma do połowice wywrzeć/ wfzákże ktey rzeczy lepfza iest rutá polna. SienLek 83, 37v, 120v, 123v, 133v, Xxx3v; Calep 162a, 640a.*

Wyrażenia: »korzeń polnej ruty« (1): Kto w fobie iad poczuie niech zwierci korzeń polný ruty/ á niech go z winem wypije/ wy-pędzi go. SienLek 156v.

»nasienie polnej ruty« [szyk 2:1] (3): Weźmi oliwy funt/ Iżeśc lótw polney ruty náśienia wtluczoného/ to wefpól zmiefzay *SienLek* 149, 61v, 155v.

»sok polnej ruty, z polnej ruty« [szyk 9:1] (9:1): Też fok polney ruty s czukrem ieft dobri naprzeciwiwo zatkanu fiedziony *FalZioł* I 51c; Małc na fwierzb. Weźmi fok z polney ruty/ fok z polney drijakwie/ prochu hałunowego/ zmiefzay ten hałun z temi foki á przyley trochę ocztu *FalZioł* V 109v, I 8c, 10c, 44a, 51b, c [3 r.]; Polney też ruty fok z miodem zmiefzány bielmo fpądzal/ gdy nim pomázuią. *SienLek* 70.

»syrup polnej ruty, z polnej ruty« (4:1): zmiefzayże ty tho piłuły s firopem polney ruty á wczýn dziewięć [piłu] *FalZioł* I 13c; Naprzeciwi fwierzbowi/ y naprzeciwi trędowi. Weźmi fyropu z polney ruty (w apteczce) ieden łot. *FalZioł* V 104, I 11b, 51b, 72d.

»wod(k)a polnej ruty, z polnej ruty« [szyk 7:1] (7:1): Theż gdy namoczyłz na nocz nafienie albo lifcie wilczego lýtka w wodzie piolynkowej albo polney ruty [...] á tego fie napijełz [...] opuchlinę [...] oddala *FalZioł* I 76b; A POLney ruty wodkha fłkiania fie ku ciepłoci y ku cierpnoći *FalZioł* II 9d; Ale małz [...] dawał mu w tydzień raz prochu Senes z apteki, czo złoty zaważył/ z wodką boragową/ á z polney ruty ciepło na fwitanu *FalZioł* V 76v, +5c, II 9d, 14a, b, d.

4. bot. Zestawienie: »leśna ruta« = *Hypericum perforatum* L.; dziurawiec zwyczajny (ruta polna, ziele św. Jana), pospolita roślina lecznicza z rodziny dziurawcowatych (*Guttiferae*) (1): Corion, herba et chamepitys dicitur, Świętego Yaná ziele/ Leśna rutá. Alias perfoliata. *Mącz* 65d.

5. bot. Zestawienie: »ptasza ruta« = *Genista pilosa* L. a. *Genista Germanica* L. a. *Cytisus biflorus* L'Herit; janowiec włosisty a. janowiec ciernisty a. żarnowiec, gatunki niewielkich krzewów z rodziny bobowatych (*Fabaceae* Lindl.) występujących w Europie i Azji, znanych pod wspólnymi nazwami, np. żarnowiec, zanowiec, janowiec (2): Genista – Żarnowiec quibusdam, ptáza ruta. *Calep* 450b; Spartum – Żarnowiec, alias ptáza ruta. *Calep* 995a.

6. bot. Zestawienie: »ruta polna, leśna« = *Peganum harmala* L.; poganek rutowaty (ruta stepowa), sukulent z rodziny luźnikowatych (*Nitrariaceae*) występujący w północnej Afryce, na Bliskim Wschodzie i terenach śródziemnomorskich; w zielnikach, za Dioskorydesem wymienia się go jako jeden z dwu rodzajów ruty, obok ruty domowej (1): RVta ieft ciepła y fucha w trzecim fłopniu/ iefth dwoiaka iedna domowa/ druga polna *FalZioł* I 117d; [Ieft Rutá ciepła y fucha w trzecim fłopniu. Ieft dwoiaka/ iedná domowa á druga polna. *SienHerb* 146b; *Cresc* 1571 253].

Cf RUTKA

MN

[RUTEWKA] sb f

N sg rutewka.

St stp brak, Cn s.v. ruta kozia, *Linde* XVIII w.

bot. *Galega officinalis* L.; rutwica lekarska, bylina z rodziny bobowatych (*Fabaceae* Lindl.) występująca w południowej i środkowej Europie i Azji Mniejszej; spotykana też w południowej Polsce; *galega, ruta capraria* Cn: Rudewká [!]/ Galega/ Ruta capraria. Bocksrauten/ Geißkrautten *SienHerb* L2#v, E2#v.]

LW

RUTGISER cf RODGISARZ

RUTKA (7) sb f

a jasne.

sg N rutka (7). ◇ [A rutkę.]

St stp notuje, Cn s.v. ruta, abo rutka ptasza, *Linde* XVII – XVIII w. s.v. rutewka.

1. [bot. Dem. od „ruta” w znac. podstawowym; w przen:]

Zwrot: »rutkę siać« = nie móc znaleźć małżonka [tu zart. mężczyna o sobie]: Gdyby już i k'temu posłaniu do ksiądzia prus-

kiego przyszło, musielibyśmy jenak pierwej takowe około ożenienia nasze przedsięwzięcie niektórym tu panom odkryć, boby się podobno inak nie godziło. [...] Podobno nam tak przyjdzie długo rutkę siać. *ListyZygmAug* 1553/254.]

2. bot. *Adiantum capillus-veneris* L.; *adiantum właściwe, paproć z rodziny adiantowatych (Adiantaceae)* (5):

Zestawienia: »kamienna rutka« (2): Skálna rutká/ fzukay Kámienna rutká *SienLek* Xxx3v, Xxx2.

»skalna rutka« [szyk 3:1] (4): Skálna rutká/ *Adiantum, Capillus veneris, Maurrauten. SienLek* 236v, Xxx2, Xxx3v [2 r.].

3. bot. Zestawienie: »polna rutka« = *Fumaria officinalis* L. (*Rost*); *dymnica pospolita, roślina jednoroczna z rodziny dymnicowatych (Fumariaceae)* (2): Polna rutká/ *Fumus terrae Capnos longa. SienLek* 208v, Xxx3v.

Cf RUTA

MN

[RUZNOŚĆ] cf ROZNOŚĆ

[RUZYNEK] cf ROZYNEK

[RUZYNKĄ] cf ROZYNEK

RWAC (59) vb impf

a jasne.

inf rwać (8). ◇ *praes* 1 sg rwę (2). ◇ 3 sg rwie (6). ◇ 2 pl rwiecie (1). ◇ 3 pl rwą (4). ◇ *praet* 1 sg m rwiałem, -m rwiał (2). *f* -m rwała (1). ◇ 2 sg m -ś rwiał (1). ◇ 3 sg m rwiał (5). *f* rwała (3). ◇ 3 pl m pers rwali (11). ◇ *fut* 1 sg m będę rwał (1). *f* będę rwała (1). ◇ 3 sg m będzie rwał (1). ◇ 3 pl m pers będą rwali (1). ◇ *imp* 2 sg rwi (1). ◇ 2 pl rwiecie (1). ◇ *con* [3 sg m by rwał.] ◇ 3 pl m pers by rwali (1). ◇ *impers praet* rwáno (1). ◇ *part praes act* rwąc (6), rwęcy (1) *BielKron*, [rwący].

St stp, Cn notuje, *Linde* XVI (jeden z niżej notowanych przykładów) – XVIII w.

1. Oddzielać siłą coś od tego, z czego wyrasta, zrywać, wyrwać; *evellere* *HistAl*, *Vulg*, Cn; *carpere* *Vulg*, *Calag*, Cn; *vellere* *Vulg*, Cn; *decerpere* *Mącz*, Cn; *devellere*, *intervellere*, *rumpere* Cn [w tym: *co* (32)] (33): yakom ya nyerval vyszny wszadz yego czastho crocz wyego ogrodzye <gwałtem> [...] Thak my bog pomozny. *ZapWar* b.r. nr 2328; Więc potym poiał dwie żenie: [...] Iednę stárá drugá młoda: [...] Więc stára mężá blágiąc/ K fwey go miłości przywodząc Kiedy mu głowę ilkáł/ Czarne włofy wyrwáł. A młoda te rzeczy widząc/ Siwe rwałá mężá ifzcząc *BierEz* Mv, S, Sv; Alexander thedy przykazał Rycerzom fwym áby fiekli rozgi drzew á ziołá rwali izby ie miotháli przed nogi koniom y mułom. *HistAl* E8v, A3v, A4v; *MurzNT* 56; infzey tu wody nie máłz ku pićiu iedno tá w liftkoch/ y to iedno ráno bywa. Nalalifmy thedy tákiey wody fobie do okrętow dofhátek rwęcy ony lifthki rano do fłóncá wfchodu. *BielKron* 447v, 462v; *Decerpere*, *Zebrác*/ *Rwác* yágody. *Mącz* 39c; *GórnDworz* Q8; *Blumen brechen*. Kwiećie rwác. *Carpere flores. Calag* 94b; *Rwi/ páнно/ rózá* zá nowého kwiatá/ A pomni że tak biezą twoie látá. *KochFr* 44; *KlonŻal* D2; *KochSob* 64; á wczniowie iego głodni będąc poczéli rwác kłósie/ y ieść. *WujNT* *Matth* 12/1, *Matth* 12 *arg*, *Mar* 2 *arg*, 23, *Luc* 6 *arg*, 1; [*BielKron* 1551 110].

rwać z czego (2): Orzech ieden podle drogi ftał/ Koždy z niego orzechy rwał *BierEz* P3; *BielKron* 1v.

rwać komu [= dla kogo] (2): *RejWiz* 34v; *KO*mum ia kwiateczki rwałá/ A ten wianek gotowáł? *KochSob* 60.

rwać skąd (1): *Práwo náfze ieft/ iz kto z ogrodá moiego rofkołznego owoc będzie rwał á iadł/ musí tám zołtác. BielKron* 21v.

Zwroty: »rwać ręką« = *carpere manu* *Vulg* [szyk zmienny] (2): *Leop* *Iob* 8/12; *Vzrzál* iáblká nędzny nieboraczek/ Ná gáłące chocia fláby krzaczek/ Iedną fie ręką v niey wwiešil/ A drugá rwąc tym fwą nędzę ciełzył. *RejPos* B.

»włosy rwać« [w geście rozpacz lub złości] = *evellere capillum* (a. *capillos*) *Vulg*, *Cn* [szyk zmienny] (4): [Achiza mówi:] Przybiegłam on już wieka Pani nieboga narzeka Lamie ręce a włosy rwie *RejJóz* H2; Vysłyszawszy to Iowinian prze wielką żalność vpadł na ziemię/ á rwał włosy na głowie fwey rzekąc: O boże wżechmogący przeczesz namię to wielkie poniżenie [...] dopuścił *HistRzym* 45v; Dopiero włosy Stároftá rwać y száty drzeć na łobie/ y láiac [!] Bogom fwoim poczał. *SkarŻyw* 152, 82; [Tho gdy Włafsta vflżyłała rozgniewála fie áz na łobie włosy rwała *BielKron* 1551 139, 12; y rwałem włosy na głowie moiéy y brodzie/ y siedziałém fmutny. *WujBib* 1.Esdr 9/3].

2. *Naruszać ciągłość czegoś, rozrywać; niszczyć, uszkadzać; rumpere* *Mącz*, *Cn* [w tym: co (8)] (9): Rumpo, Łamie/ rwę. *Mącz* 360c.

Przen (4):

W przeciwstawieniu: »rwać ... wiązać« (1): Nie wżgardzay mnie [Panie]/ ácz chćiwie/ Częfto/ iák rybá/ do wędy fie fpiefzę/ A z zdrádných poćiech/ z fwym fmyflem fię ćielzę: Acz rwę/ wiąże kwápliwie/ Sidlo/ gwałtowne/ w którym Dufzá żywie. *Grabow-Set* S4v.

Zwroty: »rwać powrozy« = *znaleźć się w więzieniu* (1): Bo kto nie ma z młodu grozy/ Rad [= *zwykle*] ná fárość rwie powrozy. *RejZwierc* 232a.

peryfr. »rwać śmiertelne wątki« = *odbierać życie* (1): Wy o wiekow ludzkich nieprzebyte przádk/ Przecz ták vpornie rwiecie śmiertelne wątki. *KlonŻal* C4v.

Szereg: »rwać a targać« (1): A fluchay [ty *nędzny rybitwie*] iáko thu Ewányeliftá piżze/ iż fie rwały fieći ná on czás oných zwolenników Páńkích/ gdy czynili obłowy w imię fłowá Páńkiego. Tákczeż teź będą rwałí á targałi fieći twoie ći Sumowie á ći frodzy Wielorybowie moczarze á wymyflácze fwiátá tego *RejPos* 176v.

a) [O wojsku: *rozdziać*]: y fład tá Conftitucia vroflá/ áby Krol/ choćiałzby miał kilku nieprzyaćioł rázem/ nigdy woyłká fwego nie rwał/ ále áby fpólnie ze wżyftką Sláchtá nieprzyaćielowi z ołobná kázdemu odpierał. *BielKron* 1597 340 (*Linde*).]

a. *O działaniu niszczyielskim wody* (4): A wodá więc brzegi rwąc/ bárzo ludzynom fzkodzi/ Ale gdy ćicho płynie/ ná wżytko fie godzi. *RejZwierc* 66v; A kędy ziemia flaba/ tedy y Groblá styłu czáfu Powódzi [woda] rádo rwie/ by nalepiéy brzég obwárował. *Strum* Mv, Mv; [bo z pólnocy rzeka, na której młyn, pod samą górę ciecze i rwie górę *LustrMalb* I 170; Nie oprze fię iey ogrod/ ni zbuczniála kłódá/ Ni młyn/ ni Dom: Bo wżyftko rwie fzalona wodá. *StryKron* 529].

Szereg: »rwać i psować« (1): IZ miáftu náfzému Zakroczym-fkiému *imminet periculum ex alluione aquarum*: gdyż Wilá/ Bug/ Narew/ byftro bieży/ y fzeroko wyléwáią/ rwąc y pfuiąc brzégi. *SarnStat* 1180.

b. [O działaniu trucizny na organy wewnętrzne człowieka: *Zywe śrebro piał/ iad iest zábiiający/ á to iż rwie wnętrznóći UrzędowHerb* 398b.]

3. *Szarpać, ciągnąć dla zadania bólu; evellere* *PolAnt*; *trahere* *Calag*; *conscindere*, *rumpere*, *scindere*, *vellere*, *vellicare* *Cn* [w tym: kogo (13)] (15): Tedy iedni za brode go [Jezusa] targali/ ij włosy s niéy wrywali/ drudzy go s tylu rwali/ oblicze mu do krwię zbili. *OpecŻyw* 115; *LibMal* 1545/103; *Mącz* 466c; *Rauffen*. *Rwac/et* zálep vdrzeć. *Trahere* *crinibus*. *Calag* 388b; [*KorczRozm* E4; *UstKósciel* 26].

W połączeniach szeregowych (4): Widzátz to dziewitza blogo-flawiná/ ijjz go [Jezusa] tako frotmotnie bija/ rwa/ ij targaia/ poczęła z wielkim płaczem narzékatz *OpecŻyw* 111v, 107v, 113; O Pánie IEzu Chryfte/ [...] wfpomni ná ftrách y ná lękánie/ ktores podiał/ gdy ćię wżyfcy nieprzyaćiele twoi [...] rwałí/ połzykowáli/ gdy ná ćię plwáli/ gdy ćię tráćáli/ deptáli/ y innemi nielýchánemi mękámi y vtrapieniem bez wżelkiego miłóśierdzia dręczyli. *LatHar* 291.

W porównaniu (1): bo iednij iéy [Maryi] laiali/ a drudzy iá od fyňa odpychali/ ij przed nią go iako lotra rwali ij bili. *OpecŻyw* 137.

Zwrot: »za włosy, za łeb rwać« = *capillos evellere* *PolAnt*; *rumpere* a. *scindere* *capillos*, *scindere* *crines*, *vellere* *comam* *Cn* [szyk zmienny] (5:1): drudzy mu [Jezusowi] záfllyki dáwali/ drudzy go za włosy rwali *OpecŻyw* 128v, 109v, 113, [123]v; A przetożem ie sfukał y przeklinałem ie/ á niektore znich bilem y rwałem zá łeb *BibRadz* 2.Esdr 13/25; Iam ćiebie [ludu mój] náde wżyftkie narody miłował/ á flufznafz to, byś mi to dobro złym odpłátował? Zá me włosyś mię kromia żadney przyczyny rwał/ nád to, ná mą twarz, policzkuiąc mię, frotmotnieś plwał. *ArtKanc* E14; [byezyli [Żydo-wie] přethko domyalfztha zyezufzem wolaýacz a thedy padł nazye-mye Iezuf jako fzhłuczony yzbythy, thedy ony depthaly ponyem rwący zawłofzy *RozmysłDomin* 33, 43].

Szeregi: »rwać i bić« = *percutere et evellere* *PolAnt* [szyk 2:1] (3): Iezus k niéy [matce] gdy chćiał mowitz/ ięli go żydowie rychléy prowadzitz/ targuiätz ięli go rwatz ij bitz. *OpecŻyw* 117v, 137; *BibRadz* 2.Esdr 13/25. [Ponádo w połączeniach szeregowych 3 r.]

[»rwać, lać»: Iedni rwałi drudzy lali A trzeći ná demná [!] ftali Mowiác/ nuż go bráćia ieflcze *KorczRozm* E3v.]

4. *Unieważniać coś, przerywać trwanie czegoś* [co] (1): Vftá-wieczne przed tem miedzy Prufy y Polaki woyny bywały. A áczkol-wiek pokoy miedzy fobą częfto ftánowili/ ále go záfię dla ledá przyczyny rwałi [levi de causa *rumpebatur*] *ModrzBaz* 105v; [Kte-mu żeś rwał vmowę corki obiecány/ A mnieś do woyny wzbudzáł *VegKmita* 7].

5. *Chwytać; przen* [co] (1): *Carpere* pro eligere, [...] *Unum* *quicquid*, *quodquidem* *erit* *bellissimum* *carpam*, Co mi fie nalepiey będzie widziáło/ rad to bede [!] rwał. *Mącz* 39b.

Synonimy: 4. *targać*; 5. *chwytac, łapać*.

Formacje współrdzenne: *rwać się, dorwać się, narwać, obe-rwać, oderwać, oderwać się, poderwać, poderwać się, porwać, po-rwać się, przerwać, przerwać się, przyrwać, rozerwać, rozerwać się, urwać, urwać się, werwać, werwać się, wezdrwać, wyrwać, wyrwać się, zarwać, zarwać się, zerwać, zerwać się; dorywać się, obrywać, odrywać, odrywać się, podrywać, poodyrwać, porozry-wać, porywać, porywać się, pourywać, powyrywać, przerywać, przerywać się, przyrywać, rozrywać, rozrywać się, urywać, urywać się, wrywać się, wrywać, wrywać się, l.wzrywać, zarywać, l.zry-wać, zrywać się, zurywać.*

Cf/RWANIE, RWANY

MN

RWAC SIĘ (27) *vb impf*

się (20), się (7).

a jasne (w tym 1 r. błędne znakowanie).

inf rwać się (4). \diamond *praes* 3 sg rwie się (5). \diamond 3 pl rwa się (6). \diamond *praet* 2 sg m rwáles się (1). \diamond 3 sg f rwała się (2). \diamond 3 pl m an rwali się [eum N pl: psi] (1). *subst* rwały się (6). \diamond [fit 3 sg n będzie się rwało.] \diamond *con* 2 sg f rwałaby się (1) *BielKom*. \diamond [3 sg f by się rwało.] \diamond *part praes act* rwąc się (1).

Sl stp brak, *Cn* s.v. *rwę* *co*, *Linde* XVI (jeden z niżej notowanych przykładów) – XIX w.

1. *Dzielić się na części wskutek szarpnięcia lub działania siły ciężkości, pękać, rozrywać się; dirumpi* *PolAnt*; *rumpi* *Vulg* (20): Ale gdy ná brzeg wywieźli [rybacy sieć]/ Ryby żadney nie náleźli: Iedno kámieñ dobrze niemáły/ Przed którym się sieći rwały. *BierEz* I3; Ano fię rwa powrozy/ zágle fie pádáia/ Kotfice do dná pływác ledwe doftawáia. *RejWiz* 3; To gdy vczynili [tj. *zarzucili sieci*]/ zá-gárnęli bárzo wiele ryb/ ták iż fię rwałá sieć ich. *BibRadz* *Luc* 5/6 [przekład tego samego tekstu *RejPos*, *WujNT*]; *RejPos* 176v; Przeto iż [opętany] częfto był wiazán lánucuchy y pęty/ ále fię ná niem lán-cuchy rwały/ á pęta targały/ y niemógł go żaden okroćić. *BudNT* *Mar* 5/4; *WujNT* *Luc* 5/6; [ábowiem gdy [len] ták fpótem polezy/ rychley y lepicy się od páździerza wypráwi/ á włokno się teź nie ták będzie rwało/ coby było gdyby ie tárl profito z flońcá zebrałwy *Cresc* 1571 189].

Przen (5): *WujJud* 12; Ale aż od Hunnora y Magera albo Magora synow Nemrota Babilońkiego/ y Ninufla pierwfzowego Afliiryfkiego Krolow/ od ktorych wftawiczną genealogią y fucceffią/ áczkolwiek fie według prawdy rwie/ Krole y Xiążętá fwoie [*Węgrowie*] wywodzą. *StryjKron* 62.

W porównaniach (2): [*Karność do Młodości*:] Bychci prze- puścił ty zbytki/ Rwałaby fie niż złe nitki *BielKom* E3v; Włzytki dni żywotá mego thák prętko przechadząły/ A prędzey fie niż nic w rękę w tkaczá tak tu rwály *LubPs* hh6.

a) O wojsku: rozpraszać się (1): á thám pożegnawłzy każdy fwego páná/ przed nim thuż pothkał fie z oną niepodobną fmiálofcia/ ktorey mu miłość dodawála/ z oną fpodziwną chępcią/ áby fie popisał nie ledáiakim flugá/ iż więcz wielkie wfy Murzyńfkie rwác fie/ y tłumy ludzi/ zoftác ná plácu muflály. *GórnDworz* Bb7.

a. O żyłach i stawach (4): a [*Jezus*] iako lotr albo zboytza iaki na krzyżu bez lutofci byl rozciągniony/ tako ijj fie wnjim żyły ij ftawy rwály. *OpecŻyw* 134v, 139v; *FalZioł* V 30; Abowiem kora żyła zawždy iefł napięta/ a nigdy niema popuľczenia ta fie poľpolicie rwie. *KwiatKsiąż* P4v.

b. Doznawać zniszczenia wskutek działania wody (5): przed Vpuftem/ nie biy żadnych Pałow [!]/ ábowiem po Palech które bywáia [!] bithé w Vpuftách/ rády fye ftawy rwą. *Strum* M3v, I2; bo fie to częfto przytrafia/ co fie iednemi taczkámi ziemie zápráwić moze/ tego potym kilká wfi nie zápráwi/ gdy nagła rzecz przy- pádnie/ á pocźnie fie grobla rwác. *GostGosp* 60; *KlonWor* 15; [Groblej winni opravowác krom dnia, abo na gwałt biezeć, kiedy by się grobla rwała. *LustrRaw* 16; Ale iż ten zamek na górze ze stron, to jest z południa, z zachodu i z północy, tedy ta góra z południa rwie się ku drodze, a [z] zachodu i z północy tam się jeszcze barziej rwie, bo z północy rzeka *LustrMalb* I 170].

Szereg: »łamać się, rwać się« (1): náwieziłz then Vpuft ziemiá dobrá/ coby nie pialkowátá/ y nienapławná: áni téz gliná/ kthóra fye łamie/ rwie/ ták iáko y pialek *Strum* M2v.

2. Szarpać się

a. W funkcji zwrotnej

Zwrot: »rwać się za łeb« (1): Caput sinistra manu perfricans, Drápiąc fie áłbo rwąc fie zá łep. *Mącz* 136d.

Szereg: »drapać się albo rwać się« (1): *Mącz* 136d cf *Zwrot*.

b. W funkcji wzajemnej

W połączeniach szeregowych (2): miedzy ktoremi [psami] wielka niezgodá bylá/ ták że fię miedzy łobą rwáli/ tągáli/ káľáli *CzahTr* D3, D3v.

Zwrot: »miedzy sobą się rwać« (2): ále pry fprawá zła [w wojsku nieprzyjacielá]/ niezgodá wielka/ iedności miłości niemáľz/ iedno fię pry łámi miedzy łobą káľáia/ rwá/ tągáia *CzahTr* D3v, D3.

3. Urywać się, odrywać się

W połączeniu szeregowym (1): Tákze y márinarz gdy fie iuz powrozy pádáia/ zagle fie koľyżá/ kotwice fie rwá/ iefłi z ochotná twará á poftáwá do máľztu y do infzich przipraw fie miece/ wfzytkim dobrze tufzy/ iuz fie téz wżyfcy ná pomoc iego Ikupią *Rej-Zwierc* 96v.

4. Udawać się gdzieś pospiesznie [dokąd]

W porównaniu (1): Kinał głowá nie zchęcią Oćiec frárowliwy/ Syn fię zátym do ftáyniey rwie iáko wściekliwy. *RybGęśli* Cv.

Przen: *W antropomorfizowanym opisie gry w szachy [którędy]* (1): A páni biála z mieczem fie záwiya/ [...] Peľno iey wfzędz/ rwie fie y w namioty/ Przez gęfte wozy/ przez wály/ przez ploty. *KochSz* B3v.

5. Zamierzać się, atakować [czym] (1): baculo et maczuga rwa- lesz szya *ZapMaz* VII Z 17/449.

6. [W funkcji strony biernej: Być unieważnianym]

Szereg: »rwać się i wniwecz obracać«: (*nagł*) Teftáment s któ- rych przyczyn nic nie waży. (–) Teftáment wczyniony rwiefie y w niwécz obraca s tych przyczyn [...] *GroicTyt* 131 (*Linde*).]

Synonimy: 4. pędzić, rzucać się.

Formacje współrzedne cf *RWAĆ*.

[RWAN] cf RWANY

RWANIE (2) sb n

a jasne; e z tekstu nieoznaczającego pochyleń.

sg [A rwani(e).] ◇ I rwani(e)m (1) *RybGęśli*, rwanim (1) *Opec- Żyw*.

Sł stp, *Cn notuje*, *Linde* XVIII w. s.v. rwać.

1. Szarpanie; vulsura Cn (2):

Wyrażenie: »za włosy rwanie« (1): [Żydzi mężczyli Jezusa] la- iązt mu złymi flowy/ rozmajtym fiepanijm/ gniewliwym polic- kowanijm/ za wlofy rwanijm *OpecŻyw* 108.

Przen: *O dokuczającym bólu* (1): Nie mogę dáley bo mi bol doymuie/ Nieznoľnym rwaniem/ że káźda część czúie *Wemnie RybGęśli* Dv.

2. [Niszczenie przez wodę [czego]: Stawków téz mienieli 11, z ktorych annuatim 30 fl. mieć mogli, ostradali, które częścią stola [*tj. kanał*] podeszła i osuszyła, częścią woda na rwanie stoli indziej wiedziona już minęła. *LustrKraK* II 55.]

C/RWAĆ

MN

RWANY (2) part praet pass impf

rwany (2), [rwan].

-any; w -án *prawdopodobnie* a *pochylone* (*tak* w *oderwan*, *porwan* itp.).

sg [m N (*praed*) rwán.] ◇ f N rwaná (1). ◇ pl A subst rwa- n(e) (1).

Sł stp brak, *Cn notuje*, *Linde* XVII w. s.v. rwać.

1. Zrywany, obrywany; decerptus, strictivus Cn [z czego] (1): Złote owoce z drzew bogátych rwáne/ Drugie pod fádem firze- żonym zbieráne [...] Do grobu noście. *KlonŻal* D2.

2. [Niszczony w wyniku działania wody]:

Wyrażenie: »wodą rwan«: kilka stają z potoczku *Treczianka* i wodami z pól in unum wziętemi przez wrzosi i piaski około 600 łátrów otworzysty przekop jest wodą rwan *LustrKraK* II 52.]

3. Którego trwanie zostaje przerwane

Szereg: »nie rwany ani targany« (1): Nic známienitfze⁶⁰ być nie moze/ nádz náziome⁶⁰ á dawnego przyaciéłá/ ktorego fpoľeczność y przyiaźń raz záczęta/ á czáľem y zwyczáiem vmocniona/ nie ma być rwána áni tągána. *WerKaz* 276.

Synonim: 2. niszczony.

C/RWAĆ

MN

RYBA (1053) sb f

f(1053), [m [w funkcji n-pers]].

a jasne.

sg N ryba (170). ◇ G ryby (50). ◇ D rybie (6). ◇ A rybę (54). ◇ I rybá (7). ◇ L rybie (12). ◇ pl N ryby (174). ◇ G ryb (271). ◇ D rybám (13), rybóm (9); -ám *FalZioł*, *GlabGad* (3), *Leop*, *BibRadz* (2), *SienLek* (2), *Strum*, *CzechEp*, *WujNT*; -óm *BierEz*, *BielKron*, *Koch- Muza*, *LatHar*, *KmitaSpit*, *KlonFlis* (2); -ám : -óm *Mącz* (1:2); ~ -ám (9), -(a)m (4); ~ -óm (1), -(o)m (8). ◇ A ryby (185). ◇ I rybami (48); -ami (39), -(a)mi (9). ◇ L rybach (36), rybi(e)ch (1); -ach : -(e)ch *BielKron* (1:1); ~ -ach (9), -ách (2), -(a)ch (25); -ach : -ách *SkarŻyw* (3:2). ◇ du N (*cum nm*) rybie (2) *FalZioł* IV 35d, *KochPhaen* 11. ◇ A (*cum nm*) rybie (14) *OpecŻyw* 52v, *MurzNT* *Matth* 14/17, 19, *Ioann* 6/9, *Leop* *Ioann* 6/9, *BudNT* *Matth* 14/17, *WujNT* *Matth* 14/17, 19, *Mar* 6/38, 41 [2 r.], *Luc* 9/13, 16, *Ioann* 6/9, [*CzechNT* *Matth* 14/17]. ◇ I (*cum nm*) rybama (1) *KromRozm* II d3v.

Sł stp, *Cn notuje*, *Linde* XVI (cztery z niżej notowanych przy- kładów) – XIX w.

1. zool. Zmieniocieplne wodne zwierzę kręgowie oddychające skrzelami, z nadgromady ryb właściwych (*Pisces*) lub bezzuchwo- wców krągłoustych (*Cyclostomata*); téz różne inne zwierzęta wodne (*np.* *FalZioł* w rozdziale „O rybach rozmaitych” przedstawia m.in.

ślimaki, małże, raki, krokodyle, foki); piscis Murm, Mymer¹, Bart-Bydg, Miech, HistAl, PolAnt, Vulg, Mącz, Calep, Cn (1030): jako Słychathny Iacob [...] prziszeth [...] do yaszu nocznego czaszv Szktorego pobral Ryby wasznoszczy jako Cztery kopy groszy wpolgroszczeh *ZapWar 1508 nr 2056, 1508 nr 2045, 2054, 2055, 1518 nr 2237*; Ale gdy ná brzeg wywieźli [rybitwi swoje sieci]/ Ryby żadney nie náleźli: Iedno kámieñ *BierEz 13, D2v, I3, O4 [2 r.], R4v; OpecŻyw 52v [2 r.], 169v; Murm 4, 43, 89 [3 r.], 92, 94, 161, 186; Mymer¹ nlb 2, s. 37, 37v; MetrKor 57/120v [2 r.], 59/282v [2 r.];* Gelatina, galareta, piscis congelati, na zymne rybi *BartBydg 63v; TarDuch C8 [2 r.];* BObr ieft zwierzę pflu podobne/ fkorę ma ofciftą/ [...] ogon barzo tłufty rybie podobny *FalZioł IV 7d*; Druga riba ieft Kruk morzki [nazwa ryby], dla tego ieft rzeczón: iż kracze iako kruk *FalZioł IV 32c*; Delphin thelko łam z rib/ w łobie nie ma żolci. Gdy vmrze, tedy fie do nie⁸⁰ zbieżą/ á wziąwly go między fie: thedy go niofą na głębią, aby go drugie ryby infze nie z ijady! *FalZioł IV 33d*; ACTor piżce otich ribach iże Gardus iefth riba ryczna/ [...] iefth podobna Vendulżowi/ iedno iż Gardus ma czyrwone oczy á obie ribie fą frzednie. *FalZioł IV 35d*; Zaiąc [nazwa ryby] ieft riba iadowita *FalZioł IV 36b*; (nagł) Timus. (–) [...] ieft morzki dziw iako pies, w morzu fie łąże/ ale fie na ziemi pafie. Plinius o nim piżce: iże ieft riba dworna barzo *FalZioł IV 40c*; MInog ieft riba długa, czarna, W rzekach fie rodzi *FalZioł IV 44a*; Powiada tako Auicenna: Iże Ryby ku żywnofci fą lepfze: kthore fą frzedniego wieku/ ani ftare/ ani mlode/ kthore nie fą mięfa miąfzłżego/ ani fmierdzającego *FalZioł IV 45b*; Drugie/ kthore fą ryby wilgotney y miękkey naturi, iako fą Klefzcze/ Czerty/ vkleie/ y infze takowe Ty lepiey piecz/ fmażyć w oliwie *FalZioł IV 46b, +7b, +7 żp, *5a, I 50c, 146c (109); BielŻyw 1 [3 r.];* Takieź y ryby vfzu nie maią, á to dla zawady pływania *GlabGad C*; Takieź y ryby nie maią mleka. Bowiem w nich ieft infza fprawa przyrodzenia ktore fie nie ciepłem ale zimnem wodnim fprawuie *GlabGad H5v*; Czemu ryby iedzą fwe dzieci gdyż tego żadne zwierzę nie czyni. *GlabGad H8v, D, D4v, D8v, E5, E7v (41); MiechGlab nlb 25, s. 25, 26, 28, 61; KlosAlg G; RejPs 153; LibMal 1544/92, 1554/186; SeklWyzn f2*; kazał im [Aleksander żeglarzom] fprawić fad nieiaki ze sklá bárzo iáfnego/ thák iżby przezeń przeglądał y widział wfzytko. [...] á ták fie puścił w głębokofć morską. Będąc tam widział rozmáite ryby y roznych farb/ máiąc niekthore fpořob zwierząt ziemskich *HistAl M5v, 17v, K3, K4, M3 [2 r.]; KromRozm I [L3], Ov; MurzNT 13v [3 r.], Matth 7/10, 14/17, 19, Ioann 6/9, 11*; yáko piřłe S. Márek/ á ná wyczor yá [zgraję ludzi] pyćyorgyem chlebá á dwymá rybámá [Jezus] nákarmił *KromRozm II d3v; KromRozm III C7v; BielKom E7v; LubPs Yv; KrowObr 233v, 241*; Słychateř o Ionáfie iáko w rybye pływał *RejWiz 111v, 111v, 131*; Ieft tu iedno dziećie/ kthore ma pięćioro chlebá ięczmiennego/ á dwie rybie *Leop Ioann 6/9, *A3v, Num 11/5, 4.Esdr 5/7, 16/12, Luc 11/11 [2 r.], Ioann 6/11, 13; RejFig Cc2v [4 r.];* IAKo Morze wymiáta/ ná brzeg zdechle ryby/ Tákże ten Podkomorzy/ teź czyni bez chyby. *RejZwierz 79v, 23v, 125, bb2v; BibRadz I 1c marg, Num 11/5, 2.Esdr 13/16, I 288d marg, Ion 2/1 [2 r.] (13);* Purpurá ieft rybá/ ktora czafze nofi ná fobie/ fniey fok biorą ktorým drogic fzáty fárbuia. *BielKron 267*; Wieloryb ieft iáko gorá blifko Iłándiey/ tákie ryby okręty wywracáią *BielKron 295*; [rybitwi] rybę iedną ktora ma ná głowie fkorę iáko mieřek/ the rybę puřczą do wody wwiázaná ná długiey nići/ oná rybá wielkořć ryb náchwyta/ bo iefth bárzo přetka/ y nákláďzie zá fkorę ná głowę ryb inych: potym rybitwi wyćiágná iá z rybámi. *BielKron 442v, 24, 29, 36v, 39v, 40 (61);* Ichthyotropheum, Sadržáwká/ Stáwek/ fadz gdzie ryby chowáją. *Mącz 164a*; Loligo vel Lolligo, Rybá máyąca głowę między nogami á czarná krew z fiebie puřcza by inkauř gdy yá ymowác chcą yáko y Sepia *Mącz 197a*; Testae, Wřzelákie ryby w skorupách fie chowájące/ yáko fą żolwie. *Mącz 452a*; Verriculum, Niewód/ řieć ná ryby. *Mącz 485c, 2d, 39a, b, 50c [2 r.], 55a (58)*; Wřzytki Ořierďzia foku niedobrego [te řq]/ iáycá ptářze przepiekle [...] Miedzy Rybámi/ kthore klijowáte/ błotne/ álbo przez łuki: oproc

Náynogow. *SienLek 8v, 4, 5, 5v, 6v, 9v (14); RejAp 113v; Górn-Dworz H2v*; Y dał iemu [rybitw Grzegorzowi] chlebá ryb y wody/ áby iadł *HistRzym 37v, 24 [3 r.];* A gdy tho vczynili/ zářárnęli wielką wielkořć ryb/ ták iż fie fieć ich pádála *RejPos 173v, 5v, 39v, 114, 142v, 256, 345, 354v; KuczKat 405; RejZwierz 10v, 108v [2 r.], 111v, 199v [3 r.], 200 [2 r.], Bbb2; BielSpr 54; WujJud 130, 195v; Corzanie teź ktorzy mieřkáli w nim [w Jeruzalem] nořli ryby y wfzytki ine towáry/ á przedawáli w Ieruzalimie fynom Iudłkim w Szábáth. *BudBib 2.Esdr 13/16, Ex 7/18, 21, Deut 4/18, Is 50/2*; Támże bęďdzieřli chćiał zbuduiefz Sadržáwká przy óny^m Młynie/ ku przechowániu Ryb/ [...] Y czáfu fpuřtu ónego Stáwu/ bęďdzieř miał kędy Ryby fádżác. A zá iedną pracą Młynarz przyřrzyć [= przyřrzy ci] Sadržáwek/ żeby z nich Ryb nie kráďzióno. *Strum I3v*; v nas Stáwu ftrzegá/ áby żadna Rybá nie zefłzá z niego. *Strum K3v*; Bo o tym więdz kthóra žiemiá dobrze Zbożę rodzi/ ná tákię teź žiemi w Stáwie dobrze Ryby rořą. *Strum P2, D2, E4 [2 r.], G3v [2 r.], H4v, I [3 r.] (54); BudNT Matth 7/10, 14/17, 19, 15/36, Ioann 21/11, 13, Luc 11/11 [2 r.]; CzechRozm 16v*; támże pod gorá Rámeburg Ochrá rzeká/ bierze w řię řtrufzkę: ktorą w ónym mieřcu ledwie ryby poczuwfzy/ zdycháią. *Oczko 4, 4 [2 r.], 9v, 24v, [42]v, [43]v; KochPs 158; [Paula] Okrom řwiąt ledwie kiedy z oleiem iádlá/ á cofz mowić o winie/ o mleku/ o rybách/ o miedzie/ ábo iáycách/ y innych řmácznych potrawkách *SkarŻyw 141, 102 marg, 202 marg, 224, 309, 311 [2 r.] (20); MWilkHist K4v [3 r.]; Stryj-Kron 72; ZapKošcier 1582/40v; CzechEp 205, 293 [2 r.], 321 [2 r.]; KochFr 50; Bielřjem 7v; PudłFr 33 [2 r.]; ArtKanc I3; PapřUp K2; ActReg 25, 162; Fuscina – Ofc ktorą ryby biá. *Calep 444a*; Muria – Bigos z ribi. *Calep 681a*; Squamae – łuska na ribie albo na wężu. *Calep 1002a, 231a, 347b, 471a, 499b, 808b [3 r.] (15)*; Sieć ná ryby rozmáite/ do wielkich y málych řtáwów/ đziać *GostGosp 84*; Gďdzie rybniķi fą/ á ryby zwyķly oddycháć/ máią to žimie opátrowáć/ iákoby mogly ryby trwáć/ á nie pozdycháć. *GostGosp 84, 68 [2 r.], 84 [3 r.], 100 [3 r.], 104, 130 (19); GrabowSet C4, L, Xv; LatHar 57; RybGęřli B*; Záię podobne ieft kroleřtwo niebieřkie niewodowi żápuřczonemu w morze/ á z káďżego rodzáiu ryb zřomadzáięcemu. *WujNT Matth 13/47, Matth 7/10, 14/17, 19, 15/36, 17/27 (30); SarnStat 644, 682, 1313; SkarKaz 121a [2 r.]; CzahTr Bv; Lácoma káczká teź nieprzyáicielem Wielkim ieft rybom z přeřłronym gardźielem. *KlonFlis B4v*; Ryb teź dořátek práwie dobrej wody Rodzá ieźiorá/ řtáwy/ rzeki/ brody. *KlonFlis C2, B3, B4v, C, C2v, D, E3v, E4; KlonWor 55; SzarzRyt C2v; [Reuchlin-BartBydg G4v; BielKron 1551 3 [2 r.]; MurzNT 13v (Linde)*; A co řię tyce żápuřczonemu od ryb řłonych, tedy mieszczenie wybierájá na pożytek mieřski vigorá privilegii imper sibi concessi. *LustrRus II 166; Diet 1566 H3v; WujPosN 1584 I 185 (Linde)*].****

W połączniu z nazwą [nazwa + ryba (17), ryba + nazwa (11)] (28): OKuñ riba ieft z biálich rib/ ma ná fobie łulkę ofřą y twardą *FalZioł IV 42b, IV 32b; MiechGlab nlb 15, 22*; anym mv vylořil ryb plořicz hy karpy hy ná pozithek svoy nyeobrocřil *ZapWar 1538 nr 2428, 1538 nr 2520, 2521, 1550 nr 2672; RejZwierz 116v*; Ieft teź tám Murix rybá tezye mocy co y Purpurá. *BielKron 267*; Rokien rybá po Włofku Ráiiá/ człowieká w morzu vmárlego/ áby zwierz morřki nie poźárł/ záchowywa y broní. *BielKron 295v*; Po zmartwych wřtániu žydowie tey wiáry fą/ iż bęďá ieř [!] Zwierzę iedno ktore więřłze niź wfzytek řwiát/ tákieř rybę Lewiátán/ á wino pić *BielKron 463v, 102v, 293v, 295 [2 r.], 433v*; Salsamentum, Wřzelákie rzeczy řolone/ yáko fą ryby řledzie węgorze/ mięřo/ řloniny *Mącz 364d*; Simones, [...] Est etiam cognomen Delphinorum, [...] Delphinowie ryby morskie *Mącz 394a, 143b; RejZwierz 81v*; Wiele fie ich teź ná to zgadzáło Hetmánów řtárych iż táka ordynácyá ná křřtał Ryby Káráfiá ieft pożyteřnieřyřa niź gránowita *BielSpr 23, 10, 23, 31v; SkarŻyw 47; Klonřal B2 marg; Calep 302a*.

W połączniach szeregowych (równieź dwuczłonowych) z nazwami innych zwierząt (96): *OpecŻyw 149v, 193; FalZioł kt, +6v, I 46a, IV 1*; Czemu nie ktore rzeczy żywe řercza nie maią, iako ryby,

raci, wężowie etc. *GlabGad* E4v, C, Dv, I7v, L2v; *MiechGlab* 62; *KlosAlg* A3; Wfltyko to co widzimy/ dlá nas [*Pan Bóg*] ftworzyć raczył Niebo ziemię/ żywioly/ y infle pożytki Ptaki ryby zwierzęta y owoce wfltyki. *KlerWes* A4; *HistAl* H7, M5v; *GliczKsiąż* C6; *LubPs* C; *KrowObr* 111; Pátrrze co wicher czyni/ gdy fie wzgorę kręci/ Y drzewinę połomi/ y wodę pomáci. Ryby wzgorę wyniele fpołu y z żábami *RejWiz* 150, 5; *Leop Gen* 1/26, *Soph* 1/3, 1. *Cor* 15/39; *RejFig* Aa; *RejZwierz* 103v; Y zadrzą od obliczności moiey ryby morłkie/ pthacy powietrzni/ y zwierzęta polne/ nád tho kážda gádzina plazáiąca fie po ziemi/ y wflzyfcy ludzie kthorzy fą ná ziemi *BibRadz Ez* 38/20, *Gen* 1/26, 28, 9/2, 4. *Esdr* 6/47; Pilze Iozephus/ iz teź nápiřaf Sálomon o káždym drzewie przypowieř fwoie/ poczáwřzy od Izopu aż do Cedrowego drzewá. Tákże o zwierzętach/ o ptácech/ o rybiech/ y o wřelkím ftworzeniu. *BielKron* 79; Tá ziemiá [*Westerych*, tj. zachodnie Niemcy] ieft vrodna/ zboża y innych żywności dofyc w niey okrom winá. Bydlá/ zwierzu/ ryb rozmáitých y rzecznych y ftáwowych dofyc. *BielKron* 284, 1v, 8, 76v, 81v, 146 (24); *KwiatKsiąż* P2 [2 r.]; *Vivarium*, *Locus* in quo vel aves, vel pisces, vel ferae continentur. Sadz/ řadzawká/ ogród/ leřicá do chowánia ptaków/ ryb/ y zwierząt. *Mącz* 500b, 108c, 271b, 332b, 376d; á wřázke iz iednák rzecz nietylo potrzebna/ ále téź wielce pożyteczna/ nietylo żiolám imioná wiedzieć/ ále téź bydlá/ zwierząt/ ptaków/ ryb/ y robáctwá *SienLek* 195, 6v, 40, 95v, 141; *RejPos* 67v, 337v; Pátrzayze iáko tu widzimy ná tey nędzney zyemi rozmáite rozności w przyrodzeniu/ ták miedzy żwirzety/ tákże miedzy rozlicznymi ptaki/ rybami/ drzewy/ y miedzy żiolę rozmágitemi *RejZwierc* 2v, 72v, [121]; Druzdy zářię z rybámi j ptakow pożywáią/ powiedáiąć/ że y te według Moizeřzáf z wody poczátek máią. *WujJud* 195v, 196; *Strum* E4v; *Oczko* 29v; *KochPs* 11; ieřli dobroć/ moc/ mądrořć iego [*Pana Boga*] znáć ná kaźdem żiolku/ drzewie/ robaczku/ rybie/ ptaku/ zwierzęciu/ [...] dáleko to więcey y hoyniey człowiekowi y miłořnikom řwym czyni. *SkarŻyw* A3; Potym y wody okrařil y nápełnil/ tworcá wřęgo/ áby miály řwe obywátele: y náczynil w nich wielorybow y ryb/ rodzáiw y řmákw rozmáitých *SkarŻyw* 259, 259, 271; *ZapKošcier* 1580/11; *StryjKron* 395; *CzechEp* 7, 293; *Altisil* – Tuczoná rzecz badz zwierz, ptak albo riba. *Calep* 55b, 1131b; *GostGospSieb* +4; *Kołak-Szczęřl* C3; *WujNT* 11, 791 *marg*; *WysKaz* 12; Náturá wřzyřtkorodno [!] zwierzętom řieřć dáłá/ Ptakom piorá/ á rybom řulki řprzypráwiáłá. *KmitaSpit* C4, C4v; *KlonFlis* B4v; *SzarzRyt* B4.

W porównaniach (51):

~ *Jako comparatum* (11): Thorpus ieft riba iáko řqatina [*tj. gatunek rekina*] ktora miařto grzebienia ma chrzęřlkę *FalZioł* IV 40b; Dubiel teź ieft riba ku Karáfiowi podobna, rodzi fie z karpia y z Karáfia *FalZioł* IV 41b, IV 30c, 32b, 42c; W teyże rzecie Táchnin/ řá ryby co z morzáf wychodzą podobne ludzyem/ głowáf oczyma/ řękomá/ y infzymi członkami *BielKron* 433v; Ieft teź w tey rzecie Gámbré kroleřtwá rybá wielka ná křřtáit wołu morřkiego *BielKron* 452, 452v; *Cephalus* a *Graecis* dicitur, quem latini vocant *Mugil*, Rybá nieyáka okuniowi podobna ale głowę więřzáf ma. *Mącz* 48a, 215d, 237d.

Jako comparandum (40): *GlabGad* A3; *GliczKsiąż* K5; Przyrownywa [*prorok*] řwiát Morzu á ludźi rybám/ á Nábuchodonozorá rybitwowi *BibRadz* I 471a *marg*, *Hab* 1/14; *BielKron* 433v; *Mącz* 301a; *GórnDworz* M2; *HistRzym* 50v; A ták fie tu wřzyřcy iáko miřerne ryby goniemy po tym nędznym morzu burzliwego řwiátá tego. *RejPos* 331, 331; *RejZwierc* 72v; [*ksiądz kanonik*] w pořtáci człowieká podřego/ raczył řzátáná iáko rybę wędáf ofzúkác y wlowić. *CzechEp* 203, 7, 204 [2 r.]; *ReszPrz* 67; Nie wzgardzay mnie/ ácz chćiwie/ Częřto/ iák rybá/ do wędy fie řpielęř *GrabowSet* S4v; *WujNT* 211; *WysKaz* 12; iz Bog (zá ludzkím nierzáfdem) dopuřcił/ iz ludzie iáko ryby/ řámi fie wyiadáią. *PowodPr* 79; *SkarKaz* 118a; *CiekPotr* 50; Więć iák Rybá bez wody/ zoftáwiona zdychá/ Ták on teraz řerdecznie/ bez řwey miřey wzdycha. *PaxLiz* C2; Przedřię on [*kupiec*] plynie iák rybá ná wędę *KlonFlis* D4v, E4 [2 r.]; *KlonWor* 27; [*SkarKaz* 91a (*Linde*)]. Cf »chodźić jako ryby w odmęcie«,

»drzeć jako ryba«, »wegnáć jako ryby w matnię«, »jako ryby w odmęcie«. ~

W charakterystycznych połączeniach: ryba błotna, chrapowatej skory, chrzęstowata, cienka (2), *cudna, czworogranista, czerwona, czysta, długa (podługowata)* (5), *dobra* (4), *drobna* (2), *dworna, dziwna* (2), *harda, jadowita, klijowata, mała* (6), *mięźsza, miřerna, mnoźna, niema, niemáła, okrągła, okrutna, pieczona* (8), *plaska, (nie)pospolita* (5), *pyszna, řlona (solona)* (6), *smaczna, (nie)smrodliwa* (2), *sroga* (2), *stara, sucha (suszona)* (4), *surowa, szkodliwa, řwieźa* (2), *trefna, tward(sza)* (4), *zdechła* (3), *(nie)zdrowa* (4), *zimna* (2), *zła (co nagorsza)* (6); *ryb(y) brzuch, ikra, juřha, kořci, materya, mięřo, oczy, sadło, skora* (2), *zwono [= ořć grzbietowa]*, *żoľć, żywot [= brzuch]* (2); *ryb(y) imiona* (2), *mnoźenie* (4), *moc, obřitořć, obyczáj, przechowanie* (5), *przekupieř, rodzaj* (39), *sámiec, sieć, stado, urodzaj, wyobraźenie, złodziejřtwo; z ryb(y) bigos, krew, lak, myto* (2), *polewka; rybę(-y) (po)bić* (2), *(po)brać* (3), *chować* (4), *dawać (podać)* (4), *jeřć (zjadać)* (23), *karmić, kupieć (kupować)* (3), *maczác [w czym], obwieřć sieciá, polać [w czym], poźywać* (5), *przeda(wa)ć* (4), *przesolić (nasalać)* (3), *przywieřć do brzegá, puřćić (do wody)* (2), *rozcinać, rozmnoźyć, sieć, skřřsác zęřbami, suszyć* (4), *tuczyć, ugotować, (u)warzyć* (4), *wędzić* (2), *wozić, wsadzić (sadzác) [gdzie]* (5), *wymiatać (wymiatować) (na brzeg)* (2), *wywlec, zabijać* (3), *zacinác, zrodzić, żywić; ryb nachwytać, najadać się, [ile] zagarnąć* (5); *ryb jedzenie, przysadzanie; na ryby dziać sieci, zastawiać panwie; na ryby sieć* (2), *wędká* (2), *złodziej*.

Przysłowia: yáko rybá rybá żywáf ták człoweky człowekyem ma fie wřpyřeráć. GliczKsiąż K5.

Magis mutus quam piscis proverbium, Mniesy álbo bářziesy milczący niřli rybá. Mącz 301a.

[Piesći nie wleći/ rybá nie vtonie. *BielawMyřl* C2v.

Więřzáf rybá mnieřzáf zię *Albertus* D4.

[*małe dzieci*] Do gránia/ do lekkich řwiećkich błazeřftw iáko rybá do wody: do paćierzáf y naboźeřftwáf y řtáku cnot poboźnych leniwi y ćieľefni. *SkarKaz* 91a (*Linde*).]

Frazy: peryřr. »[kogo] ryby jedzáf = o topielcu (1): iuź Cefářzáf w morzu ryby iedzáf/ niemáľ fie go przecź obawáf *BielKron* 221v.

»ryba pływa (a. plynie, a. przyplynęła), pływájąca, pławna« [*szyk zmienny*] (7:2:1): thy ribly [*sepie*] pływáią parami *FalZioł* IV 38d; *GlabGad* H8v; Rybá w řzyrokím morzu iáko byřtrze pływa/ A wřdy gdy chce ten człowiek w iego řęka bywa. *RejWiz* 50; vmywał řobie Thobialř nogi w rzecie/ przyplynęłá k niemu wielká rybá [*piscis immanis exivit Vulg Tob* 6/2] *BielKron* 97v; *Nautilus*, Nieyáki rodzaj ryb brzuchem wzgorę pływájących. *Mącz* 243a, 459a; *RejZwierc* [121]; *KochPieř* 32; W miękkiey pływáią wodźie bez pochyby/ Morłkie potwory y rozliczne ryby *KlonFlis* B4v, E3v.

»ryby się tráf = o tarle, okresie godowym u ryb (2): Ná Wiořnę v řtáwow kędy fie ryby tráf/ řraź záfwfze ma byđź *GostGosp* 106, 165.

»ryby się wykrzyřly« = o tarle, okresie godowym u ryb (1): Támem obaczyl iz ći *Proteřtantium* (iáko řię zowá) *Theologowie*/ iáko geřfi iáyćá řwoie wřzyřtkie wyřiedzieli/ álbo iáko ryby řię wykrzyřly *ReszPrz* 67.

Zwroty: »ryby brać [= łowić« [*szyk zmienny*] (3): Rybitw ieden ná ieźierze/ Gdzie więc ryby częřto bierze: Sieći tám řobie rozrzućil/ Aby nimi co wchwyćil. *BierEz* H4; *BielKron* 464v; W rzecie ma [*gospodarz*] geřřte więćierze/ Czáfem wędáf ryby bierze *KochSob* 70.

»chodźić jako (a. by) ryba(-y) w odmęcie« = *nie wiedzieć, co robić, być zdezorientowanym* [*szyk zmienny*] (5): A baczycieř nacź tu teraz nam to wřzyřtkím wyřřlo Iz teraz chodźiemy wřzyřci by w odmęcie ryby *RejJóz* P2v, F3v; *RejPos* [108]v; Wřzyřcy chodzą prawie iáko gřufzy á iáko ryby w odmęcie *RejZwierc* 194, 198.

»drzeć (a. zadrzeć) jako (a. by) ryba« (4): *RejKup* bb3; Łękl fie [*młodzieniec*] ář řtánáľ wřzyřtek ná poły zemdláły/ Zádřzał wřzyřtek by rybá/ wřofy ná nim wřtály. *RejWiz* 82v, 70v; Pátrź ná koniá gdy

fię ząpali/ á on z onego ćichucźkiego sńtanie fię wneħ iáko fzałony/ będzie drzał iáko rybá *RejZwierc* 75; [Przyiáchál drzy by rybá/ wywłeczóná zwody *RymszaDeket* 25].

»ryby(-ę) łowić (a. wyłowić, a. ułowić itp.), łowiący, łapać; ryby się łowiły; ryb (na)łowić, łowienie (a. ulowienie, a. połow itp.), łowisko« = *piscari Mącz, Calag, Calep, JanStat, Cn; capere pisces Vulg, Mącz; venari pisces Mącz, Cn; expiscari Mącz; piscatura JanStat; piscatio, piscatus Cn* [szyk zmienny] (61:3:1;1;5:34:1): Izem ya nyevylovyl rib pospolythych yego tho yesth sczvk karpý gy gynyenyv wgego sadzawce na gymyenyv Regulach gwalthem *ZapWar* 1516 nr 2195, 1504 nr 2017, 1516 nr 2195, 1521 nr 2221, 1527 nr 2350 [2 r.], 1534 nr 2411 (12); Rybitw ieden [...] Siedział ná brzegu dáł w piłczeli. Prze piłkanie mniemáiąc być/ Iżby mógł ryby połowić *BierEz* 12, 12, 13; *OpecŻyw* 39v; Szczuka iest riba rzeczna/ [...] Lowem inłzych rib mnieylzych żywie *FalZioł* IV 36d, V 50v; *BielŻyw* 56, 57; Tak morze naigrawa wielorib, gdy chce łapać ryby ku pożywieniu *WróbZołt* iiv; fięci w morze dla łowienia ryb [ad *comprehendum pisces*] nie wpulczżamy *HistAl* 15v; *KrowObr* 233v; *Leop Is* 19/10; PÁchołká ľáľiádowi/ ľáľiad przyká-zował/ A zá dobrego fluge/ pewnie obiecował. Iże fię nie pófroma Koniá wychędożyć. Ieść wdziałác/ drew vciác/ y rybę włowić. *Rej-Fig* Cc3v; *RejZwierc* 103v; Abowiem go [Piotra] był ftrách ogárnał/ y włzytki co przy nim byli/ z onego łowienia ryb [in *captura piscium*] ktore zágarńli. *BibRadz Luc* 5/9, I 288d marg, *Luc* 5 arg; *OrzRozm* S4v; Ták vtrátnym był [Nero]/ iż kazał fięci dzyálác ze zlotá/ á ryby imi łowić *BielKron* 145, 182v, 294v, 420, 433, 442v, 452v [2 r.]; *KwiatKsiąż* P2 [2 r.]; Funda, Procá/ też ľák któрым ryby łowia. *Mącz* 139b; habemus hamatitem piscatum, Lowienie ryb wędą. *Mącz* 153a, 143c, 152d, 194b, 301a [2 r.], 483c; *SienLek* 193; *HistRzym* 11v, 33v, 38v, 81v; *RejPos* 174, 176, 176v, 277v; *Rej-Zwierc* 111, 124v, 199; *Strum* E4; *Calag* 194a; [Piotr] Nieumiał nic iedno fię Bogu korzyć/ á ryby łowić. *SkarŻyw* 595, 596, 597, 599; *StryjKron* 51, 350; *ZapKościę* 1582/40v; *CzechEp* 203, 204 [2 r.]; *WerGość* 216; Cetariae – Przerwy vmorza gdzie wielkie ryby łowia y nafsalaia. *Calep* 185a, 471b, 808b; *GostGosp* 62, 166; *LatHar* 213; *WujNT przedm* 40, *Luc* 5/9, s. 211, 299, *Ioann* 21 arg, 3; *JanN-KarKoch* F4; (nagł) Inwentarz dóbr Koronnych, álbo Summáriuľz. (–) [...] Brzegi morzkie, kędy Burfżtyny, Lowilká ryb morzkich y inné prەرogátiwy, które w łobie zámyka *Dominium maris*. *SarnStat* 105; Nie płotámi/ ále sięciámi ryby łowić trzebá [non *sepibus, sed retibus piscandum sit JanStat* 1099]. *SarnStat* 682, 742, 917, 1070, 1071, 1073 [2 r.] (19); *KlonFlis* A4; [OrdynWiej 1574 nr 42].

»poimać ryby; jęćie ryb« [szyk zmienny] (5:1): Captura piscium, łęćie ryb. *Mącz* 35b; Poimáli wielkość ryb/ ták ifz wyciągnác ich niemogli. *SkarŻyw* 599, 596; Rzekł im [ucznióm] Iefus: Przyńieśćie z tych ryb ktoreśćie teraz poimáli [Afferte de piscibus, quos prendidistis] *WujNT Ioann* 21/10, *Luc* 5 arg, *Ioann* 21 arg.

»skrobać, (o)czosoać rybę(-y)« = *desquamare Murm, Mymer*¹ (2:1): Desquamare, Dye fchupen herab thun Skrobać ryby. *Murm* 90; *Mymer*¹ 37; Desquamare piscem, Oczofác rybę. *Mącz* 411b; [Skrobacz, Czossacz, Sprawicz ryby desquamare pisces *Reuchlin-BartBydg* Ov].

»sprawi(a)ć (a. sprawować), rozebrać, wywnátrzac (a. [wywnátrzyć]) rybę(-y)« [w tym: *sprawić, rozebrać* (1)] = *desquamare BartBydg, Mącz; exenterare BartBydg; exdorsuare a. exenterare piscem Mącz* (6:1:1): Exentero, vipytvacz, wywnátrzac ryby *Bart-Bydg* 220, 217v; Exdorsuare piscem, Spráwić/ Rozebrác rybę/ Ná ľztuki zrzcázć. *Mącz* 110c, 104a, 411b; *HistRzym* 38v; *SkarŻyw* 102; [Wywnátrż tę rybę/ y ferce iey y zolć y wátrobę zchoway łobie *Tobias* B4v, Av].

»wegnáć jako ryby w matnię« (1): [Turcy] Czolá wielkie czyńniá/ Rogi zákrzywione stáwia/ iáko gdy Niewod idzie w Wodzie/ godząc ná to iákoby nieprzyiáćielkie woylko olkoczyli w koło á wegnáli w pośrzodek iáko ryby w máthnię *BielSpr* 55.

»wyciągać (a. wyciągnác) ryby« (6): [wielkie czerwone ptaki] wielkością swą nápełniwłzy brzegi onego iezióra/ wyciągály fńiego

ryby y węgorze *HistAl* H7, M2v; *Strum* H4v; y wyciągnál Piotr wielkich ryb flo piędździeśiát y trzy. *SkarŻyw* 599, 599; Y czáplá chocia nie stáwia więćierzy [...] Wyciąga mnoftwo ryb do fwoiey kuchnie Aż nimi cuchnie. *KlonFlis* B4v.

Wyrażenia: »ryba jezierna« = *piscis lacustris Murm* [szyk 2:2] (4): *Murm* 89; LIpcza mieľiácza chczelzli zdrow być/ waruy fię od zbytnie⁸⁰ ľpania/ od parzenia/ od rib ieziernych *FalZioł* V 47v; Acźkolwie włzytkie ryby ľą nie zdrowe włzakoź iedne wiecey niż drugie, wiecey morłkie niż ieziernie albo rzeczne *GlabGad* H8; *StryjKron* 395.

»ryba kamienna [= żyjąca wśród kamieni]« (2): Złe wilkości w człowiecze ćienczą/ [...] Kopr/ Rutá/ rzodkiew/ Hányź/ Kmin/ Ięczmien/ Ryby kámienne/ ptacy gorni/ máli y wiecey *SienLek* 9v, 8v.

»ryba (jest) morska, w morzu, z morza« = *piscis marinus Murm, Mącz; piscis maris Vulg, PolAnt* [szyk 54:29] (80:2:1): *Murm* 89; Paiák [= *paják morski, skorupiak*] iesth riba morzka rzczóna tako: iż vchem biie/ bo ma na końcu ľkrzelow oftre kofci *FalZioł* IV 30c; ta riba Conger iest morzka ługa/ na then kftalt [!] iáko węgorz *FalZioł* IV 32b; Vranľcop iest riba wielka morzka *FalZioł* IV 40d, +7b, IV 30a, 31b, c, 32b (13); *GlabGad* E7v, H8; *LubPs* C; Vczyńmy człowieká ná obraz y podobieńftwo náľze/ á niechay będzie przelozony rybam morłkim/ ptakam powietrznym/ bydłtom ziemnym/ y tudzieź włzytkiey ziemi *Leop Gen* 1/26, *Num* 11/22, *Soph* 1/3; SÁrgus rybá iest w morzu/ co Koźę rad widzi *RejZwierc* 116v; *BibRadz Gen* 1/26, 28, 9/2, *Num* 11/22, *Ez* 38/20, *Os* 4/4, *Hab* 1/14; *BielKron* 1v, 8, 293v, 294v; Concha, Włzeláka rybá morska/ która ná łobie czáľzke álbo skorupę ma/ yáko yest Rák/ Zołw/ etć. *Mącz* 62c; Crusta, [...] łuská ná niektorych morskich rybách. *Mącz* 69c; Rubellio piscis, Nieyáki rodzaj morskich ryb. *Mącz* 359a, 34a, 50c, 63b, 99a, 143b (35); *SienLek* 7v; *HistRzym* 50v; Pan rozniewawłzy fię kazał go wnet włápiwłzy do fádzawki wrzucić gdzie Mureny były frogie ryby morłkie áby go roľtárgály. *RejZwierc* 81v; vyrzáł do brzegu płynácego Delphiná/ rybę wielká morłká/ á oná ná fwym grzbiećie ćiáto vmáre nieśie. *SkarŻyw* 47, 259; *KlonŻal* B2 marg; *Calep* 185a [2 r.], 681a, 819a; Adam poki pilnował przykázania Bożego w Ráylkich roľkolfzách mieľzkał/ y włzytkie zwięrzetá [!] niebiełkie/ ptálowie/ y ryby morłkie/ y inne ziemłkie zwięrzetá onemu służyły. *KolákSzczęśł* C3; *WujNT* 791 marg; *SarnStat* 105.

»narybienie, [przysadzanie] ryb (w stawiech); ryby sadzac do stawu« = *wpuszczenie (wpuszczanie) narybku; wpuszczac narybek* (4:1): O Nárybięniu/ y o Mnożeniu Ryb w Stáwiech/ włzelákich. *Strum* O2v, O2, O3 *żp*, Q, Q2 *żp*; [międy św. Michałem, a św. Marcinem przypadają tam pilne roboty i powozy około narybienia, łowienia, przysadzania ryb etc. *OrdynWiej* 1574 nr 42].

»nieme ryby« (1): Do tego mi pomoźćie/ o Boginie świętę/ Sczęśćiac przyiáźniá fwoiá prace mé zácztę. Wam wolno dáć y niemym rybóm glos ľábęći *KochMuza* 26.

»jako (a. by) ryby(-a) w odmęćie« [szyk 5:3] (8): PRáwiechmy by w odmęćie/ zátrwożone ryby/ Goniemy fię po fwiátu/ welpolek bez chyby. *RejZwierc* 125; *RejPos* 174v; [prorok Izajasz] opowiedáiąc támże y potym/ niewolá ludu Izráelłkiego/ á zofobná Ierozolimeczykow/ áby ich ták iáko ryb w odmęćie bez poćiechy y ná-dzieie o wybáwieniu przyľzłym z oney niewoley opowiedźiáney nie zolťawil/ tymi flowy ich ćiefzy iż [...] *CzechEp* 153. Cf »chodźć jako ryby w odmęćie«.

»ryba rzeczna, jest rzek« = *piscis fluvialis Murm* [szyk 14:3] (16:1): *Murm* 89; AĆtor piłze otich ribach iże Gardus iesth riba rzeczna/ barzo fmacźna y wdzięćne⁸⁰ fńaku *FalZioł* IV 36a; IAźdź iesth riba rzeczna, podobna iesth ku okuniowi/ łtanem, łulká y wielkoćiá fwoiá. *FalZioł* IV 42c; TA riba [łosoś] iesth rzek wielkich: kthore w morze wpadáia *FalZioł* IV 44c, IV 36d, 41a, d, 42a, 43a (11); *GlabGad* H8; *BielKron* 284; Pisces fluviales, Rzeczne ryby. *Mącz* 131c; A z Ryb/ Morłkie gorłze niż Rzeczne *SienLek* 7v; *StryjKron* 395.

»ryba stawowa« (7): KArp ieft riba rzeczna y ftawowa *FalZioł* IV 41a; Sadło koždy ryby/ orlekiem, rzeczney, ftawowey, y z kąd-kołwiek będzie, Gdy rofpułci oleiem/ przyczyniwfzy czyłtego miodu, czyłci oczy od zaćmienia *FalZioł* IV 45b, IV 41d, 42a, 43a; *BielKron* 284; Tóż thez rozumiéy o Okuniu/ o Płóciocy/ o Vklıéy/ bo tho fą włafné Ryby Stáwowe. *Strum* Qv.

»wodna ryba« (1): Ták też y Szkutnik przykład bez pochyby/ Poiał od pławney y od wodney ryby/ Ktorey rzecz włafna ieft w wodzie przebywáć/ Y po niey pływáć. *KlonFlis* E3v.

[Zestawienia: »ryby białe« = ryby poławiane siecią z przestronnymi okami, np. karp, leszcz, sum [szyk zmienny]: tak dał sprawę urzędnik, iż go [stawu] nie rybią, ale się sam rybi szczukami, kleszczami i innymi białymi rybami. *LustrSand* 241, 220; Item sadzawek trzy, we dwu ryb potrosze białych. *InwZiemKraK* 34.

»ryby danne« = *danina z ryb*: Ryby danne – Rybnego tego roku zjednali na kóp 3 ryb suchych – pstrągów albo lipieni *LustrKraK* I 177.

»ryba kolcowa« = *przekazane rybakom ryby stanowiące wynagrodzenie za połów*: Którym rybakom jest zwyczaj dawać, kiedy przyda z roboty, chleba, piwa, ryb drobnych. Item kiedy z popławami idą, rybę kolcową: kiedy 3, panu 2, kolcową trzecią; abych też najwięcej podniósł, za każdym wzniesieniem kolcowa jedna rybakom. *InwSzlachKal* 1592 nr 55.]

Zestawienia w funkcji nazw gatunkowych: »biała ryba« = *Merlangius merlangus* L. (Rost.); *witlinek, ryba z rodziny dorszowatych (Gadidae), żyje w północno-wschodnim Oceanie Atlantyckim oraz połączonych z nim morzach; foca Murm, Mymer¹, BartBydg* (3): *Murm* 93; *Mymer¹* 37; *Foca* – *phoca*, dorszh, byala ryba *BartBydg* 59v.

»platańska (a. platajska) ryba« = *Scophthalmus maximus* (L.); *skarp, turbot, duża ryba z rodziny nagładowatych (Scophthalmidae), żyje w przybrzeżnych wodach Europy, bocznie spłaszczona jak flądra, dawna nazwa Psetta maxima* (L.) (2): *Psitta*, Latine *Passer* genus *piscis*, *Plátánska* rybá. *Mącz* 328d, 282d.

»psia ryba« = *Squatina squatina* (L.); *anioł morski, raszpła, ryba chrześtnoszkielecowa z rodziny raszpłowatych (Squatinae) długości około 1,5 m o ciele spłaszczonym grzbietobrzusnie, żyje głównie przy dnie w Morzu Śródziemnym i północn-wschodnim Oceanie Atlantyckim; squatina Murm, Mymer¹, BartBydg; cinaedus Cn* (3): *Murm* 93; *Mymer¹* 37v; *Squatina*, *piscis*, *catula maris*, *psya* ryba *BartBydg* 149.

Szereg: »ryba i (a) zwierzę morskie (a. wodne)« (2): *GlabGad* H4; Ryb á zwierzęth morłkich wielka moc iefth/ kthore trudno przez figur [tj. bez rycin] wypifować *BielKron* 295.

Jako ostatni człon we współrzędnych połączeniach dwu- lub wielocłonowych: »(też) i (albo) wszelakie (a. insze, a. inne, a. wszystkie) ryby« (9): Raki y wfzytki ryby ktore maia lkorupe/ pilze iż thez o nich powiada Galienus: fą odmiekczaiające żołądek *FalZioł* IV 31a, I 46a, V 94v; *GlabGad* E4v; wielorybowie też y infze ryby wielkie przychodzyły do niego [*Ipse autem belue veniebant usque ad eum*] *HistAl* M5v; *Pinna* [= *matł*] item, Nieyáki rodzy żołówiów morskich álbo ynłzych ryb w skorupách fie chowájących/ które popolicie podle fiebie drugiego żołwiá maia. *Mącz* 300c; *SienLek* 7v; W iedný [sadzawce masz chować] Kárpie wfętfzć/ w drugiéy mniefzć/ w trzećiéy namniefzć: w drugich Szuki/ Okunie/ álbo y wfzelákié Ryby brákuiąc ie fobie. *Strum* N3, H4v.

W *przen* (1): ARiftipus mędrzec Cyrenenki [...] tak rzekł, [...] y czemuż bych ia też niecierpiał wplwania flinami abich wielką rybę wlowił, to ieft, czesnotę cirpliwości. *BielZyw* 57.

Przen: O wiernych Kościoła chrześcijańskiego (w nawiązaniu do słów Jezusa: „uczynię was rybakami ludzi”, tj. przewodnikami duchowymi, apostołami) (4): *LatHar* 258; [á iefli to głupi/ ktory fie rybolowem zowie/ á przy wodzie nie miefzka: sieć nośi/ á nigdy ich nie zápufcza: dáleko ten nierozumniefzy/ ktory plebanem fie zowie/ á przy plebanijey nigdy nie miefzka/ ryby w Litwie/ á rybolow [tj. ich pleban] w Polfcze. *SkarZyw* 1585 670].

Zwrot: »ryby poimać; ryb poimanie« (1;1): Nieprzeftáiąc święty Rupert ná onym ták wielkim ryb rozumnych [tj. księcia bawarskiego, jego dworu i ludu] poimaniu: prośił Książęćia áby go wodą do innych miał w Noryku połał/ ná opowiadanie Ewánieliey świętey innemu pogánftwu *SkarZyw* 231; *SkarKaz*)3.

Wyrażenia: »łowienie ryb« (1): y łowienie ono ryb wielkich/ to ieft/ Cefárzow y Krolow do wiary/ więcey fie od Sylweftrá poczęło/ nizli od Piotrá świętego. *SkarZyw* 601.

»ryba wielka« = *ktoś znaczący* (1): *SkarZyw* 601 cf »łowienie ryb«.

a. *sg* w funkcji *coll.* (18): Tho mytho zrib wlvczkv nyefprawyedliwye od beczy yedney iefly **ribą** brano Od Beczy rib wyelkich 10 fczvkv mnyefyzich 24 Starofta *MetrKor* 57/120v [idem] 59/282v; Z tey ziemie [z *Norwegii*] **rybá** idzie do Niemiec z rodziáu oflow morłkich/ ktorą fułzą w mrozy ciężkie/ zowá tę rybę Niemcy Stokffyz/ bárzo ią Niemcy rádzi iedzą. *BielKron* 293v; Abowiem w tákim ftáwie [na cztery lub pięć lokci] lepiéy Rybá rośćie/ y ftaw fye nie rad chwaśći/ y záplugáwi. *Strum* D2, D2, G4, K2, K3v [3 r.], K4, Qv, Q2; [*Mojzesz* w *Gen* 1/26 nie mówi, że *Bóg nakazuje człowiekowi*:] niech pánuie/ ále áby pánowáli. Nád to nie nád rybámi/ ále nád **rybą**. *CzechRozm* 16v.

Fraza: »ryba idzie na tarło« = *o tarle, okresie godowym u ryb* (1): Y tráfil fye ták Staw coby go dawno nie fpułzczano pod ónym ftáwem fpułzczónym/ tym iego lepfa. Abowiem ná Wiofnę Rybá wfzeláka idzie ná Tárlo przeciwko wodzie z ónego Stáwu dolnego. *Strum* K4.

Zwrot: »rybę sadzać« = *wpuszczać narybek* (1): Nápuśće do óney Sadzawki Wody y Kárpieća do niey władz [...] á ftrzeż thego/ ábyś tám żadný infzý Ryby nie fadzał *Strum* P.

Wyrażenie: »ryba morska« (1): ięzykiem fwym wedle włafności iego y zwyczáiu popolitego mowil [*Mojzesz*, tj. *księga Genesis*] częftą odmiánę w liczbie czyniac. Iáko to gdy mowil/ Vczyńmy człowieká: álic záś wnetze: á niech pánuia nád rybą morłką. *CzechRozm* 16v.

Jako drugi człon we współrzędnych połączeniach dwuczłonowych: »i wszelaka ryba« (1): Abowiem to ieft nalepiéy Kárpiewi y wfzelákiéy Rybie/ kiedy fye Wodá przegrzéwa w Stáwie. *Strum* P4v.

2. *astron.* *Nazwa konstelacji gwiazdnej* (23):

a. Ryby, gwiazdozbiór (a. jego część) nieba północnego znajdujący się w pobliżu równika; także znak Zodiaku (w pl; w sg – tylko o części gwiazdozbioru); *Pisces* *Mymer¹*, *Mącz*, *Cn* (19): *Mymer¹* 3v; Thedy w ten czas [tj. w *zimie*] tych troie znamion przechodzi [*Słońce*]. Na początku Kozorożca, ktore znamię iefth fpodnie. W pofrzodku Wodnika. Na końcu Ryby. *FalZioł* V 54v, V 50v; (*nagł*) Náuká o pufzczániu krwi. (–) Zylámi nie pufzczay iedno gdy Miefiac ieft w tych známionach. [...] W Ráku/ okrom płucnych żył. W Rybach/ okrom nog áż do rokroku. *Goski* *, *4v; *Pisces* in plur. pro *signa coelesti*, Ryby/ známie yedno ze dwuáście známion niebieskich. *Mącz* 301a; DZiewiętnátego roku od láthóšiego licząc/ będzie wielkie Złáczenie zwierfcchnic Plánetow/ w wtorey części Ryby známieniá niebiełkiego *LeovPrzep* E3, E4v; á iefli fpozryżf w tánte ftrony/ Vyżryżf ryby/ z tych iedná iáfiniéy polykuie Y bárziéy pułnocného *Aquiloná* czuie. *KochPhaen* 10; W Koło koniá/ dwie rybie przed sobą fye chronią *KochPhaen* 11, 9, 14, 15, 24 [2 r.]; [będzie w tenczas Schod álbo złáczenie Słóncá z Miefiace^m/ w Rybách znáku niebiełkim *MusProgn* A4, A4, C].

W *połączeniach szeregowych* (2): W niey [w *zimie*] fie mnozy melankolija kolera z zimności pochodzi, Trwa w biegu Słónczym pod Kozorożcem, Wodnikiem y Ribami. *FalZioł* *8v; *KochPhaen* 20.

Wyrażenia: »Północna Ryba« = *północna część gwiazdozbioru Ryb* (1): lewé Andromedy rámię Północnéy ryby sięga *KochPhaen* 10.

»Ryby wodne« (1): Po Kozorożcu Wodnik/ potym Ryby wodné/ Więc Skop/ więc Wól wklęły/ więc Bliźniétá zgodné. *KochPhaen* 20.

»znamię Ryb« (1): Acz fye to przedsię tráfia/ kiedy fye trą [karpie] pod známieniem Ryb/ tedy fye rychléy zrybiąią ikry ich/ y w wielkim Stáwie Strum O3.

b. Ryba Południowa, gwiazdozbiór nieba południowego (w sg) (4): KochPhaen 15 cf niżej.

Zestawienie: »Ryba Południa« (3): (nagł) Rybá. (–) POnizéy Kozorozcá różna piérwłzych rybá: (Południá zowiá) fkláda wzrok ná Wielorybá. *KochPhaen* 15; Z Rybámi wfchodzi Rybá południa poľpoľu *KochPhaen* 24, 20.

3. [n-pers:

Zestawienie: Acta Stanislai Ryba cum Mathia dicto Zięba. [...] Jaškowicz, dictus Zięba, zeznał dobrowolnie, iże jako był obwinil Stanislawa Rybę ławicznika [...] o rzeczy Katarzyny, [...] żeby on korzys[tną] rzeczą w domu swym wiedzieć miał. *KsięgaSądłwk 1587 nr 119.*

Cf RYBOGONY, RYBOJED, RYBOK, RYBOŁOW, RYBOŁOWIENIE, RYBOŁOWNY, RYBOŁOWSTWO, WIELGORYB, WIELORYB

MN

[RYBACKI ai

Teksty nie oznaczają pochyleń.

sg m G rybacki(e)go. ◇ f N ryback(a). ◇ n A rybacki(e).

Sł stp, Cn brak, Linde XVII w.

Przymiotnik od „rybak”: [jezioro] czyni nadto z połowu czasu zimy citra vel ultra grz. 20, co czyni nad wychowanie [= utrzymanie] rybackie ... fl. 13/10 *LustrPom* 14.

Wyrażenie: »nauka rybacka«: Artem piscandi {navka rybaczka} commutans *Glosy II 12/8.*

Zestawienie: »gaj [= oplata] rybacki«: Gaju rybackiego za łowienie ryb w rzece Biebrzy przychodzi zł pol. 5. *LustrPodl* 143.

Cf RYBITWI, RYBITWOW, RYBITWSKI]

JR

[RYBACTWO sb n

a jasne; o prawdopodobnie jasne (tak w -o).

sg A rybactwo. ◇ I rybactw(e)m.

Sł stp, Cn brak, Linde XVIII w.

Hodowla lub łowienie ryb: W tem siele włók 17 gruntu nader poľłego, z których na rybactwo były wolnych włók 4. *LustrPodl* 51; [Apostołowie] rybáctwem fię thez báwieli/ co Ewanyeliá świádczy *PražRozm* E4v.

Cf RYBICTWO, RYBOŁOWIENIE, RYBOŁOWSTWO]

JR

RYBACZKA (1) sb f

N sg rybáczka.

Sł stp brak, Cn notuje, Linde XVIII – XIX w.

Kobieta trudniáca się połowem ryb, być może też ich sprzedáż; piscatrix Calep, Cn: Piscatrix – Ribáczka. Calep 808b.

Cf [RYBITWIANKA], RYBITWINI, RYBITWKA

JR

RYBAK (7) sb m

a pochylone.

sg N rybák (4). ◇ D rybákowi (2). ◇ pl G rybák(o)w (1). ◇ [pl N rybácy, Ryb(a)ki.]

Sł stp, Cn notuje, Linde XVII (z Cn) – XVIII w.

1. Ten, kto trudni się połowem ryb, też innych stworzeń wodnych, również sprzedawca ryb; piscator Calep, Cn; hamiota, iaculator, murilegulus Cn (7): SkarŻyw 92; Conchyta – Ribák ktori fzu-ką purpurowich fzlimákw. Calep 231a, 808b; Nád Wisłá y nád káżdą rzeká/ Stáwow/ Iázow/ Ieźiorek ma Vrzędnik pilnowáć/ iákoby pożytek był: á ná fwey wodzie nie ma dáć łowić cudzemu rybákowi bez naymu y pożytku. *GostGosp* 100, 100; *Skar-Kaz* 117a.

rybak czego (1): Cetarius – Przekupien albo ribak wielgich rib morskich. Calep 185a.

[Wyrażenie: »jazowy rybak«: Item jazowi rybacy w Chodczu, to jest: Krupa z Gęstego Grądu 8 gr, item Kaczorek z Studzienka gr 8 [...] powinni będą dawać na każdy rok. *InwSzlachKal 1592 nr 55.*]

2. [n-loc Miejscowość »Rybaki«: Siolo Dobrzniewo, prowentu z tej wsi facit ... lit(ewskich) kop 34/20 [...] Siolo Rybaki ... lit(ewskich) kop 4/40 *LustrPodl* 76.]

Cf RYBITW, RYBOŁOW

JR

RYBALDYJA (1) sb f

rybaldyja a. rybaldyja.

A sg rybaldyja.

Sł stp, Cn brak, Linde XVI w. (ten sam przykład).

Bycie rybaltem: Pożytecznyeyllać yeft dáć ná wyelkye mysece fyná ná náuki/ niż go w myáfteczku przy Bákalarzu báwić/ kédy fie yedno ná rybáldiá álbo fekundániá fádzi/ á o náuki nyedba. *Glicz-Książ* M.

JR

RYBALDYJA cf RYBALDYJA

RYBAŁT (2) sb m

a pochylone.

sg [N rybált.] ◇ D rybáltowi (1). ◇ [I rybált(e)m. ◇ V rybáltcie.] ◇ pl [G rybált(o)w. ◇ A rybálty.] ◇ I rybálty (1).

Sł stp, Cn notuje, Linde XVI (cztery z niżej notowanych przykładów) – XVII w.

*Śpiewak, zwłaszcza kościelny, niekiedy pełniący też funkcję nauczyciela a. pomocnika nauczyciela w szkołach parafialnych [ribaldus Lac śr]; sacer cantor Cn (2): LibMal 1545/104v; [Rekodacyjej kantorowi z rybálty na każdą niedzielę i na insze Święta uroczyste wychodzi do roku c.v.u. fl. 2/2. *LustrRus* II 263; Czemu iey [wiary] nie godzien Dionizyus Alexándryjki dawnieyfzy/ kthory Korneliusz/ Stephaná/ Xiřtá Papieże/ zowie bráciá/ Fratres, iáko poľpolicie w fzkółach dzifia Rybálty zowá. *GrzegŻarnObr* 100 (Linde); *Wer-Reguła* 84 (Linde); Co [tj. naukę w seminarium] fobie drudzy lekce wáżá/ á nie dbáią/ gdy z rybáltow/ ábo dworzan/ ábo z żołnierzow/ ná ftan ten wielki y ták trudną robotę idá/ ktorzy fię nigdy nie vcyli. *SkarKaz* 463 (Linde); Poradz fie tám twoięgo cechu minifrowłkięgo/ włzák wlyřlyř/ żeš ty głupi Rybált/ co Grámmátiki nie vmieřł/ y pewnie cię z drugiemi plotkami twoimi w gnóy wtlóczá *ŁaszczRecepta* 46, 60.]*

Szeregi: [»klecha a rybált«: Y ktoż wam nie kazał wfzyřkim Duchownym náwet y z Klechámi á Rybálty wfzyřkiemi tám być/ gdzie tego był plác y mieyfce *Respons* D2v.]

*»żak, (albo) rybált« (1): [dájąc syna na naukę, ojciec ma obaczyć] Naprzod áby náuczyciel był dobrem á práwem kryesćiyániem ['] [...]. Druga nye ledá żakowi álbo rybáltowi fyná fwego polecieć ma. *GliczKsiąż* L5v; [A gdzie by ksiádz albo minister przy kościele albo rektor i mistrz w szkole z żaków, z rybáltów i jakichkolwiek osób przy nim się bawiących rekwiřycyją a parte laesa sprawiedliwosci nie czynil, ma być o stawienie osób winnych [...] pozwany *ProjektEgzek* 168; Scholasticus Schúler Zak/ Dijak/ Rybált *ArtNom* Iv.]*

JR

RYBARKA *Sł stp; Cn, Linde brak.*

RYBECZKA (4) sb f

e prawdopodobnie jasne (tak w -eczka); a jasne.

sg N rybeczka (1). ◇ [A rybeczkę. ◇ I rybeczká.] ◇ pl N rybeczki (2). ◇ G rybeczek (1). ◇ [D rybeczk(o)m. ◇ L rybeczkách.]

Sł stp, Cn brak, Linde XVIII w.

Dem. od „rybka”; *pisciculus Calep* (4): Idziezł ná przechadzke áno rybeczki przed oczymá twemi lkaczá/ pirwłza rokofsz. *Rej-Zwierc* 108v, 72v; *Calep* 808b; [*NeothAcros* D2; Sádzaweczka iefliby być mogłá/ Y táczy też niemálo pomogłá. Pożytek niemáły fład mieć będzylez/ Do ftołu też o Rybeczkach fiędyezł [!] *Wirzb-Gosp* B2].

[*Wyrażenie*: »mała rybeczka«: A pámiętam/ ze fię śmiali raz [*Turecy*] kiedylmy po rzece śliżyki łowili: zdáło fię im nikczemná rzeczá zá ták máłá rybeczká fię gonić *BusLic* 22v.]

Przen: O wiernych kościola chrześcijańskiego (w nawiązaniu do słów Jezusa: „uczyniē was rybakami ludzi”, tj. przewodnikami duchowymi, apostołami) (1): Ewányeliftá piŕze/ iz [...] [wierni rybitwowie Pana] gdy rozrzucili fięci swoie/ wielki obłow wczynili Pánu fwoiemu/ y ku pociefze fwoiey/ ták iz y inych towarzyszow/ to iefł wiernych rybitwow á náuczycielow Páńfkich/ próšili áby im pomogli wydzwignąć z onego blótá á z onego frodu onych wdzyęcznych rybeczek Páńfkich. *RejPos* 176v.

JR

RYBI (54) ai

sg m N rybi (1). ◇ G rybi(e)go (1). ◇ A rybi (1). ◇ L rybim (2). ◇ f N rybiá (5). ◇ G rybi(e)j (3). ◇ D rybi(e)j (1). ◇ A rybiá (5). ◇ I rybiá (5). ◇ L rybi(e)j (3). ◇ n N rybi(e) (3). ◇ G rybiego (3); -ego (1), -(e)go (2). ◇ A rybi(e) (2). ◇ L rybi(e)m (1). ◇ pl N subst rybi(e) (10). ◇ G rybich (4). ◇ A subst rybiē (3); -ē (1), -(e) (2). ◇ L rybich (1).

Sł stp, Cn notuje, Linde XVII – XVIII w.

Przymiotnik od „ryba” w znac. podstawowym; piscinus Cn (54):

a. *Odnoszący się do ryby* (8): Capitulum: 120. Y ołtatnie o naturze Ribiey, Iako o nich piŕze Auic. [...] Iz iefł gich natura zimna y mokra *FalZioł* IV 45a, +7d, IV 29d, 30a; orzechy zwálzicza włofkie [...] fą ciepłey natury przeto zimnołc ribiá zagrzewaiąc pomoc czyniá ku ich złtrawieniu. *GlabGad* K8; *BiałKat* 78v; Pełná iefł wlyztká ziemiá twéy fczodroblivości/ Pełné/ pánie/ y wody: kto wylczyć może Wlyztki rybiē rodziáie/ które żywi morze? *Koch-Ps* 136.

W połączeniu szeregowym (1): Sálomon [...] też źwierzęce/ ptáfze/ rybie/ przyrodzenie wykładał *BielKron* 46.

W charakterystycznych połączeniach: rybi(a, -e) natura (2), *przyrodzenie* (2), *rodzaj* (2), *zimność*.

b. *Będący częścią ryby, należący do ryby lub pochodzący od niej* (41): gdy ktho krwiá pluie/ wezmi fadła ribie⁸⁰ *FalZioł* IV 45b, IV 45c, 56d, V 11; ale w ribich [*ajach*] żadnego ciepła niemáłz przeto okrągłē zołtaiá. *GlabGad* H7, E7v; Item Wkamyenczu podolłkym Ząbi rybye ormyaninowy yednemu pokradł *LibMal* 1548/143; *BibRadz Tob* 11/3; Celenofagi/ fą w Kármániey/ éi iedno zołwie iedzá/ á z rybich fkor zákrycie miewáiá. *BielKron* 8; rzekł Thobiafz Aniołowi/ powiedz mi brácie moy Azárya ná co fię nam przyda owá zołē y wątrobká rybia/ coš mi kazał fchowác. *BielKron* 97v, 36v, 92, 97 [2 r.], 98, 450; *Mącz* 295a; *RejAp* 91v; *RejZwierc* 199; *BudBib Tob* 11/3; *WujNT przedm* 35; [*ReuchlinBartBydg* 15; *ImwMieszcz* 1591 nr 285].

W połączeniu szeregowym (1): Nie kázdeć ciáło/ tymże iefł ciáłem: ále ifze ludzkie/ infze bydłēce/ infze ptáfze/ á infze rybie. *Wuj-NT* 1.Cor 15/39.

W porównaniu (1): Tez vrina ciemná/ gruba/ ktorama ma [!] w fobie nieiakie profzki/ iakoby rybiá lułkē/ albo otręby [...] znamionue flux w nogach *FalZioł* V [2]v.

W charakterystycznych połączeniach: rybi(a, -e) brzuch, ciało, gęba, grzbiet, krew, kstieniec, łuska (2), *sadło, skora, tłuściość* [= *sadło*] (3), *wątrobka* (4), *zq̄b, zołē* (4), *żywot* (2).

Wyrażenia: »jajca, ikra rybia(-e)« [szyk 5:1] (5:1): Ztąd też iefł przyczyna czemu ribie ikri trzelzczá gdy ich włpie na ogien, Iz w nich iefł wiatr takowy ktory ogien [...] z nich gwałtem wypáda. *GlabGad* H7v; Czemu iaycza ribie to iefł ykra, dłužey nie wvreiá y nie ftrawnieyfe fą niż fame ryby. *GlabGad* Iv, H6, H6v, H7 [2 r.].

»rybia kość, ość« = *os piscium Mącz* [szyk 4:4] (6:2): *FalZioł* IV 39a; Siefłrzeniec iego [*Dedala*] Párdix wynálazł pię wzyawłzy formę z rybiey kości *BielKron* 23v, 295, 452v, 461v; *Analecta*, *Purgamenta coenarum*, [...] *Odrobiny/ Skórki/* też kości/ álbo Rybie ości/ ktore álbo ná obrufie zołtáwáya/ álbo/ pod fłól pádayá. *Mącz* 8d, 270d; Iefliby fye thez przydáłó izby co w gárdle komu wwięzł/ ma nagle nogi wrázić w zimná wodę/ tedy od wezdrńienia/ ku gorze wyrażi co mu wwięzł/ bądź rybia kość álbo co innego. *Sien-Lek* 82.

»mleko rybie« = *wydzielina układu rozrodczego samca, sperma ryb* (1): Mleko ribie/ y Ikri/ y wlyztki wnětrznofci, nie zdrowo iefł iefł. *FalZioł* V 64.

»oskrzele rybie« = *pletwa* (1): *Pinnae piscium*, *Oskrzele rybie*. *Mącz* 300b; [*Pinna* [...] eine flołzfeder an den fiłchen. *P. Ikrzelle/ olkrzelle rybie*. *Volck* 473].

»rybie skrzelle (a. [skrzela])« = *narząd oddechowy ryby* (1): *Branchiae*, *Rybie skrzelle*. *Mącz* 26d; [*ReuchlinBartBydg* e3v].

»rybie skrzydło« = *pletwa* (1): *Pinna*, *eyn viłchfeder* *Rybye* *fkrydło*. *Murm* 89.

[»uszy rybie« = *narząd oddechowy ryby; skrzela*: *brantie sunt fauces, unde legitur in historia Thobie* (6,4) *quod Thobiam iuniorē piscem metuentem prendere iussit angelus, dicens: Apprehende brantias eius skrzelya, vsshy rybye* *ReuchlinBartBydg* e3v.]

c. *Sporządzony z ryby* (1):

Wyrażenie: »klej rybi« = *karuk; ichthyocolla Calep, Cn* (1): *Calep* 499a; [Czyniá téz kliy Rybi/ á to wárząc fłóry/ które zdziēráiá z ryb morfkich/ zowá *ichtrocolla* [!], á po łácinie *piscium glutinum*. *UrzędowHerb* 441a].

d. *Właściwy, podobny rybie, taki, jak u ryby* (2): *Hippocampae sive Hippocampi*, *Mórskie konie* máyąc ogony rybie. *Mącz* 156c.

W porównaniu (1): Więć ná rybi xtáł/ wnet fłkutę vrobił/ Y vdychtował/ y želázem obił *KlonFlis* E4.

e. *Związany z połowem ryb* (2):

Wyrażenia: [»sadz rybi«: *Sadz ryby cetaria i(d est) vivaria, in quibus cete et alii pisces sunt* *ReuchlinBartBydg* gv.]

»rybia sieć« (2): *Sparsa*. *Fyfchnecz*. *Ribia fięc*. *Mymer*¹ 36v; *BartBydg* 147.

Cf **RYBNY**

JR

[RYBIĄTKO sb n

N sg rybiątko.

Sł stp, Cn, Linde brak.

Dem. od „rybię”: ALIA DIMINVTIVORVM EXEMPLA. [...] *Rybá/ Rybká/ Rybeczká/ Rybię/ Rybiątko*. *StatorGramm* F2v.]

JR

[RYBICKI] cf RYBITWSKI**[RYBICKIE] cf RYBITWSKI****RYBICTWO** (1) sb n

o *prawdopodobnie jasne* (tak w -o).

sg N rybictwo. ◇ [A rybictwo.]

Sł stp, Cn, Linde brak.

1. *Łowienie ryb, rybactwo*: *Ktore [rzemiosło] gdybym vmiał/ namnieyby mi to wlydu nie przynošilo: owfzemby mi mogło być pozyteczne/ Iáko y Páwłowi ś. pozyteczne było podczas namiotow robienie/ y Piotrowi z infzymi rybictwo*. *CzechEp* 64; [Item jest rów kopany na młyny vel Szoli, który przez tych dwu wsi dziedzinę idzie Łák i Bielian i kędy są stare oblazy, najmują rybictwo kmiecie, którzy chcą, na każdy rok po kilku groszy, a ten najem tego roku uczynił ... mc. 2/20/0 *LustrKra* I 243; *Rybictwo in fluvio Wisla – pro victu curiae Osiecensis*. *LustrSand* 97; *Bud-Urząd* 78v].

2. [Danina z ryb za prawo do połowów: Item łososie, kiedy się trafią, tedy panu posłać powinni, które rybiectwo wały zową. *Lustr-Krak* I 177.]

Cf [RYBACTWO], RYBOŁOWIENIE, RYBOŁOWSTWO
JR

RYBIĆ (4) vb impf

infrybić (4).

Sł stp, Cn brak, Linde XVII w.

Zarybiać, wpuszczać ryby do stawów hodowlanych [co = staw(ek)] (4): Stawy które łą na iákichkolwiek Rzekách/ á w tych Rzekách Ryby iákiekolwiek łą. Tákiego Stáwu Rybić nie potrzebá. *Strum* O2v, P4; [a te dwa [stawki] najlepsze, które [zagrodnik] może rybić *LustrKra*k II 29].

rybić czym (żywotne) (2): *Strum* O3; Vrzędnik kędy nád rzeką ief/ ma ná Wiofnę fczębuletá/ kárpiętá/ y wżeláki drob łowić/ á ftáwy tym rybić *GostGosp* 100.

Formacje współrdzenne: rybić się, narybić, narybić się, zrybić się; narybiać, narybiać się, zrybiać się.

Cf RYBIENIE

JR

[RYBIĆ SIĘ vb impf

3 sg praes rybi się.

Sł stp, Cn, Linde brak.

Zarybiać się [z czego]: Jest jezioro na tym gruncie, które się z Wisły rybi *LustrSand* 236; Lipka, staw na strudze Bobrowej [...]; z tej rzeki się rybi *LustrWpol* II 25, I 178.

Formacje współrdzenne cf RYBIĆ.]

JR

RYBIENIE (4) sb n

Pierwsze e jasne.

sg G rybienią (2). ◇ L rybieniu (2).

Sł stp, Cn, Linde brak.

Rzeczownik od „rybić”: zarybianie (4):

rybienie czego (3): O Spráwie Sypániu/ Wymiérzaniu/ y Rybieniu ftáwów: tákże o Przekopách/ o Wázeniu y prowadzeniu Wody. *Strum kt*, A2v, Bv.

rybienie co (anacolut) (1): Abowiém ná Słáfkú [...] wżyftko o Stáwiéch á o Wodźie myflá. [...] Ale v nas w Polźce/ że tho ief nie dawné Gołpodárfstwo/ Stáwów budowánia/ y Karpíami ié Rybienia: tedy iefczne nie mogą być ták łpołobni/ áby ié mieli ták ftátecznie rybić prze niedofáték Piątników. *Strum* P4.

rybienie czym (żywotne) (1): *Strum* P4 cf wyżej.

Cf RYBIĆ

JR

[RYBIĘ sb n

N sg rybię.

Sł stp, Cn brak, Linde XVII – XVIII w.

Młoda, niedorośla ryba: StatorGramm F2v cf RYBIĄTKO.]

JR

RYBISKO *Sł stp, Cn, Linde brak.*

RYBITSKI cf RYBITWSKI

RYBITW (142) sb m

sg N rybitw (34). ◇ G rybitwa (10). ◇ D rybitwowi (6). ◇ A rybitwa (6). ◇ I rybitwem (2); [-em], -(e)m (2). ◇ V rybitwie (3). ◇ pl N rybitwi (26), rybitwowie (7); -owie *Prot, CzechRozm, StryjKron* (2); -i : -owie *BierEz* (1:1), *BielŻyw* (1:1), *RejPosWstaw* (1:1). ◇ G rybitw(o)w (10). ◇ D rybitwom (5); -om (2), -(o)m (3). ◇ A rybitwy (14). ◇ N a. A rybitwi (1) *SarnStat*. ◇ I rybitwami (5) *MurzNT* (2), *KrowObr, WujNT* (2), rybitwy (5) *OpecŻyw, BielKron, RejPos* (3).

◇ L rybitw(a)ch (6), rybitwi(e)ch (1) *RejPos*. ◇ V rybitwi (1). ◇ [du I (cum nm) rybitw(o)ma *OpisyPozn*.]

Sł stp, Cn notuje, Linde XVI (trzy z niżej notowanych przykładów) – XVIII w.

1. *Ten, kto trudni się łowieniem ryb, też innych stworzeń wodnych, rybak, wędkarz; piscator* *Murm, Mymer*¹, *BartBydg, Vulg, PolAnt, Mącz, Cn; hamiota* *Mącz, Cn; scapharius* *Mącz* (133): Rybitw ieden ná ieźierze/ Gdzie więc ryby częfto bierze: Sieci tám fobie rozrzućil/ Aby nimi co wchwycil. *BierEz* H4, I2, I2v, I3; *OpecŻyw* 40; *Murm* 185; *Mymer*¹ 14v; *BartBydg* 116v; *FalZioł* II 23, IV 30b, 31c [2 r.], 32c, V 51v; *ARiftipus* [...] gdy Dionifius okrutny nan plunął [...] tak rzekł, Rybitwowie od morza wielkie burze cirpią: chcąc nałowić malich ryb, y czemuż bych ia też niezcierpiął vplwania [...] abich wielką rybę włowil, to ief, cznotę cirpliwołci. *BielŻyw* 56, I [2 r.]; *WróbZolt* iiv; *LibLeg* 11/63v, 89; Item Ribithwowi Thomkovi thamze Wprufzyech gdi zelbyągá yachal 12 gr. vkradł wnoczy na Gołpodzie *LibMal* 1543/74v, 1543/77, 1552/168; *SekiKat* A5; *MurzNT* 133v; *KromRozm* II f4v; *KromRozm* III Nv, O4; *Leop Is* 19/8; Okuń goní Ploćiczkę/ á Okuniá Szczuká/ A fámá fie theż lęka v rybitwá tluká. *RejZwierz* 125; *BibRadz Hab* 1/14, *Luc* 5/2; Apoftoly też profte/ y chude rybitwy ná świat do nas był połtał/ áby żaden nie rzekł/ áby on mocą albo świecká [spráwá iáká/ Kościół fwoy zbudował *OrzRozm* Hv; rybitwi fnich [mieszkańców pewnej wyspy] niepołpolici/ łowią ryby báwelnianými fiejćiami *BielKron* 452v, 21, 182v, 442v [2 r.], 462v; Conchylarius, Rybitw który zołwie morskie ląpa *Mącz* 62c; Scapharius, Rybitw álbo żeglarz *Mącz* 371a, 50c, 153a, 301a, 467a, 504d; *Prot* Cv; Iemiola wodna/ w brzegách ieźiernych á rzék muliftych roóście [...]; Figurá [tj. rycina jemioły] niemogłá być ták pretko [!] gotowá: wżakże Rybitwom ief znáiomá. *SienLek* Yyy; [Apollon] Czwarthego dnia vżrzał iednego Rybitwá á on ryby łowi *HistRzym* 11v, 11v, 12 [2 r.], 12v, 24, 28 (30); *RejPos* 159v, 173v, 174, 277, 305v; *RejPosWstaw* [143²], [143²]v; Zdawná on [Jezus] [sprawy wielkie przez tákie [tj. prostych ludzi] [sprawował/ K temu ná Apoftoltwá rybitwy był pobráł. *MycPrz* I A4v; *CzechRozm* 254; Bo fyn wielkiego Konftántego/ zá wielką fobie cześć poczýtał/ ifz iego oycá ciálo/ v drzwi rybitwá (to ief v kościola świętego Piotrá) pogrzebione leży. *SkarŻyw* 92; *StryjKron* 351, 437; *ReszPrz* 101; *WujNT Matth* 4/18, *Mar* 1/16, *Luc* 5/2; *SarnStat* 1089; *CiekPotr* 32; Ná wżyftko pozwaláią zgołá młodym głowom: A dzieci wierzą chytrym y powabnym fłowom. Tá k rybitwi płoćicom popufzczáią wedy: A rybá fie obráca zá ponętá wżędy. *KlonWor* 55; [abowiem [cesarz] lekki lud połtał [...] nádoł rzeki/ ktorzy przez rybitwá álbo przewozniká brod náleżli przez rzekę *BielKron* 1551 113; *LustrWpol* I 127; Z starodawnego zwyczaju ci wszyscy rybacy albo pro tempore existentes, kiedy jest uchwała wojenna, wyprawują wóz {z} dwiema koniami z sieciami rzemiosłu ich należącymi i z dwiema rybitwoma przy p. staroście poznańskim. *OpisyPozn* 1564/65 nr 9, 1569 nr 13, 1598 nr 22; *StryjKron*)(3v (Linde); *ŁaszczRecepta* 35; Rybitwi co po skálách nád morzem miełzkáią/ A żywność z fámych tylko ryb obmyślewáią/ Vlyfzawłzy zálofny plác z nárzekanie [...] Wsiadwłzy ná łodzi fwoie onych rátowáli *ZbylDroga* E (Linde)].

W porównaniach (3): bo iáko trudno ief chćiwym Rybitwom w przezroczyftéy wodzie/ włowić chytrého y płytkiego węgorzá/ tákże téż trudno ief/ ludzióm nádęthym/ á ku dobremu mieniu chćiwym/ mieyftcá doftác w fpokoinéy Rzeczypołpolitéy zacného. *OrzQuin* C2; *CzechEp* 205; *Vocatio* ábo powołanie káżdego człowieká/ ief łodzią iego ná ktorey pływał/ y iáko rybitw iáki/ łowi fobie ryby rozmáite w tym morzu *KlonFlis* A4.

Wyrażenie: »rybitw morski« (1): Połpolita to ief v rybitwom morfkich/ iż gdy iáká wielką rybę włowią/ tedy fie profzą ná vczthy *BibRadz* I 288d marg.

Szereg: »rybitw i myśliwiec« (1): áż záś potym przez rybitwy y mylliwce przywiedzie ie [tj. lud żydowski] Pan do ziemie fwey *Leop Ier* 16 arg.

Przen: O przywódcach duchowych, krzewicielach wiary, kapłanach, apostołach w Kościele chrześcijańskim (w nawiązaniu do słów Jezusa: „uczynię was rybakami ludzi”) (31): Leop Jer 16/16; RejZwierz 125; Oto ślę do wiele rybithwow/ mowi Pan/ áby ie [synów izraelskich] łowili/ Y potym poľę do wiela łowcow áby ich chwytháli BibRadz Jer 16/16, I 391b marg; Sluchayże iáko mu fie opowiadáią í wdzięczni rybitwi iego: Iż miły Pánie teźciechmy pirwey łowili w nocy á w ciemnoľciach/ to iefł/ w omyľnych náukach y w onych frogoľciach zakonu łtárego ále teraz iuż w imię fłowá twoiego rozrućimy fiatki swoie. RejPos 176v; Dayze nam przy tych wiernych profłaczkoch twoich/ á przy thych wiernych ribitwiech twoich vřtáwicznie řtać/ á mocnie przy tych náukach ich wytrwáć RejPos [278], 176 [3 r.], 176v [8 r.], 177v [2 r.], 277v, 331; CzechRozm 235v; LatHar 258.

Wyrażenia: »rybitw ludzi, ludski, na ludzi« = piscator hominum PolAnt, Vulg (4:2:1): OpecŻyw 40; MurzNT Matth 4/19; Tákowe flugi kościola Świętego/ tzałem Duch Święty zowie Budownikámi/ Sędziámi/ oblokámi rolę y wyroki Boże wipulfztzáiácyymi/ Rybitwámi ludzi/ woľmi młocácyymi/ y iármzo Pána Kryřtuľowo noľácyymi KrowObr 5; Wierny řzáfárz fłow Páńfkich rybitw ná ludzi. RejPos 277v marg, 277v; WujNT Matth 4/19, Mar 1/17.

»mistrz rybitwow« = řw. Piotr (I): Do tey řámeý łodzi kościola Pan wřtápił/ w ktorey Piotr iefł Miřtrem pořtánowion: y przetoż teź iemu rzeczone; Záiedz ná głębiá: nie tylko áby on iáko przednieyřy řprawcá y miřtr rybitwow/ ná łowienie ryb inne wywodził: ále [...] WujNT 211.

[Zestawienie: »pieczęć Rybitwa« = pierścien Rybaka (łac. annulus piscatoris), pieczęć sygnetowa papieży z wyobrażeniem řw. Piotra zarzucającego sieć z łodzi: A ten řiř [papieża na Miłořciwe Lato] tylko do fzeřci mieřicy odedniá obwielfczenia iego/ będzie waźny. Dan w Rzymie v řwiętego Piotrá/ podpieczćią Rybitwá/ dzieřiątego dnia Ğrudniá. Roku Páńfkiego. MDLXXV. UchařList B3v.]

2. zool. Zestawienie: »rybitw modry« = Alcedo atthis L.; zimorodek zwoycájny, piak z rodziny zimorodków wľáściwych (Alcedinidae) o mieniácyym się upierzeniu niebieskawozielonym i řzáfirowym; gavia, larus Cn (2): Rybitw modry: Iľpida, Eisuogiel. Sien-Lek 246, Xxx3v.

3. n-loc Miejscowość a. dzielnica Poznania: »Rybitwy« (7): Ítem vkradł řzyeřtrzenczevi řzwemv Schimvnovi 2 koffuľi, ktchore za 8 kwarthnyk na Rybithwach nyewyelfczie yedney przedal. LibMal 1545/106; pothemze mv organiřtha kazaľ zdomv precz, y prze-nyoľ řzye do pyekarky na Ribithwy LibMal 1547/125, 1544/81v, 1547/136v, 1551/160, 162, 1554/184.

Cf RYBAK, RYBOŁÓW

JR

[RYBITWA sb f

sg G rybitwy. ♦ A rybitwę.

Śł stp notuje, Cn, Linde brak.

Polów, łowienie ryb: [opłaty rybolówcze w dawnym starostwie puckim wg lustracji z 1565 r.:] Od 4 wat na wszeláką rybitwę, p. gr. 6 d. 12 [...]. Suma rybitwy tak z Wielkiego, jako z Małego morza, czyni na rok: liczby pruskiej mk. 817 11, liczby polskiej fl. 545 1 B. Ślaski. Z dziejów naszego rybolóstwa morskiego, Poznań 1921, s. 4; ŹródłaEkMalb II 39.

W poľczeniu z przymiotnikiem od nazwy ryby: Szarwarki do węgorzowej rybitwy powinni. ŹródłaEkMalb II 36.

Cf RYBITWIA]

JR

[RYBITWCKI] cf RYBITWSKI

RYBITWI (8) ai

sg m N rybitwi (4). ♦ I rybitwi(e)m (1). ♦ f N rybitwiá (2). ♦ A rybitwiá (1). ♦ [n G rybitwi(e)go.] ♦ [pl A subst rybitwi(e).]

Śł stp, Cn notuje, Linde XVI w. (dwa z niżej notowanych przykładów).

Przymiotnik od „rybitw” ‘rybak’; piscatorius PolAnt, Mącz, Cn; halieuticus Cn (8): Izali porzeřefz řkorę iego [krokodyľa] noźami? á teľakiem rybitwiem porábaľz głowę iego? BibRadz Iob 40/26; BielKron 405v; Contus, Kiy/ Thuk áľbo Spis rybitfi którym mierzą głęboć [!] wody. Mącz 64a; piscatoria navis, Rybitwia łódź. Mącz 301a; Piscatoria linea, Rybitwi řznur, Wędny řznur. Mącz 301a, 158a, 188d, 301a; [Volck 474; A tym czałem Pláwenius [...] w tyřáciu cžłeká w nocy wodá pod Toruń przyřzedł: y mináwřly domy rybitwie ná przedmieřciu pod řámymi murámi byli BielKron 1597 434].

W charakterystycznych poľczeniach: rybitwi(a) czoľnek, dom, kij, łodka, łódź, spis, řznur, řesak, řluk.

a. [W funkcji rzeczownika: »rybitwie« = czynsz lub danina z ryb za prawo do połowu ryb: czynszu pľacá [kmiemie] ze řrzebia po fl. 2, nowego czynszu po gr 9, rybitwiego [możliwa teź interpretacja jako G sg m: czynszu ... rybitwiego] każdy z nich ze řrzebia pľaci po gr 7. LustrWpol II 13.]

Cf [RYBACKI], RYBITWOW, RYBITWSKI

JR

RYBITWIA (1) sb f

Teksty nie oznaczają á lub oznaczają niekonsekwentnie.

sg N rybitwi(a). ♦ [G rybitwi(e)]j. ♦ D rybitwi(e)]j. ♦ A rybitwiá.] Śł stp, Cn, Linde brak.

1. Połów, łowienie ryb; piscatio, piscatus Calep: Calep 808b; [Na potrzeby ribitwiej sieci citra vel ultra ... mar. 153 ŹródłaEkMalb II 58].

[rybitwia czego: Summa mianowitego dochodu z najmu rybitwiej rzek przerzeczonych czyni mc. 128/3/0; LustrMalb II 28, I 56.

rybitwia z czego: Summa najmu rybitwiej z Starej Wisły czyni mc. 21/12 LustrMalb II 28, I 56.

rybitwia na czym: Najmu z rybitwiej na Starym i Nowym Nogacie i na rzeczcze, którą zowią řwieta, na Wielkiej Źuławie, in summa przez rok przychodzi mc. 46/5. LustrMalb II 28; ŹródłaEkMalb II 58.]

[W poľczeniu z przymiotnikiem od nazwy wód: Rybitwiej wiřłnej najmują pořtronni rybacy przy brzegu wiřłnem do gruntu wři Zajączkowa przyległem LustrMalb I 146; Summarie summa dochodów pieniężnych z prowentów przerzeczonych extraordinariis, to jest z pastwisk, brzeźnego [...] i za rybitwiá tak wiřłną, jako jezierną, czyni mc. 1 468/12/0. LustrMalb II 85.

W poľczeniu z przymiotnikiem od nazwy ryby: Na potrzeby od rybitwiej węgorzowej u Druzna ... mar. 400 ŹródłaEkMalb II 58.]

2. [Czynsz lub danina z ryb za prawo do połowów: Na którym mianowitem jezierce jest rybitwia cžwora na rok, to jest vernalis, aestivalis, autumnalis, hiemalis LustrMalb I 57; Gburzy rybitwiej pľacá od łowienia ryb pro usu w tem jezierce lecie ... fl. 2 LustrPom 6; ŹródłaEkMalb II 40.

rybitwia z czego: Rybitwiá z Nogatu niektórzy gburzy pľacá LustrMalb I 40.

W poľczeniu z przymiotnikiem od nazwy wód: Z rybitwiej wiřłnej, gdyby się polów ryb dobry trafił, mogľoby się dostać za nie citra vel ultra ... mc. 20 LustrMalb II 85.

Wyrażenie: »rybitwia morska«: wszystkich dochodów [...] w przerzeczonym rejestrze mianowanych z mľynów, z řolwarków, z rybitwiej morskiej etc. do starostwa puckiego przyległych czyni fl. 3110/0/3 LustrPom 122.]

[Niektóre uźycia sá trudne do jednoznaczego zakwalifikowania.]

Cf [RYBITWA]

ALKa, JR

[RYBITWIANKA sb f

N pl rybitwiáńki.

Sł stp, Cn, Linde brak.

Kobieta trudniąca się połowem ryb, być może też ich sprzedawcą: Rybitw i rybitwiarki do ryb przywożonych tak świeżych, jako słonych, gdy zinań przywożone będą, przystępować nie mają tak w Rynku, w ulicach, po przedmieściach ani w pole zabiegać, ani też zamów albo targów z przywoźnemi ludźmi czynić *Opisy-Pozn 1598 nr 22.*

Cf RYBACZKA, RYBITWINI, RYBITWKA]

JR

[RYBITWIE] cf RYBITWI

[RYBITWIK sb m

G pl rybitwik(o)w.

Sł stp, Cn brak, Linde XVI w. (ten sam przykład).

Dem. od „rybitw” ‘rybak’: Y nie będziefz tho cudem/ że Pan Bog przez kilká rybitwikow przeciwko mocy tego fwiátá sílom ludzkim nieprzemózoney/ fzyroko fłowo fwoie po fwiecie rozlzy-rzyć raczy!? *GrzegŻarnObr 87v (Linde).*

ALKA

RYBITWINI (1) sb f

N sg rybitwini.

Sł stp, Cn brak, Linde XVI w. (ten sam przykład).

Kobieta trudniąca się połowem ryb, być może też ich sprzedawcą: *Piscatrix, Rybitwká/ Rybitwini. Mącz 301a.*

Cf RYBACZKA, [RYBITWIANKA], RYBITWKA

JR

RYBITWKA (1) sb f

N sg rybitwka.

Sł stp, Cn brak, Linde XVI w. (ten sam przykład).

Kobieta trudniąca się połowem ryb, być może też ich sprzedawcą: *Mącz 301a cf RYBITWINI.*

Cf RYBACZKA, [RYBITWIANKA], RYBITWINI

JR

RYBITWOW (4) ai

W -ow- o jasne.

sg m A rybitwowego (2); -ego (1), -(e)go (1). ◇ I rybitwowym (1). ◇ f N (attrib) rybitwowa (1).

Sł stp, Cn, Linde brak.

*Przymiotnik od „rybitw” ‘rybak’ (4): Panny Marie narzékание. [...] iako fie to nierowná przemiana ftala/ flugę mi dáno za paua [lege: pana]/ za Iezufa Jána/ [...] za fyna mégo/ fyna rybitwowego *OpecŻyw 148; Słyszác to [prośbę Grzegorza o udzielenie gospody] żoná rybitwová máiac nád nim luthošć/ prošilá [męza] zá nim áby go przyiał. HistRzym 37v, 33v.**

*Zestawienie: »namiestnik rybitwow« = papież (1): [list św. Hieronima do papieża Damazego:] Wen zazdrości/ niechay poważność Rzmylkiey zwierzchności vftapi: z namiestnikiem rybitwowym/ y z veźniem Krzyżowym mowie. *KuczKat 75.**

Cf [RYBACKI], RYBITWI, RYBITWSKI

JR

RYBITWSKI (2) ai

rybitwski (1) Mącz, rybitski (1) KlonFlis, [rybicki, rybitwcki].

sg [m N rybicki. ◇ G rybicki(e)go. ◇ D rybicki(e)mu. ◇ A rybicki.] ◇ f N rybitská (1). ◇ [n G rybicki(e)go.] ◇ pl N [m pers rybicy.] subst rybitwski(e) (1). ◇ [L rybitwckich.]

Sł stp, Cn, Linde brak.

1. Przymiotnik od „rybitw” ‘rybak’ (1):

a. [Związany z pracą rybitwów:

*Wyrażenia: »dochód rybitwcki«: Rybaków 3, którzy wody najmują, ci na końcu będą wypisani przy dochodach rybickich. *Lustr-**

Malb I 11; Rybitwów dwa, którzy na Wisle ławiają, ci na końcu będą napisani przy dochodach rybitwczkich. ŻródlaEkMalb II 7.

*»najem, najmowanie rybicki(e)«: *LustrMalb I 111; Tego jeziora najmują chłopkowie tej wsi, z którego płacą najem rybicki i jazowy LustrPom 14, 56.]**

b. Używany przez rybitwów (1):

*Wyrażenie: »widelki, [widły] rybitwskie« (1): Fuscina, Widelki o trzech końcach ribitwskie. *Mącz 141b; [Volck 244].**

c. [W funkcji rzeczownika:

a. »rybicki« = starszy rybak: Pierwsze jezioro przezwane Byalle, na którym zamek zbudowan jest, którego w długości i w szerokości wedle powieści rybickiego [...] morgów 100. *LustrMalb I 105; Rekwirowanie rybickiego od panów rewizorów o pożytki jezior, in summa co by czynili, powiadział [!] przymuszony przysięgą, gdy bywa zima napółowniejsza, acz czasem sieci nie zaplaca się, czynią [...] ... mc. 70 *LustrMalb I 137, II 43, 94.**

*Szereg: »garmistrz [= starszy rybak] i rybicki«: Z tych jezior czasu zimy łowienia i połowu dobrego [...], jako dali sprawę garmistrze i rybicy, którzy tego przyglądają, [...] czyni summa ... fl. 63/25. *LustrPom 74.**

β. »rybickie« = czynsz lub danina z ryb za prawo do połowów: *LustrPom 14, 45, 58; Rybickiego od wolnego łowienia ryb gburzy tej wsi, gdy chce mieć ku potrzebie swej ryby, tedy się gają do stawów na wierzchowisko watami u pana. *LustrMalb I 114.]**

2. n-loc Zestawienie: »Rybitska Kępa« (1): Rybitka Kępá tudzież bliłko GNIEWA *KlonFlis G3v.*

Cf [RYBACKI], RYBITWI, RYBITWOW, [RYBNE]

JR

RYBKA (67) sb f

a jasne.

*sg N rybka (11). ◇ G rybki (2). ◇ A rybkę (5). ◇ pl N rybki (11). ◇ G rybek (19). ◇ D rybk(o)m (1). ◇ A rybki (10). ◇ I rybkami (2). ◇ du A (cum nm) rybce (1) *RejPos 80v, [WujPosN I 193]. ◇ I (cum nm) rybkoma (5) *TarDuch B3v, RejPos 81, 82, 183, 312.***

Sł stp, Cn notuje, Linde XVI (cztery z niżej notowanych przykładów) – XVIII w.

1. Dem. od „ryba” w znac. podstawowym; pisciculus Murm, Mymer¹, PolAnt, Mącz, Modrz, Calep, Vulg, Cn (66): ieden podáwál a kraiał hléb/ drugi rybki obierál panu niebiełkiemu *OpecŻyw 38v, 38v; Murm 43, 89; Mymer¹ 37v; Iezu ienęz pięciorgiem chleba j dwiema ribkoma wielką thłufzczą nafycił. fmi(łuj) fie nad nami. *TarDuch B3v; KromRozm II d3v; Potym nákladfzy ogyeń ony kurki wárzã/ Rybki pyeká s káftány/ á iáblufzká fimázą. *RejWiz 65v, 14v, 65, 176v; RejFig Dd8v; RejZwierz 112, 130; BibRadz Mar 8/7; Auspicalis pisciculus, Rybká która przed fieceią vłkákuye. *Mącz 21d, 284d, 301a; iest thu iedno dzycię ktore ma pyęcioro chlebá ięcźmiennego y dwye rybce [Vulg Ioann 6/9] *RejPos 80v, 80v, 81, 182v, 183 [2 r.], 185 [3 r.] (12); RejZwierz 109, 172v; Strum I, Iv; BudNT Matth 15/34; CzechRozm 29, 96; (nagł) Bliżyeńfzy Zderkowie. (–) W Byłtrey wodzye Zdereczki ty rybki pływáiã/ Y ochotnie igraíac w niey fie vwiyáiã/ Y tych fínadz dla ochoty Zderkami názwáli/ Bo czyści chłopeczkowie chocialfzi to máli *PaprPan L3; gdy kupiono dla niego [św. Tomasza] innych rybek ktore Włofzy fardy zowiã/ cudem Bozym/ wfledzie fię tákie iákich prágnãł/ obrociły *SkarŻyw 202; KlonŻal C2; Calep 808b; LatHar 56 [2 r.]; WujNT Matth 15/34, Mar 8/7; [A tedy panna [...] wzyęła albo yadla barzo malo pyeczoney rybky y kęłz byalego chleba yem na poczyeche. *RozmysłDomin 90; WujPosN 1584 I 193 (Linde); WujPos 1590 307 (Linde); GębMemor 154.]********

*Przysłowie: Bo mała rybká zie mnicyfzã niż fámál onęž zásię druga: y ták to idzie *PowodPr 79.**

*[Zwrot: »drzeć jako rybak«: O yakoz thedy leząc na kamye-nyv czyęfzko wzdychal y drzal yako rybka przed czyęfzkołfzczyã męk(y) *RozmysłDomin 28.]**

Wyrażenia: »mała (a. namniejsza), drobna rybka« = *minutus pisciculus Mącz* [szyk 10:3] (9:4); *FalZioł* IV 29d, 31d, 34b, 43c; BLaznowi małą rybkę/ ná tálerzu dáli/ A fámi fobie wíetfze/ z mify rozebráli. *RejFig* Dd8v; *Mącz* 65c, 223a, 238c; Y nie trzeba fyé temu dżiwować/ że tám v nich Stáwy drogo kupuią: ábowiem namniejszy Rybkę przeda/ którą v nas v ípuftu chłopi dármó wezmą. *Strum* K4; Z tych tedy słow [...] iásnie fię okázuie/ ze to iest bárzo wielka Rzeczypořpolitey zarázá/ ielli miedzy dobremi á zlemi żadney rozności niebędzie: á dáleko wíetfza/ [...] iáko *Cato* powieda/ ielli będą drobne rybki [*pisciculi*] drożey szácowane niżli woły. *ModrzBaz* 46v; *StryjKron* 352; *Calep* 260a; *Powod-Pr* 79.

»rybka morska« (3): *Mącz* 238c; wierzymy rzecz być prawdziwą/ że okřeřty ná morzu bárzo wielkie/ ktorých żeglarze dla wielkicy nawáłnoći/ obyczáiem żadnym zářtanowić niemoga/ á rybka iedná morřka gdy fyé do okřetu przypije/ řtać muřą *LeovPrzep* a3v; *Calep* 260a.

Przen (7): [*rozkosze tego řwiata*] Są iáko oná wędka [...] Ktora niewinne rybki záwždy zdrádnie niřczyży *RejWiz* 27v; pořila nędzną duřę nářę onym pięciorgiem chlebá/ oná pięciá ran fwoich/ [...] y onymi dwiemá rybkómá/ tho iest/ dwoiá ířtnoćiá Bořtwá y człowięczeńřtwá fwoiego. *RejPos* 82; zářlepiły nam oczy ty rybki ktore łápamy á drzemy łufkę z nich/ tego řmrodliwego morřá á nędznego řwiátá tego *RejPos* 175v, 176v [4 r.].

2. n-pers (1):

Zestawienia (1): Item zeznal yřch v Maczyeya Ribky w Gábiaczach oftawyll řvknyá błákyřna przekrawana *LibMal* 1545/97; [Dom rzeczony Strzelimusenski, [...] który teraz trzyma Jakub Rybka mieszczanin kleparski *LustrKraK* I 28].

JR

[RYBNE] cf RYBNY

RYBNICZEK (1) sb m

G pl rybnicz(o)w.

Sł stp, Cn, Linde brak.

Dem. od „rybnik“: Przechodziř fię zářę do řadkow fwoich/ do rybniczkow twoich ktorýches fobie námnożył zá możnieryřnych lath fwoich/ áno rozliczne owoce wiřą przed oczymá twemi/ áno rybki řkazą *RejZwierc* 172v.

JR

RYBNIK (8) sb m

sg N rybnik (5). \diamond G rybnika (1). \diamond [A rybnik.] \diamond pl N rybniki (1). \diamond [G rybnik(o)w.] \diamond L rybnikach (1).

Sł stp notuje, Cn s.v. sadzawka rybna, Linde XVI (jeden z niżej notowanych przykładów) – XVII w.

Staw, sadzawka, gdzie hoduje się ryby; piscina Vulg, Murm, Mymer¹, BartBydg, Calep; vivarium (piscium) Murm, BartBydg, Cn; cetaria Cn (8): *Murm* 94; *Calep* 809a; Gdzie rybniki řą/ á ryby zwykly oddycháć/ máiá to řimie opátrowáć/ iákoby mogly ryby trwáć/ á nie pozdycháć. *GostGosp* 84; [*HierWielEccle* 2/6; CHęcá rybnik budowáć/ obieray mieřce gdzieby wodá nigdy nie wyřcháć. Rybniki iedne bywáiá wielkie/ mále y řrednie. *Cresc* 1571 572; *ArtNom* E5v].

[*W porównaniu:* Oculi tui sicut piscine in Esebon occhi thoivo przeyřřřřřřř iáko řadzawky w mřeyřřřřřř Eřobon. rybniky que sunt in porta filie multitudinis ktore řřv wbránye cori barzo řřmnożoney *TomZbrudzBrul Cant* 7/4.]

Szeregi: »rybnik, (i, albo, vel) sadzawka (a. [sadzawica])« [szyk 2:1] (3): *Murm* 22; *Vivarium, piscina, rybnik vel sadzawka BartBydg* 171b; *Calep* 809a; [*vivarium* [...] d(icitu)r locus, ubi pisces pascantur et inpinguantur {vel Sadzawka, Rybnik, rybnik, passyeka zwyerżaczá} *ReuchlinBartBydg* L3; Mogá teř być w tymże ogrodzeniu [*w wirydarzu*] řadzawice y rybniki ku chowániu ryb rozmáitych. *Cresc* 1571 493 (*Linde*)].

»rybnik, (i) staw« [szyk 1:1] (2): *Mymer*¹ 36; Vrřednik ma mieć řřář ná Wiořnę w powodzi od złodźięřřřřřřř dla ryb/ nietylko w řřawiech/ ále y w rybnikách/ kędyby po polu iákicy ieřziorká godne byly *GostGosp* 100.

Synonimy: sadzawka, staw.

Cf **RYBOŁOW**

JR

RYBNY (39) ai

sg m N rybny (12). \diamond A rybny (1). \diamond [I rybnym, rybn(e)m. \diamond L rybnym.] \diamond f N rybná (9). \diamond G rybn(e)j (2). \diamond A rybná (1). \diamond I rybná (1). \diamond n N rybn(e) (1). \diamond [G rybn(e)go.] \diamond pl N subst rybné (7); -é (1), -(e) (6). \diamond G rybných (1) *Calep*, rybn(e)ch (1) *FalZioł*. \diamond A subst rybn(e) (1). \diamond I f rybn(e)mi (1). \diamond L rybných (1).

Sł stp, Cn notuje, Linde XVI (dwa z niżej notowanych przykładów) – XVII (z Cn) – XVIII w.

1. *Przymiotnik od „ryba“ w znac. podstawowym; piscarius Murm, Mymer¹, BartBydg, Mącz, Cn; piscosus Miech, Mącz, Cn; piscatorius Mącz, Cn* (38):

Zestawienie: n-loc »brona Rybna« = nazwa bramy w *Jerozolimie; porta Piscium Vulg, PolAnt* (2): *Leop Soph* 1/20[10]; Onego dnia będzie/ mowi řehowá/ głos wołáięcego od brony rybney *BudBib Soph* 1/19[10].

a. *Będący częřciá ryby lub pochodzący od niej* (4): Spondyle (spondile), zvonu rybne chřiřptowe *BartBydg* 148b; Orzechy [...] głowie y oczám řřkodzą řhelko máiá mocz od rybnych iadow zachowawáiá [!] człowięka. *FalZioł* III 19b, II 5a; Carum – Potrawa zikiery y zielitek řibnich. *Calep* 448a.

W charakterystycznych połączeniach: rybna(-e) ikra, jelitko, zwonu, zořć.

b. *Sporządzony z ryby* (2): Oxygarum, Kwásna poliewká řibna. *Mącz* 271d, 142d; [Halec Lag/ rořoř rybny. *UrsinGramm* 134].

[*Wyrażenie:* »lak rybny«: *UrsinGramm* 194; Stáré mákuly y řřpáćenié oblicza/ iáko řiřzáie/ y takim podobné/ tedy vczynić mář z biálego chłébá/ á z lakiem rybnym/ á tym plářrem okłádáć. *UrzędowHerb* 307a, 222a.]

c. [Na którym przyřřáđza się ryby: Sartago piscatoria řiřchpánné Rybna panewká *ArtNom* H5v.

d. *W którym żyją ryby:* Sadzawka rybna ichtiotrophion *ReuchlinBartBydg* p3.]

e. *Obřitujący w ryby* (8): Konřtáncia miářto Niemieckie/ nie bárzo wielkie ále chędogie á rořkolřne/ tam wodá iářna przeřřřřřřřta rybna *BielKron* 283, 292; *Mącz* 301a; Y was nadobne Nymphy wřpomieniemy/ A záwřze ćiebie napřřod przed inemi/ Ktorá Dnieřř rybny/ ktorá Wiřlá fobie Biorá [...] ku ozdobie. *SzarřRyt* D3.

Wyrażenia: [řjezioro rybne«: Przy tymże Ořřrowie iest řeřioro wielkie y bárzo rybne *PapřHerby* 104.]

»řřeka rybna« = *piscosus fluvius Miech; piscosus amnis Mącz* [szyk 3:1] (4): Wřřitkie ony řřeki řá tak řibne, iż teř Tatarzy řřoiáć na brzegu řřabłami řyby rořřinaia. *MiechGlab* 26; Řřeká idzie pod miářto řřeczona řřeyřřem bardzo rybna *BielKron* 286v, 433; *Mącz* 301a.

f. *Związany z połowem i handlem rybami* (19):

Wyrażenia: »rybne ławy, stoły« = *piscaria, forum piscatorium a. piscarium Mącz* [szyk 4:1] (4:1): *Piscarium forum, Rybne ławy Mącz* 301a, 135a, 301a [2 r.]; krotko mowiać/ řřkazono tego co pozwał řřłáććiećá nie podlego [!] [...] ná řiedzenie w wieřy rok iedn/ á wyřředźiawřly zořřawiono mu cále řřáwo czynieniá/ o lekkořć/ bo go byřo kiymi wyřbito ná rybných řřolech. *GórnRozm* H4v; [*LustrKraK* I 8; *PapřHerby* 93].

»rybny przekupieř, [kupiec]« = *piscarius Mącz* [szyk 1:1] (2): *Mącz* 301a; Ichthyopola – Řibni przekupieř. *Calep* 499b; [W tym mieřcie był Mářcin Hoerřblok kupiec rybny *BazHist* 57 (*Linde*)].

[»rybny sadz«: In iulio: [...] die 28 za 2 klotce, jedna do zamýkania rybnego sadzu *ImwBiskWłocł* 1582 164.]

»rybna(-y) sieć, sak« = *sagena Mącz* [szyk zmienny] (2:1): Mir-millo, Był nieyáki zapáfnik [...] ten fie potykał z drugim Retarius zwánym dla tego iż rybnań fieć pod helmem nośył *Mącz* 223b; *Tragula*, *Rybny fák Mącz* [460]c, 364b; [In mense martio: [...] die 26 za sieć wielką rybnań i za powrozy do niej ... 9 Fl. 19 gr. *Inw-BiskWłocł* 1582 161].

»rybny targ, rynek« = *forum piscarium Murm*, *Mymer*¹, *Bart-Bydg*, *Mącz*; *forum piscatorium Mącz* [szyk 6:2] (6:2): *Murm* 28; *Mymer*¹ 6; *BartBydg* 60; *Ichthyopolium*, *Rybny targ*, *Mącz* 164a, 301a [3 r.]; *Calep* 499b.

»rybna wędka« (1): *Hamus piscarius*, *Rybna wędka*. *Mącz* 301a.

»rybna wiersza« = *pulapka na ryby* [szyk zmienny] (1): Wiem że tego nie piął Rey ni Kochánowlky/ Lecz żołnierki páchołek ia Adam Czáhrowlky. Ktoremuby przyftoyni rybne wierze fkladác/ Niż nád Poétickimi wierłzmi piorem władác. *CzahTr* C4v; [*WujBib lob* 40/26].

Zestawienia: »rybny czynsz« (1): (*nagł*) *Dańi Kmiece*. (–) *Czynłz/ Naiem/ Miódowe czynłze/ Gáiove dani/ Kárczemne/ Rybne czynłze GostGosp* 168.

[»dań rybna«: Tyż powiedziały panie, które tę dań rybnań wydawają, że staradawna jedno sześciuro stanie na rybných stolech było *LustrKrak* I 8; *Dań rybna*. – Dawają z calej role po 10 ryb albo per gr 3 *LustrKrak* I 146, I 147, 170, II 25, 34.

»gaj [= *prawo korzystania*] rybny«: Jezior do tego starostwa należących arendowano i z jeziorami augustowskimi spólnie z gajem rybnym za pewną sumę pieniędzy. *LustrPodl* 125.]

g. *O dniach postnych, w których wolno spożywać ryby* (2):

Wyrażenie: »rybny dzień« [szyk 1:1] (2): iefli kto tego niebáczy [...] niechái wié/ zeć by ten przykład niebył napiłán/ żebych [!] abo cztérdzieści dni wrzeci iako pán Chrifus pościli abo niektóre dni mięśné niektóre połné/ rybné/ á mléčné połtanowili *MurzNT* 13v; *IEden* [blazen] prze towarzysze w rybny dzień felt spráwił *RejFig* Aa3; [*LustrKrak* II 119; *LustrLub* 30; Ma ten młynarz wolność łowić ryby małą siecią przy brzegu we dni rybne wedle przywileju swego. *LustrMaz* II 97; Tamże rybitwi [...] zwykli byli dawać do zamku ryb na 3 dni rybne w tydzień *LustrRus* I 123, 52; Łowią w rybne dni pod lodem drgubicami, które łowienie może szacować na każdy rok mc. 40 *LustrSand* 294; *LustrWpol* I 247; *BazHist* 178 (*Linde*)].

2. [*W funkcji rzeczownika*: »rybne« = *czynsz lub danina z ryb za prawo do połowu ryb*: Rybnego tego roku zjednali na kóp 3 ryb suchych – pstrągów albo lipieni, każda kopa per fl. 1; facit ... mc. 1/42/0 *LustrKrak* I 177; W której kmieci robotnych na dworzyszczach osiadłych jest siedm, którzy dają czynszu dorocznego po gr 8 [...] przędzie po 3 łockie, rybnego, iż im wolno łowić w Dniestrowych jeziorkach, po gr 40 *LustrRus* I 280; Iablonow wieś W której kmieci [...] dają czynszu dorocznego po gr 12, za robotę po gr 15, za ser po gr 2, [...] rybnego po gr 2 *LustrRus* II 90, II 7.

rybne z czego: Rybnego z jezior płacą ... mc 0/24/0 *LustrSand* 30.]

3. [*Przymiotnik od „Ryby”* ‘nazwa konstelacji gwiazdnej i znaku Zodiaku’:

Wyrażenie: »znak rybny«: Venus z Marfem rządziła rok kiedym fie rodził/ A Phebus w Znáku Rybnym zaś w Skopowym chodził *StryjKron*)(.)

4. *Zestawienie w funkcji nazwy botanicznej*: »rybna nać« = prawdopodobnie *Calamintha nepetoides* (*Juss*); *kalaminta koci-miętkowata*, roślina o intensywnym zapachu z rodziny *jasnotowatych* (*Lamiaceae*) (1): *Calamintha*, *Species mente vel pulegii*. *Kotcza miętká* álbo ziele, niektórzy białą lebiotką Niektórzy rybnań nacią zową. *Mącz* 30d.

Cf[**NIERYBNY**], **RYBI**, [**RYBICKIE**], [**RYBITWIE**]

JR

RYBOGONY (1) ai

N sg m rybogony.

St stp, *Cn brak*, *Linde XVI w.* (ten sam przykład).

Mający ogon podobny do rybiego: Rybogony Bobr gdy ná brzegu wody/ Buduie przetrá y obojne grody/ Z olfzyny fobie czyni indermáchy/ Y dziwne gmáchy. *KlonFlis* E3v.

JR

RYBOJAD cf **RYBOJED****RYBOJED** (1) sb m

N pl rybojedowie.

St stp brak, *Cn*: rybojad, rybojedź, *Linde XVII w.* (z *Cn*).

Ktoś albo coś żywiące się rybami, jedzące ryby; ichthyophagus *Cn*: *ICHTHYOPHAGI* – Ribogedowie. *Calep* 499a.

JR

RYBOJEDŹ cf **RYBOJED**RYBOK, RYBOOK *Cn*; *Linde XVII* (z *Cn*) – *XVIII w.***RYBOŁOW** (4) sb m

Teksty nie oznaczają ó (*Cn* pierwsze o jasne, drugie pochylone).

sg N rybołow (2). \diamond pl G rybołow(o)w (1). \diamond A rybołowy (1). \diamond [I rybołow(a)mi.]

St stp brak, *Cn s.v. rybak*, *Linde XVI* (jeden z niżej notowanych przykładów) – *XVIII w.*

1. *Rybak; hamiota, murilegulus, piscator* *Cn* (2): Chryftus páfter/ á głowá rybołow [tj. św. Piotr] człowiek wzgárdzony/ przećiw wftytkiemu światu mocniej fie ftáwił niżli iáki Dyáment. *SkarJedn* 22; [[*jechał ku Wóluchom*] do Probitego *Vroczylká*/ pogimał kilká Rybołowow *Tureckich PaprHerby* 112; *SkarSynod* D].

W porównaniu (1): Ktorego [*lichwiarza*] dobrodziefstwo iefit iáko ponętá: Bo tá vbogie ludzi połowi do fczętá: Iáko ptałznik *Cietrzewie/ czubáte czeczotki* Iáko Sárný myśliwiec/ y rybołow pótki. *KlonWor* 75.

[*Przen*: *O przywódcach duchowych, krzewicielach wiary, kapłanach w Kościele chrześcijańskim* (w nawiązaniu do słów Jezusa: „uczynię was rybakami ludzi”): *SkarŻyw* 1585 670; *Pierwłza* winá náłzá [duchownych] y wielka/ iż wodę łowiem/ á o ryby [tj. o wiernych] niedbamy. [...] Druga przyczyna/ iż przy fwoim ieziorku y ftáwiku nie miełzkamy: ryby w Litwie á rybołow w Polfłcze. sieći nośi/ lowczem go zowią: á nigdy nie łowi áni przy wodzie miełzka. *SkarKaz* 307b.]

2. *Staw, sadzawka, gdzie hoduje się i łowi ryby* (2): Ci [*urzędnicy*] [...] pożytki obywatelów powiatu swego vpátrowáć/ y fzácunek *in genere* czynić będą. Naprzod od rol y gruntów począwłzy/ iáko wiele ośiádlá włoká pożytku czyni [...]. Zátým młyny/ [rudyl/ rybołowy/ barci/ głájie rozne ná drwá/ łáki/ pałze/ znáczne ftádá/ ábo obory znáczne *GrabPospR* L4v, L3v.

3. [*Ptak morski żywiący się rybami*: Morze tamto w koło tego kamienia jest tak głębokie, że go dosięć nie mogą i rybitwi [...]. A też ryb jest wielka rzecz i ptastwa białego, co rybołowami zowią, barzo sieła, co się bawią nad rybami. *DiarPeregr* 7.]

Synonimy: 2. *sadzawka, staw*.

Cf **RYBAK**, **RYBITW**, **RYBNIK**

JR

RYBOŁOWIENIE (1) sb n

G sg rybołowieniá.

St stp, *Cn*, *Linde brak*.

Półów ryb:

Wyrażenie: »rzemiosło rybołowienia«: SYmon [...] z oycá Ianá vbogiego y nilkiego flanu/ rzemiełtem rybołowienia pożywienia fzukał. *SkarŻyw* 595.

Cf[**RYBACTWO**], **RYBICTWO**, **RYBOŁOWSTWO**

JR

RYBOŁOWNY Cn; *Linde XVII w.* (z Cn).

RYBOŁOWSTWO (2) sb n

G sg rybołowstwa (2).

Sł stp, Cn brak, Linde XVIII w.

Lowienie ryb (2): Mądrość káznodzieylka ná tym náležyl/ áby rzemiesło to krorym [!] duŕze łowiá/ wmiál. bo niedármo zbáwiciel do rybołowftwa przyrownáć ie raczył. *SkarŻyw* 312; Pátrz ná wyfoká mądrość Bolká: Piotrá obrál [Bóg] z rybołowftwá/ á Páwla z tych co namioty robiá. *SkarŻyw* 595.

Cf [RYBACTWO], RYBICTWO, RYBOŁOWIENIE

JR

RYCERKA (2) sb f

Teksty nie oznaczają é; a jasne.

sg N rycerka (1). ◇ pl D rycerkám (1).

Sł stp, Cn brak, Linde XVIII w. w innym znaczeniu.

1. *Kobieta rycerz, wojowniczká* (2): [Deriuantur etiam Nomina Foeminina, vt Rządzióchá/ Mocarká/ Rycerká *StatorGramm* F6.]

rycerki czyje (1): Artykuły ktore fá spifáne czytamy/ A wŕzem náŕzym Rycerkám o nich wiedzicé daymy. Gdy ŕie tu do nas ziaáá [...]. Niechayby przyŕlucháły wŕzyŕtki biáleglowy. *BielSjem* 18.

Przen (1): Chciáláć teŕz bylá s Pawy porównáć ŕie Wroná/ Kázdemu wylámuiác po pyorku z ogoná/ Więc tu ogon więc tu grzbyet nápirzelá pyęknie/ Tufzáć ze ŕie w tych ŕtroioch Iáŕtrzáb ŕie iey lęknie. A Ikoró z niey opádló ono pyękne pirze/ Wnet náŕzá poltáremu potym w nogách gmerze. [...] Bo tho wiešna rycerká nie dáleko leci/ Závždy grzebye w pádzdyerzu/ závždy pilná śmieci. *RejWiz* 98.

2. [Żona rycerza; iron: [mówi o sobie stara baba szukająca partnera do zabawy:] IA Gordanká [tj. żona Gordana, Jordana] láčiczka rycerká Dawnom ielt mlódziencom przyiaćiolká. *SqdParysa* C3v.]

Cf RYCERZOWA

AC

RYCERNIK *Sł stp; Cn, Linde brak.*

Cf RYCERZ, [STORYCERZNIK]

1. RYCERSKI (769) ai

rycerski (686), **rycerski** (44), **rycerski** a. rycerski [zapis: -rzki] (39); rycerski a. rycerski *FalZioł* (3); rycerski : rycerski *MiechGlab* (1:2), *BielSpr* (47:42); rycerski : rycerski a. rycerski *BielSjem* (3:6), *BielRozm* (1:2), *SarnStat* (27:28).

-ér- (75), -er- (12); -ér- *KochZg* (2), *OrzQuin* (3), *Oczko* (2), *KochJez* (3), *PudlFr*, *KochWr*, *ZawJest*, *KochCn*, *KochFrag*, *OrzJan* (3), *GostCast* (2), teŕz *SienLekAndr* (6); -er- *OpecŻyw* (2), *Mącz* (5); -ér- : -er- *SarnStat* (49:5).

[comp rycerszcz(e)jszy.]

sg m N rycerski (61). ◇ G rycerskiego, [rycerszczęjszego] (64); -égo (12), -(e)go (52). ◇ D rycerskiemu (18); -ému (4), -(e)mu (14). ◇ A rycerski (32), rycerskiego (8); -ého (2), -(e)go (6). ◇ I rycerskim (26), rycerski(e)m (1); -im : -(e)m *Leop* (1:1). ◇ L rycerskim (4), rycerski(e)m (1) *ModrzBaz*. ◇ f N rycerská (24), rycerska (1), rycerska (a) (1); -á : -a *BielSpr* (6:1). ◇ G rycerskiej (22); -ěj (3), -(e)j (19). ◇ D rycerskiej (12); -ěj (1), -(e)j (11). ◇ A rycerską (15). ◇ I rycerską (7). ◇ L rycerskiej (26); -ěj (1), -(e)j (25). ◇ n N rycerskié (18); -é (3), -e (1), -(e) (14); -é *KochZg*; -é : -e *SarnStat* (2:1). ◇ G rycerskiego (21); -égo (1), -ego (2) *SarnStat* (1:2), -(e)go (18). ◇ D rycerski(e)mu (7). ◇ A rycerskié (15); -é (1), -(e) (14). ◇ I rycerskim (4), rycerski(e)m (4); -im *KochSat*, *Oczko*, *VotSzl*; -(e)m *RejZwierz*; -im : -(e)m *GórnDworz* (1:3). ◇ L rycerskim (7) *GórnDworz* (2), *SarnStat*, *VotSzl* (3), *SkorWinsz*, rycerski(e)m (4) *ModrzBaz* (3), *GórnRozm*. ◇ pl N m pers rycerscy (23), subst rycerskié (17); -é (1), -(e) (16). ◇ G rycerskich (76). ◇ D rycerskim (46), rycerski(e)m (4) *ConPiotr*, *GórnRozm* (3). ◇ A m pers rycerskié (8), rycerskich (1) *BielSpr*; -é (1), -(e) (7). subst rycerskié (33); -é (1), -(e) (32). ◇ I m

rycerskimi (11), rycerski(e)mi (6); -imi *BielKron*, *MycPrz* (4), *WierKróc*, *CiekPotr*, *CzahTr* (2), *GostCast*; -(e)mi *FalZioł* (2), *SzarzRyt*; -imi : -(e)mi *RejZwierc* (1:3). f rycerskiémi (4), rycerskimi (3); -émi *RejZwierc*, *ModrzBaz*, *SarnStat* (2); -imi *BielSat*, *StryjKron*, *BielSen*; ~ -émi (2), -(e)mi (2). n rycerski(e)mi (1). ◇ L rycerskich (130). ◇ V m pers rycerscy (2). subst rycerski(e) (1).

Sł stp, Cn notuje, Linde XVI (dwa z niŕzej notowanych przykladów) – XVIII w.

1. Przymiotnik od „rycerz” ‘męczyzna zajmujący się rzemiosłem wojennym’; oznacza przynależność; militaris *HistAl*, *Vulg*, *Modrz*, *JanStat* (435):

a. Odnoszący się do rycerzy (rzadziej pojedynczego rycerza) (350): Tegoŕz dniá kiedy rofkazano poŕlom/ iecháli do poŕpolftwá rycerŕkiego [tj. przygotowanego do walki]/ przećiw ktorým ná przedmieŕcie wyiecháło rycerŕtwo vbogie s Sycyniuŕem. *BielKron* 107v; Trzebá teŕdy nam wŕzem obyvátełom ninieyŕszego ćzáfu/ ták duchowným iáko y tym ktorým wiek Rycerŕki pánuie/ poŕtepek przygod przdokow náŕzych/ iáko we ŕwierćiedle/ przed oczýmá mieć *BielKron* 334v; Bo [pisarze] Pogáńŕcy [w odróŕnieniu od ŕwiętych] przez tho imię/ Sákráment/ rozumiec chćieli on obo wiaŕzek/ kiedy zá przyŕięgá nieiákim obo wiaŕkiem ŕlůŕby zwiázáni bywamy: A z tád teŕz onę przyŕięgę/ przez ktorá obiećuiá Zołnierze iŕ wiernie rzećy poŕpolitey ŕlůŕyć chęá/ Sákrámentem/ to ielt węŕzem/ álbo ŕlůbem Rycerŕkim zowá *KuczBKat* 105; *BielSpr* 11v [2 r.]; áby wzdám bylo dla ćzego ŕtan rycerŕki rycerŕtwem názwáć/ bo ŕię teŕdz duŕze rolá Gdańŕkiem y handlem á boday nie kuŕflem/ po więŕŕzy ćzęści tytuŕie/ ćzem rycerŕkie zacne názwilko duŕze wietra. *GrabPospR* Nv.

W poŕláczeniu szeregowym (1): Bo ná tego Michniká ŕpráwy pátrzyć miŕo/ Táŕ w Rycerŕkiew iáŕ w práwney y dworŕkiew poŕtrzebie *PapR* F4.

Wyrażenia: »rycerski chleŕ« = wojowanie; militia *Modrz* [szyk 3:1] (4): Woŕŕkich dom z Rycerŕkiego/ chleŕá naprzod powŕtáł Potym jeden ná dworze/ wielkim pánem zoŕtáł. *RejZwierz* 60v; A ten Stániŕaw ociec tego tho Mikołáá vďáł ŕie był ná Rycerŕki chleŕ do zyem Rulŕkich *RejZwierc* 273v; *PapR* I3v; *ModrzBaz* [41].

»rycerskie hasło [= zawołanie, okrzyk]« (1): W teŕyŕze bitwie Frydrych Herbort z Fulŕŕtyná/ gdy był cáłó z bitwy wyiecháł/ obróćiwŕzy ŕye/ [...] á ono Rycerŕkié háŕłó zákrzykńáwŕzy: O bezecna poczěiwoŕści/ toć mnie dla [!] ćiebie dŕziŕia gárdłó dáć. Ochynáł ŕye w ony vŕŕy Tátárlkié *OrzQuin* R2v.

»rycerskie hasła [= odznaki, godła, emblematy]« [szyk 1:1] (2): Ten ŕŕpítal opátruiá ŕláchćicy Rzymŕcy/ [...] wŕzyŕcy w iedney Compánijey [...], á ná ćzerwoných fáćkách znáki ś. Troycey przybite/ iáŕkoby iákie háŕłá Rycerŕkie noŕzá *ReszList* 166, 159.

»rycerska(-ie) potrzeba(-y)« = walka, wojna, bitwa [szyk 4:3] (7): *BielKron* 107, 255; Bo nie zrowna ćwiczenie tu woŕłkie s Poláki. Narod tho zniewieŕćiáły bo w máŕŕkárách chodŕi/ Ku Rycerŕkiew potrzebie nam ŕię nie przygodŕi. *BielSat* B3 [idem *BielRozm*]; iŕ ŕpráwá Rycerŕka ná tym wiecey zaleŕy/ ná zwyczáyným ćwiczeniu/ koniech/ zbroiey/ y rádzie dobrey/ przetoŕz káŕdy moŕze rozumieć/ iŕ tey ŕpráwy žadny nie obacŕy áni náwyknie domá ŕiedzác przy kuŕflu/ álbo goniac Záiácá/ tylko w potrzebie Rycerŕkiew bywáiac. *BielSpr* 37; *PapR* F4; *BielRozm* 12; Za znáćné zaŕlugi w potrzebách Rycerŕkich [...] przerzeczonému Iendrzeiowi Wołkowi y potomkom iego fummy dwa tyŕŕiáćá złotyć liczby Polŕkiew [...] zápiŕfuiemy *SarnStat* 1209.

»rycerskie prawo«: rycerskye pravo ius feudale *Reuchlin-BartBydg* q6.]

»rycerskie prawo« = zasady turniejowe (2): Thu poloŕę Ricerŕkie práwo/ kthore potrzebá/ ŕeby dworzánin rozumiaŕ/ [...] y wiedział poŕŕheŕki wŕzyŕtki/ y fortele/ okołó bitwy w ŕfráncách *GórnDworz* E2, E2v.

»rycerska sława« = militaris gloria *Modrz* [szyk 2:2] (4): táme zarázem ŕpieraiaŕ ŕię o godnoŕć/ ktorzy znich lepŕzy [...]. Potym ŕię do kordow porywaiaŕ. Ale wnet ŕię gniew roziaŕtry: ktorymby ŕię ábo

gnufność pokryłá/ ábo fię Rycerfkiey sławie dofyć zftáło. *ModrzBaz* 60v; *StryjKron* 567; Nigdy tá Azya ftawá rycérfká nieftynęła: á iefli kiedy gdzie zwycięztwo iákie odnioflá/ tedy liczbá więcey nizeli méztwem. *OrzJan* 40; *PowodPr* 5.

W przen (2):

Wyrażenia: »krew rycerska« (1): [*poddani nasi*] w kronikach ftwych mayá, ze iem kv wizwoleniw z ciężkofczy i niewoliej zakonney moczá ftwą pomogli, a ftwobodę ich krwią ftwą Riczerfká obliáli y odkwpieli *ComCrac* 11v.

»rycerska ręka« (1): Gdzie Smok ná Krześcójány rozdziewil páfzczekę/ Tám on [*Adam Czahrowski*] mężnie podnošil ftwą Rycerfká rękę. *CzahTrPapir ktv*.

Przen: metonimicznie: Rycerz (3):

Wyrażenia: »rycerska krew« (2): *RejZwierz* 110v; [*gdymby wwszy-scy na ćwiczenie się rzucili*] A ná czožby fię to obrociło? Ná ćwiczenie Rycerfkiey krwi Koronney/ ikądby pothym rofli Rotmiftrze/ á z Rotmiftrzow Hetmání/ thák iżby ich cżáfu ftwego nie potrzebá w poftrotnych narodow biegiáiac nábywáć *RejZwierz* 187v.

»serca rycerskie« (1): Przetżte fercá Rycerfkie tu Páńftwá Polfkiego/ Gdyż iefteftmy ftplodzeni z rodzáiu męfkiego. Czinić fię wyrodkámi przodkow ftwoich mamy *WierKróc* B.

a. *Stanowiący ekwipunek rycerza* (16): (*nagł*) Odpowiedz Alexandra Didimowi krolowi Bragmańskiemu. (–) [...] Ale przyftięgam przez nieftmiertelne bogi moie/ iżę gdymby do was wnidz mogli/ oddáilwfyz od was tę nędzę/ kazálibymy wás w zbroię ná koniech rycerskich przybráć *HistAl* K5v; A gdy był poráżon y wzyęť w niewolá Odenát od Saporá krolá Perfkiego/ wzyęłá ná fię [*Zenobia, jego żona*] zbroię Rycerfká/ y lud ktory mogłá zebrać/ vderzyłá ná Saporá *BielKron* 153v, 56v, 109v; *BielSat* N3; Ktemu [*w Moskwie sę*] Rzemiešnićy [!] pilni/ cżyniáć ochędoftwo ná ftwoy Koń/ iáko boty/ Siodlá/ Dymitry/ Iárczaki/ Tebieńki/ Luki/ y wiele rzeczy innych/ ktore zaležá ku Rycerfkim rzeczám *BielSpr* 66v; *StryjKron* 692; Chlamydaty – Wriczerská ftatę obliczeni. *Calep* 189b; [ostry myecz riczersky acinatis lingua Medorum gladius militaris est valde acutus *ReuchlinBarBydg* a3v].

Wyrażenia: »broń rycerska« (2): *LubPs* Ev; Tedy wftzyfcy Moábítowie/ ftyszác że Krolowie ciágná wálczyć przeciwko nim/ zebrałwfyz fię też ktorzy iedno mogli znieć broń rycerfká [*ab omni accincto cingulo*] zářádzili fię ná gránicách. *BibRadz* 4.Reg 3/21.

»pas rycerski« = *balteus(-um)* *Vulg, PolAnt, Calep, Cn; balteolus, cingulum e corio bullatum, succingulum Cn* [szyk 4:1] (5); *Leop* 4.Reg 3/21; A ziwłwzy Ionáthán z fiebie pláfcz ktory mial ná łobie/ dáł gi Dawidowi/ Przytym drugie fwe ftzáthy/ miecz/ łuk/ y pás rycerfkí. *BibRadz* 1.Reg 18/4; *RejAp* [14]; ABy tákie nošily Páńny/ Pánić/ ftzáty/ Iákie pierwey bywály przed nářzými láty. [...] Wřákže može Sláhcíanká w Złotogłowie chodźić/ Pás Rycerfkí opářác będzie fię iey godźić. *BielSjem* 23; Balteus – Pas riczerski obiti bułłami. *Calep* 123a.

aa. *Należący do jednego określonego rycerza* (1): [*Jezus objawia matce swe przysze męki:*] Widzišs nogi moie ij bok mój prawy bytz bez bolefcí/ iutro wzryłš bok drzewce^m rycerfkim przelkloty/ a nogi gwozdzmi przebité. *OpecŻyw* [79]v.

β. *Przeznaczony dla rycerzy* (5): *RejZwierz* 36v marg; Bo iefli cżłowiek Rycerfkí ftužác ftwiátu temu/ ábo iákiemu Pánu boiownemu [...] ftužnie Rycerzem bywa zwan/ ábo Rycerfkymi doftoienftwmy ozdobyon ábo ochędožon bywa/ což owftzem thy iefli ftátecźnie ftoiłř przy woley á przy ftprawách Pána ftwego *RejPos* A4; Podáření Rycérkí 449. [Cf O zapłáćie y dárowániu Rycérřkim ludzióm.] *SarnStat* 1310.

Wyrażenia: »rycerski dom« = *lupanar, z którego korzystali rycerze* (1): [*Jempsar o Józefie:*] on będzie ftwé ftwiątobliwošći Vdawał y rošćiágal: ze mnie do ftyošći Zárty cżyniáć y trzęřác/ iákyby nietykány/ A nigdy od białey plći nie był ogłáfkány: Chociaž przedtym w rycérfkim domu dwu pieniężnych [*lege: dwupieniężnych, tj. tanich*] Záżywał páńien/ w téy grze došć dobrze potęžnych. *GosłCast* 50.

»klejnoty rycerskie« (1): Bo ácz nam thu oczywiłcie tych tytułow przypilowáć/ áni thych klejnotow Rycerfkich wywieřzác nie będą. Ale [...] moglibychmy fię o tho pilnie ftářác/ ábychmy w thym boiu á w thym ftwięty m Rycerftwie ftále á mocnie ftáli *RejPos* A4.

γ. *Sprawowany przez rycerzy, w którym rycerze biorą udział* (23): Rozmáite byly gry y gonitwy ftprawowáne Rycerfkie *BielKron* 408v, 349v; Y nazwáli iego wielkim Antyochem/ był on licá krafne^o/ wzroftu vroftlego/ ftynflu mądrogo/ głoftu iáfnego/ fercá šmiále^o/ á ku wftzem včzynkom rycerfkim przewážny był. *HistRzym* 6v; Porchová nie zámilceř/ gdzieš též [*Radziwile*] niepróžnował/ Aleš ná dzielnych koniech pod zamkiem hárcował. Wabiáć/ ktobykolwiek šmial/ á vřał ftwéy šile/ Aby z wámi rycérfkíy vřyl krotochwile. *KochJez* B4; *PudlFr* 13; [*król Władystaw Herman*] Synowi ftwemu Rycerfkie zabáwy Zleciwłwzy: Rzeczyftpolitey ftpráwy Poftánowiwłwzy: z woley Bogá ftwego, Rozłáczwłwzy fię z nędzá ftwiátá tego. Roftkofz záżywa wiecznie trwálych w niebie *KlonKr* C3v; *PowodPr* 52; Tym ftpoftobem/ to iefť nagrodá ftuž rycerfkich/ w Turcech/ w Hiřpáńiey/ we Fráncyey/ y indziey/ o ludzie męžne y ferdeczne nie trudno. bo pewni řá nagrody pracey ftwey *VotSzl* C2v; *SzarzRyt* Cv.

Wyrażenia: »rycerski boj« [szyk 2:1] (3): *GliczKsiąž* Av; Lech zářie od wierczhu Willy á Odry ná puł nocy y ná wřchod Šlońcá wřzytki kráiny mial/ [...] ktorych mieczem zdobýwał á rycerfkim boiem. *BielKron* 339; *RejPos* A5.

»rycerskie dzielnošci [= walki]« [szyk 2:1] (3): Aczkołwiek też zá cżáłow poftępkem z teyze czerni y proftego Ludu/ więklza fię cześć Slachty prawdźiwey Litewfkiey y Zmodźkiey/ wlařná cnotá/ y przewážnymi rycerfkimi dzielnošćiami rozmnožylá *StryjKron* 76, 16, 340.

»rycerskie igrzyska« (1): á odpráwiwłwzy zwykłe Ceremonie [*towarzyszące zařlubinom królewskim*] y obiad hoynošći Krolowfká [...] przygotowány/ dłuęo káždego dnia táńce y krotochwile rozmáite/ gonitwy/ ftzermowánia/ y inřze Rycerfkie igrzyřká byly ftprawowáne. *StryjKron* 727.

»powinnošć rycerska« = *militare munus* *Modrz* [szyk 3:2] (5): *RejPos* A4; Bo niemože to być/ áby ochotnie Hetmánfkie rořkazanie cżynili/ ábo też vmieięťnie powinnošći rycerfkiey dofyć cżynili/ ktorzi fię w tem niecwičzyli. *ModrzBaz* 110; *StryjKron* 507; [*deklarujemy, że*] wolno będzie wedle ftumnienia Hetmánowi [...] ftužebné ftwowlné/ y wftępné przeciwko powinnošći rycérřkíy kářác. *SarnStat* 437; *GrabPosPr* K2v.

Szereg: »rycerski a dworski« (1): Iednego cżáfu gdy [*Temistokles*] ná pałaczu krolowfkim przy krolu był tham rycerfkich á dworzfkich fttuk dworzanie dokazowali, ie^o też napominali aby ftpiewał *BielŻyw* 63.

Przen (1): Nie iefť ten řadny wierny ftugá Pána ftwego/ co fię go thylko trzyma cżáfu fczczęšliwego. Stałošć wiáry poznána w pokuřzeniu bywa/ á rycerfkie zwycięztwo bez boiu nie bywa/ Trwaymyř ftále do końcá wedle ftwego Pána/ á trwáiącym koroná wieczna będzie daná. *ArtKanc* 120v.

δ. *Cechujący lub który powinien cechować rycerza* (26): *GliczKsiąž* F4v; Mądrzy/ poboźni y ftátecźni niech przy nim [*przy królewiczu Władystawie*] fię báwia/ áby fię náuczył wřzytko z řádá cżynić/ [...] y miękkóšći fię y pielfczoty wřzelákiey w cżás oduczáić/ á do rycerfkiey twárdošći/ nie tylo duřę/ ále y ciáło ftwoie ftpofóbiáć. *SkarKaz* (4).

Wyrażenia: »cnota rycerska« (2): Azář to nie pięknieyřza bywa krotochwila/ [...] przeczyšć kilká kart onych dzyeiov dawnych [...]. Tam znaydzyeřř Achilleřá/ Priamá/ Hektorá/ Y iego wřzytki ftpráwy [...]. Znaydzyeřř iáko ftwą cnotę rycerfká záchowáć/ Y iáko mařř ftwym ftanem pocżćiwie řzáfowáć. *RejWiz* 17; *ZawJeřt* 13.

»rycerska dzielnošć« [szyk 8:6] (14): ŠPráwá Puřřkárřká/ ktora też može być rzeczóná zá iednę dzielnošć Rycerfká/ gdyž przez nię cżáłow ninieyřzych więczřłzá moc y obronę ma káždé woyřko/ Zamek y Miářto/ nizli kiedy ręká cżyniáć. *BielSpr* 72v; Náđ ktorym woyřkiem [*litewskim*] przeložyl Erdziwiłá Syná ftářřzego/ Męžá w

dzielności Rycerki doświadczonego *Strykron* 265; A po długich namowach zgodzili się wżycy iednołtynymi głoŕy/ ná Troydená [...] / ktory ielzce w młodych lećiech [...] wielkie znaki w rodzoney Rycerkiy dzielności z siebie pokázował/ gdy z Rufią z Polaki/ z Mazury/ y Krzyżakami Prulkimi wltáwicznie wojny wiodł *Strykron* 360; Weźmi Xiążę naiáfnielze/ ktorególmy cię zá Xiędzá y wodzá fobie wybráli/ ten miecz/ [...] á pámięty iž náđ Litwą ielsteš przelożony/ co ielli ty łam y fercá ku temu męzne⁸⁹/ y Rycerkiy dzielności wdzem będziefz/ łtanieć to Xięłtwo zá wżycłki zołobná Cefártwá y Krolełtwá poftronne *Strykron* 667, 61, 100, 110, 375, 462; A teź tu iedno ná młodź Conłtucia fię łtánowi [...] / áby fię ćwiczylı w rzeczach rycerłkicł/ cżego káđdy oćiec łwemu fynowi žyczł/ gdyź dzielność rycerłka młodego páchołká zdobi *GrabPospR* K4v, K2v, K3v [2 r.]; *VotSzl* C2.

»męstwo rycerskie« = *virtus militaris* *Modrz* [szyk 5:1] (6); *BielSat* L3v; *ModrzBaz* 118v; *BielSjem* 26; Cielefność iáko męłtwu rycerłkiemu łzkodzi. *PowodPr* 70 marg; *SkarKaz*)(4; Siłáby ich odbieźáło zagonow wboğicł/ gdyby tego pewni byli/ żeby ná łłuzbie Rzeczyłpof: zá pokazaniem męłtwá Rycerłkiego/ mogli więcey zagonow y lepłzych dołtáć *VotSzl* C2v.

Szereg: »szlachecki a rycerski« (1): Abowiem i czasu wojny bawi się przy IchM [tj. przy księżach] ludzi braci naszej niemało, ktorzy by jedni wždy [z] swej chuci szlacheckiej a rycerskiej, by się nie miał czym zabawić, jachałby do wojska *Diar* 77.

W przel (1): GDy hułiec Nábiłońki/ z bitwy mu [Kserksesowi] był wciekl/ Ten Hetmány w niewiełcie łuknie potom oblekl. [...] Kádziele porozdáwał/ by fię przáć wżylı/ Powieđájąc iž iedno tego godni byli. Gdyź Rycerłkie klenoty łá pocżciwość s cnotá/ Kto tym nie ielł/ iuž fię bał ináklfzá robotá. *RejZwierz* 33v.

ε. *Skłádający się z rycerzy* (4): [król francuski] w dzień S. Michałá/ kiedy złwym Rycerłkim bráctwem/ Młżey łłucha/ y Sákráment przyymuie/ [...] dotykájąc łye ná krzyź [...] w Kośćiele au Fonteinoble [chorych] wzdrawia. *Oczko* 23v; *KochJez* A2v; awo [marszáłkowie koronny i nadworny] wżycłki rzeczy máią pofłána-wiáć/ przekłádáć/ y ordynowáć/ ták ná Dworze/ [...] iáko teź w innych wrzędzićich y wrzędnikach/ ku rycerłkim pocztóm Królá Ie⁸⁹ M. przynáleżących *SarnStat* 311; *SkorWinsz* A3v; [Czma, wybor, zastámp rycersky legio *ReuchlinBartBydg* r4].

ζ. *Związany z rycerzami (rycerzem) jakimś stosunkiem zależności* (5):

αα. *O zwierzełnikach* (4):

Wyrażenia: »ksiáżę(łta) rycerskie« = *princeps militiae* *HistAl*; *principes exercituum* *PolAnt* (3); *HistAl* Av; Iohánán Iepak łyn Káreachow/ y wżycłkie ksiáżęłta rycerłkie/ ktore były w polu/ przyłfzly do Gedál-iáhá do Micpy. *BudBib* Ier 40/13, Ier 40/7.

»sprawcy rycerscy« (1): Ale niektórym łpráwcom Rycerłkim/ nie podobáła fię tháka łpráwá [= *szyk wojskowy*] w tey mierze/ á to przeto/ iž tháka łpráwá ná cżterzy gráni/ potrzebuie czołá długiego *BielSpr* 20.

ββ. *O osobie podległej (tu wobec jednego okrešłonego rycerza)* (1): Ku łłuzebniku páń Iezus chciáł ijdź ij wzdrawiłz iego łługe/ a to dlá iego pokory/ A ku krolowi dlá pychy niechce aby wzdrawił mu łyna iego. Tu páń Iezus więcey łługe wćzil rycerłkie⁸⁹ niłzi łyna królewlkięgo *OpecŻyw* 43.

η. *Bęđący rycerzem* (210): [hetman łakoński do wiożącego go na śmierć:] á przecż ty płáćelz/ gdy włpomienielz fobie/ Co ielł miłá pocżciwość/ w Rycerłkiej ofobie. Gdybych gińáł z niecnoty/ wierz mi łambych płákał *RejZwierz* 17, 34v; Synowie rycerłcy [Filił viri] á dokáđze słáwá moió háńbá/ łubićie nićzemność/ łzukaćie klámłtwá? *BudBib* Ps 4/3; *MycPrz* I B3; Wáźnieyłfzyć Mołkiewłkiemu bieğly chłop Rycerłki/ Miłfzy mu niź wykręłáť co vmie práktiki. *WierKróc* B2v.

Wyrażenia: »ludzie (a. łud), człowiek (a. cżłek) rycerscy(-ski)« = *miles (militēs)* *PolAnt*, *Mącz*, *Modrz*, *JanStat*, *JanPrzyw*; *militares* *Miech*, *JanStat*; *virı bellatores* *Vulg*, *PolAnt*; *exercitus, viri fortes* *PolAnt*; *eques* *Mącz*; *homines militares* *Modrz*; *equestris ordinis*

homo Cn [szyk 105:87] (135:57); [ametysty] Trucinę galżá, łudzi rizerczłkich łlrzeğá/ y nieprzyáciiele gićł dawiáią gim zwicięźć *FalZioł* IV 48a, V 52v; *MiechGlab* 87; *ConPiotr* 32; Zkarał był pan Bog pokolenie beniamyn iz dla zğwalczeniá iedney zony kapláńłkiy łfzelczdzieláđ łłiáć zginęło ricerłkiego łudu *SeklKat* K4; O záprawę wielką łławę miewa tákowy káđdy rycerłki cżłowiek/ ktory zdrowiá łwego nie záłtuie broniać oycżyzny łwoiey *LubPs* Z4; *GroicPorz* C2v, a3; *Leop* 3.Reg 9/22; *RejZwierz* bb3v, 3, 104v, 109v; Tákże z Áłłer wylżło łudu rycerłkiego z łzykowanego ku potkániu cżterdzielci łłięcy. *BibRadz* 1.Par 12/36, 2.Reg 24/9, 1.Par 12/38, 28/1, Ps 75/6, Ier 52/7, *Ecclı* 26/33, 1.Mach 4/35; Gdyź teđy znamy być Krolá Polłkiego bogáctwo/ łud Rycerłki Krolełtwá iego/ nie więcey Krolowi náłzemu nieprzyłtoi/ iedno vmieć tym bogáctwem łwym łzáfowáć *OrzRozm* N3; [chrzełcijanie według *Mahometa*] chelpliwı łá/ łwarliwi/ w práwiech wporni/ dlúgie odwłoki máią/ ná rzeczniłki łwe dobrá przekłádáią/ rycerłki cżłowiek niázć/ rzemiełnik niázć/ nie według godności/ iedno według máięłności vnič zácność *BielKron* 255; [Turcy] Zá rycerłki fię łud modlá wżycłcy ná káđzym mieyłcu *BielKron* 259v; Gdy łczedł rod Lechow/ Rycerłcy łudzie wćzynili łyem w Gnieźnie/ po roznych rozmowách wybráli dwánaście Woiewod *BielKron* 340, 55 [2 r.], 69v, 87v, 88, 106v [2 r.] (27); *Mącz* 296d; Niechay wie Nieprzyáćiel/ iž Polłka Koroná/ Nie ielł łzerokim Murem nigdżey otoczóná. Ale Rycerłkim łudem *Prot* C3v; Pofłolićie łudzie Rycerłcy/ theź y Kupieccy/ y wżycłcy/ ktorzy łye podróźny bawiá; zeznawáią to iž kón ielł połowicá zdrowiá ięźnego. *SienLek* 164v; *SienLek-Andr* a3; tákież y pływánie/ zda fię iáko by máło wżyłeczne bylo/ áno ielł bárzo potrzebna cżłowiekowi Ricerłkiemu. *GórnDworz* E3v, B7v, Z8; *RejPos* A4; Potkáł go iedn Rycerłki cżłowiek nie dáleko zamku łwego/ pyłáł go do káđ iedzielł miły kłze Opáćie? *RejZwierz* 26; łnadź nam bęđcie pochwił więcey pothrzebá łudzi Rycerłkich á niłzi Bárnádynow *RejZwierz* [28³]v, A5v, 26v [2 r.], 27v, [28²], [28³] (32); SPRáwá Rycerłka według połłępku y zachowániá łtárego obyczáiu Rzymłkiego/ Greckiego/ Mácedońłkiego [...] z rozmáithych Kłiąğ wypiłána/ ku cżytániu y Náuce Łudziom Rycerłkim pożyłeczna. *BielSpr* kt; Wiele theź pomága ku zwycięłłtwu/ kto moźe mieć łud Rycerłki drugi náđ ty ktorzy w głównym ordynku łłoiá *BielSpr* 17v, 7v, 8, 8v, 11v, 17 [2 r.] (18); Teđy [Judasz] ták łud rycerłki w łwym woyłcze nápominał/ mowiać/ dziłše iułz walcźcie zá bráćią wáłżę. *BudBib* 1.Mach 5/32, 2.Reg 24/2, 2.Par 25/6; *MycPrz* II Av, D2; *WierKróc* A3v; *BiałKaz* K4v, L2v; *ModrzBaz* 103v, 109v; *SkarŻyw* 46, 357; bo áczłowiek oóm- dziełáť łłięcy łudu Rycerłkiego Koronnego bylo/ krom Woźnic/ kuchářzow/ y infzych záłzkodnych łudzi/ [...] włzáłże Wołofzy męźnie fię bronili *Strykron* 672, 26, 170; *ReszHoz* 139; *GórnRozm* Lv; Znáć że ná on cżás nie w dlúgich obiáđách/ áni w cudzo-ziemłkim pićiu łcześćia álbo młimániá łwego łudzie pokłádáli/ ále rychłey w trześwości/ á w mierze/ kłóra łudziom rycerłkim ielł potrzebna. *KochWr* 28; *ActReg* 76, 114, 150; IZ w zbroynym Rycerłtwie zácność/ y obroná wżycłłkiego Królełtwá naleźy: przetoź powinien ielł kóđy Rycerłki cżłowiek wedle wielkości máięłności łwych [...] z pewná liczbá zbroynych łudzi łłuzyc *SarnStat* 126; Teź rozrządźilımy: áby wżycłcy zbieğli/ złupieni/ łudzie Rycerłcy/ to ielł/ Szłáchtá y obywátele/ [...] áby im wolno bylo wróćić fię do domów łwych *SarnStat* 1102, 136, 449, 617, 618, 619 (11); Rełtauruymy łłáre/ á nowe ná potrzebnych mieyłcách pobuduymy pográniczne zamki: według pakt poprzyłiężonych od Krolá I.M. y według dawney á mąđrey rády łławnego cżłowieká rycerłłkego [!]/ Ołłáphieiół Dáłzkiewiczá Stárołty Cyrkáłłkego *VotSzl* B3v; A nie łylko łudziom Rycerłkim przednieyłzym/ trzebáby *condigna prae-mia* náznáćyć y konferowáć: ále y młodźzym/ ták iednym iáko y piełzym *VotSzl* C2, C [2 r.], C2 [2 r.], E2v, E4, E4v; *CiekPotr* 78; Yź teđy w ziemi Węğierłkiy trawiáć cżáły me pocżciwe miedzy łudźmi zácnyimi męźnyimi Rycerłkimi [...] nápiłálem dwie kłią-żeczce nie Poetickim/ ále prołtym Zołnierłkim wierzem mym/ Rycerłkim łudziom cżáfu proznowániá dla zábáwy ná przykłád

CzahTr A3v; PRzypomnię tu krociuczko Rycerlkiego człek/ Ktorego potrzebował świat zawnie od wiek. *CzahTr* B4, A2v [2 r.], A3, A4, B, B4 (18); *SkarKazSej* 692a; *SzarzRyt* Cv, C2.

~ *W połączeniach szeregowych* (10): POzwány ielli nie iesth pod władzą oney zwierzchności Mieyskiej/ gdzie iesth pozwan/ może iye wyiąć do prawa fwego/ iako iest Kfyądż/ Mnich/ Rycerlki czlowiek/ Student *GroicPorz* t2; *BibRadz Ier* 41/16; Tu małż pány y páníetá Zieñ Podollkich/ y ine Rycerlkie ludzyc zacne/ ktorzy fie tam tymi kráymy báwią. *PapPan* V3v; Obiecuemy téz: iż żadného Páná/ ani czlowieká Rycerlkiego/ ani szláchćicá/ albo iného którégokolwiek zawniańia będącego poltronného przychodnia cudzoziemcá/ iedno narodu Polłkiego Stároftą nie mamy vczynić *SarnStat* 884; Téż chcemy: áby wżycy Rycerfcy ludzie/ Szláchća/ Miefczanie/ y obyvátele ziem przerzczonych [...] tego nádania vzywáli *SarnStat* 1118, 678, 897, 1089; Do obrony przeciwo gwałtownemu káždemu nieprzyacielowi [...] trzech rzeczy/ iako ia rozumieñ/ potrzebá. Naprzod dobrych Hetmánow/ Wodzow/ y ludzi Rycerlkih [...]. A przytym pieníędzy ná zaplátę y nagrodę im *VotSz* B4v, C.

Szeregi: »rycerscy ludzie i dworzanie« (1): vprzywileiowany nářz ninieyfzy list [...] dálimy [...] w Piotrkowie ná Séymie Wálnym [...]. [*Stato się to m.in. przy* Iákubie y Krzyřtofie z Szydłowcá/ Duninie z Viázdu/ Iákubie z Bothorzyná Rycerlkih ludziách y Dworzániách nářzych *SarnStat* 940.

»hetmani i ludzie rycerscy« (1): Co fie Hetmánow godnych y ludzi Rycerlkih/ ktorzyby oczynny strzegli y bronili/ dotycze: tych zá láfką Bożą/ á zá rozrodzeniem řtanu Szláchćckiego/ iest v nas dáleko wícecy/ á niżeli gdzie indziey. *VotSz* B4v. [*Ponadto w połączeniach szeregowych* 2 r.]

»książeta i ludzie rycerscy« (1): Dzieñ boiazni pelen, a ku rozprawie z kxiążety y z ludzmi rycerzkimi: niegodny. *FalZiol* V 52v.

»panowie i ludzie rycerscy; panowie z rycerskimi ludzmi« (4;1): Krol Sláchćę obeftá przez listy ktore zowiemy wiciámi/ nie mogli być ták rychlo gotowi/ tylko Pánowie z Rycerlkimi ludzmi/ ták zá pienídże iako dármo dla Rzeczypopolithey/ rufzyli fie *BielKron* 419; Zyemie Przemylkyey Pánowie y infzy zacni ludzyc Rycerfcy ktorzy fie tymi kráymy báwią. *PapPan* L4, G2, H4, K4. [*Ponadto w połączeniu szeregowym* 1 r.]

»rycerski czlowiek (a. człek), (albo) szlachcic« = *miles vel vir nobilis* *JanStat* [szyk 2:1] (3): Eques, Yezdny/ Też Sláchćyc/ Rycerlki czlowiek. *Mqcz* 107b; vřtáwiamy zá nářzą y pánów nářzych wolą: iż ktory Rycerlki czlowiek/ albo řzláchćic/ którému o tákowá rzecz piérwéy nigdy nie byłá řpráwá v řádu zádáná/ iako o zlodzieyřtwo/ albo łotrowłki vczynek był olkárzón: niech mu będzie wolno dla dobréy flawy [...] vczyniwłzy włáfná przyřięgę/ oczyřćić fie od tákowého obwinienia. *SarnStat* 701, 501. [*Ponadto w połączeniach szeregowych* 2 r.]

»żołnierze a rycerski lud« (1): *Milites blando appellando sermone delinire, Żołnierze a Rycerlki lud nadobnemi słówki vyąc vblágáć. Mqcz* 25d. ~

»mąż (a. mężowie) rycerski(-scy)« = *virii bellatores* *Vulg, PolAnt; vir militaris a. proelator* *Vulg* [szyk 5:1] (6): Thedy on [*Ptolomeusz*] co rychley polłá Nikanorá [...] przyłaczywłzy ku niemu y Gorgiállá mężá rycerlkiego/ y w rzeczách woiennych biegłego. *Leop* 2. *Mach* 8/9, *Is* 42/13, *Ier* 50/30; Y wżytkie Iehudy/ ktorzy byli z Gedál-iáhem w Micpie/ y Káfdymy/ ktore tam naleřli męże rycerlkie pobil řřzmáhel. *BudBib Ier* 41/3, *Ruth* 2/1; *StryjKron* 542.

»rycerski(-scy) pan(owie)« [szyk 4:3] (7): A potym niř fie mřza lřończyłá/ řzli czełnieyfzy rycerfcy pánowie ku krolowi/ kthore on mieczem řwym ná rycerlki řtan pářował *BielKron* 330; *SienLekAndr* a2, a2v [3 r.]; *LeovPrzep* Ev; Iáko gdy nieprzyaciel wtárgnie w ziemię więźniow náberze/ Zberze Hetman albo iáki Rycerlki pan poczet/ odbije więźnie ony *RejZwierc* 94v.

Szeregi: »rycerski albo bojowy« (1): A nie tylko ludzie Rycerlcy albo boiowi/ ále y niewinne dziatki/ y niewinne niewiařtki/ á

ludzyc zezli bywáią bez miłofierdzia vcíñieni y mordowani *RejZwierc* 255v.

»pospolity i rycerski« (1): Potym z rokázania Cefárlkiego řzlo przeciw iemu [*przeciw Solimanowi*] wielkość ludu pospolitego y Rycerlkiego z dobrej woley/ rádniey niř go domá czekáć. *BielKron* 190v.

»řwiecki a zwałřcza rycerski« (1): A v ktorych ludzi będzie to zámienie widzieć [...]: oni iye niechay obawáią odmáiny páñřtwá řwoiego/ y támże teř wiele co czełnieyfřych Pánów řwieckich/ á zwałřczá Rycerlkih/ pomrže. *LeovPrzep* Ev.

0. *Wyrażenia w znaczu. 'bycie rycerzem'* (27):

»rycerska dostojność« (1): Rycerlka dořtoyność [*Militaris honor*] bywa nábywána/ czeřćią zasługami przeciw Rzeczypopolitey/ czeřćią teř pewnemi ceremonijami *ModrzBaz* 76.

»stan rycerski« [w tym: *rycerski albo żołnierski* (2)] = *militia* *Modrz* [szyk 16:5] (21): (*nagł*) Gnoieřcy. (–) CI zawnie Rycerlkiego/ řtanu vzywáli/ Y zacni w tym rzemieřle/ ludzyc z nich bywáli. *RejZwierc* 63, 52, 58, 64, 80v, 92; Tego cřáfu řwiety Márcin opuřćiwłzy Rycerlki řtan/ Krzeřćianinem dobrým zořtal. *BielKron* 157; řzli czełnieyfzy rycerfcy pánowie ku krolowi/ kthore on mieczem řwym ná rycerlki řtan pářował *BielKron* 330; A Ieřliby cie teř w řtan Rycerlki albo ten żołnierlki myřł wiodłá/ wierz mi y thámbyř fie nie práwie zle vđá. Bo tám znaydzieř y dworřtwo/ y towáryřtwo/ y ćwiczenie *RejZwierc* 26; IZ ty wirřzyki niřey nápiřáne/ řá przywłářczone poćiwemu Polakowi řtanu Rycerlkiego *RejZwierc* 240, A5v, 25, 26, 240, 240v, 273v, Aaav; Bo tu dawa znáć/ że ludzie rozpięřzonego řywotá/ niegodzá řię ná rycerlki řtan *ModrzBaz* 109v; á S. Floryan odpowieszá [*Akwilimowski*]: mniłář ábych iá dopiro w Chryřtufa wvierzyl? dawnym iest řlugá iego/ ácz wřtanie rycerlkim *SkarZyw* 403, 130, 131.

»zawołanie (a. powołanie) rycerskie« [szyk 3:1] (4): *GliczKsiąż* B6; á iako poczeřćiwóř bieleyglowy/ kthora iá raz řtráći/ nigdy fie iey ná zad nie wroći/ ták řlawá poczeřćiwego/ á Ricerlkiego zawniańia człowieká/ ielli namniey w cřym nářczerbiona będzie/ iuř fie nigdi nie popráwi *GórDworz* D5v, E2v; [*Witold*] Nie ležáł nigdy próžno/ powołania řwego Rycerlkiego pilnie řtrzegł kleinotu zacnego. *StryjKron* 567.

»rycerski řywot« (1): Ale rozważny człowiek ielli fie vđa ná Rycerlki řywot/ tedy wřzytko rozmyřlnie/ rořtropieñ/ trzeřwieñ/ w kářdey rzeczy baczeniem y vważeniem/ około fiebie řpráwuie. *RejZwierc* 144v.

1. (3):

Zestawienie: »zakon rycerski« = *zakon mający w regule walkę w obronie wiary* (2): *BielKron* 231v; Niemcom ktorzy byli w ten cřás do Lifland Zakon Rycerlki dla wiáry Chrzeřćianřkiew/ nowo wnielili/ [*Kukowojtos*] męźnie odpieráł/ gdy do Kurlandkiew y Zmodřkiewy Ziemie/ iako ná Pogány náieřdzáli. *StryjKron* 280.

Wchodzi w řkład derywatu kompleksowego od zestawienia »zakon rycerski« (1): Tenże Iwo řzpytal S. Duchá ná Práđniku/ ktory pothym do Krákwá przeniefiono/ zbudowál [...] do kthorego przywiodł bráthy Rycerlkie gořcinne z řáxyey/ dwá krzyřzyki biáłe ná cřarnym płářczu nořzáć/ pod regułą albo zakonem S. Auguřtyná *BielKron* 359v.

b. *Szlachecki; equester* *JanStat, Cn* (85): Niemniey teř y Kfiáżetá ktore grunty poliádiá thák Krolewłkie y Rycerlkie/ wři młny łobie buduiáć/ widzimi fie że by thego zá Mořkiewłkiego nie czynili/ iáko zá Krolá tego przefřłego *MycPrz* II D; áby poddány ták Břkupim iáko Kápitulnym [...] bylo wolno w řpráwách Rycerlkih y lennych [...] do Krolá lego M. áppellowáć/ y řkazyć fie *SarnStat* 1127, 1090; NA potrzebę zász mnieryřzá/ iáko ná w tarczki Tátárlkie y ná infze tem podobne/ áłboř ná vřtawiczná řtrař pográniczná/ temže křřtaltem mogłby řam řtan rycerlki z rycerlkih máiętnořći řwych/ [...] vřtawiczná wypráwę cřzynić *GrabPospRN*, K2v.

W połączeniu szeregowym (1): Ná ktory tym obyčáiem przez nas zložony řým/ wiecey Pořłowie z Litwy z zupełná mocá y z zupełnym poruczeniem ták z Duchowného iáko z řwiectkiego/ ř-

natorłkiego/ Rycérzkiego/ y Mieyfckiego ftanu poftáni byli *SarnStat* 1004.

Wyrażenia: »domy [= *rody*] rycerskie« (3): á iáko zá Iágiełá domy Rycerłkie powftály/ tożby zá Molkiewłkiego być mogło. *MycPrz* II Dv, B2, C3v.

»rycerskie koło« (1): Dla tego deputuiemy [...] Rewizory/ to ieft/ zftzony náfzey Kśiędzá Adámá Pilchowłkiego/ [...] zftzony Rad/ Kryzftofá Lántkorunłkiego/ [...] á z Rycérzkiego kołá/ Vrodzoného Ianá Biéykowłkiego *SarnStat* 1198.

»rycerski naród [= *ród*]« (2): IZ ftan Rycérłki przodek ma w koronie téry: nie ma bydź żaden w Rádzie náfzý/ iedno z Rycérłkiego narodu [ex *Militari genere JanStat* 269]/ ták Duchowny iáko Swietłki. *SarnStat* 35 [idem] 71.

»rodu rycyrskiego« (1): Przytymże kořciele wftawil Błkupem [...] Andrzeia Warzyło, polaka rodu rycerłkiego [genere *nobilem*] z domu á z Herbu Iaftrzębow *MiechGlab* [88].

»rycerski rodzaj [= *ród*]« (1): Aczłkolwyek przodkowie W.M. wielkímy cznotamy męznim riczerłftwem/ y flachetnimy wczinkí dom fwoy wllłoki y riczerłki rodzay oflachezili [...]: daleko niemneyfze [!] á niepodleyfze W.M. pamiátki potomkom fwym poftłobie wíekuífte zo ftawy [!] *SekłKat* A2v.

»stan rycerski« [w tym: *rycerskiego stanu* (16), z *stanu rycerskiego* (3)] = *ordo militaris* *Modrz*, *JanStat*; *militia* *Modrz*; *status militaris* *JanStat*; *equester ordo* *Cn* [szyk 30:25] (55): iz lifty zeliazne y gleyty wíeczye niemayá bycz davane od nas fluzebnikom przeczwiwo panom ich ftan y rządu Riczerłkiego abo tez przeczwiwo poddanem ich kv łkodzie. *ComCrac* 18; *Hiftoria* o Ziwoicie y známienitich fpráwach Alexándra Wielkiego [...] káždemu rycerskiego ftánu człowieku ku czytániu wzyteczna *HistAl kt*; *Diar* 33, 52 [2 r.], 58, 82, 89; *Ziemłkie Práwo* ieft/ ktore Ludźie iednego Kroleftwá álbo Kráiny/ między łobá trzymáć poftánowali/ iáko ieft *Práwo Ziemłkie* Polłkie ftanowi Rycerłkiemu dáne *GroicPorz* a3, pv; *OrzList* i2v; Ktore pozwolenie Połlow Zyemłkich ná rozdzyál ten Woienny ná ten rok tylko wczynione/ Stánu Rycerłkiemu wblizenia żadnego niełc nie ma. *UstPraw* K3v; *RejZwierz* 44, 109v; *BielKron* 325; *OrzQuin* E, G; *SienLekAndr* a3v; *RejZwierc* B3, 187v; *MycPrz* I B3v, II A4v; *WierKróc* A4; Andrzeia Friczá Modrzewskiego O popráwie Rzeczyppolitey kśięgi czwore. [...] Do świętey pamiéci Monárchy Zygmuntá Auguřtá Krolá Polłkiego rć. do Senatu/ do ftanu Rycerłkiego/ y w obec do wfzech ludźi Sármáłłkich/ ięzykiem Láćinkim nápiłáne *ModrzBaz kt*, 34v, 76v, 111v; W Portugáliey ábo Luzytániey ieft miáfto [...] Lifyboná ábo Vlizboná/ w którym fię ten S. Antoniulz z wczćiwych rodzicow ftanu rycerłkiego z Marćiná y Máryey wrodził. *SkarŻyw* 542; *GórnRozm* K3; *ActReg* 147; *Zydowie* łá, Iedni pod Królem miełkáiá. Drudzy pod pány ftánu Rycérzkiego. *SarnStat* 244; A tám ná tych łłádzćiech wżylcy kupcy ftanu wżelákiego towáry fwé łłádzáć/ y onych tám zbywáć wolno mieć będą/ do miefczan tám miełkáiájących/ y do ftanu Rycerłkiego. *SarnStat* 1230, 35, 68, 71, 113, 117 (15); Niech fię Krol I.M. vłkarzá ná Seymie/ ná ftan rycerłki y vpomni fię tego v nich/ áby ćwiczeni do boiu/ y w potrzeby woienne opátrzniefzy byli *GrabPospR* K2v, K2v [2 r.], K3 [2 r.], M4v, N, Nv; *PowodPr* 20, 77.

»stany(-owie) rycerskie(-scy)« [szyk 14:2] (16): Boć fię zwierzáiá oni zacni á powážni Rycerłcy ftanowie/ zwierzáiáć fię oni wdzięczni brácia á powinowáci twoi. [...] Zwierzáiáć fię praw á wolnořci fwoich. *RejZwierc* 36v; Može nam być w pamiéci Łowicki ziazd/ co byli drudzy ná nim fpráwili/ czego y drudzy odfłápić niechćieli/ [...] á to wżyltko łzlo z lekkiego wważenia nas wfzech ftanow Rycerłkich *MycPrz* II A2v; A tak tile ile mi Pan Bog rołádku z łálki fwey świętey wżyczyć raczył/ tedy podawam W.M. włzem ftanom Rycerłkim *MycPrz* II D2, I B4, II A2v, A3, A3v, C4 [2 r.], C4v, Dv; Až ich wiele zchłopiáło/ w tych ftaniech Rycerłkich/ Náłłáduiáć zwytzáiow wżelákich omierżłych. *WierKróc* B, A2, B3; Przeto drugi Siem ná tymże mieyfcu zložono [...]/ gdzie [...] po 12. grofzy z Włoki pobor poftápiłi/ [...] á od Duchownych y

Rycerłkich ftanow ofmá częřć dochodow ná Zołnierze Prullkie obiecána byłá Krolowi. *StryjKron* 637; *GosłCast* 61.

Szeregi: »rycerski i duchowny« = *militaris et spiritualis JanStat* [szyk 2:1] (3); *StryjKron* 637; IZ Clá nowého gránicznego pláćić nam winni nie będą od tego czáfu ftan Rycérzki y Duchowny od wołów *SarnStat* 399, 68. [Ponadto w połczeniu szeregowym 1 r.]

»tak dygnitarski jako i rycerski« (1): á priuatá bárzo fię w páłlá ták w ftan Dignitárłki iáko y Rycerłki *MycPrz* II A4v.

»(i, tak) pański, (jako i, także i) rycerski; pański z rycerskim« (5;2): A gdyby przes łofy miáły być thedzy fpráwowáne/ thedzy mułiáły być w káždym rodzái w káždym ftanie/ od naboğáftzego do naubofzego/ w domiech Páńłkich tákze y Rycerłkich/ gdiž káždy z nas ma iednáką moc do Elekcley *MycPrz* II C3v; žeby do zgody á do miłořci ftany Páńłkie z náfzymi Rycerłkami przyfzły/ iáko zá Przodkow náfzych bylo *MycPrz* II C4, A3, B2, C4, C4v, Dv.

aa. *W funkcji rzeczownika* (1): vprzywileiowaný náfz ninieylyz liřt [...] dáłifmy [...] w Piotrkowie ná Sýmie Wálnym [...]. Działo fię [...] przy Vrielu Poznánłkim/ Pietrze Płotekim/ Mikołái u Przemylłkim/ Błkupiech: iefce przy Wielmożnych Vrodzonych Rycerłkich zacnych fzláchetnych y Vczćiwych Spytku z Iárołłáwiá Krakowłkim [województie]/ Ianie Swidwie Poznánłkim [...] *SarnStat* 939.

2. *Odnoszący się do wojska i spraw z nim związanych, tj. działań wojennych, organizacji wojska, umiejętności bojowych: wojskowy* (w *materiałach „Słownika polszczyzny XVI wieku” nie ma przymiotnika „wojskowy”*), *wojenny; militaris* *Mącz*, *Modrz*, *Cn* (330): [wojownicy *Skanderbega*] ołkoczyli Turki y zbili ie iż ich máło wbiegło/ znáki to ieft chorągwie rycerłkie pobráli *BielKron* 247; iżeby rycerz nietylko wśłach y w śmiálořci tym fię tylko pierwey podpierał/ ale iżeby też w nauce/ y w dowćipie rycerskim/ bieğłym á mocnym był. *KwiatKsiąž* Ov; *Militaris*, *Waleczny*, *Rycerski*. *Mącz* 221b; (*nagł*) O Známionách Rycerłkich. (–) NApirwłze Známie bywáło wżylłtkiey Legiey Orzeł *BielSpr* 13, 29v, 50v; Niezámilczé też y niedawnego áctu przed śmierćiá Pána náfzego ktoryřcie z Turki mieli pod Choćimem/ zá fpráwá/ Mikołáiá Miełeckiego Woiewody Podollkiego/ człowieká/ w zacnořci narodu/ w Rycerłkiey bieğlořci/ wielkim baczeniu/ dobrze zacnego/ y bieğłego. *BiałKaz* L4, K4, L2v; Aczłkolwiek to ieft pewna rzecz/ że Rzymiánie wielkie łzczęřcie ná on czás mieli: wżákže kiedyby ćwiczenie y kárnořć rycerłka ták wielka w nich niebyłá/ [...] żadnym fpolóben by byli ták dobrze łzczęřćia fwego nie wzyli. *ModrzBaz* 112v; Boleřlaw będąć w kwitnácey młodořci, Wpráwny w rycerłkie wfzelkie przyřtoynořci. *Rufnaki*, *Węgry*, y *Niemce* z Czechámi, [...] Mężnie porazał *KlonKr* C4, A2v; *CzahTr* G3; *SkarKazSej* 667a *marg*, 685b.

W połczeniu szeregowym (1): Ná rozumie zářię náuki fię przyumiá/ ktorych ieft wiele: Nápiérwłze mieyfce/ rycerłkié/ y práwné/ po nich náuki wyzwoloné máiá. *KochCn* B3.

Wyrażenia: »rycerskie ćwiczenie(-a)« = *exercitatio militaris* *Modrz* [szyk 11:9] (20): Tákże pánowye dworzánye porzućiliłfye rycerłkye ćwiczenia przodkow fwoich/ á theologiey łfye fye yęli. *KromRozm* I Nv; A wtym wżylłtkim rodzái rzeczy/ ktore ku rycerłkim czwiczeniom należą/ małz twoie włáściwe ftarfe/ ktorych małz słuźnie/ iáko y czyniłz náłladowáć *KwiatKsiąž* P, F3, O4v; *Conditor disciplinae militaris*. Poftánowiciel. Cwiczenia y záchowánia Rycerskiego. *Mącz* 92b; Włzákož w tym iefczće mam troché wáptienia/ iellí Plato/ ábo Ariftoteles táńczowáli kiedy/ ábo gráli ná lutniach/ álbo rycerłkiego ćwiczenia wżywáli. *GórnDworz* Kk6v, Sv; *BielSat* C3; *BielSpr* 1; Záprawdě gdzie táká chęć/ ábo nábywánia ábo okázowánia bogactw rořćie/ tám męřtwo/ ćwiczenie rycerłkie ořłábieć/ á męřnych y leniwych/ dowćipnych y nikczemnych roznořć zgináć muři. *ModrzBaz* 82v; Stáwna ieft rotá Carzá Tureckiego/ ktora Iániczary zowá: á záprawdě ci ludźie/ dla ofobliwey kárnořci y ćwiczenia rycerłkiego godni łá zálécánia. *Modrz*

Baz 118, 109v, 110v, 113; *BielSjem* 19, 29; Lepsze więc bywa w polu Rycerkkie ćwiczenie/ Kiedy mąż ná się włoży żelazne nożenie. Drzewo niešie/ proporzec wiatr dobry podawa/ Tarcz cudna ná lewicy ná ramię przystawa. *BielRozm* 9, 19; *GrabPospR* K3v; A stárzy tego woýłká wżyfcy/ niechayby rządu/ pobożności/ zgody/ pilno przeftrzegáli/ zabawámi/ y ćwiczeniem Rycerkkim żołnierzom proznować nie dáli *VotSzl* E4.

»dzieje [= *czynny*] rycerskie« [szyk 3:1] (4): Drudzy [trudnią się *pisaniem*] áby to mieýce w ktorým sie wrodził á wychował dobrą powieścią wytháwił ábo podpárł/ zwlálczá pífzác Rycerkkie dzieie zácnieýze *BielKron* 334; Kfiąże Weneckie powiádało/ iż fą náfze zácne fawne dzyeie Rycerkkie po wżem świećie *BielKron* 410, 70v, 297.

»dzieło [= *rzemiosło, sztuka*] rycerskie« (2): *VotSzl* Cv; nápiłże mu potym, Aby z Szkoły do Gwizá iechał dla ćwiczenia, Y przy-pátrowánia fię dziełu rycerkkiemu. *CiekPotr* 87.

»nauka(-i) rycerska(-ie)« = *ars militaris* *Modrz; militiae disciplina, rei militaris scientia* Cn [szyk 6:4] (10): Patrzciefz czegofcie dla tych bogatym odftąpili/ Zefcie prawie ricerfká naukę ftracili. Na ktorey nie tylko ty ziemkie ofiadlófci/ Ale gardla należą/ i wafze wolności. *KochSat* A4; *KwiatKsiąz* F2v [2 r.]; NAuká Rycerska iest potrzebna káždemu Kroleftwu y Rzeczy póspolitey *BielSpr* b3; DObrze też to baczyli s ktorých mieýce ábo wychowánia [...] wybierác mieli młode ludzi ku nauce Rycerkkiey. *BielSpr* 1v, 1v; A iáko wżytkie inlze náuki/ ták y rycerka roście y nífzceie/ ták wychowániami/ iáko ćwiczeniem. *ModrzBaz* 109v, 110, 113; *Koch-Cn* B3.

»rycerskim obyczajem« = *jak rycerz, waleząc* [szyk 4:1] (5): [*Amurat zniewolenie*] poczynił/ nie mocá ábo fzábla/ ábo iákim rycerkkim obyczáiem/ iedno zdráda *BielKron* 244; [*Karazabeg*] póflał do Skánderbegá áby sie fnim potykał obyczáiem rycerkkim á nie złodzieýfkim fkatá. *BielKron* 253, 244, 248v, 254v.

»rycerska posługa« = *res militaris* *Modrz* [szyk 1:1] (2): *Biel-Kron* 261v; W Rzymie ten bywał obyczáy/ iż iefli wiele ich w rycerkkiey posłudze wyftępku fię iákiego dopuścili/ tedy ná kogo los padł niektorych karano: áby ná wżytki przyfzedł ftrách *Modrz-Baz* 119.

»prace rycerskie« (1): Ci [*mężowie z Egru*] byli czołem wżyftkich ludzi pogránicznych/ Węgierfki [!] ziemie będąc závłże w wftáwicznych. Pracách dzielnych Rycerkkich ktorých odnofili/ Wielkie flawj w póstronnych kraiách w ktorých byli. *CzahTr* H.

»rycerskie prawo« [szyk 3:3] (6): Do czego [*do podziękowań*] y ia sie przychylájąc wedle fwy málóści, to zebránie Práwá Rycérzkiego [*fj. statutów dotyczących praw wojskowych*] z Státutów Koronnych W.M. mému M. Pánu miáfto *honorarium* ofiáruie *SarnStat* 421; O rzeczách woieniých y Rycérzkim práwie. *SarnStat* 422, *5, 421, 424 *zp*, 446.

»rycerskie(-a) rzecz(y)« = *militia, res militaris* *Modrz* [szyk 66:44] (110): Tenże [*traktat M. Miechowity o Sarmacji*], ia iáko tłumacz przerzczone⁵⁰ doctora, twey pankiey milofci offiaruie (zwlálczá rycerkká rzecz rycerzowi. *MiechGlab* *2v; [*Homer*] Spi-fał kfięgi o fprawie á rządzye/ ták w Rycerkkich rzeczách/ iáko oko-ło práwá/ ktore závždy Alexándér wielki nofił w rękú á czytał. *BielKron* 98v; Ty y inne niewolniki ták obraca Cefarz/ stárfe [...] do roley obráca/ młode dáwiác vczyć wedlug vrody lat ábo god-ności/ niektore rzemieflom/ niektore ćwiczą rzeczám rycerkkim/ z lukow ftrzelác/ drzewá nofić/ thárczy/ fzábel/ y inney zbroie. *Biel-Kron* 261v; SEMowit Píafłow fyn Polfki Monárchá [...] będąc bieglý w Rycerkkich rzeczách/ wypędził fwe nieprzyziaciele z gránic *BielKron* 343, 9, 83, 86, 99v, 101 (45); Iáko o Theodofiusie Xiá-żeciú Rzimskim [...] pífma powiáda/ iż on wednie albo fię czwy-czył około rycerskich rzeczý/ albo fprawy poddanych fwych podlug prawa roftrziгал á skończal. *KwiatKsiąz* N4, O, O3, O4v, P; Nuż Hetmáni/ Rotmiftrze/ gdzie mi sie podzieli/ Ktorzy w rzeczách Rycerkkich/ flowo dobre mieli. *BielSat* G4v, G3; *RejZwierc* 144v, 160; Także ten obyczáy Rzymiánie mieli/ iż s Púlnocnych krágin y

z Zachodu/ tákież ze wfchodu Słońcá młode ludzi bráli ku ćwi-czeniu ná Rycerkkie rzeczy *BielSpr* 1v; Ma też Molkwá fwe dáry ofobne w rzeczách Rycerkkich ze fą czuyini/ opátrzni/ póflufzni/ Nędze y niewczás wytrfáią *BielSpr* 66v, b4 [3 r.], b4v, 1, 1v, 2 [2 r.] (24); *MycPrz* II [B3], D; Ktoremu [*Zygmuntowi Augustowi*] iufz po koronáciey. dan był zá Márlzálká/ zacny koronny fláhcic. Iędrzey Opálinfki [...] ktory go iufz nietylo do pobożności Chrześciján-fkiey. Ale też do rzeczy Rycerkkich/ y fpraw rzeczy póspolitey potrzebnych/ ćwiczył/ y náuczal *BialKaz* 14; *PapRpan* A3, Ev, S, X3, Y4; Trzebá też do tego przelozý ludzi ftáteczne/ á w rzeczách rycerkkich biegle/ ktorzyby woýłká dogládałi *ModrzBaz* 111v, [16], 74, 110, 110v, 111v, 114v, 130v; *SkarŻyw* 164, 167; Proch do rufz-nic nalepfzy tákowy działáycie/ Iefli dobra Sáletrá pierwey oglá-dáycie. Y węgle zmłodych lálczek dobrze wypalone. Toć grunt w rycerkkich rzeczách ná wfzelką obronę. *BielSjem* 39; *GórnRozm* L4 [2 r.]; *ActReg* 131; *KochFrag* 42; *OrzJan* 40, 63; A ták dla pohá-mównia téy fweý woléy/ y áby fzláchtá náfzá Rycerkkiemi rzec-zámi fie báwiáca/ dla obrony Króleftwá tym czuyinieýfza byłá/ fkazálifmy: aby [...] *SarnStat* 706, 434; *GrabPospR* K2, K4v; BO-leflaw Chrobry, tym miánem przezwány, Pierwfzy krol Polfki vko-ronowány. Pan śmiály, czuyiny, y wżytkie fwe rzezy [!], Zwlálczá Rycerkkie, miał ná pilney pieczy. *KlonKr* Cv; *VotSzl* E4.

»rycerskie rzemieśló« [szyk 25:6] (31): Kmieca to rzecz ná on czas patrzác roley byłá/ A Slachta sie rycerkkim rzemieflem bawila. *KochSat* A2v; A Rycérfkíé Rzemiefló ktorým Polfká ftałá/ Ták że fye Nieprzyziaciól fwych nigdy nie bał. Stániálo między ludzmi *KochZg* A3v; A ták ten moj Dworzánin im ćwiczeńfzy będzie w thym rzemiefle Ricerfkim/ thym będzie wietfzey czći/ á chwałý godzien. *GórnDworz* D5v; Nie przepomnie też tu owego ćwiczenia [...] bo przedfje Ricerfkíemu rzemiefłu nieiáko należy/ iáko iest kámieniem ćilkánie/ wzawod biegnánie/ fkanánie/ j ine podobne temu *GórnDworz* E3, C7, D5, G3v, G4, G7 [4 r.] (22); *GórnRozm* H2v, L4v; Drudzy pierwey fyny vbogácá w pieniádze/ nífli w boiázn Bożá y w rzemiefło rycerkkie y w cnoty potrzebne. *SkarKaz* 421a; *VotSzl* Cv, C3, E4v; Iednák ná mié láfkáwi flugę fwego bądźcie. Y bratá ktorim tegofz rzemieflá zacnego/ Iáko y wy z mło-dóści moiey Rycerkkiego. *CzahTr* F4.

»sprawy(-a) rycerskie(-a)« = *res militaris* *Modrz* [szyk 72:47] (119): Cíkowfcy nie profłacy/ y zá młodu byli/ Pewnie sie nie zá piecem/ v cielát ćwiczyli. Bowiem ná Páńfkim dworze/ á w Rycerk-kiey fprawie/ Ták závždy od młódości/ iefzcze rolfi práwie. *RejZwierc* 58, 23, 64v, 92; A tyé fá fprawy rycerkkie [*Haec fecit*] Bánáie fyná loiády/ Ktory fobie doftal flawy *ByRadz* 2.Reg 23/22; Pofłáwiwfzy Romulus miáfto Rzym w dobrej obronie y opráwie/ rádził około tego z dzyadem fwoim Numitorem/ iákoby Rzeczpó-politá w miefcie w ludu póspolitym y w Rycerkkich fprawách dob-rze póftánowali. *BielKron* 99; Oná záfje [*Zenobia*] wzyáwłzy fprawę Rycerkká ná fię/ odpierálá Gállenufowi y Kláudyufowi Cefározom/ ktorey też nie mogli nic vczynić *BielKron* 153v, 70v, 122, 123v, 140, 255 (10); *KochZg* B; *GórnDworz* Ff7; *RejPos* A4v; *BielSat* N4; [*Jeśli się udasz w stan rycerski*] Náuczyłf sie ćirpliwości/ ná-uczyłf sie fpraw Rycerkkich/ náuczyłf sie około koni/ około flug/ y około iných potrzebnych rzeczy fprawy á opátrznóci *RejZwierc* 26, 96v, 241, 254v; CZwiczenie sie Rycerkkim Sprawom młódzi Sármá-towie/ Byście byli ku potrzebie závždy pogotowie. *BielSpr* b2; Abowiem káždy nieprzyziaciel nie boi sie ftronych mężów [...] thylko fámých zbroyných á ćwiczoných/ w fprawie Rycerkkiey dobrze ftoiác *BielSpr* 6; SPráwá Rycerfka (iáko stárzy pífáli) ná czterzech rzeczách nawięcey zależy/ ná póflufzeńfwie/ mocy/ dobrej fprawie/ y zbroi. *BielSpr* 10v; V Grekow napirwey Spráwy Rycerfkie pífal Homerus Poeta *BielSpr* 28, kt, b3, 1, 2, 3 (34); *Myc-Prz* I A2v, B4v; *WierKróc* B; *BialKaz* K4v; Bo to iest v pocźciwých nawietfze ćwiczenie/ W Rycerkkich fprawách tu sie co naypilniey báwić *PapRpan* Fv; TEgo fprobuy do iákiey iedno chcefz potrzeby/ Czego y fam dofwiadłfzyf poznáfzli go kiedy/ Podz z nim do fpraw ricerfkich/ podz z nim do domowych Potrzebáby nam wiele tu ludzi

takówych *PapPan* Q2v, Cv, C3v, D, E3v, F3 (23); Po którego [*Konstantyna*] śmierci/ nałapał był Heliafz syn jego na imię y mąietność oycowfka/ ale iuz nie na ono męstwo y w rycerkich [sprawach] [*in virtutem illam bellicam*] bieglóść/ którą fię był oćiec jego wżytkiemu świātu osławił. *ModrzBaz* 42, 42, 109v, 114v; *Oczko* A2v; tak tymze pyełzym wybranczom, aby tym pochotnyeły do spraw Ricerfkich byeli. Pewne wolnołczy ot Roboth wfzełakych I inne prorogatiui [...] pofzwolełifzmy *ZapKóscier* 1582/32v, 1582/32v; Ktory narod [*Wołynian*] y dziś w Ricerfkich [sprawach] niemniey iáko przodkowie ich baczmy być sławny *StrykKron* 105, 250, 355, 497; *KochJez* A4; *WisznTr* 2; *BielSen* 16; Aták was vpoiminam moie mile dziátki/ Od wfzech tych nieprzyiaćioł ftrzećie fię záfadki Boć ná tym wżytfká [sprawá] Rycerzka zależy/ Kto kogo nie gotowym do zamku vbieży. *BielSjem* 33, 30, 31, 41; Olbracht za ziwota Oitowfkiego bel ftefcia wietfzego wfprowach Ricerfkich ánzeli potem gdi Panem zołtal. *PapUp* C4, A2, B3 [2 r.]; Agon – Czwiczenie doricerzkich ipraw [!], fzranky. *Calep* 46a; *SarnStat* 429, 434; A Iż teź wiele na tym náleży/ áby ármáturá táká byłá v żolnierzá/ iákies rycerfka [sprawá] potrzebuie/ mogłby Krol Ie⁸⁰ M. rofkazác/ poftaráć fię o rzemieśniká dobrego/ ktory máiac towarzyszow y vczniow doftátek/ [...] będzie vftáwicznie robił ármáturę *GrabPospR* L; *KlonKr* D3v, E2, F2v; *VotSzL* E3v [2 r.]; *CzahTr* F3, Kv; Wlelkies flawy te rzeki záwfez w Polfzće były/ Y przez tego Adámá [*Czahrowskiego*] nie fię nie zelżyły. Owfzeki im przyczynił męźnie ftrumień krwáwy/ Przez fwe wielkie Rycerfkie w tey kráinie [sprawy]. *CzahTrPapR* ktv, ktv.

»szkoła rycerska« (4): (marg) Czwarta [!] częfć dochodow fwych [*Zygmunt August*] dał (–) Aby záty piéniádze nágránicách mlódzi ludzie flácheckich domow w [sprawach] Rycerfkich fię ćwiczyli/ á fkołá Rycerfka žeby fię záwzdy mnożyłá. *BialKaz* K4v; Gdyby tedy ten fkarb Rzeczypołp: [...] porządnie był záložony/ á ofobliwie pod czás wolny y fpokoiny [...] tedyby teź zá tym y żolnierz ná Podolu porządny mogli być/ y fkołá Rycerfka ludzi flácheckich *VotSzL* C4v, A2v, E3; [*BusLic* 43v].

»sztuki(-a) rycerskie(-a)« [szyk 2:1] (3): Dał mię tobie Oćiec troy zá Miftrzá włafnego/ Aby m cię z mlódu ciágnął do wfzego dobrego: Zebyś vmiał rycerfkie fztuki wypráwowác [*rebusque ut fortis agendis esses*] A międy rozumnymi rołtroinnie wotowác *ModrzBaz* 14v, [41]v; Bo iáko wedłóg Bogá/ nie wielkość ludu wygráwa/ ále pobožność: ták wedłóg fztuki rycerfkies/ nie liczbá/ ále [sprawá]. *PowodPr* 62.

Szeregi: »rycerski a bojowy« (1): Ze fię nieprzyiaćiel káždy mułi pohámowác w przedfiewięziću fwym/ bacząc ferce iego [*pana moskiewskiego*] ták wielkie y ták chćiwe do Rycerfkich á do boiowych rzeczy *MycPrz* II D.

»dworski i rycerski« (1): (marg) Ian Włodziławfki. (–) TEN [...] Zbiegawłzy fwiátá wiele/ wżytkiego fprobował. Dworfkich [spraw] y Rycerfkich *RejZwierz* 64v.

»rycerski, (i) prawny« (2): Náđ to dawno Niedzwieckim tá cnotá iefł miłá/ Ze w Rycerfkich y w práwnych rzeczách fá ćwiczeni *PapPan* X3, Ev. [*Ponadto w połączeniu szeregowym 1 r.*]

[*Granica między znac. 1. i 2. jest płynna.*]

3. Bez odniesienia bezpośrednio do człowieka będącego rycerzem; oznacza cechę (4):

a. Męźny, odważny, waleczny; *bellicosus, praestans a. spectatus bello, pugnax* Cn (3): To ofobliwe Páńftwo Pánie Boże day/ iżeby Iego K.M. wierne było/ iákołz iefł. A I.K.M. o nim/ iáko Chrześciáńfki á Rycerfki Krol/ pilná pieczę s fwą wiená ráđá miał. *KwiatOpis* C4; [*BielKron* 1551 20; [po zabiciu olbrzymfkiego króla Florenc zwrócił się do królowny, mówiąc, że ma nadzieję] iż mię I.W. miáfto niego dáleko rycerzfzczyfzego y ftanem godniefzego/ zá obluwieńcá przyiać raczyłz. *HistOtton* 59v].

Wprzen (2):

Wyrażenie: »serce rycerskie« (2): A táć poftáć Herbu thego/ Iefł Bucephalá onego. Koniá Alexándrowego/ Sercá bárzo rycerfkiego. *GliczKsiąż* Av; *RejZwierz* 4v.

b. *Szlachetny* (1): Iako iefł wielka cznota kto dobre pamieata Tak teź iłcie nie mnieyfza kto złym zle nie odda Rycerska to iefł pomfta kto kogo porazi A iz ma nad nim zwirfchnołcz przedfię go nie kazi *RejJóz* L5.

c. [*Wykwintny, wyszukany, taki, jakiego używają warstwy wyższe: Pierwfche tho pítanie bendzie [...] O Siimbum Apostołfkiem [tj. o Składzie Apostołfkim] Zowiá tak iezikiem Greczkim (–) Slifzcie tho ricerfkie flouo ponafchemu zowiá hałlo WierzNauka* 30.]

4. [*W funkcji przysłówka: »rycerska« = jak rycerz:*

Zwrot: »rycerską służyć«: Zadny ktoryć rycerfká fluzý Bogu [*militans Deo; fluząc żolnierfká WujNT*] nie plećie fię fwieckiem i [sprawami] *Leop* 2.Tim 2/4.]

Synonimy: 1.a. rajtarski, żolnierski; b. pański, sláchecki; 2. bitewny, bojowy, waleczny, wojenny, wojowny; 3.a. bitny, bojny, bojowny, bojowy, dzielny, męźny, przeważny, śmiały, waleczny, wojowny; b. sláchetny.

Cf **NIERYCERSKI, RYCERZOW**

AC

2. RYCERSKI *Sł stp; Cn, Linde brak.*

Cf **RYCERSKIE, [RYCERSKO]**

RYCERSKIE (1) av

rycerskie (1), [**rycerzskie** a. rycerskie [zapis: -rzkie]].

Teksty nie oznaczają é.

Sł stp, Cn, Linde brak.

Po rycersku, jak rycerz, dzielnie, męźnie: CZemu wyfchłá Zazdrości zowiełz prozne látá Skłádáczow wierfzopifych/ iák by to vtrátá. Mowiac lepiey wto mieyfce poki słužá siły/ Rycerfkie mieczem broníc Oyczyzny fwey miłey. *RybGęśli* B3; [Władiflaw krol Polski y Węgierski wafze przodki był wywiódł przeciw Amurateľowi Turkowi [...] y popifali fię tam z Krolem rycerskie. *OrzKsiąż* F; Macie Pana Tarnowskiego/ kthorego Pan Bog z láski ofobliwey dać they Koronie za Hethmana raczył/ w kthorym wrzędzie iako fię bárzo mądrze á Rycerskie przeciwko nieprzyiaćielom Koronnym zachowál/ wżyfzy wy/ y poftroinni Panowie wiedzú. *OrzKsiąż* F3v, Bv, F4; Przy czym [świadczyli inni] iák fobie [*Jan z Ostroroga*] Rycerfkie poczynál/ Iák przodkow fwoich cnot niezápominał. Iáko woienne fztuki wypráwował/ Y w iákies iezdę fwą kárności chowál. *RybWierszeZalob* A4].

[Szereg: »czyście a rycerskie«: Przythym iefł Pan drugi/ Piotr kmitha [!] [...] kthory [...] bywał w bithwach przeciw wielkiem nieprzyiaćielom czyniaćz rycerzkie połługi Cefarzewi Maximilianowi/ w ktorego woifcze gdy fię czyfście á rycerskie popifował/ láskę v niego y v wżytkich miał. *OrzKsiąż* F4.]

Cf 2. RYCERSKI, [RYCERSKO]

AC

[RYCERSKO av

Tekst nie oznacza é; o prawdopodobnie jasne (tak w -o av).

Sł stp, Cn brak, Linde XVI w. (ten sam przykład) s.v. rycerski.

Po rycersku, jak rycerz: Lecz wiemy iże [*Tatarzy*] połá nigdy nie ftrzymáli. Vćieká iák złódieieł ftrzáłki wyftrzelawłzy/ A taniec zá potkánie wkoło vdziálawłzy. Záwzdy w polu przegráią by nalepfzá mieli/ Zwłáfczá gdyby rycerfko w ręc fię potkáć chćieli. *WerPobudka* C3v (*Linde*).

Cf 2. RYCERSKI, RYCERSKIE]

AC

RYCERSTWO (594) sb n

rycerstwo (530), **rycyerstwo** (9), **rycerzstwo** (1), rycerstwo a. rycerzstwo [zapis: -rztwo] (54); rycerstwo a. rycerzstwo *KłosaIlg*; rycerstwo : rycyrstwo *MiechGlab* (8:1), *BielSpr* (6:8); rycerstwo : rycerzstwo : rycerstwo a. rycerzstwo *SarnStat* (31:1:53).

-ér- (113), -er- (11); -er- *Opeczęw, MurzHist, Mącz* (4), *KochJez, ZawJest* (3); -ér- : -er- *SarnStat* (84:1); o jasne.

sg N rycerstwo (127). ◇ G rycerstwa (194). ◇ D rycerstwu (61). ◇ A rycerstwo (110). ◇ I rycerstwem (62); -em (7), -(e)m (55). ◇ L rycerstwie (19). ◇ V rycerstwo (20). ◇ pl N rycerstwa (1).

W znac. 1. składnia orzeczenia typu: rycerstwo jest, było (51), są, byli [tu nie wliczono połączeń typu: „lud i rycerstwo”, „panowie i rycerstwo”] (37); jest, było *MiechGlab* (3), *GliczKsiąż, LubPs, RejWiz, Leop* (4), *OrzRozm, KwiatKsiąż* (2), *OrzQuin* (2), *RejAp, BudBib* (2), *PapPan, SkarŻyw, OrzJan* (2), *PowodPr, CzahTr; są, byli Diar, UstPraw* (2), *LeszczRzecz, RejZwierc, BielSpr* (2), *ActReg, GrabPospR* (2); jest, było : są, byli *HistAl* (1:5), *BibRadz* (3:1), *BielKron* (17:16), *RejPos* (1:1), *StryjKron* (2:3), *SarnStat* (3:1).

Składnia orzeczenia przy V typu: rycerstwo bądźcie (10), bądź (1) *PowodPr*.

Składnia przydawki typu: to rycerstwo (317), tych rycerstwa (1) *SarnStat*.

Składnia zdania względnego typu: rycerstwo, którzy (10), które (7).

Składnia z zaimkiem w funkcji dzierżawczej zawsze typu: rycerstwo ... ich.

Składnia z zaimkiem anaforycznym typu: rycerstwo ... oni (33), ... ono (5); ... ono *HistAl, Leop*; ... oni : ... ono *RejPos* (2:2), *RejZwierc* (1:1).

Sł stp, Cn notuje, *Linde XVI* (dwa z niżej notowanych przykładów) – XVIII w.

1. coll. Ogół rycerzy, tj. wojowników, wojsko; stan rycerski; w stosunkach polskich: szlachta; militia *Miech, HistAl, Vulg, PolAnt, JanStat, JanPrzyw, Cn*; milites *Miech, HistAl, Vulg, Mącz, JanStat, JanPrzyw*; exercitus *HistAl, Vulg, PolAnt, JanStat*; equites *HistAl, PolAnt*; (viri) bellatores *Vulg, PolAnt*; nobiles *JanStat, JanPrzyw*; nobilitas *JanPrzyw*; manus *Cn* (550): *MiechGlab* 11; *KłosAlg* G2; y przyzłedł [Aleksander] do miastá ktore zwano Prozopolis/ w ktorým było dziewić tyfięcy ludu/ od ktorých wzywłzy Rycerftwá ciągnął do Azyiey *HistAl* D; Thedi [Aleksander] przykazał Perdice przed się przyłć/ á iemu wżítko krolestwo mácedońskie polecil/ y dał mu Roxanę żonę fwoię y wżytko rycerftwo mu polecil. *HistAl* N3, B, B5, B7, D [2 r.], H3v; A zatym [posłowie] namowiwszy się szli zasię do Krola tegoż dnia, zezwalając i dziękując za to, iż w pokoju je [...] zachowywał [...], obiecując tak od siebie, jako od wszego rycerstwa, iż to mocnie strzymają do przyszłego sejmu *Diar* 57, 25, 50, 52, 54, 57, 81, 91; *KrowObr* 27; Zá pozwoleniem thedy posłow ziemskich od rycerftwá ná ten rok tylko będzie ná woli náłzey opátrzyć/ iákoby się káżdá potrzebá flátecznie odpráwiłá. *UstPraw* K3, Cv, Gv; [król i rada] połánowali też y to/ áby ná káždy rok ná mieyfcu pewnym y wprzywileiowaným/ zgromádenie bywáto/ ná ktore Rycerftwo/ będąc trzecim stanem Rzeczypospolitey/ pewny poczet obó s pośrzodku siebie/ ze wżytkich części Koronnych/ wypráwowáli *LeszczRzecz* A3v; *RejZwierc* 36v; A gdzie jedno Saul połłał Dawidá/ lzedł wżędy/ á roltropnie fobie poczynal/ A także Saul przełóżył go nád rycerftwem *BibRadz* 1.Reg 18/5, 2.Mach 5/2; *OrzRozm* O2; Mánáhen Hetman llyżąc iż Sellum zabił Zácharyafzá/ przyciągnął z Rycerftwem s Tárfu do Sámáryey/ zabił Sellum á sam sie krolém wczynil. *BielKron* 88; [Uranakontes mówil:] Nic niedbaycie rycerftwo fláchetne ná tho/ iż Othoman troché muru obálił około nas/ áleć fercá náłzego nam zá tho nieobáli *BielKron* 249v; [Turcy] Starlzych fwoich zwycięstwą pilzá/ á potom lpiewáią/ pobudzájąc przez to rycerftwo ku walce. *BielKron* 259v; Miefzczanie y inni ludzie profili o lálkę/ ále rycerftwo rzuciło sie gwałtem poliekli wżytko żywe stworzenie *BielKron* 351v; [Jagiello] W dárzech sie nie kochal/ co miał Rycerftwu rozdawał. *BielKron* 387, 55v, 57v, 60, 99v, 102 (51); Abowiem iákó cznota á zaczná flawa rycerftwa/ fwoim lprawcam wielką chwałę zwykla czynić/ także też y tegoż rycerftwa wyłtepkj á zła lprawa/ częłto- kroć hetmanom bywa przypilána. *KwiatKsiąż* O4, Nv, O3v, O4;

Armaturae levis milites, Rycerftwo lekká zbroję máyące/ yáko hulárze. *Mącz* 16c, 6a, 187b; Krolá też/ *Vniuerfitas* Pollka nie chce infzęgo/ áni inákłzého mieć/ iedno tákowego Człowieká/ ktorého wolnie obránego od Rycerftwá/ wrzędny Arcybiskup Gnięźnieńki/ ręká fwą wrzędnie koronuię *OrzQuin* D, S3v marg; *Prot* B4; *GórnDworz* Bb7; *HistRzym* 130v; *RejPos* 45v; *BielSat* G4v; bo rozmáitým obyčáiem Woyłká mogá być flánowione/ iákó tego potrzebá vkaže/ gdzie ćwiczone Rycerftwo prędko Ordynek infzy mogá wczyniá ná iedno kiwnienie Hetmáńskie *BielSpr* 10, 8, 14v, 15, 20, 26 (10); áno to widzimy/ ze Pánowie Krolowi sie rovnáli/ Pánom zálie Rycerftwo *MycPrz* II A2v, Av, Dv; *WierKroc* A3v, B3; Ze czwarta [!] część dochodow wżyfłkich/ [Zygmunt August] do lkárbu polpolitego Coronnego dárowal/ fobie iá odyumiąc? Toć dla tego wczynil. [...] Rycerftwu flufzbę żołnierzká zeby miano czym pláćić/ gránice od niebełpieczęftw/ aby byli wylwobodzone. *BialKaz* K4v; Tákie Rycerftwá wielkie tám było zebránie/ lż v mądrych żołnierzow było táké zdánie: Ze go mogł fináđ záláwić y przeciw Turkowi *StryjWjaz* B4v; *CzechRozm* 253; *PapPan* A2, V2; *KochPs* 97; *SkarŻyw* 392; Nie bez częłtego á práwie ofioleznego s krwáwym potem zátrwozenia [...] zprácowanego mozgu/ y zemdlonego w ćwiczeniu wftáwiczným zdrowia do záloženia fundamentu tey przedlęwziętey Hiftoriey náłzey [...] przyłtepię flawnie dzielne Ricerftwo/ á lálkawy Czytelniku *StryjKron* A; Stániflaw też Pác wielkiego X. Lit. ná ten czás Namiełtnik [...] w dzień S. Málgorzáty/ zebrałzy ze dwá tyfiácá Ricerftwá ták Żolnierzow iákó Sláchtý y Kozakow Witełkich/ połłał ich ná odlicz pod Ozięriczú Zamek *StryjKron* 772, 265, 411, 421, 427, 497 (11); *KochJez* B4; *BielSen* 18; *KochProp* 6; *PapUp* B2v, F2; [Jeftes] Zgromil nieprzyáciele/ w bitwie dołtał dáńku/ Zwyčięftwo flawné odniól sam vzedł bez lzwánku/ Y z rycerftwem chętlwym. *ZawJest* 11, 12, 13; Do Kalisza wniedzięł przychátem znalazłem nie málo Rycerstwa *ActReg* 60, 50, 64, 107, 149; *Phil* E2, E3; zfláchćić niech ná woynę iedzie: káplán niech żołnierzá wypráwi: kmieć zásię niech sie z kupcem zložy/ áby sie tym lspołobem Rzeczypospolitey od wżyfłkich dogodziło/ ták w potrzebie domowey/ iákó y w potrzebie woienney: áby czáfu woyny/ gdy sie iuz Rycerftwo woyná zábáwi/ drudzy z infzych stanów ludzie domá zołtáli *OrzJan* 124, 5, 7 zp, 49, 69, 122 [2 r.], 130; [ustawiamy] iż ielliby ktorzy z Rycerztwá lżkody iákíć/ ták Duchowným iákó Swietckim wczynili/ niech będą powinni [...] oné nágrodzić. *SarnStat* 304; DEputuiemy do páná Podlkárbięgo Koronného człtery ofoby Deputátów/ dwu z Rády/ á dwu z Rycerztwá *SarnStat* 361, 13, 16, 108, 117, 280 (14); *WitosLut* A2; Punktá przedniey lze o Polpolite^m rułzeniu [...] 2. Iákó Rycerftwo do tego przywieś/ áby ármátę mieli do boiu potrzebná y czáłom náłzym przyłtoyná. *GrabPospR* Kv, L [2 r.], Nv; *PowodPr* 23 [2 r.], 24, 82; Toż też y do was mowię Rycerftwo cnotliwe/ Krwie Pogáńki á zátym dobry flawy chćiwe *CzahTr* G2v; Iam iest wiadom dzielności wielkich mieyfcá tego/ Rycerftwá iuz zezłęgo z zamku Egierkiego. *CzahTr* H, A3v, C3, E, Fv, F2v [2 r.], G3v, H; *SkarKazSej* 682a.

rycerstwo czego [= terytorium] (28): Ale Páweł Biskup Krá- kowki polpołu z rycerftwem Krákovkiey y Sędomierkiey ziemie/ wybráli Bolefláwá Mázowieckie Kfiáżę [...] zá Monárchę *BielKron* 366v, 401v; *StryjWjaz* A3; *SkarŻyw* 164; *StryjKron* 457; *ActReg* 42; ZA pilnym zádánięm Polłów ziemie Hállickiý/ [...] prze zágef- czenie y násiádłóść Rycerftwá/ onych kráiów/ y prze dálekość drogi niebełpiecznościám onych kráiów folgując: wftáwuimey lęymik Powiátowy w Hálczu *SarnStat* 32; Máiác baczenie ná wiárę wiel- ká/ y ná flufzby záwždy wierné/ ktorémi Prláci/ Pánowie/ Prze- lózeni/ Szláchtá/ y wżyfłko Królestwá náłzého Rycerztwo [...] wdzięczná chęć nam pokázowali [...] *SarnStat* 136 [idem 450]; SKárzyli sie przed námi Polłowie/ z Woiewódtwá Wielkiý Polłki/ imięnięm Rycerztwá onych Woiewódtw/ ná Zupniká náłzého Rułkięgo *SarnStat* 392; Ofóbliwie téż to tym przerzeczoným Pá- nom Rádom náłzym Duchowným y Swietckim/ Kfiáżętom/ Pánom/ Wrzędnikom Ziemskim/ Szláchćie y wżyfłkięmu Rycerztwu ziemie

y Księstwa Kiiowickiego y poddanym ich z łalki nálezny królewkiéy zoftawuujemy: iż [...] *SarnStat* 1062, 15, 450, 595, 609, 885 (21); Niech się na pewne mieysce z iadą w każdym powiecie onegoż powiatu wrzędnicy/ y ktokolwiek będzie chciał z rycerstwá/ á miałta onegoż powiatu/ polfy swoje tamże wyślą. *GrabPospR* L4.

rycerstwo czyje [w tym: *pron poss* (78), *G sb i pron* (36), *ai poss* (13), „własne” (1)] (128): ziechali się też byli z rycerstwem swem, Mieczław Kazimirowicz, Opolkie kxiąże/ Boleław fin Depolda grabie Morawkiego *MiechGlab* 9, 34, [89]; *LibLeg* 10/155; było też rycerstwo krolá Anektanabá vltáwione ná ftraży gránic Perskich *HistAl* Av; Potym porużywłszy załep przyjechał do niektorego mieysca gdzie tam bárzo wiele dziwny gádziny było/ ktorzy mieli kopythá iákoby wieprze/ [...] ktoremi rycerstwo Alexandrowe porażali *HistAl* M2v, A, B4v, C8v, D2, E5v [2 r.] (18); *Diar* 20, 21, 71, 84, 88; *LubPs* ff4v; *KrowObr* 101v; *[Achiørze]* tam ná teⁿ czas miecz rycerstwá mego przezdzie przez boki twoie/ á przebithy pádniefz między rannemi ludu Ifráelkiego *Leop Iudith* 6/4, 2.Reg 11/25, 24/2; Wyzwalamy kmiécie Rycerstwá náfzego od wšelákich podatkov *UstPraw* G2; *LeszczRzecz* A5; *RejZwierz* 29; Tedy Symon [...] wiele swych pieniędzy náložyl/ rycersthwo narodu swego zbroiá opátrzył/ y plácił im fluzbę. *BibRadz* 1.Mach 14/32; Ale Iudafzowo rycersthwo/ wzywaiąc moznego Páná swiátá tego/ [...] wnet gwałtownie á frodze dobywálo murów. *BibRadz* 2.Mach 12/15, *Ios* 6/2, 2.Par 32/3, 1.Mach 4/20, 2.Mach 12/14; A Szláchtá co iefł innego/ iedno Rycerstwo Krolá Polkiego *OrzRozm* M3v, C4v, L2v, M4, N3v, R3v, R4, V2v; *[rzekł prorok do Achaba:]* nie boy się/ da Bog nieprzyiaciele w ręce twoie á poráziłł ie [...]. *Rzekł Acháb/ á przez kogo? Rzekł Prorok/ przez Rycerstwo kfiążat kráin they zyemie/* (bo Acháb nie miał ludu gotowego.) *BielKron* 85v; dziwowáli się mu *[Skanderbegowi]* potym iego rycerstwo iż tak ná ten czas fobie źle poczał bez rozmyłtu płocho *BielKron* 250; A tak profzę moie namilfze rycerstwo/ bierzcie ná się zbroie z ochotą/ nieprzyiacielowi [!] zá Bożą pomocą odeprzemy. *BielKron* 255v, 72v, 99v, 147v, 215, 227 (25); y tego ma zacny y w tych rzeczach biegly sprawca wolkiá [!] pilno przeltrzeżać/ yzeby iego rycerstwo nigdy od woienich czwiczien nie odfłepowálo *KwiatKsiąz* O3v; *OrzQuin* R4 [2 r.]; Bo y Hetman w káżdey Rycerkiej spráwie gdy ochotną chuć á wdzięczną postáwé Rycersthwu swemu okaże/ iuz ie też ochotnieyze czyni *RejZwierc* 96v, 19v, 49v, 93, 135, 149v; *BielSpr* 47; Tamże dnia onego porázeni fą z rycerstwá Báci-defowego/ tyfiąc mężów *BudBib* 1.Mach 9/49, *Ps* 135/15, *Ier* 46/2, 52/4, 8, I 424a *marg* (12); *SkarŻyw* 357, 559; *StryjKron* 170 [2 r.], 190, 225, 235, 260 (15); *PudlFr* 43; *ActReg* 57; *OrzJan* 111; Dla tego zdálo się zá rzecz spráwiedliwą nam y náfzemu Rycerztwu: áby gdy mátká vmrze/ fynowie nie mogli się od oycá vpomináć dóbr y dziedzictwá w téy części/ która po mátcie ná nie fpádnief/ dotąd/ ázby drugá żonę poiał. *SarnStat* 588 [idem] 630, 781, 1064, 1081, 1193; *PowodPr* 20, 59, 82; *SkarKaz*)(2,)(2v; Káždy się kto chce dowie y w Horwáckey ziemi/ iákom fluzyl/ fzáblá fwą z ludźmi Rycerlkimi. Kędym málo nie wftytkie zamki pográniczne/ Ziezdziel [!] máiąc Rycerstwo wláne vltáwiczne. *CzahTr* B4v.

rycerstwo skąd (8): Czwartý huph rządzil fám kxiąd [!] Henrik/ w kthorem było rycersthwo z Słáka y z Wielki Polkicy *MiechGlab* 10, 10; Stey przyczyny Kázimierz wypráwił do Wálách rycerstwo s tych ziem/ s Krákwkicy/ Sędmierkicy/ Lublińkicy/ y z Ruśi/ Stefaná ná Woiewodftwo fádzać *BielKron* 375; Thegoż roku Krol Kázimierz po śmierci Boleławá kfiążeciá Plockiego [...] w wiazál się w Plocká ziemié wedlug práwá/ gdzye mu z obu powiatu Rycerstwo przyflęgę czynilo/ y on im też. *BielKron* 395, 366v, 369, 399 [2 r.].

W polúczeniu z przymiotnikiem od nazwy geograficznej [w tym: *rycerstwo + przymiotnik* (57), *przymiotnik + rycerstwo* (7)] (64): Pierwfe kxiąże było Mfcilław Romanowicz z flachtą Kijowlká. Drugi Mfcilław Mfcilławowicz z rycersthwem Haliczkiem. *MiechGlab* 3, 7, 10; *BibRadz* 3.Reg 2/32; *Electia*, to iefł wybránie Człowieká ná Kroleftwo/ prawdá iż ono iefł przy Rycersthwie Polkim.

OrzRozm B4, B4; Zygmunt Krol niemiefzkáiąc/ zebrał ludzi fluzebnych piefzych y ieznych zá pienádze/ tak s Czech/ Moráwy/ Słáka iáko s Polki. Knim też poflá Litewkie Rycerstwo z Hethmánem ich y s ftrzelbą. *BielKron* 417, 244v, 265v, 266, 288, 333 (23); równościá POLak wftytkie iné Kroleftwá przešiągł: niemáż w Polfcze Kniáziów/ Grofów/ áni Kfiążat żadnych: tym iednym flowem SZLACHTA/ wftytek Naród y Gmin Polkiego Rycersthwá fye zámyka. *OrzQuin* Q3, F4, S2v, S3v [2 r.]; *BielSpr* b2; Tę *[Helenę]* w jej domu nalázla, a ona wiazálo Oponę, w ktorej bitwy spolne wyrażála Trojánskiego rycerstwa z Greki walcznemi *KochMon* 23; Nowogrodzanie [...] Xiąże swoje Iarosláwá [...] y pienádzmi ná żołnierze Waragi/ y ofobliwie swoim Rycersthwem Rufkim rátowáli *StryjKron* 170, 180, 190, 235, 240, 360 (16); *Paprup* A2, B4; Bo ten *[Sylla]* wielkość Rycersthwá Rzymkiego dáł pozábijáć *Phil* O; *OrzJan* 3, 5, 16, 17, 111; Ktore to Exceptie/ tak iáko wysfzey opifáne fą: My przerzeczony Król/ zá vsiłowániém Rycersthwá Mázoweckiego przez Polfy ku nam z iázdú Wárfzawkiego polánne wydácielfmy im rolkázali. *SarnStat* 1178; Leć ferce me przeniáka žal ciebie Egierkie/ Rycerstwo spráwne mężne zwierciádlo Węgierkie. *CzahTr* G4v, B4v, G4v.

W polúczeniu szeregowych (51): My, Miłoićwi Panowie do tego czasu tak widzimy, że nasza RP taka, jaka jest, jest z tych trzech stanów złożona, z Krola JM z Rad a z rycerstwa koronnego *DiarDop* 116; *OrzList* e3; Przeciw kthorym *[Tatarom]* náfzy wypráwili się/ Mikołay Firley Hetman/ y s fynem/ [...] Andrzej Borátyńki/ z innymi Pány y z Rycersthwem fluzebnym/ y s Sláchtą okolicznie zebrańá *BielKron* 417v; Láta od národzenia Páná Kryftufá. 1530. Zygmunt wthory Augufus [...] ná kroleftwo Polkie był pomázan y koronowan/ [...] z rádością polpolithego ludu Polkiego/ przy kfiążetoch [...] y przy inych Bilkupiech/ Pániech/ y wsfzey Rádyze korony Polkicy/ tákież w przytomności Rycersthwá infzego *BielKron* 421v, 391, 409v, 417v, 420; *SkarŻyw* 357; Iafnie Wielmożnym Xiążetom/ Panom/ Senatorom/ y wftytkiemu wobec flawnie dzielnemu Rycersthwu/ á prawdziwym Oyczyzny Oyczom Koronnym [...] Maciey Ofofteucius Strykowki Canonik Zmódzki z winfzowaním wšelkiego w fáfce Bozey Błogoflawienftwa *StryjKron* A, 772; Czym pilniey profzę y vpominam/ ábyście przy tym mocno ítali/ co wam o Bogu y o wierze chrześcijáńkicy podáli święci oni ítáfzy wáfzy [...] co potwirdzili y trzymáli Krolowie y Kfiążetá wáfzy [...]: co Bilkupi porządnie nam dáni/ co Rádá Koronna/ co po wiefzey części Rycersthwo/ co wftytko iákmierz polpoltwo *ReszPrz* 107; *OrzJan* 100; Zá kthorem postępkem *[tj. dzięki pozostawieniu kilkunastu pustych kart do zapisywania poprawek]* tá rzecz ná Sejm przyflzy będzie moglá byđ fńádnie odniešioná/ y [...] pod rozládek Krolá Iego M. Senatu/ Pánów Posłow/ y wsfzego Rycersthwá podána *SarnStat* *8v; MY pánowie Duchowni y Swietcy/ Przełoženi/ Grábiowie/ Rycerztwo/ Szláchtá/ Miáftá/ y wftytká *Communitas* kroleftwá Polkiego/ [...] oznámuujemy [...]: Iż [...] *SarnStat* 219, 8, 64, 65, 114, 136 (33); *GrabPospR* K4v; *SkarKaz*)(2,)(2v, 122b; Rodzi wam tá mátká *[tj. ojczyzna]* mężne y mádere y fzczeńliwie hetmány/ mocne y nieultráfzone rycerstwo/ y lud táki/ ná kthory się nieprzyiaciele ogládiá. *SkarKazSej* 667a.

W charakterystycznych polúczeniach: rycerstwo *biegle, chętlive, cne, cnotliwe* (2), *ćwiczone, doświadczone, dzielne* (2), *mężne* (5), *mocne* (2), *naczelniejsze, nieustraszone, opatrne, pielgrzymskie, pocziwe, [komu] poruczone, postronne, przebrane, sławne* (5), *sprawne, sláchetne* (3), *uczciwe, ustawiczne, ustawione ná straży, zacne* (5), *dobrze zasłużone, zebrane, zesze, zgromadzone, znaczne, zuchwale; rycerstwo litewskie* (10), *polskie* (32), *ruskie* (3), *rzymskie* (4), *zmódzkie; rycerstwo krain, krajow, krola* (4), *krolestwa* (6), *książat (księcia)* (2), *księstwa, obojga narodu, powiatow(-u) (z powiatu)* (4), *wojewodztw, ziem(ie) (z ziem)* (15); *dzielnosci rycerstwa, miecz, mocność, poczty, popis, posłowie, prywata, sława, służebnicy, sprawa, stan, śmiałość, występki, zelżywość, (po-, ze)zwolenie* (9); *obrony (wybran) od rycerstwa* (4), *poruczoney*

(poruczeństwo) (2), posłany (posłańcy) (3), wypędzon, wyprawieni, zabiti; w(e)zwać rycerstwa (5), (przy)wziąć (z sobą) (3); rycerstwu (na-, roz)da(wa)ć (9), dużyć, (przy-, roz-, za)kazać (10), płacić (zapłata) (2); budzić ku walce rycerstwo, dać pozabijając, (u)darować (4), mieć pod posłuszeństwem, obciążyć [czym], obesać (7), obrać (wybierać) (2), opatrzyć [czym], pojąć, polecieć (zlecać) [komu] (2), porażać, posilać, posłać, potwierdzić, przestraszyć, rozłożyć [po czym], ruszyć, sromocić (2), tłumić, upominać (2), wezwać, wstawiać, wspomagać, wygnać, zbić, zebrać (2), znievolić; na rycerstwo [kogo] ustawić, wyprawować, sjęm złożyć (położyć) (4); posłać po rycerstwo; rycerstwem opatrzyć, osadzić (2), ratować; nad rycerstwem [kogo] przelożyć (2); (przy)ciągnąć z rycerstwem (5), potkać się, wjechać (zjechać się) (2), bitwy wygrać, wyprawić się; rycerstwo przysięgę czyniło, dobywało murów (2), krola obiera, odciągnęło, pierzchnęło, pobiegło, pobili [kogo], powstało [przeciw komu], przybyło, przyjechało (wyjechało-li), wyjeżdżało, zjeżdżało(-li) się, zjechali się, ma się zjeżdżać) (10), radziło [komu], rzuciło(-li) się [na kogo] (3), gry sprawiało, wojną się zabawi, [kogo] zabić chciało, zbrali się, łup zbrali; poległo wiele rycerstwa (2).

Wyrażenia: »rycerstwo jezdne« (1): Roku 1289. wojsko Litewskie w ośmiu tyścy rycerstwów jezdne⁸⁰ do ziemi Samborskiej w Pruszech wtargnęło *Strykron* 370.

»rycerstwo koronne, Korony (Polskiej), stanów, synów koronnych« = *nobilitas Regni JanStat* (15:9:1:1): *ConPiotr* 30; My będąc posłańcy od rycerstwa Korony tej, [...] znamy powinność swą przestrzegać swobod koronnych *Diar* 88, 24, 25, 60, 61, 82; *DiarDop* 116; Lata 1503. Przyciechawszy Krol Alexander z Litwy/ flozył Syem walny w Lublinie na dzyeń S. Symona Iudy na Rycerstwo korony Polkiej *BielKron* 401v, 374, 423v, 424v; *PapPan* Cc4; Potym Krol Kazimirz Roku 1489. wylizawszy iż Tatarowie [...] Podolkie ziemie frogo woiowali/ wyprawił przeciw im Iana Albrichta Syna swoiego z przebrany Rycerstwem koronnym *Strykron* 662, 667, 772; Gdy przed dwiemadziefty lat [...] za zgodnym zwoleniem Rad naleznych [...] y inlzego Rycerstwa itanow koronnych [et totius Nobilitatis, aliorumque statuum Regni JanPrzyw 53] na krolestwo Polkie obrani y koronowani iestefmy: [...] *SarnStat* 11, 15, 40, 131, 132; Podalem też Krolowi Ie⁸⁰ M. Panu nalezmu/ iakoby zalozywszy Rycerstwo Synow Koronnych na Podolu/ mogł boiu Polkiego pomnożyć *GrabPospR* Lv, K4v; to fie zda rzecz bydz polpolitego obwarowania godna/ aby przednia mlodz Rycerstwa Koronnego/ niewważnym lzafunkiem/ y famą siebie/ y dobr/ y Familij fwey/ z niemalą szkodą R.P. nie zawodziła y nie gubiła. *PowodPr* 58, 36; *CzahTr* G2v.

»książę, hetman rycerstwa; hetman nad rycerstwem« = *principes militiae HistAl, PolAnt; dux a. princeps militum, princeps exercitus Vulg* (6:2:3): Tegoż czafu niektory mąż bardo mocno/ kthoremu imię Amontá książę rycerstwa Dariufowego pod Arabią/ z ręką nieprzyacielską woyskiem leżał. *HistAl* C8v, E2v, E5v, F, F2; Tedy rzekł Krol do Ioábá Hetmaná rycerstwa fwego: Obiedz wlyfkie pokolenia Ibraelkie [...]/ á policz wlyfthek lud *Leop* 2.Reg 24/2, *Gen* 26/26, 2.Reg 24/4, 4.Reg 25/26; *BibRadz* 3.Reg 2/32; Ten potym Tytus Lariusz wybrał Hetmaná nad Rycerstwem Káfyulá *BielKron* 106v.

»piesze rycerstwo« (1): A potym á zwlaczca v Rzymian/ málo bywało konnych/ á wżakofz siła á moc woiska iakmiarz wlyfotka na piefzym Rycerstwie należała. *KwiatKsiąż* O2v.

»rycerstwo pospolite« [szyk 1:1] (2): *BielKron* 266; [Epaminondas, książę Teb] Vczynił kazanie iawne Kycyrtwu [!] polpolitemu/ opowiadając pofelstwo od Lacedemonow *BielSpr* 40.

»rycerstwo przedniejsze« [szyk 1:1] (2): Bacząc Máchomet strwozenie swoich poddanych/ [...] wezwawłszy przednieylze rycerstwo klóbie vczynił do nich rzecz w ty flowá. [...] *BielKron* 254v, 257.

»rycerstwo służebne« [szyk 1:1] (2): Służebne Rycerstwo było rozłożone po wsiach na przyftawftwá iako iesth obyczaj *BielKron* 422v, 417v.

»rycerstwo zbrojne« = *armati HistAl; armata militia JanStat* [szyk 2:2] (4): ále Maleager będąc mężny w mocnolci rycerstwá zbroynego wlyfki stroze onego bydlá zboiował. *HistAl* B8, C4; *LubPs* ff4v; IZ w zbroynym Rycerstwie zacność/ y obroná wlyfkiego Krolestwa należy: przetóz powinien iest koždy Rycerstki człowiek wedle wielkości máietności fwych y dochodów Rzeczypospolitéy z pewną liczbą zbroynych ludzi fluzyc *SarnStat* 126.

Szeregi: »rycerstwo i bojarowie« (1): [Olgierd dał się do przymerza naklonić] wżakże pod tymi kondyciami/ aby mu wolno było do Zamku Molkiewskiego z częścią Rycerstwá Litewskiego y z Boiárámi przednieylzymi zbrojno wiechác *Strykron* 421.

»(panowie) dworzanie i rycerstwo; dwor z rycerstwem« (2:2): *KromRozm* I B; Byli też poborce ini nád káżdym tribufem [...]/ ktorzy opatrzáli czynlzem y żywnościá wlyftek dwor z Rycerstwem krolewki. *BielKron* 74v; Lefko czarny [...] ciągnął [!] do Sedomierkiej ziemie z dworzány y z rycerstwem z Krakowkiej ziemie. *BielKron* 365, 74. [Ponadto w polázeniach szeregowych 2 r.]

»tak rycerstwo jako i hetmani« (1): POTym kiedy [poslowie] odefzli/ [Agis, król lacedemoński] mowil s fwemi pány/ Ták ze wlyftek Rycerstwem/ iáko y z Hetmány. *RejZwierz* 38v. [Ponadto w polázeniach szeregowych 2 r.]

»książęta i rycerstwo; książęta z rycerstwem« = *principes et potentes PolAnt* (5:1): *BibRadz* 2.Par 32/3; Neftor iáko flarłzy brát iefczce w nocy obeftał książęta y rycerstwo *BielKron* 58v, 244, 254; Poimáni też byli wten czas Młcisław Włodimirowiec/ y Rofcisław Xiążęta z swoim Rycerstwem *Strykron* 235, 260. [Ponadto w polázeniach szeregowych 13 r.]

»rycerstwo i lud (pospolity a. służebny) (a. ludzie)« = *populus et bellatores Vulg* [szyk 3:3] (6): *MiechGlab* 10; *Leop* 2.Reg 16/6; Szedł Herod á polzeptá Klauudyulowi aby Cefárzem byl/ gdyż my wlyfcy Rycerstwo y lud polpolity przyzwalamy. *BielKron* 141, 141; To Miáfto y Zamek Kijowki/ w ktorym fie było bardo wielkie mnoftwo ludzi y rycerstwá Iaroslawowego zawarło/ Bolesław Krol z Swantopelkiem obległ *Strykron* 170, 411. [Ponadto w polázeniach szeregowych 5 r.]

»rycerstwo i mieszczanie« = *milites, cives JanStat* [szyk 1:1] (2): *BielKron* 249; chcemy aby ná czterzech tylko mieyfách ziem przerzeczonych/ to iest/ w Toruniu/ w Elbiágu/ w Gdańku/ y Kohnsbergu [...] [moneta] była bitá/ zá nakładem Rycerstwá y miefczan ziem przerzeczonych *SarnStat* 1119. [Ponadto w polázeniach szeregowych 4 r.]

»obywatele i rycerstwo« (2): Dla tego wlyfcy obywatele/ y Rycerstwo [Regnicolae et Nobiles JanStat 564] krolestwa nálezego/ ktorzy bráciá/ albo powinowáté fwé zabiiaia/ w oyczyfté dobrá nie mogą wftępować *SarnStat* 595 [idem] 609. [Ponadto w polázeniach szeregowych 8 r.]

»(i, tak) panowie i (albo, jako, ani, takież) rycerstwo; panowie z rycerstwem« = *principes, milites JanStat* [szyk 28:1] (28:1): Obyczaj sądow taki by miał być. Inprimis obrać osoby, co by sądzili tak z panow jako z rycerstwa w Wielkiej Polsce dziesięć. *Diar* 92; *KrowObr* 101v; [panowie wielkopolscy] chcieli mieć zá krolá á páná fwego Henryká Książę Głogowkie [...]. Ale inni pánowie z rycerstwem [...] Lokietká dawno wybránego ná Krolestwo potwierdzili *BielKron* 369; Láthá 1509. Przyciechawłszy Krol Zygmunt z Molkwy y z Litwy do Polki/ złożył fyem w Piotrkowie ná Pány y Rycerstwo Polkie *BielKron* 406v, 311, 366v, 374, 379v, 383v (15); *BielSpr* 43v; [św. Wilhelm] Młodzieńcem będąc wlyfciek się ná żołnierstwo vdał: [...] widząc pánowie y rycerstwo ziemie oney/ dowcip iego woieny y méftwo [...] wzięli go ná Groffoftwo *SkarŻyw* 164; Przyciechał tedy on chytry Pan Ruski Rádny do Iaropolká/ mowiac/ nie wfay Pánom fwym rádny/ áni Rycerstwu swoiemu/ ábowiem cię chcá wydać *Strykron* 190, 472, 667, 707, 772, 782, 787 [2 r.]; wftawiamy/ aby ci ktorzy po drogách do pánów fwych iedzą/ albo téż fwé włafné sprawy sprawuiá/ bądź pánowie albo Rycerstwo/ [...] aby fobie potrzeb albo koniom we wsiách/ w kárczmiech/ albo ná mieyfách

ofobnych nie bráli *SarnStat* 509 [idem] 705. [Ponadto w połączeniach szeregowych 34 r.]

»posłowie i rycerstwo« (1): A wżákóž dogadzaiąc prošbóm Połłow y Rycerftwá korony náłzý [Nunciurum et Nobilitatis Regni nostri JanStat 305]/ będziemy dáwac o tych rzeczach lifty náłzý [...] którými oné [urzędniki] będziemy vpomináč/ áby wrzędóm fwym dofyć czynili. *SarnStat* 40. [Ponadto w połączeniach szeregowych 3 r.]

»rada i rycerstwo; rycerstwo z radą« (1;2): połłali [Turcy] do Skánderbegá/ áby im dopuścił przelpięcznie wyiecháč z žiemie/ [...] obełłal rádę fwoię y rycerftwo przednieyfze Skánderbeg/ co ma fty m czynić pytał ich *BielKron* 257; Cóż ty zowiefz Rzeczpopolita? (–) Rycerftwo Polłkié/ z Radą Koronną. *OrzQuin* S2v, S2v. [Ponadto w połączeniach szeregowych 3 r.]

»(tak) (panowie) rady (a. rada) i (jako, także i) rycerstwo; panowie rada i z rycerstwem« (10;1): [nigdzie] Nienaydziefz też tego áby Krol vřtáwiáč czego niemogł/ bes zwolenia Rad y Rycerftwá fwego. *OrzRozm* L2v; *WierKróc* Bv; Tákżeście tego [króla Zygmunta Augusta] W.M. wżyfcy doználi/ żeć puchy žadney w nim niebyło [...]. Ták z mlodu gdy był chowan a Rády korone y Rycerftwá wżyftko to baczyli *BialKaz* 14; *StryjKron* 672; *ActReg* 42; Aby žaden ná té pláce gdzie fie Woiewódtwá do namiotów fwych žięždzaiąc/ y tám gdzie fie Ich M. pánowie Rádá y z Rycerftwem wżyftkim do Rády žięždzaiąc/ žadną zbroiá/ žadną řtrzelbá/ áni ze wżeláká bronii [...] przyiecháč wazyć fie nie śmiał *SarnStat* 15, 15, 16, 17 [2 r.], 58. [Ponadto w połączeniach szeregowych 14 r.]

»(nie tylko) senatorowie i (ale też i) rycerstwo« (2): *BialKaz* K2; A Corona podiáwşy się czynic obronę przeciw nieprzyaciółom temu Panstwu przyległym [...] nawet dla Stanowienia Pokoiu. trzech Senatorow y kilku z Rycerstwa na granice wyslac. niechcieli. *ActReg* 40. [Ponadto w połączeniu szeregowym 1 r.]

»rycerstwo i setnicy« (1): Siodmego roku połłal/ fobie Ioiáda kápłán/ po Rycerftwo y Sethniki [centuriones et milites]/ [...] y wczynił inimi fnowę *Leop* 4.Reg 11/4.

»(panowie) szlachta (a. szlachcicy) i (a, albo) rycerstwo« = *nobiles et (aut) milites Miech*, *JanStat* [szyk 8:3] (11): *MetrKor* 37/2; *MiechGlab* 7; Y wy pánowye fláchtá y rycerftwo/ iż pokoy/ ázálcye fye plugow/ gořpodářtwa y kupyectwá nye yeři/ zbroye ponyechawłly? *KromRozm* I Lv; Ná drugi rok/ tho iest 1520. rufżono Sláchtę y Rycerftwo Polłkie pořpolita wypráwá *BielKron* 418, 349v; Piotr Pan z Rozenberku/ y Herman Wuy iego/ z wielkořciá Sláhcicow y Rycerftwá [...] przyciágnęli do Prus *StryjKron* 320, 617, 787; Též vřtáwiamy/ iż gdy który z Rycerftwá álbo zřzláchy vmrze/ máiac fyny ábo dziewki: tedy dziewki przez bráciá/ zá máž máiá byđz dáné *SarnStat* 635, 881, 1141. [Ponadto w połączeniach szeregowych 27 r.]

»wojsko i rycerstwo« (1): Surinłsž niefortunny óciec/ ten grob řpráwił ná czeř bogow obrońcow/ y vmářlych/ y ná wieczną pámiátkę woyłká y rycerftwá wżyftkiego Rzymłkie⁹⁰. *BielKron* 288. [Ponadto w połączeniu szeregowym 1 r.]

»żolnierze i rycerstwo« (1): A Witóld wżywaiąc zwycięřtwa/ máło co wychnáwşy poki łupy z pobitych żolnierze/ y rycerftwo iego zebráli/ á fwoich pochowáli/ ciágnął z nim [za *Korybutem*] do Nowogrodká Siewierłkiego *StryjKron* 497.

Jako ostatni człón we współřędnym połączeniu dwu- lub wielozłónowym: »i wşytko (a. in(s)ze) rycerstwo (a. i wiele inego rycerstwa, a. i innych wiele z rycerstwa)« (11): Tedy Pan rzełł do Iozuego/ Obáč żećiem dáł w ręce twoie Ierycho y z krolm iego/ y ze wżyftkim rycerftwem iego. *BibRadz* *Ios* 6/2, 2.Reg 20/7; Byli w tey flawney bitwie ci pánowie Polłcy [...] Piotr y řtániřław Kmitowie/ řtániřław Lánckoruńki/ Ian Swircżowłki/ Ian y Mikołáy Pileccy Ian Szřám s Tarnowá/ y wiele inego Rycerftwá Polłkie⁹⁰. *BielKron* 409v, 192v; *BudBib* *Ier* 52/4, *Ez* 38/3; *SkarŻyw* 559; Prowáđzili potym do Wilná ciáło iego [*Gedymina*] Synowie y wżyftko Rycerftwo *StryjKron* 411; řřtáło fie to w Krakowie [...] Roku Pán-

łkięgo 1433. Przy czym byli [...] Piotr z Pielkowéy łkály Woiewóda Krakowłki/ Ian Głowacz z Oleřznice Mářřzałek króleřtwa náłzęgo: y innych wiele z Rycerřtwá nam miłych. *SarnStat* 899, 11, 896.

Przen (17): Oto wdzyęcżne dzyedzictwo Páná ták możnego/ Synowye ludzcy co fá tu kochánim yego [...]. Błogóřławyonyřz to człek co fie báwi imi/ [...] Záprawdě tháki nigdy nye może być žháńbyon/ Choćby od nyeprzzyacyoř ze wřłáđ był oğámyon. Owřłem yeřłce gdy řtánye w thákyey řpolecżnořci/ Može rzec řprećiwnikom w fwoyey beřpyecżnořci/ Iż ya gdy mam zacnego rycerřtwa ták wyele/ Mogę zá wřłafny dzyał wzyáč bogáctwá ich řmyele. *LubPs* cc6; [Ale patrz iák to trefna Miniřter był przy wżyftkim/ iáko jeden řtám tego Rycerřtwa/ á przećię iest ták žimny y ćierpkí/ że niechce pokázác przećiwko Iezuićie *falsi crimen*, choć wie/ á drugiemu to chowa. *řmigłLup* Av].

Zwrot: »rycerstwo pasowác« (1): iż pan bog wřzechmogácy temu mlodemu krolowi nowo národzonemu á miłemu řynowi fwe-mu/ ták mlode dworzány á to mlode rycerřthwo [řj. zamordowane niewiniátká]/ iemu ku cżci řpráwić á práwie pářowác raczył *RejPos* 26.

Szereg: »dworzanie a rycerstwo« (1): *RejPos* 26 cf *Zwrot*.

a) *O aniolach* (7): Teěž dzis [jest] řwięto wřlytkięgo dworu kroleřtwa niebiełkięgo ij rycerřtwa aniłłkięgo *OpecŻyw* 9v.

rycerstwo czyje (1): Błogóřławcie Páná wżyřlycy/ Aniłłowye iego řwięci/ [...] chwalćiefz wżyřcy beřpiecżnie/ ktorzyřcie w Kroleřtwie/ Krolá tego wielkiego/ nád krolmi wřyzřego/ y wy rycerřtwa iego/ chwalćie hetmáná fwoiego. *ArtKanc* Q20v.

Wyrażenia: »rycerstwo dworu, kroleřtwa niebieskiego« (1;1): [řřlyřeliřmy] iáká rádořć á iáká pociechá řřłálá fie iesth wřyřtkiemu řwiátu/ z národzenia á s przyřcia tego náłzęgo ták wdzyęcżnego gołciá: kthorey rádořci wřyřtko niebo/ wřyřtká zyemiá byłá nápełnioná. Co tho ná ten cżás iáwnie okázowáli oni dworzanie á ono rycerřtwa dworu niebiełkięgo *RejPos* 18, 19v.

»(wşytko) rycerstwo niebieskie« = *omnis exercitus caeli PolAnt* (3): Widziałem Páná řiedżącego ná řtolicy iego/ y wřyřtko rycerřtwa niebiełkie řtóiące okolo niego *BibRadz* 3.Reg 22/19; *RejAp* 172; *RejPos* 18.

Szereg: »dworzanie a rycerstwo« (2): Bo pátrzy co fie wnet nád tym dzieciátkiem zyáwił/ że oni dworzanie á ono rycerřtwa kroleřtwa niebiełkięgo/ Anyeli řwięci/ wneth przyřbiegli ná pořługe iemu *RejPos* 19v, 18.

b) *O wiernych chrzeřcijanach* (3): Ale iż rozliczne řpráwy bywaiá w káždym boiu y rozliczne Rycerřthwo/ řłuchay tu z ofobná iákie przywileie/ á iákie obietnice tu káždemu wiernemu řwemu/ wedle řtanu káždęgo/ [Pan] obiecowác á piecżetowác mocno raczy. *RejPos* 263v, A4.

W połączeniu szeregowym (1): *RejPos* 263v cf *Zwrot*.

Zwrot: »pasowác rycerstwo« (1): řřłiřelichmy [...] iáko [Pan] hoynemi dáry á vpominki/ w nieomyřlnych obietnicach fwoich/ raczy obdářowác á pářowác tho wiernie Rycerřtwa fwoie/ á thy wdzyęcżne bráciřłki á przyiaciele fwoie/ [...] kthorzy w řtátecżnořci wiáry fwoyey przebili fie przy nim [...] przez ty řrogie niebeřpiecżneřtwa řwiátá tego *RejPos* 263v.

c) *O gwiazdach* (5): *Leop* *Is* 34/4; [řęđżina (marg) alias okrálá (–) rycerřtwa gwiazd [*Species caeli gloria stellarum Vulg* *Eccl* 43/10] *KsięgiEklez* N7v].

Wyrażenie: »(wşytko a. wşze) rycerstwo niebieskie« = (*omnis a. universa militia caeli(-orum)* *Vulg* (4): Y nábudowál [Manasses] ołtarzow wřłemu rycerřtwa niebiełkiemu (Gwiazdam/ řłońcu/ y Mieřłácowi) *Leop* 4.Reg 21/5; Y wczynił cielcá w táme dni/ y ofiářowáli ofiářę bálwánowi [...]. A Bog odwroćił fie/ y wydáł ie áby řłużyli rycerřtwa niebiełkiemu *Leop* *Act* 7/42, 4.Reg 21/3, *Is* 34/4.

a. *Rycerze zakonni, członkowie zakonu rycerskiego* (11):

rycerstwo czyje [w tym: *pron poss* (3), *G pron* (1)] (4): I Rhodys Inřulé [papieř] im przydáł/ ktorá potym Turek. 1523. kxiężycá řtytżniá zá trzy Mieřłące wziął: Tám ci řmniřzy Rycerze Rycerřtwa

fwoie wtráćili. *KrowObr* 136; Téz wŷyŷtyki ŷkody/ krzywdy/ nielu-
boŷci [...] w ŷiemiách Pruŷkich álbo indzie wczynioné [...] y tákŷe
przez Miŷtrzá y Zakon y iego Rycérŷtwo w Pánŷtwách Króleŷtwá
náŷzego będących: té máią bydz zá wládzá ninieyŷzych przywi-
leiów/ z gruntu wŷpokoioné/ zázáłżoné *SarnStat* 1078, 1095, 1114.

W połączeniu z przymiotnikiem od nazwy geograficznej (1):
[zobowiązujemy się, że] áni okrom wiadomości iego y Królów
Polŷkich/ á oni tákŷe okrom náŷzego y Rad/ Komendorów/ Pre-
látów/ y Rycérŷtwá náŷzego Pruŷkiego ofobliwéy y iáfnéy rády/ [...] nie
będziemy ŷprawowác/ wŷtáwiác/ y wmcniác iákich przymiérz
SarnStat 1095.

W połączeniach szeregowych (9): á my Miŷtr/ potomkowie
náŷzy/ Komendorowie/ y Zakon/ Pręłáci/ Rycérŷtwo/ y poddáni
náŷzy w Pruŷiách o rzezonym Naiáfnieyŷzym Ie⁸⁰ M. Królu Kázi-
miérzu y króleŷtwie Polŷkim/ zupełné wŷánié y przepieczęŷtwo/
[...] ábyfmy dŷierzeli y mieli *SarnStat* 1093; Któremu Pánu Kázi-
miérzowi/ y iego potomkom/ y Króleŷtwu Polŷkiemu/ nas/ náŷze
potomki/ Komendory/ Pręłaty/ Rycérŷtwo/ Wáŷŷáły/ Pány/ y Ziemie
wŷyŷtyki náŷzé/ ktoré teraz dŷierzemy/ ná wieki przyłaczamy *Sarn-
Stat* 1094, 1078, 1081, 1093 [2 r.], 1094, 1095, 1114.

Zestawienie: »rycerstwo rodyjańskie« = joannici (1): Ten
[Ludowikus, brat królewski, w Portugalii] iefł nawyŷŷŷfym Hetmá-
nem Rycérŷtwá á zakonu Rodyáńŷkiego tákŷe záložonego. *Biel-
Kron* 279v.

Szereg: »rycerstwo a zakon« (1): *BielKron* 279v cf *Zesta-
wienie*.

**2. Godność rycerza, szlachectwo, przynależność do stanu ry-
cerskiego (8):** A ták ma byé wŷtáwioná roznoŷé miedzy rycerzem/ á
miedzy ŷláchćicem: á niema byé tytuł rycérŷtwá [nobilium titulus]
przywłáŷczán tym/ ktorzi go nigdy niezáŷłuŷyli. *ModrzBaz* 76v.

Zwrot: »na rycerstwo pas(ow)ać, pasowany (a. pasan)« (4.2):
BielŻyw 113; *BielKron* 325, 414v; A Gwido iego niechćiał przedác/
ále mocá onego kámieniá wiele dobrego nábył/ tákŷe potym ná
rycerŷtwo był paŷan. *HistRzym* 68; Názáiutr [Henryk Waleŷjusz]
był prowadzon ná rynek Krákowki/ Wprzod kleynoty Korone
nie nioŷł wŷ Senatorŷki. W Ratuŷu wbran/ wŷtápił ná Máyeŷtat pot-
tym/ Od Mieŷczán przyŷięgé wziął/ y dar ŷrebrny z złotym. Támkŷe
teŷ ná Rycérŷtwo kilko ich páŷŷfował *StryWjaz* C3v, C3v; [*Pap-
Herby* 101].

Przen: O Maryi (1):

Wyrażenie: »w rycerstwo pasana« (1): Rozmyŷłmyŷz tedy
yako marya yefł ŷŷyváta ŷczáŷna chwalebna ktora tak uyelkymy
dary yefł pouyŷŷfona a yako yefł uyŷoka kroloua ktora takymy kley-
noty yefł wryczérŷtwo paŷana *PatKaz* III 97v.

3. Rzemiosło rycerskie, sztuka wojenna; res militaris *Modrz*
(7): *BielKron* 320v; Ma byé tedy od ŷámego niemowleŷtwa ciało ku
rycerŷtwu ézwiczonó: y wmyŷł ku éierpliwoŷci przizwyczaiany
KwiatKŷiáŷ M2, Mv, O3; iŷ ón Céŷárz wtóry w liczbie/ OCTAuius
AVguŷtus, niczym innym ŷye niebáwił/ iedno Rycérŷtwem/ którym
ŷye báwiác wielkié zwycięŷtwá otrzymawał *SienLekAndr* a2; *Myc-
Prz* II C2; OWłzem iesłi w káŷdey rzeczy/ tedy to pewna/ ŷe na-
więcey w rycerŷtwie trzebá biełłoŷci. *ModrzBaz* 109v; [Iego [het-
mana Tarnowskiego] wyŷokie Rycérŷtwo/ ku they doŷkonołóŷci
przez różmaithe woyny przyŷzło *OrzKŷiáŷ* F3v].

**4. Służba wojskowa, obowiązek żołnierski, wojaczka, wojowa-
nie; militia** *HistAl*, *Vulg*, *Modrz* (20): *PatKaz* III 150; [starzy ryce-
rze odpowiedzieli Aleksandrowi:] przez wiele czaŷow ŷłuŷyliŷmy
Filipowi/ iuŷ nam ŷiła y moc wŷtála/ ŷebyŷmy mieli zbroię znólić y
wćiski woienne/ [...] dla thego iellić ŷie podoba/ wybierz ŷobie młode/
a od rycerŷtwa/ ktorefmy do tego czaŷu ŷprawowali/ niechay bę-
dziem wolni. *HistAl* B5; *GliczKŷiáŷ* K8v; Zaden ktory walczy nie
wikle ŷię ŷpráwami żywotá/ áby ŷię temu podobał ktory go obrał ná
rycerŷtwo [ut diligentii milites placeat]. *BibRadz* 2.Tim 2/4; y ná-
leŷli przez czyńŷ byé ná ten czaŷ ludzi w Rzymie 84000. Prze-
brákwawŷzy ie/ [Serwius] obrocił niektore godnieyŷze ná ŷpráwy/
niektore do roley/ niektore ná rzemioŷlá/ niektore ná rycerŷtwo.

BielKron 103, 431v; *ModrzBaz* 61; A tym którzy dobrowolnie nie
mogá przybydz álbo ŷtánać: Iáko kiedy kto ná naukę záiedzie, álbo
po Rycérŷtwie ozdobnym do cudzého nátiiey, álbo ŷłuŷbá ŷie zábáwi:
álbo ná pielgrzymŷtwo z naboŷeńŷtwá ŷie vda [...]. Dáią mu téŷ Di-
látiá *SarnStat* 1287.

Przen (12): *LubPs* hh6; A ták ten náŷz thu żywot iefł rycerŷtwo
trudne/ Záwŷdzy z námi woiuiá zle myŷli obłudne. Ktore iellí nie
będą gwałtem przelomiony/ Bá pewnie nas zwoiuiá bez wŷytkiey
obrony. *RejWiz* 101v; Toć przykazanie zálecam tobie ŷynu Tymo-
teufie/ według przedefŷlych w tobie proctoŷt/ ábyŷ boiował w nich
dobre rycerŷtwo/ máiąc wiárę/ y dobre ŷumnienie *Leop* 1.Tim 1/18;
A coŷ zá pożytek biorá ludzie z ponurzenia? [...] (–) Naprzod iáko
vczniowie nowi do Miŷtrzá nowego niebiełkiego przyŷtáią [...]. Po-
tym ná nowe rycerŷtwo do nowego Hetmána y Wodzá wiáry przy-
ŷtáią: áby pod nim ŷtátecnie z ŷwiátem/ grzechem/ z Szátánem/ y z
włáŷnym ŷwoim cíálem woiowáli *CzechRozm* 259v.

rycerstwo czyje [zawsze: pron poss] (4): Ale ty iedno moy miły
Rycerzu Krzeŷćiáńŷki [...] nic ŷie nie odnoŷ od ŷczyrych ŷłow á od
náuki ŷwiętey Pána ŷwego/ á zábawiy ŷie ŷwiętemi Kroynikámi
iego. [...] Támkŷe znajdyeŷz wŷytkę pociechę ŷwoię/ zá ŷtátecne á
wierne Rycerŷtwo ŷwoie *RejPos* A5v, A4, A5, A6; [Horeŷa ryce-
rŷtwá náŷzego/ nie ŷác éielefne: ále mocne Bogiem *Leop* *B2v
(Linde)].

Wyrażenia: »krześcijańskie rycerstwo« [szyk 2:1] (3): A Ry-
cerŷtwo twoie Krzeŷćiáńŷkie nie potrzebuye wyełkich trudnoŷci áni
praczey/ iedno éichoŷci/ pokory/ pokoiu/ miernoŷci/ ŷpráwiedli-
woŷci/ poboŷnego á cnotliwego żywothá. *RejPos* A4, A5; *Lat-
Har* 351.

»rycerstwo żywota« (1): [w przypowieŷci o bogaczu i Lazarzu
Chryŷtus naucza] iŷ iuŷ kropiá potępionemu ná ięzyk puŷczona
byé nie moŷe/ iellí ŷobie thu będącz w tym Rycerŷtwie żywota
ŷwego [...] fámi tego nie zyednamy. *RejPos* A5v.

Szeregi: »boj (a. [bojowanie]) a rycerstwo« [szyk zmienny] (2):
Ale rozmyŷliwŷzy ŷie o iáki základ bieŷymy do tego krefu/ álbo
iákie kleynoty ŷá nam wywieŷzone/ moglibychmy ŷie o tho pilnie
ŷtáráć/ ábychmy w thym boiu á w thym ŷwiętem Rycerŷtwie ŷtále á
mocnie ŷtáli/ á nigdy nie wŷtawáli. *RejPos* A4, A5; [Czas żywothá
człowieczego iefł riczerŷtwo, a boiowanŷe ná thym ŷzwiecznie [Mi-
litia est vita hominis super terram *Vulg* *Iob* 7/1] *ArgWyklad* 41/77].

»wojna a rycerstwo« (1): zwycięŷyć czártá/ zwycięŷyć ŷwiáth/
zwycięŷyć ciało [...]. Wierz mi iŷ to nie ledá woyná á nie ledá to
rycerŷtwo. *RejAp* 41.

5. Dzielność, męstwo, odwaga, waleczność (8): *GliczKŷiáŷ* F5;
[D]láć teŷ Pállás męŷtwo y Marŷowe dáry/ Aby bronil Oyczyzny
y Powŷzechney wiáry. [...] [Id]ąc torem cnot ŷwiętych/ przodkow
ŷwych przeŷławnych Ktorzy ŷá znáćni męŷtwem/ y Rádą z lat
dawnych. [K]torzy Krolom/ Oyczyznie/ Rzeczypoŷpolitey/ Doŷtáli
ŷwym Rycerŷtwem ŷławy známienitey. *StryWjaz* Av, Av; POLikráth
był okrutnik wŷáł ŷzczęŷciu wiele/ ŷzczęŷliwŷzego iuŷ nádeń nie
máŷł mowił ŷmiele. Powiem zleŷŷzá fortuná ia chcefłzi inŷzego/ W
rycerŷtwie w obyczáioch tego Wilkowłkiego. *PapPan* Aa; [*Hist-
Fort* K6; Druga rzecz: nauka ŷługam Boŷym, jako by ŷię mieli
ŷprawowác. A tu potrzeba, ŷeby kaŷdy wejrŷał w urzád ŷwój i pracę
etc., jako ŷię człowiek ŷtrzeŷe zlych rzeczy w przyczynach, jako teŷ
pokazuje cnoty ŷwięte, rycerŷtwo i ŷtatecznoŷé, dawajác z ŷiebie
przykład. *AktaSynod* IV 51; *PapHerby* 539].

W połączeniu szeregowym (1): *SeklKat* A2v cf *Wyrażenie*.

Wyrażenie: »mężne rycerstwo« (1): Aczkolwyek przodkowie
W.M. wielkymy cnotamy męŷnim riczerŷtwem/ y ŷlachtetnymy
vczinki dom ŷwoy wiŷŷłoki y riczerŷki rodzay oflachezili [...]; daleko
niemneyŷze [!] á niepodleyŷze W.M. pámiátki potomkom ŷwym
poŷŷobie wiekuiŷte zo ŷtawy [!] *SeklKat* A2v.

Szereg: »cnoty i rycerstwo« (1): On [*Skarbek*] nic nieuŷtráŷzony
Piérŷcień z pálcá ŷwego/ Ziąwŷzy wrzućil do złotá ŷkárbu Céŷárŷkié-
go. [...] Céŷárz to ogládwŷzy co ŷkárbek wczynil/ Habdánk [»dzięki
ci«] z ŷwymy iáł mowić/ dzięki iemu czynil. Z tádkŷe mié Habdánk

zową/ gdym w Polfłce godności/ Z Cnót y z Rycérftwá doftał/ Szłá-
checkiéy wolności. *BiałKat* d4v.

Przen: Męstwo duchowe (2): ktoeś ty przedtem wielką mocą
ku ftałości wiódl/ a terás iem ifćie piękne wiary a rycerftwa twoiego
kleinoty przynóliłz *MurzHist* N3v; Pogánka stara mądrość/ pifała
hiflorie/ flawiąc ludzie wboiu męzne y w fprawách dzielne: [...] y
czytać to ludziom młodym kazáli [...]. A my iáko zámilczec móżem
wielkich w rycerftwie duchowym ludzi/ ktorzy dáleko lepfzego y
korzyftnieyftzego zwycięftwá doftáli/ y trudnieyftzą woynę fzczeńfi-
wie wygráli? *SkarŻyw* A3v.

6. [*Prawdopodobnie: Towarzystwo rycerzy, przebywanie wśród
rycerzy: [Menelaos do Heleny:]* O Niezbędna zła niewiáfto Vdalaš
fie ná to niepoczefne rycerftwo. Pámieyá iz ftym gámratem bę-
dziefz pożywála kwašnych iábłek y zdrowiaš boday nie ftradála.
SqdParysa D2.]

*** *Bez wystarczającego kontekstu* (1): Militia, Żołnierstwo/
Rycerstwo/ woyná. *Mącz* 221b.

Synonimy: 1. *ślachta, wojsko, żołnierstwo*; 2. *ślachectwo*; 3.
żołnierstwo; 4. *boj, bojowanie, walczenie, walka, wojowanie, żol-
dowanie, żołnierska, żołnierstwo, żołnierzowanie*; 5. *dzielność,
męstwo, mężność, przeważność, śmiałość, waleczność, żołnierstwo.*

AC

RYCERZ (801) sb m

rycerz (787), **rycyrz** (14); rycerz : rycyrz *BielŻyw* (9:1),
MiechGlab (9:4), *BielSpr* (5:9).

-érz (8), -erz (9); -érz *KochFr*, *PudlFr* (2), *GórnTroas*, *WyprPl*
(2), *SarnStat*; -erz *Mącz* (7); -érz : -erz *OpecŻyw* (1:2). ◇ -érz- (17),
-erz- (6); -érz- *OpecŻywList*, *OrzQuin*, *KochFr* (2), *KochPieś*,
WyprPl (2), *SarnStat* (6); -érz- : -erz- *OpecŻyw* (3:3), *Mącz* (1:3).

sg N rycérz (288), ◇ G rycérza (40). ◇ D rycérzowi (30). ◇ A
rycérza (40). ◇ G a. A rycérza (2). ◇ I rycérzem (35); -em (2), -(e)m
(33). ◇ L rycérzu (5). ◇ V rycérzu (16). ◇ pl N rycérze (124), ry-
cérzowie (1); -e : -owie *BielŻyw* (2:1). ◇ G rycérzow (78); -ow (3)
OpecŻyw (2), *Mącz* (1), -ów (1) *OrzQuin*, -(o)w (74). ◇ D rycérzóm
(41); -óm (1), -(o)m (40). ◇ A rycérze (44), rycérz(o)w (2); -e :
-(o)w *HistAl* (9:1), *BudBib* (1:1). ◇ G a. A rycérz(o)w (9). ◇ I
rycérzmi (26). ◇ L rycérz(o)ch (4). ◇ V rycérze (15). ◇ du A (*cum
nm*) rycérzu (1) *BielKron* 125v.

Stł stp, Cn notuje, *Linde XVI* (dwa z niżej notowanych przy-
kładów) – XVIII w.

1. *Mężczyzna zajmujący się rzemiosłem wojennym: żołnierz,
wojownik; w stosunkach polskich: szlachcic; miles Miech, HistAl,
Vulg, Mącz, Modrz, JanStat, Cn; eques Murm, Mymér¹, BartBydg,
HistAl, Mącz; (vir) commilito HistAl, Vulg; pugnator Miech; vir
bellator PolAnt; milito Cn [w tym: postać z opowieści w HistRzym
(235)] (775): BY1 w Kafarnaum Centurio/ to iest fctnik/ albo pán
który miał pod sobą fto rycérzow. *OpecŻyw* 42v, [123]v; *OpecŻyw-
List* C2; *Eques auratus Ritter. Ricerz. Mymér¹ 11; TarDuch [C4],
C7v; Rycérzowie tłuści długo trwać nie mogą ani żywi być, bo
żyły ich zbytnią krwią zatopione nic rozumnie, nicz o niebiełkich
rzeczach wymiflic niemoga, ale zawždy o cieleftnych á o krew-
kofci. *BielŻyw* 139, 12, 157 [2 r.]; Czemu y dobrze flawnemu ri-
cérzowi, Panu Mikołaiowi Oporowfkiewu, [...] M. Andrzej Gla-
ber z Kobylina fluzbę y powolnoř fwą wlkazuie. *MiechGlab ktv*;
Thamze też kxiąże Henrik thak boiował iz go Thatharzy y z czoła y
z thylu obthoczyli, iz thez thelko czerze rycerzre okolo niego fie
zawatali. *MiechGlab* 12, *2v, 8; *KlosAlg* G2 [2 r.]; A nád iego [Pa-
na] wolá nieofiedzi fie wpokoiu namoznieyflly krol/ ácz by byl nie-
zliczonemi hufy oftapiony á namocnieyflly rycerz przygody nie
vydzie mocą fwą bez obrony iego. *RejPs* 48; *RejRozpr* G; Zaka-
zowali [księża] to frodze/ Proftakom badać fie obodze. [...] Mowiáć
nie twoia rzecz panie/ Wfzak będzie w fwięto kazanie. [...] Ani też
Ricerzu iest rzec twoia/ tobie lepiey prziftoy zbroia. *SeklKat* A4;
RejRozm 397; Wyiechawflzy z onąd Alexander przyciágnął do mia-
fta ktgore [!] Teba zową/ y mowil ludziom miafta onego/ dacyie mi**

pięć fet Rycerzow ktorzyby mi prziflzi na pomoc/ w odzieniu
zbroynym zgotowane. *HistAl* D3; Alexander na nię [na *Persów*]
nawalnořciá vderzył/ á ták fie nátychmiaft zámieflzály fzyki y po-
częli fie okrutnie bić/ vpadáli z obudwu ftron Rycerze ránni *HistAl*
F4; zabiła ona beftia [onocentaurus] dwadziefciá y ofm rycerzow/ á
czterdziefci ich ránilá *HistAl* H7, B, B5 [2 r.], B6, B8, C4v (34);
KromRozm I L2; *GliczKsiąż* B6v; Y což wždy tobye dobrego lżywy
ięzyk fpráwi/ [...] Gdyż yeft frozflly niźli ftrzála rycerzá mocnego
LubPs cc2v, P5 marg; ZAden/ ná ktorego fá pewne dowody á zná-
ki/ nie móże być wolen od męki/ iedno then ktorego Práwo piřáne
czyni wolnym/ iáko fá Doktorowie/ Rycerze/ Przełoženi ná wielkie
doftoięftwá *GroicPorz* ii; *KrowObr* 130v, 173; Bowiem káżdą
fkrytą myfl fnádnie wyda mowá/ Gdyż zázwždy geřbá plecie o czym
myfli głowá. Oracž zázwždy o plugu s trzořlem o lemieřzu/ Mních
tákiež o kápcy/ o trepkach/ o pleřzu. Rycerz s tarczą á z drzewem
wnet ná plác wyiedzye *RejWiz* 6v; Azafłby tám [na *dworze*] nie
bylo wdzyęczne towarzyftwo/ Bo co iedno pomyflifłz naydzyeřł tám
wnet wřzytko. Naydzyeřł y wczonego/ naydzyeřł y rycerzá/ więc
Muzyká/ Doktorá/ Lutniřte/ fřzymirzá. *RejWiz* 72v, 82v, 163; *Leop*
I.Par 12/14; *RejFig* Ddv; [*Ligurgus Lacedemořski*] Wieže w mu-
rzech przy mieřciech/ nie dáł nigdy ftáwić/ Mowiáć/ że tu Rycerzá
može bářbá zabić *RejZwierz* 40v; Y nie práwy to Rycerz/ co fie
řmierci boi/ A tho záfie delperat/ co też o nię ftoi. *RejZwierz* 125,
24v, 29, 33v, 40, 40v, 48, 82v; *BibRadz* I.Par 12/28; *Goski* A6v;
Zoftáwił też Romulus fobie iednę czeřę [gruntów]/ s ktorey opatrzał
żywnořciá boźnice y flugi ich. Czeřę też ná pořpolitá rzecz zoftáwił/
tákiež ná wyfluzone Rycerze/ to iest zeřzle. *BielKron* 99; iz [*Alek-
sander*] miał w wořfce [...] wřzytkich piřzá być LXX tyřiac/ fiedm
fet/ y czerzy ftá męřow dořwiadczoney/ [...] ktorzy ięřcze v iego
oycá w potrzebach bywáli/ ták iz by ie kto widzyał rzekłby nie
Rycerze ále miřtrze Rycerłkich fpraw wřzytko *BielKron* 123v; OT-
tho Sylwius był od Ricerzow wybran ná Cefářftwo *BielKron* 145v;
Tám w tym mieřcie [w *Antiochii*] nářzy dořtáli [...] włocznie/ ktorá
był Rycerz otworzył bok Pánu Kryřtuřowi ná krzyžu *BielKron* 178;
Iż zacnych rycerzow nikh nieuřtrářzy groźbámi/ áni wchodzi przez
dáry *BielKron* 315v; [*król Kazimierz*] pochowan ná zamku [...] po-
częiwie y kořztownie przez Elźbietę krolowá y fyny ich/ tákiež s
Kfiáżęty/ Pány/ Prelaty/ y pořpolitym ludem/ [...] ták też wiele
chorągwi y we zbroiách Rycerzow bylo ná koniech przy pogrzebie.
BielKron 397v, 6 [2 r.], 25, 54v [3 r.], 55, 64v (57); *GrzegRóżn* L3v;
iz też to przylřucha ktory iest dobrym Krolem/ yzeby też był moc-
nym rycerzem. *KwiatKsiąż* M2, N, O, O2; Duellum, sive Du-
ellium, Woyná/ bitwá miedzi dwiemá ftronómá/ ábo dwiemá per-
fonómá/ yáko gdy rycérze ná hárc wyyeřdzá. *Mącz* 97b; Mars ipse
ex acie quemque fortissimum pignerari solet, [...] W woynie po-
řpolicie námeřnieyflzy á nacziřflzy rycerze giná/ bierze ye Mars
woyenny/ bóğ miało fántu a zařlawy z bitwy *Mącz* 299c, 36a,
107b, 146d, 165d, 188a (11); Powiedzmi/ pry/ Rycerzu flawy zná-
komitey/ iáko fię godzi fluzyc Rzczypořpolitey? *Prot* D, B4v, Dv;
Przygodziło fye bylo po Koronácyey Krolá Alexandrá/ iz Ian trzeci
Pilecki/ máiac XXij lat/ przy Dworze będác/ z dořwiadczoneymi fye
Rycerzmi potykał/ bářzo śmiele *SienLek* 34, 34; *RejAp* [13]v; *Górn-
Dworz* Q6 [2 r.], Aa2v; Tedy Iowinian Cefářz řzedł nágo ku zamku
onego Rycerzá/ á przyřzedflzy fthoiác v wrot kořlátháł áby mu
otworzono. *HistRzym* 42; BY1 ieden Krol bářzo mořny w źiemí
Anglyřłkiey á w iego zacnym kroleřtwie byli dwá Rycerze/ iedne-
mu imię bylo Gwido/ á drugimiu Tyrus. *HistRzym* 76v; Rycerzu
mocny powiedz mi iákoć imię? *HistRzym* 82; Y przygodziło fie ze
ieden rycerz zgreřelzył był przećiw krolowi/ á zbieřawflzy krył fie w
iedney iámieř/ z ktorey wychodząc wiele zleřo czynil *HistRzym* 98v;
Ale w tym boiowániu rycerz řmiertelnie był rániiony/ á przethož
trzećiego dnia vmářł. *HistRzym* 105v; Tedy ono kfiáże widząc Iulia-
ná vdátneho á ná walce řercá bářzo fmiářego/ wczynil go rycerzem
HistRzym 115v, 28v [3 r.], 29v [2 r.], 31v [5 r.], 32 [6 r.], 32v [4 r.]
(200); *RejPos* A4 [2 r.], A4v; *KwiatOpis* B2v, B4v; *RejZwierz* 252;
iz w thym obyczáiu Rzymiáne ftářzy pieřzemu lekkiemu ludowi

przodkiem kazáli fie z nieprzyjacielem potkác rozmáitá bronią y poćilki/ áby przedni Rycyrze obaczyli moc y sřrawę nieprzyjacieličką *BielSpr* 21v; Boiáźliwego Rycyrzá nie wywodź ná hárcz áni ná sřrawę/ iedno doświádczonego. *BielSpr* 35v, 10, 11v, 20v, 22v, 39, 44; *KochMon* 34; Teź (niektorzy) z Gadytow odłaczyli się do Dawidá do twierdze w pułtynią rycerze mężni [*fortes viribus*] mężowie waleczni ku bitwie/ sřrawuiác się tarczą y kopiią *BudBib* 1.Par 12/8; Rulfcie się konie/ á rozpádcie się wozy/ niech się teź rufz rycerze [*fortes*] *BudBib* 1er 46/9, 2.Reg 17/8, 10, 23/16, 17, 22 (15); Sławy zázwdy przeftrzega kto Rycerz prawdziwy. *WierKróć* B2, B2v; *StryjWjaz* B4v; Iuźby dziś Aruns mężny pewnie ćifzey fiedzwał/ Gdyby o tym przewaźnym cnym Rycerzu [*tj. o Michale Jazłowieckim, staroście chmielnickim*] wiedzwał. *PapPan* Xv, Bv, B3v, M3v, Qv, Aa4, Cc2v; Práwá wiele pozwaláią rycerzowi/ czego niepozwaláią infzym ludźiom. *ModrzBaz* 76v, 5, 76, 76v; *MWilc-Hist* D; Ná dwoię się Tátárfkie woýko rozdzieliło/ W więkřzym połku do bitwy godnych málo było/ A w mnieřszym wfzytki byli rycerze przebráni/ Czým nářzy od nich byli zdánim ofzúkani. *StryjKron* 632, 135, 240, 250, 305, 567, 742; Gdzim potem niebył: czegom niefkofztował? [...] Dziś źak řpokoyny/ iutro przypáfány Do mieczá rycerz: dziś miedzy dworzány W páńkim páłacu/ iutro zási ćichy Xiádz w kápitułe *KochFr* 90, 99, 100; *BielSen* 9; *BielSjem* 7, 29, 31; Lecz sře nic nie dźiwuię: bo miłość téy mocy/ Ze przed nią námeźnieřzy rycerz turá fkoczy. *PudřFr* 58, 45; *ArtKanc* D13v; *Phil* M3; Więc się bronić fmyřłowi/ Mđla náturá/ nie moźe/ Rowna dziećięćiu przećiw rycerzowi *GrabowSet* G3; *WyprPl* Bv, C3v; *LatHar* ++3v, 441; *KolakSzczęřl* A4; Iz iefli rycerz rycerzowi/ álbo řzláchćie řzláchćicowi záda raz przez rozłania krwi: řzláchćicowi/ któřemu tákowé vderzenie bęďzie záđano/ winá [...] od tego który vderzył álbo obráźił/ ma byďź náznáczoná. *SarnStat* 618, 234; A iz rycerzem być y woyny řluzić niećwiczone y nieopátrzone potrzebámi niemoźe/ [...] przeto [...] *GrabPospR* K2v, K2v, K4, K4v; *KmitaSpit* B4v; Nie iefł bowiem Tátářzyn porządny boiownik: Ale złodźieř/ pęďźilkot/ y nocny rozboynik. Bowiem Rycerz vczćiwy/ porządnie podnoři Woynę/ o rzeczy řluzne: iáwnie iá ogłosi *KlonWor* 30; *SzarzRyt* Cv; [*BielKron* 1551 53v].

rycerze czego [= *kraju*] (3): Tedy Krol vczynił wielkie gody/ á wfzytkich pánow y rycerzow řwego kroleřtwá ná nie wezwał *HistRzym* 93v, 112; Pánofzá. Tho iefł/ Wyřlawienie pánow y paniáť ziem Rulfkich y Podolfkich/ z meřřhwá/ z obyćzáiow/ y z infřych řpraw pocźciwych/ ktoremi oni porównáli z onymi Greckiemy y Troiáńskiemy mężmi/ tákźe theź máđremi/ Rzymřkkiem y infřych páńřw rozmaitych Ricerzmi/ z Oratory y Philozophy *PapPan* kt.

rycerz z kogo (1): Tedi niekthori Ricerz z Macedonow ktoremu imię bylo Zefir/ náłazł w iednym kámienu wydroźonym throćę wodí/ [...] á nábráwřzy iey w przyřbice sřwoię prziniolł przed Alexandrá. *HistAl* H4.

rycerz miedzy kim, nad kim [= *dowódcą*] (2): [*przysřli do Dawida z rodu Beniamina*:] Teź řřzmáh-iáh Giwehońki rycerz miedzy trzydzieřtá/ y náđ trzydzieřtá/ Zás řrmę-iah/ y Acházyel *BudBib* 1.Par 12/4, 1.Par 27/6.

rycerz(e) czyj (czyi) [w tym: *pron poss* (61), *G sb i pron* (23), *ai poss* (12), „własny” (1)] (97): *FalZioł* I 48d; *BielŻyw* 149, 157, 158; Ricerz niektorzy wielkie⁹⁰ Chama, to iefł, Carza imieniem Otoman, [...] iáł potaiemnie pořládać gory w Kapadociey, zkáďze [...] pocźał czařow godnych naizdy czynić á řupieřřwa *MiechGlab* 64, 57; Widzác tho [*zamknięte bramy miasta Abdyron*] Alexander rozgniewał się bárzo/ y przykazál rycerzom řwym áby ie zápalili. *HistAl* D2; [*mieszkańcy Teb woli*]: Alexander iefli nie odehyďielł od nas/ ciebie y twoie rycerze řzkaráďie vďřęczymy. *HistAl* D3; Dářiur tedy řlyřzác że iego Rycerze vřřháią/ nářichmiařł wezwał wielką wielkoć ieźnych y pieřřych *HistAl* E5; Mężowie Ricerze moi ná mocnieřřzy/ vmyřly wáře s řlow řřř Porufowego řadnym obyćzáiem niecháy się nie řmęćá *HistAl* G7v, Av, Bv, B2v, B6, B7 (48); Gdyby kto kordá dobył przed nářřym Rycerzem/ táki w řářce Rycerzowey: á ktoby ránił/ tákiemu řeká ma być przeboďźoná. *Ust-*

Praw D4; *RejŻwierz* 16, 37v; Potym przećiw Perdyce powřłáli Antypater/ Ptolomeus/ Antygonus/ s ktorymi gdy walczył/ zábit w Egipcie od wfłownych Rycerzow dla iego řporności. *BielKron* 127; Stámřhąđ prořtho ćiągnął Boleřřaw do Rulfí przećiw křięźięćiu Przemřskiemu Wołodzimirzowi/ ktory czynił wielkie řzkody krolowi/ poráźił go Boleřřaw/ y řámego rycerze krolowřcy poimáli *BielKron* 352v; A tę Litwę pobudźił był Páweł Břkup Křákwowski/ ktory cźęřto czynił burzki w kroleřřtwie Polřkim/ przeto był poiman od rycerzow řeftkowych w Łágowie miářtećřku *BielKron* 365, 25, 50v, 58v, 68 [2 r.], 83v (24); *HistRzym* 30v, 36, 41v [2 r.], 42v, 49 (9); *BielSpr* 39v, 43v; *BudBib* 1er 51/57; *PapPan* T3; *SkarKaz* 120b. Cf »rycerz Krystusow«.

rycerz skąd (6): Ten rycerz pánnę miał bárzo piękną ktorą gdy vyřřzał rycerz z Báldáchu/ rozmiřłował się iey bárzo *HistRzym* 84v, 84v [4 r.], 87.

řg w funkcji coll. (3): *BielSpr* 3 cf »pospolity rycerz«; *StryjKron* 105; *CzechEp* 13 cf »zbrojny rycerz«.

W pořłáźeniu z nazwą narodowořci (1): [*Aleksander mówił*:] Moi rycerze ná mocnieřřzy Mácedonowie [ř] řlow moich skromnie pořluchaycie. *HistAl* G6v.

W pořłáźeniu z imieniem i (lub) nazwiskiem [w tym: *rycerz imieniem* (6), *rycerz ktoremu imię bylo* (1); *imię i (lub) nazwisko + rycerz* (32), *rycerz + imię i (lub) nazwisko* (26)] (58): *BielŻyw* 157; Czřwarta horda [...] iefł Tatarow Nohayřkich albo Occářłow, ktorzy teź z Zawořłkiey hordy pořřli. A to gdy Occas ricerz ieden známeniti wielkie⁹⁰ Carza Zawořłkiego [...] był zábit. *MiechGlab* 75, *7, *8v, **4, **5v, **7v, 64; *HistAl* B8, H4; *RejŻwierz* aa4, bbv, 13, 13v, 78v; *Goski* A11v; Miał Dářiur ná řwoim dworze dwu rycerzu Beřřá y Nábářzaná *BielKron* 125v; Ci řá pomęćřeni pod Dyoklecyanem y Máxymianem/ Márcellus Papieź/ Márcellinus Papieź/ Adauktus/ Alexander Rycerz [...] *BielKron* 154; Loktek bęďąc myřli dobrej wořřká řřřykował/ pořřháwił řyná ná mieyřcu przeřpiećřnieřřym z Rycerzem Nekándą/ ktory był z domu Toporow *BielKron* 372v, 83v, 107, 153, 154v [2 r.], 246 (14); *OrzQuin* R2; RYcerz niektorzy był imieniem Iulian/ ktory gdyź był iednego cźářu wyiáćhal ná řow/ á vdáwřzy się zá iednym pięknym řeleniem gonił go bárzo dáleko. *HistRzym* 115, 35 [3 r.], 35v [2 r.], 77, 78v, 79v [4 r.] (15); *RejŻwierz* 44v; *BudBib* 1.Par 12/4, 27/6; Wřpomnię/ y to zeřćie [ře: zeřćie] dwá kroć Woiewody Wořłkiego ná Woiewoćtwo řáďzáli Alexandrá zá řřrawą zacnych Rycerzow. řieniáwřkich/ y řáźłowieckich. *BialKaz* L2v, L2v; Kieyřtut řam Xiáźę Zmoďřkie/ gdy y tám vřy Niemiećkie przeřbijáiąc ieźďzil/ [...] od iednego Rycerzá Wernerá z Windekien był z koniá wyřáďzony drzewem *StryjKron* 442, 442; *ZapKořcier* 1585/61; *LatHar* ++5; Iz my máiác ná báćeniu řřátećřną wiářę/ y wielką przyćhlynoć przećiwko Nam [...] od Wielmoźnégo řaná z Rytwian/ Woiewody Křákwokięgo/ Rycerzá/ y Senatorá ná řczęřźe miřęgo: [...] *SarnStat* 978, 1104; *KlonKr* F3v; [*KromHist* 14].

W pořłáźeniu z przymiotnikiem od nazwy geograficzneř [w tym: *przymiotnik + rycerz* (7), *rycerz + przymiotnik* (5)] (12): Ořwáldus Normáďiřřki Rycerz *RejŻwierz* bbv, aa4, 13, 13v; Látá 1413. Lithwá drugi raz ku Polřzce przyřáćzona y zápiřáná byřłá [...]. Abowiem Krol zářřřżonym Rycerzom řitewřkim/ herby pánow Polřkich rozdawał *BielKron* 385, 310; *HistRzym* 85; ábowiem řam ieden był Hánnibáł táki/ kthory řlpes gory niedroźne/ trudne/ nieprzybyte/ do Wřoch przećhodźił/ pobudźáiąc řřřymřkie Rycerze *BielSpr* 43v; Y gonili rycerze Čháďřymřcy zá krol'em/ y dogonili *BudBib* 1er 52/8, *Cant* 3/7; *BialKaz* H4; *PapPan* kt.

W pořłáźeniach szeregowych (9): Teź nie byli za nią [za *Maryřą, idáćą do Elźřbiety*] aniř przed nią rycerze/ pánięta/ albo pakhořęta/ tylko ijdzie z iey miřłofciá/ pokora/ vbořřtwo/ a řromieźřliwořř *Opećřyw* 10v; Tego cźářu wfzytek narod ludźki z winřřwóřnia Noego iefł ná trzy powáři rozďřyelon/ to iefł/ Káplány/ Rycerze/ y řłopy álbo řługi *BielKron* 6; *HistRzym* 30v; *RejPos* 162; BO oto řan řehowa Ceweoth odyimuie z řeruzálimá y z řehudy wfřelkie pořilenie řłebá/ y wfřelkie pořilenie wody. Rycerzá y meźá wa-

lecznego/ łędzia/ y proroká/ y wiefzczká á ftárcá. Rotmiftrzá y vé-
ciwą ofobę y ráyce/ y mądrego/ rzemieślniki y rozumnego mowcę.
BudBib Is 3/2, Ier 51/57; PaprPan kt; Naydzie tu [w księgach] lam
Krol powinności fwoie/ Rádę Senator/ Rycerz fpofozbroie: Páfterz
duchowny/ naydzie y ftan káždy Náukę zázwdy. *ModrzBazStryj*
¶2v; *SzarzRyt C3*.

W przeciwstawieniu: »rycerz ... ślachcic« (2): Bo záprawdě
rycerze nie rodzą fię/ áczkolwiek fię śláhcicy rodzą. *ModrzBaz*
76, 76v.

W porównaniach (14): PatKaz III 150; BielŻyw 48 [2 r.]; RejPs
27v; Ták fię kocha w fłowech thwoich [*Panie*] me ferce vbogye/
Práwe yáko rycerz kthory byerze lupy drogye *LubPs cc; Groic-*
Porz e2; Abowiem ten [Bóg] káznego náuczy/ Kto mu wiernie fwe
fpráwy poruczy/ Iż ty márne á omylnie fpráwy/ Snádnie zwalczy
iáko rycerz práwy. RejAp Cc8; Pátrzayże pilno á oftrzegay fię pil-
no/ ábyś iáko niećwiczony Rycerz/ they zbroie opák ná fię nie
wkládał/ przedni plách ná zád/ á zádni naprzod. RejPos A5, 263v;
Leč Lehová zemná iáko rycerz móczy/ przeto prześládnicy moi
walác fię będą BudBib Ier 20/11, Iob 38/3; VAndá fwych przodkow
fercem nie wydáła, Choć pleć pániefłká y tez poftác miáła. Bo iáko
Rycerz cny pyźnoftápego, Gromiła Niemcá bronią opátrznego.
KlonKr A3v; KlonFlis E2; KlonWor 30.

W charakterystycznych połączeniach: rycerz(e) biegły(-li) (ku
biciu bieglejszy) (3), bojaźliwy, butny, chwalebny (nachwaleb-
niejszy) (3), cnotliwi, cny(-i) (11), czysty (naczywszy) (3), (nie)-
ćwiczony(-eni) (3), dobry(-rzy) (7), doświadczony(-eni) (2), dra-
pieźni, duży, dzielny, godny, łakomy (3), mężny(-i) (namężniejszy)
(8), (nie)mocny(-i) (namocniejszy) (19), nabożny, niepospolici, nie-
prawy, okrutny, pobici (zbici) (2), popisani, posileni, posłany,
prawdziwy, prosty, przebrany(-i) (2), przedni, przenjáci, prze-
ważny, ranni (raniony) (2), sławny(-i) (nasławniejszy) (9), spra-
wiedliwy (3), stary(-rzy) (6), stateczny(-i) (3), strapieni, straszliwy,
ślachetny(-i) (naślachetniejszy) (5), śmiały(-li) (śmielszy) (3), ubo-
gi(-dzy) (2), uczciwy, udatny (2), waleczny(-i) (6), wielki, wiel-
możny, wierni, wybrani, wysłuzeni (2), zacny(-i) (10), zasłuzeni,
zawołany (2), zeszli (2), znamienity(-ci) (5); rycerz(e) eipski, izra-
elsey, litewscy, niemieccy, normandyjski (2), polscy, rzymski(-scy)
(3); rycerze świata tego (3); krew rycerza(-ow), krzyk, męstwo,
miecz, pawężę, pieczęć, pilność, poduszczenie, sprawa (2), stan,
strzała, syn, zamek, zasługi, zbroja (7); pobici od rycerzow, pojman,
wybran (4), zabit (2); przez rycerza zwyciężeni; rycerzow na-
przyjmować, nie ustraszyć, warować się, wezwać (5), żałować; do
rycerzow postać; od rycerzow odbieżeć; rycerzowi(-om) (roz)da-
(wa)ć (9), (przy-, roz)kazać (20), odjąć (odjęt) (2), ofiarować,
poruczyć, pozwalać, ślubić się, zadać raz; jachać ku rycerzom;
rycerza(-e) karać, mieć pod sprawą (pod sobą) (2), pobić (5),
pobudzać, pojmać (jąć) (2), położyć, porazić, posilać, postać (2),
potwierdzać (2), przenjając, przywozić ((przy)wieść) (5), wolno
puścić, udreńczyć, upominać, wezwać (3), wybrać (2), wyprawić,
wywodzić na harc, wziąć sobie, zabić (3), zawołać; między rycerze
pobrać; zawołać na rycerze; rycerzem uczynić (4); przysięgnąć
przed rycerzmi; z rycerzmi jachać (przyjechać) (2), potykać się;
rycerz(e) bojował, bronił (się) (bronią) (3), ciął, dał pogębek
(policzek) (2), jałmużny dawał, gonił (li) (2), gotują się na wojnę,
(przy)jachali(-ł) (jechali) (9), nie litują gardł (gardłuje) (2), sła-
wę odnosi, nie odstąpią, pobili (pobijali się) (2), poginęli ((z)gi-
nął) (3), pojмали (2), popędzili się, przebili (przebiję) się (2),
nieprzyjaciele przemagał, sławy przestrzega, przysięgali, przyszli
na pomoc, ratował (ratujący) (2), ruszą się, rzucili się (2), służyli,
konia stracił, szemrali, ściał głowę, wojnę toczy, od nawalności
uchodzili, uciekł (mogli) (mieli) uciec (3), przygody nie ujdzie,
umarł (umarły) (6), upadali (2), ustawali (ustają) (2), (z)walczył
(4), wybrali (4), (na harc, na plac, na wojnę) wyjedzie (jadą, wyjął,
wyjeżdża) (4), na rycerstwo się wyprawuje, zabili(-ł) (5), zada raz,
złękł się, znowili się, zwycięży; [ilu] rycerzow zginęło (poginęło,
poległo) (5).

Przysłowia: lepszzy Ricerz niż Pánofzá *ModrzBaz 76*.

[Mężnieyła bábá ná gorze: niż naylepszzy rycerz ná dole. *Plut-*
BBud P.]

Zwrot: »rycerze, rycerzem pas(ow)ac« [szyk zmienny] (1:1): Y
w ten czas go rycerzem zacnie páfowano/ Y Orle mu do herbu
fkrzydło było dano. *RejWiz 97v; RejZwierz 67*.

Wyrażenia: »rycerz bojowy, bojujący« (1:1): *RejPos 164; á*
Rycerz boiowy bárzo fnádnie między ftáremi bliznámi nowá ráne
śćirpieć może. RejZwierc 153.

»rycerze Boży« (1): Zátym nam Hetman powiedział [...]: Ey
Rycerze Boży teraz czas przyfzedł/ áby káždy vkazał fwoy wymił
dobry męftwá fwego *BielKron 460*.

»rycerz konny« (2): będąc rycerzem konnym ftrafzliwym/
niechay drzewem frogie Parthańczyki przenjagrawa *KwiatKsiąż*
O3, O4v.

»rycerz Krystusow, Krystusowej wiary [= chrześcijański]«
[szyk 3:1] (2:2): A ták Skánderbog odpifał mu w thy fłowá: Rycerz
Kryftufowej wiary Iurek Kálftryotus Kfiążę Albáńfkie Amuráthowi
Othomanowi kfiążęciu Tureckiemu eté. [...] *BielKron 246, 253,*
254; Ty zacny á wielmożny Kryftufow Rycerzu/ Nie do końca
fortyty s Turkiem o przymierzu. PaprPan B2.

»rycerz krześcijański« (3): RYcerzá kiedy chcieli/ mieć Krze-
ściáńfkiego/ Málowáli we zbroi/ á on s Koniá fwego/ Bije Smoká
frogiego/ o Krolewnę zaná/ A to ták wykłádáli/ tę figurę znaczną.
Iż káždy wierny burdę/ ma z okrutnym Smokiem/ Ktory ná miłą
dużę/ pátrzy krzywym okiem. *RejZwierz 113, bb2v, 113*.

»rycerz pieszy« [szyk 1:1] (2): Czo tedy za wrząd ieft Hetmana/
co rycerza tak konnego iáko piefzego zwyczaj y dowiátczenie ćie
miły Vbertinie nauczy *KwiatKsiąż O4v; KlonWor 56*.

»pospolity rycerz« (coll.) (1): TOć ieft náde wżyfiko ku walce
potrzebnieyfel/ y ná tym wżyfka obroná rzeczy záwiłá/ iż iefli ieft
młodź y popolity rycerz ćwiczony/ tedy też fpráwce máią być
dobrze ćwiczeni y fpráwni w tych rzeczách *BielSpr 3*.

»rycerz(e) prawy(-i)« (5): KTo czytał Rulfkie dzycie/ ten fię
fnádnie fpráwi/ lácy tám ludzyc byli/ á Rycerze práwi. *RejZwierz*
81v; RejAp Cc8; WyprPl A2v, B4; [Tatarzyn] Nie iáko Rycerz prá-
wy iáwną wojnę toczy/ Przymierze wypowieda/ potyka fię w oczy:
Leč iáko zdraycá włafny [= prawdziwy] fpofozem złódziefkím
Miia miáła y grody KlonWor 30.

»przełożony nad rycerzmi« (1): Wziął też Hethman [i uwięził]
Sáráiafzá naprzednieyfzego káplaná/ y Zofoniafzá wtorego po nim/
y trzy ftożyc weścia. A z miáła wziął komorniká/ ktory był przeło-
żonym nád rycerzmi [praepositus super viros bellatores] *BibRadz*
Ier 52/25.

»starszy rycerz« = dowódcy (1): te^{mv} co zle á fzkodliwe Rze-
czypopolitey zámiefzanie fwoim roftyrkem álbo iáká płochością
ktory vczyńi/ niemálf infzego lekárftwá ná to/ według obyćziáí
ftárfzych Rycerzow/ iedno tákiego wywieś ná oftáteczne fkaranie/
áby fię drudzy tą winá y plágá karáli. *BielSpr 26*.

»zastęp rycerzow« (1): Iakoby ná lotra wyfllific z mieczmi ij f
kiymi ijmowatz mie/ [...] IEzus gdy to wymowil/ záftęp rycerzow ij
woyfk rzucil fię náń/ iako lwowie ná baranka. *OpecŻyw 106v*.

»zbrojny rycerz (coll.); zbrojni rycerze« [szyk 2:1] (2:1): Nie
fadz fię ná fwoy rozum/ áni walcz w fwey fkorze/ Wyftaw
zbrojne Rycerze/ cnotliwe ku gorze. *BielSat N4v; StryjKron 105;*
(bo też to nigdy nie było [...]/ żeby w niey [w Polsce] iedno-
ftáyna y zgodna między wżyfzkimi wiára była.) iednáć też przed-
fię pod iednym białym orlem y pod iednym zbrojnym rycerzem
żywiąc/ [...] wiary fwey y nabożeńftwá pilnowáli/ y żywáli.
CzechEp 13.

Zestawienia: »rycerz pasowany (a. [pasany])« = *eques aura-*
tus Murm, BartBydg [szyk zmienny] (3): Murm 175; Eques aura-
tus, rizerz pasowany BartBydg 51b; GórnDworz V5v; [Reuchlin-
BartBydg 13; Po onej żony [Małgorzaty] śmierci [Gustaw Waza]
pojął i trzecią, Katarzynę, Gostava Olay, pasanego rycerza, dziew-
kę KromHist 14].

»złoci rycerze« = *pasowani na rycerzy w czasie koronacji* (1): Przyciechawłszy do Krolá Portugálkiego [...] wkażalem też lift Krolowi od iego namiestniká/ gdzie go też między złote Rycerze policzył iednego *BielKron* 460v.

Szeregi: »rycerze albo bojownicy« (1): A rycerze albo boiownicy potrzeba yżeby przyrodzenia mocznego byli *KwiatKsiąż* O4.

»(panowie) dworzanie i rycerze« (2): Yeft wyele cnych/ dobrych/ y ftátecznych dworzánów y rycerzów/ ktorzy nye winni zá złe á nyefáteczne ćirpyeć. *KromRozm* 1B, A4.

»hetman, (i) rycerz« (2): *PaprPan* B3; Glinłki fię między nimi [między *Tatarami*] okrył z wphcem swoim/ Tám połtrzałem wbito pod nim koniá dwoim/ Ná drugiego fię przefiadł/ tám z wielkiew fmiáłości/ Iák Hetman/ y iák Rycerz odniósł dank dzielności. *StryjKron* 702. [Ponadto w *połączeniach szeregowych* 2 r.]

»książęta i rycerze« (1): HErkules był málo przed krolem Saulem w Grecyey/ ktorzy ine Kfiążęta y Rycerze męftwem y dobrá fprawá przechodził. *BielKron* 62. [Ponadto w *połączeniach szeregowych* 2 r.]

»rycerze i ludzie waleczni« (1): Dobrze iżeby fię koždy tego dnia od wfzelkiew rzeczy wyftrzeżał. Rycerzów y ludzi walecznych też aby fię warował *FalZioł* V 52v.

»mąż (a. mężowie) (waleczni), (i, albo) rycerz(e)« [szyk 3:2] (5): O mężowie y rycerze moi [Viri commilitones mei] namocniefyz ktorzyfcie do thych czáfów woienne nieprzeftpieczności podeymowali/ izali dla niedoftatku koni macie rofpaczać *HistAl* D2; *LubPs* hh2v; *Goski* A2v; ábowiem y Bogá fámego przypodobywa pífmó ludziom rozmáitým/ iákó Rycerzom mocnym/ ábo mężóm walecznym *CzechRozm* 106; Heros – Sławni mąż, ricerz, awóla nyzmiona [lege: zawołania] wielkiego maz zacni. *Calep* 480a. [Ponadto w *połączeniu szeregowym* 1 r.]

»panowie i (takież) rycerze« [szyk 4:1] (5): Wiele fmutku y záłości fpołu wfzytkim w Polfzce tá wypráwa nierządna á nie fprawna ná ten czás przyniołá/ Ilyfząc o cnych á zacnych Pániech tákież Rycerzoch/ [...] ktorzy fwą krwiá zdrowe [!] krolewłkie odkupili. *BielKron* 399; Rzekł fyn: Oycze miły przylięgnę ia przed pány y Rycerzmi páńftwá thwego/ że żadnego niedoftátku nie będziefz ćierpiá *HistRzym* 112, 46v, 93v; *BiałKaz* L2v. [Ponadto w *połączeniu szeregowym* 1 r.]

»senatorowie i rycerze« (1): Bifkupi fwe vbiory dla ftánów godności/ Swietnie przygotowáli przewážney hoyności/ Tákże Senatorowie/ y wfzyfcy Rycerze/ Iedni fzáty przewážne/ á drudzzy pánczer. *StryjWjaz* Bv. [Ponadto w *połączeniu szeregowym* 1 r.]

»setnicy i rycerze« (1): A gdy mu [Joasowi] fzło ná fiodmy rok/ Ioiádá bifkup z narodu Lewi zwiodłfyz Setniki y Rycerze/ wkażał im táiemnie fyná krolewłkiego/ y zmwóli fię wfzyfcy pod przylięgá zá nim *BielKron* 86v.

»rycerz albo szlachcic; słachcice z rycerzmi« = *nobiles cum militibus* *Modrz*; *miles aut nobilis JanStat* [szyk 2:1] (2;1): *ModrzBaz* 76; O ránie rycerzowi ábo fzláchćicowi przez chłopá zádáný. *SarnStat* 618, 618. [Ponadto w *przeciwstawieniu* 2 r.]

»rycerz i wódz« (1): [Pyrrus do Agamemnona:] O rzecz máłą proším/ w czym choć fię chętnym ftáwifz/ Nas przedfię náząd z náfzą nagrodá zoftáwifz. Gdyż do téy káždy rycerz/ y wódz nas vprzędził *GórnTroas* 19.

Jako ostatni człón we współtrzędnym połączeniu wieloczłonowym: »albo (i, jako) inszy (a. wszysey) rycerz(e); z wielim inszych rycerzów« (3;1): zgináł tam [w *walce z Tatarami pod Legnicą*] Boleflaw fzepiołka fin grabie Morawłkie⁸⁰ y Pompo Prułki miftrz z wielim infzych rycerzów. *MiechGlab* 12; *GliczKsiąż* K8; Tedy wyfzli zánim [za *Abiszajem*] mężowie Ioáwowi y Kierety y Pelety y wfzyfcy rycerze *BudBib* 2.Reg 20/7; *BiałKaz* H4.

Iron. i żart. (7): Załz fię v nas wždy kto wfpráwach cwic(z)y?) Snać to rycerz kto więcey naliczy *RejRozpr* K3; *GórnDworz* Qv; [to fobie zá rzecz przyftoinyefzłą być rozumiem/ [...] ábych fię s tákiewi wfłitkiewi tego Bábilońkiewo nabożeńftwá fárbowanymi á bieretowanemi rycerzmi nie láżył/ ktore znam być práwe Chrystuflá

[...] nieprzyacióły *WergerRej* E2v; Gdy ieden chlebowy rycerz/ włożywłzy ná fię Iwiá Ikurę/ popifował fię tym: rzekł mu Diogenes: A długoż ták klenotowi dzielności/ wftyd czynić będziefz? *PlutBBud* E3v].

a) *O pijakach* (5): (*marg*) Rycerze piwniczní. (–) A náłzego potomká páfuiá w piwnicy/ Bochmy bitwy wygráli/ wciekli nam wfzyfcy/ Bochmy ie męźnie koflem áż w rynek wyfiekli [...]. Konwie miało proporców zá rycerzmi nofzą *RejWiz* 97v, 175v, Dd2; Ieflić o flawę idzie/ kto więcey pić może/ Dáieć przodek w tym męftwie: fám póyde ná łóże. Iuż ty bądż tym rycerzem/ co piwo vśieczefz *KochPieś* 20.

Przen (66): Przeto fá [prokuratorowie] vftáwieni dla połpolitego pożytku [...]. A fá iákoby Sądowi Rycerze: Abowiem iákó Rycerz waleczny/ pokoiu połpolitego mieczem broní/ thák Prokurator dowćipem fwoim fprawiedliwofć mnoży/ á niefprawiedliwofć tłumi. *GroicPorz* e2; Ale což gdy ten rozum ieft ták vćiśniony/ Ze ták leży poráżon práwie bez obrony. Sćifnělá go náturá z inemi przypadki/ Ktorzy iey wfzetečnosti fá iáwnymi fwiádkí. Swiadczy pychá y zazdrość nádeťe Iákomftwo/ Fálłz/ zdrádá/ gniew/ ftrách/ zálość/ y márne pochlebftwo. Iákó nadobny plómieñ gdy fię dymem duři/ Ták ći fzkodzą rycerze rozumu y duży. *RejWiz* 137v, 16v; *RejZwierz* A6v; Bo dziećie vrodziło fię nam/ fyn dan ieft nam/ y bylo pánowanie ná rámienu iego/ y názwano imię iego/ przedziwny/ rádný/ Bog rycerz [fortis]/ óciec wieczności/ kfiążę pokoiu. *BudBib* Is 9/6, I 349b *marg*; Przed Gdańkiem Gęšia kárczmá ná ofiátku/ Ktorá iuż fobie mię miało przydátku/ Stąd iuż doiedźiefz do fámey MOTLAWY/ Iák rycerz práwy. *KlonFlis* Hv.

a) *O Chrystusie* (3): śmierćí fię iuż nie boimy/ áni grzechu, áni diabłá/ bo iuż ieft ich moc vpádlá. Ieft zá námi Rycerz mocny/ Iezus Kryftus, Pan waleczny/ ktorzy to wfzytko zwyciężył/ moc ich podnożkiem położył. *ArtKanc* D2v; *GrabowSet* P2v.

Szereg: »rycerz i wojownik« (1): [Jan święty powiada] A iż go [Pana naszego] widział tym páfem rycerłkim á znakiem zwycięftwá opáłánego/ może to káždy rozeznáć iákí to ieft rycerz y iákí woioownik/ [...] iż bez wfzey obrony á bez káżdey przypráwy zwoioował á poráził [...] czártá fprofnego/ fmierć onę frogá/ y grzech okrutny *RejAp* [14].

b) *O archanielu Gabrielu* (1): STápił z nieba w ten czás archaniól Gabryel z wielką fwiatłofciá/ a pokłękáwłfy przed fwym ftworzycielem/ pozdrowił go z wielką vćżliwofciá/ ij počáz rycerz podpomagatz krola/ fluga pana/ ftworzenijé ftworzyciela rzekáżt. [...] *OpecZyw* 101v.

c) *O Janie Chrzcicielu* (3): Wleebny rycerz ij pofel przechoďteń pana Iezufów Ián krzciciel/ gdy fiedziál w ciemnicy fkwany [przykazania Herodowégo [...]. Chtzáżt [...] przywiefzt fwé zwoleniki/ aby nafladowali pana Iezufa/ [...] połlal ie k nie^{mv} *OpecZyw* 47, 11v.

rycerz czyj (1): Pán miły Iezus byl w oné ftронie w ten czás [...]/ gdy ta nowina [o *męczeńskiej śmierci Jana*] przyflła ku iego święte milofci/ plakál rzewno fwégo rycerza/ ij oytta milégo/ ij brata przyrodzonego. *OpecZyw* 48v.

d) *O prorokach, apostołach i uczniach Chrystusa* (6): *GrzegRóżn* F4v; Ale páthrzay iákó ná cię ćifz ftárzy Rycerze á ćifz Prorocy fwięći wołáią/ ábyś nie przyczyniál áni wymował naymnicy od flowá á od náuki fwięthey Páná tego. *RejPos* A5, A4v.

rycerz czyi (2): Samo fię ikazuje ijz ná golé ziemi częfto iádl Iezus miły z fwymi rycerzmi. *OpecZyw* 51; *Leop Philipp* 2/25.

W połączeniu szeregowym (1): Ale miałem zá to że bylo potrzebá tego/ ábym do was połlal Epáfrodytę brátá/ y pomocniká/ y fpolne⁸⁰ rycerzá mego/ á wálłego Apoftołá/ y fluzebniká w potrzebách moich *Leop Philipp* 2/25.

Szereg: »bojownicy a rycerze« (1): á wfzyfcy Prorocy fwięći/ á wfzyfcy Dokthorowie fwięći [f/] niechay iákó chcą náukámi á pífmý fwymi fzyrmuiá ábo fthrzeláią/ nielza iedno do thego celu káždy fię przyftrzelić muři. [...] Bo tym fię byli ftárzy oni boiownicy á oni

Ńarzy Rycerze bārzo oblādźili/ gdy namniey odtāpili od nāuki Ńwięthey tego Pānā Ńwego *RejPos* A5.

e) *O Ńwiętych i męczennikach* [w tym: czyi (6) – pron poss (3), ai poss (2), G pron (1)] (7): IŃeye nie bez przyczyny Duch Ńwięthy w Kofciele Ńwięтым Ńwoim ten porzādek poŃtānowić raczy/ iż po nārōdzeniu ā zywāwieniu nā Ńwiāth Pānā nālżego/ thy nowe Rycerze Ńprāwici ā okāzāc raczy/ to iest/ Ńzczepanā s. ktory [...] krwiā Ńwā oblā ā zāpieczęthował Ńwięthā prawdę iego y nāukę iego. A potym ony mālucźkie dzyatki/ kthore wnet po nārōdzeniu iego byly zmordowane [...] A potym teź [...] Ian Ńwięty *RejPos* [278], 26v, 27v.

W połączeniu z imieniem (1): Nlezwyciężonego rycerzā twoiego Floryanā/ ChryŃte Pānie/ modlitwā vblāgāny/ rācz nas z grzechow nālżnych wyŃwobodźci *LatHar* 417.

Wyrażenia: »rycerz Boży« (1): Nā tymże teź Seymie [ni-cejskim] był Pāfuncyus bĳkup Egipłki/ ktoremu był dał Māxy-mian oko wyiāc y vd przepalił o KrzeŃciānĳkā wiārę. KonŃtāntynus wielki częŃto go w oko cālował/ zowāc go Rycerzem Bożym. *BielKron* 155v.

»Krystusowi rycerze« (1): Boże/ ktoryŃ wybrāne Ńwięte twoie/ [...] ofobliwymi przywileymi obdārował. Day/ āby wŃyŃcy kthorzy Ńie do nich vćiekāiā/ wŃyŃthko otrzymāli. Ey KryŃtuŃowi Rycerze/ wŃpomniēcie nā mię/ y nā koŃciol Boży/ ktory potrzebuie wāłżey pomocy. *KrowObr* 176.

Szereg: »rycerze a bojownicy« (1): O wŃzechmogācy ā do-brotliwy Pānie/ dayże nam teź z miłofierdzya Ńwoiego tākā wiārę y tākā myŃl do ferc nālżych/ [...] ābychmyć w tym Ńtālē ā Ńtātecznie zāchowāli powinnoŃci Ńwoie/ ā tego bĳogŃłāwieŃtwa tākże do-Ńtāpili tāk iāko tu ŃlyŃzmy o tych twych wiernych rycerzoch ā bo-iownikoch twoich *RejPos* 339v.

f) *O wiernych chrzeŃcijanach* [w tym: czyj (czyi) (16) – G sb i pron (7), pron poss (5), ai poss (4)] (32): Thu Ńie theż mogā vćie-Ńzyć wŃyŃcy wierni nā ziemi ktoryz thou iefczę boiuiā iāko poć-ćiwi rycerze/ ā morduiā Ńie s tym nędznym Ńwiātem/ iż ŃlyŃzā że zaplātā ich nie bēdzie im nā raty rozłōżona *RejAp* 193; A iż Ńie nie dāli od niego [od Pānā] odbiē āni odtŃrāżyć Ńadnym wiātrom āni Ńadnym burzliwocĳiam thego morzā frogiego ā oblēdliwego Ńwiātā tego/ āni Ńtrāchom iego: āle tāk iāko wierni Rycerze ā wierni dzye-dzicy iego/ przebili Ńie poŃpołu z nim przez wŃyŃtki niebēŃpie-čzeńŃtwa żywothow Ńwoich *RejPos* 263; A wŃpomnāc tu napirwey raczy onego Ńtālęgo ā mocnego Rycerzā Ńwoiego/ ā Ńnadź napred-nieylżego/ ktory ten hārc ā iŃcie trudny przetrwāł przy nim/ iż był zāwŃdzy vbogi w duchu. *RejPos* 263v, A4, 27v; My teź iŃelmy k temu od Pānā wezwāni/ zā Ńpolne rycerze nā ten boy wybrāni/ zā Ńwoim Hetmānem/ idźmy zā KryŃtuŃem wiekuiŃym Pānem. *Art-Kanc* K18v, F19.

Zwrot: »pasować rycerze« (1): Ńluchayże tu pilnie thego wdzyęcznego Krolā Ńwego/ ā tego tāk wielkiego Hetmānā Ńwego/ iāko thou pāfuiē ty Rycerze Ńwoie po they wygrāney bitwie ich *RejPos* 263.

Wyrażenia: »rycerz (Pānā) Krystusow« [szyk 2:2] (4): *PatKaz III* 150v; Fokus [kował z przykādā o doŃkonāloŃci] iest kādzy krzeŃciānin dobry/ kthory wiernie iāko rycerz KryŃtuŃow robi. *Hist-Rzym* 51; [w czasie obrzędū chrztu] Māże teź Kāpłan dzieciē nā plecāch y nā pierŃsiāch Ńwięтым oleiem/ ktory znāczy łāłkē Duchā Ńwiętego. A ma to iŃcie wiedzieć że Ńię iuż od tego czāŃu Pānā ChriŃtuŃowy^m Ńlugā y rycerze^m Ńtawā/ ā iż zā łāłkā Duchā S. przez wiārę ferdecznā/ y przez pracā Ńwoich plec/ to iest przez pracowity Ńwoy żywot/ ma znieprzyācielem duŃny^m mocnie wālczyć *Karn-Nap* B4v; *LatHar* 576.

»rycerz krzeŃcijański« [szyk 8:6] (14): A thāk gdyż iuż rozumielz ocźci idzye/ ā s kim czyniē maŃz/ nie drzemże moy miły Ńlāchetny ā KrzeŃciānĳki Rycerzu/ ā obācz Ńie w tey Ńprāwie Ńwoiey *RejPos* A4v, A4 [2 r.], A4v žp, A5v, A6, B; Imię Bogā wŃzech-mocnego/ A mocna obronā iego/ Toć iest zbroiā poćciwego/ Ry-cerzā KrzeŃciānĳkiego. *RejZwierc* 254, B4, 254, 254v, 255 žp, Aaav, Bbb3v.

Szereg: »rycerz(e) a (i) bojownik(-cy)« [szyk 5:1] (6): Ńluchayże zāŃie/ drugim boiownikom Ńwoim/ ā drugim Ricerzom Ńwoim/ ā zwycięŃcom tych omyŃnoŃci Ńwiātā tego/ częgo winŃzowāć ā co obiecować [Pan] raczy/ mowiāc tāk do nich: Iż bĳogŃłāwieni ćiŃzy/ ābowiem Ći poŃlędā wŃyŃtkę ŃzyrokoŃc zyemie. *RejPos* 265; Ale thy iellize chcelz być Rycerzem wiernym ā boiownikiem wiernym Pānā Ńwoiego/ nie wŃyŃday Ńie nic s tym Ńwięтым imieniem nā plāc wyiechāc/ przed wŃyŃtkiem i mocarzmi tego Ńwiātā. *RejPos* 285v, A4v, A6v, 339v [2 r.].

g) *O czĳowieku pokonujācym ŃlaboŃci, przeciwnoŃci* (6): A iŃcie to wielki rycerz kto Ńwā myŃl porazi Ktora mu dzys kęŃ Ńmakuie potym wŃyŃtko Ńkaži *RejJóz* F2, F2 marg; *RejWiz* 192; Coż wŃdzy Ńobie pomyŃliŃz moy Ńtārulżku miły/ Gdy tāk ŃlyŃzyŃz o Ńobie rozlične nowiny. Zowę cie mārýnarzem co po wodzye plywāłz/ Zowę cie teź Rycerzem co w przygodach bywāłz. *RejZwierc* 180, 218; Toć iest nawięŃtzy Rycerz/ moie miłe corki/ Odiāc Ćiālu rof-koŃzy/ ā wytrwāc przemorki. *BielŃjem* 31.

h) *Bohater, heros* (1):

Wyrażenie: »rycerz wŃszytkiego Ńwiātā« (1): Przeto iā [złotā wētnę] wielkā Ńtrāż [krol Oetā] oŃādził/ to iest/ okrutnemi ludźmi [...] iż gdy kto przyiechāł do koŃciolā MarŃowego/ zābili go y oŃiārōwāli MarŃowi [...]. RozŃławiło Ńie to okrucieŃtwo po wŃyŃtkim Ńwiecie [...] przeto Ńie tām kādzy chronił iechāc ā ochylāł mieyŃce to/ ā ktoby był iechāł y przyiechāł we zdrowiu/ był rycerzem wŃszytkiego Ńwiātā. *BielKron* 54.

a. *Czĳonek zakonu rycerskiego* (27): Tym tho Rycerzom ktore byli Turcy wygnāli z Rodis/ dał był Cefarz wyŃep Melite/ zowā Włofzy Meltā *BielKron* 239; Woyćiech potym był Bĳkupem/ kthory [...] Kłāfztor Rycerzow zāłōżył ktoryz noŃzā nā płāczcu dwā mieczē nākrzyż. *BielKron* 437v, 346; Z Krzyżakow teź piāci Rycerzow zābito/ y Brātā Oherā do Zamku poimano *StryjKron* 320, 305, 320.

rycerze czyi (2): [mōwi mistrz pruski:] āż potym [WłādyŃlaw Jagiełho] poŃłāł do KonŃtancyey nā Koncilium/ zāłowāc Ńie nā nālże rycerze. *BielKron* 231v, 231v.

W połączeniu szeregowym (1): A tāk ziechawŃzy Ńie z Pręlaty/ z Pręceptory/ y innā brāciā zakonu nālżego/ y z Męznemi Rycerzmi/ y opātrznemi Mielczāny nam wiernie miłēmi [...] nic nieprzeći-wiāiāc Ńie zgodzie vczynionēy [w *Nieszawie*] Artykułom w niēy zāmknionym [...] przez rozdzielenia y zāmknienia niżey nāpiŃlāné obiāŃniliŃmy *SarnStat* 1120.

Wyrażenia: »mniszy rycerze« (1): Tām Ći Mnifzy Rycerze RycerŃtwo Ńwoie vtrāćili. *KrowObr* 136.

»rycerze zakonni« [szyk 2:1] (3): Nā ten czās teź Konrad Māzowieckie Kłāżę był vćiŃnion od Pogan pierwŃzych Prufow/ gdy Ńie im dāley oprzeć niemogł/ [...] wyprāwił Ńobie tedy tytho rycerze zakonne/ ktorym obiecāł dāc thy mieyŃcā/ Ńkthorych pogāny wypędā *BielKron* 231v, 231v [2 r.].

Zestawienia: »bożogrobŃcy (a. ktore zowiemy bożogrobŃskimi, a. Bożego grobu) rycerze« = *joannici, Krzyżacy, templariusze* [szyk 7:4] (11): [Saraceni] poimāli Gwidonā y miŃtrzā zakonu Templāryow/ to iest/ BożogrobŃkich Rycerzow. *BielKron* 179v; Tego czāŃu BożogrobŃcy Rycerze oŃiedli wyŃep Rodys *BielKron* 185v; [Konrad Mazowiecki proŃił cesarza o pomoc przeciw poganom.] On tho rad vczynił iż poŃłāł zakonniki ktore zwano BożogrobŃkie Rycerze S. Ianā z Rodis/ z domu Niemieckiego/ pānny Mārĳey koŃciolā *BielKron* 346, 182v, 186, 231, 269v, 282, 346, 358; ā oni [braciszkowĳe zakonni] leżā proźnuiać/ tyiāc iāko Wieprze w Kłāfztorzech/ Lepiey āby brāli przykād s thych enotliwych Rycerzow brātow Ńwoich/ ktore zowiemy Bożego grobu *BielSpr* c.

»rycerze Krystusowi« (1): *KrowObr* 136; [Rycerze KryŃtuŃowi w czārnym płāczczāch z czyrwonymi krzyżami nāŃtāli roku 1326. *TurnZwierc* C].

»rycerze rodeŃscy (a. rodyjaŃscy)« = *joannici* (2): Potym nā-Ńtāli Rycerze RhodeŃcy/ Mnifzy od RodeŃkĳey InŃuły tym prze-zwiłkiem wezwāni *KrowObr* 136; *BielKron* 239.

»rycerze świętego Jerzego« = *tzw. Zakon Podwiązki (1)*: Záfie w Angliey drudzy Mnifzy nowi náftáli/ ktorzy fie Rycerzmi fwiętego Jerzego názwáli/ ktorych Regułę Piąthy Vrban Papięz potwierdził *KrowObr 136v*; [*TurnZwierc C*].

2. *Figura szachowa zwana także jezdny, dzisiaj koń lub skoczek (z elementami antropomorfizacji) (26)*: W tym plácu woylká položá fie obie/ [...] A tym fpoobem fzykowác fie będą. Rochowie [*tj. wieże*] z brzegow/ więc Rycerze po nich/ A potym Popi [*tj. gońcy*] przyliędá fie do nich. *KochSz A3*; Ale gdy Borzuy liche pyefzki dłažil/ Ná coś więtzego chytry Fiedur ważył. Rycerzá fwego to tám/ to fám wodzáć [...]. Stánáwłzy gdyze chciał/ otrzáfnął fie s prochu/ Y dał fzách pánu/ o práwego Rochu. *KochSz B*; Kápłan [*tj. goniec*] z Rycerzem/ á obádwa biali/ Iedno przez ieden plác od fiebie ftali. *KochSz B2v*; Wielka fie godność w Rycerzu náuduie [!/] Ze iego drogi nikt nie záftępuie. A swoim fzáchem może wiele fzkodzić/ Bo záwždy przed nim musí Krol vchodzić. *KochSz B2v*; Potym o Bábę [*tj. o królową*] dał fzách Rycerz w bieli/ Tufzáć/ że mu iey obronić nie mieli. *KochSz B3*; Zátym fie wielkie zámfiefzanie sfáło [...]. Rycerze byltre konie rofpuščili: Nie był kát ieden/ gdyzeby fie nie bili. *KochSz B3*; Wzięto Rycerzá zátym s fzáchownice/ Idzilfz nieboże z nowu do ciemnice. *KochSz B4*; dobry Rycerz iefł od zwády/ Popu [*tj. gońcowi*] też niezle záchowác od rády. *KochSz C2, A3 [2 r.]*, *A4v, B [3 r.]*, *B2v [2 r.]*, *B3 [2 r.] (26)*.

Synonimy: 1. *bojownik, pan, rajtar, ślacheic, walecznik, wojak, wojownik, wojownik, żołnierz*; 2. *jezdny, koń*.

Cf **NIERYCERZ**, **RYCERNIK**

AC

RYCERZOW (7) ai

Teksty nie oznaczają é oraz ó.

sg m G rycerzow(e)go (1). ◇ *I rycerzowym (1)*. ◇ *f I rycerzową (3)*. ◇ *L rycerzow(e)j (1)*. ◇ *pl A subst rycerzow(e) (1)*.

Sł stp, Cn, Linde brak.

Przymiotnik od „rycerz” (7):

1. *Od znac. ‘mężczyzna zajmujący się rzemiosłem wojennym’ (6)*:

a. *Należący do rycerza, używany przez niego (2)*: Iezu ktorem rycerzową wlocznią otworzon bok/ z kthorego krew y woda wypłynęła fimi(fuj) fie nadna(mi) *TarDuch C6v*; *HistRzym 47v*.

b. *Związany z rycerzem stosunkiem pokrewieństwa (2)*: *HistRzym 32*; A iáko infza rzecz iefł być ludźmi wczonemi/ á infza być fynmi ludźi wczonych: ták infza rzecz iefł być rycerzem/ á być fynem rycerzowym [*filium militis*]. *ModrzBaz 76*.

c. *Którego podmiotem jest rycerz (2)*: Gdyby kto kordá dobył przed náfzym Rycerzem/ tákí w łáfcie Rycerzowey: á ktoby ránił/ tákíemu ręká ma być przebodżioná. *UstPraw D4*; *HistRzym 74v*.

2. *Od znac. ‘figura szachowa’; przysługujący rycerzowi (1)*:

Wyrażenie: »droga rycerzowa« = *sposób poruszania się rycerza po szachownicy (1)*: Y kazał [*Fiedur*] Kfiędzu [*tj. gońcowi*] drogá Rycerzową/ Náiecháć krzywym lkokiem ná Krolowá. *KochSz B2*.

Cf **1. RYCERSKI**

AC

RYCERZOWA (3) sb f

Teksty nie oznaczają é oraz ó; a pochylone.

sg f N rycerzową (3). ◇ *I rycerzową.*

Sł stp, Cn, Linde brak.

Żona rycerza (3): Tedy gdyż on rycerz záiáchał zá morze/ zóna iego nábyłá fobie iednego czárnokxięzniká [...] á ftym fie zmylálá [*lege*: się zmylálá] záwždy. Y przydáło fie czáfu iednego gdyż oboie ná łóžu leżeli/ rzekłá ku niemu rycerzowa: [...] *HistRzym 54v, 54v [2 r.]*; [*HistFort K5v*].

Cf **RYCERKA**

AC

RYCERZOWAĆ (1) vb impf

e jasne.

praes 3 sg rycerzuje. ◇ [*con 3 sg m by rycerzował.*]

Sł stp, Cn brak, Linde XVI w. (jeden z niżej notowanych przykładów).

Walczyc, wojowác, odbywác służbę; przen; militare Mącz: [*Tenże Krystus Pan rozmnáza w łasce św. krzeščijańskij i dawa zmocnienie, aby człowiek rycerzował a w nadziei istyj wytrwác mógł w pracy swej przy swym własnym zbawieniu. AktaSynod I 130.*]

Zwroty: »pod chorągwią [*czyj*] rycerzowác«: *Omnis iuventus sub signis Veneris militat, Wfzyfzka [!/] mlódz pod proporcem á Chorągwią boginicy Venus rycerzuye/ To yefł rádá fie mlódz pęta [!/] miłościá/ nic niepołpolitfzego mlódy m yáko miłowác. Mącz 221b.*

»pod proporcem [*czyim*] rycerzowác«: *Mącz 221b cf* »pod chorągwią rycerzowác«.

Synonimy: *bić się, bojowác, walczyc, wojowác, żołdowác, żołnierzowác.*

AC

RYCERZOWNA (1) sb f

N sg ryc(e)rz(o)wna.

Sł stp, Cn, Linde brak.

Córka rycerza: Y był też tám w iego [*w króla*] páńftwie ieden rycerz/ ktory miał dziewkę krafná/ [*która poślubiła cieślę*] [...]. Potym [*jeden rycerz*] fzedł do domu onego čielle krom wiedzienia iego/ by fie z iego zóná fmylił [*lege*: zmiłił]. A oná go wdzięcznie przyięłá. Thedy on rycerz žádał iey áby z nią fwą wolá wczynił. Odpowiedziálá mu rycerzowná rzekác. [...] *HistRzym 107v.*

AC

RYCERZSKI cf 1. RYCERSKI

[**RYCERZSKIE**] cf **RYCERSKIE**

RYCERZSTWO cf **RYCERSTWO**

RYCERZYK *Sł stp, Cn, Linde brak.*

[RYCHELEK sb m

Teksty nie oznaczają é; drugie e prawdopodobnie jasne (tak w -ek).

sg N rychelek. ◇ *pl N rychelki.*

Sł stp, Cn, Linde brak.

Przedmiot wydzielający przyjemny zapach, dlatego noszony przy sobie, blisko ciała, np. flakonik lub woreczek z wonnościami, poduszeczka nasączona wonnościami, bukietik pachnących ziół lub kwiatów (z niem. riechen ‘wachać’): *Olfactoriolum Reticulum – Reuchpüfchlein – Rychelek/ Wąchadłko. ArtNom F6v*; Nie wfzyfycy fłázawłzy fie náftękawłzy/ nákfázfławłzy fie mra: mrzeć ieich [*tj. ludzi*] wiele/ y dofyć mlódo/ y nie fłękáiąć/ *morte violenta*, gwałtowná śmiercią mułzá: gdy tego wodá/ drugiego ogień/ Beftia frogá/ więc miecz/ kulá/ proch/ pigulká wólka/ *Marmacica* rękáwiczki/ rychelki náwet ábo rownianká perfumowána/ *pożrze/ vłpi. ArtTanat A4v.*

Synonimy: *wąchadłko, wąchadło.*

MP

RYCHERYSTA (2) sb m

N pl rych(e)rystowie (2).

Sł stp, Cn, Linde brak.

Uczeń J. Kalwina, który w kwestii Eucharystii nawiązywał do nauki U. Zwingliego, reformatora zurychskiego, twórcy protestantyzmu szwajcarskiego, zwanego też zwinglanizmem, przyjmującego tylko symboliczną obecność ciała Chrystusa w komunii

(*etymologia niepewna, może z niem. Züricher 'mieszkaniec Zurichu' albo z niem. Riecher 'wączacz, wączający, wietrzący'*) (2): A tak wam tey Kálwinowey náuki y włáni iego vczniowie Már-cyonifstowie álbo Rycherifstowie niepozwoła/ ktorzy y z tego Kálwinowego podobieńftwá od flońcá fzydzá/ á że fpołeczność má-teryálno Ciáłá Chriftofowego w dułze náłze/ przez oświecenie Duchá ś. przyść niemoże/ przeciw Miftrzowi fwemu vczyc śmieią. *WujJud* 177, Nn2v.

MP

RYCHLE cf RYCHŁORYCHLEC *St stp; Cn, Linde brak.***[RYCHLICA sb f***L sg rychlicy.**St stp, Cn, Linde brak.**Natychniastowość działania, niezwołczość:**Wyrażenie przyimkowe: »na rychlicy« = od razu, natychmiast:*

A gdy więlá [fartuszek]/ kładł iey weń po dzieśiątku złotych we zło-ćie/ áz ich tyśiąc było. y rzekł do pány: Otoż W.M. mieć raczyłz nárychlicy zá podárowanie/ y chcieli W.M. więcey. *HistFort* L5.]

Synonim: na prędkości.

MP

RYCHLIĆ *St stp; Cn, Linde brak.***RYCHLUCHNO (I) av***o prawdopodobnie jasne (tak w -o).**St stp, Cn, Linde brak.**Intens. od „rychło” ‘po upływie krótkiego czasu, wkrótce’:**Połączenie: »potym ... rychluchno« [król Mieszko II] Był leni-*

wy niedbály Pospolitey rzeczy/ Spraw nigdy áby namniej nie mie-wał ná pieczy. Co mu potym ná dobre rychluchno nie wyfzło/ Zá- milczé boby o tym wiele piłáć przyfzło. *PaprPan* Dd3v.

Synonim: przedziuchno.

MP

[RYCHLUCHNY ai*G sg m rychluchn(e)go.**St stp, Cn brak, Linde XVI w. (ten sam przykład).**Intens. od „rychły” ‘następujący po krótkim odstępie czasu’:*

*Wyrażenie: »czasu rychluchnego« = wkrótce: Strus będąc zfrá- fowány/ od żalu wielkiego/ Ze był ofzukan/ vmárl czáfú rychluch- nego *PaprKoło* K4v (Linde).]*

MP

RYCHŁO (1986) av

rychło (979), **rychle** (I), rychło *a.* rychle (1006); rychło : rych- le *SkarŻyw* (52:1).

-o; -óž (3) *KochPs* (2), *WyprPl*; w rychle *e* *prawdopodobnie jasne (tak w -e av).*

St stp notuje, Cn: rychło, Linde XVI (siedem z niżej notowa- nych przykładów) – XVIII w.: rychło.

*comp i sup (851 + 156) -rychlój (1005), rychlé (I), -rychli (I); -rychlój : rychlé : -rychli *OpecŻyw* (36:1), *PowodPr* (7:–:1); ~ -ej (129), -ej (15), -(e)j (861); -ej *JanNKarKoch*; -ej : -ej *OpecŻyw* (24:12), *MurzHist* (5:1), *MurzNT* (5:1).*

*sup ná- (148), náj- (8); náj- *ReszList, GórnTroas* (2); ná- : náj- *Mącz* (1:2), *ActReg* (3:1), *PaxLiz* (5:2); ~ ná- (116), na- (10), n(a)- (22); na- *MurzHist* (2), *MurzNT, Mącz*; ná- : na- *RejPos* (18:1), *RejZwierc* (15:1), *BielSjem* (1:1), *SarnStat* (3:1), *PaxLiz* (3:2); ~ náj- (7), n(a)j- (I).*

*Składnia comp: rychlej niż co itp. (86); nie rychlej niż (2) *Rej- Zwierc* 26, *Oczko* 9; nie rychlej jedno (2) *UstPraw* D, *Mącz* 252c; żadną rzeczą rychlej jedno (I) *BielSpr* 67; nic itp. rychlej nie jedno*

(2) *BielŻyw* 39, *RejPos* 169; rychlej nie jako (I) *Mącz* 132a; żadna rzecz rychlej nie jako (I) *GórnRozm* C3; nie rychlej aliz (I) *Mącz* 396c; nie ale rychlej (I) *LeovPrzep* [K]; rychlej ze wszystkich in- szych (I) *Strum* Q2. *Składnia sup: narychlej z tych wszystkich (I) *GliczKsiąż* I6; narychlej nad insze wszytki (I) *FalZioł* IV 53b; narychlej między kim (I) *BielŻyw* 37.*

I. W funkeji włáściwej (1633):

*1. Zużywając na coś niewiele czasu, pośpiesznie; cito *Miech, PolAnt, Cn; mature, mox Cn* (78):*

*a. Szybkim ruchem (40): Ku ktorey rzeczy lekarze mają mieć pewne naczynie/ Iako noże Klefzczé, haki/ y nożycze: czoby nimi takowe członki, albo rychło odciąć albo oderwać. *FalZioł* V 34; *GlabGad* I5.*

*Przysłowie: Bo y źrzebiec rychley fie obráca kiedy mu oftrog dodáżá *RejZwierc* 112v.*

*Zwrot: »rychło się pochwácić« (I): A ona [Maria] fkoro to vlyflála/ natychmiáft prędko powftála/ ij naprzeciw panu Iezufowi bieglá/ [...] tego dlá żydowie [...]/ gdy wzrzeli ijże fie tak rychlo pochwáciła ij wyflála: nafladowáli iey rzekáť/ ijże ijdzie ku grobu plakatz *OpecŻyw* 67v.*

*[Szereg: »rychło a niebacznie«: prąnthko dzyalacz, zepchnącz, richlo a nyebacznye strácziz abo skazicz precipito, precipitanter ali- quid obruere, de alto ducere, temere festinare *ReuchlinBartBydg* S2.]*

*Przen (I): Bo żywot kthori bywa zemdlonych: richlo fie bliży ku fmierci. *FalZioł* V 65v.*

*a. O ruchu liniowym (o ludziach i zwierzętach); ociter *Mącz, Cn; festinanter *Miech; velociter *HistAl* (35): Iezus k niéy gdy chciál mowitz/ ięli go żydowie rychléy prowadzitz/ targuiáť [lege: targa- jąc] ięli go rwatz ij bitz. *OpecŻyw* 117v; A bieželi [uczniowie] dwá poľpoľu/ lecž drugi (on) včzeń wyśćignáľ rychley Piotra/ y przy- fzedł pierwey do grobu. *BudNT Ioann* 20/4.***

*cum imp (4): Nieffćeźni żydowie wiodáť pana Iezufa fromot- nie po oné drodze za fłyię go bili/ [...] krzyčáť náń woláli. Podz rychléy zwodztza nieffćeźny. *OpecŻyw* 111v; *RejKup* ee6v; *Biel- Kron* 46v; Propera ocius, Kwáp fie rychley *Mącz* 326b.*

*Połączenia: »co rychlej« (7): Woiewodá Wáláfi *flýřąc zle nowiny o swoich/ gniewáľ fie tym więcey/ áięgnáľ z ludem co rychley przeciw nářzym. *BielKron* 421v, 229, 414, 454; *RejPos* 244v [2 r.]; *RejZwierc* 113.**

*»tym rychlej« (7): Oni [Delfowie] iákoby głufzy byli/ Tych ie- go [Ezopa] flow nie baczyli: Tym go rychley prowadzili/ Aby go z fkály zrzucili. *BierEz* H; *OpecŻyw* 112, 136v, 137v; Tamże woie- wodę Węgierskiego [Baty, car tatarski] poraził y zwyciężył/ także tym richley [festinanter] wfi j miaftecźka pałác przycięgnáľ do rzeki ktorą zowá Cifa *MiechGlab* 15; *Leop* 3. *Mach* 4/5; *BielKron* 453.*

*Zwroty: »bieżec (a. biegać), iść (a. pość, a. prześć, a. wynieść) (barzo) rychło (a. rychlej, a. tym rychlej, a. co rychlej)« = *exire cito *PolAnt* [szyk zmienny] (10:8); *BierEz* L3; IAn widzáť tzo fie s nim dzieie/ do Betanié ku dziewicy Marij rychlo biežáľ *OpecŻyw* 109v, 111v, 112, 136v; Nogi fie przeto chowaiá aby richley biegáli. *Biel- Żyw* 92; *RejKup* ee6v; Vlyřzáwlyży Alexander iż Dariufa zábito/ przefzedł rzekę Grankę z zařtěpem fwym barzo rychło [transivit flumen ... velociter]/ y wfzedł do miáftá Sufis. *HistAl* F8; ktorzy [staruszkowie]/ gdy fnimi éi co ie wiedli thym předcey bieglí/ ná- dáżyć prze zefźłość nog niemogli: á oni lepak bes wflęy lutości y bes wftýdu fnimi fie tágáli/ y flkárádzie láiáli/ áby tym rychley przy nich bieglí [ad velocem ... itinerationem]. *Leop* 3. *Mach* 4/5; *BibRadz Matth* 28/8; *BielKron* 105v; Ktory koń iáko krowá álbo iáko fárná pořlednimi nogámi chodži/ then rad dobrze fkacze/ y rychło biega. *SienLek* 187, 187; *RejPos* 244v [2 r.]; *MWilKHist* H2, H4v; ogláđaiác fię wołáľ náń on młódfzy flowy śmiálymi/ y niemoc iego leniftwem zwał/ mowiac áby rychło fzedł. *SkarŻyw* 202.**

*»gonić rychło« (I): Zlęklá fie niewiáftá/ flkrylá ony fźpiegierze [...] y odpowiedziáľ: Znam to iż przyřfli do mnie/ álem niewie- dzyáľá fkąd byli/ á fkoro brony zámkniono wyřfli precz fortá/ goń- cie ie rychło áza ie poimacie. *BielKron* 46v.*

»kwapić się rychlej (a. co rychlej)« (2): Gdy w miąfto iecháli/ był tego pilen Kulpinian Stároftá Wiedeńki/ iákoby mógł w bronie ftoiąc wlytki poczty zliczyć/ iedno iż był defzcz cały dzyeń/ przeto nierządnie iecháli kwapiąc fie co rychley do gofpod *BielKron* 414; *Mącz* 326b.

»rychło pielać [= *podązać*]« (1): Ale witayćiełz Pánowie Mázurowie/ czemuż ták rychło z Wárlzáwy pielaćie do dom? *Orz-Quin* B3v.

»rychlej (a. co rychlej, a. tym rychlej) pośpieszać (a. przyśpieszać, a. śpieszyć się)« (3): Kramarz z kramem ná targ iádác Biezał nic nie oppoczywáiąc [!]: A przetoż ofłá kijem bił/ By fie w drogę rychley śpieszył *BierEz* R2v; *OpecŻyw* 137v; Kúrfierft [...] puścił działá ku Witembergu/ á fám zánimi zniénagłá ciągnął/ baczył tho Cefarz/ przeto co rychley pośpieszał zá nim *BielKron* 229.

»rychlej (a. co rychlej, a. tym rychlej) uciekać (a. uciec), uchodzić« [*szyk zmienny*] (3:1): [*malpa mówi do liszki*:] Miła sioftro [...]: V ciebie ieft wielki ogon/ [...] Vdziel mi go połowice/ Bych zakryłá fwą grzeźnicę. Coć po tákowey długości/ Iż ci przydawa ciężkości: Y rychleyby wćiekálá/ By nie tákó długi miáftá. *BierEz* R2v; Gdyfmy ich dogonili á pytháli co zacź fą/ powiedzieli żeřiny fą Maurowie Krolá Melinde/ wćiekálifmy przed wámi/ przetofmy złoto wyrzucili ábyfmy thym rychley wćieklí. *BielKron* 453; Widząc tho my/ wyłziłifmy z domu broniać fie/ vchodźilifmy co rychley do fwoich okrętow/ ktore były nie dáleko miáftá *BielKron* 454, 447v.

Szereg: »rychlej a z poskokiem« (1): (*did*) Czart yuź profy fwyh Towaryřfów do Piekła na dobra bieřyade. (–) [...] A tak/ Hoyda/ Hoyda Krokiem Idzmy rychley/ afpořkokiém Beda tam y drudzy radzy Iem fie was wieczey wprowadzy *RejKup* ee6v.

b. *Szybko wykonując jakąś czynność lub ulegając stanowi; celeriter Mącz, Cn* (38): Więc názáiutr Xánt w láźni był/ A z fwymi fie cetniki mył: Tám Ezopowi rořkazał/ By rychley obiad gotował. [...] Bo pry iák z láźniey wynidá/ Nátychmiał obiedwáć będą. *BierEz* Cv; *PatKaz* I 4; tedy gdy fie wylęze [*pisłkę kukulki*] drugim ptałżetam karmiá wychwyta łakomofciá fwą/ á także rychley tije. *FalZioł* IV 23c, I 52b, 64c, 109d, 110d, IV 11d; á gdy mu przimowiono iż on nic nie dbał o ymienie, odpouiedziá richley bych fie wnim starzał niź krom iego. *BielŻyw* 33, 37; prze to też chleb przefalany nie tak **richło** pleńnieie y owłzem richley zefehnie. *GlabGad* G7, F6v; *MiechGlab* 77; *WróřZółt* ff4; *Rej-Rozpr* B2; Vinum celerius vetustescit adhibito fumo, Richley fie ftárzeye wino/ gdy ye siárká okurzi. *Mącz* 491a; Cyáło człowiece nigdy ftać w iedney mierze niemoże: ále/ álbo fye mnoży/ álbo schodzi. A ktore fye rychło mnoży/ rychło zářye opada. *SienLek* 12; Który koń ma wielką grzywę y twárdá/ ten rychło tłuřcieie *SienLek* 186v, 34, 75; *CzechRozm* 167; Co iednémuřz práwie řpofobowi przypilřmy/ pómniąc/ że žimie meaty žiemné fą goręczłé/ gdy žiemná po wierzchu zmářzłá/ nie ták ich łatwie przepuřcza/ tedy řok ón ogniem žiemnym báržiey pobudzony/ hoyniey plynie/ y zá řobą ognia węcęy ciągnąc/ nierychłey fye zřiáda [*tj. nie zřiáda się rychlej*] niź lećie/ kiedy fye óno ciepło rozniźie á řłońce ie do řiebie wyćiąga/ y tákíe wody wyřufa. *Oczko* 9.

cum imp (2): Gotuy cie [!] wfzytko rychley przyaciółom kaczcie A czo fie z nimi dzieie wfzytko im rozwałcie Aby zemná iecháli/ z nědze w obftofci *RejJóz* P6v; *GórnTroas* 45.

Połączenia: »co (na)rychlej« (7): BY fie kto napilniey ftárał áby co narychley dom řwoy budował prozne to iego będzie ftáranie/ iefli iemu bog tedy niepomóże *RejPs* 194v; A fám Abráhám bieřawřy do trzody wziął cielátko mlóde/ y dobrze tłuřte/ á dał ie řludze/ ktory ie corychley gotował [*festinavit ad faciendum eum*]. *BibRadz Gen* 18/7; było okolo trzydzieřci tyliác robotnikow/ co narychley robili/ máiąc ftáre mury y kámieni ná pomoc/ ále to wfzytko bylo dářmo. *BielKron* 273; *ActReg* 21; Nu/ nu/ corychłey moi/ řkrytęgo řzukayćie/ Grecki to nieprzyaciéł/ przed mię tu go dayćie. *GórnTroas* 45. *Cf Zwrot*.

»tym rychlej« (2): Kúrfierft ofádził brzeg [*řzeki*] řřzelbá/ broniać mu przeřrawy przez řzekę/ álbo też budowania mořtu ná loďziach (iákó to miał Cefarz pogothowiu) á gdy przyćiągnął Cefarz ná brzeg/ wkoczyło Hiřpanow thyřiac w řzekę po rámoná/ odbijali od brzegu/ áby tym rychley mořt czynić mogli. *BielKron* 229, 421v.

W charakterystycznych połączeniach: rychło ((co) (na)rychlej, tym rychlej) budować, (u)czynić (2), dowierać, gasić się, goić się (2), gotować (się) (4), mnożyć się, obrastać, opadać, pleńnieć, robić, rość (3), starzeć się (3), szukać, tłuřcieć, trawić (się) (4), tyć, ustawać, wychodzić, zarastać, zřiádać się; nie tak rychło.

Zwrot: »co rychlej pośpieszać (a. śpieszyć)« (2): á tho iże płod takowemi boleřciami nie hamuie fie dłuřo w żywocie, y owłzem czo richley pośpiesza ná fwiat. *FalZioł* V 18c; Ktorego [*papieřa Sylweřtra II*] iákíe było dokořczenie y pogrzeb [...] ia fie/ co rych[ley] řpieřząc d[ó] końcá/ tym teraz/ wfpominájąc y rozbiéřiac to/ báwić niechće. *CzechEp* 424.

Szereg: »rychlej i baržieć« [*szyk 1:1*] (2): Przeto też Colerici, to ieft, ludzie řulzi á wyřoci, pořpolicie grubřze włofi miewaiá dla beřtwornofci poruw, y broda też richley y baržiey im obrařta. *GlabGad* A8, F6v.

»rychło, nie zabawiając« (1): Drugie iż ku thakiemu rodzeniu przirořzonemu to też ma być/ iżeby richło dzieciátko nie zabawiając: wychodziło z řywota á krom wielkiej ciężkofci y wielkich boleřci. *FalZioł* V 16c.

a. *O leczniczych właściwościach organizmów żywych i substancji według ówczesnej medycyny* (2):

W połączeniu z przymiotnikiem [zawsze: posił] (2): Galienus řeptimo řimplicium farmacorom piřze iże tho ziele [*řturzesz*] ieft ciepłe richło w trzecim řlopniu/ thakieř też y wyřufaiaće. *FalZioł* I 107a, I 28d.

2. *Zdarzając się, powtarzając się w krótkich odstępach czasu; często* (7): *WujNT* 740 *marg*, Aaaaaa2v; Iákó ona niewiáftá Sunámitłka do meřá mowila: chodźi tędy czeřto Prorok Boży Helizeuř: zbuduy my komorke/ pořtařmy řořko/ řtolik y řwiecznik: rychley do nas řřępowáć będzie. *řkarKaz* 454b.

W przeciwstawieniu: »řzadko ... rychło« (1): *BielŻyw* 51 *řf Pryzřtowie*.

Przyřłowie: przyaciéł fie řzadko nayduie á zafię richło fie řřraćuie. *BielŻyw* 51.

Szereg: »tym lepiej i rychlej« (1): CHćąc/ áby tym lepięy y rychłey powinowáctwu řwému Woiewodowie Korony nářžęy/ okolo wfław y ceny řřeczam czynili dořyć/ [...] terážnieyřá Conřtituciá ná wieczné czáły pořtánawiamy: áby wfřyřcy Woiewodowie Woiewódtwá řwęgo/ wfławy y ceny řřeczam czynili/ przynamnięy dwa kroć do roku/ wedle Conřtituciiey Nieřzowłkięy *řarnStat* 269.

»rychlej i snadnieć« (1): Iákó w ráiu pierwey niewiáftá od řžátaná zwiedziona byłá: ták y záwřze niewiářty rychley y řnádniey przez haeretyki bywáią ofřukáne *WujNT* 740.

a. *O pulsie* (1):

W przeciwstawieniu: »rychło ... leniwo« (1): Gdy też ktemu [*puls*] nie będzie iednakiey miary, ale czářem barzo czářem mgło, też richło y leniwo, tam řmierć bliřką znamionuie. *GlabGad* E4.

3. *Szybko upływając (o czasie)* (4):

W porównaniu (1): Ná wfzem tu czářy ty nářže/ ták nam rychło mijáią/ Iákó řřeczy ktore ludzie řobie zá nic miewaiá. *LubPs* T6.

Frazy: »czasy [*komu*] rychło mijáją« (1): *LubPs* T6 *řf W porównaniu*.

»[*komu*] rychło (a. rychlej) zbieży czas (a. czasy zbiegly)« (2): [*řzart oczekujác ná řąd rozwařa, jaki moźe być proces i wyřok*:] Bede řię miał czém zabawiać Kedy řię będą rozmáwiać Ieden wedřwá á drugi włás řnáć mi rychley ták z bieży czás. *RejKup* x5v; A řá drudzy co iákoby z iáká rádořciá czářy řwe wylicžaiá/ áby im rychło zbiegly. *RejZwierc* 159.

»rychlej [*komu*] droga zejdzie« (1): (*did*) Pořel Mnichowij grozy a yuź ydzie po Kupca. (–) [...] Muřłé tągicź po czwartęgo

Tezem mu dał znać Czas yego. A rychley wam drogę zayzde [lege: droga zejdzie] Gdy was uieczyeypołu poydze *RejKup* 14.

4. *W ciągu krótkiego czasu (o przebiegu czynności lub stanu od początku trwania do zakończenia); cito Miech, HistAl, Modrz, JanStat; tempore brevi Modrz, JanStat (478):* Zábá w iednym błócie miefzkálá/ A przezlíž bárdzo wołálá: obiecuiąc rychło zleczyć/ Kto-by fie iey chciał polecieć. *BierEz* L2v, Fv; *OpecŻyw* 152; Gdy łobody bédziefz poziwał z iarmużem/ rychło odniey ciało wezmiefz/ á tak chudim ieft dobra *FalZioł* I 12b; ábowiem poſpolity lud barzo trzyma o tim piciu iże iefłh rozliczney pomocy rannym ludziom/ goiąc rany rychło *FalZioł* I 41c; Też gdy by chciał aby fie zebrał wrzod á richło wyplinał, tak wczúñ *FalZioł* I 81a; KApłon ieft kogut klefniony/ rychley wtije/ bowiem fie niewybiega ani wyfpiewa. *FalZioł* IV 19c; Nad inłze wſzytki krułczze Żelazo narichley fię zeplúie *FalZioł* IV 53b; Zafię iefłhliby k temu barzo thłufta albo ciałem zbytnie była obłożona niewiaſtha Tedyby fñadniey takowey na licze leżeć nakolanoch. Abowiem richley y z mnieyſzą ciężkoſcią porodzi. *FalZioł* V 23d; tedy na tho [tj. niezyt nosa] orzechy łalkowe przypiekane/ á potom w tharty pierz iádrka omoczone á na noc pożywane/ niepodobnie on [lege: od] nich richło zdrowie przychodzi *FalZioł* V 77v; Naprzod to ieft poſpolita nauka: iż rana nie ma być richło goiona/ ale tak otwarta ma być/ przykładającz na nie Atractiwy małci. *FalZioł* V 88v, [‡]a, ‡4b, I 10d, 16d, 41c (46); Czemu wino podłtałe mocnieyſze bywa wſzakoz̄ mniey trwałe. (–) Bowiem tam wſzitka moc iego łama na wierzchu zoſtanie, wſzakoz̄ takie rychley zwietrzeie albo ſkwalnieie *GlabGad* H; Czemu chciwie żrączy richley fie nagie niż on czo potrołze pokarm bierze. (–) Bowiem kto chciwie gie tedy łapaiąc pokarm wiele wiatru w fię bierze z pokarmem, częłto y wiele dychaiąc. *GlabGad* K3v, G4v, H3, H8, I3, I5 (16); [Tatarzy] Na kołaciach albo gdy gołcie częłtuią, piją mleko iakoby gorzałkę wypalone, które zbytnie [!] a richło vpaia człowieka. *MiechGlab* 23; Dzywno mię temu ſłudze ktoregom w cznocie znał By iey tak barzo rychło marnie żapomnieć miał *RejJóz* Iv; *RejKup* h7, n2v, bb4, cc3v; Potym fie rułzywſzy z onego mieyłca počzał po łzyrołci onego polá iechác/ á nie przez ony drogi ktoremi był przyiechał/ ále przez połnocną ſtronę/ skądby rychley ku Macedoniei przyłzedł *HistAl* L4; a IchM też tu ostatka domawiać będą, żeby żaden stan w tej obron(i)e nie uległ i WM namowiwszy powiedzą albo na piſmie przyſlą dzisiaj, aby ſię czas nie wlokł, a rychlej co kończýło, łogując niedobremu zdrowiu JKM. *Diar* 78; *BielKom nlb* 3, F5; *GliczKſiaz* K4 [2 r.]; Abowiem z Łácinłkiego niełpráwnego piłána/ wielkie częłto ſpory między niebogobonymi Prokuratoromi roſta: [...] przez co wiele kroć łprawiedliwołć tępią y przedłuzaią/ nieináczye iáko łákomy Bárwier mogąc rychło vleczýć ránę/ gnoi iá/ áby zá dłułzłym leczeniem/ wietłzą zapłátę wziął. *GroicPorz* ev; *RejWiz* 59, 108v; Mąż ktory rychło chce być bogáty [festinat ditari]/ á inłzym zażrzy/ then niewie że nań przydzie niedołtátek. *Leop Prov* 28/22; *RejZwierz* 58; *OrzRozm* V [2 r.]; Pothym z Węgier [przynieſli francę] ſłubełni/ áz fie rychło rołplodzilá y rozmogłá v nas *BielKron* 399, 8v [2 r.], 111; *SienLek* 132v, 187v; *RejAp* 117v, 127; Y náłz ięzyk Polłki rychłoby vrołł/ gdybyfmy fie go rozmiłowáli *GórnDworz* F8, L, T; *HistLan* D3; *RejZwierz* 61v, 183; Lecz nielza záprzeć/ że wiele wiela łudzi ſpraw od feymu do feymu odłozonych/ z wápiwłzy o nich/ á ktemu dla zbytnie wielkich nakłádoł/ porzucono y zániechano: ktore/ kiedyby takie łády [...] były/ á vſtáwicznie trwały/ y mnieyſzym kołztem/ y rychleyby odpráwione były. *ModrzBaz* 91v; Trudnołć onę ktora wnas ieft ku łczzeremu y vprzememu poſluſzeńſtwu/ rychło w łobie wiára wielká włacnił: gdy to co mu ſtárlzy rołkazał/ zá glos łobie Boży počzytał *SkarŻyw* 297, A5, 374, 560; A co fię tknie żywych/ [...] ták o nich mowię y piſzę: iż iefli fię náwroca/ w Iezulá Chriſtułá wwierzą: żywotá ſwego rychło y znácznie popráwia; tedytemu wierzę iż zbáwieni będą. *CzechEp* 325; *ReszList* 191; *WerGołc* 253; *GórnRozm* C2, K3v; Lecz ten v łzczęłcia ieft łofem przegránem/ Co dla łákomłtwá chce być rychło Pánem. *KmitaPsal* A4; *ActReg* 113; W leſie kiedy ſiána ſiekáią gęłtym/

zwozem káždy co záraz trawę brác/ bo ich trudno doyżrzeć: á to włzyłcy iednáko wywioza/ áłbo ná nołzach wynołza; bo w leſie nie vłchnie rychło. *GostGosp* 106, 82; tárGuyze fie chcelzli kupieć tánie: A odpráwuy fie rychło/ wiefz co czynieć mawá Ná kleparzu: iefcze tám dla koniá zmiefzkawá. *WyprPl* B2; A nie wiefcy ich [stolników] robić ma z téy przyczyny: iż iefliby ich wiefcy robiło/ rychleyby łól z górn wykopána była. *SarnStat* 379, 1042; *PowodPr* 48; *GostCast* 42; *SkarKazSej* 676b; [rzeczy ſpaiające, czo rychło goiá congłutinativa medicamenta *ReuchlinBartBydg* h3v].

W połączeniu z imiesłowem przymiotnikowym [zawsze: posił] (2): Lekarzłtwo łpaiające y też richło goiájące/ to ieft prochem załypuiąc/ albo plałtr wczyniwłzy: przykładać *FalZioł* V 102v; Czo ieft pięknołć przirołdzenia obłuda, krotkie łzczęłcie, ſwiat rychło wwięłdy, łudzłkie požádanie. *BielŻyw* 136.

W połączeniu z określeniem krótkiego przeciągu czasu (1): A niemas fñac tak zadnego Aby niebył pylen tego. Czo fię fñiem ma dzieá do roku Ale fię miliż proroku. Bo drugiego łczáwka [!] minie Czáfem rychley nýż wgodzinie. *RejKup* D.

Polączenia: »co (na)rychlej« (16): *RejPs* 163v; a przedſię na ołtátek i pić choc w wielkiem prágnięniu niechciál/ podobno aby ſię był co narychłei vmorzył *MurzHist* D4v; *BielKron* 225; *RejPos* 284v, [290], 329v; *RejPosWiecz*³ 99v; Bo iáko choremu máło po wymownym lekarzu/ iedno żeby do zdrowia co narychley dopomogł *RejZwierc* 84v, 20v; *CzechRozm* 230; *KarnNap ktv*; W czym bárzo mi ſye nie podoba/ co w iáworowłkich zá obyczay wzięłi/ godzin łto/ áłbo pułtorá łtá/ áłbo y wiefcy/ ſiedzić [w ciepłicach] wmyſłiwłzy/ wyſiádać ie [tj. odſiáwac w ciepłicach okreſloná ilołć godzin] co narychłey: [...] y wyſiádaia z rázu przyiechawłzy ołm áłbo dzieſięć/ pięć ráno/ á pięć przed wieczorem godzin/ do tąd áz liczbę odpráwiá *Oczko* 27; *SkarŻyw* 599 marg; *CzechEp* 323; *ActReg* 113; Prołzē/ nieznácie kogo/ cobym bez przyłády Koniá v niego kupił: bo dziſ pełno zdrády? (–) [...] Z wieſniaczkem [!] wy náłóźcie/ ten was nie vłzkodził/ Chcąc co rychley rołſprzedáć/ ná równy zylk godzi. *WyprPl* B2.

»im na(j)rychlej« (2): ktemu iáko wiele natym nalezy dobrobrego Rptey aby dyſtractia animuszow łudzłkich, ktora daleko była zaſzła innarychley [lege: im najrychlej] ſkoiołna była, tak nigdzie indziej, y niczym inſzym nie moze tobydz łepiey ſprawiono, iedno ziechaniem ſię wſzech ſpołeczny na Seim *ActReg* 135. Cf »im narychlej będzie mogłó być«.

»małó nie rychlej« (1): Náuczyłz fie ćirpliwołci/ náuczyłz fie ſpraw Ryczerłkich/ [...] á fñadz máłó nie rychley niłzi w oney dworłkiej żgráí dármo leżácy. *RejZwierc* 26.

»tak rychło« = w odpowiednio krótkim czasie; tam cito *JanStat* (8): [Tarkwinusz] Koſciolá obiecánego nie mogł thák rychło zbudowác/ bo potym rychło wygnán precz. *BielKron* 104, 117v, 210, 402, 419; Przyczyny dlá czego Sigmunt ták rychło ná Krolełtwo wybran. *StryjKron* 707 marg; ktorego zescia tak nerychłego ta przyczyna była zesmy ſie zchodzieć nie mieli aſzbysmy ſpialo wſzytko porzádnie, cosmy zgodnie przeszłego dnia namowili, ktore tak rychło niemogłó bydz zpiſane *ActReg* 49; Abowiem ſłuzna fie rzecz zdála/ áby ten czas [dochodzenia dóbr dziełdicznych] był wględem zakonu połtánowion: iż iáko mężátki máiá dzieſięć lat: oné téz iáko obłubienice Pána Kryſtułowé/ ktore w kłáftorzéch zámkniól/ y wychowané ták rychło o rzeczach ſwych wiádomołci mieć nie mogá/ dwoiáko wiefcy czas máiły. *SarnStat* 209.

»tym (na)rychlej« (8): *FalZioł* III 7c; á nieprzyaciel moy zágláda oczekáwiąc zefłcia moiego/ áby tem rychley zágládzil ná ziemi imię moie. *RejPs* 62; Leniwey też łtárołci fñadzby nie wádzilo/ Gdyby fie iey powietrze indziej odmieniłó. Bo ták fiedząc ná mieyłcu tym rychley zgrzybieie/ A fñadz gdzie indziej będąc rychley otrzeżwieie. *HistLan* D3; Bądż łákwá ná miáłto łwoie/ wieczny pánie/ Ze tym rychley w pięknych łwoich murzéch łtanie *KochPs* 77; *CzechEp* 201; Proſieli aby były conſilia reip. tym rychley odpráwowane gdyz ná Poſlech nic nie ſchodzi. Samo myt Po-

dolskich a Podlaskich podniesienie ie zabawia *ActReg* 26. Cf»im ... tym (na)rychlejk«.

»im ... tym (na)rychlejk« (2): *SkarŻyw* 36; A im naćiańniey [kapłun] siedzi/ tym narychley vtyie. y przeto drudzy fadzaią w gárnce/ dnem wybitym mu głowę do iedzenia wytknąwłzy. *Gost-Gosp* 128.

W przeciwstawieniach: »dlugo (2), nierychło ... rychło« (3): *OpecŻyw* [192]v; Niemowcie pretko mi Pana [tj. króla] vbogacim/ toc bi mogło bic ale on fwoich vbogich przijaciol nierychło zbogaci/ richło fpollky fpital vtzini/ iednego co mu bedzie foritowal Panem/ á drugie nedzniki. *PaprUp* L3; Ktoż fzczeńśliwłzy: ten co rychło doiedzie/ czyli ten co fię po morzu y wiátrách dlugo włoczy/ y po puftyniách bładzi? *SkarKaz* 422b.

W porównaniach (5): *WróbŻolt* cc7v; *LubPs* hh6v; Ktorą iednoć [krześcijańską] ktorzy kážą/ rychło iáko proch z żemie záginą. *OrzList* f3; Iák prędko ścięty kwiatek/ fwą ozdobę tráci/ Ták rychło králeń człowiek/ gdy fię z śmiercią bráci. *GrabowSet* E; *ReszList* 183.

Przysłowia: Nye wyedzą podobno że ten kámyeń kthorego częłto z myećá poruffá/ nye rad mchem obrafta rychło. *GliczKsiąż* L2v.

Włzytkie kácerftwá iáko fię rychło wznieca/ ták nie dlugo świeca. *WujNT* 740.

W charakterystycznych połączeniach: *rychło itp.* (z)budować (2), (u)czynić (się) (8), dobyć, dojechać (2), dokonać, dopełnić, doprowadzić, (za)ginać (zginąć) (4), (z)goić (się) (wygoić, zagoić się) (10), (s)kończyć (się) (dokończyć) (4), (u)leczyć (poleczyć się, zleczyć) (4), niemoc młlić, minąć, najeść się (2), nauczyć się, obaczyć się, w krew się obracać (3), obrastać, obrzydnać (obrzydzić się) (2), odprawować (odprawić) się (3), ogorać, ohydzić się, opaść, oschnąć (podeschnąć, uschnąć) (3), osieść, otrzeźwieć (2), paść [= padnąć], (do)pomoc (3), poprawić (się) (2), porodzić, posilać, postawić [= pobudować], w krew się przemieniać, przyplłynąć, przywodzić, (u)rościć (4), rozmoc się, rozplodzić się, rozprawić rzecz, rozprzedać, skwaśnieć (3), stanąć, stawać się octem, stęchnąć, tracić, ucichnąć, ukazać, ułaczyć, umorzyć się, umrzeć, upadać (2), upajać, urość, uspokoić się (2), ustawać, uśmierzać, utuczyć, utyc (potyc) (3), uwrzeć (2), uzdrowić, uznać się, wiedzieć, wydrzeć się, wymoczyć, wymoknąć, wynieść (przyść) (3), wypełnić się, wypłynąć, wyrastać, wysiadać godziny, wysilić się, wyszumać się, wzniecić się, zabić się (zabijać) (2), zagłodzić, zagnić się, zamordować, zniszczyć, zapomnieć (przepominać, zapominać) (3), zasnąć, zastanowić się, zasmierdzić się, zbać, zebrać (się) (3), zepsuć się, zgryzbieć, zleż, znaleźć, zwieść, zwietrzeć; być rychło bogaty, gojony, gotowy, odprawion(y) (odprawowany) (3), skojony, spalony, spisany, strawiony, wybran, wykonan, wykopany, zgotowan; rychło gojący, uwiędły; być rychło panem; barzo rychło (11), niepodobnie.

Frazy: »będzie rychlej po [czym]« = *coś się prędzej skończy* (1): Kto miłuię/ miłość mu wfpominąć fzkodliwie. Acz źle/ ácz téż y dobrze/ lepięý milczeć o nięý. Vciec precz/ á zabaczyć/ Będzie rychley po nięý. *GostCast* 42.

»jako narychlej mogł; im narychlej będzie mogło być« (1;1): Lefthko czarny gdy fie dowiedział [o wtargnięciu Litwy do lubelskiej ziemi] z Krakówá wyiechał/ á iáko narychlej mogł lud zebrał ciągnął do Lubellkiey żemie *BielKron* 365; A Iż to bydz może/ że fie nie wżyfcy z lifty fwémi ná dániny/ záftáwy/ lenná [...] okazáli [...]: przeto my wżyftkié Rewizię y Dekrétá náfzē/ którémfy ná tym Séymie ná lifty tákowé czynili/ do Powiátów iáko którému należą im narychley będzie mogło bydz/ oddać rolkażemy: [...] áby tám [...] obaczyć mogli/ iefliby fie kto vtáił. *SarnStat* 1130.

Zwrot: »rychło przeminać« [szyk zmienny] (2): *ReszList* 183; Abychmy fię náuczyli/ iákbyfmy Swiát opuścili/ w żádzách iego zlych nie chodząc/ áni iego woley godząc/ bo swiát ten rychło przeminie/ z żádlivością fwą záginie. *ArtKanc* M17v.

Wyrażenia: »rychlej niż w ocemgnienu; w ocemgnienu i rychlej« (1;1): Gdzież potym rychley niż w oce mgnienu duflá iego

náfwiētflá bylá ftworzona ij w cialo włána/ tak ijż ftał fie natychmiáft człowiek zupełny/ ij téż bog wierny *OpecŻyw* 9; W ten czas Iezus mily [...] pomalu podniozwłży rączki w niebo wfłepował/ tako dlugo poki go mogli nádaléy widzietz. Potym z onego mieftza/ w ocemgnienu ij rychléy ze wfltykiémi anioly ij fwiętymi wfłapil/ w náwyflá chwálę ná prawicę boga oytta. *OpecŻyw* 174v.

»za kila lat i rychlej« (1): Słyzálem miniftrá iednego kážącego ná tę Ewángeliá/ iż Luter vczynił cudo wielkie to: iż zá kilá lat y rychley wflzytki kłáftory pánieńfkie y mniłfkie w Sáłkíey żemie fpuftofzył *SkarKaz* 418b.

Szeregi: »(i) rychło i (a) dobrze« = *cito et (ac) bene(que)* *Modrz* [szyk 3:3] (6): *LibLeg* 11/31v; Vwázywłzy to v fiebie tedy onto mąż pámięci godny/ wflzytko ftránie fwoie ktemu przedfięwzięciu obroćil/ żeby to y dobrze y rychło wykonáno być mogło. *BudBib* b; Záš gdy káždy pilnuie tego co ná iego vrząd należy/ tedy fię fpráwy rychley y lepięý odpráwiuią *ModrzBaz* 26, 83v, 92; gdyż [woda] infza do wżywánia zá pićie/ á do wárzenia/ á infza do lékarftw chorobam pomocna być ma: to ięft flodka/ zimna/ cudna/ nie fmrodliwa/ dná dziafłtwem z gliná zmięłfzánego/ w któręby mięlo/ groch/ y infzē potráwy/ rychlo y dobrze vwrczēć/ á zmiękczyć mogły *Oczko* 10.

»mocnie a rychło; tym rychlej i mocniej« [szyk 1:1] (1;1): Też Szafran zmięłzany z infzemi lekarzftwy ferdecznemi tym rychley y mocnięý mocz onych lekarzftw do ferca przywodzi. *FalZioł* III 7c, V 82v.

»co rychlej i nakrotcej« (1): IVż fię zá pomocá páná Bogá náfzzego dwoie ksiázek ná Wędzidło I.M.X(iędza)K(anonika) Poznańfkiego/ Hieronimá Powodowfkiego/ [...] ile mogło być nakrotcey fkończyło: iuz téż czás trzećie wziąć przedfię/ y ony tákże co rychley/ y nakrotcey fkończyć. *CzechEp* 323.

»rychło, (a) snadnie« [szyk 1:1] (2): A fnadzby to málo álbo nic kofztowálo/ by to [np. puste zamki] rozdano ludziom Rycerfkim/ ázáfz lepięý iż fie tám wiley łágná/ tedyby tho fnádnie á rychlo ofieść moglo/ y byláby y obroná y pożytek Rzeczypołpolitey. *Rej-Zwierc* 186; *ZawJeft* 22.

a. *Łatwo, bez dłuższych wstępów, zabiegów, prób; cito Mącz, PolAnt, Calep; facile Mącz, JanStat* (297): Bierz ráde od przypowieści/ Nie potępiay ich proftości. Abowiem flowy proftemi/ Rychley prawdę poymuiey *BierEz* H2, A4v, B4v, F4v, H4v, R4; Tu przykád s pana Iezufa wezmi/ a nieprzeftáwáy od vczyńkow dobrych dlá pofmięwánia albo vrágnánia ludfkiego/ bo tak rychley zwyciężyłs nieprzijáciela fwęgo. *OpecŻyw* 52, 1v, 20, [34], 35, 37; Abowiem gdy m wiernie a prawie radził/ oni potym doftápiwłzy páńfkiey łáfki/ przed nim mie obwiniali y potwárzáli/ tako iż lehki pan richło im wierząc/ [...] kázál mie nielutofcíwie karać *ForCnR* A4v; *PatKaz* III 151v; Spaprothká ma być zawfze warzany hanyż/ s kminem/ ábowiem rychley wiathry wypędzil z żywota. *FalZioł* I 98d; Zafię iefłli dziećie iefł tłufté, albo głowy wielkiey, tak iż fie głowa zapiera á nie może richło wynidz, ma baba pomagać: mážąc oleykiem Migdałowym *FalZioł* V 20c, §8b, I 3a, 9c, 11c, IV 4b (17); [Archites] Powiedál téż że nic richley człowieka od Boga nieodláczy iedno żądza cielefna. *BielŻyw* 39; Czemu mózg iefł wilgotny. (–) Aby tim łącznięý w fię przijął wfzelkie wycifnienie iáko wólk miękki albo cialto richley w fię wfzelki obraz prziyemie cżego kamien nie dopułci. *GlabGad* B4; Iaki żóładek richley zcirpi łącznienie iefłli mocny albo mgły. (–) Żóładek mocny wiecey pokarmu żáda, wfzakoż dluzey może łącznienie fcirpieć y wiecey fie może pofćić, záfię mgły żóładek nie wiele pokarmu żáda [!], ale téż niedlugo może poftu cirpieć. *GlabGad* E7, Bv, C2v, E6v, E8, F6 [2 r.] (28); Bowiem w tym rozum dziećięczy bywa dobry poznawan/ iefłthli z młodu liczbę richło obacza *KłosAlg* A4v; *LibLeg* 7/33; *WróbŻolt* B2, cc8; *RejRozpr* G2; *RejJóz* M7; Vmieyze Ludzy rozcznać Iako komu mas záczeniać. Bo gdzie traphys ná proftego Tedy rychley zedrzēs fniego. *RejKup* e2v, e2, i5v, l4, m2, m7, P; *Krom-Rozm* I N2; *MurzHist* R2v; *Diar* 68; *BielKom* F6; Y Cicero fám dzyećinfłwo/ fen/ nyemádrość/ opifłwo/ á głuposc/ w yedney mye-

rze kładzyc/ gdy rozumyc ze ftych wftytkich narychley prawde vflyfleć moze. *GliczKsiąż* 16, E2v, K2, K2v, P4; Bo gdy niekądzy vmie czytać/ rychley fye to zbiegłego moze donieść/ kiedy głos wolającego flugi przychodzi w vfly y tych ludzi co czytać nieumieją. *GroicPorz* n4, c4, n3v, p2v, ii2, ii2v [2 r.]; *KrowObr* 133v; choć fie odrzekaią [żołnierstwa]/ Niechayżeć iedno kedy workiem ząbrzą-kaią/ Prętko fie zafię zleca by do miodu pczoly/ Rychley to workiem zwabi niż mięfem Sokoly. *RejWiz* 13v, 15, 40v, 55, 103v, 117 [2 r.] (10); Acz ieft miła fwobodá/ lecz w pracy poczciwey/ Rychley flawy doflanie/ niż w próżności lżywey. *RejZwierz* 71v, A5, 25v, 29v, 36, 58 (11); *BibRadz* I 161b marg; *BielKron* 80, 103, 110, 157, 248 (8); Nihil tam facile in animos teneros atque molles influit quam varii canendi soni, Nyc fercá dobrego w roskofzy wychowanego richley nie zeymie yáko Mufiká á fpiewanie. *Mącz* 132a; Tardum ingenium in accipiendis quae traduntur, Niemogáci rychło poyąc tego czego go náuczają. *Mącz* 441b, 438b, 446b; *Prot* C3; *SienLek* 32v, 54v; bo miedzy złemi ludźmi/ przyiaźń być nie moze: Ale w tey fworce/ trudno ich więcej ma chodźci/ iedno dwá/ dla zámóhania/ potym rozerwánia: y kthemu rychley fie dwá zgodzają/ niż trzy *GórńDworz* M2v; ácz w tym co miło nierowno fie człowiek rychley zawiędzie/ bo rzeczy wdzięczne á przyjemne pluią rozładek. *GórńDworz* Ii5v, D5v, P5, X8v, Cc4 [2 r.]; A nápiłalem krótko/ przodkiem áby káždy rychlę mógł poiąć/ y lácniey pámiętać: á druga/ zem rády w tym vzył Sokrateflá Philozofá *GrzegGeom* B2v; ábowiem áczci tu tak piłano/ áby káždy łam mógł wyrozumieć/ włzákze nie káždy iednákiy ieft rozrywki/ ieden moze rychlę wyrozumieć niż drugi. *GrzegGeom* B4; Vwázayze to tedy napilniey/ gdzye go [Pana] łzukác małz [...]. Bowiem go nigdziey rychley nie poznalł áni naydziełz/ iedno w fwiętych flowiech iego/ á w nieomylnych obietnicach iego. *RejPos* 169; Iz was prołę przez przyście Páná náłzego Iezu Kryłtá/ ábyłcie fie rychło odwieść nie dáli iákemu duchowi omylnemu/ ábo iákoby od nas iákemu lif-towi zmyłlonemu *RejPos* 261v, 43, 46v, 104v, 162, [219], 314v; *BielSat* D, E, M4v; *GrzegSm* 11; *HistLan* C2v; Bo rychley zwałczy počciwego człowieka łkromne milczenie káżdego/ niłzi owego dár-mofwára wfzeteczne á vporne flowá. *RejZwierz* 140; Pátrz fwowol-nemu iáko włzytko wádzi/ Sam fwym vporem narychley fie zdrádzi. *RejZwierz* 215v, 3v, 25v, 49, 104 [2 r.], 109v [3 r.], 135v, [272]; Kto chce pod Mołkwą Zamku dobywác/ zádńá rzeczą rychley ied-no ogniem gdy w fuchy Rok tráfi *BielSpr* 67, 22; *WujJudConf* 39v; Kto fię rychło gniewa czyni łprońność *BudBib Prov* 14/17; *MycPrz* I B3; Inłże Ryby ładzałem łam dofyć do Stáwu/ Cértý/ Łofošie/ Płtrági/ etcet. Iz to Rybá nie Stáwowa/ Tedy téz w Stáwie trwác nie chce. Włzákze ze włzytkich inłzych/ tedy Płtrąg rychlę trwa/ bo tákze Rybá żywie iáko Szczuká y Okuń. *Strum* Q2, M2, O3; Prołę was żebyście fię nie rychło porułzáli od łmysłu/ áni fię trwożyli/ áni przez duchá/ áni przez mowę/ áni przez lifł/ iákoby od nas (ná-piłány.) *BudNT przedm* b8, *przedm* c5v; iz tez tego częłto doznawam/ że fie człowiek rychley złego náuczyc moze/ y dluzey ie pámiętać/ niłzi co ieft dobrego á wedle Bogá prawdziwego. *Czech-Rozm* 200v, 186v, 211; *SkarJedn* 328, 381; *Oczko* 19, 20v, 21; (marg) Trudne náwrocenie Heretyká. (-) rychley powiáda [šv. *Efrem*] czártá zálkniefz/ niłzli fyna złości y Apołtáte/ ná dobre námołwifz. *SkarŻyw* 119, A3 [5 r.], A4, A4v [2 r.], 82 marg, 115 marg (18); Bo to łumńienia/ nie tylko nie vćiefzy/ co przedfię bierze/ owłzem ie rychley zátroży: á onoby co żywotowi Chriłt-yańłkiemu fluzý/ bárzo rychło pobożnego y wierneho/ vćiefzyło y rozwefeliwłzy vłpokoilo. *CzechEp* 178; *BielSjem* 35; *PudłFr* 39; *BielRozm* 32; *KmitaPsal* A4; Siodma przyczyna ze tych dzieci niemoze nikt barzicy miłowac nad mię áni się im moze rychley vsprawiedliwic *ActReg* 164; Koty narychley łczurki wygubi/ kedy fie zámnożą: á ták ich [kotów] pilnie dołtáwác: bo to nápełniefze lekárftwo ná the łzkodę. *GostGosp* 18, 100; A prołtych ludźi ni-czym rychlę nie przywabifz/ iáko hoynośćiá/ á dáry. *KochCn* B3v; KROL IEDEN, iedności rychlę dogodzi; [...] Ábowiem tym łpo-fobem różne nácię/ y różne páńftwá/ y łtany różne wełpółek rychlę

iedno poczyniá rozumieć/ y w iedno á nierozdzielné ciáło [...] zwykly fie zchadzác y zráłtác. *SarnStat* 111, 121; Iedná z rády Mędrćá Pogáńłkiego/ iz tá *multitudo* ábo zágęłczenie tey R.P. w ták wielką gromádę bez zgody y rządu/ rychley podobno *fua ipfius mole* vpádnie. *PowodPr* 75, 80; *SkarKaz* 352a; *GostCast* 18, 30; Tákiey wam/ przeważni Senatorowie/ mądrości z niebá potrzebá. Bo ludzka rychło póbłádzi/ y włzytkiego vpátrzy y włzytkiemu zábieżeć nie moze. *SkarKazSej* 660b; Ieden rychley iedność vczynic y záttrzymác moze. *SkarKazSej* 691a marg, 661a, 697b; *Klon-Wor* 57; [o *Afrodyce*:] Piękných przymiotow y wdzięczney vrody/ Ktora bez wáłzey Troiańłkicy niezgody/ Rychleyby kleynot odnio-łlá piękności/ A przez zazdrości. *SzarzRyt* D4v.

W połączeniu z imiesłowem przymiotnikowym lub przymiotni-kiem [zawsze: positi] (30): Owocze przyrodzenia wodnego nie łá zdrowe. Bo krew wodną mnożą/ ku nákazeniu barzo richło łkonną. *FalZioł* V 64; Ięzik momotliwy á ktory fie zaiąka, prołtego człowieka vkazauie łmiałego nyepowolne⁸⁰ gniewnego richło, ale zafię hnet oplonie á da fie łacno włbagać *GlabGad* O3, M7, O3, O4v [2 r.]; Táki fię [šw. *Izaak z Syrii*] bał bełpieczności vbołtwá fwego vtráćić: iáko drudzy bogactw rychło ginących boiá fię zgubić. *Skar-Żyw* 324. Cf »rychło wierzący, wierný«.

Połączenia: »daleko rychlej« (1): Pudore et liberalitate liberos retinere satius esse credo quam metu, Mam zá to že dáleko rychley yeden moze dzieci w dobrych obyčzáych/ y w połstufzeńftwie odzierzeć wfłtidliwą bełpiecznośćiá niłzi frogościá boyáźniá/ y zbytniá furowościá. *Mącz* 448a.

»nie tak rychło; tak(o) rychło« (10;5): Czo widzátz Prawdá/ rzeczcie iemu: Niedobrzeć to miły gołciu/ ijżeš fie tak richło dáł namowić: ale gdy máłz wolá/ iá ciebie wćięgác niemogę/ ijdźiz s pane^m bogie^m. *ForCnR* B2; Gorzkich rzeczy á woniájących Mole fie wiaruią, á gdy wodá z nich łzaty kropi, nietak rychło Mole łrzy-gá. *FalZioł* IV 16b, IV 20a; Bowiem rozтворzone wino dla iego łubthilności richley wchodzi we włzitkie człónki, gdyž nie rozтворzone nie tak richło fie rozchodzi dla fwey grubołci ktorá mi [!] w łobie. *GlabGad* G8v, Cv, H6v; *RejKup* z3; Dżiwuyę fye temu/ iz fye ták rychło przemyenyácye od oney Ewányeliey/ ktora was we-zwála włáłce Kryłtułowej/ ná iná *KromRozm* II c2; *HistRzym* 78; Irenaeus rychło po Apołtolech był/ á wđy iuz zá nie⁸⁰ księgi No-wego przymierza kázono. [...] Co iefli ná on czás ták rychło tákowe fáłżowánia wynikály/ á co rozumiefz potym gdy wielkie ciemności wlytey świat opánowały były? *BudNT przedm* b3v; *SkarŻyw* 509. Cf »nie tak rychło ... jako«.

»nie tak rychło ... jako; nie tak rychło ... jako rychło; tako rychło ... jak« (2;1;1): Táko rychło łacny vmiera/ iák fyty ktoremu fie dupá otwiera. *March*¹ A4v; *GlabGad* I5v; Bo nie ták rychło do dobrego przywiešć fię ludzie dádzá/ iáko rychło zepłowác fię grzechem y kácerłftwem dopułzćá. *SkarŻyw* 82; Nie ták rychło/ y nie ták záłofnie wojná y gwałty połtronnych nieprzyaciół zginác mo-żećie/ iáko wáłzá niezgodá. *SkarKazSej* 674a.

»snadź rychło; a (a. i owszem) snadź rychlej« (1;2): Owca nye-winna/ ták fye rychło/ á fnadź rychley/ złego á yádowitego/ yáko dobrego żyela imye/ y nyechćac fye zarázi. *KromRozm* I N2; A bowiem yáko zarázem náleży áby dzyecýe dobrze powiyano/ [...] ták thez mámká łtárác fie będzyc/ áby yákim złym obyčzáym á przymyotem dzyecýcyá nye zepłowála/ co fie fnadź rychło tho dzyecýcyá przymye á chyci *GliczKsiąż* D5v, E2v.

»tym rychlej« (11): Rad fie [jelen] w gwizdaniu y w fpiewaniu kocha/ á przeto go tym rychley zabije gdy ieden fpiewá á drugi náń łtogi. *FalZioł* IV 8c; On [Atylla] to bacząc obiezdził około miałta, przepatrzáiác kędibi namgleyłze było abigo tim richley dobył *MiechGlab* 56; *MurzHist* A3; *RejPos* 11v; Ciáło zmęczone/ tym łławniefze y piękniefze będzie/ im więcej męki wytrwa: á iefli vmorzone będzie/ tym rychley z mocy okrutnikow wyndzie. *Skar-Żyw* 207; *KochSz* Cv; *WujNT przedm* 26; On łam [tj. Bóg] ná dobre miece rozmáité łzkody By tym rychlę vpátrzył/ ktory złé przygody Męźnie znoš *GostCast* 72. Cf »tym rychlej ... im«.

»tym rychlej ... im« [szyk 2:1] (3): á gdy fię mył do wiela fpraw rozrywa/ do zadney w ofobności potężna nie bywa: y tym fię rychley w káždey ofżukiwa/ im fię około wiela zábawia. *SkarŻyw* 213, A3; Teni był pierwfzy zbor ábo Synod wálny á powfzeczny/ z przednieyfzych Apoftołów y Bilkupow zebrány: ktory fię tym rychley ná on czas zgromádził/ im ielzce bylo mniej Bilkupow y narodow Chrześciánklich/ niżli potym/ gdy fię kościół rozfzerzył *WujNT* 461.

W przeciwstawieniu: »niełatno, trudno ... rychło (a. rychlej)« (2): *FalZioł* III 31d; Trudno rozważyć kroczyć płochy główki/ Rychley ią kroczyć dębowemi fłowki [tj. kijem]. *RejZwierc* 215v.

W porównaniu (1): A młodego narychley by ná lepie ptaká/ Ná fwą wołá by ná mák z wabi nieboraká. *RejWiz* 22.

Przysłowia: W przygodzie przyjaciela narychley poznamy/ Gdy go w fwoich potrzebách zá czáfu vznamy. *BielSat* Gv; *BielSen* 14.

Trudna to iście robota Gdzie fpołu profota cznota Iuż fie ná iedno żgadzaią Wiele ludzy omylaią Rychley mędrék przez kij skoczy A barzo fie rad zatoczy *RejJóz* D5v.

Bo y wieżá im wyłfza narychley wpadding/ Abowiem ledá wiátrek záchwieie ią fnádnie. *RejWiz* 13v.

A ták był połan Vlifés od Grekow iáko mąż roftropny á chytry ná wywiádownie/ gdzye fie Achilles obraca (bo narychley łotr lotrá wyłpieguie po fwych obyczáoch.) *BielKron* 56v.

ábowiem wáfzá Ewányelia powiedá/ iż rychley Wielbłąd przeydzye przez vcho igielne/ niź bogáty będzie zbáwion. *BielKron* 157.

Balbus balbum rectius intelligit, Głuchy rychley fie s głuchem zmówi. *Mącz* 23a.

Bo widzifz y wołk poki miękki tedy w fię rychley pieczęć przymie niźli kiedy ftwárdnieie. *RejZwierc* 6v.

O pánie/ iáko wielce fą známiénité Rády twoie: iáko fą wielce obfite: Rychléy piałek we wfzytkich morzách zráchuię *KochPs* 203.

W charakterystycznych połączeniach: rychło itp. *ch(w)ycić się* (4), *ciągnąć* (2), *(u)czynić* (3), *doby(wa)ć* (2), *dogodzić, dojsć* (2), *donieść się, dostać* (3), *dostąpić, dowiedzieć się* (2), *(roz)gniewać się* (2), *jąć się (imować się)* (3), *kazić (nakazić się, skazić się)* (3), *lepszy się, myśleć, nabyć, nachylić, najść, nalać, (z)naleźć* (7), *naprawić, nauczyć (się)* (3), *nawrócić się, nazobać się, obaczyć (obaczyć)* (3), *obrócić się, odbywać, odeprzeć, odłączyć, odnieść, odstępować, odwieść (odwiedziony)* (2), *odzierżyć, okrocić (się) (skrocić, ukrocić)* (4), *osądzić, oszukać (oszukiwać się)* (2), *otworzyć się, po-błądzić, począć (poczynąć)* (2), *poddać się, pojąć (pojmwować)* (3), *połatać, popalić* (2), *posieść, postąpić, postrzec się, poswarzyć się, powiedzieć, pozbyć* (2), *pozna(wa)ć* (9), *pożyć* (3), *pożywić się* (2), *przechować, przejść, przejść* (2), *przemędrować się, przemieniać się* (3), *przerazić, przyjąć (się) (przyjmować się)* (4), *przyjsć* (9), *przylepić się, przypatrzeć się, przystosować się, przywieść (przywiedziony, nawieść)* (3), *przyzwolić, rozchodzić się, rozewrzeć, roz-płynąć się* (2), *rozwiwać, ruszyć, skłonić się, (prze)skoczyć* (2), *spadać się, spowinowacić, stawić się, stłuc się, stracić, strzyć, szkodzić, ści(e)rpieć* (2), *śmiać się, topnieć, (s)trawić się (strawiony)* (7), *trwać, ubłagać* (2), *ucieszyć, uczarować, ugasić, ująć, ujść, ułowić, umierać, umorzyć, unieść się* (2), *upaść* (3), *upatrzeć, upleść się, upoić, usłyszeć* (2), *usprawiedliwić się, ustrzec się, utolić się, uwikłać się, wchodzić, webrnąć, wierzyć (wiarę dać, wiary dodawać)* (6), *wspomoc, wygładzić, wygubić, wylać, wytudzić* (4), *wynikać, wynieść* (2), *wypędzić, wyprzeć* (2), *wyrozumieć, wysłuchan, wystraszyć, wyszpiegować, wysztydzić, wytłoczyć, wzruszyć* (2), *zabić* (3), *zachować się, zagnać się, zagnoić, zagrześć się, zakląć, zapaść się, zasmrodzić, zatłumić, zatrzymać, zawiętrzyć, zawięz(ow)ać się* (2), *zbawić (się) (zbawiony)* (3), *zdradzić (się)* (3), *zebrać się, zedrzyć, zelżyć się, zepsować, zginąć* (2), *zgodzić się* (3), *zgromadzić się, zgrzeszyć, zjąć, zmamić, zmienić się, zmówić się* (2), *zmyć, zostać się, zrachować, zrybić się, zwabić (przywabić)* (4), *zwalczyć, zwyciężyć; rychło ginący, gniewny* (2), *obaczający, obrotny, przystawiając, skłonny; barzo rychło* (6), *nierówno*.

Wyrażenie: »rychło wierzący, wierny« = *latwowierny* (16:7): V kogo wzroft będzie wyfoki chudy y fmagły znamionuie głupiego, łgarza próznego, [...] mgłego, richło wierzącego, w fwych fprawach leniwego *GlabGad* M3v; Głowa podługowata twarz też maiąc długá wielgá á żadna [!], znamionuie człowieka proftego głupiego [...] richło wiernego, á wielci nofzącego. *GlabGad* M7, M4, M7v, N2, N3, N5 [2 r.] (23).

Szeregi: »rychlej i częściej« (1): Iedno tu niezczęśliwy świat/ iáko y wfzędzie błádzi/ gdyż o cudzey śmierci rychley y częściej/ ále o fwoiey rzadko y barzo krotko myśli. *WysKaz* 46.

»więcej i rychlej« (1): Czemu bob albo też y groch [...] [czyni] wiatry chodzące miedzi błonami wnętrznymi. (→) Bowiem takowa karmia iest grubey materiey á fłodkiey, ktora grubość y warzeniem nie może być zmiekkzona, á tak iż fłodka iest, przeto ią też wátroba więcej y richley w fię ciągnie, á tak wiatry one [...] wypuścza z fiebie *GlabGad* 12.

»rychlej i właśniej« (1): iáko niewidziánego rychley poznafz z obrázu/ ktorys pierwey málowány widział: ták z świętych ktorys fą żywy obraz Bofkich cnot/ rychley fie y właśniej Bogu tworcy twoiemu przypátrzyfz. *SkarŻyw* A3.

»rychło a zaraz« (1): bo yáko do wołku rychley przylepi fie kártá niź do czego inflego/ thák też y dzyatki/ ktore myękkye fą yáko wołk/ rychło á zaráz práwye rzecząm fie przyłóżyć mogą *GliczKsiąż* E2v.

5. O odstepie czasowym zdarzeń (1061):

a. *Po upływie krótkiego czasu; celeriter, velociter* *Vulg* (979): Matuchna [...] fynácza oblapila ij rzekla. Synu mój/ [...] Raczy pamiętáz na mię a racz fie rychło prziwrocitż dlá moie⁸⁰ pocieffeniá. *OpecŻyw* 36; A przeto o [!] długi czáf proroczy y pathry-archouye modlyly fýá bogu/ o tą panną aby fýá rychley narodzyła/ [...] a wfzakofch długi czas nyebyly uyfluchany wázdach ych *PatKaz* II 59, 51v, 52v; A tżoś wtore widzýał to wflytko ku iedney rzetyz zalezý/ á iest fád potwirdzenya dla tego izby fie mowá boża rychley wypelnia *HistJóz* B2; ktora [lijenteryja, tj. biegunka] pochodzi z zaziębienia [!] zołádká/ tak iż pokarm wychodzi rychło z zołádká niez fie niemieniácz wnim áni trawiać *FalZioł* I 22a; *RejPs* 63; wždy by iednak Bogate^{mv} przyłfno łácniey/ ábowiemby mógł wynieść s Czyscá rychley/ iáko ten/ kthory Pápieżowi/ y iego Kxiędzom/ Mnichom/ y Mniłkom/ oddáł Miáftá/ Zamki/ Wsí *KrowObr* 75v; I wyzrałem że fie iedno pierze podniofło/ ále wnet záś zniknęło. A wthore rychley niźli pierwfie zniknęli. *Leop* 4. *Esdr* 11/27; *BielKron* 212v, 230; Też wprochniále zęby/ fyf popioł/ z palonych ziemnych gliłf/ rychleyci wypádną *SienLek* 77v; *RejPos* 12, 89 [3 r.], 103; *BielSpr* 2v; Bo gdy mu [Ziemomystawowi] fyná s fwoiey dziwney Bofkiey mocy/ Dáł ktory áni namniey nie widzýał ná oczy. Wfzákke rychło ofwiecon y przyłzedł do tego/ Ze mu zwierzon od Bogá ftolec oycá iego. *Paprpán* Dd3; Sá záś ofobne Bráctwá/ ktore o więźniách ofobliwá pieczę y ftaránie máią [...]. Modlić y Letánije mowić im kázá: vbogim żywności dodawáią: áby cauzá ich rychley fkończona byłá follicituią. *ReszHoz* 121; *ArtKanc* Q3v, S4v; NÁfyconym fmutku/ nie znáiąc dobrego/ Y/ by rozmierzyć chciál/ Pan/ kres wieku mego/ Widząc dni co przefłzy/ á czás co przedemną/ Snaby rychley fálkę wczýnił nádemną. *Grabow-Set* B2v; *WujNT Hebr* 13/19; Skąd moie wfzytkie członki/ fkaćzá od rádości/ Gdych fwego otrzymáłá/ w rokfofzney wdzięczności. Ach tożem wćierpiáłá/ wiele trofk dla niego/ Prágnąc iákbym ná-rychley/ moglá mieć fwoiego [tj. mężá]. *PaxLiz* E3; (nagł) Młodsiuchney Wdowie. (→) [...] Nie byłáby rzecz flufzna/ by twoie młodóść Krzczoną miáłá ták długo trapić ciężká zálość. Przeto rychło idź zá mąż *ZbyłPrzyg* B3v.

rychło po kim, po czym (13): Niemcy kthorzy zá Renem rzeká/ pod Rzymskim páńftwem á potym pod Fráncuzy miefzkáli. Rychło po Apoftolech wiárę przyjęli iáko y Fráncułka žiemniá/ ktora fie iuż byłá przod okrczila *BielKron* 282; *WujJud* 169; Lecż Lácinfki przekład iefli nie zá Apoftołów/ tedy rychło po nich wczýnion. *BudNT przedm* c5, *przedm* b3v; A ták fie on [Ezechiasz] nie vrodził był z

Acháľá przed prorocctwem Ezáialzowym ále rychło po nim *Czech-Rozm* 136v, 20, 141; *SkarJedn* 356; *SkarŻyw* 583 marg; A też niewiem áby *X(iądz)K(anonik)* będąc ták dáleki od czáfow Arriufzowych mogli co lepiej y prawdziwiey piľać przeciw błędom iego/ niż oni co rychło po nim byli y niż ći/ co twierdzą iż fię z nim gadáli. *CzechEp* 95. Cf »rychło po czasiech«.

W połączeniu z określeniem czasu (1): Fábian ś. Papież który był rychło po Apofstolech przed 1300. lat/ ták o Krzyźmie piľze *WujJud* 169.

Połączenia: »co (na)rychlej« (32): Dwa młodzieńcy niegdy byli/ A mięľá fobie kupili. Ktore kuchárzowi dáli/ Aby co rychley śniadáli. *BierEz* 14v; *OpecŻyw* 92; Bych ia tak widziała twoie [krzywdy] Y garło by finadz ważyła Abych fie ich wzdý pomćiła A ty o moie niedbaľz nicz Albo mię chczelź czo rychley zbyć A niedługoć tego czekać Będzielić tak ten pies łzczekać *RejJóz* H6; *RejKup* k5; A ta rzecz námiľernieifźá i naokrutnieifźá w niem była/ żeby się był co narychľi wpiękle rad widziaľ [...]. i dziwnie barzo prosiľ aby⁸⁰ ktozabiľ. *MurzHist* D4v; *LubPs* S2v; *RejWiz* 71; Ty słowá mowi [Job] ku Bogu ktorego profi áby vmnieyľzył dni iego/ ázby corychley ogládaľ koniec boleści fwoich *BibRadz* I 276b marg; miáľto ktorych [kapłanów] przyięliście złodźie/ á zboyce od Szwáycárov duľ wáľzych/ ktorzy was ktemu wiodá/ ábyście y Krolá co rychley z Polki pozbyli/ czego iuż niedługo czekać *Orz-Rozm* Cv; *RejPos* 72, 110, [226]; A Pánie Boże day/ iżeby známienite wielkie Xięľstwo Litewkie/ s ławną od wicków Koroná Polká/ iednoś bráterská co narychley wzięło. *KwiatOpis* [C2], C; A wzdý fie ach nieľtetyś tráfia tákich dośić/ Ktorzy kiedy podroftá śmieię Bogá prośić. Iżby ociec nie długo żył náđ woľá iego/ Zycząc mu co narychley zbáwienia duľznego. *HistLan* B2, B3v; Pánie Boże day ábych fie czo narychley rozdzieliť z mizernym fwiátem s thym/ á był czo narychley s Krifľufem Pánem fwoim. *RejZwierc* 177v, 45v, 105, 168v; Maż Iopá. ktory dlia choroby fwey frogiey/ złorzeczyľ dniowy národzenia fwego/ y prosiľ Páná áby co rychley vmárl. *BialKaz* C; *CzechEp* 422; á iefli ktorzy ľá/ ná puśćiznę czekáľ/ łuchájąc rychľi záfękaľ/ ráđziby rzekli/ Boże mu bądź miłośćiów conarychley. *WerKaz* 288; *PudľFr* 76; *ActReg* 136; *Lat-Har* 89; Dla czego radbym to ferdecznie widziaľ/ áby ten depozyt Rzeczypoľp: co narychley fundowan był tym fpoľobem. *VotSz* C4v, D. Cf *Fraza*, *Zwroty*.

»nie tak rychło« (2): *CzechRozm* 141; A iż ie [Tesaloniczan] ftráľzono przyściem Páńkim ná ľáđ/ iákoby wnet być miáľo: pokázuie/ iż ácz dzień ľáđu Páńkiego pewnie będzie/ ná ktorým y oni ľwá zapłáť/ y przeláďowce ich/ karánie odnioľá: wľzáke nie ták rychło będzie/ y niepierwey áż Antychrift przyđdzie *WujNT* 712.

»tym rychlej« (2): *KochSat* A4; y tym hoynieyľze ľzy [Adam i Ewa] wylewáli [...]/ ferce do P. Bogá podnoľząc/ áby ich pokutę [...] przyáć/ y duľzom ich miłośćiów być raczył: á daľ im tym rychley onego krolá y báránká ktorego obiecaľ *SkarŻyw* 263.

»nie rychło ... ale aź« (1): Drugie ľá pogroźenia Páńkie ktore fie nie iľzczá rychło/ ále áż ná potomľwie y fynách grzefźących/ y oycow złych náśłádujących. *SkarKazSej* 706b.

W charakterystycznych połączeniach: rychło itp. dać (3), dostać [czego], dostąpić [kogo], iść się, iść za mąż, łącznąć, mieć, narodzić się (2), obalić się, odpaść, ogládać, ozdrowieć, przywrocieć się, rozdzielić się z światem, sprawić, śniadać, uczynić, ukazać, umrzeć (zemrzeć) (3), uprzedzić (2), wybawić, wydać, wynieść (wychodzić) (3), wypaść, wypełnić się, wyprawić do Boga, wypuścić, wyrwać (się) (2), wytargnąć, wywrocieć się, (po)zbyć (2), zdechnąć, zesłać (3), zniknąć; być rychło fundowan, odprawiony, oświecon, przywrocon, skończony; rychło po apostoľech [= po czasie działalności apostoľów]; rychło po prorocctwie (2), po przyjęciu wiary, po śmierci.

W przeciwstawieniach: »rychło (a. co rychlej) ... długo, nie-rychło« (2): *RejZwierc* 105; Skąd fie to pokázuie/ iż vrodzenie to rychło miáľo być/ á iż fie Iezus [I] nie rychło potym vrodził/ przeto (mowią żydowie) Prorocctwo to nie może fie o Iezufie rozumieć. *CzechRozm* 134v.

Fraza: »a Panie Boże daj co rychlej« (1): Niemasz nic tak nowego przez wñ yľko ze widzę iż podobno pokoi bedziem mieli a Panie Boze go dai corychley, acz niedłatego aby nasze Duchowne Wioski wy[t]chnęły sobie *ActReg* 155.

Zwroty: »[z czym] co narychlej się pośpieszać« = nie odkładać czegoś na później, nie przeciągać w czasie, nie zwlekać z czymś (1): Is mihi persuadet nuptias quantum queam ut maturem, Ten mie ná ożenienie wiedzie ábych fie s nim co nárichľey áľbo co náprędzey poľpieľáľ. *Mącz* 424c.

»co narychlej zapomnieć« (1): Naylepfźciem lekárftwo/ gdy co miľego ftráćifź/ conarychley zápomnieć. *SienLek* 14.

Wyrażenia: »rychło po czasiech [czyich]« (3): *KromRozm* II x3; Máternus świętego Piotrá vceň tho miáľto [Treweris] naprzod ná wiárę Krześćiáńská náwrocil/ bo Fráncia rychło po czáfiech Apofstolow łowo Boże przyięła. *BielKron* 280v; *WujNT* przedm 12.

»rychło jeden po drugi(e)m« = w krótkim odstępie czasu [szyk 1:1] (2): Iefzcze powiada iż gdy ony węzy ľliżu fiebie ľá/ tedy też iedno dziecię po drugim richło będzie/ ale gdy od fiebie daleko będą/ tedi też plod ieden za drugim będzie omieľzkawaľ *FalZioľ* V 34v; á raz gráiąc piľaná/ kilká kroć/ iákos rychło/ ieden po drugim/ kárťe przedáľ/ y záwdy/ ľam naylepfźá zrucájąc/ iefzcze muiaľ dawáć niemáľá pieniężná winę *GórnDworz* P7v.

Szeregi: »barziej i rychlej« (1): CZemu młodým barziej fie chce iefć niżli łtarim. (–) Bowiem w młodych więcey iefť ciepła przyrodzonego niżli w łtarich á tak oni richley trawia, przeto też barziej y richley łączná. *GlabGad* F6v.

»co narychlej albo co naprędzej« (1): *Mącz* 424c cf »co narychlej się pośpieszać«.

a. *Wkrótce* (i zwykle: na pewno); cito *HistAl*, *Vulg*, *PolAnt*, *Cm*; *brevi Miech*, *Calep*; *protinus*, *velociter* *Vulg*, *PolAnt*; *in celeritate* *PolAnt*; *post paucos dies*, *propediem* *Calep*; *celere*, *post pusillum* *Vulg* [zawsze: posit; w tym: barzo rychło (6)] (478): A gdy fie kogá gráżyła/ A rychło vtonáć miáľá: On co náprzod kogi siedziaľ/ Zeglarzá táko zopytaľ: [...] *BierEz* 14v, E2, K3v, Qv, S2; Iefźem maľy czas s wami/ ale poyđę rychło ku temu ktory mie poľáľ *OpecŻyw* 75v, [162]v; dzyeczyľá znyeba zboga zyuyáczego przed czáfem narodzony barzo rychło znyeporuľłoney panny przeľz makuly narodzy fyá *PatKaz* III 104; Gdy ktory lekarz idácz do niemocznego [...] á przyľzedľzy ľpytha niemocznego iáko fie na zdrowiu ma, Iefťli chory rzecze dobrze/ Thedy będzie rychło zdrow/ A iefťli rzecze niedobrze/ Tedy rychło vmrze. *FalZioľ* I 153b; Gdy gawroni pozdzie z paľtwy lataia, znamię iefť pewne iż rychło zima przeľanie. *FalZioľ* IV 23a, III 29d, V 57, 59v; *BielŻyw* 127; *Glab-Gad* B8; *MiechGlab* 66; Bo the nadyeje mamy yľz jako czy wľzyľczy łtalofczy fwey tako ony łmyáľofczy, ktorzy sye od kofczyola odrywayu zaplathe przyľtoynv rychło weľmv *LibLeg* 8/133v, 6/190v; *WróbfZolt* ff4; A iľćieć tak powiem tobie Będzieć kto rychło w záľobie Bom w fobie barzo zwáptiła *RejJóz* F3; [Judás mówi o synach Jakuba:] Tam ten przy nim zoľtaľ maľy tu iecháľo ľzefcz nas Y to iefťliże ta nęďza nas rychło nie minie A fnadz mu y ten ofťatek nas marnie poginie *RejJóz* M4, C, G4v, I3v, K6; Iuż mię niekarz mam czy za fwe Iuż me oczy bloná zaľe. [...] Iuzem też ľam zľey nadzieie. Iz mam vmrzeć rychło pewno Nápolym iuż iáko drewno. *RejKup* f3v, b6, x8 [2 r.], y2v, cc7; A przetho wiedz iż po niedługim czáfie do ciebie z wielkofciá walecznych ľudzi fie poľpieľzemy/ á bárzo richło [citius; w rychle *HistAl* 1510] przyciágniemy. *HistAl* C8; *LibMal* 1550/155v; *KromRozm* I N; *KromRozm* II e4v; *KromRozm* III E3v; *Diar* 24, 49; Táńcuy łk McKay miľuy piy iedź/ A o inych rzeczech nie wiedz/ Wľzák to dobrze wľzyľcy wiemy/ Iz rychło s fwiáťá poyđzyemy *BielKom* F8v, F8v; Stráľziľwie á rychło [Horrende et cito *Vulg Sap* 6/5] okaźe fyę wam Pan Bog/ Abowiem náľofźľzy Sąd będzie náđ tymi/ ktorzy ľá przelozeni. *GroicPorz* ppv; Poľpieľsáy fie ábyś do mnie rychło przyľzedľ. *Leop* 2.Tim 4/8, *Eccli* 5/7, 6/20, *Apoc* 22/6, 7, 12; *RejZwierc* 29v; *BibRadz* 2.Petr 1/14, *Apoc* 2/16, 22/6, 7, 12, 20; przyľzľifimy iuż w Polźce ná ofťátni punkt/ z ktorego iedno spáść á fzyięć zľomicľ/ á zýżkę iákiego

rychło w Polfcze miaŝto Krolá mieć. *OrzRozm* A4; Tákoweć fą fprawy y poŝtepkí wálze/ ktore pokázuią/ że tey wálzey Szwaycárkíey wierze rychło fye o Krolá pokuŝić. *OrzRozm* Cv; Pewnie thez y Krolá rychło w Polfcze mieć oni niezáchcą *OrzRozm* D3v, F3, M3; A gdy [Mojżesz] podroŝl/ [królowna Tamur] ziednála mu miŝtrze dobre w náukach rozmaitych/ ále nie mogli táki być doktor vczony ktoregoby rychło w náukach nie celował. *BielKron* 28; Pytał też [Domicjanus] Aikletáryoná Mátemátyká iáká ŝmierciá zeydzye/ powiedzýał iż go rychło pŝi mieli zieŝć. Kazal go zabić á głęboko zágrzeŝć/ áby fálżywý powieŝcie iego vznał. Sŝtálo fie pŝetko iż go w nocy pŝi wygrzebli á ziedli. *BielKron* 148; ten [Jan Fabry Stapulensis] rádzýł/ áby to gadánie niebyło w Tygury/ iákó ná ofóbny miefcu/ ále ná Seymie polpolitym/ ktory miał być rychło/ gdzye wŝyfcy vŝlyŝý *BielKron* 198v, 48v, 62v, [85²], 94v, 100 (58); *Mącz* 83a; nie zámilczyć Pan Bóg krzywdy fwyć: vpadkiem Iuridykcyéy Królewkiéy/ rychło á frogó nád Polfká mŝić fye bédzie. *OrzQuin* D2v; Sturczyć fye nam ledá kiedy/ o Pánowie Polfey y Litewfey/ [...] y w Kíwierzéch Tátárkích rychło nam z wámi chodźić poŝpołu *OrzQuin* Kv, D3v, Y, Aav; Sŝlyŝalem powiedáiac/ iż ieden Bárwierz dzieciéy byl ták vzdrowił/ ktore miało brzuch opuchlý: wárzył Solńkę w wodzie/ á to mu dawał pić: á ták ie rychło vzdrowił. *SienLek* 38; Przydzilŝ náŝz miły Pánie rychło/ á nic nie miefzkay/ á nie opuŝczay thu wiernych ŝwoich *RejAp* 198, Cc4v, 4, 5, 19v, 25v (21); *GórnDworz* T; *HistRzym* 23, 77, 130; *RejPos* 72v, [226], 257v, 261v, 321v; Gdy cudzy grob ogłeduiefz/ Przecz tego nie vpátruiefz/ Izeć rychło ma ná to przyŝć/ Iż teź w tákim ŝam muŝifz być. *RejZwierc* [238], 97, 174; *BielSpr* 46v; *BudBib* Deut 4/26; *BudNT Philipp* 2/19, 1.Ioann 6/14, *Apoc* 3/11; *CzechRozm* 204; On [Mityrydates, król pontyjski] z záloŝci gdy tákie iuź niezczéfcie poznał/ Rychło bédąc w wiezyeniu [!] żywotá dokoná. *PapPán* Gg4, M, X3v, Hh3v [2 r.]; *SkarJedn* 145; *KochPs* 19, 79; powie iey o bliŝkim zeŝćiu iey z te^{ŝo} ŝwiátá/ powiádáiac/ iżem widziála meźá twego Antygoná/ w wielkíey chwale zá cie fie modlácego/ áby cie rychło z fobá tám miał/ w vczéŝnictwie dobr onych wiecznych. *SkarŻyw* 224; Y rzekł [ŝw. Bonifacjusz] do Áŝpértá: Wielki cie niedzwiedz zábije. [...] Rychło fie nád Áŝpértem proroctwo ŝpelnilo. *SkarŻyw* 519, 15, 245, 283, 301, 318 (13); (did) Mágdálená do drugich Máriy. (–) Bá nuze/ me miłe pánie Bédzieć to rychło ŝwítánie. *MWilkHist* G4; *CzechEp* 74, 424; *CzechEpPORz* *; *NiemObr* 112; Ták fie bárzo [ŝwiat] nákrzywił y nálamá/ po obiáwieniu Ewángelijey/ że iuź práwie trzeŝczył/ y rychło fie zlamáć muŝi. *ReszPrz* 73; *ReszList* 178, 179; *WerGoŝć* 253; Więc wždy trzeba zeby byl taki Ziazd rychło, gdzieby totum corpus Reip. pokazało ŝię. *ActReg* 113; Propediem, Brevi, vel post paucos dies – Barzo richło, czo dzien. *Calep* [861]a; *GrabowSet* Rv; *WujNT* 1.Cor 4/19, *Philipp* 2/19, 24, 1.Tim 3/14, 2.Tim 4/9 (14); Y Kroniki wŝyŝtkiego Krzeŝćiańŝtwa ŝwiadcza/ gdzie iedno ŝtan Duchowny fkrzywdzono [!]/ iż rychło iély fie onego Páńŝtwa niezczéŝcia/ á zátým zginéło. *PowodPr* 59; A ia iuź ŝtáry rychło fie w W.K.M. proŝić do komorki ŝwoiey do bráciey bédę/ młodŝým te robotę oddáiac. *SkarKaz* (4v), (2, 382b); *PaxLiz* D2; *SkarKazSej* 675a, 706b.

rychło po kim, po czym (37): Wdowá rychło po pogrzebie/ Vteŝkniłá ŝamá fobie: A zá máž idź wolá miálá/ Iedno iże ŝię fromálá. *BierEz* R4v, P2v; *PatKaz* II 30, 69v; Lekarŝtwa o rozmaitych niemoczach Dziecinnych/ w ktore richło po porodzeniu wpadáia *FalZioł* V 37v; Powie thesz zebifimi go bily dawno nawiedzicz rokzaly po yego wroczenyv do zyemie yeno ysch richło po przyachanyv ŝwoym do wegier bil odyachal *LibLeg* 10/150; povyedzial yř Richło po kupyenyu Svka [...] y pothem kiedy ye chezial wrocicz, pan Richwalsky przyachal donyego na laká *LibMal* 1544/79v; Item powyedzial ze [...] Wawrzinyecz Sarkala wewfzi nyewye yako wezwaney [...] yefth go odyachal [...] Thamze po yego richło wyachanyu przyachal knyemu włodarczik ze wŝly krothky *LibMal* 1548/146; *KromRozm* II g2; *Diar* 82; ále tho wiedz pewnie/ iefliže ná tym Seymie fye nieuznamy/ [...] že po Seymie rychło pomŝthá Boža nád námi fye okaže znáczna *OrzRozm* G2;

Látá 1399. Krolowa Edwigá Władŝiŝlawowa ná zamku Krakówkim vmárlá/ po porodzeniu rychło/ bowiem bylá vrodziłá dzyewkę miánowaná Elzbieta Bonifácyá/ ktora trzećiego dnia vmárlá/ y ŝamá teź rychło po niey miefiáćá Czirwca *BielKron* 382v, 45v, 49v, 76, 103, 131v (17); po ktorym zácmieniu bárzo rychło morowe powietrze w wielu Kráinách pánowáło *LeovPrzep* A3, a4, A4, Bv, B2; *GórnDworz* Dd7v; *StryjKron* 762; *CzechEp* 424; Rychło po tym wefelu/ cny Hrábiá z Tęczyná/ Wiáchaleŝ ná Stároftwo fwoie do Lubliná *KochPam* 84.

rychło za kim (3): *BielKron* 413v; Vmárl pothym pan Boiánowlki Pollki Philozoph [...]. Rychło zá pánem Boiánowlkim/ pan Derfniak położył głowę/ godny w Polfcze człowiek *GórnDworz* Dd8; [Rupertus ŝw.] poŝlawfzy przed fobá niektore fwoie káplány/ ŝam zá nimi rychło do kŝiáżeciá do Rátysbonj ábo Regenŝpurku przyiáchał. *SkarŻyw* 230.

rychło + part praet act [= po czym] (1): Po ŝmierci fyná fwego Filipá Máxyilian byl żyw lat XIII/ á vmárl látá 1519/ rychło przyiechálŝy [= wkrótce po przyjeździe] s Prefzporku/ gdzye fie byli ziechál z náŝzym kroleem Zygmuntem *BielKron* 190.

Z elipsą czasownika (1): Abowiem pátrzay co thu Apoŝtoł powieda: Iż iedná y druga biedá przeminéłá/ á iż trzecia przydzie á rychło. *RejAp* 96v.

W połączeniu z określeniem czasu (1): Bo nád ŝpodzewánie wŝyŝtkich wprzod [Saul] byl táiemnie od Sámuelá pomázány/ ktore bylo iákoby vrodzenim iego. Aliŝci záŝ potym rychło/ w kilká niedziel/ iákoby dopiero ná kroleŝtwo/ przez lofy y pomázánie byl wŝtáwiony *CzechRozm* 140.

Połączenia: »(a) juź (...) rychło« [szyk 9:2] (11): O matuchno moia námileyŝlá/ o dziewitzo blogoŝlawioná/ iuź rychło s tobá fie rozláczę/ á iákó baranek niewinny dlá odkupieniá rodzaiu ludkíe^{ŝo} od żydow ŝmierz ij okrutné vkrzyzowanijé przymę *OpecŻyw* [79]; A tedy duch ŝzwyáty chezcz rychło yuź obyauyecz mylofyerdzye fwoye obyauyl oŝzwycyzyl ktemu uznanyu anyoly ŝerafyny *PatKaz* II 51; *LibLeg* 11/136v; *BielKom* C7; Ráduymy fie á wefelmy fie/ á daymy chwałę iemu [Bogu]: ábowiem iuź rychło przydá gody Báránká náŝzego. *RejAp* 155v, 135; *RejPos* 19; TEmu [Łáckiemu] meŝtwo przyŝtoi/ ále ŝtáre látá/ Broniá mu go/ y chcá go iuź Bogowie s ŝwiátá/ Wzyáć fobie zá Ochmiŝtrzá tám miedzy Boginie/ Iák mnimam ten go vřzád iuź rychło nie minie *PapPán* K2; *SkarŻyw* 583; Mam iŝcie/ moy ľáfkáwy Pánie Podczáŝzy/ te w Bogu nádzicie/ iż prawdá zátlumiona/ kiedyžkolwiek/ á iuź rychło/ ná iáŝniá wynidzie: iákóž iuź w wielu nas wyŝlá *CzechEp* *4. Cf »juź czas rychło przychodzil«.

»(ale, a, i) (barzo, jakoŝ) rychło potym, zatým« [szyk 114:79] (192:1): Wieprz widząc wołu w roboćie: [...] Widząc fie proznujácego/ Wzgárdzil wołu vbogiego. Rychło potym gdy wieprz vtył: Wiodł ij oráč by go zábil. *BierEz* K, A2, E3v; Gdy czas porodzenia Elzbieta miała/ porodziła krzyciela bozeego/ panna náŝwiéŝlá w ten czas tam niebyla/ [...] a wŝlákož rychło potym ŝwiéte^{ŝo} Iána piaŝtowala *OpecŻyw* 12, 39, 171; a ta maŝz roŝpáda y othwiera wrzedzienie: y richło fie potym zbierze ropa. *FalZioł* I 3a, I 110d; Item then tho Caŝper Czech powyadał przed nym yŝch lyathoř przed myáŝlopuŝthi bil zeliŝlawky v Marczina Zawaczkyego wgoŝzczeyewiczach [...]. powyada ze theŝch y on ŝam richło pothem bill v Zawaczkyego wgoŝzczeyewiczach *LibMal* 1546/121v, 1543/76v, 1551/160v, 1553/176v; Bo [ŝw. Paweł] nye piŝal nic wyęcey do nich po tym liŝe/ á teź nye byl w żydowlkyey żyemi/ ále rychło po tym w Rzymie/ ŝkąd ten liŝ piŝal/ zábít yeŝt. *KromRozm* II v3; Aeryuŝowá/ Yowinianowá/ y Vigilanciufowá náuká o pofcyech/ fwyęcyech [...] o dedwunafye ŝet lat ná roznych myeyfcách powŝtáłá bylá/ y rychło potym vŝtawŝy/ przed cztermi ŝty lat w dolnych Nyemcach znowu fye wŝlczęłá bylá *KromRozm* III E3v, C4v; Ale ná ty fłowá drudzy Bilkupi Rzymfey/ po Grzegorzú niepámiétiá/ ábowiem potym bárzo rychło w pyche fie podnieŝli/ y Papieźmi zwác rokzáli *KrowObr* 7, 34, 37v, 198v; *UŝtPraw* B4; CHłopu žoná vmárlá/ á on rychło potym *RejFig* Dd5; Owce wŝytki

[pasterz] poprzedał/ kupił Fig niemálo. Y chciał płynąc ná morze/ áby ná nich wygrał/ A morze fie wzburzyło/ Márinarz rofkazał/ Bo [lege: by] wżytko wymiotáli/ do brzegu fie wrocił/ A potom iákoś rychło/ morze wiátr vkrocił. *RejZwierc* 121v; NApierwże [rozproszenie Żydów] było/ gdy Teglátphálázár Zydy do Cirenem wygnał/ y rychło potom wielką liczbę ich z Gálileiey [...] do Medyeey y Perlfyeey/ przenioł. *BielKron* 266; ANdrzey po brácie fwym Láwencye/ ktory był rychło potom vmárl/ y po zábithym Petrze/ ná kroleństwo Węgierkie wybran *BielKron* 300v; Rychło pothym gdym wyfzedł lzáleć/ tráfilém ná lzaleńhłego fłárego/ ktory mię przeládował fłowy mowiać/ pšie Krześćijáninie. *BielKron* 458, 13, 13v, 15, 55, 83v (97); *RejAp* 143v; Rychło tedy potom/ kiedy Krol Iego M. po fmierci Krolá Zigmuntá swiętej pámięci/ [...] ná regiment Kroleństwa Polkiego włthapil/ y do Kráková przyiechał/ kłiádz Mácieiowki/ [...] ná Prádnik odiechawłzy/ fiedrń/ áłbo ofń dni tám miezkał. *GórnDworz* B8; [Scipio] Náfca przyfzedł do Enniufá [...]. Owa gdy thák odfzedł/ rychło potom/ przyfzedł thež Ennius do Scipioná *GórnDworz* R5, B6, M8, R4, R7, T4; Potym záfie [rycerz] iáchał do Báldáchu fwey oyczyzny z żoną. Y fłálo fie rychło potom/ że on rycerz w Eipcie przyfzedł ku wielkiemu vboftwu *HistRzym* 85, 50, 107v, 128v, 129v; *RejPos* 294; *BielSpr* 48; *WujJud* 89v, 116v; á ták też [Saul] iáko fie prętko Krolem vrodził/ y iáko potom rychło krolem pozdrowion był/ ták też záf prętko kroleństwá po-ftrádał. *CzechRozm* 140; iednák [Żydowie] támże w Bábilonie [...] záfwdy niektore z domu Dáwidowego nád fobą przelożone mieváli [...]. Áž do Máchábeyczykow: po ktorych záf Sędziowie ludem onym rzádzili áž do Herodá fyná Antypatrowego [...] ktorego potom rychło czáfu národził fie Iezus Chriftus. *CzechRozm* 167v, 138v, 140, 238, 238v; [cesarz Hadrian] S przodku był Krześciány począł przeládować/ Potym zá ich pilániem iáł ich záf lzánováć. Acz potom był od bogow rychło s fwiátá wzyęty/ Skoro począł bráć przed fie żywot práwie swięty. *Paprpán* Gg4, Ddv, Ee4v, Gg3; Y wrociwłzy fie do Rzymu/ á ono widzenie wiernym oznaymiwłzy/ rychło potom [św. Piotr] krzyżową śmiercią swiádectwo dáł Pánu y práwdzie iego támże w Rzymie *SkarJedn* 88, 124, 131, 142, 196; y nie miezkaíáć/ [św. Wojciech] vkrocił obyczáie fwoie/ y wkłobę ie bogoboyności wpráwił. Rychle potom ná Prákie Biskupstwo/ iáko [...] cnot pełnego człeká Czechowie po Drjtmarze obráli. *SkarŻyw* 352, 86, 119, 201, 211, 251 (12); Rychło potom Roku 1477. Stephan Woiewodá Wołofki Multánfká ziemię zburzył *StrykKron* 657, 200, 270, 284, 300, 345 (15); Bo to pewná/ iż ktory kolwiek kiedy wiáry drugim nie chowáli/ ktory przysięgę swą y nieprzyiációłom lámáli/ záfwdze potom rychło ná łobie znáčną kaśń Bożą odnošili. *CzechEp* 13; Przyfzłego tedy potom poftu [...] [papiež Sylwester II] w oney káplicy [Jeruzalem] młzył: á zátym rychło po oney młzycy wpađł w niemoc *CzechEp* 424, 13; *NiemObr* 33, 62; *GórnRozm* F2, K2; wń raczy pámiętać zem ia względem Młwey łaski wń nie bez rady wń MMPana Kupil był niedawno wPolscze maiętność [...] rychło potom niespodziejwana smierc niebosczyka Krolá wszytkie myśli y rady nasze pomiešzała *ActReg* 159; Wtora [część Ewangelii św. Jana] opifuie fpráwy iego [Jezusa] w Iudlkiey ziemi (rychło potom iáko fie począł w Gálileiey okázováć) *WujNT* 298; Potymem widział: á oto drzwi otworzone w niebie; á głos pierwfzy [...] zemną mowil: Wftáp fám; á pokażęć to co fie ma dziać rychło potom [post haec] (marg) potom nátychmiał. N.L. (-). *WujNT Apoc* 4/1, przedm 1, s. 140, *Mar* 14/70, *Act* 27 arg; *SarnStat* 74.

»a potom wnet rychło« (I): TA fpráwa á thá hifthoria [tj. wybór Macieja na apostoła] wnet fie sftháła lkoro po w niebo wftápieniu Páńkim [...]. A potom wnet rychło był im zeflan Duch s. *RejPos* 287v.

»juž potom rychło« (I): Potym z wielkiey noczy liczy cizio-ianus dálekoli do swiętego Ianá/ tułząc fobie dobrze/ iż to nam dalibog prętko zbieży/ bo tám też iuž potom rychło zniwá y owoce náftána. *RejZwierc* 159.

W charakterystycznych połączeniach: być rychło u [kogo], w naukach celováć, chybić, dáć (oddać) (4), dowiedzieć się, iść

(przyć, przychodzić, pość, wyniść) (42), minąć, mścić się, nadzie-wać się, narodzić się, obdarzyć, objawić, prawdę odkryć, odstąpić [od kogo], oglądać (2), okazać się (2), okrzyć się (wziąć krzeszt) (2), piekło osieść, oświecić, otworzyć się, począć się, poczuć, pokusić się, posłać (przysłać) (3), postanowić, postarać się, przepuścić, przestać, przybyć (3), przyciągnąć, przyjechać, przypaść (upaść, paść) (6), o śmierć przyprawić, przyzwać, rozłączyć się, rozstać się (2), spłynąć, spodziewać się, (z)stać się (4), stracić, uciec (3), ujrzyć (2), umrzeć (umierać, żywota dokonać, z swiata pość) (30), upamiętać się, usłyszeć, ustać (2), utonąć (2), uzdrowić, widzieć, wpaść w niemoc, wrocić (się) (przywrócić) (3), wyniknąć (2), wypełnić się (spełnić się) (3), zaplątę wziąć, wznowić, zabić, zająć [kogo], zakolatać, zebrać, zetrzeć (2), zginąć (poginąć) (3), złamać się, zmiłować się, świat zniszczyć, zwetować, zwiastować; być rychło uzdrowion(y) (2), zabić, zdrow; rychło po Bozym Wstąpieniu, po elekcyi, po kupieniu, po pogrzebie, po porodzeniu (4), po pracy, po przyjachaniu (po wyjachaniu) (2), po rozmowach, po sejmie (2), po stworzeniu (2), po ślubie, po śmierci (2), po weselu, po Wielkiej-nocy, po wybraniu, po zaciemniu (5), po złączeniu; rychło po cesarzu [= po śmierci cesarza], po krolowej; barzo rychło (4).

W połączeniu szeregowym (I): A wielka tho rofkolż iego [ciemnego aniola, tj. szatana]/ gdy pátrzy ná poftáwę twoię/ á iuž pewnie widzi ony wżytki znáki w tobie/ [...] iż fie też iuž pewnie á nie-omylnie y bárzo rychło nádzyewa tákichże dekretow nád tobą. *RejPos* 201.

Przysłowia: Ktory wilká wplugu wodży/ rychło ktefknofci przychodži. *March*¹ A4.

A będzieieli w niezgodzie/ Rychło przyydziecie ku fzkodzie: Bo kiedy się rofypiecie/ Po iednemu poginiećie. *BierEz* 14.

Kto fie w fzcześciu bárzo bući/ Rychło go niezczęście zrući *BierEz* L.

Rychłóciem ten żywot ftráći/ Kto się cudzym vbogáci *BierEz* Q4v.

Y želázo by namięfłze gdy fie wftáwicznie á ciężko obráca/ pewnieby fie rychło zrobiło [= zużyło]/ by mu thež nie odpoczywał áłbo go łoiem nie podmázował. *RejZwierc* 15v.

Frazy: »aleć to rychło ominie« (I): Będzieš mily Iezu wwią-zán/ vplwán/ ij policzkowán/ vbit/ vkoronowán/ przeto bądź poli-lon/ [...] aletz to mily Iezu rychło ominie/ a chwálę ktorą wezmieš za to/ końtza mietz niebędzie. *OpecŻyw* 101.

»będzie rychło po rozprawie« = wkrótce będzie koniec (I): Zła Fiedurowa [tj. Fiedur jest w złej sytuacji szachowej]/ ftoi w mecie práwie/ Tułżá/ że będzie rychło po rofpráwie. *KochSz* Cv.

»co Panie Boże daj rychło« (I): Ia niedbam/ by tylko ludzie przy nim [Chrystusie] áž do końca fátęcznie ftoiać/ Bogu Oycu prze zeń wftáwiczną cześć y chwálę w duchu y w práwdzie oddawáli. Co Pánie Boże day wżytkim rychło/ Amen y Amen. *CzechEp* *4v.

»[czemu] juž czas rychło przychodzil« (I): Sáfkie Kfiáżę gdy od Ferdynándá przyiechał do Smálkáldey 12. dniá Grudniá/ wzięli do dziefięci lat potwierdzone towarzystwo [tj. przymierze]/ ktoremu iuž czás rychło przychodzil *BieKron* 213v.

»[czemu] rychło koniec będzie« (I): Co też piłefz ábych fłobą potwierdził przymierze/ to nie z práwego czyniž fercá/ iedno aby mię włowił chytróściámi w fiećiach fwoich/ z ktorych ia zá twego oycá y ciebie nieraz iuž wychodził zá Bożą pomocą/ y wydę do końcá/ bo im rychło koniec będzie *BielKron* 245v.

Szeregi: »wnet(ze) a(1)bo rychło (potym)« (2): Kto poledniego dnia ná lkonaniu Grudnia želazem ranion będzie/ albo fyrop á trunk przyimie/ wnet albo richło vmrze. *FalZioł* V 49; Bo gđzieby fie kiedy ktoryžkolwiek z nich ważył co czynić bes fłowá BOżego/ [...] tedy wnetze/ ábo rychło potom/ znáčne ná fobie od BOgá karanie odnošil. *CzechRozm* 238v.

»rychło albo zaraz« (I): Iedni cáły żywot fwoy ná pokucie y dobrych vczynkách trawia. [...] Drudzy vpámiętwáwłzy fie/ rychło ábo zaráz z tego swiátá fchodzą: nic práwie tákiego w żywócie swo-im nie czyniwłzy *SkarKaz* 383a.

»acz nie zarazem, ale jednak rychło« (1): Przeto fnowiwlzy fie poślali do Morawy po fwego páná przyrodzonego Bolefláwá wfhydliwego/ áby do fwey oyczyzny przyjechał: który acz nie zarázem ále iednák rychło látá 1243. przyjechał do Polłki. *BielKron* 361.

β. *Od razu, natychmiast, niezwłocznie; cito PolAnt, Vulg, Mącz, JanStat; mox HistAl, Mącz, Modrz; statim HistAl; celeriter, confestim, festinanter, (cito) velociter Vulg; iam, in celeritate PolAnt; praesto, subito JanStat* [w tym: *posit* (153) – (nie) *barzo rychło* (4); *comp i sup z neutralizacją stopnia*] (422): Potym Ezop wezwwał łowcow/ Kazal dofták młodych orłow: Aby fie rychley rozefzli/ A czterzy mu ich przyniefli. *BierEz* Gv; Ośiel potym Páná vžrzał/ K niemu bárzo rychło przybieżał/ A tám mu się ná pierśi wpiął *BierEz* M4v, C, E, I3v, K3 [2 r.], O, Qv, R3; Widziales téz niewierného Iudáfla woyleft [!] pilno namáwiał/ aby fie rychléy brali rzekáż. Iużci czas bierzcie fie tzo rychley tey godziny możemy go náydz ij iáż bez tluścízé *OpecŻyw* 99, 20v, 157; *ForCnR* B4v; *HistJóz* D2v; Zafié gdy iefł ftrach niemocy takiey ofrey, Temu pomagác lekarłtwy przeciwi onym niemoczam służącemi Iefłibly nieprzepieczność była dla głodu/ Thedy gi richło oddalić pokarmem y napoim miernym á nie zbytniem. *FalZioł* V 32; TA iefłh rada na vžytecniežyža [!] aby człowiek richło mieftcze zmienil: gdy baczy że iefł powietrze zarażone. *FalZioł* V 73v, I 58a, 70c, V 73v, 83; y powiedzianomu [Symonidesowi] iż go dwoie dzieci wołaly aby knim rychley wybieżał, á on hnet nie miefzkaiąc wyfzedł *BielŻyw* 37; *GlabGad* K7; *Velociter* exaudi me d^{omi}ne, q^{ua} defecit spiritus meus. Racz mie richło wyfłuchać panie boże/ boć vftal we mnie duch moy. *WróbZioł* 142/7; czo fzye tknye ofiyem [lege: o sjem] y zefłmi mi gothowy na kazdi czałch kyedi bandzye wolya Wałchey Kro.mczi fyem zlozicz. [...] na kthori dzyen w.m. kaze, bo zyemya náłcha yeftłh mala moy richło gothowy banda. *LibLeg* 11/154; Yakalz to biwa robota Gorzei nizli ciężnącz kota [...] Alie wrzcz fie niezawodząc Ku konczu richło przichodząc [...] *RejRozm* 402; *RejKup* g2v, cc3; *MurzNT Mar* 9/38; Zelli Boże Aniolá twego świętego/ ábyć tę offiárę/ rychło ná twoy oltarz nawyflłzy doniofl. *KrowObr* 184, 96; *RejWiz* 41; A iefłi fie wy nádemną pomłóćie/ bárzo rychło [cito velociter] odwetuię wam ná głowę wáflę. *Leop Ioel* 3/4, *Luc* 19/11; Abowiem tráfiło fie Porthugálczykom iednego czaflu prośić Krolá ich áby ie rychło odpráwił/ gdyż iuż tám trzy miefiące miefzkáli/ á thák fie záchowuie/ iż nie wolno s kupiámi iechác/ áż od Krolá będzie miał dozwolenie. *BielKron* 453v, 67, 92, 176v, 232v, 250v, 368, 377; *SienLek* 58; *HistRzym* 67, [89]; *RejZwierc* 152; *BudNT Mar* 9/38; *CzechRozm* 90, 200v; przeto trzebá o tem ftáránie mieć/ áby fpráwá tych ktorzi ſiedzą w táráſie/ rychło fię toczyła: á izby ábo przekonány/ wnet był karan/ ábo iefłi ma być wolen/ áby długim więzieniem niebył fułzon. *ModrzBaz* 85; Y wnetze tey godziny [św. *Ekwiczusz*] rofkazał bráćiey/ áby mu dobytek nágotowáli: y fam poflá vpominał/ áby rychło wyiecháli. Rzeče Iulianus: iłż to dziś być nie może/ bom fię z drogi fprácowal. *SkarŻyw* 212, 348; Przetoż wziętem też to był przedſię/ chociaż nie bárzo rychło/ bom fię tey walki trudney obawiał/ ále áż zá ofobliwą pobudką wnątrzną Bożą *CzechEp* 5; *StryjKron* 452; *KochSz* C2v; *ActReg* 98; Tákze áby wezwáni wedle Reyeftru rychło bywáli: bo w wzywaniu ofób wedle reyeftru fie záchowamy. *SarnStat* 571 [idem] 788, 1301; [Wyždiz rychle na vlice a na rynky miasta, a vboge y mdle/ slepe y kulhawe wwiedz sam. *SandMalEwan Luc* 14/21; evestigio i(dem) cito et continuo, statim ... vel mox wnet, Richło Thushh *ReuchlinBartBydg* X5v].

rychło na co (1): LEkarze ftárzy/ ku przepulczzeniu żywotał/ dawáli chorym fáme wodę ciepłą pić [...]: á iefłiz to wnieu nieporużyło: potym iá z miodem dáli: [...] po takim pićiu/ leżec kazáli/ á zá pierwfzym rużeniem wftáwác niedáli: áni rychło ná tho ieś kazáli. *SienLek* 38v.

rychło po czym (6): Nigdjiem po nowey krzywdzie/ Gniewnoć rychło nie odehydzie *BierEz* L3; Też zafié barzo rychło po zoftawieniu vrina nie ma być ogládana, ale ma przinamniey czwierc

godziny poftać *FalZioł* V 2; LEkanie na dziecię przez fen przychodzi: z wielkiego obżarłtwa iedzenia. A thak w tey przygodzie/ małz bronie richło dziecieti cu fpać po iedzeniu *FalZioł* V 43, V 42v; *GlabGad* K6, K8v.

Z elipsą czasownika [w tym: kogo, czego (2); do kogo, do czego (9), ku komu (2) – z kim, z czym (4); dokąd (2)] (17): Iudas ciełzy brata a radzy ku oyczu czo rychley *RejJóz* P2v; *RejKup* x4.

~ *W funkcji równoważnika zdania rozkazującego* (15): Przeto dziecię námiłłeć k nám przydz nieprzedłużáy/ famotz famotz tzo rychley nám fie nie oddáły. *OpecŻyw* 18; Przebog dzieczy rychley kxiedza Gdis iuż przypadla ta nedza. *RejKup* g2v; Miednicze dla Boga rychło Bo czos zemnie złého wyflło *RejKup* q7v, o2, dd6, ee3; rzekł do thowáryżtwa fwego/ co widziće że ia czynię/ vczynięćie wy tákież á rychło [cito facite]. *Leop Iudic* 9/48; Czo narychley ku Pánu z wiárą. *RejPos* 180 marg; Tákze też ty vczyn káždy vbogi człowiecz/ gdy obaczył niedoftáki tych fmyflów fwoich/ żadney rády áni żadney iney pomocy nie fzukay/ iedno co nárychley do Páná tego/ á proś áby [...] *RejPos* 206v; Ale ty moy miły Krześciáńki człowiecz/ [...] nie pokláday żadney nádzycie/ áni w fpráwach fwoich/ [...] áni w żadnym doftoięftwie fwoim/ á czo narychley do nog s tą vbogą niewiáftą [tj. *Mariá Magdalená*] Páná fwego. *RejPos* [310]v, 134, 244, [310]; *RejZwierc* 73v; (nagł) Nagrobek opiléy bábie. (–) CZij to grób? boday zdrów pił. cziá to mogiła? Ieno rychło/ iuż bych dwie tym czałem wypilá. *KochFr* 71. ~

cum imp (często wyraża ponaglenie) (180): Rzekł do niego [Ezop do chłopa] oto Pan moy/ Dał cię prośić ná obiad fwoy: Y będzié [!] cię z iadłem czekał/ Podź rychło/ áby niemiełzkał. *BierEz* D2; Rychley kupę dREW nákláćie A wielki ogień nápalćie. Ty Ezopie pániá zwięzy/ A ná ogień rychło włóży: Aby więc támó zgorzáł *BierEz* D3, C3, D3v, O2v; [Bóg nakazuje Gabrielowi Archaniolowi:] Tego dla od fwiętee troyce nies rychło to orędzie *OpecŻyw* 7; Niechátz, náłalkawflly oycze ta męka rychléy ominie. *OpecŻyw* 103; Niechátz ale miły oycze przydzie rychléy ta godzina/ iijz bych vřzala mégo iedyné⁸⁰ fyna. *OpecŻyw* 163v, 19v, 62, 94v, 99, 103v (12); *PatKaz II* 64; richło iedzýe do oycá moiego/ á rzetzýe mu toć przikażuie fin twoi Iozef *HistJóz* D4v, E; *FalZioł* V 67, 82; *RejPs* 100, 102, 199; Ale vkaż rychley fwą rzecz Boć mi bárzo pilno iłć precz *RejRozpr* Fv, Hv, H3v; *RejJóz* F, F8v, Gv, H6v, K4 (10); Poday mi fam mięcza rychlo *RejKup* e5; Nu/ Czci rychley Pane Czarce Co tu tam małz natey fkardze *RejKup* cc3v, b6v, c2v, c4, e7, t4 (13); *HistAl* E6v; *MurzOrt* B2; *KrowObr* 118; *RejWiz* 22v, 33v, 34; *Leop 1.Reg* 20/29, *Luc* 14/21, 19/5, *Ioann* 13/27, *Act* 12/7, 22/18; *OrzList* i [2 r.]; *RejFig* Cc6v; *RejZwierc* 100v; Iefłiz chczf záchowác zdrowie fwe nie ogládayze fię ná zad/ áni poftaway ná tych wfzytkich rowninách/ vćiekay rychley ná gorę [ad montem erue te] byś niezginał. *BibRadz Gen* 19/17; do ktorey [bestii] tak mowiono/ Włáñ rychło [Surge] á rzyz wiele mięflá. *BibRadz Dan* 7/5, *Deut* 9/12, *Ios* 10/6, *Iudic* 9/48, *Esth* 5/5, *Is* 5/19 (11); Rzekł potym Moizelz ku Aaronowi/ weźmi kádzidlnicę nályp węgla włóž kádzidlá wonnego/ á bież rychło do ludu áby fie modlił zá nie. *BielKron* 41, 17v, 95, 115, 236v, 312v, 319, 351v; *GrzegRóżn* N4v; Hominem istum quamprimum absolvito, Odpráw go co nayrichley. *Mącz* 400d; *OrzQuin* Qv, Q3 [2 r.]; *SienLek* 33, 186; *RejAp* 197v, 198; *HistRzym* 59v, 79, 82v, 96v, 97v; Rzekł mu [dłużnikowi] Włodarz: Nu weźmi Cyrográph fwoy/ á ſiáđz rychło/ á nápiż pyćdziefiáth. *RejPos* 191, A6, C4, 9v, 43, 89 (26); Kiedy dziáło wypalił/ razy dwa Borzące/ Chłodz ie rychło czym chłodnym/ bo będzie gorące. *BielSat* Nv; *HistLan* C3v; Y wypráwił pošly do Demetryulzá Krolá ftymi słowy/ vczynými rychło miedzy łobá przymierze [Veni componamus inter nos pactum] *BudBib* 1.Mach 11/9, *Judith* 13/13; A ták s požytkiem Krolá rychło obiearaymy/ Dla Páná Bogá profzć nic w tym nie mięłkaymy. *WierKróc* A3; *BudNT* X8v marg, *Act* 12/7; *CzechRozm* 246v; *Oczko* 31; *KochPs* 56, 121; Gdy iuż był bliłko drzwi/ záwołał ftárfzy one⁸⁰ kłafztoru: otworzcie rychło Mártýryus nam Páná nieſie. *SkarŻyw* 101, 26, 27, 126, 193, 428, 492; *MWilKHist* D, G4v; *StryjKron* 190;

CzechEp 112, 209; (*nagł*) Do Nieznáiomého. (–) Niemałz o co ftać/ bych cię wpiął w swoie kárty: [...] Ale możefli wytrwáć/ gdy będą kpić z ciebie/ Powiédz imię corychłéy/ chcę cię miéć w siebie. *KochFr* 67; *BielSjem* 36; Wftañ rychłéy: fpać fye w ten dzień bo długo nie godzi *PudlFr* 71, 79; *ArtKanc* K12; Dla Boga odprawcie te sądy rychło cum p^oduellibus *ActReg* 102, 171; *GórnTroas* 47, 49; *KochPij* C4; *WyprPl* C; A oto ániól Páńfki przyftąpił/ á trąciwfzy w bok Piotrow/ obudził go/ mowiac: Wftañ rychło. Y opádly láncuchy z rąk iego. *WujNT Act* 12/7; Y widziałem go mowiacego ku mnie: Spiełz fię/ á wynidz rychło [*Festina et exi velociter*] z Ieruzálem *WujNT Act* 22/18, *Matth* 5/26, *Luc* 14/21, 15/22, *Ioann* 13/27; *SarnStat* 536; *SkarKaz* 245a; Otworzcie, otworzcie Rychło: á Pángraczá fám iefliże iest w domu Záwołaycie. pilno go. *CiekPotr* 90, 44, 83; *GoslCast* 17; Przeto Stárofto fpráwuy/ wżák wiefz co fpráwować/ Małz: A mnie co narychley w tey mierze daway znać. *PaxLiz* B4, B4v, C3v; *SapEpit* A3. Cf »idz rychlej«, »wieźcie się stąd rychło«.

W połączeniu ze zdaniem okolicznikowym czasu (10):

~ Równoczesnym; czynność zdania nadrzędnego odbywa się podczas trwania czynności zdania podrzędnego: kiedy (3):

Połączenie: »rychło poki« (3): *RejPos* 177v; Bądź wmyślu dobrego przeciw twemu fprzećwinkowi rychło/ poki iefteš z nim w drodze: to ieft/ iáko Lukáfz 12. v 58. dokłada/ gdybyš iuž z nim fzedł do wrzędu/ tedy y tám w drodze/ idąc z nim do práwá/ ftaray fię iákobyš go wolen był *CzechRozm* 246v; Zgodz fię z przeciwnikiem twoim rychło/ pokiš ieft z nim w drodze: by cię fnađz przeciwnik nie podał fędziemu *WujNT Matth* 5/26 [*przekład tego samego tekstu RejPos* 177v]. ~

~ Następczym; czynność zdania nadrzędnego kończy się przed rozpoczęciem czynności zdania podrzędnego: zanim (7):

Połączenia: »rychlej, tym rychlej (...) niż(li)« (2:1): Rzekł krol [*do Abdemelecha*] weźmi s fobą XXX mężow á wyciągnicie go [*Jeremiasza*] tym rychley niż vmrze/ tákże vczyńil. *BielKron* 95; [*Skanderbeg po zabiciu Ferdybaszy*] rzucił fię do fwoich áby fię rychley potkáli niźli fp[r]awce infzego wybiorá. *BielKron* 248v; Powieđyál mu [*Jezusowi*] on Krolík: Sftáp otho rychley miły Panie niźli mi fyn vmrze. *RejPos* 242v.

»co (na)rychlej, rychlej ... (a) poki nie« (3:1): Kálíbalzá krzyknął ná swe áby fię rychley potykáli fthą trochą ludzi poki nieucieká wftępnym boiem *BielKron* 245; [*Perlat mówił do posłów tureckich:*] dobryšcie fobie czas obráli tákiey fpráwie w nocy/ áby o tym nietylko moi rycerz/ ale y dzień o tym niewieđział/ á thák wám ráđze/ abyšcie corychley od murow odefzli poki was rycerftwo moje nieobaczy. *BielKron* 247v; *RejPos* 244; lekarz powie że nielża ináčzey iedno mušić práwi ten pálec co narychley vtrzeć/ á poki dáley ogień nie zaydzie. *GórnRozm* K2. ~

Połączenia: »co (na(j))rychlej« (181): *BierEz* C3, F4; Powieđay tzo rychłéy/ botz fię náń iuž žydowie gotu[i]á/ krzyž ij gozdzie dzialaiá/ odpowieđz á niemielfkáy. *OpecŻyw* 103v, 18, 62, 99, 104v; *ForCnR* B3v; *HistJóz* E; Othofz małz znamiona, przez ktore poznał Morowem powietrzem człowieka zarażonego. A poznawłzy, vciekay fię czo narichley do pułzczania krwi *FalZioł* V 67, V 71, 82; Ale Etius [...] radził mu [*Torismundowi*] aby czo narichley niechającz bitwy, iechał [*ut ... properaret*] na ftolec Krolewłki chciáliliby aby go brat nieuprzedeł. *MiechGlab* 54; A gdyžeš ták vmyšlił to vtwierdzenie vczyńić ná námi/ iuž fię wzruřł á nie nieomiefzkáway/ ábyš to fpráwił co rychley *RejPs* 99; A ták nie-miefzkáiąc idzmy co rychley ná ty miełcá y wnidzmy do przybytkow tych *RejPs* 199, 63, 100; Tráb co rychley á pły zwieray Zwołay czeladz konie fiodłay Bo teraz dobra pogodá Ifcie icy zámieřzkáć fzkodá. *RejRozpr* Hv, E2, H3v; *RejJóz* F, Gv, M6v, M8, P2v, P5, P6v; Więcz fobie pořllie po mnicha By potražł przedniem kielicha Bo liepiej za ten groš kupicž Niebo fobie niźli przepicž Wiecz mnich dutkuye á pithá A za groš czo rychlej chwytá *RejKup* q8v, z5, cc7v; *Diar* 25; *GliczKsiąż* K6v; *LubPs* bb5 marg; *Krow-Obr* A3v, 170v; A nie trzebá iuž w ten czás wiele płowáć grofzy/

Iedno corychley lápác gdzie czarney kokofzy. *RejWiz* 79, 22v, 34; Thedy [*na wiadomość o tym, co działo się w Galaadzie*] obrocił fię Iudás y woyłko iego drogá po pułfczey ku miáftu Bozor co rychley [*repente*] y dobył go *Leop* 1.*Mach* 5/28, 1.*Reg* 20/6, *Esth* 2/9, 2.*Mach* 4/31, 8/9, *Luc* 14/21 (11); *OrzList* i [2 r.]; *RejZwierz* 19v, 100v; Wftañ á idž z thąd co narychley/ ábowiem lud twój ktoryš z Egiptu wywiódł popfował fię *BibRadz Deut* 9/12; A ták záwołá Krol Izráelłki komorniká niektorego/ rofkázuiąc mu áby corychley przyžwał [!] [*Festinare fac*] Micheałzá fyná Imle. *BibRadz* 3.*Reg* 22/9, *Ios* 10/6, *Judith* 13/13; Z tegož mieyfcá piřáł Krol do Woiewody Siedmigrockiego áby niecháiąc niczego innego co narychley z ludem bywał v niego *BielKron* 306, 17v, 30, 55v, 66v, 197 (17); *Mącz* 400d; *OrzQuin* Qv, Q3 [2 r.]; Ale iefli [*krew*] czyrwona/ iafna mierna/ teyći fzkodá pułzczáć/ á co narychley iá záftánoř. *SienLek* 33, 52, 186; *RejAp* 197v [3 r.]; *GórnDworz* P8; A ták któžkolwiek chce wiernie wypelnić powinność fwá Pánu fwemu/ bierz fię co rychley do tego co ieft wola fwięta iego [...]: A nie fzukay infzych ftanow á infzych wymyřlow fwiátá tego *RejPos* 43; gdyž wiefz iż nie dofyć ná tym/ iż gdy kto czuie ráń ná głowie fwoiey/ iż tylko wola á nářzeka/ á mowi: o biedáz mnie toć mię boli/ ále co narychley bieży do lekářzá. *RejPos* 309v, A6, 9v [2 r.], [36], 65 [2 r.], 103v (29); *BielSat* Nv; gdy kto nogę złamie/ álbo fię s koniá ftucze/ pewnie iuž nie fzuka áni máłárzá/ áni háwtarzá/ iedno co narychley co miřternieyřzego Cyruliká/ áby oney záboláley przygodzie fwey co **narichley** mogli iáki rátnunek dáć. *RejZwierc* 20v; Chybá ow głuch tego [*tj. cieszyć przyjaciela w przygodzie*] nie vmie/ czo tež wiecey nie vmie iedno czápkę zyąc á dobry dzień dáć/ á o konwi fię czo narychley pytać. *RejZwierc* 151, 73v, 144v; A ták Iudyt z dáleká počęłá wołáć ná ftráfz ktora byłá ná branách/ otworzcie co rychley/ otworzcie/ boć ieft Bog z námi *BudBib Judith* 13/13; *BielKaz* C3v; *StryjWjaz* Cv; A co iefliby tám [*chory w cieplicach*] ſiedząc o iáki przypadek niefpodžiany przyřzedł/ co rychłéy niech go ták rátuie. *Oczko* 31, 21v, 32; Džwigni mię conarychłéy z cięřkiego kłopotá/ Obróńcá wieczny mégo żywotá. *KochPs* 56; Y zřáł fię wpuł nocy krzyk wielki po wżytkim Egipćie [...]: iřz wżyřcy záraz z Krolem/ nietylko ie wolno pułzczáć/ ále wypycháć ie y prořić počęłi/ áby co narychley wyřzli. *SkarŻyw* 480, 27, 570; Sromotáć to nářzá bęđzie [...]. Rycerzom ták ftawnym krzyczeć By zmářłym ná žiemni ležeć. Co rychley przebog wftawaycie A broń zá raz pozbieraycie. *MWilKHist* D, G4v; *StryjKron* 160, 190, 682; *CzechEp* *4v, 112, 138, 209; *KochFr* 67; Bo iáko ná morzu gdy powftaná wiátry y nawálnoři morfkie/ tám iuž nie lza iedno corychley z okrętu vřypowáć/ iefli chceřz áby wřytek nie zátonáł. *WerGořc* 226, 227, 246; *BielSjem* 37; *PudlFr* 79; *GórnRozm* K2; Com rofkazał/ niechay fię co narychłéy ftánie *GórnTroas* 47, 49; *KochPij* C4; *LatHar* 693, 708; *WujNT Act* 17/15; *WysKaz* 6; *CiekPotr* 5; *PaxLiz* B, B4 [2 r.]; *PudlDydo* A4, A4v.

»(a) co (w)skok (to) rychlej; skokiem co rychlej« [*szyk* 8:1] (6;3): (*did*) Pothifar fię po czeklarze (–) [...] Biegay ty chłopcze czo rychlej skokiem po czeklarze Aby tego wnet lotrzyka wřadzylí do wieže *RejJóz* H6v, A7v; Ieflibyš mu [*tj. Panu*] gdzie wćym wykrocił Patřay abys fkrefu niewykrocił Czo fkok rychley fnađzyieya doniego Naydzieš panłkie miłofyerdzie jego *RejKup* o2, x4, dd6, ee3; Nie mieřzkayže nic moy miły bráćie á nie mieřzkay/ á co wfłok to rychley do niego [*tj. Pana*] áby cie nie vpředeł s pomftá iego gniew fwięty/ á frogá ręká iego. *RejPos* 244, 134, [310].

»im narychlej« (1): A przetož im narychley niektore pollicie [*festinate, et mittite aliquos*] ábchymy y my zrozumieli ktore tež ieft wálže zdánie. *BibRadz* 2.*Mach* 11/37.

»jak(o) na(j)rychlej (a. [najrychli]); jako rychło« (6;5): przeto [*Jezus*] rzékł k temu drzewu. Nigdy albo na wieki fię s ciebie owotz więcýy nienarodzi/ tako zatym flowe^m natychmiářł vřchlo. Widzátz to zwolenicy miłęgo Iezufa/ dziwowali fię temu barzo rzeká: Ach iáko rychlo vřchlo. *OpecŻyw* 74; A drugi po řzelinie fzuka Iáłowice/ Vbogiego potomká krowy niebofzczyce. A iefli iáko rychło nie potráfi ná nię/ Tedy fię pánu oycu pewnie w rog dořtánie.

RejWiz 70; *Mącz* 235a, 337d; O obludna śmiertelnych nądziecio/ o prędką na wżyfko zle odmiáno/ o ślepa nieprawdźiwych dobr poządliwiości/ Bogactw/ czci/ y rofkofzy: iako rychło od fałżywego wefela/ do prawdziwego smutku wielom wrotá otwierafz. *WysKaz* 2; A gdzieby fie co téż trudného tráfiło/ zwłafcza z ośiádlémi Szláhcicámi/ czemuby rozládkiem fwym zdołác nie mogli/ tedy do nas iako narychléy *pro informatione* poflác máią. *SarnStat* 453, 1183; BOże by iák narychley tego smutku pozbyć: Gdyż w nim będąc/ nie zda fie iuz y ná świećie żyć. *PaxLiz* B3, B2, C2v, C3v; [Przeto niechby to obmyśliwano było, aby te rzeczy jako najrychli na sejmie efekt swój wżiąć mogły. *AktaSejmikPozn* 1589/77, 1589/77]. Cf »jako narychlej będzie mogł«.

»jak(o) rychło; jako narychlej« = *natychniast potem, gdy; skoro tylko* (22;1): Mily Iezus iako rychło bogu oyttzu duflę polécil/ ona złączona z boftwe^m/ zflapila do odchlanij piekielné *OpecŻyw* [162]; Onij iako fie rychło zgotowali/ s procefyią pošli *OpecŻyw* 173v; *PatKaz III* 96; *HistJóz* A2; á ftad że polacinie to ziele [nawrot] Solfequium zowá/ iako by nafladuiące flończa/ ábowiem iakho fkoró flończe wznidzie tak fie téż rofkwitmie/ á iako rychło zaydzie flończe á ono fie téż ftula *FalZioł* I 49c; Tam lekarze pilno fie według Ipořim řprawuiá/ á filne iudicium, albo to ifte poznanie niemoczy iako rychło fie dokona: biorą. *FalZioł* V 10; A tys iuz odpufcił [Ps 31/5] to iest iakom to rychło wymyřlił wdziałac, Patrz iako prędkie iesth miłofierdzie boże ku grzeřznemu. Ieřcze fie grzeřny nie řpowiada iedno iż řlubuie a iuz pan bog odpufzcza. *WróbZołt* K6v, 117v; tedy dziatki ná ćwiczenie wojenne/ albo około pilmá máią być dane (poniewařz ty miedzy wżyfłkimi náukámi nafwobodnieyřze řá/ y naypierwřze/ á przeto téż napierwřzym ludziam/ to iest/ Krolom/ Xiáżetám godzą řię) tedy wespolek iako rychło władzą řwoich członkow będą mieć *KrowObr* 1v; Krolowie Szweccy iako rychło Finlándiá podbili pod řwe kroleřtwo/ czterech Stárořthow w nim pořtanowali *BielKron* 294; *KwiatKsiáż* N3v; [cesarz napisał w liřcie do řony:] Ielli tobie řywot twoy mił iest/ tedy iako rychło od tego młodziéniařzka weźmieřz á přeřczeř ['] tenthó liřt/ áby go zabiłá. *HistRzym* 134; Téż obiecuiemy: iż iako rychło Pan Bóg z Woyny do řiem nářzych nam fie da wróćić/ wřzytkie różnice miedzy duchownémi y řwietkćiemi wřzetyé ná Séymie Wálnym řřpokoimy. *SarnStat* 910, 634.

~ »jako rychło ... już« (1): Powiedzcie Dariufowi panu wazemu/ iż iako rychło [postquam enim] řyn Filipow iesth narozdon/ kokofz kthora iayca złote niřła/ iuz fie řřtála nieřlodná/ á tak Darius dani y czynřžu od tychmiařt řřhradał. *HistAl* B3v.

»jako rychło ... w kielka dni potom« (1): kthorą kłátwé iako rychło ná Cefářzá wydał/ w kielká dni potom tákową muchę wypil/ kthora mu do ięzyká przyřnęłá *KrowObr* 39.

»jako rychło (...) natychmiast« [szyk 1:1] (2): a dotknęwřly fie iey řęki rzekl: Dzieřwko/ tobie mowię wřłáń a iako rychło iey to rzękl/ natychmiařt zdrowa wřtála *OpecŻyw* 45; Thedy Alexánder řam ná on dom wřřpił w zbroię przybrány/ á przykazał wřřom řwym áby fie gotowáli ku walce/ á nátychniařt iákoby go rychło wdzidzieli przyřbliżáiącego fie ku miářtu/ áby wřzyłcy nawáłnoćiá řřturmowáli ná mury mieyřkie *HistAl* C.

»jako narychlej ... tak« (1): Albo weźmi pod miářą/ imbiery biáłégo/ y gálgánu/ á to zmiéřzawřzy ná ogniu [...] pořtaw/ á iako řye narychléy řřpáli/ ták winem záléy/ á czyn řego do dziewiáći rázów *SienLek* 166.

»jako rychło ... tako rychło« (1): kto pokufy czerpiał yako rychło na nyá [Maryję] weyřzał tako rychło řřpokufy byl opufczon *PatKaz III* 97.

»jako rychło ... tak wnet« (1): tákieřz y řřermierz/ iako rychło broń w řękę weźmie/ á w kroku řřanie/ ták wnet poznać ielli co vmie. *Górndworz* Fv.

»jak rychło ... nie ... až pierwej« (1): Tedy Tářfia dłuęo zálówála mámkí wřey/ y wřięłá řobie zá obyczay że iák rychło ze řřkoły przyřzłá/ nigdy nieiádlá ář pierwey ná Mámczyn grob řřlá *HistRzym* 18v.

»jako rychło ... pierwej niżli ... tedy« (1): A iżby dzieci nie miewały niemoczy řwiętego Walantego/ tedy iako rychło z řywotha wynidał/ pierwey niżli czego wřty fwemi wkuřzá/ tedy korála cżyřwoneęo wřiáwřzi [...] zetrzeć gi czo nalepiej á włóżyć gi w řřta dziećięciu á niechay gi pořknie *FalZioł* IV 52a. ~

»już (...) co (na)rychlej, już rychlej« [szyk 4:1] (3:2): *OpecŻyw* 157v; A tak czo rychley do krola iuz idz ż řřá nowiná Lzeć iuz iego řřichlerze po wřzem řwiatu řřyną *RejJóz* L7; Iuz rychley iedzmy kniemu [do ojca] powiedzmys mu wřzytko Nie tak í go wřdy řulży kiedy wyrzy řytko *RejJóz* N3v, K7; Niechćieyře kářda duřzo więcey zámieřzkawáć/ ále iuz wnidz co narychley/ iák gotębieřzka do Archy/ w KOřćioł w kthorym Bog mieřzkać raczy *ArtKanc* K12.

»już jako tako jedno rychło« (1): Hnet męřowie [...] kiedy cżás przyřzedł wyřcia z miářtá/ zbroyno fie pokazáli/ á nieprzyriaciele wdzáć ich tę řmiálořć/ iż [...] ná wřzytko gořhowi byli: nie vpomináli fie řłowá/ ále íccho kářdy bogá prošil/ áby iuz iákó tháko/ iedno rychło z miářtá wyřřli. *Górndworz* Z5.

»nu ale co rychlej« (1): nu. ále co rychley Bieřz do Dobrochowlkiego, powiedz řieřřze moey Zem iá obiecał zá mąřz *CiekPotr* 44.

»potym rychło« (1): Iako ptak niekthory wyřáęł iáie ná řonie Filipowym s kthoreęo řřłuczoneęo wyřzedł wář mały/ kthory potym rychło zdechł. *HistAl* A6.

»tak rychło« (2): [Wawrzyniec Myszkowski i Jan ksiáęę zatorski] wyiecháli obádwá ná tho mieřce o kthore fie mieli řami zęodźić/ pořwářzyli fie/ gdy křiáęę nie chćiáło wody wřřępić. Myřzkowłki dobył mieczá zabił go y wiechał. Cżeladř křiáęęca nie mogłá go zářkoczyć ták rychło. *BielKron* 410v; GDyż o wielki dłuę [...] cżyřřtokroć bywáią řwary/ á to dla tego/ iż ták wielki dłuę w křótkim cżářie niemóže byđż ták rychło záplácón [quo tantum debitum brevi provideri, ac inopinate et subito solvi non potest *JanStat* 548]; tedy [...] wřłáwiami: áby ořmnařcie niedźiel rok zámieřzony ku zápláceniu byl pořłánowion y záchowán *SarnStat* 693.

»tym rychlej« (19): ij w iedli go [Jezusa] w dom ku Kaiřřářłowi [...] gdzie fie byli wřlytyc liciemieyřcy/ ij miřřřowie/ ij wřlytyc duchowni řidowřcy řebráli/ aby řállřwyé řwiadetztwo přeřciw panu Iezufowi naleřzi/ aby go tak ná řmiertz ty^m rychlé pilátowi podali. *OpecŻyw* 112; Mily iezus ná to wřlytko nieodpowedziál mu ni iednéęo řłowa/ aby fie ty^m rychléy popelnil cżás prokowania. *OpecŻyw* 121v; Prořłę cie moy námieryřly řřynu/ [...] nieraczy dłuęy mieřřkatz/ raczy mi fie ty^m rychléy wkazatz/ raczy mie řřmutná matuchnę pocielřytz. *OpecŻyw* 163v, 2, 113v, 121v, 152, [162], 163v; *Diar* 80; *Leop* 3.Reg 18/14; *BielKron* 95; *HistRzym* 117v; *BiałKat* 103v; řřynu/ nietráć cżářu twęęo: záluy z řeřcá/ á cżyn pokute/ ižeř ták wiele ćiał ř. Bořych pomordował: ochřzi řię tym rychley/ abyř dořłápić mogł odpoczńienia wiecznego *řkarŻyw* 428, 212; powiadałem mu rationes consiliorum, W Kr. M. o złozenie řeimu ář znowego, ale wywodřil to rationabili-ter ze pilno tego potřeba, aby był tym rychley zložon, bo poki ieřcze te niebespieczestwa niewyęařly, zmyřli ludzkich, goráçzey wřzytkie řřawy přeđ się weźmą. *ActReg* 94, 171; *WujNT* Philipp 2/28.

»wnet co rychlej« (1): A iá rořkazuie tobie. Iuz řemną wiecey nierokuy A wnet řię czo rychley gotuy. Iuz rořřrawuy przycżyoły Rozeřly miedzy kořcyoły. *RejKup* e7.

[W přeřciwřřawieniu: »mieszkać ... rychło« (1): ták teř zářęę to [dobrodziejřstwo] wdziećzne iest/ kthore nie mieřřkáiáć/ nie poniewoley/ ale rychło z dobrá wolá cżyni/ bo kto z ochotá dawa/ pánu Bogu y ludziom řye řřodoba. *LorichKosz* 114v (Linde).]

W porównaniu (1): Bo řławá dobra řřelná/ zdrowie řřelná/ y mieřřek nie ták rychło řřkleřnie/ iákó v Woytá názáiutřz po řwiętyém Marćinie kiedy z dworá idzie. *RejZwierc* 61.

W połączniu szeregowym (1): Ale iákó Doktorowie powiedáią: *Principijs obřta fero medicina paratur*, to iest kářdey chorobie wćzář zábieęay/ bo pozdne lekářřtwo nie dobre bywa. A tákże y poćiwy cżłowiek/ gdy obaczy tę chorobę řirwřęęo wřřudzenia w

fobie/ o wnet nie miełzkaiąc co narychley z onymi fyropki wdzięcznemi do niey/ [...] pewnie wnet iż thá pirwłza niemocz w poczciwym człowieku fnádnie vleczoná być może. *RejZwierc* 73v.

W charakterystycznych połączeniach: rychło itp. bieżec (biegać, pobieżeć, przybieżeć, wybieżeć) (12), brać się (3), być (bywać) (3), chłodzić (2), chwytać (się) (2), (u)czynić (9), czyść (przeczytać) (3), dać (dawać, podać, wydać) (śmierć, znać, na śmierć, w szafunk, w szkodę) (18), donieść (przynieść, wynieść) (5), dostawać, dostąpić, działać (2), dźwignąć, gotować (się) (nagotować się, wygotować) (6), iść (prześć, przychodzić, pość, wynieść, odejść, ujeść, wnieść, rozejść się) (54),jechać (przyjechać, pojechać, wyjechać, ujeżdżać, wyjeżdżać) (19), kazać (2), łapać, nakłaść, (na)lać (2), nieść orędzie, obaczyć, obierać krola, objawić się, obrocić się, obwarować, ochrzcić się, odbić się od brzegu, oddalić, odegnąć, odpędzić, odprawić (się) (odprawować) (8), odwetować, ominąć, oświecić, otworzyć (otwierać (wrota)) (7), oznajmić, pić, pławić się, pochować, pokropić, położyć, połupić, posłać (przysłać, zesłać), (10), pot(y)kać się (2), potrafić, powiedzieć (powiedzieć, opowiedzieć) (5), pozbawić, (po)zbyć (3), poznać, pożreć (2), przepuścić, przewieść, przybyć ku pomocy, przyciągnąć (przyciągać, wciągać, wyciągnąć) (5), przyprowadzić, przysędzić ku śmierci, przystąpić (2), przyzwać (3), puszczać krew, pytać (spytać się) (2), ratować (ratunek dać) (2), rozdrapać, rozstąpić się, schować, sieść, sklęsnąć, spełnić, sprawić (sprawować) (3), stać się, stanowić, szukać (pomocy) (2), snieść [= zjeść śniadanie], switać, tłumić, toczyć się, trąbić, ubłagać, uciekać (uciec) (11), uciekać się (7), udać się, ukazać (się) (pokazać) (3), umrzeć (2), umykać, upadać na kolana (u nog) (2), uschnąć, uskoczyć, ustać, usypować, palec utrzeć, uwierzyć (2), włożyć (na ogień) (2), wprawować proporzec (2), wrocić (się) (3), wstać (wstawać, powstać) (13), wybawić, wygnać, wyprawić (się) (3), wyrzucić (2), wysłuchać, wzbudzać chęć do jedzenia, wziąć (2), wznieść, zabić, zamordować, zniszczać (zniszczyć) (2), zaskoczyć, zastanowić (się) (2), zatkać, zawołać (2), zdobyć, zgodzić się (2), złożyć, miastce zmienić, zmiękczyć, zmiłować się, skwarnę rzucić, zstąpić (6); (być) rychło itp. gotowy, naprawiony, odprawowany, opatrzony, pogrzebiony, stanowiony, wrocony, wybawiony, zapłacon, złożon(y) (2); rychło po jedzeniu, po krzywdzie, po obiedzie, po wieczerzy, po zostawieniu, po zrzuceniu [= wymiotach]; barzo rychło (4).

Przysłowia: (did) Mnich powieđa Kupczowi yż ich v przedzi ale do Piekłá (–) Ba pewnie fnać yż v przedziš Náll potych płotkach czo bredziš Co fłok to rychley do Piekłá *RejKup* x4.

Bis dat qui cito dat, Proverb. Gdy kto rychło á s dobrá wolá co komu vzini [!] á da/ wdzięczniey bywa/ niźli gdy fie da długo prosić. *Mącz* 25c; [Ma być daná iáłmuźná nie z fnetku żadnego/ Ani z żalem/ lecz owfzem z fercá wefolego/ Więc ku temu nie czyniác niíakiey odwłoki/ Ale owfzem z prętkościá bez żadney przewłoki. Bo iákby dwa rázy dał ten/ kto rychło dáie: Przeto niechay twoy vmył w oney nie vftáie. *ProtJalm* 7v (Linde)].

Frazy: »co narychlej (kędzy) mozesz« (3): *FalZioł* V 71; Ale coż kolwie flubuiefz/ fpełni co narychley mozełz [redde] *Leop Eccle* 5/3; Nie miełzkayze thedy nic moy miły brácie á nie miełzkay rádzęć/ á co narychley kędzy mozełz/ chociaż ieft z dálekich kráin od niego obłedliwe ferce twoie/ ciekay fie do niego [Boga]. *RejPos* 205v.

»idź rychlej, co rychlej« = *festina PolAnt* (1:1): *BibRadz Gen* 18/6; Y Owfzem miły Woytku/ ziednay fię ztą paniá [...]. Chwałę cię/ że tám w fercu niechcelz nic zoftáwić/ Ale zaráz przijáźni fłutkiem chcelz poprawić. Idź corychłey/ boć wieczór: á tego iednánia [...] będzie do śwítánia. *KochFr* 58.

»jako narychlej, jako rychło będzie mógł (a. będzie mogło być); jako będę mógł narychlej« = *quamprimum a. quanto citius potuerit JanStat* (2:1:2); *MurzNT* A4; *KrowObr* 128; tedyby trzeba wlytkiego duchowieńftwá prosić/ napzod/ áby dochod iednego roku dárowáli Rzeczypospolitey raz/ iáko narychley mogą [quamprimum]: iefliby niemogli zá rázem/ tedyby niech iednego roku ied-

nę połowicę dáli/ á drugiego drugá. *ModrzBaz* 138v; vftáwiami: áby rány krwáwemi áłbo šinemi ránámi zá świéżá rány fwé/ iáko rychło będzie mógł wrzędowi Stárošciému [...] pokazał *SarnStat* 616, 1076.

»wieźcie się stąd rychło« = *zjeżdżajcie stąd natychmiast, wynoście się* (1): iákoby ie [tj. ludzi] mieczem wziáwlyz tákby znich fzydził mowiác: Moieć to ieft imienie y wlytko/ wieźcie fię ztąd ftárzy kmiećie rychło [veteres migrate coloni]. *ModrzBaz* 47v.

Zwroty: »co (na)rychlej, rychlej, rychło się (po)kwapić« [szyk zmienny] (6:1:1): Słyżác brát wilk nowin dofyć/ Ize fie miałá świńniá prosić: Ieft fie rychło k niey pokwápił/ Aby iey nieco porádził. *BierEz* Nv; PAnie boże moy nic nieomiełkaway ábyš z fprzećiwnołci moich wydárł mię á pokwápi fie co rychley ku rátkowi memu *RejPs* 102; *RejJóz* N3; *BielKom* E4; A ták prze Bog corychley ma miła gofpodze/ Pokwápcie fie boć bez was będzie źle w tey trwodze. *RejWiz* 33v; [šw. Paweł pisze do Tymoteusza:] Iż kwápi fie rychley do mnie [Festina venire ad me cito *PolAnt* 2.Tim 4/9] bo iuż czás moy przychodzi/ iż mułżę iść do Páná mego *RejPos* 128, 89; Lecz iefli ták rozumiefz/ iż mię prędzez ftráciłz/ Gdy odemnie co rychley w drogę fie pokwápiłz. Toć ieft prawdá *PudlDydo* B5.

»co (na)rychlej, rychlej, rychło (się) pośpieszyć (a. pośpieszać, a. śpieszyć się)« [szyk zmienny] (5:2:1): *BierEz* D3v; A ták fię niezabawiyacie Czo rychley fię pośpieflaycie Bo wierfcze [lege: wierzie] mi dofyć Czáfu Maczje miecz do złego kwáfu *RejKup* t4; BOże kwłpomożeniu memu ráczšam iáłkáwie przybyć/ A ná rántunk mnie moy Pánie co narychley poptyelzyć *LubPs* Q2; *RejWiz* 170; Iechał potym [król Ludwik] do wielkiej Polłki do Gniezná [...]. Stámtd rychło do Poznánia poptyelzył *BielKron* 377; *GrzegRóżn* O; *RejPos* C4v; *PowodPr* 77.

Szeregi: »niczym się nie bawiąc, co rychlej« (1): Y teraz gdy popolity płomień Krześciáńki trzeba ztrzákiem gásić/ y niczym fie niebáwiąc/ corychley do exekuciey pośpiefláz: flycham iedná w kácie fwoim/ iż ná rokofách prywatnych wlytfełk poštepek Seymu. *PowodPr* 77.

»co rychlej, nic nie mieszkając« (1): Nie miełzkayze tedy nie/ iac rádzęć/ á niechciey fie nic fádzić ná tych obietnicach omyłne⁶⁰ fwiátá. Ale co rychley/ nic nie miełzkaiąc/ vbiekay [!] fie do tych fwiętych obietnic Abráamowych *RejPos* 163v. [Ponadto [w przeciwstawieniu], w połączeniu szeregowym 1 r.]

»rychło a łatwie« (1): [rzekł Jan:] Widzielišmy iednego á on w imię twoie wypáda dyiabelftwá/ ktory niechodzi zá námi/ y bronilišmy mu tego. Ale Iezus rzekł: Nie bronicie mu: boć zaden nie ieft kthoryby czynił moc w imię moie/ żeby mógł rychło á łatwie [cito] źle mowić o mnie *Leop Mar* 9/38.

»rychło a nagle« (1): Znamiona vmarłego [płodu] ty fą. Pierwze gdy pierłi brzemienny richło á nagle zmiękczeiá *FalZioł* V 32.

»narychlej i nasnadniej« (1): A ieflibych ktore rzety od kogo flkodliwe obatzył/ áłbo nápráwione/ będą to płowá/ wedluk możności y iáko będą mógł narychley y náfnádniey oznaymieć/ temuż Pánu nářzemu *KrowObr* 128.

»rychło a prętko« (1): Podniefie [Pan] chorągiew w narodoch dálekich/ á świftániem przyzowie lud z fkończynié ziemie/ y oto przydzie rychło á prętko [cito levis veniet]. *BibRadz Is* 5/26.

aa. W terminie (3): Ieleń niegdy owcy przed wilkiem/ Vpomináł się wielkim krzykiem: Zleć tobie czego požyczyć/ Owco niechcelz rychło pláćić. Korzec owłá com w zaiem dał/ By mi dáłá Pan wilk kazał. Owca się ku dłuży przyznáłá/ [...] Y prošlá przedłużenia/ Ná krotki czás odelżenia *BierEz* N2v; (nagł) Dań rychło ma być daná [...]. (–) Ktoraby wieš porádlnego nie dáłá do Swiętego Mikołááiá/ táká wieš przez Poborce ma być ciázána ná wole *UstPraw* G2.

Połączenie: »tym rychlej« (1): A iżby tym rychley y fpráwiedliwiey/ te prowentá ktoreby były náznáczone do tego fkarbu Rzeczyposp: oddawáne były: tedyby tego potrzebá/ żeby ci wlyczy

ktorzyby ábo nierychło/ ábo niedbále/ to co powinność ich niešie/ czynili/ ná Trybunał [...] *inter causas officij*, pozywáni y przed infzymi sřrawámi řadzeni bywáli *VotSzl E2*.

b. *Wcześniej; comp i sup (naj)wcześniej; citius Mącz, Modrz; prius Mącz, Calep; temporius Mącz, Cn; celerius, velocius Vulg (69):*

a. *O czasie następującym obiektywnie, bez odniesienia do jakości momentu, w stałej kolejności (kalendarzowej, naturalnej lub wyznaczonej), też stanowiącym koniec ustalonego terminu; też o wydarzeniach następujących zawsze o tej samej porze roku w stałym terminie (65): BierEz B3v; ForCnR B3; á tak iefli ono Łożyłko nie może być rychło przerwane łamo przez fie, baba natic miał paznogty łwemi ma ono znienägła drapiąc: rozłargnąć *FalZioł V 20c, II 18d, V 57; Czemu ryłzawe albo lifowate włofi richlej zbieleią niźli inakłze. GlabGad Bv, A2v; RejRozpr D2; Za drvyge profche thwey Kro. mezi o podřtharofczye⁶⁰ Lwowłzkyego yłch [...] tam nałch trzima po cztherzi po pacyzy y po fchefczy dny y nyepłvčzy nałch richło y nyedaye nam łtacye y przewodnykow kyedi ydzem do wałchey Kro. mezi *LibLeg 11/169; ZapWar 1548 nr 2668; Thedy Moizelz zıawłly fie zá nimi/ obronił dzieweczki/ y nápoil owce ich (pierwey). Ktore gdy fie wrociły do Ráguelá oycá łwego/ rzekl do nich: Czemuście teraz rychley przyłly niźli inedy? Leop Ex 2/18; RejFig Eev; Ale iáko nas był Pan Bog przez nie [królową Elzbię] přtko poćiezył/ tak zalię záfmučil/ nie chcąc dofyć czynić ludzkiey wolej/ rychło iá zıal s tego łwiátá *BielKron 424v, 9, 101v; Temporius ad officinam redeant, Niechay fie rychley do wárfátu wrácyá. Mącz 443d, 430c, 443d; Rádzi Awicenná/ áby ten łuchych rzeczy pożywał ktory niechce rychło ołwięć *SienLek 5v, 48; RejPos 321 marg; BudBib Ex 2/18; Bo łłwieńki przekłád znáć że nie práwie rychło przelożon/ To iefł/ áz ná on czás gdy iuz w Greckich księgach nie málo fałłzu było *BudNT przedm c5; Iesli mam tam iachac albo do Zamchu albo do Lezaiska niech wiem rychło bomuszé zas wZamosciu byđz na Cwartale *ActReg 93; Calep [849]b; WujNT 633.*******

W połączeniu z imiostowem przymiotnikowym (4): A człowiek łpráwdliwy vmáry/ potępia żywe niełpráwdliwe: y młodość rychło łkonána/ dlugi život niełpráwdliwego. *Leop Sap 4/16; Praecie uvae, Ráne yágody/ richło vřrzále. Mącz 320a; Wktorym [synu] owdowiála rychło będąc mátká/ wielká poćiechę miála/ pomniąc iłz gdy fie vrodzil/ iáko by go wnabożnym y zakonnym vbierze widziála. *SkarŻyw 470; Předki bieg then životá/ nie może vyść kłopotá/ rychley kres zámierzony/ nie będzie odložony/ rowno młodemu, łtáremu/ każá fie łpieżyć k temu/ łmierć nie łćirpi żadnemu. *ArtKanc R18v.***

W połączeniu z określeniem czasu (9): Arifoteles piłze/ áze po roku Cielcze kleńić/ bo iefłli rychley/ tedy będą zalifzale á nie wielkie. *FalZioł IV 13b; Wlná Burgárlka wedle Práwá/ ma być pláconá w łfelć Niedziel: włázke przewinony/ może iá rychley odpráwić iefli chce/ Ale po łfelći Niedzielałch/ przedłżyć nie może *GroicPorz k2v, ee3v.**

~ Połączenia: »rychlej niźli« (3): Zá pogáńłkich Cefárowz yefłcze/ richley niźli we dwu łet lat po bożym národzeniu łłczáł fie był łpor myędzy krzełciyany okolo łwyetá wyelkonocnego *Krom-Rozm III P6v; Iefłiby fie do czáfu zámierzonego niełkończyło połtánowanie wiáry/ tedy ma być w pokoiu dzierzáno/ áz do Seymu Cefárlkiego bliłko przyłzłego/ á iefłli też rychley będzie Syem niź przedłżenie dano/ tedy máią być przedłię w tym połtánowaniu áz do drugiego Seymu. *BielKron 217; ták iłz rychley niźli we łto łath po Bulgárzech/ wlyztkie narodj łłwieńkie Chřiřtułowi łię pokłoniły. *Skar.Jedn 225.***

»nie ... rychlej jedno« (2): łługá przed woyná albo infzá potrzebá od pána odtáć niemoże rychley iedno łfelć niedziel *Ust-Praw D; Non nisi Nonis mensibus redeunt, Nie wrácyá fie richley yedno po dziewiáym Xięzicu. *Mącz 252c.**

»nie ... ale rychlej« (1): Abowiem Zydowie (z rołkazania Bożego) z wieczorá dniá łłofłego/ mieli poczynáć Sábát: tákże thez y on wiekuifly Sábát/ to iefł wieczne odpoczynienie/ nie w chwale

niełkiey/ nie od końcá łłofłego tyłiącá/ ále rychley począc łye ma. *LeovPrzep [K]. ~*

W przeciwstawieniach: »nierychło (2), poz(d)niej (2) ... rychło (a. rychlej)« (4): też do łwego miełzkania aby [człowiek w czasie zarazy] fie zalię nie rychło wraczał, bo wiele gich nie opatrnośćią łwoiá richło wrociłly fie gdzie iefłcze ofłatki powietrza morowego zołtawáły: po zarazili fie y po marli. *FalZioł V 73v; á dla tegoż wołká/ ábo pozniej niźli trzebá bywáią zebráne/ ábo rychley rołpłuczáne [vel serius conscribuntur, vel citius, quam oporteat, dimittuntur] *ModrzBaz 123v; Czemu mię ták Páwle S. towarzyszy miły/ opulczázł/ czemuś mię nie pozeğal? ták nierychłom cię poznal/ á tákem cię rychło łtrácił? *SkaŻyw 52; Náđ to znaczy/ iż Bog wzywa pogánow do wiáry/ iednych rychley/ á drugich pozdniey *WujNT 84.****

Przysłowie: Krákwłkich łepak Biblij y Nowych łestámentow łłumáczowi rychło miřtrz vmárl/ iáko mowią. Znac że y Łácinłkiego ięzyká niewiele vmáł. (*marg*) Krákwłkich Biblij łłumáczá niedołączenie. (–) *BudNT przedm c3.*

Połączenia: »co najrychlej« (1): Primo quoque die, Co nayrichley. *Mącz 321d.*

»im rychlej ... tym« (2): DZiedźic powinien vczynić Inwentarz trzydziefłego dniá po łmierći zmarłego/ albo trzydziefłego dniá od tego czáfu kthorego by łye poznal być dziedzicem: piłżá niekthorzy iże dziefłatego dniá/ włázke może rychley/ y owłzem im rychley vczyni/ tym łepłzey łławy y domniemania będzie v Ludzi *Groic-Porz ee3v; ActReg 136.*

»rychło jakoś« (1): (*nagł*) Wdowá co chciała rychło zá mąż. (–) Włowá młoda gdy rychło iákoś zá mąż chciała/ Iedno iż fie przymówek ludzkich przefłrzegála. Bábá rzeklá by Ołłá przed dom połtáwiłá *RejFig Eev.*

»tak rychło« (4): *RejPos 321; SkarŻyw 52; ActReg 134; Polak ieden iechawłzy ná náuke do Włóch/ nie był ták ieno przez láto/ á ná žimę przyiechal zás do domu: kiedy go oyciec pytal/ czemu ták rychło przyiechal: powiedziál [...] *KochAp 9.**

»tym rychlej« (2): PRzyłzedłem iákoś rołkazał tym rychley/ ále niewiem iefłiześ ty iuz wolen/ łpraw infzych twoich ktore małz ná łobie bobjm ia v ciebie nie rad był importunem. (–) Práwieš w czás przyłzedł/ przeto fie nie łprzykrzył *CzechRozm 21v. Cf* »połpieszyć się tym rychlej«.

W charakterystycznych połączeniach: rychło być (2), za mąż chieć (2), za mąż dać, dojsć [= stać się], imować się mowić, odpráwić, począc się, porozumieć się, połtać, przyjechać, przyść (3), puścić (rozpuszczany) (2), (o)siwieć (2), skońzyć się, starzeć się, stracić, uczynić (wdową uczynić) (2), ukazać się, wracać (wrocić) się (4), wziąć, wzywać, zbieleć, zdać, zjác (złóżyć) z (tego) łwiata (2), sejm złóżyć; rychło owdowiáły, łkonany, uřrzały, zámierzony; nieprawie rychło.

Frazy: »jakoby mogłó być narychlej« (1): zdało się Stanom oboiego narodu y obwarowali toRecessem, aby [...] Seim znowu inszy wroku teraznieyszem iakoby mogłó byđz narychley zporozumiawszy się ieszcze zPany Radami [...] złóželi y nań wszech Stanow Rptey zezwali *ActReg 133.*

»rychlej niźli być ma« (1): Gdy pozwany powodá zda rychley niźli być ma/ áni też infze powody zdáią/ tedy tákowe zdanie iefł nikczemne. *UstPraw G3v.*

Zwroty: »rychło się ożenić« (1): To yego mmimánye ma myefce myędzy inflłemi/ ktore thez y my przimuyem/ yáko zás łámiłz rozumyemy być rzecź łzkodliwá rychło á młodo fie ożenić. *Glicz-Ksiąz P2v.*

»rychło się pokwapić« (1): Náziáutrz tedy po trzeciey rozmowie/ [...] pan Wapowłki nie przyiechal ku obiádu ná Přádnik/ s czego ták niektorzy łádzili/ że náđ kłięgámi záfiađł/ bo iedná po przefłzey wieczery/ rychło fie był s Přádniká pokwápił. *Górn-Dworz Ee.*

»połpieszyć się tym rychlej« (1): ONożći iuz Vceń moy do mnie idzie/ czemuści fie bárzo ráno połpieszył pewnie dziś ma wołá

zemną wiele mówić. [...] (–) Pośpieżyłem się tym rychley do ciebie/ abyśmy dłużey z sobą rozmawiać dziś mogli *CzechRozm* 40v.

»rychło umrzeć (a. (po)mrzeć« [szyk zmienny] (8): A fynowie cudzołożnikow/ w wyniśczeniu będą [...]. A chodź by też długiego żywota byli/ za nic policzeni będą [...]. I ieliby rychley pomarli/ [si celerius defuncti fuerint]/ nie będą nadzieie mieć *Leop Sap* 3/18; [Bolesław Wysoki] miał [synów] Henryka brodathego/ Konráda/ Ianá/ y corę Adleydę [...]. Ci wżythey fynowie rychło pomarli/ [...] thylko sam Henrik zołtał *BielKron* 358, 302v, 303, 335v, 357v; *BudNT przedm c3; WujNT* 633.

Szereg: »rychło a młodo« (1): *GliczKsiąż* P2v cf »rychło się ożenić«.

»rychło i nie w czas« (1) = *wcale nie rychło, zbyt późno* (1): Bo Tátarowie łotrowtwo/ z Ruśi do Hordy wychodząc/ wymiuiąc fercá z pobitych Polakow/ á w iádowitey truciznie ich námo-czywży wtykali ná roženki czáruiąc ich ku temu náukámi Czár-noxięlkimi/ y ftáwiáli w rzeki y w ftawy/ fkdą potym bárdzo wiele ludzi s picia y wżywánia zákázone/ trucizną wody w nieulecz-o-ne choroby wpadáli/ y okrutnie márlí/ gdy rychło y niewczás ónę truciznę/ y łotrowtwo pogáńfkie Rufacy obaczyli *StryjKron* 370.

β. O czasie z odniesieniem do jakiegoś momentu uwydatnia-jącym stosunek czasowy: szybkie zaistnienie jednego zdarzenia w miejscu przewidywanego wcześniej drugiego (4):

W połączeniu z określeniem czasu (1):

~ *Połączenie:* »rychlej niż« (1): Może to fobie ftroná áppel-luácia przeftredz/ iefli by fye z Appellácią rychley niż fzełć niedziel wynidá moglá zgotowáć/ áby iá moglá odpráwić. *Groic-Porz* bb3v. ~

Połączenia: »rychlej ... niż« (2): Czemu mięfo miáflze á kruch-kie lepiej się trawí, y wietfzą moc dawa niż subtilne. (–) Bowiem ciepło przyrodzone iefť rzecz barzo filna, á tak na materiá kthora się iemu przeciwi barziej się fili, przeto iá trawí, zafię materiá lekká á subtilná rychley zniřczy y zepfuie niż się ona w wilgotnoř iáká obroci ciału pożytezną [.] *GlabGad* H3v; Ale gdzieby nie było żadnego dowodu/ tedy obwiniony rychley fye może odwiełć przy-fyęgå/ niż by go Powod miał pokonáć *GroicPorz* aa.

»nie rychlej ... aliz« (1): Nec prius absistit quam, etc. Nie rychley odftánie przefłtanie/ áliz/ etc. *Mącz* 396c.

c. *Bez zastanowienia; cito Vulg* [zawsze: posit] (3): tylko go [Pana] iefzczę sam proř/ ábyć to odpuřcił/ iżeř wrzędy kápláńfkie niegodny/ rychło ná nie nád práwo Apoftollkie ręce kládáć/ da-wał. *SkarŻyw* 319; *WujNT* 1.Tim 5/22.

Zwrot: »rychło się kwapić« (1): Przyłzedfzy Ezop [do Ksantá] iefť go žádał: Prořzę zá me dobrodziefyftwo/ Wypuřć mię iuř ná zwolenřtvo. Xánt się oto nań rozrzewnił. Y zá fzyę go vderzył. Rzekáć/ rychło się to kwápiłz/ A czáfu ná mię nie pátrzyłz. *Bier-Ez* E.

[*Szereg:* »rychło a źle«: preceps etiam d(icitu)r homo omnia sine mora et cum periculo faciens rychło a zlye *ReuchlinBart-Bydg* Bv.]

d. *Nagle, nieoczekiwanie, raptownie; repente, statim, subito Calep* [zawsze: posit] (10): [liszka mówi do ořta:] Y dziw mnie czemuř odbieźał, Z osliczkámi się nie poznał, Ony się ktobie mio-táły/ Oblápiáć się wżyftki chciáły: Aleř się ty rychło vbał/ Iákoby ludzi nie widział. *BierEz* Q2v; Ale on młódzienietz ofstawfzy na gořpodzie v Dozwoły/ iáł fobie rozmyřlatz ktore^mby obyczaie^m mogł ku řluzbie pana Szczeńciá przyjdz. Barzocie^m mu się Starořta pán Swáwólá podobáł/ ij wřzitcy dworzanie [...]. Owá rychło zeydá s zamku Żádolřz s Przechyř; bo řpole^m radzi towarzifz *ForCnR* B3; Abowim znák znáyomřly náń być má/ niřli rzecz óná/ ktorá przezeń poznáć chcemy: przez nyeznyomy nic nyezpoznamy. Yáko ktoby řládu záyęczego á řárnyego nyeznał/ tákby rychło ná wilká álbo řifzkę tráfił/ mmimáýac iżeby ná řárnę álbo ná záýácá. *KromRozm* III B8; Przemifł Xiaze/ bel Pan rzadni ale zabít richło od Margrabiow Brandeburřkich. *PapUp* B3v; *Calep* 912b; [Richło, nagle subito *ReuchlinBartBydg* Y4v].

Połączenia: »a w tym rychło« (1): S tey przyczyny látá 1507. bylá bitwá záfię nářnych s pogány/ [...] á to się dzieáło o wodę/ ktorey pogáni bronili Krzeřcijánom [...]. A w tym rychło Tryftanus Hethman Krolá Portugálfkiego ná pomoc z okřety řwymi do nas przyciágnáł z Luzytánief [...] gdzie wfzemu pogáńftwu ferce fkaźił. *BielKron* 460v.

»potym rychło« (1): Křiádz przybieźał do pániey/ óná mleko iádlá/ Dziecię też z nią ie mále/ podle niego fiádlá. Rzeklá/ kto się vplulka/ ten pocáły tego/ Páni się opluřnřlá/ křiádz nie zmiefzkał řwego. Potym pan przydzie rychło/ křiádz pod łáwę wpádnief *Ref-Fig* Cc4v.

Zwrot: »umrzeć rychło« (3): Alexander brat iego [Olbrachta] bel wielki mielofnik rzeczy pořpolitei/ vmarł richło Paralifzem razoni. *PapUp* C4, B3, B3v.

** *Bez wystarczającego kontekstu* (5): Subito, cito, velociter, richło *BartBydg* 249; Citius, Rychley/ Pręcey. Ut, Dicto citius, Pier-wey niřli słowo wyrzekł/ yákoby pióro opalił/ bywa też mowiono. *Mącz* 54d; Hui tam cito ridiculum? Ták richło? řmiechowiskoć to cóź mówiłz/ blaźniřz ze mnie? *Mącz* 355d, 53b; *Calep* 193b; [Chvthko, prántko, Richło celere, celeriter i(dem) velociter *Reuch-linBartBydg* X3v].

II. O kolejności (11):

1. *W pierwszej kolejności, (naj)pierw* [comp i sup z neutra-lizácią stopnia] (5): [rzekł Heliasz:] Ia tu iedno řam iefťem/ á Báá-limowych prorokow wiele/ Niechay nam dádzá po Cielcu ná ofiárę/ á oni áby fobie wybráli iednego z nich á řliekáli ná kęfy ná ofiárę á włożyli ná drwá/ áby się řámá zápalili ofiárá/ á ia tákieř wczynieř/ ná czyię P. bog rychley ogień řpuřcił/ tego řłow będyem wřzyfcy ná-řláadowáć. [cf *Vulg* 3.Reg 18/24] *BielKron* 84v.

Połączenia: »rychlej ... potym ... potym« (1): A coř mář czy-nić/ wřtań rychley przez wczynki miłofierne/ á tedy naydzieř drogę zbáwienief Potym idź dáley áź naydzieř wodę ktora oddala ciáło od kořci. Tá wodá iefťci řkruchá [...]/ á mář wźiáć tey wody w ferce twe [...]. Potym mář dáley iřć/ á mář ieřć owoc z drzewá. Then owoc iefť pokutá *HistRzym* 65v.

»nie zaraz ... ale rychlej« (1): Ktoremu [řtudze]/ gdy z roley do domu przydzieř/ nie zaráz Pan iego wfieřć każe: ále rychley każe mu iefzczę fobie coby iadł nágotowáć: y ták długo řluzýć dokáď się řam nie náie y nie nápije: toř też dopiero potym onemu to řtudze każe ieřć y pić [cf *Vulg* *Luc* 17/8]. *CzechRozm* 212v.

Zwrot: »narychlej poczynać« (1): Onegoby [naboźnego męźa] chwałá boża řokřlořwáłá/ á ónę [niepoboźną żonę] řwyát s řwemi przyřmáki/ wczemby nyezřziacyel duřny myáł wyełká okkázýá małżeńřtvo wasnić/ kázić/ á burzyć/ yákoř to wyęć ná then czás narychley poczyna/ gdy obaczy że ktory małżonek vchodzi á z rowni y yednořci wykracza. *GliczKsiąż* P6.

a. *W tekście: na początku* (1):

Połączenie: »rychło z początku [czego]« (1): A napřzod mowy y terminy niektore pokažę/ ktorych X(iqdz) K(anonik) wżywa: iákief nigdziey piřmu ř. nie řá zwyczáýne [...]. Iákó to gdy rychło z po-czátku kazánief pierwfzego (řol.2.) mowi: Iř fobie pan Chřiftus wřyf-kuie ná Filipá *CzechEp* 140.

2. *W bezpośrednim następstwie* [zawsze: posit] (6):

rychło po kim (3): SEcundina/ to iefť Łożyřko, [...] pořpolicie z dzieciátkiem wychodzi/ albo po dziecięciu richło *FalZioł* V 25; Ná niey [řtolicy carogřockief] napřzod řiedział Ewzebius Nykomeydi-fki wřzyftkich Arryanow Choráży/ bořtwá Chřyřtufowego bluznier-cá: [...] nániey y drugi Arrýánief Ewdoxius/ y po nim rychło tegoř iádú duřze zarázáiýcy Demophilus. Po nim [...] řiedział/ Maxim Cynikus Apollinaryřta [...]. A iefzczę temu iey nieřzczęřciú nie ko-nieć: rychło po tym Cyniku/ nářtápił ná też řtolice on przekłety Neřtoryus *SkarJedn* 390-391.

rychło za kim (2): rzucili się hurmem pięć řeth męźow Bi-fkupich [...]/ drudzy thež zá nimi rychło przyřkoczyli ná řátunk/ potkáli się řnimi mocnie *BielKron* 215; pořláli przodkiem Balabaná obegnáć Kroiá w óřmidzieřfiátyřfiác ludu/ zá nim Máchomet rychło

ciągnął w pułtorakroć stotyfiąc ludu/ położyli sie blifko Kroiey. *BielKron* 257.

Połączenie: »potym rychło« (1): Znak tego nieomylny Niedźwiadek więc daie/ Kiedy ná końcu nocy z wody ráno wftáie. Bo tuż zá iego źedlem ftrzelec lukiem włada Náłożonym/ á potym rychło łam wypada Za Niedźwiadkiem tuż w tropy *KochPhaen* 12.

III. W funkcji partykuły (291):

A. *posit* (3):

1. *Prawie, nieomal, w przybliżeniu [w połączeniu z liczebnikiem lub z wyrażeniem przymkowym oznaczającym ilość]* (2):

Połączenia: »aż rychło do połowice« (1): wftyki rzczy przetłufzy warz w winie iako wpołtory kwarty wina aż richło do połowice ma wyrzręc, á potym przecedzylwzi oczukruy *FalZioł* I 57a.

»już to rychło [ile] niedziel« (1): Trzebać teraz będzie kxiędzá Zać jedná náftanie nędzá Bo óń przedfię mało dbacie Iáko bydło ták miefzkaćie Iuż to rychło dwie niedzieli Niczełmy od wás niemieli Czyłćie otę dułfę dbacie [lege: dbajcie] Acz nietrzebá teź kęs dayćie *RejRozpr* B2.

2. *Właśnie w tym czasie, akurat teraz* (1): wiecháfwy [panowie] miłę/ Połucháli onęgo [= tego] poftóy koniom chwilę. A ieden zátym vfnął: on znowu/ Pánowie/ Czás wśiádác: wftyzcy infzy ftali przedfię w ftowie/ A tego zoná budzi: miły/ niełtyłzyćie/ Iuż ták drudzy wśiádáiá/ wierę rychło fpićie. A ten chrapi/ choć niełpi *KochFr* 133.

B. *comp* i *sup* (288):

1. *Głównie, przede wszystkim [w tym: comp (4)] (15): (nagł)* Ktorego czału narichley morowe powietrze powftawa. (–) GDy fie iuż lato dokończáwa á czas fie iuż iefienny przybliża/ tego czału narichley fie poczyna mor *FalZioł* V 72, I 74a; Czemu iedne iaycza pukaiá w ogniu gdi ie pieká á drugie nic. (–) Iaycza w ktorich iefi więcej wiatru zamknionego, te fie pukaiá, [...] á to fie richley przydawa gdy ie przyłóży do ognia [!] gwałtowne⁵⁰ *GlabGad* H7v; *RejWiz* 6, 142; Y ná kogoż ia narychley weźrzę/ iedno ná nędzniká kthory iefi fercá fkrufzonego/ á ná tego który drzy przed ftowy moiem. *RejPos* 47v, 34; Ale iáko fie poczną óny drwá zá Palmi rofypowác/ [...] tedy flagá wftyłki wybije: á nárychley kiedy ieden kól wypádnie/ tho fye iuż wftyłki połypá. *Strum* H2; *Oczko* 24v; *CzechEp* 166; y iefli co do wpadku koronie tey pomaga/ [...] tedy to fámo koło [poselskie] narychley iá przewróci y zgubi. *SkarKazSej* 694a.

Połączenia: »co (na)rychlej« (3): *RejRozpr* F4v; Tákze y káždy kto z záboláły wmyłem á z niedobrze poftánowionym przyrodzeniem gdzie przyiedzye/ iużci mu teź nie áni po máłárzu/ áni po háwtarzu. Ale co? Szukay **co narychley** takiego towarzystwá y tákich náuk/ czymbyś ony fwe zábolále á nikczemne obyczáie co narychley w fobie ozdobić á wypolorowác mógl *RejZwierc* 20v. Cf »nie ... ani ... ani ... jedno co narychlej«.

»nie ... ani ... ani ... jedno co narychlej« (1): Abowiem pátrzy gdy kto nogę złamie/ álbo fie s koniá ftłucze/ pewnie iuż nie fzuka áni máłárzá/ áni háwtarzá/ iedno **co narychley** co miłterniełzego Cyruliká/ áby oney zábolále przygodzie fwey co narychley mógl iáki ráunek dáć. *RejZwierc* 20v.

Przysłowie: Y mádry gdy dom buduje Co rychley końcá pilnuie. Iuż piec/ komin/ ftóły/ ławy To iuż więc drobnieylle fprawy. Bo gdyby niebyło dáchu Snadzy pan piec był w przelátráchu. *RejRozpr* F4v.

2. (Naj)bardziej [w tym: sup (4)] (47): Był teź pytan Dyogenes czymby mógl narichley nieprzyaciela záfmutić, odpowiedziál gdi by ty łam dobrym był. *BielŻyw* 76; CZo wihcey [!] człówieku fzkodzi iefli zły pokarm czyli złe powietrze (–) Złe powietrze fzkodliwfe iefi. Bowiem ono richley fzkodzi ferczu w ktorim iefi fztok y zrodło włzitkich duchow j ciepłá przyrodzonego *GlabGad* K3v, E6v; A wierę więc wielkie mienie Mułi ćifnác y zbáwienie Bo więc łáczniey ftego wynifć Kto ma ftrochy liczbę czynić Rychley fie więc wplećie Kto wiele rzádzi ná fwiećie *RejRozpr* D3; *RejKup* x6;

MurzNT 166 marg; A ták moy miły brácie/ iefzcze z młodu w fobie/ Czyń gwałt/ á niech cie mármie ten áfekt nie fkrobie. [...] A gdy cie ten wrzod ruży/ przyłóży ná rozum/ Bo fie rychley rozyátrzy przyłóżyłzi fzumu. *RejWiz* 192v; Okázuie iz gdychmy łá zgodnemi že ná ten czas narychley bywamy fpráwnemi ku przyćieću duchá świętego. *BibRadz* II 64d marg; Dziwiuełz fie temu Máchomećie iz moie rycełtwo/ przymierze złamawłzy/ iáko piłzełz/ fzkodęć wczyniło w twoich kráinách/ [...] obroć to ná infzá ftronę Máchomećie á rychley fie tráfi/ pierweyći twoi ludzie mnie fzkodę wczynili nád wiárę y zachowánie *BielKron* 254; *RejZwierc* 236; *WujJud* 41v; O dziwná łáłká Bolka/ ilz y Aniołá do grzełznych flác (áby tym więcej tákiey fię łáłkáwości Bolkiey/ y dobroći á obmyślánie iego około nas wftydzili/ y rychley wzrufzyli) nie omiełzka. *SkarŻyw* 557, A3; *PudłFr* 66.

W połączeniu z comp przymiotnika (1): Sukienká proftym kroiem záfwe nacudnieyfza/ Przez rękawow kfztałćicek: to ták fubtelnieyfza Rychley fię będziełz zdálá/ niź w onych chobotách Fránćukich/ lub wymyślnych Hifzpáńłkích robotách Ktora kfztałtná vrodę ma iefzcze do tego/ *ZbyłPrzyg* B4.

Połączenia: »co rychlej« (2): A iefliby podwieczná miłóć cie rułzyłá/ Boć tá nigdy żadnemu nic nie przepuściłá. Stárayze fie corychley byś w ftanie cnotliwym/ Zyl fobie iáko człówiek żywtem poczćiwym. *RejWiz* 44v; *CzechEp* 127.

»daleko rychlej« (1): Dáleko fie tego [fj. pomsty] rychley obawiáć máiá/ bluźniercy w krześciáńftwie/ ktorzy według Apoftólá/ fyná Bożego tákowym vragániem znowu krzyżuiá y háńbiá. *PowodPr* 44.

»(coż owszem) jeszcze rychlej« (2): *RejZwierc* 109v; Wenetom v ktorých iefi práwdziwa Wolnoć/ wolnoby tákí Státut poftánowić fobie/ izby ich nie imáł nikt/ áż przekonáne práwem/ iefcze rychleyby fię ták złzedł ten Státut/ á czemułz oni tego Státutu v fiebie mieć niechcá? *GórnRozm* B4.

»tym rychlej« (7): Potem żebychmy pátrząc co się nieposłufz-nemu fpierze doftáło/ tym rychlei duchowi świętemu przyzwáłali a pana Chriftułá nieodftępowáli/ gdyby nás on wfercu náłzem tak napominál/ iako onego napominál *MurzHist* L3v; *LubPs* gg2; *KochWrJan* 18; *SarnStat* 1228. Cf »im ... tym rychlej«.

»im ... tym rychlej« (3): *KromRozm* I [H3]; Ale Ich Mość Xięża/ rádzę/ niechay fwoie táemnice dobrze zámykáiy/ y ludziom ich nie obiáwiáiá: bo im fię im lepiej przypátrzá/ y doftátecznie ie poznáiá/ tym fię rychley nimi brzydzic (iáko niezbożnymi) y przed nimi wćiekáć będą. *NiemObr* 89; *Quanto scelerator es, tanto citius Deus gratiam infundit. etc.* Im gorłzym lotrem będziełz/ tym tobie rychley Pan Bog łáłki fwoiey názyćy: á iefli fię dobrymi wczynkámí wyfmukniełz/ [...] áby ćie Pan Bog przyiáł/ nic nie fpráwiłz *ReszPrz* 57.

»rychlej (...) (a)niź(li)« (17): *GlabGad* K3v, L; ato wiedź/ że tego potem nienaprawiłz/ co rás twym zaprzęnim fkażiłz/ krew twoia rychléici ie počwierdzi/ niźli słowa/ wygnanie niźli ná-mowa. *MurzHist* N3v; chrześcjaní zaś pana boga prawie zatłumili/ Bo ięli káždy fwemu vmarłemu ftużyć/ kościoly budowác/ [...] a o bogu abo nie myslili abo go za okrutnika mieli/ któryby się niechciál zlitowác/ nietilko rychléi niź infzy doktorych się wciekali/ ale tełz profto niedbál nic na wołanie i ná nędzę [!] ludzká *MurzNT* 73v; *RejWiz* 168v; *RejAp* 25; *GórnDworz* O; Ale iz náłze przyrodzenie iefth ták zgwałcone/ iz fie záfwdzy rychley ku gorłzemu niźli ku lepłzemu ciągnie/ nielzá iedno ágárykiem dębowym [...] á korrozywá żelázná [...] pohámowác go muśi. *RejZwierc* [78²], 72v; Bo Greekie słowo *Ago* [...] nie iedno Láćinikom *Arbitror!* á nam domnimam álbo počzytam znáczy/ ále y owfzem częśćiey známionue/ żádam ciągnę/ żone/ albo pedzę/ wiode/ ktore wftykie słowá rychley fię tu zgodzá/ niź owo mnimam álbo počzytam. *BudNT* Kk3; Rychley fię bał wpadku/ ábo oślábnienia drog życia fwego w pokoiu/ á niźli w oney woynie. Ználi święći ilz nas rychley miłóć ludzka zepluie; niźli nam nieprzyziázń záfzkodzi. *SkarŻyw* 238; O niefczęśliwé czáfy/ nie ták przed tym było/ Sámá

cnotą plącił/ aż y wfpómniéć miło. Tę kto miał godność przy niéy/ chocia był vbogi/ Rychléy vředł niřli pan: dáiac zlatorogi Ielén zá vpominek/ áby go wařono. *PudlFr* 74; *Nielzczęny/* kto fię/ ná ludzkim/ buduie Duchu: bo rychley niř z lodem řwánkuie. *GrabowSet* 14; *PowodPr* 60; *SkarKaz* 41b, 486b.

Przysłowia: Boć kto řiedzi zá oponámi nigdy fię ták vbrukać nie moře/ iáko ktho řiedzi w dymie w kopciu/ bo fię závády rychley vbruka káždy miedzy węglarzmi niřli miedzy háwtarzmi. *RejAp* 25.

bo to řára przypowieřć/ s prziiacielem igray řlowkiem rzadko/ ále ráczką nigdy/ y to řlowkiem poćciwym á nie obráźliwym/ boć y řlowko czářem rychley obrázi niřli ráczką. *RejZwierc* 72v.

(*nagł*) Niefortunny. (–) Twa fortuná iáko řklána/ Pięknie złotem máłowána/ A gdy fię napiękniey błięczy/ Tedy narychley wyniřczy. *RejZwierc* 232v.

Szeregi: »rychlej i hojniej« (1): Máloli tákich mieyřc w Chřeřćijáńřtwie od Pána Boga vdárowánych ořbnnemi przypwileymi/ [...] iř tám Pan Bog ludźie čieřzy/ rychley y hojniej niřli ná innych mieyřćach *SkarKaz* 41b.

»rychlej i lepiej« (1): A ona [...] rzekła: co mi ty prozne y nie-trwále dobrá obiecuięř: rychleybych ia čiebie y lepiej vbogáćilá/ byř čiełá vwierzyć w Pána mego řezulá. *SkarŻyw* 443.

»co rychlej i pilniej« (1): Ale fię pewnie ná tym bárzo omylił: iáko tego [...] potym bęďie moęł od wielu ich doznáć/ iř fię w tym poczuia: y iádu fię ták zaráźliwego co rychley y pilniey wyřtręgáć bęďá. *CzechEp* 127.

»rychlej i więcej« (1): Ták P. IEZVS Pan Prorokow/ vbogie y podle v řwiátá do řiebie rad przypuřczáł/ [...] á temu bogátemu y zacnemu tročę fię ořtro pořtáwił. dáiac znáć iř iego řtan y wyniořćořć v řwiátá nic mu do tego nie pomagála: áby rychley y więcey dla niego co czynić miał ten ktory řwiátem y pychá iego gárdził. *SkarKaz* 416b.

3. *Chętniej [zawsze: comp]* (8): *RejPs* 75v; Tám Boře miłofierdzye twechmy otrzymáli/ Gdychmy fię w pořrod twego kořcyoła zebrałi (*marg*) Iř Pan závády rychley wyřlucha wiernych wřpołecznořći řwiętey. (–) *LubPs* N; A on [*bogacz*] powiedzyáł: iř lepiej miły Oycze Abráámie áby kto do nich [*tj. jego żyjęcych braci*] řzedł z vmářlych/ rychley bęďá pokutowáć. *RejPos* 161v; *RejZwierc* 113; *CzechRozm* 70; Nieczyń krzywdy nikomu/ nie bierz nie řwovolnie/ Ráczęy vproř/ dáć káždy rychléy dobrowolnie. *WyprPl* C3.

Połączenia: »rychlej (...) niř(li)« (2): Takře tęř godźi řię powiedźieć iř pán nietilko niechce abyřmi rozumiełi/ řęby [!] kogo inřęgo/ prořbę za namy rychléi/ niřli náře wzdychanię przypimowál/ ale tęř nám málo niedawá iawnie znać že [...] *MurzNT* 78v; Čzemu Pan rychley řzedł do nęďznikow niř do moczazow. *RejPos* 255v *marg*.

4. *Tak, jak należy, odpowiednio, właściwie* (2): Ale do tey řáłki řwey [*tj. zgody na małżeństwo*] przypday ięřczę iedno. [...] prořę žebyř Sam w tym [*tj. w sprawie małżeństwa*] do niego pořzedł, řam prořil, řam ziednal. [...] rychley to řam řprawilř, y wřzyřtko To řruntownieyře bęďie, co ty pořtánowiř *CiekPotr* 27.

Szereg: »rychlej a lepiej« (1): A řhak widziała mi řwe bęć przypřořina rzecz powinnořći moiey/ abich řáłki y dobrodzieřtwa ich miłořći přećiw mnię nieiáką pamiátkę po řobie zolřhawila. Co nie rozumieć czym bych rychley a lepiej řprawić moęła iedno takim przypřaniř *HistAlHUng* A2v.

5. (*Naj*)*pewniej* (24): Ale Magdalena [...] niewiedzář gdzie go [*Jezusa*] indzie řlukatz/ wrociwřly fię do grobu/ gorzko plakála/ powtorę ij potrzećie tam nagláďala/ bo miała náďzieę/ iř go rychléy náyďzie tam gdzie go pogrzebla. *OpecŻyw* 165, 22; Głębokieć řákomřtvo morze A gdzie w co náwięcey řplynie Tedy tám narychley ginie *RejRozpr* E2v; *RejJóz* E7v, L7; Wrořkořach nie-myřly řadny Iř to ięř řwiat dzywno řřradny. A kogo náwięczye pieřczy Ten rychley zginie bez wyeřczy. *RejKup* ř3v, z6; Bo kto ná málym čzořnku náďáley odpłynie/ Ten fię čzářem y z głowá ná-

rychley ochynie. Ale kto řobye řplywa ná beřpyećneý łodzi/ Ten narychley do řbręgu iáko chce vgodzi. *RejWiz* 90v, 80v; Nigdy ty řobye nie gañ/ páná řpokoyneý/ Boć fię rychley dořtánie/ w řeb zá zuchwálego. *RejZwierc* 120; *RejZwierc* 231, 237; *StryjKron* 240; W Ten czás Pan Bóg narychléy czleku rářunk dáie/ Kiedy mu námnieý řczęřćia znáďzieia dořtáie. *PudlFr* 17; *SkarKazSej* 674b.

Połączenia: »tym (na)rychlej« (6): *RejFig* Aa3; I rzekł Saul. Dam mu ia [*Dawidowi řwá córke za żonę*] ná iego vpadek/ áby tym rychley zgináł od rák Filifyńřkich [*ut sit ipsi in laqueum et sit in eo manus Pelistinorum*]. *BibRadz* 1.Reg 18/21. *Cf* »im ... tym (na)rychlej«.

»im ... tym (na)rychlej« [*řzyk 3:1*] (4): I wiem otym/ iř wřzelkie podnieřenie w pychę/ tym fię rychlej rořpuknie/ im fię náwięcey náďmie. *KrowObr* 6v; *RejWiz* 8v; A im kto ku więczřzye krařie przypyďzie/ tym řwe rychley vpadku niechay řpodźiewa *SienLek* 12; A mořym baczyć y po młodym drzewie/ ktore im nálepiey vřczępiono á opráwiono bęďie tym narychley y wrořcie y wďięczne owoce řnáďniey moře poďáć s řiebie. *RejZwierc* 7v.

»rychlej nie ... jako« (1): Bo řadná řřecz rychley nie zgubi Rzeřczypořp: iáko wněřzna niezgodá *GórnRozm* C3.

Szereg: »lepiej i rychlej« (1): Pawy lepiej y rychley wyleęe kokofz *GostGosp* 120.

6. *Raczej; z kilku możliwych wariantów sytuacji wyodrębnia (naj)właściwszą (druga ewentualność nie musi być wyrażona wprost); magis Vulg; citius Modrz [zawsze: comp]* (192): Nigdy nie-čhiey ták dwornym być Iřby komu čiełá zálřkodzić: Bo co ná innego řtroiřř/ řam fię rychley w tym włowiř. *BierEz* Lv, Q2; á iáko nie gorřzego náď złá żonę, ták teř nie lepřzego náď dobrá żonę, iákoř tedy za meřa řwego radaby gárdło wařyla dobrá żona, ták teře złá radaby řichley řwego meřa vmorzyla *BielŻyw* 53; *GlabGad* N2v; *RejKup* ř3v, čč8; kto řię nářzęmu zbwawicielowi gdy nářwiecie był/ náwięcyi/ přećiwiał/ ktogo przenařladowál/ [...] zali náń był nágorřzy Pílat abo Heród? zali celnicy? zali řoźnierze abo inřzy ludźie proři abo bárzo źli? ząpáwře rychlei nágorřzy vřzamy Biřkupy/ Doctory/ řharifeuřze/ i wřzyřłki ktory niebyłi wedle boga mářzy ani dobrzy/ a přeď řię přeď řwiátem abo cnoty abo mářdořci tytuł miełi *MurzNT* 116; A u nář w Polřce wřzyřcyřmy sobie rowni, nie moře ani jeden drugiemu rozkazać ani jeden ná drugiego w niebyřnořći jego nie stawić. Jakoř by řię tam ná te řrawę złozyć miełi? Rychlej by do tego przypřořlo, žeby pořłowie obrani nie byłi. *DiarDop* 111; Bo złotá á pyeniędzy řnáďniey závády tego/ Rychley káždy nábęďzye z řándlú řotrowłkiego. *RejWiz* 97, 29; *Leop Ludith* 6/17; (*nagł*) Co dáł Liřá řęďziem. (–) Owa kto má dáć więcey/ ten rychley wyřrawa/ ř chudemi kokofzámi/ rad zá drzwiámi řtawá. *RejFig* Aav; *RejZwierc* 11, 43, 62, 65v; [*Largius mówił:*] widę że fię wřzyřcy boia á niewiedzyeć čzego/ ia fię nie nie boiř Wollkich áni řábinow/ [...] ále mieř tego więřłzy řtrách/ iř rozniče á niezgodá miedzy námi w mieřcie powřtawá/ to rychley przypnieřie vpadek wřzyřtkim *BielKron* 107; Błogóřławionyř iřeř wwierzył w mieř á nie widzyáł mieř/ á teř řpíano: iř čie nie wwierzą ktory mieř widzá/ á čie ktory nie widzá/ rychley wwierzą á bęďá řyć. *BielKron* 140v; Toryřmundus gdy obaczył oycá zábitego Teodoriká/ bez rozmyřłú litowál oycá/ čiełá Attilę gonić ář do Węgieř/ ále go hámowál Ekius [...] ráďzac mu áby rychley ięčáł/ ná oycowłki řřholec fię w wiázáł/ by lud pořpolity iákiey burzki nie vczynił. *BielKron* 298, 208v; Drudzy do Gořpodářřtwa wřzyřtkę myřł řklónili/ A w pieniáďzach náwyřłže dobro pořlożyli. Więć teř tám rychléy náyďzieř Regeřtrá ná řtole/ A řpleńiałá Błięią řřrzygá w káćie mole. *KochZg* A3v; Nápewnieýřłz lékárřtvo/ gdy kto ná wierzchu nořá/ vmię řyřkę wyiać/ themu koniowi nie řtrebá řwe więcey nápáři [*tj. choroby bydła i koni*] bać. A wřzákoř kto nie-řna/ trudno tego kuřić má/ rychléy w vchu řyřę náłářly rozkřwáw ia iř s niey krew dobrze poyďzie *SienLek* 167v, *Vuu2v*; *RejAp* 45v; *RejPos* 64v; *RejZwierc* 66v; *MycPrz* I B2v; tedy tu oto řam iářnie widziřř/ iř fię ná to prořno mář ogláďáć: y ták řobie řuřzyć/ že być zá nie [*tj. za uczynki*] Bog miał [!] być powinien. Y ořwřem to

rychley poznać mulifz/ iefli prawdziwym flugą Bożym chcefz być/ żeś daleko więcej winien czynić/ niż wczynieć możefz *CzechRozm* 212v, 43; Bo ponieważ krewność/ powinowactwo/ przyiaźń/ y nieprzyiaźń [...] wiele ludzi od prawdziwey drogi odwodzi: rychley fędzia będzie między temi fprawdliwie fądził/ między ktoremi ani przyiaźni ani nieprzyiaźni żadney niebędzie miał. *ModrzBaz* 75; *Oczko* 18; poftzelił go [*Gedymina*] w grzbiet z Rufnice Niemiec ieden z blánkow/ [...] á Miechouius piſze/ iż [...] ognifną ftrzął/ ále podobno rychley ognifną kulką z Rufnice/ bo tego czáfłu rufnice Niemcy wymyflać poczęli *StryjKron* 411; *CzechEp* 183; *KochFr* 46; Ale mniémałf podobno/ żeby tylko rymy Poetowie tworzyli? nie wierz temu: y my Królá muſiém obierác/ y my rofkázowác/ Y my ná okázý muſim fye gotowác. Muſim? czy rádži czynim? tufzę rychléy temu wwierzyfz/ że to człowiek przyrodzeniu fwemu Nie czyni k wóli *KochMarsz* 153; Ia ácz fye chudo czuie/ rychléy tám przefłané/ Gdzie więcej cnoty/ niżli pieniądzefz záfłané *PudlFr* 53; Iako zle ze się Legatie nie odprawuią będą rozumieć poſtronni Panowie zeie wzgardzamy rychley dadzą pomoc przeciwko nam *ActReg* 73, 174; A ia/ bym też láłki twey znać niechciał Pánie/ Iednak z twey dobroci fámey/ flawá wfłanie/ Lecz ieflim/ ták długo był fkromny w záloſci/ Zažbyſ nie rychley znał/ zá láłkę/ wdzięcznośći? *GrabowSet* C3; A to nas namniéy niechay nie obchodži/ Ze nád niewinnym czáfem zły przewodži. Albo że gorfzy/ ſwiat powoli máiá/ A dobrzy rychléy niedoſtátek znáią. *KochFrag* 16; *WujNT* 425; Czyé pan twoy co źle myſli? álbo co nie gwoli? (–) Rychléy coſ przeciwniemu myſli głowá moiá *GostCast* 29, 42.

Z *elipsą czasownika* (I): Z Antychryſtác koniecznie tá potwarz tákowa ná nie/ iáko y ná Chriſtuſá y Bogá oycá fámego/ iefł wnieſiona/ y to ku temu końcowi: áby ták tym ludzi pomamiwſzy/ [...] mogł tym beſpieczniej ſwoie zaráźliwe wynálalki prowadźić/ y z ſobą do przepáſci [*tj. piekła*] [...] wewlec. Kto tedy zbáwienie miłue/ niech fię iego zaráźliwey náuki ftrzeże/ y przed nią co rychley wéieka: boé iuż rychley koniec. *CzechEp* 209.

Połączenia: »(ale, owszem) jeszcze (...) rychlej« [*szyk* 6:3] (9): Gdyž bláku nie potrzebá przydawác gdzye złoto/ Sámo fię záfwdzy błyfzczy/ á czými fię błoto. Iefzcze fię więc tákowy [*niepoczciwy człowiek*] rychley záfárbuie/ Gdy mu thego potrzebá/ á iż ná fię czuie/ Coby ludzye gánili *RejWiz* 91v. Cf »nie ... jeszcze rychlej«, »rychlej jeszcze ... niż(li)«.

»(a) snadź rychlej; snadź jeszcze rychlej« [*szyk* 3:2] (3;2): Bo vkáz mi dziſ wieleli by tákich Oreteſow álbo Piládeſow náłazł/ álbo tákich Liciniufow álbo Brutufow/ á fnađzby rychley náłazł thákiego coby fię pięknie zálecał á wiele obiecował/ á przedfię trzólka w zánádrzu máca iákoby gi wyludzić. *RejZwierc* 93v, 189. Cf »nie ... rychlej snadź«, »rychlej snadź ... niż«.

»rychlej (...) miasto« [*szyk* 2:1] (3): Rychley naydzie wkarczmię puky Myaſto bozych flow nauky. *RejKup* m4v; *RejZwierc* 183; X malo vziwamy: richley miaſto niego/ ks *JanNKarKoch* F4.

»nie rychlej ... gdy« (I): Czyli wéiefzyfz [*zimo*] kogo twará ták ſzpeczoná/ Y ták bárzo zmárkliwym žimnem poorzoná. Kogo nie rychley fobie nárużyfz gdy fwymi Oftry mroz wozić poczniefz wiátry gniewliwymi. *WitoſtLut* A5.

»rychlej nie ... iedno« (I): A on wáż iádowity [*tj. szatan*]/ ktory fię wſtáwicznie miał przeciwć poſtepkom iego [*Pana*] y niczym inſzym rychley nie miał ofádzić ciemnego kroleſtwá ſwoiego/ iedno roſterkiem á niezgodámi rozlicznymi ſwiátá tego *RejPos* 333v.

»rychlej ... a nie« (3): *GlabGad* K4v; Gdy było dzyecié żywo plákalem/ y proſilem Páná Bogá áby było żywo/ á po ſmierci iego czemu mam plákác/ ázálż go mogé ożywić plácem ſwoim? ia k niemu rychley poydé á nie dzyecié ku mnie. *BielKron* 71; Bo iuż po tym trudno Robotniká ná to máłż wyciągnác/ žebyć miał poprówowác wyltáwionéy roboty. Rychléy wéieczye y pieniądzefz drugi odbieży/ á poprówowác nie będzie. *Strum* F2.

»(już, jeszcze, nigdy, pewnie) nie ... (ani ... (ani)) ... (ale, (i, ale) owszem, a) rychlej« (36): *GlabGad* G7; Kxiefe miły toć powiedam Day pokoy wſzytkiem bielfladam. Iuż fię zdrowia niena-

dziewai Rychley niefpor fáłue ſpiewai. Toć być muſzy bozą moczą Yfczie vmrzeſ przet ta noczą. *RejKup* c4v, h6v, M, Yv; Nieprzyzdziemy [...] ku niczemu dobremu rychley ku złemu. *OrzRozm* C4; *KochSat* B4v [2 r.]; *OrzQuin* Cv; Pewnie nie s fráfunku [...] ále tá rychley przyczýná iefł icy ſmierci/ iż fię icy długi czás zdał czekác do iutrá *GórnDworz* Y8v, Cc7; Bo iáko ſam Pan powieda/ iż nie koždy kto woła zá mną pánie pánie wnidzie do kroleſtwá moiego/ ále ten owfzem rychley ktory czyni/ pełni/ á náfláduie woley moiey. *RejPos* 29v, 144v; Nie rzeczeſ, aby ſie ten na wojnę gotował, rychlej do tańca, albo dopiero tańcował. *KochMon* 33, 21; áby ſtąd káždy y naproſtly rozumiał/ że tá wiára wálzá z Bogá nie iefł/ ktory Bogiem pokoju y iednoſci chce być názwány; ále rychley z onego/ ktory fię w roſterkach á niezgodach kocha *WujJud* 5; Mnie fię nie zda/ áby Máláchiałż przeciw wielożeńſtwu mowił/ rychley przeciw onym/ ktorzy nie nayrząc żon przedfię ie trzymáli *BudBib* I 467c marg; *CzechRozm* 102, 255v; Krolu/ możefz mi wierzyć/ że zá lat dawniefzych [...] Nie były tákie lichwy/ ani waſni tákie/ Rychley miernoſci/ y cnoty kwitnély wſzelákie *KochDryas* A2v; Bo to funnienia/ nie tylko nie wéiefzy/ co przedſię bierze/ owfzem ie rychley zátrwoży *CzechEp* 178; Ty też/ ó RADZIWIŁE/ ftráchu mu z ſwéy ſtrony Dodaleſ/ roſpuſzczáiąc potężné zagony. Zagony/ ktoré zbožá oraczom nie noſzá/ Rychléy fzáble/ y ogieñ/ co miáftá puſtoſzá. *KochJez* B; *NiemObr* 40, 99; Y Tátárzyn nie odnióſł w ſaydaku twey ſtrzáł/ W boku rychléy przez páncérz/ y przez teley biały. *KochEpit* A3; Iuż tám ſłużyć niebędą té piefczone fłowá/ Stáchniczku duſzo moiá: rychléy/ bądź mi zdrowá Márya láłki pełná *KochFr* 55; *KochPieſ* 30, 52; *PudlFr* [3], 12; bo ſłowo iego [*Pana*] iefł wieczné/ ktore fię nigdy nie odmieni/ rychley fię niebo y ziemiá zmieni. *ArtKanc* K10v; *KochWr* 28; *ActReg* 185; Rzeczé kto: Włzák mamy dawné zwyczáie w pińaniu ſwoie: mamy Orthográphiá Polká, którą vzywamy. Ia niewiém. Otoli widzę nie Orthográphiá, ále rychléy Táutográphiá. *JanNKar* D2; *GostCast* 71; Włzákże w przygodzie [...] Do pláłkiego [*brzegu*] fię miey Fryczu nieboże. Bo chłop nie fzkutá/ rychley zdrow zoſtánie/ Gdy dná doſtánie. *KlonFlis* F2.

»nie ... jedno rychlej« (I): Lepiey byſ ſnac ſobie poſtál [*lege*: poſtál] Nis byſ y fámego doſtál. Papieza poſpólu zrzymem Będąc tam czeſtem pyelgrzymem. Albo y wzanadrzu noſyl Przetfię by nié nieuproſzył Iedno ty ſam rychley fobie Gdy byſ myál wierna myll wfobie. *RejKup* k4v.

»(a jeszcze, nie tylko) nie ... (ale, owszem) jeszcze rychlej« (5): *RejWiz* 191v; *CzechRozm* 211, 252v; *KarnNap* E3; Ato ón [*David*] nie ſzedł zbroyno/ ani z hárkábuzy/ Przedſię polégł od niego ón Goliath duży. Ná ſię drugi brón noſi: zbroiá niepomóże: Iefcze rychléy ciężarem fwym záfkodźić może. *WyprPl* A3v.

»nie ... (i owszem) rychlej snadź, snadź jeszcze rychlej« (I:I): *GórnDworz* Aa6v; Nie zářrzą chytryy gdy głupiego widzá/ Snadź iefzcze rychley z niego fię náfzydzą. *RejZwierc* 224.

»(a, ale(ć) (pewnie), i owszem, i) rychlej (...) (a)niż((e)li)« (77): A to [*že jajka na miękko obracają się w krew*] máłż rozumieć w ſubtilnym przyrodzeniu/ bo kto ma grubá plec á żoładek barzo goráci, w takim richley iaie zgoré niſ fię w krew obroci gdyž iaycza ſá pokarm ſubtilny. *GlabGad* H5v, K8; Yuż wam też bárzo myecze y grotý pordezewyáły/ á rychley v drugyego kfýáłzki naydzye/ niſli pleſzki [= *zbroje*]. *KromRozm* I A4, N2v; ale nieſtetys panie boże/ rychléi dziſ i opienádz abo opelná i o flowko brata zabjiemy/ niſ go poidziem/ przyiacielkié karác ſtego co nám wczynił *MurzNT* 88v; *Diar* 37, 68; Bo Zydowyé iż ſwinye nie yedzá/ Herod rychleyby fię był od mierżonyey ſwinie mogł wſtrzymác/ niſzeli od wálfných fynow/ ktore pobiwſly yakoby poiadł. *GliczKſiaz* G2v, I2v; Bo káždého przełomi miłe przyrodzenie/ A rychley niſli w cnoty przywiedzye w zgorſzenie. *RejWiz* 53v, 41, 56, 180v, 184v; A iż wálzá Miłofć piſzeł/ iż moie piłmá/ rychley będą w wychodzie/ á niſli ná ſtole: prawdá iefł/ iż prze mié niczemnego Piłárzá to być może *OrzList* e3; *RejZwierc* 51v, 125v; *OrzRozm* H2; Wierę dziſ rychley wezmá/ niſz dadzą Krolowi/ Pogotowiu podobno Xiędzu

Plebanowi KochSat B; Nimia cura deterit magis quam emendat, Zbytняя праца richley skázi niźli nápráwi. *Mącz* 451a, 128d; Od czego iefli odftápićie/ Portu chybićie: á rychléy w Kálikucie/ á niźli domá będziećie. *OrzQuin* A4, B, Z4v; *RejAp* 179v; kiedy Dworzáninowi Pollkich flow nie ftánie/ dobrze wczyni/ iż pożyczы s Czełkiego ięzyká/ rychley niź z drugich/ á to dla tego/ że iuż ten łam v nas/ iefł wzięty/ y policzony zá nacyudnieyfzy. *GórnDworz* F5; ále ieflibyś w.m. ná tháki kftáłt páná fwego formowác chciá/ moim widzeniem rychleyby w.m. ludzie dobrym bákálarzem názwáli/ niź dobrym dworzáninem á páná záfie/ rychley dobrym łprawcá/ niź wielkim krolem. *GórnDworz* Iiv-Ii2, D3v, D4v, Hv, L2v, O4v (17); *RejZwierc* 25v, 139v [2 r.], 156v; *WujJud* 134; *CzechRozm* 29, 44v, 141, 162v, 256; Rychleyby bez łtońcá śwíát być mogł/ niźli ludzie bez rzádu y trzymánia rzeczy tych ktore łe ł raz poftánowiá. *SkarJedn* 338; Niech pozna moc prawdy łfz rychleyby łtońce kto zágáśił/ á niźli by kośćioł zágáśić miał. *SkarŻyw* 92; Zniebáczności á nieumiejętności rychley rozplázfamy niźli łowiemy: á miáry niewieźdząc/ á niemowiác wedle Apofołá/ ták iáko trzebá/ rychley rozdrazniem niźli łeczým *SkarŻyw* 312, 161, [197], 294, 335, 508; *CzechEp* 88, 177; *KochFr* 64; *KochTarn* 77; *ArtKanc* Lv; *GórnRozm* M2; włzákóz byłaby wždy nieiáka nádzieia/ zebyłny łe rychléy ná tego zgodźili/ którego oćiec/ dziád/ y prádziád rzędem ná pánowáli/ niź gđzie ná kogo obcego łzukác przydzie. *KochWr* 35; Ale iáko Czechowie nie od Czechá podobno idá [...]: ták y Láchowie podobno zkąd inąd rychléy to przezwłko odnieśli/ niźli od tego łftęgo Lechá brátá Czechowégo. *KochCz* Bv; Ale trzeźwość [...] nigdy człowieká w to nie wdá/ czemu by łproftáć nie mógl: y owłzem rychléy godności fwéy [...] zámilczy/ niźli łe o rzecz łobie nierówná pokuśi. *KochPij* C2v; *GrabowSet* C3; Ale ná podobno teraz wiecey trzebá ná táká rzecz łe zdobywác/ któraby zálość náłżę rychléy łeczyć/ iefliby to móźna rzecz byłá/ niźli iátryć/ y łzrzyć moglá. *KochFrag* 49; *OrzJan* 54; *WujNT* 164; Y owłzem wćiekaymy iáko z wody przed tonácyymi/ poniewáz oni/ iefli łe około nich wwiáć będziełz rychley łiebie pográžá z łobá bępiecznego/ niź łe łami wynorzá od rátku twoiego/ y ták áni łobie áni drugim pomocy dáć nie mógá. *WysKaz* 12; *PowodPr* 41; Roźność wiar nie czyni wprzeymości y dufálości/ áby łe temu zwierzył włzytkiego y dufáł mu/ ktorego má w wierze przeciwnym. Rychley łe go łrzedz/ áby go gđzie w łwoim błędzie nie włwił: á niźli mu łe dufác będzie. *SkarKazSej* 684b.

»(a) rychlej jeszcze ... niź(li); rychlej niźli ... jeszcze« (2;1): Ale pátrc co hárdá myłł wnet káždemu czyni/ Rychley niźli pomoze/ iefłcze go obwini. *RejZwierc* 16v; *GórnDworz* F3; Bo łichy/ łkromny [...] człowiek wiecey łpráwić [...] móže oná [...] łkromnościá fwá zá godzinę/ niźli łirchálec zá cáły dzień/ á rychley iefłcze powádzi niźli ku dobremu kóńcu przywiedzie. *RejZwierc* 139v.

»przedsię rychlej ... niź« (1): bo łe pánowie poiedniá/ á chłpu w thym łofterku záwždy w łeb. Bo iuż chłpie day kury/ day owies/ podź ná łtraź/ [...] á chłpu łe przedłię rychley dołhánie niź komu inemu. *RejZwierc* 72v.

»rychlej snadz ... niź« (1): bárzo cze go krzywego gdy kto s přetká/ [...] á nye z lekká nápráflczá/ rychley łnadź złomi niź náprości. *GliczKsiqz* G.

Przysłowia: Więc drugi náđ kłięgámi rzkomo przepieruie/ Czee Sokoty záłecieć/ więc rozum łzychtuie. Ale podobno rychley poydziemy Sowiego/ Ktora [...] Co chciáłá wzgorę buiác/ wnet w łzeline wpádnie. *RejWiz* 90.

Lápidé ipso obfirmator es, Rychleyby kámiénia vzył niź ciebie. *Mącz* 128d, 277d.

[Vkáźcież to [že Syn Boży z Bogiem to dwie osoby, ale istność jedna] w piśmnie wwierymy wam: Lecź rychlej łe mulicá (iáko Łćinicy ['] mowiá) ołrzebi. *BudArt* C5v.]

Frazy: »(ale) rychlej bym (a. bych, a. byłby) rzekł (a. powieđziá, a. mowił, a. piśáł)« (7): *GórnDworz* F17; Mylémy łe pánowie bárzo: Rychléybym rzekł/ že [cesarz turecki] ołzáłá/ á že zá

tákim łczęśliwym rzeczy powodem łepym iefł/ gdyby [...] łam rękómá łwémi przeciwo łobie ná was zbroie kłáść miał *OrzJan* 13; *WyprPl* A4; Otóz względem te⁸⁰ nic po miáłzym punktćie: ále zgołá poproftu /cz. Dla łkromności [= oszczęđności] iedná, miáłto litery /z/ które do /c/ przydáiemy, rychléybym rzekł, žeby náđ /c/ poloźyc punkt miáłzy tym łpofobem /ć/ *JanNKar* E2v, E3v, Fv; *PowodPr* 49.

»a nie wiem, by snadz nie rychlej« (1): Ktorzy [potwarcy] wıdząc náłżę długá łierpliwość (á niewiem by snadz nie rychley gnułność) łefmy nic przez ták czás długi ná iáfnia nie wyđáli: [...] przeto oni z wıełfzą bępiecznościá przeciwo náđ piórá łwe obłtrzyli *CzechRozm* A5.

»i coś rychlej do rzeczy« (1): Z tego mielá baczę ia, že te Orthogrąfiá pán Kochánowki dáwno piłá: mówiác bowiem zemná málo co przed łmierćá łwoiá, ináczéy mi o tym, a/ powieđáł: [...] Co iedná y włzytkie piłmá włáfná ręká iego piłáné, okázuiá: y coś rychléy do rzeczy dla wchronienia łe wiele kréłek. *JanNKar* E.

IV. W funkcji zaimka przysłówkowego zastępującego określenie czasu: kiedy; tu zaimek pytajny; często zawiera pragnienie „oby wkrótce”; *quando* *PolAnt*; *quam* *mox* *Mącz* [zawsze: *posit*] (50): Dziwne łe to łłowá zdáły w vłzach v Zuzánny/ Prze Bog próśi/ á pogláda/ rychło przyđá pány. *KochZuz* A3; Y wola má twey woley łługá nie łkwirkliwá/ Wždy/ by łkromná od pániey pánná oczekiwa Rychło iey rękę podáłz/ y łpráwiedliwego Ciężaru gwáłł vłkromiłz/ z miłośierdzia twego. *SzarRyt* B2v.

Połączenia: »jako rychło« (12): O łlodki gofcu dufny/ áż teraz odchodźis/ wždy mi powieđz iakorychło łe łemná zá łe złczyłs *OpecŻyw* 20v, 20; Yáko rychło ocyec łyná fwego ożenić má. *GliczKsiqz* O8; *LubPs* bb3 *marg*; Skaże Sędziá/ iże Powod má podniełć Gwar wedle Práwá. Dáley łroná odpowiedná pyta/ iáko rychło má tákı Gwar podniełć? Skaże Sędziá/ iże poki Práwo łyedzi. *GroicPorz* v2v; *BibRadz* 2. *Esdr* 2/6; Ego huic ad res [huc ad hos *Teren-tius*, *Adelphoe*] *provisam* *quam* *mox* *virginem* *accersant*, Iá k nim poyđę pátrząc yáko rychło bęđá chciéć pány záwołác. *Mącz* 495c; *BudBib* 2. *Esdr* 2/6; O łprofná Sodomo [...]: iáko łe rychło zápáść y ogne^m zginác mózełz? *SkarKazSej* 705a.

~ jako rychło po kim (1): Słucháycie iáko rychło w kościéle łpiewanie po Apofołech náłtáło. Sokrátes w kościelney łiłtoriey ták piłze: Ze Ignácyus Antyocheńki w łyryey trzeći po S.łPietrze Błłkup/ ktory z Apofoły był przedym obcowá/ widzenie Angiołow/ Hymnámi odpowiedniemi śwíęťá Troycę chwałócych wıđziáł: y ten łpofob ktory wıđziáł Antyocheńkiemu kościółowi podáł. Skáđ łe do włzytkich kościółow tá Tráđicyá áłbo podánie rozefłzlo. *WujJud* 186.

Szeregi: »jako rychło abo ná ktory mianowicie czás« (1): abys Vp: W. przypatrzyszysię náprzod te^{mm} co wRecessie iest około łeimu nápiśáno, potym łe łatie łewszytkie ná obie łtronie, [...] wvazywszy náđ zđanie łwe ożnámił, ywypisáł, łobysię wıđziáło Vpr:W: wtey łierze wczinic y iáko rychło abo ná ktory mianowicie czás, łen łeim złozyc *ActReg* 136.

»jako rychło i w ktorych łeciech« (1): Yáko rychło y w kthorych łeciech łyná fwego rodzicy myeliby náuczycelowi yákyemu ná wćenye [...] przykázác y łolecieć/ myedzy wćzonemi łudźmi [...] łporká o tym nyemáła byłá. *GliczKsiqz* 14v. ~

»rychłoli (a. rychło (...) li); -li rychło« (27;1): Płáfnik niegdy łieci łofpiáł/ Aby ktorego ptáká iáł: Y łiedziáł z dáłeká pátrząc/ Rychłoli by czás potárgnáć. *BierEz* S3v; Bo iuż łnadź y wzrok zemłáł oczu łoich zágláđájąc/ rychłoli łnie łpripáđnie obiećáne wıbáwienie od łiebie *RejPs* 184v, 100v, 181v, 187; A gdyź łokonanie wálki káźdey nie łe ł wocy łego, kto zácznie, [...] łewnego czásu, rychłoli łe ł uspokoieć będzie mógłó, łKM wıeđzieć nie móže *Diar* 23; Czulem iáko łieczyłwy Wrobl záwždy łiedząc łod dáchem/ Rychłoli zrzucá gniádzko łe czełájąc z wielkim łtráchem *LubPs* X3v; *LeszczRzecz* A4; *RejZwierc* 117v; Kiedy do łhego [łpoyedynku] przyłzłó/ łtánowili łe obáđwá ná czás w łBernie. łoczáł

hnet pytać on męzny fyn. Nuż rychłoliz między nami rozeymiecie? Odpowiedzieli mu przyiaciele/ W ten czas prawi/ kiedy ná swym koniu zbroyno ná plácu ftániefz. *GórnDworz* O7; Thedy on rycerz gdyż był pułczon do lwá: bárzo fie bał czekáiąc godziny rychloby był roftárgan od lwá. *HistRzym* [118]; *RejPos* 135v; *HistLan* E4; Bo iuz niewie áni lam o fobie/ áni o żadnych fprawach swoich/ tylko czeká iáko młody Gáwron gębę roziewiwfzy/ rychłoli mu czo w nię wetkáią. *RejZwierc* 159v, 26, 159v, 212; *Strum* R3v; *SkarŻyw* 187, 408; *WerKaz* 288; Ta Propozycya inSenatu była [...]. Szósta Seim rychło zlozyc li gdyz y Hołdy Xiążąt Pruskiego yPomorskie⁸⁰ Kurlanfkie⁸⁰ nanimby się odprawowac miały *ActReg* 9; *WysKaz* 10; Ták fię z mieycfá [*pan młody*] rułzywfy/ iuz w drogę wdáie. Z Krakówá tám ná Lidze/ też fie był zábáwił/ Niechże samá pilnuie/ áby fie iey ziówił. Oth ze iuz małz/ co zacc iefł/ y będziefi rychło *PaxLiz* C2, C, Cv.

~ *Fraza*: »bo co wiedzieć rychło li; ani wzwiefz rychłoli« (*I:I*): Bo czo wiedzieć rychło li Bog wfmierzy fwą frogofcz A lepiey wczafz nizli zboza przydá w wielką drogofcz *RejJóz* L8v; á przecz fie nie lękałz tego mieczá oftręgo [...]/ ktorymci oto ten Pan prawdziwy á nieomylny w obietnicach swoich wfławicznie grozi/ á tuż gi dzierzy nád głowá twoiá/ iz áni wzwiefz rychłoli gi fpuścić ma. *RejAp* 25.

Szereg: »rychłoli i jako« (*I*): Nie czyniła im przefzkody y ociągánia/ dáleka/ trudna/ niebeśpieczna drogá: nie ciężko im było/ opuścić páńftwá fwe/ weżáfy/ domy/ żony/ dziatki fwoie: Nie rozfczytáli/ rychłoli y iáko fię wroćim *SkarŻyw* 26. ~

»rychłoli tam« (*I*): Powiédzże ty tedy mnie/ rychłoli tám Koronácyá Królá Polfkiego dóydzief/ gdy kożda z ofobná Wiárá/ z Káplanem fwym ofobnym/ ná Koronácyá poiedzie? *OrzQuin* V3v.

»(a) rychłóz« (*5*): Pánie moy kyedyfz weżrzyłz ná myę flugę fwego/ Rychłofz wyrwyefz duflę má z vpádku tákýego *LubPs* I3v; Rychłóz/ wiekuifty pánie/ Twóy przeciw nam gniéw wfłanie? *KochPs* 119, 182; *SkarŻyw* 244; Widzę żeś młódzieniec bywáfy: Małżze iuz ná tę woyne iecháć wmył cały? [...] lam ty to iák Panię małz iecháć. (–) To dobrze: á rychłóz mię chcećie wypráwowáć? *WyprPI* A3v.

»rychłóz wdy« (*I*): Chłop chudziná/ dofyć długo ná onym mieyfcu ftál/ czekáiąc przedfię áżby wieżę zmierzył/ nákoniec gdi kilká rázow záowołał/ pánie/ rychłóz wdy zmierzycie/ á nigdy mu fie nie odezwano: chciał wiedzieć/ co fie to dzieie *GórnDworz* T7.

W charakterystycznych konstrukcjach: czekać (oczekiwać) (tego a. godziny) rychło (jako rychło, rychłoli) (11), dziwować się, patrzeć (upatrować, zaglądać, oglądać) (8), pytać (się) (przypytawać się) (3), nie rozczytać, słuchać (2), nie wiedzieć (pewnego czasu) (2).

Synonimy: 1.1.a. bystrze, chutko, chybko, chyžo, prędko, rątczo, skoro, wartko, żartko; 4. krotko, prędko; a. łatwie; 5.a. bez odwołki, natychmiast, prędko, wkrótce, wnet, zaraz; d. nagle, niespodziewanie, prędko, z nagła, z nienacka.

Cf **NIERYCHŁO, [RYCHŁOZMARŁY]**

MP

RYCHŁONOG *Sł stp; Cn, Linde brak.*

RYCHŁOŚĆ (5) sb f

o jasne.

sg *N* rychłość (*I*). ◇ [G rychłości. ◇ *A* rychłość.] ◇ *I* rychłością (*2*). ◇ *L* rychłości (*2*).

Sł stp notuje, Cn brak, Linde XVI w. (dwa z niżej notowanych przykładów).

1. Szybkość ruchów i działań, pośpiech (*I*):

[*Wyrażenie przyimkowe*: »z(e) (wszytká) rychłością«: tedi any onego Lazarza zadzierzacziesmy nyemogli, ale porwawsí ssey, zewssidka rychłosczia skoczil od nass, y ona ziemya, ktora dzierzała czialo Lazarzowo ssmyerthelne, nateymyast wrocziła ge zywe. *SprChęd* 146.

~ *Szereg*: »spieszno abo z rychłością«: Pan Iezufz ydzye do Ieruzalem fpyefzno abo zrychłofczyá jako wyerny fprawcza zba wyenyá nafzęgo *RozmyślDomin* 2. ~]

a. Szybkość pokonywania przestrzeni (*I*): Bo Lew/ Miedźwiedź/ przechodzą infze żwirzeta mocá á frogofciá/ Párdus czerftwofcia/ Tygrys rychłofciá/ Linx wzrokiem/ Wieprz dziki fluchem/ á tak áż do infzych żwirzát. *RejZwierc* 67v; [[*cecha zmartwychwstátych ciáł ludzi zbawionych*:] Decimo gaudebunt de dotibus corporis que quatuor sunt, scilicet: claritas, agilitas, subtilitas et impassibilitas, que comprehenduntur in proprietatibus solis. (fwyathlofcz vel czvdońfcz/ rączofcz vel rychłofcz/ przenyknońfcz mocnońfcz/ nyepoczvńnońfcz nyeczyrplivońfcz). *Glosy I nr* 55/1].

2. Szybki przebieg działania od początku czynności lub stanu do ich zakończenia (*I*): [Osadziwszy Cesarz zamek, ciągnęliśmy ku Jajcu, a posłał naprzód dla rychłości Machmetbaszę z dwadzieścia tysięcy koni, izaliby mogli Krola Tomasza gdzie zaścignąć na którym zamku *PamJancz* 112.]

Wyrażenia przyimkowe: [»na rychłości« = *w sytuacji wymagającej pośpiechu*: Może też tym prochem y z piwa ocet czynić/ álbo y z proftey wody ná rychłości/ áczkolwiek nie będzie ták dobry iáko z winá. *Cresc* 1571 362 (*Linde*).]

»w rychłości« = *szybko* (*I*):

~ *Zwrot*: »przeminać w rychłości« (*I*): O Dáremne fwieckie wćiefzenie/ iákoż ty przemiefz w rychłości/ Náđ śmierć nie mamy nic pewnieyfzego *ArtKanc* S10v. ~

3. Nagłość (*I*):

Wyrażenie przyimkowe: »w rychłości« = *nagle* (*I*): Hned fkoroto fyn ku oyttzu zmwil/ ftál fie w rychłofci z nieba zwięk/ iakoto przychádzáiącego ducha prędkofci/ a napelnil wflytek dóm gdzie siedzieli. *OpecŻyw* 175v.

4. [Nierozwaga, brak zastanowienia: strącenye, skazeny, Rychłosc, prątkosc, Nyebacznosc precipitacio *ReuchlinBartBydg* Bv.]

5. Predyspozycja do łatwego opanowywania pewnych umiejętności, zdobywania wiedzy, uczenia się; zdolności (*I*): [A gdy bil [*Aleksander*] wedwvnaszce lyath/ nawezan byl kwwalcze/ A vba czywzi yego rychłosc [velocitatem] Phylp [.] szawszdi yego phalył *HistAl* 1510 45.]

I w funkcji av: »rychłością« (*I*): *BielŻyw* 92 cf *W połączeniu szeregowym*; [*HistAl* 1510 45] cf »rychłość i dowcipność«.

*W połączeniu szeregowym (*I*):* Zadna rzecz niemoże być fpołem y kwapiona y dobrze ofádzona, ani też małz czo z tego aby czo mogło pilnofcia chwałá á richłofciá ku zacnoñci przyść. *BielŻyw* 92.

[*Szeregi*: »rychłość i dowcipność«: A gdzie kolwye [*Aleksander*] szyedzyl wszkolye thamo szawszdy sznymi walczył wnavkach y wmovach/ A yego rychłosczia y dowczypnosczia otrzymał kxastwo [velocitate obtinens principatum] *HistAl* 1510 45.

»rychłość i rozum«: y rzekł yemv [*Filip*] zynv/ Alexander twoyá rychłosczcz/ y roszvm thwego wmyfzlv [velocitatem tuam et ingenium tui animi]/ barszo mylvya/ Alye szia nyegdy szazmvczam/ ysze twoye wyobraszenye/ wydzymsz nyerowne mye bycz *HistAl* 1510 45.]

*** *Bez wystarczającego kontekstu (*I*):* Velocitas, Prętkość/ rychłość/ sorość. *Mqcz* 479b; [*Volck* Xxx2v].

Synonimy: prędkość, sorość; **1.** bystrość, chutkość, chybkość, kwapliwość, pośpiech, pośpiecha, pośpieszność, rączość, wartkość, żartkość; **2.** krotkość; **4.** niebacznosc, nieobaczność, nieopatrzność, nieostrożność, nieroztropność; **5.** baczenie, bystrość, chutkość, dowcip, dowcipność, inteligencyja, porozumienie, rozum, smysl, umysł.

Cf **NIERYCHŁOŚĆ**

MP

[RYCHŁOZMARŁY part praet act pf]

G sg m rychłozmarł(e)go.

Sł stp, Cn, Linde brak.

Który zmarł nagle, niespodziewanie: Wiersze żalobliwe/ A przytym fłatecznie ácz krótko opifuiące żywot/ y fprawy zacne/ rychłozmarłego známienitego Panięćią/ Pána Ianá Hrábie z Oftrorogá RybWierszeŻalob kt.]

MP

RYCHŁY (281) ai

rychły (133), rychł (148) [w skostniałych wyrażeniach przyimkowych].

comp rychlejszy (13), [rychlszy]; -ejszy (3), -éjszy (1), -(e)jszy (9); -ejszy *SarnStat*; -ejszy : -éjszy *Oczko* (2:1).

sg N rychły, [rychlszy] (16). \diamond *G* rychł(e)go (2). \diamond *A* rychły (6), rychł(e)go (2). \diamond *L* rychłym, rychlejszym (13). \diamond *f N* rychlá, rychlejszá (5); rychł(a) (2). \diamond *G* rychláj (3); -éj (1), -(e)j (2). \diamond *A* rychlá (10), rychłu (1) *MetrKor*. \diamond *I* rychlá (1). \diamond *L* rychł(e)j (1). \diamond *n N* rychlé, rychlejszé (6); -é (1), -(e) (5). \diamond *G* rychlégo, rychlejszého (12); -ého (1), -(e)go (1). \diamond *D* rychł(e)mu, rychlejsz(e)mu (22). \diamond *A* rychł(e), rychlejsz(e) (23). \diamond *L* rychłym, rychlejszym (3). \diamond *pl N m pers* rychli (2). *subst* rychł(e) (1). \diamond *D* rychłym (1). \diamond *A subst* rychł(e). (1). \diamond [*L* rychłych.] \diamond *skostn sg n L* w rychle (147), na rychle (1) *OpecŻyw*.

Składnia comp: rychlejszy niż(li) co (2) *GlabGad, Oczko; [rychlszy nad kogo]*.

Sł stp, Cn notuje, Linde XVI (cztery z niżej notowanych przykładów) – *XVII w.; poza tym Sł stp: wrychle, Linde XVI* (dwa z niżej notowanych przykładów) – *XVII w.: rychlo, wrychle*.

I. W funkcji właściwej (133):

1. Szybko poruszający się, biegnący, też zwinny, ruchliwy; alacris Calag (10): Który koń ná fłaniu przedniemi nogámi náchylonémi fłoi iákoby siedziéc chćiał/ ten bywa rychły. *SienLek* 187; Hurtig. Wártky/ rychły/ chutky. *Alacris. Calag* 291b; [Rychly pernix ... i(d est) perseverans in conatibus vel veloc et in pedibus *ReuchlinBartBydg* z5v].

W przeciwstawieniu: »rychły ... leniwy« (2): *SienLek* 186v; Tákże też y między końmi y między ptaki/ chociaý będą jednákiey náтуры/ á wźdi widamy rozne náтуры: Ieden waśniwy/ drugi pokorny/ ieden rychły drugi leniwy/ ieden grędą drugi inochodą *RejZwierc* 67v.

Wyrażenia: »ku bieżeniu rychły« (1): Ludzi tak rozeznawać mamy iako konie gdzie kupuiemy, bo nie napochwy ani na vzydy wżględamy, ale na nogi pilnie patrzyemy aby był fpořobu pięknego ku bieżeniu rychły, á ku ciągnieniu mocny. *BielŻyw* 92.

»chart rychły« (1): Lowiec miał chártá rychłego/ Vganiał nim záiącá koźdego *BierEz* N2.

»koń rychły« (1): Ten Pan woley nie pokláda w mocy koniá rychłego/ Nie vpodoba fobie nog meźá namoźnieyżego *LubPs* ff2v; [á pořłał [*Mardocheusz*] wřkoc liřthy przez pořly/ ktorzy iecháli ná koniech rychłych [*in equis, equitantium velocia animalia*] y ná młodych mulech. *BibRadz Esth* 8/10 (*Linde*)].

»pogonia rychła« (1): wfádzon Keyfut ná Málborg do mocnego fklepu/ wfázkże wywiedzyon [...] przez iednego Litwiná [...] / kthory mu przynioř fźátę zakonną [...] / á obłogł go w nię y wywiořł/ ná koń wfádzil/ [...] wfázkże pogonia była rychlá zá nim/ w boru s koniá s fiadł y opuřcił go á řam nocą przyředł do Mazowř *BielKron* 376v.

Szeregi: »rychły i pewny« (1): Czemu w nogach řą przeguby iako w biodrach/ w kolanach etc. (–) Dla richleyřzego y pewnieyřzego pořtěpowania, ktore by nie bylo tak řluřzne okrom przegubow w fławiech. *GlabGad* F3.

»řący i rychły« (1): Mály koń oftre kořci między wfźámi máiąć/ káźdy táki řący bywa y rychły: ále iefli kořci řępe ma/ bywa leniwy. *SienLek* 186v.

a. W funkcji rzeczownika (1): Rozmyřlałem zářię o tych rzećzach ktore řlońcu przyleźá/ áno nie mář biegow rychłym [*nec velocium esse cursum Vulg Eccle* 9/11]/ áni walki mocnym/ [...]

ábowień czás y fortuná zwyczáiem wfzytkim przychodźá. *BielKron* 81v.

2. Powtarzający się w krótkich odstępach czasu (1):

Wyrażenie: »tępanie rychłe« (1): (*nagł*) Nauka o Pulřie. (–) [...] Przytym mieý wielką bacźnořć ná tępanie á ruchanie żyły. [...] Thež bęđzieli tępanie cienkie á rychłe/ iákoby kikutem palca dotykał. Kolerę/ to iefł iafną żořć: znamionuie. *FalZioł* V 12v.

Szereg: »cienki a rychły« (1): *Cf Wyrażenie*.

3. Szybko przebiegający, krótko trwający (27): Při ięzyk ma to przyrodzenie/ Ránam czýni rychłe goenie. *BierEz* 14; albo řhakiefz z ftrony chore⁸⁰ albo niemocznego dzieciátka/ ktore pomoczy fobie řadney dać niemože: ku richłemu ná fwiat wyřzciu fład bywa cięřzkořć z boleřciá matcze rodźáczey. *FalZioł* V 17d; Rzećzy ktorem chzeřz mieć richłe dokonanie y wypelnienie: poczynay. Ale czo chzeřz mieć dłuęo a trwalo: nie poczynay. *FalZioł* V 49v, I 2a, 27d, V 18b, 99v; Przeto gdy głowa bywa wzgóřę podnieřiona tedy řie ona komorka [*wymyřlájáca w móřgu*] ořtwarza, á tak richleyřle może być wymyřlenie. *GlabGad* B3; ktore [*parý jadowite*] przez oczy iako przez řzadką rzećz á fubřilną máię richleyřlie [!] przeřcie niřli przez infze członki *GlabGad* B6v; IÁki chleř zdrowřzy. (–) Chzeřzli ku richleyřzemu řtrawieniu, albo dla nabycia krwi fubřilney y ciála miękkiego tedi lepřzy přzenicźny. *GlabGad* G5v, Kv; *ZapWar* 1545 nr 2646; *SienLek* 148 marg; Reyefřr dla rychleyřžęgo náleźienia rzećzy tych/ ktoré fye w tych Křiąřkách zámykáię. *Oczko* [41]; A wfźákże iř dla wielkich trudnořci [...] tá rzećz poniekáđ poczeřa/ do tego czářu ku końcu nie moglá byđz przywieřđioná: My ábyřmy potrebie Rzećzyřopolitěy/ y tákże w dokonániu rychleyřzym téý řprawy [*in perřciendo maturius opere JanStat* 141]/ dořtoieńřtu nářzému poráđzili/ [...] zá ráđá wfzytkich Rad nářznych řkazářlřmy/ y řkázuiemy [...]: áby [...] *SarnStat* 55.

Wyrażenie: »rychle (jest) porodzenie« [*řzyk* 10:1] (11): Thež kadzenie řiareźane pod biálą głowá ktora niemože porořdzić/ iefřh ku wielkiej pomoczy rychłego porořdzenia. *FalZioł* III 38c; Piřly: Czýniące richłe porořdzenie. *FalZioł* V 24v, ř8c, IV 48b, V 15v, 20b, 24v [3 r.], 25 [2 r.].

Szeregi: »rychły a lekkı« (2): řtarřzy ty rzećzy ná proř/ potym z winem á z wodá rozmać/ á ciepłó panieý dać wyřić. Pomaga ku richłemu á lekkiemu porořdzeniu. *FalZioł* V 24v, V 15v.

»přętkı a rychły« (1): Reyefřr albo řpráwá dla přętkiego a rychłego znaleźienia. *RejZwierc* aa.

4. O odřępie czasowym wydarzeń (80):

a. Następujący po krótkim odřępie czasu; o wydarzeniach przyszłych zwykle też: ktory ná pewno nastąpi; celer PolAnt, Cn (59): Bo kto náđ řily mociue/ Rychlá w tym řřzkodę poczuie *BierEz* H2v; Człowiek gdy go pies vķářil/ řzukał ktoby go vlećzył. Áž ieden między řářiądy/ Dođal mu tákowey rády. Chzeřzli by rychłe zdrowie miał/ Day přu być ráńę wyřizáł. *BierEz* 14, K, K3v; Paniá nieřplodną řprawić ku richłemu poczeřciu. *FalZioł* *b, I 22b, 83a, 94a, 119c, III 16c (15); ktore [*pořly, řj. pořłów*] zářię Cefarř rychłó ořpřawił/ obiáwiřly im řwoy rychły przyřazd do Wiedniá/ tákże rychłó zá nimi dzyefiętego dniá Lipcá do Wiedniá przyiećhał. *BielKron* 413v; Mięřlo iefli záwřdy bęđzielf ieřć/ rychłe řkázenie poczuiefz. *SienLek* 5, 51v; Grzechu ich nie prágniem/ ále dobrego řwego/ y rychleyřzego powřtńania ich/ wielce w Bogu prágniem. *řkarŻyw* 374; Pńnie Boże day I.M.X[*iędzu*] K[*anonikowi*] rychłe vpńmiętńanie: ktory nář ták niemilořnierne y nieřpráwiřliwie řáđzi: niř przyřidźie do řádu oneęo ofřátecznego řpráwiřliwego *CzechEp* 99, 63.

Fraza: »rychły nář czas przyřdzie« (1): Vřelom tu zdořna młodořć może řie podobáć. Iř iá czyřtym pořtěpkiem [*Stanisław Rydzyński*] vmie pokázowáć. Rřchly nář czás/ da Paⁿ Bog/ przyřdzie s poćiechámı/ Ze godnego człowieká z niego obaczymy. *MycPrz* I A2v.

Wyrażenia: »rychły(-e) koniec (a. dokończenie)« [*řzyk* 2:1] (3): Athak prořzy yego Cro M. aby V.C.M./ tho opatrzyřz raczil aby they rzećzy rychly konyecz bicž mogł *LibLeg* 7/33; *LubPs* hñ6;

[Aleksander] vpominał Traki/ Macedony/ Greki/ Illiryki/ áby fwey flawy iefzcze tym więcey popráwili/ powiedáiąc im koniec rychły tym pracam. *BielKron* 124.

»rychła pomsta« [szyk 1:1] (2): A ktemu sfńaniefz fie zówždy pod przekłeciem bożym/ y pod pewną á pod rychłą pomftą iego/ ktora cie żadnym obyczáiem minąc nie może s pewnych obietnic Páńfkich *RejZwierc* 127; Grzechy fię też rofkwitnęły one/ ktore fię fładem duchownym karály: [...] ktore teraz żadnego *forum* nie má-ia/ [...] á pomftý fámego Bogá rychley y frogiey czekáią. *SkarKaz-Sej* 701a.

»rychle skończenie świata« (2): Thu możem pobaczyć tak z Historiy iáko s pílmá fwiętego rychle fkończenie fwiáta. *BielKron* 10, 224v.

»rychły skutek« [szyk 1:1] (2): *GórnDworz* Y6; támże ná dzień fwięty poczęcia Pánný Máriej/ Sigmuntá Kázimirzowego piątego Syná [...] fpólnymi głoffy Krolem Polfkim obwołáli/ y wybráli/ ktora Electia dla trzech przednieyfzych przyczyn fktuku rychłego dofzlá *StryjKron* 707.

»rychła(-e) śmierć, skończenie żywota« [szyk 5:2] (6:1): Dla czego thez poftał k niemu [*Jeroboamowi*] Pan Bog Proroká Amos/ ktory mu pomftę Bożá nád nim y nád ludem przepowiedał/ y fkończenie żywotá rychle. *BielKron* 87v; Acżkolwiek [*Domicjanus*] Biblioteki dał poczynić/ náprawić/ y rofpiláć/ á wżákże ludzi wczone precz wygnal/ zwláfzczá Aftronomy y Mátémátyki/ iż mu rychłą śmierć á złá powiedáli przyść. *BielKron* 148, 3, [84²], 146, 258, 310v.

»rychły upadek« (2): *BielKron* 414v; Bo gofpodárftwo z grzechem/ czyni zá czáfem fzkodę z pośmiechem/ y w potomku znáczny y rychły vpadek. *GostGosp* 154.

»rychle zatracenie, zginienie« = *celeris perditio PolAnt* (1:1): A ielliże gdy tho Sákráméntárknie bluźnierfthwo/ ták Pápieżá iáko y Krolá zwoiuie wPolfzcze/ á czegoż czekáć innego w Polfzcze mamy/ iedno rychłego zginienia *OrzList* h2; *BudNT* 2.Petr 2/1.

Szereg: »pewny a rychły« (3): Też nafienie Kardamomi [...] Po fwyh rzeczach od białey głowy pożywane po ranu/ abowiem tho nafienie fprawuie mocnie maciczę ku pewnemu á richlemu poczęciu *FalZioł* V 86v; przeto [...] woýfko zebráli przeciw Rzymiánom/ poftawfzy pirwey Wolkowie do nich áby im wrocili co pobrali gwałtem/ iefli ináczey wczynią/ pewnego á rychłego nieprzyaciela nas máią. *BielKron* 109; *RejZwierc* 127.

Wyrażenie przyimkowe: »w rychłym czasie(-u)« = *wkrótce* (11): Iuż cie Bogu polecam towarzýfzu miły/ Aby fie w Páńfkiey láfce twe dzyatki mnożyły. Ty też koniec dobry wzył fwoiego żywotá/ Bo w rychłym czáfu zbędyfyz fráfunku kłopotá. *BielKom* C7, G5v; *LubPs* gg5v; *BielKron* 92v, 357, 454v; Przeto to mi plagę Bolką/ láfiáda winfzuie/ Iż bicż Boży do nas przyść w rychłym czáfie czuie. *BielSat* G4v; *SkarŻyw* 311; *BielRozm* 2; A iżem w láfce twej/ żywot vgruntował/ Więc wierzę że w krotce będę fię rádował. Będę fię wefelił/ w rychłym czáfie Pánie *Grabow-Set* D2v.

~ Szereg: »wnet albo w rychłym czasie« (1): Kto pierwfzego dnia miefiącza Kwietnia pufci fobie krew/ albo thego dnia ranion będzie/ albo trunk przyimie/ ten wnet albo w richłym czáfie vmrze. *FalZioł* V 46v. ~

b. *Natychmiastowy, niezwłoczny; extemporaneus Calep* (12): Czemu takowa kwalność więcey fie przydawa po fpaniu richłym niżli w czuynofci. (–) Bowiem gdi kto richło fie wkladzie po obiedzie tedy tam nie wżitek pokárm z ftepuie do żoładka na doł *GlabGad* K6; Sprzátanie z polá rychle/ to niemáły pożytek wczyny *GostGosp* 102; O wiezniach wielkiey deliberathey potrzeba, arychley *ActReg* 98; *Extemporaneus*, pro subitario accipimus – Richli. *Calep* 397a.

Wyrażenia: »rychła odprawa« (3): Ayaľbaľcha y ynľze Baľľche poľdrowy poľzel od nasz a bandzye ych szandal ymynyem naľzym, aby szyá przyczynily do Cefzarza o rychłą y dobrá wrzeczyach naľzych odprawa *LibLeg* 7/9v; *BielRozm* 9; áby fpráwy wrzędowé/

álbo fkárgi/ które przed fędzie Stároftów króleřtwá náľzého przytaczané bywáią/ á potym do nas przez Ruľnění álbo Appellácię przypadáją/ áby byly z Roki Królewkiémi záfwięzané/ iáko té które rychléy [!] odpráwy potrzebią: á żeby tych/ którzy fie fkárzą/ fpráwiedliwoř nie była odkłádana *SarnStat* 536.

»rychła sprawiedliwość« [szyk 3:2] (5): Item natho yefthlibi thefch rayce zmyefczan fwoych dluźnikow onym czo dlvřno. sprayedliwofczy Nyeczynili thedi ftharoftha myefczá onego. Bandzie myal mocz zupełná wczynocz sprayedliwofcz richlv zonic dluźnikow. *MetrKor* 40/819, 40/817; *LibLeg* 10/121; POfoczny Sąd/ álbo iáko zowá Potrzebny/ iefť then/ kthory okrom włożonych pewnych dni/ ná żądanie czyie o Imienie ruchome bywa: gdyby iáka potrzebá do tego przyćikáła/ to iefť/ álbo niemoc/ álbo ftá-roľć/ álbo rychła Spráwiedliwofć/ álbo co innego tákiego. *Groic-Parz* m; *OrzRozm* T.

c. (*Przedwczesny; maturus, praeceps, praecoquis, praecox, praematurus Cn* (5): Dwanafy znak ciężkiego rodzenia: z ftrony Secundiny, to iefť Lożyfka/ á to gdy nierichło wychodzi z niewiaľty/ albo twarda iefť ku łącznemu wriwaniu, albo záię dla nazbyt richłego wychodzenia, j dla miękkofci/ cienkofci tego lożyfka. *FalZioł* V 18a; *ActReg* 138; Iarki/ Tátárki/ káždy báczny goľpodarz nie ma wiele řiać/ okrom przygody/ niewczás žimie zářianego zboża: bo bywa to/ że Ieřieñ niepogodná/ á mroz rychły ożimieñ opoździ/ tedy nie lza iedno iárzyną rátowáć. *GostGosp* 106.

[Wyrażenie: »rychła śmierć«: SPrawiedliwy człowiek chociaźby też rychłą fmiercią vmárl [si morte praecooccupatus fuerit *Vulg Sap* 4/7] w ochłodzeniu będzie. *GilPos* 308v (*Linde*).]

Szereg: »rychły a prędki« (1): Abowiem richle á prędkie wrwane Lożyfka/ czyni trudnoć rodzenia flufznego *FalZioł* V 18a.

Wyrażenie przyimkowe: »w rychłym (a. rychlejszym) czasie(-u)« = *wcześniej* (1): A będzie káždy przed wypráwą woienną y potrzebą v páná fwého miał czas fzeřci niedziel: w którym á nie rychlejšym czáfie [*non celerius JanStat* 581] odpufczenia od páná fwého od fluzby będzie prořil y žádał. *SarnStat* 648; [[*Medea*] boięc fie pagoniey wzięła s fobá brátá młodego/ kthorego ná iednym wyřpie rozliekáła w fťtuki/ y roľkladlá po wyřpie/ áby ociec/ álbo kto będzie gonil/ zábáwił fie/ czyniáć pogrzeb žalobliwy tému krolewicowi/ áż priyecháła [!] do Teľáliey w rychłym czáfu [ťj. *wcześniej, zanim ojciec wznowił pogoñ*]. *BielKron* 1551 10].

d. *Nagły, nieoczekiwany; repens, repentinus, subitus Calep; citus Cn* (4): A wždy oni w tych wfłťtkich rzeczach ták zgrzeřfili/ A widzácz thákye dziwy á wždy nye wycerzyli/ A też dni ich zginęły w ták márney próžnořci/ Láta ich przeminęły w rychley odmyennořci [cum *festinatione Vulg Ps* 77/33] *LubPs* R6v; *Calep* 912b [2 r.].

Wyrażenie: »rychle zginienie« (1): Iákom tego dotknął w przekłádie Polfkim nowego náľze⁹⁰ Teľámentu. Ktore ták opiľawfzy/ vkázuie támże záraz rychle zginienie teyże beřtyey káp.17. ¶ 8. [Beřtya ktorář widzial/ była á nie iefť: á ma wfłápic z przepářci/ á idzie na zginienie *CzechNT Apoc* 17/8] *CzechEp* 375.

5. *O ludziach ze względu na ich cechy osobiste* (8):

a. [Który czyni coř nie zwlekając:

Wyrażenie: »rychły dawca«: Ma być daná iáľmuźná nie z fmeťku żadnego/ Ani z áalem/ lecz owfzem z fercá wefoľego/ Więc ku temu nie czyniáć nieiákiey odwłoki/ Ale owfzem z prędkořcią bez żadney przewłoki. [...] Ieřliże rychły dawcá ták fię pięknie chwáli/ Czemuż fię fkápy człowiek nędznych nie vžali? *ProtJalm* 7v.]

b. [*Działający bez zastanowienia; porywczy, popędliwy*: Rychly, prąntky, Nyebaczny preceps, qui cadit capite inclinato et corpore sequente ... preceps etiam d(icitu)r homo omnia sine mora et cum periculo faciens rychlo a zlye *ReuchlinBartBydg* Bv; Awtem Swieti Piotr [...] richľssy bendancz nadgynne zwolennyki, maiać myecz, wygal gy, chcancz zabicz gednego z ssidow *SprChęd* 45.]

c. *Chęcy i mogący coř zrobić, chętny, zdalny, zdolny* [w tym: *ku czemu* (6)] (7): Czuycie a modlcie fie/ abyfcie nie wpadli w

pokule/ botz duch rychly iest ku obietzowaniu/ téz ij vmrzétz femną/ ale ciało iest krewkié/ boiazliwé ku trwaniu ij ípełnieniu *OpecŻyw* 99v; *GlabGad* Ov; Ktorich vfta pełne zlorzeczenia y gorzkości. [...] A nogi ich fą prędkie ku rozlaniu krwi. (*koment*) Bo taci richli fą ku zwadzie a zwady [*lege*: z zwady] pochodzi męzo-boyftwo. *WróbŻołt* 13/3.

rychły w czym (1): A ktorzi ani w mowie ani wskładaniu niefą richli/ ci wybornie ku gadaniom według Dialectiki przysłuchaia. *KwiatKsiąż* Kv.

[*W przeciwstawieniu*: »rychły ... leniwy«: Miłuyemy milczenie/ długo fie tego vcząc/ czego mamy innych vczyć/ bądźmy rychli/ ku słuchaniu/ leniwi ku mowieniu *ErazmJęzyk* Ll (*Linde*).]

Szeregi: »gorący i rychły« (1): Czemu miłá braciá ípicie/ a wflakóście gorący ij wielmi rychly duch niedáwno mieli/ íjżefcie vmrzetz femną chcieli *OpecŻyw* 99v.

»skłonny a (i) rychły« (2): A kto vchramuie znałogu, bywa żywy/ fałszywy obłudny/ [...] wżakoż ku wżitkim rzeczám íkłonny y richly ku namowieniu. *GlabGad* P7v; *KwiatKsiąż* C.

W przén (1): Abowiem młodzienkie láta íkłonne a rychle fą ku grzeżeniu *KwiatKsiąż* C.

d. *Szybko się orientujący, pojętny, inteligentny; określa rzeczownik oznaczający władze umysłowe* (1):

Wyrażenie: »rychle pobaczenie« (1): Kroki w chodzeniu ízyrokie ale nie richle vkazuią tež grubość rozumu, złá pamieć, íkępftwo nierobotnoć y leniwe wierzenie. Zafié kroki drobne á prędkie roftropy rozum, richle pobaczenie y prędkość w każdej íprawie vkaże. *GlabGad* P7v.

6. O działaniach i stanach (4):

a. *Pochopny, nie poprzedzony rozważką* (2): *Morositas, Morum gravitas, et difficultas, quum nulla res satisfacere alicui potest – Skrzetnoocz, richle obrazenie.* *Calep* 675b.

Wyrażenie: »rychła wiara« = *łatwowierność* (1): Oczy nie vftawicne ale tam y fám fie wierzące znamio(nu)ją nie ítatek/ pfoće/ richlú wiare/ kłámftwo/ fóczenie/ wżakoż żądliwość rzeczy czudzich j tež ku wżitkiemu laene przíviedzenie *GlabGad* N6v.

b. *Wymagający szybkiej realizacji* (2): Rzeczy richle [*lege*: rychle, *lekcja*: rychle *mniej prawdopodobna*] poczynay. *FalZioł* V 50; Kogożby tedy wielce nie porużyły ty rzeczy ku polepzeniu á swiátobliwośći żywotá? A dla wiétfzego á rychleyfzego porużenia fwego/ przeczcíć fobyé możefz ono co Páwel s. píłze o przyfcie tego fędzyego w II. lífcie do Tefsálonicenfow w pírwfzym kápítulum. *RejPosWstaw* [21³].

7. *Którego należy się spodziewać, który prawdopodobnie będzie* (1): Tákze y oczóm [wody ciepliczne] niemáło pomoga/ íelli choroby w nich będą zwierzchowne/ które powiekam/ íkórze/ á kátóm należą/ álbo które prze wilgotność zbytniá z głowy álbo z żoładká/ wzrokowi co ízkodzą; lecz ktoby ílábé z przyrodzenia oczy/ albo owé co kátaráktámi á blónkami porośły/ wodą tą léczyć chćia/ y wodzie/ y rádzie/ przygáná rychléyfa/ niż oczóm popráwá. *Oczko* 14v.

** *Bez wystarczającego kontekstu* (2): *Velox. Schnell. Rychły. Mymer*¹ 35v; *Pernix, praepes, promptus, richly BartBydg* 112; [Rychly concitus *ReuchlinBartBydg* h2v].

II. Wyrażenia przyimkowe w funkcji przysłówka (148):

»na rychle« (1):

1. *Zużywając na coś niewiele czasu, pośpiesznie* (1): Vbacz tu íjż krol nad krolmi/ ráczył íjdz w domek vbogió⁹⁰ zwolenika/ a tam prófite grubé nieprzyprawné bratz pokarmy/ ktoré narychle íprawiáno. *OpecŻyw* 44.

2. [*W przeciagu krótkiego czasu*: A on [*krol Tomasz*], już wiedząc o Turkoch, pracował się niebożátko w nocy i w dnie, aby mógł mieć jakie ludzi narychle. *PamJanec* 113.]

3. [*Od razu, natychmiast*: na richlye in promptu i(d est) in promptitudine *ReuchlinBartBydg* B5v.]

»w rychle« [w tym: w pisowni rozłącznej (95), łącznej (52)] (147):

1. *W przeciagu krótkiego czasu* (7): tamże fwe wżytkie rozładziwży, [*Lech*] rozmnożył Lechi ktore Polaki zowá. Tak íż wrichle za falká Bożą napelnili wżytko Slásko, Polfkę wielką aż do famey Wíftly. *MiechGlab* 43, 65; *LubPs* S4v; Rosprofzy was gniew Boży íáko lekkie plewy. Nie żártci to) iesli fie w rychle nie polepły Połpołftwo/ á ci ktorzy wrzkomo fą nalepły. *Prot* D2; Zá-ífteby fie ták wrychle íęzyk nářz nieiáko rozfzerzyć mogł/ ktory íuż teraz bárzo zmálál. *BudBib* c; *KochPs* 123; [*Dydo*] Będąc gofcia y wdowá/ ták fie tám [w *Kartaginie*] rzádziłá/ Ze w rychle ono páńftwo zář rofprzeřtrzenilá. *PudłDydo* A2v.

2. O odstępie czasowym wydarzeń (139):

a. *Po upływie krótkiego czasu, wkrótce; o wydarzeniach przyszłych zwykle też: który na pewno nastąpi; brevi Miech, Modrz; in proximo HistAl; cito Vulg; in celeritate, in festinatione PolAnt* (138): Przeto miłofciwa gofpodze [...] prziyimi tego [...] Márcholtá/ zwefołoścýá á zwdzięcznofcia/ wrychle wielmożnoć twoiá wiele ynych rzeczy wáżnych ku czci á chwale twoiey pořlubyone mař mieć. *MarchWiet* A2; [*Jezus*] tamże leżatż mękę fwą ciéflką rozmyřlál/ ktorá wrychle dlá zbawieniá ludkfkiego círpietzi miał *OpecŻyw* 101v, 167; *MetrKor* 38/321; a przydzye wrychle ta panna ktorafz to porodzy boga *PatKaz* II 57v, 25, 59, 61, 61v [2 r.], 63v, 64; *FalZioł* IV 40b; *GlabGad* A2v; á gdy fie íuż [*Baifetus IX, pan turecki*] ítarzał: thedy íin íego Selimbálzeg [...] panftwo oycu odiał. Tamże *Baifetus* do wyřpu gdzie fie był wychował zawieziony w richle vmarł. *MiechGlab* 69; Ale podzwa do niego ftá dobrá nowiná íż go w rychle dalibog wżytki troski miná *RejJóz* K6v, C, D5v, G5, N4; *RejKup* m6; [*Aleksander*] przewyciázał wżyftki w náukach/ [...] ták íż wrychle nádeřwżyftki otrzywał pírwfze mieyftce w náukach [*velocitate obtinens principatum*]. *HistAl* A7, E7v, F2; *KromRozm* I A2v; *MurzNT* A2; Co dali bog wrychle fye ftánye/ yelli tá práca nářlá ludzyom przyyemna będye. *KromRozm* II a2v; *LubPs* T3, V2 *margin*, V3, ff2; A mam tho duřanie w Pánie/ że y fám przyde do was w rychle. *Leop Philipp* 2/24, *Num* 32/23, *Tob* 4 *arg*; *RejZwierz* 3v; *BibRadz* *Luc* 18/8, II 59d *margin*; *BielKron* 196; *KochSat* C; *Stipendii* spem propinquam facere, Dáć komu dobrá nádzieyę w rychle íurgelt álbo myto otrzymáć. *Mącz* 326c; *Prot* D2; *SienLek* 131; *Grzegřm* 61; Dáwřzy tedy dobrá fwe w on cudzy ízáfunek/ [*ojciec*] Spuřcił fie ná dziećinný niepewny ráunek. Lecz go to niepómátu [= *bardzo*] w rychle ořzukáło/ Bo nie długo ftárcowi tych wćefnoći trwáło. *HistLan* A3; Ale fie może řzcęfcie íefzće ínadnie popráwić/ íż mi tho wżytko w rychle nágrodzic może. *RejZwierc* 67v, 144, 153, 251v; A ci zářie/ ktorzy álbo Kácerftwá bronili/ álbo mu wćás niezábiegáli/ ále go przegládáli/ fám y nim wrychle poginęli *WujJud* 16v, 2; Bo oná przyiażń nie trwála bywa/ thákze y oná zwirzchość [!] ktora z niey pochodzi/ w niwecz fie w rychle obráca. *RejPosWstaw* [41⁴]v; Lecz tákim wartogłowom indzie/ da Bog/ wrychle odpowiemy/ á teraz tylko onym/ o ktorychefmy poczęli mowić *BudNT przedm* bv, *Act* 25/4; á wżdy mu to wżytko nic nie pomoze: przedfie on potrofze íáko řnieg táie/ y w rychle dá Pan Bog do końcá s ftáie [!]/ y wniwecz fie obroci. *CzechRozm* 255v, 102; Kazał fobie koń podáć/ on potym pan ftáry/ Wpadł w vřf nieprzyiacielki/ záraz go zábili/ Ale to fám y w rychle gárdly zápláćili. *PaprPan* Gg3v; Ínfze rzeczy wářzemu Vrzędowi potrzebne/ opářrzyły fie íońkfiego Synodu nářzego vchwařá/ ktore tež dla pewney wiadomořci/ wżyftkim dali Bog w rychle będą wydáne. *KarnNap* A3; *ModrzBaz* 70v; W rychle cię zdrowego (da pan Bóg) wyřzemy/ y powinné pánu dzięki vczyniemy *KochPs* 28, 68, 73, 76, 82, 88, 92, 205; *Strykron* 587; *NiemObr* 68, 152, 174, 180; Niewdzięcznoć mię ludzka potepilá: Boday fie źle w rychle zápláćilá. *KochFr* 74; *WisznTr* 8, 12; *KochPam* 82; *KochPieř* 20; KRzyczým k tobie wieczny miły Pánie/ o láfkáwe wysłuchanie/ weřrzyřł ná fwoie ftworzenie/ á day wrychle wfpomozenie. *ArtKanc* I17v; Dziř człowiek czyřłftwy, vdátny/ názáutřz k řmierci niemocny/ wżyftko wnetki przeminie/ íáko ten piękny polny kwiať/ tákze y ten tho mářny řwiáť/ w rychle ze wfzem záginie. *ArtKanc* O4v, K5v; *KochProp* 6; *ActReg* 70, 128; Za thym fařřzem ktemu

zafię było w rychle przyzłó/ że iuz Pánowie przeciwo onemu práwu iáwnie ziemie poliadáli *Phil* P4; *GrabowSet* H2; *LatHar* 522, 638; OBiáwienie IEfulá Chrifufá/ ktore iemu dał Bog/ áby okazał flugom fwym co fię ma dżiac w rychle *WujNT Apoc* 1/1, *przedm* 27, *Luc* 18/8, *Act* 25/4, *Rom* 16/20, *1.Cor* 4 *arg*, *3.Ioann arg*, *Apoc* 22/6; Turczyń niezbyty y iádowity ľášiad pod nas fię ľzáuńcuie/ y z dowodnych árgumentow fię tego domyślawamy/ że ná nas w rychle z nienaczka nápadná *GrabPospR* N3, N2; *KlonKr* B4v; Czym kto grzelzy/ tymże męczony bywa. Y ľtrzeź Boże ábyfmy tego wrychle nie doználi. Bo z Tyrránem možnym Tureckim woyny nie wydżemy. *PowodPr* 62, 41, 55, 75, 78; *CiekPotr* 59; *CzahTr* G3, G3v; *PudlDydo* A3 [2 r.]; [Bo wrychle náidowáli fie v Pátriárchow nad iednego Boga prawdziwego domowe infze Boľzki/ wrychle v Izráelczykow byli czynieni Cielcowie y zá Bogi chwaleńi rozmaici báłwánowie. Wrychle v Pogánow záwikłána sfháłá fie znaiońość Boga práwego *GilKaz* Aa3 (*Linde s.v. rychto*)].

w rychle po kim (2): [Bóg] Przywiódł był Królá [tj. *Henryka Walezego*] z dálekiý kráiny/ Po którym wrychle miał wśiéć kto iny. *KochPieś* 40 [*idem*] *KochWr* 16.

Połączenia: »iście w rychle« (2): (*did*) Iudas pewni oycza o Iozephie iz iest (-) [...] Ale fwego Iozepha wiem że go požadał Icie w rychle dalibog oczyma ogládał *RejJóz* P5v; [*Dusza mówi do Ciála*:] Przydżić iście w rychle then czás/ w ktorým [Bóg] iście rozdzieli nas/ co pomoże twoy márný czás/ do ziemie zásię poydżiefz/ pothym mák wiecznych doydżiefz. *ArtKanc* S4.

»już w rychle« (1): Aleć ie [*duchowieństwo katolickie*] Bog iuz wrychle odkryje: y znacnie czáry ich/ iáko Iánelá y Iámrefá śwíatu pokaże. *CzechEp* 50.

»pewnie ... w rychle« (2): Rzekł Heliafz/ miey w Pánu nádzycie zupełná/ Pewnie fie przyodzyeiefz w rychle gládfzá welná *RejWiz* 185; Kto ľzczęfcia fwego dochodzi s trudnońciá/ Pewnie mu w rychle stánie w gárdle kofciá. *RejZwierc* 229.

»(a, acz, i) potym (...) w rychle« [szyk 7:5] (12): *OpecŻyw* 19; Gdzież [tj. *do Krakowa*] przyjechawłzi w padlem (w richle potim) w chorobę nie poľpolitá, ktora mie tzymála wiecey niż dwie lecie. *MiechGlab* *2, 51; a potim wrychle stowarzifstwem Zeliflawfzkiego towarzifstwo przyjáł *LibMal* 1543/68v; *RejWiz* 40; A około krolá fpełná dwudzieftu tyfięcy ludu niebyłó/ bo iefzće byli Kárwaći ná oľtátek áni Słowacy nie przyćiągnęli/ ktorzy w rychle potym przybyli. *BielKron* 306v; *SkarŻyw* 88; Czym dał znać then człowiek mádry/ że [...] [był] dla częgoś zlego wiefzłego zoftháwiony/ co mu fie wedle iego Proroctwa sftálo/ był bowiem potym zábyty wrychle. *Phil* M3; Iezu zeľłániem Duchá S. ná śwíat/ w ľzczodroblivońci twoiey zálecony/ y potym w wfzyftkich narodow w rychle rozgłofzony/ zmiłuy fię ná n(ami). *LatHar* 339, 320, 534; *Szarz-RytJSzarz* nlb 2.

»w rychle snadz« [szyk 1:1] (2): *RejJóz* G6; Bo [*Rzeczpospolitá*] to Mátká náfzá/ ktemu káždy fy e cny rodzi By iey flufzył y ten w rychle fnadz w ten Cel vgodzi. *GroicPorzRej* C4.

»wnet w rychle« (1): wżrzym kyedyć fie zmyeni/ Ten kłopot ktory cye z zyemie wnet w rychle wykorzeni. *LubPs* Q2.

»zaś w rychle« (2): (*nagł*) Domicianus okrutny Cefarz Rzymfki. (-) [...] Nákoniec był ták zhárdzyał kazał fie bogiem zwáć/ Ale mu fie záś w rychle dał o to infzy znać. Bo fie sftáł ták níkczeńnym iuz dał pokoy boiu/ Tylko Muchy bił fiedzác skromnie ná pokoiu. *PapPan* [Gg]4; *StrykKron* 572.

Frazy: »jako się to w rychle okaże« (1): Lecz przygoda gdy chce skarać ľzuka mieľtca fwego Ta źadnemu nie przepuľci trapi y prawego Iako fie to na mnieńdżnym fnadz w rychle okaże Bo wiem acz mam fprawiedliwofcz zle mię ľzczęfcie skaże *RejJóz* G6.

»wszystko w rychle przeminie« (2): *RejWiz* 22; Nie pomoże dowcip, mádrość/ áni teź świecka doľtoynoń/ wfzytko w rychle przeminie *ArtKanc* O5.

»przyjdzie to wrychle« (1): Bo przydzie to wrychle [*quoniam adhuc pusillum*]/ ifz gdy zlońci zginá z fwíatá/ będzie w was pánowála fprawiedliwoń. *BudBib* 4.Esdr 3/53

»przy(j)dzie w rychle (ten) czas« (3): bo przydydze wrychle czafz/ yľz ta panna przydydze ktora to dzyczyátko porodzy *PatKaz* II 58v; *ArtKanc* Q5v, S4.

Wyrażenie: »w rychle przyszly« (2): Przeto ofiel y wfzelkie takowe zwierzę, czúie defzcz w richle przyzły j náftarza fwe vľzi, znanie ie⁸⁰ przifcia wkazuiác *GlabGad* Cv; V ľtarich ludzi gdi takowe paznochti będą á palce teź zcienczeiá znanie iest fuchot w richle przyzłych á fmierci bliľkiey. *GlabGad* P3.

b. *Od razu, natychmiast* (1): ftrzeżyľz áby pies álbo bydlę iákie tego [tj. *trucizny na muchy*] nieukuńilo: ábowiem zdechnie/ iefli pičia w rychle/ niebędzie mogło doydż *SienLek* 159.

3. *Nagle, nieoczekiwane* (1):

Zwrot: »w rychle przypaść« (1): Przyymcye wdzyęcnie ľáľkáwe od Pána karánye/ By w rychle nie przypádo iego rozgnyewánye [*nequando irascatur Dominus Vulg Ps* 2/12] *LubPs* B2v.

Synonimy: **I.** *prędko, skory*; **1.** *barzy, bystry, chutki, chybki, chyży, rączy, żartki*; **3.** *krotki*; **4.a.** *bliski, pewny*; **b.** *nieodwłoczny, nieodwłoczony, pilny*; **c.** *wczesny*; **d.** *nagły, nieoczekawany, nieoczekiwany, niespodziaty, niespodziany, niespodziewaly, niespodziewany*; **5.b.** *bystry, popędlivy, porywczy, posmyczny, skwapliwy*; **c.** *chętny, ochoczy, ochotny, skłonny*; **d.** *bystry, dowcipny, obrotny, ostry*; **6.a.** *nierozważny, pochopny*; **II.** *prędko, skoro*; **»na rychle«** **1.** *barzo, bystrze, chutko, chybko, chyžo, pośpieszenie, z prędká, rątczo, śpieszenie*; **2.** *krotce, krotko, na krotce, w krotce, niedługo, z prędká, na prędcie, wnet*; **3.** *natychmiast, nieodwłocznie, bez odwłoki, z prędká, na prędcie, skorze*; **»w rychle«** **1.** *krotko, na krotce, w krotce, niedługo, z prędká, na prędcie*; **2.a.** *w krotce, niedługo*; **b.** *natychmiast, nieodwłocznie, bez odwłoki, z prędká, na prędcie, skorze*; **3.** *nagle, z naglá, z nienacká, nienadziale, z nienaglá, niespodziale, niespodzianie, niespodziewale, niespodziewanie, z prędká, na prędcie.*

Cf **NIERYCHŁY, RYCHŁONOG**

MP

[RYCHT sb m

N pl rychty.

Sł stp, Cn, Linde brak.

Opinia, pogląd, ocena, osąd (z niem. *Recht* 'racja, słuszność') [czyj]: Jedno teź to chcę W(ászej) M(iłońci) *monitum esse*, byś W(ásza) M(iłońci) tego przez listy nie sprawiał ani radził, o czym W(ászej) M(iłońci) pişę, *alioquin* i prozno byś W(ásza) M(iłońci) wodę mierzył, i mnie byś W(ásza) M(iłońci) *in discrimen* przywiódł, boć by się już domacáno, iżby to moje rychty były. Aczbych się ja nigdy prawdy nie wstydzil, wszakoż *non est mea tanta auctoritas*, abych miał miedzy drzwi palec wtykać *ListyPol* II 1549/368.

Synonimy: *argument, dowód, mniemanie, opinija, pomysł, racyja, rozumienie, wywod.*]

MP

RYCHTARZ (2) sb m

a *pochylone.*

sg N rychtárz (1). \diamond *G* rychtárza (1).

Sł stp notuje, Cn, Linde brak.

Sędzia, teź urzędnik administracyjny sprawujący funkcje sędziego (zwykle *sprawujący jednocześnie władzę administracyjną*) (z niem. *Richter*) (2): Więc teź fą drudzy co ie Szukáýłami zowá/ Co nayduiá miľternie y przemysłná głowá. [...] Iefli częgo [*gospodarz*] przed domem/ ná roli oedydzie: Przed tymi fię ľzukáły nie ze wfzytkim zeydżie. Choć da wołác ná rynku/ chočia y w końcie: Przećię tego zly człowiek przy y tái śmiele. Kogo cnotá fpráwuię: da to [*znalezioná rzecz*] do Rychtárzá/ Abo v końcielnego záwieńi lichtárzá. A zly człowiek wie czyie. Przećię mowi: Xięże/ Nie mam/ nie wiem: v Woytá czáfem y przyśięze. *KlonWor* 72, 72 *marg*; [*Municipalis magister* ... Bormiľtrz, Rychtárz *Cervus* F40 264v; (*did*) Iwan zarábiwszy w róg po trzykroć, będzie wołác głońo. (-) Panowie, raczcie posłuchać Co wam będą obwoływać

Od Tergomy Jego Mości, Rychtarza w tej miejskiej włości. *Dram-Stp II 267.*

Synonim: sędzia.

MP

[RYCHTIG *av*

Sł stp, Cn brak, Linde XVIII w.: rychtyk.

Prawidłowo, tak jak powinno być (z niem. richtig): Ponieważ tymi czasami prze nienależyte, a niesłuszne zamkosto [tj. opłaty tygodniowe pobierane od gwarków na prowadzenie wspólnych robót górniczych] od gwarków żaloby [tj. skargi] były, tedy tak, aby było, poruczenie, aby rychtig szło nie więcej jedno, co należy, aby rachowano tak do gory, do hutty, rostow co żupnik z przysięgłymi ma wszystko przyeizdrzeć [!]. *OrdunekGórn 24.*

Synonimy: dobrze, prawie, właśnie.]

MP

RYCHTOWAĆ (I) *vb impf i pf*

impf [inf, praes, imp], [pf [impers praet]].

o prawdopodobnie jasne (tak w -ować); a jasne.

[*inf* rychtować. ◇ *praes* 3 sg rychtuje. ◇ 3 *pl* rychtują.] ◇ *imp* 2 sg rychtuj. ◇ [*impers praet* rychtow(a)no.]

Sł stp brak, Cn notuje, Linde XVII w.

Z niem. richten:

1. *Nadawać odpowiedni kierunek; collimare, collineare, dirigere, intendere Cn.*

Przen: Odpowiednio kierować czymś działaniem [co ku czemu]: Ty fam o Pannie rącz ftrzedz fercá Krolewfkiego/ Rychtuy go ku pociefze páńftwá Sármáckiego. *StryjWjaz C4; [Ku tym [enotom] potrzebá Nátureę richtowáć StryjGoniec C4v, F].*

a. [*Nawigować, wyznaczać odpowiedni kurs:*

Zwroty: »[czym] okrętów rychtować«: Na wielkie morze zaszi, już brzegów nie baczą, Latające okręty z wału na wał skaczą. Astronom ich kompasem porządnie rychtuje, Sternik też pod duński port żaglami kieruje. *StryjPoczqt 61.*

»porządnie rychtować«: *StryjPoczqt 61 cf* »okrętów rychtować«.]

b. [*Odpowiednio nastawiać na cel, celować:*

Zwrot: »działa [do czego] rychtować = *intendere machinam Cn:* W polskich 8 dział, które do wieże u bramy rychtują, [...] a węgierskich też drugie 8, które ku wieży narożnej od rzeki Wielkiej mierzą, [...] z trzecich też Węgrzy strzelają ze trzech dział z onej strony rzeki Wielkiej do tejsze narożnej wieże z drugiej strony. *PiotrDzien 305.*

2. [*Ustawiać w pewnym określonym porządku (o wojsku):*

Zwrot: »ufy rychtować«: Agámemnon [...] woýlko iął fzykowác/ vfy rychtować á rządzić *HistTroj G6.*

Szereg: »rychtować a rządzić«: *HistTroj G6 cf* »ufy rychtować«.]

3. [*Przygotowywać do wykonania czynności: [Cech czapników. – Zmiany i uzupełnienia statutu cechowego dotyczące czeladników:]* Item socius magistrum suum tempore necessitatis iuvare debet mitrarum adaptionem faciendo alias rychtować, et postquam mitrae praeparare debeant *WilkPozn III 1520 nr 16.*]

4. [*Przysposobić, uzdatnić, naprawić: że za dzisiejszego p. starosty wyrobiono latrów 6 [na głębokość studni], a k temu rychtowano starych latrów 2 1/2, per fl. 10, które było zważono. *Lustr-Sand 287.*]*

Synonimy: gotować, nagotować, przygotować, przygotowywać;

1. *nakierować; 4. naprawić.*

Formacje współrzedzone: narychtować, wyrychtować.

Cf [RYCHTOWANIE], [RYCHTOWANY]

MP

[RYCHTOWANIE *sb n*

G sg rychtow(a)ni(a).

Sł stp brak, Cn w innym znaczeniu, Linde brak.

Nadawanie czemuś twardemu określonego kształtu przy pomocy odpowiednich narzędzi, tu obróbka metalu: [Inwentarz poświęcony Małgorzaty Schneiderowej, żony kotlarza:] kowadłłów mniejszych też do rychtowania szterzy, żelazo krzywe do rychtowania *InwMieszcz 1576 nr 207.*

rychtowanie czego: nożyce do strzyżenia miedzi [...]; kowadło do rychtowania miedzi *InwMieszcz 1576 nr 207.*

Cf RYCHTOWAĆ

MP

[RYCHTOWANY *part praet pass impf*

L sg n rychtowanym.

Sł stp, Cn, Linde brak.

Nastawiany na cel:

Wyrażenie: »działo rychtowane«: z tychże bafzt ftrzeláiąc pufzkarz á náżego przy dziele rychtowaným postrzelili/ y Porucznika jednego z kilkiem piefzych zábili. *BielKron 1597 750.*

Cf RYCHTOWAĆ

MP

RYCHTOWNY (I) *ai*

N sg m rychtowny.

Sł stp, Cn, Linde brak.

Taki, jaki powinien być: odpowiedni, stosowny, właściwy: Pozew ná Woźného bárzo rychtowny, do Stárofty, ná Séymiki, dotkliwými floyy: A pozywa Woźného *ex officio SarnStat 1302.*

MP

RYCIE (4) *sb n*

e pochylone.

sg N ryci(e) (3). ◇ G ryciá (1). ◇ [D ryciu. ◇ A rycię.]

Sł stp, Cn notuje, Linde XVII w. (z Cn).

I. *Rzeczownik od „ryć” (4):*

1. *Praca rylcem; drążenie, żłobienie, rzeźbienie, grawerowanie; sculptura Mącz, Cn; caelatura, sectura Cn (2):* Mica. [...] Srebrne/ śćkláne/ złote okrułzki które padayá v złotników od ricia. *Mącz 220c; Sculptura, Rzeźanie/ rycie/ dłuwanie. Mącz 370b.*

2. *Spulchnianie ziemi dla przygotowania jej do uprawy; uprawianie ziemi; pastinatio, pastinatus Mącz, Cn (2):* Pastinatio verbale, Rycie/ Kopanie. *Mącz 283a; [rycye relaxatura i(d est) sculptura ReuchlinBartBydg C6].*

rycie czym (1): Pastinatus, Rycie/ Kopanie motyką. *Mącz 283a.*

II. [*Rzeźba, przedmiot wykonany rylcem; sculptile Vulg; caelamen, caelatura, cestrotum, typus Cn:* vydlubanye rycye anaglyphá dicuntur eminentes picture, sicut sunt in frontispitiis ecclesiarum et in aliis altis locis *ReuchlinBartBydg b8; rycie/ Sculptura. Volck Yyy2. [Cf I.2. ReuchlinBartBydg.]*

rycie czego: Iz miefzáli fie miedzi pogány/ y náuczyli fie vczynkow ich/ y flúżyli bálwánom álbo ryciu ich [*et servierunt sculptilibus eorum*] *PsKraK 1532 105/34[36]* [*przekład tego samego tekstu*] *Głosy III nr 102/122.*

Szereg: »rycie albo (i) podobieństwo«: A ták grzéfzy ten przećiw przykazaniu Bożému/ kto rycię ábo podobieńftwá iákié czyni/ áby ie zá Bogi chwalił/ ábo fałzywych Bogów znákami były *Wuj-Bib 85a, 85a.*

Synonimy: **I.1.** *dłubanie, rysowanie, rzeźanie; 2. kopanie; II.* *figura, obraz, podobieństwo, rzeźanie.*

Cf RYCINA, [RYCIZNA], RYC

MC

RYCINA (3) *sb f*

a jasne.

sg N rycina (1). ◇ G ryciny (2). ◇ [pl A ryciny. ◇ L rycinách.]

Sł stp notuje, Cn brak, Linde XVI (dwa z niżej notowanych przykładów) – XVIII w.

Trójwymiarowy obraz przedmiotu lub postaci wykonany techniką rytu: rzeźba lub płaskorzeźba; sculptile Vulg (3): [jako Duch Święty zowie obrazy] Ryciną/ Drwą/ Kámiemie/ Nietzyfłość/ [...] Bogowie ryć/ [...] Bálwany. KrowObr 110, 110v; [BudBib 3.Reg 6/35 (Linde); ryciną/ Sculptile. Volck Yyy2; Oltarze ich [narodów pogańskich] wywróćcie/ y bálwany po kruźćie/ y gáie wyrábajcie/ y ryciny popalcie. WujBib Deut 7/5, s. 85a].

W połączeniu szeregowym (1): Nietzyń fobie Ryciny álbo iáko wy mowicie Obrázu/ áni żadnego podobieńftwá/ [...] nie będziefz fię im klániał/ áni ich chwalił. KrowObr 110v.

[Szereg: »rycina i (ani) podobieństwo«: Nie wczynifz fobie ryciny/ áni żadnego podobieńftwá/ które iest ná niebie wzgóře/ y które ná ziemi nilko [...]. WujBib Ex 20/4 (Linde), 85a.] [Ponadto w połączeniu szeregowym 1 r.]

Synonimy: figura, obraz, podobieństwo, rysowanie, rzeźanie.

Cf RYCIĘ, [RYCIZNA]

MC

[RYCIZNA sb f

G pl rycizn.

Sł stp, Cn, Linde brak.

Trójwymiarowy obraz przedmiotu lub postaci wykonany techniką rytu: rzeźba lub płaskorzeźba:

W połączeniu szeregowym: Czofz więcęcy niegodzi fię zadnemu ftworzeniu rycyżn/ ani słupow/ ani obrazow/ ku ćci oddawać/ ani poświęcać ConfLutom Z3v.

Synonimy cf RYCINA.

Cf RYCIĘ, RYCINA]

MC

RYCWEREK (4) sb m

rycwerék (3), rycwerék a. rycwerék (1).

Teksty nie oznaczają é lub oznaczają niekonsekwentnie; drugie e prawdopodobnie jasne (tak w -ek) (Cn pierwsze e pochylone).

sg N rycwerék (3). ◇ pl A rycwerki (1).

Sł stp brak, Cn w innym znaczeniu, Linde XVII (z Cn) – XVIII w.

Prawdopodobnie z niem. Ritzwerk (3):

1. Przygrywka przed rozpoczęciem grania właściwego utworu; praeludium, proeludium Calep (2): Praeludium – Riczwereck przed głównym granim, igragzka [!]. Calep 835a, 435a, 858a.

2. Przen. Niepotrzebny dodatek, bez znaczenia dla głównego tematu utworu; frequentamentum Calep (2): Ktore Wędzidło [tj. utwór Hieronima Powodowskiego]/ gdy mi naprzod do ręku podano: Y imię moie do nie⁹⁰ przykowáne pálcem pokazano: wnet zárázm poyżrzawfzy w nie/ y w nim tu y owdzie/ to tákie to owákie rycwerki obaczywfy: widząc iż nie wedle Bogá y Chrifułá iest vkowáne [...]. Vmysłilem ie był zgołá porzućić/ niechcąc nic ná nie odpifáć. Bom też do tych odpifów á zwłafzczá ná plotki nikkęzme/ baśni y kálumnie fprofne nie bárzo fkory. CzechEp *2v; Calep 435a.

Synonimy: 1. igraszka, przebierek.

Cf WYCWEREK

MC

RYCWEREK cf RYCWEREK

RYCYRSKI cf 1. RYCERSKI

RYCYRSTWO cf RYCERSTWO

RYCYRZ cf RYCERZ

[RYCZALD] cf RYCZART

(RYCZAŁT) cf RYCZART

RYCZART (6) sb m

ryczart (6), [ryczald].

a pochylone (w tym 1 r. błędne znakowanie).

sg N ryczárt (1). ◇ G ryczártu (1). ◇ D ryczártowi (1). ◇ A ryczárt (1). ◇ I ryczártem (1). ◇ pl G ryczártów (1).

Sł stp brak, Cn notuje, Linde XVI (jeden z niżej notowanych przykładów) – XVII w. (z Cn); poza tym XVII(XVIII) – XIX w.: ryczalt.

Umowa zawierana przy pożyczaniu pieniędzy, zobowiązująca dłużnika do zapłaty podwójnej kwoty pożyczki nieoddanej w umówionym terminie, przy czym kwota spłaty ulegała podwojeniu przy każdym następnym niedotrzymanym terminie; fenus aut mutatio duplicans semper summam die conducto non restitutam Cn (6): (marg) Spiłka ziemiá [została dana pod zastaw pożyczki]. (–) [król Władysław] pożyczyl przereczoney fumy Zygmuntowi krolowi Węgiérkiemu/ pod zakłádem ryczartu tákiego/ iefli ich pierwfzego roku nie wroći/ tylká fumę przepádnie: wtorego roku tákie dwie: trzećiego tákie trzy áz to w niezliczony počęt wefzło. BielKron 385; RYCZART. Ku dowodowi pożyczku trzebá iest, álbo świadków, álbo zapifów [...]. Iż iefli ná czás zámierzony nie odda, tedy tyle dwoie przepada. Iefli y drugi raz omyli [tj. nie odda], tedy tyle dwoie przepada, złączywfy cum capitali fumma zakłád. SarnStat 1272; Bo to iest bogáty contrákt, przeto go Ryczártem zowá, á Ricco z Włofkięgo ięzyká. SarnStat 1273, 1273, 1301, 1302; [Sentencia C3v].

[Wyrażenie: »ryczald ungaricus« = prawdopodobnie: weksel węgierski (nazwa może od pożyczki danej przez króla polskiego królowi węgierskiemu na warunkach ryczartu): Od lutnisty zastawne srebro, pas i 2 łyżki srebne, białe, talery 2 i ryczald Ungaricus in summa fl. 18 InwMieszcz 1597 nr 301.]

[Przen: 1 sg w funkcji przysłówka: »ryczartem« = z nawiązką, bardzo dużo: [list Radziwiłła Czarnego] Ale za boską pomocą ja sie o to nie stroszczę [tj. muszę się zdać na Bożą pomoc], bo mam – jeśli mie co potka – ryczartem zapłacić, [...] tedy by ta sprawa [tajnych zabiegów braci Radziwiłłów, żeby ich siostra Barbara została królową] na dekret anjelski [tj. angielski] przyszła [tj. groziłaby mu kara śmierci za zdradę stanu] ListyPol II 1548/104.]

MC

RYCZARTOWY (1) ai

1 sg f ryczartową.

Sł stp, Cn, Linde brak.

Przymiotnik od „ryczart”:

Wyrażenie: »ryczartowa lichwa« = procent od procentu: Vfura vfurae zaś zowią Ryczártową lichwą, gdy y od tego co przyrafta płat muśi dáwáć, ná raty rozdziałiąć, álbo nierozdziałiąć. SarnStat 1273.

MC

RYCZĄC cf RYCZĄCY

RYCZĄCY (31) part praes act

ryczący (30), rycząc (1) GórnTroas [cf też RYCZEĆ part praes act].

sg m N ryczący (16), [rycząc cf part praes act RYCZEĆ]. ◇ G rycząc(e)go (4). ◇ A rycząc(e)go (3) RejZwierz, BibRadz, LeovPrzep, rycząc (1) GórnTroas. ◇ pl N m pers ryczący (1). m an ryczący (1) [cum sb: smokowie], subst rycząc(e) (1). ◇ G ryczących (2). ◇ A m pers rycząc(e) (1). subst rycząc(e) (1).

Sł stp s.v. ryczeć, Cn brak, Linde w objaśnieniu s.v. rykliwy.

1. Wydający donośny, groźny głos; rugiens Vulg, PolAnt; rudens Calep (30): horrens leo, Ryczący/ Drżący/ Trzęjący fie. Mącz 158b; Calep 930b.

W połączeniu z nazwą zwierzęcia (16): RejPs 31v; IA ná káždy dzień ofiárę czynię/ nie z dymu kádenia/ áni z wołow ryczących

mieją: ále báránká niepokalánego co dzień ná oltarzu krzyzá ofiáruię *LatHar* 194. *Cf Wyrażenie*.

W porównaniach (9): Abowiem ofkoczyli mię zewfląd fprzećiwnicy moi/ iáko wołowię zburzoni ryczący ná rolkollnych páftwilkach wypáfieni. *RejPs* 31v. *Cf Wyrażenie*.

Wyrażenie: »jako(by) lew ryczący; lew rycząc(y), lwię ryczące« = *sicut a. tanquam leo rugiens Vulg, PolAnt* (8;5:1): Rozdziwili nademną vfta fwoię/ iáko lew drapiężny á ryczący [*sicut leo rapiens et rugiens Vulg Ps* 21/14]. *TarDuch* A3 [*przekład tego samego tekstu LubPs*]; *WróbZółt* 103/21; *LubPs* F2; *Leop* *2v, 4. *Esdr* 11/37; *BibRadz* 4. *Esdr* 12/31; *LeovPrzep* D2; *RejPos* 329v, [344]v; *CzechRozm* 229v; Lwá gdy wftłfzy rycząc bydłátko vbogię/ Tuli fie pod mátkę fwą *GórnTroas* 54; *LatHar* 279; Trzeżwymi bądźćie/ á czuyćie: boć przeciwnik wáfz dyabel iáko lew ryczący krąży/ fzukáiąc áby kogo pozárł. *WujNT* 1. *Petr* 5/8 [*przekład tego samego tekstu RejPos* 329v], *przedm* 32.

Przen (13): [*prorocy wolali do niepobożnych*] Izećcie grzeźni/ [...] lud fłalony/ bękárci/ wilcy/ niedzwiedzie/ liłki/ lwi drapiężni/ y ryztący fmkowie/ pfi niemi/ plfi nienáfyceni/ wieprzowie dzicy/ wołowię y bykowie tufći/ nieprzyaćiele Boży *KrowObr* C2v.

Wyrażenia: »ryczące cielę« = *człowiek niezadowolony, głośno coś krytykujący* (1): Ciągni tedy [...] ochotnie Arkę Páńlką: namniey fię ná ryczące cielęta nie ogláđáiąc. Bo kto kiedy ludzióm ięzyki zwiáze? y kto [...] káždemu vgodzi? *LatHar* 513.

»lew ryczący« (1): Lew ryczący [*Leo rugiens*]/ Niedzwiedź láknący/ ieft przelożony zły nád ludem vbogim. *Leop* *Prov* 28/15.

a *W wyrażeniu*: »lew ryczący« = *szatan [komentarze i odniesienia do 1. Petr 5/8]* (9): Pomniłz też ty Sámfonie/ káždy wieku fwego/ lż mafz ná fię záwždy Lwá/ frodze ryczącego *RejZwierc* 43; *BibRadz* I 143c *marg* [2 r.]: Stoi z drugyey ftrony on okrutny Lew ryczący/ ták iáko gi pífmó zowie/ Czárť fprzećiwnik twoy/ áby co narychley pozárł [...] niewinną dufzyczkę twoię. *RejPos* 196, 314v, 330, 330v, 334; Duchowny nieprzyaćiel náfz ieft Szátan Lew on ryczący/ ktory záwždy około nas biega/ o to fie fłáráiąc/ iákoby ktorego z nas poźreć mogli *CzechRozm* 240v.

2. Lamentujący, płaczący głośno; w funkcji rzeczownika (1):

Szereg: »płaczący i ryczący« (1): A przyfzedłzy w dom Arcybożniczego/ vyrzál [*Jezus*] zgiełk/ y pláczące/ y bárzo ryczące [*flentes et eiulantes multum*]. *WujNT* *Mar* 5/38.

Synonimy: **1. rzwiający; 2. płaczący, wyjący.**

Cf RYCZEĆ

MC

RYCZEĆ (82) *vb impf*

e pochyłone.

inf ryczyć (6). \diamond *praes* 1 *sg* ryczę (12). \diamond 2 *sg* ryczysz (2). \diamond 3 *sg* ryczy (23). \diamond 3 *pl* ryczą (7). \diamond *praet* 1 *sg* m ryczałem, -em ryczał (4). \diamond 3 *sg* m ryczał (3). *f* ryczała (1). *n* ryczało (1). \diamond 3 *pl* m *pers* ryczeli (1). *subst* ryczały (2). \diamond *fut* 3 *sg* m będzie ryczał (4), ryczyć będzie (2); będzie ryczał *Leop, RejZwierc* (2); będzie ryczał : ryczyć będzie *BibRadz* (1:2). \diamond *imp* 3 *sg* niecháj ryczy (1). \diamond [2 *pl* ryczcie.] \diamond *part praes act* rycząc (13) [*w tym: Leop* 1. *Petr* 5/8 *może N sg m od RYCZĄCY*].

Sł stp, Cn notuje, Linde XVI (trzy z niżej notowanych przykładów) – *XVIII w.*

1. Wydawać donośny, często groźny głos; rugire *Vulg, PolAnt, Mącz, Calep, Cn; mugire* *PolAnt, Mącz, Calag, Calep, Cn; boare, rudere* *Mącz, Calep, Cn; fremere* *Mącz, Cn; demugire* *Calep, Cn; emugire, irrugire, perfremere, reboare* *Calep; admugire, immugire, remugire* *Cn* (72): Rudere etiam abusive de leonibus et hominibus dicitur, Ryczeć/ brzedzić álbo gęgáć. *Mącz* 359d; Brüllen. Ryczeć/ et beczć. *Mugire. Calag* 104a; Irrugio – Srozdze ['] riczę. *Calep* 564b, 137a, 305a, 676b, 779b, 897a.

W porównaniach (7): Boo, Ryczeć yáko wól. *Mącz* 26b; Rudo, Kwiczę/ to yeft ryczę yákoby ośiel. *Mącz* 359d, 235b, 360a; Rugio – Ryczę iáko lew. *Calep* 931b, 361b, 930b.

a. O zwierzętach (zwłaszcza o kotowatych i przeżuwaczach); vociferare *HistAl; clamare* *PolAnt* (29): Czwałtę [znamię końca świata]. Czwałtęgo dnia wfltyki ryby ij morfkié dziwy [...] na wirzchu wod obyczáiem wadzeniá rycząt będą podniefionymi pyłki wolatz. *OpecŻyw* 193; Dwanáfté [znamię końca świata]. Dwanáftęgo dnia zwierzęta wfltyki z lałow ná pola wynidá/ rycząt a nitz nieiedzátz. *OpecŻyw* 193v; á gdy ieden [z pary wólów chodzących razem w jarzmie] robiącz vftanie/ on drugi rycząc nad nim zálobę vkazuie *FalZiół* IV 5a, IV 5a; *LubPs* X6; Wilcy wyiá zá gumnem á cielęta ryczą/ Pfi fczczekáią pod okny/ fwinie w chlewie kwiczá. *RejWiz* 12, 10v, 82v; Rzeklá bába/ [...] Lecz wfpomínám ná fwego Ofielká milego/ Co mi zdechl/ profto tákim by kfiádz [gdy śpiewał] głofem ryczał *RejFig* Cc; *RejZwierc* 45; Izali ryczy ośiel leśny widząc trawę? ábo wól izali ryczy nád pokármem fwoim? *BibRadz* *Iob* 6/5, *Iudic* 14/5, 1. *Reg* 6/12; *Mącz* 136b; *RejZwierc* 146v, 156; W ten czás [tj. w nocy] leśné bełtye wfltyki fye rufzáią. Lwięta ryczą pokármu záđáiąc od ciebie [Ojez] *KochPs* 156; *KochPieś* 71.

ryczeć na kogo (1): Czyli niewolnik Izráel? [...] przeczće fłáł fię lupem? Nań ryczą lwięta/ wydawáią głos fwoy y obracáią ziemię iego wpuftynią *BudBib* *Ier* 2/15.

ryczeć czym (1): *Mącz* 270d *cf* »rzać albo ryczeć«.

W porównaniach (4):

~ *Jako comparatum* (1): (*marg*) Cetus. Báleny. (–) Thy ryby ryczą by Lwowie/ nofem wodę oddycháiąc wzgorę wymiátiá *BielKron* 293v.

Jako tertium comparationis (3): [*Juda Machabejczyk*] Sthał fie podobnym Lwowi w fpráwách fwoich/ y iáko Lwiáthko mlóde gdy więc ryczy ná lowie. *Leop* 1. *Mach* 3/4; *RejAp* 84; y záwołál [aniól zstępujący z nieba] głofem wielkim/ iáko gdy lew ryczy. *WujNT* *Apoc* 10/3 [*przekład tego samego tekstu RejAp*]. ~

Zwroty: »wielkim głosem ryczeć« (1): On tedy mąż dziki [*prawdopodobnie o małpie człekokształtnej*] rzućiwflzy fie włpíł iá [*pannę*] á odłzedłzy fniá ná ftrone/ poczáł wielkim głofem ryczeć [*vociferare alta voce*] y żębámi zgrzytáć. *HistAl* K6v.

»záłośnie ryczeć« (1): Ozwály fię [cielęta ukryte przez złodzieja] w iáłkini/ záłośnie ryczáły *KlonWor* 23.

Szeregi: »kwiczeć, ryczeć« (1): Pátrz ná koniá gdy fie zápáli [tj. *rozniewa*] á on z onego ćichuczkiego fłtanie fie wnet h iáko fzałony/ [...] bęđzye kwiczál/ ryczał/ káłál/ wirzgał *RejZwierc* 75 [*idem*] [*WerReguła* 125 (*Linde*)].

»rzać albo ryczeć« (1): Os etiam de brutis. *Fremet ore cruento, Trzęfie/ Rze álbo ryczy krwáwą gębą/ páłczczką. Mącz* 270d.

»ryczeć, (a) wydawać (a. podawać) głos« = *rugire, dare vocem* *PolAnt* (2): Iż nigdy dármó nie ryczy Lew ná pułczy/ á nigdy dármó nie podawá głofu z łóżyłká fwoiego [*Vulg Am* 3/4]. *RejPos* 197v; *BudBib* *Ier* 2/15.

a. [Wydawać bardzo głośne dźwięki (o głosie ptaka): Gołábek ryczy/ podrzeźnia feroká/ Cieniuczka rurką vderz w co chcefz z boká. *BielawMysł* E4v.]

b. O ludziach (10):

W przeciwstawieniu: »szemrać ... ryczeć« (1): Gniewáfz fię y fzemrefz Cefarzu/ ále ia ryczę: ty z Bogiem walczyfz/ á ia o Bogá mowię: ty go bluzniłz/ á ia go chwałę *SkarŻyw* 188.

W porównaniach (8): A gdy to wyrzekł/ ryczał iáko Lew/ po łóžu fię przewráciájąc *MurzHist* Gv; *RejWiz* 16v, 67; *BibRadz* *Is* 5/29; *BielKron* 442; Więc mu [*pijanemu*] fie tu záchce fpiewáć/ áliści iáko cielę ryczy. *RejZwierc* 62, 173, 218; [Azáfz nie widamy iáko pijánice fłtawáią fie wnet frodzy/ [...] iedni ryczą by wołowię/ drudzy wołáią by fzałeńcy *GilPos* 194].

Zwrot: »głosem straszliwym ryczeć« (1): Tegoż roku vrodził fie wielki dżiw ćłowięczy [...] máiąc głowę Lwiá/ pierfi kofmáte/ zgrzytáło żębámi głofem fłrafzliwym rycząc/ był żyw ośm godźin. *BielKron* 420.

Szereg: »bęczć i ryczeć« (1): á vďáfz fie zá głofem fprofnego naiemniká [tj. *oszusta*] ktoryć tylko bęczál y ryczał iáko wól dla pożytku fwego. *RejZwierc* 173.

c. O szatanie (14): *RejAp* 101v; *RejPos* 334; *WujJud* 60v; Belzebub on ftary wąż [...] zawnždy we dnie w nocy rycząc fżuka tego/ by mógł poźrzeć człowieka *ArtKanc* S8; ilekroć ie [diabły] przed nim [przed Chrystusem] z opętanych ludzi wyganiaią/ iako przed ftołicą Chriftofuową ftoiąć/ drżać/ ryczą [cf *Vulg Jac* 2/19] *WujNT* 385; [*ArtTanat* 80].

W porównaniach (8): [mnich do szatana:] Bowiemy mamy pofobie Swiadcztwa y wftyki znaky [...] Darmo rycziś yako by Woł *RejKup* z5; Bądźcie trzeźwi á czuyćie/ bo dyabeł przeciwnik walź/ kraży (koło was) iako Lew rycząc/ fżukaiąc kogoby poźarł *Leop* 1.Petr 5/8 [przekład tego samego tekstu (6)] *RejAp* 171; *RejPos* 47v, 55, 167v, 326v; *WerGośc kt.*

Zwrot: »ryczeć od żalości« (1): [w poranek *Zmartwychwstania*] Swiāt wżyftek pełen radości/ Piekło ryczy od żalości. *LatHar* 361.

d. O Bogu (4): on [tj. Pan] gdy ryczeć będzie/ włękną fię fynowie od zachodu *BibRadz Os* 11/10.

W porównaniu (1): Będą chodzić zá Pánem/ ktory będzie ryczał iako lew *BibRadz Os* 11/10.

Zwrot: »ryczeć głosem [= głośno]« (1): Słuchayćie [...] dzwięku z wft iego wychodzącego [tj. burzy jako znaku potęgi wszechmocy Boga]. Pod wżyfki niebiofā powraca iy/ á swiātłość [tj. błyskawica] iego po fkrzydłach ziemi. Zanią ryczy głofem [rugiet sonitu]/ zágrzmi głofem pychy fwey *BudBib Job* 37/4.

Szereg: »ryczeć i wydać głos« (1): A Pan z Sionu będzie ryczał/ y z Ieruzálem wyda głos fwoy [rugiet et ... dabit vocem suam]; á zruflā fie Niebā y ziemiā *Leop Ioel* 3/16.

2. Lamentować, głośno płakać; rugire, ululare *Vulg* (8): *WróbŻołt* M8v; *Vdřęczonęm/ wzgárdzonęm*: owa ryczeć mułżę/ Máiąć ták bārzo ftrwożoną dułżę [*Ps* 37/9]. *KochPs* 55 [przekład tego samego tekstu *WróbŻołt, LatHar*]; *LatHar* 162.

[*W połączeniu szeregowym*: *Cárograd wzięty/ plākác y wołác y ryczeć/ tylo ná to wfpomniawfzy mułżę Skar.Synod* F2.

Przysłowie: Zawnždy tak powiadają, iż gdzie boli, tam ryczy, a gdzie miło, tam oczy i wszystko serce. *ListyPol* I 1547/424.]

Zwrot: »ryczeć od żalu, od żalości« [szyk zmienny] (1:1): *WróbŻołt* 37/9; Ieftem z trapiomy y bārzo vniżony: ryczałem práwie od żalu fercā mego [rugiebam a gemitu cordis mei]. *Leop Ps* 37/9; [*GrochTrenopis* A3v (*Linde*)].

Szeregi: »płakać abo ryczeć«: Y ty wierna czeladko/ o wierni iey fludzy/ Płaczćie/ ábo od żalu rárczey rycziećie drudzy *GrochTrenopis* A3v (*Linde*). [Ponadto w połączeniu szeregowym.]

»wołác i ryczeć« (2): A on oćiec ták bārzo wołal y ryczał mowiąc: ifz z tąd nieodeyde/ álifz to wczynifz [tj. wskrzesisz mi syna]. *SkarŻyw* 252, [197]. [Ponadto w połączeniu szeregowym.]

»ryczeć a wyć« (1): Oknem pátrząc rycála [!] á wyłā mátkā iego [wodza, który zginął, uciekając przed wojskiem Izraela; ululabat mater eius]/ y z wieczernikā mowiłā/ czemus [!] fie nie rychło wraca woz iego? *Leop Iudic* 5/28.

3. O instrumentach dętych (2):

W porównaniach (2): *RejZwierc* 102v; á gdy mu [pijanemu] do tego w koźi rok [tj. róg]/ co zá wfzýmā ryczy iako wol/ zágraiā/ [...] to on dopiero aż ná łbie/ choć kárku fobie nárułzy/ dotāńcuie. *WerGośc* 235.

Synonimy: 1.a. rzać, rzwieć.

Formacje współdrzenne: odryczeć, poryczeć, zaryczeć; rykać, obrykać, przyrykać, wyrykać; ryknąć, obryknąć, obryknąć się, zaryknąć; przyrykować; zarykawać.

Cf **RYCZĄCY, RYCZENIE**

MC

RYCZENIE (4) sb n

Pierwsze e jasne; końcowe e z tekstów nieoznaczających e lub -e. sg N ryczeni(e) (1). ◇ A ryczeni(e) (2). ◇ I ryczenim (1).

Sł stp notuje, Cn brak, Linde w objaśnieniu s.v. ryk.

Rzeczownik od „ryczeć” (4):

1. *Donośny, groźny lub żaloszny głos* [czyje: G pron (2), ai poss (1)] (3):

a. *Wydawany przez zwierzęta; boarium Mącz* (2): Thego roku w Polfzce byłā wielka žimā/ fład był wielki nieurodzay/ y głód dla zdychania dobytkā od głodu/ ktoremu pośpolity człowiek odzyerał fłopki połzyte y dawał wśmierzaiąc ryczenie iego. *BielKron* 388; *Boarium, Wołowy/ álbo Bydłęcy huk/ albo Ryczenie. Mącz* 26a; [ryczenye mugitus i(d est) vox bovum *ReuchlinBartBydłg* v2].

b. *Wydawany przez ludzi* (1):

W porównaniu (1): Bog Tureckā moc ná lud fwoy pobudził/ [...] y ryczenie [rugitum] ich iako Lwie/ ftráfzliwe iym wczynił. *ModrzBaz* 127v.

2. *Lament, głośne płkanie* (1):

Wyrażenie: »płacz z ryczeniem« (1): Lamentum – Płacz z ryczeniem. *Calep* 579b.

Synonimy: 2. lament, płacz, płkanie.

Cf **RYCZEĆ, 1. RYK**

MC

RYĆ (31) vb impf

infryć (7). ◇ *praes* 1 sg ryję (5). ◇ 3 sg ryje (8). ◇ 3 pl ryją (6). ◇ *imp* 2 sg ryj (2) [*MurzOrt* B2v może N sg od RYJ]. ◇ *impers praet* ryto (2). ◇ *part praes act* ryjąc (1).

Sł stp, Cn notuje, Linde XVI (trzy z niżej notowanych przykładów) – XVII (z Cn) – XVIII w.

1. *Robić zagłębienia w ziemi, kopać, przekopywać, drążyć (narzędziem, kończynami lub (w odniesieniu do zwierząt) specjalnie przystosowanym końcem pyska); fodere Vulg, Mącz, Calag; pastinare Mącz, Cn; fodicare Mącz; confodere, defodere Cn* (19): *Mącz* 132c, 283a; *Graben. Ryć/ et kopać. Fodere. Calag* 255a.

[ryć co [= co jest wyrte]: *HierWielEccle* 10/8; *Leop Eccle* 10/8 (*Linde*) cf *Przysłowie*.]

[*Przysłowie*: *HierWielEccle* 10/8; Kto pod kim dołek ryje: ten sam weń wpdnie [*Qui fodit foveam incidet in eam*]. *Leop Eccle* 10/8 (*Linde*).]

Przen (5): ZOile fkrżętny z kłem twym wyoftrzonym [tj. złośliwy krytyku]/ Mijay prace me/ pyłkiem záiułżonym. Nie riy łbie/ zlyli moy Rym/ moiā fżkodā *KlonKr* F4v.

Zwroty: »przez granice ryć« (1): (nagł) Polska ziemiā nárzeka. (–) [...] Widząc iż nieprzyacieli/ iuz zá ściāną ftoi/ A wždy o to niedbāiā wychowāncy moi. [...] Słyfzā nieprzyacieli przez granice ryiā/ A wždy moi wefeli/ fkczą/ huczā/ piją. *BielSat* Hv.

peryfr. »ryć morskie wały« = *płynąć* (1): Trzykroć z portu ná morze Nawā wychodziłā/ Trzykroć záfię do brzegu náząd fye wróciłā: Połzłā potym przездzięki/ ryiāć morłkiē wāły *KochPam* 85.

»ryć by (a. jako) świnia [pod kim]« (2): *RejZwierc* 118v; Włafnie fwiāt zowā łotrowfka iāłkiniā/ Zawnždy pod námi rije iako świniā. *RejZwierc* 230.

a. *O zwierzętach* (8): Też auripigment zmiefzany z gliłthami á polożony tham gdzie kret rije/ vkufili tego/ wnet zdechnie. *FalZioł* III 40d; *RejZwierc* 136v.

ryć pod czym (3): Niewiāftę złā by Swinię/ zawnždy máłowano/ [...] Pierfciēn ma złoty w nozdrzach/ á pod drzewem riye *RejZwierc* 118v, 131, 133v.

Zwrot: »ryć ziemię« (1): Excitare cespites dicitur sus, Rić ziemię/ álbo darn. *Mącz* 53b.

Przen (2):

ryć pod kim (1): Tákżeć pod nim [człowiekiem wysokiego stanu] y žimie zawnždy Swinie ryiā/ A z miłego pochlebftwā/ iako Wieprze tyiā. *RejZwierc* 131.

Zwrot: »około granic ryć« (1): ábyś tym ochotniey kopał á robił w tey winnicy Bożey/ áby oni wieprzowie dzicy [tj. ci, którzy nastają na dobro Rzeczypospolitej]/ ktorych y w domowych obozach fnađz dofyć mamy/ y około náłżych granic pełno ich włżędy ryie/ wždy mogli być iákokolwiek pohámowani. *RejZwierc* 119v.

a. Spulchniać ziemię pod uprawę w polu lub w ogrodzie (2):

Zwrot: »[czym] ryć ziemię« = *agrum fodere* *Mącz* [szyk zmienny] (2): abowiem pierwey miedzią [tj. narzędziem z miedzi] ziemię rito *FalZioł* IV 52b; Pastino, est agrum fodere, Motyką kopác/ Ryć ziemię. *Mącz* 283a.

b. Kopiać wydobywać z ziemi (1):

ryć co czym (1): Marra, Rydlik ogrodny którym zielą wykopują/ albo też rzepę na polach rryą. *Mącz* 210b.

[Zwrot: »w soli ryć« = *wydobywać sól*: Każdy utyje, Kto w soli ryje *Smolik* 19.]

2. Żłobić, drążyć w twardym materiale (kamieniu, metalu, drewnie itp.); rzeźbić; caelare *BartBydg*, *Mącz*, *PolAnt*, *Calag*, *Cn*; *sculpere* *Vulg*, *Mącz*, *Calag*, *Calep*, *Cn*; *scalpere* *Mącz*, *Cn*; *ex(s)culpere* *Calag*, *Cn*; *effingere*, *exscalpere*, *fingere* *Cn* (11): Caelator (celator), qui vasa argentea vel alia caelat, rigye *BartBydg* 25b; Crustae et emblemata argenti caelati, Proch który pąda z frebrą gdy złotnik ryje. *Mącz* 69c, 30b, 370b [2 r.]; Ausftechen. Ryć/ et dłubać. *Sculpere*, *exculpere*, *caelare*. *Calag* 52b; *Sculpo* – Ryę, wirzezuie. *Calep* 958a.

Zwroty: »ryć kamienie« (1): *Scalptor*, *Sznicer*/ który zwłafzczą vmie ryć kámienie albo też obrázy rzezáć. *Mącz* 370b.

[»ryć obrázy, rzezanía«: *sculpo*, i(d est) *celare* {rzazacz, Rycz obrázy vel lapides} *ReuchlinBartBydg* T4v; Polliż mi thedy człowieká rozumnego/ katoryby [...] vmiál ryć rozliczne rzezanía [et qui sciat *sculpere caelaturas*] z temi rzemiełniki ktore mam przy fobie w żydołtwie y w Ieruzálem *Leop* 2.Par 2/7 (*Linde*).]

Szereg: »rysować [= rzeźbić] i ryć« (1): A ták polli mi teraz człowieká zmyflne⁸⁰ [...] coby vmiál ryfowác y ryć [et *scientem caelare caelaturas*] *BudBib* 2.Par 2/7.

Przen [co] (2):

Zwrot: »w dyjamentie ryć« (2): *KochFr* 74; Trudno nie pómnieć: miłość w Dyámencie ryie: Swé flawné obietnice y pod ferce kryje. *KochPam* 84.

*** *Bez wystarczającego kontekstu (1):* yi ftryi/ ryi [interpretacja jako „ryj” sb mniej prawdopodobna, gdyż pierwszy zapis tego wyrazu pochodzi z *Lindego* bez cytatu]/ vmyi/ vfzyi/ przyidzi/ przymi *MurzOrt* B2v; [Riyę/ *Sculpo*, fodio *Volck* Xxx2v].

Synonimy: 1. kopác; 2. dłubać, rysowác, rzezáć, wyrzezuwác.

Formacje współrzedne: naryć, naryć się, podryć, wryć, wyryć, wzryć, zryć; 2. wzrywác; 2. zrywác; powyrzyjác.

Cf RYCIĘ, RYTY

MC

RYDEL cf RYDL**RYDL (33) sb m**

rydl (17), rydel (5), rydl a. rydel (11); rydl *MetrKor*, *RejRozpr*, *RejZwierz* (3), *Mącz* (3), *RejAp*, *Strum* (4), *BielSjem*, *Calep* (2), *WujNT*; rydel *Mymer*¹, *BartBydg*, *MWilKHist* (3). [Za postaci wątpliwe uznano przypadki zależne z tekstów, w których nie ma zaświadczanej formy N sg lub A sg. Przypadki zależne z tekstów, gdzie występuje jedna odmianka pewna, zostały pod nią podciągnięte.]

e z tekstów nieoznaczających é (Cn e jasne).

sg N rydl, rydel (9). ◇ G rydla (1). ◇ A rydl, rydel (6). ◇ I rydlem (8); -em (2), -(e)m (6). ◇ pl [N rydle.] ◇ G rydl(o)w (3). ◇ A rydle (2). ◇ I rydlmi (2) *ZapWar*, *SarnStat*, rydlami (1) *GrabPospR*. ◇ du A (cum nm) rydla (1) *SarnStat* 476.

Sł stp, Cn *notuje*, *Linde XVI* (dwa z niżej notowanych przykładów) – XVIII w.

Narzędzie służące do kopania i spulchniania ziemi; fossorium *Mymer*¹, *BartBydg*, *JanStat*, Cn; *sarculum* *Mącz*, Cn; *rutrum* *Calep*, Cn; *ligo* *BartBydg*; *falx dumaria* *Mącz*; *bipalium* *Calep*; *pala* Cn (33): *Fossorium*. *Grabeyfen*: *Rydel*. *Mymer*¹ 16; *Fossorium*, *ligo*, cum quo foditur, *rydel* *BartBydg* 60; *RejWiz* 100; *RYdl* gdy owo ná Wiofne/ przewraca grządeczki [...] *RejZwierz* 138v, 138v; *Sar-*

culum, *Bróna* też *rydl*. *Mącz* 368c; á ón *Trawnik* vorány/ káz *Rydl*em kráíác *Strum* M2, M2; *SkarŻyw* 324 [3 r.]; *Bipalium* – *Graca*, albo *ridl*. *Calep* 131b, 934b; [Rutra alias *rydlye* 60 per grossos 3 [...] fl. 6 *RachBudZam* 23; *ridel*/ *fodile*. *Volck* Xxx2v].

W połączeniach szeregowych (5): Aby kałdy v wozu szwego myal *mothica* *rydl* y *szykyerzą* *MetrKor* 38/287; A *Iezus* [...] wdzieie ná álbę ogrodnicze odzienie/ y weźmie *rydel*/ *motykę*/ y gráce. *MWilKHist* H2v, H3v [2 r.]; *BielSjem* 34; [ktemu [ku *dobywaniu miast*] też y *motyki*/ *rydle*/ gráce/ y inłze nacznia/ kthore on [Amurat]/ [...] dla potkopywánia złóba miał *BartBaz* 280 (*Linde*); *dobywano* *Choynic*/ do ktorych kazał *krol* *conawięcy* *zgomádzić* *chłopow* [...] z *rydlmi* y *motykami* tákże z *śiekierami* *BielKron* 1597 441].

W porównaniu (1): Tákże też iáko *rydlem*/ *rułfazy* *przyrodzenia*/ A *dođáy* mu ze *cnoty*/ wdzýęcznego *nafienia*. *RejZwierz* 138v.

Zwroty: »rydlmi przekopác« (1): Iako *ocziecz* *nasch* *slachethni* *Micolai* [...] *tamo* to *groblei* *ich* [...] *motikami* i *ridlmi* *nyeprekopál* *gwałtem* *ZapWar* 1518 nr 2237.

»wzruszyć rydlem« (1): wżędy *ziemię* *wzrułf* *Rydl*em/ *która* *robotnicy* *nogami* *vtłoczyli* y *vrownáli* *robiác*. *Strum* Mv.

»rydlem zryć« (1): *Pastinatum*, *Co* *yułz* *motiką* albo *rydlem* [!] *zryto*. *Mącz* 283a.

Szeregi: »(i) motyka, ((takiż) i, a, albo) rydl« [szyk 4:3] (7): *ZapWar* 1518 nr 2237; *Falx dumaria*, *Rydl* albo *Motyka*. *Mącz* 117b, 283a; [o *relikwiach*] á *włzákož* *wždy* *žadny* y z *nawięt* *fzemi* *dziwy* *práwie* *fwięthym* *nie* *zołtał*/ áž *miál* *wánienkę* *frebr* *ná* *coby* y *nief* *kości* *opłokano*/ y *rydl* *tákiz* y *motykę* *RejAp* 113v; A *nie* *bađż* iáko *grábarz* [tj. *ten, kto kopie w ziemi*]/ *co* *dá* *ley* *nic* *nie* *vmie* *iedno* z *rydlem* á z *motyką*. *RejZwierz* 28; *przy* *dzie* *iuž* *thák* *iemu* *lżey* *podnieść* *miecz*/ *rohátynę*/ *rułfnicę*/ *tarczą* albo *páwezę*/ *łumoki*/ *motyki*/ *rydle*/ *wory*/ *kołze*/ *poćilki*/ y *ká* *ż* *da* *rzcęz* *inna* *gdyž* *fie* *te^{mv}* z *młodu* *przyuczył* *BielSpr* 2v, 7; [Biała *ruś* *tełz* *doma* *w*(io) *ina*/ *wiotche* *łata* *ploty*/ *kądziel* *w* *kát* á *w* to *mief* *cy* *ogrodne* *roboty*. *Owym* *rydl*/ *tym* *haczyfte* *w* *prá* *w* *icách* *motykj* *RybWios* A3]. [Ponadto w połączeniach szeregowych 5 r.]

»rydl, (i) *siekiera*; *siekiera* z *rydlem*« = *securis et fossorium*, *securis cum fossoriis* *JanStat* [szyk 2:2] (3); I: *Pan* *fie* *tež* *wymowi* *woyną* [...] *Bo* *mu* *iuž* *nałpizuy* *wozy* *Day* *rydl* *fiekierę* *powrozy* *RejRozpr* E; á *iefli* [podkomorzy] *zá* *kilko* *dni* *ográniczył* *kilko* *dzie* *dzin*, *trzy* *grzywny*, *dwie* *śiekierze*, y *dwá* *rydlá* *brał*. *SarnStat* 476, 476; *inłzy* *robotnego* *łtanu* *ludzie* *podlełzy* y *vbołszy* [...] *robot* *niky* z *rydlami* z *śiekierami* z *miechami* *wypráwiá* [aby *było* *woj* *ska* *dostatek*] *GrabPospR* M4v. [Ponadto w połączeniach szeregowych 2 r.]

Przen: *Pogrzeb*, tj. *śmierć* (1):

Szereg: »rydl a motyka« (1): Ták *tedy* *mocna* *ieft* *związká* *małżeńfka*: *že* *iá* *fam* *tylko* *rydl* á *motyká* *rozwiązác* *može*. *WujNT* 164.

a. Jako miara głębokości wykopu (1):

Wyrażenie przyimkowe: »na jeden rydl« (1): *Dayze* *czynił* *Przykopę* [...]. *Poczni* *iá* *brác* z *Wierzchowilká* *Stáwu* [...]; *nie* *przy* *dyđzieć* *więcy* *brác* [ziemi] *ieno* ná *ieden* *Rydl*/ albo ná *dwie* *pięđzi*. *Strum* I3.

Synonimy: *graca*, *motyka*.

MC

RYDLIK (4) sb m

sg N *rydlik* (3). ◇ A *rydlik* (1). ◇ [I *rydliki*(e)m.]

Sł stp, Cn *brak*, *Linde XVI* w. (dwa z niżej notowanych przykładów).

Dem. od „rydl”: *marra*, *mateola*, *pastinum* *Mącz*; *paxillus* *PolAnt* (4); Y *bęđzielz* *miál* *rydlik* [...] á *pierwey* *niž* *włędzielz*/ *wy* *kopałz* *dołek* *w* *ktorym* *zágzriebelz* *plugałftwá* *fwoie*. *BibRadz* *Deut* 23/13; *Pastinum*, *Motyka*/ albo *rydlik* o *cterech* [!] *rogách*. *Mącz* 283a, 211a; [Rydlik/ *Marra*. *Volck* Yyy2].

Zwrot: »rydlikiem [skopać], wykopować« (I): Marra, Rydlik ogrodny którym ziela wykopuya/ albo też rzepę ná polách ryya. *Mącz* 210b; [Gdyby kto chciał to drzewo [sosnę] rozmnożyć/ [...] toż [wybrane] mieśce czyśście wyczyśścić y zoráč/ albo rydlikiem iákim [kopác *Cresc* 1571 463 (Linde)].

Synonim: motyczka.

MC

[RYDLISKO *sb n*

N pl rydliska.

Sł stp, Cn, Linde brak.

Narzędzie służące do kopania i spulchniania ziemi; może aug. od „rydl”: Pro rutris ferreis una cum capulis alias ridliska 100 per gr. 4½ fl. 15 *RachBudZam* 62.]

MC

RYDŁOWE *Sł stp; Cn, Linde brak.*

RYDWAN (14) *sb m*

rydwan (13), **rytwan** (1) *ZapMaz.*

a pochylone.

sg N rydwán (7). ◇ *G* rydwána (4), [rydwánu]. ◇ *A* rydwán (1).

◇ *I* rydwán(e)m (1). ◇ *pl N* rydwány (1). ◇ [*G* rydwán(o)w. ◇ *A* rydwány. ◇ *L* rydwánach.]

Sł stp: rydwan, rynwan, *Cn* notuje, *Linde XVI* (jeden z niżej notowanych przykładów) – *XVIII w.*

1. *Nakryty lekki wóz; może też samo pokrycie wozu wraz z konstrukcją podtrzymującą (prawdopodobnie zniekształcone niem. Reitwagen); currus arcuatus, currus (a. vehiculum) cameratus(-um) Mącz, Cn; carpentum BartBydg; arcera Mącz; covinus Cn (14): currum alias robotni, alium alias rithvan (leguje [tj. przekazuje testamentalnie] wdowa po mieszczaninie ciechanowskim) ZapMaz III T 1/421; Carpentum, est vehiculum panno tectum ad pompam sedentium in eo, rydvan, poklyad, pokryty vosz BartBydg 23b; Item powydział yfch therafz przed Szwyąthi wofz odarll tho iest kola v Rydwana kthorich bilo 8 *LibMal* 1544/78v, 1546/112v; *RejWiz* 73; Stega item locus navi contextus, Pokład ná łodži/ yátá nákrita yákoby rydwan álbo námiot. *Mącz* 414b, 14d, 32d, 74a; także kiedy y rydwan w ktorym pány fiedziály ftánąc zá kolebką mufia/ fpytála tá pánná flugi/ cze-muby ftano *Górndworz* R; Lepfze Konie do Rydwana Pániey zá-przagaćie *BielSpr* b2v; Pierwey profte rydwany y rzadkie/ częft-lze śiodlá miáfto podufzek/ á teraz złote kolebki y kárety. *Skar-KazSej* 666b; [Dziś máią wflyćko po woli Kázdy ná fwe fkrzydło goli Dawfły trzy grzywny odbędzie Więc z Máruřką w rydwan wfliędzie *MorawRozm* K3; Item wyznał, iż on ukradł z Tłustkiem, idąc przez most, szubkę z rydwanu i szarawary błękitne. *Księ-gaKrymKrac* 1555 nr 8; *ListyZygmAug* 1556/327; Gdyśmy wy-jechali, w drodze p. Strasz przez sługę zawołał mię do siebie do rydwana. *AktaSynod* II 273; U pana Grota w ogrodzie rydwan z oponą i wóz drewny. *ImwMieszcz* 1573 nr 188, 1568 nr 140, 1577 nr 219].*

[*W połączeniu z przymiotnikiem odrzeczownikowym oznaczającym przeznaczenie:* Także i kolebki, karety, kocze i wszelakie wozy, rydwany skarbane, robotne, z poponami i z ozdobami ich złotogłowowemi [...] Jej Mci samej krolewnie Annie odkazujemy *TestZygmAug* 28.

W połączeniach szeregowych: *UstWojsk* 1557/66; á Plác [w obozie wojskowym] między Rzedy ofławiác wozowymi gdzie máią ftac Namioty/ Kuchnie/ Konie v Kreptuchow/ Rydwany/ Koláfy/ Piczne wozy *TarnConsil* i, f2; *TestZygmAug* 28.]

Szeregi: [»rydwan i kareta«: A toli widziałem kiedyćie [!] w rydwanach y ná káretách dobrze wfłanych wożono *ŁaszczRecepta* 37.]

»rydwan albo kolebka« [szyk 1:1] (2): Więc pániey do rydwana álbo do kolebki/ Iuż tám rázem záprzagaý ony cztery wfzytki [ko-

nie]. *RejWiz* 57; Quadriga [...]. Kolebka albo Rydwan w którym cztery konie robią. *Mącz* 25a. [*Ponadto w połączeniu szeregowym.*]

2. [*Lektyka:* Rydwan basterna est ... vehiculum itineris *ReuchlinBartBydg* d7, K2v.]

Cf [POLRYDWANIE], REJNWAJN

MC

RYDWANIK (2) *sb m*

a pochylone.

sg N rydwánik (2). ◇ [*L* rydwániku. ◇ *pl N* rydwániki.]

Sł stp, Cn brak, Linde XVI w. (jeden z niżej notowanych przykładów).

Dem. od „rydwan” ‘lekki wóz’; quadrigula, tympanum, vehiculum tectum Mącz (2): Quadrigula, diminutivum, Ridwanik/ wózek o czterech woźnikách [tj. koniach]. *Mącz* 335a, 471a; [thráfiło fie iże [doktor Piotr Rojzjusz] w przod ná fwoim rydwaniku chciał zá-iccháć do mieyfłczá ná nocleg/ y fam iádąc zbłędził ná boru *GilKat* 38 (Linde)].

[*W porównaniu:* Klatki iákim fpofobem mařz mieć. Máią być iáko rydwaniki [tj. z pótokrągłym dachem]/ á dla te⁹⁰ ze tákie do ćwiczenia dobre/ á zwłafzczá w fkrzynię śielá fie ich wfłáwi *Cyg-Mysł* G4.]

MC

RYDZ (5) *sb m*

sg N rydz (3). ◇ *I* rydzem (1). ◇ *pl N* rydze (1).

Sł stp, Cn notuje, Linde XVII – XVIII w.

1. *bot. Lactarius deliciosus (L.) Gray; mleczał rydz, gatunek grzyba jadalnego o ceglastopomarańczowym kapeluszu; może też inne blaszkowate grzyby jadalne; boletus BartBydg, Mącz, Cn; aspar(a)gus BartBydg, Mącz* (5): Asparagus, est herba quaedam, est etiam quidam boletus, rydz, qui est calidus et stomacho prodest *BartBydg* 15b; Asparagus, Rydz. *Mącz* 17d, 26a; Alem profito nie myśliw: či fye ná to godzá [żeby im psy lizały twarz]/ [...] Co fobie gárdlá oftrzą ná niewinné piwo Rydzem/ śledziem/ ogórkem *KochPieś* 21; (nagł) Liczbá doroczna [tj. wykaz prac do wykonania w ciągu roku]. (–) [...] Grzyby fuche/ Rydze flone/ Gruzki/ Wiśnie/ [...] Mánnę trząść/ [...] *GostGosp* 167d; [Rydz/ Fungus suillus, boletus. *Volck* Yyy2, Xxx2v].

2. [*Prawdopodobnie: Gatunek morskiej meduzy: Rydze morfkie/ Pulmo marinus. SienHerb* L3a#.]

MC

RYDZAWY (1) *ai*

N sg m rydzáwy.

Sł stp brak, Cn notuje, Linde bez cytatu.

Majúcy barwę zbliżoną do rydzej; badius Calep; baeticatus, baius, gilvus, glaucus, ruffeus, rutilatus, rutilus Cn: Badius color – Czifzawi, ridzáfwi. *Calep* 121b.

Synonimy: rusawy, ryszawy.

MC

[RYDZOWATY *ai*

N sg m rydzowaty.

Sł stp, Cn brak, Linde XVI (ten sam przykład) – *XVII(XVIII) – XVIII w.*

Przymiotnik od „rydz” w niezaświadczonej u nas użyciu jako symbol zdrowia: silny, zdrowy, krzepki:

Szereg: »czerstwy i rydzowaty«: Tych rzek przewoźnik Charon pilnie ftráfzliwy/ [...] A duře ná rdzowátý przepráwuie łodži Ná drugą ftronę brzegu/ ácz iuż dawny láty/ Ale czerftwy ftárości fwéy/ y rydzowátý [sed cruda deo viridisque senectus VI 304] *VergKoch* 161 (Linde).]

MC

RYDZOWY *Cn; Linde XVII w.* (z *Cn*).

RYDZY (17) ai

sg m N rydzy (7). ◇ G rydz(e)go (1). ◇ A rydz(e)go (2). ◇ [I rydz(e)m.] ◇ L rydzym (1). ◇ f N rydz(a) (1). ◇ G rydz(ej) (2). ◇ A rydzą (1). ◇ n [N rydz(e).] ◇ I rydzym (1). ◇ pl N subst rydz(e) (1). ◇ [D rydzym.]

Sł stp notuje, Cn s.v. rydzawy, Linde XVI w. (cztery z niżej notowanych przykładów).

1. Czerwonorudy, rdzawy; przeważnie o maści zwierząt; rufus Vulg, PolAnt; baius Calep, Cn; fulvus BartBydg; baeticatus, gilvus, glaucus, ruffeus, rutilatus, rutilus Cn (16): Fulvus equus, rydzy BartBydg 61b; Baius color – Człsawa farba, ridszą farbi [lege: rydziej farby]. Calep 121b; WujNT 866; [Ferrugineus Eisenfarb/ oder Schwartz vnnd roth wie Rost Rdzawy/ Ridzy ArtNom Mv; Ridzy/ Ferrugineus, ferruginei coloris. Volck Xxx2v].

W połączeniu z nazwą zwierzęcia [zawsze: nazwa + rydzy] (13): ZapMaz III T 1/491; Iakom ya nyepoyal s-zogroda iego szpeczca dropiasthego y dwu kobily yedney wroney a drugyey rydzy ZapWar 1536 nr 2552, 1536 nr 2552; LibMal 1543/73v, 1547/131; Leop Zach 1/8 [2 r.]; BibRadz II 141a marg; Koń biały/ wrony/ y rydzy wlyzytek/ Taki bywa dobry robotniczek. SienLek 187v [idem [SprLek]], 186v; BudNT Apoc 6/4; Y vkazał fię drugi znák ná niebie: á oto fimok wielki rydzy/ máiący siedm głow/ y rogow dzieięć WujNT Apoc 12/3, Apoc 6/4; [HistAl 1510 14v; SprLek ktv; BudBib Zach 1/8 (Linde)].

[W porównaniu: [książę Kapadocji przywiódł do króla Filipa konia nieuczzonego, bardzo cudnego] gorającego {rydzego jako ogyen} [quid maius habebat ustum] HistAl 1510 14v.]

2. [Zadowolony, wesoły (o ludziach):

W przeciwstawieniu: »kwaśny ... rydzy«: Gdzie ieden kwaśny drugi rydzy/ ten nurkiem/ ow zezem patrzył/ iednego brodá kulá/ drug[i]jego rofkwitłá [...]. Wielka varietas. A což w głowie? toć tám rozumki okrągłe y płáskie. ŚmigłLup [B2]v.]

3. Najwyższej próby (o zlocie); obrizus Vulg (1): Y podnioflem oczy moie/ á wyżrzałem: A oto mąż ieden odziany lnianemi lzátami/ y biodrá iego przepáľane zlothem rydzym Leop Dan 10/5; [Rydze, Lszczące złoto, yasne obrizum i(d est) aurum dictum sic ReuchlinBartBydg x4; Nie będzie dano złoto rydze za nią [za mądrość]/ áni będzie odważone frebro ná zámianę iey. Leop Job 28/15 (Linde), Job 31/24 (Linde)].

[Szereg: »przczystszy, rydzy«: Drofzłly będzie mąż niżli zło- to/ á człowiek niżli przczytłfze rydze złoto [Pretiosor erit vir auro, et homo mundo obrizo]. Leop Is 13/12 (Linde).]

Synonimy: 1. cisawy, lisowaty, płowy, ryszawy; 3. rumiany.

Cf CIEMNORYDZY

MC

RYDZYK (3) sb m

sg N rydzyk (1). ◇ pl G rydzyk(o)w (2).

Sł stp, Cn, Linde brak.

Dem. od „rydz” ‘gatunek grzyba’ (3): Przyiedziefz do domu áno fie ieść chce/ [...] áno grzybkow rydzykow nánofono/ áno ptafzkow náłápano. RejZwierc 110, 110v; Boletus – Ridzik. Calep 134b.

MC

RYGA (1) sb f

A sg rygę.

Sł stp, Cn brak, Linde XVII – XIX w.

Rząd, linia; przén: dyscyplina, zasady, rygor [riga Lac śr]:

Wyrażenie: »wstawienie w rygę swą« = utrzymanie w ryzach, podporządkowanie zasadom, prawu, dyscyplinie itp.: Ekukucya ieft wftáwianie w rygę fwą Korony Polfkiey/ wedle Praw y Prywilegiów Koronnych. OrzRozm B2.

MC

RYGIEL (15) sb m

rygiel (9), regiel (6); rygiel Calep (2); regiel Murm, Mymer¹, BartBydg, Leop, Strum; rygiel : regiel Mącz (7:1).

-giel (6), -gel (4).

regiel (1) Mącz, régl- (1) Strum; -el.

sg N rygiel (10). ◇ I rygl(e)m (2). ◇ pl N rygle (1). ◇ G regl(o)w (1). ◇ [A regle.] ◇ I réglmi (1).

Sł stp, Cn notuje, Linde XVI (trzy z niżej notowanych przykładów) – XVIII w.

1. Urządzenie zamykające bramę lub drzwi; element zamka (z niem. Riegel); pessulum (pessulus, pesellum) Murm, Mymer¹, BartBydg, Mącz, Calep, Cn; vectis Vulg, Mącz, Calep, Cn; sera BartBydg; repages, repagulum Mącz; obex Cn (11): Pessuli sunt quibus ostia claudimus, claveque mox subdita reseramus. Rygel (niem.) Regel Murm 132; Mymer¹ 31; Pessulum vel pesellum, zavora, sera lignea, qua firmatur ostium, klamka, regyel, zapyeradlo BartBydg 113; Repages, et repagulum Zaworá/ zaporá/ regiel. Mącz 275c, 294d, 352a; Calep 795a, 1105a; [CenRzemKsiąża 355; Vtonęły w ziemi brony iego [Izraela]/ [Pan] ikáził y podruzgotał regle iego Leop Thren 2/9 (Linde); ArtNom H2v; Vectis Rygiel/ Klámká. UrsinGramm 164 (Linde)].

Wyrażenia: »odzwierny rygiel« (1): Vectis, Odzwierny rygiel/ zavorá/ záporá Mącz 477a.

[»zamkowy regiel«: Obex Riegel am Schloß Zamkowy regel ArtNom H3.]

»rygłem zaparty« (1): Pessulatus, Závárty/ rygłem zápartí. Mącz 294d.

Szereg: »regle i brany« (1): íci wflyficy mieflkáią kromia muru/ reglow y bran niemáią [vectes et portae non sunt eis]. Leop Ez 38/11.

2. Uchwyt ułatwiający manipulowanie jakimś urządzeniem; succulum, vectis Mącz (3): Succula, Rígle któremi wałków popycháją. Mącz 51c.

Wyrażenie: »kołowrotny rygiel« = uchwyt do kręcenia kołowrotem (2): Vectis, [...] też kołowrotny rigiel/ którym kołowrot obráčáją. Mącz 477a, 477a.

3. Element spajający i blokujący drewnianą konstrukcję, klin; obex, repagulum Cn (1): Záfyę ná wierzchu od Palá do palá włożyć záczipowawfzy pal/ Ogniwá dębówé/ zowá tho Réglmi. A to dla tego/ żeby fye pale nie fchodżyły. á fkrzyniá żeby théz w mierze fta- lá. Strum K3.

Synonimy: 1. klamka, kłopot, kłotka, skobel, zamek, zamknięcie, zapieradlo, zapora, zavora.

Cf [REGAL]

MC

(RYGOWAĆ) cf [RYGOWANIE]**[RYGOWANIE] sb n**

Tekst nie oznacza pochyleń; o prawdopodobnie jasne (tak w -owanie).

sg N rygowani(e). ◇ I rygowani(e)m.

Sł stp, Cn, Linde brak.

Wyżłobienie, rowek: Na ftronach defk/ dvoie wydrozenýe {ri- govanie} bedze [duae incastraturae fient] TomZbrudzBrul Ex 26/17, 3.Reg 7/27[28].

Synonimy: fugowanie, wydrożenie.]

MC

(RYJ) cf RYĆ imp 2 sg**RYJNY** (1) ai

N pl subst ryjn(e).

Sł stp, Cn brak, Linde XVI w. (ten sam przykład).

Który działa ryjąc, ryjący, orzjący (o narzędziu): W pokoy wid- fy fię świecá y ryine lemieże A ná zbroiách gdzi(e)ś we ćmie proch y rdzá fię lęże RybGęśli B2.

Cf [ZIEMIORYJNY]

MC

1. RYK (29) *sb m*

sg N ryk (12). ◇ *G* ryku (7). ◇ *D* rykowi (1). ◇ *A* ryk (3). ◇ *I* ryki(e)m (5). ◇ *pl I* ryki (1).

Sł stp, Cn notuje, Linde XVII – XVIII w.

1. Donośny, groźny głos (26):

a. *Wydawany przez duże zwierzęta, szczególnie przez drapieżniki z rodziny kotów (np. lwy) oraz przeżuwacze (woły, jelenie itp.); rugitus HistAl, Vulg, PolAnt, Cn; mugitus PolAnt, Mącz, Calep, Cn; barritus, ruitus Mącz; ruditus Cn* (24): nagle przypadł na nią [leże: na nie] lwowie biali/ [...] z wielkim rykiem ięcząc *HistAl* H6v; [łanie] Zchyląią fie do płodu/ y rodzą/ y ryk niemály wypuffcząią. *Leop Iob* 39/3, *Zach* 11/3; Ale mu Sámuel rzekł/ Coż tho ieft zá wrzalk bydlá katory przychodzi do wfzu moich? y co zá ryk wołow katory flylżę? *BibRadz* 1.Reg 15/14; Barrire dicuntur Elephanti cum aedunt vocem. Ryk Elefantów/ álbo/ Slóniow. *Mącz* 23c, 23c, 235b, 360a; Ludzie oni co przed miáftem leżeli [tj. oblegali je] wflyzawly ryk [bydlá] rufzyli fie ku onemu rykowi chcąc korzyści doftać. *RejZwierc* 163v; Głos wyčia páłterzow że zburzono ozdobe iych/ głos ryku lwięciow/ bo zburzono pychę Iordanu. *BudBib Zach* 11/3; *SkarŻyw* 56, 532, 553; Boć wdy znać lwá z páznogci: (iáko mowią) bá znać go y z ryku: trudno fię ma zátáić. *CzechEp* 354; Iáko/ gdy w zwádzye woł práwy rog zgubił. Oflep fie miecze/ á krew z niego plufzczy/ Ryk fie rozlega w dhuż/ y w fzerz po plufzczy. *KochSz* Bv; *Calep* 676b; [młody jelen jest] Wódzem takim iáko lam/ ftádu oycá fwégo/ Lánié bieżą gdy każe/ do ryku frogięgo. *GórnTroas* 40; [Volck Xxx2v, Yyy2].

W porównaniach [zawsze przekład tego samego tekstu] (4):

~ *Jako comparandum* (3): *BudBib Prov* 20/2; Iáko ryk lwi tak gniew krolewki *SkarKazSej* 692b, 659b.

Jako tertium comparationis (1): Strách krolewki iáko Lew/ gdy rykiem zágluży *BielKom* C. ~

W charakterystycznych połączeniach: ryk bestyjej, elefantow albo stoniow, lwa (lwow, lwięciow, lwi, lwowy) (8), wołow; ryk niemáły, srogí, wielki (2); głos ryku (2); ryk się rozlega; ryk wypuszczáć.

Wyrażenie: »ryk bydłęcy« (1): Nie dba ná ryk bydłęcy, ná chłopkie biádanie Láczny Wilk, byle fwoie odpráwił śniádanie. *KlonWor* **2v.

Szeregi: [»głos albo ryk«: Bo insze zwierzęta głos albo ryk mają tylko, dla znaczenia przykrego albo lubego swego *OrzPolie* 35.]

»ryk i krzyk« (1): Ony kárwy rikiem y krzikiem wielkim w woylko Rzymkie fkoczyły/ ftrách wielki wczynyły *RejZwierc* 163.

b. *Wydawany przez ludzi; rugitus PolAnt* (2): Tyś mię wybawił dla wielkiego miłóšierdzia twego/ y od ryku tych ktorzy fię byli nágotowáli chcąc mię pożrzcć. *BibRadz Eccli* 51/4.

W porównaniu (1): Ryk iego [ludu, który zaatakuje naród żydowski] iáko lwi/ á ryczeć będzie iáko łzczenięthá lwie/ y będzie mrucał chwytiájąc lup fwoy *BibRadz Is* 5/29.

2. Lament, głośny płacz, krzyk przerażenia (2): Tám [w piekle] nieftetyż/ ogień śiárczyfł/ [...] tám robáctwo w ogniu nigdy nie vmieráiące/ ktoremu (z) ftráfzliwym rykiem teraz fię przypátruie. *LatHar* 152.

Wyrażenie: »z rykiem wołający« (1): Ach nieftetyż: támci [w piekle] ieft pomiefzanie głóſow z rykiem wołáiących: tám tumult ludzi zębomá zgrzytiáiących *LatHar* 151.

3. Odgłos trzęsienia ziemi; mycetas Cn (1): Tu iedną rázá náftał w ziemi fzmér mrukliwy/ Zá którym drzenie ziemie/ ryk dziwnie ftráfzliwy *GórnTroas* 17.

Cf [PORYK], RYCZENIE

MC

2. [RYK *sb m*

I sg ryki(e)m.

Sł stp, Cn brak, Linde XVI w. (ten sam przykład).

Prawdopodobnie: Pchnięcie, zamach (z niem. *Rück*): Tenże Andrzej [Tęczyński] Káftellan Krákowlki/ [...] gdy do niego Niemiec z kufzą bieżał/ on ná koniu záрко podeń podbieżawly/ wy-

dárzy mu kufzę/ w leb vderzył/ mowiąc: Ták chłopie náfzy Przodkowie rykiem bijáli. *PaprHerby* 28 (*Linde*).]

MC

3. RYK *Sł stp; Cn, Linde brak.***RYKAĆ** (2) *vb impf*

praes 1 sg rykâm (1). ◇ *3 pl* rykają (1).

Sł stp, Cn, Linde brak.

O zwierzętach: porykiwać (2): Admugio, Przirikam/ Rykam po kim [tj. jako drugi]. *Mącz* 235b.

rykać na kogo (1): Lwowie ná nas rykáią: Ielenie nas bodą: Wilcy fye przymykáią. *LeovPrzepSamb* b4.

Formacje współrzedne cf RYCZEĆ.

Cf [RYKANIE]

MC

[RYKANIE *sb n*

I sg ryk(a)ni(e)m.

Sł stp, Cn, Linde brak.

Wydawanie ryku, porykiwanie (o lwie): właśnie jak lwica swych szczeniát pobranim Zatrwożona z zálosnym placze ich rykaniem *StryjPoczqt* 171.

Cf [RYKAĆ]

MC

[RYKLICA *sb f*

N sg ryklica.

Sł stp, Cn, Linde brak.

Prawdopodobnie: Chusta (z włos. *ricca* (?)): żupica flavea alias błękitna wytarta, tunica mariti panni Czwikowiensis, riklica de muchaiero, mantelia 10 *ImwMieszcz* 1545 nr 11.]

ALKa

RYKNAĆ (6) *vb pf*

fut 3 sg ryknie (3). ◇ *praes 3 sg m* ryknął (2). ◇ *con 3 pl m* an by ryknęli [cum *N pl*: lwowie] (1).

Sł stp brak, Cn notuje, Linde XVII(XVIII) – XVIII w. s.v. ryczeć.

O zwierzętach: wydać donośny, zwykle groźny głos; dare mugitum, edere rugitum, immugire, irrugire Cn (6): Lowiec ná niedźwiedziá krzyknie/ On fie zléknawly bárzo ryknie *BierEz* I4v; Ryknął on Lew [według starej legendy żydowskiej] we ftu mil od Rzymá tak ciężko/ áż wlytki Pánie brzemienne martwy plod miály w Rzymie *BielKron* 463v; *PowodPr kt*; Pan mowi/ lew ryknął [leorugiet *Vulg Am* 3/8]/ wćiekay/ Bog przemowił prorokuy *SkarKaz* 160a [przekład tego samego tekstu *PowodPr*].

ryknąć na kogo (1): áby ielliby kto przepifał ony Káraktery wielkiego imienia Bożego [umieszczone w świętyni Salomona]/ á chciał ie s fobą wynieść/ ryknęli nań oni dwa Lwowie [tj. figury lwów stojące na straży]/ áż muiał wpuścić onę Kártkę y zápomnieć wlytkiego. *BielKron* 464.

Przen (1): [przepowiednia o św. Tomaszu z Akwinu] Wy go niemym wołem zowiecie: ále ten woł ták ryknie/ iłż go świat wlyżćiek flyżćeć będzie. *SkarŻyw* 201.

Formacje współrzedne cf RYCZEĆ.

MC

[RYKONIA *sb f*

rykonía a. rykunía.

D pl ryk(o)ni(a)m.

Sł stp, Cn brak, Linde XVII(XVIII) w.: rykunía.

Kobieta zarządzająca gospodarstwem domowym w majątku ziemskim (z brus. *pykynia*): [powiedział starosta] iż myto, ktore dawa rykoniam w folwarkach po kopie, w skarbie na liczbie przyjmowano. *LustrPodl* II 98.]

ALKa

[RYKUNIA] cf [RYKONIA]**[RYLEC] sb m**

I sg rylcem; -em, -(e)m.

St stp brak, Cn notuje, Linde XVIII w.

Narzędzie do rycia, rzeźbienia; stilus PolAnt, Vulg, Cn; caelum, celte, cestrum Cn: Y poodrywáli wżytok lud nauŕznice złote/ [...] y przynieli do Aharoná. Y wziął z ręki ich/ y wykřtaltował ono rylcem/ y wczynił zniego ćielcá odlanego BudBib Ex 32/4.

a. Służące do pisanía: Ktoby mi to dał áby nápiřané byly moy moię? ktoby mi to dał żeby w wryfowano ná księgách? Rylcem żeláznym/ y ná bláŕze ołowianéy ábo dlótem wryto ná fkále? *WujBib Iob 19/24.*

Synonimy: dloto; a. grafka, pręcik.

CF RYWADLNÍK]

AN

I. RYM (163) sb m

sg N rym (22). ◊ G rymu (5). ◊ A rym (27). ◊ I rymem (26); -em (10), -ém (1) KochPieř, -(e)m (15). ◊ L rymie (2). ◊ pl N rymy (16). ◊ G rymów (23); -ów (11), -(o)w (12). ◊ D rymóm (2); -óm (1), -(o)m (1). ◊ A rymy (15). ◊ I rymy (15), rymami (1) LeovPrzep. ◊ L rymiéch (7); -éch (3), -(e)ch (4). ◊ V rymy (2).

St stp brak, Cn notuje, Linde XVI (trzy z niżej notowanych przykłądów) – XIX w.

1. Utwór poetycki napisany wierszem; carmen Mącz, Calep; poesis Mącz; poema, rhythmus, versus poeticus Cn (136): *RejFig Bb7, Bb7v [2 r.];* Bo iesli w moich Rymiech będzie co chwalnego/ Z Niebá naprzod/ á po tym mam to z láłki iego [swojego mistrza w poezji, Jana Kochanowskiego]. *Prot E, D4v; SienLek 156v, 187v; [do zwolenników reformacji:]* maćie teraz nowe Rzymkie paćierze [tj. psalmy z brewiarza rzymskiego] [...]. Tychże fie trzymayćie/ nie owych rymow łproftnych wálznych [tj. pieśni ewangelickich]. *WujJud 187v;* Tym [że doceniłeś moje utwory] żeś mi fercá dodał/ zem fye rymy fweimi Ważył zetrzć z Poćty co znakomitřzemi/ Y wdárlem fye ná fkále piękny Kállliopy *KochPs 2;* Ciebie/ pánie/ po wżytkim świećie/ przéd wżytkiemi Narody opowiadác będę rymy fweimi. *KochPs 166, 58, 68, 147 [2 r.], 157, 170;* PANI [...] Pátrząc ná twą wdzięczną twarz/ rymów mi przybywa. *KochFr 9;* Oduřć/ mój Mikołáiu: bo ma być fćateczny Sam poetá/ rym czáfem wydźie y wřeteczny. *KochFr 13; (nagł) Do fwych rymów. (–) RYmy* głupié/ rymy nieobáczné/ W których iáko weźwiérćiedle znáczné Mé łzaleńftwo/ idźcie w ogieñ wżytki *KochFr 73;* Piáné moie rymy/ bo y łam rad piie. *KochFr 100, 38, 41, 65, 66, 76 (19); Klonřal C4; KochBr 150 [4 r.]; KochDz 108;* Ták Poćtá mój [tj. Tibullus w Elegiach] łpiewa: á znam y po rymie/ Ze łam roli nie orał/ áni ładał w dymie. *KochMarsz 155, 155 [2 r.];* SOBie łpięwam á Muzom: [...] Bo z rymów/ co zá korzyřć křom próznégó dźwięku? *KochMuza 25, 27; KochPhaen 5; KochPam 80, 88; KochPieř 30, 50; PudłFr 23, 45, 58; KochProp 7; KochPropK Koch 3, 4; Carmen – Pillřn [lege: pieřń], rim, wierřz, łzolenię. Calep 166a; SETNIK RYMOW DVCHOWNYCH. SEBASTYANA GRABOVIECKIEGO, SEKRETARZA K.I.M. GrabowSet kt; Puřćilř przed oczy/ łmutne rymy moie/ A Bog wćiefzy wżytkie drogi twoie. GrabowSet M, A2v, A4, A4v řp, E2v, M, M2; KochFrag 22, 30, 40, 42 [2 r.];* Niechay łpóleczenie známi y Muze łpięwáá Oblubieńcowi cneму/ wdzięczny rym oddáá. *OstrEpit A2, A2, A3v;* A to y tu w tych Rymiech ná niektorych mieyćelć ieřt omyłek trořeczćkę *RybGeřli A4; WitosłLut A2v, A5v;* ZOile [tj. złořliwy krytyka] [...] zlyli moy Rym/ moá łzkodá/ Dáy kuńřtownieyřzy *KlonKr F4v;* Po práwey ręce mařz Krákwieć z Rzymem [tj. karczmę]/ A iż ták mam rzec bráćie prořtym rymem/ Mořez łię nápić w obudwu po troře/ Ielli mařz grořze. *KlonFlis Hv; SkorWinsz ktv;* A wy zá łkarb Iudařzow kupćie dla Pielgrzymow Rolá iáqá: A z tym tu czynię koniec rymow. *KlonWor 81, 67.*

rym o czym (I): O thymże Rymy [tj. wierszowany opis wartośćciowego konia]. *SienLek 187v.*

W połąćzeniu z nazwą języka [ai + rym (2), rym + ai (1)] (3): Ale żeby to łkończenie świátá káždemu ná lepfzey pámięci bylo: krotkiami ie rymámi Polłkiami wypifuię. *LeovPrzep Fv;* Powiedz Słowienki rym/ o wielořtrona Lutni złoćona *KochPieř 53;* Modlitwá S. Thomařzá Łácińłkim rymem piřána *LatHar 385.*

W charakterystycznych połąćzeniach: rym drogi, głupi, jado-wity, krotki (2), lekki, lichy, nauczoney, niegładki, niegodny, nieobaczny, nierozmyřłny, niespokojny, nieszczęřny, nowy (nowotny) (8), ozdoby, pijany (2), pochwalony, pocieszny, podły (2), powolny, prosty (2), smutny, sprořtny, śłachetny, udatny, uszczyplivy, wdzięczny (4), wesoly (2), wszeteczny (2), zly; godny rymu; rymow [komu] dostaje.

Zwroty: »rym(y) (na)pisać; rymem (a. rymami) wypisowác (a. opisowác); rymem pisany« [szyk zmienny] (8;2;1): DWá fie mieli ku pániey/ więc rymy piřáli/ Aby fie czym kto može/ pániey podobáli. *RejFig Bb6, Bb7; Prot A3; LeovPrzep Fv;* kto by wirřz/ ábo rym piřał/ by nie dla tego/ iżby áffekt fwoy [...] nim wyráził? *GórnDwor Bb7v; KochFr 74, 76;* Mnie teź czas będzie [...] odpoczynać nieco łobie z biegu. [...] Vdatnym rymem opifuię boie/ Ná których mieczá nie trzebá/ ni zbroie. *KochSz C4; GrabowSet A2v; LatHar 385;* Moá Erato piřze rym ten niespokojny/ Abowiem teraz wřędy pluřá křwáwe woyny. *KmitaSpit Av.*

»sławieć (a. wysławiać), dać czeřć rymem (a. rymy); wysławiać rym będzie« [szyk zmienny] (3;1;1): Twé miłořdzieć/ twoię prawdę/ wieczny pánie/ Wyřłáwiác mój rym będzie/ póki świátá łtanie. *KochPs 132;* Panu fwemu daymy czeřć rymy nowémi/ Chwałá iego niechay brzmi miedzy dobrémi. *KochPs 215, 84, 178, 209.*

»śpiewać rym(y) [A]; rym śpiewać nie przestanie« [szyk zmienny] (5;1): *Klonřal A2;* VCieřnie Rym Pánie Śpiewać nie przelćtanie/ Poki czas plynny y tve przyřle łátá/ Będá zażywác przelćtronego świátá. *KmitaPsal A3v; ZawJeřt 11, 24;* Teraz chcę śpiewác Rym wielowładnemu W pułnocnych křráich Monářze [tj. Zygmuntowi III Wazie] *GrochKal 4;* Przy łutniey rym łpięwááć/ Pámięć dam świátu temu/ Ze ferce me vřááć/ Láłkę odniořło/ k tobie [Panie] przyřtawááć. *GrabowSet Lv.*

»rymy tworzyć, dzieć, składać, stawieć; rymow łkładanie« (2;1;1;1;1): Małżeńftwá teź yedno s cnotliwá/ y z dobrego domu/ y o ktoreyby řadnych rymow nyetworzono/ [...] áby niełtaćzał [ten, kto chce synów poczcivych mieć]. *GliczKsiąř Bv;* Poeterey (niem.). Rimow/ albo wierřzow łkładanie. *Poesis. Calag 378a; KochPs 66;* IElim kiedy náđ dziećmi piórkó miał zábáwić/ A k woli temu wieku lekkié rymy fćáwić: Bodayże bych był ráczey [...] nieważné mamkom pieřni piřał *KochTr 4;* Iákiem ia [zalećajęc się do panny] dáry dawał? Iákiem rymy łkládał? A dźiř mie wřtyd *KochFr 64; KochMarsz 153.*

Wyrażenia: peryfr. »boginie pięknych rymow« = muzy (I): Boginiom pięknych rymow/ ktore łáme wieku Y czáfow nieřmiertelnych nie bronią ćłowiekú *WitosłLut A2.*

»rymow łkładacz« [szyk 1;1] (2): Poeta, Wierřzów łkládcz/ ábo rymów łkládcz/ Rymownik/ Poćtá. *Mącz 307c, 476b.*

»wierszem łkładne rymy« (I): Zádźierzá zřázu królá wierřzem łkládcné rymy/ Vłtápią im triumphy/ inřzé řrářzki/ dymy/ Któřé řzum po powietřzu rořtrzáłá *GosłCast 10.*

Szeregi: »harfa i rym« (I): Mnieć ferce tufzy/ ze w namiećie twoim Wiecznie mam mieřzćkác pod łkrzydłámi twémi: [...] Tám wolen będąć od wřelkich trudnořći/ Hářfá/ y rymem będę ćię wyznawał *KochPs 88.*

»lutnia i rym; rym z lutniá« (2;1): Nieřzczęřćiu k woli/ á fwoiey żalořći/ Któřá mie práwie przeymuie do kořći/ Lutniá/ y wdzięczny rym porzućić muřzę/ Ledwie nie duřzę. *KochTr 15; KochPieř 39;* Piwkíem dmidzbán trořki poieię [lege: poiř] Mnie Rym z Lutniá ferce goię *RybGeřli B2v.*

»pieřń, rym« (I): Chwalćie páná: godno dáć czeřć pánu temu/ Pieřń wefoła/ ozdoby rym/ řłuży iemu. *KochPs 212.*

»wi(e)rsz a(l)bo rym« [szyk 3:1] (4): Poesis, Wierfze albo rymy nie którego Poety. *Mącz* 307c; Vates, Prorok/ wiefzczek/ prácticarż/ też poetá/ skłádacz wierfzów albo rymów. *Mącz* 476b; *Górndwor* Bb7v; *Calag* 378a.

Przen (3):

a) *Talent poetycki, umiejętność pisania wierszy* (2): Zacie rodzone potomftwo *RELA* dowćipnego Enniuřá Polkiego/ Płáczé/ boř przdóká ich idáć iuz przetártym torem/ Był rymow *ſuccefforem*. *KlonŻal Cv*; Nie naydźiefz tu tákiego [potomka]. Coby nieprzymierzánego rymu mogli dořtápic Ná mieřce twe nářtápic. *KlonŻal Cv*.

b) *Pisanie wierszy* (1): Trzebáby tu [na grobie Kochanowskiego] iáko żywą ofobę wypráwić [tj. stworzyć wizerunek]. [...] Trzebáby też ánimufzu [...] Póéty rżádnego: Coby go więc popędliwoř ruřzylá wrodzona Do rymu *KlonŻal D3*.

a. *Wers, linijka wiersza albo tekstu; versus HistAl* (9): nád ktorémi [obrazami wokół tronu] były rymy nápiřané Greckieimi literámi y Láćińskieimi/ to iefř/ imioná wřzyřkích ziem ktore fuřzylý Alexandrowi. *HistAl M7v*; (nagř) Co rym piřář/ nie vmiem. (–) [...] Ieden řtoiáć nápiřář/ iuz dáley nie vmiem [tj. nie wiem, co nápiřáć]/ Drugi przyřzedł wziář kretkę/ nápiřář iá vmiem. *RejFig Bb6, Bb6*; Iefř też cóř podobnego [do *Vulg Iudic* 12/5-6] w Polkiey Hiřtoriey/ iáko rozeznawano Niemce od Polákov przez on Rym [tj. *Essentia, Persona, Trinitas, których luteranie nie chcieli wymawiać, nie uznajáć ich za řłowo Boże*]. *SarnUzn C2v*.

Szereg: »wiersz, (albo) rym« (3): Hexastichon, Szeřć wierfzy áłbo rymów. *Mącz* 90d, 90d, 220a.

a. *Powiedzenie, sentencja* (2): Tho moy rim. chleb czieplj a maslo wniem. *ZapMaz VII Z 17/366v*; Ciefzy mię ten rym/ Polak mářr po řzkodźie *KochPieř* 39.

b. *Zakłęcie* (2): Carmina devotoria, Rymy ktorémi yeden bywa przeklinán/ áłbo poprziřęgan. *Mącz* 508b; Która [řmija] zámknioné vřzy wźiemię krije/ Aby nieřłucháć/ kiedy náuczony Czárownik nád niá zácnie rym nieřłony. *KochPs* 84.

2. *Zgodnoř brzmienia zakończeń wyrazów w utworze poetyckim; rhythmus Mącz, Calep, Cn; numerus Mącz, Cn* (18): Omylnofczí aczkolwiek niektore řá y w flowiech y wliterach takieř też y wrymiech alie řię pilny czytelnik łatwie ofátka domyřli. *RejKup-Sekl ee8*; Rhythmus. Latine consonantia vel modulatio, Rym/ wierfze polskie ná końcách řię zgadzájáće w řyllábách. *Mącz* 355c; Tom iá piřář ná řiořfry řwéy miřéy řáđánié/ [...] Y řámá řye do tego dobrze przyřořylá: Náłéř rym/ to náwięřza moiá práca bylá. *KochDz* 109; *Calep* 924b; *JanNKarKoch E*.

I sg »rymem« = *mowá wiązáná, wierszem* (10): Poema, Wierfzami řiářzki řpiáne [lege: spisane]/ też vmyř [tj. myřł, pomyřł] rymem vcziniony. *Mącz* 307c; Prosa, Rzecz á mowá która nie rimeř/ to yefř nie wierfzami ofięgniona yefř. *Mącz* 327a, 253b, 392a, 421b [2 r.]; Iam řię też tu práwie werwał z motyká ná řłońce/ Tylko rymem záwięřziáć v wierfzykow końce *KlonŻal D4*. *Cf Zwrot*.

Zwrot: »rymem piřáć (a. nápiřáć, a. popisáć« (3): *RejFig Cc4v*; Vates medicinae, Który lekářřá náukę rymem popisář. *Mącz* 476b; [řálotnik do cudzej řony] Liřteczki rymem piřze. *Klon-Wor* 62.

Wyrażenia: »w rym wiázána mowá« (1): PRzychodnia iefřtem z Párnázu w te kráie [tj. do Polski] [...]. Zábáwiam řię tu w rym wiázáná mowá/ Iedná z dźiewiáć [muz]/ Kálliořá [mnie] zowá *GrochKal* 3.

[»rym wirřzowy«: *rhythmus d(icitu)r* prosa consonantias retinens in fine clausularum et d(icitu)r a rhythmos Grece, quod d(icitu)r numerus Latine, quia constat ex certo numero syllabarum {vel Rym vyrřshovy} *ReuchlinBartBydř* D3.]

Szereg: »rym, (albo, i, to jest) wiersz« [szyk 3:2] (5): Astringere orationem numeris, Mowę oráćiá rymem/ wierfzami vczynić *Mącz* 421b; Orationem solutam struere, Rzecz króm wierfzów áłbo rymów gotowáć. *Mącz* 422c, 253b, 327a; Ale wierřzem ozdobyř y rymy řłáđkiéimi/ Mam nádźieieř/ że z miřřzmi porównám dobrémi. *KochFrag* 21.

3. *Zgodnoř, harmonia, porzádek; numerus, responsus Mącz* (6): Numerus etiam, Miářá/ Rym/ obyczay. *Mącz* 253b; Responsus, Iednákořć/ rym/ zgodá *Mącz* 410c.

Wyrażenie przyimkowe: »w rym« = *włařciwie, dobrze, jak náleży* (3): yefřliby wyrozumyenyá [przy uczeniu řię] nye bylo/ wtbody vřpadł [uczeń]/ že [...] thego cžegoby řię mu potrzebá bylo včzyć/ nigđiby řię nye náuczył. Co by wřlytko nye wrym pořłzo/ ániřy dobrze bylo *GliczKřiář* I5; Anacolutos – Niewrim. *Calep* 66b; Concinne, Ornate, composite, convenienter – Włářnie, w rim cheřdого. *Calep* 232a.

a. *Šluszořć, trafnořć* (1):

Zwrot: »w rym trafić [czemu]« = *ujáć w řłowach iřtořę, sens cžegoř* (1): IVřeř teraz w rym řrářř/ tey řřráwie ninieyřzyey. O ktorey wiedz/ že iá nie iefř myřli inářłzyey. *PaxLiz* B2v.

4. *Jednostki frazeologiczne o róznych znaczeniach* (1):

Fraza: »od tego i rymu nie masz« = *tego nie dá řię opowiedzieć* (1): A obietnice ich [řřzeszników]/ ták iákoř řlyřzał/ iákie řá y řhu o doczeřnym mářnym zřinieniu ich/ [...] y o wiecznym á řřářřnym potępieniu ich/ to iuz tám od tego iáko powiáđáią y rymu nie mářř. *RejZwierc* 131v.

[*Zwrot*: »[komu] rym oddáć« = *odpłáć komuř křzywđę, czyniáć mu to řámo*: Iákoř tego wřzyřłkiego řnáđnie dokáźecie/ iefřli zmwowřzy řię/ choř was trzey Monářchow nář [na *Turka*] zgodliwie powřřániéieř/ řkáđ też nietylo mu ten rym oddáćieř/ ále też y Monářchiámi řię iego [...] podzielićie. *WerPobudka* B2 (Linde).]

*** *Bez wystarczájácego kontekřtu* (2): chybáby řię komu ináčéy řđáło: rim abo rym/ wřłitko za iedno: dim abo dym takře *JanNKarKoch* G2v.

Synonimy: 1. *pieřř, rytym, wiersz, řłozenie*.

Cf [NIERYM], PISORYM, ROZNORYMY, RYMOPIS, RYMOWANIE

MC

2. RYM *řł stp*; *Cn, Linde* brak.

RYMA (72) *řb f*

ryma (33), **rema** (29), **reuma** (8), **řęma** (2); *ryma BierEz, Mymer¹, BartBydř, Mącz* (5), *KlonFlis*; *rema RejAp*; *ryma* : *rema* : *reuma* : *řęma FalZioł* (9:21:7), *GlabGad* (1:–:1), *SienLek* (14:7:–:2).

Tekřty nie oznaczájáć lub oznaczájáć niekonřekwentnie; -a (11), -á (3); -a : -á *Mącz* (3:1), *SienLek* (8:2).

řg N *ryma* (18), *ř G* *rymy* (10), *ř D* *rymie* (9), *ř A* *rymeř* (25), *ř I* *rymá* (4), *ř L* *rymie* (2), *ř pl N* *remy* (2), *ř A* *remy* (2), *ř [L* *rymá*řh.]

řł stp *řrak, Cn* *notuje, Linde XVI* (cztery z niřey notowanych przykřádów) – *XVIII* w.

*Chorořa polegájáća (według ówczesnego przekonania) ná wřdzielaniu řłynów (řłównie řłegmy) z nosa, też gardłá, ná skutek ich nádmierneho nagromáđzenia řię w řłowie; katar, nieřyt, kaszel; pituita Mymer¹, BartBydř, Mącz; řłegma BartBydř, Mącz; catharus, destillatio (distillatio) Mącz, Cn; fluxus, rheuma Mącz; defluxio, gravedo, rheumatismo Cn [rheuma – ryma, to jest cieczenie albo řłuks z nosa idácy Mącz 355b; – řářka, řłus od řłowy upadłý Calep] (72): Ná wonić řię teras nie znam/ Bo wielká rymę w nořie mam *BierEz* R3; *Mymer¹* 39v; *BartBydř* I16b; zmieřzay że ty řzečzy řłoem á tym řłobie vřřa řłoć ciepłó gárgářiřziáćieř/ abowiem bronie reumy ř chodźić z řłowy w gardłó y ná pierři/ ale vřřy wywodzi ty niecżyřłoći *FalZioł* I 47c; Teř gdy řędzie wřzorořna řzawina z bukwičzá w winie, tego wina w nos wřłuczájáć ciepłó/ abowiem rymę vleczá ktora z zimney przyčřzyny pochodzi *FalZioł* I 130a; Gdy tego ziela nákláđiefz w woreček á tego przyřořylř ná czołó/ remę wyluřzał/ Mozg pořłá *FalZioł* I 141d; Thy ziářka takowe [...] řęđáće okřář vřriny, Známiouią řłynienie wilkocfi z řłowy ná pierři/ to iefř reumę *FalZioł* V 8v, ř2, I 61c [2 r.], 91c, 93d, 105a (20); Cžemu teř drudzi ludzie cžářem omieniáią (–) *řłá**

rymy spadające od mózgu, która zatka treftki głofu, to iest, żyły pułte kthorymi glos wychodzi. *GlabGad* C8; Pituita, idem quod Phlegma, Flágmá/ rymá. *Mącz* 301b, 41a, 355b [2 r.]; Zły z obu stron fzyie pułczaią/ dla Remy á zley wilkości głowney. *SienLek* 35v; Bywa też zálezienie czucia które łápká rzekáią; niekthorzy Rymá/ ále nie rostropnie: Abowiem rymá iest otworzenie łáпки *SienLek* 72v, 25v, 72v [2 r.], 73 [2 r.], 91v, 92v (13); *KlonFlis* H2; [Też rymę oddala proch iego [kákolu] w oczcie namoczony a potym wyfufzony *SpiczZioł* 97 (Linde); *MymerRegim* 1575 B4v].

W *połączeniach szeregowych* (7): *FalZioł* I 40d, II 7b; A w kim fye tá wilkość zbytnia rozmnoży/ s tąd bywáią Remy/ oczu plynienie/ niechęć iedzenia/ krofty/ płynące wrzody/ ograżki zimne/ opuchliny. *SienLek* 29v; Abowiem z žimy niemocy fye przygadziáią rozmáite w głowie/ gdy zbytniey flágmý fye wniesy národzi. Remy/ Sápki/ śliniogorze/ káfzle y innych niemáto. *SienLek* 42, 15v, 35v; *RejAp* 132; [*SienHerb* 350b (Linde)].

Wyrażenia: »reuma ciepła [= z nadmiaru ciepła, podwyższonej temperatury]« (1): Sebeften [rodzaj lekarstwa] [...] Reumę też ciepłą y gorącolć vriny oddaláią *FalZioł* III 15c.

»ryma flegmista«: ieden mój dobry towarzyszył ftrawił kilka libr Piłul de *Cynoglossó*, w rymach flegmiftych z głowy ciekących *UrzędowHerb* 69a.]

»ryma krewna« (1): Rymá też krewna zdrowa bywa/ á zwłafzczá z nofá: á zwfázke [!] gdy czego názbýt tedy fzkodzi: á przeto gdy krew z nofá ftanáć niechce/ [...] Weźmi świnie łáyno [...] *SienLek* 73.

»rema nieżyta« (1): Też nieżyty ktori w nos plynie/ [...] tedy na tho orzechy łalkowe przypiekane/ [...] á na nocz pożywane/ niepodobnie on [!] nich richło zdrowie przychodzi, Też na remę nieżytową Lnem kadzienie, iest dowiadczony pomocy *FalZioł* V 77v.

»sucha ryma« (1): Sápka/ którą niektórzy fuchą rymá zowá/ fzukay Rymá. *SienLek* T[tt].

»ryma zimna, z zimnej przyczyny [= wynikająca z przeziębienia, zimna]« [szyk 6:1] (4:3): Też na reumę zimną y na wpadły ieziczek [!] vczin płokanie vft ciepło gargarizuiąc/ vwarziwfi Izop z rozá *FalZioł* I 66d; [polej] Ma moc rozpadzaiącą/ trawiającą y potwierdzaiącą. Rymę zimną zaftanawia zacilka y wyfufza *FalZioł* I 100c, I 16d, 84a, 93d, 100d, III 27b.

Szeregi: »kaszel a reuma« (1): Krew fzarłatowey barwy/ á około wfzędý biała: ku ferwadcze podobna/ vkazuie kalzel á reumę. *FalZioł* V 59v. [*Ponadto w połączeniach szeregowych* 4 r.]

»katarus albo reuma« (1): Iefli fie też [ostrá wilkość] pułci na płucza/ czyni dychawicze/ iefli fie pułci na ielita/ czyni biegunkę/ á tak Catarrus albo reuma iest początkiem rozmagitych niemoczy. *FalZioł* V 8v.

»rema albo (to jest) nieżyty« [szyk zmienny] (3): CArdamomum iest nafienie [...] vzyteczne [...] naprzeciwno mdłofci mozgowey/ która z remy albo z nieżyty przychodzi. *FalZioł* III 7b, V 77v; przeto na ten czas z żoładka pochodzą dymy furowe do mózgu z ktorich przydawa fie bolenie głowy y też reuma, to iest, niezit *GlabGad* K4v; [*SienHerb* B#2; *Cresc* 1571 260 (Linde)]. [*Ponadto w połączeniu szeregowym*.]

»ryma, (albo, i) sapka (w nosie)« [szyk 2:2] (4): Ty elektwarze fluzą przeciw łápcze y reumie. Diabolibani, Pomum ambre [...] *FalZioł* V 105; Distillatio etiam, Flegmy z głowy w nos ściekání/ rymá/ łápká. *Mącz* 415c; *SienLek* 73 žp, T[tt]; [*MusProgn* B2]. [*Ponadto w połączeniu szeregowym* 1 r.]

»ryma i wilkości złe« (1): gdy vwarziwfi macierzú dułzkę/ s korzeniem kofacczowym [...] á potym prziložil ciepło na głowę/ ábowiem rymę y wilkofci złe w głowie trawí. *FalZioł* I 139a.

»rema a (albo) zaleganie w nosie« (2): Remá/ álbo zalegáníe w nosie/ iefli fye często przygadza á długo trwa: oftrzegáćfye áby Dychawicá á fkázenie Płuc nieprzyfzło. *SienLek* 20, 20 marg.

LWIl

RYMACYJA cf RUMACYJA

RYMAR cf 1. RYMARZ

[RYMARKA sb f

Tekst nie oznacza pochyleń; końcowe a prawdopodobnie jasne (tak w -ka).

sg N rymarka. ◇ G rymarki.

St stp notuje, Cn brak, Linde bez cytatu.

Żona rymarza; w połączeniu z imieniem lub nazwiskiem: Długi: zeznała, że przyjęła długu po śmierci nieboszczyka, małżonka swego [...] od Cesarzewy rymarki za 9 jachteli piwa po gr 35 – fl. 10 gr 15 InwMieszcz 1585 nr 271, 1559 nr 94.

Cf [RYMARZOWA]]

MC

1. RYMARZ (10) sb m

WN sg a pochylone, w formach zależnych jasne.

sg N rymárz (4). ◇ G rymarza (5). ◇ D rymarzewi (1). ◇ [pl I rymarzmi.]

St stp: rymarz, rymar, rymer, Cn notuje, Linde bez cytatu.

Rzemieślnik garbujący skóry zwierzęce i wyrabiający z nich przedmioty; corrigarius BartBydg; frenifex, frenorum artifex Cn (10): domum [...] fremifici [lege: frenifici] alias rimarzewy vendidit ZapMaz II Ł 51/7; BartBydg 36b, 140b; Dał go [osła] Bog do Rymárzá/ vřzał na gárbuie/ Ofłá fkorę ná wywrot/ bárzo iá nicuie. RejZwierz 121; Otoż małz ftolicę á máyefat iego [św. Piotra, pierwszego papieża] v Rimárzá pod dáchem w nędznym miáfteczku [cf Vulg Act 10/5-6] RejPos 301, 301; (marg) Rymarz. (–) Poydziefzli do Rymárzá/ drogie Vzdy/ Torki/ Dzefięć [!] złotych wyrobi/ z iedney Krowiey fkorci. BielSat Cv [idem (2)] BielRożm 17 [2 r.]; [ślosarzów z kowalmi, rymarzmi, siodlarzmi jeden cech trzymających jest 13 LustrRus I 245].

MC

2. [RYMARZ sb m

-árz; -arz-, -árz-.

sg N rymárz. ◇ G rymárza. ◇ D rymarzowi. ◇ pl N rymarze. ◇ D rymarz(o)m.

St stp, Cn brak, Linde XVIII w.

Poeta: [zapis z 13 lutego 1546 r.:] Donatur villa Temerowcze g. Nicolao Rey vati Polono alias Rymarzowi. Materiały do biografii Mikołaja Reja z Nagłowic, wyd. Z. Kniaziolucki, [w:] „Archiwum do Dziejów Literatury i Oświaty w Polsce”, t.7, Kraków 1892, 415.

a. pogard. Marny poeta, wierszokleta: W kthorych [rymach] też to vftáníe mego Iurgieltu/ Násmiewánim wielkim/ od onego Rymarzá iest nágrawáne. iáko by fye niegodziło/ mnie/ ktorým Powłzechnią Krześciáńlką Wiaré opułcił [...] Krzełciáńlkiego páná pozytkow vżywáć. S. Orzechowski, List do Oświeconego Pana [...] Mikołaja Radziwiła [...] przy Konkluzjach przeciwko heretykom wydanych, b.m. [1562], A2; A wfzelákim obyczáiem vsiłowáć będę/ ábych tę potwarz/ którą mie ci Rymárze v W.M. fplukáli zgládzic mógł ibid., B3, A2v, A3.

Synonimy: poeta, rytmista, rytmnik, wierszopis.

Cf PISORYM, RYMOPIS, RYMOWNIK]

AN

[RYMARZOWA sb f

G sg rym(ar)zow(ej).

St stp, Cn, Linde brak.

Żona rymarza: (nagł) Kamienice murowane w Przaszniszu (–) [...] Wdowej rymarzowej LustrMaz II 13.

Cf [RYMARKA]]

MC

RYMER cf 1. RYMARZ

RYMINAL *St stp; Cn, Linde brak.*

[RYMISTY ai

sg fN rymistą. ◇ pl A subst rymisté.

Sł stp, Cn, Linde brak.

Będący wynikiem kataru:

Wyrażenie: »flegma rymista«: tymże obyczaiem tym dobrze pić [jaje] którzy krwią pluią/ albo którym flegmą rymilta ciecze z głowy do pierśi. *UrzędowHerb* 452a, 255a.]

MC

1. [RYMNY ai

G sg f rymn(e)].

Sł stp, Cn, Linde brak.

Zaflegmiony: Głowy Rymney czyścienie *SienHerb* A#3.]

MC

2. (RYMNY) cf [BEZRYMNY] (Errata)

RYMOPIS Cn; Linde XVII – XVIII w.

Cf PISORYM, 2. [RYMARZ], RYMOWNIK

RYMOWAĆ (4) vb impf

o oraz a jasne.

inf rymować (2). ◇ praes 1 sg rymuję (1). ◇ 3 sg rymuje (1). ◇ [3 pl rymują.]

Sł stp brak, Cn notuje, Linde XVIII w.

Układać wiersz; poetari Mącz; modum et numerum verbis adiungere, orationem numeris adstringere, verba numeris nectere Cn (4): Canere carmen, Wierze śpiewać/ czynić Rymować. *Mącz* 33d, 307d.

rymować do kogo (1): (nagł) Marcin Wollki z wielkiej polski do Czciela [= czytelnika] rymuje. (–) *BielŻyw nlb* 6.

W połączeniu szeregowym (1): A też ledwe fye kiedy dźięćie vrodziło/ Coby łalki rodziców fwych tak godné było. Ochędożné/ poftulżné/ kárné/ nie piefzczoné/ Spiwáć/ mówić/ rymowáć/ iáko co wzoné. *KochTr* 11.

a. [Mówić wierszowane powiedzenie: Tákże też gdy fię podwinię nogá pyłżnemu/ tedy więc ludzie pofpoliće w Polfżcze rymuią: Nie dawno był Rycerzem/ chodziłeś we złoćie/ Pięknie/ buczno y pierno/ teraz leżył w błóćie. *WerReguła* 84.]

Formacje współrdzene: rymować się, odrymować się, przyrymować, zrymować się.

Cf RYMOWANIE, RYMUJĄCY

MC

RYMOWAĆ SIĘ (16) vb impf

się (16), [się].

o oraz a jasne.

inf rymować się (6). ◇ praes 3 sg rymuje się (9). ◇ 3 pl rymują się (1). ◇ [con 3 sg n by się rymowało.]

Sł stp brak, Cn notuje, Linde XVI w. (pięć z niżej notowanych przykładów) s.v. rymować.

1. Zgadzać się, pasować; quadrare Mącz, Cn; consentire, uti-bile esse Mącz; congruere Cn (13):

rymować się z kim, z czym (5): A batyż iufz [...] iáko fię nierymuie ftym piłmem Duchá Świętego [*Vulg* 1.Cor 7/2-5]/ áby Apoftołowie mieli opuścić żony *KrowObr* 224; *Mącz* 410c; iż nie to było głowne przed fię wzięcie náture/ żeby ludzi chorobam/ niewczáfom/ y doległóćiam poddálá/ (bo fię to s tym nie rymuje/ áby oná kthora ieft mátką wżytkiego dobrá/ miálá fię ná to ráda/ y šíłá fwą náfádzić/ ábyfmy my ták wiele zlego mieli) *GórnDworz* H8v; á gdy [*Pitagoras na podstawie wymiarów boiska, które Herkules wymierzyl swoimi stopami*] wynalázł práwá/ á iłfotną długość ftopy [*Herkulesa*]/ ftey dopiero ftófuiąc iáko fię ktory członek/ s ktorym rymować mógl/ dofzedł miáry wżytkiego ciálá/ iż ták był wyfżlyz *Herkules*/ niż ini ludzie *GórnDworz* V4v; [*LuterMalPos* II 310v]. Cf Zwrot.

W połączeniach szeregowych (2): Quadrare significat, Rymować/ zgádzáć/ trafiáć fię *Mącz* 335b; Responsus, lednákość/ rym/ zgodá co fię zwlázczá welpótek s czym zgádzá/ rymuye y tráfia. *Mącz* 410c.

[cum inf: Nierymuie fię nigdy/ bot náglówę wdziác. Es reymet sich vbel/ wenn einer den schuch auff den kopff wil rzichen. *Wokabul* 1539 T3v.]

Fraza: »[co] nie rymuje się ([nigdy]), nie chce się rymować (wespólek), [by się nie rymowało]« = jest (a. byłoby) niemożliwe, nieprawdopodobne, bezsensowne; non cohaerent, non sane quadrat Mącz (2:2): Non cohaerent haec, To fię niechce rymować. *Mącz* 152b, 168a, 335b; Tymże thez kftáltem then Dworzánin/ kthory pána dołkonáłym w cnotach wczynić ma/ íam dołkonálfzym niż on/ bez wáptienia być muśi: á zá tym też będzie/ y wyfżlyzey doftoiności/ co fię bárzo nie rymuje. *GórnDworz* Kk; [*RejKat* 18v; dobri przijaciel/ włomek drugiego a niedofłatek wie y zna/ ale iżby mu dla tego nieprzijaciélem chciał być/ to fię nie rimuje/ bo/ y nalepzi przijaciel/ nie zoftałby tym obyczaiem w przijacielftwie. *Ekonom* O4; *HistOtton* 119v; *BronApokr* 163].

Zwrot: »nierowno się [z kim] rymować« = być niepodobnym do kogoś (1): Nie rowno fię náłz Stáchnik s ftárfzemi rymuje/ Ociec pieniádze zbiera á on záś kiepkuie. *PaprPan* Yv.

Szeregi: »(nie) rymować się, (ani) trafiáć« [*szyk* 1:1] (2): Ex diametro pugnare, Práwie przeciwko być/ nic pofpolitego nie mieć/ Nic fię nietráfiáć ani rymowáć. *Mącz* 84d, 511a. [*Ponadto w połączeniach szeregowych* 2 r.]

»rymować się, ([i]) zgádzáć się« [*szyk* zmienny] (1): Cum consiliis tuis mea et facta et consilia consentiunt, Zgádzáją fię/ Rymuyá fię. *Mącz* 383b; [Ale yáko fię to tu s tą Niewiáfká rymuye y zgádzá? iże oná fnádz tylko ras ábo dwa kroć/ o Pánu Chrifufie y o yego Cudách ftyfzála [!]/ A yednák oná ku niemu s tákową mocną wiará przyftápiłá *LuterMalPos* II 310v]. [*Ponadto w połączeniach szeregowych* 2 r.]

a. [Harmonizować (o proporcjach budowy ciała) [ku czemu]:

Szereg: »rymować się a zgádzáć«: CVdny koń ieft ktory ma fpołob wielki á długi/ gdy też infze członki ku iego wielkości j długości rymuią się á zgádzáią. *Cresc* 1571 683 (*Linde*).]

2. Odnosić się do czegoś a kogoś, dotyczyć czegoś a kogoś; quadrare Mącz; cohaerere (inter se) Cn (3):

rymować się ku komu, ku czemu (2): *KrowObr* 180 cf »nie rymować się ani stosować«, *KrowObr* 214v cf »nie rymować się ani ściągáć«.

rymować się przeciw komu (1): In eos quadrat hoc proverbium Przeciw fię tym rymuye tá przepowieść albo ná tey [lege: te] może być prziwodzóna. *Mącz* 335b.

Szeregi: »nie rymować się ani stosować« (1): Stąd tu iufz możef obátyżć/ iż to mieyfce [o *Melchizedeku*; *Vulg Gen* 14/18] ku tey wáfzey Młfzárkfkiej offiárze/ nie fię nierymuie/ áni ftófuie *KrowObr* 180.

»nie rymować się ani ściągáć« (1): Abowiem tho piłmo/ ktore ty przywodzilf [że jedni za drugich mają się modlić]/ nic fię nierymuie/ áni fciągá/ ku tym twoim fwiętym vmáryłm/ iedno tylko ku ludziom żywym *KrowObr* 214v.

Synonimy: 1. trafiáć się, zgádzáć się; 2. stosować się, ściągáć się, trafiáć się, zgádzáć się.

Formacje współrdzene cf RYMOWAĆ.

Cf RYMOWANIE, RYMUJĄCY SIĘ

MC

RYMOWANIE (3) sb n

a jasne; teksty nie oznaczają ó oraz é; o prawdopodobnie jasne (tak w -owanie).

sg N rymowani(e) (1). ◇ G rymowaniá (2).

Sł stp brak, Cn w innym znaczeniu, Linde XVI w. (dwa z niżej notowanych przykładów) s.v. rymować.

I. Rzeczownik od „rymować”; w wyrażeniu: »na umyśle rymowanie« = *fantazjowanie* (I): Abowim iż według ich [nieuków] phántazji/ á ná vmyśle rymowána yakoby fwyát ftáč myał? yá-koby ludzycy żywi byli przez rzemyęsników? *GliczKsiąż* G5v.

II. Rzeczownik od „rymować się”; *zgodność, harmonia* (o budowie ciała) (I):

rymowanie czego (I): [natura dała człowiekowi cudność w składności członków] aby tedy była proportia to ięft, flufzne rymowanie członków *GlabGad* F3.

[rymowanie między czym: *Cresc* 1571 686 (Linde s.v. rymować) cf »zgodność i rymowanie«.]

Szeregi: »proporecyja to jest rymowanie« (I): *GlabGad* F3 cf *rymowanie czego*, [*Cresc* 1571 686 (Linde s.v. rymować) cf »zgodność i rymowanie«.]

[»zgodność i rymowanie«: Iednak to ięft poľpolite poznawanie cudności j mocności wołow/ gdy członki máią wielkie/ rowne/ tak iż między nimi będzie práwa proporcya/ to ięft zgodność y rymowanie. *Cresc* 1571 686 (Linde s.v. rymować).]

III. Wierszowana sentencja, rymowanka (I): bo [kupiec] kupi nye da darmo/ yedno zá pyenyądze/ według onego rymowána/ Chceľz krámárzem oľtáč/ Maľz kupcowi nádkáč. *GliczKsiąż* M6v.

Synonim: **II. zgodność.**

Cf **I. RYM, RYMOWAĆ, RYMOWAĆ SIĘ**

MC

RYMOWNICA (I) *sb f*

N sg rymownica.

Sł stp, Cn brak, Linde XVI w. (ten sam przykład).

Poetka: *Poetria*, *Rimownica*/ wierzfe skłádáyąca *Mącz* 307c.

Synonim: *poetryja.*

Cf **[PISORYMKA]**

MC

RYMOWNIE (4) *av*

rymownie (4), [**rymowno**, rymownie a. rymowno].

Pierwsze o jasne; -e z tekstów nieoznaczających é lub -é (Cn e jasne); -o prawdopodobnie jasne (tak w -o).

[*comp* rymowni(e)j.]

Sł stp brak, Cn notuje, Linde XVI w. (jeden z niżej notowanych przykładów).

1. Wierszem; numerose *Mącz, Cn; poetice* *Mącz* (2): *Numerose, Rozmáycie/ rimownie. Mącz* 253b; *Poetice, Wierźami/ rymownie. Mącz* 307d.

2. Dobrze, odpowiednio, stosownie (2): [iż p(an) kra(kowski) potrzebuje tego, abych ja przedsię tu przy W(aszej) K(rolewskiej) M(iłości) był, tedy tak rymowniej przydzie, że z tych Czech ku W(aszej) K(rolewskiej) M(iłości) przyjadę, aniźlibych [...] *Listy-Pol* I 1547/387; jeśli je [panów] tam do Wilna dla tego konwokować, trzeba nam w tem TM zdania wiedzieć, gdzie i to jakoś zwłaszcza, *sub absentia nostra* nie barzo rymowno być może, gdyż też pod tak potrzebnym czasem TM stamtąd odjachał *ListyZygm-Aug* 1553/252.]

a. Kunsztownie, zgrabnie (2): Iefzczę y tho niepomálu finiech w nas pobudza [...] kiedy kto foremnie powieda czyi prawie głupi poľtępek/ ábo rzeczenie: [...] Albo więc gruby kłam/ ále rymownie złożony. *GórnDwor* O8v, F5.

Cf **NIERYMOWNIE**

MC

RYMOWNIK (2) *sb m*

o jasne.

sg N rymownik (2). \diamond [*pl N rymownicy.*]

Sł stp, Cn brak, Linde XVI w. (jeden z niżej notowanych przykładów).

Poeta; poeta *Mącz, Calag* (2): *Poeta, Wierźów skłádáč/ ábo rymów skłádáč/ Rymownik/ Poetá. Mącz* 307c; *Calag* 378a.

[*W połączeniu szeregowym:* tak jako i dzisiaj z Ewanjeliję ś(więtej) i krześcijańskiego zakonu nikt baśni ani fabuľ i wszelkiego matactwa nie naczynił więcej, jako poetowie, rymownicy i krasomówcy *OrzPolic* 44.]

Synonimy: *poeta, rytmista, rytmnik, wierszopis.*

Cf **PISORYM, 2. [RYMARZ], RYMOPIS**

MC

[RYMOWNO] cf RYMOWNIE

RYMOWNY (7) *ai*

o jasne.

sg m N rymowny (2). \diamond *f N rymowná* (2). \diamond *G rymown(e)j* (I).

\diamond *n N rymown(e)* (I). \diamond *pl N subst rymown(e)* (I).

Sł stp brak, Cn notuje, Linde XVI w. (jeden z niżej notowanych przykładów).

Przymiotnik od „rym” (7):

1. Od znac. ‘utwór poetycki’: *wierszowany; conclusus, metricus, numerosus, poeticus* *Mącz; rhythmicus, similiter cadens* *Cn* (6): *Metricus, Wierźowny/ Rymowny/ ábo co ku wierźowi należy. Mącz* 220a; *Mimi etiam, Rymowne słowá powieści y przicznania króm którego wftidu ludzkie obyczáye łpomináyące. Mącz* 221d; *Poeticus, Poecki/ rymowny* *Mącz* 307c.

Wyrażenie: »rymowna mowa« = *carmina, conclusa a numerosa oratio* *Mącz* (3): *Conclusa oratio, pro numerosa, Rimowna mowá/ ábo Rytmámi łpilána rzecz. Mącz* 56c, 220a, 253b.

2. Od znac. ‘zgodność brzmienia zakończeń wyrazów’ (I):

Szereg: »rowny albo rymowny« (I): *Isonomia, Rowne ábo Rymowne kończenie słów. Mącz* 175b.

Synonim: **I. wierszowny.**

Cf **NIERYMOWNY**

MC

RYMUJĄCY (I) *part praes act*

N sg m rymujący.

Sł stp, Cn brak, Linde w objaśnieniu s.v. rymozłoty.

Imię słów od „rymować”; bez wystarczającego kontekstu: Ná to ięft regulká v mnie, że po c/ cz/ ł/ dz/ dź/ rz/ sz/ ź/ nigdy nie idźie proľtę i/ iedno tępé y. [...] Ná przykład. [...] c. miłuiący, rymuiący, broniący, pogłádájący, pátrzáiący. cz/ [...] dz/ [...] ź/ [...] etc. *JanN-Kar* G2v.

Cf **RYMOWAĆ**

MC

RYMUJĄCY SIĘ (3) *part praes act*

Zawsze się.

sg m N rymujący się (I). \diamond *f N rymujáčá się* (I). \diamond *n N rymuj(e) się* (I).

Sł stp, Cn, Linde brak.

Stosowny, odpowiedni, pasujący; aptus, congruens *Mącz* (3): *Congruens, Przitrafuyący/ Rimuyący się. Mącz* 150a.

rymujący się ku czemu (I): *Aptum et congruens nostris studiis. Barzo się ku náľzym naukam rymuyące. Mącz* 150a.

a. O stylu pisania lub wystawiania się: *wyrobiony, gładki, piękny* (I):

Szereg: »niekštaltowny, nierymujący się« (I): *Salebrae, Metaph. Nie xštaltowna nierymuyáca się rzecz mowá ábo pilánié. Mącz* 364d.

Cf **RYMOWAĆ SIĘ**

MC

RYNA cf **RYNNA**

[RYNECZEK *sb m*

N sg ryneczek.

Sł stp, Cn brak, Linde XVII w.

Dem. od „rynek” ‘reprezentacyjny plac’: Ryneček foriculum, forulum d(icitu)r a forum *ReuchlinBartBydg* nv.]

ALKA

RYNECZKA (2) *sb f**N sg* ryneczka (2).*Sł stp, Cn, Linde brak.**Dem. od „2. rynka” (2):*1. *Od znac. ‘kanalik’ (1)*: Tubulus, Ryneczkă. *Mącz* 467c.2. *Od niezaświadczonego u nas znac. ‘opaska na głowę uformowana na kształt rurki’ (1)*: Cesticillus, Ryneczkă nieyăka z chuft vcziniona którą niewiały na głowę kładă/ gdy co na [!] głowie noŝă *Mącz* 50b.Cf **RYNIENKA**

LW

RYNEK (206) *sb m**e jasne.**sg N* rynek (20). \diamond *G* rynku (39). \diamond *A* rynek (36). \diamond *L* rynku (97). \diamond *pl N* rynki (1). \diamond *G* rynek(o)w (1). \diamond *L* rynekach (9), rynek(o)ch (3), [ryncech]; -ach *MurzNT, SkarJedn* (2), *WujNT* (5); -(o)ch *RejPos*; -ach : -(o)ch *BudBib* (1:2); ~ -ach (7), -ăch (2) *MurzNT, BudBib*.*Sł stp, Cn notuje, Linde XVI (jeden z niżej notowanych przykładów) – XVIII w.*

1. *Reprezentacyjny (często centralny) plac w mieście, ośrodek życia publicznego; forum Murm, Vulg, PolAnt, Mącz, Modrz, Calep, JanStat, Cn; theatrum Vulg, PolAnt; platea PolAnt* (206): *OpecŻyw* 135v; Dyogenes [...] mowił że m(ąz) ſprawiedliwie może ſwă żonę y na rinku ob(ł)a pić iawnie *BielŻyw* 69; [Szymon ze znał, iż] do domu Mikolayewey kapinofzky wrynku lyezaczego [...] [drabine] przynoył y pobocznym oknem do kuchnye thegołz domu ponyey w(ł)apill. *LibMal* 1551/158, 1546/112v, 115, 1548/147v, 1553/173v, 1554/183v; ſtrzelzicie ſię Doctorów ktorzy chcă wpo-wăżnych ſzatăch chodzic/ i miłuiă pozdrăwianiă na rynekach piérw-lzê ſiedzeniă w Boznicach/ i piérw(łzê) mieſca na kołaczach *MurzNT Luc* 20/46, *Mar* 7/4; Zăs ſă drudzy tákowi/ ktorzy [...] ledă gdzie ſie tráfi bądź ná rynku/ bądź w koſceyle/ bądź ná wefelach á vcz-tach/ [...] przed w(ł)ytкими podczăł ludźmi/ ſyny ſwe karză/ lăyă/ ſromocă *GliczKsiqz* G4, C5; zăbijje kto kogo aby Imienie iego wy-dărł y pofyadł/ [...] ták koniem około rynku ma być w(ł)oczon *GroicPorz* 112, z3v, z4; *KrowObr* 183v, 219v; *RejWiz* 97v; *Leop Act* 17/17; *RejFig* Aa6 [2 r.], Aa8; NAdobnă Krákowiănie/ ſztukę wyprăwili/ Nă owych Sukienicach/ co w rynku ſprăwili. Bo kro-le ná nich w koło/ w(ł)zedy zmălowáli *RejZwierc* 112, 17v; A zebra-w(ł)zy w(ł)ytki lupy/ wpoſtrzod rynku miăłtă onego/ ſpalicie do gruntu miăłtô z onym w(ł)ytkim lupem/ przed Pánem Bogiem twoim *Bib-Radz Deut* 13/16, *Act* 19/29, 31, *Apoc* 22/2; [Tarkwinius] miăłto y rynek chędogo poczăł oprăwiăc/ połamaw(ł)zy piérwſze grube roboty. *BielKron* 102v, 25v, 102, 104, 105, 107 [2 r.] (24); Fori, Ganek w okreciach [...] teŝ lăwy/ podpory á mieyſcă z ktorých ná gry pătrzano v Rzimianów/ ná wielkim rynku. *Mącz* 134a; prodire in publicum, Miedzy ludzie/ wyniſc ná rynek *Mącz* 329b; Cum ea fama forum atque urbem pervasisset subito ad curiam concursus fuit, Gdy ſie tá ſlawă po rynku y po mieſcie rozefzłă y(ł) ſie hnet do ratu(ł)ză zbiegăc *Mącz* 473a; Visam ad forum, Wyŝrzę co ſie ná rinku dzieye. *Mącz* 494c, 38c, 54b, 213a, 304c, 370d (14); *Prot* B2; *Rej- Ap* 170v; poſlowie K(ł)iaŝzăt Pomorſkich/ Krolowi imieniem pánow ſwych w puł [= na ſrodku] rynku hołd podlug zwyczăiu czynili *GórnDworz* P4, Y3 [2 r.], Gg6v; *RejPos* 58v, 60, 61v, 225v, [308]; *RejZwierc* 33v, 39v, 55v, 66, 84; Nă rynekoch iego [miasta Kir-mo-aw] oblekli wory/ ná dăchach iego y ná vlicach iego kăzdy wyć będzie *BudBib* Is 15/3, 2.Mach 10/2; Răyce Krákowſcy w rynku teŝ tryumphowáli/ A w(ł)czurnalcy *Te Deum laudamus* ſpiewáli. *Stryj-Wjaz* C3v, C [2 r.], C3v; *PapPan* Hh4; W poſrodku onego plăcu/ ktorzyby miedzy onemi domămi by(ł) iăko rynek/ zbudowanoby koſ-ćiol/ gdzieby ſię ſędziowie ze w(ł)ytkim ſwoim domoſtwem nabo-

zeiſtwem bawili *ModrzBaz* 93, 31; Tămže w Francyey v miăłtă Bituryki/ gdy koſćioły y rynki obiăc iego [ſw. Antoniego] fluchă-czow niemogły: kănonicy rădzili aby w pole wyfzedł. *SkarŻyw* 545, 118, 202, 390, 422, 532; *PapUp* G4; Forum – Rinek. Mieſce gdzie ſady [lege: ſady] biwayă. *Calep* 432a, 534b; Tędi dobrowolnie temu piotrowy pękowy dopu(ł)zcză wyęzowanię wdom tęn ktorzy kupiel od bartofă ſzwargi na rogu wrinku *ZapKoſcier* 1589/87; Y năpelniło ſię w(ł)ytko miăłto zămiefzania; y wtărgnęli iednoſtăynie ná rynek (marg) ná plăc, gdzie komedy y gonitwy ſprăwowano. (–) *WujNT Act* 19/29, *Matth* 11 arg, 16, s. 46 marg, *Matth* 20/3, 23/7 (16); będzie mógł Woŝny ză rolkazaniem nă(ł)zym/ álbo nă-ſzého Stároſty/ álbo Sędzięgo/ okrom liſtów pozwăc w goſpodzie/ álbo ná rynku *SarnStat* 574; *PowodPr* 80; *KlonWor* 8, 31, 72; [Clo-da na rynek przy rathsvz custodia lignea *ReuchlinBartBydg* i4].

W po(ł)czeniu z nazwă rynku [w tym: z przymiotnikiem dzier-żawczym od imienia (2), z imieniem (1); zawsze: rynek + nazwa] (3): ſzedł iu(ł) ná on czăs y mieyſce dyſputăcyey năznăczone Arryufz/ z wielkă y pylŝnă horď dworzan/ ſwych năſlădownikow: á idăc przez rynek Konſtăntęgo: pădlă nań wielka boiaŝń *SkarŻyw* 390, 429; A ſtămtăd brăcia w(ł)yŝzaw(ł)zy (marg) o nas. G. (–)/ wy(ł)zli przeciwo nam áz do rynku Appiuŝzowego/ y trzech kărczem. *WujNT Act* 28/15.

W po(ł)czeniu z przymiotnikiem od nazwy miasta [rynek + przymiotnik (14), przymiotnik + rynek (2)] (16): *ZapWar* 1536 nr 2491; ſy(ł)zan by(ł) g(ł)os w nocy od Anyolă ſrod rynku Konſtănty-nopolſkiego z mieczem ſtoiaćego/ obiawiăc rychlă ſmierć Cefăr-ka/ żony/ y dzieci iego *BielKron* 146; Ten Kăpiftran by(ł) Kăzno-dzyeïă dobrym/ przeto mu frod rynku Krákowſkiego vczyniono bylo ſtolec podle koſćiolă S. Woyciechă/ s ktorego kazał poſpoli-tym ludzyom *BielKron* 391, 359v [2 r.], 376, 407, 419, 422v, 424, L114v; Ale kto ſie chce tym dziwow przypărzyć/ iăko ſie chudzină żywi/ idź ná Krákowſki rynek/ tăm ſie nadziwuiefz *RejZwierc* 111v; Năziăitrz [król] by(ł) prowadzon ná rynek Krákowſki/ Wprzod kley-noty Koronne niol vff Senatorſki. *StryjWjaz* C3v; *SkarJedn* 252, 320; [kăzdy zupnik] nie ma/ ani będzie powinien foli băłwánowy wicęcy odwieđdz/ iedno trzy ſtă băłwánów do ſkădu poſpolitęgo: to iefł/ ná rynek Krákowſki *SarnStat* 375.

[Zestawienie w funkcji n-loc: »Psi Rynek« = nazwa zaułku w Krakowie: Wziął cztery skóry baranie rzeźnikowi na Psim Rynku w Kazimierzu. *KsięgaKrymKra* 1584 nr 145, 1577 nr 129.]

Szereg: »rynek (rynki), (i, a, albo) ulica (ulice)« [szyk 6:5] (11): iż dzycyom po vlicach á rynku nye gođziło ſie przebyegăc/ ále wodzono ye ná rolă/ aby piérw(ł)ych lát nye trawili w proznowăny a w yăkyey ro(ł)koffy/ ále [...] aby ſie vczy(ł)y tego coby myăły [...] k lătom przyſſed(ł)ſy czynic. *GliczKsiqz* E5; Czwarty pozew bywa przez przywołanie/ [...] kiedy Podwoy(ł)ki wielkim á wyrozumnym g(ł)oſem ná Rynku álbo w Vlicy przywo(ł)ywa kogo aby do Sądu ſtănăł. *GroicPorz* p3; [król Bolesław] dał mieſzczănom Krákowſkim práwo Niemieckie/ y woytă im v(ł)tăwi(ł) ktorzy ſpomyka(ł) zwymie-rza(ł) vlice/ rynek/ aby tho rŝădnie w okręgu ſwoim rozdzielone bylo/ bo piérwey ledă iăko kędy kto chćiał budowa(ł) ſie/ á ſtăd nierădnie vlice y rynek leżeli w fobie *BielKron* 363; *Mącz* 329b; *RejZwierc* 70v, 111v; W(ł)tănę teraz á obieżę miăłto/ ná vlicach/ ná rynekach [per plateas et per loca lata] ſzukăc będe ktore^{so} mi(ł)ue duŝză moia *BudBib Cant* 3/2, I 329b marg; *SkarŻyw* 179; *NiemObr* 76; [Nie poglăday [!] po ulicach miăłtă á nieb(ł)akay ſie po rynecech iego [in vicis ... in plateis *Vulg Eccli* 9/7]. *KsięgiEklez* C6v].

W przen (1): Widzę miăłto w ich [złych ludzi] rŝădzie ná po(ł) y zginione: [...] We dnie/ y w nocy mury ſwawolă obchodzi(ł) Z rynku nieſprăwiedliwoſć/ y vciik nie ſchodzi. *KochPs* 81.

Przen (2):

rynek czego [= miasta] (1): gdyż widzi(ł) [człowieku] iż iedno chodzi(ł) á buia(ł) po rynku tego ſwovolnego Ieruzalem ob(ł)udnego ſwiătă tego. *RejPos* 196.

Szereg: »rynki, ulice« (1): (marg) Czemu ſię niebieſkie miăłto zowie koſćiol ná ziemi. (–) Niebieſkim ſię zowie/ iż w niebie ma

więtłą część y lepfzą miełczczan fwoich/ y więcey rynekow/ vlic/ y obywałelow fwoich. *SkarKaz* 634a.

a. *Miejsce odbywania się targów, targowisko; mercatus Calep; macellum Cn* (51): Forum cupedinis, Der marck do man allerley speis verkaufft. Rynek gdzie wlecekyego naydzye kupić. *Murm* 29; Item zeznal yłch wlyeprczu Valenthego Ribithwa fny m fzią na Rynku powadzywfli, za lep vchwicil *LibMal* 1543/77; Ifch skorą wolowa na Rynku wtarg zwoza czlowyekovi vkradl *LibMal* 1545/106v, 1545/101v, 102, 107, 1546/112v, 113 (14); Przełoż przy takim fzynku Siedzą by przy terlinku Panienczki na rynku Przypiękranie. Zadny Iarmark y kiermałz Gdzie tego wina niemałz *LudWieś* B5; *ZapWar* 1550 nr 2613; *GroicPorz* b4; ani też fmie żoná czyiá [u *Turków*] ná wefele gdzie męłczyzny fą iść/ takież ná rynek przedawác álbo kupowác *BielKron* 261; Kiedy fpołecznie rádzim około obrony. [...] Ledwo fię vrádzilo/ álíc o tym Báby Plotą z fobą ná Rynku á zwłafzczá w Krákwie *Prot* C3v; *RejPos* 71; z obiáwienia Bożego/ ná rynku go [*Epifaniusza*] duchowni/ gdj iągody winne iáko zebrał kupowál/ porwáli/ poświęćili/ y ná ftoliej Bilkupicy poftáwili. *SkarŻyw* 454; Venalitiu – Rinek gdzie liudzi przedaią. *Calep* [1108]b, 278a, 624b, 654a; *CiekPotr* 56; Więc też y niewolniki cudze/ v Poháncow Przedaie zdraycá miáfto fwoich włafnych bráncow. Wywodzi ich ná rynek/ włafnie iákyby konie *KlonWor* 26, 27.

W połączeniu z przymiotnikiem od nazwy towaru sprzedawanego na rynku [przymiotnik + rynek (6), rynek + przymiotnik (1)] (7): *Murm* 28, 29 [2 r.]; *BartBydg* 60 [2 r.]; Lachanopoleum, Rynek zielny. *Mącz* 181c; Locus autem vendendis piscibus destinatus Ichthyopolion – Ribni rinek. *Calep* 499b; [Forum lignarium Holtzmarckt Drewny rynek *ArtNom* G5].

W charakterystycznych połączeniach: rynek drewny, owocny (2), rybny, winny, wołowy (2), zielny; rynek, gdzie przeda(wa)ją [kogo, co] (3), na którym sprzedają [co] (2), gdzie wszeckiego najdzie kupić, gdzie kupują [co] (2).

Zwroty: »na rynku kupowác (a. kupić)« [szyk zmienny] (3): *LibMal* 1544/92; *GostGosp* 70; tedy ná koždého koniá má bydż dawan ieden korzec owfá ná dzień z šíánem y z flomą: á to ná liczbie ma bydż ták kłádziono/ iáko ná rynku iefł kupiono [*sicut in foro emptum fuerit JanStat* 41]. *SarnStat* 376.

»na rynku przeda(wa)ć« [szyk zmienny] (5): *LibMal* 1551/162; Olitorium forum, Rynek ná którym ziołá przedaią. *Mącz* 262d, 384a; *GostGosp* 142; Vftáwuujemy [...] aby żaden z cudzoziemcow [...] [wwożonego wina do piwnic nie składał] / ále/ ie ná fkládzících zwykłych ná rynku przedawał/ ináčży ma winá tráć *SarnStat* 288.

Szeregi: »rynek albo plac« (1): Abowiem éi ktorzi fię tą nauką paráli/ ná rynek albo plac gdzie kupowano falki/ tablice/ y słupiki [...] przichadzali/ izeby kupuiący niebyli ofzukani. *KwiatKsiąz* H4v.

»rynek, (albo, to jest) targ« [szyk 2:2] (4): Forum, Targ/ Rynek gdzie kupuyą y Przedauią. *Mącz* 135a, 44d, [454]d; nie iefł żaden/ ktoby w tem wáptił/ że Vrzedniká tákiego pilno trzebá/ ktoryby fię ná rynku/ to iefł/ około tãrgow [*qui in foro, hoc est in rebus contrahendis*] zábawiał *ModrzBaz* 33.

Przen (2):

Zwroty: »w rynku się omylić, ná rynku zabládzić« = *popelnić oczywisty błąd* (1:1): [*pleban do wójta*] A ták lzey mow boś mię ruffyl Latafz á fnaś niezáfuffyl Wáruy ná rynku zabládzić Bo fnaż nie dziś twoy dzień rządzic. *RejRozpr* A4, K2v.

[»rozum za piorkiem posłać ná rynek« = *stracić rozum*: Około postanowienia małżeństwa jako k(rolewskiej) m(iłości) ja tak widzę z domysłów, że ta rzecz weźmie słuszny koniec. Między radami już się dokonała o tem rozmowa. Przyzwolą, by kto rozumu za piorkiem nie posłał ná rynek. *ListyPol* III 1550/27.]

2. [Miejsce wyznaczone do odbycia pojedynku:

Szereg: »rynek albo plac«: Po nákazaniu pokoiu/ máiá [stający w szranki] obá prosić o wolny rynek/ álbo plác/ co im Sędzia nákázá ma. *SzczerbSpecSax* 438 (*Linde*).]

Synonimy: **1.a. targ; 2. plac.**

Cf **DWORYNKOWY**

LW

(RYNG) cf [POLRYNG]

(RYNGMACHER) cf [RYNGMACHERSKI]

[RYNGMACHERSKI ai

G sg n ryngmacherski(e)go.

St stp, Cn, Linde brak.

Przymiotnik od niezaświadczonego u nas rzeczownika „ryngmacher” ‘rzemieślnik wyrabiający pierścienie’:

Wyrażenie: »rzemiosło ryngmacherskie«: My, [...] rajce miasta Poznania, oznajmujemy [...] iż my za staraniem, żądliwością i prośbami [...] natenczas starszych rzemioł ślusarskiego, mieczniczego, pańniczego, zegarmistrzowskiego, ryngmacherskiego, nożerskiego [...] *WilkPozn* III 1592 nr 91.]

LW

RYNGORT St stp; Cn brak, Linde XVII(XVIII) w.: ryngort, ryngort.

RYNIENKA (1) sb f

N sg rynienka.

St stp brak, Cn notuje, Linde XVIII w.

Dem. od „2. rynka”; *canalicula Calep, Cn; canaliculus, cuniculus Cn; Canalicula – Rinienka. Calep* 156a.

Cf **RYNECZKA**

LW

[RYNIERZ sb m

N sg ryni(e)rz.

St stp notuje, Cn, Linde brak.

Giermek, pacholek rycerza: Shyrmyerz armiger i(d est) qui arma gerit ... hic armiger pro scutifero Rymyerz [J] ReuchlinBartBydg c8.

Synonim: *giermek*.]

ALKa

1. RYNKA (33) sb f

a jasne.

sg N rynka (7). ♦ D rynce (1). ♦ A rynkę (1). ♦ L rynce (23). ♦ pl G ryn(e)k (1). ♦ [A rynki.]

St stp, Cn notuje, Linde XVII – XVIII w.

Plaskie naczynie a. inny sprzęt, czasem na nóżkach (zwykle trzech); *sartago Murm, BartBydg, PolAnt, Calep; fritorium Murm, BartBydg, Cn; lebes Mymer¹, BartBydg; tripus BartBydg, Cn; patella BartBydg; testaceum Cn* (33); [Rynka, Tregyel citrapos, citropus, tripus *ReuchlinBartBydg* g5; Rynka, Tregyel tripas i(d est) mensa vel scamnum vel aliud instrumentum tres hebens pedes *ReuchlinBartBydg* J8.]

a. *Używane w kuchni do smażenia lub podgrzewania* (33): *Murm* 143; *Mymer¹* 29v; *Sartago, fritorium vel patella, in qua caro aut pinguedo vel aliud frigitur, panewka, rynka y brvthwanna BartBydg* 137, 61, 80, 163; Weźmi korzenia Pafternakowego vkopanego á warz dobrze á potym vwarzywly [...] nakładz tego korzenia w miód odfzymowany/ warz ázeby miód wyrwał/ ale małz częftho rułzac aby ku rincze nieprzywrzało *FalZioł* I 105d; Theż proch z ziela przerwipęp vřmaż z biáłkiem iaiecznym ná ryncze *FalZioł* I 146a; rozpufć wołk y fmołę, y oliwę ná rincze miełzaiącz wfzítko fpołem *FalZioł* V 74v; Sadło odebrane od Lifich płuczek, ná rincze rozpulfzczóne/ á potim letnio ciepło w bolące vcho wpułzczóne/ znamienicie bolenie wkrania [*lege*: uskramia]. *FalZioł* V 79, I 4b, 5a, 19c, 106d [2 r.], 120a (19); wybiy cztery iáiá ná rynkę gorącą/ potrzęśni mąką poki niezgęftnicie/ thákże fye mu [*plackowi*] day

dociep *SienLek* 91, 121, 161, 162v; Wrynce w oliwie [obiata] wczyniona (będzie) á ták vfmázoná przyniefielz iá *BudBib Lev* 6/21, *Lev* 7/9; *Calep* 947a; [Rynka, Tregyel frixorium, patella vel ferrum, super quod coquitur *ReuchlinBartBydg* n2v; *SienHerb* 529a; *InwBiskWłocł* 1582 268; *ArtNom* H5v].

[*rynka do czego*: Tenor autem inwentarzi eiusmodi est. [...] item zegar zelyasny czo bye [lege: bije] 1; [...] item rynka spizanya do klyiu 1 *KsięgiSądWiej* 1562 nr 4341.]

W charakterystycznych połączeniach: na rynce rozpuścić (7), usmażyć (smażyć, posmażyć, przysmażyć) (10); na rynce przysmażony (usmażony) (2), rozpuszczony.

Szeregi: »panew (a. [panwica]), (albo) rynka« (1): Vwarz Iaycza twardo: wyjmi z nich zółtki á vfmáz na panwi albo na rince że będą czarne *FalZioł* II 22v; [myedzyany garnecz, panwicza, Rynka, Tregyel lebes {tripes} *ReuchlinBartBydg* r3v].

»rynka, tygiel« (1): Drewnianych fiatkow wfelákich ma bydż [...] dofiátek záwfiže: [...] Garnufzkow ściłánych álbo polewanych/ dzbánkow Tureckich/ y innjch potrzebnych fiátkow: ták do ochédofitwá/ iáko y do pożytku: rynek/ tyglow *Hzeckich. GostGosp* 132.

Synonimy: brotwanna, fanna, panew, panewka, tygiel.

LW

2. RYNKA (1) sb f

N sg rynka.

Sł stp, Cn, Linde brak.

Dem. od „rynná” ‘podłużny przewód’: kanalik: *Caniculus*, *Rynká. Mącz* 33a.

LW

[RYNKOWY a]

o jasne.

sg m N rynkowy. \diamond *L* rynkowym. \diamond *pl N m pers* rynkowi. \diamond *G* rynkowych. \diamond *A* subst rynkowé.

Sł stp, Cn notuje, Linde XVI (jeden z niżej notowanych przykładów) – XVIII w.

Przymiotnik od „rynek”:

1. *Od znac.* ‘reprezentacyjny plac w mieście’; *circumforaneus, forensis Cn*:

a. *Znajdujący się przy rynku*:

Szereg: »rynkowy, (a) uliczny«: Płácenie fzofov vchwały Seymu ninieyfižego/ w miáftach vprzywileiowánych/ z domow rynkowych z káždego po grofyż fzełnaście. *Od vlicznych po grofyż ośmi. UnivPobor* 1591 A3v, 1581 224.

b. *Sprzedający na rynku*:

Szereg: »rynkowy a uliczny«: Gutowe płácá mieszczanie piwowarowie rynkowi na kwartał per gr 12, a uliczni per gr 10 *LustrKrak* I 43.

2. *Centralny, znajdujący się w środku obozu (o urzędowaniu obozu wojskowego)*: Rynkowy też płác thák ma być wielki ofiáwion/ iáko wedle wielkofci wozow ná tho bácznołć maiác iáko by fye oboz mógl záwrzeć. *TarnConsil* i2.

W przeciwstawieniu: »rynkowy ... skrajny«: *TarnConsil* i, iv; [obożny] Ma mieć ná fiłku wfiżytkié wozy wielkié/ [...] áby wiedział co w kthóry Rząd wozów ma włożyć: to iefł/ wiele w Rynkowe rzedý/ potym wiele w fkráyné rzedý/ kthóremiby mógl w około záwrzeć Obóz wfiżytek. [...] Iefli będzie w Rynkowym Rzędzie fi to wozów/ trzeba w fkráynym rzędzie dwieście: áby połowicá wozów wfięcy miał fkráynny Rząd/ niželi Rynkowy. *TarnUst* 295 (*Linde*) [idem *TarnConsil* i, iv].

LW

RYNNA (45) sb f

rynna (38), *ryna* (7); *ryna ZapKościér* (2); *rynna* : *ryna Mącz* (10:3), *GostGosp* (1:2).

a *jasne* (w tym 1 r. błędne znakowanie).

sg N rynna (17). \diamond *G* rynnny (3). \diamond *A* rynnę (9). \diamond *I* rynná (3). \diamond *pl N* rynnny (1). \diamond *G* ryn (3) *Mącz* (2), *GostGosp*, rynnien (2) *Leop*, *BielSpr*. \diamond *A* rynnny (4). \diamond *I* rynnami (3).

Sł stp, Cn notuje, Linde XVI (jeden z niżej notowanych przykładów) – XVIII w.

1. *Podłużny przewód służący do transportowania wody lub innych płynnych substancji, rura, koryto* (z niem. Rinne); *canalis Murm, Mymer¹, BartBydg, Mącz, Calag, Calep, Cn; aquaeductus Murm, BartBydg, Calag; colliciae Calep, Cn; fistula, hydraulos, tubus Mącz* (44): *Aquaeductus*. *Waffler furch*. *Potok rynná álbo przekopká kędy wodá wychodzi Murm* 24, 136; *Mymer¹* 30; *Canale, est fistula vel lignum ducens aquam, rynnna, rura BartBydg* 22, 24; *W tey ziemi [w Babilonie] rzadko bywá defzczé/ przeto cokolwiek fie tám vrodzi żywności to z rzek wilkość ma/ nie z fiámych dobrowolnie (iáko w Egipcie) ále z przypráwá ludzi/ ktorzy rynnami wodę przywodzá ná role. BielKron* 267, 102v; *Hydraulos, Rurá/ rinná/ álbo też rynnftok kthórym wodá cieka/ też wiádro s żorawiem kthórym wodę cerpáýá [!]. Mącz* 160b, 33a, 165d; *Ktoby miał bol fiáry w głowie A chciáłby ij vleczyć fobie/ Weźmi pod Rynná błotá z láźnie Tym pomáz czoło y fkonie SienLek* 51v, 50v; *Oczko* 27; *Calag* 228b; *Colliciae* – *Brozda, rinna, row do fzeziágnienia wody. Calep* 214b; *W browárze ma bydż bárzo chędogo: á rynnami dla lácwieyfižey roboty ma wodá iść GostGosp* 136, 60; [pothok, kády voda vichodzi, Przecopa, Rvra, Ryna vodna aqueductile est via per quam aqua agitur {et exit} et ducitur de proprio loco *ReuchlinBartBydg* c5v; bo surowicę ze wsiżytkich gór do jednego szybu rynnami podawáýá. *LustrKrak* II 94].

ryna ku czemu (1): *Tubus, Gliniána Ryná ku vvodzeniu á vpufzczániu wody. Mącz* 467c.

W połączeniu z przymiotnikiem od nazwy materiału, z którego jest wykonana rynna [*rynna + przymiotnik* (1), *przymiotnik + rynna* (1)] (2): *A rynná modrzewiowa pewnie áby bylá/ Bowiemyb tá iodłowa bárzo přetko zgnilá. RejWiz* 84v; *Mącz* 467c.

W porównaniach (2): *Oczko* 14v; *Tákże Szwenckfeldius* *trzyma [...] iż [Pan Chrystus] z Pány Maryey ciáłá žadnego nie wfiázł/ tylko przez iey żywot/ iáko przez iáki kánał álbo przez rynnę przešelł ReszPrz* 79.

Szeregi: »rynnna, (albo, to jest) kanał« [*szyk* 2:1] (3): *Fistula, proprie dicitur per quam aqua educitur, Fafa/ Rinná/ Rurá/ To yeft/ Wydrożone drzewo álbo kánał Mącz* 128d; *ReszPrz* 79; *Calep* 156a.

»upust albo rynnna« (1): *gdyž té [nozdrza] fiá iáko vpufł/ álbo rynná po kthórey wfiżytká wilgotność ná doł z głowy zchodži Oczko* 14v.

[*W przén*: *Ktovej [radý] jeszcze nie doszli, co goniá do zwady, Sprzysięgáýc sie tájnie z wloskim Katyliná, By na swym przewieśé mogli, by krew cieklá rynná z niewinnych ludzi Apolog* 9.]

a. *Rura odprowadzająca wodę z dachu; imbrex Mącz, Calep; imbricium Mącz; fistula Vulg* (21): *LibMal* 1546/113; *Leop* 2.Reg 5/8; *rufzyli fie [Turcy] do Dybry niedaleko do infžego zamku y miáfteczká/ [...] ná kthórym niebyło wody/ iedno fiudnia do kthorey wodę dżdżowá pufzczano rynnami z dáchow BielKron* 248v; *Figere imbrices clavibus, Zagłobić álbo przitwirdzić ryn goździkami. Mącz* 126c, 165d [2 r.], 306d, 442a; *SienLek* 39v; *Iefli też kulámi ogniftemi ftrzeláý ná dách álbo ná Rynnę/ tedy ie zmiátcá łopátami ná doł z dáchu álbo z rynnien BielSpr* 64v; *StryjWjaz* C; *ZapKościér* 1584/51 [2 r.]; *Calep* 506b [2 r.]; *Młynarz* ma to wfiżytko opátrowáć w przyległym dworze/ podwáliny/ ryny/ węgly/ y około dáchow áby nigdžiem nie cieklý *GostGosp* 60.

[*ryna na co*: za rynę na dom dálam grzywnę *InwMieszcz* 1585 nr 271.

rynna na czym: *murarzewi od poprawienia rynnny na mielcuchu [dálam]* 18 gr *InwMieszcz* 1585 nr 271; *U p. Jana Chrostowskiego* na kamienicy rynnny, dachy wszystkie potłuczone. *OpisyPozn* 37.]

Przysłowie: *Arbores cadunt post folia, Ze dżdzu pod rynnę vfiápić/ Z málego niezczęścia w wfięfze vpáć. Mącz* 14b; *Evitata*

Charybdi in Scyllam incidi, Vciekłem ze dżdzu pod rynnę. *Mącz* 51b, 376d; A či fzátáńfcy Hetmánowie z wżyfłkimi wfyy fwych zwolennikow/ z błędu w błąd/ iáko mowia/ ze dżdża pod rynnę wypadaią/ z Lutrowego wojká do Kálwinowej rotý *ReszList* 183; [*ErazmNow* 68; *WarszWenec* M; *StryjKron* 362 (*Linde*); przetoż thym pilniey godzi fie być oftrożnym / by drugi wáruiać fie defzczá nie wpađł pod rynnę. *GilPos* 204v; Czy nas przedfię tam wabić/ á iáko oni mowia/ ze dżdża pod rynnę wprowadzác będziefz? *Bron-Apokr* 258; *Potkanie* 15]. [*Ogólem* 4 r.]

2. *Podłużny zbiornik służący jako poidło dla zwierząt* (1): Iakob tedy gdy rozumiał čás rodzenia owiec/ nákladł lafczek w potoki álbo w rynný gdzye owce miały pić wodę/ á ony lafki vpłrzył rzeżąc fkorę ná nich y tu y owdzye. *BielKron* 15; [Radzec thakowe pczoli ziwiczá podkurzac A pothim wstrzcinná [*lege*: w trzcinná] rinná radze im myodu dać *ŚwirPasiecz* 263].

Synonimy: 1. *kanal, koryto, potok, przekopa, przekopka, rura, upust*; 2. *koryto*.

LW

RYNOCEFAL (3) *sb m*

ry- (3), [ri-]; -fal (3), [-phal].

a *pochylone*; o *oraz e* *prawdopodobnie jasne* (*tak w* *rynoceros i cefalika*).

pl [N rynocefáli.] ◇ *G* rynocefál(o)w (3).*St stp, Cn, Linde brak.*

Fantastyczne, groźne stworzenie, podobne do nosorożca; rinocephalus *HistAl* (3): Potým fštamąd porużywłzy załtępy rozbili namioty na mieyfcu gdzie było Rynocefalów bárzo wiele/ ktorzy mieli fzyie podobne koniom y rogi wielkie/ zęby tákże/ á z gęby okruthne płomienie wypułczázali. Gdi vyrzeli załtęp Alexandrow porużyli fie gwałtownie przećiw im. Alexander tedi przeieźdzaiąc fie y tham y łam/ potwirdzał rycerze fwoie/ áby w tákowym boio-waniu nie ołłabiáli/ á włzákze w tym zginęło rycerzow nie máło/ ále też pobili niemáło Rynocefalów. *HistAl* M6, [I]3; [A ydącz [*Aleksander z wojskiem*] sz onego myeszczcza [...]/ y weszly wlaszi wktorych bylo wyelye rinocephalusz [*lege*: rinocefalów] thako rze-knaczych lywdzi agdy vszrzely szasthapy ony lywdzye rinocephaly/ I rzvczylsya nanye Alexander y yego rycerze szwlocznyamy y strzelamy pobyly ge *HistAl* 1510 345].

Cf [RYNOCER], [RYNOCERON], RYNOCEROS

LW

[RYNOCER *sb m**A sg* rynocera.*St stp, Cn, Linde brak.*

zool. Rhinoceros unicornis L.; *nosorożec indyjski, żyjący w Indiach ssak nieparzystokopytny z rodziny nosorożcowatych (Rhinocerotidae)* [*nosorożec – rhinoceros* Cn]: Tám [*do Konstancy-nopola*] Krol *de Feffa* przybył/ y Popijan fwoie Połly z Indye przyłła/ y podarki dwoie/ Rynocerá Zwierz dziwny/ ktory walczy z Słoniem/ Y Sarnape ktory ma xtał z Sarną y z koniem *Stryj-Kron*)(3).

Synonim: nosowiec.

Cf RYNOCEFAL, [RYNOCERON], RYNOCEROS

LW

[RYNOCERES] cf RYNOCEROS**[RYNOCERON** *sb m*

Tekst nie oznacza ó oraz é; pierwsze o oraz e prawdopodobnie jasne (*tak w* *rynoceros*).

sg N rynocer(o)n. ◇ *L* rynocer(o)nie.

St stp, Cn brak, Linde XVI (*jeden z niżej notowanych przykładów*) w *cytacie s.v. zajrzeć, błędnie: rynoceros*.

zool. Prawdopodobnie: Rhinoceros unicornis L.; *nosorożec indyjski, żyjący w Indiach ssak nieparzystokopytny z rodziny nosoroż-*

cowatych (Rhinocerotidae); (*nałt*) Nie mamy fię nigdy násmiewać z Stárłzych. Przykład o Rynoceronie. Káp. 93. (–) RYNOCERON w młodości miał zwyczaj tákowy/ Gdy záyżzał síwey brody ábo síwey głowy. To kłzykał ná ftárego fšprońie go wzgardzaiąc *Papr-Koło* S2v.

Synonim: nosowiec.

Cf RYNOCEFAL, [RYNOCER], RYNOCEROS

ALKA

(RYNOCERONT) cf [RYNOCERONTOWY]**[RYNOCERONTOWY** *ai**G sg m* rynocerontowého.*St stp, Cn, Linde brak.*

*Przymiotnik od niezaświadczonego u nas rzeczownika „rynoceront” ‘nosorożec’: záléciać kubek z rinocerontowého zęba/ że y w chorobách przyrzutnych álbo iádowitych pot czyni, kiedy z niego pija, że tenże stánowi kiedy zbytni [...] sye pokaże. *Oczko-Przymiot* 187.]*

LW

RYNOCEROS (2) *sb m*

rynoceros (1), **rynocerus** (1), [**rynoceres, rynocerot**]; **rynoceros** : rynocerus *StryjKron* (1:1).

ri- (2), [ry-].

Oba o oraz e jasne; -es z tekstu nieoznaczającego é.

sg N rynoceros (1), [rynoceres, rynocerot]. ◇ [*G* rynocerota. ◇ *D* rynocerotowi.] ◇ *A* rynocerusa (1), [rynocerota].

St stp, Cn, Linde brak.

zool. Rhinoceros unicornis L. a. *Diceros bicornis* L.; *nosorożec indyjski a. nosorożec czarny, żyjący w Afryce ssak nieparzystokopytny z rodziny nosorożcowatych (Rhinocerotidae)*; [*rhinoceros – zwierzę egipskie tak wielkie jako słoń mający róg w nosie* *Mącz* 355b; – *jednoróżec, zwierzę w Egipcie Calep; nosorożec – rhinoceros* Cn] (2): ktorzy [*posłowie od Popiana*] przywieźli z łobą Rynoceruffá zá vpominek Cefarzomi [!] (*marg*) Rinoceros. (–) *Stryj-Kron* 11; [Rynoceres jest źwierzę albo bestyja szpetna, łuskami jak talerzami obrośła, w Afryce, a na nosie ma róg krzywy. *StryjPoczt* 240 *marg*; rynoceres, źwierzę najdziwniejsze z Indyej, od Popiana przy mnie przez pošly przywiezione było w podarek [...] cesarzowi Amuratowi. (*marg*) Rynoceres źwierzę dziwne (–) *StryjPoczt* 474; Bóg wywiódł [*Izraela*] z *Ægyptu/ którego moc podobna iest Rynocerotowi [similis est rhinocerotis]. WujBib* Num 23/22; Izali rhinoceros (*marg*) Inłzy to zowia iednoróżcem. (–)/ będzie chciał tobie fluzyc/ ábo zmiefzka w źłobu twego? Izali wwiążełz rhynocerotá ná oránié lécem twoim? *WujBib* Iob 39/9-10, *Deut* 33/17].

Synonim: nosowiec.

Cf RYNOCEFAL, [RYNOCER], [RYNOCERON]

LW

[RYNOCEROT] cf RYNOCEROS**[RYNOCEROTOWY** *ai**D sg f* rynocerotowéj.*St stp, Cn, Linde brak.**Właściwy rynocerotowi:*

*W porównaniu: Bóg wywiódł go [Izraela] z *Ægyptu/ którego moc podobna iest Rynocerotowéj [similis est rhinocerotis]. WujBib* Num 24/8.]*

LW

[RYNOCEROW *ai**N sg m* rynocer(o)w.*St stp, Cn, Linde brak.*

Taki jak u rynocera: A wtym tatarski obrzym hardzie występuje, A szerokie i grube pleca pokazuje. [...] Nos krzywy ryno-

rów, uszy jak u osła, Pięć łokci natura na wżwyż go wyniosła. *StryjPoczqt* 240.]

LW

RYNOCERUS cf **RYNOCEROS****RYNSTOK** cf **RYNSZTOK****RYNSTUNEK** cf **RYSZTUNEK****RYNSZTOK** (13) *sb m*

rynszok (10), **ryńszok** (1), **rynszok** (1), **ryńszok** (1); ryńszok *RejAp*; rynszok : ryńszok : ryńszok *Mącz* (4:1:1).

ry- (11), ri- (2).

o jasne.

sg N rynszok (5). ◇ *G* rynszoku (1). ◇ *A* rynszok (1). ◇ *L* rynszoku (1). ◇ *pl N* rynszoki (2). ◇ *G* rynszok(o)w (3).

Sł stp, Cn notuje, Linde XVI (jeden z niżej notowanych przykładów) – XVIII w.

Rura, kanał, którym płyną albo ściekają płyny; canalis, inciles Mącz, Cn; colluviarium Calep, Cn; compluvium, hydraulos Mącz (13): *Hydraulos, Rurá/ rinná/ álbo* też *ryńszok* którym wodá ścieka *Mącz* 160b, 33a, 160b, 167d, 306d; *A* kácerstwo defzczowi gwałtownemu podobne iest: z ktorego prętko vlíce y ryńszoki wody ná bierzą y wżytki plugáftwá z miáftá wynofzác/ pędem wielkim rowy y doły czynią *SkarJedn* 24; *Calep* 216a; [Item *Ioanni Zisce* a purgatione *canalis* alias *rinstoku* quo defluit aqua de Castro mrc. I gr. 42 *RachBonera* 1558 75; *Volck Xxx2v*].

Przen (1): Piżte też *Ian* fwięty o wyfokości á o mocności murów [*miasta Pańskiego*]. *Thu* fie włękni fykophánto [= *oszczerczo*] który *lżukalfz* łobie dziur álbo ryńszokow iákich iáko złodziey od fwiátá wymyflonych iákoby wláż do miáftá do tego. *RejAp* 184.

a. *Kanał odprowadzający nieczystości; cloaca Mącz* (5): *Cloaca, Dól/ Sákreť/ álbo kanał/ Rynszok/* przez który nieczystości vchodzą. *Mącz* 58a; *Oczko A4*; *Práwo* ludu *Chrześciánfkiego* [...] vchodząc gęftfzych cudzołoftw y *fprofnieyfzych* čielefności/ przegláda y cierpi *pořpolitych* nierządnych domow: (iáko y ryńszokow ábo gorfżych mieyfč čierpiemy/ áby fie cały páłac nie pomázał.) *PowodPr* 41; *A* złodzieiek nowotny/ naprzod więc w ryńszoku *Gmerrze*: potym fie imie *dłubác* y w *tłomoku*. *KlonWor* 36; [*Wokabul* 1539 F3v].

W porównaniu (1): do máčice/ iáko do ryńszoku/ wżyfiko plugáftwo fie zčieka/ á *fprofná* wilgotnością iá zámula y oľábia *Oczko* 15.

[*Przen*: [*Wikleř*] wziął fie za *řłowá* Bożego obroneč/ a widząc iż nie mógł okrom wielkiego wzrúżenia ták *fmródliwego* ryńszoku [*tj. błędów papieskich i mniskich, którymi pofarbowali Pismo řw.*] *ruřzyč*/ y tak nagle obálic co fie było *długiem* nálogiem ludziam wlepiło w *řerce* y w *řozum*/ przeto z *lekká* y z *nienaglá* počázł to czynić. *BazHist* 2 (*Linde*).

ryńszok czego: ktoryby [*szubrawiec*] iedno cokolwiek przynioř nowego *złorzeczeńftwá* *przečiwko* *Rzymowi*/ [...] *chočia* oná powieř z *lád* ryńszoku *wřezlákiego* plugáftwá á *falfzu* w *řromáde* fie *řpłynie* *PersOkruc* 146.]

Synonimy: *kanał, koryto, potok, rura, rymna; a. kloaka.*

LW

RYNSZTUNEK cf **RYSZTUNEK****RYNTA** (30) *sb f*

rynta (26), **renta** (4) *ZapKościę* (26:4).

-ent- (2), -ęř- (2).

Tekst nie oznacza é.

sg G rynty (14). ◇ *A* ryntę (11). ◇ *I* ryntą (3). ◇ *L* ryncie (1). ◇ *pl* *A* renty (1).

Sł stp, Cn, Linde brak.

Umówiona przy zaciąganiu długi kwota od pożyczonej sumy, którą dlužnik płaci wierzycielowi w określonych terminach, procent od pożyczki (30): *Wiec Sliachetny Marcin Koziczkowski* [*przyszedł przed prawo miasteczka Kóścierzyny*] *vpominaiąc* się *długu* ktory *iemu* powinna *bela Anna Kofznicka* [...] ktorego *długu* *marc. Siedmdziesiáth* i *mity* [*lege*: *rynty*] *ode* *dwu* *liath* *ZapKościę* 1580/5v; *wolno* mu [*panu* *Tempskiemu*] *pořzwacz* *boruczłkiego* [*gdby* *nie oddał* *pieniędzy*] *do* *Ktorego* *prawa* *Raczy*: *a* *tam* *ma* *řezpodo* *wacz* *Pán* *boruczłky*: *y* *otdac* *tę* *pyenádyę* *y* *řyntą* *pot* *táká* *sumá* *50m*. *ZapKościę* 1585/58, 1580/10, 1581/19, 1582/27.

rynta *od* *jakiej* *kwoty* (6): *a* *zořtal* [*Grzegorz Smogorzyński*] *řinthy* *winię* *odedwu* *Liath* *iáko* *od* *řoku* *78* *odeřta* *řlotych* *ZapKościę* 1580/12, 1582/31, 87v, 1589/87, 87v, 1597/78v.

ile *rynty* (3): *Sliachetny* *Grzegorz Smagorziński* *pořořel* *ieřt* *řinthe* *pierwei* *napiřaná* *iáko* *marc* *14* *řinthy* *zatrřimany*. *ZapKościę* 1581/19, 1581/12. *Cf* »*ryntę* *dač*«.

Zwroty: »*ryntę* *brač*« (1): *Piotr* *Pek* *obiecal* *oth* *nie*⁶⁰ *rynty* *nie* *brac* *tylko* *oth* *ofmdziesiá* *m*. *ZapKościę* 1597/78v.

»*ryntę* *dač* (*a*. *wydawač*); *da*(*wa*)ć [*w tym*: *po* *ile* (5), *ile* (1)] *rynty*« [*řzyk* *zmienny*] (6;8): *Iáko* *Sliachetny* *Grzegorz Smogorziński*, *Sliachetny* *Pani* *Katarzynie* *i* *řpařierbięthy* *Nieřiolowłkimi* *Wy* *dawaiąc* *řinthe* *dal* *marc*. *10* *liczby* *řrukłey*. *ZapKościę* 1581/12; *iž* *mu* *pořyczeł* *40* *řrzywien* [...] *y* *pul* *ofny* *řrzywiny* *od* *ktorich* *wizy* [*lege*: *wyży*] *przerzeczeni* *řaurek* *ma* *řinty* *dawacz* *poky* *řzie* *nie* *řgodzą* *řzami* *miedzi* *řobá* *a* *tak* *ma* *mu* *řinti* *dawacz* *iáko* *wizy* *napiřano* *ZapKościę* 1582/87v; *a* *řinty* *ma* *dawacz* *na* *Kofzde* *bo* *řzye* *czalo* *po* *12* *g* *przeřł* *řzyelága* *ZapKościę* 1585/56; *a* *opatrny* *bartořł* *kropidlo* *obiečzuie* *pominione*^{mm} *piotrowi* *řekowy* *od* *tich* *řto* *řlotich* *řinti* *dawacz* *po* *12* *řrzywien* *liczby* *řrukły* *alř* *do* *dw* [.] *lath* *ZapKościę* 1589/87, 1580/12 [2 r.], 1581/12, 1582/26v, 31, 1585/57v [2 r.], 1589/87v, 1595/88v.

»*dač* *na* *ryntę*« = *udzielič* *pořyczkę* (2): *Pán* *wály* *n* *Gofzłomky* *babka*: *Dal* *bratu* *řwemu* *Ianufzyewy* *pyerwřzych* *pyenyędzi* *50* *m* *ktore* *dal* *na* *ryntę* *Pánu* *Dreufzyewy* *boruczłkyemu* *od* *ktorich* *ma* *dawacz* *řinty* *po* *4m*. *ZapKościę* 1585/57v, 1585/56.

»*ryntę* *płacič*« (1): *a* *pánowyę* *opyekunowyę* *mayá* *ten* *dług* *otdac* *řtych* *8* *řzyet*: *a* *rynte* *przeřł* *řyelka* *lath* *tę* *mayá* *řpolecznyę* *placzyc* *ZapKościę* 1585/61.

»*na* *řenty* *wiáz*« = *zaciągnać* *pořyczkę* (1): *opatrny* *Piotr* *Pek* *Creditor*, *y* *Blázey* *Fařrinc* *debitor* *poráčnowaly* *te* *pieniędzy* *ktorich* *Blázey* *Fařrinc* *od* *tęgo* *Piotra* *Peka*, [...] *na* *řenty* *wiáz* *iáko* *w* *księgách* *napiřani* *řtoi* *ZapKościę* 1595/88.

řzeg: »*řumma* *i* *z* *řenta*; *řumma* *i* *rynta*« (2;1): *tedy* *fię* *przeř* *terasneyřzym* *prawem* [*Blázey* *Fařrinc* *z* *Piotrem* *Pekiem*] *tak* *řgo* *dzyly* *y* *poráčnowaly* *y* *trařilo* *fię* *řumma* *řpoleczny* *y* *z* *řentá* *řto* *řlotych* *polskich* *ZapKościę* 1595/88, 1582/26v, 1595/88v.

LW

[RYNTARZ] cf **[RENTARZ]** (Errata)**RYNWAN** cf **RYDWAN**

RYŃSKI cf **FALCGRAF** »*falcgraf* *ryński*«, **WINO** »*wino* *ryńskie*«, **WOJEWODA** »*wojewoda* *ryński*«, **ZŁOTY** »*złoty* *ryński*«

RYŃSTOK cf **RYNSZTOK****RYŃSZTOK** cf **RYNSZTOK****[RYŃSZTUK]** cf **RYSZTUNEK****[RYS]** cf **RYSA****RYSA** (4) *sb*

rysa *f* (2), [**rys** *m*], *rysa* *a.* *rys* (2).

sg [N rys.] ◇ G rysy (1). ◇ A rysę (1). ◇ pl N rysy (2). ◇ [A rysy.]

Sł stp, Cn notuje, Linde XVIII w.

1. *Szczelina, rozpadlina, szpara* (z niem. *Riss*); *fissura, rima, scissura Cn* (2); y powinność twoia tak być poftánowiona może/ iż będziefz zawnždy ftał iáko mur w kthorym iefzcze żadney ryfy nie málfz/ przed oblicznoścjá Páná fwego. *RejZwierc* 173; *Vyźrzal [Herkules]* że ku Tybrowi kámieniá fkáál/ Nápadfzy fię/ od gory znácznie odewftálá: Dużą ręką potężnie zá ryfę zawnádzil/ Ták iż z mieyfca dawnego pulgory wyfádzil. *KlonWor* 24; [Rima Spalte Rys ábo fkáál *ArtNom* H3].

2. *Nierówność, chropowatość* (1): *Rugae in arboribus, Ryfy álbo skropowatóści. Mącz* 360a.

3. [Poziome linie narysowane na papierze, ułatwiające zapisywanie tekstu w równych rzędkach (w pl): Dla proftego pińánia/ iáko ślepe [tj. niewidoczne] ryfy czyniá *SienHerb* B#3v, 581b.]

4. *Rysunek stojów na przeciętym pniu drzewa* (w pl) (1): nadfzedłem flupá/ trzy łókie wkrąg miáźlżégo/ odziemek ták fkámiéniały [wszyscy mówili, że to kámién] ále iż żyły/ zdrzeń/ ryfy/ y znáki niektóre nie dokóncá od drewná różné/ to tylko świadczyły/ [...] że to co w ziemi było/ kámién/ á co wzgóré/ drzewo obaczyli *Oczko* 8v.

Synonim: 1. skala.

LW

[RYSAWY] cf RYSZAWY

RYSI (21) ai

sg m N rysy (3). ◇ A rysy (1). ◇ f N rysia (3). ◇ A rysią (2). ◇ I rysią (1). ◇ L rysy(e)j (3). ◇ pl G rysich (1). ◇ A subst rysy(e) (2). ◇ I m rysy(e)mi (2) *WyprKr, CzechEp, rysimi* (1) *StryjKron. f rysy(e)mi* (1). m a. n rysy(e)mi (1) *WyprKr.*

Sł stp, Cn notuje, Linde bez cytatu.

Przymiotnik od „rys”; *pantherinus Cn* (21):

a. *Będący częścią rysia* (18): *SienLek* 167; *Ryfie* też álbo *Niedźwiedzie páznogócie* [na *Litwie*] palono z vmárlymi/ bo wierzylí/ ifz ná gorę wielką á przykrá ku fádnemu dniowi mieli wfępowáć/ [...] á dla tego ifzby tym fnádnicy y bępiecznicy ták wleźli/ páznogóciámi Ryfimi myflili fobie pomagáć. *StryjKron* 155, 467; [Klenoty: [...] koralewy paciersh czerwony, wielgi; ząbek ry-si i grosz pozłocisty przy nim na szyję *InwMieszcz* 1572–1573 nr 180].

a. *O wyprawionej skórze z rysia, futrze* (14): *HAzuka. Teleti czarnei ze zlotem nie wzorziftey. brzuchamy rifziemy podszita* *WyprKr* 77, 79, 81v.

W porównaniach (3): *HAzuka* *Axamitu z wierfcchu czarne⁸⁰, wewnatrz na kształth Riszich norek [lege: nożek] pfthro kofmate⁸⁰* *WyprKr* 85v; *RejZwierc* 111; *Y fá náfze fortele iáko fkorá Ryšia: Kto fię w tę nie oblecze/ zá blázná ten dżiśia. KlonWor* 66.

W charakterystycznych połączeniach [o skórach z różnych części rysia]: *rysie brzuchy, grzbiety, nożki* (2).

Przen (6): [*Chrystus postál swoich uczniów*] iáko owce w pószczod wilkow: á nie iáko wilki/ owce niewinne y obrony w fobie nie máiące drapáć/ lupić/ mordowáć/ požyráć/ zębámi Lwiemi/ páznokciámi Ryšiemí/ pokrywly ie nadobnie owczyńką *CzechEp* 21.

Zwrot: »oblec rysią kużę« = stać się zdrájca (1): [o *Judaszu*] *Iáł fię potym hándlówáć pod zasloná práwá; Obloklzy Ryšią kużę. [...] Przedáł Miftrzá KlonWor* **v.

Wyrażenie: »kuża, skora, lader rysy(a)« [szyk 3:2] (2:2:1): *Ten pftry worek v páfá [Judasza]; wfzák go baczylz y ty; Ieft z rozmáitey ierchy mifternie wfzty. Naydżiefz tu fkorę wilczá, naydżiefz tu y liśia: Iedno fię dobrze przypatrz, naydżiefz lwiá, y ryšia. KlonWor* **; *Ale fię dofyć rzeklo o chytrey náturze: Y o fprawách obfudnych/ y o liśiey fkorze. Ktorá ták odpráwiwly/ zábawmy fię zátym: Ryšią kużá y owym futrem cynkowátym. KlonWor* 63, *ded* **2, k. **v, 80. [Cf b. *KlonWor* 64, 65 zp.]

aa. *Wykonany ze skóry rysia* (2): *Kozuch Gronoftaiowy Kozuch Rifzi flimowy sbobrem* *WyprKr* 87.

Przen (1): (*nagł*) *Sędzja. (–) Y powinnałz to iuz rzecz/ kolnierz Kuni/ Ryši/ Iż ma zawnždy mędrfzy być/ niż Wilczy á Liši. RejZwierc* 101v.

b. *Właściwy rysiovi; przen* (3): *PRzydźie nam teraz mowić o Náturze Liśiey: O ktorey wypráwiwly/ powiemy o Ryšiey. KlonWor* 46; III. *CZESC Thego Worká Iudafzowego/ O SKORZE Y NATVRZE RYSIEY. KlonWor* 64, 65 zp.

Cf RYSIOWY

LW

[RYSIA sb f

A du (cum nm) rysy.

Sł stp, Cn, Linde brak.

Skóra z rysia: [Olbracht *Gasztold, wojewoda wileński do Mi-kołaja Nipszyca, sekretarza królewskiego*] *A Twej też Miłósci pošláem za upominek dwie rysy, o ktore mi Twa Miłóść dáł znać przez pisarza mego* *ListyPol* I 1531/17.]

LW

RYSIEC *Sł stp; Cn, Linde brak*

Cf RYŚ

RYSIOWY (2) ai

o jasne.

sg m N rysiovy (1). ◇ f N rysiová (1).

Sł stp, Cn brak, Linde XVIII w.

Przymiotnik od „rys” ‘ssak drapieżny’; *pantherinus Mącz* (2): *Mącz* 276b; [Ryś/ Panthera, Ryšiovy/ Pantherinus. *Volck* Yyy2].

Wyrażenie: »rysiova skora« (1): *Pantherina pelles, Ryšiova skóra. Mącz* 276b.

Cf RYSI

LW

RYSKA *Cn s.v. rozpadlina; Linde brak.*

RYSOWAĆ (4) vb impf

o prawdopodobnie jasne (tak w -ować); a jasne.

inf rysować (1). ◇ *praes* 1 sg rysuję (1). ◇ [3 pl rysują.] ◇ *praet* 3 sg m rysował (1). ◇ *imp* [2 sg rysuj.] ◇ 3 sg niech rysuje (1). ◇ [part *praes act* rysując.]

Sł stp brak, Cn notuje, Linde XVII – XVIII w.

1. *Przedstawiać, nadawać kształt; informare Calep; deformare, deliniare Cn* (4): *Informo – Rifsiuę, forme daię. Calep* 534a.

a. *Rzeźbić, wykuwać, wycinać; caelare PolAnt; incidere, insculpere Cn* (3):

rysować kogo (1): *Ktoby IANA chciał málowáć trzebá Apellefá/ Chceflzi go z mármuru wywieść/ miey Práxytelefá. Niechay go flawny Phidias fam leie ze zlotá/ Niech ryfiue Scopas [słynny rzeźbiarz grecki], będzie robotá robotá. KlonZal* D4.

rysować na czym (1): [św. *Dunstanus*] pięknie pifał/ y málowáł/ ná drzewie/ fbrebrze/ y złoćie/ y żelezie ryfował/ ták dobrze/ ifz było ku podziwieniu. *SkarŻyw* 507.

Szereg: »rysować i ryć« (1): *A ták polli mi teraz człowieká zmyflne⁸⁰ coby vmiál robić ná złoćie y ná śrebrze/ ná miedzi/ ná żelezie [...] á aby vmiál ryfowáć y ryć [scientem caelare caelaturas] BudBib* 2.Par 2/7.

b. [Pisać: Dla proftego pińánia/ być pápiery niedrapáć ryfiuąc liniye/ ták vczyń: [tu opis]/ maczáiąc tedy piory w tym ryfuy podlá liniyey/ kthore po vfufzeniu pińáma/ tedy ták zetry: Weźmi ósrodki chlebá nieświeżego/ á trzy tym po pápiere/ ták ony ryfy zeydá/ że niebędzie znać gdzie były. *SienHerb* 581b.

Zwrot: »piorem rysować«: *Macie o tym pisarzow bardzo dosyć wiele, Co o tych rzeczach mądrze pisali i śmieje, I nie wadzi ich czytać, gdy piorem rysują* *Apolog* 7.]

2. [Oddzielać mięso od kości lub rozcinać na kawałki: Riffuię/ ex germ: Exosso, exdorsuo, exentero. Volck Xxx2v.

rysować co (żywotne): NeothAcros Cv cf W porównaniu.

W porównaniu: Mężatki y Pánieńki/ Dáleś wżytkie pozgwał-
czić [...] Y zgwałciwłzy kázales niebogi z rębác w łztuki/ Iák gdy
ryfuią kárpie/ álbo do kuchni łzczuki NeothAcros Cv.]

Synonimy: 1. kontrefetować; a. kować, ryć, rzezać, wyrzynać;

b. pisać; 2. rzezać.

Formacje współrdzenne: rysować się, narysować, obrysować,
porysować się, przerysować, rozrysować, rozrysować się, wyrysow-
wać, zrysować, zrysować się.

Cf RYSOWANIE, [RYSOWANY]

LW

RYSOWAĆ SIĘ (3) vb impf

się (3), [sie].

o oraz a prawdopodobnie jasne (tak w -ować).

inf rysować się (1). ◇ praes 3 sg rysuje się (1). ◇ 3 pl rysują się
(1). ◇ [fut 3 sg m będzie się rysował. ◇ con 3 pl m pers byśmy się
rysowali.]

Sł stp brak, Cn notuje, Linde XVII w. s.v. rysować.

Pękać (o murze); rimas agere, rimis fatiscere, rimosum fieri,
scindere se Cn (3): I obawać się nam potrzeba, aby się nam to nie
przydało, co nieobaczemu gospodarzowi się przydawa, który ma-
jąc sklep mocny, miąższy, dopuści nań kapać, tak, że się po kęsu
rysuje, aż wszytek razem upadnie. DiarDop 108, 108; [a mięszość
muru w tej wieży jest na 5 łokciach kupieckich, który się nigdzie
nie rysuje. LustrPom 200; Gdy mrozy wielkie nástawiają maź prze-
łtać murowania. Bowiem ona zmárzłość murowa rołpuści się czału
ćieplego/ á tak mur się będzie ryfował. Cresc 1571 35].

W przén (1): Bych był Izáiałzem: chodźilbych boso y ná poły
nági/ wołáiąc ná was rołkofzniki/ y rołkofznice/ [...] włáwicznie fię
mury Rzeczypospoli(tej) wáżey ryfuią/ á wy mowicie: nic/ nic
SkarKazSej 705b.

[Przen: Dzielić się, tracić jedność (o współnocie) [na co]: [Pa-
nie] Day ábyfmy wierząc y wyznawáiąc ieden święty á powłzechny
Kościoł/ trzymáli fię tey iedności [...] Chrześciańkicy/ ábyfmy ied-
nołtáynie włzyfcy rozumieią/ mowią/ y wierząc/ iuz fię więcey
nie ryfowali ná te różliczne łekty y błędy Czártowlkie. WujPosN
1584 II 374.]

Synonim: pękać się.

Formacje współrdzenne cf RYSOWAĆ.

Cf RYSOWANIE, RYSUJĄCY SIĘ

LW

RYSOWANIE (2) sb n

o oraz a jasne; teksty nie oznaczają é lub -é.

sg N rysowani(e) (1). ◇ G rysowania (1). ◇ [I rysowani(e)m.]

Sł stp brak, Cn notuje, Linde XVII – XVIII w. s.v. rysować.

I. Rzeczownik od „rysować”: utrwalanie wizerunków, przedsta-
wianie kształtów; caelatura, conformatio, deformatio, designatio
Cn [czego] (1): Potym zaś dowcip moy [...] y natura [...] ku temu
mię przywiodły/ iż přes niektory czas máiąc ku temu przyrodzone
ingenium przewykłem/ y do rifowania łztuk zwłáłzczá do Mate-
matiki/ Geographiey y perspektiwy należących StryKron A3v.

II. Rzeczownik od „rysować się”: pęknięcie; fissum, fissura Cn
(1): [Rostargnyenye, Rozrazenye, Ryssovanye interrupcio Reuch-
linBartBydg q2.]

a. O skórze człowieka (1): Ragades, et Ragadia, Rofpádliny/ ri-
fowanie/ łzczepanie/ yáko ná rękách nogách/ wściech tákiefz na zád-
ku około kroku álbo guźice. Mącz 345c.

III. [Ornament: 2 kubki pozłociste z deklami, jeden mniejszy,
drugi większy, z rysowaniem InwMieszcz 1575 nr 200, 1584 nr 258.]

Synonimy: I. malowanie; II. rozpadlina, szczepanie.

Cf RYSOWAĆ, RYSOWAĆ SIĘ

LW

[RYSOWANY part praet pass pf

N sg n rysowan(e).

Sł stp brak, Cn notuje, Linde XVII (z Cn) i XIX w. s.v. rysować.

Wykonany techniką malarską lub rzeźbiarską: in quo [na wie-
ku] effigietur vel hominis vel leonis facies, circum quam faciem
extrudentur ramifere arbores incise, alias rysowane drzewo sub eius
labri ala WilkPozn III 1534 nr 22.

Wyrażenie: »malowanie rysowane« = obraz: Takież też były w
fionkách okná około we wnątrzy/ y przed przodki malowanie pál-
mowe ryfowane [pictura palmarum]. Leop 1575 Ez 40/16.

Cf NIERYSOWANY, RYSOWAĆ]

LW

RYSTEK Sł stp: rystek, rzystek; Cn, Linde brak.

RYSTEL Sł stp; Cn, Linde brak.

[RYSTKOWY ai

N sg m rystkowy.

Sł stp, Cn, Linde brak.

Przymiotnik od niezaświadczonego u nas „rystek” ‘kokornak’;
będący częścią rystka: De aristologia Luk, korzeny rýszthkowy
GlosyKörn II 169.]

LW

RYSTUNEK cf RYSZTUNEK

RYSUJĄCY SIĘ Cn s.v. rozpadły; Linde w objaśnieniu s.v.
rozpadły.

Cf RYSOWAĆ SIĘ

RYSZAWIEĆ (1) vb impf

I sg praes ryszawieję.

Sł stp, Cn, Linde brak.

Stawać się ryszawym, rudzić: Rufe – Ryflawie. Calep 931a.

LW

RYSZAWO (1) av

a oraz o prawdopodobnie jasne (tak w ryszawy oraz -o).

Sł stp, Cn, Linde brak.

O kolorze: rudo: Rufo, Rufum facio – Ryflawo farbuję. Calep 931a.

LW

RYSZAWY (7) ai

ryszawy (7), [rysawy].

-łz- (5), -łł- (2).

a jasne.

sg m N ryszawy (4). ◇ f N ryszawá (1). ◇ n N ryszawé (1). ◇ pl
N subst ryszaw(e) (1). ◇ [G ryszawych.]

Sł stp, Cn brak, Linde XVI (dwa z niżej notowanych przykła-
dów) – XVII w.

O kolorze: rudy; burrus, rubidus, rufus, rufulus Calep; rube-
us PolAnt (7): Rufus, Color non plane ruber, sed ad flavum non-
nihil declinans – Ryflawi. Rufulus – Troche ryflawi. Calep 931a,
143a, 929b.

a. O kolorze włosów (1): [Był Boleław wroftu średniego/
włofow gętych/ kędzierzawych/ ryławy/ oblicza cudnego Biel-
Kron 1597 62 (Linde).]

Szereg: »rysawy albo lisowaty« (1): Czemu ryłzawe albo lifo-
wate włofi richlej zbieleią niżli inakfze. GlabGad Bv.

a. [Mający rude włosy: A tak połłał poń [ojciec po Dawida]/ y
przyłzed/ A on był ryłławy/ oczu wdzięcznych/ y piękny ná obli-
czu BibRadz I.Reg 16/12 (Linde).]

b. O objawach chorobowych (2): Biegunká ryłzawa co znaczy.
SienLek S[ss]v, S[ss]4v; [sive subruffa/ albo ryłzawy wrzod Tom-
ZbrudzBrul Lev 13/19].

Synonimy: *cisawy, lisowaty, rusawy, rydzawy.*

Cf **PRZYRYSZAWSZYM**

LW

[RYSZCYRKIEL *sb m*

ryszyrkiel *a. ryzzyrkiel.*

e prawdopodobnie jasne (tak w cyrkiel).

Narzędzie używane przez złotnika, prawdopodobnie służące do wykonywania nacięć na linii okręgu (z niem. Rißzirkel): Item riszcirkiel 1. *Crac.Artific 1552 nr 595.*

ALKa

[RYSZTABY *sb pl t*

N rysztaby.

Sł stp, Cn, Linde brak.

Prawdopodobnie: Podstawa łoża (z niem. rueckstab): zagłówki 2 i 2 łoża, rysztaby jedne *ImwMieszcz 1553 nr 52.*

LW

RYSZTUNEK (43) *sb m*

rysztun(e)k (13), **rystunek** (9), **rynsztunek** (4), **rynstunek** (2), **rustunek** (15), **[rustynek, ryńsztuk]**; *rysztun(e)k* *PapPrPan, ModrzBaz, KochProp, GostGospSieb, OrzJan, SarnStat, SkarKaz, VotSzl, CiekPotr*; *rynsztunek* *ActReg, GrabPospR, PowodPr*; *rynstunek* *ZawJeft*; *rustunek* *Mącz* (15); *rysztun(e)k* : *rystunek* : *rynsztunek* : *rynstunek* *StryjKron* (–:6:–:1), *Calep* (4:3:1).

rysztunek, rystunek, rynsztunek, rynstunek, rustynek, [rustynek] (38), **rysztunk** (1), **[ryńsztuk]**, *rysztunek a. rysztunk* (4); *rysztunek* : *rysztunk* *StryjKron* (2:1). [Za postaci wątpliwe uznano przypadki zależne z tekstów, w których nie ma zaświadczonej pewnej odmianki w N sg a. A sg lub występują obie odmianki. Przypadki zależne, w których występuje jedna pewna odmianka, zostały pod nią podciągnięte.]

ry- (14), *ri-* (14).

e jasne.

sg N *rysztunek* (11). ◇ *G* *rysztunku* (4), *rysztunka* (1) *Calep*. ◇ *A* *rysztunek* (6), *rysztunk* (1). ◇ *I* *rysztunki(e)m* (5). ◇ *L* *rysztunku* (3). ◇ *pl N* *rysztunki* (1). ◇ *G* *rysztunków* (4); –ów (2), –(o)w (2). ◇ *A* *rysztunki* (6). ◇ *L* *rysztunk(a)ch* (1).

Sł stp *brak*, *Cn* *notuje*, *Linde XVI* (dwa z niżej notowanych przykładów) – *XVII w.*

1. *Wyposażenie, sprzęty; instrumentum* *Mącz, Calep; apparatus, ferculum* *Mącz; armamentum* *Calep* (38): *Aulicus apparatus*, *Dworski fróry/ Ruftunek* *dworfki*. *Mącz* 21a; *machinalis scientia*, *Nauká, rzemieślnictwo rozmáyitych ruftunków czynienia*. *Mącz* 202d, 122a; *Instrumentum* – *Narząd, rinfztunek*. *Calep* 546b.

W połączeniu szeregowym (1): [Witold] *ná* *wieze* y *ná* *blánki vftáwicznie* *fzturmował* [...] *ták* *długo* *áz* *Zamek* *mocą* *wziął/* *gdzie* *Koributá* *z* *zoną/* *y* *z* *dziećmi* *poimał/* *á* *pobrawfzy* *fkárby/* *máiętność/* *y* *ryftunki* *iego/* *Zamek* *fwoimi* *oľładził* *StryjKron* 497.

Szereg: »sprzęt domowy abo *rysztunek*« (1): *A* *więc* *ty* *ták* *będziefz* *mńimał/* *żeby* *fię* *tylko* *tego* *fynowi* *twemu* *trzebá* *vczyć/* *iákoby* *ftróynie* *chodził/* [...] *fprzęt* *domowy* *ábo* *ryfztunek* *ozdobny* [*supellectilem splendidam*] *miáľ* *ModrzBaz* 15.

[*Jako ostatni człón we współrzednym połączeniu wieloczłonowym:* »i inszy *rustynek*«: *Náležiono* *w* *oboziech* *Hánnibáľowych* *frzebrá* *pondow* *dwadzieściá* *tyfięcy/* *zlotá* *oľm* *feth/* *y* *inżzego* *ruftunku* *bárzo* *wiele*. *EutropGlicz* E2v.]

a. *Broń, uzbrojenie, wyposażenie potrzebne żołnierzowi do walki; armatura* *Calep, Cn; arma, armatus* *Cn* (18): *Lustrare exercitum*, *Oględowác* *ruftunki* *słuźebnych*. *Mącz* 200c; (*nagl*) *Zboźny* *Kormánicki*. (–) *WSzyfcy* *co* *chcá* *być* *rządni* *mogliby* *w* *tego/* *Náuczyć* *fię* *ná* *wżytko* *porządku* *dobrego/* *Od* *koniá* *od* *páchoľká* *Ryfztunku* *káźdego/* *Cobyś* *iedno* *zámyľlił* *doftánieľz* *wżytkiego* *PapPrPan* M3v; *Rycerstwo* *wżyľtko* *zá* *zbroie* *y* *pánczerze* (*Bo* *tego* *iefczze* *ruftunku* *w* *on* *czás* *Zmodź* *nieznáľá*) *iedni* *Zubrzel* *drudzy*

Lofie *fkory/* *Niedźwiedzie/* *y* *Wilcze/* *ácz* *nie* *wżyfiko* *wyrpáwne* *nošili*. *StryjKron* 265, 582; *ZAcny* *Koronny* *Hetmánie*, *Wiem* *żec* *wżytkiego* *doftánie*, *Czego* *trzebá* *ku* *boiowi* *Dobrému* *walecznikowi:* *Ale* *ná* *zamiar* *co* *wáďzi*, *Mieć* *ruftunku* *y* *czeláďzi?* *Przetóz* *węźmi* *tęz* *odemnie*, [...] *Proporzec* *pięknie* *tkány* *KochProp* 5; *Armo* – *W* *zbroie* *vbierám*, *Ryfztunek* *daie*. *Calep* 96b, 96a, b, 625b; *OrzJan* 55; *PowodPr* 78; *VotSzl* C2; *CiekPotr* 49.

rynsztunek do kogo [= *dla kogo*] (1): *a* *tu* *v* *nas* *we* *wżytkim* *wielka* *niedbałość* [...] *nie* *mysľá* *takze* *o* *dziáľach*, *Prochach*, *kuľach*, *o* *rynsztunkach* *do* *Piesznych* *iákoby* *to* *zaraz* *moľ* *teize* *godziny* *porwac* *ActReg* 113.

rynsztunek do czego (5): *Sambuca*, *Nieyáki* *woyenny* *ruftunek* *do* *fzturmowánia* *miáľt*. *Mącz* 366c; *StryjKron* 657; *Calep* 96b; *GostGospSieb* +4. Cf »*rysztunek do wojny*«.

W połączeniach szeregowych (2): *ActReg* 113 *cf* *rynsztunek do kogo*, *SkarKaz* 6a *cf* *W* *przen*.

Wyrażenia: [»*ryńsztuk* *bojowy*«: *A* *poniewáľz* *gdy* *wam* *Pan* *Bog* *dáć* *raczył* *Krola* *ták* *moźnego* [...] *y* *wżyľtek* *fłatek* *á* *ryńfztuk* *boiowy* *gotowy/* *Czemulz* *byfcie* *thego* *wżytkiego* *obronić* [...] *niemieli?* *OrzKsiqz* F4v.]

»*kozackim* *rynsztunkiem*« = *z* *lekkim* *uzbrojeniem* (1): *Ták* *gdzieby* [*kto* *miáľ*] 200. *złoty* *pożytku/* *áby* *z* *tego* *fławil* *koniá* *przedniey* *armáturey/* *á* *gdzie* 140. *tám* *koniá* *kozackim* *ryńfztunkiem* *GrabPospR* M2.

»*waleczny* *rustunek*« (1): *Machinator* *bellicorum* *instrumentorum*, *Woyenny* *á* *walecznych* *ruftunków* *wynáľeziciel*. *Mącz* 202d.

»*rysztunek* *wojenny*, *do* *wojny*« = *bellicum instrumentum* *Mącz; armatura, armatus, arma bellica a. belli* *Cn* [szyk 4:4] (7:1): *Mącz* 16c [2 r.], 202d, 366c; [Krzyźacy *po* *poddaniu* *Chojnic*] *zdrowie* *y* *máiętności* *tylko* *wymowiwľzy/* *á* *przećiw* *Polakom* *przyfiegľi* *ngdy* *broni* *nie* *podnofiľć/* *á* *ták* *zoftáwifwzy* *ftrzelbeľ/* *y* *wżytek* *ruftunek* *woienny/* *nárzekáiac* *zpláczem* *z* *Miáľtá* *wyľzi* *StryjKron* 647, 582; *ZawJeft* 12; *A* *żaden* *nie* *ma* *poźyczáć* *ryfztunku* *do* *wojny*. *SarnStat* 431.

Szereg: »*rustunek a* *naczynie*« (2): *Armatura*, *Zbroyá* *y* *wfzeľáki* *woyenny* *ruftunek* *á* *naczynie*. *Mącz* 16c, 16c.

[»*statek* *a* *ryńsztuk*«: *OrzKsiqz* F4v *cf* »*ryńsztuk* *bojowy*«.]

»*rysztunek*, (albo, i) *strzelba*« [szyk 2:2] (4): *Zamki* *mu* [*starosta* *wileński* *Witoldowi*] *też* *Wilenkie* *obáďwá* *iákoby* *Pánu* *dziedzicznemu* *podáľ/* *z* *ftrzelbá* *y* *z* *ruftunkiem* *wfzelkim* *StryjKron* 492; *Y* *Reyterowie* *zbyli* *Frezow* *kofmonogich/* *Y* *ryftunkow* *woienny* *ch/* *ftrzelby/* *fatrow* *drogich* *StryjKron* 582, 647; *Calep* 625b.

»*zbroja*, *rynstunek*« (1): *Náľzy* *żás* *w* *równym* *polu* *przy* *págoroku* *fłali:* *Nie* *w* *zbroieľ/* *nie* *wrinftunki* *woienné* *dufáiac/* *Ale* *w* *šmiáľty* *fwych* *fercáľch/* *rzeczy* *pokłáďáiac*. *ZawJeft* 12.

Jako ostatni człón we współrzednym połączeniu dwu- lub wieloczłonowym: »i *in*(s)z) *e* (*a*. *wszytek*, *a*. *wšelaki*) *rysztunki* (*rystunek*)« (4): *Armentarium*, *Dóm/ álbo* *Pláć/ ná* *którym* *Dziáľá/* *Rufznice/* *Zbroye* *Tarcze/* *Drzewá/* *y* *yne* *woyenne* *ruftunki* *á* *naczinia* *chowáya*. *Mącz* 16c, 16c; *Okrety* *ná* *ktorych* *dziáľá* *y* *infe* *ryftunki* *do* *Zamkow* *dobywánia* *wieziono* *y* *z* *Ianczárámi* *Cefłářzá* *Machometá* [...] *ná* *Morzu* *Czarnym* *potonęły* *StryjKron* 657, 647.

W *przen* (1): *Moc* *iego* [*Pana* *Jezusa* *zstępującego* *na* *ziemię* *na* *Sąd* *Ostateczny*] *będzie* *w* *nieľliczonych* *Anyellkich* *woykách/* *ktorz* *poyďá* *rozľzykowáni* *iákoby* *do* *bitwy/* *y* *ná* *nieprzyáiciele* *Páná* *fwego/* *ze* *wżytkim* *ryfztunkiem/* *y* *ármatá/* *y* *broniámi/* *y* *ogromnościá* *woienná*. *SkarKaz* 6a.

b. *Rodzáj* *daszka* *zabezpieczającego* *szturmującego* *miasto* *żołnierzy* (2): *Musculus*, *Nieyáki* *ruftunek* *też* *támowánie* *woyenne* *którym* *fię* *záftáwiyáya* *żołnierze* *nápelniáyac* *przekopy* *gdy* *chcá* *fturn* *ná* *miáľto* *vczinić*. *Mącz* 238b.

Wyrażenie: »*pawężny* *rustunek*« (1): *Pluteus*, *Dáľzek* *do* *fzturmu/* *byľo* *przed* *czáfy* *nieyákie* *naczynie* *woyenne* *z* *rokićiny* *wpliecioné* *á* *skórámi* *powleczone* *pod* *którym* *żołnierze* *do* *fzturmu* *chodźili*. *Páwężny* *ruftunek* *może* *być* *zwan*. *Mącz* 307b.

c. *Narzędzie rzemieślnika* (1): Fabrilis – Kowalsky, rifztunek kowalsky. *Calep* 402b.

2. *Formacja wojskowa* (5):

Wyrażenia: »drabski rustunek« = *piechota* (1): Peditatus, Piefze woysko/ piefzy/ drabsky ruftunek. *Mącz* 294a.

»jezdecki rustunek« (2): Inter equites raros sagittarios interiecerant, Mieli między yefdeckim ruftunkiem y tu owdzie po frzelcu *Mącz* 162c, 156c.

»kopieniczny rustunek« (1): Armare duplares, Kopieniczą służbę/ albo/ ruftunek zgotować. *Mącz* 16c.

»pieszy rustunek« (1): *Mącz* 294a cf »drabski rustunek«.

»strzelczy rustunek« (1): Simplares, Strzelczą służbę/ albo/ frzelczy ruftunek mieć. *Mącz* 16c.

Synonimy: 1. *instrument, naczynie, narząd, statek*; a. *arma, armata, armatura, broń, oręż, zbroja*; 2. *służba*.

LW

RYSZTUNK cf **RYSZTUNEK**

RYŚ (30) *sb m*

sg *N* ryś (14). ◇ *G* rysia (2). ◇ *D* rysiovi (4). ◇ *A* rysia (1). ◇ *I* rysie(m) (1). ◇ *L* rysiu (1). ◇ *pl* [*N* rysiovi(e).] ◇ *G* rysie(m) (1), [rysiów]. ◇ *D* rysie(m) (1). ◇ *A* rysie (3). ◇ *I* rysiami (1). ◇ *du* *G* (cum *nm*) rysiu (1) *LibMal* 1554/185.

Sł stp, Cn notuje, Linde XVI (dwa z niżej notowanych przykładów) – XVIII w.

1. *zool. Felis lynx L.; ryś, ssak drapieżny z rodziny kotowatych (Felidae) występujący w Europie i północnej Azji (autorzy słowników łacińsko-polskich i przekładów Biblii używają nazwy „ryś”, tłumacząc łacińskie nazwy egzotycznych zwierząt z rodziny kotowatych podobnych umaszczeniem do rysia); panther(a) Murm, Mymer¹, BartBydg, Mącz, Cn; pardus Vulg, Mącz, PolAnt, Cn; leopardus BartBydg; lynx Calep; pardalis Cn* (24): Ryś z liżką niegdy fie gadał/ Sláhcetwem fie iey przekładał: Iákom ia cudney rodziny/ Vkázuia me pftročiny. *BierEz* 12v; *Murm* 42; *Mymer*¹ 27; Panther, panthera, riszh, genus lupi *BartBydg* 106v, 81; Ryfiom Zdbiom [= *zbiom*] á Wiewiorkam/ to tym nic [*zimq*] nie będzie/ Bowiem ci po fzelinie/ Ikaczą fobie wżędzie. *RejFig* Bb7; Panther a quo Panthera, Ryś zwierzę yefł pftre. Alias Pardalis in Hircania. *Mącz* 276a; Leopardus, Zwierzę ze lwá á z ryśiá fie rodzące. *Mącz* 277d, 277d; *SienLek* 167, 244v, Xxx3v; *BudBib Dan* 7/6; *BudNT Apoc* 13/2; *WujNT Apoc* 13/2; Ze Lwá nie Ryś, lecz także Lew fie rodzi *KlonKr* F2v; *Calep* 623b; *KlonWor* 67; [de montibus pardorum fyam [lege: z jam] gornych gdzie fze ryfchowie chovayv *TomZbrudzBrul Cant* 4/8; *WujBib Cant* 4/8].

W porównaniach (2): Pantherinum, Pftry yakoby ryś. *Mącz* 276b; Trzeci rodzay przemyflu podobien do Ryśiá. Bo wlofem iá-rzębátym ofzuka y Zysiá [tj. *Żyda*]. *KlonWor* **.

[*Szereg*: »pard abo ryś«: Przetoz theż pobil ie Lew z láfá/ Wilk k wieczorowi popfował ie/ Pard ábo Ryś czuyny [*pardus vigilans*] nád miáfty ich *Leop Ier* 5/6 (*Linde*).]

Przen: *Człowiek fałszywy, oszust* (4): Wilk bierze potáiemnie á liżką fie lási: Ryś cynkowátá sierściá fwoię zdrádę kraśi: A Lew gwałtem wydziera, co vgoni trzyma, Y fzpik z kości wyfyfá, [...] Bowiem tákich Iudafzow fá cztery narody, [...] Ryś nákrapiáná fkorá fałfz y zdrádę znaczy, Bowiem ofzuft, iáko chce ták fie przeinaczy. *KlonWor* **: Więc nieboże Iefli táifz y milczyfz wárunku y wády Rzeczy ktorá przedáfiefz/ iużes winien zdrády. [...] Iużes Ryśiem/ bráćifzku *KlonWor* 67.

Wyrażenie: »farbowny ryś« (1): Zá rowno v mnie chodzjá piáni y głupi: Iednáko grzelzy kto ich ofzuka ná kupi. Przeto Práwo dokláda w porządnyf zapisie/ Strofuiąc tą przefltrogá te fárbowne Ryśie *KlonWor* 69.

2. *Wyprawiona skóra z rysia, futro* (6): tham vkradli Rifzyew kylka *LibMal* 1554/184, 1554/185; Ti go [człowieka przywykłego do zbytku] upoiłfz/ a on y woźnice twoie. Ti w rifiu/ on w fobolu: ti

na czápce złoto/ On ma i na trzewiku/ chocia czałem błoto. *KochSat* A4v; Krol w Hátafowey Iżubce podbitey Ryfiámi/ Czárney/ ná białym koniu iechał *StryjWjaz* B4v; *KlonWor* 56.

Wyrażenie: »ryś wyprawny« (1): pothem then tho mafurek na Maczawfchy [lege: namacawszy] myedzy sukнем skrzynki y dwv Ryflyu wyprawnych wzał tho y zoney pywnyche wynoył *LibMal* 1554/185.

Cf **RYSIEC**, [**WIELBŁĄDORYŚ**]

LW

RYŚCISTY (1) *ai*

N pl m an ryścist(e) [*cum sb: koniowie*].

Sł stp, Cn, Linde brak.

Prawdopodobnie: Szybko biegnący, rący:

Szereg: »biegły, ryścisty«: Ták fá biegle ryfcifte ci piękni koniowie/ Z Corczyná czwártego dniá ná noc w fokolowie. *CzahTr* L2.

LW

RYTLE (2) *sb pl t*

N rytle (2).

Sł stp, Cn brak, Linde XVII w.: rychla, rykla, rytla.

Wypryski na skórze, wysypka; vari Mymer¹, BartBydg (2): Vari. Mafern. Rytle. Ofpice *Mymer*¹ 40; *BartBydg* 165v.

Synonim: ospice.

LW

RYTM (17) *sb m*

sg *D* rytmowi (1). ◇ [*A* rytm.] ◇ *I* rytm(e)m (6). ◇ *pl N* rytmy (3). ◇ *G* rytm(o)w (1). ◇ *A* rytmy (3). ◇ *I* rytmami (2) *Mącz, SkarŻyw, rytmy* (1) *CzahTr*.

Sł stp, Cn brak, Linde XVII – XVIII w.

Utwór poetycki, wiersz; mowa wiązana [rhythmus – wiersz, rym Calep; rym, wiersz rymowny, składna mowa – rhythmus Cn] (17): *LubPs* A5v; Tedy ták [św. Tomasz] wyznał: [...] wierzę y zápewne [lege: za pewne] trzymam/ á wiem ifz to iefł práwy Bog y człowiek/ Syn Oycowfki y Syn dziewice Máryey. A to wyznawiając z lożká fie znieść kazał/ y ná ziemi fie porzućiwfzy/ ony fwoie rytmy w práwym wyznániu z pláczem mowil/ [...] Klániam fie tobie prawdo zátáiona *SkarŻyw* 203; *GrochKal* 26; Tylko was vniżenie o to ia tu profżę/ Niechay od was z tymi rythmy gáńby nie odnofżę. *CzahTr* F2v; Byfmy Máronowemi thowárzyfzmi byli. Bysmy wodę z Párnáfkich gor ćiekącą pili. Wfzytkę byfmy ná to fwá siełę [lege: siełę] wyfádzili/ Abyfmy rádość náfżę cnym rytmem świadczyli. *SkorWinsz* A3v; Niech Maro woyny piłze y fpráwy Troiánfkie/ Niech fwym rytmem prowadzi y bitwy Szpártánfkie. *SapEpit* A3, ktv, B3; Tym czałem miáfto cory profte rytmy moie Poftyłam ci/ nie wąpię/ ze im láfkę fwoię Okażefz/ zacna Páni *ZbylPrzyg* ktv; [Plácz twój serdeczny, zacny Wojewodá, [...] i ta naglá szkoda, ktoráć przynioslá śmierć twęj wdzięcznej zony, Kazála mi wziąć, na rytm ten kwápiony, W rękę má smutną pióro żalobliwé *ZbylLamenty* 54; Tedy z tym podłym dárem ważyłem fie ftáwić/ Przed twą zacną ofobę: rytmem cię zabáwić. *ZbylProzm* A3, A3].

W połączeniu z nazwą języka [rytm + przymiotnik (2), przymiotnik + rym (1)] (3): Nákoniec przyacióly fwe w Bogu/ ktorzy iedno iefzcze byli żywi/ káżdego miánowicie wfpominiájąc/ Pánu Bogu ie zálecałá/ á wfzytko Láćifnkimi rytмами. *SkarŻyw* 583; Mikołáá Sepá Rytmy Polfkie. *SzarzRyt* Av *żp, kt*.

W charakterystycznych połączeniach: rytm cny, dworny, piękny, prosty, uczony, zwyczajny, żołnierski (2).

Zwroty: »rytmem chwalić, wysławiać« [*szyk zmienny*] (1:1): Páná w niebie z nabożnym Dawidem zgodliwie/ Rytmem pięknyf wyfławiafz/ to czynifz chętlíwie. *SapEpit* A4; *SzarzRyt* B.

»rytmem (a. rytmami) napisać, napisany (a. spisany); [rytmy (A pl) pisać]« (1:2): Conclusa oratio, pro numerosa, Rimowna mo-

wá/ álbo Rytmámi spifána rzecz. *Mącz* 56c; Wizerunk swiáta dżi-
 ściyżego nowo żołnierkim rythem nápiłány. *CzahTr* C4, D3;
 [Wy co Pegálkich źródeł fmacźnych kofztuiećie/ A rytmy wdźię-
 czynym piorem wczone piżecie/ Podaycie to fwym wierżem wie-
 kowi przyżłemu/ Iáko mężni PIGLOWSCY Marfowi bitnemu
 Hołdowali *ZbylDroga* B2].

[»przeciżyć rytm«: Kto mię tu kolwiek miia/ wśiągni kroku
 fwego/ A z ćierpliwością przeczi Ten Rytm Grobu me⁸⁰. *Czah-
 Rzeczy* N3.

»stawić rytmy«: Ieflim k woli ktoremu zacnemu miał fławić
 Domowi moie Rythmy/ y on iemi wflawić [...] máteriey prágnął-
 bym wdźięcznieyfzey Sobie/ do opifánia godnego fnádniefzey.
JurPogrzeb A3.]

[Wyrażenia: »rytm grobu« = *epitafium*: *CzahRzeczy* N3 *cf*
 »przeciżyć rytm«.

»rytm ósmiorzeczny [= *ósmiozgoskowy*]«: Rozmowy Polłkie/
 Láćinłkim ięzykiem przepłátáne/ Rytm y ómiorzeczny fłozone.
KorcRozm kt.

»wiejskie [= *o tematyce wiejskiej*] rytmy«: Lecz iż się trudno
 ma zdobyć ubogi Rolnik Książęciu na klejnot bogaty, To co ma,
 daje-ć, wiejskie rytmy *ZbylWieś* 9.

»sposobem rytmow, rytmy złożony« = *napisany wierszem*:
 Rozmowa wtora/ tymże fpołobem Rytmow złożoná iáko y pierwłłá/
 y przez tegoż fkládaczá *KorcRozm* E2v, kt.]

Szereg: »rytmy abo wiersze« (1): Mikołáiá Sepá Szárzyńłkie-
 go/ Rytm y abo Wierże Polłkie. *SzarzRyt kt.*

Synonimy: *rym, wiersz.*

LW

[RYTMISTA *sb m*

A pl rytmisty.

Sł stp, Cn, Linde brak.

Poeta: Kto tez godzien pochwały niezamilcze tego Niech fie
 niá wiecznie ciefzy tám potomek iego Bo fie boie Przimowky oney
 Platonowy Co woła na ritmifły a grubemi fłowy: *Moderandum, ne
 fint nimium multi Poetae. PaprPam* A3.

Synonimy: *pisorym, poeta, rymarz, rymownik, wierszopis.*

Cf [RYTMNIK]

ALKa

[RYTMNIK *sb m*

N a. A pl rytmniki.

Sł stp, Cn, Linde brak.

Poeta:

W połączeniu szeregowym: pátrz iedno pilnie/ iák fie w ganku
 roia/ Falfzywą Difcipliná/ zmamieni co broiá. [...] Iedny zowá
 Rythmniki/ drugie Oratory/ Ine Dyálekyki/ w rozmowie Doktory
CebWirzbTabl B4v.

Synonimy cf [RYTMISTA.]

ALKa

[RYTODZIAŁ *sb m*

N sg rytodzi(a)ł.

Sł stp, Cn, Linde brak.

Rzeźbiarz, rytownik, grawer: czo rzeze obrazy, Snyczarz, ob-
 raznyk, ritodzialy sculptor, signifer idem, celator *ReuchlinBart-
 Bydg* E6.

Synonimy: *obraźnik, rzezacz, rzezak.*

ALKa

[RYTUS *sb m*

(*lat.*) *A sg a. pl* rytus.

Sł stp, Cn, Linde brak.

Obzędek, obyczaj przy sprawowaniu czynności [*ritus* – oby-
 czaj, zachowanie, wziętość *Mącz* 356d; – *obchód, zwyczaj przy
 ofierzech Calep; obrzęd, obrzędek* – *ritus Cn*]:

Szereg: »ceremonije i rytus«: I ná temże tám mieyfcu fpomina/
 Ceremonie y ritus/ iákowe zwykły bywáć przy they S ciála y krwię
 páná Kryftufowey ofiarze we młley *ZebrzydOdpow* n2.

Synonimy: *ceremonija, obrzęd, obyczaj.*

LW

RYTWAN *cf* RYDWAN

[RYTWIN *sb m*

I pl rytwinmi.

*Sł stp notuje, Cn brak, Linde XVI w. (ten sam przykład) błę-
 nie*: *rytwina.*

Plat murawy, darn:

Szereg: »darn albo rytwin«: mozełz też [...] między onym drze-
 wim ták náładzonym zářádzic groblá darny álbo rytwinmi źielo-
 nymi/ áby potym trawá wzrofnáwzy źiemię zięlá y zrościłá *Cresc
 1571* 22 (*Linde*).

Synonim: *darn.*

LW

RYTY (43) *part praet pass pf i impf*

sg m N ryty (6). \diamond *G* ryt(e)go (2). \diamond *D* ryt(e)mu (1). \diamond *A* ryty (5),
 ryt(e)go (3). \diamond *I* ryt(e)m (1). \diamond *f* [N ryt(a).] \diamond *A* rytá (1). \diamond *n G* ry-
 t(e)go (1). \diamond *pl N m pers* ryty (1). *subst* ryté (1). \diamond *G* rytych (6). \diamond *D*
 ryty (4). \diamond *A subst* ryté (8); -é (1), -(e) (7). \diamond *I m* ryt(e)mi (1). \diamond *L*
 rytych (2).

*Sł stp s.v. ryć, Cn notuje, Linde XVI (dwa z niżej notowanych
 przykładów) – XVIII w. s.v. ryć.*

1. *impf W funkcji właściwej*: *rzeźbiony, wykuwany; przén* (2):

Wyrażenie: »w sercu ryty« (2): Błogołław dułzo pánu: iego
 obfite Dáry niech záwždy będą w fercu twym ryté. *KochPs* 153, 59.

2. *pf W funkcji przymiotnika* (41):

a. *Wyrzeźbiony, wykonany z twardego materiału metodą kucia*;
sculptilis Vulg, PolAnt, Cn; caelatus Vulg, Cn; sculptus HistAl;
sculpturatus, scalptus Cn (36): białe [*krzemienie*] záfię nierichło fie
 fstarzeiá ani kázá z ktorich groby czyniá rite *FalZioł* IV 58b; Pobrał
 pothym Krol Acház podftáwki rythe/ y vmywadło kthore ná wierz-
 chu było *Leop* 4.Reg 16/17; *RejFig* Bb5v; MAlarz iechał do miáftá/
 przedawáć obrázy/ Vpuścił rytá głowę/ między złemi rázy. *Rej-
 Zwierz* 122; Nie czyń fobie rytego báłwaná *BibRadz Deut* 5/8, *Ps*
 105/38; á oni [*Hozjusz i Kromer*] fámí fobá Szłáchectwá fwego
 dowodzá/ y to nie Herbem w Norembergu rytem/ ále rozumem
 óswieconem/ y też dzielnością fwą flawná przed Bogiem y przed
 ludźmi wkázuiá. *OrzRozm* Q; *BudBib* 2.Par 33/7; *KochPs* 162;
KlonWor 10.

ryty z czego (1): á ten gmach był poftáwion ná kołach przez
 czarnokięfthwo/ á od dwudzieftu Słoniow s kámienia ritych był
 wożon *HistAl* L7.

ryty na czym (1): v Pauzániego był woz ná mieczu ryty álbo ná
 połzwie. *BielKron* 123v.

W połączeniach szeregowych (2): [*Bóg nakazuje*:] Nietzyń fo-
 bie wfzelkiey ryćiny. [...] A iżebyś nierozumiał/ áby tylko rytych
 Obrázow Pan Bog zákázował/ przefto przydawa/ áni wfzelkiego po-
 dobieńftwá/ to iefł żadnego wymyflonego Obrázu/ bądż máłowá-
 nego/ bądż rytego/ bądż vłanego/ bądż fkámieniá vciółanego/ bądż
 zgliny vlepionego. *KrowObr* 110v, 110.

W przeciwstawieniu: »ryty ... żywy« (1): Dofic długo pátrzyli
 Biłkupi żydowfcy [...] ná Kryftulá Syná Bożego/ nie rytego álbo
 máłowanego/ ále ná żywego/ á wždy przedfłie weń nie uwierzyli
KrowObr 114.

W charakterystycznych połączeniach: *ryty(-a) báłwan* (3), *bog*
 (3), *chłop, głowa, grob, herb, kłoc, podstawka; z kamienia ryty.*

Wyrażenia: »obraz ryty« = *posąg; sculptile Vulg, PolAnt* [*szyk
 10:9*] (19): I cozá pożytek tzyńi ryty Obras/ ktory wrył Szyncár/ y
 włáł rzemiełnik/ Obras falfzywy *KrowObr* 111, 110v [2 r.], 111
 [2 r.]; *Leop* Is 42/8, 17, *Dan* 11/8; Porábam rythe obrázy twoie/ á

flupy thwe wymieczę z pośród ciebie/ iuż fię więcej klaniać nie będziefz roboćcie rąk twoich. *BibRadz Mich* 5/13[12], *Num* 33/52, *Iudic* 18/30, 31; y puścił [*Henryk Brunszwicki*] głos yż [dziewka] vmárlá/ pośláwfy ią ná inny zamek/ á obraz ryty ná iey mieyfce położono/ vbrano y w fkrzynie włożono/ [...] pochowano obraz rythy miásto człowieká/ z wielkimi nabożeńftwy *BielKron* 222, 32, 452v; *WujJud* 47; *BudBib Sap* 14/16; A ifz ná tym mieyfcu gdzie te igrzyfká y gonitwy czyniono/ był ryty obraz Cefarzewey Eudoxyey: wzięła to fobie zá krzywdę *SkarŻyw* 89; [*ReuchlinBartBydg* E6; *BielKron* 1551 5v; *BibRadz Deut* 27/15; *Leop* 1577 2.Reg 5/21 (*Linde* s.v. ryć)].

»ryte podobieństwo« = *posąg* (1): ábyści[e] fię nieomylił/ y fobie nieutzynili rytego podobieńftwá [ne ... *faciatis vobis sculptam similitudinem Vulg Deut* 4/16]/ albo Obras męłki/ albo niewieści *KrowObr* 110v.

Szeregi: »ryty, (a(l)bo) lany (a. lity)« (2): Bogowie ryći/ Bogowie lani/ Báálowie/ Afthárotowie głuſzy Bogowie/ fepi Bogowie/ niemi Bogowie Oblúda ludzka/ [...] Otoſz maſz/ iáko ie [obrazy] Duch Święty zowie. *KrowObr* 110; Przekłty tżlowiek ktory tżyni ryty álbo lity Obras [sculptile et conflatile *Vulg Deut* 27/15] obrzydzenie Pańkie *KrowObr* 111; [*BibRadz Deut* 27/15].

»(i) ryty albo (i) malowany« (3): *KrowObr* 112v, 114; toć tedy zgrzeſzył Sálonon/ ktory w onym flawnym Kościele ták wiele obrázow y rytych y málowánych nádziałáć kazał: iáko dwánaście Lewkow ná Stolcu fwym/ woły pod oná kádzia laná: y Lwy/ y Woły/ y Cherubiny ná odzienkach flupow miedziánych. etc. *WujJud* 47. [*Ponadto w połączeniach szeregowych* 2 r.]

»ryty i ([abo]) rzazany« (1): tá m [w kraju *Sagres*] ci ludzie mieli ryte y rzázáne obrázy modłow fwoich/ á niſzi ktory fnich iadł álbo pił/ dał pierwey obráfkowi fwoiemu ieść. *BielKron* 452v; [Ryty abo rzazany obrass sculptile *ReuchlinBartBydg* E6].

b. Ozdobiony wyrzycym ornamentem (5): Obrálem téz z zołędziem kiiec gránowity: Kulę w rękę/ hárkábuz z prochowicá ryty. *WyprPl Bv*; [*SienHerb* 587b; *InwMieszcz* 1592 nr 288].

W przeciwstawieniu: »gładki ... ryty« (1): [wszyscy gotowali ubiory] Tá kże Senatorowie/ y wſzyfcy Rycerze/ Iedni fżáty przeważne/ á drudzy páncerze. [...] Ci Perfkimi háttáſy drudzy áxámity/ Ná tym [pancerz] gładki ná onym wzorzfyty y ryty. *StryjWjaz* Bv.

Wyrażenie: »kamień ryty« (3): potym wkazał láncuch s koſci floniowey fpráwiony/ [...] potym fiedm kámieni miſternie rytych [septem lapides sculptos] *HistAl* A3; [przyoblókł Pan Aarona szatá ſwiątą] Robotá tkaná iedwabiu czerwonego/ y kámiemí drogiemí/ ná kłztałt fygnetow rytemi [sculpturis signaculi, in ligatura auri opere lapidarii] y robotá złotniczá w złoto oládzonemi *BibRadz Eccli* 45/12[13]; Będąc tedy narodem Bożym; nie mamy rozumieć/ áby złotu ábo ſrebru ábo kámieniowi miſternie rytemu [lapidi, sculpturae artis]/ ábo wymyflowi człowieczemu boftwo miáło być podobne. *WujNT Act* 17/29.

Szereg: »wzorzysty i ryty« (1): *StryjWjaz* Bv cf *W przeciwstawieniu*.

Synonimy: **2. rzezany, uciosany.**

Cf **NIERYTY, RYĆ**

LW

RYWADLNIK (2) *sb m*

rywadlnik (2), [rywadlnik].

-a- (1), -á- (1) *Mącz* (1:1).

N sg rywadlnik (2).

Sł stp, Cn brak, Linde XVI w. (jeden z niżej notowanych przykładow).

Narzędzie do rycia a. cięcia; cestrum, scalpellum Mącz (2): *Caestrum*, *Dłóto/ Riwádlnik/ álbo/ yne naczynie* którym dłu bią. *Mącz* 30c; *Scalpellum, et scalpelus, [...]* *Dłoteczko/ rywadlnik/ pufzczádló. Mącz* 370b; [Rywádlnik/ *Scalprum. Volck Yyy2, Xxx2v*].

Synonim: *dloto.*

Cf **[RYLEC]**

LW

[RYWADLNIK] cf **RYWADLNIK**

RYWAL *Sł stp; Cn brak, Linde bez cytatu w innym znaczeniu.*

[RYWOCINA] *sb f*

I pl rywocin(a)mi.

Sł stp notuje, Cn, Linde brak.

Urwisko: Widząc Janczarowie, iż już źle, opatrzili jedno miesce między wywozami [tj. *wąwozami*] pod gorami albo rywocinami głębokimi a między wrzosem wielkim tak, iż nie mogli naszyc onych wywozow baczyć. *PamJancz* 62.]

LW

RYWUŁA (2) *sb f*

a jasne.

sg N rywuła (1). ◇ [G rywuły.] ◇ *pl A rywuły* (1).

Sł stp, Cn notuje, Linde XVI (jeden z niżej notowanych przykładów) – XVIII w.

Stodkie, korzenne wino sprowadzane z krajów południowych; vinum Rhaeticum a. Italicum a. Pucinum Cn (2): Bo niepomóże piguła Kiedy wbok kole rywuła *RejRozpr* G4v; [Aby wino fmak Rywuły miáło: Weźmi Cynámonu/ Ingbieru gwoździkow/ káždego poł wncyey. To zgrubá przetlucz/ á zawięz w chuftkę [...]/ wygnieć onę chuftkę do wielkiej fklenice/ [...] potym wina wnie wley á będzie fmału iáko Rywuła. *SienHerb* 622b, C#; *Vinum Punicum Reinfall Rywuła/ to iest/ z Affriky Wino. ArtNom* D4v; *Volck Yyy2*].

W połączeniu szeregowym z nazwami innych gatunków win (1): Więz záfie znowu láć w gárdło ony foki/ ony witpáchery/ ony rozekeri/ ony rywuły/ málmázie/ muſzkátelły/ á iákoż tu chłop zgożyć nie ma? *RejZwierc* 59.

LW

[RYZ] *sb m*

sg N ryz. ◇ *pl G ryz(o)w.*

Sł stp, Cn, Linde brak.

Jednostka miary papieru licząca około 500 arkuszy: Na którą grontowná refutacyjá *Helicz*, nie mogąc nic k rzeczy odpowiedzieć, tylko to rzekł: „*Na to «mentiris» wynidzie papiru ryz.*” Odpowiedział mu br. *Symeon*: „*By i dziesięć, by i dziesięć ryzów nempe, przecie twoje «mentiris» przegra, a moja veritas et innocentia, chocia tylko jednym arkuszem, przed Bogiem i przed ludźmi dobrymi wygra.*” *AktaSynod* IV 160.

Wyrażenie: »papiru ryzk: *AktaSynod* IV 160 cf wyżej.

Cf **[RYZA]**

LW

[RYZA] *sb f*

sg N ryza. ◇ *du N (cum nm) ryzie.*

Sł stp brak, Cn notuje, Linde XVIII w.

Jednostka miary papieru licząca około 500 arkuszy: *InwMieszcz* 1582 nr 239 cf *Wyrażenie*.

Wyrażenie: »ryza papieru« = *quingentae chartae Cn*: 2 ryzie papieru przedniejszego po 2 taleru – 4 fl 20 gr; 3 ryzie po kopie papieru 1 ryza – 6 fl. *InwMieszcz* 1582 nr 239.]

KO

[RYZCYRKIEL] cf **[RYSZCYRKIEL]**

RYŻ (26) *sb m*

sg N ryż (11). ◇ *G ryżu* (9). ◇ *A ryż* (5). ◇ *I ryż(e)m* (1). ◇ [*pl N ryże.*]

Sł stp, Cn notuje, Linde XVII – XVIII w.

bot. Oryza sativa L.; ryż siewny, roślina jednoroczna z rodziny wiechlinowatych (Poaceae), zboże uprawiane w obszarach tropikalnych i subtropikalnych; oryza Murm, Mymer¹, BartBydż, Mącz, Calep, Cn; risum BartBydż, JanStat (26): Murm 119; Mymer¹ 17; Orisa, est species frumenti folio carnosio, de ordeo altitudine cubitali, flore purpureo, ryszech, risi vel risum, rissch BartBydż 103b; RYŻ przynofzą ziarna do nas iuż omełte/ rofcie iako ięczmień maiącz też kłos FalZioł III 25c; Gdy fie wodą z Ryżu pocierafz/ piegi y ynłze nieczłiftości spądza z ciała. FalZioł III 25d, +6b, III 25c, d, IV 25d, V 19a, 89; [u Turków] Z ryżu rozmáithe potrawy działáią BielKron 261; [w Asyrii ludzie] rynnámi wodę przywodzą ná role. Stey przyczyny wielka obfiftość zboża tám roście/ zwłafzczá Ryżu/ pŕzenice/ ięczmieniu/ ná ktorých lift bywa iáko cztery páłce wŕzer/ takież y kłos wzwyż iáko drzewo roście. BielKron 267, 446, 452, 452v, 453v [2 r.], 454; Oriza, Rylz/ yęczmień włoski. Mącz [269]b, 329a; SienLek 101v; BielSpr 54; Calep [740]b; [ustawiliŕmy] ná Séymie Wálnym Piotrkowkim [...]: áby iáko korzenie/ tak téż winá fzynkowné [...] tym ŕpofobem nadroży były przedawáne y kupowáne. Funt pieprzu/ zá oŕm grofzy. [...] Kámieñ máłych rózyneków/ zá pułkopy. Kámieñ ryżu/ zá oŕmnaŕcie grofzy. SarnStat 274; [Inłze zá towáry/ iáko pieprze/ ŕzáfrany/ ryže/ y ktorekolwiek iedno ná wagę idą/ częŕć odwilżaniem częŕć kámykámi y ŕtuczneñmi przyŕádámi dla wági [Żydzí] máchluią MojŻydOkr 24].

LW

RYŻOWY (3) ai

o prawdopodobnie jasne (tak w -owy).

sg f N ryżowá (1), ryżow(a) (1). ◇ G ryżow(e)j (1).

Sł stp, Cn brak, Linde bez cytatu.

Otrzymany z ryżu (3):

Wyrażenie: »kasza ryżowa« (3): Krupy ięczmienne/ pŕzenicze- ne/ owfiane/ Kafza riżowa, tatarczana, ty rzeczy fá ŕtrawne. FalZioł V 64; BielKron 261; Przyiedzie goŕc iuż go w więtfłzey cerimoniey chowác muŕi bo iuż muŕi być wino y z bożą męká málowána kŕle- niczá/ y kálfá ryżowa ná wieczerzą RejZwierc 31.

LW

RZ (18)

rz (7), r (10), ř (1).

Sł stp, Cn brak, Linde XVI w. (jeden z niżej notowanych przykładów).

Litera alfabetu polskiego (wymawiana prawdopodobnie jako „rz”) (18): To RZ/ ábo ř/ tákowé, iefł bárzo potrzebne dla wielu flów. bo czáfem obie literze rázem brzmią JanNKar F2v; y dogadzáiąc zwyczajoiwi záwziętemu Polkiemu może bydź wláfné tákie /ř/ ábo więc /r/ tákie, ábo téż złączone tak /rz/ JanNKar F2v, G2v [2 r.], H3v [4 r.]; Dla tegom to ř niezwykŕle vcynill/ izz r/ á z/ nie záwdy poŕpollv in vocalem wchodzą JanNKarGórñ Hv, G3v, G4v, Hv; JanNKarKoch F2v [2 r.], G3.

LWil

RZAC (23) vb impf

Wymowa: r-zać.

rzać (22), rzzać (1), [rdzać, rzzać]; rzzać BartBydż.

W praes: rze, rze, rzą (1) RejFig, RejZwierz, BibRadz, Mącz (2), StryjWjaz (2), StryjKron (3), JanNKar, rzám, rzza, rzają(c) (6) BierEz, BartBydż, Calep (3), RybGęŕli.

infrzać (2). ◇ praes 1 sg rz(a)m (2), rze (1). ◇ 3 sg rze (4), rzza (1). ◇ 3 pl rzą (6), rzają (2). ◇ praet [1 sg m rzátem.] ◇ 3 sg m rzál (1). ◇ 3 pl m an rżaly (1) [cum N pl: konie]. ◇ con 3 pl m an by rżaly (2) [cum N pl: konie]. ◇ part praes act rzając (1).

Sł stp: rzać, rdzać; rzeć, Cn notuje, Linde XVI (dwa z niżej notowanych przykładów) – XVII(XVIII) w.

Wydawać glos włáŕciwy swemu gatunkowi; hinnire BartBydż, PolAnt, Mącz, Calag, Calep, Cn; fremere Mącz, Calep; adhinnire, prefremere Calep (23):

a. *O koniu: rzeć (22): Hinnit, equus, rzza BartBydż 257; gdy chlop iedzie w drogę/ Zrzebię zá nim rze goniac/ Kobylkę niebogę RejFig Dd4; BibRadz Eccli 33/6; Mącz 107b; Calag 570b; Calep 482b [2 r.], 779b; [Iáko źrzebiec pod káždym ieznym rdza [hinnit Vulg Eccli 33/6]: ták y przyiaćiel náŕmiewcá KŕŕiegiEklez K6v; ktory [koñ] potym we trzy látá przyłzedł do niego/ ftádo wielkie zlobá przygnał/ á w drzwi ábo u wrot ftoiac w nocy rżál kopáiac nogá PaprHerby 141; Volck Yyy2v].*

W połączeniu szeregowym (1): Woźniki z naglá fie porwawfzy Dobrze z łkor nie wykoczą/ bieża/ płaŕża/ rzáią RybGęŕli Cv.

Fraza: »konie rzą (koñ rze); rzać jako koñ« = hinnire Mącz [szyk zmienny] (12;1): BierEz G2v; iz to muzyká nawefelfza moiá/ Kiedy Konie pięknie rzą/ á gdy łkrzypi zbroiá. RejZwierz 36, 36; Mącz 156b; StryjWjaz B3v, C3v; PaprPan N4v; Rzą konie/ fwilż- czą łtrzáy/ grzmot y chrzęft páncerczow StryjKron 240, 622, 642; BielSjem 32; JanNKar F2v; JanNKarGórñ Hv; [Sam człowiek/ ŕwym ŕzykiem/ wŕfytkich gdy chce może náłładowác [...] Krzákác iáko ŕwiniá/ rżác iáko koñ/ ryczcé iáko iny dobytek ErazmJęzyk C4; Ktory koñ nie rze ábo zadnego głofu nie dáie/ iefł znak pewny gŕuchoŕci. Cresc 1571 526 (Linde)].

b. *[O wielblądzie: rzeć: Iz pies łczeka/ Gęŕ kryra/ Wielbląd rze: to ludzie od nich przyimuią ErazmJęzyk Hhv (Linde).]*

c. *O łwie: ryczcé (1):*

Szereg: »rzać albo ryczcé« (1): Fremit ore cruento [Vergilius, Eneida IX 339: leo], Trzęfie/ Rze ábo ryczy krwáwą gębá páłz- czeká. Mącz 270d.

Formacje współrdzenne: zarzać; poryzać; przyrzywać.

Cf RZANIE, [RZŻENIE], [RŻĄCY]

LWil

RZADKI (207) ai

-á- (149), -a- (2); -á- : -a- GórñDworz (9;1), KmitaSpit (2;1).

comp [i sup] (ná)rzedszy (7) SienLek, Strum, GrabowSet (2), OrzJan, SarnStat, GosłCast, rzádszy (5), GlabGad (2), MurzHist, KrowObr, RejZwierc; ~ rzádszy (2) MurzHist, KrowObr, rzádszy (1) RejZwierc, rz(a)dszy (2).

sg m N rzádkí, rzádszy (84). ◇ G rzádkí(e)go (2). ◇ D rzádkí(e)- mu, [nárzedsz(e)mu] (1). ◇ A rzádkí(e)go (3), rzádkí (1). ◇ I rzádkim (1). ◇ f N rzádká, [rzedszá] (25), [rzádká], rzádk(a) (5); ~ (attrib) -á (15); ~ (praed) -á (10), [-a]. ◇ G rzádkiej (3); -ej (1), -(e)j (2). ◇ A rzádká (6). ◇ L rzádkí(e)j (2). ◇ n N rzádkie, rzádsze (19); -é (1), -(e) (18). ◇ G rzádkiego, rz(a)dszego (5); -égo (1), -(e)go (4). ◇ A rzádkí(e) (6). ◇ I rzádkim (1). ◇ L rzádkim (1). ◇ pl N m pers rzádcy (1). subst rzádkie, rzedsze (19); -é (5), -(e) (14). ◇ G rzádkich, rzádszych (8). ◇ A subst rzádkie (5); -é (1), -(e) (4). ◇ skostn sg n G z rzádká (9).

Składnia comp: rzedszy niż co (1) GrabowSet, nad kogo (1) GosłCast.

Sł stp, Cn notuje, Linde XVI (pięć z niżej notowanych przykładów) – XVIII w.

1. *Występujący w dużych odstępach czasu; rarus Mącz (12): Vereor ne literarum a me officium requiras, Obawam fie ábyŕ mego rzádkiego pińania zá złe nie przymował. Mącz 337b, 346d.*

W przeciwstawieniu: »częŕty ... rzádkí« (1): Pomni ná onę po- wieŕŕ náuczonych ludzi [...]. Smutne ferce/ gniew częŕfły/ á rzádkie wefele: Pogládzí w krotce z ŕwiátá/ ludzi bárzo wiele. Pax- Liz B3.

Wyrażenie: »rzádkie mowienie« = malómownoŕć (1): Taciturnitas maxime commendat foeminam. Rzádkie mowienie wielmi zaleca y ŕliáchci białágłowę. Mącz 206c.

Wyrażenie przyimkowe: »z rzádká« = rzádko, rzádko kiedy (4): Gory fie zákurzyły/ nád nimi ŕzumiáło/ Zrzádká przeblyfkawá- iąc iuż po tróŕze grzmiáło. RejWiz 125v; A zwłafzczá ktorekolwiek [ptaki] máá [!] mięflo miękkie á kruchkie/ mozełz fie go náieŕć: ále ich rzádká pożyway. SienLek 7v; [dworzaniñ] muŕi we wŕzytkim mieć miáre/ y z rzádká trefnowác GórñDworz S3; RejZwierc 158.

a. *O jednostkach czasu, w których mają miejsce jakieś zdarzenia* (4): *RejKup* i5; w Polfzczce ták iye ty przyłyęgi iłopolitowały/ iż rzadki tydzień kthorego by nie były. *GroicPorz* z3v; *RejWiz* 66; Rządki dzień, żeby kilká ich v mnie nie było. *CiekPotr* 44.

2. *Czyniący coś rzadko* (2):

Wyrażenie: »w (wy)mowie rzadki« = *małomówny* (2): [*Jezus Chrystus był*] w wymowie wáżny/ rzádki/ ij mierny *OpecŻywList* Cv [*idem* [*FlawHist*]]; Była marya [...] włouye uazna wumyflze roftorna w mouye rzatka *PatKaz III* 109; [*FlawHist* **6v].

3. *Znajdujący się w dużej odległości od siebie; składający się z elementów daleko od siebie rozmieszczonych; rarus* *Mącz, Cn; intermissus* *Mącz; sparsus* *Cn* (29): *FalZioł I* 142a; ZEby małe drobne krotkie á rzadkie vkazuią człowieka dobrego rozumu *GlabGad* O2v, O2v; Tecta intermissa, Dáleko yeden dóm od drugiego/ rzadkie domy. *Mącz* 226c; Raritas arborum seu sylvae, Rządki przegolony lás. *Mącz* 347a; *SienLek* 74v [2 r.]; tym iłpobem przybijay iłtuki defzczek/ iáko y v iłpodnięgo [*piętra*]. A wízákże wierzchnie mogą być rzedłżé. *Strum* K2; *Oczko* 34; *GórnRozm* Nv; *Calep* 306a.

Wyrażenie przyimkowe: »z rzadka« = w *dużych odległościach*: Widáć zrzadká pływáiac po bałwániech frogich [*apparent rari nautes in gurgite vasto I* 118] Ludži/ broní/ y iłtákwó moc y iłkárbów drogich. *VergKoch* 9 (*Linde*).]

a. *Luźno, nieściśle tkany, pleciony; rallus, levidensis* *Cn* (5): á gdy przefchná [*ikry jesiotra*] tedy ie wkładz w worek z rzatkie⁸⁰ płotná/ aby z nich wżytka wilgotnoć wyflza *FalZioł IV* 35b; *RejFig* Cc4v; [*ImwMieszcz* 1557 nr 74].

W przeciwstawieniu: »gesty ... rzadki« (1): *Pátrzac* [...]. Kto z czyiá iłzkodá żywie/ á kto z iłwym pożytkiem/ Kto gęftym á kto rzadkim sieie mąkę iłtkiem. *BielRozm* 9.

Szereg: »rzadki, (a) cienki« [*szyk 1:1*] (2): *Rarum* *textum*, *Cienka* á *rzadka* przędzá. *Mącz* 346d, 345c.

b. *O włosach, sierści, też o pierzu* (13): *PatKaz III* 119; Brwi rzadkie, znamionuią profłaka, mglego, richło wierzącego, wízákoż wiernego w towarzysztwie [!]. *GlabGad* N5; Broda rzadka á zle obrofla mgłość przyrodzenia vkazuie *GlabGad* O6v, P3, P6; *BielKron* 264; *Deplumis*, Króm piérza być/ Albo rzadkie piérze máyacy. *Mącz* 306c, 32c, 346d, 347a; *Oczko* 34; *KochBr* 151; *Calep* 895b.

4. *O konsystencji* (41):

a. *O ciałach stałych: nieściśle, niezbity; porowaty, gąbczasty; fistulosus, spongiosus* *Mącz* (11): CZemu ięzik ma w fobie pori, to ięft dziurkowati ięft wżytek á rzadki *GlabGad* C4v; CZemu ciało płuc ięft rzadkie á iáko gębka dziurkowate. *GlabGad* E, E3v; *Oczko* 34; *Fistulosa* *terra*, Rządka á piałcziflta ziemia/ która bywá połpolicie nieurodzáyna *Mącz* 129a; *Strum* O2; [*ReuchlinBartBydg* C5].

W połączeniach szeregowych (1): *Fungosus*, *Grzibiáfty*/ Rządki/ miętki yákoby Grzib álbo gębká *Mącz* 140c; [które [*powietrze*] też iłtnościá iłwá dawa pomoc wżyftkim rzeczám roftácytm/ czyniac ie rzedłże/ iłzeyłze y iłubtelnieyflze *Cresc* 1571 3].

W porównaniu (2): *Spongiosus*, *Dziuráwy*/ rzadki by gębká. *Mącz* 410c, 129a.

Szeregi: »miętki i rzadki« (1): CZemu w wątrobie ięft tak miękkie mięfo y rzadkie. *GlabGad* Ev. [*Ponadto w połączeniu szeregowym 1 r.*]

[»rzadki, otworzysty«: która to complexia ięfli więcéy ma ogniá álbo goráćá, więcéy chęći, ciáło slábszéz, rzedzszéz, otworzystszéz, rychléy temu iádowi podlęga *OczkoPrzymiot* 9 (*Linde*).

»puchlny i rzadki«: Nie źle też będzie piálku grubego k niey [*ziemi*] przymieflzac aby tym puchlnieyflza bylá y rzedłza. *Cresc* 1571 398.]

»rzadki a subtylny« (1): które [*pary jadowite*] przez oczy iáko przez rzadká rzecz á iłubtilná maią richleýflie [!] przefcie niźli przez iłflze człónki *GlabGad* B6v. [*Ponadto w połączeniu szeregowym.*]

b. *O cieczach i papkach: zawierający dużo wody, cieczy, płynny, wodnisty; papkowaty; dilutus, fluidus, iureus, liquidus, sorbilis, subtilissimus, tenuis* *Cn* (27): *FalZioł V* 36, 82, 89, 94; Bowiem mąka pżenna dla iłwey miálkości ięft barzo tłufta y rzadka, przeto

fię barzo rozpuflczá trzimaiąc fię iłwá lipkościá. *GlabGad* G7, D7v, H5 [2 r.]; Rządkie iáyná nieiáko palác álbo kolác Ogonicę: Krwáwey niemocy iye trzebá oftrzegáć. *SienLek* 20; Rządki moc z á blády/ młość przyrodzenia známionuie w cięfżkiey niemocy. *SienLek* 24v, 27 [3 r.], 54, S[ss]4v, Vuu, Vuu2, Vuu3; *Calep* 429b; [A to też trzebá wiedziéć/ iż przednieyflzy [*olej*]/ iáko ten co ięft rzetflzy ku lekárftwam należy *SienHerb* 576b].

W przeciwstawieniach: »gesty (2), miáższy ... rzadki« (3): To ziele ma moc iłcięnczáiaczą z materijey gęftthey rzadká wczyniá *FalZioł I* 94c; *GlabGad* D7v, G8v.

W porównaniach (2): náhtłucz kádzidłá y Aloe zá rowno/ á roftworz biálkiem on proch iż będzie iáko rzadkie ciáfto *SienLek* 145, 20.

Szeregi: »ani (nie) rzadki ani gesty« [*szyk 1:1*] (2): Trzeba też miéć wzgląd na mleko Mamki/ aby nie było fmiade/ iłfinę [!] [...]. Niema też być barzo rzadkie/ ani barzo gęfte. *FalZioł V* 36; *SienLek* 25. [*Ponadto w przeciwstawieniach 2 r.*]

»rzadki a plynący« (1): CZemu mleko wypuflczóne z pierfi gdy bywa gęfte á miálłze známionuie otroka, zafię rzadkie á plynące známionie [!] dziewkę. *GlabGad* D7v.

a. *W funkcji rzeczownika*: »rzadkie« (1): Wyfarkniłz rzadkie trefiká/ ze iłkorká zoftánie *RejFig* Bb.

c. *O ciałach lotnych* (3): á to gdy takowy wiatr [*znajdujący się w skorupie jaja*] rozpuflci fię od ognia yż bywa rzadłzy, á tak gdy niema mielctza gdzie by fię rozflzedł gwałtem rozrywa iłkorupę *GlabGad* H7v; *WitosLut* A3v; *SzarzRyt* Cv.

5. *Nieliczny, nieczęsto spotykany (w czasie i przestrzeni); infrequens, rarus* *Cn* (98): *BierEz* I2; nye yęft rzecz uyelka pokornym bycz wzgardzenyu bo rzatka a uyelka byua pokora ueczyz kto będacz yłz yá ma *PatKaz III* 108v; *FalZioł V* 39v; *RejPs* 73; *MurzHist* Q2v; *BielKom* A4; iż rzadka iłpráwá tą drogá idzie/ iákoby wedle Práwá włáfnie idz miáłá *GroicPorz* B4; Widzimy iż bráth brátá radby w czym mógł podiłtápił á ofzukał/ ále thám y s przyrodzenia rzadka zgodá. *RejZwierc* 78; *BielSpr* 69; *SkarŻyw* 473; Ale pobożnoś y cnotá/ Rządkié przypadki żywotá Czyni *KochMRot* B3; Rzedłze ziółká puflczóne/ Z ziemié/ ná Wioflnę/ niź zdrády rzeczone. *GrabowSet* R3v; *OrzJan* 54, 93; *WujNT* 270 [2 r.]; *SarnStat* 862; *PowodPr* 48; Im dáry w człowiecze od Bogá wíęftłéz, tym drożłéz y rzedłéz *GostCast* 3; *SkarKazSej* 666b; [*PowodKaz* G].

rzadki między kim (1): iż onych pierwfzych czáłwó kościól/ y nowy TEftáment zádneho zgołá iłluby nie znał/ nie tylko żeby miał pozwáláć y dopuflczáć iłluby Pánięńkiey czyłtości/ ták bázro między ludźmi rzadkiey *ReszPrz* 35.

Ze zdaniem podmiotowym zaprzeczonym: prawie zawsze tak (2): że fię iuż máło nie wżyftki królefltwá obefłzy tą niezgodá o wiárę/ y rzadkié któręby iákiczy znáczný klęłki nie wzięło. *KochWr* 39. *Cf N sg f.*

N sg f w funkcji orzecznika: »rzadka« [ze zdaniem podmiotowym] (1): Aleć to rzadka/ áby iye Szczuká nie miáłá w Stáwie trzéz. *Strum* Q.

W połączeniu szeregowym (1): Ten też trybunál [*Boży*] ięfzcze nie ma dołkonáley iłpráwiedliwóści. Bo tákí iłád Bozki ięft rzadki/ nierychły/ odwłoczny *SkarKaz* 2b.

W przeciwstawieniu: »rzadki ... pospolity« (1): Rządki ch ię rzeczy wftydamy/ Połpolite zá nic mamy. *BierEz* H3v.

Przysłowia: Rządkie ięft czo dobre ięft. *BielŻyw* 130.

[á rzadka [*bywa*] zgodá myedzy gładkościá á czyłtościá/ á ták rzadka/ iáko rzadko czárneho iłbęćiá malz wzrzéz. *LorichKosz* 66 (*Linde*).]

Fraza: »(co) (jest) rzecz rzadka« [*szyk zmienny*] (3): RZadka rzecz [...] pokorá w młodym/ y gdy iłę náyduie/ podziwienia godná ięft *SkarŻyw* 136; *GostGospSieb* +3; *WysKaz* 42.

Wyrażenia: »rzadki ktory« (1): iż był zázwždy zábáwion towárzyftwem á muzyká ták z náturey/ że rzadkiey ktorey nie wmiál. *RejZwierc* 274v.

»rzadkie trefunki« (2): Rzadkie tho łą trefunki ná swiecie. *GórnDworz* Bb3, Bb3v.

Wyrażenie przyimkowe: »z rzadka« = w nielicznych wypadkach (2): Ze z rzadką przyziaciela całego doznamy/ Choćia fye fobie ná zbył często zálécamy. *PudlFr* 64.

~ Frazza: »z rzadka się trafi(a)« (1): *GostCast* 46; [Z taką go ochotą Grzegorz dzieliąty ná ten wyfoki wrząd podnioł/ iż go zaraz/ co fię z rzadką tráfia/ między fátarfe y pierwfe Kárdynały [...] policzył. *SkarŻyw* 653 (*Linde*)]. ~

a. O ludziach: *malò kto; nemo, nullus, perpaucus Modrz* [w tym: *pl* (1)] (63): Rzadki/ powiediaią/ Ptak Fenix ná swiecie/ ále dáleko **rzádfzy** Rzymiki Kxiądz tzyłty. *KrowObr* 228v; *BielKron* 255; *GórnDworz* Mv, Y4; Rzadki potomek oycá w tym celuiąc swego/ Zeby on miał vgodzić we wże fpráwy iego. *MycPrz* I B2v; *SkarŻyw* 392; bo Młynárze á Miernicy nawięłfzy zlodźieie/ y rzadki nie zlodźiey *GostGosp* 140; *OrzJan* 54.

rzadki z kogo (1): Pátrzayże [...] Tego swiátá chytrego ná wżem obudnego. Iáko ná nas fzyroko tę fiatkę rozbiya/ A rzadki z nas chociaj wie ktory iá omiya. *RejWiz* 103v.

Ze zdaniem podmiotowym lub przydawkowym (32): (koment) Iamci twoy [*Ps* 118/94] Czulfz wierny fluga bo rzadki ktori to może rzecz iamci twoy. *WróbZółt* oo7v; *RejPs* 79; *RejRozpr* Bv; *RejKup* Fv; Ze rzadki ktoryby ftrzegł swoiey powinności/ Snádnie káždego zwiodá przypádle chćiuości. *RejWiz* 36v, 40, 103v; ábowiem thám [w *Egipcie*] niewiały tak łą płodne iż rzadka ktoraby iedno dzyecię miała przy porodzeniu/ ále dwoie rázem/ troie/ czworo *BielKron* 8v; *GórnDworz* F8v, I5, N5v, Ee4; *CzechRozm* 127v; *KochTr* 23; Ale rzadki/ coby tę powieść Homerowę/ Przymyśliwfy do wfzu/ wlepił fobie w głowę. *KochFrag* 15; rzadki/ ktoryby to był ná fobie przelomił/ żeby był w téy mierze według náuki fwéy fie záchował. *KochFrag* 47; *WyprPl* A2v; A żeby Rzeczypołpólitety dobrze było: rzadki coby fczczyerze o tym myślił. *SkarKazSej* 694a. *CfPrzysłowie, Frazy.*

~ Ze zdaniem zaprzeczonym: *prawie każdy tak* (10): *RejRozpr* I; Pátrzay kiedy on Iozeph przyłzedł ná pokuły/ A wierz mi iż rzadki w tych kto zblądzić nie móści. *RejWiz* 135v; *Leop* *B4v; *BielKron* 319v; Ale iż rzadki iest człowiek/ ktoryby niemiał w fobie niektorey części chorey/ przeto [...] *SienLek* 4v; *RejZwierc* 267v; *CzechEp* 229 [2 r.]; *KmitaSpit* C6 [2 r.].

W charakterystycznym połączeniu: *barzo rzadki* (5).

Może należy rozumieć jako wyrażenie: »rzadki kto, który« (3:2): A drugie [tj. *niewolników*] zwláfzczá co nacudnieyfzey formy ábo oblicza/ obracáią ná brzydliwie wczynki oklefniwfy ię/ thák iż rzadki ktory żyw zofłanie. *BielKron* 261v, 263v; iż rzadki ktory przydzie do tey dołkonáłości/ do ktorey go dobre przyrodzenie iego wiedzíe *GórnDworz* G6v; A wždy to [skarby fortuny] fmaczny wrzod choć bárzo boli/ á rzadki to ktho nań fżuka lekarftwá iákiego. *RejZwierc* 133; *ModrzBaz* 140v. ~

Połączenie: »rzadki (...) bez« = *rzadko się zdarza, aby nie miał* (1): Rzadki pánołfzá bez iedwabioł/ bez pofołfnych koni *SkarKazSej* 704b.

Przysłowie: Rzádki ['] przyziaciel/ á ledwo doznány By trwał/ gdy człowiek/ fráfunkom podány *GrabowSet* I4v.

Frazy: »rzadkiego (...) najdzie(sz) [który a. co]« [szyk zmienny] (4): *CzechRozm* 128; A Bífkupá zás nie naydzie żadnego/ á Kśiędzá rzadkiego/ ktoryby fię [...] pracámi swieckieimi wícey niż kościelnymi zábawiać nie miał *CzechEp* 229, 229, 358.

»rzadki by się obrał [który]« (1): Czoć fie tknie flachetney paniey Nie myliłz fie na cznocie iey A rzadka by fie obrała Ktora by fnią porownála W ftauku w wierze y w ftałóci *RejJóz* G4v.

[»rzadkiego nie znać [aby nie]« = *prawie każdy jest*: iáko gdy w nas Niemiec/ ábo Włoch/ ięzykiem nálfzym mówi ábo piłfe/ połpólitie fwey rzeczy nátráca/ á rzadkiego nieznáć áby nie cudzoziemiec. *BudArt* a4.]

Wyrażenie przyimkowe: »z rzadka« = *mało kto, niewielu, nieliczni* (2): Lecz fye z rzadką mąż dobry ná woynie vchrónił Smierci *PudlFr* 45.

~ Wyrażenie: »z rzadka kto« (1): Bo teraz prawdę z rzadką kto rad widzi/ Więc fye Sátyrem tákże káždy brzydźi. *PudlFr* 7. ~

a. W funkeji rzeczownika [w tym: jako podmiot w zdaniu (14), jako dopełnienie (1)] (15): *RejKup* m4v; *KrowObr* 82; *RejWiz* 59; wfzák vyzrzyćie/ że rzadki z Seymu/ ábo hnet po Seymie/ poiedzie Gołotą do domu. *OrzQuin* C2v; żadna rzecz przed nálfzym żárłocwtwem fye niewyśiedzi/ á przeto też rzadkiemu lekarze pomagáią *SienLek* 18; *PaprPan* Ff2; To imię cnotá w wściech máia/ ále rzecz fámę/ [...] bárzo rzadcy znáią/ á iefczze tych mniey/ ktorziby iey fpráwami dofięgli. *ModrzBaz* 12; Bo rzadki fię będzíe gárnáł do cnoty/ gdy vyrzy/ bogáctwá w wiefzey czći y wadze być/ niźli fámę cnotę *ModrzBaz* 44v; *KlonKr* B4; *SkarKaz*)(3); Pierwey rzadki miał piwo w domu: á teraz winem piwnice wáże woniaią. *SkarKazSej* 666b, 662a; [*SkarKaz* 223b (*Linde*)].

Połączenie: »nie każdy ... rzadki« (2): Bo o piłmie nie káždy wie/ á bárzo rzadki ie rozumie. *SkarKaz* 418a, 118b.

Szereg: »żaden albo rzadki« (1): Pomnicie ná to czyifcie fludzy á czyifcie fprawce fą/ á od kogofcie tu łą przeloznie [...]. Wiem że żaden ábo bárzo rzadki málo pomyłła ná to *RejPos* 253.

b. O tekście (1): O Spráwách ábo dzieciách infzych Apofołow rzadka bárzo iest wzmiańka w piśmie swiętym *WujNT* 515.

6. *Niezwykły, osobliwy, niespotykany, wyjątkowy, szczególny, nadzwyczajny, cenny; insolens, insolitus Mącz, Calep; inopinatus, novus, paradoxus Mącz; insuetus Calep* (18): *KrowObr* 228v; Paradoxum, vel paradoxus, Latine inopinatum, inopinatus, Nád mniemánie rzadki to co yest nád połpolite mniemánie/ widzenie y rozum ludzki. *Mącz* 276d, 66c, 251c; *RejZwierc* 78; *Calep* 543b; *WujNT* 293; Przy twych Dekretách prawdá z pobożnością Záfwe przebywa/ [...] Ktore łą [...] nád złoty Krufzec wázniefze/ y rzadkie kleynoty *SzarzRyt* A3v; [*HerbLek* D2v (*Linde*)].

W połączeniach szeregowych (5): Lac Gallinaceum, Rzecz ofobliwa rzadka á kofztowna/ wielkie fczczęście y bogáctwa. *Mącz* 142b, 95b, 265d, 399a; Nád Iozephá záfie [...] co droźlżego? co chwalnieyfżego? co rzedlżego? *GostCast* 3.

Szereg: »rzadki a dziwny« [szyk 1:1] (2): Sphinx, [...] Bárzo dziwne á rzadkie zwierzę z rodzáyu/ małp *Mącz* 408a, 445c.

»rzadki i niezwykły« (1): Rarum et insolitum, Rzadkie y niezwykłe. *Mącz* 399b. [Ponadto w połączeniu szeregowym 1 r.]

Wyrażenie przyimkowe: »z rzadka« = *wyjątkowy* (1): bo SIS bárzo mściwy/ Strzelec z łuku/ y z rzadką kozak ofobliwy. *KmitaSpit* C5v.

W przén (1): A Philozoph nápiłá: iż rzadki iest ptak Fenix ná swiecie/ ále tho iefczze **rzádfzy** ptak między brácią zgodá. *RejZwierc* 78.

*** *Bez wystarczającego kontekstu* (7): Rarus, Rzadki/ niegełty. *Mącz* 346d, 82a, 347a; *Calag* 437a; Raresco, Rarum fio, sive extenuor – Rzadkim fie ftawam, rzedzeię. *Calep* 895b, 789a, 895a.

Cf [RZADKOKRAJNY], RZADKOWŁOSNY, RZADKO-WŁOSY

LWil

RZADKO (270) av

-â- (205), -a- (3); -a- *WerKaz*; -â- : -a- *RejZwierc* (10:1); *SkarŻyw* (6:1); o jasne.

comp rzedzėj (3), [rzádzėj, rzádczej, rzedsz(e)j]; -ėj (1), -(e)j (2).

[Składnia comp: rzadczej niż.]

Sł stp, Cn notuje, Linde XVI (dwa z niżej notowanych przykładów) – XVIII w.

1. *W dużych odstępach czasu; raro Miech, Mącz, Modrz, Calep, JanStat, Cn; perraro Mącz, Calep, Cn; rarerer Calep, Cn* (224); *Mącz* 347a; *Calep* 789a, 895a; [Rzadko/ Rzedzey. Raro. *StatorGramm* L2v].

W przeciwstawieniu: »często ... rzadko« (1): *Saepiusculae* [...] I tedy y owedy nie owfzeki często/ nie bárzo też rzadko. *Mącz* 364a.

a. *O czynnościach i wydarzeniach indywidualnych* (59): *OpecŻyw* 32; *PatKaz* III 112v, 122, 146v; Ktori fie rzadko fmieie á nie

długo, bywa takt [!] dobrego rozumu *GlabGad* O4, P6v; *Miech-Glab* [88]; *RejRozpr* A2v; *RejKup* i3v, t6; Abowiem kto chce prawnym rozumem Iżafowác/ Iuż tám trzebá czuyniey Ipać á rzadko prożnowác. *RejWiz* 6v, 109; áni to ieft v nich [u *Turków*] w oby- czáiu/ áby muž żenie powagę iáką álbo oná iemu poćciwość łobie vkázowáli Ipołu/ gdyż fie rzadko widáia. *BielKron* 261; *KwiatKsiąż* C2v, D2v; *Mącz* 244d, 343a, 346d, 347a; V nas Sláchtá ná Ikrzi- picach/ ná Ipiżczálkách nie grawa: á ieffli kto gra/ tedy bárzo rzadko. *GórnDworz* B2v, E8v, F; *HistRzym* 12v; *RejZwierc* 3v, 6v, 148, 274; *KochList nlb* 1; Wiele rzemieśniczych Miftrzow/ bárzo rzadko Iśiadáia [rarissimi sunt] ná Iwrych wárłtáciech *ModrzBaz* 36v, 90; *Oczko* 7v; im rzedzey pożywafz/ tym rychley Iináku ták wdzięczney potráwy zápominafz/ y mnieje prágnąc iey będziefz. *SkarŻyw* 36; Winá Iię dobrze wodą roftworzonego dwa kroć nápił/ rzadko trzy kroć. *SkarŻyw* 309, 160, 308; *KochTr* 19; *ReszList* 165; *WerGość* 242; [OczkoPrzymiot 20; *GrodzCzyś II* 81; Izali to nie żywot zakonniczy święty [...] w którym człowiek żyje czyfłotniey/ wpađa rzedzey/ powftawa rychley *RegulaKlon* R3].

W charakterystycznych połączeniach: barzo rzadko (12), niezbyt.

W przeciwstawieniach: »rzadko ([rzedzej]) ... często (częściej) (4), wszytko, zawždy« (6): Przeto chorzi ludzie po trofze iedzą á często, zá Ię zdrowi rzadko ale dobrze *GlabGad* E7v; *RejWiz* 164v; *SkarŻyw* 581; *KochFr* 7; Rzadko chłop bywa trzeżwy/ záwždy fie popijá *BielSjem* 23; gdyż o cudzey śmierci rychley y częściciey/ ále o Iwoiey rzadko y bárzo krotko myśli. *WysKaz* 46; [Rzedzey bowiem o náukách Chrifthus mowil/ y owłzem częściciey/ y włzędzie/ y záwždy o Iczczyrości życia chrześcijánkfiego. *KonKaz* Bv].

Połączenia: »rzadko gdy, kiedy« (2:2): *RejRozm* 396; *Pies rzekł* [...] Ia rzadko gdy Iágnię zyem/ teni [tj. wilk] iada Owce. *RejZwierc* 119v; [św. *Antoninus*] Panny Máryey godziny/ siedm pfallmow y zá wmarle przydawał/ y rzadko to kiedy z potrzeby opuścił. *SkarŻyw* 412; *KochFr* 7.

»nigdy ... rzadko« (2): Przez cały wielki poft [św. *Małgorzata*] nigdy Ię nieprzewołyżłá/ ácz y innych czáfow rzadko *SkarŻyw* 160, 471.

Fraza: »rzadko trefić się ma« (1): rzadko tho trefić Iye miáło/ áby on kiedy opułnocy ná paćierze niewftawał *OrzRozm* M4.

Szeregi: »(abo) rzadko a(I)bo nigdy« = *raro vel nunquam Jan-Stat* [szyk 3:2] (5): á Kryftufa y Iłowá yego [...] rzadko álbo nigdyfye nye Ispomináli *KromRozm I Lv*; *BielKron* 260v; Abo nigdy/ álbo bárzo rzadko/ Iam [dworzanin] zá Iobá páná ni ocz niechay nie profi *GórnDworz* K7; *SarnStat* 388; ná ktorzych [zabawach] po- Ipołicie [katolicy] dni święte trawia: ták iz czeladz/ nigdy ábo rzadko/ do kościolá fie vkázác nie mogá *PowodPr* 51.

»skápie i rzadko« (1): Ieffli [prorocy] leczyli/ tedy modlitwą/ rękę Iwoich kładzienim/ y to bárzo Ikápie y rzadko. *SkarKaz* 421b.

a. *Określa rzeczownik odczasownikowy (1):*

W przeciwstawieniu: »wielo ... rzadko« (1): *BielŻyw* 67 *cf Wyrazenie.*

Wyrażenie: »[kto] rzadko mowienia« = *małomówny (1)*: Był ten mędrzec [!] [Ipokras] mały poftawy, oblicza piękneho, [...] wielo mylenia á rzadko mowienia *BielŻyw* 67.

b. *W nielicznych wypadkach (o wydarzeniach, faktach natury ogólnej); vix Modrz (161): March¹ A3;* Kto v mnogich pánow bywa/ Rzadkoć ten Iługá vtywa *BierEz* L2, K, L3, O4, P, S; *PatKaz II* 38v; *PatKaz III* 94v, 120; Ale ofnego kxięzycza/ kthore Iye dziatki rodzá/ poIpolicie á rzadko ma pochybyć: aby miály żywo zoftać. *FalZioł* V 16c, I 45d, 123b, IV 24a, 58b, V 17a, 83v; *BielŻyw* 108; *GlabGad* B8v, L5; *RejRozpr* B2, D4, G, Iv; *LudWieś* A4v; *RejJóz* F7 marg; *RejRozm* 406; Taka żona nieftydlywa Ktora rzadko dobra bywa. *RejKup* d6v, p6v, x5v; przes co vbogie Iseroty częfłtho wiele Iżkoduia/ iz rzadko ku Iwemu przychodzą *GroicPorz* ee4, f4, hhv; Rzadkoć dobrzy z grzeIznymi towarzystwo máia. Bo wielki záwždy Iráfunk z ich wpađkow máia *RejWiz* 180, 163; *RejZwierc* 86v, 88; *BielKron* 267, 286; *KwiatKsiąż* G2v; *Mącz* 304d; thák zli á Ikázeni

ludzie/ rzadko fie czym nieprzyftoinym popiżá/ áz dopiero kiedi ná vrząd wnidá *GórnDworz* Gg6, G2, Dd8v, Kk7; *BielSat* G4; *RejZwierc* 16v, 26, 254; *BielSpr* 75v; *CzechRozm* **7v, 112v; ták iz rzadko zá dobrego Dworzániná máia tego [ut nemo bonus aulicus habeatur]/ ktory nieumie pochlebowác *ModrzBaz* 17v, 84, 134; *SkarŻyw* 312; *KochFr* 28; *KochPhaen* 5; *KochSz* B; *BielSen* 17; [do *Doroty*:] Niémáfz w tobie nic Ihárdości/ Co więc rzadko przy Iładkości. *KochSob* 69, 60; Zdá Ię to wam dobre poiedynkiem/ iz paboru nie dawacie/ álbo barzo rzadko *GórnRozm* Bv, A; *GostGosp* 140, 152; *Phil* G; *GrabowSet* S4; *WypzPI* B4; *LatHar* 234; *PowodPr* 48, 72, 74; *CiekPotr*)(2v; *SkarKazSej* 696a; Rękuia po piánu/ żenia głupie chlopy: Y biorá też do tego rzadko trzeżwie popy. *KlonWor* 68; [Dobrá ktorzych drapiezcá Dziaitek odumiera/ Rzadko ie ponim Wnuczek/ rzedfzey Prawnuk biera. *WerReguła* 94; Owłzem tym wiftzē to ieft dobrodzieyftwo/ im rzadzēy/ náyduie fie w niewolnikách táká cnotá *SenekaGórn* 139].

W zdaniu zaprzeczonym: zwykle tak (1): A tak dobrze fie roz- miffiacz Ná kazdá rzecz czo maś dzialacz Bo kto Iprętko wczó wfkakuie Rzadko tego niezaluie *RejRozm* 405.

Ze zdaniem podmiotowym (6): *GórnDworz* Ee2v; y wftytki po- Iftępkí twoie/ rzadko áby fie zá czym dobrym wdác miály/ iedno zá obIudnoIćiami á zá márnofćiami Iwiátá tego *RejPos* 114v, 199; A wždy rzadko by ktory był Iużon tą cnotą/ Owłzem fie więczey Iuż- cza ich zá tą Ilepotá. *HistLan* B2v.

~ *Ze zdaniem zaprzeczonym: przeważnie tak (2):* *RejPos* 227v; Rzadko áby ná iego [św. *Benedykta*] kázaniu ludzie Iplákác nie mieli. *SkarŻyw* 310. ~

W charakterystycznym połączeniu: barzo rzadko (6).

W przeciwstawieniach: »rzadko ... często (częściej) (3), po- Ispolicie (2), więczej (nawięcej) (2), zawsze, záwždy« [w tym: záwždy a nawięcej (1)] (8): *FalZioł* IV 41b; Dla tego ludzie wiele nad kxięgami Iiedzáci rzadko Iłufci bywaia, á poIpolicie Ibladzi albo iednak chorzi *GlabGad* K4v; *GliczKsiąż* P8v; *BielSpr* 53v; Iecz Iądzić ie [własności wód] muIšiem/ nie z tego co Iye rzadko/ ále co záwždy á nawięcy trafia *Oczko* 6v; *GrabowSet* Ov; *LatHar* 234; Rzadko tám bywa gdzie ich [wojewodów] wiele rządzí, Porzádek, zgodá, y częfłto Ię Ibladzi. *KlonKr* A4.

W powtórzeniu intensyfikującym (1): Ná páná Krikfiego po- tym/ á páná Wapowkfiego koley przyIżłá/ dwu ták ofobnych ludzi/ iákich Nátura rzadko/ á rzadko ná Iwiátth puIzcza *GórnDworz* Dd8v.

Przysłowia: przyiaciel fie rzadko nayduie á zá Ię richło Itraczu- ie. *BielŻyw* 51.

Włzak wiez iz to rzecz wyadoma Iz prawda rzadko Iiefzeze ma. *RejKup* d8.

Iż Iładkość s cnotą fie rzadko Ichodzi/ záwłfe nyepokoy á woy- ná. *GliczKsiąż* P8v.

Bowiem Iłára przypowieść/ ná drzewo pochyłe. Lázá Kozy z rogámi/ rzadko ná wIpanile. *RejZwierc* 71.

bo to Iłára przypowieść/ s prziiacielem Igray Iłowkiem rzadko/ ále rączką nigdy *RejZwierc* 72v.

Bo żaden ktory wie/ chyba zły/ nie poymie zley: á ze zley mátki rzadko fie co dobrego rodzi. *ModrzBaz* 53v.

[á rzadka [bywa] zgodá myedzy Iładkością á czyfłtością/ á ták rzadka/ iáko rzadko czarnego Iábęćia máfz vrzecz. *LorichKosz* 66 (Linde).]

Połączenia: »rzadko (...) bez« = *przeważnie tak (9):* *SkarJedn* 158 [2 r.], d7v; gdzie też białegłowy Iiefzkaia [!/] áby chędożniu- chno záwždy bylo: bo gdzie Iiefzkaia/ rzadko przez zlego zapachu. *GostGosp* 132; y po Iługim w pęćie Iiedzeniu/ rzadko wIężeń bez iákiego vchrámowánia z wieże wychodzi. *LatHar* [249], 57; *WujNT* 591; Bo opilltwo bez zwády y guzow rzadko bywa. *PowodPr* 72; *KlonFlis* D4.

»rzadko ... nigdy« (1): *RejZwierc* 72v *cf Przysłowie.*

Frazy: »to (a. co) rzadko bywa (a. jest)« (5): *BielKron* 234; iz rzadko tho ieft/ áby fie biegly w Iprawie Iprawował: *Medik*/ áby miał

brąc lekárftwo *GórnDworz* Q7v; *RejZwierc* 262v; *Strum* O3; [*pod-dani i służy*] ieśli w świętá od záciągów Páńskich wolni (co rzadko bywa) tedy robotámi Páńskimi we dni powfzednie ftrapieni/ świętámi żywnofikę fwoię nágradzáiá *PowodPr* 51.

»rzadko najdzie(sz) (a. naleźć, a. znalazł)« = *rarum inventu* *Mącz* (6): Człowiek bywa krnábrny/ pracowity, lakomy zawiftny/ plugawy/ chudi krotki/ rzadko thakiego nalefc *FalZioł* V 50v; A fnaadz y náfwiećie rzadko náydzie wiernego á y między przyiaćioły znáydzie rozdwoiony ięzyk *RejPs* 17; *RejZwierc* 60v; rzadko tho dźis naydziefz/ áby kthory Kśiádz wboğá dzieweczkę zá muž wydał *OrzRozm* H2; *Mącz* 346d; *GórnDworz* Y5v.

»rzadko [kto] się obierze« (1): A rzadko dobrowolnie dobry fie obyerze/ Lecz ácz go przymufzeniem iáko kiyem wzbyerze. *Rej-Wiz* 101.

»[co] rzadko się pokazuje (a. ukazać ma)« (2): Ale iz táka wiára w nas rzadko fie vkazać ma/ iáka bylá tey nédzney niewiaftki *RejPos* 257v; *CzechRozm* 239v.

»to (a. co) rzadko się przydawa (a. przydaje)« (3): Rzadko fie to przydawa, wfzakoż wzdi to bywa iz czałem pan Bog obiawia nie czo oczym człowiek pirwey myflił. *GlabGad* L4; *WróbZołtGlab* A5; *SienLek* 176.

»rzadko się [co, czego] przygadza« (3): *BierEz* M3v; [*Maryja*] Cudnych obyeczayow byla kozdemu fwą ofoblyuofczyą myla czo fyą rzatko przygadza *PatKaz* III 122v; Niewiaftam ci rzadko fye thá niemoc [tj. dna] przygadza *SienLek* 122.

»rzadko slychać (a. slyszec było), slychany« (2:1): a on fám siebie potepiá/ wymowá rzadko slychaná przeciwiki fobie wywody czyni *MurzHist* Kv; zá tych [dawnych królów] [...] bylá miłość/ bylá zgodá/ rzadko flyfzec było/ by ktho kogo zábil *GórnDworz* H7v; *SkarKaz* 489b.

»rzadko się ([co]) trafia (a. trafi, a. przytrafia, a. trafuje itd.)« (14): *FalZioł* V 10; *GroicPorz* z3v; Ktore złączenie Plánetow iáko fye rzadko trafia/ ták też lkutki dźiwne rádo przynafza *LeovPrzep* H3v; *GórnDworz* G6, N3v, Kk8; *BiatKat* 371; A dla tego też rzadko się w Polfzce tráfi táki dom [*rarissimae ... aedes sint*]/ ktryby przez trzydzieści lat w cálości trwał *ModrzBaz* 35v; A choróby/ iz fye ták w człowieku rzadko/ á málobym nie rzékł/ nigdy nie trafia/ áby złączóné/ á z drugiémi fpólné/ być niemiały: Przeto [...] *Oczko* 37v, 6v; Drugié [b] náłzć wláfné/ a to kréłkę ma nad fobá/ iáko słuř/ to iefł/ pryřecz: a iz się řadko trafia/ niewadzi nie, ze zawzdi znaczone będzie *JanNKarKoch* Ev; *PowodPr* 51; *CiekPotr* 65.

~ *Ze zdaniem zaprzeczoným: zwykle tak* (1): W ktorey [młodofci] rzadko fię komu trafi by nie błádzil *CzahTr* G2v. ~

Wyrażenie: »rzadko kiedy, gdy« (6:2): A ták rozum z náurą záwždy woynę wiedzye/ A rzadko gdy fá zgodni ná ktorey byefiedzye. *RejWiz* 118v, 172; A tym tákowým [których fortuna nie obdarzyła zaletami] iáko dobre wychowánie/ y wfłáwiczna pilność/ rzadko kiedy co pomoże/ ták zálie [...] *GórnDworz* D2v, X5v; *Koch-Dz* 105.

~ *W zdaniu zaprzeczoným: zwykle tak* (3): Nuż zálie owych fwieckich/ co tám o was rádzá/ Dofyc ich tám/ á rzadko kiedy fie nie wádzá *RejWiz* 161v; *RejZwierc* 88; *RejZwierc* 19. ~

Szereg: »(abo) rzadko a(l)bo (a) nigdy« [szyk 7:5] (12): Ci teřz lafk w rękach fwoich nietrzymania/ ktorzy [...] ná fmierc y ná godzine oftátetzną/ rzadko áłbo nigdy/ niewfpomináiá. *KrowObr* 186v; bo tám wielkie goráco/ á defzcz nigdy nie bywa áłbo rzathko. *Biel-Kron* 447v, 234; *SienLek* 176; *GórnDworz* G2v, Ggv, Kk8; Iefliby kto ták mowil: Siedzieli náłzy przodkowie w pokoiu a my będzimy. Odpowiedz ná to/ iz nigdy áłbo rzadko w pokoiu bywáli. *BielSpr* 75v; *RejPosRozpr* b3; *Oczko* 37v; Abowiem gdzie [...] poniewolnie fię zeymuia/ [w małżeńftwie] nie bywa nigdy/ áłbo rzád-ko bywa dobrze *WerKaz* 303; *JanNKarKoch* F2.

a. *O tekście: w niewielu miejscach tekstu lub w niewielu utworach* (6): Y na wielu mieyfcach to słowo Egeneto przekládaia/ Był/ áłbo bylá: rzadko zftał fię. *BudNT przedm* cv, *przedm* d; *KlonZal*

B4; Przetoř pifmo S. rzadko miánuiać ofobne Bálwany/ pořpolicie zowie Bogámi obcemi/ opuřczenie iedney prawdziwey religiey/ á obcey pogáńfkiey fie chwytánie. *PowodPr* 28.

Fraza: »co (a. to) rzadko się najduje (a. znajdziesz)« (2): áby one wláfnie fłowá/ táž fpráwá/ áłbo temže porzádkiem w náłzym tekście fzy/ korym wkśięgach Hywreylkich ida. Acz lepak niegdzie nie mogło to ták iřć/ á wfzak ze to rzadko znaydziefz/ gdzie- by inaczey było. *BudBib* b4; *LatHar* +5.

2. *W dużych odległościach między obiektami; rare Mącz, Cr; rarenter, raro (rarissime), sparsim Cn* (7):

Połączenie: »rzadko gdzie nie« = *prawie wszędzie* (1): Koc ten/ ácz nie pomáłu wezbrały go látá/ Táł/ iz rzadko gdzie- by w nim nie przyřzyta látá/ Ale pewnie kozftowny *PudlFr* 78.

a. *O gęstości zasiedlenia* (1): Zydzi fie tám [za Morzem Czerwoným] rzadko rozliali *BielKron* 465v; [náđ ktorą [Wisłá] był ná ten czas narod Niemiecki/ ále rzadko/ bo puftinie były wielkie *Biel-Kron* 1551 156].

b. *O szyku bojowym* (2):

Szereg: »lub rzadko lub gęsto« (1): oko me widáło. Spráwe wielką rękú ich w znácznych mieyfcách częřto/ Nie pátrząc ná Pogány/ lub rzadko lub gęřto. *CzahTr* H.

»szeroko a rzadko« (1): Lepiey iefł zá wořłkiem záchowáć wfrow nie málo/ niřli ie řzeroko á rzadko rozflháwiać. *BielSpr* 36.

c. *O gęstości siewu lub sadzenia roślin uprawnych* (2): Unciarie vites, Rzadko řadzone winnice yáko- by dwánaftną część yednego fláýá przinofzácy. *Mącz* 502b, 346d; [[*marchew*]] Nie chce teřz być gęřto řiana/ dla tego miełzáiá mářdry ogrođnicy ziemię między nářienie gdy iá máiá řiac/ áby tym rzadczey padała po zagonie. *Cresc* 1571 238].

[*W przeciwstawieniu: »gęřciej ... rzedzej (a. rzadziej)«*: *Cresc* 1549 145; Pořytki ktorých nie przeřadzáiá tym rzedzey máiá być řiane/ ale ktore przeřadzáć chceřz mořezř tym gęřciey řiac. *Cresc* 1571 675, 409.]

3. *O warstwie czegoř* (1):

a. [*Cienko, cieką warstwą*: Gnoi teř rozkláđanie záwřze mieřfzey ma być po gorných rolach niř w rowni áłbo w polu/ gdzie ma być gnoy rzedzey rozřřáfan *Cresc* 1571 81.]

b. *O warstwie chrustu: málo řciřle, luřno, nie dociskajác do podłoža* (1): Zprzybijay go [chrust] iákimikolwiek klukámi/ zeby wzgóř nie wfplynáł/ á nie bárzo go theřz przyřifkay do ziemié/ ieno zeby był wfřmióny rzadko. *Strum* O4v.

4. *O plynach i papkach: plynnie, wodniřcie; fluenter, liquido modo Cn* [zwykle w konstrukcjach skłádniowych o sensie: (aby było) rzadkie] (11): *FalZioł* III 24c; Ná opuchle cyciki/ rozetrzy ká- dźidlá z mlekiem niewieřćim rzadko/ w tym chulę maczáiác przy- wijay. *SienLek* 86; nátlucže korzenia pokrzywowégo řwięzo z flá- rym řádlém áby było rzadko iáko poléwká *SienLek* 171, 48v, 189v; [Ale ktemu kámieniowi potrebá/ ábyř mářtykę vtárl z grynřzpa- nem/ z oliwá/ y fkałkiem wołku/ á iefli potrebá rzedzey/ mořezř wody przydáć. *SienHerb* 598b].

W przeciwstawieniu: »rzadko ... gęřto« (2): przydáć k temu wodki rozaney iřeby tak nie było bárzo gęřto/ ani teřz bárzo rzadko *FalZioł* V 91; *SienLek* 132v.

Zwroty: »roztworzyć rzadko« (1): Dořtañ gárcá tákowégo Wktorym było co flonégo/ S niégo miáłko proç vdźiáłay A czar- ney ziemié weñ przymieřzay Rořtworz wodá iáko ciářto Bářizey rzadko niřli gęřto *SienLek* 132v.

»rzadko (u)czynić, uczyniony« = *rozředzac(-ić)* (3:2): Tedy liřká krup náwářzyłá/ A rzadko ie wćzyniłá *BierEz* N3; Raro, Rządzeř/ rzedzey czynię co gęřto było. *Mącz* 347a; Pulmentarium, proprie dicitur puls; vel cibus in modum pultis factus – Rzátko vćzinioni pokarm. *Calep* [875]a, 895a [2 r.].

5. *Użycia w funkcji włáściwej liczebnikowi: niewielu* (24): Bo cziařná droga donieba [...] Czo ma hardá myřl y oczy Ifćzie fię tam rzadko wthloczy *RejKup* q3; A przeto řárzy oni ludzie/ kthori- kolwiek godnoř wielką w fobie znal/ rzadko fie fřrzyháć mogł

od włafney chluby *GórnDworz* D7; *RejZwierc* 31; *SkarJedn* 241; *CzechEp* 60; *SkarKaz* (3).

rzadko kogo (pl) (1): w pobożności [*biaległowy*] Przenalnzamy tych/ co fie kocháią we złości. (–) Ach/ przebóg/ coż to mówifz? fłowá to fáłzfiwé: Málo ich/ rzadko dobrych *GostCast* 44.

rzadko z kogo (pl) (1): TAK iefł/ że wiele tákich w świecie fie znayduie Z ktorých rzadko prawdziwie co wypráktykuie. *PaxLiz* C2v.

Połączenia: »rzadko (...) bez« = *większość tak* (2): Ale zás ná Stárynie [*konie*] drógi zły wzyły/ Topiác fye ná niedźwiedzim niebelfiecznym błócie: Rządko tám w którém było bez chromého w rocie. *KochJez* Bv; Kto cię [*Panie*] zániedba ten kwitnie w rádości/ A kto cię ftrzeże/ rzadko bez záłości. *GrabowSet* F3v.

»rzadko ... nie zawsze« (1): Rády trzebá/ do korey nie iefł kázdy godny. Młody fię rzadko zeydzie/ á fiwy nie záfwe *Prot* B3v.

Fraza: »rzadko najdziesz (a. znájda)« (2): bo dzifiefyżych czáfów rzadko fie thákowi znaydá/ kthorzyby nie ráczey przy wcztách y biefiádách wfzelákich fámi pochopem byli do fłow plugáwých *Phil* M; Dziś iefłi co maż, o to fię pytiá. Cnotá y mądrosć málo mieyfca mái. Przeco tez rzadko Oyczyce wczone Naydziefz w oyczyźnie mile y wczzone. *KlonKr* A4v.

Wyrażenia: »rzadko kto« = *nieliczni* (5): *Diar* 72; Iáko zás rzadko komu fczęśliwie fię wodzi/ Kiedy w przekłectwie fwoich rodziców kto chodzi. *KochEpit* A3v; *GórnRozm* K3v; To fprofne świétołupftwo y Rzymiáne stárzy Karáli: y rzadko fię komu tá rzecz zdárzy. *KlonWor* 10.

~ *W zdaniu zaprzeczonym*: *większość tak* (1): R. P. ták fie tez pofpoliće fluzy/ iz fie práwie fpołpolitowálá: rzadko iey kto niezárwie *PowodPr* 77. ~

»rzadko który« = *nieliczni* (6): ilż zwielá wczonych Polákow/ rzadko który co piżze ku czytaniu pofpolité^{mm} *MurzHist* A2; *RejWiz* 70; Wkázec [*kuśnierz*] rozmáite futrá/ czarne bobry/ Choćia drogo fzácue/ rzadko który dobry. *BielRozm* 17; ále przećię rzadko który bannit fiwą śmierćią zginie/ kiedyż tedyż przećię dáć gárdło muśi. *GórnRozm* E3, E3.

~ *W zdaniu zaprzeczonym*: *większość tak* (1): tám tez Chodorowłki z náżnych zabit/ Dunin fprawkowic ranion/ rzadko kthoryby fnich niebył ranion bo mnieyfze poczty mieli. *BielKron* 392v. ~

6. W niezwykły sposób, niezwykle (1): Insolenter, Rządko/ niezwykle. *Mącz* 399a.

*** *Bez wystarczającego kontekstu* (2): Rare, Rządko/ nieczęfto/ niegęfto. *Mącz* 346d; Rare, Infrequentier, non dense, non spisse – Rzátko. *Calep* [895]a.

LWil

RZADKOĆ *Sł stp; Cn, Linde brak.*
Cf **RZADKOŚĆ**

[RZADKOKRAJNY *ai*
A pl m an rzádkokrajn(e).

Sł stp, Cn, Linde brak.

Występujący w niewielu krajach, rzadko spotykany: Człowiek iefł to zwierz wyfoki/ Rzadkokráine Tury/ Smoki/ Wychodząc z ćwiczoney fżkoły/ Zubry bije y Báwoły. *BielawMysł* A4.]

LWil

RZADKOŚĆ (9) *sb f*
a pochylone, o jasne.

sg N rzádkość (6). \diamond *G rzádkości* (2). \diamond *A rzádkość* (1). \diamond [*L rzádkości*.]

Sł stp brak, Cn notuje, Linde XVIII w.

I. Oznacza cechę (7):

1. Mała ilość; infrequentia, raritas *Calep, Cn; inopia, paucitas, penuria* *Calep* (3): Paucitas – Rzátkofcz, małofcz. *Calep* 764a, 535a.

rzadkość kogo (1): s którą [*siostrą Kalmaną*] fie potym [*Kain*] oddał w małzeńftwo/ dopuścił im tego Pan Bog dla rzadkości ludzi ná ten czas *BielKron* 2v.

2. Niezwykłość, wyjątkowość, nadzwyczajność (1): Insolentia, Niezwykłość/ rzadkość. *Mącz* 399a.

3. Płynność, wodnistość, płynna konsystencja, raritas *Cn* (2):

Zwrot: »rzadkość czynić« = *rozrzedzić* (1): OWies ziarna iefł⁸⁰ máiá mocz rzadkoć czinić/ iakoby miał rzec iz rofpufzcza tak iz będzie rzadko *FalZioł* III 24c.

Szereg: »mokraść a rzadkość« (1): która wilgość/ ácz fye dla mokrości á rzadkości iedná tylko być zda/ á wfzákze w pilnym bádaniu wkaże fye być dwoiá/ iedná wodná/ druga tłufta *SienLek* Vuu.

4. O strukturze materii: gębczastość, porowatość [w czym] (1): Raritas in pulmonibus, Rządkość w płucach/ to yefł/ pełna dziurek álbo purchátości. *Mącz* 347a.

II. [Oznacza obiekt materialny: płyn, ciecz: Ale ná on wycifk [*tj. precedzone składniki inkaustu*] zás znouw winá náley/ y zás znouw zleguchná warz/ [...] á zás precedź/ ták częfto tego powtarzáiá/ poki czarność z fiebie pulzcza/ onę rzadkość z fpołem zlawfzy. *SienHerb* 580b.

rzadkość czego: Potym iny pędzel maczáiác w rzadkości oney gliny rozmáconey/ co fie ná wirzchu wfłálá/ tymze ná oliwie zleguchná pomáży *SienHerb* 604a.]

*** *Bez wystarczającego kontekstu* (2): Raritas, Rządkość. *Mącz* 347a; *Calep* 895a.

Cf RZADKOĆ

LWil

RZADKOWŁOSNY (1) *ai*

N sg m rzádkowłosny.

Sł stp, Cn brak, Linde XVI w. (ten sam przykład) błędnie: rzadkowłosy.

Majúcy rzadkie włosy: Raripilus, Rzátkowłofny/ rzadkie włofy máyacy. *Mącz* 347a.

Cf RZADKOWŁOSY

LWil

RZADKOWŁOSY *Cn; Linde błędnie zam. rzadkowłosny.*

Cf **RZADKOWŁOSNY**

RZADZIĆ cf **RZEDZIĆ**

[RZADZIUCHNY *ai*

rzadziuchny, rzedziuchny.

a pochylone, e jasne.

sg m I rzedziuchnym. \diamond f N rzádziuchná. \diamond pl A subst rzedziuchné.

Sł stp brak, Cn s.v. smoła rzedziuchna, Linde XVIII w. s.v. rzadki.

Intens. od „rzadki”:

1. Od znac. ‘wodnisty’: gdy go [*szmelc norymberski*] roftworzyć chcefz ku pińaniu/ iáiowy bialek vbij. Albo rzedziuchnym kliyem [...] wfzákze kliy chędogo precedź nifz wleiefz/ á tym piżz/ y málu *SienHerb* 583a; *UrzędowHerb* 168a.

2. Od znac. ‘nieczęsto spotykany’: O tákową tedy [*wiarę*] iz rzedziuchna iefł/ Páná Bogá potrzebá prośić *GilPos* 126.]

LWil

[RZAJCA] cf RZĄDŹCA

RZANCA cf **RZĄDŹCA**

RZANDCA cf **RZĄDŹCA**

RZANIE (5) *sb n*

Wymowa: r-zanie.

rzanie (4), **rżanie** (1), [rżzanie]; rzanie *BartBydg, Mącz, Calep*; rzanie : rzanie *StryjKron* (1:1).

a jasne, e pochylone.

sg *N* rzani(e) (4). ◇ *A* rżanie (1); [-é], -(e). ◇ [*I* rzanim.]

Śl stp notuje, Cn brak, Linde bez cytatu.

Wydawanie głosu przez konia; hinnitus BartBydg, Calep (5); *Hinnitus*, d(icitu)r clamor equorum, rżanye *BartBydg* 69; *Calep* 482b; [*Hinnitus rżzanie UrsinGramm* 320; *Volck Yyy2v*].

Wyrażenie: »koni, końskie rżanie« = fremitus equorum Vulg [szyk 2:1] (2:1): Hinnitus, Końskie rżanie. Mącz 156b; *StryjKron* 390, 757; [podkáli fie tuż pod zámkiem chęcią zápalczywą/ roznym głofow hukiem/ zbroy grzmotem/ koni rżaním *StryjKron* 392; *Paprhery* 141; *WujBib* *Ier* 8/16].

Cf **RZAC**, **[RZŻENIE]**

LWil

RZAŃCA cf RZĄDŹCA

[RZAŃDCA] cf RZĄDŹCA

RZARZA cf ZORZA

[RZARZEWIE] cf RZEŻAWIE

RZAZ (1) sb m

a jasne.

sg *G* rzazu. ◇ [*pl G* rzaz(o)w.]

Śl stp, Cn brak, Linde XVI w. (jeden z niżej notowanych przykładów); poza tym XVII w. w innym znaczeniu.

1. [Spilowane i pocięte na kawałki drzewo: traczowi od rżazania łat do tegoż browaru, 2 kop rżazów, także i dylów z osobna 2 kopie ... metr. 6 *InwBiskWłocł* 1582/307, 1582/310.]

2. Gałzka wszczepiona w pień rośliny: ilż tymże słowem Zacharjálz prorok powie w greckiem pana chriftuła w 3. i 6. cap. Gdzie po żydowsku ftoj żamach/ które słowo włáfnie znaczy latorosl z rżazu wżczepionego wypufzczoną abo wefzczłą *MurzNT* 166 marg.

LWil

RZAZACZ cf **RZEZACZ**

[RZAZACZKA] sb f

N sg rżazaczka.

Śl stp brak, Cn: rżezaczka w innym znaczeniu, Linde brak.

Schorzenie układu moczowego, objawiające się trudnościami w oddawaniu moczu: Nyesczanka, Rżazaczka strangiria, stranguria, difficultas urinandi, constrictio urine ReuchlinBartBydg G6v.

Cf **RZEZANIE**, **RZEZAWICA**, **RZEZAWKA**

LWil

RZAZAĆ cf **RZEZAĆ**

RZAZAĆ SIĘ cf **RZEZAĆ SIĘ**

[RZAZAK] cf **RZEZAK**

RZAZANIE cf **RZEZANIE**

(RZAZANIEC) cf **RZEZANIEC**

RZAZANY cf **RZEZANY**

[RZAZAWICA] cf **RZEZAWICA**

[RZAZAWKA] cf **RZEZAWKA**

[RZAĆA] cf **RZĄDŹCA**

[RZĄCY part praes act

Wymowa: r-zący.

rzący, rżący.

sg *m G* rżącego. ◇ *n G* rżząc(e)go.

Śl stp brak, Cn notuje, Linde brak.

Wydający głos właściwy koniowi; fremens Vulg, Cn; hinniens Cn:

W połączeniu szeregowym: Ślachta i chłopkowie sta[re] poszycie z domów i z chlewów odzierali, a tym jako mogli ryk i głód bydlą i dobytku domowego ustawicznie rżącego, rżącego [rękopis k. 270v: rżącącego] i kwiczącego podpierali. StryjPoczqt 422.

Wyrażenie: »koń rżący«: Głos bieżą/ y głos pędu kołá/ y koniá rżącego [equi frementis]/ [...] y iędznego wsiádaiącego WujBib Nah 3/2.

Cf **RZAC**

LWil

RZĄCZCZYN, RZĄCZYN *Śl stp; Cn, Linde brak.*

RZĄD (911) sb m

rząd (363), [rzęd]; rząd- (360), rżęd- (183), rząd- a. rżęd- (5)

[w tym: rząd- w znac. 4., 5., 6.; [rzęd-] w znac. 8.; rząd- : rżęd- w znac. 1. (15:144), w znac. 2. (15:24), w znac. 3. (171:4), w znac. 7. (1:11)]; rząd- *MetrKor, BierEz* (5), *OpecŻyw, ForCnR, KlerPow, BielŻyw, WróbŻołt* (2), *WróbŻołtGlab, RejPs* (4), *ComCrac* (5), *RejKup* (4), *MurzNT, KromRozm II, KromRozm III* (18), *Diar* (5), *GliczKsiąż* (2), *GroicPorz* (2), *KrowObr* (2), *OrzQuin, RejPos* (2), *HistLan, WujJudConf* (2), *RejPosRozpr, MycPrz, BiałKaz* (2), *CzechRozm* (8), *Paprpán, SkarJedn* (20), *Oczko, MWilKHist, NiemObr* (14), *ReszHoz, BielSen, KochPieś* (2), *PudlFr, ArtKanc* (2), *GórnRozm* (14), *ActReg* (4), *GostGospSieb, Phil* (2), *GórnTroas, OrzJan* (2), *LatHar, KlonKr* (6), *PowodPr* (5), *VotSzl* (7), *GostCast* (2), *SkarKazSej* (37), *KlonWor* (3), *SzarzRyt; rżęd- ZapWar, HistJóz, FalZioł* (3), *GlabGad, MiechGlab, RejFig, WyprKr* (4), *BibRadz* (12), *KochSat, SarnUzn, GórnDworz* (6), *BielSpr* (23), *KochMon* (2), *BudBib* (2), *StryjWjaz* (8), *WerGość* (2), *KochPam, KochSob, KochWr* (2), *GostGospPon, JanNKar, GrabPospR; rząd- : rżęd- KłosAlg* (3:1), *RejWiz* (5:9), *Leop* (3:17), *RejZwierz* (3:1), *OrzRozm* (3:2), *BielKron* (19:10), *Mącz* (13:15), *Prot* (2:1), *SienLek* (1:2), *HistRzym* (1:1), *RejZwierc* (6:1), *WujJud* (7:3), *ModrzBaz* (5:1), *KochPs* (3:1), *SkarŻyw* (5:1), *StryjKron* (1:7), *CzechEp* (10:3), *KochSz* (2:2), *Calep* (4:7), *GostGosp* (5:1), *GrabowSet* (2:4), *WujNT* (3:5), *SarnStat* (30: 15), *KmitaSpit* (1:1), *SkarKaz* (12:1), *KlonFlis* (1:1).

-ą- (718), -ąn- (3), -an- (2).

sg *N* rząd (182). ◇ *G* rządu (186). ◇ *D* rządowi (9), rządu (3); -owi *RejZwierc* (2), *CzechRozm, SkarŻyw, CzechEp, NiemObr, SarnStat, SkarKaz; -u BierEz; -owi : -u Mącz* (1:2). ◇ *G a. D* rządu (1). ◇ *A* rząd (181). ◇ *I* rządem (77); -em (19), -(e)m (58). ◇ *L* rządzie (111), [rządu]. ◇ *D a. L* (cum praep „po”) rządu (1) *LibLeg*. ◇ *pl N* rządy (26). ◇ *G* rządów (46); -ów (7), -(o)w (39). ◇ *D* rządóm (5); -óm (1), -(o)m (4). ◇ *A* rządy (44). ◇ *I* rządy (9), rżędmi (2), rżędami (2); -mi *BibRadz, BielKron; -ami Calep, WujNT; -ami* (1), -(a)mi (1). ◇ *A a. I* rządy (2). ◇ *L* rządziéch (15), rządach (3); -ach *SkarKazSej* (2); -éch : -äch *Mącz* (5:1); ~ -éch (3), -(e)ch (12); -ach *SkarKazSej* (2), -äch (1) *Mącz*. ◇ *du I* (cum nm: dwiema, trzema, czterzema) rżędoma (5) *BibRadz* 3. *Esdr* 6/25, *Mącz* 268b, *BudBib* 3. *Esdr* 6/25, *Calep* 883a, *GostGosp* 76; -oma (1), -(o)ma (4). ◇ *L* (cum nm) rżędu (1) *KochSz* A3.

Śl stp, Cn notuje, Linde XVI (jedenaście z niżej notowanych przykładów) – XVIII w.

1. Układ, ustawienie, kolejność; ordo *Miech, Vulg, PolAnt, Mącz, Calep, Cn* (206): Series, idem quod ordo, *Rząd. Mącz* 387c, 268a, 453c; *Calep* 972a, 1010b.

a. Jeden obok drugiego; versus *Vulg, Mącz, Cn* (132): Zap-*Maz VII Z* 31/121v; *Lilije/ Piwonije* też w swym rżędzie italy/

Glanc nadobny czerwonny z białym podawaly. *RejWiz* 23v, 24; *Leop* 3.Reg 7/18; Kaldí rząd [pereł] iest na trzi granie, w kaldím rzędzie iest 21 perla. *WyprKr* 31v, 31v; Interordinium, Miecycie á plác miedzy dwiema rzędómá. *Mącz* 268b, 344c; *BudBib Sap* 18/24; *Calep* 553a.

rząd czego (13): *Leop* 3.Reg 7/17, 20, 24, *Sap* 18/24; *WyprKr* 31v; Y ofádźili go [napierśnik] cztermi rzędy kámieni *BibRadz Ex* 39/10, *Iob* 41/5; Mántikorá/ w Indyey/ máiacz trzy rzędy zębów/ twarz człowieczą á ciáło Lwie. *BielKron* 8v, 34, 425; Versus arborum, Rząd drzew. *Mącz* 486c, 208d; Wnet zátym wyżrzył Niełzáwę czerwoná/ Szpiklerzow długim rzędem obfádzoná *KlonFlis* Gv.

I w funkcji okolicznika sposobu: »rzędem« (10): [nagietek] fiemiączko ma pobiełale [!] á zmarzczone/ á w głoweczce rzędem położone á krziwione trochę by trąbki *FalZioł* I 71a; *RejWiz* 23v, 24 [2 r.]; *WyprKr* 27; *BibRadz* 2.Par 4/3; *KochMon* 23; dał zaráz piáci Brátow młodszych zámordowác/ y położono ich wżyfkiich piáci rzędem w wyniołło ozdobnych Złotogłowem przykrytych grobach *StryjKron* 777, 642; Wieńce Cebule máią byđz po pultronu łókiu plecione/ dwiemá álbo trzemá rzędómá ielli drobna/ iednym ielli rośła Cebulá. *GostGosp* 76; [ten kościół jest mało nie wszytek na filarach zbudowany, filary są 4 rzędómá *RywKsięgi* 208].

I w funkcji okolicznika sposobu: »rzędem« = *naraz, jednocześnie* (3): vderzył w nich pędem/ Kilko vphow iák trawę kołá po ciáł rzędem. *StryjKron* 255, 702, 732.

W połączeniu z liczebnikiem porządkowym (11): Kierz biały/ kierz czerwonny/ nadobnie sie mienią/ Drugim rzędem fiołki zá tym sie zyeleniá. *RejWiz* 23v, 24; *BibRadz Ex* 28/17, 18, 19, 20, 39/10 (8); Ná Pektorale položyzł cztery rzędy kámieni. W pirwzym będą Smárágdus/ Topázjus/ y Sárdus. W drugim Kárbunkulus/ Száfír/ Adámánt. W trzecim Ligurius/ Achates/ Amátiť. W czwartym rzędzycie Krizolit/ Onichin/ á Berilus/ w złoto włádzone. *BielKron* 34.

Wyrażenie przyimkowe: »w [ile] rzędy(-ow)« = [aliquot] *ordinibus* *PolAnt* (6): *RejWiz* 93v; Nadobnie iá [szatę] zbrámował/ błotem w koło wżędy/ A gnidy pod kómiernem/ fiedzą we trzy rzędy. *RejZwierz* 140; *BibRadz Ex* 28/17; *RejZwierc* 28v; Z dział też w dwa rzędy w rynku bito ná przemiány *StryjWjaz* C3v; *GostGospPon* 170.

a. *W opisie gry w szachy* (5): W tym plácu wołká položá sie obie/ A po dwu rzędu wezmá przeciw łobie. *KochSz* A3, Cv, C2.

W połączeniu z liczebnikiem porządkowym (2): W trzeci rząd Rycerz/ zálóliwłzy/ wpada *KochSz* A3, A4v.

ß. *O ludziach* (45): *GórnDworz* P8; Y rołkazał im połáđzić wżyfki [ludzi]/ rząd podle rzędu [secundum contubernia] ná zieloney trawie. *WujNT Mar* 6/39.

I w funkcji okolicznika sposobu: »rzędem« (4): Połáđźcie ie [tj. ludzi] rzędámi [per convivia] po piáciđziesiáť. *WujNT Luc* 9/14. Cf *Zwrot*.

Zwrot: »rzędem sta(ná)ć« [szyk zmienny] (3): *RejKup* y6; Potym stánáwłzy rzędem/ pięknie sie klániály *RejWiz* 26; *GórnDworz* P8.

Przen (1):

Zwrot: »swoj rząd opuścić« = *nie wypełnić obowiązku* (1): Deserere ordinem, Swóy rząd opuścić/ Nie wypełnić fwey powinności álbo vrzędu. *Mącz* 268a.

aa. *O szyku wojskowym: szereg* (też: *kolumna*) [w tym: w opisie *falangi*, tj. *szyku greckiej piechoty* (11)] (35): Dylochita [miał pod swą sprawą] 2. rzędy [ludu]. Tetrarcha. 4. rzędy Taxiarcha. 8. rzędów. *BielSpr* 35, 9v, 14, 17 [2 r.], 18, 24v [2 r.], 35 [2 r.]; Káždy fwe vffy wiedzie w fwično bucznym rzędzie. *StryjWjaz* B2; ták iáko w wołfće gdy ieden ginie/ drugi/ áby fię rząd niepfował/ ná- ftepuie. *SkarŻyw* 208; *StryjKron* 642.

I sg w funkcji okolicznika sposobu: »rzędem« (2): *BielSpr* 72; Ták fwych dwa vphy posłał ktorzy długim rzędem/ Chcieli z tyłu zábiedz Litwie wielkim pędem. *StryjKron* 742.

W połączeniu z liczebnikiem porządkowym (5): á według wielkości ludzi rząd pirwłzy/ co zowiemy Czóło: stáwić *BielSpr* 9v;

Oftáthni rząd niepołednieyfzych mężów potrzebuie iedno iáko y pirwłzy. *BielSpr* 20, 20, 35, 35v.

Wyrażenia: »[ilu] (a. po [ilu]) w (jednym) rzędzie, [ilu] w rząd (jeden)« (4:2): seni viri proficiscebantur, Po fześci mężów w yednym rzędzie yecháli. *Mącz* [390]c; ná tym mieycu íthanie ludu piełżego w iednym rzędze [!] 1666. bo káždy ftoiac/ trzy fłopy zálťapi. *BielSpr* 17; bo tu iest wypifanie iáko wiele fprawiec y ludzi w ktorym rzędzie stoi *BielSpr* 35, 22v, 35v [2 r.].

»(po a. na) [ile] rzędów na szerz, w szerz, na dłuż« [w tym: *na szerz, na dłuż* (1)] [szyk 4:3] (3:2:2): A ielliby ten lud wżyftek ná trzy rzędy rozdzielił [!] ná dłuż/ zálťapili by krokow 2000. *BielSpr* 17; Ielli stáwłz ná czóło/ tyfiác dwadzieściá y cztery ludzi w rząd ieden/ będzie ná fzerz rzędów 16/ ielliby chciáł wáłkie czóło vczynić áby tylko 16. ludzi w pirwłzy rząd stáwłz/ byłyby ná fzyrz tyfiác dwadzieściá y cztery rzędy *BielSpr* 35v; ná troie wołko rozdzielił/ w káżdym po dziefiáci rzędów ná fzerz/ ná dłuż po tyfiácu czóła ludu zbroynego stáwłz *BielSpr* 41, 24v [2 r.].

»rzędy zwykowane; zszykowane w rzędy« = *per ordinem digesti* *PolAnt* (1;1): Ktemu roty konnych z fzykowane w rzędy *BibRadz* 2.Mach 5/3; *BielSpr* 17.

»w swoim rzędzie« = *na właściwym miejscu w szyku* (1): Ielće mówił [Tęczynski]: á káždy iuż stáł w swoim rzędzie Po gotowiu/ czekáiąc/ co ná koniec będzie. *KochPam* 86.

Szereg: »rota albo rząd« (1): *Ordinatio*, Porządne połtáwienie ná roty álbo rzędy rozłádenie. *Mącz* 268b.

γ. *O ułożeniu materiałów konstrukcyjnych w budynku* (11): A fięń wieczłfa byłá okrągłá/ máiacz trzy rzędy z kámieniá cíołfánego/ á ieden rząd drzewá Cedrowego *Leop* 3.Reg 7/12, 1.Esdr 6/4 [2 r.], 3.Esdr 6/25 [3 r.]; *BibRadz* 3.Esdr 6/25; *BudBib* 3.Esdr 6/25.

I w funkcji okolicznika sposobu: »[ilu] rzędómá« (2): A były kámienie trzemá rzędómá cíołfáne *BibRadz* 3.Esdr 6/25; *BudBib* 3.Esdr 6/25.

đ. *O rozmieszczeniu wiosł na galerach wojennych* [w tym: *czego* (12)] (15): versus remorum, Rząd wiosł. *Mącz* 486c, 25b; Undeciremis – Okręt wiednim rzádzie iedenálcie poiaz [= *wiosł*] máięci. *Calep* [1135]b.

I w funkcji okolicznika sposobu: »rzędem« (2): Wiołła rzędem rołkłáda/ záglów przipatruie. *KochSat* Cv; *Quadrireremis* – Skata [lege: skuta] lodz, w ktori czterzerna [!] rzędómá robia. *Calep* 883a.

Wyrażenia: »o [ilu] rzędziech(-ach) wiosł, pojezni (a. pojeznikow); o [ilu] rzędów wiosł« (6:2:2): *Quadrireremis*. Lodzia o czterech rzędach wiosł nárzádzona [!]. *Mącz* 335b; *Quinqueremis*, Gália albo náfad o piáci rzędów wiosł nárzádzona. *Mącz* 342d, 25b [2 r.], 87d, 464d, 465c, 503a; *Trireremis* – Okręt otrzech rzádziech poieznikow [= *wiosł*]. *Calep* 1087b, 132a.

e. *Linijka tekstu, rzádek, werset, wiersz; stichus, versus* *Mącz* (3): *Stichus*, Wierfz/ rząd. *Mącz* 415b.

rząd czego (1): Versus etiam linia álbo rząd pífmá *Mącz* 486c; [dwa rzády wyrshow duo versus *ReuchlinBartBydg* K5].

W połączeniu z liczebnikiem porządkowym (1): wziął *Reyeftr* w rękę y czytha/ Item oftrogi/ Y każe fłudze żeby mu oftrogi przypiał: [...] y poźli zálťe do reyeftru/ gdzie stáło we wtorym rzędzie. Item boty. *GórnDworz* P3.

z. *O sposobie układania się tkaniny lub skóry: fałda* (1):

Wyrażenie przyimkowe: »w [ile] rzędów« (1): Boty fpuścił do koftek práwie we trzy rzędy. *RejWiz* 56v.

b. *Jeden za drugim* (56): Iakiz má być rząd w karniach gdy ich wiele. (–) Pokarmy fubtilniejze naprzod máią być iedzone *Glab-Gad* G4v; *WróńZółt* C5v; *CzechEp* 305; y zięta chorobá/ Przed tobá droga mátko/ przecz konam zá tobá? Czy iż fłufnie wprzod vmrze kto pirwey zrodzony? Wołę zlámac domowy rząd [tj. *następstwo pokoleń*] niż przyrodzony *SzarzRyt* D2.

I w funkcji okolicznika sposobu: »rzędem« = *po kolei, jeden po drugim* (15): *FalZioł* IV 25a; *MiechGlab* 5; *RejFig* Dd5v; *Persaluto* – Rzádem pozdráwiam. *Calep* 789a; A ná Trybunale zda mi fię

fądzą ich rżędem z Reyeftru, wedle Woiewódtw *SarnStat* 531, 750, 777; [gdz rżędem powiedźyżal przyczczą fwego nielzczelčyca/ rzekł iemu ápoftoł [...]] *JanKoszŻyw* F3; *TerentMatKę* N6v]. Cf *Zwroty*.

Zwroty: »rżędem iść« = *następować po kolei, w kolejności* [szyk zmienny] (4): Patrz iako w tem wierłzu rżąd fie fplotł. Bo mowi tak, rodzi, poczał y porodził, ano tym rżędem miało ifc, poczał rodzi y porodził, gdyz pirwey bywa poczęcie potym rodzenie naoftatek porodzenie. *WróbZolt* C5v; *GórnDworz* C6v; *SarnStat* 359, 772.

»iść rżędem ku gorze« = *znajdować się jeden pod drugim* (1): [dziewięsił] lifthy ma iako trawa wielkie/ długie/ zaofrzone pręth wzdłuż na łokiec z liftem/ á ku wirzchu kwiatki idą rżędem [!] ku gorze *FalZioł* I 64a.

»rżędem kłaść« (1): potym *producta* wfpomináią *manu probationis*, to iest, lifty dowodné przed fądem rżędem kładą *SarnStat* 1300.

»rżędem (rżądy) rozsadać« (2): Praeordino, Náprzód álbo pierwey rżądy rozładzam. *Mącz* 268d, 268b.

»stawić w rżąd« (1): Expango – Wftikąm, ftawiam wrżąd. *Ca-lep* 391b.

Wyrażenia: »od rżędu do rżędu« = *po kolei, po kawálku* (1): *Capitulatim*, *Per capita* – Poczęłczy, od rżędu do rżędu. *Calep* 163b.

»rżąd sukcesyje« (1): W tym rżędzie fuccesiey/ álbo náftawiana jednego po drugim/ żadnego Bilkupá Donátifty nienaydziecie. *WujJud* 136.

Wyrażenia przyimkowe: »według (a. podług) rżędu« = *we właściwej, wyznaczonej kolejności* (2):

~ *podług rżądu czego* (1): Aż się więc w pychę podniofła [szczuka]/ Gdyżem ták krafna vroflá: Godnámci páńftwá wietłżego/ Podług rżądu ftadlá mego. *BierEz* R4v.

Wyrażenie: »według rżędu swojego« (1): y poflugowali przed Przybytkiem Swiádecctwá/ fpiewáiac aż Sálomon zbudował dom Páńlki w Ieruzále: á ftawáli według rżędu fwoiego [iuxta ordinem suum] ná poflugach. *Leop* I.Par 6/32. ~

»po rżądu« = *po kolei, zgodnie z układem, kolejnością następowania* (1): przelż náfche polli do náfchego Hofpodara Ilyafcha Voyewodi my wftitko po rżadw powyedaly *LibLeg* 11/183v.

»w rżędzie« = *w układzie, w kolejności* (1):

~ *Zwrot*: »ustawić [którego (= jako który)] w rżędzie [czego]« (1): [Numa Pompiliusz] Przydał też ku dzyefiaciam miefiacom dwá/ [...] bo pirwey iedno ich dzyefięc bywáło/ á ná przodku Márzec pirwey Romulus poládzil/ á on go vltáwil trzeciego w rżędzye miefiacow. *BielKron* 101. ~

a. *O ludziach* (15): Liczcie Bilkupy/ od fámego Piotrá/ ná ftolicy iego: á pátrzaycie/ w onym rżędzie ktory zákim idzie. *WujNT* 68.

rząd kogo (3): *WujJud* 136; owe prózne dybidzbany/ Co ich zánim rżąd długi w nowey bárwie chodzi *BielRozm* 30. Cf »rżąd person«.

I w funkcji okolicznika sposobu: »rżędem« = *po kolei, kolejno* (3): A gdy páni rżędem między vbogimi chodzilá: przyflzá ku Gwidonowi męžu fwemu *HistRzym* 82v; *KochWr* 35, 40.

Wyrażenia: »rżąd person« = *linia pokrewieństwa* (1): Bo od dziádá ten idzie rżąd Perfon. Dziad/ Oyćiec/ Syn/ Wnęk/ Práwnęk. *GroicPorz* ffv.

»swym rżędem« = *na swoim miejscu, pozycji w kolejności* (2): Szli fwym rżędem Opáci/ y Kofcielni fłudzy. *StryjWjaz* C2, C2.

Szereg: »rżąd albo regestr« (1): Zaden w tych rżędziech álbo Regeftrach Bilkupich/ ktore Kościoły wyliczyć mogá/ Luteranem nie był. *WujJud* 136.

Wyrażenie przyimkowe: »w rżędzie« = *in ordine Vulg* (5):

~ *który w rżędzie* (3): Amurátes wthory/ ále w rżędzie siódmy Cefarż Turecki. *BielKron* 241, 241, 317v.

Wyrażenie: »w swym rżędzie« = *we właściwej (dla siebie) kolejności; in suo ordine Vulg* (2): *Leop* I.Cor 15/23; w Chriftuśie wftycy ożywieni będą. A káždy w fwy^m rżędzie: Chriftus pierwia-

ftkiem/ potym éi ktorzy fą Chriftuśowi *WujNT* 1.Cor 15/23; [Kuczba-Kat 49 (Linde)] [zawsze przekład tego samego tekstu]. ~

β. *O tekście* (12):

I w funkcji okolicznika sposobu: »rżędem« = *po kolei* (9): gdyby trzeba wiedzieć iáka ieft fzántá žiele/ fżukayże w vkázacu litery S/ fżukay rżędem aż do Sz: thám naydziełż czegoś fżukał *SienLek* 196; METRIKę Státutowá przydałem ná końcu [...]. A fá iey trzy części. PIERWSZA, w którój fá práwá ábrogowané álbo wywietrzálé, y przywileie rżędem *SarnStat* *5v; o fkládziech [...] rżędem naydziełż ná końcu w Metrice. *SarnStat* 289, 455. Cf *Zwroty*; »rżędem položony«.

Zwroty: »rżędem, [po rżądu] iść« = *następować po kolei, w kolejności* (1): *SarnStat* 877; [Regefter pfallmow ál] [!] iáko porzádu idą *PsKraK* 1532 ktv].

»rżędem w(y)pisować« (2): pothym do głowy poydziemy tam wfzítkie członki rżędem wypifuiąc aż do nog, aby tim łatwiejze mogło być nálezenie *GlabGad* M2; *SarnStat* 289.

Wyrażenia: »rżędem obiecádlá, obiecádlowym« (1:1): ORTHOGRAPHIA tedy Polka rżędem obiecádlá prowadzi fie tym fpofobem *JanNKar* D4v; REIESTR, Dla prędfżego náleżienia rze-czy w tym Státuće/ rżędem obiecádlowym. *SarnStat* 1306; [*JanStat* [**10]].

»rżędem položony [= wypisany]« (2): Do obiáśnienia tego vrzędú, té tytuły níżey rżędem položoné, z ich włáfnými ftátuty ná-leżá *SarnStat* 27, 101.

Wyrażenie przyimkowe: »[który] w rżędzie« = *na pozycji, w kolejności* (1): Grzbietá bolenie leczy/ Korzenie trzcínowe [...] wfzákze iefzcze ktemu máśc fłużaca/ między máściámi ieft opifána/ á ieft w rżędzie pierwíza/ fżukay/ máśc w vkázaniu [= spisie rze-czy]. *SienLek* 87.

γ. *Porcja trunku wypijana w towarzystwie, kolejka; compositio ex symbolis* (2): drudzy też [falszywi] Apoftolowie nie dopiwłzy rżędu/ gdzie ktory mogł z nich vciekáć/ vciekáli. *WerGość* 220.

Zwrot: »rżędem pić« (1): Potym wftycy w Krolá ná obiedzie by-li/ Swym zwyczáiem prze iego zdrowie rżędem pili. *StryjWjaz* A4v.

[Niektóre użycia można zaliczyć do znac. 3.]

c. *Siedzący (pl) na ławie* (10):

a. *Sąd, trybunał* (1): (did) Xiáże vizrzawły ten frogy Saud [!] leknawłly fię y nárzeka (-) [...] Kedym też fádál ná Saudze [!] Nie-wiedzáłem otym rżaudzie [!] Ktory tu ták frogy wjdze *RejKup* y5v.

β. *W karczmie, gospodzie itp.* (9): dostalo mv syá tedy gdy semná wrządze w karczmye syedzyl y pyvo pyl *ZapWar* 1520 nr 2262.

Zwroty: »[z kim] w rżąd siedzieć; w rżędzie [z kim] siedzący« = *zrównać się pod względem statusu społecznego* [zawiera elementy znac. 2.] (2:2): A ielliby fzláchécicowi ták w kárczmie vmyfłnie w rżędzie z chlopy siedzącemu/ będącemu/ y piącemu przydáło fie/ żeby [...] *SarnStat* 622 [idem 1173], 622, 1173 [2 r.].

peryfr.: »zasieść (a. zasiadać) w rżąd; w rżędzie siedzieć« = *pić alkohol w towarzystwie* (3:1): więcej czynił dla tego/ żeby gratis w gofpodzie káždy wypil poczęfná od káżdego/ że moy miły śláhcíc lepicy fię vraczył pełnymi bez piędzy/ niż drugi co w rżędzie siedząc kopę w miefzku ma *WerGość* 223, 219; Tudziełż miefzkáią dżicy Nieznáchowie [...]. Nie záśiaday w rżąd/ bo to źli robacy/ Nie náżbyt pewni á wftytko rodacy. *KlonFlis* F4v; Wiáruy fię prózno-wánia/ y piáńftwá przytym: Nie záśiaday częfto w rżąd/ nie bądż páforzytem. *KlonWor* 44.

d. *Następstwo zdarzeń* (3):

rząd czego (1): przez onę wflytkę notz s nią žalobliwie rozmáwiál/ czepowiedaiątz iey miłofcy wflytek rżąd ij obyczáj męki fwé cięfłkié *OpecŻyw* [79].

I w funkcji okolicznika sposobu: »tym(że) rżędem« (2): fiedń kłofów nieplenich fiedń fá lat przyflýgo [!] głodu/ ktore tym rżędem wypelnyá fie. *HistJóz* B2 [przekład tego samego tekstu] *Leop* Gen 41/28.

Szereg: »rżąd i obyczaj« (1): *OpecŻyw* [79] cf *rząd czego*.

2. Rodzaj, typ, kategoria, grupa (47): *KlosAlg* B2; *OrzRozm* D4 [2 r.]; Niechęć więcej piłmą przywoździć s tego rządu *SarnUzn* 7v.

[Zwrot: »[z czym (żywotne)] w rząd usieść« = zaliczyć się do tej samej grupy: Przedsię małpą iest małpą/ człowiekiem nie będzie/ Po długim żartowaniu ze pfy w rząd vsiędzie. *LaszczOkulary*)?(3 (*Linde*).]

Wyrażenie: »wtorego rządu« = gorszego rodzaju, mniej ważny (1): *Secundarius*, Wtóry/ wtorego rządu mniej ważący. *Mącz* 378b.

a. O ludziach (42): *Extrarius*, Obcy nienależący ku rządu/ Cudzoziemiec. *Mącz* 112c, 268b; z flarémí [...] o fláméy wody pićie/ nierychło fye flaręuemy/ gdy ich ciáta wilgotné/ á phlegmité/ síly po temu nie máia. Przyłączmy tu w ten rząd y niewiáfty *Oczko* 22v; [św. *Paula*] niemálo pánienek zrozmáitych flron názbierawfy/ [...] ná trzy ie rzędy y klastory rozdzieliá: ták ilż ony trzy rotly/ ołobno były gdy iády y robiły *SkarŻyw* 141; Wfzytká wieś tu siedzi wkoło [...]. Zeby też tu tá nie byłá/ Którá twému fercu miá: [...] Owa naydziefz y w tym rzedzie/ Coć zá wfzytki płatná będzie. *KochSob* 58; Bo/ ielli fprawiedliwy ledwo zbáwion będzie/ W kotymże/ Boże przydzie fláwici fię mnie/ rzedzie? *GrabowSet* A4v; A nie tylko/ me pioro/ świádczyć będzie/ Ze rádniey záwždy/ dobrego rátuiefz/ Niż fzkody flrzeżefz. Wiele nas w tym rzedzie. *GrabowSet* Y2v; Wspómináiąc przednie Senatary [...], widziáloby mi fię, Iáfnie Wielmo(żny) M. Pánie, zá wielkie *delictum*, ábych miá w tym rzedzie przefłápić W.M. mégo M. Pána *SarnStat* 879.

rzqd kogo [= złożony z kogo] (3): GDzie fię mam wćiecz? głowę fwoię kędy Ná świećcie fklonić/ gdyż obchodząc rzedý Ludzkich narodow/ nie znam fláteczności *GrabowSet* I3v. Cf *Zwrot*.

G sg w funkcji przydawki: [kto którego] rzedu (1): Iedne cnotá z baczeniem zacnie osláchćilá/ Drugie wrodzona głuposć ná wieki zmamila. Nie gniewa fię o prawdę/ á ná mię nie fuká *Pirwlyz* poczef/ y owlżem iáko fwego Wnuká *Vprzeymie* ty miłuię co przy prawdzie [.] ftoia/ Ale wtorego rzedu ludzie fię iey boia. *Prot* D4v.

W połączeniu szeregowym (1): *Extraordinarius*, Sobie Pan nie należąc ku cechu ftanu álbo rządu/ Obcy. *Mącz* 112c.

Zwrot: »w rząd obrać, policzyć, posadzić, postawić się« = zaliczyć (się) do społeczności, przyjąć do grupy [w tym: kogo (= złożony z kogo) (2)] (1:1:1:1): *ForCnR* B4; Ták mnie/ w rząd Duchow wielebnych/ pořádzilż *GrabowSet* X3v; ELIZABET, ktorą w rząd obráły Boginie *SapEpit* A3v; Zá czym wefzli z dawności w Senatorfkie koło [...]. Ktorem stopniem y tyś fię w tenże rząd pořáwifł *SapEpit* Bv; [gdy my wolemy pła s fobą wząd pořádzic/ niłż brata miłerné⁸⁰ *MurzNT* 104v (*Linde*).]

Wyrażenia: »niezliczony rząd« (1): Leżálo trupow pełno ná kilká mil wfzędzie/ Ták ptaftwá/ iáko ludzi/ w niezliczonym rzedzie. *KmitaSpit* Cv.

»położon w jednym rzedzie [z kim]« = potraktowany tak samo (1): Wymaż ie z ksiąg żywotnych/ niechay zly nie będzie Położon w iednym z dobremi rzedzie. *KochPs* 101.

»przedniejszy w rzedzie« (1): wierzę że tákowych będzie niemálo/ ktorzy prze ludzkość [...] Ie⁸⁰ Miłó(ści) Pána brátá W(aszej) M(iłóści) tegoż wfzytkiego co ia życzyć [...] będą; zá przednieyflzá iedná w tym rzedzie W(aszám) M(iłóść) poczýtáiąc/ iáko tę/ kora [...] z lálką ie [„*Rymy duchowne*”] przyiác raczyfz. *GrabowSet* A2v.

»w rzedzie swym (swoim)« (3): [Bóg] pořánowifł Iezufa Ale iuż/ nie iáko flugę: (choćiaż y ten flugá Bożym był w rzedzie [wym/ iáko y Moizefz był fynem Bożym/ w rzedzie też fwoim.) Lecz iáko fyná y dziedzić *CzechEp* 290, 294.

»rzedý żakowskie« = klasy szkolne (1): *Classes scholasticae*, Części á rzedý żakowskie. *Mącz* 56a.

a. Stan, pozycja społeczna [w tym: G sg w funkcji przydawki (6)] (9):

Wyrażenia: »[kto] miejskiego rządu« (1): Alie nám y radzie náflęy będzie wolno wczynicz takowe lifty poddanem náflzem mieifkiego rządu *ComCrac* 18.

»([kto]) prostego, niskiego rządu; mały, prosty rząd« [szyk 5:1] (3:1:1:1): Tam fię wkażuia [aktorzy na scenie] iáko krolowie, abo

iáko mocni á zacni ludzie w pořzodek wychodzą. gdyż oni thymi nie fá y owlzem fnadz bywaiá fludzi abo rządu nilkiego. *BielŻyw nlb* 10; *ComCrac* 14v, 17v, 18; Krol Angielki dał ściác Tomafzá *Kromelá/* ktorego był przelożył ná wielkie páńftwo/ z máłego rządu *BielKron* 218, 341v.

»[kto] rządu rycerskiego« (1): iz lifty zeliazne y gliety wćieczy niemayá bycz davane od nas fluzebnikom przeciwo panom ich ftanv a rządu *Riczefkiego ComCrac* 18.

Szereg: »dom i rząd« (1): O znmienitofci iey rodu [*Anny z Górki*]/ z ktorego domu i rządu pořlá/ gdiż to každemu iawnno nie zda mi fię potrzeba tu wyflawiać. *WróbŻoltGlab* A3.

»rząd a (abo) stan« [szyk 2:1] (3): Aiefliby też kto pořftego rządu abo ftanu człowiek [...] przeciwo *Commiflarzo*^m fię rzuciel *ComCrac* 17v, 18; *Mącz* 56a.

ß. Oddział wojskowy, armia, wojsko; ordo *PolAnt*, *Mącz* (7): Iákie przykre przekopy/ iákie twarde mury. Ze tám wfzędý około/ ledwe ptak przeleć/ Pewnieby fię tám w rządzýe/ mogly bronic dzyeci. *RejZwierz* 110v; Rozdzielił woylko ná cztery części/ rozfládzilży bráciá fwą [...] kthorzby ná obudwu fzykoch nád rzedmi byli przednieyflzy *BibRadz* 2.*Mach* 8/22; *Mącz* 79b, 268a; Owi [tj. *Grecy i Trojanie, widzowie pojedynku między Parysem i Mene-laosem*] tedy w swych rzedziech siedli, gdzie burzliwe Ich konie z wozy stály *KochMon* 30.

Szereg: »rząd abo uff« [szyk 1:1] (2): Y ciágnął trzemá rzedý (ábo vffy) z nimi *Leop* 1.*Mach* 5/33; *BielSpr* 9v.

γ. W Starym Testamencie: klasa kapłańska ustanowiona w epoce królów (3): Slugi też kościelne zá żywotá fwego fpofobil z narodu Lewi [...] á ty wfzytki rozdzýelil ná trzy rzedý/ Aronity/ Mozáity/ y Lewity. *BielKron* 74.

Wyrażenie: »rząd kapłański« (1): y drugie/ ktorzy ábo kiedy byli ná tym vrzędzie/ ábo byli przelożonemi nád dwudzielá y czterech domow y rzedow kápláńfkich/ też *Arcykáplánami* názywano. *WujNT* 354.

Szereg: »dom i rząd« (1): *WujNT* 354 cf *Wyrażenie*.

Wyrażnie przyimkowe: »po rzedzie [czym]« = zgodnie z przynależnością do określonego zespołu (1):

Szereg: »po przemianach a rzedziech« (1): Synowie Lewi kxiążetá fámilley/ nápiłani fá w kxięgách [...]. A kxiążetá *Lewitow/ Hálfébia/ Serebia* [...]: y bráciá ich po przemianách á rzedziech fwoich [per vices suas] *Leop* 2.*Esd* 12/24.

3. Określony požądany stan, ład, porządek; sposób organizacji (najczęściej o życiu społecznym); ordo *Mymer*¹, *HistAl*, *Vulg*, *Mącz*, *JanStat*, *Cn*; *tenor Mącz*, *Cn*; *constantia Mącz* [w tym: w pl (17) – w a.a. (10)] (359): Wfzytko rozumnie fprawiono/ Nierządu [lege: nic rządu] nie opulczono *BierEz* D; *OpecŻyw* 161; *Mymer*¹ 3; Bo fię o to pilnie flarał náłż pán: Aby kfięftwo w tym rzedzie zoftawifł: Ze bý potym iáky roflirk niebýł. *KlerPow* 9; *RejRozpr* K3v; Iachanie ná woynę, ma bydz flarym obyczajem wStatucie opyfánym, beł zkod ludzy. [...] ktery rząd aby beł wćiażnieniu trzyman. *Castellan* onego powiatu wktorem ludzie ciágná ma pilnie opatrzáć *ConPiotr* 32; A przeto yáko cyálo/ dom/ myáfto/ woylko/ krolftwo/ ták y kofcyoł rząd w yednofci záchowa. *KromRozm* III Gv, F7v [2 r.], F8 [2 r.], Gv [2 r.], H6, L; Jakoż my się tego mamy nádziwać, aby ci, ktorzy w nierzędzie potyli, mieli się dobrowolnie do [rządu] dać przywieść, gdy to rozumieją, żeby zasię pochudnąć musieli? *Diar* 67, 35 [2 r.]; *RejWiz* 114; nieprzewracaymi rządu w thych rzeczách Bożego/ [...] niechay theż Wiára polednieyflzá nád fprawiedliwosć niebędzie *OrzRozm* E3v; Zá tego to *Ludwigá* w Polłcze záwego rządu nie było przez niebythność krolá/ ábowiem/ lupieftwá/ rozboie/ ráytárltwá wielkie były *BielKron* 378; záflę mieć trzebá w groźie fwe Páchołki. Bo tám chodzą sámopálf pod Zamkiem w *Krakovie/ Czáfem* idą zá nimi dla rządu Pánowie. *Prot* C4; W czym ma dobra opátrznosć być/ áby ie [ó rzeczy, od których zależy zdrowie] powolne człowiek miá [...]. *Abowiem* gdy nie będzie rządu w nich/ zdrowie też owlzyki trwale niemoże być człowieku. *SienLek* 2; *BielSat* Nv; *HistLan* Ev; *Rycerki ftan* iáko by fię

też ku rządowi przyczynić miał. *RejZwierz* B3 [idem 187v]; Ale miało naprawy patrzał każdy fwego/ Boday nigdy nie było rządu takowego. *RejZwierz* 249, 186 marg, 187, 187v, Aaa4v; Lecz oni [innowiercy] za łalką Bożą lichą trzodą zawnie zoftać mużą/ ponieważ iedności v nich niemá/ która bez głowy y rządu być niemoże. *WujJud* 135, 123 [2 r.], 123v, Mmv; *MycPrz* I B3v; Ale iż y naczynie y mnoftwo ludzi bez rządu nie niebywa pożyteczne/ przeto domy mieylkie porządkiem niech będą fpiáne *ModrzBaz* 83v; *SkarŻyw* 357; Dzieci/ rády méy fluchaycie/ Oycowki [= dawny] rząd zachowaycie *KochSob* 56; Od wieczności był włożon/ rząd tego wykupienia/ Aby grzefzny nic nie wąpiał/ że doftąpi zbawienia *ArtKanc* D19; Więc ná máły czas chcecie bydź rządny/ á ná dluzszy czas rządu niechcecie? Czy to zła rzecz iest rząd? *GórnRozm* K; Ná to gdzie nie má/ rządu tam fprawiedliwość bydź nie może *GórnRozm* Kv; Włzyftkoć fię widzę Włochu v nas nie podobá/ á naybárzyę [!] práwo do ktorego wiem że rządu potrzebá. *GórnRozm* K2; Iż tedy przodkowie wáży nie patrzáli [...] ná dzialy między brácią/ y co itąd wrość zlego miało/ przeto ftądby rząd począć trzebá/ iżby fię ludzie v dobre obyczáie v práwili [!] *GórnRozm* K4; nie doczekamy tego/ żeby Polacy kiedy o rządzie pomyslić chcieli. *GórnRozm* M2v; mądrości iáko Rzeczposp: fprawować/ y ktorem fpofohem zgromádenie ludzi v rządzie zachować/ tey doftać nie mógł *GórnRozm* N2, A2v, 14v [3 r.], K, Kv [2 r.], K3v marg, K4 marg, M3; á co wywołáią ná Ratufu/ nápiśać to ná kárcie/ y przybić: zwláfczchá okolo powietrza: bo kedy rząd/ zá łalką Bożą może [= moźna] wczás zábiezawly opátrzyć to. *GostGosp* 142, 2 [2 r.]; *KochFrag* 29; tám tumult ludzi zębomá zgryztaiących: tám moc ludu niezliczona/ rządu nie máiąca. *LatHar* 152; KROL IEDEN, iedności rychléy dogodzi; WIELOPANOSZA, rząd rádá rofpałza. *SarnStat* 111; [*Ludwik Węgierski*] w Węgrzech walkámi Zábáwion będąc: nie mógł bydź z Lechámi. Iemu w tym winy dáwac [!] nie potrzebá, Kto chce rząd widzieć, Pána doma trzebá. *KlonKr* E2v; *PowodPr* 52; Náwet iuz rządu niemá/ ná dworze żadnego Ták zákwiłtęgo/ iáko v pána náfzého *GostCast* 18; *SkarKazSej* 690b [2 r.], 697b; [*KronMieszcz* 130].

rząd między kim (2): Bo nigdyby ták rząd między ludźmi nie byl/ gdyby fię káždy wnetrznym y niewidomym duchem fzczycił/ á ftárfze⁹⁰ iáko Chryftufá nie fluchał. *SkarKaz* 206a; *VotSzl* E3v; [abyśmy spatrzyli i oglądali porządek przy nabożeństwie [...]] i przy rządu, który być miał między nimi samymi ministrami i między ludem *AktaSynod* I 84].

W połączeniach szeregowych (10): z pirwu zá ápoftołów nye zámeyflánye á zgráýá nierzádna/ ále rząd/ zgodá/ y yedność byłá w kofcyele *KromRozm* III G6v; *Diar* 65; á iemu potym fprawę dał o rządzie á bogácthwie/ y o zachowaniu dobrym przeciw kázdemu Hifzpanow *BielKron* 454v, 188, 318; *Mącz* 121b, 418b, 446c; [heretycy] Są iáko y Zydwie bez wodzá/ bez miłtrzá y proroká/ bez káplána y oltará/ bez rządu/ bez poftufzeńftwá/ bez iedności/ bez trwálości. *SkarKaz* 275b; Przy ktorych [żołnierzach] niechayby I. M. Pan Hetman Polny [...] wftáwicznie ná Podolu miefzkał/ pokoiu poftolitego przeltrzezał/ fwowoleńftwo wkráinne karał/ hánował/ rządu/ zgody/ y dobrej fprawy między żołnierzmi przeltrzezał *VotSzl* E3v.

Zwroty: »rządu dojsć« = osiągnąć właściwy, požądany stan [szyk zmienny] (3): *Oczko* 22; *MWilKHist* B4; Nie tákci gráią/ brácie/ między pány. Wróc mi fám Bábę [tj. królową, czyli hetmana, figurę szachową]: czekay/ áz ia poyde/ Bo pewnie s tobá ták rządu nie doydę. *KochSz* B2.

»rządu dozirać« (3): A im wyetfle zgromádenye/ tym wyęcey wrzędnikow [...] káždy z nich wedle fwego powinowáftwá/ w fwym poruczeńftwyę rządu dozira/ y od tego imyę ma/ iż rządu ftrzeże. *KromRozm* III F8; [kapłan] yáko by ftraż nád onym ludem dzyerży/ rządu ácz zmnyeyflá wládzá niź biskup doziráyąc *KromRozm* III I2, F7v marg.

»okazać rządy swoje« = wprowadzić swoje porządki (1): iuz wnet [czart] rofciágnie fwe chorągwie/ á okaze rządy fwoie. Bo iuz thám wneth fię zyáwiá zwády/ opiltwá/ lotroftwá *RejPos* 115.

»rząd, w rządzie (po)stanowić; w rządzie, pod rządem postanowiony; rządu postawienie« (3:1;2:1;1): Liczba [= arytmetyka] iest nauka barzo zaczná y pożyteczná. Zacznóć iey z tąd fię wkazuię/ iż od początku ftworzone pod czyftim rządem y pod pewná liczbá fá poftanowiony. Bowiem y ten ktori wlytko ftworzil: nie chciał fię z Liczby wylamowác *KlosAlg* Av; Nie ten iest pirwli wzgląd they nauki [tj. arytmetyki] [...]. Ale then iest aby wlytki rzeczy były v dobrim rządzie poftanowiony y dobrze fprawiany *KlosAlg* A4v, A4v; *KromRozm* III G6; *BielKron* 186v, 219; Constituta praeclarissime Respub. dilabitur, W czyftym rządzie poftanowiona Rzeczpospolita yulz fię rozlata. *Mącz* 413b; Wyiáchał cny krol do Prufkiego Pánftwá, Chcac rząd ftanowić, y fkáráć niedbáłftwá. *KlonKr* F. [Cf 3.β. »rząd postanawiać«.]

»rząd (u)czynić; rząd uczynić się nie może; czynienie rządu« = zaprowadzać porządek; zaprowadzanie porządku [szyk zmienny] (6;1;1): *RejKup* o5; [biskup rzymski] ktori tákí rząd czynil po wlytym Chrześciáńftwie [!] do zgody kupiác *SkarJedn* 125; *Oczko* 30; y dáie mu [papież namiestnikowi] náuki do czynienia rządu v duchownym kościelnym ftanie. *SkarŻyw* 319; *GórnRozm* K3v; *KlonKr* B3; *SkarKazSej* 659a, 690b.

»w rząd wprawić, wstawić« [szyk zmienny] (3:1): *SarnStat* 31, 268; *KlonKr* E2; pohámuymy y wprawmy v lepzy rząd wkráinne fwowolne Kozáctwo *VotSzl* B3.

Wyrażenia: »dobry ((na)lepszy) rząd« [szyk 11:4] (15): *KlosAlg* A4v; wniwecz fię obráciáią ony pilnoći/ ktore [b]ywiáią náfádzony ná fprawiedliwego/ ábowiem on nigdy obrazon być niemoże y fprawy iego wdobrym rządzie ftáwáią fię. *RejPs* 16v, 25v; w Nicei po wtore concilium zebráli/ á dla lepftego rządu do Chálcedony wnet ye przenyelli. *KromRozm* III Q; IZ okolo Zebrakow w Miáfteczchách ná dobrym rządzie bárzo fchodzi [...]: przypifałem ná oftátek tey częfci ten Státut o zebrákách *GroicPorz* h4v; *Mącz* 417b; Zá czym rząd nigdy dobry okolo náuki y fpraw kościelnych być nie może *SkarJedn* 364; *NiemObr* 27; Lepftého rządu Getę grubi vzywiáią *KochPieś* 1; tám dopiéro belpieczęftwo iest/ y rząd dobry/ gdzie ludzie nie dla boiáźni iákięy/ álé z cnoty fwéy dobrze czynią *KochWr* 24; *KlonKr* E2; *VotSzl* A2, B3, Fv; Pod krolem iedny^m nalepzy rząd *SkarKazSej* 690b.

»rząd miejski« (1): Pod ktorego [księcia] wládowniem álbo rządzeniem fczęfłiwa fpráwá y rząd mieifcki [w Księftwie Padewskim] *KwiatKsiąż* A3v.

»rząd pospolity« (1): Ten brzuch Zeglarzá [...] ten v dworu nie potrzebnie fię wálęfáiącego Philozophá/ zápomnicie fiębie y godności fwey przymulza [...]. Dla czego ich one wymowne kazánia/ vczone á rząd poftolity z fobá niófące mowy/ nie w co infzego vgadzáć fię zdádzą/ iedno áby [...] náieść fię chlebá [...] mogli. *GostGospSieb* +3. [Cf 3.β. »rząd postanawiać«.]

»rządem swym« = jak należy (1): Oglády téz iáko paⁿa mariá ij tam ij fám biegála opátrzaiajtz aby niebyl niedofátek/ ale aby wlytko bylo rządem fwym *OpecŻyw* 40v.

»w rzędzie swoim« = na wyznaczonym posterunku (1): y poftánowilem ftroże z obywatelow Ierozolimfkich/ áby ftrzegáli ná przemáiny káždy v rzędzie fwoim [per vices suas] *Leop* 2. *Esdr* 7/3.

Szeregi: »rząd, (ani) jedność« (2): Yáko gđzyeby w woýfłce [...] wedle fwéy woley fye fprawowáli/ [...] nye byłoby zá pyenyádz rządu/ áni yednoñci *KromRozm* III G; *SkarJedn* 101. [Ponadto w połączeniach szeregowych 2 r.]

»w niezgodzie, w złem rządzie« (1): obawamy się, aby nas nieprzyjaciel, ktori już blisko nad nami jest, w tej niezgodzie, w tym złem rządzie á bez żadnej gotowości nie zástál ku ostatecznemu upadkowi naszemu. *Diar* 65.

»opatrność i rząd« (1): Bo y Wenecya/ przednieyflze ná świecie miało/ [...] choć ná wodzie siedzi/ tám opátrnością y rządem wlytkiego więcey niź kedy. *GostGosp* 70.

»rząd á (i) pokój« (3): *BielKron* 186v; Do czego fię téz wlytkie práwá Rzeczypoftolitey ziemfkiey ściągáią áby ludzie v rządzie y v pokoiu między fobá żyli. *NiemObr* 8, 27.

»rząd albo porządek« (2): Porządne [z*gromadzenie rzeczy jest*/] gdzie każda część albo rzecz musi być myślnie/ spofob/ y sprawie myć: [...] A to sfotowane rozných myślnie/ spofobow/ [...] rządem albo porządkem (co yedná rzecz yest) zowemy *KromRozm III F7, F7 marg.*

»rząd a postanowienie« (1): Ordine stare, Zá dobrým rządem á postánowieniem trwác *Mqcz 417b.*

»rząd i prawo« [szyk 1:1] (2): *KromRozm II a4v*; y to famo znákiem iest niewoley/ iż ták wielką zgráię dla obrony/ swey chowác mużą [bogaci ludzie]/ czego nie byloby iem potrzebá/ gdyby tu prawdziwa Wolność była/ która bez rządu/ y dobrego práwá bydz nie może *GórnRozm A4v.*

»rząd i (a) (dobra) sprawa« [szyk 3:1] (4): y iest tho pospolithe prawo wlfędi, Skąd rząd y sprawa dobra pochodzi *ListRzeż w. 20; KwiatKsiąż A3v; BielRozm 6; Y ták źli ludzie náydúią fie/ co dla kradzieży zápaláią. Ci kiedy wiedzą o rządzie á o dobrej sprawie/ łácwiey fie o złe nie łkufą. GostGosp 144. [Ponadto w połączeniach szeregowych 2 r.]*

»rząd a (i) sprawiedliwość« [szyk 1:1] (2): Znajdziemy to ławie, że domową niesforą, waśniami, które się mnożyć wszędzie muszą, gdzie sprawiedliwości a rządu nie masz, targać się każda społeczność musi *Diar 35; RejWiz 173. [Ponadto w połączeniach szeregowych 2 r.]*

»zgoda i rząd« (3): Iest zgodá i rząd w Papieftwie które⁸⁰ v Heretykow niemáż. *WujJud 11v marg [idem] Nn7; Naydziefz wiele opilych/ łzalonych zbrakow/ [...] Ktorzy zá lby o mieyfce/ o iálmużnę chodzą [...]. Niemáż zgody y rządu: ludzi odrzáciá Od iálmużny: kulámi/ kiymi wykrcáią. KlonWor 50. [Ponadto w połączeniu szeregowym 1 r.]*

»rząd a zwyczaj« (2): W Rząd á ftárádawny zwyczaj Séymiki Powiátowé wpráwić chcąc/ poftánawiamy y opátруем/ żeby [...] *SarnStat 31 [idem] 268.*

Wyrażenia przyimkowe: »bez, krom rządu« = *bezládnie (1:1):* Passim nullo ordine, Wfzędzie krom którego rządu *Mqcz 253a; Perturbate, Confuse, inordinate – Zamiełzanię, bez rzędu. Calep 793b.*

»w rządzie« = *porządnie (2):* Máyeftat zgotowano polyłka fie wfzędzie/ Złotá y šrebrá hoynie/ wfzytko w pięknym rzędzie. *Stryj-Wjaz Cv.*

~ *W przeciwstawieniu:* »w rządzie ... nierząd« (1): bo by nawiętża rzecz/ vpádnie/ gdy około niey nierząd: bo ma tę naturę/ choć czego nawięcey wozámi/ łkuta/ w rządzie náwożifz/ nierząd gárścią rozniešie *GostGosp 148. ~*

Iron. (w nawiazaniu do znac. 8.) (3): Pádáią fie zamiány/ árendy fie łamiá/ Dożywocia/ wieczności/ y ty czáfem chramią. A éi co tym łzfáfúią rządem to názwáli/ Bá práwie rząd/ bo łobie dofyc náłápáli. A nie baczą nędznicy iż też s czáfem płyną/ Ledá kiedy s tym rządem y łámi poginá. *RejZwierc 248v.*

Przen (4):

a) *W tzw. metaforyzowanej, w której ciało wyobraża państwo lub inne instytucje o różnicowanej strukturze (3):* w rządye yednołć ýálá y myáftá zależy *KromRozm III F7v, F7 marg.*

W połączeniu szeregowym (1): A poki to trwa w cýele/ iż káždy członek ná swym myyfcu/ swym spofobem sfoyác albo leżác/ swego włafnego powinowáftwá ftreże/ nye tylko ku swey włafney/ ále wfłech inych członkow y wflyftkyego cýálá potrzebye [...] poty oná yednołć ýálá trwa [...]. W myyfcy też máż/ nyewyáftá/ ftáry/ młodj/ [...] rozne myyfcá/ [...] máyá/ wedle ktorego poki fye wflyftcy záchowáją/ trwa rząd/ zgodá/ y yednołć w myyfcy: Ale gdzie káždy w fwą poydzye/ ták nye rząd *KromRozm III F7v.*

W przeciwstawieniu: »rząd ... nierząd« (1): *KromRozm III F7v cf W połączeniu szeregowym.*

b) *W antropomorfizowanym opisie gry w szachy (1):*

Szereg: »rząd i obrona« (1): Krolowie łmutni po fwyh miłofnicach [...]. Acz pirwfza miłość obiémá pánuie/ Wfzákoż potrzebá łámá rołkáuie. Aby dlá rządu/ y lepfzey obrony/ Káždy/ gdzie może/ pátrzał łobie żony. *KochSz C.*

a. *Sposób życia (2):* Trudny (powiáda) mój rząd ztými pány/ Szedlem łpac trzézewio/ á wfłané piány. *KochFr 33.*

Wyrażenie: »w swym rządzie« (1): Okręt napierwey wymyśliłá chćiwóść/ Nie ták potrzebá ábo dolegliwość: Mogł był bez tego káždy ná swym łádzie Zoftác w swym rządzie. *KlonFlis C4v.*

β. *O organizacji domu i gospodarstwa (7):* Owa ieden co ták fiedziál/ [...] Chcąc Xántá k niemu [tj. *Ezopowi*] pobudził/ Ták do niego náczáł mowić. Ielli będziefz pátrzył ná tego/ Nie będziefz mieć rządu żadnego: Azáż nie znác po fołtawie/ Zeć niegodzien w żadney łprawie. *BierEz D2; Trzeći fie ze Pfy włocy cály dzień po Borze/ W ten czas wie miły pan Bog iáki rząd we Dworze. Prot C4v; [obowiazki zarządcy:]* napozniey fie kláść á rániey wfłác: á wfławfzy/ w káždy kąt náyzrzeć. á to dla rządu. *GostGosp 22.*

W porównaniu (1): gdy fie w którym zámnoży to bezecne wfzetedzeńftwo/ ielli w duchownym albo młodzieńkim ftanie/ to iuz mi wierz/ że ták rząd v tákiego w domu káздеgo/ iáko w gęsim chlewie *WerKaz 299.*

Zwroty: »rządu dojrzeć« (1): W Browárze/ w Láźni/ rządu Vrzędnik á Piwowar około ftátkow ma doyrzeć *GostGosp 134.*

»rząd postanawiać« (1): Iefzcze też y drugi wielki požitek czini/ bowiem rząd popolity dobrze poftánawia/ y też gołpodarski kto liczy dobrze a pobożnie požiwa *KlosAlg A4v.*

Wyrażenie: »rząd domowy« (1): Lecż ktoby fwey/ w tey mierze/ niechćiał trofkác głowy/ O wfzytko gołpodárftwo/ y o rząd domowy/ Może befpiecznie kupić do domu te księgi *GostGosp-Groch kt.*

Szereg: »dostatek i rząd« (1): W podrunach ma bydz doftátek/ y rząd *GostGosp 130.*

W przen (1): Tu [w *Rzeczypospolitej*] iest Folwárk niemáły/ Dobytku w nim fiłá/ Ale rządu nie widzę *Prot C4.*

a. *Ustrój, porządek państwowy, społeczny, prawny itp.; lex Calep (186):* gdzie rząd iest/ ták musi być pierwfzy/ musi też być y wtory/ bo inák rząd trwác niemoże. *OrzRozm D3v; Nie wftydał fye Rzym XII Tabulas od Athen wziác/ y też Práwem obcyw fiwą Rzeczpospolitá rządzic á czemubyłmy fye też my od Wenetow albo od Rzymu rządu prośic ktorego domá niemamy wftydzili. OrzRozm T4, T4; WujJud b2; Rychleyby bez flońcá świat być mogł/ niźli ludzie bez rządu y trzymánia rzeczy tych które fie raz poftánowia. SkarJedn 338, 296; (Ezech. 34. v 22. Ia spráwie wybáwienie owcam moim [...]. A wzbudzę nád nimi páfterzá jednego [...]. Skąd to obaczyć mamy: iż poniewáz ták flowy otworzyłymi Bog o tym mowi/ [...] áby znác dał/ iż iuz chćiał koniec wczynić onemu pierwfzemu rząduwi/ zwierzchnego y čiełfnego pánowánia nád ludem swym: ktoremu zázwdy rozmáite páfterze y rządzce dawał *CzechEp 332; Vkázuiać/ nie tylko odmiáne rządu ftárego Rzymłkiego: ále też y ołob nád nim pánuiających. CzechEp 335; Iá rozumiem iż iest Trybunał zdrowy/ tylko popráwy w niektórych rzeczach/ á w obieraniu Deputatow lepfzego rządu potrzebuie. GórnRozm K4v, Mv, M3v marg; Rząd w Miáfteczkach Ziemieńskich/ nákrótce zebrány. GostGosp 140; [Arystoteles] gołpodárftwe^m obyczáie dobre/ y rządy w Rzeczypospolitey zázwał *GostGospSieb +3; áby [wielcy monarchowie] w kościele chwałę Bożá/ á w Rzeczypospo. rząd dobry wczynili: y w práwiwfzy w rézę fiwą káżdą rzecz/ nápátrzyli fie áz do nálycienia rządu dobrego SarnStat *3v; Wierze iego [tj. *króla*] polécáią rząd Séymowy, Práwá Koronné, Wolnołci, rozdawánié vrzędów, Stárołtw, etc. SarnStat 27; Vrzędnicy niech wiedzą fwé vrzędy [...]; y té Vrzędy ták domá/ iáko ná woynie niech wedle powinowáctwá wypełniaią: áby przez kogo niebyli w pożytkach fwyh ofzukáni obyvátele królełtwá/ rządu nie máiać/ w wćifkaniu rzemiełników [tj. *przez rzemiełników*] *SarnStat 40; TRZECI VRZĄD WOIEWODZY. Rząd w Woiewodztwie swym powiátowy zázwdzić SarnStat 268, [2], [230]; SkarKazSej 690b.****

rząd czyj, czego [= gdzie, u kogo panujący] [w tym: G sb i pron (7), pron poss (3)] (10): A Poniewáz do dobrego Rzeczypospolitey rządu náleży [*reipublicae interest*]/ nietylko to/ áby éi ktorzi rządzá/

zachowali się w powinności swej/ ale też y ci/ ktorzi bywają rządzeni *ModrzBaz* 49; *SkarJedn* 202, 205; *CzechEp* 379; *GórnRozm* D3; bez Prawa rząd Rzeczypospolitej stać nikaki niemoże. *SarnStat* 142; Kancellarij rządu Księgi piąte *SarnStat* 322 *zp*; *SkarKaz* 311a; *SkarKazSej* 657a, 682a.

W połączeniach szeregowych (6): Mieliąca Czerwca/ Cefarz połał do Szwancarów zalecając się im/ y powiadając iako się stał o to pilnie/ aby dobry rząd/ pokoy/ s'prawiedliwość/ rzecz polspolita dobrą w Niemcech postłanowił *BielKron* 226, 99; *CzechEp* 379 [2 r.]; *PowodPr* 2; *SkarKazSej* 682a.

Zwrot: »rząd (po)stanowić (a. stawić); rząd postanowiony; postanowienie rządu« [szyk zmienny] (8;1;1): *KromRozm* II b; Kto-rego [jednego zacnego człowieka] też czuyna praca [...] okolo pilney rady w rozmnożeniu Sprawiedliwosci świętej/ y postanowieniu rządu dobrego/ tak w Ziemi w iako w Mielciech/ była zawždy/ a teraz tym więcej iesth wżytkim Polakom iako Słońce świetna. *GroicPorz* A4v; *BielKron* 99, 130v, 170, 226; To się bęspiecznie o Stolicy Cárogradzkiej mowić może: iż [...] nigdy długo spokoyną nie była/ zawždy się postłuzzeństwá stárlzych swoich wylámowála [...]; rząd dobry y od Boga pałtanowiony [!] pfuiąc/ a we wżytkim domu Bożym rozruchy y niepokoje wczynaiać. *SkarJedn* 388; Pátrzcielez ielli nie lepszý rząd postłanowimy/ Gdy łobie łobny Syem/ ku s'prawam/ zložymy. *BielSjem* 4; *SarnStat* *3; Teraz stan iakiś się ozywa Ewángelikow/ ktorzy kupy łobie y ziaždy czynią: do krolow posłstwa ślą: tu ná feymie fynmi się koronnymi czynią/ y rządy swoie/ y státtutá/ y prawa stáwić myślą. *SkarKazSej* 682a.

Wyrażenia: »dobry rząd« = *rządy prawa, praworzędność* [szyk 9:6] (15): *GroicPorz* A4v; Thegoż roku Bolesław Monárcha Polki chcąc ozdobić Kraków dobrym rządem a chędogością/ dał miełczanom Krakowlkim prawo Niemieckie *BielKron* 363, 130v, 170, 218v, 226; Widzim iż o dobry rząd/ mężowie niedbają/ Bacząc iakie drogości/ wltawy nie mają. *BielSat* [I4] [*idem* *BielSjem*]; Peki zachodne pańftwa baczyl/ iż im wedle Boga y zpożytkiem dobrego rządu ich pánują [*cesarze carogrodzcy*] postłuzzeństwó im czynili *SkarJedn* 205, 202; *BielSjem* 13; *Phil* P2; *OrzJan* 125; Y to do rządu dobrego należy, ze Sędziowie y inni Dignitarze, przed Woiewodami fwými przysięgę czynią ná fwóy vrząd. *SarnStat* 269; KSIĄG STATVTOWYCH KONIEC. Pánu Bogu zá ofiarę Spráwiedliwosci/ A Oyczyznie ná poprawę rządu dobrego. *SarnStat* 1305, *3.

»rząd domowy« = *ład państwowy* [szyk 4:1] (5): *BielSen* 12; *BielRozm* 7; opátruiać potrzeby Korony téy/ ktoréy nas Pan Bóg przełozyc raczył/ a o tym myśląc/ aby w niéy tak domowy rząd/ iako bęspieczństwo od nieprzyaciela było: [...] Zložylifmy Séym Wálny włzem stanom tu do Wárfzawy/ ná którym [...] podle Confituciiéy dawnéy [...] y Recełsów Séymów przełzłych okolo s'prawiedliwosci/ ná ktoréy wżyftek rząd domowy należy/ [...] postłanowienié nizéy opifáne wczynilifmy. *SarnStat* 851; Náfzá R.P. ácz iuz má bliłkie a dofyć szkodliwe zakrety swoie: gdy się w rządzie domowym/ wnétrznym pokoiu/ y spolney dufności/ dotąd wkołyłac nie może *PowodPr* 2. [*Cf* 3.a.β. »rząd święty«.]

»rząd koronny« (2): bo cóż takowego bydz może/ coby służyło do rządu dobrego koronnego/ o czymbyś wálzá Król(ewska) M. wiadomości mieć nie miał? *OrzJan* 125; *SarnStat* 360; [Mówiać iednak do rzeczy náfzéz/ y declaruiąc miecz a prawo/ infza rzecz iest Prawá ładowé/ infza Rządu Koronné *JanStat* [*10]].

Szereg: »pokoy i rząd« [szyk 1:1] (2): [*Karol Wielki*] Postłanowilzy pokoy y dobry rząd ná zachod flońcá/ iechał do oyczyzny swej *BielKron* 170; Rzecz pewna iest/ iż żadne krolestwo wolne/ ná to żadnym prawem obwiázane nie iest: iedno wedle potrzeby swej y zwyczáiu pány łobie stáwi/ y prawa iákich wedle Boga y rozumu ná dobry rząd fwoy y pokoy potrzebuie. *SkarJedn* 202. [*Ponadto w połączeniach szeregowych* 2 r.]

»rząd i postanowienie« (1): Aby tedy Rzeczpospolitha wšelka żadnego wzrúżenia nie wczulá/ a z dobrego rządu y postłanowienia

obnázona nie byłá/ Száty iey stanowi náležące/ y onę okrywáiać/ nie mają być z niéy zdzieráne. *Phil* P2.

»rząd i prawo« [szyk 2:1] (3): A częstokroć s'ye też przygadza/ iż ci/ ná ktore należy prawo y rząd stánowić/ nye to wltawuyá/ co wflém wobec leplwego [...] być rozumeyą. *KromRozm* II b; *WujJud* a3; *GórnRozm* D3. [*Ponadto w połączeniach szeregowych* 4 r.]

»rząd a (i) sprawa« [szyk 2:1] (3): *MurzNT* 21; Kállýs piłze/ iż Homerus po Troiánłkiey walce był 160. lat [...]. Spifal kłięgi o s'prawie a rządzyc/ tak w Rycerłkich rzeczach/ iako okolo práwa *BielKron* 98v; Bo łam przyrodzony rozum vkázuie/ iż rządy y s'prawy krolestw y pańftw z Bozkiey opátrznosci y pomocy łtoią *SkarKazSej* 657a.

»rząd i sprawiedliwość« (2): Záhámowawfzy Iurifdicia/ mieli iednymże prawem nápráwić rząd y s'prawiedliwość polspolitego zgorżenia. Aliści [...] *PowodPr* 24; *SkarKaz* 311a. [*Ponadto w połączeniu szeregowym* 1 r.]

Wyrażenie przyimkowe: »bez rządu« (2): Illex, Qui sine lege vivit – Bez miary, bez rządu. *Calep* [504]b.

~ *Szereg*: »bez zgody i rządu« (1): Iedná z rady Mędrca Pogáńłkiego/ iż tá *multitudo* ábo zágefzczenie tey R.P. w tak wielką gromádę bez zgody y rządu rychley podobno *sua ipfius mole* vpádnie. *PowodPr* 75. ~

Gra słów (w nawiazaniu do znac. 1.) (2): Bo tam gdzie wżyfcy ábo wiele rządzá/ trudno o rząd iest: który to rząd/ od iednego z náture fwéy poczyna s'ye/ y od iednego przez pośrzodek áz do końca idzie. *OrzQuin* O3.

a. *O formach ustroju państwowego* (34): Lecz Papież/ y Chryftufow Wikáryi ná ziemi [...] gdy się do Rzymu pańftwo świeckich krolow wrociło/ tymże Papieżem został. Iako mu pierwłzá odmiáną świeckich rządow nic nie vbyło/ tak mu wtórą nic nieprzybyło. *SkarJedn* 206, 204; *GórnRozm* D3; Politeia, Respublica, status civitatis – Politiá, rzad w miełczie, albo, w R.P. *Calep* 817b; Monárchia ábo iednorzędztwo nalepszý rząd *SkarKaz* 00002a; Monárchie nadłuzze łtaly niłzi inne spóloby rządow. *SkarKazSej* 691a; Dobre *abfolutum dominium*, y nád nie leplwego rządu nigdy być nie może *SkarKazSej* 691b; [*postowie*] Monarchią chwálebną/ y ludziom zbáwienną [...] w Dymokrácyá/ ktora iest w rządách ludzkich nagorłza y náłzkodliwłza/ [...] obracáią. *SkarKazSej* 694b; W takim rządzie wielogłównym łáčno bárzo łedicyá y wzburzenie wczynić. *SkarKazSej* 695a, 690a [2 r.], b [2 r.], 691a [3 r.], b, 694b [2 r.], 695a [2 r.].

rząd czego (3): Bo Chryftus iako łam nie s'prawował ná świecie krolestw tego świeckiego/ y owlzem rządu rzeczy polspolitey świeckiey/ ktory ná ten czás był/ nie odmieniał: tak też [...] *SkarJedn* 203. *Cf* »rząd monarchiej«.

rząd między kim (1): Y niemáłz/ iako to pogáńłki rozum znał/ leplwego y pozytecznieyłzego rządu/ między ludzmi nád Monárchią *SkarJedn* 55.

W połączeniu szeregowym (1): niewie *X(iqdz) K(anonik)* iż te⁸⁰ [*tj. o panowaniu Antychrysta*] písmo ś. nie mowi względem iedney ofoby/ ále względem zwierzchnosci/ rządu/ wladania y pańftwa/ ná ktorým te ofoby iedná po drugiey siedzieć miály *CzechEp* 356.

Wyrażenia: »rząd jednego, pod jednym« = *monarchia* (1:1): nawłafnieyłza rozumowi ludzkiemu iest Monárchia ábo iedynowładztwo/ y rząd iednego. *SkarKazSej* 689a, 690b.

»rząd krolewski« [szyk 1:1] (2): Ty [Boże] krole dáiefz: tobie się taki krolewki rząd podoba *SkarKazSej* 695a, 695a.

»rząd monarchiej« [szyk 1:1] (2): Żadná rzecz polspolita ná swoie Monárchiá y wytrwanie obietnice [!] Bozey nie ma: przeto się częłto mieni a w fwey chlubie wšelki świecki rząd nie stoi: łam tylo kościoł Boży ten takiej Monárchiey rząd/ włáśnie od B. postłanowiony ma. *SkarJedn* 204, 63.

»rząd(y) pospolstwa, człowieka pospolitego, popularitatis« = *democratia* *Calep* (2:1:1): Democratia – Rząd w pańftwie niektorim człowieka polspolitego *Calep* 304a; Sedicye łáčne w rządách polspolftwa. *SkarKazSej* 695a *marg.* 694b [2 r.].

β. *O organizacji instytucji kościelnych* (88): przeto rząd/ który bes wrzędow być nyemoże/ kołcyoł yednoći *KromRozm III* G3; Ale go [biskupa] popolftwo fámó bez káplánow nye obiráło/ á ná wyelu myefcach fámí kápláni onego kołcyoła zebrawłły fye obiráli [...]. A dla rządu przylegli [= z *sąsiednich diecezji*] biskupi przy tym bywáli. *KromRozm III* 17v, G4, G7v [2 r.], H3, H6v; *WujJud* 85, 125v, 142v; Abowiem trzymamy fie mocnie onego pierwfzego rządu/ który od Apoftołow Kościołowi ieft podány *WujJudConf* 125v; *NiemObr* 27, 28; A iż Apoftoł biskupami káplány ábo presbytery zowie/ nie mielza tym áni pfuie różności y rządu *SkarKaz* 607b, Oooo2b; Bo nie kápláni do krolow świeckich/ ále krolowie do káplánow/ y do rządu y Rzeczypofp: Chrześcijánłkiey/ y do praw ich przyftawáli. *SkarKazSej* 679b.

rząd czyj [= kto rządzi] (1): Nie inłzyć był rząd záfweż w kościele/ iedno który ieft teraz [...]. A ták dármo wy nowe odmienne á nieporządne rządy fwoie do kościoła wwodzić myślicie. *WujJud* 125v.

rząd czyj, czego [= kto, co jest rządzony(-e)] [w tym: ai (21), G sb i pron (15)] (36): á o niektore [artykuły] fie niemogli zgodzić/ to ieft o mocy kościelney/ o przyjmowaniu wieczery Páńłkiey/ [...] o rządzie flug kościelnych/ o wzywaniu świętych *BielKron* 219; *WujJudConf* 156v; *SkarJedn* 387; Cefarzu niewdaway fie wrzczy kościelne y rządu ich nieprzewracay. *SkarŻyw* 300; Drugi błąd iego [ks. Powodowskiego] w tym ieft/ iż chcąc náprawić (iáko on rozumie) rząd rozwa[]jonego do^{mv} Bożego/ wcieka fie do szrodkow nieflufłznych *NiemObr* 8. Cf »rząd kościelny«, »rząd zborowy«.

W połączeniach szeregowych (4): Toć opáczny Regiment/ gđzie áni głowy/ áni zgody/ áni rządu niemáłz/ iáko fie v was náyduie. *WujJud* 125; Bez iednego widomego/ wżytkiego powfzecnego Kościoła/ Páfterzá iedność y rząd/ y pokoy kościelny záchowany być nie może. *SkarJedn* A7v, 54, 159.

Zwroty: »rządu dozirać« (3): Prawdá to wyerna/ iż bog fám w kołcyele rząd ftánowił/ y fám go dożira *KromRozm III* G2v, G2v [2 r.].

»rząd (po)stanowić; rząd postanowiony; postanowienie rządu« (11;3;1): *KromRozm III* G2v [3 r.], G4, H6v; Vlniánie próšili Argentynow/ áby im poštáli wczone ludzi ku poštánowieniu rządu kościelnego *BielKron* 210; Cefarz pochwalil ich [duchownych *lutezańskich*] pilność y náukę/ [...] vpominájac ie/ áby iefzcze do oftáka thę pilność wczynili/ będzili thego kiedy potrzebá/ á iednoftáyny rząd w kościele ku Bożey chwale poštánowili. *BielKron* 219; Rząd ten który Pan Chryftus w kościele fwym poštánowił z Piotrem S. vmrzcé nie mogli/ ále trfác ma do końca świátá. *SkarJedn* A7v; ále niechciał Pan B. ábyfię rząd kościelny raz poštánowionj mienil *SkarJedn* 208, 78, 177; Ponieważ zbor páná Chriftufow wftác nie miał/ w którym zborze rządu potrzebá/ á rząd ináłfzy być nie może/ iedno iáki Chriftus poštánowił *NiemObr* 28; *WujNT* 130, 461; *SkarKaz* 242a marg. [Cf 3.a.α. »rząd monarchiej«.]

»przełożyć w rządzie« (1): [słowa św. Cypriana:] Ani żaden z nás Biskupem fie być Biskupow poštánowił [...] ále oczekawaymy wżyfcy fądu Páná náłzgep Iezufa kryftufá/ który fám ieden ma moc/ y przełożyć nas w Kościele fwoim w rządzye/ y o sřprawie náłzey fądzić. *RejPosRozpr* c3v.

Wyrażenia: »rząd apostołski« [szyk 3:2] (5): Ale gđzyeby on rząd ináłfły był niż ápoftolłki/ nyebyłby to kołcyoł boży *KromRozm III* G4; á nabłogofławyefłły Pyotr kłyżę ápoftolłkyyego rządu yuż był náuczyl ludzyc *KromRozm III* N7v, G4; *SkarJedn* 177; Niechayze tedy X(iądz) K(anonik) [...] nam zá złe nie ma/ który opuściwłzy/ ty nieporządne wymyłły ludzkie: vdálifmy fie do wftáwy páná Chriftufowey/ y do rządu Apoftolłkiego. *NiemObr* 149.

»rząd dobry (lepszy)« [szyk 5:1] (6): *BielKron* 190v; DRVGA TABLICA PRAWA DVCHOWNEGO. [...] II. Rząd dobry w ludu, zwierzonym od Bogá, czynić. *SarnStat* 166, 211 [3 r.]; Ták y w nowym zakonie/ w którym ieft dáleko rząd lepfzy/ ty trzy fą rotly flug kościelnych *SkarKaz* 607b.

»rząd kościelny, kościoła« [szyk 21:5] (16:10): Bo yednego kołcyoła/ yáko y domu/ y myáltá/ y woyłká/ y kroleftwá/ yeden á yednoftáyny rząd ma być. *KromRozm III* G3, G3 marg, G3v, H6v marg; *BielKron* 210; Owa wam rząd kościoła Powfzecnego nie miły. Rádźibyście z niego Bábilon wczynili. *WujJud* 141v; Tymi flowy y duchem Bożym Cefarz lkrulzony/ y fám fię od kácerłtwá vpámiełal/ y przełkzadzác mu w rządzie kościelnym niechciał. *SkarJedn* 135; iż fię to pierwfzemu Niceńłkiemu wielkiemu zborowi przeciwiwoł/ który rząd ftánodawny kościołow Bożych od Apoftołow poštánowiony/ y ná czerzy Pátryárchie rozdzielony/ vznál y pochwalil. *SkarJedn* 177, A7v, 54, 60, 147, 159 (11); *SkarŻyw* 319; *WujNT* 461; Synod, y Vifitatio dioecefana, wespółek były dla rządu dobrého kościelnego, zá Wielkiego Kázimiérzá. *SarnStat* 211; mušilz w kościele około rządu iego pracowác *SkarKaz* 122b; Znaymyż rząd ś. kościoła Kátholickiego *SkarKaz* 608a, 242a marg, 606b; *SkarKazSej* 674b, 690b; [Tamże [...] stáło się pojednanie br. Jirzego Izraela z x. Jędrzejem z Radziejowa [...] którzy byli z sobą w nielascie o to, że w Toruniu na Trzy Króle br. Jirzy [...] mówił o rządu kościelnym, a im o nieporządek przyjmawial etc. *AktaSynod* I 6].

»rząd święty« (1): S którym [Możeszem] Pan Bog miał rozmowy około wftaw á záchowania rządu/ ták świętego iáko domowego. *BielKron* 35.

»rząd zborowy« [szyk 4:1] (5): mowi fię to z ftrony Zborowe⁸⁰ rządu/ nie z ftrony rzeczy popolitey ziemłkiey/ ktora ná świecie drogá fwą idźie. *CzechEp* 332; ále my Kátolicy difputuiemy z wámi/ o rządzie zborowym widźiányim *NiemObr* 34; Nie przemy my te⁸⁰/ áby przepowiadanie flowá Bożego/ y fzáfowanie fákramentow/ y rząd zborowy/ potrzebne nie były *NiemObr* 35, 34 [2 r.].

Szeregi: »jedność a (i) rząd« [szyk 3:1] (4): *KromRozm III* G7v; Iedność y rząd kościelny bez iednego widomego Páfterzá być nie może. *SkarJedn* d6, 76; A ináłfzy rząd w kościele ftánowić ábo wynáydowác/ iáko czyniá dzišiefzy odzłczepieńcy/ ieft wżytek rząd y iedność iego táfác *WujNT* 461. [Ponadto w *połączeniach szeregowych* 3 r.]

»kstał albo rząd« (1): [Piotr] przodek á głowę ápoftolłkyyego wrzędu dźyerzał. A ten kłtál álbo rząd fwym namyáłtkom/ á ini ápoftolowye biskupom dźyerzeć podáli. *KromRozm III* N6.

»i nauka i rząd« (1): A ták wy przeciwnicy/ mušicie ábo tylko ná duchownym złączeniu/ z Chriftufem przeftác/ odrzućiwłzy precz/ y náukę y rząd zborowy/ [...] álbo [...] *NiemObr* 34.

»rząd albo (i) porządek« [szyk 1:1] (2): A toż małz rząd álbo porządek od ápoftołow w kołcyele poštánowiony *KromRozm III* H6v; *RejPosRozpr* c3.

αα. *Obrządek kościelny* (4):

W połączeniu szeregowym (1): nowe dumy około bogá/ obrzędow/ rządu/ y sřrawy krzełciyáńłkyyey/ káždy według fwey głowy/ wymyłłáya y ftánowýá *KromRozm III* F2.

Wyrażenie: »rząd kościelny« = *ordo ecclesiarum* *JanStat* (3): Lecż zadnemu nie wolno rządu kościelnego odmieniác po fwey woli/ y te żebrácze piešni wáfze bez potrzeby wnošić. *WujJud* 182v; *WujNT* 516; *SarnStat* 298.

Szereg: »rządy i obchody« (1): CEchy/ iż dawno od przodków náłznych fą podniešioné: y my ie téż teraz wedle piérwłzycy Státutów podnošimy/ y w niwecz obrácamy: oprócz rządów y obchodów [praeter ordinem et obsequia *JanStat* 280] kościelnych. *SarnStat* 298.

ββ. *Sposób organizacji posługi kapłańskiej wg Starego Testamentu* (3):

Wyrażenie przyimkowe: »podług (a. wedle) rządu« = *na sposób, tak jak* (3):

~ *Wyrażenie*: »podług (a. wedle) rządu Melchisedech, Melchisedechowego« (2:1): w tym [w *pochodzeniu Maryi*] criftus ukazał yłz chczał bycz kapłanem podług rządu melchisedech *PatKaz III* 108v; Ty iefteš káplánem ná wieki/ podług rządu Melchifede-

chowego [secundum ordinem Melchisedech Vulg Hebr 5/6]. *Leop* AAA4v; *RejPos* [137]v.

Szereg: »wedle sprawy a rządu« (1): ázbymy przyfzli ku onemu wiecznemu Kofcołowi [!/] w którym nas czeka Krol nafz y práwy Kaplan [...] ták iáko o nim pírná fwiádczá/ práwie wedle fpráwy á rządu Melchifedech [secundum ordinem Melchisedech Vulg Ps 109/4] onego naypirwżego krolá y kápłaná. *RejPos* [137]v. ~

b. *O tekście: kompozycja; contextus Mącz* [w tym: czego (2)] (3): nie iżbych ia łobie przywłázczal ten wykład Zołtarza te⁸⁰ przez M(istrza) namienionego [tj. *Walentego Wróbla*] wczyniony/ tylko pracę niemałą kthorą podiałem aby ten Zołtarz w tym rządzie iáko teraz ieft był poftanowion *WróbZołtGlab* A5; *Mącz* 453c; [*ReuchlinBartBydg* h4v].

Szereg: »rząd a porządne stawienie« (1): Oeconomia. Latine domestica administratio, Gofpodárftwo/ też rząd á porządne ftáwienie/ álbo rozłożenie/ kazánia/ rzeczy/ álbo czego tákowego ná pewne częścy. *Mącz* 260b.

c. *Lad natury, przebieg zjawisk naturalnych* (9): ále z Aegiptem/ co zá zgodá Polfzce? gđzie Niebo/ ziemiá/ rzeká/ y wżyfłko śwęgo czáfu/ porządnie/ á iáko z réyeftru idźie/ á v nas rząd iefzce iáko żywo niebył. *Oczko* 30v.

rząd czego (1): (*marg*) Czemu táione były w boftwie trzy perfony v ftárych oycow. (–) Naprzod iż dofyć było ná on czas [...] wierzyć w iednego Bogá/ bez wiadomości o perfonách. Bo ftworzenie/ po którym do znáomości Bożey przychodźili/ [...] y ten rząd dźiwney mądrości ktory ieft w nim: nie wkázuie iedno iż jeden Bog ieft. *SkarKaz* 274b.

W połączeniu szeregowym (1): Mens mundi apud Philosophos idem quod Providentia, Opátrność/ rząd/ á fprawowanie boże. *Mącz* 216b.

Zwrot: »rząd stanowić, ułożyć, ustawić; w rządzie postanowić« [w tym: czemu (2), w czym (1)] (1:1:1:1): *BierEz* P3v; Ogień/ grad/ fnieg/ lod/ wiatrowie burzące/ [...] Ktore wżyfłki rzeczy pełnią przykazanie ięgo [*Ps* 148/8]. (*koment*) Bo iáko im pan bog rząd vftawił thak fie niezmieniaią. *WróbZołt* vv4v; Słóńce/ miefiąc/ gwiazdy [...] on [tj. *Bóg*] fwemi świętými rękámi vmocnił ftan wáż y wtákim rządzie poftánowił ktory iuż wiecznie nigdy wzruflon być niemoże. *RejPs* 217v; *BibRadz* I 1c *marg*.

Wyrażenia: »rząd niebieski« = *przebieg zjawisk astronomicznych* (1): MAdrzy Egipcżanie rozumieiący miárę ziemię/ roznoć wod Morskich/ y rząd niebieski [*caelestium ordinem*] znáiąc/ to ieft/ bieg gwiazdeczny/ [...] wydáli bárzo fzeroko vznánie náuk czárnoxięskich *HistAl* A.

»swoy rząd; w rzędzie swoim« (1;1): Kiedy Pan Bog wżyfłko ftworzył/ Zywiółom fwoy rząd włożył: Dáry źwierzętom rozdawał [...] *BierEz* P3v; *Leop Iudic* 5/20.

Szereg: »rząd i (to jest) bieg« = *ordo, id est cursus HistAl* (2): *HistAl* A; Z niebá walczono przeciwko im: gwiazdy trwáiąc w rzędzie y biegu fwoim [*in ordine et cursu suo*] przeciwko Syfarze walczyli. *Leop Iudic* 5/20.

4. *Dobre obyczaje, prowadzenie się, ład moralny, cnota; disciplina, rectitudo animae BartBydg; mores pudici Mącz; ordo Modrz* [w tym: w pl (2)] (62): Nieflużec to rządu twemu/ Przykro mówić mężowi fwemu. *BierEz* C3v; *ForCnR* C2; *BartBydg* 130; Czożkolwie rząd opufci, to koncza dobrego nie doczeka. *BielŻyw* 169; (*marg*) Przełożeni. (–) A bog ie ná to przełożył By fie ná w ftęm [!] finich rząd mnożył *RejRozpr* K; [*Apostołowie pisali listy*] żeby nyektore polpolltwá/ álbo też ofoby yuż wyerzące wedle potrzeby podfirdzali/ nápomináli/ čyeflyli/ przeftrzegáli/ rządu poprąwáli/ błędu [!] á wátpliwofci potoczne gláđźili. *KromRozm II* e; *KromRozm III* Gv; á ták ten rząd rolkazany tylko fłowy był wpełnion/ ále wczynkiem nic. *BielKron* 216v; *KochSat* B4v, C2v; Wfzytki rodzicze/ chcáli porządnie poftąpić w wychowánium dzyatek fwych/ áby ten rząd fámi od fiebie počęli. *RejPosWstaw* [41²]; Tęgo záfie Sędzyęgo nádydzęfz w tákim rządzye/ Pilnie tego przy-

ftżęga co przyfłoi cnemu *PaprPan* R; Co iefłize więcy Rzecz-popolitá niż fwoie pozytki miłuećie/ tedy fámi od fiebie ten rząd počząć mácie [*a vobis ipsis hunc ordinem incipiatís necesse est*]. *ModrzBaz* 99v; ábyś fie z pokory y čichości Chryftufowej/ do zbáwiennęgo [= *umożliwiającego zbawienie*] rządu przywrocił. *SkarJedn* 374; w którym porządku/ iedność/ y fpolecność/ y rząd ofoblwy/ y polpolity pokázáć fie może. *NiemObr* 29; MOże kto ręká fławy doftáć w boiu/ Może wymowá/ y rzádem w pokoiu *KochPieś* 42; Miłuiá Bogá nie folguią łobie/ Hołduią rządóm nie zbytnięy ozdobie. *PudłFr* 46; A dźiwnie im [*Pan*] folgował, czekáiąc w nich rządu/ A oni w złościách zyli *ArtKanc* K6; kto nád Cápiftraná [...] lepfzy? [...] kto pilnięy chował práwa? kto przy-miérza/ y wżyfłki infzé powinności potoczne/ którými żywot ludzki/ y rząd ięgo stoi? *OrzJan* 120; VVOIEVOD záś dwánáście powtore rządźilo: Lecź im/ iáko y pierwżym/ ná rządźie zchodźilo. *KlonKr* A2; [*ReuchlinBartBydg* C5v].

rząd czego [= *jaki*] (1): Nyechcy bądye yako wobrazye uymalouany zyud marzey panny fktorey yako fzwyerczyadlo ukazye fyá czudnofzcz czyftofłczy y rząd cznotlyuofłczy wżyfłkyey *PatKaz III* 133.

G sg w funkcji przydawki: [kto] rządu [jakiego] (1): MŁodźie-niecz niěkory był rządu potźciwego *ForCnR* A2.

W połączeniach szeregowych (6): Disciplina, rząd, statek, obiczaynoscz, carnoscz *BartBydg* 195; Oddalone tedy być máią od Kościółow Chreściánńkich wżyfłki prózne nakłády/ [...] ktore pyfze fluzá/ tylko záchowána być ma fkomność/ świaťobliwofć/ y dobry rząd. *WujJudConf* 181v; *CzechRozm* 178; *CzechEp* 427; A ftárfzy tego woyłká wżyfłcy/ niechayby rządu/ pobożności/ zgody/ pilno przeftrzegáli/ [...] żołnierzom proznováć nie dáli/ pijánftwá/ y infzych zbytkow co nabárziesy broniąc. *VotSzl* E4; *KlonKr* A2v; [*ReuchlinBartBydg* kv, x4].

Zwroty: »w rządzie chować (a. zachować się), zachowany; rząd zachować« (2:1:1): Profżąc też Páná Bogá y oycá moiego [...] Aby W.M. moy lálkawy pánie Podczáły/ [...] y ze wżyfłkim domem W.M. ze wżyfłkimi wiernými y fczzyrými chwalcámi fwoimi/ raczył w láfce fwey ś. w rządzie dobrym/ w opiece y w obronie chować *CzechEp* 427; *NiemObr* 27; *ArtKanc* K17; *SkarKaz* 206b.

»w rządzie stać, postanowiony« [*szyk zmienny*] (1:2): TObie a nikomu ynemu fą w opiekę włánie przypadly duflę nafłę miły pánie: a ty obaczifly profłotę a niedoskonalá fprawę ich: ktora bez ofóbney laski twey świętey nigdy wrządzie niemoze byc poftanowiona: racz miłofciwie obiaflic ferca nafłę *RejPs* 143v; *BielKron* 219v; [*Bóg mówi do człowieka*:] Y ná drogę vznánia twęgo/ poprowadź čię fám z miłofierdzia fwoiego: Y damći rádę/ ábyś ftáł w rządzie/ okiem mym iáfnym/ słowem fwoim/ którym fprawuię lud fámym. *ArtKanc* L10v; [Też i tu bełá osobliwa sprawa, gdy br. Jerzy przekłádał x. Zygmuntowi i Albertusowi, aby w rządu stáli, rannych modlitew aby pilni byli *AktaSynod* I 91].

Wyrażenia: »dobry (lepszy) rząd« [*szyk 10:3*] (13): Tento zakon zły grzechow [...]. Rozeznanie prawe pfłue/ a duflę nienáfladuie pfłue w nas każdy dobry rząd *SeklPieś* 31v; y pánowáli [*Romulus i Tacjus*] pięć lat w dobrym rządzye y zgodzye fpolu. *BielKron* 100; vpominał też Biłkup y pány świećkie/ áby fzukáli tey drogi/ iákoby kościół Krześciánńki był w lepfzym rządzie poftánowion niźli ieft. *BielKron* 219v; *BielSat* H2; *WujJudConf* 29v, 181v; Niechże tedy pámiętiáią ludzye przełożeni/ że tho ná nie włánie nalezy/ [...] iefłiby kthore z rodzicow obaczly być niedbálymi/ áby ye z wrzędu fwego w dobry rząd wpráwowáli. *RejPosWstaw* 42; Iáko dla trzech przyczyn [tj. *małżeństwa księży, języka słowieńskiego, podporządkowania władzy świeckiej*] ktore w koś-ćiele Rułkim fundowane fą/ trudno fie dobrego rządu y obmyflánia práwego o zbáwieniu ludzkim fpodziewáć kto má *SkarJedn* 356 [*idem* A*v]; zá nieumieiętnościá błędy náftáią/ obroki duży twoiey ktore z fłowá Bożęgo mieć má vltáią/ rząd żádný dobry y nic dołkonálego być nie może. *SkarJedn* 357, A*v; *SkarŻyw* 481; *CzechEp* 427; *NiemObr* 27.

»rząd stateczny« (1): koždy żonę poyąć ma nye zgładkości ále z dobroći/ á z rządu yey ftátecznego. *GliczKsiąż* P7v.

»rząd święty« [szyk 1:1] (2): Pochowawlyz tedy oycá Thobialz [...]/ wroćil fie do Rages do oycá fwey żony/ á tám mieřkał w świętym rządzye w boiáźni Bolkiey áż do śmierći. *BielKron* 98; *GrabowSet* X2.

»zły (gorszy) rząd« [szyk 2:1] (3): Wzgardzyl zakon y nauky Ktore Pan Bog raczyl dać. A wolal fię szczarem [lege: z czartem]/ sczyalem/ Swiatu fluząc pobratać. [...] Czos to czini ieno zly rząd A nauky omilne. Ktore malo czto pan kazal Iedno czto fwiat vczy przychylny. *RejKup* B; *BielKom* G4v; bo iesli by rząd v nas był słábfzy á gorfzy: á cofz by zá zylk był/ ná tey odmianie nowego zakonu zá ftáry? *SkarŻyw* 493.

Szeregi: »rząd i karność« (2): Iednak mu P. Bog pomagał/ ifz wždy rząd y karność fię kościelna naprawowála. *SkarŻyw* 291; *CzechEp* 26. [Ponadto w połączeniu szeregowym 1 r.]

»rząd i obyczaje« [szyk 1:1] (2): kteryż [Antioch] był poczciewiczem przyięt iako rycerz Alexaudrow [.] á był pytan rozmaicie o rządzich y o obyczaiach alexandrowych. *BielŻyw* 157; *WujJud-Conf* 29v.

»i pokoj i rząd« (1): Dał [Jezus] wrzędom swoim moc ná duřze [...]. O wielka mądrości Páńlka? iáko y swoie wrzędniki vcził/ y ná poddáne ták oftre wędźidło włożył/ iz ich pořtufzni być y w pokoju y rządzie fię záchowác/ iefli zbáwienie mieć chcą/ muřza. *SkarKaz* 206b.

»rząd i postępkí« (2): Nie podobaiá mu [Satyrowi] fię nařze obyczáie, Gani rząd i pořtępkí *KochSat* ktv; *CzechRozm* 70.

»rząd i powinność« (1): ale ludzie doználi/ iz ói Monárchowie [...] wielce w swym rządzie y powinności fwey pobládzili: flufźnie od nich [...] odftepowáli. *SkarJedn* 205.

»bez prawa, bez rządu« (1): Czy nas té wziąć wyřpy máia/ Które ludzkości nie znáią? Gdzie káždy/ co chce/ to czyni/ Iáko żwierzę ná puřtyni/ Bez práwa žyie/ bez rządu/ Bez řtráchu wfzelkiego řádu. *GórnRozm* 55.

»rząd i sprawa« (1): Prżeto iáko w przyiáźni/ ták y w towarzyřtwie ferdeczney miłości/ wfřtáwicznego rządu/ y řpráwy dobrej potrzebá. *GórnRozm* Kv.

»rząd a (i) stateczność (a. statek)« = *mores pudici et severi Mącz* (2): y nyemála thego potrzebá yefi/ żeby ocyec chcąc myeć dzyeci ftáteczne/ [...] nyepomálu o to fye ftáral: áby z byałá głowá/ cnotliwá/ ftáteczná/ [...] małżeństwo zwyodł/ á wedle nyego fnyá z rządu á ftáteczności plod wywyodł *GliczKsiąż* B; *Mącz* [169]b. [Ponadto w połączeniu szeregowym 1 r.]

Iron. (1):

Wyrażenie: »rząd tęgi« (1): Ezopá wam zálecam/ nie Prorockie křiegi/ Pewnie ich nie kupicie/ prze ten rząd wář tęgi *Prot* C2v.

a. *Wzór osobowy; przykład* (2):

rząd z kogo (1): z Krolow rząd: poki Polłká miała Pány rządzne/ táká więc y fláchta bywála. *KochDryas* A2.

W połączeniu szeregowym (1): iefliże tenże iefť á nie infzy teraz v nas Kościól/ który czáfu Apořtołów był/ rządzem/ zacnořciá/ władzá. *OrzQuin* X.

5. *Władza, moc; zarządzanie, sprawowanie władzy; regimen Modrz, Cn; principatum Vulg; fortitudo Mącz; administratio, gubernatio, rectio Cn* [w tym: w pl (47)] [w niektórych uřyciach wyrażny jest składnik semantyczny znac. 3.] (193): od tego urządu [tj. kapłaństwa] nyeuyafly řá uyyáthe dla řtadla y pogłouya nyedofitynofzcy dla theřz ych krechkofzcy ku zgrzeřłenyu á dla nye-fluřnofzcy ku rżdom *PatKaz III* 139v; *RejKup* z5; Ale gdy iuř rząd przypadł ná řwofwolná mlodořć/ Iuř oná zacna flawá wzyęła wielką lekkořć. *RejWiz* 99, 175 [2 r.]; A oni [ksiąęta i papieř] przyředřly ku Alekfzemu rzekli iemu: Acżkolifmy grzeřłni ále mamy moc z rządu popolite⁹⁰/ przetho puřć nam liř tento *Hist-Rzym* 125; *WujJud* 155v; *MycPrz* II C3v; Iż gdyby Chriftus cály miał fię z chlebá dźiáłć/ [...] tedyby tu muřiał być ná ziemi: á tákby nie było kroleftwo iego duchowne/ y mieřkánie iego w nas/

y rządy duchowne: ále ćieľfne *CzechRozm* 264v, 167; *ModrzBaz* 19v [2 r.]; Niechay fye ná mnie páńłkim řádom przypátruiá/ Któřzy fortunie rząd przypifuiá *KochPs* 59; Ale iz X(iądz) K(anonik) chce to przyřtořowáć/ do duchowne⁹⁰ rządu w kroleftwie Pána Chriftulowym/ ná tym fię myli *NiemObr* 8, 29; Mężom kařmy kařziel prařć/ łamy będzem rádzic. Dobrze wfzyřcy obaczá/ iz lepřzy rząd będzie/ Gdy zoná ná mężowym mieřfcu w Rádzie řiędzie. *BielSjem* 4, 2; Obieráia ná tákí wrząd/ gdzie iefť rząd/ nie pijánieć/ nie máchlerzá [...] ále obieráia człowieká bogoboynego *GórnRozm* G2; *ActReg* 130, 173, 174; TRZECIE KŚIEGI PRAW KORONNYCH. WOIEWODZEY IVRISDICIEY, Y DIGNITARZOW INNYCH: DLA RZÁDV, OBRONY, Y SPRAWIEDLIWOSCI, PO ROZDZIELNYCH ZIEMIACH PANSTWA POLSKIEGO, Y LITIEWSKIEGO: ROZSTAWIONYCH. *SarnStat* 229; iz gdy ón [marszałek koronny] ná Dworze będzie/ ná ten czás Mářřalek Nadwornny w řadné rządy wrzędowi řwému przynależące nie zwyřł fię wdawác *SarnStat* 311; A wfzáków Król Alexánder pořtánawia, żeby Wielki Mářřalek, Mářřalká Nadwornnego do wfzyřtkich rad y tráktátów wzywał: áby gdy on odiedźie, wiedział/ iákoby miał continuowác bięg y pořtepek rządu Nadwornego. *SarnStat* 313, 230, 269; chcąc iuz vyřđz tey řzkody, Lákomie z rżadow znieřli Woiewody. *KlonKr* A2; Po dwákróć iednak obłudnemi flowy [Mieczysław III], Dořtawáł rżadow przez chytre vmowy. *KlonKr* Dv; Gdy fię rząd do řwieckiego Krolá przeniořł/ było iuz gorzey. *PowodPr* 60, 77 marg; A z řtrony rżadow/ biřkupi/ iáko Apořtoł mowi/ řá rządzce y řprawce kořciólá Božego/ iáko nawyřłzy káplani. *SkarKaz* 607b, 79a; Tenże [hetman polny] niechayby miał poruczniká zacnego/ y w řpráwach rycerřkich bieglego/ dla wfzelákiey przygody y potrzeby/ kteryby onemu *et in praesentia, et in breui absentia illius*, rządu y pracey w řpráwach Rycerřkich/ wiernie y pilnie pomagał. *VotSzl* E3v; Wielř wfzyřtko [Bože], y we wfzem rząd mařř niogárniony [lege: nieogárniony] *CiekPotr* 62; By był namęřdrzy řálon/ gdy władzey y potęžności do karánia/ y rżadow/ y pieniędzy nie ma/ řadney przygodźie popolitey nie poráđzi. *SkarKazSej* 659b; Bo gdzie ludzie máia boiáźń Božá/ y cnoty pobožności y řprawiedliwořci: tám rząd dobry y łácnny *SkarKazSej* 686a; Kátholicka wiára bárzo pilnie pokory y pořtufzeřńtwá ku řtářřzym náuczá/ vcźnie swoie zowie řynámi pořtufzeřńtwá ktore nawięcey Rzeczpořpo: trzyma/ y řczęřliwie rządy czyni. *SkarKazSej* 686b, 661b, 662b marg [2 r.], 691a, b; [Raczyłes mi W(ásza) M(iłořć) pisać około Polakow, ktorzy gęřto i w rządy, i w majętnořci lażá do nas [tj. do Wielkiego Księřstwa Litewskiego]. [...] jedno Pana Boga prořę [...] by nam nie przyszło *in nostra patria* im słuřyć *ListyPol III* 1550/27; A ták gdy zwierzchnořć Kořcielna udźiela rzeczy więcznych/ á te bywáia tylko řpráwowáne przez pořługę flowá Božego/ nie przeřłkadza potocznoy rządu *KonřGlicz* G].

rząd nad kim (1): Bo iáko byli z Egiptu wyřłzi/ w ktorym fię rozmnořyli/ poczáwřzy od Moyzeřzá áż do onego czáfu řámuelá proroká/ przez trzyřtá lat/ nigdy inákfzego náđ řobá rządu nie mieli/ iedno pod iednym przełozonym. *SkarKazSej* 689b.

rząd czyj [= kto rządzí] [w tym: G sb i pron (14), pron poss (7), ai (5)] (26): *MetrKor* 34/134v; Rząd niewieřci nie czyni cźci. *BierEz* Mv; *BialKaz* H3; Skąd oto báczyc mořeřł że tu z ániólá onego nie czyni/ áni Bogá řámego áni flowá Bogá řyna Božego: ále tylko ániólá do czáfu wrząd/ imię/ y rząd Boży ná łobie nořzającego. *CzechRozm* 50; *SkarJedn* 51; Obiednesz merzády, by miřię go-dziło, rychley byř mię wfm Vřlyřzal rządzác swá Xięzá wBiřkups-twie. *ActReg* 174; *SarnStat* 287, 492; *PowodPr* 77; Co pokazúia przyřkády w káždym páńłtwie y mieřćie/ gdzie [heretycy] rządy fwe máia *SkarKazSej* 685a; áby fię wfzyřcy do iednego odzywáli/ y iego rządu y rozumu/ iáko řtářřzego řłucháli. *SkarKazSej* 690a, 693b; PIESN II. O rządzie Bořym ná řwiećie. *SzarzRyt* B3v. Cf »rząd oddać«, »pařć ná rząd«, »rządowi podlecć«, »wziąć pod rząd swojć; *Wyrażenia przyimkowe*.

rząd czyj, czego [= kto, co jest rządzony(-e)] [w tym: G sb i pron (18), ai (7)] (25): *LibLeg* 11/56v; A myeřcy teř przełoženi

fwyeccy ná to wfłampili/ [...] yáko éi ktorým fpráwá y wflyftek rząd pópolftwá należy. *KromRozm III* K2, N3v; Stárfzy fą/ fludzy w kościele Bozym/ ludzie fłatetzni y przelożeni/ dla rządu kościelnego póftáwieni *KrowObr* 4v; *Mącz* 58a; áby Bifkupom/ y tym ktorzy Zborow rząd w fwey mocy máiá/ dáł tę chęć/ żeby ludziom wczonym do máiętności ich przichodzić dopuľczáli *ModrzBaz* 133v; *SkarJedn* 177; *StrykKron* A; *NiemObr* 27, 58; Ieľiz bowiém Ibraímá [*chrześcijanina w służbie sułtana*] zátrzymáć niemogły/ té málo niefpólne rządy páńftwá tureckiego/ cóż zátrzymáć ma té/ ktorzy indziéy nieprzyaciélowi/ domá zásię fą lupem temu tyránowi? *OrzJan* 37; (*nagł*) Waclaw krol Polłki y Czelki. (–) [...] nie tylko Czelkie miał przy fobie Sceptum, ále tez rząd k wfzelkiewy ozdobie Korony Polłkiewy *KlonKr* E; Rząd święty kościelny miłujemy y iemu podlegamy/ á żadnym go fprzećwieniem/ iáko czyniá heretycy/ nie mielzamy *SkarKaz* 611b, 80a; długim doświádczeniem roście y nábywa fię mądrość do rządów ludzkich. *SkarKazSej* 663a. Cf »rząd objáć«, »do rządu sadzáć«, »sprawiać rząd«, »rząd wieść;« »rząd Rzeczypospolitej«, »wszystkiego świata rząd«.

rząd czyj [= na czyj sposób, taki jak czyj] (1): Napierwey tedy mowiąc o fpoľobie Zboru/ ábo kroleřtwá Pána Chriftoľowe⁹⁰/ pámięćá to potrzebá/ iż nie tylko od wfzytkich policyi świeckich/ ziemskich/ ále y od rządu Moyżefzowłkie⁹⁰ rozne iefł. *NiemObr* 8.

W połączeniach szeregowych (11): Przeto prosym y Zadami v(ász) k(rólewska) m(iłość) [...] opatrzczie dobrze y poradzczie sye dobrze y poyednacyzie abi bilo Chrzefczyanřtw dobre abo wiem yz na v m. floy rząd y wfłitka mocz y wfłitkye radi wiari Chrzefczyanskiewy *LibLeg* 11/56v; *KromRozm III* K4v; *CzechRozm* 6v, 50; A iż teź fłolicá/ *regiment*, rząd/ władza/ zwierzchność/ ktora iefł przy Rzymłkich Bifkupiech/ iefł gniazdem/ fłolicá/ y zwierzchnościá Antichryřtoľwłká. *CzechEp* 323, 328 [2 r.]; Wielce grzelzá y ludziom nie życzá/ ktorzy ábo bez mądrości ná rządy y kroleřtwá/ y wrzędzi fię wfpináiá: ábo wezwáni od Bogá mądrości fię nie wczá *SkarKaz* 517a; Iam tway niewolnik y poddány: twoie wfzytko co mam: tyś moy dobrodziejy/ y bog ziemłki moy/ z ktorego mi rządu/ y pánowáiá/ y pokoju wfzytko dobre plynie. *SkarKazSej* 693b. Cf »pod rządem«.

Zwroty: »rząd czynić [= *sprawować*]; czynienie rządu« (6;1): *KromRozm III* H3; iedno fłonce ná niebie/ wfzytkie gwiazdy oświeca/ ieden fędzia w iednym mieřcie ieden krol w iednym kroleřtwie rząd czyni. *SkarJedn* 55; áczkolwiek Apořtoľowie w mocy duchowney odpuľczáiá grzechow/ byli rowni: ále w czynieniu rządu/ y w przelożenřtwie nie rowni. *SkarJedn* 66; Piotr Kátholik práwy. [...] Po w niebo wfłápieniu Páńłkim rząd czyni miedzy Apořtoľy. *WujNT* Aaaaa4v; *KlonKr* A4; *SkarKaz* 240a; Iefł fię o co fráłowáć/ y bać: iż ludzie młodzi/ nie świádomi/ nie ćwizeni/ w R.P. rządy czyniá *SkarKazSej* 663a.

»rząd [czego] objáć« (2): OBięcuiemy zá fławné fynty náľzć: iż gdy zá Bożá wolá ieden z nich [...] rząd króleřtwá obćymie [*sceptra Regni Poloniae amplectetur JanStat* 371]/ monety [...] przez dozwołenia [...] nie dopuľci kowáć *SarnStat* 406 [*idem*] 892.

»rząd oddáć; podáć ([się]) (a. dáwáć się) w rząd; (od)dáć do rządu« [w tym: *czyj* (= kto rządzí) (2)] [*szuk zmienny*] (2;2;2): *LubPs* 24v; [*Zygmunt I*] Dáł wielkie Xięřtwo Litewłkie do rządu/ y fprawy iego [*Zygmunta II*]. *BiałKaz* 14v; iż mu Bog y oćiec iego oddáł wfzytkie infze rzecz/ á napierwey dziatki do ręku y rządu *CzechRozm* 33; *SkarŻyw* 27; ktory rząd/ oddáł mu [*Chryřtusowi*] Bog oćiec niebiełki do ręku *CzechEp* 328; *KlonKr* E3; [A oświeć [*Panie*] záľlepione ferca ich [*nieprzyacióľ*]/ áby oni czyniáć to co fię tobie podoba/ podali fię wrząd fłowa twego świętego *BazHist* 77 (*Linde*)].

»paść na rząd [*czyj*]*«* = *znaleźć się pod czyjś władzą* (1): Bóg zásię [...]: Chce dáć fynowi twému [*Maryjo*] Máyeľfat Królewlki/ Dawidá oycá iego: y wfzytek dóm Iudłki/ Y pokolenié Iakob/ pádnié ná rząd iego/ Rząd záś będzie y páńřtwo/ do czáfu wiecznego. *SiebRozmyřł* F3.

»rządowi [*czyjemu*] podlec (a. podlegáć)*«* (2): Piotrowemu rządowi wfzyfcy wierni żywi podlegli *NiemObr* 28; *SkarKaz* 607b.

»rząd, do rządu poruczyć (a. poruczáć)*«* [*szuk zmienny*] (3;1): *RejKup* b5v; Iużem ia pánu Lubellkiemu/ y przy fobie/ y bez fiebie rząd poruczył *GórnDworz* H4; *WujJudConf* 152; Kiedy mu dobrá mieyłkie poruczá do rządu/ Lub iáká Prowincyá podádzá do fądu: [...] Ciemięzy Panu fwemu poddáne narody *KlonWor* 18.

»do rządu [*czyjego* (= kto jest rządzony)] sadzáć« = *dawać pod władzę* (1): Lecz Monárchią [...] pochwalił P. Bog tym fámym: iż nigdy dwu áni trzech/ áni pópolftwá do rządu ludu fwego nie fadzáł *SkarKazSej* 690a.

»sprawiać rząd [*czyj* (= kto jest rządzony)]*«* (1): O myľofcywi oycze weřzi nanyedořtatek wfłitkyego krzefcyanřtwá a fám ti raz fprawyac rząd yego tak duchowni yako fwyecy *BierRaj* 19v.

»rząd stanowić; (po)stanowienie rządu« (1;2): zá póřtánowyenim rządu przez ápořtoľy/ ktore y Pan fám zowye fędzyái y żydow [...] koľcyoľ będzie przezwan myáľtem fprawyedliwego pána Kryřtoľá *KromRozm III* G4v; Koľcyoľowi z ludzi zbudowanemu treźbá bylo fprawce widomego: kthoryby myędzy ludźmi rząd fłánowil *KromRozm III* M2; cnotá dáwa chęć ku fłánowieniu dobrego rządu [*voluntatem ... efficiendi optimi regiminis*]. *ModrzBaz* 19v.

»rząd trzymać (1): był tu rząd pierwey/ á teñ rząd trzymał Krol/ ráde Koronná przy fobie májac. *GórnRozm* M3.

»rząd wieść [= *sprawować*]*«* [w tym: *czyj* (= co jest rządzone) (1)] (2): Ná Miftrzá fłkolnego ten wrząd [*pisarza w sądzie grodzkim*] wkłádáiá/ ná ktorego doľyc pracey iefł/ gdy rząd Koľcielny y Szkolny dobrze wiedzíe *GroicPorz* ev; Krol im teź byľ powinien przodkiem chwałę boľzkow rozmnážáć/ żywnościá opátrzyć fługi ich/ ták mniřłki iáko kapłány czářtoľwłkie/ y rząd dobry w nich wieść z dořtákiem. *BielKron* 99v.

»wziáć pod rząd swoj, w rząd swoj, do swego rządu« [*szuk zmienny*] (1;1;1): Wyřtep Xiáze a niechczelłi Widzys zefłie Czarzci zefłli By cze lepak y bez Sandu Niewzeli dořwego rzadu *RejKup* z3v; (*nagł*) Boľefław IV. Kryřpus. (–) [...] To cne kroleřtwo wziáwłzy w rządy fwoie, Vmyřłil Polłkę ozdobić przez zbroie. *KlonKr* D; *SkarKazSej* 667b.

»wziáć rząd na się« (1): Stany fię z fobá nie dawnych czáľow śćieráły/ O fłyr Rzeczypořp: Otoź iuľ iedná fłroná/ iákoby przemogłá/ *populus* wziáł rząd ná się *GórnRozm* M3v.

»rząd zlecać (a. zlecić)*«* (4): *KochPs* 118; pokázáć fię to z drugiewy fłrony nie moźe/ áby tym czáľem [*Chryřtus*] miał komu kroleřtwo fpuľcić/ rząd zlecać *CzechEp* 330; Gwałtowná iáká potrzebá/ przywieřby was muřáiá do tego/ zebyřcie rządy zlećili/ ábo kilkiem/ ábo iednemu *GórnRozm* K3v; *SkarKazSej* 695b.

Wyrażenia: »w rządzíech przelożony« = *zwierzchnik* (1): Bifkupy/ Arcybifkupy/ Kłiáżetá/ Grábiowie/ y inni pánowie w rządzíech przelożeni/ [...] máiá fwoie ofobne dwory *BielKron* 278.

»rząd Rzeczypospolitej« (3): *CzechRozm* 83; *ModrzBaz* 126v; Dziř młodzi nářtáli bárzo mowni/ y wfłdy á czći ku fłářłzym málo pokázuiący/ y w rzeczy fię wielkie/ y w rządy Rzeczypospolitey wdawáiácy. *SkarKaz* 42b.

»wszystkiego świata rząd« (2): A choć ieden człowiek iefł/ iedná nie iefł rzecz niepodobná/ iemu [*tj. papieżowi*] wfzyřtkiego świáćá rząd opářtówáć *WujJud* 126; *WujJudConf* 126.

»rząd świecki« [*szuk* 3;1] (4): *BierRaj* 19v; Lecź to wáľzá náuká y obyčzay że nietylko w Duchownym/ ále áni w świeckim rządzíe głowy mieć niechcećie/ ále iákies zámięřzanie Bábilónłkie/ y iáwná Anárchią wwodźicie *WujJud* 123; *SkarKazSej* 679a, 699b.

»rząd zwierzchni« (2): Chelź Błogofłáwionemu Piotrowi [...] y iego Wikáryom Rzymłkim Papieřom Wiáreľ/ poddáność/ y pofłufzeñřtwo/ według rządu zwierzchniego záchowáć? *KrowObr* 127; ktorego Piotrá ná to obrał/ áby on byľ przednieyřłym miedzy Apořtoľy/ [...] iuż zá tym y to fłzlo/ iż náđ wfzyřtkimi wierzącyimi/ zwierzchnim dozorcá/ y głowá wfzyřtkich wierzących/ tu ná tym święćie będących/ ktorzy do rządu zwerzchniego [!] zborowego naleźli *NiemObr* 27.

Szeregi: »rząd a (i) dogłądanie (a. dojźnienie)« (2): Alye wrządnyczy woithowye y wathamąnowye gdzie pan swą głową nyemayeska. wymenyv mayą przyłżyzacz szamotrzczy when oby-
czay yze thakyege zlodzyeya wymyenu ych rządów a dogładanya nyemafch. *MetrKor* 34/134v; *SarnStat* 492.

»rząd, (i) moc« (2): *Mącz* 134d; *My* [tj. niżsi bogowie] rzecz fámę trzymamy/ władzą gruntowaną/ Rząd iest przy nas/ iest y moc/ á niezapfowána. *GostCast* 13. [*Ponadto w połączeniu szeregowym 1 r.*]

»rząd i opieka« (1): á zmluyćie się nád krwią swoią/ nád ludem y brácią swoią/ [...] wy ktorzyście ie pod fwoy rząd y opiekę wzięli. *SkarKazSej* 667b.

»rząd i [(a)] państwo« [szyk 1:1] (2): *SiebRozmyśl* F3; Nie tu ná ziemi Pan IEZVS wziął fobie kroleństwo/ bo tu chciał być wzgárdzony/ y będąc Pánem niebá y ziemie/ iednym się pálcem ziemkie⁸⁰ páńftwá y rządów nie dotykał. *SkarKaz* 244b; [włożyli nań wżytko Páńftwo á rząd ten/ iż miał tak iáko náleży y potrzebá/ rzádczi y fpráwować. *HistTroj* D5v].

»posłuszeństwo i rząd« (1): Bo w ten czas polłány niewiernymi y fałżywymi zoftáią/ gdy się z polłuzzeńftwá y rządu stárfzych swoich wyłamuia *SkarJedn* 51.

»rząd, prawo« (1): Siemufzowlki mym zdániem/ iż to człowiek godny/ [...] Bo ná co go obroćifz/ ilcie by báchmátá/ Vżywiefz w káždye rzeczy/ pewnie páná brátá. Do rády y do zwády/ do rządu do práwá *RejZwierc* 89v.

»rząd a (i) przełożństwo« (2): W rozmnożeniu fpráwiedliwych/ rozráduie fie lud polpolity: ále gdy ná zle przydą rządy á przełożzeńftwá [cum impii sumpserint principatum]/ będzie lkác lud. *Leop Prov* 29/2; *WujNT* 390.

»rząd albo rządzenie« (1): Od czegoż wrzędnicy názwáni/ yedno od rządu álbo rządzenia? *KromRozm III* H2v.

»rządy i sądy« (2): *SkarKaz* 699b; Ná drugie Burmiftrzoftwá włożono Szárwárki; Miáfto rządów/ y fádów/ pilnuia grábárki *KlonWor* 15.

»rząd a (i) sprawa (a. sprawowanie)« [szyk 6:1] (7): *KromRozm III* N3v; *BielKron* 170; O tych boginiách [tj. o Parkach] Poetowie wymyśláją yáko by w ych mocy rząd y fpráwowanie wżifftkich rzeczy były. *Mącz* 58a; niepodobna rzecz iest iednemu człowiekowi wżyfftkiego świátá rząd y fpráwy opátrowác. *WujJudConf* 126; *BiałKaz* 14v; Gdyżefmy ná ninieyfzym Séymie Koronnym Piotrkowkim między inémi rzeczami w rząd á fpráwę fwą wżyfftkié fklády mieyfckie [...] nádáné/ y drógi do nich zwykłe y stáradawne przywileymi mieyfckimi opifáné w mocy fwéy záchowáli. *SarnStat* 287. Cf»pod sprawá y rządem«.

»władza (a. [władność]) i rząd« [szyk 1:1] (2): Abowiem cho-
ćiaż im poruczono w kościele Bożym rząd y władzá/ ále ináčzey ich nam fluchác nie kazano/ iedno poki fie podług rolkazánia Bożego fpráwuia. *WujJudConf* 152; *KochPs* 118; [Krolewkie żony máią miefzkác w tey Rzeczyfpolp. ktore tak wyezdżáły do Polki/ nie iżeby w niey krolowáły [...] przy nich áby nie byłá żadna władność polpolita/ żaden rząd polpolity *KrótrRzec* Hv].

»rząd i zwierzchność« (1): Antychrist nie znáczy iedney ofoby ále ieden rząd y zwierzchność. *CzechEp* 356 marg.

Wyrażenia przyimkowe: »pod rządem [czyim (= kto rządzi)]« (4): Ná koniec iáko byli ludzie máiętności wielkiey/ dwa kłáftory zbudowáli/ ieden pániefki/ á drugi męfki: y pofzczęścił im tak Pan Bog zá czáfem/ ifz Iulianus był Oycem dziefiáci tyfięcy ludzi/ ktorzy iego wczniámni będąc/ żywotá iego zakonnego náłładowáli: [...] zbáwienie fwoie pod iego rządem pozylkuiać. *SkarŻyw* 178.

~ *W połączeniach szeregowych* (2): wczniowie nowi do Miftrzá nowego niebiefkiego przyftáią: áby ná potym wft iego náuki flucháli/ y pod iego rządem/ ftrażá y opátrownościá/ iáko owce pod Páterzem/ á fludzy pod Pánem belpiecznie żyli. *CzechRozm* 259v; *SkarJedn* A3v.

Szereg: »pod sprawá y rządem« (1): o Grekách wáptić niekto-
rzy [...] śmieciá [...] áby pod fpráwą y rządem Papiefkim y w ied-

ności kościołá Rzymfkiego kiedy byli. *SkarJedn* A3v. [*Ponadto w połączeniu szeregowym 1 r.*] ~

»w rządzie [czyim (= kto rządzi)]« = pod władzą, zarządzaniem (1): Widzę miáfto w ich rządzie ná poly zginioné: Miáfto ná zbytki zgodné/ w myśłach roftárgnioné. *KochPs* 81.

Iron. (1):

Zwrot: »czynić rząd« (1): Xántus iż fobie był podpił/ Do Ezopá hárdzie mowif: O to ty milcz Dyabłow bráćie/ Czýn rząd w piekielney komnácie [= idź do diabła]. *BierEz* D4.

Przen (20): Bo náłzá namileyłza náturká rofkoflná/ Ták práwie s przyrodzenia iest páni kokolžna. Zda fie iey iż ná wieki tak wżytko ma rządczi [...]. Ano się nam dáły znác nie raz tákie rządy/ A wiele kroć Koronę záwodżyły w błády. *RejZwierc* 249v.

rząd czyj (3): A chcełzi lepyey báczyć/ iż dułzá bez ciálá/ Ná wfzem będąye fwych rządów wolno vżywáá. Pátrz kiedy vfnie ciáło/ iáko gliná leży/ A co we dnie widzyáło/ tho do głowy byeży. To iuz dułzá z rozumem wnet o tym hárcuie *RejWiz* 120; (nagł) Lakomłfo. Sonet. LIX. (–) Peczża/ co rośćiefz y żywifz się złotem [...] Więc ták/ vboftwá/ fczyre/ świętoblíwe Vftáwy gwałczáć/ deptác chcefz wfzetczna/ Y w iego [tj. ubóstwa] rządy/ śmiefz fwą nogę ftáwić? *GrabowSet* G3v. Cf»w rząd swój wziáć«.

Zwroty: »rząd czynić« (1): Iedná dułzá w ćiele rząd czyni. *SkarKazSej* 676a marg.

»w rząd swój wziáć« (1): Lecz iż drugdy gniew vprzedza rozum/ [...] ná tym iest ćwiczenie náfze/ ábyfny gniew w dobry rząd fwoy wzięli. *SkarKaz* 314a.

Wyrażenia przyimkowe: »pod rządem [czego]« (1): Bo pod nowe⁸⁰ przymierza rządem/ prawđziwi chwalcy/ nie fá zwierzchow-
nymi ceremoniami [...] zniewoleni. *CzechEp* 367.

»w rządzie« (1):

~ *Szereg*: »w rządzie i moderacyjej« (1): iż ten członek [tj. język] wiele zá fobá pożytkow ciągnie/ gdy w dobrym rządzie y moderacyey bywa *Phil* G3. ~

a) *W tzw. metaforycznej [objaśnienie cf 3. Przen]* (3): Iedná głowá w ćiele ludzkim dwoy ma rząd w członkách: Ieden niewidomy/ przez żyty/ ktore od głowy idą y wżytkimi członkami władná; drugi widomy przez oczy/ ktore wkázuia gdzie y iáko ktory członek rułżyc się ma. Ták iedná głowá Chryftus dwoy ma rząd w kościele swoim *SkarJedn* 58.

rząd czego (1): á ftan krolewki iest iáko głowá/ w ktorey fá do rządu członkow wżytkich/ oczy/ vfzy/ y inne fmyfły powierzchne/ do tych widomych dobr Rzeczyfpolitey náležące. *SkarKazSej* 689a.

b) *O stosunkach duchowieństwo – wierni, w nawiązaniu do biblijnego wyobrażenia Boga jako pasterza i „rządzić” w znaczu. ‘pasać’* (10): Przetoż iákom rzekł/ obiecował Bog on rząd y páfterze odiawłży/ rząd inłzy nowy záłożyć/ y páfterza inłzego/ á znácznie/ miáfto inłzych wielu/ iednego [tj. Jezusa] poftánowić *CzechEp* 332; *NiemObr* 28.

rząd czego (1): y iemu [tj. papieżowi] w Pietrze S. daná iest zupełna moc/ ná pałzá/ rząd y fpráwowanie powłzechnego kościołá. *SkarJedn* 273.

rząd czyj [= kto rządzi] (5): *RejAp* 35; ále do iedney wiáry y wyznánia Boga iednego/ y do rządu/ y ftádá/ Páterzá też y Krolá iednego Dawidá [...] przyłtanie *CzechRozm* 118v; *SkarJedn* 80, 152; á tak opuściwłży báłwáná páfterzá nieme⁸⁰/ á owce fyná twego morduiącego/ mogł się pod rząd páfterzá żywego y prawđziwego od ćiebie poftánowionego Iezufá Chriftufá wćieć *CzechEp* 20.

W połączeniu szeregowym (1): *SkarJedn* 273 cf *rząd czego*.

Wyrażenia: »laska rządu« (1): á náwroc do namiestniká twego páfterzá páfterzow ná ziemi/ wżytki bárány y owce twoie/ y zgromadz ie pod iedną lalkę rządu twego. *SkarJedn* 152.

»rząd pasterski« (1): O iákożbyfmy my byli ludźmi fzczęfliwemi/ gdyby on rząd Páfterki nie był odmieniony/ ále ftárożytna oná flug kościelnych proftość/ wierność/ wkládnóść y pilność/ zoftá-
łá nienáruřzona. *RejPosRozpr* c3v.

Szeregi: »pasterstwo i rząd« (1): Biskupi/ ktorzy ták dołkonálego Duchá nie mieli/ im dáley fię od czáfów Apoftollkich odładzáli/ tym wiecey páfterftwá y rzádu Piotrowego potrzebowali. *SkarJedn* 80.

»rząd i urząd« (1): iuz flábe iest páfterftwo iego [*pasterza, w którym nie będzie łaski Duchá Świętego*]/ iuz fláby iest bárzo rząd y vrząd iego. *RejAp* 35.

[*Cf 3.a.β. W połączeniach szeregowych SkarJedn A7v, 54, 159; »jedność a rząd« SkarJedn d6.*]

a. Władza rodzicielska [*czyj (= kto rządzi)*] (2): MATká gdy go prosiłá zá jednym ná lądzie/ Aby był zá nim lkazał/ ten rzekł w wáfzym rzádze [!]/ Kiedym był tedym czynił/ cofcie rokazałi/ Lecż Rzeczypospolitey/ iuzescie mię dáli *RejZwierz* 10.

Zwrot: »podać w rządy« (1): Y chceż oto śmierć połknąć? [...] dżiateczki á máłé Chceż podać [= *oddać*] w rządy/ przykréy mácochy/ zuchwálé? *GostCast* 28.

a. Dozór; zarządzanie majątkiem, dysponowanie dobrami materialnymi (20): Albo ieżdzi po wiołkach iáko po kołędzye/ Pytáiąc fie w mlichow o iákíey árendzye. Dopiroby ná cudzym chciał fie vczyć rzádom *RejWiz* 69; *GostGosp* 120, 165; ZVpy Wielickié y Bocheńkié/ iáko *promptuarium thefauri Regni*/ máią bydż w dobrym rzádzie. *SarnStat* 339 [*idem*] 393; Pokazawłzy to/ że v nas [...] o *excubiae contra hostes patriae* nie trudno: vkażę y to że y o piénádze. bo choć ich fám o mále miewam/ iednák widzę/ że zá dobrym rzádem/ może ich byé w oyczynnie nářzey dofyć. *VotSzl* C3; Skárbek iádác precz, w domu we Lwowie zákopał Skarb. zwierzyl go, y zlecił rząd przyjacielowi Swemu *CiekPotr* 1.

rząd czego (2): *SkarKaz* 205b *cf W przén. Cf Wyrażenie.*

rząd czyj [= *kto zarządza*] *czego* (1): *GostGosp* 8 *cf Wyrażenie.*

W przeciwstawieniu: »marnotravny szafunek ... dobry rząd« (1): A iż zá złym y márnotravnym lřáfunkiem wielkie zbiory vpadáią/ á w dobrym rzádzie y w ofczymnym rořchodzie znáczna bywa řporzyść. *VotSzl* D4.

Zwrot: »rząd zdać [*nad czym*]« (1): to téż máłz iednému Słuźce rząd zdáć/ náđ wřzytkim/ ták niecnotliwému. *GostCast* 64.

Wyrażenie: »rząd gospodarstwa« (1): Gofpodarzá y Vrzędniká káźdego rząd wřzego gořpodářtwa niepořledni/ ktory ná nawięřtřá intrátę imienie wynieřie *GostGosp* 8.

W przén (1): Gdy fám [*Jezus*] do Oycá odyść miał/ y kroleřtvo w niebie ofieść: nie opuřcił trzody y kořciólá řwego: ále zořtáwił řtářze/ ná ktorych rząd wřzytek y zářzymánie domu iego náleży. *SkarKaz* 205b.

a. Dozór nad ludźmi (6):

rząd około kogo (1): Około Piekářzow rząd mieć *GostGosp* 140.

rząd czyj [= *kto jest dozorowany*] (2): Wychowánie dżiatek y dobry rząd cželáđzi Bogu fie podoba. *WujJud* 212 *marg [idem]* Nn6v.

W połączeniu szeregowym (1): Dlaczegoż ty vrzędy [*kościelne, tj. biskup, kapłan itp.*] Kryřtus w kořcyele pořtánowił? [...] dla przywedyřyenia ludži ku wyerze y zakonowi yego/ przez ktory řwyřtymi fye řtawáją/ y záchowányá y potwirdzenyá w nim przez náukę/ nápomínánye/ rząd/ y kárnofć. *KromRozm* III H2.

Wyrażenie przyimkowe: »pod rzádem [*czyim (= kto dozoruje)*]« (1):

~ *Szereg*: »pod sprawá i rzádem« (1): Abowiem [*papieř Juliusz III*] Collegium iedno wzbudził/ gđźieby młodźieńcy Niemieckiego narodu/ nákládem iego/ w fámym Rzymie chowáni/ karmieni/ odźiewáni/ vczeni/ y ćwiczeni byli/ pod řpráwą y rzádem teyz to nízey opiláney *Societatis ReszHoz* 139. ~

aa. O Duchu Świętym [*czyj (= kto dozoruje)*] (1): y lkąd tę moc macie/ iż řpráwy nie ludzkie ále Duchá Świętego pořáđzacie/ iá-koby on odpráwiřłzy ony cźworo Concilia/ ktore dobrze przedtym były rząd řwoy wřzytek połóżyřłzy przy drugich ktore potym Concilia były w kořciéle Bożym Powřzechnym/ wiecey być niechciał. *WujJud* 73.

β. Zarządzanie domem, organizacja życia mieszkańców (3):

rząd na kim (1): Zoná vcźciwa ozdoba mężowi/ Y napewnieyřa podporá domowi: Ná niéy rząd wřzyłek *KochPieř* 42.

rząd czyj (1): Y moié téż choré ciało/ O ten řywot iuz dba málo. [...] Iuz y w domu móy rząd mály/ Bom ná wřzyřtko iest nie-dbály. *KochMROT* B4.

Wyrażenie: »rządy domowe« (1): Dobrze gdy zoná pilnuie ká-dziele, Gdy dworkom, przádkom, rokázuie řmiele. Nie wdawáiąc fię w nieprzyřtoyne rzeczy, Rzády domowe niechay ma ná pieczy. *KlonKr* C2.

b. Dowodzenie (1):

W połączeniu szeregowym (1): Do tey [*tj. wojny z Turcją*] po láfce Bożey/ zgodźie řpolney/ naywiecey trzebá pořlufzeńřtwa/ bez ktorego y náleřřze Hetmáńřtvo/ rządy y meřtvo/ nizacz nieřtoi. *PowodPr* 62.

[*Zwrot*: »[*nad czym*] rząd czynić«: y wybráli coby náđ Okręty rząd czynili ty/ Achilleřá/ Aiaxá/ y Phenixá *HistTroj* D6.]

c. Efekt posiadania władzy, zarządzanie, rozkaz, postanowienie (*zawsze o Bogu lub Ojcach Kořcióla*) [*w tym: czyj* (5) – *G sb i pron* (3), *pron poss* (1), *ai poss* (1)] (7):

Zwrot: »przeřtrzeęac rzádom« (1): czekam ia twych řádom/ Y będę ná wieki wiecźne twych przeřřtrzeęal rzádom. *KochPs* 181.

Wyrażenie: »rząd boskiej mądrořci« (1): to uczynyl (anyol) duch řzwyřty dżywnym rzádem bořkyey mądrořczy *PatKaz* III 133v.

Szeregi: »rząd i postanowienie« (1): Ten trąd [*cf Luc* 17/12-14] známionowal grzechy: ktore ácz Pan Bog bez ludzkiey pořługi fám vleczýć y oczyřić może: wřzakže ich pořpoliće nie oczyřcia/ iedno przez pořługę káplánow. Przeřoż řáden niech nie gářdzi rzádem y pořtánowieniem Bożym: y niech nie mowi/ žeby dofyć było řpowiáđac fię fámemu Pánu Bogu. *WujNT* 267.

»rząd, (i) sprawy« [*řzyk 2:1*] (3): Albo řtářz Pápieřowię Yřczecz mieli rozum w głowie Bo wierzmy dżiwny tam řpofob Nato mieyřce zacznicz [*lege: zacnych*] ofřob Sukaya/ a ych rad [*lege: rząd; możliwa teź lekcja: rad, tak Brückner*]/ s prawy řz mamy miecz za vřtawy *RejKup* Xv, o8; Y myřlił łobie wřzytko co to řá zá řády/ Y co to w nich zá řpráwy/ co zá dżiwne rządy. *RejWiz* 131.

Wyrażenie przyimkowe: »podług rzádu« (1):

~ *Wyrażenie*: »podług rzádu niebieskiego« = *według woli Bożey* (1): Nie możeć mieć ieden wřzego/ Podług rzádu niebieřkiego. Dobrzeć wřzyřtko rozřáđzono/ Koźdego řwym obdárzono *BierEz* N4v. ~

6. Urząd (13):

W połączeniu z przymiotnikiem dzierżawczym od nazwy urzęd-nika [*zawsze: przymiotnik + rząd*] (3): Podkárbiego rzádu Křięgi řzofte o řkárbie Koronnym. *SarnStat* 334 řp; Woiewodzego Rzádu Křięgi trzećie *SarnStat* 232 řp, 310 řp.

Zestawienia: »wielkie rządy (*a. wielki rząd*) (krakowskie *a. zamkowe*)« = *wielkorzádcostwo krakowsko-sandomierskie – urząd odpowiadający za zarządzanie dobrami królewskimi w Małopolsce; procuratio generalis Cracoviensis JanStat [řzyk 6:4] (10)*: Od Krakowłkich ráđzyec/ co ku wielkim rzádom zamkowym przyřlufzało/ wykupił *BielKron* 405v; řTátut Królá Włádyřłwá/ o Wielkich Rzáđziéř ták obiářniamy. *SarnStat* 336; rzeczone dobrá/ które do Rzádom Krákovłkich Wielkich do tego czáfu náleżą/ [...] záchowuiemy wolné *SarnStat* 950, 106 [2 ř.], 336, 441, 949, 950; (*nagł*) Kázimirz II. řpráwiřliwy. (–) [...] Przy rzádzie wielkim ktorego pilnowal, řkarbu dla Bořkiey chwały nie litowal. *KlonKr* D2; [pořzczelismy beli nieboszczyka tego Włocha řupnika piénieřdy 6000 zřłotyř i zapisaliřmy je ná Rakowicach, która wieř przyřłusze ku wielkim rzádom. *ListyZygmAug* 1552/226, 1552/226; Item z káźdey jatki ná káźdy rok plácá do wielkich rzádom pro quartali per gr 9. *LustrKraK* I 6; Item w tem mlynie karmiá wieř-rzów ná wielkie rządy 4 *LustrKraK* I 12, I 3, 6, 18; *LustrDróg* 5].

[»wielkie rządy« = *urząd edyła w starożytnym Rzymie*: Iákoż y 22 Publius Krás [...] ten zwielkim kofřtem y nákládem řwym/ vrřędu tego wielkich rzádom/ vřywał *CiceroKosz* 124, 124.]

7. *Osprzet słu¿ący do dosiadanía konia wierzchowego i powodowania nim (byæ mo¿e te¿: ozdobna uprzã¿ na konia pociãgowego); phalerae Mącz, Modrz, Calep; subiugia Cn (29):* Rownie iãko ná oflã gdy z zlotym forbotem/ Wlõ¿ã piêkny rzãd frebrny wlýtko fpluflka blõtem. *RejWiz* 6, 64; Słowo to ktore tu polo¿yl Moizelz/ znãczy tu wlýtek rzãd/ ktory ná koniu bywa/ fiodlo ábo y co ine⁸⁰ *BibRadz* I 66b marg, *Zach* 14/20; Potym Carz Turecki poflãl krolewicowi wêgierkiemu trzy konie piekne [!]/ z pozlõconemi rzedy *BielKron* 313; *Górndworz* 17, P7v; *RejZwierc* 31, 58; *StryjWjaz* B4v; *ModrzBaz* 143; *Avertae* – Pochwiu [lege: pochwy u] rzedu konij wozowich. *Calep* 114a; *GrabPospR* N4v.

W polãczeniu szeregowym (1): Dziwuiã fie kowãnym botom y czuprynom/ Szãblom/ Sãydakom/ Kuczmom/ rzõdom/ iãk nowinom. *StryjWjaz* A4.

W charakterystycznych polãczeniach: rzãd czerwony (2), drogi, dworski, kosztowny, piêkny (2), pozlõcony (pozlãcany) (2), srebrny (3), ťwietny, ťrzetelny.

Wyra¿enie: »rzãd na koñ (na konia), koñski« [szyk 6:2] (7:1): *Phalerae*, *Naftõlkã dekã y infze rzedy koñskie. Mącz* 296d; *Górndworz* V6; *Zbroiã dwãdziesciã zlotych/ ná koñ rzãd bes trofzki. BielSat* C2 [idem *BielRozm* 17], C3v; gdy vyrzãl czlãkã iednego/ á on na fobie ťiodlo/ y rzãd ná koniã/ z ciã¿zkã pracã y pocenim niefie *Skar¿yw* 527; *BielRozm* 17, 21; *Calep* 797b.

Szeregi: »rzãd i alzbant« (2): *Rzãd y Alzbãnt ze Srebrem ná fwoy Koñ przyprãwi/ Ale wioflkã z Folwarkiem ná ten ftroy zãftãwi. BielSat* C3v [idem] *BielRozm* 21.

»rzãd i muñsztuk« (1): *POdgõrfki ťrzõbku/ [...] ia ná ciã ofõbny Rzãd myťlã wlõ¿yã/ y muñsztuk ozdõbny. KochFr* 79.

»siodlo i rzãd« (1): *tobie bialõnogi Kõñ Turecki/ á ná nim ťiodlo/ y rzãd drogi KochLez* A3.

»ťlã i rzãd« (1): *Pod Krolowã w wo¿ie fzly czery kozy Morfkie Z ko¿lãty: ná nich byly ťle y rzady dworfkie. KmitaSpit* A4.

Gra słõw (w nãwiãzaniu do znac. 1.) (4): Iãko gdy iednego czãfu Krolowi I.M. przywiedziono bylo z Niemiec niemãlo piêknych frezow wrõnych. *Krol I.M. pãtrzãcz ná nie z oknã/ rãdzil fie s pãnem Koniuťzym [...]/ czoby zã rzãd dãc ná nie miãl. Sthãniãflãw Bialõbocki niedãleko ftõiãc/ á flyzãc ono/ powiedziafl/ vkazãwly ná kilku trõdowãtych/ ktorzy przed krolã/ rzõdem podle fiebie ftãli. A to iuz iest prãwi/ rzãd czerwony gotowy/ y niemo¿e byæ nád ten cudnieifzy/ iedno im kãzcie co rychley/ twarzy poãpiciã. Górndworz* P8, P8 [3 r.].

8. [Składka, udział, symbola Cn:

rzãd czyj: *Klimunt iãl Pãny ciãfzyã by fie nieklopõtãli/ ábowiem tu nikomu nic niezginie: ále kto ftãd chce wfwey fzãcie wyniťc/ ten ma fwoy rzãd zãplãciã HistOtton* 74.

Zwrot: »dãc ná rzõd« = *symbolam dare Cn: Symbolum dedit. Dafl ná rzõd. TerentMatKõt* A5.

»rzãd (a. czãť rzõdu) zaplãciã; rzõdu przyplãciã«: [Klimunt] *ku Pãnom bie¿ãwly vpominafl ie/ áby kto fzãtã mieã chce/ ten ma fwã czãť rzõdu zãplãciã. HistOtton* 74v, 73v, 74.]

*** *Bez wystarczãcego kontekstu (2):* *Immutatio ordinis, Zmienieie rzãdu. Mącz* 239c; *Numerus, Lidzbãl* te¿ rzãd. *Mącz* 253b.

Synonimy: 1. kolej; a.e. linija, wiersz; ζ. fald; b. kolejka; 2. rodzaj; a.a. stan; β. chorãgiew, hufiec, poczet, rota, szyk, zastãp; 4. cnota, obyczãjnoť. poczciwoť, prawoť, ťlachetnoť, zacnoť; a. przykãd, wzor; 5. imperyjum, moc, przelõ¿eñstwo, rozkazanie, wladza, zwierzchnoť; a. dozor; c. postanowienie, zrãdzenie; 6. urzãd.

Cf NIERZãD, 1. PORZãD, PORZãDEK, [RZãDZA], RZãDZENIE

PP, (AN)

RZãDCA cf RZãD¿CA

RZãDCINA cf RZãD¿CZYNA

RZãDEK (1) sb m

N sg rzãdek.

Ŧt stp w innym znaczeniu, Cn brak, Linde XVIII w.

Dem. od „rzãd” ‘linijka tekstu’: Versiculus, Wierfzyk te¿ rzãdek. Mącz 486c.

Synonim: wierszyk.

PP

(RZãDLIWOť) cf [NIERZãDLIWOť] (Errata)

(RZãDLIWI) cf [NIERZãDLIWI] (Errata)

RZãDNIE (142) av

e jasne.

-ã- (142), [-ã-].

comp i sup (3+1) (n(a))rãdnie(e)j (3), rãdnie (1); -(e)j : -i Act-Reg (1:1).

Skãdnia comp: rãdnie ni¿ u kogo (1).

Ŧt stp, Cn notuje, Linde XVI (piãc z ni¿ej notowanych przykãdów) – XVII w.

1. *W okreťlõnym ukłãdzie, ustawieniu; in numerum Mącz; ordinate, ordinatim Cn (20):* *Digerere et distribuere fere idem Item dirigere, Rãdnie co rozlõziã. Mącz* 145b; *Ordinem facere, Rãdnie rozlãdziã. Mącz* 268a, 253b, c, 268a, 348c, 422d.

W polãczeniu szeregowym (1): *Rzezãnie ťiecãki bydlu/ wymiãrem á rãdnie/ y koleiã GostGosp* 88.

a. *Jeden obok drugiego (7):*

a. *O szyku wojskowym (6):* *W fzykowãniu rãdnie ftãc/ rowno z drugã ciãfno BielSat* L3v [idem] *BielSjem* 26.

Zwrot: »rãdnie (siã) sprawiã« = *ustawiã (siã) w szyku [szyk zmienny] (3):* *Wiele te¿ iest obyczãioiõ ftãnowienia woýkã/ ktorymi gdy fie rãdnie fprãwi á fzykuie ku potrzebie thãk nãwalney/ iãko powolney/ fnãdnie mo¿e nieprzyãciãlã po¿yc BielSpr* 20; *Gdy fie trãfi nieprzyãciãl wielki/ s ktõrego rozumieãc/ i¿ zeñ [!] mocy mieã nie mogã/ ie¿dã nád nim [Polacy] trãpiãc go ze wfzecz ftõn z nienaglã/ pãtrzãc czãfu/ mieyfcã/ y przybyciã ludzi ná pomoc czekãiãc. Vpãtrzywly fwoy czãs/ fprãwiwly fie rãdnie/ potkãiã fie s nim BielSpr* 71, 70v.

Wyra¿enie: »zszykowani rãdnie« = *ustawieni w szyku (1):* *Gdy fie przeprãwili/ s fzykowani byli rãdnie BielKron* 411.

β. *W szeregach, szeregami (1):* *Orzeł gdy gody fprãwowafl/ Wfzytkich ptakõw ná nie wezwãl: Gdzie ie rãdnie poãdãzono/ A z ochotnoťciã hoynie czãciono. BierEz* O4v.

b. *Jeden za drugim (5):* *A gdy bylo w poťrzõdku rzeki/ ftãñãli kãplãni z Arkã/ czekãiãc áby lud drogã fuchã rãdnie fzedl imo Arkã z dãlekã ná brzeg/ bo bylã wodã dolnã fplynãlã á¿ do dnã do morzã czyrwõnego. BielKron* 47; *Mącz* 253c; [liniatim, adverbium, i(d est) per lineas, protractim rãdnyne ReuchlinBart-Bydg Q5].

a. *Zgodnie z nastãpstwem zdarzeñ (1):* *á kã¿dy gmãch goťcinny ma byã zãmczyfty: gdy goťc przyiedzie/ klucz mu dãc/ á kiedy odiedzie/ zãs to rãdnie odbierãc od niego. GostGosp* 22.

β. *O sukcesji (tu: papieskiej): kolejno, jeden po drugim (2): (nagl) Pierwflã przyflegã Bilkupow Papie¿owi. (–) Ia N. obrany Bilkup P. od tey tho godziny nãpotym/ poflufzny bẽdã Ŧwiãtemu Piotrowi/ y Ŧwiãthey Apoftõlkiemy Rzymfkiey ftõlicy/ y Pãnu moiemu tzwartemu Pãwlowi Papie¿owi/ y iego pothomkom rãdnie wftepuãcym. KrowObr* 127v, 128.

2. *Wlãťciwie, nale¿ycie, gruntownie, zachowujãc lad; z du¿ym natã¿eniem, z zachowaniem ladu; composite Mącz, Calep; apte, disposite Calep, Cn; caute, diligenter, discrete, docte, eximie, industrie, laudabiliter, perfecte, studioso Mącz; concinne, distincte Calep (92): [Ksant do Ezopa:] Mam mieã goťcie przy wieczery/ Rãdniey [!] fie k temu przybierzy. Idzilz ná targ á nie miefzkay BierEz* Dv; *W thym Pieniu [w Psalmie 148] prorok pobudza ftwoñzenie aby pana boga chwãlilo i¿ ftworzył ie/ á rãdnie vftawil*

WróbZolt vv4, 139/12; O Ceremoniach albo wftawach kościelnych/ ktore nie są wftawione przeieiw [!] floww bożemv/ ale dla tego/ aby wftytko w kościele rządnie było *SeklWyzn* E3v; Na ktory jedno sam tylko porządek oglądając się przodkowie naszy zostawili to nam byli tak rządnie, tak cało, cośmy my sami sobie ku naszemu złemu popsowali. *Diar* 69; Co iest tho nam z wielkim podziwieniem/ iż oni [Turcy] przodek mając na świecie czaflu dzisieyżego we wfzelkich sřprawách Rycerkich/ [...] á w tych posługách kościelnych niemoga sie obaczyć/ thák iż na ofiátek ói rzalení zębracy imi mamia/ gdyż w innych rzeczách dolkonále z rozumem wielkim rządnie á fortunnie postępuia. *BielKron* 260v; [marszałek litewski mówił do Aleksandra:] ktoregofmy cie sobie ná to kłiętstwo Litewskie obrali/ ná ktorym iestli sie rządnie á czuynie zachowawác będzycelz/ mozelz porównác nie tylko s kłiążęty/ ále y s krolmi Krześcijánkami w Europie *BielKron* 403v, 35v; Ornata cuncta in ordine habeo, Wfzifki rzeczy gotowe/ y rządnie wyfrichnione mam. *Mącz* [269]c, 186b, 310b, 392d; *Strum* K3; Nic thedy po téy Philozophijęy temu/ co fyw w cieplách léczyć chce/ gdyż mu to będzie dofyć/ ciáło dobrze przepurgowawfzy/ przy dobręy myśli/ diécie mieyfce dawfzy/ rządnie wftytkiego záżyć/ co iestli wczyni/ przez wątpienia zdrów z nich idąc/ Bogu zá tę łádkę dziękowác nieprzeftánie. *Oczko* 30v, 23v; Weirzyciesz winsze narody gdzie rządni rzeczy idą niz vnas cosię dzieie. *ActReg* 24; bobysmy zyczeli sobie tego abysmy iako nairządniey, do wszytkiego czego potrzebuie R.P: y całosc iey przystepowac zawsze mogli *ActReg* 137, 51, 85; *Calep* 228b, 332a; TV niemáż nic innego/ iedno bácznemu rozládkowi pámięć: bo nie przy káżdym rozládku moze wftytkiego pámięć znošić. Dla tegoż zowá pífmó/ *Secunda memoria*. A báczny lepiey y rządniey rozládzíwfy wczyni/ gdy mu o onym potrzebna rzecz ná pámięć przyydzie. *GostGosp* 1; á poznafz tylko w dom wfzedzfy/ iż iestli w domu rządnie/ táki gofpodarz. *GostGosp* 20; Przyšięznicy co cztery Niedziele máia chodzic po wší/ oględuiać kominy/ iešlice ie Kmiotkowie rządnie opátruiá/ dla ognia. *GostGosp* 24; Gdy sie stáre polzyćie popfuie/ á nie godzi sie go popráwíc/ tedy odárwfy šnopki rządnie rozwiázác/ y ná gromádzie mieć/ á potym do obory kłásć/ dla Iešinnego gnoiu. *GostGosp* 52; Do karmienia wołow rządna czeladz ma bydz/ [...] á gdy ie karmia/ pilniey tego dogládać/ niż koni [...]: bo ná tym iest wftytko/ áby vmiał dáwác: á żeby záwždy miał zgoniny y plewy nie zeprzále: šianá áby nie wlokly: owa káždęy rzeczy rządnie náuczyc. *GostGosp* 80; A od Iešinných niepogod wołow štrzedz/ y wczás wedle rozumu á czaflu poftáwíc: á karmic rządnie *GostGosp* 80; Namniey raz we dwie lećie máżác ie [škuty] šmóla rządnie. *GostGosp* 88, 8, 14, 24, 64, 82, 88, 136; Co sie tycze miefzkánia/ Niech ma dom šwoy/ á gotowy/ rządnie rozmierzony [= *zaprojektowany*]/ ná moc zbudowány/ á ochędożny *GostGospPon* 170; Wielowládný Pirrhe ná co woylká zbierafz: (Pytał go ktoš) ná co lud wywierafz? Zebych/ powieda/ rządnie wezbrał wfkorę [tj. *zbił*] Nieprzyaciela/ y odniošl gorę. *RybGęšli* B3v; ABy zá šczęfnęgo pánowánia nálzęgo sřprawy pošpolitie rządnie fzly [Ut ... *negotia publica procedant JanStat* 114]/ Sęymy Wálné tákze y Powiátowé/ wedle czaflu y mieyfcá štátutem opišánęgo/ fkládác będzieimy. *SarnStat* 31; *KmitaSpit* A4v, B2v; chocia sie nayduia tákowi [psi]/ ktory sie z wilkiem zwiáze rządnie/ á przed zazdrošciá y lákomštwem drugih pšow od páná šwego chlebá mieć z rák dobrze záłžužonego nie moze. *CzahTr* D4; *PaxLiz* D4; [ReuchlinBartBydg r4, Y3v; A tym czašem Litwie sie przeciwko Mołkwi rządnie fortunilo. *BielKron* 1597 571 (Linde), 476 (Linde), 525 (Linde); Zdrowy wyiachal/ y przyiachal do Páná Šzumfkiego Štárofy Rudnickiego/ y pil rządnie tego dnia. *ŠmigLup* A3v].

W połączeniu z przysłówkiem (4): Videre oculis, Práwie rządnie widzieć. *Mącz* 494a, 310b, 420a; [Pleban do Albertusa:] Mamci sie ia czym infzym/ nie fráfkámi/ báwić/ Czyšćie rządnie to łobie mozelz wftytko sřpráwíc *WyprPl* B2.

W połączeniu z przymiotnikiem (2): Compositissimae sapientiae vir, Człowiek práwie rządnie mádry. *Mącz* 310b, 420a.

W połączeniach szeregowych (8): a tho byfzmy yednacz chczyly aby pokoy a przyyafzn myadzy thymy pany pothczywywe rządnye a dobrze byl yednan a zawrzon. *MetrKor* 38/502; Rzymánye záwšle gdy yáká sřpráwę myeli myeć ná Ratulšu/ zwykli byli záraz fyny fwe s šobá brác [...]/ ktory zwyczáy bárzo pomagál ćwiczenyu málych dzyatek/ bo gdy thám widzyl wftytko rządnye/ sřpráwnye/ prawdziwywe/ ftátecznye/ nye moglo to być áby też dzyecyę myeć sie ku temu [...] nye myálo. *GliczKsiáz* K5v; Ad libellam aliquid facere, Rządnie/ Doftátecznie/ pilnie/ pod miárą. *Mącz* 192b, 42a, 49a, 102d, [169]b, 420c.

W przeciwstawieniu: »rządnie ... nierządnie« (1): Bolešlaw Monárchá Polki [...] dáł miefzcánom Krákwofkim práwo Niemieckie/ y woýtá im wftáwił/ ktory špomykał/ zwymierzał vlíce/ rynek/ áby tho rządnie w okręgu šwoim rozdzielone bylo/ bo pierwey ledá iák kędy kto chciál budowál sie/ á ftáđ nierządnie vlíce y rynek leželi w łobie *BielKron* 363.

Zwroty: »rządnie (po)chowác, chowany« [szyk zmienny] (8:1): Dziewká też widząc że iuż wftytko zráchowano/ Y do fkrzynie do oney rządnie pochowano/ Šzedzly potym do mežá wftytko powiedziála/ Iáko wielkie bogáctwá v oycá widziála. *HistLan* C3; Sieci šárnie y infze wfzelákie polne/ naprzod máia bydz w dobrym záwárciu/ pod iednego kluczem/ rządnie chowáne *GostGosp* 20; Kmiotkowie gdy pobory kažá dáwác/ máia ie porządnie oddawác czaflu šwego/ [...] qwity máia rządnie chowác: á Vrzednik ma tego doyrzreć. *GostGosp* 32; Klucze rządnie chowác: á gdy klucz zginię/ oftrožnie dobywác *GostGosp* 58; Ná Pánfki przyiazd ma záwždy Vrzednik šlodow náprzyczyniac wczás: á rządnie chowác. *GostGosp* 136, 48 [2 r.], 68, 124.

»rządnie sprawić (a. sprawowác, a. odprawić) (się), sprawowan, wyprawiony« = *docte accurare, fortiter a. magnanimitèr agere, studiosè ac diligenter curare, elaboratus Mącz* [szyk zmienny] (11:1:1): Więc Ezopowi polecil [Ksant]. Aby šzedzly ná targ kupil: Coby bylo nalepžzego/ Aby wczelil gošcie iego. Ezop idąc z šobá dumál/ Iákby to rządnie sřpráwíc miał *BierEz* C4v; *BielKron* 454v; Elaborata oratio, Š pilnošciá wcziniona/ Rządnie wypráwiona. *Mącz* 181a; Episcopus, Latine, Inspector. Superintendens, Opiekun/ Opatrziciel/ ten ktory czego dogláda aby bylo dobrze á rządnie sřpráwowano *Mącz* 106d, 93b, 134d, [169]b, 187d, 206d; abysmy [...] otym się rządnie rozmowili iako w tym wszytkim postępic nie dlatego zebym się przeciwko komu zmocnic miał ale zeby się to rządnie odprawilo iakoby y nas y naszych Przyiacioł nie kwabiono [!] *ActReg* 85; A ma [urzednik] rządnie rolá y gnoie sřpráwówać/ y pilnie pátrzyć/ áby byly rządnie czynione/ á ná Wiofnę zpoóráne y sřpráwione. *GostGosp* 8, 82; *WyprPl* B2; [Gdy iuż Koronácyá rządnie odpráwiono/ Krolá z wielkim triumphem w Zamek prowadzono W Koronie *ZbylDroga* G2].

»rządnie ukłádác« (2): Około wyteczy naprzod znác/ áby záraz pod wieš wožili/ ták iárzyny iáko ožiminy/ ná gromádzie kopy rządnie wkládáiac nic mniey w kopie áni więcey *GostGosp* 78, 48.

Szeręgi: »opatrznie i rządnie« (1): Regeftrá záraz pišác: opatrznie y rządnie ie chowác: ná pámięć sie nie špufzczác *GostGosp* 48.

»rządnie i ozdobnie« (1): á ci wftyfcy s krolém Polfkim przeciw Kárlowi Cefárzowi miłę od Krákwá wyiecháli z iego małžonká młodá Elžbietá/ ktemu rządnie y ozdobnie przypráwioná/ z wielkošciá wczciwych pánię/ gdzie thám šwego oblubięcá z wielká poczciwošciá przywitála s przyiacioły šwymi. *BielKron* 375v.

»pilnie a rządnie« (1): Acer et industrius in rebus agendis, To co przed sie weźmie/ to pilnie á rządnie sřpráwuiie. *Mącz* [169]b. [Ponadto w połączeniach szeregowych 3 r.]

»pożytecznie i rządnie« (1): Vrzednik káždy z nowego w Iešieni ma Inwentarz špišác wftytkiego co sie rodzi/ w gumnie/ w oborze/ w ogrodzie/ [...] y wfzędzy kędy iedno rzecz okaže: ták iakoby sie iego sřpráwá y porządek pożytecznie y rządnie pokazál *GostGosp* 66.

»rządnie a roztropnie« (1): Cauto est opus, ut, sobrie, etc. Rządnie á roztropnie sie mušy w tę rzecz wdáwác. *Mącz* 42a. [Ponadto w połączeniu szeregowym 1 r.]

»rządnie a statecznie« (1): Bo y to rządnye á fátiecznye przez ápoftoly poftánowyono/ co ktory vrząd ná foby nyefye. *KromRozm III K2v*. [Ponadto w połączeniu szeregowym 1 r.]

Iron. (1):

Zwrot: »rządnie sprawić« (1): [Stary Frant (tj. szatan) mówi o Józefie:] Ieft flugą iego [Boga] pilnym/ y flugą prawdziwym/ A mym nieprzyjacielem/ y nielutościwym. Czegom mu nie ćierpiał/ gdy nań brácią náprawił/ By fie krwią iego páfzli/ rządniem to był fprawił. *GostCast 15*.

*W przel (1): [Wenus] Kupidá flepe dzyecię/ z łuczkiem s fobą miálá/ S ktorym ty fercá błędne/ čicho náftrzelálá. Tákžec y dziš ty flepe/ przedfię ftrzela Sáryny/ A pod pięknym obłowem/ dodawa im fkwárny. Ze fie drugi vdawi/ niži iá przechowa/ Ták tá páni myfliftwo/ fwoie rządnie chowa. *RejZwierz 114v*.*

a. O tekście (mówionym i pisanym): w sposób uporządkowany (8): Kazał też Artáxerxes wypuścić Ezdrafzá Káplána y Proroká z dworu fwoiego do Ieruzalem/ ktory wyfzedzły/ Bibliá Zydowlką rządnie zgromádzil á fpiłá. *BielKron 117v; Digerere acta seu tempora, Dzyeye przefłżich czáfów rządnie fprawić. Mącz 145b, 310a; Bo Polako^m [...] niepotrzeba Pana meznego/ ieno fprawiedliwego/ ktoribi wcale prawa y wolnoći ich trzymał wedlug praw ich rzadnie opifánich ie karał y fadzil *PapUp H4; [Ekonom D3]*.*

Szereg: »słusznie a rządnie« (1): oni na mię praczą thę włożyli aby za moią pilnością [Psalterz] flufznie á rządnie był fprawion j pifnem Impreforskim wyrobion. *WróbZoltGlab A2*.

a. Zgodnie z zasadami kompozycji (3): Dialectice disputare, Rządnie á wedle náuki diálektyckiey fie gadać. *Mącz 84c; Compositissimae literae, Rządnie nápišány lift. Mącz 310b, 385c*.

3. Zgodnie z zasadami moralności, uczciwości; obyczajnie, cnotliwie; rite Mącz, Cn; fideliter, libere, pie, regulariter, sancte, serio Mącz; recte Cn (18): Kto żywot fwoy rządnie wiešć chce/ Nie słuchay nigdy pochlebce *BierEz K3; Libere educari, Rządnie być wychowan. Mącz 191a; Sancte, Cnotliwie/ Rządnie/ Gruntównie/ Świątobliwie. Mącz 366d; Serio, Státecznie/ Rządnie Belkunfztu/ po prawdzie. Mącz 386c, 126b, 351a, 356d*.

W połączeniu z przymiotnikiem (1): W czáfy [lege: czaszy] kthorą gošćiom dáią/ Trzy siły w niey powiádáią: Pierwfzać ieft ku pošileniu/ Wtora ku wfweleńniu. Ale trzecia ku fzaleńftwu/ A niezrądnemu pijańftwu: Ktorą ná fronę odrzućcie/ A rządnie wfeli bádzćie. *BierEz D4*.

Zwrot: »rządnie się sprawować« (1): Y ták od fwey młodošći/ rządnie fie fprawuáć/ Zylá do tąd fátiecznie/ nic nie wtracáiąc. *Pax-Liz E2v*.

Szeregi: »rządnie a cnotliwie« (1): Sanctissime semper vixit, Rządnie á cnotliwie fie zawždy chował *Mącz 366d*.

»rządnie a poczciwie« (1): [Rzymianie] Vftáwili popolitym ludzyom dzyeń fwięty/ ná ktory też gry mieli fprawować [...]. A gdy fie z rozmáitých miáft famfiednich wiele ludu náfzło z żonámi/ z dzyećmi/ z dzyewkámi/ ná fwięto vftáwione. W fprawowániu gier dano znak młodzyeńcom/ áby káždy fobie dzyewkę włápił gošćinná [...]. Dzyewki pobráne [...] dano godnieyłym młodzyeńcom po iedney w małżeńftwo wedlug ich obyczáią y práwá. A gdy fie ten wczyneł Rzymłki rofłáwił po okolicznych kráinach/ iedni im mieli zá złe/ á drudzy nic/ ftyfząc iż rządnie á poczćiwie w tym poftępowáli. *BielKron 99v*.

»rządnie a uczciwie« (1): Quandoque pie amare, Rządnie á wczćiwie miłowáć. *Mącz 301c*.

a. Zgodnie z prawem, praworzędnie (6): (nagł) Rotmilftrze. (–) PAnowie towarzylze/ wierę fkarg niemáło/ Bo siłá rzeczy po wfiach/ co fie iuž pobráło. Wierę iuž iedźmy rządnie/ á pyfelze pogromić/ Niech tych geší przefłána/ ciágnąc w drogę gonić. *RejZwierz 102v; BielKron 211; Pilna á pótrzebna [!] nam fie rzecz zdáłá/ áby Skarb Koronny był rządnie oddawan Podfkárbiému. SarnStat 334*.

W przeciwstawieniu: »rządnie ... przez dary« (1): BEnedyktus dzyefláty rodem s Kámpániey był Papiežem ošm mieficy/ ále iż

nierządnie wfzedł ná ten ftolec iedno przez dáry/ przetho go z niego zrzucili *BielKron 177*.

*Zwrot: »rządnie (się) sprawować« = tractare se recte Mącz (2): [Joatan] Bożą chwałę wiodł wedlug zakonu/ wfzákže gorných oltarzow niechał fpokoielem przećiw Moizefżowym vftáwóm/ ále ine rzeczy rządnie fprawował/ przeto mu Pan Bog dáł zwycięftwo nád Ammonity *BielKron 88; Mącz 461a*.*

4. Zgodnie z zasadami dobrego zarządzania (13): W nim [w miešcie Kartago] práwá obywátelom wfzem onego kráiu rządnie wynálázłá y poftánowilá [Dydo]/ thák iż wiele miáft y kráin pod iey fprawę dobrowolnie fie wdawáło. *BielKron 75v; [Władzistaw] Zebrawfzy przyjáćiele przyiechał do Krakowá przyięt zá Monárchę/ láthá 1203. y rządnie fie ná niey záchował *BielKron 357v; Dworká iáko šię ma rządnie/ ták žimie iáko y przez wfzyftek rok/ záchować w káždym folwárku. GostGosp 116, 22, 82, 136; [Vftáwił ieft pan Bog przedfię zwirzchność Adámowi/ gdi mu dáł wládnáć á roškázowáć ná ziemi/ w morzu y nád inym fтворzenim/ aby tego rządnie wzywał á dobrze fprawował ty rzeczy ktoremi wládnáł *BielKron 1551 Iv*].**

Zwroty: »rządnie panować« (1): Grak [tj. Krak] fpotumftwem zwláftza z Sini nie dlugo Panował. Venda Czorka iego rzadnie y Fortunnye panowála. *PapUp A4*.

»rządnie rozrządzić« (3): tákže y Kmiotki do káždedy roboty ma [urzędnik] rządnie rozrządzić *GostGosp 8; POCzyna fie Zimá od świętego Marćiná: tám iuž okolo záwárćia porządneho bydlá w oborze/ y poftánowienia wołow/ wfzyftko rządnie rozrządzić. GostGosp 80, 10*.

»rządnie sprawować« [szyk zmienny] (2): Afzkánius potym ná mácoché był láfkaw/ y vftápił iey kroleftwá Láćinłkiego/ gdy miáfto Albe záložyl y zbudował/ ktore oná rządnie fprawowálá áž fyn Iulus dorořł. *BielKron 60v; GostGosp 100*.

Synonimy: 2., 3., 4. dobrze; 2., 3. zacnie; 2. foremnie, pilnie, prawie, przystojnie, słusznie, włáściwie; 3. cnotliwie, obyczajnie, poczćiwie.

Cf NIERZĄDNIĘ, NIERZĄDNO, PORZĄDNIĘ

PP

(RZĄDNO) cf NIERZĄDNO

RZĄDNOŚĆ (2) sb f

o jasne.

sg N rządność (1). ◇ G rządności (1).

Št stp notuje, Cn brak, Linde XVIII – XIX w.

Pozostawanie w zgodzie z normami społecznymi i moralnymi (2):

W połączeniach szeregowych (2): ále z kofcyolá/ kłáfttorá/ álbo z fzkoly bífkupá foby wólili/ ktorego náuki/ záchowányá/ rządnošći/ fátiecznošći/ y nabożeńftwá nye tylko oni/ ále y popolity człowyek był šwyádom. *KromRozm III 18v; Maturitas, Doftálošć/ vřzrálošć/ też fłálošć/ fłátek/ rządność. Mącz 211d*.

Synonimy: cnotliwošć, prawošć, uczciwošć.

Cf NIERZĄDNOŚĆ

PP

RZĄDNY (154) ai

rządny (141), rządzny (6), rządny a. rządzny (7); rządzny Murz-NT, ZapKošcier; rządzny : rządzny GliczKsiąż (2:4).

-a-, -e- (153), -a- (1).

comp i sup (10+4) -rządzni(e)jszy; sup ná- GostGosp (2), náj-CiekPotr (2).

sg m N rządny, rządzniejszy, náródniejszy (32). ◇ G rządz(e)go (10). ◇ D rządz(e)mu (4). ◇ A rządz(e)go (3), rządny (3). ◇ I rządznym, nájrządzniejszym (8), rządz(e)m GliczKsiąż (2). ◇ L rządznym (1). ◇ f N rządzná, rządzniejszá (12), [rządzna], rządzna (a) (3); ~ (attrib) -á (7), [-a]; ~ (praed) -á (5). ◇ G rządzn(e)j, [rządzni(e)] (2) GliczKsiąż, Mącz, rządzny (1) ZapKošcier. ◇ D rządzn(e)j (3). ◇ A rządzná

(5). ◇ *I* rządna (8). ◇ *L* rząd(n)e(j) (*I*). ◇ *n* *N* rządne, rządniejsz(e) (8); -é (*I*), -(e) (7). ◇ *G* rząd(n)e(ego) (3). ◇ *D* rząd(n)e(mu) (*I*). ◇ *A* rząd(n)e (2). ◇ *I* rządny(m) (*I*). ◇ *pl N m pers* rządni (14). *m an* rządni (*cum sb samey*) (*I*) *GostGosp. subst* rząd(n)e, rządniejsz(e) (6). ◇ *G* rządnych (4). ◇ *D* rządny(m) (*I*). ◇ *A m pers* rząd(n)e (4). *subst* rząd(n)e, rządniejsz(e) (6). ◇ *I m* rządny(m), nąjrządniejszymi (2) *GórnRozm, CiekPotr, rząd(n)e(mi) (I) PaprPan. ◇ L* rządnych (2).

Składnia comp: rządniejszy niż(li) kto (3).

St stp, Cn notuje, Linde XVII w. (z Cn).

1. Zorganizowany w ładzie; compositus Mącz, Cn; ordinarius Mącz; dispositus, ordinatus Cn (22): Collocatio, Rządne poftawienie rzeczy/ każdą ná fwym mieyfcu. *Mącz* 196d, 268a, b; *BielSpr* 6v.

Wyrażenie: »rządna sprawa [= szyk]« (*I*): (*nagł*) Iáko Woylko ma ciągnąć [!] (–) NApierwey młodzi ludzie máią fie czwiczyc poftępować w drodze porządnie/ y fthać w rządney fprawie/ iakoby byli gotowi ząwždy potykáć fie z nieprzyaicielem *BielSpr* 6v.

W przen (I): A gdyż nam tá kráiná [tj. *Polska*] wychowánie dáłá/ Rádzibylymy by w fobie wlyftko dobre miałá. Przeto ią przeftrzegamy w iey nieopátrznosci/ Aby rządny poftępek czyniła w fwey wlości *BielRozm* 8.

Przen (oksymoron) (I): Bo Páná śpiewa [poeta]/ ktory niebo fpráwił/ Dał światło gwiazdom/ y iedne zábawił Ná mieyfcu/ drugie iego wdáło chcenie/ W rządne błádenie. *SzarzRyt* B4.

a. O tekście (5): *Mącz* 310b; *Logica – Nauka* którą nas wczimowieniá krotkiego a rządneho, y prawdi wibadiwaniá. *Calep* 611b.

Szeregi: »jasny a rządny« (*I*): *Dialectica*, [...] *Latine disputationis, vel ars disserendi, Nauká difputowania* [...] albo też yafnego á rządneho pifania o wfzelákich rzeczách. *Mącz* 84c.

»rządny a rozumny« (*I*): *Syllogismus, latine racionatio, compositio, Rządny á rozumny wywód/ niektorey rzeczy Mącz* 436b.

»rządny, snadny« (*I*): *Quam in his quoque libris erunt compositora, Yáko więcey w tych xiegách wfzilfikie rzeczy będą rządnieyfe/ fńádnieyfe. Mącz* 337c.

b. O człowieku: zachowujący ład, dobrze zorganizowany (10): A przetoż rządny Człowiek/ we Dwudziestu czterech godzin/ ten fobie ma zwyczaj wfstawić Ośm godzin fpać/ Ośm pracować/ á ośm ná fluzbę Bożą obrocić. *SienLek* 10; *Konaymy rzecz poczętá/ będzim my [tj. białogłowy] rządnieyfe. BielSjem* 8; A ten kto fpiifuie w folwárcech/ ma im [tj. *zarządcom*] vkázáć gdzie tego [nasienia] máią doftáwáć/ á niż ná tórgu: gdyż z tórgu nie káзде náśienie wfchodzi: bo po tym znáć/ ktory rządnieyfy. *GostGosp* 124, 122.

Szeregi: »dobry i rządny« (2): NAprzed [młynarz] ma mieć we mlynie co obecnie miele/ flátki mlyńskie/ do mlyná potrzebne: to iest Topor/ Siekierę/ Piłę [...]: co dobremu y rządnemu Młynarzowi przyftoi. *GostGosp* 60, 140.

»mądry i rządny« (*I*): V ludzi mądrych y rządnych nie chowáiá krow pierwaftek cieląt *GostGosp* 118.

»rządny, opatrny« (*I*): *Wenetowie ledwie rządni opatrni in sua Rep. Ius Ciuitatis mu dali ActReg* 24.

a. O stosunkach społecznych (1): [Włoch mówi do Polaków:] Więc ná máły czas chcećie byđz rządny(m)i/ á ná dłuży czas rządu niechcećie? *GórnRozm* K.

β. Przeworny, ostrożny (1): Ey toć twoię stolicę, przednieyłego Miástä, Pietrze miły, Rzymskiego, záśiádlá niewiástä. W nieopátrznec fię wkrádlá, y światem rządziłá: lecz ná potym Rzymiány rządne wczyniłá. Bo nie drzewiey od tych miast Papy obwołáli: áż go w stolcu máżli iest, pierwey probowáli. *CzechEp* 417.

2. Właściwy, odpowiedni, dobrej jakości, w dobrym stanie; appositus Mącz (41): Potym fie ftrony zgodziły/ Wlytękę walkę roztoczyły [= *zakończyły*]: Y przyfzły ku rządney zmwowie/ Vdziałáli pokoy fobie. *BierEz* Q4; *Obyczay a rządne chowanie przeciw dychawicy, którą zowá po łacinie Afma. Iest napifano od doctora Rawy. FalZiol* V 94v; Gdy iuz krol Sálomon miał poftánowienie wfzelkich fpraw rządne/ [...] wymyflil kościół poczęć budowáć ku

fluzbie Bożey/ y fobie páłac. *BielKron* 76v; *Mącz* 310a, 375b; *SienLek* T[tt]; *PudlFr* 12; Do kominow/ Zimie/ w Iešieni/ drew/ luczýwá fuchego/ fmolnego/ rządneho/ nánošić *GostGosp* 82; Owcom tákże fwoy czás czynić/ y ták doić/ coby iágnię odchowála: bo wlyftzy pożytek przyplódku rządneho/ niż máłlá. *GostGosp* 118, 22, 102; *KlonFlis* G3v.

W połączeniu szeregowym (I): niech będzie fpuftna rzeká/ miałto nád nią fkládne rządne/ bogáte/ zgodne *GostGospPon* 170.

W przeciwstawieniach: »rządny ... nierządny, plochy« (2): *RejRozpr* F3v; Rozmyšlic fie też ma [urzędnik] co robić/ áby tego drugi raz nie robił. bo rządna robotá dwoy pożytek pokázue: á nierządna fzkodę y omiefzkánie. *GostGosp* 10.

Przysłowie: Bo fńadz leplša rządna trochá Niżli wielkoć kiedy plocha *RejRozpr* F3v.

Wyrażenia: »rządna miarą = w sposób umiarkowany, z umiarem (I): Z pokoiu/ nienagle pracuy. Z prace/ nagle nieodpoczyway. Ale z kożdey rzeczy w drugá/ rządna miarą wftępy/ náłláduiáć Náture nie wporu. *SienLek* 10v.

»rządna sprawa [= rządzenie]« (*I*): *BielKron* 171 cf »rządny a szczęśliwy«.

»sprawa rządna« = *karność, dyscyplina (I):* Acżkolwiek fą flawnieyfy y z leplzą pochwałá Hetmáni y inni Sprawce/ ktorzy przez náukę y ćwiczenie/ y zwyczaj łágodnošciá fwą/ rycyrltwo fobie poruczone/ ku męftwu s chuciá y ku fprawie rządney przywodzą/ niżli oni: ktorzy frogošciá práwá álbo wfstawy/ ná poftufzeftwo po niewoli przypádzáiá. *BielSpr* 26.

Szereg: »rządny a szczęśliwy« (*I*): *LOtárgius fyn Lodwigow thrzeći Gálllyfki álbo Fráncufki Cefarz/ panowál lat XV/ ná ktorym przefláłá rządna á fzczeńliwa fpráwá Kárlá wielkiego. BielKron* 171.

a. O wodzie: pitna (I): w frodku podworza wodá rządna: kuchnia przy domu: láźnia przy wodzie: ftányia ná ftronie *GostGospPon* 170.

a. O człowieku: umiętny, dobry w swej dziedzinie, sprawny; practicus BartBydg; consummatus, erectus, fortis, instructus, regularis Mącz (20): *BartBydg* 120b; *Ad medendum est appositum, Vmie fie dobrze s lękarftwy [!] obchodzić/ Rządny [!] lekarz. Mącz* 310a; *Vir instructissimus, Człowiek ná wfzem rządny/ y gotowy ná każdá rzecz. Mącz* 423a, 134d, 270a; *Trzebáby też ánimulzu práwie zágrzanego Ogniem piękny Phoebe twoim/ Póety rządneho: Coby go więc popędliwošć ruftylá wrodzona Do rymu KlonZal* D3; *Oborá pierwfzy fundáment gofpodárftwá/ Ziemiáninowi álbo Oraczowi rządnemu. GostGosp* 6; A gofpodarze rządni ząwždy šíáć máią/ z ktorych káždy nie tylko pogodzić/ ále y síewowi wyrozumie *GostGosp* 64, 48, 58.

rządny na co (I): *Wychowániec narządnieyfy bywa ná káždy vrząd/ y Pánu rozumie/ y rad go miłuiie. GostGosp* 1.

W połączeniach szeregowych (2): *Erectior senatus erat, Był nieco tráfnieyfy y Rządnieyfy/ Męźnieyfy/ Lepfy. Mącz* 350c, 134d.

Szereg: »rządny, (a) stateczny« [szyk 2:1] (3): *Servum haud illiberalem praebes te, Okázuyefz fie rządny(m) á ftátecznym slugá. Mącz* 316c, 351a, 432a.

a. O wojsku (3): á ná lekkiego Tátáryná/ ktoby go chciał bić y dogonić/ trzebá też ludzi lekkich y rządnych/ á trzebá ich więcey. *VolSzl* E3.

W przeciwstawieniu: »nierządny ... rządny« (*I*): *RejZwierc* 50 cf *Szereg*.

Szereg: »rządny a sprawny« (*I*): *Krolu dla miłego Bogá miey fie ná pieczy/ bo áćzi tho woylko wielkie/ ále bárzo nierządne á fwowolne/ á thám przydziefz ná ludzi rządne á bárzo fprawne. RejZwierc* 50.

W przen (I): A gdyby ná gránicy wfstawicźnie byli/ Ludzie [...]. Nieprzyaicielowi ftrách á Koronie flawá/ Roftáby [...] A tę miłą ftáruchnę [tj. *obronę przez popospolite ruszenie*] iuzby ná to chowáć/ Kiedyby nieprzyaiciel chciał páñftwá plundrowáć. Pomogłiby mu dyabel/ gdyby rządna byłá/ Iešliby mu fie w rychle bárzo nie fprzykryłá. *RejZwierc* 251v.

b. *O zwierzęciu: najlepsze w swoim rodzaju* (2): Wrzędnik ma tego dojrzyć y Pána nápomnieć/ áby/ iáko ftádu koñ/ ták bydlu/ owcom/ świniom/ ptáftwu/ y dobytкови wólzkiemu/ rzádni lámcy byli do mnożenia. *GostGosp* 16; *CzahTr* L3.

3. *Stosowny, zgodny z zasadami; uczciwy, przyzwoity; honestus, idoneus, probatus, sanus, sapiens, serius* *Mącz*; *bene praepositus Vulg* (40): Słylláeš iž dla rzádu/ vrzędny y wrzędnicy lą w kofcyele. (–) Ale ten rzád tylko vczenim/ nápomínám/ počyéllánim/ á rzádnym fláfówáním swyátošci/ vrzędnicy kofcyelni czynić máyá. *KromRozm III* H3.

W połączeniach szeregowych (2): Sapientes mores, Mądre rzádné fláteczne obyczáye. *Mącz* 368a, 367c.

Wyrażenia: »potrzeba rzádná« = *uczciwe wynagrodzenie* (1): Człedź swą dobrze opatrzy/ Potrzeby iey rzádné daway *Bier-Ez* F4v.

»rzádné przykłady« (1): Bo ze ftá iednego nie wórzyl/ ktoby práwie fye rozumem flárowal/ á miał thę bacznošć/ ižby s niego inni mogli rzádné ku Cnotam brác przykłady. *SienLek* 14v.

»rzádn(e-y) życie (a. żywot)« [szyk 1:1] (2): Zábýegác tedy będą rodzicowie temu áby dziecye fie zá mlódu nye flówał/ máyá ono przykłady fwemi dobremi/ żywotem rzádnem/ mowá wćciwá ná cnotę wfléláká zápomógác *GliczKsiąž* E3; *Mącz* 447b.

Szereg: »rzádný a stateczny« (2): Probatissimis moribus homo, Człowiek wielmi rzádná á fláteczną powiešć máyácy o fobie. *Mącz* 323d, 452a. [*Ponadto w połączeniach szeregowych* 2 r.]

W przen (2): PRzetož wfzelki ktožkolwiek chce ku rzádné^{mv} ko^htzu przijdź/ w tym miešcie: to iešł na tym šwiecie będątz: iefłi trafi do Práwdy má v niego na gošpodzie przebywácž *ForCnR* E2v, A4v.

Przen (1): Nieme (ia wierzę) šciány/ by iaki zmyšł miály/ Bacząc tę w domu trwoę dawnoby plákály. Z šiebie rzádné niebiofa dofyć vczyñili/ Gdy zflwych ciemnych obłokow gešte dźdze pušciły. *WisznTr* 7.

a. *O człowieku: moralny, etyczny, cnotliwy* (23): *BierEz* Q3; (*did*) Kupiec fye obmawia Mnichowj. (–) Iefłifcze rzádný wam blógo A niefláczuieće nikogo *RejKup* y6; bo Bog da mu przedflę lálkę swą gdy rzádnem fie stánye *GliczKsiąž* P4; Illudere viri optimi existimationi, Nášmiać fie z rzádnego człowieka. *Mącz* 199a, 196c; Bąžćiefz nie flowem rzádní/ ále rzádní w rzeczy/ Niech dobrej flawy wáfzey žadna rzecz nie flzpeci. *Prot* A3; *Paprp-Pan* M3v; Z Krolow rzád: poki Polká miálá Pány rzádné/ táká więc y fláhta bywálá. *KochDryas* A2; Ták powiedam iž rzádní ludžie/ nie rzádu nie chwálá. *GórnRozm* A2v; Straže áby byli rzádné: á ktory swą strážá Rzeczyšpólitey flzkođę vczyñi/ ná gárdle karan ma byđž *GostGosp* 142; *GostGospPon* 169; Ma tedy biškup być [...] nie opily/ nie biłacy/ ále flkromny/ nie šwarliwy/ nie chćiwy/ w domu flwym rzádný: ktoryby džiatiá miał w poddánfltwie z wfléláká czyfłošciá. *WujNT* 1.Tim 3/4.

rzádný ku komu (1): yflch ma bycz czlouyck flzwyąty nyetelko u fyebye ale tełz ku blyflznym flwym rzádný *PatKaz III* 148v.

W połączeniach szeregowych (4): [*o Maryi:*] pokorna a wkozdy m nyetelko uczynku ale wpomyšlenu [!] czyflta a rzádná mážna fltála zlym (fltála) froga dobrym lubyezna nauefrzenyu dzyw uyelky bozy *PatKaz III* 122; A przeto tełz onych czáfłow dobrzy/ rzádní/ á swyęci biškupowye bywáli/ y pilnye vrzędu flwego/ á nye czego inego pátrzyli *KromRozm III* 17v; Ofltrožni tedy nychay będą w tym rodzicowye/ nychay álbo flmi dzyeći żywyá/ álbo im mámkí rzádné/ fláteczne/ nye opile/ á nye głupye chowáyá. *GliczKsiąž* D5v; *Mącz* 386c.

Szeregi: »rzádný, cnotliwy« (1): Nie noweć to flą rzeczy šiefłtrzyce namillze/ Iž pogłowie żeñflkiey plći rzádniefłze/ cnotliwflze/ Nižli náflzy męžowie *BielSjem* 5.

»męžny, rzádný« (1): (*nagł*) Ormiánie Lwowfcy y Kámieñieccy. (–) TYch záfłwe prze ich cnotę tym równác možeme/ Ktore ludžmi męžnemi rzádnemi zowiemy. *PaprpPan* Cc2v. [*Ponadto w połączeniu szeregowym* 1 r.]

»rzádný, (a) stateczny« (2): Honesti homines, Rzádní/ fláteczni ludžie. *Mącz* 157d, 164c. [*Ponadto w połączeniach szeregowych* 2 r.]

»wierny i rzádný« (1): We młynach Miernicy áby byli wierni y rzádní: owa Młynarz y Miernik áby nie krádlí *GostGosp* 140.

a. [*W funkcji rzeczownika:*] »rzádná«:

Wyrażenie: *eufem.* »niepráwie rzádná« = *nierzádnica, prostytutka:* Racháb/ y Ruth/ Pogánki były; á pierwfla z nich, niepráwie rzádná [*cf* *Ios* 2/1]. *HerbOdpow* X5.]

b. *Práworzádný, legalny, šprawiedliwy* (5): iž ktokolwiek má rzecz flšprawiedliwá/ bez fltrachu do fládu wáfzego rád ijdžie/ nie wáfpiącz koñcza fie došłepić rzádnego. *ForCnR* D4v.

Wyrażenia: »práwa rzádné« (2): W tym to miešcie [*w Sparcie*] Likurgus mędrzec známienithy Grecki wflháwíl był práwá rzádné mieflzczánom Lácedemoñflkim/ ktorzy w Grecyiey pierwey nád inne Greki náflprofnieflyznych práw y obyczáiw wżywáli/ przeto Likurgus widząc to/ šmieie ie o tho karál/ áby thego pozofłáli/ á nowe práwá rzádnieflyze/ takież obyczáie cnotliwflze przyjęli. *BielKron* 272.

»rzádná ustawa« (2): Potwierdž nam Artykuły/ potwierdž tełz y práwá/ Aby moglá rzádnieflyza/ v nas być wfltáwá. *BielSat* [I4]v [*idem*] *BielSjem* 14.

4. *Związany z władzą, zarządzaniem; politicus* *BartBydž* (43): Politicus, rzádný, virtus politica *BartBydž* 118b.

Wyrażenie: *teol.* »moc rzádná« = *odpowiednik łac. pojęcia „potentia ordinata” (w odniesieniu do Boga); ordinata potentia* *BartBydž* [szyk 2:1] (3): bo wbdodze duoya yełt mocz/ yedna rozflwyązana a druga rzádná/ Moczą rozflwyązana wflztyko moze czo yełt podobno czemu flą nycz nyepřeczyyua yzby nyebylo albo nycz nye moglo Moczą rzádná tháflch yełth flšperwá ktorą wflztyko moze bog vczynycz czemu flą nyepřeczyyua bołka uftaua a {ya} mog bog panną thą mathká náflzá od grzechu [*pierworodnego*] zachouac *PatKaz* 13v; *BartBydž* 103b; [*ReuchlinBartBydž* x7v].

Iron. (1):

Wyrażenie: »spráwa rzádná« (1): WSzytki práwá zwikłáli flnáđž žadné w cálošci/ Nie zołtálo/ zá flšpráwá rzádná ich miłošci. *RejZwierc* 248v.

a. *O człowieku* (32):

a. *Spráwujúcy wláđę* (10): (*nagł*) O dwu Márkách w Ruši. (–) BEli tám dwáy Márkowie w moim mlódom lećie [...]. Skoro flę zeydą w kupę dzieñ mieć będžiem fládný/ A ták ktoby tám był z was w tych kráinách rzádný. Kaž zwáláflzyć te džiwné šwiegotliwe Márki/ Aby flę nie žieždžály częłto ná iármárki. *CzahTr* L3v.

Szeregi: »rzádný i zacny« (1): Czyñi to Pángřaczy, ábyš záfłwe o tym myšłil, Ze być co nayrzádnieflyzym y co naznácznieflyzym Nayleplža rzecz iefł: iefłi nie mogłoby to byđž, Tedy tym byđž nayblížlyzym, co nayrzádnieflyzymi Y nayzacnieflyzymi flą. *CiekPotr* 38.

»rzádný i znacny« (1): *CiekPotr* 38 *cf* »rzádný i zacny«.

aa. *Umiejétnie spráwujúcy wláđę* (7): Ten [*papiež Benedykt XI*] odfláđził káplánfltwá wflztyklich ktorzy byli przyczyná šmierci nieboflzczyká Celestyná/ y Kárdynały przywrocił [...]/ á gdy nálepiej počáz być rzádným/ vmárł w Peruzynie *BielKron* 185, 221 *marg*; Rozday tełz nam Vrzędny/ według flwey godnošci/ Káždá będzie rzádnieflyza/ niž máž w flwoiey włošci. W pokoiu lud flšpráwowác/ flšprawiedliwošć czynić/ Ná woynę/ okazanie/ kiedy trzebá wnić. *BielSat* [I4]v [*idem*] *BielSjem*]; Ale to káždý wflánie iuž mi przyznác mušl/ Ze ono Klíážę Mauryc Šálkie ácz był rzádný/ Nie był iáko ktory s tych nigdy ták porzádný/ Ani takiego mełftwá nigdy nie miał w fobie/ Iákie cí Kálinowfcy pokažá po fobie *PaprpPan* E4v; *BielSjem* 14.

Wyrażenie: »pan rzádný« (2): *Prot* D4; Przemilł Xiáze/ bel Pan rzádní ale zabit richlo od Margřabiow Brandeburflkich. *PaprpUp* B3v.

β. *Zarządzający majątkiem (często z wyraźnym odcieniem pozytywnym)* (22): Pieniędzy wiele názbieram. Až fobie kupię imie-

nie/ Sługi y drogie odzienie. Więc fobie żonę obiorę/ Od cney mátki rządnej corę. Y kto mi fwey dziewczki nie da/ Gdy mię ták **rządny** ogląda. *BierEz* Q3; Vrzędnik v rządneho Sláhcicia y v rządneho Kmiotká/ około roley y obory/ ma fie porządku wczý/ gdy ma czás wolny *GostGosp* 8.

W połączeniu z nazwą stanowiska lub funkcji (8): Márzfalek rządny/ Pifarz/ Podkárbi/ Ekonom/ Kuchmiltrz/ Koniufzy/ Podkomorzy/ czynią nietylko dwor Páńki/ ále też y Száfárze y Vrzędniki rządne/ zycziłwe. *GostGosp* 2; V Krolow/ Xiążąt/ Pánow/ Ziemian/ Kupcow/ Oraczków/ y w łzpitalu to poznác/ gdy stárzy rządny *GostGosp* 20; Kowale/ Kolodzieie/ Kácźmarze/ ci też máią nie dármo ná imieniu śiedzieć/ y infzy wżelacy rzemiełnicy/ ktore ma Vrzędnik rządny gromádzic/ á ták ie chowác coby pożyteczni byli. *GostGosp* 32; NAprzod Dworká rządna/ bydłá pilnie ma doglédac/ ták źimie gdy ná oborze/ iáko też kiedy ná polu bywa. *GostGosp* 116, 50, 68, 128.

W przeciwstawieniu: »rządny ... marnotrawca« (1): Oćiec będzeli rządny/ to fyn marnotrawcá *BielRozm* 4.

Wyrażenie: »sobie rządny« = *osobiście zarządzający majątkiem* (1): Gospodarze fobie rządni/ v mądrych Kmiotkow fie náuczyc máią/ iáko rolą łpráwowác *GostGosp* 64.

aaa. *W funkcji rzeczownika* (4): iáko rolą łpráwowác/ v rządneho fie przypátrzyć *GostGosp* 64.

Iron. (3): Bo kiedy iuz niebędzie nic Dopieroby chćiał rządny być Ano bylo fnázd lepiey wczás Niź teraz gdy náczym niemáź *RejRozpr* 12v; *CiekPotr* 34, 36.

aa. *Wyznaczony, odpowiedzialny za coś* (4): y ftraż dla ognia rządna vftáwić. *GostGosp* 24; Gdy ná tárgu przedawa/ ma byđz ieden chłop rządny do tego/ ktory to ma przedawác. *GostGosp* 46; Do karmienia wołow rządna czeladz ma byđz/ bo nád niemi [tj. tą czeladzią] nie záwłze stać moze *GostGosp* 80, 152.

bb. *Zdolny do zarządzania, w latach sprawnych, tj. dojrzały w świetle prawa* (1): Gospodárftwo/ to áłbo przy Pániey/ áłbo v wdowcá/ bądź y v **rządneho** młodzieńcá/ zależy na rządna Dworkę/ ktorey iuz moze poruczyć nie ieden folwárk/ ále y wżyftkie/ by ich miał nawięcey. *GostGosp* 128.

b. *Umiejętnie rządzony, zarządzany* (6): *ActReg* 139; która [karność żołnierska] iáko we wżyftkich páńftwách/ y R.P. rządnych/ ták y w téy náłzcy bywáłá/ y ma byđz pilnie záchowána. *SarnStat* 436.

a. *O majątku* (4): Pczoły vlewnicze przy káżdym rządny folwárku máią byđz: chmielnik tákże/ y gołębieniec. *GostGosp* 8, 98, 106.

aa. *Zagospodarowany* (1): dofyć áby Ziemiánin środkiem powinnym fobie żył/ łplácheć rządny áby miał/ więc áby dobrze miełkał. *GostGospPon* 169.

5. *Najemny; mercede conductus annua, pactus mercedem cum aliquo annuam Cn* (8):

Wyrażenia: »rządna czeladz« [szyk 2:1] (3): A on [Jezus] poftápiwłzy zonąd mało/ virzáł Iakuba fyna Zebedeufzowego i Iána brata iego/ [...] i wnetże ich wezwáł/ Ktorzyto opuścivłzy oica fwego Zebedeufza włodzi z naięmniki (marg) zrzedná czeladzią (–) [cum mercenariis] pozłzi zanięm. *MurzNT Mar* 1/20; Dworká/ áłbo ten co rządzí v Pánow wielkich wiele dworow y zamkow/ ma fie ná to przekłádac/ áby rządna czeladz záwždy w folwárcech miał *GostGosp* 132, 88; [Do orania i sprawowania rol są 3 plugi domowe po 3 odmiany, któremi orze czeladz rządna, któremi placą myto *LustrMalb* I 67, I 68, II 36; W tym folwarku czeladz rzędniej jest: urzędnik samowtór – fl. 12; pani stara – fl. 2 *LustrMaz* I 21].

»dziewka rządna« [szyk zmienny] (6): Thefz czynila thakove gułla dzyewkam rządny za dathkiem yako Luciey łchramovathey, aby yá thenze philip mylowal *LibMal* 1544/86; y dla tego áby wđdam Abram mąż yey [Sary] mołł myć potomftwo/ dozwołilá mu łamáź z dzyewką rządna Hágár małżeńftwo mieć. *GliczKsiąź* C2v, B2v, B3, B3v; *ZapKościar* 1582/35v; [Serva, ein dienstmagd. P. Rzędna dziewczka. *Volck* 587].

[»parobek rządny«: A wszakże dla ulżenia orania rolej chowają woły do 2 plugu, któremi ustawicznie robią, do których jest osobny parobek rządny i poganiacz *LustrMalb* I 110.]

Synonimy: **2.**, **3.** *dobry, prawy, prawdziwy, uczciwy*; **2.** *należyty*; **a.** *biegły*; **3.** *poczciwy*; **a.** *cnotliwy, cny, obyczajny, zacny*; **5.** *najemny*.

Cf **BEZRZĘDNY, NIERZĄDNY, PORZĄDNY**

PP

[RZĄDOWY ai rządowy, rzędowy.

o jasne.

pl *G* rządowych. \diamond *In* rządowými.

St *stp*, *Cn* *brak*, *Linde* XVIII w.

1. *Stojący w rzędach (o urzędzeniu obozu wojskowego): (nagł) Wozów Rzędowych rufzác nie máią/ pod karánięm. (–) OBóz wżyftek záwłze ma wćalóści zoftác: wozu žadného z Rzędu nierufzác *TarnUst* 300.*

2. *Dotyczący ustroju, porządku państwowego:*

Wyrażenie: »prawa rządowe«: Potrzećí/ potrzebá y tego/ áby między práwy Rządowými/ á práwy Sądowými/ pewny łpofob náleżion y poftánowion byđz mołł. *JanStat* [**10].]

PP, AN

[RZĄDZA sb f

I *sg* rządzą.

St *stp*, *Cn*, *Linde* *brak*.

Władza:

Szereg: »rządza i moc«: *Hieronym: in Epist. ad Euagrium* znácznie twierdzi iż Biskup rządzą y mocą (*ordinis potestate*) iest nád prezbyterá wietłzy *ŚmigłLup* Dv.

Synonimy cf **RZĄD** *znac.* **5.**]

PP

RZĄDZĄĆ (1) *vb* *impf*

3 *pl* *m* *pers* *praet* rządzali.

St *stp*, *Cn*, *Linde* *brak*.

Iter. od „rządzić” ‘zarządzać’ [co]: byli wezwáni stárzy Zupnicy/ to iest [...] którzy rządzáli Zupy [qui rexerunt Zuppas *JanStat* 35] zá czáfu Iego M. Królá Káźimierzá *SarnStat* 370.

Formacje współrdzenne cf **RZĄDZIĆ**.

PP

RZĄDZĄC cf **RZĄDZĄCY**

RZĄDZĄCY (8) *part* *praes* *act*

rządzący (7), **rządzac** (1).

sg *m* *N* rządzący (3). \diamond *G* rządzac(e)go (1). \diamond [*D* rządzac(e)mu.]

\diamond *A* rządzac(e)go (1) *NiemObr*, rządzac (1) *ActReg*. \diamond *L* rządzącym (1). \diamond *f* *N* rządzac(a) (1).

St *stp* *s.v.* *rzędzić*, *Cn*, *Linde* *brak*.

1. *Sprawujący władzę* (4):

a. *Duchową, boską* (2): (marg) Wierny więcey fie ogládac powinien ná powfzechne słowá Bożego roskazanie niźli ná ofóbliwe duchá obiáwienie. (–) Przeto ielli fię ná duchu rządzącym y pobudzaiącym niechce omylić: Pámieťac záwždy ma powfzechne ono roskazanie Chriftofowo/ o miłóści nieprzyaciól fwyh *CzechRozm* 240.

a. *O Bogu i Chrystusie* [kogo, [co]] (1):

rządzący czym (1): bo kiedyby w nich byłá prawdziwa wiárá/ doználiby Chriftułá w fobie miełkáiącego/ y onych duchem [= mocą] łwoim rządzącego y obżywiáiące⁹⁰ *NiemObr* 45.

[*Szereg*: »opatrujący i rządzący«: Tákitemu thedy Pánu Bogu wfzechmogácemu łámemu stworzycielowi mądemu y wżytko opátruicému/ y rządzácemu: [...] cofny powinni iuz tu potrzebá obaczyc. *GilKaz* Aa3.]

b. W Kościele (2): Mocą Bogą wżechmogącego/ [...] y mocą naywyllżego Pána Papieża/ N. y mocą namieftnika Bilkupá Apofłtkiey ftholice iego/ Pána náfzego rządzącego/ [...] rozgrzeżam cioè *KrowObr* 159v.

rządząc kogo (1): Rządow co się dotycze. Obiednesz me rządy, by mi się godziło, rychley bys mię wñ vsłyszal rządząc swą Xięzą wBiskupstwie. *ActReg* 174.

2. Prowadzący, wskazujący właściwy kierunek, wiodący (2): v. (virtus) *directiva*, *mocznosc* rządząca *BartBydg* 171.

a. Prowadzący chór, nadający ton [co] (1): Mesochorus – Kur rządząci. *Calep* [656]b.

3. Kierujący pojazdem, powożący (2):

rządzący co (1): Essedum, Nieyáka formá wozowa/ Kárá/ Kolimágá yako niektórzi zowá. Essedarius, Woźnicá/ Tákowy wós rządzący. *Mącz* 108c.

rządzący czym (1): Triga. Wóz/ wáfąg w którym trzi konie yeden podle drugiego wprzężeni ciągná [...] Trigarius. Woźnicá takówym wáfągiem rządzący. *Mącz* 465a.

Synonimy: 1. panujący, rozkazujący, sprawujący, władający; 2. sprawujący; 3. prowadzący.

Cf RZĄDZIĆ

PP

RZĄDZĄCY SIĘ (1) *part praes act*

się, [sie].

sg m [N rządzący się. ◇ *G* rządzac(e)go się.] ◇ *pl N m pers* rządzący się.

Sł stp, Cn, Linde brak.

Kierujący się czymś, podążający za wskazaniem, przestrzegający czegoś: [veterisque se more tenentem. {zredzyeczy fye} *Glosy II* 74/81].

rządzący się wedle kogo: Bo grzeżniká/ fkoroby záchwycony był od grzechu/ winni fá infzy duchowni/ to ieft/ więcey fię wedle ducha Bożego rządzący/ [...] nápráwować w duchu éichości Gal. 6. v 1. *CzechEp* 30.

[rządzący się czym: gdyby ie [te słowa] káždy rozumiał ták iáko ie rozumiał Auguftyń fwięty/ kthory będąc wiedziony do błędu Mánicheylkiego/ thym był od niego wiedziony/ gdy widział á ftyłzał fworną poważność Kofciola Bożego prawdziwego fłowem Bożym fię rządzącego *GilPos* 6v.]

Synonim: sprawujący się.

Cf RZĄDZIĆ SIĘ

PP

RZĄDZCA *cf RZĄDZCA*

RZĄDZENIE (162) *sb n*

-ą- (160), -ąn- (1).

Pierwsze e jasne, końcowe pochylone.

sg N rządzienie (28); -é (2), -(e) (26). ◇ *G* rządzienia (70); -á (62), -a (1) *MurzNT*, -(a) (7). ◇ *D* rządzieniu (19). ◇ *A* rządzienie (15); -é (3), -(e) (12). ◇ *I* rządzaniem (4) *KromRozm III*, *KwiatKsiąż*, *MycPrz*, *SkarJedn*, rządzieniem (3) *FalZioł*, *SarnStat* (2), *też błędnie:* rządzieniu (2); -ém (2), -(e)m (1). ◇ *L* rządzieniu (21).

Sł stp, Cn notuje, Linde brak.

I. Rzeczownik od „rządzić” (126):

1. Sprawowanie władzy, zarządzanie; gubernatio *Mącz, Calep, Vulg, JanStat, Cn; imperium PolAnt, Modrz, Calag, Cn; administratio Mącz, Modrz, Calep, Cn; rectio Mącz, Calep, Cn; regimen Calep, JanStat, Cn; moderamen Calep, Cn; regulatio BartBydg; dominium PolAnt* (117): *Regulatio*, rządzienie *BartBydg* 130; *Dioecesis*. Latine *Gubernatio*, Powiat/ Rządzenie/ fprawowanie/ pánowanie/ Woyewodztwo *Mącz* 89c; *Magisterium*, Miłtrzowftwo/ Rządzenie/ náuczanie. *Mącz* 204b, 150b, 222c, 349c; *Regierung*. Rządzenie. Pánowanie. *Imperium. Calag* 392a; *Administratio* – Rządzenie. *Calep* 25a, 466a, 668b, 906b [2 r.].

Szereg: »rząd albo rządzienie« (1): Od czegoż wrzędnicy názwáni/ yedno od rządu álbo rządzienya? *KromRozm III* H2v.

a. Na podstawie prawa naturalnego (8):

α. O władzy boskiej (tu: o Bogu judejskim i chrześcijańskim) [czyje] (3): Bo w P. Bogu przypadku żadne⁹⁰ nie máłz [...]. Nie mo-wim o zwierzchnych fprawách y poftępkách y rządzieniu iego/ iáko świat y ludzie rządzí. [...] iz fię raz gniewa ná ludzie/ drugi raz fię nie gniewa *SkarKaz* 485a.

Wyrażenia: »rządzenie Boże« (2): kthorzy ludzie [krytykujący *astrologię*] tym omawianim/ práwie wyrażáją przyczinę nienawilci fwoiey: áby wedle myśli fwoiey ná świecie żyjąc/ wybijáli ták sfwego iáko y z ludzi infzych vmyfłu/ prawdziwe opátrzenie y rządzienie Boże/ wfzytkich rzeczy ná świecie: kthorego rządzienia Bożego ná iáfniyfze świádectwá/ w tey náuce o Biegách niebiełkich/ zámykáią fię. *LeovPrzep* a2.

»rządzenie wfzytkich rzeczy« (1): *LeovPrzep* a2 *cf* »rządzenie Boże«.

Szereg: »opatrzenie i rządzienie« (1): *LeovPrzep* a2 *cf* *Wyrażenie*.

β. O wpływie ciał niebieskich na świat [czego] (2): Y wczynił Bog dwie świetle wielkie/ światło wietfze dla rządzienia dnia/ á światło mnieyfze dla rządzienia nocy *BudBib Gen* 1/15.

γ. O władzy wartościowanych moralnie sił ścierających się w człowieku [czego (= co rządzí)] (2): *CzechRozm* 87v; prawdziwa wolność nie náleży wfwowolności czynienia co fię podoba/ áni w zbytniey foldze praw przeciwko tym/ ktorzi fię głownych wyftępkow dopuściłi: ále náleży w pohámowaniu ślepych á vpornych y fkwápliwych popędliwóści ferdecznych/ á w rządzieniu rozumu *ModrzBaz* 71v.

δ. Dominowanie w stosunkach rodzinnych (1):

Zwrot: »w rządzieniu przelożyć« (1): bo wfzytkie práwa Bołkie y ludzkie tego im [kobietom, tu: *żonom*] dla ich krewkości nie pozwolił/ ále męże w rządzieniu przelożyły *WerKaz* 290.

b. Na podstawie prawa stanowionego (92): Obráł (rozumiey Bog) Dawidá flugę fwego/ áby páł Yakobá flugę yego (*marg*) *Pfal*. 77. (–). Widził iz tu przez páfyenye nic fye inego nye rozumye/ áni może rozumyeć/ yedno rządzienie *KromRozm III* H4; Ototy dwa Zbory/ to ieft/ święty y świetłki/ ták fię w fobie máia/ iz ieden drugiemu wzaiem służy/ y zachowuie fię to między ludzmi Krześ-ćijáńskimi/ iz Zbor świetłki niemoże być odłáczon od świętego: ále izé rozny fpofoł rządzienia [rationes administrandi] wñich ieft/ y roznych wrzędników potrzebiá *ModrzBaz* 4v.

Wyrażenie: »sposob rządzienia« = *ustrój* (1): Y niemáłz/ iáko to pogáńłki rozum znał/ lepfzego y pozytecznieyfzego rządu/ między ludzmi ná Monárchiá/ to ieft jednego ná wfzytkimi władzą. Wtym fpołobie rządzienia/ iáko w naprzewybornieyfzym/ poftáwił chćiał P. Bog fwoy święty kościol *SkarJedn* 55.

α. O władzy świeckiej (55): [Ninus] vmárl [...] zoftáwiwfzy po fobie fyná máłego iefzcze ku rządzieniu niegodnego. *BielKron* 10; *Mącz* 16b; ábowiem mądrość vkázuie fpofoł dobrego rządzienia [rationes bene regendi]/ á cnotá dawa chęć ku ftánowieniu dobrego rządu. *ModrzBaz* 19v; Lecz poniewáz fprawiedliwość częścią dla ślepey nieumieiętnóści/ częścią dla złych namiętnóści bywa zátlumioná/ przeto fzukano w Rzeczáchpólpolitych ludzi do rządzienia [ad gubernandum] godnych *ModrzBaz* 138, 15v, 44, 104v, 106v; Náuczalem y vpominałem Pána fwego [tj. *Zygmunta III*] [...]: áby fobie mądrości y rozumu prośić v ciebie [Boże]/ y nábywác ftáránim pilnym/ ná ták trudne y ciężkie rządzienie vmiáł *SkarKaz* (2)v; Ieftłic Chryłtus w kościele fwoim Monárchiá poftáwił: pewnie tá ieft nálepfza. Bo ták mądry Bog náłz/ w domu fwoim/ kthory ták vmiłował/ náłázłby był inny rządzienia obyczay. *SkarKazSej* 690b; Iednáł dáleko lepiey do krolow Práwá przyłádzáć/ y iemi moc ich okrełzáć/ dla pewnieyfzego rządzienia/ y niedořlátkow ludzkiey do złego fłonności. *SkarKazSej* 697b.

rządzenie kogo, czego [= kto, co jest rządzony(-e)] (25): [Słóńce, które patronuje władzy] *Dawa* [...] wrzędny, Y infze páñftwa,

znamienicie przelożone/ tak wmieściech na Zamkoch, we Vfiach rządzenie dobra poľpolitego *FalZioł* V 51; Tym ſpoľobem zwierzchny Pan y Dwor ſwoy będzie wczý/ y Wrzędnikom powinne do rządzenia wſzytkich rzeczy [*gerendi res omnes*] cnoty záleci y przelożone do ich powinności pobudzi *ModrzBaz* 23v; A o temci záprawdę wſzytkim zwierzchny Pan myſlić ma/ że to wſzytko com powiedział/ y coby trzebá aby ſię w niem nádowáło/ nieták wiele ludzkie ſiły ſpráwić mogá/ iáko ľáfká Boza. Przeto Bogá o to pokornie proſić trzebá/ żeby w ták wielkiem wiela rzeczy rządzeniu [*in tanta rerum administratione*] raczył nádchnáć Duchá ľátki ſwey. *ModrzBaz* 23v, 138; *SarnStat* 1119. *Cf* *Wyrażenia*.

rządzenie czyje [= kto rządzi] [w tym: *pron poss* (5), *G pron* (2)] (7): Y wſzytko práwie ſтворzenie ná to woła/ áby ieden wodz był [...] ktoregoby wſzyſcy ſłucháli [...] y do końcá a ſzczęſcia łobie náznáczonego/ zá iego rządzeniem przychodzili. *SkarJedn* 54; y choć kiedy Krole Bog dawał: tedy oni z ręku zwierzchności kápláńkicy práwo rządzenia ſwego bráli *PowodPr* 21, 60. *Cf* »pod rządzenie wziąć«; *Wyrażenie przyimkowe*.

W porównaniu (1): Ale rządzenie ludzi ieſt iáko ſiekierá z młotem/ y koń z ſzáblá y woſkiem: do ktorých ieſtli ſię nie przyuczýſz/ á rękámi ſwemi nie przyłożýſz: nic nie będziefz wmiá. *SkarKazSej* 663a.

Zwroty: »ku rządzeniu poruczyć, dáć; do rządzenia poruczać; rządzenie poruczyć« (2:1;1:1): *GlabGad* A3; dla tego y z téy przyczyzny żadnému Kſiáżęciu [...] żadnego/ Zamku, twierdze/ ábo miáſtá ku rządzeniu do czáfu ábo ná wieczność nie damy [*ad regendum ... dabimus JanPrzyw* 14] *SarnStat* 891, 484, 884; Izali nie drożſzy ludzcie niź bydło? á iákoż ie do rządzenia nieumiejętnym y nieroſtropnym poruczać mamy? *SkarKazSej* 662b.

»pod ſwoje rządzenie wziąć« (1): Bo á coż inſzego ieſt ſzerokie páńſtwo/ iedno wielkie á wſtáwiczne frálowanie o te/ ktoreś pod ſwoie rządzenie wziął [*quos regendos suscepisses*]? *ModrzBaz* 106v.

Wyrażenia: »rządzenie kroleſtwa« (3): A naywięcey te Kſięgi Krowie czytáć máiá/ ktore ľá piſáne o rządzeniu kroleſtwa y Rzeczypoľpolitey [*de regno et republica administranda*] *ModrzBaz* [16]v; Ieſtce tákowé ich [*tj. obywateli*] ľá ku nam [*tj. królowi*] zaſługi y merita: że téż y przeciwiwo ſynóm náſzym [...] chęć y ſzczérá powolność okazać nie zápomnieli/ á to w tym/ że z nich iednego/ ktorégo ná rządzenie kroleſtwa [*ad regimen regni JanPrzyw* 12] godniefzłego vznáá [...] pokornie y poſłufznie przyięli *SarnStat* 9 [*idem*] 890.

»rządzenie ludu« (2): á kto ſię nádyma rządząc lud podły á proſty/ temu niedoſtánie fercá do rządzenia ludu [*populis gubernandis*] pyľznego á odpornego. *ModrzBaz* 47v, 83v.

»rządzenie ludzi, ludzkie« (3:2): *GórnDworz* Ee6; Ieſt ieſtce druga przypráwa/ do bránia y wproſzenia mądroſci z niebá: nábyta náuká z pracey y dowcipu/ do rządzenia ludzi y ſpraw pożytkow poľpolitych/ y dobrej rády. *SkarKazSej* 662b; Rychley dwu ábo trzech náleſć mądrych y ſwiętych/ ktorzy dobre Práwá ná rządzenie ludzkie nápiſáć mogá: niźli krolow/ y tych co ná wrzędzie ſiedzá/ ktorzyby wſzyſcy byli mądrzy y dobrzy *SkarKazSej* 697b, 663a, 699b.

»rządzenie pańſtwa« (2): [*Wanda*] tak ſtáteczná y mądra była, iż po ſmierci iey otczá panięta wſztkie [!] polkcie nie ſtrachowały ſie rządzenia pańſtwa otczowkiego, iey w moc poruczyć *GlabGad* A3; Doſycé tedy báczná ieſt onego przyiacielá [...] rádá/ ktorá temu to Auguſtuſowi dawał ſ ſtrony rządzenia pańſtwa iego. *Phil* S3.

»rządzenie rzeczypoľpolitej« (9): w Wierze y w rządzeniu Rzeczypoľpolitey wielká odmianá przydzie *LeovPrzep* E2; Záтым ſię to mieſce zámyka/ iże bárzo wiele náleży ná dobrych zwyczáiach/ ku dobremu rządzeniu Rzeczypoľpolitey [*ad rempublicam gubernandam*]. *ModrzBaz* 5v; A ták y Krowie/ nie dla zacności rodu máiá być obieráni/ ále dla wmięćności rządzenia Rzeczypoľpolitey [*scientia administrandi rempublicam*]. *ModrzBaz* 15v, 14v, 16v, 23v, 26v, 43v; A przetóz on Philozoph [...] gdy ſie obrá-

chowal/ bádáiąc ſie coby był zá nayſłufzniefzy obyczay rządzenia Rzeczypoľpolitey [*regendae ac gubernandae universitatis rationem JanStat* 762]/ záwołał [...] *SarnStat* 111. [*Cf* 2. *Wyrażenie*.]

»rządzenie ſwiata« (1): gdyż ile kráioy á wdzielnych ná ſwiećie kátoy [...] rozne obyczáie/ záтым y rozne roznych potrzeb goſpodárſtwa bydz muľzá. [...] W Portugáliey kupiectwá bogáte: w Hiľzpániey do woiennych á rządzenia ſwiátá wſzyſtkie po te czáfy ſpráwy/ y ryľztunki wielkie *GostGospSieb* +4.

»ku rządzeniu wzięty« = *któremu powierzono władzę* (1): niechay mi to kto pokaże co zá pożytek kiedy ci wczynili/ ſ poýſzrodká wzięci [*tj. władcy wybrani z własnego narodu*]/ iáko oni po dwa kroć Woiewodowie ku rządzeniu wzięci/ tedy káždy ſ nich iedno łupu ſwego pilował *MycPrz* II A4v.

Szeregi: »rządzenie i dzierzenie« (2): IEſtce obiecuiemy/ żadného zamku [...] żadnému Kſiáżęciu [...] ku rządzeniu y dzierzeniu/ ná czás ábo ná wieki nie poruczyć [*nullum castrum ... regendum et tenendum committemus JanStat* 297]. *SarnStat* 484 [*idem*] 884.

»obrona i rządzenie« (1): Szláchetné męże dla obrony y rządzenia ich [*ziem pruskich*] [*pro illius tuitione et gubernatione JanStat* 903]/ o ktorých wmięćności práwá y wierze będzimy dobrze rozumieć [...] będzimy náznáczáć *SarnStat* 1119.

»rządzenie i (a) sprawowanie« [*szyk* 2:1] (3): A z nieumiejęćnoſci ſpráwowania/ á rządzenia ludzi/ iáko wiele zle⁸⁰ roſcie *GórnDworz* Ee6; ieſtliby potrzebá Rzeczypoľpolitey wkázwowála/ nie byloby z przygáná dobremu á mądemu człowiekowi/ dobrowolnie ſię wtráćáć do rządzenia y ſpráwowania iey [*ad eam administrandam*] *ModrzBaz* 43v; Bo nálepfze ieſt rządzenie/ y ſzczęſliwe ludu tego ſpráwowanie/ ktory ſię boiáźniá Bożá zápráwił *SkarKazSej* 678b.

Wyrażenie przyimkowe: »pod rządzeniem« = *sub regimine JanStat, JanPrzyw* [w tym: *czyim* (3)] (4): nie ieſt tedy ſłufzna rzecz/ áby rozmáitými obyczáiami ſádzienia lud nam poddány/ y pod náſzym rządzeniem będący/ miał ſie rozmáitoſcią ſádow dzielić. *SarnStat* 106 [*idem*] 887.

~ *Szeregi*: »pod jednym panem a rządzeniem« (1): A iż ziemie oné y ludzcie w nich mieſzkájący rozmáitými do tego czáfu práwy [...] w rozſádku y wczynieniu ſpráwiedliwoſci czynienia w koźdych ſpráwach wzywáli: téż to im pod iednym Pánem y rządzeniu [!] [*sub nostro principatu et regimine JanStat* 903] chcemy áby było cáło y wieczno *SarnStat* 1119.

»pod wladowaniem albo rządzeniem« (1): Pod ktorego wladowaniem ábo rządzeniem ſzczęſliwa ſpráwa y rząd mieſicki [w *Padwie*] *KwiatKſiąż* A3v. ~

Przen (*bibl.*) [*czego* (= *co jest rządzone*)] (1): ſiedm przedniefzych ſpoľobow rządzenia oney beſtey [*cf Apoc* 13 i 17]/ ábo rzeczy poľpolitey Rzymľkicy. *CzechEp* 375.

aa. *Okres sprawowania władzy* [*czyje; zawsze w połączeniu z określeniem czasu w G: „czasu” (2), „lata” (1)*] (3):

Wyrażenie: »rządzenie kroleſtwa« (2): czáfu ſzczęſliwego pánowania náſzego y rządzenia Króleſtwa [*tempore foelicis nostri regiminis Regni JanStat* 720] niektóрых obywatelów Króleſtwa náſzego złoſć wprzýyma [...] ták chwalebny Státus przywiódłſzy ku złému á ſzkodliwému wjzwániu/ nietylko przereczonych rzeczy/ ále dáleko więcéy gorľzych [...] dopuſćili ſie *SarnStat* 901 [*idem*] 904.

Szeregi: »panowanie i rządzenie« (2): *SarnStat* 901, 904 *cf* *Wyrażenie*.

»sprawowanie albo rządzenie« (1): A Piętnáſtego lata (*marg*) ſprewowania [!] albo rządzenia (–) roľkazowaniá Tiberjuľſza Cefarzá [...] *MurznT Luc* 3/1.

ß. *O władzy duchownej* (33): Ale nychay ták będzýe yáko ty rozumyefz iż ſye tu ty ſłowá ku rządzeniu á roľkazowányu nye ſcyagáya; gđzyefz ono podżyeyefz/ co tenże Páweł do Korynthow piſáć/ myędzy innymi wrzędý/ gubernationes/ to yeſt **rządzenie** ſpomina [*cf 1.Cor* 12/28]? *KromRozm III* H4; Kryľtus [...] biľkupi vrząd przez biľkupy ſpráwuye: ktory vrząd ma téż ſwoye wľafne ſpráwy rozne od kápláńkich: yáko yeſt ſtáwyenyé ábo ſwyęcenyé wſſech wrzędników koſcyelnych [...]. O ſwyęcenyu á ſtáwyenyu

vrzędnikow/ o potwirdzányu/ y o rządzeniu/ yuż fye po części wywyodlo *KromRozm III* K8, H4v, H7; *WujJud* 151v; *BudNT przedm* b4v; *SkarKaz* 607a.

rządzenie kogo, czego (13): Tho práwo iefth dwoiákie/ Duchowne y Swieckie. Duchowne/ kthore od Papieżá y od Bilkupow dla rządzenia rzeczy kościelnych iefth wczyniono. *GroicPorz* a2; *RejPos* 281; przeto iáko drudzy czynili/ ták y my wczynimy/ á ořobno o Rzečyřypolitey [!]/ ábo o tem ţwiťtkiem Zborze mowić będzie-my/ ořobno o rządzeniu Zborow/ á ná ořtátku o Szkołách. *Modrz-Baz* 4v. Cf »rządzenie kościola«. [Cf 4. Wyrażenie.]

rządzenie czyje [= kto rządzi] (2): ktory [sobór nicejski] rząđ ftárodawny kościolow Bożych [...] pořtánowiony/ y ná czerzy Pát-ryárchie rozdzielony/ vznáł y pochwalił. miedzy ktorymi/ po Rzymkíey Piotrá S: y pierwłzey ftolicy [...] wyniellí Alexándryi-ká/ Antyofká/ Hierozolimfká/ iáko przednieyřze y pierwłze Apo-ftolfkíe ftolice: áby fię do nich y do rządzenia ich inne kościoly odzywáły. *SkarJedn* 177. Cf »rządzeniu podlec«.

W połączeniach szeregowych (2): *KromRozm III* G8; A Bogó pořtánowil niektore w kościele/ naprzod Apořtoły [...] potym moy/ k temu dáry vzdrawiánia/ podpomágánia/ rządzenia/ rořnořci ięzykow. *WujNT* 1. Cor 12/28.

Zwroty: »[czyjemu] rządzeniu podlec« (1): [starosta alexandryjski] Przečzet lift [od řw. Antoniego] wgzárdzil/ y nań plunáwřzy ná ziemię rzućil/ y pořlá zelżył ták odkázuiąc: Niechay fię Antoni řwymi Mnichámi bawil/ á niech rozumie řem ia iego rzą-dzeniu nie podleęł. *SkarŻyw* 58.

»postawić ku rządzeniu; na rządzenie postawiony« (2;1): A nic fye nye odmyeniło [...] y to zá wołá y řprawá przelořonych koř-yołá řwýętego ktore [...] Duch řwýęty pořtáwił ku rządzeniu koř-yołá Bořego. *KromRozm I* F; *WujJud* 134v; Piotr S. řam ná rzą-dzenie pořtáwiony iefth. *SkarJedn* 66.

»trzymać rządzenie« (1): Theodorytus [!]/ ftolica Rzymfká/ powiáda/ trzyma rządzenie wřzytkich kościolow wřzytkiego řwiáta *SkarJedn* 112.

Wyrażenia: »duchowne rządzenie« (1): Bog řam przez [!] Piotrá S. w Rzymie Papieżá ofadził [...]. A ták tego řtátutu [...] przenořzenia pańřtw řwieckich płowáć nie mogá. Prořno fię tym Cefarze Cárogroccy náđ Papieżmi mřćić [...] chćieli. Dla řwieckiego pánowánia/ ořtápiłi Bořego rořkazánia y duchownego rzą-dzenia. *SkarJedn* 207.

»rządzenie Kościola (a. kościolow), w Kościele« [szyk 10:1] (10:1): *KromRozm I* F; ktory vrząd [biskupi] ma też řwoye włafne řpráwy rozne od kápláńfkich: yáko yefth řtáwyenyę ábo řwýęcenyę wřřech vrzędnikow kořcyelnych/ y rządzenie ich y wřřytkiego kořciolá *KromRozm III* K7v; Tym perřonám dwoiákíem/ Pan Bog w Zborze řwóim dáł rořná moc ku rządzeniu y obronie kořciolá řwego řwýętego/ Bilkupom miecz duchowny/ Słowo Boże [...]. Cefářzom y Krolom řwieckí *GroicPorz* a2v; Kárdinali nie řáć inřzy/ iedno Presbitery ábo Diakonowie przednieyřzy kořciolá pirwřzego/ ktorych też vrząd iefth/ rádámi řwymi w rządzeniu kořciolá Powřzechnego Papieżá wřpomágáć. *WujJud* 142, 124v, 134v; *RejPosRozpr* c3; iz Bilkup Rzymfkí iefth nawyřřłzym řpráwęcá wřzytkiego kořciolá [...] y głowá wřzytkich Chřeřćian: ktoremu w řwięty m Pietrze/ daná iefth zupełná moc/ ná rzą-dzenie y řpráwówánie wřzytkiego kořciolá [!]. *SkarJedn* 275, 112; *WujNT* 479; y kto ták domu rząđzić nie wmie/ do kořciolá rzą-dzenia godny nie iefth. *SkarKaz* 44b.

Szeregi: »rządzenie i (a) rozkazowanie« (5): Tu dořyć o tym/ iz nye broní řłowo boże kořcyelnym vrzędom rzą-dzenia y rořkázowánia/ y owřłem dawa im wyełká włáđzá *KromRozm III* H6v, H3, H3v [3 r.].

»rządzenie i sprawowanie« [szyk 2:1] (3): Słuchayře pilno y ty pářterzu/ ábo thy powołány á przeřřzány od Páná/ ku řpráwówániu á ku rzą-dzeniu řpraw iego *RejPos* 281; thák Zbáwićiel nářz Piotrá wřzytkich wiernych głowá y Pářterzem pořtáwił [...] áby namieřnik káždy iego tenże vrząd y też moc rzą-dzenia y řpráwówánia wřzytkiego Kořciolá ná řobie nořil. *WujJud* 124v; *SkarJedn* 275.

»usługowanie i rządzenie« (1): A w lifcie do Tythufá rořkázuię áby w káżdym mieyřcie pořtánowieni byli Stářzy/ kthore wnetze zowie Bilkupy. [...] Stąd thedy iáfnie káždy obaczýć moře/ co zá porzádky od poczátku řam Pan pořtánowić raczył/ y co zá řprawce ku řwiętemu wřługowániu y rzą-dzeniu w Kořciele řwóim pořwięćić raczył. *RejPosRozpr* c3.

aa. *Okres sprawowania władzy* (1):

Wyrażenie przyimkowe: »za rządzenia [czyjego]« (1):

~ *Wyrażenie*: »za rządzenia w Kościele« (1): Napirwřzym ká-znodzyęiá w Ráyu był řam Pan Bog/ [...] Nářtápił ná to mieyřce wřługowánia Adam ř řwymi řny y wněki [...] áž do Mořřelzá: zá ktorego rzą-dzenia w Kořciele Bořim y po nim dáni řá Proroey y kápláni *RejPosRozpr* cv. ~

γ. *Dowodzenie (o oddziałach wojskowych); przén* (1):

Zwrot: »mieć pod swoim rządzeniem« (1): Izby háńbá ř řko-dámi ták řie nie řzyřzyłá/ Czego řie nářzá Polfká doř náodnořitá [...] Iuż to Woyłko káđe mđle gđzie Yeleń Hetmánem/ A chořby wřzyřtko Lwy miał pod řwóim rzą-dzeniem. Iuż tám bitwá řtároná w tákim káżdym Woyłku *MycPrz I* C4.

c. *Zarządzanie majątkiem, domem; procuratio JanStat, Cn* (4):

rządzenie czego (2): Tęz byli wewáni ku czynięniu Reyelřru Podřupkowíe/ Báchmiřtrzewíe/ Stygárowie oboięzy Zupy: któřzy wřzyřtkíe řwýczáie rzą-dzenia Zup wmieli. *SarnStat* 372, 370.

rządzenie czyje (1): DŁa řkázenia řzkodliwego řwýczáiu/ ktory do tych czářłow [...] był chowan: iz zóná po řmierći meřá řwego [...] zořtáiac wřzyřtki dobrá dźierzáłá: dla czego niektóre dobrá dźie-ćióm/ ábo bliřřzym przez nie dořóř y złé ięy rzą-dzenie/ bywály káżoné/ y puřtořzoné. *SarnStat* 640.

Przen (w nawiązaniu do *Gen* 1/28) (1): [rozmyřłania o Pań-řkich dobrodźiejřtwach:] W NIEDZIELE. O dobrodźiejřtwie řtworzenia. [...] W PONIEDZIALEK. O dobrodźiejřtwie náđánia y rzą-dzenia. *LatHar* 673.

[Cf 2. »rządzenie siebie samego«.]

2. *Prowadzenie, wskazywanie włáściwego sposobu postępowania* (5):

Wyrażenie: »rządzenie siebie samego« = *poprawne sprawowa-nie się* (1): Yelli przez náuke/ náuke řwýęecká [...] ktora fye częřcyá około przyrořdzenia rzeczy [...] częřcyá około obyčzáyow y řpraw ludzkich/ á rzą-dzenia řyębye řámeęo/ domu/ y rzeczy řopolitey obira [...] rozumyřz. Táč [...] *KromRozm II* o4v.

a. *O Bogu: kierowanie życiem ludzkim (w relacji całkowitego poddania się człowieka woli Bożej)* [w tym: czyje = kto rządzi] (3) (4):

rządzenie nad kim (1): *PowodPr* 40 Cf *Wyrażenie*.

W połączeniu szeregowym (1): DObrodźiejřtwá Bořkie dwo-iákíe řá: iedne wřzyřtkim řopolite: drugie káždemu z nas włafne y przyřwoite. W pocřet pierwłzych/ idźie řtworzenie/ odkupienie/ rzą-dzenie/ y niektore inřze *LatHar* 558.

Wyrażenie: »rządzenie Boskie« (2): *KuczřKat* 15; lękáć fię máiá niktory Przełoženi Krzeřćiáńcy: ktory dogadzáiac czeřř-nemu pánowaniu řwemu/ Sekt rozlicřnych dopuřřczáią: w tym fię nie bacząc/ iz tym rzą-dzenia Bořkiego náđ řobá pozbywáią *PowodPr* 40.

Szereg: »stworzenie i rządzenie« (1): Biorąc tedy podobieńřtwo z rzeczy ludzkich/ iáko tego Oycem zwáli/ ktory był iákiego plemienia poczátkiem [...]: tymże řpofobem Oycem Páná Bogá miánowáli/ kthorego wřzyřtkich rzeczy być řtworzyćielem y rzą-dźicielem ználi. Przeto choc pářzáć [!] będzieř ná przyřzýne řopolitá řtworzenia y rzą-dzenia Bořkiego/ choř też ná ořbłie nie duchowne řpofobienie [= *adopcję*] řłuznie wierni ludźie wyřná-wáią/ iz w Bogá Oycá wierzą. *KuczřKat* 15.

Wyrażenie przyimkowe: »w rządzeniu« (1):

~ *Szereg*: »w władzy i rządzeniu« (1): Spráwiedliwyř iefth Pá-nie [...] iz řywot nářz nie ládá iáko płynie y bieży/ ále w twoiey włáđzy y rzą-dzeniu iefth: przetoř ty o wřzyřtkich pieczę máz *LatHar* 583. ~

3. Pasanie, opiekowanie się zwierzętami hodowanymi [kogo (przen), czego (żywotne)] (3):

Wyrażenie: »rządzenie bydła« (1): Y do rządzenia bydła/ dowcipnych potrzebá: což do ludzi? *SkarKazSej* 662b marg.

Przen (w nawiązaniach do Pisma Świętego) (2): Nápomina tedy bifikupy y przelożone duchowne/ áby wżytkę trzodę Páńlką pilnie pášli: ále w pásieniu świeckich/ fzkárádego fię zyfkú wiárowáli: á w rządzeniu duchownych/ áby fię ftrzęgli chćiwości pánowánia. *WujNT* 807.

Wyrażenie: »rządzenie stadka« (1): iefliby był wrząd który zboru Chriftułowego: gdyż też y on nie ieft bes wrzędnikow fwych/ ktore Bog poftánawia [...]. Czýniąc iednych Apoftoły/ lub poftáncami [...]/ á infzych Páfterzmi y Náuczycielámi [...]: ku páfieniu y rządzeniu z ochotą ftádká Chriftułowego *CzechRozm* 249v.

Szereg: »pasienie i rządzenie« (1): *CzechRozm* 249v cf *Wyrażenie*.

4. Zatrudnianie, godzenie pracowników (1):

Wyrażenie: »rządzenie czeládzí« (1): Vrzędnik ma mieć ołobny regelfr rządzenia czeládzí y plácenia im: y ma to opátrzyć/ áby nie chowano w folwárku czeládzí mniej ani więcey nád potrzebę *Gost-Gosp* 16.

II. Rzeczownik od „rządzić” a „rządzić się”: Właściwe postępowanie, zachowywanie się (20):

a. Przestrzeganie dobrych obyczajów, zachowywanie ładu moralnego (9): Aza niemálf pomocy moiey we mnie/ y rządzenie wybjto ode mnie [*Lex non expulsa est a me*]? *BudBib* Iob 6/13.

rządzenie czego (3): Drogí moie [*Ps* 118/59], to ieft pirwłze rządzenie ftádká moiego. *WróbZólt* cc3v. Cf »rządzenie żywota«.

rządzenie czyje (1): á to wżytko dla roftárgnioney Wiáry [...] y gnušnego wáłżego rządzenia *LeovPrzep* B4v.

Wyrażenia: »cnotliwe rządzenie« (2): *MetrKor* 59/76; Integrita, Cnotliwe rządzenie/ záchowánie. *Mącz* 171d.

»rządzenie dobre« [*szyk 1:1*] (2): *MetrKor* 59/76; Abowiem á dla czegož infzego *Eli* Offiárník y z fynmi fwemi był od Bogá fkarán/ iedno dla zániedbánia ćwiczenia y rządzenia dobrego [*regiminis boni*]? *ModrzBaz* 10.

»rządzenie żywota (swego)« (2): BYł ieden mąż bárzo dziwny W rządzeniu żywotá pilny *BierEz* A2; przeto ná zwirzchnego Páná należy/ tákim się pokázowác w rządzeniu żywota fwego [*regenda vita sua*] iákimi by chćiał mieć fobie poddáne *ModrzBaz* 23.

Szereg: »mádrość a rządzenie« (1): mędrći wiedzú częgo bogac[i] po]trzebuiá, ale łami bogacze nie baczą cze[go im] niedoła-wa, to ieft mádrofcí á rządzenia *BielŻyw* 58.

b. Dbanie o zdrowie (11): O Rządzeniu czału powietrza morowego. *FalZioł kt*; O rządzeniu Według mieřęczy *FalZioł* V 48v žp; Rządzenie barzo dobre przeciw powietrzu morowemu *FalZioł* V 61, V 19c, V 62v žp.

rządzenie czego [= dbanie o co] (2): Náuká rządzenia Cyáł człowięczych. *SienLek* 1v žp.

[*rządzenie czego [= czemu służyć*]: Dobrego zdrowia rządzenie/ przes wżytki mieřące roczne/ iako fie káždy człowięk w yádlie y w pićiu/ y w pułczáníu krwie/ ma ržędzić. *MýmerRegim kt*.]

rządzenie czyje [= kogo dotyczące; w tym: G sg i ai (2), ai poss (1)] (3): Y thez o pomoczach [...]: ku richłemu a lekkiemu porodzeniu/ y ktemu o fprawie y rządzeniu Pań brzemiennych/ thak przed porodziem: iako y po porodzeniu. *FalZioł* V 15v; A przytim koniec tey wtorey czełci o rządzeniu człowięczym. *GlabGad* L7; Gdy fye ná ijefz [i/] á chęcfz łatwie ftrawić/ wody fye žimney nápiy/ á máłuczko pochodziwfzy miey pokoy: á to ieft rządzenie zdrowych. *SienLek* 4v.

Wyrażenie: »słuszne rządzenie« (1): KTo chce radzić y pomagać cięfzkocíam rodzenia Brzemiennych niewiaft, mái takowi Ludzie radzić y fprawowác flufzne rządzenie paniam brzemiennym w iedzeniu flufznym *FalZioł* V 18c.

III. Rezultat czynności (16):

1. Decyzja, rozkaz [czyje, czego: G sb (10), pron poss (1), [ai poss]] (11):

Wyrażenie przyimkowe: »z rządzenia«: [*Ibrahim* basza do *Zygmunta I* piše:] ya flią chęzą fpilnofczá dowiedzicz fczygey tho rofłkazanya czynyá, yefly flamy flyebie tho mayá. albo srzandzenya wałafkiego *ListyPol* I 1534/50.]

a. Zrządzenie Boże, też za pośrednictwem Ducha Św. (11):

Wyrażenia przyimkowe: »z rządzenia« = *ordinatione* *Vulg* (10): y flala fya przed wfzemy vyeky mathká boftwa, a to zrządzenya ducha flzwyátego *PatKaz* II 43v; gdyż wfzelka rzec zła y dobra z rządzenia wolej Bożej pochodzi. *GlabGad* L7v; Takież z rządzenia twego y dni trwaiá abowiem wżytki rzeczy fluzá tobie. *WróbZólt* 118/91; [ktoregom [*stworzyciela nieba i ziemie*] poczęlá z rządzenia ducha fwiętego *JanKoszŻyw* G7].

~ *Wyrażenie:* »z rządzenia Bożego« = *consilio Deorum, numine Superiorum* *Calag* (6): [język *słowiański*] w niedbałóć ludzká przyzedeł [...] Zafię tymiraz/ á z rządzenia Bożego/ ku pierwey fwey flawie y zacnofci: przychodzi. *FalZiołUng* V 119; Taże z rządzenia Bożego [*deo disponente*], Temirkítlu [...] potkał fie z Pe-fáitem *MiechGlab* 66; *HistRzym* 124, 129; *Calag* 51b; GDyž Trybunały fpráwiedliwości flá do práwice naywylřzego Bogá/ z rządzenia Bożęgo záchowáné ku rozeznáníu fpráwiedliwéy rzeczy. *SarnStat* 155.

Szereg: »z natchnienia i z rządzenia« (1): ţwiadczy Piotr ţ. w liřcie wtorem I rozdz. Abowiem nie wolá ludzká/ przyniešione ieft niekiedy proroctwo [...]. Z ktorych flow Piotrowych/ okázuię fię wlařnořć/ y powinowáctwo prawđziwych flug y legatow Bożych/ ktorzy nie z wolej ani z domyřlu fwego/ ále z natchnienia/ y z rządzenia ducha Bożęgo/ mowić mieli. *NiemObr* 71. ~

»za rządzením« (1): A nye godzi fye od yey [*Stolicy Piotrowej*] poftáwyenyá odftępowác/ ktorey we wflyřkich wyęřfłych fprá-wách kołcyelnych zá ržádením fláiki bożey/ kazano fye dokládać [= *zasięgać rady*] *KromRozm* III N7.

2. Wskazówka, rada (2):

Szereg: »napominanie a rządzenie« (1): Hortatorius, Co ku ná-pomináníu á rządzeniu należy. *Mącz* 158d.

a. W nawigacji [czyje (= komu)] (1): Gwiazda ieft malowanie nieba, rządzenie żeğlarłkie, noci okrafzenie. *BielŻyw* 136.

3. Sposób organizacji, urządzenie [czego] (3):

Wyrażenie: »rządzenie Kořciola« (2): *BielKron* 222; iáko Pan Bog w mádrym á dziwnym rządzeniu kořciola fwego/ tę ftolicę Piotrá S. ftolicę Rzymłką chćiał mieć áž do tego czału/ zá matkę iednořci kořciola fwego *SkarJedn* 143.

Szereg: »stworzenie i rządzenie« (1): W tym zakonye álbo pi-fmye ţwyętym flá nye tylko przykazányá y zákazányá/ ále y obyá-wyenyá/ ták przyřlych yáko przelřlych y potocznych rzeczy/ to yeft fpraw bożych około ftworzenya y rządzenya ţwyátá *KromRozm* II i4v.

Synonimy: **I.1.** panowanie, rozkazowanie, sprawowanie, włá-dowanie; **b.** dzierżenie; **3.** pasienie; **II.** zachowanie; **III.2.** konsy-líjum, napominanie, nauka, rada.

Cf **RZĄD, RZĄDZIĆ, RZĄDZIĆ SIĘ, ZRZĄDZENIE**

PP

RZĄDZENIE SIĘ (1) sb n

G sg rządzenia się.

St stp, Cn, Linde brak.

Właściwe postępowanie [w czym (= w jakiej dziedzinie)]: Tá rádá [*udzielona Oktawianowi Augustowi przez Mecenasá*] s ftrohny rządzenia sie w fprawách Rzeczypóflpolithy przelożonemu thego zacnego czełká ieft wielce potrzebna y wżyteczna *Phil* S4.

Cf **RZĄDZIĆ SIĘ**

PP

RZĄDZICIEL cf RZĘDZICIEL

RZĄDZICIELKA cf RZĘDZICIELKA

RZĄDZIĆ (888) vb impf

W inf rzą- (199), rzę- (51), rzą- a. rzę- (1) *BartBydg*; rzę- *ListRzeź*, *OpecŻyw*, *Diar*, *GroicPorz*, *GórnDworz* (8), *MycPrz*, *KochFrag*; rzą- : rzę- *WróbbZolt* (1:1), *RejJóz* (2:1), *RejKup* (3:3), *LubPs* (5:5), *KrowObr* (3:5), *RejWiz* (7:2), *RejZwierz* (1:2), *BielKron* (1:1), *HistRzym* (3:1), *RejPos* (9:6), *RejZwierc* (10:2), *WujJudConf* (2:1), *PaprpPan* (1:3), *NiemObr* (3:1), *ArtKanc* (5:2), *GostGosp* (1:1); w pozostałych formach rzą-.

inf rządzić, rzedzić (235). ◇ *praes* 1 sg rządzę (16). ◇ 2 sg rządzisz (28). ◇ 3 sg rządzi (209). ◇ 1 pl rządzimy (1). ◇ 2 pl rządzicie (2). ◇ 3 pl rządzą (58). ◇ *praet* 1 sg m -m rządził (2). ◇ 2 sg m rządziłeś, -ś rządził (2). *f* -ś rządziła (1). ◇ 3 sg m rządził (74), rządzi(e)ł (1) *PaprpUp*. *f* rządziła (13), *n* rządziło (8). ◇ 2 pl m pers -ście rządzili (1). ◇ 3 pl m pers rządzili (29). *subst* rządzili (2). ◇ *fut* 1 sg m będę rządził (1) *BudBib*, rządzić będę (1) *SkarKazSej*. ◇ 2 sg m będziesz rządził (7) *RejRozpr*, *Leop*, *HistRzym*, *KochPs*, *ArtKanc*, *WujNT*, *JanNkarGórn*, rządzić będziesz *RejPos* (4), będziesz rządzić (1) *RejWiz*. ◇ 3 sg m będzie rządził (20), rządzić będzie (3), będzie rządzić (2); rządzić będzie *HistRzym*, *LatHar*; będzie rządzić *Leop*, *ModrzBaz*; będzie rządził : rządzić będzie *WujNT* (4:1). *f* będzie rządziła (2). *n* rządzić będzie (2). ◇ 2 pl m pers rządzicie (1). ◇ 3 pl m pers będą rządzili (1) *RejWiz*, rządzić będą (1) *KwiatKsiąż*, będą rzedzić (1) *RejZwierc*. ◇ *imp* 2 sg rządz (25), rządzi (1) *SkarKazSej*. ◇ 3 sg niech, niechaj rządzi (14). ◇ *con* 2 sg m byś rządził (7), by rządził (2) *OpecŻyw*, *HistAl*. *f* byś rządziła (1). ◇ 3 sg m by rządził (45). *f* by rządziła (9), by rządzi(e)ła (1) *ActReg*, daj rządziła (1) *RybWit*. *n* by rządziło (3). ◇ 1 pl m pers bychmy rządzili (1). ◇ 2 pl m pers byście rządzili (6). ◇ 3 pl m pers by rządzili (19). *subst* by rządzili (6). ◇ *part praes act* rządząc (18).

Stłp, *Cn notuje*, *Linde XVI* (pięć z niżej notowanych przykładów) – XVIII w.

1. Mieć zdolność i prawo do sprawowania władzy nad określonymi osobami, przedmiotami, obszarami itp.; władać, zarządzać, kierować; gubernare *Miech*, *HistAl*, *PolAnt*, *Mącz*, *Modrz*, *Calag*, *Calep*, *Cn*; regere *Vulg*, *Mącz*, *Modrz*, *Calag*, *Calep*, *JanStat*, *Cn*; administrare *Mącz*, *Modrz*, *Calag*, *Calep*, *JanStat*, *Cn*; tenere *HistAl*, *Mącz*, *Modrz*, *Calag*, *Cn*; gerere, moderari *Mącz*, *Modrz*, *Calag*, *Calep*, *Cn*; regnare *Mącz*, *Calag*, *Calep*; praeesse *Modrz*, *Calag*, *Vulg*; dominari *PolAnt*, *Calag*; procurare *Mącz*, *Calep*; praesidere *Mącz*, *Cn*; imperare(-i) *Modrz*, *Calag*; disponere, regulari *PolAnt*; temperare *Cn* [w tym: kogo, co (452)] (691): *BartBydg* 233; [Pleban do Wójta:] Waryy ná rynku zablądzić Bo fnadz nie dziś twoy dzień rządzić. *RejRozpr* A4; Bo więc łączniey ftego wynińć Kto ma firochy liczbę czyniń Rychley fie więc vplećie [= *uwikła*] Kto wiele rządzi ná fwiecie *RejRozpr* D3; Regito, Vltawicznie rządzę/ pánuyę. *Mącz* 349c, 144d, 150b, 349c, 350a; A przetoż iáko długo człowiek rządzi fie rozumem/ á rozum w nim pánuię/ táko dłu⁹⁰ może fie dobrze rządzić y ine. *HistRzym* 75v; *Calag* 206b, 391b; *Rectrix*, *Gubernatrix* – Ta ktora rządzi, kroliuię. *Calep* 906b; *Regno*, *Regnum possideo et administro* – Kroliuię, rządzę. *Calep* 907a, 25a, 466a [2 r.], 668a, b, 906a.

rządzić czym (3): FORTUNA dobrym mieniem iák Bogini rządzi/ Włzem pánuię/ leć bárzo z krefu fwego błądzi. *CzahTr* L4v. Cf *Zwroty*.

Zwroty: »rządzić lud« (1): Będę rządził lud [Disponam populos] y narody będą mi poddánemi. *BudBib* Sap 8/14.

»światem rządzić« (1): GDy łezęścić niechce/ y ráda pobładzi/ Fortuná świątem/ nie nas rozum/ rządzi. *KochFrag* [39].

»wszystkim rządzić« (1): Ale y oná/ ktora wftytkim włada/ Ktora ma wftytko w ręku/ wftytkim rządzi/ Fortuná/ zá mną świadczy/ że dáleko Mniefy dobr ná fwiecie nizli tego/ co złym Ludzie miánuią *KochOdpr* B2.

Iron. (2): (did) Sumnińie kniemu [Kupcowi] mowy (-) [...] A gdzyes ona twoia pani [tj. Fortuna, zona Kupca] Czos miał oniefy to

mnimanie. By iuz y wniebie rządzyla Sna czie teras omylyla. *RejKup* g3v, b3v.

W przén (5): (did) Pani wygnała z domu Magona (-) Matko Boża czoż wzdzy ma być iuz y myłfy [tj. ludzie niskiego stanu] maią rządzić Ten ledwe gębę othwarza A tu mu fie flow przyłparza *RejJóz* C6v; *RejKup* x2; *KochOdpr* B2; *KochFrag* [39]; *CzahTr* L4v.

a. Na mocy prawa naturalnego (273):

a. O władzy boskiej (179): Bo ielli jedná wola tho wftytko ftworzył/ Nielza jedno potrzebá y jedná rządziłá. *RejWiz* 114, 111, 114; Bo y nędznego Adámá nic infzego nie w wodlo w vpadek iego/ iedno iż gdy czárt obiecował oney nędzney Ewie iego/ iż będyecie podobni ku bogom [...]. Záchciało fie wnet było niebo-żátku rządzić/ [...] á tak mu zámákowałá obietnicá oná/ iż wzgárdził á przefąpił przykazanie Páná fwego *RejPos* 200.

Zwrot: »świątem, świat rządzić« (2:1): [Arystoteles mówi:] Lecż o Bogu trudno nam było rofpráwować. Iedno zechmy rozumem ták z dáleká ználi/ Iż ieft coś co świat rządzi/ ná to fie zgadzáli. *RejWiz* 185v, 109v; *GórnTroas* 28.

aa. O Bogu (judejskim i chrześcijańskim), Chrystusie i Duchu Świątym, też o Maryi i świętych (165): Rozmyłcie fie wzdzy ná to/ że Bog fprawiedliwy Nie rad patrzy ná krzywdę/ wie to każdy żywy Bo dzywnie ten fwe fprawy/ ná thym fwiecie rządzi Każde ludzkie mnimanie/ żawždy opak fądzy *RejJóz* B2; *KromRozm III* Nv; Iż w tym miełcie ieft fam Bog iuz ná wieki wiecznye/ Ktory nas ták fam rządzi z láłki fwey bępiecznye. *LubPs* Nv, F3 marg, G4, K2, S5v, V4v, Y6v; *KrowObr* 231v; Yáko Pan dziwnie niebo s Płánetámi rządzi/ A iáko tu pod nimi nikczemny fwiát błądzi. *RejWiz* 143v, 114; *Leop Is* 49/10; wyznawam/ Bogá Oycá [...] ktory fwą władzą wfzechmocną/ niebo y ziemię/ y tho wftytko co-śiękolwiek w niebie y ná ziemi náyduie z niczego ftworzył/ y ftworzywfy záchowyywa y rządzi. *KuczKat* 10; Ale to oycze opátrność twoiá rządzi/ gdyżes telf ty przes morzá droge/ a przes frogie nawálności otworzył bępieczną śćielzkę. *BudBib* Sap 14/3; *HistHel* C2v; *NiemObr* 44; *ArtKanc* G17, K15v; Co przyłtoi Oycu/ czyń profzę/ á moie Rządz fmyłfy *GrabowSet* C3; Zálolne w niwecz obraca/ fam wiecznie trwáć będzię/ On Bog co Syon rządzil/ broniac od krzywd wfzędzie. *GrabowSet* D2; Tyś fam ieft mądrosć/ ty dawáł ozdoby Włzemu: ty z światem niebiefkie fpofoy Rządzilfz *GrabowSet* V4, P3v, R2v, V2v; *LatHar* 342, 369, 490, 574; Pan Bog wfzechmogący/ fam prawdziwa y wieczná poćiechá W.X.M. niech w tym ftanie rządzi/ y do požádanego koncá/ dobr nieprzemiennych zálwze bez przefítáku niech prowádzić raczy. *WysKaz*)?(3v; Swięci wiedzą co fię z námi dzieie/ rządzá y po śmierci *SkarKaz* Oooo2c; á on [sprawca wszech rzeczy] fwé pokoie Gwiazdozorné niech rządzi/ wieki niewrotnémi/ Y niech to tám obráca rádami swoiemi. *GostCast* 13; *SzarzRyt* A3, C4.

rządzić wedle (a. wedlug) *czego* (11): Niechay wázna będzie moiá modlitwá v ćiebie/ Rządz mię wedle fwych obietnic/ y rátoy w potrzebie. *KochPs* 186. Cf »rządzić lud«, »rządzić wedle wolej swojej«.

rządzić przez kogo (10): [Bóg] Przez Apofłoy y namyáfki ich ludzycy ku wyerze náwrácał/ á kołcyoła tego wrzędniki czynil: przez tyze zámyerzał im yáko fye myeli w zakonye yego fpráwować: przez ludzycy ye też rządzi *KromRozm III* G3; *SkarJedn* 58. Cf »kościół rządzić«, »rządzić lud«, »sam przez się rządzić«.

rządzić kim, czym [= kogo, co] (18): *KmitaPsal* A5v; O Boże wieczny/ co rządził niebiofy/ Przyimi łkanie me *GrabowSet* Q2v, O2, V4; Kto władnie niebiem [f] kto gwiazdami rządzi? *KochFrag* 16. Cf »rządzić ludem«, »niebem i ziemią rządzić«, »świątem rządzić«, »wszystkim rządzić«.

rządzić kim, czym [= z pomocą kogo, za pomocą czego] (3): *LubPs* ee3 marg; [pisma święte] Są nam też iáko práwe Krolewkie fceptrum/ ktorym nas Pan iáko poddáne fwe rządzić y fpráwować raczy. *BibRadz* *3v. Cf »kościół rządzić«.

rzządzić czym [= w *jaki sposób*] (23): *LubPs* T6v; *RejWiz* 135v; ábowiem gdzye ten Pan rzządzi/ ípráwuie/ á rolkázuie móžnoćiá Boftwá swoiego/ iuz tám wżtyki bógófláwieńftwá rofciągná fie náđ przybytkiem onym *RejPos* 115; *CzechRozm* 123v, 174v; Rzządź mię fłowem fwym/ niech nie má złość nádemná władze *KochPs* 184; *ArtKanc* Nv; Vznay pokorę moię/ ktory wżtyko fąđził/ A fercá wñzone/ fwoiá fáká rzządźił *GrabowSet* B4; SKutki flawne i znáczne/ Monárchy wieczyftego/ Co mgnieniem rzządźi/ władzą z przyrodzeniem. *GrabowSet* V4, Cv; *WujNT* 752 *marg.* Cf »kośćciól rzządźić«, »rzządźić lud«, »okrąg świata rzządźić«, »wszystko rzządźić«.

rzządźić nad kim (1): Thu ftyfzyfz iz Pan y thu ná ziemi nas nędzniki zowie bráciá fwiętych swoich/ á poftólu nas zowie fluzebniki fwemi y z nimi. Tuć iuz trudno ie máłowáć w złotich pflázczoż ze złotemi fcepty álbo koronámi/ iákoby iákie márfzáłki/ izby tu co [= w *jakiś sposób*] rzządźić mieli náđ námi/ álbo nam tu ízfáfowáć iákimi dobry álbo fkarby ziemfkiami *RejAp* 62.

rzządźić w kim [= za *pośrednictwem kogo*] (1): Bo iáko dużá wżtyko ípráwuie [...] przez ciáło/ á przedfię duże nie widził/ [...] ták w kośćciele fwym wżtyko Chryftus y Duch iego przez wrzędniki y poftláńce fwoie ípráwuie [...] á przedfię Chryftufa nie widził/ iedno iego namięftniká: przez ktorego y wktorym wedle Apoftólá Chryftus mowi/ Chryftus rządzi. *SkarJedn* 58.

W połączeniach szeregowych (12): *LubPs* Z2; *RejAp* 72; A izem ia káđdego tákiego záwždy opátrowáć/ rządźić y ípráwowáć/ y bógófláwić obiecá. *RejPos* 280v, 115, 143, 352; *SkarJedn* 57; *LatHar* 20, 344; Nie tylko Syn Boży świat y wieki ftworzył: ále y wżtyko ftworzenie/ nofi/ trzyma/ rządzi y ípráwuie *WujNT* 753.

W charakterystycznych połączeniach: słowo rządzi; rządźić sprawy, wszystko stworzenie (2), *wszystkich (wszech)* (2); *rządźić łaską* (3), *możnością* (4), *opatrznością* (2), *prawdą słowa, słowem* (9).

Zwroty: »kościól, w kośćciele rządźić« [w *tym: przez kogo*] (5), *czym* (= w *jaki sposób*) (2), *kim* (= z *pomocą kogo*) (1) [szyk *zmienny*] (19:1): kofczył nygdy neybładzy yfz gy duch fzwyáty rządzy *PatKaz* III 93v; *KromRozm* III G2v *marg.*; Iz fámemu Pánu Kriftufowi kościól ie⁸⁰ poddan być má [...] ktory on fám miłóściwie rządźić y ípráwowáć raczy. *LubPs* P6 *marg.*; Iz Pan Bog náfz wieczne kápláńftwo fwe/ kośćciól fwoy/ rządźić raczy fwiętym fwym fłowem przez wierne náuczycyele. *LubPs* aa3 *marg.*; Modlitwá kościółá fwiętego áby gi Pan rządził á możnie bronie raczył. *LubPs* dd6v *marg.* Z2, cc3; *WujJud* 15, 122 [2 r.], 124; *RejPosRozpr* b3v; ták w kośćciele fwym wżtyko Chryftus y Duch iego przez wrzędniki y poftláńce fwoie ípráwuie/ náuczá/ rządzi: á przedfię Chryftufa nie widził *SkarJedn* 57, 287; *WujNT* 63, 416, 669, 845, 846; *SkarKaz* 550b.

»rządźić krolestwo« [szyk *zmienny*] (2): *KrowObr* 180v; Dziecię fie nam národziło/ [...] ná ftolicy Dawidowej y ná kroleftwie iego (fiedzićć bęđzie) áby ie rządził y wmcnił w fądzie y w ípráwiedliwości [cf *Is* 9/6] *CzechRozm* 177.

»rządźić lud (izraelski), ludem« [w *tym: przez kogo*] (2), *wedle czego* (2), *czym* (= w *jaki sposób*) (1); w *nawiązaniu do Mich* 5/1 (5) = *regere (populum) Israel Vulg* [szyk *zmienny*] (10:3): Ty miły panie ktory rządził lud ífraelski/ raczy pilnoć wziáć ty ktory dom Iofephow wiedziefz iako owieczkę. *WróbZolt* 79/2; Ieffi Pánná Márya ieft wodzem/ tedy [...] to nieprawdá/ co Prorok fwięty nápiśáł o Synu Bożym: s Ciebie mi wynidzie wodz/ ktory bęđzie rządził lud moy Izráhelłki. *KrowObr* 165; *RejPos* 35v, [36]; *CzechRozm* 98v; Idzie/ idzie bóg prawđziwy/ Idzie fędzia ípráwiedliwy: Ten świat práwnie bęđzie fąđził/ A lud wedle prawdy rządził. *KochPs* 145, 148, 198; ktoremu [Bóg ludowi swemu] záwždy rozmáite páfterze/ y rządźce dawał: y Sędzie y Krole y ofiárowniki/ przez ktore rządził lud fwoy. *CzechEp* 332; LVd twoy ktoryś ty raczył ftworzyć/ rácz miłóściwie tu rządźić y wyzwolić. *ArtKanc* I8; *WujNT Matth* 2/6; od Gábrielá ono poftłftwo ftyfzálá/ Ze fie z nię miał praw-

dziwy fyn Boży národzić/ Królem byđż/ ludem rządźić/ y wżtykié odrodzić. *SiebRozmysł* [A4]v; Dokąd w flárym zakonie fám Bog przez Káplaná zwierzchniego ludem fwym rządził/ było náwfzem dobrze. Gdy fię rząd do fwieckiego Krolá przeniofł/ było iuz gorzey. *PowodPr* 60.

»rządźić ludzie« [szyk *zmienny*] (2): Swięci po śmierci rządzą ludzie y kroluią z Pánem. *WujNT* Cccccc; *SkarKaz* 485a.

»niebem i ziemią, niebo i ziemię rządźić« [szyk *zmienny*] (3:1): fám Bog o fobie mowi: Ia niebem y ziemią rządżę. *KrowObr* 165v; ále iá [Maryje] tełz y Bogiem tznynieć/ iákoby oná rządziłá niebem y ziemiá *KrowObr* 166v; *ArtKanc* M14v; Abowiem prawđziwie bógófláwiona ieft mátká ktora porodziłá krolá onego/ ktory niebo y ziemię rządzi y ípráwuie. *WujNT* 242.

»sam przez się rządźić« (1): choć Pan Chrifus ieft głowá ták żony iáko y mężá/ ktory żonę y fám przez fię/ y przez mężá rządzi. *WujNT* 669.

»(wszy(s)tek) świat, (wszytkim) światem, okrąg świata rządźić« [w *tym: czym* (= w *jaki sposób*) (1)] [szyk *zmienny*] (6:4:1): *OpecŻyw* 20v; O Márya rządź wżtyłłkim Swiátem. *KrowObr* 176; gdyż [Bóg] okrąg fwiáta opátroznoćiá fwá zátzymawa y rządzi *BibRadz* I 2a *marg.*; Deorum mente ac ratione mundus administratur, Pan Bóg fwiátem rządzy. *Mącz* 216b; Azáfz nie iáwnie powiedáł Micheáfz o mieyfcu národzenia iego/ iz fie w Bethleem miał okazáć ten wodz/ ktory miał rzędzić wżtytek fwiát. *RejPos* 66, 35v; KRólowie fądzá poddáné/ A króle koronowáné Sędzia wiekuiłty fądzi/ Który wżtytkim swiátem rządzi. *KochPs* 124; BOże náđ wżtykcie rzeczy wywyzłżony/ Y ktory rządziłz swiát/ przez cię ftworzony *GrabowSet* T, F4; *KochFrag* 41; Nie mowim o zwierzchnych ípráwách y poftępkách y rzáđzeniu iego [Boga]/ iáko swiát y ludzie rządzi. *SkarKaz* 485a.

»rządźić wedle (a. według) wolej sw(oj)ej, wedle zdania swego, w twej [= Boga] woli« [w *tym: wedle wolej a zdania*] (1); „wszytko“ (4) [szyk *zmienny*] (7:1:1): *LubPs* Z3v; Prośmy cię tełz Duchu swięty/ z Bogiem Oicem y tełz Synem w troicy iedyńy/ prawdywey wiary byś náuczyl/ wedłuk fwoiei wolej rządził/ Duchu swięty day. *SeklPieś* 7; *RejAp* 72; *BiałKat* 208v; Ktory wżtyko wie y widzi ták ná ziemi iáko y ná niebie/ y wżtyko rządzi á ípráwuie wedle wolej á zdánia fwego/ kthorego żadne oko nie widziáło áni żadny rozum fluznie dofiáđz nie mógl *RejZwierc* 8v; *ArtKanc* H15; Boże moy lutościwy/ Chęć dobrá mnoż/ á iáko oćiec chętlivy/ Wżtyko to co cię boli Oduść/ á rządź w twey woli. *GrabowSet* M2v; *WujNT* Xxxxx2v.

»wszy(s)tko, wszy(s)tki (a. niebieskie i ziemskie) rzeczy, wszy(s)tkim rządźić« [w *tym: czym* (= w *jaki sposób*) (8)] [szyk *zmienny*] (23:5:3): *LubPs* V3; Pánná Mária rządzi wżtyłki rzetzy v Papieznikow. *KrowObr* 163v *marg.*; Wefeli fię Pan Bog przez wżtyłłki wieki/ iz Krolewnie niebiełłkiey/ wżtyłki fą rzetzy poddáne. I iefzte dáley. I kto rządzi/ opatrzną mocá niebiełłkie y ziemłłkie rzetzy/ iedno Marya? *KrowObr* 164, 163v, Tt4; Iáko wżtyko móžnoćiá Boftwá fwego rządzi/ A iáko ípráwiedliwie wżtyłki ftany fądzi. *RejWiz* 76v, 111 [2 r.], Dd2; *GrzegRóżn* O2; *RejAp* Ff2v; bo pan Bog fám ieden/ wżtyko to czo widzimy/ y tho cżego nie widzimy rządzi y ípráwuie. *GórnDworz* Gg; Ktorzy [Żydz i poganie] ácz tełz niewiedzá co ieft Bog/ bo temu nigdy żaden rozum od poczátku fwiátá fproftáć nie mógl/ ále wždy wiedzá iz ieft Bog/ wiedzá iz ftworzył niebo y ziemię/ á opánowáwfy ie/ rządzi y ípráwuie wżtyko móžnoćiá fwoiá. *RejPos* 148v, 143, 151, 352; Słowem Bożym niebá wmcionné fą: wżtyłki rzetzy przezeń się ftály: okróm niego nic fię nie ftáło: w którym wżtykcie rzetzy zywą/ rułzáiá fię y fám [lege: są] rządżąc wżtyłko fłowem mocy fwoiéy *BiałKat* 76, 73v; *BiałKaz* E4v [2 r.]; *CzechRozm* 34v, 62v, 93v, 183v; dżiwuie fię nie pomáłu/ iz w ták wielkie zápámiećánie przyłzedł onego iedyńego fámego Bogá máieftá/ ktory zátzymawa y rządzi wżtyko/ że ten ktoryby fám miał być cżczony/ ten náwięcey bywa zániedbywany *CzechEp* 86; *GrabowSet* N4v; Ia wżtyłko ia Moc Bożá [lege: Boża] rządżę od fámego/ Pocżáwfy Námieft-

niką ná świećie Bożego. Afz do namnieyższych rzeczy ktore duŕze máią *KolakCath* B3v. Cf »rządzić wedle wolej swojej«.

»rządzić ziemię, ziemskie niskości, okrąg ziemski« [szyk *zmienny*] (1:1:1): Ná ten czás iuż niech poznáią żeś ty wfłechmocny pan A imyę twoie możny Bog [...] A rządziłz ná wieki wieczne ty zyemlkye nilkości. *LubPs* S6; Ty iáko pan wfzechmocny okrąg ziemlki rządziłz. *KochPs* 96, 4.

Szeregi: »rządzić i krować« (2): Święci po śmierci rządzą y kroluą z Pánem. *WujNT* 845 *marg*, Cccccv.

»miarkować i rządzić« (1): Gdyż też y ten Iezus Chrifus człowiek/ dány nam iest zá Bogá/ od onego iedynego y łámego Bogá Oycá/ ku temu áby fłowem fwym mocnym wfzytko miarkował y rządził *CzechRozm* 34v.

»mieć i rządzić« (1): ktory [*Chrystus*] nietylko ma y rządzi Krolefthwo fprawiedliwie/ ále [...] *KrowObr* 180v.

»rządzić a opanować« (1): á w tey zyemi miał fie národzić krol á zbawiciel/ ktory miał rządzić á opánować wfzytek fwiát. *RejPos* 35v.

»rządzić, opatrować« (1): (*marg*) Rzecz dziwna iż Bog bez ciáłá wfzytko rządzi. (→) A przedfię wfzytko rządzi/ wfzytko opatruie *RejWiz* 111. [*Ponadto w połączeniach szeregowych 3 r.*]

»panować, rządzić« (1): [*O Mesjaszu*] Damci w dziedziectwo wfzelkie ludzkie plemię: Będzielz pánował/ będzielz rządził ziemię *KochPs* 4.

»rządzić, (i, a) sprawować« [szyk 23:4] (27): Iż wfzytki rzeczy możnie fтворzywly/ ták fprawuie y rządzi fwiętha ręká iego. *LubPs* H4; á iest [*Psaln* 91] pelen nafłodzcy pociechy/ iżby wierni wiedzyeli/ iáká Pan pilną pracą fwą o nich mieć raczy/ á iáko ie Boftwem fwym y rządzi y fprawuie. *LubPs* T6v, P6 *marg*; *BibRadz* *3v; *GrzegRóżn* O2; *GórnDworz* Gg; gdyż iuż fiedzi [*Chrystus*] ná práwicy Bogá Oycá [...] profząc á wołaięz do niego/ ábychmy tu byli pod możnoścíá kroleftwá iego. A on áby nas raczył rządzić/ fprawować/ á potwirdzác myfli náłzych/ ábychmy [...] *RejPos* [137]; A iż też Duch s. od tego też fpołecznego Boftwá pochodzący/ Boftwo ono práwe/ z Oycem y Synem iedyne/ wfzytko rządzi á fprawuie ták ná niebie iáko y ná zyemi. *RejPos* 151, 148v, 297; *RejZwierc* 8v; Miałá zálwze prawdá y ma w Kościele Rzymkim miešce. Bo gi Duch wfzelákíey prawdy/ wedle obietnice Pánfkíey/ fprawuie y rządzi *WujJud* 15, 122 [2 r.]; tákże też łam przez fię [*Bóg*] wedle wolej y vpodobánia fwoiego/ wfzytkim fwoim fтворzeniu włada/ ono rządzác y fprawuie y łam iest włafnym Pánem niebá y ziemię *CzechRozm* 3v; *SkarJedn* 287; *SkarŻyw* 500; *CzechEp* 239; Obác iż nie tylko ániolowie: ále y święci po śmierci rządzą y fprawuie wiernie ná tym świećie. *WujNT* 845, 63, 242, 416, 669, 846, Xxxxx2v; *CzahTr* B3; Zakonodawco náłz IE-ZV Chryfte/ rządziłz ty łam nas/ y fprawuy/ á z ręki y kárnošci fwey nas nie wypulczay. *SkarKazSej* 702b. [*Ponadto w połączeniach szeregowych 9 r.*]

»rządzić, władać« (1): W tobie/ y przez cię/ zna rádošć co żywie/ Ty wfzytkim rządziłz/ ty władnielz prawdziwie *GrabowSet* N4v.

W przen (2): Wierę pánie Sobolu [*tj. odziany w sobole*] kiedy thám ftániemy Zda mi fie że ná wfzytkim fobie odšmieiemy. Bo on fędzya feymowy inák będye rządził/ Ktory áppellácie wiecznie będye łądził. *RejWiz* 122v; Duch twoy niech będzie ćielzycielem moim/ Abym nie zwątpił w miłošierdziu twoim. Ten niech me ferce rządzi y fprawuie/ Zá czym duŕzá ma ochłodę wczuie. *CzahTr* B3.

Przen: *W tzw. metaforyzacji organicznej (objašnienie cf RZĄD znac. 3. Przen)* (5): boć Christus żadnego nie potrzebuie Papy do zboru fwoiego. Vmie on, głowá będac, rządzić fwoie ciáło: ktore iest zborom iego *CzechEp* 417.

rządzić przez kogo (1): To ćyáło [*tj. Košciól*] Pan łam yáko głowá przez duchá fwego S. rządzi y fprawuie *KromRozm* III E6v.

rządzić czym [= *co*] (1): Lecz Páweł ś. y ze wfzytkimi świętymi/ infzey głowy nie ználi/ we zborze páná Chriftułowym/ nád

onę iedyną/ żywą/ naświętfzá głowę: Ktora iáko wfzytkim ciáłem rządzi: ták [...] *NiemObr* 43.

W połączeniu szeregowym (1): My głowę mamy Páná Iezu Kryftusá vkrzyżowanego/ ktora iest wyfillza/ y nád wfzythki infze tzlonki/ y wftáwiznie/ ná koŕzym miešcu známi fpoiona/ ktora rządzi/ broni/ y ożywia/ wfzytki fwoie wiernie tzlonki. *KrowObr* 12v.

Szeregi: »ożywiać i rządzić« (1): bošcie [*chrzešcijanie*] zwiázáni y fpoieni iáko członki w iednym ćiele/ ktore fię nigdy z łobá tógác nie mogá. ktore iedná duŕzá ożywia y rządzi/ od ktorey odftępowác á iey nie fluchác/ śmierć iest. *SkarKazSej* 671b. [*Ponadto w połączeniu szeregowym 1 r.*]

»rządzić i sprawować« (1): *KromRozm* III E6v *cf* *rządzić przez kogo*.

ββ. *O szatanie* (3): iż Antychrift miał mieć zá przednieyŕzego fwego namiestnika [...]: nie Bogác iedynego prawdziwe⁸⁰: [...] ále dyablá [...] ktory mu moc tę dał/ y zwierzchnošć/ y ftolicę ná ktorey ŕiedzi. Ktorá łámże przedšię y tą kreáturá fwą/ ktorá łámże koronuie włada: y łam iá iáko fprawcá y máfzálék/ z dopufczenia Bożego/ rządzi. *CzechEp* 422; Anyoł ták [*u heretyków*] piekielny rządzi/ ktory tey niewiešcie [*Matce Bożej*] y našieniu iey przeciwny iest. *SkarKaz* 578b.

Szereg: »rządzić i sprawować« (1): A dáley iuż podobno wylíčác nie trzebá/ czo fie z niewiernymi dzyac będye/ gdyż wiefz kto iest fprawcá ich/ kto iest wodzem ich/ y iákíe łá figle y rzemiešłá tego miłtrzá ich [*tj. szatana*] y iáko rządzi y fprawuie thy zwolenniki fwoie *RejPos* 331v.

γγ. *O bogach rzymskich* (4): *BierRozm* 24; Wenus s piękney vrody/ zá to wzyęta byłá/ Ze nędzne miłofniki/ ty fwieckie rządziłá. *RejZwierc* 114v; MERCVRI wfzytkich hándlow y przemyšłow Boże: Ktož twoię mądrošć poiác y wyflowić može? Ty rządziłz krzywomyšlny dowcip/ y ty zbroifz/ Ięzyk w dziwne chytrošci *KlonWor* 1.

Szereg: »rządzić, sprawować« (1): Sic fata Deum rex sortitur, Ták rządził/ ták fprawuie. *Mącz* 403c.

β. *O wpływie ciáł niebieskich na świat i ludzi* (11): A ktoby fie przypátrzył tákíey odmiennošci/ Iáko fwiát wfzędý pelen márných przypádlošci. To wfzytko niebo rządzi á Płánety iego/ Bo im moc tá nádána od Páná łámego. *RejWiz* 136v; Vczynił tedy Bog dwie wielkie fwiátłá/ wiefze fwiátło áby rządziło dzień [*ad dominium diei*] á mieyŕze fwiátło áby rządziło noc [*ad dominium noctis*]; y gwiazdi też vczynił. *BibRadz* Gen 1/16; Ná dni.) Ktore bieg slo-neczny rządzi. Acz tu Duch ŕwięty nie vczy táemnic przyro-dzonych/ o ktorych fię Astrologowie bádiá *BibRadz* I 1c *marg*, I 1c *marg*, Gen 1/18; Płánety ziemię rządzá. *RejZwierc* 3 *marg* [*idem*] Bbb; Chwálćie páná/ [...] Który zážęł ná niebie ŕwiátłá niezgá-lzoné/ [...] Miešiac/ y złoté gwiazdy/ áby noc rządziły/ Bo łáłki iego zádné nie zwyćięzá ŕily. *KochPs* 199.

rządzić kim, czym [= *kogo, co*] (2): Y vczynił Bog dwie ŕwietle wielkie [...]. Y położył ie Bog ná powietrzu niebiełkiem áby ŕwiećily ná ziemię: Y áby rządziły dniem y nocá/ y przedzieláły miedzy ŕwiátłem y miedzy ciemnošciá *BudBib* Gen 1/18; Chcełz to podobno pokázác ná oko Ze/ gwiazdy one/ co ŕwiecá wyfoko Námi tu rządzá/ co ná ziemi ŕiedziem *GrabowSet* D4v.

γ. *O władzy wartošciowanych moralnie ŕil ŕcierájących ŕię w człowieku (zawsze z podmiotem nieosobowym, na ogól abstrakcyjnym)* (67): Gniewaycie fie ná fwe grzechy, y ná ludzkie, ale niechciaycie grzeŕlic gniewem nierządny, ale rozum niechay rządzi walz gniew. *WróbZolt* B6v; A ták giniećie pánowie Trácąc rázem koŕfz y zdrowie Bo wiefz y rozum zábládzi Gdy kogo dobra mył [= *beztroška, niefrasobliwošć*] rządzi *RejRozpr* Hv; Ach toć wielka [!] łaska pánska kogo rozum rządzá A kto z niego namniey ŕpadnie iáko marnie zblády *RejJóz* F5v, F5v *marg*; BOWiem Pan rad záwždy wielce to po wflytkich widzi/ Kiedy kto trwa w ftanie tákim gdzie nie ták grzech rządzi/ Ten Sákráment nas beŕpiecznie z tego wywodzi. *MrowPieš* A4v; Bo ielczce nie ták dziwno gdy mály

[= niski] łtan zblądzi/ A iż go przedlię cnotá s pocźciwością rządzí. *RejWiz* 5v; Ale dziwniełzy rozum iż tho [tj. *zmysły*] vmie rządzí/ A iáko Woyt ty krzywdy miedzy nimi łdździć. *RejWiz* 119, 137, 148, 152; (*nagł*) Służowłki Woie(woda) Włocławłki. (–) CHociay kęs nogá krzywá/ ále profta cnotá/ A co zelzłó ná kroku/ nádtáwi ochotá. Bo mię pychá nie rządzí/ chociam Woiewodá/ Ocź mię iedno pokuśłfz/ poydzye s fobá zgodá. *RejZwierz* 52v; Ale ty po fwey woli/ nie dáy ciátu buiáć/ Niechay ie dułzá rządzí/ wierę day mu plá máć. *RejZwierz* 142; Nie odwłaczay [!] karánia przestępcy iáwnemu/ Dla przefłrogi Dworzánom y łłudze przyłzłemu. Pozbywłzy tey zarázy/ y przekłetye zgráie/ Mądrość będzíe rządzíłá twoie obyáyaie [!]. Dopiro Pánem będzíełfz/ mogę rzec fwobodnym *Prot* D2v; A ták Dworzánin/ zwyczáiem naprzod ma włudzić w páná cznothy. ktory to zwyczáy/ będzíe mogł żądze/ á chćiwości/ poki gruntoyny rozum nie przyłspieie rzędzić/ y ku dobremu nákierowáć. *GórnDworz* Hh4; Vczyń gwáłt przyrodzeniu á niech cie nie rządzí. Bo ktoć mu da fwá wołá wierz mi káždy zblądzi. *RejZwierc* B4; Abowiem znaydzíelz drugiego gdy mu fie fpác záchce/ iż flugá niechcąc o obáli ábo czym zákołáće/ ábo pies pod oknem záłfzczeka/ tho iuz łłudze kijem/ á wygę obieśić. To iuz tám nie rozum rządzí ále śmyłf niebáczny. *RejZwierc* 80v; Ale ty coć dał Pan z rołłropná dułzá opánowáć to gnuśne á níkcźemne ciáło/ to łobie miey zá rołłkołz á zá ołobne ćwiczenie/ ábyś temu pánu názbýt rzędzić nie dał/ á przypátruy mu krygu y fląd y zowáđ/ áby nie tędy buiáło kędy chce *RejZwierc* 113v, A5v, 21, 71v *marginis*, 122, [238], Bbb; bo tym obyčzáiem zołłtoł się ná goli oná rołłropnosć/ ktora iefł náilepłzá włzytkiego żywołá łudzkiego rzędzićielká/ przywodzáć włzytko ku flátęcznosći/ ku prawdzie y powážnosći/ á włzytkie inłze cnoty rządzáć. *ModrzBaz* 8; Káždy fię przypátrzyć mozeł/ iefłli duch ś. czyli ciáło/ ty Oyce [kłóćącyeh się *Cyryla i Jana Antiocheńskiego*] ná tych łynodźiech (ktore teraz niektorzy/ zá náświętlze máią) rządzíło. *NiemObr* 137; Ześ ty/ o zacny Hrábiá/ nie pómniáć ná fwoie Nieprzełspiećieństwo/ przedsięś wsiadł w okręł wyłoki: Miłosć rządzíłá/ która nie ćierpi odwołki. *KochPam* 85; Szczycá fye włtydem nie włzetecznosć pluzy/ Cwiczą fye miárą nie zbytek tu flúży. Wodźi rey fezérość nie obludnosć rządzí/ Szkodźi fwawola nie kárnosć dźiś bładzi. *PudłFr* 46; *ArtKanc* N12; O Iesus coć ta rzecz turbatyłi wczyniela razem excanduit iuz prawi postaremu Rufianowie będał panowáli anieprawda będzíe rządzíłá [!]. *ActReg* 100; Rozłłádku tám nie máłz kogo iuz gniew rządzí/ By był y namędrłzy zápewne zblądzi. *Phil* I; Ták ten duch/ ktory rządzí náłze ciáło/ Pódzíe tám gđzie był niż życie náłtáło. *GórnTroas* 30; Acz fie tego łpodzięwam/ że tá dobra páni/ Choć iá niecnotá rządzí/ wđdyć kiedy da tání. Wđdyć iá fumnienie rułzy/ któré/ by kát piecze *GosłCast* 72; Głupi wiedzíć nie mozeł/ dziećie y piiány: Zamętkiem przemożony/ smutny/ rozgniewány. Bo tych áffekt y trunek/ á nie rozum/ rządzí: Dla tego teź y chcenie y wola ich bładzi. *KlonWor* 68; [*Paprkoto* C4].

rządzíć co a. czym (1): ábowiem ći [ludzie dojrzáłi] gdy krew iuz chłodnáć/ á buinosć przyrodzona włtawáć pocźyna/ [...] iefłli fie rozmiłuiá pięknosći/ y ku niey łámey chęć tę fwá ktorá rozum rządzí przyłožá/ tedy fie ifcie w tym nie záwiódá/ áby dołkonále w wzywaniu pięknosći być niemieli *GórnDworz* L12v.

rządzíć kim, czym [= kogo, co] (6): *RejJóz* D8, E5v; Ale co *Cicero* mowi o pohámowaniu gniewu/ to się teź o inłzych namiętnosćiach ferdecźnych rozumieć mozeł/ ktore połpolicie frodze zwykły rządzíć [*exercent imperium*] temi ktore opánuiá *ModrzBaz* 7v; *SkarKaz* 313b. Cf. »światem rządzíć«, »wszystkimi rzeczami rządzíć«.

rządzíć w kim (1): Tákíeż thá brudná lámpá człowieká márnegó/ Pyęknie iefł ozdobyona od Bogá zwirzchniego/ Tym ogniem á tym fwiátlém od niego nádanym/ A s tey on ołiádołści zołłá zyemłkim pánem. Bo by nie tá rołłropná dułzá w nim rządzíłá/ Iákaźby tho beftia ná włzem márna byłá. *RejWiz* 119v.

W przeciwstawieniu: »rządzíć ... słuchać« (1): Naprzod wiemy iż gniew iefł w nas/ iáko inne namiętnosći bydlęce z beftyámi łpol-

ne/ iáko flugá y niewolnik v rozumu [...]. Pozyteczny iefł y potrzebny gdy nie rządzí pánem/ to iefł rozumem: ále flucha iáko flugá *SkarKaz* 313b.

W porównaniu (1): A piękne to więzienie iefł pocźiwey dułzy Kiedy krewkiego ciáła niecznota nie rułzy [...] Na włzem rozumney dułzy iefł w mocz poruczono By ona iáko páni/ tą flugá rządzíłá Aby potym łpolu z nim wiecznie nie bładziłá *RejJóz* E5v.

Przysłowie: *RejJóz* Lv [2 r.]; *RejZwierc* 232; (*nagł*) Ian Tomáłz/ Kilian Droiewłcy. (–) TYch y cnotá y rozum záwłze pięknie rządzí/ Wierz mi że s przyłłoynosći żaden nie zblądzi *PaprpPan* Nv.

Zwroty: »(nie) dáć się, dopuszczáć się rządzíć [czemu]« (8:1): Nie day fie fwey woley rządzíć iáko profte byđłó *RejJóz* F; *RejWiz* 8v; Bo pewnie nazacniełzy/ muśi fie oblądzić/ Ktory fie da áffektum/ bez rozumu rządzíć. *RejZwierz* 50v; *RejZwierc* 4, 214; Lecź y połpolity żywoł łudzki świádczy/ iákie fwary/ zwády/ y bunty wzrułzáć oni zwykli/ ktorzi się tákíem namiętnosćiam rządzíć dopułfzczáią [qui imperio ... obtemperant] *ModrzBaz* 18; Niemoże záprawde łerce waśniá/ gniewem/ ábo iáką popęđliwościá wzrułzone/ áni rozumowi dáć się rządzíć [Non potest ... nec ratione regi]/ áni ná prawde przyzwáłáć. *ModrzBaz* 27; Bo opuściwłzy rozum/ wzgárdziwłzy práwo Boże y przyrodzone/ co innego fię zołławał/ iedno że fię przygodam á ládá czemu muśimy dáć rządzíć [ut nos casibus et temeritati regendos demus et gubernandos]? *ModrzBaz* 81; *SkarKaz* 489a.

»[czyje] sprawy rządzíć« [szyk zmienny] (3): *RejRozpr* K4; Twardy tho zamek krolom łwiáta tego/ Gdzye łpráwiedliwość rządzí łpráwy iego. *RejZwierc* 211v; (*nagł*) O Bożey opátrnosći ná świécie. (–) Nie tráfunek przygodny łudzkie łpráwy rządzí/ Y fortunę łzaloná/ choć vpornie bładzi/ Chelzna twardym mułłztukiem *SzarzRyt* B3.

»światem rządzíć« (1): Filozofom záś choć świáł rołkázowáł/ ále záś oni rołkázowáli żądzam złym/ ktore połpolicie świátem rządzáć. *PowodPr* 61.

»wszystko, wszystkimi rzeczami rządzíć« (2:1): Moderatrix rerum sapientia, Mądrość włzłłtkiemi rzeczámí rządzí. *Męcz* 228b; Tá łpráwiedliwość iefł tho łędzya frogi/ Rowny dekret ma pan iáko vbogi. [...] A gđzie złość łdździ tám nie ieden zblądzi/ Bo tám niecnotá s fáłłzem włzytko rządzí. *RejZwierc* 212; *SkarKazSej* 657b.

Szeregi: »rządzíć a pod moc swoję podbijać« (1): A áczłowiek to dobrze powiedźiano/ że rozum popęđliwe chęći ferdecźne rządzíć/ á pod moc swoję podbijać ma [regere suoque imperio subiacere debet] / á włzákze doznawamy tego/ iż prożno się rozum o to kuśi/ iefłli mu się człowiek w tey mierze nieuczyni połłufłznym *ModrzBaz* 8.

»sprawowáć i rządzíć« (1): dułzá náłzá/ [...] czúie być tę swoję powinność/ áby czúio łpráwowáł / y rządzíł *GórnDworz* L12.

»wzbudzáć i rządzíć« (1): niemáłz tu płochey á byłłrey zápalczywości/ ále flátęczná fierdzitość/ ktorá rozum/ á baczenie/ wzbudzá / y rządzí. *GórnDworz* K4.

Iron. (1): Ale tám rzadko bywa pan Gdzie rządzí/ czuha dołłoman *RejRozpr* Iv.

W przen (4): Bo pewnie ná tey drodze káždy fnádnie zblądzi/ Kogo świáł bez rozumu á fwawola rządzí. *RejWiz* 180v; Iuz go łprofny świáł nie rządzí/ Ktory co złé dobrym łdździ. *KochMRot* A3; Tá Abigáil mądrość iefł/ y rozumu wzor/ ktorym fie gniew w nas hámowáć ma: [...] radź fie rozumu/ á oney zápalczywośći mieyłca nie day. Niech flugá nie rządzí/ niech żołnierz twoy nie dobywa łzáble/ áz mu kaźełz. *SkarKaz* 314a; *KlonWor* 69; [*SkarKaz* 473b (*Linde*)].

đ. *O dominacji w stosunkach rodzinnych* (16): Włzeteczni przed ćichymi/ włzędzie przodek máią/ Zádney łpráwiedliwości/ vpráwá nie mamy/ Poki mężowie rządzá/ ie y nie doczekamy. *BielSat* [I4] [*idem BielsJem*]; Toć rołkázuię flowem Bożym/ ábyś żonę twoię ktorey ćię teras Pan Bog głowá y opiekunem dał/ dobrze y poboźnie rządzíł *KarnNap* G, F4; *BielsJem* 13; [*Bóg*] ftworzył

iednego łamego człowieka/ męża onego pierwfzego/ aby był głową y oycem wlytym lynom swoim. [...] y przetoż zoną mu dał nie równą we władzey/ ale poddaną: aby dwa nie rządzili/ a w domu iednym/ żony choć iednego ciála łą z mężmi/ drugim fię abo rownym pánem w domu nie czyniły. *SkarKazSej* 690a.

rządzić kim [= *kogo*] (1): Pánem y głową tobie małżonek ślubiony/ Rządzić tobą powinien/ ná toć iest oddány. Ale twoiá gorna myśl ná to nie przyzwoli: Ktoż rządzić/ niżli z ręku pátrząc/ też nie woli? *ZbylPrzyg* A3v.

W przeciwstawieniu: »rządzić ... z ręku patrzeć« (1): *ZbylPrzyg* A3v *cf* *rządzić kim*.

Szereg: »rządzić i sprawować« (1): Páweł S. mowi: że mąż iest głową niewiáfty/ albo żony swoiey/ że ią rządzi y sřprawuie: á więc iuż przeto Pan Chrifus przełtanie być głową niewiáfty? *WujJud* 122.

[*Cf* **1.a.a.aa.** »sam przez się rządzić«.]

aa. *O władzy kobiet (pojmwanej jako naruszenie ustalonego porzdku)* (8): Ktorzy máiá być w Rádę obieráni. [...] nie cudzołżnicy/ nie oni/ kthorych żony rządzá/ nie lichwarze/ niefálzerze *GroicPorz* b3v; *BibRadz Eccli* 9 arg; *Gynaecratumenos*, Który da po fobie niewieście yeżdźić/ to yełt którego żoná rządzi *Mącz* 150d; *KochPieś* 1; [Iáko to iest v białychgłow popolita/ że rádź wiele rządzá *BielKron* 1597 464 (*Linde*)].

rządzić kim (1): Niech fię przeto oni wlytdzú/ ktorzi/ rozumieiąc fię być vrzędow ziemkich [...] godnemi/ nie nigdy nieczyńiá/ iedno to co im niewiáfty rołkażá. Iákoby wtem iáka rozność byłá/ żeby niewiáfty vrzędzy trzymáły/ albo oni ktoremi niewiáfty rządzá/ gdyż te obie rzeczy ná ieden fię gościniec schodzą. *ModrzBaz* 49.

W przeciwstawieniu: »rządzić ... służyć« (1): Też obyczay w Indyey wlızędzie ná wlıchod flońcá/ Zony rządzá/ á chłopi łluzá im dokońcá: Y wożá ie ná wożie záprzágły fię łami *BielSjem* 8.

Zwrot: »[komu] dać się rządzić« (1): Kto się niewiáftom da rządzić/ Ten íi nie może mądry być *BierEz* Mv.

Przen (1):

W przeciwstawieniu: »służyć ... rządzić« (1): *SkarKaz* 489a *cf* *Szereg*.

Szereg: »rozkazować i rządzić« (1): Nie poniżaymy łtanu fwego łynowkiego y páńkiego/ abyłmy temu niewolnikowi náłzemu łluzć mieli/ á tá zła żoná [tj. *ciáto*] rołkázowác nam y rządzić nas miála. *SkarKaz* 489a.

b. *Na mocy prawa stanowionego* (340): *Prot* Dv; *RejZwierc* 249v; Temu wierze że tám nigdy nie trápiá kłopoty/ Gdzye Kofcieleccy rządzá wlıżák w łwiezey pámięci/ Oni Woiewodowie y Biłkupi łwieci *PapPan* L4v.

Zwroty: »[komu] dać się rządzić« (1): á Cefárzowie fię im [papieżom] iákoś nieopátrnie dáli rządzić á to względem wiary y nabożeńftwá/ ktorem fię w fercá ich wkrádl. *CzechEp* 376.

»świat wszytek rządzić« (1): Niewiem ielli to przyimá [...] obrońce łtolice Rzymłkiey: ktorzy nie tylko wlytkie rzeczy zborowe [...] fwemu Papieżowi poddawáiá: Ale rádźiby to widzieli/ aby Xiążetá/ Krole/ Cefárze/ náołtátek świat wlytkek rządził/ y nád nim pánowál. *NiemObr* 57.

»wszystko rządzić« (1): A ktoż tego przyczyná iedno íi Zubrowie/ Co fię im coś dziwnego zówždy miełza w głowie. Zda fię im iż ná ten czás wlytko rządzić máiá/ A no ich połowicá przed tym pozdycháiá. *RejZwierc* 249v.

Szereg: »rządzić i panować« (1): *NiemObr* 57 *cf* »świat wszytek rządzić«.

a. *O władzy świeckiej* (252): Then [*Solon*] Atenłkim panom wyborne wlıtanowił prawa [...] á tak za wiele czałow ie rządził, y z niewoley okrutnich panow łwą opatrnością ie wyzwalał. *BielŻyw* 5; *RejPs* 117v; Yedeⁿ nawyłłly vrząd ma wlyłtkye ine rządzić. *KromRozm III* F8 marg; Boże rácć dáć [...] sřprawiedliwość twoyę łynu krolewłkyemu/ By w tey sřprawiedliwości lud twoy zówždy łądził/ A vbogye łirotki ná wlıem sřprawnye rządził. *LubPs* Q4; Izali fię też nie ták łkárzyli kxieża żydowłcy przed Felixem [...]? Myłmy

zówždy byli w pokoiu/ y rządziłes nas w wielkney opátrności *KrowObr* B2v; *RejWiz* 173; *Leop 2.Par* 26/21; (*nagł*) O łároftach. [...] (–) Zadnemu cudzoziemcowi miáłtá áni zamku rządzić niedamy *UstPraw* A4; A ták ielłizeš Krole/ toć twoy vrząd łędzić/ A ielłie fię trudno zda/ day inemu rządzić. *RejZwierc* 3v; Zołtál potym Cefárzem/ rządził wielkie pány. *RejZwierc* 39; MArkus łyn Antoniego/ wielkiego wčzenia Filozoph/ [...] przyiáł bráthá Lucyfá ná Cefárftwo/ ták iż łpołu obá nierozdzyelnie rządzili w dobrej zgodzie á opátrności. *BielKron* 149v; Ci dwa będąc w wielkney zgodzie y rozumie/ záložyli wiele miáłt we Włofzech/ kthore w pokoiu wielkim rządzili/ praw y obyczáiow dobrych náuczylly *BielKron* 275v; Nie łluzna rzecz nas dziecięciu **rzędzić** gdy fię łámo ielłcze rzędzić nieumie. *BielKron* 357; Mázowiecka Sláchtá přečiw Annie kłieźnie Mázoweckiey fię wzburyłá/ á ná przełoženíftwie dáley iey nie chćieli mieć/ iż łkárbu popolitego wiele z wtracáł/ mieniác też tho być zá lekkość iż ie niewiáftá rządziłá. *BielKron* 416v, 282v, 342; Abowiem nieieft to podobna rzecz/ aby kto mogł dobre rzędzić/ ábo fiebie/ ábo kogo drugiego/ bez Bożey pomocy. *GórnDworz* Hh6v; *PapPan* Q3; tákci też należy ná Krolá/ to ielł/ ná Przełožonego á ná łtrozá ludzkiego/ wlytki sřrawy łtołowác ku pożytkowi/ nie fwemu włafnemu/ [...] ále tych ktorych rządzi. *ModrzBaz* 18v; Niegodźi fię wam/ ktorzi rzeczy ludzkie rządzicie/ ieden tylko łtan łudzi dla niegodności kárác *ModrzBaz* 99v; W pirwfzych też księgach powiedziálem/ y o obyczáiách/ y o ołobách/ kthoreby obyczáiie rządzily á ich bronily *ModrzBaz* 101; Trzebá żebyš rządził/ ielli chcelš być tym czem íię zowá: to ielł/ rądzić o zdrowiu tych kthore rządził/ o zacności/ o obyczáiach/ o práwách/ y o máiętności. *ModrzBaz* 106v; Bo á co ielł nieprzyłtoyniełfzego/ iáko chćieć rządzić one/ ktorzi íię o to nieprołżá? *ModrzBaz* 107, 49, 106v, 134, 135; *ModrzBazStryj* ¶2v; Ty łáphet rządz y broń tych dwu [tj. *Sema* i *Chama*] iáko Krol y Slachcic *StryjKron* 6; Xiężná Holhá [...] kthora nieiáko biáley głowy młá pleć/ ále iáko nayporzádniełfzy Monarcha rządziłá *StryjKron* 122; Zebrał fię z Tátary/ y opánowál mocá wielkie Xięłtwo Rzezáńłkie oyczylł/ kthore ielłcze Mátka iego rządziłá. *StryjKron* 395; *GórnRozm* Av; yedenze Bafza rządził/ y co kazał tak bic mułialo *PapRozm* G2v; *ActReg* 94, 158; VVOIEVOD záš dwánaście powtore rządzilo: Leć im/ iáko y pierwfzym/ ná rządzić zchodźilo. *KlonKr wstęp* A2v; LESZCZEK chytry/ przez zawod/ zdrádnie páńłtwá dołzedł. LESKO WTORY/ zań [= *po nim*] rządził/ kthory go w tym podłłtrzełł. *KlonKr wstęp* A2v, *wstęp* A2, k. A2v; Bo nic nie ielł włafniełfzego y potrzebniełfzego temu co drugie rządzi/ y ná włokim miełfcu łiedzi: iáko mądrość. *SkarKaz* 517a; A gdy ieden rządzi/ wlytocy z łwym rozumieniem do kupy idá *SkarKazSej* 691a; W takim rządzić wielogłownym łáčno bárzo łedicyá y wzburzenie wczynić. bo prołłym łmáczne to pochlełftwo: iż też oni rządzić y wolności łwoiey wlywác máiá. *SkarKazSej* 695a, 676b, 678b marg, 679a [2 r.]; Nie Pániác nam ále Mátką byłá/ Day nas łto łat y z tobá rządziłá. *RybWit* C2.

rządzić u kogo (1): Zówždy krolowie to ielł ieden v ludu Bożego rządził. *SkarKazSej* 689b marg.

rządzić wedle (a. *podług*) *czego* [= *czym się kierując*] (9): 4. część tego rozdziału ielł/ iż Krol nietylko wedle wyrokow ábo Státutow/ ále też wedle przyłkádow ma rządzić. *ModrzBaz* 15v; *SarnStat* 1147. *Cf* *Fraza*, »ludzie rządzić«, »podług prawa rządzić«, »wedle wolej swojej rządzić«.

rządzić co a. czym (1): [*Dariusz pisał do Aleksandra*:] zaprawdeby wielká chwałé miał gdyby krom dozwolenia y wolej náłzeye Macedoniy rządził *HistAl* C7.

rządzić przez kogo [= *za czym pośrednictwem*] (5): nam WKM przez ty urzędzy z dawna w Rzeczypospolitej postawione rozkazowác a nas rzędzić i sprawowác racyzsz przez księżá biskupy IchM, przez IchM pány wojewody, starosty a kanclerze *Diar* 69; *ActReg* 157; Tám [w *starym zakonie*] było krolełtwo/ ále kápláńłkie: á v nas [tj. *u chrzełcijan*] kápláńłtwo/ ále krolewłkie. Tám krol rządził/ ále z káplánem: á tu káplán rządził/ ále z krolem y przez krolá.

SkarKazSej 679a; iż chcą aby fzláchtá ábo lud poſpolity przez poſły fwe rządził *SkarKazSej* 694b. Cf »ſwiatem rządzić«.

rządzić kim, czym [= *kogo, co*] (53): (*did*) Czart wylicza Dobrodziejstwa za ktore Bjlkup Panu powinien był (–) [...] Ale Doftoyenftwa owj Mayącz w mocy zacne Głowj Rządzać nieyednem powiátem Zatrzaſſayacz wiele Swiátem *RejKup* bb5v; A Ioáthám fyn Krolewki rządził domem y fądził [*erat super domum iudicans*] lud oney ziemie. *BibRadz* 4.Reg 15/5; Civitatem administrare, Rządzić miałem. *Mącz* 222c; *RejZwierc* 252v; *SarnStat* 18; Co [*tj. wszeteczeństwo i cudzołóstwo*] ácz wſzyftkim ftanom rzecz ieft fzkodliwa. Wfzákoż ofobliwie tym ktory infzymi rządzá *PowodPr* 70; Ia Athenámi rządzę: żoná mojá mną. żoná záfie fyncaczk iey. áták chłopię Atheny fpráwuie. *PowodPr* 77; Gdy lud on wybrány krolá fobie proſił od Sámuela fędziáká onego y káplaná/ ktory iemi ná on czas rządził: [...] *SkarKazSej* 689a. Cf *Zwroty*.

rządzić czym [= *przy pomocy czego*] (6): obieráli miedzy fobá iednego/ ktorego mędrfzym y potężnyfzym być rozumieł/ áby ie rádá fwoiá rządził/ fpyro porównywał/ á od poſtronnego nieprzyiáciela ich bronil *ModrzBaz* 47v; Ládwidze zátym w Polfcze rząd odano, Corce krolewkiey Sceptum dárowano. Ktorem przez ten czas roftropnie rządziłá *KlonKr* E3. Cf »lud rządzić«, »prawem rządzić«.

rządzić gdzie (24): Idźciefz też fmieie do Litwy/ Nie zwiedzycę nikt z wámi bitwy/ Wielzy tám rządzá pánowie/ Dobrze bączni ná rozmowie *BielKom* A4; źle bywa gdzye dwá pánowie rządzá. *BielKron* 125; tám gdzie wſzyfcy álbo wiel rządzá/ trudno o rząd ieft *OrzQuin* O3; *RejZwierc* [238]; *MycPrz* II C2v; Krotká z zle nábytego káždy rokfoż miewa. Potomek tám nie rządził fám do dnia trzeciego/ Ledwie iże wżywał pániſtwa ták zacnego. *PapPran* Dd2; Trudno tám porządek byđz ma/ gdzie wſzyfcy rządzá *GórnRozm* A; Dowiedz mi kto teraz tu rządzi? *GórnRozm* A; bo áni ludzie/ gdzieby bylo tych obyczáiów miáfto niemiáfto/ áni obyczáie/ gdzieby byli tácy ludzie nie rządzili/ nie mogłyby były álbo zálożyć/ álbo tak długo trzymáć ták wielkię/ ták ſwiátobliwię/ y ták fzeroko włádnę rzezypolítity [*rymskiej*]. *KochWr* 26, 37 [2 r.]; *ActReg* 157; Woiwed Woiewod dwánaſcie. (–) RZadko tám bywa gdzie ich wiele rządzi, Porządek, zgodá, y częfto fię błádzi. *KlonKr* A4, A4; Tá oftátnia [*monarchia*] Rzymka/ gdy roſlá/ krole wygnáá. Co fię iey źle powiódło: gdy ábo wiele przednich/ ábo lud fám w iednym onym mieſcie rządził. *SkarKazSej* 690a; Bo gdzie dwá ábo trzy rządzá: káždy naydzie fwoie mniemánie y rozumienie. *SkarKazSej* 691a; Ná Wenecyá nie potrzebá pátrzyć/ iż ták długo/ to ieft 1100. lat ftoi. Bo tám lud poſpolity nie rządzi: tylo w rzezách málczykich/ y nienależytych/ zdánia ich pytáá. *SkarKazSej* 691a, 679a [2 r.]. Cf *W połączeniach z nazwą miejscową*.

W połączeniach z nazwą miejscową [w tym: *gdzie*] (11): a gdy Iozef ktory rządził wſzytek Eipt cheyał zſtepitiz do domu xyążęcyá ono xyążę welflác fię powyedzyáł [...] *HistJóz* B3v; Ptolemeus Egipt niechay rządził/ á Kleopatę ktorá był ociec moy poſlubil fobie zá żonę/ niechay wezmie zá małżonkę *HistAl* N2, C7; *BielKron* 168v; Rzymie gdy cie rządzili poważni ftanowie/ Nie bylo żadney mocy podobney ku tobie. *RejZwierc* 252v; á cofz owfzem byłoby gorzey gdyby Sędziakowie mieli [!] rzędzić w Wołofzech *MycPrz* II C2v; Vmieliby Stároſtwa fiami w Ruſi rzędzić *PapPran* B4; Y ná ten czas nie długo dobrze w Rzymie bylo/ Kiedy tych dziełię pánow ieden Rzym rządziło. *PapPran* Gg3; *ModrzBaz* 43; GDy kilkánaſcie głow w Polfcze rządziło, Krzywd [...] záżyło [!] To cne Sármátkie pániſtwo *KlonKr* A2; *PowodPr* 77.

W połączeniu z nazwą etniczną (4): (*nagł*) Mieczyſław wtory. (–) KAdziel temu przáżdzb, a nie cne Polaki, Przyſtało rządzić, ferdeczne iunaki. *KlonKr* C2, *wstęp* A2, A4 [2 r.].

W połączeniu szeregowym (1): Przimiſz tedy W.K.M. [...] od nas [...] to wyznánie náſze/ [...] á nas ták rzędzić á fpráwować y miłowáć rácz/ iáko wierne poddáne fwoie *WujJudConf* 18.

W charakterystycznych połączeniach: *rządzić dom(em)* (4), *drugie, ine* (2), *księstwo, miasto(-em, w mieſcie)* (4), *obyczaje, pany, podljeſze w rozumie, powiátem, rzeczy (ludzkie)* (3), *serce,*

sprawy, starostwa, zamek (2); *przykładem rządzić, radą, rozkazowaniem, rozumem; dobrze rządzić, rozumnie, roztropnie* (3), *spolu; wedle chęci rządzić, wedle obyczajow, wedle przykladow, podług przystojeńſtwa, wedle upodobania swego, wedle zamiaru; przez poſły rządzić; w łasce rządzić, w miłości, w pokoju, w sprawie dobrej* (2), *w ſprawiedliwoſci*.

W przeciwſtawieniu: »rządzić ... ſłuchać« (2): Po ſmierci iego [*Lecha*] nie náyduie fię w piſmie kto ná iego mieyfcu panował/ ále to był ták ſpoſobil potomkom fwym/ áby ftárfzy brát rządził/ á młodfzy go flucháli iáko oycá. *BielKron* 339v; bo ták mowi Mędrzec: (Dla grzechow ziemie/ (to ieft ludzi ná ziemi) wiele pánow iey.) Nie tákich gdzie ieden drugiemu podlega/ y wſzyfcy iednego flucháá: ále gdzie fię ieden drugiemu fprzećiwiá/ á chcą wſzyfcy rządzić. *SkarKazSej* 695b.

W porównaniach (2): Głowá grunt w czleku głowá mu pánuie/ Powod ieft wfzech ſpraw/ członkom rokázuię/ ieft iáko Zamek ktory Kſiáżę rządzi: Kofzuię/ wácha/ ſtyfzy/ widzi/ fądzi. *RybGęſli* C4v; CRákus roftropnie rządzác nie zabládził W Powinnoſci fwey, gdy iák ociec rządził. *KlonKr* A2v.

Fraza: »władza rządzi (a. ma rządzić)« [w tym: *wedle czego*] (1) (2): gdyż przedfię Krolewka władza winna obyczáiów y praw ziemkich ſłucháć/ á wedle zamiáru ich ma rządzić [*regia potestas ... cogatur ... imperare*] *ModrzBaz* [16], 3v.

Zwroty: »krolestwo, cesarstwo, Koronę, Koroná, krole(w)stwem rządzić« [*szyk zmienny*] (14:3:1:2:2): Trzebáć takim ramion mocnych [...] I [tr]ze[b]a by też głow wiecej [...]. Boć temu jedna nie sproſta. Rządzić rozliczne krolestwa [Nie] mądrzyć ſie podejmują Czego więcę potym żáhują *BierRozm* 21; *LubPs* O5v; Theodorá Cefárfstwo rządziłá dwie lecie áni źle áni dobrze/ iáko biáá głowá. *BielKron* 169; iż iey fioftry ftryieczne ná ten czas w Czechách famy rządziły krolestwo/ Thetká/ Káſa/ Libuſa *BielKron* 341, 168v, 241; Rationes Galliae procurare, Fráncuskim krolewftwem rządzić y ono ſpráwować. *Mącz* 347b; *RejAp* 157v; były po wfzelki czas biáległowy thák chętnę/ iáko męlfzczyni: Bywały te/ ktore podnáłzáy woyny/ y otrzymywały wielkie zwycięſtwa: rządzily krolestwá *GórnDworz* X6v, Ff8; Namileyfzy fynu/ iuz ia będe zá to pokutowáć pielgrzymuiąc wſzyftkiego żywotá czáfu me⁹⁰/ á ty krolestwo będziefz rządził. *HistRzym* 37, 30v, 35v, 50; *CzechRozm* 142v; LVcius ſpołem z brátem ácz pocčićwie żyli/ Y Cefárfstwo fortunnie y mądrze rządzili/ Snadz [...] *PapPran* T; Ten [*Zygmunt*] fortunnie ſpokoynie tę Koronę rządził/ A namniey w przyſtoyńſci Krolewkiey nie błádził. *PapPran* Ee2v, Dd, Dd4v; Działo fię przy [...] Pánách według Doftoięńſtwa y Vrzędów/ ktoré trzymáá w Rádách/ rokázaniu/ y Dekréciech Królestwá náſzego (którym fczęſliwie rządzimy) ná tym ſiedzacych *SarnStat* 940; Táć też v nas moze mowić: Krol z Wálnym Seymem rządzi Koroná; Wálnym Seymem/ Seymiki Ziemkie: Seymikámi iáki Práktykáńcik ktory fię ná to vda. *Ergo* Práktykáńcik Koroná rządzi. *PowodPr* 77.

»lud, narody, poddane, ludem, nad ludem rządzić« [w tym: *czym* (= *przy pomocy czego*) (2)] = *gubernare populum PolAnt, Modrz; dominari populo PolAnt* [*szyk zmienny*] (10:3:3:1:1): A ćic fá przednieyfy z przelożonych ktory byli Krolá Sálononá/ dwiefcie y pięćdziefiát kthorzy rządzili nád ludem. *BibRadz* 2.Par 8/10; Tegoż roku byli obráni dwá ftárcy z ludu fędzmi/ o ktorych był pan powiedział/ iż złoſć wyſzlá z Bábilonu od fędziow ftárfzych/ ktory fię zdali iákoby lud rządzili [!]. *BibRadz* Dan 13/5; bylá to iego [*Boga*] wola/ áby zwirzchnoſć albo przelożeńſtwo nad ludem poſpolitim bylá vſtáwioná/ iákoby oni lud fwoy w ſpráwie dobrej rządzili *BielKron* 9v; *RejAp* 99, 100v; Iákoż poprawdzie bez tego/ nie bylo by ie przecz wáżyć fobie/ gdyż fwiát niema z nich [*białychgłow*] inego pożytku/ iedno ten/ iż dzieci rodzą: á męlfzczyni wdy/ zgodzą fię ná co inego/ bo rządzá narody/ hetmániá/ obmylláá pożytki ludzkie/ y ine potrzebne rzeczy ſpráwuá *GórnDworz* Z8v; Kiedy pan ftráchem fwe poddáne rządzi/ Do dobrej ſpráwy iuz káždy zabládzi. *RejZwierc* 226; *WujJudConf* 214; [*Żydz*] záwždy niektore z domu Dáwidowego nád fobá przelożone

miewáli [...]. Aż do Máchábeyczykow: po których zaś Sędziowie ludem onym rządźili *CzechRozm* 167v, 181; Kędy piłze Cicero/ żaden przelozony [!]/ Coby dobrym rozumem nie był przyftroiony/ Nie może w dobrej sřprawie fwych poddánych rządźić *PapřPan* A3; á kto fię nádyma rządźac lud podły á profly/ temu niedořtanie ferca do rządźenia ludu pyłznego á odpornego. *ModřBaz* 47v, 101; iáko teř y Moyřezř/ on lud gruby/ zwierzchowym obyczáiem rządźac/ y ceremoniami po wiefłzey częřci cieiefnymi/ w zwiáľku zgody záchowyał *NiemObr* 8; *GórnRozm* M4, M4v; iáko tedy Saul y Sámuel był głowa ludu Bořego/ iż gi rządźil *WujNT* 669, 390.

»ludzi(e), ludźmi rządźić« [w tym: podług czego (1)] = *hominēs a. populos regere, hominibus imperare* *Modř* [szyk zmienny] (10:5): á wdy niektorzy pánowie niewiedzac nic/ co to ieřt rządźić ludzie/ nie wřhdydźa fię/ [...] řtyrowác tego okrętu/ do korego wielkiego miřtrzá potrzebá *GórnDworz* Ee6; A thák pomázániec Bořy/ ábo zwierzchni pan káždy/ řtárac fię będzie/ [...] řeby mořł zle Krole/ Tyránni Křiařęćá/ wyćiřnac/ y wygnác/ á te ludzie podług przyřtoiefřtwá rządźić/ ktorzy pod nimi w řędy/ á niewoley byli *GórnDworz* Hh2; iáko ludzie pořiadác á iáko ie rządźić/ A w domowych teř řpřawach iáko nie zábláďić. *RejZwierc* 251v; (*nagł*) Do Hektorá. (–) [...] Acř řlawá o twym meřtwie po wřzem řwiátu řynie/ Ale cie o rozumie táka druga minie. [...] cřemuř nie przełomił chcenia krolewřkiego. Zeř do rády dał pobrać nikkřemne młokofy/ Ktorem nie ludzi rządźić dáć bylo kokofzy. *PapřPan* Ff3; Coř to tedy ieřt Kroleem być? [...] nic infřego nieieřt/ iedno rządźić ludzi władnořci ie⁹⁰ poddáne. *ModřBaz* 19v; Zwierzętami by niememi táki niech rządźil/ nie ludźmi rozumnymi *ModřBaz* 81v; ták wiele ludzi miał od Bogá fobie zleczonych/ iż řycřylby fobie tego áby ie mořł dobrze rządźić *ModřBaz* 106v, 19v; *GórnRozm* M4; *WujNT* 845; Táke dobra zgodá y pokoy miedzy poľpolitym ludem: ále lepřza miedzy pány/ ktorzy ludźmi rządźa/ ábo o nich ráďa *SkarKazSej* 664b, 657b, 662b [2 r.], 678b.

»państwo, państwem rządźić« [szyk zmienny] (13:2): Tego cřáfu Amelřuitá corká Theodoryká [...] s řynem řwoim Attálárykiem rządźilá páńřtuo Rzymřkie *BielKron* 162v; Co fię tyče Brunřzwieřkiego Křiařęćá/ dáli to w moc Cefářzowi/ áby on tym páńřtwem rządźil *BielKron* 222v, 318v; *HistRzym* 68v; *RejZwierc* 195; Snadźby był Kowáľřkiemu dał řwe páńřtuo rządźić/ Bo ten vmie přętko řáľř od prawdy odpęďić. *PapřPan* O2, Q2; á przetoř tem wiecey zwierzchnym Pánom y wřzytkim infřym ná wręďdziech bęďacym przyřtoi áby [...] vmysl řwoy do wáľnego á prawđziwego řpofobu řpřawowania rzeřzy przyřwycřáili/ áby Páńřtuo ábo wrząd řwoy dobre rządźić [...] mořli [ut řraena imperii recte moderari ... *queant*] *ModřBaz* 18, 3 [2 r.], 3v; Cřcho ná wřzytkie řtrony/ pokoy kwitnie z zgodá/ Krolewie páńřtuo rządźa/ káždy w řwym beřpieczny *GrabowSet* F3; [*Wanda*] Gromilá Niemcá bronia opářřnego. Gwař tedy gwařtem odpęďziwřly zbroynie, Páńřtuo řceřřliwie rządźac, y przyřtoynie. *KlonKr* A3v, *wřęp* A2, A3v.

»prawem, podług (a. wedle) praw(a) rządźić« = *iure gubernare* *Modř* (2:2); *OrzRozm* T4; Monářřia zowa to Páńřtuo/ kore iedná tylko ofobá rządźi [*gubernationem unius appellanti*] kora ielřze wedle pewnych Praw ono Páńřtuo rządźi [*si ex legibus sit*]/ Kroleem bywa názwána/ á ono Páńřtuo Kroleřtwem: leć ielli wedle chęci woley á vpodobána řwe⁹⁰ rządźi [*si ex libidine administrantis*]/ tedy Tyráńřtwem bywa názwána. *ModřBaz* 3; Bo wřzelka wrędu dořtoynořć do tego fię cřágnie/ áby prawem á roľkázowaniem Rzeřřpoľpolitá rządźil. *ModřBaz* 82; Y władza iednego nie ieřt zła/ gdy řen ieden cnotliwy ieřt/ y podług práwá poddáne rządźi [!]. *GórnRozm* M4.

»rzczechospolita, rzeczechospolita rządźić; rzeczypospolite rządźić się dawały« = *republicam capessere a. regere* *Mącz*; *republicam administrare a. gerere a. gubernare, politiam gubernare, praesesse reipublicae, in republica versari* *Modř* [szyk zmienny] (22:3;1): trebá by nam ku temu/ onych řtářych Lyřurgow [...] ábo Sálomonow Zydowřkich/ ktorzy mądrze Rzeřřpoľpolite miedzy ludźmi řtánowiáli/ y rozumnie ie rządźili/ y gruntownie o nich piřáli

OrzRozm D2, T4; Potym Atteniańie krolá mieć niechcieli/ iedno áby ráda ábo Mágifřtratus Rzeřřpoľpolitá rządźili *BielKron* 75; Gdy řzczedł rod Lechow/ Rycerřcy ludzie [...] wyřbráli dwánařcie Woiewow ku řpřawie rzeřzy poľpolitey/ ktorzy rządźili rzeřř poľpolitá dwáďcieřá ľát *BielKron* 340, 340 *marg*, 341 *marg*; Błogosławione bęďa Rzeřřpoľpolite/ ielliže ie miľofnikowie mądrořci rządźić bęďa *KwiatKřiař* F3v, G; Rempub. regere, Rzeřřá poľpolitá rządźić. *Mącz* 349c; Ad gubernacula Reipub. sedere. Rzeřzy poľpolite řpřawowác/ Rzeřř poľpolitá [!] rządźić. *Mącz* 378c, 353a; Politia zowa/ tę Rzeřřpoľpolitá kora wiele ofob rządźi [!] [*Politiám potestatem plurium [appellanti]*] *ModřBaz* 3v; iáko *Hřřtoriae* Rzymřkie řwiáďcřa/ ludzie vbodzy Rzeřřpoľpolitá bárzo dobrze rządźili *ModřBaz* 42v; Leć to w onych Rzeřřáchpoľpolitych nie nowina/ kore nie tylko fię ludźiom ze řřkoľ rządźić dáwały *ModřBaz* 130, 3v, [16], 24, 43, 82 [2 r.] (12); *Phil* Q3; *PowodPr* 73; *SkarKazSej* 669b.

»řwiatem, řwiat rządźić« [w tym: przez kogo (1)] [szyk zmienny] (6:2): Rzeķł do mnye wřřechmocny Pan [...] Wřřytki narody řwiátiá dam w dzyedzićtuo tobye/ [...] Bęďyzeľř im roľkázował pod řelázná miotłá/ A iáķ zduřřkye nacřynie potřzeľř myřł záplotłá/ Tych to řrogich moczřow co ták řwiátem rządźa/ A zá wmyřly řwemi řnadź dáleko bláďa *LubPs* [B2]; *RejWiz* 77v; *SkarJedn* 205; Mieli teř oni Cefářřzowie Pogáńřcy řtárořty řwoie/ kore po rozmáitych páńřtwach rozřlyáiać/ przez nie řwiát rządźili *NiemObr* 160, 154; Nic po tym pomnieć/ ábo liczyć krole/ Z křorych ty idźieľř y iáko rządźili řwiátem/ á ludźiom wřzem práwá řtáwili. *GórnTroas* 49; *GrabowSet* Dv; Nie ruľyľo cřie ono zřoto/ y dobre mienie/ y cřeřć ona po krolu wtorem być/ y řwiát rządźić/ y v ludźi ták wielká řlawę mieć: wřzytkoř to porzřcił *SkarKazSej* 668b.

»najwřřszá władzá rządźić« = *sprawować władzę zwierzchnia* (1): Ale v Polakow niedořyć ieřt vrodźić řię řynem Krolewřkim: trebá áby był obran řen/ koryby tá nawyřřłá władzá rządźil [*qui hac summa fungatur potestate*]. *ModřBaz* 15v.

»wedle woley řw(o)jeř rządźić« [szyk zmienny] (3): Ex sua libidine moderantur, Wedle řwey woley rządźa/ vřtáwuyá. *Mącz* 228b; Bo fię muľzá peľnić nieomyľne obietnice iego [*Pana*]/ kore káždemu narodowi obiećacá racyľ/ powieďiać przez Proroká: Iź zá grzechy ich odeymę s pořřzodku miedzy nimi mądrogo/ rádneho/ powářnego/ poćciwego/ meřznego/ tylko iáko niewiáľhy á ludzye z ich obyczáymi cřie ie bęďa rządźić á władác imi wedle woley řwoiey [*ef Is* 3]. *RejZwierc* 188v; *ModřBaz* 3v.

»wszytki(e)mi, wřzytki rządźić« = *omnes moderari a. regere* *Modř* (3:1); *BierEz* P2; Lećř poniewář Krolewřka władza ma řię podpierać wielu ludźi ofobliwá cnotá y mądrořciá/ przeto zdá řię być řłůřna rzeřř/ áby ia ieden ná fobie niořł/ koryby wřzytkiemi rządźil. *ModřBaz* 24v, 22v; [*cesarze rzymřcy*] wyřtáwiliwřly fię ná nawyřřłze mieľřce wřzytkim/ y wřzytkimi władác/ y rządźić chćieli *NiemObr* 159.

»wszytko, wřzy(s)tkim, wřzytkie rzeřzy rządźić« = *res omnes administrare* *Modř* [szyk zmienny] (5:2:1); *RejWiz* 75; *BielKron* 273v; *RejZwierc* 22v; *BielSpr* 50; Lećř tákowá Rzeřřpoľpolitá zá nalepřzá máia/ [...] gdzie Krolewřka władza wřzytko řządźi [*in quo ... omnia teneantur*] *ModřBaz* 3v; kory [*Dariusz*] teř niektore przednieyřze Pány poľtánowił/ miedzy koremi chćiał áby teř był Dániel Ebreycřyk áby řnim wřzytkie rzeřzy rządźili y řpřawowali. *ModřBaz* 24; *NiemObr* 159; byly kroleřtwá od Nemrotá pocřęte/ Aľřyřyřřkie y Egipřřkie/ y inne. w křorych řámo vpodobáńie krolow wřzytkim bez piřánego Práwá rządźilo. *SkarKazSej* 697b.

»rządźić [czyjá, jaká] ziemię, [jakie] křainy« [szyk zmienny] (3:2): Po Wándźie był zářię kłopotw w Polřce okoľ wybierána krolá/ vmienili zářię dwánařcie Woiewow wyřbrác/ áby káždy řwá ziemię rządźil. *BielKron* 341; Helvecii, řwzaycerowie řeras fię zowá eydgenofř od buntu á řpřřliřęńia křore miedzy řobá máyá bowiem yeřł wolna ziemiá/ áni krolá áni Cefářřá áni xiářęćia řadnego nie má/ tylko miářtá wřziřřkę ziemię rządźa y řpřawuyá *Mącz* 154b; *StryřKron* 81; Abowiem Micháľłowi dla dźielnořci iego/ Dano wielki Nowogrod y infře do tego Woľořci: áby rządźil te

Rulkie kráiny/ A Sluckie y Kopylkie/ oyczyfte dziedziny. *Kotak-Cath* A4; (*nagł*) Lelzko wtory. (–) [...] Rządząc wiek długi tę podaną ziemię, W ławie zoftawil cne Sármatckie plemię. *KlonKr* B.

Szeregi: »rządzić a opatrować« (1): Pięknie było kázdemu pánu w tey ławney Koronie/ gdy ludzie počciwi s chući á z miłości około fie ich wielzáli/ ku czci á ku ławie ich/ y gárdłá á y máiętności fwe ná lekki lzańc fádzili/ á pan páńftwá fwe rządził á opátrował *RejZwierc* 195.

»rządzić abo panować« (1): V ftórych ludzi to bywáło/ iż ilekroć korego Krolá Kroleim miánowano/ tyle rázow go też zá rázem y firozem ludu ábo Páftyrzem náywano: ktoremí słowy nápomínano go áby pámiętał kármić tych ktorych rządzić ábo im pánować chce [*quos regere velit*]. *ModrzBaz* 18v.

»rozkazować i (albo) rządzić« [szyk 2:2] (4): *KromRozm III* H3; *BibRadz I* 10b marg; więcz tákowym ludziom godná ięft rzeczeń/ áby dawano wrzędę/ ktorymby zdolác mogli/ áby też y oni rofkázowác/ y rzędzić podleifze w rozumie niż fą fámí mogli *GórnDworz* Gg3v; Do gálzenia máią bydź náznáczeni w káżdym domu/ częgo kto przy ogniu má pilnowác. Naprzód kilkánáście [...] mężow fpráwnych/ bácźnych/ coby rofkázowáli y rządziłi przy ogniu: potym [...] *GostGosp* 144.

»rządzić, (i) sądzić« [szyk 2:1] (3): A ná zamku ftároftę Sobie-gárnem zowá [...]. Bo wierz mi iż ten fobie záwždy ręce tłuści [*tj. wyciąga korzyść dla siebie*] [...]. Abowiem ten y fádzi tenże wfzytko rządzí *RejWiz* 75; *BibRadz* 4.Reg 15/5; *StryjKron* 667.

»rządzić, (a, i) sprawować« = *administrare ac regere, regere et gubernare* *Modrz* [szyk 17:5] (2): O to ćię też prósimy/ ftworzy-ćielu miły By krol ftóry frolewá/ długo zdrowi byli Aby náś ták rządzili ták náś fpráwowáli Iáko by fie y fnámí do ćiebie doftáli. *KlerWes* A2; *RejPs* 117v; *Diar* 69; *LubPs* O5v; Po śmierci Mátiá-łzowej Węgrowie go [*Władysława II Jagiellończyka*] zá krolá przyięli/ ktory ie rządził á fpráwował w pokoiu *BielKron* 327v, 241, 273v; Capessere rem publicam, Rzeczá pólpolitá fpráwowác/ rzá- dzić y oney bronie. *Mącz* 353a, 56d, 154b, 347b, 380b; *RejAp* 100v; *GórnDworz* Ff8; Y iáko kroluefz/ y iáko fwe poddáne w láfce/ w miłości/ á w fpráwiedliwości/ rządzić á fpráwowác raczyfz/ tho ya káżdego baczeniu y rozeznániu poruczám. *RejPos* A3; *RejZwierc* 22v; *WujJudConf* 214; *ModrzBaz* 19v, 24; *ReszPrz* 95; iżbyfmy z narodu fwęgo Krolá fobie obrác mogli: poniewáz námi żaden *extraneus* rządzić y fpráwowác/ wykonywáiąc powinności fwé kroléwłkié/ nie móglby ták fnádnie. *SarnStat* 18, 1147. [*Ponad- to w połączeniu szeregowym 1 r.*]

»władać, (a, i) rządzić« [szyk 2:1] (3): *RejZwierc* 188v; *Niem-Obr* 159; Złośliwy włada/ rządzí niewftydliwy/ Máło v ludzi wáży fpráwiedliwy *GrabowSet* F3v.

Iron. (1): [*Wójt mówi:*] Dayże czynfz dayże kokofy Zác więcz máło tey rofkofy Dáyze fep/ Sery/ geś iáycá Długoś rządził pánie ráycá Mniema żem ten rok panem był To wniwecz com fie nárobił *RejRozpr* D4.

W przén (16): ABowiem tá Cnotá ięft ták móżná krolowá/ że iey wladzey/ áni fmierć/ áni żadny ftrách nigdy przekázić nie móże. Bo chociaý działá trzáłkáią/ huffy fie mielzáią/ [...] wfzytko to tá móżná krolowá rządzí á fpráwuie. *RejZwierc* 22v; Lecź czém więcz Krol one wády z Rzeczypólpolitey wypędzi/ tym więcz bę- dźiemy o niem rozumieć/ że on nietylko ćiałá ludzkie á rzeczy z wierzhne/ ále też y owfzem więcz fercá ludzkie rządzí y fprá- wue *ModrzBaz* 19v; *KlonKr* E3.

Zwrot: bibl. peryft: »rządzić laską żelazną, pod prętem że- lazny, w pręcie żelaznym, prętem żelaznym, pod laską żelazną« = *być władcą bezwzględny; regere in virga ferrea* *Vulg; pascere in virga ferrea* *PolAnt* (6:3:2:1:1): Będziez ie rządził w pręcie że- lazny; á iáko gárneczárłkie naczynie żetrzezf [!] ie [*pogan*]. *Leop Ps* 2/9; *BibRadz Apoc* 2/27; *RejAp* 32, 99, 100v, 157v, 160v; Y porodziłá fyná mężczyznę/ ktory miał rządzić wfzytkie Pogány laską żelazną *WujNT Apoc* 12/5, s. 390, *Apoc* 2/27, s. 845, *Apoc* 19/15; Prysłlány ná *confonantes*. [...] zz zzywie pán. zżádoi v mnie

dámci pogány. Będiefł ğie řądiłł w přęćie żzelázny. *JanNKar-Górn* H.

Szereg: »paść i rządzić« (1): Bo ći/ ktory áz do końcá/ to ięft áz do śmierci/ záchowáli wołá y rofkázanie Páńłkie/ máią zwierz- chność náđ narodámí/ y páfá y rządzá ludzie laską żelazną *Wuj- NT* 845.

Przen (4): Ale ftyfzę iż káżde/ kroleftwo w pokoiu/ Szczęfli- wfze ięft/ powoli/ gdy myłli o boiu. Bo wierz mi gdyby jedno/ burza przyzáiłá/ Byłby Prywat zá pyecem/ wnetbyś ty [*Rzecz- pospolita*] rządziłá. *RejZwierc* A5.

Szereg: »rządzić a sprawować« (1): Pifał Apulegius księgi [...], w ktorich vboftwo fkromne barzo wychwála [...], bo wczciwe vbof- two po wfzítkim fwiecie nalepiey miaftá rządzí á fpráwuie, ggyż [!] ono ięft wfzítkich rzemiofł miłtr *BielŻyw* 93.

a) *W* tzw. *metaforze organicznej* (*objáśnienie cf* RZĄD *znac.* 3. *Przen*) (2): Przyrodzony fpofob ięft w ćiele/ áby iedná głowá rządziłá: ták też w Rzeczypólp: przyrodzona y nalepfza y nawfálnieyfza rozumowi ludzkíemu ięft Monárchia *SkarKazSej* 689a, 676a.

ß. *O władzy kościelnej, duchownej* (64): *SeklKat* Hv; [*Posel do Biskupa:*] Chce Pan Bog ftoba rofledzyc O to wfzytko czocz dal rzedzyc. *RejKup* c4, bb6; A to biskup [...] má káplány fádzić/ á ták y kárác/ y z kládác zá wyftępem: A yelli z kládác/ pogotowy y wftywáć/ y rządzić. *KromRozm III* K4v; A powyeda [*św. Pawel w 1.Tim* 5] iź dwoyákyey tci godni [*kaptani*]/ ktoryz dobre rządzá: Yáko by rzekł/ iż y ći godni tci/ ktoryz źle wrząd fwoy fpráwuá *KromRozm III* K4v; dáleko wyćeý [*kościól dzisiejszy niż dawny*] potrzebuye yedney głowy á fpráwce nawyfłłego/ ktoryby wflytkye ine rządził/ á nyezgodne yednoćil. *KromRozm III* N4, H2v marg; *Diar* 49; W kthorey owczárni Duch śwíęty pod zlemi Biskupámí mięłzka/ [...] zlym Biskupom ku potępieniu/ ále náś ktore oni rządzá/ ku zbáwieniu. *OrzList* f2; A dáníe Duchá ś. tym ktoryz náś rządzá/ pewnym ięft dowodem/ iż pobłádzic nigdy około náuki/ [...] nie mógá. *SkarKaz* 206b.

W połączeniach szeregowych (2): á nákoniec/ vkaź kthorego Pápiezá/ kthoryby wladnął kiedy/ rządził/ y miał pod mocá swoiá/ wfzytki ná fwiecie kościoły krześciáńłkie? *KrowObr* 19; Tu py- tam/ Iáko Krowicki [...] nie ięft ná Pinczowie *fur et latro?* gdyż on ná cudzym mieyfcu/ w fáfówániu cudzym fáfuię/ y rządzí/ y fpráwuie fwowolnie? *OrzList* d4.

W przeciwstawieniach: »rządzić ... posłusznym być, słuchać« (2): [*Chrystus*] poftánowił/ mowi Páwel ś. w kościele fwoim ná- przód Apoftoły/ potym Proroki y Doktory. [...] Mułząc iedni rzą- dzić/ drudzy poftłuznemi być. iedni náuczác/ drudzy fłuchác y vczyć fie. By wfzyfcy rządzili/ á ktoby fłuchał? *SkarKaz* 606a.

W porównaniu (1): Tęgo też nie mózełz rzec/ áby Pápiefz miał rządzic wfzytki ludzi/ iáko głowá rządzí wfzytki tżlonki/ áby fie ktory o kámię nie obráził. *KrowObr* 12v.

Zwroty: »rządzić kościół, zbor, kościołem« [*w tym: według czego* (1)] = *ecclesiam gubernare* *Modrz; administrare ecclesiam* *Jan- Stat* [szyk *zmienny*] (31:3:2): Ano Páwel też w Epheźye ku ftárłłki/ ábo káplanom [...] powyeda iż ye duch S. biskupy ábo ftrozmi poftáwił/ áby rządzili kofcyoł boży. *KromRozm III* H4v; Tych ći [*patriarchów*] nye wyeł/ láčno fye ná yedno zgodzić mógá/ A yednoftáynye w yednołci kofcyoł według fłowá bożego fpráwowác y rządzić. *KromRozm III* L7v, H5, N4; iż w kthorym kolwiek ko- ścióle/ ięft iáki infzy wikáry okrom Kriřtułá [...]. Tám nie ięft ko- ściół Páná Kryřtuřow/ ále ięft zebránie złořliwych/ y zbor Dijábelłki/ ktory rządzí nie Kryřtus Syn Boży/ ále Wikáry [*tj. papież*]/ to ięft/ Antykryřth/ od Dijáblá pořłány. *KrowObr* 10v; A wždy ty ięfzże będiefz mowił/ iż Pan Kryřtus Pápiezá poftánowił/ y ták Piotrowi Śwíętemu porutzyl áby on fám wfzytki kościoły po wfzytkim krześciáńłtwie rządził? *KrowObr* 30v; (*nagł*) Pápiezá Rzymfkiego przyięgá. (–) [...] Iá N. wybrány ná pápieřtwo/ wfzechmogáćemu Bogu kthorego kościół zá pomocá ięgo rzedzić przyimuię. [...] *KrowObr* 41, 19 [2 r.], 222v; [*Pápieř Grzegorz*] Rządzil ten kościół

krześciánki nád ine dobrze z Bolkiego przeźrzenia *BielKron* 164, 142v [2 r.]; *GörnDworz* R6; *KuczbKat* 75 marg; *WujJud* 126 marg, 151v, L18; *WujJudConf* 152v, 155; tak też Bilkupi máiá wiedzyc/ że więcej z zwyczáiu niż z rzádzienia prawdy Pánfkiey wíetfzy fą nád stárfze/ á že spolnie rzádzíc máiá kościóly *RejPosRozpr* c3v; *ModrzBaz* 23; *SkarJedn* 120, 335, 397; Ilz kościól Rzymfki íeft głowá wízytkich kościólow po włzem śwíecie: tego pełno po wízytkich listách íego [św. *Leona papieža*]. á ífz rzádził kościóly wfchodne/ znáczy íię z tego/ ífz dla sfprawowánia ich lepfzego/ Teflalonickiego Bilkupá míáł zá fwego namiestníká. *SkarŻyw* 321; Gdy Ian ofímy niewiástá [...] dziećie wrodziłá. Ktora niecnotá będąc, Kościólem rzádziłá. *CzechEp* 417, 418; ktorzy Apoftólowie/ rzádząc zbory one pierwfze/ y máiąc między wiernymi ínfzymi przodek/ á przedfíe fámí Apoftólowie/ wyznawáli Piotrowé zwierzchność nád fobá *NiemObr* 27; Vrząd Bilkupi íeft rzádzíc kościól Boży. *WujNT* Xxxxx2v, 50, 104, 211, 447, 461; *SarnStat* 1097. [Cf 5.b] »rzádzíc kościól«.]

»lud chrześciánfki (a. Boży) rzádzíc« [w tym: według czego (I)] (3): Kthorzy prawdziwey náuki Iezu Kryftá Syná Bożego náutzáiá/ wiernie y prawdziwie Swiátofciámi kościelnymi fáfuiá/ y lud Boży według rofkázánia y poftánowienia Apoftólfkiego rzádzá *KrowObr* 118v; Wtory fłopieñ íeft Bilkupow/ ktorzy z ofobná káždemu Bilkupftwu fą przelożeni/ áby nietylko íne fługi Kościelne/ ále wízyftek lud Chrześciánfki rzádzili/ á z wielką pilnofciá y pracá o ich íie zbáwienie ftráli. *KuczbKat* 245; *WujJud* 152.

»fwiátem rzádzíc« (I): Ey toć twoie stolicé, przednieyfzego Miáftá, Pietrze miły, Rzymfkiego, záfiádlá niewiástá. W nieopátrznec íię wkrádlá, y fwiátem rzádziłá: lecz ná potym Rzymiány rzádné wczýniłá. *CzechEp* 417.

»wszy(s)tki(e) rzádzíc« [szyk zmienny] (3): áczkolwyek myędzy ludem bożym wyele íeft káplánow/ y wyele páftryzow/ wílfkże Pyotr wílyfkye rzádził/ kthore przodkym y Kryftus rzádzi. *KromRozm* III Nv; *KrowObr* 12v; ázáž y to nie íest fłtuká Papieska? záž íię on głowá wízytkich nie czýni? záž on wízytkich rzádzíc niechce? *CzechEp* 421.

»wszýtko rzádzíc« (I): ífz Cefarze ích [Greków] [...] wftáwe czýnić muíeli/ áby żaden zCárogródu po z marłym Zyzyniufie Bilkupftwá íię nie fpodziewáł: około kthorego wielkie niepokóie [...] zwykli byli czýnić. Y tym do poftłufzeńftwá [...] byli barzo trudni/ y owfzem fámí wízytko rzádzíc chćieli. *SkarJedn* 374.

Szeregi: »przodkować a rzádzíc« (I): Abowim byli myędzy nimi [apostólami] wedle fwyátá zacnieyfły niżli Pyotr/ byli blifcy y krewni páná Kryftufowi: A káždemu z nich chćyáło fye przodkować á rzádzíc. *KromRozm* III M6v.

»rzádzíc a rozkázowác« (I): Widziłf iz tu nic nye opuífł [św. *Pawel*]/ co á dla czego íi wrzędnicy w koſcyele sfprawowác máyá. (–) Ale tu nye mowi/ ízeby rzádzíc á rofkázowác myeli/ yáko dżiś birkupi á preláci czýnyá. *KromRozm* III H2v.

»rzádzíc i sfprawowác« [szyk 6:2] (8): *KromRozm* III L7v; Ze tá wládzá y zwirzchność Káplánfka/ dwoiáka íeft: *Ordinis et Iurisdictionis*, to íeft/ Swięcenia y Rzádzienia [...] Ná tę moc [rzádzienia] náleży lud Chrześciánfki rzádzíc y sfprawowác/ y ku wieczny á niebiefkiey chwale przywódzić *WujJud* 152; Tákże Páwel ś. Bilkupom od íiebie poftánowionym/ nád kthorymi fám zwirzchnośći wízywał/ káże pod fobá ínfze káplány ábo presbítery ordinowác/ y onych rzádzíc y sfprawowác. *WujJud* 155v, 151v; Abowiem po Apoftólech Bilkupi ábo Páfterze káždy ná fwym mieyfcu y w fwey ziemi sfprawowáli y rzádzili Kościól Pofwfzechny rownym práwem/ íeden ná drugiego zwirzchnośći nie wfpupiac. *WujJudConf* 152v; [św. *Ekwi-cjusz*] Tym dárem Bożym poíilony/ zá pomocá Bożá/ iáko męfzczýznę/ ták y niewiáfty rzádzić/ y wílfzbie Bożey sfprawowác [tj. być przelożonym klasztorów męskich i żeńskich] poczł *SkarŻyw* 211; *WujNT* 104, 211. [Ponádo w półączeniu szeregowym 1 r.]

»rzádzíc ábo wládać« (I): Kápláni/ ktorzy dobrze rzádzá ábo wládayá/ dwoyákyey téi godni fą. *KromRozm* III K4v.

[Cf 2. »sam íiebie rzádzíc« *WróbŻoht* V8v, *WujNT* 719.]

Przen: W tzw. metaforze organicznej (objáśnienie cf RZĄD znac. 3. *Przen*) (2): Izałz thy niewiełz íż żadny tżłowiek/ niemoże być Głowá Kościóla [...]. Abowiem ná Głowę thy trzy rzetzy náleżá. naprzod áby Głowá byłá wyfłłza nad wízyfki ínfze tżłonki. [...] Trzećie/ áby rzádziłá wízyfki ínfze tżłonki. *KrowObr* 12v, 12v.

γ. *O przywódcach Izraela przed epoką królów* (3): RZekł potym Sámuel do wízytkiego ludu Izráelkfkiego/ Otom was wífluchál we wízytkiem o colfcie ze mná mowili/ y poftánowilem nád wámi Krolá. Otoż íuż mácie Krolá kthory was sfprawuie á íam íie fthrážál y oíwiál/ oto y fýnowie moi fą z wámi/ á íam też od młodoíci moiey rzádził was [ambulavi coram vobis] áž do tego czáfu. *BibRadz* 1.Reg 12/2.

Zwrot: »rzádzíc lud, ludzi« [szyk zmienny] (I:1): *RejWiz* 160; Potym [Jozue] rofpuífł lud do dzyerżaw fwyh/ á fám rychło wmarł máiąc lat wieku fwego fto y dzyefieć/ rzádził lud po Moíżefzu dwádzyeíciá y fześć lat *BielKron* 48v.

δ. *Dowodzić (o oddziałach wojsk); superintendere* *JanStat* (14): Czwarty huph rzádził fám kxiáđ [!] Henrik/ w kthorem było ryczerfthwo z Słáka y z Wielki Polkfkiey *MiechGlab* 10; *BielKron* 327 [2 r.]; Słyfżę že przed tym w Woyfzce fwaru dofyć byłó/ Láłka Boża/ že íie nam ták dobrze zdárzyłó. Mowią też že íię chćiáło tám rzádzíc káždemu/ Ale wíec rzecz tákowa przyfłoi íednemu. *Prot* B4; íeden wf wíodł Kutłubách Soltan/ drugi sfprawowál Kaczybeykierey/ á trzeći rzádził Dimeiter Soltan *StryjKron* 416, 230, 517, 622; z tego tám noclegu Wypráwilef/ Hetmánie/ dwu świádomych fzipiegu/ íednego do Toropcá: drugiego gđzie czáty Mofkiewkfkie przelożony rzádził Nozdrowáty *KochJez* B3; *KlonŻal* B3v; Byłó w tym woyfku [żurawim] białych Zorawiów niemáło/ Kthorym íię drugich rzádzíc potrzebńá rzecz zdáło. *KmitaSpit* Bv; Tylko wodzá wálzego z pilnofciá ífłchayćie [!]/ Pod kthorego regiment íednoftáynie dayćie. Poftłufzeńftwo powolnoś on was niechay rzádzi/ Po Bogu/ íuż mi wierćie že on w tym nie zbłádzi. *CzahTr* F3.

Zwrot: »lud rzádzíc« (I): Stároftowie Duchownych máiá fwoy lud rzádzić [iis, quos Spirituales expedierint, Capitanei Spirituum superintendent *JanStat* 702]; á wízákże ták/ żeby Campiduktorowi ábo Hetmánowi woyfká [...] byli poftłufzni *SarnStat* 447.

[Szereg: »rychtowác a rzádzíc«: Agámemnon [...] woyfko íáł fzykowác/ wfy rychtowác á rzádzíc *HistTroj* G6.]

Przen (I): Bo ták wiedz/ ífz w człowieku fą mocarki dziwne/ Nie tilko fobie rozne/ ale i przeciwné. íeft byftra popędliwófc/ íeft żádzá niefyta. [...] Nad kthorimi íeft rozum/ iáko Hetman/ kthori Má ftrzedz/ áby znicł żadná niemogłá wízáć gori. Temu ti wládzá porucz [...] Bo íelli przydzie owym porucznikó^m rzádzić/ Bez tego być niemoże byś niemíáł zabłádzić. *KochSat* B4v.

ε. *O przelożonych cechów rzemieślniczych* (I): Przyfygęgá ftráfzych s Cechow. MY: N: N: przyfygęgamy [...] íže Cech náłz wiernie á sfprawiedliwie rzádzíc chcemy/ Rzemieíłá náłze sfprawnie robic *GroicPorz* g.

ε. *Prowadzić gospodarstwo, zarządzać domem, majątkiem, instytucją* (37): Albo z państwa [= majątku] rozlicznego, Co mu [pamu] może przyść dobrego? Nie może wízytkiego rzádzíc, Musi je drugim polecic. *BierRozm* 15; [bogacz] Chce wieś kupic/ dwor zbudowác Staw fypác kościól murowác Dzyewkę wyda/ fłáty sfpráwi A fýná ná dwor wypráwi Ale íie barzo obłádził Mniema by ták wiecznie rzádził Snáidz podobno fám wyleći Niż rozpoláży ty dzieći *RejRozpr* E3v; [Kupiec wezwany na sąd mówi:] Miły panie niechay ale Spyfę fwe reiefta czale. [...] Barzoć mi záł ftego fwiata: Aby íię wfdy nieobłádził Kto też pomnie będzie rzádził. *RejKup* F; Náofłátek/ niemáły to pożytek przýnieść moze/ íelli rodzicy o tych ktorzy fą w Rzeczyfpolitey przelożonymi/ ábo fą fługámi koſcielnemi/ ábo fżkóly rzádzá [...] wćziwie trzymáią y mowią. *RejPosWstaw* [41²]; Bo co íeden zgrómádził/ To drugi wnet rozćiſka: Niech swiátá głód nieśćiſka. Po śmierci trudno rzádzíc: Tyś mógl oycze nie błádzić: Syn tylko worki zliczy/ W rozumie nie dzyedzicy. *KochPieś* 28; Kárby Włódarze od wízeláfkiego zboża máiá mieć/ kthore máiá ták chowác iáko pieniádze wláfne: á ták to

rzędzić/ iakoby liczbę doftátieczną wczynili. *GostGosp* 50; W podrunach ma bydz doftátiek/ y rząd [..]. Iedná závártá: Drugá/ co z niey wydawáią í co rządzą dwory *GostGosp* 130; Dworká/ álbo ten co rządzí v Pánow wielkich wiele dworow y zamkow/ ma fie ná to przekládáć/ áby rządzá czeladz závázdy w folwárcech miał *GostGosp* 132; ktory [włodarz] prawdziwy á 40. Kmieci rządzí/ dobrze záorác ma y požác kiedy y dworkie *GostGosp* 162; ftárfzy Zupnicy: którzy rządzili Zupy/ które im były zléconé do wiernych rák/ zá czáfu Ie^{so} M. Królá Kázimierzá. *SarnStat* 371.

rzędzić czym [= co] (4): BibRadz Gen 24/2; A on sliubeie onę [Wojciech Maraszek, swoją ciotkę Annę] chowác i poddaie iey w moc rządzíc gospodarstwem iak biallyglowie naliezy. ZapKościer 1580/10; GDy Márzalek Koronny odiezdza ode Dworu, tedy oná wlyzftká wladza zoftáwa przy Márzálku Nadwornym gdy przytomny ná Dworze zoftánie. Bo y Dworem rządzí, y cénę ná rzeczy przedáyne ftánowi, y Targowé nań przychodzi. SarnStat 313. Cf »domem rządzíc«.

Zwrot: »dom, domem, w domu, [domostwo] rządzíc = domui praeesse Modrz, Vulg; domum regere Vulg [szyk zmienny] (12:1:1): y nálażl Iozef fálkę przed pánem fwym y fluzyl mu/ od ktorego przelożony rządzyl wlytkek dom y wlytko co mu było polecono HistJóz A3; KromRozm III H5; KrowObr 129v, 222v [2 r.]; BibRadz Gen 15/2; GórnDworz V8; Páweł Apoftól ták wielce wazy kárność domowá/ iz znicy bierze wielki znák tego kto się godzi być Epifcopem ábo Dozorcą/ mowiac: á iáko będzie Zbor Boży rządzíc: Kto włafnego domu fwego rządzíc nieumie? ModrzBaz 23; Dyákonowie niech będą mężowie iedney żony: ktorzyby dziatki fwe dobrze rządzili/ y fwe domy. WujNT 1.Tim 3/12; Chcę tedy áby młodfze [wdowy] lzly zá muž: dzieci rodziły/ dom rządzily [matresfamilias esse] WujNT 1.Tim 5/14, 260 marg, 1.Tim 3/5, 5/4; y kto ták domu rządzíc nie umie/ do kościólá rządzienia godny nie ieft. SkarKaz 44b; [Ekonom C4v].

Szeregi: »chowác i rządzíc« (1): Pan kázdy flugámi/ flawy/ záchowánia y máietności doftawa: flugámi tež to tráci: tákí/ ktory flugi nie rozezna/ chowác y rządzíc nie umie. GostGosp 4.

»nie mieć ani rzędzić«: yzebychmy/ błédną/ fromotną/ a dijabelká naukę Nowokreżenczow znali/ a pilnie fię iey wyftrzegali/ ktorzi fie z nowu kázá krcić/ á wžadnem poftużenftwie niebyć/ nicz włafnego niemiec/ ani rzędzić/ ale wlyztki dobra fpolne miec Ekonom C4v.]

»otrzymać (a. [trzymać]) i rządzíc« = possidere et gubernare HistAl (1): HistAl G4v; [a iáko mamy w Krzeżciankiey Oeconomij żyć/ [...] domoftwo albo poftpolite dobro/ trzimać y rzędzić mamy: pilnie fię wczmy Ekonom C4v].

»rządzíc a sprawowác« (1): Doktorowie wzyęli imię od wczénia. Y nie baczę coby zá rozność mieli od Páfterzow/ to iedno/ że tylko wczyli/ á pilnością Páfterká nie byli obciáżeni: iácy fą ktorzy y pífmá wykládáią/ y íi ktorzy rządzą á fpráwuia fzkoly Krześciánkie. RejPosRozpr c2.

Przen (7): Czáfko málućzka [tj. czlowieku]/ tu krotko żyiaca/ Y ták lękliwa/ że miod zbieráiąca Pfzczólká/ íię trwoży: ty chcefz wieczne progi/ Rządzíc vbogi? GrabowSet T3.

rzędzić czym [= co] (1): GliczKsiąż O5 cf Szereg.

Szereg: »rządzíc i szafowác« (1): áby czlowytek ten będąc wnim [w stanie kapláńskim] á wzywáyc onego/ wyernye Bogu fluzyl/ yego páñftwem á imyenyem rządzil y fláfrowál. GliczKsiąż O5.

a) bibl. W nawiązaniu do przypowieści o rządzcy [Luc 16/1-8] (4):

rzędzić czym [= co] (1): Gdyż áni wzwiemy/ [...] gdy nam tež będzie kázdemu z ofobná ták rzeczono: Iz iuz podz á wczyn liczbę z włodárftwá twoiego/ ábowiem iuz nigdy wiecey rządzíc áni fzáfowác/ thym dobrem tobie poruczonym/ nie będziefz. RejPos 190v.

rzędzić gdzie (1): ftárayze fie pilno áby nic nie mielzkal w thym co ieft potrzebnego ku zbáwieniu twemu/ gdyż niewiezfz czáfu áni godziny gdyé rzeká: wftáñ á czyni liczbę z włodárftwá fwego/ bo iuz wiecey [.] tu rzędzić nie będziefz RejPosWiecz³ 99v.

Szeregi: »rządzíc ani szafowác« (2): Iuz podz z włodárftwá fwego/ bo iuz wiecey rzędzić áni wiecey fzáfowác nie będziefz [non poteris villicare Vulg Luc 16/2]. RejPos 217v, 190v.

»rządzíc ani włodowác« (1): iuz wiecey rządzíc áni włodowác nie będziefz. RejPos 346v.

b) O wladzy nad światem, nadanej czlowiekowi przez Boga (w nawiązaniu do Gen 1/28) (1):

Zwrot: »rządzíc świat« (1): O Boże oycow [...] ktorys wlyztko ftworzył słowem twoim. A mądrosiá twoiá fpráwilefz czlowieká [...]. Aby rządzil świat [ut ... disponat mundum] w fwiátości y wfprowadliwosci BudBib Sap 9/3.

[Cf 2.b. »wychowywác i rządzíc« SkarKaz 423b.]

d. Panoszyć się; miec złudzenie, udawác, że ma się wladzę [w tym: intransit. (9)] (16): (did) Sumniénie gromy kupcza. (–) Iefczes mie y teras pądzys Wftác niemozes a wzdly rządzys. RejKup g4, aa4; Bo pomfty ná hárdego Páñfkie nie przeminá. Zrzucił márníe y z niebá ony komiflarze/ Co chcieli hárdzye rzędzić RejWiz 173v; Ieden rzecze/ toć pánie tedy nie blázymy/ Bo iz tu nie Wálafzy [...]. Bo fám lażl ieden przez plot/ ma by báran iáycá/ A pan zá nim z máczugá/ iefzczefz rządzifz zdraycá. RejFig Bb8v; RejZwierc 272v; ActReg 167.

rzędzić czym [= co] (6): á wiezfz to Pan Bog gdzie przyplynie/ iefli nie będzie w opiece á w ftrázy Páná fwego/ iefli nie zá onym bogaczem ktory tež wiele rządzil á wladá rofkofzámí y doftoiéftwy fwiátá tego/ á ktorego nam iáko zwierciádlo w tey tu mierze wytáfawiono/ ku przeftrzeżeniu náfzemu/ ábychmy fie wlyzfy karáli przygodá iego. RejPos 316v. Cf »fwiátem rządzíc«.

W przeciwstawieniu: »rządzíc ... ogonem być« (1): Przyczytasz mi też wñ zebym chciał rządzíc postaremu rządzíc ia niechcę, ale mi się Ogonem bydz nie chce, tam kiedym iest iure meo głowá ActReg 167.

Przysłowie: Bo záž iedno ten fwiat rządzí Ktory zá piéc groffly fądzi RejRozpr F2v.

Zwroty: »fwiátem, świat rządzíc« (5:1): RejRozpr F2v; [Sumienie mówi do Plebana:] Mnimas bych ia fwinió pyszna Na twe kropydlo ftąd wyfla. [...] Sám fię nieumie wibledzyc A przet fię chce fwiátem rzedzyc. RejKup i3; Nye ma ten zlofnik Bogá przed fwá oblicznofcyá [...] Sam práwie wlyztkim fwiátem ná wlfé ftrony rządzí Nyewinne ludzi ná fmyerć bez przyczyny fądzi LubPs C2v; RejZwierc 59v; bo one [białogłowy] ftáráią fie záwdy/ áby co naiwiecey flug [tj. wielbiciele] miály/ [...] bo ták rozumieciá/ iz/ im wiecey flug ich ieft zbolálych ná fercu/ [...] thym wietfza ich flawá ieft/ że fwiátem rządzá/ y mogá fwoiá pięknofcia/ znędzić/ ábo wblógofláwici GórnDworz Dd2v; BiałKat 323v.

»wiele, barzo rządzíc« (2:1): Waruy byś fie nieodblądil Będziefzli ták wiele rządzil RejRozpr K; RejPos 316v; ActReg 82.

Szeregi: »moc brać i rządzíc« (1): Był też tego dnia P. Marszałek u XArcybiskupa tam Arcybiskup wiele exagierowál ze Komora barzo moc bierze vkrola y barzo rządzí ActReg 82.

»rządzíc, szafowác« (1): Luter znác/ że o fobie nád ludzie cóś rozumial: przeto mu fye zdáło/ że mógl niebem/ pieklem/ [...] fwiátem/ ziemią/ á ná oftátek y Sákrámentámi wedle fwéy myfli/ rządzíc/ fzáfowác BiałKat 323v.

»rządzíc a wladác« (1): RejPos 316v cf rządzíc czym.

2. Prowadzić, wskazywác własciwy kierunek, drogę, przewodzić, wieść; dirigere Vulg, JanStat; gubernare HistAl, Cn; moderari, regere Mącz, Cn; agere, deducere, ducere Vulg; praeesse PolAnt [w tym: kogo, co (71)] (80): Poydzi matuchno milá [...] flodká Mariá w przybytki rofkofné fyna twého [...] tylos mie boga ij czlowieka twymi pierfiami panieñkimi kármila/ ij miłofciá macierzynká milowála/ w pielgrzymowaniu rządzila OpecŻyw 185v; RejKup n3v; IEden pan iechał w drogę/ więc w nocy zablądzil/ Y iáł fáiác czeládzi/ day zábít ták rządzil. RejFig Bb8v; [regulo, -are, dirigere, ductile facere rządzic, napravicz ReuchlinBartBydg S6v, O3].

rzędzić wedle czego (1): Iáko mądry fpowiednik gdy fwego poddánego ná fpowiedzi fpráwy wie/ iáko bog/ nie iáko czlowiek:

nie rządzi go ani sprawuie z oney wiadomości Bogu łamemu flużący: ale wedle rozumu y wiadomości fwoiey ludzkiej. *SkarKaz* 611a.

rządzić z czego [= na czym się opierając] (1): *SkarKaz* 611a cf *rządzić wedle czego*.

rządzić ku czemu (1): Dułżá odpowie z żáłości/ mówiąc [do *Ciała*]: nie przywodź żádości/ boś przyrzekło w fwey młodości/ przy Krztu, członki fwe martwić/ ku Bołkiey woley rządzić. *ArtKanc* S3v.

rządzić kim (1): A ponieważ táka iest wziętość wálżá [tj. *rycerstwa*] iż téż obłędni rządzić/ y wczyc ie możecie: Stárayćielz fie W.M. áby tá różnicá o wiárę ná infzy czás bylá odłożóná *OrzJan* 70.

rządzić czym [= w jaki sposób] (5): Boć mądrzy nie vmieráią/ Iáko łzalení mniemáią: A po śmierci práwie żywiá/ Ludzi rządzác náuká fwą. *BierEz* H2; *BielŻyw* nlb 4; *Officio et consilio moderantes*, Rádá y záchowaníem dobrým fprawuyąc/ rządzác. *Mącz* 228b; o których [*hetmanach*] iednák wielká rzecz ták rozumieć/ że łá tácy/ którzy y porádá was rządzić/ y dzielnoścíá brónieć/ y łtatecznoścíá zachowác w cále mogá. *OrzJan* 66; *SkarKaz* 206a.

rządzić czym [= czym się kierując] (1): cf »żywot rządzić«.

Ze zdaniem dopełnieniowym (1): DVchu święty [..]. Náchyl co iest twárdego/ Zágzrey co iest żimnego/ Rządź co iest omylnego. *LatHar* 367.

Zwroty: »rządzić się dać« (1): y wczynił przed wżytkimi rzeczámí dwie żrzdolá [..] rzeczy między łobá walczących [..]/ to iest onych dwu duchow dobrego y złego. [..] Aby się pokázáło ktorzy łá dobrzy Aniółowie y ludzie/ á ktorzy záfię žli. A to z tąd iáko z nich ktoremu rządzić się dádzá/ y do ktorego z nich przyłtaná. *CzechEp* 259.

»sam (a. samego) siebie rządzić« = *sprawować się poprawnie* (3): Przełożone, czulfz ktorzy y łami fiebie y infze dobrze rządzá. *WróbZółt* V8v; *Semetipsum regere*, Sámeo fiebie rządzá. *Mącz* 349c; *WujNT* 719. [Cf 1.b.a. *Górndworz* Hh6v, »lud rządzić« *ModrzBaz* 101; 5.b) »rządzić trzode« *KromRozm II* e3.]

»żywot (swoy) rządzić« [w tym: *czym* (= *czym się kierując*) (1)] (3): trudne rozeznánie. Iákoby fie s tych fwieckich omyłek wybłędzić/ A báczeniem pocżciwym tu fwoy żywot rzedzić. *RejWiz* 82; *HistRzym* 98; *RejZwierc* 30v.

Szeregi: »(nie) rządzić, (ani, i) sprawować« [*szyk 2:1*] (3): *Mącz* 228b; A ták gdy iuz pan młody przydzie do łat fwych dołkonálżych [..]/ nielzá iedno iż fie iuz muśi łtárác kédy dáley fwe kołá toczyć ma/ á iáko fie połtánowić y vmiárkowác/ iákoby iuz dáley żywot fwoy w pocciwym opátreniu á w pobożnym połtánowieniu rządzić y fprawowác miał. *RejZwierc* 30v; *SkarKaz* 611a.

»rządzić i uczyć (a. nauczać)« [*szyk 1:1*] (2): *OrzJan* 70; Bo ludziom w ćiele bez ćielefnego y widomego miłtrzá być/ nie iest podobno/ gdyż P. Bog ták ich náuczác y rządzić niechćiał/ iáko Anyoły duchem łámy y niewidomie. *SkarKaz* 206a.

Iron. (1): (*did*) Paweł mowj ku Kupczowij (–) Miły bracie czo fyę łtáło Widzę wtobie fprawy máło A barzos się fnacć obładzył Niewjm kto czie dobrze rządzyl *RejKup* q6.

W przén (1): Więc ielli człowiek iednę łkálę minie [w morzu – *przen*: *życiu*]/ Wnet ná to mieyfce ná infzá náplynie: Tá k iż fnadź namędrłżému Trudno pogodzić temu/ Aby przynamniéy więzńác/ álbo zbłędzić Niémiał/ chyba gdy kogo Pan chce rzedzić. *KochFrag* 14.

Przen (1): A krotofilniká ná rękú [ma] nóić/ to iest/ łumnienie ktore iego dobrze rządzi. *HistRzym* 71v.

a. *Z podmiotem nieosobowym* (6): Bo kogo twoye prawdziwe przykazánye rządzi/ Ten zá wymyłły ludzkimi nigdy nye zábłędzi *LubPs* bb3; Trzećia [*różnica między zakonem przyrodzonym a Mojżeszowym*] On fie przyrodzony o wnetrznego ['] człowieká opiera/ rządzác łumnienie iego/ y wnetrzne požádlivości. *CzechRozm* 89v; Ty którégóm ia drogá rzeczą vłt przypłácił/ Gdym fwą niewinná córkę dla Gréków vtrácił: Powieźdź/ co nam Bóg każe/ y co niebo

řádzi/ A we wżytkim niechay nas mądrość twoiá rządzi. *Górntroas* 29; *WujNT Gal* 5/18.

rządzić czym [= co] (1): Niemáfz narodu ták fprośnie grubego/ By wždy niebaczył/ iżé práwo rządzi Niezmylnie niebem/ bo nigdy nie błádzi. *SzarzRyt* A3.

rządzić czym [= za pomocą czego] (1): *CzechRozm* 90 cf *Szereg*.

Szereg: »uczyć i rządzić« (1): Przeto téż on łtóry [zakon, tj. *prawo Mojżeszowe*] zwierzchnymi człowieká vczyl y rządził/ zwierzchnymi téż Moyżefzowlkimi vłtáwámí *CzechRozm* 90.

a. *O Bogu, téż Maryi: kierowác życiem ludzkim* (w *relacji całkowitego poddania się człowiekowi woli Bożej*) (41): Kto fie tu s křitem złaczy iż go z anioły chwali/ takiego panna rządzi *OpecŻyw* 21v, 82; á pan bog był záwłłé z Iozefem á włlytki iego vtzýnki rządził *HistJóz* A3; *RejJóz* D8v; *KrowObr* 168, 171v, 176v, 217; Niechay ćię wyznawáią wżyfcy narodowie/ A z tąd się rozraduiá y niewiernikowie: Kiedy ty fwoie wierne/ w łáfcie będziefz rządził/ łtrzegąc áby ná łtronę żaden nie zábłędził. *ArtKanc* P17, T17v; *ActReg* 148; przeto ćię profżę/ ábyś mię ty łam rządził/ vmocnił/ przez oświćcenie łáłki twoiey *SiebRozmysł* E4.

rządzić kim, czym [= kogo, co] (3): Nie gwoliś/ oycze/ łobie mnie vmnożył: Pan niech mná rządził/ w ktorým ia polozył ielczće z dziećinłtwá/ wżyfłkie fwe nádzieie *GrochKal* 6; *LatHar* 92; *SiebRozmysł* H.

rządzić czym [= przy pomocy czego] (2): (*did*) Chrifłus mowij [..]. (–) Pawlie jedno bącz połobie Ze téż było mijło tobie. Kiedys fie téż był obładził Zem czie fwoją łalká rządzyl *RejKup* o3v; *LubPs* F4.

W połączeniach szeregowych (3): Ten Płalm okázuie. I. Iáko Pan krolá wedle woley fwey chodzącego rzedzić/ fprawowác/ á wyluchawác raczy. *LubPs* E4v *marg*; *KrowObr* 2v; Wierzę w Bogá ktory zliczył śłády moie/ wie co się zemná dzieie. on mię rządzi/ on mię ćwiczy/ on mię nápráwuie. *SkarKaz* 550b.

W formule modlitewnej (7): Prołłacya myli panye Iefu [K]řiste abi włlytky ktorzi myá wpamyacy mayá ij ktorzi fy[á] mim nye-dołtoynim modlyłtwám polycecył [..] tako ti ktorzi yełłce łá weyelye yako ij oni ktorzi odpocziwayá wzyemy. ziwe raczil rządzyc nawedzyc *BierRaj* 17; *WróbZółt* 85/11, 118/133; racz miłołciwie náłz miły panie y bronie y rządzić nas *RejPs* 63; *ArtKanc* G14v, H6; RAcz miłołciwy Boże/ rządzić y fprawowác dom moy/ fyny/ ćzeladkę/ y domowniki moie: áby zá przyczýná wżytłkich Świętych twoich/ wżytłkim grzechow vbywáło *LatHar* 629.

Zwroty: »Duchem rządzić; Duch Boży rządzić« (2;1): Bo kogo ty fwym Duchem będziefz raczył rządzić Y w gołpodzie y w drodze nikt nie może zblędzić. *RejZwierc* [272]; Bo ktorekolwiek Duch Boży rządzi [*Quicumque enim Spiritu Dei aguntur*]/ ći łá fynmi Bożymi. *WujNT Rom* 8/14; *CzahTr* E4.

»rządzić lud« (1): [*Panno*] Rządź lud/ wiele obiecuięfz/ ále więcey dáiefz/ krolewno ráłz nas połádzić/ gdzie theras fiedziłz s swoím Synem *KrowObr* 168.

»rządzić słowem, według słowa, przy słowie; rządzi słowem Boże« = *dirigere secundum eloquium Vulg* (1:1:1;1): *WróbZółt* 118/133; Kogo z łáłki łam Bóg rządzi Słowem fwym ten nie zábłędzi *KochMRot* A2v; RZądź nas Pánie przy twym Słowie/ náwroc tve nieprzyácielle *ArtKanc* L4; *KlonFlis* B.

»wedle (a. według) wolej swej rządzić« [w tym: *przez kogo* (1)] (2): A proś páná Křyřłufá/ áby oblubyenieć fwoyę wedle woley fwey fwyętey rządził y fprawowál przez ty/ ktore ná myełfcu fwym zółtáwłł *KromRozm I* O2v; *ArtKanc* H6.

Szeregi: »opanowác i rządzić« (1): A ná cześć/ chwaleć/ y wraczenie twoie/ ofiáruięć ćiáło y dułżę moieć/ ábyś ie ty opánowál/ y onemi rządził/ iákoć się nalepiey podoba. *LatHar* 92.

»rządzić i (a) sprawowác« (6): *KromRozm I* O2v; OSobliwa iest w tym Płalmie modlitwá zá wżytki przełożone/ áby ye Pan Bog w łáfcie fwey fwiętey miłołciwy rządzić y fprawowác raczył. *LubPs* E3v, F4; Pan więc rządzi á fprawuie [*A Domino diriguntur*]

poftępkę mężowe *Leop Prov* 20/24; Iż nas rządzí á fpráwuie iáko dziatki á iáko owieczki fwoie pod fwięthym kroleftwem fwoim *RejAp* 97v; *LatHar* 629. [*Ponadto w połączeniu szeregowym 1 r.*]

»rządzić, wieść« (1): Rządzí mnie głupfzego/ rozumem wcz-zony/ Niewiádomego wiedz/ wodzu ćwiczony *GrabowSet* X3v.

»rządzić i zbawić« (1): Ciebie troytza boże wielki Niecháy chwáli ięzik wfłelki/ A ktorés przez krzyż odkupil/ By zawflę rządzí ij zbawil. *OpecŻyw* [162].

W przén (2): O ráczyłz fię [*Maryjo*] do iego [*Chrystusa*] ná fwiętfzýy miłości przyczynić zámna/ [...] iżebym mu zówzdy w nim dużę moię y ferce moie nie pokalané ofiarowálá/ á iżeby ie ón fam ofiarowál/ y nim rządzíł/ iáko fię iego náfwiętfzýy miłości nalepięty podoba. *SiebRozmysł* H.

Zwrot: »rządzić fcieżki [czyje]« (1): *Greffus meos dirige* [...]. Racz rządzíć fciefzki moie według fłowa twe⁸⁰ miły panie *WróbZolt* 118/133.

Przen (1):

Zwrot: »rządzić ku brzegu« (1): ktora [*Maryja*] moczą fwey lalky przyczýaga kfobyte zathwardzyale a zelazne grzelzne ku bozemu mylofyerdzyu y rządzí wftyky ku brzegu zbauyenia *PatKaz* III 113v.

b. *Wychowywać, uczyć* (9): Látá od národzenia Páńskiego 398. ARKádýus y Honoryus fynowie Theodozyufowi byli od oycá fwego páńftwy róždyeleni [...]. Ociec dla ich młodości przydał im mężę fátéczne/ fpráwne/ [...] ktorzyby ie dobrze rządzíli á imi fie opie-káli. *BielKron* 158v; tego przeftrzegáiąc/ áby Rektorowie fzkolni [...] mieli godné á obyczáyné y niefwowné żaki/ ktorých máią dobrze rządzíć/ y w groźie dobrý mieć. *SarnStat* 199.

rządzić kim (1): Moderari aliquem, Rządzíć kim/ wczíć kogo. *Mącz* 228b.

Zwrot: »dziatki (a. dzieciátko) rządzić« = *infantulum gubernare* *HistAl*; *filiis praeesse* *PolAnt* (4): [*Filip Macedoński o nowo narodzonym Aleksandrze, którego uznał za syna boga*]: niechay they będzie chowane w dobrej pámięci/ iákoby był moy fyn/ [...] mowíac tho ze wftykłą pilnością dzieciátko rządzíł. *HistAl* A6v; *BielKom* G2v; Dyakonowie máią być iedney żony mężowie/ ktorzyby vmieli dobrze dziatki fwoie rzędzić/ y włáfną zeladkę. *KrowObr* 5 [*przekład tego samego tekstu [BibRadz]*], 231; [*BibRadz* 1.Tim 3/12]. [*Cf* 1.c. »dom rządzíć« *WujNT* 1.Tim 3/12.]

Szereg: »rzędzić i sprawować« (1): yfzechmi fie zwolili niny y ná prziflę czaly náflę czeladkę [= *czeladników*] thak iako sie opi-łało rzędzic y sprawowowacz [!], gdziesmy thei nadzieie, yłz za thakową sprawą y postempkiem czeliadz náflá, bendzie nam starflim [...] powolnieiflá y wiernieiflá *ListRzeż* w. 46.

»wychować i rządzić« (1): Kłopoty gofpođárftwá y domow ná-łzych y dziatek/ obracay nam Pánie ná náukę zbáwienná/ á day dobrze wychowác y rządzíć/ to coś poruczyl opiece náłzey y w duchu y w ćiele. *SkarKaz* 423b.

c. *O duchownych wobec wiernych* (2): Więć też chudzi klefzkowie/ y xiáfkowie profió [...] Nie vmieią vbogich ludkow dobrze rządzíć; Slepí wodzowie fłepych *KlonWor* 47.

rządzić czym [= *przy pomocy czego*] (1): Na urząd też WKM należy dożrzyć, jakoby stan duchowny z urzędu swego i z powinności swej nic nie wykraczał, a iżby kościoł boży [...] nauką zbawienną i przykłady dobrimi tak rządzili i sprawowali, jakoby [...] *DiarDop* 109.

Szereg: »rządzić i sprawować« (1): *DiarDop* 109 *cf* *rządzić czym*.

3. *Mieć pod kontrolą; dominować* [w tym: kogo, co (17)] (21): [*Zefira mówi do Józefa*]: Iuż fnađz oboie [*tj. rozum i cnota*] wfłáto Ze włząd o mnie rady máło A nielza iey z ynąd fzukać Iedno tobie wftykto w mocz dać A iuż mię rządzí iako ráczyłz *RejJóz* D8.

Fraza: »ki cie diabeł rządzí« (1): (*did*) Pofél go [*Kupca*] karze iż teras o Iarmarkach myfły. (→) Ky czie Dyabel rządzí głupy Iż tak myfłyz otey kupy. *RejKup* f2v.

a. *Nadzorować* [w tym: kim (3)] (4): iáko wielka liczbá ieft mánotrawcow: ázaby też nienależało ná Rzeczpofpolitá/ ábo kárác tákowe/ ábo iym tákie dáwác/ coby nimi do czáfu rządzíli [*curatores eis dare*]? *ModrzBaz* 142.

a. *O niejawnym wpływie na władcę* (2): *WierKróc* Av; fzukacie [*senatorowie*] takiego Pana ktorem bićcie podlug milli fwey rządzíli/ y wfzítko podlug checi fwey mieli za yego Panowania *Papr-Up* Ev.

ß. *O nadzorze nad nieletnim władcą* (1): LEfzko czwarty w młodych lećiech będąc/ od włzech iednoftaynie wybran na páńftwo Polkie/ kthorego fprawce rządzíli aż do prawego baczenia. *Biel-Kron* 343.

b. *O stosunkach między narodami: mieć supremację, zwyciężać, podbijać* (3): y będziecie [*szlachta koronna*] iáko wdowá ośie-rociála/ wy coście drugie narody rządzíli. y będziecie ku pośmiechu y wráganiu nieprzyaciólom fwoim. *SkarKazSej* 673b.

Zwrot: »wszytek świat rządzíć« (1): A ziáką też czcią tu byli [*Rzymianie*] A fnađz wflytek fwiát rządzíli *RejRozpr* D3v.

»rządzić ziemię« (1): Bóg fáłzu niechce: á iáko miłue Sprá-wiedliwego/ Píafł y dżí to czuie: Bo miefzka w niebie/ á iego cne plemie [= *potomstwo*] Rządzíło ziemię. *KochPieś* 12.

c. *O panowaniu nad emocjami i popędami* (12): Bo kiedy ták młodość fwą pilnie będyelz rządzíć/ Iuż fie trudno tułác małz/ trudno małz zábłádzić. *RejWiz* 63; A ták wielki to rozum/ gdy fie fam rozłádzíł/ Mocno s fwym przyrodzeniem/ á iż ciáło rządzíłz. *RejWiz* 190; Iedno iż/ kto oczu fwych rzędzić nie vmie/ częftokróć fie przed tym wyda/ przed kim to naibárzicy zákryć chciał *Górń-Dworz* Cc4; *HistRzym* 60; *WujNT* Iac 3 arg.

rzędzić przeciw komu, przeciw czemu (1): Od oycá [*otrzymamy*] lkarb cnot przez kthore możem dużę rzędzić y ciáło/ przeciw dyabłu/ fwiátu/ y ciátu *HistRzym* 100v.

rządzić czym [= *co*] (1): nie vmie thák człowiek w fprawie fwey áftekty fwymi rządzíć/ iáko komu infzemu w tym rádzicy vmiał. *Phil* S3.

rządzić czym [= *przy pomocy czego*] (1): ták iáko o onym Adámie czytamy/ iż wpuścił weń Pan duchá żywięcego/ to ieft duchá rozumnego á roftropnego/ áby tu fwe to żwirzące ciáło ták onym roftropnym duchem rządzíł á fpráwował/ áby [...] *RejZwierc* 4.

Zwrot: »rozumem rządzíć« (1): Kto iedno iáko trawy woł fwiátá vżywa. A káždego poftępku rozumem nie rządzí/ Mnima by fzedł gofcińcem á on bárzo błdzi. *RejWiz* 11v.

»rządzić samych siebie« = *panować nad sobą* (1): Stárfzē zász głowy, aby vmiały [...] rządzíć fámych fiebie y hámowác namiętności fwych, zá ktorými podczas by dziecká igraią *GostCast* 6.

Szereg: »rządzić a sprawować« (1): *RejZwierc* 4 *cf* *rządzić czym*.

W przén (1): A tákze y ná drugim mieyfcu thenze Páweł Swięty powiáda. Tá iefth wola Boża powiáćanie wáłze/ ábyście fię wftrzymawali od nietzyfłóści/ áby vmiał káždy zwas fwoy fąd [*cf* *nacznynie (marg)*] To ieft/ ciáło. (→) *BibRadz* 1.Thess 4/4] rządzíć w połwięczeniu y w wćiwości/ á nie w żądzech poządliwości *Krow-Obr* 64.

a. *O Bogu* (1): Włeczney porády Boże nápełniony/ Ty fam fwoy rządzíłz rozum nieśćigniony *KmitaPsal* A2.

4. *Kierować pojazdem lub łodzią, sterować, powozić; powo-dować zwierzęciem; regere* *Modrz* [w tym: co (4), co (żywotne) (1)] (9): *BierRozm* 25; Ale pokazał to Pháeton że chłopiętá wtey mierze bárzo błdzą/ ktory vporem fwym y oycá to otrzymał/ áby woz rządzíł/ z wielkim złem fwoiem y ludzkim *ModrzBaz* 19v.

rządzić czym [= *co*] (2): *Naclerus*, et *Navicularius*, Zeglárz ten który łódz fpráwuye/ łódzia rządzí [!]. *Mącz* 242b; *PowodPr* 2.

Fraza: »[co] styr rządzí« (1): A ftyr pozadu tudzież plynie w pogon/ Iáko zá rybą wodowładny ogon/ Kieruie fzkutę/ á oná nie błdzi/ Gdy iá ftyr rządzí. *KlonFlis* E4.

Zwrot: »dać się [czym] rządzíć« (1): Abowiem yako konie lep-fzy ku fłoczeniu [!] bitwy bywayá miani/ ktorzy fię łatwie wodza-

mi dadzą rządzić/ y na głos trąb podniowłzy wfyzy wefoło lkaczą. *KwiatKsiąż Bv.*

Szereg: »rządzić i kierować« (1): Y powieda tak *Homerus* o fwym Vlliflęsie iako y *Maro* o fwym AENEAZFU/ iz czafu przygody y potrzeby/ fami w rudła siedzieli y fterniczny wrząd ná fobie odnošili/ rządząc y kieruiąc fwoy Hetmáñłki okręt *KlonFlis A3v.*

Przen (2): A tákże y my czynimy nędzni márynarze/ pływaiąc po tym nędznym morzu fwiátá te⁸⁰/ káždyby chciál rządzić/ káždyby chciál mędrówáć/ káždyby chciál być widzian ieden przed drugim v tego żaglu *RejPos 316v, 316v marg.*

5. Pasać, przewodzić, opiekować się zwierzętami hodowlanymi (głównie owcami), przen (przeważnie w tłumaczeniach i nawiązaniach do Pisma Świętego); regere Vulg; ducere PolAnt [w tym: kogo, co (żywotne), co (45)] (53): Aleć nędzna owieczko gdzycć ten páłterz [tj. człowiek przewrotny] rządzi/ Oftrzegay fie y fámá choć z nim fłádo błádzi. *RejWiz 77v.*

a) *W tłumaczeniu lub nawiązaniu do Is 11/6 (3):* A będzie miefzkał wilk z báránem/ á lampart będzie leżał z koźłęciem/ čiełę ze lwięciem/ á tułte byđlá fpolu będą/ y máłuckie dziećię rządzić ie będzie. *BibRadz Is 11/6 [przekład tego samego tekstu] Czech-Rozm 113v.*

Zwrot: »[komu] rządzić się dopuścić« (1): Y išćilo fię Proroc-two Izáialzá: Iz wilcy do báránow/ lwi do owiec/ lámpartowie do čiełátek przyftawáli/ y z nimi miefzkać chćieli/ y máłey fię dziećinie pogániác y rządzić dopušćili. *SkarKazSej 679b. [Cf 5.b]* »rządzić się dopuszczáć«.]

Szereg: »poganiać i rządzić« (1): *SkarKazSej 679b cf Zwrot.*

a) *O Bogu, też o świętych (18):* Nie będą iuz nigdy áni láknąc áni prágnąc więcey/ áni vpádnie ná nie flońce áni goráçość/ ábowiem Báránek ktory iełt w pofrodku máyefáthu/ będzie rządził ie [pascet (marg) reget (-) illos *PolAnt Apoc 7/17*; będzie ie pałł *Bib-Radz*] *RejAp 69v, 70; WujNT Apoc 7/17.*

rządzić kim (1): Boże zmiłuy fię nád ludem twoim/ ktorym iáko iedná owcá rządziłš. *SkarKazSej 696a.*

W połączeniach szeregowych (2): kthory [*Psalm 23*] w fobye zámyka opowiedánie wielkich dobrodzycyftw páñłkich/ ktoremi Pan Bog wftáwicznie Kofćioł wiernych fwoich miłóšćiwie iáko páłtyrz owieczki zgomadzác [!/] pocielzáć/ rządzić/ bronić/ y fłowem fwoim fwięty m zawždy kármicć á obżywiác raczy. *LubPs F3; RejAp 70v.*

W porównaniach (3): BOże wfłechmogácy ktory rządziłš iáko iná trzodę wflytko zebránie [!] ludu twego [...] iuz by czás áby fłápił ná wfpomózenie náłfe *RejPs 120; ArtKanc 115v; SkarKaz-Sej 696a.*

Zwroty: »owce (a. owieczki) rządzić« (2): *LubPs F3*; niewiem iákoby ieden Páłterz [tj. *Jezus*] w iedney owczarni/ ták niezgodne owce [tj. *chrześcijan i Żydów*] rządzić miał? *CzechRozm 78.*

»rządzić trzodę (Krystusowę), stadko« (3:1): O Woćiefze Pátronie po wfzyłtkim fwiećie/ rządz trzodę Kryftufowę *KrowObr 217, 172, 173v*; Azáfł to nie wielka obietnicá/ iz ten Báránek fwięty [...] będzie páłł/ rządził/ á fpráwował tho wdzięczne fłádko wiernych fwoich *RejAp 70v.*

Szereg: »uczycć i rządzić« (1): Auguftyne Swięthy vtz y rządz trzodę twoję. *KrowObr 173v.*

a) *W tłumaczeniu lub nawiązaniu do Ps 22/1 (5): LubPs F3*; Pan mię rządzi/ á ná żadney mi rzeczy nie zeydzie/ ná dobrej mię pałzey pofadził *SkarJedn 401; ArtKanc Q6*; [Pan mię rządzi (marg) iest páłterzem moim (-) / á nináčzym mi fchodzić nie będzie *WujBib Ps 22/1*].

rządzić kim (2): *WróbbZolt 22/1; Dominus regit me, et nihil mihi deerit*, Pan mná rządzi/ á ná żadney mi rzeczy nie zeydzie *WysKaz 9.*

b) *W nawiązaniu do przypowieści o dobrym pasterzu (Ioann 10/1-16) (1):*

Zwrot: »rządzić stadko« (1): A ty náłz miły á wfzechmocny Pánie/ á wieczny páłterzu náłz/ próšimy pokornie/ ábyš ták mi-

łóšćiwie raczył rządzić á fpráwować nas to mizerne fłádko fwoie/ iákoby chmy wftáwicznie ználi głos twoy wiernego páłterzá fwego *RejPos 125.*

Szereg: »rządzić a sprawować« (1): *RejPos 125 cf Zwrot.*

b) *O duchownych na różnych szczeblach hierarchii w stosunku do Kościoła i wiernych (najczęściej w nawiązaniu do Ioann 21/15-17) (31):* A yednáł Hyeronim S. álbo ktokolwyek ná láćinłkye wykłádał nowy zakon/ yedno fłowko/ ποιμάνειμ/ od ktorego páłtyrze ποιμένας zowá/ v Pyotrá páłć/ v Lukállá rządzić wyłóżył/ Dawájąc znáć/ iz pályfenye przelózonych duchownych/ nic inego nye yełt yedno rządzénye. *KromRozm III H4v, H4 [2 r.].*

rządzić czym [= za pomocą czego] (2): Páść bowiem owce/ fłowo wzięte od podobieñftwá ludzkiego/ nic innego nie znáczy/ iedno wczyć/ á pracę o nich przyftoyną fłowem boży^m onych rządzáć/ y dogłádiáć/ podeymowáć: fłáđ też piřmo nauczyciele Páłtyrzi názywa. *NiemObr 39. Cf* »rządzić owce«.

W połączeniach szeregowych (6): *KromRozm III Qv*; Thedyć tym obyztáiem/ mułiał przed Koncylium Florenckim Pápiež [...] niebyć przelóżonym Bifkupem/ áni przednieyfzym/ áni potomkiem Piotrowym/ áni Wikáryim Kryftufowym/ áni wfzyłtkiego košćiołá głowá/ áni też pierwey páłł/ áni rządził/ áni fpráwował/ wfzyłthek Košćioł krzešćijáñłki? *KrowObr 18v, 18, 18v*; Od tego iełt naywyžly w Rzymie Káplán [...]; którému [šw. *Piotrowi*] fámemu tylko Pan Kryftus rzekł/ *Paſce AGNOS meos*: to iełt/ fpráwuy/ rządzł/ fłáđ koźdęgo/ żadného nie wymuiąc człowieká *OrzQuin S3v; NiemObr 30.*

W przeciwstawieniu: »paść ... rządzić« (1): álbo co Pyotr o káplányech álbo fłárllych piřfe/ nápominájąc ich/ áby páłli trzodę Kryftufowę? (-) Páłli/ ále nye rządzili. *KromRozm III H4.*

Zwroty: »rządzić się [komu] dopuszczáć« (1): oni krolowie y Celárze/ y Monárchowie wfzytkiego ſwiátá [...] złóżywly iad y moc y okrućieñftwo fwoie/ do tych owieczek ktore zábijáli/ činęli fię y wpráłzáli/ y rządzić fię onym ſwięty m á vbogim/ iáko máłym dziećinom/ Bifkupom y káplánom dopuřczáli. *SkarKazSej 679b.*

»rządzić košćioł« = *regere ecclesiam Vulg [szyk zmienny]* (11): Myeyćye pyeczá o fobye y o wflytkyey trzodzye/ nád ktorá was duch ſwýety poftáwił/ ábyfćye rządzili koćyol Boży *KromRozm I F4v; KromRozm II e3; KromRozm III G3, Qv; KrowObr 4v, 18, 18v [2 r.]; SarnUzn G4v; WujJud 87; WujNT Act 20/28.*

bibl. »rządzić owce (a. owieczki), baranki (a. barany)« [w tym: *owce i baranki* (4); *czym* (1), *wedle czego* (1)] [*szyk zmienny*] (8:5): *KromRozm I E4; KromRozm II o2v*; Skáđ fye znáczy/ iz [šw. *Piotr*] yuz klucze ty myał/ fnađž ná on czás dáne/ kyedy pan po zmartwychwftányu fwym przy bytnoſci wfłech inych fámemu po trzy kroć báránki y owce fwoye páłć y rządzić kazał. *KromRozm III M5v, N3; RejAp 76v; WujJud 87*; Rzekł mu [*Jezus Piotrowi*]: Páſze báránki moie (marg) Abo, Rządzże owce moie. G. (-). *WujNT Ioann 21/16*; A nie tylko mowi Páś (po Graecku βόσκει) ále żyywa fłowá krolewłkiego/ ποιμαίνε, to iełt/ Rządz y fpráwuy/ láłką y mocá páłterfłá/ owce moie. *WujNT 390, Aaaaa3v.*

»rządzić stad(k)o (Pańskie), trzodę (Bożą)« [*szyk zmienny*] (2:2): [šw. *Paweł*] Tymotheuřłá zwirzchownye wcy/ yáko on bifkupem będąć/ fyebye fám/ y koćyol álbo trzodę poruczóná ma fpráwować y rządzić *KromRozm II e3; KromRozm III M5v; RejWiz 71v*; To tu Bifkupowi Rzymłkie^{mm} w brewł/ á ledwie nie w oko: Gdy káždemu Bifkupowi/ pewne fłádko náznáczá/ ktore páść y rządzić ma/ w drugiego fię rzeczy niewtráćiáć. *NiemObr 57.*

Szereg: »rządzić i dogłádać« (1): *NiemObr 39 cf rządzić czym.*

»paść i (albo) rządzić« (7): *KromRozm I E4; KromRozm II o2v*; pan [...] báránki y owce fwoye nye tylko páłć ále y rządzić kazał [šw. *Piotrowi*]: Co fye z Greckyego yáfnýey nižli z láćinłkyego okázuye. Bo tám ſtoi βόσκει/ to yełt páśi/ y ποιμαίνε/ to yełt rządz *KromRozm III N3, M5v [2 r.]; NiemObr 57. [Ponadto w połączeniach szeregowych 4 r.; w przeciwstawieniu 1 r.]*

»rządzić i (albo) sprawować« [*szyk 3:1*] (4): *KromRozm II e3*; Gwiazdy to iuz wiemy iz piřmo zowie wiernie náuczyciele á fpráw-

ce albo przełożone Kościoła Páńkiego świętego/ które gdy [...] rządzą albo s'prawuia owieczki Páńkie wedle wierney á prawdziwey woley á náuki iego/ thedy ie możemy włafnie zwáć gwiázdami niebiefkiami *RejAp* 76v; ále fámemu tylko Piotrowi obiecał [*Pan*]/ Tobie dam klucze: Co y fpełnił po fwy^m zmartwywfáníu: gdy mu poruczył po trzy kroć/ páść/ to iest rządzić y s'prawować bárańki fwoie/ albo kościół fwoy. *WujJud* 87; *WujNT* 390. [*Ponadto w połączeniach szeregowych 5 r.*]

6. Czynić, postępować, przygotowywać, rządzić; stanowią; może też stwarzać; *ordinare Vulg*; *condere Mącz*; *comparare Calep* [w tym: kogo, co (21)] (28): a przetoż [*Maryja*] pofzwyączona od ducha fzwąyętego [...] bycz matką bożą y (bycz) kochanyem ducha fzwąyętego który yá rządził przed wfzemy uyeke y yey czyfłofczy odpoczyuayącz y w nwey f'ją kochayącz *PatKaz II* 40v; który [*Duch Święty*] (od uyekow) yey f'hrzegł y rządził yey [*Maryi*] nyeuynne y naczyfłfłze pocz'yayczy *PatKaz II* 66, 48, 49; Chcemyli tedy wfziko prawie rządzić [cf *Quodsi rectum statuerimus Cicero, De amicitia XI, 38*], tedy tego wfzitkiego czego przyiaciele żadaia mamy im pozycić, abo też tego od przyiaciół żadać, czego byfmy potrzebowali. *BielŻyw* 120; Pofzaleć byfmy mufilei Bychmy wfzytko baczyć mieli Czo ludzie na fwiecie f'ją Wfzak nie dziw dawnoć tak rządzą *RejJóz* D, 15v; Lecz obiers f'fanu każdego Po iednemu przednieifego. Stych panie f'nadnie obaczys Iefly iuz f'wiat karać raczys. Gdyć czy otym f'prawą dadzą Czo tám na tym fwiecie rządzą. *RejKup* b6; [*Biskup wezwany na sąd wymawia się.*] Wtem wrzedzie wktoremem był Prawiem nie niepoftanowyl. Szyla bych miał rzeczy rządzić Y Kaplanow nowo zwieczyc [lege: święci]. *RejKup* c5; Bo żadny nafwiece nie był Ktoby wto prawie vgodzył [...] Každý rozum wtem zabłądził Iako Bog możnofcz fwa rzadził Alie tobie dofycz wierzicz [...] Iż Bog wflytko wfwey możnofczy Stworził f'wiath wfwey okragłofczy *RejKup* f4, c5v, N; tá dufzá fláchetna yest od ciála rozna [...]. A iefzcze tho widamy y f'ami dzyála/ Iż oczy zátulamy gdy co rozmyflamy/ Aby rzeczy przypádle nie t'argály f'prawy/ Gdy co rządzi przy dufzy rozum f'wiety práwy. *RejWiz* 121; Ofobna tho kaźń Boza ná pomfłę nádaná/ Iż f'więta f'prawiedliwość iest tak z'awikłaná. Iż oni ktorzyby iá mieli flufznie rządzić/ Nie mogą fie nędznicy f'ami z niey wybłądzić. *RejWiz* 124; Nalepfa f'prawa kto iá głupie rządzi/ Muśi znikczemnieć y f'zpetnie z'abłądzi. *RejZwierc* 214v; Boć Reyeftrá iákoś bładzą/ Ci czo pifzą zleć ie rządzą. *RejZwierc* 234; DVchu f'więty [...] Thyś siedmioráki dar iftny/ pálec Boży práwey ręki [...] Chytróści Diabliey rácz zbáwić/ pokoy miłofci twey rządzić/ byfmy z'á tobą wodzem f'zli/ wfzelkich z'lości f'ię f'hrzegli *ArtKanc* H6; Niż obłoki ná gory wyniofle pátrzály/ [...] Niż ćienie iáfne flońce/ ze dniem rozłáczyło/ Wfzytko moc twoiá Pánie y f'lowo rządziło/ Ciála który z'ábijał/ śmierci ie w moc dáiać/ Co nie były/ żyć kaźelz/ dufze w nich wzbudzáiać. *GrabowSet* E; Ziednay mi też [*Maryjo*] obfítóś wfzelką dobr duchownych y ćieľnych/ y l'áfkę Duchá f'więtego/ ktorzyby mi dobrze we wfzytkim rządził/ dufze moiey f'hrzegł/ ciála mego bronil y władnął im *LatHar* 489; [A nátychmiał f'zedł do domu/ rofkazał rządzić: rozeffal o potrzeby/ rofkázuiąc káżdą rzecź nieść iteż wieść *HistFort* L, N3].

rządzić ku czemu (1): Congregate illi fanctos eius: qui ordina^{nt} testamentum eius super sacrificia. Zgromadzaycie iemu f'więte iego te ktorzy rządzili zakon iego ku ofiarom. *WróbŻolt* 49/5.

Ze zdaniem dopełnieniowym [w tym z zapowiednikiem: to (2); iż (2), aby (1)] (3): y rządził to duch f'zwąyaty zwiecznofczy yfz ta panna myala bycz pocz'ąta wzywozycy yey matky przelz grzechu pyruorodnego *PatKaz II* 48v, 74v; Dobrzeć tho yest powyedzyano/ że káždemu f'tworzenyu s przyrodzenya pilność á práca o fwem płodzycy wroflá/ s czego y tho ktemu yefłcze wyćey przyrodzenye [= *natura*] rządzi/ áby then ktorzyby płod myał/ z'awfle á práwey aż do f'myerći oń fie f'tárał. *GliczKsiqz* Q3.

W połączeniach szeregowych (3): Condo, Stwarzam/ Rządze [.] S'prawuyę/ Buduyę *Mącz* 92b; Ponieważ tedy iż ćieplóść krew

twierdzi/ rządzi/ pofłánawia/ nie z málym iest podziwieniem/ iż będąc wfławnie tak wilga y ćiepla iż f'ye nie z'áfmierdzi. *SienLek* V[uu]3; *Calep* 225b.

Zwrot: »[komu] płod rządzić« (1): Abowym nye dla thego tylko iż pan Bog f'ámym rodzicom płod rządzi/ á nye infl'ym/ rozumyem temu iż też tego potrzebuye/ y po tych tho rodzicach chce myeć/ áby ten płod fwemi pyerfiami/ á karmyá fwą przyrodzoną żywili á wychowáli. *GliczKsiqz* D2.

Szereg: »rządzić i sprawować« (1): Kálwinus także bluźni: iż Pan Bog nie tylko wzywa y potrzebuie pomocy z'lych niecnotliwych ludzi: ále też ich zle myfli/ y przedf'ięwzięcia f'am rządzi y s'prawuie/ tak iż f'am iest/ wfzelákiego bluźnierf'twa y f'profności przyczyná. *ReszPrz* 76. [*Ponadto w połączeniu szeregowym 1 r.*]

7. Zatrudniać, powierzać jakąś funkcję; *pacisci mercedem cum famulo, statuere mercedem a. stipendium Cn* [kogo] (2):

[rządzić do czego: A iż dostaczyć nie mogą wsi przerzeczone robocie i oraniu rolej, tedy na to chowają wołów 65 do 6 pługów na odmianę, do których parobki rządzą *LustrMalb* 1 107.]

rządzić komu [= dla kogo] (2): Dzis albo y przed tem z'awždy gdy fie kto práwować ma [...] do f'ądow pocyęgáć fie musi [...]. Więć áby yedno yego Akcia była ná rowni albo ná wirzchu/ wybyera f'obyte rzeczniki á Prokuratoro [...] Yefłcze nád tho pánowye f'ami áby ich f'praw pilni byli/ rządzá ye f'obyte yákoby ná wyeczność *GliczKsiqz* N4, K3v.

Szereg: »rządzić a chować« (1): V Ziemiańf'twa iest ten obiczaj dzycyom rządzić á chować bákálarzá *GliczKsiqz* K3v.

8. Obradować, decydować [o czym] (1): Rolprofzy was gniew Boży iáko lekkie plewy. Nie z'ártci to) iesli fie w rychle nie polepfszy Pospolftwo/ á ci ktorzy wrzkomo f'ą nalepfszy. Ktorzy f'obie chorobę w ten czas z'adawáia/ Kiedy rządzić [może błąd zam. rądzić] o zdrowiu tey korony máia. *Prot* D2.

9. Zwroty o różnych znaczeniach (2):

»plotki rządzić« = *opowiadać głupstwa* (1): Przeczcy apofłofkie dzieje Iako fie tam kazdy f'mieie. Stych plytek czo ie tu rządzys *RejKup* m3v.

»sąd rządzić [= *sprawować*]*«* (1): Lutościś nieprzebránye/ ácz z wyroku twego/ Kaźń ná z'lośliwe pofzłá. Sąd pokornych/ Pan rządzi: iego l'áfká roflá Z ćichymi *GrabowSet* G4.

*** *Bez wystarczającego kontekstu* (1): Modero, Rządę/ s'prawuyę/ nie dopufzczam f'wey wolei/ z'achowawam pry [.] miernoścy. *Mącz* 228b.

Synonimy: 1., 2., 3., 4., 6. *sprawować*; 1., 2., 4. *kierować*; 1.a., b., 3. *rozkazować, władać, władnąć*; 2., 4., 6. *prowadzić*; 1. *dzierżyć, panować*; 2. *hetmanić, przewodzić, wieść*; b. *opatrować, uczyć, wychowawać, wychowywać*; 3.b. *opanować*; 5. *paść*; 6. *czynić, działać, postępować, robić*; 7. *najmować*.

Formacje współrdzenne: *rządzić się, dorządzić się, narządzić, narządzić się, obrządzić, porządzić, przyrządzić, przyrządzić się, rozporządzić, rozrządzić, rozrządzić się, sporządzić, sporządzić się, urządzić, urządzić się, wyrządzić, zrządzić, zrządzić się; rządzić, narządzić, narządzić się, nawyrządzić się, porządzić, przyrządzić, przyrządzić się, rozrządzić, rozrządzić się, sporządzić, urządzić, wyrządzić, wyrządzić się, zrządzić, zrządzić się; narządzić.*

Cf **RZĄDZĄCY, RZĄDZENIE, RZĄDZONY**

PP, (AN)

RZĄDZIĆ SIĘ (146) vb *impf*

się (89), się (57).

W inf rzą- (40), rzę- (10); rzę- *SeklKat, LubPs, BielKron, Rej-PosWstaw* (2), *ArtKanc*; rzą- : rzę- *SienLek* (2:4); w pozostałych formach rzą-.

inf rządzić się, rzędzić się (49). ◇ *praes* 1 sg rządzę się (2). ◇ 3 sg rządzi się (18). ◇ 1 pl rządzimy się (2). ◇ 2 pl rządzicie się (1). ◇ 3 pl rządzą się (24). ◇ *praet* 1 sg m rządziłem, -m, -em się rządził (4). ◇ 3 sg m rządził się (6). *f.rz* rządziła się (3). ◇ 3 pl m *pers* rządzili

się (11). \diamond fut 2 sg m będziesz się rządził (1) *KotakSzczęśl*, będziesz się rządzić (1) *ActReg*. \diamond 3 sg m będzie się rządził (1). \diamond imp 2 sg rządz się (2). \diamond 3 sg niech się rządzi (1). \diamond 1 pl rządzmy się (1). \diamond 2 pl rządzcie się (2). \diamond 3 pl niechaj się rządzą (1). \diamond con 1 sg m bych się rządził (1) *RejZwierz*, bym się rządził (1) *CzechEp*. \diamond 2 sg m by się rządził (1). \diamond 3 sg m by się rządził (3). n by się rządziło (1). \diamond 1 pl m pers byśmy się rządzili (2) *SeklKat*, *CzechRozm*, by my się rządzili (1) *LatHar*. \diamond 3 pl m pers by się rządzili (2). \diamond impers praet rządz(o)no się (1). \diamond part praes act rządzac się (3).

Składnia dopełnienia sprawcy przy stronie biernej: rządzić się od czego (1).

St stp, Cn notuje, Linde XVI (dwa z niżej notowanych przykładów) – XVII (z Cn) – XVIII w.

1. *Mieć zdolność i prawo do sprawowania władzy, władać, zarządzać, kierować; duci Modrz (12): [Sewer mówi:] wyflawiaj onych pirwzych zacnych [sprawy/ Bych fie ia też tak rządził/ iako Cefarz prawy. RejZwierz 18v; Mqcz 21a; Bo Chryftus [...] nie poftánowił w Ewánieliey y w kościele fwoim żadnych krolow áni panow świeckich zá vrzędniki/ [...] á to dla tego/ dáiac znáč/ iż świeckim páńftwom dopuścił tak fie rządzić/ iako rozum przyrodzony vczy SkarJedn 203.*

rządzić się gdzie (1): Będąc gofcia y wdowa/ [Dydona] tak fie tam rządziła/ Ze w rychle ono páńftwo zá rofprzeftreniła. Pudl-Dydo A2v.

Zwroty: »rządzić się wedle praw« (1): SkarKaz 311a cf »rządzić się i sądzić«.

»sam się rządzić« (4): RejPosWstaw [143²]; ModrzBaz 3v; SkarJedn 377; Gdyż fie łami mężowie nie vmieia rządzić/ Iakoż y my niemamy [po]łu z nimi błdzić? BielSjem 4.

Szeregi: »rządzić się i sądzić« (1): trudno było wlytkiemu światu rządzić fie y lądzić wedle praw y obycaziow narodu iednego. SkarKaz 311a.

»rządzić się, (a) sprawować« (2): Prudens administrandi, Vmie fie rządzić/ [sprawować. Mqcz 328b; Przetoz nam tego pilna potrzeba/ abyfmy prawdziwy Kofciol poznáč mogli/ [...] abyfmy thák prawdziwy á dofkónaly kftalt kofciola v fiebie poftánowić mogli/ wedlug ktorego tak o infzych rozląddek vczynić/ á łami fie też rzędzić á [sprawować] mogli. RejPosWstaw [143²].

a. *Władać sobą (2): LEfiko biały [...] wybran ná Monarchia Polfká po oycu fwym Kázimierzu/ ále przeciw themu było wiele pánow/ kthorz Mielzká ftárego ftrońę trzymáli/ mowiac: Nie fluzna rzecz nas dzieięciu rzędzić gdy fie łamo ielczze rzędzić nieumie. BielKron 357; A przetoz iako dlugo człowiek rządzi fie rozumem/ á rozum w nim pánuie/ táko dlu⁹⁰ może fie dobrze rządzić y ine. HistRzym 75v.*

2. *Kierować się czymś, podążać za wskazaniem, przestrzegać czegoś; regi Modrz (66):*

rządzić się wedle czego (1): CYcero w fięgách [!] yednych kthore po łacinye zowya Officia (to yest o [sprawach/ wedle kthorychby fie każdy człoyek ná fwycyze rządzić myał) pilńac do lyná fwego Márkulá ktory w Atenách fludował/ nápomina go temi flowy [...] GliczKsiqz M8.

a. *O czynnikach zewnętrzných [w tym: wedle (a. wedlug, a. wedla, a. podlug) czego (34)] (48): Dla czegoż/ á ktorym fpořobem dał był [Bóg] zydom ftary zakon/ gdy inego czekáč myeli? (–) [...] Aby [...] yego łámego zá bogá myeli y chwalili/ [...] A zbáwicyelá y zbáwyeny obycánego oczekawáyc/ wedle yego woley we wflém fye rządzili KromRozm II i4; Cedere temporu, Wedle czáfu fie rządzić. Mqcz 43b; boy fie Pána Bogá/ á żyw wedle woley iego: á nie vdaway fie zá náukámi obcymi [...]. (–) Iuz to teraz y łam baczę [...]. A ty fie też modl zá mná [...]. Abych y ia [...] mógł to wlyzftko w łobie poczuć y wedle tego fie też záwždy ná potym rządzić CzechRozm 204v, 173; Księza Papielcy przykłady pilńá š. przywodzą. ále fie łami wedle nich nie rządzą. CzechEp 100 marg; Ktory [antychryst]/ odftápiwly naprzod praw y zakonu Božego/ prawá łobie infze vkował. Nie rządzac fie iuz teraz áni po żydow-*

flu/ wedle zakonu: áni po Chriftyáñflu/ wedle pilfm nowego przywierza. CzechEp 381, 368; Y ziemięž też dziwnie [sprawil/ człowiekás ná niey poftáwił/ by cie posluřen byl/ wedle woley fie twoiey rządził. ArtKanc 13.

rządzić się czym (11): Bo wierzmi w kádey [sprawie] kto fie prawdá rządzi/ A miary przy tym ftreže/ nigdy nie zábládzi. Rej-Wiz 42v; W czym nam oto dobrowolnie to przyznawa [ks. Powodowski]/ iż fie pilfmem š. iákož tak ieft/ y rządzimy y fzczyćimy [= bronimy]/ y nim też błdy ludzkie odkrywamy y ftrofuiemy CzechEp 89. Cf »prawy się rządzić«, »przykładem się rządzić«, »słowem się rządzić«, »rządzić się zwyczajnik«.

rządzić się po czym [= czym się kierować] (1): Sich nach dem geftiern richten. Po gwiazdach się rządzić. Zyc podlug álpektu. Observare stellas. Calag 444b.

Zwroty: »rządzić się wedle (a. wedlug) ewanjelij« (2): Y wy co fie wedlug Ewánieliey rządzicie/ zakonu [tj. prawa Mojżeszowego] iuz pełnić y chowác nie możecie/ bo fie to żadná miarą zgodzić z łobá nie może/ choćiálz rzkomo niektorzy z wálczyh/ y wedle náłżego zakonu/ y wálzey Ewánieliey żyć chęá. CzechRozm 82v, 249.

»wedlug (a. wedle) nauki [czyjej] się rządzić« (3): SeklKat K3, Sv; Poniewáz oni [apostolowie] ná to poftánowieni byli ábyfmy fie wedle nauki y przykładow ich rządzili CzechRozm 191v.

»prawy, statutem, ustawami, wedle (a. podlug) praw, wedle (a. wedlug) ustaw, wedle dekretow się rządzić« [w tym: wedle praw i ustaw (1)] = legibus regi Modrz [szyk zmienny] (2:1:1:3:2:1): Więc iż łakomftwa nienioft on wiek ftaradawny/ Nie był żaden prokurat miedzi nimi flawny. Bo nie Statutem/ ale cnotá fie rządzili/ Strzegac iakoby záwždy wřpolney zgodzie žili KochSat B2; RejPosWstaw [143²]; Ale žeby to wlyzfy co ich Krzeřciány zowá/ od Papy zá wdzięczne przyjmowáč/ y iego w tym flucháč mieli/ ábo fie wedlug wřtaw iego rządzić/ ná tym fie bárzo żydowie myłá. CzechRozm 81v; ModrzBaz 4v; SŁowo twoie ieft pochodnia przed nogámi mémi/ Rzekłem (co zylczce) rządzić fye wřtáwámi twémi. KochPs 183; A więcze go [papieza] lepiye flucháč/ y wedle dekretow iego tyráñfkich fie rządzić/ á niź wedle Chriftufá Pána ćichego/ pokornego [...]? CzechEp 43, 33, 350, 381.

»rządzić się wedle (a. wedlug) przykazania« [szyk zmienny] (6): Ty znalz iżem drogę przykazania twego przebieżał [Ps 118/32] (koment) To ieft rządzilem fie wedlug przykazania twego. WróbZolt nn8v; Czo za wzytek ieft Božego przykazania gdi fie kto wedle iego rządy? SeklKat N2v, H4, H4v, K, L.

»przykładem [czyim], wedle przykladow [czyich] się rządzić« (1:1): CzechRozm 191v; Pogánom to/ nie Chriftyánom przyftoi mordowác [...]; gdyż to ci pořpolicie záwždy wiernym chwalcom Božym czyniáli: co też y teraz ci czynia ktorzy w ich ftremioná wřtápiwly/ ich fie przykładem rządzá/ á nie Chriftulowym y Apoftolkim. CzechEp 42.

»wedle rady [czyjej] się rządzić« (1): A ieftli [kto] ná zámek wnidzie a łalki pana Szczeńciá doftanie/ pamietáy aby z Mądrym/ z Roftropnym z Sprawiedliwym/ ij z Miłofiernym towarzyly/ a wedle rady ich fie rządził. ForCnR E2v.

»wedle (a. wedlug, a. podlug) słowa [czyjego], słowem [czyim], wedla (a. wedle, a. wedlug) głosu [czyjego] się rządzić« [szyk zmienny] (4:3:3): [Panie Bože] Ráczze nam dáć tákiego [króla] coby tobie fluzyl/ á woley twoiey fwiętye tak náwřzem pilen byl/ drogámi twoimi chodząc/ flowem fie twym rządzac/ będąc wřzem krog przykłádu nauk twych nálláduiać. MýcPrz 1 [A3]v; Mać też Bog y fwoie/ ktorzy nie Antychryftowego/ ále Chiftulowego thylko głofu flucháia/ y wedla niego fie rządzá CzechRozm 81v, 238v, 250v; wedlug tego iáko flowo Bože vczy: ktorym fie łámym z łalki Božey rządzimy. CzechEp 55; Aby potym przyftawly do niego [chrześcijanie do Chrystusa]/ [...] przy nim iuz do końcá wytrwáli: g[łosu] iego pilnie záwždy flucháli: wedle niego fie rządzili CzechEp 427, 107, 112, 115; Lękay fie gniewu Božego/ rządz fie podlug słowá iego ArtKanc M5v.

»rządzić się zwyczajami, wedle zwyczajow (a. [według obyczaju])« = *moribus regi Modrz (1:1): CzechRozm 77*; Wiadomy iest wielu ludziom onego w Prawie wielce biegłego człowieka Gáiuła ártykul/ iże káždy lud rządzi fię/ ábo práwy pińánemi/ ábo zwyczajými zá wřtáwę wziętemi *ModrzBaz 4v*; [*Cresc 1571 668*].

Szeregi: »rządzić się i przystrzegać« (1): [*Dawid*] też y tych fzczeńśliwymi być opowiedał/ ktorzy fię w tym Páńłkim zakonie kocháli [...]. Z ktorego flow tákich/ łączno to káždy obaczyć może: iż ielli ci fá fzczeńśliwi/ ktorzy fię w flowie Bożym kocháią/ nim fię rządzá/ y onego przylftrzegáią: tedy [...] *CzechEp 112*.

»rządzić się i sprawować« (4): Swiát ma fwe ktorzy fię wedle niego rządzá y fpráwuią: á Chrifus też Pán y Krol od Bogá Oycá poftánowiony/ ma też fwe *CzechRozm 250v*; *CzechEp 350*; [*obywatele Księstwa Mazowieckiego*] to fobie wárowáli: áby práwá Státutów/ y zwyczajów fwych flárych/ których zá przelżyłych pánów fwych X. Mázowekich zwykli byli wzywáć/ y iémi fię rządzić y fpráwować: przedfię y ná potomné czáły wzywáli/ y témi fię rządzili y fpráwowali. *SarnStat 1146*; [PONieważ fá rozmáite rozności winnic itez ich fpraw/ á przetoż wżelki ma fię w tym rzedzić y fpráwować według obyczáiu á fpofohu w fwey kráinie doświadczone⁸⁰ *Cresc 1571 668*].

W przén (1): Ináczey fię obaczyć nie mogá/ ázby fię cofnęli z tey obłédliwy drogí/ náłpápiwřzy/ ná prawdziwą drogę páńłká/ po niey wedle opifánia flowá BOżego chodzili y rządzili fię. *NiemObr 80*.

b. O czynnikach wewnętrznych [w tym: czym (16)] (17): Tho dwoie/ ciáło y duřá wéłpolek fię miłuią/ ták że w iedney komorze leżá/ to iest w fercu/ ták długo poki przykazánie Boże pełniá y z iedney miły iadáią/ to iest że iedną wolá fię rządzá/ gdy krzeft przyięli *HistRzym [39]v*; Pięć fmyflow mamy Tymi fię rządzmy. *WierKróc A4v*; Bo kto wedle ciáła żywie/ to iest/ kto wczynki ciélełne czyni/ BOgu fię podobáć nie może. Odrodzeni tedy duchem świętym wczniowie Chrifufowi/ duchem fię rządzić máią: á tego czego ciáło prágnie nie wykonywáć. *CzechRozm 241*; *CzechEp 11*.

rządzić się po czym (1): Widzi mi sie, iż nie ina może być temu przyczyna, Że tak mnodzy chcą panować A w tej mierze na [w]ieki trwać. Jedno, iż onę swá żąd[za], Po ktorej sie głupi rządzá, Rzekomo tym napelniąją, Im więcej państwa mają *BierRozm 18*.

Zwroty: »rządzić się baczeniem« [*szuk zmienny*] (2): Iż fnádnie nieme żwirzē w fwych fprawách zábłędzi/ A człowiek fię baczeniem á rozumem rządzi. *RejWiz 29*; Czyfciēs w.m. podpárl fwego widzenia/ dáiąc nam ná wywod fpráwy biáłyhgłow/ gdiż one/ máło nie wřzytki/ rządzá fię czym innym/ niż baczeniem. *GórnDworz N*.

»cnotą się rządzić« (2): Kto fię rozumem á cną cnotą rządzi/ Niech fię kořlyře iáko chce nie zbládzi. *RejZwierc 214*; *PudlFr 4*. [*Cf 2.a. »statutem się rządzić« KochSat B2.*]

»rozumem (przyrodzonym) się rządzić« [*szuk zmienny*] (10): *BierEz S*; Pán záfię głořno woła w przykazániu fwoim/ Abyř nie był morderzem nád bliźnim nád twoim. Zwłáfczáz kiedyc rozum dáł áby fię im rządził/ A s fwoim przyrodzeniem záwřdy fię im fądził. *RejWiz 134v, 29, 112v*; *BibRadz I 4a marg*; *HistRzym 75v*; *RejZwierc 214*; *VotSzl A4*; Włáśnie iákobyř mu dáł miecz żeby fię zabił. Niemálfz żadney roznice: człowieku młodemu Dáć pienádze do ręku, który zá rořpuřtá Idzie, y nie rządzi fię rozumem, żeby czym Miał fwoiey náložoney pořilić rořpuřty. *CiekPotr 9*; *SkarKazSej 669b*.

W przén (1): Ciáło iż fię rozumem nie rządzi/ y dla thego fię z nym więcej fwárzyć nie będe. *BibRadz I 4a marg*.

3. Zachowywać się, sprawować się, czynić, postępować, przygotowywać się; żyć; niti Cn (64): A pan na tho odpowedyział nyebořfzie nycz wřłák mnye ma przicz liřth fpoznanya, thedic powiem yako fzie máłch rządzicz *LibMal 1544/79v*; A ták niechay twe dzyatki/ rořtropnie fię rządzá/ Tedy w cnotliwych fprawách/ nigdy nie pobłádzá *BielKom B4v*; yelliřz tedy málarz co ma dobre fářby ná máłowányu chramyč/ á obrázow nye dobrze fláwya/ imyę

fwe tráci y wpuřfzáz. Tem wyęcey tá byála głowá/ ktora będac křáfná yelli fię nye dobrze rządzi/ fwá głádkořcyá fię dobrze popiřáć nye może *GliczKsiáz P8v*; Dwyec rzeczy fá/ wedle ktorých máłżeńřtwo káзде dobrze řtoi/ poczeńiwosć á pożytek/ To yest/ gdy máłżonkowye fię fami myedzy řobá dobrze rządzá/ poćciwye fię obchodzá/ á w boyáźni bożey myęřłkázá/ a wtem gdy fię dobrze máyá/ ná nyedofřátek nye řkárzá. *GliczKsiáz Qv, N5v*; *LubPs O2*; *GroicPorz gg2*; Áż podobno gdy przydzye [*Pan*] áby fię rozřdził/ Iáko fię tu ktory řtan ná fwych fprawách rządził. *RejWiz 178, 102v*; A druga z nowu náuká/ Iákořye potym rzedzić máłř/ teř przodkowie nářzy. Naydziefz/ iż w cnotliwych/ zace fpráwy byřly/ A řli przedfię wykrętem/ y przewrotnie żyli. *HistHel ktv, [A2]*; Vkázáł fię mu [*Abrahamowi*] Pán/ y rzeł ku niemu: Iam iest Bog wfzechmocny: chodř przedemná/ (to iest ták fię rządz w tym żywoćie/ iáko fię mnie řpodobá) á bądř dořkonáły [*cf Gen 17/1*] *CzechRozm 75*; Bo to podobno wiefz/ ktorými fortelmi Pápieře Rzymřcy zwierzchnořci tey dořřáli/ y iáko fię ná niey rządzili y iefzce rządzá. *CzechRozm 169*; Iż choćby co ná cię z woley Bożey przyřřlo: on by cię zář řam z tego wřzytkiego wybáwił/ y iákobyř fię w onym przypádku rządzić miał náuczyl. *CzechRozm 232, 225*; (*nágl*) Boguccy. (–) ZNáć że fię iáko żywo poczeńiwie rządzili/ A ich fpráwy poczeńiwie w ten ich křay wpráwiřly *PapřPan P3v*; Ale przed tym y potym łotowřkie fię rządził [*Kambizes*] Y nie iednego ná řmierć bez przyczyny řądził. *PapřPan Hh2v*; Pieniędzy w lichwę nikomu niedawá/ Nie bierze dářow przećiw niewinnému: Kto fye ták rządzi [*qui facit haec Vulg Ps 14/5*] kto przy tym zořřawá/ řmiele niech wřa pokoiwmi řwému. *KochPs 19*; Iáko fię wierni wřćiskách rządzili. *CzechEp 24 marg*; á godřifz fię to ták bázro obłádzoną bráćią drapáć? [...] A iefzce teř kořćioł ten kořćiołem Bożym prawdziwym/ ktory z řiebie táki owoc rodzi? Nie tuřę. A przecz? iż kořćioł prawdziwy Boży ták fię nie rządzi/ nikogo nie mordaie/ nie drapie/ ná nikogo nie řoldruie *CzechEp 97*; Nuř iefzce/ tákli fię Apořtołowie rządzili/ iáko fię rządzá Pápieřcy przegoleńcy/ Apořtołłkim fię zákłáđájąc imienie^m? *CzechEp 362, 24*; Chćiał mi tego X(iądz) K(anonik) dowieřć *ab vili*, przywodzác przyklády w rzeczách pořpolitych: com mu ia zbiřáł/ iż nie we wřzytkich rzeczech pořpolitych/ táki porzádek záchowywáł fię/ y ták kędy fię ták rządzono/ czeńřciey z řzkodá niř z pożytkiem bywáło *NiemObr 26*; MAtki fwęy/ dzyatki/ pyřayćie/ A w niey fię dowiřadáyćie/ Iákom fię rządził ná řwiećie *KochMRot B*; Tákcęc kołnierz nie winien/ kiedy Vřarz bładři: Iáko y káptur/ gdy fye téř Mnich źle w nim rządzi. *PudlFr 54, 46*; *ArtKanc M5*; Drugá przyczyna ze Testamentem Imienie nie wřm ale mnie polecil niebořczyk bo zazywota dořnáł iakosię rządził, y iakom cheiw ná Cudze. *ActReg 162*; Kozacy pořřli do Tatar chcąc wiedzic iakosię Tatarci zdziećmi doma rządzá kiedy Tatow samych doma niemáią *ActReg 168, 110*; To fzczeńliwy ná řwiećie co fię mádrze rządzi/ Y według fpráwiedliwy wagi rzeczy řádzi. *KotakCath C3*; Gdy fię ták będziefz rządził/ iák Duch řwięty rádzi/ Cnotá/ řwięta pobořność w niebo cię w prowadži. *KotakSzczeńł B4v*; [Ale [*Chryřtus*] [...] przyřředł do nich [*apostolów*], drzwi nie otwarzając, łaskawie je pozdrowil, ucząc je, jako się mieli rzedzić ná řwiećie. *Kaz 33*].

rządzić się wedle kogo, według czego [= tak jak kto, co] (2): [*w ciele człowieczym*] Ieden iest duch żiwota [...], tego poczętek iest w wřotrobie. Drugi iest duch rozumnořci, tego mieřtce iest w mozgu. Trzeci iest duch cżywnořci, iego poczętek y mieřtce iest w ferczu, á według tego ducha drugie dwa fprawuią fię y rządzá podług iáko iest iego moc albo nie dořřátek. *GlabGad E*; Ale iż mnie [*tj. M.*

Czechowica] iuż Pan Bog moy od świáta odtargnąć raczył/ [...] á chce tego po mnie żebym walki tylko iego/ y lyna też iego miłego Iezufa Chrifufu pilnował/ y wedle niego fię rządzil: przetoż [...]
CzechEp 6.

rządzić się wedle czego [= *postępować zgodnie z czymś*] (I): A czemużby teraz potrzebá miáło być podpierać tego/ iż Iezus iest Chrifufem [...]: iż też Ewánielia ktorey on nauczał/ y nauczać rofkazał/ iest fłowem Bozym? ponieważ wiele iest niewierników niezbożnych/ ktorzy tego nie przą: choćiaż fie fámí wedle tego nie rządzą. *CzechRozm* 186v.

rządzić się ku czemu (I): (*marg*) Lekkie rodzenie. (–) Gdy też czáfu flufnie donośil/ potrzebuie zás rády ludzkiej iáko y pomocy/ przeto ku lekkiemu á pośpiezmemu rodzeniu/ tákfye rzedzić potrzebá: naprzod ma sobie Wánnę thák dáć przyrzedzić/ [...] *SienLek* 113.

rządzić się przeciwko komu [= *wobec kogo*] (I): *NiemObr* 86 *cf* »rzedzić się i zachować«.

rządzić się czym [= *postępować z czym*] (I): Ale iżbyś wždy wiedział/ iáko fye fkrobánim téy fkorki [*bzowej*] rzedzić małz/ Tedy tho wiedz/ iż iefli fpodkiem chceż złęgo pozbyć/ muśilż roždżkę ku mięfzłzemu końcu fkrobác *SienLek* 157v.

rządzić się przy czym [= *zajmować się czym*] (I): Wpadł mi ná myśl Albertus/ nieczuię lepłzého. Dobrze fie tu przy fzkole rzedzil czas niemáły/ Zéydzie fie ná żołniérkã/ bo ná nędzę trwały. *WyprPl* A2v.

rządzić się w czym [= *postępować z czym*] (4): Też naucza [*prorok*] iáko fie bogaći máiá rzedzić w bogactwach fwoich. *WróbZolt* T3; *SeklKat* Iv; A to iest rzecz poczcziwa to káždemu wiedzyeć/ Pytác fze [!] o tym pilnie gdzye po śmierci fiedzyeć. Acz to iefzcze pilnieyfza iáko fie w tym rzedzić/ Aby márníe w tych plotkach/ tey drogi nie zbłądzić. *RejWiz* 143v; A tak bacząc iáwnie tákové rzeczy w fobie człowiek/ miárkować może/ ktoré w nim śilné álbo mdlé fá [...]: á tak fye rzedzić w pokármiech y w pićiu/ ktorémi by mierność tákowej wilgości podpomagał *SienLek* Vuu4.

rządzić się w czym [= *pod jakim względem*] (2): bo [*Maryja*] tak poczełznye a mąznye fá rzedzyla ue wfzytych uczynkach a obyczayach yf kozdy znal yfz ta panna nigdy nyemogla bycz kczemu zlemu przyuyedyzona *PatKaz* III 110; obrány był po nim ná Papięstwo Honoryufz 3. Ktory co też broil przeciw temuż Fryderykowi Cefárzowi pánu fwe^{mv}; y iáko go też záklinál/ y z Cefárlftwá zwłoczył: (práwie po Apofztolku w tym fię rzedząc) [...] nie trudno káždy obaczy. *CzechEp* 401.

rządzić się w czym [= *jak*] (2): O Pánie IEzu Chryfte [...]: rácz nam to dáć/ prośimy cię/ áby my ktorzyfmy wiárę twoię ná chrzcie przyięli/ więcey iuż w ciemnościách grzechu ktoregokolwiek nie chodźili/ ále w świátości wczynkow dobrych/ przyfitynie fię rzedzili. *LatHar* 305; Byłá Pánna Lyzydá rzeczóná/ Cnotámi zás vrodá wczóná. [...] Tá rodzicow pozbywfzy w młodości/ Rzedzila fie famá w ftáteczności. *PaxLiz* A4v.

W połączeniu szeregowym (I): A przeto gdi [*doktor*] czyiego fyna vczy dwoy mu pożytek czyni. Pirwfly vczy go áby ná tem fwiecye vmyál fie rzedzić/ fpráwować/ y fwego pożytku pátrząc *GliczKsiąż* N5.

W charakterystycznych połączeniach: dobrze się rzedzić, łotrowskie, męźnie, niedobrze, niepotciwie, poczcziwie (4), *pocześnie, przystojnie, źle; na świecie się rzedzić* (6).

Frazy: »rzedz się jak wiesz« = *radz sobie, jak potrafisz* (I): (*nagł*) DO KSIĄG. (–) IDźcie Książki [!] do ludzi krom żadney ozdoby/ [...] Doznaćie y wdzięczności/ doznaćie nágány/ Bo rozne obyczáie máiá rozne Pány. [...] Spiefzczieź fie/ bo dáleka drogá iest po świećie/ Więcey nie rofkázuie: Rzedźcie fie iák wiećie. *WisznTr* 5.

»niech się rzedzi jako raczy« = *niech robi, jak uważa* (I): Ale ták iákoś flyzál/ iż Plánetam moc dał/ A fam iedno tym burdam áby fie dziwował. Ci też iedno nád tymi tą mocá wládiá/ Ktorzy Páná ná pieczy z rozumem nie máiá. O tych on też máło wie/ á

máło ich baczył/ Iuż wierę niech fie rzedzi iuż tám iáko raczy. *RejWiz* 138v.

Szeregi: »czynić i rzedzić się« (I): Tym ia rzeczy do ciébie miły Vbertinie piłál/ iákomci był ná początku obieczál/ nietak wiele przeto yzebym cię vpominać miál/ co by tobie czynić y iáko fię rzedzić potrzeba/ ale [...] *KwiatKsiąż* Q2.

»rzedzić się i sprawować« [*szyk 4:1*] (5): *GlabGad* E; *LubPs* F3v; ták wierzę żeby go [*wiernego ucznia Chrystusowego*] ná ten czas BOG fam nauczył/ iáko by fie w oney przygodzie/ rzedzić y fpráwować miál. *CzechRozm* 245; Nie wápi nic wtym KIM zesię wfł natym wrzędzie rzedzic y sprawowac tak bedziesz iakobys laskę sobie KIM [...] zasługował *ActReg* 47, 28. [*Ponadto w połączeniu szeregowym 1 r.*]

»rzedzić się i zachować« (I): iż choćia przed ftárlfzymi ty flowá mowil [*św. Paweł; cf Act* 20/18-20]: wfzákze/ to przed nimi przypomina/ iáko fię z ftrony náuki fwey w Efezie/ przeciwko wfzytkim wobec rzedzil/ y záchował *NiemObr* 86.

a. *Wychowywać, opiekować się* [*z kim (= kogo)*] (I): Abfolon máyąc fwą wolá/ á vrozflly wnyey/ wyele zlego/ fzkod/ y kłopotu oycu Dawidowi poczynil. Ná oftátek rozyadflly fie onego s kroleftwá wygnál. Ktory theż przykład nauczyć może oycá káždego/ aby vmyál fie rzedzić s fynem fwym. *GliczKsiąż* F8.

4. *Sterować, powodować sobą; przén: o łodzi* (I):

Zwrot: »rzedzić się niesprawny« (I): Więcey co tám fpokoynego/ gdzie burza wfáwna/ Przeto woli mey rádá [*tódz, metafora życia*] (rzedzić fie nie fpráwna) Chętnie żagle rozwiłá/ ku twey/ Pánie/ chwale/ Ty mię wieź/ ty ftyruy fam: ták fkończę bieg w cále. *SzarzRyt* C4.

5. *Najmować się do pracy* (I):

Zwrot: »rzedzić się dorocznie [= *na rok*]*»* (I): iż [...] fludzy od Pánów vmylnie ná hultáylftwo vćiekáią/ á rzedzić fie dorocznie niechcá/ tylko ná dzień fie ábo ná tydzień náymuiąc *SarnStat* 522.

6. *W funkcji strony biernej: Być pod władzą* (I): Czemu wfzytkie fmyflly fá w głowie. (–) Bowiem tam iest ftolec mozgowy od ktorego wfzytkie fmyflly rzedzą, przeto aby tim pilniey były fpráwowane, poftawioni fá blizu nie^{so} *GlabGad* B4.

*** *Bez wystarczającego kontekstu* (I): Adhibeo in consilium, Rzędze fie [*może błąd zam. radzę się*]. *Mącz* 151c.

Synonimy: 2., 3. *sprawować się*; 3. *zachowywać się*.

Formacje współrdzenne cf RZĄDZIĆ.

Cf RZĄDZĄCY SIĘ, RZĄDZENIE, RZĄDZENIE SIĘ
PP, (AN)

RZĄDZIELNY (I) *ai*

A sg f rzedzielną.

Sl stp, Cn, Linde brak.

Prawdopodobnie: służący do powodowania koniem:

Wyrażenie: »wić rzedzielna«: Item wycz rzedzielna vkradł Marczynovi slabemv kthora przedal pyochovi ze zlothnyk za grofl *LibMal* 1545/106.

PP

[RZĄDZIOCHA] cf RZĘDZIOCHA

RZĄDZON *cf RZĄDZONY*

RZĄDZONY (71) *part praet pass impf*

rzedzony (42), **rzedzon** (28), **rzedzony a. rzedzon** (I).

W formach złożonych o jasne; -óna (I) *OrzQuin*; -on, -ono z *tekstów nieoznaczających ó.*

sg m N (*praed*) **rzedz(o)n** (12). \diamond *f N* (*praed*) **rzedzóna** (14), **rzedzoná** (2), **rzedzon(a)** (I); -á *Mącz*, -a : -á *ModrzBaz* (13:1). \diamond *A* **rzedzoná** (I). \diamond *n N* (*praed*) **rzedzoné** (7), **rzedz(o)no** (2) *HistAl*, *WujJudConf*; -é (I) -(e) (6). \diamond *pl N m pers* **rzedz(e)ni** (16). *m an* **rzedz(e)ni** (*cum pron*: ktorzy [= *koń a muł*]) (I). *subst* **rzedzoné** (15); -é (I), -(e) (14).

Składnia dopełnienia sprawcy: rządzon(y) kim, czym (15), od kogo, od czego (14), przez kogo (2); kim, czym PatKaz III, GrzegRóżn, SienLek, RejPos, GrzegŚm (2), CzechEp, NiemObr, OrzJan, LatHar; od kogo, od czego PatKaz I, HistAl (2), KromRozm II, BielKron, OrzQuin, GórnDworz, RejPosWstaw, StryjKron; przez kogo WujJud; kim, czym : od kogo, od czego : przez kogo BibRadz (2:1), Mącz (-:1:1), ModrzBaz (3:3).

Sł stp s.v. rzędzić, rzędzić się, Cn, Linde brak.

1. Który jest pod władzą, zarządzany, kierowany; regnatus Mącz (61): Regnata foeminis gens, Od niewiał/ albo przes białe głowy rządzona. *Mącz* 350a; Bo á iákożby Zbor Boży był wczon/ iákożby zgromádenia ludzkie były rządzone [gubernantur]/ kiedyby ludzie niebyli w szkóлах/ ktorziby podawali drogi przedniey-
fzych náuk *ModrzBaz* 129.

a. O władzy na mocy prawa naturalnego (25):

a. O władzy boskiej (20): O nędzny dla czego fie y thám y fam tulaż thák wielkie złoći popelniąć/ Bo tho wftytko tylko od nawyżfzey mądrofći ieft rządżono [gubernantur]. *HistAl* I.

aa. O władzy Boga (judejskiego i chrześcijańskiego), Chrystusa i Ducha Świętego (19): kthory koszczyol błądzycz nyemoze bo od ducha szwyátogo uewszytkyey prawdzye byua rządżon *PatKaz I* 8v; Bo bog inego bogá nád łobá nyema/ áni może myć: Ponyeważ fye przez to flowo/ Bog/ rzecz nawyłłła/ á od ktorey wftytky ine pochodzą/ záchowane y rządżone bywáya/ rozumye. *KromRozm II* r3v; Bo wftyfcy ktorzy Duchem Bożym bywáia rządżeni [aguntur]/ cí fą fynmi Bożymi *BibRadz Rom* 8/14, II 133a marg; *SienLek* Ttt4; *GrzegŚm* 65; choćiałz o zakonu Moyżefzowego wieczności y dokonáłości nic/ áni wiedzieli/ áni flucháli/ fámym tylko zakonem Bożym wiecznym/ á przyrodzonym będąc rządżeni. *CzechRozm* 87; *ModrzBaz* 101; *OrzJan* 103; WSzechmogący wieczny Boże/ ktorego Duchem wftytko kościelne ciáło bywa poświęcone y rządżone/ wyfluchay nas ktorzy do ciebie modlitwę czynimy *LatHar* 625.

Wyrażenie: »rządżon wedle wolej [czyjjej]« (1): Wftytek swiáti ktery ieft stworzony/ á bywa rządżon wedle wolei iego [qui fit, in voluntate eius]/ y gory fpołu z fundámety ziemie/ z drzeniem fię tłuká gdy Pan ná nie pátrzy. *BibRadz Eccli* 16/18.

Szereg: »rządżon(y) a (i) sprawowan(y)« (4): [Kościół] nietylko ieft duchowne ciáło P. Chriftofowe/ ále też ieft pozwierzchnie á widziálne zgromádenie ludzi/ ktorzy iednę wiárę trzymáia [...] á nietylko duchem Pána Chriftofowym/ ále też pozwierzchniem flowem/ y Sákrámentámi rządżon y fprawowan bywa *WujJud* 121v; *WujJudConf* 121v; *RejPosWstaw* [143²]; Lecż potom [Bóg] przez ludzie do ludzi mowić począł [...] dawłzy im ducha swego swiętego/ y prze zeń/ wolej fwoicy wyuczywłzy/ áby tymże duchem rządżeni y fprawowani będąc/ do ludzi drugich flowo y rokazanie Boże/ przyfłoyne odnośić mogli. *NiemObr* 70.

W przén (1): Iefłefny mielzczanie niebiefscy/ tho ieft prawem rzeczy pofpolitey niebiefkiey y Krolefstwá Bożego iefłefny rządżeni *BibRadz* II 110c marg.

Przen: W tzw. metaforze organicznej (objaśnienie cf RZĄD znac. 3.) (1): A iż głowá nádewłzyfłkim ciáłem trzyma zwierzchność/ y od głowy bierze ciáło żywot fwoy/ y duchem iey bywa rządżono [...] y iednáfz tylko ieft głowá iednego ciáła/ máiać zlobá nierozdzielną fluzebność/ dla tego Kościół Powłzechny niemoże mieć infzey głowy/ oprócz fámego Kryftufa Pána. *WujJudConf* 121v.

ββ. O władzy szatana (2): ieflibychmy go flucháli/ ábychmy nie byli **rządżeni** duchem ciáła náłżego złym á popędliwym/ áni duchem Czárthowłkim nieczyfłym/ ále duchem thákim iákim był rządżon Kryftus Pan *GrzegŚm* 65.

Szereg: »rządżony i sprawowany« (1): S tych flow [Ioann 6/35-59] káždy iáwnie á iáfnie obaczyć może/ iż Pan Kryftus fprawuie á czyni w nas żywotá náłżego odnowienie. Iz iáko cí ktorzy w fzátanie fą y mielzkaia/ wftáwicznym grzełżeniem to po fobie okázuią/ iákim duchem bywáia rządżeni y fprawowani *RejPosWiecz*² 93v.

β. O władzy wartościowanych moralnie sił ścierających się w człowieku (zawsze z dopełnieniem nieosobowym) (5): Pyąta regula szwyátoszczy yesth prosty a szwyáty umysl kthorym byua czlouyek rządżon wczynyenyu dobrego uczynku *PatKaz III* 145; *BielKron* 127v; Ktora zazdrość/ iefli rozumem będzie rządżoná [si ratione dirigitur]/ będzie iákoby pobudká do cnoty y do wćziwych fpraw wiodąca *ModrzBaz* 65v, 58.

Szereg: »rządżon i uczon« (1): wftytek zakon Krześciáńfki/ nie rozumem ále wiárą bywa rządżon y wczon. *GrzegRóżn* K3.

[Cf 1.a.ββ. *GrzegŚm* 65.]

b. O władzy na mocy prawa stanowionego (34):

a. O władzy świeckiej, państwowej (29): krol nád wftytek lud ma być obyczámi przychędżony/ y nákołzthownieyfzymi cnotámi ma iáfnáć/ áby wftytci iemu poddáni/ flufznie á pożytecznie byli rządżeni [gubernantur]. *HistAl* G4; A Ponieważ do dobrego Rzeczyfpolitey rządu należy/ nietylko to/ áby cí ktorzy rządżá/ záchowali fię w powinności fwey/ ále też y cí/ ktorzy bywáia rządżeni [reguntur] *ModrzBaz* 49v, 12v, 45v, 65.

W charakterystycznych połączeniach: rządżeni(-one) ludzie, poddani, ludzkie zbory.

Frazy: »krolestwa będą rządżone« (1): gdy go wyrzał Filip krol rzekł do niego/ fynu Alexandrze/ [...] po fmierći moiey krolefstwá moie będą od ciebie rządżone [regna mea tuo imperio gubernantur] *HistAl* B.

»państwo było rządżone« (2): A też to páńftwo mełftwem ich ieft ták rozfzerzone/ iż slufznie o to Bogá prośić mamy/ áby ták teraz bylo rządżone y záchowane [imperium ... regatur et conservetur]. *ModrzBaz* 117; *CzechEp* 356.

»rzeczpospolita była (a. bywa, a. ma (a. może) być) rządżoná« = respublica administratur a. gubernatur a. regitur (administranda a. gubernanda a. regenda est) *Modrz* (13): Bo to być niemoże/ áby okrom roftropności/ Rzeczyfpolite mogły być dobrze rządżone [respublicae bene regantur] *ModrzBaz* 17v; Są też wiadome y Demofthenefowe rády bárzo dobre/ ktoremi Rzeczyfpolita Athenińka byłą rządżoná. *ModrzBaz* 130, 4v, 5v [3 r.], 18v, 72v, 100v, 129v, 137v; *StryjKron* 452; *NiemObr* 8.

Wyrażenia: »prawem(-y), wedle praw rządżon(y)« (3:1): Bo Rzeczyfpolita niewedle woli Krolewfkiey/ ále wedle praw pińánych ma być rządżoná [ex legum praescripto administranda est]. *ModrzBaz* 100v; A to o fpolcznem ludzi stowárzyzeniu/ ktore domá obyczámi y prawem bywa rządżone [moribus et legibus gubernatur]/ á ná wkráinie bronia od niepryziaćielá bronione/ niech będzie powiedżiano *ModrzBaz* 128, 72v, 129v.

»zwierzchnością rządżon« (1): A iż pofpolicie pan ná gorze á podlefzy fłan nádołe pozofławáć muśi/ á przedfię oney gory zwirzchnoćią rządżon y fprawowan być muśi. *RejZwierc* 3.

»zwyczajmi (a. obyczajmi) rządżon(y)« [szyk 5:1] (6): Ale áby fię náfze słowá od rzeczy nieodftrzeláły/ trzeba ták rozumieć/ iż Rzeczyfpolita dobreimi zwyczámi ma być rządżoná [bonis moribus regendam esse] *ModrzBaz* 5v, 4v, 5v [3 r.], 128.

Szeregi: »rządżon(y) i (abo) sprawowany(y)« (4): *RejZwierc* 3; Tákí ludzkie Zbory niemogą być dobrze rządżone/ ábo wedle rozumu fprawowane [neque bene regi, neque ratione administrari posse]/ iedno od ludzi czelnieyfzych *ModrzBaz* 13; A gdy fię długo Ludwik z tego wymawiał/ mowiac/ iż niepożyteczno dwiémá trzodom ábo stádom mieć iednego páfterzá/ ták też dwie rzeczy fpolite/ iedná bez drugiey fzkody ábo bez wtráty obudwu/ od iednego trudno mogą być rządżone y fprawowane/ ná oflátek [...] przyzwólł *StryjKron* 452; Abowiem/ Rzeczyfpolite ziemkie/ cíelefnym rozumem rządżone/ y fprawowane bywáia *NiemObr* 8.

»rządżony i zachowany« [szyk 1:1] (2): áby Rzeczyfpolita [...] wćziwemi obyczámi/ y fprawiedliwemi fady/ w fwoiem porządku záchowana y rządżona byłą [ut ... conservetur et administraretur] *ModrzBaz* 4v, 117.

W przén (2): iáko zgláđzone bylo y ieft [...] ono fłáre pánowanie: ktore [...] nie záfiádołć też bylo ná iedney ofobie: boć nie

ieden tylko był Cefarz Rzymłki/ iáko też nie łam ieden bábilónki y Medłki/ ále ná władzy y zwierzchności tám pánujących. Iáko ono Dániel [...] o tym prorokując ząwždy przedsię/ iáko o iedney ofobie mowił/ zowąc Beftyą kázde zofobná z onych páńftw: chociaż nie łámą jedną rządzone było. *CzechEp* 356; Coż to tedy iest Krolem być? Rzecz pewna/ ielll w tey mierze prawdę znąc mamy/ nic infzego nieieft/ iedno rządzić ludzi władności ie⁵⁰ poddáne. Lecż á iákoż máią być rządzeni/ iedno gdy wodzem będzie mądrość á cnotá? *ModrzBaz* 19v.

Przen: W tzw. metaforze organicznej (objaśnienie cf RZĄD znac. 3.) (1): IZe práwo Boże dar Boży iest/ tedy tego wżylcy polufzni bydż powinniłmy: á zwałczá iż bez niego Rzeczpolpolita/ iáko ciáło bez dułze w mocy fwéy ftać/ áni rządzone bydż niemoże [regi nequit *JanStat* 156]. *SarnStat* 48.

aa. *O formach ustroju państwowego (2):*

Frazy: »państwo bywa rządzone« (1): Páńfthwo kázde iáko w.m. wiełz/ bywa rządzone/ ábo od iednego człowieká: ábo od pewney liczby ofob *GórnDworz* Gg2v.

»rzeczpolpolita bywa rządzona« (1): Rzeczpolpolita kożda/ między ludźmi bywa rządóná/ áłbo od iednego/ kótórego ón zowie Królem: áłbo od wżylfłkich/ kótóre zowie Pospółftwem: áłbo od niekótórych/ kótóre zowie z Pospółftwá wybráné *Orz-Quin* O2v.

β. *O władzy kościelnej, duchownej (5):*

W połączeniu szeregowym (1): A przethoż Pan náłz porządnie fprawił Apoftoły/ Proroki/ Ewányeliłty/ Páterze y Doktory/ ktorých pracą Kołcioł iego áby był budowan/ záchowan/ y rządzon poftánowić też raczył. *RejPosRozpr* c2.

Fraza: »Kościoł by(wa)ł rządzon(y)« [szyk zmienny] (4): *WujJud* 126; *WujJudConf* 154; Mowi Hieronim f. Niekiedy fpolną rádá Stárfzich rządzone były kołcioły *RejPosRozpr* c3v, c2.

Szereg: »rządzon i sprawowan« (1): iáko przez iednego człowieka ząwłze Kościoł bárzo dobrze rządzon był y fprawowan aż do tych czáfów *WujJud* 126.

Przen: W tzw. metaforze organicznej (objaśnienie cf RZĄD znac. 3.) (1):

W połączeniu szeregowym (1): Lecż by tego żedác trzebá/ áby iedne práwá fpiłáne były wżyltkim ludźiom/ ktorzi iednego Páná máią/ iáko też członki iednego ciáłá/ iednym duchem bywáią oczerftwiáne/ rufzáne/ y rządzone [gubernatur]. *ModrzBaz* 92v.

2. *Któremu nadawany jest kierunek; prowadzony; gubernatus Modrz (7):*

rządony do czego (1): coż infzego mamy myśłić o tych ktorzi to práwo ftánowili/ iedno to/ że y zá prawdą niełzli/ á ktemu/ że od czáfów by od kołtek rzucenia [...] do ták wiela fprofności wymyślenia byli rządzeni? *ModrzBaz* 81.

rządony ku czemu (1): [cytat z modlitwy katolickiej:] Day Boże ábyfmy mocą Bárbáry błogofłáwioney/ ku otrzymániu grzechow odpuffłżenia/ byli rządzeni. *KrowObr* 171.

Ze zdaniem skutkowym (1): racz nam tego dozyczyc náłz mily panie wezrzawłly na niebiełkie zebranie fwiętych fwoich aby náłle fprawy tak były rządzone iakobychmy też doftąpili tey godności abyfmy: byli w prowadzeni w towarzyftwo ich *RejPs* 220.

Przen (3): Ty konie [cf *Apoc* 9/17] fą náuczycielowie Antykryftowi/ á ci ktorzy ná nich fiedzą/ fą kłiążetá niepobożne/ A iż ty konie fą bez vzdy opifáne/ tedy dawa znąc Duch s. iż nie władná imi ci co ná nich fiedzą/ owłzem od nich bywáią rządzeni/ ták iż podczás y zacne kłiążetá przez iednego fpowiedniká bywáią od práwdy odwiedziane. *BibRadz* II 138b marg; Myśłi porádą rządzone bywáią [Cogitationes in consilio firmanur]/ á dowcipem zwodz bitwę. *BudBib* Prov 20/18.

a) *bibl. Wyrównywany, prostowany (1):*

rządony ku czemu (1): Vtinam dirigantur viae meae, ad cultodiendas iustificaciones tuas. Day tho mily panie aby były [I] rządzone drogi moje ku ftrzeżeniu fprawiedliwofci twoich. *Wrób-Zolt* 118/5.

a. *Któremu zapewniana jest opieka (1):* Synowie flug twoich mielzkać będą/ á potomłtvo ich ná wieki będzie rządzone [semen eorum in saeculum dirigitur *Vulg Ps* 101/29]. *LatHar* 169.

3. *Kontrolowany (2):*

Szereg: »rządony i postanowiany« (1): abowiem młodych ludzi nie zwykłofć albo nie roftropnołć ząwłze ma być rządzona y też poftanowiana mądrofciá obacznołciá ftarych ludzi, ktorzy dla lat dawnych w ktore polzli, wlele [I] rzeczy doznawali y dofwiedzáli *BielŻywGlab* n1b 14.

»rządony i zachowawan« (1): A POpiól [...] iest ná wiele rzeczy požyteczen. Na pierwey ogieñ popiołem bywa rządzon y zachowawan. *FalZioł* IV 52c.

4. *Powodowany, kierowany (o zwierzęciu) (1):* Nie bądźciełz iákoby koń á muł/ ktorzy w fobie zadnego rozumu nie máią/ Bo co dobre á złe nie znáią/ á wždy vzdá, wędzidłém rządzeni bywáią *ArtKanc* L10v.

Cf RZĄDZIC

PP

RZĄDZCA (48) sb m

rządca (24), rządca (12), rzanca (5), rzańca (3), rzańca (2), rządzca (1), rzandca a. rządzca (1), [rzajca, rzańca, rzańca, rzańca, rzańca a. rzańca, rzonca a. rzonca]; *rządzca* *RejWiz*, *Orz-Rozm*, *LeovPrzep*, *KuczbKat*, *ModrzBaz*, *KochPs*, *CzechEp* (4), *KochPieś*, *LatHar* (4), *RybGęśli*, *SkarKaz*, *PaxLiz* (2); *rządzca* *WujNT* (5), *GosłCast*; *rzanca* *ZapWar* (5); *rzańca* *HistAl*, *Kmita-Psal*, *Calep*; *rzańca* *KrowObr*, *KwiatKsiąż*; *rządzca* *CzahTr*; *rządzca* : *rządzca* : *rzandca a. rządzca* *Leop* (1:1), *Mącz* (1:3:1), *SarnStat* (3:2).

a jasne.

sg N *rządzca* (18). ◇ G *rządzce* (2). ◇ D *rządzcy* (4). ◇ A *rządzce* (5) [w tym: -ą (3), -a (1)]. ◇ I *rządzcą* (8). ◇ V *rządzco* (2) *LatHar*, *RybGęśli*, *rządzca* (1) *KochPs*. ◇ pl N *rządzce* (3) *Kwiat-Książ*, *Mącz*, *SkarKaz*, *rządzcy* (1) *WujNT*. ◇ G *rządzco*(w) (1). ◇ [D *rządzca*(a)m.] ◇ A *rządzce* (2). ◇ [I *rządzcami*.] ◇ L *rządzcach* (1).

Sł stp: *rządzca*, *rzanca*, *rzęcica*, *rzajca*, *Cn:* *rządzca*, *Linde* XVI (jeden z niżej notowanych przykładów) – XVIII w.

1. *Sprawujący władzę, przywódca, przełożony; rector* *HistAl*, *Vulg*, *Cn;* *gubernator* *Vulg*, *Cn;* *administrator* *Calep*, *Cn;* *praefectus* *Mącz*; *curator*, *imperator*, *moderator*, *praeses* *Cn* (30): [Gdzie nie iesth Rzańcá/ tám lud vpádnie: ále thám záchowanie pewne/ gdzie wiele rad. *Leop* Prov 11/14 (*Linde*).]

rządzca *czyj*, [czego] (1): A Iozef ktorzy fte národził człowiekiem kxiążę bráćiey vtwierdzenie ludu/ *rządzca* bráćiey [rector fratrum] poftánowienie ludu/ á kołci iego náwiedzone fą *Leop Eccl* 49/17; [OczkoPrzymiot 14].

rządzca *nad* *czym* (1): Praefectus moribus, *Rządzca* *nad* dobremi obyczáymi. *Mącz* 116a.

Zwrot: »rządzce zrządzić« (1): Gdi tho Alexander mowił poczęł go Perlowie chwalić iáko bogá [...]. A ták wżyltkę onę ziemię y pokoiu vltáwiwłzy/ po wżylfłkich miełcach rzańce y przełożone zrządził [rectores et satrapas ordinavit]. *HistAl* G5.

[Wyrażenie: »ustawiony rzańca«: czefcz a połdrowienye ma bydż dane/ panom przełożonym: ýako ułtawionym rzańca^m/ od pana Boga *ArgWyklad* 38/129.]

Szereg: [»gospodarz albo rzonca«: á prze to ciepło przyrodzoné/ iáko prze gołpodarzá áłbo rzoncé poftępków ciáł náłzych wżyltko fye odmienia *OczkoPrzymiot* 14.]

»rzańca i przełożony« (1): *HistAl* G5 cf *Zwrot*.

[»sprawa albo rzańca«: Vrząd iest ftożem tego to fpołobnego towarzyftwá á iednoczenia ludzkiego. [...] á dla tego też y w porządny fprawowániu fpołobnego towarzyftwá á iednoczenia ludzkiego/ włáfnego á fkutecznoego końcá [tj. *włáfciwego rezultatu*] tego to ziednoczenia/ náwięcey fprawcá abo rzańcá kázdy prágnąc á pátrzić ma. *LorichKosz* 94v.]

a. *Na mocy prawa naturalnego (12):*

α. *Bóg, Chrystus, Duch Święty* [w tym: czyj, czego (6) – G sb (5), *pron poss* (1)] (10): Abowiem łámá iednołtáynołc Biegow niebiełkich/ ieft nieomylnym dowodem/ że ono ozdobne y fubtylne budowanie/ ieft spráwione wedle myłli Bożej/ przez ktore iáko ná-fubtelnieyfyzy rządzća/ włzytki rzeczy ná świcie záfwe spráwue *LeovPrzep* a2; *CzechEp* 239; KRolu Niebiełki/ rządzco ziemłkich gránic *RybGęśli* D3.

W połączeniach szeregowych (1): tobie częśc y chwałę powiną teraz oddáć/ iáko łtworzyćielowi/ rządzcy/ náuczycielowi/ y opiekunowi náłżemu *LatHar* 32; [Ták że też/ onći [Chrystus] ieft głową/ rzańcą/ y spráwcą kościółá łwego. *ZebrzydOdpow* fv].

Wyrażenia: »rządzca kościółá« [szyk 1:1] (2): Ieden też ieft Kościółá tego spráwcá y rządzća: Niewidomy Pan Chrifłus/ kthorego Oćiec wieczny dáł głową nád włzyłkim Kościółem *KuczbKat* 75; *WujNT* 416; [*ZebrzydOdpow* fv].

peryfr. »rządzca niebieski« = *Bóg* [szyk 1:1] (2): Tobie rządzća niebiełki/ tobie móy boże/ Rzecz namnieyłza łkryta być we mnie niemoże *KochPs* 202; Máiác wiadomośc pewną o wćielżney spráwie/ Ktorá niebiełki rządzća ziścił wam łáłkáwie Gdyż to łwey opátrżności on tylko zołtáwił/ Iáłkby zwiáz]ek małżeńłki w czáfie pewnym łtáwił. *PaxLiz* A2.

»wsztykiego rządzca« (1): O ktorym Bogu oycu/ iż łam ieft Bogiem prawdziwym [...]/ ktoryby był łtworzyćielem/ y powłżecnym włzytkiego spráwcá y rządzća: [...] ták piłze łuftyn *CzechEp* 236.

Szereg: »spráwca i rządzca« (3): *KuczbKat* 75; *CzechEp* 236; Bráć z kościółá ábo od przelożonych kościelnych/ rzeczy Bogu y onym oddáne y ná łłżbę Bożą poświęcone [...] ták wiele wáży przed Bogiem iákoby to kłámłtwo y zdráda słtáła się łámemu Duchowi ś. ktory ieft spráwcá i rządzća kościółá. *WujNT* 416. [*Ponadto w połączeniu szeregowym.*]

W przén (1):

Szereg: »pasterz i rządzca« (1): BOże/ ktoryś ieft páłterzem y rządzća (niewidomym) włzytkich wiernych/ rácz miłóściwie weyż-rzeń ná łługe twego. *LatHar* 625.

β. *Zły duch (tu: władca niezgody, jedna z sił przeciwnych Bogu i człowiekowi)* (1):

Wyrażenie: »wielki [= umiejety, spráwny] rządzca« (1): A Pan też o ty niedba/ ktory go opułżczá [...]. Albo coś ie táb widzýł [cf *RejWiz* 166-168]/ s tymi hárcownikí/ Práwie iáko Cietrzewie/ ták sídłá nędzniki. Włzákeś widzýł owego/ ktory ná włchod łłóńcá/ Wierz mi że to w tych figłoch iście wielki rządzća. A to iego rzemiełło/ áby broił światem/ A radby káżdego z was/ táb wczýnił kátem. *RejWiz* 171v.

γ. *Jedna z wartościowanych moralnie sił ścierających się w człowieku (tu: miłóść)* (1): Iednáł y niémam zá złé/ bo nieunolżonym Rządzća miłóśc/ y łtárcóm czáfem náwáłłonym Rzélko ogniá dodáie *GosłCast* 31.

δ. *Na mocy prawa stanowionego* (14):

α. *Spráwujący władzę świecká* (5): Administrator – Spráwca, Rzáyńcá [!] łtaroftá. *Calep* 25a.

Wyrażenie: »rzańcá tego świata«: [*Chrystus powiedział:*] Duchem świętym a łłowem swoim opanowác mam zebráníu łwemu świętemu/ ktore tu ná świcie łmetne niebędzie á zawłłé [...] w wielkim wćilku od panow od rzańcow tego świata *OrszakPos* 84v.

Szereg: »pan, rzańcá«: *OrszakPos* 84v cf *Wyrażenie.*]

αα. *Władca, król [czyj, czego]* (4): Zdróy przeżroczyłfy wódy/ łáfu łrednia miárá/ Y záświłku moiego niepochybná wiárá [tj. *oczekiwáne plonu*]; Rządzcy plodný Afryki łżérokwładnemu Nie dá łye znáć/ że w łczęściú przerównána iemu. *KochPieś* 37; [Hárcuy łławná Pogoni [...] biy mężnie [...] Włpomni ná zacne pirowłze/ mężne Rzańdce twoie/ Mendogá/ Nárimuntá *StryjGoniec* N3].

Wyrażenia: »rzańcá Krolełwa Polskiego« (1): SCzęśc Pánie potomkowi łágielłá świętego/ Ktory ieft obrán z łáłki wielkiej Pánie twoiey/ [...] Po tobie pirowłzy rzańcá/ Krolełwa Polłkiego *KmitaPsal* A3.

»rzeczypospolitej rzańcá« (1): Błogóslawione będą Rzeczypospolite/ iefłize ie miłółnikowie mądrości rządzć będą/ albo gdy by ich rzańce rozmiłowali się mądrości. *KwiatKsiąż* F3v.

»wszego rządzcy świata« (1): Máiác w łobie naczyńia/ rádofney wdzięczności/ Spráwione z náuk zacnych [...]. Przez ktore w Monárchow/ włżego rządzcow łwiátá Mieli Poetowie chęć/ przez potomne łátá. *PaxLiz* A2v.

Szereg: »monarcha, rządzca« (1): *PaxLiz* A2v cf »wszego rządzca świata«.

ββ. [*Urzędnik:* Piotr nie ieft głową przednie włáfná/ iáko łam Pan/ ále iáko łługa [...]. Stároftá dány poddánym/ ieft włáfnie głową/ to ieft rządzća od Páná dánym *ŚmigłŁup* E4.

ααα. *Namiestnik książęcy w Wielkim Księstwie Litewskim:* rządzca czego: [*Iwan Chodkiewicz*] Był hetmanem i rzańcá zamku witebskiego. *StryjPoczłt* 243.

W połączeniu z przymiotnikiem od nazwy miejscowej: Potym Kázmirz [*Jagiellończyk*] [...] Iezdnych óśm tysiąc złáczył s łwymi Lechy/ Ciągnął ná Czechy. Náđ tymi był łan Chodkiewicz Hetmánem/ Witełłki rzańcá *StryjGoniec* R3v.]

βββ. *Administrator Inflant, najwyższy przedstawiciel króla w Inflantach w latach 1560 – 1577:*

Wyrażenie: »rzańcá łifłánski«: Rzańcá Chodkiewicz łan zołtáł łifłánskim *StryjGoniec* L3.

γγγ. *Edyl w starożytnym Rzymie:*

Zestawienie: »wielki rządzca«: W Rzymie był ieden wrząd/ ná ktory záfwdy dwu Pánow obierano/ á zwano ie po łácinie *AEdiles*, ták mniémam/ że my ich ináczey názwác niemożemy/ iedno wielkimi rządzćami *CiceroKosz* 1593 I2, 125.]

β. *Spráwujący władzę w Kościele* (5): Iędrzey Apołłół twoy/ zá námi był wiekułłtym v ćiebie przyczyńcá/ iáko w Kościele twym pokozáł się być káznodzieię y rządzća. *LatHar* 435; [Rozumiemy też iż rzańce/ to ieft przelożeni mogá y łłufne powinni/ aby zágubili włtawe tę Pápielká [*o celibacie duchownych*]. *ConfKwiat* Z2.]

rządzca czego (3): Kędy widzimy/ iż zá świádecłwem Ambrożego S. Pápież nie ieft Błłkupem y Rządzća łámego miáłtá Rzymu/ ále włzytkiego domu Bożego *WujNT* 726. Cf »rządzca kościółá«.

Wyrażenia: [»rządzca duchowny«: A iefłize ty dobrze rozumiełł Chryzołłtomá/ tedy v was [tj. *ewangelików*] niech nie będzie żaden Páłterz/ áni rządzća duchowny/ gdyż Chryzołłtom mowi. *Nihil fit intermedium.* *ŚmigłŁup* C4v.]

»rządzca kościółá, [kościelny]« (2): Oto Błłkupi ábo kápláni (bo się to o oboich rozumieć może/ iáko y presbyteri) łá spráwcy y rządzcy kościółá *WujNT* 482; *SkarKaz* 607b; [*ŚmigłŁup* C4].

Szeregi: »biskup i rządzca« (1): *WujNT* 726 cf *rządzca czego.*

»rządzca i (abo) spráwca« [szyk 2:1] (3): Domem Bożym názwány ieft kościół: ktorego dziś rządzća ábo spráwcá ieft Dámáłus Pápież. *WujNT* 726, 482; *SkarKaz* 607b.

[*W przén:*

Szereg: »pasterz i (ani) rządzca«: Prawdá iż Piotr y Pápież v Kátółłkow nie ináczey ieft *intermedius* [= *pośrednik*], iedno iáko Páłterz y rządzća kościelny. *ŚmigłŁup* C4, C4v.]

γ. *Przywódca Izraela* (2):

Szereg: »spráwca i rządzca« (1): Iz Bog łam iedny Oćiec ieft łtworzyćielem włzytkiego [...]. Ktory przedtym nád łudem łwym łzráłłłkim [...] polłánowił był do czáfu spráwcá y rządzća/ ále iáko łługe wiernego/ Moizéłfá. *CzechEp* 290.

[*W przén* (1):

Szereg: »pasterz i rządzca« (1): iż poniewáz ták łłowy otworzyłłymi Bog o tym mowi [*Ez* 34/23]/ tedy nie przeco inłżego/ iedno áby znáć dáł/ iż iuz chćiał koniec wczýnić onemu pirowłżemu rządzcowi/ zwierzcznego y ćiełfego pánowániá nád łudem łwym: ktoremu záfwdy rozmáite páłterze/ y rządzce dáwał: y Sędzie y Krole y ofiárowniki/ przez ktore rządzłł łud łwoy. *CzechEp* 332.

δ. *Dowódcá wojskowy* (1):

rządzca czego (1): Ale ia ták powiádam że zá wieku mego/ Nie doczekał porzázku woýłká Węgielłkiego. Dokáđłkowiek kto będą

dzie z domu Rákulkiego/ Rządca wyższym obozu wojska Węgierkiego. *CzahTr* H2v.

[Wyrażenie: »czelny rzańca«: Agámemon/ iáko wielki á czelny rzańca/ iáł do wżytkich rzecz czynić *HistTroj* D6.]

Zestawienie: »rządca wyższy« (1): *CzahTr* H2v *cf* *rządca* czego.

e. *Przełożony niewolników [czyj] (1):*

W połączeniu szeregowym (1): Ergastularius, Rządca, Stároftá albo opráwca niewolniczy/ który nád niewolniki ma zwierzchność. *Mącz* 107d.

c. *Przywódcą grupy [czyj] (1):* Iezu nienágániony rządco y Doktorze świętych Ewángeliftów/ zmiłuy [*się nad nami*]. *Lat-Har* 340.

2. *Sprawujący nadzór nad majątkiem, zarządca, administrator; procurator JanStat, Cn; dispensator Vulg; epistates Mącz (15):* Yakom ya nyenayachal Szamopyáth szobyte rownemy nagymyenyenayego powschyno sza granycze narobothá nayego gy nyeszbylem maczyeya Szczygła rzancze yego *ZapWar* 1502 nr 1906; Iakom ya przesz rzaczca szwego pawła Goszczynszkyey *ZapWar* [po 1505] nr 2086, 1502 nr 1907, 1908, 1909; Epistates, Száfárl/ Rządca włodarz. *Mącz* 106d.

[*rządca po czym:* Coż mi po tey dzieleńcinie Gdy mię ná káždy rok minie Bo mi iey kmiećie nie dáią [...] Takież rządca pó folwárku Nieđał mi iey látoš znáku *KorcRozm* Gv.

W połączeniu z przymiotnikiem od nazwy miejscowej [zawsze: rządca + przymiotnik]: To prawo z rozkazania i z dekretu jego miłości pana Stanisława z Lakiczyna (Stanisława i) wielkiego rzajce staromiejskiego [*tj. starosądeckiego*], iż on rozkazał wywieść prawo *KsięgiSądŁąck* 1558 nr 152; [rolę] darował jegomości panu [a] panu Spytkowi Jordanowi z Zakliczyna staroście sądeckiemu, rżący starosądeckiemu za summę grzywien pięćdziesiąt *KsięgiSądŁąck* 1587 nr 283, 1576 nr 246; Dom Gładylfow/ ktorzy fię piłáli de Brzeście [...]/ ktore potym zámienił Ian Gładylf Rzańca Sądecki z Kázimierzem Krolem/ czego Aktá Grodu onego potwierdzáią *PapHerby* 83.

Wyrażenie: »pan rżaca«: Gdzie to było pod jawnością jegomości pana Chrystofa Pieniáżka z Kruźlowej, pana rżance starosądeckiego na ten czas będącego *KsięgiSądŁąck* 1576 nr 246; iż ten więzień ma temu dosyć uczynić. Naprzod, iż ma za garło położyć grzywien dziesięć do dwu niedziel, urząd, to jest pana rżacę przejednać, aby mu tę winę przeżrzał *KsięgiSądŁąck* 1578 nr 255; Co mu jejmość panna ksieni i z siostrami swemi, także i jegomość pan rżonca sam przed prawem zagajonem potwierdził. *KsięgiSądŁąck* 1587 nr 291, 1587 nr 284.

Szereg: »rządca i sluga«: pothym weszbrała szya yesth do dalszey tebaydy, zyemytze tako rzeczoney (z) szwoymy rżaczczamý y slvgamy ktorzy szyá opyekali szrzcemy gey *ŻywEuf* 19.]

a. *Urzędnik (9):*

rządca czego (1): Rozdział szefnalty. O Rządzcách/ albo o Dozorách Domow/ y budowánia [*De aedilibus*]. *ModrzBaz* 35.

Szereg: »rządca albo dozorca« (1): *ModrzBaz* 35 *cf* *rządca* czego.

a. *Wielkorządca krakowsko-sandomierski, zarządca królew-szczyn w Małopolsce (7):*

W połączeniu z przymiotnikiem od nazwy miejscowej [zawsze: rządca + przymiotnik] (1): Pánu Ianowi Bonárowi z Bálic/ Káfl-tellanowi Biekiemu/ wielkiem Rzańcy Krakowfkiemu [...] wżezgo dobrego [...] życzy/ Marćin Krowicki. *KrowObr* A2; [*ZapSąd-Krak* 76; *PapHerby* 287; Oczým też Ludwig Dycz Wielki Rzańca Krák. [...] Krolowi oznáymował *MojŻydOkr* 7.]

[*Wyrażenie:* »pan wielki rzańca«: która się robota [renowacja kaplicy] skończyła w roku 1593 za staraniem pana Waxmana a pana wielkiego rżance Jego Mci pana Ryłskiego. *KronMieszcz* 135; Item aż garncarze plácą na każdy rok panu wielkiemu rżący od wody [...] mc. 0/30/0 *LustrKrac* I 7.]

Zestawienie: »rządca wielki (krakowski)« = *procurator generalis JanStat* [szyk 3:2] (5); *KrowObr* A2; kazał nieiáki Grzegorz Apoltátá w ogrodzie Pána Ianá Bonára Rządce wielkiego/ y ná kazániu ták mowił *OrzRozm* M3; áby z tych Książ/ Ika-zánia były wydáné wedle Práwa przez Wóytá náłżego/ y siedm Sołtyfów álbo Wóytów [...]; ktoré Wóyty/ y Sołtyfy Wielki Rządca [...] między innými będzie rozumiał vmiećniyefzē w Práwie/ áby ie przyiáł/ miánował *SarnStat* 955, 336, 950; [*ZapSądKrac* 76; *KronMieszcz* 135; wyznał, iż służąc u pana [*tj. kasztelana*] chełmskiego wielkiego rżońce [rkps: rzanice], ukradł pierza strusiego sto i 20 *KsięgaKrymKrac* 1554/2; Tej intraty summa wedle inwentarza wielkiego rżace a. 1563 facit [...] *LustrKrac* I 21, I 7; Drugiego szołtysa skupił p. Blieszczyński, dzisiejszy wielgi rżaca *LustrKrac* II 12; *PapHerby* 287; Ku opátrzeniu zášię zamku Krákowfkiego/ Woiewodá Krákowlki miał przyiáć kofztem fwym piechoty fześć fet: á Wielki Rzańca miał opátrzyć zamek ftrzelbą/ prochy/ kulámi. *BielKron* 1597 652; *MojŻydOkr* 7.]

[*Szereg:* »rżanca i żupnik«: Vyelmoszni Severin Bonar, Castellán y starosta Byeczki, wylki rżanytza y żupnik Crac(owski) etc. *ZapSądKrac* 76.]

aa. *W przekładzie z łaciny czternastowiecznych dokumentów prawnych odpowiednik nazwy „procurator” (jeden z niższych urzędników grodowych), tu wyłącznie w odniesieniu do wielkorządcy krakowsko-sandomierskiego (łac. procurator generalis Cracoviensis et Sandomiriensis) [cf W. Kierst, Wielkorządy krakowskie w XIV – XVI st., „Przegląd Historyczny” 1910, t. 10, nr 1-3] (2):* Imioná Pánów Swietkich [którzy ten rejestr zbierali] té fá. [...] Pan Dimitr/ Podkárbi: Málochá ftáry Rządca [antiquus procurator *JanStat* 35]; Szcepanko Miftrz Murów *SarnStat* 371.

Zestawienie: »rządca powszechny« (1): Bodżetá Sprawca álbo Rządca powfzeczny [*Procurator generalis JanStat* 35] *SarnStat* 371.

Szereg: »sprawca albo rządca« (1): *SarnStat* 371 *cf* *Zestawienie*.

β. *bibl. Zarządca pałacu, domu królewskiego [czego] (1):*

Wyrażenie: »rządca domu [czyjego]« (1): Y wezwał Krol Acháb Abdiállá rżaczce á sřawcę domu fwego [*dispensatorem domus suae*; (był ftárlzym) nád domem *BudBib*]. *Leop* 3.Reg 18/3.

Szereg: »rządca a sprawca« (1): *Leop* 3.Reg 18/3 *cf* *Wyrażenie*.

3. *Mistrz ceremonii (2):* designatores in plurali dicti sunt funerum curatores, qui ludis funebribus praerant, Sprawce/ rżandce którzi sřawuyá á rozrżadzáyá yáko która rzecz ma yś á zwláłczczá około obchodów pogrzebnych. *Mącz* 392c.

a. *Starosta weselny (1):*

Wyrażenie: »rządca na weselu, [wesela]« (1): *WujNT* 308 marg; [I rzeczy im [Jezus]/ Czérpáiciefz teras a nieście rżány (marg) żerycy abo sřawcy (–) wefelá [*architriclino*] *MurzNT* Ioann 2/8].

Szereg: »starszy abo rządca« (1): Architriklinowi. L G. to iefł, ftárlżemu ábo rżaczcy ná wefelu, ábo ná wczćie, ábo god ftároście. *WujNT* 308 marg.

4. [*Pelnomocnik:* povod, sprawca, rżanza, Rżemyślnyk actor ... d(icitu)r defensor, patronus, causidicus, advocatus, factor, ductor vel curator *ReuchlinBartByd*g a8.]

*** *Bez wystarczającego kontekstu (1):* Moderator, Sprawca/ rządca. *Mącz* 228b.

Synonimy: *sprawca*; **1.** *głowa, gospodarz, hetman, mistrz, pan, przełożony, rozkazyciel, włajca*; **2.** *ekonom, gasztult, száfárl, urzędnik, włodarz*; **3.a.** *architryklin, god starosta, marszałek, żerca.*

Cf **PODRZĄNCZY, PODRZĄNDZCA, RZĘDZICIEL, [WIELKORZĄCA]**

RZĄDŹCZYNA (3) *sb f*

rządźczyzna (2), **rządźcina** (1); rządźczyzna *March¹Wiet*, *Mącz*; rządźcina *GlabGad*.

a *pochylone*.

sg *N* rządźczyzna (1). ◇ *D* rządźczyn(e)j (2).

Sł stp, *Cn brak*, *Linde XVI* (jeden z niżej notowanych przykładów) – XVIII w.

1. *Ta, która sprawuje władzę* (1): *Moderatrix*, *Rządźczyzna/Rządźcielka*. *Mącz* 228b.

2. *Zona rządźcy, tu: wielkorządcy krakowsko-sandomierskiego* (2):

Zestawienie: »wielka rządźczyzna (krakowska)« (2): [Wie]lmożney y fláchetney pányey Annye z Iarosláwiá [...]. *Wyelkyye* rządźczyney *Krąkwólkyye/* pányey moyey *nałáfkáwflley/* Yeronim *Wiyetor Ymprefflor/* *Służbę* fwą pokorną ij *wklonę* powyáda. *March¹Wiet* Av; *paniey Hedwidze* z *Kofcielcza*, *Kafztelancze* *Zarnowikiey*. *Zuppniczce*, *Wielkiey* rządźcinye, *Burgrabiney* *Krąkwólkyye*. [...] *Andrzej Glaber* z *Kobyli*na fłużbę fwą *wkazuie*. *GlabGad* Av.

Synonim: 1. *pani*.

Cf **RZĘDZICIELKA**

PP

[RZAŃCA] cf **RZĄDŹCA****RZĄNDCA** cf **RZĄDŹCA****[RZAŃSTWO]** *sb n*

rzaństwo a. **rzaństwo**.

G sg rzaństwa.

Sł stp, *Cn*, *Linde brak*.

Dobra, tereny należące do jednego właściciela (tu: *klasztoru starosądeckiego*), *stanowiące całość administrowaną przez jedną osobę*:

W połączeniu z przymiotnikiem od nazwy miejscowej: *Przed tymże sądem zagajonym urodzony pan Jan Krogulecki, będąc sprawcą imienia wszytkiego tak własnego, jako i rzaństwa starosądeckiego KsięgiSądŁącz 1581 nr 263.*

Cf **JEDNORZĘDŹTWO**, **[JEDYNORZĘDZTWO]**

PP

RZAŃCA cf **RZĄDŹCA****[RZAŃSTWO]** cf **[RZAŃSTWO]****1. RZĄP** (1) *sb m*

G sg rząpia.

Sł stp *brak*, *Cn* *notuje*, *Linde XVII – XVIII* w.

Końcowa część kręgosłupa u zwierząt, ogon (tu: *jego nasada tuż przy pośladkach*); *caulis caudae* *Cn*: *Théz ochffát* odpędziłz koniowi gdy mu w fzyi *dałz żyłę záciąć/ á* *dałz krwi dobrze iść/ álbo* mu *ogón poderzni ná* *dłón* od *rzápiá/ á* *day* *dobrze krwi iść* *będzie* *zdrow*. *SienLek* 168 [*idem*] [*SprLek* B2v].

Synonimy: *chebr*, *guzica*.

PP

2. [RZĄP] cf **[ŹĄP]****RZAŚA** (8) *sb f*

rzaśa (7), **rzaśa** (1); rzaśa *FalZioł* (6), *Mącz* (1); rzaśa *OpecŻyw* (1).

-s-, -f- (8), [-ss-].

a *jasne*.

sg *N* rzaśa, rzaśa (7). ◇ *G* rzaśy (1). ◇ [*A* rzaśę.]

Sł stp, *Cn* *notuje*, *Linde XVI* (jeden z niżej notowanych przykładów) – XVIII w.

1. *bot. Lemna minor* *L.* (*Rost*); *rzaśa drobna*, *bylina wodna* z *rodziny obrazkowatych* (*Araceae*); *może też inne gatunki z rodzaju Lemna; lens lacustris a. palustris* *Cn* (6): *Lenticula*. *Rzaśa*. *FalZioł* +4a, I 77b, 77c *żp*; [*Lenticula* rzaśa na *vodzie GłosyKórn* II 245].

Zestawienie: »wodna rzaśa« [*szyk* 2:] (3): *RZaśa* *wodna* *wyrafła* *nawierzch* *wody* *FalZioł* I 77b, 77b [2 r.].

2. [*bot. Zestawienie*: »rzaśa indyjska« = *Cinnamonum tamala* (*Buch.-Ham.*) *T. Nees et Eberm.*; *drzewo z rodziny wawrzynowatych* (*Lauraceae*); *tu prawdopodobnie liść tego drzewa*: *Lift* *vftny*. *Lift* *Indyflki*. *Rzaśa* *Indyflka*. *Folium Indicum vel Indum*. *Tamalapatra/ Indifch mundtblatt* *SienHerb* K3#a, E2#d.]

3. [*bot. Zestawienie*: »rzaśa wietrzna« = *Umbilicus* *sp.* *DC*; *rodzaj bylin z rodziny gruboszowatych* (*Crassulaceae*), *niewielkie rośliny o drobnych okrągłych liściach, zasiedlające suche lasy i miejsca skaliste, także mury; cotyledon, umbilicus* *Veneris* *Cn*: *Rzaśa* *wietrzna/ Vmbilicus veneris* *Puckelkraut*. *SienHerb* L2#d, E2#d.]

4. [*bot. Zestawienie*: »rzaśa skalna« = *Androsace* *sp.* *L.*; *naradka, rodzaj roślin z rodziny pierwiosnkowatych* (*Primulaceae*), *niewielkie rośliny o drobnych liściach, zasiedlające często tereny skaliste; androsaces* *Cn*: *Rzaśa* *skalna/ Androsaces*. *Sturtz* *lenlaub*. *SienHerb* L2#d, E2#d.]

5. [*bot. Apium* *sp.* *L.*; *selery, rodzaj roślin dwuletich lub bylin z rodziny baldaszkowatych* (*Umbelliferae, Apiaceae*); *w Polsce dziko rośnie ponad 70 gatunków*: *Rzaśa/ Apium*. *Volck* *Yyy2v*.]

6. *bot. Kwiatostan w postaci wiotkiego zwisającego kłosa, w którym drobne kwiaty są osadzone na osi bez szypulek lub na szypulkach krótkich, kotka; iulus* *Cn* (1): [*Weźmi* *rzaśy/ którą* *orzech wólki* *kwitnie/ iáko* *lie* *wielam* *zda* *SienHerb* 541a (*Linde*).]

Wyrażenia: [»rzaśa brzozowa«: *Brzyc* *małz* *im* [*cietrzewiom*] *fłáwiáć/ to* *ieft* *rzelę* *brzozowá/ zytho* *w* *miedzie* *maczáć* *małz/ fypáć* *ná* *táká* *śieć*. *CygMysł* *B*.]

»rzaśa olszowa« (1): *Wziácz* *Iemioly* [...] *rzaśi* *ólzowey*, *włofkiego* *kopru*, *burłztynu* [...] *fłucz* *tho* *wfzytko* *FalZioł* I 155b; [*GłosyKórn* II 166].

7. *W słowniku jako polski odpowiednik różnych łacińskich lub greckich nazw roślin charakteryzujących się drobnymi listkami* (1): *Apiastrum* *et* *apium*, *Wrzos/ też/ Rzaśá*, *álbo/ Opich/ Mellissephilon* *etiam* *appellatur*, *ac* *Mellitena*. *Mącz* 12b.

*** *Dubium* (1): (*nagł*) *Nábożná* *rozmowa* *fwięte*^{so} *Bernata* *s* *pane*^m *Iezufem* *nowo* *narodzony*^m *dzieciátkie*^m. (–) [...] *Tys* *rzeła* [*rosa* *OpecŻyw* 1538; *możliwa* *lekcja*: *żądza*, *prawdopodobnie* *błąd* *zapisu* *w* *kopii* *przekładu* *z* *łac. desiderium*] *dulle* *moié/ nad* *wfłytko* *żądliwy/ tys* *poczátek* *fłlachtetny* *o* *boże* *wcielony*. *Przeto* *dzięcię* *námilfléé* *k* *nám* *przydz* *nieprzedłużá* *OpecŻyw* 18.

Synonimy: 1. *dzierzga*, *mech* *wodny*; 2. *list* *indyjski*, *list* *ustny*.

PP, (AN)

RZAŚIE *Sł stp*; *Cn*, *Linde* *brak*.

RZAŚKA (3) *sb f*

a *jasne*.

sg *N* rzaśka (2). ◇ *pl* *N* rzaśki (1).

Sł stp, *Cn* *brak*, *Linde XVI* w. (jeden z niżej notowanych przykładów).

1. *bot. Zestawienie*: »kamienna rzaśka« = *Polytrichum* *sp.* *Hedw. a. Saxifraga* *sp.* *L.*; *plonnik, rodzaj mchów z rodziny plonnikowatych* (*Polytrichaceae*) *o gęsto ułożonych lancetowatych listkach a. skalnica, rodzaj roślin jednorocznych lub bylin z rodziny skalnicowatych* (*Saxifragaceae*) *o niewielkich rozmiarach, zasiedlających najczęściej podłoże skalne* (2): *Kámienna* *rzáfká/ Polytrichon*, *Rotfteinbrech*. *SienLek* 236v, X2.

2. *bot. Kwiatostan złożony z drobnych kwiatów* (tu *prawdopodobnie kwiatostan rośliny z rodzaju złocień* (*Chrysanthemum*)) (1): *Corymbi* *chrysocomae*, *Yagody* *álbo* *rzáski* [!] *ziela* *Chryfokómá*

[cf Chrysocome, Herba, Alias, Chrysantemon vocata *Mącz* 52c] nazywanego. *Mącz* 66d.

PP

RZCIADŁO cf **ZWIERCIADŁO****RZDA** cf **RDZA****RZDZA** cf **RDZA****[RZEBIE]** cf **ŹRZEBIE****RZEC** (11923) vb pf i impf

rzec (2444), **rzeknąć** (142), **rzec a. rzeknąć** (9337); **rzeknąć** *LibMal*, *MurzHist* (17), *MurzNT* (58), *KrowObr*, *SkarKazSej*; **rzec** : **rzeknąć** *PatKaz III* (1:1), *WróbŻoIt* (4:3), *KromRozm I* (4:1), *KromRozm II* (2:1), *KromRozm III* (4:6), *LubPs* (2:1), *Leop* (35:16), *BibRadz* (4:4), *OrzRozm* (3:1), *BielKron* (13:1), *Mącz* (1:1), *HistRzym* (210:6), *BudBib* (11:7), *SkarJedn* (1:1), *Oczko* (1:3), *SkarŻyw* (7:4), *CzechEp* (23:2), *WujNT* (7:1), *SkarKaz* (8:4).

pf (10608) [inf, fut (rzekę (rzeknę), rzeczesz, rzecze (rzeknie), rzeczemy, rzeczecie, rzeką (rzekną), rzeczewa), praet, plusq, imp, con, impers, part praet act], impf (1078) [praes (rzekę, rzeczesz, rzecze, rzeczemy, rzeczecie, rzeką), part praes act], pf a. impf (237) [fut a. praes (rzekę, rzeczesz, rzecze, rzeczemy, rzeczecie, rzeką)].

W inf rzec: -é- (54), -e- (42); -é- *KochPs* (7), *KochTr* (2), *KochPieś* (2), *KochWr*, *KochAp*, *KochFrag*, *OrzJan* (2), *WyprPl*, *SarnStat*, *GosłCast* (2); -e- *MurzHist* (4), *MurzNT* (4), *MurzOrt*, *OrzQuin* (3), *BiałKat* (4), *GórnTroas*, *KochCz*; -é- : -e- *OpecŻyw* (11:3), *Mącz* (10:19), *KochFr* (6:1), *PudlFr* (7:1); **rzeknąć z tekstu nieoznaczającego é**. W formach praes rze- (135), rzé- (2); rze- : rzé- *MurzNT* (35:2). W formach sg m praet, plusq i con rzekł(-) (261) [w tym: rzekłem (3)], rzékł(-) (203) [w tym: rzekłem (2)]; rzékł(-) *OpecŻywPrzedm*, *MurzNT* (60), *OrzQuin* (6), *GrzegGeom* (13), *BiałKat* (12), *KochTr*, *KochPam*, *KochWr*, *JanNKarGórn* (2); rzékł(-) *Strum*, *Oczko*, *KochPieś* (2), *GórnTroas* (3), *KochCz*, *KochAp* (2), *KochFrag* (2), *WyprPl*, *SarnStat*, *SiebRozmyśl* (8), *GosłCast* (2); rzékł(-) : rzékł(-) *OpecŻyw* (112:156), *MurzHist* (25:2), *Mącz* (18:7), *KochPs* (4:3), *KochFr* (2:1), *PudlFr* (1:5), *OrzJan* (1:3), *JanNKar* (1:2). W formach sg f i n oraz pl praet, plusq i con rzekł-, rzekł- (138), rzékł- (3); rzekł-, rzekł- : rzékł- *OpecŻyw* (106:2), *MurzNT* (13:1). W fut, imp oraz impers e jasne. W part praes act rze- (191), rzé- (3); rze- : rzé- *OpecŻyw* (188:3). W part praet act rzek- (19), rzék- (3) *GórnTroas*, *GosłCast* (2).

inf rzéc (643), **rzeknąć** (1). ◇ fut i praes 1 sg rzekę (143), **rzeknę** (16), [rzekę]. ◇ 2 sg rzeczesz (211), ◇ 3 sg rzecze (706), **rzeknie** (3). ◇ 1 pl rzeczemy (60), **rzeczem** (14), **rzeczemy** (2); -em *Oczko* (6), *SkarŻyw* (2), *KochCz*, *GrabowSet*, *SkarKaz*; -emy : -em : -ymy *RejAp* (4:-:1), *BiałKat* (1:-:1), *BudBib* (1:1), *BudNT* (3:2); ~ -emy (5), -(e)my (55); -em (4), -ém (3), -(e)m (7); -em *KochCz*; -em : -ém *Oczko* (3:3). ◇ 2 pl rzeczecie (54). ◇ 3 pl rzeką (104), **rzekną** (28). ◇ 1 du rzecz(e)wa (1) *OrzRozm Q4*. ◇ praet 1 sg m rzekłem, -em, -m rzekł (308), ja rzekł (1), rzeklech (1) *PapUp*; -m rzekł : ja rzekł *ZapWar* (1:1). f rzekłam, -m rzekła (5). ◇ 2 sg m rzekleś, -eś, -ś rzekł (80). f rzekłaś, -ś rzekła (5). n -ś rzekło (1). ◇ 3 sg m rzekł (6272) [w tym zapis: rzek (20)]. f rzekła (568). n rzekło (14). ◇ 1 pl m pers rzekliśmy, -śmy rzekli (9); -śmy (8), -śmy (1) *RejJóz*. ◇ 2 pl m pers rzekliście, -ście rzekli (13). ◇ 3 pl m pers rzekli (602), są rzekli (1), rzekli są (1); rzekli : są rzekli : rzekli są *MurzHist* (3:1:1). m an rzekli (1) [cum N pl: wiley]. subst rzekły (17). ◇ plusq 1 sg m rzekłem był (1) *BudBib*, -m był rzekł (1) *Mącz*. ◇ 2 sg m rzekleś był (1). ◇ 3 sg m był rzekł (15), rzekł był (3); rzekł był *BibRadz*; był rzekł : rzekł był *LibMal* (1:1), *BudBib* (4:1); ~ był : b(e)ł *LibMal* (1:1). ◇ 3 pl m pers byli rzekli (1). ◇ imp 1 sg niechąj rzekę (1). ◇ 2 sg rzecz (52), **rzekni** (7), **rzeczy** (5); **rzekni** *LibMal*,

HistRzym (2), *SkarŻyw*, *SkarKaz*; **rzecz** : **rzekni** : **rzeczy** *OpecŻyw* (1:-:3), *BielKron* (7:-:1), *Mącz* (1:1), *RejPos* (1:-:1), *WujNT* (6:1). ◇ 3 sg niech, niechąj rzecze (8). ◇ 1 pl rzeczmy (11). ◇ 2 pl rzeczcie (15). ◇ 3 pl niech rzeką (1). ◇ con 1 sg m rzekłbym, bym rzekł (24), rzekłbych, bych rzekł (22); bym *PatKaz III*, *Leop* (2), *OrzRozm* (2), *BielKron*, *ModrzBaz*, *Oczko*, *GórnRozm*, *GrabowSet* (3), *OrzJan*, *JanNKar* (2), *VotSzl*, *CiekPotr*; bych *KromRozm I*, *LubPs* (2), *BibRadz* (4), *KochSat*, *KwiatKsiąż*, *RejPos*, *RejZwierc*, *KochPs*, *KochTr*, *CzechEp*; bym : bych *GórnDworz* (1:5), *BudNT* (3:1), *CzechRozm* (2:1), *WujNT* (1:1). f bych rzekła (1). ◇ 2 sg m rzekłbyś, byś rzekł (87), rzekłby, by rzekł (2); rzekłby *PudlFr*; byś rzekł : by rzekł *KrowObr* (8:1). f byś rzekła (1). ◇ 3 sg m rzekłby, by rzekł (369). f by rzekła (7). n by rzekło (2). ◇ 1 pl m pers byśmy rzekli (9) *Leop*, *SarnUzn*, *RejPosWiecz*, *RejPosRozpr*, *ModrzBaz*, *WujNT* (4), rzeklibychmy, bychmy rzekli (3) *RejPos*, *BudNT* (2). ◇ 2 pl m pers rzeklibyście, byście rzekli (9). ◇ 3 pl m pers rzekliby, by rzekli (25). ◇ con praet 3 sg m by był rzekł (11), rzekłby był (1), by rzekł był (1); by był rzekł : rzekłby był : by rzekł był *CzechRozm* (1:-:1), *WujNT* (4:1). ◇ impers [rzeczono ze słowem posiłkowym niekiedy może N sg n od RZECZONY] może (a. ma, a. mogłoby, a. zda się) być rzecz(o)no (15). ◇ praes rzecze się (2). ◇ fut będzie rzecz(o)no (11), rzecz(o)no będzie *RejAp* (2). ◇ praet rzeczono (97), jest rzeczono (21), rzeczono jest (17), było rzeczono (2), rzeczono było (1); jest rzeczono *Phil*; rzeczono jest *PatKaz I*, *GroicPorz* (2), *BielKron*, *RejRozpr*; rzeczono : jest rzeczono : rzeczono jest : było rzeczono : rzeczono było *OrzQuin* (5:2:-:1), *SarnUzn* (1:2), *RejPos* (1:-:4:1), *WujJud* (2:1:1), *WujJudConf* (1:2), *SkarJedn* (2:2:1), *SkarŻyw* (3:-:1), *CzechEp* (4:1), *WujNT* (12:2:1:1), *SarnStat* (-:8:4); rzekło się (67); ~ -ono (19) *MurzNT* (3), *Mącz* (3), *KochFr* (1), *SarnStat* (12), -óno (9) *OrzQuin* (8), *BiałKat* (1), -(o)no (110). ◇ plusq rzekło się było (1). ◇ con by rzecz(o)no (17), by było rzecz(o)no (2) *RejPos*, *CzechEp*; by się rzekło (1) *BielKron*. ◇ part praes act rzekąc (790) [cf też RZEKĄCY N i A sg m, N sg n], **rzeknąc** (86) [cf też RZEKĄCY A sg m], **rzekąc** (5), **rzeknąc** (1); **rzeknąc** *MurzHist* (14), *KrowObr*; **rzekąc** : **rzeknąc** : **rzekąc** : **rzeknąc** *WróbŻoIt* (4:2), *SeklKat* (3:-:4), *MurzNT* (-:56:-:1), *Leop* (26:9), *Mącz* (1:-:1), *HistRzym* (210:4). skostn nierzkąc (86), nierzkąc (1); -ąc : -ąc *CzechRozm* (13:1). ◇ part praet act rzekszy (104), rzekwszy (10), rzekłwszy (2), rzekłszy (1) *Mącz*; rzekszy : rzekwszy : rzekłwszy *OpecŻyw* (2:9), *MurzNT* (-:1:2).

Składnia dopełnienia sprawcy przy impers praet: rzeczono jest itp. przez kogo (8), **od kogo** (4); **przez kogo** *MurzNT*, *WujJud*, *BudNT* (2), *WujNT* (3); **od kogo** *RejPos* (3); **przez kogo** : **od kogo** *OrzQuin* (1:1).

Sł stp, *Cn notuje*, *Linde XVI* (osiem z niżej notowanych przykładów) – XVIII w.

1. **Przekaz(yw)ać swoje słowa lub myśli, posługując się mową albo pismem; (za)komunikować coś komuś, powiedzieć (mówić), oznajmi(a)ć; (za)pytać; odpowiedzieć (odpowiadać); dicere** *HistAl*, *PolAnt*, *Vulg*, *Mącz*, *Modrz*, *JanStat*, *Cn*; **aio** *Miech*, *HistAl*, *PolAnt*; **loqui** *HistAl*, *Vulg*, *PolAnt*; **affari**, **clamare**, **inquam** *Mącz*, *Modrz*, *Cn*; **proicere** *PolAnt*; **praesfari**, **praemittere** *JanStat* [w tym z przytoczeniem (9987) – z zapowiednikami: **tak(o)** (237), **to(ż)** (61), **ono** (12), **takież** (1); **przytoczenie poprzedzone słowami: tym(że) sposobem** (2), (**takie**, **te**, **ty**, **owy**, **ony**) **słowa** (27), (**to**, **ono**) **słowo** (4), (**tymi**, **temi**) **słowy** (32), **w ty** (**w te**) **słowa** (4), [**jakim**, **czym**] **słowem** (4)] (11832); **PowUrb** +4v; **March**¹ **A2v**, **A3**; **Xántus** **tákim** **fié** **fió** **wóm** **smíal** **A** **ná** **Ezopá** **pogládal**: **Rzekąc/** **á** **coží** **śię** **dzieie/** **lž** **čí** **mowy** **niedofáie**. **BierEz** **B4v**, **A2** [3 r.]; **A2v**, **A3**, **A3v** [3 r.]; **A4** [8 r.] (243); **Wyfluchal** **pan** **buog** **tę** **przóbę/** **ij** **rzekl**. **Zalmi** **ijžem** **fi** **tworzil** **człowieka/** **bo** **mułlę** **fám** **vcirpietz** **zañ/** **ij** **gorzko** **vmrzetz**. *OpecŻyw* 1v, 3v, 6v, 9, 12v, 17v (182); *OpecŻywList* C2; *ForCnR* B2, B3v, D, Dv, D2, D3v [2 r.]; *PatKaz I* 2v, 6v, 7v [2 r.]; 8, 8v; *PatKaz II* 27, 27v, 32v, 34, 35v (11); *PatKaz III* 90v, 94, 98, 99, 99v (34); á gdy ią ocyec poznał rzekł/ to ieft fuknya fyná mego *HistJóz* A2v, A2, A2v, A3v, A4v, B (18); *TarDuch* A4v, E3; *FalZioł I* 153b

[2 r.], IV 34b; *FalZiolUng* V 119; Gdy też iednego czału [*Diogenes*] korczakiem wodę pił, wzrzał dziecię ano wodę rękoma pije y odrzucił on korczak tak rzekąc nie wiedziałem by tak przyrodzenie łącznóć czyniło ku picciu. *BielŻyw* 71, 6, 7, 8 [2 r.], 9, 10 [2 r.] (89); *March²* Dv [3 r.], D4 [2 r.], D4v; *MiechGlab* 11, 55, 59; *March³* T7v; *WróbZolt* 34/21, R3v, S6v, 61/12, f3v (11); *RejPs* 60v, 90v, 189; *LibLeg* 7/99v, 11/142; *LibMal* 1543/69, 1544/79v, 90v [2 r.], 1545/96 [2 r.], 102v (20); *RejJóz* C7v; *SeklKat* F3v, H4, M, S4v, X2v, Z3v; *RejKup* k7, o8, t3, V, v2v, dd6; wielczek widząc ten dziw/ weftchnął á żałostíwie rzekł/ wielki Cefarzu przyzedł czas iże iuz ftego fwiátá maż zeydz. *HistAl* M8, Av, A3, A3v [2 r.], A4, A5 (46); *KromRozm I* K3, K3v, [L3]v; *MurzHist* Gv [2 r.], G2 [2 r.], G3v, H4v, I3v (13); *MurzNT Matth* 2/20, 9/5, 12/17, 14/15, 15/16 (36); *KromRozm II* h2v, r2; *KromRozm III* D5, G5, K5v, K6, L4, N2v; *Diar* 60; *BielKom* Cv, C8; *GliczKsiqz* B7, C6v, E6, F5v, H8v [4 r.] (15); Y yam też rzekł moy Pánye widząc nyemoc fwoye/ Zmiłuyze fie nádemná vzdrow duflę moyę *LubPs* L2v, D3, H2v, Lv, M4, N5 (18); *GroicPorz* i2v, f4, t3v, z2, z2v, aa4; rzetze Pan. Izalm ia niebył wftęży Papierz/ ktorým tak powiedział/ y fwoim pálcem nápiśał. Nietżyn fobie obrazu/ áni wfzelkiego podobienfthwá. *Krow-Obr* 118, C3, 8, 19v, 26, 47v (38); Rzeklá páni nadobnie/ y ia ktoś ieft niewiem/ Ale ocz mie flufznego fpytałz tedyc powiem. *RejWiz* 85, 15v, 16, 22v, 23 [2 r.], 25 (127); Y rzekł Bog: Niechay fie ftánye fwiátłość/ Y ftála fie fwiátłość. *Leop Gen* 1/3, *B4v, *Gen* 1/6, 9, 11, 14 (237); *OrzList* b2, b2v, b3, e; *UstPraw* G3v; *KochZuz* A2v; PAniey iedney zuchwáley też fie mędrék pytał/ Iáko fie ma ná zdrowiu/ bo iá błádo záítał. Tá rzekł/ chwála Bogu/ iuz mi fie wlyżło ['] *RejFig* Bb7v, Aav [2 r.], Aa2 [5 r.], Aa2v [2 r.], Aa3 [4 r.], Aa3v (154); Bleglá zá nim [za królem Filipem] niewiátá vboga wołáiac/ Izeby iey przefluchał krzywdy/ nárzekáiac. Ten rzekł/ widzišz żeć trudno/ poczkay czału málo. Rzeklá/ nie czekałbyš ty/ gdybyć fie tak sfáto. *RejZwierz* 3v, 1v, 3 [3 r.], 3v, 4v, 5 [2 r.] (117); A rzekł też był Pan Bog/ nie dobrze być człowiekowi fámemu *BibRadz Gen* 2/18, *Gen* 1/3, 6, 9, 11, 14 (222); *OrzRozm B*, F3, I2v, I4, Ov (8); rzekł Luter/ Kfięgi ktore fá odemnie fpiřáne/ nie fá iednákiey rzeczy/ ábowiem fá niektore fnich/ co tylko večą przez wiarę Pifmá Świętego *BielKron* 196v; Gdy go [despota] Kápiřtran vpomniał áby Krzeřćiánfká wiarę przyjáł/ rzekł: Wołábych fie dáć obiefić niř Krzeřćiáninem być *BielKron* 245v, 1, 1v [6 r.], 2 [2 r.], 4, 4v (597); *GrzegRóżn* B4v, L3v; Nihil dictu facilius est, Latwieć rzéc. *Mącz* [114]a, 7a, 21c, 42d, 79a, 86a (21); Skąd to maż? rzecze kto. *OrzQuin* A4, A3v, C3v, X2v, Z4v; *Prot* B3, C3v, D, Dv; Miałci tu ifcie Duch fwięty mieyłze Syná iákożkolwiek wfpomnieć álbo przyháwtowác/ miałci ifcie tak rzec: Iam ieft Bog Ociec fam/ á okrom mnie nie mářz iedno Syn á Duch s. *SarnUzn* D4v, C6v, D4v, E, E3v, F (13); *LeovPrzep* G3v; *RejAp* 23, 54v, 57, 63v, 68 (9); Potym w nocy ocuci fie Pukárzewki/ obaczy leb záwithy/ y rzecze pułgębkem/ ki diabeł/ což mi fie sfáto. *GórnDworz* S8v [idem *WerGość* 251]; Ná ten czař pan Myřzkowki tak rzekł. Pátrzcie w.m. iáko tho okrutnym nieprzyiacielem ieft pan Boiánowki bia-lymgłowam/ gdyřz y to w nich gáni/ co ieft chwály wielkiey godno. *GórnDworz* Aav, C3v, D6v, D7v, D8 [2 r.], D8v (139); A gdyřz tho vslyřzála Lucyná/ niemoglá dáley zles zádzierzeć/ ále z pláčzem rzeklá: Krolu Apollonie Ia ieftem Lucyná corká Krolá Altyřtrata *HistRzym* 27, 2v, 4v, 5 [2 r.], 7v, 8v (150); Alebyř theř thák rzekł/ á což mnie czárt moře dáć? á což on ma zá bogáctwá? *RejPos* 72, 9, 41v, 45, 57v, 65v (55); *RejPosWiecz³* [97] [3 r.]; *BialKat* 11 [2 r.], 121, 208v, 283v, 291, 308v, 319; *BielSat* B3, B4v, Cv [2 r.], C2 [2 r.]; *Grzegřm* 1, 5, 9 [2 r.], 23, 39 (9); *HistLan* Bv [2 r.], B2, C4v, D3, E3v; *KuczbKat* 175, 315; Ale iáko raz [Bóg] rzekł á iáko raz pořtánowił y mocnym fwym dekretem vtwardził y zápieczętował/ tákře fie to iuz ták ář do fkończenia fwiátá záwřdy toczyć y řpárowác muři. *RejZwierc* 3, 27v [4 r.], 76v [2 r.], 80, 96, 100 (24); *BielSpr* 43v [2 r.], 46v, 47v, 49v; *KochMon* 22; *WujJud* 58v, 82v, 122v, 174v, 175v (12); *WujJudConf* 83; *KochList* 1; *RejPos-Rozpr* b3v [2 r.], b4; *RejPosWřstaw* [21³], 22, [143³]v; Po tym pořlař

Iftach pořly do krolá fynow Hammonowych rzekąc Co mařz do mnie žeř przyzedł do mnie woiowác ziemie moiey? *BudBib Iudic* 11/12, *Gen* 1/3, 6, 9, 11, 14 (349); *HistHel* Bv, B3, B3v [2 r.], B4, C (9); *MycPrz* II A3 [2 r.], [B3], [B3v], C4v; *Strum* E, M; *WierKróc* A4; *BialKaz* E4 [2 r.], E4v; A gdy fkonał Herod/ oto ániól Iehowy iáwił fię we fñie Iofefowi w Micraimie rzekąc. Wftawřly weřmi páchołę y mátkę iego/ á idři do ziemie Iřráelkiew. *BudNT Matth* 2/19[20], *przedm* b5v [2 r.], *Matth* 2/25, 5/43, 14/18, 15/32 (57); *CzechRozm* 8v, 15v, 16, 17 [2 r.], 31v (19); *PapřPan* Ffv, Gg2 [2 r.], Hh2v; *ModřBaz* 7v, 56v, 58, 106v, 142v; *SkarJedn* 9, 15, 64, 75 [3 r.], 118 (15); *KochOdpr* A2; *Oczko* 10, 33v; Niechay téy zemnie niéma nieprzyiaciěl chłuby/ Aby miał rzéc/ iam go zřtárl/ y przywiódl do zřuby. *KochPs* 18, 41, 50, 59, 63, 74 (11); A mátká dñiá niektorego wyřzedwřly/ gdy go vyrzála: zřrzydřila fię im/ y zřniewu rzeklá: Niemoře ná ták nědznego cřeká pátrzcic *Skarřyw* 135; wiem co veřzynie/ rzecze: Acřkolwiekem fię y Mátki Chryřtufowey záprařl/ [...] będe iey pořil/ áby fię zámná do řwego miłey Syná wftáwiłá *Skarřyw* 172, A4v, A5, A5v, 13, 15 (321); *KochTr* 3, 20; *MWilkHist* B2 [2 r.], Dv, D4v, H3v [2 r.], H4v (13); *StryjKron* 121, 195, 477, 522, 692; *CzechEp* 37, 67, 98 [2 r.], 99, 100 (29); *NiemObr* 101, 120; *KochFr* 19, 50, 51, 94, 134; *KochSz* A2v, B2, B4, C2, C3; *ReřPrz* 33; *WerGość* 218 [5 r.], 219 [5 r.], 230, 248 [2 r.], 251, 252, 263; *WerKaz* 282 [3 r.], 288; *WisřNT* 30; *BielSen* 14; *KochPieř* 50; (nagł) Heretyk z Kátholikiem. (–) RZékł Heretyk: Krzywegó Theologá maćie. *PudřFr* 6, 14, 15, 21, 40, 63; *ArtKanc* A15v, E7v, E8, F19v, I17 (14); *BielRozm* 12, 14, 17 [3 r.], 18; *GórnRozm* F, K2; *PapřUp* C3 [2 r.], C3v, D3v, G3, Hv (12); *ZawJeřt* 36; *ActReg* 8, 50 [2 r.], 70, 72, 164; w tym Pořel teřkliwy/ ym Krolá potkał: Krolu Miłostíwy/ Końcá nie będe tey nářzey wypráwie/ A wiátry mamy po řwey myřli práwie: [...] Tář rzekł *GrochKal* 9, 6, 14, 23; *Phil* E2, F2, F4, G2, I3 [2 r.] (13); *Górn-Troas* 50; *GrabowSet* B3v, D2, D4v, H2, H2v, N4v; *KochAp* 7; *KochFrag* 46; *OrzJan* 36; A gdy wieczerzáli/ wřiáł P. IEZUS chleb/ y błogofláwił y łamał/ y podał vczniom fwym/ y rzekł: Bierźcie y pożywáycie/ to ieft Ciáto moie. *LatHar* 691, 28, 30 [2 r.], 77, 94, 160 (42); *KořakCath* A3; *RybGeřli* D2; A wřiáwřzy kielich/ dźięki czynil/ y dał im/ rzekąc: Piyćie z tego wfzyřcy. *WujNT Matth* 26/27; mnie ktorego Oćiec pořwięćil y pořlař ná řwiát/ wy powiedáćie/ Ze bluřniřz: izem rzekł; Ieftem Synem Bořym? *WujNT Ioann* 10/36, s. 4, *Matth* 2/8, s. 9, 12, *Matth* 4/14 (277); *WřysKaz* 16, 17 [2 r.], 24, 31; kiedy rzeczeřz/ czoło/ tám iuz té dwie literze/ cz/ w iedno řpoioné przy o/ iedná syllábá fá. *JanNKar* E2, Dv, E3v, H3v [2 r.], H4; *JanNKarKoch* G2; *SarnStat* 568, 575, 599, 803; *SiebRozmyřl* F3v, Gv, H3v, H4v, K3v; [Strus] Záwoławřzy ná fwoie/ Bárzo glátká mowá/ Nie o nas bráćia idźie [...]. Rzekřly/ tářátanářá wřráby trábić ięto/ W bębny bidybidybom głořno bić poczęto. *KmitaSpit* B4v, B2v; *PowodPr* 7, 20, 57, 58, 82; Záwřty-dziwřzy fię y przefřářzywřzy/ rzeknę: Pánie pořlařeř mię do dworu krolewřkiego *SkarKaz* (2), 4a, 6b, 7a, 44b, 155b (25); *CiekPotř* 32; *CzahTr* L2v; *GořCast* 73; *PaxLiz* C3, Dv; *SkarKazSej* 659b, 668a [3 r.], b, 671a, 685b (14); *KlonFlis* D3v, H3, H3v; *SapEpit* A4v; *KlonWor* 22, 43, 70 [2 r.], 71 [2 r.]; *RybWit* Cv; *ZbyłPrzyg* B2; *SzarřRyt* A4v, Cv, C2 [2 r.], D, D2; [Poydeř rzkeř/ y dořyć vczynię oycu memu rozgniewámemu *RegulaKlon* S2].

rzec co [z wyrazem o znaczeniu ogólnikowym, zwłaszcza z zamkami „to”, „co”, „cokolwiek”] (672): *BierEz* D2v, R2v; *Dziwko*/ tobie mowię wřtáñ (–) a iáko rychlo iey to rzekł/ natychmiářt zdrowa wřtala *Opeřřyw* 45, 43, 66, 66v, 67, 70 (27); *PatKaz II* 68v; *Sluchay* czorko czo anyol rzecze abyřz u yerzyla [lege: uwierzyla] bo s fluchanya uyara przychodzy *PatKaz III* 129v, 105v, 111v, 117, 130; *HistJóz* C3v; *WróbZolt* 121/1, R8v, oo7v; *RejPs* 111v; Bo gdy kogo řřczęřćie wzniefie Zle mu co rzec ledwo wleřie Gdźieby iedno záiac fiedziáł Aby wewři nepowiedziáł *RejRozpr* D2v, A4v, Bv; *SeklWřyzn* Ev; *RejJóz* O6v; *RejKup* d3v, g4, i2v, 18, m8 (13); Ktorey [królowej] Anektánabus rzekł/ wiele rzeczy fałřzywych powiádaiał/ á wřzákre po dlugim cřafie tho fie wypelni cos

rzekł *HistAl* A3v, Av, A3, A4, A4v, A7v (22); *MurzHist* I3v, K3v; *MurzNT Matth* 9/5, k. 81, *Ioann* 13/21, 18/38; *BielKom* D3v, F2; *GliczKsiąż* K6v; *LubPs* Tv; *KrowObr* 13v, 28v, 30, 58v [3 r.], 108 (11); Pożrzal nędznik na tronę [...] Obeźrzy fie pod drzewem áno piękna páni/ [...] Myśli co rzec nieborak/ stojąc fie w łeb łkrobie. *RejWiz* 84v, 41v, 174v; A nic nie rzekł Saul w on dzień *Leop* 1.Reg 20/26, *Gen* 21/12 [2 r.], 46/34, *Ex* 9/5, 6, *Iudic* 9/21 (13); *KochZuz* A4v; *RejFig* Bb3v; *RejZwierc* A6v, 24; *BibRadz Gen* 17/22, 18/30, 21/12, *Iudic* 8/23, *Ps* 50/12 (16); *OrzRozm* O4v; *BielKron* 13, 15v, 50v, 53v, 55v (12); Doleri dictum imprudenti adolescenti, Zalmi że fie to rzekło głupiemu młodzieńcowi *Mącz* 93c, 56b, 66a, 162a, 175d, 341a [2 r.] (12); *OrzQuin* F3v, F4v, X2v; *Prot* Dv; *SarnUzn* B7, B7v, D5, E2 [2 r.], [G2]v, G6v; *SienLek* 95v; *RejAp* 15v, 194; będzie drugi człowiek ták trefny/ s przyrodzenia/ iż co iedno rzecze/ tho fie wnet iest fmiąć czemu *GórnDworz* L, F3, H, H8, N5, N8v (13); *HistRzym* 7v, 8, 14v, 25v, 29 (13); Tenći tho iest oftry miecz co z obu ftron fiecz/ A nic fie nie odmieni gdy ten Pan co rzecze. *RejPos* 357v, 1, 22v, 48, 86, 109 (15); *GrzegŚm* 8 [2 r.], 34, 44, 47; *HistLan* B4; *KuczbKat* 215; *RejZwierc* 2v, 27v, 241, 269v; *KochMon* 21, 22 [2 r.], 23, 25, 27 (11); *WujJud* 136; y rzekli [lud izraelski]/ wšytko co rzekł Iehowáh wczyniemy/ y posłuszni będziem. *BudBib Ex* 24/7, *Num* 22/17, 3.Reg 2/30, *Is* 39/8, *Ier* 32/24, *Tob* 14/13 (9); *WierKróć* B3v; A ták cokolwiek w ciemności rzekliście/ ná świetle wšlyzano będzie *BudNT Luc* 12/3, *przedm* a4v, c4v, *Mar* 2/10, 16/8, *Luc* 7/40 (11); A ten [Syn Człowieczy]/ był że iuż skutecznie przed Abrahámem? Rzec tego nie mozeł/ chyba ták iż był wedle przeyźnienia Bożego w obietnicy y w figurách *CzechRozm* 30v, 99v, 162v, 184, 197v; NYkofrát Hetman Grecki choć był łkokotliwy/ Lecz czáfu dziłeyłzego kiedyby był żywy/ Nie rzekłby nic przykrego Woytkowi náłzemu *PaprPan* Ccv; *ModrzBaz* 70v, 74, 87v, 98, 105v; *ModrzBazBud* ¶6; *SkarJedn* 77, 102, 151; *KochOdpr* B3v; *KochPs* 75, 176; Iešli tu ná tey gorze zořtánien/ á iáko fie to spełni/ com rzekł? A iáko ná tobie kořcioł zbudowany będzie? (marg) Ná Pietrze S. zbudowany kořcioł. (–) *SkarŻyw* 120, 52, 70, 71, 172, 203 (14); *KochTr* 21; *MWilkHist* H2v, K2v, K4, K4v; *StryjKron* 125; *CzechEp* 39, 51, 93, 138, 141 (20); *KochJez* A3; [Chrystus Piotrowi pasienie owiec swych zalecał] á czynił to powtárzając po trzykroć czego z Apořtołow żadnemu zořobná nie rzekł *NiemObr* 28, 49, 177 [2 r.]; *KochFr* 11, 36, 113; *KochPhaen* 5; *KochSz* Cv; ieden z nich [miejskich synków] ná imię Adam Gebiřzch/ rzekł im; [...] P. Bog nam tego łatwie nie przepuřci [...] wierzcie mi: A rzekłszy to/ wřtał od řtołu *WerGořć* 230; *BielSen* 18, 19; *KochPam* 82; *PudłFr* 68; *GórnRozm* E3v [2 r.], F, I, I2v, Mv; *KochWr* 22, 23; *PaprUp* Hv; *ActReg* 10, 102, 130, 142; *Phil* S4; *GórnTroas* 28, 49; *GrabowSet* Mv, T2; *KochAp* 13; *KochFrag* 45, 54; *OrzJan* 9 [2 r.], 68; *WyprPl* Bv, B4v; y podobno pámiętałz ono/ co Nykodemowi rzeczono: Co wiemy/ mowimy/ á cofmy widziedi/ řwiádeczymy *LatHar* 380, 522, 649; *KořakCath* B4v; naydziecie ořlicę wwiázaná y ořle z nią: odwiázawřzy/ przywiedźcie mi. A ieliby wam kto co rzekł/ powiedźcie; iż Pan ich potrzebuie *WujNT Matth* 21/3; [Jezus rzekł do řluchających Go:] Wřzákże nieprzyiaćioły moie [...] przywiedźcie tu: á pobiyćie przedemną. A to rzekřzy/ řzedł wprzod idąc do Ieruzálem. *WujNT Luc* 19/28, *Matth* 9/5, s. 38, 81, *Mar* 9/23, 11/23 [2 r.] (34); *WysKaz* X2v; *JanNKar* A3; *SiebRozmyřl* F4; *WitořLut* A2v; *KlonKr* F2v; *PowodPr* 58; *SkarKaz* 121a, 159a, 161b, 209b, 312a; Do tego fie przymawiam coř rzekł dopieruczko. *CiekPotr* 44, 72; *CzahTr* 3; *GořCast* 59, 73, 74; *SkarKazSej* 695a, 697a; Stáli ták koło niego [kolo ojca dyktującego testament] dorořli řynowie: A Oćiec iuż ná zmyřłách řwánkował y w mowie. Co kto rzekł: zówřze mowił/ Ták iest, on zehorzály: Iáko gdy kto ma pámięć y rozum nie cály. *KlonWor* 70, **2; *ZbyłPrzyg* B4; *SzarzRyt* Cv, D2; [rzekł mu ápořtoł [...] czyn coř řlyřzał/ á rzexy to zniknął z iego oczu *JanKoszyřw* F3v]. Cf *rzec co dla kogo; co od kogo; co około czego; Ze zdaniem dopełnieniowym, Z połączaniem zdania dopełnieniowego z przytoczeniem, »coř rzeczemy«, Zwroty.*

rzec co od kogo (1): Wy nie wiećie nic/ áni wwaźacie. Iż przyteczno nam/ áby ieden wmařł zá lud/ á nie wřlyřtekbly narod zřinał. A tego od łamego řiebie [Kajfasz] nie rzekł [a semetipso non dixit]/ ále Arcyoffiárnikiem będąc roku onego/ prorokował że miał Ieřus wmařć zá narod. *BudNT Ioann* 11/51.

rzec co około czego (1): [heretycy] Nie gálžą niezgody około wiáry/ ále iá podniecáją mowiąc/ y zle Apořtołkie řłowá przywodząc: (Niech káždy w řwoim rozumieniu okwituie.) Co Apořtoł rzekł około rzeczy wolnych y wiáry nie dziłających/ iáko řá cerymonie. *SkarKazSej* 684a.

rzec co [= o czym] (4): Y wřtali ráno/ y wřtápli ná wierzch gory rzekąc: owo my že poydziemy do mieyřcá/ ktore rzekł Iehowá *BudBib Num* 14/40; Ieřli ziemłkie (rzeczy) rzekłem wam/ á nie wierzćie/ iáko gdybym rzekł niebiełkie wwierzćie? *BudNT Ioann* 3/12; *ActReg* 117.

rzec dla kogo, dla czego [= ze wřzłędu na kogo, na co] (3): *LatHar* 476; *Syn człowieczy ná ziemi*. [*Luc* 5/24] Tym cudem [Jezus] pokazál (mowi Cyrillus) iż Syn człowieczy može grzechy ná ziemi odpufzczáć. Co rzekł y dla řiebie/ y dla nas. *WujNT* 212; A iamći wiedział że ty mnie zówřdy wřřluchiwařz; áłem to rzekł dla řudu około řtojącego/ áby wierzřli ižeř ty mnie pořtał. *WujNT Ioann* 11/42.

rzec do kogo, do czego (1290): *PowUrb* + [3 r.], +3, +3v [2 r.]; *BierEz* D2 [2 r.], E2v, G3, Q2; *PatKaz* I 8; y rzekł po wtore Farao do Iozefa/ otom cye wřtawil nad wřlyřtkym Eiptem *HistJóz* B2v, A2, A3, A3v, A4, B2v [2 r.] (13); *BielŻyw* 57; *March*² D3; *LibMal* 1543/76v, 1554/187v; řlyřząc do niekory s řiedzających imieniem Lizias rzekł do krolá/ Kleopátry národzi fie řyn tobie podobny *HistAl* B2v, A6, B, B3, B4v, C4v (20); *MurzHist* F2, G2, P3, R4v; A Zachářjař rzekł do Angioła řczego to poznám? *MurzNT Luc* 1/18, *Matth* 18/3, *Luc* 1/13, 13/23, 19/33, 39 (12); *KromRozm* III E2; *LubPs* B2, ee2v; *KrowObr* 4, 14, 14v, 15v, 57 (9); *RejWiz* 159; Rozgniewawřřly fie okrutnie Moizeř/ rzekł do Pána: Nie páthř áni przyimuy offiar ich. *Leop Num* 16/15; Ziecháło tedy trzy tyřiacie meřow z pokolenia Iudá do iáłkiniej řkály Etham: y rzekli do řámoná: Coř zá niewieř że Filifitinowie pánuia ná námi: Czemužeř to wczynił? *Leop Iudic* 15/11, *Gen* 14/21, 15/5, 7, 16/5, 8 (291); *RejFig* Bb5v, Cc7v, Dd2; DWá dźbany málowáli/ ony řpołem plyná/ Czekáiąc rychłoli fie pořpołu rozmina. Až po chwili mieczyány/ rzekł do glińánego/ Wierę plynáwa pořpołu/ będye ráta řwego. *RejZwierc* 117v, 4, 18, 26, 36v, 41, 121v; Zátym pan Bog rzekł do niewiářty/ Przeczeř to wczyniła? *BibRadz Gen* 3/13; Będzieř tedy prorokował to wřytko przećiw im/ á rzeczeř do nich/ Pan zářczy z wyřoká/ á glos řwoy wpuřci z řwiętego przyřyřtku řwego *BibRadz Ier* 25/30, *Gen* 3/1, 14, 16, 17, 4/9 (196); *OrzRozm* I2, N3; Sará widząc iż řlodu nie miałá/ rzekłá do Abraháma: Widę iż mieř Pán Bog zámknáł/ wnidź do řlugi moiey Egiptkiey Agář/ owa z niey pocznieř řyná. *BielKron* 11v, 4v, 11, 11v, 12, 13 (123); *SarnUzn* B5; *GórnDworz* O5, O7v, P3, Q3, Q4 (12); Y rzekł do nich [do pasterzy] Anyoř: Nic řie nie łękaycie. *RejPos* 18, 41v, 45v, 58v, 80v, 111 [2 r.] (30); *GrzegŚm* 8, 11, 34, 39; *KuczbKat* 55, 215; *RejZwierc* 49v; *WujJud* 149v, 156, 178, 224; *RejPosRozpr* b3v; Y rzekł Iehowáh do Moizeřzá: ták rzeczeř do řynow Izraęłowych: Wyřćie widziedi řem zniebios mowił zwámi. *BudBib Ex* 20/22; Ieřcze rzekną do řřzu twoich/ řynowie řierocťwá twego/ ģáłne mam mieyřce/ ođřtař odemnie žebych miał gdzie mieřzáká. *BudBib Is* 49/20, cv, *Gen* 6/13, 7/1, 12/1, 17/15 (230); Rzekł potym glos do niego [do Heliasza]/ wynidźze s tey řzyury/ A řtań otu przed Pánem/ ná kráiu tey gory. *HistHel* C3v, B3, Cv, C2; *BudNT Matth* 2/23, *Luc* 1/30[34], *Act* 18/14, 23/14; *CzechRozm* 36v [2 r.], 42v, 75, 134, 136v (9); *Plato* rozgniewawřřly fie ná niewolníká rzekł do niego: Wierźmi bym řię niegniewáł/ niepomáłu bych ģię teraz bił *ModrzBaz* 7v, 10; *SkarJedn* 71; *Oczko* 5v; *KochPs* 170; A bacząc iřz mieř ono łákomřtwo zwięćza: rzekłem do řlugi y piřarzá mego. Prořę ģię/ co dzień wkradni wmnie pięć pięniędyř/ žebych o tym niewiedział/ á day ie wřogim. *SkarŻyw* 100, 31, 99, 100, 121, 126

(45); (*did*) Annas odchodząc od grobu/ rzecze do ftróżow. (–) Iuż was prośim/ pilno firzeźcie A zawnždy oftróżni bądźcie. *MWilkhist* B3v, C4v, D3, F2, F3, F3v (14); *StryjKron* 6, 125, 130; *CzechEp* 287, 320, 331; *KochFr* 26; *ReszPrz* 106; *ArtKanc* A5; *Phil* C4, F2, K, K2, R4; *GrabowSet* T2; A oni [Żydzi] wołali: Weźmi/ weźmi/ vkrzyżuy go. Rzecze do nich Piłat: Więc Krolá wálzowego mam vkrzyżowác? *LatHar* 734, 29, 75, 282 [2 r.], 359 [2 r.], 527 (59); A kiedyż ábo od kogo bywa [człowiek] rozwiązány? Od tych do ktorých rzeczono: Ktorých grzechy rozwiązanie ná ziemi/ będą rozwiązány y w niebie. *WujNT* 354, 90, *Mar* 2/10, *Luc* 1/13, 18, 34 (109); *WysKaz* 24; *JanNKarGörn* G4v; *SiebRozmysl* D4v, F4v; *SkarKaz* 161b, 242b, 348b, 486a, 515a [2 r.] (9); Kot baczy że ofzukan od ptałzká ná oko. [...] Vyřrzy lkowronká tego co mu vmknął lkory. [...] Do kotorego kot rzecze potrway pry do czału. *CzahTr* L, E2, K4; *PaxLiz* B4, C4v, D3v, E3, E3v; *SkarKazSej* 668b, 697a. Cf »rzec wielkim głosem«, »rzec podobieństwo«, »rzec sam do siebie«, »rzec słowo«, »rzec słowem«, »rzec [jakimi] słowy«, »śmiele rzec«.

rzec komu, czemu (2846): Ezop gdy włzedł do łóżnice/ Vzrzawłzy tám cudne młodzieńce: Rzekł im/ Bog wam pomagay/ A koždy mi fwą rękę day. *BierEz* A4v, A2 [2 r.], A3v, A4, A4v [2 r.], B (70); Mariá gdy przyflła tam gdzie byl mily Iezus/ vzrzawłly go padla placzátz ná fwe kolana ij oblicze przed iego nogi ij rzekla iemu/ Panie by ty tu byl/ brat by mój niebyl vmarl. *OpecŻyw* 67v, 5v, 7, 36, 39, 40 (125); *ForCnR* A2v, B2 [2 r.], C4v, D, D2v; *PatKaz* I 8; *PatKaz II* 55v, 58, 61, 62, 81v (9); *PatKaz III* 95, 97, 100v, 105, 111v (8); y rzekł Iozef brácyey fwoiey/ fluchaycye lnu mego ktorým widzyał. *HistJóz* Av, A2v, A3, Bv, B4v [2 r.], Cv (25); Nie kotorego czału Crefus krol przyprawil fie iak nakrafniej mógł á w maieftacie fie pořadzil y rzekł Solonowi Solone widziallis kiedy czo pięknieyřzowego, á flachetnieyřzowego *BielŻyw* 6, 6, 32, 41, 46, 48 (48); *March*² D2v; Dobądż (mily panie) miecza y obřtáp ty ktorzy mnie przeladuia. Rzecż duřzy mey/ lamci twe wybawienie. *WróbŻořt* 34/3, 49/12, 16, 109/1, 121/1, 139/7; Anyřch donyego pan wybezał thedi bel rzekł chłopcuz thenze wyerřchowłki myli brachu ydz my kon oflyodlay *LibMal* 1545/103, 1543/68v, 72, 1544/91, 1546/114v, 1549/148v, 1554/183v; *RejRozpr* Bv, D2v; *SeklWyzn* d2; *RejJóz* A5v, D2; *SeklKat* Cv, C3, Iv, I3; *RejKup* g4, i2v, v7v; Anektánábuz rzekł krowey/ żadařli odemnie co inřzowego flyřzec *HistAl* A3, A2v, A3, A3v [2 r.], A4v [3 r.], A5 (67); *KromRozm I* F2; *MurzHist* F2v, G, G3, I2v, I4 (14); A Iefus gdy řzedł zonąd/ virzáł człowieka řiedząc⁶⁰ ná cle Mattheufza imieniem i rzecze mu/ podź zamną *MurzNT* *Matth* 9/9, *Matth* 7/4, k. 31, *Matth* 9/4, 6, 11 (87); *KromRozm II* g, f4v, x; *KromRozm III* D4, E [2 r.], G8v, I6, N5v, N6v; *GliczKsiąż* B2v, B8v, G3v, G4, H8v, I, K6v; *LubPs* I2v, N3, T5, cc6; potym řtářzy Przyřyęznik rzecze řwiádkowi [...]. Pod tą Przyřyęgą ktorąř vczynil ku Pánu Bogu y ku Vrřędowi/ ábyř w tym Prawdę zeznal/ o co iefteř pozwan *GroiePorz* x3, I3, cc4v; *KrowObr* I3v, 43, 55, 58v, 77v [2 r.] (13); *RejWiz* 20v [2 r.], 23, 65, 75v, 109 (14); Zali řpuřciłř řylkáwice/ á poydą: á wráćiać fie zás rzekną tobie: Owofny thu? *Leop* *Iob* 38/35; A wźiawłzy o tobie [*miasto Tyr*] záłobne nářzekanie/ rzekną tobie: Iákožeř zginęło ktore leżyř ná morzu/ miařło známienie *Leop Ez* 26/17, *Gen* 15/5, 13, 16/2, 9, 10 (206); *OrzList* c, g4v, hv; *KochZuz* A2v; *RejFig* Aa4, Aa4v [2 r.], Bb3v, Bb4, Bb4v [2 r.] (14); HEnrik gdy zá żywotá řyná koronowál/ Ku cęci s pirwfzá potráwá/ k řtořu przyřłogowál. Rzekł mu [tj. *synowi*] ieden/ zacnego to kráycęzgo macie *RejZwierz* 21v, 2 [2 r.], 3v, 4v, 5v, 6 (23); Rzekł potym Abláom/ A Amnon brát moy izali thež niepoydźie z námi? Ale moy Krol rzekł/ A po což ma idź z tobą? *BibRadz* 2.Reg 13/26, *6v, *7, *Gen* 3/1, 4, 11 (193); *OrzRozm* O2, Rv, R3v, S2, S3; Tákieř Mifibofet zářtápil á vkařal fie krowi [Dawidowi] nie vmyty áni řzczofany. Ktoremu krol rzekł: Czemúř zemną nie ieřdźil? *BielKron* 72v, 3, 12 [2 r.], 12v [2 r.], 13 [2 r.], 14 (212); *GrzegRóżn* C3v; *KochSat* A4v; *Mqcz* 86c, 93c, 171a, 211d, 333a, b, 494b; *OrzQuin* C3, F3v, F4v [2 r.], G2, S3v (9); *Prot* B4v, Dv, D2; *SienLek* Ttt4v [2 r.]; *LeovPrzep* H2;

RejAp 8, 15v [2 r.], 16, 61v, 87 (21); *GörnDworz* F2, O4, Q, Qv, Q2v (14); Zátym rycerze przyřzedłzy ku řłupowi [křtory grzechy skryte cesarřowi powiadař] rzekli iemu: Cefarř przyřkařal ábyř powiadař thy ktorzy przećiw vřtáwie iego cźynia/ á křtorzy tobie groźá *HistRzym* 49; Vřlyřzawłzy to ředzia rzekł okořo řtoiaćym: Iefli to prawdá/ co ten powiadař? *HistRzym* 98v, 2v [2 r.], 3v [2 r.], 4v, 5 [2 r.], 7 (307); Y rzekł Iezus onemu řetnikowi: Iuż idź/ á iáko wierzyř tákći fie niech řřtánie. *RejPos* 45v, Iv, 20, 23, 41v [3 r.], 45 [2 r.] (111); *RejPosWiecz*³ 97v, 99v; *BiatKat* 133v; *BielSat* D; *GrzegřM* 8, 9, 14, 34, 49, 62; *HistLan* E; *RejZwierc* 27v [2 r.], 55v, 148v [2 r.], 153v, 170v (16); *WujJud* 4, 6, 56v, 150v, 152v, 237; Iedno to pámiętay: že řámemu Piotrowi rzeczono: A tobie dam kłucze kroleřtwá niebieřkiego. *WujJudConf* 84v; *RejPosWřstaw* [21³]v; Y rzekł Lában Iáákbowi: cźyli dla tego žeř mi brát będziefł mi řluzýć dářmo? *BudBib* *Gen* 29/15, *Gen* 25/23, 29/4, 5, 6, 8 (116); *HistHel* B3, B4; *MycPrz* II A2; *WierKróc* B3v; *BiatKaz* kv [2 r.], M3v; *BudNT* *przedm* c6, *Matth* 2/24, 8/22, 32, 11/3 (106); *CzechRozm* 177, 180, 190v, 236 [2 r.], 237; *PaprPan* Ccv; A kto po Chryřtufie řłuznieyby mógł tym fie řłowem okrařić/ iáko ten ktoremu rzeczono: tyř Opoká ná ktorey zbuduię Kořćioř moy? *SkarJedn* 246, 67 [2 r.], 70; *KochOdpr* B3v; *Oczko* 5v, 9; OBroná wiefczny řludźi vřtápionych/ [...] rzecze duřzy moięy/ Iam zdrowie twe. *KochPs* 48, 75, 139; Y rzecze on pogánin mąř żenie řwey: Daymy ty pieniádze ná lichwe/ ábyřmy z nich pożytek mieli. *SkarŻyw* 101, 2, 14, 21, 22, 26 (101); *MWilkhist* B3 [2 r.], F3v, H2, H2v [3 r.], H3 [5 r.] (24); *StryjKron* 125 [3 r.]; *CzechEp* 28, 51, 122, 238, 248, 280 [3 r.]; á głowá tá ktorá Apofřł przypominař nie može nogom rzec/ nie trebeá mi was *NiemObr* 46, 7, 28 [2 r.], 30, 38, 49, 115; *KochFr* 11, 16, 55; *KochSz* B2, Cv; *ReszPrz* 69; *WerGořc* 218, 229, 252; *BielSen* 7, 8; *KochPieř* 33; *ArtKanc* C13v, D12v, E8, F15, N17; *BielRozm* 24; *GörnRozm* G2v, I2v, I3, Mv; *PaprUp* Gv, I, Iv; *ZawJeřt* 44; *ActReg* 85, 132; *Phil* G, I; *KochPij* C3; *GrabowSet* A2; *KochFrag* 45; *LatHar* 29, 380, 476, 615, 690 (23); Bo řłatek Zduřłki nie rzecze zdunowi/ Co chceř zemną poćynáć *KolakCath* B4; Y nie vřnal iey [Józef Maryi] ář porodźilá řyná řwego pirworodnego: y názwál imię iego IESVS. [*Matth* 1/25] (*marg*) Abo nazwála. Bo ták Pannie, iáko y Iofefowi rzeczono przez aniořa: Názwiefł imię iego IESVS. (–) *WujNT* 3 *marg*; Y wwiordł go dyabel ná gorę wyřłoká/ y vkařal mu wřzytkie kroleřtwá wřzego řwiátá w ocemgnieniu: y rzekł mu: Tobie dam władzá tę wřzytkę/ y ozdobeę ich *WujNT* *Luc* 4/6, *Matth* 2/5, 3/15, 4/3, 6, 7 (630); *WitosłLut* A2; *SkarKaz* 5a, 7b, 44a, 160a, 316a (13); *CiekPotr* 32, 60; Wđzy tákiego řadnego hayw [= *tam*] nie vpátruię/ Aby mi rzekł owo cę w vpadku rátiuę. *CzahTr* Cv, K3, L2v [2 r.]; Y nieřmiař mu nikt nie rzec. *GosiCast* 73; *SkarKazSej* 668a, 672a; *KlonFlis* D3, G3v, H2v; *SapEpit* A2, A2v; *ZbylPrzyg* A3, B4. Cf *rzec komu w kim*, »což rzeczemý«, »mali się prawda rzec«, »włařniej rzekę«, *Zwroty*.

rzec komu w kim, w osobie cźyjej [= za pořrednictwem kogo] (2): Nie Křiężac Papieřá głowá Kořćiořá Powřtecznego vczynili. Ale řam pan Chriřtus/ gdy mu rzekł w ofobie Piotrowey: Pář bářánki moie; Pář owiećki moie. *WujJud* 123, 18v.

rzec czemu [= na co] (2): *RejZwierz* 73; Nam subiicere etiam significat dicere vel respondere ut haec ad ea subiecit, To temu rzekł ábo odpowiedział. *Mqcz* 163a.

rzec k(u) komu, k(u) czemu (*żywotne*) (453): Y rzekł zářię Xántus k niemu [k *Ezopowi*] Pokuřźiać iego rozumu: Kupię cę iuż iáko řam chceř/ Iefliže mi nie vćiećeřł. *BierEz* B2v, Cv, C3v, Dv, H2v, I2 (11); MATuchna bořá [...] pokornie ku řwemu řynowi gorzko placzátz rzekla. O moy mily řynu/ wřpomni ná to iřz ci tylko ciebie iednego mám/ a řtracęli ciebie/ řtracę żywot mój. *OpecŻyw* 81, 24, 33v [2 r.], 35v, 43v, 47 (61); *ForCnR* Bv [2 r.], B3, C4, D4, E2; *PatKaz II* 55, 55v, 78; *FalZioř* V 1v; *WróbŻořt* 40/5; *RejPs* 71v, 75, 164v; I traffilo řzye [...] Iřch Mařurek rano wřtawłři rzekł knyemu Ianye a Nyewyeřł káři czeřo vkrařcz *LibMal* 1554/183v, 1546/116, 1554/189v, 194v; Ludźie vćeni/ im go cźłowiekiem zánieřřem [...] widźieli/ tym teřz wiefcy wřzelakich obyćzaioř kof-

towali/ owáby go pociefzyc mogli/ I rzekli fą knięmu/ Panie Francifzku [...] *MurzHist* K2, F4, L4v, P4v; *MurzNT Ioann* 7/3; *Glicz-Książ* B3; Rzekł Pan k bogaczom fwyátá s fwoyey wyfokości/ Ia nád wámi okażę znák dziwney możności *LubPs* P5v, Tv, Z2v; *Rej-Wiz* 65v, 85, 166, 178v; *Leop 2.Reg* 11/22, 12/1, 15/33, 19/25, 3.Reg 10/6 (16); I rzecze ták ieden fędzyna ku Dánielowi. Bá wierę fiądź między námi *KochZuz* A4v; Y rzekł Krol Izráelłki ku Iozáfáthowi/ Odmienię fię [= *przebiorę się*] ia y poydę ku bitwie *BibRadz 2.Par* 18/29, *Gen* 3/9, 4/15, 12/1, 15/4, 7 (81); *OrzRozm* A4v, Ov; Wyfzedłzy s kołciólá wodz náłz rzekł k nam/ obáčźciełz to zá com ia tu máło nie dáł chtërzeczech tyfięcy złotych pieniędzy. *BielKron* 456v, Iv, 2 [3 r.], 3 [4 r.], 7v, 11 (95); Qui erit rumor populi (inquit) si id feceris, Co ludzie będą mówić/ (rzekł ku mnie) yelli to vcziniłz. *Mącz* 360c; A ku Sinowi práwi rzeczono iefth/ Ná pocżátku ftworzyłes ziemię o Boże Iehowá/ á fpráwá rák twoich fą niebiofá. *SarnUzn* C5v; *RejAp* 15v, 174v; *GórnDworz* C3v, P2, R3, R3v, R6v (10); Y ftało fie iednego dnia gdy go oná pánná náwiedzálá/ on młodziencier rzekł k niey. O miła pánno profzę cię ábyś fie o me wyzwole nie prácowálá. *HistRzym* 4v, 4v, 5 [2 r.], 11, 13, 15 (29); *RejPos* 22, 38, 53v, 69v, 109 (28); *RejZwierc* 149; *BielSpr* 49v; *BudBib Gen* 12/4, *Deut* 34/4, *Ios* 6/2, *Iudic* 16/11, 2.Reg 1/4 (21); Przyfłápiwłzy Heliałz/ ku wżytkim ták rzecze: A długoż ná dwie ftronie/ ták fie chwiać będziecie? *HistHel* B4v, B2, C2; *BudNT Luc* 3/12, 14, 5/31, 33, 34 (17); *CzechRozm* 45, 75; rzekł Paweł ku Antoniemu: Wiedziálciem ia/ brácie moy miły/ żeś ty ná tey puftyni miełzkał *SkarŻyw* 51; *KochFr* 63; *PudFr* 68; *Phil* F3; *WujNT Luc* 2/48, 5/33, 7/50, 9/59, 13/7 (13). Cf »coż rzeczemy«, »bezpiecznie rzec«, »rzec wielkim głosem«, »rzec podobieństwem«, »rzec potajemnie«, »rzec sam ku sobie«, »rzec słowo«, »ani jednego słowka nie rzec«, »słusznie rzec«, »śmieie rzec«.

rzec k(u) czemu [= jako reakcja na czyjeś słowa, w związku z czym; zawsze: k(u) temu] (22): *MurzHist* S2; *BibRadz Iob* 20/1; A gdy krol przyfzedł z ogrodá/ náłázł Amáná leżąc ná lożu gdzye Hefter legálá/ rzekł krol: Oto y krolowá chce poniewolić przy mnie. Ktemu Arboná klefnicie rzekł/ áno drzewo ktore ná Márdochéá vczynił. Ná którym fámeo krol kazał obieść *BielKron* 115v; Quid si hoc quispiam voluit Deus, Iáko álbo co k temu chcełz rzec yelli to ták Bóg przezyrzał. *Mącz* 341a; *SienLek* 95v; Záprawdę iefli Dworzánin niemłody będzie mogł iść tą drogá/ ktoráś w.m. pánie Krifki pokazał/ dobrze celuie Dworzániná młodego. Ku temu rzekł pan Boiánow(ski) Wąpię ia áby kto náłázł fie taki. *GórnDworz* Mm6v, D6v, E4v, O, Vv, V3, Bb8, Kk8; Tedy Ligoría pocżęłá iey pytać rzeknąc. Wielzli czyiá corká iefteś? Ktemu Tárfia iáko domnimáięcy fie rzekłá: Strángwilowá/ á Dionifia iefł mátká moia. *HistRzym* 18v, 13 [2 r.], 15v, 16, 19v, 20v, 46; *Koch-Mon* 26.

rzec (na)przeciw(ko) komu, przeciwko czemu (11): *RejPs* 196; *KrowObr* 222; A iście nie powtore fámi fiebie zálecamy wam/ ale wam dáiemy przyczynę ábyście fię chlubil z nas/ żebyście mieli co rzec przeciwko tym kthorzy z oblicza chwały fzukáią/ á nie z ferćá. *BibRadz 2.Cor* 5/12; Aleby fhadz kto rzekł przeciwko tym fłowom ktore tu w ofobie Abráámowej fą rzecżony ku bogaczowi temu/ odpowiedáiąc mu/ iż iuz żadny vmárly nie poydzie ná fwiátł žiwego przeftrzegáć *RejPos* 164; *WujNT 2.Cor* 5/12. Cf »coż rzeczemy«, »rzec słowo«, »ani jednego słowka nie rzec«, »rzec [jakimi] słowy«.

rzec na co [= jako reakcja na czyjeś słowa, w związku z czym] (54): Ktorey [królowej] Anektánábuz rzekł/ [...] ále potym ciebie Filip záłię przymie zá żonę. Ná to krolowa rzekłá/ profzę cie miły miłtrzu áby mi wżyftkę práwdę oznaymił *HistAl* A3v; *MurzHist* F2v; *Leop Mar* 10/18; Pod ktorimeś drzewem widziál owo ludzi dwoie. Powiedzýał/ że pod iábloniá: á ná iego mowę/ Rzecze Dániel/ fklámáłes ná twą siwá głowę. *KochZuz* A5, A5; On plunáwłzy fkożýł precz/ fmiechu dofýć było/ Bo też ná tę queftýá ták fie rzec godziło. *RejFig* Aa4; *BibRadz Gen* 24/33, 2.Reg 19/38, *Luc* 10/28; Rzecze Krol wedle Státutu Alexándrowego/ wroć mi bes pieniędzy

imienie/ czemuś mi dawał przeciwko Státutowi? (–) A ia też ná to záłyę rzekę Krolowi/ á czemuś ty ode mnie brał Krolu pieniędze ná imienie/ wiedząc iż to iefł przeciwko Státutowi. *OrzRozm* S2; *Biel-Kron* 65, 115; Verbi gratia et verbi causa, quod et exempli gratia dicitur, Náto rzekąc/ w obyczay przykłádu mówiąc. *Mącz* 484c; rozumiem że mi w.m. dáley mówić nie dopuściłz. Rzekł ná to pan Koftká. Nie iefłtem ia thák zawifny *GórnDworz* Aa, Q8, Z4, Z8, Cc, L18; *KochMon* 21; *HistHel* B4; *SkarŻyw* 107, 456, 500; *GórnRozm* I2v; Zagniewani rzekł na te flowa moye/ anie wielz bracie/ Honor non autoritati fed meritis tribuendus ełt *PapUp* H4v; *ActReg* 86, 102; *WujNT 1.Cor* 14/16; *CzahTr* E. Cf »coż rzeczemy«, »nie dáć słowa rzec«, »ani jednego słowka nie rzec«, »nie wiedzieć co rzec«.

rzec na kogo, na co [= o kim, o czym] (5): *LibMal* 1544/91; y ludzie więcz pofpolicie s thych zwirzchnich rzeczi/ fądzá o tim/ co iefł wnątrz: y ná toć owo v nas rzecżono/ Iáko cie widzá/ tákó cie piřzá. *GórnDworz* L7v; Tá rzecż [tj. ta wyrocznia] ktorá rzekł Iehowá nań [na króla Sancherywa]/ Wzgárdziłá cię/ fzydziłá z ciebie dziewicá corká Cyionlka *BudBib 4.Reg* 19/21; *ModrzBaz* 105v; Powiedz mu [panu kasztelanowi] wñ ode mnie raczey Starostwa niech bierze, fraszki to takie rzeczy. to rzekł ná Iurgiełł wñ Gdanški *ActReg* 132.

rzec o kogo, o co [= w sprawie kogo, czego] (11): Item zeznal yfch yemu y Zyanem dawali the dzzewky pyenyedzi gdi ym yedno onye rzekli *LibMal* 1546/114v; Niebożye fie/ ále ocobyś kolwiek mi rzekłá/ toć vczynię. *Leop Ruth* 3/11; *BielKron* 53v, 71; *Czech-Ep* 51; O X. Opata Mogilinskiego, rzekło się *ActReg* 85, 10. Cf Ze zdaniem dopełnieniowym nawiązującym, »ani jednego słowka nie rzec«.

rzec o co [= o czym] (3): Iezus o zwolenikoch nitz nie odpowiedziál/ bo wlyficy od niego oné nocy vciekli/ Ale o fwoię naukę rzekł: Czo mie o to pytałś/ gdy mi nie wierzyłś? *OpecŻyw* 109; *CzechRozm* 100; *ActReg* 22.

rzec przez kogo, przez co [= za pośrednictwem kogo, czego] (9): O Panye Iefu crifte. kthorifz rzekł przefz vfta proroczkye. wyecżczny mylofzy vmylowalam [?] czyebye wmogym fzymlowanyu. *PowUrb* +2; *OpecŻyw* 180v; Dzyeuyáta regula fzwýatofz-czy yefth funtamenth pokory fzwýatęy yako crifłus rzekł przefz lucallá fyodmenafłhego capitulum gdy wżytko fpelnyczye czo uam przykazano mowczye zcludzy nyepozyteczny yefłefmy *PatKaz III* 148; Thedy mu [faraonowi] Bog rzekł przez fen/ Wiem ci ia tho iżeś fzczyrym vmyfłem vczynił *BibRadz Gen* 20/6; *BudNT Act* 2/16, 18/9; *ArtKanc* K14v; Y rzekł Pan Páwłowi przez widzenie: Nie boy fię; ále mów/ á nie milcz: bomci ia iefł z tobá *WujNT Act* 18/9; *SkarKazSej* 663b.

rzec między kim (5): Klániaycie fię Iehowie w wielmożności świętey/ drzyćcie od oblicza iego wżytká ziemió. Rzecźcie między narody/ Iehowá kroluie *BudBib Ps* 95/10. Cf »rzec sam między sobą«.

rzec przed kim, przed czym (14): Ale on iey [lew różgi ofiarowanej przez węza] niechćiał przyiáć/ Przed wżytkiemi tákó rzekąc: Wálze dáry biorę wdzięcznie/ Ktořeście mi dáli wiernie *BierEz* M; Słyfząc tho Alexander wezwał do fiebie Poflow Dariufowych/ á przed wżytkimi rzekł im/ Powiedzcie Cefarzowi wálzemu/ dziwuiey fie temu iż przed tym mniemał z rák náłznych wyrwáć mátkę/ finy y żonę. *HistAl* F6; *Leop Ier* 28/10, *Dan* 6/13; Potym Iozue mowil do Páná [...] y rzekł przed oczymá Izráelitow/ Stoy Słońce w Gábáon/ á Miefiąc w dolinie Aiálon. *BibRadz Ios* 10/12; *BielKron* 16, 242, 459; A ták nierychłó káždá pánná przed káždym mężem rzecze/ tego chce *HistRzym* 14; *BudBib 4.Esdr* 14/17; *BudNT Gal* 2/14; *SkarKaz* 455b. Cf »rzec słowo«.

rzec z kim [= cytując kogo] (5): *PatKaz III* 92v; Mufzę thu rzec s Świętym Páwłem/ o nieprzyiáćiele krzyżá Páná Kryfłufowego/ ktorých koniec iefł zátráccie. O krámárze niebogoboyni. *KrowObr* 77v; DOfyciem fie iuz nábył ná tym nędznym fwiecie/ Dofyciem fie przypátrzył czo fie ná nim plecie/ Y mogłbych rzec s Salomonem iż vanitas wżytko *RejZwierc* 269; *PowodPr* 74; *SkarKaz* 352a.

rzec za czym [= w związku z czym] (1): slyfchal gdi Michal fchwyecz maycz rozmowa o wyerze lzwyenthey krzefczianfkyey Zyanem drumlikym Za pithanym thego tho Iana rzekl yeflyfch Zydwowe boga vmenczili, kthofch thym czaffem byll na nyebye *LibMal 1554/187v*.

rzec o kim, o czym (129): *OpecŻyw 67 [2 r.]; PatKaz III 103, 132, 133, 133v; RejKup bb6; Nyechayze tedy ocyc minye nyekuká [nauczyciela]/ á fyná fwego odda vczonemu yákyemu/ izeby fie to ftáló/ á možno tež rzec o fyne/ nye prozno fie vczył/ áni w náuce wydal preceptorá fwego. *GliczKsiąż 17v; Boć rzecze Fáró o fy-niech Ifráelklich: Vwikłáli fie bładzác ná ziemi/ závárlá ie pułcza. Leop Ex 14/3, Gen 21/12, 1.Reg 16/9, 4.Reg 21/4, Ioann 1/47; Dobądź mieczá twego á zábiy mieł/ by fnađź o mnie nie rzeczono niewiáftá go zábiłá *BibRadz Judic 9/54, I 111b marg, Eccle 1/10; OrzRozm O4v; O Mefyálzu rzeczono ieft w onych dnioch gdy przyđiđie/ będzie wyzwołon narod Zydwofki *BielKron 464, 79, 82, 464; GrzegRóżn D2v [2 r.]; Genus apud Dialecticos quod dicitur de pluribus differentibus specie. Co może być o rozmáytich ofobách łobie roznych rzeczono. Mącz 143c, 118a; SarnUzn D2, E, [G2]; WujJudConf 231v, 238; RejPosRozpr c4; my ciągniemy do mieyfca o ktem rzekl Iehowá: Dam ie wam *BudBib Num 10/29, 1.Reg 16/3, 3.Reg 8/29, 11/2; BudNT przedm a4v; CzechRozm 99v, 106, 189v; Bo co fię o jednem rzekło/ toż fię y o drugich ma rozumieć. ModrzBaz 74, 70v; ModrzBazBud ¶6; SkarJedn 45, 280, 283, 290; SkarŻyw 80; CzechEp 65, 164, 283, 320, 355; NiemObr 71, 177; KochFr 83; GórnRozm E3v [2 r.]; co rzekę o ziemi Rákulkiéy/ iáka teraz ieft? *OrzJan 9, 9; LatHar 121, 649; WujNT 204 [2 r.], 278, Ioann 1/47, s. 463, 484 marg, 538, Hebr 4/4; AVguft Zygmuntow nie wydal tez Táty, [...] (Ze Lwá nie Ryś, lecz także Lew fię rodzi, Toz fię nam o tym cnym Krolu rzec godzi.) Nie wydal w cnoćie y w grzczney dzielności *KlonKr F2v; Bo czego Bog o rodzicach nie rzekl; to o Káplánách flugách y namieftnikách fwych powieđział PowodPr 58; SkarKaz 80b, 83b, 84b, 385b, 635a; SkarKazSej 660a, 692a; KlonWor 63. Cf Ze zdaniem dopełnieniowym nawijający-cym, »coż rzeczemy«, »bezpiecznie rzec«, »rzec słowok, »ani jednego słowka nie rzec«, »słusznie rzec«, »nie wiedzieć co rzec«, »źle rzec«.*******

rzec przy kim, przy czym (3): Szli tedy do Cefárzá ktego corkę czárt Wentámálion rzeczony ofiadł z rofkazánia ich: rzekli tedy przy Cefárzu/ wynidź Wentámálion z they corki Cefárfkicy. *BielKron 464; Mącz 66a. Cf »rzec słowo«.*

rzec w czym [= w tekście] (4): Bo rzekłem (w modlitwie moiej) niechay fie zemnie nieraduńi nieprzjaciele moi *WróbŻolt 37/17; wktorey rozmowy then tho Michal rzekl. A czofz tho yefth Ia nyewyerze thelko wyednego pana boga *LibMal 1554/188v; OrzRozm S4; CzechEp 287.**

rzec gdzie [= w jakim miejscu tekstu] (8): Bo iakom rzekl napoczątku tych kfiązek/ Nieftoię o rzecż dworná/ ale o dułf pokorná. *OpecŻyw 30; Vthory vvuod yefth proroczky bo iob tak rzekl [...] wtrzczyem polozeny Nyechay zagynye dzyen w ktery yef-tem narodzon *PatKaz I 7, 3v; O ktorey [pannie Maryi] rzekl Szwyáty Ian w apacalipsi [!] dwunaftego capitulum Nyeuyafto [!] obleczona flonczem a myefyącz pod nogamy yey *PatKaz III 132, 140v; BibRadz *3v; Abowiemci nie mowi s. Ian tu [1.Ioann 3] nic o Iftnoći/ jedno [...]. Ale iże thego thu nie rzekl ná tym mieyfcu/ y iuzefz to nie ieft s flowá Bożego? *SarnUzn [G2]v; WujNT 551.****

cum inf (1): położył [*Heliasz*] zwirzchu ofiárę/ to ieft wołu sfiekánego/ y iefczę wodą zwirzchu polewał/ by nie rzeczono iákim kuglárfstwem zápálić *BielKron 84v.*

cum A cum inf „być” (4): a iedni za drugie lzątz/ one^o [*Syna Bożego*] czarnokfięznika bytz rzekli/ ij przeciw ijch zákonu czynitz. *OpecŻywList C2; Gdyż Alexander myłlił iákoby ty gory były ták rozdzielone/ nie ludzká ręká ále nawálnoćiá potopu rzekl ie być rozbite. *HistAl K8; Z táđ rzekl Aryfoteles być to rzecż przyftoyná/ Cnotliwemu Kxiążęciu miewác rękę hoyná. *KolakCath C3v; WujNT 608 marg.***

cum A dupl (2): Ale izefz rzekl Perská ziemię w wielkofci złotá obftuiąca/ zoftrzyłes fmyłly náfze á fpráwiles nas przez tho męż-nieyfze *HistAl C5v, G8.*

Ze zdaniem dopełnieniowym [w tym z zapowiednikami: to (77), tak (26); iz(e), że (453), (a)by (102), (a)by ‘że’ (43), iz(e)by, żeby [po przeczeniu] ‘że’ (29), iz(e)by, żeby ‘aby’ (15), zaimek względny (12), zaimek pytajny (3)] (657): *MetrKor 34/134v [2 r.]; Lekarz niemocnego pytał/ Iákoby fie tey nocy miał. On rzekl iz fie barzo znoil *BierEz Lv, B2, B3v, C, C3v, C4v (13); OpecŻyw 10, 37v, 50, 50v, 52v (15); PatKaz I 13v; PatKaz II 69v; PatKaz III 91, 94v, 123 [2 r.], 133v [2 r.], 144v (10); tedy xyążę rzekło dzýewce fwey Ale-nech izby pocalowała Iozefa *HistJóz B4v, E; FalZioł IV 58d, V 1v; tam przykazał [Diogenes] przyiacielom [...] aby ciało iego nie pochowane zoflawili, ktemuż rzekli, żeby go zwierzętha pożrzec mieli *BielŻyw 77, 50, 109 [2 r.], 114, 116, 133, 166; BielŻywGlab nlb 9; GlabGad L8v; March² D4; WróbŻolt 13/1, 49/12, 52/1, 88/3, 115/11, 121/1; RejPs 71v, 132v, 196; o tho terafz na polie wyez-dzam ydzę a rzekny Zeliflawkiemu abi tham ku mnie nadyachall. *LibMal 1543/72, 1544/92; RejJóz C7, K7; SeklKat M3; Snaćes nie czętl profa Swinio Co rzekl Tomás de Aquino Albo tež Bona-wentura Iz tam zlie ycz bez Captura *RejKup t3, l8, o7, r7v, t8, v7v, y2v, Dd; Alexander wfzedł do ciebie a dobrzes iemu prorokowała/ a mnięsz rzekła abych miał ftraćić wfzyłtko kxięftwo *HistAl D4v, D5v, N; KromRozm I C3, I4v; MurzHist L2v; MurzNT 81, Mar 5/43, 168v marg; MurzOrt B2v; KromRozm II g4, r2v, r3v; Ale yákoż-kolwyek ftára tho náuká/ [...] yednák nymozę tego niikt rzeknąć/ izeby była powflechnego kołcyoła. *KromRozm III E4, G2v, H3, K4v, N2, O8, P5v; LubPs D, H3v, I2v, N5v, Rv (13); Rzczono ieft iz Sędzia ma fędzić wedle obudwu ftron wywodow. *GroicPorz aa3, i2v, aa3v; Wfzákofz fie nam fląd niezda ich [Bonerów] zacności fláwić/ By kto nierzekł ze fie my chcem pochlebftwem báwić. *KrowObr A; Ale wiem co rzetefz/ iz nic náтым nienależy *Krow-Obr 184, 4, 9v [2 r.], 10 [2 r.], 12v [2 r.], 24v [3 r.] (70); RejWiz 5v, 148v, 159; Leop 3.Esdr 9/39, Judith 6/13, Ez 33/13, Dan 14/23, Luc 4/3 (11); OrzList a4v, b2v, c, g4; KochZuz A2v, A3v; RejFig Aa4v, Bb3v, Bb4v, Bb8v, Cc7v (11); RejZwierz 4v [2 r.], 11v, 19v, 22, 22v (12); tu oto flufznie moglibyśmy rzec/ iákie to ieft wielkie á frogie okrucieñftwo wydzierác pokarm dułzam zgłodniáłym *BibRadz *3v, Gen 21/7, I 100d marg, Ruth 1/12, Esth 4/13, 15 (13); á gdy mi fye tákowy žięć tráfi/ rzekę że ia godnego žięćiá mam. *OrzRozm P2v, Hv, L2v, R3v; wezbrála fie [Helena] do kościolá Wenery ná odpufł/ rzekác iz tám drogę obiecáná miała. *BielKron 56, 13 [3 r.], 14, 15, 15v, 17 (58); GrzegRóżn B3v, N3v; KochSat A3; Mącz 211d, 316a, 321d; OrzQuin Yv, Aa2v; Prot D2; SarnUzn B8v, C, C7, Fv; wy-nidźże fám/ ktery ták mądry ieft/ á vkáz mi żołądek v człowieká. Iákoby chciál rzecż izby człowiek żołądká niemiał *SienLek 95, 12v, 41, Tt4; RejAp 15v, 28, 61 [2 r.], 122v, 133 [2 r.] (10); A ielli mu rzetefz/ żeby fwym ięzykiem mowił/ to powieđa/ iz zápomniál *GórnDworz F2, N5, N7v, O3v, O5, P8 (15); GrzepGeom L4; Hist-Rzym 7, 22, 22v, 27v, 34v (14); fluchay co Pan rzekl: iz ieft ten kto łáđzil/ kto ieft przeciwo prawdye. *RejPos 86; Bo by kto thák rzekl/ iz to Prorok mowił ná fámego Dawidá/ tenći iuz był dawno vmárł *RejPos 149v, 48, 51, 70v, [77], 80v (28); RejPosWiecz² 93v; RejPosWiecz³ 96v, 98; BielSat B3, Cv; GrzegSm 45, 59; Mogę rzec žeciem teraz iuz doznála práwie/ Zeć záwždy ftárzy ludzye chytryz fą w fwey fpráwie. *HistLan D; KuczBKat 125, 265; A Iz miedzy wfzyłtkiema cnotámi befpiecznie to káđzy rzec mušil/ iz to ieft naprednieyfza cnotá fpráwiedliwość *RejZwierc 54, 10, 55v, 66v [2 r.], 74, 81v (14); BielSpr 57v; KochMon 33; WujJud 56v, 103, 189, 238, 250, 263, 263v; RejPosRozpr c4; BudBib 1.Reg 2/30, 3.Reg 2/24, 4.Reg 1/9, 1.Par 21/27, Esth 4/12 (8); BiałKaz C3v; BudNT przedm d2v, Matth 2/23, Mar 6/15, 16/7, Luc 19/31 (14); CzechRozm A4, 33, 72, 79, 81v (20); PaprPan N4, N4v; ModrzBaz 6, 30 [2 r.], [41]v, 47v, 48 (12); ModrzBazBud ¶5v; SkarJedn 5, 79, 299, 343; KochOdpr C3; Oczko 5v; ktery [Szawel] z uprzeymego fercá/ ále z omyłney głowy/ mniál áby w tym/ wedle flow Pán-********************

fkich/ wielką Panu Bogu poślugę czynił: gdy S. iego zabił/ y ták fię o flary zakon/ y Moizelza záltáwiał: y wlyztki síly fwoie na to był obrocił. iłz fię o nim rzec mogło/ to co też on o innych mowił: O Bogá fię gniewáią: ále nie wedle wmieiętności. *SkarŻyw* 80, A4v, 71, 211, 463, 532 (10); *KochTr* 18; Prorok Eliafz od Bogá poślány mowił ty fłowá Achábowi/ z rofkazánia Bożego. A *X(iądz) K(ano-nik)* tego rzec nie może/ áby mu to Bog mowić nam y bráćiey ná-fzey kazał. *CzechEp* 165, 11, 12, 44, 51, 55 (30); *NiemObr* 16, 53, 86, 144; *KochFr* 114; *KlonŻal* B2v, C2v; *WerGość* 252, 255, 260; Rzeczónoby/ iž novi kozacy/ Rozpierzchli fię w láfy nieboracy. *BielSjem* 29; *PudlFr* 17, 38, 39, 40, 41, 45; *ArtKanc* A3v, K14v, T14v; *BielRozm* 10, 11, 16; *GórnRozm* A2, D2, G2v, E2, H4 (10); *PapRUp* Iv, K2; *ActReg* 98; *KochCz* B; *GrabowSet* C3, D4v, Gv, H3v, K3, N; [cesarz turecki ukrywa zamiar wszczęcia wojny przeciw nam] Wiérzcie mi W.M. zápewné/ by też dobrze iuz y ná Kráków fturmował/ nie rzecze áby ná nas mieczá dobywał. *OrzJan* 12, 13, 17, 42, 57, 112, 113; *LatHar* 5; Tož mowi Auguftyń S. może być rzeczono mniłzce zá muž idącey/ co Piotr o pieniádzách mowił: Pánieiftwo twe izali nie w twey mocy bylo/ pokis go była Bogu nie ślubilá? *WujNT* 416, *przedm* 4, 11, *Matth* 2/23, 4/3, 20/2 (40); *WysKaz* 20, 21 [2 r.], 36, 39, 41; *JanNKar* E2v; Z drugiý ftrony Rádá Zakonu náłżego rzeklá: iž to Cło było przed zgodá wieczną *SarnStat* 1121, 237, 238, 581, 823; *PowodPr* 24, 52, 70; *SkarKaz* 6a, 160a, 577a; *VotSzl* C4, D4v; *CiekPotr* 8 [2 r.], 71; *CzahTr* L3; Iedni rzeká z fízaleńftwá/ żeś to wczynilá/ Drudzy/ iž dla niecnoty fámas fię zábilá. *GostCast* 36, 25, 33.

Ze zdaniem dopełnieniowym nawiązującym do dopełnienia dalszego w zdaniu nadrzędnym [w tym z zapowiednikiem: to (5); że, iž (17), aby (4), żeby (1), zaimek pytajny (1), zaimek względny (1)] (24):

~ rzec o kogo, o co (2): *GrzegŚm* 58; [wojewoda poznański] rzek Krolowi otén Prziwilei Alexandrow ábi go wcale zachował/ á pamiatal naprzifięge fwa *PapRUp* I.

rzec o kim, o czym (22): Wiem że wyfłzley rzekł tenże Páweł o tymże Synie [Bożym]/ że przezeń fá wieki ftworzone *SarnUzn* C5v; *RejPos* 228, 356v; A przetož iáko o thym nie może być rzeczono/ ktory fwiátobliwie y fprawiedliwie żywie/ áby fízátaná w fobie miefzkáiącego miał/ ták thež o tym ktory fię w grzechach kocha/ nie może być rzeczono/ áby w Páná Kryftuła był włzczepiony. *Rej-PosWiecz*² 93v; O mnie rzeká że pochlebil brátu *RejZwierc* 55v; *WujJud* 136, 187; *RejPosRozpr* c4; *CzechRozm* 48v; Bo to o nim rzec mogę że fię nie fízánuię *PapRPan* Y4v; *SkarJedn* 15; tóż o ówém dziwnym iežiorze rzecém/ co ná Podolu zá Dnieprem foli tám tém kráióm dofyć dawa: iž wzlawfzy/ kiedy mu fłóńce przypieczye/ w fól fye zfiáda *Oczko* 9, A3; To rzekfzy Láktáncyus/ o rodzeniu iákieby było/ záraz sámże wykłáda fámege fiebie *Czech-Ep* 258, 178, 184, 351; Welzłá piękna látorośl/ z korzenia Iessego [...]. Krolowie fię lékáią/ bo o tym rzeczono/ Iž on/ oycá Dawidá ftolicę ośiędzie *GrabowSet* F3; *OrzJan* 19; *WujNT* 688; Y zfiéliboży fię to/ co o tákicy Rzeczypolpol(itej) pogáńfkicy ieden pogáńfki mędrzeci rzekł: iž w niey mądry ródzá/ á głupi dekretá y konkluzye czynią. *SkarKazSej* 695a. ~

Z połączeniem przytoczenia ze zdaniem dopełnieniowym [w tym z zapowiednikami: tak (7), to (2); iž, że (159), aby (3), iżeby 'że' (1)] (163): *LibLeg* 6/115v; *MetrKor* 40/817; Rzekł niemocny/ zem žimno miał *BierEz* Lv, E2v, S3; *OpecŻyw* 44v, 94v, 113; *For-CnR* D2; *HistJóz* B2v; á gdi go wtim [Sokratesa, że grozi mu śmierć] oftrzegali [...] tedy on Crytonowi fwemu ofobliwemu rzekł, że potrzec dniach vmře *BielŻyw* 55, 28, 156; *WróbŻořt* 67/22; *RejPs* 154v, 164v; *RejKup* l8; *MurzNT* Ioann 1/32, 9/17; *GliczKsiąz* M4; Rzekł Bog w fwiętyem przybytku fwym/ iž fye rozwefeł *LubPs* Y6v, H4, O5v, V, V v, cc6; *SeklPieś* 19v; *KrowObr* 233v; Owa gdyby Krol Zygmunt wfiał zmartwych/ práwie by thák rzekł/ Zem áni ia/ áni przodkowie moi w tey Polfzcie nie krolowáli *OrzList* hv, a4v, b2, c2v; *UstPraw* G4v; IEden co Kotá ciągnął/ fiedząc fię zámyfli/ Drugi rzecze/ że nam žwirz tá žimá wynifzczy. *RejFig*

Bb7, Aa3v, Aa4v, Bb, Bb2v, Bb3v (15); Ten rzekł/ zem ia nie trupow krolow przyfzedł widzyeć *RejZwierc* 7v, 3v, 5, 5v, 9, 10 (13); A Báláám rzekł do oflice/ Iž ze mnie fzydzilz/ á pewnie bych miał miecz zabił bych cię teraz. *BibRadz Num* 22/29, I 131a marg, II 133b marg; *OrzRozm* Bv; *BielKron* 41v [2 r.], 50v, 57, 141, 164v (12); á wlyfzawfzy dziećie płáčzące/ przyiáchał ku niemu y wziął ie tháiemnie. A gdyž niemiał fyná/ przyniořt ie żenie fwoiey y kazał ie chowác rzekąc: iżeby iego y thež żony fyn był. *HistRzym* 133v, 33; *RejPos* 45, 53v, 71v, 74, 82v (30); *RejZwierc* 57, 66v, 99v, 148v, 192v, [233]; drugi [prowadzący wojsko przez lasy i bezdroża] rzecze iž wiem/ fwiádomem mieyfcá/ á nie wie/ fám zábládzi/ y drugie w błád záwiedzie. *BielSpr* 27; *WujJud* 224; *BudBib Gen* 21/30, *Ex* 3/12, *Iudic* 11/13; *MycPrz* II A3, Bv, C3v; *BudNT Mar* 14/14, *Act* 23/20; *CzechRozm* 62; *PapRPan* B3v; Ktore przyrodzenie kiedyby mowiło/ ázaby ták nierzekło/ że ná wlyztek ludzki narod iednáko fię wylało. *ModrzBaz* 142v; Oná nic innego nie rzeklá iedno/ iž ia fáma do Cefarza przyide. *SkarŻyw* 20, 98, 212; *MWilKHist* H2v; *StrykKron* 120, 125, 566, 567, 622; *NiemObr* 34; Ieffli/ gdy ia rzekę do niežbożnego człowieká/ że śmiercią vmřelz/ ty iemu tego nie powiefz/ [...] on niežbożnik w złořci fwoiey vmřel/ ále krwie iego z ręki twoiey pátrzáć będe. *ReszPrz* 106; *ArtKanc* C13v, I19v; *Act-Reg* 15, 86; *LatHar* 198, 696, 705, 728, 734; Y mowili [uczniowie Jezusa] ieden ku drugiemu/ rzekąc: Ze nie mamy chlebá. *WujNT Mar* 8/16, *Matth* 13/11, 19/8, 20/7, *Mar* 1/40, 6/16 (12); *WysKaz* 24; *SkarKaz* 241a; *CiekPotr* 60.

W połączeniu z przysłówkiem określającym ogólnikowo miejsce w tekście względem miejsca danej wypowiedzi [w tym: wyż(szej) (16), przedtym (5), wprzód (5), pierwej (3), dalej (2), naprzód (2), na początku (1), przedzej (1), tudzież (1)] (36): Rzeklem naprzod/ iž rozmyflánié žywota Iezufa milego/ nauczá niedbatz cielefnych ij zrádnych rofkofly albo kochaniá *OpecŻywPrzedm* C3; *PatKaz* II 27v; *MiechGlab* *2v; Rzeczono ieft wyfłzley/ iž Sentencya ma być wydaná przy oblicnořci ftron. *GroicPorz* aa3v; *OrzRozm* F2v; *Mącz* 118a, 206b; Nie mowiefz iuz wiecey/ [...] Bog ieden we trzech ofobach áby fię wam to fnađz nie przytráfilo/ co też o žydziech tudziefz rzeczono ieft: *Exceca cor populi huius etc.* [Vulg Is 6/10] *SarnUzn* E, C5v, C7; tociem trzeba báczyeć/ iáko wyfłzley rzeczono/ Aby fobie [człowiek] potraw przyrodzonych miernie pożywał: á ku przeciwnym nieiáko fye fklániál. *SienLek* 29, 41; *Bud-Bib* c3; *BudNT* 1. *Thess* 4/6, Hh4; ále iákom wprzód rzekł/ ięzykiem fwym wedle wláfnoci iego/ y zwyczáiu pořpolitego mowił [Mojżesz]/ częřtá odmianę w liczbie czyniąc. *CzechRozm* 16v, 28, 75, 77, 85, 206v, 226v, 266v; *CzechEp* 380, 420; *WerKaz* 290; *Górn-Rozm* I4, M3v; *WujNT* 98, 104, *Hebr* 4/7; *SarnStat* 398, 604, 656, 714, 1238.

W połączeniu z określeniem języka [w tym: po jakimu (7), [jakim] językiem (2), „laciń” (1)] (10): ktorego fłowá [Ecclesia] y lácinnicy vżywáją/ yáko by rzekł po nálfemu zwolánye álbo wzywánye *KromRozm* III A5, A2v; Rzekł Auguftyń po lácinnie: *Quid patimur furgunt indocti et rapiunt coelum etc.* *BielKron* 160v; iefz-cze nád to lácínfkim ięzykiem K(rol) rzekł: [...] obieciue wlyztko wiernie fkutecznie wczynić. *BielKron* 329v, 275; TA niemoc kthorá zowá Apoplexya/ možem po polfku rzec zmartwienie: Abowiem [...] człowieká zá martwe trzyma. *SienLek* 60v; y [Jezus] vzdrowić ták raczył onę márná á fprořná przygodę iego/ rzekfzy ty fłowá zy-dowlkim ięzykiem/ Effatá/ to ieft/ otworz fię. *RejPos* 205; *BudNT* *przedm* b7v; *SkarŻyw* 142; Ieffli też fpytalz po Lácinnie žaká/ Bąđž literáká. *Heus mane quiesco*, [...] Pocz marker/ Rzeczé Lácinaž ogromná Wyflmuky Niemiec y mowá nie kromná. *Kfyd folun?* aut me tomini Poloni Indice quaerunt? *KlonFlis* H2v.

W połączeniach tautologicznych typu: odpowiedzieć rzek(n)ąc (606), odpowiadając (odpowiedziawszy) rzec (264), odpowiadać i (a) rzec (150), rzec odpowiadając (36), rzek(n)ąc odpowiedzieć (19), rzec a odpowiedzieć (1)] (1076): Winiarz ieden blifki śmierci/ Chcąc náuczyc fwoie dziećie: Wlyztkich fobie wezwáć kazał/ Zá teřtáment im powiedziál: Rzekąc/ pieniádze ktorem miał/ Ná win-

nicym ie zókopał *BierEz* Iv, B2, C3, C3v, Dv, D2 (24); Vlyfflawffy to lozeff/ odpowiedział ijm rzekątz: Iám vmyllil nigdy oblubienice niepomowatz/ bom wlytkę miloftz żeńfką iuz opufcil *OpecZyw* 5v; Odpowiedział miły Iezus ij rzekl Piotrowi: Pietrze/ nijm kur tey nocy dwakrotz zapoie/ trzy krotz zaprzyfs sie mnie. *OpecZyw* 97v, 5, 5v [2 r.], 6, 7, 7v (164); *ForCnR* B2, D; *PatKaz* I 3, 13v, 19; y pyffe ylarius rzekącz O uyelkye ufele bylo wnyebye y wko-rzech anyelkych fprzenayczyfthfzgo począczya panny Maryey wzyuoczye fzywathey anny *PatKaz* II 73v, 20 [2 r.], 22, 25v, 28, 28v (37); *PatKaz* III 87, 133; A drugi widział fen/ który powiedaiąc bracyey swoiey rzekl. Widziałem przez fen/ yz flońce y myefyąc y iedennafcy gwiazd chwaliły mye *HistJóz* Av; *FalZioł* IV 58d; *BielZyw* 4, 57, 149, 153, 155, 159; *WróbZołt* 40/6, 73/8, 9, 88/27, gg5; *RejPs* 122v; Nacz Michal odpowadayacz rzekl. Nye-trzimam ya thelko o thym bogu kthori nyebo y zyemye ftworzil. *LibMal* 1554/187v, 1543/68v, 1551/166v, 1554/187v, 188v, 189; *SeklKat* Ev, Iv, V3; *HistAl* B2; To gdy mi duch powiedziiał hnet mi zdrguieí ftrony ciało w rozmyślách moich temi słowi krzycząc rzekło. Francifzku/ pilnie się á dobrze na to rozmyśl [!/] co ítem máfz vczynić *MurzHist* M3, D3v, G2, G3, H2v, K2v (14); Obludni ludzie dobrze o wás prorokował Ifajafz rzeknąc/ lud ten przybliża się ku mnie vfty swoieými i tci mię wargami/ Leć fěrce ich daleko się odftrzélá odemnie *MurzNT Matth* 15/7, k. 3v, *Matth* 12/10, 13/24, 15/13, 15 (58); *GliczKsiąz* E6; I odpowiedziawfzy Murzyn rzekl/ Wierzę Syná Bożego/ być Iezufem Kryfthufem. *KrowObr* 83v, 53, 120v; PAN pothym mowił do Moizefłá ná gorze Synái/ rzekąc: Mow á powiedz fynom Ifraełfikim: gdy iuz wnidzieicie do ziemie ktorą ia wam dam/ będziecie święcić świętá Páńfkie. *Leop* Lev 25/1, *Gen* 8/15, 15/1, 4, *Ex* 14/1, 30/11 (88); *OrzList* a4v; *RejFig* Bb8v; *RejZwierc* 24; Y zawałal Pan Bog ná Adámá/ á rzekl k niemu/ Y gđzieżez? [!] *BibRadz* *Gen* 3/9, *Gen* 8/15, 9/8, 18/29, *Num* 22/18, *Matth* 13/37 (35); fzło było drzewo leśne áby fobie krolá wybráli álbo pomázáli nád fobą/ rzekli oliwie/ rofkázuy nam. Ktora fie wymowiłá/ rzekąc: Niechcz ia fwey przyrodzoney tłu-tości opuścić *BielKron* 50v, Iv, 5v, 14v, 17, 30v (30); *SarnUzn* B5, [G2]v; *RejAp* 139v, 181; Y vczynił *[Antioch]* thákowá wypowiedz rzekąc. Ktożmi Appolloná żywego da/ dam iemu pięć fet funthow zlohá. *HistRzym* 10; Vyżrzawfzy ie *[rycerzy]* fędzia dżiwował fie j pytał ich rzekąc: przeczeście fie wroćili? *HistRzym* 86, 5v, 7v, 8v, 9v, 10v (171); *RejPos* 15v, 59, 69v, [73]v [2 r.], 74 (24); *GrzegŚm* 9, 58; *RejPosWstaw* [21³], [143³]v; Závftydz fie Cydonie/ bo rzekło morze/ moc morfka rzekąc. Nie rodziłám/ áni vrodziłám/ áni wychowálám młodzieńcow/ áni podwyżylám dziewic. *BudBib* Is 23/4, *Gen* 1/22, 22/7, 11 [2 r.], 32/17, 19 (151); *BialKaz* G4v; A odpowiedaiąc Iezus rzekl. O rodzie niewierny y przewrotny/ dokądze będę zwámi? *BudNT Matth* 17/17[16], *Matth* 2/24, 11/4, 17/11, 20/13, 21/27 (34); *CzechRozm* 258; *SkarZyw* 68, 103, 188, 451, 552; Vkazał fie wzfytkim w Gálilei/ zoftáwił ie przy dobrej nádziei. Stał w pośrzedku sám/ pozdrowil ie/ rzekąc bądź pokoy wam. *MWilKHist* Lv, I2v, I4; *ArtKanc* C9v, I19v; *Phil* C2; *Grabow-Set* Gv; Y odpowiedziawfzy lud wzfytkek/ rzekl: Krew iego (niechay fie zleie) ná nas y ná dzieci náfze. *LatHar* 699, 690, 691 [2 r.], 695, 698, 708 (10); Odpowiedziála niewiáftá/ y rzekla: Nie mam mężá. *WujNT Ioann* 4/17, *Matth* 3/3, 15, 4/4, 8/8, 11/25 (168).

Podmiotem jest tekst (2): Abowiem y požądania nieznałem/ by był zakon nierzekł: Niepožaday. *KrowObr* 228; Ieden iest Bog Troiáki/ ktoremu Bogowi pímo fie przeciwi rzekąc/ Trzey fá iedno *GrzegRóżn* H4.

W przeciwstawieniu: »rzec ... zamilczeć« (2): *GórnDwor* N8v; Ná wfzelákim mieyfcu vpátruy to pilnie/ Kiedy máfz zamilczeć/ bądź rzec nieomylnie. *Phil* G2.

Przysłowia: Dictum sapienti sat est, Dofić mádredu rzeczono. *Mącz* 86c; *BialKaz* M3v.

Mącz 86b; Wywiódles wfzytkim/ nie wywiódles fobie: Lácniey rzéc/ widzę niz czynić *KochTr* 16.

Digito compesce labellum. Miey yęzik zá zęby/ pierwey fie w pálec vkaš niźli co máfz rzec *Mącz* 282d.

Frazy: »co(ž) rzeczem(y) (a. rzeczesz, a. rzeká itp.), co(ž) (mam, a. chcesz, a. chcemy) rzec« *[jako pytanie]* [w tym: o kim, o czym (20), na co [= w związku z czym] (16), komu, czemu (12), przeciw komu (2), ku komu (1), w czym [= o czym] (1); ze zdaniem dopełnieniowym (8)] = *quid dicemus Vulg. PolAnt. Modrz* (107:9): *PatKaz* II 19v; czož yem mam rzec? Gdy tak oni fámi chcą miecz *RejKup* y2v; *KromRozm* II m3; Což rzeczełz ná ono pímo/ ktorým tego Hyeronim y Rotherodam dowodži *KromRozm* III I; *KrowObr* 58v, 228, 241; *RejWiz* 38; Což tedy rzeczymy? Czyli niefprá-wiedliwy iest Bog? Vchoway Bože. *Leop* Rom 9/14, *Rom* 3/5, 9/30; *BibRadz* Rom 3/6[5], 8/31; Což tu rzeczewá o Ianie Oćielkim Kánclerzu Koronnym/ y zali on wzroftem/ geftem/ y ięzykiem ku wielkicy oney wymowie ktorą w Vlyfełfu fwym Homerus ten že wielki/ fye nieurodził? *OrzRozm* Q4, L4, R, S2, T2; A což ty rzeczełz nédny wymyfláczu/ co powiedałz iż *[Pan]* nie wfzytkiego dokończył/ bo obiecał Duchá fwiętego zełfác. *RejAp* 33, C, 8, 10, 10v, 11v, 187; A což ty tedy chcełz rzec? gdzie fie tedy chcełz vciec? gdyž wiefz vftáwicznye nád fobą o tym hetmánie á o tym frogim okrutniku *[tj. o czarcie]* *RejPos* 78v; A což ty thu rzeczełz nédny á vpádly Ierolimczyku/ gdyž ftyfzyłz o tym frogim vpadku tego miáftá ták zacnego. *RejPos* 196v, 30v, 43v, 67, 112, 147 (15); *BialKat* 283v, 321; *KuczKat* 330, 405 [2 r.]; *RejZwierc* 11v, 231, 262v, 269; A což ná to rzeczećie/ co do Apofołow PAN CHRIFtus mowi: Iáko mię zełfál Bog Oćiec/ ták y ia was śle. *WujJud* 147v, 57, 64, 235; *BudBib* *Gen* 44/16, 3.Esdr 8/80[83]; *BudNT przedm* b2v, *Rom* 4/1, 6/1, 9/14; *CzechRozm* 57v, 60, 71, 100, 110 (14); A o onych mężoboyfłwach co rzeczełz/ ktore się ná iáwnych mieyfcách z ítály? *ModrzBaz* 31, 67v, 80; á o wielkich rzékách co rzeczem? *Oczko* 8, 8, 19v, 23v; *SkarZyw* 172, 185, 226, 568, 582; A wždy przeciw ták iáfnym fłowam śmie márnny rozum człowieczy mędrawáć/ y onych ku wyftáwieniu błedu fwego niewfydliwie vzywáć: á což rzeczymy w infzych nie ták iáfnych rzeczách? *CzechEp* 171, 28, 59, 88, 126, 230, [419]; *NiemObr* 58, 175, 178; Ieśli to rádá widziłz/ á žyczyłz mi tego/ Abych prze cie vżywał fráfunku wiecznego/ Cóžci rzéc/ dżiewko frogá *KochFr* 98; *KochSz* C3; *WerGość* 212; *KochCz* Bv; *GrabowSet* K3v; Nuž/ co dáley rzeczymy o tym/ co nád śmierć ciężłżá czyni niewola/ že košćioły Bogá żywego/ wiará páná Iezufá Kryfłufá poświęconé/ fprofnym Máhometckim pomáze obrzędem? *OrzJan* 19; Což tedy rzeczymy? Iž Pogáni ktorzy nie fzukáli fpráwiedliwošći/ doftápiłi fpráwiedliwošći/ á fpráwiedliwošći ktora iest z wiary. *WujNT Rom* 9/30, s. 332, *Ioann* 12/27, *Rom* 3/5, 7/7, 8/31 (11); *WysKaz* 33; *Jan-NKar* C4v; *PowodPr* 36, 53.

»(iž, a. že, a. [až]) (co inego a. więcej) nie rzek(n)ę« *[zwykle jako ušćienienie]* = *ut non dico PolAnt. Vulg* (12): Czego *[prawa do ostatecznej decyzji przy wyborze diakonów]* by dobrze *[biskupi]* vzywáli/ mnyeybyfmy dżycei/ Ífáfározow/ kuchmiftrzow/ myernikow/ máfłáirzow/ iż co inego nye rzeknę/ ná vrzędzých kofcyelnych myewáli. *KromRozm* III K2; ut moleste ferrem tantum ingenium in tam leves ne dicam in tam ineptas sententias incidisse, Abych niemiał niezáłowáć tákowego człowieká który w ták lekkie/ á iż nie rzekę/ w ták niczemne mniemánie wpadł. *Mącz* 243b; Iełzcze fie tu nie máfz czemu bárzo fmiać/ więtfzeć ono/ nie rzekę zuchwáłftwo/ ále błáżeńftwo bylo/ kiedy Alexander wielki flucháiąc Anáxárchá [...] záplákał *GórnDwor* D8; *BudNT 2.Cor* 9/4; *CzechEp* 216; Ale y ná infze twoie fłowá nie byloby mi trudno dáć nowá odpowiedz/ ku potwirdzeniu mey pierwfzey powiešći/ ále iż fpor (že nie rzekę fwar) nie ma konca zaniecham *GórnRozm* G; *OrzJan* 26, 28; áby fnać gdyby zemná przyfzli Mácedonczycy á znaleźli was nie gotowe/ nie závftydáli fty fię my/ iż nie rzekę wy/ około pewnošći tey *fpráwy* *WujNT 2.Cor* 9/4, s. 431; *VotSzl* A2, A2v; [y ktorzy zá máło fobyey wazy ty żyemfkyy/ ktore ná oko widzimy/ rofkofly áž nye rzekę fmrody *PańskModlWyłoz* B8v].

»iż (a. że) tak muszę rzec« [jako uściślenie] [szyk zmienny] (3): *MycPrz* II C4v; Alec moy mily Panowie bracia y nas ci thez ze tak muŕze rzec Bogu niezal fami fmi fobie wewŕzem wyni *PapRUp* E; [niesłowny dłużnik] Vczyni ęć żebrakiem: á iż ták rzec muŕze/ Krew y pot twoy wypiiē/ wydrze z ęiebie duŕze? *KlonWor* 75.

»iż (a. że) tak rzek(n)ę, a(l)bo (tak) rzekę« [jako uściślenie] (30:2): Lekkać rzecz byłá/ á iż ták rzekę/ niczemna/ męzczyznom z odkrytá álbo przykrytá głowa [!] wkoŕcyele fye modlić/ tákze y byałym głowam. *KromRozm I* Ov; *KromRozm II* r3; y owŕlēm wyęcey dziefia naydzye v młodego rozumu iż ták rzekę/ w pyęcye niŕz y drugyego ŕfárego v mozgu. *GliczKsiąż* P4v, H; Iakob y Ezau bliźnięta záleb (iż ták rzekę) chodźili w żywoćie mátki fwey będąc *OrzRozm* G3v; *OrzQuin* Pv; ktora [nauka] okrom wfzelákie⁸⁰ to-wárzyftwá/ ma ták wiele przed Ricerłkiem rzemięŕlēm/ iáko wiele ma/ duŕzá náđ ciáło: iż náuká wloŕnie náleży duŕzy/ ábo ták rzekę vmyŕłowi/ á ryckerłkie rzemięŕło ciáło. *GórnDworz* G7v, E5v, Ee2v, Hh3v; *BudBib* I 219; A ktoreŕz ty maŕz v fiebie/ rzeczy tey/ pewne dowody/ ktorymibyŕz to pokázáć mogli/ iż iuŕz Melyaŕz przyŕzedł? (–) Naprzod ten/ iż iuŕz Ieruzálem y koŕścioł do gruntu zborono y z pámiątki (iż ták rzekę) żywiących wygládzono. *CzechRozm* 164v, A8v, 83v, 181v, 212, 249, 253; *Oczko* 24v; *CzechEp* 14, 235, 240, 248, 286 (11); O záilte ia y wŕzyfłcy wierni wołemy/ iż ták rzekę/ błáđzić ze wŕzyfłkimi Oycámi ŕwiętymi/ a niŕzli flobá vpornym Heretykiem/ iáko ty mniemaŕz/ dobrze trzymać. *WysKaz* 31; *KlonFlis* G2v.

»iżebych osobiwięj rzekł« [jako uściślenie] (1): A wielce (iżebych ofobliwięj rzekł) od tych grzechow powięgani mayá być [młodzieńczykowie]/ wkore [!] ye łatwie s przyrodzenia láta przywodzá *KwiatKsiąż* C4.

»jakoby (a. jakoby, a. jakobyś) rzekł (a. chciał rzec itp.), jakoby(ście) rzekli (a. rzec chcieli), jakby rzekąc« [wprowadza wyjaśnienie; niekiedy = to jest, to znaczy] = *quod dicitur* *PolAnt* [szyk zmienny] (258:7:1): *OpecŻyw* 39v, 74v, 83, 83v, 86v (23); ziarna je⁸⁰ [owsa] maiá mocz rzadkoŕc činić/ iakoby miał rzec iż roŕpŕlczá tak iż będzie rzadko *FalZioł* III 24c; *BielŻyw* 14; Dalec przedáć lud twoy przez myta/ á niedano zań zamiany wielkiey [*Ps* 43/13]. (koment) Iakoby rzekł, wiele ŕwiętych zabijaiá, a máło fie ich nawraca. (–) *WróŕZioł* O6v, B6v, E3v, E6v, G2 [2 r.], H8v (26); *RejPs* 187, 188; *MurzNT* 113v *marg.*, *Ioann* 20/16; W ktorey myerze yeŕt dzyeŕyęcyoro przykazánye Boŕze/ y ine tákowe/ ktore zowyemy łáćinłkim yężykyem moralia praeepta/ yáko by rzekł/ obyczánye przykazány. *KromRozm* II k2v; kto to moŕze przyyać/ przym: yáko by rzekł/ á kto nyemoŕze/ day łoby pokoy. *KromRozm II* x4v, g, p2v; *KromRozm III* A2v, A5, E4, F4, F4v, K4v, M5v; Aleć potrzebá áby káplán žádney winy do fiebye nye znał. Yáko by rzekł: Lepyęci być dobrem chłopem niŕzeli złem/ yáko Polacy mowya/ popem. *GliczKsiąż* O6, B3v, H6v, K4v, L3, M4, N6v; *KrowObr* 19, 22v, 50v, 55, 56v (11); *RejWiz* 167; *RejFig* Ee4; *BibRadz* I 2d *marg.*, 3c *marg.*, 4a *marg.*, 8d *marg.*, 208c *marg.* (39); Nie-dármoć Mŕzá zálobná Káplán onim [o zmarłym] zámyka/ *Requiefcat in pace*, iáko by przykázuiáć rzekł/ niechay ten vmárly odpoczywa v pokoju *OrzRozm* M3, S4; á ná znák tego [pokoju] Iozue wylał wodę ná zyemię/ iáko by rzekł/ ktoby ináčzey vczynil/ nie tylko ŕam zginie/ ále y wŕzytko plemię iego wyŕchnie iáko tá wodá ná zyemi. *BielKron* 48v; Czech Kŕiáŕz Czełkie vmárł/ máiac lat 86. [...] kthorego wŕzytęcy záłowáli z wielkim pláczem á nárzekániem iáko oycá mowiac: Awech áwech/ iakoby rzekł/ Biáda nam vbogim firotam bez oycá ktory nas do tey ziemi przywiodł. *BielKron* 318, 25, 40, 50, 64 [2 r.], 66 (17); Pro Deum atque hominum fide, quid est si non hoc contumelia est, iáko by ták rzekł/ y prze bogá žiwego/ I prze ráunek wŕzech ludźi *Mącz* 323a, 333a, 344c, 362a, 367b, 371d (10); *OrzQuin* H3v, Qv; *SarnUzn* C, D4v; *SienLek* 95; *LeovPrzep* F4; *RejAp* 143v; *RejPos* 12, 89, 132v, 138, 139 (17); *RejPosWiecz*² 93; *RejPosWiecz*³ 96v; A óny ŕłowá iáko mam rozumięć kiedy: zwolennicy ŕyŕzác ŕłowá Páná Chryŕtuŕfowé o żywaniu/ álbo iedzeniu ciáłá iego mówili: Trudna to ieŕt mowá: kthóŕ

ięy moŕze ŕlucháć. Iáko by rzekli: ŕlucháć brzytko: á czynić ieŕt rzecz niepodobna. *BialKat* 308v, a4, 3v, 31, 166, 233v, 313v; *RejZwierc* 56v, 57; *RejPosWstaw* [21³]v, [143³]v; *BudBib* c2, I 184d *marg.*, 197a *marg.*, 279b *marg.*, 314a *marg.* (9); To Páweł S. vkázuię gdy mowi. Iákoŕz wzywać będą tego/ w ktorego niewierzá/ iáko by rzekł/ žáden nie wzywa iedno tego w ktorego wierzy. *BialKaz* F3; *BudNT przedm* b7v, k. N2v *marg.*, Ff8v, Kk3; *CzechRozm* 131v, 156v, 159v, 228, 237; *KarnNap* B2v; Przetoŕz ŕam náŕz zbáwićiel powiedziáł. Będzie ieden páŕterz y owczárniá iedná. Iáko by rzec chćiał/ gdieby iednego páŕterzá nie bylo/ iedenby koŕścioł w iedney wierze być nie mogli. *SkarJedn* 41, 79, 146, 300; *SkarŻyw* A5, A5v, 55, 81, 168 (11); *StryjKron* 16, 36, 41; *CzechEp* 85, 109, 182, 355, 363, 412; *NiemObr* 49, 162 [2 r.], 163; *RA* fię widzę v ęiebie Goŕpodarzu miły/ Ale wypić ták wiele nie méy ŕlábey ŕily: A gdy mi kaŕeŕz pełnić łoby/ álbo komu/ Iáko byŕz rzekł/ niechęć ęię mieć duŕgo v tym domu. *KochFr* 51; *ReszPrz* 86; *WerGoŕc* 255; Kiedy niebielkie łofy ten ŕwiát poŕdzieláły/ Polŕzce náwięŕtłá korzyŕcyę v roli zoŕŕáwiáły: Iáky rzekáć: Iuŕz wŕzyfłko drudzy ludźie mieyćie/ Wy Polacy z rolá fię ŕpráwováć vmieyćie. *GostGospGroch kt.*; *KochAp* 8; *LatHar* +5v, 318; *WujNT* 51, 139, 194, 310, 332 (11); A to ták ieŕt iáko byŕz teŕz rzekł/ ŕe/ Bogá nie máŕz. *WysKaz* 20, 28; *JanNKar* H4; *SiebRozmyŕl* Gv, I; *PowodPr* 61; *SkarKaz* 488b, 548b; Pokoy, to imię moie. (–) Záprawdę imię to Iákies trefne: iáko byŕz rzekł, że v pokoiu nic. *CiekPotr* 71; *SkarKazSej* 671b.

»jakom rzekł (a. jako rzekł, a. jak się rzekło itp.)« [w tym: jako zdanie wtrącone (171)] = *sicut dixit* *HistAl*, *Vulg.* *PolAnt*; *quem-admodum dixi* *PolAnt*; *ut dixi* *Modrz*; *ut praefertur*, *ut praemittitur* *JanStat* (210): *MetrKor* 31/621; *OpecŻyw* 30; Komornikow pana ŕčęęćiá ięŕtci niemáło doŕyć wŕpanoŕzálych/ a čelnieyŕzi Pych/ Dopor čzi/ Luboŕcz/ Lako^mftwo/ ktorzy mie (iakom rzekł) z dworu wypchali. *ForCnr* B; *PatKaz* III 107v, 148v; *FalZioł* V 33v; *HistAl* A4; *KromRozm* III F3, N5v; ktorych [ŕlųg antychryŕta] nietylko kłámftwo/ ieŕt kłámftwem/ ále teŕz práwda ich/ ieŕt nieprawdá/ á zwláŕztzá/ gdy fię iákom rzekł/ ku męzoboyftwu/ y wietzney wŕpáŕci ŕciága. *KrowObr* 52v; *RejWiz* 73v, 128v, 135, 152v; *OrzRozm* F2v; Wincenty iáko był rzekł: potkał fie ŕprzodku z wielkim ŕtráchem Krzyŕzákow/ kthorzy počęli pierzcháć *BielKron* 372v, 125v, 357v, 402v; *GrzegRóŕn* B4v, K2v; *Mącz* 206b; [poŕŕowie ná sejmie] Stan Duchowny niŕzczá/ Królá mieć chca/ á Kápláná Królewłkięgo koronatorá/ mieć v Polŕzce nie chca: á to wŕzyfłko (iákom rzekł) ŕpráwuiá *Vniuerŕitatis Polonicae nomine*. *OrzQuin* C4v, Nv; Tenię to ieŕt klucž do wŕzytkiego piŕmá/ iákoŕny rzekli/ ktorego iuŕz teraz ŕprobiemy ná kilka mieyłcach/ ktore przećiwná ŕtroná zwyklá przywodzić. *SarnUzn* F5, Gv; Abowiem iáko ná przodku rzeczone/ iż ciáło náŕze ze Czterech żywiólów ŕoŕzono: [...] S tych tedy wilkoŕci/ koŕda má podobieŕftwo ŕwe ku Czwierćiam Rocznym. *SienLek* 41, 4v, 13, 29, 31, 70v, 95v, 145v; *GórnDworz* Ee4v; Chceŕzli tedy Kwádrat/ chceŕzli *Romboides* rozdzieł/ iákom rzekł. *GrzepGeom* Hv, F4, G3v, I2, Lv, M3 (12); *RejPos* A6v, 179; *BudBib* bv [2 r.], cv, c3, *Ioel* 2/32, 4. *Esdr* 16/56, *Iudith* 6/3; *BudNT przedm* a4, b3, b5v, 2. *Cor* 9/3, 1. *Thess* 4/6, Hh4, Ii6; Lecž iákom rzekł temu nie wierzę/ ŕeby ty tám ŕłowá/ zá ktoreŕz fie ty vchwyćil/ Ian o Iezufie powiedáć miáł. *CzechRozm* 62v, A4, 16v, 21, 28, 36v (28); Lecž/ iákom rzekł/ tákie tańce niemáią być ploche áni błáŕeŕłkie: ále ŕkromne/ trzeŕwie *ModrzBaz* 55v; *SkarJedn* 11, 25, 39, 58, 151 (11); [ŕw. *Symeon*] Wymieŕzkawŕzy iáko gory rzekło trzy láta v domeczku onym: potym ná wierzech iedney gory wŕŕápił *SkarŻyw* 29, 143, 259, 285, 318, 334 (13); *CzechEp* *4, 10, 16, 107, 152 (25); *ReszPrz* 6; *WerKaz* 290; *GórnRozm* Gv, G4, H3v, K3, K3v, M3v; Zlé tedy á ŕwowlne obyczáie/ iáko fie iuŕz nie raz rzekło/ fá przyczyná zginieŕnia Rzeczypolŕolitéy *KochWr* 31, 30; *ActReg* 71; *GórnTroas* 31, 58; *OrzJan* 51, 119; *WujNT* 98, 104, *Hebr* 4/7, s. 890; *WysKaz* X2v; Ale iáko fie rzekło/ trudno ná morze bez wioŕŕá *JanNKar* A4v, C3v, F2; o tákowá zdráde/ iáko wysŕzýy ieŕt rzeczone [ut supra *JanStat* 71]/ będziemy káráć. *SarnStat* 714, 56, 187, 188, 202, 398 (20); *KmitaSpit* C5; bo ty [dobre uczynki] Bog

czynić rolkazał/ y bez nich zbawion być nikt nie może. iáko rzekł: Chcełzi wnidź do krolełtwa Bożego choway przykazanie Bożé. *SkarKaz* 349a,)(3, 83b, 241b, 310b, 348b (19); *CiekPotr* 40; *Skar-KazSej* 661b, 667a, 670b, 694b, 698a.

»jeśli tak chcemy rzec, [chciałem rzec]« [jako uściślenie] (1): A to flowo *Effentia* álbo Iftność znaczy nam [...] Alias znaczy fie on wlyztek Máieftat Bofki álbo ona nieothoczona áni ográniczona moc Bofka. Albo teź iefli tak chcemy rzec á wíafnie *ESSENTIA*, to iefl/ *naturae Diuinae vna exiftentia*. *SarnUzn* B5; [*HozKsięgi* 52; *Herb-Lek* K2; y wlyztyko fáłfzywie wykłádáia/ przez fwe Iefuidry/ chcialem rzec Iefuity. *LuterMalKat* A8].

»iż (i, a) (tak) mam rzec; jeśli tak rzec mam (a. mamli rzec); iż się tak ma rzec« [jako uściślenie] = *ut ita dicam a. dictum sit Vulg; ut levissime dicam Modrz* [szyk zmienny] (21;2;1): Bo każdy rad wiecz rownemu Dobry s dobrym a zły złemu A mamli rzec i fcyz [lege: iż ci] wlyfczy W požandliwość wlyfczy wefly *RejKup* y2v; iefli téż bogowie ktora infzá pracá maia/ okrom opatrowania a (iż się tak ma rzec) pielegowaniá człowieka *MurzNT* 103v; [*Jest dziś wielu rodziców, którzy*] dziecom á fynom fwym láya/ háńbya/ íromocá/ á one okrutnie karzá/ albo iż tak mam rzec kátuya. *Glicz-Książ* G2v, B5; *Leop* 1.Reg 20/3; *BibRadz* *5; Ták iżeby to fámo mieyfce [w *Piśmie Świętym*] mogłoby náwrocić ty niebożatká/ od tego płoche⁸⁹/ y mam ták rzec z głupia vpornego przedfiewięcia. *SarnUzn* E4; A tą rzeczá [tj. *osobą stateczną*] zda fie być [człowiek] w onym pofrzednim wieku/ kthory zgrzybiałości (iż thák mam rzec) nie dofzedł/ á młodość nážad zoftháwił *GórnDworz* K4v, Gg5v; *RejPos* A3; Rolkazanie o chrzcie iefl powlzechné/ ná wlyztek Kościół wobec przynależące/ á iż mam rzec wlyztkim ludziom przykazané *BialKat* 256, 111; *RejZwierc* 185; *BialKaz* I2v; á nákoniec niewiem/ iefliby fie korcem máku iż ták mam rzec doliczyc kto vmiál potomftwa Iudzinego *CzechRozm* 166v; *ModrzBaz* 144v; Obáčźe/ Narodzie Rulki/ zá iákim vporem y nie wlytym y práwie/ iż ták mam rzec/ lzaleńftwem/ idziełz. *SkarJedn* 337; *KochCz* Bv; *KochFrag* 48; Pewien tego bądź/ y tego fie w piśmie S. doczytałz/ że rozgniewánego Pána Bogá ręce (iefli ták rzec mam) nieiáko hánowála Moyzelzowá modlitwá *LatHar* +8; *WujNT Hebr* 7/9; *SkarKaz* 485b; Po práwey ręce małz Krákwie z Rzymem/ A iż ták mam rzec bráćie proflym rymem/ Moželz fie nápic w obudwu po trofze/ Iefli małz grofze. *KlonFlis* Hv; *KlonWor* 16.

»mali się prawda rzec; mam(y)li (a. iż mam) prawdę rzec« [w tym: komu (1)] (11;5): *RejKup* t8v; *MurzHist* S2v; Pátrrze tedy ábys pláćil wedlug tego coby fie godziło/ áby fyn od náuczycyela y náuczyc y sftác fie náuczonym mogł/ boć tho zá tem/ iż mam prawdę rzec/ idzye. *GliczKsiąż* M8; ledno iż więc powagá/ mieni obyczáie/ Acz to v zacnych ludzi/ nie ftoi zá iáie/ Lecz mali fie prawdá rzec/ fámi to káżimy/ Iż prze márne pochlebftwo/ prawdy nie mowimy. *RejZwierc* 61; *KwiatKsiąż* F3v; *Prot* B4v; Y mamyli prawdę rzec/ ci ták zli fynowie/ Są dziś onego Chámá wíafni potomkowie. *HistLan* B3; Tylko iefzcze tá náfzá flawna Polká áz do tego czału/ [...] fzyrzyła fie záwíze z láłki Pánłkiey iáko fie fzyrzy Orzeł buyny okolo gniazdá fwe⁹⁰. Ale iuz po ten czás/ mali fie prawdá rzec/ [...] zeznáć to wlyzcy mušimy/ że y wolności náfze/ y rołkołzy počciwe náfze/ y gofpodárftwá náfze bárzo fie nam iákoš lámia á vpadáia. *RejZwierc* 255, A3, 119, 209; *SkarŻyw* 142; Otož Pápiez przyznawa zwierzchność ſwiecká Celářzowi? zá láłką I.M. mowiac/ niewiem k rzeczyli to/ y báćnieli powiedziáno? y owfzem mali fie prawdá rzec/ bárzo przeciw rzeczy y baczeniu. *CzechEp* 384; *ActReg* 54; *PaxLiz* B2; A mnich nie kontent: Pyta iefzcze wiecy: Wlák nam ná budowanie dáielz piéc tyšicy? Ták iefl, mowi teftator: A fynom nie miło. Bo mali fie prawdá rzec: Czás iuz przeftác było. *KlonWor* 71.

»mało bych (a. mało bym), ledwe bych nie rzekł (a. nie rzekę)« [jako uściślenie] (3;2): Prawdá že złota walzy przodkowie niemieli/ A mało bych tak nie rzekł/ ze go ani chcieli. *KochSat* A3; á to iefl rzec ták trudná/ iż ledwe bych nierzekł nie možná ku czynieniu. *GórnDworz* Cc5; práwie mi fie dziecinny/ á málo bych nie

rzekł y głupi y fprofny/ widzi ten ich dowod *CzechRozm* 81; *PaprpPan* O4v; *Oczko* 37v.

»mogę (a. może, a. by mogł) (tak a. to) rzec« [jako wtrącenie] [szyk zmienny] (42): Iam tu y dać vpatrowáł Abych téż był fwego [patrona na sądzie Bozym] v zrzáł Bom tak mniemáł tak rzec moge Iż nam yełcze zayde droge *RejKup* y6v, f8, T, y8, v6, bb6, bb6v; Ale ten narod Sodomłki á tá zlá winnicá/ Dáleka iefl ták rzec mogę od nas ich roznicá *LubPs* gg5v, Dv; Otož mi Bog raczył dáć/ žem trefil ná tego/ A mogę rzec náđ wlyztyki fwiátu žyczliwżego. *RejWiz* 143v; Na koniec iam fie okrczil/ i fzedlem wty kraie/ Gdziem zaftal/ mogę tak rzec/ fwięte obyczáie. *KochSat* Bv, Bv; *OrzQuin* R2v; Láłkawa ná mię bylá (mogę rzec) Fortuná: Owam był Dworzáninem dlugo v Neptuná. *Prot* A3, A2, C3v, D2v; Owa ftářzec podobno dáley niž do roku/ Był chowan to mogę rzec ná dobrym obroku. *HistLan* A4v, B4v, Cv [2 r.], C2, D3, D3v (10); A ták počciwy człowiek káždj by teź był y wíafnie do ták zacnego/ á może rzec práwie ſwiętego mieyfca powołány/ ma fie iłcie ná czo rozmylić *RejZwierc* 40v; Zábnełi w ták głéboki brod/ á fnadźby mogł rzec ['] w głéboke blotho/ iż áni wiedzá/ áni vmieia iáko fie s tego wplythác máia. *RejZwierc* 194, 119; *PaprpPan* Q4v; A dáby to Bog/ iákoš ty mádrze/ á mogę rzec potężnie/ ták wielká rzec záwárl *ModrzBazBud* ¶5v; *KochPs* 57; *CzechEp* 110; Bá toć to iefl/ mogę rzec/ fubtelná frářzeczká. *PudlFr* 14, 63, 69; *KotakSzczęšł* A3v; *PowodPr* 80; *VotSzl* B, B3, D4.

»nie możesz (a. nie mogę itp.) (tego) inaczej (a. inak) rzec jedno, iż (a. że, a. aby)« [szyk zmienny] (18): *KromRozm* I G2; wiem o tym/ iż fie Pápiez Opoká pilze. [...] Niemoželz tego inátezy rzec/ iedno iż to s pychy tzyri *KrowObr* 13v; Tho fá twoie flowa/ ktore/ niemogę thego inák rzetel/ iedno iż fá wedlug rozumu cielefnego dolić mádre *KrowObr* 108; do kogo ty flowá pilze Apoftoł/ [...] Niemoželz tego inák rzec/ iedno iż do wlyztkich Koryntzykow/ to iefl/ do wlyzthkiego gminu miáftá Koryntłkiego? *KrowObr* 224v, 7v, 30, 133v, 212; Krol hnet lkazał przeciwko mnie: y niemogę inák rzec/ iedno že fprawiedliwie wedle tego iáko Prokurator moy powieđal *OrzRozm* T4v; te rzeczy koreš w.m. pánu do czynienia náznáczył/ nie mogę inátezy rzec/ iedno že fá wielkie á wázne *GórnDworz* Ii5, H8, Iiv; wšákže by fie zyemiá y niebo przewroćić miáło/ inátezy tego rzec nie možemy/ iedno že on chleb iefl ciáło/ á kielich ábo wino krew Pána Kryftułowá *RejPos-Wiecz*³ 97v; *CzechEp* ktv, 305, 409; *NiemObr* 71; *ArtKanc* L20v.

»nie wiem jako to rzec« (1): ALbo Stás/ álbo Gáłká/ przedšię ktoš niemádry/ Częftował pániá (niewiem iáko to rzec) iádry. *KochFr* 77.

»włašniej rzek(n)ę (a. by rzec (mogł), a. mogę rzec, a. možono rzec); lepiej rzekę (a. rzeczymy); słusniej mogę rzec« [jako uściślenie] [w tym: komu (1)] (11;6;1): á klyęžá/ mnichy/ mniřzki/ ktore pánu Bogu czyftoľc byly flubily/ od fybye poczáwly/ pooženya/ álbo iż wíafnyey rzekę/ cudzołoftwem fplugáwił. *KromRozm* I C, Lv, [P2]v; Z tądže teź yeft zakon láłki/ iż przezeń odpulfzoná nam yeft od bogá myeržyczká/ á láłká przywroconá: ktora w nas/ álbo iż wíafnyey rzekę/ przez ktora á z ktora my przykazánye boze pełnimy *KromRozm* II m2, b2v; *KromRozm* III B5v; *OrzQuin* T2, V2v; *RejAp* 30v; *GórnDworz* Ii5v; *RejPos* 196; *RejPosWiecz*² 91; kiloby nas wyoty zwano/ á ižby rzecžono iż tho miłošciwy pan idzie/ ánoy mu wíafniey možono rzec/ iż to miłošciwy niewolnik idzie fwiátá tego. *RejZwierc* 66v, 184; *WujJud* 33; *StrykKron* 145; *CzechEp* 328; *ZawJeft* 32.

Zwroty: »bezpiecznie rzec« [w tym: komu, czemu (6), k komu (1), o czym (1)] = *constanter dicere Vulg* [szyk zmienny] (28): *RejPs* 132v; Podniozly w niebo rękę fwa rzekę to bešpiecznie/ Iż iednom ia fam iefl Pan Bog ktory żywe wiecznie. *LubPs* gg5v; *RejAp* 171, 184; Bo iuz moželz bešpiecznie rzec/ niechay mie nie ftářzy fwiát/ áni žadne niebešpieczeńftwo iego/ gdyž wiem žem vřprawiedliwion przez Pána fwego *RejPos* 109v, 70v, 84v, 235, 257v, 286v; *RejPos-Wiecz*³ 98; *RejZwierc* 54, 103, 105, 172v, 264, 269; *WujJud* 250; Bo á czemuby oni ktorzi rolá ná fwa część oddzieloną robia/ nie-

mieli bezpiecznie rzec [*non iure optimo dicere possint*] że ich własna iest? *ModrzBaz* 48; Nakoniec na wżytkich pożytkow fumowanie to bezpiecznie rzec moge/ iż żaden święty bez czytania takich żywotow świętym y wielkim v Bogá nie zořtał. *SkarŻyw* A4v, 69; *NiemObr* 30, 144; (*nagl*) Nagrobek Ianowi Buzynkiemu M.B. (–) TEMuś mógł rzec bezpiecznie/ iże był przed láty W náukę/ cnotę/ ludzkość/ Buzynki bogáty. *PudlFr* 40; *PapUp* E; O Modlitwie Pánfkiey to fię bezpiecznie rzec może: iż bárzo wiele infzych modlitw przechodzi/ godnořciá/ krotkořciá/ y pożytkiem. *LatHar* 5; *RybGęřli* B4; *WujNT Act* 13/46.

»[kogo] chcieć rzec« = *mieć na myřli* (1): Był Krol (Cefarza Iuliana Apofátę chce rzec) wiekow tych nářyzch/ [...] inne ktorzy przed nim byli niezbořnořciá przechodzacy. *SkarŻyw* 130.

»rzec (wielkim) głosem [= *głořno*]« [w tym: *komu* (2), *k* *komu* (2), *do kogo* (1), *co* (1)] = *dicere* (*magna a. excelsa*) *voce PolAnt, Vulg* [*szyk zmienny*] (15): [*Ksantus*] Potym głosem rzekł żenie wwey/ Páni weźmi wody ciepły: Vmyi temu gořciowi nogi *BierEz* D2; Pilát chtzářz vkoijtz zlořtz ij gniew řydwolki/ Barrabálla ijm puřcil/ a Iezufa podáł ijm ku ijch wolij/ rzekářz k nimj wielkim głosem: Oto wám puřczám Barrabálla *OpeřŻyw* 124v, 148; *BibRadz Apoc* 8/13; *BielKron* 102; w ten czas ieden z Pořów przed Królem řtoiać/ głosem pořřzawřzy po Rádzie ták rzekł: Iáko piękna iest Rádá Polka/ bes frokátęy Rády [*tj. duchownych*] *OrzQuin* D2v; *RejAp* 162; *BudBib Deut* 27/14; *BudNT Luc* 8/28; *KochWz* 139; *ArtKanc* L3v; To wielkim głosem rzekřzy/ zarářz fię odprowił *GórnTroas* 18; *WujNT Act* 14/9, 26/24; Gdy widziřł obłudnego, mořezł mu rzec głosem, Chluřnáł cię Iřkárioť niebože řwym trzořem. *KlonWor* **2v.

»rzec jařnie (*a. jařniej*)« = *dicere palam Mącz* [*szyk zmienny*] (2): *Aperte palamque dicere*, Iáwnie á yářnie rzec. *Mącz* 278d, 278d.

»jawnie rzec« [w tym: *komu* (3)] = *liquido a. palam a. publice dicere Mącz* [*szyk zmienny*] (8): Przetó mily lezusz gdy tego nierozumieli/ iřz to mowil o iego řmierci/ rzekł ijm iáwnie: Lazářz przyáciéřl nářł vmarl *OpeřŻyw* 67, 82v; *Liquido dicere*, Iáwnie rzec. *Mącz* 195b, 278d, 329c; *RejPos* 284; *SkarŻyw* 546; Spráwiedliwy Symeon wzářł ná łokcie iego [*mařego Jezusa*]: Chwaláć Bogá, rzekł iáwnie/ Iuř puřć w pokoiu Pánie/ řluzebniká řwego/ ábowiem iuř vznářly/ ocyřz moie widziářly/ Zbáwicielá twego. *ArtKanc* C9v.

»krotko rzec« [w tym: *co* (1)] (3): druga trefnořć zářfię/ kiedy kto krotko/ zwięřziwie/ trefnie/ á s přętká co rzecze *GórnDworz* N8; iż my [...] to o nim [*papieřu*] z láłki Bořey twierdřimy/ wedle řlowá Bořego/ że on iest tym Kroleem: tym mářym rogiem: tą beřyřą: tą niewiářą: tą wřzetcznicá: A iż řlowem iednym krotko rzekę/ tym Antychriřtem *CzechEp* 383, 328.

»lekkó [= w *przyřbliřeniu*] rzec« (1): ktorzy wřzyřcy [*tj. Kasjan i Efrem*] iż lekkó rzekę/ przed tyřciáćem lář žyli *LatHar* +6v.

»rzec w ocyř« [w tym: *komu* (4), *co* (2)] [*szyk zmienny*] (6): *RejRozpr* K4; Bo ty mnię mořezł rzec w ocyř Czocz fię ku mnię nie podoba *RejJóz* C7; Nu kiedy mu tego nie řmierzł w ocyř rzec/ tedy ia theř temu nie wierze/ bo prawdá ma być iářna á nigdy niepokářna. *RejZwierc* 84, 147; *PapřPan* N4; řzedł do niego řwięty Antoni/ y iáwnie mu w ocyř rzekł: Okrutniku y přie řzalony/ náđ řzyřá twoiá/ gniew y kařń Bořa wiři *SkarŻyw* 546.

»pewnie rzec« [w tym: *komu* (1)] = *zapewnić* (2): *RejPos* 235; Ale męřtwá nie wiele [*wřřód Turków*] to pewnie rzec mogę *CzahTr* F3v.

»rzec podobieřstwo, przypowieřć, przykřad; rzec przez podobieřstwo« [w tym: *przypowieřć a podobieřstwo* (1); *k(u) komu* (4), *do kogo* (2), *komu* (2)] = *dicere parabola PolAnt, Vulg; dicere similitudinem a. per similitudinem Vulg* (6:2:2): Tako potym řlowie Iezus mily rzekł ten przykřad. Czo fię wám widzi był iednⁿ człowiek który miał dwu řynu *OpeřŻyw* 74v, 60v; *MurzNT Luc* 18/9; *Leop Luc* 4/23; [*Jezus*] rzekł przez podobieřtwo/ Niektory co řiał wyřzedł řiać nářenia řwego *BibRadz Luc* 8/4; RZekł Pan Iezus ku niektórym ktorzy řoby dufáli/ [...] iż byli řpráwiedliwym/ á záwřdy inemi gářdzili/ theř przypowieřć á to podobieřřtwo: Dwa

człowiek/ przyřřli byli do kořciolá áby fię modlili. *RejPos* 199; *BudNT Luc* 14/7; Y rzekł do nich to podobieřřtwo [*ait ... parabola*] mowiac: Ktory z was człowiek máiac řto owiec/ á řtráćiwřzy iednę z nich [...] *WujNT Luc* 15/3, *Luc* 4/23, 8/4, 18/9.

»rzec (po)tajemnie« [w tym: *komu* (2), *ku komu* (1)] [*szyk zmienny*] (3): A iako to zmwolila/ řledwřly ij weřwzala řwé řiořtry Marié potaie^mnie iey rzekáć: Miřtrřz przyřředł *OpeřŻyw* 67v; Y przydářlo fię czářu tego że był iednego pielgrřymá ná noc przyřřał/ y rzekł táiemnie że řzenie řwey. Wiem że pielgrřymowie miewiářą zlobá pieniářdze *HistRřym* 70; *SkarŻyw* 75.

»prawdę, za prawdá, w prawdzie, [ku prawdzie] rzec; prawdá się rzec musi« [w tym: *komu* (7); *jako wtráćenie* (3)] = *dicere bona a. vere Mącz; veritatem dicere Modrz* [*szyk zmienny*] (17:1:1;2); *ForCnR* C2v; Ale gdy teř kto zmiářy wykroczy Nie zle by mu prawdę rzec y woczy. *RejRozpr* K4; Překazař mi iż nie řmierz rzec żadney prawdy tobie *RejJóz* G5v, D5; *RejKup* e3, 17, 17v, r6; *BielKron* 115v; *Dicere bona, Zá* prawdá rzec. *Mącz* 86b; *Utinam istuc verbum ex animo ac vere dixeris, Bože* day to ábyřł słowo w prawdzie á z upřřezmego řercá rzekłá. *Mącz* 484c; Acžći fię prawdá rzec musi/ iż ći wřęřzy řá wyznáwáće/ they prawdy Pánfkiey ktorzy iá pieczęřowáli áłbo pieczęřtuiař krwiař áłbo ciářly řwemi *RejAp* 61; *HistRřym* 86v; *ModrzBaz* 60; *KochPs* 84; Nie rzekł iáko řyw żaden wřęřzý prawdy zwięřá/ Iáko kto nářwáł bořym igřřyřkiem człowieká. *KochFr* 128; Bo y tym ktorzy řye nam iáwnie nieprzyációřly řtáwiař (prawdá řye rzec musi) odepřřć nie mořemy *KochWr* 20; *ActReg* 163; *RybGęřli* C3v; *SkarKaz* 81b *marg*; *PaxLiz* Dv; [Bá křyřze ku prawdzie rzekwřly Dřiwneć to řá iednář rzeczy Iř dawamy dřięřięćiny Nie wiedzác thego przyřřzyny. *KorczRozm* G2]. *Cf teř* »mali się prawdá rzec«.

»prawdziwie, prawie rzec« [*szyk zmienny*] (3:1): *RejWiz* 89v; a miařyřby jelli prawdziwie mař rzec wřzyřiki rzecřz w tej mierze podług vřřaw być opifane. *KwiatKřiř* C4; *WyprPl* C2; Ieřřim co do brze czynil/ přeciřw wám/ niemogę Nářéć tego przy řobie/ rzec prawdziwie mogę. Od [...] Bogá moiego To pochodzi. *GostCast* 18.

»rzec (sam) w sobie, sam k(u) sobie, miedzy sobá, sobie, sam do siebie, sam u siebie, [sam z sobá]« = *pomyřleć; aio a. dicere intra se, dicere ad invicem Vulg; dicere (a. aio) in seipso (a. apud seipso) PolAnt* [*szyk zmienny*] (13:4:4:3:1:1): Slyřlářto z řydwowie rzekli řami k řobie. Gdzie ten chce iřdř/ iřřbyřmy go nie nálezřli *OpeřŻyw* 75v, 72; *PatKaz* II 60; Řzekłem (řam w řobie) bęđę ia wyznáwáł przed panem bogiem na přeciřw řobie nieřprawiedliwořć moię *WróřZolt* 31/5; *RejPs* 79v; A winiarze virzáwřzy řyna/ rzekli ták (*marg*) w (–) řobie/ Toć iest dřięřdzic/ Podřmy zabiimy go *MurzNT Matth* 21/38; *BibRadz Matth* 21/38, II 90c *marg*; Obroćilem fię ábyř řpářřřly mądrořci/ błędw/ y bláęřřtwá/ y rzekłem w řobie: Coř iest człowiek [*Vulg Eccle* 2/12]? *BielKron* 79v, 11v, 79; Vřřlyřawřzy to Domician/ rzekł řam ku řobie: To iuř wřora mądrořć záchowála zdrowie me. *HistRřym* 59, 114; A rzekł potym on włodarř řam do siebie: Czoř ia mam včřzynicř/ gdyř iuř pan moy odeřmuie odemnie tho włodarřřtwo moie? *RejPos* 191; *MycPrz* II A4, B[3]v; *BudNT Mar* 12/7, *Luc* 7/39; Wyřřli potym rodziřy iego przed řieř křore gdy Ian S. vyrzářł řzámí fię bárzo zářal/ y pomářu w řobie rzekł. Otořř Czářćie iuř ná rodziře moie pářřęř *SkarŻyw* 135, 479; *MWilkHist* K3; Gdy Titan řřzod niebá řřal wřáwnie w tey dobie Pťářřym grřzotem řuřzony/ rzekłem řam w řobie. O pláwriáćřko řármáćka [*tj. Wisto*] Polřkich rzek głowo [...] *RybGęřli* D2; *WujNT Mar* 12/7, *Luc* 7/39, 18/4; *CzahTr* Ev; [řluzebnicy teř křrolewřcy przyřředřřly/ widzác zámknione dřiřwi w pářacu/ rzekli řami z řobá/ podobno teraz ieřř ná potřzebie przyřřwodzoney. *Leop Iudic* 3/24].

»rzec słowo (*a. řlow(k)a*) (A), řłowa (G)« [w tym: *komu, czemu* (18), *do kogo* (11), *k(u) komu* (4), *przeciřw(ko) komu* (2), *przed kim* (2), *náđ kim* (1), *o kim* (1), *przy czym* (1)] = *verbum dicere HistAl, Mącz, PolAnt, Vulg; sermonem dicere Vulg; verbum loqui PolAnt* [*szyk zmienny*] (71:1): [*Burmistrz do Ezopa*]: A gdzie idzięřł do brza głowo/ Vmierzřli rzecř mądre řłowo *BierEz* D3, A4v; A to řłowo mily iezus rzekł o řwięty^m duchu/ ktoręgo mieli przyřřářz cij tzo weř

wwierzyli *OpecŻyw* 75v, 54v, 75v, 108, 113, 131 (10); *PatKaz II* 80v; *HistJóz* D3; Sthadze [lege: stądze] Giebultowlky yemv thakowe flowo rzekl, thelko o pulczzynne they tho rozmyyając, alye na kradzyefch radi zadney yemv nygdi nyedall *LibMal* 1544/91; *RejKup* dd4v; *HistAl* A2v; *MurzHist* K3; *LubPs* hh3; Czemu łobie nie wřpomnićie ná flowá Páná Iezu Kryřtha Syná Bożego/ kthore rzekl do zwolennikow fwoich. Idźcie po wřzyftkim řwiećie/ á krzćiyćie ludzi w imię Oycá y Syná y Duchá Świętego *KrowObr* 104; *Leop Ier* 44/20, *Dan* 10/11; *BibRadz Ier* 30/4; rzekl Ioram do Hieu flowá pokoiá. *BielKron* 86; Pudet dicere hac praesente verbum turpe, Sróm mie rzćc nieobyczáynego słowá przy oblycznořci tey. *Mącz* 329c, 484c; *GórnDworz* Y7; *HistRzym* 92; *RejPos* 38v, 84v, 113, 115, 117v (13); Kto rzecze flowo przeciw Duchowi řwićtemu/ nie będzie mu odpulczżono áni ná tym/ áni ná onym řwiećie. *WujJud* 203v; *WujJudConf* 54v; *BudBib* I 152b marg, 4.Reg 1/17; *BudNT Act* 20/38; *CzechRozm* 46, 266; Ale řal móy zátáiony Tym wićcy był obiátrżony: Serce mie w gniewie pałálo/ Až řye flowo rzćc muříálo. *KochPs* 57, 155, 213; Ná ofáték rzekl flowo poćielżne na řtárzec Páphnuce^{mv}; Nie řmćć řię/ Synu miły *SkarŻyw* 15, 55, 184, 203, 274, 363, 384, 575; *CzechEp* 278; *KochFr* 115; *ActReg* 84, 101; *GórnTroas* 17; *GrabowSet* X3v; *LatHar* 383, 696; Te słowá rzekřzy Láto w zgorę řię wezbrálo Do Titaná/ ktorego Oycem zdawná zwálo. *RybGeřli* B4v; *WujNT Matth* 12/32; *SiebRozmysł* D4v, I; *SkarKaz* 242b, 577a.

»[komu] dobre słowo rzec« (1): bo wtákye dzis podeyrżeny chłopyćá przyřzly/ że zá ledwe im kto dobre flowo rzecze. *GliczKsiąż* H6v.

»nie dać [na co] słowa rzec« = *nie zgodzić się* (2): Drudzy Ellektorowie wotowáli ná fame⁹⁰ Frydrychá Sáłkie Křiążę/ ále nie dał náto flowá rzec řadne^{mv} *BielKron* 195, 201v.

»((a)ni) (jednego) słow(k)a nie (moc, a. dać, a. umieć, a. dopuścić, a. řmieć) rzec; nie dać sobie nie rzec« [w tym: na co [= w sprawie czego] (5), k(u) komu (2), o co [= w sprawie czego] (2), przeciw czemu (1), za czym [= w sprawie czego] (1), o kim (1)] [szyk zmienny] (20;1): *OpecŻyw* 153v; Y iam ni flowka nie rzekła Gdy mi miłofcz nie przypiekła *RejJóz* E2v; [Biskup] Siedzi nie rzecze ni Słowka Trudnać tam będye wymowka *RejKup* z7v, bb3; Sámi řie czynią řwićtemi/ A nie chcą zrownáć z inemi/ A nie dádzá łobye nie rzec *BielKom* F4; áleć ia niedopulczżę wam flowá rzec áž mi iednę rzec zwoľićie. *OrzRozm* Lv; Nemo me adhuc super ea re convenit, Nikt mi o to yelżce słowa nie rzekl. *Mącz* 481d, 362a, 366c, 418d, 438b, 463d, 478a, [489]a; *Prot* C3; á ia [...] nie rzekę o białychłowach flowká wićzey *GórnDworz* Ii8; *RejPosRozpr* c3v; *SkarŻyw* 161; *StrykKron* 737; *ActReg* 24; *PaxLiz* Dv; [Słáł Swátopelk do Krolá/ o łáłkę prořżąc/ y chcąc mu řie poddáć: ále Krol ná to flowá nie dał rzec/ bo řie náñ gniewał/ o to że go zdráđził *BielKron* 1597 105 (Linde)].

»nie rzec [za kim] słowá = *nie wřtawić się za kimś* (1): Xiáżę Iana Krzcziczela miał Srebrná Głowe był włáć dał I namifię [lege: na misie] Offierował Aby tu zaniem rokował A řnać niepomogła Głowá Nie rzekl zaniem ielżce flowá. *RejKup* z7v.

»nie (chćieć) rzec złego (a. przykrego) słowá« [w tym: komu (2), za co (1)] [szyk zmienny] (3): To náfmiewaniję ij ijné rozmaijté nad njim czynili/ a wřłakož nierzekl ijm za to przykřego flowa Iezus blogoflawiony *OpecŻyw* 109v; *KochPs* 57; [człowiek mówi do furty:] Tobiem ia złęgo flowá nie rzekl iáko żywo *KochPieř* 29.

»rzec (a. rzeknáć) słowem« [w tym: do kogo (1)] = *dicere verbo PolAnt, Vulg* [szyk zmienny] (12): Panie nie ielżtem dóřtoien abys wřłedł w dom móy/ ale tylko rzeczy flowem/ á będzie zdrow řlubebnik moy. *OpecŻyw* 42v [przekład tego samego tekřtu *RejPos, WujNT* (2), *SkarKaz*, [Leop, *SkarKaz*]]; PÁmićyá miły panie iz řie wola twoia řwićta nigdy nieodmieniła: abowiem gdyř flowem rzekl wřłzytko řtálo řie ielż *RejPs* 48v; *BielKron* 41v; *RejAp* AA5v; *RejPos* 45; *BudBib* 3.Reg 20/35; wřzákże rzekni słowem/ á będzie zbáwioná duřzá moiá *SkarŻyw* 36 [idem (2)] *LatHar* 103, 221; *WujNT Matth* 8/8, *Luc* 7/7; *SkarKaz* 419b; [Leop *Luc* 7/6[7] (Linde); *SkarKaz* 55 (Linde)].

»[czyim] słowem rzec« = *przytoczyć obce słowo* (1): Mieli tedy řtáry iuż pewné miáry/ ábo iz ich flowem rzekę/ hármonie/ křóre křóremu affektowi řluzly *KochWr* 38.

»rzec [jakim(i)] słowy (a. słow(ki)em)« [w tym: do kogo (2), komu (1), przeciw czemu (1), co (1)] [szyk zmienny] (8): *OpecŻyw* 94; Albo ielłiby popędliwymi flowy przeciw wtćiwofći řádu co rzekl: tákowy pićnićżná winá karán będzie. *GroicPorz* i2v; *RejPos* 206; *RejPosRozpr* c3; *CzechRozm* 260v; Do ktrych ták dobry Krol rzekl krotkimi słowy/ řżem był záwřdy z wámi do zgoty gotowy/ Tedybych rad y teraz tym żywot dárował/ Ktrych zá ich przyczyná Mars krwáwy zmordował. *StrykKron* 532; *CzechEp* 383; Skoro řiádlá ná łožu/ w namiotku wřłány/ Mátko/ rzekłá ták do mnie/ řłówkiem řárbowány. *GostCast* 56.

»řlusznie (a. řluszno), dobrze (a. w dobry sposób), włáśnie, mądrze, czyřcie, řnadnie, nadobnie, trafnie rzec« [w tym: czyřcie, řnadnie i trafnie (1); co (6), o kim (3), komu (2), ku komu (1)] = *sapienter loqui HistAl; apte a. optime a. rotunde dicere Mącz; sensate loqui Vulg; pulchre loqui a. dicere PolAnt* [szyk zmienny] (12:9:5:3:2:2:1:1): *MetřKor* 57/120v; Rzekłá mátká [řlisica do řisátek] bárzo mądrze/ Dziatki gdy was kufznierz podrze: Tenći řam was będzie řzácowá/ Ktory lepřzy podgárdlek miał *BierEz* M2; *OpecŻyw* 50, 94v; a przeto moze bycz rzeczono řluzżnye yřż ona [Maryja] byla wřbodze y w przefřżenyu bořkym kyedy pan bog wřzytky wczynky czynyl *PatKaz II* 69v; *HistAl* H4; A przetho Páweł ř. ná to mowi/ yełli řie nye będá moc wřřzimać nyechay řie żenyá/ co bárzo czyřcye możem o káżdém them rzec młodyeńce/ ktry řie młodo żeni. *GliczKsiąż* P3v; *LubPs* Y4; *Leop Eccle* 13/27; *BibRadz* *3v; Apte et rotunde dictum, Czřiście/ řnádnie y řtráfnie řie rzekło. *Mącz* 358d; Vide quorsum optime dicta detorsit, Bá bázcz yákoć opákw wywřáca co řie w dobry řpofłb rzekło. *Mącz* 459c, 459c; Bo to y řámá rzec pokázuie/ Y o tym moze řie włáśnie rzec Ielř/ ktry niema áni *praeteritum* áni *futurum*, tho ielř/ áni przefřżego czářu áni przyřżego/ ále záwřdy á záwřdy ielř. *SarnUzn* B8v, B5; *RejAp* 133 [2 r.]; *RejPos* 234; *WujJud* 136; *BudNT Luc* 20/39, *Act* 28/25; *CzechRozm* 139; *SkarŻyw* 102, 532; *CzechEp* 139 [2 r.]; Mátuř wářów lepřięy rzćc: bo wielká kłáđziemy Rzeć pod máłá/ kiedy wář Mátuřów mówiemy. *KochFr* 21; *WujNT* 114, 724; Tákw řię o niej [o řmierci] řluzżnie rzec moze: *Nigra fum fed formofa*. Czarnámić ielř ále przedřię pićkna *WysKaz* 44, 21; *CiekPotř* 8. *Cfteż* »włáśniey rzekę«.

»řmiele, řwiebodnie rzec; řmiele moze (a. zda się) być rzecżono (a. moze (się) rzec)« [w tym: do kogo (2), k(u) komu (2), komu (1), co (1)] = *praesenti animo dicere Mącz* [szyk zmienny] (24:1:6): Ale řán řwićty řmiele rzekl k njim. mężowie okrutni a nielutořciwi/ ij czemu takowé okrucieńřtwo nad wmarly^m ciałem działácie? *OpecŻyw* 153v, 64; *HistJóz* D3; Trzymáiąc řie tedy biegu pořpolitego řmiele moze być rzecżono iz řá nie iákie znamiona po ktrych ludzie złey albo dobrej nathury bywáią poznawani. *GlabGad* L8v; *LudWieř* B4; *LubPs* V, eev; *KochSat* C; Si quid est a nobis peccatum, profer Ielřimy co złego komu wyráđżili/ powiedz/ Rzeć řwiebodnie. *Mącz* 124a, 431a; *Prot* Dv; *BielSat* G3; A nierekáć řnadż řynowie lećz y dziewek wiele/ řá pełne tego iádu mogę to rzec řmiele/ Przeciwko mátkám řwoim *HistLan* B3v; *RejZwierc* 235; *WujJud* a3v; *PapřPan* N4v, Cc2v; áž gdy řię teřż oni [patriarchowie: *Antiochii, Aleksandrii i Jerozolimy*] zá mocá zlych Cefarżow Cárogrockich řłowáć poczęli/ y rozmaitych kácerřřw nářłádwáć/ w ręce pogáńřkie wřáđli y zniřżelći do tego czářu. Tákw řię řmiele moze rzec/ okrom Grecyey w ktery gęřłży řá Chřeřćánie/ wićcy teřż w iednym Arecybikupřtwie Łáćinřkim Chřeřćánieřřwá/ niřli pod wřzytkimi trzemá Patřyárchámi w ziemiách wřchodnych *SkarJedn* 165, 5; *KochPs* 138; A ř. řágnieřřká řmiele rzekłá: Byř řię řnal ná práwym Bogu moim/ á o wřzechmocney mocy ie⁹⁰ wiedział: nigdybyř tych řlow nie mowił. *SkarŻyw* 69, 92, 390, 487, 568; *KochFr* 51; *WerGořc* 260; Vczřiwa mátko/ nie wřięłář řtáđ wiele/ Rzeć mogę řmiele. *WisznTr* 17; *GrabowSet* T2; *WysKaz* 21, 39.

»rzec usty swymi (a. swojemi)« [szyk zmienny] (2): *OpecŻyw* 94; Bowiem ták sam Zbáwiciel rzekł wfty swojemi: Kto fię nád nim nie zgorzly, iest blogosláwiony *ArtKanc* 120v.

»rzec na swá wiarę i na duszę« = *przysiąc* (1): Item gdy by pan kthory albo szyemyanyn ylye vrządnyk albo wathamem rzekł yze thego zlodzyeya nyemalch vnyego Thedy then tho pan wyszney pyszany zyemyanyn vrządnyk albo wathamem ma rzec na zwá wyarą y nadulżá yze vnyego y wyego ymyenyv thakyege zlodzyeya nyemalż *MetrKor* 34/134v.

»nie wiedzieć co rzec« [w tym: komu (1), na co (1), o czym (1)] [szyk zmienny] (4): Włzedł mlodzienciec iáblká mu rwał/ Aż go potym vřzy stárec/ Ale niewiedząc co mu rzec: Prošil by drzewá nie łamał *BierEz* S; *RejZwierc* 126; czemułż milczył? (–) Przetol iž co ná to rzec niewiém *OrzQuin* S2v; *GrzegŠm* A3.

»złe rzec« [w tym: co (4), o czym (1)] = *male loqui* *PolAnt*, *Vulg* [szyk zmienny] (8): Ieflim zle rzekł/ dáy fwiadetztwo o zlym/ a iám gotow idz na mękę [cf *Vulg Ioann* 18/23] *OpecŻyw* 109; *BibRadz Ioann* 18/23; *Mącz* [273]c, 457b; Ieflim co rzekł zle o tym Sakrámenie/ y o onych ártykułach: dáię fię wřzyćiek ná náukę S. košciólowi Rzymkkiemu *SkarŻyw* 203, 203; *WujNT Ioann* 18/23; *SkarKaz* 122b.

Szeregi: »kazać albo rzec« (1): Wyłzedł tedy drugi vceń/ kthory był znáiony Arcykáplanowi/ y mowil z odźwierną (*marg*) kazał ábo rzekł odźwierney. Hebraifm. (–) [et dixit ostiariae]; y wprowadził Piotrá. *WujNT Ioann* 18/16.

»mówić (a. przemówić), (i, a. jakož i) rzec« = *loqui et dicere* *Vulg*, *PolAnt* [szyk 4:3] (7): Matusna tedy od smutku na ziemię vpadla/ ij niemogla rzétz ij przemowitž žádného fłowa. *OpecŻyw* 153v; *LubPs* T5; wnidžze do záprawázonego ludu do fynow ludu twoiego/ á będziefz do nich mowil/ y rzeczełz im/ Tho mowi Pan Bog: owaby inádz wflucháli y poprzeštáli. *Leop Ez* 3/11, ZZ3v; *BudBib* I 204d *marg*; *BudNT Ioann* 12/50[49]; *KochPs* 57.

»myśleć (a. pomyśleć), (a) rzec« [szyk 1:1] (2): wřzakofz wzdry fią yál dzyuouacz [*Symeon*] myłłacz a rzekáčz sam wfłoybe O yako to ten prorok nyeroftronye napyłal *PatKaz* II 60; Což tu tedy rzeczełz? což tu fobie pomilifz moy miły Krzešciánfki człowiece? *RejPos* 320v.

»obietcać i rzec« (1): Tyš obiecał y rzekł przez flugę twego: (Láčno nalešć mądrošć tym/ ktorzy iá miluią [...]) *SkarKazSej* 663b.

»rzec i ošwiadczyć się« (1): Bo wiecie iákie poruczenia dálimy wam przez pána Iefuła. [...] Nie deptác áni ofzuká wřpráwie brátá fwego: tem iž mšćiciel (ieft) Pan o wřzytko to. Iákolfmy y przedzey rzekli wam y ošwiadczylifmy fię [et praediximus vobis, et pertestificati sumus] *BudNT* I.Thess 4/6.

»rzec, ozwać się« (1): A což kto rzecze [na używanie košciólów do spraw niezwiązanych z kultem]; ktož fię ozowie: ktož fię zá defpekt Páńfki weźmie? *PowodPr* 53.

»rzec albo pisać« (1): Ieflim co zle rzekł/ álbo piřal/ z niewiádomošćim to vczynil *SkarŻyw* 203.

»rzec, (i, czyli) powiedzieć« (a. powiedać) = *dicere et loqui* *PolAnt* [szyk 5:1] (6): Dictum puta, Micy zá to yáko byš mi yuřz rzekł y powiedžiał/ rozkazał. *Mącz* 333a, 124a; Y co iefth inádnier rzec/ iž będą thobie grzechy twoie odpulżcone/ czyli powiedzycel wřtañ á chodž? *RejPos* 234; *RejZwierc* 11v; *BudBib* Gen 44/16; *CzechEp* 141.

»rzec, (i, a, a(1)bo) rozkazać (a. przykazać)« (5): Bowiem on [Bóg] rzekł á wnet wřlytko dziwione iest řpráwiono On przykazał á nátychmyal iest wřlytko stworzono [Vulg Ps 32/9]. *LubPs* H4v; Sat ne hoc mandatum est tibi, Doficli fię rzekło álbo roskazało. *Mącz* 206b; *CzechEp* 278 [2 r.]; *SkarKaz* 485b.

»śpiewać a (i) rzec« [szyk 2:1] (3): przyiál iá [Maryję] kor moztářzow chwálátz z iey pollufleñftwa/ řpiévaiátz a rzekáčz: Pozdrowiona bądz fwiétá rodzićielko božá *OpecŻyw* 183, 182v, 183.

»rzec i twierdzić« (1): Niechby był ieden kthory z řášiad včzćiwych wřtáwiony/ kthoryby to řpráwiedliwie rzec mogł/ y z dobrym

fumnieniem twierdzić/ řefmy ktere⁸⁰ podefzli/ řefmy ofzukáli: řefmy zdráždžili y vkrzywdžili? *CzechEp* 12.

»zawolać i rzec« = *voco et aio* *Vulg* (2): *Leop Ex* 3/4; On chłop [kthory na kamieniu siądzie] gdy ie [wybrane ksiąęz z wielkošciá panów] vyrzy záwoła y rzecze po Słowieniuku: Kto to iest co ták pylžno po nálym grunćie chodži? *BielKron* 275.

W przén (19): rzecžmy wřzyfcy fercy nabožnemi Amen. *RejPosRozpr* c4v.

Zwrot: »rzec w sercu (swoim, a. swym, a. twoim)« = *pomyśleć; dicere in corde (suo)* *Vulg*, *PolAnt* [szyk zmienny] (18): Slyřłátz takowe fłowa zwolenicy/ wřlytcy fię złekli [...] bo rzekł každy w řwym fertzú. Ten miřtrž náš wię wřlytki przyřllé rzecžy/ a inádz to o mnie mowi *OpecŻyw* 94; Rzekł řzalony człowiek w ferczu řwoim iž niemalž boga. *Wróbžořt* 52/1, 13/1, 76/11; *LubPs* Dv, N5v; I záwoniał Pan woⁿošci wđięczney/ y rzekł w fercu řwym [et ait]. Nikakiey iuž więcey nie będę zlorzecžył ziemi dla ludzi. *Leop Gen* 8/21; *BibRadz Gen* 8/20[21]; *BudBib Gen* 17/18, Is 49/21; *BialKaz D*; *BudNT Matth* 24/48; *KochPs* 108; Po tákim wřdzeniu rzekł [řw. *Anzelm*] w fercu řwym: od tego cžáfu być řfzym y práwym zakonnikiem/ y drugich do tego pilniey wiešć chcę. *SkarŻyw* 334; *ArtKanc* P18; *WujNT Matth* 24/48, *Luc* 12/45; *JanNKarGórn* G4v.

Przen (19): *PatKaz* III 107, 141; Omnia ořla mea dicent: domine quis similis tibi. Wřzytki kocfi moie rzekna/ o miły panie y kto tobie iest rowien. *Wróbžořt* 34/10; *LubPs* I3; Ná mnořtwie řkał korzenie iego [człowieka] záęšći fię/ á miedzy kámieñmi rošć będzie. Iefli go kto wyrwie z mieřca iego/ záprzy fię go/ (ono mieřce) á rzecze: Nie znam cie. *Leop Job* 8/18; Działem moim Iehowá/ rzeklá duřzá moiá/ dla te⁸⁰ wfam iemu. *BudBib Thren* 3/24, *Eccli* 24/36[42]; *KochPs* 49; *SkarŻyw* 537; *WujNT Luc* 11/49.

rzec co (1): A będye mye práwicá twa ták ná wřem trzymálá/ Iž choceyžby tež myřl moyá to kyedy rzec cheyálá/ Poydę za mye gdzye okryyá ták wyełkye cyemnošci *LubPs* ee.

rzec do kogo (1): BEdąc w pořzrod wieku práwie/ Dufzá moiá/ do mnie/ rzeklá: Przyidžie z žalow išć do pieklá *GrabowSet* G4.

rzec komu (4): I rzekł mi duch pierwy niřz ciało/ wemnie řamym. Francifzku/ přecz šię tak zmyřlá wodžifz? *MurzHist* Mv; *KrowObr* 88v. Cf *rzec komu o co; komu o kim*.

rzec komu o co (1): Tedy rzekł Ionátás do Dawidá: Ocołowiek by mi rzeklá duřzá twa/ to wřzytko včžnię. *Leop* I.Reg 20/4.

rzec komu o kim (1): O tobie [Jehowo] rzekło mi ferce moie/ řzukáycie oblicza mego *BudBib Ps* 26/8.

W połączniu tautologicznym (1): Oto krew brata nářłego Abła/ wolá ku tobie za nami z ziemię/ rzekáčz. Oytecze odpulci ijm/ botz niewiedžá tzo działaiá. *OpecŻyw* 143v.

Fraza: »což rzecze (a. rzec mozesz)« (2): Czofz tedy duřlo moya czo o fercze nabožne na chwálá takye panny rzecz mozełz *PatKaz* III 107; A což tež zářie rzecze ona nędzna duřzá onego zlošćiwego człowieká/ kthora tu w zley wierze á w márney omylnošci odbiežálá řpofnego ciálá řwego/ gdyž iuž wie/ iž iest ofádzona *RejPos* 128.

a. Frazy w funkcji modalnej (92):

»nierzkąc« = *zeby nie powiedzieć, tym bardziej; nie tylko* (87): *KromRozm* II t2; Mnořtwo káplanow y birkupow/ ktere mušić być w wyełkim zborze/ nyemože do koñcá yednořci myędzy řobą/ nyerzkąc myędzy inymi záchowác/ chybáby ányoly byli. *KromRozm* III L7v, O8v; kiedy Doktor Kleparz bárzo ochrápiawřzy kazał/ rzekł ieden. Ten křiádz cáłá noc piř/ podobniey fię mu bylo dobre wyřpác/ niřz zle kázác. A Kleparz nierzkáčz fię vpić/ ále niewiem by iáko żyw był ná biefiedzie. *GórnDworz* S; Wřzák kropiá wody kápáięc vřtáwieźnie/ nierzkąc te thák gwałtowne mloty/ naitwárdžy kámieñ zdiuráwi *GórnDworz* Bb5v; *HistLan* B2; Lecž oni z tey řrony ták gotowi řá/ že áni chromego řžkápy do tych cžářów řáden z nich vzdrowić niemogł/ nie rzkąc cžártá wypędžić álbo vmárlego wřkrzešić *WujJud* 134; Mušieli ci obá y Catholikona onego řwego nie cžytác/ nierzkąc Calepina álbo Gefnera. *BudNT przedm* c3; Nie

tużę iżby to mężowi przyśtało/ nierzkąc Chriftyáninowi/ á iefzcze duchownemu? *CzechEp* 92, 101, 206, 331; *KochFrag* 21; Przewoż te obrázy Troyce S. nie łącz křtałty y figury łáwego Bogá żywego/ ktorego żaden rozum ogárnać/ nierzkąc málarz wyrazić nie może *WujNT* 471; Nie wiećie iż ánioly łádzć będzćmy? nierzkąc rzeczy docześne [quanto magis saecularia]? *WujNT* 1.Cor 6/3, Bbbbb3; *PaxLiz* B4.

~ Ze zdaniem dopełnieniowym [w tym: (i)ż(e)by, (a)by (44), iż (1)] (45): *RejKup* bb4v; *MurzHist* B2v; Iż by łye myáło wlyfiko popiřać/ wlyfitek by łwyát tákowych křyag ogárnać nyemogł: nyrzkąc żeby łye to wlyfiko w tych czterzech křyęgach Ewányeliey/ ktore mamy dofyć krotkye/ zámknąć myáło. *KromRozm II* d3, f; My będac poślány od rycerstwa Korony tej, [...] znamy powinność swą przestrzegać swobod koronnych, aby się nic im przeciwnego za niedozorem naszym nie działo, nie rzkąc abyśmy na co takowego zwałać mieli. *Diar* 88; Ale iż łowy zferfzemi tych dwu cząftek nie wypráwuujemy/ tá iefť przyczyna tego/ że nie rzkąc áby fię to ták w krotkíe rzeczy á przedmowie zámknąć mogło/ lecz gdyby nam tho dluzłzemi łowy wypráwować przyřzlo/ ofobne křięgi otymbychmy piřać mogli *BibRadz* *4, *5, II 90c marg; *KochSat* B; Nákoniec gdyś w.m. thák wiele wyliczał/ czo w męřczyznach/ y onego piřwřzego wieku rzadko fię kiedy náydowało/ ledwe tego człowiek łluchác mogł/ nierzkąc żeby thego w.m. pozwolić miał. *GórnDworz* X5v, V3; Ze nierzkąc iż rodzice dzyeci zá nic máia/ Lecz fię drudzy y ręká řnadź ná nie tárgáia. *HistLan* F2v, B2v, F4v; *KuczKat* 40, 235; *MycPrz* I B4; *Strum* L4; A ponieważ to [niektóre ustawy Mojřesza] vřtało/ że tego y żydowie łámi nie rozumieia: nierzkąc żeby to chowác mieli: iákofz tedy to/ może być wiecznym zakonem názwano? *CzechRozm* 85v, 15, 25, 113, 113v, 115v (14); Lácedemoniánie żadnego leniwie á źle żywącego niebráli áni w towarzylřtwo/ áni do řpolney igry/ áni do żadney zabawy ktora z przeprácowániem ciála ludzkiego przychođzi nierzkąc [nedum] żeby iy do iákíey zacnieyřzey życia řpolecźności brác mieli. *ModrzBaz* 37v; *CzechEp* 52, 133, 199, 221, 320, 335, 338; Y řiebie dla oyczyzny nigdy nie żálowá. Nierzkąc żebym córki miał oyczyźnie żálowác *GórnTroas* 27; *OrzJan* 125; Táki mię zięłá [zbroja] / że łobá ledwie ruřzyć moge/ Nierzkąc bym fię miał puřćić w nię ná dálřzú drógę. *WyprPl* Bv, C2v; *KlonWor* 51.

W połączeniach: »nierzkąc ... ale (i, też)« (33): *MurzHist* K3; Ale myędy Sákramentarzmi y Lutherany/ táki yefť yednořtáiny rząd kořcyelny/ iż nyrzkąc w powyeće/ ále w myeřye káždym inákřly *KromRozm III* G3v, C2, I2v, I3v; *BibRadz* *5; Ikáđze to iefť/ iż dzifieyřzych czářow/ málo tych ludzi/ ktorzyby řmieli/ nierzkąc vmrzeć dla rzeczy pocźéiwey/ ále wniřć thelko w niebefpieczeńřtwo. *GórnDworz* Ee2v, Q4, Aa6, Ee6, Hh8v; ktorých cudow iuż nierzkąc řlycháli/ iáko inřzych ludzi niemálo/ áni czytáli iáko wiele męřow zacnych/ ále iż ie łámi widźieli/ dořtáteczni řwiádkowie Ambroży y Auguřtin řwięty/ w Křięgách řwoich to nápiřáli. *KuczKat* 275, 15, 40, 150; ábowiem nie rzkąc drzewiáné/ ále mury kiedy ich nie przykryie/ wniřwęc řye obracáia. *Strum* Q4, L4, P3v; *CzechRozm* 113, 113v, 115v, 234v, 235v; Wierz mi wfzelákie dáry gdy ie hoynie dáia/ Nie rzkąc ludzi/ ále też y Bogi błágia *ModrzBaz* 88; *CzechEp* 18, 73, 133, 325, 329; *KochJez* A3v; By teraz druga Málcherowa/ co ia w Krákwie o Żydowłką wiáre řpálo no nářtářá/ á ktoby ia nierzkąc řkárác/ ále y pozwać mogł? *GórnRozm* D; bez ktorego [Pana Boga] nie dobrego nie rzkąc řpáwić y wykonác/ ále áni pocźać áni pomyřćić nie możemy *WujNT* przedm 27; *RybWit* [A]v.

»nierzkąc ... lecz« (4): *BibRadz* *4; A wđzy wy oto [...] Rádzibyřcie ie [rodziców] żywo by mogło być řárli/ Zycząc im tego żeby co narychley zmárli. A nierzkąc řnadź řynowie lecz y dziewek wiele/ řá pełne tego iádu mogę to rzec řmieie *HistLan* B3v, F2v, F4v. ~

»rzekłbyś, że (i)ż« = *zdawałoby się, że* (4): A táki mař ná krotce/ yáko piřmá řtárego zakonu rozumyeć mamy/ á yákořmy

tento zakon dzyerzeć powinni. Rzekłbyś/ Iżefmy zgołá náń nye obwyřáni. *KromRozm II* n; Canes venaticos diceret, ita odorabantur omnia et pervestigabantur, Rzekłbyś że myřliwym přóm podobni byli. *Mącz* 260a; *ReszPrz* 62; *KmitaSpit* C3v.

»na to rzekąc« = *dajmy na to, przypuřćmy* (1): Ponere aliquando pro fingere, Pone est victum eum, Iuřz ná to rzekąc áłbo pozwálařac tego że yefť zwyciężón *Mącz* 309d.

a. *Obiećać, przyřzec, zobowiřzác się* (72):

rzec co (3): Iako on mnye nye pozyczył sta slořnych [...] na kupowane dzeřaczyn anym zysku rzekł any myal řznym dzelycz *ZapWar* 1527 nr 2382; To coř řam rzekł rácz wypelnić mocá Bofřwá twoyego. *LubPs* T5v. Cf »sobie rzec«.

rzec kogo (1): bacź że thedy ábys nie řlał Dariuřowi pořlá ktorego rzekł *HistAl* E8v.

rzec komu (12): *BierEz* L; Rořmiał fię Dániel á rzekł krolowi tego dowieř iż tho křięza biorá [ofiarę křólewřkú] s kořciólá/ chodřz tám w nocy przez iáme. *BielKron* 111v, 100v, 229v, 327, 402; Zgrzeřzyłem Pánie/ zgrzeřzyłem moy Boże/ W tym/ iřalř iefť co/ á poćielzyć może/ Procz tego/ żeř rzekł pokutuiaćemu Bydź lutořciwym/ y grzech przeřrzeć iemu *GrabowSet* T. Cf »sobie rzec«.

cum inf (62): Pczóřá gdy miód vdziařlářá/ Bogu go ofiárowála. Bog byl wdzięczen iż go pocźčila/ A rzekł iey dáć ocźby pořila. *BierEz* L; *ZapWar* 1532 nr 2400; *WróřŻořt* 118/57; *RejRozpr* B3v; Alexander řvmiechnáwřzy fię rzekł/ Thebei wiele iefťeřcie zalecani z mocy walzey/ zamkneřliřcie brony mieyskie á rzekliřcie řemná walczyć *HistAl* D3, G8; *MurzHist* T4; *LubPs* T5v; A iřeř też rářtował nęđznie řćiřńionego/ Rzekł [Bóg] cie też podpomagać v řádu káđdego *RejWiz* 187, 81; *Leop Ps* 118/57, ZZ; *OrzRozm* O2; Rzekł tedy [Jozue] do narodu Rubenowego y Gadytowego y poř Manářře/ áby byli gotowi we zbroi przodkiem przed bráćia wářzú. Ktorzy rzekli wřzytko vczynić. *BielKron* 46v; Rzekł Iozue/ was řámych ná řwiádky biore/ řeřcie dziř wybráli Pána řobie/ á rzekliřcie go nie ođřepować nigdy. *BielKron* 48; Oná [Dydona] řobie wzyęłá do řluznego czářu przedřuzenię/ á w tym przedřuzeniu rzekłá zá mař iřć. *BielKron* 75v, 14, 57v, 76, 85, 100v (39); bo ná pocźátku/ gdyś miał o křóleřtwie Polřkim mówić/ rzekleř byl powieđzić/ napřód/ co Křóleřtwo Polřkié/ á potym/ co zá wlařności Křóleřtwá tego řá *OrzQuin* O2; *BielSpr* 49v; *BudBib* 3.Reg 11/18, *Ps* 105/23; *KochPs* 183; Rzekleř wyřluchác nářze pořby Pánie niech fię táki řřtánie. *ArtKanc* R18; Rzekło fię bylo wczorá zeyře fię o ofmey ná puřzegářzu/ á widzę iż iefť bliřko dziefiařey/ á iefťe nie fię nie pocźęło. *GórnRozm* E; *GrabowSet* T; *KochFrag* 45.

Fraza: »jakom rzekł (a. jako rzekli itp.)« (5): Potym rychlo Ian Tecellius mnich Dominikow s řránřortu/ ine temy Luterowym przeciwno rozřlawił. A gdy miało przyřć ku gadániu w Witeřberku/ iáko řobie rzekli/ nie byl nikt od Tecelliuřá ku odpowieđzi. *BielKron* 193; Okař mi [Panie] řářke/ iákoř rzekł *KochPs* 181; Y rzecze P. Bog do Abrářháma: [...] yřali ktora rzecź iefť Bogu trudna? iákom rzekł/ otym że czářie/ weřdrowiu wrocę fię do řiebie/ á iuřz řará řyná mieć będzie. *SkarŻyw* 285, 520; *CiekPotr* 54.

Zwroty: »rzec słowem dobrym« (1): Słowni gracze ná grze/ rzekřzy řłowem dobrym řobie zařtáwę wykupić/ y ná wfęgę gráia/ á řzańce potym řobie po grze pláć. *OrzRozm* O2.

»sobie [= nawzajem] rzec« [w tym: *co* (1), *z kim* (1)] (5): thylko řam Henrik zořtař/ křtory rzecźony brođáthy iż řobie rzekli z mařzonką mieřzkać do řmierci w dziewięćym řtanie. Stáđze brođę zápuřczář *BielKron* 358, 54v, [85²]v, 193; Wřtañ křolu! Tak Trojanom i Grekom sie zđalo, Abyř w pole wyřjechał, a tam przyřiężecie Trzymać jeden drugiemu co sobie rzeczećcie. *KochMon* 28.

Szereg: »rzec i przysięgami potwirdzić« (1): [Medea] przywiodłá iazoná ná przyřięgę/ chceli dořtáć złotego řuná/ áby iey wiernym á prawdziwym mařžonkiem byl/ [...] A gdy táki řobie rzekli y tego przyřięgámi potwirdzili/ iecháli w nocy Argonánte y z Medea do złotey welny *BielKron* 54v.

2. Poradzić, zaradzić, począć (87):

Frazy: »co(ż) (mam(y)) rzec (a. rzekę itp.)« [w tym: *sobie* (8), z tym (8), z *sobą* (7), temu (7), z *kim* (2), w *tej sprawie* (1)] = *cóż* (z)robić, *cóż* poradzić (wyraża trudną, czasem beznadziejną sytuację); *quid dicam* *Vulg* (85): Prawdę mowili miły księżę Dobrzeć gdzie wlytkich dołżeze Ale coż temu mamy rzec Trudność fuche lyká odrzeć *RejRozpr* G2v, D4; Czoż mam rzec nieboraczek y z kąd rady dostać *RejJóz* G2; Ach moy panie czoz fobie rzec iaciem marnie zginał *RejJóz* G6, B8, H8v, K5; A ja co mam już rzec nędznjk Prawiem że już zemdlal wlytek *RejKup* n6v; Ach nietak mnie ten mnich tullył Gdym sniem wdroke jdąc mowil Iz mie to miało wybawicz A teraz tu wlytko zanicz Czoż ya fobie nędznjk mam rzec Y do kogo fyę już včezec *RejKup* Bbv, g2, n5, Ov, p3, x6v, dd7v; *DiarDop* 104; (*did*) Syn Iuftinus mowi. (–) Co ia dálej nędzny człowiek rzekę/ Do bogá fie w tych rzeczach vciekę/ Ten opátryć me šíroctwo raczy *BielKom* D4v; Bo pewnie flawá táka iuz zázwdy párfzywa. Y przyiazń s kázdym ítanem thež bywa fáłłzywa. [...] Ale coż mamy ítyem rzec gdychmy fie w to wdáli/ Iz tych praw wzywamy iákíechmy ípfáli. *RejWiz* 123; A ták gdyž ták rozumiefz iz nikt o fwey mocy/ Nie może nic dobrego bez Bolkiey pomocy. A coż záfię s tym rzeczełz gdy wiełz iz źle może *RejWiz* 133v, 2, 155, 156v; *Leop Ios* 7/8; *RejFig* Aa3; *RejZwierc* 107v; Iefli pan karze krolełthwá á coż my rzeczymy. *RejAp* 20 marg. Dd4; Coż my rzeczymy niedofzli Krześciáni/ ktorzy fie tylko przez-wilkim á málo íkutkiem możemy zwáć Krześciány *RejPos* 29, 74, [77]v, 104v, 114v marg, 116 (18); *HistLan* Cv; *RejZwierc* 87, 236v, 252v; *KochTr* 14; *KochPieś* 16, 26; Ach ktož może ten bol zgoić? Ráčz íam Pánie vřpokoić/ [...] Y coż iuz z tym dálej rzec mam/ [...] będe látá fwe rozmyślal/ załz wiem cobych z tym począć miał. *ArtKanc* P18v; *GórnRozm* D2; *ActReg* 81; *GórnTroas* 37; Coż rzekę w tey fwey trwodze? rofpáčz mnie nálega/ Nádzieia ofłábiálá *GrabowSet* K4v, G3, G4v, N2; *KotakCath* C5; *WujNT Rom* 6/1; ZNiwá mego pierwly kłos niofęc niedoyrzály/ Oycze drogi/ bom w ciełe íam íeft to tád mály. Przeto z málym podárkiem/ tum íę przed íę ítáwil/ Ale coż rzec? młody wiek to moy wlytko ípráwil. *SapEpit ktv*. Cf »nie wiem co rzec«.

»trudno temu rzec« (1): On Amán kazał wneht bárzo wyfoká ízubienię w dworze íwym zbudowác/ ná kthorey Márdocheułzá obieśić miał. Był ímęcien Márdocheułz y krolowa bárzo. Ale iuz trudno temu było co rzec gdzie ręká á pieczęć krolewfká záfzłá. *RejZwierc* 154v.

»nie wiem (a. nie wie itp.) co rzec (ma(m))« [w tym: z *kim* (6) – z *sobą* (5), z *tym* (4), *sobie* (2), *temu* (1)] [*szuk* *zmienny*] (22): *OpecŻyw* 163v; [*towarzysz*] pocźnie panu Szczęfciu o tey bitwie powiedáčz/ a próśi go aby rzec tego młodzięntza ráczył opatryćz [...]. Pán Szczęfście vśmiechnáwlyz íę rzecze: Niewieemy wierę tzo temu mámy rzetz/ gdyž bez náłze⁸⁰ wiedzienia Przygodę na íę popędził *ForCnR* Dv; Ach nieftotyś ta mnie cznota Dowodzy tego kłopotá Iz íę óń pokulić nie ímiem A czo z íobá mam rzec nie wiem. *RejJóz* D3v, D2; Tu íę nieborak zaplonął Bi więcz wielkiei wodzie tonáł Patrzi íefli kto niewidzi Niewie czo rzec czo íę wli-dzi *RejRozm* 404, 398; Sumnienie niewie czo rzec ma Biegaiać potroffe íbiera. Dobrych ípraw czo tu wždy [*kupiec*] czynyl Gdy íę na wierze omylyl. *RejKup* c3v; Iacz yuž wieczei uierozumiem [!] A nic/ Co mam dálej rzec niewiem *RejKup* aa3v, l2v, t8, x5v; Rurał íę zumyál nye wyedztał co rzec/ yáko zmyty z oney kupi pośfedł precz *GliczKsiąż* I; *RejWiz* 34, 126v; (*nagł*) Chłop íę ózeniwlzy niewiedzial co rzec. (–) Chłop íę głupi ózenił/ niewiedzial co s tym rzec. Y nogę przelożywlyz/ chciał od żony wciec. *RejFig* Aa4v; COż wždy íę z námi dzyeie/ iz ták nic nie dbamy/ [...] Mogáč być ludzjom ítráfzni/ cienia íę boimi/ Lecz iz prze máry nierząd/ co s tym rzec nie wiemy. *RejZwierc* 110; Stárość ítoi nád fzyią gorfza niż kát frogi/ Owa niewie co s íobá rzec ítárzec vbogi. *HistLan* B, D; *RejZwierc* 61v; [*u opilce kaźdego*] pościel brudna/ izbá žimna y nie vmiećiona/ [...] A on chodzi íákoby go teraz gárnarcz z gliny vlepil/ niewie co ma rzec z íobá. *WerGośc* 236; Ná tym rozdawanu

Epimetheus czás trwáiac nie obaczył íę [...] iz wlytko niemym żwierżetom rozdał/ á człowiek niopátryzony [!] zoftal/ z ktorem gdy nie wiedzial co rzec przyzedł do tego *Prometheus GórnRozm* Nv; [[*Leszek Czarny*] niewiedząc tedy co znim [z *biskupem krakowskim*] rzec/ kazał go poimáć íwym Dworzánom/ y znowu ná Sie-radz odefláć *BielKron* 1597 195 (*Linde*), 201].

Zwrot: »temu nic rzec nie umieć« (1): Iowifz íayno gdy zrzucić chćiał [z *siebie*] Połpołu z nim iáyćá [*orle*] zwałá: Czego orzel bárzo żálował/ Ale temu nic rzec nieumiał. *BierEz* H2v.

Szereg: »rzec, (a) (u)czynić« [*szuk* 1:1] (2): iz miało twoie zápalone być ma/ to íeft/ thá nędzna ofiádość á nábycie twoie/ w niwecz íę obroćić ma/ y ty małz być zátáron wiecznie. [...] A což małz rzec? á což małz vczynić? *RejPos* 240; *KotakCath* C5.

3. Naz(y)wać [w tym: *kogo kim* (2)] (3): A zradowál íę duch móy w bodze zbawicielu moim. Ize wezrzál na pokorę fluzebniczki fwoieí/ bo oto s tego blogoflawioná mie rzeká wlytcy rodzaiowie [*beatam me dicent omnes generationes Vulg Luc* 1/48]. *OpecŻyw* 11; *PatKaz* III 128.

Z nazwą w N (1): [*Aleksander*] Porufzywlyz záłtepy z Mácedoniei poczał ciągnáć ku Perfiei y położył íę z woyskiem ná mieyfcu ktore rzecżono Abdyron [*in loco quod dicitur Abdyron*] *HistAl* Dv.

*** W objaśnieniu filologicznym (1): Portio mea d^{omi}ne: dixi cuftodire lege^m tua^m. Tys íefth czáftka moia miły panie á przetho rzeklem ítrzedz zakonu twego. [*Ps* 118/57] (*koment*) [...] **Rzeklem** to íeft vmylíłem. (–) *WróbŻołt* 003v.

Synonimy: 1. gadać, głosić, goworzyć, gwarzyć, kazać, mowić, powieđać, powiedzieć, rozmawiać; a. obiecać, obowiażać się, pod-jąć się, przyobiecać; 2. począć, postąpić; 3. krzcić, mianować, nazwać, nazywać, okrzcić, przezwać, przezywać.

Formacje współrdzenne: narzec, narzec się, odrzec się, prze-rzec, przyrzec, przyrzec się, sprzyrzec się, urzec, urzec się, wyrzec, wyrzec się, zarzec się, zrzec się, rzekać, narzekać, odrzekać się, przerekać, przyrekać, sprzyrekać się, urzekać, wyrzekać, wyrzekać się, zarzekać się; wynarzekać.

Cf DOBRORZEC, DOBRORZECZYĆ, RZECZENIE, RZECZONY, RZEKĄCY, RZEKNĄCY, RZEKNIENIE, ZŁO-RZECZYĆ

MN

[RZECHOTAĆ] cf RZEGOTAĆ

RZECHOTANIE cf RZEGOTANIE

[RZECHOTLIWY] cf RZEKOTLIWY

RZECIĄDZ cf WRZECIĄDZ

[RZECIĄŻEK sb

rzeciążek a. rzeczążek.

*Oba e prawdopodobnie jasne (tak we wrzeciądzi i -ek).**pl N* rzeciążki. ♦ *I* rzeciążk(a)ch.*Śl stp, Cn, Linde brak.**Dem. od „wrzeciądzi”: łańcuszek.*

Szereg: »lec albo rzeciążek«: lece zmyedzi/ albo rzeczvłky [*lora ex aere dependentia Vulg*] wyfzłaly *TomZbrudzBrul* 3.Reg 7/26[29].

a. Element mocujący przy odzieży: uncinos (ex auro) prątky krzywe ze flotha/ prethý zakrzywione/ na ktorych/ albo na thych pretow hakach/ wyfzłaly od czapký/ albo korony na rzeczáfłkach dva plathý ítrzepione [*lege*: sczepione]/ poramýonach *TomZbrudzBrul* Ex 28/13.

Synonim: *łańcuszek*.]

PP

[RZECKI] cf 1. RZESKI

RZECZ (20056) *sb f*

e jasne (w tym 4 r. błędne znakowanie).

sg *N rzecz* (3850). ◇ *G rzeczy* (1636), *rzecz(ej)* (1); -y : -(e)j *Mącz* (250:1). ◇ *D rzeczy* (459), *rzecz(ej)* (1); -y : -(e)j *NiemObr* (11:1). ◇ *G a. D rzeczy* (8). ◇ *A rzecz* (2442). ◇ *I rzeczą* (425) [w tym: -a (3), -am (2), -u (1)]. ◇ *L rzeczy* (860). ◇ *V rzecz* (2), *rzeczy* (1); *rzecz KochPs*; *rzecz* : -y *Mącz* (1:1). ◇ *pl N rzeczy* (1713). ◇ *G rzeczy* (3122). ◇ *D rzeczám* (282) [w tym: -ą (1)], *rzeczóm* (93); -ám *OpecŻyw* (3), *PatKaz III* (2), *FalZioł* (32), *BielŻyw* (2), *BielŻywGlab*, *GlabGad* (7), *BierRozm*, *KlosAlg*, *LibLeg* (9), *WróbZołt*, *LibMal*, *SekKat*, *RejKup* (2), *MurzHist*, *KromRozm II* (3), *KromRozm III*, *GliczKsiąż*, *LubPs* (3), *GroicPorz*, *RejWiz*, *Leop* (7), *RejZwierc*, *BibRadz* (6), *Goski* (3), *OrzRozm* (4), *GrzegRóżn*, *OrzQuin* (6), *SarnUzn*, *SienLek* (5), *RejAp* (3), *GórnDworz* (4), *GrzepGeom*, *RejPos* (7), *RejPosWiecz²*, *KuczKat* (4), *RejZwierc* (10), *WujJud* (6), *WujJudConf*, *RejPosRozpr*, *RejPosWstaw* (5), *BudBib* (2), *HistHel*, *BudNT*, *StryjWjaz*, *ModrzBaz* (16), *Oczko* (13), *ReszPrz*, *GórnRozm* (7), *Calep*, *GostGosp*, *GostGospSieb*, *RybGęśli*; -óm *BielKom*, *SkarJedn*, *KochPs*, *SkarŻyw* (6), *NiemObr*, *KochPropKKoch*, *ZawJeft* (3), *Phil*, *GórnTroas*, *GrabowSet* (3), *KochFrag*, *LatHar* (7), *WujNT* (6), *WitostLut*, *SkarKaz*, *KlonWor*; -ám : -óm *KrowObr* (3:3), *BielKron* (22:1), *KwiatKsiąż* (6:2), *Mącz* (4:18), *LeovPrzep* (3:2), *BielSat* (1:1), *BielSpr* (5:4), *CzechRozm* (9:1), *CzechEp* (6:2), *BielSjem* (2:1), *ActReg* (1:7), *WysKaz* (1:1), *SarnStat* (20:13), *PowodPr* (2:1); ~ -ám (210), -ąm (4) *RejKup*, *BielKron*, *KwiatKsiąż*, *ActReg*, -am (1), -(am) (67); -ám : -am *GórnRozm* (6:1); -óm (33), -om (5), -(o)m (55); -om *KochPropKKoch*; -óm : -om *ZawJeft* (2:1), *SarnStat* (10:3). ◇ *A rzeczy* (3167). ◇ *I rzeczami* (435), *rzeczmi* (1), *rzeczy* (1) *KochMROT*; -ami : -mi *Mącz* (23:1); ~ -ami (348), -ami (9), -(ami) (78); -ami : -ami *KrowObr* (5:2), *Leop* (12:2), *Mącz* (21:2), *GórnDworz* (11:1), *SkarŻyw* (5:1), *WysKaz* (3:1). ◇ *L rzeczach* (1546); -ach (818+kust), -ách (500), -(a)ch (228); -ach *Mymer¹*, *OrzList* (3), *OrzRozm* (20), *GrzegRóżn*, *KwiatKsiąż* (4), *OrzQuin* (17), *Prot* (2), *LeovPrzep* (9), *GrzepGeom* (2), *HistRzym* (2), *BielSat* (4), *KuczKat* (11), *WujJudConf* (10), *MycPrz* (4), *Oczko* (8), *KochPs*, *MWilKHist*, *CzechEpPORz*, *KochDz*, *ReszPrz*, *ReszHoz*, *ReszList* (2), *BielSjem* (3), *KochTarn*, *ArtKanc* (2), *BielRozm*, *KochWr* (2), *ZawJeft* (2), *GostGosp* (2), *GostGospSieb*, *GrochKal*, *GórnTroas* (2), *KochFrag*, *LatHar* (40), *WujNT* (40), *WysKaz* (3), *PowodPr* (7), *SkarKaz* (6), *VotSzl* (4), *CzahTr* (2), *GostCast* (3), *KlonFlis*, *KlonWor*; -ách *Murm* (3), *KromRozm I* (8), *KromRozm II* (10), *KromRozm III* (16), *BielKom* (6), *LubPs* (5), *RejWiz* (10), *RejFig* (2), *RejZwierc* (2), *SarnUzn* (5), *RejAp* (7), *RejPos* (31), *RejPosWiecz²* (2), *RejPosWiecz³* (2), *GrzegŚm* (2), *HistLan* (3), *RejZwierc* (18), *RejPosRozpr* (4), *RejPosWstaw* (9), *HistHel*, *Strum*, *PapPan* (5), *KarnNap* (2), *KochTr*, *GostGospPon*, *Phil* (8), *OrzJan* (12), *KołakCath* (3), *PudłDydo*; -ach : -ách *BierEz* (1:12), *OpecŻyw* (1:6), *MurzHist* (7:1), *MurzNT* (5:6), *GliczKsiąż* (18:2), *GroicPorz* (7:6), *KrowObr* (3:16), *Leop* (22:26), *UstPraw* (7:2), *BibRadz* (35:9), *BielKron* (30:68), *Mącz* (55:4), *SienLek* (2:3), *GórnDworz* (1:57), *BiałKat* (5:7), *BielSpr* (15:1), *WujJud* (31:1), *BudBib* (3:12), *BiałKaz* (2:1), *BudNT* (1:2), *CzechRozm* (45:3), *ModrzBaz* (80:23), *SkarJedn* (27+kust:3), *SkarŻyw* (43:6), *CzechEp* (26:1), *NiemObr* (11:1), *GórnRozm* (13:2), *JanNkar* (4:1), *SarnStat* (78:34), *GrabPospR* (1:1), *CiekPotr* (2:2), *SkarKazSej* (6:1). ◇ *V rzeczy* (3). ◇ *du G (cum nm) rzecz* (2) *KrowObr* 116, *Mącz* 509d. ◇ *I (cum nm: dwiema, trzema, czterzoma) rzeczoma* (6) *Mącz* 123b, 173a, 419a, *OrzQuin* H4, Q3, *ActReg* 107.

Śl stp, Cn notuje, Linde XVI (dwadzieścia dziewięć z niżej notowanych przykładów) – XIX w.

I. Wyraz samodzielny znaczeniowo (1503) 316

- 1. Mowa, przemowa, też: mówienie, przemawianie; wypowiedź ustna lub pisemna; rozmowa, dyskusja; wywód, rozprawa; nauczanie** (926) 316
- a. Książka, utwór literacki, też jego część (rozdział, księga itp.); historia, opowieść** (79) 321

- b. Sposób mówienia, wypowiedzania się; styl wypowiedzi; dar wymowy, umiejętność przemawiania** (79) 322
- c. Udzielanie wyjaśnień przed sądem; zeznanie** (14) 322
- 2. Zespół wyrazów, zwrotów i form używanych w celu porozumiewania się przez członków jednego narodu, społeczeństwa; język, mowa** (35) 323
- 3. Społeczność związana wspólnymi sprawami; państwo, wspólnota społeczna** (10) 323
- 4. Desygnat, obiekt (przedmiot, osoba, zjawisko itp.) odpowiadający wyrazowi lub pojęciu; znaczenie, treść wyrazu lub pojęcia** (98) 323
- 5. Istota jakiejś sprawy lub zjawiska, sens, sedno; prawda; rzeczywistość, stan faktyczny; rzeczywiste, konkretne działanie, praktyka** (423) 324
- a. W funkcji przysłówka** (114) 326
- a. W rozważaniach teologicznych i sporach religijnych** (74) 327
- a. Dotyczących natury Chrystusa i osób Trójcy Świętej oraz rzeczywistości uobecniającej się w sakramentach** (46) 327
- aa. W funkcji przysłówka** (15) 327
- β. Dotyczących rzeczywistości zapowiadanej symbolicznie w ST, realizowanej w NT, też wizji apokaliptycznych** (28) 328
- 6. Ilość, liczba (czegoś a. kogoś)** (9) 328
- 7. W zwrocie bibl.: »znosić rzecz« = rozliczać się, załatwiać z kimś rachunki** (1) 328
- 8. Eufemistycznie zam. „rzyć”** (1) 328
- II. Ogólnikowe określenie przedmiotu rozważań, analizowanego problemu, obiektu (też osoby) lub zjawiska, sytuacji: ‘to, o czym jest mowa’** (16072) 328
- a. W definicjach i przykładach słownikowych** (125) 328
- A. To, co stanowi przedmiot zainteresowania i aktywności człowieka (wyjątkowo zwierzęcia): sprawa** (11335) 329
- 1. To, co się mówi (pisze) a. myśli: temat, zagadnienie, problem, pytanie; przedmiot poznania; pogląd, zdanie, myśl; pomysł; wiadomość, informacja; nowina, pogłoska; aspekt jakiejś sprawy; argument, racja; Słowo Boże, proroctwo; prawda wiary, teza religijna; kwestia sporna; treść zeznania** (2797) 329
- 2. To, co jest przyjęte lub obowiązujące, zwłaszcza w jakiejś grupie lub społeczności: norma, zasada postępowania; obyczaj, prawo, przepis, tradycja** (538) 340
- a. Zasada, norma wynikająca z nakazów religii; zwyczaj, obrzęd religijny; prawo Boże, przykazanie; też: postanowienie władzy duchownej** (233) 341
- a. W funkcji orzecznika** (27) 342
- b. Konkretnie postanowienie lub zobowiązanie dotyczące życia społecznego i politycznego: ustawa, umowa, rozporządzenie; warunek, zastrzeżenie; przywilej; też: wyrok sądowy, decyzja prawna** (279) 343
- a. W funkcji orzecznika lub dopełnienia orzekającego** (3) 344
- 3. To, czego ktoś się podejmuje, do czego się zobowiązuje (a. zostaje zobowiązany): obowiązek, powinność; zadanie do wykonania; zakres działalności lub uprawnień, kompetencja; to, co ktoś planuje zrealizować: zamiar** (229) 344
- 4. To, co dotyczy człowieka (wyjątkowo: zwierzęcia) lub zbiorowości; przedsięwzięcie, zajęcie; sprawa (prywatna lub publiczna) do załatwienia; dziedzina życia, funkcjonowania; zwykle w pl: ogół spraw związanych z jakąś dziedziną życia; pożytek, interes, dobro; to, co się wydarzy(ło) (a. dzieje się); wydarzenie, fakt; to, co kogoś spotyka, dotyka; sytuacja, okoliczność** (5905) 345

- a. *To, co się chce osiągnąć, zdobyć; to, do czego się dąży, cel; życzenie, pragnienie; przedmiot prośby, żądania, modlitwy; też: to, co się otrzymuje (zwłaszcza od Boga) (307)364*
- b. *To, co powoduje określony skutek, sprawia, że coś się dzieje, wywołuje jakieś emocje lub reakcje, wpływa na coś lub na kogoś: powód, przyczyna; взгляд, motyw; czynnik (315)365*
5. *Sprawa poddana pod osąd, wymagająca rozstrzygnięcia prawnego; przedmiot skargi, sporu sądowego; przypadek prawny; rozprawa sądowa, spór, proces (też o sędzię Bożym) (910)367*
6. *Zakres wiedzy lub umiejętności; dziedzina wiedzy, nauki; rzemiosło, sztuka; umiejętność nabyta, wykształcona (196)372*
7. *To, co ktoś uczynił (a. powinien uczynić), czego dokonał: czyn, uczynek, postępek; zachowanie się, postępowanie; czynność; efekt działania: dokonanie, osiągnięcie, dzieło (760)374*
- a. *To, co stanowi przekroczenie prawa (też moralnego, Bożego): przestępstwo, przewinienie, grzech, występpek; wyrządzona krzywda, gwałt (120) 376*
- b. *Sposób działania, postępowania; środek do osiągnięcia czegoś; procedura, sposób załatwiania jakiejś sprawy (219)377*
- α. *Sposób postępowania, środek zaradczy zalecany w konkretnych chorobach i dolegliwościach; zabieg leczniczy, kuracja (100) 378*
- αα. *W funkcji orzecznika (76) 378*
- β. *To, co ktoś ma a. dostaje do wyboru: możliwość, droga (14)379*
- c. *O współżyciu płciowym (18) 379*
- B. W odniesieniu do świata i zjawisk naturalnych (1312) ... 379**
1. *Składnik rzeczywistości doczesnej lub nadprzyrodzonej; to, co jest, istnieje, byt; zjawisko przyrodnicze (1113) 379*
- a. *Stworzenie, istota żywa (44) 383*
- α. *Część ciała, organizmu człowieka lub zwierzęcia (18) 384*
- αα. *Organ płciowy (4) 384*
2. *Proces zachodzący w organizmie człowieka, zjawisko związane z fizjologią (naturalne lub patologiczne); też: substancja organiczna związana z takimi procesami, wydzielina (199)384*
- C. W odniesieniu do obiektów materialnych, konkretnych, poznawalnych zmysłowo: przedmiot (wyjątkowo o istocie żywej); substancja (zwłaszcza pochodzenia naturalnego, używana w lecznictwie), materia, surowiec, składnik czegoś; żywność: pokarmy i napoje (często jako ogólnikowe określenie różnego rodzaju obiektów materialnych) (2638) 385**
- α. *W funkcji orzecznika (w opisach i charakterystykach) (35)387*
- β. *W definicjach słownikowych (112)387*
- a. *Dobro materialne (w odróżnieniu od wartości duchowych) należące do kogoś, czyjaś własność: mienie, majątek, dobytek (w tym też rośliny i zwierzęta); to, co stanowi przedmiot handlu, towary, też łup, zdobycz (wojenna lub pochodząca z kradzieży); sprzęt, wyposażenie; insygnia; bogactwa, dobra naturalne danego miejsca, kraju (1504) 387*
- b. *Produkt, wyrób, dzieło rąk ludzkich (wyjątkowo o pszczołach) (98) 394*
- α. *Specyfik o konkretnym zastosowaniu leczniczym (40) 395*
- D. W odniesieniu do różnego rodzaju pojęć (662) 395**
1. *To, co stanowi obiekt obserwacji, porównania (też wyboru) lub wyobrażenia (sennego, artystycznego i in.); to, z czego składa się jakaś całość; element pewnego zbioru (też w odniesieniu do składników wyliczenia) (282)395*
2. *To, co zasadnicze, najważniejsze, niezbędne; podstawa, fundament; warunek konieczny; zasadniczy element czegoś; najwyższa wartość (119)396*
3. *To, co kogoś (rzadziej coś) charakteryzuje (a. powinno charakteryzować): cecha, przymiot, sposób bycia, postępowania; to, że ktoś (coś) jest jaki(e)s a. kimś (czymś); to, co odróżnia kogoś (coś) od kogoś (czegoś), co stanowi podstawę rozpoznania, znak wyróżniający; talent, moc, zdolność (zwłaszcza nadprzyrodzona, udzielona przez Boga); natura, właściwość (261)397*
- III. W specjalnych połączeniach frazeologicznych (346)398**
- IV. W konstrukcjach orzekających, zawsze w połączeniu z przymiotnikiem (wyjątkowo z zaimkiem), nadającym właściwą semantyczną treść całemu połączeniu, pełni różne funkcje składniowe (2130) 400**
1. *W funkcji orzecznika (1923) 400*
2. *W funkcji dopełnienia orzekającego (120) 406*
3. *W funkcji przydawki orzekającej (39) 407*
4. *W połączeniu z inf czasownika „być” tworzy orzeczenie imienne w konstrukcji accusativus cum infinitivo i 1 r. nominativus cum infinitivo (48) 407*
- *** *Wyraz zbędny (1)407*
- *** *Bez wystarczającego kontekstu (4) 407*
1. *Wyraz samodzielny znaczeniowo (1503):*
1. *Mowa, przemowa, też: mówienie, przemawianie; wypowiedź ustna lub pisemna; rozmowa, dyskusja; wywód, rozprawa; nauce; oratio Mącz, PolAnt, Modrz, Calag, Calep, Cn; sermo Vulg, Mącz, PolAnt, Calag, Cn; verbum Vulg, PolAnt, Mącz, Calag; contio Mącz, Calep, Cn; dicta Mącz, Calag; colloquium Mącz, Calep; dictio Mącz, Cn; actio, logos, narratio Mącz; eloquium PolAnt; homilia, oratus Calep (926): [zmartwychwstały Jezus] vkázal fie Marié Magdalénie rzekątz: Niewiaflo czemu placzeš/ kogo flukáfs? A ona [...] mnimaiątz go bytz ogrodnikiem odpowiadziała: Panie iefliby go ty wziął/ powieđz mi [...]. Rzekł k niéy Iezus: Mariá/ Ona poznáwflly po rzeczy/ iijz on byl ktoré⁶⁰ flukala/ iakoby ze flmierci ożyła OpecŻyw 166; ForCnR B3; FalZioł II 9c; RejRozpr B4v, F4v; KromRozm I A2; MurzNT 51; GliczKsiąż B; Były przy niey dwie pánie iuz iedney rozumieim/ [...] Ale druga co dzycieć s strzákámí nošilá/ O tey tu bárzo krotka wzmianká w rze- czach bylá. RejWiz 36, 29, 32v [2 r.]; BibRadz Gen 24/50; BielKron 195, 254, 379 [2 r.]; Durus oratione et moribus, Ták ná rzeczy yáko y ná obyczáyách gruby/ Niewdzięczny/ Drwal. Mącz 98a; Oratio omni gratia caret, Tá rzecz żadney wdzięczności nie ma. Mącz 149a; Ironsia, Latine irrisio, Náśmianie/ opáčzna rzecz gdy yákoby ynfze mowiemi á ynfze rozumiemy. Mącz 174c; Membrum, Członek/ yedná cząstká ciáłá [...] też część wšelákiey rzeczy yáko mowy/ powiešci/ kazánia Mącz 214d; Insinuatio, Wláfzenie/ przylizowanie fie. Apud oratores est figura, Gdy orator ná przodku rzeczey z lekká á z nienacká fie wkráda/ wfobia á włudza w vmysły fędziów ląskę á chuc ych fobie tym yednáyac. Mącz 395d; Aversari preces alicuius, Nie dáć słowá ná rzeczf/ nie chcieć slucháć/ odwráćac fie precz od czyich prozb. Mącz 487b, 9c, [18]b, 23c, 50a, 53d (46); Prot A4v; niechaj to kázdí wie/ iżem ia Polakom piřzac/ Polakom folgowáć chciał: przeto opušcilem siłá rzeczey/ ktore ábo nie należały Polřczef/ áo rzeczf zátrudnić/ á poczciwe vlzy obrázić mogly Górndworz B3; ze on [...] będąc Senátorem dawnym/ Hetmánem flawnym kthemu wielkim pánem/ cokolwiek rzeczf/ káždá rzeczf ludzie chwalá Górndworz O6v, G, M6v, S2, T8v; RejPos 40v; Iákoby Gilá náuczál ná wřparze/ Kto řzalonego mądrá rzeczfá*

karze. *RejZwierc* 215, 126; *BielSpr* 60v; *BudBib Iob* 15/4, *Ez* 33/30; A Iudá y Syła będąc też łami proroki/ rzeczą obfitą poćielzyli brácią y zmocnili. *BudNT Act* 15/32, *Luc* 4/36; *CzechRozm* 34v, 64; Prawiefmy ftráciłi wzywánie tego słowa TY. Mowiac do jednego/ ták trzebá rzec [!] ftołowác/ iákoby fię do wiela mowiło. *ModrzBaz* 59v; Ci co złorzecząc ku czći przymawiaią/ niech będą fześciądziesiąt grzywien karáni: chybáby co z przygody wymowiwłzy przeciwną rzeczą bez odwłoki zaráz zgánili *ModrzBaz* 98v, 26v; ponieważ/ iáko známienicie (on sławny) Wymowcá mowi/ káżdza rzecż z máteriey á ze słow wiáże fię: [...] przeto ty oboie złączálf. *ModrzBazBud* ¶6; *CzechEp* 57, 409, 410; *NiemObr* 55; *WerKaz* 276; *BielSjem* 2; [*Panna V do Szymka*:] Zemną fobie rzecż náyduiefz/ Drugiey nogę przyftępuiefz *KochSob* 62; *BielRozm* 5; *KochWr* 35; Contradictor – Przecziwni w rzeczy. *Calep* 253b, 239a; *OrzJan* 24; W tym porzádku przodkow P. Chrifufowych [*Luc* 3/23-38], wżędy pošledni iefł oycem przedniego. Bo Heli był fyn Máthátogo, á ten fyn Lewiego; y tákże áż do końca. [...] Ale áby fię rzecż nie trudniłá, položylem według textu Graeckiego gołe imioná przodkow Pána Iefufowych. *WujNT* 203 marg; *JanNKar* E2v; *SarnStat* *6; *CiekPotr* 79; *GostCast* 11, 32.

rzecz do kogo, do czego (116): *RejZwierc* 269; *CzechRozm* 29v; Rzecz S. Lucyáná do Zolnierzow ktorzy fię wmkách Chryftulá zaprzeli. *SkarŻyw* 46 marg, 490 marg; Nietrwożcie fię wřpomnicie ná fwych przodkow sławę/ Ktorzy Rufaki fiekli/ iák chłop kofłá trawę. (marg) Rzecz Kazimirzowá do zámieřzanego woifká. (–) *StryjKron* 230, 702 marg; Homilia – Mowa, rzecż do pořpolřtwa. *Calep* 486a; Rzecz Páwłowá do Zydow/ ktorá dáie řpráwę wiáry y náwrocenia řwego. *WujNT Act* 22 arg, Act 1 arg, 3 arg; *WysKaz* 47 marg. Cf »była rzecż«, »rzecż mieć«, »rzecż mowić«, »obracać rzecż«, »rzecż sprawowác«, »uczynić rzecż«.

rzecz okolo kogo, okolo czego (11): Rzecz tedy pána Krilkiego wczoráyfza/ mádra/ řzyroka/ y dořtáteczná okolo tego/ co má mieć/ y wmieć Dworzánin/ wczyniłá wemnie wielká boiáźń/ y wářhpienie *GórnDworz* 14v; A iřem fię w rzeczy tey/ okolo praw zakonnych/ ná Chrifufá Pána dekret odezwał/ ku zámknieniu iey: otoż iuż ták mowię: [...] *CzechEp* 34. Cf »rzecż się wtoczy«, »rzecż sprawowác«, »uczynić rzecż«, »uslyřeć rzecż«, »w rzecż się wdawác«, »zamknąć rzecż«.

rzecz k(u) komu (45): *LubPs* ff2v marg; Oratio, Rzecz/ Mowá. Proprie, Długa á przypráwná rzecż ku komu. *Mącz* [269]d, 76b. Cf »rzecż mieć«, »obracać rzecż«, »rzecż sprawowác«, »uczynić rzecż«, »zamknąć rzecż«.

rzecz ku czemu [= ná jaki temat, odnořnie do czego] (2): Rzecz Piotrowá ku obrániu kthorego ná mieyřce Iudafzá Ilkáryotá. *BibRadz Act* 1 arg; *BielKron* 241.

rzecz przeciw(ko) komu (8): *BibRadz Ier* 47/1; Orationem tibi para adversus senem. Nágotuy fobie rzecż przeciw řtárcowi. *Mącz* [269]d; *CzechEp* 357. Cf »rzecż poprowadzić«, »rzecż sprawowác«, »uczynić rzecż«.

rzecz na kogo [= przeciw komu] (5): Rzecz Iehowy ná was Kenáhánie wziemi Pelifřtymkiefy/ bo wyřtráć cię že nie będzie obywatelá. *BudBib Soph* 2/5. Cf »rzecż mowić«, »obracać rzecż«, »uczynić rzecż«.

rzecz o co (4) cf »rzecż mieć«, »uczynić rzecż«.

rzecz przed kim (12): Rzecz Pořlow przed Křieřźná/ to iefł przed Polká žiemią/ nářzá mátká. *BielSat* 14 [*idem*] *BielSjem* 13. Cf »rzecż mieć«, »uczynić rzecż«.

rzecz o kim, o czym (77): *GliczKřiář* D8v; Pápieř iáko Luter žádał áby miał mieyřce w Niemcech ku Gadániu pořłał kniemu Ekkiufzá do Niemiec/ A ták fobie dáli mieyřce w Lipłku [...] Potkáli fię napierwey rzeczą o Przełożeńřtwie Pápieřkim *BielKron* 195; *SienLek* 89; *GórnDworz* L5v; (*nagł*) Do řwiátá o iego řpráwach rzecż. (–) DOřyciem fię iuż nábył ná tym nędznym řwicie/ DOřyciem fię przypátrzył czo fię ná nim plecie *RejZwierc* 269; *CzechRozm* 29v; á gdy o řádzie Bořym/ o męce Chryftufowej/ o piekielnych mękách/ řlodká rzecż fwoieř řořpuřcił [řw. *Wincenty*]:

táki był plácř/ iřz przefławác muřiał poki nieucichli. *SkarŻyw* 310; *CzechEp* 297; Rzecz Piotrowá do wczniow o obrániu iřnego ná mieyřce Iudafzowo. *WujNT Act* 1 arg. Cf *Frazy*; »rzecż mieć«, »rzecż mowić«, »rzecż poczác«, »rzecż poprowadzić«, »rzecż sprawowác«, »uczynić rzecż«, »w rzecż się wdawác«, »zamknąć rzecż«.

rzecz czyja [= kto mowi] [w tym: *pron poss* (102), *G sb i pron* (51), *ai poss* (22), „czyja” (2)] (175): *BierEz* H2v; *OpecŻyw* 173; Iáko krok mierny barzo przyřtoi męřowi mádreemu, tak teř y rzec [!] mádrego má być wářná á nie nářá. *BielŻyw* 145; *RejKup* Iv; Pan Kanclerz w rzeczy swej tego dořożył, iż gdy będzie opatrzoná obroná potoczná, tedy i o tej wněřznej będzie radzono *Diar* 39, 62; [*Solon powieřdziá Krezusowi, iż szczęřliwřzy od niego*] yefł yeden z Aten Tellus/ ktorý będąc męřem dobrym/ řyny myáł bárzo czyřte á cnotliwe. [...] Ktory Tellus yáko to rozumyeć mořem/ thych dzyeći řwych/ ktore Solon teř w rzecż řwoye wřacił/ nye nořil w drogim á kofřtownym odzyenyu/ ále w pracy á w řwiczeniu *GliczKřiář* F2, M4; *GroicPorz* pp2v; [*trzej komornicy*] ięli mowić ieden do drugiego. Powieřdz káždy z nas tákowá mowę ktoraby przechodziłá inne: á czyiá rzecż okaže fię być męřřlá niřli drugiego/ dá mu krol Dáryuř dáry wielkie *Leop* 3. *Esdr* 3/5, 3. *Reg* 13/18, 32; NIewiem co to pomaga/ iż kto wywijiánki/ Vmie řwá rzecż ozdobić/ iákoby wíl wianki. *RejZwierc* 133v; *BibRadz Is* 66 arg, Act 1 arg; *OrzRozm* Q2; [*Salomon prořil Boga*:] Dayže mi tedy miły Pánie řerce wczone řludze twemu/ ábych mořł mieć rozeřnánie miedzy řlym á dobrym/ á lud twoy řpráwiedliwie řádzii. Podobáła fię rzecż iego przed Bogiem *BielKron* 76v; [*król Ludwik mowił*:] A thák áby niebył řáden kthoryby boiáźliwořci řwey mná wymowkę wczynił/ [...] poćiágnę iá zá pomocá Bogá wřzechmogácego iutro řwámi/ ořobá řwá [...]. Rzecz tá iego řpodziwieniem y pochwaleniem iefł przyiętá. *BielKron* 306v, 60 marg, 104v [2 r.], 105 [2 r.], 244 marg, 250 marg, 392v marg, Llllv [2 r.]; Prořexit orationem meam vestra benignitas. Poćiágnęłá dáley moyey rzeczy wářzá lářká/ y pilne řluchánie. *Mącz* 477d, 39b, 106d, 130a, 258a, [269]d, 431d; y pomnié iá/ kiedy w dworu/ tákiego mowę chwálonó/ ktorý w řwá rzecż naywiecey Czeřczyřzyny mieřzał *GórnDworz* F4; Tu fię niechay řtára [*dworzánin*] áby rzecż iego káždego řuřzyłá/ áby mořł przywieřć ku řálu/ ku gniewu/ ku miřofierdzyu/ y wmiáł zápálić/ [...] wedle potreby řwey/ řercá ludzkie *GórnDworz* G; Ieřłcze y tákiego potreřil/ ktorý řzukáiac tey řlawy/ áby go zá wymownego rozumiano/ wchodzi wiecez z rzeczą řwá w dziwne Lábirinthy/ řlow nowych/ [...] oráciá wřzythkę od Adámá iá poczáwřzy rozwlecze *GórnDworz* li6v, B4v, 14v, Q2, V3, V3v (12); *HistRzym* 23v, 62v; *RejPos* 199v, 300v, 303v; *BielKat* 268v; *BielSat* 14; *KuczbKat* 140; [*Herennius*] mowił knim [*Samnitom*] w te řłowá: Przyiáchałem iá tu do was [...] ábych piřwřze dwie [*řady*] ktore zá bes rozumne mácie/ wám wyřořzył (marg) Rzecz Hereniulá. (–) *BielSpr* 46; *BudBib* 2. *Reg* 19/43 [2 r.], 4. *Reg* 9/11, *Eccle* 8/4, *Is* 39/8, 44/26, *Soph* 2/5, *Zach* 11/11; *BudNT Luc* 4/32, *Ioann* 17/17; *CzechRozm* 52, 64, 150, 153, 247; Y bywa to/ iż gdy chcá áby się zdáli być męřřřzyimi/ okázuiá się być řlupřřzyimi/ á iych rzecż áni poczátku áni kóncá niema: řám co mowi/ málo tego rozumie/ á owi co řlucháią/ dáleko mniey. *ModrzBaz* 28v; Teraz fię rzecż nářzá będzie báwić okolo powinnořci řędziow. *ModrzBaz* 138; *KochPs* 162; *SkarŻyw* 46 marg, 310, 490 marg, 500, 535; *StryjKron* 230 marg, 702 marg; Przetořž přeřkládáiac [*słowa Danielowe*] wedle wřálnóřci textu: poydřie rzecż nářzá tym potěźniey/ ku okázaniu Antychriřtá. *CzechEp* 380, 155, 280, 365, 375, 408; *NiemObr* 168; *BielSjem* 13; Niech řáden dla Bogá nie gardzi rzeczą mojá/ co fię o niebeřpieczěńřtwie wřřřřklich náš mowi *OrzJan* 8, 22, 87, 112; *WujNT Luc* 10/30, s. 394, Act 3 arg, 22 arg; *WysKaz* 47. Cf »była rzecż«, »niech z mej rzeczy nie będzie nic«, »rzecż mieć«, »obracać rzecż«, »rzecż poczác«, »rzecż poprowadzić«, »przerywác rzecż«, »rzecż sprawowác«, »uslyřeć rzecż«, »wmiaćć się w rzecż«, »zamknąć rzecż«.

rzecz czyja (pl) [= kto z kim rozmawia] [zawsze: *G sb i pron*] (5): *Leop Gen* 31/1; Nie przydaway řercá twego ku řley rzeczy

ludzi złych [Eccle 7/22] *BielKron* 81; A w tym było wielkie zamieszanie z zekrwawienia ferc polpoltwá przeciów Purpurátom [...]. Serwilius [...] vpominał lud polpoplity/ profząc áby fie thego dnia vpokoili [...]. Názáiutr Senat rozbiereał tákie przygody [...]. Iefzcze końca nie było ich rzeczy/ przyfłzá nowiná iz nieprzyiaciel woiiue kráiny Rzymkie *BielKron* 107, 218v [2 r.].

rzecz czyja [= w czyimś stylu, taka jak czyjaś] (1): Tám go [króla] Myfzkowki Bifkup mowną orácyą/ Przywitał wyflawiając Sármácká nácyą. Potym Bogu dziekuie/ iz przywiódł zdrowego [...]. Nápominał/ by ftrzegł praw y fpráwiedliwóści [...]. Płocki Bifkup gdy fkończył rzecż Ciceronow/ Bibrák Kánclerz Krolewki záczał fwoię mowę. *StryjWjaz* B4.

Ze zdaniem przydawkowym dopełniającym (2): *LubPs* ff2v; 6 Piotr z Ianem [...] chromego vzdrawiaią. 12 Rzecz Piotrowá do ludu/ że to vczynił przez wiárę w imię Chrifufowe. *WujNT Act* 3 arg.

W połączeniach szeregowych (5): *MetrKor* 34/268; *Salebrae*, [...] *Metaph*. Nie xtálotwna nierymuyáca fie rzecż mowá albo piśánie. *Mącz* 364d, 5d, 196d; *SkarŻyw* 500.

Przysłowia: Bo prawdy yednoftáyna rzecż yeft albo powyęść. *KromRozm I G*, N2v.

Rzekł młodzyenic/ krotkać rzecż ále wężłowátá/ Pocźciwie żyć/ to fłowo siłá tu náplata. *RejWiz* 50v.

bibl. Ma być Chriftiańka rzecż/ Ták/ ták/ Nie ták/ nie ták. *BudNT przedm* c6.

Frazy: »była, stała się rzecż [czyja (= Boga) do kogo]« = *Bóg przemówił; factus est sermo Vulg; fuit verbum PolAnt* [szyk zmienny] (14:7): SThála fie tedy rzecż Páńfka do mnie/ mowiać: Synu człowieczy/ Polfhaw oblicze twoie ku Ieruzálem/ [...] y prorokuj przeciówko ziemi Izráelkicy. *Leop Ez* 21/1, *Gen* 15/4, 3.*Reg* 21/28, *Ez* 21/8, 18, 37/15, 38/1; Rzecz Iehowy ktora była do Ieremiałzá proroká o wfzytkich narodziech. *BudBib Ier* 46/1; Y Była rzecż Iehowy do mnie/ mowiać. Synu człowieczy/ prorokuy/ a mow. Ták mowi Adonái Iehowá. [...] *BudBib Ez* 30/1, 1.*Par* 17/3, 22/8, *Ez* 14/12, 15/1, 16/1 (14).

»rzecz idzie (a. iść mogła) [o kim, o czym]« = *mowa, mówi się o kimś a. o czymś* (9): *BielKron* 388v, 412; *GrzegŚm* 58; kto fie iedno pilno wfzytkim okolicznościam przypátrzyfł/ ták z ftrony fłow vprzedzáiácych/ iáko y w pozad idácych/ dozna tego/ iz ták [1.*Joann* 5/14] rzecż idzie nie o Bogu fámym/ ále o Iezufie fynu Bożym. *CzechRozm* 201v, 29; *CzechEp* 305, 319, 323; nie idzie zá tym/ áby mieyfce w Máth. 16. o infzey opoce iedno o pánu Chriftuśie/ rozumieć fię mogło: gdyż ták o zbáwiennym/ mocnym/ wiecznym budowánium rzecż idzie *NiemObr* 35.

»[o kim, o czym] rzecż (jest a. bywa)« = *o kimś, o czymś mówi się; sermo habitus est Vulg; agitur Modrz* [szyk zmienny] (27): *RejPs* 100v; *KromRozm II* i4; iz tu nye o murowánym albo z drzewá budowánym kořcyele rzecż yeft/ ále o nyeyákim zborze á zgro-mádzennyu/ [...] ktore pod yednym práwem y porzádkyem bywa *KromRozm III* A5, A5v, B3v, F4, O7v; A práwie teraz była rzecż o powinności/ Iáko fie kto záchowác ma w práwey miłóści. *RejWiz* 43v; *Leop Ruth* 4/1; *RejFig* Eev; *GrzegRóżn* K4; *OrzQuin* S3; *SarnUzn* F5; á ták o tym przeczyścieniu/ iuz rzecż w trzećich Kfygách była *SienLek* 101; *GórnDworz* H3v, Cc5v; [córka błagała ojca:] Przemóż Krolu nákázoná myfl fwa/ á nie day o fobie áni o mnie mowić zley powieści. Odpowiedział iey Krol. Ná początku będzie o tym rzecż: ále gdyż fie málo záftára [= *zestarzeje*] tedy ludzie vmilkną *HistRzym* 7v; *RejZwierc* 91; *RejPosWstaw* [21]v; *ModrzBaz* 76v; *Zywot* S. Blezylle wdowy: abo ráczey poćechá y namowa do rodzicow w śmierci dzieck fńęcących fię/ vczyniona od Hieronimá S. do Paule mátki iey/ o ktorey była rzecż 12. dnia Lutego *SkarŻyw* 195; *NiemObr* 6; *KochWz* 140; Ale to inna rzecż: nizli złoczewska sprawa oktozey teraz rzecż iest. *ActReg* 164; *WujNT przedm* 22, s. 350, 841.

»rzecz płynie« [szyk zmienny] (2): *Leop* *B2; *Oratio fluit*, Płynie rzecż. *Mącz* 131b.

»rzecz się (w)toczy (a. (s)toczyła)« [w tym: około kogo (1), o kim (1)] (9): *RejJóz* D4; Rzeczeni íá Tátárowie od rzeki Tártár/ íi íá przychodniowie do nas Sármáthow/ kthore zowiemy Kremfcy/ Kierkelfcy/ Maukopfey/ Bilágrobfey/ Przekopfey/ Oczákowfey [...]. Ci wfzytcy lupem á íotroftwem żywą/ ále tu fie rzecż toczy około práwych Tátárow Mongálow z Aziey wielkicy *BielKron* 296v; też rozmowá o dworzáninie/ niemoże być dołkonála/ ieffi fie o białych-głowach rzecż nie wtoczy *GórnDworz* V6v; *OrzJan* 57; *RybGęśli* Cv; *KlonKrGum* Av; *GostCast* 67; Lecż o tych Liáfch dofyć/ ktorzy mydlá oczy Pobożnoścía fálfzywą: długo fię rzecż toczy. Przetomowy y o tych ktorzy nas záwodzá Przyiacielftwem obłudnym *KlonWor* 54, 3.

»niech z mej rzeczy nie będzie nic« = *obym się myliła* (1): [mówi Summien, żona Kupca:] A gdy to dzieczko Lat doflo Tu me wfzytko zle vroflo. Bo weń ocziec by wzuierciadło Patrzał boday mu przefzyadło. Niech z mey rzeczy niebędzie nič To na dobre niema wynić. *RejKup* d7.

Zwroty: »rzecz mieć (z kim)« [w tym: o kim, o czym (5), do kogo (2), ku komu (1), o co (1), przed kim (1), czyja (1)] = *przemawiać, mówić; rozmawiać; omawiać coś, dyskutować; contionari, contionem a. orationem habere Calep, Cn; dicere Mącz; sermonem habere Cn* [szyk zmienny] (12): *LibLeg* 11/9v; [Anna, żona Elkana] tak w fwey modlitwy z Bogyem rzecż myálá/ iz gdyby yey yedno pan Bog fyná dał/ myálá go obroćić ná fużbę Bożą *GliczKsiąż* C3, K7; *Mącz* 358d; Ale iz w tych dwu miefćach w lędźwiach y w męchyrzu/ kámien fwe fchowánie ma/ tákież y páfek/ fułfzno tu rzecż o tym mieć/ czymby takiemu niedofłátkowi mogło być zábieżano *SienLek* 105; *WujJud* 115v; *RejPos* 255v; *RejPosWstaw* [143]; *CzechEp* 164; *Concionor*, *Orationem habeo, concionem habeo* – Kążę, mam rzecż do ludu. *Calep* 232b; *OrzJan* 72; *WujNT* 365.

»rzeczá mienić« = *mówić raz tak, raz tak, plátáć się w twierdzeniach* (2): *CzechEp* 96; Kiedy mu [złodziejowi] z prędká w głowie concepty potrwożá: Wierci fię: rzecżá mieni: twarz/ [...] iuz sińa/ iuz burá. *KlonWor* 3.

»więcej rzecż mnożyć« = *mówić więcej, rozwodzić się* (1): [Chrystus mówi biskupowi:] ya na máley pieczy Ifczem zawzdy vczebje był Y to wflytko czegom vcził A tak wieczey rzeczy niemoż A to czo chcześ na Wage włoż *RejKup* bb8.

»rzeczá motać« = *mówić dwuznacnie, niejasno* (1): *Flexiloquus* [...] *Qui ambigua et obscura loquitur*, Który y ták y owák rzecżá mota. *Mącz* 130a.

»rzecz mówić (a. (roz)mawiać), rzec, powiedzieć; mowienie rzeczy« [w tym: do kogo (3), na kogo (1), o czym (1)] = *verbum loqui PolAnt* (7:2:1;1): *GliczKsiąż* O2; Bifkup Pieczykościefłki rzecż mowil dofyć ochędoźnie *BielKron* 413v; *Dramaticum carmen*, Rzecz ktora perfony w komediey miedzi fobá rozmawiaýá/ á nie poeta który komediá popiál. *Mącz* [95]b; *BudBib* 4.*Reg* 19/21, *Is* 39/8, *Ier* 25/2; *HistHel* B4v; *BudNT Mar* 8/32; Kwitnęło zá fłárodawnych czáfów w mowieniu rzeczy ćwiczenie [declamandi exercitatio] wfzkołách *ModrzBaz* 130; *OrzJan* 72; *WysKaz* 40.

»obracać (a. obroćić) [k(u) komu, ku czemu a. do kogo, a. na kogo] rzecż; obroćić się [ku komu] z rzecżá; rzecż się [ku komu] obraca« [w tym: czyja (11)] = *przemówić do kogoś, (s)kierowác wypowiedź; odnieś słowa do kogoś lub czegoś; dirigere orationem Mącz* [szyk zmienny] (16;1;1): *KromRozm III* M7v; Gdy iuz opowiedział o zborzeniu Bábilonu/ obraca rzecż fwa do Zydw aby ie vtwierdził w obietnicách Bożych. *BibRadz Is* 48 arg, I 278d marg, 353d marg, *Is* 48 arg, I 376b marg, *Os* 4 arg, I 461, 471b marg; *Dicta alicius repercutere*, Iegófz słowy kogo porázić/ Obróćić yego rzecż k niemu fámemu. *Mącz* 339c, 13a, [269]d; Ale miedzy inym trefnym rzeczeniem/ tho ma fwa ofobną wdzięczność/ kiedy kto te fłowá ktoremi go dotkniono przyiáwfy/ obroćić rzecż ná tego kto go doiechał/ y iegoż go włáfná tnie bronia. *GórnDworz* Q; *CzechRozm* 37, 160v, 236v; Przetofł do was przyiaciół rzecż fwoię obrácam/ A tym žal fwoy y fimutek albo trwoę zkracam. *Koľak-Cath* C3v; *WujNT* 754.

»okazać się rzeczą [za kim]« = *przemawiając, opowiedzieć się za kimś* (1): [margrabia brandenburski bronił się:] Iełlim fie tu okazał rzeczą za Krolew Polkim/ wierzę iż więcej mi thu káždy z zacności wáfzey będzie miał za dobre niżlibych był tego zámilczal. *BielKron* [332³].

»rzcęz począc (a. zacząć, a. poczynąć, a. zaczynać); rzcęz się poczęła, zaczęta; początek rzcęzy« [w tym: o kim, o czym (2), czyja (9)] = *initium dicendi Mącz* [szyk zmienny] (15;1:5;2): TEdy wthory co powieźdiał o mocy krolewkiey/ zaczął rzcęz fwą tymi fłowy [inchoavit sequens dicere] [...] *BibRadz* 3.Esdr 4/1, *Dan* 7/1; *Mącz* 109d, 170c; *SienLek* Vuu3v; Záfie pan Lubelki rzekł. Pánie Koftká/ niedáy fie w.m. trzeći kroć vpomináć/ ále pocźni w.m. zaráz rzcęz fwoię. *GórnDworz* V6v; *KuczbKat* 320; *CzechRozm* 2, 21, 36v [2 r.], 63v; á iż tenże/ A nie infzy iefł Mefyafzem onym obiećány/ o ktorym rzcęz fwą zaczął Ewánielifá/ przetoż go Dawidowym y Abráhánowym fynem názywa. *CzechEp* 303, 170, 228, 268, 273, 292, 326, 400; *GórnRozm* H2v; ieno że ná pocźátku téy rzcęzy moiéy/ tom był fobie poftánowił/ żadnéy rzcęzy z tych nie-przeftápić/ którą y czás y rzcęz fámá wyćilka *OrzJan* 126; *WujNT* 90 marg.

»pomknąć rzcęzy [ku czemu]« = *poruszyć jakiś temat, powieźdieć o czymś* (1): Ná lkończeniu tych Kfýg czwartych/ pomkniemy rzcęzy ku podefźwam/ ábowie m fye ku thym ftárcie bótem čiágnie/ á ták Otręt bótowy tym obyćzáiem zlcęzyfz/ [...] *SienLek* 123v.

»rzcęz (po)prowaźdieć, (roz)wieśdieć, prowaźdzący; rzcęz bywa prowaźzona, wieźdie się, wywieździona« [w tym: o kim, o czym (5), przeciw komu (1), czyja (20)] = *mówić, przemawiać; wypowiaźdieć (wypowieźdieć) się ná jakiś temat, wywoźdieć coś; rozmawiać; dicere Mącz, Cn; perorata oratio Mącz; narrare Cn* [szyk zmienny] (41:5:1;1:1:1): Nie stuchay nigdy pochlebce: Acź éi cudnie rzcęz prowaździ/ Ale éię nákoniec zdráźzi. *BierEz* K3; *ForCnR* B4; [Demostenes] fpofobu wymawiania zé zwierciáďla nabył, bo zawźdy przed zwierciáďlem iako przed fęźdież rzcęz wioďł. *BielŻyw* 59; *GliczKsiąź* H5v; *RejWiz* 90v; *OrzRozm* B3v; *BielKron* 219v; Copiosissime et gravissime dicere, Szeroko s powagą rzcęz prowaźdieć. *Mącz* 64d, 10a, 106d, 110c, 119a, 160d (9); Záfie gdy Dworzáninowi do rozmowy przyździe/ iżby pomniáł s kim czo mowić ma: áby z wćzonym o kfięgach/ á z żoźnierzem o wojnie/ rzcęz prowaździł *GórnDworz* 17v; niechay fie fthrzeże [dworna pani]/ [...] iżby ták dluęo rzcęzy fwey nie prowaździł/ áż do vprzykzenia. *GórnDworz* X2, D7v, K, L2, N8, O (10); *RejZwierc* 125v; *CzechRozm* 19v, 36v, 65, 81v, 97, 101, 150; *SkarŻyw* 454; *StryjKron* 59; Y prowaździ [ks. Powoďowski] tę rzcęz/ ábo tę gľęboką lácine/ przez kilká kart *CzechEp* 148; Tu niech káždy baczy iáko fię w tym X(iądz) K(ánonik) fám z fobą zgáďza/ raz ták á drugi inák rzcęz fwą prowaźdząc *CzechEp* 175, 199, 202, 302, 306, 312, 380, 413; *NiemObr* 107; *RybGęśli* B4; *GosłCast* 49, 72; á ia rzcęz zácźęťá Poprowaźdę z wefelem. *SapEpit* B3v.

»przedlůźac rzcęz; dla [= aby uniknąć] przedlůźenia rzcęzy« (1;3): *BielSpr* 37v; że tego Żyďowie nie przá/ żeby fie iuź nie miał vrodźieć Mefyafz/ choćáz iefzceze (iáko oni mowią y piřzą) nie przyřzeďł: cźego ia tu teraz y z infzymi ich řwiáďectwy dla przedlůźenia rzcęzy przypomináć niechćę *CzechRozm* 166v; *CzechEp* 103, 374.

»przer(y)wać, przeszkaźać rzcęz; miała się rzcęz przerywać« [w tym: czyja (2)] = *sermonem interciperere, interpellare Mącz* [szyk zmienny] (4:2;1): Przetoméi nye chęyal rzcęzy przerywáć *KromRozm* II n3; Nihil te interpellabo continentem orationem audire malo. Nie chćęć przefkázďać rzcęzy woľę cáley rzcęzy wysłucháć. *Mącz* 287d, 36a, 287d; *GórnDworz* E4; *CzechRozm* 36v; *Calep* [718]a.

»z rzcęzą się rozpořrzić, rozřzyrzić się, rozwieśdieć się, rozpořrzenie; rzcęz rozpořrzić, řzerzyć; musiała się rzcęz rozřzerzyć; rozpořrzenie rzcęzy« = *szeroo się wypowieźdieć, mówić (mówienie) duźo i dluęo* (1:1:1:1:1:1:1); *GliczKsiąź* D8v; Fuse copiose lateque dicere, Szeroko rzcęz roľpořrzić. *Mącz* 139c, [114]b, 127a;

thrzebá ábych fie trofźkę z rzcęzą rozwiďł/ iżby m obiaśnił to fłowo miłość *GórnDworz* Kk8v, Dd6; *NiemObr* 30; Z ftrony práwá Dućhownégo, y zľtrony Iurifďiciei Woiewoźďeý, Mářzalkowkfiéý, á tákże Káncelläriéý, y o Iurifďiciei Skárbowéý gdyby miały byďż przykľády przytaczáné, bářzoby fie muřiałá rzcęz wyćiągnáć y rozľźerzyć. *SarnStat* 1263.

»rzcęz skracać; ukrocenie rzcęzy« (1;1): Epitome, Vkcrocenie dluęiey rzcęzy/ á zwľafzczá xiąg wielkich w krotká [.] fummę ogářnienie *Mącz* 107a; *CzechEp* 237; [Byľoby tu co rozwieśdieć; gdybym rzcęzy nieľkracáć. *HerbNauka* o2v].

»rzcęz sprawować, wyprařić (a. wyprařować), odprařić; sprařca, sprařowanie rzcęzy; odprařiona rzcęz« [w tym: do kogo (2), okoľo cźego (1), ku komu (1), przeciwko komu (1), o czym (1), czyja (5)] = *loqui Mącz, Vulg; complere sermonem Vulg; contionari, dicere, facta oratio, orator Mącz* [szyk zmienny] (7:4:2:2:2;1): *Leop* 2.Reg 11/19; *BibRadz* Iob 29/1; *BielKron* 196v; *KochSat* ktv; Dicere inclementer vel acerbe in aliquem, Srodzeľ/ Surowie á yáďowicie przeciwko komu rzcęz řprařować. *Mącz* 86b; Oratoria, Nauká wymownořy áľbo řprařowania rzcęzy. Rhetorica. *Mącz* 270a, [18]a, 86a, 199a, 270a [2 r.], 403a, 421c, 475c; A pan Myřzkowľki w tym cźefie odpocźynie/ áby záfie/ gdy w.m. rzcęz okoľo trefnoři odprařwiľ/ do końcá fwoię prowaźdieć mogł. *GórnDworz* O; *RejPosRozpr* b4; Kieďy iuź czás przychodźil/ żeby ofiárowáľ/ Napřzod ku Pánu Bogu/ táká rzcęz [Heliasz] řprařowaľ: [...] *HistHel* Cv; *WujNT* Mar 16/19.

»[z kim] rzcęz sprawować = *rozmawiać* (1): Z przyciáľoľ krotkie rzcęzy řprařować mamy ale przyciáľiľtwo dluęie. *BielŻyw* 107.

»[kogo a. duřę [czyjá]] ná rzcęzy (dľugo) trzymać (a. [zatrzymać])« = *zwľeaká z realizacją zapowieźdi, trzymać w niepewnoři; kazać dalej cźekać* [szyk zmienny] (2): *CzechEp* 221; A Iefus choďziľ w kořciele/ w kruźganku Sáľomonowym. Obľfápiľ go tedy Żyďowie/ á rzekli mu: Dokáźde dľuęé náľę ná rzcęzy trzymaľz [animam nostram tollis]? Ieľliř ty iefł Chrifłus/ powieźd nam iáwnie. *WujNT* Ioann 10/24; Zóno poprzyřięgam éię/ ábyř powieźďiáľ Kto iefł: á mnie ná rzcęzy dľuęéy nie trzymaľá. *GosłCast* 64; [PlutWojn C4v; *ZbyľPROzm* A2].

»(u)czynić, czyniácy rzcęz; czynienie rzcęzy; rzcęz uczyniona« [w tym: do kogo (70), k(u) komu (29), o kim, o czym (14), przed kim (9), okoľo cźego (3), przeciw(ko) komu, przeciw czemu (3), o co (3), od kogo [= w czyim imieniu] (2), za kim (2), ná kogo (1); w ty řłowa (tymi řłowy) (12), ná ten řens (a. křtaľ) (in eum řensum) (3), mowiáć (2), tym řpůsobem (1); po łacinie (2), żyďowskim řęzykiem (1)] = *mówić, powieźdieć; przemawiać (przemówić); wygłosić (wygłařzać) mowę; loqui Vulg, PolAnt, Mącz; contionari Vulg, Mącz, Modřz; orationem habere Mącz, Modřz; verbum loqui PolAnt; agere, contionem habere, declamare, disceptare Mącz; alloqui, disputare Vulg* [szyk zmienny] (134:1:3;4): *BierEz* E4; *RejKup* Ee; *MurzHist* E4v; pan Kanclerz wprzod od KJM rzcęz uczyniľ in eum řensum: [...] *Diar* 56, 25, 63; *GliczKsiąź* A3v, D3, D4v, F4v, K5, K7; *RejWiz* A5, [1], 9v; *Leop* *Deut* 5/28, 3.Reg 13/4, *Act* 12/21; *KochZuz* A4v; Rzcęz ktorą wćzyniľ do namocnieřzego Krolá Żyęmunthá Auguľthá/ y do wřzytkieý Ráďy Koronney/ vrodźony pan Ráphaľ Lefźczyńľki/ [...] w Piotrkowie ná wáľnym Seymie *LeszczRzcęz* kt; *RejZwierz* 18, 18v; Rzcęz ktorą wćzyniľ Pan do Ieremiaľá o przyřciú Nábuchodoňorá Krolá Bábiľońkiego/ ku řpuľtořzeniu ziemie Egipťkieý. *BibRadz* Ier 46/13, *Deut* 5/1, *Ier* 16/1, 21/1, I 411b marg, *Ez* 22 arg, *Zach* 7/1; Gdy to powieźdzano Brutowi ná iego řyny [tj. że dopuřili się zdrady]/ wćzyniľ rzcęz przed Senatem/ áby práwá á vřtáwy řwe mieyľcá miały/ á nie bacźono ná perfoňę áni krewnoři *BielKron* 105; Tám Weturya mátká iego [Koriolana] wćzyniľá k niemu rzcęz řzyroká (nie iáko niewiáľtá/ ále iáko ieden Cicero áľbo Demofłenes kráľomowce) *BielKron* 109v; potym Cámpegius Legat Papielki wćzyniľ rzcęz przed wřľytkim řenatem Cefářkim po łácinie *BielKron* 207v; Arcybiľkup [Jan Łaski] w Rzymie będąć/ wćzyniľ rzcęz przed Papiężem

y iego rądą fzeroką/ około Rzeczypolpotey Krześciójánftwá wftytkiego *BielKron* 410, 7, 56v, 60, 100, 103 (55); Concionem habuit, Vczinił rzecz/ álbo kazanie miał. *Mqcz* 53c; laudativum genus orationis, Rzecz komu ku czcy á chwale vcziniona. *Mqcz* 186b; Dissero, [...] Metaphoricos, Mówię/ Rospráwiám. Wywodzę/ Długą rzecz czynię o czym ku komu. *Mqcz* [388]a, 6a, 53c, 55c [2 r.], 90a, 212d, [269]d, 331a; *SienLek* Vuu2v; zem W. miłofciam chciał pokázác/ [...] iáko fzczyrość/ á niedbále iákies czynienie rzeczy/ ma grácią. *GórnDworz* G, R4v, T5, Kk4v; GDy thedy tłuźcza wielka fchodziła fie [...] thedy [Jezus] vczynił rzecz do nich przez podobieńftwo: [...] *RejPos* 62, 199, 199v [2 r.], 200, 227, [308]; *HistLan* Ev; *BielSpr* 44, 45v, 46v; Páweł f. przed krolem Agrypą rzecz czyniác/ y fłowá Boże do niego przynieftione przekládáiác á opowiadáiác/ mowi: [...] *RejPosRozpr* b3v, [143³]; *Cicero* czyniác rzecz zá *Coeliufem* [in oratione pro Coelio] przed fędziámi Rzymfkiami/ powiedziál/ że go nic nie obrufziái te olkaržánia/ ktore žrtetelnie fáłżywe fá. *ModrzBaz* 60v, 61v, 114, 119; *KochOdpr* B3; Nie fluzy świętym rzecz wedle fžkoł y vftaw kráfomowlkich vczyniona. *SkarŽyw* 206, 147, 165, 189, 317; *KochJez* Bv; *KochSz* A4; Ziál žimny ftrách žwieržetá/ chćieli precz véiekác. Czynił Lew do wfłzyftkich rzecz: Niechćieyćie fie lękáć *BielSen* 8; *PudlFr* 68; *PaprUp* E4v; *Calep* 232b [2 r.]; *Phil* R2; *OrzJan* 97, 122; GAbryel Anyól rzecz vczynił do Máryey/ mowiác: Pozdrowioná bądž láfki [f] pełná/ Pan z tobá *LatHar* 404; [Pawel] fkinál ręká ná lud/ á gdy bylo wielkie milczenie/ vczynił rzecz do nich Zydwófkim ięzykiem/ mowiác. [...] *WujNT Act* 21/40, *przedm* 36, *Act* 12/21, 24/25, *Rom* 11/2; *SkarKaz* 606b; *PudlDydo* A3v, [B5]v.

»(u-, wy)ślýszec (a. wylýšac) rzecz; (przy-, wylýšac, slýšajácý rzeczy (G)) [w tym: *około kogo* (1), *czyja* (7)] = *audire sermonem Vulg.* *PolAnt*; *orationem audire Mqcz*; *audire eloquium a. verbum PolAnt* [szyk zmienny] (13;8:1); *BierEz* A4, F, F4; [Jezus po wniebowstápieniu] poftál ijm [swym uczniom] anioly ku pociefteniu [...]. A také wylýšawflý rzecz anielfká/ panna náfwieftlá pokornie iých profila/ aby byla fýnáčzkowi poružona. *OpecŽyw* 174v, 47; *BielŽyw* 100; Kto niewylýšawflý rzetzy/ drzewi odpowieda/ táki vkázuie fie głupim. *March*³ V6v; *MurzNT* 91; *Leop* 3.Reg 13/4; á gdy [królowa] tego poftá wylýšalá rzecz/ ták go odpráwiłá. [...] *BielKron* 311, 17, 42, 165, 218v [2 r.]; *Mqcz* 287d; *OrzQuin* H2; Przetó páfterzowie sluchayćie rzetzy Iehowy. *BudBib Ez* 34/7, *Ios* 24/27, *Ez* 34/9; *BudNT Luc* 6/47; *MWilkHist* B.

»[z kim] w rzecz się wdá(wa)ć, udáć się [w tym: *około czego* (2), *o czym* (2)] = *zaczáć (zaczynać) rozmowę, dyskusję; rozwodzić się na jakiś temat; instituire sermonem Mqcz, Cn; in orationem a. in sermonem venire Mqcz; dare se in sermonem Cn* [szyk zmienny] (27:4): ná tho wymowky czyn obyczaynye á krothkyemy slowy, wrzecz syá długo nyewdavayancz, á movyancz yfz porvczenya thak szerokiego od náll nyemafz *LibLeg* 7/35; Ayelly by tham pana Lafkiego zafthál sznyem szia wrzecz zadná nyewdavay okolo poselsthwa nálfego *LibLeg* 7/35, 10/153; *RejJóz* D2; *RejKup* Xv, x3, Aav, cc4v; *BielKom* A2v; Tá [nauka] iz yuž fie wrzecz wdám/ domielfcza ná te⁸⁰ nie tylko ábyflny fie tu ná fwyecye dobrze myeli *GliczKsiąž* G7v, H7v; *GroicPorz* Bv; Bracie niechęc fie flóbá wrzecz wdawác o wierze Bo ia lám ná fie wyznam/ zem profłak wtey mierze *KochSat* B; Instituire sermonem cum aliquo, Wdác fie s kim w rzecz álbo poczáć fie s kim rozmáwiác. *Mqcz* 386d, 480a, d; *GórnDworz* K7, K8v, Lv, V8v; *MycPrz* II Av; Trefilem z przygody ná Zydy: z ktorimi gdym mowić poczáł/ wnet fie zemná w rzecz wdáli/ bárzo mi wiárę fwą záleciáiác *CzechRozm* 67; *SkarŽyw* 118, 140, 261; *CzechEp* 100; *NiemObr* 48; *BielRozm* 28; Tu przefłál Anyól. A ty o Páno wftydliwa/ [...] Nie wdáiác fie w dálfzą rzecz/ co Pánnie przyfłalo/ Rzekłás z pokorą wielką: [...] Niech mi fie wfzyftko ftánie podlug slowá twego *SiebRozmysł* F3v; *SkarKaz* 277b; *KlonWor* 26.

»wmiatác (a. wmietowác) się, wpađác (a. wpaść), wrzućác się, wskoczyć, wstępowác w rzecz [w tym: *czyja* (2)] = *interpellare Mqcz, Calag, Calep; interloqui Mqcz; incidere in sermonem Calag*

[szyk zmienny] (3:2:1:1:1): (*did*) Kupiec profzy [swoją żonę Sumnienie] by mu fpowiedzy niemylyla. (–) Myla dułko idz ale precz [lege: precz] Bo kazdemu chcež wkcóżyć wrzecz *RejKup* i4; Bárzom was rad fluchał/ y wmietowáciem fye wam w rzetzy niechćiał *OrzRozm* K4; *Mqcz* 197c, 287d; *Calag* 152b; á choćiaz X(iądž) K(anonik) z przodku troché ćierpliwie fluchał/ ále gdy fie flkepy dowodow iego/ flowem Boży^m lámác poczęły/ wytrwác nie mogli/ áby mi fie w rzecz nie wrzućal/ y mowy nie przekazał. *NiemObr* 26; *Calep* 553a, 555b.

»zamknąc (a. zamykác), (s)kończęć, konać rzecz; dokończęć (a. dokończęć), dokonać, koniec (a. skończenie) rzetzy; rzecz się kończęć mogła, dokończona [w tym: *ku komu* (2), *około kogo* (1), *o kim* (1), *czyja* (17)] = (s)kończęć mowę, rozmowę; przesta(wa)ć mówić, rozmawiac; *perorare* (orationem) *Mqcz, Calep, Cn; orationem concludere Mqcz, Cn; consummare a. finire a. perficere loqui PolAnt; exitus orationis, peroratio Mqcz; orationem finire a. ad exitum ducere Calep; finem facere orandi a. sermonis Cn* [szyk zmienny] (11:9:2;7:2:11;1:1): *PowUrb* +v; *BielŽyw* 61; Dokonawfi rzetzy kv Krolyowy ye⁸⁰ Mezi kv panom zafzye oddawflhi lyfth Credency [posef] thak bendzye mowyl [...] *LibLeg* 11/134v; *RejKup* c2v; *MurzHist* I3v; *RejWiz* 22, 32v; A Gdy Dawid dokończył rzetzy fwey ku Saulowi/ tedy Ionátán ferdecznie fie rozmiłował Dawidá *BibRadz* 1.Reg 18/1, *Gen* 17/22, *Ex* 34/33, I 346; *BielKron* 35, 202v, 251; Utar ea clausula qua soleo, Ná koniec to rzekę á ták rzecz zámknę yákom zwykl. *Mqcz* 56b, 41a, 56c, 105a, 228b, 270a [3 r.], b; Kończył przedfię fwoię rzetż pan Boiánowlki/ kiedy pan Lubelki przekáziwfy mu/ ták powiedziál. [...] *GórnDworz* C7v; Ale podobno páná Wapowfkiego rzetzy iefzće nie koniec. *GórnDworz* Hh5, S3v, V5, Aa2, Iiv; *RejPos* 230; *BudBib Iudith* 6/1; *StryjWjaz* B4; *CzechRozm* 2, 21, 30v, 54, 63v, 262; *SkarŽyw* 454; *CzechEp* 23, 228, 342; *Calep* 787a; *WysKaz* 42.

»zawodzić się w rzecz [szyk zmienny] (3): *BierRozm* 27; *RejRozm* 402; Ná takie dworne bádanie/ nie zázwodžac fie dáleko w rzecz: mogliych ták odpowiedzić/ iz [...] *NiemObr* 100.

Wyrażenia: »długa rzecz [w tym: *długą rzetzą = długo mówiac* (11)] = *longa oratio Mqcz* [szyk 27:6] (33): *MurzHist* L3v; co zá fpořob iefł tego ná przyrodzony ięzyk Polłki przekládánia/ o ktorym tu kroćiuchną fpráwę dáć możemy/ nie báwiác dluzžá rzetzą czytelnika fpielfžącego fie ku czytánium piřm świętych *BibRadz* *4v; [biskupi] fpiřáli Kanony/ áby žadny duchowny žony nie poymował [...]. Przeciř temu był od Grekow Páfuncyus/ rozwodžác im długá rzetzą iz s tego nic dobrego nie wrořcie *BielKron* 155v, 103, 103v, 105, 107v, 109v (17); *Mqcz* 107a, [269]d, 315b, [388]a; *GórnDworz* L5v, N8, O4v; Ale bym fie długá rzetzą nie báwił poczátek wywodžác od Pátryárchow/ czýmbym fie wam vprykrzyć mogli/ pocźniemy od Páná nálfego Iezu Kryftá *RejPosRozpr* c2; *RejPosWstaw* [21²]; Przed láty ftáwiano v fádú zegárki ćiekáće/ wedle ktorých zámierzano ftronam czás do mowienia: áby długá rzetzą [longitudine orationis] czáfú nietráćili *ModrzBaz* 94v; *KochOdpr* C2; *SkarŽyw* 147, 189; *StryjKron* 692.

»krotka (a. skrocona) rzecz [w tym: *brachylogia, breviloquium, succincta oratio Mqcz* (5): *BielKron* 68v; *Oratiuncula*, Krótka mowá/ Krótka rzecz. *Mqcz* 270a, 26d, 54a; Profžę pánowie/ nie kládźcie ná wáę wielkoř y frogoř niewolę Tureckięy/ z tą krótká rzetzą moiá: áni przefławayćie ná tych flówiech moich *OrzJan* 22.

»przy pogrzebie rzecz [w tym: *mowa pogrzebowa; funebris oratio Modrz* (2); y onych obyczáy/ ktorzi przy pogrzebie rzetż o kim czyniác/ naywięcey fie ná wychwalanie cnot zmarłego wyfładziái/ á wyfłępkow iego niegánia/ áni wfłpominái/ niewiem iefłi má być gánion. *ModrzBaz* 61v; *KochFrag* 47.

»rzecz szeroka; szýrokoř rzetzy [w tym: *szeroką rzetzą* (11)] [szyk 16:7] (22;1): Czćie fie tež [...] žeby pirwey Ariftonem był zwan, á potim od fzirokofci pierłi Platonem. Drudzi lepak powiadaia žeby od fzyrokofci rzetzy platonem nazwan był *BielŽyw* 79; [Agamemnon] rzecz fzyroká á obciężliwá o lekkoř ktorá Troia-

nowie wyrządzili brátu iego Menelaufowi/ wczynił *BielKron* 56v; [papież Leo] wczynił k niemu [ku Attyli] rzecz fzeroką o mordowanie ludzi Krześciańskich *BielKron* 298v; Zygmunt rzeczą fzeroką powiedział s tego być pożytek wzythkim/ aby Wálákiego Woiewodę wygnáli y z ludem iego *BielKron* 386, 56v, 103v, 109v [2 r.], 146v, 195 (20); *GórnDworz* 14v; Przed potkáním ma ie [swoje ufy] pirwey vpomináč Hethman/ rozwodząc im rzeczą fzeroką/ przecz á dla czego czynią z nieprzyaicielem/ ktory s fiebie przyczynę dał tey woynie *BielSpr* 15v.

»tą rzeczą« = *tymi słowami; to mówiąc* (3): Ezop rzekł/ podobno dziecié maż Ná ktore więc częŝto bákafz: Kiedy puftuiąc wołaią/ Ciebie nie bárzo fluchaią. Poleciŝz ie w moię ftróża/ Vżrzyŝz iźci z łobą włtrwozą [...]. Tą rzeczą kupcá poduŝczył *BierEz* A4v; *RejKup* k4v; *BielKron* 435v.

»wymowną rzeczą; wymowność rzeczy« (1;1): *FalZioł* V 54; [Tullius] żalował fie długą á wymowną rzeczą ná Ankuŝy przed Senatem. *BielKron* 103.

Szeregi: »deklamacyja a rzecz« (1): Declamo, declamaciją á rzecz czynię/ yáko czynią w Kolegiách náuczeni dla ćwiczenia w wymowie *Mącz* 55c.

»kazanie, (albo) rzecz« (2): *Mącz* 260b; *Concionabundus* – Kazanie albo rzecz czyniącij. *Calep* 232b.

»rzecz, (a, albo, i) mowa (a. rozmowa, a. mowienie)« [szyk 13:7] (20): Cygnea cancio, Piofńká lábęcia/ to yeft/ wielmi wdzięczna á miła/ albo ná ołtáčeznym pożegnaniu pieŝń á rzecz y mowa ku komu. *Mącz* 76b; Prosa, Rzecz á mowa która nie rimem/ to yeft nie wierzámí oŝęgniona yeft. *Mącz* 327a, 16a, 26d, 36a, d, 55c (11); A ták/ y tu [Ioann 1/14] było przelożyć/ Et fermo ille caro fuit. A oná rzecz (álbo mowa) ciálem byłá. *BudNT przedm* cv; Bo to słowo Greckie LOGOS wiele znáčzy/ Rzecz/ álbo mowá/ liczbá/ przyczyna/ kŝięgi/ słowo/ rć: wlytko to logos. *BudNT* li6; *CzechEp* 46, 149; *Calep* 486a, 739b, 787a; *WujNT* 150 marg; Proŝi ná hálbę Winá/ proŝi y ná druga: Wda fię w rzecz z nieborakiem y w rozmowę długą. [...] A gdy go iuż doleie/ z kárčmy go wywabi Miedzy gory: ták go iuż do końca ołzwabi. *KlonWor* 26. [Ponadto w połączeniach szeregowych 3 r.]

»rzecz a oracyja« (1): Concludere et perorare, Rzecz á oráciya zámknáč. *Mącz* 56c.

»rzecz a(1)bo (a) powieŝć« [szyk 2:1] (3): *KromRozm* I G; Co ŝyrczey zrozumiey y s powieŝci á z rzeczy tey tho Panny s. y z hiŝtoryey Ewányelify s. [Luc 1/39-56] *RejPos* 303v; *WujNT* 577 marg.

»rzecz albo i słowo« (1): Gdźie rzeczy/ álbo y flów ták władnych doŝtánę/ Którémibych miał léczyć twoię ciężką ráńę [tj. *żał po ŝmierci żony*]? *KochFrag* 52. [Ponadto w połączeniu szeregowym 1 r.]

Przen (1):

Zwrot: »mówić [od kogo = w czym imieniu] rzecz« (1): Nie vfa ŝwey ŝpráwiedliwoŝci/ Kto złotu mówić od fiebie rzecz każe *KochOdpr* A3v.

a. *Kŝięzka, utwór literacki, też jego częŝć (rozdział, księga itp.); historia, opowieŝć* (79): *MiechGlab* *2v; *LubPs* A5v; A ták ŝpráwa kŝięzek tych [tj. „*Wizerunku*”] ieft thá: Iż ieft rzecz zmyŝlona/ y z inych wczonych zebrána/ ktora ták idzye: [...] *RejWiz* A5; a iż drugie częŝci prac ich [pisarzy] wiernich poginęli bárzo żaluemi poruŝzeni tych rzeczy ktore ieŝczce zoŝtały zacnoŝcią y godnoŝcią *KwiatKŝięż* H2, H2v; *Comaedia, Komedia*, To yeft wymyŝlona rzecz/ wzięta z obyczáyów á poŝpolitego záchowánia ludzkiego *Mącz* 61d; *Praefatio, Przedmowa*/ To yeft pirwłza rzecz przed yákiemi xięgámi. *Mącz* 119a, 15d; *SienLek* 16v; *GórnDworz* O8; *HistRzym* 17; Ieŝczem y tego ná koniec zámilczęc niechciál/ co o tym S. Ephremie nápiŝál Sofomenus w koŝcielney ŝwey Hiŝtoryey: bo rzecz ieft wciéŝna/ y ku dobremu przykłádu walczenia znamiętnoŝciámi náŝzemi ŝlůży *SkarŻyw* 121, 99 marg, 173; FRáŝki tu niepoważné z flátkiem fię zmiéŝzáły: Komuby drugié [= *niektóre*] rzeczy więc niefákowály/ Wziáwŝzy ŝwá częŝć/ ołtátek dru-

gim niech podawa *KochFr* 113; Ale że fie ná přetce to w Summę zebráło: Coby wiela czytánia piŝm potrzebowało. Mam zá to że tá mála rzecz pożytek przynieŝie: Czytelnikowi tor do wielkich piŝm ponieŝie. *KlonKrGum* Av.

rzecz czego [= *ksiązki*] (2): Trzečia y czwarta rzecz Zdánia Syná Koronnego. Ich Moŝciam PP. Bráćiey ŝwey PP. Polakom/ Litwie ku wważeniu podána. *GrabPospR kt*, Lv.

rzecz do kogo (2): STANISŁAWA ORZECZOWSKIEGO Do Kró: Ie⁸⁰ M. Zygmuntá I. o Woynie *Tureckiey* RZECZ DRVGA. *OrzJan* 72, 5.

rzecz około czego (1) cf »rzecz zamykać«.

rzecz przeciw komu, przeciw czemu (3) cf »rzecz wydawać«, »rzecz zaczynać«.

rzecz o kim, o czym (9): O Przenieŝieniu ciáłá iego [ŝw. *Flo-riana*] do Polki/ do Krakowá/ rzecz wybrána z Kroynik Polkch. *SkarŻyw* 403, [407]; *OrzJan* 5, 72. Cf *Zwroty*.

rzecz czyja [= *kto jest autorem*] [w tym: *G sb i pron* (9), *pron poss* (4)] (13): óbowiemem to rozumiał/ iż ten Wydawcá którégom ia to rzeczy popráwiał/ o tym fye báwił y pieczolował/ iákoby był ty wilgoŝci polkch ięzykiem wyŝlowić mógl *SienLek* Vuu2v, Vuu2v [2 r.]; *CzechEp* 52 marg; *KochCzJan* A2; *OrzJan* 72; THRENY Y Rzeczy rozmáite/ Adámá Czáhrowlkiego z Czáhrowá *CzahTr kt*. Cf *Zwroty*.

rzecz czyja [= *o kim*] (1): Piŝalifmy infzych czáfów Máieŝtatowi wáŝzemu/ teraz też piŝzemy po wtore. Rzecz Alexandra Macedoná [Alexandri Macedonis argumentum]/ on záprawdę iáko lew do ziemie náŝzeye wchodząc/ włzitki dobytki náŝe drapieŝnie złupił/ náŝe rycerze pobіл/ [...] *HistAl* E5v.

W połączeniu z nazwą języka (2): Godziło fie było po łacinie ten liŝt piŝać VM iáko panu mądremu [...]. Ale iż to rzecz ieft polska/ więczey proŝtym ludziem ŝlůżącá/ przeto miałem na to bacžnoŝć aby ten liŝt zaleczáijaci nie tylko ŝamym wczonym ale też y poŝpolitemo człówieku náŝzego ięzyka był iawny. *WróŝZóltGlab* A5; *BielKom* A3.

Zwroty: »rzecz(y) (na-, po)piŝać; rzecz (na-, s)piŝana; piŝanie rzeczy« [w tym: *o czym* (1)] [szyk *zmienny*] (14;5;1): *OpeczŻyw* 30; Bo iáko żydźi/ Grekowie/ Lacinnicy/ infze národy/ ŝwemi ięzyki/ czyŝtych a powážnych i zbawiennych rzeczy/ doŝyć popiŝáli/ [...] tak niewiem przecz i my polacy bychmy tegoŝ ięzykiem náŝzem dokazać niemogli. *MurzHist* A2v; [Jan *Seklucjan*] nietilko ŝam rzeczy ku zbawięniu pożyteczné piŝze/ ale teŝ i na to nálożyć s ŝwá wielką ŝlkdoká nielituie/ gdy kto infzy co pożyteczné⁸⁰ nápiŝze. *MurzHist* A4; *BielKom* A3; *KrowObr* 4; *RejŻwierz* A2v; *Conclusa oratio, pro numerosa, Rimowna mowá/ álbo Rytmámi piŝána rzecz*. *Mącz* 56c, 84c, 221d; Niechay [dworzanin] vmie z głowy piŝać/ liŝt cudny/ rzecz powážną: więc y wierŝ *GórnDworz* G6, A2v, F7v, G5v; [Mikolaj *Rej*] Piŝál też záfię dla kmiotkow/ Woytá s Pánem á s Plebanem/ iáko fie też o ŝwych doleŝtoŝciách rozmawiaia. Y wiele inych rzeczy piŝál co ich poginęło *RejŻwierc* Aaav; y ktemu znáčnieyŝza ieft rzecz w onem ięzyku. wktorem iá napiŝano/ niź w onem do ktorego iá przelano. *BudNT przedm* c4v; *CzechRozm* 199; *GórnTroas* 5 [2 r.]; *KochCzJan* A2; *LatHar* +5v.

»rzeczy na [jaki] język przekłádać (a. wykládać); wykládanie rzeczy na [jaką] mowę; rzeczy na [jaki] język przelożone« [szyk *zmienny*] (2;1;1): iálem fie był wykládania nie ktorych rzeczi z łacínkiego piŝma na polką mowę. *MiechGlab* *2; *LubPs* gg; Trzebá bylo y ná Polki ábo Rułki ięzyk przekłádać Rułkim Narodom/ rzeczy ku temu ŝlůżące: żeby rychley prawdę obaczyli. *SkarJedn* 381; *LatHar* +4v.

»uczynić rzecz« [w tym: *o czym* (1)] [szyk *zmienny*] (3): *BibRadz* *2; *BudNT* li6; (marg) Diálogi nie ŝá ŝpiŝáne przeciw żadney zofobná oŝobie. (–) Y wczynilem ia był rzecz te/ ták w obec [...] nikogo nie miánuiać áni iálnie y otworzyŝcie przeciw ktorey zofobná oŝobie piŝząc *CzechEp* 6.

»rzecz(y) wyda(wa)ć (na jawnoŝć); rzecz wydana« [w tym: *przeciw czemu* (1), *o czym* (1), *czyja* (2)] [szyk *zmienny*] (6;1): *Bib-*

Radz *2; Potym Ian Ekkius Doktor pińmá s. pińal y wydał ná iáwność wielkie rzeczy przeciw Luterowym temom *BielKron* 193; *SkarJedn kt*; IEft temu coś blifko czterech lat/ M. X. zem [...] Ianá Kochánowfkięgo/ Poety Polfkięgo/ rzeczy pińanych po części był między ludzi wydał *KochCzJan* A2; Ale mówiąc o pánu Kochánowfkim/ ponieważ rzeczy ięgo ręku mych dofży/ [...] iędné teraz wydaie/ drugie téż niedługo da Bóg wydam. *KochCzJan* A3, A2v; *JanNKar* A4.

»rzecz zaczynać (a. począć, a. poczynąć)« [w tym: przeciw komu (2), o czym (1), czyja (1)] [szyk zmienny] (5): *SeklKat* A6; Poczyzna potym X(iądz) K(anonik) rzeczę wtorą przeciw nam/ broniąc fwe⁸⁰ Rzymfkie⁸⁰ Antychriftá/ ták mówiąc [...] *CzechEp* 343, 323; *NiemObr* 7; *WujNT* 305.

»rzecz zamykać; rzecz niech będzie skonana« [w tym: około czego (1), o kim (1), czyja (3)] [szyk zmienny] (5): *Leop* 2. *Mach* 15/40; *SkarJedn* 143; POłożę nápominiáne S. Hieronimá/ ktorym ten żywot [św. Pawła, pierwszego pustelnika] wypifuiąc rzeczę fwoię zámyka. *SkarŻyw* 52; *CzechEp* 336, 342; Tym tylko rzeczę tę zámykam/ pána Boga wfzechmogące⁸⁰ profząc/ áby oczy ludziom [...] otwárzác raczy/ á między innymi X. Kánonikowi/ iżeby ten kościoł Papięfki Bábilońki poznác mogli *NiemObr* 180.

Wyrażenia: »jawna rzecz« = dzieło opublikowane, wydane (1): *AEdere* opus. Wydać Xięgi. [...] *AEditio*, *Publicatio*. Iáwna rzec [!]/ Wydánié yáwne. *Mącz* 4a.

»krotka rzecz« [szyk 3:1] (4): *BibRadz* *4; O Iędności Kościoła Bożego pod iędnym Pafterzem. Y o Greckim od tey Iędności odftápieniu. [...] Rzecz krotka ná trzy części rozdzielona. Teras przez K. Piotrá Skárgę [...] wydána. *SkarJedn kt*, 143; O Męczeńftwie Ianá S. Ewánielify/ w Rzymie [...] krotka rzeczę. *SkarŻyw* [407].

[»rzecz szyroka« = *proza*: rzecz shyroka prosa, oratio producta et a lege metri soluta *ReuchlinBartBydg* B6v.]

»wolna rzecz (od wierszow), nie w wiersze uczyniona« = *proza*, *mowa niewiązana*; *prosa oratio* *Mącz* [szyk 2:1] (2): *Mącz* 327a; *Prosa* – *Mowa* rzecz nie w wiefze [!] ucziniona wolna rzecz. *Calep* [863]b.

Szereg: »rzecz, (albo) mowa« [szyk 1:1] (2): Ná Apoftolskie Dziecie Rozdział 1. wirfz 1. Pierwfze księgi wczynilem o wfzytkiem Theofile. rć: TEn wirfz mogłby y ták być przelożon/ Pirwfz rzeczę/ (álbo mowę) wczynilem o wfzech (rzeczach) Theofile. *BudNT* Ii6; *Calep* [863]b.

W przen (1): A ięft to przyrodzona v ludzi tych którzy co z mozgu czynią/ iż gdy iáką rzeczę pierwfzy raz z fzczęśliwey fantazyie/ iáko *Louis minerue* [!] vrodzác/ á potym im [...] zginie/ iufz trudno w iáką drugą fantazyią potráfić vfiłuią. *Strykron* A6.

b. Sposób mówienia, wypowiedzania się; styl wypowiedzi; dar wymowy, umiejętność przemawiania; locutio dictionis *BartBydg*; *genus orationis*, *ratio loquendi seu scribendi*, *stylus* *Mącz*; *orationis ornatus* *Modrz* (79): *BartBydg* 9; (*nagł*) Prywat. (–) Nie rozumie kto to ięft/ s postáwá fzaloną/ Ale widzę iż ma rzeczę/ wfałną y przeftoną. *RejZwierz* A6; *Concertatorium* *genus orationis*, *Popędliwa* rzecz. *Mącz* 49d; *Obscure loqui*, *Zátrudnioná* rzecz mieć. *Mącz* 257b, 99b, 113b, [114]d, 121a, 137a (32); *Calag* 397a.

rzecz czyja [zawsze: *G pron*] (3): Niechćiey fluchác rády ięgo [nieprzyjaciela]: A tym się wiecey oftrzegay/ Cudney ięgo rzeczy niedbay. *BierEz* P3v; *MurzHist* Tv; (*marg*) Wymowá ś. Leoná. (–) plynęło iáko miod flodki z vft ięgo kazánię/ náuká/ vpominánię/ pińanie. rzeczę ięgo poważna y wfpaniála/ iáką trudno v innych doktorow tráfić *SkarŻyw* 317.

G sg w funkcji przydawki lub orzecznika: [kto] (bywa) [jakiej] rzeczy (3): A [pan] Niefzczęfście wyftápi wielmi w zedraney fukni/ ofoby fuche/ blade/ nieprzyjemne/ ale rzeczy krzykliwe a wfporne *ForCnR* D4; *FalZiol* V 48v; *Strigosus* orator per translationem, Suchy wymowcá/ to yęft/ niewymowny/ nie wdzięczney rzeczy. *Mącz* 421a.

I sg w funkcji okolicznika sposobu: »[jaką] rzeczą« = *jak mówiąc* (6): Pothym Cefarz ná zamku wczynił rzeczę do Krolow y

Rad ich po Lácinie ochędożną rzeczą *BielKron* 414v, 103, 311v [2 r.]. *Cf* »rzeczą mówić«.

W połączeniu szeregowym (1): *Azafz* niewiezf nędzna głowó/ Iż wiele pośćić nie zdrowó/ Nic nie pomoże wymowá/ Rzecz przyiemna/ mádre flowá *BierEz* H4.

W charakterystycznych połączeniach: *rzecz chwytna, cudna, czysta, ćwiczona, dziwna, foremna, [głośna], krzykliwa, kśtaltowna, łagodna, męska, niczemna, niedbała, niegładka, niejednostajna* (2), *nietęga, niewięzista, niewymowna, ochędożna* (2), *okazała, piękna* (2), *pobudzająca [ku czemu], pochylna, polerowana* (2), *popędliwa* (2), *poważna, prosta, przenikająca, prześpieczna* (2), *(nie)przyjemna* (2), *pyszna, roztropna, (w)spaniała* (4), *sposobna, surowa, uporna, usiłowna, (nie)wdzięczna* (2), *wysoka, wystawna, zamieszana, zamotana, zatumiona, zatrudniona* (2), *zawikłana, zjadła, zwadliwa*.

Fraza: »rzeczy [komu] (nie) (do)staje (a. (do)stanie) itp., (nie)dostatek« = *orationis ornatu abundare* *Modrz* [szyk zmienny] (20:2): Ten to [Solon] gdyż w iędnym miefcie był á wfziteci ktorzi tam byli mówili á on milczáł, y pytaligo cżemuby też nie mówil, záliby blaznem był, cżili dla niedoftatku rzeczy, odpowiedzial [...] *BielŻyw* 8; *RejPs* 98; Rozumie nie wfzytkiego będę miał na pieczy Bowim mi fnađz z przeftřachu nie doftanie rzeczy *RejJóz* G3, G6v, Iv; Snadnie wám doftanie rzeczy Kyedy ftanieczie na Sądzie *RejKup* t6, z3, z6v, dd6v; *RejWiz* 135; *Metuo* ne mihi deficiat oratio, Obawam fie áby mi doftáło rzeczy. *Mącz* [269]d; [dworzanin powinien] s káżdym wiedzic o czym mówil/ á izby mu záwdy doftawáło rzeczy/ á iákiey/ ktoreyby cżłowiek káždy/ mogł rad fluchác *GórnDworz* N6v, H3v, N7 [2 r.], *Ov*, Z5v; *KuczBKat* 300; *CzechRozm* 63; *ModrzBaz* 1; *SkarŻyw* 119, 582.

Zwroty: »[jaką] rzeczą mówić« [szyk zmienny] (2): Tá tho ięft Kingá o ktorey hiftorykowie y Kronikarze pińali zá ieden dziw/ iż fkoró iá máć vrodzila ięlá mówic cżyftá rzeczą/ bądź pozdrowioná krolewno niebiefka etc. po Węgiefku *BielKron* 360; *BielRozm* 8.

»sadzić się, sadzenie na rzecz« [szyk zmienny] (4:1): *Periergia*, *latine* *sedulitas* vel *inimia* *operositas* in loquendo, *Zbytnie* *fadzenie* ná rzeczę. *Mącz* 291b; *Exquisitissimis* *verbis* *utitur*, *Wielmi* *fie* *fádzi* ná rzeczę. *Mącz* 336d, 86d, [114]d, 296d.

Wyrażenie: »nauka ozdobjej rzeczy« = *retoryka* (1): [św. *Augustyn*] poftan był do *Medyolánu*/ áby tam cżytał [= *wykładał*] *Retorykę*/ to ięft/ náukę ozdobjej rzeczy. *BielKron* 160v.

Szeregi: [»sprawy i rzecze«: y wyćwiczony był *Moiżefz* we wfzelkiej mádrości *Egiptkiey*/ y był potężny w fprawach y w rzeczy. *GilPos* 230 (*Linde*).]

»uczynek i rzecz« (1): *Onij* [apostolowie] rzekli: [rozmawiamy] O lezufie *Nazarańkim*/ ktory był mąż/ prorok motzny/ w wczynku ij w rzeczy [in opere et sermone *Vulg Luc* 24/19] przed bogiem ij przed wflytkimi ludzmi *OpecŻyw* 167v.

»wymowa (a. [mowa]) a ([albo]) rzecz« [szyk zmienny] (2): ktorą [*Medegę*] Iazon fwoią wymowá á łágodną rzeczą ktemu ná-mowil/ iż nie tylko fkarby z nią pobrał/ ále y kroleftwo mu wfzytko poddáność chcieli wczynić *BielKron* 55; *Mącz* [297]d; [[*Uliszes*] rzeczę/ álbo mowę głońną miał *ErazmJęzyk* D2 (*Linde*)]. [Ponadto w połączeniu szeregowym 1 r.]

c. Udzielanie wyjaśnień przed sądem; zeznanie (14): *RejKup* z7; *SWiádkowie* ięfli fye w powiefci fwey zgadzáiá/ iákie ich *świádectwo* bywa wáżne [...]. A gdyby fobie w rzeczy przeciwni byli/ żadnemu wiára niebywa daná. *GroicPorz* x4.

rzecz czyja [w tym: *G sb i pron* (4), *pron poss* (3)] (7): Wfzákże wtey mierze nie ledá rzeczę ftrony odporney zá odpowiedź ma być poczytaná/ ále tá tylko/ ktora ięft práwie ná zálobę wczynioná. *GroicPorz* t3. *Cf* *Zwroty*.

Zwroty: »powiedáć rzeczę swoję« = *zeznanáć* (1): *Zátym* *ftárcy* poczęli powiedáć rzeczę fwoię [dixerunt ... *verba sua*]/ ták ilz sludzy bárzo fię záwitydáli/ gdyfz nigdy przed tym slawá iákowa nie bywála o *Zuzánnie*. *BudBib* *Dan* 13/27.

»swą rzeczę prowadzić« = *zeznanáć* (1): A ftánáwfyzy w poszrod zboru fálfzywi *Sędzyowie*/ POložyli fwe niewierne ręce ná ięy

[niewinnie oskarżanej Zuzanny] głowie. [...] Y poczną swą rzecz prowadzić: [...] KochZuz A4.

»rzczech [komu] przekażać« = przerywać (1): (marg) Nędznik/ nędzny v prawa. (-) Ieśli co będyze mowił/ thedy nań fukają/ Skubac s tyłu za kołnier/ rzecz mu przekażają. *RejWiz* 122.

»rzczechy (G) wysłuchać, przesłuchać; rzecz (wy)słyszeć« [w tym: czyja (4)] [szyk zmienny] (3:1;3): *LibLeg* 11/159; Ma każdy fąd frony flyścić A naczem fyę zabawiayą Tam wiecz nato Decret daya Według rzczechy [!] którą flyłłyš Wiem jże ya [lege: ja] dobrze pomniš Vcziń Decret miedzy niemi *RejKup* z6v; *BielKron* 72, 126 [2 r.]; Actionem constituere, Náleść obyczay którym sposobem która sprawa má być albo może być ná fądzie wiedziona/ to przed tym fędzia czynił wystuchawłszy obudwu ftrón rzczechy aby żaden ná swey fprawiedliwošci vkrocenia yákiego nie cierpiał. *Mącz* 413a, 336a.

»rzczech zeznać« (1): [biskup Stanisław] kazał odkryć grob Piotrawinow/ tknął go łaską biskupią [...] y rzekł: W imię oycá y Syná y Duchá swiętego Pietrze włtań/ a rzecz fprawiedliwą zeznay/ y przywiodł go do fądu *BielKron* 348v.

2. Zespól wyrazów, zwrotów i form używanych w celu porozumiewania się przez członków jednego narodu, społeczeństwa; język, mowa; idioma *Mymer*¹, *BartBydg*; *lingua Mącz*, *PolAnt*; *sermo Mącz* [w tym: w połączeniu z nazwą języka (24)] (35): *Mymer*² 22; Idioma, d[icitu]r proprietat loquendi in qualibet lingua, etc. *rzczech*, *mova BartBydg* 71; Algoritmus: To iefth nauka Liczby: Polską rzczechą wydana: Przez Kxiędza Tomafza Kłofa. *KłofAlg kt*; *GliczKsiąż* 18v; áleć tho pewnieyła iż Prułowie fтары byli z Litwą iednego narodu/ y tu miełkáli gdzie dziš Lifańci/ y rzczech iednąką mieli y obyczáie z Litwą *BielKron* 345v; Latinitas, Láćińska rzczech. *Mącz* 185b, 188a; *SienLek* a4, 44; *Górndworz* F5; Nád to znáć/ iż [brzes-cy tłumacze] o ochędożną Polfczzyżnę nawięcey fię fтарыli/ zaniebawłszy włafnošci rzczechy Greckiey wnowem teftámencie *BudBib* bv; Philemo iá [komedię] po Grecku napifał, y przezwał THE-SAVRON ięzykiem fwym. Tę do ftarorzymłkiey Mowy Plautus przeniošłzy, TRINVMVM miánował. A ten co iá do rzczechy, y do czałow náłżych Terázneyłzych ftołował, názwał iá POTROYNYM. *CiekPotr* 3.

rzczech czyja [w tym: *pron poss* (8), *G sb* (1)] (9): *Mącz* 194b; Przeto co po Hywreyłku Hola/ [...] tom iá [...] názwał po Słowieńku cálopaleniem. A przeczbychmy nie mieli v nich brać fłow [...]? Aza lepiej infzy czynią/ ktorzy fwoią rzczechą wzardziwłzy [!]/ v Niemcow/ albo v Włochow fłow pożyczaią? *BudBib* b4v, cv; Naydzieł tego wtem moiem przekłádie niemálo/ To iefł zem niekiedy nie słowo słowem przekłádał/ włzakže tylko tám/ gdzieby ináčzey rzczech náłzá nie ćirpiałá. *BudNT przedm d*, *przedm b7*; *WujNT przedm 20*. Cf »na rzczech wyłóżyć«.

W połączeniu szeregowym (1): *Lingua*, ięzyk też mowa á rzczech ošobliwa którego narodu. Ut *lingua Graeca*, ięzyk Grecki/ To yefł mowa. *Mącz* 194b.

Zwroty: »mowić, mowiący, powiedzieć [jaką] rzczechą; [jaką] rzczech mowić« [szyk zmienny] (2:1:1): Zátym nam Hetman powiedziáł Hiłzpańłką rzczechą: Ey Rycerze Boży teraz czaš przyłzedł/ áby káždy vkazał fwoy vmyłł dobry mełtwá fwego *BielKron* 460; *BudBib* cv; [Paweł] zmachnął ręką ludowi: a gdy fię wielkie milczenie ftało/ mowił Hebrejłką rzczechą [allocutus est Hebraica lingua]/ mowiąc. [...] *BudNT Act* 21/40, *Act* 22/2, 26/14.

»pisać [jaką] rzczechą« (1): Miedzy inym pińaniem iey/ też to pi-fała [Sybilla Delfika] Grecką rzczechą: [...] *BielKron* 133.

»umieć, rozumieć [jaką] rzczechą« (2:2): [Czechowie] połáli do Niemiec po Sthomirá [...] przyprowadzili go počćiwie y ná kłefstwo wfádzili. Potym fię im zbrzydził iż nie vmiáł rzczechy Słowieńłkiey *BielKron* 322, 337v, 345; WOłofzy/ po Rułku Włofzy fię rozumieią/ nie od Flacculá wezwáni tym imieniem/ iáko Syluius piłze/ kthory nie rozumiał Rułłkiey y Polłłkiey rzczechy/ ále od národu Włofłkiego/ bo z Włoch przyłzli w ty Kráiny gdzie dziš fą. *BielSpr* 68v.

»na [jaką] rzczech wyłóżyć (a. przelożyć), wyłóżony, przekłá-danie; rzczechą [jaką] wykłádać się« [w tym: *czyja* (3)] = *in linguam*

transfere Mącz (2:3:1;1): Wypifanie dwoiey Sarmatłkiey krainy. [...] Przez doctora Macieia Miechowitę łacina wipifáne á ku polpolitego czałowieka požytku na polłłką rzczech wyłóżone. *MiechGlab* 1; Vlan rzczechą Tatatłką [!] wykłáda fię panna [Ulan puella est et virgo] *MiechGlab* 70; *WróbZolt kt*; *WróbZoltGlab* A2; *Mącz* 124c; tego żaden báczny nie rzczeché ábych iá tłumáčząc Grecki ábo Zydowłki lub też Láćińłki ięzyk/ źle to czynił/ gdybym włafnoš obcego ięzyká wybaczywłzy włafnie gi też ná rzczech swą przelożył: choćiazbym nie włafnie fłowo od fłowá przekłádał. *CzechRozm* 127v; *WujNT przedm 1*.

Szereg: »rzczech albo ięzyk« (1): In *linguam Polonicam transfere*, Ná polską rzczech ábo ięzyk wyłóżyć. *Mącz* 124c. [*Ponadto w połączeniu szeregowym 1 r.*]

3. *Spolecznoš zwiázana wspólnymi sprawami; państwo, wspólnota spoleczna* (10): a włzakosz yey m. [królowa Węgier] y wtim niechay rozumem fta pa abi tich nierofgniewala ktorzi dzysz rzczechamy władną *LibLeg* 11/43; y ná tym wlyłftka obroná rzczechy zawiłłá/ iż iefł iefł młodzy y polpolity rycerz ćwiczońzy/ tedy też fprawce mái być dobrze ćwiczeni y fprawni *BielSpr* 3.

Wyrażenia: »(po)spolna rzczech« [szyk 4:1] (5): *BierRozm* 11; Nie pátrż ná zacnoš domow/ áni ná ich grozy/ Ale kto dobrá fprawá/ polpolną rzczech mnoży. Temu bądź przychłnyiefza/ tego mieway w rádzie *BielSat* N4v, G4v; Rzczechpolpolita tha iefł práwa mátká/ A prze złe fyny zginie do oštátká. Przodkowie náłzy ktorzy cnotę ználi/ Dla fpolney rzczechy y gárdłá dawáli. *RejZwierc* 222v; *BielSjem* 4.

»Rzczech Rzymłka« [szyk 2:1] (3): V Rzymian/ gdy Scipio vpádlá Rzczech Rzymłką záfię fwą opátrżnošciá nápráwił. Themiftokles w Grecey tákiež Ateniánom/ [...] Ci obádwá ty dáry wlyłfzey miánowane w łobie mieli/ rozum/ Náukę/ y ćwiczenie/ ktreimi Rzczech polpolitá vpádlá nápráwili *BielSpr* b4; *KochWr* 27 [2 r.].

4. *Desygnat, obiekt (przedmiot, osoba, zjawisko itp.) odpowiadający wyrazowi lub pojęciu; znaczenie, treść wyrazu lub pojęcia; res Mącz, Modrz* (98): *KromRozm III* N5; *GroicPorz* gg2v; tylko S. Augułtyn piłze iż to fłowo Infernus/ to iefł Piekłó nie może fię nigdy ná dobrá rzczech śćieğáć/ iedno ná złá. *BielKron* 466v; *GrzegRóżn* N3v; Infinitivus, Niepewny/ Niedoškonáły/ To yefł/ Który/ Niepewnoš rzczechy ma w łobie. *Mącz* 128a; Nomen, Imię/ Włafne zwánie włzelákiey rzczechy. *Mącz* 249b; Notare res nominibus novis, Rzczechóm nowe ymioná dáć/ Nowemi ymiony przezwáć. *Mącz* 250c, 164b [2 r.], 504c; *SarnUzn* B5v; áby [dworzani] wważył/ ktre fłowo bárzicy fluzy vřzom Polłłkim/ ktre znacźnieyłze/ kthore řzetelnieyłze/ kthore wlońney rzczech opifłue. *Górndworz* F5v, E6v, F2v, F5v, F6, Bb8v; Imieniu IESVS/ iefł też imię CHRISTVS przydáne/ ktre pomázáńca znáczy: á zámyka w łobie/ y doštoiefłtwo/ y vrząd. Nie iefł też przywoite iedney rzczechy/ ále mu iefł polpolite z wielem inych ludzi. Bo náłzy oni fтары oycowie/ Chriftufámi zwáli Káplány/ y Krole *KuczbKat* 25; *RejZwierc* [28²]; Lecž Greckie fłowo tawtys/ nikomu fię nie zgodzi/ iedno biálej głowie/ a tem rzczechám o ktorých ták mowiemy/ iáko o niewiáftach. *BudBub* c2v, b3v [3 r.]; ktre fię fłowo [„zakon”] w Piłmie Swiętym rozmáicie bierze/ y wielom rzczechóm przycztyháne bywa *CzechRozm* 83v, 8v, 18v, 19, 41v, 133v [3 r.], 134 [2 r.], 197; ábo przodkom náłżym głuřłtwo [ma być przyczytane]/ iż rzczechám przezwiłłká namniey nieprzyłstoyne dáli. *ModrzBaz* 133v, 133 [2 r.], 133v [3 r.]; iż tym sposobem Papieźnicy y z fwoim miłym Papiežem/ nie mái łkutecznie žadne⁸⁰ przez fię włafnie bęďącego fyna y duchá/ ále tylko gołe bez rzczechy imioná *CzechEp* 222, 273; *WisznTr* 19; *RybGęšli* C2v; *WujNT przedm 22*; *GosłCast* 5.

W przeciwstawieniach: »imię (3), słowo (2) ... rzczech« (5): Może to być/ iż imyenia tego [„papież”] nybyłó/ ále rzczech byłá. Imyę rzczech nye odmyenya: A też nye ftráźłiwe to imyę: Abowim nic inego nye známyenyue Papá/ yedno oycá *KromRozm III* N5; A ty [Kalwinie] [...] iákiegoš czwarte⁸⁰ [Boga] Wtráčáł nam ták przez dzięki/ bez wlytydu žadnego Ktory w łobie liczbá trzy nie

rzeczy zamyka Ale prozne imioná. *GrzegRóżn* N2; *BudBib* b3v [2 r.]; *ModrzBaz* 124.

Frazy: »co (to) za rzecz (jest)« = *co to znaczy* [szyk zmienny] (4): Quid istuc verbi est, Co to yest zá rzecz. Co fie przes ty słowá rozumie. *Mącz* 341a, 484c; małz w Polfcze Polšańcá/ y Namieftníká iego [papieža] Arcybilkupá Gniézníeńfkiégo/ y Suffrágány iego [...]: ćić powiedzą/ co Król/ co Króleftwo/ co Exekucya prawdziwa Korony Polfkíeý iest. (–) A wiedzáli oni iedno fámi/ co to zá rzeczy fą? *OrzQuin* F4v, B2.

»insza rzecz jest; in(sz)á rzecz brzmieć« = *co innego znaczy* (é) (1;2): Bo infza rzecz iest z ową/ niźli zowá/ [...] v mnie niź vmnie rć. *MurzOrt* B3; to iest obyczáy pińania Táiemnic w ięzyku żydowkim/ gdzie iná rzecz brzmia fłowá/ á ina fie rzecz przez nie znaczy *SarnUzn* C7v; *BudBib* c2.

»jedna rzecz jest« = *znaczy to samo* (1): gdzie téż niemożefz rzecz żeby iedna rzecz była/ być a bić. *MurzOrt* B2v.

Zwroty: »rzecz znaczyć, znamionowác, znamienujący; rzecz się znaczy, znaczona; znaczenie rzeczy« [szyk zmienny] (21:3:1;2:1;1): *MurzNT* 196 marg; Boć infza rzecz znaczy pić/ niź pi/ léi abo léi niź lii *MurzOrt* B2, B2, B2v; *GrzegRóżn* H3; Synonyma, diversae voces idem significantes, Rozmáyte słowá/ ále yednę rzecz známienujące. *Mącz* 437b; *OrzQuin* T3v marg; *SarnUzn* B5v, C7v; *GórnDworz* Q4; Ale v Láćinńkich Oycow [...] to imię Sákráment/ rzecz nieiáká świętá/ y ktora sie w fkrtyośći tái/ znaczy: iáko téż y Grekowie téż rzecz znaczyć/ onego fłowá Myfterium (to iest Táiemnicá) vżywáli. *KuczBKat* 105, 110 [2 r.], 405; Słowo Láćinńkie Tempora/ ácz dwie rzeczy znaczy/ to iest/ y czáły i fkroni/ wżákże tu [Ps 131/4] niemoże/ iedno fkrone znaczyć *BudBib* b2; *BudNT* li6; *CzechRozm* 15, 31v, 85 marg, 127v, 128, **4v, **6; *NiemObr* 38; *LatHar* 685 marg; A ták polfáremu przekládám/ [...] *Ecclesia*, nie zbor, ále kościoł: *templum*, tákże kościoł. Bo to nie nowiná w káżdym ięzyku/ iednym fłowem nazywác kilká rzeczy/ iáko piłá/ kłodá/ broná/ nie iednę rzecz znaczy. *WujNT* przedm 22; *JanNkar* C3; *SkarKaz* 84b.

»rzecz zwác (a. nazywác)« [szyk zmienny] (7): Niemcy [nazywają chleb] brot/ Słowacy chleb/ [...] Węgrzy kineer/ Indowie cholo/ [...] Anglicy bred/ Litwá donos/ y drudzy tákież z inych narodow ináczey káżdą rzecz zwáli. *BielKron* 7v; *GrzegRóżn* N3; Vocabulum, Słowo którym którą rzecz zowá *Mącz* 504c; *OrzQuin* F2v; *BudNT* li6; *CzechRozm* 14; *WujNT* przedm 22.

Wyrażenie: »własna rzecz słowa« = *znaczenie* (1): ktorego fłowá [scartabellus] wási *iuristowie* rozne y śmiefzne wykłády czynią/ niewiedząc wlańey rzeczy y początku/ tego fłowá. Ato tych iednym fłowem okrzćili/ którzy fie dla fátig woiennych do miaft [...] kryli. *GórnRozm* B2v.

Jako ostatni człon we współrzędnym połączeniu wieloczłonowym: »i inne rzeczy« (1): Wlańe imioná męzow/ białych głow/ miaft/ y innych rzeczy/ radbym był ták kładł iáko fie w księgach Hywreýskich czytáią/ to iest miafto Noego/ Noáchá/ miafto Abráhámá/ Awráháma [...] *BudBib* c.

Wyrażenie przyimkowe: »miedzy inszemi rzeczami« = *miedzy innymi* (1): Páráklet miedzy infzemi rzeczami/ z Greckie^o ięzyká znaczy poćiefzyćielá. *LatHar* 36 marg.

5. *Istota jakiejś sprawy lub zjawiska, sens, sedno; prawda; rzeczywistość, stan faktyczny; rzeczywiste, konkretne działanie, praktyka; res (ipsa) Vulg.* *Mącz*, *Modrz*, *JanStat*, *Cn* (423): Przez znáki przychodzimy ku poznániu rzeczy. *KromRozm III* B6 marg; *KwiatKsiąż* H4v; Iugulum petere Metaphoricos, Rulżác komu fádná/ to yest ktemu co fie rzeczy naibárziej dotyce przicierác *Mącz* 177b; Multum habent gratiae si inter dicendum e re ipsa nata videantur, Bárzo wielká máýá wdzięczność gdy fie ták fámi z fiebie w rzecz przitráfia. *Mącz* 353b, 331c, 511a; *GórnDworz* LI2; (nagł) Molkwićin. (–) [...] Chłopi fą z głupia chytrzy/ ále ták práwego/ Rozumu bárzo málo/ k rzeczy przyfłoynego. *RejZwierc* 242v; *CzechRozm* 25, 65, 180; ten ktory powiedá/ że fie rzecz ináczey náýduie niź fprawę dano. *ModrzBaz* 60v, 92, 94v, 137v; O czym ácz Philo-

zophowie dyfputuiá fzeroko [...]: ale iż rzecz iest fáma przez sie znaczną/ co nam po dyfputáciách? *Oczko* 4v; Ale fie temu wykłádowni ták dálekiem od rzeczy y gwałtownemu fłow tych [Is 40/8] náciágániu dżiwuię. *CzechEp* 154; á iákożby im [apostolom i ewangelistom] to przyfłalo/ żeby nád to rokázanie páná y miřtrzá fwoiego/ mieli fie tego [...] ważyć/ żeby rzeczy iáko fie w fobie miała/ fczyrze opowiedác nie mieli? *CzechEp* 208; Sam X(iądz) K(anonik) rzeczy opákuie [= *wypacza*] nie my. *CzechEp* 346 marg, 103, 139, 312, 336 [2 r.], 369; *CzechEpPorz* *4v; wważaymy fłowá X(iądzá) A(rcybiskupa) y rzecz w nich vpátruymy/ á zgodzáli fie z náuká duchá Bożego rozfádzaymy. *NiemObr* 85, 32, 124, 166, 167; Gdyby fie o wfzyftkim co w Polfcze ludzie gánią doftátecznie mowić miało/ wzięłoby to wiele czału y trzebáby nam Sędzięgo/ ktoryby vznawał/ kto z nas bliżey dochodzi rzeczy *GórnRozm* C4, K3; *GostGosp* 66; *WujNT* 286; *WysKaz* 15; Wiárá nie iest wiárá gdyby ná oko rzeczy miała. *SkarKaz* 159b marg.

rzecz czego (2): *GroicPorz* bb; OD tych tedy Gréków początki, przezewilká, wzory, křtały liter, y rzecz fámeń náuk wfzyftkich wzięli byli Láćinnicy [...], którzy z Italámi w fášiedztwie šiedzieli. *JanNkar* B4v.

W połączeniach szeregowych (2): *KuczBKat* 345; Káždy tedy ile może/ ábo namowá/ ábo rzeczá/ ábo rádá/ ábo zwierzchnośćiá/ ábo prozbámi/ ábo mocá pánowánie/ niech fie o to fłará/ żeby niezgodne do zgody przywodzil. *ModrzBaz* 66v.

W przeciwstawieniach: »słow(k)a (17), imię (2), cień, litera, mowa, nazwiska, postawa, sen ... rzecz« [w tym: *cień ani sen* (1), *słowa ani litera* (1), *słowka abo nazwiska* (1)] (22): *BierEz* H4v, M2; Nie pátrzę ia ták wiele ná fłowá/ áni ná litere/ iáko wy pátrzyćie/ ále pátrzę ná rzetz *KrowObr* 204; *Mącz* 181a; *OrzQuin* H4v; *SarnUzn* H2v; kto bez rozmyřtu czyta tu w tych křięgach Apokálipřim fłowá Apofłotá tego/ tedy zdádzą fie iákoby iákie bayki ábo plotki/ [...] y ták iest iefli będzimy pátrzáć thylko ná fame gole fłowá/ á nie ná onę rzecz ná ktora fie ty fłowá iego Ńciágáią *RejAp* 128v; *GórnDworz* G8v; *WujJud* 262v; Koronáciey s prošfá chęć piłáć nowinę. Bo Poetowie oni kiedy co piłáli/ Folgując ozdobie fłow z gořćinác chybiali. Táć tylko fłow nie rzeczy Hiftoryki byli *StryjWjaz* A3; *CzechRozm* 18v, 97v, 128, 148, 183; To imię cnotá w wřćiech máia/ ále rzecz fáme/ ktora zá wielká trudnořćiá y pracá bywa otrzymána/ bárzo rzadcy znáią *ModrzBaz* 12; Boć záprawdę ferdeczne niemocy/ niebezpiećnieyfze fą niźli ćieľne [...]. Niech przeto káždy zleczy myřł fwa/ á miafto rzeczy niech fie nieboi ćieniow áni fnow *ModrzBaz* 66; *CzechEp* 253; *ActReg* 104; *OrzJan* 11; O niezgodzie ábo przeciwnořći pozwu, ze nie w fłowie, ále w rzeczy ma bydz rozumiano *SarnStat* 754; *SkarKaz* 607b.

W połączeniach niewspółrzędnych lub współrzędnych w różnych członach zdania złożonego z wyrazem: słow(k)a (14): *KromRozm III* O7v; *Mącz* 288c; *WujJud* 92; Iż fie tu ná przekládanie y ná roznořć fłow/ ále w rzeczy przedfię zgodnych odpowiedziálo/ [...] tedy iuż nam dáley pořtápić potrzebá *CzechRozm* 128v, 63; Abowiem w mowieniu/ prořto zgołá wícey trzebá pátrzyć prawdy/ niźli miřterřwá; y táć rozumieymy/ że ten naylepiey mowi/ ktory słowá z rzeczá zgodne mowi. *ModrzBaz* 17; Chćieli áby fie słowá zgodzály z rzeczami/ z ktoremi iefli fie słowá zgodzály/ powiedáli ie być prawdziwemi: á iefli nie/ tedy fáłřzywemi. *ModrzBaz* 60v, 5v, 17, 60, 61; *NiemObr* 142; Kiedy kto fłowá rad/ zá rzecz wdawa/ Ledwo co kołá Fortuná tknie z řtrony/ Wnet y bez ręki profzenia/ odfława. *GrabowSet* Yv; *SkarKaz* 122a marg.

Frazy: »rzecz się odkryła, na jařniá wyszła« = *prawda wyszła na jaw* (2:2): wkundorřfye zupiczą czerwoná y pláfczch vkradl [...] Zyanem thowarřifchem řwem [...] Alye zařzye pláczili the řchati gdi rzecz nayafřznya viřchla *LibMal* 1550/152, 1551/166; řtrzymác dáley řmiechu drudzy nie mogli: rzecz fie wřzytká odkryłá *GórnDworz* S8 [idem] *WerGořc* 250.

»(sama) rzecz (p)okazuje (a. pokaże, a. ukazuje)« = *res ipsa clamat a. declarat a. loquitur* *Modrz* (37): *KromRozm II* d3, m4v; gdyż to táć yeft/ rzecz to fáma pokázuye/ iż yeden tylko yeft

kofcyoł boży/ fwyety/ á powflęchny/ O którym tu mowimy. *KromRozm III E7*; Sámá rzecz to okazuye/ iż Pyotrą y yego potomki (o pápypezech mowi) Kryftus przelożonym y głową [...] poftánowił *KromRozm III O6v*; *KwiatKsiąż L*; rzecz to wam fámá pokáże/ iż niemoże być włafnie wezwány żaden Hofpodár áni Mocarz/ to iefł/ Książę Królem *OrzQuin P, C3v*; *SarnUzn B8v*; *WujJud a4v, 10v*; *BudNT przedm c2*; Aczkołwiek to rzecz fámá pokázuie/ y wftytkie rzeczy ftworzone/ o tym kázdemu iáfne świádectwo wydawáią/ iż Bog iefł mądry/ y mądrze wftytko wczynił. *CzechRozm 4v, 28, 84, 110, 203*; *ModrzBaz 97, 105v, 141*; *CzechEp *2v, 94, 223, 226, 232 (9)*; rzecz fámá pokázuie że fłowá Páńlkie fą nie odmienne. *ReszPrz 5*; A wáfzże to ón Cálchás ludzióm nieczęšťliwy Wiefczek poie/ co y fwym ftáfryzm był zdrádlivy? (–) Choćiaby Cálchás milczal/ rzecz to pokázuie *GórnTroas 40*; *KochFrag 47*; *WujNT przedm 10, s. 73, 783*; *JanNKar E3*; *SarnStat 1002*; *PowodPr 58*.

»k(u) rzeczy, [do rzeczy] przydzie« = *trzeba rzeczywiście działać; ad rem ventum est Vulg* [szyk zmienny] (2); *Leop 2.Mach 8/20*; Przeto owi/ co fie miecá/ láią/ wyzywáią/ grożá/ przed bitwą/ popólacie hnet złożá/ y ofłábieią/ gdy ku rzeczy przydzie *GórnDworz K4*; [*WujBib 2.Mach 8/20*].

»sama rzecz świádczy (a. poświádcza)« = *res ipsa indicat Mącz; res ipsa testatur Modrz* (8); *GliczKsiąż H3v*; *Mącz 174b*; Sámá też to rzecz świádczy/ że ludzie wylokiego ftanu/ á ná iákim wielkim wrzędzie poáfázeni/ więcey fię obrufzáią/ gdy by obaczyli/ áno ich dobre^{mv} mniamánu kto co wvláczá/ niżli podly lud á motłoch *ModrzBaz 73, 101v*; A Rezáńlkie Xięftwo bylo z dáwná moźne miedzy infzemi Xięftwy Rułkiami/ iák o tym rzecz fámá kto świádom y Kroniki Rułkie/ tákże Sigismundus ab Herberftein [...] świádczą *StryjKron 395*; *JanNKar A2v, D3*; Sámá rzecz świádczy/ żeś tym Króle przodki fwoie Wftytki przerównáłá [*Maryjo*] á oczy tylko twoie Ták godne byly widziéć/ y čiefzyć fie z tego/ Który był ich zbáwieniém/ y świáta wftytkiego. *SiebRozmysł F4v*.

Zwroty: »błádzic, błádzá [= *błádzący*], błádenie rzeczą« = *odchodzić od prawdy; błędnie oceniać rzeczywistość; delirare Mącz (3:1:1)*; *Deliramentum, Błáđ/ błádenie rzeczą/ Szaleńftwo/ Głupftwo. Mącz 195c*; *Testis depræhensus, Świádek náleziony w nieprawdziwym świádectwie/ błádzá rzeczą. Mącz 318b, 195c, 418a*; PÓtym roku 1422. Krol Iágielo [...] wziął w Małżeńftwo czwartá żonę Zophią/ Andrzeią Kijowłkiego Xiążęciá [...] Corkę [...]. A tu niktore Látopifzce Litewłkie iáwnie bárdzo błádzá/ y czáfem/ y rzeczą/ ktore to kłádá roku 1405. [...] á iákoby Zophia miáłá być Corká Andrzeiá Olgimuntowicá Hofłzáńłkiego *StryjKron 552*.

»rzeczy (prawdziwie) dojsć« (3): ABy trudności nie bylo w czynieniú gránic/ vftáwiamy: áby Commiřlarze náłzy [...] żádnéy ftronie nie folguiąć/ ogládawfy naprzód znáki grániczné/ y rzeczy prawdziwie dołzedłzy [*rei veritate diligenter investigata JanStat 407*] [...] gránice miedzy dobry náłzemi królewłkiemi/ y dziedzicznemi/ [...] niech poftánowiá. *SarnStat 469 [idem] 843*; gdybym fię z tym Ozwał, że chcę dáć pořag, mogłby fię domyřlić Latwie, y ták rzeczy doysć. *CiekPotr 58*.

»rzeczá mylić, chybiać, chybienie« = *hallucinari Mącz [szyk zmienny] (2:1:1)*; *RejJóz B3v*; *Hallucinatio, Omylenie/ omyłká/ chibienie rzeczą. Mącz 152d, 152d*; Owa widzáć że fie iuż ku końcowi chylił/ Čziúć fie wždy czyřftwiełzym by rzeczą nie mylił/ Gdyby cięřzfzá chorobá był więcey ruřzony/ Chciál áby był Teřtáment s pámięciá řpráwiony. *HistLan E*.

Wyrażenia: »ista (a. istná, a. istotná) rzecz« [szyk 4:2] (6): Bowiem ono podobienftwo twarzy w rzradle ogládate, nie tak fie mocno wlepiá w moc wzroku, iákó rzecz ifta *GlabGad B7, L5v [2 r.]*; *L7*; *StryjKron 59*; *PaxLiz A3*.

»istota rzeczy« = *gwarancja prawdy (1)*: ábo kto nam będzie ták niezycziwly/ y ták złęgo ná nas řercá/ coby cię [*królu*] czczęmi fłowy/ bez ifoty rzeczy/ odwodzić miál/ ábyś iuż o fobie teraz myřlić/ nas w przygodzie wielkiéy náłzý [*tj. przed niewolą turecką*] rátowáć niemiał? *OrzJan 115*.

»jawná rzecz« = *rzeczywistość, jawa (1)*: Čzemu dzieci popólacie fie lękáią ná počátku řpania. (–) Bowiem w nich nie pánuie iefzće rozum ktoriby mogł rozeznáć fen od iawney á iftey rzeczy. *GlabGad L5v*.

»málo k(u) rzeczy podobny« = *nierozumiały, nie do wiary, trudny do przyjęcia [szyk 1:1] (2)*: Iákó też oná vftáwá w nowym zakonie/ máloć też iefth k rzeczy podobná/ iż opłokáwfy głowę kęfem wody/ á przyłozywfy málo fłow do te⁹⁰/ má być čłowiek iákó z nowy národzony/ á opłokáć s fiebie wftytki zmázy grzechu pirworodnego y przekłęcia Páńłkiego. [...] Ale ktho podeprze wiárá táiemnic Páńłkich/ á zrozumie nacź fie to řciága/ nic mu dziwno nie będzie. *RejPos 32, 32*.

»rzecz sama« = *to, co jest naprawdę, co rzeczywiście się stało; prawda; istota sprawy, sedno; rzeczywistość; res ipsa Mącz, Modrz, Cn [szyk 71:61] (132)*: Prawdáciem fámá vkaže/ Kto iefł práwy/ á kto też łže. Słowác nic nie pomagáią/ Bo fámę rzecz ludzie znáią *BierEz H4v*; Ci ktorzy ich námniey máią/ Swoie cnoty obmáwiáią: Anuć mowá nie pomoże/ Sámáciem fie rzecze okaże. *BierEz M2*; *MurzOrt B*; *KromRozm III O7v*; *GliczKsiąż C3v*; iefłize co fie zbłádziło w Grámmátyce álbo w Rhetoryce/ ia tho wedle zdánia ich nápráwie: ále iefli fye to tycze rzeczy fámey/ ia ich řłucháć niebęde *OrzList g*; *KwiatKsiąż O4v*; Ibi res spectatur non verba penduntur, Ná rzecz fámę tám wzgláđ máyá nie vvažáyá řłów. *Mącz 288c*; Cogito quod res est, Myřłę to co prawdá yefł/ álbo yákó fie rzecz fámá w fobie má. *Mącz 353b*; Res ipsa indicat, Sámá rzecz przes fię mówi. *Mącz 353c, 208a, 230d [2 r.]*, *285c, 333a, 338b*; *OrzQuin E*; Trzeći owoc [*zly fałszywej nauki*] že Syná čzynią bez pochyby mnięřzym dáleko náđ Oycá. Niech fie przá tego iákó chcá/ ále rzecz fámá ie wydáie. *SarnUzn H2v, B3v*; *SienLek 197*; A ták próžno fie kto má gniewáć ná prawdziwe wykłádcze piřmá řwiętego/ bo fámá rzecz iáfnie wołá á wykłáda/ iż to iefł řczyra prawdá *RejAp 80v, AA2*; Przetořie też z terminow prawdy/ y od rzeczy fámey odpádlí řtáre terminy odrzućiwfy/ á nowych fobie terminow náczyřniwfy. *WujJud 173*; Włzák y řáni to znáieć/ že ná Ceremoniách málo náleży/ gdyź fie w rzeczy fámey zgádzámy. *WujJud 235v, 92, 262v*; *BudNT przedm d, Ff8v*; *CzechRozm 63, 97v, 98v, 128, 128v (11)*; Gádiá fię o herbiech řłáchectwá/ ktorzi od fámey rzeczy [*a re*] dáleko bywáią. *ModrzBaz 61*; Y przelożeni máią fię o to řtáráć/ áby cnotá y mądrořciá řwá/ iednáli fobie dobre mniámie. O ktorych to rzecz fámá potrzebuie [*ordo exigit*] ábych też nieco powiedziál. *ModrzBaz 114v, 2v, 12, 29, 51v, 58v (13)*; *SkarJedn 98*; *SkarŽyw 596*; *StryjKron 56*; že nie ták [...] iákóm miál był wołá/ ná wftytko I.M. przećiw mnie piřanie odpowiedáć będą/ ále tylko *fumam rei*, to iefł rzecz fámę całkiem/ gdy do tego przydzie pokáže/ řprořnořć fáłřzywey náuki iego pierwey pokazáwfy. *CzechEp 127, 10, 50, 53, 94, 183 (10)*; *NiemObr 32*; *KlonŽal D3v*; *KlonŽalEcho E4*; Potym ex occasione nátráćáć będzie to, cosamá rzecz poda byđz potrzebnego *ActReg 150*; *OrzJan 11*; *LatHar 50*; *WujNT przedm 1, s. 687*; *WysKaz 14*; *JanNKar B4v, C, D3v*; *SarnStat *4*; *SkarKaz 155b, 607b*; *CiekPotr 38, 79*; *GosłCast 6, 13*; [*Democillus wita się z Lizydą*]; Co wždy iefł ták pilnego/ w čzýmeh tu wezwány/ Ktemu z wielká ochotá/ pięknie przywitány. [...] (–) Sámá fie rzecz dáie znáć/ leć przećie táiemná/ Ktorey ná też potwierdzá vćiechá w záiemná. *PaxLiz D4. Cf Frazy*, »sama włásná rzecz«.

»sama włásná, cáłá i włásná rzecz« [szyk 3:2] (4:1): A iefli [*Paweł*] też gánił co/ tedy pewnie nie fámey włáfney rzeczy przes fię/ ále nie dobre y nie włáfne iey vżywánie. *CzechRozm 71, 29v, 31v, 128v, 164v*.

»rzecz skuteczná« = *rzeczywistość; fakt dokonany (3)*: *BibRadz II 57b marg*; A iż čí pierwfzy [*mówiący, że jest jedna boska istność z trzema osobami*] fáme tylko fłowká ábo názwilká máią/ á nie rzecz iáká gruntowná y řkuteczná *CzechRozm 18v*; *CzechEp 221*.

»rzecz řczyrá« (1): Przá fie też dziś Řzymiámie řwego bářwochwałftwá. A tákże y wftyřcy Heretycy/ á przedfię ták błáđ řwoy okrywáią á w tym zořtáią. Bo nie z gołychći tu fłow má być řáđ miářkowan/ ále z rzeczy řczyřrey. *SarnUzn H2v*.

»rzcęz własną« (2): *BielKron* 46; iż fie ták to przelożenie fłowá greckiego/ *Logos*/ bylo fpołpolitowáło/ przetoż fie rzecęz włafná bylá zátrudniá: [...] zácým fie wiele obcego mniámnia y wykładow ná Ianowe pińánie [tj. *Ioann* 1/1] námnożylo bylo: o ktorým Ian áni pomyfłal *CzechRozm* 25.

Szeregi: »prawda i rzecęz« (1): *Vides quantum distet a re ipsa atque veritate, Widziflz yáko fie dáleko s prawdą y s rzecęz miya. Mącz* 353b.

»(ani) rzecęz i (ani) przezwiśko (a. nazwiśko)« = *res et nomina* *Modrz* [szyk 1:1] (2): á imięto [Emanuel]/ áni názwifłkiem/ áni rzecęz Ezechiafzowi nie flufżylo *CzechRozm* 142; *ModrzBaz* 132. [Ponadto w przeciwstawieniu 1 r.]

»(jako, i, nie tylko) słowa (tak też, ale i) i rzecęz« [szyk 7:4] (11): *SarnUzn* B3v; *BudNT przedm* c2, Ff8v; tedy iuż nam dáley pofłápić potrzebá/ á wrzcęz też iuż fámę weyżręc: iáko fie w fłowá wgládało. *CzechRozm* 128v; Gdzie oto widziflz/ iż ták [2.Tim 2/19] infzego/ á tu [2.Tim 2/22] też infzego fłowá greckiego używa Apofłol: co nie dla częgo infzego czyni/ tylko żebyto pokazał/ iż iáko w fłowách ták też y w rzecęz iemy to nie mála roznicá. *CzechRozm* 197, 196v; Rzekło fie/ iż X*(i)qdz* K*(anonik)* nátrácając nieco y fłow y rzecęz w piśmie ś. wyrażonych/ oboygá nie ma: bo y rzecęz zopákował/ y fłowá przydatkiem fwym fplugáwił. *CzechEp* 351, 50, 233; *NiemObr* 79. [Ponadto w połączeniu szeregowym 1 r., w przeciwstawieniach 15 r.]

a. *W funkcji przysłowka* (114):

»rzecęz« = *rzeczywiście, naprawdę, prawdziwie, faktycznie; skutecznie, czynem; w rzeczywistości; w istocie; re (ipsa) Vulg, Mącz, Modrz, Cn; facto Calep, JanStat; realiter JanStat; opere ipso Cn* (82): Pińzá rozmáicie y pytiáią iefli to iefł Hifłoria czyli przypowieść [o bogaczu i ubogim *Lazarzu*; *Luc* 16/19-31]/ więc iedni powiedáli/ że iefł s przodku Hifłoria/ á dáley przypowieść/ á drudzy mowiá iż to być nie może/ gdyż o Lázárzu rzecęz áż do końca rzecęz idzie *GrzegŚm* 58, 61; Z kąd fie wielká śmiáłość pokázuie/ y hárdę fobie tych rzecęz duchownych przywłáfczanie/ choć ich rzecęz nie máią w fobie cí/ co fie duchem chłubiá *CzechRozm* 267v; A práwie niewiem iefli zbytecznicy/ złodzieie/ gwałtownicy ludzi/ ták dálece fzkodzą dobrym obyczáiom/ iáko lgarze/ ktorzi y w życiu y w mowie płochóść okázuia: [...] ktorzi rzecęz infzi fą/ niż fie okázuia *ModrzBaz* 60.

~ *W przeciwstawieniach*: »słowy (a. słowki) (29), imieniem (2), pismem ... rzecęz« (32): *MurzHist* H4; *KrowObr* 62v; *OrzList* f4v; *OrzRozm* A3; *GrzegRóżn* Bv, M4; *SarnUzn* G8v; Wiele fie ich imieniem zowie krześciány/ ále rzecęz nie fą krześciány. *RejPosWiecz*² 92; *KuczKat* 385; Bo ácz fłowy bytnóść ábo przytomność Ciáła y Krwie Páńfkiey wyznawáią/ á włzákże fámą rzecęz tego przá. *WujJud* 173; *CzechRozm* 97v, 98v, 100v, 268v; *ModrzBaz* 54; iż on [Bóg] ludziom niekorym dáie prawdziwe vznénie/ áby nie fłowki tylko/ ále rzecęz pobożność pokázowali. *NiemObr* 166; *ReszHoz* 117; *WerGośc* 233; *GórnRozm* A; Náfzemi bowiem wyfłępy [tj. za przyczyną naszych występów]/ nie niefczęściem iákim/ rzecęzpołpolitá fłowy tylko trzymamy/ ále rzecęz iuż ftráćili. *KochWr* 27; *ActReg* 162; że ztąd koždy rozumieć może/ że iuż rzecęz fámą dawno z wálfz kró: M. [Turek] toczy wojnę/ ále fłowy y pofellftwem dopiéro iá teraz przypowiáda. *OrzJan* 88; flufznie y przyfłoyne wálfz kró: M. Królem królów Krześciáńfkim/ [...] zwáć fie godzi: boś imięnia ták zacnégo/ nie fłowy/ ále rzecęz [...] fobie ziednał. *OrzJan* 95; *WujNT* 310; *SarnStat* 478, 834; *SkarKaz* 385b, 550a [2 r.]; *CzahTr* A3; [mówi Józef:] Niechęc fie ia rozumem nigdy z pánem ściéráć. (–) Słowy niechcefz/ lecz rzecęz vmiełz tego wpiéráć. *GostCast* 17; *SkarKazSej* 687b.

Zwroty: »rzecęz doświadczać (a. doświadczyć (się)), dozna(wa)ć« = *re ipsa experiri* *Mącz* [szyk zmienny] (3:3): *Mącz* 353b; *NiemObr* 3; *WujNT* 332; rácz W.M. byđż *confians* y itály w lálce fwoiey przeciwko mnie fludze fwému. Iákom tego rzecęz prze-fłzłych lat doznawał, ták y dokońcá [...] pewienem iefł tęp nádzieie o W.M. moim M Pánu. *SarnStat* 879; Naprzod tá fektá [tj. nowo-

krzcęczy]/ fwoim niedopufzcza woiowáć: co náydúie y w piśmiech ich/ y rzecęz doznawałem ná Trybunálách Lubellkich/ gdy o tym między nimi roznicá/ bywáłá *PowodPr* 36; *VotSzl* E4v.

»rzecęz (p)okaz(ow)ać (się)« = *udowodnić, dowodzić; potwierdzić w praktyce, czynem; re praestare* *Modrz* [szyk zmienny] (16): [aby] ná pothem ye⁸⁰ Krolyewfłkyey m. y poddanem ye⁸⁰ Krolyewfłkyey Mczi thak fzye zachovival. yako bi fzye thego rzecęz okazowacz mogło yfzł przyafz y przimyerze S ye⁸⁰ K. mczi zachowiacz chce *LibLeg* 11/139v; *BibRadz* I 6c marg; á pokázali rzecęz (czego słowy przá) że fa [!] zwolennikámi Sábbelliufzá żydowiná. *GrzegRóżn* Bv; *Mącz* [407]d; *RejPosWstaw* [21²]v; *CzechRozm* 100v; *ModrzBaz* 54; *SkarŻyw* 567; *StryjKron* 350; *NiemObr* 166; Owszem gotow okazac rzecęz samá vita etiam ipsa ze mu straszno nieiefł extrema etiam pericula dla Oyczyzny odniefł *ActReg* 15, 162; *LatHar* 324; Tedy ia wdzięczen będąc tęp lálki, [...] winienem zá to W. Wiele. dziękowáć. A izby nie gołemi fłowy to pokazał, ále y rzecęz: tedy Kśięgi Iedenafłé tęp pracęp méy W.W. ofiáruię y dedikuię *SarnStat* 834; *SkarKaz* 208a; *CzahTr* A3.

»rzecęz samá wypelni(a)ć (a. pelnić)« [szyk zmienny] (3): Wię y ten też przeciwko Przykazániu temu [wtóremu] grzełzy/ ktorzy przyśięgáiąc obiecuie fie cokolwiek vczynić/ gdyż wypelnić tego co przyrzekł niemyśli/ ábo iefli myśli/ iednákw niewypelnia tego fámą rzecęz co był obiecał *KuczKat* 290; Ták podobno wfzytko łatwiey fłowy wyrzęc/ niżli rzecęz fámą wypelnić. *KochFrag* 47; *LatHar* 563.

Wyrażenia: »rzecęz będący« = *rzeczywiście, realnie istniejący* (1): A wiára fie nie opiera/ o rzecęz cíelefne/ y iuż rzecęz będące: ále o niewidome/ o duchowne/ o przyfłze. *CzechRozm* 263v.

»rzecęz samá« = *re ipsa* *Mącz*; *ipso facto* *JanStat*; *opere ipso, re vera* *Cn* [szyk 16:14] (30): *MurzHist* H4; *GrzegRóżn* M4; Re ipsa expertus sum, Skofztowałem tego vczinkiem/ ábo doświadcziłem fie fam przes fie ábo rzecęz fámą. *Mącz* 353b; *WujJud* 173, 215v; *RejPosRozpr* b4v; wfzytko im co obiecał [Bóg Jozuemu i ludowi swemu]/ rzecęz fámą wiścił. *SkarŻyw* 503; Tegoż czáffu [...] vkazał fie cud w Kráková [...] znácząc fłmierć Xiáżęcía Bolefławá Wftydliwego: Monárchy Polfkiego/ co fie wnet pokázálo fámą rzecęz. *StryjKron* 350; *WerGośc* 233; *WisznTr* 14; *GrabowSet* T4v; *OrzJan* 88; *LatHar* 324, 617; gdyż oto fłyżá/ iż żaden beze krztu/ (ábo fámą rzecęz/ ábo przynamniey chęcią y wolá przyiętego) áni do kościólá/ áni do niebá wniś nie może. *WujNT* 313; Oto y po zefłániu Duchá S. Piotr napierwfzy bez wfzytkich Ewángeliá y powiáda/ y kościól fámą rzecęz záczyna *WujNT* 403, 310, 332; *JanN-Kar* D2; *SarnStat* 81, 831; Gdy fie to wfzytko ná fercu grzełznego odpráwi: dáie mu P. Bog vfpráwiedliwienie. To iefł/ czyni go prawdziwie czyfłym od wfzytkich grzechow/ nie záfłániájąc ich iáko heretycy plotá: ále ie rzecęz fámą gládząc y oddalájąc. *SkarKaz* 348b, 155b [2 r.], 208a, 385b, 515a; *VotSzl* E4v. Cf »rzecęz samá wypelniáć«.

»rzecęz własną« (1): potrzebá/ ábyfmy wiára żyli/ y záwždy o iey pomnożenie BOgá prošili/ chcemyli nie fłowy ále rzecęz włafná być tym czym fie zowiemy/ to iefł prawdziwymi vczniami Chriftufowymi *CzechRozm* 268v.

Szeregi: »rzecęz, prawdziwie; rzecęz i prawdą« (1;1): *KrowObr* 62v; Dla thego pińmo ono dziwne zmartwychwftanie/ przywłáfczca fámey fczerey mocy Bożey/ á fłowo Ewángeliey Chriftufowej: iż to ma się fłáć/ czego rzecęz prawdziwie teraz niemáfl/ iedno w mocy Bożey. *GrzegŚm* 48.

»rzecęz i skutkiem (a. skutecznie)« (2): Synaczkowie nie miłuyemy fłowem ábo ięzykiem/ ále rzecęz y fłutkiem [1.*Ioann* 3/18] *ReszHoz* 117; á gdyby [obywatele ziemi bełskiej] przez kogo byli vtrápieni ábo náieđdzáni [...]; tedy zá ich przy nas przefłanie tákże od náieđdzów/ [...] y innych przykrości ktorychkolwiek bronić/ fczyć rzecęz y fłutecznie [realiter ac effective *JanStat* 797] o nie fie zákládać [będziemy powinni] *SarnStat* 1053; [Leop 3.Mach 3/12 (*Linde*)].

»(ani, i, lub, nie tylko) słowy albo (ani, i, lub, ale też i) rzeczą« = *neque dicto, neque re; (tum) verbis aut (tum) re* Modrz; *verbo factove Calep* (7): chcemyli [...] dobrzy i cnotliwymi ludźmi/ nie fłowy tylko/ ále téz y rzeczą/ w Polfłce być: [...] fłuchaymy Kápłaná *OrzQuin* G2; *ModrzBaz* 17, 77 [2 r.]; dlategoż to my osobliwie warujemy ze ani my ani Przodkowie nasi tego [tytułu *dziedzica tronu litewskiego*] ani słowy vzywać ani rzeczą przywłasczac sobie mamy, y Potomkowie nasi niemaią *ActReg* 43; *Calep* 577b; *GoslCast* 38. [Ponadto w *przeciwstawieniach* 28 r.]

»rzeczą i sprawą« (1): Włzákże máiá Plebani bárzo pilnie przypominá/ iż to ná dobre fyny zalezý/ nietylko Páná Bogá Oycá fłowy profic [!]/ ále téz rzeczą y fpráwą o to sie fłarác [!]/ áby sie w nich święciłá fłwiątobliwość Imienia Bołkiego. *KuczbKat* 385.

»uczynkiem i (a) rzeczą« [szyk 2:1] (3): *MurzHist* H4; *Spem superare*, *Wiecey* [!] *vczynkiem* á rzeczą okázowác niźli fie nádziewano. *Mącz* [407]d; *LatHar* 324. ~

»rzeczą samą« = *materialnie, finansowo* (1): wiedząc intentią moię/ byđz rzecz oczyźnie potrzebna/ y ozdobna/ gdyby fie przypomináły té dwa káraktery wydały: [...] nietylkoście mię W.M. perfwáziámi fłwemi/ ále y rzeczą fámą podeprzcć raczyli ábym to tym przdzy wydał *JanNkar* A4v.

»samą rzeczą« = *samo przez się, nie wymagając objaśnienia, wyrażnie, dowodnie* (1): Druga przyczyna [przekładania NT nie tylko z łaciny, ale i z greki] ieft/ áby fie fámą rzeczą pokázáło/ że w Graeckim texcie ieft dáleko wiecey przyład y omyłek/ á niźli w Láćinłkim: co káždy fńadnie pozna/ obá texty znolząc [= *porównując*]. *WujNT* przedm 17.

»rzeczą samą« = *tym samym* (1): Bo kto kościółá niesłucha/ rzeczą fámą pogáninem ieft. *SkarŻyw* 364.

»taką rzeczą« = *skoro tak, jeśli tak jest; zatem* (1): Też głupi żydowie máiá zá to s Tálmutu/ áby Bog był ciełefny máiác ręce y ramię y głowę/ biorąc s pilmá fwiętego gdzie fie częfłto miánuie práwicá Boża/ álbo przez ramię iego/ gdzie fie to rozumie moc iego/ taką rzeczą tedyby téz miał fłkrzydłá/ bo pilmó mowi: pod óieniem fłkrzydł twych broń nas. *BielKron* 465v; [AVGVSTVS Cefarz gdy mu przyniešiono tę nowinę/ że Herod [...] wftytkie dziatki mále w Syryi/ fłzukáiąc IEZVSA Páná nowonárodzonego/ pomordowál: miedzy ktorými y fłwemu włáfnemu fłynowi nie zfolgowál/ ták ná to rzekł: Lepiey taką rzeczą być wieprzem Herodowym niźli fłynem. Bo Herod był Zydem/ á Zydomie fłwininy nie iadáją. *PlutBBud* Kv].

Wyrażenia przyimkowe: »według (a. wedle) rzeczy« (2):

~ *według rzeczy czego* [= *zawartej w czym*] (1): A tu fie rzecz Cromerowa [...] fłofłue z Litewłkimi Látopifłzcámi [...]. Cošmy iufł doftátecznie y włáfnie wyfłzey vkázáli/ według rzeczy y prawdy fámey Hifłtoriey Látopifłzców *StrykKron* 71.

Wyrażenie: »wedle rzeczy samej dotkliwej« = *zgodnie z prawdą, rzeczywiście, oczywiście* (1): [ks. Powodowski twierdzi, że w *ST Bóg posyłał swego Syna w postaci anioła*] A iáko nád to nie veżyni tym fłpołobem fłyná mniefłzego/ á oycá wiefłżego? gdyż wedle Chriftuflá/ y rzeczy fámey dotkliwej wiefłży Pan niź fługá [cf *Matth* 10/24]: A pofel mniefłzy ieft tego który go pofłyła. *CzechRozm* 264. ~

»po takiej rzeczy« = *zgodnie z tym, wobec tego* (1): Co zá pożytek máiá ói ktorzy tey Wieczerey pożywáią? (–) Iefłi z wiáry práwđziwey to czyniá/ tedy ten pożytek máiá/ [...] iż fie fławáią vczesniki óiálá onego Chriftufłowe⁹⁰/ [...] y krwi iego [...]. (–) To po tákiey rzeczy/ nie może być on chleb y wino Wieczerey Páńłkiey/ profłym chlebem y winem/ ále fie mulżá óiałem fławác y krwią *CzechRozm* 261.

»w rzeczy« = *rzeczywiście; naprawdę, prawdziwie; skutecznie; cum effectu, in re* *JanStat* (28); *OrzRozm* Q4v; *SarnUzn* E4v; *SienLek* Tt3v; *GrzegŠm* 50; Iáko bęđziemy powiádać Gdy nas bęđá o to [o *zniknięcie Chrystusa z grobu*] pytać. (–) Prožno powiádać ináczey Iedno ták iáko ieft w rzeczy. *MWilKHist* Dv; mušiał to [ks. Powodowski] wyznáć/ iż iáko Dzieciokrzczeńfłwá/ tákże

Troyce/ y ifłnošóci/ y perfon/ niemáłz w fłowie Bożym [...]. A gdyż niemáłz/ czemuż ich przedšię iáko by były dowodzi? y czemu ie iáko by w rzeczy być máły przedác y przecyćgánić chce? *CzechEp* 234, 333; [mówi *Andromacha*]: O fynu mój/ bęđzieli téz to kiedy w rzeczy/ Ze twé fpráwy bogowie bęđá mieć ná pieczy? *GórnTroas* 35; ále iefłi [czyniácy *jakiš zapis przed sądem*] ieft ná óiele chót/ á ná rozumie zdrów/ ták iáko w rzeczy ieft/ niech bęđzie pifano: Chory ná óiele/ á włzákże zdrowy ná vmyšle/ y przy rozumie bęđący. *SarnStat* 759; Zamek Niefłzowá y Powiátem y z połowicá Ciá wodnego/ [...] Miłtrz y Zakon [...] do rák [...] Włádyfláwá Biłkupá Włodzłáwłkiego imieniem náłzym máiá oddáć/ wróćić/ y w rzeczy náznáczyc [= *przekazać*]. *SarnStat* 1080; Wiefłże ma fładno, y tym znáczniey fie odkrywa, Kto infłzem fłczuie, fám fie w rzeczy vtáiwa. *CiekPotrSzym*?(3v; *GoslCast* 56.

~ *W przeciwstawieniach*: »w myšli (myšlá) (2), słowy (2), w widzeniu (2), w swej głowie, imieniem ... w rzeczy« (8): Bąđóiefłz nie fłowem rzádni/ ále rzádni w rzeczy *Prot* A3; á iefłczye iá może [fłekšniácy za swá milq]/ [...] dobrez czudnieifłz y w fłwey głowie fłthworzyć y vformowác/ niź w rzeczy bęđzie. *GórnDworz* Mm4v; *GrzegŠm* 62 [2 r.]; Czego wy o wáłzym [Synu Bożym] z ániólá y ółowieká/ ábo z duchá y óiálá/ lub z bofłwá y ółowieczeńfłwá złączoného ábo fłpoioného (bo fie żádná miárá mowy tey/ y tey téz mixtury vwiárowác w rzeczy nie możećie: choóáłz fie niá fłowy brzyđzićie) powieđzieć y wierzyć nie możećie. *CzechRozm* 54v, 135; *CzechEp* 13, 256.

Wyrażenie: »w rzeczy samej« (7): Márynus w fłzátech męłkich chodzil/ ále fám w rzeczy fámey niewiešciey plci był *SkarŻyw* 185; Iáko nie ten ieft bogáty/ który wiele znał álbo widziál bogactw/ ále ten który ie w rzeczy fámey ma y trzyma *WysKaz* 3, 47; *SarnStat* 1079, 1250, 1253; *SkarKaz* 156b. ~

»w rzeczy« = *w praktyce* (1):

~ *Szereg*: »jako w rzeczy, tak też w słowech« (1): WOytá Láćinnicy zowá *Aduocatus*, ále niewláfnie [...]. Włzákże co przez dlugi czás wchodzi w obyczáy/ to zá winę niebywa pocytano/ iáko w rzeczy/ ták téz w fłowiech. *GroicPorz* cv. ~

a. *W rozważaniach teologicznych i sporach religijnych* (74):

a. *Dotyczących natury Chrystusa i osób Trójcy Świętej oraz rzeczywistości uobecniającej się w sakramentach* (46): Sákráment fám bez rzeczy iefłci widoma á pozwirzchnia ofóbá chlebá y winá: Sákráment y rzecz fłpołem/ ieft Ciáło włáfnie Chriftufłowe y Krew iego. Rzecz bez Sákrámentu iefłci Duchowne iego óiáło. *WujJud* 257v, 257v [2 r.]; *WujJudConf* 164, 241; *CzechRozm* 263 marg, **5; *WujNT* 603.

Wyrażenia: »(persony) rzeczą rozeznane, dzielni od siebie« [o osobach Trójcy Šw.] (1:1): Bo práwđziwie ói trzye fłá/ Ieden kthory fłpłodził Drugiego co fie z nie⁹⁰ przed wieki vrodził A trzeói ieft Duch fłwięty: A ták trzye fłá żywi [...] A choć rzeczą y liczbá dzielni fłá od fiebie/ Włzákże iedná ich możnošć ná ziemi y w niebie *GrzegRóżn* Nv; Oni mowiá/ trzye fłá. A my mowiemy/ trzy perfony rzeczą rozeznáne. *SarnUzn* Cv.

»rzecz (duchowna) sakramentu, świętości« (4:2): Prawdá y rzecz Sákrámentu iefłci práwđziwe Ciáło Páńłkie pod ofóbá chlebá. *WujJud* 257v, 162, 258, 260; A tu iuz wiedzieć potrzebá/ że tá rzecz duchowna álbo máterya y ifłotá wftytkich fłwiętošóci ieft Kryftus Iefus *WujJudConf* 162, 257.

»rzecz sama« [szyk 7:6] (13): poniewáz ták nic infłzego niegodni/ nic infłzego iedno chleb profły (to ieft/ pozwirzchni żywiól bez fámey rzeczy) przyimuią. *WujJud* 261v, 253v, 257v; *WujJudConf* 164v, 172v, 260; *SkarJedn* 241; *SkarŻyw* 91 [2 r.]; *LatHar* 208. Cf »sama i włáсна rzecz«.

»sama (i) włáсна rzecz« (3): [rozumiesz] że Sákrámentá nie co innego fłá iedno pieczćci przymierza y obietnic nam w fłowie Bożym wyrażonych. A to żádná miárá fłac nie może/ áby Sákrámentá táž fámá y włáfná rzeczą máły być ktorá znáczá/ ábo pieczćtuiu. *CzechRozm* 263, 263 marg, **5.

aa. *W funkcji przysłówka* (15):

»rzeczą« = *rzeczywiście, naprawdę* (7): [ponieważ syn Boży iest człowiek prawy á lczzyry żadney przyłady niemájący/ fámofie lkázuie/ że nie iest áni był rzeczą przed wieki. *BudArt* R2v.]

~ *Wyrażenia*: »samą rzeczą« (6): Stąd dowodzi Cyrillus/ iz Pan Chrifus iednoczy fię z námi przez wzywánie tego Sákrámentu/ nie tylko przez miłość/ ále też prawdziwie y cieľelnie. A Chryfoftom mowi/ iz nie fámą wiárą y miłością; ále fámą rzeczą nas czyni ciálem swoim: y prawdziwie á *rzeczywiście* ciáło fwe z námi złącza. *WujNT* 604; *SkarKaz* Ooooa. *Cf Szereg*.

»rzeczą własną« [o *naturze Chrystusa*] (1): Ielliby ták było/ [...] żeby syn Boży Iezus Chrifus rzeczą włáfną ifotnie był przed Abráhámem/ niź fie poczęty będąc z ducha ś. z Máryey vrodził: tedy tego żádną miárą nie obronił/ żebyś dwu miáło iednego nie miał: ábo iednego ze dwu fpoinego. *CzechRozm* 29v.

Szereg: »(prawdziwie), istotnie i (a, [abo]) samą rzeczą« [o *Sakramencie Eucharystii*] [szyk 2:2] (4): Kościoł święty ták wyznawa/ że prawdziwie fámą rzeczą y ifotnie/ pod ofobámi chlebá y winá po poświęcániu iest zupełny Pan nářz Iezus Chrifus prawdziwy Bog y Człowiek *WujJud* 171v; Owa oni niechcá pozwolić/ że ifotnie y fámą rzeczą á nie fántázyá Ciáło Páńfkie prawdziwe w tym Sákrámenće przyimuiemy *WujJud* 253v, 26v, 263; [*BudArt* O3v]. ~

Wyrażenie przyimkowe: »w rzeczy« = *rzeczywiście, naprawdę, istotnie* (8): *SarnUzn* B6, E7v; Ktory [Syn Boży] iz w rzeczy od początku ftworzenia światá nie byl: przeto też Bogá ná on czás blágać nie mogł/ gdy tego byłá potrzebá. *CzechRozm* 222; *CzechEp* 260.

~ *Wyrażenie*: »w rzeczy samej« [szyk 2:1] (3): [św. Jan Chryzostom] Zna ifz prawdziwe iest ciáło Chryftufowe w Sákrámenće: niefigurowáne/ ále ifotne w rzeczy famey/ y prawdzie *SkarŻyw* 91, 285 *marg*; *NiemObr* 144.

Szereg: »istotnie, ([a]l[bo]) w rzeczy« [szyk *zmienny*] (1): o którym [Synu Bożym] to twierdzić/ iz ifotnie w rzeczy był przed wżyfłkimi rzeczámí/ niź fie Pan Iezus z Pány Máryey národził. *CzechRozm* 62; [przeto pewna rzecz/ że pan Iefus iáko przed wieki Bogiem niebył/ ták też ifotnie/ ábo wrzeczy niebył. *BudArt* N6, O3, O6v]. ~

β. *Dotyczących rzeczywistości zapowiadanej symbolicznie w ST, realizowanej w NT, też wizji apokaliptycznych* (28): *BibRadz Gal* 4/24; y pełni fie ono co przez Proroká iest rzeczone do Chryftufá; Ty iesteš Káplán ná wieki/ wedle porządku Melchifedechowego/ to iest/ nie wedle Aaronowego/ ktory obrząd miał być odiyty/ gdy fie iuz rzeczy rozświeciły/ ktore onymi cieniámi były známionowane. *WujJud* 149v; *WujJudConf* 162v, 164v; *CzechRozm* 106v; Máło był pożyteczny ftary zakon: Bo w swoich fákramenciech/ y obrządkách/ znáki tylo gołe miał/ á rzeczy ktore fie imi znaczyły y skutku á wykonánia ich do przyšcia tego to Mefálfzá czekał *SkarŻyw* 2; *WerGośc* 259.

W przeciwstawieniach: »cień (10), figura (3), pieczęć (3), znamię (3), podobieństwo (2) ... rzecz (a. obraz rzeczy)« [w tym: *cień i figura* (3), *znamię a podobieństwo* (1); »sama rzecz« (13)] (17): *KromRozm* II lv; iz wżędy á wżędy Ian fwięty to nam powieda/ iz widział tylko známioná á podobieńftwá przyřfzłych rzeczy/ á nie fámą rzeczy. *RejAp* 131, 128v [2 r.]; Náđ to wypelnił Pan Krifus [.] wżyfłki zakonne figury y známionowánia/ dla czego iuz cień wftąpił gdy rzecz fámá przyřfzłá *WujJudConf* 78; iz fie iuz obietnice Boże o Mefálfzu obiecánym fpełniły/ figury ábo cienie wftály/ á ná mieyfce ich rzecz fámá náftąpiłá *CzechRozm* 164v, 71 [2 r.], 71v, 93v, 106v, 266v [2 r.], **4; *CzechEp* 48, 367; ABowiem zakon máiąc cień przyřfzłych dobr/ nie fám obraz rzeczy [ipsam imaginem rerum]; nigdy nie może tymi ofiárámi ktore ná káždy rok wftáwicznie ofiáruia/ dofkonálými vczynić tych ktory k nim przyřfłępuią *WujNT Hebr* 10/1.

Zwrot: »rzeczą wypełnić, napelniony« (1:1): Azaž ták fobie on Krol y Prorok święty Dawid/ lekce ważył piřmo Moizefzowe/ choćá ielcže cieniámi y figurámi/ á nie fámą włáfną rzeczą nápel-

nione? *CzechEp* 112; O czym tedy Prorocy z dawná prorokowáli/ tho Bog rzeczą wypelnił/ w Iezusie Chrifusie *NiemObr* 103.

Wyrażenia: »istotna rzecz« = *rzeczywistość będąca wypełnieniem obietnic Bożych* (1): ná zakon ftary ściągály fye obietnice/ á w Nowym fye wżyfłki wypelniły: przeřfzły figury/ przyřfzły ifoty [...] [szatan zaś ludziom] podał/ że wolno o téy fprawie rozumieć každemu/ iáko kto chce [...]. A tymći to vrořfo/ iz pomięřzano wżyfłko/ [...] náđ wołá Chryftufá Páná z ifotnych rzeczy/ ktore Pan zořtáwił figury podziáłano. *KuczbKat* 294.

»prawie istne rzeczy« (1): ABowiem zakon duchowny yeřł [...] A myál w fobye tylko cyeń przyřfzłego dobrá/ á nye práwye iftne rzeczy *KromRozm* II lv.

»sama (własna) rzecz« [szyk 9:6] (15): *CzechEp* 112; Iz ná tey wieczerey wypelnił Pan figurę pożywánia báránká Żydowlkiego/ ktorego pierwey P. Bogu ofiárowano/ ná pámiątkę y dzięki wyřfcia z Egiptu/ á potom go pożywano. wżdyć rzecz fámá miáłá mieć coś wiefłżego y naboźnieyfze⁸⁰ niźli tylo figurę. *SkarKaz* 157b. *Cf W przeciwstawieniach*.

6. *Ilość, liczba (czegoś a. kogoś)* [zawsze z przydawką] (9): Czemu żoładek fuchy á pragnaczy nie potrzebuie wiele picia. (–) Bowiem wřzelka rzecz zefchłá mnielyřa fie ftawa, takież y żoładek pragnáci. A tak małą **rzeczą** fie zakropi, á gdyby tam włáł zbytne tedy fie zalewa á thak iemu řzkodzi *GlabGad* E8v; A ták nie bez przyczyny Pan ten dziw okazá raczył/ iz ták wielką tľufzczá ták małą rzeczą nákármieć raczył *RejPos* 81v; *BielSpr* 53, 53v.

rzecz kogo, czego (3): wżyal przy nym pyenyedzi řzilną rzecz, ktorymy vnyego wdomu jako gľupy rzuczal. *LibMal* 1547/134v; *GliczKsiąž* K7; *SkarŻyw* 498; [s ftalo się iest/ że oni [apostofowie] pořpołu weszli do Boźnice żydowlkiei [w *Ikonium*] i tak mówili/ że téřz wielká rzecz [multa multitudo] żydów i Gréków wwierzyła *MurzNT Act* 14/1; Zaczymežmy do gospod są honorifice prowadzeni per plateam S. Martini, przez którą jadąc niezliczoná rzecz ludzi [...] widzieližmy. *DiarPos* 106; *RadzPodróż* 145; *StryjKron* 65 (*Linde*); Ná tenže czás koni bárzo wiele nářzym pozdycháło: řkad řmrod był wielki/ y much niepodobna rzecz w woylku. *BielKron* 1597 339 (*Linde*).

Wyrażenia: »maluczká rzecz« = *trochę* (1): á ielli go [skapego] kto kiedy ná tho [grę w karty] wyciągnie/ thedy hneř maluczká rzecz przeřawřy przeřtánie *GórnDworz* M4v.

»wielką rzecz« = *więcej* (1): Wřákže nie ieden fye téř spáry ná kupnie támych Stáwów Rulkich. Acz to máię wielką rzecz nářród/ że tárguiąc Staw wymówi fobie chłop kielkáđzieřát korcy Legumin/ Owłá tákže/ řiáná/ řlodów/ [...] wiewřów/ etcet. *Strum* K4v.

7. *W zwrocie bibl.*: »znosić rzecz« = *rozliczać się, załatwiać z kimś rachunki* [kalka *grec.* συναίρειν λόγων] (1): Dla tego podobne iest kroleřtvo niebieřkie człowiekowi krolowi/ ktory chćiał kłář lidźbę (*marg*) Wł. znořić rzecz (–) [conferre rationem] zniewolniki fwemi. *BudNT Matth* 18/23.

8. *Eufemistycznie zam. „rzyć”* (1):

Przysłowie: (nagł) Ná Hárdego. (–) [...] A kolnierzá potrzářay/ ni o kogo nie dbay/ A izći wřzyřcy řlužá/ ták o fobye mrimay. Ale wierz mi ći řludzy/ żeć fie řmieia y ciebye/ Mowiąc/ tu rzecz w popyele/ choć myřł lata w niebie. *RejZwierz* 124.

II. *Ogólnikowe określenie przedmiotu rozważań, analizowanego problemu, obiektu (też osoby) lub zjawiska, sytuacji*: 'to, o czym jest mowa' [zwykle z wyrazem określającym; konstrukcje o budowie: *zaimek + rzecz pełnią zwykle funkcje zbliżone do zaimkowych, np.* »ta, ona rzecz« = *to*; »kaźda rzecz, wszy(s)tkie rzeczy« = *wszystko*, »żádná rzecz« = *nic*, »która rzecz« = *co*, »niektóra, jaka rzecz« = *coś*; często »rzecz« + *ai* = *coś* [jakiego], *to jest* [jakie]] (16072):

a. *W definicjach i przykładach słownikowych* (125): *Transibile, przemenna rzecz* *BartBydę* 162, 3, 33, 53b, 73b, 115, 154; *Author et Autor, Pírwy wynáleźiciel káždy rzeczi. Mącz* 20c; *Caput etiam, Początek/ álbo/ prziciná niektórej rzeczi. Mącz* 37c; *Incunabula,*

Początki każdej rzeczy. *Mącz* 72a; permanere per translationem, Ną niektórą rzecz czuhác/ Czekác/ Godzić. *Mącz* 207c; Materia vel Materies, Máteria/ wáték/ to yeft wízeláka rzecz/ z którey co może być. *Mącz* 211b; Nominativus, Casus dicitur apud Grammaticos qui primarius est, Miánuyący Krczący każdą rzecz swym ymieniem. *Mącz* 249c; Poscere sumptum ad aliquid, Chcieć mieć pieniądze ná yáką rzecz. *Mącz* 314a; Insuper his, Nád ty rzeczy. *Mącz* 433d, 5b, 17c, 35b, c, 67c (43); Extenuo – Z wielkiej rzeczy mała czynię, ponizam, zmniejszam. *Calep* 397a; Imitabilis, Quod quid potest imitari – Rzecz którą może naśladowac. *Calep* [507]a; Nefandus – Złofliwi, rzecz tak fprofná którą y mianowac framota, fprofní y niecznotliwi. *Calep* [693]b; Quodcunque, Omne quod – Każdą rzecz, iakikofwiek [!]. *Calep* [891]a, 232a, 233a, 234b, 237a, 252b (24).

Jako odpowiednik *lac. „res”* (26): In re aliqua et re aliqua delectari, Chuc mieć ku niektórey rzeczy. *Mącz* 181d; Notabilis res, Niepopolita rzecz. *Mącz* 250d; Rem aliquam suspendere, Zawięzić którą rzecz. *Mącz* 289b; Res voluptuosa, Roskofzna/ miłá/ wdzięczna rzecz. *Mącz* 507c, 37a, 38c, 55c, 118d, 171d (23); Dogadzać rzeczy. Accommodare se rei. *Calag* 444a; Orbo, Re chara aliquem privo – Rzecz miała odeimuię. *Calep* [736]b, 215a.

W tytułkach i rejestrach (16): Rozmáytých rzeczy vocabuły lácyńfkve, znyemyeckym y Pollkym wykładem. *Murm* 1; De Deo et rebus celestibus, Von gott vnd hymliſchen dingen. O bodze y rzeczach nyebyełkich. *Murm* 1, 15, 125; O 4. zywiolach: rzeczach ktore fie w powietrzu rodzą. *Mymer*¹ 4; Imiona kmieczich rzeczy rozlicznich. *Mymer*¹ nlb 1, 11v, nlb 1 [5 r.], nlb 1v [2 r.], nlb 2 [2 r.].

Wyrażenie: »rzecz [ku komu, ku czemu, do czego] (przy)należąca, ktora [do czego, ku czemu] (przy)należy« [w objaśnieniach *lac. przymiotników*] (4:5): Monitorius, Nápominájący/ rzecz ku vpominienu náležąca. *Mącz* 230d, 144c; Herbarius, Quod ad herbas pertinet – Rzecz którą do zioł przinałeży. *Calep* 477b; Navalis, Quod ad naves pertinet – Rzecz którą do łodzi przinałeży. *Calep* 690a, 55b, 296b, 386a, 616a, 689a.

A. To, co stanowi przedmiot zainteresowania i aktywności człowieka (wyjątkowo zwierzęcia): sprawa (11335):

1. To, co się mówi (pisze) a. myśli: temat, zagadnienie, problem, pytanie; przedmiot poznania; pogląd, zdanie, myśl; pomysł; wiadomość, informacja; nowina, pogłoska; aspekt jakiejś sprawy; argument, racja; Słowo Boże, prorocstwo; prawda wiary, teza religijna; kwestia sporna; treść zeznania; res *Vulg. PolAnt, Mącz, Modrz, Calag, Calep, JanPrzyw, Cn; propositum Mącz, Calag, Calep, JanStat, Cn; sermo, verbum Vulg. PolAnt, Mącz; sententia Mącz, Modrz, Calep; causa, quaestio Mącz, JanStat, Cn; ratio Mącz, Modrz; dictum, res proposita Mącz; thema Calep* (2797); *MetrKor* 38/287; *BierEz* C2v, C4, D4v, E3v, G2v (8); Boię fie iję ty rzeczy nie wlytkiem będą milé/ a iako mowi Bonawentura! [...] Iże takowé rozmyłłanijé będzie fie widzialo niektory^m iakoby dziecinné a profté *OpecŻyw* 30; Pilat pytał Iezufa milégo o rozmaijté rzeczy/ a ofobno o to bylliby on krol żydowłki. *OpecŻyw* 119v, [34], 67, 108v, 121, 130v [2 r.], 151; Ktory [„Żywot Pana Jezu Krysta”] [...] przydaním téż mnogich rzeczy (ktorych w pirwlym wybijaníu nie-náydziecie) okrálłony/ wálłé przyiazni oddávamy. *OpecŻywSandP ktv; OpecŻywSandR nlb* 4v; *ForCnR* A2; A gdyby brzemieniá miała krwié nazbyt, Dobra iey rzecz krew pułzczać [...]. Włzakofz mniemam, iż o tey **rzeczy** wyłżey dofyćciem namienił. *FalZioł* V 32, V 76v; [Cycero] wiele kxiąg wzytecznych piłá, z ktorych niektore rzeczy tuto krotko wybrane fą. *BielŻyw* 118; wlytki rzeczy thu niechay fie z vczynki twymi zrownawaią, boć ten rozum nie iest prawy od ktore^o fie vczynki od rzeczy dziela. *BielŻyw* 145; [Aleksander zaproponował Porrusowi:] kto kogo przemoże ten fie w kroleſtvo y w lud w wiąże, ktey rzeczy krol Porrus przyzwolił *BielŻyw* 159, 16, 113; *BielŻywGlab nlb* 13; iż v takiego [człowieka suchego] pamięć iest fucha kthora dłużej y lepiej może w łobie włzelką rzecz zachowac *GlabGad* M6, D8v, N6; *MiechGlab* *3v; *BierRozm* 10; [trzeba] aby panowie stharofthovie pogranyczny s obdvv stron myeły xyangy y Catałtky w kthoreby thakowe ſpravi

piłzane bili, Abi okolo thakovich rzeczy luczka pamyancz fią nye-milila *LibLeg* 6/156v; O Syenka jako obieczal krol ye^o M. s panem Iordanem sprawiedlywofcz vczynycz [...] a kiedj fye tho ftanie tedj panv voyewodzye dano bedzie znaczn wespółek zrzechamy ynſchimy czallv flufznego *LibLeg* 11/71v, 11/12v, 75v; *RejPs* 159v, 189; *RejRozpr* Av; *RejJóz* C5v, E7v; *SeklKat* V, Z3v; Iwan woznicza stem tho lankyem [...] na ofrem prawye ku them wfhicznym rzeczam thak jako ye yanek roſpowyedzial yeft fzye prziznall *LibMal* 1548/146v, 1548/144v; *RejKup* d6v, I, o7, z4v; wlytocy w obec radzi fye tych rzeczy dlugo dzierża/ s ktorych nie tylko rozumu ćwiczzenie ale y krotofilę maią/ iako iednak w tey nafzey hiftoriey fiła fie trefnich a ofobliwych rzeczy naiduie. *Hist-AltHung* A2v; A ná drugim myeyfcu [Luter/] ſprávuyąc fye o nyektore rzeczy/ ktore mu przypifowano/ ták piłłé. [...] *KromRozm I* H4v; Wyele rzeczy zá pewne ma wyará náłła/ o ktorych w Ewángeliey áni v fwyętego Páwłá/ áni we wlytkim nowym y ftárym zakonye nie nyemáłz. *KromRozm I* L4, E4v, F2, G, G2, H4 (10); *MurzHist* C4v, D2v, G2v, L3, M2 (8); abyfmy w wierze chrzeſcjańłkiéi rzecz każdą/ za podeirzaną mieli którá iedno nie iest wedle flowa bożégo/ by ſię téż nalepfzá zdałá *MurzNT* 81, 8v, 43v, 51, 58v, 81, 108v; Tedy fye yuż piłmá ftárego zakonu dzyerzeć nyemamy? Czemuż ye czytáya/ álbo wpiłányu/ gadányu/ y ná kazányu we wlfem krzełcyániłtwye zá dowod ku wyelu rzeczam przywodzą? *KromRozm II* i2v; Potym będyeli potrzebá/ o wlytkich rzeczach/ okolo ktorych dziś ſpor yeft myędy ludźmi/ co nam kołcyoł podal álbo podawa/ popátrzymy. *KromRozm II* y3, a2, a3v, b4, f4, qv, q4, y2v; Nigdy żadnych kácyrzow nyebylo/ ktorzyby w nyektorych rzeczach náukę ápoftolłką nyezáchowáli/ á yednak prze to kołcyołem bożym nyebyli. *KromRozm III* L5, K7, L5 [2 r.]; *Diar* 56; *DiarDop* 103; *BielKom nlb* 4, Av; Y v nas miedzy ludźmi iest na tę rzecz czyfta powieſć/ gdi wfpomináią wychowánie dobre mowiac: nie wlycey nie powiniény ociec dzieciam ſwym po ſmierci ołtáwić/ [...] iedno tylko ćwiczzenie á wychowánie dobre *GliczKſiąż* A3; O tem wlytkym my ile nas zá lálką Páná á ftworzycyela doftánye/ będyem piłác/ teraz przy tey rzeczy nyechay będye dofić. *GliczKſiąż* D2; Wyele yeft hiftoriey á przykládow ku they rzeczy yákoby fie myeli rodzicy záchowac przećiwko Doktorom á náuczycyelom ſwych ſynow *GliczKſiąż* N3; (nagł) Co lepyey yełli gdyby ocyec ſyná ná káplániłtvo wyodł/ czyli gdyby go ozenił. (–) WYelka á trudna o tey rzeczy yeft tá queſtia *GliczKſiąż* O4, D4v, D6, K4, K4v, L2v, Mv, M8v; *LubPs* T2 marg, dd3v; *GroicPorz* A3v, hhv; ztemuż ty tedy podpierałz pychy Papieżá Rzymłkego/ temi Doktorimi/ ktorzy byli takiełz ludzie iáko y my/ y ná wielu rzetzach fię myłli *KrowObr* 14, 108, 192; Rozno mie Epikurus/ á Minerwá rozno/ Vczyli dziwnych rzeczy/ zem ták zoftal prožno. *RejWiz* 85; iż ty rzeczy/ co fie tu mowilo/ Wiem żeć fie dziwne zdádzą/ by piłmá nie bylo. *RejWiz* 146v, 68, 80, 116, 120v, 133, 147, 153v; ktora [Hester] niechciála komornikowi oznáymić ludu y oyczyzny ſwoiey. Bo iey był Márdocheus zázakazal/ áby o they rzeczy owłłeki milczála *Leop Esth* 2/10; Y rzekł Krol do Ieremiálłá/ ſpytham ia ciebie o iedną rzecz/ nie tazye przedemną niczego. *Leop Ier* 38/14, *B4v [3 r.], 4. *Esdr* 4/26, *Tob* 5/9, *Esth* 2/4, *Sap* 18/13 (12); Przypowieſci przypádeł/ s ktorych fye może wiele rzeczy przeftrzedz. *RejFig* Aa; *RejZwierz* [47²]; A ták nie zániebdam was záwłze vpominac okolo tych rzeczy [de his] choć vmiejętni y potwierdzeni ieftheſcie w terázniyefzey prawdzie. *BibRadz* 2. *Petr* 1/12; Iac oſwiadcžam každemu ktory ſłucha flow prorocłwá kłiag tych/ iefliby kto przydal tym rzeczam [ad haec] wloży nań Bog plagi napilane w kłieğach tych. *BibRadz Apoc* 22/18, *3v, *5, *5v, I 1c marg, *Deut* 18/22 (17); *OrzRozm* D2, F, F2v; [Joab] poſłal k niemu [Dawidowi] niewiáftę roſtropną s Thekuitu/ wlożywlyz iey rzecz w wftá co miała mowić. *BielKron* 71v; rzekł Luter/ Kłiegi ktore fą odemnie ſpiláne/ nie fą iednákiey rzeczy/ ábowiem fą niektore ſnich/ co tylko vežą przez wiarę Piłmá Świętego/ [...] drugie fą ktorymi náukę y wftáwę Rzymłkich Papiežow karzę *BielKron* 196v; Thych rzeczy nie mogłem nigdziey w kronikách Węgiełkich

nalesć/ iedną áby Węgrowie kiedy pfa zá krola mieli [...]. Drugie [...] o nářym krolu Boleřláwie co řwiętego Stániřláwá zábil/ áby fie mu thá przygodá w Węgrzech trářitá *BielKron* 317; mowiac [królowa węgierska o królownie]: iz iey nie pořę [do Polski] iefli iey Gubernatorem nie będye Zygmunt zięć [!]. S tá rzeczą pořęł přęthko do Polłki przyiechał. *BielKron* 379, 25, 36v, 41, 54v, 59v (23); ábo ktore može być iuz więczřze pomieřzanie/ gđzie przą tego co mowili/ á cžego przeli zadüę twierdzą/ gđzie co řhoi obaláią/ á obalöne rzeczy z nowu buduią/ áby řię potym obalüły *GrzegRóżn* H2v, A2, D4, F4v, G4v, Iv; wktorych [księgach] řię wřzyřki rzeczy albo rořkofřne ku wiedzieniu albo ku dobremu á řwiętořliwemu řyćiu skuteczne *KwiatKsiąř* G4; ižeby nam nic niepożytecznie nieginęło: á zwłářcza gđy grubę [!] godziny/ [...] na cžytaniu rořkofřnych rzeczy řtrawimy. *KwiatKsiąř* L4, C2, C2v, Hv, I, I3v [2 r.] (13); Ad summum, et in summa, Króřkami řlowsy rzecř ofięgájąć/ álbo/ Króřko mowiac. *Mącz* 3b; Ego Ciceronis sententiam ampletor, Ya dierzę w tey rzeczy s Ciceronem. *Mącz* 8a; Percipere sensibus, Myřlá rzecř yáká ogárnáć. *Mącz* 37a; Dicta dicere, Rzecř niepotrzebnie powtářzác. *Mącz* 86b; Hyperbole, [...] Przeyęćie/ przewřżęćie [!] gđy przemuyemy rzecř řlowsy nád miáre y nád podobieřstwo *Mącz* 160d; Nectere aliud ex alio, Iednę rzecř z drugiey plieřć. *Mącz* 244a; Scire sententiam alicuius, Wiedzieć cžiyę wołá/ y trzímánie o yákiey rzeczy. *Mącz* 383a, 2d, 12c [2 r.], 14c, 27a, 32d (76); cžytáćie o tym Histryą *Taboritarum* y *Hufitarum*, naydźiećie tám rzeczy řtrářřliwé *OrzQuin* Zv, I2v, Rv, S4v [2 r.], T [2 r.], Yv; *Prot* B; A tákže iuz theraz [...] iáko naprořřřwemi řlowsy o tych rzecřach pocźniemy gáďáć/ A napirwey o thym řlowsie Troycá. *SarnUzn* B2, D4v, D6v, F2v, G7v; *SienLek* 13v, 112v, 158; *RejAp* 26, [Ff5]; thedy mądry cžytelnik obaczy řnádnie przyczyne/ [...] cžemum co odmienił/ ábo teř zálř dłacžegom w drugich rzecřach iefł od Kářřiglioná rozny. *GórnDworz* B2v; Wřzákož komu řie ten moy Dworzánin podobác nie będye/ oto ma Kortegianá Włóřkiego/ [...] niechayže go ku řmáku řwemu przeloży/ á ia mu tego ićie řyćęř/ žeby [...] pokazáł droge/ iáko tákowe rzeczy w Polřczyřnę wnořřie řie máią. *GórnDworz* B5v; á około inych rzeczy/ rozdzieřnie ráć w.m. mowić/ iáki wzrořř/ iáki řřtalř/ iákie cžłonki máią być/ v tego Dworzániná/ ktorego w.m. wizerunk cžyniř *GórnDworz* D8v; bo kto niema řirwey w vmyřře řwym gotowych/ y nie ledáiąřkich rzeczy/ temu řłowá nie poplyną [!]. *GórnDworz* F8; izby [dworzanin] w te rzeczy ktorych nie bářzo řwiádom [...] głęboko nie wchodzil/ ále ták z wirczu žeby thykał y tego/ y owego *GórnDworz* N4; Táková řtrefnořć zowá z Greckiego Ironiá/ á iefł bářzo przyřřoyna wielkiemu pánu/ ták w kunřřtownych/ iáko y w řłatecznych rzecřach *GórnDworz* R2; Y wiele thych rzeczy iefł/ ktoreby cžłowiek przywieřć mogł/ ná řwiádecťwo/ iz porářřki Alexándrowe cžyniřli ludźiom wiele pożythku. *GórnDworz* Ii4, B2, B3, B5, C3, C8v (32); Rozum cžłowieczy iefł tákowsy/ im więćey co bierze przed řye/ im cžęřćiey co rozmyřřla/ tym przelřtrzenię řobie w ónéy rzeczy cžyni *GrzepGeom* B4v; Y kázał niecną rzecř po mieřćie wołáć/ ktorá řánbá iefł w thy tho křiářřki piřáć *HistRzym* 20v; *RejPos* 19, 19v, [32], 39, 81 (9); *RejPosWiecz*² 93v; *RejPosWiecz*³ 98; *BiatKat* 341 marg; *BielSat* N4; Dzewká ktora řluzřlá onemu řłárcowi/ Teyže rzeczy przed pánią zálřę ponowilá/ Iz řłářzec ma pieniádze řmieřle to twirdzilá. *HistLan* C2v; Gđyž y w bářřniach niemáło rzeczy náyduiemy/ Ktoremi pod cžás řobie rozum nářř ofřtrzymy. *HistLan* F4v, ktv; Bo ták řłowá iáko wczynki/ řię iákoby nieiákie řznámioná thych rzeczy ktore káđzy ná řwey myřřli ma *KuczKat* 340, 111, 165, 175, 290, 410, 415; *RejZwierc* 51, 132, 158, 168, [193]; *BielSpr* 75; Pářřz iáko ráđři [konřřjoniřći] Auguřřtiná S. y infze Doktory przywodzą/ gđzie řie řnimi řgadzáią: [...] Ale cžemuřř ich w infřych rzecřách nieprzyymuią? *WujJud* 65v; Acž nie przemy tego/ že w niektorych rzecřách Ewářřgelia iefł/ od zakonu rozna. *WujJud* 78v; Lecž wy řadney rzeczy ináćey probowác nieumiećie/ iedno tym řgnüym ářřumentem/ niemářřř tego w Piřmie. *WujJud* 170v, 41, 66v, 73v, 112v, 200, 251; Przetož odrzucamy Máńieheufře w tey rzeczy/ ktorzy niewyznawáią/ áby cžłó-

wiek był z pocźátku od Bogá dobrým řłworzony/ á iz dobrowolnie obroćil řie do zřego. *WujJudConf* 67v; Ktemu teř te Paćierze ich álbo Godźiny/ máią w řobie wiele rzeczy niezbořřnych *WujJudConf* 187v, 51v, 66, 185v, 243; *RejPosWřstaw* 22, [143⁴]; Prořřak wierzy káđzey rzeczy *BudBib Prov* 14/15; Te wřzyřki rzeczy [Haec omnia] řię křięgámi przymierza Bogá nawyřřřłęgo. *BudBib Eccli* 24/26, Ex 24/8, *Deut* 1/23, 1.Reg 18/20, 26, 2.Reg 17/4 (13); *Strum* Q3v; Przeto drugá rzecř przed řię weźmiemy. To iefł/ zkáđ řię wzięły do piřmá ř: omylki y řářře *BudNT przedm* b3v, *przedm* c6v, *Matth* 21/24, *Act* 6/5, 10/37[36], 1.Tim 4/9; *StryjWřjaz* A3; Bo iefli řie ten w tym omylil: á iákož mu w infřych rzecřách wierzyć będyeřř? *CzechRozm* 51; O cžym iáko nářř Páweł piřře [...] wiefř dobrze: iz cžłowiek bez duchá Božego/ rzeczy thych rozeřnác nie može. *CzechRozm* 123v; [dowioďę, že Jezus nie był synem Józefa] á tego przed tobá táić nie będe/ iákom y rzeczy infřych o ktoreř mię pyřál nie táil. To tedy wiedz iz te rzeczy przedřię biorę. Napřřod iz [...] *CzechRozm* 160v; Wářřpliwořći tey řwoiey o kroleřřwie Chřiřřřłowsym wielá rzeczy dowodzilř *CzechRozm* 183; Tá rzecř ktorąř tu przypominal iefł w mnie iedną nowiną *CzechRozm* 267, A4, A6, 9v, 17v [2 r.], 19v (78); [potrzeba] ábychmy oney rzeczy o ktorey mowić mamy/ řpořob y przyřřodzenie napřřod wypiřřli *ModřřBaz* 2v, 1 [2 r.], 1v [2 r.], 2, 27v, 28 (13); *SkarJedn* 85, 232, 314, 399; gđyž niemářř kweřřięty od owych/ co o Cieřřicach po Láćinie piřřli/ diřřputowánę/ křóřaby řie tu/ [...] ięzykiem Polłkim/ do tákowsych rzeczy niepřrawie řwyczáynym/ odrpřáć niemiářř *Oczko* A4v, 4v, [43]; Káťolicy o rzecřách řá ná nekonylium potępionych diřřputowác z Heretykámi/ gđy Cęřarz Heretyk řędźią był nie cžięřli. *SkarŽyw* 299 marg; Iáko tedy Ewánieliá Mářřká y Lukářřá z podánia y tráđyciey ma kořřioł: ták innych rzeczy wiele ztegořř podánia w řkářřbie řwoim záchowuie: ktore řiřř Apořřtołowie podáli/ á w Ewánieliey wypiřřane nie řię *SkarŽyw* 364; przyřřly do Bilkupow řiřřty Cęřářřkie/ dáiący [!] řnác o niewinnořći Athanářřego/ y gániáće zállobniki iego/ iřř rzeczy płonne mienić ná řřmieřli. *SkarŽyw* 389; Oćieć ich [męczennikow Protázřusa i Gerwázřusa] Witalis był řolźnier řłárořćin ećř. Pářřř w řywoćie S. Witaliřá/ acž nie tymi řlowsy/ ále tářř rzecř. *SkarŽyw* 566, A2, 119 [2 r.], 293, 294, 335, 583 [3 r.], 597; bo v niego [Miechowiusa] káđzey rzeczy iáko w Labirińie řřukáć/ gđyž wřzyřtko *confuře* nápiřřal/ á iednę rzecř w cžworgu y w pięćiorgu *Capitulum* polożył/ dzięłáć iá/ co mogł w iednym iáko przyřřoi odrpřáć *StryjKron* 245, 31, 385; Ale niechby to ták było (co da pan Bog/ řáđżáć the rzecř řpřáwiedliwie wedle Ewánieliey/ nie iefł.) řřemy wedle Pápięřá/ [...] Heretycy [...] *CzechEp* 14; iz rzecř o ktorey Moizeřř piřře/ ták dářřka iefł od rzeczy tey/ o ktorá między mną/ á X(iędzem) K(anonikiem) idźie/ iáko dářřko iefł niebo od źemie. *CzechEp* 33; Infze tákie y owákie przymowki [...] ktorych pełne iefł Węđźidło X(iędza) K(anonika) [...] puřřczám imo řię: iáko rzeczy niegodne/ zá ktorebym řię bráć miářř y kářřy nimi plugáwić. *CzechEp* 72; Tedy to wřzyřtko co mowi/ nie ku tey rzeczy nie należy/ y więćey tym X(iędz) K(anonik) nieumiećięnořći řwey/ piřmá ř. niř rzeczy ktorá przed řię wřziářř/ dowođzi. *CzechEp* 294, 10, 19, 20, 29, 31 (128); *CzechEpPORz* *2, *2v [2 r.], **2, *; Więćey było rzeczy w náuce Chřiřřřłoweuy/ y Apořřtołkieuy/ niřř nam ná piřmie pozofřłáwiono. *NiemObr* 74; á řłuzřnieby řię X(iędz) K(anonik) záwřřyďáć miářř/ gđy nam tákie rzeczy nieobáćřnie przyczyřta o ktorych áni myřřlymy/ áni mowimy. *NiemObr* 92; Mogłoby řię iefłcže więćey ku tey rzeczy przyczyřić: ále kto ná tym nie przelřřanie/ temu y co więćey prořno przyďawáć. *NiemObr* 120; Izářř Auguřřřyn z Hieronimem cžęřřo między řobá řporu/ y řwáru o niektore rzeczy nie wiedzli? *NiemObr* 175, 13, 35, 40, 45, 47 (25); *KochFr* 63; Siřřás zářřaz [= jednocześnie] nágmářřwał rzeczy/ nie wiem ná coć piřwey odpowieďřieć. *GórnRozm* C3v, H4v; bacžęmy zich [panów rad] řřdania yrzeczy przyřřodzenia rozne naobie řtronie wtey sprawie racye *ActReg* 134, 8, 107; Protocolum – Protocol, křóřkie naznaczenie rzeczy dořřelřřęgo nápiřřř. *Calep* [866]b, 82a, 242a, 499a, 556a, [726]b, 819a, 1029a; *GostGosp* 1; *GrochKal* 18; *OrzJan* 3, 79; A kto do rozmyřřláńia řnádnyim nie iefł/

niech się czytaniem rzeczy nabożnych [...] zábawi *LatHar* 666, [+12]v, 119, 127, 256, 261, 356, 508; Przed káždými záfię księ-gami/ Summy ich/ iáko y przed káždým Rozdziałem Argumentá ábo Summy Rozdziału káždego fá położone/ y liczbámi wierszow poznáczone: ábys káždá rzecz ktorey fszukał/ mogli tym rychley ználeść. *WujNT przedm* 26; Rzecz o ktorey w tym liście piŕze [s.w. *Paweł do Koryntian*]/ nie iedná iest [...] ále rozmáita y rozliczna. *WujNT* 576; Liczbá záfię wierszá kędy iest przy Rozdziale opufzczona/ znáczy/ że kílka wierszow w onym Rozdziale o tey rzeczy naydziefz. *WujNT* Xxxxx, *przedm* 1, 15 [2 r.], s. 78 marg, *Matth* 21/24, *Mar* 4/2 (25); Rzecz tedy táka iest. *Iz ięliby Czyscá nie byto, tedy Bog nie iest Bogiem.* (marg) Bárzo śmiála ále prawdziwa propoficia. (–) *WysKaz* 14, 20, 41; Przelstrogá Korrektoróm áby iefcze ty^m rzeczóm przypátrywali fie/ bom ia y zdrowia y czáfu [...] nie miał zbiériájąc té rzeczj/ á mnięy rewidowác. *SarnStat* 600 marg; REIESTR, Dla prędfżego należenia rzeczy w tym Státuće/ rzędem obiecádlowym. *SarnStat* 1306, *4 [4 r.], *6 [3 r.], *6v, *7, 41 [2 r.] (35); *PowodPr* 55, 63; *SkarKaz* 42b, 119a, 206a, 243b, 314b, 384a, 418a; Będziefzli mię po iednemu pytał, Y z ofobná o káždá rzecz gládce y mile, Powiemci y imię fwe, y fpráwy, y droge. *CiekPotr* 68, 71; *KlonFlis* F3v; O tych hándlách wtey części chcemy krotko mowić/ Potym fzyrzey káždá rzecz zołobná ponowić. *KlonWor* 9, 71.

rzecz czego [= *dotycząca czego*] (12): Ifch przifchedfchy do fwego domu [...] zaftáll myedzi Gofzczmy fwymy rozmowá o rzec-zach wyary fwyenthey krzezfzianfkwey *LibMal* 1554/188; *KromRozm I* G2; *RejWiz* 126v; o rzeczách dziwnych żywotá wiecznego rofpráwuie Anyoł *RejAp* Cc4v; *HistRzym* 62v; *RejPosRozpr* b3v; *BudBib Os* 8/12; *StryjWjaz* A3; *LatHar* 463, 514. Cf »rzeczy poda-wać«, »do rzeczy przystępować«.

rzecz czego [= *tekstu*] (4): *BielKom nlb* 5; tám go [*Lutra*] ná-mawyal Weus rádny pan Bádeńki [...] áby pámiętał ná ty duŕze ktore záwiody y potrácił fwą nauka/ [...] á opuścił fwego pifania niektore rzeczy *BielKron* 197; *ModrzBazBud* ¶6; *CzechEp* 318.

rzecz okolo kogo, okolo czego (14): Na drugá rzecz okolo nwe-widánya niektorich zdradziecz pana Woyewodzynich Krol ye⁸⁰ M rofkazal powyedziecz yz [...] *LibLeg* 10/120v, 11/61; *KromRozm II* av; *LubPs* H3; *BielKron* 210v; *GórnDworz* B2, M7; *BielSpr* 16v; *WujJud* 125v, 127v; *SkarŻyw* 318. Cf »rzeczy rozbierać«, »wracać się do rzeczy«, »rzeczy wyrozumieć«.

rzecz z czego [= *dotycząca czego*] (1): gdy oycowie S. trudná rzecz bárzo z táiemnic wiáry nálfzey/ okolo wyznánia nátur dwu á iedney perfony w zbáwićielu Pánie nálfzym/ niemogli fię wypráwić z onych trudności y chytrósci Neftoryáńfkich y Eutychiáńfkich *SkarŻyw* 318.

rzecz z czego, z kogo [= *z (czyjego) tekstu*] (8): Bo iáwnie Pá-weł s. [w *liście*] do żydow [...] fłowá Moizełzowe y rzecz s tego mieyfca Pirwfzych kfiąg Synowi Bożemu przyczytawá *SarnUzn* C5, C5v; *BiałKat* 101; *CzechRozm* 56v; *NiemObr* 6; *SarnStat* *5. Cf »rzeczy opuszczać«.

rzecz z strony kogo, z strony czego [= *dotycząca kogo, czego*] (3): To fię iuz rzecz iedná z ftrony Aniołá odrpáwilá ogolem nákrótce: poftápmýz dáley. *CzechEp* 264, 405; W czwartey części wezmę przedfię zá pomocá Božá rzecz glówná z ftrony wyznánia nálfzego *NiemObr* 7.

rzecz (na)przeciw(ko) komu, przeciw czemu (10): *CzechEp* 111 marg; Tu trzy rzeczy vwaž/ przeciw haeretykom. Pierwfza [...] *WujNT* 193. Cf »rzeczy mowić«.

rzecz o co [= *o jaki temat*] (1): Stroná Luterfka [...] fzeroce rzecz fwoię przeložyli/ ták okolo wiáry iáko y o wybránie Ferdynándá ná Rzymfkie kroleŕstwo *BielKron* 210v.

rzecz o kim, o czym (77): *MiechGlab* *5v; *GórnDworz* Bb7v; Ná vrząd Królewki náleży fád: iafná o tym rzecz z pífmá *BiałKat* 101, 221; *CzechRozm* 63v, 191v; *ModrzBaz* 23v; *SkarJedn* 245; przychodzyli mu ná myfli/ bluznierfkie y fprofne rzeczy o Pánu Bogu/ y o bołkich rzeczách *SkarŻyw* 290, 497, 527; *CzechEp* 113,

118, 123, 147, 238, 419; o fpráwie fwiętey/ y o Sákrámenće Małżeńftwá ś. cztery rzeczy fobie ná pámięć [...] przywiedziemy. *WerKaz* 279; *GostGosp* 1 [2 r.]; *LatHar* 129, 325, 376, 718; Wfzytká tá rzecz [1.*Cor* 11/23] o náŕwiętfzym Sákrámenće/ iest przeciwko tym/ ktorzy go niegodnie vzywáii *WujNT* 607, *Act* 28/31; *SkarKaz* 81a, 205b, 550a. Cf »rzeczy opowiedzieć«, »rzeczy opuszczać«, »rzeczy pisać«, »rzeczy podawać«, »rzeczy przynosić«, »rzeczy rozbierać«, »rzeczy rozmyślać«, »rzecz rozszyrzyć«, »rzecz twierdzić«, »rzeczy wiedzieć«, »rzeczy wymowić«, »rzeczy wymyślić«, »rzeczy wyrozumieć«, »rzecz wywodzić«, »rzecz zczynać«.

rzecz czyja, czego [w tym: *pron poss* (108), *G sb i pron* (30), *ai poss* (4)] (142): *BierEz* G2v; *ForCnR* Bv; *PatKaz III* 98v; Bowiem miedzy takimi brat przeciw bratu fili fie oyczowie przeciw fynom [...] walkę wiodá, nawięcey gdy oni piŕzá o kxiáżęciu wfzítkich kxiáżát, (abo wedle ich rzeczy o Bodze wfzítkich Bogow) *Iupitrze BielŻywGlab nlb* 12; *LibLeg* 11/58v, 165v; (*did*) *Pleban karze kup-cza iż go fluchac niechce.* (–) [...] Niechay zdechnie iáko fwimia Gdy mu náfa rzec niemila. *RejKup* m2v, p4; *KromRozm III* C5; Te fłowá ácz nye bárzo náleżá nálfzey rzeczy/ przedfię fluffnye fie ye nam przyftofowác godzi. *GliczKsiąz* D3, B4v; Ták iefth chytry *Dijabel/ y Antykryfth* flugá iego *Papiež Rzymfki* [...] že tež vmie przywodzić pímo/ ku fwey rzetzy y zátráceniu *KrowObr* C4v, 192; *Leop Ps* 50/8; Nie zły przykád/ ktory/ profzę cię/ przyftofuy iáśnyie ku rzeczy nálfzey. *OrzRozm* B3; [*Luter powiedziá!*] ia fwey zádney rzeczy nieodftápyę wpyłániu/ áž pierwey będe Pífmem Swyęty m zwycięžon od ludzi dobrych vczonych *BielKron* 196v, 40, 45, 115v, 210v; *Mącz* 105d, 120a; *Prot* C; *HistRzym* 60; *GórnDworz* Ll4v; *KuczbKat* 105; *WujJud* 44, 198; (marg) Rzecz Piotrá s. krociuchno zebráná. (–) A temu wfzytkiemu przydáiemy iefcze nádzwyłz krociuchne zebránie wfzytkiey náuki Piotrá f. *RejPosWstaw* [143]; *BudBib Iudic* 11/11, 2.*Reg* 19/43; Bo wfzelki co vzywa mleká/ (iefcze) nie z profzá z rzeczá fpráwiedliwósci [sermonis iustitiae] *BudNT Hebr* 5/13, *przedm* b8v; *CzechRozm* 63v, 73, 126, 129; *SkarJedn* 9, 29; *StryjKron* 71; Owlfzem mię wefeli y ćiefzy: przeto/ iż mi to wfzytko nieflufznie przczytá [*ks. Powo-dowski*] á rzeczy fwey/ fowo Bože/ ná odpor ma. *CzechEp* 63; nápiáno iest: w duŕżę złoŕliwá nie wchodzi duch prawdy [...]. Co iáko fię z rzeczá *X(iędza) K(anonika)* y ze wfzytká teráznieyŕzá *Kátholiká* zgodzi/ niech fádżá wierni Chriŕtyánie *CzechEp* 244, 31, 36, 93, 167, 168 (26); *CzechEpPorz* *3v; *NiemObr* 21, 48, 136; Przychodzá mi ná myŕl wiefznie iedné/ ktoré Ciceró ziákiędyŕ komediiey ftrárey przjwodzi/ á będá nam tež flufzyć ku nálfzey rzeczy: bo o vpadku rzeczyfopolitéy mówia. *KochWr* 37; *OrzJan* 131; [*Epirus mówi*]: Táć fie mnie zda przyczyná tego iey [*Lizydy*] fráfunku/ Lecž ieflić fie podoba/ powiedz moy brátunku. (–) Niechay iedno tež STRATES wyžná zdánie fwoie/ Tám obacž iefli iest ku tey rzeczy twoie. *PaxLiz* B2. Cf »rzeczy dowodzić«, »na rzeczy odpowiedzieć«, »rzecz odprowować«, »rzeczy opowiedzieć«, »rzeczy podeprzeć«, »do rzeczy przystępować«, »rzecz rozszyrzyć«, »rzecz twierdzić«, »wracać się do rzeczy«, »rzeczy wyrozumieć«, »rzecz wywodzić«.

Ze zdaniem przydawkowym [w tym: *aby, żeby* (9), *iż(e), że* (9), *zaimek pytajny* (1)] (19): *MurzNT* 8v; Rozumiem żeć fie tá rzecz dziwna będye zdálá/ Aby wodá wylfzła być á niž zyemiá miałá. *RejWiz* 146; *BibRadz* *4; Trzecia tedy rzecz bylá yzeby [*rodzicę*] w dobrych náukach dziatki wyewięczáli. *KwiatKsiąz* Av; *RejAp* 24v; *GórnDworz* P8, Kk; *RejPos* 183v, 207v, 234v; Drugá rzecz iest/ [...] iż pogrzeb/ tákże vmęczenie y śmierć/ Pánu Chriŕtułowi iáko człowiekowi/ á nie iáko Bogu náleży *KuczbKat* 40, 205, 310; *CzechRozm* 74v, 206, 210v; Co fię tež tknie tey rzeczy/ žeby Antychriŕt nie miał przyŕć/ áž práwie czáfu oflátniego przed fkończeniem ŕwiátá/ tedy fię y to z práwdá fłowá Božego bárzo mija *CzechEp* 349, 117; *OrzJan* 35.

W polózeniach szeregowych (2): *Spinae per translationem pro difficultatibus*, Miáŕŕto ŕlow rzeczy y fpraw bárzo zátrudnionych.

Mącz 408b; Miłtrzowi y Zakonowi iego/ albo innym przerzeczonym żadna trudność/ kwestia/ y rzecz z prawá albo okrom prawá nigdy żadného czáfu niech nie będzie zádána. *SarnStat* 1078.

Tłumaczenia hebr. tytułu ksiąg ST zwanych Paralipomenon, Kroniki [cf opuszczone rzeczy – Paralipomena Cn] (4): Grekowie [...] dáli im [Księgom Kronik] przezwiłko Páralipomenon/ to ielt **rzeczy** pozostále/ Abowiem wiele rzeczy ktore są opufzczone w kłięgách Krolewfkich tu się w nich zámykáją. *BibRadz* I 218v; *Mącz* 277a; Pierwze księgi kronik Te kłięgi Iwreyczycy Dybre Háiąmim (to ielt/ rzeczy dniow/ albo dzienne) zowá. *BudBib* I 219, I 219.

W charakterystycznych połączeniach: rzecz(y) blażeńskie, brzydkie, czysta (5), dworne (4), dziwne (24), filozofskie, głupie (2), kunsztowne, mądre (3), (nie)miłe (3), niecna (niecnotliwa) (2), niedościgłe, nieprzystojne (3), niewybadane (2), niezbożne (bezbożne) (4), okazana (2), osobliwe (osobne) (5), płonne, pobożne (nabożne) (3), pocieszliwa (pocieszne) (6), potępione, potworna (2), poważna (18), proste, przedsięwzięta (4), przewrotne, pyszna (3), rozkoszne, (nie)śluszne (8), sprośne (6), stateczne, straszliwe (5), subtylne (4), trefne, utarta, wdzięczna (5), wierna (3), wyrażone (2), zacne (13), złe (15); rzecz(y) mieszają się w głowie, (s)podobala się (13), pokazuje się (pokazuje się) (9), powtarza się, przypadną w głowę, wisi (zawiesza się) (2), wyszła z pamięci; rzeczy (G) czytanie (2), dzierżeć się (2), należenie (najdowanie) (5), napleść (2), obrona, okaz(ow)anie (pokazanie) (9), pamięć, pochwalenie, powtarzanie (4), przepomnieć, przypomnienie, przytoczenie, summa, (na)uczyć (się) (nauczać, nauczający, nauczanie, nauka, uczyć) (30), wyrażenie (2), wyznanie (3), (w)zmianka (2); rzeczy(-am, -om) dziwować się, nauczać, przeciwieć się (2), przypatrzeć się (przypatrzeć się, przypatrować się, przypatrywać się) (12), przyzwolić, być rad, wierzyć (wierzenie, wiarę dawać) (7); rzecz(y) (prze)czytać (czytać) (5), gadać (2), mieć na myśli, myśłą ogarnąć, (z)należeć (wy)najdować (14), okaz(ow)ać (pokaz(ow)ać, ukaz(ow)ać, wskazać(ow)ać) (33), na pamięć przywodzić (przywiesić) (3), pamiętać (3), pochwalić (2), powtarzać (powtarzyć) (9), przedsięwziąć (przedsiębrać) (14), przyjmą, przypomnieć (przypominać) (11), rozgłosić, sfalszować, umieć (3), (za)wikłać (3), włożyć w usta, wołać po mieście, wyrażać, zamotać (2), zeznawać, zgadnąć (2), zwiastować; rzeczq(-ami) bawić się (zabawiać się) (11); okolo rzeczy dysputować, dzierżeć (2), mylić się, pytać, spor (2), upominać, zbłądzić; k(u) rzecz(-am) przychyłać się, przykłady, przyznać się, przyzwolić; na rzecz podobieństwo, powieść; badać się o rzecz(y), (s)pytać (pytanie) (23), skarżyć się (oskarżon) (2), sprawować się, swar wieść; w rzecz(y) patrzeć, weźrzyć (wejźrzenie) (5), wglądać (wglądający, w(z)glądanie) (15); na rzeczach (o)mylić się (4); o rzeczy(-ach) badać się (badanie) (3), czytać, dysputować (dysputacja) (2), dzierżeć (2), gadać, kwestyja, milczeć (2), namienić, nauka (nauczać) (4), (s)pytać (się) (8), śpiewać, trzymanie; w rzeczy(-ach) (z)blądzić (oblądzić się) (6), dzierżeć (5), ganić, (o)mylić się (omyłać się, omylność) (8), nauczać (wyczyć) (2), pomawiać, potknąć się (2), przeciwieć się (sprzeciwiać się, przeciwny) (5), upewnić, wątpliwość, wierzyć (wiara) (5), zabawi(a)ć się (2).

Frazy: »rzecz przyszła [= dotarła do kogoś] (a. przyć miała, a. dojdzie, a. dochodzi)« = peruenit verbum PolAnt [szyk zmienny] (12): A powiesz Krolewey yey m. yz ta rzecz ktora sam po tobie przisła przez Erasmvflá. y przez lysti ktore on prziniosl yest nas barzo zasmvczila. *LibLeg* 11/41, 11/39v, 137v; *Leop* 2.Esdr 6/7; *BibRadz* Ion 3/6; *BielKron* 162, 231v; Hoc ubi ad plures permanerat atque alius alii tradiderat, Tá rzecz gdy przed kilká ich przifzla á yeden drugiemu powiedział. *Mącz* 208b; *BudBib* Ion 3/6; [papierz pisał do biskupa carogrodzkiego:] Wiele/ práwi/ do vszu nálych o tobie nieznośnych rzeczy dochodzi. *SkarJedn* 245; *CzechEp* 6; *KlonWor* 10.

»rzecz(y) się (wy)pełni(a) (a. spełni), ziszczą się, napelniony były« = fiet sermo PolAnt [szyk zmienny] (12:2:1): [Jezus mówił apostołom:] ijze potrzeb ielt aby napelniony byly wfltyki rzeczy/

ktore piłány są [necesse est impleri omnia quae scripta sunt Vulg Luc 24/44] w zákonie Moijzéfłowy^m/ a w proroczech ij w zálmiech o mnie. *OpecŻyw* 169v; *MurzNT* 8v; *BibRadz* II 143d marg; *BielKron* 40; *LeovPrzep* G3v, 14v; *RejAp* 3v; *RejPos* 7; *BudNT* 1.Cor 15/54; *CzechRozm* 118, 132v; *SkarŻyw* 455; *CzechEp* 306, 409; [Elzbieta mówiła do Maryi:] błogofławiona ktora vvierzyła/ poniewaz się zifzcza te rzeczy ktore icy powiedziano [perficientur ea quae dicta sunt] od Pána. *WujNT* Luc 1/45.

Zwroty: »na tej rzeczy być« = być tego zdania, twierdzić (1): siła ich ná they rzeczy bylo/ ktorzy dzyerzeli o tem/ aby Alexander myal być bękartem. *GliczKsiąż* B8v.

»rzeczy dotknąć (a. dotykać (się), a. tknąć (się))« [szyk zmienny] (11): Attingere rem aliquam, Kilkiem słow ktorey rzeczy dotknąć. *Mącz* 439d, 439c; *GórnDworz* Iiv; iz poczawfzy od Greków/ Plato ie [cieplice] záleca/ dobrze/ przed nim Homerus/ y infzy ktorych piłmá rzeczy tych dotykać fye mogły. *Oczko* 2v; *CzechEp* 279, 338, 409, 411; *NiemObr* 144; *GórnRozm* L2; *OrzJan* 126.

»dowiedzieć się (a. wywiedzieć się, a. dowiadować się), dowiadowanie rzeczy« = rem rescire *Mącz* [szyk zmienny] (25:1): yfz lkoro przifla wyelcz o they lkodzye ktora fzye tham stala polalyfzmy Comornyka náfchego do polnyego Hethmana chcacz fzye dowyedzycz rzeczi pewney. *LibLeg* 11/135v, 10/121, 153, 11/18, 18v, 19v (9); *RejKup* c7v; *Leop* Act 21/34; *BibRadz* 2.Mach 1/34; Wywiedziawfzy fie wfzytkich rzeczy w tey kráinie/ pušćilifmy fie dáley. *BielKron* 447, 302, 306v, 324v, 381; *Mącz* 373b; *KuczKat* 290; *BudBib* 2.Mach 1/34, 2/7; *PaprPan* [Hh5]; *SkarŻyw* 166; ále mi ty powiefz/ Kiedy się téz sam pewney rzeczy dowiefz. [...] Iáko mam trzymać o téy kolci z boku [tj. o kobiecie]. *KochFr* 46; *SarnStat* 943; *KlonWor* 39.

»rzeczy dowodzić (a. dowieść), dowodzenie, dowodzący; dowod rzeczy, k rzeczy; rzecz jest dowodna« [w tym: „swá” (21)] = przedstawi(a)ć argumenty, bronić (obrona) jakiegoś poglądu; argumentatio, commentatio, argumentum ad rem, tractatus *Mącz* [szyk zmienny] (26:1:1;13:1:1): BierEz Dv; *KwiatKsiąż* 12; Argumentor, Difputuyę/ Dowodzę rzeczy. *Mącz* 16a, 16a, 104a, 110c, 231d, 310a, 436b, 461a; *SarnUzn* D2; *LeovPrzep* F3v; *BiatKat* 96; ony dowody ktorych Kościelni Doktorowie vzywáiá/ zdádzą sie być dofyć przyfłoyne ku tey to rzeczy dowodu. (marg) Zmartwychwfłtania dowody (–) *KuczKat* 90; *BiatKaz* C; A ktorefz ty małz v fiebie/ rzeczy tey/ pewne dowody/ ktorymibyś to pokazác mogł/ iz iuz Mefyálz przyfzedł? *CzechRozm* 164v, 4, 15v, 125, 125v, 127v, 168; *StryKron* 462; Ze téz przedsię pod czás fłowo Boze záleca [ks. Powodowski/] y onym obiecuie rzeczy fwey dowodzić: á indzie ielzy [!/] iáko się znać dálo. *CzechEp* 109, 67, 104 marg, 122, 131, 134 (19); *WujNT* 649.

»rzecz(y) (o)baczyć (a. obaczyć); obaczanie (a. (o)baczenie) rzeczy; rzeczy mają być obaczane« [szyk zmienny] (34;4:2): *OpecŻyw* 43v, 159v; gdyby [barwierz] kogokolwiek miał purgować [...] z zbytniey ktoreykolwiek wilkofci, [...] Ma pilnie obaczyć rzeczy nízey mało napifane. *FalZioł* V 103, V 2; tylko gdy fławnych mężow zacne dzieie przypomináją [poeci] tedy vfzy myfley náfzey lkłoniwfzy rzeczy one pilnie obaczyć mamy *BielŻywGlab* nlb 12; *GlabGad* A2; *SeklKat* D3, E4, T4v; *KromRozm* III L8; *GliczKsiąż* G5; *LubPs* ee3; Wfzákze ná dlugá powiefz świádkow Sędzia niema fye oglédáć/ ále rzeczy tylko gruntowniefze obáčzać *GroicPorz* x3v, p3v, p4, hh2; *KrowObr* 133v; *BibRadz* 2.Tim 2/7; *SienLek* 36v; *GórnDworz* F3v, Gg7, Gg8v; Drugá rzecz baczyć mamy/ iz ielt ten fłogi czás [tj. śmierci] zákrýt przed rozumy y wiadomofćiami náfzemi. *RejPos* 7v, 14v, 34v; *KuczKat* 1, 40, 70; *WujJud* 257v; *WujJudConf* 67; *RejPosWstaw* [41^v]v, [143³]; *CzechEp* 231, 233; *NiemObr* 61; Czwartá rzecz á ofstáteczną mamy obaczyć/ iz Malżeńftwo ma być dobrowolne á nieponiewolne. *WerKaz* 302, 281, 285, 292; *Phil* G.

»rzecz objaśni(a)ć; rzecz(y) się objaśnia (a. musi, a. mogła się objaśnić), (b)ędá objaśnione; objaśnienie (a. wyjaśnienie) rzeczy«

[szyk zmienny] (8;4:3;4): niewiadome á fkryste rzeczy mądrości twoiej/ obiańfiłeś mi [incerta et occulta sapientiae tuae manifestasti mihi]. *Leop Ps* 50/8; *Mącz* 241b; Bo w oboiem Teftámencie/ powiada [św. Augustyn]/ iednefz rzeczy fą: ále w ftárym zámcionie/ á w nowym obiańfione *WujJud* 78v; *CzechRozm* 251v; *CzechEp* 35, 38, 241, 255, 281 (10); *NiemObr* 31; Ná obiańnienie teyże rzeczy/ przypifáno pofyłanie Duchá S. ták Oycu/ iáko y Synowi. *LatHar* 380, 375; *SarnStat* 532, 890.

»rzczy(y) objawi(a)ć (a. zjawiać); rzczy (są, a. bywają, a. mają być) objawione (a. wyjawione)« = *detecta, patefacta Mącz* [szyk zmienny] (15;5): *PowUrb* +3v; bo rzczy bofkcyey mądrofzicy byuayá przefz anyoly ludzyem, obyauyany *PatKaz III* 98v; *FalZioł V* 46; *MurzNT Matth* 11/25, *Luc* 10/21; *KromRozm II* g3; [Jezus tak mówi:] Bo wfzyftki rzczy/ ktorem flyżał od Oycá moiego/ obiańwilem wam. *KrowObr* 2, 240; *BibRadz II* 4d marg; *BielKron* 106v, 112v; *Mącz* 442b; *LeovPrzep* F2, F3v; *RejPos* 149; *CzechRozm* 9v, 226, 262; *CzechEp* 69; [Jezus] rzekł: Dziękuję tobie Oycze Pánie niebá y ziemię/ żeś te rzczy zákrył przed mądrými y roftropnemi/ á obiańwileś ie [abscondisti haec ... et revelasti ea] málutkim. *WujNT Matth* 11/25.

»na rzczy(y) odpowiadać (a. odpowiedzieć), odpowiedź« = *składać wyjaśnienia przed sądem, zeznawać; super propositis a. quaestioni respondere, ad obiecta respondere a. responsio JanStat* [szyk zmienny] (11:2): *Caussae dictio*, Odpowiedź ná którą rzczy/ Wfporá. *Mącz* 42c; *LatHar* 709; chcąc oboię ftronę obwárowáć/ áby rzczyem obyczáiem pozwáni z dobrym rozmyflem y wvázemieniem ná rzczy fobie zádáné odpowiadáli/ á Powodowé ftrony w fwoich fpráwách nie były omyláné/ wfáwiamy: [...] *SarnStat* 144, 144, 462, 532, 823, 827 (10); *PowodPr* 47.

»na rzczy(y) odpowiedzieć (a. odpowiadać), odpowiedź (a. odpowiedzenie, a. odpowiedanie); o rzczy odpowiadać« [w tym: czyja (1)] = *docere verba, de re respondere Vulg* [szyk zmienny] (9:6;1): *LibLeg* 10/70, 11/25v; *MurzNT* 91; *Leop* 3.Reg 10/3, *Dan* 3/16; iż człowiek káždy żadny odpowiedi dáć nie może pytiácemu ná wfzytki rzczy/ ktore Bog fpofołił pod flońcem. *BielKron* 81; Ale iż fie tu w tym zágadaniu wiele rzczy wtráciło/ przeto potrzebá tey fpráwy pilnego roftrzáñnienia y porządney ná káżdą rzczy odpowiedi. *CzechRozm* 146, 17v, 153v; Którym porządkiem odpowiedanie moie ná rzczy X(iędzá) K(anonika) poydzie. *CzechEp* 105 marg, 327, 338, 358, 383 marg, 405; *CzechEp-Prz* *4v.

»rzczy odprawować (a. wyprawować, a. rozprawować) itp.; z rzczy odprawić się; rzczy się odprawia (a. wyprawila się, a. ma się odprawować), odprawiona być może; wyprawa rzczy« [w tym: „sw(oj)a” (7)] = *rem explicare Modrz* [szyk zmienny] (21;1;3;1;1): *GliczKsiąż* G8v; *RejWiz* 22v; *Leop* *Ier* 50/11; *OrzRozm* N; *KwiatKsiąż* A2; *Confere verba ad compendium*, Krotkiemi słowy rzczy odpráwić. *Mącz* 288d; *GórnDworz* V3v, Eev; *KuczKat* 170; *CzechRozm* 2, 36v, 262, 263v; Wiele tu nápiśál wedle ludzi mądrych zdánia/ á infze rzczy iáko fie mi widziáło wypráwowałem [quaedam arbitrato meo tractavi] *ModrzBaz* 2, 28v, 69, 101v; ále w lefie nie wczá wymowy/ Prof temi tu fwe rzczy odpráwuie fłowy. *KochDryas* [A3]; *CzechEp* 6, 52, 264, 272, 409, 412, 421; *SarnStat* 1265; *PaxLiz* E2v.

»odstąpić (a. odstępować, a. ustąpić), odchodzić (a. odejść), zabięzić, odstąpienie od rzczy; ustąpić, wykroczenie z rzczy« = *digredi de causa, evagari Mącz, Cn; declinare a proposito Calag, Cn; digressio, excursio Mącz; digredi in oratione, vagari Calag; digressio a proposito Cn* [szyk zmienny] (12:2:1:1:1:1): W Przelftym Thractacie (iakoby odchodząc od pierwfzey rzczy [digressivo]) powiadałifmy o narodach ktore miefzkali w Sarmatíey Aziyfkíey albo Scítíey *MiechGlab* 64; *KromRozm II* n2v; Ale cofmy trochę z rzczy wfápiłi/ wrocmy fie záfie ná drogę do niey. *GliczKsiąż* C4v; *GroicPorz* mmv; *OrzRozm* H4; *BielKron* 223v; *Ecbasis*, Latine, *Excursus vel Egressio*, Wykroczenie z rzczy ku nieyákiey rzczy *Mącz* 98d; *Ad propositum reverti*, Wrócić fie k temu z kąd fie od

rzczy odftápiło. *Mącz* 488d, 74c, 147d [2 r.], 473c, 487d; *CzechRozm* 128; *Calag* 519a; *GórnRozm* Hv, H2v; *WysKaz* 19.

»rzczy(y) (o-, roz-, wypowiedzieć (a. (o)powiedać) itp., opowiadający; o rzeczach powieść (a. powieścić); rzczy(y) (były a. bywają) itp. (prze)powiadane (a. (o)powiedziana(-e)), się powieść (a. powieścić); rzczy opowieszenie« [w tym: o kim, o czym (17), czyja (1)] = *loqui verba PolAnt, Vulg; referre rem, verbum dictum PolAnt; rem narrare Mącz; dictata Calep* [szyk zmienny] (144:1;2;12:4;1): *PowUrb* +3v; Rzczy niepodobná powiádał/ Dziwno mi iż się nie fromałz *BierEz* G2v, O; *OpecZyw* 16v, 78v, [79]v; *ForCnR* A3v; Dziwná oniej rzczy powiádaia kiedy Kaczkę ná żywoth przyłóży czału morzenia/ tedy niemocz odchodzi/ á kaczká zdycha. *FalZioł* IV 18a, V 76v; *BielZywGlab* n1b 11; [zakóńczenie listu:] a zatym sye lascze V.C.M. porvczam [...], a flám dali pan bog szerzey wfthnye wfzythky rzczy ropowyem *LibLeg* 9/54v, 11/134, 159v, 183; gdi by cie kto przimufiał powieścić tę rzczy ktora by byla fkodliwa bliznemu naflemu/ albo rzczy fopolitey/ tedy może prawdy niepowieścić *SeklKat* M3; *HistAl* A3v, B3, Fv; *MurzHist* K2, L4v; [anioł rzekł do Zachariasza:] ieflem polán/ abych mówił ku tobie/ i tyć rzczy za wesołá nowinę powieściá [evangelizare tibi haec] *MurzNT Luc* 1/19, k. 18v, 103v, *Luc* 19/28, 24/25, *Ioann* 17/1; *KromRozm II* d3v, g3v; *BielKom* A; *LubPs* D4, H3; *KrowObr* 95v; *Leop* 1.Reg 11/9, 4.Reg 7/9, *Iudith* 6/12, 14, *Iob* 39 arg (14); *BibRadz Gen* 43/7, *Deut* 18/22, *Ios* 22/32, 1.Reg 11/4, I 346 (11); *OrzRozm* F2v, I3v; *BielKron* 15, 32, 34v, 69v, 71v (15); *KwiatKsiąż* G4v; *Omnia ordine exponere*, Porzędnie yednę rzczy zá drugá powieścić. *Mącz* 310d, 86c, 231c, 306b, 394a; *Prot* A3; *SarnUzn* Bv; *LeovPrzep* 14v; Ale tę rzczy pan Ian Kochánowki/ w fwoich fráłzkach bárzo trefnie wiefzlem powieściá. *GórnDworz* P8v, C8, N6, O5v [2 r.], S8v, T5 (12); *HistRzym* 35 [2 r.], 55, 62v, 73; *RejPos* 12v marg, 13, 16, 28, [108] (8); *BialKat* 11; *KuczKat* 110, 120, 255, 345; *WujJud* 237v; *RejPosRozpr* c2; *BudBib Gen* 29/13; *Strum* R2; *BudNT Luc* 2/17, 3/18; *CzechRozm* 36, 78v, 119, 168v, 182 (10); Ktorzy w Rulfkich Podolckich tych cnych kráioch żywá/ Powiemci ták o wfzytkich rzczy ifcie prawdziwá/ Nie máfz tám czym brákowáć *PapPan* Cc3; *ModrzBaz* 101, 103v, 107; *SkarZyw* [197], 252, 589; *CzechEp* 285, 409; *NiemObr* 9; Lutheranowie fą ták w fwoim błędzie wczárowani/ że ich Theologowie tych rzczy nie vmieia/ ktore dzieciám máłym w Kátechifmie przepowiadáne bywáia. *ReszPrz* 65; *PudlFr* 7; *ArtKanc* I19v; *GórnRozm* B2v; *ActReg* 157; *Calep* 320a; *GrochKal* 18; RZECZ niezwyklá wfzóm wáżnym powiém *KochPij* C; *OrzJan* 11; *LatHar* 118, 600; *WujNT Matth* 13/35, *Luc* 1/45, 3/18, s. 217, 442 marg; *WysKaz* 41; *SkarKaz* 417a [2 r.]; *CiekPotr* 8, 45, 83; *Czah-Tr* 63v; *KlonFlis* H3v.

»rzczy(y) (o)puszczać (a. (o)puścić (mimo się, na stronę)), mijać; rzczy(y) się opuściły, (jest a. są) opuszczone(-a); opuszczanie rzczy« [w tym: z kogo (2), o kim, o czym (2)] [szyk zmienny] (26:1;2:7;1): *BielZyw* 120; *KromRozm* II d; *KrowObr* 148v; wfzythkić [słowa Boga] fie nád wámi wypelniły/ á żadná rzczy z nich nie ief opufzczoná [non cecidit ex eis verbum unum]. *BibRadz Ios* 23/14, *5v, I 218v; Wiele dziwnych á rozmaitych rzczy Hiftorykowie o walkach Greckich á Perfkich/ ktore tu opufzczám folguiać krotkości/ piśáli. *BielKron* 116v, 35, 234; *GrzegRóżn* H4; *KwiatKsiąż* L3v; *Mącz* 277a, [388]b; niechaj to kádzi wie/ izem ia Polakom piśząc/ Polakom folgować chciał: przeto opuściłem siłá rzczy/ ktore ábo nie należały Polfczce/ ábo rzczy zátрудnić/ á poczćiwe wfzy obrázić mogły *GórnDworz* B3; *BialKat* 278v; *KuczKat* 320; *RejPosRozpr* b3; *RejPosWstaw* [41²]v; *Strum* Q4v; *BudNT przedm* c4v; *CzechRozm* 101, 180v, 263v; *CzechEp* 101, 173, 228, 300; Opufzczám wiele rzczy infzych/ z tego Cyprianá/ y z drugich piśárow/ [...] z ktorych żaden/ tákowey zwierzchności (iákíey dżiś vzywáć chce) Bifkupá Rzymfkiego nie wyznawa. *NiemObr* 57; y takim referowál zadney rzczy nie opufciwszy, co- kolwiek ięno do tey fprawy należało. *ActReg* 169; *KochPij* C;

Wiele tu rzeczy chcąc miam. *OrzJan* 11, 84; *LatHar* +12v; *SarnStat* 159, 1224; *PowodPr* 84; *GostCast* 10.

»rzczy(y) oznajmi(a)ć (*a. oznajmować*); rzczy się oznajmują, oznajmione« = *indicare rem a. verba PolAnt* [szyk zmienny] (13;1:1): *LibLeg* 11/134; *BibRadz* 1 9a marg, 1.Reg 25/36, 37, 1.Par 17/19, 1 373d marg, 4.*Esdr* 6/31; Michał Kádenus niebył w ten czas przy nich/ przeto gdy się dowiedział/ poślął fkokiem poślą do Norymbergu oznajmiwłszy Senatowi wżytkę rzczy. *BielKron* 207, 305v, 411; *RejAp* 161; Wierzymy też y to/ że w tym Piśmie Bożym ma Kościół Powłzechny zupełnie wżytki rzczy oznajmione którychkolwiek potrzebá iest *WujJudConf* 28; *SkarŻyw* 168; O piśmiech Prorockich/ w których pan Bog rzczy wielkie y głowne/ oznajmiał/ rzczy inaczej nie możemy/ iedno iż z wolej zrzádenia Bożego/ ná piśmie pozofłanowione są. *NiemObr* 71, 70.

»rzczy(y) pisać (*a. opis(ow)ać itp., opisując* (N); o rzczech(-y) (na-, po)pisać, pisanie; rzczy(y) (na-, o)pisane(-a) (są), pisały się; rzczy opis(ow)anie (*a. spisanie*)« [w tym: o kim, o czym (11)] = *circumloqui, circumlocutio, descriptio, de rebus perscribere, rei repraesentatio Mącz; scribere verba, sermo scriptus PolAnt; res descriptae Modrz; diffinitio Calep; rei descriptio Cn* [szyk zmienny] (73;1;8;3;39;1;13): *OpecŻyw* 169v; *PatKaz* II 51v; Kto rozum ma potemu: może niżej piśane rzczy łączno pochopić. *FalZioł* [*8]v, +2v, IV 23d, V 2, 103; *BielŻyw* 11, 13, 120; *GlabGad* A5v, E2; Nie iest też prawda co powiada Blondus hiftorik (chocia infze rzczy dofić mądrze piżze [in aliis doctissime scribentes]) [...] aby Szłowianie [...] mieli posiefć Iliricum/ Kroacią y Dalmatią. *MiechGlab* 50, 19; *LibLeg* 9/53v; *KromRozm* I Av; *MurzHist* A2; *GliczKsiąż* A2, G; Ielli fye ktho ozowie/ iż ty rzczy [tj. prawa] lepiej á dostáteczniey nápiżze/ tym mnie nie rozgniewa/ y owłzem to rad będę widział *GroicPorz* A3v; *KrowObr* 95v, 98 marg, Vu3v; Ielli się kto zda być Prorokiem/ albo duchownym/ niech vzna te rzczy ktore wam piżę [quae scribo vobis]/ iżi fą przykazania Páńskie. *Leop* 1.Cor 14/37, *2v, *Philipp* 3/1; iż Kłyżdz Krowicki w Lifćech swoich piżał też do mnie takowe rzczy/ o których krzełćiańkiemu człowiekowi fluchać się niegodzi *OrzList* d2; *BibRadz* 1.*Joann* 5/13, *Apoc* 22/19; Wieleć niepotrzebnych rzczy o tym krolu [o Bolesławie Śmiałym] piśali drudzy náży kronikarze *BielKron* 348v, 25, 62, 82, 116v, 136v (18); *GrzegRóżn* H; *KwiatKsiąż* C4 [2 r.], G3v, H2v, Q2; Constitutio definitiva, Státut á vřtává zupełna/ pewnie á dostátecznie rzczy opifuyąc. *Mącz* 128a, 84c, 115a, 127d, 161a, 197c [2 r.] (11); *OrzQuin* Yv; *RejAp* 161; te dwie mowie [grecka i łacińska]/ fą y piękne/ y obfite/ y dawne/ á piśano niemi takie rzczy/ których kto niewie/ nędznie/ á mizernie żywie/ ná fwiecie. *GórnDworz* F7, Bb7v; *HistRzym* 49; *BialKat* 33v; *KuczbKat* 250; *BielSpr* 16v; *WujJudConf* 42v [2 r.]; *RejPosRozpr* b4v; Nápiśalem był zacne rzczy zakonu mego [Scripsi ei honorabilia legis] (lecz ie) poczytáli iáko (co) cudzego. *BudBib* Os 8/12, *Ios* 24/26, 3.*Esdr* 1/32[33]; *BudNT* 1.Cor 15/54; *CzechRozm* 73, 85, 91v, 100v, 101 [2 r.] (26); *ModrzBaz* 4v, 114, 142v; *SkarJedn* 134; *SkarŻyw* 93; *StryjKron* 260; *CzechEp* 46, 169, 203, 232, 282 (11); *NiemObr* 22 [2 r.], 74, 79, 144; [u Czechów] Vřząd piżze pozwy/ ięzykiem włafnem Czelkiem [...]; tężne ie vřząd rozfela/ á nikogo ná pozwie nie fzkáluie/ áni piżze rzczy nieflufznych/ y nie podobnych. *GórnRozm* F3; *Calep* 322b, 355a; *LatHar* 600; *WujNT* 193, *Luc* 22/37, 2.Cor 1/13, s. 576; *SarnStat* 1087; przytem y infze niektore rzczy/ do potężnego boiu náležące opifálem. *GrabPospR* Lv; *PowodPr* 22; Widzi mi się że w tym worku fą niektore rzczy śmiechem ále nie do śmiechu piśane *KlonWor* ded **2.

»babie rzczy płodzić« = *mówić jak baba* (I): Nie flucham cie bábye rzczy płodziłz *BielKom* F5v.

»rzczy poda(wa)ć (*a. oddać, a. znać da(wa)ć*); rzczy podawały (*a. podadzą*) się, (są) poda(wa)ne; rzczy poda(wa)nie« [w tym: o czym (2), czego (1), w czym (1)] = *res tractatae Modrz* [szyk zmienny] (25;3;8;5): *LibLeg* 11/49, 174v [2 r.], 175, 188; *KromRozm* I D, D4v; *KromRozm* II i, iv; lecz ty rzczy ktore pozły z

Duchá świętego [tj. księgi kanoniczne]/ závždy v nas máią być zacnieylze y w wicęzlzey powadze/ niżli ty co fą podáne od ludzi [tj. apokryfy]. *BibRadz* 1 481; *BielKron* 230v, 412v; *SarnUzn* B3; Ale do wynálezenia/ y podánia rzczy ludziom/ trzeba człowieká wziętego/ iżby to czo powie/ fzło w pořluch. *GórnDworz* C; *RejPos* 81, 164v; *BialKat* 41 [2 r.]; A ty rzczy ktore o prawdzie tey Ofiary Kościół Powłzechny nam podał/ pojął ie z Páńskich flow/ kiedy [...] tę Świętość Apořtołom záleciąc tak mowił: To czyńcie ná pámiatkę moię. *KuczbKat* 190, 5, 9, 30; *WujJud* 28v; *RejPosWstaw* [143³]; *CzechRozm* 100v, 253; *ModrzBaz* 1 [2 r.]; *SkarŻyw* 93, 456; *CzechEp* 130, 145, 185, 349; że fábuly przez Poety y Philozophy dla tego fą wymyřlone/ iżby prořtakom/ takim řpofobem podawały się rzczy potrzebne/ iáko owo dziećiom gorżki/ á zdrowy trunek/ miodem rodzice flodzą. *GórnRozm* N; *ActReg* 169; *LatHar* +5v; *WujNT* 717, 830, Ccccc2; *CiekPotřSředz* ?(4).

»rzczy (G) podeprzeć (*a. podpierać*), podparcie, podpora« [w tym: czyja (15) – „sw(oj)a” (14)] [szyk zmienny] (18;4:1): Abowim [luteranie i inni kaczerze] káždey rzczy piřmem/ á (yáko fye fámí buca) flowem bożym podpiráya *KromRozm* III A4; *Leop* Nn5; *Mącz* 104a; *CzechRozm* 21, 63v, 64, 67v, 98 (12); *CzechEp* 115, 128, 264, 364; *NiemObr* 82 [2 r.]; iż z Pánem zbáwicielem náżym difputuiąc/ nie gołymi flowy/ ále BOżymi/ y piřmem świętym/ fwoiey rzczy tenże sam řzpetny řzátan podpieřał. *ReszPrz* 10; Iefceř tu nie bárzo podpiřł rzczy twey/ hiftorią tą o Węgrzynie *GórnRozm* E4v.

»rzczy(y) pojąć (*a. pojmwować, a. przyjmować*); pojąć, pojęcie rzczy; rzczy(y) niepojęte, mogła być pojęta« = *causam accipere Mącz* [szyk zmienny] (28;1;8;4:1): *MurzHist* R2; *BibRadz* *4; poniewař nářá pamieć niemoże wżyřłkich rzczy poięć/ á málo ich ktore może zatrzymáć/ y zaledwie ku tey káždey zořobná dostáteczna iest *KwiatKsiąż* Hv, D3, E3, K2v; *Plumbeum esse in re aliqua*, Nie moc rozumem poyáć kórey [.] rzczy. *Mącz* 306c, 42c, 138a, 316d, 406b; *OrzQuin* Aa2; *SarnUzn* Bv; *GórnDworz* F8v; *RejPosWiecz* 91; *KuczbKat* 1, 10; *WujJud* 49v, 167v; *RejPosWstaw* [41³]; *BudNT* przedm b7; Człowiek zař z przyrodzenia fwoiego rzczy Bořkich [...] nie poymuie/ áni ich bez ducha Bożego wyrozumiewa. *CzechRozm* 2v, 2v, 49, 146v, 185, 223; *KarnNap* B4v; *SkarŻyw* 455; *CzechEp* 327, 376; *NiemObr* 91; Iż ćieleřne rozumienie o tym [Najřwiřszym] Sákrámenćie nie tylko nic nie pomaga/ ále owřzem wádzi ku poięćiu rzczy Bořkich/ y táieřnie niebieřkich. *WujNT* 333, 78 marg, 1.Cor 2 arg, 14, s. 582; *SarnStat* *6; *SkarKaz* 122a, 276b, 277a, 417a.

»(po)znać (*a. uznać*) rzczy; poznanie (*a. uznanie*), znajomořć rzczy; rzczy(y) mają (*a. mogły(-a)*) być poznane(-a)« [szyk zmienny] (18;7:1;3): *OpecŻyw* 119; *OpecŻywPrzedm* C4; *RejKup* f7v; *KromRozm* I Av; *BielKom* nlb 6; *BibRadz* *7, I 346, II 135d marg; *BielKron* 333v; Re perspectiva et cognita, Vznavłzy y wvaziwłzy rzczy. *Mącz* 251a; *OrzQuin* A2; *SienLek* 30; *GórnDworz* Gg8v; *KuczbKat* 1, 100, 235; *WujJudConf* 42v; *RejPosRozpr* cv; Ktorą rzczy iellić Bog da poznáć z flowá fwoiego/ tedy y to Chrifuřowe z niebá z řtápienie łączno poznář y wyrozumieř. *CzechRozm* 28v, 27v, 221; *ModrzBaz* 27v; *CzechEp* 233, 253, 367, 416; tak też Duch Boży znáiąc Bořkie rzczy/ muři być wněřzny y řpořitny Bogu *WujNT* 582, 582 [2 r.].

»rzczy(y) przynosić (*a. przynieřć, a. donieřć*) itp., roznoszący; rzczy(y) się doniosła (*a. doniesie, odniesione*)« [w tym: o kim (I)] = *poinformować, zawiadomić o czymř; negotium deferre Vulg; referre verbum PolAnt; res demanavit a. pervenit Mącz* [szyk zmienny] (12:1;2:1): *FalZioł* V 51v; Na thy rzczy chtore byl pan Soboczki przynosił, thack my Luthphibalza odpowedyřał. [...] *LibLeg* 9/51, 9/49v; *Leop* 2.Mach 4/44, *Act* 17/20; *LeszczRzecz* A5v; *BibRadz* *Ios* 14/7; Gránwellan od piřał/ iż Cefarř żadnych řmow oto niema s Papięzem/ áni ludzy żadnych řluzebnych przymuie/ nie wiem kto to takie rzczy o Cefárzu nie pewne roznoři. *BielKron* 224; *Mącz* 208b, 483b; *BudBib* 3.Reg 2/30; *BudNT* przedm b7v; *ZawJest* 12; *WujNT* *Act* 15 arg, 17/20; Bywáło o

tym po kilkã Séymów w kole Pofellkim, náwet przez Ich M. Pány Pofly do Królã Ie⁸⁰ M./ y do Senatu byly té rzeczy odniešioné. *SarnStat* 314.

»do rzeczy przystępować (*a. przystąpić*), przysć, pość; k(u) rzeczy przystąpić (*a. przystępować*), przystępowanie; w rzecz wstąpić« [w tym: czego (1), czyja (2)] = *redire ad propositum a. ad rem Calag; verba ad rem conferre, in rem praesentem ire Cn* [szyk zmienny] (11:3:2;7:1;1): *RejRozpr* D3; *KromRozm III* C5; *OrzRozm H4*; Niechay pirwey tym pánom odpowiem/ ktorzy piękność nie záwdy dobrã być powiedáia/ co kiedy vczyńię/ tedy y do rzeczy w.m. przydę *GórnDworz* L14v, D, F5; *WujJud* 5; *RejPosRozpr* cv; *StryWjaz* A3; A ták niezgody ná ftronę tym czáfem odłożywfyz/ do wtorey rzeczy przyftapmy. To ielt/ do zágadania żydowfkiego/ o vrodzeniu Iezufowym *CzechRozm* 149v, 32v, 139v, 146; *ModrzBaz* 81; *Calag* 569b; *StryKron* 76; *CzechEp* 326; *NiemObr* 6, 31; *KochBr* 150; Ale czás nam podobno w rzecz wftąpić/ á okázác to iuz do koncã/ czemu fye ia o rzeczpofpolitã náfze lękam. *KochWr* 26; *ActReg* 32; *JanNKar* C2v, D3; *SarnStat* 645.

»rzecz(y) rozbiarã (*a. rozebrać, a. przywieść ku rozbieraniu*); rozbieranie (*a. (roze)branie*) rzeczy; rzecz rozbierała się, rozebrana« [w tym: okolo czego (1), o czym (1)] = *disceptare, disputare, disserere, pensitare; disceptatio, disputatio Mącz* [szyk zmienny] (31;10;1:1): *BartBydg* 36; *KromRozm I* A2v; *KromRozm III* L8; fiedli záfze oycowie w Trydenćie ná Konciliu^m/ tãm rozbieráli rzecz o Pańfkim cieie/ iáko fie przemienia s chlebã w ciãlo *BielKron* 236, 129v, 232v, 235v, 406, 407v, 412v; Pensitator, Ten który wvazã á rozbiara rzecz/ Rozmyšlly. *Mącz* 288c, 39c, 90a [2 r.], 288c, 333b [3 r.], 336d [2 r.] (20); [trzeba, aby królowie i ksiãżeta] vmieli dobrze poznãć/ vważyć/ y rozebrãć kãždã rzecz v fiebie *GórnDworz* Gg8v, L8v, Eev, Ggv; *CzechRozm* 125, 129; *CzechEp* 40, 349, 416; ia tylko niektore rzeczy/ z liftu [ks. *Powodowski*] do Ie⁸⁰ Krolewkicy Mošći piãfne⁸⁰/ tãkże z przedmowy/ przedšię wziãwfyz rozbiarãc będe *NiemObr* 6, 6; *LatHar* 191, 321.

»rzecz(y) rozmyšlãć (*a. obmyšlãć*); rozmyšlanie (*a. obmyšlanie*) rzeczy; rzeczy mogã być rozmyšlany« [w tym: o czym (1)] = *rerum contemplatio Modrz* [szyk zmienny] (13;10;1): *OpecŻyw* 7, 35v; *OpecŻywPrzedm* C4v; *ForCnR* C3v; *BibRadz* *4 [2 r.]; *Mącz* 467b; *HistRzym* 71v; *KuczKat* 250, 280; Błogi małż który rozmyšla mãdrze zaene rzeczy [meditabitur bona] *BudBib Eccli* 14/21; *ModrzBaz* 8; [šw. *Dunstan*] ná niektórych inftrumenćiech/ ku rozmnożeniu nabożeńftwã/ y wdzięcznieyfzemu rozmyšlãniu rzeczy niebiefkich/ grawãl. *SkarŻyw* 507, 57, 202, 235 [2 r.]; *BielSen* 5; *LatHar* 190, 603; *WujNT* 130, 860; *SkarKaz* 85a; Wiele rzeczy w fercu fwym rozmyšlam: á myšlãc Boleię, y fãmego siebie trãpię *CiekPotr* 16.

»rzecz (roz)szyrzyć (*a. rozszyrzãć*)« [w tym: o czym (1), „sw(oj)a” (2)] = *omówić szeroko jakiś temat; rozgłaszcãc coš* [szyk zmienny] (6): [sã panie, które lubiã słuhać] kiedy kto zle przed nimi mowi o inych białyhglowach: [...] á gdy ná czo tãkowego nápadnã/ á dowiedzã fie czego trofzke/ to będã fzyrzyć onę rzecż/ będã wołãć/ áby wlyztek fwiãth wiedzial *GórnDworz* X; *CzechRozm* 179; *SkarŻyw* 391; *CzechEp* 269; teyze ia też wolności chcę vzyć/ áby mi to wolno bylo/ rzecz fwoię rozfzyrzyć y obiašnić *NiemObr* 31, 21.

»rzecz, o rzeczach twi(e)rdzić; rzecz utwierdzić (*a. utwierdzać, a. potwierdzać, a. potwierdzić*); rzecz utwierdza się, potwierdzona (*a. ućwierdzona jest*); potwierdzenie (*a. potwierdzenie, a. utwierdzenie*) rzeczy« [w tym: o kim (2), czyja (8)] [szyk zmienny] (21:1;8;1:4:6): *BierEz* D3v; *OpecŻyw* [61], 189v; ábowiem [ziele pięćpersf] czyni człowieka wymownego y przyjemne⁸⁰, tę rzecż wielki Woyciech twierdzi *FalZiol* I 102d, I 46a; *RejRozpr* B4v; *RejJóz* O6v; *KromRozm I* M2v; *MurzNT* 56; *BibRadz* 1.Tim 1/7; *BielKron* 116; Autores certissimos laudare possum Mogę pewne sklãdãcze ná to przywiešć albo niemi dowiešć/ á rzecz fwã potwierdzić. *Mącz* 186b; *Asseverare firmissime*, Mocnie ktorã rzecz twierdzić *Mącz* [390]b, 16a, 89b, 110c; *LeovPrzep* Bv; *RejAp* 27;

CzechRozm 160v [2 r.], 193; Lecż czãfu pokoiu [...] práwem trzebã walczyć/ niebronã. Chybã zeby fie tráfil tãki czãš/ izby fie ſpor žádnym ſpofobem rozãc niemogł bez oreža: iáko gdy ſwiãdkowie przysięgli roznã rzecż v ſãdu twierdzã [contraria affirmant]. *ModrzBaz* 63, 64v; *SkarJedn* 1; *SkarŻyw* 321; iz ſkoro co nowego á ludźiom niezwyčzãynego powiedzieli [apostolowie]/ tedy zãraz piſmo ſ. przytoczyli: á thãk nim rzecż fwoię vtwierdzãli. *CzechEp* 140, 139, 193, 194, 209, 213 (10); *NiemObr* 63, 132, 138; *WujNT* 314; *CiekPotr* 15; *SkarKaz* 117a.

»(u-, wy)ſlyšcć rzecż(y); (po)ſluhać (*a. naſluhać się*), (wy)ſluhanie, ſluhacz rzeczy; rzeczam przyſluhać się; ſlychana rzecż« = *audire rem PolAnt, Modrz; audire verba Vulg* [szyk zmienny] (43;16:3:1;1;6): *OpecŻyw* 11v, 91v; Ten [Jezus] byl [...] vczyćiel onych ludzi ktorzy radzi ſluhaia tych rzeczy koree práwdziwe ſã. *OpecŻywList* C2v; *BielŻyw* 41; *WróbZolt* 61/12; *SeklKat* G4, Zv; *HistAl* F7; *KrowObr* 2, 240; *Leop Deut* 5/27, 1.Reg 11/6, Is 66/8, Act 2/37, Hebr 2/1; PHILIP Mãcedońki Krol gdy mu powiedziano/ Ize od Nikanora zle rzeczy flyzãno/ Ktore mowił o Krolu/ ten mu dáry poſlał *RejZwierz* 4; *BibRadz* 1.Par 17/20, Is 48/6, Act 19/28, 2.Tim 2/2, Hebr 2/1; *OrzRozm* D4v, I3v, K3v; *BielKron* 35v, 42v, 139, 192v, 318v; *KwiatKſiãż* D4, D4v; *Mącz* 90a; *SarnUzn* Bv; *RejAp* 190v; Tãkowym tedy trefnoſciam ludzie fie rádzi bãrzo ſmieia/ iz thu iuz człowiek inã rzecż flyzly/ á nie tę korey czekał *GórnDworz* Q5, S2v; *GrzepGeom* N2v; *HistRzym* 15, 18v, 19, 21v, 23v (8); *RejPos* 38v, 64v, 183; *GrzegŠm* 17; też náfluchawfyz fie albo náczedlzy fie onych rozlicznych rzeczy/ fnãdnie rozeznãc czo cudnie piſka á co nikczemnie bęczy. *RejZwierc* 16, 91; *WujJud* a5; *RejPosWstaw* [143³]; *BudBib* Ex 2/15, 2.Reg 13/21; *CzechRozm* 107, 141v, 220; *ModrzBaz* 61, 132; *SkarŻyw* 28; *CzechEp* 160, 364; *ArtKanc* A7v, R18v; *WujNT* Luc 9/9; *WysKaz* 14; *SkarKaz* 417a, 418a [2 r.].

»rzecz(y) uważyć (*a. uważãc, a. rozważãc, a. rozważyć*), uważãcy; uważanie (*a. uważenie, a. rozważanie, a. rozważenie, a. poważanie*) rzeczy; rzeczy(y) uważyć się mają, rozważana (*a. mają być rozważone*)« [w tym: uważãc, rozważãc (1), uważanie, poważanie (1)] = *rationes deputare, rem cognoscere a. inspicere a. putare, res pensitata Mącz; cogitatum Calep* [szyk zmienny] (44:1;11;1:2): *LibLeg* 11/76v; *BibRadz* Eccli 16/22; Rozważyłem ty wlyztki rzeczy [Omnia haec tractavi Vulg Eccli 9/1] ſam w ſobie iãfnie/ iz ſpráviedliwi y mãdrzy/ y ich ſludzy ſã w ręku Bożych. *BielKron* 81, 112; *Mącz* 213a, 251a, 288c [3 r.], 289b, 333a (17); *SarnUzn* A3; *RejAp* 6v; *GórnDworz* Gg8v; *RejPos* 40v; *RejPosWiecz*³ 99v; przethoć podavam ty APOHTEGMA-TA/ to ielt krociuchnemi ſłowy dlugich rzeczy rozważenia *RejZwierc* 209, 155v; *RejPosRozpr* c4; *RejPosWstaw* [21³]v, [41⁴]v; *CzechRozm* 263v; máia te rzeczy być rozważone y poznãne [Sunt ... ea cognoscenda]/ ktore pieniężnã winę zbijaia/ á gównã ſtãnowia. *ModrzBaz* 27v; *SkarJedn* 290; *KochPs* 183; *SkarŻyw* 202; *CzechEp* 55, 205, 367, 369, 371, 416; *NiemObr* 102, 138, 152, 168; *Calep* 212a; *Phil* G; [šw. *Bernard*] trzy rzeczy w rozmyšlãniu męki Pãńfkicy wvazãć rádzi: to ielt hiftoryã y ſprávę męki: ſpofob znofzenia onych niezmiernych bolešci: á przyczynę tãk wielkich Pãná náfzego cięfzkošci. *LatHar* 260, 74, 81, 191, 325, 510; *WujNT* 193; *SarnStat* 144; *SkarKaz* 2a, 315b; *Czah-Tr* C4.

»rzecz(y), o rzeczach wiedzić; rzecz (nie)wiadoma; (nie)wiadomošć rzeczy; rzeczy, o rzeczach niewiadomy« [w tym: o kim (1)] = *incertum Vulg; comperta a. confessa res Mącz; rerum scientia Modrz* [szyk zmienny] (17:1;21;5;1:1): *BierEz* Cv; *OpecŻyw* 87v; *RejPs* 27v; *LibLeg* 11/134, 181; *SeklKat* S; *MurzHist* T4v; *GliczKſiãż* D6v; Ale iz ku zbãwieniu nie ielt rzecz beſpieczna przyſyęgãc komu o rzeczãch niewiadomych/ dla tego opiſãny ielt kftãł przyſyęgi *GroicPorz* f; *RejWiz* 126v; *Leop* *B4v, *Ps* 50/8, *Prov* 28/2; *BibRadz* Eccli 7/28; *BielKron* 4, 333v; zaprawdę piſmo á Xięgi ſã pewnã rozmaitych rzeczy pamiećia/ y wlyzfkich wiadomych rzeczy poſpolitã áptekã/ albo ſpizarnia. *KwiatKſiãż* Hv; Tes-

timonii dictio, Wyznanie rzeczy wiadomey. *Mącz* 86c, 119c, 241b, 303a, 337a; *OrzQuin* H4 [6 r.]; *GórnDworz* F7; *BiałKat* 71, 156; A też polpoltwu dołtatecznie wlyzftkich rzeczy wiedzieć ani potrzebá/ ani iest podobno. *WujJud* 182v; *WujJudConf* 256v; *RejPos-Rozpr* b3; *ModrzBaz* 8, 23v; *StryjKron* 155; *CzechEp* 55; *NiemObr* 85; *PudlFr* 53; *Calep* 94a; *GrabowSet* P3v; Siłá rzeczy wiemy z fámej trádiciey. *WujNT* Ccccc2; *SkarKaz* 38b; *GostCast* 32, 49.

»rzeszy (A) [na kogo] wieść (a. wwodzić), wyswiadczać; do-wodzić [na kogo] rzeszy (G)« = *rzucać oskarżenia, oskarżać kogoś [szyk zmienny]* (3:1;1): *KrowObr* 204; *GórnDworz* R3v; [Pan obie-cuje] iż błogółáwieni wiecznie będzycie gdy wam fwiát zlorze-czyć będzyc/ w wodząc ná was wlyzftki złościwie rzeszy kłamliwe dla imienia moiego *RejPos* 266v; [Zuzanna zawołała:] otho vmie-ram nic nie będąc winná tych rzeszy/ ktore ná mię či złościwie wiodá [non faciens quicquam quorum isti malignati sunt contra me]. *BudBib Dan* 13/43; Tedy rzekł Piłat [Jezusowi]: Nie flyzlyfz/ iáko wiele ná cię rzeszy wyswiadcziá? *LatHar* 697.

»wracać (a. (przy-, z)wrocić) się do rzeszy, k(u) rzeszy« [w tym: *około czego* (I), *czyja* (5)] = *wrócić do tematu; ad rem redire Mącz [szyk zmienny]* (12:9): *KromRozm I* 14v; *KromRozm II* n3; Ale przywroćmy fye ku náłfey rzeszy. (–) Dobrze. Ná tymeś był ftánł/ [...] iż gđzye go [porzádku apostolskiego] nie máłz/ tám nye yeft kołcyoł boży. *KromRozm III* L4, K7; Ad rem redi, Wróc fie zász k rzeszi. *Mącz* 353a, 105d; *SienLek* Ttt4v; Wráciáic fie tedy záfie do rzeszy/ thák powiedam *około ftroiu/ áby dworzánin* nic fie wdy od rzeszyáiu nie odftrelzał *GórnDworz* L7, O4v; *RejPosWstaw* 44v; *CzechRozm* 78v, 202; *StryjKron* 395; *CzechEp* 76, 115, 229; *Niem-Obr* 59, 106, 109, 146; Ale wráciáic fię do rzeszy od ktoryżem odftápił/ to iest od práwá wáfzego [...]: wfpomnię [...] *GórnRozm* Hv; *CiekPotr* 24.

»rzeszy(y) (wy)mówić (a. (roz)mawiać), mówiąc(y) (a. rozmawiający); o rzeszy(-ach) mówić (a. rozmawiać), rozmowa; rzeszy(y) (były) (wy)mówione(-a), mówili się (a. mówić się miała a. mogą) [w tym: *przeciw komu* (8), *o kim*, *o czym* (5)] = *loqui verbum PolAnt; de rebus colloqui Mącz [szyk zmienny]* (83:8;30:2;6:4): *BierEz* C3v; onij téz ijm powiedziałij ijj [Jezus] z mártwych wftál/ a iuz fie Piotrowi vkázál A gdy ty rzeszy rozmáwiali [Dum autem haec loquuntur *Vulg Luc* 24/36]/ ftánł pán Iezus w polródku ich *Opec-Żyw* 169, 21, 51, 62v, 167v, 176v; *ForCnR* B2v; *PatKaz III* 116; vidzial Pitagoras jednego w cziftim vbraniu á on mówił rzeszy nie poczfne á grube y głupie y rzekł iemu albo mow rzeszy ku twemu odzieniu podobne, albo fie oblecz w odzienie rowne ku twoim obyčziom. *BielŻyw* 32, 103; *WróbŻoht* L7v; *RejPs* 56; *LibLeg* 11/155v; *KromRozm I* Nv; *MurzNT Ioann* 16/33; *KromRozm II* a3v; Acz pod czás rzesz fpokoyną przeciw mnye mówili/ Wftákoż w fkrtyości ferc fwych zdradliwyie myllili *LubPs* 13v, Rv, Zv; *Krow-Obr* 234; *RejWiz* 133; [królowa Sába] przyllá do Krolá Sálomóná/ y mówiłá snim wlyzftkie rzeszy [locuta est ei *universa*] ktore miała w fercu fwym: y odpowiódál iey Sálomon ná wlyzftkie rzeszy ktore mu zádawálá *Leop* 3.Reg 10/2, *Deut* 5/27, 3.Reg 22/13, *Iob* 8/2, *Ps* 37/17, 100/7 (11); *RejŻwierz* 4; Ty wlyzftki rzeszy mówił [Haec omnia locutus est] Iezus przez podobieñfthwá onemu zgromádzieniu ludu *BibRadz Matth* 13/34, *Ios* 14/10, *Dan* 7/8, 20, *Hebr* 12/24, *Apoc* 2/8, 12, 18; *BielKron* 19, 29, 45v, 86, 436; Allegoria. Gdy ynłzá rzesz mowiemy á ynłzá rozumiemy *Mącz* 7a, 48d, 84c, 85d, 117a, 139d, 291c, 510b; *OrzQuin* Yv, Aa5; *SarnUzn* E7; *RejAp* 107; Przeto gđzy fie iuz ták w. miłofciám vpodobáło/ niechczę fie zbrániáć o ták zacney rzeszy [tj. o miłofci] mówić *GórnDworz* L18v, Cv, C8v, F8v, K5, K5v [2 r.]; Rv; *HistRzym* 19; *RejPos* 138, 234v; *KuczbKat* 340; *WujJud* a4, 221; *WujJudConf* 110v; *RejPosWstaw* 21v, 22, [143³]; *BudBib Gen* 32/19, 44/6, I 137a marg, *Iudic* 11/11, *Ps* 86/3, *Zach* 10/2; *HistHel* D3v; *BudNT Apoc* 13/5; Gdy fie ták co w gromáđę jednę wkłáda/ á nie mowi fie zofobná o ktorey jedney rzeszy: tedy to trudney może być porozumiano/ niź gdyby fie to ná jedney rzeszy zofobná pokazáło/ coby y o infzych miáło być trzymano. *CzechRozm* 231, A4, 54, 107v, 120v, 132v

(11); Krotkie zebránie wyłzfy mowionych rzeszy [Epilogus/ gđzie fię fpráwiedliwey woyny przyczyny powtarziáá *ModrzBaz* 127, 4v, 27v, 69, 98v; *SkarŻyw* 198; *MWilkhist* K2; *CzechEp* 54, 140, 283, 352, 412, 413; *NiemObr* 31, 138, 142, 147; *ArtKanc* A7v; *ActReg* 51, 131; Dissertatio – Długa rozmowa o rzeszi nieiakiey. *Calep* 333a, 364b, 395b; Bo iż Pan Bog wfzechmogący/ będąc nawylzłzá mądrofcia/ zwykl rzadko mowić/ y tylko rzeszy fwięto-bliwe/ y potrzebne: ták [...] *Phil* G, G; *OrzJan* 68; *LatHar* 163; *WujNT Matth* 12/34, *Luc* 22/65, s. 483 [2 r.], *Hebr* 3/5, *Apoc* 13/5; *SarnStat* *6; *SiebRozmysł* K2v; *KmitaSpit* Bv.

»rzeszy(y) (wy)myślić itp., myślący; rzeszy(y) zmyślone(-a) (a. wymyślone, a. wymyślane); wymyślenie (a. zmyślanie) rzeszy« [w tym: *o czym* (I)] = *cogitare rem Mącz [szyk zmienny]* (29:1;11:2): *BierEz* C3v, Q3; *OpecŻyw* 43, 78v; Wierze zkláday, wfzelkie rzeszy fubtelne wymyflay, w naukach ołobnych fie obieray *FalZiol* V 53; Aczkołwiek oni vporni wymyfláli łobie ná mię rozmáyte rzeszy potwarne *RejPs* 180v; *RejKup* m7v, o8v; *MurzNT Matth* 9/4, k. 111; *LubPs* 13v, K3v, L2, L3, N6; *GroicPorz* i4v; *KrowObr* 88v; *Leop Esth* 9/24, *Sap* 3/14; niech wnidá narodowie w dolinie Iozáfáth (marg) Niektorzy o tey dolinie wiele rzeszy wymyflili nie potrzebnych mieniáć iż to mieyfce iest gđzie Kryftus będzie fádził wlyzftki narody [...] (–) *BibRadz Ioel* 3/12, *Eccli* 16/22, *Matth* 1/20; *BielKron* 126v, 132; *GrzegRóżn* N2v; *Mącz* 59b, 104a; *GórnDworz* S8v; *RejPos* 225; *GrzegŚm* 30; Ey nie wierzę by to miał być narod człowieczy/ Co przeciw rodzicom fwym myllí tákíe rzeszy. *Hist-Lan* B3, kv; *SkarJedn* 241; *CzechEp* 39, 54, 232 [2 r.], 417; *NiemObr* 114; pátrząc ná fwé iáycá siłné/ Myślilem rzeszy moim zdániem pilné. Iestli mię chce mieć fezfęście w tym nierzádzie/ Niech mi da wedle proporciięj mądzie. *KochFr* 58; *WerGośe* 252; Przeczże fię narody zburzyły/ á ludzie prozne rzeszy przemyśláli [meditati sunt *inania*]? *WujNT Act* 4/25, *Matth* 9/4.

»rzeszy(y) wykłádać (a. wyłóżyć, a. przelóżyć, a. przekłádać); rzeszy wykłád, wykłádanie (a. wyłózenie, a. przelózenie), wykłá-dacz; rzesz jest przelózona« = *rem disputare Mącz; interpretatio sermonum a. verbi PolAnt; rem explicare Modrz [szyk zmienny]* (29:9:8:1;2): (*did*) Zephira przedfię vmawia Iozephá (–) Wierę fie y fáma wftydżę Iz cie takim dutkiem widzę Szyroko przekłádałz rzeszy A wfzytko chczelz mieć na pieczy *RejJóz* E6v; raczil my yeft ye⁸⁰ Kro. m. rolkazacz rzeszi nyekthore przed wáfcham Czeffar-łkam mczą przelozicz *LibLeg* 11/173; *KromRozm II* iv; *BielKom* nlb 5; *LubPs* ffv; *BibRadz* *3v; *BielKron* 103, 103v, 115v, 210v, 246v, 330v; Enarratio, Wyłózenie/ wyáfnienie trudnych á niewiá-domych rzeszy. *Mącz* 241b, 21b, 127d, 249a, 303a, 333b (9); *Orz-Quin* F4, F4v marg; *LeovPrzep* G3; *GórnDworz* O3v, S2v; *BiałKat* 193v; *KuczbKat* 59, 115, 320, 390; Coⁿfessionifte fáłzywie rzeszi wykłádaá *WujJud* 54 marg, 38v, L14; *BudBib Eccl* 8/1, *Dan* 7/16; *HistHel* C; *CzechRozm* 41v, 114v, 123v, 200v; *ModrzBaz* 100v, 132, 136; *CzechEp* 319; Ołtáteczna rzesz/ ktorá S. Athánázyufz w swoim Kredzie o S. Trojcy wyłóżył/ iest różność nieiáka tych per-son *LatHar* 379, 260, 381; *WujNT przedm* 31.

»rzeszy(y) (wy-, po-, z)rozumieć; rzeszy (D) wyrozumieć; o rzeszy rozumieć; rozumieć się ná rzeszach; wyrozumienie (a. zrozumienie, a. porozumienie) rzeszy; rzeszy(y) rozumieją się (a. porozumieć się mogła), rozumiane, wyrozumiale« [w tym: *o kim* (2), *około czego* (I), *czyja* (I)] = *causam accipere, rem tenere Mącz [szyk zmienny]* (44:4;1:1;2:2:1): *BierEz* F3v, P2; *OpecŻyw-Przedm* C4 [2 r.]; Dla zrozumienia rzeszi niżej opifanich trzeba wiedzieć iz wfzytkie fmyflly człowiece w głowie fá zamknone. *GlabGad* A5v, A2, E2; *RejPs* 27v; *LibLeg* 11/134v; *KromRozm I* G3; *MurzOrt* B; Lukáfz fpomináyc yáko im [apostolom] Pan mękę y zmartwychwftánye fwoye przepowýdáł/ A oni/ powyáda/ tych rzeszy nic nye rozumyeli. *KromRozm II* f2v, f2v, v2v; Trudno náleść ze wfzytkim człowieká/ Co we wfzytko vgodzi z dáleká/ Coby káżdey rzeszy wyrozumiał *BielKom* Av, nlb 4; *GliczKsiąż* O7; *LubPs* G4; Ty rzeszy ktore tu [prorok] przypomina nie mogą być o Ezechiafzu rozumiane *BibRadz I* 358d marg, *5v, *Matth*

13/51; *BielKron* 139v, 263; *KwiatKsiąż* E3, I4, L3v [2 r.]; *Mącz* 42c, 138a, 318a, 348d, 418b; *OrzQuin* H4; *LeopPrzep* bv; bo to nieledá rozum/ ktori może rzecz/ którą wżitycy iednáko w ten czas rozumieią/ ku inálfzemu wykłádu przyciągnąć *GórnDworz* P7v, F8v, X4v, Cc2; *GrzepGeom* B4; *RejPos* 81, 131; *RejPosWiecz*² 91, 94; *KuczbKat* 80; Iefli Pan Chrifus iedno dla tych vmár/ ktorzy mogą rzeczy około Wiáry doftátecznie wyrozumieć/ tedyc málo nieprozno w kościele prácuujemy. *WujJud* 182v; *WujJudConf* 251; *BudBib* I 445a marg; *CzechRozm* 3, 7v, 22, 27v, 146v (15); *SkarŻyw* 317; *CzechEp* 133, 187, 333; *NiemObr* 82, 85; *ReszPrz* 34; *GrabowSet* Y; *LatHar* 91, 663; *WujNT* 231 marg, 582; *SarnStat* *6 [2 r.].

»rzczy(y) (wy)rzczy; rzczy są rzczone« [szyk zmienny] (3;1): Letat^{us} fum i^a his quae dicta sunt mihi: [...] Vwefliłem fie z thych rzczy ktore mi rzcżono iże w dom boży mamy wnifc. *WróbZolt* 121/1; *BielKron* 462v; *GrzegRóżn* Lv; *SarnUzn* D2.

»rzczy wywodzić (a. (wy)wieść, a. rozwodzić), wywodzący; wywod rzczy, około rzczy, o rzczy; wywiedzenie (a. wywodzenie) rzczy; rzczy(y) się wywodły (a. mogłaby się rozwieść)« [w tym: o czym (2), czyja (5)] [szyk zmienny] (28;1:6:1:1:2;2): A nye piłmem że czárt fwoyę rzcż wywodził/ gdy páná nálfego kušif? *KromRozm* I M2, M3v; *KromRozm* II a4; *RejWiz* A5v, 143v; *RejZwierz* A2v; *BielKron* 226, 237; *Appositissimis verbis usus est*, Cziftemi słowy rzcż wywiódł/ pięknie mówił. *Mącz* 310a, 89b, [114]b, 206d, 215d, 231d [2 r.], 323d, 436b; *SienLek* Vuu4v; A gdy [dworzanin] trefi ná co trudnego/ áby fłowy ktemu fpofobnemi/ rzcż onę ták wywiódł/ żeby ią káždy poiąć/ á wyrozumieć mogli. *GórnDworz* F8v; *KuczbKat* 30; *CzechRozm* 9v, 207v, 209; *CzechEp* 48; fundáment wiáry *X(iędza) K(anonika)* iáko iefł zły/ to fię potym pokaże: gdy fię kilká dowodow/ ktorými rzcż fwą wywodził/ ná plác wyftáwią *CzechEp* 226, 123, 178, 180, 181, 247 (15); Argumentor – Wiwodze gruntownie rzcż wátpliwám, albo niewiádomám. *Calep* 94a, 93b; *GostGospSieb* +2.

»rzcż zaczynać (a. zacząć, a. począć); rzcż zaczyna się, zacząć« [w tym: o czym (2)] [szyk zmienny] (5;1:12): Arcessere a capite rem aliquam, Rzcż od początku począć. *Mącz* 14d; *SienLek* Vuu2v; *GórnDworz* Eev, li8v; Ale o tym dofyć/ do rzczy zácżety przyfłepuieć/ o látách Sáulowych. *CzechRozm* 139v, 50v, 78v, 149v, 236 [2 r.]; *CzechEp* 163 [2 r.], 229, 272, 364; *NiemObr* 59, 146; Alem ia od rzczy zácżety/ ná rzcż bárzo pierwfzey przeciwná/ niewiem iáko wftąpił: bo dobre wczynki z wiárá Lutherfką walczą *ReszList* 183.

»rzczy(y) zada(wa)ć; rzczy(y) zadane(-a); rzczy zadawanie« = oskarżać (oskarżyć); oskarżenie; *objectum, propositum* *JanStat* (7;6:1); *RejKup* aa7; Gdzie też [ks. Powodowski] poftępuie gniewem/ pomfły prágnieniem/ przeciw mnie y bráciey mey/ [...] y rzczy nieflufzney zádawaniem/ [...] to ia [...] prawdá y lfczyrością [postępować będe] *CzechEp* 6, 221, 337, 338, 342; [arcykapłan] fpytał P. IEzufá/ mowiąc: Nie odpowiedaľz nic ná te rzczy/ ktoreć ei zádawáią? *LatHar* 709; [ten, kto pozywa] iuz ma byď ták gotów/ iákoby wkazał rzcż byďż prawdziwą/ ktorą pozwanému záda. *SarnStat* 148, 144, 532, 823, 827, 1078, 1248.

»rzcż zamykać (a. zamknąć), kończyć; rzcż się kończy, zamknęła się; rzczy zamknienie, koniec« = *kończyć temat, reasumować* [szyk zmienny] (13;1:1:1:4:1); *SeklKat* T3v; *GliczKsiąż* M7, Q2; wżákże iż fie co innego zácżęło/ [...] przeto wolę rzcż zácżęťá kończyć á o tych niezgodách [obu testamentów] [...] potym pomylfić *CzechRozm* 149v, 33, 116v, 202v, 236; *SkarJedn* 3; Zamknienie tey rzczy z nápominiem wżytkich y *X(iędza) K(anonika)* fámeo *CzechEp* 259 marg, 22, 33, 238 [2 r.], 318, 327, 419, 420; [móglbym] kilkiem fłow tylko tę wżytkę rzcż zamknąć/ y Papieżá od wżytkiej zmyfloney wládzы odftrychnąć: á to tym krotkim dowodem [...] *NiemObr* 48, 116, 143.

»rzczy(y) (w sobie) zamykać (a. zamknąć), mieć, zawierać (a. zawrzeć), zamykający; rzczy(y) zamyka(ją) się, są, zawierają się, zamkniona, zawarta« [w tym: są i zamykają się (I)] [szyk zmienny]

(12:5:5:2;11:5:1:2:1): *SeklKat* S; Rzczy ták wyfokye á rozum ludzki przechodzácę/ ktore fye w piłmye zámýkáją/ fámy z fyebye trudne fá *KromRozm* II n4v; Argument [psalmu 31]. ROzmáite rzczy á bárzo powázne ten Pfálm ma w fobyę/ częścią dzykowanie/ częścią modlitwę/ częścią [...] *LubPs* Hv; *KrowObr* 44v; Zámkni krotkíemi fłowy wiele rzczy [In paucis multa] by cię zrozumiano *BibRadz Eccli* 32/10, *5v, I 218v; *Mącz* 91b; *RejAp* Dd; *GórnDworz* C3v; *RejPosWiecz*³ 96; *KuczbKat* 320, 345; *WujJud* Ll; *CzechRozm* 178 [2 r.], 179, 200; *ModrzBaz* 116v; *ModrzBazBud* ¶5v; *Oczko* [41]; ktore [ewangelie wg św. św. Marka i Lukasz] máią wiele rzczy tych ktore fię w Máttheufzá y Ianá S. náleść niemogá *SkarŻyw* 364; *CzechEp* 353, 383; *CzechEpPorz* **v; *NiemObr* 77; *WerKaz* 281; *GórnRozm* G [2 r.]; ktorebyś [te książki] mogli od rzczy/ ktore w fobie zámýkáją/ y od dziefiáci części/ ná ktore fá rozdzielone/ názwáć [...] *Pfalterium Decachordum*. *LatHar* +3v, kt, +12v, +++v, 66 marg, 69 [2 r.] (12); *WysKaz* 24; ták też czáfem pod profłym tytułem/ zámýkáią fię rzczy wielkie y powázne *KlonWor* ded **2v.

»w rzcżach(-y), o rzczy, z strony rzczy zgadzác (a. zgodzić) się; w rzcżach niezgodny; niezgoda rzczy, około rzczy« [szyk zmienny] (18:2:1:2;1:1): Tknę kilko rzczy w ktorých fye Lutrowye fnámi zgadzáją. *KromRozm* I L4, K2; *KromRozm* III E7v, E8v; *LubPs* Xv; *KrowObr* B; *BielKron* 208; *GórnDworz* Aa7; *WujJud* 72v, 127v, 194, 217; *WujJudConf* 72v, 235; Tedy Grekowie y Rzymiáne z ftrony rzczy wierze S. sfúzających zgodzili fię. *SkarJedn* 328, 37; Mowić tu teraz o tym nie będe/ iáko fię y w tym y w wielu infłych rzcżách nie zgadzá *X(iędza) K(anonik)* z fámy fobá *CzechEp* 93, 36, 186, 259, 336; *NiemObr* 175; *WujNT* 790; *SarnStat* 1284; Tegošmy zádáná miárá obaczyć nie mogli/ Aby fię y iákíey rzczy kiedy zgodzić mogli. *CzahTr* E.

Wyrażenia: »rzczy boskie (a. Boże), duchowne, niebieskie, święte, bogomyšne« [w tym: boskie i duchowne itp. (5)] = *res animi a. divinae* *Cn* [szyk 60:23] (42:18:18:9:1): Theologia, navka boskich tayemnych, bogomyšnych rzczy *BartBydg* 158; *BielŻyw* 95, 103, 140; *SeklKat* G4; *MurzHist* R2v; *KromRozm* II iv; Początek iefł mądrości/ bać fie Páná Bogá/ Náuká fwiętych rzczy/ iefł rozumu drogá *BielKom* B6; *KrowObr* 59; *Leop* ZZ3v; *BibRadz* *4 [2 r.], I 161a marg, 346, II 135d marg; *BielKron* 42v, 46v, 133, 133v; *KwiatKsiąż* D2v; *HistRzym* 71v; *KuczbKat* 1 [2 r.], 250; *WujJud* 38v, 167v; *RejPosRozpr* cv; Błogi małż [...] ktory z roftroponości fwey rozmawia o rzcżách sfwiętych [disseret sancta]. *BudBib Eccli* 14/21; ktory [Duch Boży] iefł rzczy niebiefskich duchownych napewnieyfzym wykłádczem. *CzechRozm* 123v; nie iefł też to człowiecza [spráwá przywieść kogo ku wierzeniu Bołkim rzcżám/ iefli mu ich BOG fáł nie obiáwi *CzechRozm* 146, 2v, 3, 15, 27v [2 r.], 49 (15); *KarnNap* B4v; Gdym był powiáda [Zofronius] w Cárorodzie/ w dálem fię z iednym zacnym człekiem około rzczy duchownych w rozmowę *SkarŻyw* 102; Miał tefż [św. Piotr z Werony] wielką chuć od Páná Bogá do duchownych y Bołkich rzczy: mowić o nich/ czytáć/ flucháć [...] to iego byľá potráwá y ochłódá *SkarŻyw* 372; [Epifaniusz] rzcż fwoię o rzcżách duchownych prowadził. *SkarŻyw* 454, 117, 202, 235, 252 [2 r.], 335 (12); *CzechEp* 103, 133; *NiemObr* 9, 82, 85, 170; dzień/ lub wżytek/ lub część iego wielką/ ftraw ná rzczy Bołkich wvázaniu y rozbieraniu *LatHar* 191, 113, 190, 603, 663; [św. Augustyn] vcy/ iż o Bożkich rzcżách pewnym fpofobem od ftáfłzych podánym/ y zwyczáynymi fłowy mowić mamy *WujNT* 735, 130, 333, 580, 582 [5 r.], 615, 860, Xxxxx3; *PowodPr* 51; *SkarKaz* 43b, 85a, 277a.

»głębokie(-a), wysokie(-a) rzczy(y)« [w tym: wysokie i głębokie (I)] [szyk 24:13] (19:19): *OpecŻyw* 51; *PatKaz* II 51v [2 r.]; Głębłfych nad fię rzczy niebaday [Altiora te ne quaesieris *Vulg Eccli* 3/22] a czoć Bog rofkazał to zawłfe rofmyflay. *SeklKat* A5; Iedno blažnyczno pofluchay Rzczy głębokych nieruchay. *RejKup* Kv, f3v; *KromRozm* II n4v, v2v; *KromRozm* III B8, N7; *LubPs* hh2; *BibRadz* *4; *BielKron* 46, 46v, 124v; Nie obiecałmci ia wam

powiadać o rzeczach wyfokich/ w głębokiéy Teologiiéy zámknionych *OrzQuin* M, H4; *SienLek* 30; *GórnDworz* N3, N4, Bb7v, Dd8; [*Judzie prości*] ciefzyli fie niekthoremí podobieftwy fwieckiemí/ myflac o tey troiákości perfon Bołthwá iedinego. [...] Acz to flába nádzieá ku podpárciu rozumu człowieczégo w ták głébokich rzeczách *RejPos* 149, A6; *RejZwierc* 182; *CzechRozm* 245; *Oczko* 9v; *SkarŻyw* 201, 317, 543; *CzechEp* 192, 228; *LatHar* 81, 373 *marg*; *WujNT* 330; A Bozka Duchá ś. náuká/ máieć rzeczy bárzo wielkie/ wyfokie/ prawdziwe y niepoięte/ o flowá nie dba/ y owflzem proflá y nízká wymowá wielkość y máieftat prawdy fwey pokrywa *SkarKaz* 122a, 122a.

»rzczy(y) główniejsze (głowna(-e)), przedni(e)jsz(e), czelne (czelniejsze)« = *caput, prima Cn* [szyk 15:8] (9:9:5): *RejKup* aa3v, aa4; A nye mnimay/ áby mále roznice myedzy nimi [*Iuteranami*] były/ á ná ktorych málo należy. Y owflsem o czelnych rzeczách náfléy wyáry. *KromRozm* I G2; *KrowObr* Qq4; *BielKron* Kkkk2; *RejAp* Dd; Regeftr przednieyflzych rzeczy/ ktore te Książki w fobie zámýkáie. *WujJud* Ll; Trzym przednieyflze rzeczy obaczył/ ktorymi [*Żydzi*] wiáry fwey podpierałi/ y oné náđ infze wyfláwiáli. *CzechRozm* 67, 186v, *, *2 žp; *SkarJedn* 106, D3; rácz W.M. wieđzieć iz trzy tylko rzeczy głównieyflze biorę przedsię/ y ony ná troie książek dźiełé. *CzechEp* *4; y tákíe flá między nimi niezgody około rzeczy przednieyflzey/ á práwie fundáméntálney. *CzechEp* 259, 111, 151; *CzechEpPorz* *4v; *NiemObr* 7, 71; *WujNT* kt, Xxxxx; A gdźieby fie Vizia niezgadzáłá *in essentialibus* w przednich rzeczách [...] Tedy z téy przyczyny y pozew, y *causa* oná wniwecz fie obráca *SarnStat* 1284.

»rzczy(y) jasna(-e)« = *res clara, perspicuum Mącz, Cn; note est Modrz* [szyk 24:15] (39): Ale nye trzeba wye flow/ áni dofláđow około rzeczy yáflney *KromRozm* III H4v, C; *GliczKsiąż* E6; *Mącz* 227d, 418b, 446a; Aby bylá rzecz iáflnieyflza dokláđá Duch s. Ianowi fwiętemu w Táiemnicach fwoich/ czo to iest zá Bábilon/ y co fie z nim dźiáć má. *RejAp* 143v; Inych drobnych rzeczy nie wflpomínam/ bo flá iáflne/ iáko to/ áby fie dworzánin nie wydawał zá wielkiego żárłoká: zá wielkiego pijánice *GórnDworz* N2v, F7; *BialKat* 96, 101, 178v; *RejZwierc* 191v; *WujJudConf* 248; *BialKaz* C; Ale wtak iáflney rzeczy fzkodá czáflu y słow tráćieć *BudNT przedm* b3v; A iz y tám w iáflney rzeczy/ ktorey fie y flepy domáćć może/ znácznie lozeff lżwánkował: tedy [...] *CzechRozm* 170v; Infze rzeczy vmyflnie opufzczám przez fie iáflne/ o ktorych [...] wiefz dobrze/ że cieć o nich nie trzeba/ iáko Zaká w fzkole wyuczáć *CzechRozm* 180v, 31v, 234, 267; *ModrzBaz* 23v; *CzechEp* 19, 154, 171, 176, 187 (13); *CzechEpPorz* **2v; *NiemObr* 68; *Orz-Jan* 25; *KlonWor* 39.

»rzczy(y) jawna(-e)« = *manifestum Vulg, Cn; res (per) celebrata Mącz, Cn; perspicuae et evidentes res Mącz; testata res Cn* [szyk 6:4] (10): Druga rzec też fláđ iawna iest [*Habes secundo*] iz Wandali Swewi y Burgundy byli z Germaniey nie Sarmatowie ani Scitowie. *MiechGlab* 49; *Leop* Deut 29/29; *Mącz* 45d, 494c; Gdyż ták przyrodzenie náflze fpráwiło/ ábyflmy z iáwnych y wiadomych nam rzeczy/ poftępowáli ku rzeczam táiemnym y niewiadomym *OrzQuin* H4; *RejPos* 81, 111; *CzechEp* 195; *NiemObr* 121; *Wys-Kaz* 33.

»jedna(ż) rzec« = *ten sam temat, ta sama kwestia; to samo; eadem sententia, idem Mącz; idem sententiarum tenor Modrz; una res, unum Cn* [szyk 24:1] (25): Bucerus czáfem z Sákrámentarzmi przećiw Lutrowi/ czáfem przećiw nim z Lutrem dźyerzy o yedneyże rzeczy. *KromRozm* I H4; *KromRozm* II d4, q2; Epitome, Latine, Commoratio, figura est, Gdy o yedney rzeczy/ dlugo rzecz bywa prowadzona. *Mącz* 106d, 33d, 86c, 233a, 438c, 441d, 453c [2 r.]; *OrzQuin* Aa5; *GrzepGeom* P2v; [*Pan chciał*] ábychmy wflzyfcy iednę rzec mowili/ y odfłzczepieñftwá áby między námi niebyły. *WujJud* 221; *CzechRozm* 128, 149v, 150 [2 r.], 152v, 158v, 262; *ModrzBaz* 116v; *SkarJedn* 21; *CzechEp* 262; *NiemObr* 138.

»mała(-e), maluchna rzec(y)« = *res parva PolAnt* [szyk 7:1] (7:1): *BibRadz* 1.Reg 25/36; ieflize nieiáki poftępek chcemy w nau-

kach mieć/ [...] mamy fie oto pilnie flarać/ yżebyflmy fie fzkáradnie w mnieyflzych rzeczách niepotknełi/ gdy fie wflpinamy do wieflych. *KwiatKsiąż* I; *SarnUzn* F7; *BudNT* Ii; *NiemObr* 101; (*marg*) V Philozophow flow dofyć bez rzeczy. (→) Philozophia y máđrość flwiecka/ máieć rzeczy nízkie/ mále y niepewne/ flowy dlugimi y wydornymi nágradza/ y wdátná fie czyni. *SkarKaz* 122a; Proflę/ odnieś wflzytko/ [...] Niezámilczay namnieyflzyé iákoś flwiadom rzeczy. *GostCast* 74, 10.

»rzczy(y) (nie)pewna(-e), nieomyflna« = *certum, firmum Vulg; exploratum Mącz* [szyk 19:19] (35:3): *BierEz* H3; *MiechGlab* *5v; *LibLeg* 10/153, 11/135v, 138; *RejKup* c7v, f7v; *MurzHist* T4v; *KromRozm* III C; iáflnie fie to pokázuie/ że thylko cztery Ewángelie máieć być przyięte/ á wfllytkie niepewnych rzeczy bayki/ vmárlym ráczey kácerzom/ níżli kościelnym żywym máieć być flpiewáne. *Leop* *2v, *Ier* 33/3, *Act* 21/34; *BibRadz* *Eccle* 7/28, I 373d *marg*, 2.Mach 1/34; *BielKron* 224, 302, 324v; Ad te explore scribe, Piłzę ku tobie pewne y doflwiádczone rzeczy. *Mącz* 306b, 306b, 391a; *OrzQuin* H4; *RejAp* 190v [2 r.]; *WujJud* 127v; *BudBib* Tob 14/6, 2.Mach 1/34; *CzechRozm* 234, 260v; *MWilKHist* I3v; *CzechEp* 54, 97; *KochFr* 46; *ZawJeft* 12; *SkarKaz* 122a; *CiekPotr* 16; *KlonFlis* H3v; [*bogini*] Vacuna nići przędlá baykami fie báwiác, Dziwne rzeczy, y pewne y niepewne práwiác. *KlonWor* **v.

»rzczy(y) niepodobna(-e), zmyflona (a. wymyfl(o)ne), fałszywa(-e), nieprawdziwa(-a), niesłuszna, nieprawe« [*w tym: zmyflona a nieprawdziwa (I) = kłamstwo, fałsz, nieprawda; wymyfl; falsa HistAl, Mącz; fabulosum (est) Miech; verbum mendacii PolAnt; commentitia res Mącz* [szyk 18:14] (14:8:5:3:2:1): *BierEz* G2v; *OpecŻywPrzedm* C4; A gdyż wflzytek fwiat wypifuiác, [*niektórzy historycy*] powiadaie aby rzeki Tanais, wolha, Dzwina z tich fie gor pocźynały, to iest Falz á rzec zmyflona. *MiechGlab* 61, 62; Ktorey [*królowej*] Anektánábus rzekł/ wiele rzeczy fałszywych powiadaie [*Falsa multa loquuntur*]/ á wflzákze po dlugim czáfie tho fie wypelni cos rzeklá *HistAl* A3v, B3; *BibRadz* *Ex* 23/7, 4.Esdr 4 arg; *BielKron* 54v, 61, 62, 127, 396v; *Mącz* 61c, 117a; *LeovPrzep* a3v; *GórnDworz* O5v; *RejPos* 234v, 271; *CzechRozm* 29v [2 r.]; Y wvierzylá czártu oná niewiáftá [*tj. Ewa*]: [...] chciała wiele vmieć á Bogiem zoftáć. O oplákána niewiáfto/ iáko tákim rzeczm niepodobnym wiáre dáiefl? *SkarŻyw* 261, [197]; *CzechEp* 6, 342; *ReszPrz* 84; *GórnRozm* F3, Mv; *WujNT* 647; *SkarKaz* 418a [2 r.]; y dla tegofż zwykly Pufzczáć o ludziách dobrych wieści rozmáyte, Twierdzić pod przysięgami rzeczy nieprawdziwe *CiekPotr* 15.

»rzczy (nie)podobna ku wierze(niu) (a. do wiary)« = *probabilitas Mącz* [szyk 2:2] (4): *KrowObr* 130v; *Mącz* 323d; *GórnDworz* B3; Niepodobná do wiáry bráćie rzec powiádafl. *CiekPotr* 45.

»rzczy(y) (nie)potrzebne(-a), pożyteczne (a. użyteczne)« = (*per*)-*necessaria, res necessaria Modrz* [szyk 32:22] (43:11): Pocźynáie się rozliczne á známienite Báśni [...] z ktorych możemy wziác nieiáki pożytek ku [...] náuczeniu rzeczy niepoftolitych á pożytecznych. *BierEz* H2v; *FalZioł* +2v, V 96; [*Varro Marcus*] wiele ksiąg po fobie zoftawil, z nich niektore vzyteczne rzeczy tuto polożone flá. *BielŻyw* 128, 8, 11, 13; *LibLeg* 11/49, 165v; *RejPs* 56; *MurzHist* A2; *KromRozm* II f3; *BielKom* nlb 4; *GliczKsiąż* G; *GroicPorz* p4; *BibRadz* *Is* 48/17, I 461a *marg*; Piłáli też [*nasi pierwsi kronikarze*] rzeczy wiele niepotrzebnych/ iáko o fundáciách kościelnych/ [...] wfi kłáftorne/ y gdziekolwiek dzieflęćiny máieć/ co tu niemiáło nic czynić. *BielKron* 334, 4, 348v; *OrzQuin* A2, Aa5; áczefmy to y pierwey mowili: ale niewáđzi rzeczy potrzebney powtorzyć. *SienLek* 18v, Vuu2v; *GórnDworz* T7v, Bb8; *RejPos* 337; *BialKat* 153v, 193v, 221; *RejZwierc* 20; *RejPosRozpr* b3v; *BudNT przedm* c4v; *PapPrPan* Cc3v; *ModrzBaz* 1, 21, 24, 83v, 142v; [*papież modlił się, aby św. Piotr*] niedopufzczáł ná niegodnego potomká flwego żadney omyflności/ w ták rzeczy trudney á flkrytey á kościolowi Bożemu do wflpokoienia potrzebney. *SkarŻyw* 318, 252; *StrykKron* 145; *CzechEp* 71; *NiemObr* 85; *GórnRozm* N; *GostGosp* I; *Phil* G; *LatHar* +5; Więć y przywileiów potrzebnych ktemu przyložylem/ y *Arborem Confanguinitatis* y *Affinitatum*, y innych wiele rzeczy potrzebnych

przydałem. *SarnStat* *4, *5, *5v, 159, 1262; Młodemu też by namędr-
 lżemu/ nie przyłoi fłare nauczać/ ale ich o rzeczy potrzebne pytać
SkarKaz 42b.

»rzecz(y) (nie)wątpliwe(-a)« = *res ambigua* *Modrz*; *ambigua*
JanPrzyw [szyk 16:2] (18): Numidylykego kroleftwá biłkupy w Afryce
 [...] pochwała Dámázus papyeż/ iż o rzeczach wątpliwych do nyego/
 yáko do głowy/ [...] fye vćyekáli. *KromRozm III* O8; áná drugim
 pofadzeniu [doktorzy] mieli rzeczy wątpliwe rozbiéráć około piłma
 śwíętego. *BielKron* 235v, 335, 337v; *GrzegRóżn* H3; Res controversa et
 plena dissensionis inter doctissimos, Rzecz wątpliwa fwarliwa á o którą
 fie vczeni ludzie nie mogą zgodzić. *Mącz* [489]a; Siłáć przed tym w
 Kościele Powfzechnym rzeczy wątpliwych było/ o których teraz
 żadne⁸⁰ wątpienia niemáć. *WujJud* 28, 28, 117v; *ModrzBaz* 132;
CzechEp 323; *Calep* 93b, 94a; *GrochKal* 18; *WujNT przedm* 19;
SarnStat 890; *SiebRozmysł* F3.

»rzecz(y) nowe(-a)« = *nova* *Vulg*, *PolAnt*; *novae res* *Cn* [szyk 6:6]
 (12): *FalZioł* V 51v; *MurzNT* 108v; CO mamy dżyerzeć o Lutrowey
 náuce/ y wyla inych także wfłetcnych ludzi/ ktorzy nowe á
 nyezwyčajne rzeczy około Wyáry [...] wtaczáją *KromRozm II* av;
BielKom F8; *Leop Act* 17/20; *BibRadz Is* 48/6; Kronika. tho ielth/
 Hiftorya Swiátá [...] z rozmaitych Hiftorykow [...] wybierána y ná Polłki
 ięzyk wypifána dołháheczniey niż pierwey/ s przydáním wiele rzeczy
 nowych *BielKron kt*; *OrzQuin* Yv; *CzechEp* 232, 233 marg; *WujNT Act*
 17/20; *SkarKaz* 417a.

»rzecz(y) prawdziwa(-e), ist(n)a(-e), prawa(-e), podobna ku praw-
 dzie« [w tym: *ista, prava (I), ista a prawdziwa (I)*] = *prawda; twie-*
rdzenie zgodne z prawdą; *verum* *Miech*, *Mącz*; *veritas rei* *JanStat*,
JanPrzyw; *veritas* *PolAnt*; *axioma, enuntiatio, verisimilis res* *Mącz*
 [szyk 29:22] (41:9:2:1): *OpecŻywList* C2v; *OpecŻywPrzedm* C4;
MiechGlab 64; *LibLeg* 11/165v; *MurzNT* 199 marg; *GliczKsiąż* L3;
BibRadz Deut 13/14; wiele inżych rzeczy piłáli Zydowie o tym Krolu
 [o legendarnym popie Janie]/ kthore nie godne fą piłania/ gdyż więcey
 fą pletliwie niż prawdziwe. *BielKron* 462v, 139; *KwiatKsiąż* C3, L2;
Mącz 49a, 254b, 391a, 394a; *RejAp* 161, 190v; Pátrzciefł w.m. iáko
 tho foremny fpołob zátrefnowánia/ [...] bo w tey mierze/ y zmyślić co
 thákowego nie wádzil/ y do rzeczy prawdziwey nieco fwego przy-
 czynić/ á trofżkę iklámáć wolno. *GórnDworz* O5v, N6, O5v; *HistRzym*
 36v; *RejPosWstaw* [143³]; *BudNT przedm* c4v; *CzechRozm* 69, 191v;
PapPran Cc3; *SkarJedn* 340; *SkarŻyw* 97, 166, 249; *MWilKHist* I2v;
StryjKron 380; *CzechEp* 54, 213, 263, 337, 405, 412, 413; [anioł]
 WSzedł ku pánnie czyfłey/ mowiąc rzeczy ifte/ bárzo vćiefłone/ nigdy
 nielýcháne/ żadnemu człowiekowi. *ArtKanc* A7v; *KochProp* 13; *ZawJeft*
 12; *OrzJan* 40; iż iáko wiele który Mytnik od [tych] [...] którzy fą
 wolni od Mytá/ Clá wycięśnie/ niech im ono dwoiáko zápláć: którą
 winę Sędzia [...] dowiedziawłży fie prawdziwey rzeczy [cognita rei
 veritate *JanPrzyw* 43]/ niech wyciąga. *SarnStat* 943, 148, 772; *Powod-*
Pr 47; *SkarKaz* 122a; wiem że cię obrulży do mnie rzecz prawdziwa/
 Ale ia o to nie dbam gdyż to prawdá żywa. *CzahiTr* Iv, G3v; *Klon-*
Wor 47.

»rzecz(y) ([czemu]) przeciwna(-e)« = *contrarium* *Modrz*, *Cn* [szyk
 47:8] (55): *SeklWyzn* 4v; yákoż fą ci/ ktorzy fye dádzą fyllęć/ iż wola
 nic nyewyerzyć ponyewáłz ci ktorzy roznych y przeciwnych fobyce
 rzeczy vczá/ yednáko piłmem S. náuki fwey podpyeráją. *KromRozm I*
 M4v; *MurzNT* 18v; *KrowObr* 234; *OrzQuin* E4v; *SarnUzn* C6; *Górn-*
Dworz Rv; Heretyk ten ielst; który fie Kościólowi Powfzechnemu vpor-
 nie fprzećiwia/ y śmie vczýć rzeczy temu Kościólowi przeciwnych.
WujJud 20; *WujJudConf* 36; *BudNT przedm* b3, k. Kk3; iż to ielst
 popolite Zydowłkie mniemánie/ żeby obrzelka wiecznie miáłá trwáć
 [...] ále tego fłowem Bożym niedowiodá: owłzem fie rzecz przeciwna
 temu iáco pokázáć może. *CzechRozm* 73v, 36, 54, 56v, 62v, 85 (15);
 Iście ielłi ten dobrze czyni/ który fie mści/ tedyć źle czyni/ który zá-
 niedbawa mścić fie: korey rzeczy przeciwną vkazalem/ nietylko z pił-
 má ś: ále też y z Filozofiey wyrokow. *ModrzBaz* 62v, 64v; *StryjKron*
 385; *CzechEp* *4, 7, 31, 55, 158 (16); *NiemObr* 22, 41, 63, 132; *Resz-*
Prz 59; *ReszList* 183; *LatHar* +4v; *WujNT* 140; *WysKaz* 30; *Skar-*
Kaz 81b.

»skryte(-a) (a. zakryte), tajemne(-a) (a. tajne), (tajemnie) zwi-
 ezane rzecz(y)« [w tym: *tajemne a zwierzone (I)*] = *tajemnica; in-*
formacja poufna; *abscondita* *Vulg*, *PolAnt*; *occulta* *Vulg*; *munita* *Pol-*
Ant; *commissum* *Mącz*; *recondita* *Modrz* [szyk 18:14] (18:12:3): *FalZioł*
 [*8]v; *BielŻyw* 41; *MurzNT Matth* 11/25, *Luc* 10/21; Kto táiemną rzecz
 wyda/ iáko krámazr bywa/ Ale wierny przyacieł/ táiemftwo zákríwa.
BielKom B7v; *LubPs* gg5v; *Leop Deut* 29/29, *Ps* 50/8, *Matth* 13/35;
 Otworzę vfthá moie w podobieñftwách/ y opowieñm fkryste rzeczy
 [eructabo *abscondita*] od záłozenia swiátá. *BibRadz Matth* 13/35, *Ier*
 33/3; *OrzRozm* D4v; [Joab rzekł do Abnera:] podż zemną ná ftronę/
 mamci rzeczy táiemne od krolá powiedzyc. *BielKron* 69v; *KwiatKsiąż*
 E3v; *Mącz* 66d, 225d, 254b; *OrzQuin* A2, F2, F4v marg, H3, H4 (8);
LeovPrzep F3v; *HistRzym* 55; A Iż tu o wielu rzeczách rołpráwuieñm/
 nie ták podobno trudnych á táiemnych/ iáko potrzebnych: przeto
 niechay niebędzie zdrožno/ o wviárowáníu y gáłżeniu požogi popolite
 náuki tu polożyć *ModrzBaz* 83v; *SkarŻyw* 98, 318; [grzechy przeciwko
 VIII przykazaniu:] Spowiednych grzechow obíáwienie. Rzeczy táie-
 mne zwierzonych fzkodliwe inżym opowiedzenie. [...] *LatHar* 118;
WujNT Matth 13/35.

»rzecz(y) trudne(-a) (a. zatrudnione(-a))« = *difficile* *PolAnt*, *Vulg*;
res contorta a. difficilis *Mącz*; *res laboriosa* *PolAnt*; *arduum* *Modrz*
 [szyk 39:15] (54): *KromRozm I* M3; *KromRozm II* f3, n4v, o2; Miłi
 krzelczáñy przifchedlem thu abich wam powyedział o panv bogv.
 Alycz to fcha trudne rzeczy *LibMal* 1554/189v; *RejZwierz* A2v; *Mącz*
 181a, 241b, 408b, 459b; bowiém onych trudnych á fkrystych rzeczy/
 których rozumem sięgamy/ nie może profły á niećwiczoný náukámí
 człowiek łatwie poiąć. *OrzQuin* Aa2, F2, H4 [2 r.]; T; *SarnUzn* Gv;
LeovPrzep F3v; *RejAp* 3, 46; *GórnDworz* C7v; *RejPos* 271; *BielSpr* cv;
 Bo fie do tego Biłkupá włżyfcy fłárzy Oycowie y Biłkupi śwíęci/ w
 rzeczách trudnych około wiáry/ iáko do naywyzżzego Páterza vćiekáli
WujJud 125v; Trudnieyżych rzeczy niłzi im iłpoftáć mozełz nie py-
 tay fie/ á tych kore przewysłzáią siły twoie/ nie baday fie głupi. *Bud-*
Bib Eccli 3/21, c3, *Eccli* 1/8; *BudNT 1.Petr* 3/16; *CzechRozm* 29v, 205;
ModrzBaz 83v; Są káznodzieie/ co rzeczy trudne y fzkolne ná kazánie
 niolá: y mniemáią áby ludzie vczyli [...]; á oni łami siebje dymámí
 páfá: czći prózney fwey [...] fzukájąc. *SkarŻyw* 312, 201 [2 r.]; 202, 312,
 317, 318 [2 r.]; *NiemObr* 81, 93; *GórnRozm* Mv; *LatHar* 380; *WujNT*
 519, 2.Petr 3/16, s. 814; ielłi które rzeczy w przerzeczoných
 przywileiách były trudné [si quae obscura *JanPrzyw* 13]/ tedy będą
 obíáñione: á które były wątpliwé/ wątpliwość im będzie odiełta
SarnStat 890; *SkarKaz* 81a [2 r.]; 117a, 275a [2 r.]; 276b, 417a, 580a.

»widome(-a) rzecz(y)« = *pewny argument, niezbity dowód* [szyk
 4:2] (6): Ale kiedy ty widomymi rzeczámí iáwnie y iáñnie ná Káćerzá
 poiedzieñf/ vftąpić ci plácu muśi. *OrzQuin* Aa2, Aa2 [2 r.]; Aa2v, Aa3v;
 (marg) Dobry fie fzerzy á zły łam zginie. (–) A izby to prawdá byłá/
 puśmy iuz choiciay piłmo ná ftronę/ á vczynmy łobie w tym fpráwę
 rzeczámí iáñnie widomemi. *RejZwierc* 40.

»wielkie(-a), niemála rzecz(y)« = *grandia, magna* *Vulg*, *PolAnt*;
seriae res *Modrz* [szyk 40:29] (67:2): *OpecŻywPrzedm* C4; *RejKupSekl*
 a3; *KromRozm II* f4v; *KromRozm III* A3; *DiarDop* 111; Náucz y fie kto
 czyta/ od niey [mądrości] wielkich rzeczy/ Ktore trzeba z rozumem/
 mieć ná dobrej pyecz y *BielKom* B4v; *LubPs* G4; *Leop Iob* 39 arg, *Ps*
 37/17, *Ier* 33/3, 50/11, *Iac* 3/5, *Apoc* 13/5, ZZ3v; *BibRadz Ier* 33/3, *Dan*
 7/8, 20, 4.Esdr 6/31; *KwiatKsiąż* 1; *Mącz* 85d; *OrzQuin* H4, Mv, Yv;
SarnUzn B7; *RejAp* 107; Wielkich rzeczy/ á powážnych/ niechay
 [dworna pani] w krothochwilną rozmowę nie wthacza: áni w powážną
 rozmowę/ zártow. *GórnDworz* X2, C3v, Ggv; *GrzegGeom* A4v; Tu w
 máłym piłnaniu vyrzylz rzeczy wielkie *GrzegSm* ktv, 13; *WujJudConf*
 235; *RejPosWstaw* [143³]; *BudBib* c3, *Eccli* 3/23; *BudNT Apoc* 13/5;
StryjWjaz A2v; *CzechRozm* A2v, A4, 133v, 226; *ModrzBaz* 132;
ModrzBazBud ¶5v; *SkarJedn* 340; kore [pisanie św. Tomasza z Ak-
 wimu] ácz ielst wedle onych czálów w fłowech nie dworne/ ále rzeczy
 wielkich y głębokich [...] pełne. *SkarŻyw* 201; [chcę] piłáć/ o rzeczách
 wielkich/ powážnych y śwíętych/ bo o Bogu iedynym prawdziwym
CzechEp 103, 151, 285, 337, 412; X(iádz) K(anonik) w rzeczy wiel-
 kiey/ y powážney śmiechem nárabia/ y niewiem kedy to wyczýłá/ áby

Antychryft ná pialku fwoie miezkanie mieć miał. *NiemObr* 173, 71, 73, 101; Bo y w wielkich rzeczách dla tego Formularze fã/ aby człowiek wfzytkiego w głowie nie nošil *GostGosp* 1; *LatHar* 163; O iako wielkie rzeczy o tobie powiedžiano y nápiřano/ ťwięte niebiełkie miałto Hieruzalem. *LatHar* 600; *WujNT Iac* 3/5, *Apoc* 13/5; *WysKaz* 14, 41; *SarnStat* 314, 1272; *SkarKaz* 122a, 155a, 418a, 550a; *GostCast* 50; *KlonWor ded* **2v.

»wszy(s)tkã, całã rzecz« [w tym: *wszyscy a cała* (1)] [szyk 19:15] (19:16): Yãłnye to kãdzy obaczy/ gdy nye będye vćinal flow/ ále całã rzecz/ yãko thãm stoi/ przedfye weźmye. *KromRozm III* 15v; *GliczKsiãž* L5; thãkžechmy naprzod w kãdzych kłięgãch kładli Argumentã/ ktore w fobie rzecz wfzytkę ktora fię tãm w nich toczy krotko zãmýkãiã *BibRadz* *5v, *Gen* 43/7, *Ios* 14/7, *1.Reg* 11/4, 25/37; *BielKron* 207; *SarnUzn* Bv; *GórnDworz* S8v, T5; *HistRzym* 62v; Ale iãko niezgody ftãrego Teftãmentu włãfny wyrozumieniem piřinã ť. pogodzone [...] mogã być. A to gdy fię kto cãley rzeczy pilnie przypãtry/ [...] tãkže fię teź y nowego fãlno wfzytki pogodžić mogã. *CzechRozm* 146v, 130v, 147v, 156v, 191v, 236, 263v [2 r.], 266v; *CzechEp* 46, 242, 300, 318; *CzechEpPorz* *2v; *NiemObr* 48 [2 r.], 55; ywszýtko KIM od niõsem comi wm MMP. zlecic raczeł, [...] a rzecz całã [...] od wm MMP. oddalem *ActReg* 169; *WujNT* 607; Bo y tu poięc cãley rzeczy trudno, y ku pãmieci, y ku wyrozumieniu iefcze trudnięy iest. *SarnStat* *6; Z tym pořlãł do Zorawioť *IPS* pořlãł fwoiego/ A pãpugã wfzytkę rzecz mowiãł od niego. *KmitaSpit* Bv.

»rzecz(y) zbawienne, ku zbawieniu a. do zbawienia potrzebne(-a) (a. ťlũżãce, a. naleźãce), zbawicielnẽ« [szyk 22:3] (17:7:1): ktory [Jezus] z iednã niewiãłtã głębokiẽ iž zbawicielnẽ rzeczy rozmãwiãł/ iž na wflytko tzo pytała/ łãkãwie odpowiedziãł *OpecŽyw* 51; Dobreć y rozmowy okolo wyãry y rzeczy zbãwyennych/ kyedy fã łkromne/ vtćiwe/ nye wfłetečne y nye vporne *KromRozm I* N3, Av [2 r.]; *MurzNT* 78v; Duch S. [...] nápeřil przez was vřzy y řerce moiẽ/ zdrowymi/ mãdrymi/ pożytecznymi/ itęz zbãwiennymi rzeczãmi *OrzQuin* Aa5; *RejPos* 337; *WujJud* 38v, 49v; gdy roznicã iãka iest o rzeczãch zbãwiennych/ nie przeřtawamy ná fãmych gołych řentencyach Doktorowkich y dowodžících Concilioť/ iefli fłowem Bozym vtwierdzone nie bywãiã. *WujJudConf* 37; *SkarJedn* A5; *SkarŽyw* 57, 235 marg; *CzechEp* 70, 253; *CzechEpPorz* *3v; *NiemObr* 73, 77, 85 [2 r.], 91; *LatHar* 114, 395; abyřny wiãry/ y tãiemnic wiãry/ y rzeczy potrzebnych do zbãwienia pytali fię y vcyřli od duchownych przełožonych nářznych. *WujNT* 441, *przedm* 27.

Szeregi: »rzeczy i kwestyje« (1): Liřty nákoniec Apořtollkie bãwiã fię częřciã wyklãdãniẽm tych rzeczy y queřtiť/ o ktorých ná on czãs wãpienie bylo *WujNT przedm* 31. [Ponãdo w połączniu szeregowym 1 r.]

»rzecz i (a) materyja« [szyk 2:2] (4): *ModrzBazBud* ¶6; DO tey řerdczney y wneřrney modlitwy/ ktora zromyřlãniẽm názywamy/ trzy fię częřci albo ťily duřze nářzey řchodžã: Pãmieć/ rozum/ y wola. Pãmieć/ mãterey y rzeczy do zromyřlãnia y vwaźãnia řlũżãcych dodãie. *LatHar* 662, 663, 664.

»nauki i rzeczy« (1): Nákoniec połožyliřny ná kořcu Regeřtr dořãteczny wfzytkich náuk y rzeczy zbãwiennych/ ktore fię w tych S. křięgãch Nowego Teftãmentu zãmýkãiã. *WujNT przedm* 27.

»rzecz i pisanie« (1): Ktokolwiek źle/ nieprzyřtõynie/ y niewłãfnie/ dowodžãc rzeczy řwey y piřãnia řwego/ vřywa piřim řtãrych Prorokow Izraëlkich y Iudfkich/ ten tego nie iest godzien/ aby piřimu iego wierżono *CzechRozm* 125.

»(i, abo) słowo i (abo) rzecz« [szyk 13:3] (16): *SarnUzn* C5v; thãkwe zãtrefnowãnie/ z rzeczy/ abo fłowã dwuwyklãdnego/ podoba fię łkoro naybãrziej ludziõm *GórnDworz* P7v, P7; *SkarŽyw* 583; *CzechEp* 147, 199, 328 [2 r.], 349, 371; *KOCHANOVSKI* iedyny/ nieprzebrãne morze řlow y rzeczy ofobnych/ [...] Płãczã cię řãtyrowie/ y *Panes* Arkãdiřcy *KlonŽal* B; A on im [Jezus uczniõm] rzeķł: Nie wfzyřcy poymuiã mowy tey (marg) Abo řlowã tego, abo rzeczy tey. Bo řlowo, řpõlobem iężykã Żydowskiego częřto fię miałto rzeczy kładzie. (–) *WujNT Matth* 19/1, *przedm* 12, 19, k. Xxxxx; *SarnStat* 1298. [Ponãdo w połączniu szeregowym 1 r.]

»rzeczy i wymowa« (1): [řw. *Bernardyn w młodořci*] z kazãnia fię wrãciãci/ kazãnie dzieciõm czyniřl/ y pomniãł co řluchał/ piẽnkie kãznodziei/ y wrzczãch/ y w wymowie nářlãduiãc *SkarŽyw* 459.

Jako ostatni cřlon we wřpõrzednym połączniu dwu- lub wielocřlonowym: »i (jako) in(n)e (a. insze, a. (inne) tym podobne) rzeczy; i wiele i(n)nych (a. inszych) rzeczy« (13:9): *WrõbŽořt* L7v; *SeklKat* Z2; Mogłbych tego więcey okãżãć/ wczym řye Luter/ Melãnchton/ [...] y ini tegož cechu doktorowye [...] nye zgãdžãyiã/ yãko o modlitwyẽ/ [...] o ceremoniãch albo obrzędžyech kořcyennych/ o konciliach/ o wolnořci wlezy cřlowyecze/ o wyerze/ y o wyele inych rzeczy: Aleby řye przedłuzylo. *KromRozm I* K2; [biskupi] ieli prořić mãtki řwiętey cerkwie Krzeřciãńkiew/ aby tego [krõla Maksymiliana] raczyłã dopuřcić ná kroleřtwo koronowãc. Arcybiskup ich pytał iefliby tego godzien byl/ y o inne rzeczy wiele *BielKron* 329, 203, 321, 449; *RejPos* 138; *BialKat* 71; Od tego fã Kãznodzieie aby ludžie tãk o Ceremoniach/ iãko o inřznych rzeczãch náuczãł *WujJud* 207v, 141; *BudBib 2.Esdr* 6/6; *CzechRozm* 67v, 262; *SkarJedn* 248, 264; Te y tym podobne rzeczy/ ktorymi mię [ks. Powodowski] řzy nieřlũżnie/ [...] iuž teraz ná zad odrzućiwřzy/ [...] pokažę/ iž to [...] nieřprãwiãdliwie cřyni. *CzechEp* 88; Acźci y w tym [w nauce o bõřtwie Chryřtusa] iãko y w inřznych rzeczãch/ niewie řãm X(iãdž) K(anonik) gđžieby miał noę fãwã pořlãnowiã. *CzechEp* 209, 418; *LatHar* 379; *SarnStat* *4; *PowodPr* 35.

Wyrażenia przyimkowe: »do rzeczy« = *na temat*; *ad propositum* Cn (1): [krõł rozkazuje řędziõm] řeby fię nie dãli rozcięgãć řtronõm w dluęich mowãch [...]: á ižby w zwyczãy weřzlo, tego ktõryby tãkimi mowãmi nárabiał, náprowdžãc ná řcziefkę y *methodum*, řeby do rzeczy mowił. *SarnStat* 46.

»od rzeczy« = *nie na temat* (1): Tho cřegõm ia dołõžyć iefczẽ miał/ nieieřt tho tãk potrzebne/ řeby bez tego dworzãnin być nie mogł: Y owřzem iefł iãkõby coř od rzeczy tey/ o ktorey fię mowi *GórnDworz* V5v.

»między in(n)emi (a. inszymi) rzeczami« = *między innymi*; *inter caetera* *Modrz* (22): *OpecŽyw* 47; [Ireneus] wylitãziãc kãcerřtwã y błędy/ międy inřznymi řzeczãmi/ wřpomina teř ten bład Obrãzy řtãwiãciã/ y kłãniãc fię przed nimi. *KrowObr* 112v, 17, 28v, 72, 86v, 233; Arcybiskup międy inemi rzeczãmi powiedžyãł/ iž wy tu řiedžicie zã Polkim kroleřtwem iãko za murem/ tãkież Niemcy s řrãnczy. *BielKron* 410, 195v, 214v; *GórnDworz* S4, Ccv; *BialKat* 286; *ModrzBaz* 46; Międy innemi rzeczãmi y o tem byãł z Ormiãny gadkã/ ktorychby dni řwięciẽ mieli ty řwiętiã/ to iefł/ Ziãłtõwanie P. Mãriey dziewice/ Nãrođenje S. Ianã Chřciãciãłã/ y Nãrođenje y obrzezãnie P: nářzego Iezuřã Chryřtuřã *SkarJedn* 318; *CzechEp* 131, 180, 190, 257; *ActReg* 64; *Phil* S3; *KlonFlis* A3v.

2. *To, co jest przyjęte lub obowiązujące, zwłaszcza w jakiejř grupie lub społeczności: norma, zasada postępowania; obyczaj, prawo, przepis, tradycja; res Vulg, Mącz, PolAnt, Modrz, JanStat, JanPrzyw; sermo, verbum* *PolAnt* [zwykle w pl] (538): *HistAl* K4; Wiele bym rzeczy mogł okãżãć/ kthore s Prãwã Božego grunt mãiã: Ale řõgũciã krotkiem piřãniu opuřzczam. *GroicPorz* 14, dv, f4v, z2; *OrzRozm* L2v; *Mącz* 45b [2 r.]; *GórnDworz* Hhv; *BudBib 3.Esdr* 1/31[32], *1.Mach* 14/44, 45; *HistHel* [A2]; Wiele rzeczy iefł [Multa sunt]/ ktore niemãiãc po fõbie řãdney řlũżney do tego przyczyniã/ fã zwyczãy wzięte: wiele ich iefł/ ktore v řtãrych ludzi w zwyczãiu byřly/ á teraz fã zã řtãtut albo zã Prãwo piřãne wzięte *ModrzBaz* 5, 2, 6; *NiemObr* 169; Dziwnã to rzecz iefł/ ze wy Polacy cudziõmcom w **řzczãch** dobrych nářlãdowãc niechećcie. *GórnRozm* G4; Ale co tych zlych rzeczy iefł v was [řj. w Polsce]/ tãk w prãwie/ w porãdku do niego/ w wrzędnikãch/ iãko y w ludžiach/ ktorým literã prãwnã/ nie řens do wykřetõw řlũży *GórnRozm* 14, H3; *SarnStat* 1000, 1118.

Zwroty: »rzeczy chowãc« (2): Tyć zãprawdę rzeczy y obyczãie chowãmy [Istas ... naturas et consuetudines obtinemus]/ ktore iefliby trzymãć chciał/ tobie fię będye widziãlo gorzko á priķro/ á

iełżeby tego trzymać nie chciał/ nam nie możefz infzego obyćzaiu vftáwić. *HistAl* 17v; Pierwa mądrość iefť tá. Cokolwiek czynifz mądrze czynń/ á pátrz końcá. Wtora mądrość: Gościńcá nigdy nie opufzczáy dla ścięfzki: Trzeciá mądrość: Nie nocuy nigdy w tey gofpodzie gdzie gofpodarz iefť ftáry/ á żoná młoda Thy trzy rzeczy choway á błogo thobie będzie. *HistRzym* 58.

»rzeszy (po)stanowić« (2): Ty rzeszy zá dawnych czáfów ludzye oni pogáńfcy [...] frodze poftánowali/ Aby tákowe dzieći w wiezyeniu do fmierći były chowane/ ktoreby rodzicow fwych żywnoćiá y potrzebámi opátrowáć nie chciáły. *RejPosWstaw* [41⁴]; *ModrzBaz* 97.

a. *Zasada, norma wynikająca z nakazów religii; zwyczaj, obrzęd religijny; prawo Boże, przykazanie; też: postanowienie władzy duchownej* (233): *SeklKat* G4; *RejKup* m8; Coż tákyego náyduyefz w końcyele popolitym/ co by bylo przeciw flowu Bożemu? [...] (–) A za máło tego ci nowi káznodzyeje okázuyá? A to przyymowane cyáła Bożego pod yedná osobá. Bezzeńftwo wáffe duchowne/ to yefť celibatus [...] wzywánye fwyętych [...] Odupty/ Obrázy/ Pokuty/ álbo dofyc wczynyenia zá grzechy [...] (marg) Ktore rzeszy zá ábufus máyá Lutrowye. (–) *KromRozm I P*, G3v, O [2 r.]; [wiemy, że *Bóg Ojciec*] z nieba wołaiác/ *Mat.* 17. fyna fwoiego fluchać kázál/ i ktoby go wewfzech rzeczech od niego przykazanych nie fluchál/ że ten będzie potępión *MurzNT* 126; *KromRozm II F3v*, g2v, v, v4, y3; *KromRozm III* 14, L4v; *GroicPorz* mm4; A tzeumufz fię tedy tełz nieobrzezuiećie? tzeumu Sobot niefwięćiećie? tzeumu kozłow/ ćielcow/ y báranow nie offiáruiećie. Ale rzeteciećie/ iż ty rzety były ćieniem/ aż do Krytufá? *KrowObr* 85, 92, 132, 221; Nawięcey fie tego Pan Moizefzowi zwierzyl/ Gdy z nim ná gorze Oreb dziwne rzeszy mierzył. *RejWiz* 144; *Leop Deut* 24/18, 22, 1. *Mach* 2/64; *OrzList* e4; *BibRadz Ex* 35/1, I 104a marg, *Deut* 28/14, II 74c marg, 90d marg; Zákazál tełz záfię Pan Bog wiele rzeszy ludu Izráelkkiem. Napirwey áby flug nie obciázáli wielkimi prácámi/ [...] (marg) Práwá y vftáwy. (–) *BielKron* 36, 35, 36 marg, 43v, 88, 205v, L114; *GrzegRóżn* Ev [2 r.], E3, I3v, I4; w zákonie nowym wiele rzeszy iefť/ kthore bog wzięł z ftáre⁹⁰ żakonu [!] *HistRzym* 96; izći thych fákramentow á tych fwiátości ćiáły y krwi fwoiey pożywáć [Pan] rofkázuie/ tedy fie ná tym pilnie obaczáy/ że cie tu Pan Kryftus rofkázaniem fwoim/ do rzeszy niepodobnych/ áni ku wierzeniu nieflufznych/ nie przypáda. *RejPos* 88, 84v, 88 marg; *RejPosWiecz*² 94v; Dwie rzeszy wczynili ná ónym Seymie fwoim Apoftołowie: przodkiem/ błáđ obrzázánia z wiernych z nieśli: náđ to/ potrzebne ónych czáfów obrzędý chowáć poftánowali. *BialKat* 136; *KuczKat* 135, 330; ták Auguftyn ś. pilze: Nie mamy tego przeć/ że dułze zmártych ludzi/ nabozeńftwem álbo wczynnoćiá fwych przijaćiów żywych wfpomagáne bywáią: gdy zá nie álbo ofiárę pośrzedniká (to iefť Mfzá świętá) ofiáruia/ álbo iálmuzny w kośćiele czynią. Ale tym tylko te rzeszy pomocne fą/ ktorzy gdy tu żyli/ áby im to po śmierći pomoc mogło/ fobie záfluzyli. *WujJud* 202v; A choćáz nie záraz wfyłtko bylo ná počátku Kośćiólá we Mfzy/ co teraz iefť/ (Poniewáłz poledni Pápieze niektore rzeszy przyczynili) iednáđ wy tego co od nich świętobliwie [...] iefť vftáwiono/ [...] látnináđ zwáć nie máćie. *WujJud* 235v, 41, 76v, 91v, 195v, 199, 202v [2 r.]; *WujJudConf* 187v, 200; *BudBib Lev* 17/2, *Num* 30/1, *Deut* 17/10, 11, *Dan* 4/17[14], *Bar* 5/43; *StryjWjaz* C4; (marg) Roznoś zakonu Moyfzefzowego docześnego od zakonu Bożego wiecznego. (–) Acżkolwiek wiele iefť rzeszy fpólnych/ y wiele iefť między obiemá roznic/ wfzákże [...] *CzechRozm* 89; Iż kiedyby fie kto ná dobrá flawę moię tárgal/ kiedyby máięćnoś moię brał/ bił y policzkwál/ miałym wlytko to ćierpieć/ a o to z ádwerfarzem mym nic nie czynić? [...] (–) Y owfzem [...]. Choćáz tá rzecz bárzo fie zda trudná ćiálu/ á nie znořna/ y nieprzyftořna/ rozumowi y rořfádkowi nářzemu. *CzechRozm* 227v, A6, 71, 76v, 80v, 89v (20); *ModrzBaz* 54; iż fię bez fpráwy y náuki/ y czyśćienia á plewidlá Kápláńkiego/ z nabozeńftwá wiele rzeszy w zabobony y złe wzywánie/ obráca. *SkarJedn* 348, 184, 269, 348, 369; *KochPs* 157; *SkarŻyw* 394, 538 marg; *CzechEp* 80, 108; Abowiem niechay

żaden te⁹⁰ nie rozumie/ áby rzeszy przymufzone z ftrony nabozeńftwá/ Bogu fię podobáć miáły: dobrowolnych chwalcow/ Bog y fyn iego miły chce. *NiemObr* 14; A nawięcey to ludzi obrażáło/ iż wiđzieli nieftátecznoś onych Oycow/ ktorzy zá Theodořyufzá Cefářz: pochwalifzly iednę rzesz/ potym přećiuchno/ k woli drugiemu Cefářzowi/ zgánili/ y potępili *NiemObr* 140, 75, 76; *ReszPrz* Av; *LatHar* [+9]v, 78 marg, 80, 122, 269, 512; Stáđ fię wczymy/ iż Pan Chrifťus wiele rzeszy oprócz tych ktorých fám wczyl/ zořtáwił poftánowieniu y fpráwie Apořtółow y potomkow ich (marg) Vftáwy Apořtolskie. (–) *WujNT* 595, *Matth* 23/23, 1. *Cor* 9/15; *SkarKazSej* 657a.

rzeszy czego (4): Przekłęty kto niepełni (wfzech) rzeszy zakonu tego czyniáć ie *BudBib Deut* 27/26, I 229a marg, 259a marg, 436c marg.

W charakterystycznych połączeniach: rzecz(y) boskie, cielesne, czynione, dobre (6), duchowne, dziwne (2), fałszne, kościelne, niczemne, nieczysta (2), niepodobne (3), nieprzystojna, niesłuszne (2), niezabroniona, nieznořna, nowe, wniwecz obrocone, opisane (napisane, wpisane) (6), pewne, podane (3), pomocne, potrzebne (4), powinna, pożyteczne (4), przeciwna (2), przyjęta, przykazane (rozkazane) (5), przymuszone, spolne, sprawowane, sprořna (2), straszliwe, szkodliwe, święte (4), trudná, trwájące ná wieki, ustawájące, wáżne, wniesione, zakazane (5), zakonne (2), zalecona w Słowie Bożym, zganione, zwirzchnie; bronić rzeszy (G), dochodzenie, dořwiadczenie, pochwalenie, przyjęcie, uczyć, używanie (3); rzecz(y) (u)czynić (8), dopuszczać (3), (przy)kazać (rozkaż(ow)ać) (10), mierzyć, nářladowáć, odmieni(a)ć (2), opuścić, (wy)pełnić (3), pieczętować, pochwalić, popisać (2), potępić, potwierdzić (utwierdzić) (2), przyczynić, przyjmowáć (4), sprawowáć, strořowáć, uznawáć, wnieść do nabozeńftwa, wyznawáć, zakazać, zalecać, zarzucić, zgánić; do rzeszy obowięzowáć, przypádać.

Zwroty: »rzeszy chowáć (a. zachowywáć), dzierzeć, trzymáć; rzeszy do chowania podane, dzierżany były« (7:1:1;1:1): *SeklKat* Z; *MurzNT Mar* 7/4; *KromRozm III* L4v; W tey przyřiędze [mnisi] trzy rzeszy flubuiá chowáć. Napřzod poplufzeńftwo/ pothym trzyřtoś/ á trzećie vbořtwo. *KrowObr* 137v; [Jezus rzekł:] Vmieřz przykazánia? Nie cudzołoz/ Nie zábijay/ Nie kráđni/ Nie mow fáłřlywego fwiádecťwá/ Nie czyń zdrády/ Czći oycá twego/ y mátkę. A ná odpowiadáiąć/ rzekł mu: Miřzru [!] te wflyřtkie rzeszy záchowywálem [haec omnia observavi] od młodości moiey. *Leop Mar* 10/20; *KuczKat* 315; *WujJud* 143, 239v; Kiedy tełz poyřzemy w ony ftáre Doktory kośćielne/ znajđziemy v nich wiele rzeszy/ ktore oni trádyćiami Apořtółkimi zowá/ á przedię ich džiřieyřzy nie chowáią. *NiemObr* 75; *WujNT Mar* 7/4; *WysKaz* 18.

»strzec (a. przestrzegać, a. przystřzegać), strzeżenie rzeszy« (4:1): *KrowObr* 23v; Księgi zakonu tego niechay nieodchodzą od vřt twoich/ ále będziefz w nich rozmyřł wednie y wnocy/ ábyř řtrzeřł y czynił te wflyřtkie rzeszy [ut custodias et facias omnia] kthore fą w nich opiřáne *Leop Ios* 1/8; [wszyscy] iednę wiáre prawdziwá/ [...] Apořtółká trzymamy/ przyřtrzeřgáiąć pilnie nietylko rzeszyř gruntownych od Apořtółow ábo od ich namieřtnikow ná podanych/ ále tełz j pozwirzchnich Ceremoniy kośćielnych *WujJud* 140; *CzechRozm* 86, 225.

»rzeszy ustawić, (po)stanowić (a. postanawiać); rzeszy (sá) postanowione, ustawione; postanowienie (a. ustanowienie) rzeszy« [szyk zmienny] (14:13;8:6;2): *SeklWyzn* Cv; *SeklKat* Z, Z2v; *RejKup* Xv; Kości vmártych ludzi cáłowanie We škole/ vftáwił y wymyřlił Innocentius pierwfzy Pápieřz tym imieniem wezwány/ rzetz fprořná/ ktorá potym Lew wtory potwierdził *KrowObr* 197, 119v, 220v, 221; *BibRadz Hebr* 9/6; Ten to [pápieřz] Grzegorz vřtáwił w Niemcech iż żon kápláni nie máią. Ten tełz vřtáwił w łoboty mięřá nie iadáć/ y wiele inych rzeszy vřtáwił. *BielKron* 177v, 39, 149v [2 r.], 150, 151v, 156v (14); *RejPos* 179v; *BialKat* 136 marg; *KuczKat* 150; Infze tełz wflyřtkie rzeszy/ przez święte

vftawy/ Powfzechne Concilia/ á ná imię od powfzechnego Synodu Trydentkie⁹⁰ podáne/ vftawione/ y obiaśnione/ bez wáptenia przymuie y wyznawam *WujJud* 27, 74v *marg*, Mm4; *BudBib Eccli* 35/5; *SkarJedn* 320, 329; *SkarŻyw* 300 [2 r.], 394, 538; á tež to nie podobna/ áby Apoftołowie/ rzeczy vftawie pána Chriftołowej/ y pilinu ś. przeciwnie poftánawiác mieli. *NiemObr* 146, 57, 68; *LatHar* 121; Ale vftawy y trádicie Apoftolkie/ y Oycow ś. ftárych/ y rokázania kościelne/ każe nam Bog chowác: nie iáko rzeczy od ludzi y przez ludzie podáne/ ále przez Duchá ś. w kościele vftawione. *WujNT* 151; *SkarKaz* 242a, 315a.

Wyrażenia: »rzeszy gruntowne, bliskie fundamentow« (4:1): *GrzegRóżn* F4; Lecz my y to znamy/ żeć ieft w rzeszách niekorych máłych niemal w káždy Diocezyey nieiáka rozność/ wżákże w rzeszách przednieyfzych á gruntownych wżyftkie Kościoły fie zgađziá. *WujJud* 185v, 14v, 140, 140v.

»rzeszy mále, lekkie« (2:1): *WujJud* 185v; Bo Grekowie nářzemi fie Lácińfkimi Cerymoniami y obrzákami brzydzili: y [...] to nam iáko kácerftwo zádáia/ iż w Sobotę pościem/ iřz krzyř S. Páńfki/ ábo Oltarze w poft wielki zákrywamy/ iřz Alleluiey niezáwždy řpiewamy: y inne rzeszy lekkie ktore nabożeńftwu řluzá/ á zгоды nic nie pfiuá. *SkarJedn* 370; (*marg*) *Matth.* 23. (–) Bo tu Pan Pháryzeufze řtrofuie/ že oni mándat y práwo Boże přefłápić/ lekce řobie wáżyli/ á rzeszy bárzo mále z wielká vřilnořciá záchowywáli *WysKaz* 18.

»rzeszy řr(z)ednie, (ku uřzywaniu *a.* uczynieniu) wolne [w tym: řřednie, ku uřzywaniu wolne (3)] = *mnieř wářne obrzedy i ceremonie, řprawy drugorzędne z punktu widzenia religii* [řzyk 9:1] (8:5): Wřzythko mi wolno/ ále nie wřzytko pořytecžno/ wřzytko mi wolno/ ále nie wřzytko buduie. (*marg*) To ma być rozumiano o rzeszách řrednich o ktorych przed tym powiedział to ieft pokármech. řc. [...] (–) *BibRadz* 1.*Cor* 10/23, II 90d *marg*, 95c *marg*; Artykuł XXVII. O Ceremoniach/ y o Porzákach Kościelnych/ á o rzeszách řrednich ku vřywániu wolnych/ ktore media zowá. *WujJud* b7 [idem] 205v; Ale tu przy tym přefřzegamy y vpominamy pilnie/ áby między rzeszy řrednie/ to ieft wolne ku vřywániu ábo nie vřywániu/ niebyłá počytána Mřza y vřywánie obrázow w kościele Bořym *WujJudConf* 208, 208 [2 r.]; *WujNT* 606; *SkarKaz* Seř 684a.

Jako ostatni człon we wřpóřrzednym połączeniu dwu- lub wielozłonowym: »i wiele (*a.* wieceř) in(n)ych (*a.* inřszych) rzeszy; i in(n)e (*a.* inřsze, *a.* drugie) (wřzy(s)tkie, podobne) rzeszy« (15;12): bo y obrzezane ktore [Bóg] byl przykázal w řtárym zakonye wnouym řzakonye złamał tak y ynřzych vyele rzeszy. *PatKaz* I 4v; *SeklKat* Z2v; Bo Pharifeufzowie i wřzyřey řydowie/ iefliby czeřto řęku nieumywali niiedzá/ trzymaiác vřtawę řtářzych/ Zřynku téř przyřzedwřzy iefliby řię nieumyli/ nieiedzá/ I wiele inřzych rzeszy ieft/ ktore przyięli dźierzeć [alia multa sunt, quae assumpseruntprehendere] *MurzNT* Mar 7/4; *KromRozm* III L4v; řtał fie pořwarek Luterfkich y Pápiefkich kapłanow o mřzá y o ine rzeszy *BielKron* 205v, 32v, 36, 37v, 149v [2 r.], 150 (12); *MycPrz* II B2v; *CzechRozm* 14v, 72, 80, 101v, 252; *SkarJedn* 106, 370; niezápoiminay tego/ coć řwięte Koncylium Trydentkie o obrzédách tey wielebney ofiáry [tj. *Mszy řw.*] á miánowicie/ o řzáciech/ řwiecách/ y inřzych podobnych rzeszách/ powiedziáło: že ie z podánia Apoftolkiego mamy *LatHar* 81; *WujNT* *Matth* 15 *arg*; *SkarKaz* 242a.

a. *W funkcji orzecznika* (27): *Wróbřořt* K5v; *KromRozm* I Iv, Pv; *KromRozm* III K8; A co zowiecie prawdá y řwiętymi vřtawámi/ to ieft klámfstwo/ y rzeszy překłete/ od Oycá Dyabłá wymyřlone. *KrowObr* 131v; Mářzeńftwo rzesz dobra. *KrowObr* 220v *marg*, 131v, 220v, 221 [3 r.], Ss4; *Leop* Lev 14/13; *RejPosWiecz*³ 98v; Spowieć [.] řtára rzesz/ iefřze przed Bářiliuřem S. *WujJud* 83v [idem] Nn3v; Abowiem choćiáz Pokutá/ obieránie řlug Kościelnych/ y Mářzeńftwo řá rzeszy řwięte/ y od Bogá pořtánowione/ iednář řwiátořciámi być nie mogá/ bo ich Pan Křiftus ku temu nie wřřwiadczył. *WujJudConf* 159; A iż tež obrzeřka y z innymi

zwierzchownymi zakonnymi vřtawámi bylá rzeszá ćieleřná: tedy nie mogłá być wieczná/ ále vřtác musiáłá. *CzechRozm* 73v; [abyřmy] áni do ich [heretyków] řchadzek řzli/ áni vřzu řlucháním bářni ich nie mázáli: áni vmářlych ich do grobu prowadzili/ áni fie w mářzeńftwo z nimi wdawáli. Bo to řá rzeszy Kátholikowi od Bogá y kořciolá zákázane *SkarŻyw* 59; *NiemObr* 76; *ReszPrz* 56; *LatHar* 227 *marg*.

cum inf (5): iż řtáwiác w kořcielu obrázy/ rzesz ieft řwięta/ y od Apoftołow iefřze podána. *SkarJedn* 227; *SkarŻyw* 162; Y dobra rzesz ieft wřtrzymác fie/ ábo záwřze/ ábo pewnych cřářow/ od mieřlá/ y od winá. *WujNT* 744, 430, 730.

b. *Konkretne postanowienie lub zobowiązanie dotyczące życia społecznego i politycznego: ustawa, umowa, rozporządzenie; warunek, zastrzeżenie; przywilej; też: wyrok sądowy, decyzja prawna* (279): Wřzyftká tedy wilcza obec/ Pořláli pořly do owiec: Wiecznego mieru řádáiać/ Tę iednę rzesz wymawiaiać. By wřzyftki přly w ich moc dáły [...]. Owce głupie wřwierzyły/ Pokoy z wilki řtwierdzili *BierEz* F2; Tego řobie za krola wybierzcie ktory fie Boga boi [...], ktoryřby řludu řwemu vřyteczne rzeszy przykázowál *BielŻyw* 148; *MetrKor* 57/120v, 59/77v, 282; *LibLeg* 10/69v, 91, 93, 11/25, 28 (8); a ktobysie tem vřtawám zřpřecziviel, ábo ich nie dopvřziel, taki ma bicz karą viną řtem grzivien. Ktorych rzesz Execucye Voyevodovie czynicz mayá. *ComCrac* 12v; *ZapWar* 1545 nr 2646 [4 r.]; *Diar* 87; ZYdom ty rzeszy řá s práwá zábřronione. Napřzod iż řáden Křzeřćianin niema s nimi iefć áni pić. 2. Řadnego vřředu niemáia mieć/ ná ktorymby nář Křzeřćiani mieli być přelořeni. [...] *GroicPorz* hv; PYeczeři řá dwoiákie/ Iedny wářne/ ktore do řiftu przyřořone potwierdzáia wřzelká řpráwe/ iáko řá Pieczeři Krolewkie/ Mieyřkie [...]. Drugie nie wářne/ ktore řadney rzeszy wieczney potwierdzác niemogá/ iáko řá pieczeři obobliwych řerřon. *GroicPorz* y3v, hv, i2, nn2v; Krol co z Řádá y s Pořly vřtáwi/ to ma być wywołano/ Abowie^m káđza rzesz niewywołána/ niema być počytano zá práwo. *UstPraw* A; *BibRadz* Dan 4/14, 2.*Mach* 2/3; Krol Zygumnt [...] přymierze zářię niwicez obroćil/ ktore byl pořtánowil między řruřy á między Krolem Polfkim z Wituřtem v ieyzorá Mielná/ wřzákze potym tá rzesz zřodzoná bylá ná drugi rok/ to ieft/ látá 1423. *BielKron* 386, 213v, 223v, 378v, 393, 416; Cavere testamento, Teřtámentem rzesz ořodźić řtwierdzić. *Mqcz* 41d, 42a [2 r.], 62a, 190b; *BudBib* Is 8/10, 2.*Mach* 2/3; Te rzeszy [Haec] y drugie im podobne/ o ktorych ná inřzych mieyřcách mowić bęđziemy/ iefli godne řá nazwilká praw/ niech řáđz nářzci. *ModřBaz* 72v, 24, 98, 135v; *StryjKron* 542; *Bielřjem* 28; [prawo to] modłá podług ktorey řudzie w řpolecnořci mieřřkác y řyć máia. A tákiř ieft wář řtátut? á podobnář to rzesz ieft/ iřby byl dářem Bořem/ gdyř fie w drugich **rřezach** z Bogiem nie zęadza? *GórnRozm* E2v, B2v, E4v; *PapřUp* Lv; *ActReg* 106; A iefli co přeciřwko Wolnořci/ Przywileiořm/ Práwóm/ y řwobodom/ přzřezczonęgo Křóřeřtwá vczynimy/ onym co vřližiáiać/ y onę pfiuác w cáořci ábo w czeřci/ ktoreyřkolwiek rzeszy wřřřzy mieřánowanęy [alicui praemissorum *JanPrzyw* 49]: to wřzytko niech bęđzie nizeřzemo y přřzno *SarnStat* 948, *6v, 52 [3 r.], 58, 78, 114 (38).

rzesz czeřo [= *dotycząca czeřo*] (1): A ták My řá vchwałá á mocá řeymu tego ninieyřzęgo [...] tę wřzytkę rzesz á řpráwe Vniiey vmacniamy/ řtwierdzamy cřářly wieczněmi. *SarnStat* 1027.

rzesz o czym (2): Iřciieć powinien řant wroćić táki iáko přyiáł. [...] Drugich rzeszy o řancie pářř/ řift CV. *GroicPorz* oo, oo3.

rzesz cřyja, czeřo [= *kto postanawia*] (2): Y přyřidzieř do ofiářownikow Lewiego (rodu) y do řędzieřo/ ktory bęđzie dni onych/ y přyác fie bęđzieř/ á (oni) oznaymia tobie/ rzesz řáđu *BudBib* Deut 17/9, *Esth* 9/32.

W połączeniach szeregowych (6): A tym wřzyftkim wřřřzy nápiřánym rřezám/ ářtykułóm/ řwobodám/ y wolnořciám/ [...] řádnę řtátutá [...] nie bęđá nic mogły áni mogá řzkodźić *SarnStat* 1064; Téř Dekřęty/ Zapiřy/ Reřignácie/ Proteřtátię/ přáwnę pořřępki/ Pozwy/ y wřzyftkie Controwerřie/ řpráwy/ y té rzeszy/ ktore

fą w księgi wwiedzioné/ Polfikim ięzykiem w Aktá ták Ziemłkie iáko Grodzkie ná potym máią byđz wpifówané y wwodzoné. *SarnStat* 1213, 1064, 1174, 1193 [2 r.].

W formulach potwierdzających moc prawną [w tym: na [której] rzeczy itp. (wiarę i) świadectwo (20), na wieczną pamięć [której] rzeczy itp. (8)] (37): MetrKor 34/135v; [...] A dlya liepschey moczności tich wchithkich rzeczy wyłłchey namyenyonich, Pyeczancz náfchą y tich panow Rad náfchich wyłłchey myenyonich duchownich y swieczkich kazalimy przywyfyszcz LibLeg 6/80; GroicPorz p2v; Té tedy wfzytkié y kođzé z ofobná rzeczy w całóści y części chcemy áby miály moc Prává wieczného [...]. Ná której rzeczy wiaré y świadectwo fwą ręką włafną podpifálfimy fie/ y Pieczęć náfzú kazálfimy záfwieśić SarnStat 1042; (nagł) Przywilej pierwfzy wćielenia y ziednoczenia z Koroną Kśięftw Oświęćimłkiego/ y Zatorłkiego. (–) W Imię Boże/ Amen. Ná wieczną téy rzeczy pámięć: która tym pífániém iefł opifána. [...] SarnStat 1210, 4, 172, 381, 383, 885 (34).

W charakterystycznych połączeniach: rzecz(y) (u)czyniona (6), małe (2), nieznośne, pobożne, potrzebne, pozwolone (3), przyjacielska, przykazane (2), (nie)stuszna (2), spolne, szkodliwe, ujednane, użyteczne, wieczna, wymyślone, zabronione (3), zakazane (2), zgodzone, zniesione; rzecz(y) dokonały się, obwarowały się, ku skutku przysła (3), spełniła się (wypełniły się) (2), skutek wzięła; rzeczy (G) artykuł, egzekucja (8), mocność (umocnienie) (2), pamięć (8), pochwalenie, potwierdzenie (utwierdzenie) (2), powtarzanie, świadectwo (19); rzecz(y) chwalić, obwarować (3), odrzucić, ogrodzić (zagrodzić) (6), opatrzeć, potwierdzić (potwierdzać, utwierdzić, utwierdzać) (6), pozwolić, przyjąć, przykaz(ow)ać (rozkazować) (5), umacniać, zamknąć, zawiązać.

Zwroty: »rzecz(y) (po)stanowić, ustawić; rzecz(y) się postanowia, (po)stanowiona(-e) (były a. są); postanowienie rzeczy« = res contrahere Modrz [szyk zmienny] (8:1;1:11;4); LibLeg 10/69v, 11/25, 151v; LeszczRzecz A3v; Godzi fię wmovy czynić á ftánowić rzeczy/ biorąc fobie ná świadectwo imię Boże. BibRadz I 11d marg; BielKron 110, 305v [2 r.]; BudBib 1.Mach 14/46; Widziałem to łam/ gdy wiele rzeczy zacnych á potrzebnych poftánowiono [multa praeclara esse constituta] v nas/ zá wchwaleniem Slacheckiego ftanu: wiele rzeczy łzkodliwych odrzucono/ zá nieprzyzwoleniem iego. ModrzBaz 24, 5, 29, 60; Rychleyby bez flońcá swiát być mogli/ niźli ludzie bez rzádu y trzymánia rzeczy tych ktore fię raz poftánowia. SkarJedn 338; NiemObr 62; ActReg 49, 61; SarnStat 28, 112, 185, 211, 1000, 1025, 1107.

»rzecz(y) (s)pisać; rzeczy (s)ą opisane (a. napisane, a. w(y)-pisane, a. zapisane); przepis, spisowanie rzeczy« [szyk zmienny] (4;28;1:1); MetrKor 37/1; A obwiązuyá sią y swe potomky isz to wsistko y kasdą rzecz s ossobna w they vgodzie oppissana máią sobie zyszcziz y spelnicz pod zakładem tysiaczią [!] zlotich ZapWar 1548 nr 2668, 1549 nr 2657, 1550 nr 2655; LibLeg 11/28; Leop Esth 9/20; UstPraw E3; BudBib 1.Mach 14/48, 49; 19 Ianuary. Z Litwą nie było sprawy bopisali terczczy wponiedzialek postanowione ActReg 61, 58, 73, 76; GostGosp 158; Wktórych Kśięgách y Sądziéch/ iefli które rzeczy będą wpifáne [si quae inscribentur inscriptiones JanStat 440] ábo zkaufy ábo z potrzeby ludzkiéy: tedy niech będą przed wyłłciem roku do ksiąg Ziemłkich wnieśioné SarnStat 917; wfłákké iz fą niektore rzeczy tu/ ktore w przywileiu wćielenia nie fą opifáne: dla tego te Artykuły trzebá wiedzic/ dla łpráwiedliwóści obywatelów ziemie Prulkiey SarnStat 1117, 112, 139, 185, 211, 258 (20).

»rzeczy (za)chować, dzierzeć, trzymać; rzeczy mają być (a. będą) chowane (a. zachowywany), (z)dzierzane; trzymanie rzeczy« [szyk zmienny] (7:4:1;2:2;1); ListRzeż w. 23; LibLeg 6/157v, 11/163; ktore rzeczy wyssey opisane y wmovione y vyednane máią dzierzecz myedzy sobą obyie stronye poth zakładem dwu Seth kop grossy ZapWar 1550 nr 2655; GroicPorz v3; LeszczRzecz A3v; BielKron 393; Mącz 417b; SkarJedn 338; NiemObr 62; ActReg 76; Iz którekółwiek rzeczy ofóbliwie w przywileiu/ ábo w zápisie będą

dotknonié/ té máią byđz dzierzáné SarnStat 51; Które wfzytkié y kođzé z ofobná rzeczy my Mikołay Biskup Wármieñłki przereczony/ [...] ná wieki chowác obiecuiemy [*Quae omnia et singula ... observare promittimus JanStat 912*] SarnStat 1127, 808, 811, 1000, 1040.

Wyrażenia: »obiecane, umowione (a. zmwionia), postanowiona(-e), przyrzeczona rzecz(y)« = obietnica; umowa; conditio, conventum, pactum Mącz [szyk 7:6] (5:5:2:1): LibLeg 7/103, 103v, 10/71v, 11/27v; Stare conditionibus Obiecáne rzeczy łpełnić/ Trzímáć wmovę. Mącz 63a; Prodere fidem, Przirzeczóną rzecz złámáć. Mącz 92d, 272b, 410a, 416d, 417b [3 r.]; Co być może łprofnieyłzego y mierzieñłzego/ iáko wiaré złámáć/ obietnic nie wfpełnić/ ábo rzeczóm wmovionym nie dofyć czynić Phil O2.

»rzecz osądzona (a. przesądzona), skazana, sądowa« = postanowienie sądu, wyrok; res iudicata Mącz, Modrz, JanStat; decretum, iudicium Mącz; iudicatum, res decreta JanStat [szyk 43:12] (51:3:1): RejKup e6; ZapWar 1550 nr 2655; A od ktorey Sentencyey zaráżem poki práwo fyedzi nie áppelluiá/ tá przychodzi w rzecz ofádzóną/ y czyni Práwo między ftónámi. GroicPorz bb; EXekucya/ iefł wczynienie łpráwiedliwóci Powodowi nád ftóną obwinioną/ wedle ofádzoney rzeczy/ ábo wedle práwá pífánego GroicPorz cc3v, t4v, bb3, bb4v, cc, cc3v (12); UstPraw G2; Mącz 372b, 385c, 417b; Ná Krolá tedy to nalezy/ kárác te/ ktorzi rzeczy ofádzoney dofyć czynić [iudicatum solvere]/ á co z fądu przyidzie pláćić [!] niechcá. ModrzBaz 96v, 95v, 96v [4 r.]; A wfłákkóz/ [osiadły człowiek] może ie [swoje pieniáqde] wyřęczyć z áreftu przez ośiádlégo łzláchćicá/ iz práwu doftoi y rzeczy fádowéy dofyć wczyni. SarnStat 1161, 58, 432, 433, 514, 525 (31).

»[czyje (swoje) = na rzecz kogo] sprawne rzeczy [czyje = kto spisuje]« = testament (1): Anno D^omini 1584 wponyedzalek po Kwjeczy nyedzely. Przyłzetly slachetny pán bartołz wasorłki woloWy, y dal fzobyę wpifzacz wxęgi nafz prawný Tę swoye łprawnýe rzeczy Mantky swój ZapKóścier 1584/66v.

»rzecz uradzona« (1): Yuż to dwánálfie lat/ iáko Zygmunt on Swięty vmárł/ iuż theż ośm Szymow bęđzie/ zá dżifeyłzego Pána/ iáko żadna rzecz ná żadnym Seymie wrádzona/ fktuku fwego niewięzłá OrzList h.

Szeregi: »rzecz a sprawa« (1): SarnStat 1027 cf rzecz czego. [Ponadto w połączeniu szeregowym 1 r.]

»rzecz i uffála« (1): iest tho wolía, nafza, [...] thakową rzecz y wfłále, niny y na przifłle czály mocznie a nieodmiennie dzierzecz, Thak yłz kołdzi thowarziłz albo czeladnik Rzemiełła Rzeznicego, ktory od ynąd prziwandruie, ma sie przodkiem listem Cechowim wíwieszcz ListRzeż w. 23.

Jako ostatni człon we współrzednym połączeniu dwu- lub wielozłoznowym: »i (wszy(s)tki(e)) in(n)e (a. insze) rzeczy; i wiele inych rzeczy« (6:1): Alye mitho wedle starego obiczaya ma bicz wybierano, y wfchitki ynne rzeczy przithem zwikłe, bicz, mayá bicz czynioni wedlug articlv wyeczniem mirze zapyłłanego. MetrKor 40/825; LibLeg 10/71v, 11/27v; ZapWar 1545 nr 2646; Diar 53; GroicPorz i2; VStawiono też/ áby ná potkaniu káždy męłczyzná im [paniom rzymskim] z drogi wfłapil y poczćiwie pozdrowil. Zá ftól ná wyłłze mieyłce áby fiadály/ y wiele inych rzeczy. BielKron 110.

Wyrażenie przyjmkowe: »między inemi rzeczami« = inter caetera JanStat (2): Młędzy inemi rzeczámí wfłáwiami [...]: iz kłátwá tá/ która do trzećiego dnia trwác ma/ która byłá y innych czáfów chowaná po wfzyłłkich kościólách/ dla przyłżcia záfłętego/ od tego czáfu przez żadného nie ma byđz chowaná SarnStat 225, 287.

Przen [czyja] (1):

Wyrażenie: »istotna rzecz« = przywilej (1): A iuż on znák [niewidomego ciała i krwi] nie bęđzie profłym znákem/ iedno mocnym przywileiem á załlubieniem Pañłkim/ flowy iego iáko mocną pieczęćią vtwardzony. Iz ten kto gi bierze/ iuż bierze to wfzytko co mu Pan obiecáć á záłłubić raczył/ á bierze zaráz y cyrograph y Pána ifłotną rzecz ktora iefł ná cyrographie nápiłána. RejZwierc 198.

a. *W funkcji orzecznika lub dopełnienia orzekającego* (3): [...] W te słowá poftánowali Rzymiáni z Narodem Zydowlkim przymierze: Ieftliż by więc po tych to flowiech cí albo owi/ chcieli co przydać albo wiać do tego/ wczynią to z społecznego przyzwolenia: á cokolwiekby przydałi albo wiać/ gwiefna á pewna rzecz będzie [rata erunt]. *Leop 1.Mach 8/30; ActReg 22; Phil E3.*

3. *To, czego ktoś się podejmuje, do czego się zobowiązuje* (a. zostaje zobowiązany): obowiązek, powinność; zadanie do wykonania; zakres działalności lub uprawnień, kompetencja; to, co ktoś planuje zrealizować: zamiar; *res Vulg, Mącz, PolAnt, Modrz, JanStat; officium Mącz, Modrz, Cn; negotium PolAnt, Modrz; sermo Vulg; arbitrium, munus, opus, provincia Mącz (229): March'Wiet Av; Rzekł Ezop [do Ksanta] alboś zapomniał/ Coś wczorá wieczor flubował. Wlżák małż dzisia morze wypić Albo iednák fwoy dom fráćić: A tákeś tę rzecz wpewnił/ Y pierzćienies w niey záltáwił. BierEz D4v, D4v; MetrKor 46/118; GlabGad F4; MiechGlab ktv [2 r.]; RejKup c5; iz káždy biłkup albo káplán z ludzi poftánowony/ dla ludzi bywa poftánowony/ w tych rzeczach ktore fye ku bogu fcygáya. KromRozm III K5, K5 [3 r.], K7; (nagł) Przyflegá Prokuratorfka. (-) IA: N: przyflegám Pánu Bogu wfzechmogá-cemu/ iz Sądowi chcę być poftulzen/ w tych rzeczach w ktorychem wedle Práwá powinien GroicPorz e3; Leop 2.Reg 24/3, 2.Par 31/12, 14, 4.Esdr 4/42, Dan 10/21; BibRadz Gen 24/9; Poftolície ludzie mowia/ że Krol nam dwie rzeczy ieft powinien/ bronic nas/ á fładzić nas: obiedwie rzeczy Krolowi fá przyftoyne. OrzRozm S3v, P; Poftolitemu człowieku dáł też [Romulus] trzy rzeczy mieć w fwey mocy/ ráde wybierać práwá fie wywiadáć/ á woyné fkázowáć gdy krol każe BielKron 99v; Począł fie też Krol Kázimierz prá-cowáć iákoby Vniuerfítas w Kázimierzu była/ [...] ale gdy w thym [= wkrótce] vmarł/ nie przyfzła ta rzecz ku końcowi. BielKron 376v, 40, 55v, 107v, 109v, 135 (11); KwiatKsiqz A3, O2; Quem hominem inuenimus ad eam rem utilem, Kogo naydziemy k tey rzeczy potemnego. Mącz 482d, 14a, 276c, 333c, 406a, 430b, 496b [2 r.]; Wieczna rzecz Káplán ieft/ á Król docześny ieft wrząd. Orz-Quin X4; Prot B4; Acz ia tego nie powiedam/ áby krolowie nie byli winni o tho fie ftáráć/ iákoby poddáni w porządku/ w fprá-wiedliwóści/ y w dobrych zwyczáich żyli: ále mi fie widzi/ że to dofyć ná nie/ kiedy oni ná tákie rzeczy ludzie dobre á godne wy-fládza; bo włafna ich powinność/ á wrząd ieft iuz dáleko wyfzly. GórnDworz Ii2, L5; HistRzym 110 [2 r.], 111, 111v [2 r.]; BielSpr 59v; WujJud 155; RejPosRozpr c2v [2 r.], c3v; BudBib bv; Czech-Rozm A4v; Y do żadney potrzeby nigdy nie omiełzka/ Chociaż to ná młodego bywa więc ciężka PaprPan Iv; Boć to fprofna rzecz ieft człowiekowi/ ták wiela **rzeczy** ciężar ná fobie nofzácemu [tj. krolowi]/ ták fie fpráwowáć/ áby/ iefliby co nagle wrosło/ miał rzec/ niefpodziewałem fie. ModrzBaz 106v; Láćinlka przypowieść *Afinus ad hyra^m* gdy fie kto prze nikczemność do rzeczy zacney nie godzi. ModrzBaz 134v marg, 13v, 21v, 23v, 106v, 131v; SkarJedn 77; Albo gdzie tych poftulzeńftwo/ ktorzy fie z lácných rzeczy ftárfzym wymawiaią? SkarŻyw 16; [św. Antoni] prośił fie do kuch-niey garkow vmywáć: bráćiey fluzić: komory vmiáć: y ine po-flugi podle domowe odpráwowáć: mieniáć zwielkiey pokory/ ifz fie do iných rzeczy niezgodził. SkarŻyw 543, 98, 341 [2 r.]; CzechEp 103; WerGośe 255 [2 r.]; Siłá fie w wielu rzeczách włdzy Krolowi wiać/ iákó y w tym/ iz nie może nikogo przed się pozwáć chybá *in caufa fisci*, á ná Seym *in criminali* GórnRozm M4; Lecz to w przód dobrze práwem fwoim [Bóg] obwárowáł/ Zebychmy fluzné rzeczy iemu flubowáli/ Y tákie którychbychmy záś nie zálowáli. ZawJeft 33, 40; ActReg 64; GostGosp 8, 26; Phil C3; GrabowSet A2v, L2; OrzJan 11, 98; LatHar 682; SarnStat 285, 304, 312, 314, 898 [2 r.], 931.*

rzecz czyja [w tym: *pron poss* (7), *G sb i pron* (3), *ai poss* (1)] (11): BierEz D4v; BibRadz Gen 24/33; BielKron 184; Officium suum curare, Swey rzeczy pátrzáć. Mącz 73b; LeovPrzep A4; Wuj-Jud 3v; CzechRozm 49v; To tu Biłkupowi Rzymfkie^m w brew/ á ledwie nie w oko: Gdy káždemu Biłkupowi/ pewne ftadko názná-

cza/ ktore páś y rzádzić ma/ w drugiego fie rzeczy niewtrácaiąc. NiemObr 57; BielSjem 32; WujNT 735 marg; SarnStat 389.

W charakterystycznych połączeniach: rzecz(y) ciężka, dobra (2), lacna (2), niebezpieczna (3), niepodobne, nieznośne, obiecana (5), okrutna, posłużone, powinna (3), przystojne (2), słuszna (4), (nie)sprawiedliwa (2), święta, trudna (4), wieczna, wspaniale, wymyślona, wysokie, wzięta na się, zacna; rzecz jest w [czyjef] mocy, potrzebuje biegłości (prace) (2), przystoi [komu], przyszła ku końcowi, rozwiedzie się; rzeczy (G) chwytac się, ciężar, dokazać, domagać się, dowieść, patrzac, pilnować, przyglédac, przystre-gać (strzec) (2), rzádzienie, używanie; rzeczy(-am) dosyć uczynić (2), sprostać (2), zdołać (podołać) (3); rzecz(y) dzierzeć, kłaść (przekładać, włożyć) [na kogo] (3), nosić (2), obiecać, obmyślawać, podzielić [miedzy kim], poprzysiąc, przewieść (przewodzić, roz-wieść, wywieść) (4), przyrzekać, rzádzić, flubowáć, upewnić, zadać [komu]; do rzeczy (z)godzić się (2), sposobny; z rzeczy wymawiać się; ku rzeczy(-am) potemny, przygotowywać się, przywodzić, włá-dza; na rzeczy(y) namawiać, obrany, poświęcony, wysadzać (2), zgo-dzić się; w [czyje] rzeczy wrzácać się; nad rzeczami postanowion, przełożony; w rzeczach leniwy, niedbały (niedbalstwo) (4), omiesz-kanie, pomocnik, postuszen, postanowion (2), pracowáć, przeło-żeńftwo, przysłużyć się (służyć) (2), rowny, spolność mieć.

Fraza: »rzeczy (przy) należą (a. zależą) [na kogo, na co], [komu, czemu] należą« [szyk zmienny] (10:4): Oto dwie rzeczy zale-za na fprawiedliwego. Iedna zeby wołá pełnił zakon bozy. Druga izby w nim wftawicznie rozmyflá. WróbZolt Bv; GroicPorz e4, f2; KrowObr 12; Drudzy thez [...] chcá wczynić (oni zowá) ogień nie-zágáfony/ á co w ten ogień włoży/ zlotem fie sftanie/ flufznoby im takież wfzy oflowe przypráwić iákó Midáłowi/ gdy fie tych rzeczy chwytáią/ ktore fámemu Bogu należą. BielKron 26; Mącz 14a, 281b; GórnDworz Kk5; GostGosp 72; fkázalifmy: iz ilekróć Stároftowie byliby ználeżieni niedbáli w tych rzeczách/ które ná wrząd ich należą [in exequendis his quae ad ipsorum officium pertinent JanPrzyw 45]: tedy [...] niech będą karáni winá ftá grzyzien SarnStat 944, 304, 335, 532, 1248.

Zwroty: »rzeczy (G) się (pod)jąć, podjęcie się; rzeczy (A) podjąć (a. podejmowáć), przyjąć; za rzecz jąć się; podjęta rzecz« = *opus a. rem aggredi, curae habere rem, susceptum munus Mącz [szyk zmienny] (5:1;2:1;2:1)*: Ale Ian Márgrabiá prośił Cefárzá/ áby go zlá wiařá albo Sumnieniem nieobowięzowáł/ wfzak wfzytki inne rzeczy podeymę/ okrom náruźenia fumnienia/ bo nie ledá oco idzye. BielKron 233, 119; provincia Metap. Wfzeláki wrząd/ Polie-cenie/ fpráwá. Duram provinciam cepisti, Trudnyś fie rzeczy podyáł. Mącz 328a, 73a, 138c, 147d, 237c, 386c; á [król] być przytym/ kiedy fie rofkázaniu iego exequitia dzieie powinien/ y podług czáfu/ á pothreby/ fám fie też zá niektore rzeczy/ iáć ma. GórnDworz Gg8v, V2; ActReg 30; Conatus – Podięćcie fzie rzeczy, wfzielowanie, wázenie fzie. Calep 243b.

»rzecz polecieć; rzecz (była) polecona (a. zlecona)« = *commis-sum Mącz, JanStat; iussum, mandatum Mącz [szyk zmienny] (4;7)*: Xánt fie nieiákó poćiefzył/ Ezopowi rzecz polecieć: Aby iá táko fpráwowáł/ iákoby winien nie oftał. BierEz C4; raczył the rzecz ye^{so} Kro. mcz ftharoftham flwoyem pogranycznem polyeczycz. Abi ony fpolnye fpanem Voyewodam czafch Seymowy zlozily. LibLeg 11/164; BielKron 231v, 369v; Mącz [176]a, 206c, 225d, 385c; SkarŻyw 241; [przysięga woźnego:] we wfzytkich fpráwách: y gdy będą ná świádectwo wezwan/ wiernie zeznam: [...] y wfzytkie rzeczy mnie zlecona wiernie okrom chyftośy y zdrády fpráwowáć będą. SarnStat 573; CiekPotr 49.

»rzecz poruczyć (a. poruczać), w poruczeństwie mieć, mający w poruczeniu; rzeczy (G) zwierzyć (a. powierzać); rzeczy (są a. mają być) poruczone, powierzone (a. zwierzone)« = *res mandata Mącz; res commissae a. committendae Modrz [szyk zmienny] (7:1;1;3;4:2)*: LibLeg 11/49, 75v; GroicPorz f4v; Leop Ex 19/7; prośił tedy Krol [Henryk VIII] Papieżá o rozwód [z Katarzyną] [...] Papież theż rzecz poruczył dwiemá Kárdynalomá Kámpegiufowi/ á

Eboraceńkiemu *BielKron* 212, 221v; Tutelaris, Száfzar/ máyący którą rzecz w poruczeniu. *Mącz* 467d, 67d, 205d; *ModrzBaz* [38], 129; *SkarŻyw* 241; *ActReg* 30; *WujNT* 735 marg; poruczamy tę rzecz Wielmożnému y Sławętnym Lukafzowi z Górki [...] z Ráy-cami Poznáníłkiemi: áby poftánowił y obwołać kazał przeiazd y mieyfcá: przez które [...] z kupiámi [...] przelzcié niech będzie wolné *SarnStat* 1236, 389; Gdy Pan Bog wielką rzecz poruczał Moyzełzowi/ áby lud iego z mocy Pháronowey wyiał [...]: Moyzełz rzekł: [...] *SkarKaz* 417a; *CiekPotr* 8.

»rzczy(y) rozkaz(ow)ac, przykazać; przykazane rzczy« = *imperata Mącz*; *negotium imperare Modrz* [szyk zmienny] (6:1:1): TEdy odpowiedział Tobiafz oycu fwemu/ y rzekł: Wfłfthkie rzczy któreś mi przykazał oycy moy/ wczynię [*Omnia quaecumque praecepisti mihi faciam*]. *Leop Tob* 5/1; *BielKron* 81, 306; *Mącz* 280b; iżby [królowie] rofkázowali rzczy flufzne/ przyftoine/ [...] á iżby ten komu rofkázá/ flufznie ono wypelníć muíal. *GórnDworz* Gg8v; *ModrzBaz* 98; *SkarŻyw* 497, 532.

»rzczy(y) sprawować (a. sprawić), odprawić (a. odprawować); sprawa, sprawa, sprawowanie rzczy« = *rem gerere Mącz*; *praepositus negotiorum PolAnt*; *conficere negotium, obire et exercere officium, rerum curator Modrz* [szyk zmienny] (13:2:2:1:1): *BierEz* C3v; *KrowObr* 124, 125v [2 r.]; *BibRadz Gen* 24/33; *BielKron* 168v; Habere procuracionem alicuius rei, Mieć ná fobie fpráwę á opatrowanie nieyákíey rzczy. *Mącz* 73c, 205d, 206c; *BudBib* 1.Mach 12/45; *CzechRozm* 49v; *ModrzBaz* 8v, 98v, 132; [Bóg mówił do Mojżesza:] á ciebie poľláć mam do Pharaoná/ ábyś wywodł lud moy Izráelłki z Egiptu. A Moyzełz długo fię wymawiał/ mowiąc: com ia zá człek/ ábych tak rzczy wielką fpráwić mogł? *SkarŻyw* 479; *WujNT* 598 marg; gdy Podkárbi Koronny oblicznie będzie/ Podkárbi Dworny nic tych rzczy fpráwować nie będzie/ które zależá ná Podkárbięgo Koronnégo *SarnStat* 335, 573; *CiekPotr* 66.

»rzczy (u)czynić, robić; rzczy(y) (bywały) (u)czynione(-a); rzczy uczynienie« = *sermonem facere Vulg*; *res efficere Modrz* [szyk zmienny] (21:2:2:1): W robocie tak fię fprawuá [pyszczóły]; iż nie wfzythki iednę rzczy robiá/ ale nie ktore kwiatki noľzá wáżę zakládaia/ drugie materijá na wołk fprawuá, drugie plaftri buduia, drugie wody dodawuia. *FalZioł* IV 27d; *DiarDop* 99; *GroicPorz* g4; *Leop* 4.Reg 11/5, *Tob* 5/1; Y wierzę że áni Plato/ áni Arifoteles/ brzydiliby fię byli tym zacznym przezwfłkiem/ bo tho znáć iáfnie/ iż czynili te rzczy/ ktore dofkónálemu dworzáninowi należá: ieden ćwiczác Alexandrá Wielkiego/ á drugi krole Sycyliyjłkie. *GórnDworz* Kk5; [król] kazał po wfzytkim Kroleftwie fwym wołać rzekác: Kthożby kolwiek ty trzy rzczy wczynił temu corkę krolewłką dádzá. *HistRzym* 110v, 66v, 110, 110v, 111, 111v [2 r.]; *BielSpr* 9; *BudBib* Deut 1/14; *HistHel* C2; *ModrzBaz* 84, 92v; *GostGosp* 94; wľáwiamy/ áby káždy Pílarz [...] Dworu náľżęgo Bilkupięgo [...] zá którákólowiek rzczy wczynioná [super quacunq̄ue re conficienda *JanStat* 240]/ [...] więcý nic náđ fześć grofzy práłkich wyćęgáć áni bráć od niedofłátecznych nie máia *SarnStat* 221, 310, 335, 1077, 1256; *SkarKaz* 4b; *SkarKazSej* 667b.

»rzczy(y) wypelníć (a. spełnić); rzczy (wy)pelnienie, wypelníac« [szyk zmienny] (10;4:1): Receptum officium persolvere, Obiecaná rzczy spełnić. *Mącz* 36b; Mandata exequi, Polecone rzczy wypelníć. *Mącz* 385c, 59b, 116a, [176]a, 191b, 225d (10); *GórnDworz* Eev; *HistRzym* 4v; A gdyby Káfztelan dla choroby áłbo dla innęy przyczyny ciągnáć [na pospolite ruszenie] niemógł/ tedy ma ná mieyfcę fwę godnégo inęgo fzláchćicá náznáczyć/ ku wypelnieniu przerezczonych rzczy [deputabit ad praemissa *JanStat* 695]. *SarnStat* 129 [idem] 302, 899.

Wyrażenia: »rzczy pospolita« = *functio publica* (1): Yákoby też y wpogańftwy ten obyczáy był/ Bękárt gdyby yákim był czyłftym człowyekyem/ á vrołł godnym/ ku rzczy iákíey poľpolitey/ yáko woyenney/ áłbo ku wrzędu yákíemu/ dla nieyákíey fromoty á zelzenya/ zacyerano rodzice one nyepewne á nyefłuffne *GliczKsiaż* B5.

»urzędowe rzczy« (1): A gdy fię ziecháli s Papieżem [*cesarz Rudolfus*] v Luzany/ thám po wykonaniu fwych wrzędowych rzczy/ rádzili około tego iákoby dobrze Rzczyřpoľpolitá poľtánowili *BielKron* 184.

»wielka rzczy« = *opus magnum Mącz*; *res grandis PolAnt*; *res maxima a. momenti magni Modrz* [szyk 11:6] (17): nauyelkyye rzczy yefł obrana y poľzwyączzona ta myła panna [tj. *Maryja*] *PatKaz* II 37v; *GlabGad* A4; *BierRozm* 22; Wiedzyeli też dobrze [Rzymianie] iż nieboľzczyk krol wielkie rzczy naň [na *Serwiusa*] przekládał/ á dofyć im czynił/ przeto zmwiołfzy fię wybráli go zá krolá. *BielKron* 103, 168v; *Mącz* 147d; *GórnDworz* 13; *BudBib* 4.Reg 5/13; *ModrzBaz* 26, 102v, 106v; *SkarŻyw* 241 [2 r.], 479; *CzechEp* 208; *GostGosp* 62; *SkarKaz* 417a.

Szeregi: »rzczy ani powinność« (1): Nie iefłci rzczy áni powinność żadna Krolá Iego M. te wáľze Confellie rozbiéráć/ y fędzic o wierze co błáđ co prawdá *WujJud* 3v.

»rzczy albo (i) urzád« [szyk 3:2] (5): Ancillare officium, Słuzebny wrzád áłbo rzczy. *Mącz* 9c, 120b, 138c; *SkarŻyw* 473; tedy Rzczyřpoľpolitá ták poľtánowili/ żeby fię káždy fwęy powinności trzymał/ á pilnuiać rzczy iednéy y wrzędu fwęgo/ tá drogá łáćnię [...] dobrá poľpólnęgo [...] mógl bróńić *OrzJan* 49.

Jako ostatni czlon we współrzędnym połączeniu dwu- lub wielozłozonowym: »i in(n)e (a. insze, a. (insze) wszy(s)tki(e)) rzczy« (5): A thám iuz [podwojski] będzie miał moc z rofkázania Sędzięgo pozywáć/ Areľtowáć/ y inne rzczy podług fwęy przyfęgi czynić/ kromia wfłelkiego przenágabania. *GroicPorz* g4, e4, f4v; *BielKron* 119; *SarnStat* 573.

4. *To, co dotyczy człowieka (wyjątkowo: zwierzęcia) lub zbiorowości; przedsięwzięcie, zajęcie; sprawa (prywatna lub publiczna) do załatwienia; dziedzina życia, funkcjonowania; zwykle w pl: ogół spraw związanych z jakąś dziedziną życia; pożytek, interes, dobro; to, co się wydarzy(ło) (a. dzieje się); wydarzenie, fakt; to, co kogoś spotyka, dotyka; sytuacja, okoliczność; res Vulg, PolAnt, Mącz, Modrz, Calep, JanStat, JanPrzyw, Cn; negotium HistAl, Vulg, Mącz, PolAnt, Modrz, JanStat, Cn; opus Vulg, Mącz, PolAnt, Modrz, JanStat, Cn; causa Mącz, Modrz, JanStat, JanPrzyw; sermo, verbum Vulg, PolAnt; fatum HistAl; condicio, locus Mącz; actio, munus Modrz; casus JanStat; genus Cn (5905): MetrKor 34/133, 38/287, 46/47 [3 r.], 175v, 59/77v; Bowiem wfzyłki rzczy groźne/ Zwyczaj ie czyni pokorne: Rzadkich fię rzczy wfyldamy/ Poľpolite zá nic mamy. *BierEz* H3v; Ludzie w wielu rzczech błádzá/ A nie dobrze fwych fpraw łádzá. A gdy fłkody popadáia/ Na fczęłfcie winę kłádaia. *BierEz* K; Słufza w rzczech ćierpliwym być/ Ktore inák nie mogá być: Y to fzalón kto fię kufi/ Wýdz onego co być mułi. *BierEz* Lv; Mądremuć fię fwe podoba/ O innego wrzád niedba: Bo widzi iż rzczy wfzyłki/ Koźda ma fwe niepożytki. *BierEz* N4v; Páiąk fię niegdy rozgniewał/ Iż iáłkólkę w domu widział: A oná okny przelatałá/ A přędko muchy łápála. Więc iał z sobá táko mowić/ Co mam z tą rzczy wczynić: Przeymuie mi me pożytki/ Wyiadáję muchy wfzyłki. *BierEz* O2, A2v, Cv, D2v, D3v, D4v (38); [Daj mi, Panie] ijęzebych przez miełłkaiątzá łáľkę twoię/ wflyłki lubofci pelnił bych tobie/ a wflyłki rzczy tobie przeciwné/ nienáwidzátz oddáłil od fiebie *OpecŻyw* 90v, 30 [2 r.], 84v, 91v, 134, 168v, 181v, [192]v; *ForCnR* B3v, D2 [2 r.]; *PatKaz* III 136v, 145v; *HistJóz* A2; KVropatwa acźkolwie ptak w niektorych rzczech iefł chythry/ ale w thym głupi iże gdy głowę fłkrije/ mniema aby wfzyłkíey niewidziano *FalZioł* IV 22b; Przetho brzemienna zawłze fię ma tych rzczy ftrzedz: ktore fá przyczyná odchodzenia plodu *FalZioł* V 31v; [planeta *Wenus*] Panuie nad rzczechami roskofznemi y wefolemi *FalZioł* V 51v; A then dzień niez nieřprawuy, y owłzem powfcięgay fię od wfłelkíey rzczy z Ludzmi łtaremi/ z krolmi/ z kxiążęthy: nie miey fprawy żadney *FalZioł* V 52, +7v, I 78d, IV 46v, 52c, 55c (19); *FalZiołUng* 119; *BielŻyw* 19, 23, 31, 72, 165; *BielŻywGlab* n1b 11, 12, 14, 15; Ten raz wypifzemy gadki o rzczech człowieku przyrodzonych albo j fłkodliwych czo fię ticze ie⁸⁰ chowania w iedle y w picu *GlabGad**

F4; Twarz frzednia miedzy długą á okrągłą/ tłuftą á fuchą, znamio-
(nuje) człowieka ku włzem rzeczám godne⁸⁰ więcy ku dobremu
GlabGad N2; Przeto gdy kthora niewiafta ma brodę albo wafi ieft
to nad przyrodzenie [...] á ieftliże taka ieft młoda mułi też być
barzo gorąca y chciwa na wiele rzeczy przeważna y też fmiała
GlabGad O5, B7, C, F4, G8, M4v (15); *KłosAlg* A4; A thako
rofkazuemczy aby thy fczeflarzem od nas mowyl y sbałzamy wthey
rzeszy nathen spoffob. [...] *LibLeg* 8/26; o drvgymem [*pośle*] tesz
sliszał yz bil posłan za panem posnanskym niewiem z yakymy
rzeszamy ale powiadano yz niedoyachał a zadni niewie kedzi sye w
vegrzech podział *LibLeg* 11/[32]^v; Ynsche rzeszi tedj thi Pod-
lodowlkj bedziesz myał wpamięczy abiscie sye wnych zachowały
wedlye navky, woley, rofkazania naschego *LibLeg* 11/82v; Sthal
łzye przed rokyem nayafzd na dwor ye⁸⁰ Kro. mczj Snythainky.
kthora rzesz thak barzo ye⁸⁰ mcz obrazyla yłzh obfchaczowana zad-
nemv ['] pyenyadzmy bicz nyemoze. *LibLeg* 11/152v; Borzobothem
dal wyne pan Voyewoda yakobi mv za thifzyancz wolow
wynyen bicz myal. byly dany Com^miflarze na the rzesz przefz
krolya ye⁸⁰ m. młodego *LibLeg* 11/158v; kthore [*przymierze*] yłch
yefth rozne wnyekthorich rzeszczach od tego fpyłkv kthorifczye wy
podaly ye⁸⁰ Kro.m. rofkazacz bedzye raczil napysłacz ye thak jako
bicz ma *LibLeg* 11/181, 7/35, 41v, 68, 98v, 99 (97); *March*³ X;
RejPs 24v, 68, 71v, 133v, 183v; *ComCrac* 11v; *RejRozpr* Av, A3, G
[2 r.], H2, K2v; *ConPiotr* 30, 34; Bo na rzesz przymufzoną iuz
lekarftwa nie małz *RejJóz* I5; (*marg*) Obieczane rzeszy nykogo
nieminą (-) Widzę naznaczony czas nikogo nie minie A kiedy
komu przydzie bez pochybnie zginie *RejJóz* K2v, B8v, C4v, D5,
D8v *marg*, Ev *marg* (18); *SekłKat* G4, Z3, Z3v; *RejRozm* 404; (*did*)
Połel woła abi wnet włfci fluchali. (-) Połluchaycze/ Połluchaycze
Inem rzeszczam pokoy dączye Bo fiedzi fędza ftralliyi Zwłafcza
temu kdo ['] yefth krziwy *RejKup* y8; Bo czo ma bycz ku czczj Panu
Rzeszj fą nie fmaczne. A czo kuczczj Swiatu/ Czartu Barzo jakoż
fmaczne. *RejKup* ee7v, d7, r6, l6v, v8, x6v, aa6v, bb8; *HistAl* B5v;
KromRozm I Av, L2, M2; *MurzHist* Dv, Iv, O3, Q2; *MurzNT* 8v,
78v, 108v, 111 [3 r.]; *KromRozm II* i4, v, v3v, x4, x4v; *KromRozm*
III B7, F3, I8, P7; *LibMal* 1553/178; *Diar* 31, 44, 47, 54, 63, 65;
DiarDop 99, 103, 106, 114; Co ia daley nędzny człowiek rzekę/ Do
bogá fie w tych rzeszczach wciekę/ Ten opatrzyć me široctwo raczy
BielKom D4v; Człowiek myłłac poczernie/ Gdy fie trunkiem nie
zágryze/ A fkoro fie zărumieni/ Ná káždą fie rzesz nie leni
BielKom E8v; Táncuy fłakay miłuy piy iedz/ A o inych rzeszczach
nie wiedz *BielKom* F8v, n1b 3 [2 r.], A2v, F2v, F8v [3 r.], G;
GliczKsiąz E2v, E4, F, F2, F5v (13); Fáfelfzni náucziciele pyłznemi
fie rzeszczami párayá. *LubPs* D4 *marg*, A5, Hv, N3 *marg*, N5v *marg*,
O6, R6v, hh2; *GroicPorz* a2; *KrowObr* B4v, 32v, 36, 49, 99v (13);
Ten [*Hipokrates*] człowieczą náturę włafnie rozeznawał/ A przy-
czyny do káždey rzeszy flufzne dawał. *RejWiz* 1v; A iefliże kole-
ryk/ tedy [*gdy jest pijany*] fie wnech wádzi/ Ná fwe włafne mni-
mánie iuz káždą rzesz fádzi. Iuz go nikt nie przefwárzy/ bo on vpor
iego/ Czyni go bełpyecznego/ ma fie zá mądrego. *RejWiz* 117v, A6,
2, 5, 8, 8v (21); Y rzekł do ludu Ludłkiego: Pobuduymy te miáłtá/ á
obtoczmy ie mury/ á vmocnimy ie wieżami/ y bronami/ y zamki:
poki wzyfłkie rzeszy [*omnia*] máią pokoy od woien *Leop* 2.Par
14/7; Gdybyś vżrzał potwarzy niedofłatecznych ludzi/ á bezpráwne
łady/ áno fie przewraca fpráwiedliwołc w ziemi: niedziwy fie
tákovym rzeszczam. *Leop Eccle* 5/7, *Gen* 15/1, *Ex* 2/14, *Deut* 1/21,
12/7, *Ios* 1/7 (39); *RejFig* Aa; (*nagł*) Do fłácunkarzá cudzych
fpraw. (-) [...] Nie wnet rzeszy przypufzczay/ do rozłádku twego/
Gdyż jeden wyrozumieć/ niemoże wlyzłkiego. *RejZwierz* A4;
HÉRáklites philozoph/ gdy tu był ná fwiecie/ Częfto plákał wfpmo-
niawfzy co fie ná nim plecie. Ale by dziś z martwych wfstał/ wie-
ręby fie rośmiał/ Bo by fie śmiełznych rzeszy ze wfzech ftron ná-
pátrzał. *RejZwierz* 19, A2v, 89, 120; Ale fie on [*Józef*] wzbraniał
powiedáiąc/ Oto pan moy nie wie o zádney rzeszy z tych co fą w
domu [*quid esset in domo*] iego/ á wlyzłki dobrá fwe poruczyl w
ręce moie. *BibRadz Gen* 39/8; Połławil też y odźwierne v bran

Domu Páńłkiego/ áby thám żaden nie wchodzil kteryby był
nieczyłtym w iákiekolwiek rzeszy. *BibRadz* 2.Par 23/19; Wlyzłki
fpráwy ludzkie fą i iáwnie przed nim/ áni fię mogą fkrzyć rzeszy
dalekie od oczu iego. *BibRadz Eccle* 39/23; Wiemy też że tym
ktorzy miłuią Bogá/ wlyzłki rzeszy [*omnia*] fpołu dopomagáią ku
dobremu *BibRadz Rom* 8/28; Przetoż thedy fłaraymy fię o rzeszy
ktore [*quae*] pokoiowi należą/ y też fpołecznemu budowániu. *Bib-
Radz Rom* 14/19, *3v [2 r.], I 3d *marg*, 11c *marg*, 73d *marg*, *Deut*
23/18 (56); Ten dzień ku włfem rzeszczam godny/ píllarzom/ rachow-
nikom/ nauczonym fye przyłęcz/ taiemne pyłzma wykładay. *Goski*
A4; nieprzewracaymi rządu w thych rzeszczach Bożego/ á iáko fprá-
wiedliwołc nie ieft pierwfa nád prawdę/ ták niechay theż Wiára
połednieyfa nád fpráwiedliwołc niebędzie *OrzRozm* E3v; Práwo
fwe vtrácił/ nádánia mu pobrano/ Káplány iego wygnano/ Iuris-
dictiá wlyzłką wzgárdzono/ žádney mu rzeszy cáley niezołławiono:
Nákoniec/ z imieniá Kápláńłkiego onego odárto *OrzRozm* Kv; wie-
my w iákich rzeszczach v ktorych Krolow Krzyłki Dworzáninem bý-
dąc Połfem bywał *OrzRozm* R2, A3, Bv, B2, C3, D3v *marg* (16); Y
wierzymy fład wlyzłko dobre poymowác od niego [*od Boga*] poru-
czáiąc mu káždą rzesz w iego moc *BielKron* 1v; Káždá rzesz po-
trzebuie ćwiczenia *BielKron* 81v; [*papież*] rozełłaf liłty po wlyzł-
kich krolełtwach Krześciáńłkich ná odpufłczenie grzechow wlyzł-
kich/ obieciąc káždemu przez to wieczne zbáwienie/ ktorzy fie k
nim wcieką z ofiárą pieniężną. Połłaf też k tey rzeszy poborce s
fkrzyniami do káždey zyemie z ofobná *BielKron* 193; wiele też nie-
rzádných rzeszy w Cefarłtwie/ ktore potrzebuia lepłzego połłáno-
wienia/ y połlufzełłtwa. *BielKron* 209v; kthoremu [*Marcinowi Lut-
rowi*] gdy fie wiele rzeszy niepodobáło w náłzym Kościelę/ pífał y
mowil przeciwo wftháwam Papielkim ogromnie *BielKron* 290v;
Legáth z Rzymá o the rzesz do niego [*króla węgierskiego*] iechał/
áby żonę ołłatniá porzucił/ á z pierwłzą miełłkał. *BielKron* 302v;
Vciekl fie thedy o pomoc Krol Ian do Thureckiego Carza Solimaná/
w ktorey rzeszy iedzil Ieronim Łalki Woiewodá Sirácki *BielKron*
310v; (*marg*) Rádá około Pomorłkijey ziemie. (-) A gdy był Syem
około they rzeszy w Polłzce wczyniom/ žádną miárą nie chcieli ná
tho przyzwolíc fláchtá Polłka/ iedno mieczem záfię dobywác fwych
kráin. *BielKron* 373v; Rádžili tedy towarzylze Kolumbowi/ aby
iechał do Hilzpániey/ á fpráwę dał Krolowi o wlyzłkich rzeszczach
BielKron 442v; Potym vmyłłilem z Dámáłzku do Mechy gdje
Machomet leży ćiągnąc/ częłściá dla kupiectwá/ częłściá widzieć ty
rzeszy o ktorychem rozmáite powiełci flychał. *BielKron* 456, 21v,
24v, 26v, 29, 31v (143); *GrzegRóżn* L4; Tam ci fię będzie trzeba
mieć na dobre pieczy/ Abyś fię nieadał uwieł iákicy fprołney
rzeszy. Bo iáko gęfte Młzice nagle cię obłfiedą Rolkolzi fwiata tego
KochSat B3v, B4; I aczłkolwiek ku infzym wielom rzeszy fą barzo
vzyteczne/ a wfzakolż też ku zachowaniu fłarófwieckiey pamięci
Xięgi píłm fą barzo potrzebne *KwiatKsiąz* G4; Aczłkolwiek też ty
rzeszy iáko polowanie/ ptakow/ y ryb łowienie w ufławach Licur-
gułowych/ nie zá proznowanie ále za nauki młodziencykow były
poczytane. *KwiatKsiąz* P2, A, A3v, A4, B, C (55); Cynici, Secta
byłá Philofophów któрым fie nic nie podobáło/ káždey rzeszy s
vragánie m przigániáli/ y w wzgárdzeniu mieli *Mącz* 76c; Dare
palmam alicui, Znáć kogo być wlyzłzym w yákicy rzeszy. *Mącz*
91d; Magister ad aliquam rem, Miłłtr rozumny ku ktorey rzeszy.
Mącz 204b; Res in portu est, Rzesz bełpieczna yefł. *Mącz* 314a; Ita
res postulat, Tá k rzesz požáda/ to yefł tá k mułi być. *Mącz* 315b;
Perrogo, Káždego z ofobná o mniemánie/ widzenie y rádę pyłác ná
niektórą rzesz. *Mącz* 358a; Districtos in Rempub. gladius retun-
dimus, Zábieželifmy gwáłtowney rzeszy która fie przeciwi Rzeszy-
polfpolitey brátá. *Mącz* 421d; Extá tristia, Wnętrznóci fmutne
rzeszy známienuyące. *Mącz* 465d; Foeliciter istam rem tibi venire
cupio, Boże dayci fie fzczęłliwie w tey rzeszy wodziló. *Mącz* 480b;
Convenire de re aliqua, Zgromádžić fie dla ktorey rzeszy. *Mącz*
481c; Ad manus rem revocare, Ku zwádzie rzesz prziiwiełc. *Mącz*
505c, 5d, 8b [2 r.], 10c, 15b, [18]a [2 r.] (218); iefliże to tylko
ołłateczné fłaranie v nas być ma/ ábyłmy poczłiwołc Przodków

nálních [...] tákíž Potomkom nálym cálo oddáli: tedy iné rzeczy wlytukié/ Tytuły/ Páníftwá/ y bogáctwá/ máią być v nas *Vanitas vanitatum, & dolor, et afflictio spiritus*: iáko Sálomon mądry mówi. *OrzQuin* Hv; Bárzo tego pilnie fluchác będe/ bo mi powiádałz o tákowych rzeczách/ iákowych ia przed tym nigdy nie flyfzał. *OrzQuin* O4v, C, C2v, Dv [2 r.], G, H3 (12); *Prot* C4; *SarnUzn* B6, D8, E7v; Z pokoiu/ nienagle prácuý. Z prace/ nagle nieodpoczyway. Ale z koždye rzeczy w druga/ rzádná miárá wftępy *SienLek* 10v, 2, 13v, 14, 18, 29; *LeovPrzep* b2v, b3, B4v, F3v; *RejAp* 72, 109v; A ieden pan Lupá Podlodowlki/ ktoremu fie iáko Wlofzy fámi/ ták rzeczi od nich wynálezione nie podobáią/ miałby wielká pogodę ftrófowác to wlytuko/ cobym ia tu powiedział. *GórnDworz* C; Mnie fie thák widzi [...] iz káždy z nas/ iáko w inych rzeczách/ ták y około vpodobánia fobie człówieká/ ma fwe ofóbne widzenie *GórnDworz* C4; przeto poľpolicie ták bywa/ iz z miłóści/ ábo z nienawiści/ o rzeczách fádzy. *GórnDworz* D5; [trzeba] áby [dworzanin] obaczył/ y vważył dobrze v fiebie/ co to ieft za rzecž/ ktora czynić ábo o ktorey mówić ma. *GórnDworz* 16; á kthemu áby [dworzanin] nie w iedney rzeczy był tylko ochędożny/ á w drugiey nic/ ále we wlytym iednáko *GórnDworz* L8; Bywa y w tym trefność/ kiedi ktho w rozmowie przyczynę iákiey rzeczy iná zmylli/ niźli ieft: ábo kiedi kto wykłáda po fwemu imię czyie/ ábo rzeczenie. *GórnDworz* Q3; iz żárt/ ábo kuńłztowna poľluga nic inego nie ieft/ iedno iákies ofzukánie przyiacielskie/ w rzeczy áni fzkodliwey/ áni obraźliwey: á iefli czo/ tedy nie bárzo. *GórnDworz* S3v; iz białęglowy śilá kroć obłędy męłczyznkie nápráwowały/ y rzeczy záwiedzone ze zley toniey wyciągály *GórnDworz* Z3v; iz ktho chce miłóść fwá táiemną mieć/ trzeba fie tych rzeczy ftrzedz/ ktore iá rozgłáżáią *GórnDworz* Dd2; ábowiem niemáłz ná fwiecie tákiego człówieká/ kthory by fie do wlytkiego zgodzić/ y w káždá rzecž dobrze potrefić mogł. *GórnDworz* I17, B8, Cv, C7, C8v [2 r.], D (94); *GrzepGeom* C4; *HistRzym* 11, 13v, 52v, 107v; Gdyż drzewo co żadnego owocu nie rodzi/ A iz fie ná żadną rzecž iná nie przygodzi/ Bywa záwždy wrzuczone do ognia frogyeo/ Gdyż niechćiáło wczynić pożytku żadnego. *RejPos* 156v; iz oni [zmarli wieni Pańscy] iuz thám w rękú á w opáthrzności Páníkney fá/ á nie dotknie fie ich żadna rzecž zálofna/ á iz iuz w roľkofzy á w wielkiey rádości poználi y obaczyli ony niezmierzone pociechy fwoie *RejPos* Ooo3v, 26, 33, 40, 40v, 43v (22); *RejPosWiecz*² 90v, 91v; *RejPosWiecz*³ 98v; *BiałKat* 13v, 26, 75v, 158v, 163v (8); *BielSat* N3; *GrzegŚm* 16, 39; Gdyż to flufznie przyftoi człeku poćiwiemu/ Aby on gdy przychodzi ku fkończeniu fwemu/ Porządnie wlytiki rzeczy roľpráwował w domu/ Ták izby ni w czym krzywdy nie było nikomu. *HistLan* E, ktv, C, C2, C3v, E, Fv, F2; GDyż ieft ták wiele rzeczy ktore nam znáczą niezmierná moc Boľká [...] iz gdzie śie kolwiek z oczymá y z myślá obroćilz/ bárzo pewne znáki wielkiey mocy y dobroći Bożey ogládałz *KuczKat* 410, 55, 60, 195, 210, 220 (14); A mądry nas ták vpomináią/ iz ná ty rzeczy ktore fie żadnym obyczáiem áni wroćić áni odmienić nie mogą napewniey fze ieft lekárftwo zápomnienie. *RejZwierc* 151v; Bo kthora rzecž nie będze flufzná rádá á roľtropnym rozmyflem rozwažona/ trudno kiedi ma być y fłáteczna y doľkonála. *RejZwierc* 162v; Otoż ták wiedz moy miły brácie/ iz Pan Bog nigdy nic bez przyczyny nie czyni/ á wiele ieft rzeczy co fie bárzo dobrze ludziom podobáią/ á przed Máyeľtatem iego bárzo zá zle bywáią oľáđzone. *RejZwierc* 175v; Przetfrozę przy káždey rzeczy/ Rádzę mię káždy ná pieczy *RejZwierc* 232v, A2, A4v, B, 19, 21v (56); *RejZwiercPodw* 183v; pijánice/ gámraći/ myfłiwy s ptáki/ Alchimiſte/ y ci wlyticy ktorzy fie lekkiami rzeczámi obieráią/ ci fie nie godzá [ku sprawie wojennej] *BielSpr* 2v; Lepiey tu nieprzyaciála czekać w Ziemi v fiebie/ niź tám do nieprzyacielłkney Ziemi ciągnąc na niepewną rzecž *BielSpr* 59v, b4v, c, 20, 49, 52v, 73; Infa rzecž ná on czás byłá/ poki Ewángelia ſwiátu niebyłá obiáwioná: Lecž teraz/ ktokolwiek nie vwierzy/ to ieft/ kto w Powłzechnym kośćiele nie ieft/ wedle Dekretu Páníkiego będzie potępion. *WujJud* 138; W tych rzeczách/ o kthorych Piľmo Boże nic pewnego nie flánowi/ Zwyczay ludu

Bożego/ ábo vftáwy przodkow nálych/ zá przykazánie chowác mamy. *WujJud* 195, 12, 93, 146, 167v, 170v *mag* (10); *WujJud-Conf* 197v; *KochList* nlb 1; *RejPosRozpr* c4, c4v; *RejPosWstaw* [21²] [6 r.], [21²]v, [21³], [41³], [41⁴] [2 r.] (21); *BudBib* Ex 2/14, Deut 1/32, 1.Reg 22/15 [2 r.], I 174c *mag*, 2.Reg 13/20 (25); *Bud-BibKaw* A2v; *MycPrz* I A4v, II B4; *WierKróc* A4v; Pogáni nád wlytłkie rzeczy ftrállliwe/ śmierć naſtrállliwáž byđż powiádałi. *BiałKaz* B, F3 [2 r.], F3v, K2v, L4v; *BudNT* przedm a5, *Luc* 2/18, Act 8/20[21], Ii6; W nas záś [Żydz]i wiele rzeczy gánili: iáko to naprzod: žeby wiára náłzá Chriſtiánłka nowa byłá: [...] *CzechRozm* 67v, 5, 9v, 24, 44v, 59v (34); áby wlytcey cichy á fpokoyny żywot wiedzli/ áby káždy fwego bronieć y wlywác mogł/ áby od krzywd y zábijánia káždy był bezpieczen: ábowiem dla tych rzeczy w Mieſćiech y w káždey Rzeczypolitey obronę wynálezione. *ModrzBaz* 3; Ktora rzecž [quod] ieft ku wczynieniu fproľna/ tá y ku mowieniu y ku myśleniu ieft nieuczćiwa. *ModrzBaz* 10v; A przetoż trzeba ie [dzieci] wodzić do Zborow ſwiętych ná káždianá/ áby [...] Modlitwami fie bawily/ y do tych fie rzeczy chętnie miály/ ktoremiby y naywyżłzego Boga łálki doſtápiły/ y ludziom fie vpodobály. *ModrzBaz* 11v; [Scypion] Zadná fie rzecžá w doſtawániu doſtoieñftw podpierác niechćiál/ iedno tylko fáma cnotá ábo męſtwem. *ModrzBaz* 43; A teraz iáka to ieft wielka roľpuľnoſć/ że ty y o tey rzeczy inlym vftáwe czynić chcełz/ o czym ſam ná fie vftáwy żadney mieć niechcełz? *ModrzBaz* 50v; ODprawiliľmy iuz rozberíanie o zbytku/ ktory bywa w pokármiech/ w fżátách/ y w rzeczách Wenerze należácych. *ModrzBaz* 55v; Ták wielu wlytępkom y wádam poddan ieft żywot człówieczy/ iz iellibyľmy wiele rzeczy [in multis] nieprzebaczáli/ á wlytępkom fobie zobopolnie nie odpufzczáli/ nie dľugoby to towarzylftwo á zľáczenie ludzkie trwáło. *ModrzBaz* 65; Ma fie tedy o to ſtárác vftawćá/ áby ártykuly práwne krotkim wykłádem obiáñil/ dla bálamutow y wykretáczow: y o rzeczách iednákich/ áby iednákie práwá nápiſál. *ModrzBaz* 100; [Hetman] ma być ták/ ktoryby y wiele rzeczy naprzod vbáczyć [providere multa]/ y zpředká ráde dobrá dáć [...] á w fámey woienney fpráwie przodek mieć mogł *ModrzBaz* 115, 1v, 6, 6v [2 r.], 7, 8 (127); Wiele rzeczy w piľmie S. kthorych fie roku y dnia pewnego/ nie dopytałz *SkarJedn* 98; Koſćioł S: gdy ſmutne rzeczy roľzczytá/ á ludzi do pokuty y pláczu przywodzi Alleluiey/ ktora pieſń ieft weſela/ nieľpiewa. *SkarJedn* 239, 43, 58, 150, 189, 220, 293, 378; *KochOdpr* A2, C3; Ale awa zechce Pan bóľ/ że Król náłz [...] rzeczy té/ ktoré zdawná popráwy wołáią/ ſam w fwá kłóbę wpráwi. *Oczko* A4; Ale tę ſublytná obſerwácyá puſćiem ná ſtrónę: [...] že rok przefłępny bywa ná ſwiećie do wlytłkich práwie rzeczy niezręczny *Oczko* 29v, A3 [2 r.], A4, 2v, 9, 11v; *KochPs* 6, 184; Chcąc tedy rzecž zániecháná y práwie wľudzkiey pámięci vmárlá ożywić [...]: vdałem fie ná wyłózenie żywotow ſwiętych Bożych w ięzyk náłz Polłki. *SkarŻyw* A2; [ſw. Eufrozyna] pádlá y Duchá oddála ſtworzyćielowi fwemu. A oćiec rzecžá nie fpodziáná przefłátržony/ vpadł/ zá niá ná ziemię iáko vmárlý *SkarŻyw* 15; Oycowie w Konſtáncyey zgromádeni w rzeczách niektorych/ ná iego [ſw. Wincentego] rádzie przefławáli. *SkarŻyw* 310, A2v, 31, 35, 36, 59 (29); *KochTr* 22; *MWilłHist* Hv; Potym [król Kazimierz] do Śedomirzá odiáchał/ gdzie Seymował z Polaki około woyny Prolłkney/ á záraz ná drugi Siem w tey rzeczy do Łęczyce iecháli. *StryjKron* 637, A, 667, 737; *CzechEp* 4, 36, 127, 170, 185 (8); *CzechEpPorz* **v; *KochJez* A4; Ten Kárzeľ [tj. Karol Wielki] choćiáż był łálkaw ná Biľkupy Rzymłkie/ przedſię im tákiey wľádzey y zwierzchnoſći/ iákiey dźiſ wlywác nie pozwołil. Bo widząc niektorych niedbálych/ ważył fie pro autoritae ſua, wiele rzeczy ſtánowić y reformowác. *NiemObr* 61, 5, 16, 33 [2 r.], 50, 66 (11); *KochFr* 58, 84, 132; Ták łákomłtvo bezecné ludzká myſł fáľſzuie/ Ze mu nic/ okróm co wrzód rodzi/ nieľmákuie. A by nie tá zła fębrá/ co nam ſinák zkáźilá/ Ináczęy by zdrowa myſł o rzeczách ľáđžilá. *KochDz* 105, 109; *ReszPrz* 53, 68, 75, 100; *ReszList* 156; *WerGoſć* 250; *WisznTr* 23; *BielSen* 5; Stáraymyfz fie o tę rzecž/ cofmy przedſię wzięły/ Iefli ták zániechamy/ pewnieľmy zginęły. *BielSjem* 11, 6, 7, 9, 15, 29, 39, 41; *KochPam* 86; PAnu

dzięki oddawamy/ Iego łalkę wfpominamy/ Który hárdym miéłza rzeczy/ A łkromné ma ná fwéy pieczy. *KochPieś* 44; *PudlFr* 25, 61; Sam Pan Bog z niebá tu pátrzy/ ná wzyftki ludzkie dzieci/ Iáko kto myśli y mowi/ y wfzelkie rzeczy czyni *ArtKanc* Q5, I5, M4v; *BielRozm* 5 [2 r.], 9; iż niektóre rzeczy/ práwo w opłotki fwe zázwrzec może/ á nie ktorych nie może/ zdawná między ludźmi wátpienie iest co lepiey/ iessi pod práwem żyć/ czyli pod władzą człowieka cnotliwego y mądrego/ [...] katoryby był miásto práwá *GórnRozm* Ev; ále ołobno w wielkiem zgromádeniu/ gđzie zwierzchności žadney nie máłz/ [...] iáko tám która rzecz łkutek dobry wźiąć może? *GórnRozm* M3v, A3 [2 r.], B3, B3v [2 r.], B4v, C4v (18); *KochPropKKoch* 3; Vpadáią rzeczypopolité/ iáko y káżda rzecz wfzelka/ abo przewnétrzną/ abo prze zwierzchnią przyczynę. *KochWr* 20; Odmienność spráwuie/ Ze człék/ to smutek/ to wefełé czuie: Z tych dwu łtron žywot iest spoiön człowieczy/ Y takim torem plyną wzyftkié rzeczy. *ZawJeft* 25; Rołkofnym rzeczom wzyftkim/ przymiešzano Nápoły zółci/ y ludźiom podano. *ZawJeft* 27, 7, 12, 26, 28, 29; iedni Vkazowali zego [sejmu] trzeba dla rzeczy wPropozyciey naznaczonych. *ActReg* 10; trzeba się Krolowi IM okilka rzeczy znim [panem kanclerzem] rozmowic. *ActReg* 27; Przyiechał był P. Gniezninski tego dnia pod Srzodę [...] chcąc vnas wkole bydź y orzeczech namawiac, ale iz pozno przyiachał tego dnia, dla tego vnas, wkole niebył *ActReg* 49; Otosz racz WKM. te wszytkie rzeczy considerowac, y ztemi radami ktore są przy boku WKM komunikowac, acó się lepszego zda wczynię. *ActReg* 95; Tak się były rzeczy zaciągnęły ze vludzi niebyło to podobno, aby się spokojnie odprawic mogło *ActReg* 116, 3v, 4, 9, 10, 12 [2 r.] (71); *Calep* 69b, 88b, 246a, 251b, 278b (9); káżda rzecz opátrznie ma bydź/ á łzkody nie czynić. *GostGosp* 136, 56, 76, 106, 136, 160; *GostGospSieb* +3, +4; *GrochKal* 23; *Phil* C, E2, E3, K3 [3 r.], L4 (13); Siłá fráfunków miełzka we zlotéy koronie. A iessi fię zázýie w rzeczách tych co wczáfu/ Przygodá zła/ abo śmierć porwie to bez czáfu. *GórnTroas* 23; Ciężki ból spráwiedliwie rzeczy nie łzácúie *GórnTroas* 40, 4 [2 r.], 7, 21, 27, 30 (12); *KochCz* A4v; [Boże] Ošwieć moy łmył/ á rolpáđz mgłę/ co dułżę trwoży/ Abym fię wyłtrzegác mogł/ tobie brzydkich rzeczy *GrabowSet* P2v, C3, E4, S2; *KochFrag* 18; tak żył y Carz Turecki/ którego/ iż w wltáwiczný iest pracy/ á nigdy nie odpoczywa/ łłufznie łękáią fię cí/ którzy o žadnéy rzeczy inłżéy nie myšlá/ ieno o próznowaniu *OrzJan* 48; [królu, masz wojnę] z takim/ któryć wiárę złamał [...]/ który iest rozboynikiem praw ludzkich/ zmáją y łzkodą wzyftkích rzeczy/ które między ludźmi fá świetł/ wczúiwé/ y porządne *OrzJan* 101; áłbo kto [jest] tak zły y przewrotny/ coby widząc v Turká rzeczy wzyftkié ná cię gotowé/ móglby Wáżę Królew: M. vbelpieczác tym práwem przymieřza iego *OrzJan* 116, 7, 8, 17, 18, 22 (33); *WyprPl* C2; Prošzę cię [Panie]/ niechże v mnie stánieią wzytkie rzeczy/ ktore łą bez ciébie *LatHar* 270; Wlele rzeczy potrzebá do pozytecznego y przyłtoynego odpráwienia takiego nabożeńłtwá. *LatHar* 664, [+11], ++7, 6, 50, 51 (29); *RybGęšli* C2v; [po ewangeliach i Dziejach Apostolskich] náštepuiá lifty Apołłolłkie: ktore oni piłáli o tych rzeczách/ o ktorych ná on czás przyczynę y potrzebę piłánie mieli. *WujNT* 516, 133 marg, 163, *Luc* 2/19, s. 200 marg, *Act* 15/29 (28); á iessi [pielgrzym] s tráfunku obaczy/ áno fię niektorzy šwárzá/ on tego áni baczyć chce: Iessi fię też wefełá áłbo łkaczá/ albo co inego czyniá/ przedsię on idzie/ bo pielgrzymem iest/ y nic mu do takowych rzeczy. *WysKaz* 5; Miłuiá ludźie rzeczy rozmáite/ á [k]iedy kto dołtepuie tego co miłuié/ łzczęšliwym go być świat miánuie. *WysKaz* 7, 7 [2 r.], 12 [2 r.], 27, 33, 35, 46; nie iedno łzkoły y Akádemie [Rzymianie] budowáli, ále tak dálece rzeczy przywiedli, że oná wzyftká powagá, oná łlawá y zacnošć Gréciéy wzytkiéy [...] iedno przy Rzymiánách zołłálá. *JanNKar* C, Av, A2v [2 r.], A3, B, Bv (12); iż gdy mátká vmrze/ dzieci wzyftkích dóbr od oycá šwego biorá połowicę zá częšć y dzieđictwo máćierzýté: dla czego częłłokroć takowi łynowie w młodych leciéech będący nie vmieiac rzeczóm áni mogác ráđzić/ tak wziéť dzieđictwo zwykli márnie trawic *SarnStat* 588; ACz w

wielu rzeczách pędność bywa zalecáná: włzákże taka pędność w łáđziéech/ [...] nie ma bydź chowána *SarnStat* 691; Iz krótki czás przyrodzenie wzyczyło nam žywotá/ á té rzeczy które ku pozytkowi y záchowaniu towarzýłtwá ludzkiego rodzáiu bywáią/ potrzebuiá dułgiéy pámiéć: dla tego piłmo ludźie náleži *SarnStat* 1210, *3v, *6v [2 r.], *7v [2 r.], *8, *8v (61); *SiebRozmyšl* E4v; *WitosłLut* A2, A4; *KlonKr* E4v; Więc iáko fię rzeczy pfiuiá/ tak też zásię napráwá ich napewniefza. *PowodPr* 80, 19, 28, 29, 47, 54, 74, 78 [2 r.]; Połt rodzi fię ná oney piéckey nocioé/ którą powšciáglwošćią od rzeczy wolnych/ abo włtrzymawálošćią zowiem. *SkarKaz* 120b; Nie ludzka to spráwá/ zátrzymác po wzytkim šwiećie iednošć wiáry y wytrwác wzytki przešłádowná [...] Ná tych takich rzeczách poznác rękę y šilé Božá y prawdě łłowá iego. *SkarKaz* 241b, 39a, 43b, 120b [4 r.], 311b, 519b (13); *VolŠzl* B3v, B4 [2 r.], B4v [2 r.], D3, D4v; [nasi prawowładzcy] iednę rzecz raz chwálá, Drugi raz zásię gániá. ieden raz ná Seymách Y Seymikách tak ráđzą, drugi raz przećiwnie. *CiekPotr* 78; Ráduię fię z fercá Ze cię zdrowego widzę. (–) Wiem y wierzę pewnie. Ale odłogiem inłze rzeczy zołłáwifzy, Co działáią dzieći mé, ná to mi odpowiedz *CiekPotr* 81, 5, 81; Com więc [!] oczymá widziáł á drugie com šlyłá/ Z tychem rzeczy te Wierłze tak po proflu piłáł. *CzahTr* A4v, D, D2, E3, E3v, G3, 14; *GostCast* 7, 10, 27, 30, 66, 71; *PaxLiz* B2v, B4v, Dv, D4v, Ev, E2v; *SkarKazSej* 662a, 691a, 695a; *KlonWor* *ded* **2v, 1, 10, 41, 66; Eneálz wzytkim kazał/ by fię gotowáli [do wyjazdu]/ Iedno čicho/ áby znác Dydonie nie dáli. Przed którą trudno bylo zataić tey rzeczy *PudlDydo* A4v, B.

rzecz czego [= dotycząca czego] (10): *MurzNT* 8v; *BielKron* 222; *KwiatKsiąz* H4v; Choragus, Który rey wodzi/ Tez/ który kołztunek czini/ á pieniáđze wydáye ná taneczne y ynłzych gier rzeczy. *Mącz* 52b; *LeovPrzep* F4; *RejPos* 140, 270v marg; A ty y łynowie twoi łłobá będąćie łłrzec ofiárownictwá wáłżego/ wkáđzdey rzeczy ołtarzá *BudBib* Num 18/7; *ActReg* 68; *WujNT* 789.

rzecz około kogo, około czego [= dotycząca kogo, czego] (6): *OrzRozm* S4v; Iáko tedy we wzyftkích inych rzeczách około záchowániá žywotá náłżego [Pan Bóg] s piłnołciá fię łłára/ thák też y w tym/ ábychmy bez prawdziwey náuki nie zołłáli *RejPosRozpr* b3v; *GórnRozm* D; W rzeczách około wiáry/ ma tak káždy łłuchác košćiolá powłzechnego/ iáko dziatki rodzicow. *WujNT* 271, *przedm* 21; Z tey telknošći ludźie niektorzy/ z nabožnego o tym rozmyšłánie/ nápiłáli byli ksiáżki o dziećinłtwie P. IEZVSOWYM, domyšláiac fię rzeczy y dziwow około takie⁸⁰ dziećiećiá y młodošći iego. *SkarKaz* 38a.

rzecz z strony czego [= dotycząca czego] (1): Ponieważ tedy Haeretykowie košćiolá nie łłucháią: łłufznie fię ich [...] Kátholickowie wiárowác/ z nimi w rzeczách z łłrony nabożeńłtwá nie obcowác [...] máią *WujNT* 76.

rzecz czyja, czego [w tym: pron poss (314) – „sw(oj)a” (206), G sb i pron (87), ai (12), ai poss (11), „(sw(oj)a) własna” (10), „cudza” (8), „czyja” (5)] (447): Bendač yuř w službie [czeladnik rzemiosła rzeźniczego], aby painskiej rzeczy pilen był *ListRzeż* w. 27; Bo inych ludzi przygody/ Ktore čierpiá itež łzkody. Čzyniá człowieka mędrłżego/ W łwých rzeczách opátrzniefžego. *BierEz* K4, L4v, O, O2v, P4v, R2v; *OpecŽyw* 33v, 108v; *ForCnR* E; *MetriKor* 38/500; Kto gi [alabaster] przy łobie nofi, w łwogich rzeczách zwiciáczczá zołłanie. *FalZiol* IV 47c; Tak fię przy czudžich rzeczách miey iakobys łwých nie opnčil [!] *BielŽyw* 51; powiadał też [Demokryt] ze łłufzniey iest w łwých rzeczách łkápemu być niž z łzkodá czudžá žilku patrzyć. *BielŽyw* 65; Przed wzytkimi twemi rzeczami czáfu patr, A tedy mow gdyž milczéć nie łłufza. *BielŽyw* 130, 120; *GlabGad* O4v, O6, P2v, P5v; *MiechGlab* *2v; *BierRozm* 15; Iam powyedziáł ysz thak kv panu memv wskazał yłř ma poslacz posla kv rołzmowyenyu y posthanowyenyv rzeczy swoyich do Czeszarzá ye⁸⁰ M *LibLeg* 7/98; Strzesz šiá thełř wnáłžich rzeczách nyepotrzebnye skyem mowicz. *LibLeg* 7/104v; a wfchakołch yako łłvdze prziltoy my [lege: mi] rzeci pana mego Kro. yego mczii przeltrzegacz *LibLeg* 11/175; [nasz poseł] opowye łzye yłch

yefth poľlan kv Czefarżowoy ye⁸⁰ mczu od naľch w rzeczach Kroylowey yey mczu Vegeryľkyey *LibLeg* 11/186v, 7/34, 34v, 99, 100v, 105 (30); *RejPs* 54v, 58, 184v; *SeklKat* F, 12v, Lv; Iefly czo bacyzs pofobie Tedy profe radz ofobie. A miey to na dobrej pieczy Wczas poľtanow fwoie rzeczy. *RejKup* h7, d6, e3, f8, r5; *MurzHist* Cv; *MurzNT* 78v; *KromRozm III* O; *BielKom nlb* 3, C8, E5v, E8v, F5, F8; *RejWiz* 20v, 69; *Leop Sap* 18/24, 19/1, *Eccli* 6/11, *Is* 41/22, *Ez* 16/55 [2 r.], *Am* 8/10; *RejFig* Bb3v, Dd4v; *RejZwierz kt*, 21v, 70, 72, 100v, 132v; Muľiemy ząpomnieć wľyżthkch nąľzych rzeczy áby chmy thym lepiej wezwąnie nąľze niebieľkie rozmyľali. *BibRadz II* 44c marg, 1 73d marg, 1.Reg 22/10, II 72a marg; Wenecya ieľt Miąľto ſprąwą ſwą we wľyżthkch rzeczách ſwoich chwąľebne *OrzRozm* T3v, A2v; Brącia ziednoczeni ktorzy przyięli Ewąľgelią/ ziecháli ſie do Brunľzwiku Marcą mieľiąca/ rádzić okoľo ſwych rzeczy *BielKron* 216v; Poľlowie tedy Ewąľgelikow widzác iż ſie wľyżtkie rzeczy ich ku walce ſciągąia/ rozieźdzáli ſie táiemnie do domu ieden zą drugim. *BielKron* 225v; Przy Márgrábi İtali Kľiążę Bąworfkie y Brzelkie forythuiac rzecz Krolą Polľkiego *BielKron* [332²]v, 70, 194v, 207, 209 [2 r.], 209v (27); *BielKronCies* Mmmm3; *GrzegRóżn* B4v; *KwiatKsiąż* H2v [2 r.]; Age. Nuż. Przed ſię/ Prowadz ſwą rzecz. *Mącz* 5c; Alicui supplicare, Pokornie ſwą rzecz przed kim przedlozić. *Mącz* [305]d, 9d, 42d, 94d, [95]a, 168c (28); ále then niewdzięczny Poľel/ á przekaźca/ nąľzych rzeczy wľyżthkch/ to ieľt/ ſmierć niechcąc iemu dľużey folgować/ wzięła go od tey niedokonány roboty *SienLek* 44v; *RejAp* 75v, 120v; *GórnDworz* Cv, V2, Bb8v, Dd8v, Ee5v, Gg5; Izaľz mnie nie wolno w rzeczách mych czynić to czo ſie mnie podoba *RejPos* 59, 113v, 252, 275, 330v; *RejPosWiecz*³ 98v; *BiałKat* 155v marg; *BielSat* G3, I4v; *GrzegŚm* 28; Pewnie kiedy wľyżym o dziwney nowinie. Ze ſie dzyeći niewdzięczne ząľkrobać w ľeb muľżą/ Chociaż ľobie w rzeczách ſwych ná wľzem dobrze tuľżą. *HistLan* D4v, Cv, D4v, E, Ev; *RejZwierc* 50v, 62v, 86, 90v, 115 (9); *BielSpr* 44; ZMártwych wľńanie Pána nąľżego/ nie ták wwaźać á ná nie pogľdać mamy/ iąkoby ná iąką rzecz cudzą [...] ále ták iąko ná nąľżę wľafną *RejPosWstaw* [110²], [21²]v, [42⁴]v, 44, [110³]v; A drugie rzeczy [Residua] Ioafzowe/ y wľyżtko co czyniľ/ aza tego nie nápiľano wkronice krolow İehudľkich? *BudBib* 4.Reg 12/19, 4.Reg 15/36, 1.Par 26/32, 2.Mach 4/21, 9/20; *BudNT Philipp* 2/20; *CzechRozm* 159v [2 r.], 193v, 255; (nagľ) Prokop Korzeniewľki. (–) [...] Iąko widziľ iż Wenus nie ma go ná pieczy/ Ale Marz iuż temu wierz trzyma iego rzeczy *PaprpPan* Q2v, Y2v; do tego żoľnierze ćwiczyć trzebá/ iąko İtraż we dnie y w nocy trzymać/ iąko ią wkrywać/ iąko wypátrować y ľpiegować rzeczy nieprzyiaćielľkie *ModrzBaz* 111, 21v, 22v, 25v, 52v, 64 (17); *SkarJedn* 186; *KochOdpr* A4v, B2v; *Oczko* 11, 30v; Przypátř ſye rzeczóm ludźi bogoboynych/ Ze lat ná koniec vźiją ľpokoinych *KochPs* 55, 38; *SkarŻyw* 46, 194, 248, 391; *KochTr* 22; *StrykKron* 59, 492; *CzechEp* 359, 369; *NiemObr* 89, 121; *KochFr* 3, 134; *ReszPrz* 8; *ReszList* 187; *WisznTr* 8; *BielSen* 16; *BielSjem* 11, 14; Nie ráda ćię ztąd puľczam/ á zwľaszća bez ſiebie/ Ale iż poľpolitęy vľtąpić potrzebie Swoiá wľafna rzecz muľi: Ieďż w dobrą godźinę *KochPam* 82, 84; *KochPieś* 16, 46; Bą ľawieć to ſtrofować rzeczy cudze/ y nie zoľtawić nic nie pogánionego. *GórnRozm* K2, B2v, F4, I3v, I4v, K, K3 [2 r.], L4v; *ZawJeľt* 21; widzę ze turbatus o rzeczy braciey ſwoich yswoie. *ActReg* 83; zpilnoſcią wń prozę, bądź mu wń wrzeczách iego pomocen *ActReg* 109, 55 [3 r.], 73, 79 [2 r.], 81, 83 [3 r.] (25); *Calep* 1145b; *GrochKal* 24; *GórnTroas* 41, 43; *KochCn* B4v; *KochCzJan* A2v; *OrzJan* 30, 48, 75, 124, 127; *WyprPl* Cv; Święći o rzeczách nąľzych wiedzą. *LatHar* 325 marg, 18, 22, 233, 326, 532 (10); *KolakCath* C2; *WujNT Matth* 12/45, *Luc* 2/49, 11/26, 2.Petr 2/20, s. 259 (10); *WysKaz* 48; *JanNkar* C; *SarnStat* 209, 809, 1105, 1174; *KlonKr* Cv, E4v; *KmitaSpit* B2v; *PowodPr* 45; Precz Venus lekomyľna, miey ľobie ſwe rzeczy: Nigdy mi do mey ſmierci nie bądź przyiaćielem *CiekPotr* 18; Ieľlim przyiaćielowi ſwemu co dobrego Vczyniľ, y o rzeczách iego wiernie rádziľ. Nie baczę żebym prze to ząľľużyľ pochwałę *CiekPotr* 84, 45, 47, 73; *GostCast* 69; *KlonFlis*

E; *KlonWor ded* **2, 23; *PudľDydo* A3; *RybWit* A3. Cf *rzecz czyja z kim*; »już rzecz jest«, »to już nie jest moja rzecz«, »rzeczy idą«, »rzecz ſię ma«, »na tym rzecz ſtoić»; *Zwroty*; »ku rzeczy«.

rzecz czyja z kim (1): Arcybikľup w Rzymie będąc [...] mowiľ teź [z papieżem] okoľo rzeczy Polľkicy s Prufy/ ktorzy ſie ľkárzyli przed Papieżem iąkoby im Krol wydaľ Prufy y Pomorľką żiemie. *BielKron* 410.

W poľczeniu z przymiotnikiem odrzeczownikowym [= kogo interesująca; z kim a. z czym związana] [w tym: rzecz + przymiotnik (325), przymiotnik + rzecz (189)] (514): [Dariusz piľal Aleksandrowi:] ábowiem gdys ieľt dziećie ſľuźno tobie y potrzebno áby dziećińskie rzeczy ſprąwowaľ [puerilia pertractare] *HistAl* C4, C6v; *BibRadz 2.Mach* 4/48; *Goski* A3v [2 r.]; *OrzRozm* S4v; Villico et Villicor, Kmiećią ſie rzeczą obchodzę/ ná wśi ſie obieram/ wieyſką rzecz á orąninę prowadzę. *Mącz* 496d; Viridarii servi, ſľuźi ogródných rzeczy pilnujący zioľá á kwiecie opátřzujący. *Mącz* 498d, 52b, 73c, 76c, 144c [2 r.], 194d (13); Wefczną ſye wielkie ſporki w ſprąwách rzeczy maľżeńľkich/ iąko o poľgi álbo wianá/ y dawne wľafnoſći Praw. *LeovPrzep* E2; *RejPos* 227v, 315v, 316; *ModrzBaz* 13; *SkarŻyw* 184, 333, 334; *CzechEp* 93; Vrządnik v rządneho ſľáchćića y v rządneho Kmiotká/ okoľo roley y obory/ ma ſie porądku wćyżć/ gdy ma czas wolny: y ma ſie z nim rozmowić/ y porądzić ſie go w káźdey goľpodárľkicy rzeczy. *GostGosp* 8; Tákwieźcie/ że rzeczy Máhometćkie ľą te: obrzyďly zbytek/ nie czľowiecza frogoſć/ zelywa pychá/ y niewola nieznoſna *OrzJan* 22; *RybGeśli* A3; *SarnStat* 146; *GostCast* 67; *KlonFlis* H4v. Cf »rzeczy boskie«, »rzeczy domowe«, »rzeczy koſcielne«, »rzeczy rycerskie«, »rzeczy ſwiećkie«.

W poľczeniu z przymiotnikiem od nazwy narodu [= dzieje narodu] [zawsze: przymiotnik + rzecz] (4): Thu iuż Moľkiewľkim rzeczám teraz koniec wklądam/ á o ſlawnym z iechąniu/ nigdy przed tym niebywálym/ krolow Krzeſćijańľkich Polľkiego y Węgieľkiego s Cefárzem Máxymilianem v Wiedniá/ piľać pocznę *BielKron* 412v; Prukie rzeczy pocznę ktore ſie v nich toczyły przez ty lątá po ſmierći Tyefená Miľtrzá Prukiego *BielKron* 415v, 336; *StrykKron* 345.

W poľczeniach szeregowych (8): w ktorých [księgach] ľię rzeczy ludźkie przeľżle/ ľzcześćia/ przygody nagľe/ przyrodzeniu niezwykľe wćzynki/ y nad to wľyżtko/ poľożenia wľiżthkch czaľow zamykaia. *KwiatKsiąż* G4v; iżeby [ubiór] był poczćziwy/ yżeby niebyľ nazbyt przeľadzony/ ani teź iakmiarz zaniechany/ ale iąkowy będzie rzeczy/ mieyľcu/ czaľowi/ a zwľaszća nawiętľzey perfonie przisľuchaľ. *KwiatKsiąż* Q; Servire scenae proverbium, id est, accommodare sese omnium moribus: loco, tempori, et personis servire, Wedle ſpofobu rzeczy/ perfon/ tákieľż y mieyľc/ ľobie poczinać. *Mącz* 371b, 510b; iż ſtary czľowiek bárzo nieľpofobny ieľt do wiela rzeczy/ do wiela zabaw/ do wiela rolľkoľzy *GórnDworz* H6v; *RejPosRozpr* c3; *ModrzBaz* 9v; *LatHar* 18.

W charakterystycznych poľczeniach: rzecz(y) (nie)bezpieczna (4), *chwalone* (godne chwały) (3), *droga* (6), *dworna* (2), *ginące* (zginiona, zaginęle) (4), *gotowa* (zgotowana) (7), *gwałtowna* (4), *haniebna* (2), *lekka* (4), *łatwia* (6), (nie)mierne (2), *miła* (9), *naprawione* (godna poprawy) (3), *niezwykła* (niezwyčajne) (2), *obciężliwa*, *obiecane* (3), *odkryte* (3), *okrutna* (3), *osobne* (osobľiwe) (3), *pięknę* (3), *plon(n)e* (8), (nie)poboźna (niezboźna) (4), *pohamowana* (2), *poľtanowiona* (7), *proste* (5), *przedsięwzięta* (2), *przemijające*, *przyjemna* (3), *rozkoszne* (3), (nie)rozmyľna (3), *rzadkie* (3), *skryta* (19), (nie)smaczne (3), *smutne* (3), *spodziewana* (niespodzie(w)ana, nienadziana) (6), *spokojne* (uspokojone) (4), *sprośna* (10), *stateczna* (6), *stracona* (utracona) (5), *strasźliwa* (9), *szkarada* (4), *szkodľiwe* (24), (nie)tajna ((po)tajemna) (14), *upadające*, *upadle* (3), *wdzięczne* (2), *zacna* (11), *zamieszane* (2), *zawichrzone*, *zawikľane* (2), *znamienite* (3), *żaľosna* (3); *rzecz(y) (prze)minęly* (7), (wy)nieſie (przynoſzą) [co] (6), *okazuje ſię* (pokazuje ſię, będą okazane) (5), *oznajmiła ſię*, *pachnie* [czym] (2), *podoba(ją) ſię* (8), *poľfortunią ſię*, *potrzebuje* (potrzebująca) [czego] (17), *poźada*,

mogą się skryć (2), (za)szkodzi (może zaszkodzić) (8), tają się (zatai się, utai się) (3), trwa(ją) (3), upadają (upaść musi) (3); rzeczy (G) bać się (obawiać się) (9), bronić (5), chronić się (3), chwycić się (chwycić się, chwatać) (6), dbać, doczekać, dogłędać (2), dojrzyć, dostąpić, doświadczyć (doświadczać, doświadczenie) (11), (s)kosztować (4), lękać się (przeleknąć się) (4), (o-, za)mieszkać (zamieszkiwać) (5), nadziewać się (spodziewać się) (2), naśladować (5), pilnować (pilny, pilnujący) (16), pokusić (pokuszać, pokuszenie) (3), poprawić (naprawa, naprawca) (11), pozwolić (pozwolenie) (3), (za)przeć się (3), strachać się (ustraszać się) (2), (u)strzec się (przestrzegać się, wystrzegać się) (22), taić (5), używać (używanie) (15), wstydać się, zaniecha(wa)ć (7), zaniedbawać (zaniedbanie) (2), żalować (4); rzeczy (G) ciężar, dostojność, ostrzeżenie, przedłużenie, przejrzanie (3), przyczyna (13), przykład (3), (po)stanowienie (5), uczestnik (3), uspokojenie, utrata, uważenie (rozważenie) (12), wznowienie, zabawa (6), zamieszanie, znak(i) (8); rzeczy(-am) błogosławić, dogadzać (dogodzić) (5), dufać (2), (za)dziwować się (14), folgować (5), dać pokój (3), przekażać (być na przekazie) (3), przycaniać, przyłożyć się, przyzwyczajając (się) (zwyczajając się) (3), radzić (3), wierzyć (wiarę dawać) (4), zabezpieczyć (zabiegać, zabieganie) (27), zastawić się, zdumieć się; rzecz(y) błogosławić, (s)chwalić (8), (u)czynić (25), forytować (6), ganić (10), (z)jednać (7), lekce (lekką) ważyć (5), (po)mieszać (5), miłować (10), naprawi(a)ć (naprawować, poprawować, znaprawiać) (7), obiec(ow)ać (11), odkrywać, odmienić (3), odrzucać (odrzucić, porzucić) (6), okaz(ow)ać (pokaz(ow)ać, ukazać(ow)ać, ukazujący) (17), opuścić (opuszczać, popuścić) (20), mieć na pieczy (31), przedłużać (3), przeszkodzić, przypuścić (przepuścić, przepuszczać, dopuścić, dopuszczać) [na kogo] (7), przywieść [na kogo] (7), przywieść (przywozić) [ku czemu, w co] (14), sposobić (2), (po)stanowić (postanawiać, ustawi(a)ć) (39), strofować (4), uspokoić (uspakajać) (2), wzgardzać (wzgardzić) (9), wziąć (brać) przed się (10), wznawiać (odnawiać) (2), zamilczeć (3), zaniedbać, zataić (2), (o)zdobić (ozdabiać) (6), (po)znać (poznawać, rozezn(aw)ać) (14); rzeczami(-ą) bawić się (bawiący się, zabawiać (się), zabawiony) (33), brzydzić się (6), gardzić (8), (za)mieszać (zamieszawać) (4), parać się (8); iść (zejść się) dla rzeczy (2), posłać (posłać) (3), przyjechać, zgromadzić się; do rzeczy (przy)godzić się (4), potrzebny (3), pożyteczny, przekaza, przeszkadzać, przyjechać, skłonność (skłonny, skłoniony, nakłonić się) (6), (nie)sposobny (2), wezwany; od rzeczy hamować (pohamować się) (2), odchyłać się, odwieść (odwodzić (się), odwodzony) (6), powściągać się (powściągliwość) (4), warować się, wstrzymawać (się) (4), wybawiać, wymować, wystrzegać się (ostrzegać się) (4), z(a)blądzić (2), zachowywać się; około rzeczy bawić się (zabawiać się) (6), frasować się (2), obierać się (4), radzić (się) (rada) (5), sjem (2), trwać; ku rzeczy(-am) chęć (chęć, chutliwy) (3), czas, (nie)fortunny (3), (nie)godny (6), gotowiuchny, obrany (wybrać) (2), obrocić się (obracać się) (3), omieszkały, pilność, pobudzać, pochopny (2), pogoda (2), posłać (przysłać, posłać, wysłać, wysłać) (13), potemny, potrzebny, (nie)pożyteczny (użyteczny) (6), przygadzać się (przygodzić się) (3), przyłożyć się, przystęp (4), skłonny (skłonność, skłonić się) (5), sposobny (3), stosowny, trafny, wyjachać (przyjachać) (2), wzywać; na rzecz(y) bacność (baczyć, (mieć) baczenie) (7), chciwy (2), dbać (3), gotowy, kasąć się (2), lenić się, oglądać się (11), ostrożny, mieć pieczę, pogoda (pogodny czas) (2), posłać, potrzebny (2), (nie)pożyteczny (4), przygodzić się (zgodzić się) (7), przystawać, przyzwolić (zezwałać) (2), puścić się (2), rozmyślać się (rozmyślić się, rozmyśl) (11), schodzić się, skwapiać się (ukwapiać się) (3), śmiały (2), wzdłgać mieć (2); o rzecz(y) ciężać, dbać (dbaający) (12), frasować się (2), kusić się (pokuszać się) (11), posyłać, pracować się (mieć pracę) (2), radzić (się) (3), starać się (staranie (się)) (28), uskarżać się (uskarżający się) (2); w rzecz(y) ugodzić (ugadzać) (4), wmiatać się (2), wplętać się, wskakować, wstępować (wstępować, wstępujący) (7), wtrącać się; za rzecz(y) ch(w)ytać się (2), jąc się (imać się, ujmować się) (3), wsadzić się, wstydać się,

wziąć się; z rzeczami przyciskać, (przy)stać (posłać) (3), przyś; na rzeczach(-y) mylić się, nieużyteczny, zabawić się, zaszkodzić (szkodliwy) (2); o rzeczy(-ach) bawić się, pieczołowić, postanowienie (2), przykazanie (rozkazać, rozkazanie) (4), radzić (rada) (19), sprawę da(wa)ć (2), starać się (staranie) (14), troszczyć się (2); w rzeczach(-y) (po-, za)blądzić (błąd) (9), błogosławić (błogosławieństwo, ubłogosławion) (6), (nie)cierpliwy (3), dręczyć (udręczon) (2), dufać (2), ganion, (z)grzeszyć (grzeszny) (7), iść, (przy-, z)jechać (jeździć) (13), kochać się (kochanie, zakochanie się) (13), mieszkać (omieszkanie) (2), napominać, naśladować, obierać się (obieranie się) (4), odmienić się (odmienny, odmiana, przemiana) (4), odprawę wziąć, opuścić (opuszczać) (2), (z)ostawić (2), pilny (6), [jak] sobie poczynać (7), postanowienie, [jak] postępować (postąpić) (9), pożyteczny (pożytek, użyteczny) (9), (s)przeciwieć się (przeciwny) (6), przedłużenie, przestrzegać (wystrzegać) (2), (po)radzić (się) ((po)rada, radzenie) (16), rozny (rozność) (6), (w)skazać (rozkaz(ow)ać, rozkazanie) (6), (po)stać (przys(y)łać, posłać, poseł) (42), (u-, wy)stuchać (postulacyjny, posłuszeństwo) (20), staranie, szkodzić (szkodzien) (2), ślepy (zaślepiony) (4), trwać (2), uciec się (uciekać się) [do kogo] (3), wątpić (2), wykroczyć (2), wystrzegać, zabaw(k)a (2), zdać się [na kogo].

Przysłowia: *FalZioł* V 71v; Mierność choway w kądzej rzeczy *BielKom* E4; *RejWiz* 37 [2 r.]; *RejZwierz* 136; *BielKron* 258; *Maya* też [młodzieńcy] być powciągani izeby w infzich rzeczach należących ktemu żywotowi przefirmiernimi niebywali. *KwiatKsiąg* Dv; *Mącz* 228a, 338d, 389a; Ale iednak y w thym/ iáko w kądzej iney rzeczy miáry potrzebá/ bo kiedy też kto názybt ftáteczny/ á fkrorny/ hnet go ábo zá hárdego/ ábo zá głupiego mieć ludzie będą. *GórnDworz* L2, V6; *RejZwierz* 15 [2 r.], 25v, 54, 109v, 143v, 148v, Aaa4v; *Strum* R4; *ModrzBaz* 18, 113v; *GórnRozm* Bv, M3, M3v; *Miárá* w rzeczách to tá trwa/ y bęfpiecznie ftoi/ A odmiany gwałtownéy nigdy fie nie boi. *GórnTroas* 22; *GostCast* 26. [Ogólem 28 r.]

Gdy co działał mądre działał/ A koniec rzeczy przegląday. *BierEz* Nv, H3; *RejJóz* E4v [2 r.]; Koniec kądzej rzeczy ma być ná pieczy. *RejWiz* 49 marg, 48, 49, Cc6v; *RejZwierz* 146. [Ogólem 9 r.]

BierEz 14; *GroicPorz* b3v; gdyż z dawná przypowieść iefth/ w zgodzie mále rzeczy wielkiemi fie zftawiaá/ á w niezgodzie y wielkie vpádná *BielKron* [332³]; *RejPos* 334; Z máłych w pokoju wielkie rzeczy roftá *RejZwierz* 227; *VotSzl* B2; *KlonWor* 51 [2 r.]. [Ogólem 8 r.]

Bo to iefth nie lada czo przeyrzeć przyfzle rzeczy A nikt vpaćz nie może kto ie ma na pieczy *RejJóz* K4, K4 marg; *RejWiz* 32, 129v; *RejZwierz* 127; *RejZwierz* 87v; *PapPan* L2; *Futura bene prouide*. Przyfzle rzeczy przezieray y mądre rozważay *CzahTr* C4. [Ogólem 8 r.]

BielŻyw 92; *RejJóz* 12; *Mącz* 19a, 33c; Bo y Mędrczy ták o tym pifzá/ iz kánda rzecz gwałtowna nie może być iedno fzkodliwa. *RejZwierz* 15; Lecz trzebá fkrornnie: Bowiem rzecz fkwápliwa Częfto fzkodliwa. *KlonFlis* E. [Ogólem 6 r.]

Ale iako wiecz mowia, Niepotrzeba wiechy wybornemu winu/ á fama fie rzecz dobra chwali. *FalZioł* +2v; Kánda rzecz dobra fama fie záleca popólicie mowia/ Lálkawy Czytelniku *ModrzBazBud* ¶5; *SkarŻyw* A3v; *WerKaz* 291. [Ogólem 4 r.]

RejJóz O [2 r.]; Zle kto rzeczy przypádle/ lekce fobie waży. *RejZwierz* 128.

bo záwzdy powiádaá/ iz wczás zábiegay kądzej rzeczy. *RejZwierz* 134, 76v marg, Bbb2v.

GórnRozm L2; á téz ná świcie rzeczy nie zrázu zwykly do fwéy przychodzić perfectií. *JanNkar* A4v.

bo kto máłych rzeczy nie waży/ znienáglá vpáda. bo wielkie rzeczy bez máłych ftac nie mogá. *GostGosp* 2.

Kto fie kocha w rzeczách przonych Nie miewa więcé pożytku znich. *BierEz* Kv.

pirwey rzecz wyrozumiey toż fie ku niey miey. *BielŻyw* 35.

ysz smalich wielkie rzeczy powftawayá *LibLeg* 10/66.

Niewiem jako dzys twoją rzec Podobno jako rolkowa *RejKup* v3.

Nihil ex omni parte beatum. Proverb. Zadna rzecz nie może być bes przygány. *Mącz* 23d.

Záwždy nam zákazáne rzeczy więcej fmákuia. *RejPos* 337v marg.

ponieważ rzeczy poſpolite [*publicae res*] máią być przekládáne nád kádzego [!] włafne. *ModrzBaz* 124v.

Frazy: »rzecz jest (a. była, a. będzie) (rzeczy są (a. były, a. będą, a. bywają))« = *dzieje się, zdarzy(to) się; res est Vulg; facta est res PolAnt* [szyk zmienny] (16): *MiechGlab* *2v, *3v; *LibLeg* 10/70, 11/26; *Diar* 93; *Leop Judith* 6/10, *Eccli* 35/7; *BibRadz* II 141b marg; *Quid rei sit rogitant*, Co zá rzecz yeft pytáya fie? *Mącz* 357d; wżákoż dozwalam tego w.m. ábyś ofoby nie miánował/ ále nam w.m. rzecz powiedz/ iáko była. *GórnDworz* Cc8v; Y rzekł mu [*przybyszowi*] Dawid/ Ikąd idziesz? Y rzekł do niego/ z obozow Izráelkich wżedłem. Y rzekł kniemu Dawid/ Co fię tám dzieie? (marg) Wł/ co zá rzecz była? (–) [*Quid evenerit*] *BudBib* 2.Reg 1/4, *Deut* 4/32, I 194c marg; [*Piotr* rzekł:] Wy wiecie rzecz ktora była [*scitis factum verbum*]; wiecie co fię ftáło *BibRadz*] po wszey Iudlkiey (ziemi) poczáwſzy od Gálieile po nurzániu ktore przepowiedał Iohan. *BudNT Act* 10/38[37], *Mar* 13/4; *Phil* I.

»(już) [czyja(-e)] rzecz(y) (jest a. są) [jaka(-ie)]« [w tym: zła (3), dobra (2), trudna (1); z *elipsą orzeczenia* (4)] = *ktos znajduje się w jakimś stanie a. sytuacji; jakoś idą czyjeś sprawy* [szyk zmienny] (14): (*did*) Kupiec powieda iż mu Doctorowie zlie pothufzyli. (–) [...] Wzyawſy pieniedzy biegly przez Powiedzýawſy iuż zła twa rzec. *RejKup* h6, f6v, v3; *LubPs* G3v; *RejWiz* 132v; Ieſli będziefz czyłty y w proſtoćie chodzil/ wnet ocući fie ktobie [Bóg]/ y weżyni ſpokoiny przybythek ſpráwiedliwoſći twoiey/ Ták dálece/ że pierwſze rzeczy twoie były mále [*priora tua fuerint parva*]/ á pollednieyſze bárzo fie rozmnożá. *Leop Iob* 8/7; *BielKron* 179, 195v, 203v; *Mącz* 466a; *RejZwierc* 146v; Bądż Ty Pánie ma obroná/ boć moia rzecz ieft ftráconá *ArtKanc* Q9v; Słuźna ieft, iákio moie rzeczy łá, ábym znał, Y iákio mię w mym ſtanie ſzczeſcie przyciñęło *CiekPotr* 36; IVzeſz rzecz dobra náłzá/ Pánno Miłoſćiwa/ Niechćiey być W.M. daley iuż w nicym trokliwa *PaxLiz* D3v.

»tak(ow)á (a. ta) rzecz jest« = *tak właśnie jest; tak wygląda sytuacja* (4): Abowiem to co ſię zemną dzieie takowá rzecz ieft/ iáká nigdy przedtem niebyła *MurzHist* Ov; *KwiatKsiąż* I2; Si ita res fert, Gdyż táka rzecz yeft/ y yefti ták yeft. *Mącz* 121d, 19b.

»to (już) nie (jest) moja (a. nasza) rzecz« = *mnie (nas) to nie dotyczy, nie interesuje (nie powinno interesować), to nie moja (nasza) sprawa* (4): *WróbbZóltGlab* A5; Ale to nie náłza rzecz a czo nam do tego Pomy przed fię dla ſwych ſpraw *RejJóz* M8; A przecż-że fię to działo? To iuż nie náłzá rzecz/ łády Pánłkie ſpráwiedliwe/ á dziwne ſpráwy á wola iego ſwięta to niechay rozeznawa. *RejZwierc* 185; *CiekPotr* 3.

»(to) nie (jest a. są) rzecz(y) [czyje] głowy, moźności, sił« = *sprawa przerastająca czyjeś moźności, ponad czyjeś siły* (1:1:1): *LubPs* ee; A może żaden odemnie nieczekáć/ iákoby od wſtawce praw/ doſtátecznego opifánia praw. nie ieft rzecz moiey moźności [*non est hoc facultatis meae*] *ModrzBaz* 73v; TVby był plác/ co mowić o Duchownym ſtanie/ ktorych pierwſza powagá dziaſta chodzi tanie: [...] Ale iż to nie náłzey/ rzecz ták wielka/ głowy/ Daywá pokoy: Bożych ſług nie tykaywá ſłowy. *BielRozm* 34.

»rzeczy się dzieją (a. poczną się dziać) (rzecz się działa)« = *haec facta sunt PolAnt, Vulg; haec aguntur Vulg; res gesta est Mącz; res agitur Cn* [szyk zmienny] (64): *OpecŻyw* 11v; *HistJóz* Ev; *BielŻyw* 169; [*król*] racyll thak y karacz y opatrzycz. abi na pothim thakye rzeczi nyepzriſthoyne na granyczi ſłye nyedzyali. *LibLeg* 11/134v, 11/186v; *MurzNT* 8v [2 r.], *Mar* 13/29, *Ioann* 1/28; Ale mowí [*Salomon*]/ iż tych rzetzy dotzeſnych y pototnych/ ktore fię dzieią pod łoñcem/ rozumem przyrodzonym żadny tżłowiek niemoże wiedzieć *KrowObr* 53; *Leop Ecclie* 4/3, 2.Mach 4/30, *Ioann* 1/28, 1.Cor 14/40; Niemáłz tám fortelá żadnego/ gđzie ſye

iáwnie rzeczy dzieią *OrzRozm* F3v, N; *BielKron* 79, 107v, 110, 140v, 203v; *Mącz* 144d, [234]a, 461c; *Prot* B4v; A Komety yzali kiedy nieprzynoſiły wiele zlego Polſce/ czytay Kronikę o rzeczách ktore ſye działy thák ſzeſćdzieſiát lat y czterzy/ gdy Polłká była przeſtráfoná/ y ná poły ſpułtoſzoná od Tátárov *LeopPrzep* a4v, B3; *RejAp* 75v; *GórnDworz* Ee2v; *HistRzym* 21v, 27; *RejPos* 4v, 140, 287v; *BiałKat* 163v, 283v; [*czekaj*] Áż fie Pan Bog nád námi fmiłue/ Ty burzliwe czáfy záhámuie. Przezeń fie ty wſzytki rzeczy dzieią/ Iż fie ludzie y tám y ſám chwieia. *BielSat* H2; *GrzegŚm* 59; *KuczbKat* 110, 165; *RejZwierc* 42v; *BudBib* 2.Mach 4/30; *CzechRozm* 126, 183v, 232; wiele fię teź zlych á przewrotnych y karánia godnych rzeczy dzieie [*pleraque ... fiunt*] ktorych niekarzá/ á też wymowkę po fobie máią/ iż ſá wzwyczáy wzięte. *ModrzBaz* 5v, 13, 19, 101v; *SkarJedn* 379; *SkarŻyw* 57, 251, 341; *NiemObr* 41; *ReszHoz* 127; *ActReg* 77, 144; *KochPij* C2; *LatHar* 325, 593; *WujNT* 264, *Act* 26/26; *SarnStat* 1206; Bo takowe rády y zabiegánia rzeczom/ ktore fie to nie czeżo ábo czáfem y pijáno [...] dzieią/ rzadko z gruntu y droźnie prowadzone bywáią *PowodPr* 72.

»rzeczy idą (a. (po)szły) itp. [jak]« [w tym: czyja (5)] [szyk zmienny] (27): *RejWiz* 136, 138v, 193; *BielKron* 112, 202, 202v, 304, 334v; *KochZg* B; *RejPos* 78v, 348v marg; *BielSat* M4; *RejPosRozpr* c3v; Záwłzeć Bog cnotliwego ma ná pilney pieczy/ Iákoż tym podług mylli idą wſzytki rzeczy *PaprPan* E3; *SkarJedn* 188; *KochTr* 23; *CzechEp* 4; *ZawJeft* 46; Tak mię teraz Pan Bog widzę chce mieć Ze wſzytkie rzeczy co iedno poczną in contrarium mi idą. *ActReg* 158, 24, 51, 109, 117, 173; *SarnStat* 1226; Ieſt nas ielźcze wiele w Polſce żywych/ ktoryz pámiętamy poki fie czyia powinnoſć ná Seymach ſćiągála: á ſzły rzeczy dobrze. *PowodPr* 77, 2.

»rzecz z kunsztu wyszła« = *skończyły się żarty* (4): *RejJóz* Kv; Aczoż ony głębfze piſma A Iuż ta rzecz ſkunftu wyfla Y tobieć chory nieboże Ten Pop thu nicz niepomóże *RejKup* m5, o8v; *RejFig* Dd5v.

»([jak]) rzecz się ma (rzeczy się mają)« [w tym: o kim (1), czyja (1)] = *ita (sic, quod) res est Mącz, Modrz, Cn; ita (sic) se habet PolAnt, Vulg; ut se res habet Mącz; sic res habet, sic est factum Cn* (32): Ktoreęgo [*Judasza*] dziewitza mariá gdy vżrzála/ przywitáwſy go przod miłoſćiwie zopytála/ iako by fie o iéy miłym ſynie rzecz w ieruzalem miała. *OpecŻyw* 85v; *ForCnR* B3; *LibLeg* 10/64v, 11/20v, 28v, 106v; *KromRozm* III O8v; *BibRadz Act* 12/15; *BielKron* 232; *KwiatKsiąż* K2; Tu isti narrato omnem rem ordine ut factum fuit, Powiedz mu wſziftkę rzecz yáko fie w fobie ma. *Mącz* 241a, 278d, 353b, 391a; *GórnDworz* O6; A záprawdeć ták ſie rzecz má/ kiedy my náwięcey mnimamy iżełmy iuż zginęli y Bolki rá-
tunek ftráćili/ tedy Pan Bog náwięcey z wielkiey dobroći ſwoiey ſzuka nas y ftára ſie o nas *KuczbKat* 375; *ModrzBaz* 30, 60; Ieſlićby Kryftus zmartwychwłtał/ Dopieroćby ſwoy błąd rozſiał. [...] Co inſzego powiádáyćie A tym żártom pokoy dayćie. (–) Nie żárt miłoſćiwi Kſięża Nieináczey/ ták fię rzecz ma. *MWilkHist* D2, Dv; Gdyż ludzkie ná tym ſwiećie ták fie rzeczy máią/ Choć zrodzeni od bogiñ/ przedſię wmiéráią. *GórnTroas* 21; *LatHar* 492; *WujNT Act* 12/15, 24/9; *CiekPotr* 58; *PaxLiz* B, E2v.

~ *Formuła rozpoczynająca relację*: »tak się rzecz ma« (5): *KromRozm* III P8v; *BielKron* 231v; Ná koniec zámiłzeć fię niegodzi iego [*św. Abramiusza*] Apoſtołłkiego ſercá y dułz prágnienia/ fktorym fię ielźcze ná koniec popiſał. Acż rzecz ma przodek ſmutny/ ále wefołem dokonánim ochłodzi czytelniká. ktora fię ták ma. [...] *SkarŻyw* [236]; Będzieć fię on [*pijanica i marnotrawca*] rzkomo wdawał przed ludźmi zá dobrze maiętnego [...] á ono ták wiele o nim mozełz rozumieć/ iáko o onym ſláchćiu co w oftrogách chodzil/ á ná koniu nie iezdził. Co iżbyś lepiey zrozumiał/ ták fię rzecz ma: Był ieden Ziemiáninek [...] *WerGość* 223, 244. ~

»[o czym] tu rzecz namniejsza« = *to nie ma znaczenia, mniejsza o to (1)*: [*pleban*] Niedba o przyłley przygodzie Iedno o ſwieczkach/ o wodzie. A to ftąd bymu zły [*lege*: szły] dary Niezapomniál y ofyřary. [...] To mu fię zda napyluieyfa [!] O wierze tu rzecz namnieyfa. *RejKup* l4.

»o (a. [ach]) nędzna, [placziwa] rzeczy; o mizerna rzecz« (1;1): O rem lugubrem, O mierna lamentliwa á żałobliwa rzecz. *Mącz* 199b; Rem miseram adverbium dolentis, O nefetis [!/] O nędzna rzeczy. *Mącz* 353c; [Więc [stary człowiek] chodzi o trzech nogách/ owłzem czworonogi Złtáie fię [...]. Y czołga fię po ziemi; Ach rzeczy płacziwa/ Ze tákiey nędzy Stárość/ biedna doczekiwa. *ProtKonterfet* B].

»jako rzecz potrzebuje, pożąda; wedle (a. podług) potrzeby rzeczy« = *pro re nata, prout res postulat Mącz* (1:1;3): naprzód krziwdy poddanych nałich przelozá y obczyaza. thak jako banda rozvmiecz wedlye potrzebi rzeczy. *LibLeg* 11/132; *Mącz* 328a, 353b; *RejPosRozpr* c3; Któré to wołko [morskie, tj. flotę, król] ták [społobi y postánowi/ iáko rzecz będzie potrzebowała [ut res et necessitas suadebit *JanStat* 109] wedle porády stanów Koronnych. *SarnStat* 134.

»rzecz [kogo] potyka (a. potkać może) (rzeczy [kogo] potkały)« [szyk zmienny] (9): [Zefira mówi do Józefa:] Wielka cie to rzecz potyká Pani fię twa o tym pyta Czocz by k woli czynić miała A iákoć by pomagála *RejJóz* E3v; *RejKup* r4v; *Diar* 57; *BibRadz* 4. *Esdr* 8/57[59]; *BielKron* 49v; A kthoraz cie iuz fzczeńliwfa rzecz kiedy ná swiecie potkać może/ [...] gdyż wiełz/ żeś fię iuz słał iedno ciało s Pánem swoim/ gdyż wiełz żeś ielt wdzyęcnyim ftworzeniem Bogu Oycu swemu *RejPos* 90; A ták włzedł wdom fyn iego wefoły/ y powiedziál oycu swemu ony wftyki rzeczy ktore go potkály [magnalia quae facta fuerant] wziemi Medłkiey. *BudBib Tob* 11/12, 4. *Esdr* 8/57[59]; *SkarŻyw* 304.

»rzeczy się (prze)toczá (rzecz się toczy); przetoczenie, tok rzeczy« [szyk zmienny] (17;1:1): Rozmáithe fą mniemánia wykládaczow otym tho czálie/ w ktory fię ty rzeczy toczyły co fą wtey Hiftoryiey [tj. w Księdze Rut] nápiśáne *BibRadz* I 148c marg; *BielKron* 143v, 173, 227v, 233, 398v (8); *Annales*, Dzieye roczne/ To yeft/ Hiftoria gdzie wfziłky przigody y yne rzeczy które fię kolwiek czafów tych álbo przelżyłych przetoczyły/ bywáyá [p]iłowáne. *Mącz* 10d, 162a; *KochOdpr* B2v; *SkarŻyw* 208; *StrykKron* A3v; *ReszHoz* 127; Powiedz nam/ iákim tribem rzeczy [ye toczyły Nizli oboie wołká ku fobie przybyły? *ZawJeft* 12; *GórnTroas* 24; Ták bowiem rzeczy tok bieży/ iz w ten czás dopiéro poznalż fczęście swoiów/ kiedy ie wtráciłz *OrzJan* 38; *LatHar* 578.

»rzeczy przychodzá (a. przyszły, a. przyść miały, a. idą) itp., przychodzące (rzecz przychodzi (a. przyszła))« = *coś się zdarzyło*, *dotknęło* (*dotknie*) *kogoś*; *res percudit Mącz*; *inveniunt verba PolAnt* [szyk zmienny] (30:1): *OpecŻyw* 105; *TarDuch* D5v; *LibLeg* 11/41, 43v; Tu [w psalmie 79] prorok żałobliwie oplákawa rzeczy przyfłych ktore miały przydz frodze ná zbor krzełciánłki zrogniewania páńłkiego *RejPs* 118; *BielKom* F2; *LubPs* T4; *Leop* 2. *Par* 7/22, *Is* 41/23, 42/9, *Dan* 10/14; *BielKron* 18v, 81, 105v, 156, 196; *Omnia licet concurrent*, By też nie wiem co záfadzáló/ By fię wfziłki yrzeýwne [!] rzeczy zefłzy. *Mącz* 74b, 243c, 475a; *OrzQuin* Z3; Nłewiem iákoby kto mogł thák opátrznym być/ izby fye mu niegdy Przygodá nieprzydálá: á zwłáfzczá gdy nas wielkie rzeczy náchodzá/ pierwie/ nizli mozem co dobrze á co złe porozumieć. *SienLek* 14v; *LeovPrzep* a3v, b2v; *GórnDworz* L13; *RejPos* 133, [279]; *BudBib Deut* 4/30, 4. *Esdr* 13/57[58]; *ArtKanc* T; *LatHar* 728; *WujNT Luc* 21/26.

»rzeczy się przyda(wa)ją (rzecz się przydała)« (6): *MetrKor* 34/135; Lift Doctora Matiecia z Miechowa do pana niektorego, o rzeczach ktore fą álbo fię przydawáiá w dalekich ftionach północnych. *MiechGlab* *3v, *5v; *BibRadz* 1. *Cor* 10/11, 2. *Cor* 11/28; A oni [uczniowie idący do Emaus] rozmawiali wespółek o tych wfzykich [!] rzeczách/ ktore fię przydály [de his omnibus quae acciderant *Vulg Luc* 24/14]. *MWilKHist* I3.

»rzecz(y) się przygadzáją (a. przygodziły(-a)), przygodne(-a)« = *accidentia Vulg*; *contingens Mącz* (8:3): *OpecŻyw* 167v; *MurzNT* 88v; *Leop* 3. *Esdr* 2/25; bo wfzytkim iednáko rzeczy przychodzá/ [spráwiedliwemu y krzywemu/ dobremu y złemu/ [...] swiętemu y grzełznikowi/ przyłieżnikowi y chroniacemu fię przyłięgi. Toć ielt

nagorfe miedzy wfzemi rzeczámí/ iz ty rzeczy przygadzáią fię wfzem iednáko. *BielKron* 81v; A ták wziáwłzy lift od Podkrolego/ iechałem z Luzytaniey do Lifybony: ktore fię im [lege: mi] rzeczy przygadzáły w plynieniu/ opulfzczám dla krotkości. *BielKron* 460v, 265v; *Multa improvisa necopinata incurrunt*, Wiele fię nienádzánych rzeczy przigadzá. *Mącz* 265d, 440a [2 r.]; *BielSpr* 28v; *BielSjem* 8.

»rzecz(y) przypadają (a. przypadną, a. mają (a. mogą) przypaść, a. przypadać muszą), przypadle, przypadające (rzecz przypada (a. przypadnie)); przypadek rzeczy« = *venerint sermones, accidentia Vulg*; *res circumvallant Mącz* [szyk zmienny] (21:13:2;1): *RejJóz* A2, O [2 r.]; *LubPs* Xv marg, cc6; *RejWiz* 44, 120v, 121, 153v, 192; *Leop Deut* 30/1, 3. *Esdr* 2/17, 25, *Sap* 19/4, *Eccli* 12/17, *Ier* 44/23; *RejZwierz* 128; ktorzy [stoicy] pokládali [...] rzeczy przypadáiące nie od Bogá ále s przygody ná czály przychodzić káždemu. *BielKron* 156; *Mącz* 218c; *GórnDworz* K5; *RejPos* 133v, 208v; Abowiem káżdá rzecz wváżóná przed tym iuz nigdy thák ftráfzna być nie może/ iáko tá kthora gwałtem á nieobácznie przypádnie. *RejZwierc* 171, 14, 22, 76v, 82v, 209, 253; *GórnRozm* M3v; *GostGosp* 60; ludzic záf báczni/ ináczey fobie postępuiá/ że rzeczy nád fpodziéwáníe przypádlých/ dobrze záżywáiá/ á fczęściu zá vpominek bárzo dziékuia. *OrzJan* 67; *LatHar* 648; *WujNT* 2. *Cor* 11/28; *SarnStat* 1225; *GostCast* 64; Vwlec (mowi [Cycero]) cokolwiek drugiemu/ ábo człowiekowi z wymá y fłkodá drugiego człowieká fwoy pożytek mnożyć: ielt w bárzicy przećiwko przyrodzeniu/ nizli śmierć/ niz vbołtwo/ niz boleść/ niz infze rzeczy ktore mogą przypáść/ ábo ná ciało/ ábo ná te dobrá powierzchnie. *KlonWor ded* **3v.

»na tym rzecz stoi (a. stanęła); tak rzeczy stanęły« [w tym: czyja (1)] = *ita res est Mącz* (4:1); *BielKron* 307; Ine eo cardo vertitur, Ná tym rzecz ftoyi/ álbo wiśy O to grá idzie. *Mącz* 38c, 353b; Namawiali PP. sprawę Litewská ále nihil conclusivé iednak tak rzeczy stanęły aby te sprawy przez Deputy się odprawowały in crastino z Pany Litewskiem *ActReg* 51; *GórnTroas* 29.

»rzecz się trafila (a. przytrafi) (rzeczy się przytrafiły (a. przytrafić się mogą)); traf rzeczy« = *eventus respondit Mącz* [szyk zmienny] (7;1): *LibLeg* 7/41v; *RejJóz* G5v; *RejWiz* 145v; *Mącz* 410b; á oni [uczniowie Jezusa idący do Emaus] rozmawiali miedzy sobá o tych rzeczách kthore fię były ná ten czás przytrafiły. *RejPos* 110v; *ModrzBaz* 106v; Y tráfiłá fię rzecz dziwná/ ktorey fię zámilczec niegodzi. Gdy przyfłzi z ciałem [św. Medarda] ná to miejsce gdzie Krol iemu fám pogrzeb obrał/ [...] ciáłá rufzyć żadná miará zmieycfá niemogli. *SkarŻyw* 528; *Eventum* – *Trafmeiakiey* [!] rzeczy. *Calep* 376a.

»rzecz się zmienila; odmiana (a. odmienność, a. przemienność) rzeczy; odmiana (a. przemiana) w rzeczách« = *rerum inclinationes Mącz*; *rerum conversio a. mutatio a. vicissitudo Modrz* [szyk zmienny] (1;4:5); *LibLeg* 11/41; *RejFig* Dd3; *Mącz* 57c; *LeovPrzep* C; Boć tá ielt przemianá w rzeczách/ iz ktorzi częfto zwyćięzcami bywáli/ ci też czáfu swego z wycięzeni bywáiá: á ktorzi bywáiá zwyćięzeni/ ci rokázanie zwyćięzcow swoich czynić mułzá. *ModrzBaz* 105, 102v, 106; *Oczko* 2; *OrzJan* 29; áby ná to wfpomnieli [nabożni ludzie]/ iz ná tym placziwym pádole tey fię odmiány rzeczy wefołych z żálofnymi/ y fortunnych z niezczęznymi fpodziéwáć máią *LatHar* 491.

»rzecz się (z)stanie (a. miała się stać, a. nie może się odstać), stana (rzeczy się (z)staną (a. mają się stać, a. się stają))« = *res facta est Vulg*, *PolAnt*; *res gesta est a. obtigit, factus Mącz* [szyk zmienny] (48:1): [uczniowie Jezusa szli do Emaus] iakoby rozpáczáiázt o miftrzu fwym/ ij fmutliwie fpolu gádaiazt o wflytkich tych rzeczách ktore fię stály ij przygodziły ijch miftrzowi [Vulg *Luc* 24/14]. *OpecŻyw* 167v, 21v, 22, 85; [poseł] yefth ná nał wielky dwor przyyechal y powyedal nam othich rzeczách. Ktorefzye ná granyczach polłkich a walálkich myedzy wamy a walálkym woyewodá itáli. *MetrKor* 46/175; *LibLeg* 11/40v, 142; A kiedy fię ktora rzecz/ nie może iuz odftáć Czós działáć iedno panu/ zá [!] wfzytko dziékuwáć *RejJóz* B7, M6v; *MurzNT Luc* 1/20, 24/21; A Pan Bog duchow

Prorockich/ poľal Angiola fwego/ aby okazał te rzeczy flugam iego/ ktore fie máią rychlo ftáč [quae oportet fieri]. *Leop Apoc* 22/6, *Iudic* 19/30, *2.Par* 32/9, *Esth* 2/1, *Is* 42/9, *Bar* 2/2 (9); *BibRadz* 2.*Mach* 1/33, *Matth* 28/11, *Apoc* 22/6; Factus, Stána rzecz/ RzecZ która fie ftála. *Mącz* 113d, 257d, 353a; *GórnDworz* P6v; *HistRzym* 127v; *BialKat* 76; *HistLan* A2v; *BudBib* 3.Reg 13/32, 2.*Mach* 1/33; *CzechRozm* 160, 245; [Bóg rzecze do Adama:] niezáchowaleś przykázania mego/ á smiałeś ieść zákazány owoc. Y powiádác poczł Iádam iáko fię rzecZ ftála: Niewiáftá/ powiáda/ ktoraś mi dał zá towárzyftá/ dała mi y iadlem. *SkarŻyw* 262, 99, 277, 341, 348; *MWilKHist* Dv, 14, K; *CzechEp* 194; *ActReg* 96; *LatHar* 262, 319; *PowodPr* 15; *SkarKaz* 347a.

Zwroty: »rzcZ(y) (do-, s)kończyć itp.; rzecZy (G) (do)konać (a. dokończyć), koniec (a. (do-, s)kończenie, a. wykonanie); rzecZ się (do-, s)kończy (a. mogła się skończyć, a. dokonała się), koniec weźmie itp., skończona (a. dokonana, a. wykonana); rzecZam koniec« [w tym: koniec a skończenie (I); czyja (I)] = *finis rei PolAnt*, *Mącz*; *eventus*, *res exitum habet Vulg*; *concludere causam*, *rem transigere*, *res finem invenit*, *catastrophe Mącz* [szyk zmienny] (12;7:18;7:7:3;1): Nie ci tylko rzecZy konáią/ Ktorzy wielkie síly máią *BierEz* L4v, D4v, Nv; *FalZioł* V 50; Athak profzy yego Cro M. aby V.C.M. tho opatrzycz raczil aby they rzecZy rychly konyecz bicz mogli, aby beľz volley pana mego na polya ye⁶⁰ M. pastherze y zowczany [!] y Barany nyechodzily. *LibLeg* 7/33, 11/19, 21, 21v, 78, 108v (9); *RejWiz* 49, Cc6v; *Leop Ruth* 3/18, *Sap* 11/15; *BibRadz* *Eccle* 7/9; Solon potym rzekł/ trudno mam człowieká fładzié fczęftliwym zá żywotá iego/ gdyż niewiem iáki iefczze koniec weźmie fwoich rzecZy ná ofiátku *BielKron* 112, 54v, 208, 229v, 299v; *KwiatKsiąż* K2; *Inchoata* perducere ad exitum, *Poczęte* rzecZy skończyć. *Mącz* 96d, 11a, 41a, 43c, 56c, 320b (11); *OrzQuin* M3; profzę Páná Bogá/ o przedłużeniu żywotá/ ábym záczęthę rzecZy dokonác mogli/ ku rozmnożeniu chwały iego *SienLek* 196; *LeovPrzep* H; *RejAp* 104; *BudBib* 4.*Esdr* 14/25[26], 2.*Mach* 9/25; *ModrzBaz* 8v; *SkarJedn* 313, 314; *KochPs* 183; *SkarŻyw* 309; *StryjKron* 467; *CzechEp* 168, 327; *CzechEpPorz* **1; *BielSjem* 8; *ZawJeft* 12, 13; *ActReg* 76; *Calep* 1054a.

»rzcZ(y) [jaká(-ie)] mieć« [w tym: czyja (I)] = *znajdować się w jakiejś sytuacji, położeniu; in causa esse Mącz* [szyk zmienny] (8): *OpecŻyw* [27]v; In superiore conditione et caussa poni. Lepłz rzecZ mieć. *Mącz* 42d; *Deteriore conditione esse*, *Podleřzř rzecZ mieć*. *Mącz* 451a, 32d, 180d, 214c, 281b; znam cię pánie miły. Máiąc fwoie fczęftliwe rzecZy, z niefczęftliwych Mych fię śmieiefz. *CiekPotr* 36.

»rzcZ(y) odłożyć (a. odkłádać), odwłoczyć, przewlec« = *res extracta est Modrz* [szyk zmienny] (15:1:1); *LibLeg* 11/20v, 48v; *Papieř* odłożywřly inne rzecZy ná kázálnicę wfzedřly kánonizował to iefł opowiedział być vwielbionego od Bogá S. Stániłławá przez znáki dowodne *BielKron* 362v, 107v, 219v, 228v, 379, 423v; *Mącz* 99b; *Woiewodá* ieden [...] miał ten obyczáj/ niemal káždá rzecZ/ ábo do kilká dni/ ábo przynamniey do iutrá odłożyć *GórnDworz* R, O, V2v; *ModrzBaz* 90v; *StryjKron* 472; *NiemObr* 24, 59; że [...] godzi fie/ infzē wfzyftkiē rzecZy ná ftronę odłożywřly/ do tēy fámęy woyny wfzyftkim fie rzucić *OrzJan* 111.

»rzcZy opatrzyc (a. opatrować, a. przepatrować), opatrzający; rzecZy opatrř się, były opatrzone; nieopatrzność, opatrzzenie rzecZy« [w tym: ku czemu (I), czyja (8)] = *rebus consulere Modrz* [szyk zmienny] (15:1;1:2;1:1); *BierEz* P2; *ForCnR* Dv; *GlabGad* M5v; *LibLeg* 11/135; *GliczKsiąż* Dv; Sam tedy hetman wfzyftki rzecZy rozmyftliwř fię gdy czas iefł wyprawować á ie opatrywać ma *KwiatKsiąż* O4; *Hospites accurare*, *Gořcinne* rzecZy opátrowáć. *Mącz* 73c, 21d, 42a; W Obierániu Potraw/ k fwemu przyrodzeniu/ niemnieyřza pilnoř ma być: á nieopátřznóř tákich rzecZy fzkodę czyni. *SienLek* 5; *RejPos* 286; Kto iedzie ná dáleká drogę przepátřruie rzecZy fwoie. *RejZwierc* 131v *marg*, 136v, 154, 200v, Aaa4v; *WujJud* 86, 208v; *KarnNap* A3; *ModrzBaz* 14v, 26v; *GórnRozm* 14v; *SarnStat* 429.

»(o)powiedzieć (a. (roz)powiádać) rzecZ(y); wypowiedzenie, wymowa rzecZy« [w tym: czyja (5)] = (z)relacjonować wydarzenia, (o)powiedzieć, co się stało; przedstawi(a)ć sytuację; *narrare verba PolAnt*; *narrare rem Mącz*; *praedicare sermonem Vulg* [szyk zmienny] (38;1:1); *BierEz* B4, Q4v; *HistJóz* Ev; *LibLeg* 10/91; *Leop Act* 12/17; Zátym Saul fzedł z polá zá woľmi y rzekł/ Co fie dzieie ludowi iz płáczē? Y powiedzieli mu wfzytkę rzecZ miefzczánow z Iábēs. *BibRadz* 1.Reg 11/5, *Is* 48/3, 2.*Mach* 1/33; *BielKron* 49v, 50, 214, 217, 362v, 398v, 424; *Compertum oculis ferre*, *Widziáne* rzecZy powiádać. *Mącz* 279a, 241a; nie będę fpmínał dzieiow ftárych/ bo te w.m. báńniámi zowieľz/ ále powiem rzecZ fwieřzř/ o iedney iefczze niľkiego ftanu bialeygłowie *GórnDworz* Aa4v, P6v, Cc8v; *HistRzym* 42, 43, 43v, 56, 72v; *HistLan* C2; *RejZwierc* 92v; *BudBib* *Tob* 11/12, 2.*Mach* 1/33; Powiádał y drugá rzecZ Ian S. Iáľmuźnik/ ktorey ľam byľ ťwiádom. Tráfił fię tu w mieřcie práwi niedawno/ ieden Mnich nie ftáry [...] *SkarŻyw* 99, 52, 57, 99, 193, 208, 546; *MWilKHist* Dv; *Ecphrasis*, *Est mera puraque rei gestae enarratio* [...] – Wáftná rzecZy wymowa. *Calep* 348a; *WujNT* *Mar* 1/45, s. 188 *marg*.

»rzcZ(y) poczynać itp.; rzecZ(y) się zaczęła (a. wszczynáły się) itp., poczęta (a. zaczęta), poczynájáca; poczętek rzecZy« [w tym: czyja (3)] = *res inchoata Mącz*, *JanStat*; *inchoata*, (*in*)*coepta Mącz*; *rem ordiri*, *rei (rerum) exordium Modrz* [szyk zmienny] (26;10:20:1:4); *BierEz* A4v; *PatKaz* II 65; *FalZioł* IV 46c, 50b, V 49v [2 r.], 50 [2 r.], 52, 52v; *LibLeg* 7/42 [2 r.]; *RejJóz* D6v; *SeklKat* E4v; *DiarDop* 106; *GliczKsiąż* H, L3v; *KrowObr* 26; Pátrř pilno iz káždá rzecZ niľzi fie záczęľá/ Muři mieć iáki przodek ľkad fie teř wřdy wřyęľá. *RejWiz* 128; przetho [*cesarz Maksymilian*] poľal tego roku do Władziłławá krolá Węgieřkiego/ áby rzecZ poczęta okolo małżeńftwá potomkow ich ľkutek fwoy wřyęľá. *BielKron* 412v, 57v, 117, 232v, 299v, 304; *KwiatKsiąż* L4; *Ingredi in causam*, *RzecZ* poczác ábo w rzecZ wftepic. *Mącz* 148a, 13b, 96d, 211d, [269]a, 360d (10); *bes znáku Krzyřá* ľ. žadný rzecZy ná Swiećie dobre áni pocznieľz/ áni dokónáľz. *OrzQuin* M3; *SienLek* 196; *GórnDworz* E3, Hh8; *RejPos* 4v, 56v, 78v; *KuczKat* 355; *RejZwierc* 80v, 115v; *BudBib* 3.*Esdr* 8/69; *CzechRozm* 134v; A prozno fię teř tego ťpodziwáć/ áby z rzecZy źle záczęty co dobrego vrość miáło. *ModrzBaz* 44v; žebyľmy rzecZy ábo [...] od iáiiá niepoczynáľi/ ábo od tego czáľu/ ktorego naywřyřly Pan zákládał fundámenty žiemie. *ModrzBaz* 106, 99v; *SkarJedn* 313; *SkarŻyw* 30; *NiemObr* 42; *BielSjem* 8; *Temerarius* – Ten ktori z ftrřzaskiem nie rozwařaia rzecZ nie iako poczina *Calep* 1051b, 920b, 1054a; *GrochKal* 12; *SarnStat* 55; *PowodPr* 44.

»rzcZ(y) przypominać itp., (za)pamiętać itp.; na rzecZ pamiętać, wspominać; rzecZ(y) w pamięci (a. pamiętce) będa (a. będzie), pamiętne; rzecZy pamiętka (a. pamięć), przypominanie, rozpamiętywanie, rozpominanie, wspomietanie; pamięć o rzecZach« [w tym: czyja (I)] = *rem meminisse a. recordari a. repetere*, *rei (rerum) meminisse a. memoria a. recordari Mącz*; *rei memor JanStat* [szyk zmienny] (23:11;1:1;2:1;11:1:1:1:1); *ForCnR* B3v; *RejJóz* M6v; *Leop Sap* 19/4, *Philipp* 3/13; *Czekał* vpádku *Papiefkiego* y wrzēdu iego (iz niedawne rzecZy wfpomionę) *Ioannes Viklew*, *Ioannes Hus*, [...] y infzych rozlicznych kácerzow dořyć *OrzList* h3; *BibRadz* *Philipp* 3/13; [*Skanderbeg pisał do Amurata*] opuř iuř frogie pogroľki ná pothym/ á z zwycięřhwá fie Węgieřkiego niechwaľ/ á mnie tych rzecZy nieprzypominaľ/ ktorymi mię nigdy ná fwá ftronę nienáwiedziefz *BielKron* 246; *KwiatKsiąż* I, L2v; *Suam quisque homo rem meminuit*, *Káždí* fwá rzecZ pámięta. *Mącz* 343b; *Memoriam* *spero sempiternam fore*, *Mam* zá to že tá rzecZ w wieczney pámiętce będzie. *Mącz* [407]b, 215a, 261d, 296a, 348c, 361d, 501c; *GórnDworz* Ee4; *RejZwierc* 100v [2 r.]; Przetoř y káplánem iefł [*Chřystus*] ľam ofiáruiać/ y ľam ofiářá będać. Ktorey rzecZy táiemnicá y rozpámiętywániem chćiaľ áby byľá powľzednia kořcielna ofiářá *WujJud* 236; *RejPosWstaw* 42, [110³]; *BudBib* 2.*Mach* 2/13; *CzechRozm* 104, 126, 253; *PapřPan* N4v; ale tym wiecey sř terzezy pámiętne ktore się in *Oculis KIM* dziaľy *ActReg* 77, 107; *Orz-*

Jan 55, 122; *LatHar* 200 marg, 321; *SarnStat* *8, 995; *GostCast* 39. Cf »przeszłe rzeczy«, »stare rzeczy«.

»rzczy rozslawi(a)ć; rzczy się rozslawiła, rozgłosi się, (jest) sławna (a. rzczy są rozslawione)« = *diffamare sermonem Vulg* [szyk zmienny] (2;2:1:5): *MurzHist* E2; *RejWiz* 173v; A gdy też y Lizymách pobroil wiele świętokradztwá zá rádą Menelaufowá/ á tá rzczy poppolicie fię rozslawiła [*divulgata extra fama*] Zebráło fię mnoftwo ludu przeciw niemu *BibRadz* 2. *Mach* 4/39; *RejPos* 287v; *SkarŻyw* 341; (*marg*) Oćiec pátrząc na światłość S. Witá oslepl. (–) Rozslawiła fię rzczy oná/ y zbieżeli fię pogánie w dom Hile/ pytaiąc co mu fię zftáło? *SkarŻyw* 552; *Calep* 480a; [*Jezus uzdrowił trędownatego*] y rzekł mu: Pátrz ábyś nikomu niepowiedał [...]. Lecz on odziedzizy począł opowiedać y rozslawić tę rzczy *WujNT Mar* 1/45, s. 192 marg; *GrabPospR* N2v.

»rzczy(y) sprawi(a)ć (a. odprawi(a)ć) itp.; w rzczy(-ach) sprawić (a. sprawować (się)); o rzczy (A) sprawować; rzczy(y) odprawowały się, (mają (a. mogą) być (a. była, a. będzie)) sprawowane(-a) (a. odprawiona, a. sprawiane, a. sprawione); sprawowanie (a. sprawa, a. sprawienie) itp., sprawa rzczy; w rzczech sprawa (a. odprawa), sprawca« [w tym: *czyja* (49)] = *rem gerere Mącz*, *Modrz*, *JanStat*; *agere causam, rem (res) agere a. tractare Mącz*, *Modrz*; *negotia pertractare HistAl*; *facere opera Vulg*; *negotium promovere, explicare res Mącz*; *opera perficere PolAnt*; *munera exercere, res administrare a. efficere, cura a. gubernator rerum, res administrata a. gesta Modrz*; (*rerum*) *tractatus JanStat*; *gestio negotii, actio a. administratio a. curatio a. expeditio rerum, administrator Cn* [szyk zmienny] (148;4;1:1:27;36:1;11:3): *BierEz* A3, Dv, Ev, P2v, Q4v; wiaruymy fię wielkiego swietkiego broienią [!]/ ij dwornych rzczy sřprawianią/ ktoré czas tratzą ij službę bożą ij chwálę zamielkáváia. *OpecŻyw* 58, 44; dołycz dołtateczną Inłtrucyálmny thobye daly wedlye kthorey rzczy nalze szcelżarzem Thureczkim yednacz a sprawyacz małż *MetrKor* 38/500; *PatKaz II* 78v; *FalZioł* IV 48a, V 32, 51v, 52v [2 r.], 53; Chciálliby lepak ty czyiey rady wżywać patrz pilnie iako fwe rzczy sřprawuie, bo ktho przy swoim nie rzádnie czini, iakoż inemu radzić ma. *BielŻyw* 44; *BielŻywGlab* n1b 15; CZemu tilko łam człowiek ma ręce (–) [...] iz człowiek iest zwierzę nad inłze rozumne y miłterne, przeto ku sřprawowaniu rzczy miłternich y subtilnych potrzeba było członkow takowych. *GlabGad* D3; *BierRozm* 21; *KlosAlg* A4v [2 r.]; *LibLeg* 6/118v, 7/9v, 3, 34, 10/92 (17); *SekiWyzn* Av; *RejJóz* B3v; *SeklKat* Fv; *RejKup* E, e8v, F, x4v; *HistAl* C4, C6v, F5; *KromRozm I* H2; *BielKom* C5; *BibRadz I* 21b marg, *Ex* 18/20, 1. *Reg* 18/16, 3. *Reg* 2/19, 3. *Esdr* 4/11, 1. *Mach* 4/24; Sřprawuie teraz Kromer v Celárżá rzczy Krolá fwego wiernie/ y powážnie *OrzRozm* P4, R; *BielKron* 86, 98v, 141, 154, 206 (14); *KwiatKsiąż* C3v, G2, K2, L3v, O4; Filium docuit quatenus esset quodque curandum, Náuczył fyná yákim łpólóbem álbo yáką miárą wżelka rzczy ma być sřprawována. *Mącz* 338d; *Avocata rebus gerendis senectus*, Stáročść odwodzi od sřprawowania rzczy. *Mącz* 504c, 8c, 42a, 42d, 72b, 144d [2 r.] (25); *OrzQuin* C4v marg, Y4; *GórnDworz* K7v, Z8v; *HistRzym* 120; *RejPos* 128v marg, 186v, 202v [2 r.], 329v; *RejPosWiecz* 91v; *KuczKat* 295 [3 r.]; Ale to iest cých/ kthory w cichości/ w łkromności/ á w nadobney pomierze wżytki rzczy fwe sřprawuie/ y ludziom y Rzczyřpopolithey služy. *RejZwierc* 139v, A6v, 71, 84, 247v; *BielSpr* 26v, 28v, 47, 50, 58v, 59v, 65; *WujJud* 207; *RejPosRozpr* c2v; *BudBib Eccli* 3/18, 1. *Mach* 3/32; *HistHel* C; *MycPrz* II C3v; *CzechRozm* 21v, 51v; *KarnNap* A2v; A ták Monárchowie álbo Krolowie/ pilnie tego doglédáć máia/ áby onym wrzędý dávali/ ktorzi łmi przez fię wrzędom dołyć czynić/ á wżytkiego doyrzeć/ y wżytkie rzczy sřprawować mogą *ModrzBaz* 45; Dobrze mowi *Cicero*: Kto przyłtępuie do sřprawowania rzczy [*Ad rem ... gerendam*] niech fię tego łtrzeże/ áby nietylko to obaczá/ ielli oná rzczy wczciwa iest/ ále też y to/ ielli iey może łprołtác. *ModrzBaz* 45v, 6v, 8, 13, [16], 18 (21); *SkarŻyw* 171, 202 [2 r.], 286, 299, 412; Wielká żálość łmierci swoiey *Kazimierz* [*Wielki*] Krol wten czas Polakom wtrápionym po łobie zolławił/ Bo Krol nowy Ludwik iáko Cudzo-

ziemiec żadnego do łiebie Polaká niepulfzczá/ á wżyftki rzczy przez łlumáczę odpráwował *StryjKron* 452, 365; *CzechEp* 244; *ReszPrz* 44; *WerGość* 203; *PudłFr* 34; Dla tegoż [*Bóg*] błogolławić raczył/ dzień łiodmy, y on poświécił/ chcąc by w nich fwe rzczy sřprawował/ w łześć robił, w łiodmy odpoczywał. *ArtKanc* M6v; *GórnRozm* M3v; *ActReg* 9, 49, 89, 96, 133, 136; *Executor* – Dozorca ábi rzczy bełá odprawiona, wikoniwacz. *Calep* 387a, 362a, 513a, 1006a; *GostGosp* 18, 98; *Phil* P3, S4; *OrzJan* 124; Iam fwé rzczy odpráwił/ co bylo potrzebá/ Tylkom ielcze zápomniál łfzoného chleba. *WyprPl* B2v; *LatHar* 95; *RybGęśli* A3; *WujNT* 232 marg; VStáwiamy: iz oyciec zá żywotá fwego będzie mógl potomłtwu fwému/ y żenie [...] połtánowić pewné opiekuń/ [...] ktorzy brónić y sřprawować rzczy tych łierót będą mogli/ áż do lat wysłżęý námięnionych *SarnStat* 584, *3, 31, 42, 46, 269 (13); *SiebRozmyśl* F3, K2v; *GrabPospR* L4v; *PowodPr* 53; *SkarKaz* 313b [2 r.], 456b; *KlonFlis* H3v; Baw fię pracá/ gnuśnego łtrzeż fię prożnowánia: Sřprawuy rzczy powážne/ niechay bláżnowánia. *KlonWor* 40.

»świadczyć o rzczech; w rzczech za świadka brać; świadek (a. testes) rzczy, przy (a. w) rzczech, na rzczy; świadectwo rzczy« = *rei (rerum) testis Vulg*, *Mącz*, *Modrz*, *JanStat*; *testis verborum Vulg* [szyk zmienny] (4;1;13:5:1;1): *RejWiz* 188v; Ia Iezus/ połłaleł Angiolá fwego/ áby wam łwiadczył o tych rzczech [*testificari vobis haec*] w kościelch. *Leop Apoc* 22/16, *Ruth* 4/10, *Act* 22/15, *Hebr* 3/5; *BibRadz Ier* 29/23, *Apoc* 22/16, 20; Citare testes alicuius rei, Dáć łwiátki ná ktorá rzczy. *Mącz* 53b; *RejAp* 166v; Otołście łwiádkowie tey rzczy/ izę mi žiemię fwá przedáł *HistRzym* 73v; Y dla tegom to dziś chciał mieć moi pánowie/ Abyłcie wżytkich rzczy mych byli łwiádkowie. *HistLan* Ev; *CzechRozm* 137, 137v, 138v; *ModrzBaz* 87; wiemy iz ná to obráni byli Apołtołowie od Chriłtułá paná/ áby byli łwiádkámi/ dołkonáłymi/ tych rzczy ktore łyżzeli/ y widzieli *NiemObr* 35, 35; *ActReg* 79; *WujNT Act* 5/32; *SarnStat* 258, 958, 996, 1056.

»rzczy(y) (u)ci(e)rpieć, (z)nosić (a. znosiwać), wytrwać; cierpliwość, znoszenie rzczy; rzczy(y) (nie)znosná(-e)« = *intoleranda res Vulg*; *res ferre a. tolerare Modrz* [szyk zmienny] (18:12:2;2:1;4): *OpecŻyw* 48v, 78v, 101, 183; DŻiwna to iest rzczy włfehmoğący boże iz ták dlugo wytrwáć mozełż thák nieznośne rzczy *RejPs* 123v; *MurzNT Luc* 24/26; *KrowObr* 154v; *RejWiz* 128v; *Leop Num* 11/10, 4. *Esdr* 4/27, *Sap* 18/1, 3. *Mach* 7/6; Nic fię nie boy tych rzczy ktore małż ćierpieć [...]; Bądż wierny áż do łmierci/ á damię koronę żywotá. *BibRadz Apoc* 2/10, 1 276a marg, 2. *Tim* 2/10; *BielKron* 87, 393; *KwiatKsiąż* M4v, N2; *Mącz* 284b, 418b; *BielKat* 28v; *CzechRozm* 235; Piąta [*cnota królowi należąca*] iest/ męłstwo á wielkie łerce/ łkromnie wżytko znośić/ ták łzczęłliwe iáko też przeciwne rzczy [*omnia ferre, et secunda et adversa*] *ModrzBaz* 15v, 32v, 69, 84v; *SkarŻyw* 46, 50, 454; *MWilKHist* Kv; *PapRUp* Fv; *ActReg* 116; *GórnTroas* 66; *LatHar* 134, 583; *WujNT* 21, *Luc* 13/2; Y przetoż zapálczywym rádżá/ áby z dáleká gniiew wptárowáli/ łkądby mógl przypáść/ á nań fię nágotowali: áby ćierpiliwie káżdą rzczy znołili *SkarKaz* 314a.

»w rzczy(y) wda(wa)ć się, wdawający się; udać się na rzczy(y)« = *aggredi rem, animum ad rem inclinare Mącz* [szyk zmienny] (26:1;6): *LibLeg* 11/77; *GliczKsiąż* O3v; Qwápcyfelż fię włlyfcy złołnicy á yuż odłtępcye precz/ Gdyż ya z wámi iłcye nye chcę wdáwáć fię w żadną rzczy *LubPs* bb4v; *RejWiz* 132; *RejZwierc* 42v; Piłze o nim [*o Neronie*] Swetonius iz był do piáci łat mierny/ wczyl fię pilná rozmáitego od Seneki/ á potom ná wżytki złe rzczy/ niecnoty/ brzydłwiółści/ y okruciełtwá fię vdal/ ták iz nie iest godno áby co o nim dobrego piłano *BielKron* 144v, 55v, 173; *KwiatKsiąż* C; *Mącz* 42a, 57c, 147d; *SienLek* 193; Iz gdy go [*Pana*] Licemiernicy á cí mędrkowie kthorzy dułáią [...] w godnołciach łwoich/ połğdzáli á łzemráli o nim/ iz fię ták w nieprzyłtołne rzczy wdawa/ á połpolituie z grzelzniki/ [...] [*łłuchaj*] iáko im odpowiedziál *RejPos* 168, 72 [3 r.], 166v; *RejZwierc* 140v, 215; *CzechRozm* 250v, 253; O Pánách łwieckich/ iłż fię w rzczy du-

chowne w dawać niemogą. *SkarŻyw* 394 marg, 300, 394 [2 r.]; *CzechEp* 404; *BielSjem* 9; *ActReg* 80; *WujNT* 93; Dobrze gdy zoná pilnuie kądziele, Gdy dworkom, prządkom, rolkázuie śmiele. Nie wdawiając fię w nieprzyftoyne rzeczy, Rzády domowe niechay ma ná pieczy. *KlonKr* C2; *SkarKaz* 42b; *PaxLiz* D4.

»rzczy(y) widzieć, ogládać, ujźrzyć, obaczyć; na rzczy(y) patrzyć; rzczyom przypatrzáć się; widziane rzczy« = *widzieć to, co się dzieje; być obserwatorem a. świadkiem zdarzeń; videre verbum PolAnt, Vulg* [szyk zmienny] (24:5:3:2;11;1;3); *BierEz* G2v, K, L4, Mv; *PatKaz II* 65; *LibLeg* 11/165; *RejKup* Hv, 15; *HistAl* 17; *KrowObr* 1v; *Leop Eccli* 34/12, *Ez* 21/29, 2.*Mach* 12/22, *Ioann* 1/50, *Act* 22/15, *Apoc* 22/8, *ZZ3v*; *BibRadz Iob* 13/1, *Is* 66/8, 1.*Petr* 1/12, *Apoc* 22/8; *BielKron* 81, 120v; *Mącz* 279a; Wiele ták fkrtych rzczy ná fwiecie widzimy/ Ze o nich ni rozumieć ni mowić wmiemy. *RejAp* AA5v, 166v, 176v; Chłop ieden (bywfzy w Krakowie/ ná then czás/ gdy połlowie Kfiázát Pomorkich/ Krolowi [...] hold [...] czynili) przed drugimi w kárczmie powiedá: Iáko tám ná wiele czyflich rzczy pátrzáł *GórnDworz* P4; *RejPos* 270v; *RejZwierc* 269; *BudBib* 2.*Mach* 7/6; páterze mowili miedzy fobá, podźmy áż do Betlehemá/ á ogládamy rzczy tę co się ftáło *BudNT Luc* 2/15; *CzechRozm* 174; *Zywot* S. Symeoná flupniká/ wypifány przez Theodoretá Bilkupá Cyreńkiego/ który fám ná niektóre rzczy pátrzył *SkarŻyw* 28, 15, 113, 179, 184, 478, 527; *NiemObr* 35; *KochWz* 142; *OrzJan* 135; *GrabowSet* B2v; *WujNT* 197 marg, *Ioann* 1/50; *SkarKaz* 580a; *KlonWor* 27, 33.

Wyrażenia: »rzczy(y) boskie(-a) (a. boże(-a)), niebieskie, duchowne, święte(-a) (a. świętobliwe, a. ktore za naświętsze mają), zbawienne(-a), duszne, Pańskie, (Bogu) poświęcone« [w tym: *duchowne a niebieskie itp.* (20)] = *res divinae Mącz, Modrz, Cn; caelestia HistAl, PolAnt; sacra res, sacrum Mącz, Modrz; res Dei PolAnt, Modrz; divina, sacrosanctum Mącz; sanctitas, sanctum PolAnt; spiritualia Vulg; sanctum opus JanStat; res animi Cn* [szyk 166:94] (71:68:65:54:9:6:5:2); *OpecŻyw* 51; *PatKaz II* 78v; *PatKaz III* 97; *FalZioł* V 51; Nigdy wftydliwieyfzy niemamy być, iedno gdy fie czo bołkich rzczy dotyćze. *BielŻyw* 88, 103; *KłosAlg* A4; [grzechy przeciw III przykazaniu:] Wdzień niedzielný ktorego nic niedziałamy kazania/ y ynich fwiętych rzczy omiełká. [...] *SeklKat* G2v, G, Gv [2 r.], G2, G2v, G3, G4v, T2; *HistAl* A7v; *MurzNT* 93v, *Ioann* 3/12; który [rozum] w rzczych bołkich ftepy yeft *KromRozm II* iv, pv; *KromRozm III* A6, B7, C3v, F2v, M, P4; *KrowObr* 42v, 166 [2 r.], 186v, 207, 207v, 214; *RejWiz* 178v marg, 180, Cc6v; Ktory krom żony ieft/ trołfće fie o tych rzczych ktore Páńkie fą [quae Domini sunt] iákoby fie podobáł Pánu. A kto ma żone/ trołfće fie o rzczych fwieckich [quae sunt mundi] iákoby fie żenie podobáł *Leop* 1.*Cor* 7/32; *OrzList* h2; *BibRadz I* 73c marg, 381a marg, *Sap* 3/16, II 110d marg, 130c marg; *OrzRozm* A2v, A3, D; [w *Ratyzbonie*] dekret wczynili ná káplány áby fie flufźnie miernie w powściágliwości ciáłá obchodzili pod winámi/ to ieft zá fwięte rzczy pieniędzy nie brali/ [...] niekupużyli w kárczmach niebywáli/ fzáty według ftanow nošili *BielKron* 201; *KwiatKsiąż* D2v, D3; *Mącz* 117d, 224b, 363c [2 r.], d, 442c; *SarnUzn* B6; *SienLek* 1v; *LeovPrzep* a3v; *RejAp* 11, 76v, 102v, 141v, 143v; *GórnDworz* Bb7v, Gg, L15; *HistRzym* 122; *RejPos* 63, 151v, 153v [2 r.], 242v; *RejPosWiecz*³ 98v; *BialKat* 368v; *KuczbKat* 1, 55, 105 [3 r.], 150, 180, 295 [2 r.]; Obrázy pámięd náfżę ku niebiełkim rzczyom wzbudzáią. *WujJud* 48 marg, 47v, 48, 62, 79v [2 r.], 182v [2 r.] (11); *WujJudConf* 38v, 79v [2 r.], 166v; *RejPosRozpr* c2v [4 r.], c3; *RejPosWstaw* [110²]v [5 r.], [110³]v, 111; *BudBib* Num 7/9, 1.*Par* 26/32, 1.*Mach* 13/3, 14/2; *BialKaz* D; *BudNT* przedm a5v, *Ioann* 3/12; Trudno teź ma fumnienie iego przekonać/ y ferce ku ktorey rzczy zbawienney przywieś/ iefli tego Bog fám w nim nie fpráwi. *CzechRozm* 3; ábowiem cíelefnemu [człowiekowi] rzczy Bołkie fą iednym głupftwem/ áni ich wyrozumieć może *CzechRozm* 266v, A6, 27v, 56v, 70, 71 (20); *KarnNap* A2v; *ModrzBaz* 2, 55v, 56, 80v, 107v (8); ma być táká iedność/ żeby wfzyfcy Chreściánie w rzczych dułżnych byli iáko máfz ieden y cíáło iedno/ ferce iedno/ y

dułżá iedná. *SkarJedn* 203, A5v, A6v, 17 [2 r.], 18, 43 (20); ifz my obrázow zá Bogi nie mamy/ áni im żadney części Bołkiey niedáiem: ále tylo mámy ie zá znáki rzczy fwiętych/ ktore w obrázach częściemy. *SkarŻyw* 189, A3, 14, 28, 35, 36 (31); *CzechEp* 5 marg, 32, 54, 163, 233 [2 r.] (12); *NiemObr* 16, 67, 83; *ReszHoz* 132; Swiát nie dba ná Bołkie rzczy/ iedno gdy przyidá niemocy/ ná then czás dobrým chce być *ArtKanc* O4v, Q5v; *KochWr* 21; *ZawJeft* 36; *Calep* 245a; *Phil* 12; *OrzJan* 107; [*Duchu Śwíęty*] Rácz mi dáć rozum wfęłfzy/ [...] rozłádek y ráde w rzczych duchownych y fwieckich doyrzálfzą *Lathar* 34, 2, 114 [2 r.], 234, 489, 592 (13); Ani tedy nam káplanom nie godzi fię wdawáć w twe wrzędy: áni ty Cefáru nie máfz mocy ná rzczy Bogu poświęcone y wrzędy kościelne. *WujNT* 93, przedm 14 [2 r.], s. 264, 387, 430, 1.*Cor* 2/13 (10); *SarnStat* 198, 1001; *SkarKaz* 42a, 80b, 82a marg, b, 277a (9); *CiekPotr* 38; A gdzie około wiáry y rzczy bołkich zgody nie máfz: tám y w rzczych fwieckich y w policyey być nie może. *SkarKazSej* 684a, 684a [2 r.], b.

»dobre(-a) (a. ktore zowiemy dobremi) rzczy(y)« = *sprawa, zjawisko oceniane pozytywnie; to, co jest dobre; pożytek; dobro, pomyślność; bonum (bona) HistAl, Vulg, PolAnt, Modrz; vera Mącz; verbum bonum PolAnt; bonae res Modrz* [szyk 63:52] (115); *PatKaz II* 65; ktorey rzczy konyecz dobry wfzytka rzczy dobra *PatKaz III* 145v; *FalZioł* +2v, V 52; *BielŻyw* 19, 54, 169; *GlabGad* A4v, E4, L7v [2 r.], L8v [2 r.], N2, N3; *SeklKat* E4v, T2; *HistAl* 15v, K4v; *KromRozm I* H2, O; *KrowObr* 162, 214v, 221; *RejWiz* 48, 133; y fpráwiedliwości zakon w ftworności ftánowili: áby rownie dobre y złe [!] rzczy przymowáli fpráwiedliwi *Leop Sap* 18/9, 2.*Par* 6/41, *Prov* 14/22, *Sap* 4/12, 1.*Ier* 33/9; *RejZwierc* 5v; *BibRadz Sap* 10/8, 1.*Mach* 14/9, *Gal* 4/18; *BielKron* 19, 189v; A przeto iefliże fie [dziatki] dobrým rzczyom á wybornieyfzym náukám zá początku przizwyczáia/ tedy ty miedzy infzemi będą mieć nápierwfze/ y iákoby wodzá ich zawždy náfladowáć będą. *KwiatKsiąż* K3v, B2, Q2; *Mącz* 351a; *OrzQuin* M3 marg; *RejAp* 77v; Acz poprawdzie wiele ieft rzczy/ ktore ták ná pirwfzym późrzeniu/ zdádzá fie dobre/ á fą złe; drugie záfię/ zdádzá fie złe/ á fą dobre. *GórnDworz* L3v, H3v, L3v, X8v, Y3v, Eev, Ee4; *RejPos* 201, 333v; *BielSat* I4v; *KuczbKat* 355; Abowiemci nam nigdy z dobremi á s pocżciwemi rzczyami żadney burdy nie potrzebá/ iedno z niepocżciwemi á z nie przyftoynymi *RejZwierc* 17, B2v, 28, 70, 77v, 131 marg (12); Przeto złe zwyczáie máią być nápráwowáne/ á dobre rzczy dla nich flówáne być niemáią. *WujJud* 189v, 257; *RejPosWstaw* [143²]; *BudBib* c3v, 3.*Reg* 14/13; *CzechRozm* 224; *ModrzBaz* 8v, 9, 12v, 15, 17, 70, 92; *ModrzBazBud* ¶5 [2 r.]; *SkarJedn* 354; Dułżá chce do dobrego/ á cíáło y cíelefnóść niechce: y zgołá do káżdey dobrej zbawienney rzczy/ wielką trudność czyni. *SkarŻyw* 261; *MWilKHist* Cv; *StryjKron* 522; *CzechEp* 44; *NiemObr* 11, 41, 88; *KochMRot* A2; *WerKaz* 291; *BielSjem* 14; *KochSob* 58; *ArtKanc* M4; ále nie ieft przećię żadná rzczy ták dobrá/ ktoreby człowiek zlego fumnienia ná złe obroćić nie mógl. *GórnRozm* F4, C4; *ZawJeft* 35; *ActReg* 55; *GórnTroas* [3], 66; *OrzJan* 69; *Lathar* 366, 571; *RybGęšli* C3v; *WujNT* 607, *Tit* 3/8; *SarnStat* 306; *KlonKr* D2; Y owi Phlegmátycy/ iáko barfzczykowie/ rzczy dobrych/ fwiętych/ Bołkich/ fpráwiedliwych/ popieráć y goráco ich odpráwówáć nie mogá. *SkarKaz* 313b, 313b, 518a; Przeftáncielź fie fráłowáć: gdyż częgo potrzebá/ W rzczy dobrej pomoże/ y fám Pan Bog z Niebá. *PaxLiz* B3v; *SkarKazSej* 693b, 695b; *KlonFlis* D3v.

»domowe(-a) rzczy(y)« = *domestica Vulg; res domestica a. familiaris Modrz* [szyk 6:4] (10); Przyáciel iefli zetruwa ftobá ftale/ będzie tobie iákoby rowięnnik/ á w domowych rzczych twych wczyni wiernie *Leop Eccli* 6/11, *B2; *Columen familiae*, Podporá rzczy domowej/ to yeft ná kiem gołpodárftwo leży. *Mącz* 60c; *GórnDworz* Hh5v; Ná meźá należy z poltronnemi ludźmi fpráwówáć to co ma być fpráwowáno/ záś niewieście przyftoi/ o domowych rzczych ftáránie mieć. *ModrzBaz* 55, 2v; *GórnRozm* K; *ZawJeft* 7; *ActReg* 113; *GostGospSieb* +2v.

»rzeczy domowe [= ojcyste, krajowe]« [szyk 2:1] (3): Wfzák wiećie że zá Krolowánia/ y pánovánia iego. Nietylo około domowych rzeczy fortunnie się wam powodziło. Ale też y wwoiennych potrzebách Pan Bog was fczęśćcił *BialKaz* L2; *OrzJan* 113; *PowodPr* 46.

»rzeczy (samych) dotykane (się) i doświadczenie« = *praktyka* [szyk 1:1] (2): Nie tylko myślenim/ ále działánim y dotykánim się rzeczy/ y długim doświadczenim roście y nabywa się mądrość do rządów ludzkich. *SkarKazSej* 663a, 660a.

»dziwne(-a), cudowne rzecz(y)« = *mirum* *Mącz*, *Cn*; *mira a. miranda res, miraculum, ostentum* *Mącz* [szyk 23:15] (37:1): *OpecŻyw* 54; *Spectaculum magnum, res magna, digna admiratione*, dzywna rzecz *BartBydg* 147b; *WróbZolt* rrv; *RejPs* 71v; Świętym twym co lą ná zymie dziwneś rzeczy zyáwił [Panie] *LubPs* D3, H4, I3; *RejWiz* 114v; *Leop ZZ3v*; *Mącz* 151a, 223c [2 r.], 250d, 324c, 445c, 458b; *RejAp* 191v; *HistRzym* 55; A ták oni mędrzy y oni doktorowie widząc onę mądrość dziećinftwa onego [tj. *sluchajac 12-letniego Jezusa*] [...] z wielkim dziwem á prawie s fráchem zádziwowali się ták dziwnym rzeczám *RejPos* 38v, 12v, 38v, 150, 163v, 270v; *Zywot* iego [św. *Medarda*] iáko ná Káplánfkim ftanie był świętobliwy/ á v Pána Boga przyiemna flufzbá iego: z wiela się rzeczy cudownych pokázowało. *SkarŻyw* 527, 15, 113, 179, 243, 277 (11); *Calep* [753]b; *OrzJan* 20; *LatHar* 263.

»w każdej rzeczy, we wszy(s)tkich (a. wszecz, a. wszel(a)kich, a. każdych) rzeczach« = *w każdym przedsięwzięciu; zawsze; w każdej dziedzinie, pod każdym względem; in omnibus* *HistAl*, *Vulg*, *PolAnt*, *Mącz*, *JanStat*; *in cunctis* *Vulg*; *circa omnia* *Mącz*; *in re omni* *Modrz*; *in omnibus rebus* *JanStat* [szyk 99:1] (51:49): *BierEz* H3, I2; *OpecŻyw* 191; *PatKaz III* 146v; *FalZioł* V 52, 71v; *BielŻyw* 20; *GlabGad* M5, N4, O3, O8; Bo byfimy yemv radzy zatkim dobrem szanfzyeczsthwem kthore nam okalfzyve wkalfdey rzeczy nam mozney zachowały *LibLeg* 7/37, 7/41; *ComCrac* 11v; *RejJóz* E4v *marg*; Alexander we wfzytkich rzeczach ieft bárzo dowcipny y vmiejętny *HistAl* Ev; *MurzNT* 46, 103v; *BielKom* E4; *GliczKsiąż* C; *KrowObr* 222v; *RejWiz* 48, 170; *Leop Deut* 12/7, 2.Par 18/6, *Eccli* 21/31, *Dan* 3/29, 2.Cor 6/4 (8); [Ostrorogowie] Ofstro ná fwą powinność/ baczą w káfdey rzeczy/ Ofstro y boiażn Pánfka/ miewią ná pieczy. *RejZwierc* 55, 89v; Y Był Abráhám bárzo ftóry/ y podefzły w lećiech/ A Pan mu błogoflawił we wfzytkich rzeczách. *BibRadz Gen* 24/1, I 303d *marg*, 353v, *Philipp* 4/12; *OrzRozm* Dv, I2, S2v; [Gieza] powoławfzy k łobie pánow/ fynal/ żony/ y innych przednieyfzych obywatelów/ vpominał ie áby Pána Boga w káfdey rzeczy przed oczymá mieli *BielKron* 299v, 99v, 237v, 258, 401v; *KwiatKsiąż* F, L3, Pv; *Moderatus in omnibus vitae partibus*, We wfzelákich rzeczách skromny. *Mącz* 228c, 54b, 280a, 330c, 338d, 389a, 413d; *GórnDworz* E2, E8v, 15, L2, N3 (8); *HistRzym* 90; *RejPos* 257 *marg*; *BialKat* 306; *HistLan* F6; *KuczbKat* 240, 400; *RejZwierc* 15 [2 r.], 54, 109v, 116v, 144v (9); *WujJudConf* 216; *Strum* R; *CzechRozm* 5; *Eft genus hominum qui esse primos se omnium rerum volunt, Nec sunt tamen* [...]. To ieft/ Ieft rodzay ludzi/ ktorzi chcą áby ie przednieyfzymi w káfdey rzeczy miano/ á niefá *ModrzBaz* 39v, 4, 8v, 18, 25v, 97v (9); *NiemObr* 11; Cnotá tedy ma przodek/ iáko w káfdey rzeczy/ Tak y w małzeńftwie/ y tę naprzod miéy ná pieczy. *KochDz* 104; *GórnRozm* Bv, Fv, M3v; *Phil* S4; *KochCn* B4; *KolakCath* C4v; *SarnStat* 266, 1096; *CzahTr* A4.

»rzeczy kościelne« = *res divinae* *Mącz* [szyk 11:6] (17): Tho práwo iefth dwoiákie/ Duchowne y Swieckie. Duchowne/ kthore od Papieży y od Bilkupow dla rządzenia rzeczy kościelnych ieft czynionio. *GroicPorz* a2; *BielKron* 163v; *Mącz* 117d; A w ten czas też záprawdę fzy fczęflliwie rzeczy Kofcielne/ ták/ że áczkolwiek najmocnieyfze kfiażetá tego fwiátá przelládowali ogniem y mieczem Kofcioł Pána Kryftułow/ wfzákze on przedfję zwycięfcá zoftał *RejPosRozpr* c3v; *SkarJedn* 146, 221, 223, 348, 363; PRzed tym málo ni fzy Perfowie Rzymfkie Pánftwo woiowali/ [...] był ieden gofpodarz kościelny/ ábo Oekonom ná imię Theophilus/ dobrego żywotá/ y bárzo pożyteczny fprawcá rzeczy kościelnych *SkarŻyw* 171; [św.

Bonifacjusz] puścił się znou do Rzymu/ chcąc się fam obecnie około kościelnych rzeczy z Papieżem námowić *SkarŻyw* 518, 299, 300, 335, 394, 518; *WujNT* 93.

»rzecz krześcijańska« = *wiara, religia chrześcijańska, chrześcijaństwo* [szyk 3:1] (4): *MurzHist* H2v, S2; Przodkiem Krol [węgierski *Ludwik*] nápominał/ áby z męznym fercem á z dobrá myflá wfzytcy ku bitwie [z *Turkami*] fzy/ przypominájąc o co im idzie/ iż dziś oyczyznę fwą/ dziáthki/ żony/ á co wfętfzego/ rzecz wfzytkę krześciańfká ná łobie niofá *BielKron* 307v, 178v; [Tám [w *Lucku* w 1429 r.] tráktowali o Rzecz Krześciańfká/ Ná moc Pogánfká *StryjGoniec* R].

»(nie) leda rzecz« (2): *RejRozm* 395; A ty ktorzy się wdobryi mierze a ftanie być mięniłz/ bacz aby to tak bylo/ Boc nieleda rzeczy potrzeba/ aby kto mógł o łobie cwierdzić/ iże w dobrym ftaniu ieft *MurzHist* P2.

»mała(-e) (a. malej wagi), maluczka(-ie), drobne rzecz(y)« [w tym: *tak(o) mała itp. rzecz* (5)] = *sprawa malej (mniejszej) wagi, blaha, nieskomplikowana, prosta; drobnostka; minimum* *PolAnt*, *Mącz*, *Vulg*; *parvum* *PolAnt*, *Modrz*; *res futiles* *Modrz*; *res minimi pretii* *Cn* [szyk 59:18] (68:5:4): *BierEz* C4, I4, P; Wjém żeby fzedł s tobá pán Starofta Swáwólá/ ale go ku tako maley rzeczy nie wzywáy. *ForCnR* C; *FalZioł* V 1v; By też przynamnieyfzych rzeczách opatrznii działaly. *BielŻyw* 129, 63; *LibLeg* 10/66; *KromRozm* I 13v, O; *MurzNT* *Luc* 12/26; *Diar* 83; *BielKom* C2; *LubPs* ff4; *GroicPorz* b3v; *KrowObr* 199v [2 r.]; *RejWiz* 146; *BibRadz* 1.Reg 22/15, I 346a *marg*; *OrzRozm* C2v; Amurath fráfował się fam w łobie iż ták około maley rzeczy wiele ludzi potracił. *BielKron* 248v, 209v, 246, [332³], 397v; *KwiatKsiąż* A; *Mącz* 263c; A przeto pánie Boiánowfki nie żow [!] w.m. drobiozgiem żadney tey rzeczy/ kthora páná w czymkolwiek poprąwić może/ niechay iáko chce mála będzie. *GórnDworz* Ii6v, D5v [2 r.], 13v, 17, 17v, L2; *RejPos* 321, 321v, 334; *HistLan* A4v [2 r.]; *RejZwierc* 100v [2 r.], 142v; *RejPosWstaw* 42; *BudBib* b2v; *CzechRozm* 238v; *PapRpan* Cc3v; *ModrzBaz* 6v, 55v, 65; *KochPs* 202; *SkarŻyw* 127, 130, 207; *CzechEp* 28, 207, 208, 404; *GórnRozm* E; *ActReg* 10, 71; Pan wielki nie ma się páracć rzeczámá málemi/ y obciążonym gofpodárftwem. *GostGosp* 4, 2, 124; *GórnTroas* 62; *LatHar* 132, 630; *WujNT* *Luc* 12/26; *SkarKaz* 84a [2 r.]; Ktoryby [...] fkażcá ábo zdraycá fkarbu tego Rzeczypořp: w namnieyfzey rzeczy był doznán/ áby *poena capitis, infamiae, et confiscatione bonorum* był záraz karan. *VotSzl* E, B2; *CzahTr* K; *GostCast* 27; Bo tám [w *Wenecji*] lud pořpolity nie rządzi: tylo w rzeczách málućzkich/ y nienaleztych/ zdánia ich pytiá. Lecz rzeczy powázne do trzech się przy kfiażęćiu ftacziá/ y oni wfzytkim wládná. *SkarKazSej* 691a; *KlonWor* 51.

~ »aż do najmniejszej rzeczy« = *w każdym (najdrobniejszym) szczególe* (1): iż í fámí ktorzy się onym rzemieřtem paráią/ znáią to iáfnie/ że oni z gruntu/ áż do naimnieifzey rzeczy wfzytko rozumieli. *GórnDworz* Kk6v. ~

»nagła rzecz« (4): *KwiatKsiąż* O4; A zwláfzczá gdy y inemu lekárftwu czáfu niemáfz [krew *puszczać*]: w nagley rzeczy/ gdfie niemoc nie dá fye rozmyřláć. [...] śmiálości trzebá *SienLek* 32v; Młynarz ma byđz grobley pilen [...]: bo się to częřto przytrafia/ co się iednymi taczákámi źemie zápráwić może/ tego potym kílká wsi nie zápráwi/ gdy naglá rzecz przypádnie/ á pocźnie się grobla rwáć. *GostGosp* 60; *SarnStat* 165.

»w na(j)mniejszej(-ych) rzeczy(-ach)« [z *przeczeniem*] = *ani trochę, wcale; nigdy* [szyk 11:1] (12): *KromRozm* I O2v; *LubPs* cc *marg*; Chce też I.C.M. pilnie tego ftrzedz/ aby pořthánowiony pokoy w namnieyfzey rzeczy z ftrony I.C.M. niebył náruřzony *BielKron* 332, 101v; *Mącz* 320b, 389a, 463d; áby się białeýgłowie wfzeláká rzeczá záchowál/ á przylubił: nie obrażájąc iey w iedney najmnieyfzey rzeczy *GórnDworz* Cc6; *MycPrz* II C4v; A chcećieli ná potym tákze beřpieczni być od tych duřznych nieprzyáćioł/ trzyмайćie się mocno iednego/ świętego/ powfzechnego/ Apořtołfkiego kościóła/ w żadney rzeczy namnieyfzey od iednego wfstaw/ zwyczáiw y dekretow nie odfępując. *ReszPrz* 92, 91; aby w żadney na-

mniejszy rzeczy zstrony naszey yłudzi naszych niewykracało się przeciwtemu postanowieniu. *ActReg* 144.

»rzczy(y) (nie)poczciwe(-a), (nie)uczciwe(-a)« = *res honesta, honestas, honestum* *Modrz* [szyk 30:14] (24:20): *BielŻywGlab nlb* 15; że wczony flugá który z náuki doczyta fie/ co yeft przyftoynego/ á co nye yeft/ nye podeymowalby fie nigdy they lżkárádey pollugi/ áby páná fluchác w rzeczách nyepoćiwych/ nyeflufnych/ nyezależácych/ myał *GliczKsiąż* I2v, E3; *GroicPorz* mm3; *RejWiz* 4, 51v, 174; *BibRadz Philipp* 4/8; Ale iż zwyczaj ieft poczciwłzey rzczy/ pierwze mieysce dáwác/ niewiedzieliśmy żiółká/ poważniefzego/ á ktoréby w wietłzey poczciwości bylo/ [...] iáko ieft pokrzywá *SienLek* 197; *RejAp* 120v; *GórnDworz* K6; *RejPos* 257; *HistLan* F6; *KuczbKat* 260; *RejZwierc* 12v, 17, 28, 131, 140v (8); Cnotę fład fprawiedliwy miey ná dobrej pieczy/ Y wżytek wymł kieruy do wczéiwych rzczy. *PapPran* Cc3v, N4v, Y; Dobre zwyczáie pochodzą z wiadomości y zabawy wftawicżney rzczy wczéiwych/ á fprofnie przychodzą z niewiadomości á zabawy złych fpraw. *ModrzBaz* 5v, 5v, 6 [2 r.], 8v, 20v, 21v (14); *Phil* B4, K3; *WujNT* 565 marg; *CzahTr* G3; *GostCast* 29.

»rzczy(y) (nie)podobne(-a), (nie)możne(-a)« = *non est impossibile verbum* *PolAnt, Vulg*; (*im*)*possibilia* *Vulg* [szyk 19:11] (28:2): *OpecŻyw* 99; *MurzNT* 93v; [Jezus modlił się:] Oycze/ wflýftkie rzczy tobie fą możne [*omnia tibi possibilia sunt*]; przenieśze ten kielich odemnie *Leop Mar* 14/36; *BielKron* 244; *GórnDworz* Ii8; Abowiem toć ieft táiemnicá á fprawá wiary fwiétey/ wżyć rzcżám niepodobnym/ ktorých áni oczymá oglédác/ áni rozumem ogárnać nie może. *RejPos* 67v, 56v, 63, 71v, [73], 88 [3 r.] (15); *WujJud* 70; *BudNT Luc* 1/33; *SkarŻyw* 26; *CzechEp* 17; Póki zákwitła młodość ftoi w fwoiéy mierze/ Lekka myśl/ niepodobné rzczy przed się bierze *KochFrag* 15; *WujNT* 190 marg, *Luc* 18/27; [*Anioł mówił do Maryi*.] Oto [*Bóg*] ćiotkę twoię Elżbietę poćiefzy/ że fynem záftąpiła Choć fára: y która dotąd nieplodną była. Teraz iuż fzofty mieściąc/ iák iá zowá plodną/ Rzcż bowiém niepodobną/ Bóg fpráwi podobną. *SiebRozmysł* F3; *SkarKaz* 160a, 609b.

»rzczy(y) (nie)potrzebne(-a) (a. ktorých potrzeba), (nie)pożyteczne(-a) (a. użyteczne)« = *utilia* *Vulg, Modrz; necessaria* *Modrz, Cn; apinae* *Mącz; negotia necessaria, supervacua* *PolAnt; res commoda* a. (*per*)*necessaria* a. *salutaris* *Modrz; necessarium opus* *JanStat* [szyk 64:17] (60:21); *BierEz* O4v; Też myślenie mocne o iakiey rzczy potrzebney, fczkawkę traci. *FalZioł* V 83v, I 156b, V 1v, 103; *LibLeg* 7/37 [2 r.], 11/61v; *MurzNT* 111; Lepyeyći go [*syna*] dáć do fzkoly niżeliby myał po polach/ vlicach/ bąki ftrzelac/ álbo okolo infłych rzczy nyepotrzebnych fiebye zabáwyć. *GliczKsiąż* K2v, L2v; To mowi Pan odkupiciel twój fwiéty Ifráelŕki: Iá Pan Bog twoy/ który ćię wczé wżyć rzczy/ y fprawuić ćie ná drodze po ktorey chodzilŕ. *Leop Is* 48/17, 1. *Tim* 1 arg; Náziatrz w dzień fwiétego Mátheułfá [...] fhálá fie koronácyá Krolowey/ máło też nie podobná małzonkowey/ opocz niektórych rzczy pániam niepotrzebnych. *BielKron* 330, 24v, 173; *KwiatKsiąż* D4, L; *Mącz* 12b; *OrzQuin* Aav; *SienLek* 193; *GórnDworz* K7v, Z8v; *RejPos* 128v marg, 242; *KuczbKat* 295; *RejZwierc* 22, 26, 28, 113v, 147 (8); *BielSpr* 16v; *RejPosWstaw* [41³]; *BudBib Eccli* 3/23, 2. *Mach* 4/23; *CzechRozm* 205v, 224; *KarnNap* A3; Tákíe dworfłwá fpráwiły to/ iż ledwie ieden drugiemu o rzeczách ták fzkodliwych iáko y pożytecznych/ prawdę przyścielkie rzcż może. *ModrzBaz* 60, 6, 25v, 43v, 90v, 92 (9); *SkarJedn* 382; *Oczko* A4; To Ambrozyus flugá Chryftufow/ ták iákom w ksiégách nálażł ku czći tak zacney Męczenicżki wypifał: áby ták rzczy pożyteczne zápomnienim nie záłży *SkarŻyw* 71; *StrykKron* 552; *NiemObr* 41; *ActReg* 98, 133, 155; *GostGosp* 124; *OrzJan* 137; *LatHar* 257, 673; *WujNT* 391, 1. *Tim* 5/13, *Tit* 3/8; *JanNkar* A3v; *SarnStat* 79, 198, 1001, 1090, 1315; *GrabPospR* N2v [2 r.]; *PowodPr* 47, 72; *GostCast* 39; *SkarKazSej* 695b.

~ »w niepotrzebnych rzeczach« = *bez potrzeby* (I): Czy [*lege*: Ci] grzełá przeciw bogu/ ktorzi w niepotrzebnych rzeczach wfpominał y mię bóże. *SeklKat* F.

»w rzeczach potrzebnych« = *w potrzebie* [szyk 2:1] (3): *LibLeg* 11/70v; Rozwaz ze v fiebie ti znamienite obietnicze/ ktore pan Bog obiecuie tim ktorzy/ wyznawaią ymię iego/ á ná wfpomozenie go w wfzelkich potrzebnych rzeczach wziwaią *SeklKat* F4v; *NiemObr* 160. ~

»rzczy(y) (nie)przystojne(-a)« = *absurda, probrosa* *Modrz* [szyk 19:7] (26): *LibLeg* 11/134v; *GroicPorz* h2; *RejZwierc* 19, 105v; áby [*dworzanin*] miłuiąc páná fwego/ woley iego/ y rofkazániu dofyć czynil/ czo może czyfcie być bez pochlebfłhwá: bo iá rozumem w rzeczách przyftoynych/ á poczéiwych *GórnDworz* K6, Kk3v; *RejPos* 166v, 168; *BiatKat* 229; A tháki nieobáczny człowiek iuż dwiemá fzkodzi/ y fobie iż fie wwieś da/ y onemu co mu pozwoli rzczy fzkodliwych á iemu nieprzyftoynych. *RejZwierc* 38v, 17, 140v; *CzechRozm* 51v; Bo/ ktorým się wiecey podoba proznowánie y pielczotá niewieścía/ ktorzi się báwiá rzcżám cnoćie nieprzyftoyne [*rebus alienis dignitate virtutis student*] [...] ći niech wiedzá/ że się od sláchetności przodkow fwych wyrodzili: nie im niepomogá ftarodawne Herby *ModrzBaz* 42, 12, 17v, 43, 81; *Phil* L4; [*grzechy przeciwko II przykazaniu*.] Pilmá S. y rzczy Bołkich/ ná zártý/ y rzczy nieprzyftoyne wżywánie. *LatHar* 114; *SarnStat* 79; *GrabPospR* N2v [2 r.]; *KlonKr* C2; *PowodPr* 37, 48.

»(nie)sluszne(-a) rzczy(y)« = *aequum* *Modrz, Cn; aequitas* *JanStat, Cn; (il)licita* *HistAl; iusta, res mala* *PolAnt; iusta et legitima causa* *JanPrzyw* [szyk 13:12] (25): *GlabGad* N3; *SeklKat* H2; zależy ná krola [...] áby flufznych rzczy nie przeftépowal/ á záfię nieflufzne opulczáiac. *HistAl* G3v; *GliczKsiąż* I2v; *LubPs* B2; gdyż pelen fwiát dziś dziwnych główek. Co y omácmie wfzytko iáko we dnie widzá/ A by rzcż náflufzniefza przedfię o niey fzydzą. *RejWiz* 2; Gdyż gi [*rozum*] Pan ná to dáie/ áby flufzne rzczy/ A co ieft przyftoynego/ miał káždy ná pieczy. *RejWiz* 139, 132; Gdy rufzyłz woynę przeciw nieprzyaciólom/ tedy fie káżdey rzczy nieflufzney ftrzedz máłz. *BibRadz Deut* 23/9, *Lev* 19 arg, I 273v, 1. *Mach* 7/12; *BielKron* 437v; *KwiatKsiąż* M; *GórnDworz* Ee3; ábychmy w flufznych rzeczách y tych rodzicow fwych cielefnych nie odftépowáli/ á s poczéiwofciá rofkazániá ich nálládowáli/ á zwláfczá kthoreby nie bylo nád wolá Bogá Oycá náfzego. *RejPos* 40v, 72 [2 r.]; *RejZwierc* 147; *ModrzBaz* 70; *SkarŻyw* 147; *CzechEp* 404; *SarnStat* 561, 941; *PowodPr* 48.

»rzczy(y) niesłuchana(-e), niewidane« = *coś niezwykłego, niespotykanego, przechodzącego ludzkie wyobrazenie; inaudita* *res* *Mącz* [szyk 4:4] (7:1): záprawdě ftráfzliwie á nie fłycháne rzczy w tym kościele fwiéty m zdawná fie toczá *BielKron* 173, 122v; *Mącz* 20a; *SkarJedn* 192; Y rzcż się ftála niefluchána/ zdому nierządneho z dziewictwem niekázonym pánná wyflzá *SkarŻyw* 341, 30; Paradoxa, Latine admirabilia, inaudita, et quae sunt praeter opinio- nem – Dziwne a nieslichane rzczy. *Calep* [753]b; *GostCast* 64.

»rzczy(y) (nie)sprawiedliwa(-e)« = *res iniusta* *Vulg; iniquum* *PolAnt; iustum* *Modrz* [szyk 9:2] (11): *BielŻyw* 19, 39; *WróbZolt* 100/3; *GliczKsiąż* H2v; *LubPs* X2v; Nie kładłem przed oczy fwe rzcż nieflprawiedliwą: co przewrotność czynili nienawidziałem ie. *Leop Ps* 100/3; *BibRadz Eccli* 17/12; Zadne záprawdě niemoże być baczenie ná rzcż flprawiedliwą á wczéiwá/ gdzie wfzytko do pożytku ćiągná. *ModrzBaz* 20v; *NiemObr* 26; *Phil* F3; *SkarKaz* 313b.

»rzczy(y) (nie)widome, (nie)widziane(-a), ktorých nie bylo widać; niewidomość rzczy« = *non apparentia* *Vulg* [szyk 22:5] (17:8:1;1): Podnieście fercá wzgorę/ to ieft ábyście się fercámí wáłzými niezáwiefzáli/ ná tych ziemklich/ y widomych rzcżach: Ale ná Pánie Iezu Kryłtuŕfie/ ktorego ćielefny mi otzyma niewidzićie *KrowObr* 196; *Leop Hebr* 11/1, 7; *RejZwierc* 18; *GórnDworz* Bb7v, Mm5; *BiatKat* 36; *KuczbKat* 1; *RejZwierc* 7; *BudNT Hebr* 11/12[7]; ktora [*nasza nadzieja*] fie opiera o rzczy niewidome/ duchowne y nápotym przyflze *CzechRozm* 264v; *SkarJedn* 17; *SkarŻyw* 301, 478; *CzechEp* 177; *NiemObr* 68, 69, 92; Bo ieft [*wiara nasza*] iáko Páweł S. powiedział [*Hebr* 11/1] dowodem/ álbo znákíem rzczy niewidomych. *LatHar* 380; *WujNT Hebr* 11/1, s. 777 [2 r.],

Cccccc3v; Mátka fię iego [*Jana Chrzciciela*] Duchem świętym nąpełnia/ y iáko prorokini rzeczy niewidome widzi/ táiemne poznawa/ y przyfzle przepowiaáa. *SkarKaz* 576a, 82b, Oooo3a; *SkarKazSej* 679b.

»ni(k)czemne(-a), próżne(-a), marne, podle(-a), tszcza rzecz(y)« [w tym: *nichemne, podle itp.* (5)] = *vanum PolAnt, Vulg; res nullius momenti Mącz, Calep; hilum, nauci Mącz, Cn; vile Vulg; gerrae, tricae Mącz; inane, non aliquid PolAnt; res inanes Modrz* [szyk 23:17] (17:12:11:4:1): *BierEz* Kv; *BielŻyw* 67, 68; *RejPs* 44; *BielKom* F3; Ocyce gdy fyná fwego nye poftánowi/ [...] fyn nye máyáom poftánowyenya á wadzá yákyego/ vda fie ná márne rzeczy. *GliczKsiąż* O3v; *RejWiz* 96v; *Leop Ier* 15/19; Widzialem wftyki [sprawy ktore fą pod flońcem/ á oto wftyki rzeczy fą próżne [*universa sunt vanitas*]/ á trápią myfl. *BibRadz Eccl* 1/14, *Prov* 21/6, *Ez* 21/29, *Am* 6/13, 2.*Tim* 2/16; Then [*Bolesław Chabry*] był ná fzym Krolem Polfikim napierwfzym koronowánym/ vrodzenia/ oby czáioi/ śmiáłości/ ftałości/ niepoftolitych: [...] nie pętáiac fie próżnemi rzeczami *BielKron* 345v, 78v [2 r.], 79, 79v, 82; *Mącz* 145c, 156b, 230b, 242b, 354b, 451b, 464b; *RejPos* 60v; *RejZwierc* 165; *RejPosWstaw* 111; *BudBib Is* 40/17, *Am* 6/13; *MycPrz* I A2; *ModrzBaz* 7v, 56; *SkarŻyw* A2, 13; *CzechEp* 93; *Calep* 562a; *LatHar* 587; *WujNT Act* 14/14.

»niniejsze(-a), terazniejsze(-a), (już a. teraz) będące, potoczne, przytomne(-a), dzisiejsze, tuteczne, [bytne] rzecz(y)« = *obecne, terazniejsze, bieżące sprawy albo wydarzenia; praesentia HistAl, PolAnt, Mącz, Vulg; instantia PolAnt, Vulg; res praesentia Modrz* [szyk 28:12] (17:12:4:3:2:1:1): *BierRaj* 23; *BielŻyw* 44; Przeto wfzelki [człowiek] ma ciągnąć aby miał mądrość ktoraż fie we trzech rzeczach zamyka: aby wfzelki vmiał ninieyfze rzeczy [sprawować, dawne á przelzle pamietáć, á na czafi przifzle zawfze mieć bacznóć *BielŻywGlab* nlb 15; *HistAl* F5, H2v; [w *Pismie Świętym sq*] obyáwyenya/ ták przyfzłych yáko przelzłych y potocznych rzeczy/ to yeft [spraw bozych około ftworzenya y rządzenya śwýátá *KromRozm II* i4v, b2, pv; *RejWiz* 18; *BibRadz Rom* 8/38, 1.*Cor* 3/22, *Hebr* 13/5; *OrzRozm* Q2v; *BielKron* 112, 333; *KwiatKsiąż* H; *Mącz* 64d; *RejPos* 66; *BialKat* 76 [2 r.]; *RejZwierc* 41, 88, 209; *RejZwiercTrzec* Aaa2v; *BudBib* 4.*Esdr* 7/16; *CzechRozm* 126v, 133, 135, 135v [2 r.]; [sprawujący władzę] záfwdy niech się rozumu rádzá: rzeczy dáwnieyfze z teraznieyfzemi niechay zrownawáią/ á biorąc znich wzor niechay przyfzle rzeczy opátruią *ModrzBaz* 26v; *CzechEp* 36; *LatHar* 95, 662; *WujNT ktv, Rom* 8/38, 1.*Cor* 3/21; Bo kto ná káfdy dzień pomni że ma vmrzcéć/ gárdzi rzeczami ninieyfzemi/ á do przyfzłych fie kwápi *WysKaz* 47; *SarnStat* 1272; *SkarKaz* 580a; [*BudBib* 1.*Cor* 3/22].

»nowe(-a), świeże(-a) rzecz(y)« [w tym: *nowa i świeża* (1)] = *coś, czego jeszcze nie było, nowość, nowinka; nowe zjawisko, sprawa; niezwykle wydarzenie; też: to, co się stało niedawno; nova Vulg, Modrz, Cn; novae res Mącz, Cn; novitas Mącz* [szyk 34:21] (52:4): *OpecŻyw* 46; *LibLeg* 11/40v; *MurzHist* M3v; *KromRozm III* I2v; jeśliżeby też jakie nowe rzeczy a zle się wszczynáły, [trzeba się starać] aby się też jakimi nowemi ustawami ták zahamowáły, jakoby to zle dobrego dawnego postanowienia w RP n(aszej) nie psowálo a nie targálo. *DiarDop* 106; *RejWiz* 85; *Leop Is* 42/9; *OrzList* b3; Bo ten był obyčzay v Rzymian/ iż Stároftowie powinni byli záfwdy Senatowi obiawiać nowe rzeczy/ iefli fie kedy w ktorych krainach dzyáły *BielKron* 140v; [*Ludwig Wartoman mówi o sobie*:] Wiele ich [podrózników] przedemná bylo y po mnie będzie/ ktorzy záfwdy chciwi byli wieáćie nowych rzeczy/ á połozenie/ fpofoib/ y záchowánia rozumieć poftrotnnych kráin/ y ludzi w nich miefz-káiących [...] *BielKron* 455, 24v, 25, 193v, 209, 236 (10); Recenti negotio, Poki yefzce nowa y fwieża rzecz yeft. *Mącz* 348b, 229d, 251d, 406a, 423b [2 r.], 458b; *OrzQuin* V2v; *GórnDworz* Aa4v, Hh8; Potym go [*Jana Chrzciciela kapłani*] pytáli: Gdyżes nie ieft Kriftus/ áni Heliafz/ áni Prorok/ czemuż krzciífz/ á thy nowe rzeczy wymyfláfz *RejPos* 12v, 12v; *ModrzBaz* 39, 106v, 137; *SkarJedn* 182, 184, 192; Y powiádál [*Jan Jalmuźnik*] świeżá rzecz ktora fie

bylá w Cyprze niedawno ftálá. W Perfyey práwi/ był ieden więzień z Cypru [...] *SkarŻyw* 99, 30, 319; *StrykKron* 390; *CzechEp* 232 [3 r.]; *NiemObr* 42; *ReszPrz* 95, 109; *GórnRozm* C2, K3v; *Act-Reg* 18 [2 r.]; *OrzJan* 75, 125; *JanNKar* A3v; *PowodPr* 44; *KlonWor* 33.

»(czter(z)y) ostateczne (a. ostatnie), poślednie rzeczy« = (*quatuor*) *novissima Murm, Mymer¹, Vulg; ultima HistAl* [szyk 6:3] (6:3): *Murm* [207]; *Quatuor Novissima*. Die vier letzte dynger. Cztery poślednie rzeczy. [...] *Smierz*. [...] *Sąd boży*. [...] *Ray*. [...] *Pieklo*. *Mymer¹* 43, nlb 2; *HistAl* F5; *Pamięthay ná ofiáteczne rzeczy á przelftán nieprzyiáźni: ábowiem zeście y śmierć wilzá nád tobá w przykazániu iego*. *Leop Eccl* 28/6; *HistRzym* 135; Bo pewnieby mię nigdy żadna niepráwość nie vplátálá/ gdyby one cztery ofiáteczne rzeczy/ to ieft/ pewna śmierć/ nieuchronny fąd/ gorące piekło/ y niewyftlowiona niebiefka rádość/ z pámiéci moiey nie wypływáły. *LatHar* 639, +++2v, 640.

»pewna(-e) (a. upewniona), nieomylnie rzecz(y)« [w tym: *pewne a nieomylnie* (1)] [szyk 7:2] (9:1): Bo wiárá w pewnych á nieomylnych rzeczách ieft vgruntowána *WujJud* 82v; *SkarŻyw* 100; *NiemObr* 76; (*nagł*) O zywoie ludzkim. (–) FRáfzki to wftytko cokolwiek myślémy/ FRáfzki to wftytko cokolwiek czyniémy. Niemálfz ná świcie żadnéy pewnéy rzeczy/ Próžno tu człowiek ma co mieć ná pieczy. *KochFr* 4; *SkarKaz* 279a [2 r.]; *PaxLiz* D4.

~ »dla pewniejszej rzeczy« = *dla pewności, aby mieć pewność* [szyk zmienny] (2): gdy iefzce był dyzecciem [matka *Achillesa*] rozmoczyla w iezyerze piekielnym Wulkánowym/ iáfwy iedną ręká záf piętę á drugá záf plecy/ y sftál fie wftytek iáko żelázny/ okrom tych mieyfc gdzye ręká trzymálf/ s tey przyczyny/ iż od Apoliná o nim odpowiedź miálfá lkoro fie vrodził/ iż miálf być o żeńfká pleć zábit v Troiey/ mniamájąc áby tym thego vftedł. A dla pewnieyfzey rzeczy dálf go chowáć ná gorze Peleo brátu swoiemu Chironowi *BielKron* 56, 393; [*Księga Sqdhwk* 50]. ~

»połozenie, postępek, postawa, stan rzeczy« = *rerum status Modrz; profectus rerum JanStat* [szyk 5:2] (3:2:1:1): Porucz mu [*Panu swemu*] iedno wflytek ftan rzeczy fwoich á duffay mu ifciéć on też práwá wiárá będzie pilen ciebie y wflytkich [spraw] potrzebnych tobie. *RejPs* 54v; *Novi omnem rem*, Wiem wfziłtkiey rzeczy połozenie. *Mącz* 250b, 117d; *ModrzBaz* 26v; *OrzJan* 135; Nie ieft rzecz ftufzna/ áby niefpodzianym przypadkom fczęścia poftępkí rzeczy byly poddané *SarnStat* 952; *PudlDydo* A2.

»pospolite(-a), spolna rzecz(y)« = *dobro wspólne, pożytek publiczny; medium Mącz; publica res Modrz; commune, publicum Cn* [szyk 12:7] (13:6): Ptacy fie niegdy zlecieli/ A wálfny fyem o to mieli: By rzecz fpolną opátrzyli *BierEz* P2; *BielŻyw* 119; *GroicPorz* e2v; ten [*papież Urban*] vftáwif áby wftytki dochody duchowne nie ściągáły fie ná iedną perfonę/ iedno ná fpolną rzecz. *BielKron* 151v, 116; *Mącz* 213b, 405a; *ModrzBaz* 35, 44v, 69v, 124v; Tám [*Ina sejmie*] z fobá pomowimy w rzeczách poftolitych *BielSjem* 15; O poftolite rzeczy pilnie fie ftáraymy: A ná ten czas pożytkow wáfnych zániechaymy. *BielSjem* 16, 5, 9, 16; *KolakSzczęśl* Cv; *PowodPr* 72; Bo wiadoma rzecz ieft/ iż one ná dwánaście tablicách práwá Rzymfkie/ ná trzy części rozdzielone byly. Pierwfza o religiey: druga o poftolitych: trzecia o poiedynkowych rzeczách. *SkarKazSej* 678b.

»rzecz(y) potoczne(-a) [= zwykłe, codzienne]« [szyk 6:2] (8): *KrowObr* 53; ktory [*Sokrates*] rádzi Geometryéy fye vczyć tylé ilé potrzebá ieft do rzeczy ototych potocznych/ iáko do mierzánia ról/ Imienia/ etc. *GrzepGeom* B2v; *CzechRozm* 245v; *PapPan* L; *CzechEp* 163; Bo iáko w rzeczách potocznych/ mądry á długi rozmylf/ nie málo swiátá [*Iege*: swiátá] podáie y przynośi temu/ ktory cokolwiek przed fię bierze: ták y w duchownych toż wláśnie bywa. *LatHar* 663, 76, 629.

»rzeczy potoczne« = *sprawy mniej ważne, drugorzędne* [szyk 3:3] (6): iż wftytki ftárego teftámentu kfiegi zdawná od kościoła przyięte ná iednochmy mieyfce zniefli/ á záfie Apokryfá y ty o ktorych nie ieft pewna wiadomość/ y tylko w rzeczách tych

pothocznych fą przyjęto/ ofobnochmy ie do infzych kfiąg włożyli *BibRadz* *5v; Ielzczęby mi fie też y to widziáło/ żeby pan obrał drugą mnieyflzá ráde/ ktora by fie nie w wielkich á gównych/ ále w domowych/ á pothocznych rzeczach s ftáfryzm kołem porozumiewála *GórnDworz* Hh5v; *CzechRozm* 138v; Papierz okolo potocznych rzeczy omylić fię może/ ále okolo wiary nigdy. *SkarŻyw* 213 marg; *CzechEp* 163; *SarnStat* 1272.

»rzecz(y) poważne(-a), (prze)ważne« = *res graves* *Modrz* [szyk 15:11] (16:10): *MarchWiet* A2; bo bi nam nieprzifitalo bedacz poddanimy aflugamy naschich panow abismy yednacz tak wielkie a wazne rzeczy przez posli miedzi sobą. *LibLeg* 11/76; *LubPs* ddv; *KrowObr* 194v; *RejZwierz* A2, A4; W Wielkich rzeczach á w przeważnych lud Hifzpañlki niedawnych czáfów fwiátu wfzē^{mv} fie okazał/ s pochwałą niemáflá krolow fwych y s fwoiá/ tákież spożytkiem fwoim. *BielKron* 445; Abowiem ktorzi na daremno krnábrnie przifięgaya/ takowi częftokroć zwyczajá fię krzywo w rzeczach [!] waznych przifięgać. *KwiatKsiąż* D3; *Mącz* 12b; *SienLek* 157; *GórnDworz* K7v, O8; *RejPosWiecz*³ [97]v; *RejZwierz* 15v, 87v, 113v, 140v, 147; STárodawny á dobry iefł obyczay [...]/ iz oni/ ktorzy iakie o rzeczach poważnych księgi álbo z dowćipu fwego piřzáf/ albo z ięzyká na ięzyk przekládaia/ zwykli ie wielkich ftanow Pánom [...] offiárowáć *BudBibKaw* A2; *ModrzBaz* 26v; *Phil* B4; *SarnStat* 1012, 1022; *PowodPr* 72; *SkarKazSej* 691a; *KlonWor* 40.

»szczęśliwy (a. (nie)szczęsny, a. fortunny) rzecz(y) powód (a. postępek, a. powodzenie); rzeczy szczęsnych powód« = (nie)szczęśliwy przebieg wypadków [szyk 8:3] (10:1): *CzechEp* 87; Boleflaw [Śmiały] tákże choć fczęsnym rzeczy powodem był flawny/ przećię króleřtvo drzewiěy wtráćil/ niželí fwěy zbytniěy chćiwořći mógl miáre náleřć. *OrzJan* 93; ktorzy [książeta niemieccy] zátym nie fczęsnym powodem rzeczy fwoich/ Páná Bogá o to prořzáf/ ábyř wářzáf kró: M. [...] wđy kiedykolwiek mógl fie wywiezáf z tych řidel przymiěra tego/ którěmi [...] wářzáf kró: M. Turczyn wvkláł *OrzJan* 127, 13, 62, 66, 81, 94; [Boże] ráćz rodzice moie [...] od grzechow wfzelkich/ y bronilć/ y oczysić: á dobrym ie zdrowiem/ y fczęśliwym potocznych rzeczy pořtępkem opátrzywfzy/ ráćz zaráz láflkáf twáf [...] obdarzyć *LatHar* 629, 76, 507.

»rzecz(y) prywatne(-a)« [szyk 4:3] (7): Teraz kiedy Szláchtá tákiey Wolnořći [...] dořtáfláf/ wářzáf rzeczy *prywatne* lepřze fie řtáflý/ ále Rzeczypolita wielkáf wymę wfziéflá. *GórnRozm* B2v; *OrzJan* 47, 48, 55, 71; *JanNKar* B2; A przetóz wfzytkiě *prywatne* rzeczy, iákó flá náráćie dlugie *rei gestae*, *Tranfáctie*, *Ordinácie*, *Przywileie*, *Incorporácie* [...]. Té wfzytki rzeczy do *Metryki* ftátutowěy odfylamy, [...] która ná końcu Státutu będzie przydána *SarnStat* 101.

»przeszle(-a) (a. przedeszle), (prze-, z)minęle rzecz(y)« [w tym: *przeszle* albo *zminęle* (1); *pamiętać*, *wspominać* itp. (11)] = *praeterita* *HistAl*, *Vulg*, *PolAnt*, *Mącz*, *JanStat*, *Cn*; *quae praeterierunt*, *antiquitas* *Vulg*; *priores* *PolAnt*; *antea facta* *Cn* [szyk 47:19] (59:8): *BierRaj* 23; Radzić mafz z przedłużeniem tak aby prziklády zminęlych rzeczy ku teraz będácim dawał. *BielŻyw* 44; *BielŻywGlab* nlb 15; *GlabGad* B3; *RejPs* 184v; *RejJóz* P2; Slyfzelifimy iz twoy vmyfl [Aleksandrze] mądrořciáf kwitnie y iáfnieie/ iz przefzle rzeczy pámiětařz/ ninieyřze zřzáfzáfz/ máiáć znáiomofć o przyřzlych *HistAl* H2v, F5; *KromRozm* II b2, i4v, pv, t4; *KromRozm* III B7; *LubPs* Z4v; *RejWiz* 18, 185; *Leop Sap* 11/13, *Eccli* 42/19, *Ez* 16/55; *RejZwierz* A4, A6v; *BibRadz* I 371b marg, *Is* 65/17, *Sap* 11/13; *OrzRozm* Q2v; Przelřlych rzeczy álbo minęlych/ ludzka ftárożytnořć też piřáf nie zániedbáfl przygod ludzkich rozmáitých/ kthore napřzodku piřáflí wćeni mężowie *BielKron* 333v, 107v, 131v, 320v, 333; *KwiatKsiąż* G4v, H; *Mącz* 163c, 189c, 304a, [305]c, 350d; *RejZwierz* 12v, 88, 138v, 153, 154, 209; *RejZwierzTrzec* Aaa2v; *BudBib* I 296d marg, 301d marg; *CzechRozm* 53, 133, 133v [2 r.], 143v; *SkarŻyw* 173; *KochTr* 25; *StryjKron* A, 742; *CzechEp* 168; *ActReg* 96, 116, 161; Monumentum – Pámieřka, przefzlei rzeczy. *Calep* [673]a; *LatHar* 662; *WujNT* ktv; *SarnStat* 369, 382, 906; *SkarKaz* 580a.

»rzeczy przyrodzone; przyrodzenie rzeczy [czyich]« [szyk 3:2] (4:1): SLEDz iefł riba morřka iákó piřze then Ifido(řus) o przyrodzeniu rzeczy gich. *FalZioł* IV 30a; Wylożyłem tymi czáfli *Problemata*, to iefł gadki, Nie plotki ani matanine, ale opowiadanie przyczyn rzeci rozmaitych przyrodzonych *GlabGad* A3; iz Słońce álbo Mielfiác idáć fwym okřęgiem niżej tego Zodiákáf/ nářtępuie ná ty przerzczone známiona álbo flopnie/ przeto czyniáf odmiennořći ná ziemi w ludzkich řpřawách/ w dobyřkách/ w żywnořćiách/ y w innych rzeczach przyrodzonych *BielKron* 263v; *SienLek* 2; *PudlFr* 18.

»(na potym) przyszle(-a), będące [= *przyszle*], potomne rzecz(y)« [w tym: (o-, prze)powiedáć, prorokowáć itp. = *przepowiadáć* *przyszlořć* (79)] = *futura* *Miech*, *HistAl*, *Vulg*, *PolAnt*, *Mącz*, *Calep*, *JanStat*, *Cn*; *res futurae* *Mącz*, *Modrz*, *Calep*; *fata nascentia* *HistAl*; *posterum*, *ventura* *Vulg*; *supervenientia* *PolAnt*; *res eventura* *Calep* [szyk 158:82] (237:2:1): *BierEz* L, S4; *OpecŻyw* 77, 94, 180; *ForCnR* C3v; *HistJóz* Bv, E3v; Czarnokxiężniczy kladáf gi [kamieñ *celonites*] pod ięzyk/ á thak rzeczy przyřzle ludziem řpřewiadaia *FalZioł* IV 50d, IV 50d, 58a; *BielŻyw* 12; ACZkolwie fáf niektory czo mieniáf aby rzeczy przyřzle mógly być poznawane po liniach, to iefł, brořdach niektorych ná dloni řęku przyrodzonych y wyrażonych, wfzakoż ia [...] niebarzo dowierzam *GlabGad* P, B3, L4v, L7v, P; *MiechGlab* 56; *RejPs* 118, 184v; *RejJóz* Fv, K4 [2 r.], L4; *RejKup* ee7; *HistAl* A3, A7v, C2v, C6, F5 (8); *KromRozm* I C3v; *MurzNT* 8v; *KromRozm* II b2, gv, i4v, pv, t4; *KromRozm* III B7; *DiarDop* 112; *LubPs* gg5; *KrowObr* 162; *RejWiz* A7v, 4, 32, 71, 129v (8); *Leop* 3.Reg 14 arg, 4.Esdr 4/27, 5 arg, *Eccli* 3/22, 4/13, *Sap* 19/1, *Is* 41/22; *RejZwierz* 22v, 127; bo iefłiz fáf bogowie tedyć muřzáf wiedzief wfzythko/ ále iz nie wiedzáf przefřlych áni przyřzlych rzeczy á przeto też nie fáf bogi. *BibRadz* I 371b marg, I 353v [2 r.], *Is* 41/22, *Rom* 8/38, I.Cor 3/22; [rzeczypolita] w pokoiu potrzebuie *Oratoráf* ktoryby mądře y o przyřzlych rzeczách řádzil/ y przedefzle rzeczy řádzil/ y ninieyřze rzeczy w cále Rzeczypolitey záchowáł *OrzRozm* Q2v, G2v, Q2v; Człowiek záprawde ktory fie rozumem przyrodzonym řpřawuie/ ná czás od Páná Bogá pozyczoným/ ná trzech rzeczách opátrzořć fwoieř ma řádzief/ tho iefł/ ná przefřlych/ ninieyřzey/ będącey. *BielKron* 333, 3, 17, 18v, 23, 46 (18); oscines, Ptacy z ktorych ziewania piřku y wołania wiefzczbiarze práktikę á wiefzczbiarřtvo o przifřlych rzeczách bierzą. *Mącz* 271a, 20c, 64d, 87d, 112a, 147b (17); Miły *Orzechowřki*/ dáł cí Bóg pióro/ otworzył cí téřz/ iákó widzę ná przyřzle rzeczy/ które ná Polłkę idáf/ oko *OrzQuin* Z3, Z2; *Prot* A4; *LeovPrzep* F3, F3v, G4, I4v; *RejAp* AA7v, BB2, 2v, 76v, 120 (8); *GórnDworz* Z; *HistRzym* 127v, 128; *RejPos* 66, 67v, 244, 275, 327; *BialKat* 20v, 98v, 156 [2 r.], 158v; *GrzegŚm* 59, 62; Oney niebożáthku [tj. *Ewie*] záchciáło fie być práktykarkáf á wiedzief przyřzle rzeczy/ wneř wřwáfl iáblko y řkolřtowafl *RejZwierz* 2, B2v, 14, [28³], 41, 76v [2 r.] (26); *BielSpr* 38v; *RejPosRozpr* c2, c3; *BudBib* I 296d marg, 465a marg, 4.Esdr 7/16, *Iudith* 9/4, *Sap* 8/8, *Eccli* 40/2; ktory [Duch Boży] pod podobieřřtvy zwierznych/ cíelefnych/ á iákoby iuř przytomnych rzeczy/ duchowne ná potym y przyřzle/ zdálekáf zwykl pokázowáć. *CzechRozm* 135, 42v, 53, 69v, 71, 71v (15); *PapřPan* L2; *ModrzBaz* 26v, 89; *SkarJedn* 93, 400; *SkarŻyw* A3v, 35, 173, 251 marg, 332 (8); *KochTr* 25; *StryjKron* A; *WerGořć* 222 [2 r.], 225; Sam Bóg wiě przyřzle rzeczy/ á řmieie řye zniebáf/ Kiedy řye człowiek trořce wiěćey niřli trzebáf *KochPieř* 10; *GórnRozm* K3v; *KochWr* 20; trzebáf WKM. řzanowac człowieka takiego cuius opere et labore y przeszle się rzeczy stały y przyszle odprawowac maia *ActReg* 96, 61; *Calep* 410b, 832a, 838b, 839a [2 r.], 856b, [994]a, 1103b; *LatHar* 95, 593, 662; *WujNT* ktv, s. 300, *Ioann* 16/13, *Rom* 8/38, s. 566 (10); *WysKaz* 47; *SarnStat* 369, 382, 905; *SkarKaz* 119a, 518a, b, 576a, 580a; *CzahTr* C4; *GořCast* 24.

»rowné(-a) [= *niewielkie*, *zwykle*, *mało wazne*] rzecz(y)« [szyk 9:1] (10): Ono fnadz řadne řtworzenie Kiedy zna vpokorzenie Nie moze fie nigdy řrożyć A z rovnáf fie rzeczáf drożyć *RejJóz* E7; Ktemu ielczce nienawiedzil go [Pan *Franciszka Spierę*] iákáf rovnáf

rzeczą/ ale tak ciężką i tak niepomysłonoi frogości boży pełną żeby téż twarfy kamienia byl/ ktoby go i złości iwoich poirzawły nań niezaplakął *MurzHist* B3v, A4v; *RejZwierz* 23v; *BielKron* 208, 348v, 410; *RejAp* 26v; *RejPos* 270v; LEVIS CVLPA zowią, gdy kto niewiedząc circumstancy ábo okoliczności godnych wważenia grzélży. A ielli w równych á potocznych rzeczach, to zową *Leuifsi-ma culpa*. *SarnStat* 1272.

»rzeczy rycerskie, wojenne, waleczne, bojowe, żołnierskie« = *sprawy związane z wojskowością; wojskowość; res militaris* *Mącz*, *Modrz*; *militia, res bellicae* *Mącz*; *arma* *Modrz* [szyk 33:26] (44:9:3:2:1): Ale wlyżtek lud Izraelki y Iudki miłowal Dawidá/ ábowiem on sprawcą ich byl w rzeczach boiowych *BibRadz* 1.Reg 18/16; *RejZwierz* 40; [Koloman mówil] Iż nie słuźna rzecz krolom około rycerkich rzeczy z niewiáfhámi sie obierác *BielKron* 350, 86, 98v, 99v, 170, 176 (16); *KwiatKsiąż* O, O4v, P; *Mącz* 147a, 256d, 423c; teź záfię niechczę/ áby [dworzanin] [...] nie wmiál łágodnie mowic/ iedno s fukiem/ á wlyżtko o woiennych rzeczach *GórnDworz* D6, K3v; *BielSat* G3, G4v, N3; Bo ielli tylko ná then sřokopyn á ná ten pomierny żywot oględác sie będziemy/ tedy [...] áni do Rycerkich rzeczy/ áni do sřpraw Rzeczypolitey iuźby nikogo nie bylo. *RejZwierc* 144v, 242; Piąta Część/ O Spráwie y záchowaniu Tureckim w rzeczach Rycyrkich. *BielSpr* 50, b4v, 1, 26v, 28v, 36 (12); *BialKaz* L4; *PapřPan* A3; [Aleksander Sewerus] nic nieftánowil/ okrom wczonych á mądrych ludzi/ [...] á około Práwá y sřpraw sřadowych/ rádził ię ludzi w Práwie biegłych: záś o rzeczách rycerkich rádził ię żołnierzw stárych *ModřBaz* [16], 45 [2 r.]; *SkarŻyw* 164, 167; *BielSjem* 39; Otoź iáko Rzeczypol: Lácedemoniá/ ktora tákże ku rycerkiem tylko rzeczám byla sřpofobiona/ poki walczyła/ kwitnęła/ á lkoro w pokoiu siedziéc poczęła/ záraz vpádlá/ y zginęła *GórnRozm* L4, L4; *KochFrag* 42; *OrzJan* 40, 63; Gotowość w rzeczach woiennych y inné Appáraty woienne. nieprzyaciéłi od vporu hámuie. *SarnStat* 125, 422; *KlonKr* Cv.

»(s)przeciwné(-a), przykre(-a), nieszczęśliwe, niefortunne, nieszczęśne rzecz(y)« [w tym: *przeciwné a przykre* (1)] = *przeciwności losu, nieszczęścia, przykrości; niebezpieczeństwo; adversae res* *Mącz*, *Modřz*; *acerbum* *Mącz*, Cn; *adversa* *Modřz* [szyk 27:24] (44:4:2:1:1): Napřzod bacź iáko pán iezus będatź buog ij człowiek/ [...] miál tu sřczęćcie ij niełłczęćcie/ albo rzeczy przeciwné. *OpecŻyw* [27]v, 48v, 183; *FalZioł* IV 48c; Szcęćcie záwždy iest poddane przeciwnim rzeczám. *BielŻyw* 52; *RejJóz* A2; *LubPs* T4, Xv marg, aav, bb3 marg; *KrowObr* 154v; *BielKron* 265v; *Acerba ferre robusti animi est, magnaue constantiae*, Przeciwné á przykre rzeczy cierpieć yest/ stálego wmysłu y wielkiey sřłáteczności. *Mącz* 418b, 74b, 445d, 461d; *GórnDworz* L13; *RejPos* 307; *BialKat* 78v; *RejPos-Rozpr* c4; *RejPosWstaw* [110³]; *BialKaz* B4v; *ModřBaz* 15v, 23v, 69; *WerKaz* 306; *LatHar* 134, 491, 587; Y względem zapláty [Pan] wcznie sřwe pobudzał ku znolzeniu ćirpliwie rzeczy przeciwnych *WujNT* 21; *SarnStat* 1022.

~ »w (s)przeciwnych, niefortunnych, nieszczęśliwych, przykrych rzeczach« = w *przeciwnościach*, w *nieszczęściu*, w *czasie niepomyślnym* [szyk 11:9] (17:1:1:1): Nie winuy nikogo w przeciwnych rzeczach *BielŻyw* 37; *LubPs* Hv, T4; *BibRadz* I 26b marg; Dał nam Pan Bog tego Iopá ná przykład/ áby káždy nie rospaczał w rzeczach przeciwnych/ á w sřczęćciu wielkim žadney wieczności ná tym sřwiecie nie pokládáli. *BielKron* 27v, 183v, 258, 382; *Mącz* 121d; *LeovPrzep* b2v; *GórnDworz* H6; *BialKat* 203v, 208v; *RejZwierc* 86v; *WujJudConf* 106; *RejPosWstaw* 44; Ale gdy Krol bądź Hetman ferce ma Lwie w łobie/ [...] Zaden sřtrach tákowego nigdy nie wwiędzié/ Ktemu w przeciwnych rzeczách/ trwożyć sie nie będzie *MycPrz* I C4; *CzechRozm* 99; *LatHar* 567; *SarnStat* 1095. ~

»stare (a. zastarzałe(-a)), dawne, pi(e)rwsze, starodawne(-a), dalekie, przednie rzecz(y)« [w tym: *pamięć, wspominać itp.* (7)] = *antiquitas* *Vulg*, *Mącz*; *vetera* *PolAnt*, *Vulg*; *antiqua* *Mącz*, *PolAnt*; *priora, verba antiqua* *PolAnt*; *res antiquae, desueta a. vetustate oblitterata res, praeterita* *Mącz*; *res superiores* *Modřz*; *prima* *Vulg* [szyk 21:8] (12:8:5:2:1:1): *BielŻywGlab* nlb 15; á sřnad przy-

pomionę y ony przednie rzeczy tylko że sie nam miáło báśni niepodobne widziały by byly powięćkami przodkow náłlych nie wtwierdzone. *RejPs* 114; *LubPs* Fv marg; *KrowObr* 26; *Leop Ez* 16/55; *BibRadz Eccle* 1/11, *Is* 48/3, *2.Cor* 5/17; *BielKron* 79; *Repetera memoria res antiquas*, Powiędác o sřtárych rzeczách. *Mącz* 215b, 196a, 215c, 235a, [305]c, 350d, 385d, 427c; *OrzQuin* R; *RejAp* 176; *GórnDworz* Zv; *BielSat* D3; *BudBib* 1.Par 4/22, *Sap* 8/8; *CzechRozm* 38; *ModřBaz* 26v; *ActReg* 79; Té rzeczy dawne/ kiedy łobie ná pámiéc przywodzi [cesarz turecki]/ wié tákże bárzo dobrze o tych rzeczach sřwiętych/ y o rzeczach wáźny K.M. co sie dzieie. Wié żeś wálza K.M. z tych polzedł/ przed któremi drzáła Aziaa. *OrzJan* 75; A ták ielli kto w Chriftuśie nowym iest sřtworzenim: sřtáre rzeczy przeminęły/ oto ię wlyżtkie nowe sřtály. *WujNT* 2.Cor 5/17, *Apoc* 21/4.

»szczęśliwe(-a), fortunate, wesole rzecz(y)« [w tym: *wesole i fortunate itp.* (2)] = *szczęście, pomyślność; laeta, secunda, secundae res* *Modřz* [szyk 16:5] (16:4:3): *HistJóz* Bv; *RejJóz* A2; *Prorocy* fálełni fortunate rzeczy obiecowali/ á Michealź niefortunne/ y byl przeto wládzon do kazni *Leop* 3.Reg 22 arg; *RejPos* 90; *KuczbKat* 425; A przeto nikim gárdzić niemamy: káżdego dobrá chęćią y powinnościámi záwždy náłzemi vžánováć: sřczęśliwie y przeciwné rzeczy sřkromnie znáźác *ModřBaz* 69, 15v, 23v; *LatHar* 491, 651; *SarnStat* 1022; *CiekPotř* 36.

~ »w szczęśliwych, fortunnych rzeczach« = w *szczęściu*, w *czasie pomyślnym; in bonis* *PolAnt*; *in prosperis* *JanStat* [szyk 7:2] (7:2): Stáw ię wiernym przyaciéłowi vbogiemu ábys ię z nim sřpolu wefelił w rzeczách sřczęśliwych. *BibRadz Eccle* 22/26; *BielKron* 183v, 258, 382; *LeovPrzep* b2v; Przeto bądź záwždy sřtály thák w przeciwnych/ iáko y w fortunnych rzeczach *BialKat* 208v; *CzechRozm* 99; *LatHar* 567; [obowiázuujemy się króla polskiego] bądź w sřczęśliwych bądź w niełłczęśliwych rzeczách nigdy nieopulfzáć *SarnStat* 1095. ~

»rzecz(y) sřwieckie(-a) (a. sřwiata tego, a. (ktore są) na sřwiecie), ziemskie(-a) (a. ktore są na ziemi), (do)czesne(-a), ludzkie(-a) (a. człowieczesne(-a), a. człowieczeskie), cielesne(-a), sřmiertelne« [w tym: *cielesne, ziemskie itp.* (22)] = *zwykle: sprawy doczesne, przyziemne; potrzeby materialne; wartości, dobra ziemskie; terrena* *HistAl*, *PolAnt*, *Vulg*; *res humanae* *Mącz*, *Modřz*, *JanStat*; *humana* *Mącz*, *Modřz*; *prophanum* *Mącz*, *Vulg*; *quae sunt mundi* *Vulg*; *res fortuitae a. corporis a. hominum a. mortalium* *Modřz* [szyk 191:124] (102:75:72:48:39:1): *BierEz* I3; Iezus miły odpowiedziál: Iż wlyżcy ktorzy rzeczy czelne opulfzáia dlá ijmienia mégo/ lkoroz więcej wezmá/ a nad to/ żywot wiekuify otrzymaia. *OpecŻyw* 56, [34]v, 56, 58, [170]; *OpecŻywPrzedm* C3; *PatKaz* III 144; [Arystoteles] ná žadne sřwieckie rzeczy nic nieđbał, iedno sie záwždy z mądroćią obierál. *BielŻyw* 90, nlb 4, 54, 103, [126], 128; *KłosAlg* A4; *WróřZioł* B7v [2 r.], G3, K7v, pp8, qq4v; *RejPs* 65v marg, 112v, 125 marg, 168v; Karze pan Bog ludzi dla takowego Bálwophálftwa á niewiérnoći dwoiakym obyczaiem naczełnich rzeczach y wiecznym potępieniem [...]. Naczełnich rzeczach karze/ głodem/ wálką/ morem/ vbořtwem/ lkodamy/ wrzody/ niemocamy/ sřmierćią milich przyjaciól [...] y ynimi rosmaytimy cięłkocfiamy. *SeklKat* D4v-E; Tu sie mamy nauczyć iáko ię mamy ržędzić wrzeczach/ á dobrach czelnych tak náłzich iáko bliznego náłlego. *SeklKat* Lv, A2v, G4, G4v, L3v, L4v, Tv, T2; *HistAl* A7v; *MurzHist* C3; *MurzNT* Ioann 3/12; *KromRozm* II 12, pv; *KromRozm* III N4; *GliczKsiąż* F2; *LubPs* aa5 marg; [sřwieckie prawo] od Krolow dla rzeczy Sřwieckich bywa pořtánowiono. *GroicPorz* a2v; [Apostol nie zakazuje małżeństwa] Tylko to przypomina co w małżeństwie bywa: Iż sie małżonkowie o rzetyzy tego sřwiátá więcej pořpolicie sřtáraia/ ktore ku żywności/ y opářzeniu żony/ dzieiatek/ y tzeladki náležá/ á niłłli dziewicá/ ktora iest od tákowego sřtárania wolná *KrowObr* 226v, C3, 53, 77v, 99 [2 r.], 186v (14); *RejWiz* 54; *Leop* 1.Cor 7/33, 34, *Philipp* 3/19; *OrzList* h2; *BibRadz* *4, *7, I 73c marg, 88c marg, 346 (8); Widziłź W.M. teraz Bołkie y ludzkie/ Duchowne y Sřwieckie rzeczy miedzy ludźmi być zámiészáne/ sřtárgáne

y ikázone. *OrzRozm* A2v, A3, D, E4 [2 r.]; *BielKron* 4v, 194v, 209, 221v; *KwiatKsiąż* G2, G4v, M4; *Rerum humanarum despicentia*, Wgárdzanie [!] ludzkich albo cielesnych rzeczy. *Mącz* 405d, 224b, 363d, 493c; *SienLek* 1v; *LeovPrzep* bv [2 r.], b3, E3v; *RejAp* 57v, 76v [2 r.], 104v, 113, 141v; *GórnDworz* Gg; *HistRzym* 40v, 71v, 102, 117, 122v; *RejPos* [36]v, 63, [73], 87, 102 (21); *RejPosWiecz*³ 98v; *KuczbKat* 280, 405; *RejZwierc* 132, 137, 176; *left* Pan Chrifitus głową náfzą: prawdá/ ále y Krol Iego M. *left* głową náfzą/ to *left*/ krolefstwá tego/ w świeckich rzeczách. *WujJud* 122, 48; *WujJudConf* 79, 79v; *RejPosWstaw* [110²]v [9 r.], [110³], [110³]v, 111; *BiałKaz* D; *BudNT Ioann* 3/12; *CzechRozm* 56v, 70, 74, 75v, 79 (25); (*nagł*) *Koriciżifcy*. (–) [...] *Fortunie* nie vfáią bo co iedno dáłá/ Wfzytko zaráz przepili by zász nie pobráłá/ *Ale* flawę á cnotę máią w pilney pieczy/ *A* o te málo trwáią tu doczełne rzeczy *PaprpPan* H3, L2v; *KarnNap* F4v; *Bo* to należy ná Bífkupy/ y ná *Sprawce* rzeczy ludzkich/ áby ftanu fzkolnego ze wfzytkiey mocy bronili/ á w cálóści iy záchowáli. *ModrzBaz* 131, 2, 8, 14v, 39, 45v (18); *SkarJedn* 17, 188, 204, 324, 358 (8); *left* bóg żywy/ *Który* świat/ y ludzkíe rzeczy Vftáwicznie ma ná pieczy. *KochPs* 77; *SkarŻyw* 13 [2 r.], 202, 206, 207, [223] (24); *KochTr* 9, 11; *Bo* gdy fię też w tym z ftorny rzeczy potocznych ziemfkich/ y człowieczeńfkich [*ksiądz Powodowski*] nie pofttrzeże/ áżci też y w *Bolkich/ niebiefkich/ duchownych* będzie muftał fzwánkować *CzechEp* 163, 4 *marg*, 32, 89, 233 [2 r.], 234 (14); *Tymże* też podobieñftwem nápomina nas *duch Boży/ ábyfmy* żywot fwoy/ ná świecie/ fkomrny/ y pokorny wiedzli/ iáko pielgrzymom przyftoi/ nie przywiezuiąc fię tu/ do żadney rzeczy ziemfkiey *NiemObr* 13, 9, 13, 16, 27, 43; *KochFr* 115; *ReszHoz* 136 [2 r.]; *BielSen* 5; *KochPieś* 51; *iz* człowiecze rzeczy wfzytkie/ te trzy koñce/ ábo ieden z nich iáko zá cel przed sobá máią/ to *left* potrzebę/ *pożytek* [...] y *poćiechę* *GórnRozm* Ev, D, Fv; *KochWr* 21; *ZawJeft* 36, 38; *ActReg* 139; *Coż* záfię *left* nikzemnieyfzego/ iáko tylko vmyłł fwoy mieć do rzeczy fwieckich ziemfkich/ ná kftałt bydłeciá fkloniony/ á nie rzeczy duchowne/ niebiełkie y wiekuiŧe obmyflawác. *Phil* I2, N2; *GórnTroas* 21; *KochCn* B3; *Proŧę* [*Panie*] zá krolmi/ kŧiążęty/ y przelozonemi wfzelkiami [...]; áby w fádziech ná fámę tylko fprawiedliwóść fię ogládáli/ á ták fprawowáli rzeczy doczełne/ *zeby* wiecznych nie vtráciłi. *LatHar* 95, 22, 34, 135, 253, 381 (14); *WujNT przedm* 14 [2 r.], s. 44, 148, 271, *Ioann* 3/12 (12); *SarnStat* 998; *KlonKr* D2; *PowodPr* 7 [2 r.], 17; *SkarKaz* 85a, 277a, 314a [3 r.], 422a, 455a, 456b, 609a; *CiekPotr* 38; *SkarKazSej* 684a [3 r.]; *KlonWor ded* **2v, 9, 67; (*nagł*) SONET V. O nietrwáley miłóŧci rzeczy światá tego. (–) *SzarzRyt* A2v.

»rzecz(y) trudne(-a), ciężkie(-a)« [w tym: *trudna a ciężka* (4)] = *to, co jest trudne, skomplikowane; kłopot, trudność, uciążliwość; res arduae* *Modrz, JanStat; dolor* *Vulg; res laboriosae* *PolAnt; angustiae, ardua, opus arduum, difficilis nodus, gravis a. negotiosa a. nodosa res* *Mącz; res durae* *Modrz* [szyk 33:29] (47:19): Czáfú pátrzay w koźdey rzeczy/ Czáfci [*lege*: czas ci] *trudne* rzeczy *leczy* *BierEz* I2, B4v; *OpecŻyw* 101; *FalZioł* V 51v, 52; *WróbŻołt* 106/39; *RejKup* F, k8v; *MurzHist* B3v, Mv; *GliczKsiąż* L3v; *LubPs* O5; *RejWiz* 82; *BibRadz Eccle* 1/8; *Wierzę* ia temu/ *że* ty tego nie rozumieŧ: bo wy zwykli mowić o rzeczách trudnych bez náuki/ ták iáko ślepi mowią o fárbie bez oczu. *OrzRozm* B2; *BielKron* 232v, 244 [2 r.], 393; *Tak* tędy [*lege*: tedy] z *pierwfzych* lat máią być poftanowione dziatki/ yzeby fię y o wielkie rzeczy kuŧić śmiály/ y *trudne* rzeczy znofyżwać mogły. *KwiatKsiąż* N2, I4; *In summas angustias inducere*, *W* *trudne* á w *ciężkie* rzeczy kogo w *wieść*. *Mącz* 10a; *Ardua evadere*, *Z* *trudnych* fię rzeczy *wyplieść*. *Mącz* 472d, 15b, 229c, 245a, 249a [2 r.], 281b; *OrzQuin* M; *GórnDworz* Ii8; *BiałKat* 371; *RejZwierc* 15v, 28; *WujJudConf* 249; *CzechRozm* 131, 245; *gdy* [*zwierzchny pan*] *nietylko* słowy przykázuie/ ále przykádem fwym idźie przed wfzytkiem/ [...] *Będą* mu wfzytcy poŧłuŧni z *chęci* á *nieponiewoli*: w rzeczách trudnych *nieopuŧczą* go/ *rzeczy* ták *wefóle* iáko *przećiwne* ŧpolne *ŧobie* *znim* *będą* rozumieć *ModrzBaz* 23v, 116, 129; *SkarJedn* 61; *yzali* *ktora* *rzecz*

left *Bogu* *trudna*? *SkarŻyw* 285, 26, 206, 332 *marg*, 371, 462, 472 *marg*; *StryjKron* A3v; *PaprpUp* Fv; *ActReg* 80, 185; *OrzJan* 14, 46, 135; *SarnStat* 1105; *PowodPr* 83; *SkarKaz* 41a; *Ktorey* [*ŧlawy*] *trudno* *powetowác/ Lepi* *iey* *zrázu* *fzanowác*. *Niż* *iey* *znowu* *nábywáiąc/ Ciężkie* *rzeczy* *przebywáiąc*. *CzahTr* [D2]v; *GostCast* 64; *SkarKazSej* 660a; *KlonWor* 12.

»wątpliwe(-a), niepewne(-a), omylne rzecz(y)« [w tym: *wątpliwe a niepewne* (1)] = *dubia, incerta, res dubiae a. incertae* *Modrz* [szyk 13:12] (14:9:3); *BierEz* H4; *PatKaz* I 15v; *BierRozm* 8; *RejPs* 122; *LibLeg* 11/41v, 42; *RejJóz* I2; *Wiedz* *pewnie* á *nie* *mnimay* *kiedy* *co* *lpráwuiefz/ Bo* ná *wątpliwey* *rzeczy/ vmyłł* *záchamuiefz*. *BielKom* C5v, C5v; *RejWiz* 7; *tákże* *y* *w* *wątpliwych* *rzeczách* [*o kniazu moskiewskim*] *mowią*: *Bog* *wie* á *Hofpodar* *wielki*. *BielKron* 429, 334v; *Aliquem suspendere et animum alicuius suspendere*, *Zofławić* *go* *w* *niepewney* *rzeczy*. *Mącz* 289c; *A* *ták* *pátrz* *iáko* *to* *omylnikom* *omylne* *rzeczy* *tedy* *też* *omylnie* *wychodzą/ á* *prawdá* *ŧwięta* *zawždy* *iáko* *ŧlónce* *ofwiećić* *fię* *muŧi* *RejZwierc* 84, 8v, [78²]; *ModrzBaz* 18, 25, 129, 129v, 133; *Przijácielá* *ci* *zemnie* *ná* *wieki* *nie* *máią/ Który* *w* *rzeczách* *niepewnych* *pewnoŧci* *fzukáią*. *KochPs* 42; *Phil* H4; *OrzJan* 14; *WujNT* *Iac* 4 *arg*.

»rzecz(y) wieczne(-a), wiecznie trwające« [szyk 10:3] (12:1): *OpecŻyw* 56; *KrowObr* 77v; *RejAp* 96v; *RejPos* 311; *RejZwierc* 132, 137v; *WujJudConf* 79v; *CzechRozm* 70; *SkarJedn* 202; *W* *ktory* [*psalm* 2] *gdy* *któ* *weyzrzy* *iáko* *left* *o* *Iezuŧie* *Chriftuŧie* [...] *nápiŧány*: *vyzrzy* *w* *nim* *Bogá* [...] *á* *przy* *nim* *też* *dopiero* *mefyalfá/ ábo* *pomázáñác* *ie*⁸⁰. *Naprzod* *Dawidá* *iáko* *figurę*: *á* *potym* *Mefyalfá* *Iezufá* *fyná* *iego* *wedle* *ciálá* *iáko* *figurowánego*. *Lecz* *onego* *w* *rzeczách* *ziemfkich* *cielefnych/ y* *doczełnych* *tylko*: *á* *tęgo* *zász* *w* *niebiefkich/ duchownych* *y* *wiecznych*. *CzechEp* 287; *Próžno* *ma* *mieć* *ná* *pieczy* *Smiertelné* [*lege*: *Smiertelny*] *wieczné* *rzeczy*: *Do* *fyc* *ná* *tym* *kiedy* *wieł* *że* *go* *to* *nie* *minie/ Co* *z* *przezyrzenia* *pán* *fkięgo* *od* *wieku* *mu* *plynie*. *KochPieś* 10; *LatHar* 95, 630.

»wielkie(-a), niemalé rzecz(y)« = *res magna(e)* *Mącz, PolAnt, Modrz, JanStat; magna(-um)* *Vulg, PolAnt, Calep; magnalia* *Vulg; summa* *res* *Mącz; res graves a. maximae* *Modrz; grave negotium* *JanStat; res permagna a. permagni momenti* *Cn* [szyk 100:43] (140:3): *A* *gdy* *iuż* *bylo* *po* *wieczery/ tedy* [*Jezus*] *ijm* *iáł* *rozmaijté* *rzeczy* *powiedat* *o* *fwee* *męce/ iáko* *wielkié* *rzeczy* *ij* *męki* *miál* *cirpietz* *OpecŻyw* 78v, 60; *BielŻyw* 63; *BierRozm* 21; *WróbŻołt* 130/1; *LibLeg* 10/66, 11/76; *RejJóz* E3v; *KromRozm* I I3v; *MurzHist* Mv, Tv; *MurzNT* 116; *A* *iz* *vftáwy* *koŧcyelne* *opywáją/ áby* *o* *rzeczách* *wyętlfych* *nic* *nye* *bylo* *wchwalono* *bez* *Rzymfkýego* *bífkupá* [...] *KromRozm* III P5; *Diar* 42, 43, 82; *BielKom* C2, G5; *Naydzye* *ták* *owych* *doŧić/ ktorzy* *nic* *nye* *vmyawfły/ fadzą* *fię* *ná* *wyelkye* *rzeczy* *GliczKsiąż* L6, N8v; *LubPs* ddv; *KrowObr* 194v, 199v; *Rzekł* *mu* [*młodzieñcowi*] *ŧárzec/ á* *włzák* *wieł* *iz* *to* *rolkoŧz* *ŧtarych/ Aby* *mieli* *rozmony* *o* *rzeczách* *niemálych*. *RejWiz* 20v; *Leop* 1.Par 17/19, *Ps* 130/1, *Bar* 2/2, *Ioann* 1/50; *OrzList* e4v; *RejZwierc* 42v; *BibRadz* 1.Reg 22/15; *Mam* *to* *fobie* *zá* *ofobliwe* *fzczeŧcie* *then* *dzieñ* *dźiŧieyfzy/ ktorego* *dniá* *ták* *wielkie* *y* *ták* *zadne* *rzeczy/ tu* *v* *mnie* *w* *Zurowicách* *mowią* *fye/ y* *dzieią*. *OrzRozm* N, Iv, I2, R; [*Kasandra wotála do ojca*:] *iełli* *iełz* *w* *tákich* *rzeczách* *wielkich* *do* *Greciey/ poŧliŧ* *wielkie* *fprawce* *á* *nie* *płoché* *ábo* *młode*. *BielKron* 55v, 78, 196, 208, 209v, 211 (11); *KwiatKsiąż* C2, C4v, E2v, E3v, H3, N2; *Tempeŧas* *Metaph*. *Pobudzenie/ powłtánie/ poruŧzenie* *yá* *kich* *wielkich* *rzeczy*. *Mącz* 443d, 229c, 233d, [234]a, 338b, 423a (9); *OrzQuin* E3, M, Tv; *SienLek* 14v; *naydzye* *drugiego/ ták* *mądrego/ czo* *fię* *nie* *będzie* *chciál* *z* *nikim* *wdáwác/ iedno* *wfzytko* *s* *pány* [...] *á* *choć* *nie* *będzie* *miál* *zadney* *fprawki/ przedfię* [...] *poŧtáwá/ twará/ rozkládániem* *rąk/ będzie* *pokázowál* *iáko* *wielkie* *rzeczy* *ná* *iego* *głowie* *záwiŧly*. *GórnDworz* L5v, D5v, F8v, L4v, Hh5v; *RejPos* 143v, 305v *marg*, 321v, 334; *BiałKat* 26, 371; *Grzeg-Śm* 7; *HistLan* F5v; *KuczbKat* 335; *RejZwierc* 15v, 87v, 101, 131, 227; *WujJud* 86; *RejPosWstaw* 42; *BudBib* *Deut* 4/32; *CzechRozm* 238v, 245; *ModrzBaz* 2, 12v, 26v [3 r.], 40v, 47v, 73v, 99v; *Tymże* *obyczáiem* *Chryftus* *opátrzył* *koŧcioł* *fwoy/ áby* *iednego* *wfzyfcy*

flucháli/ w rzeczách zwłafzcza trudnych á wielkich *SkarJedn* 61, A*v, 18, 114, 313, 348, 358, 368; *KochPs* 194; *SkarŻyw* 16, 34, 207, 478, 479; *CzechEp* 194, 207, 407; *KochFr* 131; *ReszHoz* 135; *BielSjem* 16, 29; *BielRozm* 34; *Calep* 462a, 480a, 629b [2 r.]; bo by nawiętłza rzecz/ vpádnie/ gdy około niey nierząd *GostGosp* 148, 2; Iam doznał/ y káždy dzień ludzie doznawáia/ Iż z trzalkiem wielkié rzeczy w proch fie obracáia. *GórnTroas* 23; *LatHar* 246, 583, 630; *KolakSzczęśl* A2v; *RybGęśli* A3; *WujNT Ioann* 1/50; *SarnStat* 503, 1105; *PowodPr* 79; *SkarKaz* 42b, 122a, 609b [2 r.]; *CiekPotr* 63; *GostCast* 36; *PaxLiz* D4.

»rzczy(y) (ku) wierze służące (a. ktora wierze służy), do wiary (a. wierze) należące (a. należyte)« (6:5): Tę pewnoś ma kościoł Boży w rzeczách wierze służących: iż Papież około zbáwienney náuki y práwowieerney wiary nigdy zábłádzić nie może *SkarJedn* 205; nie idzie tu o śpiewanie Alleluiey/ áni o święconá wodę [...]/ áni o brody zapufzczone álbo podftrzygáne: ále o rzeczy Wierze S. służące [...] bez ktorých zdrowa náuká y cála wiará być nie może *SkarJedn* 349, 114, 309, 314; [*Bolesław Chabry*] O żádná fię rzeczbárziej niegniewał iáko o wzgárdę rzeczy Bogu y wierze służących. *SkarŻyw* 357, 26, 538; *ReszList* 185; *WujNT przedm* 9, s. 516.

»wysokie(-a) rzczy(y)« = *magna Mącz* [szyk 7:1] (8): [*Boecjusz uczył*:] Człowiecze pomni á fámego fie poznay, poznay ktos iest [...] iakie náfenie było z ktoregos fie narodził, iakiz pokarm w żywocie matki twej brał, włayniech á w moczu byles zawarty, á czemu teraz tak wiele żádałz, á wyfokich rzeczy chwatałz. *BielŻyw* 171; *GlabGad* P2; *Leop* *2v, YY4v; *BielKron* 227; *Peter* sublime. Ná wyfokie fie rzeczy fádzić. *Mącz* 295b, 444c; *GostGospPon* 169.

»złe(-a) (a. ktore się zlemi zdadzą, a. złościwa), niedobre(-a) rzczy(y)« = *to, co jest złe; zło; też: nieszczęście, trudność, kłopot; mala(-um) Vulg, Mącz, PolAnt, Modrz, JanStat, Cn; res mala PolAnt, Modrz; incommodum JanStat, JanPrzyw; res impia PolAnt; falsa Mącz; prava, vitiosa Modrz; quod iniquum est, malitia, vitium JanStat; calamitas, pestis Cn* [szyk 121:38] (157:2): *BierEz* B2v; *PanKaz III* 88v; *Rzeczy złych* a mierzionych nie miłuy ani mow. *BielŻyw* 19, 19, 145; gdyż każdy z nas kthemu ciągnie aby thrzymał rzecz dobrá á zafię chronił fie rzeczy złey. *GlabGad* L8v, A4v, L7v [2 r.], L8v [2 r.]; *LibLeg* 11/154v; *SeklKat* T2 [3 r.]; *KromRozm I* H2; *KromRozm III* L2v; *DiarDop* 106; *GliczKsiąż* E3, E4v; *LubPs* ee3; *Day* Boże [...] ábyfmy przez iey [*Maryi*] przytzyneł/ od przyfłych złych rzetzy/ y od fmierci wietzney/ y nagley byli wybáwieni. *KrowObr* 162, 162, 169, 214v, 221 [2 r.]; *RejWiz* 133, 192; A ielli przypádná ná cię złe rzeczy [*si incurrerint tibi mala*] naydzielz go [*nieprzyjaciela*] tám pierwłzego/ y iákoby pomagájący będzie kopał doły pod nogámi twemi. *Leop Eccli* 12/17, 3.Reg 14 arg, 21/21, 29 [2 r.], 4.Reg 21/12, 2.Par 7/22 (23); *RejZwierz* 5v, 91; *BibRadz Ps* 100/3; *OrzRozm* B; [*Prorok rzekł Dawidowi*:] wybieray fobie s tych trzech rzeczy złych iedno złe ktore chcełz/ álbo trzy dni mor wielki ná lud twoy/ álbo trzy miefiące nieprzełpieczność mieć od nieprzyjaciela/ álbo fiedm lat głod w krolestwie twoim. *BielKron* 73v, 3v, 19, 49v, 81v, [84²] (16); *KwiatKsiąż* C, G3v; *Mącz* 33c, 351a, 379d, 459b, 477c; *OrzQuin* Z2; *SarnUzn* G7; *LeovPrzep* E2; *gdzyeby* Dworzánin [...] ná złego á niepobożne⁸⁰ páná trefił/ hnet ikoro to pozna/ ma odfłác od niego/ to dla tego áby fie nie zdał być pochwalcá złych rzeczy *GórnDworz* L2v, L3v, Hh7; *RejPos* [137], 138, 199v; *BiałKat* 78v [2 r.], 218v [2 r.]; *KuczbKat* 325, 435; gdyż złoto á bogáctwo iest they mocy ná fwiecie/ iż nie máłz tak złey rzeczy ktoreyby w dobrá nie obrociło: á niemáłz też tak dobrej ktoreyby w złá obrocić nie mogło. *RejZwierc* 70, B2v, 71v, 177v [3 r.], Bbb3; *BielSpr* 10, 46; *WujJud* ktv; *WujJudConf* 65v; *RejPosWstaw* [21²] marg; *BudBib* c3v, *Eccl* 8/3, 5, *Eccl* 20/9; *BiałKaz* A4v, B; *CzechRozm* 253; *ModrzBaz* 5v, 6 [2 r.], 10v, 15, 19 (9); *SkarJedn* 354; Ach włzechmocny Boże/ Przed ktorým zła dobra rzecz fkrzyta być niemoże/ Ktory fám myfli ludzkich w fkrzytościach doznawáłz/ Dobrym dobrá odpłátę/ złym zaś złe oddawáłz. *StryjKron* 522; *KochMROT* B2v, B3; Otoż iż od nas z Włoch więle [!] fię do Polki złych rzeczy przynosi/ trzebaby

y muńsztuki z támtąd przynieś te/ ktoremi we Włofzech wyfłepki hámuia. *GórnRozm* I3, C4, E2v, G2v, G4, H3v, M2; *Paprup* F; *GórnTroas* [3], 66; *OrzJan* 69; [*grzechy przeciw II przykazaniu*:] SŁubow Pánu Bogu wczynionych łámánie: ábo nierozmyślné ich czynienie. Krzywoprzyśięstwo. Niepotrzebna/ fkwápliwa/ álbo o rzecz złá wczyniona przyśięgá. *LatHar* 114; *RybGęśli* C3v; *WujNT* 607, 728; *SarnStat* 21, 262, 573, 588, 631 (11); *KlonKr* D2, E4v; *PowodPr* 47; *SkarKaz* 420b, 518a; *GostCast* 29; *SkarKazSej* 661b.

»zwi(e)rzcchn(i)e (a. zwi(e)rchowne), zewnętrne rzeczy« = *quae sursum sunt Vulg* [szyk 7:4] (10:1): *BierRozm* 8; *KromRozm III* F3v; *GórnDworz* Ee4; á czáfem też y zewnątr nas gábáiać/ [*szatan*] rzeczy zewnętrnych vżywa: álbo fzczeńśliwych/ chcąc ludzie w pychę podnieś: álbo niefzczeńśliwych/ chcąc im rofpácz ziednáć. *KuczbKat* 425; *CzechRozm* 135, 227; *NiemObr* 92 [2 r.]; *LatHar* 76; Iedni bowiem z pogány zwierzchné tylko rzeczy Vpáruia/ y máia ná wfzyftkiey fwey pieczy [...]. A to fobie zá płochy fen y bayki máia/ Gdy im o przyfłym wieku drudzy powiádaia. *KolakSzczęśl* A3; *WujNT* Col 3/1.

»w żadney rzeczy« = *w niczym; nigdy; pod żadnym względem, w żadnej dziedzinie; in nulla re Modrz* (21): *GlabGad* O4v; a od tego czalfv wi przyacziel nasz any poddany panftwa waschego od nas any od livdzi náfchich wzadney rzeczy krziwdi any czielkosczy niebedziecie mieli *LibLeg* 10/67v, 11/70v; *RejWiz* 37; *Leop Esth* 16/15; *BibRadz* *4, II 103a marg, 2.Cor 12/11; *Integerrimus* et illabatus homo, Człowiek vprzeymy á w żadney rzeczy nienáruftzony. *Mącz* 165b; *Nulla tibi loco deero*, W żadney cie rzeczy nie opufzczę. *Mącz* 253a, 230b; *GórnDworz* Ee4v; *Abowiem* frálowna mył á ku czemu dobremu przygodzić fie może? bo y vboleie/ y nicz fobie w żadney rzeczy pomoc áni porádzić nie może. *RejZwierc* 87, 151, 227v; *Paprupan* E4; *ModrzBaz* 66v; *ReszList* 168; á w żadney rzeczy nie pobrażay fobie *Phil* S4; *LatHar* 596; *CiekPotr* 91.

Szeregi: »(i, tak) czas(y) (jako) i (a, albo) rzczy(y)« = *res et tempus Mącz, Modrz* [szyk 4:3] (7): *Rerum et temporum inclinationes*, Przemienność czáfów y rzeczy. *Mącz* 57c; *RejZwierc* 231, 251v; *WujJudConf* 227; *Známienicie* *Agefilaus* Lacedemońki Krol mowił/ że z onemi miefzkák żádał/ ktorziby wdzięczni á krotofilni byli/ ktorziby też wedle rzeczy y wedle czáfu/ záfmećić przyiaćielá/ á czáfem też fprzećiwic mu fię vmieli. *ModrzBaz* 17; Ták wielka bywa czáfem rozmáitoś y rozność ták w rzeczách iáko y w czáfiech/ iż nie dziw/ że o nich ták wiele czáfem bywa rozumow (iáko iest w przypowieści) ile głow. *ModrzBaz* 65; *OrzJan* 126. [*Ponadto w połączeniach szeregowych* 2 r.]

»rzczy i dzieje« (1): *Persequi antiqua*, Stárych rzeczy y dzieyów fie wywiadováć. *Mącz* 385d.

»(tak) ludzie (a. osoby) (jako) i rzczy« (2): á ktore ofoby/ y rzeczy ten Kościoł Rzymfki gáni y potępia/ oni [*Ormianie*] też y zá zgánione y potępione máia. *SkarJedn* 319; *OrzJan* 131. [*Ponadto w połączeniu szeregowym* 1 r.]

»rzczy(y) i miejsce(-a)« [szyk 1:1] (2): *Bo dziś/ przemyflem/ nie iednym lecz troim/ Dziwnym fpořobem/ wczynność wdáia/ Nie z cnych ráunkiem/ ále z zylkiem fwoim. Tá [tj. uczynnoścía]/ rzczy y mieyfce/ pilnie rozmiarzáia/ Iáko y kiedy: á kędy pożytek Więtfzy obaczá/ tám chęć obracáia. GrabowSet* Y2. *Cf* »na wszystkich miejscach i przy wszystkich rzeczach«. [*Ponadto w połączeniach szeregowych* 4 r.]

»na wszystkich miejscach i przy wszystkich rzeczach« = *wszędzie i zawsze* (1): *Wfzákże* choćiaż obecnie iest Pan Bog ná wfzyftkich mieyfćach y przy wfzyftkich rzeczách/ żadnym krefem niezámierzony/ [...] iedná w Pifmie Bożym częftokróć to bywa powiedano/ iż miefzkánie fwoie ma w niebie *KuczbKat* 380.

»rzczy i postępk« (2): *RejZwierz* A3; [*Bonifacjusz*] pořłał do Rzymu do Papieżá/ iuř Grzegorzá trzećiego/ o wfzytkim mu fpráwę dáiać/ á o niektore wątpliwosci wrzczech y pořłępkách kościelnych/ miedzy nowym pogáńftwem/ náuki żádaiać. *SkarŻyw* 518.

»rzczy albo praca« (1): *Przyfłoi* też Mężowi/ áby fie iáká rzczy czá/ álbo pracá wczciwá záwždy báwił *KuczbKat* 260.

»rzczy(y) albo przygoda(-y)« (2): na kołacicy onegdaj/żeczy łała sie gadka j pytanie miedzi niektolemi wczonymi o rzeczach albo przygodach ktore bywaią w fironach północnych za Sarmatiami *MiechGlab* *3v; *BielSpr* 10. [*Ponadto w połączeniu szeregowym* 1 r.]

»rzczy(y), (a, i, albo) sprawy(-a)« = *res et causae* *Modrz*; *causae et negotia* *JanStat* [szyk 15:3] (18); *LibLeg* 7/103, 10/71v, 11/27v; ku iego [*Boga*] czci y chwale wżifitki nafze dobre sprawy czynić y iemu ie łamemu poleczac/ y wżifitki rzeczi/ y łprawi nafze. *SeklKat* F, Fv; Bo ludzki rozum nybeylekich á bołkich rzeczy y łpraw dofyęgnąć nyemoże *KromRozm III* A6; *KwiatKsiąż* 12; *Mącz* 42c, 117c, 250d; *RejPos* 201, 252; *ModrzBaz* 92v; bo ta [*przyszła nadzieja*] wrzczach ysprawach ludzkich barzo niepewna. *ActReg* 139, 133 [2 r.]; *Calep* 915b; *SarnStat* 146.

»rzczy i zabawy« (1): ábowiem ci wżyficy/ ktorzy do tey Compániijey [tj. *Towarzystwa Jezusowego*] włepuią/ opuściłwzy rzeczy y zábawy doczełtne/ część dobrą káždego dnia/ ná rozmyłłani y rofpámieywuaniu iego [*Boga*] dobrodzieyftw y miłofierdżiu trwaią *ReszHoz* 136. [*Ponadto w połączeniu szeregowym* 1 r.]

Jako ostatni czlon we współrzednym połączeniu dwu- lub wielozłoznowym: »(jako, także) i (a)bo, ani) in(n)e (a. insze, a. tym podobne, a. drugie) (wszy(s)tki(e), podobne) rzeczy; i in(n)ych (a. inszych) wiele (tym podobnych) rzeczy« (141;22): *OpecŻyw* 54; *FalZioł* V 53 [2 r.], 105v; Iefłiże też łe ożęniłz, wieczna pracza tobie zawłze nafłanie, narzekanie, fukanie, połagu na oczy wymiatanie, niewiara żony z żęnkimi przyciaciami gniewanie, y inłze rzeczy *BielŻyw* 50, 63, 69, 93, 102; *RejPs* 84, 100, 186; Nowini oTatarzech y oynskich rzeczech ktore pan voyewoda krolowy ye⁸⁰ m włkazvye ti łą ye⁸⁰ k.m. wđzyczne. *LibLeg* 11/49, 6/118v, 10/71v, 11/27v, 44, 76, 161; Swiat też nas wvodzi rzeczamy łwieczkimy/ iako iefł zona/ maiętnołci/ czelę łwiecka/ y chwala łuczka/ y yne rzeczy *SeklKat* Tv, C4v, D4v, G2, G2v, T2, Y3, Y3v; *RejKup* e4v, q8v; *HistAl* C2v; *MurzNT* 8v, 43v, 88v, 116; *ZapWar* 1551 nr 2684; *KromRozm II* k4; *KromRozm III* D5v; *Diar* 35, 73; *GliczKsiąż* D3, E3, F2v, 18, K2v; też [*duchowni*] z bronią niemaią chodżić/ łzat kołztownych/ ofłrog pozłocłiftych nienoiłć/ do kárczmy niechodżić/ s cudzymi żonami niemięłzkác/ gry niepátrzáć/ około łowow łye niebáwić/ iáłtrżábow/ ogárow niechowác/ y innych rzeczy nie przyłtoynnych łye wiárowác *GroicPorz* h2, v v; *KrowObr* 42v; Gdy [...] czytamy. łz czárt wiátry y ognie frodze nań [*na Hioba*] przywodził/ Domy łamał/ y w inłzych rzeczech wiele łzkodził. *RejWiz* 150, A6; *Leop* 2.*Mach* 12/11; *BibRadz* II 103a marg; *OrzRozm* S4v; [*papież Pelagius*] Vłtáwił wiele rzeczy kołcielnych łak w práwie/ kanonielch/ iáko y w innych rzeczech. *BielKron* 163v; [*Polacy zmienili łwe obyczaje*] ábowiem iáko pierwey nołili włofy łdługo/ łak záłię krotko/ łákież łzáthly/ zbroie/ obyczáie/ pićie nie mierne/ y wiele łákich rzeczy odmienili *BielKron* 409v; łám nowe rády niektore były miedzy imi [...] vthwierdzone miedzy Krolmi á Cefárzem/ łhák o małżeńłthwo iáko o z iednáníe y o ine rzeczy. *BielKron* 413v, 6v, 78, 102, 108v, 143v (22); *Mącz* 10d, 23c, 115c; *OrzQuin* Y4; *SienLek* 10v; *RejAp* BB, 30v; *GórnDworz* G4v, L7v, Z8v, Ee2v, Ee7v (10); łhák łz ná Fáraóná [*Pan*] przepułcił záby y ine dziwne rzeczy *RejPos* 56, 5, 5v, 24, 38v, 72 (11); *Grzegłm* 45; Bo to człowiek z przyrodenia ma/ áby ná łpráwę rzeczy potrzebnych czás pewny obracał/ iáko ná odpoczywáníe ciáłá/ ná łpáníe/ y ná rzeczy inłze tym podobne. *KuczłKat* 295; A łák bez gniewu á bez łzkodliwego obrufenia łilá łobie rozumny człowiek/ y krzywdy/ y káždey rzeczy inłzey/ nágrodzić może *RejZwierc* 77, Bv, 26, 28, 112v, [121]v, 16v; *BielSpr* 35; *WujJud* 62, 208v, 236; *WujJudConf* 215; *BudBib* 2.*Mach* 12/11; *MycPrz* II Bv, D; Zakon zá grzelzne⁸⁰ poczyłal/ ktoby łe vmárłego/ łredowátego/ nieczyłte⁸⁰ ábo częgokolwiek/ y kogokolwiek łplugáwionego [...] dotknął/ choćby to z niewiádomoiłci czynił. łákże ktoby iadł zwierzátko/ ptałzka/ rybke/ wedle zakonu nieczyłtymi názwáne: y wiele tym podobnych rzeczy. Ewánielia zá ł grzechu w tey mierze ładnego nie łłanowi. *CzechRozm* 96, 104, 142, 225v, 241, 253; Drugim

zábraniáią rzemiołłá ich robić/ łákże orać/ kupeczyć/ vczyć łię/ y włzyłtkich tych rzeczy [omnia ea/] ktoremi ábo żywnołć/ ábo inłze pożyłki bywaią nábywáne. *ModrzBaz* 107v; niech [*żołnierze*] miłuią łrzeżwołć: zbyłtku/ y włzelákiey rołkofłzy w potráwách y w inłzych rzeczech niech łię łtrzęgá *ModrzBaz* 113v, [16], 17, 19, 43, 86 (12); *SkarJedn* 18, 314, 348; *Oczko* 21v; ále łz nie nákáždy łrzyppadek iefł práwo piłáne/ łprzo łmádrogo łędżiego y łpyłania w łáđdzie potrzebá/ y łilá inłzych rzeczy ktore do prawdy wkázuia łdroę. *GórnRozm* G, B2v; *PapRUp* Fv; Ktoby mołł wlyćzyć/ iáko wiele zwad/ iáko wiele mordérłtwá/ y innych wiele hániebnych rzeczy łe dzieie/ łprze to zbyłnię/ á nie mierne pijánłtwo? *KochPij* C2; *LatHar* 356, 513, 662, 663, 665; *WujNT* 430, 738; ná prołbę Ziemi Rułkich łkázuiemy: [...] á żeby łzłáchtá tych Ziemi iáko y w inych Ziemiách byłá od clá y łargowęgo wolna: łákże y w inych rzeczech [in aliis *JanPrzyw* 49] łéyże wolnołci niech vżywa *SarnStat* 948; łéż łz poddáni Pána Naiáłnieyłżęgo Krolá/ y Krolęłtwá Polłkiego/ [...] kółrzy dla łpraw áłbo kupiectwá áłbo innych rzeczy do žiem kłótychkolwiek náłzykch/ y zakonu łrzyiechálłby: [...] niemaią byđz záłrudniáni y zápowiedáni *SarnStat* 1100, 184, 401, 904, 960, 1045, 1103; *PowodPr* 70 marg, 78.

Wyrażenia przyimkowe: »k(u) rzeczy [czyje]« = *dla czyjegol dobra, na czyjás korzyłć* (10): ony kv łwey rzeczy movyá káłždy łaszłem *LibLeg* 7/99; *RejJóz* G7; (*did*) Czart łię łmieie łz mu [kupiec] Plebanem groży. (→) Dobrze ydzies myly łlugo Mey ładzieie łecz niedługo. Dobrze ydzyes ku mei rzeczy łefly wplebanowey łiecey łwoię ładzieie łlanowylz *RejKup* h3v; *BielKom* G5; Assumere oratores dicuntur aliquid cum quid ad causam faciens assumunt, Nieco ku łwey rzeczy ciágnąć. *Mącz* 432c, 196b; bo ci [prokuratorzy] łubtelnie/ á ku łwey rzeczy práwá wylkáđác vmieia/ áby prołfołć práwá/ chytołłoiłciá wynecowáli. *GórnRozm* Fv, K3; *ActReg* 73; *CiekPotr* 83.

»miedzy in(n)emi (a. inszemi) rzeczami« = *miedzy innymi, prócz tego, poza tym; inter alia, inter caetera* *JanStat* [szyk 23:2] (25); *LibLeg* 11/133; łám náłym Concylium/ miedzy inłzymi łrzczámi/ pobudził był Dijabel niektore Biłkupy/ łz chćieli kxieży/ [...] żony włafne odiác *KrowObr* 230; [w 1509 r. krol Zygmunt] złożył łyem w Piotrkowie ná Pány y Rycerłtwo Polłkie/ ná kłórym miedzy inemi łrzczámi vrdżili/ áby Krol w małżeńłthwo łwięte włtapił/ dla potomká Rzczyłopolitey potrzebnego. *BielKron* 406v, 74v, 200v, 230v, 255v, 305v; Pandora, Iedná niewiáłłá włzelákiem łdary od bogów obdárzona z niebá ná ziemię (yáko poete wymyłłáya) zesłána kłóra miedzy ynlzemi łrzczámi febrę/ łuchoty y yne choroby s łobá łprziniolá. *Mącz* 275b; [*chłop opowiađal*] Było łe łám [w Krakowie] ná włzyłtki łtrony czemu dziwováć/ ále miedzy inemi łrzczámi/ ło mi łe naydziwneyłza złáłá. Człowiek iákił/ [...] ná łotworney grał łrabie/ łák łz co łaz/ ło łey łobie niemal puł łokciá w gárdło pułczál/ y záł wyimowál/ y záł znowu wpychál. *GórnDworz* P4, Dd2, Hh5; *WujJud* 81v; *SkarJedn* 260; *StryjKron* 717; *ReszHoz* 136; gdy łák w łaná ł. mowia [aniolowie]: Godny iefł bárańek/ kłory zábyty iefł/ wziác (miedzy inłzymi łrzczámi) czełć/ chwale/ y błogolłáwieriłtwo. *LatHar* 260, 257; *JanNKar* A3v, C2, C3, D3v; *SarnStat* 193, 971, 1120.

»przed wszy(s)tki(e)mi rzeczami« = *przede wszystkim; primum omnium* *Vulg*; *ante omnia* *Mącz* (3); łilnie łhedy prołzę/ áby łe łapierwey łprzed włzyłtkiem łrzczámi działá/ prołży/ łodłłithwy/ łrzyčzyny *Leop* 1.*Tim* 2/1; *Mącz* 36c; (*nagl*) Opilánię y rozđzilenie złodzieyłtwá [...]. łRzed włzyłtkimi łrzczámi/ łrzebá ográniczyć złodzieyłtwo/ y łodzáie złodzieiow wlyćzyć *KlonWor* 3.

»z [łaką] rzeczą« [w funkcji okolicznika sposobu] (3): Paratus et meditatatus venit, Z nágotowána y s rołfynłną łrzczą łrzychodżi. *Mącz* 213a; áby [*dworzanin*] z łotowá rzeczą [= łprzygotowany] do włzyłtkiego (możeli łho być) łrzyłzedł/ łali czo mowić/ áby łe łomá ná łho nágotowál: łali łeż co czynić/ łedy włżá *GórnDworz* N3v; *SkarŻyw* 437.

bibl. »po łych łrzczech, ło łej łrzczy« = *potem, po łych wydarzeniach; post haec, post verba haec a. ista (a. verbum hoc)*

PolAnt [szyk 6:1] (6:1): Y było poręczach tych/ vmárl Iehofzua fyn Nunow flugá Iehowy/ było mu fto y dziefić lat. *BudBib* Ios 24/29; (Lecz) po tych rzeczach nie zwrocił Iárowehám ze zley drogi fwey *BudBib* 3.Reg 13/33, *Gen* 22/1, 48/1, I 194c marg, 3.Reg 17/17, 21/1.

a. *To, co się chce osiągnąć, zdobyć; to, do czego się dąży, cel; życzenie, pragnienie; przedmiot prośby, żądania, modlitwy; też: to, co się otrzymuje (zwłaszcza od Boga)* (307): Często ludzie Bogá żądáią/ Ktorych rzeczy potrzeb nie máią: Kiedy z nich ciężkość poczuią/ Potym więc tego żáhuia. *BierEz* I3; [*małz prosił Boga*:] rácz mi to dáć/ By^m w fwy^m do^m zázwdj mógł trwáć: Chočia bych fpał álbo chodzil/ Bych go zázwdy z fobá nošil. A tedy Bog małzá fpytal/ Przeczby ták trudney rzeczy chcial *BierEz* P3v, F2v; *OpecŻyw* 2, 177v; Przyiacielowi [tych rzeczy] żádać [= *życzyć*] mamy, ktorich fami potrzebuiemy. *BielŻyw* 108, 20; Nozdrze subtilne á nie wielkie znamio(ñuje) człowieka dowcipnego/ wiernego, czudnych rzeczy żádlwego *GlabGad* O, A3v, C2v, M3v, M7, N8; [*król*] wdziencznye przymuye pofelftwo i wlkazanie pana woiewodi Multanfkiego [...]. Alie ifl dvv rzeczi zanda Iedney zebi iego k.m. onego za fina przyanl Drugiey iflbi iego bronil moczą i pomoczą fwoyá. Krol iego m̄t czo fie pirwflei rzeczi doticze rad iego za fina vefmnye [...]. Alye czo fie obroni doticze tedi [...] *LibLeg* 6/55; *WróbŻolt* nn8; *WróbŻoltGlab* A2v; *RejPs* 38v, 59; *RejJóz* E7v; Modlitwa nic ynego nie ifełt jedno proflba do pana Boga o niektore rzeczy ż ádzą y zwiará złączona. *SeklKat* R4v, G4; *RejKupSekl* a6v; *HistAl* G7v; *MurzHist* D4; *MurzNT* 78v, *Ioann* 17/7; *GliczKsiąż* D; *LubPs* G2v; *KrowObr* 54 [2 r.], 176; A gdy iuz ná tym gruncie fundáment záložyl/ Iuz fobie kázdey rzeczy fowito przyfporzyl. (*marg*) Grunt/ Páñka Iáfká. (–) *RejWiz* 186v; *Leop* 3.Reg 3/13, 1.Par 17/16, *Matth* 18/19, 2.*Cor* 6/10, *Philipp* 3/7, 8 [2 r.], 13; *BibRadz* I 103c marg, 3.Reg 2/16, *Sap* 16/3, II 88b marg, *Rom* 8/32; *OrzRozm* Lv, O2 [2 r.]; *BielKron* 76v, 78, 79v, [84²v], 137v (8); *KwiatKsiąż* C3v, F4; *Cancellos* sibi circumscribere vel circundare, Jednę rzecz przed fie zuyáć. Cyl fobie wftáwić. *Mącz* 33a; *Duos* parietes de eadem dealbare fidelia, Proverbium, S yedną rzeczą dwie chceć ofięgnąć. *Mącz* 125d; *Pecunia* tibi non exigua opus erit ad id quod paras, Będzieć potrzebá nie málo pieniędzy k tey rzeczy ná ktorá fie gotuyelz. *Mącz* 279c, 13c, 91b, 183d, 227a, 270a (12); ták też dworzánin/ ftáráiąc fie wlytká šilá/ o rzeczy dofkonále/ niechay ná tym przeftáie/ czego dofzedł *GórnDworz* N3v; ále náuká w.m. ifełt/ ábyš všilnie žadney rzeczy nie prošil *GórnDworz* O4, E7v, Y6, Aa6v [2 r.], Bb4, Kk8, Mm2v [2 r.], Mm3; *HistRzym* 105v; *Sroga* to rzecz záprawde/ kto to v fiebie lekce wázy/ iz dla oto tych krotkotrwáiączych **rzeczy**/ tráci fobie wieczne wdzięczne rolkofzy fwoie. *RejPos* 7; Iz ocz jedno będyemy šmieć zupełná wiará prošić Bogá oycá náfzego w imię iedynego fyná iego/ žadná nam rzecz nie będye odmowioná. *RejPos* 131v marg, 68v marg, 133v, [155]v, 195, 216v [2 r.] (12); *Grzegšm* 10, 11; *KuczKat* 395 [2 r.], 405; Pan woła/ nie fzukaycie lkárbow ná ziemi [...] fzukayciefz pirwey lkárbu niebiełkiego/ á ia wam to obiecuię iz wam ty wlytki ine rzeczy ná ziemi fnádnie przypádná. *RejZwierc* 67, 38, 154v; *WujJud* 55v [2 r.], 63v, 91v, 184, 223, Llv; *RejPosRozpr* b3; *RejPosWstaw* 110v [3 r.]; *BudBib* 2.Reg 24/3, *Ps* 26/4, 1.*Mach* 3/34; *CzechRozm* 75v, 223v, 259; *ModrzBaz* 6 [2 r.], 7 [2 r.], 8v, 74, 83 (10); *SkarJedn* 185, 186; *KochPs* 29; [*król węgierski z małżonką ślubowali*] ifelli by Pan Bog od tych poháncow iego ziemie obronil/ á corkę im dáł: ifz iá ná fluzbę iego do zakonu [...] ofiárowáć mieli. Wyfluchał ich Pan Bog/ y oboię rzecz Iáfkáwie dáł/ y pokoy od Tátárow/ y corkę *SkarŻyw* 159; [*Bolesław Chrobry*] o žadná fię rzecž pilniey nieftáral/ iáko o rozfzerzenie wiáry Chryftufowey/ á wykorzenienie báłwochwáłftwá z onjch nowo náwroconych ludzi fwoich. *SkarŻyw* 357, 75 marg, 207, 284, 470, 496 [2 r.]; á drudzy [...] onego vmárlego [*Hozjusza*] iákoby Bogiem miał być wzywáią/ Polłkę w opiekę [...] zleciáią/ y wiele tych rzeczy od vmárlego žebřą: ktorých y żywy nie miał/ že ftrách y mowić *CzechEp* 81; *NiemObr* 9; *ZapKościer* 1584/45v; *KochMuza* 26; Wi-

działem ludzkie ftáránia/ [...] Nie trwáley włádze tytuły/ Wší/ Korony/ y Infuly. O ktoré nigdy nie dbáli/ Ktorzy Bogá miłowáli: Y či/ ktorzy mądry byli/ Tákíemi rzeczy gárdžili. *KochMRot* B3v; *WerGošc* 268; *PudlFr* 76; *ArtKanc* S8; *GórnRozm* I4v; *ActReg* 11, 25, 76, 78, 173; *Calep* 1027a; [*Cycero*] dwu rzeczy nawięcey požádał. Pirwlyzey/ žeby vmieráiąc zoftáwil w wolnošci lud Rzymłki [...]. Drugiey/ žeby do tego kázdemu przyžło/ áby fie dobrze R.P. záflužyl. *Phil* F; *GórnTroas* 21; Dar Boży tedy gládkošć/ á dar známienity: Bo ifelli go ten nie dá/ z inąd nie nábyty. Iáko fá infže rzecz/ ktorých człowiek może/ Zá fwym ftárániem doftáć: tu nie niepomozę. *KochFrag* 23; *OrzJan* 134; wiemy to z pílmá S. že wiele rzeczy Pan BOg dáwáć niechce/ [...] jedno zá prošbá Swiętych fwoich *LatHar* 328; Može go [*Boga*] chory prošić o te pięć rzeczy/ [...] o grzechow odpulzczenie/ o swiętá cierpliwošć/ o częftá poćiechę/ o lepfze zdrowie/ [...] ábo nákoniec o dobre w Iáfcie Božey fkonánie. *LatHar* 649, +2v, +11, 21, 22, 52 (13); *KotakSzczęšl* B2v; *RybGęšli* D2v; *WujNT Matth* 18/19, *Mar* 4/19, *Act* 8/21; *WysKaz* 6, 10 [3 r.]; Záprawde žadney rzeczy, o ktorá mię prošifz, Odmowieć ci nie mogę *CiekPotr* 25; Miły Skárbku prze náłže przyiažn niech džis iednę Rzecz v ciebie vprofžę. *CiekPotr* 89, 18, 22; *KlonWor* ded **3; *SzarzRyt* C3v.

W charakterystycznych połączeniach: rzecz(y) blahe, cudna (3), (*od Boga*) (*po-*, *przy*)*đane* (8), *doskonale, droga, krotko trwájce* (2), *márne* (2), *miłe, nieprzystojná, niešmiertelne, obrzydłe, podle, požáđane* (4), *szkodliwe* (3), *trudná* (3), (*nie*)*uczciwe* (*poczciwa*) (3), *zacne* (2), *zwykła; rzecz(y) będye odmowiona, przypadać będy (przypadná)* (8), *skutek wzięła, do skutku przyszła; rzeczy* (G) *chcieć (zachciewáć się, chciwošć, chcenie)* (12), *czekać, domágać się* (6), *dosta(wa)ć* (2), *dostápić (dostápienie)* (3), *odmawiać (odmowić)* (4), *potrzebować (mieć potrzeb, trzeba)* (3), *pragnáć (pragnienie)* (10), *prošić (uproszenie)* (11), *przysporzyc sobie, szukać (szukanie)* (12), *winszowanie, (po)žádać (požáđanie, žáđający, žádlivy)* (39), *žebrać, žyczyć* (2); *rzecz(y) da(wa)ć (podawáć)* (26), *darowáć, dostać, (o)dzierzeć* (2), *osiágnąć (osięgać)* (5), *otrzymáć* (5), *przešięwziáć, uprosić* (8), *utracic, zwolíc; o rzecz(y) kusić się, prošić (prošba)* (41), *starać się (staranie)* (10), *žádać* (3); *o rzeczach starać się* (4).

Zwroty: »o (nie)rowne(-a) rzecz(y) (po)kusić się; nierownych rzeczy kusić się« (5;1): *RejPs* 88v; *KwiatKsiąż* L2; *SkarŻyw* 32; O nierowne fie rzecžy nie pokulžę/ Ale wftápić przyrodzeniu mužę *WisznTr* 24; Tákze też nie to zgbuilo one Krole cne/ iz ná wojnę iecháli/ ále to/ že fię o nierowná rzecž pokušili proflo fię ržucili z motyka ná flońce. *GórnRozm* A2; *KochPij* C2v.

»na rownej (*a. maléj*) *rzeczy* przesta(wa)ć (*a. zosta(wa)ć*)« = *cultu tenuissimo vivere* *Mącz* [szyk zmienny] (12): *BierEz* O4v; *RejRozpr* A4v; *RejWiz* 50v; *Contentus* est parvo, Ná rowney rzecžy przeftáye. *Mącz* 447b, 449a; *GórnDworz* Cc5; Przyiedzie przyiaciel/ iuz mu miło ná onę nadobną zgodę á ná onę wdzięczná fpołecznošć páthřzyć/ áno mu oboie vflugiá/ oboie wdzięczná ochotę vkázuią/ thák iz ná rowney rzecžy przy oney ochocie woli ták kázdy zoftáć/ nižli ondzie gdzieby mu y korcem záłępiwlyzy nos doflypowano (*marg*) Iáka rolkofž w zgodzycie m[a]lženkiey. (–) *RejZwierc* 32 [*idem WerKaz*], 20, 143v; *WerKaz* 305; *PudlFr* 9; *Vošl* C3.

Wyrażenia: »dobre(-a) rzecz(y)« = *bona* *PolAnt*, *Vulg* [szyk 9:7] (16): Powiadał też Socrates že niemamy nic od Boga žádać iedno dobrych rzecžy, bo on wie czo komu potrzeba ifełt *BielŻyw* 54; *SeklKat* E3, N2v; *MurzNT Matth* 7/11; *KrowObr* 116, 175; *Leop* Ier 33 arg, ZZ3v; *OrzRozm* Ov; *RejPos* 326; *KuczKat* 410; *CzechRozm* 92, 199v; *ModrzBaz* 43; Ifelli wy tedy/ będyć žlymi/ vmiecie dáry dobre dáwáć fynom wářzym: iákož wiecey Oćiec wář/ ktorý ifełt w niebiešiech/ da rzecžy dobre tym ktorzy go proflžá? (*marg*) Te rzecžy dobre, Iáć Iášká y dáry duchowne wlytkie; y cokoluek zbáwieniu duřznemu náleży. (–) *WujNT Matth* 7/11.

»*rzecz(y)* (do)czesne, ziemskie, cielesne, šwieckie(-a)« [szyk 9:5] (10:2:1:1): Pan Chrifus [...] vczí nas proflic rzecžy duřnych/ y

cielefnych tak iako tu obaczmy wtey modlitwie ktorą zowiem pacierz. *SeklKat* Sv, N4v, S2v, S3; *LubPs* N2v marg; *KrowObr* 53, 62; iż gdy fie ták s'prawowác będzemy/ iż nam y ty rzeczy w'ztyki márne á docześne [...] bázro fnádnie przypadác będą. *RejPos* [219], 313v; Przeto niemamy fluchác tych/ ktorzy powiedáią iż sie ludziom Chrześcijánłkim dobr tego żywotá od Páná Bogá prośić niegodzi. (marg) Rzeczy cześnych mamy prośić od Páná Bogá. (–) *KuczKat* 405; *RejZwierc* 38; *RejPosWstaw* [110²]v; *SkarŻyw* 173; *LatHar* 6.

»mała(-e) rzecz(y)« [szyk 9:1] (10): *BierEz* O4v; Zátym oná rzekłá/ Proszę cię o iedną máłą rzecz [Petitionem unam parvam ego peto] [...] A Krol iey odpowiedział/ Proś miła mátko/ ábowiem nic tobie odmáwiác nie będę. *BibRadz* 3.Reg 2/20; *Mącz* 449a; *SkarJedn* 100; Pan Bog mále rzeczy dáie/ ábyfmy fię w'ięt'żjch f'podziwáli. *SkarŻyw* 496 marg, 173; *PudlFr* 9; *ActReg* 81; *Górntroas* 19; *VotSzl* C3.

»rzecz(y) niebieskie, duszne (a. duchowna(-e)), wieczne (a. wiekuiste), boskie« [szyk 13:7] (10:5:4:1): tak ymyá to marya ym czáfzczeyey byua wzyuano a f'pomymano pobudza żądzą ku nyebyefkych rzeczy pragnyenyu *PatKaz III* 126; *SeklKat* N4v, Sv, S3; *LubPs* N2v marg; *KrowObr* 62; *WujJud* 162; *RejPosWstaw* [110²] marg, [110²]v [2 r.], [110³]; Ia [mówi Mądrość] ieftem mátká piękney miłości [...]. Y dáie rzeczy wieczne [Do ... sempiternos] w'ztykim f'połu dziateczkam moim ktorem to Bog rokazał. *BudBib Eccli* 24/21; *CzechRozm* 265v; *SkarŻyw* 13, 297; [Boże] rácz nas dżdżem przyftoynym opárzyc/ ábyfmy z w'ięt'żj nádziciá f'zukáli rzeczy wiekuiftych/ gdy na^m nie będzie f'chodźilo ná potrzebách docześnych. *LatHar* 623, 7, 177, 673, 676.

»(nie)podobna(-e), niemożne rzecz(y)« [szyk 5:1] (5:1): *BierEz* D4v; Nad gniewem panuy, á nie możnych rzeczy nieżáday. *BielŻyw* 11, 15; [Kolumb prosił króla] áby mu w thym pomocen byl/ co przed fie w'ziął/ to iefł/ w dálekie Kráiny ná morze záiechác [...]. S cżego Krol y krolowa wczynili wielki pośmiech/ rozumiejąc [...] iż niepodobney rzeczy żádał. *BielKron* 440v, 369v; *WujNT* 563.

»rzecz(y) (nie)potrzebne(-a), pożyteczna, nieużyteczna« [w tym: potrzebna i pożyteczna (1)] [szyk 9:5] (8:5:2): *BielŻyw* 54; *SeklWyzn* 3v; *Diar* 78; niefrototá iefł rzeczy potrzebney y też pożyteczney/ ktorey domá nie máłz od f'ásiádá prośić. *OrzRozm* T4; *Mącz* 14b; *OrzQuin* L3v; *KuczKat* 330, 410; *RejZwierc* 177; *Phil* F2; Nie wielomodłftwá tedy/ ále wielomowftwá [...] Pan zakázue/ to iefł/ ábyfmy niepotrzebnych rzeczy/ proznymi/ zbytnimi á wydwormni f'lowy fię nie domagáli. *WujNT* 26, 30, 89; *SkarKazSej* 671a.

»(nie)śluszna(-e), sprawiedliwa rzecz(y)« = *iusta res Vulg; iustum PolAnt* [szyk 10:7] (16:1): *MetrKor* 61/223; *Diar* 78; *DiarDop* 99; *Leop Num* 27/6; Optimum atque acquissimum orat frater, Słufzney rzeczy żáda. *Mącz* [269]d; więc [dworzanin] o rzeczy s'łufzne/ y przyftoynę/ prośić będzie/ odiáfwy od próby od f'wey to/ coby páná obrázić mogło *Górndworz* K7; *RejPos* 161; *BudBib* 1.Mach 7/12; *CzechRozm* 203v; *ModrzBaz* 90v; *SkarJedn* 186, 189; Y wyfocy/ y nify [bogowie]: świádki mi dziś bądźcie/ Zem rzeczy f'prawiedliwey od Troiánów żádał *KochOdpr* C3v, A4; *SkarŻyw* 319; *BielSjem* 17; *GostCast* 29.

»wielkie(-a) rzecz(y)« (9): *RejPs* 29; *BielKron* 109v; Arcadiam postulare Proverb. O wielkie ále nieużyteczne fie rzeczy f'tárác. O tytuł tylko f'tac króm pozitku *Mącz* 14b; *RejPos* 201; *BielSat* I4v; iż kto vboгим s'łuży/ Chryftufowi s'łuży/ á iefli ná tey pośludze zdrowie f'táci/ nád to cżłowiek Chrześcijánłki niema miec w'ięt'żey rzeczy/ ktoreyby prágnął/ á ktorąby mu Chryftus lepiej nágrodzić [...] mogł. *SkarŻyw* 461, 32; *NiemObr* 87; *BielSjem* 15.

»złe(-a) rzecz(y)« = *malum PolAnt; res mala Modrz* [szyk 2:1] (3): iż przyrodzenie náłze iefł przes grzech f'kázone/ [...] w'ięcey fię n[a]m chce złych rzetzy/ ániłli dobrych *KrowObr* 116; *BibRadz* 1.Cor 10/6; Bo rzeczy zley požádanie niemoże być dobre *ModrzBaz* 59v.

*Jako ostatni czlon we współrzednym połączeniu dwu- lub wielozlonowym: »i in(s)ze (a. (ins)ze) wszystki(e)) rzeczy; i wiele inszych rzeczy« (5:1): [wierzę] ze on [Bóg] nam dáł ciało y duże y yne rzeczy dawa/ yako f'ą/ zdrowie/ pożywienie/ odzienie/ rofum y yne rzeczy ktore ku ciału y duży należą *SeklKat* N4; *KrowObr* 53; *Leop Act* 17/25; *CzechRozm* 204; W tey modlitwie [...] nietylko o chleb prósimy/ ále też o grzechow odpufzczenie/ y o infze rzeczy. *ModrzBaz* 53.*

b. To, co powoduje określony skutek, sprawia, że coś się dzieje, wywołuje jakieś emocje lub reakcje, wpływa na coś lub na kogoś: powód, przyczyna; wzgląd, motyw; czynnik (315): Trzy f'ą rzeczy nalepfze ktore f'zwyjączá cżlouyeka, czyftofzcz fercza, dobrych uczynkow obfyte czynyenyne zdobrem umyblem, a oblycznofzcz ducha f'zwyátogo *PatKaz III* 144; iż ten ktory ma zoftawić wrinę/ niema zbytnie z Szafranem, ani cżarney kapufthy iefł/ ani cżyrwonego wina pić/ [...] y owfzem ani fie gniewác/ ani barzo robić/ abowiem ty rzeczy odmieniaią wrinę, czyniąc iey cżyrwoną barwę. *FalZiol* V 2v, V 2 [2 r.], 35; Dwie rzeczy f'ą radzie na przekazie, wkwapienie á gniew. *BielŻyw* 16, 126; *WróbZolt* oo; *RejPs* 59, 123; A ták fie prawie zbłaznili [prości ludzie] W'fytkę wiárę w to w'ložyli Iż go żadna rzecz nie zbáwi Iefłli go kxiądz nie wypráwi *RejRozpr* A4; *RejJóz* A3v, D4v, E3v, F2v [2 r.], P8v; iedna f'ama [wiara]/ á niezadna yna rzec/ náłze f'ámmięnie zatrolkane á zafmuczónę [...] zrof-paczi wybawia. *SeklKat* V, K3v, Xv; *MurzHist* O; Abowiem s f'erca wychodzą złe myśli/ zabjaniá/ cudzoloftwa/ [...] f'áfzywé świáfetwa/ bluźnierftwa/ Tyć f'ą rzeczy [Haec sunt] które nieczyftęm czynią cżłowieka/ Alé niewmytęmi r'ekoma iefł/ nieczyftęm cżłowieka nieczyni. *MurzNT Matth* 15/20, k. 116 [2 r.]; *Diar* 65; chroń fie próżnowánia/ Zbytnim kofztem vbyorow twarzy málowánia. Bo ty rzeczy f'prawuía w cżłowieku chćiwości/ Y przywodzą ku háńbie y ku w'fzeteczności *BielKom* C6v; *LubPs* A4, C2v, gg6; (nagł) Przyczyny prze ktore kto niemoże być Sędziem. (–) TRzy rzeczy f'ą ná przekázie áby kto niebył Sędziem: Przyrodzenie/ Práwo/ Zeńka pleć. *GroicPorz* b2v; Bo iednákn może być wiele przyczyn/ kthore Sędźiego od Exekucyey f'kazánia mogą odwiełć. (marg) Rzeczy od Exekucyey odwodzące. (–) *GroicPorz* cc4, oo3; *KrowObr* 139, 188v; Rzeczy czo cżynią żywoth f'zczęfłiwy. *RejWiz* 55v marg; Powiedáli o iednym á on fie dziwował/ Kiedy widział iż fie krol o co záf'áfował/ Powiedáiąc: o wierę bych ia krolem zoftał/ Nie byłaby żadna rzecz ocżbych fie zátrolkał. *RejWiz* 70v; Niechay cie ni zazdrość ni gniew nie vnośi/ Ani nádęta pychá geby twey nie wnośi. Bowiem tymi rzeczámí záfwdy brátá twego/ Rychley mozełz obrázić s f'ercá vpornego. *RejWiz* 187v, 142, Dd2; *Leop Sap* 18/25, *Ier* 10 arg; *BibRadz* Num 11/10, I 281a marg, *Eccli* 26/32, 1.Petr 1/6; y mnieć żadna rzecz byłá Ewánielikiem nieuczyniła/ iedno hániebny á f'profny żywot Kśięzey. *OrzRozm* H2v, A2v, A3v; *BielKron* 108, 236, 244; Iacob z Cararięy [...] tę iedną rzecz náprzećiwko f'zczęfciu iego być f'ádzyl/ iż niebył [...] w naukach wyzwoloných bieglým. *KwiatKsiąz* F4v, B4, C2v, L4v, P2v; Reportare solatium ex aliqua re, Wziąć pociechę z niektórey rzeczy. *Mącz* 400a, 3a, 151a, 205c, [234]d, 243c (12); *OrzQuin* Y4v; *Prot* A3, A3v, A4v; Kázda thedy rzecz/ kthora ku f'miechu pobudza/ vwefela nas/ y dáie ferczu ochłodę *Górndworz* O2v, K6, L2v, Ov, O2v, O7, L14, Mm7; TEn w'fzechmogący Pan/ nigdy żadną rzeczą nie był w'ięcey obrázon/ iedno gdy gdzye iáwnie bluźniono á pofromocano było f'więte imię iego/ y f'práwy y w'fawy iego *RejPos* 194v, 138, 272, 273v, 282; *RejPosWiecz* 92v; *BielKat* 336; A żadna ich [dzieci] ina rzecz nie przywodłá k temu/ Ze ták ná wfzem s'łużyły pilnie oycu f'wemu/ Iedno gdy fie o oney f'krzyni dowiedziály/ W ktorey fie bázro wielkich f'kárbow nádziewály. *HistLan* C2, F4; Zadna rzecz w'ięcey porufzyć ferc y vmyfłow náfzych niemoże/ nád tę f'áme/ kiedy vtrápienia/ boleści/ y męki iego [Chrystusa] w'fzyłki f'obie rozmyślamy á rozważamy. *KuczKat* 40, 264; *RejZwierc* 73, 74, 162; Strzeżćie fie tákowych vtrat ktore męftwu f'zkodzą. Koffel/ Kártá/ f'polne zwády w'fzyłko złe przywodzą. Bo ty rzeczy z Męzow dobrych cżynią niewieściuchy *BielSpr* b2v; *WujJud* a5v,

136v; Cypryan ś. męczennik powiada/ że fie nie mamy żadną rzeczczą chlubić/ gdyż nie włafnego nálezego nie iest. *WujJudConf* 114v; Złorzeczeństwo rozliczne iesth. Są bowiem przeciwko Pánu Bogu bluźnirfówá/ fą potwarzy przeciwko ludziom/ fzkáráde obmowifká álbo fzácowánia. A ty rzeczy dziwne zábúrzenia włczynáią między ludźmi. *RejPosWstaw* [110³]v, [21³], [143²]v; *BudBib* 1.Reg 8/6, *Sap* 18/25, *Eccli* 25/1, 40/5; (*marg*) Zkąd omyłki w Nowem testamencie. [...] (–) Trzy przednieyfe rzeczy widze/ ktore nam tych błędow námnożyly/ [...] Pierwfza iest głupstwo pifárow/ Druga/ chytróść albo zdráda Heretykow. A trzecia omylnóść tłumáczow. *BudNT przedm* b4; *CzechRozm* 68v, 261v; *Zás* żołnierz/ áczkolwiek wielem rzeczy zftawa fie krnábrny/ y ná rofkazánie niedbály/ wfzákze niemniey/ gdy go niekarzá/ á gdy o przelożonych źle rozumie. *ModrzBaz* 114v, 33, 53, 67, 67v [2 r.], 113 (10); Gryzlá tá rzecz barzo Greki/ ifz fie ták kościol Rzymfki y Láćinfi kferzyly/ zwláfczázá między Bulgáry *SkarJedn* 229, 218, 219, 357 [2 r.], 362; *Oczko* A2, 3v, 30v; z młodości mey tá mi famá rzecz kácerfwa obrzydilá: gdy mi powiedziano/ ifz fie zegnác krzyżem S. zákáziá. *SkarŻyw* 92; Bodlá ta rzecz barzo czártá/ ifz grzechow v dworu vbywálo *SkarŻyw* 508, 47, 171, 304, 348, 354 [2 r.], 388; *StryjKron* 707; *KochSz* Bv; *KochWz* 142; *ReszList* 184; *WerKaz* 279; Męczeńfctwem y głodem wiele ich poleglo [...]. Inych popalono/ drudzy potonęli/ Od skáfánia gádzin infzy poginęli. A niektorzy ćienkiem wlošiem podawieni/ Ledá márná rzeczázá s śwíatá wyplófeni. *WisznTr* 33; *BielSjem* 25; *ArtKanc* T5v; Bo żadna rzecz rychley nie zgubi Rzeczypófp: iáko wnétrzna niezgodá *GórnRozm* C3, A2 [2 r.], A2v, F4; Trzecie *vitium* idzie z nienawifści *Exultatio*, to iest/ rádość w tych rzeczázach/ gdy fie co niezfczęfliwego powodzi bliźniemu náfzemu *Phil* Q2; *GórnTroas* 9, 42, 51; *OrzJan* 35, 45, 89 [2 r.]; poftánow to potężnie w fercu twoim/ [...] že niechcefz onego dniá/ Páná Bogá twego/ żadną rzeczázá/ [...] obrázázá *LatHar* 3, 158, 162 *marg*, 315, 580, 640; *WujNT Matth* 15 *arg*, *Mar* 7 *arg*, s. 194, 496, 547, 633; *WysKaz* 42; *SarnStat* 917; *KlonKr* B4v; *SkarKaz* 352a [2 r.], 609a, 635b, 00002d; *CiekPotr* 19, 20; *GostCast* 33; *SkarKazSej* 667b; *KlonWor* ded **3v.

Ze zdaniem przydawkowym (2): Zacy ktorzy z Xántem Itali/ Ezopá fie nieco bali: Gdy w śmianiu wfá rozdźiewiá [...] Y mowili między sobá/ Brzuchem fie śmieie á nie gębá: [...] Spytamy go co zá rzecz miał/ Iż fie tákó rofkolźnie śmiá *BierEz* B2; *LubPs* F *marg*.

Wyrażenia: praw. »rzczy(y) pomocna(-e)« = usprawiedliwiona przyczyna nieobecności w sądzie; res subsidiariae *JanStat* [szyk 6:5] (11): (*nagł*) O Pomocney rzczy w Práwie [...]. (–) *LEgale Impedimentum* w Práwie zowá/ fłufzną iáką przyczynę/ ktorá fye Pozwany może wymowić/ przecz ná Roku náznáczonym nieftáná/ álbo Sądownemu fkazáníu dofyc nie wczyniá. *GroicPorz* q3, q2, q2v, q4, f3, x2v, oo; BEdźie powinien Sędzia [...] od ftron ftoiących przed wczynieniem fkazánia pytác/ iefliby mieli iákíe [...] obrony Práwné fłufzné ku popiéraniu fwéy rzczy [...]. A będzie wolno oboięy ftronie przywodzić rzczy pomocné/ y fłowné/ y listowé przed wczynieniem fkazánia *SarnStat* 159 [idem (2)] 557, 824, 1254; [Pomocne rzczy/ álbo legália impedimentá cztery fą/ więzienie/ chorobá/ pielgrzymowánie w cudzych ziemiách/ y wypráwá woienna. *SzczerbSpecSax* 310].

»rzczy wymyśl(o)na« = *falszywa przyczyna, wymówka; res ex-quisita* *JanStat* (4): o który zakład do fądu Ziemiáfkiego álbo Grodzkiégo P. pozwány álbo potomkowie iego pozwáni/ ná piérwfzym roku iáko záfwymt będzie powinien álbo będą powinni ftać/ żadną rzczyá wymyśláną bądź práwná álbo niepráwná ich nieuchodząc álbo roku nie zwlácząc *SarnStat* 1252, 1250, 1253, 1256.

Jako ostatni człón we współrzędnym połączeniu wieloczłonowym: »i (wszystki) in(sz)e rzczy« (3): *MurzHist* R2v; [*Panie Boże*] wybii znás łakomfctwo prózną chfálę/ fzkodliwé przyacielfctwa i infzé rzczy dlá których niedbámy nic/ gdy nám kázá co przeciwko woléi páńfkiéi czynic *MurzNT* 76; Ale wiecie w.m. co niewfydliwe czyni biáległowy? naprzod źle wychowánie: pothym

wftáwiczna prósbá męfczyznfka: więcz zdráda: nuż dáry: vboftwo: nádziciá: ná oflátek boiáźni/ j tyfiác inych rzczy/ ktore pod czás/ y iednę fwięćicze ze ftafecznóści zwiodá. *GórnDworz* L17v.

Wyrażenia przyimkowe: »dla rzczy« = z jakiejs przyczyny, z jakiegoś powodu; przez wzgląd na coś; *rei gratia* *Vulg*; *ex re* *Mącz*; *ob rem*, *pro re* *Modrz* (58); *OpecŻyw* 13; Aczkolwiekciem przedtym dobrá bywála tato gofpoda [*gospodarza Prawdy*]/ a wfzákož teráz dlá mnogich rzczy widzi fie niezwolná/ abowiem iey gofpodarz z ninieyfmimi ludźmi nicz nieumie [...] a zwláfczázá żadne krotchfile w domu prze [= dla] młode ludzi nie chowá *ForCnR* A2; *PatKaz* I 1v; *PatKaz* III 89, 89v; *FalZioł* V 17a; Iednego też czáfu w Attenach bylo nakázone powietrze áz ludzie barzo marli, tedy Ipocras kázá nawozic około miafta wiele dębiny y z lifcim y kázá palić, ktoremže dimem ono źle powietrze zagná á mor przefáł/ dla ktorey rzczy miefczanie Attenfci fobie vradzili aby Ipocrafa za boga czćili *BielŻyw* 68, 1, 23, 104, 105, 152; *LibLeg* 11/173v; *SekiKat* G3v; *BibRadz* *4v; *BielKron* 449; Affici molestia *ex re* *aliqua*, Popásé fmutek y troskánie dla niektorzy rzczy. *Mącz* [114]c, 122b, 182d, 323d; nietylko fámo zákómienie [*Słóńca*] rzczyam ná śwíecie fzkodzić będzie: ále fye przyłaczy fktokom złączenia wielkiego czwártolátneho. A przeto dla thych dwu rzczy opwiádam przyść wiele znánych y lámentliwych przygod *LeovPrzep* D3; iż dzifieflych czáfow/ málo tych ludzi/ ktorzyby fmieli/ nierzkác vmrzec dla rzczy pocźciwey/ ále wniš thelko w niebefpieczeńfctwo. *GórnDworz* Ee2v, L; *HistRzym* 50; *WujJud* 194, 216; *RejPosWstaw* [110²]; *Strum* L4; Aza więcey będziem przypifowác ludziom bez męftwá y bez rozládku/ ktorzi fie drugie krzywdzić/ niewaleczne ná rękę powábiác/ ludzi ledá z przyczyn á dla máłuczkié rzczy zábijác náuczylí? *ModrzBaz* 62v; [*sędzia*] ni iedney ftronie niech niebędzie przychylnieyfy/ á dla iedneyze rzczy/ niech iednego kijem/ á drugiego słowkiem niekarze *ModrzBaz* 87v, 39v, 62; *CzechEp* 4, 27; ktorzy dla rzczy málo wczćiwych kogo fłáwiá/ álbo dla rzczy pocźciwych y fławnych gáníá/ okázuiá głupftwo fwe y przewrotnóść vmyfłu. *Phil* K3, C3; *OrzJan* 94; *LatHar* 134.

~ *Wyrażenie*: »dla tych rzczy, dla tej rzczy« = *dlatego, z tych powodów; huius rei gratia, super his* *Vulg*; *huius gratia* *PolAnt* (8:4): [*Chilon*] ku iednaniu á rokowaníu przyacielfkiemu do Korinthu poftan byl, gdzie tam nalázł starfze warczáby [!] igráiace, wnet dla tey rzczy nie chciá z nimi daley rokowác, mouiác [...] *BielŻyw* 10; *March*² D4; *WróbŻołt* 103/33; *Leop* Is 57/6, *Ier* 9/9, *Eph* 3/1; Iefliż fie popędzilz fłowy przeciw przyacielfowi/ nie boyže fie gdyżci ielzce zoftawa mieyfce poiednánia/ tylko by nie były wymowki/ pychá/ obiáwienie táemnice/ ábo vderzenie zdrády/ ábowiem dla tych rzczy [*in his*] odbieży ćię káždy przyacielf. *BibRadz* *Eccli* 22/25; *KwiatKsiąz* Dv; *GórnDworz* Gg2v; *BudBib* 1.*Mach* 13/4; *CzechEp* *Porz* **1; *ActiReg* 118.

Jako ostatni człón we współrzędnym połączeniu dwu- lub wieloczłonowym: »albo (ani) dla innej rzczy, i dla innych (a. inszych) rzczy« [w tym: w formule przysięgi (4)] (4:3): *TarDuch* D5; [*Przysięgam*] Rofterkow w Mielćie niedopulfzczác: Sierot y Wdow podług fwey możności bronic. A tego nie chcę opuścić/ dla przyiáźni/ mierziáczki/ boiáźni/ dárow/ álbo inney rzczy. *GroicPorz* c, d2v, d4v, e4; [*św. Chryzostom pisze*:] Przetoć ia zdumiewam fie nád thym miáftem [*j. Rzymem*]. Nie prze doftátek złotá/ nieprze ony budowánia ktore ma/ áni dla inney rzczy/ ále iż ma ony fłupy kościelne [*j. śwíetych Piotra i Pawła*]. *SkarJedn* 91; *SkarŻyw* 93. ~

»z rzczy« = z jakiegoś powodu; ze względu na coś; za coś; *ex re* *Mącz*, *Modrz* (19): Vczłie krzfćianinije z námmieyflé rzczy bogu milému dziękowátz. *OpecŻyw* 64, 8; *PatKaz* II 76, 79v; Theż ze threch [!] rzczy [*Tales*] dziękowál fzcźefciu, to iest, iż człowikiem byl á niebefthią že mężem á nie żoná, iż litteratem á nielaykem *BielŻyw* 4; *GlabGad* G2; *RejKup* c7; *BielKron* 333v; *Contrahere adversam valetudinem ex re* *aliqua*, Przyść w chorobę z niektorzy rzczy. *Mącz* 461b; *GórnDworz* Ff3; *WujJud* 128; Ale iest ich wiele tákiego przyrodzenia/ ktorzi z máłuczkiéy rzczy

lącno biorą wielkie obrażenia. *ModrzBaz* 66; Z Wielu fię rzeczy w tym żywoćie tey S. pánienki [św. *Austreberty*] zbudować możelz/ wierny Chrześcíaninie *SkarŻyw* 194; *WerGośc* 203; Rozdziel fobie wlyztkę spowiedz ná cztery części/ ná myśli/ flowá/ wczynki/ y opufzczenia. Dayze fię winnym z tych czworákich rzeczy/ iákoć funnieniu pokázue *LatHar* 136.

~ *Wyrażenie*: »z tych (a. takich) rzeczy, z tej rzeczy« = *dla-tego, z tych przyczyn* (3:1): *FalZioł* V 17d; WEfolem był s tych rzeczy kiedy mi powiedano/ Iż do domu Pánłkiego s tą ochotą idz miano *LubPs* cc3; *Exire* ex caussa, Wymowić fię z tey rzeczy/ álbo wypráwić fię z tey przyczyny. *Mącz* 42c; *SiebRozmysł* G. ~

»o rzecz(y)« = z jakiegoś powodu, z jakichś pobudek; o coś; *pro re(bus)* *Mącz*, *Modrz* (24): *OpecŻyw* 3v; *BielKron* 92; *Dimicare* *pro re aliqua*/ Wádzić fię o nieyáką rzecz. *Mącz* 220c; [*poczciwy a stały człowiek*] iáko Anyoł zázwdy w pomierności fwey zoftawác będzie/ á o żadną fię rzecz záfrafowác nie może. *RejZwierc* 74, 77, 230v; miałem dobrého notliwego fluge/ á o máł rzeczem go pozbył. *Strum* R2, R2; nieták iáko popolićie czynią niektorzi/ co dla nędzney chwaly/ o máłczkie rzeczy lápáią przyczyn niebezpieczeństwa: á o ledá słoweczka chcą ręką czynić. *ModrzBaz* 62, 78; *SkarŻyw* 211, 291, 357, 414; *LatHar* 22; [*książę Olelkowicz*] ták był gorącym á vprzeymym wyznawácem Religiey náfzey Powłeczney/ iż go żaden nie widział áby fię o iákákolwiek inlżá rzecz bázrye obrufzyć miał/ iáko kiedy fłyzzał kogo wiárę powłeczna bluzniące⁸⁰. *WysKaz* 42; Bowiem Rycerz wczciwy porządnie podnośi Woynę/ o rzeczy flufzne: iáwnie iá ogłośi Będąc w czym wkrzywdzony *KlonWor* 30.

~ *Wyrażenie*: »o tę rzecz« = z tego powodu, o to; *propter hoc* *PolAnt* (5); *BielKron* 234; *Mącz* 480d; á przez fię gniewalz fobie o tę rzecz? *BudBib* 2.Reg 19/42, 2.Par 16/10; [*Cesarzowa żądała, aby papież na powrót uczynił patriarchą heretyka Antyma*] Gdį [*papież*] lift przecedł rzekł: o tę rzecz wmrzeć [!] mam/ á tego nigdy nie czynię. *SkarJedn* 135.

Jako ostatni człon we współrzednym połączeniu dwuczłonowym: »i o in(n)e (rowne [= podobne]) rzeczy« (2): ábowiem [*w Atenach*] gdy vbogi czyńfzu nie miał dáć/ thedy mu gárdło wzyęto/ tákiez y o ine rowne rzeczy. Tedy ten Solon w miefcie ty niedoftátki nápráwił *BielKron* 121v, 230. ~

»prze(z) rzecz(y)« = z jakiegoś powodu, ze względu na coś; *per res* *Vulg* (12): IEzus miły odpowiedzenia mu [*Pilatowi*] niedál/ a to prze czworáką rzecz. Nápirwéy dlá głébofci pytania/ bo pytał Pilát tego/ czego by niemogł rozumem olięgnázt/ [...] *OpecŻyw* 130v, 3v; *KrowObr* 51v; *Leop Sap* 11/5; *HistRzym* 14v; *LatHar* 276; *WujNT Hebr* 6/18.

~ *prze rzecz czyją* [= ze względu na kogo] (1): [*Tarsja rzekła Apollonowi*:] bo ieftem przedaná kurwogospodarzowi á wywiodełi cie z łodzi Anátagor kfiązć flubił mię od niego wyfwobodzić/ rzekł iey Apollo⁸¹: Mną nie będziefz wyfwobodzoná bo prze rzecz [!] dziewki/ fwe⁸⁰ flubu niezruflę. *HistRzym* 24v.

Wyrażenie: »przez te (a. one) rzeczy« = *przez to; przez wzgląd na to* (3): Bo prze ktore rzeczy [*Per quae*] kaźni ćierpieli nieprzyiáciele ich/ dla niedoftátku picia fwego: w onym gdy obfithowáli fynowie Ifráelcy/ wefelili fię. Przez te rzeczy [*per haec*] / gdy im niedoftawáło/ dobrze fię im ftało. *Leop Sap* 11/6; *GórnRozm* M3; *LatHar* 586.

Jako ostatni człon we współrzednym połączeniu dwuczłonowym: »i przez wszelkie inoze rzeczy« (1): Wyfluchay mię Pánie/ przeze te wlyztkie rzeczy; y przeze wólzkie dobrodziefyftwa twoie/ ták inlzym/ iáko y mnie wczynione: y przeze wólzkie inlze rzeczy/ ktorych oko nie widziało/ vcho nie fłyzáło/ y ferce ludzkie ich nie poięło. *LatHar* 586. ~

5. *Sprawa poddana pod osąd, wymagająca rozstrzygnięcia prawnego; przedmiot skargi, sporu sądowego; przypadek prawny; rozprawa sądowa, spór, proces (też o sądzie Bożym); causa* *Vulg*, *Mącz*, *Modrz*, *JanStat*, *JanPrzyw*, *Cn*; *res* *PolAnt*, *Mącz*, *Modrz*, *Calep*, *JanStat*; *iudicium* *Vulg*, *PolAnt*; *actio*, *negotium* *Mącz*,

JanStat; *lis* *Mącz*, *Cn*; *quaestio* *Calep*, *JanStat*; *controversia* *Mącz*; *articulus*, *casus* *JanStat* (910): Iakom szya szthoba vyednyal owszysztky rzeczy gy othe szkrzynye okthoresz mye poszwal *ZapWar* 1513 nr 2134, 1513 nr 2134, 1550 nr 2665; [*wilk i liszka oskarżali się wzajemnie o złodziejstwo*] Y dáli się ná fędziego/ Málpieżá bárzo mądrego: Iżby ie on o to fądził/ Spráwiedliwie rzecz rozgodził. *BierEz* N3v, N4; A tedy Mądry káze ijm wyftępicz/ ij pocźnie z ijnymi lówniki tę rzecz rozwazác/ ij na tym ftanáło aby iá na wieće odložili *ForCnR* Ev; *BielŻyw* 141; Iefcze ty rzeczy do fądu duchownego przillufłayá, Czary gofla, czynfse Kofczielne wieczne y doczelne. vyderkoffi pofwiatne *ComCrac* 20, 19v; a tha rzecz przillla do náfch na Syem Coronni. *LibLeg* 11/159; *RejKup* bb3v; A jeśliby sędziowie około ktorej się rzeczy nie zgodzili, tedy maior pars ut concluderet et decretum ferret *Diar* 93, 93; Wlężeń wypufzczony z więzienia/ gdy iáką vgodę s ftroną vczyni dobrovolnie około rzeczy o ktorą fyedział: powinien onę vgodę pelnić. *GroicPorz* fv; Plenipotencyá ták odbyć [= *unieważnić*] może/ iefli iefth niedoftateczna/ iefli w obec we wlyztkich fpráwách vczyniona/ á rzecz obfiblywey mocy ktemu potrzebuie *GroicPorz* t2; OPiekun przyrodzony powinien vczynić Inwentarz y vilčić sierotam ich dobrá/ áby im tego nie vtrácił/ y owlżem nie może fye wdáwác w opiekę poki Inwentarzá nieuczyni. [...] chybá w rzeczách ktore odwlóki nie ćierpiá. *GroicPorz* ee3, h3v, qv [2 r.]; A przedfię ty czyni co chcefz/ będą áppellowác/ Ze rzecz zá to nie ftanie co będziey kofztowác. *RejWiz* 123v, 97; [*córki Salfadowe rzekły Mojżeszowi i kapłanom*:] Oćiec náfz vmárł [...]. Ten niemial fynow á przeto czemu fię gládzi imię iego z fámiliey iego/ że fyná niema? Daycie nam thez dzierzázawę miedzy rodziná oycá náflęgo: Podał thez rzecz Moizefz ná rozłádek Pánłki. *Leop Num* 27/4; Pifárze od zapifu iedney rzeczy niemáią brác iedno grofz. *UstPraw* Cv; Kogoby ná předcze pozwano w Sąd Krolewlki/ thákkiemu Sędzya ma rzecz rofpowiedzyc vřędnie y dáć mu iá ná fpiłku *UstPraw* H3, A3, B2, Cv, C4v, H3, I2, I3v; *BibRadz* 2.Mach 4/43; *OrzRozm* L; *BielKron* 207v; *Disceptare* *controversias* *aliquorum*, Miedzi dwie fporne ftronie wftępicz/ á rozwieśi rzecz słowy. *Mącz* 90a; *Antequam* in ius aditum est, Niżli fię w fąd wdáły/ álbo/ niż rzecz przed práwo przifzła. *Mącz* 104c; *Non liquet*, yefcze rzecz nie yafná yefł/ Był obyczay mowienia ná fądziech/ gdy która rzecz potrzebowála wlyztych dowodów/ tedy ták Sędzia mówil, *Non liquet*. *Mącz* 195b, 14a, 44b, 49d, 80a, 173c (18); *HistRzym* 74; *CzechRozm* 233; Wiele ofob powodowych ábo też pozwanych czynią przedmowy/ do rzeczy o ktorą idzie/ nic nienálezące. *ModrzBaz* 94; Bo fię godzi áby fędzia y máielftatem vřędno fwego/ y práwy fámemi/ od wólzkiego gwaftu był obwárowan: áby tym wolniey o káżdey rzeczy wyrok fpráwiedliwości fluzący czynił. *ModrzBaz* 95, 30 [2 r.], 61, 81v, 86, 86v, 88 [2 r.], 89v [2 r.]; *Oczko* A2v; *SkarŻyw* 511; *ZapKofcier* 1582/27v, 35; też rzecz the/ w ktorej fąd człowiek żaden nie potrefł/ iemu [*Bogu*] śmieie od dawamy/ y ná iego fię dekret fpuflzczamy. *CzechEp* 55, 33, 53, 74; [*waszego prawa*] nikt nie vmie: co znác nie iedno z decretow różnych w iednákiey rzeczy *GórnRozm* E4v; Y [*fálszywi świadkowie*] niewftydliwie przy oczach Sędziow biorá pienádzę/ żeby o tákich rzeczách przyśięgáli/ o ktorych iáko żywi nic niewiedzá. *GórnRozm* G3v, C3, D, F4, G3, K2v; *ZawJeft* 40; y Starofy oniektore rzeczy odesláno do Trybunálu, atam kozdy Starofy przegra *ActReg* 72, 72; że nie ták niedbále ma to być odrpárowano/ gdzie idzie o żywot ludzki/ ále ma być pilne robzianie rzeczy wáżnych *Phil* L3, L3; Rzeczy ktoré fądowi fvému záchowuie Król, z ftrony práwa Mieylkiefiego. *SarnStat* 320; A ten Státut ma fię ściągác nietylko ná przyflzłe rzeczy/ ále też ná przelzłe [*ad futura ... ad praeterita* *JanStat* 71]. *SarnStat* 398; Aby [*sędzia*] vmiał rozeznác rzeczy, vmiejętny. *SarnStat* 488; Abowiem [*prokuratorowie*] vmyślnie zwykli ciągnác rzeczy/ ták iż nietylko Sędziowie powiátowi/ ále też Król [...] nie w ten czás kiedy chćieli/ ále kiedy Prokuratoróm fię podobáło fądzić. *SarnStat* 571; vftáwiamy: iż gdy kto chce o vczynek męzbobóyftwa kogo winić/ y przeciwo komu czynić [...]:

nić trzy lata wyndą/ ode dnia takiego wczynku wczynionego/ ma do fądu tę rzecz [hoc JanStat 607] wnieść. *SarnStat* 611; Zgądząć fie kázde^{mv} wolno póki fie rzecz z Sądem nie fkończy. *SarnStat* 894 *marg*, 52, 87, 143, 147, 155 (78); [prokuratorowie] nowe Procęsy ábo poštěpki práwne wymyśláią: iż rzeczy iáfne ták vplotą/ że kilkákroć/ á zgołá poki oni chcą/ po ofłátnich fądách gdzie koniec miał byđz one ćwiczą. *PowodPr* 64.

rzecz czego [= *czego dotycząca*] (3): A ielliby kto chcą odsterknąć tego/ który rozdziału dóbr prosi/ przáło go byđz krewnym/ [...] w tákowey fprawie Kommissarze w rozdzieleniu dóbr nie máią poštěpowác: ále tę rzecz fporu [decisionem controversiae JanStat 403] o krewność y blifkość ku dobrom/ do fądu Ziemińskiego odefłác máią. *SarnStat* 839, 150, 870.

rzecz od kogo (12) cf »rzecz mówić«, »rzecz sprawować«.

rzecz około kogo, około czego (6): Bo przelożeni świecey/ Cefarze y krolowie nie mogą być fędziámi w rzeczách około wiáry: iedno fámi Bifkupi y przelożeni duchowni. *WujNT* 461. Cf *Frazy*; »rzecz sprawować«, »o rzeczy świadczyć«, »rzecz około dziezictwa«.

rzecz z strony kogo [= *kogo dotycząca*] (1): Ale ty rzeczy s ftrony sierot zależą ná opátrznofci Rádzieckiey/ ktorzy fą *Supremi omnium Orphanorum*^m tutores. *GroicPorz* p3.

rzecz (na)przeciw(ko) komu (7): to thež [powód] pilnie ma rozmyślác/ áby fprawiedliwą rzecz przeciw pozwánemu záczyńal/ áby bliźniego fwego wprozne naklády y ku Przyfýdze nie wiodł. *GroicPorz* f2v; Fax accusationis, Ten który rzecz przeciw obwinionemu furowi y rofzerza. *Mącz* 120b; *SarnStat* 565. Cf »rzecz dzieje się«, »rzecz mieć«, »rzecz mówić«, »rzecz sprawować«.

rzecz o kogo, o co (12): *LibLeg* 11/183; gdyby mu [prokuratorowi] kto polecil rzecz czynić o imyeny leżące [!] albo ruchájące/ álbó tež o krzywdę yáka/ wtem według wezwánya fwego okaże fie fwą náuką/ którą wywodzić musi [...] áby imyeny fwemu princypałowi doflác mogł/ álbó krzywdy [...] dowyesć *GliczKsiąż* N4v; *UstPraw* G2; Karánia od Rzeczypospolitey wlozonego/ áby žadnemu odpusłić niebyło wolno [...]. Co ácz w kázdey rzeczy [in universum] ma być przyięto/ ále nawięcey o męžoboyftwo/ cudzołoftwo/ gwałcenie pánienek/ y inŹe tákowe złości *ModrzBaz* 96; Ale ielliby będzie rzecz ofoby fie dotykáiąca/ iáko o dług pieniężny/ álbó o ktorékolwiek rzeczy záfłáwné: [...] *SarnStat* 691, 144, 720, 760, 945. Cf *Frazy*; »rzecz osądzić«.

rzecz między kim (a kim) (5): Czedvła a Zapyfł wrzeczy nyzey wypylány mydzy Schlachetnymy Mykolayem Turkem ztrony yedney, a mykolayem Smolykowskem zdrvegy strony *MetrKor* 26/62; Krol wezwawfzy kfiąžat fwoich y rády/ podal im fpifek komorniczý/ áby rzecz między imi rozeználi. *BielKron* 115v; *CzechEp* 382. Cf »rzecz się wytoczy«, »rzecz odłożyć«.

rzecz o kim (2) cf »rzecz dzieje się«.

rzecz czyja [w tym: *pron poss* (135), *G sb i pron* (28), *ai poss* (6), „czyja” (19), „własna” (4)] (190): *ForCnR* E; Powftań miły panie á wežrzy na fąd moy boże moy y panie moy racz obaczyc rzecz moię. *WróbZółt* 34/23; *LibLeg* 11/68v; *ComCrac* 18v, 19; *RejRozpr* F, Fv; A tak fobié nieduffaimy A wfląd fie snim [z Panem] niewdawaymy Bo jfcie wlfedy ftraczmy Skáth jedno fwą rzecz zacznimy *RejKup* Sv, z8v; Więć áby yedno yego Akcia byłá ná rowni álbó ná wirzchu/ wybyera fobye rzeczniki á Prokuratoro/ kthorem onę fwą rzecz mocno wręce dáye/ którą áby wygráli nie żáluye im doliczyć y dofypác *GliczKsiąż* N3v; A dla tego powod ná kázdym Terminie bywa álbó ma być s fwoią rzeczą y z dowody gotow/ áby mu ftroná odpowiedna gwarem nie żálkoczyla. *GroicPorz* f3v; O Dowodziech/ ktorimi ftrony fwoię rzecz v Sądu twierdzą. *GroicPorz* v4v; STroná Práwem przekonána/ powinna záplácic naklády práwne/ ftronie ktora fwoię rzecz pozylkuie práwem *GroicPorz* dd2, e, f, f3, f3v [2 r.], v [2 r.]; *Leop Is* 41/21, 2. *Mach* 4/47; Sędzia z Podfłędkiem máią doyrzrec/ iżby zapifly dobrze á flufznie były w Kfięgy w wodzone od pifárzá/ czego ma doyrzrec y

ten czyię rzecz w wodzą. *UstPraw* C2, Cv, C2, G3, H2v, Iv; *BibRadz Is* 41/21; *OrzRozm* V; [w Egipcie] gdy dwa mieli fprawę przed fądem/ ná fpiłku iá dawali Sędziemu/ ták powodna ftroná iáko y obwiniona [...]. Dopufzczał tego fąd obiemá ftronam do kilá rázow czyni/ áby flufznie obaczyli rzecz ich *BielKron* 9, 219v, 224; De absente secundum praesentem iudicare, W niebytności yedney ftrony vczinić skažń wedle woley tego który oblicznie yeft/ á rzeczy fwey prziftrzega. *Mącz* 378b, 62b, 123a, [176]c, 195c, 227a (13); *Prot* Bv; Rádniey poday fwoię rzecz przyácielow w ręce/ Nie będzie twa káletá w tákiey wielkiey męce. *BielSat* Ev [idem *BielRozm*]; *BudBib* Mal 3/5; Niewádziloby y o to wftawę iáką vczyni/ áby žaden niešmiał fędziemu zálecác rzeczy ktoreykolwiek ftrony. *ModrzBaz* 88v, ponieważ niezliczone mnoftwo fpraw do fądu przychodzil/ tedy ie opufzczáią á ná drugi feym odkládáią: dla ktorey przyčyny do tego przychodzil/ iż wiele ich/ ábo fie o fwe rzeczy iednáią/ choćiá z fzkodliwemi á nieslufznemi vmowámi/ ábo ie fwoim przeciwnikom pufzczáią *ModrzBaz* 90v, 63, 75v, 90, 94 [2 r.], 141v; *SkarJedn* 215; *NiemObr* 57 [2 r.]; *ZapKościar* 1585/54v; *BielRozm* 34; á ow wykřetnik/ gdy nie mogł ná rokách/ nic wyrwác/ ná Trybunał nie poiedzie/ lecz zleci przeięć komu rzecz fwoię/ iżby *contumatią* wygrác mogł. *GórnRozm* Iv, F3v, G2v [2 r.]; ielliby który Prokurator niedbálością [...] dopuščilby ftronę fwą zdác/ á tákowa ftroná/ to iest czyiá rzecz iest/ ikrzyłaby fie o to: tedy [...] *SarnStat* 571; Iż to popráwieni Prze ma byđz raz tylko [...]. Abowiem ielliby miałá kázda ftroná fwęy rzeczy kilko raz popráwować/ [...] tedyby wielka zwłoká fprawiedliwości byłá dopufzczána. *SarnStat* 791; *MVLIER* *potest procurare* gdy o fwoię rzecz idzie *SarnStat* 1279, 159, 557 [2 r.], 558, 565, 566 (23); *SkarKazSej* 680a. Cf *Frazy*, *Zwroty*.

Przysłowie: w fwey rzeczy žadny fám fędzią dobrim niemože być *BielŻyw* 76; *BielKron* 216; Ielliby pánom dawamy moc fędzić ie o rzecz fwą/ niŹczyjmy wfzytek fpořob fprawiedliwego fądu: który [...] niebędzie fprawiedliwy/ gdzie tenże będzie fędzią który powodową ftroną. *ModrzBaz* 89, 88v [2 r.]. [Ogółem 5 r.]

Frazy: »rzecz(y) dzieje(-a) się, jest, stała(-y) się« [w tym: o kim (2), *około czego* (1), *przeciw komu* (1), *o co* (1), *czyja* (3)] = *res agitur* *Mącz*, *Modrz*; *causa fuit, res est* *Modrz*; *est actio, res committuntur* *JanStat* [szyk zmienny] (12:9:7); *OpecŻywList* C2; *BielŻyw* 161; Gdy bela rzecz około zamknienia drogi do Sliáka [...] natemefny zořtáli aby to zamknienie y zapowiedz drogi tak długo trwała, azby fie krzywdy i fody [...] nagrodzili *ComCrac* 12v; *ZapWar* 1550 nr 2655; POzwánemu tho nawięcey przyřtoi/ gdy będzie obžáłowan áby nie inaczey iedno iáko rzecz iest/ [...] prawdę zeznał/ co żáluiącemu winien. *GroicPorz* f3v; wfzáke w pewnych trářunkách świadczą [mnich, ksiądz i niewiasta]/ iáko gdy rzecz iest o dziećięćiu/ ielliby iest krzczone/ ielliby fye żywo národziło álbó nie. *GroicPorz* x4, d4, f3v; Ale o ty rzeczy ktore w žiemni fie dzieiá kázdy pan z poddánego fwego wedle práwá pořpolitego fprawiedliwość fám czynić ma. *UstPraw* K2v, B4v; *Mącz* 338c, 353b, 440b; *BudBib* Deut 17/8; *ModrzBaz* 92v, 120v, 141v; *ZapKościar* 1582/27v [2 r.], 1583/34v, 37, 39; Pifarz ielliby ináčzey pozew wpifál niŹ fie rzecz džiáłá. *Ecce datur actio contra talem* *SarnStat* 1299, 276, 321, 666, 864, 1285.

»rzecz idzie (a. (po)szła« [w tym: *czyja* (1)] = (*res*) *agitur* *Modrz* [szyk zmienny] (9): A ty odwłoki máią fye rozumieć w fprawách vtciwych/ gdzie rzecz idzie o dług/ o Imienie/ co zowá *in Ciuilibus*. *GroicPorz* f3, aa3v; *UstPraw* H3; wolalem fám doma poczekac, zwláczá ze i seym podobno nie daleko, i moia rzecz fínadniej by tam pořzla, kiedi będzim w kupie. *KochList* 1; *ModrzBaz* 48v, 61; że mozeby był praefixus terminus Sądowi abysię Panowie ziachali do Krola sadzić tę causež zeby y tym grauius te rzeczy szly p^{rae}sente Senatu *ActReg* 5v; *SarnStat* 1171, 1276.

»[jak] się rzecz ma« = *res se habet* *Modrz* (14): Bo ci ktore przywodzą ná świádecstwo [w sądach polskich]/ mnimáią że im nic do tego wiedzic/ ielliby tá rzecz/ o którą idzie/ ták fie w fobie ma/ czyli ináčzey. *ModrzBaz* 86, 90.

~ *Formula rozpoczynająca opis sprawy*: »tak się rzecz ma« (12): Actio Ieorgy Kurk cu^m Bartolomeo Croidlo [...] Tak lżyę rzecz ma yfz wcziiwy Ierzi Kurk Kupel polwloki na Kofczerkym polu ot wcziiwego bartka Croidla [...] *ZapKościer 1584/46v*; Actio Anni Sabatki et inter wyerzbyent et inter Sigmunt zarnowlky: die 8 Augufti 1584 Tak lżyę recz ma yfz Slachetni Sigmunt Sarnowlki [...] *ZapKościer 1584/49, 1584/46v, 48, 51v, 1585/53v* [2 r.], 55 (12). ~

»rzczy(y) się (wy)toczy(-a) (a. toczyć się miały) (na sądzie a. przed sądziem), w sąd wtoczona; rzeczy wtoczenie przed sąd« [w tym: *okolo kogo, okolo czego* (1), *o co* (1), *miedzy kim* (1), *czyja* (3)] = *lis est apud iudicem Mącz; causa a. res agitur Modrz* (12:1;1): A także jdątz on młodziemietz od fądu/ mylił fobie iakoby fie daléy iego rzczy toczyć miały. *ForCnR Ev; GroicPorz* t2v, v4; Inhibicye duchowne w fądzycie mieyfca niemaią/ wyiawfzy iżby fie rzecz toczyła ktoraby należała fądowi duchownemu. *UstPraw* H2v; *BielKron* 209v; *Forensis causa, Rzecz w fąd wtoczona. Mącz* 135a, 319a; *ModrzBaz* 25v, 26, 86; *ZapKościer 1580/16; SarnStat* 809, 829, 1285.

Zwroty: »rzczy bronić, obrona (a. bronienie), obrońca; rzecz bronić; rzecz obroniona jest, obronna« [w tym: *czyja* (7)] = *defendere causam Vulg; causas tueri, causa defensa, excusabile negotium Mącz; defensio causae JanStat* [szyk zmienny] (9:5:1;1:1): a drudzy to wyznawali/ że [...] w wielu krajnách bywfzy/ takiego prokuratora [jak Franciszek Spiera] nie widzieli/ ktoryby ku obronie fwy rzeczy/ tak prętkie a dobre odpowiedzi pogotowiu miał *MurzHist* T2; *GroicPorz* e3, e3v; *Leop Ier* 50/34; *Cognitor, Vznawacz/ yednacz/ Też ten który rzeczy czyiyé na fądzie bróni y przifrzega Vulgo procurator. Mącz* 251a; *Invocare advocatum ad causam defendendam, Wziąć prokuratora ku bronieniu rzeczy. Mącz* 504d; *Advocatio, id est, actus advocandi, Stánie przy kim w kórezy rzeczy/ fprawowanie á bronienie rzeczy cziey. Mącz* 504d, 2a, 16b, 73c, 77c, 80a, 316c; *Prokuraty dafz káraé gdy zley rzeczy bronia Prot D3v; ModrzBaz* 95, 141v *marg; LatHar* 118; *SarnStat* 569.

»rzczy dochodzić; rzeczy dochodzić się miały (a. mogły)« = *causam agitare JanStat* [szyk zmienny] (4;2): *ODporna ftroná* [...] Láćinkim fłowem bywa názywaná/ *Rea*, nie od winności/ ále od rzeczy/ kórezy dochodzą ná niey fądownie. *GroicPorz* f3; *Mogłaby fie náleść taka drogá/ iżby y świádkámi dochodzić fie rzeczy mogły/ y krzywoprzyfiętwoby nie bywálo GórnRozm* H3, F4, H3; *SarnStat* 566, 771.

»rzczy mieć (na sądzie)« [w tym: *naprzeciw komu* (1), *czyja* (1)] = *causam habere JanStat* [szyk zmienny] (3): *WróbZolt* pp6; *Litigium tibi est cum uxore, Mafz rzecz ná fądzie s zoną. Mącz* 195c; áby żaden ná Pofelftwo nie był obieran/ który rzecz y fprawę fądówną/ ktoraby ná Séymie miała bydź fprawowaná/ miał. *SarnStat* 42.

»[od kogo] rzecz mowić; miała być mowiona rzecz [od kogo]« [w tym: *przeciwko komu* (1)] = *być czymś rzczyznikiem, bronić kogoś* (6;1): *BielŻyw* 60, 61 [3 r.]; *LubPs* S5v; *iżé takich Prokuratorow wiele było/ [...] ktrzy niemaiąc Boiáźni Bożey przed oczymá* [...] *bes wfżego miłofierdzia/ od tych od ktrzych rzecz mowili: nie flufzną/ nie zárobioná/ á nie zwyczajną zapláte bráli. GroicPorz* e4v; *Ale gdy od Mureny Cicero rzecz mowil/ wczyniono go wolnym [Muraena M. Cicerone defendente absolutus] ModrzBaz* 95v.

»rzczy odłożyć (a. odkładać), odwłóczyć (a. wlec); rzecz się odwłókla (a. wlecze się); odłożenie rzeczy« [w tym: *wlec a odkładać* (1); *miedzy kim* (1), *czyja* (2)] = *res protrahitur Mącz* [szyk zmienny] (6:3;4;1): y raczil bil ye⁸⁰ Kro. m. the rzecz na Syem granyczny odlozicz. *LibLeg* 11/182v; *Ták od iutrá do iutrá wlecze fie rzecz oná/ Przedfię on nędznik pláćze/ fpiewa druga ftroná. RejWiz* 123v; *BielKron* 225v, 402v, 405v [2 r.]; *Comperendinare reum, Wléc á odkłádać rzecz ná dálzy á ná dálzy czas oskárżoney ftronie. Mącz* 62b, 36c; *BielSat* Ev; *BielRozm* 33; *SarnStat* 227, 399, 1013 *marg.*

»od rzeczy odpaść« = *przegrać sprawę sądową* (1): *Formula excidere, Vtrácić rzecz ná fądzie/ Od rzeczy odpaść/ Być odkazan. Mącz* 134b.

»o rzeczy(y) odpowiadać« = *zeznować w jakiejś sprawie; respondere pro re JanStat* [szyk zmienny] (4): *UstPraw* H3, H3v; *IEfli nieosiádlý* [...] *któremukolwiek byfby w czym winien/ ma odpowiadać w fądzie Grodzkim o káżdą rzecz. SarnStat* 524; *A gdzieby fprawiedliwości nie wczynil tenze pan álbo fzláchćic pozwány: tylko o té rzeczy odpowiadać [pro his ... respondere JanStat* 590] y fprawowác fie bédzie powinien/ *które dotykáią fie gwałtu domowego SarnStat* 649.

»rzczy(y) (o-, od-, roz)sądzić; o rzeczy sądzić, sąd; w rzeczach (o)sądzić, sędzia; o rzeczach(-y) sądzić, sądzony, sąd; rzecz jest (a. bywa, a. ma (może) być) (o-, roz)sądzona; osądzenie (a. rozsądzenie, a. sąd, a. rozsądek), sędzia rzeczy; rozsądek rzeczam dáć« [w tym: *o co* (1), *czyja* (11)] = *iudicare causam Vulg, JanStat; causam cognoscere, res diiudicatur Mącz; iudicare in re, causae iudex, rei iudicium Modrz; res iudicata JanStat* [szyk zmienny] (40;8:1;4;6;1:1:1;11;4:2;1): a zaplathá thich wfzítikich rzeczi ktré za ony Czthirzi dny oflándzą dnya pyantego od poczanczya feymu zobv fthron ma bicz. *MetrKor* 40/811; *WróbZolt* 73/22, pp6; *LibLeg* 10/154v; *A wflytki ynne rzeczy ma fąd fwietlki fądzicz i duchowni mayáli czo flwiczskiemu czynicz [...], maią fobie zniemi fwietlkiem pravém czynicz. ComCrac* 21v, 17v; *RejJóz* I3; *RejKup* Ee; *Diar* 92 [2 r.]; *GroicPorz* C2v; *KrowObr* 70; *Sędzya rufzony od fkaźniey/ niema dáley oney rzeczy fądzić/ od ktrézy rufzon UstPraw* Cv, A2v, B, B4v, Cv, H2v, 14v; *BibRadz Apoc* 16/5; *OrzRozm* G4, T2v, T3; *BielKron* 209; *Mącz* 47d, 49a, 85a, [176]d, 303a; *OrzQuin* Lv, Z [2 r.]; *GórnDworz* G7v, G8; *BielSat* E; *iż o żadney rzeczy práwy fąd być niemože/ [...] áżby oná rzecz y fprawá* [!/] *dobrze poznána y wiadoma bylá KuczKat* 210; *RejZwierc* 224v; *BudBib Deut* 17/8; *ModrzBaz* 89, 100, 100v; *SkarJedn* 133, 213; *SkarŻyw* 389, 511; *BielRozm* 33; *GórnRozm* F, G2; *ActReg* 4; *KolákCath* C3; *WujNT* 461, *Act* 25/9, *1.Cor* 6/2, 3, 4; *Iż w fądziéich Niemieckich wiele fpraw zwyklá Szláchta mieć: gdy tedy takowé rzeczy przydádzá fie/ tedy ie [...] bédziemy fądzić y odrpawowác. SarnStat* 319; *IEfli kto [...] oného [sędziégo] rufzy: tedy tylko oná rzecz w ktrézy Sędziégo rufzył nie ma bydź fądzona: á iné wfzytki fprawy/ ktré przed Sędziégo przydá/ [...] niech będá fądzoné. SarnStat* 796, 528, 529, 552, 556, 566 (19); *SkarKazSej* 679b. *Cf Przystowie.*

»otrzywać rzecz; otrzymanie rzeczy« = *wygrać sprawę; actionem a. causam obtinere JanStat* [szyk zmienny] (7;1): *GroicPorz* Cv; *[gdy mieszczanin pożyczá czegoś] obywatelowi náfzému/ przez Cyrographu álbo liftu/ z ktrógoby fie znaczyć mogły pożyczki: Miefczánin má przez świádká dowiédźdź/ iż pożyczyl/ y ták z nim poltánowil: á gdy ták fądownie dowiédźie/ otrzyma onę rzecz [obtimebit JanStat* 1034] *SarnStat* 692; á *gdy pozwány ná Roku ftánie/ á powodowa ftroná fie nie vkaže/ fkaźuiemy dla niepoftufzeńftwa powodowého/ ktré ieft wfétfzé niż pozwánego: iż pozwány rzecz otrzymał. SarnStat* 719, 506, 578, 688, 695, 932.

»o rzeczy(y) poz(y)wać (a. wyz(y)wać), poz(y)wan (a. wyzywán), pozew; w rzeczy wyzywać, pozywan; pozew o rzeczy« = *in causa citari, evocare pro causa, super causa evocatus, citare a. citatus a. citatio pro re JanStat* [szyk zmienny] (21:6:3;1:1;1): *A ieflyby ktrora dwchowna perfona ktrégo fliahczyca [...] kv praw duchownemv o ynne rzeczy nad ty articuli na gorze pífáne do duchownego prava vicziágnela abo vizvala, tedy [...] ComCrac* 21, 16v; *UstPraw* B [3 r.], Ev, Hv, H4 [2 r.], Kv [2 r.]; *GórnRozm* C3; *Gdy kto kogo pozowie o iáką rzecz/ á ftroná pozwána rzecze: Pánie Sędzia/ chcę widziéć Woźnégo/ ktrózy przyniófl pozwy: [tedy] [...] SarnStat* 568; *wftáwiamy: iż żaden nie má wyzywác do żadného fądu o rzecz ktrórazy onému fądowi nie należała SarnStat* 771, 62, 66, 113, 140, 214 (21).

»rzczy (na się) przyjąć (a. przymować), w swój sąd wziąć; podjąć się [czyje] rzeczy; przyjęcie rzeczy na się; rzecz przyjęta«

= *arbitrium a. causam recipere, susceptio causae* *Mącz* [szyk zmienny] (5:1;1;1;1): Procuratorowie pieniędzi którzy znaimv mowią, a ludkie rzeczy popoliczcie władziech s'prawu, [...] mayą bycz przyięgli iz rzeczy niesprawiedlivey przymowacz [...] niemayą od ftron. *ComCrac* 18v; *GroicPorz* e3v; *Causam alicuius suscipere*, Podyać fie czyyey rzeczy. *Mącz* 36b, 14a [2 r.], 36a, c, 44b, [176]c.

»rzcż (roz)powiedzieć (*a. powiadać*), (wy)mowić; o rzcż, o rzcży (*L*) mowić; mowienie rzcży; rzcży powiedziane« [w *tym: czyja* (7)] = *przedstawi(a)ć s'prawę; de re dicere a. loqui, res propositae* *Modrz; rem proponere* *JanStat* [szyk zmienny] (5:3;1;1;1;1): *BielŻyw* 61; *RejKup* z8; ilekroć fye przydáo/ iżby powod ná Sądzie rzcż fwoię powiadał w niebytnoći oney ftrony ná ktorą żáluie/ [król *Aleksander*] iednym go tylko vchem zwykl fluchác/ á drugie ręką żátulác *GroicPorz* aa4; *BielKron* 9; *Perorare causam aliquam vel litem*, Wypráwić á wymowić rzcż czyę yáko fie godzi. *Mącz* 270a; *ModrzBaz* 94v [3 r.]; *GórnRozm* F3v; IEfliby kto do fądu przyfzedłzy rzcży fwyé flufnie rozpowiedzić nieumiał/ [...] tedy fád [...] temu profzácemu Prokuratorá godného powinien náznáczyć. *SarnStat* 569 [idem] 912; *KlonWor* 73.

»na rzcży sieść« = *orzec w jakiejś s'prawie* (1): A [pan *Szczęście*] polfáwłzy po fwą radę/ [...] rofkázál aby fami na tey rzcży fiedli. *ForCnR* D3v.

»rzcż skaz(ow)ać; o rzcży skazać, skaz(ow)anie; skazanie rzcży, na rzcż, w rzcżach [czyich]; rzcż skazana być musi« = *de rebus sententiam ferre* *Modrz; causam definire, pro articulo sententiam proferre, super articulo sententiarum, sententia super quaestione et causa* *JanStat* (6:3;3;2:1;1;1): A iáko iednę rzcż fkázá/ ták káżdą fkázowác máiá iey rowną. *UstPraw* G2v; *Mącz* 378b; *ModrzBaz* 87v; *GórnRozm* E4v; Ale Sędzia niewidziánéy rzcży nie może fkázác *SarnStat* 465; Wyiáwłzy żeby niektórzy z przerzcżonych práwuiących fie rozumieli moc otrzymác leplźć fkázanie w rzcżach fwoich nád ono iuz vczynioné: tedy od tákowych do lámého Maiefátu náfżého będzie wolno áppellowác *SarnStat* 956, 171, 748 [2 r.], 790 [2 r.], 804, 817 (13).

»rzcż(y) s'prawowác (*a. s'prawić, a. odprawowác itp.*); o rzcż s'prawowác się, s'prawa; s'prawowác się w rzcżach; s'prawowanie *itp.*, s'prawa, s'prawca rzcży; rzcż(y) się odprawiły, (były *a. ma*(j)a) być s'prawowane(-a)« [w *tym: od kogo* (5), *około czego* (1), *przeciwko komu* (1), *czyja* (29)] = *causam agere* *Mącz, Modrz, JanStat; causam dicere* *Modrz, JanStat; causam defendere, (per)orare causam vel litem, negotium agere* *Mącz; explicare rem* *Modrz; causam expedire, actio est dirigenda, quaestio agitatur, actio causae* *JanStat* [szyk zmienny] (47;2:5;3;7:4:2;1:5): Ci ku práwu godni fą, którzy nie zgniewem ale s'prawiedliwofcią rzcży s'prawuią. *BielŻyw* 119; *RejPs* 145; *ComCrac* 18v [2 r.], 19 [2 r.]; *ZapWar* 1545 nr 2646; [Biskup mówi do czarta:] Idz fám Czarcze na ftronie preć A niewtraczay fię wnalfe rzcż Bo my czebie niechczemy znać Bys miał odnas rzcż s'prawowác. *RejKup* z8v; [S'piera powiedzial] iáko będąc zácnem a wżiętem procuratore^m vdál się był na lskomftwo i dlá pieniędzy boga się nic niebál/ ale rozlicznemi i nowými obyczajmi a zdradami w fádow rzcży s'prawowál *MurzHist* L4; ale málo do tego podobno, aby s'jem który tak dluęo trwác mógł, iżby wszystkie sády odprawić się mogły, gdyż tak wiele rzcży się nazbierało, iżże dluęi czas na nie musi być, aby się odprawiły. *Diar* 92; *GliczKsiqz* N4v; *LubPs* cc; iżże Prokurator zá práca fwoię/ ktorą podeymuie w s'prawowaniu rzcży od kogo/ flufnie ma mieć zapláte *GroicPorz* e4, e, e2, f, fv, i3v [2 r.] (11); *UstPraw* Cv, C3v, H3; *RejZwierz* 73; *BibRadz* I 273v; *BielKron* 32, 374 [2 r.]; *Orare causam*, Rzcż czyię s'prawowác/ Prokuratorem być. *Mącz* [269]d, 42c [2 r.], 48d, 49d, 57b, 73c (21); iáko v fądu ziemiánin ieden proflł o prokuratorá/ powiedáiącz iż zá pieniądze doflác go niemogl/ á rzcż iż była wielka/ niechciál iey fám s'prawowác *GórnDworz* R6v; przidźże do iákiego práwá/ do iákiego fądu kędy chczefz áno s'práwuie fwoię rzcż vbogi liśi kolnierz/ á iáko fobol przydzie/ pomkni fie wierę lifie/ fiędzye tu fobol. *RejZwierc* 70v; Lepiey y rychley rofpráwią rzcż chocia závickláná kilko bieglých á

ćwiczonych/ niżli wiele nieumieiętnych *ModrzBaz* 92, 85v, 86, 94, 95v [2 r.]; *SkarŻyw* 89; *NiemObr* 160; *SarnStat* 42, 319, 569, 570, 575 (14).

»(s-, u)tracić (*a. utracac*), upuścić (*a. upuszczac*), na utracę wieść rzcż; stracenie (*a. utracenie*), utrata (*a. strata*) rzcży; utracona rzcż« [w *tym: (s)tracić i upuścić* (2); *czyja* (18)] = *prze-gr(yw)ac s'prawę w sádzie; causam amittere a. perdere, cadere causa* *Mącz, JanStat; litem perdere, causa victa* *Mącz; actionem amittere et perdere, ab actione cadere, succumbere in causa, amissio causae* *JanStat* [szyk zmienny] (30:5:1;8:6:1): Ná wietfżego fie nie gnieway/ A ná twoie sieły pátrzay: Bo iefli się ón pokuśiř/ Z fwoiá ftrátą rzcż vpuśiř. *BierEz* N4v; *MetrKor* 40/820; Ieslyby syá ktho yednal o zlodzieyfkye rzcży pokathnye a nyepzrzh vrzadem, aprzydzie przed vrzand pothem fzią zalowacz thaki swa rzcż traczy, a vrzandowy vyną przepadnye *LibLeg* 6/117v; *ComCrac* 16v [2 r.]; *ZapWar* 1549 nr 2662, 1550 nr 2655, 2676; *GroicPorz* ee; *UstPraw* C2, G3v, G4v, H4; *Causam, Litem perdere*, Vtrácić rzcż ná fądzie. *Mącz* 92c, 28d, 42c, 134b, 195c, 225c, [497]b; bo przydzie do fądu człowiek dobry profly który *procuratorá* dobrego mieć nie może/ á rzcży fwey nie vmie powiedzić/ á więc *tym* ma ftrácić rzcż fwoię/ iż czego potrzebneho ábo on/ ábo *procurator* iemu z práwá dány nie dołożyř? *GórnRozm* F3v, F4; A iefli powodowa ftroná ná piérwłzym Roku áni przez fię/ áni przez polfá fwego nie flanie/ niech tráci fwą rzcż z winą siedm grzywien. *SarnStat* 575; ftroná pozwána powinna będzie w fądu Grodzkiého [...] ná piérwłzym Roku iáko záwitym/ pod ftráceniem rzcży w pozwie opifánéy flanáć *SarnStat* 1181, 575, 594, 698, 719, 752 (27).

»o rzcży świadczyć; rzcży świadek, świadectwo; w [czyjej] rzcży świadek« [w *tym: około czego* (1)] [szyk zmienny] (1;3:1;1): yedno yfch fzye tho wzadnem prawye nyzachowa *Abi* ktho w vlzvey wlafney rzcży fzywatkym bicz myal *LibLeg* 11/159v; *GroicPorz* m3; *KochZuz* A4; *BudBib* Dan 13/40; Potym go [świadka] pytáiá/ iefliże tę rzcż o korey świadczyć ma [rem, de qua dicturus est] widziál/ czyli iedno slyřál? *ModrzBaz* 86; *SarnStat* 1159.

»w swej rzcży, od rzcży swej upaść (*a. upadac*)« = *prze-gr(yw)ac swą s'prawę w sádzie; causa cadere* *Modrz; ab actione cadere, in causa labi et ruere a. succumbere* *JanStat* [szyk zmienny] (15:1): A gdyby ná Roku náznáczonym zámieřłkal ich [świadków] wieř/ vpada w fwey rzcży/ y Sędziemu winę przepada *GroicPorz* x2, n2, t3v, x4v, nn4v; *UstPraw* C2; Kto iefł podeyrzány w tákim vporze/ ábo ráczey przewrotności/ ten zá żądaniem ftrony przećiwney niech przyśięże ná to/ iáko fczcerze á dobrem flumniem wfłępuie w práwo: iefli fię będzie zbraniał/ niech wrzcży fwey vpada. *ModrzBaz* 87, 87v; IEflí powodowa ftroná ná piérwłzym Roku [...] nieflanie: niech od rzcży fwey vpada z winą siedmi grzywien. *SarnStat* 719, 159, 557, 807, 810, 824, 827, 1127.

»w rzcż się wda(wa)ć« [szyk zmienny] (4): Druga iefł odpowiedź/ gdy kto práwie á gruntownie ná żalobę odpowída/ przes co fye iuz s Powodem w rzcż wdawa/ iáko mowią litem contestatur. *GroicPorz* v4, t, t3; *UstPraw* B.

»wygrać rzcż; wygranie rzcży; rzcż wygrana« [w *tym: czyja* (2)] (2;1;1): *RejKup* v2; Nie wygrać v was żadney rzcży bez przyśięgi. *GórnRozm* F, F3; *KlonWor* 66.

»rzcż zatrudniac; zatrudnienie rzcży; rzcż(y) trudna(-e), ciężka« = *res magna* *PolAnt; res obscura* *Modrz* [szyk zmienny] (2;1;7:1): *BielŻyw* 141; *GroicPorzRej* C3v; *BibRadz* Ex 18/19, 22; gdy Krol iáko nas bronil/ przez Hetmány [...] fwe/ tákże też nas fądzić będzie przez wybráne ludzi/ [...] którzy w rzcżach wátpliwych á trudnych/ w czym by fye niezgadziáli fami przy Krolu będąc/ fpytáiá Krolá *OrzRozm* T3; *Mącz* [176]c; Ale rzcżefz/ że częřtokroć tá rzcż o ktorą fpor idzie bywa ták trudna/ iż niewiedzić [] kora ftroná wiecey wážności ma *ModrzBaz* 30, 30; O rozmyślaniu Sędziého ná trudną rzcż. *SarnStat* 791, 46, 690.

»o rzcży zdać; zdawać rzcż; rzcży zdane« = *condemnata* *JanStat* (2;1;1): *RejKup* z8v; á po *tym* zdaniu pozwány przez

powodą ma byđ przypowiefczon/ ku dofyć wczynięniu iemu ża wżyfłki rzeczy/ o które pozwánego zdał [pro his omnibus, pro quibus ... condemnavit JanStat 669] ná Roku závitym. SarnStat 826, 798, 1247.

Wyrażenia: »rzecz dotkliwa« = *sprawa kryminalna, karna* (1): O załtępięch w rzeczy dotkliwéy álbo niedotkliwéy [Evictiones in criminalibus JanStat 630]. SarnStat 580.

»rzeczy duchowne, kościelne, prawnu duchownemu przynależące« [w tym: *duchowne i kościelne* (1)] = *sprawy podlegające jurysdykcji kościelnej* [szyk 8:1] (6:3:1): PErłony Duchowne/ [...] iefli przed Prawem Świeckim ná kogo żáluia/ tãme też obwinionemu powinni odpowiadác/ o co by ná nie żálowa/ krom rzeczy wyżłzey námienionych Prawu Duchownemu włafnie przynależących. GroicPorz 14; y pierwey fye da zabić dobry Káplán/ á niżli on fye da ładzić Krolowi w rzeczách Duchownych fwych/ nic thu nie mowię o rzeczách Świeckich/ o ktore Káplani drugdy odpowiedáią przed Krolmi OrzRozm G4, G4; OrzQuin Z [2 r.]; wierni Katholicy [biskupa rzymskiego] [...] iako fwego flárżego y wrzczách duchownych/ y kościelnych nawyżłze⁸⁹ łędziego fwego przyjmowáli. SkarJedn 133, 128; GórnRozm D2v; SarnStat 214.

»rzecz(y) dziedziczna(-e), około dziedzictwa« = *causa a. quaestio haereditaria* JanStat [szyk 2:1] (2:1): Vftáviamy tedy/ iż gdy kto o główną/ álbo dziedziczną rzecz/ piérwłzym/ wtóрым/ y trzećim rázem bywa pozwán/ á nie ftánie [...]: tedy [...] SarnStat 691, 592, 817.

»główna rzecz« = *podstawowa kwestia sporna; negotium principale, capitalis quaestio, res principalis* JanStat [szyk 13:7] (20): A tamivz ná Wieczach ma bycz gotow fwemi dowody vedlia prava rozeprecz fie orzczec główną bez wfłech odwłok. ComCrac 17, 16v [3 r.]; Ltis Contestatio, iefł głowney rzeczy gruntowne wtozenie przed Sąd od obudwu ftron/ przes żálobę y odpowiedź. GroicPorz 12v, Cv, aa4v, bb2v, dd2v; Iedno záłkazánié głównéy rzeczy pámiętné niech będzie dano. SarnStat 804, 691, 752, 797, 804, 813 (11).

»rzecz główna, ktora szła o głowę (a. głowę płaci), o głowę idąca« = *proces o zbrodnię zagrożoną karą śmierci; causa capitis* Mącz, Modrz; *capitalis quaestio a. res Calep* [szyk 3:3] (3:2:1): Causam capitis recipere, Główną rzecz prziyąc ná fie ku obronie/ to yefł/ komu o gárdło ydzie. Mącz 36a, 75b, 336b, 476a; ktory [Chrystus] będąc naniewinniefy/ poiman był od roty żólnierzow/ y fprawował fie w rzeczy ktora fzła o głowę ModrzBaz 85v; Calep 884a.

»rzecz haniebna« (1): My áni náłzy Stároftowie niemamy nikogo ładzić o rzecz haniebną bes Ifłca UstPraw A2v.

»kryminalne rzeczy« (1): Bo o krimonálne rzeczy połpolicié Stároftá ładzi, in recenti crimine SarnStat 529.

»małe(-a) ((na)mniefjsze(-a)), małej wáżności rzecz(y)« = *sprawa sądowa mniejszej wagi; causa tenuis* Modrz; *minimum Vulg; minor a. parva causa* JanStat [szyk 9:5] (13:1): Gdzie wiecz w rzeczách małej wáżności nakładem niemalem biwaią obczáżeni sliącz albo iedzząc po thakowe przipozwi pieczethowane ZapWar 1545 nr 2646; ODporowi wnięktorych fprawách odwłoki ná rozmyflenie niebywáią dáne/ iáko gdy iefł rzecz máła/ álbo o bićie GroicPorz f3v; niewierzę ia temu/ áby ktory Człowiek chćiał być v nas Krolm Polłkiem/ gdybyłmy mu rołpowiedzieli/ że będziefł winien najmnieyfze rzeczy ładzić OrzRozm T2v; BielKron 32, 208; Kiedy o namnieyfzą rzecz kazdy ná Seym rułzi/ [...] Kto tak żelazney głowy/ albo tak cirpliwy/ Zeby mogł wfłitkich fluchać/ i znać kto krzywy KochSat B2v; Mącz 47d; ModrzBaz 90v; WujNT 1.Cor 6/2; SarnStat 264, 817, 951, 1297 [2 r.].

»w niektorych rzeczách« = *quibusdam in rebus* Modrz (4): Ktoryby Zyemiánin álbo ktora wieś máiąc práwo Niemieckie ná dáne/ żywáłaby w niektorych rzeczách práwá Polłkiego: táká wieś iż nie używa práwá fwego nádánego/ tráci ie UstPraw G2v; ModrzBaz 89v; Appellácia od Królá w niektorych rzeczách ná Séym. SarnStat 161, 143.

»rzecz (nie)sprawiedliwa, prawa, słuszna; rzeczy sprawiedliwość« = *iusta causa* Mącz, Modrz; *aequum, causae iustitia* Modrz; *iustitia* JanStat [szyk 15:10] (20:1:1;3): Panowie łędzié/ o walżey fprawiedliwófi ij tznocie/ takowe wżytcy ľudzie domnimanie maia/ iż ktokolwiek má rzecz fprawiedliwą/ bez ftrachu do łądu walżego rád ijdzie ForCnR D4v; LibLeg 11/68v; ComCrac 18v; GroicPorz e2v, f2v; BielKron 60; Susceptio bonae causae, Prziyęcie fprawiedliwey rzeczi ná fie. Mącz 36c, 6a, 49a, 117a, 179b, 316c, 323c; Rzeczy twey fprawiedliwey nikt nie fforytuie/ Czekay áż fie nád tobą Bog wieczny zmłiue. Prot Bv; luż ftary zwyczay fprawiedliwy fwięty/ Dziś w náłżych práwiech połzedł ná wykřety. [...] Rzecz to iefł frogá iáwnie w tym ták bładzić/ Rzecz fprawiedliwą widząc zle iá ładzić. RejZwierc 224v, 225; Bo częřtokroć fprawiedliwość rzeczy/ álbo fie zátái/ álbo bywa zátłumioná vblądzeniem ktoreykolwiek ftrony/ álbo wykřetámi ModrzBaz 89v, 63, 86, 100v, 141v; GórnRozm F4; LatHar 118; SarnStat 155; KlonWor 66.

»przypadłe rzeczy« = *przypadki prawne; eventus* JanStat (4): [ustawiamy, aby] kmiećiom/ mieřczánom álbo flugóm/ Stároftowie mieyfc głęytownych łitów nie dawáli: ále fkázuiemy/ áby w przypáłych rzeczách do Prawá połpolitégo vćiekáli fie kmiećie/ y inni którzy fie fkárzá SarnStat 157; A cokolwiek niniefyłzym/ y innémi Státutmi iefł vftávionó/ [...] to ná przyłżłé przypáłłé rzeczy chemy/ áby bylo referowano. SarnStat 538 [idem 938], 552, 938.

»rzecz(y) sądow(n)a(-e), prawna(-e)« [w tym: *sądowna i prawna* (2)] = *actio, lis, causa iudicialis, iudiciaria* res Mącz; *causa iudiciaria* JanStat [szyk 7:4] (9:4): Reum repetere, Sądówną rzecz záś wznowić. Mącz 296a, 103a, [176]c, 384c, 412d, 447a; GórnDworz Gg5v; y ci przerzeczeni [tj. kijowscy] Książetá w rzeczách ładowych y práwnych zárówné z Szłáchtą onéy Kiiowłkiéy žiemie w Powiećiech fwoich ná mieyfcách zwykłych/ [...] przed łádem náłżym Grodzkim y Ziemiłkim fprawowác y ładzić fie máią SarnStat 1063, 42, 1192; Przeto nie mow/ Wygrałem rzecz niefprawiedliwą/ Ale práwną: Bo práwną muřifł zwác prawdziwą. KlonWor 66.

»rzecz o ktora spor jest (a. idzie), sporna« = *id quod controversitur* Modrz (2:1); ModrzBaz 30; Sequester, Apud quem plures rem aliquam, de qua controversia est, deposuerunt – Roziemczá rzeczi fpornei Calep 970b, 254a.

»rzecz(y) świeckie(-a), ziemskie(-a), do sądu świeckiego przynależące, poddana prawu ziemskiemu, sądowi ziemskiemu należące« = *sprawy podlegające jurysdykcji świeckiej; res saecularis, causa ad ius saeculare pertinens* JanStat (6:5:3:1:1): ComCrac 17v; Duchowni ładzić niemaia [!] rzeczy ziemskich/ á łámi krzywd ziemskich/ iáko o gránice/ o zabićie/ [...] dochodić [!] niemáią/ ieno práwem ziemłkiem. UstPraw B, B [4 r.]; OrzRozm G4; OrzQuin Z; y żaden świetcki świetckiego o rzecz fczérze świetcká do łądu Duchowného niech nie śmie poztywác. SarnStat 113, 113 [2 r.], 215, 774, 936; Skoro Konłtántyn wiare ś. Chryłtułowę prziyáł: ták káplánłki rozłádek wczłil: iż od káżdego fwego łędziáká y praetorá álbo praefektá [...] o rzeczy świeckie do biskupá dopuřcił áppellácyej SkarKazSej 700b, 679b.

»w takowej(-ych) (takiej(-ich)), w tej (tych) (onej) rzeczy(-ach); o tę (one), o takową(-e) rzecz(y)« [zwykle w formułach przepisów prawnych] = *de his Vulg; in eo a. hoc a. illo a. tali casu, in hac a. eadem causa, in ea a. hac re, super hac re, super hoc, in his a. talibus* JanStat [szyk 94:1] (60:25;7:3); ForCnR D3v; prosza myly panovye aby mya V.M. racyly oddeřlacz náłaskavy rořáth krolya iego myłoczy a thego czasv mnye zakłady nye przyczyskacz o thą rzecz ZapWar 1528 nr 2457, 1528 nr 2458, 1550 nr 2665; że [Juno, Pallas i Wenus] fie powáđziły. Gdy przed pięknyim Párilēm/ ná rozłátku były. Káżda chćiała iáblko mieć/ by cudnieyfłá byłá. Alie Venus w tey rzetzy/ ynłle zwyciężyłá KlerWes A2; LibLeg 6/156, 10/121v; a wtkovey rzeczy od takiego decretu Remiffiey dvchownego prava do ziemłkiego appellacia niema bycz do vyłłego dvchownego prava ani do Rzima dopvřczona pod viną nizei opifaná. ComCrac 20v; RejKup Ee; Diar 94; GroicPorz k4, z3, cc4; Leop 2.Mach 4/43; Idzi fkárzył fie iż owce wygnáł do trzody á

Páfterzowi ie podał/ á tám owcá zginęła: Páfterz powiedział iżem ia tę owcę z infzemi do Wśi przygnał: My w tákowej rzeczy fkázuim Páfterzowi przyfjadz/ iż tę owcę do wśi przygnał. *UstPraw* Fv; Gdyby dzyewce był kto winien iáki dług będąc też iey opiekunem/ á oná fzedfzy zá muž ćierpiáłyby o on dług czynić právem przes trzy látá y trzy miefjące/ my w tákowej rzeczy y w káżdey infzey ták niedbále/ fkázuim wieczne milczenie. *UstPraw* G4; Idzi fię fkarzył ná Phálká iż gdy ná roli fpał tedy mu Phálk wziął miecz/ káletę y trzy grofze/ Phálk fię przyznał iż mietz y káletę wziął/ á trzech grofzy przal: My w thákowej rzeczy áby cudzego nikt nie rufzał/ fkázuim Idzyemu dowod. *UstPraw* I3v, C4v, Dv [2 r.], D3v, D4, D4v (30); Ná ofátku w kościele S. Ianá w Wárfzawie [sędziowie] fkazáli mocą fwą w tey rzeczy poleconá/ áby były wroczone ziemie/ Kuiáwka/ Dobrzyńka/ Pomorka/ y Micháłowka/ krolowi Polfkiemu Kázimierzowi *BielKron* 374, 221v; A co fię poimowánia we krwi tycze/ do czego wrząd duchowny náleży/ y teraz w tákich rzeczách/ iáko y o dzieciách fá *legitimi*, odfyla ziemi ki wrząd do práwá duchownego. *GórnRozm* Dv; *KochAp* 13; A napród wzfylcy Dignitarze/ y Vrzednicy/ y infzy świádkowie/ będą powinni pod fumnieniem wiádomość fwoię w tey rzeczy powiedziéć. *SarnStat* 148; IElfi Zyd nie wziáwfy do siebie świádków powié/ iż Krześciáninowi pożyczyl iákiego zakládu/ á ón tego záprzy: o tákowá rzecz Krześciánin przez fwą włáfná przysięgę fię odwiedzié. *SarnStat* 251; jeden Kmieć kózdého roku z jednéy Wśi do drugiéy może fię przeniéć z práwá/ y wolnie. A któryby tákowego Kmieciá nie chciál puściéć/ winę zwyklá przepádnie: która [...] w tey rzeczy przeciáwko tym/ którzy ináczey czyniá/ zwyklá bydz fkazowána. *SarnStat* 927; y będą powinni miédy fobá zá mocą tákowych Cyrográphów y Zapiśów rękoiemkích [dotyczących długi] wedle ftáregó zwyczáiu/ który w tákowych rzeczách zdawná zwykl bydz chowan/ czynić y poftępować *SarnStat* 1217, 188, 264 [2 r.], 327, 397, 408 (47).

»rzeczą urzędowá« [szyk 1:1] (2): Sędzia Grodzki niema być rufzon do Stárofty/ ále ná Siem o rzeczą wrzędowá profdo Krolá. *UstPraw* C2v, H4v.

»rzeczą(y) wątpliwé, niepewná« = *ambiguae res, dubia* *Modrz* [szyk 3:3] (5:1); *OrzRozm* T3 [2 r.]; Wfzytkie wątpliwé rzeczy/ ábo świádkámi ábo przysięgá bywáią rozeznawáne *ModrzBaz* 62, 87; Iáko zásię fjadzić fię ma ktory wyftpek/ iáko dochodzić w rzeczách wątpliwých práwdy/ to mialby on ofobliwie nápiáfć/ y Sędziom fámy do rák podáć *GórnRozm* K4, Gv.

»wielká(-ie) (wiétsza(-e)) rzeczą(y)« = *sprawa sądowa wiétszej wagi; causa magna* *JanStat* [szyk 22:7] (29): *UstPraw* G3; *BielKron* 32; *GórnDworz* R6v; *SkarJedn* 128; Przywiléy wyszfégó práwá Niemieckiego, Zamku Krákówkié⁸⁰, przez Káziemiérzá Wielkiego poftánowiony: [...] do niego w rzeczách ták wielkich iáko máłych w Práwie Mieyfckim bywa áppellowáno. *SarnStat* 951; PAmiętné cztery grofzé od wiétfzych rzeczy, od mnieyfzych ieno dwa grofzá. *SarnStat* 1297, 817, 1254, 1277, 1297.

~ »o wiétszá (wielká) rzeczą« = *pro maiori, propter maiorem actionem* *JanStat* (19): *GroicPorz* C2v, f3v, z3v; GDy kto odkláda Rok o wiétfzá rzeczą mówiáfć/ iż w práwie innym mial o wiétfzá rzeczą fpráwę: ma mu bydz dáná tá zwloká o wiétfzá rzeczą. *SarnStat* 767; A ten Rok o wiétfzá rzeczą práwo poftápolité wykłáda: gdy ná tenze czás w innym fjadzié ziemie którýkolewkie Królefstwá Polfkiego tegóz dniá pozwány ma Rok o wiétfzá fpráwę. *SarnStat* 768, 464, 767 [5 r.], 768 [5 r.], 769. ~

Szeregi: »artykuły albo rzeczą« (2): w którym [przywileju] ftoi: Iż [starostowie] tylko cztery Artykuły ábo rzeczą [quatuor dumtaxat *Articulos* *JanStat* 1091] fjadzić máią. *SarnStat* 665 [idem] 921.

»rzeczą abo káuzá« (1): [grzechy przeciáwko VIII przykazaniu:] KLamftwo y fálfz wfzelki. Fálfzywe fady y dekryty. Obróná rzeczą ábo káuzy niefpráwiedliwéy. *Lathar* 118.

»rzeczą i krzywdy« (1): Wynfich rzeczách y krziwdách thedi wedlye ftharego zwyczáiy y zachowányá poftánowiyacz bendzyecze *LibLeg* 11/133.

»rzeczą i (albo) persona(-y)« [szyk 1:1] (2): Tákowe wfzytki przyfyeگی máią być wedle fkazánia/ wedle záloby/ odmieniwly rzeczą y Perfony/ co ma być odmieniono. *GroicPorz* z, Cv.

»pozew(y) i (albo) rzeczą(y)« [szyk 2:1] (3): iż dla rozmnożenia ludzi/ y námmożenia rzeczą y pozwów/ iuz fié ták krótko roki odpráwować niemogá/ iáko przedtym bywáło *SarnStat* 1149, 755, 1163.

»rzeczą albo práwo« = *actio et lis* *JanStat*, *JanPrzyw* [szyk 2:2] (4): ále tákowy pozwány fwego práwá ábo rzeczą [litem aut causam *JanStat* 515] przed Sędzim/ którém tákowá rzeczą fjadzić przynáleży/ dochodzić má. *SarnStat* 566 [idem 771], 760, 771, 945.

»przá a(l)bo (i) rzeczą« = *controversia vel causa* *JanStat* [szyk *zmienny*] (3): iż ante prolationem sententiae to przed zkazaniem moze ftrona fwoyey prze ábo rzeczą popravovacz *ComCrac* 18v; *SarnStat* 791, 813; [jiz o takowej rzeczą ji prze, jáka to jest, nic nie opisano w statuciech polskich. *ListyPol* I (1535)/87].

»rzeczą(y) i (a, albo) sprzáw(-y)« = *causa et actio a. negotium* *JanStat* (6): *Leop* 2.*Mach* 4/48; niegodzié sie [...] fkazowáf rzeczą y fpráwy niewybacywly. *KuczbKat* 340, 210; Iż ácz niktórzy bráčia ábo sfioftry z brátem w dobrách oyczyftych fá od siebie rozdzielni: wfzákze gdy fié tráfi którém z onych bráciéy w rzeczą ábo w fpráwie około dziedzictwá [in *quaestione haereditaria* *JanStat* 560] mieé przeciáwko fobie Dekrét/ ábo *definitiva^m fententiam* [...] *SarnStat* 592, 42, 328.

»rzeczą i (albo) wyftpek« = *causa sive culpa* *JanStat* [szyk 3:1] (4): Tedy my [...] niz pozwánego do wieze wfádzicié vkwápiemy sie/ będąmy fié pytáf [...] y mámy wiédzicié/ [...] práwdfziwé polozenie rzeczą y wyftpku [positionem rei, culpa *JanStat* 589] *SarnStat* 506 [idem 711, 933], 264, 711, 933.

Jako ostatni czlon we wsfóprzédnym połączeniu dwu- lub wieloczlonowym: »i (albo, tákze) in(n)e (a. insze) (tym podobne) rzeczą« (7): *ZapWar* 1527 nr 2351; *LibLeg* 11/10v; W Spráwie kthora fye ná Perfonę wfciága o dług/ o obietnicę/ ábo o którą inná rzeczą przynáleży ná Sędziogo/ áby przekonánego práwem napród vpomionáf/ żeby fkazániu dofyć czynil. *GroicPorz* cc4v; *RejZwierc* 141; IZ wiele fkarz przychodziło przed nász przeciáwko Pifárzóm Ziemiákim: iákoby oni od piánia/ y od kontrowerfy/ tákze od innych którýkolewkie rzeczą nád zwyczáy od poddánych nálfzych wyciágáli/ y pobieráli: [...] vftáwiámy [...] *SarnStat* 817, 321, 412.

6. *Zakres wiedzy lub umiejétności; dziedziá wiedzy, náuki; rzemiofto, sztuka; umiejétność nábyta, wykftálcóna; res Mącz, Modrz, Calep, JanStat; ars Vulg, Mącz, Modrz* (196): Bowiem nátrwálize y náftálize bywáią one rzeczą ktore w młodym wieku [...] w pámiéć człowicézá bywáią wláne *BielŻywGlab* n1b 13, n1b 8; lepyey yefi y pożytecznyey/ gdy dzyecyę fié myedzy nieyákyem zgmóádzényem drugich poćciwých dzyatek preceptorá dzyerzy/ á od nyego rzeczą przyftoyných y potrzebnych nábywa. *GliczKsiáz* K4v, K; *RejWiz* 185v; *BielKron* 9, 263; A w tym wfzyftkim rodzái rzeczą/ ktore ku ryckerkim czwiczeniom náleżą/ máfz twoie włáfciwé ftarfe/ ktorych máfz sfufznie [...] náfláadowáć *KwiatKsiáz* P, A2, N3v, Ov; *Polytropus*, Latine multimodus prudens, Mądry któri wiele rzeczą skofztowáf. *Mącz* 309a, 292a, 510c; *GórnDworz* X2v; że żołnierze kápáli fię w rzekách [...] nietylko dla omycia ciáłá z brudu y z potu/ ále też áby fię vczyli pływáf. Która rzeczą [Quae] iáko iefi potrzebna ná wojnie/ ci dobrze wiédzá/ ktorzi kiedy mieli bitwé z nieprzyáciélem przy wodnych mieyfách. *ModrzBaz* 111v, 109v; *Calep* 630a; *KlonFlis* A2v.

Zwroty: »ćwiczyé (się) itp., (wy)ćwiczony (a. poćwiczony), ćwiczenie w rzeczách(-y); ćwiczyé (się), ćwiczenie rzeczą; ćwiczyé do rzeczą, około rzeczą, ku rzeczą« [w tym: rzeczą ryckerkie itp. (23)] = *exercitatus in re Mącz, Calep; peritia artis Vulg; usus rerum Mącz* [szyk *zmienny*] (9:17:6;3:1:1:1:1); *GliczKsiáz* E8, L; *GroicPorz* ev; *Leop* *Judith* 5/27; *BibRadz* 1.*Mach* 4/7; *BielKron* 242, 261v, 268, 319v; *KwiatKsiáz* A4v, M3, N3v, N4, O; *Rudis rei militaris*, Niećwiczony w żołnierskich rzeczách. *Mącz* 359c, 14c, 262b, 510c; iż v ádnego Krześciánfkiego Krolá/ ták wiele czyftych

ludzi ná kupie nie naydzie/ á kthorzyby/ mimo Ricerfkie główne rzemieńflo/ ták ćwiczeni w rozmaitych rzeczach byli/ iáko ná dworze theraz páná náfzego. *GórnDworz* C7; W tych tedy rzeczach ktore mu przyłtoia/ niechay fie [dworzanin] ćwiczy *GórnDworz* E3v; *RejPos* 285; *RejZwierc* 160; iż młodź tá ktora fie ná wśi rodźi/ godnieyła ieft ku ćwiczeniu rzeczám Rycerłkim/ ktora [...] przywykła/ Slońcu/ wiátru/ [...] y włzey niewczefności *BielSpr* 2, b4, 3, 3v; *RejPosWstaw* [41³]; *BiałKaz* I4; *CzechRozm* 252v; *PapPan* S, X3; *KarnNap* A2v; *ModrzBaz* 111v; *SkarŻyw* 290; Trimma – wkazdei rzeczi czwiczoni bywali, arcibiwaliecz. *Calep* 1086b; *KotakCath* B; A też tu iedno ná młodź Conflitucia fię Itánowi/ ktorem 30. lat iefzcze nie minęło/ aby fię ćwiczyli w rzeczach rycerłkich *GrabPospR* K4v, K2; *VotSzl* E4.

»rzeczy (na)uczyć (się), nauka; (na)uczyć rzeczam; nauka (a. uczenie), (na)uczony w rzeczach(-y); o rzeczach uczyć« = *eruditus in omnibus Vulg; res tradere Modrz* [szyk zmienny] (12:1:6;4:3:1): *FalZioł* V 51v, 53; gdi człowieká kto chce nyektorey rzeczy wczýć/ rychley młodego náuczý kthory yeft by wolk myękuchny niż yuż letnego. *GliczKsiąż* K2, K8, L, M6v, N5v, N6; *Leop Eccli* 42/8; iefli fie fyn vrodzil/ [amazonie niewiasty] zabiły go: á iefli dziewczká wczýły iá/ nie piáć áni kądziele przáść/ ále Rycerłkim rzeczám *BielKron* 297, 21, 56; *KwiatKsiąż* H3v marg, H4; *Mącz* 298d; W káždy iney rzeczy [...] náuká/ y miłtrz náleść fie może/ ále czo fie thycze trefności/ wtey iáko náuki/ thák y miłtrzá nie máfz [...]; bo fie s tym człowiek vrodzić muśi *GórnDworz* N7v, E6; *RejZwierc* 78v [2 r.]; *BielSpr* 2 [2 r.], 10, 13v; [lepiej, aby działki] wczýły fię tych rzeczy [eaque ab illis discerentur]/ kthoreby im pomagály do cnoty/ y do prawdziwey prace/ pirwey niż do onych rzeczy/ ktore ie nádętemi czynią. *ModrzBaz* 12, 15, 135; *GostGosp* 80.

»poznać rzeczy; poznanie rzeczy; rzeczy poznane« (1;1:1): *FalZioł* V 96; bo kto fie chce częgo wczýć/ ma [...] tego pilnye przystrzegáć/ áby rzeczy nyepoznánych nye myál zá poznáne/ to yeft/ áby fie dońtátecznye tego náuczýł/ y zupełnye tho wyrozumýł coby chęyal rozumyć. *GliczKsiąż* I5v; ku poznányu rzeczy potrzebá yeft czáfu y pilności. *GliczKsiąż* I6v.

»rzeczy umieć, wiedzieć, wiedzący; wiadomość, umiejętność, świadomy, wiadomy rzeczy; rzecz ma być umiana; wiadomość o rzeczach; w rzeczach umiejętny« [w tym: umieć a wiedzieć itp. (3)] = *rerum habere peritiam, cognitio a. notio a. scientia rerum Modrz; res scire Calep* [szyk zmienny] (12:3:1;17:4:3:1;1:1:1): *BierEz* B2v, E4; Przy ranach: troiaka rzecz ma być vmiana, kthore fą barzo potrzebne. Napierwíza: ciało dobrze naprawić. Drugie: ciało moczone wczynić. Trzecie: poznać iako fie rana ma ku richlemu zgoieniu. *FalZioł* V 99v; *GlabGad* A5; żadney wiadomości o rzeczách ten człowiek nye może soby nabyć álbó náfpizowáć/ ktory fám tylko w kące myęfzka/ nye máyąc [...] towárzyftwá z ludźmi. *GliczKsiąż* L3, L3, N2v; *OrzRozm* Dv; *BielKron* 413; *KwiatKsiąż* K4, O3; Si copia rerum instructus fueris nunquam te deficiet oratio, Iefli wiadomość á vmiejętność wiele rzeczy będziefz miał/ nigdyć nie zeydzie ná słowiech. *Mącz* [269]d, 203d; *OrzQuin* T; iż Dworzánin ma być dobrym zapáfnikiem/ dobrym gończhá/ y wiele inych dobrych rzeczy vmieć ma: iákożbym ia tego wczýć mogł/ gdyż tego fám nie vmiem? *GórnDworz* E5v; [dworna pani powinna] mieć wdzięczność w tym wżytkim co pocznie: mieć dobre obyczáie: vmieć niemáło rzeczy: mieć dowcip wielki: [...] *GórnDworz* V7v; ábowiem zbytnie rzadko rozum/ á vmiejętność przed láthy przychodzi/ zwláfzczá tych rzeczy/ kthorych fie człowiek dofwádfzeniem wczý *GórnDworz* Kk7, I2v, K3v, X2, X2v, X4 (11); *BielSpr* 26v, 28v; áby náfzi ile być może/ żołnierze woynę służyli/ niżliby poltronni mieli być przyzywáni: by iedno tácy byli/ żeby wždy rzeczy rycerłkich nieiáko świadomi byli. *ModrzBaz* 110v, 6, 9, [16]v, 112, 115, 116; *Oczko* A3v; *Calep* 244b, [104]a; *GostGospSieb* +2; Bo cóż fie zda/ áby fie mnię zęysć mogło/ iáko mnie Szláhcicowi profłemu/ człowiekowi dowcipu máłego/ máłą rzeczy wiadomość máiąc/ przed tobá Królem Wielkim [...] o woynie rzecz mówić? *OrzJan* 72, 57, 59.

Wyrażenia: »w rzeczach(-y) biegły, biegłość, doświadczony, doświadczenie; biegłość rzeczy« [w tym: biegły a doświadczony (2); *rzecz rycerska itp.* (25)] = *in rebus experiens Vulg; ars in re, exercitatio rerum, peritia a. peritus rei Modrz* (28:9:5:1;2): *BierEz* L3v; a ci wżyścy [lekarze] choc iako ludźie mądrzy i w fwyi rzeczy biegli/ wżyftki znaki wedle nauki fwoiei między sobá wváżyli/ wżakże ifz niemoc nad ich náukę byłá/ [...] co znim [Franciszkiem Spierq] począc/ nie wiedzili. *MurzHist* E2, Rv; *Leop* 2.Mach 8/9; YAn fiedmnały był ná ftolcu Papielkim dzyefięć lat y sześć miefięcy/ then był człowiek wczony/ á w Rycerłkich rzeczách biegły *BielKron* 175; PRzemyflaw álbó Lefzko pierwży/ mąż biegły w rycerłkich rzeczách dofwádfzony/ był [...] ná Monárchiá Polłką wybran *BielKron* 341, 83, 120v, 151, 160, 161 (16); *Eloquentia. Ciuilis scientia. Eft quae uerfatur circa ea quae ad adminiftrandam Rempub: pertinent. (marg)* Náuká álbó biegłość w mieyfłczkich rzeczách. (–) *KwiatKsiąż* H3v, B2, C2v, C3 [2 r.], O3v; *SienLek* 35; *GórnDworz* B7, D, li2; *MycPrz* II B3; A ieft iych między nimi wiele/ ktorzi pámięćiájąc ná przodkow fwoich meftwo/ rádziby fię też biegłościá rzeczy woiennych [artibus bellicis]/ gdyby fię tráfiłá iáka długa woyná/ osławili. *ModrzBaz* 103v, 4v [2 r.], 9, 74, 109v, 111v, 114v, 128; *SkarŻyw* 206; [Jan Tarnowski] Spráwiedliwość/ y prawdę/ iáko żyw miłował/ Y nieprzyaciętelowi wiáre rad záchowál: W przyiáźni raz záczęty zawždy trwał ftatecznie [...]. Przy tákich cnotách/ wielka w rzeczách biegłość byłá *KochTarn* 74; *GrochKal* 20.

»rzecz lekarska« = *medycyna* (1): Pollens medicina Hipocrates, Przemozny w rzeczy liekárskiej Hypocrates. *Mącz* 308b.

»prawne rzeczy« (2): Nád to dawno Niedzwieckim tá cnotá ieft miłá/ Ze w Rycerłkich y w práwnych rzeczách fą ćwiczeni *PapPan* X3, Ev.

»rzeczy przyrodzone« [szyk 3:1] (4): To w rzeczách przyrodzonych miłtrzowie rozumu przyrodzonego pifzá. Krzyfztał gdy będzie powiefzon ná fzygi idácz fpać/ thedy złe fny precz odpádzá *FalZioł* IV 51v; *MurzHist* Rv; Mageia, Vmiejętność przyrodzonych rzeczy/ doskonála mądrość. *Mącz* 203d, 298d.

»rycerskie, wojenne, waleczne, żołnierskie rzeczy« = *bellicae res Vulg; Mącz; res militaris Mącz, Modrz; ars pugnae Vulg; bellum PolAnt; arma, ars belli a. bellica a. bellandi, militia Modrz* [szyk 41:35] (58:10:6:2): Po fmierci Otomanowey náftál iego fin Archanes w chciwołci panowania y wfmiálołci oyczu podobien/ ale w rzeczách walecznych daleko fprawnieyfy. *MiechGlab* 65; Ná thego [Grakusa, później nazywanego Krakiem] fie wżytcy iednoftháynymi głofy zezwolili/ áby ich był przelożonym/ bacząc go być ná wżytkim godnego/ ták w Rycerłkich rzeczách/ iáko w gofpodárftwie. *BielKron* 340v, 9, 101, 145v, 153v, 158v (11); *KwiatKsiąż* O3; *Mącz* 399b [2 r.]; Iáwna rzecz ieft wżemu fwiátu Rzymiány być męże fprawne/ ftále/ ftawne/ wazne/ ták w Rycerłkich rzeczách iáko y w inych *BielSpr* 46, 1v, 2, 10; *PapPan* Ev, Y4; *ModrzBaz* 110, 110v, 130v; *Phil* O3; *OrzJan* 63; *SarnStat* 434, 706. Cf »ćwiczyć w rzeczach«, »w rzeczach biegły«.

Szeregi: »(tak) rzeczy i (albo, jako) nauki« [szyk 4:2] (6): *GliczKsiąż* N2v; [matka Achillesa] dáłá go chowác ná gorze Peleo brátu fwoiemu Chironowi/ ktory go wychowál y náuczýł rozmaitym rzeczám álbó naukom *BielKron* 56; CEfárz Alexánder mąż dofwádfzony/ ták w rzeczách Rycerłkich iáko w náukach. Ten wpadłá Rzeczpołpolitá záfię nápráwił. *BielKron* 151, 101, 184; *KwiatKsiąż* N3v.

»rzeczy i postępk« (1): [Marius] yżeby fyna fwego wrycerłkich rzeczách y postępkach więzwiczył/ ná káždy dzień z młodzięczyki wpole wyiezdzał *KwiatKsiąż* O.

Jako ostatni człón we wśpólrzędny m polłączeniu dwu- lub wielozłónowym: »i (albo) in(n)e (a. wśytki) rzeczy; i inych wiele rzeczy« (6;2): NÁpierwey Barwierz wżelki: Ma poznać przyrodzenia ziół, Y wżytki rzeczy ktore fą potrzebne k tey nawcze *FalZioł* V 96; *GroicPorz* ev; tego [Merkuriusza] zá bogá kupieckiego mieli/ ktory ná ten czás ludzi náuczýł frebrá fprawowáć/ kupczyć/ liczy

wiedzieć/ piśać/ y inych wiele rzeczy. *BielKron* 21, 4v, 9, 319v; *GórnDworz* E5v; Owłzem fie ich włzędy więcej náyduye/ ktorzy namylnie młodź od prawdziwey wiary á chwały Bożey odrywają/ [...] á wołá ie éwiczyc/ álbo w rzemiołach/ álbo w zbytkoch/ álbo w roskofzy márney á obźárftwie/ álbo ku żołnierftwu naiemnemu/ álbo w inych rzeczach tym podobnych. *RejPosWstaw* [41³].

7. *To, co ktoś uczynił (a. powinien uczynić), czego dokonał: czyn, uczynek, postępek; zachowanie się, postępowanie; czynność; efekt działania: dokonanie, osiągnięcie, dzieło; res Miecch, Vulg, Mącz, PolAnt, Modrz, Calep, JanStar; opus Vulg, PolAnt, Modrz, Cn; verbum Vulg, PolAnt; sermo Vulg; opera Modrz (760): BierEz H2; Iachanie na wojnę, ma bydz ftarym obyczajem wStatuczie opyłanym [...]. Aby kazda rzeć placzona byla wedle przywyleyow y conflitucy Krolia Iagiela ConPiotr 32; Bo młodocz beż rozumu kto iá na łzrot pułci Kaźdey rzeczy fwowolney człowika dopułci *RejJóz* E4; *MurzNT* 56; *LubPs* X3v; *BibRadz* 3.Esdr 4/32, *Apoc* 2/19; *BielKron* 82, 225, 410; *KwiatKsiąż* P2v; *OrzQuin* M2; *SienLek* 44; *GórnDworz* D5, Cc6, Dd4, Ii4v; *RejPos* 72, 130, 257; święty Ambroży y Augułtin powieda/ iż tym zákazánim cudzoloftwá wftytkie rzeczy nieuczciwe y niewftydliwe fá zákazáne *KuczBKat* 320; *RejZwierc* 87, 149v; *StryjWjaz* C2v; Ale gdy dobrze czyniąc bywacie trapieni: á przedftę to lkromnie cierpićie: tedy tá rzecz iest przyiemna v Bogá *CzechRozm* 233, 239v, 248v; Bo częfto się to trafia/ iż co kto raz nierozmyślnie wyrzeće/ tego nápotem vpornie broni. Ktora rzecz [Quod] ácz w kaźdey ofobie iest przygány godná ále naywięcey w ofobách czelniefzych *ModrzBaz* 26v; boy się Bogá/ ktory pomni y słuźne y niesłuźne rzeczy [memorem fandi et nefandi]/ karze złość/ á nágradza zapłátami dobroć. *ModrzBaz* 29; Bo przez zasługi one **rzeczy** [ea] máią być rozumiane/ ktoremi czyiá cnotá/ ábo mełtwo bywa obiáśnione w czynieniu dobrze ábo łamey Rzeczyppolitey/ ábo rzeczám pewnych ofob. *ModrzBaz* 71v, 23, 25v, 65v, 83; *SkarŻyw* 293, 508, 580; *CzechEp* 164; *WerGość* 204, 228, 255; *PudlFr* 75; *ZawJeft* 35, 39; *Calep* [859]a, 987b; *KochFrag* 49; [cesarz turecki] wié/ że mu żadný rzeczy niewolno/ czego mu fzábla wálzá niepozwała. *OrzJan* 6; *LatHar* 188 [2 r.], 191 [2 r.], 324; A káźda rzecz co przeciw fumnieniu iest, grzech iest. *WujNT* 570 marg, *Rom* 6/21, s. 827; *WysKaz* 10; Nie ludzkie to fpráwy/ ferce odmienić y wiárę w nie wlać/ y ná trudne á niepodobne v ludzi rzeczy kogo nápowić. *SkarKaz* 241b.*

rzecz czyja, czego [= kto uczynił] [w tym: G sb i pron (9), pron poss (7), ai poss (3)] (19): Bacz tu wdzięcznoftz tego człowika [ślepego uzdrowionego przez Jezusa]/ flucháy iako opowiedá rzecz pana Iezusowę/ naprzeciw żydom niewiernym *OpecŻyw* 64, 191; y poczał fie Allexender nad Philipa oycza fwego podnofić, á rzeczy fwych wielgość rozważáć *BielŻyw* 104; *MurzHist* D; *KrowObr* 204; Wielmoźność chwały swiátości twey [Panie] opowiadać będą: á dziwne rzeczy twe wylláwiáć będą. *Leop Ps* 144/5, *Ier* 44/9 [5 r.], *Hebr* 11 arg; [Amelsuita] s fynem swoim Attálarykiem rządzila páńftwo Rzymkie/ wiele złych rzeczy oycowkich nápráwiła. *BielKron* 162v, 65, 220v; *BialKat* 163v; *CzechRozm* 100; *CzechEp* 180; *ActReg* 159.

W przeciwstawieniu: »słowa ... rzecz« (I): Kryftus Syn Boży niepatrzył ná flowá y pocałowanie Iudařzowo: ále patrzył ná rzetz iego/ przeto mu też [...] ták odpowiedział. Przyiacielu ku tzeumus przyzedł? *KrowObr* 204.

Zwroty: »rzeczy (A) broić [= dokonywać]« (I): Słyffeli theż o bitwách ich [Rzymian]/ y o dzieiach ich kthore mocnie/ á meźnie czynili w Gáláciey/ [...] tákże theż co czynili co zá rzeczy broili [quanta fecerunt]/ w ziemi Hilzpańkicy *Leop* 1.Mach 8/3.

»rzeczy czynić« = przynosić efekt, działać w jakiś sposób (o substancji leczniczej) (I): Mozg iego [koguta] z winem wypity/ wftytkie morzenia oddala/ y wiele infzych dziwnych rzeczy czyni. *FalZioł* IV 18d.

»rzeczy (G) dokaz(ow)ać, dokazanie« = opera perpetrare *Vulg; rerum administratio Modrz* [szyk zmienny] (6:I): *Leop* 1.Par 11/22; Drudzy záfię chytrzeyfzy chcą dokázáć rozumem swoim

niepodobney rzeczy/ to ieft/ kámién Filozowfki [...] słyżye ze czte-rzech żywiołow miernych *BielKron* 26; *ModrzBaz* 51v; Dokázowaleś wálzá kró: M. rzeczy tákich/ iákich przed wálzą kró: M. w Polfcze álbo málo/ álbo żaden *OrzJan* 93, 61, 66; *LatHar* 627.

»rzecz(y) (po-, u)czynić, (u)działać; (u)czynienie (a. uczynek) rzeczy; (u)czyniona(-e) rzecz« = dokon(yw)ać czegoś, (z)robić coś; postąpić (postępować) w jakiś sposób, zachow(yw)ać się jakoś; rem facere *Vulg, Mącz, PolAnt, Modrz; verbum facere Vulg, PolAnt; res gestae Modrz* [szyk zmienny] (167:12:5:4): A więc ty takie vftá małz/ Iż dwoię rzecz imi działáł: A bárzo łobie przeciwná/ Gdy chceř gorącą y zimną [tj. dmuchasz, aby ostudzić gorące i chuchasz, aby ogrzać]. *BierEz* S3, C2, I2; *OpecŻyw* 11, [34]v; *PatKaz* I 4; *PatKaz* II 72v; *HistJóz* D2; *MetrKor* 46/118; Ktore rzeczy frotne fá czynić, o tich też y zle iest mowić. *BielŻyw* 42, 170; Chwalcie pana boga kthori wielmoźnie rzeczy czyni w ludu Ifraelskim *WróBŻołt* 67/35; bo yefly yedny będą czinicz yedne rzecz a drugim fye to niebedzie podobalo tedj [...] *LibLeg* 11/43, 10/122, 11/18v; *RejJóz* C; [Aleksander mówił do Filipa:] ales niegodná rzecz wczynił [Indigne autem egisti] iżes chciał twego miecza na mię dobywáć. *HistAl* B3; *KromRozm* I N4v; *MurzHist* Bv; *MurzNT* Mar 7/8, 218v marg, *Ioann* 7/4, 13/17; *KromRozm* II d2; *DiarDop* 103; *LubPs* Q3v, Z2, cc5v, gg; *KrowObr* 59, 73v; Nie będzieł mieć w worku rozney wági więthłá ábo mnieyflá: áni poftoi w domu twoim korzec więthły ábo mnieyfly. [...] Abowiem brzydzi fie Pan Bog twoy tym kthory tákore rzeczy czyni [qui facit haec] *Leop* Deut 25/16; mamy nádzicie w Bodze/ [...] bo przykazań iego ftrzezemy/ y czynimy te rzeczy [ea ... facimus] ktore fie iemu podobáią. *Leop* 1.Ioann 3/22, *Ex* 9/4, *Lev* 8/36, *Num* 1/54, 16/28, 30 (34); *BibRadz* Gen 18/25, 1.Reg 6/6, *Is* 25/1, II 12a marg, *Rom* 3/9, 2.Petr 1/10; *OrzRozm* B; Słyżáć to Gábáonitowie/ ktore rzeczy lozue poczynił nád dwiémá miáfty/ iż żadnemu nie przepuścił ták ludziom/ dzyeciom/ iáko dobytкови/ [...] vmyffili chytrze z nimi wzyáć fpokoyne przymierze *BielKron* 47v; Turecki Celarz rozgniewał fie/ poładzał [= uwieził] pofty: bacząc iż nie flufnzá rzecz wdzyálał/ [...] puścił ie bofo zebrałwzy flich wftytko. *BielKron* 394v, 8, 32, 42, 43, 46v (15); iż nie wftytki rzeczy godzá fie czynić/ ktorebyfmy łatwię [!] przes możność albo przifłęp mogli wykonać. *KwiatKsiąż* D2v, Fv; *Mącz* 149a; [pewien człowiek spowiadał się:] Iá práwi znam to zem iest grzeřzny/ ále polzczę rad/ y rad przebog dáię/ y w kofciele częfto bywám/ j kazánia rad fluchám/ y ine rzeczy czynię/ czego nie káždy czyni Krześciánin *GórnDworz* Q3v, Fv, Iv, L3v, Q4, Dd4 (9); *HistRzym* 48v, 54v, 95; *RejPos* 142, 150v; *RejPosWiec*³ 99; *BialKat* 153; *GrzegŚm* 7 [2 r.]; *KuczBKat* 35, 200, 290; *WujJud* 196; *BudBib* Gen 21/26, *Ex* 34/10, *Deut* 1/18, 17/5, 1.Reg 2/23 [2 r.] (13); *BialKaz* L; *BudNT* Mar 7/8, 13, *Act* 24/27; *CzechRozm* 105v; Toby też rzecz potrzebná wczynili [Operae precium fecerint] rodzicy/ gdyby wysławianiem cnoty/ á przypominaniem przykádow dawáli pobudkę młodem díatkam *ModrzBaz* 10v; Tych obyczáiów wieleby vftáło/ kiedyby káždy licźbę muśiał czynić y z czáfu ftrawionego/ y rzrzczy od siebie wczynionych. *ModrzBaz* 83, 1, 40, 59, 74v, 99v, 135v; *SkarJedn* 313; *Oczko* 9; *SkarŻyw* A3v, 59, 63 [2 r.], [223] [2 r.], 251 (11); *StryjKron* 375; *CzechEp* 411; *CzechEpPorz* **2; *WerGość* 255; *ActReg* 7, 137; Conspiratio – Zmowa, zprzilźżenie, do wczinienie nieiakiey rzeczy. *Calep* 248b, 670a, 1012a; *OrzJan* 95; *LatHar* 256, 324 marg, 689, 704; Iest też ięřcze y innych wiele rzeczy, ktore czynił [alia multa quae fecit] Iefus: ktore gdyby fię z ofóbná piśály/ tułże iż y fam swiát nie mogly ogárnáć ksiąg ktoreby fię piśáć mogly *WujNT* Ioann 21/25, *Mar* 5/19, 20, 7/8, 13, s. 155 (15); *PowodPr* 3; *SkarKaz* 121a, 352a, 457b, 581a, Oooo2v; *SkarKazSej* 660b, 671a.

»rzeczy (po)wazyć się« [szyk zmienny] (10): ábowiem kto miłue/ ftára fie vprzeymie/ áby go było przezcz miłowáć/ [...] owa niemáź ták frogiey rzeczy/ ktorey by fie nie rad ná káźdá godzinę powazył/ áby to iedno dał znáć/ iż godzien iest oney/ o ktorą fie ftára miłości. *GórnDworz* Bb6v; *SkarŻyw* 317; *CzechEp* 336; Moli-

tor, Qui aliquid machinatur, conatur, struit, aut efficit – Ten ktori fie wazi nieiakiereczci [!]. *Calep* 670a; Zadna ták fromotna rzecz nie ieft/ którýby fie on [tj. *pijany*] wftydził. Zadna ták fprofná/ którýby fie on nieważyl *KochPij* C2; *OrzJan* 6, 34; Otom ia niepráwości dofyć nábroił/ á ciebie [Synu Boży] ná mękę podáią: iam fie złych rzeczy wazył/ á nád tobą pomfły [zukáią *LatHar* 268, 333, 582.

»rzczy(y) sprawować (a. sprawić); rzczy sprawca, sprawowanie; rzczy(y) sprawiona(-e) (a. sprawowane)« = *dokon(yw)ac* (*dokonanie*) *czegoś*; *res gerere Mącz*; *operis perfectior Modrz* [szyk *zmienny*] (34;2:1;3): *BartBydg* 25; *WróbZolt* 97/1; ábowiem to ieft Bog/ ktorý fráżliwie rzczy fprawuie *RejPs* 113, 29, 60v, 67v, 120v; *SeklKat* P2v; *RejKup* Bb; Krolu Alexandrze/ obftfzeby chwały o thobie pířany być mogly nizli wczynił Homerus o tych ktorzy miało zburzyli Troiańskie/ ábowiem wiefze rzczy twych czáfów [prawuiefz [maiora ... *perfectisti*] nizli oni. *HistAl* Dv, D5; *HistAlHUNG* A4; *LubPs* Lv, P6, Q4v; [Rzymianie] ná iey [bogini Flory] pámiątkę fprawowali raz do roku kiedy wmarła Floralia a deflorando/ niewftydliwe rzczy fprawuiać iáwnie po vlicách ku iey chwale á pámiąte/ máiąc to łobie zá odpułty. *BielKron* 24v, 317; *KwiatKsiąż* A; *Mącz* 177d; *GórnDworz* Z3v; *RejPos* 16, 130, [279], 304, 305; *KuczBkat* 430; *RejPosRozpr* b4v, c; *BudBub* 3. *Esdr* 1/32[33]; Ktorą wąpłiwość iefli mi z fercá wymiefz/ á mnie to iż teraz Chriflus kroluie pokażefz/ [...] wierz mi że nie ladá rzczy fprawifz/ y mnie z błędu ieflibych błędził wywiefziefz. *CzechRozm* 182v, 56, 202; *ModrzBaz* 23; *StryjKron* 145; *LatHar* 65, 203, 443, 476, 484 *marg*; *SiebRozmysl* F4.

»rzczy stroić; rzczy się stroją« (3;1): *LibLeg* 11/167v; Swátoboy fyn Swátopłuhow [...] gdy zořtał krolem Moráwřkim/ poczał być płochy á dziwne rzczy ftróić/ ták że vbil bířkupá s. Metodiufá/ iż go ze mřzą do nieřzporu nie czekał. *BielKron* 322v, 416; Aż potym kęř nádedniem dział fie vřpokoil/ Gdy ták z onemi worki dziwne rzczy ftróil. Bo ie [tj. *liczmany*] z iednego worká w drugi przefypował/ Więć rzkomo ieden wyiał á drugi zář [!] fchował. *HistLan* C3.

»rzcżami się wřlawić; sławny z rzczy; sława rzczy; sławne rzczy« (2;1;1;1): *Mącz* 248c; Iáwnie to fą rzczy káždemu/ ktoremie fie czne biáległowy wřlawily *GórnDworz* Bb6; Z dawná w Polřcže w Mieleckich domu ták fie miele/ Ze fie o fławne rzczy záwřdy kuřzá fmieie. *PapřPan* A4; *SkarřZyw* 46; *OrzJan* 76.

»rzczy(y) wypelni(a)ć; rzczy wypelnienie« = *dokon(yw)ac* (*dokonanie*) *czegoř* [szyk *zmienny*] (6;1): [Aleksander mówil:] O Iupiter boże nawyřłzy/ y dla czegoř dni moie w máłym czáfie pořtánówil/ řlufnoćby bylo ábych iefzcie dłuřzy byl řyw/ ábych wypelnić mogł wielkie rzczy [ut *possem adimplere magnalia*] o ktorých moy vmyřl myřlił *HistAl* M8v, I8; *Leop* Lev 8/5; *BielKron* 35v, 38; *RejPosWřstaw* [110²]v; [Bože] dayře řlugom y řlufebnicom twoim [...] zdrowie duřzne y cieřefne: áby [...] rzczy tobie przyięmne/ vprzeymá miłóřciá wypelniáli. *LatHar* 631.

Wyrażenia: »chciana rzczy« = *czyn zamierzony, lecz niezrealizowany* (1): Teř nam tego prawo brani chcianej rzczy řádzyc *RejJóz* H8.

»dobra(-e) rzczy(y)« = *bonum* *PolAnt*, *Modrz*; *rectum* *Modrz* [szyk 18:11] (29): *TarDuch* C5v; Zadna dobra rzecz niepoydzie bez zapłaty, takiez zadna zła bez pomfły. *WróbZolt* B7; *WróbZoltGlab* A3; *SeklKat* P2v; *OrzRozm* Q2v; [papieř Jan VI] wiele więźniow z niewolej wykupował/ kořcioły budował/ y inych rzczy dobrych wiele nápráwiał. *BielKron* 167, 79v, 168, 171, 174, 183v, 186v; Ábowiem wielom niedořtátek [!] ná przeřzkodzie/ ktorý wolny vmyřl (ku lepřzym á zaczniefřzym rzcżom vrodzony) pořytkom przimuřil řlufić. *KwiatKsiąż* F, Fv; *GórnDworz* Iv, Ee8; *RejPos* 142; *BiatKat* 66; *Grzegřřm* 7; A iż o tych rzcżách [tj. *co wolno jeřć w pořt*] řaden nápiřanego iákiego řolkázania nie zořtáwil/ znáć že iá Apořtołowie ná wołá káždego puřćili/ áby nie zboiáźni áni zprizmuřzenia dobrá rzczy czynili. *WujJud* 196; *BudBib* 1.Reg 26/16; *CzechRozm* 56; *ModrzBaz* 1, 6; *StryjKron* 692; *LatHar* 443, 689, 704; *PowodPr* 3.

»dla mocniejszej rzczy« = *dla więřszej skuteczności* (1): Opium/ pokrzyk/ korzeř pľinkowy [...] gdy iuř ty rzczy będziefz brał w lekarřřtwá/ bądz gich dwoie albo troie/ dla mocniefřzy rzczy przyłož řzafranu/ albo mierrri/ albo řtoraki řywicze/ albo zołci bobrowey. *FalZiol* V 99.

»(prze)dziwne, cudowne, niepodobne rzczy« [w tym: *dziwne i cudowne* (1)] = *cuda*; *mirabilia* *Vulg*, *PolAnt* [szyk 22:2] (20:4:1): *PatKaz* II 72v; Cantate domino canticum nouum, quia mirabilia fecit. Spiewaycie panu bogu piołnę nowá/ boć dziwne rzczy řprawil. *WróbZolt* 97/1; *LubPs* P6, Q4v, Z2; *Leop* Ex 9/4, *Iob* 9/10, *Ps* 144/5; Bo wam záprawdě powiefdam/ byřcie mieli wiáre iáko ziárno gorczyźne/ rzczećie they gorze/ Przeydři zřad tám/ tedy przeydrie (*marg*) iákoby rzekł/ nie podobne rzczy vczynicie. (–) *BibRadz* *Matth* 17/20, 1.Reg 6/6, *Is* 25/1; *BielKron* 46v, 139; *Mącz* 231c; *RejPos* 130, 150v; *RejPosRozpr* b4v; *SkarJedn* 313; *Oczko* 9; *SkarřZyw* 251, 311, 546; *WSzechmogący y wieczny Bože*/ ktorý řam dźwinyh y cudownych rzczy dokázuiefz/ rácz ópátryć řlugi twoie [...] duchem zbáwienney řáłki twoiey *LatHar* 627, 203.

»rzczy rycerskie, waleczne, bojowe, wojenne« [w tym: *rycerskie a bojowe* (1)] = *czyny, dokonania wojenne; res bellicae* *Mącz* [szyk 5:2] (3:3:1:1): Teř wřtáwil Likurgus pogrzeby przy kořciolech co pierwey w polu czynili/ ále napifu branił ná grobiech/ tylko tym ktorzy byli zani w rycerřkich rzcżách/ dopuřćil. *BielKron* 272v; *Gloriam armis reperire*, Chwały z rzczy walecznych dořtáć. *Mącz* 279b, 248c, 336a; *MycPrz* II D; gdyř řwiadomes wř iakoto dom rodowity [Łaszcżów], y iakoto ochotni Pacholcy, się wnim rodzá, dorzczy rycerskich *ActReg* 131; *OrzJan* 76.

»rzczy wdzięczna, miła« [w tym: *miła i wdzięczna* (1)] = *uprzejmořć, przystługa, zařtługa; res grata* *Mącz*, *Modrz*; *gratia* *PolAnt*, *Vulg* [szyk 8:2] (9:2): Rem gratam mihi feceris, Vcziniłby mi rzczy wdzięczną albo záchował by mi fie tym wielmi. *Mącz* 149a; *WujJud* 238; *BudNT* *Act* 24/27; A ták miłownicy náuk/ choćiaby teř řadnemi dořtoieřřtwy nie byli obdárzeni/ niech wiefzá/ że rzczy Bogu bárzo wdzięczną czyniá/ gdy fie ábo Religiey/ ábo zřmářdzeniu łudži dobre przystługiá. *ModrzBaz* 135v; *CzechEpPorz* **2; *ActReg* 137; *LatHar* 256; A chcąc Felix rzczy wdzięczną řydom vczynić [gratiam praestare]/ Páwłá w więźzeniu zořtáwil. *WujNT* *Act* 24/27, *Act* 25/9; *SkarKazSej* 671a.

»wielkie(-a) (na)więtsze, niemála rzczy(y)« = *magnae (maximae) res* *Miech*, *Modrz*; *maiora* *HistAl*, *Mącz*; *magna* *Vulg*, *Cn*; *magnalia* *HistAl*; *altiora* *Mącz*; *res grandis* *PolAnt* [szyk 55:4] (58:1): *OpecřZyw* 11, [34]v; *PatKaz* I 4; *PatKaz* II 32; *BielřZyw* 145; Głos řrapotliwy á wyłoki iákoby kwintá řpiewał řzawionuie [!] człowieka, chciwego na wielkie rzczy ale nie fortunne⁸⁰ *GlabGad* O4; *MiechGlab* 66; á on [Bóg] dawřly wmoc nam wřlytki ziemłkie pořytki/ iefřce nas ná więźřłe rzczy przelořzył *RejPs* 96v; *HistAl* Dv, M8v; *HistAlHUNG* A3v; *LubPs* Lv, cc5v; *Leop* *Iob* 9/10, *Ps* 65/16, *Mar* 5/19, 20, *Luc* 4/23; Iozephus řyd o Pánie Kryřřtusie piřał: Był czáfu nářzego mąř ieden mądry Iezus/ iefřim go ia godyen miánowáć męřem/ bo wielkie rzczy á dziwne czynił *BielKron* 139, 79; *KwiatKsiąż* A4, B4; Ad maiorá nos natura genuit, Ku więřřim rzcżam nář vrodziło przirodzenie. *Mącz* 145d, 177d, 204c; *GórnDworz* Z3v, Z5; *RejPos* 304, 305; *RejPosWiecz*³ 99; *BudBib* 1.Reg 12/16, 24; *BiatKaz* L; *CzechRozm* 105v; *ModrzBaz* 23, 51v; *SkarJedn* 313; *SkarřZyw* A3v, 63 [2 r.], 251, 317, 478, 497, 518; *StryjKron* 375; *CzechEp* 411; *KochFrag* 43; *OrzJan* 61; *LatHar* 65, 476; Y prořil go on mąř od ktorego wyřzli byli czáři/ áby byl przy nim. Ale go Iefus odpráwil/ mowiac: Wroć fie do domu twego/ á opowieday iákoć wielkie rzczy Bog vczynił [quanta tibi fecit]. *WujNT* *Luc* 8/39, *Mar* 5/19, 20, *Luc* 1/49, 8/39; *SiebRozmysl* F4; *SkarKaz* 352a; Vwielbiay/ práwi [Maryřa]/ duřzo moiá Pána [...]. Ižeř weyřzał [Bože] ná podłóř niewolnice twoiey/ y dla tego řlawić mię wřlytkie narody będá. Ižeř mi wielkie rzczy vczynił z mocy twoiey. Vczynileř mię mátká řyná twe⁸⁰/ Bogá mego. *SkarKaz* 581a [przeřład tego řamego tekřtu *OpecřZyw* 11, *RejPos* 304, *LatHar* 65, *WujNT* *Luc* 1/49, *SiebRozmysl*].

»zła(-e) rzecz(y)« = *grzech, przestępstwo, niegodziwość; malum Vulg, PolAnt, Modrz, Cn; crimen JanStat* [szyk 52:8] (60); pani wrzuciła otzy fwoie ná lozefa/ y rzekła mu fpi femna/ on [...] rzekł do nyey/ oto pan moy [...] wlfyto co ma dał mi wmoc moię krom cyebye ktoráż żona iego/ á iakoż ia mogę tę złą rzetz vtzynitz á zgrzełytz náprzetziwko pánu memu *HistJóz A3; TarDuch C5v; WróbZolt B7; RejPs 106v; KromRozm I N4v; MurzNT 218v marg; GroicPorz kk3v* [2 r.]; *KrowObr 73v; RejWiz 76; BielKom G2*; A rozgniewawfły fie Pan ná lud Ifraélki/ wodził go po pułczyży czterdzięci lath/ aż wyginał wlfytek on narod/ kthory czynił zle rzeczy [fecerat malum] przed oblicznością iego. *Leop Num 32/13, Iudic 6/1, 2.Reg 12/9, 4.Reg 21/2, 11, 2.Par 36/9 (19); BibRadz Rom 3/9; OrzRozm B*; żadna rzecz zła dobrym fie odpłacić nie może/ rozlewce krwi ludzkiej nie długo fie zbęda ná zyemi. *BielKron 114, 8, 86v, 100v, 162v, 166, 248v*; bym fie ia czuł być/ tym tak ofobnym Dworzániniem/ iákiego ci pánowie wymálowáli/ [...] tho ieft rzecz pewna/ iżbym go [swego pana] nigdy nie wodł/ ná rzeczy zle/ á fzkodliwe *GórnDworz Ii2, Iv, Q4; BialKat 163v; GrzegSm 7; WujJud kt; RejPosWstaw* [110²]v; *BudBib Deut 17/5, 1.Reg 2/23, 2.Esdr 13/7; ModrzBaz 6, 99v; SkarŻyw 413, 490; StryjKron 692*; Ithaká rodzi kámién/ á ludzi fitaloné/ Do wfzytkich ná świecie złych rzeczy fpofojoné. *GórnTroas 65; LatHar 268; WujNT Rom 3/8*; PRzydawa fie to/ iż gdy niektórzy o nieiákie zle wczynki albo wyfłepki [...] bywáią wyzwáni/ tedy álleguią Pány albo fwé przelozoné: iż zá wládzá y rokázániem fwych Pánów/ albo przelozonych tákowych złych rzeczy y wyfłepków dopuścili fie *SarnStat 580, 583*; Więc fie jeden w chytróści ná drugiego fádzi: Y ná złą rzecz rad ofzult fgarzowi poradzi. *KlonWor 8*.

Szeregi: »rzeczy i postępk« (1): iż [*Jan Szlejdán*] miał do siebie ty wády: iż rad fwá ftronę zdobył/ á fwych fektarzów zle rzeczy y poftępk rad fłodził *BialKat 163v*.

»jako rzeczy tak i słowa« (1): á iáko od rzeczy fprofnych/ tak y od słow [rerum ... verborum] nieuczciwych niechay ie hámuia [rodzice dzieci] biorąc od nich liczbę słow y fpraw wfzytkich. *ModrzBaz 10v*. [*Ponadto w przeciwstawieniu 1 r.*]

»uczynek albo rzecz« (1): Re recenti, Przi albo ná świeżim wczinku albo rzeczy. *Mącz 348b*.

Jako ostatni czlon we współrzednym połączeniu dwu- lub wielozlonowym: »i in(n)ych (a. inszych) (tym) podobnych) rzeczy wiele; i in(s)ze rzeczy« (13;6): *FalZioł IV 18d*; Abowiem opuścivfzy przykázanié bożé trzymácie wfławę ludzi/ iáko omywanie drzewianych fstatków/ i náléwek/ i infzych podobnych rzeczy takich wiele czynicie [*alia similia eiusmodi multa facitis*]. *MurzNT Mar 7/8; GliczKsiąż C3v; GroicPorz kk3v; [w Egipcie] iefli zlodzyeia wlápił kto kiedy kradł/ miał go wydać ná poſpolitá robotę/ tácy fypáli wály/ mury robili y ine rzeczy. BielKron 9v; [papież Martynus III] koſcioły budował/ vbogie nádawał/ y inych rzeczy dobrych wiele dzyálał *BielKron 174, 142, 167, 168, 186v; GórnDworz L3v, Q3v, Dd4; BudNT Mar 7/8, 13; ModrzBaz 14; [grzechy] Przeciwo Trzećiemu [przykazaniu]. ROBOTá w ſwięto/ bez gwałtowney potrzeby. [...] Nieprzyfłoyne fzfáfowanie ábo wżywanie Sákrámentow ſwiętych/ ábo ich wżywania długie odkładanie. Znieważenie mieſc ſwiętych/ przez przechadzki/ y infze rzeczy. LatHar 115; WujNT Mar 7/8, 13*.*

a. *To, co stanowi przekroczenie prawa (też moralnego, Bożego): przestępstwo, przewinienie, grzech, występki; wyrządzona krzywda, gwałt; crimen Mącz, JanStat; facinus Modrz; excessus JanStat (120)*: o kthore thy tho rzeczy o gwałth o nayasd domovy o rany o nasiejk o okrwawienie y otho wssythko czom widział dal vine Swientochowskim *ZapWar 1550 nr 2674, 1520 nr 2247, 1550 nr 2674; LibLeg 10/121, 11/90v, 134v, 182; ComCrac 18*; Nieczitami w ftarim zakonie áby oktorá yná rzeć tak frogo karał pan Bog lud zydownki iáko o Bałwophálftwo *SeklKat Ev*; Bo iuz čiżi grzechy yakye chceſ Iedno fię do liftu poſpieſ Każdą tam rzeć mianowáno Czo zać ma bycz wfłkrzinká dano Ieft tam koźdey rzeczy czena Czo a Culpá/ czo a Pena *RejKup t7v, x5v; MurzNT Luc 23/14; DiarDop*

99 [2 r.]; *LubPs O2; ZLoczyńca wedle Práwa niema być ná męce o więcej rzeczy pytan iedno o kthore ieft ofkárzon GroicPorz ii2v, v3, zv, z3; Leop 3.Mach 7/7; UstPraw A2v, Ev, G2* [2 r.]; *BibRadz Ez 18/10, Act 23/6*; W obozye gdy leżeli/ iáwne złoſci y niewfytliwye wczynki tákież opifftwá fami przelozeni czynili/ [...] w wannach fiedząc z nieuczciwymi fie niewiáftami oblápiáli iáwnie/ s chudzińá fie gwałtownie obchodząc [...]. Kthemu wiele iefzcze thákich rzeczy przewodzili kthore miánowác zle. *BielKron 398v, 173, 218v, 404, 423v, 458v*; poenaria actio, Skárgá/ fpráwa fádowna o rzecz karánia godna [!]. *Mącz 307d, 2a, 145a, 485d*; przeto záprawia ludzie w mordy/ w łupieftwo/ y w ine okrucieñftwá/ fłodząc im rzeczy tákowe/ nietelko vpominki/ ále poczciwofciá/ bo thego názywáią cznotliwym człowiekiem/ [...] ktho fie nálepiey obłowi. *GórnDworz Hhv*; Bo [*Pan Bóg*] o żadná ná fwiecie nie grozi rzecż frozey/ [...] iáko o lzy niewinne *RejZwierc 244v; RejPosWstaw* [21²]v; *BudBib 4.Reg 5/18; ModrzBaz 86, 86v; GórnRozm D2v*; Prawdac to quidem zem go nigdy malitiosum Ciuem nie znał in Rep: ale ambitio doſieła rzeczy ludzi przywodzi. *ActReg 101; LatHar 132, 316, 711; WujNT Mar 15/3, Act 22/30, 25/11*; GDy pan przeciwo Włodárowi/ ábo przeciwo innému fludze fwému/ o które rzeczy ábo krzywdy pytánie wczyni: tedy [...] *SarnStat 650*; A ták ábyſ fłanáł/ y zá wfzytkié rzeczy przerzeczoné [*pro praemissis omnibus JanStat 538*] y zá winy dofyć wczynił. *SarnStat 1248, 524, 604, 652, 701, 898*.

rzecz przeciw (naprzeciwo) czemu (2): *LibLeg 11/86*; Grzełá przelozeni fwieczci [...] [gdy] zbytkow niekarzá/ iáko fiá [!] zabyianie/ czudzoloftwa/ [...] y yne rzeczi przeciw temu [*IV*] przikázaniu Bożemu. *SeklKat H3v*.

Zwroty: »rzeczy dopuszczać się (a. dopuścić (się))« [*szyk zmienny*] (8): Gdy thedy každy narod náfládował poządliwofci fwoiey/ á dopuſzczáli fię dziwnych rzeczy [*mira agebant*] przed tobá/ gárdząc przykázaniem twoim. Tedyſ ná nie dopuſcił potop ná then czas *BibRadz 4.Esdr 3/8; BielKron 368; KuczKat 300*; bo fię żaden niegniewa ná onego/ ktoremu z ferá wfzytkiego dobrego zyczy: áni idzie iego rzeczy wydzieráć: y żadney fię rzeczy nieprzyſtoyney przeciwo niemu niedopuſzcza [*neque quicquam indignum in illum committit*]. *ModrzBaz 136; SarnStat 384, 901, 904, 925*.

»rzecz(y) (na-, z)broić« (5): *BierRozm 15; Leop Iudic 20/13*; Boć oná ieft bárzo fprofna/ á narodowi ludzkiemu fzkodliwa wolnoſć/ gdy kto popuſci wodze niesłufznem poządliwofciám/ [...] wiele rzeczy fwowolnie nád zdrowiem y máiętnoſciá vbogich ludkow broi [*multa ... agat*]: á tego y tym podobnych rzeczy wiele nábroiwłzy [*et similibus patratís*] chlubi fię rodem y máiętnoſciá fwá *ModrzBaz 72, 32*.

»rzecz(y) (po-, u)czynić, działać« = *facere verbum Vulg, PolAnt; facere rem PolAnt* [*szyk zmienny*] (20:1): *LibLeg 11/59, 168*; [*Piotr*] Powyedział yfch przed dwyema Nyedzielyamy [...] nocznim obicaziem 3 hellie vapna vkradł [...] Rzecz the czynil za namowamy Iyearthowfkiey y Czorki yey Maruchny *LibMal 1544/80v; Leop 2.Reg 11/27, 12/5, 6; [Turcy] ze wfzytkich ftron leżli do miáftá [Konstantynopola]/ lud od máłych do wielkich poſiekli/ koſcioły połupili/ ſwiąthoſci nieucúili/ y wiele rzeczy przeciw Bogu czynili *BielKron 251v, 65, 238v, 368, 418, 443v; BudBib Iudic 19/24, Jer 40/16, Ez 18/10; ModrzBaz 108v; CzechEp 325*; A iáwneć fá wczynki čiáłá/ ktore te fá: porubftwo/ nieczyfłofć/ [...] bałwochwálftwo/ czárowanie/ [...] roftryki/ kácerftwá: zazdroſci/ morderftwá/ piiáñftwá/ bieſiády/ y tym podobne. O kthorych opowiedam wam/ [...] iż kthorzy tákowe rzeczy czynia [*qui talia agunt*] kroleftwá Bożego nie doftapia. *WujNT Gal 5/21, Rom 1/32, 2/2, 3*.*

»rzecz popelnić« = *zgrzeszyć (tu: cudzołóstwem) (1)*: pan nyechce áby z nyuczciwofci yákyey myał lud ná fwýát wychodzić/ co thez pokazał [...]/ gdy onego fyná Dawidowego/ ktorego był Dawid doftał z żoná Vryállowá/ wthen czas gdy yá był wzyął/ y rzecz popelnil/ wmyfłnye s fwýátá wzyął. *GliczKsiąż B4*.

»rzeczy się ważyć« (2): [*poddani skarżá fię*] o nayafdi domowe. kthorich zahamowanv nyebaczi ye⁹⁰ Kro.m. ynfchey drogy

yedno abi syem granyczni dzyerzan bival [...] na kthorem y czy benda karany kthorzi fzye rzeczi thakowich vazicz fzymeyya *LibLeg* 11/182; *OrzJan* 113.

Wyrażenia: »rzczech gorąca, jawna« [szyk zmienny] = czyn prze-
stępczy ujawniony w chwili popełnienia: Lyczce, yawna rzecz ma-
nifestum factum *ReuchlinBartBydg* s6; A ma Woyth nałz, Bur-
mistrz [...] thim prawem Maýdęburkiem miefczan nałzich [...] ó
wřzeliakýe rzeczi rozne, wýelkie ý male, gorące, krwawe, ý ó
gwalty [...] fzádzicz *MetrKor* 1582 129/126.]

»mała(-e) (namniejsza), rowna rzecz(y)« [szyk 4:1] (4:1): *Lib-
Leg* 10/121; A ieřli ćię to obraża/ iż o małą rzecz v nas wiezłżą/
potrzebne ieřt takie prawo/ bo my [...] w podłem drzewianem bu-
dowaniu nałzem/ mańetności chowamy nałze/ do których iż zło-
czyńcy łatwy przyłtep/ przeto frogie o złodziejstwo karanie ieřt
połtanowione *GórnRozm* B4v; *GostGosp* 38; Ale choć który *fcho-
laris* albo Student/ [...] będzie o którąkolwiek rzecz/ bądź wielką/
bądź małą [*pro quocunque crimine, excessu, magno sive parvo
JanStat* 220]/ winowány/ przedięć iednák nie ma go śmieć żaden
imác albo trzymać bez flug Rektorowych/ y zopytawłzy go piérwý
o to. *SarnStat* 204; *PowodPr* 80.

»wielkie(-a) (więtsza) rzecz(y)« [szyk 4:2] (6): *LibLeg* 11/168;
wie IeM ze ci co mnie wiele y rzeczy wielkie wyrządźali zemto
mimo się puscil *ActReg* 85; *GostGosp* 38; A Piłat powtore go
[*Jezusa*] fpytał/ mowiac: Nie odpowiadafz nic? Pátrz iáko o wielkie
rzeczy ná ćię fkárżą [*in quantis te accusant Vulg Mar* 15/4]. *LatHar*
711 [*przekład tego samego tekstu*] *WujNT Mar* 15/4; *SarnStat* 204.

»zbytecznej(-a) (a. zbytnie) rzecz(y)« (7): A y panom biłczie
fwoym y ynfchim voyennem liwdziem prikazały zebi ony przez ten
czas zadnej zbitecznej rzeczi niepoczynały y samybiłczie ych od
tego powłczyagnely zebi panftw nałchemv od nych łzkod zadnich
niebilo *LibLeg* 11/92, 11/64v, 65v, 90 [2 r.], 141; Rycerftwu fwemu
dopuscił lupieftwá/ zbytkow wnątrzych [...]. Sam theż Loktek
dziewki y mężátki gwałtem ku fwey lubości pobierał/ y wiele zbytn-
nich rzeczy dopuścił y czynil *BielKron* 368.

*Jako ostatni człon we współrzędnym połączeniu dwu- lub wie-
loczłonowym:* »i (albo) in(n)e (a. insze, a. ine różliczne, a. tym
podobne, a. ktorekolwiek) rzeczy; i wiele (in(n)ych (a. inszych))
rzeczy« [*w tym: w sg* (3)] (10;5): *LibLeg* 6/118; *SeklKat* H3v; GDy
Miełczánin ná Gołćią/ albo Gołć ná Miełczániną o dług albo y
inne rzeczy żáłowác ma: Sędzia káždego dnia ku Sądowi powinien
być gotow *GroicPorz* m2, qv, l2, zv; *UstPraw* G; Lántgráv Sáłkie
Kfiążę y ich towarzysze/ żáłowáli fie ná Henryká Brunłzwickiego/
iáko on [...] czynil im łzkody/ takież fwym poddánym/ y wiele
innych rzeczy/ im nie znośnych wyrządźa *BielKron* 222, 65, 238v,
251v, 418, 443v; *GórnRozm* G2; Zydzi grzełzyli fłowem przeciw
fynowi człowieczemu/ kiedy gánili to co on czynil według czło-
wieczeńftwá: zowiąc go obżárty y pijánicą y przyaćielem grzełz-
ników: że obcował z grzełznymi/ y gwałcił Sobotę; y rzeczy tym
podobne. *WujNT* 51.

**b. Sposób działania, postępowania; środek do osiągnięcia cze-
goś; procedura, sposób załatwiania jakiejś sprawy** (219): *OpecŻyw*
37; *LibLeg* 6/117v; *SeklKat* X4v; *RejKup* h7v; *LubPs* O6v marg;
GroicPorz hh2; Iż niektorzy włádzniwłly chwalili węże nieme/ y
bełtye próżne/ wypuściłes ná nie wielkość niemych żwierząt ná
pomłte: áby wiedzieli/ że przez kthore rzeczy [*per quae*] człowiek
zgrzełł/ przez też y karan bywa. *Leop Sap* 11/17, *Is* 66/3; Abo-
wiem kroleřtvo Boże nie ieřt pokarm áni pićie/ ále fprawiedliwořć
y pokoy/ y wefele przez Duchá s. Bo który przez ty rzeczy [*in his*]
fluzy Kriřtułowi/ ieřt wdłużęzny Bogu/ y przyiemny ludziám.
BibRadz Rom 14/18; Wiele to opufzczam tych rzeczy ktoremi czárt
ludzi zwodzi z dopufzczenia Bożego *BielKron* 25v; Zaprawdę w
wielkiei fwobodzie grzełzenia/ trudno ieřt (ktora by rzecz bárzo
chwalebna była) fprawiedliwie żyć. *KwiatKsiąż* E; Laqueus etiam,
Wřzelka rzecz przez którą bywa kto zdrádzón/ řyđło. *Mącz* 184b,
130b; iżby [*dworzanin*] bárźiey miłował/ niż towarzyszył/ [...] god-
nieyfzym/ dzielnieyfzym/ hoinieyfzym/ fkromnieyfzym/ bączniei-

lyzm był niż on/ y pilniey przefłtrzezał tego/ áby prze iego przy-
czyne/ białagłowá we złe mniemánie nie przyłżłá. Toć fą te rzeczy/
ktoremi přędko Dworzánin w miłości wfkura/ á towarzyszyłá ná zad
zołtáwi *GórnDworz* Cc7; Y tych rzeczy/ lekko pokłáďác nie trze-
bá/ ktoremi Dworzánin może przyść do łálki páńłkiey *GórnDworz*
Gg7v, I6, O8v, Bb3v, Cc6; A tak nie máłz tey żadney rzeczy
ktoreby ten chytry mistrz [*tj. czarł*] nád nędznym człowiekiem
pokuřić nie miał *RejPos* 331; Ieřt też wypifánie iáko fie máią ob-
ráćác fthoiác w fprawie gdy tego potrzebá vkaże/ ále to fą nieprze-
pieczne rzeczy/ gdzie nie włzyłcy ná to ćwiczeni/ zwłáłczá iezd-
ny to s trusnością [!] przychodźi/ boby przez to iákie zámiełżanie
mogł wćzynić w woycze *BielSpr* 33v, 41v; *WujJud* 98v, 100v,
166v; *RejPosWstaw* 44v; A tak kiedy Staw buduiefz/ włzyftkich
rzeczy tych pilnuy iákómći tu náznáczyl *Strum* F, G2v; *CzechRozm*
172, 172v; *Aliudque cupido, Mens aliud fuadet* [...]. To ieřt/ Inřą
mi rzecz moy rozum/ á inřą gniew ráđzi *ModrzBaz* 7; A gránice
náłze niech będą iáko żołnierzmi/ tak inemi obrónami opátrzone:
ktora rzecz iáko vřłrafza fąřiády á zwłáłczá ná korzyść chćiwe/
możem bączyc po Tátárzech. *ModrzBaz* 103, 62 [2 r.]; przeto żad-
ney zgołá rzeczy/ ktoráfmy mogli być porátowani/ ozdobieni/ y
zboğáćeni/ dla nas [*Pan*] nie żáłował. *LatHar* 263, 328, 380;
WujNT 817; *WysKaz* 19, 32; Rzeczy przy łamym fąđdzie trzebá
záchowác: co *Formam iudicij* zowá. *SarnStat* 320, 160, 320, 1280;
iż fą cztery napřednieyfze řtuki tego dořtawánie dobr [...]: *Quae-
runtur enim bona, Clam, Precario, Precio, five dolo malo, vi, etc.*
[...] A wřázke te włzytkie rzeczy zářiádlý ná ofukániu *KlonWor
ded* **2.

I sg a. pl w funkcji okolicznika sposobu: »rzczeą, rzeczami«
= w jaki sposób, jak; *re Mącz, Modrz* (39:10): teraz wiedz pewnie
Skanderbegu/ iż ćie tym przymierzem włwił Machomet/ bo ćie
inaczezy pożyć niemogł/ iedno thák fwą chytrą pogáńłką rzczeą/
ábowiem gdy twoie fąřiady okoliczne pobierze/ ná ofátku fie ná ćię
rzuć *BielKron* 253v; bo oni [*Cyganie*] inřą fie rzczeą nieżywiá
iedno kradzieżá *BielKron* 262, 202v; Extinguere suam infamiam re
aliqua, Nieyáką rzczeą sławy fwey ráutowác enotliwym wzemkiem
złá sławę záğáćić. *Mącz* 416a, 374d; *GórnDworz* Cc6; każ nákar-
mić chárthá przy łobie/ á włoż nań iáką piękną obroź/ wřrzyłz z
iáką ochotą będzie fkakał około ciebie/ y cokolwiek im połczuiefz
bárzoby rad vgonil/ y káždą rzczeą z ochotą radćiby fie przyłżuyl.
RejZwierc 97; *ModrzBaz* 128; *SkarŻyw* 241; Rozum ludzki to po-
kázuie/ iż człowieczy żywořć nie może fię inřą rzczeą zápláćić
iedno żywořtem. *GórnRozm* E3; *GórnTroas* 18, 29; *LatHar* 580
marg; *KořakSzczęřł* C4; OKrętu nawáłnością od Bogá fpułczoną
tonácego/ oni Zeglarze w Prorocřtwie Ionáfowym dwiémá rzczeámá
rátowáli: Iedná/ rzeczy obćiążáiące wyrzucáiąc: Drugá/ tego kto był
winnym/ z towarzysłtwá fwegozbywiáiąc [!]. *PowodPr* 54.

~ *Zwroty:* »rowną rzczeą oddać« = *odwdzięczyć się, odpłáćić
tym samym* (1): [*mówi Arystoteles*] yłz nałzym rodzyczom rowná
rzczeą ych fluzby nyemożemy oddacz *PatKaz* I 5.

»rowną rzczeą się wychow(yw)ać (a. wychowawać)« = *żyć
skromnie, bez zbytków* (3): [*Mahomet mówił do swych rycerzy:*] ży-
wořá y ran łobie nieważycie/ máło fpićie/ bo przez podufzek/ rowná
rzczeą fie wychowáćie/ niewczelności wytrwáćie *BielKron* 255;
[*przodkowie nasi*] pićia rołkofznego nieználi/ rowná fie rzczeą
miernie wychowywáli. *BielKron* 333, 447.

Wyrażenia: »rzczeą cháziebną« = *po złodziejsku* (1): Iako ya
tho vyem y philip nyezabył volv gnyádego bładnego rzczeá cha-
zyebna *ZapWar* [1519] nr 2246.

»namniejszą rzczeą« (1): [*wiem*] że Wáłzá K.M. y od naniź-
fzych flug fwoich włzyřtko przymiełz/ ktoby fie iedno namnieyfzą
rzczeą W.K.M. chćiał przyłżuyc *SiebRozmyřł* [A2]v.

»nocną rzczeą« = *nocą, po kryjomu* (3): anym yemv wszył
trzech cop przezsz szyedmy groszy [...] dwv cop nogauicz șamsz-
ouich vasnoczy pulcopka Corda vasnoczy copy czapkj șary [...] obyczayem
șłodzyeyskyem y nocna rzczeá thak bog pomoszy. *ZapWar* 1523 nr 2296, 1521 nr 2270, 1546 nr 2621.

»tą (a. taką, oną) rzeczą, tymi (a. takowymi) rzeczami« = *w ten sposób, tak; his PolAnt, Modrz; hac re Mqcz (7:7): LibLeg 11/90; GrzegRóżn 14; KwiatKsiąż H3v; Hac re strenum se virum praebuit, Tą rzeczą męznym páchołkiem poštáwíl fie. Mqcz 420c; pokázuiąc fwą powfcięgliwość/ hoyne fercze/ y czyfste funnienie/ czym hnet/ wlytuki one ludzi/ [...] [Scypion] zwyciężył/ y zhołdował. Owa/ cze go by fnađz był moca/ á gwałtem/ nigdy nie fpráwíl/ tego iedną oną rzeczą [...] dowiódł y dokonał. GórnDworz Aa7; Ia mnimam powiedzial pan Kofiká/ że tymiřz rzeczámí człowiek záchowác fobie lálkę može/ ktoremí kniey przyřzedł GórnDworz Cc6, C8, K4v, O4, Bb5v; WujJud 202v; BudNT Hebr 9/21[23]; z ktorich [osób] iedni gładkością/ drudzy rodu zacnością/ drudzy bogáctwy/ álbo innemi iákimi ozdóbámí zálecác fie mogą. Temi wlytukiemi rzeczámí/ álbo káżdą z ofobná/ niefzczęfne dziewki bywáią polowione. ModrzBaz 54v; NiemObr 102.*

»žadną (in(s)z)ą rzeczą« = *w żaden (inny) sposób, niczym (innym); nec ulla re Modrz (11): A iesli by ssia dal pozwacz o tho zytho [...] tham ma stacz na pirwssym Roku iako na zavithym zadnym obycaziem niewymyslonym Roku sobie nieothkladaiąc ani niemoczą ani kazemim pozww ani Russenim Sądziego ani Stharosthy ani zadną rzeczą ZapWar 1550 nr 2676, 1549 nr 2662; MurzHist B3; iż žadną iną rzeczą wřpráwiedliwieni być nie možeme/ iedno fámą řczyřą lálką á dobrořliwořią Páńfką. LubPs H3; RejPos 4; KuczbKat 165; Kto chce pod Mořkwą Zamku dobywác/ žadną rzeczą rychley iedno ogniem gdy w fuchy Rok tráfi BielSpr 67; WujJud 96v; ModrzBaz 7v; že Turká przymięřza žadné nieutrzymáią/ že go žadna wiárá niehamuie/ žadną rzeczą przywieřć fie nie dá/ máiąc pogodę do wojny/ áby ią ná czás infzy odložýć miał OrzJan 87; SiebRozmyřl [A2]. ~*

Jako ostatni człon we współrzednym połączeniu wieloczłonowym: »i in(s)ze (wsztyki, tem podobne) rzeczy; i inszych rzeczy wiele« (2;1): wktorem pfalmie prorok wyfláwía/ zakon/ drogę zbáwienía/ fwiádecřwá pífmá/ przykázowanie/ řád y wřpráwiedliwienie/ řpráwiedliwořć/ prawde/ rořferzenie powieřćí/ y ine wlytuki rzeczy ktore řą iako řřezble ku duřfnemu zbáwieniu RejPs 175; ktore [znaki żołnierzom] dawáią ku potkániu/ y zářię ná odwrot/ ná řtánowanie obozu/ y ná ruřzenie z mieyřćá. A dawáią te znáki czářem słowy/ czářem trábieciem/ czářem teř infřemi znáki: iáko fchyleciem drzewcá ná dol/ záğářzeniem ognia/ y infřemi tem podobnemi rzeczámí [et his similibus] iáko gdzie iest obyčřay. ModrzBaz 111v; Bo poniewář to żołnierka iest rzecř/ y zářtánowić fie/ y ruřzyć fie ábo pořtápić/ y wderzyć ná nieprzyácielá/ y cofnáć fie ná zad/ y infřych rzeczy wiele [et alia] wedle czářu y mieyřćá umieć: tedyć [...] ModrzBaz 112.

Wyrażenia przyimkowe: »według sprawiedliwej rzeczy« = spráwiedliwie, mając na uwadze spráwiedliwořć (6): miely czy panowie waschí wěspolek znaschím Sandziakiem zgodzywfchí řlie według řpráwyedywej rzecři granycze polořicz. LibLeg 11/86; ábi ony wěspolek znamy tam zgodzywfchí sye czobi kolwiek bilo wlytho zebi ym to bilo powráczone wedluk spráwyedywej rzecři LibLeg 11/107, 11/21v, 83v, 86v [2 r.].

»w takiej rzeczy, w tych rzeczach« = *w taki sposób, tak (1:1): thedy takowe ziola s fiekáć á warem ie polać/ ale w takiej rzecři mařz polać czoby para niewychodziła FalZioł II 2a; WujNT 569 marg.*

á. *Sposób postępowania, środek zaradczy zalecany w konkretnych chorobach i dolegliwościach; zabieg leczniczy, kuracja (100): przed fámym zřezieniem ma Pani brzemienna lekky pochadzác zchyláiąc fie czeřto ku ziemi, iakoby czmo miała zbierác z ziemie, a potym pořtáwác y to czeřtho czynić/ abowiem takowe rzecři řpráwuią łącznieyřze/ y krom boleřci rodzenie. FalZioł V 19d, I 93b, V 27, 28, 31v [2 r.], 34, 69v, 70; tákże choroby/ ktoré to zářiadły wewnářz w przednieyřzych czeřřćách/ rzeczámí wláfnemi/ á tém czeřřćám fámym náležącými/ wypáđzác bęđziemy. Oczko 14; który czás w rok tym rzecřam nálepfzy [...]: iáko wřzyřtkim lékárřtwam którém žimá y kánikulá podeyřřřána/ ále řeřięń á Wióřná*

naprzyřtoynieyřza: wřzákóz iż ćieplíce [...] ćieplu Słonecznému/ řą podlegly/ Wióřná iém nálepfza Oczko 29; Cieplicámí iey [francy] rářowác mozem: wřzákóz nie zřtym wfániem/ áby řřtnořć choroby tám teřy wynięřć miářá/ gdyř ták gęboko zářiadłá/ že iey zwiřzczówné rzecři [...] trudno dořięć máiřá/ ále té przypáđki/ co wylářły ná wierch/ záğrzeiřá/ rozpęđzřá/ wyřulřzř. Oczko [40], 16v, 31, [40].

rzecz czego (1): rozmagite naprzeciwo tey niemocy, To iest zbytniemu plynieniu rzecři przyrodzonych: řą lekarřřtwá. Iáko lektwarze, [...] kurzenia/ maczánia/ plařtri/ mařci. O ktorych takowych rzecřach: niewiářty vmieiętne/ máiřá vmieiętne dořwiadczenia. [...] Plerwřza rzecř řtánowienía zbytek takowych rzecři: iest wiázanie kraykami albo ręcznikami ręcze ná łokćemi ná dńóř FalZioł V 28.

rzecz na co (6): Druga rzecř ná paraliř. Wezmi řřpiku z kořci Kořniky á rozpuřć ná ogniu w panewcze, A tym mař mieřtceze bolące gdzie iest paraliř. FalZioł V 113, V 81, 98v, 115, 117; SienLek 85 marg.

Wyrażenia: »rzecz(y) dořwiadczona(-e)« (2): (nagł) Lekarřřtwá dořwiadczone naprzeciwo głuchořci. (–) Miedzy infřemi známienitemi rzeczámí dořwiáczonemi: Czárney czeřmierzycze korzenie w wlyřy wložone tak przez trzy dni albo noczy w wlyřoch poniechane/ daie ofřtrořć řluchu/ á głuchořć leczy. FalZioł V 79v; SienLek 85 marg.

»rzecz spráwna« (1): Rzecř řpráwna kiedy chce iżby wlyřy wypáđzřly z káđ kolwiek. FalZioł II 21b.

áá. *W funkcji orzecznika (76): [sarkokolla] oczy czyřci z zbytecznořći řlipkich/ Z żywořthá zimne wilkořci [...] wygania/ ale to dáwác z inem lekarřřřtwem [...] W migdáłowej polewczce wzywamy iey/ iest rzecř przęřpiecznieyřza. FalZioł III 29d; Oczko 29.*

[jaka] rzecz na co (7): weřmiřř potym lekarřřřtwó s řoku rořanego z apteki [...] á to weźmi ná řřwtánium z wodká mleczowá á z boragowá dla řřłochow/ iest to rzecř nie podlá mořeřř wierzyć ná takie niemoczy gorące FalZioł I 32a, I 73d. Cf Frazy.

Frazy: »(to) (jest) rzecř dobra, niezła« [w tym: na co (3), naprzeciwo czemu (1), cum inf (6)] [szyk zmienny] (16:2): Teř řok tego ziela [podróřnika] zmařą ięćzmienná/ á řřrochą blaywafu/ á zmieřzařł tho czyřćie/ iest rzecř barzo dobra ná wrzedzienicze gorące á boląceřki ktore zowř Eriřřpile FalZioł I 23c; A gdyby brzemienna miała kwyie nazbyt, Dobra iey rzecř krew puřczác, ale miernie FalZioł V 32; (nagł) Naprzeciwo vkářzeniu wężowemu. (–) Napřřod teřby wmarłego człowieka řpalone/ á ná proř řřarte, á potym ranę tym prochem pořypować/ iest rzecř barzo dobra á dořwiadcžona. FalZioł V 88v, I 29a, 57d, 72a, 83c, [116²]a (18).

»(to) (jest) rzecř dořwiadcžona, skuszona, dořznana« [w tym: ku czemu (1), naprzeciwo czemu (1), na co (1), w czym (1), ze zdaniem podmiotowym (5)] [szyk zmienny] (46:2:1): który człowiek miewa [...] chciwořć wielká ná wielki dwor/ [...] á nieř niemože wczynić/ Thedy taki niechay bierze zadkiem dym który pohody [lege: pochodzi] s fimoy iodłowej/ á potym zagřzey bylicze w winie/ á poloř iř nakamieniu mlyńfikiem albo żarnowym á ná onym ma fiedzieć on człowiek [!] weźmie od tego zdrowie/ iest rzecř dořwiadcžona. FalZioł I 9b; Teř řok Roiownikow zařřthánawia krew z nořá/ gdy nim czolo ná mařeřř y řkronie y řřzię [...] abowiem iesth to rzecř czeřřto dořznana iż krew zařřthánawia ktora fie zofřřřřwřzi zbytnie plynie nořem FalZioł I 130c; Teř ziele Koczenki w wodzie wwarzone/ á ná oná parą licze dzierzeć/ zařřthánawia plynienie leř/ y řwierzbienie y bolenie y nieczyřřřthořci z oczu řpáđza, Skuřřžona rzecř iest prawdziwie. FalZioł V 78v; Teř rzecř czeřřto dořwiadcžona: gdy bęđá kielko krop řořci wołowej w vcho wpuřřczone/ piřřezienie w řřzu oddala. FalZioł V 79v, I 4c, 25d, 27d, 28b, 32d (49).

»jest rzecř pomocna« [w tym: na co (1)] (6): [borag] fercze pořřla/ á przeto teř wodka boragowa iest ferdecžna/ y ná inych wiele niemoczy pomocna/ á náwięczey gdy w wodzie wwarzřřł řřřřki fene/ á potym przęřcedziwřzi [!] oczukřuy a piy, iest rzecř pomoc-

na á pofilajęca barzo ludzie mdle *FalZioł* I 17d, I 10a, 20b, 29a, 97d; Tenże lift grzybieniowy/ báníowy/ ogórkowy/ bábkowy/ fzcza-wiowy/ iefli wwodzie proftý wftáwiemy/ á nogi/ ábo fámęgo w wánnie omyém/ rzecz będzie pomocna *Oczko* 32.

»jest rzecz pożyteczna [cum inf]« [szyk zmienny] (2): Gdy iuz tak pępek będzie obrzezany y zawiązan/ pożyteczna rzecz iest ciało wżitko dziecięcze oleiem z żółędziu pomazać *FalZioł* V 35, V 25v.

β. *To, co ktoś ma a. dostaje do wyboru: możliwość, droga* [w tym: w połączeniu z liczebnikiem (12)] (14): Idź mowże do Dawidá/ Toć mowi Pan: Trzy rzeczy dáieć Pan ná wołá [Trium tibi datur optio]/ obierz fobie iednę z nich ktorą zechcełż żec iá wczynie. *Leop* 2.Reg 24/12; [Cycero] flufzną rzecz podawał obiema ftronoma/ ták iżby woyłká puścili obádwa/ á przetáli ná tym/ Pompeius áby miełżkał w Hilfpaniey [...] á Iulius w rádzye áby mieyfce miał *BielKron* 131; *GórnDworz* Llv; [św. Anzelm] fzedł rádźic fię Iánfránká miftrzá fwego mowiac: trzy rzeczy mam przed fobą: ábo mnicnem być: ábo puftelnikiem: ábo ná oyczyźnie miełżkáieć [...] dobrze wedle Bogá żyć *SkarŻyw* 332; [św. Anzelm mawiał:] wołá bych czytlem od grzechu w piekle być: á niźli fktorem grzechem w niebie: ácz obiedwie rzeczy fą niepodobne. *SkarŻyw* 335; *KochProp* 15; Przydzie mu ze dwu rzeczy iednę wczynie albo bitwę dac albo do Słaska wciągac. *ActReg* 4v, 110; którym [Polakom] ze dwoygá rzeczy iedná tylko zoftáie/ ábo zwyciężyć/ ábo vmrzec/ á nád to nic trzecięgo *OrzJan* 86, 15, 78; Y iefzczem fię do końca nie námyślił, cobym Z tych dwu rzeczy miał rádniey obrac fobie: [...] mamli zá rokfołżá Vdác fię, ábo ráczey ná flawę pracować. *CiekPotr* 16, 17, 79.

c. *O współżyciu płciowym* (18):

Zwroty: »rzecz mieć [z kim]« [szyk zmienny] (4): *LibMal* 1552/169v; [Sara] dozwołiła była rzecz myc Abramowi z dzyewką rzędną Hágár/ dla thego aby fnyey mógl był wzdám potomka doftáć/ gdy go fámá nyemogła myc. *GliczKsiąż* B2v, B3; (nagł) Przyczyny prze ktore Rodzicy mogą Dzieci wydziedziczyc z Imienia. (–) [...] Szofta/ Iefliby z Mácochą fwoią álbo z miłofnicą Oy-cowlką rzecz miał. *GroicPorz* 14v.

»rzecz(y) [z kim] sprawować (a. sprawiać)« [szyk zmienny] (3): Też gdy by ten człowiek ktory by miał Incuba/ Tho iest tha niemocz gdy człowiek przez fen widzi iłzby spał z białą głową fprawuiąc fnią rzecz cielefną á białá głowa takież fprawuiąc tho z męłżczyzná/ á tak [...] *FalZioł* I 98a; Ten kamień [tj. kapłoni kamień] iest poźiteczen [...] tym ktorzy rzeczy fwogich zniewiaftá fprawiac nie mogą. *FalZioł* IV 47d, *4b.

Wyrażenie: »rzecz(y) cieleśne(-a), sw(oj)e, przyrodzone, małżeńska« = *stosunek seksualny; zachowania związane z seksualnością* [szyk 12:3] (9:3:2:1): *BierEz* H3v; thakież y nafienie [gorczyczne] fthluczone miałko á zmiodem zmiełżane przefnym/ przyložze na krzyż albo na nyrki/ czyni fklonność ku rzeczám cielefnem. *FalZioł* I 50d, *4b, I 50c, d, 98a, 105a (10); [zeznała] ze zeczczia [lege: ze czciá] polye thego stacha lyezala awflakofz nygdi fnym rzeczi czielefzny nyemyala *LibMal* 1552/169v; DRuga także po fwoim/ zá mąż iść nie chciała/ Chybáby fpokoynego w fwych rzeczách doftála. *RejFig* Ee3; fą ludźie [w Ameryce Południowej] vrodziwi ále bez wftydu niezniáieć wftydu w rzeczách przyrodzonych. *BielKron* 447, 445.

B. *W odniesieniu do świata i zjawisk naturalnych* (1312):

1. *Składnik rzeczywistości doczesnej lub nadprzyrodzonej; to, co jest, istnieje, byt; zjawisko przyrodnicze [większość użyć typu: »wszystkie rzeczy, każda rzecz« można interpretować jako »wszystko, co istnieje, cały świat«]; omnia (omne) Vulg, HistAl, PolAnt, Mącz, Modrz, Calep, Cn; res Murm, HistAl, Mącz, Modrz; universa Vulg, PolAnt, JanStat; cuncta Vulg, Mącz; opus PolAnt, Vulg; essentia BartBydg; ens Mącz (1113):* Ziemiá mátká wżyftkich rzeczy/ Ziele rodzi iáko dzieci *BierEz* Cv; floncze rzeczy fmrodlyue grzeze a odnych fmrodu wżyą nyebyerze *PatKaz* I 4v, 7v; *PatKaz* II 65; bo fya tam poczyna yefyen gdzye kozda rzecz czo fya rodzy ku pożytku przychodzi *PatKaz* III 114, 94v; Persona, in divinis est

intellectualis naturae incommunicabilis essentia, yedna rzecz maięca gymyá *BartBydg* 112, 69b, 121b; *TarDuch* A2; NA wiofnę fie wżytki rzeczy odnawiaia/ bo od gorączofci á wilkofci czafu: ziemia fie otwarza. *FalZioł* V 53v, [*7], [*7]v, [*8], IV 56b; Czo iest Bog odpifał [Secundus], nie fmiertelna myfl, niewymyflona wyfokofć, podftata wżitkich rzeczi *BielŻyw* 135, 3, 97, 136 [3 r.], 138, 170; gdyż wżytkie rzeczi ná fwiecie przemijaia, tilko flawa takiego, ktorego pifmo zalecza, dłuzezy fie zachowawa *GlabGad* A3v; rzecz wfzelka tego żada czo fie icy dobrego widzi *GlabGad* A4v, A5, C [2 r.], Hv, K3v, K7v, L2; iże oto wfzelki czas na trzy fie części dzieli/ przefłzá/ ninieyflzá/ y przyflzá/ wfzelka thez rzecż/ albo była/ albo iest/ albo będzie. *KłosAlg* A2v; bowiem fzeć iest fpraw przyrodzonych przez ktorich żadna rzecz nie może być/ ktore fą wielkofć/ kxtalt/ farba/ poftawa/ rozdział/ y rużanie albo odmiana. *KłosAlg* A3, Av [3 r.], A2 [3 r.]; Ogień/ grad/ fnieg/ lod/ wiatrowie burzące/ (koment) Grad [Ps 148/8], czufz, niechay ty rzeczy chwala pana Boga *WróbZolt* vv4v, 118/91, 148/8; *RejPs* 93v marg, 120, 152v; *LudWies* A4; *SeklKat* V2; Wiele roskofznych rzeczy [Multa delectabilia] przed náfze oczy przychodzi/ [...] infze rzeczy [alia] przez widzenie ogládamy/ drugie przez fluchanie pobaczamy/ drugie po wonnoći prziciągamy/ niektore przez dotykánie czuiemy/ á infze też przez vkulżenie fmakuiemy. *HistAl* K3v, 18v, K, K4v; Głof wołáięcego ná pulżczy/ [...] Wfelkié pádolé będzie napelniono a wfzelká gora i págorek będzie znizón/ i rzeczy krzywé [prawa] obroca się w profté a drogi oftré/ wrowné [!] *MurzNT* Luc 3/5, *Matth* 17/11, *Luc* 4/6; Ponyeważ rozum człowyeczy [...] tępmy yefł/ nyemoze fám z fyebye [...] żadney rzeczy iftnoći/ áni przyczyn/ przez ktore pewne á nye omylne poznánye rzeczy káždey bywa/ poyác *KromRozm* III B6v, B6v; *BielKom* B4, F4v; *GliczKsiąż* E3v, H2, Ov, O2v [2 r.]; *LubPs* X6 marg, Z3v [2 r.], ee, ff3, hh5v; *KrowObr* 164; Pátrz iáko zyemiá/ drzewá/ pięknie zákwitáia/ Iákie wdzyęcne owoce nam s fiebie dawáia. Zwirzétá y bydlétá iáko tu buiáia/ A przedfię człowiekowi podatki dawáia. (marg) Káždá rzecz czyniż dawa człowiekowi. (–) *RejWiz* 50; Iż iest wiele tych rzeczy co ciála nie máia/ A wżdy wiele iftnoći fwych nam obiawiáia. Pátrzay pilno ná plómieñ iż then nie ma ciála/ [...] Wiátru też go nie wżrzyłz/ ni włápic możefz/ Ale w fwoim mniániu fluchem fie wfpomozefz. *RejWiz* 111, 53, 111v, 145, 145v, 146, Cc6v; Bo miłuefz [Boże] wlythkie rzeczy [omnia] ktore fą *Leop Sap* 11/25, *Ex* 20/4, *Lev* 25/7, 11, 4.*Esdr* 8/9, *Iob* 38/20 (30); á [Pan Bóg] rzeczy od światá zániedbane y odrzucone fobie obierać raczy áby zawftydził á pófromoćil ty ktore fię tu wedle światá zacnemí zdádzą *BibRadz* *5; Oto Pan Bog zaftępow możnie okrzefze gáłęzie/ á co wyfoko ftoi będzie podrażbiono/ á podniofle rzeczy [sublimes] będą złożone. *BibRadz* Is 10/33, *6v [3 r.], *7, *Deut* 5/8, *Iob* 28/3, *Eccle* 16/29 (29); *OrzRozm* G3v [2 r.]; Wżytki rzeczy poddáne fą márnofci/ wżytki rzeczy idą ná mieyfce iedno/ wżytki rzeczy poźly z zyemie y w zyemie poydá [Vulg *Eccle* 3/19-20]. *BielKron* 80, 8 [2 r.], 79, 115v, 127v [3 r.], 156 (16); Efsencia ábo iftność iest rzecż nie rodząca áni vrodzona áni pochodząca/ á ona iest początkiem wżytkiego *GrzegRóżn* K3v, F2, L2v, N2v, O2v; *KwiatKsiąż* H4v; Ens, Venit a verbo sum, To co yest rzecz. *Mącz* 104a; Parcae [...], Są trzy boginie máyące moc nád wfzelákiemi rzeczámí ktore wfzelákiemu człowiekowi y wfzelákim rzeczóm fwóy krés fmiercy y ziwotá zákryłżyá. *Mącz* 277d, 51a, 231c, 278c, 418a, b, 445b, 493b; *OrzQuin* M, O3; *SarnUzn* B5v, B6 [3 r.], G5v [2 r.]; NIEproznoć mądry ludźie Człowieká mnięfzym Świátem názwáli: Abowiem áczkolwiek fye zda/ iże wielki Świát/ mnogofć rzeczy rozmáitych w fobie ma/ ktorych by ponamnięfzy części człowiecze ciála ogárnać niemogło: á wfzákke [...] fye okázuiel/ iż człowiek ten máły świát/ w fobie ták rozmáitość rzeczy ma iáko y wielki *SienLek* Ttt3v, 28, 28v, 30v, 195, Ttt3v [2 r.] (20); *LeovPrzep* a2v, a3 [2 r.], B4, F2v; Y rzekł ku mnie ten co fiedziál ná máyefstacie: Oto nowe rzeczy czynię wżytki. *RejAp* 174v, 75v, 176, 177; Nátura ni o czym wiefzney pieczy niema/ iáko iżby káždá rzecż w iftnoći fwey záchowála *GórnDworz* X7v; ábowiem żadna

rzecz niemoże sie przyzwycząić do tego/ co iest przeciwno iey przyrodzeniu *GórnDworz* Ff2; piękność nietelko tá iest/ która w rzeczach kfiatownie wrodzonych/ ábo złożonych/ ábo wczynionych ma fwe fiedlifko *GórnDworz* Ll; A to nád fwiát ten/ tę ták wielką máchine/ którą pan Bog ku pożytku/ á zachowaniu w dobrej mierze wżytkich rzeczy fthworzył/ y moželz być czo cudnieilzego? *GórnDworz* Ll5v, Dv, D3, Gg3, Ll5v, Ll7, Mm5v, Mm6v; gdyż thá mála rzecz [tj. *słońce*]/ którą wżyfcy iákoby ná jednym mieyfcu widzimy/ wżędy á po wżytkim fwiátu nie iest ten jeden gmách ktoregoby nie ofwiećilo/ á do ktoregoby nie wchodżyły promienie iego. *RejPos* 78, 35v [2 r.], 185, 305, 313, 332v; Ieffi ktore w Pánu Kryftufie nowe iest fтворzenie/ táméi iuz stáre fтворzenie przemińeło/ á wżytki rzeczy nowe sie stály. *RejPosWiecz*² 94, 91 [3 r.], 91v, 92; Słowem Bożym niebá vmocnione fá: wżytki rzeczy przezeń się stály: okróm niego nic się nie stálo: w którym wżytkié rzeczy żywą/ rufzáiá się y fam [lege: są] *BiałKat* 76, 8v [2 r.], 11, 31, 86, 158v [2 r.]; iáko nápiáno [Rom 4/17]: [Bóg] Ożywia vmárle/ y wzywa thych rzeczy ktore nie fá iákoby były *GrzegŚm* 44, 8, 29, 44 [2 r.], 48, 50; Niezáráz kiedy się fwiát poczáł náftála Przysięgá/ ále [...] kiedy grzechy [...] wżyfték fwiát opánowały/ á práwie żadna rzecz w fwey klobie niezoflála/ ále wżyftko sie było wzrufzýlo/ y rzeczy sie y ták y owák bárzo miefzály: [...] tedy Páná Bogá ná fwiádecstwo wzywáli. *KuczBKat* 285; A co dáley w tym Przykazániu ftoi: Niebędziefz czynił fobie rzezánego fłupu ábo obrázu/ áni żadnego podobieńftwá tych rzeczy ktore fá w niebie/ y ktore nilko ná ziemi/ áni też ktore fá w wodzie pod ziemiá/ niebędziefz sie ym klánial *KuczBKat* 275, 55, 100 [3 r.], 175 [2 r.], 285 [2 r.], 400 [2 r.]; *RejZwierc* 82, 107v, 136 [2 r.], 171v; *BielSpr* b2; *WujJud* 62, 183v, 262v; *WujJudConf* 71v; *BudBib Sap* 8/6, *Eccli* 39/35; Zátym y defzcz ná wżytki/ ftrony fpadł obfity/ Wżytkim rzeczám/ był w ten czás/ ifcie známienity. *HistHel* C2v; *BiałKaz* E2 [3 r.], E3v, E4 [2 r.], G3v; Jedno iest [imię Boże] przednieyfe y náfwiétfze Iehowáh/ ktorým nigdy żadna rzecz/ áni ludzie/ áni też ánieli nie bywáią nazywáni/ oprócz Bogá fámego/ á Syná onego iego Bogá fłowá. *CzechRozm* 50v; ktorego [Bóg *człowieka*] ná klztałt y podobieńftwo fwe fpráwił: y nád ifzymi rzeczámí przełożył *CzechRozm* 122, 24 [2 r.], 25, 33 [2 r.], 37, 37v [3 r.] (22); Słońce dáwa ten pożytek fwiecąc nam ná niebie/ Ożywia wżytki rzeczy ludzyom ku potrzebie. *PapPrPan* V3, L; *KarnNap* F4; *ModrzBaz* 129, 136v, 144v; gdyż [człowiek] tu Pánem po Bodze rzeczą w náturze tym iest *Oczko* 3v; wżiáwży ná przykład wżytki ciálá/ káždé bydle/ ábo káždé drzewo: ktoré záczáwży fye poki rośće ná ziemi/ bierze pośitek z wody/ z dobrego wiátru/ y z ognia ónego Niebiekfiego/ który iftność rzeczą wżytkim dáwa która to iftność kiedy od niéy fye oddali/ drzewo żywiácé/ ábo rzecz óná/ iuz tym być/ czym bylá [...] poprzeftáwa. *Oczko* 5, 1 [2 r.], 3v [3 r.], 4v [2 r.], 5 [5 r.], 5v [4 r.] (26); Ale porzádek/ y ozdóbá rzeczy Nieták zá fobá ciágná wzrok *człowieczy*/ Iáko pobożny zakón páńfki *KochPs* 27; Weyrzy ná ták wielkie y piękne niebo/ obacz ziemié iáko fzeroka iest/ y iáko wiele ma rzeczy dżiwnych: á wżdy to wżytko zrownáć fię z fzczeńfim ludzi wiernych nie moze. *SkarŻyw* 207, 337; y owłzem wżytkich rzeczy on [Bóg] iest przyczyná: iz fá/ iz żywą/ iz fobá wládiá/ y fpráwy fwe czyniá. *CzechEp* 231; iáko Bog zofobná y drzewom y ziołám/ y ptáftwu y rybam y zwierzętom y ludziom dáł náfienie mieć w fobie/ áby fobie rzecz podobná rodzili. Ryby ryby/ bydle bydle/ ludzie też ludzi/ á nie rzecz od rodzáiu y od náтуры fwey przeciwná *CzechEp* 293, 84, 87, 146, 147 [2 r.], 193 (22); *NiemObr* 69, 101, 104, 111, 150; *KochBr* 151; *KochMRot* C; NOcne cienie czárná bárwą fwiát okryły/ Wżytki rzeczy włędzie fię vpokoily. *WisznTr* 30; *KochPieś* 32; *GórnRozm* E2; *ZawJeft* 32, 47; *GostGosp* 98; tylko w fámey roley nabárzিয়ে gmerzem: [...] Florenckiego alembikowánia/ áni piátey ellencyey w rzeczách fzukánia/ zániedbawfzy. *GostGospSieb* +4; Chcefz wiedziéć/ gđzie cię po śmierci zchowáią? Tám gđzie fá rzeczy/ niż ná fwiát náftáliá. *GórnTroas* 31; *GrabowSet* B, G3, T, V4v, X [2 r.]; *KochFrag* 23; Zádnyéy rzeczy nie było áni ná niebie/

áni ná ziemi/ przez którą w ten czás/ gdy tego miáftá doftáwał [Turczyn]/ przysięgáć nie miał/ że ná tym przeftáwáć miał/ áby mu miáfto tylko byli poddáli *OrzJan* 103; O Pánie/ Oycze y Boze moy/ żywoćie ktorým wżyftkie rzeczy ftoiá/ á bez ktorego wżytkie obumierá/ nie ráczże mié zofláwić w myśli przewrotney *LatHar* 588, 14, 291, 458, 577, 602, 674, 680; *WujNT Matth* 11/27, s. 314, *Act* 3/21, *Rom* 11/36, *2.Cor* 10/7 (8); *WysKaz* 7, 13; *SarnStat* 998; Zimo wżyftkim ná fwiécie rzecząom nie życziwá/ [...] Ciebiefz zacny Chodkiewicz ná to obrál fobie/ Zeby ták znáczne fwoie wefele przy tobie *Spráwił WitosLut* A5; iákoś káždá rzecz zeflomoćilá [zimo]/ Iákoś w niwecz ieich piękną bárwę obroćilá. Leżá łáki po fwoich kwiatkách owdowióle/ Leży liście pod fwymi drzewy opádále. *WitosLut* A5, A5v; *GostCast* 69; *SzarzRyt* B3.

rzeczy czego (4): Náđ gorámi imę sie plákáć y lámentowáć/ y nád licznemi rzeczámí [super speciosa] pufłczy narzekáć: bo zápalone fá *Leop Ier* 9/10. Cf »rzeczy fwiáta tego«.

rzeczy czyje [w tym: pron poss (5), ai poss (1)] (6): *MurzNT Ioann* 17/10; Ale odpufłczá wlyftkim bo twoie fá wlyftkie rzeczy/ ktory miuielz duflé. *Leop Sap* 11/27; *BibRadz* 1 336b marg, *1.Cor* 3/21, 22; *WujNT Ioann* 17/10.

W charakterystycznych połączeniach: rzecz(y) dobre, dziwne (9), *gorące, krzywe, mála, nadprzyrodzona, nieczysta* (2), *nieśmiertelne, niskie, nowa* (9), *obecne* (2), *piękna, płone, podobne (sobie)* (6), *proste* (2), *przeciwne* (7), *rodzące się* (2), *rozkoszne, smrodliwe, straszliwe, subtylna, śliczne* (2), *święte, upadłe* (3), *wieczne* (3), *zewnętrzne, zielona, żywiołne; (wszystkie a. każda) rzecz(y) mieniá się (odmieniąją się, przemieniają się)* (7), *mieszáły się, odnawiąją się, poczátek mają, są poddáne [komu]* (13), *przemijają, rodzi się* (4), *trwá(ją)* (6), *uspokoily się, ustaná, z(a)giná* (2), *zepsuje się, żyw(i)á* (4); *bytność (wszystkich itp.) rzeczy, doskonałość, istność* (6), *matka* (4), *naprawienie (naprawa)* (2), *piękność, podobieńftwo* (2), *podstata, przyczyna* (3), *rozmaitość* (2), *własność, zamieszanie, zupełność, źródló; (wszystki) rzeczy miłowáć, naprawiáć, wniwecz obroćić, (p)oddáć [komu]* (8), *odmieniac, ożywiáć, uformowáć.*

Przysłowia: w jednym ftanie długo trwáć niebędziefz, bo fie wżitki rzeczy (krom Boga) mieniá *BielŻyw* 170, 66; *HistAl* Gv; *RejWiz* 136v; [Scypio mówił:] ták czáły s fortuná fie mieniá/ iz żadna rzecz w fwoim bycie ná wieki nie trwá/ fnáđż też to kiedy przydzye ná Rzym. *BielKron* 129v, 112; *Mącz* 493c; *RejPos* 37, 280v; *RejZwierc* 152; *ModrzBaz* 105v; *StryjKron* 582; *KochFrag* 20; (nagł) O nietrwáley miłościéy rzeczy fwiátá tego. (–) Y Nie-miłowáć cięfzko/ y miłowáć Néđzna poćiechá: gdy żáđzá zwiedzione Myśli/ cukruią názybyt rzeczy one/ Ktore y mienić/ y mużá fie pfowáć. *SzarzRyt* A2v. [Ogólem 14 r.]

PatKaz III 132v; *FalZiol* V 54; Závždy fie przyrodzenie rownym rzeczám raduie, á iemu iest wżitko towarzylkie czo mu iest podobnego. *BielŻyw* 141; *GlabGad* G3v [2 r.], H3v; bo káždá rzecz do podobney fobie rzeczy/ s przyrodzenia iákoby/ rádá fie gármie. *GórnDworz* Mv. [Ogólem 8 r.]

Ale yedná wlyftkim rzeczám koniec wżdy muśi być *LubPs* N2; *Mącz* 112c; *RejAp* 124v; *ModrzBaz* 105; Iác wiem próżno być wżytko cożkolwiek fie dzieie/ Z káždéy fie niezbożná śmierć rzeczy tu násmieie. *WisznTr* 9; WSzytki rzeczy/ ktoré fá/ zgináć pewnie mużá/ Lecz flawy dobréy wieki nie náruflá. *PudlFr* 10. [Ogólem 6 r.]

Zwroty: »przed wszy(s)tkimi (a. wszemi) rzeczami (w skutku) być, urodzony, urodzenie, urodzić się, będący, bytność« (o istnieniu *Chrystusa przed Jego wcieleniem*) [szyk zmienny] (7:5:3:2:1:1): Ieffifz tedy on fam Oycá obiáwia/ á przedkowie też oni przezeń do Bogá Oycá przychodzili: tedy też y pod ftárym Teftámentem/ á nád to y przed wżyftkimi rzeczámí/ muśiał być ten Syn Boży. *CzechRozm* 22v; Stąd fie pokázuie/ iz Chriftus nie iest tylko *człowiekiem*/ z Máryey Pánny czáfu fwego/ ále też bes czáfu przed wżyftkimi rzeczámí z Bogá wrodzony. *CzechRozm* 58v, 18v, 19, 21, 21v, 24v (19).

»(wszy(s)tki) rzeczy sprawić (a. posprawiać), uczynić; (wszy(s)tki) rzeczy (są) (u)czynione (a. wszelka rzecz jest uczyniona), sprawione (a. wszelka rzecz jest sprawiona)« [szyk zmienny] (7:7;11:5): wżyci [filozofowie] fie na to zgodzili iż Bog y natura nic nie czynią próżno, to iest, mułi wżdy nieiaka być przyczyna, przecż wżelka rzecz thak ielth wżyniona *GlabGad* L7v; *SeklKat* N4; *KromRozm III* C4v; *GliczKsiąż* F; *LubPs* hh4; Pifmo fwięte powieda/ Iz widział Bog wżyftki rzetzy/ ktore fprawił/ y były bárzo dobre. *KrowObr* 220v; A [Bóg] dziwnie w fwey możności wżyftki rzetzy fprawił/ A káždy fan przy iego włafnościach zoftawił. *Rej-Wiz* 142; *BibRadz Is* 41/20, *Hebr* 12/27; *BielKron* 79v [2 r.]; *GrzegRóżn* N4v; *SienLek* Vuu; *RejPos* 150v; *KuczbKat* 400; *Bud-Bib* *Judith* 9/4; *BialKaz* A4, E4; *CzechRozm* 37v, 73v; *SkarŻyw* 429; *CzechEp* 130, 275; *LatHar* 90, 673; Wieczność lepak Słowá ftađ fię pokázuie: iż ielth wżyftkie rzeczy fą przezeń wżynione: tedyć pewnie on fan nie iest wżyniony (marg) Wieczność Chriftofuwá. (–) *WujNT* 306, 305, 306, *Rom* 1/20, *Hebr* 12/27.

»(wszy(st)tki(e)) rzeczy sprawować, rządzic, w mocy mieć; (wszytkimi) rzeczami władać (a. władać); panować wszytkim rzeczam; we wszytkich rzeczach rozkazować, władać; wszytkie rzeczy są (a. bywają) rządzone, sprawowane; wszy(st)tkich (a. wszech) rzeczy rząd (a. rządenie), sprawowanie« [w tym: rządzić i sprawować itp. (3)] = *res regere et gubernare* *Modrz* [szyk zmienny] (11:6:1;3:1;1:1;1:1;3:1): *BielŻyw* 103; *LubPs* R3; (marg) Panná Mária rządzi wżyftki rzetzy w Papieznikow. (–) Abowiem oná rządzi wżyftki rzetzy ná ziemi/ fwoią mądrością/ opártnością/ roftropnością/ y lálką *KrowObr* 163v, 164, Tt4; Ktory [Abraham] wnet zbudował Pánu Bogu oltarz [...] obaczywży y drugim obiawiáiac/ iż iest ieden Bog ná niebie y wżędze/ ktory wżytkimi rzeczami władnie *BielKron* 11, 3; O tych boginiach [tj. o Parkach] Poetowie wymyśláją yákoby w ych mocy rząd y fprawowanie wżyftkich rzeczy były. *Mącz* 58a; Bo Aryftoteles w pierwżyich Kńięgách fwoich/ ktore nápiłaf o Rzczách rodzących fie ná powietrzu/ bárzo mądrze dowodzi: że zá pewne Biegi niebiełkie fprawuá tu ná świećie rzetzy wżyftkie *LeovPrzep* a3, a2 [2 r.], a3; *RejAp* 71; *GórnDworz* D3, M5v; *RejPos* 32, 143; *BialKat* 201; A mądrością twoią fprawileś człowieká áby pánował wżytkim rzeczám od ciebie ftworzonym. *BudBib Sap* 9/2, *Sap* 8/6; *ModrzBaz* 19v; *KochPs* 59; *ArtKanc* 12v, K16; *OrzJan* 103; *SiebRozmyśl* G.

»(s)tworzyć (a. stwarzać) (wszy(s)tki) rzecz(y); stworzenie rzeczy (wszy(st)kich a. wszech); (wszy(s)tki a. wszelka) rzecz(y) (są a. jest) stworzone(-a)« = *omnia creare a. facere, condita sunt universa Vulg; (omnis a. universa) creatura PolAnt; res condere, res conditae* *Modrz* [szyk zmienny] (53;19;127): *PatKaz I* 12; *PatKaz III* 116v, 117v; *FalZiol* [*7], [*8]; iż wżelka rzec ftworzona zawżze ciągnie ku dofkonalóci fwey. *GlabGad* A4v, A5, L7v; *KlosAlg* Av; *WróbZolt* 148/5; iako dziwnem kftaltém fą od ciebie y ftworzony y poftanowiony wlyftki rzetzy ná niebie y ná ziemi *RejPs* 153v; *SeklKat* O4; żaden też inflý rod myedzy rzeczami ftworzonymi/ nye rodzi fie áby myał być godzyen ku poznanyu Bożemu/ yedno fám człowiek *GliczKsiąż* C8, F, K5; Vczyńcye cześć wżycęzną chwałę imyenyu Páńfkiemu/ Rzczý tak zacnye ftworzone ku éci Pánu fwemu *LubPs* ff3v, E3, H4, Qv, V5v, X5 (11); Spráwá fześci dni/ ktorych Bog/ fwiát ftworzył/ y rzeczami fthworzonymi ochędożył *Leop Gen* 1 arg, *Is* 65/18, *Eph* 3/9, *Hebr* 3/4; *BibRadz* *6v [2 r.], 1, *Gen* 1 arg, I 1a marg, Id marg (19); *BielKron* A5v, 4; *GrzegRóżn* C, C4, D2v, D3, E3v, N2, N4; A iże mowią tu/ że Syn Boży iest też *principium*, ále rzetzy ftworzonych/ Y toć iest blůznirftwo *SarnUzn* E3, E7; *LeovPrzep* G4 [2 r.]; *RejAp* 42v; iż Náture/ kthora by záwdy rádá rzetzy dofkonalé thworzyłá/ by moglá/ pufzczáláby záwdy męfczyzny ná fwiát [...]. A iżby to byłá prawdá/ pátrż w.m. ná fpráwy niewieście/ á ná męłkie/ s tych poznafł/ kto ma co nad kogo. *GórnDworz* X5v; *RejPosWiecz* 91v [2 r.]; *BialKat* a4 marg, 3v, 11 [2 r.], 76v, 313v; *GrzegŚm* 48; *KuczbKat* 70, 80, 100 [3 r.], 285 [2 r.], 315, 380; *RejZwierc* 11; Podczás theż przez rzetzy ftworzone/ iáko przez ś. Ewángeliá/ przez Krzyż/

przez Reliquie/ przez Imię Boże áłbo Świętych Chrześciánie przyięgiá/ że fie w tych rzeczách moc y Mágeftat Boży okázuie. *WujJud* 62, b4v, 50 [3 r.], 62v, Llv, Nn4; *WujJudConf* 23, 49v, 164; *RejPosWstaw* [41⁴]; *BudBib* 3.*Esdr* 4/36, *Judith* 9/13[17], *Sap* 9/2, *Eccli* 39/29, 49/18; *BialKaz* A4 [4 r.], E2v [2 r.], E3, E3v [2 r.], E4 [2 r.], E4v; *CzechRozm* 4v, 24v, 37 [2 r.], 37v [2 r.], 66 [2 r.] (13); *ModrzBaz* 80; *SkarŻyw* 258, 371; Wćionafkie rzetzy ftworzone Ták niebiełkie iáko ziemne. [...] Pokazowály po fobie [...] Iák fie wżyftkie wefelily Iteż bárzo rádownály. Czáfu onego świętego Zmarftwychwłtánia Kriftowego. *MWilKHist* A2v; [*Tales*] wżyftki rzetzy z wody być ftworzone wywodził *StrykKron* 1; *CzechEp* 74, 166, 180 [2 r.], 181 [3 r.], 182 (18); *NiemObr* 125; *ReszPrz* 19, 80; *GórnRozm* E2; *ZawJeft* 36; *GrabowSet* D, G3, X4; *LatHar* 56, 101, 263, 340, 377; gdyż wiele iest rzetzy ftworzonych/ w ktorych nie máłż żywotá/ iáko w ziemi/ w kámieniách y w elementách *WujNT* 306, 148, 152, 155, 305, 306 (11); *SkarKaz* 274b, 276b, 278a.

~ *W formule datowania wydarzeń*: »lata od stworzenia wszech rzetzy [którego]« (7): (nagl) Látá od ftworzenia wżech rzetzy 3539. (–) SATurnus/ wedlug poetow piłánia/ był fyn Vrániufá Celiufá/ ktorego zwali niebem *BielKron* 20; (nagl) Látá od ftworzenia wżech rzetzy 4087. (–) SAMuel Prorok y Kńięż y Káplán/ po Heli Káplanie fprawował lud Izráelki áż do pomázánia krolá Saulá. *BielKron* 63, 49, 82v, 84, 86, 90.

Jako ostatni człon we wśpórtzednym polączeniu dwu- lub wielozłonowym: »i wszy(s)tki(e) (a. in(n)e, a. insze, a. wszy(s)tki(e) in(n)e (a. insze)) rzetzy ftworzył (a. ftworzone)« (17): A dla tego ieden ielth pan Bog. Ieden Swiat. Iedno Słóncze. Ieden Kńiężyc/ y wżyftki rzetzy ftworzone z iedney rzetzy pożly *KlosAlg* A2; *WróbZolt* 145/6; *SeklKat* D3, N4v; *Leop Ps* 145/6, *Act* 17/24; *BibRadz* *6v; *GrzegRóżn* Ev; *SienLek* 195; Ale iuz o co infżego ćię pytam: Iáko ten świat y infżé wżyftki rzetzy Pan Bóg raczył ftworzyć? *BialKat* 11; *BialKaz* E3; Ale iáko fám człowiek/ koń/ drzewá y inne rzetzy ftworzone táké fą iáké máią przyrodzenie/ á nietáké iáké; mi by ie chćieli rozumieć ludzie *ModrzBaz* 2; *SkarŻyw* 374; *CzechEp* 199.

~ *W rocie przysięgi skłádanej przez Żydów* (3): Nlektorzy mieniá iże żydowie máią przyfýgeć czynić ná kfygach Moyezfzowych [...] tą Rotá. Ták iáko mi winę dáie [!] iżebym miał być winien wżynku thego/ áłbo był dlužen/ tego nie iestem winien/ thák mi Boże pomagay/ ktory niebo y ziemię/ y wżyftki inne rzetzy ftworzył. *GroicPorz* h3, h2v, aav. ~ ~

Wyrażenia: *teol.* »rzczy(y) (sama) przez się będąca(-e)« = *byt, osoba, istnienie, hipostaza* (10): Wiárá pewna ielth/ że muśim wyznáć trzy Perfony/ nie gołe iáké znáki áłbo cyphry/ ále rzetzy rozeznáne/ żywe/ á w bythnofciách fwych przez fie będące. *SarnUzn* B4; że to v mnie dziwne iest rodzenie perfony od Bogá Oycá: á iż tá perlóná ktorá oto potym *hypostáfin* zowie/ iest rzec fámá przez fie będąca. *CzechEp* 145, 144, 145 [3 r.], 146 [3 r.]; *PowodPr* 34.

»bieg rzetzy« (3): *Cursus atque exitus rerum*, Bięg y skończenie rzetzy. *Mącz* 73d; POdlug biegu żywych rzetzy ná świećie/ Cyáló człowiecze nigdy ftać w iedney mierze niemoże: ále/ áłbo fie mnoży/ áłbo schodzi. *SienLek* 12; *Phil* M4.

»rzczy(y) cielesna(-e)« [szyk 5:1] (6): Żadna też rzec w rzeczách cielesnych nie iest podobna pánu Bogu. *BialKat* 31; *KuczbKat* 100; Iedná [Bóg] żadney rzetzy cielesney od fiebie wżynoney (oprocż fwych wybránych fynow/ y corek [...]) áni dáł/ áni obiecał wieczności *CzechRozm* 73v, 263v [2 r.]; *WujNT* 471.

»rzczy(y) martwe(-a)« [szyk 7:2] (9): *KrowObr* 80v, 92v, 97, 110, 148v; Bo wżytko co w on czás broil przed przyfcieciem Páńfkim tho z nowu ponowil [czart]/ iuz záfię drwá/ kámienie/ y ine martwe rzetzy wyftháwil/ ognie/ wody/ y ine chwálthly poświęcił/ y wżyftki ony czáry y gułá poftáremu odnowil. *RejAp* 166v, 159v; *WujJudConf* 48; Bo áczkolwiek imię to Boże/ iáko fie pokazáło/ nie tylko rzeczám martwym/ ále też Aniołom żywym/ z ktorych fobie niekthorzy Syná Bożego działáią/ bywa przypifáne/ [...] wżákze nie włáfnie/ áni fkutecznie/ áni wiecznie. *CzechRozm* 53.

»rzczy(y) (już, nigdy (nie))będąca(-e), bytna, niebyte« (15:1:1): *PatKaz I* 16v; Aryuflz gdy się przal Syná Bożego z Bogá Oycá wrodzonego/ powiedaiąc go być wczynionego z rzczy niebythych/ przal żeby był Syn teyże náтуры z oycem *GrzegRóżn M3, G3; KuczbKat* 173; A iż mowią żeby [Maryja] rzczy iuż będąca/ to iest onego fyná BOżego przedwiecznego/ począc to iest do żywotá przyiáć miałá: iż rzczy nie będącey przedtym przyiáć nikt nie może/ tedy sie nieopátrznie w błád Márcyonow y Mánicheufzow wdawáią *CzechRozm* 157; A wiará sie nie opiera/ o rzczy cieiefne/ y iuż rzczyá będące: ále o niewidome/ o duchowne/ o przyflzle. *CzechRozm* 263v, 32, 45v, 75v, 156v, 263v; *CzechEp* 95, 145; iż spráwiedliwóść náfzá w Chrifusie iest rzczy iftotnie w nas będąca/ y ná dufzy náfzey trwáiąca *WujNT* 702, 540 *marg*, 666.

»(wszy(s)tki(e) a. wsze) rzczy (które są) na (w) niebie, niebieskie« = *caelestia, universa in caelis Vulg* [szyk 26:7] (17:16): *TarDuch* C5v; *BielŻyw* 4; Słońce/ miefiąc/ gwiazdy/ y rozmáite plánety [...] y ine wfltyki okręgi niebieskie/ ták też obłoki wodne iáko y ognifte wyfláwiaycie dziwne nád fobá spráwy iego. To wfltyki niebieskyye miánowane rzczy [...] [macie] wyfláwiáć imię pána fwe^o *RejPs* 217v, 153v; *SeklKat* N4v, O3; *KromRozm II* o4v; wyerzę y w Yezulá Kryftulá [...]: Ktory fye wrodził z oycá yedynak [...]: przez ktorego wfltykyye rzczy wczynione/ tákó ktore w nyebye/ yáko ktore ná żyemi fą. *KromRozm III* C4v; *GliczKsiąż* H; *GroicPorz* h2v; *KrowObr* 164; *BibRadz II* 88a *marg*; *KwiatKsiąż* I4; *OrzQuin* O3 [2 r.]; iż fye tho rozumie iż on [Bóg] iest początek y koniec wfltyktim rzcżám ná niebie y ná zyemi. *RejAp* 177v, 177v; *RejPos* 143, 150v; *RejPosWiecz*² 91; *WujJud* 206v; *BialKaz* E3v; *CzechRozm* 9, 37; *MWilkhist* A2v; *CzechEp* 130, 314; *LatHar* 673; *WujNT Eph* 1/3, *Col* 1/16, s. 697, *Hebr* 8/5, 9/23.

»rzczy(y) nieme(-a)« [szyk 6:2] (8): Powiedz mi/ s kthoregoś to pilná Swiętego wziął/ áby Pan Bog miał ná fwiecte martwe wylewáć [...] fwoie błogofláwieńftwo/ y fáfkę fwoię? ná rzczy niema/ ku cieiefney potrzebie tylko od Bogá dana? *KrowObr* 89v, 71v, 96, 110; Abowiem znaydzief drugiego czo fye y ná nieme rzczy y ná Bogá gniewáć będzie. Vtknie fye pod nim koń/ to iuż bije [...]. Vderzy fye o kámień w nogę/ kámieniowi láie [...]. Więc będzie láiał grádowi/ dzdzowi/ fniegowi/ błóthu [...] *RejZwierc* [78]v; *WujJud* 50; *CzechEp* 84; O pláwiáczko Sármačka/ Polfkich rzek głowo/ (K rzczyli k niemy m rzcżám przemowić slovo) *RybGęśli* D2.

»rzczy(y) (nie-, bez)rozumne(-a)« [szyk 5:2] (7): Niachac się ci wfltydzą ktorzy chrcą y fwięczá dzwony y yne rzczy nierozumne/ krom czlowieka dla ktorego fámego iest chreft wftawion. *SeklKat* V2; Podzmy do Smyntarzá do ktorego teżf ziemie/ iákoby do iákyye rozumney rzczy/ ták mowicie. [...] *KrowObr* 104; *WujJud* 50; *CzechEp* 81; Owa nierozumne rzczy/ máią fwe nadzieie/ Ze ich zgołá nie rozwieie Wiátr po śmierci/ lecz zostáná/ w części álbo w cále *KlonŻal* C3; *LatHar* 354, 595.

»rzczy(y) (nie)widome(-a), (nie)widzia(l)ne, (nie)widane(-a), ktore widzimy, (nie)widzące« = (*in*)*visibilia, quae (non) videntur Vulg; conspecta PolAnt* [szyk 35:16] (37:9:2:2:1): *BartBydg* 121b; wierzę w iednego boga wfzechmogáczego ftworzyciela nieba y ziemie/ y wfltyktich rzczy widomych y niewidomych. *SeklWyzn* B; *KromRozm II* o4v; Gdyż y widome rzczy s czáfem nam wzrok mylá/ Nie dziw iż niewidome drugdy nas náchylá. *RejWiz* 112, 112 *marg*, 117, Dd4; *Leop Hebr* 11/3; *BibRadz Iob* 14 *arg*, 2. *Cor* 4/18; ktorzy [manichejczycy] kładli dwie rzczy przednieyfe s początká/ to iest/ Bogá spráwcę rzczy widzących/ á czártá niewidzących *BielKron* 160v; *SienLek* 28; *RejAp* 131v; ták iż troiárta piękność iest ná fwiecte/ á wfltyká z dobroci Bolfkyye płynie: iedná rzczy widomych/ ktorá oczymá vznawamy: á dwie niewidomych/ s ktorych iedney wflzymá/ á drugiey myflá dochodzimy. *GórnDworz* L1; Tákże [Bóg] gdy fwiát wflzytek potopem pokáráć raczył/ tedy ná znák przymierza wiecznego przydáł widomá rzczy tęczę. *RejPos* 32, 128, 150v, 270v *marg*, 326 *marg*; *RejPosWiecz*³ 99; *BialKat* c, 11; *GrzegŚm* 20; Boć y Pan Chrifus przeto Sákramenty pod znákami widomymi wftáwił/ áby fye ludzie z rzczy widomych/ onych nie-

bieskich á niewidomych wczyli *WujJud* 206v, 25, 176v; *BialKaz* E3v; *CzechRozm* 3v, 11, 37, 263v [2 r.]; *SkarŻyw* 91, 371, 374; *CzechEp* 130, 148, 269, 274, 314; *LatHar* 44, 90; *WujNT* 306, 471, 2. *Cor* 4/18 [2 r.], *Col* 1 *arg*, 16; *SkarKaz* 455b, 487b, Ooooo.

»rzczy niskie, ktore są nisko, ponizone« = *to, co ziemskie, przyziemne, też: podrzędne, mniej ważne* [szyk 6:5] (9:1:1): Iezu ktoris ná krzyżu powyflżony miedzy niebem y ziemiá wifzácz nilkie rzczy z niebieskyyem złączył. fmi{tu} fye ná nami *TarDuch* C5v; *BielŻyw* 10; *BibRadz I* 1c *marg*; *OrzRozm* T; iż [król *Kalekut*] czártu miedziane chwali/ máiąc zá to/ iż Bog z nilkimi rzcżámí á podflymi nie chce fye obieráć/ tylko w niebie rokázuię/ á tu ná żyemi czártom wflzytkę spráwę poruczył. *BielKron* 459; *SienLek* 30v, 31; *RejPos* 56v; *KuczbKat* 100; Ani rzczy ktore fą nilko/ ná żyemi w wodzie głébocko/ nie będąiefz się im nigdy klániał/ ich chwalił álbo czći wyrządzał. *ArtKanc* M6; *LatHar* 334.

»wszy(s)tkich (a. wszech) rzczy pan, krol, spráwca, rzádciel, wlájca« [w tym: *krol i pan (1), spráwca i rzádciel (1)*] = *omnipotens, rex universae creaturae, Dominus universorum PolAnt* [szyk 13:7] (14:3:3:1:1): [wierzymy, że Jezus] má równá moc z bogiem oycem/ á iest krolem y panem wflzyktich rzczy ktore fą w niebie/ wpyekle y náziemy *SeklKat* O3; *LubPs* ffv; ábowiem Bog iest Pánem vmieiętnóci/ á fám iest spráwcá wfzech rzczy. *BibRadz I.Reg* 2/3, *6v, II 135d *marg*; *BielKron* 254v; *GrzegRóżn* D3v; Pan, Páfturski Bóg którego Arcades chwalił/ yákófto pána wflzyktich rzczy. *Mącz* [274]d; *BudBib Iudith* 9/13[17]; *Eccli* 50/15, 2. *Mach* 14/35; *BialKaz* E4v [3 r.]; Lecz ia iednego Bogá tylko/ naywyzflzego spráwcę/ y rzádciciela wflzyktich rzczy wyznawam *NiemObr* 111; *ArtKanc* T11; *WujNT* 688, 753; *WitosłLut* A6v; *CzahTr* A4.

»początek (wszy(s)tkich a. wszech) rzczy« = *rerum principia Mącz; prima rerum origo Modrz* [szyk 12:4] (16): TY pirwflze Klęgi [tj. *Genesis*] zámykáią w fobie początek y przyczyny rzczy wflzyktich *BibRadz I* 1; *GrzegRóżn* Gv; *KwiatKsiąż* 14; *Mącz* 413d; *RejAp* 177v; [św. *Augustyn*] ták pilze: Iednego Bogá chwale/ ieden początek wflzyktich rzczy *WujJud* 60; STárodawny á iefczé od początku wflzyktich rzczy iest obyczáy/ że o Szkolách má ftaránie Rzcżepóspolita *ModrzBaz* 128v; [*Paracelsus*] zá początek rzczy [...] řól/ żywé řrebro/ á řiárkę być polozył *Oczko* 6, 4v, 5, 6, 7, [42]v; W Stworzeniu Swiátá nieobefzłego Ziemie/ Niebá/ y początkách rzczy ktore ná nich fą/ rozmáite były Czytelniku fáfkáwy/ mniemánia y wywody Philofophow/ y Poetow Pogáńfkich. *StryjKron* 1, 1, 110.

»rzczy nad przyrodzenie, nadprzyrodzone« [w tłumaczeniu tytułu dzieła *Arystotelesa „Metafizyka”*] = *Metaphysica Mącz, Cn* [szyk 3:1] (2;2): [*Arystoteles*] w księgách fwyh pirwflzych, ktore nazwał *Metaphisica* to iest, o rzcżách ná przyrodzenie, pilze, iż każdy czlowiek z natury fwey má tę żądzą aby nieczo wmiál y wiedziál. *GlabGad* A4v; *KwiatKsiąż* K3 *marg*; *Mącz* 299a [2 r.].

»przyrodzenie, natura (wszy(s)tkich a. wszelkich, a. wszech) rzczy (a. wszelkiej rzczy); przyrodzony w rzcżách postępek« = *rerum natura Modrz* [szyk 10:3] (7:4;2); *FalZioł* IV 2b; *KromRozm II* o4v; Wgládni iedno w náture rzczy wflzyktich/ naydziefz wielká wrodzoná miedzy rzcżámí nieprzyziáñ *OrzRozm* G3v; *KwiatKsiąż* E3 *marg*; *LeovPrzep* a2v; *RejZwierc* 171v; ROzplódił fye Turecki Lud/ rozmógl y wyniofl ku gorze ták bárzo/ iż iuż nie przydzie mu ná infzá/ iedno ná dół fchodzić/ ginąc á nifczceć/ bo thák bywa wedlug przyrodzenia wfzelkich rzczy *BielSpr* 58; A przeciwko przyrodzonemu w rzcżách postępkowi [*contra rerum vero naturam*] walczyć/ iest rzczy ludzi fzalonych y zlych *ModrzBaz* 76, 1v, 2, 59; *GórnRozm* Bv; *SkarKaz* 277a.

»rzczy przyrodzone« [w tym: *księgi itp. o rzcżách przyrodzonych (10)*] = *natura Mącz, Calep, Cn; res physicae Modrz; res naturales Calep* [szyk 21:12] (33): PLinius w księgách O przyrodzonych rzcżách Powiáda iż [jesiotr] iesth riba wielka/ ná dwanácie łóci *FalZioł* IV 35a, IV 30b, c, 31c, 33a, 37a, 39b, 40c; *GlabGad* A5, L7v; *BielKom* D5v; Zátym rzekł Bog. Niech będą swiátłóci ná

rozpostrzeniu niebieskim/ ku rozdzielaniu dnia y nocy (*marg*) Niech będą światłofci.) Nowy rząd stánowi w rzeczách przyrodzonych [...] (–) *BibRadz Gen* 1/14; *BielKron* 46, 127v, 273v; świadomość o przirodzeniu rozumowi ludzkiemu zgodliwa y prziftoina iest: przez którą przyrodzonych rzeczy/ ták żywych iáko nieżywych początki y doległości [...] poznawamy *KwiatKsiąż* 14; Haec sunt rerum principia et instituta naturae, Początki rzeczy przyrodzonych. *Mącz* 413d, 72c, 144b, 298d [3 r.], [407]a, 493b; *BudBib* I 436d *marg*; *ModrzBaz* [16]v; *Oczko* A3, 2, [42]v, [43]; *Calep* 348b, 803b; *GostGospSieb* +3.

»(wszech a. wszy(s)tkich) rzeczy stwórzyciel, sprawca, tworca« = *omnium creator PolAnt, JanStat; opifex rerum omnium Modrz, JanStat; author a. conditor rerum omnium Modrz; creator a. sator omnium rerum JanStat* [szyk 41:35] (65:9:2): *OpecŻyw* 3v; *SeklWyzn* B; *LubPs* dd4 *marg*, ffv; *SeklPieś* 31; *BibRadz* 2.Mach 1/24; *BielKron* 111, 160v; Turecki Bog nie iest stwórzycielem wŹytkich rzeczy/ ále iest Bálwan w mozgu Máchometowym vbudowany *GrzegRóżn* G2v, O; Tenże Aryfoteles powiáda być iednego naywyższego fprawcę wŹech rzeczy/ tákó niebieskich iáko y ziemskich *OrzQuin* O3; *BialKat* c; *KuczbKat* 110; Bo to y dŹiatki wiedzą/ iż Pan Bog iest stwórzyciel wŹytkich rzeczy. *WujJud* 62v, 25; *BialKaz* E3, E4, E4v; *BudNT przedm* c2v; *CzechRozm* A2, 1, 3v [2 r.], 8v, 9 (20); *ModrzBaz* 52v, 59, 143v; *KochTr* 22; *CzechEp* *4v, 73, 208, 236, 239 (17); *CzechEpPorz* *v; *NiemObr* 100; Twórcá rzeczy y zbáwienia/ Dawcá iest dobrého mienia *ZawJeft* 16; *LatHar* 44, 90; *WujNT* 305 *marg*, Ccccccv; *SarnStat* 4 [2 r.], 195, 265, 896, 998, 1085; *GostCast* 13, 19.

»(wszy(s)tki(e)) rzeczy (a. wszelka rzecz) (które są) na świecie (a. na ziemi), ziemskie (a. ziemne), świata tego (a. ziemie), świeckie« = *universa in terra Vulg* [szyk 59:9] (48:15:3:2): niebiafá fie temu dziwuycie/ ij wŹlytki rzeczy ziemskié drŹyacie/ iż stwórzyciel wŹlytkiego fтворzenia/ poklęknał przed fwy^m zraydŹą na fwe kolana [aby umyć mu nogi]. *OpecŻyw* 91v; *FalZioł* V 49; *BielŻyw* 103; *WróbZółt* E7v; *RejPs* 153v; *SeklKat* N4v, O3; [Bóg] wiele rozmáitofci rzeczy vftawił/ kthory dał człowiekowi dobrowolenftwo/ áby fie po wŹyftkich rzeczách kthore ná fwiecie fą [de omnibus quae sunt in mundo] rozeznował y opatrzał. *HistAl* K4v; *KromRozm* II o4v; iż [słońce] yeft cyáło okrągłe á fwyátłe ná nyebye/ [...] zágrzewájące żyemye/ y wŹlyftkye rzeczy ná żyemi y w żyemi. *KromRozm* III B6v, C4v; *GliczKsiąż* F, H; *LubPs* bb3; *GroicPorz* h2v; *KrowObr* 62v, 163v, 164; Y wygládził Bog wŹytko fтворzenie ktore bylo ná ziemi/ [...] y wygládzone fą wŹytkie rzeczy zyeemie/ tylko zoftał fám Noe/ y ci ktoryy fnim byli w Korabiu. *Leop Gen* 7/23; *BibRadz Eccli* 17/2, II 88a *marg*; *OrzRozm* G3v; *BielKron* 3, 127v, 462v; *GrzegRóżn* K3; *KwiatKsiąż* I4; *OrzQuin* O3 [2 r.]; ábowiem wŹytki rzeczy ná fwiecie ze czworgá záczęcia fą/ z ognia/ z wietrzności/ z wody/ y z ziemi *SienLek* Vuu, 12, Vuu [2 r.], Vuu4; ktore [gwiazdy niebieskie] infze wŹytkie rzeczy fwieckie/ fzlicznofciá/ fubtelnofciá/ iáfnofciá/ y trwálofcia bárzo przechodzą *LeovPrzep* a3, a2 [2 r.], a3, D3; *RejAp* 177v [2 r.]; *GórnDworz* D3, M5v, Mm4v, Mm5v; *RejPos* 143, 150v; *RejPos-Wstaw* [21²]; *BialKaz* E3v; *CzechRozm* 9, 37; *Oczko* 30v; *KochPs* 59; *MWilKHist* A2v, A3v; *CzechEp* 130, 314; *NiemObr* 11; *ArtKanc* M6; *GórnRozm* Bv; *Phil* M4; *OrzJan* 103; *LatHar* 673; *WujNT Col* 1/16, s. 697; *WysKaz* 2; *SiebRozmyśl* G; *CzahTr* A4.

»rzeczy z ziemi urosłe (a. wyrosłe), z ziemi wyszłe (a. wychodzące); rzeczy urosłe« = *rośliny* (6:2:1): Kthorym fpofohem á iákim fłozeniem fwem ty rzeczy z ziemi vrolle niemocam j poruŹeniu zdrowia człowieczego pomagaiá tho maŹ pilnie obaczyć *FalZioł* II 3a, [*7] [2 r.], [*7]v [3 r.], [*8] [2 r.]; Karmiemy fię ziemiá/ y rzeczámí z niey wychodzącemi *LatHar* 668.

»wysokie(-a) rzecz(y)« = *alta HistAl* [szyk 4:3] (7): Tego to Chilona pytał [...] Ezop poeta, czyby poŹtanowił Iupiter na niebie, odpowiedział, wyŹlokcie rzeczy poniŹa, á niŹkie powyŹŹa. *BielŻyw* 10; *HistAl* Bv; *KromRozm* II r3v; *BibRadz* I 1c *marg*; *OrzRozm* G3v; Meteora Aristotelis, Xiegi Arifotelesowe w których o wyfo-

kich rzeczách/ to yeft o oblokách powietrzu/ wodzie/ ogniu wyfofikich zwálŹczá elementách á żywiolách wypifano yeft. *Mącz* 219c; *OrzQuin* M.

»rzeczy (z)wierzchnie (a. zwierzchnonie)« = *superna Vulg; res extra positae Modrz* [szyk 4:1] (5): Pánie ktory mieŹkaŹ w wieku/ kthorego oczy podnieŹione fą ku wierzchnim rzeczám/ y ná powietrze [...]: Wyfluchay modlitwé flugi twego *Leop* 4.Esdr 8/20; [Źw. Dionizjusz] powieda/ iż rzeczy zwierzchnie/ przez żadne podobieŹtwo rzeczy niŹŹyich poznáne być niemogá. Bo nie moŹe tho być/ áby z podobieŹtwa ktorey rzeczy cielefny/ iftnofć oney rzeczy ktora iest przez ciáŹá/ poznaná być moglá *KuczbKat* 100; *CzechRozm* 94; *ModrzBaz* 19v; *SkarKaz* 157a.

»(wszy(s)tki(e)) a. wsze, a. każda, a. wszelka rzecz(y) żywe(-a), żywiące(-a), ktora żywie« = *omnis anima PolAnt; animatum, viventia Cn* [szyk 35:9] (25:18:1): WSzelka rzecz żywiáczá/ albo thez z ziemi roŹtáczá: Ze czterech żywiolow fтворzona albo fłozna iest. To iest z ognia/ z powietrza/ z wody/ y z ziemi. *FalZioł* [*7], +6v, +7, IV 1c; iż miédzí wŹytkimi fтворzonymi á żywyimi rzeczámí nad człowieka nie iest flachetnieyŹzego *GlabGad* A5, E4v, L2, L2v; piéć teŹ iest rodzaiew rzeczy żywiáczych/ Iáko fą Ludzie/ bydło czworonogie/ robacztwo, ptaczy/ ryby. *KlosAlg* A3; *RejPs* 116v; *GroicPorz* a2v; *Leop Gen* 1/20; Owa po parze wŹech żywiácych rzeczy [ex omni carne] weŹŹo w Archę do Noego. *BibRadz Gen* 7/15, *Lev* 11/46 [2 r.]; *BielKron* A5v, 2, 12v, 47, 416; *GrzegRóżn* H3, N3; *KwiatKsiąż* I4; *SienLek* 12, 89v; *RejPosWiecz* 91v; Bo iedni poŹcie żadnych rzeczy żywiácych (to iest żadnych ŹwierŹat) nie iedzą. A drudzí z tych rzeczy żywiácych/ tylko ryby. *WujJud* 195v, 48, 50; *WujJudConf* 48, 49v; *BialKaz* Ev; *Oczko* 1v, 3v [2 r.]; WŹelka rzecz/ ktora żywie/ Wyznay páná chętlíwie. *KochPs* 216; *CzechEp* 38, 81; *GostGosp* 98, 158; *LatHar* 31; *KolakSzczęŹl* A2; *PowodPr* 11.

Szeregi: »rzeczy i elementy« (I): Bowiem iedni byli/ ktorzy *ex Chao*, to iest/ z zámieŹzania rzeczy y Elementow Swiát być vczyniony twierdzili *StrykZron* 1.

»ludzíe i rzeczy« (I): ktore známie [Lwa] z infzych dwánalfcie iest nazacnieyŹze [...] dla tegoŹ [...] rzeczom infzym nie iest przeŹoŹone/ iedno známienitym ludzím y rzeczám *LeovPrzep* B4.

Jako ostatni czlon we wŹspórzędym poáczeniu dwu- lub wielozczlonowym: »i (albo, ani) in(n)e (a. insze, a. inne (a. insze) wszytki(e), a. żadne (insze), a. każde) rzeczy; i inych wiele rzeczy« [w tym: w sg (4)] (42:1): *FalZioł* V 35, 50v; *WróbZółt* B7v; *SeklKat* V2; *RejWiz* 3; [MojŹesz mówił ludowi:] TakieŹ ine ktore obaczą Sędzýwie chwalic Słońce/ MieŹiáć/ Gwiazdy/ Ogień/ y ine rzeczy/ kámieñmi go vkámionuycie *BielKron* 44; A ci [Tatarzy] w then czás widząc iż nie mogli vŹć/ poŹiekli ludzye/ dŹyeci/ Źony/ dobytek/ konie Źwoie/ y káŹdá żywą rzecz/ pierwey niŹ ich poráŹono. *BielKron* 416, 442v; Chaos, ZámieŹzanie wŹifftkich rzeczi wŹpolek/ z káŹd Elementá á żywioly y ynfze wŹifftki rzeczi počátek fwoy máyá/ yáko Poetowie o tym piŹá. *Mącz* 51a, 77d; *SienLek* 89v, Ttt4; *LeovPrzep* I2; *RejAp* 166v; iż iedni chwalili wody/ drudzí drzewá piéckne/ ŹwirŹethá/ wéŹe/ ognie/ y ine rzeczy. *RejPos* A5; *KuczbKat* 285; [wyznawam Boga] wŹzechmogácego/ niebá/ ziemie/ morzá/ y inych wŹyftkich rzeczy widomych y niewidomych fтворzyciela *CzechRozm* 3v; iż [imię BoŹe Jehowah] nie moŹe być przywálŹczono áni ániolowi/ áni ktorey infzey rzeczy/ procz Boga fámego/ á fyná iego iednorodnego. *CzechRozm* 52v, 10; ále ziemiá/ góry/ y infze rzeczy/ á za teŹ nie wieczné? WŹákóŹ kiedy drŹenie ziemi przydŹie/ bárzo té rzeczy odmienia *Oczko* 30v, 1v, 3v [2 r.], 30v; *CzechEp* 178; *Calep* 427b. Cf »stworzyć rzeczy«.

a. *Stworzenie, istota żywa* (44): *Murm* 49; then ptak [tj. sęp] acŹkolwiek miésem żyw, wŹakofŹ fám żadney rzeczy nie zabije *FalZioł* IV 27a; Czemu nie bywa krew w tich rzeczách ktore nie maiá fercza. Iáko fą raci, pčzoły, muchy etc. *GlabGad* E5; *MiechGlab* [89]; *Leop Gen* 7/22; A káŹdá [I] rzecz [omne] ktora iedno miałá duŹę żywą iáko názwał Adam thák bylo imię iey. *BibRadz*

Gen 2/19; *BielKron* 8, 46, 453v; *Mącz* 364d; *RejAp* 53; *RejPos* 322v; *GrzegŚm* 23; *Strum* H4v, Pv; Bo to są Boże dary/ który gdy rękę otworzy/ bywa napełnioną wszelka rzecz [omne animal] błogosławieństwem. *ModrzBaz* [38]v; Animans – Zwierzę, albo rzecz nieiaką ziwot mającą. *Calep* 71b, 1139a; *KolakCath* B3v.

Wyrażenia: »rzeczy pływające« = *zwierzęta wodne* (2): Wtychże księgach Mądrości w Rozdziale ostatecznym w wirzku 18. tak przełożyli. Ziemięk rzeczy odmieniały się w wodne/ a pływające odmieniały się w ziemię. Y tu się dziecinnie także z Lacińskiego omylili/ nie weyzzawży do rzodeł Grecckich. *BudBib* c2v, c2v, [Sap 19/18].

»(wszelka) rzecz ruchająca się (a. która się rucha) na ziemi, [czołgająca się]; wsze rzeczy plazujące się po ziemi« = *wszelkie małe zwierzęta, plazy lub gady; omne quod movetur super terram, reptile Vulg; omne reptans a. quod reptat PolAnt* [szyk zmienny] (3;1): A z zwierząt czyfitych y nieczyfitych/ y z ptaków także/ y ze wszelkiej rzeczy która się rucha na ziemi/ dwoie á dwoie weszli do Noego w Korab/ łamiec y łamicá *Leop Gen* 7/8, *Gen* 7/14; *BibRadz Gen* 1/30, 7/8; [Ktory kolwiek się dotknie [...] czołgający się rzeczy [...] nieczyfitym /!] będzie aż do wieczora *Leop Lev* 22/5].

»rzecz skrzydlasta« (1): [do arki weszły] wszystkie zwierzęta wedle rodzajów swych/ y wszelkie bydło wedle rodzaju swego/ [...] także wszystkie ptaki wedle rodzaju swego/ y każda rzecz skrzydłata [omne alatum]. *BibRadz Gen* 7/14.

»rzeczy wodne« (1): *BudBib* c2v cf »rzeczy pływające«; [*BudBib Sap* 19/18 cf »ziemskie rzeczy].

»ziemskie rzeczy« = *zwierzęta lądowe* (1): *BudBib* c2v; [Bo ziemskie rzeczy [terrestria] odmieniały się w wodne [aquatica] á pływające [natantia] wyłaziły na ziemię. *BudBib Sap* 19/18].

a. Część ciała, organizmu człowieka lub zwierzęcia (18): A każda w nim [baranku] rzecz jest użyteczna/ Gdyż mięso pochodzi na karmię, łkora na rozmagity pożytek/ wełna na szaty/ na rolę gnoy/ rog y piętko ku lekarstwom. *FalZioł* IV 1c, I 16d; Czemu głowa jest twardza niż inne członki. (–) Bowiemy ona w sobie zamyka rzecz bardzo miękka á wilgotną która jest mózg, dla którego obrony potrzeba mocnej twardości. *GlabGad* B3, A4, B6v, D5v, E6v, E8; *Leop Dan* 10/6; *Mącz* 377c; Rozdział Wtóry. O Włoszech/ iako na wierzchniej rzeczy Głównej/ á naprzód o Czrynieniu/ Gubieniu/ y Nabyciu. *SienLek* 46; *RejPos* 326v.

rzecz czyja (1): A iakieżby to był żywot nąz [gdyby nie było zmartwychwstania]? [...] użyty to był żywot prawy zajączy/ y bárzo krotki/ y bárzo nędzny: á po śmierci już ani łkorká/ ani żadna rzecz nąz w niweczby się już nikomu nie przygodziła. *RejPos* 221v.

Jako ostatni człon we współrzednym połączeniu dwuczłonowym: »i inne rzeczy« (1): [którym członkom w ludziach panuje znamię niedźwiadek] *Lonu/ y tam innym rzeczám*. *FalZioł* V 50.

aa. Organ płciowy (4): Androgynos – Meskie niewiesticie rzeczy mająci. [...] Qui utrunque habet sexum, et maris et foeminae *Calep* 69a.

Wyrażenia: peryfr: »jej rzecz« = *łono kobiece* (1): Słtało się teży nocy/ vkazał się Filipowi bog Hamon leżący z żoną jego Olimpią/ á potom widział iakoby on bog iey rzecz [os vulve; vsta wlvu (marg) kyep (–) *HistAl* 1510] zatała y złotym pierścieniem zápieczętowała *HistAl* A4v.

eufem. »owa rzecz« [cf one rzeczy – res illae *Cn s.v. członek wstydlivy*] (2): *RejFig* Ee3; DAWnoć nie stoi owá rzecz/ Petriło/ A przedięć igrać z niewiastami miło. *KochFr* 45.

2. Proces zachodzący w organizmie człowieka, zjawisko związane z fizjologią (naturalne lub patologiczne); też: substancja organiczna związana z takimi procesami, wydzielina; res *Mącz* (199): słucz ty rzeczy [tj. składniki lekarstwa] czyście á przimieszay trochę ocztu [...] á przylož tego na nocz prosto na iaycza załtanowi się ta **rzecz** [tj. niemoc, którą zową gomorea] bárzo richło. *FalZioł* I 16d; Theż nafenie rzepne spądza flaki y piegi stwarzy/ á tak wchodzi w lekarstwa takie ktore flużą na takie rzeczy *FalZioł* I 120a; Białego maku wodka [...] gorączość pierfi kázel fuchy/ fuchothy,

gorączość głowy/ fuchoc oczu/ wrzody złe palące/ ty rzeczy wżytky bárzo pożytecznie leczy *FalZioł* II 8d; LVlka w vrinie: jest rzecz z ciała wychodząca podobna ku łulcze ribiey/ która z wierzchu albo z scian ciała: oddziera się, y z vriną się miesza. *FalZioł* V 11; małz baczyć jestli po złężeniu zbytnie wilkości z niewiafthy odchodzą, A z tą mdłość y boleści się mnożą: nieznofite, Thedy małz baczyć z ktorey przyczyny takowe rzeczy szkodliwe przychodzą. *FalZioł* V 27v; Abowiem z wielkiej á częstej prace: ktora w niemocy albo przy boleści bywa/ przychodzi poruszenie wielkie w cieło/ na dół wżytki rzeczy spądzaiące/ á z tądzę przychodzi tych to żył zatkanie *FalZioł* V 29v; PRzychodzi też czałem na dzieci z płaczu wielkiego wydeście y napuchnienie w dymionkach, y też zapalenie łona. Naprzeciwo takim rzeczám. Wezmi [...] *FalZioł* V 41v; Ofmy znak [zarażenia morowym powietrzem] iż takowi często wraczą gorzkością á barwa onych rzeczy: jest zielona á czałem żółta. *FalZioł* V 67, [*5]a, [*8], I 19c, 57a, 81b (47); Czemu ludzie łyfię, albo łifcie z drzewa opada. (–) Iednaka jest obojczy rzeczy przyczyna, abowiem niedofatek wilgotności przyrodzoney *GlabGad* B2; *Mącz* 482d; A tak iż rymá jest rzecz pożyteczna/ która wyciąga zbytki z głowy/ otworzeniem łapki: tedy tu iacy lekarstwa będą ktorymi by łapki przez rymę pozbyć. *SienLek* 72v; Na pierśi bolące/ przykładay ruthę z figami wárzoną/ [...] wżakże ktory rzeczy lepza jest ruta polna. *SienLek* 83, 3, 19, 24, 92, 111v; Przeto Cieplice żyły otworzą/ plugawstwa wyfużają/ macice vmocnią/ y ielliby rzeczy nad obyczay tamtędy ciężki/ strawią/ y rozpędzą *Oczko* 15v; ále iako [koleryk] łam ogniovi coś podobny/ tak choroby w które wpada/ nagle á zrazu palić á gorzć się z nim zdadzą: przeto y świérzby albo zalkórne rzeczy/ thym się niebezpiecznieyżé w niem pokazuia. *Oczko* 34, 13v, 14v, 17v [2 r.], 27, 33v, [40].

Wyrażenia: »(ich a. jej, a. swojej) rzecz(y) przyrodzona(-e), sw(oj)a, (przyrodzone) niewiestic(-a), ich (a. jej), ta (te, takowe), miesięczna(-e), u pań« = *menstruacja* (86:17:6:5:3:2:1): á pobudza [kmin] vriny y rzeczy przyrodzone białym głowom *FalZioł* I 7a; Też [sok babczany] jest dobry tym ktorzy cicipią czirwoną niemocz y paniam ktorem bywaią ich rzeczy zbytnie *FalZioł* I 14c; á potom onymże zielem [tj. tatarskim zielem] [...] okładay ciepło dymiona y macicę/ abowiem to sřawia ku mieniu tych rzeczy. *FalZioł* I 32c; A gdy będzie łpalona [gąbka morska] z łimolą, pomaga naprzeciw niewiesticie rzeczy gdi zbytnie idą. *FalZioł* IV 59c; ty namienione ziolka: tak vrinę iako y ty rzeczy mieliczne białych głow: mocnie porużają ku wylęciu *FalZioł* V 27; Brzemienna jestli fwa rzecz odbywa, Nie może być aby płodu zdrowego donosiła *FalZioł* V [30], ++5b, [*7]v, I 1d, 2b, 4c (116); Stało się Ieruzalem między nimi iakoby łplugawione przyrodzonymi rzeczami niewiesticami [quasi polluta menstruis]. *Leop Thren* 1/17; *SienLek* 110; Bo iako też to rzecz jest niepodobna/ aby białagłowá stara/ ktorey już przyrodzone rzeczy wstaly/ rodzić miała *CzechRozm* 155; *Oczko* 36v.

»rzecz przyrodzona (u mężczyzn)« (2): Też proch korzenia Kofalczewego/ otwiera żyłki Emoroidi á załtanawia rzecz przyrodzoną albo płynienie nafienia mężczizna. *FalZioł* I 67c, I 25c.

»rzecz zbytnia (a. zbyteczna); zbytek rzeczy« = *excrementum* *Cn* (5;2): Abowiem każde trawienie ořhawuie nakoniecz rzecz zbyteczną: nicz nie wżyteczną. Iako to w żoładku jest piwřze trawienie tam ořtaie piwřza rzecz zbytnia á nie wżyteczna. To jest Łayno á wiatry. Ty rzeczy precz natura wypędza. *FalZioł* V 9v, V 9v [2 r.], 10, 27v, 28.

»zła rzecz« (2): Dla tego iż zła rzecz która się człowieku przeciw przyrodzeniu przydawa, Daleko ciężza bywa/ niż to czo z przyrodzenia przychodzi *FalZioł* V 31; *SienLek* 133.

Szereg: »rzecz albo wilkość« (1): A tak obaczywży ty to przycziny [wracania]: potrořsze złać daway dziecieciu: A zalię mię na to też baczość, iaką rzecz albo wilkość zrzucza. Jestli kwalnocią wonia ona nieczyfoc wywroczoza, Tedy [...] *FalZioł* V 42v.

Jako ostatni człon we współrzednym połączeniu dwu- lub wielczłonowym: »i inne rzeczy« (2): *Alexicacon*, Latine amuletum.

którym woniájące rzeczy [!] ná fizy nafzáya. *Mącz* 28a, 362c; *SienLek* 116 [2 r.]; *BudBib* 2.Par 16/14; Wzięli tedy ciało Iefufowe/ y związali ie prześcieradły z rzeczami wonnymi: iáko ieft zwyczaj Zydom pogrzebáć. *WujNT Ioann* 19/40, *Luc* 23/56.

»rzczechlę« = *padlina; cadaver PolAnt* (2): *BibRadz Lev* 11/37; Takież [Turcy] mięła wieprzowego nie iedzą y káždy rzczechy zdechły iáko y Zydownie. *BielKron* 259v.

»rzczech(y) ku żywności (a. ku żywieniu) (należące), ku jedłu, jedząca (a. jedzione), śnidne, do jedzenia« = *pokarm, produkty żywnościowe; edulium Mącz, Cn; cibaria res, cibarium, esculentum Cn* [szyk 5:2] (2:1:2:1:1): *LibMal* 1544/92; *BielKron* 451v; *Alimentum et alimonia. Ziwność/ Rzeczki ku żywności należące. Mącz* 7a, 69d, 99d; [leczący się w cieplicach ma zachować dietę] áby rzczechy do iedzenia były ná wybór/ do ftráwienia łatwié/ á coby krwi dobréy przymnażały *Oczko* 24; *SkarJedn* 236.

Szeregi: »rzczech a(l)bo osoba (a. człowiek, a. ludzie)« (3): *Scopae dissolutae proverbium, Rozfuta miotlá/ to yeft niczemna rzczech álbo ludzie. Mącz* 373d, 327a; Bo to fámo przyrodzenie fpráwió/ iż ktorey rzczechy/ ábo ktorego człowieká [qua re quove homine] do czego potrzebuemy/ tego fámi rádzi fzukamy. *ModrzBaz* 44.

»rzczechy albo żywióły« [szyk 1:1] (2): Byłác wprawdzie tá rzczech ciężka iedney ftronie/ gdy iey zádawano (iáko Luterowi) żeby przywieszował láfkę Duchá ś. żywióloom álbo rzeczám tym zwierzchnim/ to ieft chlebu y wínu. *WujJudConf* 249, 224.

Jako ostatni czlon we współrzednym połączeniu dwu- lub wielozlonowym: »i (a)l)bo, ani, teź) in(n)e (a. insze, a. wszystkie, a. żadne insze) (drugie, podobne) rzczechy; i inszych wiela rzczechy« [w tym: w sg (3)] (47:1): [Dzięcielina] Theż krew s fiadlá, rofpáda, tarn y infzá rzczech ktoráby fie człowiek zakló/ wyciąga sciała *FalZioł* I 147b; Tu fie poczyna Wypis rzczechy zamorzskiech/ y tez rozmagitego nafienia y infzich rzczechi ku lekarzftwam prziflufzaiączich *FalZioł* III 1; Theż fol prochnienia y zagniólci bronii w káždy rzczechy wilgotney/ iáko w mięlie, w rybách y w infzich rzczechách. *FalZioł* III 38d; Przeto dobrze iefth w fkrzynie miedzy fzaty kłáfc Chmiel/ piólyn bobkowy lif, Cidrowy albo czyprefowy/ y infze rzczechy thakowe ktore nie telko fzat/ ale y ksiąg od Moli bronią. *FalZioł* IV 16b, +5a, I 21b, 61a, II 2a, III 25d (22); *GlabGad* I3v; *LibMal* 1544/92; Zás gorácosć floneczna práwye fmalcuye/ ták iż thego żadná miará/ áni wodá áni wiárt [!/] áni żadna inflá rzczech zmyć álbo oddálic y zgubić nye może. *GliczKsiąz* K4; *RejWiz* 149v; *BibRadz* I 418d *marg*; *Citta*, Latine *Pica*, Niemoc niewiaft brzemiennych/ gdy ku dźwiwny á rozmáytém rzczechóm chuc máya ku yedzeniu/ Niektóre ku mięflu/ Rybam/ teź y ku glinie/ niektóre ku fmoles/ wósku/ węglu/ y innym rzczechám. *Mącz* 55a, 47b, 84b, 233b; Gdy tedy niekto ofzáleie od fkázoney krwié/ [...] Tákiemu z nofá krew rułzyć pomaga/ [...] chłódzić go rožaná wodká/ octem/ y innymi rzeczám chłódnymi. *SienLek* 52, 2v, 4v, 30, 54v, 197; *RejPos* 338v, 348v; Wirfzyki ná lyfzki ábo ná ine drobne rzczechy. *RejZwierc* 238v, 60v, 236; *BielSpr* 48; *BudBib* Prov 26/18; *ModrzBaz* 53, 83v; *CzechEp* 296; Y fład w fłárodawnych Kościelnych Hifto-ryách/ przykłády niezliczone práwie/ tákowego błogófláwienia y zegnánia chlebá/ winá/ oleiu/ świece/ wody/ folii/ y infzich rzczechy náydujemy *LatHar* 57.

a. W funkcji orzecznika (w opisach i charakterystykach) (35): *OpecZyw* 187; iż ruta ieft rzczech ktora wiatrri wnétrzne trawi y gamraciją pfuie/ vryną y chorobę białyh głów wywodzi. *FalZioł* I 118c; Iefth rzczech nietuczna Profo/ Biegunkę zaftanawia *FalZioł* III 18b; Wiedz teź o tym iże Dragantum ieft rzczech nie łączna ku fłarcui na proch *FalZioł* III 26d; á [srebro] ieft rzczech miękka ktora ieft łączna ku rozwiedzeniu na cieńkie blaźki iakoby pargamin *FalZioł* IV 34c, I 93b, 94c [2 r.], 111c, III [3²]a, 5b (18); Picie dla fwey fubtilności richley fie ftrawi niż pokarm ktori ieft rzczech miáflza y gruba. *GlabGad* E8, E7v, G7v, H3v, H6, I3v, Kv [2 r.], K7; Táki thá byála głowá ktora będąc gładką yefli cnoty nyema rzczech yeft martwa á profita. *GliczKsiąz* P8; gdyż koń ieft rzczech fáma fyebie trawiąca/ tho ieft wiécye może ftráwić niż fam kofztuie *GroicPorz*

ee; RejZwierc 50, 156v; *Oczko* 17v; *KochDz* 107; [Albertus pokazuje plebanowi nabytki:] Obrálem teź z zołódzkiem kiiec gránowity: Kulę w rękę/ hárkábuz z prochownicá ryty. (–) Nieobrácay go ku mnie/ bo to rzczech zdrádlíwa *WypPr* Pl Bv.

β. W definicjach słownikowych (112): *BartBydg* 61; *Armamenta*, *Naczynie á fprzet rozmáytich rzczechy. Mącz* 16c; *Athomos*, Latine *insecabilis*, [...] Táki mála rzczech ktorey nie może ná dwie części rozdwoyic/ yáko fá prófzki ktore fie w promieniách flonecznych vkázuyá. *Mącz* 19b; *Bilibris*, *Rzczech ktora w fobie dwa funty ma/ álbo/ waży dwa funty. Mącz* 25a; *Gnomon*, *Wfeláka rzczech ktora* go bywa miárkowane. A ktora práwą miarę vkázuye *Mącz* 147b; *Monimentum vel [...]* *Monumentum*, *Pamiátká/ znak pamiátki czিয়ে/ wfzeláka rzczech ktora nas nápomina z czego przefzłego/ yáko yeft grób kámieniem položony/ napis/ titú/ slup/ xięgi/ etc. Mącz* 230d; *Smigma*, *Wfeláka rzczech ktora chędoży/ cziefci/ y wymywa. Mącz* 397d, 7b, 11b, 12b, 16b, 17c [5 r.] (58); *Corporale* – *Rzczech ktora* może bicz widzaná, y dotkniiona. *Calep* 262b; *Liquidum* – *Mięka rzczech. Calep* 607b; *Olfactorium*, *Odoramentum* – *Rowniánka*, każda rzczech ktorei woniami. *Calep* [728]a; *Utensilia* – *Wfelakyie rzczechi ktorich poziwanie [lege: pożywamy]. Calep* 1146a, 60a, 101a, 109a, 110b, 134b (41).

Jako ostatni czlon we współrzednym połączeniu dwu- lub wielozlonowym: »albo (i, teź) (kaźda) insza (a. wszelaka (insza)) rzczech« (12): *Album*, *Tablicá álbo infza rzczech byála ná ktorey może piłác. Mącz* 6c; *Cubus*, *Figura est omni latere quadrata, Kofká/ teź* każda ynfza rzczech czworogránna. *Mącz* 70c; *Mons*, *Góra y wfzeláka rzczech górze podobna. Mącz* 231b; *Stria*, *Laskowanie/ to yeft/ wyheblowány álbo wyciofány promień/ ftréfá ná slupiech/ ná balkách/ y ná ynfzich rzczechách. Mącz* 420d, 26a, 71b, 76b, 154c, 438a, 469d, 484b; *Calep* 70a.

a. Dobro materialne (w odróznieniu od wartości duchowych) należące do kogoś, czyjaś własność: mienie, majątek, dobytek (w tym teź rośliny i zwierzęta); to, co stanowi przedmiot handlu, towaru, teź łup, zdobycz (wojenna łup pochodząca z kradzieży); sprzęt, wyposażenie; insygnia; bogactwa, dobra naturalne danego miejsca, kraju; bona (bonum) PolAnt, Vulg, JanStat, Cn; fortunae Miech; supellex Vulg; vasa PolAnt; arma Mącz [w tym: pl (1272)] (1504): Aby každy myal konye sbroyá pacholky dobre y dobrze godne bo tych wżytkych rzczechy bandzye pylne obyeryanye y bracowane *MetrKor* 38/286; [ustawiono] yze yeflibi ktory czlowyek Nyewolny albo fluga spodolya albo haliczki ziemye do Moldawfkyei zyemye. albo smoldawki do podólkyci, albo haliczki Vcziekl by, thakowj beł wfchelaki trudnofczi y zabawi ma bicz vdan y zewfchitkimi rzczechami, ktore by przinim byli saltany. *MetrKor* 40/822, 26/62, 62v [2 r.], 40/815, 819 [2 r.], 823, 825, 826; *ZapWar* 1514 nr 2172, 1521 nr 2183, 1524 nr 2160, 1527 nr 2395, 2534, 1533 nr 2358, 1550 nr 2666; Zadny się ośiel nie tráfi! Bych go náiał álbo kupił: Bierźcie rzczechy iák może być/ Iutro ku Effezu mamy iść. *BierEz* A4v, Bv, M3; *BartBydg* 40b; *BielŻyw* 24; Albowiem wielkie imienie Czyni troskliwe myślenie, A podług rzczechy wielkości. Tak teze wiela ciężkości. *BierRozm* 7; *LibLeg* 6/116v, 156 [2 r.], 7/33, 41v, 69v (12); *ComCrac* I3v; pithani yako kthemu fklepowy chucz myall powyada ze fład yfch tham zguziczkm przed thym bivayacz a rzczechi Rozmagithich doffycz wydzacz na thá kradzyelz zla myfzlyá yefth fzayá wvyodl. *LibMal* 1552/166v; Ich wthen pyantheke przefzli zwiyczora [...] gdy dom thenze vicaryfki poczał gorzecz a winofchono stegofz domu rzczechy y skrzinye theda zyedney skrzinye kthora fzie othworzila wipadli pyenyadze spacharżina *LibMal* 1552/170, 1543/72 [2 r.], 1544/90v, 91, 1547/136, 1549/149 (22); *RejJóz* B8v; A to pilnie miei na pieczy Napyrwey czo gorfle rzczechy. Gdi kram otworzys wykladai. A yfz wyborne powiaday *RejKup* e2, cc6 [2 r.]; *RejKupSekl* a5v; [matka Dariusza radzi mu, aby nie walczył z Aleksandrem:] lepieyci iefth záprawdę tobie opufćić to czego zátrzymáć nie możelz/ á ktore rzczechy [quae] mogą być zádzierzáne áby ich fпокoynie pożywał *HistAl* E8, C5v, E7; *KromRozm* I M2; *MurzHist* A4v; *KromRozm* III D6v, D7, G7;

BielKom Ev; FAnt/ ieft rzecz którą sę dłużnik wierzytelowu swemu w długi bronil/ gdy czym innym płacić niema. *GroicPorz* q4; IMować sę ieden ma tych rzeczy kthore w fobie roznořć máia/ iáko bydłę/ łzátá/ y inne tym podobne. *GroicPorz* dd4v; INwentarz/ ieft Vrzędne popiřanie rzeczy náležionych ná dziedzictwie/ álbo w mięłzkaniu zmárlego/ álbo teł dłużniká zá pewnym przewodem Práwá choć nie zmárlego/ czyniony przes dziedzicá álbo Opiekuny dzieći ktore lat niemáia. *GroicPorz* ee3, m3v, q2v, q4v, dd4v, ee (15); Powiedz mi tełz o kiju/ y o pierścieniu/ y o rękawicach/ y o łancułku/ kto wam [tj. biskupom] tákowe rzeczy mieć y nořć rofkazał? *KrowObr* 131, 140v [2 r.], 144v, Rrv; y wyzdycháło wlyřtko bydło Egyptkie/ ále zbydłá fynow Ifráelkich nic owfłeki niezginęło. I pořłał Fáráo áby oglądano: á nic niezdechło řtych rzeczy [de his] ktore dzierzał Ifráhel. *Leop Ex* 9/7; Y przypářáli ieden káždy miećze řwoie/ ták že tełz y řam Dawid przepářał řie miećzem řwoim/ y řli zá Dawidem około czerzyřthá męřow/ á dwie řcie zořtáło przy rzeczech [ad sarcinas]. *Leop* 1.Reg 25/13; Oni zá řie wlyřcy co wierzili/ byli pořpołu/ y mieli wlyřtkie rzeczy [omnia] řpolne. *Leop Act* 2/44, *Ex* 9/4, 35/29, *Lev* 8/27 [2 r.], 14/11, 12 (34); á iefliby [kmieć] vciekl z kupney rolej/ tedy ony wlyřtki rzeczy ktorych odbieży ná pána przychodzą *UstPraw* Fv, A2, G, Hv, I4, I4v [4 r.]; TEn [Pascennius] kiedy s řáráceny miał iecháć woiowáć/ Nie kazał s řobą wiele nic cieżkich rzeczy bráć. *RejZwierz* 32v, 47v, 102v; Spisanie Rzeczy. ktore K.Jei Měz Catarzina Polska, A Księžna Phinlandzka. s řobám wziácz raczila *WyprKr* 2v, 1, 1v, 117, 122; Z tych **rzeczy** ktore řá w nářnych kráinách názacnieyřze [de optimis frugibus terrae]/ donieřcie męřowi onemu zá vpominek/ nábrawřy w naczynia řwe niečo řyvice y miodu/ rzeczy wonnych/ Mirry/ Daktyłow/ y Migdałow. *BibRadz Gen* 43/11; Tedy wziął Moizeř Oley pomázania/ y pomázal Przybytek/ y wlyřtki rzeczy [omnia] co w niem byřly/ y pořwięcił ie. *BibRadz Lev* 8/10; Thyłkoř lud nábráł z řupow owiec y wołow/ áby ie ofiárował Pánu Bogu twemu w Gálgál/ iáko z rzeczy przednieyřzych ktore řá pánu pořlubione. *BibRadz* 1.Reg 15/21, *Gen* 14/20, 15/17, *Ex* 31/8, *Num* 4/15, 18/32 (25); *OrzRozm* S4v; Po kráioch tego řtołá [do składania ofiar] niechay będyze řiřtwá w koło s korunkami złotemi/ ná czerzy řálce řzeroka/ coby iey połowicá wyřřzy byłá náđ řtołem/ áby ty rzeczy ktore kładá ná řtoł nie řpadáły *BielKron* 33; Skrzyniá álbo Arká s tymi rzeczámi ktore w niey byřly/ gdyzeby byłá dořtátecnie niewiedzą. *BielKron* 116; [na sejmie postanowiono:] Krol áby miał po gotowiu rzeczy wlyřtki náležące ku walce *BielKron* 305v; Potym koronny Podkomorzy/ Arcybiřkupowi koronę pođał/ ktora on iáko wprzod inne rzeczy pořwięciwřly y pořęgnawřly/ [...] ná odkrytą głowę Krolewřká/ z czerwoną háłtařowá czapeczká wdział *BielKron* 329v; Ten tełz wyřep s przyrořdenia rodzi Mařtykę/ Aloes/ Cynámon/ Imbier/ y řiárná czerwone náđ Pierz gorzkie/ przeto tych rzeczy y inych wzięłiřmy s řobą do řiřzpániey/ ná vkázanie. *BielKron* 441v; Mnimáliřmy tám [w króleřtwie Gambre] Złotá łáčno dořtáć áć go dořyć/ ále w tákiey wadze iáko w nas: gdyř tho wiedzá že zá nie łáčno káždye rzeczy dořháć. *BielKron* 451v, 11v, 33v, 35v [2 r.], 37 [3 r.], 42 (39); *KwiatKsiąř* H4v, N3; Pecuniam in res vanas impendere, Ná prořne rzeczy pieniádze wydáć. *Mącz* 289a; Instructus paterfamilias, We wřzelki rzeczy dobre opátrzony gořpodarz. *Mącz* 423a, 6b, 19c, 20b, 42a, 135a (19); *RejAp* 28v, 151v; bo [...] przyřtoi mu [dworzaninowi] bářzief řiřthek [w ubiorze]/ y ludzie więcz pořpolicie s thych zwirzchnich rzeczi/ řáđzą o tim/ co ieft wnářz *GórnDworz* L7v, Z4v; Sędzia miły/ iam w řiemie mey Eipćie był we wřzem bářzo bogáty po tymem przyřzedł ku wielkiemu wbořtwu/ ták že áni domu áni řadney rzeczy miałem *HistRzym* 86, 57v [3 r.], 64v; gdyř wierny á miłóřiwj ocieć/ záwřdy co nazacnieyřze rzeczy oddawa á odkázuie dzyatkom řwoim *RejPos* 87v, 23, 56, 198 [2 r.]; *RejPosWiecz* 94 [2 r.]; *BiałKat* 63v; Owa z oney miłóři oycowłkiey do dzietek/ Dał im wlyřtkę máiętnořć y domowy řtátek. Nie zořtáwiwřly fobie by namnieyřzey rzeczy *HistLan* A3, C3v, C4v; *KuczbKat* 330, 405; *RejZwierc* 108 [2 r.], 202v, 243v; *BielSpr* 68; A pořłowie przysię-

dze rzeczy náležące: Dwoje owiec i wino serce weselące Prowadzili przez miásto *KochMon* 28, 35; *WujJud* 54v, 181 *marg*, 196, L12, Nn2v; *BudBib Gen* 32/13, 2.*Par* 15/18, *Is* 39/6, *Eccli* 20/14, 2.*Mach* 2/14; [papieře rzymřcy] onych [tj. řwiętych] wzywáć od potrzeb niekorych rořkazáli. Iáko Antoniego od řwini/ Lenartá od koni/ Otyłiey od oczu/ Apoloniey od zębow/ Heleny od rzeczy zgubionych *CzechRozm* 6v; že Vrzędniká tákiego pilno trzebá/ ktoryby řię ná rynku/ to ieft/ około tárgow zabawiał: ktoryby o wlyřtkich rzeczách [omnia]/ ták tych co řię domá rodzą/ ábo ie czińiá/ iáko tełz z ináđ przywieřzonych/ dořtátecnieá wiadomořć miał/ á cenę im wedle czářu vřtáwiał. *ModrzBaz* 33; Ow tełz obyćzay/ že ieden zákupuie iáki towar po wlyřtkiem Páńřtwie/ áby řam przedawał/ á ztáđ wielki zylk miał/ trzebá zniřczyć [...]: bo zá tym zákupowánief zbytnie wielka cená w rzeczách nářtawá *ModrzBaz* 34; že to Rzeczypořpolitey ieft rzecz bářzo pořyteczná/ áby zákazano wnořzenia wlyřtkich **rzeczy**/ ktore do zbytku przynależą *ModrzBaz* 82v, 19, 33, 33v, 34 [2 r.], [38] (18); Temi řłowy dořwiadczał Pan Bog wiáry y pořłufeńřtwá iego [Abraham]. kazał mu opuřcić rzeczy miłe ktore miał: á řpodziawáć řię czeřo niemiał *Skarřyw* [282], 213; Iáko te wlyřtki rzeczi ktore wprzod řá pisane oddal ná řzoltistwo, ktore rzeczy opiekunowie do řiebie przyięli *ZapKořcier* 1580/5, 1579/1, 3, 1580/5, 1583/54; z Rzęmięłnikámi tákże [umarřymi]/ y s chłopy řielřkimi/ ty naczynia ktorymi oni z roboty řywnořci nábywáli/ y co ku ich řtanowi náležáło/ palili/ ták wierząc/ iż s tymi rzeczámi węřpoł mieli z martwychwřtáć *StryjKron* 155; *NiemObr* 78, 119; *KochDz* 104; *KochSz* C2v, C3 [2 r.]; [w Rzymie pielgrzymów] do řiedmi kořciółow prowadzą/ mieyřcá y groby řwięte/ y rzeczy do widzenia godne pokázuia/ Reliquije zacnieyřze žeby ogláđáli řtáriá řię *ReszHoz* 120; Więc nie dřiřw iż złodzieiá imáia/ bo lice przy niem ieft/ rzecz ktora vkázuie ná oko zly iego vczynek *GórnRozm* B4v, L3v; *ActReg* 63; Depositum – Rzecz ktora mi do chowaniá ieft dana. *Calep* 308a, 254a, 473a, 898b, 1145b; Klucznik w piwnicach y we wřzem záwárciu/ pod řwym kluczem/ ma byđ o chędořny/ y káđda rzecz ná řwym mieyřcu ma w niego ležeć *GostGosp* 54, 10, 12, 16, 24, 38 (13); poniewář o tym dobrze wię [Turczym] [...] že řiemiá Niemiecka zewřřáđ y wlyřtkimi rzeczámi dobrze opátrzoná/ iż iey řzkodzić niemože: tedy [...] *OrzJan* 81, 44 [2 r.], 124, 125, 136 [2 r.]; Koniá kupi nie złęgo/ zá złotyř czerřnářcie/ Ná innę mniefřze rzeczy wyndzie z iedenařcie. *WyprPl* A2, A3v [2 r.]; [grzechy przeciřwko VII przykazaniu:] Dřiřięćin zátrzymanie/ ábo kořciółow y rzeczy Pánu Bogu oddányř přwánie. *LatHar* 117, +4, +4v, 81, 117; *Kořakřzczęřł* B3v; Przetoř káždy Doktor náuczony w kroleřtwie niebieřkim podobny ieft cřłowiekowi gořpodarzowi/ ktory wymuie z řkárbu řwego nowe y řtáre rzeczy [nova et vetera]. *WujNT Matth* 13/52, s. 98 *marg*, *Act* 15/29, s. 412, *Act* 25/18, 1.*Cor* 8 arg (17); [pielgrzym] Do oyczyřny wzdychá/ do niey řię co nabářzief řpieřzy/ máiać řywnořć y odźnienie/ niechce řię inřzymi rzeczámi okłáđáć. *WysKaz* 5; iż złořliwi/ by tełz dobrze zdáli řię/ že wřzemi rzeczámi oplywáia/ przedřię jednář w wielkief nędyř/ w řrářunkach/ y w kłopoćiech/ řyřią *WysKaz* 9, 1, 11; Dla tego vřtáwiono ieft: iż Podřkárbi Koronny/ iáko korony y řkárby króleřtwá/ które rzeczy międy nawięřřzemi řá nawyřřze/ chowa: ták tełz [...] *SarnStat* 20; Nowé Cło tylko od tych rzeczy, które bywáia pęđzone ábo wiefzief z Króleřtwá, ma byđz brano. *SarnStat* 398; Céná rzeczam czářu woyny. *SarnStat* 903 *marg*; My tedy pámiętiáć ná przyřięę nářze/ któřářmy ofobá řwá wřzem obywałom Koronnym obwiázáli/ wlyřtkie rzeczy [tj. řiemie] oderwáne á od Korony przerzeřzoney odłáczonę wedle mocy nářzief pořylkác/ á ku przerzeřzonému Króleřtwu w řwá cáloř przywřócić/ [...] *SarnStat* 1037; ále Célnicy pilnie niech řrzegá ná gránićách Koronnych: áby do Węřgieř/ álbo do řłářká/ y do inych řářiednych řiem nie byřly rzeczy wywořzone/ áni Woły wyganiáne. *SarnStat* 1241; Y ták znádyia, že Naiemnik *Conductor* winien cále rzecz po řkořczeniu naymu wřócić y oddáć *SarnStat* 1272, 64, 91, 106, 140, 202 (79); *Kmitařpit* C5; *PowodPr* 54, 83; *SkarřKaz* 80b; *Votřł* C4v, D2v, E; Bieřz

rychło ná gościniec profito zá przedmieścié Krakówkcie: idzie tám woz z rzeczami *CiekPotr* 83, 42; *CzahTr* L4; Więc się podnošim w głupią pychę zá tym/ Co Polká rodzi nie przestáim ná tym/ Y iuž nam kramne á zamorfkie rzeczy Závŕze ná pieczy. *KlonFlis* C4v; Iedni rzeczy doftáią sfošobem táimnym [...]. Drudzy prošbá, pochlebitwem, ábo teŕ zmyšlonym Naboženftwem biorá chleb ludziom omamionym. *KlonWor* **: Szelmftukiem [= *szelmos-twem*] nárabiając/ ślepiłes profitaki: Przemáchlowałes rzeczy/ miáfto przednich/ bráki. *KlonWor* 67, *ded* **3, 10, 72.

rzecz ku czemu (2): *FalZioł* IV 52b; á Tubálkaim [wynalazł] wŕŕytkie rzeczy ku walce/ y infle naczynya/ ktore z želázá robyá. *GliczKsiąž* H2.

rzecz czyja [w tym: *pron poss* (80) – „sw(o)ja” (60), *G sb i pron* (64), *ai* (13), *ai poss* (13), „cudza” (29), „własna” (21), „czyja” (3)] (210): bo gdym yechał do polki/ á będąc bliŕko Krakówá/ támem z rzeczami fwoimi w wielkiem błocie záwiáznał *MarchWiet* Av; *MetrKor* 40/819 [2 r.], 820, 825; *ZapWar* 1527 nr 2534, 1545 nr 2635; O Zenonie mowi Seneca gdiemu powiedziano iż były iego rzeczy wŕŕytki potonył, rzekł, chce tego fczelcie abych iefzeze philozophował. *BielŻyw* 41; iefli teŕz wzrzyŕz fazarza nie przyliczającego, [...] przedawcę fwej rzeczy nie chwálące⁸⁰, kupcza nie ganiące⁸⁰, [...] Dziękuy z tego panu Bogu wiedzác iż to iefł iego dar ołobliwy *GlabGad* P8, N6v, O4, P2; *MiechGlab* 33; *LibLeg* 7/33v, 10/69v, 11/25, 132, 132v, 139; *ComCrac* 12v; [grzechy przeciw X przykazaniu:] Zedać pomłty nabližnego fwego/ zedać á korzyfciecz w rzeczach iego nad wolá iego. *SeklKat* N2; *RejKup* 12v; 10 grofchi vkradł wŕklyepie na oknye wktorym rzeczy panfkye then tho podfkarbi chował *LibMal* 1554/192, 1551/165v; A Djábel wprowadzi-wŕzy go [Jezusa] na gorę wyfoká/ vkázál mu wŕzyfki kroléftwa tego ŕwiáta [...] i rzekł mu [...] Iefliby ty więc wyrządzaiąc mi chfá-łę páđł przedemná/ Wŕzyfki rzeczy [omnia] twoie będą *MurzNT Luc* 4/7; *GroicPorz* h4v, q4v, rv, dd3v, dd4v, kk3; Zrucił ná doł Pan á nieprzepuścił/ wŕŕyckie ozdobre rzeczy [omnia speciosa] Iáko-bowe *Leop Thren* 2/2, *Gen* 14/23, *Num* 16/26, *Ruth* 4/9, 1.Reg 25/6, *Is* 19/10 (9); *UstPraw* E3v, G, I4v, K; POydzylŕz potom do fkarbcu/ gdzye maŕz fwoie rzeczy/ Pomni fkađ maŕz/ y ktoć dał/ ábyś miał ná pyeczy. *RejZwierz* 141v; *WyprKr* 105; *BibRadz Gen* 14/23, 31/21, *Prov* 3/15; *BielKron* 9v, 20, 41, 46v, 66v (12); fiduciaria venditio, Przedanie czego tym obyczájem/ áby yáko záś poloży pie-niádze/ fwoye rzeczy mođł mieć/ Záfłáwá. *Mącz* 126b; *Detractio* alieni, Złodzieyftwo/ wwlечение cudzych rzeczy. *Mącz* 461d, 243a, 310a, 313c, 329b, 446d; *GórnDworz* Aa5v, Bbv; *HistRzym* 85; *BialKat* 61; *HistLan* C3v; Abowiem wielz iż y człowiek počciwy fchodząc s fwiáta tego/ moŕe oddáć teftámentem fwoim ná pápirze nápiłány rzeczy fwoie chocia będą w inym kráiu. *RejZwierc* 197; *BudBib Deut* 22/3, 1.Mach 5/23; Bo ktory Pan mnima/ ŕeby dla niego było mnoftwo ludzi/ niemoŕe być/ áby niemiál ŕle wŕzywáć/ y ludu fámego y wŕzytkich iego rzeczy. *ModrzBaz* 22v; Boć oná iefł bárzo fprofna/ á narodowi ludzkiemu fzkodliwa wolność/ gdy kto popuści wodze niesłuŕznem poŕáđliwościam/ ná cudze rzeczy czyha/ zdradza/ odpryŕięgał/ gwałtem bierze *ModrzBaz* 72, 20v, 32 [2 r.], 35v, 39v, 46v (20); *SkarŻyw* 335, 348; Záraz po ŕmierci moiéy pogrŕébŕzy mé ciáło/ Táme rzeczy moje daycie/ gdié fye nápiłáło. *PudlFr* 77; *GórnRozm* E3v; *GostGosp* 146; *GostGospPon* 170; *Phil* K, R4; *OrzJan* 20; *WyprPl* B2v, C3; *LatHar* 117; *WujNT* 135, 365, 478, 635, 2.Cor 12/14, 1.Petr 4/15; [jadących do Krakowa na naukę] ze wŕzytkimi ich rzeczami/ to iefł/ koñmi/ księ-gami/ fzatámi/ poŕcielmi/ pieniędzmi/ y fpręty od wŕzelákich plac/ podatków [...] wolne czynimy *SarnStat* 202; A iż nie moŕe nikt cudzá rzeczá frymárczyć, tedy [...] *SarnStat* 1269, 250, 254, 256, 264, 276 (30); *PowodPr* 83; *KlonWor* 1, 44, 66. Cf »rzeczy nabrać«, »rzeczy kościelne«, »rzeczy swoje własne«.

~ W nawiązaniach do dziesiątego przykazania Dekalogu (9): *SeklKat* B3, B3v, N; Nie poŕáđay bližniego twego żadney rzeczy/ ták ŕony/ flugi/ iáko dobytka/ y wŕzelkich rzeczy inych ktore iego fą. *BielKron* 32v; *KuczbKat* 350; *RejZwierc* 256v; Nie poŕáđay

cudzey ŕony/ dziewczki, flugi, rzeczy żadney/ poŕáđliwość z fercá fwego/ wyrzucay czáfu wŕzelkiego. *ArtKanc* M4v; *LatHar* 113. ~

W połączaniu z okreŕleniem pewnej kategorii ludzi [= dla kogo przeznaczone] [w tym: *rzecz* + okreŕlenie (2), okreŕlenie + *rzecz* (2)] (4): *LibMal* 1544/85; [szukając Achillesa] fprawił fobie kramik Vliŕes/ máiąc w nim miecze/ rohátyny/ luki/ czepece/ złoto/ iedwał/ y ine rzeczy pánieńkie y rycerfkie *BielKron* 56v; *Mącz* 252d; Gdy Pan z dworá odieđzda [klucznik] ma wŕzytko poprzátnáć/ ták Páńfkie iáko y flubeźnicze rzeczy/ iáko by nic nie zginęło *GostGosp* 56.

W połączaniach szeregowych (14): *MetrKor* 34/135; *LibLeg* 10/93v, 94 [2 r.], 11/97v; *BibRadz* 3.Esdr 4/18; *ModrzBaz* 137v; lepiéy tyŕsiac kroć vmrzéc/ y ŕony wáŕzć/ dziatki wáŕzć/ was fámych y rzeczy wáŕze w ogieñ wrzucić á fpalić/ niŕeli tákiemu okrućieñftwu frogiego tego niepryziaciela [tj. Turka] czego pozwalác. *OrzJan* 20; Y iesli iefłes winien [Żydzie]/ ábyś byl zátracon ná twey duŕzy/ y ná twym ciéle/ y ná twych rzeczach *SarnStat* 264; GDyby fzláhcicie/ ábo ktokolwiek inny/ wŕziáby poddány y kmiećiom cudzym rzeczy iákie/ ábo ŕiećci/ ábo iákie naczynia wodné ná rzécce/ ábo ná innych mieyfcách/ [...] tedy [...] *SarnStat* 682, 275, 692, 694, 1280.

W przeciwstawieniach: »duŕze [= ludzie], osoba, pan ... rzecz(y)« (3): Teftáment leŕy zdárty prochem przypáđł w kácie/ Exekutor s fioldlowym iuž dawno w chomácie. Aby pirwey niŕ páná rzeczy wyprowadził/ Niechay ták pan poleŕy coŕ nam będzie wá-dził. *RejWiz* 58v; *Leop Gen* 14/21; áby fprawy ktora fię ŕciága ná ołobe/ nie mieŕzano zta/ ktora fię ŕciága ná rzéc *ModrzBaz* 84v.

W charakterystycznych połączaniach: *rzecz(y)* ciężkie (obciá-żające) (5), cudzoziemskie (4), dobre (6), drobne (7), gotowe (na-gotowane) (2), jedwabne, kaŕzące się (skazitelne) (2), mała ((na-)mniejsza) (12), miła, nieczyste, nowe (4), odrzucona, ofiarowane (18), opuszczona, osobliwa (osobne) (2), ozdobre, palone, pan-cerzowe, piézne (2), (na-, o-, s-, za)pisane (6), podłe (2), poginęłe (zginione) (2), powszednie, poŕyzczane (poŕyzczone) (6), proste (2), próŕne, (na)przedni(ejsze) (7), przekłéte (8), przemijające (2), przy-niesione (znoszone) (4), przysiédze naleŕzące, przywiezione (3), roz-koszne, rozsáŕfowane, rukodajne, rzadka, schowane (zachowane) (2), skorzane, stare (6), subtylne, (o)szacowane (2), testamentowe, ulápióna (2), (naleŕzące a. ŕuŕzące) ku walce (4), wdziéczne (5), do widzenia godne, wielka (7), wyborne, wygrane, wywoŕzone, zacne (3), zamorskie, zapieczętowane, zbyteczne, zgubione (2), ŕle; rzeczy (G) brakowanie, cena (3), (za)chowanie (4), dosta(wa)ć (dosta-wanie) (17), dzierŕawa, inwentarz, korzyść (2), miara (miarkowa-nie) (2), obieranie, odbieŕec, opuszczenie, płácenie (3), popisanie (spisanie, spisek) (4), poŕzyć, poŕzyć (poŕzyć, poŕyzczanie) (3), przywiezienie, przywáŕczenie (przywáŕczanie) (5), psowanie, re-jestr (3), skłáđ, spadek, ŕzacun(e)k (4), ŕwiécenie (poŕwiéczanie) (5), udzielać (udzielanie) (2), uŕzywać (poŕzywać, mieć poŕzytek, uŕy-wanie) (27), waga, wáŕność (2), wnoszenie, wyrzekać się, wywo-żenie; *rzecz(y)* (wy-, za)brać (5), drogo cenieć, (po-, za)chować (przechowywać, mieć w schowaniu) (17), dzierŕec, miłować, (prze-, przy-, w-, wy-, z)nieść ((w-, wy-, z)nosić, znaszać) (28), oczyŕcić, ofiarować (6), opatrzać (2), opuŕcić (5), (po)palieć (zapalać) (3), popisować (spisować) (2), popsować, posiadać, poŕwiécić (po-ŕwiécać) (7), przedroŕyć (wzdraŕać) (2), przegrać, przekłáć, prze-machlować, przyjác, sobie przywáŕczyć, rozsáŕfować, (ode-, po)ŕláć (poŕyłać) (6), (o)szacować (8), utracieć, (przy-, wy)wozić ((po-, przy-, wy)wieŕeć) (27), wyrzucić (wyrzucáć) (4), zaplácić (2), w zastawę brać (2); darować rzeczami(-q), dŕsponować, láskę sobie jednáć, náladowany, okłádać się, opatrzyć się (opatrzone) (3), opływać, sáŕfować (3), wykupiony (2), zapomoc, zbogacieć; na rzeczy koszt, náklad czynieć, pieniádze wydać (2), przesáđać się; skrzyńka (skrzyńia) z rzeczami (3), tłumok.

Przysłowia: *bibl.* Iezu ktorys ty rzeczi ktore fą czefarzowy czefarzowi, á ktore fą Boŕe Bogu wrocić kazał. fmi(fuj) ŕie nad nami. *TarDuch* B7v.

bo widziŕz iż záwŕdy lepiéy káđdą rzecŕ fthará fobie ŕcelować á nowey czekać/ niŕli áni nowey áni fłárey nie mieć. *RejZwierc* 172.

Iednego dnia przyzwał mię/ y wkazał mi pieniądze [!] wżytki ktore miał/ mówiąc: Synu co woliż? chcieli abyh ci zoftawil ty pieniądze/ czyli abyh ci zoftawil Chryftufa [...]? Iám rzekł: wołę Chryftufa: bo tu wżytkie rzeczy fą mijiące: dziś fą á iutro ich niemáfz: á Chryftus ná wieki trwa. *SkarŻyw* 103.

Domá fię rzeczy choć dobrze fą przednie/ Zdádza powłednie. *KlonFlis* C2v.

Zwroty: »rzczy(y) (na-, ode-, po-, wy-, za)brać (a. zabierać), wziąć, odjąć (a. (z)odejmować); wzięcie rzeczy; rzeczy (ode-, po-, za-, ze)brane, wzięte, odjęte« [w tym: rzeczy zabrane odjąć (1); czyje (20)] = *res ablatae* *Modrz, JanStat; acceptum* *Mącz; res adimere a. auferre* *Modrz; rem recipere, recepta, res recepta* *JanStat* [szyk zmienny] (51:27:5:5;13:12:3): Yakom ya wszyal Thy rzeczy tho yesth szyerzpy Coszule (Dwye) przeszczyeradla pas Caletha Spultrzczyv grossorum y podvyka Cmyeczem y Cmyotownam pyotrovym *ZapWar* 1524 nr 2300; y tamze moy dom okrwawyl y rzeczy gwaltem pobral tho iest przywylye prawa y lysty na ymye-nye sluszace sathy suknye Czapky [...] *ZapWar* 1542 nr 2559, 1524 nr 2315, 1527 nr 2395, 2534, 1529 nr 2356, 1532 nr 2415 (10); aby walfy lyvdzye. ktorzy yefdzily do walalkiey ziemye tim lyvdzyam. czo ym pobraly bidlo y wflitky rzeczy. odlozili. y zalzya wroczyli. *MetrKor* 46/118, 40/818; abowiem to sam pan Ilkrziczki nyeboczik powyadal yz v tego Syenka wżitky rzeczi pobral fzczim bil z Valach przyechal *LibLeg* 11/68v, 10/91v, 92v, 93, 93v, 94 (26); *ZapMaz* V S 2/332; powyadali przed nym ze wmyemczach sbyali y brali adamalky kithayky pyenyadze y ynfze rzeczi *LibMal* 1552/169v, 1543/69, 1544/90v [2 r.], 1545/102; *MurzNT* *Luc* 6/30; (nagł) O rzeczách odieyých Złodzieiowi przy poimaniu. (–) PRzy karaniu złodzieiow/ Sędzia ma pilnie báyć/ aby też y tym nieprzepuľczal/ kthorzy w ten czas gdy złodzieie imuia/ rzeczy przy nich náleżone łobie biorá *GroicPorz* kk2v, kk2v [2 r.], oo4v; *Leop* *Ios* 7/11, 1.Reg 12/4; *UstPraw* 13v [2 r.]; [Antenor mówi:] Przeto rádę aby bez żadnego rozmyľu Helená bylá im [tj. *Grekom*] wronón s tymi rzeczámí ktore Paris pobral. *BielKron* 59v; ale wlyżawlyz o ludzyech y o krolu [Bogdan Waľaski] odľpafil od Lwowá/ wybraľwlyz s kośćiolow srebro/ dzwony/ y ine rzeczy/ wśi popaliwlyz. *BielKron* 406v, 32v, 47, 47v, 90, 122v (16); *Mącz* 55d, 244d, 438d; *HistRzym* 128v; Bo grzech niebędzie odpuľczon/ ázby sie wzięta rzecz wroćilá. *KuczKat* 330, 330; Powiedzial Scewolá/ iż ia mam ná cie wiefzjá sprawiedliwość niźli thy ná mię/ bom ia twey rzeczy namnieyľzye niemial nigdy woley wziąć/ á thy mnie chcelz wżytko moie pobráć/ nákoniec y gárdlo. *RejZwierc* 86v, 197; [żolnierze] nikogo niech niezbijá/ cudzych rzeczy niebiorá/ niech przestawiajá ná fwyeh żoldziech. *ModrzBaz* 113v, 28, 48, 108, 108v, 127, 143v; *GórnRozm* L3; *ZawJeft* 26; *WujNT* 274, 416; rofkázuie/my/ aby rzeczy wzięte byly cálo wronóné. *SarnStat* 918, 17, 142, 246, 256, 289 (22); *PowodPr* 73; *KlonWor* **v, 3, 9.

»na rzecz niedostateczý; nie dosta(wa)ło rzeczy; niedostatek rzeczy, na rzecz, w rzeczy« = *deficere bono, defectus rei* *PolAnt; re-um difficultas a. inopia a. penuria* *Modrz* (1;2;4:1:1): *BielKom* A3; *BibRadz* *Ps* 33/11; *KwiatKsiąż* O3, Q3; Bo Iehowa Bog twoy wie- dzie cie do ziemie dobrej [...]. Do ziemie w ktorey nie wniedoľtátku ieś będziefz chleb/ nie będziefz w niey ná żadną (rzecz) niedo-ľtáčczyć [non carebis aliquo] *BudBib* *Deut* 8/9, *Iudic* 19/19; godzi sie/ zeby káźde zgromádenie o tych stáranie miało/ ktorzi ábo sie wniem wrodzili/ ábo dľugo mieľzkáli/ zeby dla niedoľtátku żywnośći/ ábo ktorzych infzych rzeczy niepomarli. *ModrzBaz* [38], 33v, [38]v.

»(od-, s-, za)kupować (a. (od-, po)kupić), kupujący rzeczy (A); kupować (a. (na)kupić), kupowanie (a. (s)kupienie), przekupień (a. przepkupnik), kupiec rzeczy; kupeczyć rzeczami; rzecz(y) kupiła się, (są) kupione« = *res emere, emptio rerum* *Modrz, JanStat; rebus mercari, res emptae* *JanStat* [szyk zmienny] (31:1;7:7:4:1;1:2): *MetrKor* 40/825; *Murm* 157; *BartBydg* 100; *LibMal* 1547/129v, 1553/174v; *GroicPorz* b4, h3v [2 r.]; iż tho fą odľtzczeńcy kthorzy nietylko fámeý krwi Syná Bożego/ ále tefz tym rzetom ktore kupiá za frebro y złoto/ przypisú y przytzytá/ odpuľtzenie

grzechow/ y wpráwiedliwienie fwoie. *KrowObr* A4v; *BibRadz* *Ioann* 13/29; *BielKron* 158, 181, 264, 457; Monopola, Kupiec który wżelákie rzeczy zákupuye/ ták yz wliźcy ynfzy muľza od niego kupowác. *Mącz* 230c, 245a, 257c, 318c, 364d, 365a; *RejPos* 306; *KuczKat* 350; ktemu [lud turecki] wielkie łkárby y ine doľtátky ma/ częgo wżyftko Krześcijánstwo nie ma/ bo przes ich Kráiny do nas wżyftki rzeczy idá/ ktore zá wielkie pieniądze kupuiemy/ iáko Száty Iedwabne/ Korzenie wżyftko/ Konie y stroie ich/ trunki co nalepze/ y wiele innych rzeczy. *BielSpr* 58; *ModrzBaz* 34 [3 r.], 34v [4 r.], 48, 139 *marg; Calep* 360b, 938b [2 r.]; W Mieście/ w domiech/ ták w nocy iáko wednie/ żadnych rzeczy nie kupowác pokatnie/ iedno iáwnie ná rynku/ ábo z wiadomościá wrzędu. *GostGosp* 146, 152; *WyprPl* A4v; Ieľli ná on czas kośćiol był iáľkniá zboycow dla tego/ ze w nim przedawano y kupowano rzeczy ktore miano Bogu ofiárowác: [...] *WujNT* 167, *Apoc* 18/15; [cło powinno być zapłacone] ieliż tákowé woły ábo byďlá y ine rzeczy ku przekupowaniu zá granice fą kupioné: ále od tych rzeczy/ ktoré ku wáľnéy potrzebie/ ábo ku zábiciu w króľstwie/ ábo ku przedawaniu w króľstwie fą kupioné/ myto nie ma byďz pláconé. *SarnStat* 399, 40, 258, 276, 278, 290 [3 r.] (14); *PowodPr* 53.

»rzczy(y) za rzecz(y) odmieniać (a. zamieniać); za rzecz rzeczy dostawać« = *prowadzić handel wymienny; res pro rebus dare a. vendere* *Miech* (6;2): Ci pieniędzy ani żadney moneti nie maia telko rzeczy za rzeci odmieniaia, iáko finy, [I]Jugi, bidlo j konie dawaiac wodmianę *MiechGlab* 75, 23 [2 r.]; *SarnStat* 1269 [4 r.].

»rzczy(y) (po-, roz-, u-, wy)kraś (a. kradać)« [szyk zmienny] (29): Item zeznal yľz zmlodofczy fwey wzdi kofľulie szuknye y yne rzeczy dobre kthorech fzyá kolwyek mogł dorwacz kradł *LibMal* 1545/109; Inicio wiznal ze Marľchalek iego thowarziľchem byl przy kradziezi w Califchu poznawľchi fzye fznym kthora czynyli powľziach, ľuknye y drobne ynfche rzeczi kradzancz. *LibMal* 1548/140v, 1544/90, 1545/98v, 99v, 1547/126 [2 r.], 136 (16); Ieľly vmre niech mie grzebá Boć niewľtane/ a niech fľrżęgá. By rzeczy wkupe fkladziono A by ich nieroľkradziono. *RejKup* 13; *GroicPorz* rv, hh3v; *KrowObr* 38; Wľzákze zwykłe karanie zá złodzieyľtwá zda fię być nieiáko wmiárkowania godne/ áby í co málá rzecż vkrádná [minimarum ... rerum fures] niebyli ná gárdle karáni. *ModrzBaz* 77v, 133; *SkarŻyw* 502; Vkrádnie mi kto rzecż/ iáko ktora łoi zá grzywnę/ obieľzá go/ mnie kiedy zábijá/ gárdlá o to nie da/ ále mię zápláći. *GórnRozm* E2v, B4, E3v; *KlonWor* 4, 32, 34.

»(żadnej) rzeczy (nie) potrzebować; (i)lu) rzeczy potrzeba; rzecz(y) (nie)potrzebna(-e)« = *res (non) necessaria* *Mącz, Modrz, JanStat; indigere re* *PolAnt; rebus indigum esse* *Modrz* [szyk zmienny] (9;3;43): wiele też rzeczy iest ktorzych żony potrzebia, Rucho drogie, fľrebro, złoto, perły, dziewki fzaty, poľlowie, gmachy ofobne y piękne malowanię. *BielŻyw* 108; *LibLeg* 7/41v; *RejPs* 33v, 184; mamy rozumieć iż przelto fłowo chleb zamykaiá fię wżyftki rzeczy ktorzych nam potrzeba na tym fwiecie *SekłKat* S3v, S3v; *HistAl* A2; *MurzHist* A4v; *DiarDop* 106; *Leop* *Esth* 2/3; *WyprKr* 118; *BibRadz* *Deut* 2/7, *Luc* 10/42; *BielKron* 460v; Belli pacisque munia obire, Rzeczy ku woynie y ku pokoyowi potrzebne opátrzo- wác. *Mącz* 237b, 16b, 192a [3 r.], 495b; *RejPos* 129v; *KuczKat* 410; *BielSpr* 15, 36, 53v, 54, 75; áby żaden ná rzecż niepotrzebná nakłádu nieczynil/ kthorzy ná rzecż potrzebná chowan być miał *ModrzBaz* 50v; Mogł í Bog tákiego cżłowieká ftworzyć/ zeby bez iedlá y pićia mogł być żyw/ ále chćiał zeby iáko infzych rzeczy/ ták też iedlá y pićia do pożywienia á záchowania żywotá/ potrzebował. *ModrzBaz* 52v; Ktoż rzeczy potrzebne będzie przywoził [!/] ieliż żadnego kupcá niebędzie? *ModrzBaz* 80, [38]v, 53, 116v, 127, 131; *StrykKron* 215; *GostGosp* 98; ze ielzce pilniey wględnáć trzebá: áby fie w nim [w domu] przy wćięćiwości/ wżyftkiego przymná- żáło/ á rzeczy do życia potrzebnych przybywáło. *GostGosp* *Sieb* +3; *Phil* F3; *LatHar* 566; *WujNT* *Iac* 2/16; *SarnStat* 276 [2 r.], 278, 1271; *PowodPr* 53; *VotSzl* D2v; Dwu rzeczy do fprawienia wefela potrzebá, Pieniędzy ná potrzeby, o ktore naytrudniey, [...] A miey- ľcá *CiekPotr* 40. Cf»rzczy ku żywności potrzebne«.

»rzczy(y) przeda(wa)ć (*a. sprzedac*), przedawający; przeda(wa)nie rzczy; rzczy (były) przeda(wa)ne« = *venditio rerum* *Modrz, JanStat, JanPrzyw; res vendere* *Modrz, JanStat; vendita* *PolAnt; res dividere, res vendita* *Modrz; res alienare* *JanStat* [szyk *zmienny*] (58:1;17;8): *MetrKor* 40/825 [2 r.]; Emporium. Eyn hoff ftadt. Sukeyenyc/ albo gdzye kupieckye rzczy przedaya *Murm* 25; zeznal yfch thu Wpoznany czapky noze waczky myefchky wkramyech kradal czaffu Jarmarkowego. A the rzczy przedawal Zidom *LibMal* 1546/121, 1547/126, 128v, 1550/155v, 1551/159; *ZapMaz* V S 2/332; *DiarDop* 106; *GroicPorz* b4, h3v [2 r.]; Takze Ian pientafty/ ktory iz fie Bogá zaprzal/ dułzne y cielefne rzczy przedawal/ y nakoniec fie obiešil. *KrowObr* 38, 38; *UstPraw* Av; *BielKron* 158, 264, 267v, 457 [2 r.]; *Scruta*. Stare graty yako fa ftare zelaza/ fzaty/ fzmácká ftare sprzety domowe. *Scrutarius*, Który takowe rzczy przedaye/ wendetarz. *Mącz* 376b; *Thermopolium*, Mieysce targ albo rynek gdzie gotowe cieple wwarzone rzczy przedaya/ mieyscka kuchnia. *Mącz* [454]d, 20b, 134c, 364c; Mofkwá to ma w zwyczaju y ná dobrej pieczy/ Nie przedadaż to Tátar żadney takiey rzczy. Ktore ku woynie fluzą/ albo ku obronie *BielSat* C3v; *KuczKat* 330, 350 [2 r.]; *BielSpr* 54; *WujJud* 197v; *BudNT Act* 4/34; Ná toby też niech pilnie baczył [urzednik]/ iefliby to bylo z pozytkiem Rzczyzypolitey/ iz iako zyto/ y mokre rzczy wedle pewney miary przedawaią [liquores ... venduntur]/ tak by też miefo/ fyry/ maslo/ y infze tym podobne rzczy ná wagę przedawano. *ModrzBaz* 33; W kupowaniu y przedawaniu ktorychkolwiek rzczy/ iefliby kto wmyslnie iaki fálfz wczynil/ niech tego Wzrad nie przepuczca. *ModrzBaz* 34, 34 [3 r.], 34v [2 r.], 124v; *SkarŻyw* 290; *BielSjem* 24; *BielRozm* 21; *Calep* [724]b, 958a; *GostGospSieb* +4; *WujNT* 167; *SarnStat* 17, 212, 262, 270, 272 (30); *PowodPr* 53; Dla tego pan moy nigdy żadney rzczy z lepłzym Rozmyflem niechciał przedac, iako tey wiofcyny *CiekPotr* 43; Pod kupiectwem fię zamyka zeglowanie/ furmáńftwo/ fzynkárftwo y przedawanie tych wlyztych rzczy/ ktore fię liczbą/ korcem/ wagą/ lokciem/ kwartą y wielkością mierzą. *KlonFlis* A4; *KlonWor* 66, 67.

peryf. »rzczy ręką nosić« = *doświadczyc, praktycznie poznać* (1): Więcey ieden ftary ktory rzczy ręką nošil/ porádzić moze/ nizli ftó młodych z ięzycznymi [!] dyfzkurfami. *SkarKaz* 42b.

»schodzić na rzeczach; na żadnej rzczy [komu] nie schodzi (*a. nie zejdzie*)« [szyk *zmienny*] (1;7): A tak náłznych woylko rułzylo fie profto ku Smoleńku/ obległzy y poczęli go dobywac/ ale im to s trudnością przychodziło/ gdy potemu dzyal nie mieli/ á też scho-dzili ná koniech/ ná żywności/ ná zdrowiu/ y ná infzych rzczech *BielKron* 412; Pan mię rzádzi/ á ná żadney mi rzczy nie zeydzie [nihil mihi deerit *Vulg Ps* 22/1] *SkarJedn* 401; *ZawJeft* 25; *OrzJan* 59, 69, 123; *WysKaz* 9, 10.

»rzczy(y) [komu] sprawić (*a. sprawowac*)« [szyk *zmienny*] (3): *FalZioł* V 52v; *GroicPorz* gg3v; *Colf?* iako zebrazkę Iáką, mam sioftrę fwoię dac za cię [...]. Niefpráwić iey namnieyfzey rzczy, bez fat, koful? *CiekPotr* 51.

»rzczy (s-, u)tracić; stracenie (*a. utracenie*), strata rzczy; stracona rzczy« = *res amissa* *Modrz, Calep; privatio rerum* *JanStat, JanPrzyw; perdere rem* *Modrz; res amittere, amissio rerum* *JanStat* [szyk *zmienny*] (6;9:1;3): *GroicPorz* h4v; *BielKron* 207v; [mają być *karani*] éi ktorzi tráca [na *grach*] rzczy fwe/ ktore bylo ná potrzeby fwe lepiej obrocić. *ModrzBaz* 36v, 96v; *Recuperatio, rei amissae receptio* – *Straczonei, rzczy niedzienie* [lege: najdzienie], powetowanie. *Calep* 900b; A iefliby kto z takowými wołmi/ bydlý/ y innými rzczami w królestwie kupionými minál komory mytné/ w nich fie nie pokazawly: takowe rzczy niech ftráci *SarnStat* 399, 252, 263, 274, 275, 289 (14).

»rzczy(y) wrocić (*a. wracać*); rzczy(y) się wroci(ły), są (*a. były, a. mają być*) *itp.* wroczone (*a. wracane*)« (*o rzeczach ukradzionych lub niesłusznie odebranych*) = *res redduntur a. repetuntur* *Modrz; rem restituere, rerum restitutio* *JanStat* [szyk *zmienny*] (16;3:16): the rzczy ktore lyrzem [lege: licem] bywaya za-ftawany mayá bicz kałzdemw wroczone *MetrKor* 40/815, 34/134,

40/818, 822; *LibLeg* 7/33 [2 r.], 33v, 11/49v, 132v, 138v; *LibMal* 1554/185v; *GroicPorz* kk2v, kk3; Ktoby komu fwoy ręcznik albo co infzego wziął gwałtem/ takową rzczy winien wrocić z winą fzełci grzywien. *UstPraw* Bv; [Gallenus] kazał wlyztyki rzczy wracać kościołowi Krześciánkiemu co był ociec pobral *BielKron* 152v, 106, 162, 347, 407; *KuczKat* 330 [3 r.]; *ModrzBaz* 62, 108; Rzczy lepák zle nábyte/ máiá być wracane y oddane nie komu my chcemy/ ále tym ktorymefmy ie wzięli *WujNT* 274, Cccccc4; *SarnStat* 665, 702, 918, 920, 1073 (8); *KlonWor* 3.

Wyrażenia: »rzczy białe« = *bielizna* (1): Rzczi Biale Krolewni lei Mczi. NAPRZOD Posciel w Elzi zlotem awtowana [...] *WyprKr* 105.

»domowe rzczy« [szyk 9:6] (15): Iakom ya nyewszala szyedmy liszek srebrnych pyaczy mysz czenovich dwu nascze talerzow czynovich dwu convyv czenovich dw panvyv myedzyanych y ynszych rzczy domovich *ZapWar* 1524 nr 2315, 1513 nr 2125; [Tatarzy wzięli Adamowi Gosławskiemu] wolow. 20, owiecz. 100, wyepzrow dziefliecz y ynchich rzczi domowych jako srebra, schath, byalach chvlth *LibLeg* 11/97, 10/91v, 92, 92v, 93, 93v (10); *GostGosp* 150; *GostGospSieb* +4; *KlonWor* 9.

»rzczy domowe [= *krajowe, swojskie*]« [szyk 1:1] (2): [człowiek chory] wlyztykie myšli fwe do tego znošil/ aby nic mimo fye niepušcił/ bądź w domowych/ bądź w cudzoziemskich rzczech/ coby choroby odpędzić/ á zdrowia rátuiać/ żywotá przedłużyć mogło *Oczko* 1v, 17v.

»dostatek, obfitość rzczy« [w tym: *dostatek i okwitość*] (2) = *rum largitas* *Vulg; rum satietas* *Mącz; copia rerum* *Modrz; abundantia rerum* *JanStat* [szyk 12:10] (13:11): *BielŻyw* 126; *Leop Deut* 30/9; *BibRadz* I 281a marg, II 138b marg; *BielKron* 98, 298v; Krolewie infzych rzczi wfzech obfitoć máiá/ Samey prawdi tam do nich namniey przinałzaia. *KochSat* C; *KwiatKsią* A3, E, Fv; *Mącz* 369b; *BielSpr* 75; Náđ to/ fá niektore kráiny co miód rodzą/ niektore co palze dobre máiá/ drew/ bydlá y infzych rzczy doftatek [abundant ... *rebus*] z ktorych kmiećie wielki pozytek miewaią. *ModrzBaz* 119v, 42v, 59v, 77, 130; *OrzJan* 37; *SarnStat* 278, 917; *GostCast* 17.

»rzczy(y) drogie(-a), kosztowne(-a); rzczy drogość« = *carum* *BartBydg; caritas rerum* *Modrz* [szyk 15:10] (11:7;7): *HistJóz* A2v; *BartBydg* 23b; *LibLeg* 11/93; *HistAl* L7; *GliczKsią* C6v; [mądrość] Drozfa iefł nizli perły/ á żadne y nákofzthownieyfze twe rzczy [omnia desiderabilia tua] z nią niezrownaią. *BibRadz* *Prov* 3/15; *BielKron* 122v, 444v; *Lac Gallinaceum, Rzczy ofobliwa* rzadka á kofztowna/ wielkie fzczešcie y bogáctwa. *Mącz* 142b; *Leov-Przep* C3, D4; *RejZwierc* 156v; Bo tak iákmiarz bywa/ że drogość zboża czyni też wlyztych infzych rzczy drogość. *ModrzBaz* 33v, 33v, 34, 34v [2 r.]; [św. *Piotr Celestyn*] wielką część/ ábo vbogim rozdawal/ ábo do inych kościołow odflył: niechcac aby fię bráciá drogim rzczech/ choćiafz wflufzbie Bozey/ przyzwyczáiali. *SkarŻyw* 472, 162, 472 marg; *GórnRozm* E3v; że też [nasze *Królestwo Polskie*] ma rozne gošpodárftwa/ bydlá/ ryb/ zwierzu/ miódow dofyć/ y Rušil/ w Litwie/ y w Prúšiech [...]: w máley Polfzcie fołnych/ frebnych/ ołowiánych/ zelázných gor/ y infze mieyfca wlyztyki máiá dofyć rzczy kofztownych/ ktore do ziem obcych przedawaią. *GostGospSieb* +4; *SkarKaz* 120b; *VotSzl* D2v; *KlonWor* 67.

»karmne, tuczona rzczy(y)« = *utuczonye zwierzeta; altitia* *PolAnt, Calep, Vulg* (2:1): *BibRadz* *Matth* 22/4; *Calep* 55b; Záfię połlal [król] infze flugi/ mowiac: Powiedzcie záprofzonym/ Otom obiad moy nágotowal: woły moie y karmne rzczy fá pobite/ y wlyztyko gotowo: podźcie ná gody. *WujNT* *Matth* 22/4.

»rzczy kosmate = *futra* (1): bowiem twoy pan niechcial poslow mich przepuščyzyc przez ziemye swá do Moskwj ktorem ya chcial połlacz dla rzczy kofmatich yako dla soboly byelek *LibLeg* 11/10.

»rzczy kosztowne« = *kosztownošci; pretiosa* *Vulg, PolAnt* [szyk 3:3] (6): ktory [papież *Bonifacy VII*] wykradwlyz s kościołá *Piotra* fwiętego/ zlotó/ frebro/ kámienie drogie y rzczy nakofl-

townieyfe/ wćiekl do Konftántynopolá *KrowObr* 38, 242; *Leop Ier* 1/11; *BibRadz Agg* 2/8; *BudBib* 2.Par 21/3; *SkarŻyw* 491.

»rzeczy kościelne, kościoła, boskie« = *res ecclesiasticae JanStat* [szyk 11:3] (12:1:1): Nápiřano tázme iż rzeczy Kościelne s pewnych przyczyn mogą być przedáne/ ále nie żydom *GroicPorz* h3v, h3v; *KrowObr* 36; *UstPraw* 14v; Werwáli fie tego czáfu Pomorzanie do Gnieźnieńkiego kościoła/ pobráli wiele rzeczy kościelnych *BielKron* 351, 150, 347, 407; iż fie byli ięli dzwonow/ ołtarzow/ obrałkow/ kámieni/ y innych rzeczy kościelnych krzić y máłficiami mázáć/ Szymki/ Vrbány/ Grzegorzmi ie przezywáiac. *RejPos* 348v; *StryjKron* 36; *SarnStat* 190, 898; *SkarKazSej* 686a; *KlonWor* 10.

»kupieckie, kramne (a. kramarskie), kupne(-a) rzecz(y); kupia rzecz(y)« [w tym: *kramarskie a kupieckie (1)*] = *przedmioty handlu, towary* [szyk 19:10] (14:9:3;4): *Murm* 25; *LibLeg* 10/96v, 11/92v, 93; *ZapMaz V S* 2/332 [2 r.]; Item powyedyal yřch zmagyerką wkrakowkyey řtronye kradall czego řzyą yedno mogli dorwacz yako plothna czapky y yne rzeczi kramarkye *LibMal* 1545/98v, 1547/128v; iż náłyzi mieli pełne okręty kupi rozmáitych rzeczy *BielKron* 460v; Océanus morze [...] wfzytkie^{mv} też řwiátu kupieckich rzeczy řeglarřtwem do dawa *BielKron* 461, 85v, 432, 437v, 445v, 452, 455v, 460v; *Mącz* 54d, 102b, 103b [2 r.], 171c, 320a; ták pieniázde wymyřlono, áby były miarą kupnych rzeczy wfzelákich. *SarnStat* 1269, 1077, 1111, 1121, 1234, 1241.

»rzeczy leżące« = *nieruchomości (1)*: niepożáday domu/ podřim řlowem domu mamy rozumieć/ wfzelke máiętnořcy bliźnego nářzego/ yako řą/ role/ pola/ řalřy/ řolwarky/ řąki/ řiędřliřka/ yeziora/ domy y yne rzeczy leżące *SeklKat* M4; [*GroicArt* D].

»rzeczy nabyte« = *parta Mącz, Modrz; acquisita JanStat* [szyk 8:3] (11): *Mącz* 278c; *RejPos* 217v; Ofiárá z rzeczy nieřpráwiedliwie nábytych [ex *iniusto*] iefř ku pořmiewiřku ofiáruiącemu *BudBib Eccli* 34/20; Częřtokroć w máłuckiey chwili giná te rzeczy/ ktore zá długi czás/ y wielkimi pracámi były nábyte y otrzymane. *ModrzBaz* 57, 126; *KochWr* 32; *GostGospSieb* +2; *WujNT* 274, Ccccc4; *SarnStat* 701, 707.

»(na)solone(-a) (a. řlone) rzecz(y)« [szyk 4:3] (7): *Salsamentum*, Wřzelákie rzeczy řolone/ yáko řą řiby řledzie węgorze/ mięřlo/ řloniny/ etć. *Salsamentarius*, Przekupnik řolonych rzeczy/ przekupieñ. *Mącz* 364d, 364c; *Calep* 938b [3 r.], 939b.

»rzecz(y) (nie)ruchome(-a), (nie)ruszające, (nie)ruchające(-a), (nie)ruchowne, [nieruszysta, ruchające się]« = *ruchomości, nieruchomości; res mobiles JanStat, Cn; bona mobilia, res immobilis JanStat; res moventes Cn* [szyk 21:11] (24:4:3:1): A ktora czeládz bedzie zebrana abo y bidlo abo y ynsche řvfchayące rzeczi niechbi řho wfřhitko wczálořczy bilo podano wrecze themv pollanczowy *LibLeg* 11/91v, 11/140v; *SeklKat* Nv; Iřćieć álbo Wierzyćiel/ ktorego Láćinnicy *Creditor* zowá dřlugu řwego dochodźić ma przodkiem ná ruchomych rzeczech dřłownikowych/ potym ná řłoiącym Imieniu iego. *GroicPorz* q4v; Tu by przyřřálo ná ty řktorzy řye opiekáią řierotámi zábiegáć y ráđzić pilnie około tego/ áby pieniázde gotowe y wfzytki rzeczy ruchome/ po řmierći zmarřego zolřáć/ zupełnie á řpráwiedliwie były popiřáne. *GroicPorz* ee3v, 12v; *UstPraw* E3v, Hv, I4v, K; *BielKron* 355v; *SkarŻyw* 283, 508; *ZapKořcier* 1581/19v, 1587/72, 74 [2 r.]; Kázda Wdowá, po řmierći męřá, bierze ruchomé rzeczy, w pieniázdach y w perlách. *SarnStat* 639, 98, 108, 250, 584, 586 (11); Więć też tylko ruchome rzeczy řłodźiey krádnie: Bo krářć grunty y domy barzo mu nie řnadnie. *KlonWor* 4; Ná ofiátek řłodźieyřřtwo zgołá prořřym zowá/ Kiedy więć ruchomá rzecź bierze kto domowá. *KlonWor* 9, 3, 32; [*Cervus F40* 317; Kto Dziedzictwo bierze/ dřługi pláći/ poki dziedzictwá w rzeczech ruchomych/ álbo fie ruchájących řława. *SzczerbSpecSax* 79].

»ogrodne, na ogrodzie posiane (a. rodzące się) rzecz(y)« = *warzywa; quae sunt in hortis JanStat* [szyk 8:2] (8:2): *RejZwierc* 111v; Dworká ma tego doyřřzeć z pilnořciá/ áby ogrodnych rzeczy nie omieřřkiwáłá řiáć/ gdy czás czemu przyřhodźi. Iáko cebule/ ogor-

ki/ pářternak/ mářchew/ pietrufźkę/ rozřáde/ ćwikę; řálatá też nie wáđzi *GostGosp* 122, 66, 72 [2 r.], 98, 122; *SarnStat* 185 [2 r.]; (*marg*) *Fures rerum hortenřium*. (–) Więć kiedy mu doymie řłod/ napřod do ogrodá Cudzego leźie/ gdy mu pořłuzy pogodá. Krádnie rzeczy ogrodne/ owoce obrywa *KlonWor* 34.

»pi(e)rworodne, pierwsze rzeczy; pierwociny rzeczy« = *pierwsze zbiory plonów; primitiva PolAnt* [szyk 5:1] (4:1:1): *KromRozm II* i4; Pierwřle rzeczy y dzieięćiny komu/ gdzie/ á iáko miáły być dáwane. *Leop Deut* 26 arg; *BibRadz* 2.*Esdr* 13/31; *BielKron* 6v, 14; *PowodPr* 22.

»rzecz pospolita« = *májřtek publiczny (2)*: *SkarŻyw* 241; *Peculatus, pecuniae publicae, aut fisci furtum, sicut sacrilegium rerum sacrarum* – Krádiez rzeczi pořpolitei albo dobra panskiego. *Calep* [766]b.

»rzeczy sprzedajne, przeda(wa)jące« = *towary; res venales Modrz, JanStat, JanPrzyw; merces Mącz; promercalia Cn* [szyk 22:4] (16:10): Woiewodowie máią řzácowáć rzeczy przedawáiące/ wywiedzyawřzy řię iáko drogie řą ták z kąd ie przywiozá. *UstPraw* A2, Av [2 r.], A2 [5 r.], F3, F3v; *fornicarii, Komornicy* przekupnie řtórzy w náymnych sklepiech/ y domách przedáyne rzeczy przedáyá. *Mącz* 134c, 217c; *ModrzBaz* 33; zákázuiemy [...] kupcóm wfzyřřtkim [...] áby od tego czáfu y nápotym/ řadnych rzeczy przedáynych/ zwřálczá otowu/ zbróy/ y innych potrzeb ku iedzeniu y pićiu/ do Czech nie řmieli woźić/ álbo nořić. *SarnStat* 219, 270, 278, 286 [3 r.], 297 [2 r.], 313 (13).

»rzeczy skarbowe [= *należące do skarbu królewskiego*]« (1): *Reyefřr rzeczy řkárbowych, Korony, etć. Pářř Titulo* Podřkárbi. *SarnStat* 356.

[»rzeczy stojące«: Dáwnoć o rzeczy Dźiedziczne/ o řłoiące y o leżące. Stoiące/ iáko řą Domy/ řolwárki. Leżące/ iáko řą Role/ Ogrody. *GroicArt* D.]

»rzecz(y) (řw(oj)e(-a)) wřasne(-a)« = *własność, własne mienie, majątek; res privata Mącz, JanStat; res mancipi Mącz, Cn; res propria Modrz, JanStat; proprium, suum Cn* [szyk 11:7] (18): FAnřhu Wierzyćiel powinien řhák pilnie řřzedz y řchowáć/ iáko řwoiey wřářney rzeczy. *GroicPorz* dd, h4v, rv; Obiećuię też řchowáć řzyřřřoř nieodmienná [...]: I wyrzekam fie wřářnych rzetzy. *KrowObr* 137v, 139v; *Mącz* 206b, 322d; *WujJud* 213; *ModrzBaz* 48; *WujNT* 68; iefř ř Furmánie y Woźnice kupieckie zá pieniázde wiozác/ mytá y mieyřćá myt przemina: oni tylko ná rzeczech y koniách řwřych wřářnych niech bęđá karáni *SarnStat* 1074 [*idem* 1113]; Tęż im tego pořwalamy/ áby z nich nie brano myt/ ćel/ mořřowęgo/ grobelného od ich wřářnych rzeczy/ řtórę nie ná řřekup/ ále ku řwřey potrzebie bęđá obracáne *SarnStat* 1196, 98, 625, 681 [2 r.], 929, 1113.

»rzecz(y) řwięte(-a), (po)řwięcone(-a) (a. pořwięcane(-a))« = *divinum Miech; sanctificatio, sanctificatum, sanctitas, sanctum PolAnt; sacrum Modrz* [szyk 47:6] (30:23): *PatKaz II* 39v; *MiechGlab* 46; [*Luter i jego uczniowie*] řwyřłóři przez ktore bywamy pořwyęceni y rzeczy knim náležące/ ktore przez řlowo y modřitwę ku nářřlemu pożyřku bywáý pořwyęcáne/ zárřuczáý á w pořmyeřilko obracáýá. *KromRozm I* D4; *MurzNT Matř* 7/6; *Leop Ex* 30/29, 2.Par 31/18; Rzeczy pořwięcone řą řidłem człowiekowi temu ktory ie pořera *BibRadz Prov* 20/25, *Ex* 30/29, 32, 36, *Lev* 12/4, 19/8 (17); ále Arká řwiádomiey [řj. *Arka Przymierza*] y ine rzeczy řwięte zolřáły w namiećiech z Moizeřřem y Aaronem. *BielKron* 40v; ktoby řwięcóná rzecź kupowáł álbo przedawáł/ obá winni řwiętokupřřwá. *BielKron* 158, 37v; *BielSpr* 44v; *BudBib* 2.*Esdr* 12/47; W řřarodawnych Řřymřkich práwách nápiřano/ iż ktoby rzecź řwiętá ábo Zborowi náležáćá vkrádl y wyđárl/ niech bęđie iáko męřzoboyćá. *ModrzBaz* 133; *Simonia* iefř/ gdy kto řwięte rzeczy/ albo duchowne vrzędy kupuie. *ModrzBaz* 139 *marg*, 116v; *SkarŻyw* 290; [*uczestnicy procesji*] potym do Páñny Máryey *Maiores*, álbo *Niues* kořciólá wędrowáli/ gdzie też reliquije rozmáite im pokázowane były/ obraz Páñny nářwięřřey Maryey/ [...] grob ř. Hieronymá/ y inne rzeczy řwięte náwiedźáiac Panu BOrgu řię mod-

lili. *ReszList* 161; *OrzJan* 111; *WujNT* 8, 16, 98, 152 marg, 155 [2 r.] (15); *SarnStat* 212; *PowodPr* 75; łupieżczá, łakomic, zawifny, Rzeczy od dobrych ludzi Bogu poświęcone, Ma zá świetkcie *CiekPotr* 19; *KlonWor* 11.

»rzeczy targowe« [szyk 1:1] (2): Ná tǎrgu targowé rzeczy kupiáćemu, nie ma bydz od mielczan zákázywanié. *SarnStat* 290, 1234.

»rzecz(y) (u)kradziona(-e), złodziejskie; kradzienie (a. kradziestwo, a. kradzież), złodziejstwo rzeczy« = *res furto ablatae* *Modrz*, *JanStat*; *furtum*, *res furtivae* *JanStat*, *Cn*; *furtivum* *PolAnt*; *rerum ablatio* *Modrz* [szyk 38:13] (42:5;3:1): jako my tho vyemy ysch pael szorlow Nyekradnye any szlodzeyskich rzeczy poszywa wkxyászáczye szyemy *ZapWar* 1503 nr 1941, 1524 nr 2160, 1533 nr 2408, [1535] nr 2511; *MetrKor* 34/134, 40/819 [2 r.], 820; *LibLeg* 6/117v; powyada yfch Jacob Zid skrakowa zanymy yezdzal kupuyácz v nych kradzione rzeczi *LibMal* 1547/129v, 1553/173v, 174; Miedzy zloczynftwo thez pocytaia kiedy kto rzecz krádzioná ma wfwoim fchowaniu/ do ktorego fam nofi klucz/ wyiáwly by rzecz krádziona ták mála bylá/ ízeby oknem moglá byé wrzucona. *GroicPorz* m3v; KToby rzecz krádzioná álbó łupy przechowywal/ álbó rády y pomocy ku kradzieztwu dodawał: przešwiadczony táz šmierciá iáko y złodziey ma byé karány. *GroicPorz* kk2, h3v [3 r.], m4 [2 r.], dd4v, ee, hh3v [2 r.] (20); *UstPraw* I3, I3v, I4v [3 r.]; *BibRadz* Tob 2/15; záš Bofkie práwá/ wedle roznošci rzeczy vkrádzionych/ iedne złodzieie wráćaniem y piéćior nafo/ drugie we czwor nafo/ á infze we dwoy karaly. *ModrzBaz* 78, 78; *SkarŻyw* 241, 325 marg; *Calep* [766]b; *SarnStat* 262 [2 r.], 514 [2 r.], 548, 700, 702; Rzecz krádziona dawnošciá nigdy nie záchodzi; Bo iey fnađz y we fto lat dochodzié fié godzi: Iedno dowiedz že twoiá ábo twego dziádá *KlonWor* 44; [Cradzyona rzecz cleptum, res furtiva *ReuchlinBartBydg* 6g].

»rzecz(y) wonne(-a) (a. woniájace), [jakiej] woniej« = *aromata* *PolAnt*, *Cn*; *thymiana* *Vulg*; *odores* *Calep* [szyk 9:2] (9:2): [bracia Józefa] vzzeli ífmaelity kupce iechatz zgalaadu y wylblydy ich ktorzy niefli drogye á wonne rzeczy *HistJóz* A2v; *LeopEx* 30/35; Na dole [amfiteatru w Mekce] fá mieyfcá fklepifte w ktorych niewymowna wielkošć kupcow/ ktorzy przedaiá y kupuiá rzeczy wonne/ iáko muřzkum/ prochy/ y inne przypráwy woniájace/ iáko mášci kthoremi vmárle pomáziá. *BielKron* 264, 78 [3 r.], 457 [2 r.], 459; A miał Ezechiafz bárzo wiele bogactw/ y był bárzo w wielkiey sławie máiac wielkie íkarby/ šrebrá/ złotá/ y kámieni drogich/ rzeczy wonnych zbroi rozlicznych/ y wfzytkiego naczyntia kofztownego. *BudBib* 2.Par 32/27; *Calep* [724]b.

»zapowiedne rzeczy« = *majátek pozwanego, zajety urzędowo na wniosek poszkodowanego dla zabezpieczenia jego roszczeń aż do rozstrzygnięcia sprawy przez sąd* (1): SZperunk álbó Arefł íeř Zapowiedz Perfony álbó dobr iey/ vczynioná przes flugę vřzędowego/ z rokázania onego Sędzięgo/ pod kthorego władzú Perfoná y rzecz iey íeř/ áby zapowiedne rzeczy/ ták dlugo byly wpokoiu/ áz do rozřřzygnienia práwem z Arefłátorem záluájacym. *GroicPorz* dd3v.

»rzecz(y) zastawne(-a) (a. zastawione(-a)); zastawa rzeczy« [w tym: zastawa rzeczy zastawnych (1)] = *pignora* *Modrz*, *JanStat*, *Cn*; *res pigneraticia* *Mącz*; *quod pignori datum est* *Calep*; *res obligatae a. oppignoratae* *JanStat*; *hypotheca* *Cn* [szyk 12:8] (19:1): O Zářtáwnych y o przedánych rzeczach krádzionych Zydowi. *GroicPorz* h3v, h3v, h4v, nn2v; *Mącz* 299c; *ModrzBaz* 124v; *Calep* 805a; [grzechy przeciw VII przykazaniu:] Rzeczy náležionych íkwápliwie íobie przywłáfczenie. Pořyzomych/ zářtáwionych/ ábo zápomniáných rzeczy íneřlufzne zářřymánie. *LatHar* 117; ktorzy [gracze w košci] zwykli z piiánemi/ álbó gniewiájacemi fié nowá gráce koftek wymyřláiac ná wiáre álbó ná zářtáwé rzeczy y pieniędzy zářtáwnych/ ná konie y dobrá dziedziczné gracé *SarnStat* 706, 246, 250, 256, 261, 691, 692 [5 r.].

»rzeczy ku żywnošci (a. ku pożywieniu), do żywnošci, żywnošci, do kuchniej (potrzebne a. naležące); rzeczy potrawne (a. strawne), kuchenne, jedzácce« = *żywnošć jako przedmiot handlu; teř*

zapasy żywnošci; res cibaria *Mącz*; *res culinariae*, *res vitae* (a. *ad victum*, a. *ad vitam*) *necessariae* *Modrz* [szyk 16:5] (7:3:2:1;4:3:1): *Murm* 157; *BartBydg* 100; *Merces esculentae*, Przedáyne rzeczy yedzácce. *Mącz* 217c; *Penarium*, Spizárnia/ Komorá do chowánia potráwnych rzeczy. *Mącz* 288a, 64c, 245a, 257c; *LeovPrzep* C3; Iákořz v nas Niemieckie Tálary nářtály/ Tákze teř wfzyřtki rzeczy żywnošci zdrojály. *BielSat* B4v; Náđ to/ prošimy Chlebá Powřzedniego/ to íeř/ rzeczy ku pożywieniu potrzebnych *KuczKat* 405; *BielSpr* 27v; *ModrzBaz* 34v, 44, 113v, 145; Z tym wyředel wdroę íakob w wielkim vbořtwie/ niemáiac iedno kiy wręku/ á troché rzeczy řtráwnych *SkarŻyw* 346; *BielRozm* 15; *GostGosp* 92; *SarnStat* 302, 1132, 1234.

Szeregi: »rzeczy i (abo) dobra (a. dobro)« = *res et bona* *JanStat* [szyk 5:1] (6): ná oddalánie rzeczy y dobrá košciólá Rzymřkiego/ álbó ínfřych košcielnych dochodow/ kthorychkoľwiek/ nieprzyzwolę *KrowObr* 36; obiecuiemy rzeczy y dóbr któręykoľwiek wagi y ceny będących tych ofób/ którým ná morzu potoná/ nigdy [...] nie požeđác *SarnStat* 1118, 98, 584, 1169, 1284. [Ponadto jako ostatni czlon 3 r.]

»rzeczy i dobytki« (1): oderwálo fię ich od woylká [pruskiego] trzy tyfiáce w kozáctwo/ řzli ku íezioru ktore zowú Niezámyřl/ bo fié tam bylo wiele flachty zgromadziło y okopálo z rzeczámí řwemi y z dobytki *BielKron* 372. [Ponadto jako ostatni czlon 4 r.]

»imienie i rzeczy« (1): Iedná Páni Elfýngá/ krolewfka mámká/ imienie wfzytko fwoie y ruchome rzeczy/ do íego řzáfunku zápířalá. *SkarŻyw* 508. [Ponadto jako ostatni czlon 1 r.]

»rzeczy, (a)l)bo, a, i) kupie« = *res et (aut, seu) mercantia a. merces a. mercimonia* *JanStat* [szyk 17:3] (20): wfřiczki rzeczi abo kupye ktore fá ktoremv kolwyek Człowyekv [...] zabraný, yefcze za czálřv pyerwfřich woeyowod mayá bicz zupełnye vroczone. *MetrKor* 40/818, 40/825; *LibLeg* 7/33v; *ComCrac* 12v; [rozkazaliřmy] áby przez té wfzyřtki dziešięć lat żaden nie šmiál tám do Słáfká y do Márgrábfkiéy žiemie rzeczy y kupi íákich/ ták wielkich iáko málych [...] wořić y wnošić *SarnStat* 1227; ZAkázuiemy wfzyřtkim Kupcom: áby z rzeczámí y z kupiámí řwemi nie šmieli przez nowé drogi y mieyfcá przechodzić *SarnStat* 1235, 253, 286, 511, 945, 966 (16). [Ponadto w połączeniach szeregowych 3 r.; jako ostatni czlon 7 r.]

»rzeczy i (albo) majętnošć« [szyk 2:2] (4): livdzy nam pomordowaly. owcze y bydlo nam pobraly. y domowe rzeczi, y mayetnořz wfřitkę *LibLeg* 10/93; *BialKat* 61; *SkarŻyw* 335; iednak škody ktoreby się Vkrzywdzonemu ex ista causa wmaiętnošci albo rzeczech, albo košciólowi albo Zborowi y Cerkwi řtály [...] nagrodzone bydz máię *ActReg* 16. [Ponadto jako ostatni czlon 1 r.]

»(tak) rzecz(y), (abo, i, jako) osoby(-a) (a. persona)« = *res et (aut, seu) personae* *Modrz*, *JanStat*, *JanPrzyw* [szyk 8:3] (11): SZperunk przodkiem ma byé ná rzecř/ potym ná Perfonę. *GroicPorz* dd4, I2, dd3v; *ModrzBaz* 77v; [ustawiamy] áby o pieniádze álbó o którákoľwiek rzecř/ ták ruchomá iáko nieruchomá/ álbó *in causa criminali*, która fié dotyczy ofoby/ álbó rzeczy Zydowřkiéy/ żaden Krzešćiánin nie był dopuřczon przećiwko Zydowi ku šwiáductwu *SarnStat* 250, 63, 135, 349, 451, 883 [2 r.]. [Ponadto w przeciřstawieniu 1 r.]

»rzeczy i potrzeby« (1): [król nie ma pieniędzy, o które prosi wojewoda wałaski] teđi thego vdziałacz niemoze a tesch za czorkamy řwimy ktore niebarfo dawno wípofázil pieniádze wielkyye wídal y na řte rzeczy y potrzebi ktore Krol ye⁸⁰ m. ma przed řobá wídacř mřřzy *LibLeg* 10/64.

»rzeczy i státek« (1): nyektore kvpye ym ym [!] wfřyáwři potraczono. rzeczy y řtatek ych wfřyáwřchi y dotychmyřřth przy panv Voyewodzye yefřh. *LibLeg* 11/139.

»rzecz(y) i (albo) towar(y)« [szyk 1:1] (2): *MetrKor* 34/134; Lecř ty Pánié przedawcá nie praweř owemu [řj. niezbyt rozgarniętemu kupcowi]: [...] Nážbyteř go wćiágnął: Przedaleř zá dwoié Pieniádze/ podle rzeczy y towáry fwoie. *KlonWor* 66. [Ponadto w połączeniach szeregowych 2 r.; jako ostatni czlon 1 r.]

Jako ostatni człon we współrzędnym połączeniu dwu- lub wielozłonowym: »i (a)l)bo, a, ani, jako, także (i) (jakie, jakieżkolwiek) in(n)e (a. insze, a. wszy(s)tki(e) (in(n)e), a. wszel(a)kie, a. ktorekolwiek (in(n)e), a. każde (inne), a. drugie, a. ine rozmaite, a. (inne (tym)) podobne rzeczy; i wiele (a. dosyć, a. niemało, a. bez miary) in(n)ych (a. inszych) rzeczy« [w tym: w sg (11)] (237;13); anym yey tham wzyal Cthyrzech kłod myszasza wolowego solonego trzydzesczy poletth Slonyz dwdzesthv y Cthyrzech kop syrow wyadra maszla y gynnych rzeczy wthey ze komorze ZapWar 1532 nr 2416, 1507 nr 1989, 1524 nr 2315, 1527 nr 2395, 2534, 1532 nr 2415, 1534 nr 2545; Czi myczszane Włodzimierczzi prołchą wolnych drog [...] abowym thimy drogamy wożą pŕcheniczą slodi, mąkę, myd, y yne rzeczy MetrKor 59/280v, 37/4, 40/819, 46/118, 57/119v, 59/77; BierEz Cv; HistJóz Ev; Dayemi znaczn v.m. Kroliv yz nam vziekl yeden komornyk [...] y wzial od nas mnoho skarbow y pyeniedzi gothowich y zlotich schefez seth y schati y ynfche rzeczy LibLeg 10/124, 10/59v, 91v, 98, 11/28, 91v (10); Item do ŕcholy chodzacz [ukradł] kŕzyaŕchky y yne rzeczy drobne kthorich lzia mogli dorwacz LibMal 1545/98v, 1545/98v, 109, 1547/126, 1548/140v, 1552/169v, 1553/175; A tak iuz naprzod idziecie a tam mię czekaycie Ofly/ muły y infze rzeczy opatrzcaycie RejJóz Ov; SeklKat M4, Nv, S3v; RejKup bb6v; HistAl A2; KromRozm I K4; Wiecie coć ŕam Chrifitus powiedział/ rzeknąć/ Kto miłue oica/ matkę/ bracia/ fioftry/ fyny/ corki/ krewné/ domy/ rolé i infze rzeczy/ wycy i niŕli mnie/ nieieŕt godzien mnie MurzHist S; KromRozm III K8; Dofić záprawdę dobrze ŕie pokazála [Kornelia] myenyac dzycieci fwe fwym ochodozeniftwem być/ á nye letniki/ nye páfy/ nye perlwe tkanki/ áni infŕe drogye rzeczy GliczKsiąz C6v, M3, M6; GroicPorz dd4v [2 r.], ee, ff4, gg3v [4 r.], oo3; KrowObr 80v, 81, 86v, 97, 98 [2 r.]; Kŕfalth y ffizerunk budowania Przybytku/ Zaŕfony/ Archy/ Vblagálnicze/ Stołu/ Lichtarzá/ y innych rzeczy. Leop Ex 26 arg, Ex 31 arg, Lev 13/59, 3.Esdr 2/7, Esth 2/3; teŕ w tákoye grze kofterney y w infzlych gdy by kto przegrał konie y infze rzeczy/ Rękoymia áni iŕciec niema być poćiągnion prawem UstPraw B3, D2, E, Ev, G, 14v; Do Piwnicze winney. Wsityk naczinia. i infze potrzebne rzeczy. flafze, etc Wypkr 118, 118; BibRadz 3.Esdr 4/5, 19; [papieŕ Anastazjusz IV] koŕcioły budował drugie opráwiał/ kielichy/ ornaty/ y ine rzeczy pokupił do koŕciołow. BielKron 181; Thá ziemiá [Hasonia] ma wŕzytki żywioly/ zboŕa y inne rzeczy/ okrom winá ktorego nie ma BielKron 290; Láta 1519. Mieŕfiacá Sierpniá/ Táthárowie y pocźcie wielkim/ wtárgneli do Bełkiey ziemie czarnym láfem/ wiele ŕzkody pocźnyli w ludzycz/ dobytku/ y w inych rzeczach BielKron 417v; Po nim drugih wiele puŕŕili ŕie iego ŕlákiem do kráiny Páiry ná południe/ ŕkąd wiele przywiezli korzenia/ to iefť/ Cynámonu/ Káfiey/ Pieprzu dlugie^{so}/ Złotá/ y wiele inych rzeczy v nas koŕztownych. BielKron 444v; [mieszkańcy wyspy Fortunate] Złotá/ Pereł/ Kámienia ni zacť nie máią fobie/ y inych rzeczy w ktorych ŕie Europá kocha. BielKron 447, 40v, 47 [3 r.], 47v, 56v, 73v (58); Arma nautarum, Lodzi. wiosła/ y ine rzeczy. Mącz 16b, 81b, 173a; GórnDworz H7; HistRzym 128v; Thu ŕylyzł iz [Maryja] ŕie nic nie bawila biegáiac po kramikoch kupuiac ŕwierciadłká/ tkaneczki/ brameczki/ bryŕyczki/ bárwiczi/ y ine rzeczy ŕwiátá thego RejPos 306; A miáŕto ŕwiátłóŕci ciálá á krwie Pánłkiey [...] vkázuiá ine ŕwiátłóŕci/ koŕci vmárlych ludzi/ á czáfem teŕ y ŕwizrzeć/ wolki ŕwięcione/ zyołá/ drwá/ y ine rozmaite rzeczy. RejPos 338v, 56, 82v, 190, 288, 348v; KuczKat 405; Kámienia/ pereł/ złotá/ frebrá/ y inych koŕztownych rzeczy y pod ziemiá/ y pod wodami z wielkimi trudnoŕciami ŕzukáiac y nábywaiac. RejZwierc 156v, Bv, 107 marg, 107v, 108v, 110v (11); Ktorzy ŕie nie opátrŕa y w fráwe y w inne rzeczy potrzebne/ zwalcŕa ŕie lámi bes ŕelázá. BielsSpr 36, 2v, 14v, 15, 46v, 53v (9); BudBib 1.Mach 5/23; ModrzBaz 33, 33v, 34, 34v, [38] (9); Skarŕyw 283, 332, 491; ZapKoŕcier 1580/10, 1581/19v; StryjKron 46, 155, 161; ReszList 161; GórnRozm L3v; ActReg 14; GostGosp 58, 72, 74, 130, 152; LatHar 117; Przetoz ŕię nie dziwuy/ kiedy czytaŕz w żywoćiech ŕwiętych/ ŕe ich reliquiae/ fuknie/ chuŕtki/ lałki/ y inne

rzeczy podobne tákieŕ cudá czyniły. WujNT 478, 98, 365, 728 marg, Yyyyyy, Cccccc; vŕtáwiami: áby Woiewodowie w fwych Woiewództwách cénę kupi/ y innych przedáynnych rzeczy poŕtánawiały SarnStat 286; poŕtánawiamy: ŕe káŕdy furman/ ktory z towarámi cudzoziemłkiami/ ŕola/ y z infzemi ciężkiami rzeczami do Krakowá przyiedzie/ od káŕdęgo konia po pułgrofchu miáftu pláćić będzie powinien. SarnStat 964, 185, 190, 258, 270 [2 r.], 273 (52); Dla Sodomłkiego ludu ŕprofnóŕci/ [Bóg] onę całą kráinę z miáftami/ ludźmi/ y wŕzyłtkimi rzeczami/ ogniem ŕiárczánym z niebá wypálił. PowodPr 11; VotSzl C4.

Przen (15); Mądry lepak człowiek nigdy ŕam nie iefť, mać zaiŕte z ŕobá wŕzitki rzeczy ktore iemu ŕá abo były dobre Bielŕyw 110; KrowObr 66 [2 r.]; RejWiz 56; KarnNap D3v; Bo Duch ŕwięty w doktorách Koŕcielnych mowiacy/ bogáty iefť goŕpodarz/ ktory z ŕkárbu ŕwego/ nowe y ŕtáre rzeczy/ ku poćiefze wiernych Boŕzych/ podáie. Skarŕyw 538; CzechEp [3]; LatHar 279; WujNT Matth 12/35; JanNKar Cv.

rzecz czyja [zawsze: pron poss] (4); Bielŕyw 15; KrowObr 48; Bo iáko on Mędrzec co iedno w koŕzuli s pogorzeliłká vciekał gdy go ludzie záłowáli powiádał/ iz ia fwe rzeczy wŕzytki s ŕobá mam/ iedno co mi była fortuná poŕczyłá/ to mi pogorzáło. RejZwierc 146; RejPosWstaw [21²]v.

Wyrażenie: »duchowne rzeczy« (1); Iefłimy wam duchowne rzeczy poŕiali: wielkali to/ ŕe wáŕze ciełefne zniemy? LatHar 127.

b. Produkt, wyrób, dzieło rąk ludzkich (wyjątkowo o pszczołach); opus BartBydg, Vulg. PolAnt; vas Vulg (98); BartBydg 124; Dwoię rzecz Pczóły ŕprawuiá/ A barzo poŕyteczná, Miod y Wolk. FalZioł IV 27d; Wŕzakŕe Krzyŕtał lepfzy iefť na naczynie ku piciu: niŕli na infze rzeczy. FalZioł IV 51c, V 51v; LibLeg 7/100; ComCrac 13v; MurzNT Luc 21/6; OBroná tego v kogo fye imá koniá áłbo inney iákiey rzeczy tá iefť: áłbo powie izem to kupił/ izem mi dárowáno/ izem poŕczył. [...] Albo powie izem ŕam vchowáł to ŕwierzeć/ ŕam teŕ rzecz vrobił. GroicPorz ee; Abowiem mamy to s przyrodzenia zlego iz ŕię wycęty tym rzetam dziwiemy ktore ręká ludzka ŕpawila/ vćioŕála/ vrezzáłá/ vŕrugála/ vmálowála [...] / á niŕli tym ktore ręká Bołka ŕtworzyła KrowObr 116v, 110v; Leop Ex 36/1, 3.Reg 7/14, 3.Esdr 6/4, Eccli 50/10, Is 19/9; Wypkr 103v; BibRadz Ex 35 arg, I 213c marg, Act 19/25; Noemá záŕę corá Lámechowá s Selle vrodzoná/ wymyŕliá napirwey tháć rozmaite rzeczy thák z welny iáko ze lnu/ ábowiem przed tym w ŕkorach tylko chodzili BielKron 4v; zbudowali dom Boŕy/ do ktorego wnieŕli Arkę/ ŕtoł/ ołtarze/ lichtarz/ naczynia/ ŕzáty/ y poŕtáwili ná fwych mieyŕcach. Wyŕzło ná ty rzeczy złotá XXIX libr/ ŕiedm ŕet y trzydzeŕci fyklow BielKron 35v, 149v, 264, 278, 278v, 284; KwiatKsiąz G4v; Pluteus item, Wŕzeláka rzecz z tárcic z defzczk áłbo z dylów vczinioná/ yáko yefť pulpi/ ŕpidwas/ ŕzafá do xiąg chowánia Mącz 307b; Sericarius, Iedwabnik/ Tkacz yedwabnych rzeczy. Mącz 386c, 376c; GórnDworz G8v, Iv; BielsSpr 54; Káŕda rzecz ŕprochniála niŕzczeie/ á iego ŕprawcá ŕpołu z nim ginie. BudBib Eccli 14/20; Strum 14v; á wodá z kánálów vpadáiac/ thák fye zŕiáda/ iz rzeczy/ ktorychby ińac rzemiełnik niemógł/ láma wyformuie Oczko 8v, 2v; Skarŕyw 589; BielsSjem 24; Artificialis, Quod arte factum est – Rzecz miŕternie vizinoná [!]. Calep 98b; bo do wiela rzeczy gliná potrzebna. GostGosp 66; SarnStat 270, 1014, 1022, 1276; KlonFlis A2 [2 r.], C3v, Hv; [ReuchlinBartBydg k2v, k4v].

W charakterystycznych połączeniach: bita rzecz(y), ciosana, (u)czyniona (5), dłubana, dokończona, dziwne, jedwabne (7), [klepana młotem], kosztowne (2), lita, miedziana, nikczemna, potrzebna, poŕyteczna (2), [ryte], rzezana, sprochniáda, subtelne, wielka, złotogłowowe; rzeczy własnej roboty (3); budownicy rzeczy, haŕtowanie, rzemieŕnik (2), ŕprawowanie, tkacz; rzecz(y) budować, czynić, dziać, (u)robić (3), ŕpawić (ŕprawować) (2), stawiać, tkać (3), wozić, wyformować, zdobić.

Wyrażenia: »rzeczy rzemieŕnicze (a. rzemieŕlnicze)« = res mechanicae JanStat (4); UstPraw A2, F3; á od rzeczy rzemieŕlniczych/ ktore poddáni ŕzlácheccy wiozą do miáft y miáfteczek/ iáko

od kól/ mifek/ konwi y od innych niech będzie miernie targowé brano wedle fтарыego zwyczáiu. *SarnStat* 277, 270.

»rzeczy uczynione« = *przedmioty* (1): Bo taką [ofiarę bogom *po-gańskim święty Teodor*] obiecawał iáką wczynił: to iest ifz ie pokolátác miał ná częśći/ á frebro z korych wczynione było vbogim roz-dác: ná wietfze pohánbienie głupftwá niewiernych/ ktorzy rzeczm wczynionym y bálwanom Bolką część przyczytáli. *SkarŻyw* 189.

Jako ostatni czlon we współrzednym połączeniu dwu- lub wielozlonowym: »i in(sze) (wszytkie) rzeczy« (4): [*Hiszpanie na wyspie Madera*] Pobudowáli nád nimi [rzekami] piły co drzewá trá rofkołzney woniey/ á fámy czýrwone Cedrom podobne/ s korych tár-ćic bywáią stoly piękne/ fkrzynie/ fzafty/ y ine rzeczy *BielKron* 448v; *GórnDworz* Iv; *RejZwierc* 248; *Goździel* gonty/ cegłę/ y in-fze rzeczy/ ták mále y mnieyfze/ pod liczbą máią odbierác: bo ná tym Rzemieślnicy zwykli ofzukawác Száfárze y Vrzedniki *Gost-Gosp* 14.

a. *Specyfik o konkretnym zastosowaniu leczniczym* (40): Też fok babczany/ zmiefzany ftrochą Ceruzi to iest blaywafu á ftrochą ocztem, iest dobra ta rzecz ná krofły warg y ná zagnílofici ych *FalZioł* I 14c; A gdy odnich [lekarzy *niedoskonałych*] pytano kore by lekarftwa dawali w picu ludziem chorym/ powiadali iże mleko Sofnki z oleykiem Zyzaminowym/ kora rzecz takowy gwałt gim czyniła w ftolczoch/ ifz od nich wmirác mufteli *FalZioł* I 42c; Roża zielona yteż fucha godzi fie ku lekarftwam/ wiele rzeczy przypra-wuią s kwiatkow Rożanech, napzod miodek Rożany/ czukier Rożany/ firop Rożany/ oleiek Rożany/ wodka Rożana. *FalZioł* I [115²]c; Też piłuki pestilenciales/ to iest Powietrzne: czafu moro-wego powietrza: ná każdy tydzień po dwudziestu bierane/ zachowawaią człowieka nadewfzytki rzeczy od zarażenia *FalZioł* V 73v, III 15c, IV 48a, 49d, V 26, 27 [2 r.] (29); *Oczko* 32v.

rzecz z czego [= z czego *złożona*] (1): W Ręku nofić nieczo wonnego iest rzecz pożyteczna/ iako fá rzeczy pripravne w ap-tekach. z ambri y z inych rzeczy wonnych/ á to dla bogatych. *FalZioł* V 63.

Wyrażenia: »rzeczy aptekarskie, z apteki« (1:1): Iestly by za-thakowem długiem nieodbiciem thego łozilka niewiafta ona bole wielkie w głowie y ktemu ciężkości w pierfiach miała/ tedy takowey paniey máią być dawane rzeczy poliláiące głowę y pierf iako fá rzeczy z apteki. *FalZioł* V 26, V 62v.

»lekarские rzeczy« [szyk 5:1] (6): Korzenie/ fkorki/ lifcie O-wocz/ y kwiatki kaparowe/ wchodzą w lekarzkie rzeczy. *FalZioł* III 13d, I 44a, V 15v, 19b; *Medicaminibus curari*, Lekarftw po-żywác/ Leczić fie lekárskimi rzeczmi. *Mącz* 73b, 384a; [lekarška rzecz ungentaria res *ReuchlinBartBydg* L3v].

Jako ostatni czlon we współrzednym połączeniu dwu- lub wielozlonowym: »i in(sze) rzeczy« (2): á tak thym [tj. *wódką*] infze lekarztwa kore fá ná boláčki y ná przilcze: rozpułzczac/ iako fá mafci y infze rzeczy. *FalZioł* V 70, V 62v.

[Cf II.A.7.b.a.]

D. *W odniesieniu do różnego rodzaju pojęć* (662):

1. *To, co stanowi obiekt obserwacji, porównania (też wyboru) lub wyobrażenia (sennego, artystycznego i in.); to, z czego składa się jakaś całość; element pewnego zbioru (też w odniesieniu do składników wyliczenia); res* *Mącz*, *Modrz*, *Calep*, *JanStat* (282): Páni gniewliwa/ dym/ y panewká dziuráwa/ tá troia rzecz iest fłkázá domowa. *March*¹ A4v; *BierEz* I2; *OpecŻyw* 86; *PatKaz* III 113; *HistJóz* B2 [2 r.]; *BartBydg* 55b; Powiadał [Plato] że trzy rzeczy duża iego żalowała. Bogacza fzczódrogo ku wboftwu przilżłego. Mądrego od mądrolci opulczzonego. Czci godnego w złá flawę przyfżłego. *BielŻyw* 85, 51; gdyż wftitka dobroć rzeczy každey w frzodku zależy. *GlabGad* D6v, A5v, B2v, C2, F, K8, Mv; *KlosAlg* A2 [3 r.], A2v, E [2 r.], E3v; *WróbŻolt* I6v [2 r.]; *RejPs* 179v; *Murz-Hist* P3v; *MurzNT* 71 marg; *KromRozm* III B8, F6v [2 r.]; *LubPs* Q4 marg, aa5, bb4; Iż iako tylko fám pan Bog tżłowieká wfelkiego ftworzył ze dwu rzetzu/ s ciálá y z Duchá/ ták thefz chce mieć nie polowice/ ále obiedwie tżęści zupełnego tżłowieká/ y Duchá y ciálá

KrowObr 116; Iefli to jedná rzetz/ wiará/ obietnicá/ y flub? mušifz odpowiedzieć/ iż fá **rzetzy** rozne dáleko od fiebie. *KrowObr* 142; Abowiem żadney rzetzy przed Bogiem brzydżey niemáfz áni było od potzátku fwiátá iáko iest tá Mfza wáfzá kuglárfka *KrowObr* 188v, 52v; *RejWiz* 120v; Przyziácielowi wiernemu żadna rzecz nie-może być przyrownaná [nulla est comparatio] *Leop Eccli* 6/15, *Gen* 41/26, *Prov* 6 arg, 16; Nad to [Jezus] powiedał/ ku koreyże rzetzy [Cui] przypodobieiny Kroleftwo Boże? ábo ku czemu ie przyrownamy? *BibRadz* Mar 4/30, I 3b marg, 9a marg, 88d marg, *Eccli* 33/15, *Luc* 13/18 (9); *OrzRozm* D3v, R; *BielKron* 81, 203v; *GrzegRóżn* Cv; *KwiatKsiąż* L3 [2 r.], M3v; *Aquam igni miscere*, Proverbium. Przeciwnie fobie rzetzy ziednoczić. *Mącz* 13b; Quid hoc ab illo differt, Co zá różność yest miedzi temi dwiema rzeczo-má. *Mącz* 123b; Parabola, seu parabole, Latine collatio, Podobień-ftwo/ przypowieść/ przyrównanie tych rzetzy kóre nie fá yednego rzodzáu [?]. [...] W Ewángeliey słowo boże bywa przyrównano niewodowi w morze pułczonemu/ kóre rzetzy niewód á słowo fá od fiebie dáleko różne. *Mącz* 276d; Videte utrum sit aequius, Obaczcie co yest ze dwu rzetzu fprawiedliwżego. *Mącz* 509d, 11d, 13c, 74b [2 r.], [95]c, 122c (21); *OrzQuin* I3 [2 r.], Sv, X3v [3 r.]; Kóre słowo *TRInitas*, to iest/ *trium vnitas*, ábo trzech rzetzy ied-nothá nam fie wykłáda. *SarnUzn* B3, C5, D3, F [2 r.]; *SienLek* 25; iáko dobry málarz/ cieniém/ wyládzi rzetz/ y wczyni iá obłá: á iáf-nofciá poda ná dáłá/ ná głębiá *GórnDworz* I5v; iż gdy mi wietz kto bączny powiedał o iákicy **rzetzy**/ kthoreiem ia nigdy przed tym nie widział/ onę **rzetz**/ tákem iá fobie w głowie wprządł/ á vformował/ iż potym gdy m iá vżrzal/ dáleko mi fie podleyfza zdálá/ níżem ia mnił: [...] gdyż ludzie/ vmieią wietz fobie tákice **rzetzy** w głowie/ á ná vmyfle fwym zbudowác/ że onemu mniłaniu ich/ nie iesth rzetz można wczynić dofyć *GórnDworz* M6v-M7; potrzebá tego áby [dworzanin] vwažil w fiebie/ iż pięknołć/ á ciáło/ fá rozne rzetzy *GórnDworz* Mm3v, G3v, H8, I, 15v, K6v (23); Bo kiedy do dwu rzetzy równych przydałz tylé do iednéy iáko y do drugiey/ tedy ty rzetzy co będą z tego przydánia/ będą téż równé. *Grzep-Geom* G2; Thales tedy tákowy czás vpátrzywłzy/ kiedy fye ciénie porownawáią z rzeczami/ zmierzyl ciéń kóry był od Wieże/ rozumieiąć że ciéń ná ten czás tylki był iáko y Wiezá. Przetóz/ kto chce może y ták iáko Thales zmierzyc po ciéniu iáká kolwiek rzetz wy-fłoká: [...] iedno o południu/ kiedy fye ciénie z rzeczami porownáią. *GrzepGeom* O4, G4, N2v, N3, O3v, O4 [4 r.] (17); Ktoraby rzetz z tych dwu lepřza byłá/ iefli ieden mąż ma poiác wietcey żon/ ábo jedná żoná wietcey mężow. *HistRzym* 72v; *RejPos* 149 [2 r.], 204 [2 r.], 207v, 251v, [340]; *RejPosWiecz*² 94v; *RejPosWiecz*³ [97]; *BialKat* 116, 311; *GrzegŚm* 32, 51, 55; *HistLan* F5v; *KuczKat* 70, 100 [3 r.], 110 [3 r.], 265, 410; Abowiem gniew á rozniewanie fá od fiebie ty dwie rzetzy iákoby nieiáko rozne/ iákoby pijány á opilec. *RejZwierc* 75v; (*nagł*) Ná Herb Iáftrzębiec [...]. (–) POTkowá s krzyżem kto to ma ná pieczy/ Nie złe fá ifcie tho obiedwie rzetzy/ Iedná z żelázá á druga ze zlotá/ A obie przedię bronią od kłopotá. *RejZwierc* 210v, 20v marg, 49, [121], Bbb3; Obraz z tą rzeczá kórą wyrażá/ iedno iest. *WujJud* 46v marg; Abowie^m znák mušifz być záwřze znáiomfzy/ niźli tá rzetz kórą známionuie/ á kórą przezeń poznác chcemy *WujJud* 130v; gdyż to y z Philozophiey mamy/ że iedney rzetzy niemoże być ieden fprawcá y máteryá zaraz. *WujJud* 162, 42, 172, Mm7v; *RejPosRozpr* B3; *BudBib* 4.Esdr 7/14; *Hist-Hel* B4v; *CzechRozm* 46v, 52 [2 r.]; Abowiem dymy kore z zá-palenia krwie pochodzą/ fprawuią to/ że się kázda rzetz [omnia] wietřza widzi niźli iest *ModrzBaz* 7v; A iefliże lekarz z lekárzow/ rzemiešnicy z rzemiešnikow/ zapášnicy z zapášnikow nierodzá fie/ prořze niech fie godzi **rzetzy** fobie podobne do podobnych przy-podobác/ á [...] niech nam będzie wolno ták śmieie zámknáć/ áby-fmy rzekli/ że to nie powinna rzetz áby fie rodził Sláchćic s slách-ćicá/ gdyż fie częřłokroć rodzą fynowie niepodobni oycom *Modrz-Baz* [41]v, 1v, 4v, 27v, 72 [2 r.], 135v; *SkarJedn* 43; *SkarŻyw* 133; *CzechEp* 32 [2 r.], 218, 246, 254, 256 (12); *NiemObr* 139; (*nagł*) Ná Mátufzá. (–) MATufz wářów lepřzy rzec: bo wielká kładziemy

Rzecz pod małą/ kiedy wąs Mátufzów mówiemy. *KochFr* 21; *Resz-Hoz* 135; *WerGość* 246; *GórnRozm* E4v; Proportio, est duarum rerum inter se comparatio – Dwiech rzeczy ftofowanię jednei do drugiej. *Calep* [862]b, 885a; *GórnTroas* 4, 67 [2 r.]; *GrabowSet* S2v; *OrzJan* 79, 81, 89; *LatHar* 559; *WujNT Matth* 15/18, s. 76, *Mar* 7/15 [2 r.], s. 251 marg, 306 [2 r.], 533; Potym te dwie rzeczy iakoby rozne/ czarność żaloby/ którą wżytkie ściány okryto/ z iáľnością tak wielkiej wielkości świec/ [...] iáko fię z fobą bárzo pięknie fzykuią *WysKaz* 44, 27, 41 [2 r.]; *SarnStat* 4, 1002, 1085; *PowodPr* 41; *SkarKaz* 42b, 82a, 117b; [Gdyż wola ząwsze tę dobrowolność ma [...], że między dwiema rzeczoma, jednę którą chce woli i obiera. *ConfBullTrec* 68].

Przysłowia: (marg) Z dwoyga złego mnieyfe obieray (–) Lecz iż mądrzy gdy dwie rzeczy a obie złe baczą Tey fie ząwszdy czo mniey fzkodzy wżdy fie dzierzeć raczą. *RejJóz* F6; *RejZwierc* 41v; *GórnRozm* E2v.

Coż tedy przeciwiwo takim czynić? Ząprawdę nie co infzego/ iedno to co Doktorowie rofkázuią/ abyfmy przeciwiwe rzeczy przeciwiwni leczyli *ModrzBaz* 67.

Wyrażenia: »cała rzecz« = całość (2): Iaki fpořob iefth czaley rzeci, taki też ma być y každey części iey *GlabGad* B8v; *Mącz* 17c.

»jedna rzecz« = jedność [szyk 10:2] (12): [Jezus mówił:] Iá a ociec ieftefmyć iedno (marg) rzecz iedna (–) [unum]. *MurzNT Ioann* 10/30; *OrzRozm* D3, D3v; *GrzegRóżn* Nv; *OrzQuin* L3v; A iże może być rzecz iedná á mieć w fobie thrzy fprawy y trzy rořchody rzecznie/ tho fie może pokázác z wiela przykázdow *SarnUzn* E4v; *RejPos* 122; *WujJud* 56; *SkarJedn* 57; *CzechEp* 246 [2 r.]; *WujNT* 604.

mat. »(nie)wiadome rzeczy« = (nie)wiadoma (12): Regula Detri. W ktorey fą trzy terminy/ piřwřzy iefth wiadomych rzeczy/ wtori iefth tych wiadomych rzeczy zapłathy/ Trzeci iefth niewiadomych rzeczy/ Gdy tedy chczeřf doydz niewiadomych rzeczy [!]/ mnoż ie przez zapłathę wiadomych rzeczy/ A ono czo przydzie z takie⁹⁰ mnożenia dziel przez wiadome rzeczy *KlosAlg* E2v-E3, E3 [2 r.], E3v [3 r.], F2v.

Szereg: »część(-ci) albo (lubo) rzecz(y)« [szyk 2:1] (3): *KlosAlg* A2; Dwoyákye bywa zgmóádzenie albo zyednoceny wyela rzeczy: Yedno porządne: Drugye ledá yákye: Ledá yákye yefł/ gđzye części albo rzeczy ledá yáko fye zbyeżą/ [...] Yáko kupá zboża/ fłádo źwirzát. Porządne/ gđzye kázda część albo rzecz muři fwe myeyfće/ fpořob/ y fpráwę myeć: Yáko yefł éyáło cżłowyecze/ dom/ myáľto. *KromRozm III* F6v.

Jako ostatni cżłon we wřpóřtrędnym poľczeniu wieloczłonowym: »i inře (a. (wsze) podobne) rzeczy« (3): *FalZioľ* V 62; Takie y według fkladnoři ciałá fny przychodzą, przeto melankolici widáią rzeczy ftrařzne, czarne, y brzytkie, iáko piekło cżarty/ błota, y infze rzeczy. *GlabGad* L4; Stan řwiętych w niebie iáko S. Grzegorz piřfe/ przyrownány iefł złotu/ perlom y drogim kámieniom/ kryřztałowi/ řkłu/ y rzeczom podobnym *WujNT* 888.

Wyrażenia przyimkowe: »mimo (inře) wszystkie rzeczy« (2): Virtutem omnibus rebus multo antepontes, Cnotę mimo wřziľki rzeczy przekładáyąc. *Mącz* 236b, 322a.

»nad (wszy(s)tki(e)) inře (a. inře) rzeczy« = najbardziej, nade wszystko, przede wszystkim (7): A nad wřzyľkie infze rzeczy godzi fię dobrze pořtanowionemu młodzieńcykowi/ iżeby pieczy y baczoři o rzeczach Bořkich nieomięřkiwał *KwiatKřiř* D2v, A3v, K3; *BiałKat* 31; [trzeba] aby [króľowie] Rzeczpořpolitą nád inře wřzyľkie rzeczy miłowáli [ut maxime charam habeant republicam] *ModrzBaz* 18v; *SkarŻyw* [282]; Lecz Noemu iřło o łánego Bogá/ řřło o wřzyľtek řwiát nád ktorym iuż trwogá/ Pewna wiřiałá. řřło nád inře rzeczy/ O rod cżłowieczy. *KlonFlis* D3v.

»między wszy(s)tki(e)mi (a. wszemi) rzeczami« [w tym: cum sup (4), comp (1)] (5): *BielKron* 81v; *KuczbKat* 285; Ale między wřzyľkimi rzeczámí naywięcey godzi fię [Omnium autem maxime decet] aby my/ [...] rozmyřláľifmy w feru przykazanie miřtrzá nářzego: ktore nam rofkázuię/ abyfmy drugim tego nieczynili/ cżego

niechcemy aby nam cżyniono. *ModrzBaz* 77v; *CzechEp* 86; Gdyż między wřzyľkimi RZeczámí/ niemáľz nic tu fřkodliwřzego/ Náđ towarzyřtwá zwiázek cżłowieczego *GostCast* 52.

2. To, co zasadnicze, najwážniejsze, niezbedne; podstawa, fundament; warunek konieczny; zasadniczy element czegoř; najwřřsza wartořć; res *Mącz*, *Modrz*; pars *Modrz* [zwykle w poľczeniu z liczebnikiem] (119): *OpecŻyw* 55; *BielŻywGlab* nľb 15; WSzelki cżłowiek to baczy iż dwie rzeczy fą w ktorich zależy zachowanie żywota. Pokarm á wiatr, przez [ni]ch żaden cłowiek [!] niemoże być řiw. *GlabGad* F4; *SeklWyzn* 3v; *KromRozm I* B4v; *KromRozm III* F2v; Dwoyeć rzeczy fą/ wedle ktorých małżeřtowo kázde dobrze ftoi/ poczćiwosć á pożytek *GliczKřiř* Qv, D, Qv; *Leop* BBB3; *RejZwierc* 27; *OrzRozm* D4 [3 r.], D4v [4 r.], E [2 r.], F2, R3; Tribus in rebus fere vertitur omnis virtus, Ná trzech rzeczách máľem wřziľká cnotá wiři/ leży/ obráca/ toczy fie. *Mącz* 485d, 331c, 408c; iże nie żadną infzá rzeczą/ iedno Kápláňkú Zwięřchnořcią/ Polřki Króľ/ y Króľeřtowo iego/ y wolnoř Króľeřwá tego ftoi. *OrzQuin* Yv, Dv, Hv [2 r.], Hv [2 r.], H3 [2 r.], H3 (12); *RejAp* 24v; mądrze tho wczynili ludzie/ iż dořwolili biaľymgłowom nie wmieć/ nie wiedzicć/ [...] y iney wfzelákiey nikczemnoři/ á tho dla tego/ aby tey telko iedney rzeczy/ poczćiwosć pilnując/ wftyd [...] záchowác mogly *GórnDworz* Z7, Aa3, Ee3v [2 r.]; *BiałKat* 348v [2 r.]; *RejZwierc* 52; SPrawá Rycyřka [...] ná cżterzeřch rzeczách nawięcey zależy/ ná pořfuřeřńtwie/ mocy/ dobrej řpráwie/ y zbroi. *BielSpr* 10v; *WujJud* 143; Vrząd y powinnoř řług kořcielnych ácz fie ná wiele czeřři dzieli/ iedná w tych dwu rzeczách wřzyľtko fie zámýka/ aby glos Ewáľgeliey Křiřtuřowej prawđziwo do łudzi przynořili/ y aby řwiátořciámí řřáfowáli *WujJudConf* 156; *RejPos-Wřstaw* 22; *CzechRozm* 225v, 231 [4 r.], **5v [2 r.]; Aby tedy Rzeczpořpolitá w całosći á w zacnoři fobie przyřtoyney ząwszdy zořławáľá/ trzech rzeczy do tego trzebá: To iefł/ wćřciwych obyćzáiow/ [...] frogoři řádu/ á bieľtoři w rzeczách woiennych *ModrzBaz* 4v, 4, 4v [3 r.]; Trzy tedy ľá iáko/ řżyly y řławy ktoremi fię w tym cíle řpaimy/ [...] Ieden Pan iedná wiárá Ieden chřeřt. Temi fię trzemi rzeczámí w iednym cíle Chřiřtuřowym iednoczem. *SkarJedn* 41, [A*2], 368 [2 r.], [d9]; *CzechEp* 160, 225, 229; *GórnRozm* B3, M4v; *KochCn* B3v; [prořimy cię, króľu, abyř] tych trzech rzeczy bróňil. Wolnoři napřzd poddánych řwoich: zdrowia potym twęgo: náořtátek pokoiu nářžego *OrzJan* 100, 92, 114; POkutá Chřeřřciáňkiego cżłowieká/ ná trzech rzeczách należy: to iefł/ ná fkrufeř/ řpowiedzi/ y dořyc wćřzynieniu. *LatHar* 108, +2 [2 r.], 1 [2 r.], 77, 108 [2 r.], 110 [2 r.], 111 [2 r.], 121; *WysKaz* [24]; *SarnStat* 412, 1267; *PowodPr* 47, 48; *Votřřl* B4v, Cv; *CzahTr* C3v; *SkarKazSej* 676a [2 r.]; Rola/ kupiectwo y rzemieřło. Tymi rzeczámí miáľtá y wři ftoią. *KlonFlis* A4.

Wyrażenia: »głowne(-a) rzecz(y)« [szyk 6:2] (8): *OrzRozm* D4v [2 r.], E, F, Nv; Są trzy naygłownieyfe ná řwiećie między łudzi rzecz/ Króľ/ Káplán/ Kořcióľ: żadná rzecz cżwarta nie iefł/ która by z tymi trzemá rzeczomá řównaná być mogłá *OrzQuin* H4, H4 marg; [Platon] ná dwu głownych rzeczách řáđziľ dobre R.P. řtánowienie. Iedná. aby pożytek R.P. miłowano/ řwego zápomniawřzy: Drugá: aby całosći wřzyľkich czeřři R.P. iednáko ochraniano. *PowodPr* 77.

»rzeczy gruntowne« (1): áni Pořłom nářzym przyřtoi ná wálnym Seymie/ co przeciwiwego tym rzeczám gruntownym: tho iefł/ przeciwo Króľeřtwu/ Króľowi/ Káplánowi/ imieniem wřży Korony Polřkię řpráwówác: Bo ná tych rzeczách/ wřzyľká Koroná Polřka ftoi. *OrzQuin* Dv.

»rzeczy najwřřřsze« [szyk 1:1] (2): *OrzRozm* D4; ia tak mni-mam/ że kořdemu poczćiwemu cżłowiekowi/ tych trzech rzeczy naywřřřřych zwięřżono: które ľą/ poczćiwosć Oycowľka/ poczćiwosć Máćierzyňka/ á poczćiwosć wiary ich Křeřřciáňkiei *OrzQuin* H.

»rzecz(y) naosobliwřsze(-a)« [szyk 1:1] (2): Trzy tedy naofobliwřře rzeczy ząwszdy oni [prorocy] w zakonie vpátrowáli/ ktore zá grunt ząkłáďáli fobie. To iefł/ Náukę krotko ná dwu tablicách opi-

fana/ Obietnice y pogrozki/ y przymierze poiednania *BibRadz I* 353v, I 353v.

»rzecz(y) potrzebne(-a)« (7): *GlabGad* F4v; *SeklWyzn ktv*; Bo naprzod/ (á tá iest ku fkrufze pierwfza rzecz potrzebna) wftytki grzechy ktorefny poczynili/ miec w nienawiści y żalować zá nie mušimy *KuczKat* 205, 205 [2 r.]; *SkarJedn* 245; Trzech rzeczy nas Wiára chrzešcijánka vczy potrzebnych/ ku vblaganiu gniewu Bożego/ y ku ziednaniu lálki iego świętey/ modlitwy/ poftu/ y iál-mużny. *ReszList* 156.

3. *To, co kogoś (rzadziej coś) charakteryzuje (a. powinno charakteryzować): cecha, przymiot, sposób bycia, postępowania; to, że ktoś (coś) jest jaki(e)s a. kimś (czymś); to, co odróżnia kogoś (coś) od kogoś (czegoś), co stanowi podstawę rozpoznania, znak wyróżniający; talent, moc, zdolność (zwłaszcza nadprzyrodzona, udzielona przez Boga); natura, właściwość (261): PatKaz II 52v; ktora czudnofzcz zalezny wufokofzczny/ w farbye/ w yakofzczny/ wczlonkow czudnym poftauyenyu [...] gdzie fyą tedy wrownofcy zeydą ty czerzy rzeczy tam byua czudne czyalo jako bylo marmey *PatKaz III* 118v, 126, 146v; *[Pies]* Wftytki zwierzeta trzemi rzeczami przechodzi/ w Rozeznaniu/ w miłowaniu/ y w vflugowaniu. *FalZioł IV* 6c; *Multipes*. Stonog. albo Wielonog. [...] TEn robak z rzeczy gimię ma *FalZioł IV* 16a; *BielŻyw* 72, 126, 127; *GlabGad* N3, N7v; *MiechGlab* 52; *RejRozm* 392; Bo to Ludziam rzeć takowa Choczya wydzys iż iuz kona. Gdy kko *[I]* opieniędzach mowy Wnet podniefzie kazdy głowy. *RejKup* f4; Y lam pan Kryftus niczego nam wycecy nyezalecił/ jako yednoć y miłoć fpolną/ y tę dwoyę rzecz yákoby zá háłło albo pyatno fwym krzešcijyanom zoftáwił. *KromRozm I* O4, F3v; *MurzHist* Q2; *MurzNT* 11; *KromRozm III* B8, C2v, M3v; W káždym náuczycyelu the rzeczy ma koždy ocyec báczyć niź fyná fwego do nyego przykaże. Naprzod áby náuczycyel był dobrem á prawem kryešcijyaninem *GliczKsiąż* L4v; *GroicPorz* bv; Abowiem ten Tytuł Biłkup/ potrzebuie wiele rzetzy dobrych y cnotliwych/ iáko fwięty Páweł nápifał, Iż Biłkup ma być bes przygány/ iedney żony mąż/ tzuyny/ trzewi/ mierny/ ku utzeniu godny. *KrowObr* 7, 7v, 144; Ná wielu go *[Bóg czlowieka]* był rzeczach ku fwey wielmożności Stworzy raczył w przypadkoch/ ále nie w ifności. *RejWiz* 86, 96v; Dał im *[Bóg ludziom]* rozładek/ ięzyk/ oczyl/ vlyzy/ y ferce ku myfieniu/ dał też zfoftą rzecz vmyfł *[sextam ... mentem illis donavit]*/ á fiódma mowę/ ktoraby opowiedála fprawy iego. *BibRadz Eccli* 17/5; Dwie rzeczy fą przy Káplánftwie ludziom nieznošne/ iedná rzecz iefth/ że Káplán fádzi wftytek Swiecki ftan/ á od Swieckiego ftanu fádzony być niechce. Druga rzecz iefth/ iż Káplánfki ftan bogátym z przyrodzenia iefth/ czego mu Swiecki ftan bárzo zayżrzy. *OrzRozm* G4, D2 [2 r.]; A gdy fie *[Jakub]* obawał oycá w obaczeniu/ obfzyła mu Rebeká mátká ręce koźłecemi fkorámi/ iáko były v Ezau kořmáte/ w inych rzeczach był podobny Ezau *BielKron* 14; *GrzegRóżn* D3v; Abowiem gdy fie w młodości zwyczáya lğác/ tedy ten zwyczaj będąc męźmi zachowaya/ to iefth/ niemoga fie go vftrecz/ nád ktorą rzecz niemafz nic fkaradnieyřzego *KwiatKsiąż* C2v, B, C3; Chceli tedy Litwá tymi czterzomá rzeczomá/ to iefth/ Mátká/ Szláchectwem/ wiára/ równoścíá/ Polfzce być równá/ niechayže [...] *OrzQuin* Q3, Q2v, V v; *SarnUzn* E5; co tu pan Boiánowfki powiedzial/ iákoby toż wlytko/ co fie dworzáninowi náznáczyło/ bialeyglowie też zyšć fie miáło/ iam iefth w tym/ roznego mmimánia: ábowiem niektore fą rzeczy iednáko pothrzebne obiemá/ niektore záfię bázrye przyfthoiá bialeyglowie/ niź męźczyźnyie *GórnDworz* V7; Mnie fie to niezda pánie Wapowfki/ áby dobroci/ powfcięgliwošci/ y inych cnot ktore chcelz w.m. áby Dworzánin wlał w fwego pána/ náuczyć fie ktho mogł/ bo te rzeczy s przyrodzenia/ á od Bogá przychodzą *GórnDworz* Ee8v, L8v [2 r.], V7v, Bb3, Bb8v, Ccv (16); *HistRzym* 101; *RejPos* 146; *BialKat* 31, 316; *GrzegŠm* 31; Abowiem kto chce moze káždzy rzeczy w fobie popráwić y pochędożyć. *RejZwierc* 133, 66v, 146; *BielSpr* b3v; *KochMon* 21; *RejPosWstaw* [21²], [110²]; *BudBib Sap* 8/7; *CzechRozm* 35, 87v [2 r.], 106, 106v, 187v, 189v; A iż fie człowiek lepiej niź ktore*

infze ftworzenie/ do takowego zgomádzenia y fpolnego obcowánia zgodzi/ vkázuie to iego przyrodzony dowcip y mowá: Abowiem te dwie rzeczy *[Haec]* miedzy ludzmi fprziázná iednego przeciw drugiemu fklonnošć naywięcey mnożą *ModrzBaz* 2v, 12, 137v, 138; *SkarJedn* A2v, A7v, 16, 17, 45, D5v, d6v; Oboiá rzecz wtobie zgodę náłázlá/ ktora wžadney inney poľpoľu ftać niemogła: to iefth máćierzynftwo z pániefítwem. *SkarŻyw* 112; Zacy to y wielki był flugá Boży *[šw. Grzegorz]* [...]. Iednę tylko rzecz wnim ludzie gánili: iřz drugdy takie po fobie wefele pokazował/ iřz kto by go był nieznał/ nigdy by go zá człeká takich cnot pełnego niemiał. *SkarŻyw* 325, 301, 493; Páweł š. piřze/ iż ty trzy rzeczy *[wiara, nadzieja, miłość]* trwáia/ y trwáć będą/ á kto ty cnoty ma y w nich fie pomnaża/ ni náczym mu nie fchodzi. *NiemObr* 79, 100; Tę przywáre młodošć ma/ iż popędliwošci hámováć fwéy nie vmié/ ni moźnéy krewkošci. Té rzeczy wiodá młodošć zá fobá gdzie raczá/ A młodzi/ iż źle idá/ áni tego baczá. *GórnTroas* 22; Dwie tedy rzeczy człowieká fzláchciá/ obyčzáie/ á rozum *KochCn* B3v; *GrabowSet* K; *OrzJan* 93; Bo áczkolwiek *[odpusty]* áni grzechu nie zgladzáia/ áni męki wieczney nie oddaláia (ábowiem tá oboiá rzecz Sákrámentom świętym [...] iefth przyzwoita [...]) wfzákož [...] *LatHar* 285, 66, 132, 329, 508, 626, 681; *WujNT* 375, I.Cor 13/13; *SkarKaz* 276a, 581a, Ooood; SERce/ męřtstwo/ vrodá/ dzielnóšć/ obyčzáie/ Te rzeczy w niedoflátku nie ftoia zá iáie. *CzahTr* B, L4; *SapEpit* B3.

rzecz czyja, czego *[w tym: ai poss (26), G sb i pron (18), pron poss (6)] (50): KochPs* 89; poniewaź to co moze być wiedziano o Bogu/ iefth im wiadomo. Gdyž im Bog obiawił. Abowiem rzetzy iego niewidziálne *[Invisibilia enim ipsius]*/ od ftworzenia swiáta przez te rzeczy vczynione zrozumiáne/ bywáia poznáne *WujNT Rom* 1/20. *Cf Frazy*; »rzecz wlasna«.

Przyšlowia: Vpášć ludzka rzecz iefth/ ále y powftáć ludzka *SkarŻyw* 168; *LatHar* 137.

iž głupim vftápić/ á ich poftępkámi fie nie obrázáć madrego *[I]* rzecz iefth. *SkarKaz* 314a.

Frazy: »[czyja, czego] rzecz (jest)« = *jest czyjáš cechą, wlášciwošciá; jest typowe, charakterystyczne dla kogoš, godne kogoš [kalka łac. konstrukcji est + genetivus; w tym: cum inf(25), ze zdaniem podmiotowym (I)] [szyk zmienny] (36)*; bo acz potwyerdeny nye yefth fzwyatofzcz potrzebna ale kto by yá wzgardzył yefth rzecz kaczerfka *PatKaz III* 137; ale przyfkromnym *[lege: przy skromnym]* zoftac rzecz mądrego iefth. *BielŻyw* 15; Rzecz iefth blaženka innym rofkazowáć á lam fiebie fprawowáć nieumieć *BielŻyw* 51, 10, 52, 110, 144; *KromRozm III* M6v; *BielKom* D3; *OrzRozm* M3v; *BielKron* 108; Parum virile est, Nie męška rzecz yefth/ nie przyfthoi to ná męža. *Mqcz* 498c; ále ferce fwe zwyciężyć/ gniew pohámováć/ zwycięřtwá miernie vzywáć/ wielkiego to y męźnego ferca rzecz iefth *[magni animi est]* *ModrzBaz* 7; Bo to ná Pána zalezny hámováć y káráć niepořlufzne flugi/ á Oycowfka rzecz iefth *[patris est]* fáf-káwym być y przebáczáć fynom. *ModrzBaz* 20; Tátárkac to rzecz y Turecka *[Scythicum hoc quidem est et Turcicum]*/ moca/ ogniem/ mieczem/ pułtofzeniem pol/ krwia ludzka/ nábywáć flawy. *ModrzBaz* 107, 18v, 58, 59, 65, 67 [2 r.] (14); Powádzić fie/ y w fwary zašć bráćiey/ rzecz iefth ludzka y przygodna: ále dlugo w gniewie trfáć nie iefth rzecz Chrzešciánfka *SkarJedn* 334; *SkarŻyw* 168; *NiemObr* 75; Owa niewmieřz ieno gánić/ co iefth lácno: ále vkzać dróge/ iákoby to nápráwić/ to by mądrego rzecz. *KochWr* 41; *GrabowSet* Xv; *LatHar* 137, 665; *SkarKaz* 314a; Slepých Kretow rzecz w žieni żyć *KlonFlis* C2v.

»[czyja] (to) (jest) rzecz« *[w tym: cum inf (9)] = ktoš moze, potrafi, jest zdolny coš uczynić; coš jest w czyjeřš mocy; consentaneum est PolAnt (10)*; Zywu być nię *[I]* iefth nafze, ale dobrze żyw być iefth nafza rzecz *BielŻyw* 130; *Diar* 22; *BibRadz Iob* 34/31, *Act* 1/7; *BielKron* 16v; iż tho iefth nie człowiecza rzecz odpulczáć grzechy z mocy fwoiey/ iedno fámemu Pánu Bogu naležaca *RejPos* 234v; *CzechRozm* 20; A on *[šw. Epifaniusz ślepemu]* kazał cálowáć drzewo krzyža świętego/ y gdy kładł nań ręce/ otworzyło fie práwe

oko jego. profil go o drugie: ále rzekł: nie moia to rzecz/ Bog zámknął/ Bog otworzył. *SkarŻyw* 455; *WujNT Act* 1/7; *SkarKazSej* 685b.

»rzeczy [w kim, w czym] są (a. bywają), znajdują się, znalezione być muszą, zamykają się; rzeczy [w kim] znajdować (a. naleźć)« [szyk zmienny] (7:5:1:1;3): Powiadaia tak iz w piekle mielzkaiaicy zawnzdy pragna y laczna/ á nigdy nie mogá byc nályceni. A ty [Aleksandrze] takowá maż żadza y chęc nábywania/ iz nigdy nie mozełz byc ochlodzon wielkimi bogactwy/ á zalie wzytki rzeczy ktore w piekle byc powiadali/ w thobie sie krom wapienia náyduia [omnia ... in te ... commorantur]. *HistAl* K2v; *KwiatKsiaz* D4, M3v; dla tegoz chce/ aby te obiedwie rzeczy polpołu spiete/ náuka z Rycerkiem rzemielem/ [...] náidowaly sie w mym dworzáninie. *GórnDworz* G8, Gg7v, Ii5; *CzechRozm* 187v; *ModrzBaz* 58, 138; *SkarJedn* 41; Mozełz ty o Królu Zygmuncie te wolnośc obronic Polka: wzytkie rzeczy ktore v kazdego z nas ofobne byly/ w tobie sie jednym náyduia *OrzJan* 99, 57, 92; *LatHar* 262; *WysKaz* 17, 22; Oboia rzecz ielt w Panie nálym: y modli sie iako czlowiek/ y daie y fobie y wzytkim przolczam/ iako Bog. *SkarKaz* 608b.

Zwroty: »mieć (w sobie) rzecz(y)« [szyk zmienny] (30): *OpecŻyw* 55v; Rozum natym zalezy czlowieczy Mieć w fobie takowe rzeczy Ktore ku cznociu przywodza A od zbytkow wlzech odwodza *BielŻyw nlb* 6, s. 93; Gdyby poył [za zone] cnotliwa/ gládka/ á bogata/ mogly na tem przelac/ [...] abowiem kthora te trzy rzeczy ma/ rozumyem temu iz Bog ná nyę ofobliwyé lalkaw yeft *GliczKsiaz* P5; *KromRozm I* B3v; *Tribus rebus Persona boni Iudicis fufinetur: vt is fit iustus, vt prudens, vt si non pecunia, at faltem fit amicis potens* [...]. Trzeba tez aby Sedzia nietylko ty rzeczy w fobie mia/ ále tez wymownoc/ flatecznoc/ ofoby powaznoc *GroicPorz* b2, g4v; *Leop Mar* 6/2; *BibRadz 2.Petr* 1/9; *OrzRozm* D2, D4v; *GrzegRozn* K2; *OrzQuin* Q2v, T; ma tez wiele rzeczy fpolnych dworna pani/ z inemi poczciwemi bialemiglowami/ bo wzytkim wobec poczciwym/ trzeba cnoty malzenkicy/ trzeba wftydu/ dobroci/ baczenia/ porzadku [...] *GórnDworz* V8, Ff2v; *HistRzym* 5v; *Corpus* tedy ma thy trzy rzeczy/ ze ielt y dlugiel/ y lzrokiel/ y miadzle. *GrzepGeom* Cv; iz Bierzmowanie albo potwierdzenie/ te rzecz z infzymi Sakramenty fpoleczna ma/ aby nowa lalkę dawalo *KuczbKat* 155, 155; *BielSpr* b3; O przyczynach wrzedow/ á ktore rzeczy w fobie miec powinni [quibus rebus praediti esse debeant] *ModrzBaz* 137v, 112, 116; Ten ielt prawdziwy Kosciol Bozy/ ktory ma te czterzy rzeczy: to ielt/ Chrystufowę iednoc/ flározytna trfálość/ polpolitá powlzechnosc/ á potomstwo y rodzaý Apoftolki/ ktory Succelija zowa. *SkarJedn* 17; *NiemObr* 108; *KochCn* B3v; *JanNkar* C4; *SkarKazSej* 696a [2 r.].

»rzecz(y) [komu] przyczytać, przypisować, przywlaszczać; rzeczy [komu] (są) przypisane« (3:1:1;2): *GrzegRozn* D3v; Ielli czego s tych rzeczy/ ktore Dworzáninowi la przypifane w.m. nie dostawa/ tedy podobno tego/ ná czym niewiele nalezy/ iako to taniec/ muzyka/ ábo co takiego *GórnDworz* Gg7v, Ee2v; Czego iz pelno wzedy w pilmie/ kazdy to pilny czytelnik fnadno obaczyć moze/ ze czestokroc tez rzecz/ ktora raz ná Bogá flamego wkłada/ fynowi ia tez potym przyczyta *CzechRozm* 202; *CzechEp* 203; *NiemObr* 105, 138.

Wyrażenia: »[komu, czemu] rzecz (jest) przyrodzona (a. przyrodna, a. wrodzona)« [w tym: cum inf (7), ze zdaniem podmiotowym (5)] [szyk 25:4] (29): (marg) Smierc koniec wzyckiemu (–) Ta iuz wzytkiego dokona Bo to iey rzecz przyrodzona. *RejJoz* B7v; Bo choe nierad tedy myly O kogo sie fmierec pokuly. Skakać kiedy kaze ona Bo to iey rzecz przyrodzona Nic zadnemu nieffolguie A kazdemu myll zepfuie. *RejKup* f2, Lv; Gdyz to kazdemu czlowiekowi rzecz jest wrodzona, ze żaden ganion byc nie chce *DiarDop* 100; Gdzye gory bliko flone/ tez y wodá flona/ Abowiem to oboyg/ ielt rzecz przyrodzona. *RejWiz* 146v; Bo przed swiatlem vciekać/ rzecz iey [ciemnoSci] przyrodzona. *RejWiz* 177, 28v, 30v, 37v [2 r.], 74v, 154, Cc7; *RejZwierz* 67v; Plegi/ ácz ielth rzecz lifowatym przyrodzona/ [...] á wzákze temu ratunek moze byc *SienLek* 78v; *RejAp*

22v; iz to ielt przyrodzona rzecz czlowiekowi/ chciec wzytko wiedziec *GórnDworz* Dd2, E3; *RejPosWiecz*³ 96v; *RejZwierz* 78v marg, Aaa3; *CzechRozm* 242v [2 r.]; *ModrzBaz* 112; *SkarŻyw* A4, 593; *ReszList* 141; *OrzJan* 46; gdyz miłość miłościá/ dobre dobrym/ oddawac ielt rzecz wrodzona. nietylko czlowiekowi ále beftyam bez rozumnym. *PowodPr* 17.

»rzecz (jest) własna [komu a. czyja]« [w tym: cum inf (4)] [szyk 7:4] (11): iz Wrodzony Polak czterzy rzeczy wlfané ma/ ktorymi hardym y wpánilem czlowiekem między nayprzednieyfzymi ludzmi ná swiecie ielt. *OrzQuin* Q2v; *RejPosWiecz*² 95 [4 r.]; *ModrzBaz* 131v; *SkarŻyw* 493; *Calep* 452a; O Boze/ ktoremu rzecz wlfana ielt y przyzwoita/ miłosierdzie zawnzdy pokazowac y folgowac: racz przyiac prosby nálye *LatHar* 180; Roskázowac czartom/ y chorobam tak dułnym iako y cielelynym/ ielt rzecz z náтуры Bogu flámemu wlfana: ále z dárú Bożego bywa vzyczána y ludziom *WujNT* 232; Tak tez y Szkutnik przyklad bez pochyby/ Poiól od plawney y od wodney ryby/ Ktorey rzecz wlfana ielt w wodzie przebywac/ Y po niey plywac. *KlonFlis* E3v.

Jako ostatni czlon we wspólrzednym polaczeniu dwu- lub wieloczlonowym: »i (takze i) in(sz)e (wszelkie, wzytki tym podobne) (a. podobne) rzeczy; i wiela (a. niemało) inszych rzeczy« [w tym: w sg (1)] (5;2): *MurzHist* B3; *RejPosWiecz*² 91v; Boć ielt nieco nam w Bodze iáfnego/ co mozemy rozumiec: iako ielt nam Miłosciwym/ lalkawym dobrodzieiem: iako iz ielt Spráwiedliwym/ Wfzechmogacy/ y infze rzeczy *BialKat* 31; Ale w wielu takowych wrzednikach czestokroc pilnoscí fládenia y wiela infzych rzeczy niedoftawa [et multa alia desiderantur]. *ModrzBaz* 91v; grzelzacy nie moze znowu dostac niewinnoSci/ pánienstwá/ y podobnych rzeczy. *WujNT* 780; [francuski jezyk] inaczey pilze, inaczey czyta, y wymawia. Ná przyklad: [...] Napilze, vtre, á czyta, vtre: Nápilze, voiele, á czyta vozielle, y infzych niemało rzeczy różnych dáleko od infzych. *JanNkar* C4v, C4.

III. W specjalnych polaczeniach frazeologicznych (346):

Frazy: »(to) (jest) [czyja] rzecz« [w tym: cum inf (60), ze zdaniem podmiotowym (1)] = ktoś powinien, jest czymś obowiazkiem; do kogoś nalezy; komus przystoi, godzi sie; jest stosowne, wlasciwe dla kogoś; meum est Mącz, *PolAnt*, *Modrz*, *Vulg*; munus a. officium [alicuius] est *Cn* [szyk zmienny] (68): *BierEz* Nv; *OpecŻyw* 29v; on [Temistokles] odpowiedzial ze ia fpiewac nieumie^m bo to ielt lekkih ludzi rzecz á na wyfoki fthan nie przyflufze *BielŻyw* 63; *RejRozpr* I; *SeklWyzn* g2; Zakazowali to frodze [ksieza] Proflakom badać sie obodze. Wymienialy ty zaklete/ Czo czitali pyfmo swiete/ Mowiac nie twoia rzecz panie/ Wlzak będzie w fwięto kazanie. [...] Ani tez Ricerzu ielt rzeć twoia/ tobie lepiej prziftoy zbroia. [...] Any twoia rzeć kupcziku/ Y kazdy zwas rzemiefniku. O swiętim sie pyfnie pytać *SeklKat* A4; *RejKup* x8v; Twoia tedy rzecz ielt abyś flám fobie lenilwem nielzkodził/ ale flowo pañkié pilnie czytál i rozmyślál *MurzNT* A4; *KromRozm III* K6v; *BielKom* E2v; *GliczKsiaz* Dv, D5; Rzeczpolpolitá flánowic wielkih ielt rozumow rzecz. *OrzRozm* Dv marg; *BielKron* 111, 196v, 202v [2 r.], 205v; *Mącz* 254b; *Prot* C3v, C4v; *GórnDworz* Q6v; *RejPos* 5v, 313v, 314 [3 r.]; [córka usprawiedliwia się przed ojcem:] Bo ielizem ia fobie glupie postapila/ Tedy iako flárego twoia tho rzecz byla/ Przeltrzedz mię y nápomniec iako dziecie swoie/ A zgromic nie przyftoyne w tym postepki moie. *HistLan* D2; *BudBib Eccle* 8/2; *BudNT Mar* 10/40; *CzechRozm* 20, 203v; Twoia to tedy rzecz ielt [Tuum est igitur]/ O Naiáśniefzy Krolu/ takie Wrzedniki y Przelozone/ Zamkom/ Miáfltam/ y Powiatom dáwac/ ktorzyby pokoiu domowego wielle bronili. *ModrzBaz* 31, 113, 116 [2 r.]; 140; *Oczko* A3v; *MWilkHist* B3v; *NiemObr* 41; *BielSen* 6; *PudlFr* 18; *Paprup* G, K2 [2 r.]; *RybGęśli* B4 [2 r.]; (marg) Niewiafty náuczac nie maia. (–) ktorym [niewiastom] flę to flufznie rzeć moze/ co Bazylius S. kuchmiftrzowi Celarlkiemu/ coś z pilmá za Ariánika fektá przywodzacemu/ odpowiedzial. Twoia rzecz/ práwi/ potráwy Celarzowi gotowac/ á nie Ewángelia wykładac. *WujNT* 724, *Matth* 20/23, s. 84 [2 r.]; *Mar* 10/40, s. 564, 1. *Cor* 5/12; *SkarKaz* 243b.

~ W połączeniu z przymiotnikiem od nazwy funkcji lub pozycji społecznej [w tym: przymiotnik + rzecz (9), rzecz + przymiotnik (2)] (11): A już ná konyec [świeccy] y řad á rozeznánye około wyáry á kacyrřtwá/ co práwye włafna rzecz bífkupa/ fobyie przywłalfczáya *KromRozm III* H6; Kápláńka rzecz yákoby polřzodkyem być myędzy ludźmi á bogyem *KromRozm III* K2v, K5v *margin*, K6; nie Rycerřka rzecz/ bić tkoby vciekał. *RejZwierz* 40v; pomnię ia przedlaty/ Ze w Polfcze řaden niebył w pieniádze bogaty. Kmieca to rzecz na on czas patrzáce roley była/ A Slachta řie rycerřkim rze-mięřtem bawiła. *KochSat* A2v; Procuratorium est hoc munus, Procuratorska to rzecz. *Mącz* 73c; *WujJud* 214; A Páńka rzecz iest [principis quidem est]/ co nawięcey řtáráć řię o to/ niedofypiać/ á opátrzáć/ ábo zábiegáć temu/ áby řię řadne krzywdy niedźiáły *ModrzBaz* 108, 112; *PowodPr* 35. ~

»na tym wszyřka rzecz (jest)« = to (jest) najwáźniejsze [szyk zmienny] (3): Lecź to mnieyřa/ gárdłá pozbyć: bo ktokolwiek żywie/ Vmrzeć muři: ná tym wřzyřka rzecz/ vmrzeć poćciwmy *KochZuz* A3v; *SkarJedn* 46; Ná tym rzecz wřzyřká/ řebyřimy nořili Skromnie cokolwiek ná człowieká przyřdźie *KochFrag* 17.

»(nie) na tym (a. o tym, a. [w tym]) rzecz (beła a. [jest]), nie o to rzecz« = (nie) o to chodzi(to) (3:1): Acz o tym gadká być moźe/ co około tych rzeczy ápořtołowyie pořtánowili [...]: Ale odłozmy to ná iny czas. Nye ná tym rzecz teraz: Ale yeřli v nich kofcyoł/ czy nye. *KromRozm III* L5; *PapřUp* I4; Niekofřtowałeř kiedy řolnierřkiego chlebá? [...] (–) Iuźem ia nie z iednego iadł mácznego woru/ Aleć wřzyřtko chłéb á chłéb [...]. (–) Nie o to rzecz: ia pytam/ řługowalliř komu? *WyprPl* A3; Nie dáię ia przygány komu řię co godźi/ Ze řię on według řtanu řtroi/ ábo chodzi: O tym rzecz: By wřzyřtkie řtany w řwoiey mierze Zofřáły *ZbyřPrzyg* ktv; [A przeto nie w tym rzecz iest iáko nas co dochodźi/ y co nam dáia/ ále iákim vmyřtem. *SenekaGórn* 45 (*Linde*)].

»to nie jest rzecz« = to bezpodřtawne, nieprawda, niedorzecznořć (1): iže káždy moźe baczyć/ że tu [w psalmie 68] řłowo to Bog/ zámyka w řobie nie tylko Oycá ále y Syná. [...] A iź oni mowiá/ że práwi Dawid řtam o Synie włafnie mowi nie o Oicu. To nie iest rzecz. Bo táł *absolute* albo ogołem iestř nápiřfano *DEVS. SarnUzn* D6v.

»(to) nie puł rzeczy« [w tym: cum inf (4)] = wáźne; nietáwte; to nie bagatela; non mediocre, negotium magnum est *Mącz* (6): Nie puł rzeczy řwoiá wolnořć *BielKom* G2v, G3v; *Mącz* 213c, 245a; *KochSz* B2v; Bo to nie puł rzeczy z Bogiem wojnę wieřć: y nie řlád řzczęřćie/ w iego řáłkę znowu przyřć *LatHar* 158; [Abowiem to niepułrzczyř/ w ták wolnym Kroleřtwie długo bez Krolá byđź *BielKron* 1597 673].

»nie jest rzecz mego (a. naszego) przedřięwzięcia [cum inf]« = nie zamierzam (2): Ale nie to iest rzecz/ przedřięwzięcia mego/ wyliećzá te/ ktorzy ř kłiędźá Mácieiowřkiego řřkoły/ ku [...] dořtoieřřtwu przyřřli *GórnDworz* B8; *KochWz* 135.

»rzecz idzie, jest [o kogo, o co]« = chodzi o coř a. kogoř, sprawa dotyczy kogoř a. czegoř [szyk zmienny] (6:1): *GliczKřiáź* M7; Ná on czas przed 400. lat. gdy była polpolita wypráwá przeciw Pogánom Sáráćenom/ [...] vřtáwion był ten zakon rycerřki (o ktory tu rzecz idzie) ktory Ceřárze nádáli hoynie/ y Pápieřowie potwierdźáli *BielKron* 231v, 217v; gdzie káždy Chřeřćiáńin wyznawa/ y wierzy: iřź táł Duch S. gdy o Wiáre S. rzecz iest/ wřzyřtko řtánowi. *SkarJedn* 338; Ale iřź náł teraz nie idzie rzecz/ áni o Chřiřtuřá/ áni o nářzyc z dárowáńia Boźe⁸⁰ zacnořć: ále tylko [...] *CzechEp* 240, 163; *NiemObr* 82.

»rzecz [komu] się zdála, jest [aby, řeby]« = jest a. koř uznáł za řłuszne, řłosowne, włafciwe, řeby... [szyk zmienny] (1:1): náł sye rzecz nieřdála abismi mv mieli przez pořli takie rzeczy wskázowacz [řj. ustaláć granice] *LibLeg* 11/75v; *SarnUzn* H4.

iron. »za czyřta rzecz« = a to dobre, dobre sobie (1): Recte sane, Za czyřta rzeć [!]/ yákoby rzeķł/ diáblu řie godźy. *Mącz* 367b.

[Wyrażenie: »małá rzeć; o równá rzecz« = prawie, nieomal; niewiele brakuje (brakowáło): á zwałřczá Tytuřowych wiele czyř-

tych rycerřow pobito/ á o równá rzecz że řam niezginał/ ale iego rycerřřwo [...] rátovaligo *FlawHist* 91; A Agrippá rzeķł do Páwłá: Máłá rzećá [in modico] náłowilř mię řebył krześćiáńinem. *Leop Act* 26/28 (*Linde*).]

Wyrażenia przyimkowe: »do rzeczy« = řłusznie, řłosownie, mádrze; zgdnie z prawdą; řłosowny, godny uwagi (5): A wřzáki by mię drugi muřiał bářo pořić/ Bym go řłuchał/ kiedy co nie do rzeczy plećie/ Bo mię wřřyd blaźnów řłuchać ná tym nęđznym řwiećie. *PudłFr* 26; [postanowilem wydać ten charakter polski] zwałřczá/ że przed láty w Káncellariéy [...] Zygmunťá Auguľtá řłify pokoiowe odráwuiáć/ był to ponieķáđ řpořb piláńia mego. A řeź kárákteru inřźego do rzeczy nie vřátruie. *JanNKar* A4, E, E3, F4; [*BielKron* 1597 686].

»od rzeczy« = nieřłusznie, niewłafciwie, niemádrze, bez řensu; niegdnie z prawdą; abs re Cn (20): *GórnDworz* I2, V2v; A ták Elźbietá řoná Zácháryářá Ofiárowníká/ krewná iey [Maryi] byłá/ iákoź koniećnie nie od rzeczy mowiá. *CzechRozm* 153v; ktorá to wodá/ iź má řámá zřiebie włafnořć że purgowáńia/ máło mielřzáńia potrebuie: wřzákoź wloźyć cukru gářć/ ábo iulęřku řłokkowego [...] w pięřwřy řrunek: á vbogi ielři przyřřli trocheř/ nie bęđzie od rzeczy. *Oczko* 20v, 16v, 28v, 30v; *SkarŽyw* 16; *CzechEp* 4; Ia nie bez przyćzyny to piřzę y nie od rzeczy by abyř do Gromnic co otym wiedział. *ActReg* 55; *WujNT* 859; ták iź Etimologia řłowá tego [‘Hispan’] po nářzemu Iź pan, bářo nie od rzeczy. *JanNKar* C4v; [projekt ortografii Górnřkiego] má dwie literze řpoioné ták uo: ná przyķáđ, *Buog wuodz* mój. Co nie od rzeczy *JanNKar* Fv, E3, F4v, Gv, H3v; *CiekPotř* 86; Więć nie od rzeczy mowi Publius, równáiać Piiáńřřwo z niebyřnořćá. *KlonWor* 70; [*JanWróř* 3].

~ *Szereg*: »bezpotrzebnie a od rzeczy« (1): moźe to być/ iź řie řřrzyima człowiek tego řzaleńřřwá iáńnego/ [...] iź nie bęđzie táńczowáł po wlycy/ á tego řie nie řřrzyima/ áby řam řiebie nie chwáłł bezpotrzebnie á od rzeczy *GórnDworz* I4. ~

»z rzeczy« = mimochodem; przypadkiem; przy řposobnořci, przy okazji; ex re, pro re nata Cn (11): *MurzNT* 173v *margin*; E re nata melius fieri haud potuit, Nie mogłó tráńřiey z rzeći przięřć. *Mącz* 98c; Aliquem intexere, Z rzećy mowiáć kogo przypomionáć. *Mącz* 453c, 353b; *Prot* A4v; *Dworzánin* náłř kiedy mu z rzećy przyřdzie/ á čas iest potemu/ niecháy wćieřzyć mowá [...] vmie *GórnDworz* L2, N4v, Q2; *ModrzBaz* 47v.

~ *Szeregi*: »z rzeczy i ex occasione« (1): Wřzákze tákte rzećy má tractowáć Páń Sedzia iáko Páńa Kanclerza zástánie, co iuz prudentie eius committitur, bo trzeba řeby to z rzećy przyřřlo y ex occasione gdymu bęđzie powiáđ ze [...] *ActReg* 80.

»abo z rzeczy, abo umyřłnie« (1): řwieći Oycowie/ ktorzy ábo z rzećy/ ábo vmyřłnie o pořćie 40. dni mowiá/ řmiele twierdźá/ iź ten pořt 40. dni/ nie tylko dla nářłádowania pořtu P. Chřiřtuřwego [!] iest wřtáwiony *WujNT* 15. ~

»k(u), g rzećy« = ná temat; z řensem; řłusznie, dobre; zgdnie (zgdny) z prawdą; ad rem *Mącz*, *Modrz*; ad propositum *Mącz*, Cn; accommodate, apposite, apte, probe, pulchre Cn (156): *BierEz* E4; IEzus gdy řtal przed Kaiřřfáľlem/ řwiádkowie náń řállřywę řwiádetřřwa dáwáli/ ktoré ku rzećy nitz niebyřly *OpeřŽyw* 113v; *RejRozpr* C2; *RejJóz* A8v; (*did*) Kupieć Deřperuie. (–) Bieda nie nieborakowy Toć my nikt prawdy niemowy. Ale my řię wřdy iákos zda řumńieie krzećy powieđa. Iź máło trzeba biegáńia Náł po řwiátu dla řławieńia. *RejKup* k3v, m8v [2 r.], o7v, dd7; *MurzOrt* B2v [3 r.], B3 [3 r.]; *KromRozm II* q4; *KromRozm III* N3; *RejWiz* Cc3; Męđřřzy iest leniwieć řam przed řobá/ niźli řiedń męřow ktorzy mowiá k rzećy. *BibRadz* *Proav* 26/16, I 546b; *OrzŽow* G4v, M; *BielKron* 196v; Coelum terrae miscere, Proverb. Niebo ř ziemiá zmielřáć/ nie ku rzeći mowić. *Mącz* 58d, 167b, 311d, 353c, 430a, 439d; *SienLek* 89; ktemu áby to co wiedzá/ ze řmákiem powieďáć vmielř/ á k rzećy *GórnDworz* K3v, R7, S2v; *BiałKat* 66; *Grzegřm* 4, 15; Lecź dziř gdy řie imiey řumńki řřzyřmowáć/ Mogłby řie náł pořtronny bářo podziwówáć. Bo nie bęđzie nic krzećy iedno pięķne řłowká. *RejZwierc* 251v, 218; *WujJud* 57, 77v, 171 *margin*,

220, 235 [2 r.], Mm5v; Całopalenie infzy tłumacze paloną offiara zowa/ ale nie prawie y to krzczy/ bo każda offiara bywała palona. *BudBib* b4v, b4, c3, I 132b marg, 2.Reg 13/16, I 339a marg; powiadaią głupi á niedofzli Gofpodarze/ że lepiej fádzić Kárpietá/ z oycámi do Sadržáwki. Ale to nie grzczy/ bo to nie Kurczetá álbo nie Gąfiętá/ żeby ié miály ftaré wodzić *Strum* P; *WierKróc* A4v; *BudNT przedm* a6, b4, b6v, k. Hh4 [2 r.]; Bo k rzczyli to/ kord kázác kupić/ ábo go dopufzczác nofić/ iefliż byś go vzywác nie miał? *CzechRozm* 234, 127, 132, 134v, 135, 136v, 159v, 218v; A ponieważ tákowe przedmowy nic fą krzczy [*ad rem institutum faciant nihil*]: bo bywáią czynione ábo dla ziednánia fálki v fędziego/ á iego myśli od prawdy odwiedzenia/ [...] ábo iednák dla przewłoki y rozerwánia fądu: Przeto máią być zniřczóne *ModrzBaz* 94; *KochDryas* [A]; *Calag* 124b; *KochPs* 89, 142; Drudzy zás fą/ ktorzy á *Lituo*, to ieft/ od tráby łowcey/ [...] Litwę być názwaná (co nie ku rzczy/ y co Miechouius [...] fufznie zbija) mniemáią. *StrykKron* 76, 170 marg, 275 [2 r.], 507, 512; Ktemy y to nie krzczy zádawác komu niewfydliwá twarz: á fámemu fię niewfydźić piřác tákie plotki pletliwe *CzechEp* 406, *3v, *4v, 56, 94, 110 (2I); Iż teź w Rzymie Piotr vmárł/ y to nie k rzczy/ áby dla tego Bifkup Rzymfki Piotrowé zwierzchnóř vřurpowác miał. *NiemObr* 52, 37, 52, 78, 125, 148, 149; GDy co nie grzczy vřlyzy móy Stáfzek/ To mi wnet każe przypifác do fráfzek. *KochFr* 29; Ořmdziřáť lat [...] Czekálá řmierć/ żeby był Gáfká mówiř grzczy. Nie móglá fię doczekác/ blaznem go ták wziéłá *KochFr* 130, 7, 55, 111, 115, 130; *KochEpitCat* 110; *KochMuza* 25; *WerKaz* 299; *KochPieř* 45; Iáko rózéy fiolek ná wieńcu nie fzkodźi/ Táť zárt ftátkowi/ gdy go kto k rzczy przywodzi. *PudřFr* 10, 13, 36, 49; *GórnRozm* B2v, E3v; *Act-Reg* 3v, 5v, 29, 125; Cassus, Quod est inane et vacuum, fragile, atque omni re carens – Nicz krzczyj, nikczemnij. *Calep* 169b, 1014b; *KochFrag* 15; O pláwiáczko Sármačka/ Polfkich rzek gło-wo/ (K rzczyli k niemym rzeczám przemówić słowo) [...] *RybGęřli* D2; *WujNT* 342 [2 r.], 504, 614; *WysKaz* 15, 16; *JanNkar* A4, C2v; *CiekPotr* 54; *GosřCast* 62; *PaxLiz* B4, D; *KlonFlis* E, H4v; *KlonWor* 43, 62; *RybWit* B3v; Nic k rzczyć to/ gđzie cię iuź coreczká doráfta. A ty fię przećię ftóřifz/ ty řřrednia niewiáftá. *ZbyřPrzyg* B, A4, B3; [*RadzPodróż* 128].

~ *W przeciřstawieniu*: »k rzczy ... przeciř rzczy« (I): niewiem k rzczyli to/ y bácnieli powiedziáno? y owřzem mali fię prawdá rzc/ bárzo przeciř rzczy y baczeniu. *CzechEp* 384.

Szeregi: »k rzczy i bacznie« (I): *CzechEp* 384 cf *W przeciřstawieniu*.

»dobrze i k rzczy« (I): y řmie to twierdźić żeby tym podobieńřtwem Pan Chriftus wćielenia y zřczenia bořtwá z cřłowieczeńřtwem dowodzić miał. Ale iáko dobrze y k rzczy/ on to tylko řam lepiej wie. *CzechEp* 168.

»niesłusznie, niewłařnie, próžno i nie k rzczy« (I:I): Tu teź niewłařnie/ y kte^{mv} nie krzczy przelożyli. *BudBib* b2v; *CzechEp* 49, 169.

»jako nie grzczy, tak i nie przystoi« (I): álbo więć cudzoziemfkié vbiory robić, á polfkich zániedbác, iáko nie grzczy, ták y nieprzyřtoi. *GosřCast* 5. ~

»przeciř rzczy« = *nieřłusznie, niezgodnie z prawdá* (I):

~ *W przeciřstawieniu*: »k rzczy ... przeciř rzczy« (I): *CzechEp* 384 cf »k rzczy«.

Szereg: »przeciř rzczy i baczeniu« (I): *CzechEp* 384 cf »k rzczy«.

»w rzczy« = *řzekomo, pozornie, niby; udajęc; na pozor; jako-by; specie PolAnt, Cn; dicis causa, quasi Cn* (59): ktorzy požeriaią domy wdów i wrzczy [řzkomo *BibRadz*; ná pozor *BudNT*] řię dlu-go modlá cié więřřé potępięnie wezmá. *MurzNT Luc* 20/47, k. 13v, 43v, 48v, 108v [2 r.]; *KochSat* A3v; *KochZg* A3v; *Prot* B2; Foremna y to/ kiedy owo kto wrzczy niechcąc/ tknie kogo niebárzo zńácznym řłowem w řádo. *GórnDworz* R, D7v, E8, E8v, Fv, P (17); Tę [*Helene*] miedzy Trojankami ná wieży zastała, A pociągńawszy za plaszcz, z nią sie umawiała. W rzczy jej prądka stara

[...] Tej sobie piękna Venus postawę zmyřliřszy: „Podź – prawie [...]” *KochMon* 32; *WujJudConf* 11; [*Byř*] ieden Pátrjářchá Zřdowfki imieniem Ellel/ ktorzy táiemnie w Chryřtufa wierzył [...]: á vmieráią/ Bifkupá Chřřřciáńfkiego w rzczy iáko lekárzá dla niemocy przyřwał/ y táiemnie chřřft wziął *SkarŽyw* 457, 101, 502, 546, 593; *MWilkhist* D2v; *KochSz* Bv; wřziáwřly w rękę cřálžę złotá/ czyniác wrzczy ofiárę wedlá zwyczáiu pogáńfkiego Diánie/ nápiłá fye řámá napřzd/ á ofřátek Synorixowi podálá: á w cřálży byłá trućizná *KochWz* 139; *WerGoř* 250, 251; *ActReg* 165; *GosřGosp* 154; *KochFrag* 21; Swiádkiem ieft Wołofzá/ ktorá [*Turek*] wářzéy Kró: M. wydárł/ będác w rzczy przyriáciemem y fámřádem. *OrzJan* 103; *KmitaSpit* C3v; Bo drudzy chcá w rzczy do dobrego/ y mowią: Radbym byř tákim y tákim: á rękę nie przyřožá y z mieyřcá fię nie ruřzá. *SkarKaz* 638b; *CzahTr* C2; *GosřCast* 13, 28, 45; *SkarKazSej* 662a, 706a; *KlonFlis* F4v; *KlonWor* 50, 53; [*Ursin-Gramm* 184].

~ *W przeciřstawieniach*: »w rzczy ... a ono (prawdziwie) (4), (a) przedřię (2)« (6): Tákimici modlitewkámi zmyřlonemi í obřdnicy lud pořpolity zwodzá/ w rzczy pokoiu y Páná Bogá profžác/ á przedřię rořtyrki y niepokoie řięciác. *WujJud* 243, 249v; [*Romuald pustelnik*] Mógl plákác o P. Bogu myřlác y mowiac/ kiedy iedno chćiał. Raz z iednym paćierze w ćiáfney celli mowiac/ trzydzieřci kroć przez nocne paćierze/ wrzczy ná potrzebę/ á ono ná otárćie lez y vřkromienie pláczu wychodził. *SkarŽyw* 574; *KochTr* 3; *Orz-Jan* 76; *SkarKazSej* 694a. ~

IV. W konstrukcjach orzekajácych, zawsze w połączeniu z przymiotnikiem (wyjątkowo z zaimkiem), nadajácyym wlářciwá semantyczná treřć całemu połączeniu, pełni rózne funkcje řkładniowe [zwykłe połączenie rzecz + przymiotnik móźna wymienić ná przymiotnik lub przysłówek] (2130):

1. W funkcji orzecznika [niekiedy z elipsá podmiotu i/lub łącznika] (1923): *March*¹ A3; *BierEz* M4, R2; *PatKaz* I 8; *PatKaz III* 87; *FalZioř* I 22a, V 111v; Imienie, dořtoienřtwo, á zdrowe ciála, ani złe rzczy ani dobre řá. *BielŽyw* 101, 17, 19, 101; przeto dobra rzczy ieft przechodzenie po wieczeri áže karmia pořłapi do řožádká. *GlabGad* K8v, A4v [2 r.], G3; *MiechGlab* 32; *March*³ V v, V4v; Bonum mihi lex oris tui: řuper milia auri et argenti. Dobra rzczy ieft mnie zakon vřt twoich/ náđ tyřiáce złota y řrebra. *WróřZóř* 118/72; *RejPs* 48v, 171v, 198, 200 [2 r.], Ff7; *RejRozpr* Av; *RejJóz* C4v, I4 marg, K8v, N3 marg, O4v; *RejKup* Yv; *MurzNT* 10v; *KromRozm II* ř2v; *BielKom nřb* 4, C, D7v; Nye rozumyeyá podobno [*niekóřzy rodzice*] že náuka droga rzczy yeřt/ y táka do korey potrzebá nymálo monety/ nyemálo grořly á złotyř. *GliczKřięž* M5v, C8, E3, F8v, O3v, O7; Przypominánie iř grzech řilámi nářzemi ieft niezbyřtha rzczy. *LubPs* K3v marg; Iáko rzczy yeřt řprofna chwałá bálwánow/ przed oblicznořciá Božá. *LubPs* aa marg, A2, N5, Q4, Sv marg, S6v; *KrowObr* 139; *RejWiz* A6, 21, 22, 31 marg, 39 (13); *Leop Iudith* 12/14, *Zach* 11/12, 1.Tim 2/3; Yeřli W.M. rzczeřř/ iř piřmo nář řáđzić bęđzie: piřmo ieft rzczy niema/ á oto idźie ktho piřmo lepiej rozumie/ řřtáńkárli cřyli řárnicki. *OrzList* g4; *RejFig* Aa5; Lecz řlawá rzczy řákoma *RejZwierz* 11, bb, 120; Y byli oboie nářich: to ieft Adam y zóná iego (marg) Abowiem wřzyřřhko v nich zá rzczy poćiřwá byřo poki grzechem ořřpeceni nie byli. (–) á nie fię tego niewfydáli. *BibRadz Gen* 2/25, I 108d marg, *Prov* 27/9, II 93a marg; *OrzRozm* H3v, P4v marg, Q; iř vnich to ieft rzczy řkáráda y zá niecřřřtego gi máią/ kto řie Přá dotknie *BielKron* 435; A wřzyřtko v nich řpolná rzczy táť zóná/ dziewczká/ máć/ řiořřrá/ iáko byřdo mieřzkáiąc *BielKron* 445, 82; *KwiatKřięž* A4, B3v, N4v; Magna vis est conscientiae, Cięřžká rzczy yeřt złe řumnienie. *Mqcz* 499b, 68a, 284d; Wól á Zóná/ řá przednieyřřé rzczy w Gofřodářřřtwie řřátecznego cřłowieká: o czym cřytayćie Hefiodá Řréká *OrzQuin* P4, P3, P4v, Q, R4 marg; *Prot* B4v; á prořto ieft piřánie tá rzczy/ kora dáie řywot řłowom *GórnDworz* F3, E3, G, K6, K6v, M3 (1I); *RejPos* 25, 31v, 35v, 89, 103v (20); *BialKat* a4, 103v, 163v, 168v, 196; *BielSat* D4v; *HistLan* F4v; *KuczKat* 215, 225, 240, 310; Abowiem kora móźe być wdzięcznieyřřa rzczy iáko miřy

przyjacieli? *RejZwierc* 88v; Wdzięczna rzecz pokoy po pracy. *RejZwierc* 176v *marg*, 16v [2 r.], 48v, 56v, 83 *marg*, 91 (13); *BielSpr* 57v; Nauka Apoftolka iesth rzecz naprzedniyza w kościele. *RejPosWstaw* [143³] *marg*; *BudBib* c, c2v, *Prov* 20/23, *Sap* 8/5, *Eccli* 29/33; Abowiem Staw/ iesth rzecz obobliwa/ może káždy názwać Szpizárníą w którę by fkarb chowano. *Strum* H4; To co wftawa wieczną rzeczą nie iesth, przeto y zakon iż wftał wieczny nie iesth. *CzechRozm* 84 *marg*, 84, 90, 186, 190v, 230, 260v, **5; *PapPan* Aa3v; Wielka to iesth lálka Boża/ iż co iesth rzeczą Pánu Bogu brzydka oprecz małżeńftwá/ to bywa przez grzechu y wćciwą w małżeńftwie. *KarnNap* F3v; *ModrzBaz* 2v, 3v, 8, 21v, 54 (9); A w Mofkwie ták rzecz iesth brzydka Rzymkiego Kościółá Chrześcíanin/ iż go zá pogániną poczytái/ y zá poługę Bogu máiá takiego trácić y zábijác. *SkarJedn* 350; *Oczko* 18v; Święta rzecz boiażn páńlka *KochPs* 27; RZadka rzecz (mowi Ambroży S.) pokorá w młodym/ y gdy fię náyduie/ podziwienia godná iesth *SkarŻyw* 136; A iáko Bog wolna rzecz iesth/ nic z muftu nie czyni: ták tę wolnofté z przyrodzenia [...] dáł człeku *SkarŻyw* 259, 126, 152, 333, 394; *Strykron* 140; *CzechEp* 4, 167, 190, 221, 338; *CzechEpPorz* **3; *KochFr* 111; *ReszPrz* 24, 98; *ReszList* 163; Bo rofpuftna iesth rzecz wino/ iáko Mędrzec mowi. *WerGość* 254, 211, 244; Nie bacząc/ iż bogáctwá/ tákże y vrodá/ (Spufzczác fye ná to dwoie/ nie ledá iesth fzkodá) Rzeczy nie wiekuifté *PudlFr* 76; *ArtKanc* R19; *BielRozm* 32; gorzka to iesth rzecz prawdá/ á iam nie *Mercurius*, żebych iá ofłodzić wmiá. *GórnRozm* D4v, Bv, K [2 r.], L; *ZawJeft* 25; *GostGospSieb* +3; *Phil* R; *GórnTroas* 23, 41, 60; *KochPij* C2v; *GrabowSet* V2v; *OrzJan* 15, 113; *LatHar* 678; *KolakCath* C, C5v; *RybGęśli* B3; *WujNT* 194, 462, 800 *marg*, Bbbbbb, Bbbbbb2v; *SarnStat* 1288, 1298; *KlonKr* B4; *KmitaSpit* Bv; *PowodPr* 58, 70; *SkarKaz* 243b, 279b, 347a *marg*, 350b; *VotSzl* D4; *SkarKazSej* 657a; Gdyż wodá ludziom rzecz nieuchodzona/ Sámy to rybom wlofté iesth przyrodzona *KlonFlis* C2v; *SkorWinsz* ktv; *KlonWor* 31.

cum inf (550): *PatKaz* I 11, 14v; SPAć w noczy: iesth rzecz przyrodzona *FalZiol* V 65; W fzkomiach á w trzewikoch fmiędzających chodzić: iesth rzecz brzydka. *FalZiol* V 65, V 50, 73v; *BielŻyw* 46, 141, 144 [2 r.]; á w rozumie infze przewiiftać zda fię wfzelkiemu rzecz barzo znamienita, zafię nic nieumieć, á głupim być, rzecz barzo fproftłhna. *BielŻywGlab* n1b 14; *BierRozm* 17; *WróbZoift* ff3; *RejPs* 166v; *RejJóz* B2v *marg*, G3; dobra rzecz iesth [Bonum est] y krom bolefi oftátniey godziny nie wiezić *HistAl* B6v, E8v; *KromRozm* I Cv, D3, G3v, L4v *marg*, Ov; *MurzHist* F4v, Kv [2 r.], L3; Yáko fzkodliwa rzecz yesth Oycowi z nieforemná/ á podeyrzáná bylá głowá myć dzyeci. *GliczKsiqz* B; nye zda fię rzecz być rozumna przed dwánáfcey lat dzyeci polecác komu wczýć *GliczKsiqz* I6v, B7, 17v, K2v; *LubPs* M *marg*, V v, bbv *marg*, dd3 *marg*; *GroicPorz* e2v, r2v, f; Niebefpjetzna rzetz księdzem być. *KrowObr* 124 *marg*, C, 1v, 63, 125v *marg*, 220v [2 r.] (11); *RejWiz* 2 [2 r.], 143v [2 r.], 180 *marg*, Dd, Dd2v, Dd3; Bo żadna rzecz iesth [turpe est] niewieftie w kościele mowić. *Leop* 1.Cor 14/35, 1.Esdr 5/17, *Tob* 12/7 [2 r.], *Eccli* 41/20, 2.Mach 15/40 [2 r.], *Hebr* 10/31; *OrzList* fv; Cudzą fię flawá zdobić/ iesth rzecz niepoczýciwa. *RejZwierc* 14, 27v; *BibRadz* Rom 14/21, *Gal* 4/18; *OrzRozm* H3v; *BielKron* 82; *KwiatKsiqz* D2, D3, E4 [2 r.], I3v, I4, I4v, P2v; *Mqcz* 41d, 118c, 151a, 186b, 213a (11); *OrzQuin* B, C3v; *SarnUzn* F7v; iáko pílmá poftwiádfzáiá: Iż ftráfzliwa á frogá rzecz iesth wpáść w ręce Bogá żywiácego [Hebr 10/31]. *RejAp* 150; *GórnDworz* C5v, Dv, Ev, I6v, L4, N4, Ee4v; *HistRzym* 3; [przystoi nam] pilnie fzukác á dowiádfowác fię woley Pána fwego/ [...] á brác fobie ná przykład onę nędzną Ewe/ kthora fobie lekce wáżyłá rofkazanie iego/ á zdáło fię icy to lekka rzecz iáblko wrwác *RejPos* 33; Pátrzayże iáko to iesth zálobliwa rzecz odftępić Pána tego/ á ftrácić go/ á opuftić go s fercá fwego. *RejPos* 40, 4v [2 r.], 5v, 6v, 30v, 37v *marg* (23); Dzieci dobra rzecz chrzćić. *BialKat* 251 *marg*, 251 [2 r.], 268v; *GrzegSm* A3v; ták też nie iesth rzecz dobra Przyftęgi wzywác/ iedno zá wielká y flufzną przyczyná *KuczKat* 285; nadobna tho iesth rzecz młodemu człowiekowi do czudzych fię kráiw przeiezdzić *RejZwierc* 17v, 10,

10v, 21v, 37 *marg*, 42 (18); *WujJud* 189, 196v; tłumácząc [samego Boga slowo] ochędoftwa mowy fzukác/ niebezpieczna rzecz iesth. *BudBib* b3v, *Ier* 2/19, *Eccli* 20/2, 4, 2.Mach 7/14; Nie dobra rzecz iesth Młyn ná Stáwie budowác/ á zwláfzczá/ w pofrzodku Groblęy. *Strum* I2; *CzechRozm* 98, 188 [2 r.], 208v, 242v; *Plato* mowi y *Cicero* powtarzá/ że nędzna rzecz iesth domágác fię wrzędow [Miserima est ... ambitio] *ModrzBaz* 43; tedyć to głupta rzecz [stultum ... est]/ chlubić fię tym żeś miał oycá dobrego/ gdyś fam zły *ModrzBaz* 57; ták záfię iesth rzecz przyiaciellka á wláfney ludzkofti pełna [perhumanum [est]]/ záłowác czyiego omylenia *ModrzBaz* 65; Aleby kto rzekł/ że to bylá rzecz okrucieftwá pełná [rem hanc crudelitatis plenam fuisse]/ ludźmi hándlowác. *ModrzBaz* 78, 9v, [16]v, 22, 27v, 29v (18); *SkarJedn* 59; *Oczko* 18, 24, 26v; *KochPs* 196 [2 r.]; *SkarŻyw* 2, 261 *marg*, 312; *Strykron* 411 *marg*, 562; *CzechEp* 71, 178; *NiemObr* 124; *KochFr* 129; *WerGość* 234; Potym Pan Bog powtore wczýnił ráde w Troycy fwey/ o ftworzeniu niewiáfty/ mowiac: Nie iesth rzecz dobra człowiekowi być fámemu/ wczýnymu to wárzyftzá podobnego iemu. *WerKaz* 282, 285, 293; *GórnRozm* D3, E3, I4; *GostGosp* 64, 78, 94; ále Oyczynę w iáwnym niebefpieczeńftwie gnuftnoftiá opuftić/ rzecz iesth fzkáráda. *Phil* C4, F4, Q3, R3, S; *GórnTroas* 21; *KochCn* B3v; iż człowieká krześcíanlkiego/ nie ieno grzechu niémálf zabić/ ále zgołá ofzukác/ y iákimkolwiek fortélnym fpofohem zgłádfić go/ iesth rzecz Turkowi bárzo pobożna. *OrzJan* 104; *LatHar* 149 [2 r.], [249], 512, 580; *WujNT* 13, 151, 221, 222, 263 (8); *WysKaz* 41; *SarnStat* *3v, 216, 449, 998; *KlonKr* A; *PowodPr* 25; *SkarKaz* 41a; *CiekPotr* 38, 53; Lecż rzec iesth naypilnieyftzá/ záwftze mieć zwierciádo *PaxLiz* D3; *SkarKazSej* 662b; *KlonFlis* B2, D3v. Cf *Frazy*.

cum A cum inf (4) cf »jawna rzecz«, »(nie)mała rzecz«, »rzecz (nie)pewna«, »rzecz (nie)podobna«.

Ze zdaniem podmiotowym [w tym: iż(e), że (360), (a)by, żeby, iż(e)by, coby (287), zaimek względny (62), jako 'że' (30), gdy (20), gdyby (11), jeśli(ż)e (6), jako (1), kiedyby (1), bezspójnikowo (8)] (786): *PatKaz* I 13; *FalZiol* V 30v; Przyrodzona rzecz iesth iże ci ktorzy fá tłuftci wiele mowią *BielŻyw* 141; gdyż zadek á biodra fá tłuftte, przeto też vdy nieiáko im fá przyrodnane, bowiem byláby rzecz gruba gdyby cienki członek nofił na fobie tłufty á miálfzy. *GlabGad* F3; Nam tho yesth nyebarfo myla rzecz yesth ze fzyá thak sthalo yłz thak barfo yelká skodá przesz nafzego vyedzenya wczynyly *LibLeg* 7/68; *RejPs* 128, 137, 148v, 200; *RejJóz* B2v, E8 *marg*, I4, N3; Ato nanas Rzecz nagorflá Iż nam to Zakryto Zadny niewie kiedy placzic To nielczesne Myto [tj. umrzec]. *RejKup* ee7, I; *MurzHist* R4v; *GliczKsiqz* C2, D4, 18, N; *LubPs* bb5 *marg*; Zalf to nie poczýciwa rzecz/ kiedy cie miłuiá Wfzyfcy/ á to dobry człek páley wkázuia. Niżli kiedy cie márnym przezowá warchołem *RejWiz* 192v, 4, 31, 43v, 163, 165v (9); *Leop* *Iudith* 12/11, 1.Cor 7/26, 29; *BibRadz* Ps 132/1, *Rom* 3/2, *Hebr* 13/9; *OrzRozm* F4; *BielKron* 464v; *KwiatKsiqz* G3v, I4, L2v, M3v; Incredibile memoratu est quam facile coaluerit, Rzecz niepodobna ku powiedaniu/ yáko fię pretko ziednoczyli. *Mqcz* 215c, 394a; á widziálf fye im [ludziom żyjącym przed potopem] rzecz okrutna áby miéło mieli iesth. *SienLek* 5v; A iż tedy rzecz dowodná/ że człowiek thez zołádek ma/ ná kthory częftciy niż niema twarz [tj. zwierzę] choruie: [...] *SienLek* 95v; *RejAp* Ff; Zalf owo nie piękna rzecz/ kiedy fię bialogłowá/ vbierze/ y wchędozy thák s profłá/ á bez wymyftow/ iż kto iá widzi/ nie może rozeznác iesth fię chędożyłá/ ábo nie. *GórnDworz* Gv, E8v [2 r.], Gv, Ee6; *RejPos* 7, 30v, 106v [2 r.], 258, 345, Oo2 [2 r.]; *KuczKat* 410, 435; *RejZwierc* 37, 50, 83, 173, 176v (8); *WujJud* 143v; *BudNT* przedm b3v; *CzechRozm* 100, 235v; Iesth tych niemálo/ co fię iym zda być piękna rzecz [perpulchrum videatur]/ że drudzy y wftawáiá z mieyfcá przed nimi/ y z drogi iym wftępuia *ModrzBaz* 39v; A kto tego niebaczy/ iákoby to fprofna rzecz bylá [hoc turpe esset]/ gdyby niewiáfty chodziły w fżátách málo co niżey zá krok ponížonych? *ModrzBaz* 51, 13v, [16]v, 27, 33v, 44 (14); *SkarJedn* 44, 148, 165, 201; *Oczko* 1; *SkarŻyw* 47, 312; A iżby Miáfto Mofkwá infzym kráinom przezwisko od fiebie dáć miá-

ła/ to nie pewna/ ale prawdzie rzecz podobna/ iż od rzeki Miąfto imię wzięło. *StryjKron* 91, 617; iż chociaż mię wiele złego od I.M. *X(iędza) K(anonika)* podkáló [...]: jednák wżytko to nie ieft v mnie ták gwałtownie mocną rzeczą: żeby mię zmoc y z vmyftu moiego zbić miáło: y od Pána moiego y od mego przeciw niemu powinowáctwá oderwáć *CzechEp* 9; Z ktorych flow/ znáczna ieft rzecz/ iż przez Bogá rozumie tu ś. Páweł/ nie tylko oycá/ ale iftność boftwá ktora ieft wżem perfonam fpólna *CzechEp* 312; *KochEpit* A3v; *ReszPrz* 98; *GórnRozm* G2, H3; *Phil* H; *OrzJan* 47, 50; *LatHar* 647; *WujNT przedm* 10, s. 68, 114, 690; *WysKaz* 34; *JanNKarGórn* D4; *SarnStat* 110, 985; *PowodPr* 62; Nie nalepżać to ieft rzecz iáko ia rozumie, Ale przedsię lepża ieft, niżli co naygorżza, Ze fyn moy vpodobáł sobie tę Skárbkównę. *CiekPotr* 28; Philo Zydo-win on flawny/ chwali one Homerufowe flowá: (Zła rzecz gdy wiele rofkáziá: niechże krol ieden będzie.) *SkarKazSej* 690b, 685a, 687a, 693b. *Cf Frazy*.

Przysłowia: KromRozm II d4; Błogosławieńfzą rzeczą dáć niż wziáć Bog zowie KolakCath C3v; *WujNT Act* 20/35.

yfch tho rzecz yefth powynna kazdemv vmrzczech *LibLeg* 11/163v; *RejPos* 185v; *RejZwierc* 166v.

iest to rzecz iaesna [!] iakosłonce na niebie y gotowem to zawždy pokazac, prawdą y iawnemi dowody *ActReg* 163; *WujNT* 68.

práwo ieft rzecz niema/ bez oczu/ bez vżu/ á Sędzia ieft práwem z vżymá/ y z oczymá. *GórnRozm* F.

Poniewálf zá podięćim prace w Oyczyźnie vmrzcęć ná iey po-fludze rzecz ieft Swięthobliwa y flawna: ále Oyczyznę w iáwnym niebefpieczeńftwie gnulnością opuścić/ rzecz ieft fzkárada. *Phil* C4.

Ale że ieft rzecz niepodobna/ wżytkim fię podobáć (bo co ieden miłuię/ tym fię drugi brzydźi) *KochCn* B4.

*Frazy: »(to) (jest a. zda(ła) się) dziwna rzecz« [w tym: cum inf (3), ze zdaniem podmiotowym (67)] = to dziwne; jest, wydaje się czymś dziwnym, niezwykłym; mirum (est) Mącz, Modrz, Cn; mirabile est Vulg; mirandum, (illud) permirum (est) Modrz [szyk zmienny] (94): BierEz Cv; O dziwná rzecz/ ijj żádné pífmo przez kołciol święty potwierdzoné/ niekładzie tzo działál w onych leciech Iezus miły: gdyż zapewné wiemy ijj wždy nieproznováł. *OpecŻyw* [34]v, 64, 149v, 175v; *PatKaz II* 49; *FalZioł IV* 3c; *BielŻyw* 151; *RejPs* 115, 119, 123v; *RejJóz* L5; Dziwna to rzecz/ to rzecz mogę Pufczycz fię na taka drogę [tj. do nieba] Zadney prziprawy niemayácz *RejKup* v6; Dziwna rzecz iż nie thylko ludzie plákáli ták wielkiego Cefarza [tj. Aleksandra Wielkiego]/ ále fię y Słońce zá-ćmiło w ten czás y wżytki żywioly práwie fię záfmućily. *HistAl* N3, C4; *KromRozm II* b4; *DiarDop* 99 [3 r.], 100; *LubPs* aa3v; Dowiedzyawfzy fię o Bogu młodyzieniec tento/ zdálá mu fię rzecz dziwna ludzkie przygody/ co zowá Fatá *RejWiz* A7, 111 marg, 112, 127v, 144, 147 (12); *Leop Ioann* 9/30; *OrzList* b3; *RejZwierc* 41v, 103v; *BibRadz* *4v; *OrzRozm* O2; *BielKron* 265v; *KwiatKsiąż* D4v; Habet haec res admirationem, Dziwna to rzecz yeft. *Mącz* 223d, 86b, 343b, 382c; *SarnUzn* H3; *LeovPrzep* Av; *GórnDworz* H5, P7v, R [2 r.], Cc7v; Abowiem to byłá w niewiernych dziwna rzecz/ áby fię był miál w ták vnizonym ftanie zyáwić [Bóg]/ nie rozumiejąc temu/ iákiego to był kroleftwá Krol *RejPos* 35v, 16 [2 r.], 270v, 271v, 295; (nagł) O Sláchćiankách: (-) [...] Ięly fię Pífmá czytác/ Kądziele przelétaly [...]. Iakie zbytnie vbiorý/ co rok wymyfláia/ Dziwná rzecz iż Mężowie tego dopufzczáia. *BielSat* Dv; Dziwna to ieft rzecz kiedy fię dwá wfcięká/ Głowy niewinne by kápuftę fięká. *RejZwierc* 228, 228, [238]; *WujJud* 32, 95v, 226; *WujJudConf* 253; *HistHel* B3; *WierKróć* A2v; *ModrzBaz* 28, 35v, 85, 103v, 120v, 140v, 142; *SkarŻyw* 92, 253, 487, 496, 597; Dziwna rzecz iáko ciężko czczą nośić kálétę: A dziwniéy iáko cięży/ wydawfzy monéte. *KochFr* 43; *PudlFr* 75; *BielRozm* 24; *GórnRozm* B4, D3, E3v, G4; *ActReg* 128; *Phil* M; *WujNT* 434; *PowodPr* 31; *GosiCast* 4, 27; *SzarzRyt* D2.*

»(to) in(n)a (a. insza), rozna rzecz (jest)« [w tym: cum inf (26), ze zdaniem podmiotowym (2)] = coś innego, nie to samo [szyk zmienny] (43:6): *SeklKat* Q3; *KromRozm I* Cv; *MurzHist* M4v;

KromRozm III I6v, M2v, O7; Infza ieft rzetz wiedzieć/ á infza iefth rzetz wierzyć *KrowObr* 55; *RejWiz* 20v; *SarnUzn* E7; *RejAp* 5; *RejPos* 88v [2 r.]; *RejPosWiecz*³ [97]v [2 r.]; *GrzegŚm* 20; *WujJud* 140v, 220v; *BudNT* Ii; [Jezus przyjmował dziatki] ále ich wždy nie nurzał/ áni vczniom nurzác rofkázował: lecz tylko ręce ná nie kładł: y onym błogosławil/ á to ieft dáleko infza rzecz od nurzánia. *CzechRozm* 258v, 25, 47, 153, 157, 197, 232v, *4; A iáko infza rzecz ieft [aliud est] być ludźmi vczonemi/ á infza być fynmi ludźi vczonych: ták infza rzecz ieft być rycerzem/ á być fynem rycerzowym. *ModrzBaz* 76; *SkarJedn* 344; *SkarŻyw* 473, 538; *CzechEp* 159, 169, 216; gdyż to być Bogiem przez fię: á być BOgiem z Bogá/ rózne rzeczy fą. *NiemObr* 133; *GórnRozm* F3v; *ActReg* 164; *LatHar* 111; *WujNT* 12; Infza iest rzecz *Translapfus terminus*, á infza *Translapfa Citatio* *SarnStat* [1281]; *PowodPr* 41 [2 r.]; *SkarKaz* 350a, b [2 r.], 610b; *GosiCast* 17; *KlonWor* 77.

»rzecz ista« = oczywiście (2): [Sędzia] Skazał iż glądźfą Krolwa/ rzecz ifta/ Niżli fluzbiřtá. *KlonFlis* G4v; *KlonWor* 27.

»(to) jawna rzecz (jest)« [w tym: cum a cum inf (1), ze zdaniem podmiotowym (47)] = wiadomo; widać; manifestum (est) *PolAnt, Vulg, Cn; (illud) constat Mącz, Modrz, Cn; in confesso est Mącz, Modrz; (res) apparet, liquet, palam (res) est, patet, perspicuum (est) Mącz, Cn; apertum, expertum (est) Mącz; in aperto a. planum est Modrz [szyk zmienny] (64):* Ale gdy v inflich żwierząt głowa ieft podługowata, przeto y iey członki nie fą okrągłe, iáko to rzecz iawna. *GlabGad* B8v; *RejPs* 65v, 69, 181; *KromRozm II* b4v; *GroicPorz* bb2v; *BibRadz* 1.Cor 15/27; Iáwna tedy rzecz ieft/ iż then zakon [Panny Marii] záwždy był nieprzyáicielem Rákulkiemu domowi *BielKron* 231, 229v, 231; Też zbytnie pieřczenie rodzicow/ zwykło znikczemniwáć młodziéniafki: czo wtych częřtkroć iawna rzecz bywa/ ktorzy od wdow mátek w rofkóřzach bywają wychowáni. *KwiatKsiąż* E; *Mącz* 163a, 167a, 195b, [273]a, 278a (8); Sámá Rzeczpořpolita iuz fię ledwo czuie O fwá krzywdę nie mowi/ to wżytkim rzecz iáwna/ Zgáflá w nas ku fwey máce miłoř ftárodawna. *Prot Dv; SarnUzn* C5v, E3; *SienLekAndr* a2; *LeovPrzep* bv; *RejAp* 64, 107v; *RejPos* 13; *KuczBkat* 1, 135, 145, 225, 235, 290; Iáwna rzecz ieft wżemu ťwiátu Rzymiány być męze řpráwne/ ftále/ flawne/ wáżne/ ták w Rycyřlkich rzecźách iáko y w inych *BielSpr* 46; *WujJudConf* 235, 238v; *RejPosWřstaw* [143³]v; Iáwna przeto rzecz ieft/ ze Heretykowie/ beze wżey boiáźni pífmo ř: falřzowáli. *BudNT przedm* b8v, przedm b2, c4, c4v; *CzechRozm* 166v; To iáwna rzecz/ iż zpotrav á znápoioiw rofkóřnych/ niemiernořć rořćie *ModrzBaz* 113v, 12v, 42v, 46v, 91v, 122v, 138v; *SkarJedn* 309; *SkarŻyw* 206; *NiemObr* 13, 60, 71, 127, 153, 173; *PaprUp Lv; WujNT przedm* 11, s. 460, 560, *Hebr* 7/15; *PowodPr* 13, 29.

»to rzecz jedna jako sto« = to pewne (1): Ale páni iego Dionizia rzekłá iemu. Toć rzecz iedná iáko fto. Abo zábiy Tářfiá/ ábo iá ćiebie rofkáżę zábić. *HistRzym* 19.

»(to) (nie)godna rzecz (jest)« [w tym: cum inf (5), ze zdaniem podmiotowym (15)] = (nie) godzi się, (nie) jest słuszne, włáściwe; indignum *JanStat, Cn; par est JanPrzyw, Cn; non decet HistAl; consonum est Mącz; non dignum est Modrz; nefas, nefandum, res infanda a. nefanda Cn [szyk zmienny] (20):* *RejPs* 213v; *HistAl* E7; *GliczKsiąż* M3v; *BielKron* 45; *Mącz* 402b; więc tákowym ludziom godna ieft rzecz/ áby dawano vrzędý/ ktorymby zdołáć mogli/ áby teź y oni rofkázowáć/ y rzędzić podleifze w rozumie niź fą fiami mogli *GórnDworz* Gg3v; *BielKat* 228v, 236; *ModrzBaz* 30; (nagł) Nagrobek Stán. Grzebskiemu (-) TO mieyřce/ w którym ćiáło twoie pochowano/ Godna rzecz/ áby Izámi częřto omywano. *PudlFr* 13; *Phil* L, S2; O Záprawdę to godna y przyftoyna/ flufzna y zbáwienna rzecz ieft/ ábyfny tobie záwždy y wřzędý dzięki czynili/ Pánie ťwięty/ Oycze wfzechmocny/ wieczny Boże *LatHar* 94, 591; *WujNT* 286, 652; Izaliź godna rzecz wierzyć Heretykowi/ ktory ledwo ma piędćdzieřát lat/ á ták wiela ťwiętych wiářé názwáć być falřzywá? *WysKaz* 38; *SarnStat* 266, 941; *PowodPr* 63.

»(to) (nie)jasna rzecz (jest)« [w tym: ze zdaniem podmiotowym (42)] = ((nie) jest) jasne, oczywiste; perspicuum est *Vulg, Cn; sine*

ubio Vulg; apparet, clara res est Cn [szyk zmienny] (47): KromRozm I H4, 13; Ponieważ też iádna rzecz ieft/ iż rozne ítany ludzi/ rozne práwá máią/ y rozne mi fye práwy fądzą. GroicPorz av; Leop Gen 26/9; BielKron [332²]; GórnDworz F7v, Ii4; RejPosWiecz² 91; Míza iż przez pińmo nam ieft podaná/ iáfné to rzeczy fą. BiałKat 341, 96; GrzegŚm 64; KuczKat 115, 195, 210, 215; WujJud 40v, 192; BiałKaz F, Iv; BudNT Hh6v; CzechRozm 103v, 203; Bo to ieft rzecz iádna [Neque enim obscurum est]/ iáko wiele y wielkiego zlego z tąd roście/ iefliby się takie popędliwe chęci ábo námiętności puściły zá fwą byftróścią ModrzBaz 7v; SkarJedn 68, 71; CzechEp 373; NiemObr 33; Iádna tedy rzecz ieft/ iże zwiąlká Małżeńftwá/ fámą tylko śmiercią/ á nie czym innym/ rozwiązána byc nie może. WerKaz 284; GórnRozm A3, E2v, F4v; OrzJan 41; KotakSzczęśl A2v; Ktorzykolwiek tedy nie trwáią z námi w kościele Kátholicim/ ále z nas wychodzą/ iádna rzecz ieft iż fą Antychriftámi. WujNT 821, 47, 60, 143, 159, 547 (11); WysKaz 44; PowodPr 13; SkarKaz 347a.

»(nie)jedna (a. (nie)jednak(ow)a) (to) (jest) rzecz; za jednę rzecz jest« [w tym: *cum inf (4)*] = (nie) to samo, bez różnicy; *non est idem Modrz [szyk zmienny] (14;1):* Y zá obłędliwą myał kořcyoł S. dumę Aeriufowę/ ktory twirdził/ iżeby yedná rzecz byłá biskup á káplán KromRozm III I, F7, G8v, H7v; GroicPorz aa2v; KrowObr 14, 142; Sądziádá zábic á Tátarzyna iednákowa śmierć/ ále nie iednákowa rzecz ieft: zábijefzli fąśiádá/ winę pokupifz: zábijefzli Tátarzyna/ chwałę mieć będziefz OrzRozm L; RejPosWiecz³ 99; WujJud 154, 162; nie ieft to tedy iedná rzecz/ wrodzić się śláchćicem/ á być rycerfkiego ftanu. ModrzBaz 76v, 43; SarnStat 1274; Léczyć fie/ á chorą bydź/ rzeczy to iednákie. GosCast 43.

»(to) rzecz nie lada (a. leda jaka) jest (a. widziála się)« [w tym: *cum inf (1)*] = to nie byle co, to nie blahostka [szyk zmienny] (2): FalZioł V 73v; Nie ládáć rzecz ieft Pánowie mili/ o Exekucyey/ to ieft/ o Królu/ á o Królestwie mówić (marg) Exequucyą znáć/ rzecz trudná ieft. (–) OrzQuin E4v.

»(to) (jest) a. widziála się, a. zda się (nie)mała rzecz; za małą rzecz będzie stało« [w tym: *cum inf (14)*, *cum A cum inf (1)*, ze zdaniem podmiotowym (4)] = leve est hoc PolAnt [szyk zmienny] (34;1): PatKaz III 141v, 148v; Nie ieft mała rzecz od iawnego á fzkodliwego błędu odfąpić. BielŻyw 144, 129, 141; RejJóz C4v; RejKup e4v; Teżci mála rzecz fye widzyáłá w ráyu yáblká vkuśić z drzewá vmyeyętnořci dobrego y zlego KromRozm I O2; GliczKsiąż L4, N7; Kwiatek pyękny mála rzecz choć ftoi z dáleká/ Nie widáć go/ á wonność záleci człowieká. RejWiz 112v, A4, 68, 96v, 128; BibRadz 4.Reg 3/18; Azaż też to mále rzeczy Monetę cudzą zlá bráć dopuřczáć/ y fwoię też nie dobrą kowác BielKron 393; SarnUzn B8, B8v; RejPos 47; BiałKat 371; GrzegŚm A3v; Ano to rzecz nie mnieyřza kto vmie strzedz řwego/ A fnađz málo nie wiefřza niř řzukác cudzego. RejZwierc 246v; BielSpr b2v, 2; WerKaz 300; PaprUp Fv; OrzJan 14, 67; WysKaz 41; SarnStat 848; Mála rzecz miedzy robaczkámi přzeczółá/ mowi Mędrzec [Eccli 11/3]/ á poczátkiem fłodkořci ieft owoc iey. SkarKaz 84a, 83a, 121a; GosCast 43.

»(jesli(ż)e), jesliby, gdyby, by, ile) (to) (nie)można(li) rzecz (jest)« [w tym: *cum inf (5)*, ze zdaniem podmiotowym (7)] = (jeřli to) mořliwe; (si) possibile (est), (si) fieri potest Vulg, PolAnt, Cn; quod impossibile est Vulg; si potest Cn [szyk zmienny] (33): RejPs 59; MurzNT Mar 13/22; [Jezus modlił się:] Oycze moy/ iefřlize można rzecz ieft/ niechże odehydzie odemnie ten kielich Leop Matth 26/39, 4.Esdr 4/44, Act 2/24; BielKron 112; KochSat [C2]; Ilyřząc ták wiele rzeczy/ ktore pan Kriřki Dworzáninowi vmieć każe/ y iákim chce áby fie wrodził/ powiedáli ták/ iż nie ieft rzecz možná/ áby kto ná fwiemie ták dořkonály náleřć fie mořł. GórnDworz I2v; gdyř ludzie/ vmieią więcz fobie tákie rzeczy w głowie/ á ná vmyřle řwym zbudowác/ że onemu mmimániu ich/ nie ieft rzecz možná vczynić dořć GórnDworz M7, A2v, N8v; RejPos 313v; RejPosWiecz³ 96v; BiałKat 328v; BudNT Rom 12/18, Gal 4/15; CzechEp 4; WerGořc 220; BielSen 15; nie ieft to možná rzecz choćiaby Krol Iego Mořć nic inego nie czynił/ nie iadł/ nie pił/ nie řpał/

jedno fądził/ żeby wřzyřtkie caufi odřadzić mořł GórnRozm C3v; ZawJeřt 22; GrabowSet X3v; KochFrag 49; LatHar 692; RybGęřli Dv; WujNT Matth 26/39, Mar 14/35, Act 20/16, s. 555, Rom 12/18, Gal 4/15; WysKaz X3v; Choć rozum moy Homerá/ w piřmiech nie dořięże. Wřzákóž ile rzecz možná/ Oyczyźnie tym fluy: Gdyř káždy iey powinien/ y w pořługách dłuży. KlonKrGum Av.

»(to) (jest) a. zdała się (nie)nowa rzecz« [w tym: *cum inf (2)*, ze zdaniem podmiotowym (6)] = (hoc) novum (non) est PolAnt, Mącz, Modrz; nihil novi est Modrz [szyk zmienny] (22): RejKup h5v; KromRozm I N2v; MurzHist K; KromRozm III P; KrowObr B; RejWiz 178v; BibRadz Eccle 1/10; BielKron 79, 200v, 316v; Mącz 225a; A mam zá to/ że to piřánié moje W.M. fye będzie podobác: poniewáż ieft rzecz nowá/ á w ięzyku nářym przedtym nieflychána. GrzepGeom B3v; RejPos 8; BiałKat 173v; Nie noweć to fą rzeczy ná řwiećie/ Dawnoć mocny tu flábeřo gniećie. BielSat H2; BudBib Eccle 1/10; Nieieřci to rzecz nowá/ áni też niesřychána/ że prawdá nienawifná y gorzka ieft y závády byłá/ tym ktorzi się cnotám málo báwią. ModrzBaz 29, 105v; CzechEp 417; Nie noweć to fą rzeczy řieřtrzyce namillře/ Iř pogłowie řeřřkley plći řzádnieyře/ cnotliwře/ Nizli nářzy męřowie BielSjem 5; Náprřod to powiedám/ iż nowe to fą rzeczy w Polřce piřáne práwo. GórnRozm E; OrzJan 125.

»(to) (jest) rzecz (nie)pewná, nieomylná, ista [= pewná], niepochybna; to rzecz nie jest pochybna; nie jest rzeczą pewną; jest (a. ma być wzięto) za rzecz pewną« [w tym: *pewna a nieomylna itp. (11)*; *cum inf (2)*, *cum A cum inf (1)*, ze zdaniem podmiotowym (171)] = to (nie)pewne; (nie) wiadomo; constat Mącz, Modrz; certum est Modrz, JanStat; rectum est PolAnt; ratum est Modrz [szyk zmienny] (177:27:6:3;1;1;3): FalZioł V 73v; Iakoř zafię to ieft rzecz pewná, iż ludzie grubego przyrodzenia, bywaią prořci, á rozumu też grube⁸⁵. GlabGad A2, F4v, F5, F6v; MiechGlab 60 [2 r.]; LibLeg 7/68; WróřZółt S7; WróřZółtGlab A3; RejPs 90v, 106, 136, 192v, 193, 197v, 208; RejKup D; Acz tenże Melanchton vcy. Iř pewná to rzecz yeft/ iż wřlyřtki rzeczy bywaią od bogá řprawówane/ bąđz dobre/ bąđz złe. KromRozm I H2; MurzHist P4v; KromRozm II q4 marg; GliczKsiąż E2v, I3, L4, O6; Abowiem kto bierze ná dáremno Imię Boże/ á řwego fářřu nim potwierdza: pewná á nie omylná rzecz ieft/ iż pomřly od Bogá nie vydzie. GroicPorz y4, fv; RejWiz 141v, 146, 171; LeszczRzecz A4v; BibRadz 1 353v; Pewná rzecz iefřth zdawná Prufy/ iefřcze od thego czáfu/ kiedy krzeřt z wiárá przyięli/ y walkę y vgodá/ náleřće ku kroleřtwu Polřkiemu BielKron 230v, 295; GrzepRóżn B2v, H3; Alexandrum in Italian classe appulisse constat, Pewná rzecz yeft że Alexander do Włóch s obowzen náwodnym przypřynął. Mącz 287a, 49d, 250a; Prot B3; ProtStoj Ev; SarnUzn D6; LeovPrzep [K]; kto rozlewa krew niewinná/ iego krew pewnie też rozláń będzie. A to ieft rzecz ifta á pewná y iáwnie dořwiádczona. RejAp 109, BB, [13], 22, 40v, 86v (12); á kto fie niá [muzykq] hydzi/ ábo nie czuie iey řmáku/ temu/ (rzecz pewná) złe w głowie włożono. GórnDworz H2v, I5v, M, Xv, Aa3, Bb6 (12); GrzepGeom Ev; iż to ieft rzecz nieomylná áni ochybna/ iż ilekroć vpádnie nęđzny człowiek s krewkořci człowieczeńftwá řwego/ á obaczyřwy fie vcieće fie do miłofierdzia Pána řwego [...] to ieft rzecz pewná á nieomylná/ iż mu závády then Pan chce być miłofięwy RejPos 75v, 2v, 5v, [36], 57v, 71v (20); RejPosWiecz² 91v; BiałKat 171, 268v [2 r.], 316; KuczKat 90, 180, 185, 225, 230 (8); Abowiem to ieft rzecz pewná/ w iákie obcyćáié młodoř dziećinna będzie podaná/ tákie dłuęo y pámiętác y vřywác ich będzie. RejZwierc 7v; Bowiem to ieft rzecz pewná y tu zá řywotá/ Zly tákże y po řmierci nie vydzie kłopotá. RejZwierc 270v, 3v, 50, 51, 73v, 115 (14); WujJud Iv, 5, 75, 229v, 248; Y ieft to pewná á wiadomá rzecz/ że w onym pierwřzym kościele po Apofřtolech rozne byly miedzy ludźmi Chreřćiáńskimi pořty WujJudConf 193v, 56v, 63v, 65v, 94v, 115 (10); RejPosWřstaw [21³], [21³]v, [143²]; BudBib c3, Deut 17/4; HistHel B3, D; Strum P4; BiałKaz Iv; BudNT przedm a2v, c4v; CzechRozm 99, 102, 125, 164v, 165v; Coř to tedy ieft Kroleřm być? Rzecz pewná/ iefřli w tey mierze prawdę znác

mamy/ nic inżezgo nieieft/ jedno rządzic ludzi władności ie⁸⁰ poddane. *ModrzBaz* 19v; Cokolwiek z zápalenia gniewu bywa ábo czyniono/ ábo mowiono/ to nie pirwey ma byc zá rzecz pewná wżięto/ ázby ten ktory to vczynil w tem trwal: boby fię ztąd pokazálo/ że to vmyślnie vczynil. *ModrzBaz* 98v, 6, 8v [2 r.], 15v, 17, 22 (11); *SkarJedn* 8, 39, 202, 345; *Oczko* 17, 29; A piérwéy swiát (rzecz pewná) wniwecz fye obróci/ Niżli fye páńfkie twoie flowo názad wróci. *KochPs* 132, 52; *SkarŻyw* 312, 487, 601; *StryjKron* 91; *CzechEp* 212, 246; *NiemObr* 37, 70, 117; *KochFr* 7, 109; *ReszPrz* 35; *ReszHoz* 124; Gdyż to ieft rzecz pewná á nieomylna/ co Sálomon Mędrzec powiáda: Iz więcey ludzi od pijańftwá/ niż od mieczá ginie. *WerGośc* 226; *BielSenJoach* 4; *ArtKanc* F3; *GórnRozm* A3, C2v, K3, L4v, M2; *KochWr* 40; *PapUp* G2v; *OrzJan* 120; Napewnieyfza to/ y z náuká pífmá ś. bárzo zgodná rzecz ieft/ tych czáfów ktorych z gościńcá rozlicznie vftápioń/ ftárych fię drog trzymáć/ ábo pewnych wodzow. *LatHar* +6, +8v, [+9], 187, 329; *KolákSzczęśl* A3, B2v; *RybGęśli* Bv; *WujNT przedm* 10, s. 35, 298, 614; *SarnStat* 424, 1272, 1284; *SkarKaz* 155b; *CzahTr* Bv; *KlonFlis* F3v.

»(to) (jest a. zda się, a. widzi się) rzecz (nie)podobná, do podobieńftwa nieprzystojná; jest niepodobná rzeczá; to zda się za rzecz niepodobná« [w tym: *cum inf* (33), *cum A cum inf* (1), *ze zdaniem podmiotowym* (97)] = *to* (nie)możliwe, (nie)prawdopodobne; *impossibile* (est) *HistAl*, *PolAnt*, *Vulg*; *non est verisimile* *Mącz*; *vere PolAnt*; *minime absurdum est* *Modrz*; *possibile a. probabile est, simile vero est a. videtur Cn* [szyk zmienny] (167:1;1;2); *PatKaz I 5*; *PatKaz II 60*; *FalZioł I 89b*; *BielŻyw* 82, 124; *BielŻywGlab nlb* 14; *RejJóz* O7; *SeklKat* V4v; *RejKup* g6, n5, o2v; ále rzecz ieft niepodobná gnułnego á leniwego oflá ná wyłokolc látać/ gdyż skrzydeł nie ma. *HistAl* E6, K3v; *MurzHist* R4; *KromRozm II* q3v, t2; *KromRozm III* E, E5v, F5v; Y niepodobná to rzecz v Bogá y v ludzi/ áby złośc z dobrociá iednákiey odpláty były kiedy. *BielKom nlb* 3; *GliczKsiąż* K6; *LubPs* Z3v; Nieieft rzetz podobná/ áby ták okrutnie Turcy/ Zydowie/ Pogáni/ Syná Bożego Pána Iezu Kryfthá/ bluznicie mieli/ iáko wy bluznicie *KrowObr* 110, 12v, 59v, 72v, 93v, 131v (11); *RejWiz* 104; kthory [*Aleksander Wielki*] zá dwánaście lat podbił pod moc swoię ták wiele Krolefthw y ziem iz to rzecz nie podobná. *BibRadz I* 451a *marg*, I 291a *marg*, *Sap* 16/15, II 103b *marg*; fámi [*Nigryci*] ták dobrze pływáią/ iz niepodobná rzecz. *BielKron* 450v, 9v, 40, 160v, 294, 337 (10); *Mącz* 19b, 488c, [489]c, 510b; *OrzQuin* Z2; *Prot* E; *SarnUzn* C7v; *LeovPrzep* C2v, E4; *RejAp* 147v; áni tho podobná rzecz ieft/ zeby ten miał dobrze vczyćć/ ktho lam nie vmie *GórnDworz* Gg5, C8v, D4v, Aa6v, Hhv, Hh6v (11); A czwiertnia Párhyfka/ ieft tylká iáko w Krákovie Kázi-miérka/ ábo w Wielkiéy Polfzce Káliika [...]. Przetóz podobná rzecz/ że y Lan musiał z Fráncyéy tu do nas przyśc *GrzepGeom* Lv [*idem SarnStat* 283]; iz y v thych mędrkow żydowlkich á náuczonych w zakonie [...] tho fię rzecz niepodobná zdála/ [...] áby miał człowiek grzechy odpuscic. *RejPos* 235, 31, 37 *marg*, 55, 56v, 66v (22); *BialKat* 26, 198v, 308v; *KuczKat* 155; *RejZwierc* 197v; niepodobná rzecz gdzie fię wiele Ludzi záwrze ná zamku ábo w mieście/ áby przed fmrodem albo głodem nie muřlieli fchodzić ná zdrowiu ábo fię poddáć á zwláfzczá Lećie. *BielSpr* 63; *WujJud* 11, 96v, 126, 249, L18; *WujJudConf* 126, 254v; *RejPosWstaw* 143v; *BudBib* 2.Par 6/18; Bez wiáry niepodobná rzecz ieft podobáć się Pánu Bogu. *BialKaz* F2v [*przekład tego samego tekstu WujJud* 96v, *BudNT*, *LatHar* 508, *WujNT* 611, 671, 790]; *BudNT* *Hebr* 11/11; *CzechRozm* 131v, 136v, 150 *marg*, 155, 164v, **4v; *ModrzBaz* 65; A poniewalż odłtápienie głowy od członkow śmierc ieft: musiałby kořciol vmrzcć á zgináć ná ziemi (co ieft rzecz niepodobná) gdyby Papieřz zbłádzić ábo odłtápić miał. *SkarJedn* 162, A2v, 46, 55, 102, 284; ktoré [*polskie rzeki*] by nam wylizáć przyřzlo/ przydawřzy do tego Ieżiorá y rzeczkil/ ná ktorych řtáfów ieft ták wielé/ rzecz do podobieńftwá nigdy nieprzyřtoyá będzie. *Oczko* 7v; *SkarŻyw* 27, 30, 150, 213, 245, 456; *StryjKron* 86, 512; *CzechEp* 175, 326, 361, 365, 385; *CzechEpPorz* **1; *NiemObr* 73, 87, 124; *GórnRozm*

E2v; *PapUp* Gv; *Phil* D3; *KochCn* B4; *KochCz* Bv; *GrabowSet* A2; *LatHar* 154, 508, 577, 644; *WujNT przedm* 9, 32, s. 4, 266, 363 *marg* (13); *WysKaz* 35; *SarnStat* *6v, *8, 143, 283; *PowodPr* 37; *GosłCast* 71; *SkarKazSej* 694b.

»(to) (jest a. zda się, a. widzi się) rzecz (nie)potrzebná; zda się (za) rzecz potrzebná« [w tym: *cum inf* (35), *ze zdaniem podmiotowym* (32)] = *to* (nie)potrzebne; *necessarium* (est) *Vulg*, *PolAnt*, *Modrz*; *pernecessarium est* *Modrz* [szyk zmienny] (75;11): czo ieft naiwiřlá y naipotrzebnieřlá rzecz, Bendácz yuřz w službie, aby pánskiei rzeczi [czeladnik] pilen był *ListRzeż* w. 27; *FalZioł* V 1v; *GlabGad* H4v; *March*³ V8v; řzda řzye ye⁸⁰ Kro.mczá za rzecz potrzebna Abi pan Voyewoda przimyerze tho [...] przyřzegam řřwam vczwyerdzyl. *LibLeg* 11/171, 6/156v, 157v, 11/164; *KromRozm II* d4; *GliczKsiąż* F, H3, Mv; *GroicPorz* B4, p; *Leop* 2.*Mach* 1/18; *LeszczRzecz* A2v; *BibRadz* I 3d *marg*; A iz niekthorym ludziom ieft rzecz potrzebná bráć wypifý z kfiąg/ dla tego Sędzya ma kázáć Woźnemu wołáć/ iz tego czáfu y ná tym myelcu będá kfięgi leżáły. *UstPraw* G2v; *BielKron* 195, 333; á wřzáke iz iednák rzecz nietylo potrzebná/ ále téz wiele pożyteczná/ nietylo żiołam imioná wiedzic/ ále téz bydlá/ żwierząt/ ptaków/ ryb/ y robáctwá [...] *SienLek* 195; Wřpomnię téz tu y to/ zem nie náznáczil Dworzáninowi/ áby málowáć vmial/ bo mi fię to widzi rzecz málo potrzebná *GórnDworz* B2v; zda mi fię to rzecz bárzo potrzebná/ wiedzic dworzáninowi/ iáko/ y czym kogo zábáwić ma. *GórnDworz* M3v, D3, F4v, I3v, Gg3, Kk8; *RejPos* 23; *RejPosWiecz*² 90v; *BialKat* a2, 103v; *GrzegSm* A3, A4; *KuczKat* 45, 220; NVż gdy fię téz trefi czás potemu y pogodá/ ázalż téz to nie ieft rzecz potrzebná człowiekowi poćciwemu ná koniká wřieśc/ zbroiczkil fobie przypátryć/ řludze téz ná drugiego kázáć wřieśc *RejZwierc* 113, Bv [2 r.], 83, 112v [2 r.]; *WujJudConf* 3; Przetóz y tu fię tego rodzicy náuczyc máią/ [...] ze im wolno nie tylko ie [działki swoje] cudnie nápomináć/ ále téz y frodze káráć podřug záfługi ich. Co záprawde ieft rzecz potrzebná/ ku pohámowániu ikázoney náтуры nářzye *RejPosWstaw* [41³]v, [21³], 41v; *BudBib* 2.*Mach* 9/21; *CzechRozm* 3, 41, 164v, 228; *ModrzBaz* 3v, 15, 18v, 20, 29 (14); *Oczko* 38v; *StryjKron* 86; *NiemObr* 174; *GórnRozm* L3; *KochWr* 25; *ActReg* 29, 96; *Phil* K4; *OrzJan* 72; *WujNT* 2.*Cor* 9/5, s. 783; że nie tylko rzecz ieft przyřtoyá/ ále owřzeyki potrzebná áby Czýřćieć byl. *WysKaz* 14, 42; *SarnStat* 296, 334; *GrabPospR* Kv, K2, N2v; Było w tym wořfku biáłyh Zorawiw niemálo/ Ktorym fię drugich rządzic potrzebná rzecz zdálo. *KmitaSpit* Bv; *PowodPr* 22; *CzahTr* F3v.

»(to) (jest) (nie)powinna (a. winná) rzecz« [w tym: *cum inf* (15), *ze zdaniem podmiotowym* (5)] = (nie) trzeba, (nie) należy, (nie) godzi się; *interest*, *oportet* *Modrz* [szyk zmienny] (26); *LibLeg* 11/163v; Grzechil wřizftki nářze nie ieft ci powinna rzec przed kaplanem wylizáć boć to nie podobná rzec/ á byřny ie mogli pámiéáć *SeklKat* V4v; *DiarDop* 116; *RejWiz* 42v; *RejZwierc* 101v; *GórnDworz* S3; *RejPos* 185v; Powinnařz ieft rzecz malé niemó-wiátká chrzcic dziateczkil/ kthóre iefzce nie mówiá? (–) Powinna/ bo zlá rzecz ieft dziecięciu chrzeřciáńfikiemu hámowáć chrzeřt *BialKat* 251; *RejZwierc* 166v, 167, 218, 234; *MycPrz* II A; *CzechRozm* 199v; *ModrzBaz* [41]v, 75; *Oczko* 24; *KochPs* 161; *SkarŻyw* 108; *CzechEp* 31; *WujNT* 114, 274; Iáć fię nie wydáie zá Iurifę, áni téz to ieft powinna rzecz, kto vmie lutniá vczynic áby winien byl vmiec ná niéy gráć *SarnStat* *7v, 488 *marg*, 1276; *SkarKaz* 351b.

»(to) (jest a. zda się) rzecz (nie)pożyteczná (a. użyteczná)« [w tym: *cum inf* (29), *ze zdaniem podmiotowym* (13)] = *confert* *PolAnt*; *conducit*, *non est inutile*, *necessarium*, (*per*)*utile est* *Modrz*; *consultum expedit a. videtur, percommodum est* *JanStat* [szyk zmienny] (50); *FalZioł* V 63, 64; Acżkolwiek tedy wiele rzeci vmiec á wiedzic ieft pożyteczná rzecz. *GlabGad* A5; *RejPs* 200; *MurzHist* P3v; *MurzNT* 33v; *GliczKsiąż* Mv; Ale to y Sędziemu ieft rzecz beřpiecznieřlá/ y polpolftwu vżytecznieřlá/ gdy zly człowiek zá řwoy zly vczynek bywa karan *GroicPorz* c4v, f2; *BibRadz* 2.*Cor* 12/1; *KwiatKsiąż* C2v, I4, L4; *Optimum factu ratus*, Zdáłá mu fię

rzecz być pożyteczna. *Mącz* 352a; *SienLek* 195; *GórnDworz* Gg3, Kk8; *GrzepGeom* B3; *GrzegŚm* A3, A4; *KuczbKat* 45; *Strum* H4; *StryjWjaz* C4; *CzechRozm* 262v, 264v; Tákowe częŝte požogi ŝlufznieby Dozorcy budowania miały do tego przywozić/ żeby oni tej drogi ŝukáli/ iákoby z cegły murowane domy były [...]: byláby to rzecz bárzo pożyteczna/ y dla teráznieyŝzych ludzi/ y dla potomkow. *ModrzBaz* 35v; A ztąd fię to zámyka/ że to Rzeczyppolitey ięft rzecz bárzo pożyteczna [*Consuleretur hoc*]/ áby zákazano wnofzenia wŝytkich rzeczy/ ktore do zbytku przynależą *ModrzBaz* 82v; y Rzeczyppolitey ięft to rzecz wielce pożyteczna/ wŝytkie potrzeby ná woynę pogotowiu mieć *ModrzBaz* 104, [16]v, 35, 65, 91v, 100 (13); *Phil* I, O3, S, S3; Pożyteczna mi to ięft rzecz/ iż zelżywość przykrylá oblicze moie/ ábym ęiebie więcey ku poćieŝzeniu ŝukał niŝli ludzi. *LatHar* 592, [+12]v, 76; *SarnStat* *3v, 716, 986; *GrabPospR* Kv, N2v.

»(to) (jest a. zda się, a. widzi się) rzecz (nie)przystojna, przyzwoita; za rzecz przystojną zdało się« [w tym: *cum inf* (35), *ze zdaniem podmiotowym* (13)] = (nie) wypada, (nie) godzi się, *decorum est PolAnt*; *deceat*, (*illud est*) *indignum Modrz* [szyk zmienny] (52:3;3); *RejPs* 140v; *HistAlHUNG* A2v; *Diar* 31; *GliczKsiąż* I2, K; *LubPs* aa3; *GroicPorz* a, e2v, i2v; *Leop* Nn5; *BibRadz* *4v, *Dan* 3/32; *OrzRozm* O2, R3; tedy wzdám daleko prziftoiniefza rzęcz yęft/ milczęć niŝeli mowić. *KwiatKsiąż* C3; *Prot* B4; iákóž to ná dworze popolitá/ iż ęi kthorym pan naywięcey wczynił dobrego/ [...] naybárziefie fię więcz ná pána fkarżá/ y naigorzey o nim mowia: á to rzecz ięft bárzo nie przyŝytoyna *GórnDworz* K6v, Dv, N7v; *BialKat* 151 marg; bo ŝie to niegodzi y rzecz ięft bárzo nieprzyŝytoyna/ ŝlowy Pána Chriftoŝowymi gárdzie *KuczbKat* 300; *RejZwierc* 17; *MycPrz* II Bv; *CzechRozm* Av, 17v, 18, 51v, 137v; A to ięft rzecz nanieprzyŝytoyniefza/ iż ęi ktorzi nierobia/ pod zasloną tego/ że Pány fą kmiotkow fwyeh/ y rzeczy ich/ pot ich odkupia/ ktory ábo imże fámym [...] nátychmiaft drożey przedawia/ ábo komu chcą. *ModrzBaz* 34v, 18, 19, 20, 45; Wfzędzie wierzmy Pánu Bogu: by fię dobrze zmyslom y myllam náŝzym/ rzecz nieprzyŝytoyna być zdála/ ábo rozum náŝ przechodziło ŝlowo ięgo. *SkarŻyw* 91, 187, 213, 559; *CzechEp* 35; *KlonŻal* D3v; *BielSjem* 11; *ZawJeft* 43; *GórnTroas* 20; Iz piiánftwo ięft rzecz ŝpofna, á nieprzyŝytoyna człowiekowi. I. KOCHANOWSKIEGO. *KochPij* C; *OrzJan* 111, 130; *LatHar* 94, 153, 261, 475, 658; *WysKaz* 14; y zá przyŝytoyną fię nam rzecz zdáło [*dignum duximus JanStat* 216] Kollegium miánowác/ obrác/ potánowic/ záładzić/ ordynowác/ y erigowác *SarnStat* 196, 218, 863; *GrabPospR* Kv, K2, N2v; *CiekPotr* 54.

»(to) (jest a. zda się, a. widzi się) (nie)ŝluzna, (nie)ŝprawiedliwa rzecz; jest (a. zda się) rzeczą ŝprawiedliwą; zda się (a. jest) za rzecz ŝluzną, (nie)ŝprawiedliwą« [w tym: *ŝluzna i ŝprawiedliwa* (2); *cum inf* (49), *ze zdaniem podmiotowym* (83)] = to (nie)ŝluzne, (nie)właŝciwe; (nie) godzi się, (nie) warto, (nie) naleŝy; *iustum (est) PolAnt*, *Modrz*, *JanStat*; *aequum (visum) est Modrz*, *JanStat*, *Cn*; *deceat HistAl*, *Modrz*; *fas est Vulg*, *Cn*; *consonum est Mącz*, *JanStat*; *convenit Modrz*, *JanStat*; *par est Modrz*, *Cn*; *indignum est*, *iniustum*, *iuste*, (*per*)*iniquum (est) Modrz* [szyk zmienny] (118:12;2;16:4): *OpecŻyw* 81; *GlabGad* A2v; *LibLeg* 7/69v, 10/123; *MetrKor* 59/282v; *WróbŻoŝGlab* A3v; *ZapWar* 1545 nr 2646; *RejKup* d4v; *HistAl* G2v; *KromRozm* III N; *LubPs* Y4v; *GroicPorz* e4, gg2; *KrowObr* 4v, 227; *Leop Act* 22/22; *BibRadz* I 183d marg, 2. *Mach* 1/18, *Act* 15/38, 2. *Petr* 1/13; á wfzákož nie ięft rzecz ŝluzna nam Polakom/ przykłądy obcych Pánow chwalić *OrzRozm* L4, R3v [2 r.]; T; przećiw temu był Máryus mowiać/ iż on młodŝy będąc ma mnie rolkázowác ftráŝzemu/ to nieŝluzna rzecz *BielKron* 130; nie ŝluzna rzecz ięft áby fwiecki pan miał pánowác nád duchownym. *BielKron* 156, 20, 100, 201, 211v, 212 (14); *KwiatKsiąż* A2v; *Mącz* 402b; *OrzQuin* V3; *GórnDworz* Cc8v, Ggv; *RejPos* 22, 42, 329; *RejPosWiecz*³ 98v, 99; *BialKat* 63v, 266; *HistLan* A3v; *KuczbKat* 300; *WujJud* 161v; *WujJudConf* 253; *RejPosRozpr* b3, [c4]; Dzyeći/ ŝluchaycie Rodziczow wáŝzych w Pánye boć to ięft rzecz ŝprawiedliwa. *RejPosWstaw* 41v, 22, 41v, [110²]v;

BudBib b; *Strum* R3; *BudNT* Ff6; *CzechRozm* 164v, 251v; *KarnNap* E; gdyž nigdy ŝprawiedliwą rzeczą niebędzie/ człowieká niewinnego zámordowác/ fálfzywe ŝwiádecstwo mowić: Nigdy teŝ zá nieŝprawiedliwą rzecz będzie/ dobrodzieyftwem dobrodzieiowi nágrádzác *ModrzBaz* 1v; Lecz poniewaŝ Krolewka wádzá ma ŝię podpierác wiela ludzi oŝobliwą cnotą y mądroŝciá/ przeto zdála ŝię być ŝluzna rzecz/ áby iá ieden ná fobie nioŝ/ ktoryby wŝytkiem i rzádzil. *ModrzBaz* 24v; ktorych [praw] áby fię wŝytcy trzymáli/ á ich poŝlufzni byli/ ŝluzna rzecz ięft. *ModrzBaz* 63v, 3v, 11, 18, 22v, 24v [2 r.] (30); *ModrzBazBud* ¶5; *KochPs* 139; *SkarŻyw* 179, 320, 496, 567, 575; *StryjKron* 71, 632, 667; *CzechEp* 35, 126, 151; *NiemObr* 14; *WerGoŝc* 261; *WerKaz* 302; *WisznTr* 3; *PudlFr* 73; *GórnTroas* 27; *WyprPl* B3v; *LatHar* 94, 475; *WujNT* 459 marg; *WysKaz* 8; *SarnStat* 54, 77, 116, 209, 253 (20); *SkarKaz* 312b; *Votŝl* Dv, D2; ŝlufzniefza rzecz, zebyŝ Tákim był iáko trzebá, niŝ iáko fię twoiey Rádzý podoba. *CiekPotr* 21, 8, 14; *CzahTr* F2, F4; *SkarKazSej* 669b; Nie byláby rzecz ŝluzna/ by twoie [młodziuchna wdówko] młodoŝć Krzczną miała ták długo trapić ęięŝka záloŝć. Przewo rychło idž zá mąŝ *ZhylPrzyw* B3v.

»(to) (jest) rzecz (nie)ŝlychana; jest rzeczą nieŝlychaną« [w tym: *ze zdaniem podmiotowym* (8)] = *non est auditum Vulg*; *non est inauditum Modrz* [szyk zmienny] (15:1): bo ona [Maryja] fama matką boŝá ij pa'ná byla/ tzo rzecz ięft nieŝlychaná. *OpecŻyw* 2v; *RejKup* h5v; *MurzHist* K; *DiarDop* 99 [2 r.]; *Leop Ioann* 9/32; Izáfž tho kiedy ŝlychána rzecz ięft/ ábo ięlliz to kroniki ŝwiádfŝá/ żeby kiedy ktory krol Polki był w bitwie poiman/ ábo ięlliz kthory był ránon. *LeszczRzecz* A6; *SienLek* 108v; *GrzepGeom* B3v; *ModrzBaz* 29; *SkarŻyw* 285; *StryjKron* 125; *CzechEp* 247; *GórnRozm* H4; Lecz áby kto będąc Bifkupem ábo káplánem miał żonę kiedy poiać/ ięft rzecz ták w Graeckim iáko y w Lácińŝkim koŝciele nigdy nie ŝlychána *WujNT* 726; *SkarKaz* 159a.

»(to) (jest a. zda się) (nie)trudna rzecz; jest rzeczą trudną; to zda się za rzecz trudną« [w tym: *cum inf* (32), *ze zdaniem podmiotowym* (7)] = *difficile est PolAnt*, *Modrz*, *JanStat*; *durum PolAnt*; *incommodum est*, *tanta molis est*, *negotium magnum est Mącz*; *ardua res Modrz* [szyk zmienny] (55:1;1): Przdokwóć by nam zábieŝeć/ Potym będzie trudniefza rzecz. *BierEz* N, B4v; barzo trudna rzecz ięft to odmienić czo komu natura ięgo dała *GlabGad* L8v; *RejJóz* B6v; *RejKup* f5v, Lv; *KromRozm* III E5v, F5v; *BielKom* C6; A iż [Bóg] nie ma ofoby/ á iż nie ma ciála/ Rozumiem żeć fię trudna tho będzie rzecz zdála. *RejWiz* 111v, 121v, 132v, 147v; *BibRadz Eccl* 7 arg, *Zach* 8/6, *Act* 9/5; *Mącz* 19b, 229b, 440d; *OrzQuin* E4v marg; *RejAp* [AA7]v; ábowiem niemniej to trudna rzecz ięft/ náleŝć s ták ofobnemi przymioty Dworzánina/ iáko teŝ y tá/ dofyć wczynić thákiemu wrzędowi *GórnDworz* Kk3, D7v, I3v, I4v, Cc5, Ee7, Ii6; *GrzepGeom* B3; *RejPos* 8, 23v, 126, 165v, 172v, 244v, 284v; *RejZwierc* 78v; Trudnać to ięft rzec/ áby žal y ŝmutek ziać człowieká nie miał/ po miłych rodzicach/ powynowátych/ y przyacielach *BialKat* D2v; *CzechRozm* 2v, 34v, 68, 98, 146; *ModrzBaz* 10v, 53; *SkarJedn* 43; *Oczko* 25; *SkarŻyw* 501; *CzechEp* 178, 247; *Phil* N; *KochCz* Bv; *GrabowSet* Y2; *SarnStat* 591; trudna to rzecz, náleŝć przyacielá Tákiego, iákiego to imię potrzebuie *CiekPotr* 46; *PaxLiz* C; *KlonFlis* C3v.

»to (jest) rzecz niewátpliwa; nie jest rzecz wátpliwa« [w tym: *ze zdaniem podmiotowym* (5)] = *nie ma wátpliwoŝci*; *to pewne* (4;3): Nye yeft rzecz wátpliwa/ iż koŝcyoŝ Rzymki nád ine koŝcyoŝy od Bogá yeft wtęyon. *KromRozm* I G4v; *Prot* C; *CzechRozm* 142v; *SkarJedn* 78; [...] á tedy obiáwiony będzie beŝpráwnik/ o ktorym/ iż Antychrifta známionuie nikt nie wátpi etc. Otož to tedy z tąd ięft rzecz nie wátpliwa/ iż Papieŝ Rzymki/ ięft tym Antychriftem/ poniewaŝ [...] *CzechEp* 355, 281; *KochDz* 108.

»(to) (jest a. zda się, a. widzi się) (nie)wielka rzecz; jest rzeczą więtszą; za wielką rzecz stoi« [w tym: *cum inf* (26), *ze zdaniem podmiotowym* (20)] = *magnum (est) PolAnt*, *Vulg*; *plus est PolAnt*; *quanti est*, *quid negotii est Mącz*; *maius est*, *quanti momenti est Modrz* [szyk zmienny] (78;1;3); *PatKaz* II 66v; *PatKaz* III 108v;

BielŻyw 112; *RejRozpr* D2; A wielka to rzecz gdzie paná miluía poddani *RejJóz* L3v; *RejKup* k5; *KromRozm I* [L3]; *MurzHist* Hv, Q2; Dlá czego wám powiadám nietrołzczcie się o walż żywot co-byście iedli abo cobyście pili [...]. Zálz niewiętfzá rzecz żywot nizeli ftrawa? *MurzNT Matth* 6/25; *KromRozm III* K5v; Włzákże dobre wychowánie/ Zá wielką rzecz człeku ftanie. *BielKom nlb* 6, Av, E; iż wyelka yeft rzecz potomftwo myeć *GliczKsiąż* C5, N4v [2 r.]; Q; Bo wykłádák práwá/ fpiłowác porzákdi Sądow/ y wypuścić to ná Swiát/ ieft wielka rzecz á waźna/ y ieft fye ná co rozmylić *GroicPorz* B4v; *OrzList* e3v; *RejZwierz* 5v; *BielKron* 137v, 196v, 207v; *Mącz* 338a [2 r.], 480c; *SarnUzn* B8, B8v; *GórnDworz* H2v, I3, I3v, M7v, Bb5; O wielkafz tho rzecz/ kogo then Pan fobie przyjacielem zowie. *RejPos* 63, 47, 63 *marg*, 295 *marg*, 331v; Wielkac to rzecz Krol v nás/ wielka iego rádá/ Iefliby w czym wyftąpił/ wżem fzkodliwa wádá. *BielSat* N4v; To nam zá wielką rzecz ftoi/ iż wierzymy że [Pan] zmartwychwftał. *KuczbKat* 50, 50, 395; *RejZwierc* A6, 36v, 44v, 45, 56 (9); *BielSpr* 7v; A fromáby fie tu flufźnie mieli owi/ ktorzy nie záchowuiác fie w tym powinowáctwie przeciw rodzicom fwoim/ ále co więtfzá á frolfza rzecz ieft/ że fie ich przá *RejPosWstaw* [41⁴]v, [143²]v; *BudBib* 3. *Esdr* 4/41; *Strum* Iv, L2; *BudNT* 2. *Cor* 11/15; *CzechRozm* 254v; *KarnNap* D; *ModrzBaz* 100v, 117v; *SkarJedn* 296; *SkarŻyw* 91, 139, 207; *KochFr* 133; *KochProp* 6; *ActReg* 69, 137; Wiemy iáko zaena y wielka ieft rzecz wolność *Phil* F; *OrzJan* 66; *WujNT* 429, 1. *Cor* 9/11; *WysKaz* 35; *SarnStat* 106, 1298; *SiebRozmyśl* F3v, H4v; *PowodPr* 22; *GosiCast* 19.

»(to) (jest) rzecz prawdziwa, istotna; nie jest rzeczą prawdziwą« [w tym: ze zdaniem podmiotowym (9)] = to (nie)prawda; *verum est Mącz*; *verissimum Modrz* [szyk zmienny] (19:1;1); [aniól mówił do Maryi:] Nieboy fie Maria/ anij fie wftyday s tych darow/ ktorymi tzie wielbię/ botz práwdziwá rzecz ieft/ iż nie telkos láfki pelna/ ale nad to wflytkiému rodzaiowi ludkiému nalazlas láfkę *OpecŻyw* 8v; *FalZioł* I 64a; *WróbŻołtGlab* A2v; *GliczKsiąż* Q; *Mącz* 215c; *RejPos* 286v; *RejPosWiecz* 91v; *BialKat* 163v; *GrzegŚm* 59; *KuczbKat* 225, 290; Ale y przyrodzenie/ y enotá počciwá/ Nie ściрпи o tym mileżec co ieft rzecz prawdziwa. *RejZwierc* 240v, 5v; gdyż prawdziwa rzecz to ieft/ że przyrodzenie włzelákicy zley rzeczy/ ftráchá się zázwdy *BialKaz* B; *CzechRozm* 23v, 30v; *ModrzBaz* 22; *CzechEp* 49; *PudlFr* 45; *GórnRozm* D; *CzahTr* I2.

»(to) (jest a. zda się) proźna rzecz [cum inf]« = nie warto, nie ma sensu [szyk zmienny] (4); *GlabGad* P; *RejRozpr* I3v; *RejPos* 130v; Iefli vmárli nie zmartwychwftána/ zbytniaby y proźna rzecz bylá modlic fię zá vmárle. *WujNT* 620.

»już proźne rzeczy« = trudno, za późno (1); Aleć iuż proźne rzeczy fáma dobrze czuię/ Ze nie wczás gdy fie sfítálo głupftw fwoich záluię. *HistLan* Dv.

»swoja rzecz« = po prostu (1); (*nagł*) Do tego co czytał. (–) ROzumiem temu iedná/ że cie co rużyło/ Bo co zefzło ná ftátku/ śmiechem fie zákryło. Odpuść brácie fwoiác rzecz/ cochy fie nie zdáło/ Gdyż fie y to y owo/ fpołu pomiełzálo. *RejFig* Ee4.

»nie jest (to) rzecz tajna (a. tajemna); (to) (jest) nietajna (a. nietajemna) rzecz« [w tym: ze zdaniem podmiotowym (14)] = nie jest tajemnicq; wiadomo; non latet *Vulg*; non est obscurum *Modrz*; non incognitum est *JanStat* [szyk zmienny] (9;9); Nie ieft rzecz wżem wám popólicie taiemna: wylocze zacni męzowie. A tey to flawney Korony obyuatele, Iż ten iezyk walż/ tak flawny tak dawny/ tak fwięty [...] w niedbałofć ludzká przyfzedł *FalZiołUng* V 119; *KromRozm III* H8v; *Leop Iudic* 20/3; *RejAp* 108; miáfto fwiátości ciáłá á krwie Páńfikiey/ ktorá iáko ieft rzecz nie táyna/ iáko zgwałćili/ vkázuią ine fwiátości/ kości vmárłych ludzi/ á czáfem też y żwirzęcę/ wolki fwięcone/ zyołá/ drwá/ y ine rozmáite rzeczy. *RejPos* 338v, 88v, 187, 187v, 333; *BialKat* 306; *RejPosWstaw* [41²]; *BudBibKaw* A2v; *ModrzBaz* 28, 39, 110; *CzechEp* 406; A co fye praw tytce/ nie ieft rzecz táyna/ z iáką waśniá/ z iákimi fwary/ y z iákim nákoniec odpowiadánim tę Exekucyá ná nogi ftáwiaćie *KochWr* 21; *SarnStat* 1227.

»(to) (jest) rzecz wiadoma, świadoma« [w tym: ze zdaniem podmiotowym (13)] = wiadomo; *expertum est Mącz*; *constat, exploratum a. scitum est, res nota Cn* [szyk zmienny] (15:2); Bo tho ieft rzecz wiadoma, yfz my flugam nallim więcei wierzicz muśime, niłz ynllé Rzemiolfa *ListRzeż* w. 13; *RejPs* 101, 127v; Włzak wież iż to rzecz wyadoma Iż prawda rzadko miefcze ma. *RejKup* d8; *BielKron* 243v, 296; *Mącz* 279a; Ale ludzi ná fwiécie/ y między Polaki (Rzeczy to fá fwiádomé) ieft fpořob dwoiáki/ Iedne enotá z baczeniem zanie osłáhcłilá/ Drugie wrodzona głupofć ná wieki zmánilá. *Prot* D4; *RejAp* 101v; *RejPos* 271v; *KuczbKat* 220; *BielSpr* 1; *WujJudConf* 193v; *CzechRozm* 56; *GórnRozm* H3; *Phil* E2; Bo wiádoma rzecz ieft/ iż one ná dwánaście tablicách práwá Rzymłkie/ ná trzy częśći rozdzielone były. *SkarKazSej* 678b.

2. *W funkcji dopełnienia orzekającego* (120); kthore [lasy] Zmodz w wielkiey czci miała, iako domy Bofkie y to czo w tich lefiech było, iako ptaki, zwierzęta, robaki za fwięty rzecz mieli [ut sanctum deberet censer] *MiechGlab* [89], 70, [89]; *HistAl* 15; *MurzHist* Q2; A iefliby dlugi mále po oicu zoftály/ tákowe brát co imienie trzyma ma zápláćić z czynłzow y z inłzych dochodow/ á vczynioniliby przeciw tey vftáwie/ to czyniem rzecz niezemną. *UstPraw* B4; *BibRadz* I 1a *marg*, 343d *marg*; *OrzRozm* K4; Vmárlych ciáł Turcy nie kládá v kościolá/ máiác to fobie zá fprořną rzecż/ ále ofobno w polu fie chowáiá. *BielKron* 261, 54, [85²]v, 434v; *Persuasissimum* habeo, Zá bárzo pewną rzecz mam. *Mącz* 424c; *GórnDworz* C4v, Hv, Xv, Kk7v; *GrzegŚm* 5; *KuczbKat* 290; Bo ieflibyś ty rad nád fobá [...] miał przelożonego cnotliwego/ fpráwdliwego/ poboźnego/ á czemuś fie też ty takim nie czynił? gdy to zá fwięty á zá chwálebná rzecz w inych być počzytał. *RejZwierc* 147v; *BudBib* Is 40/23; *MycPrz* II C; *CzechRozm* 29v, 162, 226; Zkád fię znáczył/ że zá czáfu Ciceronowego zá hániebná rzecz miano tániec [crimiosa erat saltatio] *ModrzBaz* 55, 1v, 40, 134v; *ModrzBazBud* ¶5v; *SkarJedn* 357; *Oczko* 10; *SkarŻyw* 28; Pofelfitwo wám powiadamy Ktore zá pewną rzecz mamy. Pan Iezus iuż powftał zmartwych Podług onych obietnic fwych. *MWilKHist* I2; *CzechEp* 365; *NiemObr* 74; *KochPhaen* 8; *WerKaz* 275; *GórnRozm* F; *GórnTroas* 74; *WujNT* 517; *CzahTr* K4; *KlonWor* 64.

cum inf (25); Sami [Tatarzy] nie kradną ani złodzieyftwa miedzi fobá cierpiá/ włzakoż łupem á drapieftwem z ludzi poftrońnych żyć za chwale fobie máiá y rzecz poboźną [pericundum et deficum est apud eos]. *MiechGlab* 23; *MurzHist* C3; *BibRadz* 1. *Cor* 4/3; *KwiatKsiąż* P4; *RejAp* 11; *BudNT* 2. *Cor* 9/5; *CzechRozm* 14, 204v; Gwałt komu vczynić/ cudze wydrzeć/ człowieká zabić/ fwięte y nie fwięte rzeczy gwałćić/ zá chwálebná rzecz počzytamy [gloriosum putamus]. *ModrzBaz* 56, 11v, 27v, 65v, 95; A gdy zá rzecz fromotną vciekáć počzytał [Bolesław Krzywousty]/ przedfię niechciál vmrzeć/ nie pomfćiwłzy fię nád nieprzyacióly *StryjKron* 220, 482; *KochWz* 137; *WerGość* 220; *GrabowSet* A2v; *WujNT* 201; iż zá dawnościá czáfow wiele rzeczy przychodzą w wátpliwofć/ przez ktorá áby niepożytek iáki nieprzyfzedł/ rozumielifmy zá przyftoyná rzecz [dignum censuimus *JanStat* 758] temu zábiedzć. *SarnStat* 1000, 909, 995, 1087, 1186; *PowodPr* 13; [*PlutBBud* Dv (Linde)].

Ze zdaniem dopełnieniowym [w tym z zapowiednikami: to (33), ono (1), owo (1); iż(e), że (21), (a)by, żeby (18), gdy (1), gdyby (1), jeśli (1), zaimek względny (9)] (51); *MiechGlab* 63; *MurzHist* M2, P2v; *BibRadz* 2. *Mach* 12/12; táńże [w *Scyti*] nigdy nie roftáie od wielkiego żimná/ choćia tho zá niepodobná rzecz ná fwiécie máiá/ by miał Ocean vmárznác *BielKron* 461, 448v; *GórnDworz* K8v, N2v, Aa2, L18; Pátrzcie ná lilie y ná ine kwiatki polne/ iáko pięknie roftá/ á nie robią ná tho/ áni przędá. A powyedam wám zá rzecz pewną/ iż áni Sálomon we wfzey chwale fwey nie był thák nigdy przychędožon/ iáko ieden s kwiatkow tákich. *RejPos* 217; *HistLan* B2; *RejZwierc* 138v; *WujJudConf* 214v; *BudBib* 2. *Mach* 12/12; A ták to teraz zá rzecz pewną poznawám/ iż tá iedność Bogá/ ze trzech ofob zložoná/ y z tym názwiłkiem Troycá/ ieft wymyflém ludzkim/ Bogu fámemu y flowu iego fwiętemu bárzo przeciwnym.

CzechRozm 14v, 77v, 100, 132, 148v, 185; A iefli to mamy zá slufzną rzecz [Si *aequum putamus*] aby nam wyftępkki náłze odpulfzano/ czemu my też łami nieprzebacząmy cudzych wyftępkow? *ModrzBaz* 66, 2v, 6, 15, 24v, 40, 56v, 79; *Oczko* 4v, 11; *SkarŻyw* 184, 278, 363, 573; *NiemObr* 105; *ReszPrz* 76, 86; *ArtKanc* M15, M18; *GórnRozm* M2; *LatHar* 12, 244; *WujNT Act* 26/9; A iżby zá czáfem [...] Státuty y porządki przerzeczone nieprzydáfło fie w wáfpliwóść przez kogo wwiędzdz [...] tedy rozumielifmy zá potrzebną rzecz/ aby tu były wpifáne [ipsas ... *inserendas duximus JanStat* 34] *SarnStat* 369, 509, 705, 1057, 1235; *CiekPotr* 20, 36.

W charakterystycznych połączeniach: za rzecz [jaką] (sobie) chwalić, mie(wa)ć (70), mniemać (4), obiecać (2), poczytać (10), pokazać, pokładać (położyć, kłaść) (6), policzać, powieadać (3), poznawać, rozumieć (12), sądzić, twierdzić (2); rzeczą [jaką] rozumieć, znać; rzecz chwalebna (2), dobra (2), (nie)godna (2), ista (2), jedna(ka) (2), mała (3), niesłychana, niewáfpliwá, osobna (2), pewna (22), pocziwa (uczciwa) (3), (nie)podobna (11), (nie)potrzebna (8), powinna (2), pozyteczna, prawdziwa (4), przednia (2), (nie)przystojna (9), (nie)sluszna (12), sprawiedliwa, sprosna (4), święta (5), tajemna, wáfzna, (nie)wielka (7), zła, znamienita (2).

3. W funkcji przydawki orzekającej [w tym: jako(by) rzecz [jaka] (15), to jest rzecz [jaka] (3)] (39): Czemu flodziona czyni chychotanie to ieft zbytnie smianie. (–) Gdyż w niey ieft miefłce Melankoliey ktora czyni fmutek, przeto gdy przydzie ku flodzonie radólc rzecz przeciwna fmutkowi tedy iá porulfza tak iż fie mufl trzáfć *GlabGad* F; wczem ich [kucharzy] rodzicy miłuyac dzieci fwe náfládowác máyá podczas theż ku miłósci yákoby flodkyey rzeczy/ wzbyerána nyeyákye myáfłto ochtu nyechayby przydawáli. *GliczKsiąż* F8; *BielKron* 455v; *BielKronCies* Mmmm3; A tymi czáfly ieft takowych tulfzcza niemała. ktorzi mniemanim o wyzwolonych naukach/ iakoby iáką niepoczefną rzeczą brzydzą fię *KwiatKsiąż* F3; *OrzQuin* N3v, P2v, Qv, T; *SienLek* 197; potrzebá tego było/ żeby ten domek głowá náłzá/ w ktorey fubtylna rzecz rozum człówieczy chowác fie miał/ cienkimi á drobnemi kóftłkami okryta była *GórnDworz* I; zda mi fie iż to przyfłoi/ aby ludzie ták iednego páná á wodzá mieli/ iáko máią ine żwirzétá/ ktorych fámó przyrodzenie wczy poflufzenfłwá/ iáko rzeczy náder zdrowey y pozyteczney. *GórnDworz* Gg; [Kalistenes] mowiac zgołá/ á oftrze prawdę/ bez przymiefzywánia do niey dworfłwá/ kthore prawdę/ rzecz gorzká flodzi/ gárłto dáć przed czáfem muflá *GórnDworz* Kk6, F; Niepodobnác też to rzecz była Adámá/ ták rzecz dziwná/ z gliny fłworzyć á wlepić. *RejPos* 270v, 283v; *GrzegSm* 26, 54; *WujJud* 11; *CzechRozm* 195v; *Oczko* 1v, 2v, 7, 17; ná koniec [św. Marta] krzyzá y wdřęczenia dla Chryftufa ták dáfeko fłzukáiac/ z Perflyey afz do Rzymu biežálá: y dziatki/ namifłzá rzecz ná fwiecie/ ná tofz męczeńfłtwo nioflá *SkarŻyw* 63; *StryjKron* 782; *CzechEp* 15, 406; ktoremu [ks. Powodowskiemu] fię to flufłzna rzecz widzi/ aby ci wfzyfcy/ ktorzy w iedney Rzeczyppolitey miefłzkáią/ fpolnie dobrá w niey żywáiac: aby ci w przednieyfzey rzeczy/ w nabożeńfłwie zgodni byli. *NiemObr* 14, 69, 139; *KochMuza* 27; [Pan] Wfciága náłze płoche myfli/ Chcąc byfmy do niego przyfłli. Wnet przeciwnófią zárzući/ Człówiek mdłá rzecz/ iuz fie fmućci. *WisznTr* 26; *GórnRozm* E3v; *OrzJan* 38; Nie zapominay też tego/ iż cokolwiek tu zlego wćirpifłz/ moželz to názwác *Modicum*, to ieft máłá rzeczą/ y drobná. *LatHar* 578; *SkarKaz* 119b, 349a; *PudłDydo* B2.

4. W połączeniu z inf czasownika „być” tworzy orzeczenie imienne w konstrukcji *accusativus cum infinitivo* i l r. *nominativus cum infinitivo* (48): Krol ye⁸⁰ M. [...] baczanecz thefz pokoy y myr bycz rzecz pozytechná y slufzną, myedzy lvdzmy y panfłhwy chrzefczyanfkyemy, Nyeodmowil thego pollom t.m. Czyzego mymyenyem t.m. v ye⁸⁰ K.m. szandaly *LibLeg* 7/10v; iż fá tácy náuczycyele/ ktorzy wyedząc náukę rzecz być poćciwá/ aby yey fnadz táfgyem yákiem rzemyfłniczem nye flpáćili/ przeto dármo yey wcznyom fwym wdzieláý *GliczKsiąż* M6, A4, G7; *BibRadz Act* 12/3; Czáfem thám Ifłtnóść nie ieft Perfłoná/ záfię po chwili ieden Bog Ifłtnóść ieft trzy Perfłony/ czáfem Ifłtnóść rzeczoná ieft być infzá

rzeczą niż Perfłony/ zá pothym Ifłtnóść znaczy Perfłonę *GrzegRóżn* H3; aczkolwiek to napominanie fám fliebie rad czynię/ a wfłakofłz widzę niebyć rzecz potrzebná. *KwiatKsiąż* A4; *GórnDworz* D3; *RejPos* 133; A nietylko ten fáłfzywie przyfięga/ ktory przyfięgáiac twierdzi/ iż to rzecz ieft prawdziwa ktora wie byc fáłfzywá/ ále też y on/ ktory przyfięgáiac potwierdza to/ co mnima byc rzeczą fáłfzywá/ choćiáżby oná prawdziwá była. *KuczbKat* 290; [Attilius *Regulus*] wroćil fię do Kártáginy/ rozumieiac to być rzecz lepfzá [melius id ... fore ratus] y Rzeczyppolitey pozytecznieyfzá niźliby niefłtrzymawfłzy słowá miał wśł śmierć *ModrzBaz* 22, 35v, 98v; *CzechEp* 85, 177, 258 [2 r.]; *WujNT* 1.Cor 7/26; *JanNkar* D2; *GosłCast* 54.

cum inf (9); *LibMal* 1548/144; *HistAl* C5v; yáko zá fámifłz rozumyemy być rzecz fłzkodliwá rychłto á młodo fie ożenić. *GliczKsiąż* P2v, 17; abowiem [Lacedemończy] bronie nieprzyácielowi oddać/ albo ie wciekáiac porzucac/ fáfzili być gorfzá á hániebnieyfzá rzecz nizeli śmierć. *KwiatKsiąż* N2v; *GórnDworz* D4; *Phil* B4; Z táf rzekł Aryfłoteles być to rzecz przyfłoyná/ Cnotliwemu Kxiáżęćiu miewác rękę hoyná. *KotakCath* C3v; *SarnStat* 1130.

Ze zdaniem podmiotowym [w tym: (a)by, żeby (14), gdyby (1), gdzieby (1), jeśliby (1), że (1), zaimek względy (1)] (19): Dla czego y Krol Iágyelo Polfki/ widząc rzecz być potrzebná aby fłkoly były/ wczynił to z fáfki fwey á dobrego baczenya/ że też Kolegium Krákwklye dofić zacne y známyenite záložyl *GliczKsiąż* Lv, Nv; *GroicPorz* aa3v; *Leop* 1.Cor 7/36; *LeopPrzep* a3; *GórnDworz* Kk6; *RejPos* 69v; Wierzyć iż Bóg ieft Oćieć/ Syn/ y Duch święty/ y co o nich powiáda pifmo iáwnie rzeczy być prawdziwé *BialKat* 71; *HistLan* A2v; Przetoć *Homerus* powiáda być rzecz niesłufzná [indignum esse putat] aby zwirzchny Pan miał cáłá noc fpáć/ ktorego obronie wiele ludzi poruczono *ModrzBaz* 26v, 46, 47v, 120, 143; Declarujemy też to przeciwná rzecz bydz confederatyei gdzieby Krol IM yPoddani nasi saeculares poddanego swego inbonis suis do religiey gwáfłtem przyciskali *ActReg* 16; *JanNkar* A4v; *SarnStat* 50, 576, 952.

*** *Wyrz zbędy (1)*: Niceforus Cefárzem Konfłántynopolfkim był dzyewięć lat po Irenie Cefárzowey/ ná ktora rozgniewawfłzy fie iż w ine rzeczy ręce [cf *BielKron* 1551 76v: w ine ręce] chciálá podác koronę y fłtolec Cefárki Konfłántynopolfki/ záflál iá ná wyfłep rzeczony Lezbo *BielKron* 168v.

*** *Bez wystarczającego kontekstu (4)*: *Mymr*¹ 3v; Res, Rzecz/ Wfzeláka fpráwá/ prziciná/ potrzebá/ máyętnóść/ mienie/ bogáfłtwo. *Mącz* 353a; *JanNkar* H4 [2 r.].

Cf CZWORZECZNY, [JEDNORZECZNY] (Errata), NIE-RZECZ, RZECZOMOWCA, RZECZOSPOLITA
AN, (AĆ, KO)

RZECZĄDZ cf WRZECIĄDZ

[RZECZĄŻEK] cf [RZECIĄŻEK]

RZECZENIE (40) sb n

-enie (39), -ęnie (1).

Pierwsze i drugie e jasne, w końcowym wahanu.

sg N rzeczeni (13); -[é], -(e) (13). ◇ G rzeczenia (3). ◇ D rzeczeniu (2). ◇ A rzeczenie (14); -e (1) *JanNkar*, -é (1) *KochPs*, -(e) (12). ◇ I rzeczeni(e)m (1). ◇ L rzeczeniu (5). ◇ pl N rzeczenia (1). ◇ A rzeczenia (1).

Sł stp notuje, Cn brak, Linde XVI (dwa z niżej notowanych przykładów) – XVII w.

Wypowiedź, słowne przekazanie jakiejś treści; uwaga, spostrzeżenie wyrażone słowami (40): druga trefność záfię/ kiedy kto krotko/ zwiefłziwie/ trefnie/ á s přetká co rzecze/ chocia theż trefłkę włzcźknie/ bo bez tego/ ták fie zda iákoby rzeczenie niemiáło fmfáku. *GórnDworz* N8; Ma y metáphorá dobrze wzięta/ niemałá gráciá/ ták w powáfznym rzeczeniu ku chłubie czyiey/ iáko theż y w włzcźknienu trefnym *GórnDworz* Q5v; Iefłcze y to nie fprofnie

rzeczenie/ kiedy ten/ kogo za niegłupiego máią/ powie co takiego/ co sie zdá/ żeby s profioty pochodziło. *GórnDworz* R5, O, P7v, P8v, Q, R3v, R5; *JanNKarGórn* Hv.

rzeczenie czyje [w tym: *pron poss* (3), *G sb* (2), *ai poss* (1), „czyje” (2)] (8): Ielźce y tho niepomału fmiech w nas pobudza [...] kiedy kto foremnie powieda czyi práwie głupi poštěpek/ ábo rzeczenie *GórnDworz* O8v; Bywa y w tym trefność/ [...] kiedy kto wykláda po fwemu imię czyie/ ábo rzeczenie. *GórnDworz* Q3, R, R5; *RejPos* 301; *KochPs* 186; Przyżyło mi ná pámięć iedno rzeczenie Węgrzynowe. Przymowił ieden Szláchšic Polłki/ á nie dawno iednemu Węgrzynowi: [...] Odpowiedział mu Węgrzyn/ [...] *GórnRozm* E4; *GrabowSet* D2.

Ze zdaniem przydawkowym dopełniającym (1): Otoż iuż flyłyzł [...] iáko thu Pan rozumiał to rzeczenie fwoie/ iżeš ty Piotr/ á ia ná tey opoce/ [...] zbuduię Kofcioł fwoy. *RejPos* 301.

Z przytoczeniem [w tym z *zapowiednikiem*: *ono* (2)] (3): ieft y ono I.M. pána Ociełkiego Ochmiłtrzá krolewey Iey M. rzeczenie: Pokwápił sie práwi ten kfiádz vmrzeć/ á dwie mi był ielźce fpełnić powinien. *GórnDworz* R5, R; *GórnRozm* E4.

Wyrażenia: [»dobre rzeczenie« = *blogosławieństwo*: dobre rzeczenie, *blogoslawyenstwo*, *dar*, *datek*, *darek benedictio*, *Deidictio ReuchlinBartBydg* d8.]

»dwuwykladne [= *dwuznaczne*] rzeczenie« (1): iž takowego dwuwykladnego rzeczenia sílá ieft fpořobow/ dla thego dworzáninowi/ bácznie w tym poštěpować przydzie/ áby wważył czo może być trefnie/ á czo iákoby drwá grył *GórnDworz* P8v.

»krotkie, węzłowate (a. *zwięzliwie*) rzeczenie« [w tym: *krotkie, zwięzliwie* (1)] (3):3: A teraz podźmy do tey trefności kthora ná iednym telko/ krotkim/ zwięzliwym/ á s přetká rzeczeniu záwišlá. *GórnDworz* P6v; Ale zdami sie že tego dofyć/ czom ia powiedzial/ ábowiem y węzłowatego rzeczenia/ málo sie nie wlytiki reguły pokazáły *GórnDworz* S2, O4v, P6v, P7.

»trefne rzeczenie« [*szyk* 8:4] (12): Ale miedzy inym trefnym rzeczeniem/ tho ma fwá ofobną wdzięczność/ kiedy kto te fłowá ktolemi go dotknioo przyiáwly/ obroci rzecz ná tego kto go doiechał/ y iegož go wláfná tnie bronią. *GórnDworz* Q; Ieft y to trefne rzeczenie/ ktre ma w łobie pokryty fmiech *GórnDworz* R6; wolá niektorzy przyiácielá fráćić/ niž trefne rzeczenie. *GórnDworz* S3, F3v, N8, O4v, P7, P7v (12).

»rzeczenie ustne« (1): Z Pámięći fchodzą czáfy/ żywotá náfze-go/ Nie ináczey iák fłowá rzeczenia wftnego *GrabowSet* Ev.

Szereg: »słowo i rzeczenie« (1): RZekł Pan: [...] Wfaleš mi (mowi) á wlytiki dni twoie/ Pátrzály ná fłowá y rzeczenia moie *GrabowSet* D2.

a. *Przyrzeczenie* [*czyje*: *ai poss* (3), *pron poss* (1)] (3):

Zwrot: »rzeczenie złamać« (1): weźmiełzi mi ty to coš mi dał/ náprzod Práwo moie y rzeczenie fwe Krolewłkie złámiełz *OrzRozm* R4v.

Szereg: »słowo i rzeczenie« (2): nie náydźiefz tego w nich [w *kronikach*] áby kiedy Król który Polłki [...] dawfzy/ y Prywileiem pod Tytułem fwym/ zá Pieczęcią fwá potwierdziwly/ co komu záfye brał/ przeciwo fłowu fwemu/ y rzeczeniu Królewłkiemu. *OrzQuin* B2v. Cf »nad słowo i nad rzeczenie«.

Wyrażenie przyimkowe: »nad rzeczenie« (1):

~ *Szereg*: »nad słowo i nad rzeczenie« (1): wolałbym áby fye Alexándrow Státut dofzczatká fpádał/ á nižliby dobrodzieie Korony náđ fłowo y náđ rzeczenie Krolewłkie mylić fye ná fwym KRolu mieli? *OrzRozm* Sv. ~

b. [*Powiedzenie, sentencja, maksyma*: TO co sie tu powiedziáło/ iž kto rad wziáł dobrodzieyftwo/ iuž ie oddał. Wyfzło to rzeczenie ze fzkoly Stoickiey rodzićielki dziwów. *SenekaGórn* 106 (*Linde*).]

Synonimy: *powiedzenie*; **a.** *obietnica*; **b.** *powiešć, przypowiešć, przysłowie*.

Cf **DOBRORZECZENIE, RZEC, ZŁORZECZENIE**

JR

1. RZECZKA (10) sb f

e oraz a jasne.

sg N rzeczka (5). ◇ G rzeczki (1). ◇ [A rzeczkę.] ◇ I rzeczka (2). ◇ pl [N rzeczki.] ◇ A rzeczki (1). ◇ L rzeczka (1).

Sł stp brak, Cn notuje, Linde XVI (dwa z niżej notowanych przykładów) – XVIII w.

Dem. od „rzecz” (10):

1. *Od znac.* ‘mowa’ (1): *Sermunculus – Rzecza. Calep* 972b.

2. *Od znac.* ‘powód, przyczyna’ (4): *Animus paulo momento huc atque illuc impellit, Vmysł ládá rzeczka bywa y tám y fám poruřony. Mącz* 230b, 233d, 376a.

Wyrażenie: »mała, [maluczka] rzeczka« (1): *Mącz* 48d; [fortunę wielką i nadzieję tak zbawieniá iako i długiego ná świećie panowaniá i rozmnożeńiá/ a to wlytlo [!] maluczka przed ludźmi rzeczka [Saul] vtraćil *MurzNT* 74v].

3. *Od znac.* ‘składnik rzeczywistości doczesnej lub nadprzyrodzonej; stworzenie’; *przen* (1): A gdyž tá [dusza ma]/ iák owiećká/ Pokorna/ pelna wfzelákiey profioty/ W puřczy/ gdzie trwogi miełz káią z klopoty/ Krzyczy/ lękliwa rzeczka/ Vflyłz páterzu/ gdyš ty iey vćiećká. *GrabowSet* T.

4. *Od znac.* ‘przedmiot materialny; to, co do kogoš należy’; *recula Calep, Cn* (3): *Recula – Rzecza, máiętnořka. Calep* 916a; [[chora] zawolałá mowiac: bych moglá mieć ládá rzeczkę z fzat me⁸⁰ *Kutbertá*/ bylábych zdrowa. *SkarŻyw* 248, 1069 (*Linde*)].

[*rzeczki dla kogo*: [Apollonius] nákuřil wfzytkich lekárkích potrzeb [...] á nošil z foba/ rozynki/ iáycá/ pomorańce/ zemly y ine niemocnem fluzące potreby. [...] y vmierájąc drugiego ku tákieyže pořludze námořil/ zořtáwuiać mu rzeczki ony dla chorych *SkarŻyw* 1069 (*Linde*).]

rzeczka czyja (1): Wiedźze tež o koniku/ o fluzce/ o fwych rzeczka/ áby cie ná wfzem ludzie ználi [...] dbátego á nie dářmo leżące. *RejZwierc* 24v; [Sáć tu twé rzeczki fpełná/ áwo dwie linie/ Tu *rařtrum* w kálamarzu/ á reřponřorie W košćiele *Albertus* D4v].

Wyrażenie: [»mała rzeczka« = *niewielka kwota*. Więć ná stępaka jakiego [...] pošyłam Waszej Miłošci małą rzeczkę. *Listy* 119.]

»proste rzeczki« (1): *Fribolarius, Kramárzyk/* który proste rzeczki przedáyne ma. *Mącz* 137c.

»rzeczki przedajne« (1): *Mącz* 137c cf »proste rzeczki«.

*** *Bez wystarczającego kontekstu* (1): *Recula, diminutivum, Rzecka/ sprawka. Mącz* 353c.

AN

2. RZECZKA (32) sb f

-é- (8) *OpečŻyw, Strum, Oczko* (6), -e- *Mącz* (2); a jasne.

sg N rzeczka (15). ◇ G rzeczki (3). ◇ A rzeczkę (4). ◇ I rzeczka (2). ◇ L rzeczce (1). ◇ pl N rzeczki (1). ◇ G rzeczek (3). ◇ A rzeczki (2). ◇ I rzeczkami (1).

Sł stp, Cn notuje, Linde bez cytatu.

Dem. od „rzeka”; *niewielka rzeka, tež: strumień, struga; torrens Vulg, Mącz; rivus Mymer¹, Cn; fluvius Murm; rivulus Bart-Bydg; amniculus Mącz; fluentum Cn* (32): *Murm* 24; *Mymer¹* 6v; *BartBydg* 132b; Potym wzyáwly wędęćkę on fwięty człowięćek/ Poředł łobye pomátu thám do onych rzeczek. *RejWiz* 65v; *Biel-Kron* 84, 451; *Mącz* 7d, 507a; *Oczko* [43]; *SkarŻyw* 51; *SkarKaz-Sej* 676b; V Ieżyłk wielkich pytałem Mázurá/ Coby zá rzeczká? Rzekł mi. Dziewczá dziurá *KlonFlis* G3v, G3, G3v; [*ReuchlinBart-Bydg* D3].

W połączeniu z nazwą [w tym: *rzeczka, ktre dziano ...* (1); *rzeczka + nazwa* (5), *nazwa + rzeczka* (1)] (6): *Napyerwey powyedezieli yz zemnia v.m. hořpodarřka poczeła sye [...] od Maraphi rzeczki ktra wpadla wnyeřtr LibLeg* 10/71v, 6/157v; *TVž v Krá-ková* ieft rzeczká *Prádnik GórnDworz* B6v; *HistHel* C2; TO powiedziáwly Ieřus/ wlydeł z vczniámi fwymi zá rzeczkę *Cedron/ kędy był ogród WujNT Ioann* 18/1. Cf »przez rzeczkę«.

W charakterystycznych połączeniach: *rzeczka mała (malusia)* (3), *niemała, niewielka*.

Frazy: »rzeczka idzie (a. szła), płynie« [w tym: *płynie, idzie* (I)] [*szuk zmienny*] (4:1): Memingien ielt miáfto Celárskie/ chędogie/ obronne/ idzie przez nie rzeczka niewielka ále miáftu pozytyweczna. *BielKron* 286v, 292; *Strum* O3; Infze źródło/ á infza rzeczka która z źródła idzie *SkarKaz* 485b.

»rzeczka wpada [gdzie]« (2): *LibLeg* 10/71v; także v *Sale* rzeczka w jezioro wpada/ co ná czas ryby zábija *Oczko* 4.

Szeregi: »jeziora i rzeczki« (I): które [*polskie rzeki*] by nam wyliczać przyżło/ przydawłzy do tego jeziorá y rzeczki/ [...] rzecz do podobieńftwá nigdy nieprzyftoyna będzie. *Oczko* 7v.

»rzeczki albo strugi« (I): w mieyłcáh tych gdzie gór niemáłz/ rzeczek áłbo frug/ [...] práwie żadnych. *Oczko* 7v.

»strumienie a rzeczki« (I): bo ácz chćieli drudzy/ áby ten ogień ziemny/ wtychtám fklepiech głębokich pałáiacy/ iáko w Alembiku wárząc/ páry ku górze popádzál/ z kthórey ftrumienié á rzeczki przez ziemięby fye fączyły *Oczko* 8.

»rzeczka(-i) a (i) zdroj(e)« (2): [*Portugalia*] ma w fobie rzeczek 25000. y zdrojów znaczących moc *Oczko* 7v; *KlonFlis* B4.

Wyrażenia przyimkowe: »przez rzeczkę [w połączeniu z nazwą]« (I): zatym wyffedł [*Jezus*] z onego domu [...] / ij ffedł ku gorze oliwné przez iedną rzeczkę/ które dziáno *Cedron* *OpecŻyw* 97.

»nad rzeczką« (I): Kiedyby fię gdzie nád rzeczką włóká moglá doftáć/ Mogłoby fię co fproftáć. *KlonŻal* C2.

Przen (I):

Szereg: »strumienie i rzeczki« (I): A lud który ftał widząc płynącą krew ftrumieniámi ná ziemię/ y rzeczkámy po ziemi bieżącą/ wiele fię wżálił *SkarŻyw* 41.

ECB

[RZECZNE] cf 2. RZECZNY

RZECZNICA *Sł stp; Cn, Linde brak.*

Cf RZECZNICZKA

RZECZNICTWO cf [RZECZNICTWO]

[RZECZNICTWO] *sb n*

G sg rzecznictwa.

Sł stp: rzecznictwo, *Cn s.v. prokuracyja, Linde XVI* (te same przykłady) i *XVIII w.*

Występowanie w roli rzecznika, obrońcy; advocatio, procuratio *Cn:* czegookolwiek kto z Rzecznictwá nábędzie/ to ielt iego włafne/ y óciec do tego nic niema *SzczerbSpecSax* 376 (*Linde*).

W połączeniu szeregowym: [dobra, które są własnością syna, nie należą się ojcu] kiedy [syn] czego z náuk fwych iáko z Miłtrzoftwá/ áłbo z Doctoroftwá/ áłbo z rzecznictwá nábędzie. *SzczerbSpecSax* 429 (*Linde*).]

JR

RZECZNICZKA (20) *sb f*

e oraz a jasne.

sg N rzeczniczka (2). ◇ [*A* rzeczniczkę.] ◇ *I* rzeczniczką (14). ◇ *V* rzeczniczko (3). ◇ *pl* *I* rzeczniczkami (1).

Sł stp notuje, *Cn brak, Linde XVI* (trzy z niżej notowanych przykładów) – *XVII w.*

Ta, która występuje w czyimś imieniu, reprezentuje czyjeś interesy (20):

a. *praw. Pełnomocniczka strony w procesie sądowym* (I): niewiáfty od wszelkich wrzędow Mieyłkich/ fą odłączone/ przeto ná fobie żadnego przelożeńftwá mieć nie mogą/ áni żędáć/ áni fye zá kim przyczyniáć/ áni przes fye fpráwować/ áni rzeczniczkámi być. *GroicPorz* b3.

b. *Pośredniczka* (19):

a. *O Maryi jako pośredniczce między Bogiem a człowiekiem* (19): Przeto rzeczniczko świętá/ tegos doftoyna [...] aby przez cię byli zbawienij ludzie *OpecŻyw* 183v; *KrowObr* Vuv; [Rzeczniczkę

przeftáło naprzod to náfze pielgrzymftwo: która iáko mátká fędziego/ [...] odpráwować będzie fpráwy zbáwienia náfzego *WujPos* 1590 529 (*Linde*)].

rzeczniczka do kogo (I): Święty Grzegorz Názyánzeńfki/ zowie iá krolowá światá/ pátronką żywotá fwego/ y rzeczniczká ábo orędowniczká do Syná *WujNT* 398; [*GrzegŻarnPos* 1582 654 (*Linde*)].

rzeczniczka komu w czym (I): *PatKaz III* 91 cf »pomocniczka a rzeczniczka«.

rzeczniczka czyja, czego [w tym: *pron poss* (6), *G sb* (4)] (10): *marya* dzyeuczo [...] pamyátay yłz czyá bog vybral od uyekow yzbyfz byla matka naczyftfcha a ludzkyego rodzaju yednaczka a rzeczniczka *PatKaz I* 18, 9; Tá ielt wftáwizna náfzá rzetznitzká/ kthora nas wfpomaga/ nas broni/ nas fłzyćí/ nas podnośi *KrowObr* 42; Abowiem oná ielt rzetznitzką thego fwiátá/ pátronką náfzá/ nádzieią zbáwienia ludu krześcijáńfkiego *KrowObr* 164; Wćiegni nas zá fobá Rzetznitzko náfzá/ [...] niechay wlyzycy poznáią twoię pomoc/ ktorzykolwiek wyflawiaią twoie wniebowftápienie. *KrowObr* 164, 161v, 164v, 165; *WujNT* 397, 398; [*BzowRóz* 2 (*Linde*); *P. Mária* krolowa y rzeczniczká náfzá. *WujPos* 1590 529 marg].

W połączeniach szeregowych (6): *Vkafz* gdzie Kryftus Syn Boży/ mátkę fwoię rofkazał krześcijáńfkim ludziom názywać zbáwicielką/ żywotem/ nádzieią/ wbláganím/ wodzem/ tartzá/ drogá/ rzetznitzką/ iednatzem/ niebá y ziemie Rzędzićielką [!]? *KrowObr* 165v, 161v, 166, 166v; *Luż* iá tám fpráwcá/ rzeczniczká/ orędowniczká wlyzycy być wyznawáli y wyfpiewawáli. *RejPos* 304v; *Bernárd* ś. zowie iá Pániá náfzá/ pośrzedniczká náfzá/ rzeczniczká náfzá/ mátká miłóśierdzia. *WujNT* 398.

Szeregi: »rzeczniczka a (i) jednacz(ka)« [*szuk 1:1*] (2): *PatKaz I* 18; ná Synodzie Konftancyimkim/ y ná Synodzie Bázyleimkim [...] ná iego [*Krystusa*] mieyfce Pánnę Máryá Mátkę iego rzetznitzką y iednatzem wtzynili *KrowObr* 42. [*Ponadto w połączeniach szeregowych* 3 r.]

[»rzeczniczka i obroicielka«: *Rzeczniczká y Obroicielká* grzeftnych Pánná Márya/ [...] wzbudziła *Dominiká* świętego [...] y [...] pokazála mu fpofof modlenia *Rożáncá* świętego *BzowRóz* 2 (*Linde*).]

»rzeczniczka albo orędowniczka« (I): *WujNT* 398 cf *rzeczniczka do kogo*. [*Ponadto w połączeniu szeregowym* 1 r.]

»pomocniczka a rzeczniczka« (I): bog [...] uftauyl aby ta panna czudna byla wfzytkym ludziem w kodyey potrzebye pomocniczka a rzeczniczká *PatKaz III* 91.

[»rzeczniczka a przyczynicielka«: *Tenze* im [*Jakubowi* i *Janowi*] cielefny rozum y mátkę ku vprofeniu y doftoyności vkazał/ y zá rzeczniczkę y przyczynicielkę do Pána przyftroifł *GrzegŻarnPos* 1582 654 (*Linde*).]

β. [*O św. Annie, matce Maryi* [czyja]: [*pustelnik mający nabożeństwo ku św. Annie rzekł:*] oto páni náfzá [...] mátká boża ielt tu y mátká iey fwięta *Anná* rzeczniczká moią namifzá tey chwałę czynięcy *JanKoszŻyw* G7v.]

Synonimy: **b.** *jednaczka, orędownica, orędowniczka, pośrzedniczka, przyczynicielka, przyczynca.*

Cf RZECZNICA

JR

RZECZNICZY (2) *ai*

e prawdopodobnie jasne (tak w 1. rzecznik).

sg m N rzeczniczy (1). ◇ *G* rzecznicz(e)go (1).

Sł stp, Cn, Linde brak.

Przymiotnik od „1. rzecznik” ‘obrońca, pełnomocnik’ (2): *Oratorius* – *Rzeczniczi, Posłowy. Calep* [740]a.

a. *Należący do rzecznika* (I): *Kmieć* vbogi gdy fpráwę miał/ [...] wziął cielcá tłuftego/ Szedł do domu rzeczniczego. *BierEz* Sv.

Cf RZECZNIKOW

JR

RZECZNIE (5) av

Teksty nie oznaczają ę.

Sł stp notuje, Cn brak, Linde XVI w. (cztery z niżej notowanych przykładów) s.v. 1. rzeczny.

Rzeczywiście, faktycznie (5): Dla Boga odprawcie te sądy rychło cum perduelibus, bo iuz im rozne conditio podawaią ato nacięższy zebez gospodarza radniey rzecznie pytaiąc co wždy nato rzeczecie *ActReg* 102; [Utrum illud peccatum fuerit originale vel actuale. Rzecznýe *Glosy I 34/1*; historice sev litterarie czieliesnie rzecznie *GlosyKórn II 247*; *HerbNauka V4v (Linde)*; A iżebyfmy obaczyli ktorym to fpofohem rzecznie mogłoby od nas iść [wypelnianie rozkazania bożego]/ á exekucyą bráč/ oto Páwel S. nam podawa pirwly fpofoh/ mowiac: [...] *GilPos* 189v (*Linde*); *CygMysł I4v*].

[*W połączeniu szeregowym:* A czego z rzeczy ruchomych nie wyrażono, to aby było tak miano i rozumiano, jakoby mianowicie wysłowiono belo i to aby Ich Mci siostry nasze, często mienione krolewny istotnie, rzecznie, skutecznie i zupełnie osiągnęły *TestZygmAug* 24.

Szereg: »rzecznie, (i) istotnie (a. istnie)« [szyk zmienny]: *Glosy III 74/1*; abowiem rzecznie y istotnie wziął gothowich pieniedzi 150 złotych *KsięgiSądWiej 1586 nr 7352*. [*Ponadto w połączeniu szeregowym.*]]

a. O Trójcy Świętej (4): A iże może być rzecz iedną á mieć w łobie thrzy fprawy y trzy rofchody rzecznie/ tho fie może pokazać z wiela przykładów *SarnUzn E4v, E4v, E5v, G5v*.

b. [O sakramencie Eucharystii: Rzekł mu [*Andrzejowi*] Biskup/ Aza thy tego nie wierzyłż że rzecznie iest ciało Krytufowwe w chlebie takie iakie się z Panny narodziło *BazHist* 38v (*Linde*).

Szeregi: »rzecznie i naturalnie«: MEżowie brácia/ [...] oznai-mię wam/ iż [...] przyfzedł ku mnie ieden ztych ktorzy byli inquitormi/ Krzyłztof Darius/ pytaiąc mię ieflibym wierzył/ iż fścráment ktorzy ná ołtarzu bywa/ iest rzecznie y náaturalnie ciałem Krytufowwym. *BazHist* 70v (*Linde*).

»nie rzecznie ani w własnej obecności«: Przypádłofci Chlebá nie fą bez iftnofci/ w Swiátłofci Ołtarzowej. Chriftus nie iest w teyże Swiátłofci rzecznie/ ani w walfney obecnoći cielesney. *HerbOdpow Vv8*.]

Synonimy: *istnie, istotnie, iście, niemylnie, nieomylnie, niewątpliwie, pewnie, prawdziwie.*

Cf **RZECZYWIŚCIE**

MN

1. RZECZNIK (97) sb m

e jasne.

sg N rzecznik (26). \diamond *G* rzecznika (5). \diamond *D* rzecznikowi (4). \diamond *A* rzecznika (20). \diamond *I* rzecznikiem (19); -em (1), -(e)m (18). \diamond *L* rzeczniku (1). \diamond *pl N* rzecznicy (4). \diamond *G* rzeczników (7); -ów (1), -(o)w (6). \diamond *D* rzecznik(o)m (1). \diamond *A* rzeczniki (8). \diamond *I* rzecznikami (1). \diamond *L* rzecznik(o)ch (1).

Sł stp, Cn notuje, Linde XVI (siedem z niżej notowanych przykładów) – XVII w.

1. Ten, kto występuje w czymś imieniu, reprezentuje czyjeś interesy; obrońca, pełnomocnik; advocatus BartBydg, Mącz, Vulg, Cn; orator Calep (93): *BierEz Sv* [2 r.]; *BartBydg* 5b; *RejRozpr C*; To wiecz tu trudno mędrować Mufy tu prawda [*lege: prawdą*] narábiaćz Omyłłs fyę fnaćz nieboże Nicz tu rzećznjk niepomoże *RejKup Aav; RejZwierz* 102; Potym nas vpominał on rzecznik o dary albo vpominki iako iest obycaż v nich [w *Księstwie Moskiewskim*] *BielKron* 435; *Calep* [740]a; [Orator ad uos uenio finite exorator fim. Rzecznikiem to do was ide/ dopuścić być vprofićielem. *TerentMatKę* 07v; Miał też [*Bolesław Chrobry*] od tego Rzeczniki/ ktorzy od ludzi proftych rzecz mowili/ bez żadnego datku/ bo ie fám Krol opatrzał. *BielKron* 1597 61 (*Linde*)].

a. praw. Pełnomocnik strony w procesie sądowym; causidicus Modrz, Calag, Calep; actor, patronus Modrz, Cn; syndicus Mącz (50): *BartBydg* 29; *BielŻyw* 62; *GliczKsiąż* N4, N6; KTo łobie Rzeczniká iáwnie od Wrzędu vprosi/ iuz fám przed Sądem mowić nie ma *GroicPorz* e2v, e4v, f, fv, l2v, l3; *RejZwierz* bb2v; Teraz

iako wpieniadkach [!] ludzie fmak poczułi/ Cnota/ i przyftoieńtwo do kąta fię tuli. A ich plac niewftydliwa potwarz zaftąpiła/ Na co trzeba Statutowi/ i rzećzników fiła *KochSat* B2; *Mącz* 491b, 504d; Kiedyby práwá ták krotce á iáśnie były fpiłáne/ [...] tedyby y to bylo/ żeby fáme ftrony fprawy fwe przed fędzią fprawowały/ á rzećznikowby niepotrzebowály *ModrzBaz* 95v; Iefliby tedy do káždego ártykułu/ tym fpofohem przyczyna była przydána/ záifteby niedopusciłá y onego nátychmiał/ y tego bez omiefzkánia złým wykładem wykrećić. [...] Vftályby záprawdę [...] y winnych pozwánych/ y rzećznikow co fpory fciąg/ niewftydliwe wykrety. *ModrzBaz* 99, 91, 94 [2 r.], 94v, 95; *Calag* 213a; *Calep* 175b; Y dla tego iáko baczę, profectu gruntowného w Polfcze nie biorą ftudenći *Iuris*: wyiáwłzy *longo vfu*, kto torbę długo nośi zá RZecznikiem. *SarnStat* *6; *KlonWor* 73; [rzećznýk, pyercza prolocutor i(d est) procurator *ReuchlinBartBydg* B5v; Rzećznik tedy iest ten/ ktorzy álbo przyacićielki/ álbo fwoy vmyłł Sędziemu oznaymia/ y mowi przeciwo tym ktorzyby fie onemu vmyłłowi iego przeciwiłi. *SzczerbSpecSax* 374 (*Linde*)].

rzećznik czyj [w tym: *pron poss (7), ai (1)*] (8): Prze tę przyczynę/ gdy Pan ná fłowá fwego Rzećzniká nieprzyzwála/ może ie odmienić y nieprzyiąć ich przed fkazánim. *GroicPorz* e2v, v4; *Celarz* [...] Mieyfce fwe záfádziwłzy/ fám mowil od niego [rycerza, który uratował go na polu bitwy]. Mowiac/ ten w mey przygodzie/ też mym rzećznikiem był *RejZwierz* 24v; [wg *Mahometa chrześcijanie*] chęłpliwi fą/ fwarliwi/ w práwiefch vporni/ długie odwłoki máią/ na rzećzniki fwe dobrá przekłádáią *BielKron* 255; Ktory pozwány niema ták wiele máiętnofci żeby змогł zápláćić fwemu rzećznikowi/ [...] temu Rzećzpołpolita niech rzećzniká fwoim kofztem obmyśli *ModrzBaz* 95, 94, 95; Tertullus rzećznik Zydwólki/ wiárę Chrześcijániká názwał fektą [cf *Vulg Act* 24] *WujNT* 495.

Zwroty: »brać sobie na rzećznika, wybierać sobie rzećznika« (1:1): gdy fie kto práwować ma [...] aby yedno yego Akcia była nárowni álbo ná wirzchu/ wybiera łobye rzećzniki á Prokurator/ kthorem onę fwą rzecz mocno wręce dáye *GliczKsiąż* N3v; *GroicPorz* l3. »da(wa)ć rzećznika« (2): NA Sędzię przynależy dáwac Rzećzniká białým głowom/ ludziem niedołącznym/ sierotom/ y tym ktorzy od kogo bywáią mocą á gwałtem vcińnieni. *GroicPorz* d, nnv.

»mieć rzećznika« = *causidicum habere Modrz* [szyk zmienny] (3): bełpieczniey iest mieć Rzećzniká fpráwnego/ á ktemu enotliwego. Abowiem [*pozwany*] przez fwoię niebáczną odpowiedź łacwie może w błád vpáćć/ y ku fzkodzie fye przywiełć. *GroicPorz* v3v; *ModrzBaz* 95, 95v; [fą niektorzy ludzie ktorzy Rzećzniki álbo Procuratory mieć potrzebnie powinni *SzczerbSpecSax* 378].

Wyrażenie: »przysięgły rzećznik« (1): A ták należy ná Rzećzpołpolitą mieć przysięgłe Rzećzniki [*iuratos causidicos*]: á zapláćę iym poftánowić *ModrzBaz* 95v.

Szeregi: »rzećznik albo obrońca« (1): *Aduocatus*, gdy byś chćiał práwie wyłóżyć/ y wedle práwá *Cefárkkiego/ nieieftci* Woyth/ ále *Patronus seu defenfor caufarum, aut qui confilio adefi in aliqua caufa*, to iest Rzećznik/ álbo obrońca. *GroicPorz* cv.

»orator albo rzećznik« (1): rodzicy ktorzy fie chcą doczekać po fynyne fwym áby dobrem oratorem álbo rzećznikyem oftał/ nychay pilnye o tho fie poftáráją áby wthem práwye yefłicze w pyeluchách będąc [...] wćzyć fie poczał. *GliczKsiąż* K2.

»prokurator, (a, a(l)bo) rzećznik« [szyk 5:4] (9): pan bacząc Prokuratorá godnego/ z łáki mu vdzyeli fláćę/ konyá/ y co infłęgo/ ktorego dobrá [...] doftawa tego káždy rzećznik á Prokurator prze fwą godność *GliczKsiąż* N4; wyelka to rzecz yest Prokurotorem álbo rzećznikyem być. *GliczKsiąż* N4v, N3v, N4v [2 r.]; *Syndicus*. Vftáwiony procurator połpółftwá którego ku fprawowániu rzeczy ych/ ták ku bronieniu yáko y dochodzeniu czego/ Rzećznik/ Prokurator. *Mącz* 437a, 42d, 73c, 467d; [*SzczerbSpecSax* 378].

»rzećznik a sprawca« (1): *Advocor causae*, Zá rzećzniká á fpráwie [*lege: sprawcę*] rzeczy którey być wzięt. *Mącz* 504d.

b. Pośrednik, orędownik (przeważnie o roli Chrystusa, Maryi i świętych jako pośredników między Bogiem a człowiekiem); advo-

catus Vulg; patronus Cn (35): Skąd wezmę rzeczniká/ by fprawy mey bronil? Zaż iefł/ kto przed iego [Pana Boga] gniewemby záfłonił? *GrabowSet Bv*; Gdzie rzecznik by cię bronil/ gdy Pan ná ład wftanie? *GrabowSet D4v*; *WujNT* 820 marg; [opyekvn, rzecznik advocatus, Christus apud Patrem pro nobis *ReuchlinBartBydg* bv].

rzecznik do kogo (4): Izáli on sam [Syn Boży] nieieft tylko żywotem/ nádzieią/ vblągánim/ wodzem/ tartzą/ droga/ rzetznikiem/ y iednatzem do Bogá? *KrowObr* 165, 164v, 193; [*GrzegŻarnPos* 1597 13 (*Linde*)]. Cf»obierać rzecznika«.

rzecznik u kogo (6): Otoc rzecznik moy vceybe boze oycze oto bykyp nawillli yen cudzey krwyę w oczifcyanyu nyepotrzebuey bo fwa tako yafnye yeft vrumyenyon. *BierRaj* 23v. Cf»rzecznika mieć«.

rzecznik między kim a kim (1): Skoro się národził [Syn Boży]/ w tho się iefł wnet włożył/ áby był rzecznikiem/ przez śmierć pośrzednikiem/ między swoim Oycem/ á nędznym grzeźnikiem. *ArtKanc* A11v; [Bo tego [kapłana] dał y poftánowił był [Pan Bóg] iáko rzecznikiem swoim między łobá á ludźmi *GilPos* 70v].

rzecznik czyj, czego [w tym: *pron poss* (6), *G sb* (1)] (7): *BierRaj* 23v; I kto iefł rzetznikiem tego fwiátá/ iedno Márya? *KrowObr* 164; Święty Woćiefze bądź náfzym Rzetznikiem wniebie. *KrowObr* 175, 217v, 218v; *GrabowSet* Iv; RZECZNIK náfz nie sam P. Chrifus. *WujNT* Bbbbbbb3v; [*GilPos* 70v; *GrzegŻarnPos* 1597 13 (*Linde*)].

W połączeniach szeregowych (13): A bes drogi/ iednatzá/ y rzetzniká/ żadny niemoże wnieść do niebá. *KrowObr* 166; ktorego [Syna Bożego] opowiedamy być zbáwicielem/ droga/ żywotem/ drábiná/ nádzieią/ rzetznikiem/ iednatzem/ zaftępcá/ y dawcá odpufżzenia grzechow. *KrowObr* 193v; Co było po Iednatzu/ przytzyńcy/ zaftępcy/ y rzetzniku Pánu Kryftufie/ iefli nas Sztzepan/ Eulogi Waclaw/ Woćiech/ pánná Márya z Bogiem ziednáli? *KrowObr* 218v, 164v, 165, 166 [2 r.], 192v [2 r.], 193, 193v, 218v [2 r.]; [Iešli kto zgrzeźzy rzeczniká (lub pomocniká/ ábo poćiefzycielá) mamy v oycá/ Iefufá Chrifá *BudArt* Y2v].

Zwroty: »rzecznika mieć, [kogo] mieć rzecznikiem« [w tym: *u kogo* (5), *przed kim* (1)] = *advocatum habere Vulg* [szykzmienny] (6:1): [dziękuje Tobie, Boże] ktoris yedinemu. Iinowy ferca twego nyeprepufcył alye za nafes gy nafmyerc widal abifmi takyego ij tak wyelkyego rzecznika myely przed toba, wnyebye *BierRaj* 22v; *KrowObr* 155, 165, 210v; Iefliby [...] kto zgrzeźzył/ (żadnego grzechu niewyymuiąc) tedyc mamy rzeczniká v Oycá/ Páná Iefu Chrifá Ipráwiedliwego/ á tenzeć iefł vblągánim zá grzechy náfze *KuczKat* 200 [przekład tego samego tekstu] *WujNT* 1.Ioann 2/1, s. 820; [*BudArt* Y2v].

»[do kogo] obierać rzecznika, [za rzecznika brać]« (1): Kogoż/ mam do ciebie [Panie]/ obierać rzeczniká? *GrabowSet* R3; [Aleć łobie ku pomoczy za rzecznika y za iednaczą biorę ono nafwięthfze imie maiefatu twego Tetragramaton. *Pozdraw* H3].

Szeregi: »jednacz, (i) rzecznik« [szyk 2:1] (3): Pánná Márya Iednatzem/ rzetznikiem v Papieźnikow. *KrowObr* Tt4, 41v, 164 marg; [*Pozdraw* H3]. [*Ponadto w połączeniach szeregowych* 10 r.]

»rzecznik, ([il] pośrzednik« (1): *ArtKanc* A11v; [on [Chrystus] Mefyafz/ on fwiátá wykupiciel/ [...] on Rzetznik y pośrzednik náfz do Bogá *GrzegŻarnPos* 1597 13 (*Linde*)].

»rzecznik abo przyczyńca« (1): Słowo Graeckie παράκλητος, nie tylko poćiefzycielá, ále y rzeczniká ábo przyczyńcę znáczy. Ian 2.1. *WujNT* 364 marg. [*Ponadto w połączeniach szeregowych* 3 r.]

»zastępcá abo rzecznik« (1): A flyłzył tu? iż tylko Páná Kryftufá Ipráwiedliwego mamy zaftępcá ábo rzetznikiem v Oycá/ á nie fwięte vmárle? *KrowObr* 210v. [*Ponadto w połączeniach szeregowych* 4 r.]

2. *Mówca, orator; orator Mącz, Calep* (4): DEmoftenes mędrzec á rzecznik w Attenach miefżkał. *BielŻyw* 59; Wyrwał fie iákiś rzecznik/ Státutem fzermował/ Gadanie w fwięty m pílmie záraz záhánował: Mowięcy/ co wam potym/ że o tym mowicie/ Zadnego na fwa wiárę tu nie náwroćicie. *BielSen* 9; Oratorie, Oratoris more, ornat et eleganter – Ozdobnie, Iako rzecznik [!]. *Calep* [740]a; [nawdzyacnyeyshy rzecznik archilogus d(icitu)r princeps vel primus in sermone *ReuchlinBartBydg* c6; *PluWojn* B].

Szereg: »wymowca a rzecznik« (1): In numerum oratorum venire, Miedzy wymowce/ a rzeczniki być pocżitan. *Mącz* 480d.

Synonimy: 1.a. *advokat, obrońca, patron, pierca, plenipotens, prokurat, prokurator, prokurujący; b. jednacz, orędownik, pośrzednik, przyczyniciel, przyczyńca, przyczyńciel; 2. mówca, orator, retor.* Cf **RZECZOMOWCA**

JR

2. [RZECZNIK sb m

N pl rz(e)cznicy.

Sł stp, Cn, Linde brak.

Rybak łowiący ryby w rzece: Ci trzej rzecznicy płacą od rzeki jako i kmiecie *LustrWpol* I 192.

Szereg: »rzecznik abo rybitw«: Rzecznicy abo rybitwy są trzej, którzy nie są w tej liczbie kmieci *LustrWpol* I 192.]

JR

RZECZNIKOW (1) ai

Teksty nie oznaczają é oraz ó; e oraz o w formie złożonej prawdopodobnie jasne (tak w 1. rzecznik oraz -owy).

sg m N rzecznik(o)w. ◇ [pl G rzecznikowych.]

Sł stp notuje, Cn brak, Linde XVI w. (jeden z niżej notowanych przykładów).

Przymiotnik od „1. rzecznik” ‘pełnomocnik strony w procesie’: Tak ifcie cżafem ięzik [!] **rzecznikow** niemocen bywa, ależ go trzeba pobzrękiem [!] vzdrowić. Bo v rzecznikow nie tilko iefth mowienie ale też y milczenie przedayne. *BielŻyw* 62; [Ale iż tego [odmianiania słów swego prokuratora, tj. rzecznika] ludzie Sáłkiego práwá czynić niepowinni/ przeto też ták długiego cżáfu [tj. 3 dni]/ iáko támci do wfłeczenia fłow rzecznikowych niemáią. *SzczebSpecSax* 378 (*Linde*)].

Cf RZECZNICZY

JR

RZECZNIKOWAĆ *Sł stp; Cn, Linde brak.*

RZECZNOŚĆ *Sł stp; Cn, Linde brak.*

1. RZECZNY (9) ai

e jasne.

sg m N rzeczny (1). ◇ f N rzeczna (1). ◇ A rzeczną (1). ◇ n N rzeczn(e) (1). ◇ A rzeczn(e) (4); -é (4), [-e)]. ◇ pl D rzecznym (1).

Sł stp notuje, Cn brak, Linde XVI w. (trzy z niżej notowanych przykładów) s.v. 1. rzeczny.

Przymiotnik od „rzecz” ‘istota jakiejś sprawy; prawda; rzeczywistość, stan faktyczny; faktyczny, rzeczywisty; actualis BartBydg, JanStat; realis Mącz (9): *BartBydg* 4b; [á potym zafię potrzebna iefł prawdziwa zá grzechy Pokutá/ przez Skruczę ferdeczną/ Spowiedź vftná/ y Dofyćucznyńność rzeczną. *HerbOdpow* Mm3v].

W przeciwstawieniach: »mniemany, rozumny, [słowny] ... rzeczny« (2): Tęfż [!] oni [ludzie chutkiego dowcipu] do skłádania wierfzow/ y rozumnym wmieiętnościam [!]/ a ci [ludzie skuteczni w rozsądku] *ad reales/* to iefł rzecznym godzą fię. *KwiatKsiąż* Kv; *SkarKaz* 349a; [*HerbOdpow* Ii7 (*Linde*)].

Wyrażenie: »rzeczne dzierzenie« = *rzeczywiste posiadanie; actualis possessio JanStat* [szyk 3:1] (4): Y iuz przerzecżony N. przerzecżonym Kościołá G. flugom Kościelnym dał iftotné wwiázánié/ y rzeczne dzierzenie v przerzecżony czynfż *SarnStat* 1252, 685, 1249, 1254; [A iuz ci przerzecżeni [spadkobiercy dóbr] zamiánę czyniący dáli łobie zobopolnie v przerzecżone dobrá ták odmienione iftotné wwiázanie y rzeczne dzierzenie przez Woźne Ziemfkie. *HerburtStat* 510 (*Linde*)].

Szeregi: »rzeczny, ([a] istotny« (1): *Realis, Rzeczn/ yftotny. Mącz* 353d; [Atoż małż Rofkazanie rzeczne á iftotne [tj. obowięzek chwálenia Chrystusa w fwiętości ciała i krwi jego]; ktore iefł wietfze/ niżli fłowne *HerbOdpow* Ii7 (*Linde*)].

»rzeczny i prawdziwy« (1): Ten [Chrystusa] obraz ná duży ieft tá ípráwiedliwóść nie mniemána/ ále rzeczna y prawdziwa. *Skar-Kaz* 349a.

»rzeczny i skuteczny« (1): Drudzy fá ktorzy fie tym [konceptcjá jedności Boga Ojca i Syna] nieiáko brzydzą/ y fámilfz to borzą: vkázuiąc rozdział ábo roznicę miedzy oycem y lynem: nie perfonalem tylko/ iáko oni mówią: to ieft wedle Ofoby: ále realem/ to ieft/ rzeczna y íkutečna. *CzechRozm* 12v.

Synonimy: *istotny, isty, niewątpliwy, pewny, prawdziwy, rzeczowy*.

Cf **WSZERZECZNY**

MN

2. RZECZNY (57) ai

rzeczny (57), [rzeczny].

-é- (9), -e- (3); -é- *Oczko, KochTarn, SarnStat* (2); -é- : -e- *Mącz* (5:3).

sg m N rzeczny (10). ◇ [L rzecznym.] ◇ f N rzeczna (10). ◇ G rzeczny(e)j (3). ◇ I rzeczna (1). ◇ L rzeczny(e)j (2). ◇ n N rzeczny (3); -é (1), -e (2). ◇ G rzeczny(e)go (1). ◇ A rzeczny (1). ◇ pl N m an rzeczny(e) (2) [cum sb: raki]. subst rzeczny (8); -é (1), -e (7). ◇ G rzecznych (5). ◇ A m an rzeczny(e) (4) [cum sb: raki]. subst rzeczny (3); [-é], -e (3). ◇ L rzecznych (4).

Stł stp, Cn notuje, Linde XVI (trzy z niżej notowanych przykładów) – XVIII w.

Przymiotnik od „rzeka”; *fluminis* (G) *Vulg, PolAnt, Mącz, Cn; fluvialis Murm, Mącz, Calep, Cn; amnicus, fluviatilis Mącz, Cn; flumineus Calep, Cn* (57): *Mącz* 7d, 131c; Rzeczny mówi Pfalm: bieżenie wwfela miałto Boże [Ps 45/5]. *SkarJedn* 24; *Calep* 425b [2 r.].

W połączeniu szeregowym (1): *Ripa* brzeg rzeczny/ stawowy y iezierny. *KlonFlis* H5v.

Wyrażenia: »rzeczne brody« = rzeki (1): Y kámién ítał/ y koło/ ítały rzeczne brody [gdy grał Orfeusz] *KochTarn* 76.

»brzeg rzeczny« = *ripa Miech, Mącz, Cn; margo fluminis Mącz, Cn* (6): *MiechGlab* 77; *Ripa, Brég* [.] á zwłafzczá rzeczny/ to yeft ciekący wody. *Mącz* 356c, 199d, 210a; *KlonFlis Fv marg, H5v*; [Zábá fczurká ná brzegu rzeczny obaczyłá/ O tym iákby go zgubić pilniuchno myśliłá. *PaprKolo* T (Linde)].

[»rzeczne głębokości«: RYbitw wędę zárzučil w rzeczne głębokości/ Aby fobie doftál ryb nédznik ku żywnóści *PaprKolo* Iv (Linde).]

»łożysko rzeczne« = *koryto Eufratu, nazywanego Rzeka* (1): Y będzie: że w on dzień porázi Pan od łożylká rzecznygo [ab alveo fluminis] áz do frumieniá Egiptkiiego *Leop* Is 27/12.

»nurt rzeczny« (1): Drudzy [bohaterowie mitologiczni z żalu] w drzewá/ drudzy fię w ziołá przewierznęli [..]/ Drudzy fię też rościekli w byftre nurty rzeczne. *KlonŻal* B2.

»powódz rzeczna« (1): Bráćia moi omylili mię iáko potok/ á wplynęli iáko powódz rzeczna [sicut aqua cum impetu fluens]. *BudBib* Iob 6/15.

»rzeczne progi« = *wodospady, katarakty* (1): iefli wam nie otworzę progów niebiefkich [cataractas caeli] (marg) Rozumiey nie o progach co v drzwi/ ále o rzecznych progach z ktorých wodá z wyfóczá zwielkim fzumem zpada [..]. (–) *BudBib* Mal 3/10.

»rzeczne wchody« = *miejsce, w którym rzeka wpada do morza; ujścia rzek* (1): [Ksant, który obiecał wypić morze, mówi do Samijczyków:] Ale pierwey niżli mam pić/ Ma to moy Sámpierz opráwić. Niechay zázwrze rzeczne wchody/ By nieźló nic w morze wody *BierEz* D4v.

»woda(-y) rzeczna(-e)« [szyk 5:1] (6): Ziele y korzenie íkraia-wfzy: warz w rzeczny wodzie *FalZioł* V 74v, V 63v, 93; *BibRadz* Iob 40/18; *SienLek* 119; *Oczko* 8.

Szereg: »rzeczny, (albo) zdrojowy« (2): [chleb] wodá czyftá rzeczna/ albo zdroiową, albo studzienná ma być zadziałan. *FalZioł* V 63v; *Mącz* 131c.

a. *Żyjący, znajdujący się w rzece lub pochodzący z niej* (29): *BielKron* 26; *Calculus*, Drobne kamyczki rzeczne/ ábo piáfek oftry á kámiénifty. *Mącz* 31b; [Zásię mleko wárzoné záfánawia ftołce/ á zwłafzczá w którym paloné gładziki rzeczne ábo íftal gáfz. *UrzędowHerb* 443a].

W charakterystycznych połączeniach: rzeczne gładziki, kamyczki.

W połączeniach szeregowych (2): Sadło koźdey ryby/ morzkiey, rzeczney, stawowey, y z kádkolwiek będzie, Gdy rofpufci oleiem/ [...] czyfci oczy od zámienia *FalZioł* IV 45b, IV 44b.

Wyrażenie: »ryba(-y) rzeczna(-e)« = *piscis fluvialis Murm; piscis fluviatilis Mącz* [szyk 13:3] (16): *Murm* 89; Szczuka ieft riba rzeczna *FalZioł* IV 36d; KArp ieft riba rzeczna y stawowa *FalZioł* IV 41a, IV 35d, 41d, 42a, c, 43a (10); *GlabGad* H8; *BielKron* 284; *Mącz* 131c; A z Ryb/ Morfkie gorłze niż Rzeczne [do jedzenia] *SienLek* 7v; Wfzyftkie infze kráiny Mofkiewfkie Rezańfkie Xięftwo hoynościá żywnóści y wrodzáiem Zboża/ Miodow/ Zwierzu/ Bydła/ y Ryb rzecznych y ieziernych przewyźła *StryjKron* 395; [*PaprKolo* I2v (Linde)].

Zestawienia: »rak rzeczny« = *Astacus fluvialis Fabr. (Rost); gatunek stawonoga z sekcji rakowców (Astacura), rak szlachetny; cancer fluvialis a. fluviatilis Cn* [szyk 8:2] (10): Kiedy pies wfciékly vkáfł/ raki rzeczne furowo wylupić/ á mięfo gich z mlekiem dać pić. *FalZioł* II 23; Raki rzeczne częfto iadane, tuczá człowieka. *FalZioł* V 89v, IV 31a, 36c, 44b; Też rzeczne Ráki tłuczone/ day z winem miałto pić/ przepuści lekko żywot *SienLek* 38v, 93, 102, 142, 154.

»rzeczna żaba« = *Rana esculenta L. (Rost); płaz z rodziny żab właściwych (Ranidae), żaba wodna* (1): Na bolenie zębów, wodá rzeczny zaby warzonej dobrze wfła wymywać/ tedy bolefc przefława. *FalZioł* IV 15c.

Szereg: »rzeczny i (albo) jeziorny« [szyk 1:1] (2): *GlabGad* H8; Wfzyftkie infze kráiny Mofkiewfkie Rezańfkie Xięftwo hoynościá żywnóści y wrodzáiem Zboża/ Miodow/ Zwierzu/ Bydła/ y Ryb rzecznych y ieziernych przewyźła *StryjKron* 395.

»(i) rzeczny, (i) stawowy« (5): TA riba [kietb] ieft mała rzeczna y stawowa *FalZioł* IV 43a, IV 41a, d, 42a; *BielKron* 284. [*Ponadto w połączeniach szeregowych* 2 r.]

b. *Dotyczący działalności ludzkiej związanej z rzeką* (4): Y ná wodach mnogich nafienie Szychorá/ żniwo rzeczne [messis fluminis; tj. zbiory uzyskane dzięki Nilowi] wrodzáie iego *BudBib* Is 23/3.

Wyrażenie: »przewoz rzeczny« (1): Bo won czas gdy w tych mieyfćach leśnych pufto ítało/ Iefzcze przewozow bárdzo rzecznych náłáz málo *StryjKron* 250.

Zestawienia: »myto rzeczne« (2): A o myto rzeczny y do Duchowného práwá poćiągano. *SarnStat* 534, 516.

a. [*W funkcji rzeczownika*]: »rzeczne« = *opłata za połów ryb w rzekach*: Rzecznygo od brzegu in Hubenycie et Kozłow gr 24, facit mc. 0/24/0 *LustrSand* 31; Rzecznygo jeden chłop dawa pro anno ... mc. 0/6/0 *LustrSand* 312.]

ß. [*Zestawienie*]: »Kozacy Rzeczni« = *Kozacy Zaporoscy, tzw. Niżowi, zamieszkujący przy Dnieprze i Samarze, utrzymujący się z połowu ryb w tychże rzekach*: A ták fię od oney rzeki Płkly obroćil [Samuel Zborowski] do drugiey rzeki Sámary. Tám náłáz 200. Kozaków Rzecznych/ ktorzy tylko zwierz á ryby łowiá drugim ná żywnóść *PaprHerby* 103 (Linde).]

ECB

RZECZOMOWCA (1) sb m

A pl rzecznom(o)wce.

Stł stp, Cn brak, Linde XVI w. (ten sam przykład).

Obrońca, pełnomocnik: [Król] Pogromi wfzyftkich złych fpraw forytarze/ Y niepobożne rzecznomowce íkarze/ Co pfuiá ludziom ich ípráwiedliwóści *GrochKal* 16.

Synonimy cf **1. RZECZNIK**.

JR

RZECZON cf RZECZONY

RZECZONY (664) *part praet pass pf***rzczony** (436), **rzczon** (190), *rzczony a. rzczon* (38).

e jasne; w formach złożonych: -on- (91), -ón- (2); -on- : -ón- *BiałKat* (1:2); w formach niezłożonych: -on (11), -ón (4); -on *OpecŻywList* (2), *KochProp*; -ón *GrzepGeom*; -on : -ón *OpecŻyw* (5:1), *Mącz* (3:2); -on- (20), -ón- (6); -on- *OpecŻyw* (10), *SarnStat* (2); -ón- *GrzepGeom* (2), *OrzQuin* (2); -on- : -ón- *MurzNT* (4:1), *Mącz* (4:1).

sg m N *rzczony* (152), *rzczon* (89); ~ (*attrib*) -ony (109); ~ (*praed*) -on (89), -ony (43); -on *OpecŻyw* (6), *OpecŻywList* (2), *PatKaz III* (2), *BielŻyw* (2), *WróbŻolt*, *SeklKat*, *HistAl* (3), *KrowObr*, *Leop*, *BibRadz* (2), *KochSat*, *GrzepGeom*, *HistRzym* (8), *RejPos* (3), *RejPosWiecz²*, *MWilKHist*, *ArtKanc*, *KochProp*, *WujNT* (2); -ony *GroicPorz*, *RejPosWstaw*, *SkarJedn*, *StryjKron*, *CzechEp*, *KochPhaen* (2), *KlonKr*, *KmitaSpit* (2); -on : -ony *FalZioł* (11:5), *BielKron* (12:22), *GrzegRóżn* (20:1), *Mącz* (5:1), *RejAp* (1:4). ◇ G *rzczoného* (26); -ého (7), -ego (1) *SarnStat* (7:1), -(e)go (18). ◇ D *rzczonému* (3); -ému (2), -(e)mu (1). ◇ A *rzczony* (7), *rzczon(e)go* (5). ◇ I *rzczonym* (4) *BielKron* (3), *SarnStat*, *rzczon(e)m* (1) *ZapWar*. ◇ L *rzczonym* (2) *BielKron*, *SarnStat*, *rzczon(e)m* (1) *PaprUp*. ◇ f N *rzczona* (45), *rzczonâ* (35), *rzczon(a)* (38); ~ (*attrib*) -â (19), -a (7); -â *Mącz* (4), *RejPos*, *StryjKron*, *SarnStat*, *KlonFlis*; -a *Leop*, *PaxLiz* (2); -â : -a *OpecŻyw* (1:2), *BielKron* (10:2); ~ (*praed*) -a (38), -â (16); -a *KrowObr* (2), *GrzegRóżn*, *OrzQuin*, *GrzepGeom*, *RejPos* (2), *WujJudConf*, *ReszPrz* (2), *GrabowSet*; -â *BielSpr*, *RejPosWstaw*; -a : -â *OpecŻyw* (6:3), *HistAl* (3:1), *BielKron* (14:8), *Mącz* (2:1), *SarnStat* (2:1). ◇ G *rzczoněj* (17), *rzczony* (1) *ZapKościer*; ~ -ěj (2), -(e)j (15). ◇ D *rzczon(e)j* (1). ◇ A *rzczoną* (15). ◇ I *rzczoną* (6). ◇ L *rzczoněj* (4); -ěj (1), -(e)j (3). ◇ n N *rzczono* (53) [*cf* też *RZEC impers*], *rzczoné* (19); -é (3), -(e) (16); ~ (*attrib*) -é (4); ~ (*praed*) -o (53), -é (15); -é *HistAl*, *SienLek*, *BiałKat*, *WerKaz*, *SarnStat*, *KlonWor*; -o : -é *FalZioł* (8:2), *BielKron* (6:4), *Mącz* (2:1), *RejAp* (1:1), *RejPos* (1:1). ◇ G *rzczoného* (14); -ého (6), -(e)go (8). ◇ D *rzczon(e)mu* (4). ◇ A *rzczoné* (18); -é (5), -(e) (13). ◇ I *rzczonym* (3) *BielKron*, *HistRzym*, *StryjKron*, *rzczonem* (1) *MurzNT*. ◇ L *rzczonym* (7), *rzczon(e)m* (1) *ZapWar*. ◇ pl N m pers *rzcz(e)ni* (29), *rzczoni* (2); -oni *KrowObr*; -(e)ni : -oni *Mącz* (1:1). *subst m i f* *rzczoné* (10); -é (2), -(e) (8). n *rzczoné* (13), *rzczony* (3); -é (1), -(e) (12); ~ (*attrib*) -é (2); ~ (*praed*) -é (11), -y (3); -é : -y *RejPos* (2:3). ◇ G *rzczonych* (14). ◇ D *rzczonym* (3). ◇ A m pers *rzczoné* (5); -é (2), -(e) (3). *subst* *rzczoné* (5); -é (3), -(e) (2). ◇ I m *rzczonymi* (1). f *rzczonémi* (1). n *rzczonémi* (3); -émi (2), -(e)mi (1). ◇ L *rzczonych* (3).

Składnia dopełnienia sprawcy: rzczony od kogo (16), *przez kogo* (10); *od kogo* *OpecŻywList*, *Leop*, *BielKron*, *GrzegRóżn*, *RejPos*, *BudNT* (3), *NiemObr*, *KochPhaen* (2), *GrabowSet*, *SarnStat*; *przez kogo* *BibRadz*, *SarnUzn*, *LatHar*, *WujNT* (4); *od kogo* : *przez kogo* *OpecŻyw* (1:1), *MurzNT* (2:2).

Sł stp s.v. rzec, Cn brak, Linde XVI (jeden z niżej notowanych przykładów) – XVII w. s.v. rzec.

1. *Nazwany, noszący nazwę, określony jakimś wyrazem; vocatus PolAnt; dictus JanStat* (537): *PowUrb* +4; A przeto dlá téy wielkié żądźé/ flufflinie paⁿna Mariá tę koronę/ którâ rzczóna iest zwycięftwá/ w fwym chwálebny^m ij wefólym w niebo wzięciu byla koronowána. *OpecŻyw* 188v; Skądkolwiek rzczoneni fâ Rulfacy álbo Mołkwá/ wfzyfcy fâ Słowienłkiego ięzyká/ y Krześciánianie/ iedni obyczáiem Greckim/ drudzy Rzymłkim. *BielKron* 427; *GrzegRóżn* Kv; *WujNT* *Hebr* 7/11; *SarnStat* 1273.

rzczon(y) jako(by) kto, co (2): *rzczona* yest bouyem marya jako by gwyazda morika która yest moczna yafna nyczachodzâca *PatKaz III* 113; [*słowa króla Dariusza do Aleksandra*] lepicy by thobie było s twych zlofci pokutowáć/ nizliby od nas krziwdę wielką miał podiáć/ gdyż przez náfzego pánowánia ziemiâ mogłâby iáko wdowâ ofierociáła rzczonâ być [*quasi vidua nuncupari*]. *HistAl* C7.

rzczony za kogo, za co (2): *Spráwá* *Pulfkárkák*/ która też może być rzczóna zá iednę dzielność Rycerłká/ gdyż przez nię czáfów ninieyfzych wiefczłzá moc y obronę ma káзде woylko/ Zamek y Miáfto/ nizli kiedy ręká czyniáć. *BielSpr* 72v; *BudBib* *Bar* 6/55.

rzczony kim (1): *CzechEp* 295 *cf*»*rzczony* i nazwany«.

rzczon(y) czym [= *jako co*], *jakim* (2): Bog Oćiec záwłze iefth milofierny y láłkawy fwoim/ y zá Syny ma fwoie/ Bog Iftność nic thego nie ma/ áni może być tym rzczóny *GrzegRóżn* F3v; *Panie/ ktoz* w gmáchách twoich/ ma miełzkánie? [...] Ten [...] Kto wykorzenié złego/ iefth chętlivy/ Bogoboynego wczćić požádlivy/ A co przyrzekł/ ná fwey pieczy ma ono/ Niechcáć/ by to falfzem było rzczono. *GrabowSet* H3v.

cum N cum inf (6): *PatKaz I* 14v; *GrzegRóżn* D, H3; *Indui* *segetibus dicitur terra*, Być przikrita zbożem bywa rzczóna ziemiâ. *Mącz* [169]b; *Nád* tho iefzczé/ bywamy rzczoneni miełzkáć/ ábo być w Pánu Kryftufie/ iáko Krześciánianie w Pánu Kryftufie *RejPosWiecz²* 91v, 91.

Z nazwą w N [*w tym: sb* (104), *ai* (18), *pron* (1)] (123): *OpecŻyw* 45, 48 [2 r.], 177, 181, 186v [2 r.], 187 (14); *Abowiem* gdy ijch oyttzowie mieli obietnicę/ ijz bóg ich onym miał pollatz z nieba święté⁶⁰ fwégo/ kteryby krol ijch flufflinie byl rzczón. *OpecŻywList* Cv, C; *PatKaz II* 64; a przeto yako papyelz rzczón fluga nad flugamy panna marya rzczóna kroloua nad krolownamy *PatKaz III* 140, 108, 115v, 116, 129, 129v (16); na thym zielu Piten rzczónym lifth wálki *FalZioł I* 140d, I 115b, III 7a, 15c, 40c, IV 18d (9); Taka [*żona*] ifcie może być rzczóna počziwa, która mogáć fryyowáć nie fryiue *BielŻyw* 110, 53; *WróbŻolt* cc2v; *SeklKat* O2v; A cokolwiek náfze práwo o złych ludziach fâdzi/ to wy s przyrodzenia ćirpicie/ A fâdz może być/ iz ktho v was rzecon iefth mádry [*a vobis sapiens dicitur*] v nas winien może być wezwan. *HistAl* K5v; A dziećię ma być rzczono/ poki nie doydzie siedm lat. *GroicPorz* 114v; *KrowObr* 206v; [*Pitagoras*] ktery w Atenach był Miftrzem/ á záwołánym y duzym/ y ktorego náuká one Kollegia á fkoły *Académie* rzczóné brzmiáły/ ftał fie pielgrzymem/ y wczniem *Leop* *B2; [*Diana*] bábilâ máte nad brátem Apollinem/ przeto rzczónâ bylâ bogini brzemiennych niewiaft. *BielKron* 20v, 47v, 79, 96v, 128v; Czáfem też mowiá Ieden Bog fâ Trzy Perfony/ gdyż Perfony nie fâ Iftnośćiá/ ábowiem coš infzego iefth Iftność iáko Kálwin mowi. Poniekąd też rzczón iefth być Bog Troiáki/ gdyż Iftność nie iefth Troiáká *GrzegRóżn* D, D2, D4v, M4v; *AEmulus*. Ten który zayrzy zawišci/ álbo nienáwidzi/ też Náfladownik gorliwy bywa rzczón. *Mącz* 4b; *Tax*, *factitium* nomen a sonitu idem quod percussio, *Trzaskánie* od biczá. [...] Iednym słowem biczowy trzask może być rzczón. *Mącz* 441d, 9d, 17a, 48c, 209a, 214b, 276a; *OrzQuin* H3v; *RejAp* 101; *Corpus*, które może być rzczóno hrubość/ iefth co ma y długość/ y fzérokość/ y miáżłzość. *GrzepGeom* C, C; *Cełarz* then może być rzczón każdy dobry krześciánin kthory ma pánowánie nád ciátem fwym y nád dużá rzádzic iá. *HistRzym* 60, 47, 88v, [89]v, 91v, 100, 116v, 121v; *RejPos* [77]v; *WerKaz* 281; *ArtKanc* M4v; *WujNT* 681; *SarnStat* 524; *KlonFlis* E3v. *Cf W* *połączeniu z etymologią nazwy, W* *połączeniu z określeniem języka, »imię rzczonec«.*

Z nazwą w I [*w tym: sb* (27), *ai* (5)] (32): *OpecŻyw* 187v; *Pyerue* [*Maryja jest*] rzczóna przyaczyolká namyleyfchá *PatKaz III* 128, 126v, 131; Z tąđ możelz porozumyćé/ co yest popolity álbo powflfchny kołcyo/ á iz żadne zgromádenye/ ktore fye od yego yednofci odrywa/ nye yest/ áni może być rzczono kołcyołem bożym álbo Kryftufowym *KromRozm III* E4; *KrowObr* 14, 162; *Acz* kóli Pan Bog rzczón milofiernym ná thym fwiećie dla grzełnych/ wflákołz wiefcy będzie potępionych nizli zbáwionych. *Leop* 4. *Esdr* 8 *arg*; *BibRadz* I 7d *arg*; *BielKron* 252v; Tymże obyczáiem gdy rzczón iefth Bog Oćiec ftworzycielem niebá y ziemié/ nie wyláczón iefth Syn/ przez ktorego fie wfzytko ftało *GrzegRóżn* D2v; dla częgo też záwłze profto zgołâ rzczón iefth Bogiem fânym dobrym/ fânym niešmiertelnym/ bo ty rzeczy fám od fiebie/ á Syn wfzytko od Oycá ma. *GrzegRóżn* K2, Dv, D2v [2 r.], D3v, G3, Lv [5 r.], L2v, M3; *Mącz* 214b; *RejPos* 332; *GrzegŠm* 15; *Popędliwość* towá-

rzyfką ieft Gniewowi/ ktora rzeczona być może/ gwałtowniejszą y dłużey trwającą nád gniew/ máiąc w łobie popędliwe wrzalki/ zazdrość/ nienawiść/ y infze tego rodzaju sprawy. *RejPosWstaw* [110³]v; *StryjKron* 11; *CzechEp* 295; Pychá z twoią hárdością/ áczy by fię podniołá/ Y nogi nád obłoki/ głowę wyżfzey wzniołá/ Iedná śmiećiami będzie/ od onych rzeczóná/ Ktorem/ by człek w proch fię sftał/ fpráwá poleconá. *GrabowSet* D4v. *Cf W* połączeniu z etymologią nazwy.

Z nazwą w składni zgody (4): Iakom ya przez mego szyna slachathnego marczyzna nyezabilem oycza maczyeyowego rzeczonego alexego [...] Thako my bog pomosch *ZapWar* 1535 nr 2553, 1508 nr 2045, 1553 nr 2685; Ale Iefus iuz fię nie iáwnie przechadzał między ludmi/ ále poźedł (z onąd) do kráiny bliłko puftynie/ do Efráimá rzeczonego miáłtá/ y tám miełżkał z vczniámi fwemi. *BudNT Ioann* 11/54.

W połączeniu z etymologią nazwy [w tym: (jakoby) od kogo, od czego (14), dla czego (3), (jakoby) z czego (2), ze zdaniem wyjaśniającym (32); z nazwą w N (27), z nazwą w I (1)] (51): *OpecZyw* 189; *PatKaz III* 128, 128v, 141v, 247; A CZebula myłza ieft ciepła y fucha w trzecim fłopniu/ Iefth rzeczona CZebula myłza iże od niey myłzy zdychaią *FalZioł* I 133a; GUmI arabicum [...] ieft podobne Dragantowi/ rzeczone Arabicum iż w Arabijey lepfze bywa naydowane. *FalZioł* III 26d; Miecz, ta riba ieft rzeczóna/ iże ma nos iako miecz oftri *FalZioł* IV 35d, I 18a, 20c, 45a, c [2 r.], 48c (25); *BielŻyw* 168; y ftąd że tá Świątość ieft rzetóná Eucharyftia/ to ieft dziękowanie. *KrowObr* 179; WVlkanus kowal miłterny bogow/ [...] przeto rzeczón bog żelázá y ogniá. *BielKron* 24; [Nykostrata] Przyłzedfzy nád rzekę Tyber [...] ná gorze ofiádlá gdzie dziś zowá Palatinus mons. [...] Widząc tám lud profty y grubey/ wynálázłá im piłmo náłze Láćinłkie (od Láćiny kráiny ták rzeczone potym) według Greckich liter / y czytać náuczylá *BielKron* 51v, 8v, 121, 132, 132v, 133, 440v, 441; *SienLek* Vuu2; v Grekow/ byli Vrzędnicy y Sprawce tym obyćziáem rozdzieleni w wołfće/ áby s nich káždy fwe⁹⁰ vrzędu był pilen. [...] Był *Decurio*, ktory pod fwą fpráwá miał 16. ludzi. [...] Był *Centurio*, od ftá ludzi rzeczony Setnik *BielSpr* 29, 11; *WujJudConf* 256; *RejPosWstaw* [143²]v; *SkarJedn* 3; *ReszPrz* 99 marg, 100; Ale *in mutuo pure* mówiąc do używania trwałego [coś pożyczonego] przywłaczaią, ták iże może y inną podobną rzecz oddać, by iedno táfz liczbą, y táfz miarą álbo wagą á dármo oddano było. Przeto *mutuum* rzeczóné iest, że fię przywłacza iákoby *meum tuum* czyni fię. *SarnStat* 1272; A proftą rzecz Polacy ftárzy/ Práwá zwáli: Y Práwo od Profitości rzeczóné być ználi. *KlonWor* 66; [Kmitalów D3].

W połączeniu z określeniem języka [w tym: po jakim (6), słowem [jakim] (1), [jakim] językiem (1), z [jakiego] imiona (1), z [jakiego] słowa (1); zawsze z nazwą w N] (10): TEn kamień ieft rzeczón greckim ięzykiem Ematites, iákoby kamień krwie powięgaiący *FalZioł* IV 53a, I 110a, 140a, 147c, IV 1c; Sędzia [...] rzeczony ieft [!] z Láćinłkiego fłowá *Iudex*, iákoby dawaiący/ á powiádaiący práwo ludziom/ fprawiedliwie. *GroicPorz* b; SYbillá rzeczóná ieft tym fłowem Greckim/ prorokini/ bo to nie ieft włafne imię niewiefcie/ iedno od táimności Bożey rzeczóné ták. *BielKron* 132; *Mącz* 21d; *OrzQuin* L2v; *Circulus*, ktory po Polłku może być rzeczón Kóło/ ieft Figurá ná równi iedną Linią okrażóná *GrzepGeom* D3.

Fraza: »rzczonec jest (a. bywa)« = znaczy [szyk zmienny] (3): BArának albo Owieczka/ z greckie⁹⁰ imiona rzczonec ieft fkromny. *FalZioł* IV 1c; *MurzNT* 248v marg; Obroćiwłzy fię oná [Maria]/ rzekłá mu [Jezusowi]. Rábboni/ co rzczonec ieft. Miłtrzu [quod dicitur magister *Vulg Ioann* 20/16] *MWilKHist* H3.

Wyrażenia: »imię rzczonec [z nazwą w N]« (1): Simplicum rofcie na thwardych miełsthcach, gałáfzki ma podobne Lebiodcze/ [...] Ieft też drugie Simplicum rozne od tego piwłżego/ á tak też y imię ma Pithen rzczonec *FalZioł* I 140d.

»tak(o) rzczonec« [szyk 11:2] (13): Seldanella ieft ziele podobne wfy zwiniey/ tak rzczonecemu zielu *FalZioł* I 141b; Zywe

frebro tczemi flinami famemi bywa gałżono/ y theże flinami z kofciá Serapije tak rzczoneą *FalZioł* III 35c, IV 30c, 48d, 58d, V 6v; Hus Czech/ á przed nim Wiklew [...] też Donat w Afryce wzyęli doworę błędu ktorego Montenfes/ Rogátiani/ Circumcelliones/ y Valdenfes álbo Pikárci/ kácyrzowye ták rzczeni/ náłładowáli *KromRozm III* C6v; Biłe ieżioro zamek y miáłto nád Ieżiorom ták rzczoneym *BielKron* 433, 51v, 132, 133, 352, 434.

»tym imieniem, [czego] przezwiskiem rzczonec« [szyk 1:1] (1:1): Włzelka rzecz taka ktora wybawia od iakieykolwie niemochy, bywa rzczonea Bezaar te⁹⁰ kamienia przezwilkem. *FalZioł* IV 49b, I 110a.

Szeregi: »rzczonec y mmimany« (1): Bo iefli fię gdzie ogień werwie w dom tych złotych srebrnych y drzewiánych bogow/ [...] iáko bierzma pogoráią. Iáko fię przeciwiá krolowi y nieprzyaićielom/ iákołż tedy mogą być rzczeni y mmimáni [existimandum est, aut recipiendum] zá Bogi? *BudBib Bar* 6/55.

»rzczonec y nazwany« (1): Bo gdyby nie człowiek zwyćięzył nieprzyaićielá człowieczego/ niełłufnieby áni fprawiedliwie mógł być rzczonec y názwány łżátan człowieczym nieprzyaićielem. *CzechEp* 295.

a. W połączeniu z imieniem własnym [w tym: n-pers (177), n-loc (121), n-ethn (16), n-pr (11), tytuł księgi biblijnej (2)] (327):

Z nazwą w N [w tym: sb (213), ai (8)] (221): yakom ya nyposzyekl łáki rzczonei Golaschewo nagolaschewye *ZapWar* 1517 nr 2230, 1508 nr 2054, 2055, 2056, 1518 nr 2231, 1522 nr 2287 (9); *OpecZyw* 44, 50; *ForCnR* A2; *PatKaz III* 133; Iednego też czáfu Alexander w ofłobie Antiocha rycerza wiechal nadwor krola Indyłłkiego rzczonego Porrus *BielŻyw* 157, 160; *LibMal* 1553/176v; Potym z onąd rufzywłzy załtepy przyłzedł na mieyłce ktore ieft rzczone Tragacintes *HistAl* D2v, Dv, E2, L4; *MurzNT Ioann* 6/1; *Leop Hebr* 11/8, A4 żp, Hh4 żp; *OrzList* a4v; Piłmo nam nie oznaymuie czáfu ktorego był żyw Iob/ [...] Zyd ieden Filo rzczonec/ powieda że był zá czáfu Iakobowego *BibRadz* I 274; A imię gwiazdy ieft rzczonec Piolyn/ Obroćilá fię thedy trzećia część wod w piolyn/ á wiele ludzi pomáro od wod/ iż fię były gorzkimi złtály. *BibRadz Apoc* 8/11, *Ioann* 4/25; bogowie wiátry puścili á wieżę przewroćili/ y glos káždemu ináłfzy rozdzielili/ przeto Babel rzczoneá. *BielKron* 7v; [Kadmus wytłukł zęby Hydrze i rozmiótł po polu] Rozumieię to przez ty zęby litery Greckie/ ktore ten Kádmus wynálázł rozmyłłaiąc fiedząc nád wzdroiem rzczoneym Hyppokron w Greciey *BielKron* 48v; CEleřtynus piątý/ przed tym Petrus rzczonec. *BielKron* 184v; [Luter] wezwan był od Kfiáżáć Mánřfeldnyłłkich/ pod ktorych poddanością vrodzon był w Miáłteczku Illeben rzczoneym/ ná iednání *BielKron* 224v; Tegoż też czáfu kłafztor w Lendzie nád Wárthą rzeką y drugi w Wágrowcu záložony od Miecłławá fthárego/ gdy z bráćią zwyćięłtwo nád Włádzilławem otrzy-mał/ á do Landzkiego przewiołł bráćią z Niemiec z kłafztorá rzczonego Vetus mons/ to ieft z ftárey gory *BielKron* 355; [Pudikus] we wli mnifzey rzczoney Boiehehin/ tám rozgromił y poráził wfzytki przeciwniki fwoie *BielKron* 363v; [król Kazimierz] Też w Krákwłkim rynku łukiennice pořtáwić dał/ y ogrod nád Wilfá rzczonec Zwierzyniec *BielKron* 376; Cefarz [Oktawianus] wiedząc [które królestwo się burzyło przeciw niemu]/ wečas wypráwił woýłká do they ziemie/ [...]. Przeto był zá iednego wiełżeczka rzczonec Auguftus. *BielKron* 418v; Potym rufzyliłmy fię od kroleřtwá Gám-bre ku południu dáley/ przyłzliłmy do drugiey rzeki rzczoney Ká-lámánře *BielKron* 452, 6v, 20v, 21 [2 r.], 25, 26 (114); *GrzepRóżn* Lv; *Mącz* 19a, 20d, 26d, 37d, 60d (10); A tu fię iuz počnie łfofte pofelłtwo do łżoftego zboru ktorj rzczonec był Filádelphiłłki *RejAp* 37v; Apofłtoł powiáda: Iż ciáłá ich [przeřładowców nauki Pańskie] leżeć będą po vlicach miáłtá wielkiego/ ktore duchowne [lege: duchownie] rzczonec ieft Sodomá á Egipt/ á nie będą pogrzebieone *RejAp* 92v, 10, 23, 41v, 91v, 114; *HistRzym* 10v, 17v, 22; *RejPos* 220v, 302, 353; *KochMon* 28; *BudNT Matth* 2/23, 27/33, *Act* 5/1[4/36]; *SkarJedn* 197, 256; *ZapKořcier* 1580/10v, 11, 12v; [Annas mówi do stróžów:] pilno řtrzećie [...] By nieprzyłzli zwolen-

nicy Y nie ukradli go w nocy. (–) Bá y niewiasty też one Z miáftá Márie rzeczóné. By o nim niepomyśláły Bo go bárzo miłowáły. *MWilKHist* B4; Giedrus álbo Giedros/ [...] zbudował Zámek nád Ieziorem Kiemont rzeczonym *StryjKron* 355, 10, 11, 16, 209, 300 (9); *KochPhaen* 4, 6; *GrochKal* 20; *WujNT Matth* 27/33; [*Prokopowi Pieniążkowi, staroście wendeńskiemu*] pod pieczęćiami oboygá narodu/ dwie Wáce álbo włości/ leżące w Inflantáciéh/ iedná w Rugienfkim Vlder rzeczóná/ á druga w Helmetfkim/ którą zowá Wáwenkul powiećiech [...] fá dáné *SarnStat* 1207, 112, 185, 211, 986, 1110; *KlonKr A3 marg, A4 marg, E4; KmitaSpit B*; Bylá Pánna Lyzydá rzeczóná/ Cnotámi zás vrodá vczóná. *PaxLiz* A4v, D4v; [WŁADYSŁAW I. Monárchá Polfki, Herman rzeczony. *BielKron* 1597 86 (*Linde s.v. rzec*)]. *Cf W połączeniu z etymologią nazwy, W połączeniu z określeniem języka, »reczony tym imieniem«, »słowem rzeczony«.*

Z nazwą w I [zawsze sb] (2): [*Iwan*] poiął drugá [żonę] z domu Páleoogow Cefárzow Greckich imieniem Zofiá/ s którą miał ty fyńy/ Gábryel kthory potom Bázylim rzeczony/ Iurgi/ Symon/ Andzrej *BielKron* 428v; *StryjKron* 61.

Z nazwą w składni zgody [w tym: lat. (I)] (5): *ZapWar* [1526] nr 2454; [*Perseusz*] iáđąc do oyczyzny/ nádiechał pánnę nadobná wrzuconá w morze s kámieniem Andromedę rzeczóná *BielKron* 21; BElerofón tego czáfu ná koniu rzeczonym Pegazo/ Chimereę piekielná czárownicę zabił *BielKron* 26v; *ZapKościer* 1581/17v; Z tego też Seymu Iacob Seneńki Probofzcz Gnieźnieńki do Papiieżá Piulá wtorego AEneálfá Syluiulá przed tym rzeczónego/ był poľfan *StryjKron* 637.

W połączeniu z etymologią nazwy [w tym: od kogo, od czego (38), dla czego (1), z czego (1), jakoby [kto] (1), skąd (1); z nazwą w N (16)] (42): Ale zá czáfu Abráámá pánowáli w Egipcie Thebei od miáftá Thebe/ álbo Heliopolis rzeczeni. *BielKron* 8v; Vlixes lyn Láerthá Krolá z Antiochey Itakus/ rzeczony/ od tego wyľfu/ iz tám po oycu pánował. *BielKron* 25v; Cekrops [...] Miał corę imieniem Frigia/ od korey kroleftwo albo kłieftwo rzeczóné iest Frigia/ w korey Frigiey Troia bylá *BielKron* 27; Kroleftwo drugie rzeczóné Iudá/ dla vczéiwości krolow/ iz s tego narodu poľzli/ s tego też y Pan Kryftus [...] poľzedł. *BielKron* 82v; Niekthorzy Kronikarze piľáli Wándálity od they Wándy Krolewny co sie vthopiła być rzeczone/ ále to nie mogło być/ bo pierwey byli Wándálitowie niź Wándá. *BielKron* 341, 23, 118v, 122, 122v, 130 (37); *KochSat* A4; *Mącz* 6b; Ná drugim mieścu Chryftusowé imię od pomázania rzeczóné iest: bo Chryftus przetłumacza fyé ná náľ język pomázániec *BialKat* 243v; *StryjKron* 61; Z tego gniazdá waleczny národ wľłá zá láty/ Graekowie ftárodawni zwáli Sáuromáty. [...] To Wineći/ zkąd morze Wineckie názwano/ To Rofsáni/ zkąd Ruľki národ miánowano. To Láxi/ zkąd Lách rzeczon *KochProp* 13; [*Scipio Asiaticus*] rzeczony Aziaticus od Azyey *BielKron* 1551 19v, 28, 156].

W połączeniu z określeniem języka [po jakim; zawsze z nazwą w N] (4): Zebráli ie [*książeta*] tedy ná mieyfce/ kthore iest rzeczone po Zydowľku Armágedon. *BibRadz Apoc* 16/16 [*przekład tego samego tekstu RejAp*]; Zá tymi Gorámi/ iesth Ziemiá rzeczone po Niemiecku Engroneland *BielKron* 434; *RejAp* 134; *StryjKron* 395.

Wyrażenia: »reczony tym (a. [jakim], a. własnym) imieniem, przezwiskiem« [*w tym: z nazwą w N* (3)] [*szyk 3:3*] (5:1): Aż iego [*Ezopa*] ieden znáiomý/ Imieniem Demás rzeczony: Wľzedzly k niemu do więźnienia. [...] Táko go flowy poćieľzał: [...] *BierEz* G4; A ták Moľkwá/ nie od rodzáiu iest rzeczone thym przezwilkim/ ále od Rzeki y Miáftá/ ktore z dáwná zowá Moľkwá. *BielKron* 427; Máią też y obrzeľzke/ którą ná pierwey vľáwiła Krolowa onego kroleftwá Sabá/ Máquedá imieniem wľáfnym rzeczone *BielKron* 462, 159, 278; Spráwowáli dwáý wodze woľfko z káżdey ftrony/ Ieden TRIPS á drugi IPS imieniem rzeczony. *KmitaSpit* Cv.

»[*jakim*] słowem rzeczony [z nazwą w N]« (1): Pigmeowie Zorawio domá nie czekáli/ Ale w pole do nich ľzli [...] Krol fam mąż w piáci lećiech IPS flowem rzeczony/ W złotey zbroi/ y złotem wľzędzie zálfontiony. *KmitaSpit* A4.

»tak rzeczony« (5): Item drugi szeym ma bywacz nakolaczyne thak rzeczónemu myesczw po przerzeczoným szeymye wedwey nyedzely *MetKor* 34/134; Academia. Mieifce ták rzeczone od Athen nie daleko *Mącz* 1d; Arcturus, Gwyazdá zá ogonem niebieskiego wozu/ tak rzeczone. *Mącz* 15a, 20a, 30a.

a. W połączeniu z przydomkiem (65):

Z nazwą w N [w tym: sb (40), ai (24)] (64): a ten to fymeen rzeczon [sprauyedlyuy y boga boyáczy y yáľ czczyez ony kfyągy (zacharyasła) *PatKaz II* 60; *LibMal* 1544/77v, 87; *HistAl* D4 [2 r.]; *KrowObr* 34; KArolus rzeczony lyľy/ zá pomocá Ianá Papiieżá ná Cefárfstwo koronowan *BielKron* 172; HEńrykus rzeczony Aućeps álbo ptaľznik/ Sáľkie kľáżę/ był wyľbran zá Cefárzá w Niemcech *BielKron* 173v, 118, 128, 149v, 153, 168 (13); *SkarJedn* 92; A Tomalż ieden ze dwunaści/ ktory rzeczon Niedowiárek/ nie był z nimi kiedy przyľzedł Iezus. *MWilKHist* Lv; *StryjKron* 447, 662; *PapRUp* L; (*nagł*) Władýľlaw III. rzeczony Loktek. (–) NATura Loktkow wzroft vpoľsedziła, Lecz mu to mężnym fercem nágrodziliá. *KlonKr* Ev, A2v marg, A3 marg [3 r.], A3v marg [4 r.]. *Cf W połączeniu z etymologią nazwy, W połączeniu z określeniem języka.*

Z nazwą w składni zgody (3): *ZapWar* 1510 nr 2070; *BielKron* 357v; A też fię to działo roku 140. od Chriľtuľá zá Antoniná 13. Cefárzá Piulá rzeczonego *StryjKron* 275.

W połączeniu z etymologią nazwy [w tym: od czego (15), z czego (1), ab aliqua re (1), ze zdaniem wyjaśniającym (16); z nazwą w N (30)] (33): MInerwá Tritonia [...] náleżóná v iezyorá Tritoná/ przeto rzeczoneá Tritonia/ rzeczoneá też Pállás od wyľfu Páľántu/ bo tám bylá wychowaná/ rzeczoneá też Bellona/ iz zabiła Gigántá okrutnego. *BielKron* 23; [*Tullus Hostylius*] przez odpoczynienia walczyľ/ przeto rzeczon Hoľtylius/ iz nieprzyacielom był nieprzyiacielem. *BielKron* 101; Cefarż záfię Iulius był rzeczony á Cefárie/ ábowiem miał przedzyáľ wloľow ná głowie/ ktory był wdzyćczy pátrzącym nań. *BielKron* 131v; KArolus álbo Kárzeľ/ rzeczony Kráľlus álbo Groľlus/ to iest/ tľufty álbo miáľzly/ ná Cefárfstwo koronowan *BielKron* 172; Otho trzeći/ rzeczony Mirabilia mundi/ to iest/ dziw ľwiátá/ iz ták rad mowił. *BielKron* 175; FREderyk rzeczony Bárbároľá od brody ľifowátey/ [...] ná Cefárfstwo od Elektorow wyľbran *BielKron* 181v, 20v, 27, 117, 119v [2 r.], 128v (30); Grzegórz święty Papiież rzeczony Wielki/ od wielkiey náuki y święthobliwości/ [...] odpuľty w kośćieľech rozdawał *BialKat* 173v; Boľeflaw Sin iego [*Mieczysława*] rzetzeni Chrabri iakobi ftraľzni á frogi *PapRUp* Bv; MIESKO Trzeći/ á Stáry rzeczony z dzieľności: Ale gdy zleniaľ/ wygnan z páńftwá/ dla chćiwości. *KlonKr* A3v.

W połączeniu z określeniem języka [z nazwą w N] (1): KONfántynus piąty Leonow fyn/ rzeczony Kopronius po Grecku od plugawości/ bo był náplugáwił w wodę gdy go krzczono *BielKron* 168.

2. Wzmiankowany, przytoczony, wyżej wymieniony; dictus Pol-Ant, JanStat, JanPrzyw; expressus Modrz; allegatus, praedictus JanStat (81): Iakom ya nyenaseth [!] domu sľyachethnego Iacuba Raschinskiego [...] anym vczynyl trzynaszcie karbow w wyerzeyach y w slupych rzeczonego domu thako my bog pomosch *ZapWar* 1532 nr 2579, 1508 nr 2041, 2045, 1550 nr 2666; *OpecŻyw* 47; *PatKaz II* 58v; Odpowiedz mi? kto wam ty rzetzone Obrázy roľkazaľ tzniciń/ y do kośćioľow krześćijáńskich ftháwiáć ná nawyľľze mieyfcá? *KrowObr* 110; Wiem że to fá Apofťoľkie flowá/ kthore nie dotych rzetzonych Akolitow/ álbo Swiecnolľow/ ále do wľzytkich wiernych piľze *KrowObr* 122, 35, 35v [2 r.], 36, 40, 115 (13); *BielKron* 185, 205, 398; *Mącz* 77d; *BudNT Matth* 10/2; *GrabowSet* P3v; [*skazujemy*] áby ftátutów y práwá fádownego forma, przez rzeczoné ľześć mężów popráwioná ná wiele exemplarzów rozpiľaná/ y ná powiátowé ľeymy znieśioná bylá *SarnStat* 56; [*jeśli u szlachcica*] ľoľ zákazána w domu álbo we dworze będzie znáľeżóná: tákowy [...] rzeczoná winá Królewľká czťérnaścia grzywien niech będzie karan *SarnStat* 385; iestli niektórzy poddáni náľzy w rzetzonych źiemiách od fwych kmieći zá czynľze ich groľze Práľkie będa bráć/ [...] ku pláćeniu nam tákowychże groľzów [...] niech będa przyćisnieni. *SarnStat* 407; Grzegórz spokoynie przez czťerzy

lata nie czyniły dostateczny zapłaty dzierzał y opánował rzeczóné dziedzictwo. *SarnStat* 689; á potym przysięże fámotrzcé rzeczóny pozwány ná Rocéch blíko przylżyłych z drugíemi dwíema równémi łobie w łtanie: íz [...] *SarnStat* 825; A gđzieby tákowy odkłádájący przác tákowego Roku záwítého odłóženía ná fwą rzeczóną chorobę obyczáiem przerzeczónym nie przysięgł/ [...] tákowy zarázem niech fwą rzecz ftráci *SarnStat* 826; Wfzákze My wolność rzeczóną nieplácenia tylko Woiewodóm y Káftzelanóm [...] dáiemy y pozwalamy. *SarnStat* 947; A ízby przerzeczony Wóyt náfz/ y síedm Lówników rzeczóného fądu náfżého nawysfżého tym mocińey y pilńey fładowi przerzeczónému náiwysfżému y w wydawániu fkazánia przypilnowáli/ y oné odrpówowali: tedy Wóytá y Lówniki [...] wymuiemy od wfzytkich podatków *SarnStat* 956; Między Inflanty zásię Zmudżią á Ruśią gránice máią byđż poczeté od rzeki Helge/ gđzie rzeczóna rzeká wpada w morze *SarnStat* 1110, 130, 135, 144, 221, 353 [2 r.] (54); *KlonFlis* G.

rzeczony gdzie (1): Pán Kryftus ktory íeft podobien zíarnu plżenicznemu/ w Ewánielíey rzeczónemu/ był fwym smartwíením przypodoban k niemu. *ArtKanc* D16v.

[*Wyrażenia*: »rzeczóné słowa«: vysshey rzeczóné slova superiores dictiones *ReuchlinBartBydg* H3v.

»wyszej rzeczóny«: *ReuchlinBartBydg* H3v cf wyżej.]

3. *Powiedziany, przekazany, oznajmiony; dictus Vulg, PolAnt; expressus Modrz* (46): A to fie wflytko ftało/ aby fie píłmo popelnilo/ ktoré bylo przez Zachariálla rzeczóno *OpecŻyw* 71v; *MurzNT Matth* 2/17, 23; A o smartwých wfłaniu nieczytálicie/ co íeft rzeczóno od Bogá/ ktory do was mowi: [...] *Leop Matth* 22/31; *BibRadz Matth* 13/35; *SarnUzn* C3; Thedy nielli go [Jezusa] do Ieruzalem/ áby go poftáwili á ofiárowáli przed Pánem. [...] A przy tym/ áby oddáli ofiárę według tego czo bylo rzeczóno w zakonie Pánfłkim/ parę śinogárlíc á dwoie gołbiátek mlódmich. *RejPos* 55v, 32; *BudNT Matth* 2/17; Teraz fłowá dálfze/ ktore táłże od Chríftufá rzeczóné fą: Tobie dam klucze krolefłwá niebiefłkie⁶⁰: vpátrowáć y rozbiaráć będe. *NiemObr* 37, 49; *LatHar* 697; *WujNT Matth* 2/17, 8/17, 13/35, 27/35; Proteftácia téł íeft od świádków rzeczóná, gdy wrzędnie y przed wrzędem obwiedzíemy zá świéżá krzywđę czynioná *SarnStat* 709.

rzeczony do kogo (3): A íelli ták vczyníłz [tj. upadniesz przed nogi Pana]/ pewnie á nieomylnie tákieł będe rzeczóné tobie ony pociefzliwe fłowá/ ktore były rzeczóné do nędzney niewiáfty oney: Íz ídż íuż nędzniku w pokoíu twoím *RejPos* 309v; A tu záś [Jezus] przeciw temu táł fłáremu/ do fłárych téł rzeczónemu rofkazániu: mowę téł fwoię wyftáwia/ gdy ták mowi: A ía wam powiedam etc. *CzechEp* 280; *WujNT* 180.

rzeczony(y) komu (5): *MurzNT* 101; Íużcí fie wrociłá oná wdzięczná obietnicá Páná twoiego/ ktora byłá rzeczóná przodkom twoím/ poki byli nie vpádlí á nie ftráciłi tego práwá fwego *RejPos* [77]v, 309v; *BudNT Matth* 22/31; Sámi Papieźnicy kiedy chcą emineney Piotrowey między ápoftoly dowieść/ tedy fie chwytáią zá fłówká ofobliwy. Napierwey zá to/ w poiedynkowej liczbie rzeczóné/ *Tobie dam* [...] A cżemuž zápámietáwłzy tey ofobliwości/ chcą pod tymi fłowy/ Piotrowi rzeczónemi/ inkludowáć wfzytkie Bífłkupy Rzymfłkie *NiemObr* 49.

rzeczón ku komu (2): A pewnie będe rzeczóny ty słowá ku tobie od niego: Effatá/ íuż niechay będe otworzone y wfzy y oczy twoie y íęzyk twoy *RejPos* 205. Cf *rzeczón ku komu w osobie [czyje]*.

rzeczón ku komu w osobie [czyje] [= przez kogo] (1): Aleby fnađż kto rzekł przeciwko tym fłowóm ktore tu w ofobie Abrámowej fą rzeczóny ku bogacżowi temu/ odpowíedájąc mu/ íz íuż żadny vmárły nie poydzie ná fwiát žiwego przefłtrzegáć *RejPos* 164.

rzeczón(y) o kim, o czym (10): íuż oto fpełnilo fie íeft wflytko/ tzo rzeczóno íeft o tobie od pana przez aniola. *OpecŻyw* 184v; *MurzNT* 8v; *BibRadz* II 135c marg; Pán Kryftus ták mowi/ *Qui maior est inter vos, fiat sicut minor*: á to nie tylko o Káplaniech/ ále y o Krolóh Krześcijánfłkich íeft rzeczóno. *OrzRozm* L2v; *Grzeg-*

Różn B2v, Lv; Genus [...] quod dicitur de pluribus differentibus specie. [...] Ut animal, Zwierzę/ może być rzeczóno/ o człowieku/ koniu/ wołu. *Mącz* 143c; *RejPosRozpr* b3v; *ModrzBaz* 135; *WujNT* 533.

Wyrażenia: »jáśniej rzeczón« (2): *KromRozm* II r3; Nie íeft powiáda [Cyrillus]/ od fynowfłkíey íłtności Duch oddalony/ ále zníey przyrodzenno pochodzi. A cżó może być íáśniey rzeczóno? *SkarJedn* 280.

»jáwnie rzeczóny« (1): *Scomma*. Latine cavillum, Vfzcipliwe słowo/ nieyáwnie ále pod przikriwká rzeczóné/ zwláfzczá gdy yne mowiemy á yne dáwamy znáć. *Mącz* 373d.

»pod przykrywká rzeczóny« (1): *Mącz* 373d cf »jáwnie rzeczóny«.

»słowa (a. słowo) rzeczóné(-y)« [szyk 9:3] (12): *GrzegRóżn* B2v; *Mącz* 373d; *RejPos* 164, 205, 217v, 309v [2 r.]; Przecíwko tákim [którzy mówią, że po śmierci nie ma nic] tedy/ [...] Ty fłowá Ewánielíey fą rzeczóné: [...] Będzie wielé proroków fáłfzywych [Vulg Matth 24/11] *BiałKat* 298v; *WujJudConf* 253v; Tegółz Bázylego Cełarzá fłowá ná tymże zborze rzeczóné/ czytáią fie tákie: [...] *SkarJedn* 222; *NiemObr* 49; *WujNT* 180.

»właśnie(j) rzeczóny« (3): káždé⁶⁰ wieku (zwláfzczá miedzy Żydy) bylo wiele świétych y fpráwíedliwych ludzi/ ktorych te fłowá namniey nie tykáią: gdyż one wláśnie fą rzeczóné o gromádzie złych á niezbożnych ludzi *WujNT* 533; *SarnStat* 147, 712.

Synonimy: 1. dan, mianowany, nazwany; 2. dotkniony, mianowany, namieniony, omieniony, pomieniony, przypomniáły, przypomniony; 3. objawiony, obwieszczoney, obwołany, okazany, opowiedziany, oznajmiony, podany.

Cf **NIERZECZON, RZEC**

JR, MN

RZECZPOSPOLITA (2805) sb f

rzeczpospolita (2698), **pospolita rzecz** (107); *pospolita rzecz KochPieś* (2); *rzeczpospolita* : *pospolita rzecz BierEz* (2:1), *ZapWar* (3:1), *RejRozpr* (2:1), *BielKom* (1:1), *GliczKsiąż* (13:2), *GroicPorz* (14:7), *RejZwierz* (22:7), *BielKron* (193:33), *KochZg* (3:2), *KwiatKsiąż* (5:2), *Mącz* (105:8), *Prot* (2:1), *GórnDworz* (17:1), *BielSat* (2:2), *KuczbKat* (1:1), *RejZwierc* (71:8), *BielSpr* (18:3), *WujJud* (5:1), *PapPrPan* (8:5), *KochOdpr* (3:2), *StryjKron* (5:2), *CzechEp* (18:3), *KochFr* (2:2), *BielSjem* (1:1), *KochTarn* (1:1), *PapUp* (67:1), *GostGosp* (1:1), *GrochKal* (1:1), *OrzJan* (32:2), *KlonWor* (13:2).

Rzeczpospolita (1425), *rzecz pospolita* (337), R.P. (224), *RzeczPosp.* (194), *rzeczpospolita* (91), *Rzecz pospolita* (80), R.P. (77), R.Pta (51), *Rzeczp.* (42), *Rzeczpospo.* (32), *rzecz Pospolita* (27), *Rzeczp.* (13), *Rzeczpospol.* (12), *Rzeczpo.* (11), R.P. (11), R.Pta (9), *Rzecz Pos.* (8), *Rzecz Pospolita* (7), *Rzeczpospolit.* (5), *rzecz pospolita* (5), r.p. (4), R.Pta (4), R. *pospolita* (3), *Rzeczpospoli.* (2), *Rzeczpta* (2), R. *Po.* (2), *rzeczp.* (1), *Rzeczpospolita* (1), *rzeczpospolita* (1), *Rzpta* (1), *rzecz pospo* (1); *rzecz ... pospolita* (15); *pospolita rzecz* (87), *Pospolita rzecz* (14), *Pospolita Rzecz* (3), *Pospolitarezcz* (3).

e oraz oba o jasne, a pochylone (w tym w a 2 r. błędne znakowanie).

sg N *rzeczpospolitá* (368), *pospolitá rzecz* (4), *skróty* (3). ◇ G *rzeczypospolitój* (782), *pospolitój rzeczy* (53), *skróty* (273); -ej (148), -(e)j (687). ◇ D *rzeczypospolitój* (452), *pospolitój rzeczy* (16), *rzeczypospolity* (1) *ZapKościer*, *skróty* (109); -ej (72), -(e)j (396). ◇ G a. D *rzeczypospolitój* (9), *skróty* (2); -ej (2), -(e)j (7). ◇ A *rzeczpospolitá* (250), *pospolitá rzecz* (22), *skróty* (58). ◇ I *rzeczpospolitá* (22), *pospolitá rzeczą* (2), *rzeczpospolitá* (1), *skróty* (3); *rzeczpospolitá* : *rzeczpospolitá OrzQuin* (1:1). ◇ L *rzeczypospolitój* (217), *pospolitój rzeczy* (7), *skróty* (66); -ej (34), -(e)j (190). ◇ V *rzeczpospolitá* (3). ◇ pl N *rzeczypospolité* (25), *skróty* (4); -é (6), -(e) (19). ◇ G *rzeczypospolitych* (15), *pospolitych rzeczy* (2). ◇ D *rzeczám pospolit(e)m* *ModrzBaz* (2), *rzeczám pospolitym* (1)

CzechEp. ◇ *A* Rzeczypospolite (9), pospolite rzeczy (1); -é (1), -(e) (9). ◇ *L* Rzeczypospolitych (20), skróty (2); -ach- (16), -äch- (4); -äch- *BibRadz*; -ach- : -äch- *ModrzBaz* (12:2), *NiemObr* (1:1). ◇ *V* Rzeczypospolite (1).

St stp brak, Cn notuje, Linde XVI (sześć z niżej notowanych przykładów) – XVIII w.

1. *Współczesne autorom państwo polskie, tj. Polska Jagiellonów*; wyraz zawiera elementy znaczeniowe: państwo jako terytorium, społeczeństwo, organizacja państwowa, republika, tj. państwo rządzone przez obywateli (Rzeczypospolita szlachecka); *republika Modrz, JanStat, Cn; politia, regnum JanStat* (1916): *FalZiot* +2; *RejRozpr* Dv, K; *SeklKat* M3; *KromRozm II* bv; gdy my [...] będziemy nie o wiadunki tylko radzić, jeno o tym, jakoby ze wszech stron w porządku a pokoju RP postawiona była. *Diar* 37; *Opaci*, [z] których RP żadnego pożytku nie ma, aby na służbę żołnierską wyprawowali. *Diar* 62; że nie masz takiego żadnego, kto by nie życzył dobrego Rzeczypospolitej *Diar* 68; [panowie] Nie pilnują ustaw, pomiarów, skąd jaki ucisk Rzeczypospolita cierpi, wszystkie to dobrze czujemy. *Diar* 71, 20, 26, 28, 29 [2 r.], 32 (44); *DiarDop* 107, 108, 111, 113 [3 r.], 114 (14); *GliczKsiąż* K8, L2, N2; Abowiem Bogáci á možni/ częstokroć zwykli Rzecz pospolitą wóićkác y niłczyć. *GroicPorz* b3; A rzecz pospolita nie tylko obrońą waleczną/ ále theż y Prawy bywa vmocniona. *GroicPorz* e2v, A3, B, B3v, C3, b3v (10); *GroicPorzRej* C3v; *RejWiz* 81; *LeszczRzecz* A2, A3v, A6v; *RejZwierz* 42, 50v, 57v, 58v, 60v (9); *BibRadz* I 113c *marg*; Rzeczypospolita iest zebranie obywatelow/ łpolecznościá Prává/ y Towárzyftwem pożytku złączone *OrzRozm* B2v; przodkowie náfzy [...] tákowá nam **Rzeczpospolitá** w Polfcze zbudowáli/ że przeciwno rzeczy náfzey pospolitey ine Páńftwá/ y Kroleftwá/ tyrannides/ y niewolltwá iáwne są *OrzRozm* D2, B2v, D2, Kv, L3, M3 (17); [król Zygmunt Stary] dał kowác monety/ zgormádzíwfy srebroá fkađ mogli/ w krotkim czáfie Rzeczpospolitá dobrze opátrzył. *BielKron* 405v, 199, 334v, 393, 406, 406v (10); *KochSat* B3v; *KochZg* B [2 r.]; *KwiatKsiąż* C4, F3; trudno iest/ ludzióm náđęthym/ á ku dobremu mieniu chéiwym/ mieyfłcá doftáć w łpokoinéy Rzeczypospolitey zacnégo. *OrzQuin* C2, B2, C3v, C4v [3 r.], Dv *marg*, R4, S3, X3 *marg*; *SienLekAndr* a2v; *GórnDworz* G5v, Dd8v; Bywáli y pánowie Rádni práwie śwíęci/ Ktorzy Rzeczpospolitá mieli ná pámięci. *BielSat* G4v, C3v, H; *KwiatOpis* B2v [2 r.], B4 [3 r.], B4v [5 r.], C [9 r.], Cv (48); Málo ich co fie s chući o Rzeczpospolitá stáráá. *RejZwierc* 188v; Ano przodkowie náfzy co flawy strzegáli/ Dla Rzeczypospolitey y gárdlá dawáli. *RejZwierc* 246v, [28³]v, 36v [2 r.], 71, 101, 138v (17); *BielSpr* b2v, b4v, 3, 71v; *WujJud* a4, a6; Tákte też precz odrzucamy przeciwniki Rzeczyposp. odporne y niezbożne wżeteczники y łotroftwá. *WujJudConf* 215; *RejPosWstaw* [41²]; *HistHel* A; *MycPrz* I A2v, [A]3v, II C4v [2 r.], Dv; *BialKaz* Iv, 14, K4v, Lv, M3v; *PapPan* D2v, D4v, H4v, I3v, M, V2; Abowiem Rzeczpospolita niemoże infzym łpofobe^m wcałości być záchowána/ iedno záchowáníe^m wiáry nietylko obywatelo^m ábo prziiáciolom/ ále y nieprzyáciolom^m. *ModrzBaz* 21v; A ták niechay tego pilnie strzegá Posłowie/ áby dla nich kiedy Rzeczpospolita wielkíe łzkody niewzięłá *ModrzBaz* 24v; Lecż o Rádny Pánie/ ná naywyzfzy ty Rzeczypospolitey stan wezwan iestéś *ModrzBaz* 29; Igy włzelákie/ ktoremi pienádze ábo się márníe tráca/ ábo niełpráwiedliwie bywáá nábywáne/ máá być z Rzeczypospolitey wygládzone *ModrzBaz* 36; KOniecznie wiele ná tem Rzeczypospolitey/ áby meřtwá/ á zacnych wczynkow pátrzano przy rozdawániu wrzędow. *ModrzBaz* 39; A ztego wboгих ludzi dlawienia y wóifkánia/ ielli ták rozumiełz/ áby nic zlego do Rzeczypospolitey nieprzychodziło/ bárzo błáđziłz *ModrzBaz* 48v; Lecż ty ktory w teyże Rzeczypospolitey mieřkálz/ [...] mniamář áby miecze máály być przekládáne náđ práwá? *ModrzBaz* 62; Izáli/ dla Bogá/ tá łpráwá nie iest tákowa/ ktora dwu Rzeczypospolitych potrzebuie/ dla tych dwoygá rodzáiu ludzi? *ModrzBaz* 71; Záprawdęc Rzeczpospolita lámá [lege: samá; cf: *solis nobilibus florere non potest*] tylko sláchtá kwitnáć niemoże. *ModrzBaz* 80; Bo ták to na-

leży Rzeczypospolitey/ áby byli winni karáni/ iáko y to/ áby niewinni byli wolnemi czynieni. *ModrzBaz* 95; Bo Krol/ wlytykich części Rzeczypospolitey pilnie dogláđááć/ ná długi czas od niey niemoże odieđdzác *ModrzBaz* 120v; POdatek ábo Pobor dla Rzeczypospolitey wltáwiony káždy ma pláćić *ModrzBaz* 125; A ták trzeba te^{so}/ żeby Rzeczpospolita/ ábo služebnym ludem/ ábo pospolitem ruřeniem bylá bronioná. *ModrzBaz* 137v; Pátrzcíe tedy/ dla Bogá żywe^{so}/ Pánowie sláchtó/ aby dla was Rzeczposp. wielkíe łzkody niewzięłá *ModrzBaz* 144v, 1v [3 r.], 4 [3 r.], 4v [2 r.], 15 (212); *ModrzBazBud* ¶5v; *ModrzBazStrj* ¶2v; *ZapKościer* 1582/33; *CzechEp* 13 *marg*, 55, 61, 165; *NiemObr* 14; *KochFr* 86; *KlonZal* A2v; *BielSjem* 25; Ale człowiek/ ktory fwé pospolitey rzeczy Slużby oddal téy krzywdy nie ma mieć ná pieczy *KochPieś* 44; *KochTarn* 78; *PudlFr* 55; *BielRozm* 4; gdyż z nierządneho prywatnego żyćia/ sílá rzeczy nowych ku zgubie Rzeczyposp: vroć może. *GórnRozm* C2; Bo żadna rzecz rychley nie zgubi Rzeczyposp: iáko wnéřzna niezgodá *GórnRozm* C3; Więc y o to fie stáráć trzebá/ izby w Rzeczyposp: práwo dobre bylo/ y wrzędnicy dobrzy *GórnRozm* I3v; trzebá żebyście fie rozumiówali tych cnot/ ktore záchowuíá w cále Rzeczyposp. y onę fczęśliwá czyniá. *GórnRozm* L2v, Bv, B2v, C2 [2 r.], D4, E3 (38); *KochProp* 15, 16; Z tąđ fye tedy znáćzyć może/ iz iefcze więćey ná wierze/ niżli ná práwach porządneý rzeczy pospolitey náleży *KochWr* 25; iáko namniéy Rzeczpospolita oflábieie/ á z mieyfćá fwégo postápi wnet y w obyczáich odmianá bęđzie *KochWr* 30, 22, 23 [2 r.], 25 [3 r.], 27 [2 r.], 31 [3 r.] (18); Poki to vnas w Polfcze bilo/ zemni dawnych familie ochraniali/ bela cala nawłzem rzetz pospolita *PapRUp* E3, A2, B4, C, D4, E (19); iz powinnośc iest nasza bęđąc iakoby nawyzszy ztrazy wRpety postanowieni vpatrowac wstytko [!] coby iey bylo potrzebnego *ActReg* 137, 13, 23, 26, 29, 30 (47); *GostGosp* 142; Tym też łpofobem/ ielli R. P. ma być w fwey cáłosci záchowána/ potrzebá áby zli ludzie byli wykorzeniáni *Phil* L, R3; niepodawáćie wżeteczney Turekíey chéiwości tę drogá wolność/ tę Rzeczpospolitá *OrzJan* 17, 5, 15, 16, 18, 48 (18); *KotakCath* C4; PORZĄDEK RADY, Koronnéy, Polskíey y Litewskíey, iáko iuz iednéy Rzeczypospolitey, postánowiony przez Kró.Ie^{so} M. y Ráde Koronná *SarnStat* 37; Skárby niech Król zbiéra, dla fczodroblíwości ku Rzeczypospolitey. *SarnStat* 82; á wżákte tych więćey złości nie rádži fluchamy/ które fie dzieiá w Rzeczypospolitey zdráđá/ chytrościá ábo gwałtem złodziei y łupieźców. *SarnStat* 702; ielli zá tą Vniá y Ziednoczeniém w iedno ciálo y w ieden lud tych obudwu Narodów Polkíego y Litewkíego/ [...] ma to iuz byđz z tych Pańftw obudwu iedná pod iednym Pánem Rzeczpospolita *SarnStat* 1001; Iz iuz Koroná Polka y Wielkíe Kśiętstwo Litewkíe iest iedno nierozdzielné y nierózné ciálo/ á tákte nierózna ále iedná łpólna Rzeczpospolita *SarnStat* 1020, *3v, *4v, *7v [2 r.], *8, 2 [2 r.] (122); *SiebRozmysł* [A3]; *GrabPospR* Kv [2 r.], K2v, K3, L [2 r.], L3v [2 r.], Nv; *PowodPr* 7 *marg*, 24, 74, 75, 77 [2 r.], 78 [2 r.]; *SkarKaz* (4), 45a, 457b, 458a, 609b *marg*; Dla czego radbym to ferdecnie widziál/ áby ten depozyt Rzeczyposp: co narychley fundowan byl *VotSzl* C4v, A2v, B, B3v, B4, D2 [2 r.] (11); *CiekPotr*)?(2, 11, 19, 51, 80; Iest fie o co fráfowác/ y bać: iz ludzie młodzi/ nie śwíádomi/ nie ćwiczeni/ w R.P. rządy czyniá *SkarKazSej* 663a; Bo nie tylo máiętności dla miley bráćiey y Rzeczyposp: nie žalowác: ále y vmierác winni iestefmy. *SkarKazSej* 667b; A my pierwłze oko ná fwoie domy obracamy: by dobrze Rzeczyposp: przepádlá/ byle náfze zbieranie cále bylo *SkarKazSej* 669b; Gdy ieden glos gornie idzie/ drugi zniżyć fie muśi: ták y w Rzeczyposp: iedni wyłfzy/ druzdy niłfzy być muřzá. *SkarKazSej* 676b; Ielli tedy herezye zgotę w Rzeczyposp: y iedność y miłość pfiuiá: á iákoż łzkodliwe Rzeczyposp: nie są? *SkarKazSej* 684b; Wielkie też iest fczęście Rzeczypospolitey/ gdy ma ludzie cnotliwe y bogoboyné/ y kárne *SkarKazSej* 686a, 659a, 660a, 664b, 667b, 668a (49); *KlonWor ded* **3v, s. 9; *SzarzRyt* C2.

rzeczpospolita czyja [zawsze: *pron poss* – „nasza” (74)] (88); na ktore [sejmy] oni nas posylają, abyśmy wszystkie [...] nieporządki

ze wszech kątów naszej Rzeczypospolitej przed WKM [...] powiedali *DiarDop* 106, 108, 109 [2 r.], 110, 112, 116; bączmy też/ co czyniemy/ ku czemuśmy już przyfzli/ kczemu też nález rzecz poſpolita przyfzła *OrzList* h4v; *BibRadz* *2v; *OrzRozm* D2 [2 r.], P4v, V v; *BielKron* 422v; *OrzQuin* Hv; *Prot* C4v; [*polſka ziemia mówi:*] Moia Rzeczpoſpolita/ tam y lam fie chwicie. *BielSat* G; *RejZwierc* [28³]v, 74, 182; *BialKaz* H2, K2, L; Bo iako wiele w nálezey Rzeczpoſpolitey ieft y zwyczaiow y wftaw/ [...] o tem niemal wſzytcey wiedzą. *ModrzBaz* 1v; Przedmowa tá zamyka w łobie wtkarżanie ná ftan Rzeczpoſpolitey nálezey. *ModrzBaz* 101v; A przeto takowe ſzkoły y w nálezey Rzeczpoſpolitey byłyby bárzo potrzebne/ w ktorychby fię młodzi ludzie do wftelákiey bronii ćwiczyli. *ModrzBaz* 111v, 1, 64, 83v, 85, 102 (17); *StryjKron* A3v; *CzechEpPorz* **1; [*mówi Włoch:*] Pewna to rzecz ieft/ iż wálzá Rzeczpoſpolita ná złym fundamencie ſtoi *GórnRozm* K3, B3v, Kv, K3 [2 r.], L4; *KochWr* 19, 20, 21, 26, 37, 40; *Phil* E, S3; *OrzJan* 7, 16, 70; GDyż wielka część Rzeczpoſpolitéy nálezey ná ftanie Duchownym należey *SarnStat* 192, 115, 283, 964; Ktemu boday nie połowicę pożytkow w Rzeczyp. nálezey ludzie lkąd inąd procz rol biorą *GrabPospR* L3, K2v, L2 [2 r.], L2v [2 r.], L3, L3v (18); Przez kogo Polká korony Krolewkiey/ y ſporządzenia krzeſciáńſkiego Rzeczpoſpolitey ſwey nábyłá? *PowodPr* 20, 2, 17, 23, 58, 67; *VotSzl* A2; *SkarKazSej* 680b, 702b.

rzeczpospolita czyja [= *kto ma wpływ na sprawy polityczne*] [*zawsze pron poss*] (6): nie racz WKM dopuszczá stanowi temu [*tj. duchowieńſtwu*] tak uciskać RP ſwojej *Diar* 46; *OrzQuin* S3v; áby [...] niepowftála iáka froga burzá/ ktoraby y twey głowie Krolu niefolgowála/ y Rzeczpoſpolitá twá wywrociła. *ModrzBaz* 109, 20, 141; *BielSen* 14.

W połączeniu łącznym lub przeciwstawnym z wyrazem „rzecz” (lub jego elipsa) + przydawka (zwykle dzierżawca) (9): *GroicPorz* b3; o włafną fie więcey ſtaráią niż o poſpolitá rzecz *BielKron* 255; Iáko tego za oycow walżych było fiła/ Ktorem rzecz poſpolita miłża niſz ſwa była. *KochSat* B; ktoremi [*zashugami*] czyiá cnotá/ ábo męſtwa bywa obiaſnione w czynieniu dobrze ábo ſámey Rzeczpoſpolitey/ ábo rzeczą pewnych ofob. *ModrzBaz* 71v, 15, 44v, 65v; *PudlFr* 55; *GórnRozm* I3v.

W połączeniu łącznym lub przeciwstawnym z zaimkiem osobowym, zwrotnym lub dzierżawczym (45): *MetrKor* 31/621, 622; *GliczKsiąż* D7; A tu prze kęs nádzyei/ pożytku márnego/ Pfuiefz Rzeczpoſpolitá/ y fiebye ſámego. *RejZwierc* 109v; *OrzQuin* L2v; *RejZwierc* [28³]v, 35v, 86; Sláchetny to tedy będzie obyczay/ gdy zwierzchni rzędzićielowie/ ony zá przyiaćioły mieć będą y łobie y Rzeczpoſpolitey/ ktore vyrzá być chętlive do cnoty *ModrzBaz* 20v, 21, 25v, 29, 36v, 74; *ZapKościar* 1582/32v; W nas/ w nas ſámych ieft błogofławieńſtwo y náſze/ y Rzeczypoſp: *GórnRozm* L2v, L2v; *PapRUp* D3v, E2v, 14; *ActReg* 13, 117, 126, 134, 144, 160; *GrochKal* 14; iżeſ ty kaźni ſiedzenia Nam y Rzeczpoſpolitéy przewinioney nie wyſiedział. *SarnStat* 141; gdy ná ninieyſzym Séymie był pokazan Przywiléy/ wiele wftaw Nam y Rzeczpoſpolitéy nálezey bárzo pożytecznych w łobie máiaćy [...] *SarnStat* 908, 43, 75, 84, 360, 416 (15); *PowodPr* 24; *SkarKazSej* 670a, 695b.

W połączeniach szeregowych (18): *GliczKsiąż* E4v; [*Polſka*] granice ſwoie Rozciągnęła ſzyroko miedzy morza dwoie. Stąd prawá/ ftąd wolnoſci/ ftąd rzeczpoſpolitá Macie/ moi Polacy/ ná ſwiat znakomitá. *KochSat* A2v; *RejZwierc* 74; *StryjWjaz* Av; ten mi fię zda być winien obrażenia máieftatu/ kto przeciwko Pánu/ ábo przeciwko Vrzędowi/ ábo Rzeczpoſpolitey [...] czynił co złą zdráda *ModrzBaz* 82, 11, 91v, 109, 128; *GórnRozm* B3v; *OrzJan* 100; *SarnStat* 36, 178, 223, 922; *PowodPr* 79; Przeto ſłufznie fię tu przypominać może rodzicom/ o dobre dźiatek wychowanie: zá ktorym wiele dobrego idźie koſciółowi Bożemu/ rzeczpoſpolitey y ſámym rodzicom/ y domom w ktorych fię rodzą. *SkarKaz* 420a, 420b.

W przeciwstawieniach: »rzeczpospolita ... ſwoj (a. własny) pożytek (4), osoby naſze (a. ſwe) (2), rzecz prywatna, jeden ſam; ludzki domowy ... rzeczpoſpolitej« (9): *Diar* 65; jeſliże nie zgo-

dziem ſię z WM ná to podanie, ktore byśmy dla ubezpieczenia osob ſwych i takież RP WM podali, tedy WM nie chcejcie nam tego obiecować, abyśmy opatrzenie od KJM mieć mieli *DiarDop* 118; Co pyerwey około fiebye yednego tylko ſámego obyerał fie/ tho wten czás wſlytkę pracá ſwą [...] czyni ná rzecz poſpolitá. *GliczKsiąż* O2v; Co ielliże więcey Rzeczpoſpolitá niż ſwoie pożytki miłuećie/ tedy ſámi od ſiebie ten rząd poczác mácie. *ModrzBaz* 99v, 43, 142; *BielSjem* 4; która [*chciwość*] lupieztwem poſpolitéy rzeczy/ vbogáćiła rzecz prywatná *OrzJan* 55; A zátym te folgi y przypodobywańia, [...] hámuia ták ludzkie domowe, iáko wſzytkie ſpráwy Rzeczpoſpolitey. *CiekPotr* 5.

W porównaniach (9): iż iáko czáfu wielkiey nawálnoſci morſkiey/ okręt bez ſtyrnika/ ták Rzeczpoſpolita/ gdzie niemáſz przytomnego ſprawce/ w wielkiey niebezpiecznoſci bywa *ModrzBaz* 107.

~ *W porównaniach do ciała ludzkiego* (8): Bo Rzeczpoſpolita ieft iáko iedno ciało iednego zwierzęcia/ ktorego wſzytkie członki iednym fię duche^m oczerſtwiaią *ModrzBaz* 100; *KochWr* 29, 30; á zwláczá iż bez niego [*prawa*] Rzeczpoſpolita/ iáko ciało bez duſze w mocy ſwéy ſtać/ áni rządzone byđz niemoże. *SarnStat* 48, *7v; *SkarKazSej* 677a, 689a, 698b; [Abowiem czoć ieft oko w cieie/ toć prawy pan w rzeczy poſpolitey *LorichKosz* 58v]. ~

Zwroty: »rzeczpoſpolitej bronić; obrona, bronienie, obrońca rzeczpoſpolitej« = *defensio reipublicae* *Modrz, JanStat; rempublicam defendere, reipublicae defensor* *Modrz* (6;18:6:2): polliemy do oicza S. Papieza o ty annaty abysmy ich z Korony vynolicz nie dopuſzcili, alie aby zoftali ná obronę rzeczi poſpolitey w koronie. *ComCrac* 14v; *RejZwierc* 186; Y prozna ieft o tem nádzieia/ áby ci Rzeczpoſpolitey w wielkich niebezpiecznoſciách ſpolnie bronili/ ktorzi ták nieprzyiaćielkie o łobie z obopolnie y rozumieią y mowiá. *ModrzBaz* 20; Teraz v náſ ſláchecki ftan wſzytek ciężar bronienia Rzeczpoſpolitey ná łobie noſi. *ModrzBaz* 110v, 26, 50v, 108, 109, 116v (17); *PapRUp* D3; *SarnStat* 42, 89, 104, 174 [3 r.], 360, 709; *SkarKaz*)(2v; *VotSzl* B4, D2 [2 r.].

»być ná rzeczpoſpolitej« = *sprawować stanowisko, urząd w pańſtwie* (1): Będzyem fię ſtrzeż/ iż niewypuſćim nikogo z woyny/ okrom chorych/ ſtárych/ y tych co fá ná rzeczy poſpolitey *UstPraw* D2v.

»rzeczpoſpolitá miłować, miłujący; miłość, mi(e)łownik (a. miłownik) rzeczpoſpolitej; miłość ku rzeczpoſpolitej, przeciwko rzeczpoſpolitej« = *republicam amare a. complecti, reipublicae amans a. amator, studium a. studiosus reipublicae* *Modrz* [*ſzyk zmienny*] (10:2;15:11;3:3): *KlerPow* 3, 11; *Diar* 77; *GroicPorz* B4v; Izali my tego miłovníkiem Rzeczpoſpolitey zwać będziemy? [...] ktory iedná ręká Statut Krolowi Polſkiemu vkázuie/ á drugá ręká rzeczy te dla ktorych Státut ieft wczynion/ z Polſki wymietuie? *OrzRozm* A2v, A2v; ruſzyli ſie pánowie Polſczy/ [...] iáko miłownicy Rzeczpoſpolitey/ bez rokázania dobrowolnie ciągnęli do Sáſi *BielKron* 386v, 334v, 411, 425v; *OrzQuin* Cv; *GórnDworz* A3, B8, Q3v; *RejZwierc* 119v, 240; *PapRPan* V; áby oni [*szlachta*] odrzućiwſzy ná ſtronę miłość ſámych ſiebie/ wſzytkę Rzeczpoſpolitá/ to ieft/ wſzytkie ludzi [...] miłowáli *ModrzBaz* 24v; chćiało mi fię y tę drugá [*radę*] [...] do was wypifać/ á rozmow ludzi wielce mádrych/ á Rzeczpoſpolitá miłuiących/ [...] wam wdzielić. *ModrzBaz* 140, 1v, 15, 30v, 44v [2 r.], 50v (12); Alexander Brat iego [*króla Olbrachta*] bel wielki mielofnik rzeczi poſpolitej *PapRUp* C4, F2, Gv, H4v; *ActReg* 13; *GrochKal* 24; tedy my z láłki nálezey krolewkiey/ á z miłości przeciwko Rzeczpoſpolitéy pozwalamy tego/ áby czwarta część wſzytkich dochodów [...] ku ſtołu náſzemu należących/ była ná obronę potoczna obróconá *SarnStat* 102, 1208; Piſz práwá twe páłcem twoim ná ſercách náſzych/ ábyfmy cię/ y bliźnie náſze dla ciebie/ y Rzeczypoſp: náſzę vprzeymie miłowáli *SkarKazSej* 702b; Nikt z ſercá Rzeczypoſp: nie miłue. Táki fię *peculatus*, to ieft krađież dobr poſpolitych w tym kroleſtwie zámnożyła *SkarKazSej* 705a, 664b, 665a, 667b, 669b [2 r.].

»o rzeczpoſpolitej radzić; rzeczpoſpolitej rada« = *reipublicae conſilium* *Modrz* (1;1): A przeto wielká pilnoſć Krol czynić

ma/ około obierania tych wrzędników/ ktoremi zwyczaj iest zafadzac koło Senatorfkie/ ktore iest naywyższą Rzeczypospolitey radą *ModrzBaz* 25v; Bo wielkie podobieństwo/ że oni y roftronicy/ y z mnieyzym ábo fnać żadnym ná ofoby baczeniem/ o Rzeczypospolitey rádzic będą *ModrzBaz* 97v.

»rzczechpospolitą, rzeczapospolitą rządzić; rzczechpospolita ma być (a. bywa) rządzona; rząd(y), rządzenie rzczechpospolitej« = *gerere a. gubernare rempublicam; respublica administranda a. gubernanda a. regenda est Modrz [szyk zmienny] (1:1;5;3:2): KwiatKsiąż G*; Ma być tedy Rzczechpospolita rządzoná temi zwyczajými/ ktore fpolnym zezwoleniem fstatecznych/ poważnych á wczętych ludzi bywáią pochwalone *ModrzBaz* 5v; Co ieflize jednemiz práwy Rzczechpospolita ma być rządzoná/ tedy też iednakim karaniem wyfstepni máią być karáni. *ModrzBaz* 72v; Iákom w pirwłych Księgách nápifał/ około rządu tvey Rzczechpospolitey Krolu/ [...] *ModrzBaz* 126v, 5v [2 r.], 14v, 26v, 100v; *SarnStat* 142; A to [pijaństwo] fię pofpolicie wiecey dzieie miedzy Sláheckimi ludźmi/ ktorzyby mieli rzczechpospolitą rządzić *PowodPr* 73; *SkarKaz* 42b.

»rzczechpospolitej służyć (a. posłużyć, a. usłużyć, a. zasłużyć się); służba, posługa, sluga, zasłużony, służyć, zasługowanie rzczechpospolitej; posługa (a. zasługa) przeciw(ko) rzczechpospolitej« = *reipublicae consulere a. servire, de republica mereri a. benemerens a. meritis Modrz; ad rempublicam servire, servitium reipublicae JanStat [szyk zmienny] (38;17:15:9:8:1:1;4): LibLeg* 11/9v; *ComCrac* 14v, 15v; *Diar* 74 [2 r.], 77 [2 r.]; *DiarDop* 110; *BielKom* A3; *GroicPorzRej* C4; *UstPraw* Hv; (nagł) Woiewodá Lubellki. (–) TEN v dworá y w fłużbach Połpolitey rzczechy/ Rycerfki ftan zázwdy miał/ ná ofobney pieczy. *RejZwierc* 52, A3, 43v, 56, 79, 87; *OrzRozm* Q2; *BielKron* Mmmm2; *OrzQuin* E2; *SienLek* a4v; *SienLekAndr* a3; *Górndworz* O6v; *KuczbKat* 105; Stárayze fie wždy ábyć zázwdy ná fcieenie zbroiczka chędogá wifiała/ koniczek ná ftaniu zázwdj gotowy był/ boć tego zázwdy potrzebá y dla fwey y dla Rzczechpospolitey pořlugi. *RejZwierc* 35v, 30v, 103, 139v, 143, 162v (12); *Paprpán* R4v; A nieieft żaden wiefłtzy znak fkomrnego rozumu/ á Rzczechpospolitey wiecey niżli fobie y o fobie mmimániu służacego/ iedno fwe niedobre odrzuciwfzy/ ná drugich dobre wotá fzczerze przyzwolić *ModrzBaz* 29; gđzieby y oni [zasłużeni żołnierze] przyfzedzi do ftárości fobie odpoczyneři/ y drugim przykłádem do zázługowánia Rzczechpospolitey [...] byli. *ModrzBaz* 119; Głupi młodźieniafzkowie/ ruftánowie/ nierządne niewiáfły/ ludźie áni Rzczechpospolitey/ áni ktorey pewney ofobie zázłuzeni/ chodzą świecąc fię od zlotá *ModrzBaz* 142, 1, 13v, 14v, 28v, [41]v (13); *ZapKościar* 1582/32v; *KochEpit* A3v; *KochFr* 84, 124; á záz wbof-twem nie tylko złość fię rodzi/ ále y powinna fłużbá Rzczechpospolitey ginie. *Górnrzm* K3v; iefli zapláty cnotá niéma/ tám чуć ku fłużbie rzczechpospolitey zgfánąć muři *KochWr* 30; *Paprpán* F2v, F3, F3v, H, H2; *ActReg* 77 [2 r.], 89, 97; Ták kmiotek dodawánim żywności/ ták żołnierz fzábła/ ták káptan náuką Rzczechpospolitey fłużyli. *OrzJan* 50; Póki iefcze oczy tą pracą Státutowá náderwáne widzą, y zdrowia nieco ftáie, chcę służyć Rzczechpospolitey *SarnStat* *8; mamy [...] náležć obyczay/ iákoby ludźie dobrze zázłuzeni Rzczechpospolitey/ zapláte cnotliwych pořlug fwoich mieli *SarnStat* 78; ále pořlugá przeciw Rzczechpospolitey á wpełnienié powinności ná wieki wfzędzie dobrze ftynąć muři. *SarnStat* 1002, 75, 78, 79 [2 r.], 126 [2 r.], 209 (16); *PowodPr* 77; *VotSzl* Cv, C2, C2v, C3; *CiekPotr* 22; Tákich podobno wiecey/ ktorzy służyć Rzczechposp; niechcą/ gdy fię pożytku fwego nie fpoźzewáią *SkarKazSej* 670a, 670a marg, 675b, 693b.

»rzczechpospolitą sprawować (a. sprawić); sprawować [co] w rzczechpospolitej; sprawa(-y) rzczechpospolitej« = *accedere ad rempublicam Modrz; actiones publicae, reipublicae negotia obire JanStat [szyk zmienny] (4;1;44): Diar* 31, 33, 35, 36, 47; *DiarDop* 107; Tákafż też winá y karáni o Commiffarze albo o Sędzye/ ktorzyby fprawowali rzczechpospolitą. *UstPraw* B2; *RejZwierc* 51; *BibRadz* *2v; *BielKron* 415, 425; Nie może prawdá áni wiará być w thym człowieku/ który rádzác/ álbo fprawuiąc co w Rzczechpospolitey/

datków iákich czeka. *OrzQuin* C3v; *RejPos* 252v; *RejZwierc* 24v, 38v, 144v, 145, 198, 252v; *WujJud* b; *Strum* B; ONo też trzebá poftánowić/ zeby białe głowy do fpraw Rzczechpospolitey niebyły przypufzczáne [ne mulieres ad rempublicam admittantur] *ModrzBaz* 49, 25v, 49v, 130v; *Paprpán* F2v, F4, I, K2; *ActReg* 47, 134 [3 r.], 135; Lecz potym iáko inné fpráwy włyfłkie Rzczechpospolitey, ták y tá ná drugi Séym byłá odłożona *SarnStat* *7v, 17, 43, 66, 144, 421 (9); *KlonKr* B3v; *VotSzl* C4v; *CiekPotr* 5; *SkarKazSej* 663a [2 r.], 684b.

»rzczechpospolitą stanowić; rzczechpospolita postanowiona; rzczechpospolitej postanowienie« = *respublica constituta, reipublicae forma a. status Modrz [szyk zmienny] (1;3;4): kázdy podług fwey głowy Rzczechpospolitą ftánowić chce Górndworz* G5; TERaz przeto okaże/ iákim obyczáiem Rzczechpospolita może być dobrze ábo poftánowioná/ ábo popráwioná *ModrzBaz* 4; Ządálfym te⁸⁰/ áby ci/ ktorzi rozumem/ náuką/ y doświádczeniem rzczechy wiele mogá/ do ták wielkiey rzczechy chęci przyłożyli: gdyż wtem porządne Rzczechpospolitey poftánowienie naywiecey náleży. *ModrzBaz* 73v, 4, 82, 137v, 143; *CzechEp* 11.

»rzczechpospolitą wládać (1): tedyć też záprawde y ci ktorzi Rzczechpospolitą wládaią [quorum dominatu respublica tenetur]/ máią tego pilnie przyftrzegáć/ komuby dobrze Rzczechpospolitą poruczyć mogli. *ModrzBaz* 44.

»zdradzić rzczechpospolitą; zdrójca rzczechpospolitej« (1;5): *UstPraw* E3v; Ale kto dobrze rozmyfłnie/ chociaż widząc iáwná zelżywość fwą [...] zdrádzi Rzczechpospolitą/ zdrádzi potomftwo fwoie/ [...] o iuz tákemu nie tylko áby tho odpufczono być miáło/ áleby fpráwnie tákí miał być wypędzon zázwdy od fpolku ludzi poćciwych *RejZwierc* 37v; Henryk tez wPinczowie przed iedną ofobá [...] nazwał wfm zdraycá Rptey y niecnotą *ActReg* 70, 50; *SkarKazSej* 670a marg.

Wyrażenia: »dobre rzczechpospolitej« = *pomyślność, dobrostan rzczechpospolitej [szyk 38:1] (39): MetrKor* 38/287; ale WM z powinowactwa swego rozpomnieć racyie, jeśli się w Polsce to ma dzieć, co kto chce, czy to co prawnie uczá y potrzebują ku dobremu RP *Diar* 36; tedy WKM nasz MP zwierzchności swej pańskiey krolewskiey ku dobremu RP, ku uspokojeniu koronnemu zachowác nas tak sam racz *Diar* 49, 22, 35, 37, 39, 65 [2 r.] (14); *DiarDop* 113; *OrzRozm* P4v, Q4; *Prot* D3v; *RejZwierc* 145; gdyż to rozumie^m o kázdym że dla dobrego Rzczechpospolitey tho czyni/ thákze y pożytkow Pańftwá Koronnego/ nic prace fwey nie zálując *MycPrz* II B[3]; *SkarJedn* A7; ktemu iako wiele natym náleży dobrego Rptey aby dystractia animuszow ludzkich [...] skoiona byłá *ActReg* 135, 31, 57, 170; *OrzJan* 51, 130; Bydź wiernym/ czuynym/ pilnym Senatorem: ktorzyby fie y opponowác winien przy Práwie/ y dobrem Rzczechpospolitey. *SarnStat* 230, *8, 46, 47, 52 marg, 283 (10); *PowodPr* 26 marg; *SkarKazSej* 694a.

»dobro(-a) rzczechpospolitej« = *bogactwo, zasoby materialne rzczechpospolitej [szyk 12:1] (13): i ktobykolwiek dobra Rzczechpospolitej užíwał, aby też do tej obrony się przyłożył. Diar* 77; *GliczKsiąż* K7v; *MycPrz* II A; *Paprpán* I3, K2v; Dobrá Rzczechpospolitey do kupy zgrómádzác, y záz onémi fczodrze y opátrnie [...] fzáfowác. *SarnStat* 82, 413; *PowodPr* 76; A zeby ten fkarb Rzczechposp: co raz przymnáżan był/ tedy zdálobymi fię/ áby włytkie in genere dobrá Rzczechposp: y Krolá lego M. [...] rewidowáne/ y fłuźnie táxowáne były *VotSzl* D, Cv, D, D3v, E2.

»rzczechpospolita Korony (Polskiey), koronna« [szyk 2:2] (2:2): iż za czasow panowania swego ilekroć jeno Rzczechpospolita Korony tej opatrzienia ktorego potrzebuie [...] omieszkuiąc nie raczysz sejmow Koronie zwykłych *Diar* 20; *BiatKaz* K; záz pozwoleniem wfzech P. P. Rad náfzych duchownych y świetekich/ y Pořłów ziemfkich/ y wftytkiey R. P. Koronnéy [...] wáruujemy [...] *SarnStat* 1058 [idem] 1187.

»rzczechpospolita krolestwa« = *respublica regni JanStat* (7): IZ ztąd wielką fzkodę do Rzczechpospolitey krolestwá widzimy przychodźć: żeśmy od kílka lat piéniędzy przefáli bić *SarnStat* 409

[idem 1131]; Ikázuiąc: áby [...] wfyżyki y koždé z ofobná Rzeczy-
 pololitéy [!] Króleftwá náfżego brzemióńá [...] znošić *SarnStat*
 1211, 35, 978, 979, 1131, 1139.

»rzczechospolita krzešcijańská« = *respublica christiana* *Modrz*,
JanStat [szyk 10:1] (11); *Diar* 90 [2 r.]; ták też y rodzicy [...] nych
 dzyećí karżá [...] áby fńich co dobrego mogło wrošć/ coby bylo ku
 czéi/ y ku chwale pánu Bogu/ thák rzeczy polpolitey krzešcijań-
 fkyey tudzyełz przyacyelom ku pocyełłe. *GliczKsiąż* G5, E4v,
 K7v; *RejWiz* A3; *StryjWjaz* B4; My w Krzešcíańfkiey Rzeczy-
 polpolitey [!] tákowych Wzřednikow niemamy *ModrzBaz* 31v;
OrzJan 132; *SarnStat* 178, 922.

»majestat rzeczechospolitey« (1): aby KJM miał z czego opat-
 rować potrzeby tak stanu swego ku dostojenštwu majestatu RP, tak
 też ku opatrowaniu potrzeb inych *DiarDop* 112.

»obywatele rzeczechospolitey« (2): Iáko pomoderowác wyprá-
 wę moze/ żeby y potrzebie Rzeczyp. y nieobciążeniu obywatelów
 Rzeczyp. dogodzić *GrabPospR* M, M.

[»rzczechospolita państw naszych [= królewskich]«: Nie bacze-
 my też tego do siebie, żebyšmy niejako zaniedbać mieli w tem zac-
 nych a počściwých i pożytecznych nam i rzeczechospolitey państw
 naszych posług WM *ListyZygmAug* 1562/416, 1562/408, 412.]

»(spolna) rzeczechospolita (tak) Korony Polskiej (jako) i Wiel-
 kiego Księstwa Litewskiego« (2): Naprzod/ iż áczkolwiek były fłá-
 re Spify [...] pomnożenie y lepłzy fpołób Rzeczypolitéy ták Ko-
 rony Polłkiéy/ iáko y Wielkiego Księftwá Litewłkiego czyniacé/ rc.
 Wfzákóz iż [...] *SarnStat* 1020, 1203.

»(spolna) rzeczechospolita obojga narodow(-u) (a. narodu pol-
 skiego i litewskiego)« (6): iżebyfmy domá dobry porządek poštáno-
 wiwłzy/ fnádníey nieprzyacielowi odpór dáć mogli/ y krzywd daw-
 nych/ które ciérpi Rzeczypolita fpolna narodu Polłkiéy y Litew-
 fkiéy [...] powetowác *SarnStat* 851; Które artykuły iż [...] prze
 infżé gwałtownieyłżé potrzeby Rzeczyp. oboygá narodu [...] wá-
 rowané byđz niemogly [...] *SarnStat* 1019, 426 [2 r.], 1204, 1205.

»Rzczechospolita Polska« (20): *GroicPorz* B4v; *LeszczRzecz*
 A2v; że Exekucya Polłka nic inego nie iełt/ iedno fżácowanie Rze-
 czypolitey Polłkiey *OrzRozm* B3, B2v, K2, L3; *PapPan* C3;
ModrzBaz 140v marg; żeby kiedy [...] do niezgod: y do wylania
 krwi: w tey ták długo trwáiącey rzeczy polpolitey náfzey Polłkiey
 nie przyłżło. *CzechEpPorz* **1, **2; Przetóć w Rzeczypolitey
 náfzey Polłkiey iełt to piękny porządek/ że do boku Páńfkiego fą
 przydáni ftrózwowie *Phil* S3, S3 marg; *SarnStat* 1200, 1308; *Grab-*
PospR Lv; *PowodPr* 4 marg, 54, 60 marg, 78 marg; Przed ftem lat
 naznáczniey počełżá fię náchyláć do inych krolełtwu przeciwných
 rzáđow tá Rzeczypolita Polłka. *SkarKazSej* 691b.

»poprawa rzeczechospolitey; naprawa w rzeczechospolitey«
 (13;1): Andrzejá Fryczá *Modrzewskiego* do Krolá/ do pánow Rad/
 do Biskupow/ y iney Kšięzey/ [...] o popráwie Rzeczypolitey [*de*
emendanda republica] Kšięgi piwrfze *ModrzBaz* 1, kt, 2v žp, 69v,
 101v, 128, 137 [3 r.], 144v; *ModrzBazBud* ¶5, ¶6v; do czegož małz
 W.K.M. tego fczęšćia wielkiego naprzedniey vzyć iedno do naprá-
 wy w Rzeczypolitey álbo Correctury praw? *SarnStat* *3.

»potrzeba(-y) rzeczechospolitey« = *reipublicae necessitas* *Modrz*,
JanStat; *necessitas communis, reipublicae negotium a. utilitas* *Jan-*
Stat [szyk 67:5] (72); *ZapWar* 1534 nr 2371; *ComCrac* 13; *Diar* 37
 [2 r.], 47; *DiarDop* 112, 113; *RejZwierz* 82v; *BielKron* 386v; *Rej-*
Pos 252v; Przydzieli też iáka potrzebá Rzeczypolitey á w což fie
 przygodzi [człowiek zaprzátníety światem]? kiedy niewie nic/ nie-
 umie nic/ nie widał nic *RejZwierz* 143; Kiedyby te nakłády ná infze
 Rzeczypolitey potrzeby obrácano/ bárzoby to dobrze bylo.
ModrzBaz 94; á wfzákże záváždy wedle dochodu káždego/ iákoby
 potrzebá Rzeczypolitey wfázowálá/ áby ztąd żołnierzom pláco-
 no. *ModrzBaz* 120; żeby to Rzeczypolitey bylo potrzebno/ áby
 był fkarb záložon/ z ktoregoby fzedł nakład ná wojnę/ y ná infze
 Rzeczypolitey potrzeby. *ModrzBaz* 140, 43v, 93v, 119v, 124v,
 125, 131, 138v; *SkarŻyw* A2v; Thenze Kwarte vmowiona na po-
 trzebe rzetzi polpo náfwoi tilko pozitek obratzał. *PapUp* 13, E4v,

F3; A nowem Panem bendąc niemozemy sami przez się wszytkich
 potrzeb RP: obaczyc y considerowac *ActReg* 137, 10, 25, 45, 134,
 137, 144; Dobrá Królewkíe w potrzebie Rzeczypolitéy, iedno
 ná Séymie Wálnym máią byđz zápfowáné *SarnStat* 83; SęDZIA,
 PODSęDEK, á Pifarz/ przez Komorników niech fobie fąđżá czé-
 rzykroć w rok: chybáby chorobá ábo potrzebá Rzeczypolitéy
 przekázić temu miálá *SarnStat* 557; których [*książąt Wišniowiec-*
kich] do téy polługi y potrzeby Rzeczypolitéy przeciw Molkw-
 fkiemu potrzebuemy. *SarnStat* 1197, 30 [2 r.], 45, 55, 83, 85 (33);
GrabPospR Kv, M, Mv, M4; *VotSzl* Dv, F; Bierzem przykład z tych
 kilá przelżých feymow/ ná których nic fię dobrego w ták wielkich
 y nagłých Rzeczypolitey potrzebách/ ftnáowić nie mogło. *Skar-*
KazSej 695b, 674a.

»pożyteczny (a. pożyteczno, a. użyteczno), pożytek uczynić
 (a. być z pożytkiem itp.) rzeczechospolitey (D); pożytek rzeczech-
 ospolitey (G)« = *commodum a. utilitas reipublicae* *Modrz*, *JanStat*;
reipublicae (per)commodus a. utilis (a. perutile); conduit a. con-
venit a. usui esse reipublicae; e republica esse, ad rempublicam
pertinere; commoditas reipublicae *Modrz; expedit reipublicae*
JanStat [szyk 64:23] (37:13;37); *ComCrac* 13 [2 r.]; Mi przeto zan-
 danie i prozbi ich widzancz slusne i rzeczi pospolithej pozithecne
 wissei mianowanich i opisanich w rzeczach i condicziach przy
 constitucziei seimowej corunnei oni zachowivamy. *ZapWar* 1545
 nr 2646; Też by IchM pilnie strzec urzędu swego z powinności
 raczyli, każda uchwała WKM wypelnić by się musiała ku pożytku
 Rzeczypolitey. *Diar* 72, 65, 75; *DiarDop* 115; *GliczKsiąż* A2;
GroicPorz B4v; *BielKron* 415v; *OrzQuin* E2; *SienLek* a4; *Sien-*
LekAndr a3; *BielSpr* 76; *PapPan* Y2v; Iáko tento Bolesław był
 Krol práwy/ dobry/ fpráwiedliwy/ a Rzeczypolitey pożyteczny/
 Czytay Kroniki Marćiná Wollkie⁸⁰. *ModrzBaz* [16] marg; Niemoże
 ten ktory gárdzi Bogiem y ludźmi/ áni wćziwošćí/ áni prawdzi-
 wego Rzeczypolitey pożytku obáczyć. *ModrzBaz* 28; ktorých
 [towarów] gdyby byłá cená slufzna polštánowioná/ byłoby to z po-
 żytkiem Rzeczypolitey. *ModrzBaz* 34v; A Rzeczypolitey po-
 żyteczno iełt mieć takie przelózone/ ktorziby máiętnošć fiwá
 mieli dobrze vgruntowáná *ModrzBaz* 40v; Iákož tedy to Práwo moze być
 chwalone/ ktore nieiednáko wfzytkiey Rzeczypolitey iełt poży-
 teczne *ModrzBaz* 70v; á iełliby ktorzi [postowie ziemscy] przy-
 iechál/ pożytecznieyby bylo Rzeczypolitey/ kiedyby z fkarbu
 nic nie bráli. *ModrzBaz* 93v, 26, 27v, 28, 29v, 32 (42); *Modrz-*
BazBud ¶6; *KochFr* 123; Bo á což po owym ná wojnie/ ktory nágo/
 á z kijem idzie? Więcey z niego fzkody/ niż pożytku Rzeczypolp:
 rošćie? *GórnRozm* K3v; *PapUp* C4, L4; *ActReg* 107, 108; *Phil* E;
 PRzywileie máią byđz chowáné, które zwłáfczá flufżá ku pożytkóm
 Rzeczypolitéy. *SarnStat* 62; IEłt wielce pożyteczno Rzeczyp-
 olitéy/ áby poddáni fpokojnie żyli *SarnStat* 118, 36, 46, 51, 87,
 88 (19); *GrabPospR* Lv, N2v; Więc y pobory tak wielkie y częłte w
 tym wkrzywdzeniu duchowných/ což zá pożytek wćzynily Rzeczyp-
 olp. *PowodPr* 24, 77; *SkarKazSej* 694b.

»skarb rzeczechospolitey« = *fiscus a. thesaurus reipublicae*
Modrz, *JanStat*; *reipublicae aerarium, mons pietatis* *Modrz* [szyk
 53:2] (55): O záloženiu fkarbu Rzeczypolitey/ ná ktore záloženie
 miał by káždy raz połowicę dochodu fwego dáć *ModrzBaz* 119,
 121v, 123 [4 r.], 124v, 125, 138v, 139, 140; *PapUp* Ev, G4, K, L3;
OrzJan 83; iż ták dálece rozmnożyłá fie [*liczba posłów ziemskich*]/
 że też fkarb Rzeczypolitéy ná nie nád fpráwiedliwošć był ob-
 cíažon *SarnStat* 42; Ktorých to fzkód zapláty/ czwarta częšć Akto-
 rowi/ á trzy ná fkarb Rzeczypolitéy do Ráwy y Wilná nákazané
 byđz máią. *SarnStat* 443, 360, 387; WYPRAWA ná wojnę/ iáka
 moze być fnádnie poki fię Skarb Rzeczypolitey nie vbogáci.
GrabPospR kt, L2; A żeby ten fkarb Rzeczypolp: co raz przy-
 mnažan byl/ tedy zdálobymi fię/ áby wfzytkie *in genere* dobrá
 Rzeczypolp: [...] rewidowáné/ y flufżnie táxowáné byly *VotSzl* D;
 tedybym y ia rad zezwolił/ żebychmy y my czymkolwiek czáfu
 pokoju *quotannis* ten fkarb Rzeczypolp: pošiláli *VotSzl* D2; Na-
 przod tedy iżby do tego fkarbu Rzeczypolp: chowánia/ pewnego

miejscu y wárownego bylo potrzebá/ tedy nie rozumiem fnádnieyłego nád Ráwłki/ Wárlzáwłki ábo Tykoćniłki zamek *VołSzl* D4v, kt, A4, B3v, C4v, D [2 r.] (34).

»skaza, skażca rzeczypospolitej« = *pernicies reipublicae* *Modrz* [szyk 10:1] (8:3): Ktoby gnał woły ábo wiozł lkory/ y infze tym rowne z kroleftwá/ á clá by niedał: taki ma być karan winą iáko lkażca rzeczy połpolitey *UstPraw* Ev; *BielKron* 262; *BielSpr* b4; á potym znienáglá przyźedłby ten wrząd do ludzi złych/ łędzić nieumieiących á nıkczemnych/ co iákąby lkążę Rzeczypospolitey przyniosło/ ztych káždy poznáwác może *ModrzBaz* 93v; *KochWr* 22; *Paprup* H2v, 12v, K, O; *SkarKazSej* 681b marg; Włzędy gonia y wiążá/ włzędy ich [ludzi próżnujących] śiępiá/ Iák Rzeczypospolitey połpolitá lkążę *KlonWor* 37.

»stan(y) rzeczypospolitej« (9): *LeszczRzecz* A3, A3v; Y práwo dawcá práwi [Platon] taki nie dobry iest/ ktory nie obmyślá/ żeby włzyftkie ftany R.P. wzgodzie/ y miłości z fobą żyli ále [...] *GórnRozm* B; *ActReg* 134; bráćią rodzoná/ Synowce przereczoného świętęy pámięćy Króla Stephaná/ zá Indigeny téy R.P. przymuieiny/ y do włżech fwołód y wolności Szláchetckiego ftanu téy R.P. przypufczamy *SarnStat* 1140, 114, 443, 445; *PowodPr* 4.

»stroż rzeczypospolitej« = *custos reipublicae* *Modrz* [szyk 9:1] (10): *RejZwierc* 36, 194v, 245; *ModrzBaz* 26, 50v; *CzechEp* 11, 406; [Jan Tarnowski] Czynnym stróżem był záwłże połpolitéy rzeczy/ Iéy pożytek/ przed fwoim/ miał ná dobrę pieczy *KochTarn* 74; Trzeći [stan] iest Rycerftwo/ w którym iestście W.M. włzyfcy/ stróże Rzeczypospolitéy *OrzJan* 49; *SarnStat* 454.

»szkoda (a. uszkodzenie) rzeczypospolitej (G); szkodliwy rzeczypospolitej (D)« = *reipublicae iactura* *Modrz*, *JanStat*; *reipublicae nocens a. perniciosus a. obesse, pernicies reipublicae* *Modrz*; *detrimentum a. incommodum reipublicae* *JanStat* [szyk 48:13] (50:11): *ComCrac* 12v, 13, 14; A przeto gdyśmy szlyzeli radę W(aszych) W(ielmożności), żeście o potocznej obronie pirwej radzić namawiili [I], iż się to nam szkodliwo Rzeczypospolitej i nam nieprzestojno widzi przyslyśmy znou ku WM Panom swem Radam Koronnem. *Diar* 26, 26, 73 [2 r.], 74 [2 r.]; *DiarDop* 110; Gdy z fobą gládce mowić będziemy/ może fye y Przyśięgá Krolewka w Polfzce odmienić/ bez łzkody Rzeczypospolitey. *OrzRozm* B3v, S2; áby koždy Połel/ ktoryby z pożytkiem fwym/ á z łzkodá Rzeczypospolitéy/ do Powiátu fye wrócił/ był tą Winą Wenecká karány. *OrzQuin* C3v, B2, L2v; *BielSpr* 26, 60v; *MycPrz* II Cv; Były dobrá Krolewkie rozebrane podomách flácheckich/ ku łkodzie rzeczypospolitey. *BialKaz* K4; Nic tedy nieiest Rzeczypospolitey łzkodliwzego/ iáko praw á karánia rozność/ wedle rozności wyftępuiących. *ModrzBaz* 72v; Bo niemáłz nic Rzeczypospolitey tak łzkodliwego/ iedno gdy niektorzi możni niepodeymuiá kárności od Rzeczypospolitey wložoney. *ModrzBaz* 96, 1, 19, 22, 77; Władiflaw Starłzi Sin Iagielow po łmierci Oycowłkiei na Kroleftwo obran potem na Wegierkie zwielka łzkoda R:P: *Paprup* C4, C4v, D2, 13v [2 r.], I4, Kv; *ActReg* 24 [2 r.]; ábo włętfzaby łzkodá Rzeczyposp: byłá/ gdyby o męzoboyftwo kárano/ niźli gdy o kráździełz karzá? *GórnRozm* E3v, Bv, Kv marg; *OrzJan* 70; FRymárki włzytkie/ ktoreby były z łzkodá Rzeczypospolitéy/ máią fie náząd cofnąć *SarnStat* 90; Bunty y Guerry czynić, iest Rzeczypospolitéy łzkodliwa. *SarnStat* 118, 90, 178, 193, 199, 384 (18); *GrabPospR* N3v; *PowodPr* 24 marg, 58, 72; *SkarKazSej* 684b.

»upadek rzeczypospolitej; rzeczypospolita upadła« = *politiae iactura* *JanStat* (5:3); *OrzRozm* Kv marg; Potym tak Krol iáko y Radá myślili o tym iákoby záłię Rzeczypospolita wpádła byłá nápráwiona *BielKron* 405; Iż nie mamy ni pilná áni obyčzáiu [...]. Iákoby páná obráć/ y coby s tym poczáć/ [...] A iáki to vpadek Połpolitey rzeczy/ Snádnie fie w tym obaczy/ kto to ma ná pieczy. *RejZwierc* 249, 37v, 186v; *ModrzBazStryj* ¶2v; abowiem [ludzie spierający się o wiarę] wnołżá rołterk miedzy ludzi/ záczy pewny vpadek [...] idzie rzeczypospolitéy *KochWr* 25; *SarnStat* 218.

»urząd rzeczypospolitej« = *officium Reipublicae* *Modrz*; *publicum officium* *JanStat* (3); *ModrzBaz* 139; áni ma byđ [obrazenie

majestatu królewskiego] ná inné ofoby/ choć ná fobie wrzędy Rzeczypospolitéy nołżá/ wyćiągáne *SarnStat* 43, 22.

»wszy(s)tká (a. wsza) rzeczypospolita« = *cuncta a. tota a. universa respublica* *Modrz* [szyk 30:5] (35); *Diar* 72, 73; *DiarDop* 113; ktorzy by [królowie] [...] nas do końcá płowác tym nie dopufczáli: ktorzy miłościá Rzeczypospolitey/ obludnie [ye chlubiác/ włzytkę Rzeczypospolitá náłże pluiá. *OrzRozm* A2v; *OrzQuin* C3v; Bo to iest rzecz iáwna/ iż mnogie y wielkie pożytki do włzytkiey Rzeczypospolitey [...] od dworu przychodzá *ModrzBaz* 12v; Ktoż tego niebaczył/ iż zá wczynieniem gwałtu iednemu obywałowi/ dzieie fie gwałt práwam włzytkiey Rzeczypospolitey służácem? *ModrzBaz* 77v, 15v, 24v [2 r.], 70v, 95, 101v, 144v; *StryjKron* 722; *ReszPrz* 105; *GórnRozm* G3v, K2; *Paprup* G4v; *ActReg* 32, 116; *OrzJan* 49, 51; *SarnStat* 441, 1058, 1187, 1204, 1207; *SkarKaz* 611b; *VołSzl* Ev; *GostCast* 7; Ktoż lepiej pokoy/ y zgodę/ y iedność miedzy ludźmi/ ná czym włzytká Rzeczypospolita ftoi/ czynić może/ iáko ieden? *SkarKazSej* 691a, 669b, 677a, 705a.

Szeregi: »(nie tylko, ani) Bog ani (ale) i) rzeczypospolita« (3): *Diar* 33; Boby przedłię y pomoc niemála ku obronie/ y lepłza chwałá Páńłka s tego być mogłá/ gdyby tám [tj. na granicach] Rycerłki człowiek łiedział/ obowiazány poćiwiá powinnościá swoiá/ á Bogu y Rzeczypospolitey służył. *RejZwierc* 187, 139. [Ponadto w połączeniach szeregowych 2 r.]

»Korona (Polska), (i, a) rzeczypospolita« [szyk 5:1] (6): lkąd by fie [...] flawá [...] tey flawney á zacney Koronie y iey Rzeczypospolithey vmnożyć fie mogłá. *RejZwierc* 182, 119v; *GórnRozm* G3v; Z téy tedy przyczyny zániechawłzy włzelkiey dziedzicznęy Succesiíi ná Ziemię Litewłką [...] dobrowolnie Rzeczypospolitéy á téy flawney Koronie Polłkiey odstępuieiny *SarnStat* 1002; Miłuyćie oyczyznę tę fwoię y to Hieruzálem fwoie/ to iest koronę tę y Rzeczyposp: *SkarKazSej* 665b, 665b.

»(jako, tak) kościół, (jako, i, a, albo, tak) rzeczypospolita; (tak) kościelny albo (jako też) rzeczypospolitej« = *ecclesia et (aut) respublica* *Modrz*, *JanStat* [szyk 10:4] (11:3); *RejWiz* A3; *OrzList* e4; *WujJud* a2, a4; *RejPosWstaw* 42; *ModrzBaz* 131; O by dziś w to pilnie y zboiáźniá weyrzeli Pánowie/ y ci ktorym kościół y rzecz połpolita zleconá iest/ iáko ćierpiąc rozerwánie ták [tj. wiary]/ y niekrocąc go gdy mogą: fami karáni będá *SkarŻyw* 504; *Paprup* Dv; IZ Kościół Boży [...] ma opátrzáć/ áby vbodzy [...] mieli fie gdzie vczyć/ áby zá tą fpráwá Rzeczypospolita y Kościół był náukámi świętny/ y vczonemi ludźmi zdobiony *SarnStat* 199; Dla czego my niemniéy Rzeczypospolitéy/ iáko téż Kościelny [...] łzkodzie chcąc zábieżć vłáwiami: [...] *SarnStat* 922, 193 [2 r.]; Iáko Kościół Boży: Naiáśnieyłzy M. Krolu ták R.P. práwem Krześciáńłkim łporządzona/ może być przyrownána Okrętowi *PowodPr* 2; *SkarKaz* 609b. [Ponadto w połączeniach szeregowych 2 r.]

»(tak, abo, i, ani) krol (a. Wasza Krolewska Miłóść), (abo, i, jako, to jest, ani) rzeczypospolita; krol z rzecząpospolitá; krolewski i (albo) rzeczypospolitej« = *vel princeps vel respublica* *Modrz*; *regius et reipublicae* *JanStat* [szyk 25:9] (30:1:3); *MetrKor* 38/287; *LibLeg* 11/9v; *ComCrac* 14v; Nie zamknęłca Rzeczypospolita ręki KJM ku opatrowaniu dobrych a godnych słuł Rzeczypospolitej i KJM *Diar* 74, 68, 77 [2 r.]; *GroicPorz* 14v, ii; ktemu iefzce rzecz przyłtoyna nie iest/ [...] á że by Krolowi to iest Rzeczypospolitey/ niewolno bylo dáć z fwego słułde godnemu fwemu *OrzRozm* R3; *ModrzBaz* 82, 94; *NiemObr* 171, 172; Ritwianłkie ono Ofwiefimłkiego y Zatorłkiego Powiatow Dołławłzi Kofłtem y Mełtwem fwm/ Krolowi abo ratzei Rzeci Połpolitei darował *Paprup* E4, E4v; *ActReg* 89, 97, 117, 118, 154, 169; Y dla tegom wizerunk téy rzeczy ná Séymie przelłzym Królowi Ie⁸⁰ M. y Rzeczypo. iáwnie podał *SarnStat* *7v; á przefłrzęgiájąc w tym pożytku łkárbu náłżęgo Królewłkiego y Rzeczypospolitéy/ zákázuieiny wżywania foli połtronnęy *SarnStat* 387, 36, 1207, 1225, 1268, 1269; *VołSzl* Cv, D; *GostCast* 7; Boże day wam to baczenie/ ábyście fie tym tákim łákomftwem/ Krolá y Rzeczypospolitá obrażájąc/ fami nie gubili *SkarKazSej* 693b, 693b. [Ponadto w połączeniu szeregowym 1 r.]

»(i) rzeczpospolita i krolestwo« = *respublica et regnum(que)* *JanStat* [szyk 8:5] (13): *OrzJan* 130; Które Miąftá y Miąfteczka [...] niech tákowy porządek miedzy łobá chowáiá: áby poftronný foli ku łzkodzie Rzeczypołpol. y Króleftwá náłżego v ſiebie nie mieli *SarnStat* 385, 178, 922, 926, 950, 979; Naprzod wielkie łzczęście ieft króleftwá y Rzeczypołpo: gdy ludzie łwoie záchowuie w iednoſci/ zgodzie/ y miłości łpolney *SkarKazSej* 683b; Záchowuyciez/ przeczacni Senatorowie/ w całoci łwey wiárę ł. Kátholická/ chcieciá áby Rzeczypoł: y kroleftwo to trwále było *SkarKazSej* 688a, 670a, 681b *marg*, 682a, 683a. [*Ponadto w połączeniach szeregowych* 5 r.]

»(i, abo) ludzie (a. lud) i (abo, to jest) rzeczpospolita« = *res publica vel privatorum* *Modrz* [szyk 4:1] (5): Abowiem áczechmy w on czás mogli y ludziom y Rzeczypołpolitey więcey łłużyć/ ále nie ták potrzebnie y nie ták rozważnie/ iáko iuz teraz *RejZwierc* 162v, 139v; *ModrzBaz* 83; Táká miłościá ku ludziom ábo Rzeczypołpo: zápalác fię maćie/ wy ktorzy o dobrym połpolitym rádzicie. *SkarKazSej* 665a, 667b. [*Ponadto w połączeniach szeregowych* 2 r.]

»(albo) majestat krolewski (a. Waszej Krolewskiej Miłosci) albo (i) rzeczpospolita« = *respublica aut maiestas regia* *JanStat* [szyk 3:1] (4): *DiarDop* 105; y co będę wiedział/ y będę rozumiał Máieftatowi krolewłkiemu/ y Rzeczypołpolitey obráźliwego y łzkodliwego/ przeltrzegác będę *SarnStat* 36; TEż łam Podłkárbi [...] będzie czynił wypráwy/ przepowiadánia/ ráchunki ludzi łlužebnych/ Dworzan/ y włzyftkich/ ktorým względem łłuzby/ ábo od Rzeczypołpolitey ábo od Máieftatu Królewłkiego będzie co winno. *SarnStat* 412, 35. [*Ponadto w połączeniach szeregowych* 2 r.]

»rzeczpospolita i narod« (1): Czy będzie kto ták nietrwáiacy o ozdobę łwá/ ktorzyby ná te ták zacne ozdoby Rzeczypołp. y narodu náłżego/ tego kęłá máieftnoſci łwey wdzielił žalował? *GrabPospR* N2.

»rzeczpospolita i (albo) ojczyzna« [szyk 7:2] (9): *RejZwierc* 23v, 30v, 35v; *RejPosWstaw* 42; *SarnStat* 153, 1207; áby [urzędniczy] hárdości/ zbytkow y próznych vtrat/ w iedwabiaách y winie y rołkolzách zániechál/ á dołtátek łwoy/ ná obronę R.P. y oyczyny miłey/ ná vbogie y ná koſcioły obracáli. *SkarKaz* (2)v; Leczećiefz pierwey tę chorá łwoie mátkę/ tę miłá oyczynę y Rzeczypoł: łwoie. *SkarKazSej* 664a; ábyſcie nie łobie ták miłego/ ták wełótego nie mieli/ iáko dobro Ierozolimy łwoiey/ to ieft Rzeczypołpo: y oyczyny łwoiey. *SkarKazSej* 665b. [*Ponadto w połączeniach szeregowych* 3 r.]

»(i) pan i (ani) rzeczpospolita« = *princeps et respublica* *Modrz* [szyk 5:1] (6): *RejZwierc* [193]v; Wiele ich ieft/ ktorzi częſciá łłowy/ częſciá też łnfzym łpofobem obrazáiá Páná y Rzeczypołpolitá *ModrzBaz* 81v, 81v; *SkarJedn* 375; A co ł bóg dał z łálki łwéy/ tym łzáfuielez bácznie/ łłuzác pánu/ y rzeczy połpolitey znácznie. *KochFr* 84; *PapUp* H.

»rzeczpospolita i pospolstwo« (1): ále Rzeczypołpolita y połpolftwo iey/ ktożkolwiek iey dobrze czyni y w całoci záchowuywa iá/ tego łobie godnym być zowie *OrzRozm* P2v.

»rzeczpospolita a (i) prawa« (2): *RejZwierc* B3; iákoż z tákimi rozboyniki towarzysftwo być ma/ y łpolney Rzeczypołpolitey y praw wzywanie? *SkarKazSej* 685a. [*Ponadto w połączeniu szeregowym* 1 r.]

»religia i rzeczpospolita« (1): Bo ielli pożytku łłuzác chcemy záifte niemáłz nád ten więtfzego/ ktorzy z łłkoł przychodzi do Religiey y do Rzeczypołpolitey [*ad religiones et respublicas*]. *ModrzBaz* 131.

»stany i rzeczpospolita« (2): tak postanawiamiy, ze zolnierzow zadnych przyimowác nie bedziemy beż wiadomosci wszystkich Stanow y Rptey *ActReg* 43; *SarnStat* 1207.

»rzeczpospolita i wiara« = *respublica et religio* *Modrz* [szyk 2:2] (4): Więc iáko w Wierze/ ták y w Połpolitey rzeczy/ Káždy łwá porze/ káždy łwoie ma ná pieczy. *KochZg* A2; Záprawdę zá przednieyfe ofoby máiá być poczytáni oni/ ktorzi [...] łtaráiá ſię o to/ áby ſię Rzeczypołpolitey y Wierze łwiętey przylużyli

ModrzBaz 39v, 137; *ReszList* 188. [*Ponadto w połączeniach szeregowych* 2 r.]

»(i) rzeczpospolita i zbor« = *respublica et (ac) ecclesia, religio et respublica* *Modrz* [szyk 4:3] (7): z ktorzych [nauk] wiele bárzo wielkich pożytkow do Rzeczypołpolitey/ y do Zboru przychodzi? *ModrzBaz* 134; tedy wiela/ á bez máłá przednieyłzych poſwinnoſci/ od oboygá łtanu ludzi y Rzeczypołpolita y Zbor potrzebuie. *ModrzBaz* 135v, 6, 33, 58, 133, 135v. [*Ponadto w połączeniu szeregowym* 1 r.]

Personifikacja (30): *RejRozpr* K2; Rzeczypołpolitá nágo/ ná wozye máłuiá/ Ano iá rozni łudzye/ rozłicznie łzácuia. *RejZwierc* 109, A5, A5v [2 r.], A6v; Ale Rzeczypołpolita málo ábo nie ogláda łye ná rod/ albo ná zacnoſć czyię *OrzRozm* P2v; ktorzych ludzi godnych dzielnoſć Rzeczypołpolita niczem inem iedno wymowá á mełtwem [...] łádzi. *OrzRozm* R2v, P2, P2v [2 r.], P3, R3 [3 r.]; *KochZg* A4; *OrzQuin* S3 [2 r.]; Lákomftwo nie zgáłło. Dla ktorego nie tylko vbołftwo záłuię/ Sáma Rzeczypołpolita iuz fię ledwo czuie *Prot* Dv; Rzeczypołpolita łeży nédzámi y trudnoſciámi obciázoná. *ModrzBaz* 64; y łámá Rzeczypołpolita nie dobrze fię ma/ gdy káždy nieprzełftawáiacy ná łwem vrzędzie/ miełza cudze chćiwoſciá gornoſci *ModrzBaz* 68v, [41], 46v, 93, 118v; ták Rzeczypołpolita potrzebuie przy boku łwym vltawicznie Doktorow/ to ieft Senatorow *GórnRozm* K, K, M4v; *ActReg* 90; *PowodPr* 78.

W przen (84): Widziemy i czujemy to dobrze, że wſzytki członki w RP wystápiły z stawow ſwoich *DiarDop* 109, 109 [2 r.]; *GroicPorz* ev; *RejZwierc* 78, 105; Ták że y wy tá vporná Ekekucyá wáłzá/ Rzeczypołpolitá pewnie wzgóre nogámi wywroćicie. *OrzRozm* B2v; profzę włzech dla Páná Bogá/ ábyłmy tych węgorszów w tym odmęcie Rzeczypołpolitey łowić ná Seymiách przelłáli *OrzQuin* D4; *RejZwierc* 194, 222v, 223; *ModrzBaz* 27, 46, 50; Nie rozumieia łudzie/ áni fię w tym czuia/ iáki to wrzod łzkodliwy w rzeczypołpolitey/ Młodz włzeteczna *KochOdpr* C3; A młodzi łudzie łá iáko ziárná poſiáne/ z ktorzych gdy wroſcie zboze/ y dożrzeie záć Rzeczypołpolita będzie *GórnRozm* F3, G3v, K, N2v; *Phil* O2; *SarnStat* *8v, 454; *GrabPospR* M; *PowodPr* 26, 56, 63 *marg*; Gdy wiárá Kátholicka y duchowny łtan nárułzony ieft/ iáko ránne ferce prędká łmierć Rzeczypołp: przywodzi. *SkarKazSej* 689a, 664a, 697b *marg*, 705b; *KlonWor* 13.

Wyrażenia: »choroba rzeczypołpolitej« [szyk 10:3] (13): *PowodPr* 79; KAZANIE WTORE. O miłoci ku oyczynie/ y o pierwłzey chorobie Rzeczypołp: ktora ieft z nieczyłwoſci ku oyczynie *SkarKazSej* 664; KAZANIE TRZECIE. O drugiey chorobie Rzeczypołpolitey/ ktora ieft z niezgody domowey. *SkarKazSej* 671; KAZANIE CZWARTE. O trzeciey chorobie Rzeczypołpolitey/ ktora ieft nárułzenie religiey Kátholickiey przez zarázę heretycká. *SkarKazSej* 677, 664a *marg*, b, 671a, 673a, 688 (12).

»ciało rzeczypołpolitej« = *corpus reipublicae* *Modrz* [szyk 7:1] (8): *ModrzBaz* 77v; *ActReg* 136; Religia y łtan duchowny w cieie Rzeczypołpolitey ieft iáko ferce zákrute y wnétrzne *SkarKazSej* 689a, 666a, 669b, 682a; Ták też ciało Rzeczypołpolitey zniſzczeby muſiáło y wniwecz fię obroćić/ ielliby vbożłzy wydzierał máieftnoſć bogátfzemu *KlonWor* ded **3v, ded **3.

»członki (a. członek) rzeczypołpolitej« = *reipublicae membra* *Modrz* [szyk 4:2] (6): *ModrzBaz* 20, 125v; Więc iż człowiek z náſ káždy członkiem ieft R.P. tedy to co złe ieft włzyftkiem/ iednemu tobie dobrze bydz nię moze [!] *GórnRozm* Bv, L3; *ActReg* 133; *VotSz* A2v.

»fundament rzeczypołpolitej« (2): *KochWr* 25; Cáloſć duchowienłftwá/ fundámentem R.P. ieft. *PowodPr* 81 *marg*.

»łódz (a. łodka) rzeczypołpolitej« = *navis reipublicae* *Modrz* (4): *GórnDworz* Ee; Włzytcy fię wieziemy iáko w iedney łodzi Rzeczypołpolitey: łłuzna rzecz/ ábychmy iey łpolnemi łłłami przeciw káżdey nawáłnoſci bronili. *ModrzBaz* 125v, 122; *PowodPr* 54 *marg*.

»matka rzeczypołpolita« [szyk 3:1] (4): málo ich widác/ áby ł prawey chući opátrowáli doległoci łey mátki łwiętey łwoiey Rze-

czyzypolitey. *RejZwierc* 188v; tżemu niepatrzyć á nieobatzitzie fkd y krziwdi matky fwey R:P: *Paprup* Kv; *WtSzl* D, Dv.

»nawa rzeczypolitej« (3): Gdy tá Nawá R.P. náfzey nawálností iákás od Bogá dopulzczoną tonie: znak ieft/ że y zbytkami obciążona ieft/ y czymśi co Bogá ofobliwie obraża záłtápona. *PowodPr* 54, 3, 56.

»zdrowie rzeczypolitej« = *salus reipublicae* *Modrz* [szyk 11:1] (12): *GórnDworz* L6v; Tych trzech rzeczy złączenie/ mowie/ mądrosći/ obyczáiw fkomnosći/ y władnosći/ przynosi zdrowie Rzeczyzypolitey *ModrzBaz* 138, 12v, 99v, 136v; Wolność zdrowiu y cáosći Rzeczyzypolitey dogadzać ma/ nie tey/ ábo owey ofobie. *GórnRozm* B2v, L3v, M3, M4; *OrzJan* 65; Gdyż w Krolewskich wftáwách Rzeczyzypolitey zdrowie należy *SarnStat* 909; *SkarKazSej* 695b.

Szereg: »ciało to jest rzeczypolita« (1): á gdy te członki [tj. *domy szlacheckie*] wtrátami nífzeiá/ tedy ciálu/ to ieft Rzeczyzypolitej: dobrze byđz nie może. *GórnRozm* L3.

a. O Wielkim Księstwie Litewskim (3):

Wyrażenie: »Rzeczypolita Litewska, Księstwa Litewskiego« (1:1): ktore [*hetmanów*] ziemiá Polka wypráwiła z dobrej woley/ życząc wżytkiego dobrego Rzeczyzypolitey Litewskiej *BielKron* 423v; ktorzy [*Radziwiłłowie*] nietylo rzeczy polpolitey. Xięftwá Litewskiego/ ále też y rzeczy polpolitey Corony polkkey záwždy dobrze záłtżeni byli. *BiałKaz* K.

Szereg: »rzeczypolita [czyja = litewska] i Korona Polska« (1): zeby náfnadniey bylo v rad náłłych Xięftwa Wielkie⁹⁰ Litewskiego to odzierzec, aby oni takiez kv dobremv rzeczi Polpolitey fwoyey y korony polkkey na takiez poftánovienie przizvolili. *ComCrac* 11v.

b. Sprawy państwowe, publiczne; dobro społeczne; res publica *Modrz* (58): *ZapWar* 1532 nr 2436, 1534 nr 2371; *ConPiotr* 33v; *BielKom* n1b 6; Then ktory chuc ma do rzeczy polpolitey/ do nyye fie czáfu fwego gdy yuż fie będzie godziło polpyellý. *GliczKsiąż* O2v; *GroicPorz* B, b3v; *RejWiz* 97v; á ielliby co thákowych pieniędz ofitálo odpráwiłzy obronę ábo rzecz polpolitá/ tedy ty pieniądze wiernie w náłzym fkarbie máiá być chowáne *UstPraw* E3v, G3, H2; SEcygniowfey wyniołłych/ záwždy myłli byli/ [...] Y w Rzeczyzypolitey/ y w inych dzyelnołciach/ Nie myłli fie nigdy/ w swoich powinnołciach. *RejZwierc* 64, 72, 81; gdyż káždy Seym wáłny/ przed oczymá fwemi niema mieć iedno Rzeczypolitá *OrzRozm* S4v, S4, T3; Skárby wżytki ktore [*Jagiello*] ma y mieć będzie ná Rzeczypolitá do Polłki obrocić. *BielKron* 380v, 334v, 393, 410v, 416v, 425; *KwiatKsiąż* Gv; A nie dámo Stáry Koń ten ich herb názwáno/ Bo go z dáwná podobno ták záwždy fiódłáno. Y w Rzeczyzypolitey y w potrzebie káždy/ Kędy go obrocono bywał gotow záwždy. *RejZwierc* 183, B3, 85, 183, 210; Więc fie z nimi [*skarżami*] nie chlubiąc ná Rzeczypolitá/ Ci Suchodolłcy máiá káletę odkrytá. *Paprup* T, D2, Dd3v; Kto tedy będzie poczytan być godnym ná Vržáđ/ ten do Rzeczyzypolitey ma przyftápić. *ModrzBaz* 43v, 33v, 40v, 43v, 82, 96; *Paprup* 13; Bywáło też to fnádz y ná Podolu náłzym: iz kiedy bylo co dáć ná R.P. ábo obronę pográniczną/ fkwirczeli ludzie ná niedofáték. *PowodPr* 84.

rzeczypolita czyja (1): że przodkowie náłzy ftánowiąc Rzeczypolitá náłżę ná to naprzód oko mieli/ áby Królowie náđ práwá/ [...] nie węcýy w Królestwie mogli *OrzJan* 59.

W przeciwstawieniu: »rzeczypolita ... prywata« (1): iedno iz fye bázro w to koło [*poselskie*] zákráđlá páni Práktyká [...]: tá nam Rzeczypolitá obraca w fwą priuátę *OrzQuin* Cv.

Zwroty: »poftánowić (a. ftánowić) rzeczypolitá« [szyk *zmienny*] (7): Krol Zygmunť [...] ná požáđanie Pánov Litewłkich/ poftánowiwłzy Rzeczypolitá w Polłce/ [...] do litwy [!] fie wypráwił *BielKron* 415v; Krol Poftánowiwłzy Rzeczypolitá w Gdańku/ rułżył fie do Wárlzáwy *BielKron* 419v, 412v, 413, 420; *OrzJan* 49, 59.

»o rzeczypolitej radzić, rada, radzenie; radzenie rzeczypolitej (D)« = *consultare de a. pro republica; consultatio de repub-*

lica *Modrz* [szyk *zmienny*] (6:1:1:1): *GroicPorz* f2v; Abowiem częftokróć choć byłmy też fńac niechcieli/ muśiemy Rzeczyzypolitey radzenia poniechać *KwiatKsiąż* G; Słufznaby też rzecz byłá/ zebý Krol przy Pánoch Rádách/ gdy o Rzeczyzypolitey rádzą/ ofobá fwá był *ModrzBaz* 26, 24, 33v; *StryjKron* 637; ále ci ludzie ktorzy o Rzeczyzypolitey rádzą/ ktorzy fładzą/ [...] wielekróć wiárę dáńá lámiá *GórnRozm* M2v; *SarnStat* 223 [2 r.].

»pospolitá rzecz sprawowác« (1): Potym y ony też oycámi zowá/ ktorym [...] zwieczrchnosći [!] iákicy zwierzono/ y ktorzy polpolitá rzecz fpráwuiá. *KuczKat* 305.

c. Gremia sprawujące władzę w Polsce (3): ále mi powiedz/ tá Rzeczypolita/ to ieft/ Rycérftwo z Rádą Koronná/ czym przymusi Królá fwęgo ku powinowátosći iego *OrzQuin* S2v, S2v [2 r.].

d. Mieszkańcy, ludność miasta (2):

Wyrażenie: »rzeczypolita miasta [jakiego], miescka« (1:1): ysz opatrny cristophor nyenaloszył szeszy kop na potrzeba reczy pospolythey myastha ostrowyey *ZapWar* 1534 nr 2371; Sá też pláty rozne w miáfteczákách/ [...] ty wedle czáfu ták rościáć coby mogli ftać/ á czymby/ bez fkwirkw polpolitey rzeczy miełkkey/ mogli wiecznie pożytek wczynić fobie. *GostGosp* 142; [A wżakofz gdýłż nam thełz to nálieżý obmyłlawacz aby [...] Rzeczypolita tego Miałta [tj. *Łomży*] przez Czechy á zgromádenia rzemiełżnikow byłá przýmnozóna *MetrKor* 1578 117/447v].

2. Zorganizowana politycznie społeczność, zamieszkująca określone terytorium, podlegająca władzy zwierzchniej (zwykle *świeckiej*). *państwo, też księstwo, prowincja, miasto; najwyższe instytucje państwa; civitas PolAnt, Mącz, Modrz, Calep, Cn; respublica Mącz, Modrz, Calep, Cn; commune, publicum Mącz, Cn; politia Modrz, Cn* (861): Zgodá w Rzeczyzypolitey/ Wielki czyni pożytek w niey. *BierEz* S4, E4v; *MurzNT* 21; ták ludzie mądrzy Rzeczypolitá wykłáđáją. *Respublica est coetus Cuium communionem iuris et societate utilitatis coniunctus*. *OrzRozm* B2v, M, T2; *BielKron* 126, 418v; Curator Reipub. Ráđny pan ná którym rzecz polpolita wyłi. *Mącz* 73b; Democratia, id est, principatus populi, Pánowanie polpolitego człowieká/ ftán á regimént rzeczy polpolitey przez polpolitwo/ gdy polpolitwo fobie rádne pány wrok á wrok obiéra z polfrzodku polpolitwá. *Mącz* 81c; Vitam reddere pro Repub. Dla Rzeczyzypolitey nie żáłowác vmrzeć. *Mącz* 92d; Proletarii, Nędzni/ Vbodzi ludzie byli w Rzymiánów ktorzi nie bogáctwy ále dziećmi á plódu wychowywániem polpolitá rzecz mnożyli *Mącz* 325a; *Humeris* Rempub. sustinere, Być ná wielki pomocy Rzeczyzypolitey/ ná fobie yá dzierzeć. *Mącz* 448b, 13d, 14a, 16b, 29a, 35a [2 r.] (78); *OrzQuin* O2v, O3; *GórnDworz* 12v, 1i8; *RejZwierc* [28³], [28³]v, 55; *RejRozpr* c2v [2 r.]; że żádna Rzeczypolita dłuęo trwác nie miáłá/ w ktoreyby ćwiczenie ludzi młodych zániebáne było. *RejPosWstaw* [41³]v; z tych záłię Miałt y wśi/ z ftawa fię tá obywátelów [społeczność/ ktorá názywamy Rzeczypolitá. *ModrzBaz* 2v; Politiá zowá/ tę Rzeczypolitá ktorá wiele ofob rządzí [!] *ModrzBaz* 3v; Lecż tákowá Rzeczypolitá zá naleplzá máiá/ ktora fpolob onych pirwłzych trzech wfobie zámyka/ to ieft/ gdzie Krolewłka wládzá wżytko rządzí/ ofobam zacnem czelniełyze wrzędý dáwáią/ á wżytkim zá rowno wolno dochodzić sławy *ModrzBaz* 3v; A napirwey o to się ftáráć trzebá/ áby Senatorłka láwicá co nalepiey byłá poftánowioná/ ktora po Krolu w káždy Rzeczyzypolitey ieft naprzedniełza. *ModrzBaz* 25; Bo nic fię niezdá w Rzeczyzypolitey wolney być niesłufznicyłżego/ iáko to/ że ieden ktokolwiek áż do fwey śmierci wolnie pánuie *ModrzBaz* 44v; Nic tedy nieieft Rzeczypolitem zdrowłżego [...] iedno złączenie możnosći z mądrosćiá *ModrzBaz* 46v; áby ná wżytkie w iedney Rzeczyzypolitey miełżkáiáć/ gdy fię iednákiego wyłtępku dopulzczá/ iednákie káránie bylo ftánowione. *ModrzBaz* 73, 1, 2v [4 r.], 3 [5 r.], 3v [5 r.], 4 (75); *SkarJedn* 204; *KochOdpr* A4; *SkarŻyw* 241; *NiemObr* 26 [2 r.]; ktora niezgodá káżdą Rzeczypolitá y bez electiey do wpadku przywiedzie. *GórnRozm* A2; Rzeczypolitej: práwa ieft/ gdzie spolnie w iednym zgromádeniu ludzie miełżkáiáć porzáđnie/ obyczáynie/ y fprawiedliwie żyią. *GórnRozm* B3v; á żádna Rzecz-

pořp: nie była w więtlzey Wolności/ iáko Rzymka *GórnRozm* L3; Bá zgoła Rzeczpořpólita z tego pięćciorgá zložona ieřt z Oraczá/ z Zolnierzá/ z Sędzięgo/ z Kupcá/ z Rzemieřniká. *GórnRozm* L3v, B2, B3, B3v [2 r.], C2v, C4 [2 r.] (21); *KochWr* 20, 22 [2 r.], 24 [2 r.] 30, 34 [2 r.], 37 [2 r.], 39; *PapřUp* K4v; *ActReg* 77, 139; *Calep* [345]b, 918a; DObyř obywfátel krothkocfiá řlow oznáczony ináczey być názwán niemoże/ iedno dobrym mężem y Rzeczyřpólithy potrzebny. *Phil* B; Y zleby fie s thá Rzeczřpólithá działo/ gdyby tylko ná iednego człowieká rádzie y pieczolowánú zoftawáć miáła. *Phil* I2; Im więcey moźnoř przełożonych będzie reprimowána/ tám teź będzie řlawnieyřza y trwářza R.P. *Phil* Q; Dobře tedy s tá R.P. dziać fie będzie/ kthora w obyćziáie y práwá thák będzie řporządona/ żeby řaden o to do częgoby go iego chćiwioř y poźádlivoř ciágnęłá/ nie kuřł fie *Phil* R, B2 [2 r.], D2v, D3, H4, K (26); *GórnTroas* 4; *OrzJan* 60; Bo gdyby tego pořřádku w kořćiele nie było/ [...] byřby kořćioł Chriřtufow nędznieyřzy y nierządnieyřzy/ niźli kora rzecz pořpólita ábo zgromádenie ludzi ná řwiećie *WujNT* 460, 461, 789; *SarnStat* *3v, 851, 1099; *PowodPr* 40, 65; *SkarKaz* 44b, 310a; *VotSzl* E4v; *SkarKazSej* 670a, 678a, 680b *margin*, 684b, 685a [2 r.] (17); *KlonFlis* A3v; *KlonWor* **v, 13, 16 [3 r.], 32.

rzeczpospolita czyja [= przez kogo zamieszka] [w tym: *pron poss* (6), *G pron* (1)] (7): In uno praelio omnis fortuna Reipub. disceptat. Ná yedney bitwie wfziřtká fortuna rzeczy nářzey pořpólitey leży. *Mącz* 90a; Bo káždy wRzeczyřpólitey řwey zá práwem ma być bezpieczećen/ nie zábroniá. *ModřBaz* 63v, 31v, 98; *KochWr* 39; *RybGeřli* A3; Nie mářz [...] řadney ták niezczęřliwey Rzeczyřpólitey/ ktoraby mniey przyiáźni v fwoich dzieći y fynow miáła/ iáko tá nářza. *SkarKazSej* 705a.

rzeczpospolita czyja [= przez kogo rządzona] (2): Niewinni řá krolowie Chrzeřćianřcy y inne rzeczy pořpólite/ iednego nád řobá Cefarzá mieć [...] y iednáko rzecz řwoię pořpólitá řprawowáć *SkarJedn* 201; Bo řaden z nich [krolów] po řmierći pořřádkow y wfřaw řwoiey Rzeczyřpólitey nie řřanowiř/ ále tylo poki řyli. *SkarKaz* 205b.

W pořłóczeniu łącznym lub przeciřstawnym z zaimkiem dzierżawczym (2): pilnieyřzy řwych pořitków niźli pořitków Rzeczyřpólitey. *Mącz* 314d; że drudzy dla poććiwych řpraw řwoich y pořpólitey rzeczy y gárdłá dawáli/ y wiele trudnořći wřywáli. *RejZwierc* 103v.

W pořłóczeniu łącznym lub przeciřstawnym z wyrazem „rzecz” (lub jego elipsá) + przydawka (2): Quo cum mihi coniuncta cura de Repub. et privata fuit, S którymem złączoną pieczá miał ták o Rzeczyřpólitey yáko y o wfłafney. *Mącz* 322d; Teraz otem/ co Krolom ieřt náypotrzebniey w řobie mieć mowmy/ áby Rzeczřpólitá nád inne wfřytkie rzeczy miłowáli *ModřBaz* 18v.

W pořłózeniach szeregowych (6): *KromRozm* II o4v; *KochPs* 215; kora Rzeczřpólita/ ktery Krol/ ktery przełożony nie karze złořći/ řęn nie čicho/ ále głořno rořkázuei/ izby řli ludzie dobre trapili/ y wygubili. *GórnRozm* Dv, A2; kóry [Bóg] Krolęřtwá Pánřtwá y Rzeczyřpólité po wfřytřkim řwiećie w ořbónęy řwoiey opiece mieć raczy *SarnStat* 1019; *SkarKazSej* 667b *margin*.

W porównaniu (1): Abowiem Rzeczřpólita ieřt/ iákoby iedno zupełnie zwierzęćiá ktoregokolwiek čiało *ModřBaz* 3.

W przeciřstawieniach: »jego (a. řwoj) wfłafny (2), řprawy domowe ... rzeczpořpólitej« (3): Privatamque publicae rei impensam insuerat, řwoy wfłafny kořzt z Rzeczyřpólitey nákládem był zmieřzał. *Mącz* 433b; że im [niewiařtom] gořpodářřtwo/ ábo řprawy domowe/ nie Rzeczyřpólitey miáię być zlecone. *ModřBaz* 49, 22v.

Fraza: »padnie (a. upada, a. upařć musi) rzeczpořpólita; rzeczpořpólita upadájąca, upadła; upadek rzeczpořpólitej« = *claudicat respublica; inclinata respublica* *Mącz* [szyk zmienny] (4;1:2;3); Reipub. vicem doleo, Vpádku Rzeczyřpólitey řáluęę. *Mącz* 493b, 52d, 56c, 57c; *BielSpr* b4; *ModřBaz* 4; *GórnRozm* M4v; Bo w rořřerku/ ábo řámá od řwych řiř rzecz pořpólita vpářć muři/ [...] ábo w nieprzyiáćielřkie ręce przyydzie *KochWr* 20, 20; *Phil* R3.

Zwroty: »rzeczpořpólitej brońić, obrońca, obrona« = *capessere a. tueri rempublicam; gubernator reipublicae* *Mącz*; *defensor reipublicae* *Modř* [szyk zmienny] (3:2:1); *KochZg* A2; *Capessere* *Rempub.* Rzeczyřpólitey brońić/ w řwá obronę yá przyiáć. *Mącz* 35c; *Custos gubernatorque reipub.* Stroź y obrońcá rzeczy pořpólitey. *Mącz* 150b, 467d; *ModřBaz* 29; *SkarŽyw* A3v.

»rzeczpořpólitá, rzeczřpólitá rządzić; rzeczpořpólita bywa (a. może być) rządzona; rządzanie, rządz, rządziciel rzeczpořpólitej; rządz y rzeczpořpólitej« = *republicam gerere* *Mącz*, *Modř*, *JanStat*; *ad gubernacula reipublicae sedere* *Mącz*; *administrare a. gubernare a. ministrare a. regere rempublicam, praeesse rebuspublicis; respublicae administrantur a. regentur* *Modř* [szyk zmienny] (7:4;7:7:3:1;1); *KromRozm* II o4v; *Mącz* 349c, 353a, 378c; [Platon] nápiřál to: Iż Rzeczřpólita kořđa/ między ludźmi bywa rządzóná/ ábo od iedného/ kóręgo ón zowie Krolęm: ábo od wfřytřkich/ kórę zowie Pořpólřtwem: ábo od niekóręch *OrzQuin* O2v; w Wierze y w rządzeniu Rzeczyřpólitey wielka odmiáná przydzie/ á nawięcey w Hiřpáńskiey Ziemi. *LeovPrzep* E2, B4; A ták y Krolowie/ nie dla zacořći rodu miáię być obieráni/ ále dla vmieiętnořći rządzania Rzeczyřpólitey. *ModřBaz* 15v; Bo to być niemoże/ áby okrom rořtroponořći/ Rzeczyřpólitey mogly być dobre rządzone *ModřBaz* 17v; Bo wfřelka wrzędu dořtoynořć do tego řię čiągnie/ áby práwem á rořkázowánú Rzeczřpólitá rządzil. *ModřBaz* 82; ná ktrych [cnotach] záiřię iáko ná fundámenćiech pořřánowione řá te práwá/ ktořmi Rzeczřpólita bywa rządzóná. *ModřBaz* 129v, 5v [2 r.], [16], [16]v, 23v, 24 (16); *SkarJedn* 203; *StryKron* 452; *NiemObr* 8; *Aryřtoteles* [...] gořpodářřtwo^m obyćziáie dobre/ y rządz y Rzeczyřpólitey závářł *GostGospSieb* +3; *Phil* Q3; *SarnStat* 111; *SkarKaz* 311a.

»rzeczpořpólitej řluzięć, zászřony; pořřuga rzeczpořpólitej (G)« = *operam reipublicae praebere a. tribuere* *Mącz* [szyk zmienny] (3:1:2); á Práwo y Vřřawá káźda dobra to w řobie ma mieć/ áby oná řluzyla Rzeczyřpólitey/ á nie Rzeczřpólita řluzyla Vřřawie. *OrzRozm* N4v; *Operam* *Reipub.* tribuere, Rzeczyřpólitey řluzięć/ pořitku yey przyřřezgáć. *Mącz* 463d, 237b, 264c, 316d; Ktorzy [poganie] ludzie męźne y zászřzone Rzeczyřpólitey áby ich pámieć nieginęłá/ obrázy/ piřmy/ y řlawieniem potomkom podáwáli. *SkarŽyw* A5v.

»rzeczpořpólitá, rzeczřpólitá řprawowáć; rzeczpořpólita bywa řprawowana; řprawowanie, řprawca, řprawa rzeczpořpólitej« = *administrare a. capessere a. gerere a. regere rempublicam, respublica tenetur* *Mącz*; *respublica administrata est; gubernator a. moderator reipublicae* *Modř*; *reipublicae administratio a. gubernacula* *Cn* [szyk zmienny] (10:1:3;6:4:4); *BierEz* Dv; *Aristocratia* [...]. Pánowanie gdzie znamienitřzi z ludzi rzecz pořpólitá řprawuyá. *Mącz* 16b; *Vir regendae Reipub. scientissimus*, Człowiek ku řprawowánú Rzeczyřpólitey wielmi vmieiętny. *Mącz* 372c, 61d, 234d, 289c, 308b [3 r.], 353a (15); *MycPrz* I C3; Iáko Sternik náywięcey ma mieć ná baczeniu řzczeńřliwe řęglowánú/ [...] ták řprawcá Rzeczyřpólitey řzczeńřliwe á řpokoyne obywfátelow řwoich řżycie *ModřBaz* 22v; niesłuřznaby to rzeczř/ áby iednemu człowiekowi [...] wfřytřká řprawá Rzeczyřpólitey miáła być pořřczóná. *ModřBaz* 24v; Aleby řię nie lepřęgo ná řwiećie zřřáć nie mogło/ iedno gdyby Pánowie ábo przednieyřzi Rzeczyřpólitey řprawce byli poboźni/ mądrzi á wfřelákimi cnotámi do pánowánia y rořkázowánia potrzebni ozdobieni. *ModřBaz* 49v, 17, 20; *SkarJedn* 201; *NiemObr* 8; *GórnRozm* N2, N2v; *Phil* S3, S4.

»rzeczpořpólita stanowić (a. pořtawić); rzeczpořpólita pořřanowiona; (po)řřanowienie (a. pořřanowianie) rzeczpořpólitej« = *respublica constituta* *Mącz*, *Modř*; *fundata respublica; status reipublicae* *Modř* [szyk zmienny] (3;8;3); Ten ięzyk ludźie w iednę řpoćecznořć zgromádzil/ Rzeczyřpólite pořřánowiřł *OrzRozm* Q2v, Dv *margin*; *Mącz* 413b; *RejZwierc* 55; Czembuyřmy teź y my nie mieli nářładowáć Rzeczyřpólitych dobre pořřánowionych przykłádw? *ModřBaz* 91, 13v, 72v, 73v, 88v; *PudłFr* 3; iż tá Rzecz pořpólita źle ieřt pořřánowioná/ w ktořey řřány nie řá řobie przy-

iążliwie *GórnRozm* B, C2v; Bo nie iest to rzecz podobna/ [...] aby czału poftanawiania kthorey R.P. z rázu práwá wżytkie mogly ftanáć *Phil* D3; *PowodPr* 77.

»rzczyzospolitej szkodzić, szkodliwy; uszkodzić rzczyzospolita; szkoda rzczyzospolitej« = *arrodere rempublicam, labes reipublicae, perniciosus patriae* *Mącz* [szyk *zmienny*] (3:4;1;2): *Mącz* 180a, 292c, 357b, 377c, 479a; Máią też być niekiedy wyftępní wolní czynieni od karánia/ gdy to iest nie s fzkodą Rzczyzospolithey *Phil* S; niedbáltowy bowiem tych kthorzy fą ftrozámi iest fzkodliwe Rzczyzospolitey káždy *Phil* S2, N4 [2 r.], R3.

»rzczyzospolitą (u)miłować, miłujący; miłość rzczyzospolitej« = *amplecti rempublicam* *Mącz*; *charam habere rempublicam, amans a. amor reipublicae* *Modrz* (4:1;1): *Mącz* 303d; ktorziby nie z iákíey wlańney waśni/ ále z miłości Rzczyzospolitey [...] częfto Páná z ftrony wiela rzeczy nápomínáli. *ModrzBaz* 21; Záprawdę ludzie wczciwi á Rzczyzospolitą miłuiący/ frodze bywáią obrázeni/ y od tych wykretáčzow y od onych wzgárdźcielow poznány prawdy. *ModrzBaz* 28v, 18v, 20v; *SkarKazSej* 667b marg.

»pospolitą rzeczą wládać; władność w Rzczyzospolitej« (2;1): *ModrzBaz* 24v; Wy/ ktorzy poftolitą rzeczą wládać/ A ludzką fprawiedliwość w rękú trzymacie *KochOdpr* B2v [*idem*] *KochPieś* 46.

Wyrażenia: »dobro rzczyzospolitej« = *salus reipublicae* *Modrz* (3): *ModrzBaz* [16], 23; y nic Krol bez ie^{so} [św. *Dunstana*] rády áni fładził/ áni czynił/ áni dawał. y wżytko fzło z [...] pomnożeniem zbáwienia ludzkiego/ y dobrem rzczyzospolitey. *SkarŻyw* 508.

»obywatel rzczyzospolitej« (1): *Plato* rofkázuie/ obywatéla Rzczyzospolitey [*civem suum*] frozey karác o złodzieyftwo/ niź niewolniká ábo przychodniá: iż on będąc w porządney Rzczyzospolitey wyćwiczony/ ták fię wielkiego wyftępkú dopuścił *ModrzBaz* 72v.

»rzczyzospolita pogańska« (1): Y zisćiloby fię to/ co o tákíey Rzczyzospol: pogańkíey ieden pogańkí medrzec rzekł: iż w niey mądry rządzá/ á głupi dekretá y konkluzye czynią. *SkarKazSej* 694b.

»rzczyzospolita (po)rządna« = *optima respublica* *Modrz* [szyk 3:1] (4): *ModrzBaz* 72v; Przetóz y káždy człowiek ma to z przyrodzenia/ Ze chćiw do towarzystwá/ y do zgromádenia [...] Ztąd zbory/ ztąd vrofty miáftá známienitć/ Ztąd práwá/ y porządne rzczyzospolitć. *KochProp* 16; *ActReg* 139; która [karność *żołnierska*] iáko we wżytkich páńftwách/ y R.P. rządnych/ ták y w téy nálfzy bywáłá/ y ma byđ pilnie záchowána. *SarnStat* 436.

»pożytek rzczyzospolitej (G); pożyteczny, przynosić pożytek (a. pożytkow powyzszyć) rzczyzospolitej (D)« = *communis utilitas* *Mącz*; *commodum a. utilitas reipublicae, prodesse a. utilis reipublicae* *Modrz* [szyk 9:5] (7;5:2): *HistAl* 16; *Mącz* 8b, 70b, 314d, 388d, 448a; á o te rzeczy ktore fą fpolne wżytkich [pan] będzie się ftárał/ iákoby wżytko przynosiło zacność y pożytek Rzczyzospolitey. *ModrzBaz* 22v; *AElius Spartianus* powieda/ iż ilekroć [!] kiedy bywáli iácy zacni á wlecy mężowie/ [...] nigdy żaden niezofławił po fobie fyná Rzczyzospolitey pożytecznego *ModrzBaz* 47; A iż ludzie wżeni nietylko żywi/ ále też y vmárli/ pífmem po fobie zofławionym/ pożyteczni fą y Rzczyzospolitem/ y wierze świętey *ModrzBaz* 130v, 23; *Phil* D3, N4, S2; *SkarKazSej* 696a.

»rzczyzospolitej, w pospolitej rzeczy skaza« [szyk 1:1] (2): *GroicPorz* ee4; Małżeńftwo drugdy złe bárzo y fzkodliwe dzieci y Bogu ku zelżywości y ku fłkázie Rzczyzospolitey y bliźniego rodzi *SkarŻyw* 180.

»stroż rzczyzospolitej« = *custos reipublicae* *Mącz*, *Modrz* [szyk 3:1] (4): *KochZg* A2; *Mącz* 150b; Lecz o Rádny Pánie/ ná naywżyfty ty Rzczyzospolitey ftan wezwan iefteś/ zá ftrozá y obrońcę Rzczyzospolitey obran *ModrzBaz* 29, 23.

»rzczyzospolita świecka« (4): Bo Chryftus iáko fam nie fprawował ná świecie kroleftwá tego świeckiego/ y owfzem rządu rzeczy poftolitey świeckíey/ ktory ná ten czaś byl/ nie odmieniał:

ták też nie poftanowił w Ewánieliey y w kościele fwoim żadnych krolow *SkarJedn* 203; *SkarŻyw* 268; *SkarKaz* Oooc; *SkarKazSej* 677b.

»wszy(s)tká rzczyzospolita« = *tota respublica* *Modrz* (7): *Mącz* 209c; Niegodzi fię temu być iedney ftronie przychylnym/ ktory o wżytkíey Rzczyzospolitey rádzi. *ModrzBaz* 97v, 136; Ale ci ludzie [...] ná ktorych wżytká Rzczyzospolita záwiłlá folgując potrzebom/ wielekroć wiarę dáná łamiá *GórnRozm* M2v; *Phil* R3; *SkarKazSej* 669b, 698b.

»rzczyzospolita ziemská« (6): *CzechEp* 13, 233, 332, 366; Abowiem/ Rzczyzospolite ziemskie/ ćielefny rozumem rządzone/ yfprawowane bywáią *NiemObr* 8; Do czego fię też wżytkie práwá Rzczyzospolitey ziemskíey ściągáią aby ludzie w rządzie y w pokoiu między fobá żyli. *NiemObr* 8.

Szeregi: »albo Bog albo rzczyzospolita« (1): Wiéłz dobrze/ iż nie tylko w ftárym álbo y w nowym Zakonie/ ále też y w Pogańftwie/ zá wieku ftárógo ludzie/ gdy co álbo Bogu/ álbo też y Rzczyzospolitey/ ku czći y ku chwale koftownie zbudowali/ záwłze fwe budowánia Bogu poświęćáli *OrzQuin* Mv.

»(abo) krol a(l)bo (i) rzczyzospolita« = *vel respublica vel rex* *Modrz* [szyk 3:2] (5): iż nie może być fkarb więłzy krolowi y Rzczyzospolitey/ iáko wierność poddanych/ á chuć przeciw pánu fwoiemu *BielKron* 116v; *Mącz* 286b; Ale imo te doftoieñftwá/ ktore ábo Rzczyzospolita/ ábo Krolowie dawáią/ [...] fą niektore infze/ ná ktore fynowie po śmierci Oycowkíey náftępiá *ModrzBaz* 46v; *SkarJedn* 201; *SkarKazSej* 697a. [*Ponadto w połączeniach szeregowych* 2 r.]

»rzczyzospolitej i krolewská« [szyk 1:1] (2): Máiefat tedy iest wielmożność á doftoyność Rzczyzospolitey y Krolewka [*reipublicae principisque*] *ModrzBaz* 82; *SkarKazSej* 697a.

»(i, jako) krolestwo, (i, tak, abo) rzczyzospolita« = *regnum et respublica* *Modrz* [szyk 12:5] (17): *LubPs* ee5v marg; NAuká Rycerka iest potrzebna kázdemu Kroleftwu y Rzeczy poftolitey *BielSpr* b3; A naywięcey te Księgi Krolowie czytác máią/ ktore fą píłáne o rządzeniu kroleftwá y Rzczyzospolitey *ModrzBaz* [16]; *WerKaz* 297; wżákofz wždy nie do końca zginęłá tá Rzczyzospolita/ to Kroleftwo/ w ktorem ieśli práwá fą nie dofkonałe/ ale wždy obyczáie dobre fię náyduią. *GórnRozm* C2v, A2v, L3, L4, M2v, M4v [2 r.]; *WujNT* 136; *SarnStat* 599; Bo kroleftwá/ y Rzczyzospolite bez Bozkíey pomocy fundowác fię/ y ftać/ y obrony mieć nie mogą. *SkarKazSej* 678b, 677b [2 r.]; 678b marg, 688a. [*Ponadto w połączeniach szeregowych* 2 r.]

»(ani, abo) miasto a(l)bo (i, ani) rzczyzospolita« = *(vel) civitas et (vel) respublica* *Modrz* [szyk 7:1] (8): *RejPos* 68; *ModrzBaz* 3, 4, 53v; Abowiem gdzieby ieno niektore ofoby wftyd/ y fprawiedliwość miály w fobie/ tedy áni by miáftá/ áni Rzczyzospolite trwác mogly. *GórnRozm* N2v; Bo iż miáftá y wżytki rzczyzospolitć ná zgodzie naprzód záfiadáią/ y potym roftá/ tedy záfię niezgodá/ á roftykiem wpađác mułzá *KochWr* 21; *PowodPr* 6, 86.

»(i) ojczyzna i rzczyzospolita« (2): *RejPosWstaw* [41³]v; Pogańka ftara mądrość/ pífałá hiftorie/ flawiając ludzie wboiu męzne y w fprawách dzielne: ktorzy oyczyzny y rzczyzospolitey ćiały fwe mi y krwią bronili *SkarŻyw* A3v. [*Ponadto w połączeniu szeregowym* 1 r.]

»i pan i rzczyzospolita« (1): Ztych tedy przykádów obaczyć możefz/ w iákim niebefpieczeńftwie y ten Pan y tá Rzczyzospolita iest/ gdzie ludzie nápięniádze chćiwi *KochWr* 33.

»rzczyzospolita i pañstwo« [szyk 1:1] (2): że iáko przyrodzone poczátki y welfcia fwe máią Rzczyzospolite y Páñftwá káзде/ ták też koniec y záfcie *Phil* P; *SarnStat* 436. [*Ponadto w połączeniu szeregowym* 1 r.]

»rzczyzospolita i wiara krześcijáńska (a. święta)« = *respublica et religio* *Modrz* (2): A ná poddáne przynależy rofkázaniu iyh [krolów] dofyć czynić/ á we wżytkim tem/ czemby Rzczyzospolitey y wiary Krześcijáńkíey zacność nie byłá zgwałconá/ postlufznemi być *ModrzBaz* 49v, 130v.

»rzczechospolita abo swietski zbor« (1): á ofobno o Rzczechospolitey [!]/ abo o tem swietlikiem Zborze [*de republica*] mowić będziemy *ModrzBaz* 4v.

»rzczechospolita abo zbor swięty« (1): *ModrzBaz* 45v *cf* *W* *przen*.

Personifikacja (5): Expulsa atque exterminata suis sedibus Respub. Zniłczona/ wygnána precz Rzczechospolita. *Mącz* 450c, 395c; Bá to v mnie nowa/ iżby Rzczechospolita ktora iest niema/ bez oczu/ bez wizu/ [...] Pána Bogá obrażać miála. *GórnRozm* M2v; Abowiem nie iednoć te tylko ślągřzechy [!]/ ktore człowiek káždy z ofobná popełni/ ále fą te grzęchy/ á dáleko ciężłze ktore popełni Rzczechospolita. *GórnRozm* M2v, M2v *margin*.

W *przen* (13): *Mącz* 52d, 60c, 377b [2 r.]; Nie czym infzym bowiem kwitną Rzczechospolite/ iáko thym/ gdy prawom zupełne bywa od káżdego oddawáne poftulzeńftwo *Phil* D3; Rozumiał bowiem to ten mądry mąż iákową iest zárązá káżdey Rzczechospolitey gnułność y proźnowanie *Phil* S2, D3 *margin*, R.

Wyrażenia: »ciało rzczechospolitej« (1): [*św. Paweł*] záleciwłzy rozmaíte dáry/ ktoremi członki iednego ciála ozdobione fą/ á przyftolowawłzy ie do ciála Rzczechospolitey/ abo Zboru ś. [*ad corpus vel reipublicae, vel ecclesiae*] rołkázuiel/ żeby káždy to łobie rozmyśłá/ iáko mu wiele Bog dáł *ModrzBaz* 45v.

»fundament rzczechospolitej« = *fundamentum reipublicae* *Modrz* [szyk 2:1] (3): *ModrzBaz* 140v; Dáie fię też w tych fłowách Páńłkich znáć/ iż kroleftwá onego y Rzczechospo: swieckiey fundámtem chciál P. Bog mieć religią abo kápláńftwo *SkarKazSej* 677b, 698b.

»zdrowie rzczechospolitej« [szyk 2:1] (3): *KochZg* A2; áni tego Tyráńftwo iest/ co zwierzchni Pan czyni dla Rzczechospolitey zdrowia y iey cáłości *GórnRozm* M3; *Phil* 13.

Przen: O niebie jako siedzibie Boga (2):

rzczechospolita czyja (1): Abowiem rzczech ospolita wálzá [*Nostra enim administratio*] iest w niebie/ lkąd też zbawiciela czekamy Pána lezu Kryłta. *BibRadz Philipp* 3/20.

Wyrażenie: »rzczechospolita niebieska« (1): tedy ielzce pogáni nie fą oczyszczeni/ to ielzce fą od rzczechy ospolitey niebieskiej oddaleni *CzechRozm* 78.

a. *Sprawy państwowe, publiczne; dobro społeczne, pomyślność państwa* (3): Cicero dotąd fie wczyl á przy náuczycyelu fwym trwał/ áz fie theż obrocił do rzczechy ospolitey/ y bez żadney pomocy rzczech mawyal *GliczKsiąż* O2, K4v; Bona publice possidere, Imienie ná ospolitą rzczech trzimáć. *Mącz* 314b.

b. *O państwach starożytnych* (205): *BielKron* 116 [2 r.]; *BielSpr* 44; W Kártáginie/ gdy ielzce ona Rzczechospolita w fwey zacności itálá/ nikomu fię niegodziło pierścieni nośić *ModrzBaz* 51.

rzczechospolita czyja (1): Ach gdzież takiego w egipcie więczyz pokolenia luź by ożyła nafza rzczech prawie ospolita *RejJóz* L3.

W *przeciwstawieniu*: »własny ... rzczechospolitej« (1): Widząc fludzy iey y towárzyłze płác rołkofzny/ y doftátki wielkie v krolewey Dydony/ ięli fie tám budowác/ ofiadác/ ták włafne pożytki iáko Rzczechospolitey wynáydowác y czynić *BielKron* 75v.

Zwroty: »rzczechospolitą sprawowác« (1): A gdy inego dzyedzicá niebyłó/ wiele ich ná to przyzwáláło áby tego czekáli ielli fie fyn [*królowej Roksanie*] wrodzi áby był dzyedzicem/ á do tego czáfu kfiążetá Rzczechospolitą fprawowáli *BielKron* 127.

»rzczechospolitą ustawić« (1): *BielKron* 8v *cf* *Szereg*.

Wyrażenie: »senat rzczechospolitej« (1): Ielli [*w Macedonii*] pod namioty fprawá byłá/ mniáłby [= *można by sądzić*] być Senat ieden Rzczechospolitey. *BielKron* 3/20.

Szereg: »rzczechospolita i prawá« (1): Czáfu krolá Sálomoná krolowál Smerdes/ [...] ktory Rzczechospolitą y prawá Egipczańom wftáwíl *BielKron* 8v.

α. *O starożytnej Grecji* (26): *BielKron* 57v; [*Arystofanes*] znáčząc ty ludźie/ którzy gdy inák wroś w Rzczechospolitey niemogá/ Rzczechospolitą miéfzáiąc roftą: krotofilnie o nich powiáda/ iż [...] *OrzQuin* C2, C2; *ModrzBaz* 130; Przethoć Heráklitus Philozoph

czáfu Sedycyey będac profzony/ áby w orácyey fwey którą miał do ludu dáł ráde/ kthorymby fpofohem do zgody Rzczechospolita przyść moglá [...] *Phil* R4, Q4, R4.

rzczechospolite czyje (1): W onych ftárodawnych Rzczechospolitych y Greckich y infzych narodow/ byli niektorzi Przelózeni co dogłádáli dziećinnych obyćzáiow/ drudzy niewieśćich/ á drudzy ludu ospolitego *ModrzBaz* 31v.

W *połączeniu z przymiotnikiem od nazwy geograficznej* (5): Wnieśion był dawno przed tem od ludzi mądrych y od wftáwice praw/ ten obyćzáy do Rzczechospolitych Greckich. *ModrzBaz* 91; Y toby też nie z drogi bylo/ áby iáko zá dawnych czáfow w Rzymie bywáło/ y w Greckich Rzczechospolitych/ tákby też v nas byli poftánowieni dozorce lub ftroźowie praw *ModrzBaz* 95v, 31v; v tychże Grekow dwie były naporządnieylze rzczechy ospolite/ Atheńłka/ y Lácedemońłka *WerGość* 264; *Phil* S2.

Zwrot: »być z pożytkiem rzczechospolitej« (2): przeto [*Arystoteles*] rozumiał to być zpożytkiem Rzczechospolitey [*e republica esse*]/ gdy ciężey pijáne karano/ iáko ku wyftępkowi fłkonnieylze/ niźli trzeźwie. *ModrzBaz* 82v; *Phil* K3.

W *przen* (1): In ipso Graeciae flore, Gdy Grecia w innym ftanie ielzce byłá, Gdy kwitnęła rzczech ospolita. *Mącz* 131a.

αα. *O Sparcie* (7): *RejZwierz* 10; TEgo czáfu Agezylaus Lácedemońłki krol [...] pánowál/ [...] tego wypifuiá hiftorye Greckie być krolá fmyflu ofstrego/ y włzey chwały godnego/ gdy Rzczechospolitey wiele dobrego wczynił. *BielKron* 68; Theopompus krol Spártáńłki przelożeńftwo krolow do nieiákiey pomierności v Lácedemończykow przywodł/ ábowiem wzprod Ephoros poftánowíl [...]/ ktorzy mimo krolá włzytkę moc w R.P. ftánowić y fładzić mieli *Phil* Q.

W *połączeniu z przymiotnikiem od nazwy kraju* (2): *GórnRozm* L4; Iáko tenże Xenophon o lácedemońłkiey R.P. piźąc rofpomina. Vkázuie bowim że Miáłfto Spárthá [...] *Phil* P2.

Fraza: »rzczechospolita upadła« (1): Otoż iáko Rzczechospol: Lácedemońłka/ ktora tákże ku rycerłkiem tylko rzczechám byłá fpolobiona/ poki walczyłá/ kwitnęłá/ á fłkoro w pokoju siedzieć poczęłá/ záraz wpádłá *GórnRozm* L4.

Wyrażenia: »rzczechospolitej pożyteczny« (1): Do miáftá [*Lacedemończyzy*] nieprziymowáli żadnego kthoryby rzczechy ospolitey nie był pożyteczny. *BielKron* 272v.

»rzczechospolitej sprawy« (1): Theopompus krol Spártáńłki [...] wzprod Ephoros poftánowíl [...]]. Ciłż iáko R.P. fpraw przygláđáli/ thák też y Krolá łámeo *Phil* Q.

ββ. *O Troi* (3): Bo ácz či to podobno nie dámo rzczechono/ Krew nie wodá: lecz v mnie ospolitey rzczechy Powinowáctwo wietłze. *KochOdpr* B3v.

rzczechospolita czyja (1): *KochOdpr* A4 *cf* *Wyrażenie*.

Zwrot: »rzczechospolitą postanowić« (1): Gdy iuź Priamus miáfto dobrą obroną opátrzył/ á Rzczechospolitą dobrze poftánowíl/ poftál do Greciey Antenorá iednego s kfiążát fwoich *BielKron* 55.

Wyrażenie: »dobre rzczechospolitej« (1): A ia z chęćią rad/ zacny Krolewiczé Cokolwiek będzie fprawiedliwość niolłá/ I dobre Rzczechy ospolitey náłzey *KochOdpr* A4.

β. *O starożytnym Rzymie* (131):

αα. *O starożytnym Rzymie w czasach republiki* (61): *RejZwierz* 32v; Zywoť międzyány [*znamionuje monarchię*] Grecká/ gdzye pánowál Alexánder wielki. Goleni żelázne Rzymłką/ gdzye Rzczechospolita pánowálá. *BielKron* 9v; Rzymłcy panowie thakieł/ Horácycus Koruinus/ Marcellus/ Torkwátus/ czynili łámi o rzczech ospolitą *BielKron* 248v, 105, 106, 106v, 107, 109, 119, 130; Sławne iest ono fprzyśiężenie Kátyliny w Rzymie/ ktore⁵⁰ fprzyśiężenia on człowiek z Akádemiey/ będac *Konfulem* Rzymłkim/ dołzedł/ odkrył/ y zátlumił: á onę Rzczechospolitą od tyráńftwá y zniłczenia wyzwolil *ModrzBaz* 129v, 42v, 43v; w Rzymie gdy itálá Rzczechospo: byłá wolność táká/ iáka ná świecie nie byłá wietłza *GórnRozm* B4; *KochWr* 34; *Paprup* G2; *Phil* F2, Q3.

rzeczpospolita czyja (2): *OrzRozm* T4; Powieda *Cicero*, że lepiej tyśiąc kroć zginąć/ niżli w fwoicy Rzeczypospolitey bez pomocy oręża nie moc żyć. *ModrzBaz* 63v.

W połączeniu łącznym z zaimkiem dzierżawczym (1): To miáfto Kártago było sławne wżytkiemu świátu/ s którym Rzymiánie wiedli walkę trzydzieści lat/ z wielką łzkodą swoią y Rzeczypospolitey *BielKron* 75v.

W przeciwstawieniu: »własny ... rzeczpospolitej« (1): Bych mógł tego czáfu doczekać/ kiedy Rzymiánie będą pátrzyć więcej włafnych pożytkow niż Rzeczypospolitey *BielSpr* 46v.

Zwroty: »rzeczpospolitą rządzić« = *republicam gerere* *Modrz* (2): *OrzRozm* T4; Gdyż iáwna rzecz iefł/ że zá czáfów dawnych/ iáko *Historiae* Rzymłkie świádczą/ ludzie vbodzy Rzeczpospolitą bárzo dobrze rządzili *ModrzBaz* 42v.

»rzeczpospolitą sprawować; sprawa rzeczpospolitej« [szyk zmienny] (4;3): PO wygnaniu Tárquiniufá krolá Rzymłkiego/ [...] wftáwili Rzymiánie áby łámi Rzeczpospolitą łpráwowali *BielKron* 104v; Strátóna wybráli kfiáżęciami/ przyiáwży od niego przyłięge/ áby ták zacne przelożeniłtvo ku łpráwie Rzeczypospolitey nie przychodziło ná nilkie/ grube/ á niczemne ludzi *BielKron* 124v, 101, 102v, 119 [2 r.]; ten [*Scewola*] Rzeczypospolitey łpráwami/ y pracą w wykładaniu miełczkiego práwa łpracowany/ ku tey náwięczyz grze [w pilkę] dla pośilenia sił [...] przychadzał. *KwiatKsiąż* P2.

Wyrażenia: »miłość rzeczpospolitej« (2): Bo widziál Murená/ iż *Cato* nie z nieprzyiácielłkiego fercá/ ále z miłości Rzeczypospolitey [*animo ... reipublicae studioso*] w dáł fię był z nim w práwo. *ModrzBaz* 95v; *SkarKazSej* 669b marg.

»posługa rzeczpospolitej, przeciwko rzeczpospolitej« (1;1): *GórnDworz* Z3v; gdy go [*Metellusa*] pythano czemu nie wesół z dobrej połługi rzeczy [!] połpolitey? powiedział: Ia nierozumiem iefłli to dobra połługa/ dla ktorey iuż zlenięciá náłży Rycyrze *BielSpr* 43v.

»rzeczpospolitej potrzeba«: [*Kato Młodszy*] nie dáł fię ináčzej od prołzenia o Vrząd przywieśł/ jedno gwałtowną Rzeczypospolitey potrzebą. *ModrzBaz* 43v.

»rzeczpospolitej (G) pożytek; pożyteczny rzeczpospolitej (D)« (2;1): *Attylius Regulus* gdy był poiman od Kártágińłkich/ połłáli go ná flubie do Rzymá/ áby zań ine więźnie wypułczono. [...] Wotuiąc nie rádził zá fię dáwać żadnego/ powiediájąc swoię niczemność á zefzle látá/ w ktorych iuż nie może być pożyteczny Rzeczypospolitey. *BielKron* 120; *BielSpr* 46v; ná ołtátek Florze nierządney niewieście/ iłz bylá wielkie łkárby łprofną miłością zgromádzone ná połpolitey rzeczy pożytek oddáłá/ Kofciól zbudowali *Strykron* 145.

»rzeczpospolita rzymska« = *Roma, res Romana* *Modrz* [szyk 12;3] (15): *BielKron* 101, 109 marg, 338; Rzymłka Rzeczpospolita iż bylá ták wielka/ niemnię fię do tego białęglowy przyczyniły/ niż męłczyźni. *GórnDworz* Zv; Zwyczáiem ftárożytnym/ á rycerzmi cnimi/ RZymłka Rzeczpospolita trwa czáfy dawnemi. *ModrzBaz* 5, 25; *CzechEp* 375, 376, 379 [2 r.]; ktorzy [*cesarze pogańscy*] opánováłży rzecz połpolitą Rzymłka/ wżytkim włádáli *NiemObr* 159; *KochWr* 26; Nie mniefyza też zarázá w Rzeczypospolitey Rzymłkiey bylá/ prze łprzeczánie fię y ámbicyą mizerną onych dwu Pánów Rzymłkich/ to iefł/ Máriufá y Syllę. *Phil* Q4, S; *PowodPr* 77.

»skażca, skażenie rzeczpospolitej« [szyk 4;1] (4;1): Wáleryus wezwáwży połpolítwá/ wczynił do nich długą rzecz około Rzeczypospolitey mnożenia y łkázienia *BielKron* 107v, 109 [2 r.]; *RejZwierc* 38; Iż máłych złodzieiów w powrozách albo łáncuchách żelázných tráćá. á wielkim łkázcom R.P. w złotyich łáncuchách chodzący m fię klániáią. *PowodPr* 79.

»upadek rzeczpospolitej« (1): [*Brutus*] obełłáł Senat y Plebeufze/ záłował fię tego ná Kolátná co mu mowił/ powiediájąc s tego być vpadek Rzeczypospolitey *BielKron* 105.

Szereg: »rzeczpospolita, państwo rzymskie« (1): OKrutná á ftiráłziwná ná ten czás bylá w Rzymie roznicá miedzy Senatem/

która wielką łzkodę wczyniła rzeczpospolitey wżythyemu páńftwu Rzymłkiemu *BielKron* 130v.

»»». *Sprawy państwowe, publiczne; dobro publiczne* (3): [*Virginius*] wfdzon do więzyenia/ gdzye fię ták fám zabił/ drugie wywołano/ drudzy pouciekáli/ ftátki ich ná połpolitą rzecz obrocono. *BielKron* 119v, 24v; Ták Rzymiánie karáli Miedz wyorywánie/ Y plugá łákomego w cudze fię wrywánie; iż Oraczá y woły ná Rzecz połpolitą Brano *KlonWor* 5.

»»». *O starożytnym Rzymie za czasów monarchii i cesarstwa* (70): *OrzRozm* O3v; A gdy iednego czáfu do ludu włżego w wołfce rzecz wczynił [*Romulus*] o záchowániu Rzeczypospolitey/ niewiedzye kędy fię podzýł *BielKron* 100; poczýłá być Monárchia Rzymłka od Iuliufá Cefarza/ który vfpokoiwży Rzeczpospolitą w Rzymie/ ciágnął do Híłzpániey *BielKron* 131, 102, 103, 141, 151, 157v; Ale iáko zá niego [*cesarza Sewerusa*] Rzeczpospolita ftálá/ iáko fię cnothy z niego y dobre obyczáie mnożyły/ to iuż ták o nim łzyrzye hiflorie świádczą. *RejZwierc* 53v, 93, 222v; *BielSpr* 1, 28; Powieda *Cicero*, iż tego trzebá żędáć/ áby ktorzi w Rzeczypospolitey łá przelożeni/ podobni práwom byli/ ktore do karánia nie gniewem/ ále łpráwiedliwóścią bywáią przywiedzione. *ModrzBaz* 80v; Wyznawá *Cicero*, iż iákożkolwiek wielki był *Orator*, lub wymowcá/ tedy tákí był z Akádemiey: á cokolwiek do Rzeczypospolitey przyniosł/ to wżytko od náuczycielow y Miłtrzow przyniosł. *ModrzBaz* 129v, [16]v, [41]v, 85v, 95v, 129v, 134; *SkarŻyw* 429; *CzechEp* 409; Y zá temi grzechámi Páńftwo Rzymłkie vpáđło/ ktore dołyc ftáło długo/ poki były te grzechy Rzeczypospolitey/ karánia Bożego z niebá nie ściágnęły. *GórnRozm* M3; nie omylił fye y *Cicero* ná tym/ tufzác/ że ten vpadek ftárych obyczáiów miał zá łobą y rzeczpospolitą potárgnáć *KochWr* 27, 26, 27, 28 [2 r.]; *PapUp* L2; Tyberius też łkromnym y ćirpliwym *aduerfus conuicia maloſque rumores* okázował fię/ częfto ty łłowá máiąc w przypowieści/ że w wolney R.P. wolny thez vmył y głos być má. *Phil* Q3, E; *SkarKazSej* 669a [2 r.], b; Kto łztuká/ ábo kupnem/ ná vrzedy wchodzil; A tym Rzeczpospolitą fortelem podchodzil: Ten bywał práwnie karan od Rzymiánow onych *KlonWor* 16.

rzeczpospolita czyja (2): *SkarŻyw* 147; Tu łlyfyzł co ten mądry/ á w rzeczpospolitey fwéy godny człowiek [tj. *Cycero*] o téy łkázie obyczáiów trzyma *KochWr* 27.

W połączeniu łącznym lub przeciwstawnym z zaimkiem zwrotnym lub dzierżawczym (2): Rzekł tedy Tyberys Cefarz Káiufowi/ że cię ná fwe miełce zołtáwiam z obietnice bołkiey/ pátrrze áby był pożyteczen nie łobie tylko/ ále więcej Rzeczypospolitey *BielKron* 141; *BielSpr* 15.

W połączeniu łącznym lub przeciwstawnym z wyrazem „własny” (2): [*Serwius*] wiele inych rzeczy Senatowi rołtropną rzeczą przekládał/ ták o Rzeczypospolitey iáko o włafney. *BielKron* 103, 99.

W przeciwstawieniu: »własne sprawy ... rzeczpospolitej« (1): Gdy trybunáci od połpolítwá prołtego narodu s Pátrycyufy kłopot mieli o zwirzchności/ ták w włafnych łpráwách iáko w Rzeczypospolitey [...] *BielKron* 119.

Fraza: »rzeczpospolita była upadła; upadła rzeczpospolita; upadek rzeczpospolitej« (1;1;2): Cefarz Alexánder mąż doświádczony/ ták w rzeczách Rycerłkich iáko w náukách. Ten vpadłá Rzeczpospolitą záłię nápráwił. *BielKron* 151; Látá od národzenia Páná Kryftufá 270. KŁaudyus wtory Fláwius rzeczony [...]. Ten záłię Rzeczpospolitą ktora bylá vpáđlá poczýł w Rzymie nápráwiáć *BielKron* 153, 146; á będą [wiersze] nam téż łlużyć ku náłżey rzeczy: bo o vpadku rzeczpospolitey mówiá. *KochWr* 37.

Zwroty: »postanowić rzeczpospolitej; postanowienie rzeczpospolitej« [szyk zmienny] (3;1): [*Romulus*] rádził około tego z dzyadem swoim Numitorem iákoby Rzeczpospolitą w miełcie w ludu połpolitym y w Rycerłkich łpráwách dobrze połtánowali. *BielKron* 99; iác fię śmierci z żadney przyczyny nie boię/ iedno w iákim połtánowieniu Rzeczypospolitey/ o to mi idzye. *BielKron* 131, 131 [2 r.].

»rzeczpospolitą rządzić« (2): Bo musieli oni/ ktorzi w Rzymie Rzeczpospolitą rządzili [gubernabant rempublicam]/ Ikoro dożedł rok/ y z wrzędu wftępować/ y liczbę zniego czynić. *ModrzBaz* 43; *SkarKazSej* 669b.

»rzeczpospolitą sprawować« (4): [Sewerus cesarz] Rzeczpospolitą fprawował dobrze *BielKron* 150v, 141, 157v, 162v.

Wyrażenia: »majestat rzeczpospolitej« (1): ále dla poczciwości á máyefstatu rzeczy pofpolitey Rzimskiej [lud rzymski] rad hoynie á przepylżne czci wyrządza. *Mącz* 201c.

»miłośnik (a. miłownik) rzeczpospolitej« (2): ADryanus Cefarz od Tráianá wftáwiony/ był miłownik pokoia y pofpolitey rzeczy *BielKron* 149, 105v.

»rzeczpospolitej posługi; służba przeciwko rzeczpospolitej« (1;1): [Tullius] wczynił rzecz fzyroką do Senatu/ [...] iáko Rzeczpofpolitey poflugi/ wftáwy/ obrony/ y wftelkie opátrzenie wczynił w miefcie *BielKron* 103v; *GórnDworz* R2v.

»pożytek rzeczpospolitej; rzeczpospolitej pożyteczny« = *reipublicae utilis* *Modrz* (3;2): [rycerze] Przyfiegáli tedy [...] nigdy nic nieopulżczáć áni fie śmierci lękáć/ iedno ták czynić coby bylo s pożytkiem Cefárfkim y rzeczy pofpolitey. *BielSpr* 12; *Romulus, Numa Pompilius*, żadnego potomká niezofstáwili/ koryby Rzeczpofpolitey pożyteczny był *ModrzBaz* 47, 22; *SkarŻyw* 429; *Phil* E2.

»rzeczpospolita rzymska« (1): *Mącz* 201c *cf* »majestat rzeczpospolitej«.

»urząd rzeczpospolitej« (1): BYł w Rzymie ieden człek [...] ná imię Eutropius/ á zoná iego Theodora/ máiac trzech fynow: dwu ftarfżych ná wrzędy Rzeczpofpolitey obrocił *SkarŻyw* 133.

W przén (1): iákoby mu to nie była rzecz wiadoma/ coby ftąd zá zarázá R.P. była/ gdyby Tárkwinius do Miáfłá był przywrocony *Phil* E2.

aaa. *Sprawy państwowe, publiczne; dobro społeczne* (1): Zo-ftáwił też Romulus fobie iedną część [gruntu] [...]. Część też ná pofpolitą rzecz zofstáwił *BielKron* 99.

γ. *O biblijnych państwach Żydów w różnych okresach ich historii (także w czasach Chrystusa)* (43): *LubPs* T [2 r.]; *BibRadz* 2.*Mach* 8/17; [Ozjasz] mury y wieże miáfłá Ieruzálem záfię wftáwił y opráwił/ y wiele rzeczy pofpolitey dobrego wczynił *BielKron* 87v, 36; *ModrzBaz* 3v; Ktokolwiek pobożnie żywie: Tego fiedząc ná Sionie/ Będzie miał pan w fwéy obronie. W rzeczpofpolitey zgotę/ Y całą wyżrzy fwobodę *KochPs* 192; *Phil* L2; *SkarKaz* 119a; Mátátyałż dla Rzeczpofpo: kora ná zakonie Bożym fundována była/ [...] zdrowie fwoie ważył. *SkarKazSej* 668b, 678a [4 r.]; Wiedząc co rzekł Káiphafz, y miał to ná pieczy, lz tego bylo trzeba Pofpolitey Rzeczy, Aby ieden zá wftzytkich vmárl. *KlonWor* **6.

rzeczpospolita czyja [zawsze G pron] (3): A Prorocy Betleem miáfłó w ktorým fie [Jezus] národzić miał vkázowáli y czas opifowáli/ To ieft iż fie to ftác miáfłó pokiby rzecz ich pofpolitá ftála y miáfłó ich nie bylo zburzone *CzechRozm* 121; *SkarŻyw* 481; *SkarKaz* 116a.

W połączeniach szeregowych (3): *CzechRozm* 143, 165; [do Zorobabela:] wftzytkoś to [bogactwo i zaszczyty] porzucił y podęptał/ ábyś oyczyynie y bráćiey fwey y Rzeczpofpo: flufzył. *SkarKazSej* 668b.

Fraza: »rzeczpospolita upadła (vb); upadła rzeczpospolita« (1;1): *CzechRozm* 164v; A nie ieftże to o brzymfka fmiáfłóć [...] znouw záś wkrzeżczáć onę iuz wpádlá rzecz pofpolitą Izráelfką? *CzechEp* 332.

Zwroty: »postanowić (a. postawić) rzeczpospolitą; postanowienie rzeczpospolitej« (2;1): niżli ie [naród wybrany] do ziemie [Bóg] wprowadził/ pofstánowić chciál z nimi zmwę y przymierze wieczne/ y pofstáwíc ich rzeczpofpolitą kościelną y świecką *SkarŻyw* 481, 481, 482.

»rzeczpospolitej służyć, sługa« [szyk zmienny] (1;1): Máżeńftwo też pofstánowil [Mojżesz] y wychowánie dziátek/ áby z nich

godni fludzj Bogu y rzeczpofpolitey rofli. *SkarŻyw* 482; *SkarKazSej* 668b.

Wyrażenia: »dobre rzeczpospolitej« (1): *SkarKazSej* 667b *cf* »ojczyzna i rzeczpospolita«.

»rzeczpospolita izraelska« (6): Zá ktorým zborzenim y wglá-dzeniem/ wftzytká oná rzeczpofpolita Izráelfka wpádlá *CzechRozm* 164v, 83, 139v, 143; *CzechEp* 332; *WujNT* 670 *marg.*

»rzeczpospolita judska« (2): A teraz iuz áni miáfłá onego/ áni kościolá/ áni żadney rzeczpofpolitey Iudfkiey niemáfż *CzechRozm* 165, 165.

»rzeczpospolita kościelna« (2): *SkarŻyw* 481 [2 r.] *cf* »postanowić rzeczpospolitą«.

»miłość rzeczpospolitej; ku rzeczpospolitej miłość« (1;1): Iuz y pány mdle [mowa o *Judycie i Hester*] y boiáżliwe/ męże y chłopy/ w miłości Rzeczpofpo: y fzkod dla niey podeymowániu przechodzą. *SkarKazSej* 669a, 669a.

»rząd rzeczpospolitej« (1): Co my też [...] Teftámentem ftárym nazywamy? [...] czyli część tylko tę pifmá Moyżefzowego/ kora w fobie zámyka wftáwy okolo flufży Bożey y rządu rzeczy pofpolitey Izráelfkiey? *CzechRozm* 83.

»rzeczpospolitej sprawca« = *gubernator a. princeps reipublicae* *Modrz* (2): [według *ustaw Mojżesza*] Hetmánowie lepak y z infżemi Vrzędniki/ naywyżżemu Rzeczpofpolitey fprawcy poflufżni byli. *ModrzBaz* 83, 83.

»sprawy rzeczpospolitej« (1): Y dla tego pierwżzego oney Rzeczpofpo: świeckiey dał [Bóg] wrzędniká Moyżefzá/ [...] áby ich pierwey religiey/ [...] á potym fpraw Rzeczpofpo: domowych/ okolo pokoiu y woien náuczył. *SkarKazSej* 678a.

»rzeczpospolita świecka« [szyk 3:1] (4): *SkarŻyw* 481 [2 r.], 482; Y dla tego pierwżego oney Rzeczpofpo: świeckiey dał [Bóg] wrzędniká Moyżefzá/ kory był káplánem/ [...] y záraz był y krolem *SkarKazSej* 678a.

»wsztyka rzeczpospolita« (1): *CzechRozm* 164v *cf* »rzeczpospolita izraelska«.

»rzeczpospolita ziemska« (1): iż y on [Danieł] choćiáż pod dziwnymi podobieńftwy opifuiąc odmiány rzeczy pofpolitey ziemfkiey/ opifał też fwym fpofobem y duchowną. *CzechEp* 366.

Szeregi: »Bog i rzeczpospolita« (1): *SkarŻyw* 482 *cf* »rzeczpospolitej służyć«.

»kościół i rzeczpospolita« (1): Ná onych [tj. *Choremie, Datanie i Abironie*] dał znác Moyżefz nową y niesłycháną śmierciá/ iłż fzkodliwżzego kościolowi y rzeczpofpolitey grzechu niemáfż iáko kácerftwo. *SkarŻyw* 493. [Ponadto w *połączeniach szeregowych* 2 r.]

»krolestwo i rzeczpospolita« (1): GDy Pan Bog wywiódł lud fwoy z Egiptu [...] wczynić fobie z nich chciál kroleftwo y Rzeczpofpolitą *SkarKazSej* 677a. [Ponadto w *połączeniu szeregowym* 1 r.]

»lud i rzeczpospolita« (1): y wftzyfcy bráćia [Machabeusz] [...] fobie śmierć á ludowi fwemu y Rzeczpofpo: wolność/ y wybáwienie od tyránnow przynieśli. *SkarKazSej* 668b.

»miasto abo rzeczpospolita« (1): Iákoć Miáfłó [Jeruzalem] ábo Rzeczpofpolita będąc pełna ludu/ zofstáflá fámá iáko wdowá. *PowodPr* 9. [Ponadto w *połączeniach szeregowych* 2 r.]

»ojczyzna i rzeczpospolita« (1): Pátrzmy ná onę parę świętych młodzieńcow/ ná Neemialzá y Zorobabelá/ iáko dobre oyczyynie fwey y Rzeczpofpo: nád wftzytki fwoie dobrá przekládáli *SkarKazSej* 667b. [Ponadto w *połączeniu szeregowym* 1 r.]

aaa. *Sprawy państwowe, publiczne; dobro społeczne* (1):

Wyrażenie: »rzeczpospolita miejska« (1): [Faryzeusz] wierzyli też o przyfcie Mefyáfżowym ná zbáwienie wierzącym weń. A była tymto mężom Rzeczpofpolita mieyfka poruczóná *BielKron* 118v.

c. *O nowożytnych państwach (księstwach, miastach) europejskich* (105): [cesarz] nie może záwżdy w Niemcech być ofłobá/ zwláfzcza theraz w thym záwichrzeniu rzeczy pofpolitey/ trzeba tu iednemu być coby thy roznice [...] wftpokoil *BielKron* 209v; Krol

Ferdynándus miał Syem w Czechách/ [...] tám też Rákufzanie y drudzy podáli kfiążki Krolowi/ ná kthorych záložliwie wypifáli véilki y zámiefzanie rzeczy poľpolithey *BielKron* 219v; Potym mu Cefarz w rękę miecz dał miaľto poľefsiey/ Mauryc dzyękował obiecuiać/ wżelkie poľfuźenľstwo rzeczy poľpolithey zachowác. *BielKron* 232v; Mizerna á vtrapioná byla ná ten czas rzecz poľpolita w Niemcech/ przez nádętość á vpor kfiążátek Niemieckich *BielKron* 236v; Po śmierci Edwárdufá bylo w Angliey zamiefzanie rzeczy poľpolithey o wybieranie krolá *BielKron* 238, 173, 200v, 207, 207v, 209 (25); *BialKat* 163v.

rzeczpospolita czego [= jakich ziem] (3): *BielKron* 386; á wypráwiwfy Poľly do Siewierkiego Xiążęciá [!] Olechá/ poľsili áby do nich przyiáchaľ/ dla rády okoľo poľpolithey rzeczy Xięľtw y Ziem Rulkich *StryKron* 195; Nie bárzo dawnych czáľow Szkoľá Páryľka [...] fráfuiać fię ná dżiesiáte⁸⁰ Lwá Papieźá/ y od iego dekretu (ktorym Symmonia P[a]pieľka/ przeciwko vchwaľom Rzeczypospolitey kroleľtwá Fráncuľkie⁸⁰ vtwierdzić chieľ) ná *Concilium* áppeliuiać/ znácznie to nápiľáli/ iz [...] *NiemObr* 178.

rzeczpospolita czyja (2): Ná tym Seymie Cefarz w Aufzpurku/ vľtáwiľ pobor ná wżyťhki w Niemieckich kráinách/ [...] mowiać: iz ia dla waľzey rzeczy poľpolithey/ wielki nakład podiaľ *BielKron* 230, 213v.

W poľczeniu z przymiotnikiem od nazwy paľstwa lub miasta (5): iáko Woyciech Pruskie kfiáźeľ/ daľ fię pod moc Krolowi Poľkkiemu/ á zakon ſwoy odmieniľ/ przeciw rzeczy Prulkiey poľpolithey *BielKron* 230v, 416; Ná ten czas Lukáňka rzeczpoľpolita zamku iákiegoľ ſáľieckiego dobywáľ. *SkarŻyw* 167, 458; *StryKron* 210.

W poľczeniu łącznym lub przeciwstawnym z zaimkiem osobowym lub zwrotnym (2): może nam záwżdy y rzeczy poľpolithey być pożyteczny y nieprzyiacielowi fię odiać *BielKron* 195; Kaľtyliani záľię thego mieyľcá gdzie zowá Heľperidum/ mieli wolność ná zachod ſlońcá/ tákież co nowego by náleźli ľobie ku pożytku áľbo rzeczy poľpolithey/ w thym im też żadny ľnich nie miał przekázáć. *BielKron* 445v.

W poľczeniu łącznym z przydawką dzierżawczą przy elipsie wyrazu „rzecz” (1): Kto może powiedzieć á wyſłowić/ iáka byla ná then czas záľofna á vtrapiona Rzecz poľpolita/ y poľpolitego czľowieká w Węgrzech *BielSpr* 57.

W poľczeniach szeregowych (2): Cefarz poľlaľ do Szwáncárow zálecaiać fię im/ y powiádiać iáko fię ſtáral o to pilnie/ aby dobry rząd/ pokoy/ ſpráwiedliwość/ rzecz poľpolitá dobrá w Niemcech poľtánowiľ *BielKron* 226, 198.

Zwoty: »poľtanowić rzeczpospolitá; poľtanowienie rzeczypospolitej« [szyk zmienny] (6;4): [papieź Klemens VI] Stáral fię o to iáko by byľ poľtánowiľ Rzeczpoľpolitá dobrze *BielKron* 186; obeľáli Kfiáźetá áby fię ziecháli do Szwynfurtu [...] á tám rádzili o poľtanowienie rzeczy poľpolithey/ ták okoľo wiáry krzeľciáňkiew/ iáko też okoľo obrony *BielKron* 210v; Poľtánowiľwfy Rzecz poľpolitá w Węgieľkiewy ziemi/ przyiecháli od Cefářá poľľowie áby ľnim y z innemi iecháli do Ieruzálem ráthowác Krzeľcian od pogáňľtwá. *BielKron* 301, 184, 199, 210v, 225v, 226, 237, 319.

»rzeczpospolitá sprawowác (a. sprawić)« (8): ZYgmunt ľyn Kárlá czwartego/ [...] ktory gdy dobrze s chuciá á rádoľciá poľpolitego ľudu Rzeczpoľpolitá ſpráwowaľ/ miał báczność ná koľciol Krzeľciáňki *BielKron* 188; Krolowa rzecz poľpolithá ſpráwuieľ/ áż doroľcie ľyn mľody Delfiniek Kfiáźe. *BielKron* 239, 197v, 203v, 204, 214v, 281v, 289.

Wyrażenia: »poľľugi rzeczypospolitej« (1): [mówia poľľowie ksiáźáť ľuterskich:] ielli pobory nieľtoľciwie będaľ vmnieyľzone/ tedy niebędzim fię wymáwiać s poľľug/ y potrzeb rzeczy poľpolithey *BielKron* 221v.

»pożytek rzeczypospolitej (G); rzeczypospolitej pożyteczny« (1;3): Olbrycht Wirceburlki/ Oto Woiewodá y drudzy dla wľzetecnoľci Łántgráfá/ ktory rzeczy poľpolithey niebyľ nigdy pożyteczny/ iáko wielkie ľobie ľzkody y okrućienľtwá poczynili/ [...] może káźdy báczyc *BielKron* 237, 195, 238v; Ten Arcybikup [...] obie-

cuiác bronić wedle moźnoľci ſwey Krolewkiey ſlawy/ żywotá: y pożytku przeľtrzegáć Rzeczypospolitey: potymtego záľowaľ *NiemObr* 171.

»rzeczpospolita Rzeszy Niemieckiej« (1): Atáť Cefarz miefiáć Máiaľ/ wezwáľ wżyťkich rad/ powiedziaľ im rzeczá ľzeroká/ iáko fię ſtáral pilnie o rzecz poľpolithá rzelzy Niemieckiej *BielKron* 232v.

»skaza, skaźca rzeczypospolitej« (2;1): rozmaite rzeczy á winy wynáydowáli ná Nortumbryufá/ iáko by byľ ľkaźcá poľpolithey rzeczy/ izby theż z iego przyczyny Krol vmarľ *BielKron* 238, 213 [2 r.].

»upadek rzeczypospolitej« (1): Ten [papieź Grzegorz XI] bacząc wielki vpadek Rzeczypospolitey we Wľoľzech/ [...] puľciľ fię wodá z Awinium *BielKron* 187.

Wprzen (1):

Wyrażenie: »zdrowie rzeczypospolitej« (1): Papieź Klimunt poľlaľ ſwego poľlá [...]/ gđzye też daľ ľiľti do Frydrychá Kfiáźęciá Sáľkiego [...] ráduiać fię themu iz ľam Frydrych będye ná tym Seymie/ ľkąd ma dobrá nádzyeiz iz co dobre⁸⁰ poľtánowiaľ/ coby ľzľo ku zdrowiu rzeczy poľpolithey *BielKron* 200.

a. *Sprawy paľstwowe, publiczne, dobro społeczne* (3): *GliczKsiáź* L3; [ksiáźetá i senat odpowiedzieli cesarzowi] á gdy nam będye potrzebá poľpolithey obrony/ ten dochod ma być ná poľpolitá rzecz obrocon *BielKron* 199; Ten [król Władysław] przydaľ y nápráwiľ wiele poľpolithey rzeczy dobrey kroleľtwu Węgieľkkiemu. *BielKron* 301.

b. *O Rzymie (głównie jako siedzibie papieży)* (7): SEwerynus Rzymianin byľ Papieźem rok/ [...] ten wiele dobrego Rzeczypospolitey vdzyáľaľ. *BielKron* 166; [papieź Grzegorz] Przyiecháľ do Genui ze wżyťkim máieľfatem Papieľkim/ [...] potym zyemiaľ do Rzymaľ/ gđzye [...] poczáľ záľię koľcioly y Rzeczpoľpolitá vpáďle nápráwiać *BielKron* 187.

W poľczeniu przeciwstawnym z zaimkiem zwrotnym (1): ábo wiew w Rzymie nikt nie byľ iedno Ian á Iáľub Kolumnowieľ/ ktorzy ſpráwowaľi rzecz poľpolitá z wielká ľzkodaľ/ czyniać ľobie więťzy pożytek niź rzeczy poľpolithey *BielKron* 185v.

Zwrot: »sprawowác rzeczpospolitá; sprawa pospolitej rzeczy« (1;1): [papieź Sergiusz] Byľ wychowániec przeľżlych Papieźow/ przeto fię od nich nic nie odľtrzeľiľ w ſpráwie poľpolithey rzeczy. *BielKron* 171, 185v.

Wyrażenia: »miľownik pospolitej rzeczy« (1): wľzákze to Bogu záľľuzyľiľ/ iz im nie podleyľzego [papieźa] daľ/ ktory byľ miľownik poľpolithey rzeczy *BielKron* 184.

»rzeczpospolita rzymska« (1): [papieź pisaľ:] obiecuieľ pilnoľci w tym vczyniľ w krotkim czáľu/ iz rzecz poľpolita Rzymľka/ ktora ľnadź ktemu [tj. herezjom] dáľá pierwľzá przyczynę/ iz nápierwey będye karaná *BielKron* 199.

g. *O Polsce w czasach historycznych, zwłaszcza w okresie piastowskim (również bez dokładnego określenia czasu)* (28): [Popieľ] iáľ fię roľkoľzy domowych/ weľela/ tańcow/ muzykow z poźnowániaľ/ opuľciwfy ſpráwy y rzecz poľpolitá. *BielKron* 342; ábo wiew [Mieszko II] byľ ľeniwy/ niedbáľy/ żony ſwey wiecey ľłuchaľ y náľľadowáľ niź rádziec poľpolithey rzeczy. *BielKron* 346; Opátrzywfy rzecz poľpolitá Káźimierz w Krákoľľkim paľľtwie y w Ruľi/ wezwáľ fię do Prus *BielKron* 356v, 333, 343v, 354, 361, 364v, 369v; *ModrzBaz* 21v, 27; Byľ on ſwięty Piaľľ/ byľi cni Boleľľawowieľ/ Y z Wľádyľľawy/ oni też Káźimierowie. Bywáli y Pánowie Rádni práwie ſwięciľ/ Ktorzy Rzeczpoľpolitá mieli ná pámięci. *BielSen* 18; *PaprUp* B3v, E3v; *OrzJan* 56; *SarnStat* *3, 121.

rzeczpospolita czyja (1): Tęgoż roku [1376] Poľacy Syem vdzyáľáli w Rádoľľkim/ [...] na ktorym potáieľmie tę rzecz zamkneľi [...] izby imo Zygmunťá dzyedźiczkę ſwoię krolewnę ſredniá [tj. Jadwigę] do ľiebie wzyęli/ á dáli iá zá maľżonkę tákiemu coby ich rzecz poľpolitá dobrze ſpráwowaľ. *BielKron* 379.

W poľczeniu szeregowym (1): [król Kazimierz] Poľtánowiľwfy/ opátrzywfy/ żoneľ/ dzieciľ/ ſľugi/ Rzecz też poľpolitá/ [...]

przyjął Pánkie świętości/ vmárl ná zamku Krákovlkim *BielKron* 376.

Zwrot: »postanowić rzeczpospolitą; postanowienie rzeczypo-
spolitej« (1;1): *BielKron* 376; KAzimierz fyn Bolesławá krzywouf-
tego/ [...] gdy o dobrym postánowaniu rzeczypo-
spolitey y obronie páńftwá fwego myslil [...]: wypráwił do Rzymu do Papieżá Lu-
cyufzá trzeciego/ posty fwoie *SkarŻyw* 403.

»rządzić rzeczpospolitą« (2): Woiewod dwánaście rządzili
rzcż po-
spolita. *BielKron* 340 *marg*, 341 *marg*.

»rzcżpospolitą sprawowa; sprawa, sprawowanie rzeczypo-
spolitej« (1;1): po roznych rozmowách wybráli dwánaście Wo-
iewod ku spráwie rzcży po-
spolitey *BielKron* 340, 379; [*starsi Polacy*] Książek piśác nieumieli: iednák im przedsię ná tym nic
niefchodźilo/ czegokolwiek álbo do prawdziwey chwały Bożey/
álbo do spráwowania Rzcżypo-
spolitey było potrzebá. *WujJud* a2v.

Wyrażenie: »miłownik rzeczypo-
spolitej« (1): Przydan iest ku
krolowi [*Kazimierzowi*]/ dla iego młodych lat/ gubernator/ to iest
spráwcá/ pan Krákovlki Iáńzko z Melfżtyná/ miłownik rzcży po-
spolitey *BielKron* 373v.

»rzcżpospolita polska« (1): przodkowie naszy nadali takowe
bogactwa ecclesiae, to jest zgromadzeniu Rzcżypo-
spolitej Polskiej
Diar 69.

»rzcżypo-
spolitej skaza, skażca« [*szuk 1:1*] (1;1): Iáko też on
Domárat/ gdy go w tym vználi/ A Rzcżypo-
spolitey Ikażcá być wi-
dzieli/ Mężnie fie przeciw iemu práwie oborzyli *WierKróc* A3; bo
oni [*dawni królowie*] tym iáko Ikażá rzcżypo-
spolitey gárdžili/ ná
co my fye dziś wyładzamy. *KochWr* 29.

d. O nowożytnych państwach nieuropejskich (11): żadney v
nich [*Turków*] rozności niemáľz w rodzáiu Szláchtwá/ ten tám
vrodzony y flawny/ kthory fobie mężnie á dobrze pocźnie/ [...] ten
zbáwienie duľzne otrzyma/ kthory zábit o po-
spolitá rzcży będzie
BielSpr 50; Są też drudzy kthore zowá Tefłtedery, Przełoženi ktho-
rzy przy dworze Cefárlkim záwždy bywáią ftrzegác po-
spolitey rzc-
czy *BielSpr* 50v.

W połączeniu szeregowym (1): Máchomet też/ kthory narodowi
fwemu wfżytkę piéknóść y Rzcżypo-
spolitey y wiáry ábo nabo-
żeńftwá/ w oręžu vkázował/ wiecźnie im winá zábronil *Modrz-
Baz* 113v.

**a. O Królestwie Jerozolimskim założonym przez chrześci-
jan (4)**:

Zwrot: »postanowić rzeczpospolitą« (2): [*papież Kalistus II*]
Genuenfes y wiele inych wypráwił do Ierozálem ráutowác Krześ-
ćian/ kiedy Bálduiná Párty byli poimáli. Postánowiwfzy dobrze
Rzcżypo-
spolitá vmárl *BielKron* 180v, 178v.

»sprawować rzeczpospolitą« (1): BAlduinus trzeci/ piąty krol
Ierozolimlki/ dobrze á fotrunnie spráwował Rzcżypo-
spolitá. *Biel-
Kron* 178v.

Wyrażenie: »rzcżpospolita upadła« (1): potym fie [*Baldwin II*]
wykupil [*z niewoli*] y wrocon do Ieruzálem/ záfię Rzcżypo-
spolitá vpádlá nápráwił *BielKron* 178v.

ß. O cesarstwie wschodnim (4): *SkarŻyw* 101; Bo gdyby wzor-
em onych Conftántinów/ Theodozyufów/ y Zygmuntów [*cesarz*]
postępowác fobie chćiał/ kthorzy nád wolá wfżytkich/ vcźnyniwfzy
ziadz duchowny/ Iáčno tákié fporz y Rzcżypo-
spolitey znáľzáli/ iuż-
byfmy dawno wnątrzych woien próźni byli. *OrzJan* 131.

W połączeniu łącznym z zaimkiem zwrotnym (1): tegoż roku
záwichrzył Dyabel krzyżem/ gdy Tomáš Kárdynał Strygońlki Pát-
ryárchá Konftántynopollki/ przeciw Turkom do Trácyey Iubileufz
ná Krzyżáki v Papieżá otrzymał/ z wielkim złym fwoim y Rzc-
czy-
spolitey *BielKron* 412v.

Fraza: »upadła (vb) rzcżpospolita« (1): *BielKron* 164 *cf Szereg*.

Szereg: »rzcżpospolita i z państwem« (1): FOkás Cefárz Kon-
ftántynopollki/ pánował lat ośm/ pod kthorym bylá vpádlá Rzcż-
ypo-
spolita y s páńftwem *BielKron* 164.

**e. O chrześcijaństwie, chrześcijanach, państwach chrześcijań-
skich (zwłaszcza pod panowaniem papieża) (39)**: [*cesarz odpisuje*

papieżowi:] w kthorey rzcży ielli [*papież*] vcźyni co ná iego vrząd
zależy/ ia theż co ná moy vrząd zależy rzcży po-
spolitey nie-
opuľzcze. *BielKron* 220v; Iáńkę vcźyn Pánie Synowy/ [...] áby
pogańlka y Turecka ręká/ Chrześćianlkich národow nieprzemogłá/
áby rozerwania kościól Boży nie miał/ [...] áby Rzcż po-
spolita
bylá wielka/ mocná y flawná. *SkarŻyw* 115; *NiemObr* 64.

W połączeniu szeregowym (1): Bo nie káplani do krolow
świeckich/ ále krolowie do káplanow/ y do rzádu y Rzcżypo-
spolitey: Chrześćianlkiey/ y do praw ich przyľtawáli. *SkarKazSej* 679b.

Zwrot: »rzcżpospolitą postanowić (a. ustawić); (po)stanowie-
nie rzcżypo-
spolitej« [*szuk zmienny*] (2;2): ácz żadne⁸⁰ ápoftólowie
niemieli rokázania pofłádác przełoženiłhwá w práwiech/ wfzákże
dziľiefzy káplani/ mogá wźiác práwo mieczowe/ prze kthore mogá
mocá vltáwić nowá po-
spolitá rzcży *BielKron* 214v; Bernárdynus
Kárdynał Świętego Krzyżá/ Y Ian Bifkup Wárádyńlki/ prácowáli
fie theż nie tylko o tho z iednoczenie Krolá s Cefárzem ále y o
poľthánowanie Rzcżypo-
spolitey Krześćianlkiey *BielKron* 412v,
193, 236.

Wyrażenia: »rzcżpospolita krześcijańska, krześcijanow, krześ-
cijaństwa« = *christiana a. christianorum respublica* *Modrz* [*szuk*
25:2] (25:1:1): aby dobra kościelne to jest Rzcżypo-
spolitej krześ-
cijańskiey w Polsce takim porzádkiem száfowani byli, ná co są
nadani *Diar* 69; *GliczKsiąż* Ov; Wyznawánie/ iáko rzcż po-
spolitá
w Iáńce fwey wiernych krześćianów Pan záchowywác raczy/ w
miłofyrdzyu/ w spráwyedliwości/ y w pokoiu *LubPs* Tv *marg*;
Arcybifkup w Rzymie będąc/ vcźynil rzcży przed Papieżem [...]
około Rzcżypo-
spolitey Krześćianlłhwá wfżytkiego *BielKron* 410;
Boże day áby to z iechánie náfze ku pożytku było/ nam y pod-
dány náfzym/ y wfzey rzcży po-
spolitey Krześćianlkiey *BielKron*
414; Woyćiech potym był Bifkupem/ kthory Rzcżypo-
spolitá Krześ-
ćianlka lepiej rozľzerzył *BielKron* 437v, 162v, 196v, 220, 220v,
236 (15); *BialKat* 36; Iáčna nápráwá w Rzcżypo-
spolitey Krześ-
ćianlkiey być może z niemáľá pociechá ludzi wiernych *RejPos-
Wstaw* 42v; Tá niewola z Rzcżypo-
spolitych Chrześćianlkich/ roz-
máitemi Cefárlkiami práwy/ wyrzucona iest. *ModrzBaz* 88v, 52;
SkarJedn 154; *PowodPr* 37, 81; *KochWrJan* 17; *SkarKazSej* 679b.

»pożyteczno (a. pożyteczny) rzcżypo-
spolitej (D); pożytek
rzcżypo-
spolitej (G)« [*szuk 2:2*] (3;1): Krol Pollki powiedzial/ yż ia
wfżytko vcźynię co będzie pożyteczno rzcży po-
spolitey *BielKron*
223v; A ieliby w tym co mógł pomoc Krol Pollki/ coby ku pożytku
Rzcżypo-
spolitey Krześćianlkiey/ ná to fie wam dawa powolny
BielKron 410, 219, 234v.

»rzcżpospolita upadła« [*szuk 1:1*] (2): [*cesarza Justyniana*]
był Pan Bog obdárzył dwiema Hetmány spráwnymi/ przez kthore
vpadla rzcży po-
spolita Krześćianlka y rozerwana záfię bylá náprá-
wiona y ziednoczona *BielKron* 162v, 220.

Szereg: »kościól i rzcżpospolita« (1): Kłięgi trzecie Kroniki
fwiátá Ianá Szleydaná/ o ftánowaniu kościóla Krześćianlkiego y
Rzcżypo-
spolitey/ zá czáfu Cefárzá Kárlá piątego *BielKron* 193.

»nie tylo wiara ale rzcżpospolita« (1): Kthorych [*Greków*] od-
fzczepieńftwo dlugo trwáło/ [...] wiele národow záwiodło/ y nie tylo
wierze S. ále rzcży po-
spolitey świeckiey Chrześćianlkiey/ nie-
zmierná vtrátę vcźynilo. *SkarJedn* 154.

W przén (2):

Wyrażenia: »ciało rzcżypo-
spolitej« (1): Tákžec w R.P. Krześ-
ćianlkiey/ te kielifzne/ winne/ miéšne/ y ćieľefne fekty/ [...] ćiáło
R.P. ták obśiádlý/ żeby ich bez obrázy Iámege ćiála/ zrázu zbydż
trudno *PowodPr* 37.

»nawa rzcżypo-
spolitej« (1): Ná przod fláráymy fie/ áby tá Na-
wá R.P. krześćianlkiey zwláfzczá náfzey/ bylá od tákiey náwáľności
vlżóná. *PowodPr* 81.

a. Sprawy państwowe, publiczne; dobro społeczne (2): Papież
Páweł polłal poľty fwoie Kárdynały/ ftánawiác pokoy miedzy imi/
do Cefárzá/ Michála Luzytaná/ á do Krolá Sádóletá/ proľzac áby ty
fwoie krzywdy włafne odłožyli ná rzcży po-
spolitá/ á ná fpokoiná
rádę to wzniešli *BielKron* 220v; Tám też z iechawży fie Bifkupi

Węgielcy fpolu s Krolmi/ rządzili okolo popolitey rzeczy wlyzthkiem Krześcijánftwu potrzebny *BielKron* 413.

f. O judaizmie (2):

rzeczpospolita czyja (1): A Prorocy Betleem miásto w którym fie národzić miał vkázowáli/ [...] ktore iuz popufofzone y zgruntu obálone być wiemy/ y zwierzchności rzeczy fwey popolitey żadney/ przed puftorem tyfiacem lat niemáią. *CzechRozm* 121.

Wyrażenie: »rzeczpospolita zakonna« (1): Iz ona rzecz popolita zakonna/ była po wlytżey części/ z ftrony nabożeńftwa y fluzby Bożey/ cielefna *CzechEp* 367.

3. Państwo, też miasto, w którym najwyższe władze są wybierane na czas określony przez ogół lub (zwykle) przez część mieszkańców mających uprawnienia polityczne; republika; respublica *Mącz, Modrz; politeia Calep* (28): Respublica, Rzeczpołpolita/ to yeft popolity ftan/ y pożytek popolitego człowieka. *Mącz* 353a; owfzem odmieniáią oni [jelenie i żurawie] częfto te pány/ iz raz ten/ drugiraz ow naprzod idzie: á thym fpolobem rychley tho ieft wizerunk Rzeczypolpollythey/ niź páńftwa pod iednym krolm *GórnDworz* Gg2.

W przeciwstawieniach: »rzeczpospolita ... krol (2), książę« [w tym: książę albo krol (1)] (2): iz bárzicy prágnąc mamy/ áby nam Rzeczpołpolita rofkázowála/ niź Kfiąże/ ábo Krol *GórnDworz* Gg2v; Pod krolm iednym^m nalepży rząd: pod Rzeczpołpolitą náde wlyztko nagorfzy *SkarKazSej* 690b.

Szeregi: »rzeczpospolita i krolestwo« (1): *GórnRozm* L4 cf *W przén*.

»miasto albo rzeczpospolita« (1): Politeia – Politią, rząd w miefcie, albo, w R.P. *Calep* 817b.

W przén (1):

Wyrażenie: »zdrowie rzeczypospolitej« (1): Lácedemonianie mieć ich [murów] niechcieli/ vkázuiąc ná ludzi/ w ktorych meftwie/ á síle/ nie w murách zdrowie káżdey Rzeczypolpol: y káżdego Kroleftwa záwiłfo. *GórnRozm* L4.

a. O Atenach będących przez większą część swojej historii demokracją (16): Perykles Athenien(sis) dzielny miáfta onego Senator/ gdy do rády w záburzeniu rzeczypospolitych chadzał/ [...] thák sam do siebie mawiał: [...] *OrzRozm* A4, P2v; *BielKron* 27, 75; *Mącz* 271b; Abowiem on Solon w Práwách Athenieńkich nápiíal/ iz Rzeczpołpolita ták wiele zapláttami iáko y karaniem floi. *ModrzBaz* 18v; Bo on [Solon] wlyztkie ludzi w iedney Rzeczypolpollythey miefzkáiące/ przyzwyczáiał do tego/ áby fię wlyztycy z dobrego powodzenia fásiádá fwego wefelili *ModrzBaz* 77v, 18v.

Zwroty: »rzeczpospolitą rządzić; rzeczpospolita była rządzona« = *respublica administratur* *Modrz* (1;1): Potym Atteniánie krolá mieć niechcieli/ iedno áby rádá álbo Mágiftratus Rzeczpołpolitą rządzili *BielKron* 75; *ModrzBaz* 130.

»sprawować rzeczpospolitą« (1): Potym s przemienności czáfu/ wybráli byli Athenífey trzydzieści mężow co fpráwowáli Rzeczpołpolitą *BielKron* 121.

Wyrażenia: »Rzeczpospolita Atenieńska« = *respublica Atheniensium* *Modrz* (5): Są też wiadome y Demofthenefowe rády bárzo dobre/ ktoremi Rzeczpołpolita Athenieńka była rządzona. *ModrzBaz* 130; Iefli mnie y Ariftedefá w przepáść nie wrzúciecie/ Rzeczpołpolita Athenieńka nigdy befpieczna być nie będzie moglá. *Phil* K, K4, N3, R3.

»sprawa rzeczypospolitej« (1): Iáko tedy ieft fzkodliwa ámbicya w Rzeczypolpollythey/ ieft też fwiádectwem on przykád o dwu mężách Athenieńkich/ tho ieft/ Ariftydefie y Temiftoklefie/ ktorzy fprzeczáli fie s lobá chćiwofcią y nienawilcią/ ták iz záwlyze ieden od drugiego w káżdey fpráwie R.P. roznie rozumiał *Phil* K.

b. O republice weneckiej (6):

rzeczpospolita czyja (1): tedy Norymbergczanie do Wenetow polláli/ próżąc ich áby Wenetowie im fpolob y Práwá Rzeczypolpollythey fwey przyfláli *OrzRozm* T4.

Zwrot: »być z pożytkiem rzeczypospolitej« (1): Iefliby kto rozumiał/ żeby ten obywatel Páńftwa Weneckiego [...] niebył godny

ná to/ áby ták wielki wrząd ná fobie noíil/ ábo dla iákieykolwiek infzey przyczyny niebyłoby to z pożytkiem Rzeczypolpollythey [non fore e republica] żeby on był Kfiążęciem *ModrzBaz* 46.

Zestawienie: »Rzeczpospolita Wenecka« = *respublica Veneta* *Modrz* [szyk 2:2] (4): *OrzQuin* C3v; Tu pan Koftká kthoremu fie záwlyze Weneckiey Rzeczypol. porządek podobal/ ták powiedzial. [...] *GórnDworz* Ggv; Ktory obyczay [krytykowania kandydata ná urzád] iz w Rzeczypolpollythey Weneckiey záchowuią/ fwiádczy Kálpár *Contarenus* *ModrzBaz* 46; *SkarKazSej* 691a marg.

Synonim: 3. republika.

LWil

RZECZYCA *Sł stp; Cn, Linde* brak.

RZECZYSKO (22) sb n

-é- (16), -e- (1); -é- : -e- *SarnStat* (14:1); o jasne.

sg N rzeczysko (7). *◇ G* rzeczyska (2). *◇ A* rzeczysko (3). *◇ I* rzeczyskiem (1). *◇ L* rzeczysku (3). *◇ pl N* rzeczyska (2). *◇ A* rzeczyska (2). *◇ I* rzeczyski (1). *◇ L* rzeczyskach (1).

Sł stp notuje, *Cn* brak, *Linde* XVI w. (dwa z niżej notowanych przykładów).

Koryto rzeki płynącej lub wyschniętej; torrens *PolAnt; alveus, fluvius, meatus* *JanStat* (22): Euphrátes y Tigris z polu fię fchodzą/ ktore máluczko náde tym mieyfcem gdzie fię sciekáią/ z ofobná fwe rzeczyłká y poczátek máią *BibRadz* I 2a marg, 4.Reg 3/16, 17; A ták polożywlyz go [staw] pufto/ wypuść do kęfá z niego wodę/ ieno w Rzeczylku zoftáw *Strum* L, F3v; Iz ácz rzeki Kroleftwa náłżego/ to ieft Wilfá/ Niepr/ Striy/ Narew/ Dunáiec [...] y iné w Kroleftwie náłżym będące z rzeczyłki ich náłże fá *SarnStat* 917, 466 [4 r.], 917; *Defertus alveus*, wiśliłko/ rzeczyłko. *KlonFlis* F2 marg; [ktora rzeká álbo potoczek iefli opuściwlyz pierwze rzeczyłko przez infze miefcá fwoie fzcie y płynienie obroci [...] wláfną mocą: tedy przedfię przyrodzone pierwze rzeczyłko kedy pierwey wodá fzłá/ ma być zá prawdziwą gránicę onych Dziedzictw *HerbutStat* 226 (*Linde*) [idem *SarnStat* 466 (2)]]].

Wyrażenie: »stare rzeczysko« = *antiquus alveus a. meatus, antiqui fluvii alveus* *JanStat* [szyk 7:1] (8): á gdyby fię rzeká obrociłá mocą fwą z fwego fthárego plácu infzem mieyfcem/ tedy iednák ono fthare rzeczyłko grániczy [tj. wyznacza gránicę między wsiami] *UstPraw* Iv [idem [TarnUst]]; *SarnStat* 466 [5 r.], 467, 1070; [KsięgiSądWiej 1530 nr 7430; TarnUst 2 (*Linde*)].

Szereg: »rzeka (a. [rzeczka]), (i, albo) rzeczysko« = *fluvius seu alveus (fluvii), flumen et alveus* *JanStat* (4): Podkomorzy w gránicách naprzód y náde wlyztko ma pátrzyć przyrodzonéy gránice, to ieft potoczka, álbo rzeki między dziedzictwy płynącey, álbo rzeczyłká nowego y fthárego: które dziedzictwá dzieli. *SarnStat* 466; w ktorej fthárey rzéce álbo potoku/ álbo w fthárym rzeczyłku ludzie [...] wolnie będą łowić *SarnStat* 466, 466, 917; [Rzeczka, Rzeczysko rivulus *ReuchlinBartBydg* D3].

ECB

[RZECZYSZCZE sb n

G sg rz(e)czyszczá.

Sł stp, Cn brak, *Linde* XVI w. (te same przykłady).

Stare koryto rzeki, starorzecze: Holłzy záfię od Wilny rzeki áz do Korablá błotnego rzeczyfzcza dáł wdział *StrykKron* 354 (*Linde*) [idem] *BielKron* 1597 158 (*Linde*).]

ECB

RZECZYWISTY (3) ai

e jasne.

sg f N rzeczywistá (1). *◇ L* rzeczywist(e)j (1). *◇ n N* rzeczywist(e) (1).

Sł stp brak, *Cn* notuje, *Linde* XVII (z *Cn*) – XVIII w.

Prawdziwy, będący czymś w sposób realny (o sakramencie Eucharystii); realis, verus *Cn* (3):

Wyrażenie: »reczywista prawda« (1): Bo mánná była tylko figurá tego naświetlżego Sákrámentu/ [...] lecz ten Sákráment ieft lámá rzeczywísta prawdá. *WujNT* 330 [*idem*] [*WujBib* 1241b].

Szereg: »prawdziwy i rzeczywisty« (2): Obacz iáko zle bluzniá y íprofnie Zwingliáni ktorzy niewierzá áby pod ofobá chlebá w Sákrámenće prawdziwe y rzeczywíste ciáło Boże było *SkarŻyw* 168; *LatHar* 77.

ECB

RZECZYWIŚCIE (9) *av**Oba e jasne.**St stp brak, Cn notuje, Linde XVIII w.*

Prawdziwie, realnie; re ipsa, re vera Cn (9): *SkarŻyw* 91; Ktoż inlzy oprócz niewierniká/ miałby záprzeć tego/ że Pan Chrístus rzeczywíście do pieklá sítapil? *WujNT* 804; *SkarKaz* 210a.

W połączeniu szeregowym (1): Słowem Chrístá Páná zowie [*Jan Ewangelista*] nie tylko prze to iż nam oznaymil [...] Oycá y wolá iego: [...] ále wícey dla tego/ iż [...] rzeczywíście/ prawdziwie/ y íftotnie [*ze słowa Boga Ojca*] fię rodzi y pochodzi *WujNT* 304 [*idem*] [*WujBib* 1231a].

a. *O sakramencie Eucharystii* (5): Pokulámi tedy y fráfunkámi ítrektány/ z tey fwiátości [*tj. z Eucharystii*] počiechy ízukay y rá-tunku/ od Páná w niey rzeczywíście będącego. *LatHar* 202, 246.

W połączeniach szeregowych (2): Iż [...] nie pod figurá/ áni pod podobieństwem: ále właśnie/ prawdziwie y rzeczywíście/ Ciáło y krew Páńka bywa przyimowána w S. Sákrámenće. *WujNT* 331, 114; [O przenachwálebnieyfzym Sákrámenće tak trzymał/ ífz w nim ieft żywe y przyrodzone ciáło Páná Bogá náfzego Iezufa Chryftuła: á pożywáiąc go/ práwie y przyrodzenno/ y rzeczywíście go pożywamy: ácz pod zákryciem y ofobámi. *SkarŻyw* 49].

Szereg: »prawdziwie a rzeczywíście« (1): A Chryfołtom mowi/ iż nie lámá wiará y miłościá; ále lámá rzeczá nas czyni ciáłem fwoim: y prawdziwie á rzeczywíście ciáło fwe z námi złącza. *WujNT* 604. [*Ponadto w połączeniach szeregowych 2 r.*]

CFRZECZNIE

ECB

RZEDZA (1) *sb f**N sg rz(ed)żá.**St stp, Cn, Linde brak.*

Jedna z podstawowych cieczy (tzw. wilgotności) ustroju ludzkiego, związana z żywiołem wody: czwarta [wilgotność] ieft rzędno rzadká/ ná kíztałt wody która íeý pánuie (marg) Rzedza. (–) Sien-Lek Vuu2.

ECB

RZEDZEĆ (2) *vb impf**1 sg praes rzedzeję (2).*

St stp brak, Cn notuje, Linde XVI (jeden z niżej notowanych przykładów) i XVIII w.

Stawać się rzadszym (2): *Raresco, Rzedzeję/ cienczeję/ to yeft/ vmnieyfzam fię áłbo fchnę. Mącz* 347a; *Calep* 895b.

Formacje współrdzenne cfRZEDZIĆ.

ECB

RZEDZIĆ (3) *vb impf***rzędzić** (2), **rzadzić** (1); rzędzić *SienLek* (2); rzadzić *Mącz*.*e prawdopodobnie jasne (tak w rzedzeć); a pochylone.**praes 1 sg rzádzę (1). ◇ 3 sg rzedzi (2).*

St stp, Cn brak, Linde XVI (jeden z niżej notowanych przykładów) i XVIII w.

Czynić coś mniej gęstym pod względem konsystencji, rozrzedzać (3): *Raro, Rzadzę/ rzedzey czynię co gęsto było. Mącz* 347a.

rzędzić co (2): *ziemiá podług gęstości íwéy/ gęści íwá wilgość á czyni iá sliłką: [...] wodá záś według włafności íwéy/ wilgość íwá rzędzi SienLek Vuu, 24v.*

W przeciwstawieniu: »gęści ... rzędzić« (2): *Ale to pośpolicie wiedzicé/ íż gorácość kraśi mocz: żimno bieli: wilkość gęści: á fuchość rzędzi. SienLek* 24v, *Vuu*.

Formacje współrdzenne: przerzedzić, przerzedzić się, rozrzedzić, rozrzedzić się, zrzedzić, zrzedzić się; przerzedzać, rozrzedzać, rozrzedzać się; rzedzeć; zrzednieć; zrzedzić.

ECB

RZEDZINA (?) *St stp; Cn, Linde brak.***[RZEDZIUCHNY]** *cf* **[RZADZIUCHNY]****[RZEGANIE]** *cf* **RZYGANIE****RZEGOČĄC** (1) *part praes act**A sg f rzegocąc.**St stp, Cn brak, Linde XVIII w. s.v. rzekotać.*

Skrzeczący, rechoczący (o żabie): Lew gdy żábę rzegocąc sly-ział/ Wielkim iá żwierzęciem mniámal *BierEz* K3v.

CFRZEGOTAĆ

ECB

RZEGOTAĆ (7) *vb impf***rzegotać** (7), **[rzechotać]**.*Wszystkie samogłoski jasne.*

infrzegotać (3). ◇ *praes* [1 *sg* rzechocę, rzechotám.] ◇ *2 sg* rzegocz (1). ◇ *3 sg* rzegoce (1). ◇ *3 pl* rzegocą (1). ◇ *part praes act* rzegocąc (1).

St stp notuje, Cn: rzechotać, rzekotać, Linde XVI (jeden z niżej notowanych przykładów) – XVIII w.

Skrzeceć, rechotać (7):

a. *O srokach i żabach; coaxare Mącz, Cn; garrire, strepere* Cn (2): Tak thež [*sroka*] chytra, íże gdy baczy czo w domu fńiednego czoby miała wziáć/ pierwey rzegocze íeftliby kto wybieżał *FalZioł* IV 26a; *Coaxare, dicuntur ranae cum vocem emittunt, Skrzeceć/ Rzegotać. Mącz* 58b.

b. *O człowieku* (5): *Qvarren. Rzegotać. Coaxare. Calag* 382b; [*Rzechocę et rzechotam/ Garrio, coaxo. Item, Cachinnor. Volck Yyy2v*].

Przen: Dužo i nieprzerwanie mówić, paplać, plotkować (3): [*Karność mówi do Młodości:*] *Wiele tu rzegocefz froczká/ Rzučilás mi fię do oczká BielKom* E2v; [*Co się tycze tamtych bab, íż jako nam piszecie ustawicznie rzegocą, tedy ta jest z dawna wszystkich bab natura ListyPol* 1548/184].

Zwrot: »rzegotać by (a. jako) sroczi, zaby« (1:1): *A włafnie ie tu pífmo żábámi zowie/ áłbo podobne ku żábám/ bo rzegocą iáko żáby/ máło dopulzczáiąc komu inlżemu mowić iedno lámý RejAp* 137v; *A my domá íiedzimy by kwoczki/ Vpítrzywly fię/ rzegocąc by froczki Bielsjem* 6.

a. *Śmiać się głośno* (1): *Risu diducere rictum, [...]* *Smieyác fię ná kogo zęby ółzczerzáć/ to yeft blaźnić z kogo áłbo smieyác fię ziarác/ rzegotać. Mącz* 355d.

*Formacje współrdzenne: rzegotać się; narzektać się, rzektać.**CFKRZEKOTAĆ, RZEGOČĄC, RZEGOTANIE*

ECB

RZEGOTAĆ SIĘ (1) *vb impf**1 sg praes rzegocę się.**St stp, Cn brak, Linde XVII w. w innym znaczeniu.*

Śmiać się głośno: *Cachinnor et cachinno, Immoderate rideo – Rzegocę fzie. Calep* 144b.

Formacje współrdzenne cfRZEGOTAĆ.

ECB

RZEGOTANIE (4) *sb n*

rzegotanie (3), **rzechotanie** (1); rzegotanie *FalZioł, RejAp* (2); rzechotanie *Mącz*.

Pierwsze e, o oraz a jasne; końcowe e z tekstów nieoznaczających e oraz -é.

sg N rzechotani(e) (1). ◇ D rzegotaniu (2). ◇ I rzegotani(e)m (1).
Sł stp, Cn brak, Linde XVI (jeden z niżej notowanych przykładów) i XVIII w. s.v. rzebot, rzebotać oraz XVII w.: rzechotanie.

Skrzeczanie, rechatanie (4):

a. O sroce i żabach (3): Sroka na to nalepza, iż gdzie sie wfidli w ogrodzie/ tedy tam pilno ftrzeze, tak iż ktokolwiekby tam wynidz chciał/ thedy go śwem rzegotaniem wydawa. *FalZioł* IV 26a [idem] [*SpiczZioł* 152 (Linde s.v. rzebot)].

Pogard. O nauce Kościoła katolickiego, tu: utożsamionej z głosem złych duchów, wyobrażonych pod postacią wychodzących z ust żab [czyje] (2): Otho z gęby fmkowey [tj. szatana]/ z gęby beftiey [tj. Stolicy Apostolskiej]/ z gęby lkażonego Proroka [tj. papieża]/ wyflży iakoby thrzy żaby duchow nieczyfłych [...] thák iż onemu rzegothaniu ich á wymyflom chytrym ich trudno sie ktho fprzećiwieć álbo obronić może. *RejAp* 137v, Ff.

b. O sroce i żabach; przen: gadanie, paplanie (1): Garrulitas, Rzechotanie/ Gruchanie/ wielomówność. *Mącz* 142c.

*** [Bez wystarczającego kontekstu: rzechotanie/ Garrulus, coaxatio *Volek* Yyy2v.]

Cf [KRZEKOTANIE], RZEGOTAĆ

ECB

RZEGOTKA (1) sb f

e, o oraz a prawdopodobnie jasne (tak w rzegotać oraz -ka).

[sg N rzegotka.] ◇ pl N rzegotki. ◇ [G rzegotek.]

Sł stp, Cn brak, Linde XVI w. (jeden z niżej notowanych przykładów).

1. Rodzaj drewnianego instrumentu z rączką zwieńczoną (najczęściej) kulą, zawierającą drobny materiał (piasek, ziarna), wydający dźwięk przy potrząsaniu, grzechotka:

Szereg: »rzegotki, ([i]) klekotki«: Sistrum – Rzegotki, klekotki vnas. *Calep* 985a; [[w Wielki Piątek] Nic nie fłychać/ okrom niewdzięcznego głofu rzegotek y klekotek *WujPos* 1575 480 (Linde)].

2. [Nierządnicza, prostytutka: curva, rzegothka multum loquens, Swyecotka *ReuchlinBartBydż* i8.]

Synonimy: 1. klekotka; 2. cudzołożnica, fryjerka, gamratka, kurwa, mercha, nalożnica, przyłożnica, sprosnica, wszetecznicza.

Cf GRZECHOTKA

ECB

[RZEGOTLIWY] cf RZEKOTLIWY

[RZEJŹ] cf RZEŹ

RZEK (3) sb m

e jasne.

sg N rzek (1). ◇ G rzeku (1). ◇ pl G rzekow (1).

Sł stp, Cn brak, Linde XVI w. (te same przykłady).

Syllaba, zgłoska (3): Syllaba, Syllábá/ to yest ofiężenie kilka liter yednym głofem á przerzeczeniem/ rzek zową niektorzi. *Mącz* 436b, 148b.

Szereg: »syllaba albo rzek« (1): Correptio syllabae, Skrócenie fylláby álbo rzeku/ prętkie wymawianie. *Mącz* 346b.

Synonimy: syllaba, zbieranka.

Cf [OŚMIORZECZNY], RZEKNIENIE, ZRZEK

ECB

RZEKA (2050) sb f

rzeka (2049), rzyka (1); rzeka : rzyka *MiechGlab* (76:1).

rzék-, rzéc- (210), rzek-, rzec- (153); rzék- *KochZg*, *OrzQuin* (2), *GrzepGeom*, *KochPs* (12), *KochFr* (2), *KochPhaen*, *KochWz*, *KochSob*, *PudlFr*, *ZawJest*, *KochFrag* (2), *GostCast*; rzek- *MurzOrt*, *KochWr*, *OstrEpit*; rzék- : rzek- *OpecZyw* (3:2), *Mącz* (25:133), *Strum* (32:2), *Oczko* (12:6), *KochJez* (3:2), *KochPieś*

(3:1), *KochProp* (2:1), *SarnStat* (104:3). ◇ G pl rzék (21), rzek (3); rzék : rzek *Mącz* (7:1), *Oczko* (2:2); a jasne (w tym 11 r. błędne znakovanie).

sg N rzeka (419). ◇ G rzeki (423). ◇ D rzéce (33). ◇ A rzékę (265). ◇ I rzéką (233). ◇ L rzéce (147). ◇ pl N rzeki (181). ◇ G rzék (79). ◇ D rzékám (6) *FalZioł*, *LubPs*, *BudBib*, *Oczko* (2), *BielSjem*, rzékóm (2) *KochFr*, *KochPs*; -ám (5), -(a)m (1). ◇ A rzeki (101). ◇ I rzékami (76); -ami (68), -ámi (2), -(a)mi (6); -ami: -ámi *BielKron* (31:1), *StryjKron* (6:1). ◇ L rzékach (62), [rzéc(e)ch]; -ach (32), -ách (18), -(a)ch (12); -ach *BierEz*, *Leop*, *UstPraw* (4), *BibRadz* (2), *Mącz* (2), *KochFr*, *KochPieś*, *KolakCath*, *GostCast*; -ách *LubPs*, *RejWiz*, *RejAp*, *BudBib* (2), *ModrzBaz* (2), *Oczko*, *SkarZyw*; -ach : -ách *BielKron* (2:3), *Strum* (3:3), *StryjKron* (1:1), *SarnStat* (10:1), *KlonFlis* (2:1). ◇ V rzeki (2). ◇ du N (cum nm) rzéce (15) *MiechGlab* 25, *HistAl* E3v, *BielKron* 264v [2 r.], 267, 287v, 308v, 430v, 431, 432 [2 r.], 432v, 437, *SkarZyw* 152, *KochJez* B3. ◇ A (cum nm) rzéce (2) *BielKron* 273v, 274v. ◇ I (cum nm) rzékoma (4) *BielKron* 437v, *Mącz* 219a, 429d, *KochJez* 83v.

Sł stp, Cn notuje, Linde XVI (dwa z niżej notowanych przykładów) – XVIII w.

Woda płynąca stałym korytem, dość szeroka, mająca źródło i ujście; flumen *Murm*, *BartBydż*, *Miech*, *HistAl*, *Vulg*, *PolAnt*, *Mącz*, *Modrz*, *Calep*, *JanStat*, Cn; fluvius *Murm*, *Mymer*¹, *BartBydż*, *HistAl*, *Miech*, *Vulg*, *PolAnt*, *Mącz*, *Modrz*, *JanStat*, *JanPrzyw*, Cn; torrens *Vulg*, *PolAnt*; amnis *Mącz*, Cn (2050): Wilk w on czás gdj dzień wielki/ Przyzedł pić wody do rzeki *BierEz* M2; Lew w iedney rzeki miefzkał/ A towárzyfzá mieć niechćiał *BierEz* Q2; Szczuká będąc w rzece iedney/ [...] Wfzytkim rybom pánowáá/ A od nich cześć wielką miałá. *BierEz* R4v, B4v, K3v, L2 [2 r.], Q2v, R4v [2 r.]; Iakom ya nyewszyal ssyeczy toyest drgubicze na rzece [...] any dwv sukyn byalych *ZapWar* 1524 nr 2335, 1536 nr 2493; *PatKaz* III 126; *Murm* 24; *Mymer*¹ 6; y widziałem fiedm krow wychodzące zrzeki cudne barzo y thufte *HistJóz* Bv, B; *BartBydż* 59b; OSet iest dwoy/ ieden fuchy drugi wilgotny ktori rofcie okolo rzek *FalZioł* I 147d; Mnog iest riba długa, czarna, W rzekach sie rodzi *FalZioł* IV 44a; TA riba [łosoś] iesth rzek wielkich *FalZioł* IV 44c, IV 42d, 43b, c, 44c, d [2 r.], 45b; ARchites Taretinki [...] w krainie iedney miefzkał, ktora wielkie rzeki w fobie miała. *BielZyw* 38; Tych wfzythkich ziem panfthwa/ fzyrokofci/ rzeki/ lud/ y ich obycaie, takiez y infzich ludzi poftronnych w księgach ninieyfzych będą wypifane. *MiechGlab* 1; Pothym wdawa sie [rzeka Don] ku półdniu y wpada trzema drogoma w biale iezioro y owlzem to iezioro z tey sie rzyki zbiera *MiechGlab* 25, *5v, **5, 26 [3 r.], 41, 55, [88]; *LibLeg* 10/146; Pofuit flumina in deferto [...]. Pufcił rzeki na pufcinie *WróbZolt* 106/33, 73/15, Z5v, 79/12, 88/26; Głębokofci morfkie woláią náfie dziwnemi głofy wyznawáiąc wielmožnoć twoię y náwfálnofci rzek wielkie ktore mimo nas przechodzą. *RejPs* 63v, 69v, 94v, 155v, 169; *ComCrac* 13; *LibMal* 1543/75, 1551/166v; *RejJóz* K3v [2 r.], K8; A gdy Dárius ku rzece przybiegl/ nálazł iá zámárzłá *HistAl* F4v; Ządál Alexander fnimi [z *Bagramami*] mowić/ ále oney fzyrokofci rzeki zaden nie mogł przepłynąć/ dla wielkofci Ippotamow/ Niedzwiádkow/ y Kokodrilow *HistAl* I4; Potym sie rufzywfzy z zaftępem/ przyiecháli ku niektorey rzece á tám fwoie namioty poftáwili *HistAl* K6v, Dv, F, F3v, F4v [4 r.], F6 (25); *KromRozm* III E2; Rzeki fwoye nápełnyafz żywemi wodámi/ Aby fye fwyát ochładzał ich wilgotnofcyámi *LubPs* P3, M3v, P3v, Q4, S, S3v (9); *KrowObr* 19v; Otworzę ná naywfzyfłych pagorkach rzeki/ á w pofzrod pol krywnice *Leop* Is 41/18; Ale rátowáła ziemiá oney niewiáły: że otworzywfzy wfá fwoie/ y wypilá rzékę/ ktora wypufcił Smok z gęby fwoiey. *Leop* Apoc 12/16, *Ps* 106/33, *Sap* 11/7, *Is* 18/2, 7, 19/5 (20); Wfzelákie rzeki ktorymi idzye z puft fá náfze *UstPraw* E2v, E2, E2v [4 r.], Iv [4 r.], K3; *RejFig* Ee3v; IOrdan to flawna rzeká/ co w niey ludzye krzczono *RejZwierz* 74; Przytym [Bóg obiecał] iáko gwiazdy wywfzyfz náfienie iego/ á iz od morzá do morzá/ á od rzeki áż do gránic ziemié/ mieli być dziedziemi. *BibRadz* *Eccli*

44/22; A w pośrodku rynku iego [Nowego Jeruzalem] y z obudwu ftron rzeki było drzewo żywota nożące owocow dwánaście *BibRadz Apoc* 22/2, I 2a marg, *Gen* 2/14, *Ex* 23/31, I 43d marg, *Ios* 19/11 (15); ORfeus Muzyk albo gędzycyć známienity tego czáfu był w Grecyey/ o tym też Poetowie wymyflnie piłáli/ iż ná iego gędzenie rzeki ftawály/ á kámienie lkakálo *BielKron* 25v; A gdy przyzedł do Iordaná Heliafz/ vderzył płażczem ná wodę/ y rozdzyliliá fie rzeká *BielKron* [85²]v; Są też y drugie rzeki w Indyey/ Indus/ Fizon/ Gion. *BielKron* 268v; Ná teyże rzecze [Tamizie] trzy albo czerzy tyfiące Lábéciow domowych chowanych záwždy widác. *BielKron* 277v; Molkwá/ nie od rodzaju iest rzeczona thym przezwiłkiem/ ále od Rzeki y Miafta *BielKron* 427; między wolgá á Donem/ fá polá wielkie/ przychodzá k fobie blińko ty dwie rzecze ná iednym mieyfcu fiedń mil/ á ná drugih bárzo dáleko. *BielKron* 432, 16v, 25, 26 [3 r.], 27v, 29 [2 r.] (123); Achelous, Rzeká w Echolii. *Mącz* 2c; Amnis anhelat frigore, Rzeká fie kurzy przed mrozem. *Mącz* 10a; Deferrí navi ad ulteriores Istulæ littus, Być przewiezión ná onę ftronę rzeki. *Mącz* 123a, 2c, 6c, 7d, 10c, 13d (63); Po wtore s tego zácmenia powiádam przyśe wielkiemu wpałeniu flonecnemu y tákiey fuchości/ iż głęboke názyby rzeki będą miálkami *LeovPrzep* D4; Dziwy fáłzywe á od rozlicznych mni-chow wymyflone/ iáko fá [...] ony káplce rozliczne onych láckow/ onych Stániłlawow/ co ná płażczoch mnichy wożili/ co przez rzeki biegáli *RejAp* 113v; Podle rzeki z obu ftron vroftá drzewá owocowe kázdego rodzaju *RejAp* 188, 103v [2 r.], 132v marg, 137 [3 r.], 187v [2 r.], 188 [2 r.] (17); *GórnDworz* Bbv, Bb2 [2 r.]; Potym fpołem fli y zbudowáli wielki fzyptal podle iedney wielkiey rzeki gdzież wiele ludzi thonęlo *HistRzym* 116, 24, 129 [4 r.], 131; *RejZwierc* 175; Ná práwym fkrzydlye poftáwił [Pompejusz] tyfiąc koni pomocnikow od rzeki ktora przekażálá mieyfce brzegiem y wylewaniem fwym *BielSpr* 41, 5 [2 r.], 7 [3 r.], 19v, 44, 44v; Boże, [...] Ktory widzisz i słyszysz wszystko dostatecznie, I wy, rzeki i ziemio niewzruszona wiecznie, [...] Bądźcie świadki a miejcie na dobrym baczeniu Cokolwiek sie mianuje przy tym stanowieniu *KochMon* 29; Ia mądrosć ieftem iáko przepok z rzeki wywiedziony *BudBib Eccli* 24/34, *1.Esdr* 8/15, *Iob* 14/11, *Ps* 77/16, *Is* 34/9, 44/27 (15); *HistHel* D3; Ieno tego ftrzeź/ ábyś iuż ták równo czynił Spodek w ónéy Przykopie iákoś od Rzeki wziął *Strum* I2v; Kárpie/ Kárásie/ ty fye w Rzekách nie bárzo rády báwiá *Strum* O3, D [3 r.], Dv, D2, F4v [6 r.], I2v [2 r.] (29); *BudNT Apoc* 8/10; *ModrzBaz* 96v marg, 110; *SkarJedn* 68; *KochDryas* [A3]; Portugália ma rzek 25000. *Oczko* [42]v, 7, 7v [4 r.], 8 [3 r.], 9, [43], [43]v; Miálto/ które pan miłuię/ Y przybytkiem fwym miánuie/ Rzeká odnogámi fwémi wefeli przyżrzczyftémi. *KochPs* 69; Wyrwi mię z blót/ [...] Nie day mi tonąc w powódz rzék możnych. *KochPs* 100, 93, 110, 117, 141, 155, 165, 166; Raz będąc w fwey Celli Plácidus máłuczki/ do rzeki po wodę biezał: y czerpáiąc zá dżbanem wpađł. *SkarŻyw* 250; Ziemię wnim [w rajú] czynił [Bóg] wyfoką/ piękną z págorkámi y czermi rzekámi *SkarŻyw* 259, A3, 250 [3 r.], 270, 334, 403 (15); *StryjKron* A3v, 41 marg, 91, 140, 250, 345, 437; *CzechEp* 330; przyfłzy [wojska] do Sieieżyéy wody. Potym do Kunálzówki: więc gdzie między dwómá Świętý Preczyftý Cérkiew świéci fye rzékomá/ Kumeiá/ á Sieieżá *KochJez* B3v, B2v, B3, B3v; ZIemiá defcz piię/ ziemię drzewá piiá/ Z rzék morze/ z morzá wfzytki gwiazdy žiia. *KochFr* 24, 125; *KlonZal* B4v marg; *KochWz* 136; *WerGośc* 238; *BielSjem* 18; Rzeki wód nieprzebránych wielką hoyność máiá *KochPieś* 72, 3, 31, 40; W rzéce ma [gospodarz] gęfté więcierze/ Czáfem wędá ryby bierze *KochSob* 70; *ArtKanc* P14; *KochProp* 7, 13; *Paprup* A4; *ZawJeft* 38; *Acireg* 173; Fluminosus – Rzek pełny. *Calep* 425b; Fluviatilis – wrzecze przebiwaiacy wodny. *Calep* 425b; Incile – Kanáł albo korito ktorim wodę zrzeki przywodzilf. *Calep* 520a, 62a [3 r.], 425b [2 r.], 919b; *GostGosp* 100 [3 r.]; *GostGospPon* 170; *GrochKal* 13; *Phil* E4; *GórnTroas* 17; Gdy w Kánikulé niebá ognie dáia/ [...] Rzeki wod zbywáią *GrabowSet* F4v, N2, V4v; Ten [Bóg] opátruie/ że morze nie wzbierze/ Choć wfzytki rzeki w fwoie łono bierze. *KochFrag* 16; *LatHar* 399, 510; *Ryb-*

Geśli B3; á gdy wezbráá powódz/ otráciłá fie rzeká o on dom/ ále go nie moglá porulzyć. *WujNT Luc* 6/48, *Matth* 7/25, 27, *Luc* 6/49, 2, *Cor* 11/26, *Apoc* 8/10 (10); Abowiem gdy Moizefz z rokázania Bożego/ wodę rzeki oney vderzył/ nátychmiał w krew fie obrociłá *WysKaz* 9, 9 [2 r.]; Iázy ná rzékách niech będą zrzucóné. *SarnStat* 54; Ku wżywaniu rzeki, ktora dobrá Królewkié z flzácheckými dzieli, fášiedzi niech będą przypuřczeni. *SarnStat* 467; Státuty z Láćinłkiégo y z Polłkiégo Kázimierzowé o Rzekách, w Metryce znaydzielz *SarnStat* 516; [Ustawiamy] áby nigdy rzeki/ którými wodné fátki chodzá/ [...] groblámi žadnémí hámwóné nie byly *SarnStat* 1184, 54, 403, 467 [2 r.], 470 [2 r.], 480 (44); *KmitaSpit* B [2 r.]; Náđ práwo pořpolite/ rzecze ftanáć y podnieść fie/ y morzu dno otworzyć y dwie śćienie vczynić kazał [Bóg]. *SkarKaz* 578a; *CiekPotr* 60; *CzahTr ktv*; *SkarKazSej* 665b [2 r.]; Tę wyfpe rzeki opařáły z boku *KlonFlis* Hv, B4, Cv, C2v, E4, F3v (11); *KlonWor* 24.

rzeka czego (10): Ptakow dofyć/ rzeki flodkich wod/ [...] y inych rzeczy nie wylczonych ták ten Kray [tj. Nowy Świat] w fobie ma *BielKron* 445; Rzeká wody fmrodliwey s páłczeki wężá *RejAp* Ee4v; Rzeká ftrumieniow iego wwefli miało Boze *BudBib Ps* 45/5; *SkarŻyw* 484; *SapEpit* A4. Cf »rzeka wody żywey«.

W połączeniu z nazwą [w tym: rzeka + nazwa (550); nazwa + rzeka (270); rzeka, ktora (a. co ją) zowá (28), ktora nazywano (1); rzeczona (17), wezwana (3), imieniem (zwana) (2); przezwisko rzeki jest (2); w przypadkach zależnych nazwa w N (157), w składni zgody (371)] (1156): Ia ko Slachethny Szymuth szmoszczysz przyszethl szamoszoth [!] Doymyenyá Mego Nyegowa dorzeky Rzeczonyé Granyczney nocnego Czasz szobyte Rovnemy ywszyl szrzczonego yaszw Ryb wasznoszy ya ko szyes kop groszy *ZapWar* 1508 nr 2045, 1508 nr 2054, nr 2055, nr 2056, [1526] nr 2454, 1532 nr 2402 [2 r.], 2403, 1536 nr 2493; *MetrKor* 34/134v; *OpecŻyw* 38v, 107; *OpecŻywSandR* nlb 4; Potim fie Alexander v rzeki Eufraten polozył *BielŻyw* 150, 150; Sarmatia w Europie ná wfchod, poczynašie od teyże rzeki Tanais, á bieży ku zachodu aż do famey Wifly *MiechGlab* 1; także tym richley wfł y miałeczka pałac przyciągná [Bata, wódz tatarski] do rzeki ktora zowá Cifa *MiechGlab* 15, *6 [2 r.], *7v, *8 [2 r.], **, **2 [2 r.] (39); Mlynow thez tych ktore wziemy nášchei po obudwu stronam rzeki dnyeftru Woyewoda Wolosky pobudowal Abi vzywál woyewoda thilko do woliey nášchey *LibLeg* 6/79; A okolo rzeki Tvrle ktore ziemie przilegli te tes są woyewodztwa Walaskyego *LibLeg* 10/68, 6/79, 157, 160, 9/51v, 10/146v (13); *WróbZolt* 82/10, 11; Ty dwie rzecze Tygrys y Eufraten bieżá przez Media/ Mezopotamiá y Bábiloniá/ á w rzekę Nilus wpađáią. *HistAl* E3v; Darius thedy rufzywfzy wielkie zařtępy fwoie ciągná ku rzecze Grancus *HistAl* F3v; Potym z onáđ rufzywfzy fie przyciągná [Aleksander] ku rzecze ktora zowá Tyr *HistAl* M6v, Dv, D2, E2, E3 [2 r.], E7 (23); Wfpomnicie fobie kiedy/ ná krzeft Ianá krzćicielá fwiętego/ iáko Ian fwięty on lud w Iordanie Rzece krzćił *KrowObr* 83v, 46, 49, 83v; *RejWiz* Cc8; [Mówi Bóg do Abrama:] Plemieniu thwoiemu dam ziemie [!] the od rzeki Egipłkiéy/ afz do rzeki wielkiey Eufráten *Leop* Gen 15/18; A prowadzil Ionáthás Krolá aż do rzeki kthorá nazywano Eleutherus *Leop* 1. *Mach* 11/7, *Gen* 36/37, *Deut* 11/24, *Ios* 1/4, 12/2, 4. *Reg* 17/6 (16); *RejZwierc* 84v; Przezwiłko drugiey rzeki [rajskiej] iest Gihon: tá obtacza wfzytkę ziemię Etiopšká. *BibRadz* *Gen* 2/13; [Mówi Bóg:] Gránice wálże będą od pulřczy y od Libanu aż do rzeki wielkiey Eufrátes *BibRadz* *Ios* 1/4, *Gen* 2/14, 15/18, 4. *Reg* 18/11, 1. *Par* 18/3, I 228b marg (13); Iest też Egipt ná fwiecie między inemi krolefłwy obfityy w pożytki/ ták iż gi flodolá wfzytkiego fwiátá zwáli/ á to gi ktemu fpráwuie rzeká Nylus *BielKron* 8v; Thego czáfu Tánáo krol Tátárki pirwfzy ná wfchod flońcá pánowál/ od ktorego rzeká wezwaná Tánáis/ to iest Wolhá. *BielKron* 10; Tyberius Sylwius [panowál] ośm lat/ od thego rzeká Tyber wezwána iż w niey vtonáł/ bo iá przed tym zwano Albulá. *BielKron* 61; [król Assur Teglátfulassar] zwoiowál wfzytki kráiny zá Iordanem rzeká/ y Gallileá *BielKron* 88; Rynny poczynił [Tarkwiniusz] ktorymi nieczyřtości z miálftá wychodzilý do Tybru

rzeki. *BielKron* 102v; WAndálitowie fą rzeczeni od rzeki Wilfy/ tym imieniem/ ábowiem ftárzy Hiftorykowie Wilfę piáfali Wándálus. *BielKron* 159; Od zachodu ią [Azję] też dzieli rzeká wielká Tánáís/ kthorą zowiemy Wolhá *BielKron* 263v; Tę [Mezopotamię] obezly fláchetne dwie rzece/ Tygrys od wfchodu Słońcá/ á Eufrates od zachodu. *BielKron* 264v; Dzieli Europę od wfchodu flońcá rzeká Tánáís/ od południá między ziemne morze *BielKron* 271; [Blondus] wfzytkę Wlofká ziemię ná czternaście części wypifał y rozdzielił. Pierwřá część położył w Liguriiy od rzeki Wáro áz do drugiey rzeki rzeczoney Máhrá *BielKron* 276; A fą dwie mieście Bádeńskie nie dáleko fiebie/ iedno wierzchnie/ drugie niłkie według Renu rzeki *BielKron* 283; Stárzy Hiftorykowie kładli Germániá od rzeki Tánáís áz do Renu *BielKron* 336v; Sobieflaw Kfiążę Czelkie [...] wtárgnął krolowi w ziemię y czynił łzkodę około Odery rzeki. *BielKron* 353; tám v rzeki Czarney vderzył ná nie [na Tatarów] Woiewodá Krákowłki Włodzimierz z zebráną družyną *BielKron* 360v; Tegoż roku krwáwa woda byłą w tych rzekách/ w Odrze á w Nyfie w Słátku. *BielKron* 363v; Kłafztor Biłzowłki z Biłzowey nád Wilfą [...] do Koronowá przeniolf Wilfaw [...] dla pewniyższego mieyfcá/ bo ij tám rzeká Brdá w koło obieglá. *BielKron* 366; [Król] pořłał wfzytek lud przećiw woýłku Molkiewłkiemu ktore leżáło nie dáleko zá rzeką Berezyną. *BielKron* 411; [miasto Włodzimierz] fie-dzi między wielkimi dwiema rzekámi/ Wolgá á Oká *BielKron* 430v; Drugie rzeki Káfzymá Táchnin. [...] W teyże rzece Táchnin/ fą ryby co z morzá wychodzá podobne ludzyem *BielKron* 433v; Wiátka Kráiná zá rzeką Kamá/ od Molkwy miáftá pułtorá ftá mil ku wfchodu flońcá *BielKron* 434; [Kniaź moskiewski] zebrałwřy lud wielki przyředł bez wieści pod Połocko ktore leży między dwiema rzekomá/ Dźwiná á Połoká pięćdziefiáth mil od Wilná *BielKron* 437v; Indus wielká rzeká/ dzieli Indyá s Perfyá. *BielKron* 461, 1v, 6v, 26 [2 r.], 42 [2 r.], 46 (270); *KwiatKsiąż* N; Catarrhaetae Rheni, Byftroś/ łamánie/ řpad á skok wód rzeki Rhenu/ między opokami á skaliftemi mieścámi *Mącz* 41a; Comata transalpina, Wfziłtko Francuskie krolewftwo s niderlandem áz do góri Alpes/ y do rzeki Rhenu *Mącz* 142a; Gravionarium civitas Germaniae, Po niemiecku Bamberg/ przy rzece Menie. *Mącz* 149b; Martius campus, Plác á mieyfce w Rzymie między miáftem á między rzeką Tybrem Bogu Marfowi poświęcone. *Mącz* 210c; Noricum, Niřłřza y wyřłřzá Báwárská ziemiá od Dunáyu áz do gór Apes [!] zwánych/ między rzeką Enum zwáná á między górą w Rákuřiech Kalenberg *Mącz* 250a; Vistula et Istula, Wisłá, rzeká. *Mącz* 499c, 24a, 51c, 54c, 127b, 155c (39); *RejAp* 81, 81v, 134, 137 marg, 137v, Dd3v, Ff3v; *GórnDworz* Bbv; *KwiatOpis* A4 [2 r.]; TEN to Mikołay Rey wyředł był s ftarádawnego á počéiwego domu/ ktore záwřdy Reymi zwano/ ktorzy fie záwřdy piáfali z Nagłowic ze wři ziemié Krákowłkiey/ [...] nie dáleko rzeki Nidy. *RejZwierc* 273v; [Żołnierze rzymscy] po pracy iákiey [...] řliłi pielży y iezdni do rzeki Tybru vćzyli fie pływáć *BielSpr* 5, 58v; Y pořłzi á wřezłzi ná gorę/ ářz przyřłzi do rzeki Efzkolá *BudBib* Deut 1/24; Szychor iest rzeká/ ktorá Grekowie i łácinnicy Nilem zowá. *BudBib* I 354b marg; Y prowadził Ionátás Krolá ářz do rzeki/ ktorá zowá Elewterus *BudBib* 1.Mach 11/7; toż było zwierzę ktore widziałem ná rzece Kewarze. *BudBib* Ez 10/15, *Gen* 36/37, *Ios* 13/3, 4.Reg 5/12, *Ier* 2/18, 46/6, *Eccli* 24/29, 1.Mach 3/32; Y wychodziłá kniemu [Janowi] wfzytká Iudłka kráiná y Ierozolimczycy/ y nurzáli fię wfzytcy od niego w Iordanie rzece *BudNT* Mar 1/5; *StryjWjaz* B; Przeto [z powodu nie-umiejętności prowadzenia słonecznego rydwanu] Iupiter zrzucił iy [Faetona] ná doł do rzeki Eridanu. *ModrzBaz* 107 marg; [Słowiański naród rozprzestrzenił się] ářz do końcá Europy/ do Wolgi rzeki *SkarJedn* 225; támże pod górą Rámeburg Ochrá rzeká/ bierze w řię řtrufzkę; ktorá w ónym mieyfcu ledwié ryby poczuwřly/ zdycháią. *Oczko* 4; Zá Surrentem w rzeće (Sillárim iá zowiá) nietylko drewno/ ále z řiól łodygá áłbo liřt omoczony/ kámięniem fye řtawa. *Oczko* 8, 7v, [42]; Ná wfchod słońcá pořtáwił gránice [Bolesław Chrobry] y řelázne řłpy v Niepru; ná zachod v rzeki Sale w Sáfkiey ziemi *SkarŻyw* 357, 192, 317, 357, 501 [2 r.], 553 (10); MEf-

raim wtory Syn Chamow opánováł ty kráiny/ nád czyrwonym y miedzyziemłkim Morzem przy Nilufie Rzece *StryjKron* 11; Plinius też tę Rzekę tymże imieniem zowie Phut/ á Ptolomeus w opifaniu Swiátá Phtut *StryjKron* 11; Borkus ftářłzy wziął vdział fwoy nád Niemnem: támże gdzie Rzeká Iuria do Niemná wpada/ ná vřciu Zamek záłożył/ ktoremu dáł imię Iurbork złożywřly imię Rzeki Iuriei/ z fwoim włáfnym imieniem *StryjKron* 81; tám záraz SPERA [...] počáz Zamek budowáć nád onym Ieziorem/ ktoremu wespolek z Zamkiem dáł imię od fiebie Spera/ á ták miedzy Niewiázá/ Serwenta/ y Swiétá rzekámi vgrunтоваł fobie ořłáde. *StryjKron* 81; Y vbrawřly fie Popowie y Diakonowie w ornaty řtali ná łáwkách k temu przyřráwionych [aby ochrcić kniazia Włodimirza] ná Dnieprze rzece *StryjKron* 140; ftámtd potym zá dwánaście dni iázdy ná Kalkę Rzekę przyřłzi [żołnierze] *StryjKron* 260; Támże z Witene-nem Bruno Miřtrz Liřlandłki bitwę řtoczył 11. dniá Czerwca Mie-řiáćá/ nád Morzem przy rzece Treider *StryjKron* 308; bo véieká-iących Litwá áz do Okmiény rzeki goniłá *StryjKron* 390; Leży Rezańłkie wielkie Xięřtwo miedzy Oká y Donem áłbo Tanais rzekámi wielkimi/ y łlawnymi *StryjKron* 395, A3v marg, 11, 31, 41, 61 (42); *Strymon* rzeká w Trácyey Lábećiami á Zorawiámi łlawna. *KlonŻal* A4 marg, A4v marg, B3v marg; *ArtKanc* G2v; Granice wrzece ofie zřłupow řeláznych potziniel [Bolesław Chrobry] *Paprup* Bv, Bv; *ActReg* 45 [3 r.]; *Calcp* 1081a [2 r.]; *Phil* C [2 r.]; *OstrEpit* A3; y byli od niego chrzczeni [tj. Żydzi przez Jana] w Iordanie rzece/ řpowiádáiąć fię grzechow fwoich. *LatHar* 685; *WujNT* Mar 1/5, *Apoc* 9/14, 16 arg, 12; *WysKaz* 9; ná Sanie rzeće iázy zrzucené máią byđż *SarnStat* 516; Lowienia Ryb [...] Zakon řam będzie miał wolność w teyże rzeće Bierzwieniku áłbo Notefzy *SarnStat* 1073, 224, 516 [4 r.], 517, 992, 999 (36); Skrwá rzeká. *KlonFlis* G marg; Brdá rzeká/ Łofořiami łlawna. *KlonFlis* G2v marg; V wři Benowey Benowa też rzeká *KlonFlis* G3v, G marg, Gv marg, G3 marg, G3v marg; *KlonKr* Bv. Cf *Frazy*, *Zwroty*, »brzeg rzeki«, »bystra rzeka«, »uřcie rzeki«, *Zestawienia*, *Wyra-żenia* przyimkowe.

W połączniu z przymiotnikiem od nazwy rzeki (2): ij řledł z nimi [Jezus z Apostołami] za rzekę Cedrowá do ogroda *OpecŻyw* 98; Słyřząc to [wieść, że król Jerozolimy rusza na nich ze swym wojskiem] Egipczycy/ wnet groble rořkopáli y puřłciłi gwałtownie rzeki Nylufowe *BielKron* 178v.

W połączniu z przymiotnikiem od nazwy kraju, regionu itp. (34): *ZapWar* 1532 nr 2402 [2 r.], 1536 nr 2493; *FalZioł* III 2d [2 r.]; *MiechGlab* *6, *7v, **5, **7; Iako Alexander przyćiechál ku rzece Brágmáńskiey/ gdzie tám przebywáli Ippotamowie/ Koko-drillowie/ Niedzwiatkowie *HistAl* I4, I4; *Leop* Is 18/1; *BibRadz* Is 18/1; SZwáńcárłka ziemiá počyzna fie od Alpes gor kámiennych/ [...] á zářię tám řłáđ idzie ná zachod řłoneczny według gory Iury áz do rzeki Genewńłkiey *BielKron* 282v, 60v, 281v, 286, 432v; Ararus, Schytarum fluvius, Tatarská rzeká. *Mącz* 14a; Hippopotamos. Nieyákie zwierzę w rzece Aegypyskiej Nilufie/ Którę [!] řzyę y grzbiet má yáko kón. *Mącz* 156c, 43a, 213c, 386b, 393c, 439c; *BudBib* 4.Reg 5/12, *Ps* 136/1; Y kto Polłkie rzeki/ wielkie y malé/ obeyřrzeć chce/ iáko wiele wody máią/ któрым řłátkiem zmierzy? *Oczko* 7, [43] [2 r.]; Tegoż Roku w rzekách Słáłłkich w Odrze y w Ofie/ przez trzy dni wodá krwáwa pływęłá *StryjKron* 345, 105; *Ryb-Gęřli* D2, D2v; Gořtyńłká rzekę Wilfá też pořárlá *KlonFlis* G, G4.

W połączniach szeregowych (37): PŁocicza iesth riba mała białá/ oczy czyrwone, W řławiech/ w rzekách y w Ieziorách fie rodzi *FalZioł* IV 41d; *HistAl* C7; *Leop* P4; *UřPraw* 14; Tá część ziemi [Azja] iest nawięřłza/ ma w łobie wielkie y rozmáite bogáćtwá/ mocne á nie zwalczone krolewřtá/ gory/ rzeki niezmierne/ ludzi/ żwierząt rozmáity narod/ takież pożytek ziemié/ częgo inne kráiny nie máią ná řwiećie *BielKron* 263v, 271v, 283v, 288; *SienLek* Ttt3v; Oto nic inřzego/ iedno iáko wody/ zdroie/ á rzeki ochładzáią roz-wefeláią y pořłáią ludzi ná řwiećie *RejAp* 188, 132v, 180v; *Górn-Dworz* Ll6v; A ták řpráwnemu Wodzowi woýłká/ nalezy [!] wie-dzieć y řpiáfane mieć mieyfcá wfzyłtki ty przez ktore woýłko ma

Ior y Dan/ á gdzie fie zefzły zowá Jordan. *BielKron* 264v; Dżwiná rzeká poczyna fie z ieźiorá ktore tákże zowá Dżwiná *BielKron* 432, 273, 278v, 430, 430v, 431v, 433v, 436; *RejAp* 188; *BudBib Dan* 7/10; Tedy wielki ogień z fmołney máteryey wczyniono/ [...] wrzucono weń Pánienkę Bożą. A oná [...] lzy wylewać poczęła. y zonych iey trochy łes/ iáko dwie rzece wyfzły y ogień wfzyćiek záláły. *SkarŻyw* 152.

»rzeka wylewa (a. wylewa się itp.), rozcieka się, rozciekła, rozciekająca się, wylewająca; [wylewanie rzeki]« [w tym: rozciekła ... wylała (I), rozciekająca się albo wylewająca (I); w połączeniu z nazwą (6)] = *fluvius diffusus est, erupit torrens PolAnt* [szyk zmienny] (11:2:1:1:1): Záfwićiąga [Bóg] rzek áby nie wylewały *BibRadz Iob* 28/11, *Iob* 28/4; Thego czáfu Tyber rzeká w Rzymie nád miaré y obyczáy wylała *BielKron* 209, 96, 163v, 348; Effert se aluo Nilus, Rzeká Nilus wyliewá z brzegów. *Mącz* 123b, 140a, 180c [2 r.], 275b; *BielSpr* 7v; *BudBib Iob* 22/15; *SkarKaz* 418b; [Wina Egipit nie ma, gdyż w równi winnice być nie mogá dla wylewania rzeki, a gór nie masz. *RadzPodróż* 146].

Zwroty: »kapać się, omywać się w rzece« [w tym: omywać się abo kapać (I)] = *balneare in flumine HistAl* (2:1): Iako fye Alexander omywał abo kapał w rzece/ fczego potim dla zimnoći wody był niemocen. *HistAl* E2, E2; Bywáło też y wtem w ftárych ludzi ćwiczenie/ że żołnierze kápáli fię w rzekach [ut milites in flumina ... descenderent] ktore niedáleko mieć mogli *ModrzBaz* 111v.

»i kilkiem rzek nie ugasić się« = *odczuwać wielkie pragnienie (I)*: Na ciełe zaś wtracił [*Franciszek Spiera*] wfzyfikę fprawę przyrodzenia/ [...] a prágnienie takić cierpiá/ żeby fię był i kilkiem rzék nieugafił *MurzHist* D4v.

»rzeki mościć« (I): Muśiałby fię też przepráwy przepościć/ Byś co raz rzeki miał fzalone mościć *KlonFlis* C3v.

»płynąć (a. pływać) po rzece, rzeká; przez rzekę iść; rzeká, po rzece jechać; na rzekę się puścić; pływanie, jeźdzenie na rzece; pławienie rzeká« [w tym: pływanie, jeźdzenie (I); w połączeniu z nazwą (4)] = *unosić się na powierzchni wody, zwłaszcza: podróżować, transportować wodą; navigare flumina PolAnt; navigatio fluviorum JanStat* [szyk zmienny] (4:2:1;3:1;1:3:1;1): *FalZioł* III 2d; Vźrzał [młodzieniec] áno iáblufzká piękney czyrwoności/ Płyną po oney rzece/ od gor wyfokości. *RejWiz* 177; Gdy Pan álbo fłuźebnik iedzye po rzece z żytem/ á przyliże iż iest żyto nieprzekupne/ tedy táki wolen od clá. *UstPraw* E2v; *BibRadz* 3.*Esdr* 4/23; Stamtąd płynęli fmy rzeká Nilufem do Bábiloniey *BielKron* 455v, 25, 219v, 277v, 431; *GórnDworz* H6; y fkázuimy: áby pływánia y iedźdenia ná Rzekách przerzcżonych y inych w Królestwie náfzym [...] byly wolné *SarnStat* 917, 917, 1071; *CiekPotr* 72; Po fzumnych rzekách wielkić woylko iedzie. *GostCast* 69; Iżem tedy dla Szypprow náfzych Polklich y dla wćiechy pływáiących po Wiśle/ nápiśá tego Flifá pływáiąc też fám po teyże rzece do Gdańlká *KlonFlis* B, D4v.

»przeprawi(a)ć (się) itp., prześć, przeby(wa)ć, (prze)płynąć itp., przeprowadzić się, przejechać, przepławić się, przeprawa itp., przebycie (a. przebywanie), płynący przez rzekę; przeby(wa)ć, prześć, przepłynąć, przejechać, przejeździć rzekę; przeprawić się za rzekę; puścić się na rzekę, w rzekę; przeprawa (a. przeprowanie) rzeki« [w tym: w połączeniu z nazwą (40)] = *przeprawi(a)ć, przedostawać się na drugi brzeg; flumen transnatare Miech, HistAl; transire flumen HistAl, PolAnt; traicere flumen Mącz, Modrz; flumen a. fluvium transire, per flumen transire Miech; natans a. transire per fluvium, pertransire flumen, transire a. transnatare fluvium HistAl; amnem transmittere, in flumine pertransire Vulg; perambulare trans flumen PolAnt; flumen traducere Mącz* [szyk zmienny] (27:10:4:4:2:1:1:7:2:2;15:12:7:1:1;1:1:4); *ZapWar* 1527 nr 2376, 1532 nr 2403; Ile kolwiek kroć Thatarzy Zawolfci w nafze ftrony na lup iadą: the wfzytkie rzeki przerzcżone przebywáią bez żadnego przewozu *MiechGlab* 26, 15, 37, 44, 53 [2 r.]; gdim tesch przeciagnáł fwfzitym thim woylkyem swim do białagrodv tamem fye przeprowadzyl przez rzekę fawę. *LibLeg* 10/146, 11/84; *RejPs* 192v; przefzedzly onę rzekę począł fię [*Aleksander*] ku miáfku

Dáriufowemu przybliżáć *HistAl* F, C7, E3v [2r.], F, F3, F8 [2 r.] (I4); *MurzOrt* B2v; przebywfly [*Apolloniusz*] bázro fteroká rzekę ffitzon/ záfledł áż do Bráchmánów *Leop* *B2; [*Jakub*] przeprawi wfzy fye przez rzekę/ fzedł przeciw gorze Gáláád. *Leop* Gen 31/21; Thymotheus záf powiedział Rothmiftrzem woylká fwego/ Gdy fie przybliży Iudás y woylko iego do tey rzeki: przeprawi fli do nas pierwey/ niebędzienić mu mogli zdołáć [...]. Ale iefliżć fie będzie obawał puścić ná rzekę [*transire*] / á poloży fie obozem przy rzece/ tedy fie my przepławmy do nich *Leop* 1.*Mach* 5/40-41, *Ps* 65/6; Thedy Ionátás przeprawi wfzy fię z rzekę/ obieździał [!] miáfá *BibRadz* 1.*Mach* 11/60, *Gen* 31/21, *Iob* 28/4; Przyfzedzly nád rzekę [*Chelia*] tráfiłá s przygody wołu/ [...] wfiađłá nań/ przepłynęłá przez rzekę *BielKron* 106v; [*Persowie*] Przeprawi wfzy fie przez rzekę Cydmę/ [...] porábili moft. *BielKron* 125; [*Tamerlan*] Przechawfzy Eufrátem rzekę z fześciá fet tyfiác piefzych á ieznych z czterdzieściá tyfiác/ mnieyfzá Azyá opánował. *BielKron* 240v, 15v, 42v, 47, 60v, 67v (31); Wmiey rzekę przepłynąć/ i row fnađnie fkozić *KochSat* Cv; Copia flumen traduxere, Woysko fie przez rzekę przeprawiło. *Mącz* 97a; Traiicio flumen, Przebywam rzekę. *Mącz* 163b; Magna fluminis mora interposita, Długofmy ná przeprowániu fie przez rzekę miefzkáli. *Mącz* 311b; *OrzQuin* R [2 r.]; *HistRzym* 116; Ná káżdą poľługę Woienná [*Rzymianie* byli] godni/ kopać przekopy/ trawę fieć/ sierpem żáć/ drwa rábáć/ przez Rzeki pływáć *BielSpr* 2; Mieli też to [*Rzymianie*] w obyczáiu záfzdy/ iż wielkość motyk á rydłow nośili/ ábowiem gdzie fie im tráfiłá przeprawá przez rzekę wielká [...] láčno fie przez oľtátek przeprawili. *BielSpr* 7, 5v, 7 [2 r.], 19v, 27, 44 [4 r.], 44v, 67v; *PaprPan* Gg 2; o przeprowániu przez wielkie rzeki/ o ftoiących wodách/ o gorách *ModrzBaz* 115v; y pokazáł pan Bog przedziwná moc swoię. y pze fli wfzyfcy fuchá nogá rzekę onę [*Vulg* Ios 3]. *SkarŻyw* 501, 192, 348; A druga wielkość Rulkich vphow gdy vciekáiąc do swoich łodzi przyfzli/ obaczy wfzy być popalone/ [...] z nędze/ y z głodu niemogáć Rzek przebyć/ tám pomárli y poginęli *StryjKron* 260; Potym fię Krol Iágielo z woylkiem przeprawił przez Stir Rzekę *StryjKron* 572; Teyze Iefieni doľzłá nowiná Krolá Alexandrá/ iż Tátarowie przefzedzly rzekę Przypiecz puťofzá woľości Litewfkie *StryjKron* 687; obroćili fie do puľnocnych kráin Moľkiewfkich ku Płkowu/ á przeprawi wfzy fię przez Dniepr/ Dżwinę/ y infze Rzeki/ przyciągnęli áż pod Opoczke Zamek drzewiány *StryjKron* 752, 81, 235, 260 [2 r.], 309, 507, 682; *SarnStat* 404; Więc nie czekáiąc y przewozu drugi/ Przebrnáł fzerokie bofá nogá ftrugi/ Ow fię záf nágo y bez wielkich zábaw/ Puścił w rzekę w pław. *KlonFlis* C3; Od brzegu fwego ośmielił fię płynąć/ [...] Y przebył rzekę wyśiađł ná brzeg cudzy/ Tám gdzie y drudzy. *KlonFlis* C3v, C3.

»przez rzekę (się) (prze)wozić (a. (prze)wieźć), przewoz« [w tym: w połączeniu z nazwą (3)] = *przeprawi(a)ć się* [szyk zmienny] (6:2): A ten Doniec poczyna fie w Siewierfkiey ziemi/ iest też Przewoz przez tę rzekę Don *BielKron* 431, 185, 344v; Epibades, Łodzi álbo prómy ná których ludzie y tám y fám przez rzekę przewozá. *Mącz* 106b, 312a, 314a; Iufz y Namioty/ iufz y woienne obozy [*Litwini*] Zmyllili/ y fortelne przez rzeki przewozy/ Lodzie/ Czolny z Zubrowych fkor dziwnie fzywáli/ A fzyw dla prześcia wody/ łoiem náćieráli. *StryjKron* 250; *Phil* F3.

»rzeká puszczać, pławić, iść, spuszczenie; po rzece puścić (a. puszczać), spuszczać; na rzekę puszczone; na rzece(-kach) spuszczać; rzeka spustná« [w tym: w połączeniu z nazwą (I)] = *transportować* [szyk zmienny] (1:1:1:2;2:1;1:1;3): Ustawiono, aby nie były ani mlyny na rzekach takich, po których by towary ziemskie do morza mogly być spuszczan(e). *Diar* 73; A gdy ony dzyeci [*Remus i Romulus*] w fkrzyncie ná rzekę puľczony byly/ płynęly ná doľ *BielKron* 98v; Tá rzeká [*Moskwá*] pláwiá wfzytki potrzeby do Moľkwy miáfá s Swereńfkiey ziemi *BielKron* 430, 291, 432; *ModrzBaz* 142; z záflościá wielká vpletli [*rodzice Mojżesza*] zrogoża czolnek/ y oblali go fmołá y kliem/ y wložli weń zwielkim fmutkiem fwym piękne⁹⁰ fynaczká/ y puśćili po rzece. *SkarŻyw* 478; *GostGospPon* 170; Wielkić fie wćiążenie dzieie ludzióm fzlácheckim/

wyciąganiem myt na rzekach śpultnych *SarnStat* 403, 141, 392, 404; Spulczanie fiátkow Wilflą/ y infzymi rzekami do niey przypadającymi *KlonFlis* kt.

»w rzece (u)topić (*a.* potopić, *a.* stopić (się)), potonać (*a.* utonać), utopion(y); po rzekach potonać« [w *tym:* w *połączeniu z nazwą* (12)] [szyk *zmienny*] (11:7:2;1): Drwofzczep ieden vbogi był/ A drwá fobie w lešie rąbil: Siekierá mu fie wymknelá/ A ták w rzece vtonęlá. *BierEz* L2; *LibMal* 1551/166; Tenze Vrban/ izáli pięć Kárdynałow wfkorzánym worze rázem w Tybrze rzece nie vthopił? *KrowObr* 39v; otrzymawłzy [*Eneasz*] zwycięftwo nád nimi [wrogami]/ Láciun s częścią Kámpániey wzyál/ y trzy látá pánowál/ potym vtonął w rzece Laurentu Numicyfkiey *BielKron* 60v; A gdy do Ołomuńca przyiechali/ wiele fie ludzi fthopiło w rzece Morawie vćiekaiąc *BielKron* 325v; Władzon potym [św. *Florian*] do ćiemnice/ ná ofáték z móftu vtopion przywiązawłzy kámię do fzyie w rzece Enezum *BielKron* 357, 174v, 350, 367v, 429; *SkarŻyw* 329, 403, 573; *StryjKron* 135, 260, 497, 587, 652; Záčym nieprzyiaciele nań [na *Horacjusza Kolesa*] poczęli ftrzeláć/ [...] zbiwłzy go/ w Rzece vtopili. *Phil* C; *KlonFlis* C2v; Potym poczęło Práwo frogości zázywáć Náđ tákimi [tj. *zabójcami rodziców*]: Bo ie w wor kazáło záfzywáć Z kurem/ z málpą/ y ze pēm/ y z głodnym iáfzczorem: Y topiono to w rzece welpólek y z worem *KlonWor* 65.

»w rzekę wrzucić, pomiotáć, wrzucon; do rzeki wmiotáć« [w *tym:* w *połączeniu z nazwą* (5)] = *proicere in torrentem PolAnt*; *spargere in fluctus Mącz* [szyk *zmienny*] (12:1:1;1): *LibMal* 1547/128v; *GroicPorz* 112v; *KrowObr* 37v; *BibRadz Deut* 9/21; *OrzRozm* C2v; Po iego [Kaliguli] śmierci nálezyono wiele floykow trućin/ ktore gdy do rzeki wmiotano/ wiele fie ryb od nich potruło áż pływáły po wirzchu wody. *BielKron* 141, 146, 164v, 236, 238v, 303, 432v; Spargite me in fluctus, Wrzućcie mie w rzekę y vtopcie w głębokim morzu *Mącz* 403d; *SkarŻyw* 457, 478.

Wyrażenia: »brzeg rzeki, u rzeki, przy rzece« [w *tym:* w *połączeniu z nazwą* (9)] = *ripa fluminis HistAl*, *Mącz*, *PolAnt*, *JanStat* [szyk 37:4] (35:4:2): *MetrKor* 34/134; *Murm* 23; y powiedál Faraó widzenye. Widzýalomifie izem fláń ná brzegu rzeki *HistJóz* Bv, B; *BartBydg* 132b; *MiechGlab* 40; *LibLeg* 6/157 [2 r.], 157v; A ták Alexander iáđác nád brzegiem przerzeczoney rzeki z zaftępem fwym/ á około ofmey godziny ná dzień dołzli iednego zamku *HistAl* H5, H4v; *UstPraw* E2v; *BibRadz* II 140c *marg*; [krokodyl] ludzi y zwierzętá chwata ktore vyrzy ná brzegu rzeki. *BielKron* 270, 28 [2 r.], 170v, 286, 312, 430v, 433 [2 r.], 451v; Labrum etiam, Kray álbo kráwáđz v káđzey rzeczy yáko yeft v ftudni źródlá też brzeg v rzeki. *Mącz* 180a, 146b, 313b, 345c, 354a, 502a; lemiolá wodna/ w brzegách ieziernych á rzék muliftych roście *SienLek* Yyy; *BudBib Dan* 12/5 [2 r.]; Iefliby téz v onęy Rzeki były brzegi wyfokie/ tedy mušifz wodę iázem podnieść *Strum* Dv, B3v; Kazál [Jozue] Leuitom fkrzynię onę flufzby Bożey nieść/ y ftanáć zniá ná brzegu rzeki. *SkarŻyw* 501; *SarnStat* 466, 467, 682, 917, 1120, 1122.

»bystra(-e) rzeka(-i); bystrości rzek« [w *tym:* w *połączeniu z nazwą* (3)] = *fluvius rapidus Miech*; *fluvius fortis PolAnt* [szyk 14:9] (22:1): *FalZioł* IV 45b; *MiechGlab* 42; *WróbŻołt* 73/15; *RejPs* 109, 124, 192v; *LubPs* T5; *RejWiz* 10v; W Afyryiey ná wfchod flońcá/ flawne miáfto leży/ Przez ktore śródkiem Eufrátés/ byflra rzeká/ bieży. *KochZuz* A2; *BibRadz Ps* 73/15; Miáfteczko [Turgoja] chędogie/ z iedney ftorny ma gory/ z drugiey rzekę wielką á byflrá *BielKron* 283, 181v; *RejZwierc* 171v; *KochPs* 94; czás bieży á iáko wodá w byftrey rzece vćieka *SkarŻyw* 4, 312, 334; *StryjKron* 375; *KochPieś* 32; *KochProp* 6; *GostGospPon* 170; *LatHar* +3; *KlonFlis* C2.

»główna rzeka« (1): Wnętrzných [przyczyn upadku państwa] zda fye być więcéy/ ále wfzyftki niemal/ iáko ftrumienié do główneý rzeki/ ták do niezgody fye ciągná *KochWr* 20.

»rzeki mlekoplynne, mleka i miodu, miodem i masłem opływające« = *rivus lactis et mellis Vulg*; *torrentes mellis et butyri PolAnt* [szyk 2:1] (1:1:1): *Leop Num* 16/14; *BibRadz Iob* 20/17; [Mówi *Irena*, *bogini pokoju*.] Iam iefť śródek y miárá w drodze k wfzel-

kiey rzeczy Ktorá krok pierwfzych Oycow záwłze miał ná pieczy/ Ktorá Wniebonikli fтары przed láty deptáli A w mlekoplynne rzeki iáfnobrwi wgláđáli. *RybGęśli* C2v.

»piekielna rzeka« = *jedna z rzek mitycznego Hadesu* [szyk 5:1] (6): Acheron, Piekielna rzeká. *Mącz* 2c; Erebus, Naciemnieyfe mieyfce w pieklic/ Też piekielna rzeká. *Mącz* 107c, 51a, 58c, [267]d, 298a.

»rajaska, z rajy rzeka« [szyk 1:1] (1:1): To drzewo [*aloes*] nayduiá w iedney rzecze Babilońskiey s ktorá fie fcieka Rayfka rzeka *FalZioł* III 2d; Szum okrutny po fkalách/ kędy wody bieżá [...]. A ná dole w iezyoro wfzytki vpadáią/ A potym fie ná czworo ná fwiát rozdzyeláią. Iedná co nád nią przyfzedł/ to tę Nylus zwano (*marg*) Nylus/ rzeká z Ráyu (-) *RejWiz* 177.

»stara rzeka« = *antiquum flumen, antiquus fluvius JanStat* [szyk 3:2] (5): *UstPraw* Iv [2 r.]; Abowiem yż Scipio y Lelius y podczás Augur Sceuola/ [...] zwykli byli gdy vmysl ochłodzić chćieli/ na brzegách morfkich álbo w rowiech fтарыch rzek/ kámyki y żółwiki zbierać *KwiatKsiąz* Pv; tedy iedná z dziedzin onych/ [...] wfzyftkę y cáłą ma mieć wlańność w rzeće/ w brzegách fтарыy rzeki álbo potoká. *SarnStat* 467, 466.

»uście rzeki« [w *tym:* w *połączeniu z nazwą* (1)] = *caput a. ostium fluminis Cn* (2): A to zebránie Włochow przyżeglowáło tu Morzem/ z Wodzem fwoim Libonem/ [...] á od Liboná Livonia álbo Lituania názywane fá ty Ziemie. A do tego dowodu pomoże mi Rzeká Libá y Miáfteczko tegoż przezwiłká ná famym wściu tey Rzeki *StryjKron* 41, 71.

»rzeka wody żywej« = *fluvium aquae vitae Vulg. PolAnt* (5): VKazálmi theż [*Anioł*] rzekę wody żywey *Leop Apoc* 22/1; *BibRadz Apoc* 22/1; *RejAp* 187v; Drzewo żywotá nád rzeká wody żywey/ ná káđdy miešiac owoc fwoy wydáie. *WujNT Apoc* 22 arg, *Apoc* 22/1.

»źródło rzeki« (3): *Leop Is* 19/6; Bo miáfto źródlá rzeki [*Pro quidem fonte sempiterni fluminis*] wfłáwicznie płynącey záthrwóżyli fie zágnilá krwiá przećiwko wyrokowi kthory był vćeynny ná mordowanie dźiatek *BibRadz Sap* 11/7; *SkarKazSej* 696b.

Zestawienia: »Czarna Rzeka« = *Niger* (1): á kroleftwo Gámbré ku zachodné^{mv} morzu przyległó/ á od pułnocy czárná rzeká przegrodzeni od Azágánów. *BielKron* 450v.

[»Czerwona Rzeka« = *rzeka na Pojezierzu Pomorskim, dopływ Gwdy*: drogá przez strugę Pluthwiczen aż do Rothen Flyth, tj. po polsku do Czerwoney Rzeki, Czerwoná Rzeká aż do rzeki Gldy *LustrWpol* I 209.]

»Rzeka Eiptska« = *potok Wadi-el-Arisz na Półwyspie Synajskim, stanowiący granicę Ziemi Obiecanej i Egiptu; fluvius Aegypti Vulg; flumen Aegypti PolAnt* (3): Plemieniu thwoiemu dam ziemię theż od rzeki Egiptfkiey/ álż do rzeki wielkiey Eufrátén *Leop Gen* 15/18; *BibRadz Gen* 15/18, *Num* 34/5.

Szeregi: »(albo) rzeka, (albo) błoto« (5): Europa, Trzecia część fwiátá/ [...] Miedzy morzem które mediterraneum zowá á miedzi rzeká álbo błotem Tánáis. *Mącz* 109c; *GrzepGeom* Ov; *BielSpr* 19v; Kto też ma co budowáć/ źimie ná fłaniách drzewá y wfzelákiego czynu przyczyniay: Rzeki/ błotá/ fłaniá lzey y bliżey drogę wypróftuiefz. *GostGosp* 86. [Ponadto w *połączeniach szeregowych* 5 r.]

»(i) rzeka, (i, albo) gora« = *flumen, mons Vulg. PolAnt* [szyk 7:2] (9): *WróbŻołt* 97/8; Rzeki y wflytki gory nych fye rofkocháya/ Iz wyełką możność Páńflká tu nád fobá znáya. *LubPs* V6v, hh3v; *Leop Ps* 97/8; [Europa] gory/ rzeki wielkie y mále ma w fobie *BielKron* 271; Bo ten požar [tj. *niezgoda*] y Rzekę y Gorę przeniešie *KochZg* A3; *Mącz* 60a; *BudBib Ps* 97/8; *KochPs* 148. [Ponadto w *połączeniach szeregowych* 10 r.]

»rzeka i (albo) jezioro« = *fluvius et lacus JanStat* [szyk 5:4] (9): TO ziele [*końskie kopyto*] rofcie na mokhrych miefthczach á zwálzicza ná ląkhach mokrych albo kholó Iezior y około rzek *FalZioł* I 154a, IV 40a; *BierRozm* 22; Zá Rżowá Dymitrowá [jest] wielki las ktory zowá Wolkowfki/ s ktorego czerzy rzeki wychodzą y jezioro rzeczone Wronow *BielKron* 431v, 286; *Strum* E2;

Zapkościer 1582/33; GostGosp 167; y ma byđz przelźcie przez pufczą/ zoftawuując rzeki Memel y ieżiozo Ruhnē które zowā Hap SarnStat 1110. [Ponadto w połączeniach szeregowych 10 r.]

»(i) rzeki, (ii) lasy« [szyk zmienny] (1): Rzeki/ lāfy wŕzędy [w *Gotlandii*] wielkie ā pożyteczne *BielKron 293*; [iż się tego wŕzytkiego [tj. *zwierza i ryb*] przerzedziło i w lesiech, i w rzeczech *LustrKrac 1 110*]. [Ponadto w połączeniach szeregowych 4 r.]

»(i) morze (a. wody morskie), (a(l)bo, i) rzeka« = *mare et torrens PolAnt [szyk 7:5] (12): RejPs 144v; RejWiz 10v*; O dwoiākich wodāch tu wzmiānkā iest/ to iest o tych które fā pod rozpoŕtrzeniem/ iāko morze/ y rzeki ine co ziemiā otrzymawa. *BibRadz 1 1b marg; Mącz 314a; Y wyfulżę ia/ mowi Pan/ wŕzytki wody morŕkye/ y wŕzytki rzeki ich RejPos 188; RejZwierc 20v*; A cokolwiek niema ŕkrzel y ŕluki/ w morzu y wrzekach ze wŕzech pŕaz wodnych/ [...] brzydkościami wam będā. *BudBib Lev 11/10*; Oto laiāniam moiem ofulżam morze/ czynię rzeki pufczā *BudBib Is 50/2; Oczko 3v*; Iāko trochā wody pŕtko vŕchnie y zginie: āle gdy fię wrzekę ābo w morze wleie/ iulż fię nā wieki zāchowywa. tāk nālżā prywatā y oŕoblwie poēiechy pŕtko wyŕchnā y zginā *SkarŻyw 115, 312; Klon-Flis B4, B4v*. [Ponadto w połączeniach szeregowych 6 r.]

»rzeka, (albo) potok (a. potoczek)« = *flumen a. fluvius seu rivus JanStat [szyk 7:1] (8)*: ielli miēdy tākowēmi dźiedzictwy niēmālż grānic z prāwā wczynionych/ tedy kāżda z onych dźiedzīn ma mieć fwoy brzeg onēy rzeki ālbo potokā/ który fie ŕkłania do onēy dźiedziny. *SarnStat 466, 466 [6 r.], 467*. [Ponadto w przeciwstawieniu 1 r.]

»(i) rzeki i rzeczyska« = *flumina et alvei, fluvii et fluviorum alvei JanStat (2)*: [Ustanawiamy, aby spławianie towarów rzekami] y fāmē rzeki y rzeczyŕkā byly wolnē *SarnStat 917, 466*.

»rzeka, (albo, a, i (też)) staw« [szyk 7:2] (9): Dobre fā tych [ŕlmaczkōw ziemskich] mieŕlā gdy Niedzwiadek z ije kogo ŕtukŕlży ā przyŕożyć na ranę: nabrawŕzy gich z rzeki albo z ŕtawu *FalZioł IV 32b*; KLeŕczē iest riba biała w rzekach j wŕtawiech *FalZioł IV 41c, IV 40a, 41b*; Napierwēy bāczyē ielli wodā doŕtātecznā ā zdrowa niezārāżona/ rzekā ālbo ŕtaw *BielSpr 7v*; Gdy będziefz miał po temu mieyŕce ā wodę przyŕtempnā/ z Rzeki albo z Stāwu/ mozeŕfz beŕpiecznie budować [sadzawki]. *Strum N3v*; Ale Sadzawki dla przechowānia Ryb nalepŕzē bywāiā/ do kthōrych wodā z Stāwu ālbo z iākiēy Rzeki cieczē. *Strum O; StryjKron 370; SarnStat 681*. [Ponadto w połączeniach szeregowych 4 r.]

»rzeka albo (et, ani) strumień« = *flumen, torrens PolAnt [szyk 2:1] (3)*: Gdyby nie bylo znākow grānicznych z prāwā wczynionych iedno rzekā ālbo iāki ŕtrumienē kora iest miēdy dzyedziznāmi/ tām onā rzekā zā grānicē ma być pocztytanā *UstPraw Iv; BibRadz Iob 20/17*; Flus. Rzekā/ et Stromieñ. *Flumen, Fluvius. Calag 198a*. [Ponadto w połączeniach szeregowych 2 r.]

»woda, (a, albo, i) rzeka« = *aqua et (seu) flumen JanStat [szyk 7:5] (12)*: [Księżyc] Wodam wielkim/ rzekam: panuie. *FalZioł V 51v; RejAp 103v; BielSpr 54; BudBib Is 35/6*; Dniā tedy onego nāznaczonego ŕpadł wielki defdzē; y ŕzedł przez dni czterdzieŕci/ y zātopił wŕzytkę ziemię. Bo P. Bog ŕfawidłā [!] wod y rzek odiāł *SkarŻyw 270*; niech będzie wolnē przelźcie [...] przez przenāgābānia y vēŕŕnienia po ziemi y po morzu/ przez wody y rzeki gđziēkolwiek ku gōrce *SarnStat 1111, 684, 1077 [2 r.], 1111, 1121 [2 r.]*. [Ponadto w połączeniach szeregowych 5 r.]

»rzeka, (i, a) (w)zdroje« [w tym: w połączeniu z nazwą (1)] (6): *BibRadz Is 41/18*; Erford wielkie miāŕto/ głowā Turynŕkiey ziemiē/ [...] przez korey ziemiē Gerā rzekā y inne zdroie idā. *BielKron 290, 448v; RejAp 73v, 130v*; Wyŕŕcie iāko gory z kthōrych rzeki y zdroie wytryŕkaiā *SkarKazSej 665b*. [Ponadto w połączeniach szeregowych 4 r.]

»tak w rzece jako w ziemi, (i) na ziemi« = *in flumine sicut in terra HistAl (1:1)*: [Aleksander] nālżł tām [nad rzekā] ludzie nāgo chodżāce/ [...] kthōrym był zwycżāy thāk w rzece iāko y nā ziemi przebywāć. *HistAl [13]*; Nā tym wyŕpie [Zailon] kāmienia drogiego doŕyć/ tāk w rzece iāko w ziemi. *BielKron 268v*.

»rzeki i (albo) ŕzodlā« = *flumina et fontes PolAnt, Vulg; fontes et torrentes Vulg [szyk 5:3] (8)*: *WrōbZoŕł 73/15*; Twoyā moźnoŕc y ŕzodlā obfite ŕprāwuyē/ Y rzekam hoynā wodę tāk nā wŕlem ŕŕāfuyē *LubPs R3, R3 marg*; Potym trzeēi Anioł wylał bañkę fwoię nā rzeki y nā ŕzodlā wod *BibRadz Apoc 16/4, Apoc 8/10*; Castellum etiam accipitur pro laxiore derivaculo in aquae ductibus, ex quo aqua per fistulas varie distribuitur, Mieyŕce nā kthōre wodā z rzēk/ ālbo ynich ŕzrodł ŕcieka/ ā z onāđ zāfię rurāmi wody miāŕtu dodawa. *Mącz 40b; WujNT Apoc 16/4; JanNKarGōrn H*.

Wyrażenia przyimkowe: [»na doł rzeki«: [Cesarz, z powodu małej liczby wojsk, stosował odpowiednią strategię walki] abowiem lekki lud popłal/ to iest Hufarze y Fedwerefz nādoł rzeki BielKron 1551 113.]

»wzgorē rzeki« (1): s Kaniowā do Kijowā ofmnaŕcie mil/ wzgorē idāc theyże rzeki [Dniepru] *BielKron 437*.

»nad rzekę« [w tym: w połączeniu z nazwą (6)] (14): *LibMal 1546/110v*; [Młodzieniec] Przyŕzedł nād piēknā rzekę ćichuczko plynācā *RejWiz 176v*; [Nykostrata] Przyŕzedłży nād rzekę Tyber bliŕko morzā/ zāłożyłā miāŕteczko gđyze dźiŕ Rzym *BielKron 51, 106, 125, 319, 345v, 367v, 383v, 450; BielSpr 7*; Y wiedziono ie [poboźnych mężōw] nād rzekę/ y tām [...] dawiono ie powrozy/ y miotano w wodę. *SkarŻyw 76; StryjKron 390*; A w dźieñ Sobotni wyŕŕlifmy przed miāŕto nād rzekę *WujNT Act 16/13*.

»przez rzekę« [w tym: w połączeniu z nazwą (37)] (85): *MiechGlab 74*; the zyemie na ktorich owce nasche chadzay fā kv zamkv oczakowlkiemv a ŕdrugiey ŕroni kthōrey owce przegānami przez Turle rzekę thi ziemiē fā kv woyewodztw Valalkie-mv *LibLeg 11/18v, 11/19v, 20; LibMal 1543/68; HistAl E3v, Iv*; Porāżili Rzymiānie Fidenaty po prāwēy ŕronie/ ā Weienēi poczęli wciekāć przez rzekę *BielKron 102*; Nā zamek Alkairŕki wŕzedł Zeliman/ moŕt przez Nil rzekę nā nawāch vdziaŕlāć kazał *BielKron 259, 43v, 297v, 321v, 323, 411v; Mącz 51a; Phil C. Cf* »przez rzekę iŕcē«, »przeprawiāć się itp. przez rzekę«, »przez rzekę się przewozić«, »przeprowiāć się przez rzekę«, »przeprowadzić się przez rzekę«, »przeŕcēć przez rzekę«, »przez rzekę się przewozić«.

»za rzekę« (6): *Leop 2.Reg 19/31; BielKron 96v, 106, 116*; Tedy ie wziāł [Jakub swojā rodzinę] y przeprowādzil zā rzekę *BudBib Gen 32/23, 2.Esdr 2/9*.

»nad rzekā(-ami)« = *super fluvium Miech, HistAl; ad flumen, iuxta fluvium Miech, PolAnt; in ripa fluvii, ad fluenta a. fluvium, supra flumen, circa fluvium Miech; ultra flumen HistAl; iuxta a. super flumen, in torrente PolAnt (167)*: widzālo fie mu [Farao-nowi we ŕnie] iż by ŕtal nād rzekā zktorey wychodzŕlo fiedm krow cudnych a barzo tŕuŕtych *HistJōz B; FalZioł I 147d; MiechGlab 25, 55*; Iako Alexander iadāc nād Rzekā przerzedżonā/ nālżł zamek niezwyēiężony/ y okrutne beŕŕie Ippotamy y inŕze *HistAl H5, Iv; LubPs F3v, dd5v; RejWiz 177; UstPraw E2v; BibRadz 1.Reg 15/5*; Tigurinā miāŕto iest niepoŕpolite/ zowā ye Zurych nā roŕkolŕznym mieyŕcu oŕiādoł nād rzekā wielkā. *BielKron 282v*; Miāŕto kthōre zowā Confluentia [...] nā wēfołym mieyŕcu zāŕiādoł nād rzekāmi *BielKron 285, 15v, 16v, 29, 125v, 222v [2 r.] (17)*; *Mącz 216a; BielSpr 44v; BudBib Num 22/4, Ps 136/1; SkarŻyw 329; GōrnRozm M; Amnicola – Nadrzekā mieŕŕkacaci [!]. Calep 62a, 62a, 457a*; Vrzednik kēdy nād rzekā iest [tj. w posiadłości nad rzekā] ma nā Wiofne ŕzczubŕlētā/ kārpiētā/ y wŕzelāki drob łowic *GostGosp 100; SkarKaz 162a, 550a*.

~ W połączeniu z nazwą (127): [W 1211 r.] naŕtala wielka Kometā ofmnaŕcie dni thrwaiāca, kthōra fie obraczała nād rzekā Thanais *MiechGlab 2, 26, 42, 44, 45 [2 r.], 72 (10)*; *LibLeg 10/61, 68v*; Gdy Darius then lift czedł przybieżał drugi poŕel mowāc iż Alexander poŕożył fie z woyskiem nād rzekā kthōrā zowā Siragmā. *HistAl C7, E4; BibRadz 2.Par 35/20, I 253c marg, Jer 46/10*; Kāmbia nād rzekā Indufem leży. *BielKron 268v*; Wroclaw głowā ŕlaska/ miāŕftho wielkie y ochēdoźne nād rzekā odrā ofāđzone *BielKron 292, 9, 11v, 68, 89, 98v (74)*; Belgica, Krayinā we Frānciey/ od rzeki Rhe-

nu nád rzeką Mátrona aż do morzá. *Mącz* 24a, 218d, 439c, 473d; *RejAp* 137; *BielSpr* 48; *BudBib Ier* 46/2, *Ez* 3/23; *SkarŻyw* 231, 518, 519; Kiy álbo Kig stárlyz/ Zamek y Miásto Kijow od fwego imienia nád rzeką Dnieprem záložyl *StryjKron* 115; Horde iednę do Litwy Witold przyprowadził/ Ktorą nád Waką rzeką ná rolach pořádlil *StryjKron* 507, 51 *marg.* 81, 105, 115 [3 r.], 175 (22); Stoi miáfto nád rzeką Indą bárzo wielkie/ W którym naydzie doftátki/ y potrzeby wfzelkie. *KmitaSpit* C3v.

W połączeniu z przymiotnikiem od nazwy kraju, regionu itp. [zawsze: rzeka + przymiotnik] (3): StryjKron 115; *WróbŻoIt* 136/1; WSpominaymy łobie záłobliwie czáfy ony gdyfmy fiadáli nád rzekámi Bábilofłskiemy płáčząc *RejPs* 204. ~

»za rzeká« (16): *HistAl* H3, M2v; *Leop* 1.*Esdr* 6/6, 7, *Mach* 5/39; Ielzczem ia Artákfełfes Krol wydał tákowy dekret do wfzytkich podkárbiow ktorzy fą zá rzeką *BibRadz* 1.*Esdr* 7/21, 1.*Esdr* 7/25, 2.*Esdr* 2/7, 9, 1.*Mach* 7/8; *BielKron* 106v, 268v; Tedy krol obrawfzy Báchidefa z przyacíoł fwych pánuiącego zá rzeką/ wielkiego człowieká w kroleftwie y krolowi wiernego tám pošal [!]. *BudBib* 1.*Mach* 7/8, 1.*Mach* 5/41, 1.*Esdr* 7/25, 2.*Esdr* 2/7.

Przen [w tym: w połączeniu z nazwą (2)] (11): *WróbŻoIt* 97/8; *Leop Ps* 97/8; Deukálion iáko fmyflny pobaczyl/ iz ieft zye-miá mátká náfzá/ á kości icy kámienie/ á zyly rzeki *BielKron* 23v; *BudBib Ps* 97/8; *KochPs* 148; *KochJez* B4; Wlerzę od počátku świátá Nie byly ták fuché látá/ Oczy náfzé to widziály/ Chmury fię w rzekách kapály. *KochFr* 37; PLáčżicie rzeki Słównákie *KlonŻal* A3, B3v; Rzeki ftrwożone/ z brzegámi fwoiemi Dzieląc fię: w źródłá náząd fię wráciá *GrabowSet* C2v; *SapEpit* A4.

Przen (33): Przebywánie náfze ieft wysep/ ktori ogárnęłá rzeká/ kthora počátku áni dokonánia nie ma *HistAl* H2v; Rzeká ogniflá wychodziłá od niego [*Boga*] *BibRadz Dan* 7/10; *SkarKaz* 550a.

rzeka czego (7): *Leop Iob* 29/6; gđzie [w świátyni] wzroft wziáł [*Samuel*] wielki/ iáko przy rzecé/ wfzytkich dobr duchownych. *SkarKaz* 420b. Cf »rzeka wody żywey«.

W połączeniu szeregowym (1): Rzeki/ wzdroie/ y fthudnice wfzędzy nam pilmo fwięte zowie wierne náuki Páńłkie *RejAp* 132v.

Fraza: »rzeka wzbiera« (1): Częfto wzbiera od płáczu niezczęśliwa rzeká. *Prot* B4.

Wyrażenia: »rzeka Boża« = *deszcz* (2): Flumen dei repletum eft aquis parafli cibum illorum, [...] Rzeká boża napelñiona ieft wodami nagotowałes ich pokarm *WróbŻoIt* 64/10; *Leop Ps* 64/10.

[»rzeka rajská«: [w *litani* do *Maryi*:] Sdrowasz swiathłosci dusz wielká tyśz iesth czista rzeka ráyska *TekstyPol* 36/137.]

»rzeka wody żywey, żywota« = *flumen aquae vivae Vulg* (4:1): [*Mówi Jezus*:] Bo kto wwierzy w mię/ rzeki żywe wody pocieką z iego żywota. *OpecŻyw* 75v; [w *niebie zbawieni*] Iufz daley nie lánkná áni prágná/ báránek ktorý ieft weyśrzedku ftolicy fpráwuie ie y poprowadzi do rzek żywotá *SkarŻyw* 22, 384; *WujNT Ioann* 7/38, s. 337.

Szereg: »morze abo rzeka« = *życie i świat doczesny* (1): Więć też y ten świát mizerny y żywot náfz/ což infzego ieft iedno morze ábo rádniey rzeká y byłtra iákaś předko wplywáiąca? *KlonFlis* A4.

a) O łzach (5): RZeki z siebie pułzczáią oczy/ Pánie/ moie *GrabowSet* K4, A4.

rzeka czego (1): Oto ferce zránione/ Zá fwoie złości frogie y obfite/ Rzeki záłości pułczá/ łez niefyte *GrabowSet* S4v.

Zwrot: »rzekámi plynąc« = *plynąć obfście* (1): KRynice gorzkich łez/ gđżieście zginęly/ Gdy trzeba/ byście rzekámi plynęly *GrabowSet* S3.

Wyrażenie: »rzeka łez« (1): A oná [*Maryja*] iáko pokorna y pořofłzná/ [...] rzeki oney łez fwoich/ y fkruchy pohámowác nie mogłá *SkarŻyw* 580.

b) O Słowie Bożym (5): Ty rzeki fą fczere słowá Boże *BibRadz* II 138a *marg*; *SkarŻyw* 47.

rzeka czego (2): *HistRzym* 117v; Ná ktorým [urzędzie *kapłánskim*] rzeká náuki fwey/ [...] lud Boży polewác y ochłádzác [św. *Chryzostom*] [...] počáł. *SkarŻyw* 86.

Fraza: »rzeka wezbrała« (1): A oto przekopá mojá ftálá fię iáko rzeká/ á rzeká mojá wezbrałá iáko morze [fluvius meus factus est in mare]. *BudBib Eccli* 24/37.

e) O wielkiej ilości czegoś (7): *WróbŻoIt* V v; Kto fię tego fpo-dziewác mogł/ áby z ták podlego naczyńia/ ták wybráne ftác fię miáło: á ten ktorý ná gniew fluízy/ ták hoynie nád fobą y práwie rzeką wylane miłofierdzie odnieś miał? *SkarŻyw* 79, 384.

rzeka czego (3): *SkarŻyw* 584; Iák ieleń fpracówány/ chłodney fzuca wody/ TáK [...] duřzá ma [...] chcąc czerpác/ z źrzedel obfitości/ Zbáwićielá fwoiego rzek/ wfzelkiey wieczności. *GrabowSet* Q3v; *SkarKaz* 122b.

Fraza: »rzeka plynie« (1): gđzie [w *niebie*] rzeki plyną rofkofzy wfzelákiey *SkarŻyw* 584.

Zwrot: »rzekámi plynąc« (1): iz łobie ziedná czas odpulfczenia grzechow fwoich/ á fnađz potem by rzekámi plynęly wyłtepkí ie⁸⁰ iemu iuz nic záfzkodzić niemogá. *RejPs* 46v.

Cf MIEDZYRZECZE, [NADRZECZANIN], PRZYRZECZE, [ZARZECZE]

ECB

RZEKAĆ (17) vb impf

-e- (3), -é- (1); -e- *MurzNT*; -e- : -é- *SienLek* (2:1).

praes [2 sg rzekász.] \diamond 3 pl rzekają (12). \diamond [praet 3 sg m rzekál. \diamond 3 pl m pers rzekali.] \diamond con 3 pl m pers by rzekali (1). \diamond *impers praet* rzekáno (4); -áno *HistRzym* (2), -ano (1) *MurzNT*, -(a)no (1).

St stp, *Cn brak*, *Linde XVI w.* (dwa z niżej notowanych przykladów).

1. Nazywać; laudare Miech; dicere, vocare PolAnt (16):

rzekać komu, czemu (8): Tham myefzkayáč czapky na czapnykach Ikuflchnyerczykym nyepamyetha yako mv rzekayá pokradli *LibMal* 1547/125; A przyáwłzy [!] go rybithw w dom pytał iákoby mu rzekano. Opowiedział iemu/ Grzegorz. *HistRzym* 37v. Cf *Z nazwą w N*.

Z nazwą w N [w tym: sb (8), ai + sb (2)] (10):

~ *rzekać co* (4): weźmi korzenia z Wilczego grochu/ ktore Lá-cinnicy Remora y ononis rzekáią/ złkrobze wierzchnią fkorę s niego/ á miáłko iá ftłucz ná proch *SienLek* 107, T[tt]3v, Vuuv. Cf »rzekać imię«.

rzekać komu, czemu (6): á potym wlož kanfory fpoł dragmy á thego fię napijay ná nocz, y też rozmocziwfzy chuřty przykładay ná ty rzeczy czo im rzekáią iaycza. *FalZioł* I 16d; [*Seneka*] rofkazał łobie obie zyle zaciác mediany á krwi dał iłč aż do fmierci á tak żywot fwoy dokonał. A stąd wezwán Seneca po łacinie iakoby łam fię zabił. Gđż iemu przedtim Lucius Anneus rzekano. *BielŻyw* 143; kwafne mleko (ktoremu komiz rzekáią [*Laudant lac praesertim, komiz*]) ieft im [*Tatarom*] nachwalebniezłze [!], bowiem ich żoładkowi iesth za lekarłtwo czyniące purgacią. *MiechGlab* 22; Tedy ieden ze dwunáście/ ktoré^{mv} rzekano Iudas ifkariotes/ fzedwfzy do Biłkupow/ rzekł/ [...] *MurzNT Matth* 26/14; *SienLek* 135; *HistRzym* 20; [Dámci zá żonę pániá czarnobrwíá Miedzy greckiemy krolewnámi flicznieyflá. Ktorey Helená rzekáią *SądParysa* B3]. Cf *Zwroty*. ~

cum A dupl (1): trzęśnienie trząśce z zimná przychodzi: ále trzęśnienie trzęśáwice z zemdlenia żył piętych/ ktore żyly łáccinnicy Neruos rzekáią *SienLek* 142.

Z nazwą w I [w tym: sb (3), [ai]] (3): Ieft ziemiá ná wfchod fłonćá Indią rzekáią/ TáM kędy Pigmeowie niewielcy mieřkáią. *KmitaSpit* A2; Bo gđzie dębowe drzewo z topolowem Zdawná pořofł/ zowó w Ołtrowem. Kępá rzekáią gđzie chroft ábo piałek/ Y drobny łáfek. *KlonFlis* F2v.

~ *rzekać [kogo], co* (1): Bywa też záłężenie czucia ktore łápká rzekáią; niekthorzy Rymá/ ále nie rořtropnie *SienLek* 72v; [[*Jezus odpowiedział*:] Czoż mie rzekasz dobrym? Ieden jest dobry/ Buog *SandMalEwan Mar* 10/18]. ~

Zwroty: »rzekać imię [z nazwą w N]« [w tym: [komu]] [szyk *zmienny*] (1): Y widziałem niebo otworzone: á oto koń biały/ á śie-

dzącego ná niem zwano wierny i prawdziwy/ [...] A obleczony był wżatę farbowaną krwią: A rzekáią imię iego mowá Boża [et vocatur nomen eius, Verbum Dei] (marg) Al: słowo Boże (-). *BudNT Apoc 19/13*; [Ieden był Graeczyn wżyſcy go ználi/ Pálámedes mu imię rzekáli *KmitaLów C3v*].

[»[komu] przezwiskiem rzekać [z nazwą w N]«: Sikámber ieden rádzi go znáią/ Libs mu przezwiskiem iego rzekáią/ ien wynależca ftrzelby gotowey/ srogiey á ftrážney ieft piuronowey *KmitaLów B2*.]

2. Mówić; dicere *PolAnt (1)*:

Ze zdaniem dopełnieniowym (1): Naprzod ludzi zteftokróć vpo-minamy/ [...] Aby fie do Páná Bogá vćiekáli/ pomocy y počiechy profili/ y rzekáli: Aby Pan Bog wiary przymnażał/ flowo ſwoie roflżerzał/ kácerftwá wykorzeniał *KrowObr 62v*.

[Z przytoczeniem: tedy wołał Awfzáłom do niego [do męża idącego do króla] [...] z ktoregoś ty miáftá? á (on) rzekał/ ztego á fiego pokolenia Izráelkiego ſługá twoy. *BudBib 2.Reg 15/2 (Linde)*.]

Synonimy: **1. krzcić, mianować, mienić, nazywać, przezywać;**

2. gadać, goworzyć, gwarzyć, mować, powiedzieć, rozmawiać.

Formacje współrzedzenie cf **RZEC.**

Cf **[RZEKANY]**

MN

[RZEKANY *part praet pass impf*

G sg m rzekanego.

Sł stp, Cn, Linde brak.

Nazywany [z nazwą w składni zgody]: A ſzátán wftąpił w Judá-fza przezwiskiem (marg) rzekanego (-) Ilkariota [qui cognominatur Iscariotes] ktory był iednem ze dwunaście *MurzNT Luc 22/3*.

Synonimy: *mianowany, mieniony, nazywany, przezywan.*

Cf **RZEKAĆ]**

MN

RZEKAĆ cf **RZEKAŃCY**

RZEKAŃCY (66) *part praes act*

rzekácy (43), **rzekáć** [w znac. **1.**] (23). [Wszystkie zaliczone tu formy rzekáć ze względu na niejednoznaczność funkcję składniową mogą być uznane za *part praes act adv* od **RZEC.**]

e jasne.

sg m N rzekáć (9) *PatKaz I, WróbZolt, RejAp, HistRzym (5), BudBib, rzekácy (5) Murm, FalZioł, Mącz (3)*. ◇ *G* rzekáće (7); -égo (1), -ego (1) *OpecŻyw (1:1)*, -(e)go (5). ◇ *A* rzekácy (6), rzekáć (4); -ácy *BudNT, WujNT*; -áć *PatKaz II*; -ácy : -áć *OpecŻyw (1:1), HistRzym (3:2)*. ◇ *fN* rzekáćá (6). ◇ *G* rzekáć *PatKaz II (3)*, rzekáć(e)j (1) *Mącz*. ◇ *A* rzekáćá (1). ◇ *L* rzekáć(e)j (1). ◇ *n N* rzekáć(e) *Mącz (7)*, rzekáć (7) *Leop (2), BudBib (5)*. ◇ *D* rzekáć(e)mu (1). ◇ *L* rzekáć-cym (1) *Mącz*, [rzekáć(e)m]. ◇ *pl N m pers* rzekácy (2). *subst* rzekáć(e) (2). ◇ *G* rzekáćych (1). ◇ *A m pers* rzekáće (2); -é (1), -(e) (1).

Sł stp *notuje, ponadto s.v. rzec, Cn, Linde brak.*

1. Przekazujący swoje słowa lub myśli za pomocą mowy lub pisma, mówiący; dicens *Vulg, PolAnt* [w tym: z przytoczeniem (35)] (36): Tedy napelniono ieft/ toż powiedziałno ieft przez Ieremiafła proroka rzekáće: Głos w Ramie ſlyſłán ieft/ placz á lkanijé wielkie *OpecŻyw 29, [27]v, 99*; Dzyeſyátu vyuod yefth pyfma doctorowkcyego myedzy ktorymy yefth Anfelmus rzekáćz flufzalo to na boga yz by ta dzyeuyca marya thaká [...] ſzwyeczyla czyſtoſzczyná nad ktorá pod boguem nyemogla by vyáthfcha bycz rozvmyana *PatKaz I 10*; A nadrugem myełczu pylano flowka panny maryey rzekáćz od uyeukow bylam kocháycz ſyá wboſtwy *PatKaz II 46*; pollal (pan bog) anyola gabryela do anny ſzwyátey rzekáćz o anno nyepłaczy any ſyá fimácy ſthwey nyepłodnoſczy *PatKaz II 64, 24, 65v*; Y ftáło fie trzećiey nocy gdy [...] pátrzał w niebo vřzał mie-dzy gwiazdami páná Iezu Kryftá rzekáće: Gwido Gwido/ czeftokróćieſ walczył dla miłóſci iedney panny/ čás ieft ábyſ teź mocnie walczył przeciw mym nieprzyácielom *HistRzym 76v, 53v*.

Ze zdaniem dopełnieniowym (1): nalezli poſpolu iedeⁿáfcie zgromadzonych zwolenikow/ ij ty ktorzy fnimi byli rzekáće: Ize wftál z mártwych pán ijfcie ij prawdziwie/ a vkázál fie Symonowi. *OpecŻyw 168*.

Szereg: »mowiący i rzekácy« (1): Y wftąpił w mie duch/ gdy do mnie rzekł/ y poftáwil mie ná nogi moie: y ſlyłálem mowiącego do mnie/ y rzekáće [et audivi loquentem ad me, et dicentem]. Synu człowieczy iá ciebie poſlyłam do fynow Izráelkich *Leop Ez 2/3*.

Przen: metonimicznie (24):

a) Wyrażenie: »głos rzekácy(y) [= brzmiący słowami]« [w tym: *komu (1)*] = *vox dicens PolAnt, Vulg; fama dicens PolAnt (15)*: Ieſfcze te^o domáwiá ſwięty piotr natychmiáft oblok ſwiatly zatzmil ié [uczniów *Chrystusa*] ij ſlyſleli głos z obloku rzekácy. Totz ieft fyn móy námielyſly/ wktorym fie mnie dobrze zlubilo/ tego flucháycie [Vulg *Matth 17/5*]. *OpecŻyw [57]v; WróbZolt 17; RejAp 46v*; Potym wtore ftál fie głos rzekáć: Szukáycie mi mężá Bożego ktory fie modlił zá Rzym. *HistRzym 124v*; Słyżálem pierwſzy głos rzekácy: weźmi/ weźmi/ weźmi/ á nicem nie wzięł/ á teraz lepak ſlyżálem głos rzekáć: wroć/ wroć/ wroć. *HistRzym 133v*; A počázł záfię Ce-farż ſpáć/ y vſlyżál po trzećie głos rzekácy iemu: Vćiekay/ vćiekay vćiekay bo to pierworodne będzie żięciem twym. *HistRzym 133v, 38, 124v, 125, 130, 133 [2 r.]*.

~ *W połączeniu z określeniem języka (1)*: A gdyſmy wżytcy pádli ná ziemię/ vſlyżálem głos mowiący ku mnie y rzekácy Hebreylką rzeczą: Saul/ Saul/ co mię přeſláduieſz? *BudNT Act 26/14*.

Szereg: »mowiący i rzekácy« = *loquens et dicens PolAnt, Vulg (2)*: *BudNT Act 26/14*; Y ſlyżálem głos z niebá záfię mowiący ze mna/ y rzekácy: Idź/ á weźmi kſiáżeczki otworzone z ręki ániolá *WujNT Apoc 10/8*. ~

b) Przekazujący wiadomość (9): A gdy iefzcze byli w drodze/ tedy ſłuch przyſzedł do Dawidá rzekáć [et fama venit ad David, dicendo]/ pobił Awfzáłom wżytki ſyny krolewkie *BudBib 2.Reg 13/30*; Lecz poſlyſzał o Tyrhace krolu Kufłkiem **rzekáćá** (wieſć) (marg) Wł: rzekáć (-) [Audivitque ... dicendo]/ oto wyſzedł/ bić fie ſtobá *BudBib 4.Reg 19/9*.

[*rzekáć przez kogo*: pan thego potrzebuye, a tho przetho, yfz byſzye pyfzmo ſzpelnylo, rzekáćz przez proroka zacharyafza *Roz-myſłDomin 2*.]

Wyrażenie: »słowo rzekáć« [w tym: *do kogo (6), ku komu (1), o kim (1)*] (7): Y Stháło fie flowo Pánfkie do Ieremiafzá powtore/ gdy iefzcze był zámkniony w fieni v ćiemnicy/ rzekáć [Et factum est verbum ... dicens]: Tho mowi Pan ktory ma vczynić y z formowác tho/ y nágotowác/ Pan imię iego. *Leop Ier 33/1, Zach 1/1*; Słowo ktore było do Ieremiafzá od Iehowy/ rzekáć [Verbum quod fuit ad Irmeiahua a Domino, ut diceret]. Słucháycie ſłow przymierza tego *BudBib Ier 11/1*; Y Było flowo Iehowy ku mnie/ rzekáć [Et fuit verbum Domini ad me, dicendo]. Niepoymy lobie żony/ [...] ná mieyfcu tym. *BudBib Ier 16/1*; Słowo Iehowy/ ktore było do Ieremiafzá proroká/ o Helámie ná počázku krolowánia Cydkijáhá krolá Iehudfkiego/ rzekáć [Quod fuit verbum ... ut diceret]. Ták mowi Iehowá Cewáoth/ oto iá łamię łuk Helámow *BudBib Ier 49/34, 3.Reg 6/11, 17/8*.

2. W funkcji biernej (30):

a. Nazywany, zwany (29):

Z nazwą w N [sb] (3): naloziwfchi ſłol wwoz mſzoney 22 gr A gdi nyemfzona thedi placzi o de dwu thifzianczv poltora gr A gdi thalyege thedi 32 gr A od wozv rzekáćeżo thrzylycza dwadziefzczia y pyacz gr *MetrKor 57/118v [idem] 59/279v*; [TomZbrudz-Peryk 4.Reg 4/38]. Cf »poſpolicie rzekácy«.

Wyrażenia: »poſpolicie rzekácy« (1): CYNOSURA – Gwiazd ſziedm, babky poſpolicie rzekáće, albo iakoże Aſtrologowie naziwaia niedwiedziem mnieifzim *Calep 284a*.

»tak(o) rzekácy« (26): Y ftáło fie gdy fie przybliżáli do Ierycha/ ku tako rzekáćemu miaftu/ ieden ſlepy ſiedzátz podle drogi/ ſlyſłátz wielki gielk ludu/ počázł pytatz tzo by to było. *OpecŻyw [61]v, 54v; PatKaz II 54; Fistula. Dye fiſtel Piſczalká ták rzekácy*

wrzod. *Murm* 75; REubarbarum iest ciepłe y fuche w wtorem stopniu. Dla tego iest nazwane Reubarbarum iże w tak rzekącyziemi bywa naydowane *FalZioł* III 5a, I 118b; Acidalus, Fons Veneri sacer Zrzodło tak rzekące w Boecij *Mącz* 2c; AEgea, Miáfto w Macedonii ták rzekące. *Mącz* 4a; AEolus, Król tak rzekący/ który wiátry w mocy álbo/ pod posłufzeńftwem fwym ma. *Mącz* 4c, 3c, 5c, 6c, 8a, 11c (20); [Heliseus vero reversus est in Galgala/ a helizeufz wroczył fze do thak rzekącego myeyfzca galgala *TomZbrudz-Peryk* 4.Reg 4/38; *LustrRus* I 259].

b. *Wspomniany* (1): (*nagł*) Papiefcy Akolitowie. (–) Przeto nie od Syná Bozego/ áni od Apoftolow iego/ fą zmylleni y vltawieni éi rzekący Akolithowie/ [...] Ale od Pogánow y od Zydow *Krow-Obr* 122.

Synonimy: **1.** *gadający, mówiący, powiedający, rozmawiający; 2.a.* *mianowany, mieniony, nazywany, przezywany; b.* *dotknięty, mianowany, namieniony, omieniony, pomieniony, przypomniały, przypomniony.*

Cf **RZEC, RZEKĄCY**

MN

RZEKNAĆ cf RZEKĄCY

RZEKNAĆ (8) *part praes act*
rzeknący (7), **rzeknąc** (1).

e *jasne*.

sg m [G rzeknąc(e)go]. ◇ D rzeknąc(e)mu (1). ◇ A rzeknącégo (1) *MurzNT*, rzeknąc (1) *OpecŻyw* [może *part praes act adv* od RZEKNAĆ]. ◇ f G rzeknąc(e)j (1). ◇ [L rzeknąc(e)j]. ◇ [n L rzeknącym.] ◇ pl N m pers rzeknący (1). *subst* rzeknącé (1). ◇ A m pers rzeknąc(e) (1). *subst* rzeknąc(e) (1).

Sł stp, Cn, Linde brak.

1. *Przekazujący swoje słowa lub myśli za pomocą mowy lub pisma, mówiący; przén: metonimicznie* (1):

Wyrażenie: »głos rzeknąc [= brzmiący słowami] [ze zdaniem dopełnieniowym]« (1): Tedy zaftę glos bołki w kościele wlfytcy vlfyffeli/ rzeknątz: ijeze tu ieffcze nieprziffedł on nábożny mąż fluga boży/ ktorého bog wybrál *OpecŻyw* 4v.

2. *W funkcji biernej: nazywany, zwany; dictum PolAnt* (7):

Z nazwą w N [sb] (3): vkałz piłmo fwięte? gdzie Pan Kryłtus/ álbo Piotr Swięty/ w kościele krzeščijánłkim połtánowił kiedy/ nie-tylko ty rzeknące Kárdynał/ álbo Kurfirłty/ ále też iákie Pátry-árchy/ Prymáły/ Arcybikłupy/ Metropolithany *KrowObr* 36, 35v; *SarnStat* 149.

~ [rzeknący od czego: Posthuplianie, ludzie rzeknący od niej- jakiego ostrowa rzeczonego Posthuplia, który dzierzą, a dają s niego annnatim [...] fl. 3/6/0 *LustrRus* I 63.] ~

Z nazwą w składni zgody (1): A Iefus gdy fzedł zóną/ virzál człowieka siędząc⁸⁰ na cle Mattheufza imieniem (*marg*) rzeknącégo (–) *MurzNT Matth* 9/9; [ktory [Ammon] będąc v brátá fwego rodzónego/ ták rzeknącego Abfoloná/ ná bieśiedzie bárzo fpoiony/ był fzkárádzie zábit przez páchołétá Abfolonowe. *WerRegula* 69].

Wyrażenie: »tak rzeknący« (5): Stát tu iufz możefz obátzyć/ iż éi tak rzeknący Kárdynali nie fą Páná Kryłtułowi/ ále Antykryłtułowi Apoftolowie y fludzy *KrowObr* 35v; Abowiem kiedybyście prawdziwi Błkupi byli/ [...] tedybyście [...] pánu Papieżowi ták rzeknącemu Wikáryiemu wiáry/ poddáności/ y posłufzeńftwá nie-przyffięgáli. *KrowObr* 129, 119, 136; Dwoiákie fpráwy, ktoré fie pocziwości dotyczą: iedné mere criminalia, á drugie ták rzeknącé criminalia. *SarnStat* 149; [Staw w Bilologu na rzece tak rzeknącej w czwartym roku przedają za fl.80. *LustrRus* I 242, II 40; *Wer-Regula* 69].

Synonimy: **2.** *mianowany, mieniony, nazywany, przezywany.*

Cf **RZEC, RZEKĄCY**

MN

RZEKNAĆ cf RZEC

RZEKNIE NIE *Sł stp; Cn, Linde brak.*

Cf **RZEC, RZEK**

[RZEKOMKO pt

Tekst nie oznacza pochyleń.

Sł stp, Cn, Linde brak.

Niby, udając [w połączeniu z czasownikiem]: Alye lathwie koz- dy Roftropny człowiek/ wpifmye fzwiętym, moze obaczicz thich/ lřudzy obłudną mylofcz ku chwalye Boży, yako fzię wthym rze- komko ukazuyą *ArgWyklad* 38/121.]

MN

RZEKOMO cf RZKOMO

RZEKOTAĆ cf RZEGOTAĆ

RZEKOTLIWY (1) *ai*

rzekotliwy, [rzechotliwy, rzegotliwy].

e oraz o *jasne*.

sg [m N rzechotliwy.] ◇ f N rzekotliwá, [rzegotliw(a)].

Sł stp brak, Cn notuje, Linde XVI (jeden z niżej notowanych przykładów) i XVIII w.

Świergotliwy, skrzeczący; garrulus Mącz, Cn:

a. *O głosie ptaków:* Garrula pica, Rzekotliwa froká. *Mącz* 142c; [Pierzwiey niź rzegotliwa yaskolka zawiesi Gnyazdo swoje u łatki abo uprzicziesi [...] *ŚwirPasiecz* 265].

b. [O człowieku; przén: gadatliwy, wielomówny: rzechotliwy/ Garrulus, futilis. *Volck Yyy2v.*]

ECB

RZEKTAĆ (3) *vb impf*

3 pl *praes* rzekcą (3), [rzekczą].

Sł stp notuje, Cn brak, Linde XVI (trzy z niżej notowanych przykładów) – XVII(XVIII) w.

Skrzeczć (o żabach i srokach) (3): Zabki zielone ni fię ich przebierze/ Rzekcą w ieżierze. *KlonFlis* C.

Przen: Pogard. o człowieku: gadać, paplać (2): Przedfię by ná Puhaczá wżędy Sroki rzekcą/ Iedni głofem/ á drudzy éicho o nim [głupcu] fzepecą. *RejWiz* 48.

W porównaniu (1): Kraczą/ wrzeczczą/ á drudzy iáko Sroki rzekcą *RejWiz* 55.

W połączeniach szeregowych (1): *RejWiz* 55; [y nieprzywálfczáią im [lacinnicy ludziom niepowsięgłiwego języka]/ áby mowili/ ále że kłamáią/ fwiegocą/ vlfy zágłufłáią/ zániepraźniáią ludzi/ rzekczą/ flczekáią/ kraczą/ wlofnicy fnadź/ niź mowią. *ErazmJęzyk* D6 (*Linde*)].

Formacje współrzedne cf RZEGOTAĆ.

Cf **KRZEKTAĆ, RZEKTAJĄCY, RZEKTANIE**

ECB

RZEKTAJĄCY *Sł stp s.v. rzektać; Cn, Linde brak.*

Cf **RZEKTAĆ**

RZEKTANIE (2) *sb n*

Tekst nie oznacza é; pierwsze e prawdopodobnie jasne (tak w rzegotać); a jasne.

sg A rzektani(e) (1). ◇ I rzektanim (1).

Sł stp notuje, Cn, Linde brak.

Chrząkanie, chrumkanie (o świniach); stridor HistAl [czego (żywotne)] (2): [Aleksander rzekł:] Mężowie Rycerze moi namoc- nieczyłzy/ nie fmećcie fie/ ábowim rzektánim wieprzow rofpłozemy Słonie. *HistAl* 12v, 12v.

Cf **KRZEKTANIE, RZEKTAĆ**

ECB

RZEMIANY (1) *ai*

N sg m rzemi(a)ny.

Sł stp, Cn, Linde brak.

Przymiotnik od „rzemień” ‘skóra wyprawiona’; zrobiony ze skóry, skórzany: iopula correa alias kabath rzemyany *ZapMaz VII Z 1508/265.*

Cf **RZEMIENNY**

ECB

RZEMIENIE (1) sb n

Pierwsze i drugie e prawdopodobnie jasne (tak w rzemień).

sg N rzemieni(e) (1) [może N pl od RZEMIEN]. ◇ [G rzemienią.]

Sł stp, Cn, Linde brak.

Coll. od „rzemień”: Loramentum, Rzemienie. Mącz 197d.

a. [Miara długości pociętych pni drzew (prawdopodobnie od mierzenia rzemieniem określonej długości): A 100 rzemienia [cto wynosi] 8 gr. A 100 półrzemienia – 4 gr [...] rzemień, półrzemień, alias jesienina darta, rzemień wzdłuż sąż 4, sąż. 3, półrzemień sąż. 2 na pojazdy [tj. wiosła] do okrętów i skut. *LustrWpol II 239.*]

Cf [POLRZEMIENIE]

KW

RZEMIENIEC *Sł stp; Cn, Linde brak.*

RZEMIENISTY (1) ai

N sg m rzemienisty.

Sł stp, Cn, Linde brak.

Przymiotnik od „rzemień” ‘pasek ze skóry’: Loreus – Rzemienifiti. [...] Loreus funis. *Calep 613b.*

Cf **RZEMIENNY**

ECB

RZEMIENNY (9) ai

rzemienny (8), rzemionny (1); rzemienny : rzemionny *Calep (1:1).*

Oba e jasne; o z tekstu nieoznaczającego ó.

sg m N rzemienny (3). ◇ f N rzemienną (2), rzemionn(a) (1). ◇ pl N subst rzemienn(e) (2). ◇ A subst rzemienn(e) (1).

Sł stp, Cn notuje, Linde XVIII w.

Przymiotnik od „rzemień” (9):

1. *Od znac. ‘pasek ze skóry’: zrobiony z rzemienia; terginus Mącz, Calep; loreus Cn (5): Lorum, Rzemień/ Cugiel rzemienny. Mącz 197d; Scutica, Rzemienna puchá. Bicz tatarski. Mącz 376c, 197d, 450a; Terginum lorum – Biczrzemienni. Calep 1057a.*

2. *Od znac. ‘skóra wyprawiona’ (4): Nápifali też fzeroce či Talmudyftowie/ iż Moizelz v Bogá sthyłu widział dwa floyki związane rzemieniem [...] S tądże dziś owo Zydownie nożą rzemieńne węzły BielKron 463, LIII2v; Uter, pellis qua vinum aut oleum deferri solet, Skórzany fák albo kápřá w którey wino albo oley nořá/ skorzana flafzá/ rzemienna oleyna Bániá. Mącz 509d; Calep [1020]b.*

Cf **RZEMIANY, RZEMIENISTY**

ECB

RZEMIEN (39) sb m

rzem- (36), rzem- (3); -eń (17), -eń (4).

Pierwsze e jasne; -eń (20), -eń (1); -eń : -eń WypPrPl (1:1); -eń-

sg N rzemień (16). ◇ G rzemienia (7). ◇ D Rzemieniewi (1). ◇ A rzemień (5). ◇ I rzemieniem (6); -em (1) *SienLek*, -(e)m (5). ◇ pl N rzemieni(e) (1) [cf też RZEMIENIE N sg]. ◇ A rzemień (1). ◇ I rzemieńmi (1). ◇ du A (cum nm) rzemienia (1) *SienLek 182.*

Sł stp, Cn notuje, Linde XVI (trzy z niżej notowanych przykładów) – XVII w.

1. *Pas, pasek ze skóry służący zwykle do wiązania czegoś; lorum Vulg, Mącz, Cn; corrigia PolAnt, Calep; amentum Mącz, Calep; ligula Mącz; corium, loramentum Cn (20): Amentum, Rze-*

mień. Trok. Sznur. Mącz 7c; Ligula calceorum, Rzemień którem řpináya trzewiki. Mącz 194b, 129c, 193b, 197d; weźmiřz dwa rzemieniá zwięz mu [koniowi] noęą nád krřzczycámi iednym/ á drugim pod nimi SienLek 182; Calep 60b, [263]a; WypPrPl Bv.

Przysłowia: per logicam demonstrationem, et consequentiam neceřariam. Toieřt/ iákoby po profu dla nieukow rzekř/ filozowřkimi řápáczkámi/ czyniácz z lyczká/ rzemien. CzechEp 110.

[Podoba się nam w tej mierze zdanie TM, bo toż jeszcze za przodku sami baczemy, że nie o rzemień ale o całą skórę idzie. *ListyZygmAug 1553/250.*

zwałřcza gdy řye godzi ná cudzey řtráwie hoyno řobie poczinać/ á z cudzey řkory řřerzey rzemień kráiać. *LorichKosz 41v (Linde).*]

*Zwroty: »ciągnácz rzemień; rzemienia pocięgać« = wydawać pieniácz [szyk zmienny] (1:1): bo či [obcokrajowcy] prawye zápaláya řie ná náuki vćciwe y rzemieniá nye żáluya thám oycowye řynom řwym pocyęgáć. GliczKsiąř M2v; KochFr 10; [Ale dziś pijánitze dworřcy ták opářznie pijá iákoby řye nie dłużyřli/ bo ná cudzey řtráwie żywiácz/ nie řwoy rzemień ciągná *LorichKosz 118v (Linde); HistOtton Hv.**

»rzemień [czego] rozwiázáć« (1): [Mówi Jan Chřzřciel o Jezusie:] onći ieřt ten ktory idźie za mná/ ktory řię s řtář przedemná ktoregom iá nie ieřt godźień/ abych rzemień ieřo bota rozwiázář [ut solvam eius corrigiam calceamenti]. *MurzNT Ioann 1/27.*

»rzemieniem zwiázáć, z(a)wiázany, skrepować« = *adstringere loris Vulg; loratus Cn [szyk zmienny] (2:2:1):* A gdy go [Pawřa] řkrepowáři rzemieńmi/ rzekř Páweř Sethnikowi/ ktory przy nim řtal: [...] *Leop Act 22/25; BielKron 463; Mącz 398d; W téy chorobie [tj. biegunce] zwięz koniowi ogón twardo rzemieniem mokrym SienLek 172v; WujNT Act 22/25.*

Wyrażenia: »rzemień jarzmie (a. jarzmowe)« = część upręży (1): Subiugia, Rzemienie yářzmie albo yářzmowe/ też řlie nabiodřki/ pořtronki/ etć. Mącz 177c.

»rzemień zadni« = *podogonie, pas podtrzymujący uprzęź (1): [Wendetarz rozmawia z Plebanem i Albertusem o upręży:] Popierřienia y pochew/ niepotrzebuiećie? (–) Co mu po řámych pochwách: cóřz? czy řzáleiećie? [...] (–) Nie mówię o pořzwy/ Ale o rzemień zadni/ co go zowá pochwy. WypPrPl B.*

2. *Wyprawiona skóra bydřca uřywana do wyrobu różnych przedmiotów; corium JanStat, Cn; tergus Mącz (8); FalZioř I 150b; BielKron 183 marg; zákurz iey [choreř] pod nos/ palonym řuknem albo rzemieniem albo pierzem SienLek 116; WypPrPl C2; ZAKáziuemyl/ áby řářbárze [...] Skór wyprawionych/ to ieřt/ Rzemieniá gotowęgo precz z króleřtwá nářzęgo do pořtronnych řiem nie wyřřáli SarnStat 1238, 1238.*

Szereg: »skora, (a) rzemień« (2): Testudo item, Tarczeny dářh/ to yeřt naczinie woyenne/ z wierřchu skóřá ř rzemieniem powleczone Mącz 452d, 450a.

3. *n-pers (2): yřz řlachtetni Pan Ian zykorřki przedal ogrot [...] vcziwemu lorkowy Kowalewy řzemyęnewy ZapKošcier 1584/47v, 1584/47v.*

*** *Bez wystarczającego kontekstu (9): Corrigia. Rymen. Rzemień. Mymer¹ 31v; BartBydg 36; MurzOrt B2v; Corigium, Rzemień. Mącz 65d; Scutica, Rzemienna puchá. Bicz tatarski. Nam, Latine corium, Rzemień. Mącz 376c, 66c, 197d; JanNKar Hv [2 r.].*

Synonimy: 1. torkmysz, trok.

ECB

RZEMIESŁNICZY cf **RZEMIEŚNICZY**

RZEMIESŁNIK cf **RZEMIEŚNIK**

RZEMIESŁO cf **RZEMIEŚŁO**

[**RZEMIESTNIK**] cf **RZEMIEŚNIK**

[RZEMIEŚLICZY] cf RZEMIEŚNICZY**RZEMIEŚLNICKI (1) ai**

L pl rzemieślnickich.

Sł stp, Cn, Linde brak.

*Przymiotnik od „rzemieślnik”: wytwarzany przez rzemieślnika: (nagl) O rzeczach Rzemieślnickich [...]. (–) Woiewodowie/ Stároftowie/ Kaftellani máią ftáwíc y dogłędác [!] kázdego roku/ iákoby w rzecách [!] przedawáiących nikt nie był ofszukan w mie-rze *UstPraw F3.**

Cf RZEMIEŚNICZY

ECB

RZEMIEŚLNICY cf RZEMIEŚNICZY**[RZEMIEŚLNICZKA] cf RZEMIEŚNICZKA****RZEMIEŚLNICZY cf RZEMIEŚNICZY****RZEMIEŚLNIAK cf RZEMIEŚNIK****[RZEMIEŚLNIAKOW] cf RZEMIEŚNIKOW****RZEMIEŚLNIA (1) ai**

G pl rzemieślnych.

Sł stp, Cn brak, Linde XVII – XVIII w.: rzemieślny, rzemieślny.

*Przymiotnik od „rzemieślnia”: [Targowe od wszystkich rzeczy, tak żywnych jako i rzemieślnych, i od miejsca sochaczego aren-dą czyni ... fl. 24/0/0 *Lustrus II 41.**

*Wyrażenie: »czynsz rzemieślny« = opłata uiszczana przez rze-mieślników w zamian za możliwość uprawiania i czerpania zysku z rzemieślnia: Czynnów Rzemieślnych tego łacwie doyrzć: włákoż tego przybywa/ gdy fie też miáfteczká przyczynia/ przyfada *Gost-Gosp 142.**

ECB

RZEMIEŚNICZY cf RZEMIEŚNICZY**RZEMIEŚNICZEK (2) sb m**

Wszystkie e prawdopodobnie jasne (tak w rzemieślnik oraz -ek).

sg N rzemieśniczek (1). \diamond [G rzemieśniczka.] \diamond *pl N* rzemieś-niczowie (1). \diamond [G a. A rzemieśniczk(o)w].

Sł stp, Cn brak, Linde XVII(XVIII) w.

Dem. od „rzemieślnik” (2):

1. *Od znac. podstawowego; być może z neutralizacją funkcji deminutywnej lub z odcieniem protekcyjnym (2): Owi rzemieś-niczowie/ á owi pártácze/ Kázdy więc tám z olóbná ná fwą ndężę płácze *RejWiz 162v.**

*Przen: Twórca, autor (1): Aliści też rzemieśniczek by co wczónego/ Spiewa rymy przyniešione z Párnállu flawnego. *Klon-Żal A2.**

a. [Z uwytatnieniem przynależności do niższego stanu: Wi-działem potym [w *Sewilli*] [...] ubożego, jak mi się zdało, rzemieś-niczka, który mi pończoch poprawiał, żonę idącą w niedzielę do kościoła z takimi perłami na szyi, żeby u nas, wiem pewnie, były najprzedniejszego skarbu godne. *DiarPeregr 97.*

*W połączeniach szeregowych: Oni Káznodzieie/ oni Sláchćicy/ miefczćanie/ rzemieśniczkowie/ Siodlaczkowie/ co nas odfápawfy Ewányeliey fie trzymáli/ thy lercem y żywotem ftátecznie wierzyli/ w tey fie fwiatófciami/ krzyżem/ y fpólną miłófcia twirdzili. *GilPos 258; ArtHom Cv.**

*W przeciwstawieniu: »rzemieśniczek ... zwierzchność«: Ma Plebeius/ rzemieśniczek/ kmiotek/ cháłupkę/ liepionkę fwą: Ma Zwierzchność/ zamki/ páłace/ pokoie pyłżne. *ArtHom Cv.**

2. [Prawdopodobnie: niewykwalifikowany żołnierz, przezna-czony do prac pomocniczych: który [książę Jan] zebrałfy cztery

tyśiące ludzi w Niemcech/ zwłáfzczá tych rzemieśniczkow/ [...] przyłzedł pod Włżowá *BielKron 1597 461.*]

3. [zool. *Aegithalus pendulinus* Vig. (Rost); remiz, ptak z ro-dziny sikorowatych (Paridae), nazywany rzemieślnikiem ze względu na budowane przezeń niezwykle kunsztowne gniazdo: W trzcínách gęłtych Rzemieśniczek robi/ Y fúbtelnie fwe gniazdeczko zdo-bi. *CygMysł E2.*]

ECB

RZEMIEŚNICZKA (4) sb f

rzemieśniczka (3), rzemieśniczka (1), [rzemieśniczka]; rze-mieśniczka *Mącz (3); rzemieśniczka *SkarKaz.**

Oba e oraz a jasne.

sg N rzemieśniczka (3). \diamond *A* rzemieśniczkę (1). \diamond [*pl N* rze-mieśniczki. \diamond *G* rzemieśniczek. \diamond *A* rzemieśniczki].

Sł stp, Cn brak, Linde XVII w.

1. *Kobieta zajmująca się rzemiosłem (2): Fictrix, Zdunká/ Rze-mieśniczká. *Mącz 127c; Operaria, Robotna/ niewiáfłá rzemieśnicz-ká. *Mącz 264c, 265a; [Naprzód, iż rzemieślników i rzemieślniczek jest niemało, którzy nie przestając na swym rzemiośle i powołaniu przekupstwem się zabawiają. *OpisyPozn 1598 nr 22, 1598 nr 22].****

a. [Z uwytatnieniem przynależności do niższego stanu: zie-mianka zaczna y (w) g(łownych) miesciech rayczyna ma mieć (sze)scioro szat/ Kupczowa pięcioro. Rze(m)ieslniczka czworo *Senatulus 1004, 1003.*

*W połączeniu szeregowym: Dziś miedzi nami niepoznać gdzie małżonka/ gdzie wdowa/ gdzie panna/ gdzie woiewodzanka/ gdzie ziemianka/ gdzie rayczyna/ gdzie rzemieśniczka/ gdzie cnotliwa/ gdzie pospolita. *Senatulus 1004.**

2. *Prawdopodobnie: żona rzemieślnika (1): Nie obráł fobie [Chrystus] mátki z wielkiego znácznego domu [...]. vbogá rzemieś-niczkę podlego miáfteczká zá mátkę fobie wzięł. *SkarKaz 489b.**

ECB

RZEMIEŚNICZY (19) ai

rzemieśniczy (7), rzemieślniczy (4), rzemieśniczy (2), rze-mieślniczy (2), rzemieślnicy (1), rzemieślniczy (1), rzemieśniczy (1), rzemieśniczy (1), [rzemieśliczy, rzemieśliczy]; rzemieśniczy *Leop (3), ModrzBaz, Calep; rzemieślniczy *SarnStat (4); rzemieś-niczy *ComCrac; rzemieślniczy *UstPraw, SienLekAndr; rzemieś-lniczy *GostGosp; rzemieślniczy *BudBib; rzemieślniczy : rzemieśniczy : rzemieślnicy *GliczKsiąż (1:–:1), SkarŻyw (2:1).*******

Oba e jasne.

sg m N rzemieślnicy (1). \diamond *A* rzemieślniczy (1). \diamond *I* rzemieś-nicznym (2) *Leop, SkarŻyw, rzemieśnicz(e)m (1) *GliczKsiąż. \diamond f G rzemieśnicz(e)j (2). \diamond *A* rzemieślniczą (1). \diamond [*I* rzemieślnicu.] \diamond *n N* rzemieśnicz(e) (1). \diamond *D* rzemieśnicz(e)mu (1). \diamond *pl N* subst rzemieś-nicze (2); -e (1), -(e) (1). \diamond *G* rzemieśniczych (2). \diamond *D* rzemieś-nicznym (1). \diamond *A* rzemieśnicze (2); -e (1), -(e) (1). \diamond *L* rzemieś-nicznych (2).**

Sł stp brak, Cn notuje, Linde XVI (jeden z niżej notowanych przykładów) i XVIII w.; poza tym bez cytatu s.v. rzemieślnio, rze-miosło.

*Przymiotnik od „rzemieślnik” ‘człowiek zajmujący się rzemio-słem’: związany z rzemieślnikiem, przysługujący rzemieślnikowi; artificis (G sg) *Vulg, PolAnt; mechanicus *JanStat, Cn; fabricus, fabrilis *Cn (18); Včení ludzie coby počęli bez rzemyślnikow/ by też był nywyedzieć yákim Filozoffem/ [...] przedfię nigdy fie nye odrzeće pożyczác á wzywác prace rzerzemyśniczey []. *GliczKsiąż G6; Máią też Woiewodowie rzecey rzemieślnicze wftáwíc/ po cze-mu máią być przedawáne *UstPraw A2; BudBib Ier 10/9; SarnStat 270, 277; [i niechaj [król] prawo kapłańskie odda kapłanowi, kró-lewskie – królowi, rycerskie – rycerzowi, kupieckie – kupcowi, rze-mieślnicze – rzemieślnikowi, kmiece – kmieciami. *Diar 1566 64; Lipowé drzewo ku rozmaitym sfprawám rzemieślniczým bárzo po-trzebne *UrządowHerb 387b].********

Wyrażenia: »bractwo rzemieśnicze, cech rzemieśniczy« = *fraternitas artificum JanStat* (2:1); (*nagł*) O Czechach Rzemieśniczych (–) około Czechow Miejskich które wolnośc szlachecką obrazają rozkazwyemi voyevodam, aby kazdy [...] ftrzegł [...], iżby ti czechy chovane niebely ku škodzie wolności Ziemiłkiey. *ComCrac* 12; Przeciw Bractwam Rzemieśniczym śiła Státutów iest wczynionych zá Królá Zygmutá *SarnStat* 296, 297.

»rzemieśniczy mistrz« (1): Wiele rzemieśniczych Miftrzow [*Multi opificum magistrí*] bário rzadko śiadáią ná śwych wárfitáćiech *ModrzBaz* 36v.

»nauka rzemieślnicza« (1): Iełłiz tedy było fluzno/ náukę Rzemieślniczá Rycérłkiemú Pánu przypifáć: czemu by fye niemifáło godzić/ [...] części náuk wyzwolónych *SienLekAndr* a2.

»rzemieśniczy stan« = *stan nieszlachecki* (1): Z czego [*tj. z żywota Jezusa*] iest wpmnienie święte/ áby nikt zrodzáiu świeckiego/ by dobrze y krolewłkiego/ butności y chluby nie fzuł/ áni tełz podlem y rzemieśniczym śtanem niegárdził. *SkarŻyw* 241.

Zestawienie w funkcji n-loc: bibl. »Paól Rzemieśniczy« = *Dolina Cieśli* (1): A fynowie Beniámin [*mieszkał*] w Gebá/ [...] y w Ono padole rzemieśniczym [*valle artificum*]. *Leop* 2.*Esdr* 11/35.

W przén (1): *Leop* 1er 10/3; [*przegby byodr thvich*] [...] ýako zaponý. frzebrzne hawthký. ktore flv vzdalane rekv rzemýełzliczv [*manu artificis*]. *TomZbrudzBrul Cant* 7/1; *Leop* 1er 10/9 (*Linde*).

Przen: Pieniężny, dotyczący zapłaty za usługę (1): iż fá tácy náuczycyele/ ktorzy wyedzác náukę rzecł być poćiwał/ áby yey fnađz tárgeom ýakiem rzemýeśniczem nye flpáćili/ przeto dármo yey wczynom flwym wdziefáją *GliczKsiąz* M6.

a. [*W funkcji dzierżawczej (szeroko pojętej):* Wálientanus był fln rzemieślnicy *StryjGoniec* I3.]

a. *Wytworzony przez rzemieślnika* (1): Aták będąc narodem Bożym/ niemamy mnińáć/ by to co iest Bog/ złotu ábo frebro/ ábo kámieniowi/ wyrzeżaniu rzemieśniczemu [*sculpturae artis*] y wymyflowi człówieczemu podobno było. *Leop Act* 17/29.

b. *Używany przez rzemieślników, służący im* (4): Scalprum – Dłotko rzemieślnicze. *Calep* 950b; *GostGosp* 170.

Zestawienie: »rzemieśnic(z)y warstat« [*szyk 1:1*] (2): Gdzie kázania czynił [*św. Wincenty*] tam iufz rzemieśnice wárfitáty prózne były *SkarŻyw* 310, 29.

c. [*Będący częścią organizmu rzemieślnika:* Wodka ku wmywaniu rąk/ z wólzáfkiy nieczyfłóści ktora fie w iada w flkorę rzemieśniczą *SienHerb* 617b.]

CFRZEMIEŚLNICKI

ECB

RZEMIEŚNIK (293) sb m

rzemieśnik (141 + errata), **rzemieśnik** (66), **rzemieslnik** (43 + errata), **rzemieślnik** (36), **rzemieślnik** (6), **rzemieślnik** (1), **[rzemieslnik]**; rzemieśnik *Mymer*¹ (3), *LibLeg*, *SeklKat* (2), *RejKup*, *Diar*, *LubPs*, *RejWiz* (7), *Leop* (4), *OrzRozm* (2), *GórnDworz*, *BielSat* (4), *BielSpr* (8), *ModrzBaz* (19), *BielRozm* (6), *GórnRozm* (4), *Calep* (9), *GrabowSet*, *GrabPospR* (5), *RybWit*; rzemieśnik *BielKom*, *GliczKsiąz* (22), *SarnUzn*, *RejAp* (2), *RejZwierc* (8), *StryjKron* (4), *CzechEp* (3), *SkarKazSej*, *KlonFlis*, *KlonWor*; rzemieślnik *Oczko*, *KochPs*, *BielSjem* (4), *JanNKar*, *PowodPr*; rzemieślnik *Murm* (2), *BielŻyw*, *RejRozpr*, *KromRozm* III, *KrowObr* (4), *UstPraw* (2), *WujJudConf*, *Strum*, *ReszPrz* (2), *ReszHoz*, *WyprPl*; rzemieśnik : rzemieśnik : rzemieslnik : rzemieślnik : rzemieślnik : rzemieślnik : rzemieślnik (–:–:2:5), *BibRadz* (7:1), *BielKron* (17:13), *Mącz* (16:1:–:1), *BudBib* (6:3:–:3:6), *SkarŻyw* (9:1), *GostGosp* (–:–:4:9), *WujNT* (4:1), *SarnStat* (–:–:29:1), *SkarKaz* (2:2), *CiekPotr* (errata:–:errata cytuje:–:–:1).

Oba e jasne.

sg N rzemieśnik (64). \diamond *G* rzemieślnika (18). \diamond *D* rzemieśnikowi (8). \diamond *A* rzemieśnika (17). \diamond *I* rzemieśnikiem (8); –em (2), –(e)m (6). \diamond *V* rzemieśniku (1). \diamond *pl N* rzemieśnicy (77 + errata). \diamond *G* rzemieśników (43); –ów (5), –(o)w (38). \diamond *D* rzemieśnikóm (18); –óm

(5), –om (1), –(o)m (12); –óm : –om *SarnStat* (5:1). \diamond *A* rzemieśniki (19), rzemieśnik(o)w (3); –(o)w *LibLeg*; –i : –(o)w *BielKron* (2:1), *StryjKron* (1:1). \diamond *I* rzemieśniki (8) *OrzRozm*, *BielKron* (3), *ModrzBaz*, *SkarŻyw* (2), rzemieśnikami (2) *StryjKron*, *ReszPrz*. \diamond *L* rzemieśnikoch (4), rzemieśnikach (2), *skrót* (1); –och *GroicPorz* (2), *BielSpr*; –ach *BielSat*; –och : –ach *ModrzBaz* (1:1).

Śl stp, Cn notuje, Linde XVII – XVIII w.

1. Człowiek zajmujący się rzemiosłem (także artystycznym), rękodzielnik, wytwórca przedmiotów użytkowych; *artifex Murm*, *Mymer*¹, *Vulg*, *PolAnt*, *Mącz*, *Modrz*, *Calep*, *JanStat*, *Cn*; *faber PolAnt*, *Mącz*, *Calep*, *Cn*; *opifex PolAnt*, *Mącz*, *Modrz*, *Cn*; *mechanicus Calep*, *JanStat*, *Cn*; *fabricator*, *operarius (homo) Mącz*; *demurgus Calep* (293); *Murm* 179, 180; *Artifex*. handwerckfman. Rzemieślnik. *Mymer*¹ 13v, 13, [45]; *BielŻyw* 158; Czełfarz *Thur*. pollal dwv Baschv kv Bvdzinyv asnimy rollicznich rzemieśnykow Budownykov dla budowania kořtownego Zamkv budzinskyego *LibLeg* 11/13; Wflák wiesz że rzemieślnik káždy Potrzebuie płacye záwždy *RejRozpr* A3v; przekletyo człówiek ktori chwali za boga wczinek rzemieślnika *SeklKat* Ev, A4; *RejKup* 14v; *Diar* 80; *BielKom* F6; ýakoby ludzycy żywi byli przez rzemýeśnikow? *GliczKsiąz* G5v; Y owflém łam pan Kriflus będąc bogyem nye mógł fie obyđz bez rzemýeśnikow *GliczKsiąz* G6, G5v [2 r.], G6 [5 r.], G6v [2 r.], G7 [2 r.], G8, H3v, H4v [2 r.] (21); *LubPs* A5v; RZemieślnicy/ y wflzyfcy w pořpolitofci Miefzczánie/ powinni pořfluzni być zwierzchnofci Ráđzieckiey *GroicPorz* f4, f4, k4, mm2v, mm3, nn2; wflzyfcy fie ku martwym/ niemym/ gluchym/ y flepym Obrazom náklonili/ ktorych rzemieślnicy nadzifáłi *KrowObr* 117, 110, 111; Bowiem káždy Rzemieśnik iednym křtałtem kuie/ [...] á Słofarz piluie. *RejWiz* A8v, 147 marg, 162v marg, Dd2; *Leop Ex* 36/4, 3.Reg 7/14, 1er 29/2; Bráctwá wflzelákich rzemieślnikow/ ktore fá ku řzkodzycy pořpolitey/ zkládamy ninieyřzym Semyem. *UstPraw* F4, A2; Oddáli potym pieniádze murářzom y rzemieśnikom *BibRadz* 1.*Esdr* 3/7, 4.Reg 22/5, 1.Par 4/14, *Bar* 6/7, *Act* 19/24, 37; rzadko tho dżiř naydżiefz/ áby kthory Křiádz wboğá dżieweczke zá máž wydał/ áby Rzemieśniká záfóżył *OrzRozm* H2, P4v; Wezwał tedy Moizeřz Befelehel y Ooliábá/ rzemieśniki od Boga wftáwione *BielKron* 35v; Są tełz tam [*w Laponii*] rzemieślnicy miedzy imi/ ktorzy igielkámí wflzywáią řzáty złotem. *BielKron* 294v, 34v marg, 35v, 64v [2 r.], 69v, 76 (23); *Artificiosus*, Dobry rzemieślnik/ ábo foremny/ Mifterski *Mącz* 17a; Lanarius, Knap/ rzemieśnik który welná robi. *Mącz* 183c, *Operae* pluraliter, Rzemieśnicy. *Mącz* 264d, 16d; 113a [2 r.], 264c [2 r.], d [2 r.], 265a (16); *SarnUzn* B; *RejAp* 177; *GórnDworz* I17v; Zmowią fie Rzemieśnicy řzedwřzy fie do cechu/ Máło pieniędzy w flkrzyncy/ máło mamy w miechu. *BielSat* C3, C, C2v, C3; Bo fortuny trzebá żeglarzowi/ oraczowi formánowi/ tákze y káždemu rzemieśnikowi *RejZwierc* 22, 103v, 111v, 146, 156v; RZemieśnicy y Drabi ku řpráwie woienney ktorzy fá potrzebni á kthorzy niepotrzebni mamy báczyć *BielSpr* 2v, 2, 2v [2 r.], 66v; *WujJudConf* 51v; y pořtánowił [*Dawid*] rzemieślniki co rzeżá kámienie gránowite ná budowanie domu Bożego. *BudBib* 1.Par 22/2; Ale to co w rękú wrobíá [*tj. posągi bożków*] iest przekłete ták fámo ýako y rzemieśnik iego [*qui fecit illud*] *BudBib Sap* 14/8; Báfwaná leie rzemieślnik/ á złotnik złotem powłoczy iy/ y (kuie nań) řrebrne łáncuchy rzemieślnik. *BudBib Is* 40/19; Złotnicy y rzemieśnicy wrobili ie [*bahwany*] *BudBib Bar* 6/44, 1.Reg 5/18, 2.*Esdr* 2/16, *Sap* 14/1, 10, *Is* 3/3 (14); *Strum* D4v; Pořpolicie śie to zachowuie/ iż kthorzyby rzemieśnik záfifł přá/ ten rzemiesłá muři přeřláć robić *ModrzBaz* 6v; Tákt tedy krew řláchecka przodkow twych/ czyni ćie řláchćie^{ny} ýako krew rzemieśniká czyni flny iego rzemieśniki *ModrzBaz* [41]v, 6v marg, 34, 35v, [41]v [2 r.], 45v (12); *Oczko* 8v; Kámięń od rzemieślników niedbáłyeh wzgardzony Ná káť czelny iest włózony. *KochPs* 178; Z Czytánia żywotow świętych Bożych/ to ná czym iest zbfáwienie nářze narychley mieć/ to iest poznác Paná Boga y rozmiłowác fie go rychley mozem. bo iż go tylo potym co czyni/ ýako rzemieśniká po roboćie/ [...] poznáwamy *SkarŻyw* A3, 74, 305, 490, 589 [2 r.]; Pořtal po-

tym po Rzemieśniku do Greciej/ y zmurował Cerkiew Bohorodzicy *StryjKron* 165, 140, 155; Bo mię rodzicy z młodu niechcieli mieć rzemieśnikiem: á zwalczázá mátká: ále ráczey księdzem *CzechEp* 64, 87 [2 r.]; *BielSjem* 24; YVz zášię Rzemieśnicy máią też fwe [sprawy/ Gdy sie zeydą do cechu ftrzegą fwey vftawy. *BielRozm* 16, 10, 19 [3 r.]; *GórnRozm* L3v [3 r.]; Artifex – Miftrz. rzemieślnik. *Calep* 98b; Banausus – Rzemieślnik, wfzeliaky ktori robote mą od ognia. *Calep* 123a; Mechanicus – Rzemieślnik. *Calep* [644]b, 94b, 304a, 415b, 964a; Káždemu rzemieślnikowi czynu [tj. *materiału*] przyczynić: kędy Będnarz/ tám drzewá fuchego *GostGosp* 32; Przy leśiech drzewem robiące rzemieślniki gromadz każdy. *GostGosp* 154, 14 [2 r.], 32, 96, 128, 140; Wprzód koniá éwiczoného: rzeczy drobne potem Spráwim v rzemieślników/ iuz z mnieyfzym kłopotem. *WyprPl* A3v; *WujNT* 56 *marg.*, Act 19/38; zdáło mi sie [...] máiąc iefcze potemu rzemieślniki/ wydác przynamniéy tę Polfczyznę nową/ Kárakter dwóy Pollki *JanNKar* A3v; A iefli kto niezwyčajnym obyczáiem y formá zechce od rzemieślniká co mieć/ ono niech ták pláci/ iáko z rzemieślnikiem będzie mógl zmówić. *SarnStat* 287, 40, 270 [3 r.], 272 [2 r.], 285 [2 r.], 285 *zp*, 286 (21); moglby Krol Ie⁸⁰ M. rofkazác/ poftaráć fię o rzemieślniká dobrego/ ktorý [...] będzie vftáwicznie robił ármáturę *GrabPospR* L, L3v [2 r.]; Kto ná vbogá mátkę/ [...] ná lozephá rzemieślniká pátrzy: niech drugie oko ná oycowlki ie⁸⁰ [tj. *Chrystusa*] rodzay obroci *SkarKaz* 484a, 483b; *SkarKazSej* 660b; *KlonFlis* E4v; *KlonWor* 27; *RybWit* B3v; [á iáko dobry rzemieślnik gdy widzi iáki kámiéń porzucony [...] bierze y ociefzywa y gládzi *SkarŻyw* 1585 670; *Szczerblus* 129; Rzemiestnicy – w tym mieście rzemieślników jest 236 *LustrMaz II* 190].

rzemieślnik czego (6): Tegoż czáfu wfzczął fię rozruch niemály w oney fekcíe. Abowiem niekatory imieniem Demetryus złotnik/ ktorý robił kościoty frebne Dyanie/ czynił niemály pozytek rzemieślnikom. Ktore zebrawfy/ y ine ktorzy byli tákowychze rzeczy rzemieślnicy/ rzekl: [...] *BibRadz Act* 19/25; wfpomina Moifes Tubalkaina być pierwfzym kowalem y rzemieślnikiem kruzczu zelázneho. *StryjKron* 16; Cerdo – Wfzeliaki rzemieślnik plugaweiroboti, garbarzi. *Calep* 182b. Cf »rzemieślnik rzemiosła«.

rzemieślnik kolo czego (1): Faber – Rzemiesnik wfzeliaky kolo twardei roboty, iaki iefł kowál, slofsarz, czieslia, muliarz. *Calep* 402a.

W porównaniu (1): tyś [*Chryste*] vrobił niebo y ziemię y co ná nich iefł/ á ták fię ná náfz przyklad pokornie iáko ieden rzemieślnik vbogi/ ponizáfz. *SkarŻyw* 245.

W połączeniach szeregowych (18): W myefcye też mąż/ nycwyáftá/ ftáry/ młodj/ kupce/ rzemyeflnik/ robotnik/ oracz/ rozne myeyfeá/ doftoyeiftwá/ y powinowáftwá máyá *KromRozm III* F7v; *RejWiz* Cc6v; *Leop* 2.Reg 5/11; Chodzi v nich [*Turków*] kiedy trzeba popolity człowiek ku potrzebie wojenney/ ták oracz/ niewolnik/ iáko y rzemieślnik *BielKron* 260; bo miewáli [*Rzymianie*] ná ten czás w woycze rozmaíte Rzemieśniki/ Ciefle/ Kowale/ Málárze/ Slofsárze/ Plátnerze/ Bárwierze/ Lekárze y innych wiele/ ktorzy czynili te rzeczy ktorých bylo potrzebá *BielSpr* 9; O kupcoch/ Rzemieśnikoch/ y fzynkarzách/ ktorzi żadney ziemie niemáią/ ále dowcipem fwym żywności fzukáią/ trudno co pewnego może być ftánowiono. *ModrzBaz* 122v, 123; w ktore [*bractwa rzymskie*] fię dáwáią wpifywáć Kárdynalowie/ Kfiáżétá/ Gráffowie/ Pánowie/ Sláchtá/ Kupcy/ Rzemieślnicy/ roboćiąże/ y gmin choć napodleyfzy *ReszHoz* 118; *BielSjem* 19, 20; *BielRozm* 11; Bá zgołá Rzeczpopolita z tego pięciorgá złożona iefł z Oraczá/ z Zołnierzá/ z Sędzięo/ z Kupcá/ z Rzemieślniká. *GórnRozm* L3v; *GostGosp* 102, 158; *SarnStat* 285; *GrabPospR* L3v [2 r.]; *PowodPr* 48.

Wyrażenia: »rzemieślnik ręczny« (1): Cerdo, Gárbas/ Białoskornik/ á przitym też każdy rzemieślnik ręczny bywa rzeczón. *Mącz* 48c.

»rzemieślnik [jakiego] rzemiosła« = *artifex artis* *Vulg* (3): á żadny rzemieślnik iákiegożkolwiek rzemiosła nie będzie w tobie [*Babilonie*] iuz nigdy nálezion *RejAp* 153v; *BielSpr* 53v; *WujNT Apoc* 18/22.

Zestawienie w funkcji n-loc: bibl. »Dolina Rzemieśników« = *Dolina Cieśli* (1): Máonáthemu národził fię Ofrá/ á Sáráiafzowi vrodził fię Ioáb oćiec Doliny rzemieślników *BibRadz* 1.Par 4/14.

Szeregi: »rzemieślnik albo chłop« (1): Vrzędnik ma to opárzyć/ kiedy Páńlki wáfny rzemieślnik ábo chłop robi w ktorým infzym imieniu *GostGosp* 12.

»(tak) kupcy (a. przekupniowie), (i, jak) rzemieślnicy« = *mercatores et opifices* *Modrz*; *mercatores, (et) artifices a. mechanici* *JanStat* [szyk 10:1] (11): Widzialem że fię ták w niekorych Rzeczáchpopolitych záchowuie/ iz kupcy y rzemieślnicy/ [...] pod przysięgá zeznáwác mużá/ wiele ktory zykał. [...] Aleć kupcow y rzemieślnikow towar/ ábo fummá ná towar náložoná/ niemoże być okrom fzkody máiętności ich vmnieyfzoná. *ModrzBaz* 122v; *BielSjem* 24; KVpcy/ rzemieślnicy/ y inni tákowi niech kupczá rzeczámí potrzebémí ku potrzebám ludzkim. *SarnStat* 276; Przekupniowie y rzemieślnicy fzlácheccy targowé niech dáią. *SarnStat* 277, 276, 278 [3 r.], 279, 286. [*Ponadto w połączeniach szeregowych 11 r.*]

[»rzemieślnik i warkmistrz«: Tá káždy rzemieślnik y warkmistrz (*marg*) (alias miftrz) (–) [*faber et architectus* *Vulg Eccli* 38/28] ktorý noc iáko y dzień ftawi: ktorý ryie obrázy ryte á vftáwicznořć ięo przemienia málowánie. *KsięgiEklez* M3v.]

Jako ostatni człon we współrzednym połączeniu dwu- lub wielozłozonowym: »i inni rzemieślnicy« (9): Ciefle/ Murárze/ y inni Rzemieślnicy/ ábo ich pomocnicy/ iefliby kogo zrucenim ná doł iákiey máterey obráziłi ábo zábili/ nie winni fá meżoboyftwá áni obrázenia *GroicPorz* mm2v; *Mącz* 113a; Tá kże y cieflá y wfzyfcy ini rzemieślnicy y fobie dobrze czynią y ludziom. *RejZwierc* 94v, 60; [*Gdzie wojska staną*] tám też fá rzemieślnicy wfzelkiego rzemiosła/ Kráwcy/ Piekárze/ Rzeźnicy/ Kuchárze/ Slofsarze/ Kowale/ Plátnerze/ y inni rzemieślnicy *BielSpr* 53v; *BudBib* 1.Esdr 3/7; *ModrzBaz* 45v; Kowale/ Kołodzieie/ Káczmarze/ ci też máią nie dármó ná imieniu siedzić/ y infzy wfzelacy rzemieślnicy *GostGosp* 32; *CiekPotr* 32.

W przén (3): Przeklęty tzłowiek ktorý tzyni ryty ábo lity Obras obrzydzenie Pańskie/ robothę rąk rzemieślników *KrowObr* 111; *BudBib* Deut 27/15; *ModrzBaz* [41]v.

Przen (13): *RejWiz* 115; A ieflifz mádrość wfzytki rzeczy [spráwuie izáfz nád nię iefł gdzie leplzy rzemieślnik w tých rzeczách ktore fá? *BudBib Sap* 8/6; *SkarŻyw* A3; *GrabowSet* K; Teraz ná [spráwy] Boże pátrzym iáko ná rozebrány zegarek/ [...] y rzemieślnikowi przygániamy. Ale gdy fię złoży ten zegar/ poznamy wielkiego rzemieślniká *SkarKaz* 4a.

Szereg: »rzemieślnik i budowniczy« (1): Abowiem oczekawál [*Abraham*] miáftá onego fundámety máiącego: ktorego rzemieślnik y budowniczy [*artifex et conditor*] iefł Bog. *WujNT* Hebr 11/10.

a) *Twórca, sprawca, wykonawca* (3): Bo y tu káżdą [spráwę] ktożkolwiek [spráwuie/ Závždy] iey rzemieślniká napirwey gotuie. *RejWiz* 114.

rzemieślnik czego (2): Tę gofpodę zápifano/ By w niey bláznow probowano. Tu fá dziwni w tey piwnicy/ Szalonych fbow rzemieślnicy. *RejZwierc* [238]; [*Mówi Bóg do Izraela:*] y podam cię do rąk meżow zuchwálych/ rzemieślników tráčenja. *BudBib* Ez 21/36.

b) *Iron. O tłumaczach Pisma św. dokonujących przekładu w sposób nieumiejętny* (3): vpomina ie [*król angielski książeta*] thez/ áby nowego Teftámentu Niemieckym ięzykiem nie dáli Drukowác/ bo iuz znamy tego rzemieślniká [tj. *Lutra*] ktorý dobre pífmo złym wykładem przewroci á lkázi. *BielKron* 199v; zá ktorą ftoną iść woli/ iefli zá powlzechnym Kościołem/ [...] ábo zá glupimi rzemieślnikámi *ReszPrz* 53, 102.

c) *Ktokolwiek biegły w swojej specjalności* (1): tedyć niewiem komuby lepiej miáła być poruczóná [spráwa] około praw/ iedno onym/ o ktorychem mowil/ ludziom we wfelákich náukách cwiczonym [!] [...]. Bo iefł też to tych rzemieślników tá wláściwa zabáwá/ w ktorey rozum fwoj éwiczyc y náuki fwey vzywác będą mogli. *ModrzBaz* 97v.

a. Z uwydatnieniem przynależności do niższego stanu (10): *GliczKsiąż* G5v; Nie litując gąrglą [!] fwego dla Rzeczypospolitey/ áby fwoie poddane wyzwolił od obłężenia/ vbrał fie [król Kodrus] iáko rzemieśnik w profte fzáty/ [...] fzedł między woyłko ich [Atenian] *BielKron* 75; [Podczas obłężenia Konstantynopola przez Turków] Lud popolity/ iáko rzemieśnicy/ niewiáfty/ wláczy ná mury mieykie bronili kámieñmi do kilká dni. *BielKron* 251v, 204v, 255; Ani fię z rodzáiu wielkiego chlubić áni vbogiem i rzemieśniki gárdzić mamy. *SkarŻyw* 241 marg; *GostGosp* 158; *WujNT* 47.

Szereg: »rzemieśnik a(l)bo kmieć« (2): *BielKron* 119v; Ten co dziś ieft kowalem ábo fzewcem/ á kto wie iefli z krolewskiego ábo woiewodzkiego plemienia nie idzie? A ten co teraz woiewodą y fláchícem/ być może/ ifz z rodzáiu tefz/ tákiego rzemieśnika ábo kmiećia pochodzi. *SkarŻyw* 241.

2. [zool. *Aegithalus pendulinus* Vig. (Rost); remiz, ptak z rodziny sikorowatych (Paridae), nazywany rzemieśnikiem ze względu na budowane przezeń niezwykle kunstowne gniazdo: Rzemieśnika doftániefz potrzalkiem *CygMyśl* E2, E2.]

ECB

RZEMIEŚNIKOW (2) ai

Oba e oraz o prawdopodobnie jasne (tak w rzemieśnik oraz -ow-).

rzemieśnikow (1), rzemieśnikow (1), [rzemieśnikow].

sg f [N rzemieśnikowa.] ◇ G rzemieśnikow(ej) (2). ◇ [pl A subst rzemieśnikow(e).]

St stp: rzemieśnikowy, Cn brak, Linde XVI(XVII) w. (jeden z niżej notowanych przykładów).

Przymiotnik od „rzemieśnik” w znaczeniu podstawowym (2):

W przén (2): Iáko roboty z ręki rzemieśnikowey [In manu artificum] chwałá/ ták mądrość przelożonego nád ludem poznawáią z powieści iego. *BibRadz Eccli* 9/22[24]; *BudBib Eccli* 9/22[24]; [Ten zegar vczynił rzemieśnik/ álbo/ ten zegar vczyniła ręká rzemieśnikowá. *BudNT* Z2v, Z2v; *GrochHymny* 48 (Linde)].

ECB

RZEMIEŚLNİK cf RZEMIEŚNIK**RZEMIEŚLO (394) sb n**

rzemieślo (197), rzemioslo (109), rzemieslo (88); rzemieślo *Miech* (2), *ComCrac, Diar, GroicPorz* (5), *RejZwierz* (4), *KochSat, KochZg, RejZwierc* (14), *CzechEp* (15), *KlonŻal* (2), *WujNT* (5), *SkarKaz* (2), *VotSzl* (4), *CzahTr, KlonFlis* (9), *KlonWor* (6); rzemioslo *FalZioł, LibMal* (7), *KromRozm I, BielKom, UstPraw* (2), *GrzegRóżn, KwiatKsiąż, SienLek, RejAp, BielSat* (7), *BielSpr* (5), *RejPosWstaw* (2), *Oczko, Calag, ReszPrz, BielRozm* (4), *Calep* (2), *GostGosp* (3), *GostGospSieb, GrabPospR; rzemieslo KromRozm II* (2), *RejFig, BibRadz* (4), *OrzRozm* (3), *Prot, HistRzym, GórnRozm* (9), *OrzJan; rzemieslo : rzemieslo : rzemieslo ListRzeż* (-:3:9), *BielŻyw* (1:1:2), *GliczKsiąż* (36:5), *RejWiz* (1:-:5), *BielKron* (6:11:3), *Mącz* (34:5:1), *SarnUzn* (1:1), *GórnDworz* (31:-:1), *RejPos* (4:-:2), *CzechRozm* (1:-:1), *PapPrPan* (-:3:2), *ModrzBaz* (-:15:4), *SkarŻyw* (2:10:18), *StryjKron* (1:1), *Phil* (3:-:1), *SarnStat* (1:6:14), *PowodPr* (-:1:1), *CiekPotr* (1:-:2), *SkarKazSej* (1:3).

Oba e oraz końcowe o jasne; -osl- (7) Mącz (5), SarnStat (2), -ósl- (1) Oczko; w G pl wahania.

sg N rzemieslo (65). ◇ G rzemiesla (107). ◇ D rzemieslu (5), [rzemieslowi]. ◇ A rzemieslo (51). ◇ I rzemiesl(e)m (28). ◇ L rzemiesle (41). ◇ pl N rzemiesla (23). ◇ G rzemiesl (22), rzemiesl (3), rzemiesl (1), rzemiesl (1) *MiechGlab; -esł GórnDworz, GórnRozm; -ósl : -esł : -esł GliczKsiąż* (5:-:1), *SarnStat* (4:1); ~ -ósl (4), -osł (2), -(o)sl (16); -osł *Mącz; -ósl : -osł SarnStat* (4:1); -esł (1), -(e)sl (2). ◇ D rzemieslóm (4); -óm (2), -(o)m (2). ◇ A rzemiesla (22). ◇ I rzemiesly (8). ◇ L rzemieslách (6), rzemieslách (4); -ách *GliczKsiąż, OrzRozm, RejPosWstaw; -éch BielKron, BielSpr, SarnStat;*

-ách : -éch *GórnDworz* (2:1); ~ -ách (5), -ach (1) *GórnRozm; ~ -éch* (1), -(e)ch (3). ◇ sg G a. pl A rzemiesla (1).

St stp, Cn notuje, Linde XVI (osiem z niżej notowanych przykładów) – XVIII w.

1. *Zajęcie wyuczone i wykonywane, będące zwykle źródłem utrzymania, zawód; artificium Miech, Mącz, Modrz, Calag, Calep, Vulg, JanStatn, Cn; ars PolAnt, Mącz, Modrz, Vulg; opificium PolAnt, Mącz, Cn; opificina Cn* (389): *BielŻyw* 169; *GliczKsiąż* Hv, H3 [2 r.]; *RejWiz* 73; A táko cokolwiek było tráfneho á fubtelnego między rzemiofły á fpráwami/ fu ciálu tylko należácemi od Kaimowych potomkow napirwey pozlo. *BielKron* 4v; Effectio artis, Rzemieślo/ Robotá. *Mącz* 115b; *Ars quaestuaria, Rzemieślo nieyákie dla zisku wynálezione. Mącz* 336c, 7a, 17a, 157c, 222c, 265a [2 r.]; *GórnDworz* Ee8v; *SkarŻyw* 130, 592, 596; *Calep* 98b; *GostGosp* 3v; *PowodPr* 82; Nie dziw tedy że ták Wiele fię ich do tego rzemieślá [tj. zawodu sędziiego] vbiega *CiekPotr* 65, 64; Kázde rzemieślo ma fwoie zwyczáie Y fwe przezwiłká *KlonFlis* F.

rzemieślo czyje [w tym: pron pass (8) – „swe” (7), G sb i pron (5)] (13): RejWiz 168v, 171v; Bo ten kázdy napięknief/ w fwym rzemieśle ftoi/ Gdy to vmie rozeznác/ co cnocie przyftoi. *RejZwierz* 143v, 31v; *BibRadz Eccli* 38/38; *Ars illi sua census erat, Naukę fwoyę miał za czinłz álbo fwym fie rzemiesłem żywił/ nie miał ynłzich dochodów. Mącz* 47a, 245a, 471b; bo wdy Guzmanowi/ iż to ieft iego rzemieślo/ thákowy fpofof trefnowánia przyftoi *GórnDworz* O8v, D6v; [św. Samson] tákze tefz y chore/ áby ie wdom fwoy zbieráiac opátrowal/ y z onego rzemieslá fwego lekárkfkiey náuki/ leczył. *ModrzBaz* 122v; *SkarŻyw* 593; *SkarKaz* (2).

W połączeniu z przymiotnikiem od nazwy zajęcia (3): ars cauponaria, Handel á rzemieślo kárczmárskie. Mącz 42c, 43a; [*Mówi Piotr Skarga:*] po dwu y trzydziestu lat rzemieślá mego káznodzieyfkie⁶⁹/ zámykam wiek moy *SkarKaz* (2).

Zwroty: »rzemiosłem [jakim] bawić się« = in artibus versari, exercere artem, arte vivere Modrz [szyk zmienny] (4): Bo fámi Slácheckiego fšanu ludzie v nas máietności trwále á dobrze vgruntowane máią/ á niebáwią fię fprofnemi rzemiosly *ModrzBaz* 40v; A ná kogoby fię dowiedziáno/ że fię w tem obłudnie obchodzi/ ábo niepobożnym rzemiosłem fię báwi/ [...] áby słuźnymi káźniami był karan *ModrzBaz* 83, 32v, 116.

»rzemiosla (na)uczyć się, nauka« [szyk zmienny] (2:1): Rzemieśla naucz fie słuźnego/ á iego nafladuy przy fwym radniey praczy niż przy czudzym. *BielŻyw* 52; *Mącz* 471b; Kázdego rzemieślá vczyc fię potrzebá *SkarKazSej* 662b.

[»rzemioslo robić« = artem exercere Cn: záložyl [Kain] miáfto ktore od finá Enochá zezwał Enochia/ [...] gdzie teź tám iego finowie potym rozmaíte rzemieślá robili *BielKron* 1551 B2.]

*Wyrażenie: »rzemiesla mistrz« (1): [Jan Złotousty] Będąc w králfomowftwie bárzo flawnym professorem: w Athenách miał wielce flawie fwey zawifnego/ zacnego drugiego/ tegofz rzemieślá miftrzá Antheniułzá pogániná *SkarŻyw* 86.*

Szeregi: »rzemioslo á ćwiczenie« (1): Iáfnie to w kázdym rzemieśle á ćwiczeniu obaczyc możemy/ ze nád dobre przykłády nie bywa fkutecznieyfzego *RejPosWstaw* [41²].

»rzemiosla tákieź gospodarstwa« (1): [*Potomkowie Kaina*] wiecey fwiátu niż Bogu służyli/ [...] rozmaíte rzemieślá tákieź gofpođárftwá wynáydúiac. *BielKron* 4v.

»rzemieślo, (a, a(l)bo, i) nauka« [szyk 3:2] (5): *BielŻyw* 92; *KromRozm II* n4; *Ars, Nauká/ Rzemieślo. Mącz* 16d, 16d; [*Jowisz rozkazał*] iżby Merkurius nie ták ludziom to [wstyd i sprawiedliwość] rozdawal/ iáko im rozdáne fá ine rzemieślá/ ábo náuki *GórnDworz* Ff.

»rzemieśla ábo zabawy« (1): Drugie rzemieślá ábo zabawy fá *Liberales, [...]* Iáko ieft żołnierftwo/ oráctwo/ ábo gofpođárftwo *KlonFlis* A2v.

Przen: Umiejétność, działanie niezwiázane ze sposobem zarabiania na życie (45): Tu teź pilnie obaczay onego ftáfego Węza z tyfiácem rzemiosl/ iákowe záwády zbudował przećiwko Synowi

Bożemu *GrzegRóżn* Ev; Tym mistrzym rzemieślnikiem [tj. *blazeństwem*] wżycyć wlkurać máią/ Ktorzy świat nie łalkawy przeciw łobie znáią. *Prot* C4; *RejPos* 64, 331; Natrudnieyże rzemieślo náuczyć fie dobrze żyć. *RejZwierc* B2v; Pochlebłthwo dziwne rzemieślo. *RejZwierc* 50v *marg*, 78v, 158v, 211v, Bbbv; Podroflá náuczáli [rodzice *Eufrozynę*] więcy dułznego rzemieślá/ niłzi ćiełfnych tych/ y widomych y łkázitelnych zabaw. *SkarŻyw* 13; *GostGosp* 40; *Phil* G4; *CiekPotr* 15; Wielkie to rzemieślo/ łudzie rządzić *SkarKazSej* 662b, 662b, 663a; Ná złodzieie przychodzą rozłiczne przygody: Gdy wny ná to rzemieślo nie máią pogody. *KlonWor* 42; Nierobotne łotroftwo [tj. *młodzi gaszkowie*] tãrgáiąc małżeńłtwá/ łák rzemieślá łákiego pátrzy wżeteczeńłtwá. *KlonWor* 61.

rzemieślo czego (2): Tákże w tym łłáchetnym rzemieśle piłania/ Nie trzebá dułgiey pracy w tym do rozeznánia *RejWiz* A8v; Onego kościolá y kłáźtoru S. Medárdá był Opátem ábo stárzym nieiáki Wárinbergus/ ktory zwłym rzemieślem przekłetye czći zábiegánia/ dołtał Błkupłtwá Swyfońłkiego *SkarŻyw* 528.

rzemieślo czyje [w tym: *G sb i pron* (7), *pron poss* (4), *ai poss* (2)] (13): Iednácy tho w prawdzie łudzie bywáią/ ktorzy rádzi truią y czáruią/ á ták téż ich rzemieślo w ieden rozdział złączę. *SienLek* 157v; *RejPos* 227, 241v, 331v [2 r.]; ABowiem przypátrż fie iedno tey ordzie [pochlebćów]/ łákich oni dziwnych łtżuk á hánłzłakow w tym fwoim rzemieśle wżywáią. *RejZwierc* 50v, A6, 50v; *PaprPan* Cc4; A on [czart] wychodząc wyznawał: iżem częłto mym rzemieślem komorkę Ekwicyulfa/ ná powietrzu záwiefzał *SkarŻyw* 211, 73, 74; *CzechEp* 65.

Zwroty: »rzemieśla náuczyć się« (1): Otoż wdy tego rzemieślá á fortylu/ ktory tę prawdę od fáłżu rozeznywa/ náuczyć fie ieden może *GórnDworz* Ff3v.

[»rzemieślo robić« (1): Kiernoz [tj. *wieprz*] w ósmi mieślácach poczyńa gámrátowác á to rzemieślo dobrze robi áże do czterzech łat *Cresc* 1571 566.]

»rzemieślo umieć« (1): Mądrosć káznodziewłka ná tym náleży/ áby rzemieślo to krorym [.] dułze łowiá/ vmiał. *SkarŻyw* 312.

Wyrażenia: »czarnoksięskie rzemieślo« (1): Skuśił go [*Anastazjusza*] potym Czárt/ domowe iemu dobre mienie/ y ono oycowłkie Czárnoksięłkie rzemieślo/ ná pámięć przywodząc *SkarŻyw* 74.

»rzemieśla mistrz« (1): [*Kacerze chcą uczyć się Pisma św.*] bez Mistrzá/ bez wodzá/ álbo więć od infzego rzemieślá Mistrzow/ chcą fie go wczýć wykłádác: włáfnie łákoby fie chćiał wczýć orác od Málárzá *ReszPrz* 101.

»rzemieśla profesyja« (1): w ónych łtronách Włókich/ dawáią iey [wody *leczniczej*] od kwart pułtorá/ [...] łudziám niłáłká w pićie nie wpráwiónych: á co rzeczém/ kiedybyłmy iey tyle dáli náłżym/ co tégó rzemieślá profelsiá máią? *Oczko* 19v.

Szeregi: »rzemieślo a fortyl« (1): *GórnDworz* Ff3v *cf* »rzemieśla náuczyć się«.

»misterstwo i rzemieślo« (1): [*Król rozmyśla*.] Dam ia temuto ćiełli má dziewkę: bo on przes fwe mistrfłtwo y rzemieślo może fie z nią dobrze mieć. *HistRzym* 107.

»rzemieślo i (a, albo) nauka« [szyk 2:1] (3): *KromRozm II* n4v; Acz we wżytkich inych náukách [niż w *szachach*] y rzemieślech/ łepiey prześć miárę *GórnDworz* M5; ABowiem nie máłż ná nas trudnieyłżego á záplećiełżego rzemieślá á trudnieyłżey náuki iedno tá/ łáko mamy żywi być. *RejZwierc* 158v.

a) *O płodzeniu dzieci* [czyje] (1): Błkup po grzywnie kłięży kazał kłásć od dziećí/ [...] A gdy reyefr czytano/ woláno iednego/ Ktory miał dwoie dziećí/ rzemieślá fwoiego *RejFig* Aa5v.

a. *Praca ręczna, wykonywana za pomocą narzędzi, zawód, fach rzemieślnika, też: stanowisko rzemieślnika oraz prawo wykonywania tego zawodu; opus PolAnt, Modrz, JanStat, Cn; officium JanStat; labor Cn* (249): Rzemieśla niemálż v Tatarow. *MiechGlab* **5, 23; *ComCrac* 12; *KromRozm I* L2; *BielKom* E4; Rzemieśnik ták prętko z rzemieślá fie może zubożyć yáko y zápomoc. *GliczKsiąż* H3v; W **rzemieśle** połpoliciey gdy ná rzemieślo ktho dáye

fyná/ poleca go dobremu á bygłemu rzemieśnikowi. *GliczKsiąż* L5v, G6v, G7, G7v [2 r.], G8v, H (20); kthorego [rzemieślnika *sprzeciwiającego się starszym*] potym Ráyce wedle załługi powinni kárác/ y zá wielkołcią wylętku z rzemieślá zrzucić. *GroicPorz* f4v, f4v; Mężowie/ wiećiefz iż z tego rzemieślá [tj. *złotnictwa*] łá náłze máiętnośći. *BibRadz Act* 19/25, Ex 31/3, 5; *OrzRozm* Mv, P4v; W mieśćie [Nurnberg] przelożeni stárzy Rzecz połpolitá łpráwiuiá/ á połpolftwo fie rzemieśly obchodzą żywnośći łobie łzukáiąc *BielKron* 289, 99, 197, 261, 261v [3 r.], 272, 289; Item Arma, Kázdego rzemieślá naczynie. *Mącz* 16b; Artem alium tractare, Obierác fie w łákim rzemieśle. *Mącz* [460]d, 113c, 202d, 256d, 461c; Owa łáko w inych rzemieśłách/ ktho fie chce wczýć/ thák y w cnotách/ [...] mistrzá mu potrzebá *GórnDworz* Ff2v; Wiele iest tákich rzemieśł/ ktore łudziám łzalał/ Zwálżczá co ogniem robiá/ Alchimijá palá. *BielSat* Cv; Przed wżyftkimi Rzemieśly Gárczarze wygráli/ Bogá stárżzego mistrzá w fwym cechu wybráli. *BielSat* C3, Cv [3 r.]; *BielSpr* b4; *ModrzBaz* 91v; Handwerck. Rzemioslo. Artificium. *Calag* [263]b; Niegdy y krolowie łákie rzemieślo w ręku mieli: dla wchodzenia przonwánia *SkarŻyw* 241; ná on głos [Boży] opuścił [Piotr] wżytko/ zoneł/ siećí/ rzemieślo *SkarŻyw* 596, 241 [2 r.], 567, 596; *CzechEp* 64 [4 r.], 65 [4 r.]; *BielRozm* 17, 20; *GórnRozm* N2; *GostGosp* 140; *WujNT Act* 18/3, 19/25; *SarnStat* 297, 660; Więć rzemieślá niłzćieiał/ gdy wżyftkie łákmiarz ćwiczenia/ bráctwá [...] ná opilftwie łá záfáđzone. *PowodPr* 74; *KlonFlis* E4; *KlonWor* 35.

rzemieślo czego (2): machinalis scientia, Nauká, rzemieślo rozmaitych rułtunków czinienia. *Mącz* 202d; [*Św. Piotr*] rzemieślem rybolowienia pozýwienia łzukał. *SkarŻyw* 595.

rzemieślo czyje [w tym: *pron poss* – „sw(oj)e” (22), *G pron* (8)] (30): *Diar* 80; *GliczKsiąż* G5v, H3; In suo pulvere currere, Obierác fie ćwyczić fie w fwym rzemieśle. *Mącz* 331b, 16d, 471c; *SarnUzn* B [2 r.]; *BielSat* Cv, C3; *RejZwierc* L6; Słofárze téż fwego pilnowáli rzemieślá/ to iest/ rohátyny/ łtrzemioná/ łtrzály/ wędzidłá czyńili *BielSpr* 9, 9v; *CzechRozm* 235v; *ModrzBaz* 6v, 93v, 107v; *SkarŻyw* 241, 244 [2 r.]; Nie podeymuy fie tu dziełá mistrzu nie wczony/ Ktorybyś w rzemieśle fwoim nie był doświádczony. *KlonŻal* D3; *BielRozm* 17, 20; Snáđnie mu [*Prometeuszowi*] było do łpolnego Wulkanowego/ á Minerwy domu/ w ktorym oni rzemieślá fwe robili wkrásć fie *GórnRozm* N2; *Phil* S2 [2 r.]; á było rzemieślo ich robić namioty. *WujNT Act* 18 arg, 3; *SarnStat* 285, 914.

W połączeniu z przymiotnikiem od nazwy rzemieśla [w tym: *przymiotnik + rzemieślo* (15), *rzemieślo + przymiotnik* (3)] (18): *LibMal* 1547/130v, 1550/154v, 155, 156v, 157v [2 r.]; ten [*Tubalkaim*] napirwey wymyłłił rzemieślo kowálłkie od żelázá/ y co ku walce náleży *BielKron* 4v, 449; Figulina, [...] Zduński wárfłtá/ téż zduńskie rzemieślo. *Mącz* 127b; Lanigena, Rześ/ Rzeźnicze rzemieślo *Mącz* 183d, 139c, 222b, 303b, 433b; [*Drukarsz do czytelnika o omyłkach*.] IZ fie to y mądrym/ bácznym y ćwiczoným rzemieślá Drukárłkiego Mistrzom przygadza *CzechRozm* **7; *KlonŻal* D3; *Calep* 420a; *Phil* S2; [Gdzieby fzie ktory brath Krawiećkiego rzemieśla trafil wporny, albo niepołluszny, [...] ma iłcz na połluszłntwo *MetrKor* 129/62v].

W połączeniach szeregowych (7): Przebrákwawłzy ie [*Serwius łudzi*] obroćił niektore godnieyłze ná łpráwy/ niektore do roley/ niektore ná rzemieślá/ niektore ná rycerftwo. *BielKron* 103, 402; *KwiatKsiąż* Cv; Pátrżze záłię ná rozłiczne kupie/ ná záthrudnionie furnáńłtwá/ ná rozłiczne á dziwne rzemieślá *RejZwierc* 70v; *RejPosWstaw* [41³]; *GrabPospR* L4v; Rola/ kupiećtwo y rzemieślo. Tymi rzeczámi miáłłá y wśi łtoią. *KlonFlis* A4.

W przeciwstawieniu: »nauka ... rzemieślo« (7): Co łepiey rodzicom yełł/ yełłi gdyby fyná ná náuki do łzkoty dáli/ czyli gdyby w rzemieślo. *GliczKsiąż* G5; Yáko thedy żywot wycęzny á żywot docęzny myedzy łobá rozni łá. Ták náuká ábo náuczony człoweyk od rzemieśnika álbo od rzemieślá. *GliczKsiąż* G8, G7, G7v [2 r.], G8, H4v.

W porównaniach (5): *GliczKsiąż* H; (*marg*) Łáłká Boża iest łáko rzemieślo ktorym nierobiący/ nic niema. (–) Bo tá [*łaska*] iest

iako rzemieŝlo zylkowe/ y bārzo pożyteczne *SkarŻyw* 26; CY-GANY zdawna ludźie dźiwnie rozumieią; Ktorzy/ iākby rzemieŝlo/ trefnie krąć vmieią. *KlonWor* 6, 72.

Przysłowia: Rzemieŝnik o fwoim rzemieŝle rad mowi. *RejWiz* 147 marg, Dd2; Vmie Miŝtr o fwym Rzemieŝle powiedzieć *Stryj-Kron* 279.

nic mu [człowiekowi] nye zginye gdy rzemieŝlo w ręku ma *GliczKsiąż* G6v.

Zwroty: »na rzemieŝlo, w rzemieŝlo da(wa)ć; w rzemieŝlo przykazać« = *oddać kogoś na naukę rzemieŝla* [szyk zmienny] (4:2;1): coby lepŝe⁸⁰ bylo/ yefli gđiby fynā ocyec do ŝkoly wczyc dał/ czyli gđiby do rzemieŝnika w rzemieŝlo przykazał. *GliczKsiąż* G5v; Lepyey zeby ocyec dał rāczye nā rzemieŝlo fynā niź nā nauki. *GliczKsiąż* G7v, G5, G7, G8, L5v; *BielKron* 288; [A iefliżeby ŝie [syn] wczyc niechyał/ Niechyały wždy czytāc piŝāc vmiāł. Tedy go nā iākie Rzemieŝlo day *WirzbGosp* C].

»(na-, wy-)uczyc się, uczenie się, wyuczony, nauka rzemieŝla« = *arte erudiri Modrz* [szyk zmienny] (10:3:1:1): Item zeznał yŝch myŝtrzewy fwem y w kthorego ŝyā rzemyoŝla wczil, vbranye zamŝchowe y kabath Barchanowy vkradł *LibMal* 1550/157; gdy ŝie wyuczyc [syn] rzemieŝlā/ wŝlędzye mieyŝce będye myāl *GliczKsiąż* G6v; Percipere artem, Nāuczyc ŝie rzemieŝlā. *Mącz* 36d, 458d; *Biel-Sat* C3; Powiedziā/ że ŝię w Turcech tāk zachowuie/ iz wŝytcy w obec ludźie/ chocia teź y bogāci/ [...] bywāiā wyuczeni rzemieŝlā iākiego ręcznego *ModrzBaz* 13; *SkarŻyw* A3, 74, 452; *CzechEp* 64; *BielRozm* 20; *Phil* S2; ā nād to niektōrzy [synowie] pod bārwa wczenia ŝie rzemieŝl od rodzicōw odchodzą *SarnStat* 200 [idem (2)] 660, 919.

»rzemieŝlo robić« = *artem exercere Modrz, JanStat; artis opera facere Modrz; officium gerere JanStat* [szyk zmienny] (20): W miāŝtāch teź obyczāy ten vrodził ŝyē/ iz Bękārtowye rzemyeŝlā nye mogā robić *GliczKsiąż* B4v; [Przysięgamy] Rzemieŝlā nāŝe ŝpāwne robić *GroicPorz* g, f4v; Gdy chłop loźny przydzie do miāŝta ā nie vrāđzi ŝię ālbo nierobi rzemieŝlā do trzećiego dñiā/ tākī przes vrāđ mieyŝki ma być poiman *UstPraw* D; *BielKron* 449; Poŝpolicie ŝie to zachowuie/ iz ktryby rzemieŝnik zābił pŝā/ ten rzemieŝlā muŝi przelāc robić/ [...] ā kto zābije człowiekā/ ten mieyŝcā ŝwego nietrāci *ModrzBaz* 6v, 46v, 91v, 107v; Pān [.] Iezus robił z Iozephem rzemieŝlo iego. *SkarŻyw* 244 marg, 244; *CzechEp* 65 [2 r.]; *GórnRozm* B3v, N2; *WujNT Act* 18 arg; *SarnStat* 237, 920; [Udajācy kalekę] Obwiā rēce/ nogi/ chocia go nie bolā: Mogāc rzemieŝlo robić/ mogāc orāć rolā. *KlonWor* 50.

»rzemieŝlem robić, robiācy« (1:1): rzemieŝlo vmieć/ ā rzemieŝlem nie robić/ vboŝtwā y głodu iefť przyczynā. *SkarŻyw* 26, 26 marg.

»rzemieŝla uczyć« [szyk zmienny] (2): Mamy ludźie/ ktorzy wŝelākich nāuk y rzemieŝl vczā *GórnRozm* Fv; Sāmā namędrŝlā miŝtrzyni nāturā/ Vezy rzemieŝlā dowćipnego gburā *KlonFlis* E.

»rzemieŝlo umieć« = *artem callere Modrz* [szyk zmienny] (9): [Według Mahometa chrzeŝcijanie:] ŝadney ŝpāwy woienney nie-māiā/ āni rzemieŝl vmieią *BielKron* 255; Callet hoc artificium, Vmie to rzemieŝlo dobrze. *Mącz* 32a; *ModrzBaz* 13; *SkarŻyw* 26, 98; *CzechEp* 64, 65, 66; *KlonFlis* A2.

Wyrażenia: »cech rzemieŝla« (1): to wiēcy ŝzkodźić moźe/ gdy by ŝię kto zā tākiego vdawał/ iz do cechu rzemieŝlā ktere⁸⁰ nalezy/ y znāk nā fobie rzemieŝlā kthorego noŝi: ā rzemieŝlā one⁸⁰ nie-umie/ āni go robi. *CzechEp* 65.

»[jakiego] rzemieŝla miŝtrz« (2): *CzechRozm* **7; Wiele widęc obiecuelz miŝtrzu Stāmieckiego [= kamieniarskiego] Rzemieŝlā/ coŝ teraz przyŝedł z krāiu Niemieckiego. *KlonŻal* D3.

»rzemieŝlo ręczne« = *ars manuarua Modrz* [szyk 4:4] (8): Rzemieŝlā te ręczne nigdy dluo trwāć ā ŝnāmi myeŝkāć nye mogā. [...] Nāuka zāŝię y po ŝāney ŝmyerći trwa *GliczKsiąż* H3v; Artes vulgares quae vulgo mechanicae dicuntur, Ręczne rzemieŝlā. *Mącz* 511c, 191a; Ale nāŝym dworzānom/ nietylko ręczne rzemieŝlā/ āle y wolne nāuki vmieć/ zda ŝię być rzecz bārzo chłopka. *ModrzBaz*

13, 13; *SkarŻyw* 507; A wŝākże jednāk iz miedzy rzemieŝly ręcznymi/ ŝā jedne gnuŝne/ [...] Przetōż nāŝyech wiekow ŝlāchćicowi Polkkiem/ zākazāne ŝā. *KlonFlis* A2v, A2.

»rzemieŝnik [jakiego] rzemieŝla« = *artifex artis Vulg* (3): [Mōwi Bōg:] Tākim gwałtem vpādnie Bābilon miāŝto ono wielkie/ [...] ā ŝadny rzemieŝnik iākiegoŝkolwiek rzemieŝlā nie będye w tobie [Babilonie] iuz nigdy nāleżion *RejAp* 153v; tām teź [przy ŝtacionujācy w wojsku] ŝā rzemieŝnicy wŝelkiego rzemieŝlā *BielSpr* 53v; *WujNT Apoc* 18/22.

»[jakiego] rzemieŝla towarzysz« = *człowiek parajācy ŝię rzemieŝlem, przedstawiciel cechu* (6): Powyada yŝch s Thomkyem ze mroczy rodem Barwyerkyego rzemyoŝla thowarŝiŝchem ŝuknyā y ŝchablyā wkoŝczyenye, kathowi Marczinovi yuŝch dawno vkradli przed 10 lyath *LibMal* 1547/130v; [Maciej z Giczyna zeznał:] Ich wādruyācz Zmatiffem czireyczykyem garnczarŝkiego rzemyoŝla thowarŝiŝchem kthori thu tha ŝyedyzi, ŝpuzŝ do czech, the kradzyezi ŝnym pocznal *LibMal* 1550/157v, 1550/154v, 155, 156v, 157v.

»warstatne rzemieŝlo« (1): Manuarium, Ręczny. Ut artificium manuarium alias Mechanicum, Warŝtatne rzemieŝlo. *Mącz* 209b.

Szeregi: »gospodarstwo i rzemieŝlo« (1): Ty Chamie orz rolā/ y inŝym Goŝpodārŝtwom/ y Rzemieŝlom przyŝytoe potrzeby odprāwuy *StryjKron* 6.

»rzemieŝlo a kupiectwo« (1): Wāllis Nagolth tā krāinā ma miāŝtā/ zamki/ kŝafŝtory/ y Grābŝtwā/ ŝywnoŝci dobre z rzemieŝl ā z kupiectwā. *BielKron* 287v. [Ponadto w poŝlāczeniach ŝeregowych 2 r.]

»(albo) nauka, (a, i, a(l)bo, takieź) rzemieŝlo« = *studia aut literarum aut artificiorum JanStat* [szyk 21:2] (23): Gdy ŝynow kilka iefť v oycā/ tedy ieden z nich moźe iŝć nā nāukę ālbo nā rzemieŝlo *UstPraw* F2v; *OrzRozm* A2v; *BielKron* 9, 288; Ad artem et praecepta revocare, Doŝwiādczic ā ŝkofŝtować nāuki ā rzemieŝlā ŝwego. *Mącz* 16d, 202d, 303b, 432c, 453b; *GórnDworz* Z; niech go wprāwā [rodzice syna] w tākowe nāuki ābo rzemieŝlā [ad eas artes]/ do kthorychby ie przyrodzenie ciāgnęlo: āby tākich nāuk ābo rzemieŝl piwŝwe zāpārowānie poznāwāć y miłowāć pocznal *ModrzBaz* 11v, 13; [Mercuriusz] ŝpytāl Iowilŝā/ iākimby ŝpoŝobem wŝtyd y ŝpāwiedliwoŝć ludźiom rozdāć miāl/ iefli tāk iāko nāuki/ ābo rzemieŝlā *GórnRozm* N2v, Fv, N3; *OrzJan* 63; A tāk vŝtāwiamy: iz tylko ieden ŝyn ze wŝi od oycā ma odedyź nā ŝluzbę/ ā zwŝlāczā nā nāukę ŝkolnā/ ālbo nā rzemieŝlo *SarnStat* 200, 659, 660 [2 r.], 919; *KlonFlis* A2. [Ponadto w poŝlāczeniu ŝeregowym 1 r., w przeciwwŝtawieniu 7 r.]

»rzemieŝlo albo robotā« [szyk 1:1] (2): *FalZiol* V 51; A iefliby ony dobrā byly z iego [zmarlego] oyczyzny/ [...] ālbo robotā iego wŝlāfnā ālbo Rzemieŝlem nābyte: tedy nā przyiāciele przypadāiā. *GroicPorz* gg.

»rzemieŝlo i ŝluzbā« = *artificium vel (aut) servitium JanStat* [szyk 3:3] (6): A gdy będye kthory [chłop] miāl odedyź/ ma dozwoŝenie wziāć y liŝ ŝwiādeczny od Pānōw mieyŝc/ iāko iefť wypuŝczony/ āby ŝzedł nā rzemieŝlo y nā ŝluzbę. *SarnStat* 200; Chłopi tuŝiācy ŝie/ kthory do trzećiego dñiā po przyŝŝciu ŝwym do miāl y miāŝteczek w ŝluzbę y w rzemieŝlo ŝie nie oddādzā/ chcemy y vŝtāwiamy/ āby przez vrāđ mieyŝki byli imāni y zātrzymāni *SarnStat* 520, 520, 521, 660, 919.

»warstat i rzemieŝlo« = *officina et ars Modrz* (2): *Mącz* 127b; niekthory wārŝtāty y rzemieŝlā ŝwe opuŝciwŝy/ draby zoŝtawāiā dla leniŝtwā *ModrzBaz* 107v.

Jako ostatni czlon we wŝpōlrzędny poŝlāczeniu wieloczlonowym: »i inŝe rzemieŝlo« (1): To tylko wiem/ iz gdyby tāk ċi/ o kthorych ŝię rzeklo/ iāko y inŝy/ w ŝywoćie y w nāuce cāle y prawdźiwie chriŝtā pānā (czego nie tuźe) nāŝlādowāli: [...] tedyby im kowalŝtwo/ ċieŝielŝtwo/ tākze y ŝadne inŝe weźċiwe rzemieŝlo/ nic nie ŝzkodźilo. *CzechEp* 65.

W przen (1):

Wyrażenie: »rzemieŝl miŝtrz« (1): bo vczċiwe vboŝtwo po wŝŝitkim ŝwiēcie nalepiy miāŝta rāđzi ā ŝpāwue, ggyż [.] ono iefť wŝŝitkich rzemieŝl miŝtrz *BielŻyw* 93.

Przen (3): *RejZwierc* 194v; *Tám [złodziej]* łupi zamki plugi/ y wozowe koła: A tu tego rzemieślną naprzędnielza lzkolá. *Klon-Wor* 34.

rzemieślo czyje (1): [*do świata:*] A kiedy iuz czas przydzie mego záwołania [*tj. śmierci*]/ Daż mi kwit počciwego ná wżem záchowánia. Bych bępiecznie wędrował do rzemieślná fwego/ A tám okazał lztuki wárfátu fwoiego *RejZwierc* 271v.

a. *Cech, stowarzyszenie rzemieślników wykonujących dany zawód* (14): Bo tho iest rzecż wiadoma, yż my [*rzeźnicy*] slugam nallim więcej wierzicz muśime, niż ynllé Rzemiofla. *ListRzeż* w. 13; Bo żaden czeladnik niema bycz od rzemieśla odrzuczon *ListRzeż* w. 32, w. 29, 30, 31; [Vchwaliaią gđybij] ktorzyż zbraciei počał sobie robicz, rzemieślowi dołicz wczynil ý Miftrzowkie przeprawił tedy do roku ý lżefczu niedziel ma fię ozenicz *MetrKor* 117/444].

rzemieślo czyje (3): Na ktori porządek y postanowienie nallęgo Rzemiofla, [...] siednoczilichmi sie y na tho zwolili. *ListRzeż* w. 49, w. 6 [2 r.].

W połączeniu z przymiotnikiem od nazwy rzemiosła [zawsze rzemieślo + przymiotnik] (4): My iako Rzemieślo Rzeźnicze w Sliąsku, [...] siednoczilichmi sie y na tho [*tj. na karanie złych rzemieślników*] zwolili. *ListRzeż* w. 50, w. 2, 24, 54.

Wyrażenia: »czeladnik rzemiosła« (1): *ListRzeż* w. 24 *cf* »towarzysz rzemiosła«.

»starszy rzemiosła« = *mistrz* (2): Bo iefli w mieściech każde rzemioslo ma fwoię fłárłze/ dáleko więcej małżeńftwam mieć przyfłoi *ModrzBaz* 32v; [*Wezwano*] Lówników/ y fłárłzych rzemiofl miał onych/ [...] áby tym lepiéy obyczay/ formę y cenę rzemieślników rzeczy/ które máią byđż czynioné/ poftánowić mogli *SarnStat* 270.

»towarzysz rzemiosła« (1): *Thak yż kołdzi thowarzilż albo czeladnik Rzemieśla Rzeźniczego, który od ynađ przywandruie, ma sie przodkiem listem Cechowim wiwieńcz. ListRzeż* w. 24.

b. *O sztuce rycerskiej* (43): *CI [Gnojeńscy]* záwždy Rycerkięgo/ flanu wżywáli/ Y zaci w tym rzemieśle/ ludzye z nich bywáli. *RejZwierc* 63, 92; *GórnDworz* D6v; [*Nastala*] inna Náuká w Rzemioflech chytrfza/ lzkodliwřza/ ogromnielza/ okrutnielza/ niż pierwfze máchiny/ to iefł/ Spráwá Pużkárka *BielSpr* 62; *PapřPan* D2v, Z4, Aa3; *GórnRozm* Mv; *Votřzl* C2v; Pod rzemieślem ná te[*n*] čas zámykam y żołnierftwo/ gdyż y [*lege: ji*] Láćinnicy [*a*] *rtem militarem* zowá. *KlonFlis* A4.

W przeciwstawieniu: »nauka ... rzemieślo« (3): zgołá ia przyimuię zá dekret/ [...] že nie náuká/ ále rycerkie rzemieślo ma przodek *GórnDworz* G7v, G7v, G8.

Zwroty: »paráć się, bawić się, pętać się rzemieślem« [*szyk zmienny*] (2:1:1): *Kmieca* to rzecż na on czas patřać roley była/ A Slachta fię rycerkim rzemieślem bawiła. *KochSat* A2v; kto fię rycerkiem rzemieślem pęta/ potrzebá áby thák wiele rozumem robił/ iáko y ciálem. *GórnDworz* G7v; Iákoż mnie fię bárzo podoba páchołek młodi/ zwłáfczá ten/ co fię para rycerkim rzemieślem *GórnDworz* K4, Kk6v.

»robić rzemioslo« (1): Nie folgował [*nauczyciel*] zacności tám miłęgo płodu. Skąd flawę y pożytek ma s ciebie to páńftwo/ [...]. A robiąc s twych młodych lat iefczé tho rzemiofló/ Ktore cie po wżem fwiecie tám dawno rozniolłó/ [...] *PapřPan* A4.

»umieć rzemieślo« (1): przywiódłbych y ktemu sílá przykládow/ iáko oni więdzy Hetmáná fłárzy/ mało mieli ná tym/ iż vmieli Ricerkie rzemieślo dołkonále/ ále chcieli być ktemu y wczonemi *GórnDworz* G3v.

Wyrażenia: »profesja rzemieśla« (1): A tám Dworzánin náłż mimo głowne fwoie záwołanie/ á profellią rycerkiego rzemieślná/ iefli fię w czym czuć godnym będzie/ niechayże tego vmie wżyc *GórnDworz* N3v.

»rycerskie rzemieślo« [*szyk* 24:6] (30): *KochSat* A2v; A Rycerkié Rzemieślo którym Polká ftałá/ [...] Stániáło między ludźmi *KochZg* A3v; Gdy fię Dworzánin moy zacnie/ y tám fzczeńliwie iáko

fię powiedziáło vrodzi/ zakon/ á záwołanie ięgo/ ábo (iáko dziś mowiá) profellia/ niechczę áby bylá ina/ iedno Ricerkie rzemieślo *GórnDworz* D5; A tám ten moj Dworzánin im ćwiczeńfzy będzie w thym rzemieśle Ricerkim/ thym będzie więtfzey częci/ á chwały godzien. *GórnDworz* D5v; [*Błádzq ci*] ktorzy powiedáią/ iż náuká wádzi/ do Ricerkiego rzemieślná. *GórnDworz* G4; [*Pan Kryski powiedziáł:*] iż głowne záwołanie Dworzáninowe być ma/ Rycerkie rzemieślo *GórnDworz* I6, C7, E3, G3v, G7 [4 r.], G7v [2 r.] (21); Rzymiánie gdyby byli Miáftá Rżymu nie záložyli/ [...] y nie kocháli fię tám bárzo/ iáko fię kocháli w rycerkim rzemieśle/ nigdyby byli do tákiey władzey nie przyšli. *GórnRozm* L4v, H2v; *SkarKaz* 421a; Ale chcemyli mieć ludzie pochopnielze do fluzby Rzeczypofp: y obrony oyczyzny/ w rzemieśle Rycerkim *Votřzl* Cv, C3, E4v; *CzahTr* F4.

Szereg: »nauka z rzemieślem« (1): dla tegoż chcę/ áby te obiedwie rzeczy pořpołu řpięte/ náuká z Rycerkiem rzemieślem/ [...] náidowály fię w mym dworzáninie. *GórnDworz* G8.

2. *Wytwór, dzieło, rzecz zrobiona, efekt pracy rzemieślnika lub artysty* (5): *GliczKsiąż* H2; S tey náuki Alchimiey iednák wiele rzemiofl infzych powftáło fwiátu potrzebnych/ iáko iefł skłó/ ktore z ognia niezagáłzonego á s popiołu řpráwuia. *BielKron* 26v.

W połączeniu szeregowym (1): W Portugáliey kupiectwa bogate [...] we Fráncyey mordi wprawdzie poki fię Bog nie zmiłue/ ále przed tym od zlotá/ od frebrá/ od háwtow/ od drukow/ y wymyślnych rzemiofl/ wżyřtko řwietno/ wżyřtko kořtownie *Gost-GospSieb* +4.

Jako ostatni człon we współrzednym połączeniu wieloczłonowym: »i inne rzemieśla« (1): *Stoi* tám w piřmye/ że gdy fię yáł fwyát płowác/ [...] wthen czas dopiro fię rozmaíte rzeczy według pořteřku fwyátá fámeo wynarzáły. Ták walki y bronye ku walce/ yáko y infle rzemieślná dla rołkořnego žycya. *GliczKsiąż* H2.

Przen: *O řwiętych pojmwanych jako dzieło Boga [czyje]* (1): nigdzież znacnielze y ozdobnielze rzemieślo ięgo [*tj. Boga*] nie iefł/ iáko ná řwiętych y wybráných *SkarŽyw* A3.

Synonimy: **1.a.** *praca, robota; a.* *bractwo, cech; 2.* *dzieło, robota.*

ECB

[RZEMIĘŚLICZY] *cf* RZEMIEŚNICZYRZEMIĘŚLNICZY *cf* RZEMIEŚNICZYRZEMIĘŚLNİK *cf* RZEMIEŚNIKRZEMIĘŚLNİKOWY *cf* RZEMIEŚNIKOWRZEMIĘŚNICY *cf* RZEMIEŚNICZYRZEMIĘŚNICZKA *cf* RZEMIEŚNICZKARZEMIĘŚNICZY *cf* RZEMIEŚNICZYRZEMIĘŚNIK *cf* RZEMIEŚNIKRZEMIĘŚNIKOW *cf* RZEMIEŚNIKOWRZEMIONNY *cf* RZEMIENNYRZEMIOSŁKO *Cn s.v. rzemieślo; Linde bez cytatu.*RZEMIOSŁO *cf* RZEMIĘSŁORZEMYCZEK (7) *sb m**Oba e prawdopodobnie jasne (tak w rzemyk oraz -ek).**sg N rzemyczek (2). ◇ G rzemyczka (3). ◇ A rzemyczek (1). ◇ pl G rzemyczk(o)w (1).*

Sł stp brak, Cn s.v. rzemyk, Linde bez cytatu s.v. rzemyk.

Dem. od „rzemyk”: wąski pasek ze skóry, służący zwykle do związywania czegoś; corrigia Murm, BartBydg, Vulg, PolAnt, Cn (7): Murm 155; Corrigia, rzemyczek, knafflyk vel wstągy Bart-Bydg 36.

[Przysłowie: aż fye wedle stárey przypowieści/ nábzyt prze-ciągniony rzemyczek więz przerwie LorichKosz 129 (Linde w cy-tacji s.v. przeciągnąć).]

Zwrot: »rozwiązać u bota; rozwiązanie rzemyczka« = solvere corrigiam Vulg [szyk zmienny] (3;1): Miał też [Jezus] boty v ktorich obawiał fie Ian krzćicyel rzemyczkow rozwyżać. GliczKsiąż G6; A kazał [Jan Chrzćiciel] ták mowiac: Przydzie mocniejszy niżli ia po mnie: Ktoremum ia nie iest godzien vpadłly rozwiązać rzemyczká v botow iego. Leop Mar 1/7, Ioann 1/27; LatHar 213.

Wyrażenie: »rzemyczek u bota« = corrigia calceamenti Vulg, PolAnt [szyk 3:1] (4): [Mówi Abram do króla Sodomy:] Iz ia z tych wlyztych rzeczy ktore fá twoie/ od namniejszy nitki aż do rzemyczká v botá/ nic od ćiebie wziąć niechcę BibRadz Gen 14/23. Cf Zwrot.

Cf **RZEMYSZCZEK, RZEMYSZEK**

ECB

RZEMYK (24) sb m

e jasne.

sg N rzemyk (1). ◇ G rzemyka (17). ◇ A rzemyk (6).

Sł stp brak, Cn notuje, Linde XVI (jeden z niżej notowanych przykładów) – XVIII w.

Dem. od „rzemień” ‘pasek ze skóry’; corrigia PolAnt, Vulg, Cn; lorum Cn (24): [Mówi Abram do króla Sodomy:] Podnożę rękę moię ku Pánu Bogu nawylłemu/ [...] iłz od namniejszy nići fno-wáney/ do rzemyká napodleyzgo/ nie wezmę ze wlyztych rzeczy ktore stwoie fá Leop Gen 14/23; Tám w Afryce będąc/ v oby-wátelow stfárováá [Elissa] plác zymie coby fkorá wołowa záłtáá. Gdy iey to zá łacne pieniádze przedáli/ kazaá fkráiac fkorę wkoło co nácieney/ y fkráiano ná dlugi rzemyk iz záłtał ná milę w okoł. BielKron 75v.

[Przysłowie: hnet obaczył [pan Andolon] że go ná noclegu fzyndowano/ á frymárk z nim bez litkupu vczyniono/ dawłly mu lýczko zá rzemyk. HistFort L6v].

Zwrot: »rozwiązać (a. odwiązać) rzemyk; rzemyk rozwiąże się« [w tym: (u, od) trzewika(-ow) (13), (u) bota(-ow) (6), u nogi (1)] = solvere corrigiam calceamentorum PolAnt, Vulg [szyk zmienny] (20;1): [Mówi Jan Chrzćiciel:] Ia was Wodá krztzę/ ále on/ ktoremum ia nieieft godzien vpadłly rzemy-ká rozwiązać v trzewikow iego/ was okrzći Duchem Świętym. KrowObr 83v, 49, 206; á pás ná biodrách iego [Pomazańca] nie rozepnie fię/ y rzemyk v trzewiká iego nie rozwiąże fię. BibRadz Is 5/27; y wyznawał to [Jan Chrzćiciel] ze miał zá nim przyśe ten/ ktorego on był nie godzien rozwiązać rzemyká v thrzewiká iego. RejPos 9, 9, 12, 12v, [2 r.], 13 [2 r.], 277v, 288; BudNT Luc 3/16; CzechEp 172, 304; ReszPrz 7; LatHar 685; [Mówi Jan Chrzćiciel:] Idźie zá mną ten ktory możniejszy iest niżli ia: do ktorego nog przypadłly nie iestem godzien roz-więzać rzemyká trzewikow iego. WujNT Mar 1/7, Luc 3/16, Ioann 1/27.

Wyrażenie: »rzemyk u trzewika(-ow), botow, u bota(-ow), od trzewika, trzewikow« = corrigia calceamentorum PolAnt, Vulg [szyk 17:2] (10:3:3:2:1): cf Zwrot.

Przen (1):

Fraza: »nie zstawa [komu] rzemyka« = ktoś nie ma potrzebnej wiedzy (w nawiązaniu do nienotowanego u nas znaczenia ‘nie ma pieniędzy’) (1): Ci [homoujanie] przeto iz z Arriany ludzmi [...] vczonemi wielki fpor wiedli/ a nie z stawaá im (iáko mowia) rzemyka/ przeto fałzówaniem pífmá/ fwey rzeczy pomagáli. Bud-NT przedm b8v.

[Zwrot: »ciągnąć rzemyk« = oszczędzać: Przyechawłly tedy ku Morzu/ [...] przedał [Andolon] koń y zbroie/ á wśiadł podło do okrętu/ ciągnąc rzemyk żeby go zftawáło HistFort M.]

ECB

RZEMYSZCZEK (1) sb m

G sg rzemyszczka.

Sł stp, Cn, Linde brak.

Dem. od „rzemyk”: wąski pasek ze skóry, służący do zwiáz-owania czegoś:

Szereg: »nić i rzemyszczek«: [Mówi Abram do króla Sodomy:] podnożę rękę moię/ ktora Bog vmocnył ná zwyćięftwo/ [...] iłz ied-ney nići y rzemylczká [a filo subteminis usque ad corrigiam ca-lligae Vulg Gen 14/23] nie wezmę/ miey wlyztyko fwe SkarŻyw 284.

[Przen: O pieniádzach:

Fraza: »[komu] rzemyszczka stanie« = komus wystarczy pie-niędzy: A tu W.M. nasz M.Pan wyrozumiesz, jako dlugo nam rze-myszczka stanie, konferowawszy i to, co się wydaáło na szaty Ryw-Księgi 195.]

Cf **RZEMYCZEK, RZEMYSZEK**

ECB

RZEMYSZEK *Sł stp; Cn, Linde brak.*

Cf **RZEMYCZEK, RZEMYSZCZEK**

RZEP (8) sb m

-ř Mącz (2), -p (1) Mymer¹.

e jasne.

sg N rzeř (8). ◇ [G rzeřiu. ◇ A rze(p). ◇ L rzeřiu.]

Sł stp, Cn notuje, Linde XVI w. (cztery z niżej notowanych przykładów) – XVIII w.

1. bot. *Arctium lappa* L. (Rost); łopian więkzy, łopuch, rořlina dwuletnia z rodziny złożonych (Compositae) o duřyż, sercowato-okrągłych liřciach i kwiatostanach w postaci kulistych koszyczków z haczykowato zagiętymi na szczycie łuskami okrywy; mięsisty korzeń uřywany w lecznictwie; lappa Murm, Vulg, Mącz, Cn (5): Lappa, Klet Rzep áłbo łopyan. Murm 115; Bulapathum, Łopian/ Herba quae etiam dicitur Lapa maior, Nam Lapa minor, Rzeř Mącz 27d, 12a.

Szereg: »rzeř i oset« (1): A będą wytrácone wyfokości báłwán-łkie/ grzech Izráelłki: Rzep y ofet [lappa et tribulus] wyrořcie ná ich ołtarzoch Leop Os 10/8.

a. coll. (1): Egipt ie [Izraelitów] zbierze w kupę/ á Memffis ie pogrziebie. Požadłliwe frebro ich pokrzywá odziedziczy/ Rzep w przybytkach ich. Leop Os 9/6; [Szczygłow dołtániełz połami rozmáitymi/ potrzalkiem/ v wody/ y ná rzeřiu ledágdzie/ y lepem/ ále rzadko CygMyřł H2].

2. [bot. *Xanthium strumarium* L.; rzeřień pospolity, gatunek jednorocznej rořliny z rodziny astrowatych (Astraceae); występuje niemal na całym świecie, uřywany jako surowiec zielarski: W Rzeřiu iest kwiat nieznákomity/ wnątrž táiemně nářienie w fobie rodzi UrzędowHerb 183a.

Zestawienie: »rzeř řrzedni, řwini« = lappa minor, xanthium Cn [szyk zmienny]: Weźmi liřcia Dębowego 4 vncye/ Ciemięzyku poł funtá/ Bobku 5 vncij/ Główek z řwinięgo rzeřiu/ y Fiołkowego nářienia po funćie. SienHerb 550a; Rzeř řwini/ Xanthium, Lappa minor. Betlerlełřz Igelkletten SienHerb L2#v, E2#v; LAPPÁ MI-NOR, XANTION [...]. Rzeř řrzedni. UrzędowHerb 182b.]

3. bot. *Carduus* L.; oset, rořlina dwuletnia z rodziny astrowatych (Astraceae) o sztywnych, pokrytych kolcami łodygach; carduus Mymer, BartBydg (2): Carduus. Distel. Rzeř. Mymer¹ 17v; Bart-Bydg 23.

[Szereg: »głog albo rzeř«: Głog áłbo Rzep Libáńłki [Carduus Libani] połłáá do Cedru co wfzłłe⁵⁰ ná gorze Libanie [...]. Przyłłly potom zwierzęta leřne/ ktore fá ná Libanie/ y potłoczyly nogámi on rzeř [carduum]. Leop 4.Reg 14/9 (Linde).]

*** Bez wystarczającego kontekstu (I): Glis, carduus, lappa, rzep BartBydg 65b.

Synonimy: 1. łopian; 3. oset.

Cf RZEPIK

DDJ

RZEPA (63) sb f

e oraz a jasne.

sg N rzepa (26). ◇ G rzepy (11). ◇ D rzepie (1). ◇ A rzepę (21).

◇ I rzepą (1). ◇ [L rzepie.] ◇ pl A rzepy (3). ◇ [L rzepách.]

Sł stp, Cn notuje, Linde XVI (jeden z niżej notowanych przykladów) – XVIII w.

1. bot. *Brassica rapa* L.; rzepa, jednoroczna lub dwuletnia roślina jadalna z rodziny kapustowatych (*Brassicaceae*); rapa Murm, Mymer¹, Calep, JanStat, Cn; napus Mącz, Calep, Cn; rapulum Mącz (62): Murm 115; Mymer¹ 17; Iaycza thez barzo pomagaią mężom ku gamratowaniu, á zwłafzcza cebulę á rzepę przy tym iadać *FalZioł* IV 20b; Bo tak leplze trawienie bywa. [...] Marchwie/ rzepy/ grochu/ fkromnie pożyway. *FalZioł* V 64v, +4c, I 66a, 106c, 119c, d [7 r.] (17); rzepy miáfto przepiorek Nárwie w wácek y wkápturek *RejRozpr* H2; *ZapWar* 1558 nr 2686; Więc foli więc y chlebá czálem nie doftánie/ Rzepá w dole fprochniáftá bo kápálo ná nię. *RejWiz* 92, 56v; Salagma, Wfzelákíe konfekty z owoców vczinione/ álbo famy owoce/ yáko yáblka/ grufzki/ yágodi/ wišnie/ rzepá/ orzechy/ ná dlúgie chowánie wlożone y przypráwione. Mącz 365a, 93d, 210b, 240d [2 r.], 345d [2 r.]; NA wfzeláká chorobę nożną/ rzepę furowo s folá vtłukfy ná boláce miefice przylož. *SienLek* 120, 8v, 9 [2 r.], 48, 119, 135v (9); *RejZwierc* 110 [2 r.]; ZOftáwiłem y tu Greckie słowo Akrides [...]. Iedni domni máiá zęby to były grufzki/ drudzi że ráki/ infzy to máiá zá rzepę/ infzy zá ferdufzká v zioł/ etc. Náfzy tłumácze wfzytcy fzaránczú to przeložyli *BudNT* Hhv; *KochWr* 29; Napinae – Ogrod rzepá poliani. *Calep* 687b, 894a; W dworfkich folwárcech gnoiá cebule y rzepy/ kapufty/ y infze ogrodne rzeczy/ y fádowe tákże: coby miálo zgníć/ to przedáć *GostGosp* 72, 68, 70, 72 [2 r.], 108, 122 (10); *WyprPl* C2; GDźiekolwiek plúgiem w ogrodzie álbo ná polu będzie orano/ Dźiešięciná zupełnie ma byđz dawáná/ wyiáwfzy Rzepę/ mák/ [...] y iné rzeczy tym podobné ná ogrodzie fie rodzącé. *SarnStat* 185; [Kápuftá wrzepach kwafnia. Ein kraut fáwer kraut *Wokabul* 1539 X8v; Rzepá dlúga y małdrykowáta/ Rapum longum. *Napus vulgaris* et rotundum *SienHerb* L2#v; RAPA, GONGILIS, Gongolida, Rapum, Rzepá *UrządowHerb* 261b, 262a (Linde)].

Przysłowie: Vmyy szłapy boć ná nich/ błotá pełno wfzędý/ Zęby mogli rzepy náfiáć/ podzyáfwfy grzędý. *RejZwierc* 139v; *RejZwierc* 61v; *WerGość* 235.

[Wrażenia: »rzepa nasienna, do nasienia«: *LustrPłoc* 207; za rzepę do nasienia ... gr. 2 16 den. 9 *ImwBiskWłoc* 1582 68; za rzepę nasienną ... gr. 2 *ImwBiskWłoc* 1582 330.

»rzepa wfędfa [= ususzona ná zimę]«: psczół pniów 6, rzepy wfędfy ćwiertnia jedna, kapusty kwášny kłoda jedna. *ImwSzlachKal* 1576/33.]

Zstawienia: »rzepa domowa« (I): Też małf wfiedzic ífz íeft dwoiaka rzepa/ íedna domowa o ktorey tu pífzemy/ druga polna ktorá zowá Rapula wedlug *Pandecti FalZioł* I 119d.

»rzepa mała« (I): Druga rzepa íeft mała kthorá zowá rapula tá czyni wfiatry y nadímanie w žiwocie á nietak dobrze tuczy iáko pierwfza. *FalZioł* I 120b.

»rzepa polna« (I): *FalZioł* I 119d cf »rzepa domowa«.

2. Zstawienia w funkcji róznych nazw botanicznych (I):

[»rzepa błédna« = prawdopodobnie: *Rapistrum Crantz* L.; rzodkiew świrzepa, roślina należáca do rodziny kapustowatych (*Brassicaceae*): Rzepá błédna/ Rapum fylveftre. *Seuruben. SienHerb* L2#v.]

»rzepa okrągła« = prawdopodobnie: *Brassica napus* L.; brukiew, karpíel, roślina uprawna z rodziny kapustowatych (*Brassicaceae*) (I): Napus – Rzepa okrągła. *Calep* 687b.

[»rzepa świnia« = prawdopodobnie: *Tacca leontopetaloides* L. (Kuntze); krápiel pierzastodzielna, roślina zielna z rodziny krápielowatych (*Taccaceae*), chętnie spożywana przez wypasaną trzodę; *leontopetalon* Cn: Rzepá świnia/ *Leontopetalum*. *Sewwurtz SienHerb* L2#, E3#.]

Synonim: 1. kolnik.

DDJ

RZEPIANY (1) ai

N sg f rzepi(a)ná.

Sł stp, Cn, Linde brak.

Przymiotnik od „rzepa”: będfący częšciá rzepy: Rapacia – Nacz rzepianá. *Calep* 894b.

Cf RZEPNY

DDJ

RZEPIĆ (1) vb impf

2 sg imp rzep.

Sł stp, Cn, Linde brak.

Bez wystarczającego kontekstu: p fkuć/ luć/ leć/ rzepć/ niešlep ty mnie *MurzOrt* B2v.

Formacje wšpółtrdzenne: narzepić, wrzepić, wrzepić się.

DDJ

RZEPIK (26) sb m

e jasne.

sg N rzepik (13). ◇ G rzepiku (10). ◇ A rzepik (3). ◇ [I rzepikiem.]

Sł stp, Cn notuje, Linde XVI (jeden z niżej notowanych przykladów) – XVIII w.

1. bot. *Agrimonia eupatoria* L.; rzepik pospolity, roślina z rodziny róŝowatych (*Rosaceae*); bylina pospolita w Polsce, o szerokim zastosowaniu w lecznictwie; *agrimonia* Mymer¹, Cn; *eupatoria* Cn (22): Też rzepik gdi íeft zielony fstarthy ná proch/ á piti zwodká fczáwíowá/ tedy íeft lekarftwo wielkie ná boláczki íadowite *FalZioł* I 5b; wezmi rzepiku/ vwarz gi w winie/ á tym winem wymyway ranę *FalZioł* V 111, I 2a, 5b, II 10a, V 111, 113; Ná oczy ftłuczzone/ tłucz Rzepik z biákiem íáiowym/ á przykláday. *SienLek* 68; Ná wfzelki zły fádźel [!] á owlzem czczy/ náftucz biedrzeńcu/ á benediktu/ rzepiku zárowno/ á cíáfto przykláday ná wrzody *SienLek* 127v, 51, 107v, 127, 148, 149 (11).

Szereg: »rzepik, (albo) starzec (a. starzec)« (4): *Agrimonia*. Oderminge. rzepik ftarczek Mymer¹ 17v; RZepik albo ftarczetz/ íeft tzieple y fuche w wtorym flopníu/ vwarzenie íego korzenia íeft pożyteczne naprzetywko paraliżowi *FalZioł* I 4d, I 4d, 5 źp.

2. bot. *Arctium lappa* L. (Rost); łopian wfęszy, roślina dwuletnia z rodziny złożonych (*Compositae*) (I): Lappa – Wielki łopian, ítem rzepik. *Calep* 582a; [Lapa minor Rzepik. *SzymŁowEnch* +3v; *UrządowHerb* 134b (Linde)].

3. bot. Prawdopodobnie: *Xanthium strumarium* L.; rzepień pospolity, jednoroczna roślina z rodziny złożonych (*Compositae*) (I): Xanthion – Rzepik *Calep* [1149]a.

4. bot. Prawdopodobnie: *Polygonum hydropiper* L. (Rost); rdest ostrogorzki, roślina roczna z rodziny rdestowatych (*Polygonaceae*) (I): *Hydropiper* – Rzepik, ftarzec, Verius, rdest, plesnik. *Calep* 493a.

5. bot. Prawdopodobnie: *Galium aparine* L.; przytulia czepna, roślina zielna z rodziny marzanowatych (*Rubiaceae*) (I): *Philanthropus* – Rzepik. *Calep* 799b.

Synonim: 2. łopian.

Cf RZEP, [RZEPNIK]

DDJ

RZEPIKOW cf RZEPIKOWY

RZEPIKOWY (10) ai

rzepikowy (9), rzepikow (1).

e jasne; -ow-; -ow z tekstu nieoznaczającego pochyleń.

sg m N (attrib) rzepekowy (1), rzepek(o)w (1) *FalZioł* (1:1). ◇ G rzepekowego (5); -ého (1), -(e)go (4). ◇ f G rzepekow(e)j (1). ◇ n G rzepekow(e)go (2).

Sł stp, Cn, Linde brak.

Przymiotnik od „rzepek” ‘*Agrimonia eupatoria* L.’ (10):

a. Będący częścią rzepeku (6):

Wyrażenia: »korzeń rzepekowy« (4): (nagł) Na złamanie kamienia. (–) Weźmi korzenia włókiego kopru/ ziela kthore zowā Lami kamień też korzenia/ piotrufzczanego korzenia/ wżytkich rowno/ korzenia rzepekowego także wiele *FalZioł* V 114, I 5a, V 113; zāthni mu [koniowi] żyły nád oczymā/ ā day krwi dobrze isć/ po krwi day mu korzenia Rzepekowego *SienLek* 165.

»liście rzepekowe« (2): *FalZioł* V 113; Ofobliwa wodka nā oczy/ weźmi liścia rzepekowego/ kolzyfzczkowego/ kopru włókiego/ ruty/ [...] zāmoczyfz to w czyfym winie białym *SienLek* 67.

b. Zrobiony a. uzyskany z rzepeku (4):

Wyrażenia: »sok rzepekowy« (3): fok rzepekowi dobrze wicił- czony/ wktori wpułf trochę Tucijey tartey/ a potrzimay trochę na ogniu wgarnufzku/ [...] ā onem z wirzchu maczay [...] tedy oczy popiła *FalZioł* I 5a; Też fok rzepekow zmkā feni Greci [...] zmiefzay to fpołem *FalZioł* I 5b, I 5a.

»wodka rzepekowa« (1): (nagł) Naprzeciw boleści w gardle. (–) WEźmi fkory fwieżey z włókiego orzecha/ [...] wodka z polney rozey/ wodka Rzepekowej/ [...] potym tę wodka w wfta brać ā płokać gardło. *FalZioł* II 16c.

DDJ

RZEPISKO (3) sb n

e oraz o jasne.

sg N rzepisko (2). ◇ pl N rzepiska (1).

Sł stp, Cn notuje, Linde XVI (jeden z niżej notowanych przykładów) i XVIII w.

Miejsce, na którym uprawia się rzepę; rapina Mącz, Calep, Cn; napinae Mącz, Cn (3): Napinae, Rzepiskā, gdzie tākowā rzepę śieyā. Mącz 240d; Rapina, Rzepisko/ Ziemiā gdzie rzepę fiewiāiā Mącz 345d; Calep 894b.

DDJ

RZEPKA (10) sb f

f(10), [m [w funkcji n-pers]].

e oraz a jasne.

sg N rzepka (8). ◇ G rzepki (1). ◇ A rzepkę (1).

Sł stp notuje, Cn s.v. rzepa okrągła, Linde XVII – XVIII w.

1. Dem. od „rzepe” ‘*Brassica rapa*’; rapulum Mącz, Calep, Cn; napunculus Mącz (4): Mącz 240d, 345d; cietrzew w rofoku/ ā kāpłun tłufty s klofkāmi dowiera/ więcz rzepkā/ więcz ine potrawki. A czegożci więcey trzebā? *RejZwierc* 111v; Calep 894b; [Wolek nāorał grochu/ rzepki/ żytkā *BielawMysł* Bv].

2. Zestawienia w funkcji nazw botanicznych (6):

»mleczna rzepka« = *Euphorbia peplus* L.; wilczomlecz ogrodowy, roślina z rodziny wilczomleczowatych (*Euphorbiaceae*): Mleczna rzepkā. *SienHerb* E#.]

»zajęcza rzepka« = *Carlina vulgaris* L. (Rost); dziewięcił polspolity, roślina z rodziny złożonych (*Compositae*) (3): weźmi omiegu, zaięczej rzepki/ auripigmentum/ arfenicu^m tego oboyga naydziefz w apteczce *FalZioł* III 40d; daway mu [koniowi] po ty czāfy/ żyto iārē ieś wārzonē/ ā nāpaway go wodā tākowā/ cobyś w niēy wārzy/ zaięczā rzepkę *SienLek* 166v, Xxx4v.

»zajęcza rzepka« = *Carlina acaulis* L.; dziewięcił bezłodygowy, roślina z rodziny złożonych (*Compositae*) (2): Dziewięcił czarny/ Zaięcza rzepkā: Chamaeleon niger: Eberwurtz. *SienLek* 248; Chamaelaea – Dziewięcił, zaięczā rzepka. Calep 186a.

»zajęcza rzepka« = *Ixia* L.; lepniczka, rodzaj wieloletnich roślin z rodziny kosaćcowatych (*Iridaceae*) (1): *Ixia* – Zaięcza rzepka, dziewięcił Calep 573a.

3. [n-pers]:

Zestawienia: Et Alberto Rzepka de eadem villa duo alvearia similiter receipt, quae locavit in allodio sui archidiaconatus Curzeloviensis. *WizytGn* 362; in undecimo Iohannes Rzepka colit medium mansum ex censu *WizytGn* 582.]

DDJ

[RZEPNE] cf RZEPNY

RZEPNICA (2) sb f

e prawdopodobnie jasne (tak w rzepa); a jasne.

sg N rzepnica (2). ◇ [G rzepnice. ◇ pl N rzepnice].

Sł stp brak, Cn notuje, Linde XVI (jeden z niżej notowanych przykładów) – XVII w.

1. bot. *Raphanus raphanistrum* L. (Rost); rzodkiew świrzepa, roślina z rodziny kapustowatych (*Brassicaceae*), pospolita w Polsce; rapistrum Cn (2): Rzepnicā też dla oleiu nie zła: dla czelādzi domowey *GostGosp* 122, 167; [Młodych [dropów] gdy chęłf doftwāć/ tedy miedzy żyty nāśiey potrołze rzepnice tu y owdzie/ ā tāmfiē znęcā gdy rzepnicā wznidzie *CygMysł* A3].

2. [bot. Prawdopodobnie: Rodzaj gruszy szczepionej w głąb rośliny kapustowatej (może rzepy) a. owoc tej gruszy: iż w głąb ćwikłany iāko y w kāpułtny może być fzczepiona lātorośl drzewā rodneho/ kora przyāwłfy się wzraftā ā głąb pod czāfem obraca się w korzeń drzewowy/ ā z tād mniām fā w nāfzych ftronach grufzki kture kāpułfnice zowā ālbo y rzepnice. *Cresc* 1571 225 (*Linde*).]

3. [Prawdopodobnie: Jakiś sprzęt gospodarski: 3 kocielki na górze i 2 panewce, cztery chomāta, stągiewka, rzepnice i szukadło *InwMieszcz* 1573 nr 182.]

DDJ

RZEPNICZEK Cn; Linde XVII w.

[RZEPNIK sb m

e prawdopodobnie jasne (tak w rzepek).

sg N rzepek. ◇ pl A rzepniki.

Sł stp notuje, Cn w innym znaczeniu, Linde XVII – XVIII w.

1. bot. *Agrimonia eupatoria* L.; rzepek pospolity, roślina z rodziny różowatych (*Rosaceae*): rzepek/ Semen rapaceum. Item, *Agrimonia*. *Volck* Yyy2v.

2. Pułapka na ptaki z nadzianych na kij rzep: ā w tym ftrku małz nāwiercieć dziurek kilkānascie/ to iefł parāmi/ coby byłā nołzkā pod nołzkā nā dobrej dloni/ ā drudzy miewiāiā rzepniki/ āle nic potym *CygMysł* H4.

Cf RZEPNIK]

DDJ, LWIł

RZEPNY (15) ai

e jasne.

sg m N rzepny (2). ◇ f N rzepnā (1), [rzepn(a)]. ◇ A rzepnā (1). ◇ n N rzepn(e) (7). ◇ G rzepného (2). ◇ A rzepn(e) (1). ◇ pl A subst rzepn(e) (1).

Sł stp, Cn notuje, Linde XVII – XVIII w.

Przymiotnik od „rzepe” (15):

a. Będący częścią rzepy; rapicius Cn (12):

Wyrażenia: [»korzeń rzepny«: Korzeń Rzepny tuczy dobrze nāłzē ćiāło *UrzędowHerb* 262b.]

»nāc, liście rzepne(-a)« = rapacia (rapicia) Mącz, Cn; rapicius colis Cn [szyk 2:1] (2:1): Też liście rzepne wwarzone s piotrufzkā, [...] te⁸⁰ pożyway/ bowiem vrinē pobudza *FalZioł* I 120a; Rapacium, sive rapicia, Rzepna nāc. Mącz 345d; Nāc rzepnā/ liście kāpułtne/ po gorāch fufzyć: dla świni nā žimę. *GostGosp* 76.

»rzepne nasienie, [siemieł« [szyk 5:4] (9): przeciwko iadom wfzelkim iefł iakoby drijakiew rzepne nāfienie. *FalZioł* I 120a; wo- da w ktoreyby było wwarzone rzepne nāfienie/ krofty z licza [...] zgania gdy tā wodā będā częłtho maczane. *FalZioł* I 120b, I 119d

[2 r.], 120a [3 r.]; zeżwac rzeznego nasienia/ á ono ná ono mieŝtce [tj. ranę po ukąszeniu węża] przyłożyć *SienLek* 153v, 40v; [Semię rzezne: za nasienia rzezne do nasienia ... gr. 22 *ImwBiskWloct* 1582 232].

b. *Uzyskany z nasion rzepy* (2):

Wyrażenie: »rzepny olej« [szyk 1:1] (2): Rapacinum oleum, Rzepny oliy. *Murm* 161; *Mymer*¹ 41.

c. *Dotyczący miejsca uprawy i przechowywania rzepy* (1): We zly rok ma włodarz doyrzeć/ áby wołow kmięcie nieprzedawali. Rzepne doły y w boru co karcz kopáią áby zaráz zámietywáli *GostGosp* 167; [Item jeszcze dostała mu się rola za tą Bogdanką leżąca, także szeroko, to jest 16 składów a przez dwoje staj długo, rzezna rzeczona *ImwSzlachKal* 1595 nr 61, 1595 nr 61].

d. [W funkcji rzeczownika: »rzepne« = ekwiwalent powinności składania w daninie rzepy: Solvunt de manso ratione census per XXII grossos ad festum s. Martini et per II choros avenae rzeznego. *WizytGn* 238; *Rzeznego dant per II choros avenae de manso. WizytGn* 240, 239, 241.]

Cf **RZEPIANY**

DDJ

(RZEPTAĆ) cf **RZEPTAJĄCY**

RZEPTAJĄCY *Sł stp s.v. rzeptać; Cn, Linde brak.*

Cf **SZEPTAĆ**

RZERUCHA, RZERZUCHA cf **RZEŻUCHA**

1. RZESKI (27) ai

rzeski (25), **rzeszki** (2), [**rzeckij**]; rzeski : rzeszki *ActReg* (1:2).

-é- (1) *SarnStat*, -e- (1) *OrzJan*.

sg m N rzeski (2). ◇ G rzeski(e)go (3). ◇ L rzeskim (1). ◇ n G rzeski(e)go (2). ◇ A rzeski(e) (1). ◇ pl N m pers rzeszcy (1). subst rzeski(e) (1). ◇ G rzeskich (7). ◇ D rzeskim (3). ◇ A m pers rzeski(e) (3). subst rzeski(e) (2). ◇ In rzeskimi (1).

Sł stp, Cn brak, Linde XVI w. (cztery z niżej notowanych przykładów) – XVII i XIX w.

Przymiotnik od „Rzesza” ‘historyczne określenie państwa niemieckiego’ (22): [cesarz upominał Karola] áby [...] wlyztkim doległościom Rzelkim z rádá zgodną Ellektorow dopomagał wiernie *BielKron* 330v; Bernard/ Sumberg Czech Niemcow/ Moráwcow/ z Saxony/ Ośm Fendlow miał pod fpráwą/ z nim Rzelkie zagony *StryjKron* 622, 642; Przechacni Pánowie/ nie czyńcie z krolestwa Polkiego Niemieckiego Rzelkiego miałá *SkarKazSej* 695b; [A z tym to też slychać za pewne, że wojsko rzeckie ciągnie do Prus. *List S. Palczowskiego z 16 V 1576 r.* [w:] *DudEpist* V 226; *SkarProces* 24].

W połączeniach szeregowych (2): Ták náfwarzywlyz fię á nic nie fpráwiwlyz Połlowie Cefárfey/ Rzeŝfey y Prufcy odiecháli precz. *StryjKron* 722, 432.

Wyrażenia: »grof rzeski« (1): zpośrodku Germániey połyłano do Prus Grofy Rzelkie [comites imperii] *ModrzBaz* 74v.

»książę rzeski(e)« = władca terytorium należącego do Rzeszy, podległy cesarzowi [szyk 8:3] (11): Syem ná then czás w Spirze mieście Cefarz miał/ gdzie Rzelkie Kfiążetá były zgromádzony *BielKron* 306, 329 [2 r.], 330v, 331v; *BialKaz* K3v; Krol Cefárzowi/ y Rzelkim Kfiążetom/ Zá prefport ich dziekował Grábiom/ y Paniętom. *StryjWjaz* B, B; *StryjKron* 400; Strulá z kluczem máluia/ ná mieyfcu Papierkim/ Ktory winienby pomoc wlyem Kfiążetom Rzelkim *BielSen* 11; *OrzJan* 83; iellize [apelacyja] od Kfiążetá Prulkiego łádów, między poddánemi iego ma iszđ do Królá, ták iáko od Kfiążat Rzelkich áppelluiá w Rzeŝfey ad *Cameram Imperialem SarnStat* 1143. [*SzczerbSpecSax* 196 (*Linde*); *BielKron* 1597 752 (*Linde*)].

»kurfierst rzeski« (1): dziś Kurfierftowie Rzeŝfey przy koronácii Cefárfkiey [szatę zwykłą] nofzą *StryjKron* 667.

[»pan rzeski«: panów rzeskich łacnie się nadziewać możemy *DiarPos* 21.]

»rzeski sejm« [szyk 2:1] (3): Rzesza zpokoiem siedziała y teraz nie trzeba się obawiac aby motus iaki ex Imperio bydz miał, a będzieli Rzeszki Seim wiec poslac nán *ActReg* 5, 4, 182; [*BielKron* 1597 200 (*Linde*)].

»szpital rzeski« = zakon krzyżacki (1): wielki Cefárzu prósimy z pozwania fwego/ [...] áby fie ten to raz zá nowym obránim Krola Rzymkiego fyná twego wlyczęło y wznowiono było thak iellfi by nam dobrowolnie Polacy z fzpítála Rzelkiego przywrocic nie chćiel/ abychmy thego z Kroleem Rzymkim ná co nam przyliágl/ mocá dobywáli *BielKron* [332²].

Zestawienie: »(święte) państwo rzeskie« (3): [wybraliśmy *Maksymiliana syna cesarskiego*] áby fię to święte państwo Rzymkie ná wlye ftrony rozšzerzáło ku czci á wieczney fławie świętego państwa Rzelkiego *BielKron* [332²], [332²], [332²]v.

DDJ

2. RZESKI (4) ai

e prawdopodobnie pochylone (tak w rzesko).

sg m N rzeski (3). ◇ A rzeski(e)go (1). ◇ pl I f rzeskimi.]

Sł stp brak, Cn notuje, Linde XVII – XVIII w.

Żywotny, sprawny, dziarski, żwawy; alacer, mactus, vegetus Calep; acer, durus, (g)navus, impiger, strenuus Cn (4): Alacer – Ochotny, rzesky. *Calep* 48a, 626b, 1105a; [Skoczy [rycerz] ná koń Hetmáńki/ w tym okrzyk wczyny/ Wnet podufczy trębácz z trábami rzelkimi. *PaprGniazdo* 1045; Rzelki Acer, alacer *Vólck Yyy2v*].

W przeni (1): Iuzći iey [Lizydzie] Práktýkarz ziawił rzelkiego páwężá [wysokiego, postawnego męczyznye] Ktorego ia znam dobrze/ Páchołek wdátny *PaxLiz* D.

Synonimy: chętny, chutki, chybki, hartki, ochotny, rzeżwi, skory.

Cf **NIERZESKI**

DDJ

[**RZESKIE** av

Oba e pochylone.

Sł stp, Cn brak, Linde XVI w. (jeden z niżej notowanych przykładów) błędnie: rzesko.

Chętnie, żwawo, z ochotą, z zapalem: A to powiedzić trzebá rzelkié/ nie przez zęby *SenekaGörn* 75 (*Linde*); Potrzebá dziekować rzelkié/ podług dáru iáki będzie *SenekaGörn* 97.

Synonimy: chętnie, chutko, chybko, harko, ochotnie, skoro, żartko.

Cf **RZESKO**]

DDJ

RZESKO (4) av

e pochylone, o jasne.

Sł stp brak, Cn notuje, Linde XVI w. błędnie zam. rzeskie i XVIII w.

Chętnie, żwawo, z ochotą, z zapalem; alacriter Calep, Cn; naviter, strenue Cn (4): *Calep* 48a; czáfem obie literze [r i z] rázem brzmiá, y czynią iedną fylábę, iáko tu w tym fłowie/ wierzę że brzmi rzelko. *JanNKar* F2v; miłość/ y ftárcóm czáfem náwątłonym Rzelko ognia dodaie *GostCast* 31; [*Vólck Yyy2v*; *Diogenes*/ potrafiwlyz Midiafa: dał mu też w gębę rzelko *PlutBBud* D2v.]

Szereg: »rzesko i potężnie« (1): Ná zachod fłoićá [*Drwęca*] Wilę fobá wfpárlá/ Gdy fię z nią rzelko y potężnie ftárlá. *KlonFlis* Gv.

Synonimy cf [RZESKIE].

DDJ

RZESKOŚĆ *Cn; Linde XVII (z Cn) – XVIII w.*

RZESZA (279) sb f

rzesza (277), **rzsza** (2); rzsza *BierRaj*; rzesza : rzsza *OpecŻyw* (1:1).

-é- (28), -e- (8); -é- KochFr; -é- : -e- OpecŻyw (1:2), MurzNT (17:2), Mącz (2:1), SiebRozmysł (1:2), SarnStat (6:1); -ã (63), -a (4) OpecŻyw (2), Leop, Mącz.

sg N rzeszã (76). ◇ G rzesze (22), rzesz(ej) (18), rzeszy (14), rzeszyj MurzNT (3); -e StrykKron (4); -(e)j RejKup, Diar, GroicPorz, Leop, WujJudConf (2); -y NiemObr, ActReg (3), SarnStat (3); -e : -(e)j : -y BielKron (9:1), ArtKanc (1:--2), WujNT (8:11:5). ◇ D rzeszy (6), rzesz(ej) (2) RejPos, LatHar, rzesze (1); -y WujNT (3); -y : -e BielKron (3:1). ◇ A rzeszã (17), rzeszę (1); -ã : -ę WujNT (12:1). ◇ I rzeszã (23). ◇ L rzeszy (12), rzeszej (2); -y : -ej Mącz (1:1), SarnStat (2:1); ~ -ej (1), -(e)j (1). ◇ pl N rzesze (29); -e (2), -é (1), -(e) (26); -e KochPs; -e : -é MurzNT (1:1). ◇ G rzesz MurzNT (3), rzeszy (1) WujNT. ◇ D rzeszãm (13); -ãm (4), -(a)m (9). ◇ A rzesze (35); -e (3), -(e) (32). ◇ I rzeszami (1).

Składnia orzeczenia przy podmiocie w sg typu: rzesza jest, była (51), rzesza byli (6); byli RejPos, MycPrz; jest, była : byli BielKron (2:1), WujNT (39:3); przy podmiocie w pl typu: rzesze były (28), rzesze byli (5); byli MurzNT, ArtKanc; były : byli WujNT (26:3). Składnia zdania względnego typu: rzesza, która była (6) MurzNT, WujNT (5), rzesza, którzy byli (1) MycPrz.

St stp, Cn notuje, Linde XVI (jeden z niżej notowanych przykłądów) – XVIII w.

1. Zgromadzenie, skupisko, tłum; turba Mymer¹, PolAnt, Mącz, Vulg, Cn; caterva, grex Cn (218): BierEz K2; Mymer¹ 13; [faryzeuszowie] weszli w rade przeciwko niemu iakoby go ftracili/ Alé Iefus poznawly to pozedł zonąd i fzło za niem rzezł wiel MurzNT Matth 12/15; A gdy połtowie Iánowi odefzli/ poczał Iefus mowić ku rzezłzãm MurzNT Luc 7/24; A gdy to on mówil/ sftalo się iefł/ że niektórã niewiafta/ podniósłwfy głos fwoi z rzezłzyi/ powiedziała mu/ Błogofławiony żywot który cię nošil MurzNT Luc 11/27, Matth 14/13, 15, 19 [2 r.], 22, 23 (15); Tãk też y lam Pan Chryftus chleb y ryby ktoremi rzeffl karmil/ y on chleb ná ofłãtniey wieczery/ po-šwięcać raczył Leop *A3v; PO šmierci Sálãdýnã zebrałwfy sie rzeffa Krzešciãníka/ przyiechãli do fwiętych zyemie złamawly przymerze ktore był wdyzał Rychãrdus BielKron 179v; Turba, Tłufzcza/ rotã/ huf/ kupã/ gromãdã/ wielkošć ludzi/ rzezłã. Mącz 469a; Krystus mãle ftãdco íefzy/ pomnaža go zmaley rzeffy ArtKanc K12, K12; LatHar 361; Turba, wolałem przelożyć po ftãropolku Rzeffa/ á niželi tľufzcza/ ábo tłum/ ábo lud. Bo infze iefł populus, lud: infza, multitudo, mnoftwo WujNT 22; Y rofkazał rzeffy wšiešć ná ziemi. A wziãwfy ono siedmioro chlebã/ dzięki czyniãc łamał/ y dawał wczniom fwoim WujNT Mar 8/6; A Piłãt chcãc rzeffy dołyc wczyniç/ pušcił im Bãrãbbãłã/ á Iefuřã wbczowanego podał áby był wkrzyżowan. WujNT Mar 15/15; Gdy tedy obaczyła rzeffa/ iz tãm nie było Iefuřã/ áni wczniow iego; wšiedli w łodzię/ y przeprãwili fię do Kãphãrnaumã WujNT Ioann 6/24; A rzeffe wiđzãc co wczynil Pãwel/ podniolgy głos fwoy WujNT Act 14/10, s. 22 [2 r.], Matth 5/1, 7/28, 9/8, 25 (118).

rzesza kogo (4): Malo fię našpicie/ botz iuz Iudãfs z miafta wychodzi/ a s nim rzyřłã wielkã zydw ku mему ięciu OpecŻyw 104v; Y wczynil przeñ Lewi wielkã wczę w domu fwoim: y była wielka rzeffa Celnikow/ i innych ktorzy z nimi šiedzieli. WujNT Luc 5/29. Cf»rzesza ludu«, »rzesza uczniow«.

W charakterystycznych połączeniach: rzesze karmić, uczyć (nauczać) (2); mowić (a. rzec) rzeszy (do rzeszy, ku rzeszy) (12).

Wyrażenia: »rzesza ludu« (1): Ezdras y Neemias [...]: buduiã z nowu košciol/ wywodzã mury mieffkie/ y wřlyftkã ona rzeffã ludu kthory fię wraçãł do oyczyny Leop *B4v.

»rzesza uczniow« (1): A fczedłzy z nimi/ ftãnãł w polu ná rowninie/ y rzeffa wczniow iego [turba discipulorum eius] WujNT Luc 6/17.

»wielka rzesza« = multa turba PolAnt, Vulg; turba plurima Vulg [szyk 27:9] (36): OpecŻyw 104v; A Iefus wyřzedłwfy virzãł wielkã rzezłã i fêrdecnie się rošlitowãł nad niemi i vzdrowil ty ktorzy znich chorowali. MurzNT Matth 14/14, Ioann 6/2, 5; A rzeffa bãrzo wielka ftãli fzãty fwoie ná drodze WujNT Matth 21/8; y

fchodžily fię wielkie rzeffe áby fłuchãli/ y byli vzdrowieni od niemocy fwoich. WujNT Luc 5/15, Matth 4/25, 8/1, 18, 13/2, 14/14 (32); [Y fzył za nim [tj. za Jezusem] wielkie rzezłẽ od Gãlileiçy/ y Dekãpolu WujBib Matth 4/25 (Linde)].

»wszy(s)tkã rzesza« = multa a. omnis a. universa turba Vulg (9): Spiewaymyž mu z Aniolãmi/ y ze wřzyftkimi rzezłãmi/ Pãnu temu wiecznemu/ džiřã narodzonemu. ArtKanc B16; Y wřzytkã rzeffa prãgnãłã fię go dotknać: ábowiem moc wychodziãłã od niego/ y vzdrowiãłã wřzytki. WujNT Luc 6/19, Matth 12/23, 13/2, Mar 2/13, 4/1, 11/18, Luc 23/18, 48.

Šzereg: »tłuszczã abo rzesza« (1): A wezwãwfy tľufzczyi/ rzełł ięm (marg) Nie doctorum ale tym którẽ po fpołu wřzytki tľufzczã abo rzezłã zowie (–) Słuchãiçie a rozumieçiçie MurzNT Matth 15/11.

a. O mieszkãncach nieba (tež o ludziach po zmãrtwychwstãniu) (29):

Wyrażenia: »rzesza wielkã« = turba magna a. multa Vulg (4): Potymem wiđziãł rzeffã wielkã ktorey nie mogł nikt przeliczyç/ z kãždego narodu y pokoleniã/ y ludy/ y ięzykow: ftoiãcã przed fłolicã/ [...] przyobleczeni w fzãty biãle WujNT Apoc 7/9; POtymem fłyřãł iãkoby głos rzeffy wielkich ná niebie mowiãcych; Allelu-İa WujNT Apoc 19/1, s. 855 marg, Apoc 19/6.

»wszytkã rzesza anjelskã« (3): košciol tu ná ziemi [...] złączãiãc modly y chwãly fwe ze wřzytkã rzeffã anielkã/ tymiž fłowy Pãnã Bogã chwãli przy ofierze Mřzey WujNT 850; O našwięta dziewico [...] fyn twõy namilřzy po duřę twã našwięta/ ze wřzytkã rzeffã Anielkã przyřzedł. SiebRozmysł L3v, L4v.

»(wszytkã) rzesza niebieskã« = militia caeli Vulg; hierarchia coelestis JanStat [szyk 20:2] (22): abich nařkonany mogym ij ná řãdzye twoym tve przeżegnãnye prawye ij wefelye prziaãł a fłotkofcy nadofłonyeyřley zařlugi twoyey fe wřłftkã rziřłã nyebyeřkã wtobye nawycky vziwal BierRaj 22; Potym fyn boży po duřę iey nářwiętlã z nieba ze wřlytkã rzeffã niebiekã/ w wielkie fwiãtlošci zřpãli. OpecŻyw 178v, 81v, 182v; Leop Soph 1/5; wcieřlyřł Duchã fwiętego/ gdy okãżelř w łobie fwięte řprãwy iego: wcieřlyřł wřzythkę rzeffã niebiekã/ iz fię będyeřł miał dořtãc w wieczne towarzystwo ich. RejPos 107v, 164v, 165 marg, 166, 169, 222v (9); Pan twoy y z onã wřzytkã rzeffã niebiekã łãm oblicznie będye řtãł v niego [twojey kresu]. RejZwierc 130v; O pãnie/ cudã twoie wyznãwiãł chory Anyelkã: prãwdę twoię řłãwiã ludzkie zbory. [...] Wřzytki rzeffe niebiekãie lękãiã fye ciebie. KochPs 132; Iezus Kryřtus krol nawyřlyřł przydžie k nam z niebiekã rzeffã/ ná řãd wřzech řzywych y martwych ArtKanc S20, C9; Ku chwãle tedy y czci Bogã wřzechmogãcego/ y Błogofławioney y chwãlebney Pãny Mãriiçy/ y wřzytkiçy rzeffy niebiekãiçy [umyřly ku pokojowi obrõciłmy] SarnStat 4 [idem (2)] 1067, 1086; SiebRozmysł K2v.

2. Historyczne okrešlenie państwa niemieckiego (będycego wolnym zwiãzkiem państw); Germania Mącz (60): mistrz ten, który jest od kilka lat na mistr(z)ostwo od Rzeszej namienion, daje się słyszeć, iż się kusić chce o pruskie ziemie Diar 23, 30; NA Rzeszi na Śniadaniu. Od Kfiãżeczcia Ie⁸⁰ Mczi Prufkie⁸⁰ darowane kubki dwa WypřKr 50v; Lãtã 1544/ Cefãrz z Brãbãncyey wyiechãł ná řyem do Spiry/ ná ktorym podał trzy ártykuły kfiãżętom rzeffe y inym BielKron 192v, 259, [332²]; Znowu Czeřãrz Chrzešciãniãłki Ferdinãnd baczãc/ y z rzeffã [tj. ksiãżędami niemieckimi]/ prořili Krolã niebořczykã Pãnã nářzge. Aby Inflãty wobronę fwyã od Mołkiewftkiego wziãł BialKaz K3v; KochFr 123; Rzeszy nie trzeba nam się tež obawiac aby pomoc miaładac, Cesarzowi ActReg 5v, 5, 5v [3 r.], 7 [4 r.]; Imperium – Rozkazanie, pańftwo, Rzeffa. Calep 511a; [o krolu Zygmuncie III] tego roku z Turkiem/ z Mołkiewftkim pokõy řłãwny wczynileš/ á prãwie İani templum w İanowcu zãwãrleš W.K.M. A z RZeffã nietylko pokõy/ ále y wefelę. SarnStat *3, 1143; CzãhTr H2v.

Wyrażenia: »ksiãżę Rzesze(j) (Niemieckiej)« (9): To Prãwo Mãydeburkã [...] Otto wielki [...] Mieřczãnom dał [...] z wiãdo-

mością y przyzwoleniem Stolice Papierkiej/ s poradą też Kfyżąt rzelzey Niemieckiej *GroicPorz* a3v; *BielKron* 175v, 231v [2 r.], 232 [2 r.], [332²] [2 r.]; *WujJudConf* 217; [przes Kurfurty/ Xiążęta y ine Stany Rzyfze Niemieckiej/ zawfzdy iednomiflnie radzono/ y iednoftaynemi glofy zamkniono ieft. *ConfRad* ::3].

Zestawienie: »Rzesza Niemiecka« [szyk 38:3] (41): *Diar* 106; *GroicPorz* a3v; Rykárdus Kornubfki Grábiá w Angliey/ gdy w Niemieckiej Rzelzy mieffkał/ wten tás fyn iego włafny przyiáchał do domu/ y krwie Kryftufowej/ ták rzeknącey/ s sobá zdálekich fthron przyniołł *KrowObr* 136, 234, 234v; Nátym tedy Seymie [we *Frankforcie*] Cefarz vpominał rzelzú Niemieckú *BielKron* 222; [*Zakon Panny Maryje*] Kollegium náuk záložyli/ zamki/ miałtá pomurowáli/ y ochédóżyli ku ofobliwemu mięfzkániu y obronie Cefarkiej/ kfiáżat/ y wfzytkiej fláhty Niemieckiej rzelze *BielKron* 231v, 175v, 219v, 220v, 222v, 231v [2 r.] (15); *Flagrat bello tota Germania*, Wielkie zámięfzanie wojenne yeft ku rzelzey niemieckiej. *Mącz* 129b, 381a; Aza wfzytká Rzelza Niemiecka w Sašiey fie zámyka *WujJud* 216v, 2; *WujJudConf* 1v, 216v; Dawno fie też przyptawa do Szpítalá/ to ieft Prufkiej ziemie rzelza Miemiecka/ kthorzy do niego nigdy nic nie mieli *MycPrz* II C, I Cv; *BiałKaz* H4v; *SkarŻyw* 518; Koribut ná ten czás w Czelkim Kroleftwie zá Krolá fię nošil/ áczkolwiek nie był koronowány/ y Częftokróć wielkie woyłká Sigmuntá Cefárzá włafnego Krolá Czelkiego/ y Rzelze Niemieckiej wielkie vffy porážal *StryjKron* 567, 340, 432 [2 r.]; V kto-rego práwá/ iáko ludzje vkrzywdeni/ y obciáżeni bywáli/ ſwiádeczá [...] onych fto éięzarow od rzelzy Niemieckiej/ Kárlowi piátemu w Norymberku ná feymie [...] ofiárowáne *NiemObr* 172, 162; vftáwá o lichwách. Iáków po fzešci złoty ch brác ode ftá w Rzelzy Niemieckiej ieft pozwolono *SarnStat* 1274, 296; [*ConfRad* ::3].

3. *Pogardliwie o Košciele Rzymskim* (1): Kiedy ksiádz machnie nad głowá To iuż rofgrzeſeniem zowá. A iż ma moć z rzymkiej rzelzey By wieka [lege: wilka] zyadł wnet rozgrzeſy. *RejKup* k7.

Synonimy: 1. *ciżba, gromada, hufiec, kupa, tłum, tuszcza, zebanie, zgromadzenie.*

DDJ

RZESZANIN (1) *sb m*

Teksty nie oznaczajá é; a jasne.

pl N rzeszanie. ◇ [D rzeszan(o)m.]

Œł stp, Cn brak, Linde XVI w. (jeden z niżej notowanych przykladów).

Mieszkaniec Rzeszy: Cefarz rozumiejąc o fwoiey chorobie/ ná tym byl/ áby zá zywothá fwego fpušcił Cefárfthwo z Rákulkiego domu themu/ ku komu byli przychylni á chutliwi Rzelzanie. *BielKron* 235; [[cesarz lekki lud poſtał] przyfzli bez wieſci ná Niemieckie woysko/ porážili y poymáli Ianá Sáskiego Kurfierftá málym ludem/ y przywiedli przed Cefárzá/ zkąd włzítkim rzelzánom serce vpáđło. *BielKron* 1551 113 (*Linde*)].

DDJ

RZESZECINA *Œł stp; Cn, Linde brak.*

RZESZENICA *Œł stp; Cn, Linde brak.*

RZESZETNI, RZESZOTNI *Œł stp; Cn brak, Linde XVIII w.: rzeszotny.*

RZESZKI cf 1. RZESKI**[RZESZOTKO** *sb n*

A sg rzeszotko.

Œł stp, Cn brak, Linde bez cytatu.

Dem. od „rzeszoto“: Nákray iádre k Lilchowych [tj. z bzu] [...] á nákláđz ich ná rzelzotko *SienHerb* 573b.

Synonim: *sitko.*

DDJ

RZESZOTO (58) *sb n*

e oraz oba o jasne.

sg N rzeszoto (19). ◇ *G rzeszota* (2). ◇ *A rzeszoto* (5). ◇ *I rzeszot(e)m* (31). ◇ *L rzeszocie* (1), [rzeszecie.] ◇ [*pl G rzesz(o)t.*] ◇ [*du N (cum nm) rzeszecie.* *ImwSzlachKal* 1579 nr 38.]

Œł stp, Cn notuje, Linde XVI (jeden z niżej notowanych przykladów) – XVIII w.

Rodzaj sita; cribrum Murm, Mymer¹, BartBydg, Vulg, PolAnt, Mącz, Calep, Cn; vannus Murm, BartBydg, Cn; incerniculum, reticulum iunceum Mącz, Cn; ruderarium, subcerniculum Calep (58): *Murm* 150; *Mymer¹* 29; Na gliſty: lekarſtvo. Wziácz rzelzoto á wykrogić dno/ á zrzezac na drobne kéfy *FalZioł* V 91v; *Mącz* 339b, 354b; [*Cribrum. il Criuello. Rzelzoto. Das Futter lieb. Diet* 1566 M2].

W połączenu z przymiotnikiem okrešlajácym zastosowanie (2): *Cribrum viciarium, Wyczne rzelzoto Mącz* 493a, 359d.

W porównaniach (4): Iáko w dziurkach y rzelſtohá zoſthawa proch: ták niedoſtátek człowiecezy w mylli iego. *Leop Eccli* 27/5; *BibRadz Eccli* 27/4[5]; ciało iego wfzytko iáko rzelzoto flkote y zdrápáne bylo. *SkarŻyw* 188; Iáko wodá z rzelzotá zárazem wyplynie/ Ták wam wfzytko nieporo/ á inać z réku ginie. *PudłFr* 6.

Przysłowie: I.M.X. Arcybiłkup mušiał Wędzidłá X(iędz)a K(anonik)a pierwey dobrze nie przečzytáć. Bo nie tuſze/ áby fię [...] od ták próžnego rzelzotem wody mierzenia nie mušiał był pohámo- wáć. *CzechEp* 220; próžno rzelzotem ſwym wodę czyrpa *CzechEp* 234.

Zwrot: »rzeszotem podsiewáć (a. przesiewáć, a. wysiewáć); przez rzeszoto przesiac (a. podsiewáć)« [szyk *zmienny*] (2;3): Iáko ſmieci zoſtháwaiá gdy przefiěwaiá rzelzotem [*In concussione cribril*] ták plugáftwá człowiecezy w mylli iego. *BibRadz Eccli* 27/4[5]; *Incerno, Przes rzelzoto przebiyáć Podfiěwáć/ Pytlowáć. Mącz* 49b, 68d, 197a, 227c.

Szeregi: »przetak, [albo] rzeszoto« (4): *Vannus, cribrum de vimine, opalka, przetak, rzeszoto BartBydg* 165; *Cribrum – Przetak, rzelzoto, fzito. Calep* 269b, 818a, 931a; [*GrzegŻarnPos* 1582 719 (*Linde*)].

»sito, (albo) rzeszoto« [szyk 3:1] (4): *Cribrum. Eyn syp ader reyter. Syto álbo rzelſoto. Murm* 145; *Incerniculum, Rzelzoto/ ſyto/ albo pytlowy ſák. Mącz* 49b, 68d; *Calep* [1015]a; [Item jeden połec mięsa. Item 2 bronie, item 2 rzeszecie i jedno sito *ImwSzlachKal* 1579 nr 38; *ImwMieszcz* 1565 nr 119].

[W przen: przeto wfzytko fię ináčzey tworzy á niźli oni chczá. Bo oni máiá wolá wczynić miłkę/ álic fie im wczyni przetak álbo rzelzoto *GrzegŻarnPos* 1582 719 (*Linde*).]

Przen: *W polemikach religijnych* (33):

Wyrażenie: *obelż*. »rzeszoto szatańskie, czartowskie, diabelskie« [szyk 31:2] (31:1:1): chytróš też y niezbožnoš tych nowych Kátholikow/ o ktorých to I.M. X(iędz) K(anonik) piſze iż oni okázowáli to być fałzywym piałczytym fundámentem/ y rzelzotem czártowlkim/ gdy by fię kto ná ſámy m fczczerym flowie buduiąc/ fczczere też y prawdziwie nie iáko kušiciel fžátan/ ále iáko zbáwićiel Chriftus Pan/ mowil [!] *CzechEp* 109; on sam od wiary y náuki Chriftufowej y Apoftollkiej odtápił/ gdy iá y wfzytko flowo Bože flodyczá y rzelzotem dyabelskim ſmiał názwáć. *CzechEp* 359, 107, 110, 111 [2 r.], 112 [2 r.], 120 (31); *CzechEpPorz* *3v; y fundáment tákowey wiary [ludzi *chryſtyjáńskich*] piałczytym/ ktemu fžátánkim rzelzotem [nazywá]/ przez ktore wiele ártykułow (iáko on mowi) wiary košcielney przepášć muš. *NiemObr* 68.

Szereg: »przetak abo rzeszoto« (1): A nie tylko to/ iź flowá Bože⁸⁰ fczczere/ prawdziwie y wiernie [ksiádz *Powodowski*] nie mowi/ [...] ále co gorſza/ [...] kušicielowá flodyczá/ y fžátánkim przetákiem/ ábo rzelzotem názywa *CzechEp* 107.

Synonimy: *przetak, pytel, sito.*

DDJ

RZEŚCIA *Cn s.v. gręda; Linde bez cytatu.*

(RZEŚKI) cf 2. RZESKI

(RZEŚKO) cf RZESKO

RZETELNIE cf ŹRZETELNIE

(RZETELNOŚĆ) cf ŹRZETELNOŚĆ

RZETELNY cf ŹRZETELNY

[RZEWIEĆ vb impf*I sg praes* rzewieję.*Sł stp, Cn, Linde brak.*1. *Lamentować, krzyczeć:* Vociferor, Zelor Rzewieję. *UrsinGramm* 233.2. *Być zapalczywym, zuchwałym:* *UrsinGramm* 233 cf *znac.* 1. *Formacja współdrzenna:* rzwieć.]

ALKa, KW

RZEWLIWIE (12) av*Pierwsze e jasne; teksty nie oznaczają -é (Cn końcowe e pochylone).**Sł stp brak, Cn s.v. narzekam, Linde bez cytatu.**Żałośnie, ze smutkiem, z płaczem; lachrymose* *Mącz* (12): *Mącz* 181c; *V* flupá kátowano/ cierniem go zboldžio/ Oto człowiek/ rzewliwie do ludu mowiono. *LatHar* 521.*Zwroty:* »rzewliwie płakać, płaczący« [szyk *zmienny*] (6:1): (*marg*) O grzechow odpufczenie zchućia [!] prosić mamy/ przykład z ludzi świętych biorąc. (–) Zásię y oney grzeźney niewiały/ [...] Ną ołiátek y Piotrá S. Apoftołłkiego Książęćia/ ktory precz wyłzedłzy płakał rzewliwie. *KuczbKat* 420; *I*kruchę w zakonie Páńłkim zálecono [...] y on ferdeczny žal y wftýd iáwnogrzłzniká pokutuiącego/ y Mágdáleny obfite lzy wylewáiącey/ y Piotrá S. rzewliwie płaczącego przykłady w Ewángeliey przelożono. *LatHar* 109, 139, 143, 386, 539, 696; [Ktorego [zmarłego *Chremesa*] obá vprzemie s fercá záłowáli/ Iák fynowie oycá fwego rzewliwie plákáli *StokWąchHist* [A]3v].»rzewliwie żalować, żalujący« (1:1): Páńno rozliczney lekkości/ prac/ męki y śmierći Pána IEzufowey/ rzewliwie żalująca modł fię zá ná(mi). *LatHar* 503, 257.*Szereg:* »żałośnie a rzewliwie« (1): [Cyrus] żałośnie á rzewliwye fobyę fłowá Solonowe ná pámięć przywoził/ yáko ničzemne ľá łkárby *GliczKsiąż* F2.*Synonimy:* *placzkliwie, żałośnie.*Cf **RZEWNIWIE, RZEWNO**

DDJ

[RZEWLIWOŚĆ sb f*N sg* rzewliwość.*Sł stp, Cn brak, Linde XVII w.**Zapalczywość, zazdrość:* bo mocna ielt iáko śmierć miłość/ twárda iáko piekło rzewliwość [*aemulatio*] (*marg*) zawiftna miłość. (–) *WujBib Cant* 8/6.Cf **RZENIWOŚĆ**

AN

RZEWLIWY (21) ai*e jasne.**sg m N* rzewliwy (6). \diamond *G* rzewliw(e)go (1). \diamond *A* rzewliwy (2). \diamond *I* rzewliwym (3). \diamond *f N* rzewliwá (1). \diamond *n A* rzewliw(e) (2). \diamond *pl G* rzewliwych (1). \diamond *A subst* rzewliw(e) (5).*Sł stp notuje, Cn s.v. rzewny, Linde XVI (jeden z niżej notowanych przykładów) – XVII w.*1. *Żalony, smutny; lachrymosus* *Mącz*; *effusus in lacrymas, lamentabilis, queribundus* *Cn* (21): *Lachrymosus, Pełny łęž* [!]/ *Rzewliwy. Mącz* 181c.a. *O ludziach: placzący, lamentujący* (3): *I*ako corká/ przed oycem záłobliwa/ Pláczę wftýdu/ y czyłtości/ rzewliwa lzy leie; blagáiąc *GrabowSet* M2v.*Wyrażenie:* »niewiasta rzewliwa« = *placzka* (1): *wzowóć niewiałt rzewliwych* [*vocate lamentatrices*] [...] niechże imá nád námi lamentowáć *Leop Jer* 9/17.*W przeni* (1): *Coś przyłzedł pociefzáć/ w záłości rzewliwie/ Owce/ w fwą owczárniá odnośić/ błędliwie. GrabowSet* N.b. *O działaniach i cechach ludzkich: świadczący o smutku, żalu, wzruszeniu* (17): *Nieśiem próby rzewliwie/ Do ćiebie/ byś nás rátował trokliwie. GrabowSet* M3, R4.*Wyrażenia:* »głos rzewliwy« [szyk 2:1] (3): *pod wyfokie niebá rzewliwy głos idzie WisznTr* 15; *GrabowSet* A4; *Boże niezmiernony/ Mego głofu rzewliwego Rácz słyłżeć próby pláczliwie SzarzRyt* Bv; [*RozmysłDomin* 13].»rzewliwe łkanie« [szyk 1:1] (2): *Wynośi ręce ku tobie/ Dufzá fchnąc [...]. Profłzę/ niż we wfzem wfátanie/ Byś iá raczył wfpomoc Páńie/ Słyłżąc iey łkanie rzewliwie GrabowSet* I4v, I3v.»lzy rzewliwe« (1): *Przyczyńić fię wy/ żeby žal odwroćił/ Przed iego nogi [Pana] nieście lzy rzewliwe GrabowSet* G2.»rzewliwy płacz« [szyk 5:4] (9): *Plangor [...] pro lamentatione et planctu ponitur – Płacz rzewlewi* [!]. *Calep* 811a; *Przydź Duchu świętobliwy/ A me ferce nieczyłte/ Ktoře/ moy plácz rzewliwy Płocze; niech ognie twe fułżá wieczyłte GrabowSet* H4, F2, V v; *Przyczyniály też Pánu boleśći/ lámenty y rzewliwy plácz niektorych białych głow/ zá Pánem idących. LatHar* 319, 157, 218, 339, 444.2. [*Świadczący o zuchwałości, złości, zapalczywości (o cechach ludzkich):**Szereg:* »rzewliwy, szkodliwy«: *Tych rzewliwych/ fzkodliwych iem* [*biatogłowom*] bárżiey przymiotow/ *Niechę tu przypomináć liśich ich obrotow: Ktořemi pod czas ludźie ták ofzukiwáią Czah-Rzeczy* L2.]*Synonimy:* 1. *placzkliwy, żalony, żałościwy; a. łkający, placzący; 2. popędliwy.*Cf **RZEWNIWY, RZEWNY**

DDJ, ALKa

RZEWNIC (2) vb impf*e prawdopodobnie jasne (tak w rzewny itp.).*[inf rzewnic.] \diamond *praet 3 pl subst* rzewniły (1). \diamond [imp 2 pl rzewnicie.] \diamond *part praes act* rzewniąc (1).*Sł stp brak, Cn notuje, Linde XVI (trzy z niżej notowanych przykładów) – XVII w.*I. *Transit. Zasmucać, wzruszać* [*kogo, [eo (= kogo)]*] (2): *Krol Węgierski/ ten od pláczu nie mógł mowić/ á co mowil nikt tego nie mógł wflyłżeć/ bo go ty rzeczy wielkie rzewniły BielKron* 414.*rzewnić czym* (1): *A gdy go [Jobá] náviedzáli Elifás/ Temánitus krol/ y Wáldath/ rzewniąc fwemi námowámi/ odpowiedzýał: Nie máłż ták wielkich plág áni męki ná zyemi/ ktořeby mię od Pána moiego odbiły. BielKron* 27v; [*Ach próżność wfpominiám rzewnić fmutną głowę JurPogrzeb* A4v].II. [*Intransit. Smucić się, rozpaczać, narzekać:**Zwroty:* »w płaczu rzewnić«: *W płaczu rzewniąc gdym widziál smętnie niejednego A Rzeczy pospolitej dobrze zasłużoni* [!] [...] *Pochlebcom się niegodnym do ziemie kłaniają PismaPolit* 16.»rzewniąc rozrzewnić się«: [*Eliasz*] *rzekł Rzewniąc rozrzewniłem fię [Zelando zelatus sum] o Jehowę Bogá Ceweothá/ iż opuśćili przymierze twoie [Jehowy] fynowie Izráelowi BudBib* 3.Reg 19/10.*Szereg:* »płakać a (i) rzewnić«: *Ocućcie fie piyáni/ pláććie/ a rzewnićie [et flate et ululate] wflyfcy ktorzy piyećie wino w flodkości Leop Ioel* 1/5 (*Linde*), *Apoc* 18/19 (*Linde*).]*Synonimy:* I. *smucić; II. smucić się.**Formacje współdrzenne:* *rzewnić się, rozrzewnić, rozrzewnić się; porzewniać się, rozrzewniać.*

DDJ

RZEWNIC SIĘ (1) vb impf

infrzewnic się.

Sł stp notuje, Cn, Linde brak.

Smucić się, wzruszać się: Piotr wzrząwłfy matkę Iezukryftową tako vdęczoną ij tako gorzko placzątz/ więcýy fie poczał rzewnitz aż od filnego placzu ledwe mogli przemowitz *OpecŻyw* 113.

Synonim: smucić się.

Formacje współrdzenne cf RZEWNIC.

DDJ

RZEWNIE cf RZEWNO**RZEWNIWIE (1) av**

Tekst nie oznacza é; pierwsze e prawdopodobnie jasne (tak w rzewny itp.).

Sł stp notuje, Cn, Linde brak.

Ze smutkiem, żalośnie:

Zwrot: »rzewniewie żalować«: [Maria Magdalena] flucháiąc kazánia Pána Kryftulowego [...] przyżłá k fobie/ plákálá gorącym fercem rzewniewie żalújąc za fwe występki. *BielKron* 144v.

Synonimy: smętno, smutno, żalościwie, żalośliwie, żalośnie.

Cf RZEWLIWIE, RZEWNO

DDJ

RZEWNIWOŚĆ (13) sb f

e oraz o jasne.

sg N rzewnivość (7). ◇ G rzewnivości (3). ◇ A rzewnivość (2). ◇ I rzewnivością (1). ◇ [L rzewnivości.]

Sł stp, Cn brak, Linde XVI w. (trzy z niżej notowanych przykładów).

1. Wzruszenie, poruszenie (3): Przeciw temu záfię Brutus mowił/ zá wftydem y rzewnivością z boiáźnią przydzye nam pokornym mowić/ gdyż potrzeba przyżłá iz mušim *BielKron* 108.

Zwrot: »plakać z rzewnivości serdecznej« (1): Iozeph [...] Nie mogli zlez w oczu zádzyszerć/ przeto wyzedł precz á plákál ná pokoiu z rzewnivości ferdecznej *BielKron* 17v.

Szereg: »placz a rzewnivość« (1): Władziłławowi cnotliwemu stárcowi ferce iego ná then czas pláčz á rzewnivość obiawiało/ czújąc śmierć fwoię bliką *BielKron* 414v; [*BielKron* 1551 136v].

2. Zapalczywość, nieustępliwść, żarliwość; zelus PolAnt, Vulg (10): Ielli cie też rzewnivość ku gniewu przywiedzye/ Sćílkay zęby tay w fobie/ tedy cie nie zwiedzzye. *BielKom* C4v; Moizész [...] fwoie blikie ciefzył á vpominał lágodnemi fłowy áby rzewnivości przeltali *BielKron* 45v; *BudBib* Prov 6/33; [*BudBib* Cant 8/6].

rzewnivość czego [= wobec czego] (1): Bo záwidliwa miłość (marg) Abo/ rzewnivość. (–) domu twego z iádlá mię *BudBib* Ps 69/9.

rzewnivość o co (2): *WujNT* 308 marg cf »żal abo rzewnivość«, *WujNT* Rom 10 arg cf »rzewnivość i żarliwość«.

rzewnivość czyja [w tym: pron poss (3), G sb (1)] (4): Z żarla mię rzewnivość moiá/ bo przepomnieli słow twych fprzećiwnicy moi. *BudBib* Ps 119/139; Rozmnażáníu páństvá y pokoiu nie będzie końca/ [...] od tąd y áz ná wieki/ rzewnivość Iehowy Ce-weothá vczyni to. *BudBib* Is 9/7, Is 63/15, *Soph* 1/18; [A w rzewnivości moiéy/ w ogniu gniewu mego mówiłem. *WujBib* Ez 38/19 (*Linde*)].

Szeregi: »żal abo rzewnivość« (1): Y wfpomnieli fobie vczníowie iego/ iz iest nápiłano: Żarliwość domu twego (marg) ábo żal, ábo rzewnivość o dom twoy. (–) [*Zelus domus tuae*] ziadłá mię. *WujNT* Ioann 2/17.

»rzewnivość i żarliwość« (1): 1. Modli fię Apoštoł zá Zydy. 2. Wyznáwájąc że mieli rzewnivość y żarliwość o zakon Boży/ ále nie wedlug wmięćności. *WujNT* Rom 10 arg.

Synonimy: 1. placz, placzliwość, żal, żalość.

Cf [RZEWLIWOŚĆ]

DDJ

RZEWNIWY (8) ai

e jasne.

sg m N rzewnivy (4). ◇ D rzewnivemu (1). ◇ n G rzewniv(e)go (2). ◇ pl V subst rzewniv(e) (1).

Sł stp notuje, Cn brak, Linde XVI (dwa z niżej notowanych przykładów) – XVIII w.

1. Rozrzewniony, placzliwy, smętny (6):

Przen (1): Pláčćie przezroczyftych pol íłowáte wzory/ Wiekopámíetne dęby/ choynowe bory. Pláčćie fośnie rzewniewe *KlonŻal* A3v.

a. O ludziach: wzruszony (1): S tey przyczyny [*ślubu cesarza z królowną Anną*] był rzewnivy Władziłław áz plákál. *BielKron* 414v.

b. O działaniach i cechach ludzkich: świadczący o smutku, żalu, wzruszeniu (4): gdy dwa mieli fpráwę przed íádem/ ná fpiłku íá dawali Sędziemu/ ták powodna ftroná íáko y obwiniona/ á to dla tego iz drugi rzewnivego przyrodzenia będąć przed pláčćem fwey rzeczy nie będzie mogli powiedzyc *BielKron* 9.

Wyrażenia: »narzekanie rzewniewe« (1): Boć głos narzekánia rzewnivego [*vox lamentationis*] íllyłan íest z Sionu. *Leop* Ier 9/19.

»rzewnivy pláčz« [szyk 1:1] (2): Krol [...] porużłfy wfzytki ftoiące około fiebie ku rzewnivemu pláčzu *BielKron* 403v, 459v.

2. Zapalczywy, nieustęplivy (2): Pofłá krol Zygmunt pofłá fwego Kryżtofá s Szydłowca [...] áby ie [*Jana i Ferdynanda*] mogli ziednáć/ ále obá byli ná to twárdzi [...]. Krol Ian rzewnivy będąc vciekl fie do Turká/ [...] pomocy zádájąc. *BielKron* 190v.

a. O Bogu (1): Bog rzewnivy [*Deus zelotes*] y mlzczący fię Iehowá [...] y máiąć zápalczywość/ mści fię Iehowá nád fprze-ciwniki *BudBib* Nah 1/2; [*WujBib* Nah 1/2 (*Linde*)].

Synonimy: 1. smętny, smutny, żalośny, żalościwy; 2. gniewliwy, gniewnivy, gniewny, popędliwy, prędkí, zapalczywy.

Cf NIERZEWNIWY, RZEWLIWY, RZEWNY

DDJ

RZEWNO (71) av

rzewno (67), rzewníe (4), [rzewno a. rzewníe]; rzewníe *KochPieś, ZawJeft, GrabowSet, PudłDydo.*

Oba e oraz o jasne.

[*sup n(a)jrzewní(e)j*].

Sł stp, Cn notuje, Linde XVI (jeden z niżej notowanych przykładów) – XVIII w.

Z uczuciem smutku, żalu, smętnie; z pláčćem; amare HistAl, Cn; acriter HistAl (71): *BierEz* K4, Q3v; *Mariá* [...] od wielkie żalości ledwe przemowila/ a weftchnáwłfy rzewno rzekla. *OpecŻyw* [80]v, 156; *StryjWjaz* A4v; *GrabowSet* X; [*Apolog* 30].

Zwroty: »rzewno lamentowác, narzekać, [kwilić]« [szyk zmiennej] (2:1): Y íáł też z niewiáftá plákáć/ A bárzo rzewno nárzekać *BierEz* G4v; Tedy íłla zá nim wielka tłuścza ludu/ y niewiáft: ktore rzewno plákály y lámentowály [*plangebant et lamentabantur*] *Leop* Luc 23/27; Pláčzą też po ogrodziech niewymownie owi Co przyżłzi z Hellefponu bogowie wierzbwi. W záłobie chodząc pláčzą/ lámentuíą rzewno *KlonŻal* B; [Siedział Ieremíáfz pláčćąc/ y rzewno kwilił to pláčćliwie nárzekánie nád Ieruzálem *Leop* Thren 1/1 (*Linde*); Najrzewníej Śłęczacy Dzień po dzień narzekają, chudzi nieboracy *PismaPolit* 19].

»rzewno plakać (a. rozplakać się, a. zapłakać), ízami się zalewać, pláčćący« = acriter a. amare a. valde flere, amare plorare HistAl; illachrymare, multum flere, profundere lacrymas Mącz [szyk zmienny] (57:1:3): Zoná kiedy go widziáłá/ K śćienie oczy odwracá. Nárzekáłá rzewno pláčćąc *BierEz* B4, G4v, Q4v; O dzie-witzo blogoflawioná/ powiedz nám/ [...] tzo máś za fpráwę tako trudná/ íjż pláčćeś tako rzewno? *OpecŻyw* 82, 22v, 36, 48v, 72 [2 r.], 88v (15); *PatKaz* II 63v [2 r.]; *panna Afenech* [...] ná známýe fmetku [...] głowę fwą pofypáłá popiołem/ á padłfy ná ziemię przez fiedń dni rzewno plákálá *HistJóz* C, B4v; [*Dariusz*] vpáđł ná ziemię ná oblicze fwoie/ thamże poczał ciężko wdzychać y rzewno

plakác *HistAl* F4v, B4v, E8, F3, L3, Nv, N2, N3v; *MurzHist* Kv; *LeopIer* 23/10, *Luc* 23/27; *BielKron* 35; *Mącz* 162d, 181c, d, 236b; *GórnDworz* Dd4; A mogłaby na nas ona pirwiza naturá náfza rzewno záplákác/ w ktoreiechmy fie w niewinności vrodzili/ mowiąc nam ty fłowá O nędznicy nędzni/ [...] *RejZwierc* 67; *HistRzym* 32v, 34, 42v, 62; *SkarJedn* 269, 403; Siedziałeś w iáłkini jedney fmutny Pietrze/ przez one trzy dni y trzy nocy/ rzewno plączący śmierci Páná twego *SkarŻyw* 598, 51, 58, [223], 244, 251, 252, 310; Poftoię málo/ á dowiém fye pewnie/ Dla czego plącze tá páni ták rzewnie. *KochPieś* 18; Anioł [...] zwiáfłował Krolá niebiefkiego/ W iáślifkách leżącego/ á rzewno plączącego *ArtKanc* B3; fráfunék fwoy fłowy Wfzytkim podał/ lzami fye rzewnie zálewáiąc *ZawJeft* 48; *KolakCath* B3; *WujNT* 878; [*Dydo*] mieczá dobył/ rzewnie záplákawfzy/ Vkládlá/ fie ná lożu: á málo zetrwawfzy/ Niżli miecz w fię wráziłá/ thy oftátne fłowá/ Przerzeklá tuż przed fmiercią *PudłDydo* B4v; *ZbylPrzyg* B3; [*RozmysłDomin* 76, 81, 96; *Pozdraw* B6; *HerbOdpow* L5].

Szereg: »rzewnie z płaczem, płaczkliwie a rzewno« (1:1): Ale niekatory muzyk mieyfki [...] padł przed nogi Alexandrowe/ natychmiał poczał płaczkliwie a rzewno fpiewác [*per artem musicam lamentari*] *HistAl* D3v; Potym gdy go poczęły rzewnie s płaczem prościć/ By przeciw fwym nie raczył tey woyny podnościć. *PaprPan* Gg2v.

Synonimy: *placzkliwie, smętno, smutno, żałościewie, żałośliwie, żałośnie.*

Cf **RZEWLIWIE, RZEWNIWIE**

DDJ

RZEWNOŚĆ (2) sb f

e oraz o *prawdopodobnie jasne* (tak w rzewny itp. oraz -ość).

sg [N rzewność. ◇ G rzewności.] ◇ A rzewność (1). ◇ I rzewnością (1).

St stp notuje, Cn brak, Linde XVI (jeden z niżej notowanych przykłádów) – XVIII w.

1. *Wzruszenie, smutek* (2): [*Józef*] vmywfzy twarz zádzyczał rzewność/ przyfzedł do nich [*do braci*] *BielKron* 17v; [Ale Iezufz namyflie plakal rzewno poglądayąc namyáltho fzlycznye mowyl O Ieruzalem by thy vznało y thyby czvfz plakalo nyemogł od rzewnofczy domowycz fzłow *RozmysłDomin* 4; *Glosy III* 92/3].

Szereg: »placz a rzewność« (1): LEch brát Czechow dawfzy ftárfzemu brátu Czechowi bógofłáwieńfthwo/ z wielkim plączem á rzewnością roftháł fie nim *BielKron* 318.

[*W przen*:

Wyrażenie: »rzewność serca«: fwoie tám wfzyftkie Smiertelne Grzechy/ ktorekolwiek maż na pámięci/ y ktore maż pilnie z rzewnofcią fercá rofpámięćawác/ wznác maż y wylicząc. *HerbOdpow* N4.]

2. [*Zagorzałość, zapalczywość*: Bo z Ieruzalima wynidzie oftátek/ á co vfzło znifzżenia/ wynidzie/ zgory Cyionfkiey/ zawiść (marg) Rzewność. (–) [*zelus*] Iehowy Ceweothá vcżyni to. *BudBib* Is 37/32.]

Synonimy: 1. *placz, žal, żałość*; 2. *gniew, popędliwość, zapalczywość.*

DDJ

RZEWNY (18) ai

e jasne.

comp rzewniejszy (2).

sg m N rzewny, rzewniejszy (3). ◇ A rzewny (2). ◇ I rzewnym (4). ◇ f N rzewná (1). ◇ n N rzewn(e) (4). ◇ A rzewn(e) (1). ◇ pl A subst rzewné (2); -é (1), -(e) (1). ◇ In rzewn(e)mi (1).

St stp brak, Cn notuje, Linde XVIII w.

Rozrzewniony, placzkliwy, smętny; lamentabilis *Mącz, Cn; que-ribundus* Cn (18):

a. *O ludziach: wzruszony* (1): Słycháłam od fwey mácierze/ Gdy ktora mowi pacierze/ W wigiliá Andrzejá fwiętego/ Vyrzy ob-

lubieńcá fwego/ Aleć to fpráwá niepewná/ Wfpomniawfzy mużę być rzewna *BielKom* G4v.

b. *O działaniach i cechach ludzkich: świadczy o smutku, żalu, wzruszeniu* (17): *Mącz* 183b; A Polfká ięłá fłowy nárzekác rzewnemi: Niebo/ i płodná ziemió bądź zemná zálofná/ Iz iefł táka ślepotá w moich fynach fprofná. *BielSen* 18; Niech przed cię próżbá wnidzie/ przyimi z lzá wzdychánie/ Náklóń vchá fwoiego/ ná rzewne wołanie. *GrabowSet* H3, E4.

Wyrażenia: »rzewny głos« (5): matuchna bożá niemogátz fie napatrytz fwęgo fynáczka/ na oblicze iego pádwfły rzewnym głofem mowila *OpecŻyw* 156v, 116; Lamentabili voce deplorare, Rzewnym głofem oplákawác. *Mącz* 183b; Vocalior vox, Rzewnieyfzy/ głofnieyfzy głos. *Mącz* 504c; *GrabowSet* Q2v.

»rzewne narzekanie« (3): Lugubris eiulatio, Rzewne nárzekánie dla czyiey fmierci. *Mącz* 189c, 183b; moy Pánie/ [...] Tákte cię/ z plączem rzewne nárzekánie/ Tákte wołanie me/ przed cię nie wnidzie? *GrabowSet* G4v.

»rzewny(-e) placz, lzy« [*szyk* 3:2] (4:1): Vfłyżál Pan iey rzewny plącz y wnet fie zlitował *KochZuz* A4v; *KochPs* 101; *KochPieś* 7; Phrygiíey Królu/ on náfz Pánie fwięty/ Przyymi náfzé lzy rzewné/ przym lámenty *GórnTroas* 14, 12.

Synonimy: *smętny, smutny, żaloszny, żałościewy.*

Cf **RZEWLIWY, RZEWNIWY**

DDJ

RZEWOTNIK *St stp; Cn, Linde brak.*

RZEZACZ (3) sb m

rzezacz (2), **rzazacz** (1); rzezacz *Mymers¹, Calep*; rzazacz *BartBydóg.*

N sg rzez(a)cz (3).

St stp, Cn, Linde brak.

Rzeźbiarz, rytownik, grawer (3): Sculptor. bildenschnicer. Rzezacz [*rzezak Mymers²*]. *Mymers¹* 14v; Sculptor, snyczarz, czo obrazy abo camyeny rzeze, rzazarz [*bląd wydawcy; rękopis: rzazacz*] *BartBydóg* 140b.

rzezacz czego (1): Scalptor – Rzezacz kamienia. *Calep* 950a.

Synonimy: *obraźnik, rytodział, snyczarz.*

Cf **RZEZAK**

MN

[RZEZACZEK sb m

A sg rzez(a)czek.

St stp, Cn, Linde brak.

Dem. od „rzezak” ‘nóz’: tedy to znamy, żeś Ty lepszy gospodarz, bo przy kordzie zawždy rzezaczek nosisz. *ListyPol* II 1548/68.

Synonim: *nożyk.*

MN

RZEZAĆ (101) vb impf

rzezać (30 + kust), **rzazac** [*oboczność dotyczy tylko form inf, praet, con oraz impers*] (13); rzazac *BartBydóg, BielSat, ModrzBaz, ReszPrz, BielSenJoach*; rzezać : rzazac *LibMal* (1:2), *BielKron* (1:3), *SienLek* (kust:2), *BudBib* (3:1).

e oraz drugie a jasne (w tym w a 2 r. błędne znakowanie); rza-(9), rzâ- (1) *BielSenJoach.*

inf rzezać, rzazac (16). ◇ *praes* 1 sg rzeżę (6). ◇ 2 sg rzeżesz (1). ◇ 3 sg rzeże (18). ◇ 1 pl rzeż(e)my (1). ◇ 2 pl rzeżecie (1). ◇ 3 pl rzeżá (18). ◇ *praet* 2 sg m -s rzazál (1). ◇ 3 sg m rzeżál (7). f rzeżála (1). ◇ 3 pl m pers rzeżali (10). subst rzeżaly (2). ◇ *fut* 2 pl m pers będziecie rzeżac (1). ◇ [3 pl m pers rzazac będą.] ◇ *imp* 2 sg rzeż (3) *BielKron, WujNT* (2), rzeż (1) *GrabowSet, rzeży* (1) *RejZwierc.* ◇ 1 pl rzeżmy (1). ◇ 2 pl rzeżcie (1). ◇ 3 pl niech rzeżá (1). ◇ *con* 3 sg m by rzazál (1). ◇ *impers praet* rzeżáno (4); -áno (3) *BudBib, CzechRozm, PudłFr*; -ano (1) *GórnRozm.* ◇ *part praes act* rzeżac (5).

St stp, Cn notuje, Linde XVI (trzy z niżej notowanych przykładów) – XVIII w.

1. *Ciąć, naciąć, ucinąć, rozcinać; scindere BartBydż, Mącz, Calep, Cn; secare Mącz, Modrz, Cn; concidere Calep, Cn; caedere, dolare PolAnt; incidere Vulg; conscindere, discindere, findere Cn (47); BartBydż 234b; Seco, Siekę/ rościnam/ rzeżę. Mącz 377b, 371d; Lecz á co wádzi [...] żebym był iáko osłá/ kora ácz fámá rzázać niemoże/ w fázáke ine nacznia do rzázania ofrzy? Modrz-Baz 2; Decusso – Nakrziz rzeze. Calep 293a, 231a, 954a.*

rzezać co (12): LibMal 1547/129v; [na wyspie Porne] z Ryżu pieką chleb/ pićie co z roždżek Pálmowych ćiecke kiedy ie rzeżá BielKron 446, 15; StryjWjaz C3v; [Dydona] wnet fobie kupilá/ Ziemie nie więcej iedno/ coby okráżyłá/ Wołowa fkorá: tedyż rzeżáć iá kazawłzy/ Co nacieńie być mogło/ y otoczyć dáwłzy. Plác niemáły/ ná ktorým miáfto zbudowálá/ A to miáfto/ Kártágo/ fámá zás przewwálá. PudłDydo A2v. Cf rzezać co czym, Zwrot.

rzezać co czym (1): Mącz 374b cf Szereg.

Zwrot: [»drzewo rzeżać«: Wóz drewny bosy oprawiony żelazem, pług z dobrymi żelazmi, piła, co drzewo rzeżá, świdrów 3 InwSzlachKal 1569 nr 22.]

»obrus [przed kim] rzeżać« [na znak niechęci] (2): A onych iakobyfmy tu przepomnieć mieli? Ktorzi ani siełż za stół zpodey-rzanym chćieli. Obrus przed nim rzeżali/ talerz nożmi kłoli Koch-Sat B2; GórnRozm L2v.

Szereg: »temperować albo rzeżać« (1): Gladiolus scriptorius, Scripturał/ nożyk ktorým piórká temperuyá albo rzeżá ku pińaniu. Mącz 374b.

Przen [co] (1):

[Zwrot: peryfr: »skrzydły wiatr rzeżać« = latać: A Ardea [miasto] płomieniém w popiół obrócona/ Teraz [jako ptak, lac. ardea = czapla] fkrzydły wiatr rzeze pod niebo wniesiona. Veg-Kmita 10.]

a) O wysokich budowlach (1):

Zwrot: »rzeżać obłoki« (1): Támże zás od tąd poniešie ćię wodá Przeltronnym wártem áż do Wylżegrodá/ Kędy ná práwo grod bárzo wyfoki Rzeze obłoki. KlonFlis F4v.

a. Odcinać, oddzielać cięciem [w tym: co (13)] (18): gdy czás przydzie miefiąćá Grudniá/ rzeżá [w Sycylii] przy ziemi on rogoz cukrowy BielKron 276v, 322; Włásnie iáko Ruś mowi: ieden idźie k lefu/ Y ręczniká nie rzeżąc: drugi czełze [= biegnie] k biefu. KlonWor 68; [rzazacz scindo i(d est) separare, frangere {dividere, seccare, separare} ReuchlinBartBydż T4].

rzeżać od czego (2): Item powyda ze then Ian Knaflie [tj. ozdoby] frzebrne myedzi lyudzmy rzazall od fukyen LibMal 1546/113, 1547/129v.

rzeżać komu (1): [Teobaldus Greków pojmał i kazał wałaszyć] páni fie wyrwálá/ Twarz fobie podrápawłzy/ ná Krolá wołálá. Iellizes to cnotliwy/ iż niewiáfty draźnił/ Y náfze włafne bierzef/ y fám fiebie błáźnił. Przecz im wfzu nie rzeżefz RejZwierz 20v.

rzeżać czym (2): iedz iągody iego [z winnicy bliźniego] coć fie chce/ iedno daley nie wynoś/ tákież práżmo ze zboża/ iedno kofá albo śirpem nie rzeżf. BielKron 44; GostGosp 150.

Zwrot: »mieszki rzeżać« (2): TY złódzieie ktorzy we dnie krá-dná/ miełżki wácki/ kálety kryiomie rzeżá/ thák znáczą. Zá pierw-lzym kradźieftwem ie ná twarzy cechuiá. GroicPorz kkv; Kiedy fczęście nie flúży káždy fwego ftrzeze: Ow [złodziej] kozik ná-oftrzywłzy/ cudze miełżki rzeze. KlonWor 36.

W przen (1): Doymy Rzeczpólpolitá: rzeżmy złote groná: Włázák bogáta winnicá/ nábráne wymioná. KlonWor 13.

Przen (1): TEn wierłż [...] Woiewodo tobie Ofiáruię wiedzác to/ żeś fwoiey oyczyzny Iełt tákim pilnym ftróżem/ [...] Coś nam w tych czásiech nieraz dość iáfnie pokazał/ Y wiecznie tymes fie nam vdał/ żeby rzazał Znas káždy ślepá zazdrość/ gdyby inák śmiáłá Mowić/ á ćiebie czárnym fwym iádem śięgáłá. BielSenJoach 3v.

a. Przeprowadzać zabieg chirurgiczny: przecinać lub wycinać (6): Lithotomus. Eyn fteyn fchneyder. Lyekarz który rzeze kámye-

nye Murm 71; Obstetrix, baba pomoczna, czo pápy [= pępowiny] rzeze BartBydż 100; A thak gdy by fie kto miał dáć rzeżać albo przepalać na niektorym miefcu żelazem gorączem/ napierwey ma wziáć ten trunek [z ziela pokrzyku] aby nie poczuł FalZioł I 87a; á przetho thego prochu [z ziela pokrzyku] Barwierze vzywaiá kiedi członek iaki chczá rzeżać. FalZioł I 87a; [ListyPol III 1551 87].

rzeżać kogo (2): vczyniże gáłużki iáko ziárna grochowé [z mirry, laktuki, biálego maku i pokrzyku]/ á podkadź kogo chcełż áby fpał: ták wfypiaią ony ktore máią rzázáć [kust: rzeżáć] SienLek 57; Obu-dzenie fnu twárdego/ w ktorým człowieká rzeżá SienLek S[ss]3v.

b. Ranić, kaleczyć cięciem [kogo, co] (9): Nád vmárym nie będziećie rzeżáć ciáłá wáłfego/ áni iákiego znáku ábo piáthná fobie czynić Leop Lev 19/28; Y kazał iá [cesarz św. Martynę] drugi raz ná palu rościágnáć/ y ciáło ná niey rzeżáć. SkarŻyw 21; y przybili mu [św. Teodorowi] ręce y nogi/ y mieyćá táiemne przebodli: [...] w oczy mu ftrzeláć kázáli/ á drudzy/ wftydlwie człóńki [!] iego poprzech rzeżáli. SkarŻyw 188, 580; GórnTroas 47.

rzeżać komu, czemu (żywotne) (2): ná Seymie potáiemnie vrá-dzili káżdey biáłley głowie ktora fie vrodził/ y ktore teraz fą/ ze-ly pod kolánem rzeżáć/ áby fobá niewładnęły. BielKron 320v. Cf Zwrot.

rzeżać czym (1): SkarŻyw 273 cf Szereg.

rzeżać po czym (1): Drugiego dñiá [cesarz] zrozumiawłzy fta-tecźność Mártiny S. kazał iá nágá po wfzytkim ćiele rzeżáć Skar-Żyw 21.

Zwrot: »gardła [czemu (żywotne)] rzeżać« = zabijać (1): To rzekszy gardła owcom rzeżał, a zarznione Kładł na ziemi Koch-Mon 29.

Szereg: »kłóć i rzeżać« (1): dziećiom go [św. Marka] tefz y zączętom [lege: żaczętom] [...] / fcripturalikámi kłóć y rzeżáć kázáli SkarŻyw 273.

c. [Krajać, ciąć na kawálki [co]:

Szereg: »bić i rzazać«: gdyż idolathyta nie inego nie fą/ iedno mieśá/ ktore ná ofiary báłwanom bito y rzázáno/ á potem zwárzyw-łzy w báłwanicach [...] iedziono BudUrząd 120v.]

d. Siekać na kawálki [co] (3): Rzeżanie śiećki bydłu/ wymiá-rem á rzádnie/ y koleiá: á zwálżczá kędy czełáđziá rzádná domowá tego nie rzeżá. GostGosp 88.

Zwrot: »śiećkę rzeżać« (2): BielSat D3v; Wołku tákież karmi-my/ Krowkę pilno páfiemy/ domá iey fiećkę rzeżemy/ fcielemy/ zápieramy. RejZwierz 95.

2. Szlifować (o obróbce kamieni) [co] (4): y poftánowił [Da-wid] rzemiełłniki co rzeżá kámienie gránowite ná budowánie domu Bożego. BudBib 1.Par 22/2, 3.Reg 5/18, 4.Reg 12/12.

rzeżać czym (1): Thakiefz thež Adamas kámién barzo twardi: ktorim drogie kámienie rzeżá dla iego twardofci wielkiey. FalZioł IV 55d.

3. Kastrować; castrare, eunuchare, evirare Cn [kogo] (2): Dru-dzy zás v poganów i zwielkiei części v żydów/ ná wymyślali niezli-czonych Báłwánów [...] i naczynili iem rozlicznych chfál/ fktórych drugié ná oko niezbożné były/ iako fyny palic [...] / famych fiebie rzeżáć/ panienki i infzá pleć [!] niewieściá ná płotę wylftawowáć i infżé MurzNT 73v.

Szereg: »rzeżać i wałaszyć« (1): A gdy wfłáwicznie ná ony nie-pokoie [tj. zapalenie cielesne i pobudki nieczyste] pomocy Bofkiey wzywał [Ekwiejan]: nocy iedney ftánał przy nim Anioł/ y kazał go rzeżáć y wáláfzyć SkarŻyw 211.

4. Ozdabiać nacinaniem lub wycinaniem [w tym: co (3)] (4): Trudná fpráwá z chytrym nokciem Bo by tesz niemiał domierzyć Mufisz brác kiedyc chce wierzyć Tesz ten niemyłli o woynie Zey-dzieć mu fie rzeżąc ftróynie RejRozpr 13v.

[W połączeniu szeregowym: Niewiem co zá wory y miechy wy-myłłáią/ rzeżá/ bramuiá/ bryzuiá. Ná iednę głowę albo ná fzyię/ iáki nakład! HerbNauka d8v (Linde).]

Zwrot: »kabat(ek) rzeżać« [szyk zmienny] (3): RZeżyłż brácie ten kábat/ fznurkuy obercuchy/ Náwiáżyłż tych feretow/ rozwiefzay

łańcuchy. *RejZwierz* 122v; Wierę ia niewiem/ co innego ieft ten Dworzánin/ ktory ná wojnie niebywał/ [...] á ktory iedno kábaty rzezał/ ftoie wymyślał/ máłzkar pátrzał/ bieśiad fzuwał/ grał/ miłował/ bláznował *OrzRozm* R; ále wierz mi iz y owi piefczofzkowie tego nie praźni/ co tylko iáko Tytyrułowie pod cieniem fobie odpoczywáią/ kábatki rzeżá/ boćiki ciągná/ oberczuchy fznurkuiá/ perfumy fie trzeźfá. *RejZwierz* 159v.

5. Rzeźbić a. wykonywać płaskorzeźbę; *sculptere* PolAnt, *Mącz*, Cn; *caelare* PolAnt, Cn; *exscalpere*, *exsculptere*, *effingere* Cn [w tym: co (= wytwór) (16), co (= materiał) (2); wytwór i materiał (1)] (17); Proplastes, Który formy rzeże. *Mącz* 303b; PRzy końcu tych tu Książek/ mam cię vpomióná Czynelniku miły/ iz Figury nie wlfzędzie ták iákoby miály być/ fą wczynióné: przeto iz Miftrz co ié rzezał/ nie był po temu. *GrzepGeom* Q4.

Zwroty: »kamienie, z kamienia, w kamieniu rzezać« [szyk zmienny] (2:1:1): *Sculptor* eyn bildhawer/ ader fteinhawer. Snicar co obráfy álbo kámyenye rzeże. *Murm* 182; *BartBydg* 140b; *Sculpo*, Rzeżę/ dłubieć/ czynię álbo cieźfe obrázy ták z kámienia yáko y z drzewá. *Mącz* 376b; *KochFrag* 21.

»obraz rzezać« [w tym: z czego (4)] [szyk zmienny] (10): *Murm* 182; *BartBydg* 140b; *Anaglyptes*, *Sculptor* Sznicer/ ten ktory obrázy rzeże. *Mącz* 8d; *Phidias*, Włafne ymię sławnego fznicerá/ to yeft/ tego ktory rzeże obrázy ze sloniowych kofci. *Mącz* [297]c; *Scalptor*, Sznicer/ ktory zwłafzczá wmie ryć kámienie álbo też obrázy rzeżác. *Mącz* 370b, 30c, 202b, 217a, 376b, 412c; [*ReuchlinBartBydg* T4v].

»rzezać pieczęci« = *sculptere sigilla* PolAnt [szyk zmienny] (4): Ktemu wygotowáli kámienie Onychiny/ opráwione złotem ofádzieniem/ wyrwyfły imioná Synow Izráelkich/ robotá fnycerfká/ iáko pieczęci rzeżá [*caelatos caelaturis sigilli*]. *BibRadz* Ex 39/6, Ex 28/11, 21, 39/14.

Szereg: »malować i rzezać« (1): Máluycie tę piękná twarz/ y rzeźcie w kámieniu. *KochFrag* 21.

6. Zabijać ostrym narzędziem, zarzynać; *occidere* Vulg; *iugulare*, *mactare* PolAnt [w tym: kogo, co (żywotne) (20)] (25): [Żydowie] Dobytká fámí nierzeżá iedno Rábieiowie ich *BielKron* 465, 37v, 465; Tłuťość iecie/ á welná fię przyodziewacie/ co tłuťfzego rzeźcie/ á drobu nie paściecie. *BudBib* Ez 34/3; A oto rádość y wefele zabić byká/ y rzázác drob *BudBib* Is 22/13, *Lev* 7/2, 2. *Par* 29/22, *Is* 29/1; *CzechRozm* 60; *WujNT* Act 10/13, 11/7; [Gdy tedy iuz pánnę miano rzeżác/ nátychmiał glos sfał fie niewiedzić fkdá *HistTroj* Ev].

rzeżác komu [= dla kogo] (1): CO báią Poétowie/ że różné ofiáry Różnym Bogóm czyniono: á práwie bez miáry. To tym (pátrźcie profoty) natłuťfzfe czábány/ To drugim záśię tákże nie chudé bárány Rzezano *PudlFr* 48.

rzeżác na czym (2): Przy ftronie brany były tám cztery foły/ á fám cztery foły/ ná tych ośmi folech rzeżáli [ofiary]. *BibRadz* Ez 40/41. Cf »rzeżác ofiarę«.

W połączeniach szeregowych (4): *BielKron* 24v; Ten [syn jednego kupca] potom z oná wielká rádofcia [w rzeźni] rzezał/ bił/ tłuťł ony kozy/ ony bárány/ ony cielęťá *RejZwierz* 6; Azaś pániecźkam gardlá nie brał/ ázaś ich nie mordował/ nie rzázál/ nie lupił [!]/ nie topił? *ReszPrz* 7; *GrabowSet* S3v.

W porównaniu (1): Owlfem dla ymienia twojego [Panie] rozmáytymi fmierciami giniemy/ á tak wáźne zginienie náffe nie ynáczey iáko gdy owce rzeźnik rzeże dla pożytku fwego [*Vulg* Ps 43/23]. *RejPs* 66v.

Zwroty: »nożem rzezać« (1): Nożem fzczyrbátym nic żywego nie rzeże [Żyd] *BielKron* 464v.

»rzeżác ofiarę, na ofiarę, ku ofierze« [w tym: czym (1), na czym (1)] = *immolare holocaustum*, *mactare* PolAnt [szyk zmienny] (4:1:1): tákże ná nich [na stołach] kładli naczynia ktoremí rzeżáli palone y ine ofiáry. *BibRadz* Ez 40/42, Ez 40/39; *Cultrarius* alias *victimarius*, Rzeźnik v żydów ktory ná ofiáry bydło rzezał. *Mącz* 71b; Kto ofiáry czyni z máiętności vbogich/ ieft iáko ten ktory

rzeże fyna ku ofierze przed oycem [*Sacrificans filium coram patre eius*]. *BudBib* *Eccli* 34/22[24], *Lev* 6/25, 14/13.

[Przen: Aleć mię ách niefłetyfz bárzięfy fyna mégo Rzeże śmierć/ pátrźaiąc nań teraz nieżywego. *VegKmita* 10.]

7. Wywoływać dotkliwą dolegliwość, ból, kłuc, piec, szczypać, uwierać (2):

rzeżác co (1): owlfzem kiedy bárzo tá to ropá cieczce/ do fuchot człowieká prowadźi/ rzeżác pendent [= członek męski]/ rániąc pęchérz *Oczko* 15.

[rzeżác w co: Ciężka to/ baczył káždy/ bylá ná Rektorá/ Chociaź go wy Nurkowie maćie zá Doktorá. Ciepło mu bárzo było/ choć mroz rzezał w wfzy *LaszczPogrom* 7.]

rzeżác w czym (1): Zaiąc ieft riba iadowita/ á ie⁸⁰ popiół na powiekach [niszczy] wfoły wyrwane ktore fą złe, ktore rzeżá w oczu/ tedy iuz nie wroftá drugie. *FalZioł* IV 36b.

Synonimy: 1. ciąć, krajać; a. odcinać; b. ranić; 3. trzebić, walażyć; 5. dłubać, ryć, rysować; 6. bić, zabijać; 7. drzeć, kłóc.

Formacje współrzenne: rzeżác się, narzeżác, obrzeżác, obrzeżác się, odrzeżác, podrzeżác, poobrzeżác, porzeżác, porzeżác się, przerzeżác, rozrzeżác, urzeżác, urzeżác się, wyrzeżác, zarzeżác, zrzeżác, zrzeżác się, obrzezować, obrzezować się, poobrzezować, obrzezywać, obrzezywać się, przerzezować, rozrzezować, wyrzezować, zarzezować, zobrzezować; rznąc, naderznąc, narznąc, obrznąc, poderznąc, przerznąc, rozerznąc, urznąc, wyrznąc, zarznąc, zerznąc; dorzynać, narzynać, obrzynać, odrzynać, podrzynać, porzynać, porozirzynać, pourzynać, przerzynać, przyrzynać, rozrzynać, urzynać, zarzynać, zrzynać, zurzynać.

Cf MIESZKORZAZ, RZEZANIE, RZEZANY, RZEŻACY, RZEŻYKAMIENNIK, [RZEŻYKAMIEN], RZEŻYMIESZEK

MN

RZEZAĆ SIĘ (5) vb impf

rzeżác się (3), rzazać się (1) [oboczność dotyczy praet i fut złożonego]; rzeżác się *Leop*, *HistHel*, *KochFr*; rzazać się *BudBib*. sie (3), się (2).

e oraz oba a jasne (w tym w drugim a 1 r. błędne znakowanie). praes 3 pl rzeżá się (1). ◇ praet 3 sg m rzeżál się (1). ◇ 3 pl m pers rzeżáli się (1). ◇ fut 3 sg m będzie się rzazać (1). ◇ [2 pl m pers będziecie się rzazać.] ◇ 3 pl m pers będą się rzeżác (1). ◇ [imp 3 sg niech się rzeże. ◇ part praes act rzeżąc się.]

St stp, Cn brak, *Linde XVI* (dwa z niżej notowanych przykładów) – XVII w. s.v. rzeżać.

1. Ranić się (4):

a. W funkcji zwrotnej: kaleczyć się nacinaniem (3):

[rzeżác się w co: Zegnáiąc fię z nim [Tęczyński z królem Henrykiem] z płáczem/ obá fwá krew rzeżąc fię w páłce pili. *PapHerby* 684.]

Zwrot: »[czym] do krwi się rzeżác« (1): [Żydz] Vfłucháli porády [Heliasza]/ y bárzięy wołáli/ Noźmi y też brzytwámi/ do krwi fie rzeżáli [et incidebant se ... cultris et lanceolis *Vulg* 3.Reg 18/28]. (Bo ten mieli obyczáy) *HistHel* Cv.

a. O nacinaniu ciała na znak żałoby; *incidere se* Vulg, PolAnt (2):

rzeżác się dla kogo (2): *Leop* *Ier* 16/6; Y pomrá wielcy y máli w ziemi tey/ nie pogrzebá ich/ áni ich plákác będą/ nie będzie fię też nikt rzázác (marg) Albo drápác. (–)/ áni lýsiny czynić ná nich. *BudBib* *Ier* 16/6.

[rzazać się nad kim: Nie będziecie fie rzázác/ áni czynić będziecie lýsiny nád wmarłim. *WujBib* *Deut* 14/1; *TomZbrudzBrul* *Deut* 14/1.

W połączeniu szeregowym: non vos incidetis nyebedecze fze rzazacz any ran fłobie zadawacz [...] any lfbythneye żaloby czynycz nad przyaczolmy wmarlymy *TomZbrudzBrul* *Deut* 14/1.]

b. W funkcji wzajemnej: ranić się a. zabijać wzajemnie podczas walki (1):

[*rzezać się z kim*: Świerski z swoim ufem na ratunek przybieżał, Cisną się, iż się równo Niemiec z Litwą rzeżał, Lecz wielkość górę wzięła, Litwa pierzcha w nogi *StryjPoczął* 275.]

Przen: *W antropomorfizowanym opisie gry w szachy* (1): Drewniane trupy włzędy w koło leżą A tu/ co dalej/ tym fie bǎrziecy rzeżǎ. *KochSz* B3v.

2. *Odcinać się od czegoś ostrym narzędziem* (1):

Zwrot: »rzezać się w koszu« = *uwalniać się z kosza zawieszona nad wodą (rodzaj kary), odcinając sznur, na którym kosz został zawieszony [szyk zmienny]* (1): (nagł) O Mikofzu. (–) Mlkofz kotǎ przeciągǎł/ Ian fię rzeżał w kołzu *KochFr* 94; [(nagł) Nǎ mężǎ kǎrǎ który żonę dobrǎ biie [...] (–) TEn iż czyni nǎd zwyczaj/ y nǎd przyrodenie/ [...] Godzien ten wtopienia w plugǎwym iezierze/ Abo nǎ wieczǎnǎ hǎńbę/ niech fię w kołzu rzeże. *PapPróba* E2 (*Linde*)].

3. [*Kastrować się*: Drudzy fię zǎbijǎiǎ z telkności/ [...] Drudzy dla tego/ ǎby w grzech nie wǎdli/ iǎko niektorzy co fię fǎmi rzeżǎli/ chcǎc fię przy czyłtości zołtǎ. *SkarŻyw* 1120 (*Linde*).]

Synonimy: 1. b. bić się; 3. trzebić się, wałazyć się.

Formacje współrzedne cf RZEZAĆ.

MN

RZEZAK (19) *sb m*

rzezak (18), **rzeżak** (1), [**rzazak**]; rzezak : rzeżak *FalZioł* (11:1).

e jasne; rza-; -ǎk.

sg N rzeżak (7). ◇ D rzeżakowi (5). ◇ A rzeżak (5). ◇ I rzeżǎki(e)m (1). ◇ pl N rzeżǎki (1). ◇ [G rzeżǎk(o)w.]

Sł stp w innym znaczeniu, Cn notuje, Linde XVI (cztery z niżej notowanych przykładów) – XVII w.

1. *Nóż; clunaculum, culter, falx, scirpicula Mącz; scalper Calep; scalpellum, scalprum Cn* (6): Clunadum, Cultrum sanguinarium vocant veteres, [...] Rzezak/ Rufak niektǎrzi zowǎ. *Mącz* 58a; Scirpicula, Mǎły nożyk do obrzezowania winnic/ rzezak ǎlbo przynoskǎ [*lege*: przynożka]. *Mącz* 373c, 58a, 396b; [[z *inventarza introigatora*:] zielaz do heblǎw 8, heble bez zielaz 3, heble do obrzynania 3, 1 rzezak, kleszcz [z] szrubǎ 1 *InwMieszcz* 1573 nr 183].

Zwrot: »rzezakiem obrzezować« (1): Vineaticae falces, Rzezaki ktǎreми nǎ winnicǎch robiǎ/ wino obrzezuyǎ. *Mącz* 498a; [ǎczkoli też tǎkowe kołze mogǎ być plećione ze zlotowierzby korzeniem też tego drzewkǎ obwięzuiǎ toporzyłkǎ sierpow kos iteż rzǎżakow tymi wino obrzǎzuiǎ/ ǎby fporłze byly ku mocnemu trzymani w rǎku. *Cresc* 1571 471 (*Linde*)].

Zestawienie: »rzezak barwierski« (1): Scalper – Rzezak abo noz barwierski. *Calep* 950b.

a. [*Ostrze tnǎce w urǎdzeniu do cięcia*: W domu ruchome rzeczy: [...] stol w izbie, skrzynka do sieczki z rzezakiem *KsięgaSądWary* 1598 nr 314.]

2. *Rzeźbiarz, rytownik, graver* (1): Sculptor. bildenschniczter rzezak [rzezac *Mymers*¹]. *Mymers*² 14.

3. *Kłucie, kłujǎcy bǎł przy oddawaniu moczu* (12): I [*biedrze-niec*] też iest dobry naprzeciwno rzezakowi który bywa wpufzczǎniu vriny *FalZioł* I 103a; Vwarz nǎfienie polney marchwie z nǎfieniem piotrulzczǎnim z nǎfieniem wǎłkiego kopru, tego fie napijǎy/ ǎbwiem rzezak y cięłzkie pufzczǎnie vriny oddǎł. *FalZioł* I 105a, I 56c, 94a, 99c, 100a, 101a (12); [Moczu rzeżǎnie co niektorzy rzezakiem zowǎ iǎko wleczyć. *SienHerb* 377b (*Linde*), 123b (*Linde*), 126a (*Linde*), 377b; [*ziele jabłonki*] rzezak vriny vsmiǎrza *UrzędowHerb* 38b].

Synonimy: 1. nożyk, przynożka, rusak; 2. obraźnik, rytodział, snycerz.

Cf RZEZACZ, RZEZANIE, RZEZAWICA, RZEZAWKA

MN

RZEZAN cf RZEZANY

RZEZANIE (78) *sb n*

rzezanie (72), **rzazanie** (5), **rzeżanie** (1); rzazanie *BartBydg, ModrzBaz*; rzezanie : rzazanie : rzezanie *FalZioł* (31:1:1), *SienLek* (1:1), *BudBib* (2:1).

Pierwsze e oraz oba a jasne, końcowe e pochylone.

sg N rzezǎnie, rzazǎnie (19); -é (4), -(e) (15). ◇ G rzezǎniǎ (11). ◇ D rzezǎniu (7). ◇ A rzezǎnie (26); -é (2), -(e) (24). ◇ I rzezǎniem (10), rzezǎnim (1); -ém : -im *WyprKr* (3:1); ~ -ém (1), -(e)m (9). ◇ L rzezǎniu (2). ◇ pl A rzezǎniǎ (2).

Sł stp, Cn notuje, Linde XVI (trzy z niżej notowanych przykładów) – XVII w.

I. *Rzeczownik od „rzezać”* (20):

1. *Cięcie, odcinanie; scissio Calep, Cn; sectio Cn* (10): Scalper, Nóż do rzeżǎnia/ ftrugałdny [*lege*: strugałdny] nóż/ ftrug. *Mącz* 370b, 359a; Bo gdzie Bog rołkǎzuie Awrǎhǎmowi/ obrzezowǎc te to napletki/ ǎ iǎkoż ie nǎzwać obrzełkami/ gdyż iefczce nie byly obrzǎżǎne? Bo fłowo Hywreyłkie Arla/ tǎkże Greckie Akrowiftǎ/ y Lǎcínłkie praeputum/ nie od rzǎżǎnia imię mǎiǎ/ przeto y nǎłze ma fię Etymologiǎ/ z ktorymkolwiek ięzykiem z tych trzech zgǎdzać. *BudBib* b4; *ModrzBaz* 2; *Calep* 954a.

Wyrażenia: [»rzazanie drew (a. drzewa)« [*szyk zmienny*]: Piela zielazna do drew rzazania. *InwMieszcz* 1567 nr 137, 1558 nr 83; traczowi od rzazania drzewa do browaru [...] 6 metr. *InwBiskWłocł* 1582/306.]

»rzezanie sieczki« (2): Rzeżǎnie sieczki bydłu/ wymiǎrem ǎ rzǎdnie/ y koleiǎ *GostGosp* 88, 88; [Od rzezania sieczki dla koni gr 4 *GębMemor* 192, 185].

a. *Przeprowadzanie zabiegu chirurgicznego* (3): Bo y Doktorowie częłtokroć rzeżǎniem ǎ paleniem chorym pomagǎiǎ. *RejPosWstaw* 44v.

rzazanie kogo (1): Rzǎżǎnie człowiekǎ/ fnu iǎko y obudzenia potrzebuie *SienLek* T[tt].

W połączniu szeregowym (1): ktǎre to guzy ǎlbo wǎle/ iǎko fǎ do wleczenia trudné/ wlyfcy wiedzǎ: że ǎni palenié/ ǎni rzeżǎnié/ ǎni mǎściǎmi miękcżǎcǎmi rołpǎżǎnie/ pomǎc iem co może *Oczko* 23.

[*Przen*:

W połączniu szeregowym: A gǎdzieby nǎ tǎkowe pierwłze difcufly mǎło dbǎli tǎkowi fwołownicy/ tedy nielza iedno fię wćiec do frołżłego lekǎrftwǎ/ ǎ tu iuz fnadż bǎdzie potrzebǎ rzeżǎnia/ siekǎnia/ y palenia. *WerReguła* 137.]

2. *Rzeźbienie; sculptura Mącz, Calep, Cn; caelatura Cn* (8): Sculptura, Rzeżǎnie/ wydłubǎnie/ vciǎfǎnie. *Mącz* 376b, 345b, 370b; *Calep* 950a.

rzezanie w czym (1): Godzienbyś fławnodawnych miłtrżow mǎłowǎnia Y rǎkǎ Mentorowǎ w mośǎdzu rzeżǎnia. *KochPropKKoch* 3.

W połączniu szeregowym (1): statuarǎ ars, Naukǎ ciǎfǎnia/ rzeżǎnia/ kǎwǎnia/ lǎnia słupǎw y obrǎzǎw. *Mącz* 412c.

Wyrażenia: »rzezanie kamienia« (1): y nǎpełnił go [*Beselela*] duchem Bołkim/ mǎdrościǎ y rozumem y vmiełtǎnościǎ/ y włłkim dowǎipem ku wymyłleniu y fprǎwieniu robot/ nǎ Złǎcie/ Srebrze/ Miedzi/ y w rzeżǎniu kǎmieniǎ [*sculpendisque lapidibus*] y w roboćie ciiefłłkky. *Leop Ex* 35/33.

»rzezanie obrazǎw« (2): *Mącz* 412c; Statuarǎrus – Do rzezǎniǎ obrazǎw przǎnǎleżǎci. *Calep* 1003b.

Szereg: »malowanie i rzezanie« (1): *KochPropKKoch* 3 cf rzezanie w czym.

3. *Zabijanie za pomocǎ ostrego narzędzia, zarzynanie* [czego (żywotne) (2)] (2): Moizefł/ opifuiǎc niewǎłǎ [.] onę Eiptłkǎ ciiefłłnǎ [...] bǎrǎnǎ rzeżǎnie/ krwiǎ iego podwoiǎw mǎżǎnie y iedzenie też bǎrǎnǎ onego Pǎłżchy/ [...] zǎrǎz znǎczył y opifǎł [*rzczy*] duchowne *CzechEp* 366.

Wyrażenie: »rzezanie ofiar« (1): Secespita, Przinǎfłkǎ ǎlbo nóż do rzeżǎnia ofiar/ słoniowǎ kościǎ obłǎżony. *Mącz* 377a.

II. (58):

1. *Ozdobne nacięcie szaty* (6): Do niej [szaty] rekawi s fereti Hispanlikiemy ktorich ielt 49 A miedzi fereti rzezanie gelte *WyprKr* 62; Szata Opadla, czarne⁸⁰ Axamitu niefrtrizone⁸⁰. wzorzifta w Carpiową Lufkę. V niej rekawi z rzezaniem drobnim. *WyprKr* 65v, 60, 62v, 66.

[*rzezanie czego*: Przetoż zbytnie(g)o bramowania/ y szat rzezania popr zestańmy *Senatulus* 1004.]

W połączeniu szeregowym (1): Mogłbychci ya też przypomnyec waffe y walfych żon lánchuchy/ bramy/ rzezánye/ flnurkowánye/ pirze/ durkowánye/ háfftwánye/ gry/ pfy/ y ine froye/ márníoci/ y vtráty *KromRozm* I B.

W charakterystycznych połączeniach: rzezanie drobne (3), gęste, wielkie; rzezanie szat.

2. *Rzeźbiona figura; ornament płaskorzeźbiony; sculptile PolAnt, Vulg; caelatura Vulg. Cn; retiaculum, sculptura Vulg; pictura PolAnt* (8): Pięć lokci wyfokość iego [kotla na umywanie]/ á obręcz ná trzydzieści lokci opáfowála ie w koło. A rzezanie pod kráiem obchodziło ie/ dziefiácią lokci obtaczáiac on koćiel *Leop* 3.Reg 7/24; A ná tárícach cedrowych ktorými był dom obit we wnątrz/ było rzezanie ná kfztałh Iáblek leśnych á kwiatow rozmáitých *BibRadz* 3.Reg 6/18.

rzezanie czego [= *co przedstawiajace*] (2): [*Hiram*] Vczynil też Morze (álbo koćiel ná vmywanie) lane/ [...] Dwa rzedy rzezania rozmáitých Hiftoryi ná nim były wylane. *Leop* 3.Reg 7/24; *BudBib Deut* 4/23; [*TomZbrudzBrul* Ex 20/4].

W połączeniach szeregowych (3): Páweł S. [...]: mówił Ate-nienóm: Naród gdy Boży ieltelny/ nie mniémamy złotem/ srebrem/ kámieniem drogim/ rzezaniém/ y wynálákiem ludzkim nieiáko wypodobnić pána Bogá. *BialKat* 46v; *BudBib Deut* 4/16; W tych wżyfłkich koćiolach/ kápicách/ Bráctwách/ Congregáciách [...] nic infzego nie widziéc ani flyžeć/ iedno vftáwiczne vprzeyme próšby/ modlitwy/ [...] Proroctwá ňwiętych ludži/ porážki/ zwycięňtwá/ Korony/ przez kazánia/ rzezánia/ málowánia/ przez fzáty/ obrázy/ rozmáite ňpofoby/ y ceremonije znáczone y przekládane *ReszHoz* 116.

[*Zwrot*: »ryć rzezanie«: Poňliż mi thedy człowieká rozumnego [...] y koryby vmiál ryć rozliczne rzezánia [et qui sciat sculper e coelaturas] *Leop* 2.Par 2/7 (Linde).]

Wyrażenie: »rzezanie ozdobne [z czym]« (1): Ná oňmnaňcie lokci ieden flup był wyfoki: y Kápihell miedziány ná nim wyfoki ná trzy lokcie: y rzezanie ozdobne z žiárniftemi iáblki ná kápitellu flupowym [et retiaculum, et malogranata super capitellum columnae] tho wlfyfłhko miedziane *Leop* 4.Reg 25/17.

Szegreg: »rzezanie, podobieństwo« (1): Ofrzegayćielż fię ňobie ábyňcie nie zápomnieli przymierza Iehowy Boga wáfzego [...] y nieuczynilibyňcie ňobie rzezánia/ podobieňtwa wfelkiego [sculptile, similitudinem omnis rei]/ koregoc zákazał Iehowá Bog twoy. *BudBib Deut* 4/23.

3. *Klucie, klujący ból* (zwłaszcza przy oddawaniu moczu); *stranguria Murm, BartBydg, Mącz, Cn; dysuria, vermina Mącz* (44): *Stranguria, stringiria, strangiria, nysczanka, constrictio urinae, difficultas urinandi, cum guttatum mingitur, rzazanye, in virga BartBydg* 151; Toż lekarftwo oddala rzezanie kore miewaią przy puňczaniu vriny *FalZioł* I 3b; [*rzeżucha wodna*] ciężkie puňczanie wody kore bywa z rzezaniem/ po trofzce á częňto: zaňthanawia *FalZioł* I 90d, I 2d, 50d, 69d, 76c, 91b (14); *Stranguria, difficultas urinae quando guttatum micturiunt, Latine substillum, Ból* gdy kto wody nie może puňczáć/ rzezanie. *Mącz* 420b; *SienLek* 105; Przeto tákowiego pićia/ vżywáć fye godži/ [...] kiedy pierň phlegmá záleže/ [...] kiedy kiłzki/ koliká/ álbo nérkí/ kámién/ rzezánié/ vriny záwňciágnienié/ popada *Oczko* 22v, 23v.

rzezanie czego [= *co doznaje rzezania*] (1): V Brándule woły/ kóre ňwego czáňu krwiá mokrzyly/ á chorobę tę iakoby przyrzutná wżyfłki w tám tym kráiu miály/ nápiwłzy fye/ á ták ozdrowiawłzy/ ludziem kórzy krwiá plwánie/ nérek rzezánié/ ból kámienny/ y infze támteđy fluxy ciérpieli/ lub w nérkách/ lub w pęchérzu/ wodę zálećily. *Oczko* 11v.

rzezanie czego [= *przez co spowodowane*] (8): Vrına wieprzowa ciepło wypita/ rzezanie kamienia oddala. *FalZioł* IV 3d. Cf »rzezanie moczu«.

rzezanie przy czym (2): [*grzyby w żółdku*] w kwalną flegmę á w grubą ňie obracáią, dla korey rzezanie przí puňczaniu vriny przychodzy *FalZioł* I 56c, II 18a.

rzezanie w czym [= *podczas czego*] (2): Naprzeciwkho Scijaticze to ielt denney niemoczy y naprzeciwo rzezaniu w puňczaniu vriny [*wódka kosaćcowego korzenia*] ielt pomoczna ku piciu. *FalZioł* II 6d, II 8c.

rzezanie gdzie (7): *Stranguria* significat difficultatem urinae maximum cruciatum inducens. Dye harmwindt Rzezánye wkorzenyu mocz poňczáią [!] [puňczáiac *Murm* 1533 75]. *Murm* 75; ielt vżyteczne takie puňczanie krwie ná rozmáigte niemoczy oczne, Iako ná bolenie ciężkie/ naprzeci w zachodzeniu emá y bielmem/ y naprzeci w czyrwonofciam y rzezaniu pod powiakami [!]. *FalZioł* V 58, ++2f; *Dysuria, Latine Stranguria, Niemoc* gdy kto nie może wody puňczáć/ Rzezanie w kroku. *Mącz* 98c; *Vermina, Gryzienie/ rzezanie* w żywocie. *Mącz* 485a, 485a; *Cardiognus* – Rzezanie w brzuchu. *Calep* 165a.

Wyrażenie: »rzezanie moczu, uryny« (6:1): Też náfienie te⁸⁰ ziela [...] z winem ciepło wypite rzezanie vriny y ňciatickę odpáđza *FalZioł* I 61b; [*trawowa wódka*] Rzezanie moczu y boleň w członku/ żołątá niemocz też leczy. *FalZioł* II 12c, ++3e, ++4a, II 4a, 7c, 9c; [*SienHerb* 377b (Linde s.v. rzezak)].

Szegreg: »boleň (a. bolenie) a (i) rzezanie« (3): Sok kminu [...] ielt dobry tym ktorzi czirpiá kamien wnerkach/ y tym ktorzy zboleňciá/ á z rzezaniem wodę puňczáią *FalZioł* I 7a, I 73c, V 2.

»rzezanie i darcie« (2): [*ziele psilium*] rzezanie y darcie wnétrzne kore bywa w ielithach gładzác y odwilzáiac zdrapanie ich/ wydymanie krom ňolecza [...] oddala przywodzác lekko ňolecz. *FalZioł* I 111d, ++2f.

»stranguryja to jest rzezanie« (1): Ty kołaczki [*trociszki*] barzo łá dobre przeci w *Strangurijey*/ tho ielt przeci w rzezaniu/ kore bywa przy puňczaniu moczu. *FalZioł* V 99.

Synonimy: **I.2.** ciosanie, dľubanie, rycie; **3.** siekanie; **II.2.** figura, obraz, rycie, rycina, rycizna, rysowanie, wizerunek; **3.** darcie, gryzienie, kłocie, kolika.

Cf [RZEZACZKA], RZEZÁĆ, RZEZAK, RZEZAWICA, RZEZAWKA, RZEŻ, [RZEŻANEK]

MN

RZEZANIEC (26) sb m

rzezaniec (25), rus. **riezaniec** (1) *StryjKron*, [rzeżaniec].

Oba e oraz a jasne (w tym w a l r. błędne znakowanie).

sg N rzezaniec (13). ◇ D rzezańcowi (2). ◇ A rzezańca (3). ◇ I rzezańc(e)m (1). ◇ pl N rzezańcy (4). ◇ G rzezańc(o)w (1). ◇ D rzezańc(o)m (1). ◇ I rzezańcy (1).

Śl stp brak, Cn notuje, Linde XVII – XVIII w.

Męczyzna pozbawiony jąder, eunuch, kastrat; też męczyzna bezpłodny; eunuchus Mącz, Vulg, PolAnt, Cn; spado Mącz, Cn; castratus, eviratus, exmas, exsectus, praecisus, semimas Cn (26): *BibRadz* II 69c marg; *Spado, Bes* ňy álbo człónká męňkiego [!] vrodzony/ wnétr Nieduż/ álbo wálách/ Rzezániec *Eunuchus. Mącz* 403d; wáfzke go [*słowa bożego*] y ia ábo czytác nie vmiem/ abo tego co czte/ iáko on rzezánié krolowey Kándaces/ nie rozumiem *SkarJedn* 43; [*ňw. Maryna pleć zataila*] A gdy iuň kilá lat przemielzkáł miedzy zakonnikami/ á nic nie záraňtálá/ áni głofu mienilá: rozumieli niektorzy áby była rzezańcem. *SkarŻyw* 183; Gdy [*Ustazanes*] był wiedzion ná ňmierć: záwołał ná wiernego przyáciela ňwego komory krolewkicy rzezańcá/ profzác go áby ty flowa krolowi od niego odniolf: [...] *SkarŻyw* 305, 27, 141, 435; *StryjKron* 6; Abowiem łá rzezańcy ktorzy z żywotá mátki ták fię národzili: y łá rzezańcy ktorzy od ludži łá vrzezáni: y łá rzezańcy ktorzy fię fámi vrzezáli dla kroleňtwa niebieňkiego. *WujNT Matth* 19/12, *Matth* 19 arg, *Act* 8/27, 34, 36, 38 (14); [*Glosy* II 89/36;

CzechNT 1577 Matth 19/12; rzeżaniec/ Spado, eunuchus. Volck Yyy2v, 608].

W połączeniu z imieniem (2): Wychodząc z pałacu/ podkał go Vřtázanes rzeżaniec řtary/ ten ktory krolá zdziećińřtwa wychował SkarŻyw 304, 306.

Szereg: »rzeżaniec albo trzebieniec« (1): RZEZANIEC ábo Trzebieniec Aetyopiánin. WujNT Bbbbbb3v.

Synonimy: ewnuch, kleszczeniec, kleśniec, nieduż, trzebieniec, walach, walaszek, wnęř.

Cf [NIERZEZANIEC], WYRZEZANIEC

MN

RZEZANY (68) *part praet pass pf i impf*

pf (64) [w znac. 2., 3., 4., 5. z wyjątkiem Mącz 376c, WujNT 471], *impf* (4) [w znac. 1., 6. oraz Mącz, WujNT w znac. 5. (cf uwaga poprzednia)].

rzezan(y) (66), **rżazany** (2); rżazany BielKron; rzeżany : rżazany BudBib (1:1).

rzeżany (65), **rżezan** (2), rzeżany *a.* rżezan (1).

e jasne; w rżazany *pierwsze a jasne*; -any; -ana, -áno.

sg m N rzeżany (9). \diamond *G* rżezan(e)go (4). \diamond *A* rżezan(e)go (1), rzeżany (1). \diamond *I* rżezan(e)m WyprKr (5), rżezanym (1) KlonFlis. \diamond *L* rżezanym (2). \diamond *f N* rżezaná (3), rżezana (1), rżezan(a) (1); ~ (attrib) -ã (3), ~ (praed) -a (1). \diamond *A* rżezaną (1). \diamond *I* rżezaną (1). \diamond *n N* rżezan(e) (1), rżezáno (1); ~ (attrib) -(e) (1), ~ (praed) -o (1). \diamond [*I* rżezan(e)m]. \diamond *pl n m pers* rżezani (5). *subst* rżezané (18); -é (2), -(e) (16). \diamond *G* rżezanych (3). \diamond *D* rżezanym (3). \diamond *A* *subst* rżezan(e) (5). \diamond *L* rżezanych (2).

St stp s.v. rzezać, rżazać, *Cn notuje*, Linde XVI (pięć z niżej notowanych przykładów) – XVII(XVIII) w.

1. [*impf* Cięty, przycinany: Látorořli też ku řzczepieniu máią być obierány płonne [...]. Máią też być rżázane z řtrony drzewá ku wřchodu řlońca. Cresc 1571 122 (Linde s.v. rzezać); CracArtific 1550 nr 1216.]

2. *pf* *Oszlifowany* (o kamieniach ozdobnych) (9):

Wyrażenia: »dyjament (a. dyjamencik) rżezany« (7): Szosti Alpant, w nim pořzrodku tablicza Diamentowa, o kolo dwa wágrubini, i dwa Diamenti Rauch rżezane. WyprKr 5v; Dziewiąti Alpant, w nim Diament na trzi granie na křtalt pontu rżezani WyprKr 7; Medaia [tj. medalion] zawiefzenie, W niey řefcz tabliczek Diamentowich [...]. Pontow [tj. ozdób] Diamentowich dwa, i trzeci Diamentczik na trzi granie rżezani WyprKr 12, 5v, 7 [2 r.], 21.

»kamięń rżezany« (1): Y vkázował ná řobie [...] pierźćień złoty ná pálcu z drogim kámieniem bárzo řubtylnie rżezánym KlonFlis A2; [InwMieszcz 1597 nr 301].

»rżezany klenot« (1): Mącz 377d cf Szereg.

Szereg: »rżezany a řtrefowany« (1): Segmentatus, W rżezáne á řtrefowane klenoty vbrány. Mącz 377d.

3. *pf* *Wykastrowany* (1): Czemu otroci rżezani nie řyřieią. (–) Bowiem taci pořpolicie bywaią niewiefciego przyrodzenia Glab-Gad B2; [[szlachcic litewski] Woł wałacha řwieżego mając na powodzie Dał křolowi, bo drygant pod nim spracowany ustał był, gdyż w ucieczce lepszy koń rżezany. StryjPoczqt 485].

4. *pf* *Ozdobiony nacinaniem lub wycinaniem; segmentatus* Mącz; *intercidus* Modrz (29): A bárzo nam řepią dziatki Owy háwtowane kwiatki Więć rżezane nogáwiczki Więć axámítne řzewiczki RejRożpr 13; Szata s srebrořlowu białego, Axamitem czarnem wzorziřto rżezanem powliczona WyprKr 62v; Szata Podgardlo. Axamitu czarne⁹⁰ gladkie⁹⁰. Rekwawi drobno rżezane bez řeretow WyprKr 68v, 60v, 63, 65 [2 r.], 67v, 68 [2 r.] (13); Fimbriata vestis, Brámowana řzátá. proprie tame Fimbria est, Rżezány bram. Mącz 127a; Iednoby nam řtebá wiąc thych pieřczot řwoich/ thych pułmiřkow/ thych rżezanych áxámítkow/ y thych rozmáitych wymyřłow nářzych/ ktorymi řie wřzyřcy boiowi ludzie řrzydzą/ iedno tego tylko vřziwaią oni ludzie pieřczeni á zniewiefieli Rej-Zwierc 187v; Ğłupi młodzińiařzkowie/ rufiánowie/ nierządne nie-

wiářty/ ludzie áni Rżeczypořpolitey/ áni ktorey pewney ofobie zászłuzeni/ chodzą řwiećac řię od złotá: wřzátách áxámítnych ábo rżezáných/ ábo złotem przypiękrzonych. ModrzBaz 142; PudřFr 53; ZbyřPrzyg A3; [[księża mają się wřtrzymywać] áby řzat/ płařczow/ kap iedwábnych/ czerwoných áłbo řielonych/ tákże řzewikow rżezáných/ áni ořtrog pořłocifitych nie nořli. SzererbSpecSax 195 (Linde s.v. rzezać)].

rżezany w co (3): Iedni [řekawy] bez řeretow nierżezane, Druge s řereti rżezane w Rożę. WyprKr 61v; Bram ieden v dolu złotogłowi, Axamitem czerwonem w kwiatu rżezanem powleczeni WyprKr 67, 62.

W połączeniu szeregowym (1): Segmentata vestis, Rżezána/ řtrefowana á rozmáycie náplátána řzátá. Mącz 377d.

W charakterystycznych połączeniach: rżezany(-a, -e) aksamiř(ek) (3), bram, nogawiczki, pořciel, řekaw (9), řzata, řzewiki; rżezany drobno (4), w kwiaty, w roże (2), wzorzysto.

Wyrażenia: »rżezany kabat(ek)« [řzyk 3:1] (4): RejZwierc 122v; A řnadź nie ták iáko dziř/ ieden drugiemu řie zálezáiąc/ [...] řzuká iákowy ieden drugiego w czym podeidź á podřiępić mogł. Nuż owy rżezáne kábátky/ nuż owy pontaliki/ nuż owy zázwieřřthe deliyki/ ieden drugiemu řie rownáiąc. RejZwierc 190v, 114v; Nie pářz ná ty kochánki w rżezáných kábaciech/ Ani też rády řzukay w nabořnych řrálaciech. PapřPan Bv.

[»rżezane řzyćie« = *prawdopodobnie haft angielski*: 3 pořzewki řlamskie ná zágłowki, z rżezanem řzyćiem InwMieszcz 1583 nr 243.]

Przen (1): Teć řą godnořci one bráćie miły iářne przed bogiem/ řlawne przed ludem: ktorym ři mářzkárnicy rżezáni [= *noszący rżezane kabaty*] nie řwymy ále Oycow řwych Tytułmi/ vřřepowác w zallugách przećiwko Rżeczypořpolitey/ v mądrych Křolow muřą. OrzRożm P4v.

5. *zwykle pf* (Wy)řzeźbiony; ozdobiony płaskorzeźbą; *sculpturatus* Mącz, *Cn*; *sculptilis* PolAnt, *Cn*; *interrasilis* Vulg; *sigillatus* *Cn* (27): Ná onych pagorkoch řwych w gnyew go [Pana Boga] pobudzili/ Ğdzye rżezáne bálwany ták márnye chwaili LubPs Sv, V6, dd4 marg; [Epikurus prowadzi młodzieńca do zamku, gdzie] chłodniczki ná rogach pięknie rořtáwione/ A náwřzem wielkim kořřtem dziwnie przyřrówione. S Cyřryfu rżezánego á s kořci řloniowych RejWiz 24v; Vdziałáź ná nim [na ořtarzu] y koronkę rżezaną złothą okołó/ y dwie obráďce złote pod koronką ná káďdey řtronie Leop Ex 30/3, Ex 25/25; Wtory Cherubin był ná dzieřiaći łokci teżye miáry iáko y pierwřzy/ á obáďwá iednáko rżezáni byli. BibRad 3.Reg 6/25, Ps 105/36; pavementum sculpturatum, Rżezány páwiment áłbo ziemie połozienie rżezáne. Mącz 370b; BudBib Jer 10/14; Cory nářze niech kwitną ták/ iáko řřzetelne Rżezáne řwiećą řłupy kořciřlné. KochPs 209; SkarŻyw 552; [konew wielka, połgarncewa, rżezana i 2 małe InwMieszcz 1592 nr 288].

rżezany z czego (1): Bóg nie iest z drzewá rżezány/ Ani z mármoreu kówány. ZawJeřt 15.

W połączeniach szeregowych (3): do ćiebie mowie księże Bifkupie Krakowłki/ [...] Vyrzyřł teřz [na řądzie bořym] Obrázy rżezáne/ máłowáne/ y wyřzyte/ Látá miłościwe/ Bálfány/ y křyzmá wářze KrowObr 241; Toreumatum, opus politum et caelatum, Nieyáka robotá foremnie rżezána/ ciořána áłbo toczona/ yáko obras y yńřza řřtuká takowa Mącz 458d, 376c.

W charakterystycznych połączeniach: rżezany(-a) bálwan (5), bog (2), cyřprys, figura, konew, koron(k)a (2), páwiment (2), robotá, rżecz, řłup (2); rżezany foremnie, jednako, řubtylnie.

Wyrażenia: »klenot rżezany« (1): Segmen item, Klenot nieyáki rżezány z málych řřtuczec złotá vřziniony Mącz 377d.

»obraz rżezany« [řzyk 5:3] (8): yáko řřurá áłbo obraz yáki rżezány/ wten cřás pořřte drzewo yeřt kyedy onego řadnemi á rozmáitemi řářbami nye pomáluje á nye przyřrówi. ĞliczKřiqź P8; KrowObr 241; Niecřyń řobie obrázu rżezánego áni řadne⁹⁰ podobieńřtwa [Non facies tibi sculptile] thych řzećy ktore řą wzgorę ná niebie/ y ktore ná ziemie niřko/ áni thych křthore řą w wodzie pod

ziemią. *Leop Ex* 20/4; *BielKron* 452v; *KuczbKat* 275; Czym rozny rzezany obraz od malowanego/ niewiem: iáko tu drewno/ ták tám farbá. *SkarJedn* 237, 232, 237; [*ReuchlinBartBydg* E6].

[»rzezany sznicwerkiem«: 3 kule rzezane sznitzwerkiem *Inw-Mieszcz* 1571 nr 168.]

Szeregi: »rzeszan, ciosan« (1): *Sculptilis*, Co bywa rzezano/ ciosano *Mącz* 376c. [*Ponadto w połączeniach szeregowych* 2 r.]

»rzezany i lity« (1): Przekłety małż który działa bálwaná rzezánego y litego [*sculptile, et conflatile*] brzydliwość Iehowy *Bud-Bib Deut* 27/15.

»malowany i rzezany« (1): Lecz iáko ániólowie chocia tákże fą nie áieleśni y nie widziani/ y żadnym obrázem wyrázeni byc nie mogá/ á wždy przećię w ftyrým zakonie byli málowáni y rzezáni/ y w kościele fławiáni: ták też Bog Oćiec y Duch S. przeczby nie miał byc málowány *WujNT* 471. [*Ponadto w połączeniu szeregowym* 1 r.]

»ryty i ([ab]ol) rzazany« (1): tám ci ludzie [z krainy *Sagres*] mieli ryte y rzázane obrázy modłów [tj. *przedmiotów kultu*] fwoich *BielKron* 452v; [Ryty abo rzazany obrass *sculptile ReuchlinBart-Bydg* E6].

6. *impf Zabijany ostrym narzędziem, zarzynany* (2): będzie też rzezáná ofiárá [*mactabitur oblatio*] zá grzech przed Iehowá *BudBib Lev* 6/25; Gdyż fię zázwdy/ y w oney vprzedzáiącey figurze musiáło to náydowác/ co fluzyc/ áni fię zgodzić nie mogło z rzeczá figurowáná: tákże fię w figurowánye pokazáło co w figurze nie bylo. Iáko w báránie Pálzchy rzezánym w Eiptcie/ á w báránie Ie-zušie Mefyafzu w Ieruzálem zámordowánym *CzechEp* 366.

Synonimy: 2. *strefowany, wyciosany, wyryty*; 3. *omniszony, oprawiony, owalaszony, uwalaszony, wyczyszczony, wyrzezany, wyrzniony*; 5. *ciosany, dlubany, ryty, wyciosany, wydłubany, wyryty*; 6. *bit, zabijany*.

Cf **NIERZYZANY, RZEZAC**

MN

RZYZAWICA (1) *sb f*

rzezawica, [rzazawica, rzezawica].

W rzezawica e oraz pierwsze a jasne; rza-

sg [D rzezawicy.] \diamond *A rzezawicę.*

Sł stp, Cn, Linde brak.

Klucie, klujący ból przy oddawaniu moczu: (nagł) Na rzezawicę dofwiadczone lekarzftwo. (–) Napierwey wziác ziela/ kthore zowá zimne ziele/ kurzey nogi ziela, [...] thy wftytki ziola wlozyc w nowy garniec/ y wlać w to wina biálego *FalZioł* V 91v; [tákież rzezawicy/ pufzeniu/ wzdymániu zołádká [...] nátluc korzenia [*oleśnika*] á z miódem przypráwić láktwarz/ y pozywać. *UrzędowHerb* 211b; Dobrze pić to ziele [tj. *krwawnik*] wárząc ie z octem przeciw rzázawicy *UrzędowHerb* 215a, 145b, 214a, 307b].

[*rzezawica z czego*: Korzenié [*ślazu*] [...] dobrze pić przeciw rzezawicy z vryny *UrzędowHerb* 21a.]

Cf **[RZAZACZKA], RZEZAK, RZEZANIE, RZYZAWKA**

MN

RZYZAWKA (3) *sb f*

rzezawka (2), rzezawka (1), [rzazawka]; rzezawka *BartBydg, Calep*; rzezawka *Mymer*¹.

Teksty nie oznaczają é lub oznaczają niekonsekwentnie; -zâ; końcowe a prawdopodobnie jasne (tak w -ka); w rzazawka pierwsze a pochlone.

sg N rzezawka, rzezawka (3). \diamond [*A rzázawkę.*]

Sł stp, Cn brak, Linde XVI w. (jeden z niżej notowanych przykladów).

1. *Klucie, klujący ból lub trudność przy oddawaniu moczu; calculus Mymer*¹, *BartBydg; dysuria Calep* (3): Calculus. *Reyflendfeyn*. Rzezawka. *Mymer*¹ 38v; Calculus, rzezawka, est lapis in vesica vel in renibus cum asperrimo cruciatu. *BartBydg* 21b; *Calep* 346b; [*ReuchlinBartBydg* H].

2. [*Klująca trawa*]:

W połączeniu szeregowym: wżákoż będzieli táká niżiná izby tám wodá wftáwicznie wilgość zátrzymálá ziemié wierzch [tj. *na wierzchu ziemi*]/ nie moze tam się rodzić żadne źiolko dobre/ ale tám będzie kał ábo lużyná/ tylko rzazawkę rodząc/ sitowie itez rogożinę/ chocia inlze chwafty bydłu nielmaczne y niepozyteczne. *Cresc* 1571 481 (*Linde*).]

Cf **[RZAZACZKA], RZEZAK, RZEZANIE, RZYZAWICA**
MN

[RZYZIMIESZEK] cf RZYZYMIESZEK

RZEŻ (20) *sb f*

rzeż (20), [rzejż, rzyż].

W N i A sg -é- (2) KochPs, OrzJan, -e- (2) Mącz; pozostałe formy z tekstów nieoznaczających é.

sg N rzeż (2). \diamond [*G rzezi.*] \diamond *A rzeż (17).* \diamond *I rzezią (1).*

Sł stp, Cn notuje, Linde XVII – XVIII w.

1. *Zabijanie, mordowanie; zabójstwo; victima PolAnt, Modrz; occisio PolAnt, Vulg; interfectio, iugulatio PolAnt (18)*: Zgotuyćie fyny iego ná rzez (*marg*) wł. Zgotuyćie fynom iego rzeż. (–) w niepráwości oycow ich/ áby nie powftáli a nie pofiedli ziemié *BudBib Is* 14/21; Noż/ noż wyjęt ná rzez/ wydárt ieft dla dokonania/ dla tego (ma) bláf. *BudBib Ez* 21/33[28], *Is* 14/21, 34/6; *CzechRozm* 250; Tráfiło się w temze mieście/ [...] že Sláchćicá/ [...] Sláchćic zabił/ w południe/ ná rynku/ ná co wiele ludzi pátrzáło: [...] To maćie rzeż/ kthora fie iáwnie zftála *ModrzBaz* 31.

W porównaniach (2):

~ *Jako comparatum (1)*: *WerGość* 261 cf »na rzeż pobić«.

Jako comparandum (1): tedyć práwo/ kthore rolkázuie męzoboyftwo pienádzmi okupić/ niema byc poczytáne zá práwo/ ále zá Rzeczypołpolitey zmázę/ á przyrodzenia ludzkie⁶⁰ fkázę. Bo á kto moze doftátecznie powiedzić/ iáko wiele zle⁶⁰ ztey fkázy wrošlo? [...] kthora fpokoyne á niewinne ná niebezpieczność iákoby ná rzeż wydawa *ModrzBaz* 79. ~

Zwroty: »dáć (*a. podawać, a. wydawać*) (jakoby) na rzeż« = *exponere periculis Modrz* [*szyk zmienny*] (3): Bo zágniewanie Iehowy ná wftytki narody/ á zapálczywość ná wftytko woylko ich/ fpuftozyl ie/ (y) dáł ie ná rzez [*dedit eos iugulationi*]. *BudBib Is* 34/2; *ModrzBaz* 79; niepodaway dżiatki niewinne ná rzeż/ y wftytkę máiętność ich/ áby iá nieprzyaciél rozfzárpáł *Orz-Jan* 136.

»na rzeż pobić« (1): izali nas ná rzeż pobić máią/ iáko woły ábo świnié/ ábo infze bydło? *WerGość* 261.

Przen (1):

[*W porównaniu*: A krolowie fkxiázęty/ iako wołkowie/ idá za nimi [*papieżami*] na wieczną rzeiś. *ConfLutom* a.

Zwrot: »iśc na rzejż«: *ConfLutom* a cf *W porównaniu*.

Wyrażenie: »wieczna rzejż« = *potępienie*: *ConfLutom* a cf *W porównaniu*.]

a) *Ofiara (1)*:

Zwrot: »wydáć siebie samego rzezią [*komu*]« (1): Y chodźcie wmiłości/ iáko y Chrif⁶⁵ wmiłował nas/ y wydáł siebie fáme⁶⁰ zá nas offiárá y rzezią Bogu [*tradidit semetipsum pro nobis oblationem et hostiam Deo*]/ ná wonność dobrego zápáchu. *BudNT Eph* 5/2[3].

Szereg: »ofiara i rzeż« (1): *BudNT Eph* 5/2[3] cf *Zwrot*.

a. *Uból bydła; ars lanionia Cn* (7): [Tamże człowiek 1 od rzezi wolnej daje w rok do zamku kamień loju valoris gr 24 *Lustrus* I 126].

W porównaniach (5): *BibRadz Ier* 11/19; *BudBib Prov* 7/22; Ieftefmy iáko owce ná rzeż odláczoné/ Rołprofzyeś náš ['] [*Panie*] między pogáńftwo zelzoné. *KochPs* 65; *CzechEp* 317; ieftefmy poczytáni iáko owce ná rzeż. *WujNT Rom* 8/36.

Zwroty: »bić na rzeż, [rzejż]« = *mactare Mącz, Cn; caedere greges armentorum, facere carnes Cn* [*szyk zmienny*] (2): *LibMal*

1543/67v; Macto, Bięć ná rzeż. *Mącz* 203a; [*LustrKraK* II 43; Rzeżniczech jatek żadnych nie masz. Každemu, kto chce, rzyż bić wolno. *LustrSand* 248, 3; *LustrLub* 31; Ale jako dopuszczono wolne targi rzeżnikom ze wsi, tedy nic nie płacą ani też rzezi biją. *LustrMalb* I 5].

»na rzeż iść« (I): Y fzedł zá nią zárázem/ iáko byk na rzeż idzie [*ad victimam venit*] *BudBib Prov* 7/22.

»wieść na rzeż« (I): Alem był iáko b́aran y woł ktore wiodą na rzeż [*qui ducitur ad iugulandum*] *BibRadz Ier* 11/19.

Wyrażenie: »na rzeż dany« (I): Gdyż [*list św. Piotra*] zńacńnie człowieká od Bogá przedtym obiecánego/ iáko b́araná ná rzeż zgotowanego/ á potym dánego/ opifuie *CzechEp* 317.

2. Rzeżnia; *laniarium Mącz* (2): Lanigena [*prawdopodobnie błąd zamiast*: Laniena], Rześ/ Rzeżnicze rzemieślo/ też f́zárpaniná. *Mącz* 183d, 183d.

Synonimy: 1. *bicie, jatka, mord, pomordowanie, zamordowanie*; 2. *kutlof, szlachtuz*.

Cf RZEŻANIE, [RZEŻNIA], [RZEŻNICA]

MN

[RZEŻNI ai

L sg f rz(e)żni(e)j.

Sł stp, Cn, Linde brak.

Przymiotnik od „rzeż”:

Zestawienie w funkcji n-loc: »Rzeżnia ulica«: Cinsze klastora Zarnowieckiego [...] in anno 1552 opisane. [...] Bartosz westfal na rzeżniej ulicy zdomu [...] [płaci] marc 12. K. Dąbrowski, *Dwa nieznanne teksty gdańskie z XVI wieku w języku polskim*. „*Rocznik Gdański*”, XXIV (1965).

Cf RZEŻNY]

MN

[RZEŻNIA sb f

G sg rz(e)żni.

Sł stp, Cn, Linde brak.

Miejsce uboju bydła, masarnia: Ciż rzeżnicy od każdego bydłcia rogatego, które do rzeżni biją, płacą targowego po den. 16. *LustrWpol* I 246.

Synonimy: *kutlof, szlachtuz*.

Cf RZEŻ, [RZEŻNICA]

ALKa

[RZEŻNICA sb f

G sg rz(e)żnice.

Sł stp brak, Cn s.v. rzeżniczy warstat, Linde XVIII w.

Miejsce uboju bydła, masarnia:

W połączeniu z przymiotnikiem od nazwy miasta: Nadto z rzeżnice bielskiej za 12 kamieni łoju, kładąc za każdy po lit. gr 15 *LustrPodl* 59, 63.

Synonimy cf RZEŻNIA.

Cf RZEŻ, [RZEŻNIA]

ALKa

[RZEŻNICKI ai

N sg m rz(e)żnicki.

Sł stp, Cn, Linde brak.

Przymiotnik od „rzeżnik” ‘rzemieślnik’: używany przez rzeżnika:

Zestawienie: »noż rzeżnicki«: *Vitisator curvam* {noż} servans sub imagine falcem {rzeżniczki} *Glosy II* 74/80.

Cf RZEŻNICZY]

MN

RZEŻNICTWO cf [RZEŻNISTWO]

[RZEŻNICZE] cf RZEŻNICZY

RZEŻNICZKA (9) sb f

Tekst nie oznacza pochyleń; a prawdopodobnie jasne (tak w -ka). sg N rzeżniczka (2). ◇ G rzeżniczki (2). ◇ D rzeżniczce (4). ◇ I rzeżniczką (1).

Sł stp, Cn brak, Linde bez cytatu.

Kobieta zajmująca się rzeżnictwem lub żona rzeżnika (9): Item wkyekrzu vkradli pyerziną thą przedali theyze Rzeżnyczcze [*Jakubowej*] za 15 grofli, powyada yfz tha Rzeżniczka wyedzyala o kradzyzey they y kazala ym do fzyebye nofzycz *LibMal* 1546/118, 1545/108v [2 r.].

W połączeniu z imieniem (I): Przedali szuknya rzeżnyczcze doroczye wgalkach za polkopy a plaucz thefch za polkopy. *LibMal* 1545/108v.

W połączeniu z przymiotnikiem od imienia lub funkcji męża (4): Sthymze marczinem pyerziną wfuchym lyezye panu Comorkyemv vkradli the przedali rzeżnyczcze *Jacobowej* wgalkach za 12 grofli *LibMal* 1546/117v; Item zeznała yfch b́adacz v fcholitiflowey Rzeżniczky doftala klyucz za yey od fkrzynye *LibMal* 1551/163v, 1543/76, 1546/117v.

MN

RZEŻNICZY (12) ai

e jasne.

sg m N rzeżniczy (3). ◇ [I rzeżniczym.] ◇ f N rzeżniczą (2), rzeżnic(a) (I). ◇ n N rzeżnic(e) (2). ◇ G rzeżnic(e)go (3). ◇ A rzeżnic(e) (I). ◇ [pl N m pers rzeżniczy. subst rzeżniczé. ◇ G rzeżniczych, rzeżnic(e)ch. ◇ A subst rzeżnic(e).]

Sł stp brak, Cn notuje, Linde XVII w.

Przymiotnik od „rzeżnik” ‘rzemieślnik’: związany z pracą rzeżnika i rzemiosłem rzeżniczym; *lanionius Mącz, Calep, Cn; lanignus Cn* (12): Lanionius, Rzeżniczy. *Mącz* 183d; *Calep* 581a; [Rzeżników poftánowiecie w Máydeburku to záchowuią. Naprzód [...] (marg) Rzeżniczé vftáwy około bicia y przedawania bydła. (–) *GroicTyt* 154v].

Wyrażenie: »rzemieślo rzeżnicze« = *lanigena Mącz* [szyk 4:2] (6): Thak yfz kofzdi thowarziłz albo czeladnik Rzeżnieltha Rzeżniczego, ktory od ynąd przywandruie, ma sie przodkiem listem Cechowim wiwieśc. *ListRzeż w.* 24, 2, 50, 54; bo też ná tych wyfpach Kánaryilkich iest wiele Krześcijan/ ktore Hifżpani pokróili/ y dobrym obyczáiom nauczyl: s kthorymi też pogáni walczą/ á kiedy ktorego fnich doftána/ tedy mu każą rzeżnicze rzemieślo robić/ ktore v nich napodleyże iest/ podleyże niż kátem być. *BielKron* 449; *Mącz* 183d.

a. Używany przez rzeżnika (4):

Wyrażenia: »rzeżnicza jatka« [szyk zmienny] (2): Laniena, ein fleifch banck. Rzeżniczka yátká. *Murm* 29; *BartBydg* 79; [Aczkolwiek mieszczanie mają na funduszu wójtowskim swem jatki rzeżnicze i bierzą tego czynszu część niemalą łojowego i pieneznego na ratusz *LustrSand* 84, 158, 248].

»rzeżnicza ława« (I): Lanionia mensa, Rzeżnicza ława albo pień ná którym bydłtá rozbieraya. *Mącz* 183d.

»rzeżniczy noż« (I): Clunaculum, Rzeżak/ Rzeżniczy noż. *Mącz* 58a; [*InwMieszcz* 1565 nr 123].

»rzeżniczy pień« (I): *Mącz* 183d cf »rzeżnicza ława«.

[W przen:

Wyrażenie: »rzeżniczy szlachtuz« = *rzeżnia*: czo záifte nam nierowno lepiey b́edzie [gdy umrzemy]/ á niż gdybyfmy mieli pátrzić ná kořlió! gdy fie flánie rzeżniczym fláchtuzem/ w ktorym będą bicz ludzie. *FlawHist* 131v.]

b. [Będący własnością rzeżnika: Item wyznał, iż mu kucharka powiadała, iż ten Dwornik u pana Czeczotki z Kielbasą zabili krowę i zjedli ją, a ta się krowa błakała kilka dni, a była rzeżnicza. *KsięgaKrymKraK* 1555 nr 16.

c. Zajmujący się rzeżnictwem: Ieřliby Miftrzowie Rzeżniczy v kogo mięfo záftáli bydłá chorého/ któreby fye nie zdáło być godné ku przedaniu/ á zákazáli áby go nie rąbano/ [...] *GroicTyt* 155.

d. W funkcji rzeczownika: »rzeźnicze« = oplata składana przez chłopów za prawo uboju bydła: po jagnięciu z każdej włóki dają [kmięcie], [...] serów po 2, rzeźniczego wszyscy się składają na 8 grz. *LustrWpol* II 234.]

Cf [NIERZEŹNICZY] (Errata), [RZEŹNICKI]

MN

RZEŹNIK (52) sb m

e jasne.

sg N rzeźnik (22). ◇ G rzeźnika (9). ◇ D rzeźnikowi (5). ◇ A rzeźnika (2). ◇ I rzeźniki(e)m (2). ◇ pl N rzeźnicy (7). ◇ G rzeźnik(o)w (2). ◇ A rzeźniki (2). ◇ I rzeźniki. ◇ L rzeźnikach [w tym: skrót. rzeźn. (1)] (1).

Sł stp, Cn notuje, *Linde XVI* (dwa z niżej notowanych przykładów) – XVIII w; ponadto s.v. rzeźmieszek.

1. Rzemieślnik zajmujący się ubojem zwierząt i sprzedażą mięsa; *lanius Murm*, *Mymer*¹, *BartBydg*, *Mącz*, *Calep*, Cn; *carnarius Mącz*, *Calep*, Cn; *lanio BartBydg*, Cn; *macellarius Mącz*, Cn; *macellator BartBydg*; *porcinarius Mącz*; *bucaeda*, *bucida Cn* (50): A przyśzedłszy [Ezop] do rzeźników/ Nakupił świnich ięzykow. *BierEz* O4v; *Murm* 185; *Lanius*. *Fleischer*. Rzeźnik. *Mymer*¹ 14; *BartBydg* 79 [2 r.]; *fpal* v thego Rzeźnika na Noc z Noczyłek tha kradzyeza yefth mv oddal *LibMal* 1548/139v, 1543/69v, 1545/105, 1548/139v; Rzeźnicy áby wrzedliwego álbo fklotego/ y ktorymkolwiek innym obyczáiem niezdrowego bydła niebili/ y nieprzedawali/ pod winą wedle poapolitey vchwały włożoną. *GroicPorz* f4v; *Naydzyefz* czálem Rzeźniká dáleko niż páná/ Ná wżem vrodziwżwego/ choć łupi Báráná. *RejWiz* 98v, 16; *BielKron* 366v; *Porcinarius*, Rzeźnik/ álbo przekupień świniego mięflá/ kupiec który wieprzmi kupczy. *Mącz* 312d, 39a, 183d, 202c; *RejZwierc* 6; Známomy człowiek iefł/ zá zdrowia ná słuźbie poapolitey zábáwiony/ Sewerus imieniem/ á rzeźnik rzemiesłem *SkarŻyw* 567; *Calep* 166b, 581a; [*LustrMalb* II 56; W Máýdeburgu miedzy Rzeźniki ten obyczáy y porządek iefł že Ráycom ná vrząd fwoy przyflęgiá/ rzemieflá fwego ták pilnie doględác/ áby żaden z Cechu ich żadnego bydłęciá wrzedliwego/ álbo iákokolwiek niezdrowego ná iátki niebił. *SzczerbIus* 128, 129; Rzeźnik który ma owce/ woły/ y infzy dobytek/ któryby ná iátki bił/ to do dziedźictwá należy. *SzczerbSpecSax* 142 (*Linde*)]. [Cf 2.]

W połączeniu z imieniem (i nazwiskiem) (15): Item wdolku woyciechovi Schipulyewy Rzeźnikowoy Vrfulá żoną v wyodl *LibMal* 1545/104v; Item wkobilinye Iacufkovi rzeźnikowi fukny dwye vkradl bádacz v nyego wgołpodzye *LibMal* 1545/109, 1543/76v, 1545/99v, 1547/131v, 1548/139v [2 r.], 1551/159v (15).

W połączeniach szeregowych z nazwami innych zawodów (7): Nád tho [burmistrzowie] Piekárzow/ Rzeźnikow/ y Kárczmarzow máią doględác *GroicPorz* b4; ták teź fą rzemieśnicy wfzelkiego rzemieflá/ Kráwcy/ Piekárze/ Rzeźnicy/ Kuchárze/ Słofarze/ Kowale/ Plátnerze/ y inni rzemieśnicy *BielSpr* 53v, 2v; [żaków wolnych czynimy od obciáżeń] chcąc tego/ iżeby [...] żadnego clá áni podatku álbo dzieśięćiny [od nich] nie brano: áni im Rzeźnicy/ Piekárze/ młynárze/ ciężko niech nie czynią/ álbo kłopotu nie zadáią *SarnStat* 202, 285, 285 żp; A gdziefż fię podziáły [pieniądze]? (–) Przeiádły fię, przepiły, ná ftroye wydáły: Rzeźnik, piekarz, ogrodnik, fzynkarz, ptałznik, rybitw: Aptekárze, bárwierze, infzy rzemieflnicy, V ktorých fię potrzeby dłuogo ná borg bráły, Rozebráli. *CiekPotr* 32.

W porównaniach (2): Owflēm dla ymienia twojego [Panie] rozmáýtemi fmierćiami giniemy/ á tak wazne zginienie nállē nie ynáczye iáko gdy owce rzeźnik rzeże dla pożytku fwego [Ps 43/23]. *RejPs* 66v; A o thę fwiętą dufżę wfzyfcy nic niedbamy/ Iáko Rzeźnik owieczkę práwie ią chowamy. *RejWiz* 121v.

[Wyrażenie: »rzeźnik jatecznyk«: Rzeźnicy jateczni czynszu i loju tak wiele jako i przereczoni rajce dają, to uczyni ... fl. 13/6/0 *LustrRus* II 169, 135, 166.]

Przen (2):

a) Śmierć (1): O niefzczęfni nędznicy/ co iedno pátrzymy/ W zyemie iáko bydłęta/ á nic nie pomniemy/ Onych wiecznych rofkofzy/ á rzeźnik nád námi/ Stoí záwždy s koźikiem/ iáko nád koźami. *RejWiz* 193v.

b) Szatan (1):

W połączeniu szeregowym (1): który [Pan] położył zá nie [za owieczki swoje, tj. wiernych] dufzyczkę fwoię/ á wykupił ie y wydárł ie od onego frogiego rzeźniká/ opráwce á wilká fwiátá tego: á iży ich fthrzegli cí wierni páłtherze *RejPos* 122v.

a. Człowiek dokonujący rytualnego uboju i sprzedaży zwierząt; *cultrarius*, *popa*, *victimarius Mącz* (3): *Cultrarius* alias *victimarius*, Rzeźnik v żydow który na ofiáry bydło rzezał. *Mącz* 71b, 493c.

Wyrażenie: »ofiárovny rzeźnik« (1): *Popa*, Który bydłęta y ine zwierżetá ku ofiárovaniu przedáwał/ ofiárovny rzeźnik. *Mącz* 312b.

2. Kat, oprawca (1): *Carnifex*, *tortor*, *kath*, *homicida* vel *macellator carnium*, rzeźnyk *BartBydg* 23.

3. Wyrażenie: »rzeźnik mieszkow« = złodziej odcinający od paska sakiewki z pieniędzmi (1): *Sector* *zonarius*, *wypróżnimieflcz/ vrzinacz/ rzeźnik miefżkow*. *Mącz* [513]a.

Synonimy: 2. *butel*, *ceklarz*, *małodobry*, *kat*, *oprawca*, *siepacz*, *szargant*, *szargarz*, *szerga*; 3. *mieszkorzaz*, *rzeźmieszek*, *wrzynieflszek*, *wypróżnimieflszek*.

MN

[RZEŹNISTWO sb n

G sg rz(e)źnistwa.

Sł stp brak, Cn: rzeźnictwo s.v. rzeź, *Linde XVIII* w.: rzeźnictwo.

Ubój zwierząt i handel mięsem; *ars lanionia Cn* [*W Stanisławowie*] Rzeźnicy od rzeźnistwa takie podatki od wszelakiego bydła, jako się w Poznaniu zachowuje, dawać będą powinni. *PrzywPozn* 1571 nr 156 176.]

MN

RZEŹNO (1) av

e pochylone, o jasne.

Sł stp, Cn brak, *Linde XVII* w.

Prawdopodobnie: W wysokim stopniu, mocno, bardzo [w połączeniu z przymiotnikiem]: wilgości fą cztęrzy [...] ktorých mądryy ftárzy látynowie niezániedbáli/ [...] trzećia ktoréy pánuie żiemiá/ zowá ią z Grecká látynowie *Phlegma*, [...] czwarta iefł rzeźno rzadka/ ná kłżtałł wody ktora iéy pánuie/ tá fpráwue pot y lży w oczu/ śliny y ine wilgości z drugich pomocámi. *SienLek* Vuu2.

MN

[RZEŹNOŚĆ sb f

G sg rz(e)żności.

Sł stp, Cn brak, *Linde XVI* w. (ten sam przykład).

Ostrość smaku: Niektorzy przykládáią [do tzw. morselatów] wiecey Ingbieru/ dla rzeźności. *SienHerb* 537b (*Linde*).]

MN

RZEŹNY (4) ai

rzeź- (3), rzez- (1), [rześ-].

e jasne.

[comp: rzeźni(e)jszy.]

sg m N rzeźny, [rzeźniejszy] (4). ◇ [I rzeźniejszy. ◇ f N rzeźná, rzeźniejszâ. ◇ n I rzeźnym. ◇ pl G rzeźnych.]

Sł stp, Cn brak, *Linde XVI* (jeden z niżej notowanych przykładów) – XVII w.

Ostry, wyrazisty (4):

a. O głosie: przenikliwy, dźwięczny (4):

Wyrażenie: »rzeźny głos« = *acuta a. clara a. tinnula vox Mącz* [szyk 3:1] (4): Głos barzo rzeźny á miáflży tak w mowie iáko y w fpiewaniu człowieka teź grubego rozumu znamionue/ poftawy

ftateczney, ale obyčzaiow odmiennych. *GlabGad* O3v; *Acuta vox*, Rzeżny głos. *Mącz* 3a, 55d, 456b.

Szeregi: »brzmiący albo rzeżny« (1): *Tinnula vox*, Brzmiący albo rzeżny głos. *Mącz* 456b.

»głośny a rzeżny« (1): *Claritas vocis*, Głośny a rzeżny głos. *Mącz* 55d.

b. [O smaku: *ostry*, *wyraźny*, *nie mdły*: A w tey chorobie [tj. *parchach*]/ niech fie chory ftrzeże od pokármow rzeżnych [!] y fólonych/ iáko od fłonin/ Ryb fłonych/ Kápufty kwáśney. *SienHerb* 499a; Niektorzy zá pierwłzym nádáním cukru/ potrzebuią on Cynámon Ingbierem tłuczonym/ áby tym rzeżnieyfzy byl/ á fínákowi tym sílnieyfzy. *SienHerb* 527b; WIno miękkiego á fłábeego fínáku iáko go rzeżnym wczynić *SienHerb* 620a, 527b, E3#v.

c. O barwie: *nasycony*, *wyrazisty*: wlož miałto trzech vncij *Galláfu*/ ieden łot *Złotołufku iáfnego*/ co go *Kryfztałowym*/ álbo oczkówatym zowá/ á fład będzie fárbá rzeżnieyfza. *SienHerb* 590b.]

Synonimy: **a.** *brzmiący*, *głośny*, *ostry*; **b.** *ostry*.

Cf [RZEŻNI]

MN

RZEŻWI (8) ai

rżeżwi (4), **rżeżwy** (3), *rżeżwi a. rżeżwy* (1); *rżeżwi GórnDworz*, *KochPs*, *KochFr*, *Calep*; *rżeżwy Mącz*, *SkarŻyw*, *GrochKal*. -é- (2) *KochPs*, *KochFr*, -e- (1) *Mącz*.

comp: *rżeżwi(e)jszy* (1).

sg m N rżeżwi, *rżeżwy*, *rżeżwiejszy* (5). ◇ [G *rżeżwiejsz(e)go*.]

◇ A *rżeżwi(e)go* (1). ◇ I *rżeżwim* (1). ◇ f G *rżeżwiefj* (1). ◇ [n I *rżeżwim*.]

St stp brak, *Cn s.v. rzeski*, *Linde XVI* (jeden z niżej notowanych przykładów) – XVIII w.

1. *Silny*, *zdrowy*, *sprawny*; *acer Mącz*, *Cn*; *durus*, *gnavus*, *impiger*, *strenuus Cn* (8):

a. O ludziach i zwierzętach; też *żwawy*, *energiczny*; *vegetus Calep*, *Cn* (8): drudzy ludzie rádzi widzá *ćichego*/ *fłkromnego*: niektorzy záfię *bárzey* chwálá *ćłowieká rzeżwiego*/ *pracówitęgo*. *GórnDworz* C8v; *SkarŻyw* 595; *Wprawdzieć [w dawnych czasach]* nie było *kořztu ná mářzkáry* [tj. *wymyřłne stroje*]/ Ale był *záwřdy koř ná fłaniu* [= *w stájni*] *ržeżwi*/ [...] *Száblá przy boku KochFr* 104; *Calep* 1105; Tu *iunak ržeżwy*/ tu *iefzće ržeżwieyfzy*: Tu *mář ogromny*/ á tu *ogromnieyfzy*. *GrochKal* 25; [Acer et acris, fcharff/ ftronę/ dapffer. P. oftry/ byftry/ męžny/ ržeżwy. *Volck* 4].

[*ržeżwi z czego* [= *z powodu czego*]: *Iuturná w Metifá* fie zášie *przeięniłá Skoczywłzy* da *miec* *brátu*. Co *wenus baczywłzy*/ *Iř* fie *zefłlá Iunonie řmiáloř*/ *przyfłkoczywłzy* *Ofczep* z *twárdęgo drzewá wydárlá*: tu oni [*Eneas z Turnus*] *Serce* y *řilę wřziáwłzy* *ták* z *dobyty* *bróni*/ Ten z *mieczá*/ ten z *ofczepu ržeżwi* *ogrómnęgo* [*hic gladio fidens, hic acer et arduus hasta XII 789*]/ *Dzięło zřóbá zácęłi Mářlá* *przewářnégo*. *VergKoch* 369.

ržeżwi ná co: *LEw Dromádáriuřá záwołá* do *řiebie*/ *Mowiáć*/ w *ftronę* *dáleká* *chęc* *miec* *pořlá z ćiebie*/ *Gdyžeř* *miedzy* *řwierzęty* *ty ná bieg ržeżwieyfzy* *PapřKolo* Q4 (*Linde*).]

Wyrażenie: »*ržeżwy w ręku*« (1): *Acer Thurnus*. *Męžny ržeżwy* *mář w ręku*. *Mącz* 2b.

W przén (1): A *řmierć* *nie próžnowáłá*/ *iednáko morzęcy* *Okrutná* *wieki* *ludzkie* y *rodzay* *bydłęcy*. *Plóđ* *wewłzytkim* *AEgyptię* *pięrworodny* *zbiłá*/ Y *kwiát ržeżwięcy* *młodoři* *nagle* *pořufzyłá*. *KochPs* 117.

b. [O wzroku: *bystry*: W co *gdyby* *kto rzeżwim* *okiem* á *włzey* *lipkoři* *wolnym* *pořzřeć* *chćiał*/ *ták* *mmiemam* *že fię* *tey* *odmiánie* *názwiřká* *tego* *dziwowáć* *przeřtánie* *CzechNT*+4v.

c. O głosie: *doñořny*, *dźwięczny*; *acutus*, *excitatus Cn*: *Słowne* *tež* *karánie* *czáfem* *przypáda* *potrzebne*/ w *ktorym* *podobno* *wřyváć* *mamy* y *głofu* *režwieyfzęgo* [!]/ y *powáři* *fłow řurowłzey* *CiceroKosz* 71; *Ržeżwy*/ *Clarus*, *acutus*, *argutus*, *sonorus*. *Volck* Yyy2v.]

2. [Agressywny, *napastliwy*:

W przeciwwstawieniu: »*ržeżwi* ... *łagodny*«: [*Demetrius Falerius*] *ien řubtylnie* *káždá* *řzeć* *rozbięrlá*/ *wymowcá* *był* *nie* *bárzo* *ržeżwi*/ *wřákoř* *iednáko* *łagodny* *CiceroKosz* 2.]

Synonimy: **1.a.** *barzy*, *chętlivy*, *chętny*, *gorácy*, *gorłivy*, *gotowy*, *ochoczy*, *ochotny*, *pochopny*, *rzeski*, *řkwáplivy*, *řkwápnny*, *žarliwy*; **b.** *bystry*, *ostry*.

MN

RZEŻWIĆ *Cn s.v. czerstwieę*; *Linde XVIII* w.

RZEŻWIE (4) av

Pierwsze e jasne, *końcowe z tekstów nieoznaczających e lub -é*. *St stp*, *Cn*, *Linde brak*.

1. *Ochoczy*, *sprawnie*, *odważnie*; *acriter Mącz* (2): *Acriter*. *Ržeżwie*/ *oftrze* *byřftrze*. *Mącz* 2b; [Jeden o koniu *prawł* *troję* *dziwy*, *Jako* *był* *gotów*, *k temu* *nie* *leniwy*, *Jako* *po* *Wiřle* *ržeżwie* *ná* *nim* *toczył* *Otwín(?)* *Erot* 45; *Volck* 4].

Szereg: »*řmiele* a *ržeżwie*« (1): *Ale* *kiędy* *ćłowiek*/ *thák* *dáleko* *w tey* *mierze* *zábrięie*/ *iř* *bez* *fwey* *wielkiey* *lekkóři*/ *cofnáć* *fię* *ná* *zad* *nie* *može*/ *tám* *iuz* *niefzá*/ *iedno* [...] *we* *wřzytkich* *řzećzách*/ [...] *nie* *hárdzie*/ *áni* *zuchwále*/ *ále* *řmiele*/ á *ržeżwie* *poćzynáć* *fobie* *fęrczem* *niezwyciężonym* *GórnDworz* E2.

2. *Wnikliwie*, *roztropnie* (2): *Niewiem* *ktoby* *miał* *być*/ *ták* *bárzo* *ná* *rozřádku* *pokarány* *od* *Bogá*/ *ktoryby* *fię* *iędo* *ržeżwie* *przypátrzył* *Węđidłu* *I.M.* á *choćiář* *fámym* *tylko* *Przedmowám*: *žeby* *tego* *wyznáć* *nie* *muřiał*: *iř* *to* *wřzytko* *pořłó* z *nie* *Chriřtyáńfkiey* *miłóři*: *ále* z *iákieieř* *řurowey* á *džiwney* *nienawiřci*. *CzechEp* 52.

W połączniu szeregowym (1): *Záfię* *gdy* *o* *řzećzách* *wielkich* *mowię* *przydziej*/ áby [*dworzanin*] *powářnie*/ *ržeżwie*/ y *potęžnie*/ *mowil*/ *obieráięc* *fłowá* *włáfne*/ *iáfne*/ *łatwie*/ *dobrze* *złóžone* *GórnDworz* F8v.

Synonimy: **1.** *bystrze*, *ochotnie*, *ostrze*, *řmiele*; **2.** *bacznie*, *dozornie*, *gruntownie*, *pilnie*.

Cf [RZEŻWIO], RZEŻWO

MN

RZEŻWIEĆ *Cn s.v. czerstwieję*; *Linde XVIII* w.

[RZEŻWIO av

Tekst nie oznacza e oraz ó; *o prawdopodobnie jasne (tak w -o)*.

St stp, *Cn*, *Linde brak*.

Ochoczy, *sprawnie*, *odważnie*: A *ták* *zprędká* *náfię* *przyłędzly* [*wojska* *zwiadowcze* *Rzymian* i *Hannibala*]/ *dáli* *fobie* *bitwę* *vğániáli* *fię* z *oboch* *ftron* *ržeżwio* *PlutWojn* B2.

Synonimy: *bystrze*, *ochotnie*, *ostrze*, *řmiele*.

Cf RZEŻWIE, RZEŻWO]

ALKa

RZEŻWO (2) av

e pochylone, *o jasne*.

St stp brak, *Cn s.v. rzesko*, *Linde bez cytatu*.

1. *Ochoczy*, *sprawnie*; *alacriter*, *excitate*, (g)naviter, *impigre*, *strenue Cn* (2): *Máćiey* *Zárdecki* *zábít* *będąc* *porucznikiem*/ *Chćiał* *być* *tákže* *do* *fławy* *záráz* *przewodnikiem* *Przećiw* *Mofkwi* *fwoiemu* *towarzysztwu* *ržeżwo* *PudłFr* 45; [*Witołđ*] *Winá*/ *Piwá* *nie* *pijáł* *ták* *záwřdy* *żył* *tržeżwo*/ *Tež* *mu* *wřzytko* *po* *myřli* *co* *poczáł* *fłzó* *ržeżwo* *StrykKron* 567.

2. [Wnikliwie, *roztropnie*: *wiem*/ *prawi* [*Kalwin*]/ *že* *to* *mieyfe* *o* *wiećznem* *Chriřtufowem* *wrodzeniu* *mnođzy* *wykłádáli*/ *ktorzi* *tež* *w* *owem* *słowku* *DZIS* *ržeżwo* *máđrořć* *fwą* *oftrzyli*/ *iakoby* *vřtáwiczne* *rodzenie* *bez* *końca* (álbo *bez* *czáfu*) *znaczyłó*. *BudArt* D.]

Synonimy cf RZEŻWIE.

Cf RZEŻWIE, [RZEŻWIO]

MN

RZEŻWOŚĆ (1) *sb f*

N sg rzeżwość.

Sł stp brak, Cn s.v. czerstwość; rzeskość, Linde XVII – XVIII w.

Żywość, żwawość, energia; acrimonia, acritudo Mącz; alacritas, navitas, strenuitas, vigor Cn: Acritudo et Acrimonia. Ofiłość rzeżwość. Mącz 2b; [[Chiram] poftawił słupy w przyflonku kościelnym/ á poftawiłszy słup prawy/ tedy nãzwał imię iego Iáchynem/ potym poftawił słup lewy/ y nãzwał imię ie⁸⁰ Boházem [3.Reg 7/21] (marg) Iachyn niech ftwierdzi. Boház rezwość [!]/ álbo dárkłość/ álbo w nim moc. (–). BudBib I 188b; Rzeżwość/ Alacritas. VolckYyy2v, 4].

Synonimy: bystrość, chybkłość, czerstwość, darskość, ochota, ochotność, ostrość, prędkość, rączność, wartkość, żartkość.

MN

RZEŻWY *cf* **RZEŻWI****RZEŻAK** *cf* **RZEŻAK****[RZEŻANEK** *sb m*

N sg rzeżanek.

Sł stp, Cn, Linde brak.

Rzeżba: rzeżanek/ Simulachrum, sculptile. Volck Yyy2v.

Synonimy: figura, obraz, podobieństwo, podobizna, rycie, rycina, rycizna, wizerunek.

Cf RZEZANIE]

MN

RZEŻANIE *cf* **RZEZANIE****[RZEŻANIEC]** *cf* **RZEZANIEC****RZEŻATEK** (1) *sb m*

L sg rzeżátku.

Sł stp, Cn brak, Linde XVI w. (ten sam przykład).

Żar, rozpalone węgle:

W porównaniu: Iáko wãgl w rzeżátku [Sicut carbo est dispositus ad prunas] á drwã ná ogniu/ thák człowiek ftwarliwy lãtwie roznieći zwãdę. BibRadz Prov 26/21.

Synonim: żar.

Cf RZEŻAWIE

MN

[RZEŻAWICA] *cf* **RZEZAWICA****RZEŻAWIE** (13) *sb n*

rzeżawie (7), **rzeżewie** (4), **zarzowie** (1), **[rzarzewie, żarzewie, żerzewie]**, **zarzewie** *a.* **żarzewie** (1); **rzeżawie** BudBib (6), BudNT; **rzeżewie** BielŻyw, Mącz (2); **zarzowie** BibRadz; **rzeżewie** : **zarzewie** *a.* **żarzewie** BartBydg (1:1).

*Pierwsze e jasne; w rzeżawie: -za- (4), -żã- (3); -za- BudNT; -za- : -żã- BudBib (3:3); w rzeżewie: -że- Mącz (2), [-żé-]; w zarzowie i [żarzewie] *a* *pochylone*; [-rze-]; -rzo- z tekstu nieoznaczającego ó; [rza-] z tekstu nieoznaczającego pochyleń; w końcowym *e* wahania.*

sg N rzeżewie (3); [-é], -(e) (3). ◇ G rzeżawiã (1). ◇ D rzeżawiu (1). ◇ A rzeżawie (1); [-e], -(e) (1). ◇ I żarżowi(e)m (1) BibRadz, rzeżewim (1) BielŻyw. ◇ L rzeżawiu (5).

Sł stp: rzeżewie, Cn: zarzewie, żarzewie, Linde XVI (trzy z niżej notowanych przykładów) – XVIII w.: rzeżewie, żarzewie, żarzewie, żarzewie; poza tym w objaśnieniu s.v. żar.

1. Żar, rozpalone węgle; pruna PolAnt, Cn; **favilla** Mącz, Cn; **carbones** PolAnt (12); **Ignis, ogen** vel **zarzewye** BartBydg 71b; **A** gdy fię [Eliasz] obeyrzał/ otho w głowách iego był chleb pieczony miedzy zarżowiem BibRadz 3.Reg 19/6; **Subcinericius, subcineribus coctus** W rzeżewiu wpieczony. Mącz 425b, 120a; **Aza** kto

chodzić będzie po rzeżawiu á nogi iego nie ftwarzã fię? BudBib Prov 6/28; **Kowal** (czyni) **hebel/ y** robi (iy) w rzeżawiu/ y młotami wyraża iy BudBib Is 44/12, Prov 25/21[22]; [BibRadz Ez 24/11 (Linde); **Ignis**. [...] **Zarzewie**. Die glut. Dict 1566 Kv; **Nátłukfy** go [ziela skoczka] niemálo záwinãc dobrze w kãpuftne liście/ y włożyć pod rzeżewie. Cresc 1571 281; **Oto** ia [Jehowa] ftworzyłem kowalã poddymãiącego w ogniu rzeżawie/ i wymuiącego naczyńie fwe ná robotę fwã BudBib Is 54/16; **Rzepę** wielkã wyskrobawszy máslã álbo oleiu lniãnego náłãc, y w rzeżewie álbo w chlebowy piec włożywszy wpięc **OczkoPrzymiot** 407, 52, 370; **Favilla, Glünde Afche** Rzarzewie ArtNom Hc; **UrządowHerb** 262b; Volck Yyy2v].

W porównaniu (1): Iako wãgl rzeżawiu (należy)/ á drwã do ognia/ ták mąż zwãdliwy do zápalãnia ftwaru. BudBib Prov 26/21.

[Fraza: »rzeżewie rozpałilo się«: [pieśń Dawida] Wyftãpił dym obliczem iego [Pana]/ á ogieñ z vft iego pożyrać będzie/ rzeżewie rospãłilo fię od niego [carbones succensi sunt ab eo]. BudBib 2.Reg 22/9 (Linde).]

Wyrażenia: [»rzeżewie gorãce« [szyk zmienny]: SienHerb 499a; Trzeći obyczay [zmiękczenia jablek]/ rozkroiłszy tãkowie iãbłko/ [...] oblepiłszy w cãfto zágrześć w rzeżewiu gorãcym ták dlugo áże się cãfto dobrze ftpiecze Cresc 1571 384.]

»rzeżawie ogniste« (1): Wnidz w pośrzodek kolã pod Cheruwã/ á nápełni garści twoie rzeżawia ogniftego [prunis de ignis]/ z pośrzodku cheruwow/ á fyp ná miãfto BudBib Ez 10/2.

Szeregi: [»popioł, rzeżewie; popioł z żerzewim«: subcinericius panis chleb podplomyeniem albo na popyelye/ narzewyvv wpieczony TomZbrudzPeryk 3.Reg 19/6; (nagł) Iáko wino jteż fedy mogã być wolne od pleśni. (–) [...] wykrobawfzy czystie fãd wnątrz iákim naczyńim żelazã oftre⁸⁰/ [...] y náftypawfzy tãmo popiołu z gãłęzi winnych gorãcego z żerzewim poftołu taczãc fãd Cresc 1571 359.]

»rzeżewie i węgiel gorãcy« (1): ktorzy [rzemieślnicy Aleksandra] zwierżat y innych obrazow ná cztyrzy tyfiãce nadziałali, á ie rzeżewim y węglim gorãcim nápełnili. BielŻyw 158.

W przem (1): Nie przydzie też ná ferce iego [człowieka]/ áni vmieiętność áni rozum rzekãc/ połowicę go ftpalilem w ogniu/ y ftpieklem ná rzeżawiu iego chleb BudBib Is 44/19.

Przem (1):

Wyrażenie: »rzeżawie ogniste« (1): Iesli przeto lãknie nieprzyiãciel twoy/ nakarmi go/ iesli prágnie/ nápyy go. Bo to czyniãcy/ rzeżawie ognifte [carbones ignis] zbierzełz ná głowę iego. BudNT Rom 12/20; [bo mocna iáko śmierć miłość/ twãrda iáko grob rzewniość/ rzeżawie iey/ rzeżawie ognifte [prunae eius ignitae]/ plomieñ Boży. BudBib Cant 8/7[6]].

a) [Prochy ludzkie:

Fraza: »kości [czyje] się rospãpã rzeżewiem« = ktoś zostanie zapomniany: Miedzi Zãmchem [...] a miedzi Krzeżewem Niechãi fie kocfi iego [Jana Szarego] rofypã rzeżewiem A iego krwię plugawey niezwywie náziemi Owã ták iego zdrãdi rychley zapomniemy PaprPam C3.

b) Źródło, przyczyna [czego]: Nowe słowa są nowych sekt zarzewiem PiotrGonTrzech 31.]

2. Palenisko (1): Arula, parva ara seu altare vel patella carbonum, rzezevye, ex carbonibus. BartBydg 15.

Synonim: 1. żar.

Cf RZEŻATEK

MN

RZEŻAWKA *cf* **RZEZAWKA****RZEŻĄCY** (3) *part praes act*

e jasne.

sg m G rzeżãc(e)go (2). ◇ [I rzeżãcym.] ◇ [f N rzeżãcã.] ◇ n A rzeżãc(e) (1).

Sł stp brak, Cn w innym znaczeniu s.v. kamieñ skło rzeżãcy, Linde brak.

1. Rzeźbiący, zajmujący się rzeźbieniem, też gliptyką, tj. rzeźbieniem w kamieniach szlachetnych (2):

Wyrażenia: »kamienie rzeźący« (1): Pyrgotele, Sławnego fznierca ymię obrázy y drogje kámienie rzeźącego. *Mqcz* 334a.

»obraz rzeźący« (2): Praxiletes, Sławnego fznierca obrázi/ niepołpolicie rzeźącego ymię. *Mqcz* 320a, 334a.

2. [Zabijający, mordujący ostrym narzędziem; zarzynający [kogo]: Oprocz żydow/ ábo Rabbi ieich/ ktorzy pokufá/ Duchem iákimś/ Nożem wielkim/ oftrym/ ludzie rzeźącym/ zátrząfáíác [!/] (*Malach Hamauets*, to iest: Anioł śmierci oni zowá [...]) niepomátu/ fwemi trwożá: [...] naydíje fię coś infzego ftráfznego frogiego/ co nas przy śmierci trapi *ArtTanat* A5v.]

3. Powodujący klucie, klujący ból (1): A Miłóykowa wodka iefth dobra na bolefnie pułzczanie wody [tj. uryny] y na kapanie rzeźące *FalZioł* I 8d.

4. [Piekący, drażniący:

Wyrażenie: »ostrość rzeźąca«: Auicenná piŕzel/ iż w cebuli iefť ofťrośće iákoby rzeźąca/ tákież gorzkość y cierpkość/ á co głębiey do drzeńia [tj. rżenia] to ofťrzejłza *Cresc* 1571 210.]

Synonimy: 2. bijący, mordujący, zabijający; 3. kolący; 4. drażniący. Cf RZEŻĄC

MN

RZEŻĄCZKA (1) sb f

N sg rzeźączka.

Sł stp brak, Cn notuje; poza tym w innym znaczeniu, *Linde* XVI (jedyn z niżej notowanych przykładów); poza tym XVII (z Cn) – XVIII w. w innym znaczeniu.

bot. Prawdopodobnie: *Carex* sp.; turzyca, bliżej nieokreślony gatunek byliny z rodziny turzycowatych (*Cyperaceae*); *carex* *Mqcz*; *butomon*, *iuncus caballinus* Cn: *Carex*, Ościłte ziele/ z którego pod czas kofziki plotá/ álbo/ łącz/ rzeźączká yako nie kórtzi zowá. *Mqcz* 38c; [*Carex*, *Schwertelkraut*/ *Rietgrafz*. *Pol.* Rzeźączká/ ziele ościłte. *Volck* 89, *Yyy2v*].

MN

RZEŻEWIE cf RZEŻAWIE

RZEŻEWNY (1) ai

G sg m rzeżewnego.

Sł stp, Cn, *Linde* brak.

Przymiotnik od „rzeżewie” ‘żar’:

Wyrażenie: »popiół rzeżewny«: A gđzieby mrówki záwadzály/ ták ie rospędzífz: Náfył tłuczonéy śiárki miedzy nié/ thedyć pozdycháią: álbo im w gniazdo máži náley: álbo popiółu rzeżewného/ miedzy nie náfył. *SienLek* 159v.

MN

RZEŻUCHA (57) sb f

rzeż- (48), rzerz- (5), rzez- (3), zeż- (1).

e oraz a jasne.

sg N rzeżucha (31). ◇ G rzeżuchy (14). ◇ [D rzeżusze.] ◇ A rzeżuchę (8). ◇ I rzeżuchą (4).

Sł stp: rzeżucha, rzeżycha, rzerucha, rzerzucha, żerucha, żerzucha, Cn notuje, *Linde* XVI (dwa z niżej notowanych przykładów) – XVIII w.

1. bot. Nazwa różnych roślin z rodziny kapustowatych (*Brassicaceae*) mających gorzkawy smak; *nasturcium* *Murm*, *Mymer*¹, *Mqcz*, *Calep*, Cn; *cardamum* (*cardamon*) *Calep*, Cn (55); *Murm* 114; *Nasturcium*. *krefle*. Rzeżucha. *Mymer*¹ 17; *Nasturcium*^m *ortulanum*. Rzeżucha. *gartenkrefz*. *FalZioł* I 89d; Też plaŕt wczyniony z Rzeżuchy z oczthem á z mąką ięczmienná/ iefť dobry na mdłóć fuchych żył. *FalZioł* I 90a; yteż plod wmarły z żywota wygania/ á nawięczy gdy fama Rzeżucha bywa iedzona. *FalZioł* I 91a; Záfię iefťliby Łożyfko mocznje przyłnęło ku macicy, tak żeby łączno odftać nie mógło/ Tedy w takiey przygodzie ma być wolne parzenie

czynione/ z fiarki/ z blufzczu z rzeżuchy wwarziwfzy w wodzie *FalZioł* V 25v; *Gorczyce*/ chrzanu/ rzodkwie/ rzeżuchy/ *Luku*/ czáfu letniego: niechay *FalZioł* V 64v, +4a, I 89d [2 r.], 90 žp, 90a [6 r.], b, 144b, V 91; *Nasturcium*, Rzeżuchá. *Mqcz* 38b, 242a; Niektorzy vtłukfzy z řádlem rzeżuchę: thedy párchy mážá po zmyćiu á zganiáią ie. *SienLek* 49, 16; *Cardamum* – Rzeżucha. *Calep* 165a, 688b, 689b; Tego cię náuczáno/ kiedy biodrá przy wieczyry Wielkonocney w zakonie przepáfowano/ y báránká z rzeżuchą gorzká pożywano. *LatHar* 189; [*UrzędowHerb* 183a].

Wyrażenia: »nasienie rzeżuchy« (1): *FalZioł* I 90b; [Iáko gdyby koži bobek w nátrz řzydlem wydłubawfzy włożył weń po žiárnu náśienia láktuki/ rzeżuchy/ bialey gorczyce y rzodkwie [...]/ tedy rzodkwiane śiemie obroci się w korzeń/ á one drugie obroć fię w náć *Cresc* 1571 509].

»sok rzeżuchy« (1): Sok Rzeżuchy z miodem zmiefzany przeŕnym/ á na mieŕtce od węża wkáñfzone przyložony/ iad wyciąga z rany *FalZioł* I 90b.

Zestawienia: »rzeżucha ogrodna« = *Lepidium sativum* L.; *pieprzyca siewna*, *roślina jednoroczna* [szyk 2:1] (3): Też lebiódka z ogrodną rzeżuchą wwarzona w winie/ tim krziže naparżay *FalZioł* I 94a; *VYdymanie* przychodzi z zaziębienia/ naprzeciwoq temu. Wezmi rzeżuchy ogrodney garzłć/ kminu kramne⁶⁰ garzłć, wwarz w wodzie/ á potom maŕta ŕtarego wlož nie wiele. *FalZioł* V 43v, V 33.

»psia, [polna] rzeżucha« = *Lepidium ruderales* L.; *pieprzyca* *gruzowa*; *gingidion*, *iberis*, *lepidion*, *lepidium minus* Cn (1): *Seriphium* – Pŕia rzeżucha. *Calep* 972a; [HIBERIS Dioŕ(oris) CAR-DAmantien, *Nasturcium* *Sylueŕtre*. Polna Rzeżuchá, álbo pŕia Rzeżuchá. *UrzędowHerb* 164b; Polna Rzeżuchá ma lifki iáko wypifuie Dioŕcorides [...] podobné Rzeżufze/ czáfu Wiofny cudnieyfze niźli v Rzeżuchy *UrzędowHerb* 165a (*Linde*).]

»rzeżucha włoska« = *Lepidium latifolium* L.; *pieprzyca szero-kolistna*; *lepidium* (*maius*), *piperitis*, *raphanus sylvestris*, *siliquastrum* Cn [szyk 1:1] (2): ná ránę do tąd przykádáy ty rzezy/ ktore iad wyciągáią/ á goić fye niedopuŕzczá/ iáko iefť czofnek/ cebulá/ gorczyčné náśienie/ rzeżuchá wloŕka/ *Ruthá* z řádlem fłonym tłuczona *SienLek* 151v.

~ Szereg: »włoska rzeżucha, ([albo]) piepryczka« (1): *Lepidium* – Włoska zeżucha [!], herbario piepryczka *Calep* 592a; [Piepryczká álbo Włoska Rzeżuchá/ *Lepidium*. *Pfeferkraut*. *SienHerb* 137b (*Linde*).] ~

»rzeżucha wodna, leśna« = *Nasturcium officinale* R. Br.; *rukiew wodna*, *bylina dawniej uprawiana*, *dziś występująca rzadko*, *głównie na zachodzie Polski*, *lecznicza i trująca*; *nasturcium aquaticum* *Mqcz*, Cn; *nasturcium* *Calep*; *sisymbrium aquaticum* Cn [szyk 10:9] (17:2); *Nasturcium aquaticum*, *Brunkrefle* *Lefna* *rzerzuchá*. *Murm* 114; Gdy też wŕiekawfzy wodną Rzeżuchę, z piotrufzká, z wloŕkim koprem á to fpoem wwarziłf/ [...] kholikę każdá wfmierza. *FalZioł* I 90c; Też to ziele Rzeżucha wodna/ może być s niey řałatha wcziniona *FalZioł* I 90d; Ten Rdeŕt roŕcie pry [!] mokrych mieŕczach/ ktory niema na lifcie czarnofci/ iefť káfania barzo ofťrego áž gi niektorzy zowá piper wodny/ ale gi podobniey zwać rzeżucha wodna *FalZioł* I 114b, +4a, I 90c, d, 98b, 123c; *Nasturcium aquaticum*, *Wodna rzeżuchá*. *Mqcz* 242a; *Wodna rzeżuchá*/ *Nasturcium aquaticum*. *SienLek* 221v, *Xxx3v*; *Calep* 688b [2 r.].

~ Wyrażenie: »nasienie rzeżuchy wodnej« (3): Też náŕfienie Rzeżuchy wodney žiwot zaciŕka/ á tak biegunkę zaŕtanawia ktora z gorączy przyczyny pochodzi *FalZioł* I 90c, I 90d, V 111v.

Szereg: [»wodna rzeżucha vel gorczyca«: *contra spoth* [...] *accipe* herbam *supernatantem* in aqua vulg. *wodna rzerzucha* uel *gorczyca* *GlosyKórn* II 179.]

»rzeżucha wodna albo (to jest) przymiotnik« (2): RZEżucha wodna tho iefť przymiotnik iefth ciepła w piwřzym fłopniu á fucha wtorym fłopniu *FalZioł* I 90b, I 90b. ~

Przen [czego] (1): Gdźiež iefť v mnie [...] gorzka oná rzeżuchá fkruchy řerdeczney/ z ktorá *Żydowie* báránká wielkonocnego iadá! *LatHar* 215.

2. zool. *Prawdopodobnie: Gobio gobio (L.); kielb krótkowąs, słodkowodna ryba z rodziny karpionowatych (Cyprinidae); gobio Murm, BartBydg (2): Murm 93; Gobio, gobius, piscis rotundus, squamis albis cum nigris mixtis, rzerzucha BartBydg 65.*

MN

RZEŻUCHOWY (1) ai

N sg m rzeżuchowy.

Sł stp, Cn, Linde brak.

Przymiotnik od „rzeżucha” ‘bot. nazwa różnych roślin’:

Wyrażenie: »sok rzeżuchowy«: Też fok Rzeżuchowy z miodem zmieszany/ iefth barzo dobry na fwierzb. FalZioł I 90a.

Cf RZEŻUSZANY, RZEŻUSZNY

MN

RZEŻUSZANY (6) ai

rzeż- (6), [rzerz-].

e oraz a jasne.

sg n N rzeżuszane (1); [-é], -(e) (1). ◇ G rzeżuszan(e)go (3). ◇ I rzeżuszany (2).

Sł stp, Cn brak, Linde XVI w. (jeden z niżej notowanych przykładów).

Przymiotnik od „rzeżucha” ‘bot. nazwa różnych roślin’ (6):

Wyrażenie: »nasienie, [siemię] rzeżuszane« [szyk zmienny] (6): Też nańienie rzeżufzane żwane/ ięzykow paraliż oddala. FalZioł I 90b, I 91b; Kto niemoże pićia albo iedzenia záchowác/ ma krwáwnik w Winie álbo w piwie wárzyc/ á wýpác w onę iuchę vtłukfzy náśienia rzeżufzánego/ tákże ciepło wypić. SienLek 98v; náwierć lniánego náśienia z rzeżufzánym/ ná chropáwé páznogócie przykláday. SienLek 136v, 40v, 61v; [Gdy komu przychodzi Rymá álbo Litargia dla zbytniey wilgoty w mozgu tedy dobrze ieft prochem siemieniá rzeżufzánego/ wpufzczáiąc w nos czyniĆ fobie kichawkę Cresc 1571 244 (Linde); [czosnkowe ziele] wilgóści złé w máćicy wyfulza ná oliátek/ to/ co rzerzulfáné náśienié/ móże. Urzędow-Herb 22a, 221b].

Cf RZEŻUCHOWY, RZEŻUSZNY

MN

RZEŻUSZKA (1) sb f

e prawdopodobnie jasne (tak w rzeżucha); a jasne.

[sg N rzeżuszka.] ◇ pl G rzeżuszek.

Sł stp, Cn, Linde brak.

1. *Dem. od „rzeżucha” ‘bot. nazwa różnych roślin’:* To fobie z oną rofkofzą náfieciefz ziołek potrzebnych/ rzodkiewek/ fálatek/ rzeżufzek. RejZwierc 107v.

2. *[bot. Zestawienie: »rzeżuszka wodna« = Nasturcium officinale R.Br; rukiew wodna, bylina z rodziny kapustowatych (Brassicaceae): Rzeżufzká wodná: [...] Kleine Brunkrefz. SienHerb M2#.]*

MN

RZEŻUSZNY (2) ai

e prawdopodobnie jasne (tak w rzeżucha).

sg n G rzeżuszn(e)go (1). ◇ A rzeżuszn(e) (1).

Sł stp, Cn, Linde brak.

Przymiotnik od „rzeżucha” ‘bot. nazwa różnych roślin’ (2):

Wyrażenie: »rzeżuszne nasienie, siemię« [szyk 1:1] (1:1): Náwierć lniánego y rzeżufznego siemieniá ropfuścić winem álbo piwem/ á przylać oliwy álbo czego tłuftego zmiefzác á przyložyc. SienLek 94; Náśienie Rzeżufzne y bábczáne ná fkorupie vpráżyć á dáć thákiemu z czymkolwiek ieść/ komu biegunká ftanáć niechce. SienLek 101.

Cf RZEŻUCHOWY, RZEŻUSZANY

MN

RZEŻUSZYCA (1) sb f

N sg rzeżuszycza.

Sł stp, Cn, Linde brak.

Aug. od „rzeżucha” ‘bot. nazwa różnych roślin’; tu forma użyta na potrzebę rymu: Też cebulá y gorczycá/ Czofnek/ rutá/ rzeżufzycá/ Proch téż z korzénia Dżiewánný Tłuczón y zczofnkiem miefzány/ Ná wfzelkié złé vkáżenié Przylož ieft pewné leczenié. SienLek 155.

MN

RZEŻYCHA cf RZEŻUCHA

RZEŻYCIEL Cn s.v. rzezańcow rzeżyciel; Linde XVII w. (z Cn).

RZEŻYKAMIENIK cf RZEŻYKAMIENNIK**RZEŻYKAMIENNIK (2) sb m**

rzeżykamiennik (1) BartBydg, rzeżykamiennik (1) Mymer¹.

N sg rzeżykamiennik (2).

Sł stp, Cn, Linde brak.

Lekarz, który zajmuje się usuwaniem kamieni nerkowych i żóciowych; lithotomus Mymer¹, BartBydg (2): Lithotomus, fteynfchneyder, Rzeżikámiénik [!] Mymer¹ 39; Lithotomus, d[icitu]r medicus, qui calculosus medetur et scindit eos, rzeżycamyennyk BartBydg 83.

Cf [RZEŻYKAMIEN]

MN

[RZEŻYKAMIEN] sb m

N sg rzeżykamién.

Sł stp, Cn, Linde brak.

Lekarz, który zajmuje się usuwaniem kamieni nerkowych i żóciowych: Lithotomus Steinfchneider Rzeżykamién [!]. ArtNom K4v.

Cf RZEŻYKAMIENNIK

MN

RZEŻYMIESZEK (3) sb m

rzeżymieszek (2), [rzejmieszek], rzeżymieszek a. rzejmieszek (1).

Teksty nie oznaczają é lub oznaczają niekonsekwentnie; pierwsze i trzecie e prawdopodobnie jasne (tak w rzeżać oraz -ek).

sg N rzeżymieszek (3). ◇ [pl N rzeżymieszekowie.]

Sł stp brak, Cn notuje, Linde XVI (dwa z niżej notowanych przykładów) – XVII(XVIII) – XVIII w.

Złodziej odcinający od paska sakiewki z pieniędzmi; zonarius Calep; crumeniseca, sector zonarius, saccularius Cn (3): Calep 1152b; Im bárżiey fię przypatrzam, tym mniey twarz człowieká Tego mi fię podoba: dżiwna bédzie iefli Nie ieft to fukniozdżiercá nocny, álbo iáki Subtylny rzeżymiefzek [!] CiekPotr 67; Vtrzebi rzeżymiefzek bogáte możenki: Iefli co šrebrá przy nich/ vrzneić y noženki. KlonWor 36; [To znáčenje ná obliczu [tj. znak wypalony na twarzy]/ ma być rozumiano o tych złodżieciách/ ktorzy we dnie krádną/ iáko fą rzeżymiefzkowie. SzczerbSpecSax 521 (Linde); Crumeniseca Ein Beutelabfchneider Rzejmiefzek ArtNom K3; rzejmiefzek/ Crumeniseca. Volck Yyy2v (Linde)].

Synonim: rzeżnik mieszkw.

Cf MIESZKORZAZ, [URZYMIESZEK], WYPROŻNI-MIESZEK

MN

[RZĘD] cf RZĄD**RZĘDNY cf RZĄDNY****[RZĘDOCHA] cf RZĘDZIOCHA****RZĘDOWNY (1) ai**

N sg f rzęd(o)wná.

Sł stp, Cn, Linde brak.

Przymiotnik od „rząd” ‘szereg’:

Wyrażenie: »rzędowna ława« = *ludzie siedzący szeregiem na ławie*: Smiejąc się oni cicho/ y lzydzą niebogo. Ná wefelu przypátrzą się iákowa ich fprawá/ Gdy ich siędźcie rzędowna po obiedźcie ławá/ Powiem ná nie co oni fobie rozmawiáią/ Iáko pilno pánienkę káżdą vpátruią. *ZbylPrzyg* A4v.

PP

[RZĘDOWNY] cf [RZĄDOWY]**RZĘDZICHA (1) sb f**

a jasne.

sg N rzędzicha. ◇ [I rzędzichą. ◇ pl N rzędzichy.]

Sł stp, Cn brak, Linde XVI w. (jeden z niżej notowanych przykładów).

Żona rządząca mężem (podobnie o konkubinie): Więc y to nie-
fzláchetna zóná weń [w męża] wmwóliá/ Iz fobie w Kmotry bierze
onego czurylá. Co się fámey podobał y mężnie [= *jak mąż*] zá-
chował/ Zá męzowe pieniádze cály May gáchował. A rzędzichá się
glupftwem Gołpodárkim [tj. męża] ćielzy/ Y ná Krzciny się prośić
Páná Kmotrá śpiefzy. *KlonWor* 60; [Niechajże się poczują [tak jak
Jezebel] dzisiejsze rzędzichy, bowiem przypłacić muszą tyraństwa i
pychy. *OtwínPis* 101, 82].

[Wyrażenie: »pani rzędzicha«: on pierwszy do tego senat przy-
widł/ iż Tyránná z páńftwá y z panią Rzędzichą precz wygnáli
RotRozm Dv.]

Cf RZĘDZIOCHA

PP

RZĘDZICIEL (26) sb m

rzędziciel (14), rządziciel (12); rzędziciel *HistAl* (2), *Krom-
Rozm III* (2), *GroicPorz*, *KrowObr*, *WujJudConf*, *RejPosRozpr* (3),
ModrzBaz (2); rządziciel *GlabGad*, *Mącz* (2), *BiałKaz*, *MWilcHist*,
NiemObr, *SarnStat* (3); rzędziciel : rządziciel *LeovPrzep* (1:1), *Calep*
(1:2).

-el z *tekstów nieoznaczających é lub oznaczających niekonse-
kwentnie (Cn e pochylone)*; -el-.

sg N rzędziciel (8). ◇ G rzędziciela (3). ◇ A rzędziciela (1). ◇ I
rzędzicielem (3); -em (1), -(e)m (2). ◇ V rzędzicielu (1). ◇ pl N
rzędziciele (2), rzędzicielowie (2); -e *HistAl*; -owie *ModrzBaz*; -e :
-owie *SarnStat* (1:1). ◇ G rzędziciel(o)w (2). ◇ D rzędziciel(o)m
(1). ◇ A rządziciele (1). ◇ I rzędzicielmi (2).

*Sł stp notuje, Cn s.v. rządzca, Linde XVI w. (sześć z niżej noto-
wanych przykładów).*

1. *Sprawujący władzę, przywódca, przełożony; rector HistAl, Mącz, Calep, JanStat, Cn; gubernator HistAl, Modrz, Calep, Cn; moderator Mącz, Calep, Cn; administrator Calep, Cn; regnator Mącz; ordinator Calep; curator, imperator, praeses Cn (24):* Regnator, Pan/ Rządziciel/ Sprawca. *Mącz* 350a, 349c; *Calep* 668b, [737]b, 906b; [*KsięgiEklez* K4; To/ práwi [św. *Chryzostom*]/ iest wżytkie^{so} złego przyczyná/ iż rządzicielow poważność zginęła *SkarKaz* 216b (*Linde*)].

[*rządziciel czyj:* W poźródku bráciey rządziciel ich [*rector illorum Vulg Eccli* 10/24] będzie wetzci *KsięgiEklez Dv.*]

a. *Na mocy prawa naturalnego (3):*

a. *Bóg i Chrystus (3):*

[*W połączeniu szeregowym:* Iz iáko Moyzefz był fprawcą ludu Zydowlkiego: ták y Pan náfz miał y iest być rządzicielem/ Hetmánem/ y wódzem Kościoła wiernych fwoich. *BiałPos* 145 (*Linde*).]

Wyrażenia: [»rządziciel Kościoła«: *BiałPos* 145 (*Linde*) cf *W połączeniu szeregowym.*]

»rzędziciel świata« (1): A my [*Polacy*] [...] wżgárdźimy fady ludzkimi? zárzućimy práwo fтворzyciela y rzędziciela światá [*Conditoris et gubernatoris mundi*]? *ModrzBaz* 143v.

»rządziciel wszystkich rzeczy« [*szuk zmienny*] (1): Lecz ia iednego Bogá tylko/ naywżfzszego fprawcę/ y rządziciela wżytkich rzeczy wyznawam *NiemObr* 111; [*KuczbKat* 14].

Szeregi: »sprawca i rządziciel« (1): *NiemObr* 111 cf »rządziciel wszystkich rzeczy«.

»stworzyciel i rządziciel« (1): *ModrzBaz* 143v; [Biorąc tedy podobieństwo z rzeczy ludzkich/ iáko tego Oycem zwáli/ ktory był iákiego plemienia początkiem [...]: tymże fpołobem Oycem Páná Bogá miánowali/ kthorego wżyftkich rzeczy być fтворzycielem y rządzicielem ználi. *KuczbKat* 14].

Iron. (1):

W połączeniu szeregowym (1): Syná Bożego mękę/ fmierć/ y krew iego/ vftáwicznie bluznićcie/ [...] iáko to wálze Mfzały fwiad-
tżá/ y wkázuia/ wkhorycheście fobie nápiřáli y natzynili rozmá-
itych/ Przytzyńcow/ Iednatzow/ Zbawicielow/ Rzędzicielow/ Od-
kupicielow/ Zářluzycielow/ grzechow wżyftkich gładzicielow/ W-
ybáwicielow/ s pieklá *KrowObr* 167v.

ß. [*Sily przeciwne Bogu i człowiekowi [czego]:* Nye telko my
muzymy walczyć przeczyw czialu y krwi, alie tefz przeczyw
Xzyżément y moczarom: y przeczyw rządziczielom fwiata [*ad-
versus mundi rectores Vulg Eph* 6/12] the [iřze] ze ciemnoczy, tho
iest grzechu *ArgWyklad* 39/155.]

b. *Na mocy prawa stanowionego (16):*

a. *Sprawujący władzę świecką (12):* S teyże też gwiazdy Mar-
fá/ okázue fye przyść ná ludzie niektórych Miałt fławnych niedo-
fáték/ háńbá/ y rzędziciela odmiána. *LeovPrzep* A3v.

rzędziciel [czyj], *czego* [w tym: *G sb* (2), *ai* (1)] (3): *RejPos-
Rozpr* c2v; (*did*) A potym rzecze Káiphás. (–) Lálkawy pánie Stá-
roltá Rządzicielu tego miáftá. *MWilcHist* B2; *SarnStat* 306; [Ktemu
też znanię [!] Lwowe panujące rządziciele pospolitiego ludu pysznę,
a nie báczné na vczijsnieniję poddanych czyni *Osądzenie* 12; *Listy-
Pol* I 1534/49; *ProbPrzejrz* A4].

W połączeniach szeregowych (1): Onych czáfów Stárfzym/ iá-
ko to rozmáitym dořwiádfzeniem/ y przez długi czas rzeczy wżywa-
niem wćwiczoným/ bywála Rzeczřopolita zlecaná. Y zwano ie
Rzędzicielmi/ Stárfzymi/ ábo Senatory mieyřkiemi. *RejPosRozpr*
c2v; [*ListyPol* I 1534/49; *ArgWyklad* 38/129].

Wyrażenia: [»nawyszszy a napředniejszy rządziciel«: ja Ibra-
him basza, Jego Cesarski Miłości serasker, sołtan, gubernator wszy-
stkich poddanych Jego Cesarski Miłości [...] nawyszszy a napřed-
niejszy rządziciel i wszystkich panow wielkich [...] nawyszszy
sprawca *ListyPol* I 1534/49.]

»zwierzchni rzędziciel« (1): Sláchetny to tedy będzie obyczáj/
gdy zwierzchni rzędzicielowie [*gubernatores*] ony zá przyacióły
mieć będą y fobie y Rzeczřopolitey/ ktore vyrżá być chętlíwe do
cnoty *ModrzBaz* 20v.

Szeregi: »rządziciel i moderator« (1): IZe Pan Bóg W.M. nowo
ná to zacné Dignitářstwo wyřtáwił, ábyř Wá. Wielm. był rządzic-
cielem y moderátorem, nietylko Dworu Króla Ie^{so} M. ále y wżyft-
kich najwżfzych Sýmów y ziądzów Rzeczřopolp. *SarnStat* 306.

»rzędziciel i przełożony« (1): Przykazuiemy wam áby w ká-
dym mieyřcie byli rzędziciele y przełożeni [*rectores et principes*]
iáko czáfu Dáriuřa *HistAl* G4.

[»sprawca i rzędziciel«: Sprawce y rzędziciele mnieyřzey Pol-
fki/ y ich řáfiedzi/ mierną fortunę poznáią *ProbPrzejrz* A4.]

aa. *Władca, król* [w tym: *czyj, czego* (5) – *pron poss* (2), *G sb*
(2), *ai* (1)] (6): *GlabGad* A3; Ale iż zá żywotá mego myřliłem
kthory miał pánowáć po fmierci moiey/ řhroz ciálá nářzego y
rzędzici[e] wářz niecháj będzie *HistAl* N2; [A o tho hospodar nasz
iego mcz prossy y záda od wassey k mezi, yako swego rządziciela
y przyjaciela, aby [...] *CorfusDocum* 1553 nr 85; chcećie Króla
mieć ktoryby Rzeczřopolp. fprawować iuř wmiáł dobrze [...] bo nie-
mářz nic niebefpiecznieyřzego w R.P. iedno kiedy iest táki rządzic-
ciel ktorym rządzic trzebá *BielKron* 1597 682].

Wyrażenia: »rządziciel rzeczypospolitej« (1): dla tegoż też
Ařtologowie to známię w Słońcu przywářczáią/ y rzeczom in-
řzym nie iest przełożone/ iedno známienitym ludziom y rzeczom/
iáko Krolom/ Kfiáżętom/ y wfzelkim rządzicielom Rzeczřopol-
litye. *LeovPrzep* B4.

»rządziel świata« (1): [św. Piotr] poflan yeft do grodu [= stolic] pánftwá Rzymbkyego/ áby tu/ yáko yeft żyemki Cefarz á rzedzičyel fwyátá/ tákby teź ftolicę fwoyę myał ten páftryz/ ktorzyby był przelożonym á głowá wftyłkyego kofcyolá. *KromRozm III N8*.

Szeregi: »cesarz a rzedzičiel« (1): *KromRozm III N8 cf* »rzedzičiel świata«.

»rzedzičiel a krol« (1): nye byli Dawid miłtrzem á wczycielem/ áni teź fláfármem ábo obrocznym/ ále rzedzičycielem á krolem żydowlkim. *KromRozm III H4v*.

»rzedzičiel i opatrzyciel« (1): Vmárl Krol o Polacy Krol nieinfzego Kroleftwá/ iedno Kroleftwá polskiego. [...]. Krol wáfl/ rzedzičiel/ y opatrzyciel was/ ktorego narod y przodkowie wá fto ósmdzięsiąt y siedm lat rofkázowáli. *BiałKaz H2v*.

Jako ostatni człón we współrzednym połączeniu wieloczłonowym: »i wszeley rzedzičiele« (1): *LeovPrzep B4 cf* »rzedzičiel rzedczyopolitej«.

β. *Przelożony w Kościele, duchowny* (4):

Wyrażenie: »rzedzičiel kościelny, kościolá« = *rector Ecclesiae JanStat* (2:1): *RejPosRozpr c2v*; RZędzičielowie teź kościelni/ zá Swiątości kościelné/ któré dármo máiá byđz fšáfowáné/ niech nic niewyčiągáią *SarnStat* 212, 212.

Szeregi: »rzedzičiel albo sprawca« [szyk 1:1] (2): Byli tedy niektorzy ná vrzędzye kofcielnym/ ktorzy áczkolwiek nie wczyli wftáwicznie iáko Biskupowie/ wftáwké wftáwicznie byli we wftyłkch fprawach przy wczących. Snadź ná innym mieyfcu tenże Apoftól zowie ie fprawcámi ábo rzedzičielmi/ wyládeni dla kárności ábo inych fpraw kofcielných. *RejPosRozpr c2v, c2v*.

»rzedzičiel albo superintendent«: A iź porządek nasz zawždy tego potrzebuje, aby miał rzedzičielá albo superintendenta, na miejsce jego inszego męža ábo dwu plenos Spiritu S. et sapientia na ten urząd aby obrali *AktaSynod III 45*.]

αα. [Pogardliwie o przywódcy innowierczego wyznania: ani Hus/ áni Luter/ [...] ktemu čię nie przywiedzie; áby kiedy Kofciól z fwyimi Przelożonymi/ zá takimi Obietnicámi/ zá takimi Rzedzičielmi/ miał w práwey Wierze błádzić. *HerbOdpow T6*.]

2. *Wychowawca, opiekun; przen: o prawie Bożym (w nawiązaniu do Gal 3/24)* (1):

Wyrażenie: »rzedzičiel dziecinny« (1): Ktorych my przedsięwzięcia ábo mniemania nie chwalimy/ ále owfzem gánimy/ gdyż rozumieć żeby Kofciól Chriftofw miał być zátrzyman tymi to zabobony á obrzędý/ iákoby iákim Pedágogie^m/ ábo rzedzičielem dziecinnym. *WujJudConf 206*.

Szereg: »pedagog albo rzedzičiel« (1): *WujJudConf 206 cf Wyrażenie*.

3. *praw. Pełnomocnik, kurator* (1):

rzedzičiel czyj (1): PRzečiw powodowi ty fą Excepcye [...]. Ie- li ieft wywołány/ ieftli bezecny/ [...] ieftli ieftł fzałony/ głuchy/ niemy bes fprawce á rzedzičielá fwego *GroicPorz t*.

Szereg: »rzedzičiel a (albo) sprawca« [szyk zmienny] (1): *GroicPorz t*; [Ale pofpolicie tákiego/ który nád dorolłym táką moc ma/ y máiętność iego opátruie/ Láćinnicy názywáią Curatorem. Po polfku włáfińy go może názwáć/ Rzedzičielem/ ábo Sprawcá/ niź Opiekunem. *GroicTyt 140 (Linde)*].

4. [Kierujący okrętem, sternik: y wfzelky rzáwdziczel [gubernator]/ {flžthirnyk albo fchyper} y wfzitecy ktorzi na iezorach yelzdzyly [...] dalekie fthanely *TomZbrudzAp 18/17*].

Szereg: »żeglarz albo rzedzičiel«: á ftawa fię człowiek [pijaný] iáko łódzia ábo korab ná morzu bez żeglarzá ábo rzedzičielá/ tám y fám się tułáiąc áże zátonie. *Cresc 1571 370 (Linde)*.]

5. [Planety mające wpływ na zjawiska astronomiczne i losy ludzkie: (nagł) Potężność Plánetow w dwoygu záćmieniách Miešięcznych [...] (–) [...] Z drugiego lepák záćmienia [księżyca w r. 1599]/ nie mogę tákże nic dobrego obiecować: bo tákówek ma rzedzičiele/ ná počátku iego džiátek máłych niechowania/ y rozmáite choroby ná nie być wpatruie *MusProgn B2v*.]

Synonimy: **1., 3.** *sprawca; 1. głowa, gospodarz, hetman, mistrz, pan, przelożony, rozkázyciel, włájca; 2., 3. opiekun; 3. prokurator, przezustek; 4. sternik.*

Cf **RZĄDZICA**

PP

RZĘDZICIELKA (1) *sb f*

rzedzičielka (7), **rządzičielka** (4); rzedzičielka *KrowObr* (6); rzedzičielka *Mącz* (3); rzedzičielka : rzedzičielka *ModrzBaz* (1:1).

e prawdopodobnie jasne (tak w -ciel-); a jasne.

sg N rzedzičielka (3). ◊ *I rzedzičielką* (6). ◊ *V rzedzičielko* (2).

Sł stp brak, Cn notuje, Linde XVI (dwa z niżej notowanych przykładów) i XVIII w.

Ta, która sprawuje władzę; reatrix Mącz, Modrz, Cn; modera-trix Mącz, Cn; regina Mącz; gubernatrix Modrz (11): *Rector, et Rectrix, Rzedzičiel/ Rzedzičielká. Sprawcá/ Vrzednik. Mącz 349c; Regina, Królowa/ Też rzedzičielká [!]/ Albo páni pánuýca. Mącz 349c, 228b; [Volck 380].*

a. *O Maryi [w tym: czego* (5)] (6): Iełli iefzte pánná Márya/ iefł Rzedzičielką niebá y ziemie/ tedy tho nieprawdá/ co fám Bog o fobie mowi: Ia niebem y ziemiá rzedzę. *KrowObr 165v, 164v, 165v, 177, 217v*.

W połączeniu szeregowym (1): gdzie tę pánnę w wálžych Mfżach Dijabelłkich zowiećie y tznicie/ żywotem/ drogá/ rzedzičielką/ zbáwieniem ludzkim/ zrzodłem odpufłżenia grzechow *KrowObr 192*.

b. *Jedna z wartościowanych moralnie sił ścierających się w człowieku (tu: roztropność) [czego]* (2):

Wyrażenie: »żywota ludzkiego rzedzičielka« (1): bo tym obyčzáiem zoftoi się ná goli oná roftropność/ która ieft náiełpřá wftyłkyego żywotá ludzkiego rzedzičielką [totius vitae humanae optima reatrix] *ModrzBaz 8*.

Szereg: »wodz i rzedzičielka« (1): Bo to być niemoże/ áby okrom roftropności/ Rzeczyopolite mogly być dobrze rzedzone/ gdyż tá ieft wodze^m y rzedzičielką [dux est et gubernatrix] fpraw wczęiwych y wfzech cnot *ModrzBaz 17v*.

Synonimy: *páni, rozkázycielka.*

Cf **RZĘDZIOCHA**

PP

RZĘDZIĆ *cf* **RZĄDZIĆ**

RZĘDZIĆ SIĘ *cf* **RZĄDZIĆ SIĘ**

RZĘDZIOCHA (1) *sb f*

rzedziocha, [rządziocha, rzedocho].

o prawdopodobnie jasne (tak w -ochá); a jasne.

[sg N rzedziocha. ◊ A rzedziochę.] ◊ pl [N rzedziochy. ◊ G rzedzi(o)ch.] ◊ I rzedziochami.

Sł stp, Cn brak, Linde XVI (trzy z niżej notowanych przykładów) – XVII w.

Ta, która sprawuje władzę: [Deriuntur etiam Nomina Foemina, vt Rzedziochá/ Mocarká/ Rycerká *StatorGramm F6*.]

[Przen [czyja]: Powiedźiál Dyogenes [do Aleksandra]: [...] Pychá ieft twoiá Páni/ y kochánká twoiá. [...] Tá čiebie bárzo rzedzi: nuź čiełefná žądžá/ Obžárftwo/ gniew/ te Pánie bárzo čię teź rzedžá. Iam to iuź wftyłko wzgárdžil/ dawno pod nogámi Tá twoiá rzedziochá y mnie y twa Páni. *PaprKolo C4 (Linde)*.]

a. *Żona rządząca mężem:* Pan Bog ftworzył niewiáftę nie z głowy/ ále z kości tey/ którą z boku y z pośrodku wyiáł/ chcąc to miec [!]/ áby nie byly rzedziochámi. *WerKaz 287; [MrowStadło E4v; Ale gdyby then Dekret ná nie [na zony] wczyniono/ Tych rzedzioch co zacnieyřzych trořkę powłciágniono. Prętkoby ty podle- fze iuź przefłáty tego [tj. nieposlušęństwa] PaprPrzykaz B3v; Stá-rošćina/ Sędzina/ iuź dziš fláchtę fáđžá/ [...] A tyfz to nas rzedziochy wpráwuiá w ty błędy. PaprPrzykaz C3; A gdy Wládyřlaw miał*

zonę rządžiocę wielką/ Cefárłką dziewczę/ imieniem Kryfitynę/ [...] vltáwicznje męzá fwego do tego wodłá/ áby bráćiey fwey pobráł páńftwá ich *BielKron 1597 113 (Linde)*.

Synonimy cf RZĘDZICIELKA

Cf RZĘDZICHA, RZĘDZICIELKA

PP

RZĘSA *cf* RZĄSA

RZĘSISTY (3) *ai*

sg m N rzesisty (1). ◇ [f rzesistá.] ◇ pl N subst rzesist(e) (2).

Sł stp brak, Cn notuje, Linde XVII – XVIII w.

1. *Obfity, gęsty; densus Mącz, Cn; condensus, confertus, spissus Cn (3); Acinosus, Rzęsify/ gęfty Mącz 2c; Densae uvae, Rzęslyte yągody. Mącz 82a, 2c; [Acinosus, voller beeren/ oder köerner. Pol pelny iągód/ gęfty/ rzęslyty. Volck 5].*

2. [*Ziarnisty: Granosus, kornig. ziarnifty/ rzęslyty [!]. Volck 260.*]

3. [*Zestawienie w funkcji nazwy bot.: »lebiodka rzesista« = *Origanum onites* L.; lebiotka rzesista, roślina zielna z rodziny jasnotowatych (Lamiaceae): Lebiotka rzesista/ *Origanum onitis*. Klein Dofen. *SienHerb K2#v, D4#v.*]*

Synonimy: 1. gęsty; 2. ziarnisty.

MN

RZĘZIĆ *cf* RZĘŻEĆ

RZĘŻEĆ (2) *vb impf*

e z tekstu nieoznaczającego -eć.

inf rzeżec (1). ◇ praes I sg rzeżę (1).

Sł stp: rzezić, Cn brak, Linde XVI w. (jeden z niżej notowanych przykładów) błędnie: rzezić i XVIII w.

Wydawać chrapiły dźwięk (2): Ducere ronchos, Chrápác/ rzeżec przes fen. Mącz 358c; Strideo, Skrzypię, kwicze/ pifzczę/ zgrzitam albo rzeżę/ dawam dźwięk/ chręłczę. Mącz 420d.

Synonimy: chrapać, zgrzytać.

Formacja współrzedzenna: zarzeżec.

Cf RZĘŻENIE

MN

RZĘŻENIE Sł stp; Cn, Linde brak.

Cf RZĘŻEĆ

RZKOMO (200) *pt*

rzkomo (176), rzekomo (24); rzekomo BierRozm (2), KromRozm I (2), KromRozm II, KrowObr (2), Leop (3), BielKron (4), OrzQuin, SarnUzn, BielSpr, WujJud, WujJudConf, PudlFr; rzkomo: rzekomo BierEz (7:2), WerGość (2:1), KlonWor (5:1).

Oba o jasne; w rzekomo e jasne.

Sł stp, Cn notuje, Linde XVI (jeden z niżej notowanych przykładów) – XVIII w.

1. *Z zamiarem wprowadzenia w błąd, niby, pozornie, nieprawdźiwie, udając; quasi Vulg, PolAnt, Mącz, Cn; simulate Mącz; simulando Modrz; dicis causa Cn (169): Simulate adverbium cui opponitur ex animo, Nie gruntownie/ nie cále pod pokrywką/ rzkomo. Mącz 394c.*

W połączeniu z czasownikiem lub imiesłowem (127): Kot áby ie [myszy] zásię fchytrzył/ Rzekomo fie sam obiešł BierEz K, C4, M4, P4v [2 r.], R [2 r.]; A ia iedno ftoiąc ieftem podobien ku gluchowi rzkomo nielŷyłąc wylczáných zlofci fwoich RejPs 57v; RejRozpr Ev; RejJóz D3, M8v; KromRozm I A3v; LibMal 1551/166; KrowObr 68v; Więc drugi [student] nád kłięgámi rzkomo przepie-ruie/ Chce Sokoły zálecieć/ więc rozum ŷychtuie. RejWiz 90; Bo iáko ieft rzecz ŷpofna/ gdy kto tráci márnje/ Tákże iście nie mniefza/ gdy wŷytko w kąť gárnje. Ieft iáko Soyká w klatce/ gdy chcą by mowilá/ Więc ieý iešć málo dáia/ áby nie zátyłá. Albo gdy

*w máłym Lewku rzkomo fie kocháia/ Więc áby wielki nie rofl/ iešć mu nie dawáia. RejWiz 191, 38v, 84; Zebym miał powiedzieć iż według Zydownkicy Bibliey/ tłumaczone ieft/ wiedz iż nie. A to dla tego/ że ile widziemy ktorzy rzkomo wedle Zydownkiego textu tłumáczyli/ tedy fie iefłcze nigdy dwa niezgodzili: ále ieden ták/ drugi inák. Leop *A3v; RejFig Aa4, Bb8; Ošlá námálowáli/ á on obraz noší/ A zá nim idzye zebrał/ co nań rzkomo proší. RejZwierz 115v, 44v, 81, 118v, 126; Tedy zeglarze gdy fie ŷtáráli iáko by wćiec z okrętu pušćiwŷy barkę ná morze/ rzkomo chćieli od przodku zárzucáć kotwice. BibRadz Act 27/30, Act 23/15, II 105c marg; Náiał był przedtym dwu lotru Máchomet ná Skánderbegá/ áby go potaiemnie ŷtruli álbo zábili/ ktorzy rzkomo wćiekli od Turkow do Skanderbegá BielKron 257, 242v, 255v, 420; Ebrietatem fingere, Rzkomo być piyánym. Mącz 127c, 250d, 394c, d; OrzQuin C2v; czo [ze pan Jaroszy idzie do niego] gdy Lipniczki poŷtrzegł/ włożywŷy fobie powroz ná ŷzye/ zákládał go ná báłkę/ rzkomo fie chcąc obiešć GórnDworz T6, Cc5; RejPos 214, [340]; BielSat C4; Zá tymi namowámi on ŷtáruŷek miły/ Widząc dzieći iákim co vmyŷlem czynili/ Rzkomo tego niedbáiąc czynił tę poŷtáwę/ Ze fie z nimi wdáć niechciał więcey w žádná ŷpráwę. HistLan D3, A4, B4v, C3, C3v [2 r.], C4v, D2, D3; Bo wnet tępego á boiáźliwego wŷrzyłŷ gjd co chce powaźnego mowić álišći on piętá wierći/ páłce ŷkubie/ brodę muŷczce/ poŷtawki ŷtroi/ rzkomo ŷzepluni RejZwierc 19v, 49v, 76, 89v, 92 [2 r.], 101 (11); BielSpr 66v; BudNT Act 27/30; Tych záš co go [Chryŷtusa] wzywáć niechcą/ choć fie rzkomo zá wierne máia/ y iego fie miánem názywáia: moźełz v fiebie zá niewierne poczytáć. CzechRozm 198, A5v, 1v, 18v, 97v, 175 (9); ModrzBaz 37v, 54, 64v, 112v; Sich kranck ŷtelłé. Rzkomo chorowáć. Fingere dolorem capitis. Calag 444b, 448a; CzechEp 109, 318; NiemObr 148, 153; ReszHoz 140; Opierał fie opfeš [tj. ŷzalony] rzkomo niechćiał do obrázá/ á gdy go gwałtem przywiedli/ rzućil fie ná ofiárę WerGość 217; BielSjem 10; Stároŷtowe [...] Strzegáć rzkomo dobr páńłkich w gránicách ie drapiá. BielRozm 5, 22; Calep 13b; Tymić y tym podobnemi przykłády Budny to chce przewiešć y pokázáć/ że w káždym Nowym teŷtámenćie wiele ieft nie tylko omyłek/ ále teź y fałzow. Co on przeto czyni/ áby te omyłki y fałze rzkomo popráwuiąc/ ŷłowo Páńłkie y teŷtáment Páńłki tym bešpieczniey płowáł y fałzowáł. WujNT przedm 4, Luc 20/47, Act 27/30; PowodPr 65; KlonFlis H; KlonWor **v, **2, 50.*

~ Połączenia: »rzkomo ... a« (5): RejPs 52; RejWiz 81; Tákże y my chodzimy [jak św. Paweł] zá nim [za Chryŷtusem] z dáleká/ rzkomo tu o nim wyznawamy náŷze wiadomošći/ á iáko ŷkoro ná nas náŷtápi boźniczá ŷzátańłka/ áli my wciekamy RejAp 25v; HistLan B4v; Azáłz nie máłz frogiego práwá ná owego lápáćzá á ná wykřetníká ŷpráwiedliwošći ludzkiey? áno go ŷczekáćzem zowá/ w oczy mu fie rzkomo klániáia/ á s tyłu zá nim pluiá. RejZwierc 96.

»rzkomo ... rzkomo ... a« (1): Tu fie rzkomo dobywáłz iáko z błotá/ thu fie iuź rzkomo máłz wołá polepŷyć/ thu przyŷzedłzy drugim powiedáłz że fie tám czyłtych rzeczy náłłuchał. A kiedy cie ŷpytáia co tám było tákiego/ tedy žádnego ŷłowá nie vmiełz powiedzieć. RejPos 64v.

»rzkomo ... a przedŷię« (1): IEft wiele ludzi ták nierozłádných łáłkawy czytelniku/ nie iedno miedzy proŷtáki/ ále y miedzy onymi cofię zá mádre máia/ ktorzy ŷwięte piŷmo rzkomo czytáia/ [...] á przedfię co fie znim dzieie niewiedzá áni czuia. BudNT przedm b.

»rzkomo ... ale« (6): Siedzi [grac] podiał rękę ŷpiewa Ciágnie fie rzkomo poziewá Ale boday mu ták plia máć iákoć mu fie wten czás chce ŷpáć RejRozpr G4; Acź to iego poŷtáwá iż rzkomo o wŷytki Stára fie/ ále więcey o fwoie poźytki. RejWiz 74v; RejZwierz 101; RejPos 280; KochPieš 3; Są teź iefłcze ŷynowie Merkurýulzowi/ Co domá trwáć nie mogá Kurforowie owi. Skoro ich tełknošć wymie: ná wędrowkę nogi Gotuia/ rzkomo widzieć Apoŷtolłkie progi. Ale do prawdy mowiać: Nátura ich ruŷza; I do pielgrzymowánia nálog ich przymuŷza. KlonWor 51.

»rzkomo ... rzkomo ... ale« (1): ktorzy [pytacz] to rzkomo nád kfięgámi leża/ rzkomo fie pytáią o woley iego [Pana]/ tu vltá-wiecznie w kofcielah wołáią/ fpiewáią/ ále ferce g dzieś dáleko od nie⁹⁰ po fwiátu lata *RejPos* 209v.

»rzkomo ... ano« (8): Wywiedz konie czás nam iechác Ale wždy zle nie požeńác Więc fie rzkomo porywáią Ano ich nic niewciągáią [tj. nie zatrzymujá] *RejRozpr* I2; *RejJóz* F; Gdyż ten [pijanica] przydzye ná ten kres/ co mu rząd zalezý/ Rzkomoby chciał mądrym być/ áno fie leb ieży. *RejWiz* 175; *GórnDworz* Mm; Więc fie tu rzkomo stárzec prowadzić porywa/ [...] Ano w feru infza mył *HistLan* C4; *RejZwierc* 84v; Ale ktoby to wyliczył/ iáko tácy ludzie nikczemni wiele wymysłów fwych do s. pi-má námiefzali? Rzkomo náprawowali/ áno gorzey kázili. *BudNT przedm* b7; ále iż [niektórzy senatorowie] widzá/ że to co oni mowić mieli/ drudzy iuz wyrzekli/ [...] á ták wftydáią się ábo toż powtorzył/ ábo iáwnie ná ono ich zdánie pozwolić: przeto wymyśláią fzyderftwá/ rzkomo popráwáią/ áno niepotrzebnie się zábawáią. *ModrzBaz* 28v.

»jakoby (...) rz(e)komo« [szyk 4:1] (5): *Leop Act* 27/30; Quasi re bene gesta, Yákovýś rzecz rzkomo naliepiey fpráwił. *Mącz* 144d; Simulabo quasi non noverim, Będę fie zá to wydawał/ yákových rzkomo nie znał. *Mącz* 394c, 394c; Lecż Mitridates záfię Datá-mefá ku fobie przyzwał/ iákoby mu rzkomo miał co powiedzieć. *Phil* H2. ~

W połączeniu z rzeczownikiem lub zaimkiem (30): *RejPs* 62; Boć y owi z pułtą głową Co ie rzkomo polly zowá Więcey teź fobie folguia A to co iem trzebá kuia *RejRozpr* Dv; *KromRozm I* M4v; nyektorzy obyecuyác ábo okázuyác po fobye rzekomo náukę/ od wyáry odpádlí. *KromRozm II* p; *KrowObr* 6; *RejAp* 17v; *GórnDworz* S2v; *RejPos* 85v; Kupiwłzy [starzec] tedy lkrzynię rzkomo dla pienedzy/ Nákladł do niey kámienia *HistLan* C2; A czo zedrá [panowie] s połpolftwá zá to by pší tyia/ Rzkomo ná opráwé miał/ to wfzytko przepijá. *RejZwierc* 248, 53, 96, 200v; Coⁿfelfionifte rzekomo chwálce duchowni chwálę pozwiernchniá odrzuciá. *WujJud* 54 marg; To ia zowé rzeczą rozumowi przeciwná/ iż ci ludzie zápámiétáli/ do Bogá fie rzkomo y fłowá iego odzywáiac/ ważá fie w nošić [!] rozdzialu thákiego miedzy ludzi ktorego Bog íam w fłowie fwym nigdy nie oznaymił áni pokazał. *CzechRozm* 100, 97v, 239v, 243; *CzechEp* 127; *NiemObr* 15; A gdy tám zmiełkál [fałszywy Chrystus z kompanami w klasztorze częstochowskim] kilká dni/ weżynili iednego rzkomo opfšem *WerGość* 216; *KlonWor* 26, 46.

~ *Połączenia*: »rzkomo ... aleć« (1): wydanoć y z Litewłkiego Brzešcia Pfálmy ofobno/ dla twego nabożeńftwá rzkomo/ Chrzešćijáńki człowiecze/ áleć y tám/ iáko częřto Kátholickiego wykłádu chybił tłumác; ták teź nie raz fáłżem y wykřety nárabiał. *LatHar* +5.

»rzkomo ... ano« (2): Obacz íam/ profzę cię/ co to zá waźny wywod/ twierdzić co rzkomo z fłowá Bożego: áno nie tylko nie z fłowá Bożego: ále przeciw iemu? *CzechRozm* 44, 177v.

»rzkomo jako(by)« [szyk 2:1] (3): ZAcy dwa w mecherzynie fkorek náfyáli/ Rzkomo iáko połgrofzkow/ co z nich nádziáłali. *RejFig* Cc7, Aa5; A co fie tknie Krolow Iudłkich: maź napierwřzego Dawidá/ ktory íam wiele mowił/ y piíal/ iákoby rzkomo o fobie/ áno więcey piíanie iego ściągáło fie do tego potomká iego/ niźli do niego íámégo *CzechRozm* 177v.

»jakoby ... albo jakoby ... albo rzkomo« (1): Kiedy kto przed oczymá iakoby muchy lataiące widzi/ ábo iákoby dym/ albo rzkomo wofy záflániájące: známionuie sfępowanie wilkošci w oczy *SienLek* 20.

»rzkomo ... lecz« (1): Gdy záyřrzy gáfek flis/ iego to źniwo/ Wnet fie vkrádnie [lege: wkrádnie] rzkomo po łuczýwo/ Lecż widźimišię fliešie/ zákurzy fie/ Tá kárkofz [tj. łuczýwo] w mišie. *KlonFlis* F3v. ~

W połączeniu z przymiotnikiem (4): Wymylił [lew] obyčzay inny: Iákoby wždy mięfem żyw byl/ Rzkomo fie chorym weżynił.

BierEz R3; Y wyiáchal [król egipski] do Syryiey rzekomo przyiáciłkim á fpokoinym vmyllem *Leop* 1.Mach 11/2; á oni [żydowie] przedfię mowia iż zakon ich íeft wieczny [...] y ná wieki trwác ma/ żebym tey ich głupiey powiešci/ y wywodom rzkomo rozumnym/ więcey wierzyć miał/ á niź temu co oczymá widzę y rękómá fie dotykáć mogę. *CzechRozm* 85; *WerGość* 222.

W połączeniu z przysłówkiem lub wyrażeniem przyimkowym w funkcji przysłówka (7): A ty [Pan] zowie boźnicá fzátáńfká/ ktorzy pod tá poftawká á rzkomo pod prawda [!] fzczyrego fłowá Bożego/ budowáli fobie boźnicie fzátáńskie według wymyflow fwoich *RejAp* 22, 114; Támże rzkomo zá tymi stárzec namowámi/ Wprowadzon ná infzy gmách s wfzytkiemi rzecząmi. *HistLan* C4v, D2v.

~ *Połączenia*: »rzkomo ... a« (1): Nie rádźiř ty nam ze cnoty/ Iedno by vřlá z fromoty: [...] Bywać rádá rzkomo z miłošci A wnąřz pełná wfzey chyřošci *BierEz* H4.

»rzkomo ... ale« (1): Abowiem pářz gdy pánu iákemu ábo kfiáźęciu co fie foremneho pozdárzy/ [...] tedy wnet nářczuwáće zálkákuiá/ więc thu fobie počichu rzkomo fzepečá/ ále thák áby przedfię pan ítyřzał: Bráćie á widziáleš/ toć tho práwy Hektor. *RejZwierc* 50v.

»rzkomo ... ano« (1): nie ítrzyma [człowiek]/ áby íam fiebie nie chwalił bezpořhrzebnie á od rzeczy: [...] ábo iżby czáfem nie powiedziá iákiego fłowká/ rzkomo bárzo trefnie/ áno iż nie ná czás *GórnDworz* 14. ~

2. *Według cudzego zdania, którego autor wypowiedzi nie potwierdza: jakoby, podobno* (31):

W połączeniu z czasownikiem (13): *BierRozm* 18; [czart kpi z mnichá] Nierozumiem miły brachu Bych czy to činił (z) přeřtrachu Íź íię owo rzkomo boýę Gdy vřrze kápice twoýę *RejKup* z6, h6; *RejPos* 322v; A což gdy iuz przydzye o fwá włáfná [přywatę] to iuz tám rzkomo táiemnicámi bywa zákřyto *RejZwierc* 36v; *CzechRozm* 148; *NiemObr* 55, 106, 121, 152.

~ *Połączenia*: »rzkomo ... ale« (2): A do Nieba biegać záwždy Bo tám jako přidze káždy Rzkomo íię chce wy fyglować [lege: wyfyglować] Ale wiecz trudno medrowáć. *RejKup* x5v; *CzechRozm* 83.

»jakoby ... rzekomo« (1): To teź o fobie rozumieć počřli [powszechnicy, tj. katolicy]/ iákoby im teź rzekomo Pan Bog grunt wiáry Powřzeczney z wielkiego záwiedźienia Antikřřtowe⁹⁰ oczyšciác y obiášniác zořtáwił. *WujJudConf* 7v. ~

W połączeniu z rzeczownikiem (7): thenže Bog obiáwił fie zá drugiego wieku Abráámowi we dwu tyřáciu lat/ gdzie mu fie vkažáli rzekomo trzye Anyołowie *SarnUzn* C6v; Znał to íam Luther íeřcze zá żywotá fwego/ [...] iáka popráwá w ludźiech bylá/ zá tá iego rzkomo nowá Ewángelijá. *ReszPrz* 71; *ReszList* 153; Íź onéy [Wenus] íowilř flůżył/ Bóg rzekomo z niebá *PudlFr* 39; *WujNT przedm* 26.

~ *Połączenia*: »rzkomo ... ano« (1): Choć rzkowo [!] ná pewny targ drudzy fie řpufzczacie/ Ano gdy więc towaru w ręku fwych nie macie/ Pewnie iż Kotá w worze drudzy tárguiecie *HistLan* F.

»rzkomo ... lecz« (1): W kroleftwie Antikřřtowym bylo rzkomo vpámiétanie y pokutá zá grzech/ y rozmáite dořyc wczynienie/ lecz to wfzytko przed Pánem nizacz nie ítało *BibRadz* II 141a marg. ~

W połączeniu z przymiotnikiem (8): Morskie prace rzekomo ciężkie Długi zwyczay czyni lekkie *BierRozm* 4; Otožem ia Abiron rzkomo s chyřřzú głową/ Y dziř mie teź wymyřkiem/ ná wiefřzy řmiech zowá. *RejWiz* 160; niešmiałem ktemu nie rzec/ iż ini rzkomo mędrřzy milczeli/ niewiem dla czego *SienLek* 95v; *RejZwierc* 39v; *CzechRozm* 210; Máia teź Papieźnicy v šiebie/ Kánony rzkomo Apofłollkie *NiemObr* 56; *ReszPrz* 64.

~ *Połączenia*: »rzkomo ... ale« (1): przetož teź [Justyn, Ireneusz i Tertulian] fwoia Filozofia/ onę prořtá fzczyřošć mowy y piíná Apofłollkiego/ wyřzpáćác fárbuiác iá počřli: á czynili to/ dobrym rzkomo vmyllem/ ále bárzo nie opářrnie/ y przeciw fłowu Božemu. *CzechRozm* 20v. ~

W połączeniu z przysłówkiem lub wyrażeniem przymiowym w funkcji przysłówka (3): Tedy ten wżyltek dowod/ iáko fáłzywy/ choć rzkomo miłernie/ bo nie ládá od głowy/ vrobiony/ vpaść musí. *CzechRozm* 13v; *ReszPrz* 8.

~ Połączenie: »jakoby rzkomo ... a przedsię« (1): A iż też przy Sáulu [*Pismo św.*] láta wřpomina / iákoby rzkomo wedle porřádku infzych Krolow Iudfkich ktorým obietnicá fluzylá: á przedfię wřpominánie to czyni nie wedle Krolow Iudfkich. *CzechRozm* 139v. ~

Cf [WRZKOMIE], WRZKOMO

MN

RZNAĆ (1) vb impf

Wymowa: r-znać.

3 sg praes rznie.

Sł stp brak, Cn notuje, Linde XVII – XIX w.

Ciąć, przecinać; przén; findere, scindere, secare, sulcare Cn [co czym]:

W porównaniu: A Iáko rybá wodę głową porze/ Ták řzkutá rzekę řztabá rznie y orze. *KlonFlis* E4.

Szereg: »rznąć i orać«: *KlonFlis* E4 cf *W porównaniu*.

Formacje współrdenne cf RZEZAĆ.

Cf RZNIĄCY, RZNIENIE

MN

RZNIĄCY (1) part praes act

Wymowa: r-zniący.

A pl subst rzniać.

Sł stp, Cn, Linde brak.

Tnący, rozcinający; przén; orzający:

Wyrażenie: »ziemię rzniać«: pokóy lubię: ten [...] Gron do-
dawa okwicie z iągód požádlivyh. Hoynie éiefzác potomká z prac
oyców řzedziwých/ Zelázá ziemię rzniaćé ná chléb polerue *Gosł-
Cast* 9.

Cf RZNAĆ

MN

RZNIENIE (1) sb n

Wymowa: r-znienie.

N sg rznieni(e).

Sł stp, Cn, Linde brak.

Rozdarcie, rysa: Scissus et scissio, Rznienie/ rořpádnienie/ roz-
fięźnienie/ rořtápienie. *Mącz* 372a.

Synonimy: rozpadnienie, rozsięźnienie, rozstápienie, rysa.

Cf RZNAĆ

MN

[RZODEKWIANY] cf RZODKWIANY

RZODKIEW (58) sb f

rzod- (55), rzot- (3).

-w (12), -w (3); -w *March*¹, *Mymer*², *BielKron*, *RejPos*, *Rej-
Zwierc* (3), *WerGość*; -w *Mącz* (2); -w : -w *SienLek* (4:1).
o oraz e jasne.

sg N rzodkiew (23). ◇ G rzodkiew (19), [rzodekiew]. ◇ A rzod-
kiew (11). ◇ I rzodkwiá (3). ◇ L rzodkwi (1), [rzodekwi]. ◇ pl A
rzodkiew (1).

Sł stp, Cn notuje, Linde XVII – XVIII w.

*bot. Raphanus sp. L.; rzodkiew, rořlina jednoroczna lub dwu-
letnia o ostrym smaku z rodziny kapustowatých (Brassicaceae), wa-
rzywna i lecznicza; raphanus Murm, Mymer¹, Mymer², Mącz, Cn
(58): March¹ A4 [2 r.]; Raphanus, Rettich Rzotkew. *Murm* 115;
*Mymer*¹ 17; RZodkiew iest ciepłá y ľucha w wtorym łopniu *FalZioł*
I 116b; Teź gdy kto pożywa rzodkiewé czyni takiemu w żywocie
wiathry y teź rzyganie *FalZioł* I [116²]d; Teź wodka z rzodkiewé
napalona/ ná kamień mięchierzowy iest barzo dobra ľamiać y z*

vriná s człowieka wypádzaiąc. FalZioł I 117a; Pokrzywa z rzod-
kwiá vwarzona y z mąką ľnianego ľiemienia/ otwierá wřzelkie
wrzody y boláćki gdy tego przyłozylł ná noc *FalZioł* I 152a, +4c,
I 116b [2 r.], [116²]žp, [116²]d [3 r.], 117a [3 r.] (29); wřzakoz [sól]
ná rzczy zimne polřpana wywodzi z nich wilgotnoľ zewnętrzná,
iáko widamy ná rzodkwi albo cebuli. *GlabGad* 17v; *March*³ V3v;
*Mymer*² 16v; [*Jaromir*] Bęđác Břkupem řzálal/ ábowiem przye-
chawľzy do Ołomuńcá do Břkupá Moráwkiego/ náłazł przed nim
rzodkiew z chlebem á z řolá ná stole á wodę cukrowaná/ pochwyřł
Břkupá zá ľep mowiác: Co thy nam břkupom fromothę czyniř/ iż
nie żywiefz iáko práwy pan iedno iáko źebrak. *BielKron* 324v;
Forum holitorium, Tárg gdzie zyołá/ Sálaty Rzodkiewe/ marchwie/
kapuľty etć. przedáya. *Mącz* 135a; Raphanium oleum, Oleyek z
rzodkiewé vcziniony. *Mącz* 345d, 345d; Teź ná żoľtá niemoc bárzo
ľluzy wyćřniona wodá z rzodkiewe/ gdy iá z winem chory pije.
SienLek 90; Albo czop rzodkiewé vřtřzy Miodem go zwierzchu
pomázy/ Wetkniř go w zad co nadáley Pozbęđiefz tym choroby
zľey. *SienLek* 99v; Mozg téź řwini áľbo wieprzowy/ ná boláćkę
przyłozł thedyć ľye zbierze. Tłuczoná rzodkiew z řolá przyłáday
ná boláćkę/ á tákci téź vczyni. *SienLek* 126v; Day koniowi przez
trzy dni rzodkiewé drobno nákráiwľzy z owľem/ od tego pewnie
rupie pozdychác muľz. *SienLek* 173, 9v, 16, 70v, 87, 99v (12);
RejPos 185v; Philozoph ieden idác mimo dom vřzřal áno v řtř-
dniey pięknie biáło rzodkiewé wypłokano *RejZwierc* 153v, 153v,
242v; *WerGość* 246; *GosłGosp* 167; [niemoźefzli mieć ták wielkiey
rzodekiewé coby s niey moľ doľtatek być/ moźefz drobney wźiać ile
chcelř *SienHerb* 514b, 550b; Tez [kqkol] wářzony z ľkorá rzo-
dekwie/ y przyłáday ná rány řmrodliwe/ czyřci ie i teź goj. *Cresc*
1571 193; (nagł) O Rzodekwi. (–) RZodkiew/ iest to znaczne źie-
le/ ktore acźkolwiek w káždym powietřzu roć moźe/ wľzákže
we mglifym powietřzu á w ćieniu bářziewy řię kocha. *Cresc* 1571
239].

*W charakterystycznych połączeniach: rzodkiew biála [= czys-
ta], naskrobana (2), osolona, tłuczona, warzona, wielka; rzodkiew
jeřć (4), osolić, rozmoczyć, wypłokáć; rzodkiewe najeřć się, ná-
krajác (2), naskrobać, pożywać (2); czop z rzodkiewe, ľucha, koľko,
skora.*

Zestawienie: »polná rzodkiew« = *Raphanus raphanistrum* L.;
rzodkiew řwirzepa, rořlina jednoroczna, pospolita i trujáca (1);
Raphanus sylvestris, ut quidam putant, Więťza áľbo polná rzod-
kiew. *Armoracia forte idem. Mącz* 345d.

MN

RZODKIEWKA (1) sb f

Wszystkie samogłoski jasne.

[sg N rzodkiewka.] ◇ pl G rzodkiewek.

Sł stp, Cn brak, Linde XVIII w.

Dem. od „rzodkiew“: To łobie z oná roľkofzá nářiefz źiołek
potřebnych/ rzodkiewek/ řálatek/ rzeźufek. Nářádzifz máľunecź-
kow/ ogoreczkow. *RejZwierc* 107v; [Rzodkiew/ Raphanus et um.
Rzodkiewká/ dimin. *Volck* Yyy3].

[Zestawienie: »polná rzodkiewka« = *Raphanus raphanistrum*
L.; rzodkiew řwirzepa, rořlina jednoroczna, pospolita i trujáca
(moźe z neutralizáciá funkcji deminutywnej): TRoiákie źiele zowá
tym łowem *Rafanus*, napiérwéy RZodkiew/ á tę wľáfnie zowá
Rafanus mnięľzy: zowá téź Chrzan/ á ten *Rafanus* więťzy. Iest téź
źiele które Włofzy zowá *Raphanellus řilueřtris*, polná RZodkiewká
UrzędowHerb 259a.]

MN

RZODKWIANY (19) ai

rzodkwiány (19), [rzodekwiány].

rzod- (17), rzot- (2).

o oraz a jasne; w rzode- e prawdopodobnie jasne (tak w e←b).

sg m N rzodkwiány (3). ◇ G rzodkwián(e)go (2). ◇ f N rzod-
kwián(a) (5). ◇ A rzodkwiáná (1). ◇ I rzodkwiáná (2). ◇ n N rzod-

kwian(e) (1). ◇ G rzodkwian(e)go (2). ◇ A rzodkwian(e) (1). ◇ pl A subst rzodkwian(e) (2).

St stp brak, Cn notuje, Linde bez cytatu.

Przymiotnik od „rzodkiew”; *raphanus Mącz, Cn (19): Raphanus, Rzodkwiany. Mącz 345d.*

a. *Będący częścią rzodkwi (8):* Też gdy Nać rzodkwianą w winie wwarzył/ Ipiolynkiem, á potym ftluczył z oliwą, á tego ziela prziložilz na thwardość fiedziony, rozeydzie fię pod tym thwardość *FalZioł [116²]d; [na oblatze miejsca]* lupiny rzodkwiane z ciemierzycą czarną w ługu warz/ á głowę tym my. *SienLek 47.*

Wyrażenia: »korzeń rzodkwiany« = *zgrubienie łodygowo-korzeniowe (2):* Weźmi korzenia Rzodkwianego A wpuść gi w oczet [...] pothym go trochę w tym oczcie powarz *FalZioł I [116²]c, I 116b.*

»nasienie rzodkwiane« [szyk 3:1] (4): *FalZioł V 111v; Cortinon, Gramen, vel Raphani semen. Nác álbo nafienie rzotkwiane. Mącz 66c; Poley też wárzony dobry pić/ álbo náśienie rzodkwiane/ wwierćiawfzy z octem pić/ bárzo chory żołądek leczy. SienLek 96v, 47v; [Weźmi [...] Náśienia Rzodekwianego/ Krochmálu/ Drągantu po poł części SienHerb 512b].*

b. *Zrobiony, uzyskany z rzodkwi (10):* wezmifz drijakwie czyf-
tey á rozpuć ią winem/ rozmaczay w tey drijakwi kolka rzod-
kwiane/ á przykładay na bolączkę częłto odnawiaiącz. *FalZioł V 71, II 11b.*

Wyrażenia: »sok rzodkwiany« (2): Też gdy fok rzodkwiany albo woda iey będzie zmiefzana z mąką kákolową, włofi rołci y parchi z głowy z gania [...]. *FalZioł I 117a, V 116v.*

»wino rzodekwiane«: Ty wodki y prochy może od potrzeby dlugi czás chowác/ opocz winá Rzodekwianego á foku Limunio-
wego/ bowiem fie ty prętko zágniją. *SienHerb 550b.*

»wodka, woda rzodkwiana« [szyk 6:1] (4:3): Też na flinogorz iefł dobra woda rzodkwiana gdy kto wfłta fobie płoczé gargarizuiącz/ wyfułzaiącza y otwieraiącza *FalZioł II 11b, +5c, I 12a, 117a, II 11c, V 111v.*

MN

[RZONCA] cf RZĄDŹCA

[RZOŃCA] cf RZĄDŹCA

RZUCAĆ (32) vb impf

a jasne.

inf rzucać (1). ◇ *praes 1 sg* rzucám (6). ◇ *3 sg* rzucá (5). ◇ *3 pl* rzucają (7). ◇ *praet 3 sg m* rzucál (1). ◇ *3 pl m pers* rzucali (6). *subst* rzucały (1). ◇ *imp 2 sg* rzucáj (4). ◇ *2 pl* rzucájcie (1).

*St stp, Cn notuje, Linde XVI (jeden z niżej notowanych przy-
kładów) – XVIII w. s.v. rzucić.*

1. *Szybkim ruchem przemieszczać coś w powietrzu, miotać, ciskać; vibrare Mącz, Cn; iactare Calep, Cn; iaculari Mącz; mittere Vulg; iacere, iactitare, obicere Cn (21): iaculari, Miotác/ Rzucác/ ftrzelác. Mącz 161d, 492d; Calep 496b.*

*rzucać co (5): StryjKron 160; niewiem: czemu [...] onemu [cia-
łu Bożemu w monstrancji] rozmaitymi głofy śpiewaią: [...] z wkło-
nem kwiatki rzucaią CzechEp 191. Cfrzucac co przed co, Zwroty.*

rzucać co przed co (2): KuczbKat 105 cf Przysłowie. Cf »rzucać przed nogi«.

*rzucać przez co (2): máią [Żmudzini] fwoie Święto/ ktore zo-
wią Pergubri ná Wiołnę/ [...] tám Wurlchait ich/ to iefł ofiárnik/
álbo ráczey Czárownik/ [...] konewkę álbo kubek poftawi/ weź-
mie ią zębami/ y wypije piwo/ á wypifwzy rzuca konewkę bez
dotykánia ręku przez głowę StryjKron 160. Cf rzucac komu w co
przez co.*

rzucać komu w co przez co (1): á oni [chłopi] wiawfzy káždy po
plácku rzuca ieden drugiemu w ręce przez płomień/ ták długo
chwytaiąc áż fie wpięká StryjKron 161.

rzucać czym (2): wzyal przy nym pyenyedzi fziłną rzecz, ktho-
rymy vnyego wdomu jako glupy rzuczal. *LibMal 1547/134v. Cf
rzucac czym na kogo.*

rzucać czym na kogo (1): A tak tym falffywym wolaniym wfly-
tek lud na Iezufa pobudzili/ ij pochwáciwfly kamienijé/ ij bloto/
czym kto mogli náń rzuczali *OpecŻyw [123].*

rzucać gdzie (2): Ventilo, Wieweł/ rzucam ná powietrze/ wzdym-
mam/ dmę. *Mącz 483c; Calep [834]a.*

Przysłowia: bibl. Ten ktory wzgorę rzuca kámień/ ná głowę
iego pádnie *Leop Eccli 27/28.*

bibl. Niechćieyćie świętego miotác przede pfy/ áni przed wiep-
rze perel wáfzych rzucayćie [*Vulg Matth 7/6*]. *KuczbKat 105.*

Zwroty: »[co komu] rzucac przed nogi« (1): y gdy *Constantino-
polim* główne á stoleczne miásto obległ [*król turecki*]/ dopiero Bo-
gacze rzucáli przede nogi Cefárzowi fwemu wielkie doftátki/ tákze y
biaległowy klejnoty fwoie do obrony. *PowodPr 84.*

»wzgorę, ku gorze rzucac« [w tym: co (1)] = *in altum mittere
Vulg; subiectare (alte) Cn (1:1): Leop Eccli 27/28; Subiecto – Ku
gorze rzucam. Calep [1017]a.*

Przen (4):

rzucać co na kogo, na co (1): myć kthorzy nic nie mowiemy
áni wierzymy/ iedno co Duch S. w piśmie mowi/ záfwe bępie-
cznie wzgárdziemy ich [*sofistów*] płonne plotki/ ktore nie ná nas/
ále ná Boże słowo rzucaią *GrzegRóżn C4v.*

Zwrot: »rzucac o ziemię« = *wywoływać strach, wstrząsać
(1):* Consterno, Przelstrzázam [!]/ rzucam o ziemię/ záfmucam.
Mącz 414d.

a) *Narażać na zgubę, rzucac na pastwę [kogo; w tym: przed
kogo (1)] (2):* zátrzy w imię páńkié gdzie ieno żywnie chęłz z
Turkiem/ byle nie domá w Polfcze: nie rzucay wáfzá kró(łewska)
M(iłość) wfzyłkiégo rázem przede nieprzyaciéłá/ nierzucay mówié
żołnierzá fwégo z którymby nieprzyaciéł czynić/ á żonę żołnierłką
któraby gwałćić miał: niepodaway dźiatki niewinné ná rzeź/ y
wfzyłtké máiętność ich/ áby ią nieprzyaciéł rozłzárpál/ domy áby
páilil/ y kościoly Boże áby pułtołzyć miał. *OrzJan 136.*

a) *O losowaniu (3):*

Zwroty: »rzucac kostki [o co]«: Moia ráda/ weyrzyćie w tych
Miniftrów kram/ náydziećie Szoty fplatkami. Kátolicy to widzą iż
ći ludkowie na fczerey luderze. Przywodzą wam [*ministrowie*]
mieyfcá kęse y nic ku rzeczy/ á to im włafnie iáko rzucác kostki o
dułze. *ŚmigłŁup D3.*

»[o kogo, o co] rzucac los« = *mittere sortem Vulg; proicere sor-
tem PolAnt [szyk zmienny] (3):* o lud moy rzucáli los: y dáli dziećię
do nierządneho domu/ á dzieweczkę przedáli zá wino áby pili. *Leop
Ioel 3/3, Ioann 19/24; BudBib Ioel 3/3; [Piłze Ewányeliřá S. Ian
19. v. 23. Iż między infzemi fżátami pána Chriftofuwemi/ o które
káci rzucáli łófy/ bylá iedná fukienká nie fzyta [...]: téy ták káci
vfzánowali/ ze iéy fżárpác niechćieli/ ále łós o nię rzucáli/ czyia
miałá bydź. ŁaszczRecepta 41-42].*

2. *Spuszczając z góry w dół (często z użyciem siły), umieszczac
coś w czymś, wrzucac; mittere Vulg [w tym: co (4)] (5):*

rzucac z czego [= co] (1): Záprawdę powiedam wam/ iż tá vbo-
ga wdowá wiecey wložylá á niżli wfzyfcy ktoryz kładli do fkarbu.
Abowiem wfzyfcy z tego co im zbywáło/ rzucáli: á tá z vboftwá
fwego/ wfzytko co miałá wrzuciłá *WujNT Mar 12/44.*

rzucac w co (2): tákie ryby [*wieloryby*] okréty wywracaią iefli
ich dźwiękiem iákim nie odftrázy/ ábo rzucaią w morze becźkę
iáką prózną z którą rybá gra przewracaiąc. *BielKron 295, 322.*

Zwrot: »rękomá [*do czego*] rzucac« (1): á iáko owi ná morzu/
gdy nawálność powftánie/ gárdzą drogimi towárami/ y one właf-
nymi rękomá do morzá rzucaią/ á nád wfzyłtkie bogáctwá żywot
droźly máią [...]. Czemuż my [...] tymi rzecźami nie gárdźimy/
ktore dułze náłze ná potępienie pogrążaią? *WysKaz 12.*

Przen [w co] (1): Nye z inąd powftály kácerftwá y nyektore
náuki przewrotne/ ktore řidlá dułfe/ á w głębyą rzucaya/ yedno
gdy dobre pímná nye dobrze rozumyáne bywáya *KromRozm II o4.*

3. Zarzucać; w przzen (1):

Zwrot: »[na co żywotne] wędę rzucać« (1): Tác [nadzieja] y śidlá ná ptałzki/ y ná ryby wędę Rzuca/ okrywłzy zdrádný hak lácokióá wżędy RybGęśli B.

4. Odrzucać, nie przyjmować (3): co rádźifz, nie podoba fię im [kochankom Wenus]; Co odradzafz, podoba: czego mieć nie mogą, Pożądáią; á kiedy doftaná, rzucáią. *CiekPotr* 53.

a. O Bogu [co] (2):

Zwrot: »rzucać od siebie« (1): O Pánie/ prace rąk twych/ nie rzucay od siebie *GrabowSet* L2v.

»na stronę rzucać« (1): Oycze dobroci/ moiego wołania Ná ftronę nie rzucay *GrabowSet* K3v.

5. Gwałtownie ruszać, szarpać; agitare, carpere, iactare, laniare, raptare, vexare, violare Cn [kim, czym dokąd] (2):

W przzen (1):

Szereg: »szawiać i rzucać« (1): Ma iefczę tá wodá y morze tego światá fwoie wiátry ktore okrętem náłzym fzawiaią y rzucáią/ czáfem do niebá/ czáfem do przepáści. *KlonFlis* A4v.

Przen (1):

rzucać przez co (1): brzuch [tj. łakomstwo, chciwość] [...] zá gory/ zá morzá/ przez lkáły/ przez ognie/ ludźmi [...]/ czáfem więc y z wtrátą żywotá/ rzuca. *GostGospSieb* +2v.

6. [Zwrot: »przeciw komu] pięty rzucać = sprzeciwiać się, buntować się: á człowiek [...] fám przeciw ftworzyćielowi fwoiemu wierzga y pięty rzuca. LipsPiotr 45.]

Synonimy: 1., 2., 5. *ciskać, miotać.*

Formacje współrzedne cfRZUCIĆ.

CfRZUCAJĄCY, RZUCANIE, RZUCANY

MN

RZUCAĆ SIĘ (10) vb impf

się (6), się (4).

a prawdopodobnie jasne (tak w rzucać).

praes 1 sg rzucám się (2). \diamond *3 sg* rzucá się (1). \diamond *2 pl* rzucácie się (1). \diamond *3 pl* rzucają się (3). \diamond [praet 3 pl subst rzucały się.] \diamond *fut 2 pl m pers* będziecie się rzucać (1). \diamond *con 3 pl m pers* by się rzucali (1). \diamond *part praes act* rzucając się (1).

Sł stp, Cn notuje, Linde XVI (jeden z niżej notowanych przykładów) – XVIII w.

1. Napadać, atakować; aggredi Calep, Cn; irruere Vulg; assultare, invadere Cn [na kogo, na co] (7): Quoufque irruit in hominem: [...] A dokądze fię tak będziecie rzuczać na człowieka/ włzyci zabijać chcecie/ powftacie nań iako na fcianę pochyloną y na parkan ktory chce vpać. *WróbŻołt* 61/4; *Calep* 43b.

Przen: Występować słownie przeciw komuś lub czemuś (3): Bovinor, id est, Convicior, Láye/ Rzucam fię ná kogo. *Mącz* 26b; [Niemcy] nie rádźi flucháią fwoich fthárfłzych/ y rzucáią fię ná nie/ kiedy im zadzierzą Miefiac wołáią Gielt gielt *BielSpr* 65v.

rzucać się o co (1): Rownie nas y teraz to [kamenowanie] potyká/ gdy nas przeciwnicy náłzy/ o to kámienuiá/ iż człowieká pána Iezulá Bogiem być wyznávamy: rzucáiąc fię o to iádowicie ná nas/ y wołáiąc nie ták maćie mowić: ále ták/ iż Bog on przedwieczny/ ftał fię człowiekiem. *NiemObr* 101.

[*Szereg:* »rzucać się a przyganiać: Więć mili Práłaci nie wczás fię ná Confederátią rzucáicie á iey przygániacie *Respons* B4v.]

a. Przen: Przywłaszcząć, zagarniać [na co] (2): iáko Saul [...] ták wy też [konfesjoniści] [...] ná cudzy vrząd/ bez porádnego powołania fwowolnie fię rzucáicie *WujJud* 9v; Ogniem Práwo piłáne ten hándel przekłęty Karze/ ktory fię śmieie rzuca ná Skarb święty: Kiedy fię kto dotyka rzeczy poświęconych *KlonWor* 11.

2. Ruszać gwałtownie w jakimś kierunku, przypadać szybko ku czemuś; decurrere, discurrere Cn (2):

rzucać się ku czemu (1): A gdyż niemogli [papież i ksiądzeta] przeydź dla wielkości ludu/ przetoż kazał miotać złoto y srebro/

áby ludzie rzucáli fię ku srebro á złoto á dopuścili ciáło [św. *Aleksego*] doprowádzić do grobu *HistRzym* 126v.

Zwrot: »do broni się rzucać« (1): Ktorzi [uciekający się w sporach do oręża] [...] zániedbawłzy práwá/ to iefł/ wżgárdźiwłzy Boże y przyrodzone poftánowienie/ do broni fię rzucáią/ ná Márfá fię fpułzczáią *ModrzBaz* 63.

3. Zaczynać gwałtownie ciec, płynąć; erumpere Vulg, Cn; descendere Mącz; oboriri, volvi Cn (1):

Fraza: »rzucają się łzy z oczu« [w tym: [komu]] = *erumpunt lacrymae Vulg [szyk zmienny] (1):* Descendunt ex oculis lacrymae, Rzucáją fię łzy z oczu. *Mącz* 370d; [*Leop Gen* 43/30 (*Linde*)].

[*Szereg:* »rzucać się i dobywać«: bofię iuż było zrułzyło miłofciá wnétrze iego [*Józefa*] nád brátem fwoim: y łzy fię mu rzucály y dobywály z oczu [*erumpebant lacrymae*]. *Leop Gen* 43/30 (*Linde*.)

Synonimy: 1. *miotać się, nacierać, powstawać, przypadać; 2. przypadać; 3. miotać się, wymiatować się.*

Formacje współrzedne cfRZUCIĆ.

CfRZUCANIE SIĘ

MN

RZUCAJĄCY (5) part praes act

a jasne.

sg m N rzucający (2). \diamond *f A* rzucającą (2). \diamond *pl A m pers* rzucając(e) (1).

Sł stp notuje, Cn s.v. kaduk, choroba rzucająca, Linde bez cytatu s.v. rzutny.

1. Szybkim ruchem przemieszczający coś w powietrzu, ciskający, miotający (1): Vibrans, Ciskający/ rzucający *Mącz* 493a.

2. Umieszczający coś w czymś, wrzucający [co do czego] (1): A Weyźrzawłzy/ wyźrzał bogacze rzucáiące [qui mittebant] dáry fwe do fkárbnice. *WujNT Luc* 21/1.

3. Gwałtownie ruszający się, drgający (1):

Wyrażenie: »sobą rzucający« (1): Furibundus, Szálejący/ Szalenie fobą rzucájący. *Mącz* 141b.

4. Powodujący rzucanie się, drgawki (2):

Zestawienie: »rzucająca niemoc« = *epilepsja* (2): *Murm* 69; Epilepticus, epilenticus, epilensiacus, rzuczaiącą nyemocz maianczy *BartBydg* 50b.

Synonimy: 1. *ciskający, miotający.*

CfRZUCAĆ

MN

RZUCALNY *Cn; Linde XVIII w.*

RZUCAN cfRZUCANY

RZUCANIE *Cn; Linde bez cytatu s.v. rzut, poza tym w objaśnieniu s.v. rzucalny.*

CfRZUCAĆ

RZUCANIE SIĘ *Cn; Linde brak.*

CfRZUCAĆ SIĘ

RZUCANY (2) part praet pass impf

rzucany (1), rzucan (1).

-any; -án.

N sg m rzucany (1), (praed) rzucán (1).

Sł stp, Cn brak, Linde XVIII w.

Wprawiany w gwałtowny ruch, w drganie (2):

Wyrażenie: »i tam i sam rzucany« (1): Iactatus, Y tám y fám miotány/ rzucány. *Mącz* 161c.

W przzen [czym = przez co] (1): Quati aegritudine, Chorobą być rzucan. *Mącz* 338d.

Synonim: *miotany.*

CfRZUCAĆ

MN

RZUCAWKA (6) sb f

Pierwsze a pochylone, końcowe jasne.

sg *N* rzucawka (3), ◇ *D* rzucawce (2), ◇ *A* rzucawkę (1).

St stp, Cn brak, Linde XVI w. (trzy z niżej notowanych przykładów).

*Epilepsja, choroba objawiająca się drgawkami; epilepsia Mymer¹, BartBydg (6): Epilepsia. Fallend feuch. Rzacawka. Mymer¹ 39; BartBydg 50b; Wino Cubebow [tj. pieprzu kubeba] iefth dobre tym ludziom ktorzy kordijkak maia/ y też naprzeciwo rzuczawce y naprzeciwi zimney remie *FalZioł* III 16d, III 36d, 38b; [Rzucawká/ lzukay pádáiaća niemoc *SienHerb* C#; Máfc wczynioná z fiárki/ z prochu białey czemierzyce/ [...] ma moc náprzeciwi páralízowi/ ręcznym y nożnym bolefciam/ y też náprzeciwi rzuczawce *SpiczZioł* 132v (*Linde*)].*

*Szereg: »rzucawka, to jest świętego Walantego niemoc (a. [choroba])« (1): Ta mać ma moc [...] naprzeciwi rzuczawce y też naprzeciwi dychawicy zaftarzaley, day prochu fiarczaneho połowicę dragmy z miękkim iaiem dychawicę y rzuczawkę/ tho iefth Świętego walantego niemocz vleczyfz. *FalZioł* III 38b [*idem SpiczZioł* 132v]]: [Ci ludzie ktorzy robią okolo bláywáfu [tj. białego ołowiu] wpádaia w chorobę którą zowá rzucawká/ tho iefth S. Wálánthego/ w páraliz/ y w członkowe bolefcu *SpiczZioł* 131v (*Linde*) [*idem SienHerb*], 132v (*Linde*); *SienHerb* 261a (*Linde*)].*

Synonimy: epilensyja, choroba świętego Walantego, kaduk, świętego Walantego niemoc, wielka niemoc, padaczka, paduch.

MN

RZUCENIE (11) sb n

-enie (10), -ęnie (1).

Pierwsze e jasne, końcowe pochylone.

sg *N* rzucenie (6); -é (2), -(e) (4), ◇ *G* rzuceniá (3); -á (2), -(a) (1), ◇ *D* rzuceniu (2).

St stp, Cn notuje, Linde XVIII w.

I. Rzeczownik od „rzucić”: przemieszczenie czegoś w powietrzu szybkim ruchem, ciśnięcie; iactus Mącz, Modrz, Calag, Calep, Cn; missus Mącz; coniectus Calag; coniectio Cn (9): Missus, Ciśnienie/ rzucenie. Mącz 225b, 26a, 161c; Wurff. Ciłk. Rzucenie. Iactus, coniectus. Calag 577b; Missilis – łatwi y leki [!] do strzelenia albo rzucenia. Calep 666b, 496b.

Wyrażenia: »jakoby na rzucenie kamienia«: A fám [Jezus] od-fiedł od nich [od zwolenników, tj. apostołów] iákoby ná rzucenie kámienia [quantum iactus est lapidis] *Leop Luc* 22/41.]

»[kogo] o ziemię rzucenie (1): Iezufa milęgo okrutné vchwycenijé ij cięflkié o ziemię rzucenijé *OpecŻyw* 106v.

a. O grze (2):

W porównaniach (2): což infzego mamy myślic o tych ktorzi to práwo flánowili/ iedno to/ że y zá prawdą niefzli/ á ktemu/ że od czáfow by od kostek rzucenia/ to iefth iáko fie tráfiło/ á nie od pewnych przyczyn/ do ták wiela fprofnosci wymyslenia byli rzádeni? *ModrzBaz* 81, 30.

Wyrażenie: »rzucenie kostek« = *talorum iactus Modrz, Cn; bolus Cn* [szyk 1:1] (2): Bo á což po mnoftwie bez rozumu? Aza nie-iefth podobne rzuceniu kostek/ ktore tem iefth lepfze/ im fie więcej oczek ná wirzchu vkázuie? *ModrzBaz* 30, 81.

II. Rzeczownik od „rzucić się” (2):

1. Napaść, atak [na kogo] (1): GDy proftęgo ftanu człowiek zábiie Szláchéicá/ któremu żadnéy przyczyny/ áni dowory [= powodu] Szláchéie ku rzuceniu ná się nie dá [vel occasione se invadendi *JanStat* 603]/ áni początku ku fwaru y vderzeniu nie wczynil: niech będzie tákí ná gárdle karan. *SarnStat* 618.

2. Wystąpienie, wypłynięcie czegoś [czego] (1):

Przysłowie: Exudare labore, Pracować aż do rzucenia potu. *Mącz* 427a.

Synonimy: I.1. cisk, ciśnienie; II. napadnienie, natarcie.

Cf RZUCIĆ, RZUCIĆ SIĘ

MN

RZUCIĆ (76) vb pf

inf rzucić (9), ◇ *fut* 2 sg rzucisz (1), ◇ 3 sg rzuci (6), ◇ 1 pl rzucimy (1), [rzucim]. ◇ 2 pl rzucicie (1), ◇ *praet* 3 sg m rzucił (18), f rzuciła (2), n rzuciło (1), ◇ 2 pl m pers rzuciliście (1), ◇ 3 pl m pers rzucili (10), ◇ *imp* 2 sg rzuc (6), ◇ 3 sg niech, niecháj rzuci (2), ◇ 1 pl rzucmy (4), ◇ 2 pl rzucście (1), ◇ *con* 1 sg m rzuciłbych (1) *BielSpr*, [by m rzucił *TerentMatKęł*]. ◇ 3 sg m by rzucił (1), ◇ 1 pl m pers bychmy rzucili (1), ◇ 2 pl m pers byście rzucili (1), ◇ 3 pl m pers by rzucili (1), ◇ *part praet act* rzuciwszy (8).

St stp notuje, Cn s.v. rzucam, Linde XVII – XIX w.

1. Szybkim ruchem przemieścić coś (wyjątkowo kogoś) w powietrzu, cisnąć; iacere Mącz, Calag, Cn; mittere Mącz, Vulg; cadere facere, iactare, proicere PolAnt; spargere Vulg [w tym: co (42), kogo (2)] (56): *BielKron* 444; Ktoby naprzod miał rzucić oszczep wyostrzony. *KochMon* 30; A rzuciwfy iy [opętanego] czárt wpořzrod/ wyfzedł od niego/ nic nie záfzkodziwfy iemu. *BudNT Luc* 4/35; Szofła plagá rzucił garść popiołu Moyżefz przed Pharónem *SkarŻyw* 480.

rzucić do kogo (1): rzucili tedy náfzy do nich [do ludzi na jednej wyspie] dzwonek chcąc ie vkroćić [tj. zjednać sobie] *BielKron* 444.

rzucić komu, czemu (żywotne) (5): *RejFig* Bb4; Albo zmaczay chléb w oney krwi/ ktora z rány idzie/ á rzuc go pfu/ ieflic go zie/ niebył ci ón wściekly ktory cie vkářil *SienLek* 151; *HistLan* E4; Y wnet ie [pieniądze] onemu gniewliwemu Káplánowi rzucił/ mowiąc: oto twoie pieniądze ktorycheř fzułá. *SkarŻyw* 498. Cf »rzucić pod nogi«.

rzucić między kogo, między co (żywotne) (3): Tedy [Razis] [...] vchwyciwfy obiema rękoma wnetrznosci fwoie/ wywlokł ie/ y rzucił między lud *BibRadz* 2.Mach 14/46; [Skorillo] kazał przywieść przed obliczność wfzytkich/ dwu pfu/ á rzucić kość między nie z mięfem *BielKron* 39v; *BudBib* 2.Mach 14/46.

rzucić na kogo, na co (6): [Karon mówi:] Tę ciem lodziá gwaltiem mi [Jowisz] wziął Niepoczestnie mie z niej wypchnął, I uchwyciwfy za bro[d]ę Rzucił mie daleko na wodę. *BierRożm* 26; *BielKron* 457; Kto z was bez grzechu iefth/ niech ná nię [na niewiastę pojmaną na cudzołóstwie] pierwfzy rzuci kámię. *WujNT Ioann* 8/7. Cf »rzucić na ziemię«.

rzucić o co (3): A ten [lakomca] dybie počichu/ y rozgryźnie grufzkę/ Gdy mu w zębiech wfwiązłá/ rzucił o podufzkę. *RejFig* Aa3. Cf »sobą o ziemię rzucić«, »rzucić o ziemię«.

rzucić przed kogo, przed co (2): [Judasz] pokutá przywie-dziony/ przynioł żydo^m pieniądze/ za ktore iezufa im przedál/ ij rzucił ie przed bifkupy żydowfkie/ ij przed ty tzo s nimi byli w radzie *OpecŻyw* 118. Cf »rzucić przed nogi«.

rzucić przez kogo (1): Deukálion iáko fmyflny pobaczył/ iz iefth zyemiá mátká náfzłá/ á kości iey kámienie/ á żyły rzeki/ ktory kámię przez fię [tj. za siebie] rzucił/ sfłáł fie z niego człowiek żywy. *BielKron* 23v.

Zwroty: »na łeb rzucić«: Ipflum praecipitem darem. Sámeho bym ná łeb rzucił. *TerentMatKęł* K6.]

»rzucić przed nogi [czyje], [komu] pod nogi« (1:1): A ona vciáfwy trupowi głowę/ záwinęła iá wfzátę/ y ták w drógę z sobá niořlá. Potym przyfzedfzy przed mežá/ rzuciłá iá przed nogi iego. *KochWz* 136; *GórnRożm* L2.

»rzucić piłę« [o grze] (1): Mittere pilam, Rzucić piłę. *Mącz* 225a.

»sobą o ziemię rzucić« = *rzucić się na ziemię (1):* Więc [Poliksená] sobá ták gwaltownie o ziemię rzuciłá/ Izby tę [tj. ziemię] Achillowu ciężká wczyniła. *GórnTroas* 74.

»rzucić wzgóřę, w niebo, ku niebu« [szyk zmienny] (2:1:1): I rzekł Pan do Moizeřlá y Aaroná: Náberzćie pełne ręce popiołu z piecá/ á nechay Moizeř przed Fáraóne m rzuci go ku niebu [et sparget illum Moyses in caelum coram Pharaone]. *Leop Ex* 9/8; [Własta] kilkiem młodzieńczykom kazałá záthoczyć kořmi á z łuku ftrzelić/ ktorzy rzuciwfy czápkę wzgóřę wneth kilka ftrzał w nię

wfrzleli. *BielKron* 320v, 29v; In sublime iacere, Wzgorę rzucić. *Mącz* 161c.

»rzucić na ziemię« [na znak pogardy] [szyk zmienny] (3): [książę litewski Witen] wyjął z pułzki frebrney Boże ciało/ rzucił na ziemię oplwał y podepthał *BielKron* 369; [starosta Balacyjusz] Przeczet lił [od św. Antoniego]/ wzgardził/ y nań plunąłwży na ziemię rzucił *SkarŻyw* 58, 479.

»rzucić o ziemię« = spowodować upadek, przewrócić (1): Nider werffen. Rzuć o ziemię/ et Powalić. Iacere humi. *Calag* 368a.

Przen (9): Pułcił [Pan] łtrzały fwe y rospłrzył ie [nieprzyjaciół moich]/ rzućil wiele blykawkic/ y rozgromił ie. *BibRadz Ps* 17/15; *RybGęśli* C4.

rzucić czego [funkcja supinum] na co (1): Ognia przyzedłem rzucić na ziemię/ á coż chce/ iedno áby fię zázęgl? *BudNT Luc* 12/49.

rzucić komu, czemu (3): Tákžec kiedy co fzcęfcie rzucić łakomemu/ Rownie iákoby też tho dálo pfu głodnemu. *HistLan* E4; *RejZwierc* 104v; Niepoiádec/ ielli mi czego [tj. trochę pieniędzy] nierzućicie. (-) [...] Zkądze wziąć/ kiedy niémálf wlytko fię wydálo W Krákowie: niewiém mamli fám y fpułzlotęgo *WyprPl* C2v.

rzucić między kogo (1): A pan Stádnicki [...] rzucił wczás prawie dużę fwą między kácerze ty/ áby iá dużly y iádowitly kácerz łobie miał. *OrzList* h4.

Zwroty: »przez nogę rzucić« = zlekceważyć: Lecz iż to księža mają w kanony włożono, Na co przysięgać zwykli, by mocnie trzymano, *Dissidentes* z ich wiarą choć przez nogę rzucić, Trudno sie na nich spuszczać *Apolog* 14.]

»rzucić na stroneę« = zlekceważyć, pominąć (1): Więc choćbychmy iuz ty lzy rzuciłi ná ftroneę/ Pátrrze záfię nędzniká iáká ma obronę. *RejZwierc* 245.

»[czym] o ziemię rzucić« = wzgardzić czymś (1): Tá [wdowa] częstokroć námawiáła młodzieńcá onego świętego/ áby zakonnikom zořtał/ á do końca światem o ziemię rzucił. *SkarŻyw* 461.

a. O losowaniu (15):

Zwroty: »rzucić kostkę, jakoby kostką« [w tym: o co (1)] = iacere aleam *Cn* [szyk zmienny] (1:1): Niedzielmy iéy [szaty]/ ale rzutzmy kófkę onię komu padnie. *OpecŻyw* 142; Ita vita est hominum quasi cum ludas tesseris. Tak żywot ludzki yeft yákoby kófká rzucił. *Mącz* 338c.

»rzucić los« [w tym: o co (5), komu (3), przed kim (1)] = mittere phur a. sortem, sortiri *Vulg*; cadere facere sortem *PolAnt*; ducere sortem *Mącz* [szyk zmienny] (13): Złofnicy zdradná rąde przeciw mnye zácęłi/ O yednę flátę moyę los s łobá rzuciłi. *LubPs* F2; Abowiem Aman [...] nieprzyjaciel y przeciwnik żydowki/ myřlił przeciwko im [Żydom] złe rzeczy/ áby ie był pozábijał/ y wygládzil: y rzucił Pfur/ co známienuie los. *BibRadz Esth* 9/24, 1.Par 24/31, 25/8, Is 34/17, Ioann 19/24; *Mącz* 96a; *BudBib Is* 34/17; A gdy iuz wlyficy ták gotowi byli/ Napirwey lofy [...] Rzuć o przodek [tj. o pierwszeństwo] obiémá [grającym] fię zdáło. *KochSz* A4v; A vkrzyżowawly go/ rozdzielili odźienia iego/ rzuciwly los *WujNT Matth* 27/35, *Luc* 23/34, *Ioann* 19/24 [2 r.].

2. Spuszczając z góry w dół (często z użyciem siły), umieścić coś w czymś, wrzucić, opuścić; proicere *PolAnt*; mittere *Vulg* [co] (5):

rzucić w co (3): A onij przyřli z rozniewanijm/ vřzřawly lotry żywé na krzyzu polámali w nich kófcí/ ij rzuciłi w dol. *OpecŻyw* 152; *BielSpr* 38; [św. Benedykt] Motykę [...] gdy brátu iednemu robiácemu/ w wodę wpádlá/ modlitwá swojá rzuciwly w wodę toporyłczę/ zgłębokiego dná wynioł. *SkarŻyw* 250.

rzucić skąd (2): [żeglarze] rzuciwly cztery kotwice z okrętu/ prágnęli áby dzień nářtał. *BibRadz Act* 27/29; *WujNT Act* 27/29.

3. Zarzucić; mittere *PolAnt*, *Vulg*; inicere *PolAnt* [w tym: co (11), na kogo, na co (8)] (12):

W porównaniu (1): [řluga] vderzył go [św. Sabbasa] w pierři gárcnem/ [...] Lecz on řadney rány nieodnioł/ iákoby kto welnę nań rzucił/ ták onym naczyniem obráżony nie był. *SkarŻyw* 329.

Zwrot: »[na kogo] ręce rzucić« = pochwyć kogoś; inicere manus *PolAnt* [szyk zmienny] (4): Tedy Iudáls nápirwey náń [na Jezusa] ręce rzucił/ ij zawolál glofem: Imćiežgo *OpecŻyw* 106; Tedy przyřtapili/ y rzuciłi ręce ná Páná IEzufá/ y poimáli go. *LatHar* 693, 708, 720; [BudNT Matth 26/50, Mar 14/46].

a. O łowieniu ryb i polowaniu (7): Pánie/ cáluchnáchmy noc prácowáli á nicechmy nie zyřkáli/ ále w imię słowá twoiego rzucimy [sieci na ryby]. *RejPos* 176.

Zwroty: »rzucić sieć (a. siatki)« [szyk zmienny] (4): Bo fluchay co then Pan/ iuz nád ty wlyřtyki obietnice/ tym to vpadlym ludzyom prácującym tu w tych ciemnofciach/ obiecowác raczy/ gdy mowi onym Apofřtołom fwoim: Rzućcie sieć ná głębiá. *RejPos* 176, 176, 176v; [panna VII do milego:] Pomogę ia y myřliřtwá. [...] A kiedy rzuciłř sieć długá/ Ielliř fye fwojá pořługá Ni nacz więcý nie przygodę: Niech zá tobá fmycz pfów wodzę. *KochSob* 64.

»rzucić wędę« = mittere hamum *PolAnt*, *Vulg* (2): řzedfzy do morzá/ rzuc wędę/ á onę rybę ktorá napierwey wynidzie weźmi *BibRadz Matth* 17/27[26]; *WujNT Matth* 17/27[26].

W przen (2): wypłocz też ty fiatki fwoie z onego márnego błotá/ plugáwořci/ á omyłnořci fwoich/ [...] á rzuc ie w imię święte iego [Pana] á wedle řłow iego/ ná głębiá márnego morzá řwiátá tego *RejPos* 176v, 176.

4. Odrzucić, zlekceważyć [co] (2):

Szereg: »wzgardzić i rzucić« (1): Naydziećie [książki moje] kto weyřzřawly wzgardzi was/ y rzuci/ Owa ludzkiey doznaćie nieiednákiey chući. *WisznTr* 5.

Przen (1):

Zwrot: »nazad rzucić« (1): WYřwałř [Panie] dużę/ áby nie zginęłá/ Názađ rzuciwly grzech/ ktorým řlynełá *GrabowSet* G4v.

5. Zrzucić (1):

Zwrot: »troki rzucić z rąk« = uwolnić się z więzów (1): Wybyimy fię z niewoli (mowią [ludzie]) á ich [książę] troki Rzućmy z rąk řwych *GrabowSet* E3v.

6. Skierować; advertere *Mącz* (3):

[rzucić kogo ku komu: A będzili co barzo pilnego et sekretnego, tedy tegoż pisarza naszego rzucim ku TM, gdyż w namniejszej sprawie nie chcielibyśmy nic działać bez mądrego] zdania TM. *ListyŻygmAug* 1568/544.]

Zwrot: »[gdzie] rzucić okiem, oczy« = spojrzeć [szyk zmienny] (2:1): Oculos advertere, Oczymá gdzie rzucić. *Mącz* 487a; [próżną ozdobę] Wzgardziłibyřcie/ á wzrok ten łagodny Lekceby ważon do błędu řpofobny. Zwłářczá/ gdybyřcie/ tám rzuciłi oczy/ Gdzie nieřmiertelnych řzeciřy krąg fię toczy *GrabowSet* X; *CzahTr* D.

Synonim: 1. cisnąć.

Formacje współrdzenne: rzucić się, narzucić, obrzucić się, odrzucić, odrzucić się, podrzucić, podrzucić się, porzucić, porzucić się, przerzucić, przyrzucić, przyrzucić się, rozrzucić, wrzucić, wrzucić się, wyrzucić, wyrzucić się, wrzucić, zarzucić, zrzucić, zrzucić się; rzucać, rzucać się, dorzucać, nadrzucać, narzucać, obrzucać, obrzucać się, odrzucać, odrzucać się, podrzucać, porzucać, porzucać się, powyrzucać, porzucać, przedrzucać, przerzucać, przyrzucać, przyrzucać się, rozrzucać, wrzucać, wrzucać się, wyrzucać, wyrzucać się, zarzucać, zrzucać, zwyrzucać; odrzucywać, porzucywać; zrucować.

Cf RZUCENIE, RZUCONY

MN

RZUCIĆ SIĘ (328) vb pf

sie (253), się (75).

inf rzucić się (33). ♦ *fut* 1 sg rzucę się (1). ♦ 2 sg rzucisz się (1). ♦ 3 sg rzuci się (19). ♦ 1 pl rzucim się (1). ♦ 2 pl rzucicie się (1). ♦ 3 pl rzucą się (4). ♦ 1 du rzuciwa się (1) *RejZwierc* [233]v. ♦ *praet* 1 sg m -m się rzucił (1). ♦ 2 sg f rzuciłaś się (1). ♦ 3 sg m rzucił się (69), jest się rzucił (1) *LibMal*. f rzuciła się (13). n rzuciło się (6). ♦ 1 pl m pers rzuciliśmy się (1). ♦ 2 pl m pers -ście się rzucili (1). ♦ 3 pl m pers rzucili się (114), [rzuć(e)li się]. m an rzucili się (3) [w

tym cum N pl: stoniowie (1), psi (2)]. *subst* rzucili się (11). ◇ *plusq* 3 sg m był się rzucił (1). ◇ 1 pl m pers rzuciliśmy się byli (1). ◇ 3 pl m pers byli się rzucili (1). ◇ *imp* 2 sg rzuć się (9), rzuci się (1) *OpecŻyw*. ◇ 1 pl rzucmy się (4). ◇ 3 pl niech się rzucą (1). ◇ *con* [1 sg f bych się rzuciła.] ◇ 3 sg m by się rzucił (5), by się rzuci(e)ł (1) *ComCrac*. ◇ 1 pl m pers bychmy się rzucili (1). ◇ 2 pl m pers byście się rzucili (1). ◇ 3 pl m pers rzuciliby się, by się rzucili (7). *subst* by się rzuciły (1). ◇ *part praet act* rzuciwszy się (12).

St stp notuje, Cn s.v. rzucać się, *Linde XVI* (dwa z niżej notowanych przykładów) – XVIII w.

1. *Przypaść do kogoś lub czegoś z zamiarem ataku, zaatakować; inicere PolAnt, Vulg, Mącz, JanStat; facere impetum HistAl, Vulg; irruere Vulg, PolAnt; adoriri, invadere Mącz, Calag; attingere, occidere PolAnt; aggredi Calag* [w tym: na kogo, na co (143)] (169): A gdy go [myszy kota] tak chciały przywitąć/ On rzuciłwzy fie iął ie chwytąć: Y do kielá ich vdušil *BierEz* P3, H2v, K2, K3v, L, R3v; katowie fie náń [na Jezusa] rzucili z wielkie okrutnoći *OpecŻyw* 125, 114v, 128, 135, 138; á potim obiedwie [żony Sokratesa] fie nan rzucily, á tak go dlugo bijac karaly. *BielŻyw* 47; *RejJóz* H3v; *BibRadz Iudic* 18/25; Rozkazał Saul fluzebnikom aby fie rzucili ná kápłany á pobili ie. *BielKron* 66v; Amalechite w tym czáfu rzucili fie ná iego [na Dawida] dzyerżawę/ wybrawly mu wlytko domořtvo/ bydoł/ żony/ dzyeći/ zápalili [*Vulg* 1.Reg 30/1-2]. *BielKron* 68; gdyze potym rzucili fie Rycerze ná Senat/ zábili ich wiele *BielKron* 131v; [cesarz] Vzywał rády Wulpianá Ráyce meżá rořtropnego/ ná ktorego fie byli Rycerze rzucili z zawišći/ chcieli go zábić. *BielKron* 151; Po nich [po Gotach] drudzy/ obaczywly rzecz pořpolitá Rzymká vdręczoną/ rzucili fie ná ich páńřtwá z rozmáitým morderřtwem *BielKron* 338, 15v, 58v, 72, 100, 104 (59); Manus in aliquem iniicere, Rzućić fie ná kogo. *Mącz* 162c; tę [blonę, tj. lożyřko sukii] gdy [ktoř] przy łobie mieć będzie/ záden fye pies nierzuci nań. *SienLek* 159, Ttt4v; *HistRzym* 44, 80, 103v [2 r.]; *RejPos* 22v; Rzućić fie teź ná flábřzego/ ohydá/ grzech/ y pofmiemwilko ludzkie iest. *RejZwierc* 79, 163v; *BielSpr* 3v, 33v; *BudBib Iudic* 8/21, 1.Reg 22/18, 3.Reg 2/25, 31; TEn fie rzucił řwá mocá ná tho páńřtvo zacne/ Ale přetkie karánie wzywał od Krolá znáczne. *PaprPan* Ee4v; Angreifen. Nápářć/ et rzucić řie. Invadere, aggredi, adoriri. *Calag* 19b; Rzućil fye [bezbořnik] ná niewinné/ zápomniál vmowy/ Powieřć iego miodował/ á vmyřł boiowy. *KochPs* 81; koń ktory náđ inne záwřdy był cichy/ zębámi go [arianina, przeřladowce katolików] řtágał/ zniřczęgořř fie nań rzuciłwzy/ y nogámi go ták zbil/ že trzećiego dnia ledwie doczekał. *SkarŻyw* 58; Co [že za Jezusa gotów jest umřeć řw. Piotr] pokazál w Páńřkim poimániu gdy řie ná wlytko wořřko řam ieden Lwim řercem á nie vřtrářzonym rzucić řmiał/ chcąc zá Pána gárdło řwe wázyć. *SkarŻyw* 598, 333, 527, 530; *StryjKron* 135; *ReszPrz* 5, 73, 96; To/ gdyby przodkowie wářly do was mówili/ wierzę žebyřćie zřázu ztáđ/ [...] porwawly fie do řzáble wářzy/ rzucili fie z ochotá ná nieprzyácielá tego *OrzJan* 18, 118; Z wielkim řlumem Zydowie tám řie nań [na Jezusa] rzucili *LatHar* 520; A oni [řlyřząc, co mówi řw. Szczepán] krzyknáwly řłofem wielkim/ zátureli łobie vlyz/ y rzucili řie nań iednomyřłnie. *WujNT Act* 7/57[56] [przekład tego samego tekřtu *RejPos*], *Matth* 26/50; *SiebRozmyřł* H2; Což chęcfz? y ná řłonce řie y gwiazdy rzucá [heretycy]. Niechże im wierzy ten co y odrobiny rozumu nie ma. *SkarKaz* 43b; *Votřzl* E2v.

rzucić się do kogo, do czego (5): gdy [pies] niolł mieřo w gębie przez wodę/ vyrzał řwoy cień w wodzye/ puřćil mieřo z gęby á do cieniá fie rzucił/ řtráćil korzyřć. *BielKron* 46; *BielSpr* 57; Ten zdraycá oto řyná zábil Krolewřkiego. Máćieli dobre řerce rzucmy řie do niego. *Kmitařpit* B4; [A wřzák řłuzřkowie dobrzi/ do ćiałá řie rzucieli/ Dopiero choć zmářłego/ ze řkory obłupieli/ Y řiekli w drobne kářky *NeothAcros* Dv]. Cf »do gárdlá řie rzucić«, »rzucić się do oczu«.

rzucić się k komu (2): Ale Nieřczęćcie [!] [osoba moralitetu] vprzędziwly polićek mu [młodzieńcowi] dá/ áž inij powřłaná a k niemu fie rzutzá *ForCnR* Dv. Cf »rzucić się gwałtem«.

rzucić się przeciw czemu (1): Potym wlyřcy [mahometanie] rzucili fie w nawách ktore wiořly robili ná Krzeřćijány/ z wielkim pędem przeciw miářtu Kánonor. *BielKron* 459v.

rzucić się o co (1): Iákie řá zábijánie/ obmowki/ niechući/ O pełná [tj. o pełny kielich] więc ieden řie ná drugiego rzuci. *BielRozm* 4.

rzucić się z czym (3): *BielKron* 399v; Gladiis aliquem adoriri, S mieczmi kogo opářć/ S mieczmi fie ná kogo rzucić. *Mącz* [269]a; *GórnRozm* A2; [*LaskiSprRyc* D3v].

rzucić się za czym (żywotne) (1): Delfin ktory tám [w morzu] pánował/ Iáko řkoro řzczukę vřřzał: Nátychmiálř się zá niá rzucił. Y málo iey nie vchwyćil. *BierEz* R4v.

W połączeniu szeregowym (1): y pořłal [!] Solomon Benáiahá řyná Iehoiady rzekác idz zámorduy go (marg) Włářńnie [= włářćiwie] rzuć řie (áľbo tářgni řie/ áľbo řkocz) nań. (–). *BudBib* 3.Reg 2/29.

W porównaniach (6): IEZus gdy to wymowił/ zářřęp rycerřow ij wořřko rzucił fie náń/ iáko ľwowie ná baranka. *OpecŻyw* 106v, 124v, 137; *HistRzym* 80v; Cořz tu rzecze Heretyk? iáko iádowity wilk rzucić řie muři/ ná ták wielkiego á zacnego/ y řwiętego doktorá Ambrořego. *SkarŻyw* 568; *ArtKanc* D9v.

W charakterystycznych połączeniach: rzucić się jednomyřłnie, (nie) leda jako (2), *nie bez strachu, nieľtořćiwie, nieořtrořnie, pod przymierzem* [tj. łamiąc przymierze], *ľwim sercem a nieuřtraszonym, społecznie, wřzytká (řwá) mocá* (2); *rzucić się na barana, na cień, na nieprzyácielá, na niewinne, na rycerřtvo, na řłabszego, na złodzieja; rzucić się z wielkiej okrutnoći, z zawiřci; rzucić się z mieczmi; rzucić się z moderřtwem, z ochotá, z wielkim pędem, z wielkim řlumem.*

Przysłowie: Tákże teź nie to zgubiło one Krole cne/ iż ná woynę iecháli/ ále to/ že řie o nierowná rzecz pokuřili prořto řie rzucili z motyká ná řłonce. *GórnRozm* A2; [že lepiej pomoc á fortel iáki mieć/ niź fie ná řłonce z motyká rzucić. *LaskiSprRyc* D3v].

Zwroty: »czemu (żywotne) do gárdlá řie rzucić« (1): Gdy [wilk] vpářzy pogodeł/ z oney wielkiej chući/ Drobiářku niewinnemu do gárdlá řie rzucił *KlonWor* 5.

»rzucić się gwałtem, gwałtownie« [w tym: k komu (1)] [řyk zmienny] (7:3): A [myszy] o koćie řie rádzily/ Iákoby go prořny byly. Więć młode řmiele rádzily/ By się nań gwałtem rzuciły *BierEz* Ov; *OpecŻyw* 125v; Quia ecce ceperunt animam meam: irruerunt in me fortes. Boć oto iuź wzięli řiwot moy/ rzucili fie gwałtem ná mieć moczářce. *WróřZořł* 58/4, S5; á ná czele iego trzy rogi bářzo řhwářde/ zwano iá [beřtie] Indyřkim ięzykiem Ono-centháurus/ á drzewiey niź fie wodi nápił/ rzucił fie gwałtownie ná rycerřtvo Alexandrowo [fecit impetum super illos] *HistAl* H7; Oni wnet rzuciłwzy fie gwałtem rozborzyli kořćiořly/ Břłkupy pobili *BielKron* 300, 214, 351v; *SarnStat* 245, 255. Cf teź »rzucić się ręká gwałtowná«.

»rzucić się hurmem« (1): [pospóřłtvo węgierskie] ná Petrá y ná iego dworzány rzucili fie hurmem *BielKron* 300.

»rzucić się do oczu, [w oczy] [komu]« [řyk zmienny] (1): Eutropiá gdy chćieli wřziáć [...] rzuciłá fie do oczu řwemu okrutnikowi/ ták iż mu páłce w oczy wřářilá áž mu wylářly *BielKron* 298; [Ut ego unguibus illi in oculos inuolem. Iákobych mu fie ia w oczy rzuciłá. *TerentMatKęř* E4].

»rzucić się rękami(-oma), z rękami(-oma), ręká gwałtowná« = *inicere manus PolAnt, Vulg, JanStat* [řyk zmienny] (3:2:1): Gdi thedi yuřz thamo gdyze yey czáćall [!] yęřł nadeřchłá, on ręká gwałtowná ná nyá řzyá yęřł řzczill mowýác kv nyey málř ppyenyadze *LibMal* 1544/93v; A oni rzucili řie nań z rękámi řwoięmi (marg) wrzucili nań řęce etc. (–) i pojmalı go. *MurzNT Mar* 14/46; *Leop Mar* 14/46; *BibRadz Mar* 14/46; *WujNT przedm* 19; IEřłi Krzeřćianin ná któřego Zydá rzucił fie gwałtownie rękómá [si ... manus iniecerit violentas *JanStat* 1120]: wedle tego iáko práwá řiemie nářzy potrzebowác będa/ niech karan będzie. *SarnStat* 255.

»w skok się rzucić« (1): á ták fám też Myncarz rospifał lifty po kráimach Mánsfeldńskich do tych co kruzec kopáia/ áby w fkok ná kfiázęta fie rzucili *BielKron* 202v.

Szereg: »targnąć się abo rzucić się« (1): *Nemo misit in illum manus*: Zaden fię nań nie targań/ ábo nie rzucił fię rękómá. *WujNT przedm* 19. [*Ponadto w połączeniu szeregowym* 1 r.]

W przén (1): A tá wżetecznica [o brodzie] Ná ten czas rumiánego wżánováć licá Twoięgo nie wmiála: ále fye rzuciła Przed czáfem ná twarz twoię. *KochBr* 152.

Przen: *Wystąpić przeciw komuś lub czemuś* (zwłaszcza słownie), obrazić, zbezczęcić (9): A nieiedno testamenti kościelne kradną nizczą/ kalfiuiá ale fię też rzucili nateftament pańki *SeklKat* L2v; Rzuciliłimy fye byli naprzód ná Oltarz/ to iest ná ftárożytny fpořob wiáry Świętey: hnet potym targańliłimy fye/ ná flugę Oltarzá tego/ to iest ná Káplaná *OrzRozm* C3v; *CzechRozm* 81; *ReszPrz* 91.

rzucić się komu (3): Coniicere maledicta in vitam alicuius, Rzucić fię komu ná cziye záchowánie álbo żywot. *Mącz* 87d; Eximere honoribus, Rzucić fię komu ná dobrá powieść albo wwieść komu częy. *Mącz* 102d, 372a.

Zwrot: »rzucić się słowy« [w tym: przeciwko komu] (1) (2): Aięliby też kto prošego rządu abo ftanu czlowiek ná fprawie a fądzie granicznym, abo ynnem przeciwko Commiffarzo^m fię rzuciel floy a niewzczel, taki ma bydz wiezą abo fiedzeniem do polroka karą *ComCrac* 17v; *BielKron* 325v.

a. *Przen*: *O chorobach; incidere, invadere* Cn (7): wyżrzawfzy niektóre drzewo owocne/ iadł owoc iego/ á wnetłki fię nań trąd rzucił *HistRzym* 63v.

rzucić się od czego (1): á że łączną/ iadł owoc iego [drzewa]/ á wnetki záfię trąd z niego zginał/ kthory fię był od owocu pierwżego drzewá nań rzucił. *HistRzym* 63v.

rzucić się między kogo (3): Tam między obegnáńce/ mor fię předko rzucił/ Zdycháć będą od firodu *BielSat* M4v [idem *BielSjem*]; *SkarŻyw* 460; *BielSjem* 35.

a. *O pleśni na winie* (2): Roftworz Wino Száfárko/ boć fię wloczka [tj. rodzaj pleśni] rzucił/ Im go więcej dolewał/ tym iest lepfzey chuci. *BielSat* C [idem] *BielRozm* 15.

b. *Przen*: *Zacząć coś brać, zagarniać, grabić* (o majątku) (7): Aleście ten chléb [tj. własne dochody] fobie teraz ohydziłi/ A ná Skárby Korony ráczęy fye rzucili. *KochZg* A4v; In alienam pecuniam plenam atque praeclarem invadere, Rzucić fię ná piękná á doftátęczną máyętność cziyę. *Mącz* 304b; Táki był Kátiliná w Rzymie/ przewieczerzawfzy wżytkę máiętność fwá/ chciál fię ná rzecz polpolitá rzucić: á iż mu nie fżył ciche práktiki/ wiechał z Rzymu *KochWr* 34; *SarnStat* 365.

rzucić się do czego (1): [*Neron*] Vtráciłwfy [majątek] rzucił fię do polpolitego fkarbu y do kościołow *BielKron* 145.

Zwrot: »gwałtem, gwałtownie się rzucić« (1:1): Argentum invadere, Gwałtem fię ná cziye pieniądze rzucić. *Mącz* 472d; Ná ktory fkarb Rzeczyposp[olitej] ięliby ktokolwiek [...] bądź fortelem iákim/ bądź gwałtownie fię rzucił/ y z niego bądź wiele/ bądź málo wziął/ [...] tedy táki ipso facto infamis być ma *VotSzL* Ev.

2. *Ruszyć gwałtownie w jakimś kierunku, udać się dokądś z pośpiechem, przyskoczyć szybko ku komuś lub czemuś; facere impetum* *HistAl*; *pergere* *Vulg*; *involare* *Mącz* (107): *OpecŻyw* 109v; *BielŻyw* 124; On tedy mąż dziki rzuciłwfy fię włápił iá [pannę]/ á odzfedłzy fnią ná ftronę/ począł wielkim głofem ryczeń *HistAl* K6v; po iego [papieza Pawła IV] śmierci rzucił fię lud polpolity/ chcąc ciáło iego powozem wlec po vlicach do Tybru rzeki *BielKron* 238v; Turcy z drábinkámi rzucili fię/ przez mury ze wżytłich ftron leźli do miaftá *BielKron* 251v, 6, 109, 145, 151, 416v, 444; *KochMon* 32; Rzucmy się co napřęcey/ á ná pokoy gdzie Wyprowadzmy tę pannę vpracowaná [tj. Kasandrę wyczerpaná po wygłoszeniu prorocftwa o upadku Troi]. *KochOdpr* D2v.

rzucić się do kogo, do czego (17): *GliczKsiąż* A3v; *BielKron* 104v, 248v; In capillum involare, Za lep kogo porwać/ rzucić [!] fię do włofów. *Mącz* 34c; *BielSat* D2v; Tedy tám gdy fię rzucił do

oney fzkátuły/ Miáfto fzulbryfow tráfił ná gołe ceduly. *HistLan* C; gdy fię woyłká potkáły [zdrajcy] rzucili fię do pobithych ludzi/ odięli im miecze y tarcze/ vderzyli ná Rzymiány s tyłu *BielSpr* 43; *SkarŻyw* 30, 530; Y przyfzła [panna] profto przez táiemne gmáchy/ Ná ty drzwi/ kędy zoftáwiono fzáchy. [...] Pánná fię zaráz do fzáchow rzuciła *KochSz* C2; A gdy pannę do flubu wiedziono/ dawfzy znák pomocnikom fwym/ rzucił fye fám napřód do nięy. *KochWz* 138; KIedy Alexánder Król Mácedońki wziął przez moc Tebás/ żołnierze zarázem do łupu fye rzucili. *KochWz* 140; *BielSen* 9; *OrzJan* 5, 111; Po ktorym znáku Piotr Páná przez Ianá poznawfzy/ rzucił fię po wodzie do niego. *WujNT Ioann* 21 arg. Cf *rzucić się komu do czego*.

rzucić się do czego [= chwycić narzędzie walki] (20): *MurzHist* T4; Tátarowie do koni y do łukow fię rzucili/ ogárnęli náfze. *BielKron* 420; Haec ubi dicta dedit stringit gladium, Wyrzekfzy to rzucił fię do mieczá. *Mącz* 91d; *RejPos* 86 [2 r.]; *RejZwierc* 80; *BielSpr* 51; A czemuż rychlo potym/ gdy fię Piotr do kordá rzucił/ [Jezus] od tego go hámuie/ y kord do polzew włozyć każe? *CzechRozm* 238; Bo vřlyřawfzy to flowo [Jezusa]/ rzucili fię do kámiénia iáko ná bluznierzá *WujNT* 350, 342. Cf »rzucić się do zbroje«.

rzucić się komu do czego (2): IEden z dzyewką coś mowil/ v okná pilnego/ Przyfzła mátká fwiadómá będąc cnoty iego. Dzyewká mu fię rzuciła/ nátychmiał do oká/ Mowiąc: wieręc tu Muchá *RejFig* A8. Cf »rzucić się do szyje«.

rzucić się k(u) komu, ku czemu (8): Ku Xántowi fię rzucili/ Przyáciele mu rádzili? Nikakiey iuż nie odmawiy *BierEz* E4v, M4v, Pv; Elzbieta fwiętá gdy Mariá vřrzała/ [...] rzuciłwfy fię kniey nábożnie iá przijęła *OpecŻyw* 10v, [155], 156 [2 r.]. Cf »rzucić się ku szyi«.

rzucić się na kogo, na co (3): *BielKron* 420; á gdy go [opsesa, tj. opętanego] gwłatem [!] przywiedli [do ołtarza]/ rzucił fię ná ofiárę [tj. pieniądze na ołtarzu]/ wydárwfy fię im z ręku *WerGośc* 217 [idem *BielKron*]. Cf »rzucić się do zbroje«.

rzucić się za kim (1): bo gdyś vřlyřzáła [Telezyllo] O wielkiey fwych poráże wnetés brón porwála/ A twym śmiáłym przykładem/ wżytká pleć niewieścía Rzuciła fię zá tobá *KochFrag* 40.

rzucić się dokąd (14): *Leop* 4.Reg 3/24; Rzucili fię Argonánte do kościoła z dobytemi mieczmi/ pobili wiele Rycerzow onych *BielKron* 54v; Potym fię tám rzucili gdzie [tureckie] woyłko leżało/ wielkie korzyści pobráli *BielKron* 245; Pothym fię rzucili [Turcy] do obozu/ thám wiele fkarbow pieniędzy frebrá zlotá nábráli *BielKron* 310; wnet [Czesi] fię do miáłthá rzucili á Polaki wybili *BielKron* 324, 52v, 59, 125, 202v, 355, 392v; Iestli proch párkan z gruntu/ ná ftronę rozrzuć/ Tám fię káżdá [!] [z walczących niewiast] do dziury/ ku fzturmowi rzuci. *BielSat* Nv [idem *BielSjem*]; *BielSpr* 63; *BielSjem* 37.

W charakterystycznych połączeniach: *rzucić się předko* (co napřęcej) (3), z gniewem; *rzucić się do kamienia* (4), do kord(k)a (2), do łukow, do miecza, do szabie, do szarszunow; *rzucić się ku szturmowi*; *rzucić się z mieczmi*.

Zwroty: »rzucić się hurmem« (1): náleži fortę otworzoná/ rzucili fię hurmem pięć feth męzow Biskupich [...] fproporci/ drudzy thez zá nimi rychlo przyfkoczyli ná rátnok *BielKron* 215.

»nazad, zasię się rzucić« (1:1): On [Ezop] fię záfię předko rzucił/ Prozną miednicę pochwyćil *BierEz* C2; Słoniowie tedi niemogáć cirkpieć wielkiey goráčozfci nazad fię z gniewem rzucili *BielŻyw* 159.

»ze snu się rzucić« (1): Myłř gdy się z myłřą gonila/ Ná nogę mu [hwu] náftápiła. Lew się ze fnu předko rzucił/ A onę myłř wnet vchwycil *BierEz* M4v.

»rzucić się ku szyi [czyjej], [komu] do szyje z ręczynkami« (1:1): [święta Maria Magdalena] rzuciłwfy fię ku fliydziewice Marié/ poczęła placzátz mowitř. [...] *OpecŻyw* 131v; Tám [w niebie] cię wyżręc da pan bóg: á ty więc z drogiémi Rzuć fye oycu do fzyie ręczynkami fwémi. *KochTr* 5.

»wzgorę się rzucić« (1): [gołąb do ptaków złapanych z nim w sieć:] A tak gdy siły złączymy. Owłzeyki tę sieć przerwiemy. Y także więc wczynili/ Wzgorę fie wżycy rzućili *BierEz* S4.

»rzućić się do zbroj(e)« [w tym: na kogo (1), przeciw komu (1)] [szyk zmienny] (10): FERdynánd Krol Rzymłki gdy fie dowiedział o śmierci krolá Ianá/ rzućił fie do zbroie áby dołtał kroleftwá Węgiérłkiego *BielKron* 311; [Przemysław z wojskiem] wkazał fie z láfá nieprzyacielom we zbroi/ nieprzyaciéle wnet ftrwożył/ rzućili fie do zbroj *BielKron* 341, 104v, 214, 226, 233v, 456; [chrześci-janie] rzućili fie do zbroie ná fie/ iákoby nie dofyć flowy náwráćá/ ále mieczem lepiey przypędzáć *BielSpr* 61, b4; iz iefli fie przeciw nim [tj. przeciw heretykom] do zbroie rzućicie/ koniecznie do tego przydzie/ iz heretyki morduiąc/ wiele świętych z nimi wyginie *CzechEp* 39.

Przen [w tym: do kogo, do czego (18)] (26): Rzućmy fie do tych kościolów náfzych/ á do tych záplugáwionych ferc náfzych/ á wymiecy z nich ty rozliczne hándle á márne kupie fwiátá tego *RejPos* 198; Ale fie ty rzuć močno do tarczey Páná fwego/ ktorác tu moćná zoltáwíc raczył/ iáko mu [czartowi] fie obronić małz *RejPos* 264, 334v; Ale gdy iuz [...] będzief fie brzydził onemi pirwłzemi połtepkí fwoiemi/ á rzućif fie do miley cnoty y do iey obyczáiw/ fluchay iákiego páná małz *RejZwierc* 124; [Podobno fie Troyczácy [tj. ci, którzy wierzą w Trójcę Świętą] do owego fwego wykrętu rzućá/ mówiąc/ że to Chrifłus wedle człowieczeńftwá mowi. *Bud- Art P3*].

rzućić się do czego [= chwycić narzędzie walki] (4): Iefliby bylo trzebá y Rycerłkiey fpráwy/ Więc do tey Sámfonowej rzućić fie bułáwy [wyobrazonej na herbie]. *WisznTr* 2. Cf »do zbroje się rzućić«.

rzućić się za czym (1): [niesprawiedliwi sędziowie] Zle ná fwiát pádli/ ták bogiem wzgárdzili/ A zá nieprawdą záraz fye rzućili. *KochPs* 84.

Zwroty: »rzućić się [komu] do oczka« = zwrócić na siebie uwagę (1): Słyzę tu [...] Młodość płochá á niekárná/ Niewfłydliwá w mowie márná/ Wiele tu rzegocelz froćká/ Rzućilás mi fie do oczká *BielKom* E2v.

»do zbroje się rzućić« [szyk zmienny] (3): Rzuće fie rádzęć do tey fwiętey zbroje Páná fwego/ á do tey tarczey mocney iego/ boć to iefł zbroiá twoiá moćná wiárá twoiá *RejZwierc* 264, 264v, 265.

a) Udać się, zwrócić się [w tym: do kogo, do czego (14)] (16): [nietoperz] Swe woylko zdrádnie opuścił/ Do nieprzyaciól fie rzućił. *BierEz* Q4; Doczego fie będe rzućicz Albo dokogo fye vcziez [gdy zacznie się sąd] Liepieczy wždy miecz przy łobie Swe včzinky *RejKup* Vv; Abowiem ktož nie będzeye wołá w potrzebie rzućić fie do tego ktory iefł wiefłzy/ naywiefłzy/ s ktorego wżycłko/ y ktory [...] iefłł Bogiem *SarnUzn* H5; To fłyzáć [że córka nie chce, aby mieszkał w jej domu] on fłárułzek bárzo fie iáł fmućić/ Widzáć że iuz nie bylo do czego fie rzućić. *HistLan* B; *Grabow-Set* D4v.

rzućić się k komu (1): Tyś żywoť/ k tobie Dułzá fie rzućilá/ Do ciebie Iezu Názáráńłki biežę *GrabowSet* T3v.

rzućić się z czym (1): iz go áž niewola doćifnełá do tego/ tož fie dopiro rzućil [bogacz]/ s fpráwámi fwoiemi do Páná fwoiego. *Rej-Pos* 244.

W przeciwstawieniu: »odstápić ... rzućić się« (1): iz to bogowie ná nas plági przepufzczáią zefłmy ich odfłapili/ á do infłzego fie rzućili *BielKron* 158v.

a) Wziąć dla siebie, wykorzystać (7): Bo gdyby polożono [...] vriántowkę [gatunek gruszek] pięknie dożrzáłá á drugá tákze do drzewá áłbo s kámieniá vfłhružaná pomáłowáná y pokofzczoná/ zda mi fie izby fie káždy wołá do tey prawdziwey rzućić. *Rej- Zwierc* 136, 61v, 169v; [król Zygmunt August] czwarta [!] część dochodow wżycłłkich do fłárbu połpolitego Coronnego dárowáł/ [...] áby Kroleftwo/ czáflu potrzeby/ miáło się do czego rzućić/ á zgoloczone od fłárbu połpolitego niebyłó. *BiałKaz* L; *WerGość* 235; *VotSzl* E2.

rzućić się ku czemu (1): Mniećby fie to fráłowáć czleku vbo-giemu/ Com ták wżycłko wylpáł [tj. wydał]/ á potym ku czemu lá fie rzućę? *WyprPl* Cv.

b) O ruchu ciał niebieskich (1):

Zwrot: »rzućić się wzad« (1): A obfzedłzy iá [Smok Cynozurę, tj. Małą Niedźwiedzicę] do nóg ofłátecznym kołem/ Rzućil fye wzad/ y fłanáł *KochPhaen* 3.

3. Wziąć się do czegoś z zapalem, chętnie albo z pośpiechem się czymś zająć [w tym: do czego (31) (w tym 1 r. brak w znie-kształconym kontekście)] (33): Lada czo dzys wlyfłczy baiá Nauky prawey [tj. opartej na Piśmie Świętym] niemáią A fłac̄ by zá-ćnieyłzi byli Gdyby fie donich rzućizili. *RejKup* o5v; *DiarDop* 100; Gdzye nye dopuścłá mu [rozpieszczonemu dziecięciu] nic poczáć/ niczego fie tknáć áni do zádney rzeczy rzućić/ iedno w rofłkołfy/ [...] w dlućim dofłpányu [...] onego v fiebye máyá. *GliczKsiąż* E4; *BielKron* 10, 45v; *RejAp* 3; Więc [zbyt gorliwy gospodarz] y cze-ładz potrwóżył/ pogromi/ iz iedni fie pokryiá/ drudzy biegiáá by fłazeni niewieđzá do czego fie pirwey rzućić *RejZwierc* 106v; Pewnieyłza będzie wylflugá/ Gdy fie rzućiwá do plugá. *RejZwierc* [233]v, 201v; *BielSpr* 60v; A gdy [bogini Wenus z Heleną] do domu przyszly Parisa gładkiego, Slugi sie wnet rzućili do czynu swojego. *KochMon* 34; Ktorey [przyczyny skazania swego] gdy [skazany] niewie/ láćno fie rzući do áppelláciy zwyklych [impel-luntur ad provocaciones usitatas]/ to iefł/ do fłędzięgo wyźłzego. *ModrzBaz* 88; Gdy fie czytánie [listu] dokonáło/ wżycłcy fie do obłápiána y colowána [!] fpolnego Grekwie z Láćinniki rzućili. *SkarJedn* 293, 86, 365; [św. Tomasz z Akwinu] Nigdy bez modlitwy do ksiąg fie y pifania nierzućil *SkarŻyw* 201, 250, 373, 383; *CzechEp* 51, 138; fczęśłliwy to będzie/ Kto tam [tj. w niebie] kiedyžkolwiek siędzie. Ale w téy mierze/ fynu/ nic ná fáméy chuci/ Iefli fye kto do tego fám práwie nie rzući: Trzebá wzgárdzić rofłkołfy/ niedbáć o pieniádze [...] *KochTarn* 78; *GórnRozm* Ev; Gołpodarz wie czego komu potrzebá [...]: infze potráwy chorym/ infze zdrowym fluzá: chory by fie do fłzkodliwych łobie potraw rzućil/ y tákby fie zábil. *SkarKaz* 81a; y wielká pokułe/ [...] zwy-ćięžamy/ morzáć w łobie goráćość chęći do zákazáných ná ten czás [postu] potraw. Tey pokuły heretycy zádná miárá nie zwyćięžá/ [...] y owłzem y do záb rzućiliby fie/ gdyby im ich zákazáł. *SkarKaz* 121a; Náofłátek trzebá nam [...] męźnie nieprzyacielowi fie zá- fłáwíc/ y ochotnie do obrony fie rzućić. *VotSzl* B2; Okręť gdy tonie/ do obrony wżycłcy/ zápomniawfzy fwoich łłomokow/ rzućić fie máiá. *SkarKazSej* 667a marg; [Sáfiedzy tego fie dowieđziawfzy [...] wnetze fie rzućili/ ten cegłę/ ten wapno/ ten pialęk/ iáko kto mogł/ wozil [na budowę kościoła] *SkarŻyw* 295 (Linde)].

rzućić się ku czemu (1): Záiác potym się ocucił [ze snu]/ Ku biegu się přędko rzućil: Nátychmiáł ono przebiežá/ A ná krešie zołwiá záłtał. *BierEz* L4.

cum inf (1): Woiewodá Połocki/ [...] połłáł fpięgá do ich woyl- ká w nocy/ ktory zápalil Stertę fłaná w woylczęće/ rzućili fie wżycłcy gáści: w then czás vderzył ná nie s tyłu *BielKron* 429.

W porównaniu (1): á gdyby gwálth byl izbychmy fie wżycłcy do tego [do obrony granic] iáko do ognia rzućili *RejZwierc* 188.

Zwroty: »hurmem, wojskiem prawie się rzućić« (1:1): Ale gdy ludzie Bogá wzgárdzonego [tj. Jezusa]/ [...] vyzrzel: hurmem fie [...] do czyłtości/ do wzgárdy fwiátá tego rzućili *SkarŻyw* A5v; nie- tylo fie do chowána pánieńftwa młodzięncy y panny woylkiem práwie rzućili/ ále y ci co żony iuz mieli/ wátpili/ po przyiętym chrcięće/ iefli mieć znim [lege: z nimi] fłpolecźność [!] mieli. *Skar- Żyw* A5v.

»do roboty się rzućić« (1): Wżycłłká fye do roboty czeladz rzu- ćilá/ Y fám Pan *KochPieś* 18.

4. Trysnąć, pociec, popłynąć gwałtownie; prorumpere *Vulg*; *egredi PolAnt*; *prosilire Mącz* [w tym: komu (9)] (13): [gdy chory nie może oddać moczu] wziąć włos końłki/ á wetknáć mu go [do cewłki moczowej] źdźbiełkiem flomy: á gdy mu go záś ná zad po- ćiągnie/ tedy fye mocz zá nim rzući. *SienLek* 173.

rzucić się czym (2): [y wrącił [Aho!] gi [miecz] w brzuch iego [króla] tak bázro że zá oftrzem y ielcá wbiegły w ránę/ y wtonęła w tłuftym brzuchu. Ani dobył záś mieczá one⁸⁰/ ále tak iakož vderzył/ zoftáwił gi w cíele/ y tudziefz chnet rzuciły fie láná polládkiem. *Leop Iudic* 3/22]. Cf »krew się rzuciła«, »nozdrzami się rzucić«.

Frazy: »krew się rzuci(ła)« [w tym: z czego (1), czym (1)] (3): bo kiedy práwe mułzkum [tj. *prawdziwe piżmo*]/ tedy thák mocne ieft/ iż gdy go powoniał/ wnetł fie krew nofem rzući. *BielKron* 267v; [Attyla] iáł pić wino/ leżąc podle żony w nocy krew mu fie bez miáry z nołá rzuciłá/ która go zádufiłá gdy vfnął *BielKron* 298v, 325v; [a thedy yeden fzługa byfłzkupa nawyfłzłego, wycyżagnáwłzy rękę mayąc zyelazną rękawyczę y dal panv Iezufzowy wlycze [...], athv krew fzye rzvczyla zyego rany kthora wlyczv byla od onego vderzenya *RozmysłDomin* 34; y roftráçili głowę y oblicze twoie [Panie Jezui] aż fie krew vfthy y nofem rzuciła *Pozdraw* C3v].

»lzy (z oczu) się rzuciły« = *obortae sunt a. prosilunt lachrymae Mącz* [szyk zmienny] (8): Iozeph zrozumiał iż tho bracia y lzy mu fie z oczu rzuciły *RejJóz* M4, I5v, M4, M7v, O7v; Tristis interim nonnunquam collachrymabat, Przes ten czas był fmutny/ pod czas mu fie lzy z oczu rzuciły. *Mącz* 181d, [269]b, 365c.

»nozdrzami się rzucić = *czegoś będzie w nadmiarze, do przesyty* (1): Ale przez cały miefiac [będziecie jeść mięso]/ áż fie wam nozdrzámi rzući [donec egrediatur naribus vestris]/ á omierznie wam *BibRadz* Num 11/20.

5. Gwałtownie skoczyć (często w dół); iacere, irruere PolAnt; iactare, mittere Vulg [gdzie] (6): Więc [wosk] áby tákiež twárdym był [jak wypalone garnki]/ W piec fie miedzy gárnce rzućił. Tým fie náthychmiał roztopił *BierEz* Pv; *OpecŻyw* 74; á oto rzućiło (marg) porwáło. (–) fię ftádo świni po gu (kust) brzegu (–) do morzá *BudNT Matth* 8/32; ieflibyście mieli wiáre/ [...] gdybyście tey gorze rzekli/ Podnieś fię á rzuc fię w morze: ftánie fię. *WujNT Matth* 21/21 [przekład tego samego tekstu *OpecŻyw*]; Symon Piotr vftyfzawfzy iż Pan ieft; przepáfał fię fuknią [...] y rzućił fię ná morze. *WujNT Ioann* 21/7.

Zwrot: »rzucić się [skąd] nadół« (1): i poftáwił j [szatan Jezusa] ná wiérzchu kościoła/ i rzekl mu/ Iefliżeš fyn Boży ieft puśc (marg) rzuć (–) się ftáł nadół *MurzNT Luc* 4/9.

Synonimy: **1.** natrzeć, porwać się, powstać, przypaść, targnąć się, uderzyć; **2.** porwać się, przypaść, ruszyć się, zerwać się; **5.** porwać się, puścić się.

Formacje współrdzenne cf RZUCIĆ.

Cf RZUCENIE

MC

RZUCON cf RZUCONY

RZUCONY (12) *part praet pass pf*

rzucony (9), **rzucon** (3).

-on-; -on z tekstu nieoznaczającego ó.

sg m N rzucony (4), rzucon (1); ~ (praed) -ony (3) *KochPam*, *GrabowSet* (2), -(o)n (1) *TarDuch*. ♦ I rzuconem (1). ♦ f N (praed) rzucona (1). ♦ n N (praed) rzucon(e) (2), rzucono (1); -e *SkarŻyw*; -e : -o *Mącz* (1:1). ♦ pl G rzuconych (2).

St stp s.v. rzucić, *Cn brak*, *Linde XVIII w. s.v. rzucić*.

1. Szybkim ruchem przemieszczony w powietrzu w określonym kierunku; *iactus Calep* (6): *Missilis*, Co łatwie może być rzucon/ álbo co yeft od firzelánia. *Mącz* 225b; *Murex ferreus triangulus per cuspidem*, Zelázo o trzech rogách kończyłych/ záwždy yednym rogiem wzgórzé ftojące yákožkolwiek bywa rzucone. *Mącz* 238a; *Iactus* – Położony, rzuconi. *Calep* 496b.

rzucon czemu (żywotne) (1): Lwowi rzuconá S. Mártyná. *SkarŻyw* 21 marg.

Przen (2):

rzucon k komu z czego (1): Bowiem ty iefteš ktoris mie wyrwał z żywota, nadzieio moia od pierfi matki moiey/ kthobiem iefth rzucon z żywota. Z żywota matki moiey [Vulg Ps 21/11] *TarDuch* A3.

Wyrażenia: »[od czego] daleko rzucony« = *odrzucony, pozbawiony czegoś* (1): Boże niezmierny/ Iákom od fwéy nádzieie dáleko rzucony. *KochPam* 87.

2. *Wrzucony, wepchnięty* (5):

rzucony w co (1): Ciało S. Lucyaná w morze rzucone. *SkarŻyw* 47 marg.

Przen (3):

Wyrażenia: »w niepamięć rzucony« (1): Ták ia/ rżenicá oczu mych ferdecznych/ Ku tobie obroconych/ [...] Dufzę bym cíefzył: á żądzy mierżionych/ Droę precz puścił/ w niepamięć rzuconych. *GrabowSet* Q.

»rzucony do piekła w ogień« = *potępiony* (1): Dobrzeć též tobie wniśc ku żywotowi chromem/ niž dwie nodze maiąc/ być rzuconem do piekła wogień nieugałzony [iaci in gehennam in ignem inextinguibilem] *MurzNT Mar* 9/44.

»w proch rzucony« (1): Snam cię opuścił/ przetom człek zelżony? Odfłapiłem cię/ więcem w proch rzucony? *GrabowSet* R.

a. *W funkcji rzeczownika; w przen [do czego]* (1): Málać Pánie cześć/ z rzuconych do grobu/ W piekle nie widzę twey chwały/ fpolóbu *GrabowSet* Gv.

3. *Usunięty; przen [z czego]* (1): O iáko/ dufzá moiá/ ieft wzgárdzona/ [...] Obraz iey/ z Pánikich przybytkow rzucony/ W księgách żywotá/ iey wiek nie wfpomniony *GrabowSet* Q2.

Synonim: **1.** *ciśniony*.

Cf RZUCIĆ

MC

RZUCĆ cf RZWIEĆ

RZUT *St stp; Cn brak*, *Linde XVIII – XIX w.*

RZWAĆ cf RZWIEĆ

RZWANIE *St stp; Cn, Linde brak*.

Cf RZWIEĆ, [RZWNIENIE]

[RZWIĄCY *part praes act*

N sg m rzwiający.

St stp s.v. rzuć, *Cn, Linde brak*.

Wydający donośny głos, ryczący: rugiens rżijwyjący [!] *Słownicz* 95.

Synonim: ryczący.

Cf RZWIEĆ]

DDJ

RZWIEĆ (3) *vb impf*

inf z tekstu nieoznaczającego é.

inf rzwieć (1). ♦ *praes 1 sg rzuje* (1). ♦ *3 sg rzuje* (1), [rzwie]. ♦ [praet 3 sg m rzwiałem.]

St stp: rzuć, rzwac, rzwieć, *Cn brak*, *Linde XVI w. (jeden z niżej notowanych przykładów) s.v. rzuć*.

Wydawać donośny głos (3):

a. *O zwierzętach*: ryczeć (3): *Rugire*, *leonum*, *rzyvecz Bart-Bydg* 257; *Fremuit Leo ore cruento*, *Riczi/ Rzyue* też niektórzi mówią. *Mącz* 136b; *Rugio*, *Ryczę* yáko lew rzyue niektorzy mówią. *Mącz* 360a; [ReuchlinBartBydg V; *Rzuię/ Rugio Volck Yyy3*].

b. [O ludziach: *szlochać*: *Vbicżowanem y vporozon ieftem bázro/ rzwiałem od łkánia fercá mego [rugiebam a gemitu cordis meis]*. *PsKrak* 1532 37/9.]

Synonim: **a.** ryczeć.

Formacja współrdzenna: rzwieć.

Cf RZWANIE, [RZWIĄCY], [RZWNIENIE]

DDJ

[RZWIENIE *sb n**N sg rzwi(e)ni(e).**Sł stp, Cn, Linde brak.*

Ryczenie (o zwierzętach): rzyvenye ruditus, clamor asini vel alterius animalis *ReuchlinBartBydg* D3v; rzyvenye rugitus i(d est) clamor leonis *ReuchlinBartBydg* D4.

Cf **RZWANIE, RZWIĘĆ**

AN

RZYCIEL *Sł stp; Cn, Linde brak.***[RZYCZNY] cf 2. RZECZNY****RZYĆ** (38) *sb f**sg N rzyć (11). ◇ G rzyci (1). ◇ A rzyć (22). ◇ L rzyci (4).*

Sł stp notuje, Cn brak, Linde XVI (trzy z niżej notowanych przykładów) – XVIII w.

Dolna tylna część tułowia; tyłek, pośladki, odbył; wyraz często używany w tekstach o charakterze żartobliwo-rubasznym; anus Mymer¹, BartBydg; podex BartBydg, Mącz; culus, natis BartBydg (38): Niewiasta która niechce przyzwolić/ mowi by miała kroftawą rzyć. *March¹ A4; Mymer¹ 21; Podex, d(icitu)r posterior pars corporis, culus, poslyadek, rzicz BartBydg 118, 10b, 29, 96, 120; Mącz 307c; LOtrzy czyrwony złoty w drewnie poftawili/ Ktoby gi wziął zębami á oczy zakryli. Ten gi fobie iuż miał wziąć/ iednego wpráwili/ Ten dybie do złotego/ rzyć mu wyftáwili. *RejFig Aa7, Aa4v, Bb8, Cc2 [3 r.], Dd2, Dd5v; [kozioł] Zyađł piłkórzá żywego/ piłkorz niecierpliwy Strawienia nieczekáiąc/ przepáđł przezeń żywy. Kozioł go w rzyć drugi raz: on drugi raz z rzyci KochFr 124, 124 [2 r.]; Ni po Grecku ni po Rzymłku/ nie dał mi goworzyć. (–) Owo rzy & é [!]. *KlonŻalEcho E4v; PudłFr 33; [gdz się koń ochwaczi a gnoiu puszcziz nie może a kładzie się tu y owdzie/ wetkni mu mydła w rzicz a będzie zdrow. SprLek B3; Dict 1566 C2; UrsinGramm 183].***

Przystawia: Kto kolwiek ma fyta rzyć/ Trudno iá ma zátwo- rzyć. *March¹ A4v [idem] March³ V5; [Wokabul 1539 V5].*

Temu ktory ma nágá rzyć/ nietzrebámu [!] fie przed złódzieymi kryć. *March¹ A4v; March³ V4v; [Wokabul 1539 V4v].*

ia w rzyći oczy mam *BierEz E2, Ev.*

Rzyć w popiele á mył w niebie *RejZwierc 232, 219.*

Ale czos ma przed namj kryć On niema czim by za krycz rzyć *RejKup v8.*

Fraza: »całuj(cie)ż, całować mnie (a. nas) w rzyć« (2:2): rze- kła bábá/ Całyciefz mię włyfcy w rzyć/ będę temu ráda *RejFig Ee3v, Aa2, Ee3v; Tákżec káždy pyłzny chłop [...] chodzi pod- niofłzły/ poroże by Ieleń/ Mogłby rzec całuy nas w rzyć/ á iedno fie nie leń. *RejZwierc 119.**

Zwroty: »dać w rzyć« = dać się ciężko we znaki (1): złemu dia- beł pewnie w piekle da w rzyć. *RejZwierc 225.*

»mieć odartą rzyć« = być biednym (1): Zazdrość nie może iedno s fortunym być. A ten mu zażrzy co ma odartą rzyć. *RejZwierc 224.*

W przén (2): Brácie gdy fie tu idziełz myć/ Odkryj cnotę á zákryj rzyć. Pierwey brud ná dufzy obácz/ Toż potym ciáło kępáć rácz. *RejZwierc 237v, [238]v.*

Synonimy: dupa, piotrowa, pośladek, zadek, zadnica.

Cf **BIAŁORZYT, [DROPIRZYT], [PASIRZYT], PASO- RZYT, PASORZYTKA, POLRZYTEK**

DDJ

[RZYGACZ *sb m**N sg rzygacz.**Sł stp, Cn brak, Linde bez cytatu.*

Ten, kto wymiotuje: Rzyg[a]cz [wyd. 1605: rzygácz]/ et Rzy- gáwiec/ Ructator *Vólek Yyy3.*

Cf **[RZYGAWIEC]**

DDJ

RZYGACZKA (1) *sb f**N sg rzygaczka.**Sł stp, Cn brak, Linde XVI w. (ten sam przykład).*

Ta, która wymiotuje: Ructator, Et ructatrix, Rzigáčzka *Mącz 359b.*

DDJ

RZYGĄĆ (17) *vb impf**a jasne.*

inf rzygáć (3). ◇ praes 1 sg rzygám (4). ◇ 2 sg rzygász (1). ◇ 3 sg rzygá (5). ◇ praet [3 sg m rzygáł.] ◇ 3 pl m pers rzygali (1). ◇ impers rzygá się (2). ◇ part praes act rzygając (1).

Sł stp, Cn notuje, Linde XVII – XVIII w.

1. Gwałtownie zwracać zawartość żołądka, wymiotować; ir- ructare, ructare Mącz, Calep, Cn; eructare Calep, Cn; singultire Murm; erugere Cn (16): Murm 79; Mącz 359b; Chorey máchá- rzynie ty znáki fáj/ cłowiek [!] nie może ieść/ a cęfto rzygáć muśi/ ciężki fen ma *SienLek 119v, 17v, 104v; Calep 372b, 564b, 930a.*

rzyga się komu (1): Gdy ten ftruty wyzrzy ryby: lęka fie gich, á widzimu [!] fie iakoby w gębie miał finrodliwą ribe/ y tako mu fie rzyga. Tę chorobę lecżą mlekiem koziem *FalZioł IV 36c.*

rzyga się czym (1): Iako z drew mokric[h] wietłzi dim [...] tak też zpokarmo[w] nie ftrawnych pari wielgie pochodzą. iedne [w] głowę drugie w gardło, á tak fie rzyga iako [...] iayci przepiekłymi. *GlabGad F6.*

Zwrot: »żart. »obiema końcoma rzygáć« (1): Ten ktory rzot- kwye pożywa/ rad obyemá końcomá rzyga. *March¹ A4.*

Przen (2):

Zwroty: »ogniem, [ogień] rzygáć« [szyk zmienny] (1): *Mącz 129c; [Srodzy wszyscy, okryli czarne łby węzami, Rzygając pała- jący ogień paszczekami StryjPoczqł 387].*

»płomieniem rzygáć« (1): Flammivomus, Płomieniem álbo og- niem rzyga/ Pożarziłty. *Mącz 129c.*

a) Mówić obelżywie a. obelżywe rzeczy (1):

rzygáć na kogo (1): pergin ructare in nos, Metaph. Takżes fie vpárł rzigáć na nas/ to yeft przikrym być. *Mącz 359b.*

[Zwroty: »z gęby [kogo = o kim] rzygáć«: á ty porwáwzy to/ iáko świniá wozem trzęśielz kwiczác á láiąc/ á z gęby nic infzého iedno Antychriftá rzygáiąc. *LaszczRecepta 57.*

»hardá gębá słowa rzygáć« = hardo mówić: Tak on koczwał [określenie pejoratywne] swá hardá gębá słowa rzygáł *StryjPoczqł 271.]*

a. Ponizać poprzez wymiotowanie lub naśladowanie tej czyn- ności (3):

Zwrot: »[komu] w usta rzygáć« [szyk zmienny] (2): in os mi- hi ebrius irructas A diyabluz mi opiwłzy fie w vftá rzigáłz. *Mącz 359b, 359b; [y yęly fprofiznye rzygacz wuftha Iezufzowy roz- dzyerayacz ye y thakez podnołz yego RozmyślDomin 40; Pozdraw A4v].*

Szereg: »plwać i rzygáć« [szyk zmienny] (1): Potym mu oczy odwiázáwłly/ w oblicze plwali/ ij pod nos finrodliwie rzygali *Opec- Żyw 115v; [Pozdrowiony bądźcie wnátrz vfta zbawiciela mego/ w ktorefz to zydowie finrodliwie rzygali y plwali Pozdraw A4v].*

2. Wyrzucać, wypuszczać, bulgocząc [co] (1): Mastus [właś- ciwie 'to, z czego wypływa woda'] – Bębelie iarie [lege: jakie] woda rziga. *Calep 642a.*

Synonimy: 1. bhwać, womitować, wracać, zrzucać.

Formacje współrdenne: narzygáć, odrzygáć, wyrzygáć; rzyg- nąć, odrzygnąć, wyrzygnąć; wyrzygować.

Cf **[RZYGAJĄCY], RZYGANIE**

DDJ

[RZYGAJĄCY *part praes act**a jasne.**sg m N rzygający. ◇ pl D rzygającym.*

Sł stp s.v. rzygać, Cn brak, Linde XVII(XVIII) w. s.v. rzygnąć.

1. *Wymiotujący; w funkcji rzeczownika: Lákwarz czyniąc z Bukwice z miodem/ [...] ftrawieni mocne czyni w człowiecze. Tákiéz dáwác kwásno ná fmródlíwíe rzygájącym: tákiéz dobrze dáwác kórtzy pokármu w żóładku nieftrawíą. UrzędówHerb 53a.*

2. *Wydzielający przykry zapach: eructuans rzigájący i(d est) fetorem emittens ReuchlinBartBydg 13v.*

Cf **RZYGAĆ**

AN

RZYGANIE (21) *sb n*

rzyganie (21), **[rzeganie]**.

a jasne, końcowe e pochylone; rzeganie z tekstu nieoznaczającego é.

sg N rzygani(e) (10). ◇ G rzyganiá (2). ◇ A rzyganié (8); [-é], -(e) (8). ◇ I rzyganím (1).

Sł stp brak, Cn notuje, Linde XVI (dwa z niżej notowanych przykładów) – XVII w.

Gwałtowne zwracanie treści żołądkowej, wymiotowanie; ructus BartBydg, Mącz, Calep, Cn; singultus Murm, BartBydg, Mymer² (21): Murm 79; BartBydg 133b, 144b; [ziele seldanella] ma włofnołć thrawić w żołądku fprochniale wilkofci s korych rzyganie pochodzi FalZioł I 141b; Rzyganie ktore z nieftrawnołci żołądka przychodzi FalZioł III 16b, I 116d, 117b, II 3c, 4b; Zafię gdy grubfza karmia będzie na fpodku, tedi lekka na wirzchu będąca ftrawi fie łama á tak plywa po oney grubey, z kąd więc pochodzi zgaga, rzyganie [...] bolełć GlabGad G5, K6, K8v; Mymer² 41v; Mącz 359b; trzebá tedy tego/ áby fye náturze dofyć czyniło [...] zdrowie y áppetyt ták reguluiąc/ iákoby fye nic diety nie obciázýło áni obráziło. co narychlý okaże żołądek/ iefli dobrze trawi/ iefli rzygániá/ [...] odcéjca [...] nie ma Oczko 25; pijány/ kiedy w łobie zbytním piéim wzbudzi one wiátry/ y one fzkodliwe nawálnołci fczkánim y fmródlíwym rzygánim/ iuz ták przyrodzenie zbytnie obciázone wytrzymác [!] nie może WerGośc 227; Calep 930a; [Cresc 1571 241; [hanyz] Chuc iedzenia czyni/ rzygánié/ fczkánié/ pufzenie żołądka. UrzędówHerb 25a].

Zwrot: »rzyganie pobudzać, pobudzający« [szyk zmienny] (1:1): Ructatrix herba, Ziele które rziganie pobudza. Mącz 359b; Ructu gravis herba, Ziele nie dobrej woniey pobudzające rziganie. Mącz 359b.

*Wyrażenie: »rzyganie kwaśne, occiane« [szyk zmienny] (1:1): Też wino w ktorim wre to ziele z galganem tłuczonym/ rziganie przikre ocziane zaftanawia. FalZioł I 19a, *2c; [SienHerb 372a (Linde s.v. rzygać); Włofki kopr [...] Ma moc roztrwáziącą y wypádzájącą grube wiátry z żywotá/ kázi też kwásne rzegánie ktore pochodzi z gárdlá po obiedzie dla nieftrawnołci żołądka. Cresc 1571 220].*

Synonimy: blwanie, wracanie.

Cf **RZYGAĆ**

DDJ

[RZYGAWIEC *sb m*

N sg rzygawiec.

Sł stp, Cn, Linde brak.

Ten, kto wymiotuje: Rzyg[a]cz/ et Rzygáwicz/ Ructator. Volck Yyy3.

Cf **[RZYGACZ]**

DDJ

RZYGLIWY *Cn; Linde XVII w. (z Cn).*

RZYGNAĆ (3) *vb pf*

inf rzygnąć (1). ◇ praet 3 sg m rzygnął (2).

Sł stp, Cn brak, Linde XVI (jeden z niżej notowanych przykładów) – XVII w.

Gwałtownie wyrzucić coś z siebie; przén (3):

Zwroty: »duszą rzygnąć« = umrzeć [szyk zmienny] (1): Animam exhalare, dułzą rzygnąć Mącz 152d; [StryjGoniec X3v (Linde)].

»rzygnąć ogonem« = puścić wiatry (1): Alie niewiem czo fię ftalo Czos my barzo zafmierdzyalo. Alboć kto rzygnal ogonem RejKup 15v.

»płomieniem rzygnąć« (1): Bo kiedy go [Kakusa] kto gonil/ wnet płomieniem rzygnął/ Y pářą go siárczáną przez ftáie do-óóignął. KlonWor 21.

Formacje współrdzenne cf RZYGAĆ.

DDJ

RZYKA cf **RZEKA**

RZYMIANIN (1423) *sb m*

a jasne (w tym 7 r. błędne znakowanie); G pl -án.

sg N Rzymianin (52). ◇ G Rzymianina (28). ◇ I Rzymianin(e)m (4). ◇ L Rzymianinie (1). ◇ pl N Rzymianie (338). ◇ G Rzymián (172), Rzymianów (68), skrótý (534); -án LubPs, RejZwierz, KwiatKsiąż, RejAp, GórnDworz, GrzepGeom (3), BudNT, CzechRozm (5), ModrzBaz (11), SkarJedn (6), Oczko, CzechEp (3), NiemObr, GórnRozm (2), KochWr, Calep (2), Phil, OrzJan, LatHar (2), JanNKar, SarnStat (6), GrabPospR, SkarKaz (2), SkarKazSej (6); -anów GlabGad, SeklKat (2), RejKup, HistAl (2), KromRozm I (2), MurzHist, KromRozm II (12), GliczKsiąż, KrowObr (5), OrzRozm (2), LeovPrzep, BialKat, BialKaz (3), ReszList (5), PowodPr; -án : -anow HistAl (1:2), Leop (6:3), BibRadz (1:5), BielKron (39:6), RejPos (6:3), BielSpr (12:1), RejPosWstaw (1:1), PaprPan (1:2), SkarŻyw (5:1), WujNT (35:2), KlonWor (4:2); ~ -anów (1) BialKat, -anow (1) MurzHist, -an(o)w (66). ◇ D Rzymianom (97); -om (1) JanNKar, -óm (1) Oczko, -(o)m (95). ◇ A Rzymiany (61). ◇ I Rzymiany (60). ◇ L Rzymianách (3) WujJud, StryjKron, JanNKar, Rzymiani(e)ch (3) BielKron, ReszList, WujNT; ~ -ách WujJud, StryjKron, -ach JanNKar. ◇ V Rzymianie (2).

Sł stp brak, Cn notuje, Linde XVII – XVIII w.

1. *Mieszkaniec a. obywatel starożytnego Rzymu; Romanus Miech, HistAl, Vulg, PolAnt, Mącz, Modrz, Calep; homo Romanus Vulg, Modrz; civis Romanus Vulg, Cn; patricius Miech; Quiris Mącz (647); BierEz Q3v [2 r.]; OpecŻyw 69 [2 r.], 83, 176; BielŻyw 5, 124 [2 r.], 126, 128, 168; GlabGad A2v; MiechGlab *7, 49, 53, 54, 59; RejRozpr D3; Iako Alexander zgotowawfzy zaftępy iechał ku Włofkiey ziemi/ chcąc wfmierzyć pychę Rzymianow HistAl B5v, B5v, B6 [2 r.]; KromRozm II dv; Rzymyánye też chcąc fye Grekom obmowić s przodká fwego Romulufá ktorego oni myeli zá bękartá/ ówyerdzili to mocnye/ żeby myał był mieć oycá Marłá. GliczKsiąż B5v, C2, C7v, K5v, Mv; GroicPorz a3v; Iż Piotr Święty w Rzymie Papieżem był/ y napierwey Rzymiány vtzył KrowObr 25; Táke Lucyufá trzeciego/ Izali Rzymiáne dla iego złołci nie wygnáli? KrowObr 39, 32v, 37v, 39, Ss3; RejWiz 86v, 99; Leop Zach 11 arg, 1.Mach 8/21, 22, 24, 26 (10); RZymianie miedzy łobá gdy fie powádzili/ Dakowie fie zebráli/ by ná nie wfkoczyli. RejZwierz 28v; HAnnibal Kártágníłki gdy walczył z Rzymiány/ A iż nigdy nie zrownął z nimi możnołciám/ Rozmáite hánfzlaki ná nie wynáydował RejZwierz 39v, 6v, 25v [2 r.], 28v, 39v, 42, 44, 81; BibRadz Dan 11 arg, 1.Mach 14/24, 2.Mach 8/36, Ioann 18/13; Y zali v Rzymiánow niebyli Pontífices Maximi, pierwfy w Rzymie Pánowie? OrzRozm Hv, L, O4; To miáfto Kártago było flawne wfzytkiemu fwiátu/ s ktorým Rzymiáne wiedli walkę trzydzyełci lat/ z wielką fzkodą fwoią y Rzeczyppolitey BielKron 75v; Potym Romulus wybrał mężow rádnych s Pátricyow fto/ ktore potym zwáli Rzymiáne Senatem BielKron 99; Ale Etrufcy wielkroć potym bitwy ftrácone mieli z Rzymiány. BielKron 102; LVcius Tárquinius pyłzny fiódmy á olfátni krol Rzymłki pogáńłki/ pánował Rzymiánom lat XXXV. BielKron 103v; Látny ftrách ogárnął/ poczęli vciekáć/ á Rzymiáne ie gonili bijąc. BielKron 120; Solon Mędrzec Grecki/ towarzysfz Talefów/ od thego iefzcze y dziś*

Rzymianie prawą mają i wftawy. *BielKron* 121v; Rzymianie będąc roftropni/ więcej fprawą dobrą/ ftałością/ rozumem/ niż mocą bitew wygrawali. *BielKron* 129; Vyrzawfzy potym Rzymianie fzczeńcie/ ftałość/ y wymowę roftropną Iuliufowę/ wybrali go wfzyfcy za monárchę/ to iefł Cefarzą pirwfzego. *BielKron* 131; Rzymianie Azyą y Afrykę zwyćiężywfzy/ Zydowkfey ziemi byli przepuścili. *BielKron* 265v, 24, 24v [2 r.], 25 [2 r.], 26, 51v (234); *KwiatKsiąż* B4, K3v, N, O2v; Larentia, Imię sławnei á bogátey kurwy którą Rzymianie za boginią chwalili/ Floria [!] zwána. *Mącz* 184c, 41c, 58c, 160a, 185d, 186a (20); *Prot* Bv, B2, C; *SienLek* 18 [2 r.]; *LeovPrzep* F4v; *RejAp* 6v, 21v, 112v, 180; á oni wčení Rzymianie/ poczęli tho/ czego fie v Grekow náuczylí/ Láćínkfim ięzykiem piřáf *GórnDworz* F7v, F7v, R2v, Z3 [2 r.], Aa6v, Ii3v; *GrzepGeom* A3, B, N [2 r.]; *RejPos* 41, 197v; *RejZwierc* 86, 92v, 102v, 163 [5 r.], 172 (12); Także ten obyčazy Rzymianie mieli/ iż s Pułnocnych krágin y z Zachodu/ tákież ze wfchodu Słońcá mlode ludzi bráli ku ćwiczeniu ná Rycerkfie rzeczy *BielSpr* 1v; Iáwna rzecż iefł wfzemu światu Rzymiány być meże fprawne/ ftałe/ flawne/ waźne/ ták w Rycerfkich rzecżách iáko y w inych *BielSpr* 46, b4, 1, 2, 3, 5 (81); *WujJud* 64; *RejPosWstaw* [41²]; *MycPrz* I Bv, II B4; *BudNT Ioann* 11/48; Iáko też ono Rzymianie fwoie rádné pány zwali *Centumuiros*/ to iefł fto meźow *CzechRozm* 139, 80v, 254; PRobuřá ná Cefárřtvo gdy Rzymianie wzyęli/ Godnořć wielki dořáfek po nim obaczyli *PapPan* R4, C2, Ev, F3v, K, M3v (29); *ModrzBaz* 14, 21v, 24, 25, 60v (15); *Oczko* 29v, 30; *SkarŻyw* 29, 69; *StrykKron* 31, 51, 56, 59, 71 (10); *CzechEp* 335 [2 r.], 369 [3 r.], 384, 417, 421 [2 r.]; *KochFr* 19; *WerGořć* 265; Rzymianie pod których mocą był niemál świat wfzytek/ nie fromali fię tego/ pořáf z pořřzódka řiebie ludzi zacne do Greciey *GórnRozm* D3, D3 marg, H2v, L3, L4v [2 r.]; *KochWr* 28, 33, 34; *KochWz* 136; *Calep* 64a, 409a, [587]a, 1083b; *Phil* C [2 r.], C2, C3 [3 r.], K2, P4; *OrzJan* 21; *WujNT* 103, *Ioann* 11/48, s. 392, 393, *Act* 25/16, 28/17, s. 525 [2 r.]; *JanNKar* B4, C [3 r.], Cv, C2, C2v, D; *JanNKarGórn* Hv; *GrabPospR* N2; *SarnStat* *3, 166, 232, 591, 834, 1300; LEch, Słowiánin napyerwfzy pánował Polánom: Rowien/ w fprawie y w meřtwie/ walecznym Rzymiánom. *KlonKr* wřtęp A2; *PowodPr* 40; *SkarKaz* 40b, 382b; *CiekPotr*)?(2v); *SkarKazSej* 669a, 678b, 680a [3 r.], 688b [2 r.], 691a, 699b; *KlonFlis* A3, B3; *Lex Iulia* v Rzymian z ziemi wywołánem Karálá wyřokrayce y częći odláďzánem. *KlonWor* 17, 5, 13 [2 r.], 16, 18 [2 r.], 30, 31 [2 r.].

W połączeniu z imieniem [w tym: imię + Rzymianin (17), Rzymianin + imię (3)] (20): *GliczKsiąż* E; *BielKron* 129 [2 r.], 285v, 455, LIII3; *Mącz* 297b; *RejZwierc* 149v; *BielSpr* 37v, 38 [2 r.], 39v; (nagł) Scewolá Rzymiánin. (–) SCewolá w Rzymie zacny był dawnego czáfu/ Ktory fie vřálował wielkiego niewczáfu/ Y řzkod kthore ná ten czás ćirpieli Rzymianie *PapPan* Ggv; (nagł) Wirginius Rzymiánin. (–) TEN gdy przyředł obaczył dzyewkę fwą pláczący/ Oblápił iá całował frodze zálujący *PapPan* Gg3, Hh3, Hh5; *ModrzBaz* 1v, [41]v; Częgo iefł przyřad w onym Sertoryufie Rzymiáninie/ á wodzu y Hetmánie Luzytáńkfim *Phil* M, S.

W połączeniach szeregowych (5): *BibRadz* I 428d marg, I 446; Tho miáfto [Rohys] álbo wyřep ná wielkim řzláku iefł morfkim/ przeto nigdy s pokojem nie mogło być/ ze wfzytkich řtron nieprzyaciále miálo/ Rzymiány/ Wenety/ Sáráceny pirwey potym Turki. *BielKron* 27; Bowiem Afrikani/ Arabowie/ Mauritani/ Kartagenfes/ Rzymianie/ Franczy y Galli/ Nortmani/ potym Cymbrowie/ Hunnowie/ Wandaltai/ Gottowie/ Gepidowie/ Alani/ y infzy Francufcy/ Niemieccy/ Sławáńfcy/ y Litewfcy przodkowie/ częřfto fie tám o ty Kráiny zachodnie iáko cieple/ wceřne y bogáte vbiegáli *StrykKron* 16, 59.

Wyrażenie: »Rzymianie starzy [= starożytni], dawni (a. starodawni)« = *Romani veteres* *Modrz* [szyk 10:9] (14:5): *KwiatKsiąż* K3v; luź wiemy iáko byli mocą řárzy Rzymianie/ z dopuřczenia Páńfkiego/ opánowáli wiele národow y ięzykow tego fwiátá. *RejAp* 108v; *GórnDworz* Ee7v, Ii3; Rzymianie řárzy pieřzemu lekkiemu ludowi przodkiem kazáli fie z nieprzyaciálem potkáć rozmáitá

bronią y poćilki *BielSpr* 21v, 3v; *PapPan* S3; Stárodawni Rzymianie frodzye karáli lichwiarzá/ niřli złodźieia *ModrzBaz* 82, 44v, 51v; *SkarŻyw* 139; *CzechEp* 82; *ReszList* 158; *GórnRozm* K4; V Rzymiánow dawnych wolnořć daná poimánemu więźniowi/ była nienáruřzona *PowodPr* 17; *SkarKaz* 381b; *SkarKazSej* 697b; *KlonWor* 10, 74.

Szeregi: »(nie tylko) Rzymianie, ((ale) i, (a)(l)bo) Grekowie (i Greczyn i Rzymianin)« [szyk 10:7] (17): *BielKron* 336; *GórnDworz* O2, Ee7v; *GrzepGeom* A3; Tákież widzimy dźiř v Turkow/ iż tá náuka idá iáko niegdy Rzymianie álbo Grekowie/ nigdy niechcá być fpokojem *BielSpr* 3v, B4, 16v, 33, 50, 52v, 59v; *RejPosWstaw* [143²]v; *PapPan* A3v; *SkarJedn* [d9]v; Bo Procopius Cefarienfis Grek zacny/ [...] řzeroko ich [Gotów] dzieie z Rzymiány y z Greki w kilku kfiegach [!] y Tomach dořfatecznie wyřázíł. *StrykKron* 36, 95 marg; co imięniá niéma w nářzėy mowie: Ale Polos [tj. bieguny]/ y Grėczyn/ y Rzymiánin zowie. *KochPhaen* 2. [Ponadto w połączeniach szeregowych 2 r.]

»Łacinnik albo (i) Rzymianin« (2): iż ći błáďzá/ ktorzy mowia/ żeby imię Antychriftowe miálo być *λατεινοσ* Graeckie/ ábo Romiith Zydowkfie. Bo te imioná fą popolite wfzytkim Láćinnikom y Rzymiánom *WujNT* 870, 870 marg.

»Wlořzy i Rzymianie« (1): iř z ći Wlořzy y Rzymiánie/ álbo gwałtem niepogodnych wiátrow przybili fie w ty brzegi Zmoďkfie [...] álbo pewnym y wymřlnym náprořtowanym okrętow fwoich ku pułncy wiátem zachodnim *StrykKron* 70.

Przen (4): Stoi y on okrutny Rzymiánin nád tobá oná řmierć twoiá frogá *RejPos* 196, 197, 197v [2 r.].

a. Obywatel rzymski (*civis Romanus*), honorowy tytuł nadawany mieszkańcom prowincji niebędącym etnicznymi Rzymianami (15): Páweł od Zydow poimány [...] náwrocenie fwoie im powiáda/ y Rzymiáninem fie byc wyznawa. *Leop Act* 22 arg; Przyředzzy tedy Rotmiřtr/ rzekł do niego [do řw. Pawła]: Powiedz mi iefłiř thy iefł Rzymiánin? Tedy on rzekł: Tá k iefł. Odpowiedział Rotmiřtr/ Iam zá wielká řumná tego mielfćzánřtwá dořtał. *Leop Act* 22/27, *Act* 16/38, 22/25; *BibRadz Act* 16 arg, 23/26; *KuczKat* 340; *BudNT Act* 16/38; Rotmiřtr go [řw. Pawła] wieřć każe do obozu/ áby go biczni řprobował. Ale vřlyřzawfzy iż Páweł iefł Rzymiánin. Dał mu pokoy. *WujNT Act* 22 arg, *Act* 16/21, 38, 22/25, 27, 29, 23/27.

2. Mieszkaniec miasta Rzymu bez uwzględnienia przynależności państwowej, w tym o chrześcijanach zamieszkujących w starożytnym Rzymie; *Romanus* *Modrz* (742): *KromRozm* II ev, k3v; *KromRozm* III O6; LEO ofmy/ Pápieř/ przez Cefárzá Othoná wybrány/ ná korego mieyřce wybráli byli Rzymiánie Benedyktá *BielKron* 174; EVgenius trzeći Pizanus [...] był ná řtolcu Pápieřkfim ořm lat [...]. Acźkolwiek náđ wolá Rzymian był wybran/ wfzákże go potym przyięli. *BielKron* 181; ábowiem gdy go [pápieřa Innocencjusza VI] Rzymiánie vpomináli áby odlćzepieřřtvo s kořciolow wygářił/ on poimawřzy niektore Rzymiány/ iedny z gory zmiotał/ drugie [...] ná řtrácenie řtał *BielKron* 187v; gdy zářię Pápieř iechał do Rzymá z Nicee/ czynili Rzymianie wielkie tryumffy *BielKron* 216v, 168, 174 [3 r.], 174v [2 r.], 175 [2 r.], 176v (34); Iefł to wola nářzá/ áby wfzyfcy poddáni nářzy/ nie ináczey Pána Bogá chwalili/ iedno tá drogá którą Piotr řwięty Apořtoł Rzymiánom podał *WujJud* 21, 21v, 22v; *CzechRozm* 72v; *ModrzBaz* [38]v; kto Rzymian wiáry náuczyl pierwey niřli Páweł S. do nich piřał/ y pierwey niřeli do Rzymu przyiechał *SkarJedn* 86, 88, 196, 349; A gdy do Rzymu przyřzli á Piotr S. wiele Rzymian řiećiámi dzywne⁸⁰ kazánia řwego wlowił: Rzymiánie vřilnie prořili S. Márká: áby im to řpiřał ięzykiem [!] ich/ iáko drudzy mieniá Láćínkfim *SkarŻyw* 362; Piotr řwięty [...] przeřtrzeęał Rzymiány/ áby wiáry zdráđliwey iego [Szymona czarnoksiężnika] náuce nie dawáli. *SkarŻyw* 600, 93, 147, 196 marg, 250 [2 r.], 361 (19); *CzechEp* 245, 378; *NiemObr* 51; dla tego RZYmiány błogofławionymi być rozumieim/ iż ich ř. Páweł w ćiele będąc/ tá k bárzo miłował/ vczył *ReszList* 180, 155; *WujNT* 103 [2 r.], 519, *Rom* 1 arg, s. 525, 526 [2 r.], *Rom* 12 arg, Aaaaa4v.

W połączeniu z imieniem [w tym: imię + rzymianin (10), rzymianin + imię (1)] (11): *BielKron* 151v, 166, 171v, 173v; Na ten czas Klemens Rzymianin rodu Senatorkiego zacnego vceń Piotrá S. kościół Boży sřprawował *SkarŻyw* [407]; Zywoť Sámfoná Rzymiániná/ goście y chore opátruiącego/ piřány od Metháphrařtá *SkarŻyw* 592, 133, 134 řp, 436 marg, 454; *StryjKron* 275.

W tytule księgi Nowego Testamentu (653): *SeklKat* H2, O4v, P, P2v, Q, V3v; *RejKup* a8v; Za raz Melánchton řwých locos communes/ álbo komentarzow ná Páwłá S. do Rzymiánow poprąwyał? *KromRozm* I H4, C; *MurzHist* G2v; *MurzNT* 3v; *KromRozm* II ev [2 r.], hv, i4, k2, k2v (12); *LubPs* M, S5; Dofyć teř iest řwiáductwá/ s tego řiftu/ ktery Páweł Swięty piřał do Rzymiánow/ iáká miał pracá o nich *KrowObr* 21, 21v, 231v [2 r.]; *Leop* MM6 řp; Nie chćiey być mądrym řam v řiebie/ ále řię boy Páná y vchodź złořci. (marg) *Rzym*. 12. v. 16. (–) *BibRadz* *Prov* 3/7; Náuczycielowie odfzczepieńcy vdáli řię zá mądrořciá ludzká y ziemřká/ ktera práwie iest klucz do pieklá/ á Páweł the mądroř zowie řmierciá do *Rzym*. 8. *BibRadz* II 138a marg, I 8b marg [2 r.], 9a marg [2 r.], c marg, 11c marg, 68d marg (52); *BielKron* 11v, 135v, 139, 143; *GrzegRóżn* C3v marg, D3 marg [2 r.]; *RejAp* 6v, 8 marg, 31 marg, 106 marg, 194 marg; Iáko y Páweł s. o řobyie mowi: Y ia bych był zakonu nie vřnal/ tedybych był y do tego cřářu nie wiedział co iest grzech. (marg) Do Rzymia. w vij. (–) *RejPos* 141, 10 marg, 15v marg, 39 marg, 63 marg, 68v marg (47); *BialKat* 201; *RejPosWiecz*² 94 marg [2 r.]; *RejPosWiecz*³ 98, 98v; *Grzegřm* A3v, 20; *KuczKat* 405; *RejZwierc* 128v marg, 131 marg, 148 marg, 174v marg, 184 marg, 184v marg, 189 marg; Iáko y do Rzymian [řw. Páweł] piřzác mowi: Nie řluchacze/ ále řprawcy řłowá Bořego/ to iest ktorzy peřniá Przykazánie Páńřkie/ będá vřpřawiedliwieni. *WujJud* 97v, 50; *RejPosRozpr* cv marg, c2v marg, c4 [2 r.]; *RejPosWřstaw* [21²] marg, [21²]v, [21³]v, 22 marg, [143³], [143³]v, [143⁴]; *BudBib* I 8c marg, 41b marg, 43v marg, 53c marg, 68d marg (9); *BialKaz* D, Dv, G2v; *BudNT* przedm b3, przedm b8 marg, przedm b8v marg, k5 řp, t marg (13); Aczemuřby Páweł piřzác do Rzymian: *Rzym*: 9. ř 5. tego dokłádał/ iř choć pořzedł z Oycow/ wřzákze ile wedle ciáłá. *CzechRozm* 33v; Poniewář ták iářnie o tym Páweł nápiřał *Rzym*: 10. ř 13. Ktobykolwiek wzywał imienia Páńřkiego/ zbáwion będzie *CzechRozm* 198, 4, 4v, 5, 5v, 9v (76); *ModrzBaz* [38]v marg, 49v marg, 56 marg, 58 marg, 59 marg (11); Kto tedy miłořć ma ku komu/ temu nigdy zle^{řo} nic czynić nie będzie/ *Rzy*. 13. ř 10. á tym řię teř z Bogá być pokáże. *CzechEp* 17, 8, 18, 28, 32, 49 (24); *NiemObr* 69 [2 r.], 79, 104, 108; *ReszList* 155; *LatHar* 263, 647; *Kotak-Szczęřl* C marg; Liřt ktery Páweł Apořtoł do Rzymiánow piřał/ ile řię z textu iego wyrozumieć moře/ rozbiera tę quaeřtiá *WujNT* 521; Iáka wiárá byłá Abráhmowá/ ktera mu iest poczytána ku řpřawiedliwořci/ mař wyř: do *Rzym*: 4. 24. *WujNT* 658; Abráhm nie Luterřká/ ále Kátholická wiárá był vřpřawiedliwiony. *Rzym*: 4. 24. *WujNT* Xxxxx, 31, 514, 516, 524 řp (288). Cf *Zestawienie*.

Zestawienie: »List do Rzymian(ow)« (48): A o řwym Philippye Melánchtonye [piřał Luter]/ kyedy napřzod był wydáł commentarze ná řift Páwłá S. do Rzymiánow/ iř tymře duchem ye piřał/ korym Páweł řift on nápiřał. *KromRozm* II ř3v; Koniec řiftu do Rzymiánow/ ktery piřał Páweł z Koryntu *Leop* NN6, YY4v [5 r.], AAA2; *BibRadz* *7v, II 88a řp; *BudNT* h3v; *CzechRozm* 207v, 259; *SkarJedn* 97; *CzechEp* 313; *NiemObr* 115; *ReszList* 178; Páweł S. řift do Rzymian piřze z Korynthu. *WujNT* 514; Aczkolwiek řift do Rzymiánow nie był piřwřzy z tych ktere Páweł piřał: wřzákze iest y był záwřze ná piřwřzym mieřcy połožony *WujNT* 519; A ták błáďz ái/ ktorzy mniemáiař/ řeby Páweł S. tu y w řiřcie do Rzymian/ odrzucał od vřpřawiedliwienia zgołá wřzytkie vczynki dobre. *WujNT* 658, przedm 13, 30, s. 519 [2 r.], 520 marg, 520 řp (31).

3. *Mieszkaniec Cesarřtwa Rzymskiego Narodu Niemieckiego* (1):

Wyrażenie: »Rzymianie Niemiecy« (1): ten [papieř Jan IX] řie o to řtářal iáko by zářię podawánie Cefářřtwá přezřlo z Niemiec do Fráncyey/ y chciáł był pomáźác Kářlá řyřego w Rzymie ná Cefářřtwo/ ále poiman od niekorych Rzymian Niemieckich. *BielKron* 172.

4. *Wyznawca zachodniego chrześcijaństwa* (32):

a. *Z okresu przed schizmą* (14): Phocius [...] ořm ářtykułow přeciřw řtolicy Apořtollkiew nápiřał [...]. Iř Rzymiánie wřobotę poľceřz. Iř ćwierďz áby Duch S. pochodźil y od řyná. Iř řię maľżeńřtwem S. břzyďzá [ř]. *SkarJedn* 231; Iř w přářnym řluzá Rzymiánie/ to iest iř chlebá přářnego do řpřawowánia Sakrámentu ciáłá Bořego vřywiáia. *SkarJedn* 232; Lecř Grekowie/ přez wiele lat řwary přeciřw Rzymiánom wřczynáiař/ niechćieli oycowřkiego nabořeńřtwá řwego zámieľzác. *SkarJedn* 328, 104, 126, 229, 241, 310 (12).

W przeciwstawieniu: »rzymianie ... grekowie« (1): Ná on cřás v Rzymian obrázy y málowánia byly řtáře/ y láty zbotřiale [...] á Grekowie málo přez tym obrázy wřzytki y malowánia popaliwřzy/ z wielká ie zářię po řiodnym Zborze chęciá [...] wřacáli *SkarJedn* 227.

Szereg: »grekowie i rzymianie« (1): Tedy Grekowie y Rzymiánie z řtrony rzeřzy wierze S. řluzácych zgořzili řię. *SkarJedn* 328. [Ponádo to přeciřwstawieniu I r.]

b. *Z okresu późniejszego, zwłaszcza współczesnego autorom: katolik; kapłan katolicki* (18): *RejKup* z5v; iř Czechowie [...] mieli przyác poľfuźeńřtwo Papielkie/ á przyřtác do kořciólá Rzymřkiego mowiář/ iř nářzym walkom nigdy koniec niebęďzye/ poki z Rzymiány dzyerzeć wiáry niebęďzyem *BielKron* 198; Czuy řię Ewáγγελiku iesli nie celuieřz/ W zlych řpřawách Rzymiániná korego winuieřz. *Prot* Cv, Cv; *SarnUzn* H2v; o lepiej poczeřkáć ářby řię wřzyłcy zgořzili/ bo Rzymiánie ináčeřy/ kľieřz ináčeřy/ Ewányelikowie ináčeřy/ [...] á ták nie wiedzieć cřego řię dzyerzeć. *RejZwierc* 195v; *RejPosWřstaw* [143³]v; *CzechEp* 36, 146, 417, 421; A podobáľ řię to wam pánowie Rzymiánie? Ieřli chceie řiwemu řwiętemu Papięřowi wierzyć/ wierźcieľ teř temu [ř. *Grzegorzowi Wielkiemu, ktery sprzeciwiáł się uřzywaniu tytułu „biskup powszechny”*] *NiemObr* 60, 37, 150; *ReszList* 177, 178, 179; [AktaSynod III 596, 598; AktaSynod IV 70; A nářzy księřz rzymřcy po řmierci sie sřořz, Wykopujác umarłe, tym sie náder grořz. Łaskawsze sá bestye, ktere umarłemu Přepuszczá, a Rzymianie nie řfolgują jemu. *Apolog* 60, 60, 65 [2 r.], 70; *WujPosřw* 1584 674; Z Powřzechnego Kátholickiego á Krzeořciáńřkiego [ř] Kořciólá/ my Ewáγγελicy nigdyřmy nie wyřli; y nie řpřawiedliwie wy Rzymianie nář z tego dźiedzictwá nářzego iáko řřmáel řřááká Dekřetámi řwemi wyrzućác řię kulićie. *Respons* K4; *BronApokr* kt, 118].

Szereg: »grekowie [= prawosławni] i rzymianie« (1): Wiem iř między wámi wiele iest tákich/ ktorzy mowiář: Iednáć to wiara v Grekow y v Rzymian/ fami tylko Heretykowie/ Zwingliani/ Luterani/ Nowochřřceńcy/ y inni zlá wiáre máia *SkarJedn* 349.

5. *Posługujący się językiem łacińskim* (1):

Szereg: »łacinnik lub rzymianin« (1): iř oni řłumacze/ ktorzy [...] zákon Boży zięřyřka Hewreřřkiego ná Grecki přezłožyli/ řłowo EWDOKIA wymyřłili/ řeby ono řłowo Hywreřřkie RUCON nim wyřzili (marg) V Láćinnikow lub v Rzymian iř teř řłow przyřzyniano/ á zwałřeřzá gdy kto co z Greckiego ięřyřka překłádał/ iawno z Cicerona y z Quintilianá. (–) *BudBib* b4v.

LWil

RZYMSKI (2723) ai

řg m N rzymski (497). ◊ G rzymskiego (637); -ęgo (33), -(e)go (604). ◊ D rzymskiemu (122); -ému (6), -ęmu *MurzHist* (4), -(e)mu (112). ◊ A rzymskiego (74), rzymski (61); -ęgo (9), -(e)go (65). ◊ G a. A rzymski(e)go (1). ◊ I rzymskim (113). ◊ L rzymskim (79), rzymski(e)m (1) *ModrzBaz*. ◊ V rzymski (5). ◊ f N rzymská (91), rzymska (3), rzymsk(a) (2); ~ (attrib) -á (89), -a (3); -a *BielSpr*; -á :

-a *BielKron* (11:1), *SkarJedn* (12:1); ~ (*praed*) -ã (2). ◇ *G* rzymskiéj (116), rzymski (1); -éj : -i *NiemObr* (9:1); -éj (2), -(e)j (115). ◇ *D* rzymskiéj (28), rzymskie (1) *OpecZyw*. ◇ *A* rzymską (58). ◇ *I* rzymską (14). ◇ *L* rzymski(e)j (34). ◇ *V* rzymską (2). ◇ *n* *N* rzymskié (68); -é (1), -(e) (67). ◇ *G* rzymskiégo (84); -égo (3), -(e)go (81). ◇ *D* rzymski(e)mu (32). ◇ *A* rzymski(e) (62). ◇ *I* rzymskim (19), rzymski(e)m (2); -im : -(e)m *RejAp* (1:2). ◇ *L* rzymskim (28), rzymski(e)m (2) *SarnUzn*, *ModrzBaz*. ◇ *pl N m* pers rzymscy (113). *m an* rzymskié (1) (*cum sb: orby*). *subst* rzymski(e) (36). ◇ *G* rzymskich (165). ◇ *D* rzymskim (30). ◇ *A m* pers rzymskié (37); -é (2), -(e) (35). *subst* rzymskié (37); -é (1), -(e) (36). ◇ *I m* rzymskimi (8), rzymski(e)mi (7); -imi *BielZyw*, *SkarJedn*, *SkarZyw* (2), *NiemObr* (2), *RybGęśli*; -(e)mi *BielKron* (4), *PapPran*, *ModrzBaz*; -imi : -(e)mi *CzechEp* (1:1). *f* rzymski(e)mi (4). *n* rzymskiémi (2); -émi (1), -(e)mi (1). ◇ *L* rzymskich (36). ◇ *V* *subst* rzymski(e) (1). ◇ *du A* (*cum nm*) rzymski(e) (1). ◇ *sg n D* *skostn* po rzymsku (8).

Sł stp, *Cn notuje*, *Linde XVI* (jeden z niżej notowanych przykładów) – XVIII w.

1. *Odnoszący się do Rzymu – miasta i państwa w starożytności; Romanorum BartBydż, Miech, HistAl, Mącz, Modrz; Romanus Miech, Vulg, Mącz, Modrz, Cn; Romanensis, Romanicus, Romuleus, Romulus Cn* (879): *OpecZyw* C, 133; *PatKaz III* 103, 104, 150v; *Murm* 152; *Toga, pallium, vestis communis Romanorum*, rzymska szata jako płaszcz *BartBydż* 160; *FalZioł* ‡2v, IV 34b [2 r.]; *SCipio* Senator Rzymki od zwycięstwa Africkiego państwa nazwan był Africki *BielZyw* 115; *TVilius* przezwilkiem *Marcus*, a *Cicero*, ten był nazacniefzy z Senatow Rzymkich. *BielZyw* 117, 115, 116 [3 r.], 123, 124, 142, 168; *MiechGlab* *8 [2 r.], **3, **5v, 46 [3 r.], 47, 53; *Ráyce* Rzymfcy flyżąc przyfcie *Alexandrá* bárzo fie przelękli *HistAl* B5v, D5; *KromRozm II* b; *KromRozm III* M5v, N7v; *GliczKsiąż* P8; *KrowObr* 28, 101; *OrzList* ev; *CElezinus* Rzymki Pan/ iuz człowiek nie młody/ *Lituiac* popolitych wpadding y fzkody. *Wiele* mowil befciecznie przeciw *Cefárzowi* *RejZwierc* 27, aa2, aa3, aa4, aa4v [2 r.], bbv [2 r.] (23); *BibRadz I* 451a *marg* [2 r.]; *OrzRozm* O3v; *Zadna* *Monárchia* ná świecie tak długo nie trwała iáko Rzymka. *BielKron* A6v; *Dobrywzy* też *Romulus* *Kruftumu/* wczynił tam pořadę Rzymką. *BielKron* 99v; *Ten* [*Mitrydates*] z *Rzymiány* XXXX lat bitwę wiodł/ y wielkroć porażał Rzymkie *Ráyce* *BielKron* 130; *OKrutna* á *fráfzliwa* ná ten czas była w Rzymie roznicá *miedzy* *Senatem/* *ktora* *wielká* *fzkodę* *wczyniła* *rzczyżypolitey* *wfzythkiemu* *pańftwu* *Rzymkiemu* *BielKron* 130v; *Pompeius* *kościół* *ngdy* *od* *Rzymkiego* *rycerftwá* *nie* *tykány* *wziął* *BielKron* 265v; *Była* *niegdy* *Dálmácia* *mocna* *ziemiá/* *thák* *iz* *kfiążethá* *iey* *Rzymkiemu* *pańftwu* *fmieli* *fie* *fprzećiwieć* *BielKron* 274v; *Ale* *iz* *Senatowie* *Rzymfcy* *fstatut* *byli* *frogi* *wftáwili/* *áby* *káždy* *Krześciánin* *był* *zátárcón* *BielKron* 288v; *wpátrzywzy* *Roxolani* *čas* *wnętrzných* *walek* *w* *Kzymie* [*!/*] *poráżili* *dwie* *woylká* *Rzymkie* *w* *Mifey* *BielKron* 336, 9v [2 r.], 10 [2 r.], 43 *marg*, 99, 99v (137); *KwiatKsiąż* D3v, F3v, Iv, N, N3, N4, O; *Curulis*, *Stolec* z *Elephántowych* *koścy* á *zwálzczá* z *zębów/* ná *którym* *Senatorowie* á *rádá* *Rzimska* *była* *wożóna*. *Mącz* 74a; *Provincia* *triumphalis*, *Podbita* *ziemiá* *pod* *moc* *Rzymską* *co* *w* *yechánem* *Triumfskim* *potwierdzóno* *y* *pořwiádczáno* *było*. *Mącz* 466b, 27b, 47a, 56d, 79b, 93b (42); *LeovPrzep* L4; *To* *iuz* *wiemy* *co* *fiedm* *głow* *ieft/* *iz* *miáfto* *Rzymkie* *ktore* *fiedzi* *ná* *fiedmi* *gorach*. *RejAp* 112, BB3, BB3v, CC2v [3 r.], 58v, 90 (39); *GórnDworz* F7v, Q3v, Z3 [2 r.]; *Hiftorie* *Rozmáite* z *Rzymkich* y z *innych* *dzieciow* *wybráne* *HistRzym* kt, [2], [2]v *zp*, 72, 72v, 124, 131v; *RejPos* 21, 251v, 324; *Pátrzże* *záfię* *co* *Sceweló* *ono* *Rzymkie* *panię* *fłáchetne* *był* *wczynił/* *gdy* *krol* *ieden* *możny* *z* *wielkimi* *woylki* *Rzymu* *dobywał* *RejZwierc* 86; *Tákże* *też* *potym* *Hetman* *drugi* *Rzymki* *Lukulus/* *gdy* *s* *Tygráńkim* *krolem* *miáł* *bitwę* *zwieśeć* *tedy* *mu* *druzdy* *Hetmáni* *rozradzáli* *RejZwierc* 149, 23, 60v [2 r.], 93, 101v [3 r.], 149 (17); *Papirius* *Curfor* *zebrał* *woylko* *wielkie* *przećiw* *nim* [*Samnitom*] [...] y *podbił* *ie* *pod* *Rzymką* *moc*. *BielSpr* 46v, b4, 11,

12, 18v, 28v (20); *WujJudConf* 180v; *BudBib* I 441c *marg*; á *nigdy* *Sármátę* *nie* *byli* *Óldowniki* *áni* *Alexándrowi* *wielkiemu* *áni* *Pańftwu* *Rzymkiemu* *MycPrz* II D; *CzechRozm* 77v, 165v, 168v [2 r.], 169; *PapPran* kt, Ov, P2v, Q, Q3v (19); *że* *zá* *czáfów* *dawných/* *iáko* *Hiftoriae* *Rzymkie* *řwiádczá/* *ludzie* *wbodzy* *Rzczyżypolité* *bárzo* *dobrze* *řadźili* *ModrzBaz* 42v; *Przed* *dawnemi* *czáfy* *Pańftwo* *Rzymkie* *podbiwzy* *pod* *fwą* *moc* *wfzytkie* *w* *fáfiedztwie* *będáce* *narody/* *y* *niemáłą* *część* *řwiátá/* [...] *wpáđło* *fámo* *ModrzBaz* 106, [16]v, 25 [2 r.], 32, [41]v, 42v (21); *MWilcHist* B2; *SkarJedn* A8v, 93, 168, 173, 174 (10); *fstaráiac* *fię* *mátká* [*fj. řw. Helena*] *o* *fyná/* *ktory* *wfzytkiemu* *řwiátu* *Rzymkie*^{mv} *rořkázował:* *pokwápiła* *fię* *do* *Hieruzálem* *SkarZyw* 398, 20, 28, 51, 68, 80 (23); *Atila* *Teodoryka* *Wyłegotłkiego* *Krolá/* *y* *Eciuffá* *Rzymkiego* *Hetmána* *poráżil*. *StryjKron* 51 *marg*, 26 [3 r.], 41, 51 [2 r.], 56, 66 [2 r.] (18); *Azá* *to* *nie* *on* *fтары* *błáđ* *pogáńfki* *Rzymki* *kogo* *chćieć* *po* *řmierci* *w* *počet* *Bogow* [...] *połóżyć* *CzechEp* 80, 299, 335, 355 [3 r.], 356, 357 (20); *NiemObr* 158, 159 [3 r.], 160, 169, 173 [3 r.]; *KochFr* 58; *BielSjem* 7; *Gdzie* *Kárhago/* *y* *Korint?* *gdzie* *fławné* *Atheny?* *Gdzie* *fye* *oná* *gwáłtowna* *Rzymka* *moc* *podziáłá?* *KochTarn* 77; *GórnRozm* B3v, G4, K4, L3, M3; *KochWr* 20, 27 [2 r.]; *Calep* 290a, 924b; *GostGospSieb* +3; *GrochKal* 23; *Bo* *ten* [*Sylla*] *wielkość* *Rycerftwá* *Rzymkiego* *dáł* *požábijáć* *y* *wywóláć* *Phil* O, D4, G4, I3, O3 [3 r.], Q4, R; *OrzJan* 21, 39; *LatHar* ++2 [2 r.], ++3v; *Bo* *nie* *pierwey* *Antychrift* *przyidzie/* *áz* *pańftwo* *Rzymkie/* *do* *końcá* *znifczóno* [...] *będzie*. *WujNT* 716, *Act* 2/10, 16/37, s. 514, 716, 807 (13); *JanNKar* Cv; *Rzymka* *Monárchia* *w* *piřmie* *ř.* *od* *wielkiej* *mocy* *y* *trwálości/* *była* *przyrownána* *PowodPr* 77, 56, 78, 79; *SkarKaz* 517b, Oooo2c [2 r.]; *VotSzl* A4; *iz* *ták* *ie* *były* *łupieftwá* *y* *wćisńnienie* *wbogich* *od* *Chrześciáńfkich* *Rzymkich* *wrędnikow/* *iz* *lud* *radby* *był* *Gotty* *Aryany* *zá* *pány* *przyáł* *SkarKazSej* 706b, 690a [2 r.], 691a; *KlonWor* *ded* **3v, 13; *ZbylPrzyg* B2v. [*Cf* 2. »państwo rzymskie« *RejAp* 145v.]

W *połóczeniu* *z* *imieniem* = *Rzymianin*, *Rzymianka* (66): *By* *była* *Penelope* *tkaneczek* *nie* *tkáłá/* *A* *Lukrecia* *Rzymka* *theż* *nie* *háftfowáłá/* *Trudnoby* *fwą* *fítáteczność* *były* *záchowáły* *RejWiz* 60v, 99v; *RejZwierc* aa, aa2v, aa3v, bb2v, bb3 [2 r.] (16); *ktory* [*Cycero*] [...] *przez* *dzielność* *fwą* *ktemu* *był* *przyřzedł/* *że* *Rzym* *on* *wielki* *zgináł/* *á* *Cicero* *Rzymki* *zořtáł* *OrzRozm* Q2, Q2; [*Fredrusz*] *rořpuścił* *koń* *ze* *wřzego* *fłoku* *dobrowolnie/* *iáko* *ieden* *Kurcyus* *Rzymki/* *fłoczyl* *miedzy* *nie* [*nieprzyjaciół*] *BielKron* 418, 118v, 171v *marg*, 296, 341, Kkkk3, Llll, Llll3; *OrzQuin* R; *RejZwierc* 38, 101v; *MycPrz* II A3; *StryjWjaz* Av; *NI* *w* *czym* *go* [*Andrzeja* *Ostrowskiego*] *nie* *celuie* *dawny* *Rzymki* *Kato/* *Tákże* *też* *y* *on* *Grecki* *náuczóny* *Plato* *PapPran* I3; *Wierz* *mi* *że* *nářz* *lezyorkość* *choć* *lichey* *wrody/* *Nie* *zleknie* *fie* [*!/*] *Sewerá* *Rzymkiego* *ofoby*. *PapPran* Bb4, B, B4, G2, G3v, H (23); *SkarZyw* 89; *StryjKron* A6, 51, 722; *Ten* *Propertius* *miłofny* *y* *Polłki* *Tibulus* *Też* *czáfem* *Lesbiey* *fpiewa* *iák* *Rzymki* *Catullus*. *KlonZal* B4; *KochWr* 29; *KolakCath* B3; *RybGęśli* A3; *SarnStat* 1267; *KmitaSpit* B.

W *połóczeniu* *szeregowych* (2): *SPRáwá* *Rycerka* *według* *pořtepku* *y* *záchowánia* *řtárego* *obyczáiu* *Rzymkiego/* *Greckiego/* *Mácedońkiego/* *y* *innych* *Narodow* *BielSpr* kt; *SkarKazSej* 690a.

Wyrażenia: »cesarstwo rzymskie« [*szyk* 10:3] (13): *Látá* *od* *národzenia* *Páná* *Kryřtułá* 312. *Tu* *przeřzło* *Cefárftwo* *Rzymkie* *do* *Konftántynopolá* *BielKron* 155v, 147v; *CzechRozm* 165v; *SkarJedn* 173, 206, 256, D4; *ktorego* [*cesarza* *Jowiniana*] *gdy* *żołnierze* *ná* *Cefarftwo* *Rzymkie* *podnořili/* *mowil* *im:* *iam* *ieft* *Chrześciánin* *SkarZyw* 392; *StryjKron* 95 [2 r.]; *CzechEp* 355, 374, 380.

»cesarz rzymski« = *imperator Romanus* *Mącz*, *Modrz* [*szyk* 109:3] (140): *OpecZyw* 74v, 126v; *KromRozm* III C4; *KrowObr* 29v [2 r.], 30v, 101; *RejZwierc* aa, aav [3 r.], aa2v, aa3v, bb3v (17); *PO* *Oktáwianie* *Cefárzu* *wybran* *ieft* *Klaudys* *Tyberyus* *ná* *mieyfce* *iego* *trzeći* *Cefarz* *Rzymki* *BielKron* 140; *GAlleryus* *y* *Konftáncyus* *Cefárze* *obá* *Rzymfcy/* *z* *wielką* *pochwáłą* *pánowáli* *po* *Dyoklecyanie* *BielKron* 154v; *Iulius* *Rzymki* *Cefarz* *podbiwzy* *pod*

Rzymką moc ziemię Fránculką Anglią/ y inne infuły páńftwu Rzymkiewu przyłączył. *BielKron* 277, 138, 141, 146, 147v, 266v (21); *KwiatKsiąż* F3, L4; Octavius, Rzymki Cefárs był Auguſtem pirwy názywány/ á po nim ini wſzilczy [!] Cefarze. *Mącz* 20d, 177c, 246a, 280c, 470d; *RejAp* 113, 142v; *HistRzym* 129v; *RejPos* 18v, 251 [2 r.], 300, 312; *RejZwierc* 53, 81v; *BielSpr* 48v; położył ſie tu czytelniku miły Dekret Cefárzow Rzymklich ftárych/ z ktore⁸⁰ ſie ſpráwić bédzieſz mogł ſnádnie/ kogo ná on czás zá Heretiká miano. *WujJudConf* 19v; *CzechRozm* 169; On Tytus Cefarz Rzymki ácz był wielmi ſzczodry/ Krotofilny y báczny ktemu bárzo dobry/ luź go tym cí [Drojewscy] celuią *PapPrPan* Nv, E4, K, X3, Gg4 [2 r.]; *Aelius Lampridius* piſze/ iż *Alexander Seuerus* Rzymki Cefarz miał to w obyczáiu/ że nic nieſtánowił/ okrom wczonych á mądrych ludzi *ModrzBaz* [16], 26v, 46, 85v; *SkarJedn* 172, 173, 201, 394; *SkarŻyw* 46, 304, 396, 453; *StryjKron* 71; á Paterlowie to ftárzy iáſnie mowili/ iż po zniſzczeniu Cefárzow Rzymklich Antychrift ich ſtolicę oſieść miał *CzechEp* 426, 190, 342, 355 [2 r.], 356, 370 (16); *KochJez* A3; *NiemObr* 59, 158, 159, 160 [3 r.], 161, 163, 169; Przeto on Rzymki Cefarz/ w Rzymie to był ſpráwił/ Zeńki Senat Vćciwy/ ofobny wſtáwił *BielSjem* 5; *WujNT* 498; *SarnStat* 1262; *PowodPr* 63; Seneká gáni Brutulá/ ktory dla nádzieie wolnoſci Iuliuſzá Cefárzá pirwżego Rzymkiego zábil *SkarKazSej* 690b.

»krol rzymski« [szyk 19:4] (23): *GliczKsiąż* P8; *RejZwierc* 8v; TVllus Hoſtylius bédąc z oycá páterzem/ krolem Rzymkim zoſtał *BielKron* 101, 101 [2 r.], 102, 102v, 103v, 103v [2 r.], 104v, 110v, LIII2; Numa, Wláfne ymię wtórego króla Rzymkiego po Romulufie. *Mącz* 253a, 358b; *GórnDworz* F7v; *HistRzym* 114; *BialKaz* I4v; *PapPrPan* Cv, Cc2v, Gg, Ff2v *żp*, Hhv; Tárkwinius Krol oſtátni Rzymki/ bédąc prze okrucieñstwo ſwe z Rzymá wygnány/ zwápiwſzy w pomocy Láćinnikow/ vdał ſie do Miáſtá Hetruſzkow *Phil* E.

»krolestwo rzymskie« [szyk 3:1] (4): PO ſmierci tráfney Romulufowej/ Senat kroleſtwa Rzymkie ſpráwował *BielKron* 101; *LeovPrzep* Cv; *CzechEp* 357; ták Zyduwka ziemiá wzgárdzona w niewoli ieſt/ y bédzie záwſze/ że wleſkzy ſie Rzymkiego kroleſtwa/ niechciáłá popiéráć kroleſtwa Pána Krytuſfowego. *OrzJan* 32.

»lud rzymski« = *populus Romanus* *Mącz*, Cn; *nomen Romanum* *Mącz* [szyk 30:3] (33): *BielŻyw* 94; Gdy ſie lud Rzymki zebrał/ potkáli ſie s Sabiniány *BielKron* 99v, 109v, 226v, 266; Rem Romanam omni tempore ac loco munifice adiuvit, Wiernie á pilnie ſpomagał/ zádney rzeczy nie litował dla ludu Rzymkiego. *Mącz* 237d, 126b, [176]a, 198a, 201c, 216b (16); *HistRzym* 129v; *PapPrPan* Gg2, Hh3; *ModrzBaz* 104; *SkarŻyw* 436; *StryjKron* 26; Tákte Páweł Święty w liſcie ſwoim mowi/ ná on czás k Rzymkiewu wſzytkiemu ludowi/ Iż ktorzyſmykolwiek w Krytuſie zekrzczeni/ że ieſtſmy wſzyłcy w ſmierci iego pokrzczeni. *ArtKanc* N4; [*Horacjus Kokles*] Vyrzawſzy lud Rzymki boiáźliwy y do odporu niemájący ſie/ poczáł go vpomináć/ fukáć/ áby ſie do zbroie mieli *Phil* C, C3, F, S; *WujNT* 525.

»mieszczanin rzymski« = *civis Romanus* *Vulg* [szyk 4:3] (7): BOetius Mędrzec Rzymki mieſzczanin. Ten był mąż ſtateczny á miłofnik ſprawiedliwoſci *BielŻyw* 167; *Leop Act* 22/26, 29; Tám ſie nań [na *Juliusza Cezara*] wyrwali Brutus y Kálſyus mieſzczanie Rzymcy/ zadáli mu ran XXIII áz vmárl *BielKron* 131, 174v; *Mącz* 316b; Co maſz czynić? bo ten czlowiek [tj. *św. Paweł*] ieſt Rzymki mieſzczanin. *WujNT Act* 22/26.

»prawo rzymskie« = *ius Romanum, lex Romana a. Romanorum* *Modrz* [szyk 23:8] (31): *OpecŻyw* 120v, 133v; *GroicPorz* a3v; Wiedz to że áni w Czelkim Práwie/ áni w Rzymkim tego niey nádzieiefz/ áby Krol zápowiedział ſlucháć ſam ſiebie/ gdy by co komu przeciwko Práwu rofkazał. *OrzRozm* L2v; Municipium, Miáſto ktore miało práwo Rzymkie/ to yeſt było wczelnikiem wſzelákich praw/ wolnoſci/ podátków y poſtępków Rzymkich. *Mącz* 237c, 237c, d; Wedle ſtárodawnych Rzymkich praw/ iáwne zlodzieie karano nágrodeniem we czwor náob *ModrzBaz* 78; A

przeto z Rzymklich praw trzeba wziáć drogę y ſpóſob ſtánowienia praw *ModrzBaz* 98, 75, 82 [2 r.], 97 [2 r.], 98 [4 r.], 133; *WerGoſc* 264; *WujNT* 498; *SarnStat* *3, *4 [2 r.], *5, 2v, 332, 422, 552; Bo wiadoma rzecz ieſt/ iż one ná dwánaſcie tablicách práwá Rzymkie/ ná trzy częſci rozdzielone były. *SkarKazSej* 678b.

»rzeczpospolita rzymska« = *res Romana, Roma* *Modrz* [szyk 15:4] (19): *BielKron* 101, 109 marg, 199, 338; *Mącz* 201c, 435c; Rzymka Rzeczpoſpolita iż była ták wielka/ niemiemy ſie do tego białogłowy przyczynili/ niź męſzczyzni. *GórnDworz* Zv; Zwyczáiem ſtárożytnym/ á rycerzmi cniemi/ Rzymka Rzeczpoſpolita trwa czáły dawnemi. *ModrzBaz* 5, 25; *CzechEp* 375, 376, 379 [2 r.]; *NiemObr* 159; *KochWr* 26; *Phil* Q4, S; R.P. Rzymka trwa ſtárymi obyczáymi/ y ſtárym męſtwem. *PowodPr* 77.

»senat rzymski« = *senatus Romanus* *Modrz* [szyk 27:2] (29): Cirpiál Senat Rzymki tákteż Plebei okrucieñstwo Tárquiniufowo *BielKron* 104; Cefarz Oktáwian tego mieſciáć od Senatu Rzymkiego był ná Cefárſtwo przełożon *BielKron* 418v, 24v, 100, 101, 105, 107 (18); ktory [Katon] wten czás gdy Senat Rzymki w radzie ſiedział/ częſtokróć zwykł był Xiáſzki ná ratuſzu czytać *KwiatKsiąż* G3v, Nv; *BielSpr* 12v; *PapPrPan* S4v, Gg, Ggv, Gg2, Gg3; Był ten obyczáy v Senatu Rzymkiego/ iż gdy przednieyſzi ſpytáni wotá ſwoie podáli/ [...] tedy ſię iuź drudzy wotowániem niebáwili *ModrzBaz* 28v; *NiemObr* 159, 160; *WujNT* 299.

»stolica rzymska« (1): Gdy pobożny Cefarz Conſtantinus Stolicę ſwey Rzymkiey/ Stolicy Chrytuſfowej wſtápiwſzy/ do Grecyey ſię przenioſł [...] *PowodPr* 32.

Zestawienia: »jugerum [= morga] rzymskie« (1): Iugerum tedy Rzymkie/ wczyni Puł morgá Mázowieckiego/ y oſm Pólek. *GrzepGeom* N2.

»pes [= stopa] rzymska« (1): Dźwieć *pedes* Rzymklich/ wczynią pięć łokiet Krákwklich. *GrzepGeom* Nv.

»poczet rzymski« = *okres lat piętnaſtu, uſzywany przy obliczaniu kalendarza, a w ſzczególności przy oznaczaniu daty Wielkanocy* (1): [Te]go Roku bédzie Złote Cille 6. Okręgu Słonecznego 4. Poczet Rzymki 6. *Goski ktv*.

»pręt rzymski« = *miara długoſci wynoſząca około 4,5 m* (1): iż *Actus* ma ná dłuſzą y ná ſzerzú ſto y dwádzieſciá *pedes*, które czynią prętów Rzymklich po dzieſiáci *pedes* dwánaſcie. *GrzepGeom* Nv.

Szereg: »(i) rzymski i grecki« = *Graecus et Romanus* *Modrz* [szyk 1:1] (2): Więc Lucullus/ Silla/ Pompeius/ Brutus/ y ini Rzymcy/ y Grecy Hetmánie wſzytcey wczeni byli *GórnDworz* G4; *ModrzBaz* 97. [Ponadto w *połączeniach szeregowych* 2 r.]

»rzymski i łaciński« (1): Tedy mniemáli Grekowie/ áby ſię do nich páñftwo Rzymkie przenioſło/ y tym ſobie gorne myſli czynili: chcąc Rzymką y Láćinłą ſławę [...] záćmić *SkarJedn* 173.

W przen (4): [*Hannibal*] zadał ſobie iad/ [...] áby żywo w Rzymkie ręce nie przyledeł. *BielKron* 129v; Niebrzydźliły ſię Rzymkie vſzy temi ſłowy fáłſz y leź. *ModrzBaz* 60v; *KochProp* 12; *CiekPotrSzym*?(3v).

2. *Odnoszący ſię do ſredniowiecznego i współczesnego autorom cesarstwa zachodniego (od XV w. nazwanego Cesarstwem Rzymkim Narodu Niemieckiego); Romanorum Miech, Modrz; Romanus* *Modrz* (162): *BielKron* 217v, 326; *RejAp* 165v; Boże day/ áby to Rzymkie imię/ ktore teraz niemáłą częſć Chreſćijáñſtwa pod ſwą mocą ma/ ſiłę ſwoię ráczey obrociło przeciw nieprzyiaćiolom páñftwa ſwego *ModrzBaz* 106; A Ty Rzymki Monarcho RVDOLFIE ſzczefliwy/ Cefárzu Krzeſćijáñki y Pánie cnotliwy. Wíadáy ná koniá z ſercem ſwym Skánderbekowym *CzahTr* F.

Wyrażenia: »cesarstwo rzymskie« (7): HENrykus wtory/ rze-czony Klaudus/ trzećinaſty Cefarz Niemiecki/ ten napirwſzy od Kúrfierſtów ieſt wybran ná Cefárſtwo Rzymkie *BielKron* 176; Potym Otto pierwſzy wielki Cefarz odiał to miáſto [Kolno, tj. *Kolonie*] Fráncuzom/ á ku Cefarſthwu Rzymkiewu przyłączył. *BielKron* 285v, 170, 174, 175v, 188v, 198v.

»cesarz rzymski« = *Romanorum imperator Miech, Modrz; imperator Romanus* *Modrz* [szyk 30:5] (35): *MiechGlab* 67; To

Práwo Máýdeburkie [...] Otto wielki/ Cefarz Rzymki [...] Miefzczánom dáł *GroicPorz* a3v, a3v; *RejZwierz* bbv, 8, 29v; LAtá od národzenia Pána Kriřtuřá 805. Károlus řyn Pipinow krolá Fránculkiego/ Cefarz Rzymki rofkázował Węgrom *BielKron* 299, 231v, 278, 303v [2 r.], 326v [2 r.], 327 [2 r.] (12); á tá *Wieżá*/ to iefł/ Policya řtárádawná/ zá láłkú Bożą w Niemcáh/ iáko řtoi táko řtoi: przedřię tám Króle/ y Cefárze Rzymkié/ Káplán Koronuie *OrzQuin* 14, 14; *PapřPan* R2v; *ModřBaz* [16], [16]v, 78, 80; okolo roku 1165. Cefarz Cárogrocki tenże Mánuel Kommenus [...] widzáč iž Cefarz Rzymki Fryderyk Bárbarořlá rzecžony/ wielce Papieżá y Rzymki Kořciól przenářládował: [...] zacne pořelřtvo do Papieżá Alexándrá po dvě kroć wypráwił *SkarJedn* 256, 170, 200, 216 [2 r.], 217, d6v; *NiemObr* 61; *CzahTr* F; *SkarKazSej* 691a.

»krol rzymski« [szyk 82:8] (90): *MetrKor* 59/75; *LibLeg* 9/50v, 51, 11/40v, 42v; *ComCrac* 12v; á ktemu mowimy o Krolu Polřkim/ nie o Rzymkim/ áni o Czeřkim *OrzRozm* L2, L2v; Pořláł krol Zygmunt pořlá řwego Kryřřtořá s Szydłowcá do Prági do krolá Rzymkiego *BielKron* 190v; Tegož cžářu Cefarz obeřláł Kfiážę Sáłkie przez Mogutińkiego Arcybřkupá/ [...] áby przyiecháł ná wybieránie Krolá Rzymkiego do Kolná *BielKron* 209v; Aták Krol Rzymki Ferdynánd/ zebrał lud rozmáithego národu/ byli Niemcy/ Słowacy/ Włofzy/ Węgrzy/ Czeřhowie/ Polákov trochá *BielKron* 309; Látá 1412. Wypráwił řye Władřisław do Węgieř/ á tám był od Zygmuntá Krolá Rzymkiego wdzyęcznie przyięt *BielKron* 384v, 162 [2 r.], 162v, 165v, 175 [2 r.], 190 (79); *LeovPrzep* D3v; *PapřPan* kt; *CzechEp* 378; *ActReg* 5.

»rzymskie kroleřtvo« [szyk 6:4] (10): FERdyndanus krol Czeřki y Węgieřki á Rákuřkie kfiážę/ ná kroleřtvo Rzymkie koronowan w Kolnie Agrypinie 1530. *BielKron* 190v; Ellectia koronáciey thegořz Máximilianá Krolá Czeřkiego/ ná Rzymskie kroleřtvo: ktora fie řláá w Fráncfúřcie v Menu *BielKron* 330, 168v, 210v, 328, 330v, [332²], LIII; *WujJudConf* 125v; *BudBib* I 441c marg.

»pańřtvo rzymskie« = *nomen Romanum* *Modř* [szyk 11:5] (16): Ořłwiczoney [...] řaduizde Marcrabiney Brá^ddemburřkziey Rzymřkziego pańřtwa Electorce řtetyńřkziey Pomorřkziey Caffubřkziey *LibLeg* 8/132; *BielKron* 289v, 290v, 291, [332²] [2 r.], [332²]v; Wyřláwiřzy Duch řwięty řtan y řpráwy řtárego y nowego páńřřtwa Rzymkiego y przeložonych iego/ řtu dáley opowiedáć raczy řpofob zginienia y zátrácenia iego *RejAp* 145v, 150v [2 r.], 170v, Ee4v; *ModřBaz* 106 [2 r.]; ktora [jednořć wiary] řię w Niemcech przez ořm řet lát záchowáá/ y w niey národ ten był y w rzeczách řwieckich/ á przenieřeniem do nich páńřřtwa Rzymkiego/ vřlogořláwion. *SkarŽyw* 520; *OrzJan* 64.

3. *Odnoszący się do řredniowiecznego i współczesnego autorom miasta Rzym* (24): nogi im Pánowie zacni/ cžářem y Kfiážęřá/ á záwřze řláchtá Rzymka [...] vmywáię *ReszHoz* 120, 125, 126; *ReszList* 158, 162 [2 r.], 166, 171, 173.

W połączniu z imieniem = rzymianin (1): Tego to [Grzegorza V] Cefarz Ořho iáko krewnego ná ten řtoleć dáł/ przećwiř ktoremu Křefcency Rzymki powřláł *BielKron* 175v.

Wyrażenia: »lud rzymski« = *rzymianie* (1): pořláli do Ořthoná Niemieckiego krolá/ áby lud Rzymki wyzwolił od tego niegodnego Papieżá. *BielKron* 174.

»miásto rzymskie« = *Rzym* [szyk 9:3] (12): *ReszPrz* 26; Krotkie opifánie y řwiádecřtvo/ o Mieřćie Rzymkim/ o iego wierze/ y dobrych wczýnkách/ ktore řię w nim dzieię *ReszHoz* 114; ták iž wy teř iego [řzatana] wierni dyřcypulowie ná Rzymkie Miářto/ gđzie řię tá miłořć náyduie/ láłkáwi być nie možećie. *ReszHoz* 135, 114, 115 řp, 117, 134; *ReszList* 142, 179 [2 r.], 180, 182.

4. *Odnoszący się do Rzymu jako siedziby papieřstwa; zwykle z zatarciem funkcji odmiejscowej, okreřlájący jedno z wyznań chřeřćijańřkich: katolicki, teř papieřski; Romanus* *Modř*, *JanStat* (1640): *RejKup* k7; *KromRozm* I F3; *KromRozm* III O4, P2v; *Diar* 56; *KrowObr* B3v, 29v, 31 [2 r.], 55, 107 (10); *Psycháć* Rzymka/ *Sodomia*, *Simonia*, *Sacrilegia*, *bella*, *fařtus*, *et aliae Pompae*, toć

vpaćć muř *OrzList* h3v, e, h3; *RejZwierz* 60; Tho piřánie potym Luter wyłożył ná Niemiecky ięzyk głoziáć řzeroko/ iž řam Papież wyznawa złořći Rzymkie/ á wđzy broni o nich powyřádáć *BielKron* 199; ábowyem wyele tych iefřh/ ták duchownych iáko řwieckich/ ktortzy fie řkáržá ná Rzymkrye błędy w wierze křeřćiańřkziey *BielKron* 199; Nie dáie temu wiáry Herberřřyn/ áby on [křiážę Wasyř] kiedy žádał v Papieżá álbo Cefáržá pomázánie ná Kroleřtvo Mořkiewkie/ [...] gđyž on iefřh nieprzyácielem Papieżowi/ [...] á mieni go być nie Papieżem/ ále Doktorem Rzymkim *BielKron* 429v, 162, 163, 177, 177v, 187 (19); Bo nářz Kátholik láie łudziem rožney wiáry, Ci zářię nářzekáię ná Rzymkie przywáry. *Prot* D, B2; *RejAp* 76v, 114v, Ff3v; *KuczřKat* 75; *RejZwierz* 187, 195v; Pržeto teř obrázy nietyłko Rzymřcy Theologowie/ ále y Dámářcenus/ y Gregorius/ y inřzy křięgámi prořtych łudži zowá. *WujJud* 49v, 174, 175, 187v; Ale y to dobrze báčymy/ že Concilia wřzyřłki Rzymkie/ ktore fie pod opánovániem Papieřkim gromáđžá/ Powřzechnemi y wolnemi Synodámi być žadná miářá niemoga. *WujJudConf* 158v, 33, 49, 62, 91v, 92, 174; *CzechRozm* 73, 118v, 169; *ModřBaz* 133; Tedy Papież Dámářfus z onym zřborem Rzymkim/ wřzyřtko co řię wiáry wyznánie okolo Duchá S. dotkło poćwierđžił. *SkarJedn* 176, 108, 117, 124, 128, 187 (12); *SkarŽyw* 335, 336; *SřyřKron* 100; A iž wedle Kátholiki Rzymřkich piřářzow/ rog mály znáçy Antychřiřá *CzechEp* 380, 376; *CzechEpPorz* *; Niechayže káđdy báčny rozřáđžá/ iákie to řlotki y nieřtátek/ tych Rzymřkich foryřarzow. *NiemObr* 54, 58 [2 r.], 59, 66 [2 r.], 85, 87, 158; POřle Papieřki Rzymřkiego národu/ Vczyřł nas drógi/ á řam chybiářł brodu. *KochFr* 21; *ReszPrz* 105; *ReszList* 182; *OrzJan* 27; *LatHar* [+12]v; *WujNT* 125 marg, 525, Vvvvv2v, Xxxxx; *SarnStat* *4, 175, 176, 192, 193 [2 r.], 214; *PowodPr* 32, 45.

W połączniach řzeregowych (10): Ale ten S. Rzymki y ápořłłki kofcył nye od ápořłłow/ ále od řámego páná zřbáwicyelá nářłego przodek álbo przeloženiřtvo wřžáł *KromRozm* III N5v; A to co było v Žydw/ wřzyřtko fie to v nář w Křeřćiańřřtwie náyduie/ bo fie tákiež ná troie rozđzyelili/ iedni Rzymřcy/ drudzy Greccy/ drudzy Nowokřeřćeńcy *BielKron* 119; *WujJud* 167v; *RejPořWřřaw* [143²]v; *SkarJedn* 295; TEn ták řwięty zacny y wielki Doktor/ niech dá řwiádecřtvo o prawđzie y náuce kořciólá řwiętego powřzechnego/ Rzymřkiego/ Apořłłłkiego. *SkarŽyw* 456; *CzechEp* 12; *ReszHoz* 135; *ReszList* 154, 179.

W przeciwřtawieniach: »carogrodzki (3), grecki (2), konřtátnypolski, řuski ... rzymski« [w tym: *ruski* *abo* *grecki* (1)] (6): *KrowObr* 29v; Y trwáli [Ormiánie] w iednořci kořcielney y pod pořłuženřřtwem řřholice Rzymřkziey (á nie Carogrockiey [...]) *SkarJedn* 304; W čzym [w zachowániu jednořci Kořciólá] dáleko był záwřdy báčnieyřzy Kořciól Rzymki/ á niřli Grecki. *SkarJedn* 370, 39, 251, 385.

Wyrażenia: »biskupřtvo rzymskie« (1): Kto řię temu dwoiemu iego byćiu w Rzymie y wyćiekániu Piotrá S. do inych kořciólów pořługi [...] przypářzy: á iáko w niebyřnořci řwey przez inne vcznie řwe/ Břřkupřtvo Rzymkie řpráwował: [...] *SkarJedn* 98.

»brewiářz rzymski« (53): Ziáwienie S. Micháá Archániólá/ wryęte z Brewiářzá Rzymřkiego. *SkarŽyw* 422; Skoro wřłánieřł/ moř z Kořcióřem BÓřym. (marg) Z brewiářzá Rzymřkiego. (–) *LatHar* 4; Do Syná Bóřego Pána Iežulá poránná modłitwá kořcielna. (marg) Z Brew: Rzymk. (–) *LatHar* 20, 13 marg, 18 marg, 36 marg, 58 marg, 59 marg (52).

»rzymscy duchowni (a. duchownicy); rzymskie duchowieřřtvo« [szyk 5:3] (5;3): *BielKron* 221; á iefłi wář nieřłufřnie á nie z miłofci Pánowie Duchowni Rzymřcy/ iáko piřzećie/ Heretykámi zowá/ niech to káđdy ořáđzi. *WujJud* 21; *WujJudConf* 19v, 80v; IZ iuř Grekowie w tym cžářie/ to iefł po řjm wygnániu Rzymřkiego Duchowieřřřtwa z Bułgáryey/ řerce byli do iednořci řwiętey řtráćili *SkarJedn* 230, 229, D3v; miáł zá řobá [Ježus] o tym [o wygnániu kupców ze řwiářyni] prořoćtvo/ iž to vczynić miáł [...]. Ktorego iž Rzymřcy duchownicy nie máię: prořno ten przykřáđ iego zá řobá čięgná. *CzechEp* 49.

»rzymskie godziny Panny Maryjej« [szyk 15:2] (17): Do tegoż Syná Bożego/ świętego Thomafzá z Aquinu prósbá o rozmáite dáry. (marg) Naydziez iá w Godzinách Rzym: P. Máryey. (–) *LatHar* 21; Podziękowanie zá mękę Páńfká/ z prósbá o rzeczy rozliczne. S. Grzegorzowi przypifáne. (marg) Z Rzymfkich godzin Pánný Máryey/ y ftarych Hortulufow. (–) *LatHar* 280; Druga bárzo nabożna [modlitwa] Kościelna/ w dlugich á ciefzkich fráfunkách. (marg) Z Rzymfkich godzin Pánný Máryey fkocona nieco. (–) *LatHar* 584, 12, 24 marg, 41 marg, 50 marg, 54 marg (17).

»kapłan rzymski« [szyk 19:10] (29): GDY záfię Aufzpucanie wiaré odmienili/ rozgniewáli fie Rzymfcy kápláni/ wyfzli precz z Miáftá/ záluiać fie przed fwym Bifkupem ná Senat miefcki *BielKron* 216; á tak kápláni Rzymfcy znowu poświęcáli kościoły/ oltarze po luteryaniech *BielKron* 230, 203, 206, 213v, 214 [4 r.], 217, 223; vkaż mi to/ iż nie może być żaden wrzędny Koronator Królewki/ mimo Káplána Rzymfkiego? *OrzQuin* V4; Król íam w Polfzce fádzi: á Káplán Rzymfki/ niech nas nie fádzi. *OrzQuin* Z; Królá Polfkiego od Káplána odrywał/ y z Polfki wypádzalí Arcybifkupá Gnieźniéńfkiego/ Káplána Rzymfkiego *OrzQuin* Aa3, A3, G2, V2v marg, V4 [2 r.], V4v (15); *BudBib* b4; *StryjWjaz* C4v.

»kapłaństwo rzymskie« (1): Odrzucamy tedy ná ftronę wfzyftko káplánftwo Rzymfkie/ chociaż poftugę fłowá Bożego pozwirzchná [...] zoftáwuujemy. *WujJudConf* 147.

»kardynałowie rzymscy« [szyk 2:1] (3): Kárdynałow Rzymfkich przyfięgá iáka. líft. 35. *KrowObr* Ss; *BibRadz* I 141a marg; *ReszList* 145.

»katechizm rzymski« = *katechizm wydany na polecenie soboru trydenckiego w latach 1562 – 1566* (1): Naydá też Plebani wykład obrzędow Krztu świętego/ w Káthechizmie Rzymfkim/ doftátecznieyly. *KarnNap* C2.

»katedra rzymska« = *stolica papieństwa* (1): Pátryárchowie ábo Bifkupi Miáftá onego [Konstantynopola] [...] poczęli fie nád Kátedrę Rzymfká mátkę fwą wynozić *PowodPr* 32.

»katolicki rzymski« (5): *SkarJedn* 230; *SkarŻyw* A2v; Haeretyk íeft káždy/ wedle Páwłá S. ktory vczy przeciw temu co Apoftołowie podáli/ y co wierzy y trzyma kościoł Kátholicki Rzymfki. *WujNT* 747; A tego Bogá chwaląc y miłuiąc przodkowie náfzy/ zá íednáż powfzeczną wiárą kátolická Rzymfká/ [...] zoftáwili nam dawná Confederáciá przeciw fektam *PowodPr* 43, 44.

»rzymska konfessyja« (1): Tá tedy Ewángelia/ nie Augfpurkfiey ále Rzymfkiey Confellyey/ przepowiedána íeft po wfzytkiemu fwiátu *WujNT* 103.

»rzymski kościół« = *świętynia Kościoła katolickiego* (1): kapłáni fpiewáli exekwie/ y inne Cerymonie czynili/ iáko w Rzymfkich kościolech bywa *BielKron* 222.

»rzymski krześcijanin« = *katolik* (1): iż nie tak przed tym wierzono o duchu świętym/ iáko teraz Rzymfcy krześcíanie dzierzá. *CzechRozm* 14.

»księża rzymscy (a. księża rzymska)« [szyk 5:3] (8): *BielKron* 200v; iáká [spowiedź] íobie ich Miłość księża Rzymfcy poftánowali. *WujJudConf* 82, 88v, 123, 244v; iáka tedy różność dniá od nocý/ thák rózne fá poftępki Rzymfki Xięzey/ od fpraw y poftępkow Apoftollkich *NiemObr* 88, 39, 155.

»legat rzymski« (1): STároftá íednéy pániéy rofkazał obiáwić/ Ze Legatá Rzymfkiego v nieý miał poftáwić *KochFr* 31.

»rzymska litanija« (1): Zá Krolowá. (marg) Po wielkiej części z Rzym: Litánieny. (–) *LatHar* 627.

»miasto rzymskie« = *Rzym jako stolica papieństwa* [szyk 6:2] (8): Záprzec fię nie mozełf Heretyku/ y to dobrze wiełf iż w mieście Rzymfkim Piotrowi í. pierwfa ftolicá Bifkupia podaná íeft. *SkarJedn* 92, 90, 91, 93; Y poftánowił vdać fię ná pielgrzymowanie [...] pierwey chcąc miéfkánie Apoftollkie/ święte miáfto Rzymfkie náwiedzić. *SkarŻyw* 353, 93, 408 marg; Ey toć twoię stolicę, przednieyftzego Miáfta, Pietrze miły, Rzymfkiego, záfiádlá niewiáfta. *CzechEp* 417.

»msza rzymska« (1): Tákze y Mfzá Rzymfká widźimy być przeciwná temu Sákrámentowi [tj. *eucharystii*]. *WujJudConf* 179.

»rzymski mszał« (63): Modlitwá kościelna kiedy dzwoniá w południe/ o męce Páńfkiey/ zwáfzczá w Piátek. (marg) Z Rzym: Mfzáłá. (–) *LatHar* 54; Przy krotfzych prósbách Kościelnych/ ktore Kollektámi názywáiá/ modl fię tak. (marg) Z Rzym: Mfzáłá. [...] (–) *LatHar* 87; O náwrocenie Odfzczepieñcow/ iácy fá Grekowie y Ruś. (marg) Z Rzym: Mfzáłá. (–) *LatHar* 621, kt, 11 marg, 48 marg, 55 marg, 88 marg (63).

»nabożeństwo rzymskie« = *wiara, religia katolicka* [szyk 9:8] (17): *SarnUzn* D8; *CzechEp* 10, 14, 427; Chociaż íi to nabożeñftwo Rzymfkie/ íeft náturze ludzkiej íkázoney y miłe y wdzięczne [...] *CzechEpPorz* **4v, *2, *2v, *4, **4, **4v [2 r.], *; W Rzymfkim nabożeñftwie/ lubuiá ty ciemnośi/ brzydzáć fię prawdziwá fwiátłościá Ewánieliey *NiemObr* 84, 59, 159 [2 r.]; Przydáne íeft krotkie opifáne nabożeñftwá RZYmkiego/ pierwey potoczneho: á potym ołobneho *ReszPrz* kt.

»odpufty rzymskie« (3): *RejWiz* 160v marg, Cc8; Leo papież obawáiáć fie iákyego odftápienya ludźi od odpuftow rzymfkich/ vftáwił y obiáwił nowym wyrokiem y inne odpufty *BielKron* 194v.

»papieństwo rzymskie« (4): Abowiem tám obiecuiećie bronie/ nie kościołá onych Apoftołow vbogich ále papieftwá y páńftwá Rzymfkiego/ poćciwośi *KrowObr* 131v, 128, 131v; ktory [Benedykt IX] oddawfzy fie czártowi y z wrzędem y ze wfzytkyemi fprawámi fwoiemi dozedł był Papieftwá Rzymfkiego *RejAp* 165v.

»papież rzymski« = *papa Miech* [szyk 221:32] (253): *MiechGlab* 18, 57; *KromRozm* III P3, P4v; *Diar* 45; Przefto obatzywfzy Konftántynus Cefarz takowá pychę Papieżá Rzymfkiego/ názwáł go iáwnie Bogiem ziemfkim. *KrowObr* 8v; bylá tákież wielka niezgodá/ między trzecím Bonifáciufem Papieżem Rzymfkim/ á między Pátryárchá Konftántynopolfkim *KrowObr* 29v; Otho małż przed otyzmá náukę Papieżá Rzymfkiego Antykryftá *KrowObr* 51; iż tá Mfzá wáłzá/ nieíeft poftánowioná áni od Kryftulá Syná Bożego/ áni od Apoftołow Świętych íego/ ále íefth poftánowioná od Wlochow Rzymfkich Papieżow. *KrowObr* 199, kt, B3v, Cv [2 r.], C4v, D (87); *OrzList* hv, h2; ktorá [koroná] Koronowány íefth Boleflaw Chábry Krol náfz pierwfzy przez Gándencyulá [!] Arcybifkupá Gnezneńfkiego/ z rofkazánia Benedyktá VII. Papieżá Rzymfkiego. *OrzRozm* D2v, C, F3 [2 r.], F3v; W tym mieście [tj. *Avinionie*] ftolec Rzymfkich Papieżow był przed tym *BielKron* 281, 145v, 166, 190 [2 r.], 193, 196 (10); *OrzQuin* K, K2v [4 r.]; *RejAp* 196v; Służnie fie náfzy Prełáci Powfzeczneho Kościołá/ y Papieżá Rzymfkiego widomey głowy íego ná fwiećie trzymáá *WujJud* 117, 7v, 24v, 194; *WujJudConf* 125, 141v, 170v; á wfdy tho wfzyftko Krześcíanie ná rofkazánie Pápieżow Rzymfkich chowáćie: á o vftawy Iezulá wáłzeho máło co ábo nic dbáćie *CzechRozm* 73, 6, 70v, 73, 81, 81v [2 r.], 169, 255; iż Alexándryiuki y Antyolki Pátryárchá do tego czáfu zá głowę fwoię y ftarfzeho/ nie Cárogrockiego/ ále Rzymfkiego Papieżá ználi. *SkarJedn* 251, 118, 139, 172, 211, 242, 252; *SkarŻyw* 392; *StryjKron* 100, 295; iż bez wfzeho íporu y wátpliwośi/ nie kto ínfzy íeft Antichryftem/ íedno Papież Rzymfki. *CzechEp* 323; Ani mowi [Chryftus]/ oto ná mieyfce Piotrowe/ ábo oto w ofobie Piotrowey Papież Rzymfki páść was będzie. *CzechEp* 331, *4v, 9, 13, 14 [2 r.], 16 (53); Przydzie mi íuż porządnie mowić/ o wlády y zwierzchnośi Papieżá Rzymfkieho/ ktorego pochlebny/ ná ftolicy Piotrowey fádziá. *NiemObr* 48; Potym íefzcze czás niektory/ opieráli fię y drudy Cefárzowie/ niechcáć dáć Papieżom Rzymfkim nád fobá przewodźi *NiemObr* 63; Było wiele ludźi zacnych y vczonych onych czáfow/ ktorzy tę czártowfká pychę w Papieżách Rzymfkich/ gánili/ y przeciwko íey píáli *NiemObr* 154, 20, 24, 38, 41, 48 (50); *ReszPrz* 29; *ReszList* 143; *OrzJan* 119; Wielka tedy íeft przewrotność odfzczepieñcow/ ktorzy z tych fłow/ nie íednego ktorego Rzymfkiego Papieżá/ [...] ále wfzytkie Papieże [...] Antychriftem onym przednieyftzym vczynić chcá *WujNT* 716, 51, 60, 288, 525; *PowodPr* 31.

»papieżowa rzymska« (1): my przedfie poftáremu wíęcey będzimy flucháć/ Ianowey ofmeý Papieżowey Rzymkíey/ [...] á niifli tych Heretykow *KrowObr* 236.

»pasterz rzymski« (2): Aleć jedno te fá prawdziwe owieczki Boże/ ktore jednego Páfterzá Rzymkíe⁹⁰ flucháią/ ktoremu w Pietrze rzeczonó: Páś owieczki moie. *WujJud* 18v, 30v.

»patryjarcha rzymski« (1): A což to g rzeczy/ ízeby Papeż/ to yeft bífkup á pátryárchá Rzymki też zwirzchność myał myeć? *KromRozm III* N3.

»powszechny rzymski« (1): To też prawdziwie Kościół Powfzeczny Rzymki o fwey náuce trzyma. *WujJud* 131.

»prałat rzymski« [szyk 2:1] (3): *WujJudConf* 117; Tu z tego iedne⁹⁰ mieyfcá czytelniku miły/ obáczyć możeż/ z iáką opátrnoścíá/ Ich mość Prálačí Rzymfcy/ pímo święte przywodzá/ y gwałtem ná fwą ftronę náciągáią *NiemObr* 21, 90.

»rzymskie procesy (a. [processyje])« = *dekretały* (1): *BielKron* 393v; [A ták Mikołay Pięniázek Stároftá Krákwfki [...] Ianá Biálká/ Ianá Lelowfkíego Wicárie ich/ Marćina Rymfzę Mánfyonarzá/ y innych wiele ktorzy przyimowáli Rzymkíe Prociefie to íeft/ lífty przeciw práwu Polkíemu w Dálmutiach z Kościółá wywlofkzy z miáftá wígnáł. *Respons* K3 [idem *BielKron*: prociefy]].

»relija rzymska« [szyk 2:1] (3): *StrykKron* 567; *SarnStat* 868; íż to Kroleftwo Polkíe íeft zdawna ná religíey kátolíkíey Rzymkíey záfádzone *PowodPr* 44.

»stolec rzymski« (1): Pífał też [Erazm z Rotterdamu] y Lutewoy przyiacielkím obyczáiem/ áby przymowek przeftáł przeciw Stolecu Rzymkíemu *BielKron* 195.

»stolica rzymska« [szyk 86:26] (112): íż ápoftolftka ftolicá/ to yeft Rzymfka/ wfłáwyoná yeft od bogá pewnym á nyeporullonym grunthem álbo wtwirzdením *KromRozm III* P4, N7, O2, O4, O8, P4v, P5, Q2; *KrowObr* 127v; *RejAp* CCv; *KuczbKat* 75; v ktorých [doktorów Kościółá] widzićie w iákíey wážnoścí thá Rzymfka Stolicá záfáwždy flufznie byłá? *WujJud* 33v, 117v; *WujJudConf* 10; Theodorytus [I/ ftolica Rzymfka/ powiáda/ trzyma rządzienie wfzytkých kościółow wfzytkíego swiáta *SkarJedn* 112; Przetofz do teyże Rzymkíey ftolice záfáwždy wfzytko Chreściáńftwo około wznánia práwdy wiáry Chryftufowey vćiekáło *SkarJedn* 146; Wízákże my Etyopiánie w tákíey wadze mamy ftolicę Rzymfká: íż tych nogi cáluíem/ ktorzy z Rzymu do nas przychodzá *SkarJedn* 310, A6, A8, A8v, [A*2], 84 (67); *Oczko* 30; Tym czáfem oni Bífkupi ktorzy przy S. Chryzoftomie ftáli/ ćierpiąc od przeciwných oných Bífkupow przenáfládownie: do Rzymkíey fię ftolice vćiekli *SkarŻyw* 89, 26, 318 [2 r.], 319, 321, 336; á ten rog ábo Antychrift [...] ná beftyey oney/ to íeft/ ná páńftwie y ftolicy Rzymkíey vfiádl *CzechEp* 380, 379; *NiemObr* 15, 20, 48, 54 [2 r.], 57 (11); *ReszPrz* 69; *ReszHoz* 138; *WujNT* 96, 97 *marg*, 288, Yyyyy4; *PowodPr* 31, 32; Przetoz ftolicę Rzymfká ś. Piótrá ftolicá Apoftolftká ftárzy swięci y Doktorowie zowíá *SkarKaz* 607a; *SapEpit* B4v.

»wiara rzymska« [szyk 21:20] (41): Bífkup Konftancieńki Ianá Hugliná dał fpalic záfáwždy odfzczepieńca/ yż odftąpił Rzymkíey wiáry w Merfzpúrgu. *BielKron* 204v; Papież poftáł do Niemiec trzech Bífkupow z Indultem/ áby námawíáli Luteryany káplány ná Rzymfká wiáre *BielKron* 234, 198 *marg*, 208v, 215, 217, 222v (11); *OrzQuin* Kv; *RejAp* 179v; A mać íelczę y będzie miał Pan Bog y w Niemcách/ y w Helwecyey/ we Fráncyey/ w Szkocyey/ w Dáníey/ w Niderláncíe/ niezliczone ludzi; ktorzy prawdziwá á Powfzeczna wiáre Rzymfká mocnie trzymáią *WujJud* 2, 7, 8 *marg*, 21v, Mmv, Nn2v; *SkarJedn* 230; *StrykKron* 100 *marg*, 427; choćiaz Rzymkíey wiáry wodzowie záfáwždy infzych w fák fwoy wypráwíc fię kuśli *CzechEp* 12, 12, 13, 54, 81, 83, 108; *CzechEpPorz* *4v; *ReszHoz* 135; *ReszList* 154, 190; Tenże Doktor vczy/ íż wiárá Rzymfka táż íeft co y Kátholicka. *WujNT* 525, 525 [4 r.], Bbbbbb3v [2 r.]; *PowodPr* 43.

»rzymski zakon« = *wyznanie, religia katolicka* [szyk 8:2] (10): *StrykKron* 552, 572; KV temu téż obiecuiemy [...] wfzech przerzezczych Kfiáżát ziemie Wołyńkíey obywatelów/ y potomków ich/

ták Rzymkíego iáko y Gréckíego zakonu będących/ w ich ftárádawnéy czći [...] záchowáć *SarnStat* 115 [idem 1192]; iednák kauzy Duchowné zakonu Rzymkíego którýbykolwiek ná tym fładzie Kápturowym były fádzoné/ wolnémi czyníemi y káfsuiemi od wfzelákých Dekrétów *SarnStat* 876, 1059, 1062, 1063, 1188, 1192 [2 r.].

»zbor rzymski« = *Kościół katolicki* (1): A ták iáko członek swiętego zboru Rzymkíego powtarzam/ y profzę dla Pána Bogá/ ábychmy [...] Polakow ná fie nie íátrzyli *BielKron* [332³].

Zestawienia: »biskup rzymski« [szyk 162:66] (228): *MurzHist* N2; A wfłáwá kofcyelna każe/ áby fye żadne wfłáwy w kofcyelech nye wfłáwáły/ mimo zdánye Rzymkíyego bífkupa. *KromRozm III* O5v, N3, N6, O2, P, P2v (11); Powiedz mi profzę cie? kto tákowe hárdę y pyfzne przezwiłko/ PAPA/ dał Bífkupowi Rzymkíemu? *KrowObr* 7; Ízáfz niewiełz: íż fię przed thym Fokáfem Bífkupi Rzymfcy Papieżmi nienázywáli *KrowObr* 7, 6v [3 r.], 7 [2 r.], 8, 17v, 18 [2 r.] (25); *BielKron* 254, 255; *RejAp* 133; *HistRzym* 127v; *BialKat* 123v; Slufznie też y fpárwiedliwie Celarz y wfzyłcy Krowíe Chreściáńfcy zwierzchność Bífkupa Rzymkíego iáko práwego namiestníká Pána Chryftufowego á potomká Piotrowego/ czcá y wáżá *WujJud* 84v; Ten przelożony od Bogá nie od ludzi/ íeftí v nas Bífkup Rzymki/ ná ktorego ten wrząd náleży. *WujJud* 153, 6 *marg*, 27, 84v *marg*, 117, 117v (18); *WujJudConf* 6v, 84v, 117, 126v, 140, 151; *BialKaz* Kv; Bífkup Rzymki od wiekow Apoftolfkích áłz do tego czáfu zwierzchnoścí fwey od Bogá dáney/ nád wfzytkimi po wfzem swięcie Chreściáńfkimi kościóły wzywał *SkarJedn* A8; Auguftyn S. wyliczá Bífkupy Rzymkíe/ y kładzie pierwftzego Piótrá S. *SkarJedn* 92; Na przywileie y nawyżfze Páfterftwo y Bífkupftwo Piótrá S. w kościele Chryftufowym/ wfłápił práwem Bożym Bífkupowie Rzymfcy *SkarJedn* 101; áby fię Koncilia bez dozwołenia Rzymkíego Bífkupa nie zbyráły/ ani żaden Bífkup potępiony był. *SkarJedn* 106, A3v, A8, 32, 89, 101 (61); Práwo kościelne każe/ áby wfpráwách wielkích nic fię bez Bífkupa Rzymkíego nie ftánowiło *SkarŻyw* 394, 88, 89 *marg*, 93 [2 r.], 211, 316 (17); *CzechEp* 323, 370, 411; á cí íá Bífkupi/ ná mieyfcu infzych Apoftolów: á ná mieyfcu Piotrowym íam Bífkup Rzymki. *NiemObr* 29; Íż też w Rzymie Piótr vmárl/ y to nie k rzeczy/ áby dla tego Bífkup Rzymki Piotrowę zwierzchność wfurpowáć miał. *NiemObr* 52; íż nie tylko fundámentu/ ále y namnieyfzey podpory w piśmie ś. tá ftolicá Bífkupa Rzymkíego nie ma *NiemObr* 55; K temu y to fię pokázuie/ z Híftorykow/ íż fię ná ten czás/ Bífkupi Rzymfcy/ v Celářzow ordinácyey dokupowáli. *NiemObr* 60, 26, 29 [2 r.], 30, 47, 48 (65); *ReszPrz* 29, 107; *ReszHoz* 138; Ízáfářzem naywyżfzym vczynił Pan Bog Piótrá swiętego Apoftolá fwoiego/ y wfzytkie po nim inne namiestniki/ Bífkupy Rzymkíe *ReszList* 151, 151, 152; Przetoz wielki íeft niewftýd y bluznierftwo dzieśiefzych haeretykow/ [...] ktorzy [...] namiáftká Chryftufowego Bífkupa Rzymkíego Antychriftem czynią *WujNT* 103, 461; *PowodPr* 32; od Rzymkíego Bífkupa dzielić fię/ toż íeft co fię dzielić od kościółá Chryftufowe⁹⁰ *SkarKaz* Oooo2c, 417b, 550a, 607a.

»kościół rzymski« = *Romana Ecclesia JanStat* [szyk 354:157] (511): *GlabGad* K; *LibLeg* 7/69; *SeklWyzn* A, a2, a4, c2v [2 r.]; *RejKup* z5; Grekowsy/ Ormyánye/ Indy y wflytcy Azyátcey y Afrykani wýcey fye fnámi y z Rzymfkím kofcyólem/ niźli z wálfymi Luteryny/ Sákrámentarzmi y Nowokrzeńcey zgadzáją. *KromRozm I* E4, E4, E4v [2 r.], G4 [2 r.], G4v [2 r.], I2v [2 r.]; a terás przyfzedł ná drogę swiátości i práwdy/ i od kacerftwa się ku matce swiętej/ kościółowi Rzymkíemu nawrócił. *MurzHist* D2v, C3v, C4v, F3, M3v, N2, N2v, T3; Abowim/ yáko ya flýłłe/ od tych dwu [cesarzy Konftantyna i Fokasa] Rzymki kofcyól á papeż wládzá wzywał y zwirzchność nád innymi kofcyóły. *KromRozm III* O8v, L6, N5v, N6v, O, Ov [2 r.] (11); Bo ten dziefieyfzy kościół Rzymki/ nie íeft budowanie Apoftolów fwiętych/ ále íeft budowanie Papieżow/ Bálwochwálcow y Apoftátow *KrowObr* A3; przeftho dáleko wíęcey przyftoi/ áby dziefieyfzy kościół Rzymki/ był názwán iákím dworem wielkim/ fwowolnym/ y nietzyftym/

matką wżyfłkich złości y bluznierftw/ a niłłi kościołem. *KrowObr* A3v; przefto tedy ten Vigiliułz Papięz fálżywie kościół Rzymłki nazywá mátką y miftrzowá inżnych kościołow krześciáńłkich *KrowObr* 24v, A2v, A3, A3v [2 r.], A4, B [3 r.] (44); ten [cesarz Anastazjusz] połłał do Papięzá chcąc bronić Rzymłkiego kościoła od kácerzow *BielKron* 167v; Aczkołwiek był łágiello wżytki pokrzcił w Litwie iáko oćiec ná Krześciájńłką wiárę według kościoła Rzymłkiego/ wżákze fie ich wiele ku Greczyźnie z Mołkwą obroćilo *BielKron* 412, 146, 155v, 157, 162, 163v (32); *LeovPrzep* C2; *RejAp* 76v, 116; Święty powfzechny y Apoftolłki Kościół Rzymłki/ wżytkich Kościołow mátką y miftrzynią być wyznawam *WujJud* 27; tylko łam ieden był y iest Kościół Rzymłki/ do ktorego niewiárá y błędy [...] nigdy przyftępu mieć niemogły *WujJud* 121, kt, bv, 1, 8 marg, 14v (48); *WujJudConf* 7v, 12v, 15, 127v, 161v; *RejPosWstaw* [143²]v, [143⁴], [143⁴]v; *StryjWjaz* C4; *CzechRozm* 223; Augułtyn S. w kościele Rzymłkim/ piłze/ zázwdy Apoftolłkiewy ftolice przodkowánie trwáło *SkarJedn* 111; By nie Rzymłki kościół/ iuzby krześciánie dawno z heretyczáwłzy fpogánieli *SkarJedn* 151; Grekowie odrywánia fię od kościoła Rzymłkiego/ przyczyny łzukáiąc/ Lácinłkiemu Kościołowi w tym przyganiáć poczęli *SkarJedn* 176; Tego tylo dotknę/ iż ták wielki był iad Grekow przeciw Rzymłkiemu kościołowi/ iż by byli y pod ziemiá potwarzy náń łzukáli *SkarJedn* 240; A w Mołkwie ták rzecz iest brzydka Rzymłkiego Kościoła Chrześciáńin/ iłz go zá pogáńiná poczytáią *SkarJedn* 350, A3, A3v, A4 [2 r.], A7v, A8v [5 r.] (199); iż ci święci wżyłczy w Papięftwie byli/ wżyłczy fie wkościele Rzymłkim y w jego iedności wychowáli *SkarŻyw* A3v; O łzczęśliwy kościele Rzymłki/ w ktory Apoftołowie wżytkę ze krwią fwoią náukę włali *SkarŻyw* 408; Mieyże zá to/ namilży czytelniku/ iłz Kościół Rzymłki/ ftolicá Piotrá świętego/ tá iest łamá ná ktorey Piotrowá wiárá nieułtáie *SkarŻyw* 601, A2v, A3v [3 r.], A4, 62, 80 (45); *StryjKron* 275, 482, 587; Aczkołwiek ci y to infza/ kupce/ iákich iest pełen kościoł Rzymłki/ z kościoła Bożego wygnáć: á infza człęká przeláďowác y mordowác. *CzechEp* 30, 11, 14, 63, 76, 111 (27); *NiemObr* 19, 53, 88; *ReszPrz* 30 [3 r.], 31, 32 marg, 33 [2 r.], 39, 111; *ReszList* 143, 144, 179, 191; *ActReg* 16; Pod rozłádek Kościoła S. Powfzecznego Rzymłkiego wżytko niech podłęze. *WujNT* kt, 3, 125, 288, 349, 393 [2 r.] (31); *SarnStat* 115, 193, 380, 382, 939 (8); *PowodPr* 31 [2 r.], 32 [2 r.]; Po wżytki wieki częściecey niżli fto lat miał kościół ł. Rzymłki y powfzeczny łudźie święte/ ktorzy cudá mocá Bożá czynią. *SkarKaz* 418b, 419b, Ooo02c; *SkarKazSej* 682a.

Szereg: »apostolski, (a, i, to jest) rzymski« [w tym: *apostolska, rzymska stolica* (8)] [szyk 9:1] (10): *KromRozm III* O8, P4; *KrowObr* 127v; Summá w krotkości/ dlaczego y kiedy Grekowie odftąpili od iedności kościoła Bożego y posłufzeńftwá Stolicy Apoftolłkiewy Rzymłkiewy. *SkarJedn* A8, 369; naprzod niedaymy w łobie gáćić wiáry S. powfzeczney Kościoła Apoftolłkiewy Rzymłkiego *SkarŻyw* 114, 26, 80; *WujNT* 96, 288. [Ponadto w połączeniach szeregowych 5 r.]

»(tak) rzymski, (i, jako (i)) grecki« [szyk 10:3] (13): krzeft żadny/ ták Rzymłkim obyczáiem iáko Greckim/ áby nie był odnawian *BielKron* 171v; Skáďkołwiek rzeczeni łá Rułzacy áłbo Mołkwá/ wżyłczy łá Słowienłłkiego ięzyká/ y Krześciájńanie/ iedni obyczáiem Greckim/ drudzy Rzymłkim. *BielKron* 427, 420; *StryjKron* 587; *CzechEp* 355; *SarnStat* 115, 1059, 1062, 1063, 1188, 1192 [2 r.]. Cf *Wyrażenie* przyimkowe. [Ponadto w połączeniach szeregowych 2 r., w przeciwstawieniu 1 r.]

»rzymski co i katolicki« (1): Skáď znáć/ że iáko ieden y tenże iest kościół Rzymłki co y Kátholicki: ták też iedná y táz wiárá iest Rzymłka ktora Kátholicka. *WujNT* 525.

»rzymski i (albo) łaciński« [szyk 4:1] (5): *SkarJedn* 39, 218, 229, 349; Znáć pewnie iłz ná poczátku w Ruśi Rzymłkie y Lácinłkie kościoły były *SkarŻyw* 576.

»rzymski a papieski« (1): Cypryan S. [...] do Korneliuśá papięzá w trzecim lifcye wczyniwlży zmyenkę ftolice Pyotrowey/

to yest Rzymłkiewy/ á papyelkiewy/ [...] przykłáda: [...] *KromRozm III* O2.

»Piotrow (a. Piotra), to jest rzymski« [szyk 3:1] (4): *KromRozm III* O2, Q2; ále wiárá Piotrowá/ to iest Rzymłka (wedle obietnice Páńłkiewy) nigdy niewftálá. *WujJud* 7; *SkarJedn* 177.

Wyrażenie przyimkowe: »po rzymsku« (7): Celarz w Aufburku rokzázł/ áby zalię po Rzymłku Boża chwálá byłá w kościelech *BielKron* 230; wierzy ten Krol [Jan] w Kryłtuśá y Ewángieliey/ wżákze nie po Rzymłku. *BielKron* 462, 230v, 238; *SkarJedn* 265 marg; *CzechEp* 100.

~ *Szereg*: »lubo po grecku, lubo po rzymsku« (1): O iákołbyfny fię w łobie wćiefzyli/ [...] gdybyś my do wáżzego/ á wy do náłzego kościoła chodząc/ [...] lubo po Grecku/ lubo po Rzymłku/ Ofiáry przenaświęłtze czynili *SkarJedn* 366. ~

Wprzen (18): Ale nie dźwił/ iż w tym Bábilonie Rzymłkim nie/ áni ná Bogá/ áni ná Doktory kiedy co dobrze mowią [...] żadnego bázeczenia nie máłz *NiemObr* 54, 55.

Wyrażenia: »ławica rzymska« = *Kościół katolicki* (1): wżyłczy przeciwnicy łáwice tey Rzymłkiewy/ o tę łkálę łby łobie potłuká *OrzList* h2v.

»matka rzymska« (3): Nie wmiáł Páweł ł. tych práktyk Włolłkich mátki Rzymłkiewy/ ktora mifternie fwoie towáry pokrywá zwyklá. *NiemObr* 87, 86, 87.

»Piotr rzymski« = *papież* [szyk 9:3] (12): A nuż ten Piotr Rzymłki z Biłkupy Polłkimi zbláďi/ więc my náń napráwe wżyłłkiego Królęftwá Polłłkiego [...] przypuścić mamy? *OrzQuin* G, G, 12v, Xv, X2, X2v; od tego Piotrá Rzymłkiego y páłterzá wżytkich owiec Chryłtułowych kto odftąpi/ do prawdy Bożey nie tráfi. *SkarJedn* 144, A4v, 144, 153, 166, 167.

a. *W funkeji rzeczowniká*: »rzymscy« = *katolicy* (1): Henryk brát w wiázál fie w Lipłko Drezdę y ine páńłtwá. Kúrferft brát był nátyłm/ áby mu tego pomogál/ bo był tey nádzyeie/ iż miał trudność mieć od Rzymłłkich *BielKron* 217v.

a. *W połączeniu ze zwykłe złośliwymi określeniami papieża i katolicyzmu używanymi przez innowierców* (112):

Wyrażenia: »antykryst rzymski« = *papież* [szyk 46:2] (48): Odrzućcie fálżywe Báránki/ y Antykryftá Rzymłkiego/ náuki/ y rozmiłuićie fię Báránka tylko iednego ná práwicy Bożey fiedzące⁸⁰ Páná Iezu Kryłtá *KrowObr* 70; Toć łá ty wielełne Reguły/ nie od Iezu Kryłtá fyná Bożego [...] wftáwione/ ále od oycá kłámce Dijáblá wymyłłone/ y od Antykryftá Rzymłkiego potwierżone *KrowObr* 137; [o *Grzegorz* VII.] O niewftłdyłly Mníchú Antykryście Rzymłki/ w ktoreyżes fie tego łłkole náutył/ áby Bog włzechmogácy księďzom/ áłbo kościelnyłm flugom/ wćiówego małżeńftwá bronil y zázázál? *KrowObr* 235, C [2 r.], C4, 2, 72v, 73v (25); á przez ten rog máły rozumieć fię Antykryft bąď Máchomet/ bąď theż Antykryft Rzymłki *BibRadz* I 451a marg; *BielKron* 226v; *OrzQuin* K [4 r.], K2v; *CzechRozm* A3v, 262, *; Ználem iá niektore [...] ktorzy [...] iż fię im niechćiáło néďze ćierpieć domá/ [...] ktorých Antychrift Rzymłki/ przez fwoie dawnieyłze dworzány/ tymi iáblułzkámi łwoimi połowił *CzechEp* 350, 104, 110, 152, 172, 177 (11); *CzechEpPorz* *3v; *NiemObr* 162.

»báłwáńftwo rzymskie« = *katolicyzm* (1): podobáło fię też Luteryanom/ oznaymić przez lifty wżyłłkę rzecz ktora fie toczyłá ná Seymie w Kolnie/ krolowi Fráncułkiemu y Angiełłkiemu/ iáko łtroná przeciwná wżáďdziłá Ewángeliá fwięłá/ á ku Báłwáńftwu Rzymłkiemu przyniewála wżytki. *BielKron* 209v.

»bestyja rzymska« = *papież* [szyk 3:1] (4): Zázwdy Bełtia Rzymłka byłá y iest inłtrumentem do przeláďowánia Kofćiólá páńłłkiego *RejAp* Ff4v, Ee4v, Ff2v [2 r.].

»rzymska bożnica« = *Kościół katolicki* (1): ktory [błáď] wedle Dánielowego prorocłtwá then niefłromieźliwey twarzy Kłiáďz Rzymłkiewy Bożńice Báłwan/ [...] w fwey zázázliwey winnicy hoynie roplóďzil to žiárno *BibRadz* *2v.

»rzymska głowa« = *zwierzchnictwo biskupa Rzymu* (1): zá ktorých [apostolów] wieku y potym przez kilká łet lat po Apo-

ftolech ftał Kościoł Powłzechny w doftátecznym porządku/ chociaź iefzcze tey Rzymłkiey głowy y przodkównia iego nic ftychąć nie było. *WujJudConf* 125v.

»katolika rzymska; katolicy rzymscy« [szyk 24:22] (43;3): Gdyż oni mili pátrułowie: nie tylko ták między fobą fą niezgodni: ále fię áni z tą teráznieyfzą Rzymłką Kátoliką zgodzą bárzo w wielu rzeczách *CzechEp* 36; to fię zá pomocą Bożą iáśnie pokazać może/ iż teráznieyfza Rzymłkich Kátolikow frozłza y iádowitfza niż Káimowá fpráwá *CzechEp* 36; Aleć zá nic v Kátolikow Rzymłkich ták fam Chriftus Pan/ iáko y to co co [!] czynić rofkazał *CzechEp* 43; iż ponieważ náuká Apoftołka plácu w Papietwie nie ma/ ábo w Rzymłkiey X*(iędza)* K*(anonika)* Kátolice: tedy oná do Apoftołów nie należy *CzechEp* 361, 6, 26, 27 [2 r.], 28, 35 [2 r.] (45); *CzechEpOrz* *3.

»rzymski ksiądz« [szyk 3:1] (4): Rzadzki powiediaią/ Ptak/ Fenix ná fwiecie/ ále dáleko rzáfzy Rzymłki Kxiądz tzyfły. *KrowObr* 228v; á gdy teź tego Bog nie kazał żebyłny w Rzymłkiego księdzá Papieżá wierzyl *CzechEp* 14, 425 [2 r.].

»rzymski pan« = *papież* [szyk 1:1] (2): *CzechRozm* 220; który [papieź] fam iest wedle dekretow fwych Bogiem, y Rzymłkim pánem *CzechEp* 421; [Znajomość wolej Bożej kluczem Pan mianuje, który sobie rzymski pan hardzie przypisuje *OtwinPis* 162].

»papa rzymski« [szyk 4:2] (6): ále zgołá Antychrift, którym iest Papa Rzymski, zá nic ma Bogá oycow fwych *CzechEp* 414; Bo, á komu to wiécey służyć może iáko Papie Rzymskiemu, który fię fam Bogiem czyni: zadnemu fię fądzic nie da *CzechEp* 420, 324, 405, 417, 421.

[»tatus rzymski«: Kto tedy nie jest skaran od Boga ślepotą, Uciekaj z tej Sodomy z serdeczną ochotą, Widząc tę Alchimią tatusia Rzymskiego *BogowieFalsz* 200.]

5. *Laciński (o języku i literach)* (9): W tey ziemi wiele miaft wielkich á rofkofznych/ ziemiá obfta/ dla tego teź ták Rzymiánie pogáni miefzkáli/ czego fą znáki wielkie iáko napifly Rzymłkie ná Kámienu wielkim á drogim *BielKron* 285; bo té Tytuły/ *PALatinus*, *Castellanus*, *Marffatcus*, *Cancellarius*, *Thefaurarius*, *Capitaneus* [...] przez Króla Polfkiego Z Rzymu mácie. Nie piérwéy temi Rzymłkiemi fłowy y Tytuły Król Polfki was obdárzył/ áż fam piérwéy tym imieniem *REX POLONIAE*, Lácińłkim obdárzóny [...] był. *OrzQuin* K.

Wyrażenia: »rzymski(-a) język, mowa« [szyk 3:2] (4:1): Ktemu Rzymłki ięzyk/ dla tego iest wzięty/ iż éi kthorzy nim mowili/ włádáli wfzytkim fwiátem. Pátrz w. m. iż zá krolow Rzymłkich nie byłá w thákiey wadze Rzymłka mowá/ áni ták obfta: czemu? *GórnDworz* F7v; *SkarJedn* 173, 216 [2 r.].

»rzymskie litery, pismo« (1:1): [w mieście *Awentikum*] Są y kámiennie niekthore połamáne Rzymłkiemi literámi wybite. *BielKron* 283; kthore [wojsko *rzymskie*] Bátorowie/ Niemcy/ z drugiey ftrony Dunáii częfto wyganiáli y porażáli/ cze⁸⁰ iefzcze dziś fą znáki fłarych kámieniow pogáńłkich/ Rzymłkim písmem wybithych *BielKron* 288.

Szereg: »rzymski to jest laciński« (1): y [cesarzowie rzymscy] ięzykiem [!] Rzymłkim/ to iest Lácińłkim/ páńftwo ono Swiáta práwie wfzytkiego fpráwowáli *SkarJedn* 173.

Wyrażenie przyimkowe: »po rzymsku« (1):

~ *Szereg*: »ni po grecku ni po rzymsku« (1): Ni po Grecku ni po Rzymłku/ nie dafz mi goworzyć. (–) Owo rzy & ć. *KlonŻalEcho* E4v. ~

6. *Zestawienia w funkcji nazw specjalnych* (8):

»dom rzymski« = *nazwa ratusza we Frankfurcie nad Menem* [szyk 4:1] (5): wfzythcy z gofpod swoich wyiecháli [...] y ziecháli do domu Rzymłkiego/ tho iest do Ratułzá/ ábowiem w Fráńkfurcie ták Ratułz przezywáią *BielKron* 330; Záthym Cefarz ze wfzytkimi kfiążety nowego Rzymłkiego krolá/ ná dom Rzymłki/ to iest ná Ratułz prowadzili *BielKron* 331, 331, [332³] [2 r.].

»koperwas(er) rzymski« = *siarczan żelaza* (1): *FalZioł* I 6b; [Weźmi octu [...] wlož weń otroćin miedzianych/ [...] Koperwáfu

Rzymłkiego/ Hálunu/ Grynłzpanu/ káżdego po rowney części *SienHerb* 587a].

a. bot. (2):

»macierza duszka rzymska« = *Thymus serpyllum* L. (Rost); *macierzanka piaskowa*, roślina lecznicza z rodziny wargowych (*Labiatae*) (1): Naprzod weźmi ferpillum romanum: to iest macierzey dułzki rzymłkiej/ ftłucz z winem á przylož na rane *FalZioł* V 115v.

[»rzymska miętka« = *Chrysanthemum Balsamita* L. (Rost); *bylina z rodziny złożonych (Compositae) rosnąca w basenie śródziennomorskim*, powszechnie używana w dawnym leczeniu: iest trzećia [miętka] która ma oftrfze/ fzerfze y dłuźze liście/ tę zowá Rzymłka ábo Włółka miętka *Cresc* 1571 255 (Linde).]

»spica nardi rzymska« = *Lycopodium clavatum* (L.); *widlak goździsty*, roślina z rodziny widłakowatych (*Lycopodiaceae*) (1): A SPicanardi iest troiaka/ iedna iest korzenna/ tha iesth ciepła w piérwzym fthopniu á w wtorym fucha. Druga iest rzymłka zowá iá Spica Celthica. *FalZioł* I 137b.

7. *Zestawienie w funkcji n-loc* (1):

»Rzymski wał« (1): Ziemie Holandłkiey Miáftá/ y Wśi náwiefłze záginęły z Ludźmi y z Bydłem/ Abowiem Miáfto Rzymłki wał/ Deukiland welfoł y z fześcią wśi zátonęli *StryjKron* 26.

LWil

RZYSTEK *cf* RYSTEK

RZYSZA *cf* RZESZA

RZYŚĆCA *Sł stp; Cn, Linde brak.*

RZYTEK (1) *sb m*

N sg rzytek.

Sł stp, Cn, Linde brak.

Prawdopodobnie: Ptasi kuper: Uropygium – Wzitek [!], iaki wzatku u kokolzi wydałz. Calep 1143a.

Synonim: guzica.

DDJ

RZYTKA (1) *sb f*

N sg rzytka.

Sł stp, Cn brak, Linde bez cytatu.

Dem. od „rzyć”: Clunicula, rzythka *BartBydg* 29; [dupka, rzitka clunis *ReuchlinBartBydg* g6v].

DDJ

[RZYTYNY *ai*

N sg m rzytny.

Sł stp, Cn brak, Linde XVII w.

Przymiotnik od „rzyć”:

Zestawienie: »rzytny wrzod«: Miedzy Biodrámi nabliźze członki/ ktorzy teź tu lekárftwá mamy Naprzod o wrzedzie wychodnym/ Ktory Fikiem zowá/ á zgrubá rzytny wrzod *SienHerb* 553a.

Synonimy: dupny, zadkowy.]

DDJ

RZYWNIK *Sł stp; Cn, Linde brak.*

RZYZA *Sł stp; Cn, Linde brak.*

[RZYŹ] *cf* RZEŹ

RZZAĆ *cf* RZAĆ

[RZŹAĆ] *cf* RZAĆ

[RZŻANIE] *cf* RZANIE

RZŻANY cf **RŻANY****[RZŻĄCY]** cf **[RŻĄCY]****[RZŻENIE]** sb n

Tekst nie oznacza é.

sg N rzżeni(e). ◇ I rzżenim.

Sł stp brak, Cn: rzżenie, Linde bez cytatu.

Głos konia; hinnitus Vulg, Cn: Y dafżże thy koniowi moc/ czyli obthoczyż Iżyię iego rzżenym? Leop Iob 39/19.

Przen: O człowieku: głośny śmiech [czyje]: y okázála fie żelżiwość twoiá [Jeruzalem]/ cudzołoftwa thwoie/ rzżenie thwoie/ [pofina złość pffoty twoiey Leop Ier 13/27.

Cf **RZĄC**, **RZANIE**

AN

RŻŻYSKO cf **RŻYSKO****RŻĄC** cf **RZĄC****RŻANIE** cf **RZANIE****[RŻANNY]** cf **RŻANY****RŻANY** (21) ai

rżany (20), **rzżany** (1) KmitaSpit, [rżanny].

rż- (17), rz- (2), rż- (1).

a jasne.

sg m N rżany (7). ◇ G rżanego (5); -égo (2), -(e)go (3). ◇ I rżanym (1). ◇ f N [rżaná], rżan(a) (1). ◇ G rżan(e)j (2), [rżany]. ◇ A rżaną (1). ◇ I rżaną (1). ◇ N n rżan(e) (1). ◇ pl N subst rżan(e) (1). ◇ A subst rzżan(e) (1).

Sł stp, Cn notuje, Linde XVI (jeden z niżej notowanych przykładów) – XVIII w.

Przymiotnik od „reż” (21):

1. Od znac. ‘żyto zwyczajne’ (18):

Szereg: »rżżany i pszeniczny« (1): Kiedy Zorawie do nich przypásć gwałtem miály/ Iuż im rzżáne/ Iuż brály y pżenicżne fnopty KmitaSpit A3v.

a. Pochodzący, uczyniony z żyta (17): á nawięczy [pomaga sercu] fkrobany [złoty] proch [...] á potym fczżemkolwiek iedzony/ ale z rżżanym konfecthem barzo przyłtogi. FalZioł III 34b; Day mu [koniowi] pżes dwie niedziel ieść świeżą rżżaną flomę SienLek 188v.

Wyrażenia: »rżany chleb« = panis cibarius Murm, Mymer¹; farreus panis Cn [szyk 6:3] (9): Panis cibarius, furfuracius vel secundarius. Speiżbrot ader ruckenbrot. Rżany chleb. Murm 157; Mymer¹ 41; Theż grżankami z rżanego chleba głowę obłóżyć/ wy-ciąga parę z głowy y bolenie odeymuie. FalZioł V 75v; Theż fkorą rżanego chleba pieczóna v ognia [...] á potym w oczcie zmacżóna [...] á na żołádek przyłóżóna, fłhanowi wracżanie. FalZioł V 83, III 25b, V 92; Wfżakoż dla nabycia lepżey moci y trwałego pżi-rodzenia [...], lepży [chleb] iefł rżany GlabGad G6; SienLek 179, 181v; [Vkroyćie mi chlebá rżanego/ żemły. Wokabul 1539 Yv, G; Cresc 1571 160 (Linde); OpisyPozn 1598 nr 22].

»krupy rżane« (1): Czemu nowe krupy zwłafżcza rżane fą nie-zdrowe. GlabGad I2v.

»mąka rżana« [szyk 3:1] (4): ZapWar 1527 nr 2395; Też fók Czżmierzicze z mąką rżaną zmiełżany/ myłży od tego zdychaią

gdy która zakufi. FalZioł I 46a; GlabGad G7; SienLek 120v; [a od innych wszelakich zbóż telko cor. 60 mąki rżany miary często-chowski dawa do zamku LustrKraK II 34; InwMieszcz 1573 nr 181; InwBiskWłocł 1582/33].

[Zestawienie w funkcji nazwy specjalnej: »rżżany kwiat« = naj-lepsza część ziarna lub bardzo delikatna, doskonale zmielona mąka, też pył mączny: pszeniczny albo rżżany kvyth pollen {pollis idem} ReuchlinBartBydg A5.]

Szereg: »jęczmienny albo rżany« (2): Czemu ciafto pżenne więcey fie nadyma kiedy ie zgniotą, niż ięczmienne albo y rżane. GlabGad G7, G7.

[»pszeniczny albo rżżany«: ReuchlinBartBydg A5 cf Zesta-wienie.]

b. [O dziesięcinie: dawany w życie:

Szereg: »tak rżany jako pszeniczny«: káżdá dziefięcina Ma być electa/ optima. Ma być práwie wybierzcżna Ták rżána iáko pże-niczna KorczRozm G4.]

2. Od znac. ‘pszenica, za której jeden z gatunków uważano żyto’; siligineus Mącz, Calep, Cn (3): Mącz 393b; Siligineus – Rżani. Calep 980a; [Reż/ Siligo. Rżanny/ Siligineus. Volek Xxx2].

Wyrażenie: »rżany chleb« (1): Siligineus panis, Rżany chleb. Mącz 393b.

LWII

(RŻĄCY) cf **[RŻĄCY]****RŻEĆ** cf **RZĄC****RŻENIE** cf **[RZŻENIE]****RŻYSKO** (6) sb n

rżysko (5), **rzżysko** (1); rżysko BartBydg, ZapMaz, JanNKar, JanNKarGórn; rżysko : rzżysko Mącz (1:1).

rż- (2), rz- (2), rż- (1), rż- (1), [rż-]; -y- (5), -i- (1).

o jasne.

sg N rżysko (4). ◇ [G rżyska.] ◇ A rżysko (1). ◇ L rzżysku (1).

Sł stp, Cn notuje, Linde XVII – XVIII w.

1. Pole z pozostałościami po ściętych zbożu, ściernisko (2): Centipedia alias Scolopendra, Kołmáty robak fto nóg máyący w rzżysku albo w trawie fie chowáyący. Mącz 47d; [tę [urzędnik] vibiia konie ze rżiska y pobiera do folwarku, tām ze mussi mu dacż po grosu od kasdego konia KsięgiSadWiej 1571 nr 4602].

a. Po ścięciu żyta (1): Stipula, calamus frumenti, Słomá żytna/ żdźbło. Stipula item, Rżisko które zołtáwa po ożęciu żytá. Mącz 416d.

2. Części żdźbeł zboża pozostałe po zżęciu, słoma, plewy; arista BartBydg; stipula, stramentum Cn (2): Arista, spica, klosz, rżysko, etiam piscium, ost BartBydg 13b; viderunt stipulas alias rżysko confalcastrate avene. ZapMaz VII Z 22/562; [słoma abo gardlyna, zdźbło, Rżysko, Myrzwa, pazdzyerze stipula Reuchlin-BartBydg G6; Rżysko, plewa, Słoma palea ReuchlinBartBydg y2, c7v; Stipula Stoppeln Mierzwa álbo Rżrzyfko ArtNom F5v].

*** Bez wystarczającego kontekstu (2): Czáfem téż ofobno [brzmi] /r/ ofobno, z/ iáko rze koń/ rżyfko. JanNKar F2v; Dla tegom to ř niewykille vccynill/ izz r/ á z/ nie záfwdy pořpllv in vocalem wchodzą/ iáko oto ty rżall koń/ rżzyfko/ bo tv /r/ ofobno fwoi ma dżwięk/ á z fáfmo ad vocalem idie JanNKarGórn Hv.

Synonimy: 1. ściernisko; 2. mierzwa, plewa, ściern.

PP, (AN)

SKOROWIDZ SKRÓTÓW ŹRÓDŁOWYCH I
(źródła z podstawowego kanonu – materiał objęty statystyką)

<i>ActReg</i>	Acta primi regiminis Sigismundi III, 1588.	<i>GlabGad</i>	A. Glaber, Gadki z pisma wielkiego filozofa Arystotela, 1535.
<i>ArtKanc</i>	P. Artomiusz, Kancyjonał, 1587.	<i>GliczKsiąż</i>	E. Glicznier, Książki o wychowaniu dzieci, 1558.
<i>BartBydż</i>	Bartłomiej z Bydgoszczy, Słownik łacińsko-polski, 1532.	<i>Goski</i>	K. Goski, Dzielne sprawy, 1563.
<i>BiałKat</i>	M. Białobrzęski, Katechizm, 1567.	<i>GosłCast</i>	S. Gosławski, Castus Ioseph, 1597.
<i>BiałKaz</i>	M. Białobrzęski, Kazanie na pogrzebie Zygmunta Augusta, 1574.	<i>GostGosp</i>	A. Gostomski, Gospodarstwo, 1588.
<i>BibRadz</i>	Biblija (tzw. brzeska), 1563.	<i>GostGospGroch</i>	ju., wiersz S. Grochowskiego.
<i>BibRadzBaz</i>	ju., wiersz C. Bazylia.	<i>GostGospPon</i>	ju., fragmenty Ziemianina J. Ponętowskiego.
<i>BielKom</i>	M. Bielski, Komedia Justyna i Konstanczynej, 1557.	<i>GostGospSieb</i>	ju., przedmowa J. Siebeneichera.
<i>BielKron</i>	M. Bielski, Kronika, 1564.	<i>GórnDworz</i>	Ł. Górnicki, Dworzanie, 1566.
<i>BielKronCies</i>	ju., przedmowa A. Ciesielskiego.	<i>GórnRozm</i>	Ł. Górnicki, Rozmowa Polaka z Włochem, 1587.
<i>BielRozm</i>	M. Bielski, Rozmowa dwu baranów, 1587.	<i>GórnTroas</i>	Ł. Górnicki, Troas, 1589.
<i>BielSat</i>	M. Bielski, Satyra, 1567.	<i>GrabowSet</i>	S. Grabowiecki, Setnik rymów, 1590.
<i>BielSen</i>	M. Bielski, Sen majowy, 1586.	<i>GrabPospR</i>	P. Grabowski, Pospolite ruszenie bojne, 1595.
<i>BielSenJoach</i>	ju., dedykacja J. Bielskiego.	<i>GrochKal</i>	S. Grochowski, Kalliopea słowieńska, 1588.
<i>BielSjem</i>	M. Bielski, Sjem niewieści, 1586.	<i>GroicPorz</i>	B. Groicki, Porządek sądów, 1559.
<i>BielSpr</i>	M. Bielski, Sprawa rycerska, 1569.	<i>GroicPorzRej</i>	ju., wiersz M. Reja.
<i>BielŻyw</i>	M. Bielski, Żywoty filozofów, 1535.	<i>GrzegRóżn</i>	Grzegorz Paweł, O różnicach terażniejszych, 1564.
<i>BielŻywGlab</i>	ju., przedmowa A. Glabera.	<i>GrzegŚm</i>	Grzegorz Paweł, O prawdziwej śmierci, 1568.
<i>BielŻywUng</i>	ju., wiersz F. Unglera.	<i>GrzepGeom</i>	S. Grzepski, Geometria, 1566.
<i>BierEz</i>	Biernat z Lublina, Ezop, 1578 [1522].	<i>HistAl</i>	Historia Aleksandra Wielkiego, 1550.
<i>BierRaj</i>	Biernat z Lublina, Raj duszny, 1513.	<i>HistAlHUNG</i>	ju., dedykacja H. Unglerowej.
<i>BierRozm</i>	Biernat z Lublina, Rozmowa Palinura z Charonem, 1536.	<i>HistHel</i>	Historia o Heliaszu, 1572.
<i>BudBib</i>	Sz. Budny, Biblija, 1572.	<i>HistJóz</i>	Historia o św. Józefie, 1530.
<i>BudBibKaw</i>	ju., dedykacja H. i A. Kawieczynskich.	<i>HistLan</i>	Historia ... w Landzie, 1568.
<i>BudNT</i>	Sz. Budny, Nowy Testament, 1574.	<i>HistRzym</i>	Historie rzymskie, 1566.
<i>Calag</i>	A. Calagius, Synonyma Latina, 1579.	<i>JanNkar</i>	J. Januszowski, Nowy charakter, 1594.
<i>Calep</i>	A. Calepinus, Dictionarium decem linguarum, 1588.	<i>JanNkarGórn</i>	ju., ortografia Ł. Górnickiego.
<i>CiekPotr</i>	P. Ciekliński, Potrójny, 1597.	<i>JanNkarKoch</i>	ju., ortografia J. Kochanowskiego.
<i>CiekPotrHerb</i>	ju., wiersze S. Herburt.	<i>JanNkarOrz</i>	ju., list S. Orzechowskiego.
<i>CiekPotrOstr</i>	ju., wiersz J. Ostroroga.	<i>KarnNap</i>	S. Karnkowski, Napominania, 1577.
<i>CiekPotrSzym</i>	ju., wiersze S. Szymonowica.	<i>KlerPow</i>	S. Kleryka, O powiększeniu Zygmunta Augusta, 1530.
<i>CiekPotrŚredz</i>	ju., wiersze A. Średzińskiego.	<i>KlerWes</i>	S. Kleryka, Na wesele królowej Izabelle, 1539.
<i>ComCrac</i>	In comitiis generalibus Cracoviensibus, 1543.	<i>KlonFlis</i>	S. F. Klonowic, Flis, 1598.
<i>ConPiotr</i>	Constitutiones Conventus Generalis Piotrcoviensis, 1544.	<i>KlonKr</i>	S. F. Klonowic, Królów i książąt polskich ... opis, (po 1595).
<i>CzahTr</i>	A. Czahrowski, Treny, 1597.	<i>KlonKrGum</i>	ju., dedykacja T. B. Gumowskiego.
<i>CzahTrPapr</i>	ju., ośmiowersz B. Paprockiego.	<i>KlonWor</i>	S. F. Klonowic, Worek Judaszów, 1600.
<i>CzechEp</i>	M. Czechowic, Epistomium, 1583.	<i>KlonŻal</i>	S. F. Klonowic, Żale nagrobne, 1585.
<i>CzechEpPorz</i>	ju., list P. Orzechowskiego.	<i>KlonŻalEcho</i>	ju., anonimowy wiersz „Echo”.
<i>CzechRozm</i>	M. Czechowic, Rozmowy chrystyjańskie, 1575.	<i>KłosAlg</i>	T. Kłos, Algorithmus, 1538.
<i>Diar</i>	Diariusz sejmowy 1556–1557.	<i>KmitaPsal</i>	J. A. Kmita, Psalm przyjazdu Zygmunta III, 1587.
<i>DiarDop</i>	ju., dopełnienia.	<i>KmitaSpit</i>	J. A. Kmita, Spitamegeranomachia, 1595.
<i>FalZioł</i>	S. Falimirz, O ziołach, 1534.	<i>KochAp</i>	J. Kochanowski, Apoftegmaty, 1590.
<i>FalZiołSpicz</i>	ju., wiersz H. Spiczyńskiego.	<i>KochBr</i>	J. Kochanowski, Broda, 1585/1586.
<i>FalZiołUng</i>	ju., przedmowa F. Unglera.	<i>KochCn</i>	J. Kochanowski, Wykład cnoty, 1589.
<i>ForCnR</i>	Fortuny i cnoty różność, 1524.		
<i>ForCnRWiet</i>	ju., przedmowa H. Wietora.		

- KochCz* J. Kochanowski, O Czechu i Lechu, 1589.
- KochCzJan* jw., przedmowa J. Januszowskiego.
- KochDryas* J. Kochanowski, Dryas, 1578.
- KochDz* J. Kochanowski, Dziewosłęb, 1585.
- KochEpit* J. Kochanowski, Epithalamium na wesele Radziwiłła, 1584.
- KochEpitCat* J. Kochanowski, Epithalamium (z Katulla), 1585.
- KochFr* J. Kochanowski, Fraszki, 1584.
- KochFrag* J. Kochanowski, Fragmenta, 1590.
- KochFragJan* jw., przedmowa J. Januszowskiego.
- KochJez* J. Kochanowski, Jezda do Moskwy, 1583.
- KochList* J. Kochanowski, List do Fogelwedera, 1571.
- KochMarsz* J. Kochanowski, Marszałek, 1585.
- KochMon* J. Kochanowski, Monomachia, 1569–1586.
- KochMuza* J. Kochanowski, Muza, 1585.
- KochOdpr* J. Kochanowski, Odprawa posłów greckich, 1578.
- KochPam* J. Kochanowski, Pamiątka Janowi na Tęczynie, 1586.
- KochPhaen* J. Kochanowski, Phaenomena, 1585.
- KochPieś* J. Kochanowski, Pieśni, 1586.
- KochPij* J. Kochanowski, O sprośności pijaństwa, 1589.
- KochProp* J. Kochanowski, Proporzec, 1587.
- KochPropKKoch* jw., dedykacja K. Kochanowskiego.
- KochPs* J. Kochanowski, Psalterz Dawidów, 1579.
- KochSat* J. Kochanowski, Satyr, 1564.
- KochSob* J. Kochanowski, Pieśń ... o sobótce, 1586.
- KochSz* J. Kochanowski, Szachy, 1585.
- KochTarn* J. Kochanowski, O śmierci Jana Tarnowskiego, 1586.
- KochTr* J. Kochanowski, Treny, 1580.
- KochWr* J. Kochanowski, Wróżki, 1587.
- KochWrJan* jw., przedmowa J. Januszowskiego.
- KochWz* J. Kochanowski, Wzór pań mężnych, 1585.
- KochZg* J. Kochanowski, Zgoda, 1564.
- KochZuz* J. Kochanowski, Zuzanna, 1562.
- KochMRot* M. Kochanowski, Rotuły, 1585.
- KolakCath* S. Kolakowski, Cathemerinon, 1593.
- KolakCathOkuń* jw., dedykacja M. Okunia.
- KolakSzczęśl* S. Kolakowski, O prawdziwej szczęśliwości, 1593.
- KromRozm I* M. Kromer, Rozmowa dworzanina z mnichem, 1551.
- KromRozm II* M. Kromer, Mnicha z dworzaninem rozmowa wtóra, 1552.
- KromRozm III* M. Kromer, Mnicha z dworzaninem rozmowa trzecia, 1553.
- KrowObr* M. Krowicki, Obrona nauki, 1560.
- KuczbKat* W. Kuczborski, Katechizm, 1568.
- KwiatKsiąż* M. Kwiatkowski, Książeczki rozkoszne ... o poćciwym wychowaniu dzieci, 1564.
- KwiatOpis* M. Kwiatkowski, Wszystkiej liflanckiej ziemi ... opisanie, 1567.
- LatHar* M. Laterna, Harfa duchowna, 1592.
- Leop* J. Leopolda, Biblija, 1561.
- LeovPrzep* C. Leovicus – Stanisław z Rawy, Przepowiedzenie przygód, 1565.
- LeovPrzepSamb* jw., wiersz G. Samborczyka.
- LeszczRzecz* R. Leszczyński, Rzecz, którą uczynił do ... króla Zygmunta Augusta ... Rafał Leszczyński, 1562.
- LibLeg* Libri legationum, 1500–1547.
- LibMal* Liber maleficorum, 1543–1554.
- ListRzeż* List rzeźników wrocławskich, 1512.
- LubPs* J. Lubelczyk, Psalterz, 1558.
- LudWieś* Ludycyje wieśne, 1544.
- March¹* Jan z Koszyczek, Marchołt, 1521.
- March¹Wiet* jw., dedykacja H. Wietora.
- March²* Jan z Koszyczek, Marchołt, ca 1535.
- March³* Jan z Koszyczek, Marchołt, 1539.
- Mącz* J. Mączyński, Lexicon, 1564.
- MączKoch* jw., wiersz J. Kochanowskiego.
- MączLub* jw., wiersz J. Lubelczyka.
- MetrKor* Metryka Koronna, 1511–1540.
- MiechGlab* M. Miechowita – A. Glaber, Polskie wypisanie dwojey krainy świata, 1535.
- ModrzBaz* A. Frycz Modrzewski – C. Bazylik, O poprawie Rzeczypospolitej, 1577.
- ModrzBazBud* jw., przedmowa S. Budnego.
- ModrzBazStryj* jw., wiersz M. Strykowskiego.
- MrowPieś* J. Mrowiński, Pieśń ... na wesele ... pana Jana Kostki z Stymbarku, 1556.
- Murm* J. Murmelius, Dictionarius, 1528.
- MurzHist* S. Murzynowski, Historyja żalosa ... o Franciszku Spierze, 1551.
- MurzHistSekl* jw., przedmowa J. Seklucjana.
- MurzNT* S. Murzynowski, Testamentu Nowego część pierwsza, 1551.
- MurzNTSekl* jw., dedykacja J. Seklucjana.
- MurzOrt* S. Murzynowski, Ortografia polska, 1551.
- MWilcHist* Mikołaj z Wilkowiecka, Historyja o chwalebnyim zmartwychwstaniu, ca 1580.
- MycPrz* P. Mycielski, Przestroga, 1573.
- Mymer¹* F. Mymer, Dictionarium, 1528.
- Mymer²* F. Mymer, Dictionarium, 1541.
- NiemObr* J. Niemojewski, Obrona, 1583.
- NiemObrOtwin* jw., wiersz E. Otwinowskiego.
- Oczko* W. Oczko, Cieplice, 1578.
- OpecŻyw* B. Opec, Żywot Pana Jezu Krysta, 1522.
- OpecŻywList* jw., Listy Lentulusa i Piłata.
- OpecŻywPrzedm* jw., przedmowa anonimowego autora.
- OpecŻywSandP* jw., przedmowa J. Sandeckiego.
- OpecŻywSandR* jw., rejestr i czterowiersz J. Sandeckiego.
- OrzJan* S. Orzechowski – J. Januszowski, Oksza, 1590.
- OrzList* S. Orzechowski, Listy, 1561.
- OrzQuin* S. Orzechowski, Quincunx, 1564.
- OrzRozm* S. Orzechowski, Rozmowa ... około egzekucyje, 1563.
- OstrEpit* J. Ostrowski, Epithalamium, 1590.
- PapPan* B. Paprocki, Panosza, 1575.
- PapUp* B. Paprocki, Upominek albo przestroga, 1587.
- PatKaz I* Jan z Szamotuł (Paterek), Kazania, inc.: O poczęciu Maryjej Panny czystej, 1525.
- PatKaz II* Jan z Szamotuł (Paterek), Kazania, inc.: Poczyna się kazanie drugie o poczęciu przeczystszej dziewice Panny Maryjej, 1525.
- PatKaz III* Jan z Szamotuł (Paterek), Kazania, inc.: O narodzeniu Maryjej Panny, 1525.

- PaxLiz* A. Paxillus, Komedia o Lizydzie, 1597.
- Phil* Philopolites, 1588.
- PowodPr* H. Powodowski, Propozycja z wyroków Pisma Św. zebrana, 1595.
- PowUrb* Powieść o papieżu Urbanie, 1514.
- Prot* Proteus albo odmieniec, 1564.
- ProtBaz* jw., wiersz C. Bazylika.
- ProtStoj* jw., wiersz P. Stojeńskiego.
- PudłDydo* M. Pudłowski, Dydo, 1600.
- PudłFr* M. Pudłowski, Fraszki, 1586.
- RejAp* M. Rej, Apokalipsis, 1565.
- RejFig* M. Rej, Figliki, 1562.
- RejJóz* M. Rej, Żywot Józefa, 1545.
- RejKup* M. Rej, Kupiec, 1549.
- RejKupSekl* jw., przedmowa J. Seklucjana.
- RejLas* M. Rej, Wiersz na śmierć Łaskiego, 1541.
- RejPos* M. Rej, Postylla, 1566 (wyd. 3).
- RejPosRozpr* jw., M. Rej, Rozprawa cudna (w wyd. 4, 1571).
- RejPosWiecz²* jw., M. Rej, Wtóra rozprawa o wieczerzy (w wyd. 3).
- RejPosWiecz³* jw., M. Rej, Trzecia rozprawa o wieczerzy (w wyd. 3).
- RejPosWstaw* jw., wstawki M. Reja do wyd. 4, 1571.
- RejPs* M. Rej, Psalterz, 1541.
- RejRozm* M. Rej, Rozmowa lwa z kotem, 1548–1551.
- RejRozpr* M. Rej, Krótka rozprawa, 1543.
- RejWiz* M. Rej, Wizerunek, 1560.
- RejZwierc* M. Rej, Zwierciadło, 1568.
- RejZwiercPodw* jw., wiersz J. Podwysockiego.
- RejZwiercTrzec* jw., wiersze A. Trzecieckiego.
- RejZwierz* M. Rej, Zwierzyniec, 1562.
- RejZwierz[Wirzb]* jw., wiersz M. Wirzbięty.
- ReszPrz* S. Reszka, Przystroga pastyrska, 1585.
- ReszHoz* jw., Opisanie S. Hozjusza.
- ReszList* jw., list anonimowego autora.
- RybGęśli* J. Rybiński, Gęśli różnorodnych księga I, 1593.
- RybWit* J. Rybiński, Witanie, 1600.
- SapEpit* J. Sapieha, Epithalamium na wesele ... Leona Sapiehy, 1599.
- SarnStat* S. Sarnicki, Statuta, 1594.
- SarnUzn* S. Sarnicki, O uznaniu Pana Boga ... kazanie, 1564.
- SeklKat* J. Seklucjan, Catechismus, 1547.
- SeklPieś* J. Seklucjan, Pieśni chrześcijańskie, 1559.
- SeklWyzn* J. Seklucjan, Wyznanie wiary, 1544.
- SiebRozmyśl* A. Siebeneicherowa, Rozmyślenia, 1594.
- SienLek* M. Siennik, Lekarstwa doświadczone, 1564.
- SienLekAndr* jw., dedykacja Ł. Andrysowica.
- SkarJedn* P. Skarga, O jedności Kościoła bożego, 1577.
- SkarKaz* P. Skarga, Kazania na niedziele i święta, 1595.
- SkarKazSej* P. Skarga, Kazania sejmowe, 1597.
- SkarŻyw* P. Skarga, Żywoty świętych, 1579.
- SkarŻywBog* jw., tekst „Bogurodzicy”.
- SkorWinsz* W. Skorawiec, Winszowanie p. Zofijej z Mielca, 1598.
- Strum* O. Strumieński, O sprawie ... i rybieniu stawów, 1573.
- StrykKron* M. Strykowski, Kronika polska, 1582.
- StrykWjaz* M. Strykowski, Przesławnego wjazdu do Krakowa ... Henryka Walezyjusza ... opisanie, 1574.
- SzarzRyt* M. Sęp Szarzyński, Rytmy, 1601.
- SzarzRytJSzarz* jw., dedykacja J. Szarzyńskiego.
- SzarzRytLeśn* jw., wiersz J. Leśniowskiego.
- TarDuch* Tarcza duchowna, 1533.
- UstPraw* J. Palczowski, Ustawy prawa polskiego, 1561.
- VotSzl* Votum szlachcica polskiego, 1596.
- WerGość* J. Wereszczyński, Gościniec pewny niepoimiernym moczygębom, 1585.
- WerGośćPapr* jw., wiersz B. Paprockiego.
- WerKaz* J. Wereszczyński, Kazanie przy przyjmowaniu świętości małżeństwa, 1585.
- WerKazPapr* jw., wiersz B. Paprockiego.
- WierKróc* Wierszyki króciuchne, 1573.
- WisznTr* T. Wiszniewski, Treny, 1585.
- WitosłLut* M. Witosławski, Lutnia na wesele ... J. Chodkiewicza, 1594.
- WróbŻołąt* W. Wróbel, Żołtarz Dawidów, 1539.
- WróbŻołątGlab* jw., przypis A. Glabera.
- WujJud* J. Wujek, Iudicium, 1570.
- WujJudConf* jw., Konfessyja albo wyznanie wiary powszechnej kościołów chrześcijańskich polskich.
- WujNT* J. Wujek, Nowy Testament, 1593.
- WyprKr* Wyprawa królewny, 1562.
- WyprPl* Wyprawa plebańska, 1590.
- WysKaz* S. Wysocki, Kazanie na pogrzebie ... Jana Symeona Olelkowicza, 1593.
- ZapKościar* Akta prawne miasta Kościerzyny, 1579–1597.
- ZapMaz* Zapiski mazowieckie, 1503–1594.
- ZapMaz I* Księga ciechanowska grodzka dissoluta, 1512.
- ZapMaz II Ł* Księga miejska ławnicza płocka, 1500–1517.
- ZapMaz II G* Księga płocka grodzka, 1531–1594.
- ZapMaz III T* Pułtuskie testamenta, 1508–1519.
- ZapMaz III G* Księga pułtуска grodzka, 1573.
- ZapMaz IV* Księga wieluńska grodzka, 1531.
- ZapMaz V* Księga warszawska ziemna grodzka, 1504.
- ZapMaz V S* Stara Warszawa, 1542.
- ZapMaz VI* Księga wyszogrodzka ziemna omnium trans., 1501, 1521.
- ZapMaz VII Z* Księga zakroczymska ziemna, 1501–1567.
- ZapMaz VII G* Księga zakroczymska grodzka, 1537, 1539, 1544.
- ZapWar* Zapiski i rotys polskie, 1501–1558.
- ZawJeft* J. Zawicki, Iephtes, 1587.
- ZbylPrzyg* P. Zbylitowski, Przygana wymyślnym strojom białogłowskim, 1600.

SKOROWIDZ SKRÓTÓW ŹRÓDŁOWYCH II

(źródła spoza podstawowego kanonu – materiał bez statystyki, cytaty w nawiasach kwadratowych)

<i>ActIudGn</i>	Acta iudiciorum ecclesiarum diocesum Gneznensis et Poznaniensis (1403–1530), wyd. B. Ulanowski, „Monumenta Medii Aevi Historica” XVI/2, Kraków 1902.	<i>BobPieś</i>	M. Bobowski, Polskie pieśni katolickie od najdawniejszych czasów do końca XVI wieku, Kraków 1893.
<i>ActRector</i>	Acta rectoralia Almae Universitatis Studii Cracoviensis, wyd. W. Wisłocki, t. I, Kraków 1893–1897, wyd. S. Estreicher, t. II, Kraków 1909.	<i>BogowieFalsz</i>	A. Kawecka-Gryczowa, Bogowie fałszywi. Nieznany pamflet antykatolicki z XVI wieku, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce” XXV, 1981.
<i>AgrNauka</i>	H. K. Agryppa, Krótka nauka rządzenia ku usztrzeżeniu od zarażenia powietrza, Kraków 1543.	<i>BolHist</i>	H. Bolsek, Historia żywota, spraw i śmierci Jana Kalwina, [tłum. K. Wilkowski (?)], Kraków 1583.
<i>AgrWirzb</i>	H. K. Agryppa, O ślachtetności a zacności płci niewieściej, [tłum. M. Wirzbięta], Kraków 1575.	<i>BrantKaz</i>	J. Brant, Kazanie pogrzebne, Wilno 1596.
<i>AktaAl</i>	Akta Aleksandra króla polskiego (1501–1506), wyd. F. Papée, Kraków 1927.	<i>BrentTrepCat</i>	J. Brentius, Catechismus, [tłum. E. Trepka], Królewiec 1556.
<i>AktaRadzPozn</i>	Akta radzieckie poznańskie, t. III (1502–1506), wyd. K. Kaczmarczyk, Poznań 1948.	<i>BronApokr</i>	M. Broniewski, Apokrysis abo odpowiedź na książki o synodzie brzeskim, b.m. (ok. 1597).
<i>AktaSejmikPozn</i>	Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego, t. I, cz. I, wyd. W. Dworzaczek, Poznań 1957.	<i>BudArt</i>	Sz. Budny, O przedniejszych wiary chrześcijańskiej artykulech, Łosk 1576.
<i>AktaSynod</i>	Akta synodów różnowierczych w Polsce, oprac. M. Sipayło, t. I (1550–1559), t. II (1560–1570), t. III (1571–1633), t. IV (1569–1600), Warszawa 1966, 1972, 1983, 1997.	<i>BudDzieciokrzceń</i>	Sz. Budny, O dzieciokrzęństwie [Łosk 1578], wyd. L. Szczucki, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce” XXXI, 1986.
<i>Albertus</i>	Albertus z wojny, Kraków 1596.	<i>BudUrzęd</i>	Sz. Budny, O urzędzie miecza używającym, (Łosk) 1583.
<i>Apolog</i>	Apologeticus, to jest Obrona konfederacji (1582), wyd. E. Bursche, Kraków 1932.	<i>BusLic</i>	A. G. Busbequius, Drogi trzy ... do Solimana, cesarza tureckiego, przy tym Okrzyk na wojnę przeciw Turkowi, [tłum. J. Licinius], Wilno 1597.
<i>ArgWykład</i>	J. Argiglobyn, Wykład nabożny piosnki „Salve Regina”, wyd. W. R. Rzepka i W. Wydra, „Slavia Occidentalis” 38–41, 1981–1984.	<i>BzowRóż</i>	S. A. Bzowski, Różaniec Panny Maryjej, Kraków 1600.
<i>ArtHom</i>	P. Artomius, Homilia albo kazanie pogrzebne, Toruń 1593.	<i>CampWilkow</i>	E. Campianus, Dziesięć mocnych dowodów ... w porządnej o wierze dysputacji upaść muszą, [tłum. K. Wilkowski], (Wilno) 1584.
<i>ArtKaz</i>	P. Artomius, Kazania pogrzebne nad zacnymi ciałami ... Jana Grabie z Ostroroga ... i ... Pani Heliszki z Olchowca Świerczównej, Toruń 1573.	<i>CebWirzbTabl</i>	Tablica albo konterfet Cebes tebańskiego filozofa, tłum. M. Wirzbięta, Kraków 1581.
<i>ArtNom</i>	P. Artomius, Nomenclator selectissimas rerum appellationes tribus linguis Latina, Germanica, Polonica explicatas indicans, Toruń 1591.	<i>CenRzemKsiąża</i>	Cennik ... dla rzemieślników miasta Książa, przez P. Kmitę, wojewodę krakowskiego w r. 1538, wyd. B. Ulanowski, [w:] „Sprawozdania Komisji Językowej Akademii Umiejętności”, t. III, 1884.
<i>ArtTanat</i>	P. Artomius, Tanatomachia, to jest bój z śmiercią, Toruń 1600.	<i>CerGór</i>	F. Furius Ceriola, Rada pańska, to jest jakich osób pan każdy wybierać sobie ma do rady swojej, [tłum. J. Górski], Kraków 1597.
<i>BarlBaz</i>	M. Barletius, Historia o żywocie i zacnych sprawach Jerzego Kastriota, którego pospolicie Szkanderbegiem zowią, [tłum. C. Bazylik], Brześć 1569.	<i>CerGórJan</i>	jw., przedmowa J. Januszowskiego.
<i>BazHist</i>	(C. Bazylik), Historia o srogim prześladowaniu Kościoła bożego, Brześć 1567.	<i>Cervus</i>	Słownik Jana Cervusa z Tucholi (teksty z lat 1531–1558), oprac. M. Karplukówna, Wrocław 1973.
<i>BazNapis</i>	C. Bazylik, Napis na grobie zacnego szlachcica Pawła Secygniowskiego, Brześć-Litewski 1570.	<i>ChryszTniniwa</i>	M. Chryztoporski, Niniwa miasto wykonterfetowane, Kraków 1572.
<i>BialPos</i>	M. Białobrzski, Postilla orthodoxa, cz. I–II, Kraków 1581.	<i>ChrzstPerla</i>	A. Chrzastowski, Perła z Abakuka proroka świętego wyjęta, Wilno 1583.
<i>BielawMyśl</i>	T. Bielawski, Myśliwiec, Kraków 1595.	<i>ChwalczKron</i>	S. Chwalczewski, Kronika Stanisława Chwalczewskiego [1549], t. I–II, Warszawa 1829, „Zbiór Pisarzy Polskich”, cz. 3, t. 9–10.
<i>BielJPieś</i>	J. Bielski, Pieśń nowa o szczęśliwej potrzebie pod Byczyną, Kraków 1588.	<i>ChybKieycher</i>	A. Chybiński, Kieycheriana [inwentarz B. Kieychera 1580 r.], „Kwartalnik Muzyczny” II, Warszawa 1912.
<i>BielKron 1551, 1554</i>	M. Bielski, Kronika, Kraków 1551, 1554.	<i>CiceroBBud</i>	M. T. Cicero, Księgi o starości, [tłum. B. Budny], Wilno 1595.
<i>BielKron 1597</i>	M. Bielski, Kronika polska, Kraków 1597.		
<i>BielNT</i>	Nowy Testament polskim językiem wyłożony, [tłum. M. Bielski], Kraków 1556.		

- CiceroKosz* M. T. Cicero, O powinnościach wszech stanów ludzi ... księgi troje, [tłum. S. Koszutski], Łosk 1575, Wilno 1583, 1593.
- CiceroKoszGroch* jw., wiersz S. Grochowskiego.
- CiceroKoszKarc* jw., dedykacja drukarza J. Karcana M. Naruszewiczowi.
- CiceroKoszKoz* jw., wiersz J. Kozakowicza.
- CiekHymny* Hymny na święta Panny Naświętszej Piotra Cieklińskiego w Zamościu w Drukarni Akademiej roku 1600, wyd. i oprac. R. Montusiewicz, Lublin 2005.
- Cochan I, II* Cochanoviana pod red. J. Pelca.
I. Źródła urzędowe do biografii Jana Kochanowskiego, wyd. i oprac. M. Garbaczowa i W. Urban, Wrocław 1985.
II. Materiały do dziejów twórczości Jana Kochanowskiego z lat 1551–1625, wyd. i oprac. M. Korolko, Wrocław 1986.
- Conf* Konfessyja abo wyznanie wiary powszechnej kościołów krześcijańskich polskich (tzw. Konfesja Sandomierska) [Kraków 1570], oprac. K. Długosz-Kurczabowa, Warszawa 1995.
- ConfBullTrec* jw., H. Bullinger, Wyznanie i okazanie krótkie a proste prawdziwej wiary krześcijańskiej powszechnej, [tłum. K. Trency].
- ConfKwiat* Confessio Augustanae fidei, to jest wyznanie wiary krześcijańskiej, [tłum. M. Kwiatkowski], (Królewiec – Lipsk) 1561.
- ConfLutom* S. Lutomirski, Confessio, to jest wyznanie wiary chrześcijańskiej, Królewiec 1556.
- ConfRad* Confessio Augustana, to jest wyznanie wiary niektórych książąt i miast niemieckich, [tłum. J. Radomski], Królewiec 1561.
- CorfusDocum* I. Corfus, Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone secolul al XVI-lea, București 1979.
- CracArtific* Cracovia artificum 1501–1550, zebr. J. Ptaśnik, do druku przygot. M. Friedberg, Kraków 1936, 1937, 1948; – Cracovia artificum 1551–1560, z. 1: 1551–1552, wyd. S. Pańków i Z. Wojas, Wrocław 1966.
- CracImpres* Cracovia impressorum XV et XVI saeculorum, wyd. J. Ptaśnik, „Monumenta Poloniae Typographica XV et XVI saeculorum”, t. I, Lwów 1922.
- Cresc 1549, 1571* P. Crescentius, Księgi o gospodarstwie, Kraków 1549; 2. wyd.: O pomnożeniu i rozkrzewieniu wszelakich pożytków ksiąg dwojenasie, Kraków 1571.
- CygMyśl* M. Cygański, Myślistwo ptasze, Kraków 1584.
- CzahRzeczy* A. Czahrowski, Rzeczy rozmaite, Lwów 1599.
- CzechNT* M. Czechowic, Nowy Testament, Kraków 1577, 1594.
- CzechOdpis* M. Czechowic, Odpis Jakoba Żyda z Bełżyc ..., na który zaś odpowiada Jakobowi Żydowi tenże Marcin Czechowic, (Kraków) 1581.
- CzechRespons* M. Czechowic, Respons na skrypt Stanisława Farnowskiego, (Kraków 1581).
- CzechRozsądek* M. Czechowic, Rozsądek na wykład katechizmu, (Kraków) 1581.
- CzechZwierśc* M. Czechowic, Zwierściadko panienek chrystyjańskich ku obejrzeniu się w powinnościach swych chrystyjańskich, Kraków 1582.
- DesidWilkow* Desiderosus abo ściezka do miłości bożej, [tłum. K. Wilkowski], Kraków 1589, 1599.
- DialSzlachLit* Dialog szlacheica litewskiego, Wilno 1594.
- Diar 1566* Diariusz sejmu lubelskiego 1566 r., oprac. I. Kaniewska, Wrocław 1980.
- DiarPeregr* Anonima Diariusz peregrynacji włoskiej, hiszpańskiej, portugalskiej (1595), wyd. J. Czubek, Kraków 1925.
- DiarPos* Diariusz poselstwa polskiego do Francji po Henryka Walezego w 1573 roku, oprac. A. Przyboś i R. Żelewski, Wrocław 1963.
- Diet 1566* Dictionarius seu nomenclator quatuor linguarum ... Wokabularz nowy czterech języków, Kraków 1566.
- DługoszMWilk* J. Długosz, Historia o św. Stanisławie, [tłum. Mikołaj z Wilkowiecka], Kraków 1585.
- DokumPłock* Zbiór dokumentów i listów miasta Płocka, t. II 1495–1586, wyd. S. M. Szacherska, Warszawa 1987.
- DramStp* Dramaty staropolskie, oprac. J. Lewański, t. I, II, IV, Warszawa 1959, 1961.
- DudEpist* A. Dudithius, Epistulae, pod red. L. Szczuckiego i T. Szepessy, cz. II (1568–1573), cz. III (1574), cz. IV (1575), cz. V (1576), Budapest 1995, 1998, 2000, 2005.
- DzialDiar* Ł. Działyński, Diariusz wyprawy wojennej [1580, w:] Antologia pamiętników polskich XVI w., pod red. R. Pollaka, Wrocław 1966.
- DzikPam* J. Dziki, Wieczna pamiętka a prawie osobliwy dar boży, Kraków 1561.
- Ekonom* Ekonomia albo gospodarstwo, Królewiec 1546.
- Ekthesis* Ekthesis abo Krótkie zebranie spraw, które się działy na ... synodzie w Brześciu Litewskim, Kraków 1597.
- EmporEkscep* W. Emporyn, Ekscepcja przeciw jadowity Apelacji Erasmusa Glicznera, Poznań 1600.
- EpistSam* Epistoła albo list rabbi Samuela, Kraków 1538, 1539.
- ErazmJęzyk* Erazm z Rotterdamu, Księgi, które zowią Język [przekł. anonimowy], Kraków 1542.
- ErazmNow* Erazm z Rotterdamu, Rycerstwo chrześcijańskie a żywot duchowny, [tłum. W. Nowomiejski], Królewiec 1558.
- ErazmSpicz* Erazm z Rotterdamu, Modlitwa Pańska, [tłum. H. Spiczyński], Kraków 1533.
- EutropGlicz* Euthropius Flavius, Kronika, [tłum. E. Gliczner], Grodzisk 1581.
- FalcSpr* T. Falconius, Sprawy i słowa Jezusa Chrystusa, Brześć 1566.
- FarnZnaj* S. Farnowski, O znajomości i wyznaniu Boga zawždy jednego, (Lusławice) 1573.
- FlawHist* Flawiusz Józef, Historia Józefa, starego dziejopisa żydowskiego, [tłum. Lenart z Urzędowa], Kraków 1555.
- FlinsCunDzień* Flinsbach Cunmannus, Dzień sądny a skończenie tego świata, kiedy ma być, [tłum. W. Nowomiejski], Królewiec [1559].

- GębMemor* J. Gębczyński, Memorial rachunkowy (1594–1597), [w:] W. Czapliński, J. Długosz, Podróż młodego magnata do szkół, Warszawa 1966.
- GilKat* P. Gilowski, Wykład katechizmu, Kraków 1579.
- GilKaz* P. Gilowski, Kazania trzy na święto Narodzenia Pańskiego miane w Warszawie 1579, [w:] *GrzegŻarnPos* 1582.
- GilPos* P. Gilowski, Postylle krześcijańskiej część czwarta, (Kraków 1583).
- GliczApel* E. Gliczner, Apelacja, Królewiec 1598.
- Glosy I* Glosy i drobne teksty polskie do 1550 roku z inkunabułów Kalisza ..., Sieradza i Warty, zebrał J. Wojtkowski, obj. W. Kuraszkiewicz, Poznań 1965.
- Glosy II* Glosy i drobne teksty polskie do 1550 roku z inkunabułów Biblioteki Kapitulnej i Seminarnej w Gnieźnie, zebrał J. Wojtkowski, obj. i indeks Z. Krążyńska, pod red. W. Kuraszkiewicz, Warszawa – Poznań 1977.
- Glosy III* Glosy i drobne teksty polskie do 1550 roku z inkunabułów Archiwum Archidiecezjalnego w Poznaniu, zebrał J. Wojtkowski, obj. i indeks Z. Krążyńska, Poznań 1992.
- GlosyKórn* M. Muszyński, Glosy i zapiski polskie w starych drukach Biblioteki Kórnickiej, cz. I–II, „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej”, z. 8, 1963, z. 9–10, 1968.
- GorPeregr* J. Goryński, Peregrynacja do Ziemi Świętej [ok. 1560, w:] Antologia pamiątek polskich XVI wieku, pod red. R. Pollaka, Wrocław 1966.
- GórnRaczył* Ł. Górnicki, Raczył, Kraków 1598, [w:] Ł. Górnicki, Pisma, oprac. R. Pollak, t. II, Warszawa 1961.
- GórnTren* Ł. Górnicki, Tren na śmierć żony, 1587, [w:] Ł. Górnicki, Pisma, oprac. R. Pollak, t. II, Warszawa 1961.
- GrabZdanie* P. Grabowski, Zdanie syna koronnego, (Wilno) 1595.
- GrochHymny* S. Grochowski, Hymny, prozy i cantica kościelne, Kraków 1599.
- GrochPlankty* S. Grochowski, Pogrzebowe plankty, b.m. 1599.
- GrochTrenopis* S. Grochowski, Trenopis na ... pogrzeb ... Anny ... królowej Polski, b.m. 1593.
- GrodzCzyś I, II* S. Grodzicki, O czyścicu pierwsze kazanie, Wilno 1592; O czyścicu kazanie wtóre, Wilno 1593.
- GrodzJednOs* S. Grodzicki, O jednej osobie w używaniu Sakramentu Ciała Pańskiego ... kazań sześć, Wilno 1589.
- GrodzPopr* S. Grodzicki, O poprawie kalendarza kazanie dwoje, Wilno 1587, 1589.
- GrodzPraw* S. Grodzicki, Prawidło wiary heretyckiej, Wilno 1592.
- GroicArt* B. Groicki, Artykuły prawa majdeburkiego, Kraków 1559.
- GroicPorz 1562, 1566* B. Groicki, Porządek sądów, 1562, 1566.
- GroicPostępek* B. Groicki, Ten postępek wybran jest z praw cesarskich, Kraków 1559.
- GroicRejestr* B. Groicki, Rejestr do Porządku i do Artykułów prawa majdeburkiego, Kraków 1567.
- GroicTyt* B. Groicki, Tytuły prawa majdeburkiego, Kraków 1567.
- GroicUst* B. Groicki, Ustawa płacej u sądów w prawie majdeburkim, Kraków 1558.
- GrzegRozdział* Grzegorz Paweł z Brzezin, Rozdział Starego Testamentu od Nowego, (Kraków) 1568.
- GrzegWyzn* [Grzegorz Paweł z Brzezin], O wyznaniu wiary księdza Sarnickiego, (Brześć) 1564, [w:] Literatura arińska w Polsce XVI w., Warszawa 1959.
- GrzegŻarnObr* Grzegorz z Żarnowca, Obrona Postylle, (Kraków ok. 1584).
- GrzegŻarnObrProc* Grzegorz z Żarnowca, Obrona przeciw Procesowi konfederacji, (Kraków 1596).
- GrzegŻarnPos 1582, 1597* Grzegorz z Żarnowca, Postylle krześcijańskiej część trzecia, Kraków 1582; – Postylla, Kraków 1597.
- HandelŻyd* Handel żydowski w Krakowie w końcu XVI i w XVII wieku. Wypisy z krakowskich rejestrów celnych z lat 1593–1683, oprac. J. M. Małecki, współdziałł E. Szlufik, Kraków 1995.
- HerbLek* B. Herbest, Zdrowe przeciw szkodliwie zaniedbanym powinnościom chrześcijańskim lekarstwo, Kraków 1568.
- HerbNauka* B. Herbest, Nauka prawego chrześcijanina, Kraków 1566.
- HerbOdpow* B. Herbest, Chrześcijańska porządna odpowiedź, Kraków 1567.
- HerbWywody* B. Herbest, Wiary Kościoła rzymskiego wywody, Kraków 1586.
- HerburtArt* J. Herbut, Głównych o wierze artykułów ... księgi I, Kraków 1569.
- HerburtRozpr* J. Herbut, Rozprawa przygody starego żołnierza, Kraków 1595.
- HerburtStat* J. Herbut, Statuta i przywileje koronne, Kraków 1570.
- HeydenColl* S. Heyden, Puerillum colloquiorum formulae, Kraków 1527.
- HierWielEccele* Ecclesiastes Księgi Salomonowe, które polskim wykładem kaznodziejskie mianujemy, [tłum. Hieronim z Wielunia], Kraków 1522.
- HistAl 1510* Historia Aleksandra w tłumaczeniu Leonarda Bonieckiego z r. 1510, wyd. M. Z. Przegonia Kryński, „Prace Filologiczne” IX, 1920.
- HistBarn* Historia o Barnabasz z r. 1571, oprac. J. Krzyżanowski, Warszawa 1933.
- HistEurial* Historia piękna o miłości Euriala z Lukrecją, [ok. 1570, tłum. Ch. Golian], wyd. S. Adalberg, Kraków 1896.
- HistFort* Historia o Fortunacie, Kraków (ok. 1570).
- HistLukr* Historia o Lukrecyjej (ok. 1570), oprac. J. Krzyżanowski, Warszawa 1936.
- HistMęki* Historia męki Jezusa Chrysta, [w:] Postylla polska, Królewiec 1572, 1581.
- HistOtton* Historia o cesarzu Ottonie, Kraków 1569.
- HistPonc* Historia piękna z przykłady nadobnemi o Poncjanie, [tłum. Jan z Koszyczek], Kraków 1566.
- HistTroj* Historia ... o zburzeniu ... miasta i państwa trojańskiego, Kraków 1597.
- HozKsięgi* S. Hozjusz, Księgi o jasnym a szczyrym Słowie Bożym, Kraków 1562.

- InstrGórn* Instrukcje górnicze dla żup krakowskich z XVI–XVIII wieku, oprac. A. Keckowa, Wrocław 1963.
- Interreg* Traktat de interregno z 1587 r., [w:] Sześć broszur politycznych z XVI i początku XVII stulecia, wyd. B. Ulanowski, Kraków 1921.
- InwBibl* Lwowskie inwentarze biblioteczne w epoce Renesansu, oprac. J. Skoczek, Lwów 1939.
- InwBiskPozn* Inwentarz dóbr i dochodów biskupów poznańskich z roku 1564, wyd. E. Długopolski, Kraków 1938.
- InwBiskWłocł* Inwentarz dóbr stołowych biskupstwa włocławskiego [1582, 1598], wyd. L. Żytkowicz, Toruń 1950, 1953.
- InwKatWaw* Inwentarz Katedry Wawelskiej z r. 1563, oprac. A. Bochnak, Kraków 1979.
- InwKrak* A. Chybiński, Z inwentarzy krakowskich 1550–1600, „Przegląd Muzyczny” IV, 1911.
- InwKsiągCalis* M. Stankowa, S. Tworek, Inwentarz ksiąg i rzeczy Wojciecha Calissiusa z 1579 roku, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce” XIII, 1968.
- InwMieszcz* Inwentarze mieszczańskie z lat 1528–1635 z ksiąg miejskich Poznania, wyd. S. Nawrocki i J. Wisłocki, Poznań 1961.
- InwSzlachKal* Inwentarze dóbr szlacheckich powiatu kaliskiego, t. I, wyd. W. Rusiński, Wrocław 1955.
- InwZiemKrak* Inwentarze dóbr ziemskich województwa krakowskiego 1576–1700, wyd. A. Kamiński, A. Kielbicka, S. Pańków, Warszawa 1956.
- InwŻup* J. Turska, Inwentarze żup samborskich z 1558 roku, [w:] „Studia z Dziejów Górnicstwa i Hutnictwa”, t. I, 1957.
- IsocrGlicz* E. Gliczner, Oracja Isokratesa o sprawowaniu państwa na polskie przełożona, [w:] *LorichKosz.*
- JanKoszŻyw* Jan z Koszyczek, Żywot świętej Anny, Kraków [ok. 1532].
- JanPrzyw* J. Januszowski, Przywileje koronne, Kraków 1600.
- JanStat* J. Januszowski, Statuta, prawa i konstytucje koronne łacińskie i polskie, Kraków 1600.
- JanSyjon* J. Januszowski, Syjon pochylony, Kraków 1587.
- JanWróż* J. Januszowski, Wróżki, Kraków 1589.
- JęzykGórnŚląsk* A. Kowalska, Dzieje języka polskiego na Górnym Śląsku ... (1526–1742), Wrocław 1986.
- JęzykTarnGór* A. Kowalska, Język polski w szesnastowiecznych księgach miejskich Tarnowskich Gór, Wrocław 1970.
- JungaRozwiąz* A. Junga, Rozwiązanie pięćdziesięć i dwu kwestii ministrów nowoewangelickich jezuitom zadanych, Poznań 1593, 1599.
- JurPogrzeb* J. Jurowiusz, Pogrzeb Jego Mości Pana Mikołaja Paca ..., Kraków 1595.
- KalwZwierzch* J. Kalwin, O zwierzchności świeckiej [przekł. anonimowy z 1599 r.], oprac. W. Kriegseisen, Warszawa 2009.
- KarnDeliber* S. Karnkowski, Deliberacja o spółku y związku Korony Polskiej z pany chrześcijańskimi przeciwko Turkowi, [Kraków] 1595.
- KarnEksorb* S. Karnkowski, Eksorbitancje, Kraków 1596.
- KarnNap 1569* S. Karnkowski, Napominania potrzebne i zbawienne, Kraków 1569.
- KarnSententia* S. Karnkowski, Sententia albo zdanie [...] Stanisława Karnkowskiego [...] O odjeździe Krola [...] do Szwecyey, na Seymie Warszawskim Roku Pańskiego 1593, Poznań 1593.
- Kaz* Kazania niedzielne i świąteczne nieznanego autora. Spisane około roku 1555, wyd. B. Erzepki, Poznań 1899.
- KlonHebd* S. F. Klonowic, Hebdomas to jest siedm tygodniowych piosnek, Kraków 1581, wyd. M. Mejor, E. Wojnowska, Warszawa 2010.
- KlonPożar* S. F. Klonowic, Pożar, (Kraków) 1597.
- KlonWiśn* H. Wiśniewska, Właściwości gramatyczne polskich rękopisów Sebastiana Fabiana Klonowica, [w:] H. Wiśniewska, Język polski na ziemiach ruskiej i lubelskiej w Rzeczypospolitej szlacheckiej XVI–XVIII wieku, Lublin 2001, s. 163–183.
- KmitaŁów* J. A. Kmita, Łów Dianny, Kraków 1588.
- KmitaPocząt* J. A. Kmita, Początki królów rzymskich, Kraków b.r.
- KmitaTreny* J. A. Kmita, Treny na śmierć Jej Mości Paniej Katarzyny Branickiej [8 X 1588], b.m. i r.
- KmitaŻyw* J. A. Kmita, Żywoty królów polskich, Kraków 1591.
- KobierHist* M. Kobiernicki, Historia o czterech młodzieńcach, Kraków 1589.
- KochPieśniTrzy* J. Kochanowski, Pieśni trzy, Warszawa 1580, [w:] J. Kochanowski, Pieśni, Wrocław 1991.
- KolakWiek* S. Kołakowski, Wiek ludzki, (Kraków) 1584.
- KomentHozeasz* W. Teodor, Komentarz albo wykład na proctwo Hozeasza, (Kraków) 1559.
- KonfGlicz* Konfesja wiary, którą augustańską albo auspurską zową, [tłum. E. Gliczner], Gdańsk 1594.
- KonKaz* J. Konarski, Kazania ... przy pogrzebie, Poznań 1590.
- Konst* Konstytucje, statuta i przywileje na walnych sejmiech koronnych od roku pańskiego 1550 aż do roku 1581 uchwalone, Kraków 1581; – aż do roku 1596 uchwalone, Kraków 1596; – aż do roku 1598 uchwalone, Kraków 1598.
- KorcZ Rozm* W. Korczewski, Rozmowy polskie łacińskim językiem przeplatane, Kraków 1553.
- Krofej* Sz. Krofej, Duchowne piesnie M. Lutra ... w sławiejski język wyłożone, Gdańsk 1586 – wyd. fototypiczne R. Olescha 1958.
- KromHist* M. Kromer, Historia prawdziwa o przygodzie żalosnej księżęcia finlandzkiego Jana i królowny polskiej Katarzyny [1570], oprac. J. Małłek, Olsztyn 1974.
- KromPol* M. Kromer, Polonia, Kolonia 1578.
- KromRozm IV* M. Kromer, O nauce Kościoła świętego. Dworzanina z mnichem rozmowa czwarta i ostateczna, Kraków 1554.
- KroniczTasz* W. Urban, Kroniczka rodziny Taszyckich z końca XVI wieku, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce” XIII, 1968.
- KronMieszcz* Kronika mieszczanina krakowskiego z lat 1575–1595, wyd. H. Barycz, Kraków 1930.

- KronWKLit* Wielkiego Księstwa Litewskiego i Żmudzkiego kronika, podług rękopisu z r. 1550 wyd. S. Ptaszycki, Warszawa 1932.
- KrownNap* M. Krowicki, Chrześcijańskie a żalobliwe napominanie, Magdeburg 1554, oprac. B. Otwinowska i J. Tazbir, Warszawa 1969.
- KrowObraz* M. Krowicki, Obraz a kontrefet własny Antykrystów, (Pińczów) 1561.
- KrzyżKaz* H. Krzyżanowski, Kazania, w których zamyka się wykład kreda, Kraków 1566.
- KsięgaDochod* Księga dochodów beneficjów diecezji krakowskiej z r. 1529, wyd. Z. Leszczyńska-Skrętowa, Wrocław 1968.
- KsięgaKrymKra* Księga kryminalna miasta Krakowa z lat 1554–1625, red. W. Uruszczak, M. Mięka, A. Karabowicz, Kraków 2013.
- KsięgaRadzWarsz* Księga radziecka miasta starej Warszawy 1447–1527, wyd. A. Wolff, t. I, Wrocław 1963.
- KsięgaSądIwk* Księga sądowa wsi Iwkowej 1581–1809, oprac. S. Płaza, Wrocław 1969.
- KsięgaSądTrześ* Najstarsza księga sądowa wsi Trześniowa 1419–1606, wyd. H. Polackówna, Lwów 1923.
- KsięgaSądWary* Księga sądowa wsi Wary 1449–1623, oprac. L. Łysiak, Wrocław 1971.
- KsięgiEklez* Księgi Jezusa syna Syrachowego, „Eklezjastykus” rzeczone, [tłum. Piotr z Poznania], Kraków 1541.
- KsięgiPrzyjęć* Księgi przyjęć do prawa miejskiego w Krakowie 1392–1506, wyd. K. Kaczmarczyk, Kraków 1913.
- KsięgiSądKam* J. Rieger, Fragmenty ksiąg sądowych Kamieńca Podolskiego z połowy XVI w., [w:] „Studia nad Polszczyzną Kresową” t. X, 2001.
- KsięgiSądŁack* Księgi sądowe wiejskie klucza Łackiego, t. I, 1526–1739, oprac. A. Vetulani, Wrocław 1962.
- KsięgiSądWiej* Księgi sądowe wiejskie, t. I–II, wyd. B. Ulanowski, Kraków 1921.
- KuchSzarf* Kucharstwo, druk. M. Szarffenberg, Kraków [1547].
- KuchWiet* Kucharstwo, druk. H. Wietor, Kraków [1538].
- KuczPrzestr* W. Kuczborski, Przestroga przeciw konfederacji [1569, w:] Sześć broszur politycznych z XVI i początku XVII stulecia, wyd. B. Ulanowski, Kraków 1921.
- LaurLament* Stanislaus Laurentii, Lament nieszczęsnego Hrehora Ościka, (Wilno 1580).
- LekKoń* Lekarstwa końskie doskonałe, b.m. i r.
- Leop 1575, 1577* J. Leopolda, Biblia, wyd. 2, Kraków 1575, wyd. 3, Kraków 1577.
- LeopSApologia* Stanislaus Leopoliensis, Apologia, to jest obronienie wiary świętej krześcijańskiej, Kraków 1554.
- LGranWarszPrzew* Ludwik z Granady, Przewodnik grzesznych ludzi, [tłum. S. Warszawicki], Kraków 1570, 1579.
- LGranWarszZwierc* Ludwik z Granady, Zwierciadło człowieka krześcijańskiego, [tłum. S. Warszawicki], Poznań 1577, 1585.
- LipsPiotr* J. Lipsius, O stałości księgi dwoje, [tłum. J. Piotrowicz], Wilno 1600.
- LipsSzczerb* J. Lipsius, Politica pańskie, tłum. P. Szczerbic, Kraków 1595.
- Listy* T. Kempa, Nieznane listy dotyczące genezy unii brzeskiej (1595/1596), „Odrodzenie i Reformacja w Polsce” XLIV, 2000.
- ListyHier* Listy Hieronima św., Kraków 1573.
- ListyPol* Listy polskie XVI wieku, pod red. K. Rymuta, t. I, Listy z lat 1525–1548, Kraków 1998, t. II, Listy z lat 1548–1550, Kraków 2001.
- ListyŚląskie* W. Nehring, Listy polskie śląskie z XVI wieku, [w:] „Pamiętnik Literacki” R.1. (1902), z.3, s. 449–469.
- ListyZygmAug* Listy króla Zygmunta Augusta do Radziwiłłów, oprac. J. Kaniewska, Kraków 1997.
- LorichKosz* R. Lorichius, Księgi o wychowaniu i o ćwiczeniu każdego przełożonego, [tłum. S. Koszutski], Kraków 1558.
- LubPieś* J. Lubelczyk, Pieśni, psalmy i wiersze polskie [po 1550–1567], wyd. i oprac. K. Meller, Lublin 2007.
- LubWiryd* J. Lubelczyk, Wirydarz krześcijański, Kraków 1558, wyd. K. Meller, „Archiwum Literackie” XXVII, 1990.
- LucSamosKur* Lucianus Samosatensis, Kur z greckiego na polskie przełożony, Kraków 1578.
- LustrDróg* Lustracja dróg województwa krakowskiego z roku 1570, wyd. B. Wyrozumka, Wrocław 1971.
- LustrKra* Lustracja województwa krakowskiego 1564, cz. I–II, wyd. J. Małecki, Warszawa 1962, 1964.
- LustrLub* Lustracja województwa lubelskiego 1565, wyd. A. Wyczański, Wrocław 1959.
- LustrMalb* Lustracja województwa malborskiego i chełmińskiego 1565, cz. I wyd. S. Hoszowski, Gdańsk 1961; – 1570, cz. II, Gdańsk 1962.
- LustrMaz* Lustracja województwa mazowieckiego 1565, cz. I–II, wyd. I. Gieysztorowa i A. Żaboklicka, Warszawa 1967, 1968.
- LustrPłoc* Lustracje województwa płockiego 1565–1789, wyd. A. Sucheni-Grabowska, S. M. Szacherska, Warszawa 1965.
- LustrPodl* Lustracje województwa podlaskiego 1570 i 1576, wyd. J. Topolski i J. Wiśniewski, Wrocław 1959.
- LustrPom* Lustracja województwa pomorskiego 1565, wyd. S. Hoszowski, Gdańsk 1961.
- LustrRaw* Lustracje województwa rawskiego 1564 i 1570, wyd. Z. Kędzierska, Warszawa 1959.
- LustrRus* Lustracja województw ruskiego, podolskiego i bełskiego 1564–1565, wyd. K. Chłapowski i H. Żytkowicz, cz. I Warszawa–Łódź 1992, cz. II Warszawa 2001.
- LustrSand* Lustracja województwa sandomierskiego 1564–1565, wyd. W. Ochmański, Wrocław 1963.
- LustrWpol* Lustracja województw wielkopolskich i kujawskich 1564–1565, cz. I, wyd. A. Tomczak, Cz. Ohryzko-Włodarska, J. Włodarczyk, Bydgoszcz 1961; – cz. II, wyd. A. Tomczak, Bydgoszcz 1963.

- LuterMalKat* M. Luter, Katechizm mały, [tłum. H. Malecki], Kraków 1593.
- LuterMalPos* M. Luter, Postylla domowa, [tłum. H. Malecki], Królewiec 1574.
- ŁaskiSprRyc* (S. Łaski), Spraw i postępów rycerskich i przewagi opisanie krótkie, Lwów 1599.
- ŁaszczKąkol* M. Łaszcz, Kąkol, który rozsiewa Stefanek Zyzania w cerkwiach ruskich w Wilnie, Kraków 1595.
- ŁaszczOkulary* M. Łaszcz, Okulary na „Zwierciadło nabożeństwa chrześcijańskiego”, Wilno 1594.
- ŁaszczPogrom* M. Łaszcz, Pogrom lewartowski, Kraków 1592.
- ŁaszczPróba* M. Łaszcz, Próba municyj Latosowych, Kraków 1598.
- ŁaszczRecepta* M. Łaszcz, Recepta na „Plastr” Czechowica, Kraków 1597.
- ŁaszczWiecz* M. Łaszcz, Wieczera ewangelicka, Wilno 1594.
- ŁopacSł* H. Łopaciński, Najdawniejsze słowniki polskie drukowane, „Prace Filologiczne” V, 1899.
- MalaspJan* G. Malaspina, O lidze oracja, [tłum. J. Januszowski], Kraków 1596.
- MartyrNik* Martyrologium kościoła rzymskiego, [tłum. Sz. Nikowski], Kraków 1591.
- MatReform* Materiały do dziejów reformacji w Krakowie, oprac. R. Żelewski, Wrocław 1962.
- MatStosKult* Materiały do historii stosunków kulturalnych w XVI w. na dworze królewskim polskim, zebra. S. Tomkowicz, Kraków 1915.
- MatthComm* P. A. Matthiolus, Commentarii in sex libros Pedacii Dioscoridis, Wenecja 1565.
- MelanRad* E. Melancton, Examen theologicum, [tłum. J. Radomski], Królewiec 1566.
- MemorPretw* Memoriał Bernarda Pretwicza do króla z 1550 r., oprac. A. Tomczak, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości”, t. 6, cz. 2, Warszawa 1960.
- MichWiślDzien* Michał z Wiślicy, Dziennik wyborów z Ewangeliemi ... ku latu pańskiemu 1539, (Kraków 1538).
- MichWiślPrakt* Michał z Wiślicy, Praktyka gwiazd biegu po polsku w Krakowie uczyniona na rok 1536, Kraków [1535/1536].
- Miech* M. Miechowita, Descriptio Sarmatarum Asianae et Europianae, Kraków 1521.
- MiechChron* M. Miechowita, Chronica Polonorum, Kraków 1521.
- MikSzadDzien* Mikołaj z Szadka, Dziennik czasów wybranych 1528, (Kraków 1527/28).
- MikSzadWysl* Mikołaj z Szadka, Wysłowienie znaków niebieskich ... na rok ... 1528 złożone, wyd. Z. Celichowski [w:] „Dwa kalendarze polskie na rok 1528 i 1529”, Poznań 1874.
- ModlKobiet* Modlitewnik dla kobiet z w. XVI (rękopis ok. 1530–1549), wyd. S. Ptaszycki, Kraków 1905.
- ModlKonst* Modlitewnik siostry Konstancji z r. 1527, wyd. W. Wisłocki, [w:] „Sprawozdania Komisji Językowej Akademii Umiejętności”, t. III, 1884.
- MojŻydOkr* P. Mojecki, Żydowskie okrucieństwa, mordy i zabobony, Kraków 1598.
- MorawRozm* Stanisław ze Szczodrkowic Morawicki, Rozmowa nowa niektórego Pielgrzyma z Gospodarzem o niektórych cerymoniach kościelnych, (Kraków) 1549.
- Mowy* Mowy staropolskie, wyd. i oprac. B. Nadolski, Wrocław 2005 [mowy z lat 1548–1597].
- MrowStadło* J. Mrowiński Płoczywłós, Stadło małżeńskie, Kraków 1561.
- MurmSpicz* J. Murmelius, Oratiunculae variae puerorum usui expositae, [tłum. H. Spicyński], Kraków 1527.
- MurzEwMat* S. Murzynowski, Ewangelia ... wedle Mateusza świętego, Królewiec 1551.
- MusProgn* Jan Musonius, Prognosticon solis et lunae, eclipsium. Obwieszczenie skutków ... zaćmienia, Kraków 1597.
- MWilkOpis* Mikołaj z Wilkowiecka, O mszy świętej opisanie, Kraków 1586.
- MymerRegim* F. Mymer, Regimen sanitatis ... Dobrego zdrowia rządzenie, Kraków 1532.
- MymerRegim 1575* F. Mymer, Regimen sanitatis ... Dobrego zdrowia rządzenie, Kraków 1575.
- NaprJan* D. Napragi, Poselstwo węgierskich posłów, [tłum. J. Januszowski], Kraków 1595.
- Narzek* Narzekanie królowej na nieszczęście śmierci, (Kraków 1551).
- NeothAcros* W. Neothebel, Acrostichis własnego wyobrażenia kniazia wielkiego moskiewskiego, (Toruń 1581).
- NiemDiatrube* Jakub Niemojewski, Diatrube, (Grodzisk 1579).
- NiemJedn* Jakub Niemojewski, O jedności boskiej, Kraków 1566.
- NiemOdpow* Jakub Niemojewski, Odpowiedź na książki księdza Benedykta Herbsta, Kraków 1569.
- NiemRepl* Jakub Niemojewski, Replika na książki księży jezuitów poznańskich, Toruń 1582.
- NiemJOpis* Jan Niemojewski, Krótkie a prawdziwe opisanie dysputacji, Kraków (1592).
- NiemJUkaz* Jan Niemojewski, Ukazanie, iż kościół rzymski nie jest apostołski, (Kraków 1584).
- NieuwiarŚm* O nieuwiarowaniu śmierci (opis śmierci E. z Szydłowieckich Radziwiłłowej – 1562 – rkps), wyd. M. Karpluk, J. Pirożyński, „Archiwum Literackie” XXVII, 1990.
- NowModl* W. Nowomiejski, Modlitwy nabożne, Królewiec 1559.
- OczkoPrzymiot* W. Oczko, Przymiot, Kraków 1581; też z wyd. A. A. Kryńskiego, Warszawa 1881.
- OpecŻyw 1538* B. Opec, Żywot Pana Jezu Krysta, Kraków 1538.
- OpecŻywWiet* B. Opec, Żywot wszechmocnego Syna Bożego, Pana Jezu Krysta, wyd. H. Wietor, Kraków 1522.
- OpisyPozn* Opisy i ilustracje Poznania z XVI–XVIII w., przygot. M. J. Mika, Poznań 1960.
- OpisŻup* Opis żup krakowskich z roku 1518, wyd. A. Keckowa i A. Wolf, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, t. IX, 1961.
- OrdunekGórn* Ordunek górny – ustawa górnicza dla Górnego Śląska z 1528 r., oprac. E. Kobzdej, Wrocław 1990.

- OrdynWiej* Ordynacje i ustawy wiejskie z archiwów metropolitalnego i kapitulnego w Krakowie 1451–1689, oprac. S. Kuraś, Kraków 1960.
- OrszakPos* G. Orszak, Postylla polska domowa, (Królewiec) 1556.
- OrtyleSądWpol* Ortyle sądów wyższych miast wielkopolskich z XV i XVI wieku, wyd. W. Maisel, Wrocław 1959.
- OrzKsiąż* S. Orzechowski, Książki ... o ruszeniu ziemie polskiej przeciw Turkowi, Kraków 1543.
- OrzOdp* S. Orzechowski, Odpowiedź rycerstwa ruskiego, Nysa 1566, [w:] Stanisława Orzechowskiego i Augustyna Rotundusa debata o Rzeczypospolitej, wstęp i oprac. K. Koehler, Kraków 2009.
- OrzPolic* S. Orzechowski, Policja Królestwa Polskiego (ok. 1565), oprac. J. Starnawski, Przemyśl 1984.
- OrzŻyw* S. Orzechowski, [Żywot i śmierć Jana Tarnowskiego, ok. 1561], [w:] S. Orzechowski, Wybór pism, oprac. J. Starnawski, Wrocław 1972.
- Osądzenie* Osądzenie spraw niebieskich ... na rok ... 1529, wyd. Z. Celichowski [zob. *MikSzadWysł*].
- OstrowKsięgi* S. Ostrowski, Księgi o prawdziwym bóstwie Jezusa Chrysta, Poznań 1588.
- Otwin(?)Erot* E. Otwinowski (?), Anonima-Protestanta XVI wieku erotyki, fraszki, obrazki, epigramaty [1562–1567], wyd. I. Chrzanowski, Kraków 1903.
- OtwinPis* E. Otwinowski, Pisma poetyckie [1582–1599], wyd. P. Wilczek, Warszawa 1999.
- OtwinWypis* E. Otwinowski, Wypisanie drogi tureckiej (1577), [w:] Antologia pamiętników polskich XVI wieku, pod red. R. Pollaka, wybór i oprac. S. Drewniak i M. Kaczmarek, Wrocław 1966.
- PalladIsag* P. Palladius, Isagoge, to jest przystęp do pism świętych Starego i Nowego Testamentu, (Szamotuły) 1560.
- PamJancz* Pamiętniki Janczara, wyd. J. Łoś, Kraków 1912.
- PańskModWyłoż* Pańskiej modlitwy krześcijańskie ... wyłożenie, Kraków 1543.
- PaprGniazdo* B. Paprocki, Gniazdo cnoty, Kraków 1578.
- PaprHerby* B. Paprocki, Herby rycerstwa polskiego, Kraków 1584.
- PaprHist* B. Paprocki, Historia ... o Ekunausie, Kraków 1578.
- PaprKolo* B. Paprocki, Koło rycerskie [powst. ok. 1576], (Raków po 1623).
- PaprNauka* B. Paprocki, Nauka rozmaitych filozofów obierania żony, (Raków ok. 1590).
- PaprOdpow* B. Paprocki, Na harde a wszeteczne śpiewanie Joachima Bielskiego o byczyńskiej przysgodzie Odpowiedź, (Praga) 1588.
- PaprOgród* B. Paprocki, Ogród królewski, Praga 1599.
- PaprPam* B. Paprocki, Pamięć nierządu w Polsce, b.m. 1588.
- PaprPróba* B. Paprocki, Proba cnot dobrych, Kraków [1588].
- PaprPrzykaz* B. Paprocki, Dziesięcioro przykazanie mężowo, Kraków ok. 1575.
- PaprTriumf* B. Paprocki, Triumf satyrów leśnych, syren wodnych, planet niebieskich z szczęśliwego zwrócenia króla polskiego Stefana, Kraków 1582.
- PawłList* K. Pawłowski, List z Indii [1596, w:] Antologia pamiętników polskich XVI wieku, pod red. R. Pollaka, Wrocław 1966.
- PersOkruc* [Robert Persons], Okrucieństwo kacyrskie przeciw katolikom w Anglii, tłum. anonim., wyd. [J. Wolrab], [Poznań] 1582.
- PersOkrucPrzedm* jw., przedmowa tłumacza.
- PieśMił* Nieznane pieśni miłosne polskie z połowy XVI w. (rkps BJ), wyd. J. Zathej, M. Malicki, „Archiwum Literackie” XXIII, 1980.
- PiotrDzien* J. Piotrowski, Dziennik wyprawy Stefana Batorego pod Psków (1581–1582), [w:] Antologia pamiętników polskich XVI wieku, pod red. R. Pollaka, Wrocław 1966.
- PiotrGonPonurz* Piotr z Goniądza, O ponurzeniu chrystyjańskim, Węgrów 1570.
- PiotrGonSyn* Piotr z Goniądza, O Synu Bożem, Węgrów 1570.
- PiotrGonTrzech* Piotr z Goniądza, O trzech, to jest o Bogu, o Synu jego i o Duchu Ś., Węgrów 1570.
- PismaPolit* Pisma polityczne z czasów pierwszego bezkrólewia, wyd. J. Czubek, Kraków 1906.
- PlutBBud* Plutarch, Krótkich a węzłowatych powieści, które po grecku zowią apoftegmatą, księgi IV, [tłum. B. Budny], Wilno 1599.
- PlutMKoch* Plutarchus, autor grecki, przełożony na język polski przez M. Kochanowskiego (rkps BN, sygn. BOZ 1393), [w:] J. Kochanowski, Dzieła wszystkie, t. VII, cz. 2, Wrocław 1977.
- PlutWojn* Plutarch, Annibal Kartagiński i Scipio Afrykański, tłum. J. Wojnowski, Lwów 1593.
- PlutWojnJPretw* J. Pretwicz, Przedmowa [w:] Plutarch, Annibal Kartagiński i Scipio Afrykański, tłum. J. Wojnowski, Lwów 1593.
- Pobór* Pobór pogłówny na sejmie walnym koronnym warszawskim roku 1590 uchwalony, [w:] Konstytucje, Kraków 1590 [zob. *Konst*].
- PociejanTir* [H. Pociejj], Antirresis abo apologia przeciwko Krzysztofowi Filaletowi, Wilno 1600.
- PoklPogrom* S. Poklatecki, Pogrom czarnoksiężskie błędy, latawców zdrady i alchimickie fałsze jako rozprasza, Kraków 1595.
- PoklSnów* S. Poklatecki, Snów dobrych obronę, a szkodliwych przestrożę ... wydał, Kraków 1594.
- PosPol* Postylla polska, to jest lekcje, epistoły i ewangelie niedzielne, postne, Królewiec 1581.
- PostępekPrCzart* Postępek prawa czartowskiego przeciw narodowi ludzkiemu, Brześć 1570.
- Potkanie* Potkanie Jannasa z Gregoriasem klechą, Kraków 1598.
- Potwierdz* Potwierdzenie przywilejów koronnych, (Kraków ok. 1550).
- PowKlasztŁys* Powieść rzeczy istej o założeniu klasztoru na Łysej Górze, (Kraków ok. 1538), wyd. 2, Kraków b.r.
- PowodDysp* H. Powodowski, Dysputacja odprawowana dnia 27 grudnia 1581, (Kraków 1586).
- PowodKat* H. Powodowski, Katechizm kościoła powszechnego, Poznań 1577.

- PowodKaz* H. Powodowski, Kazania niektóre o szczyrym słowie bożym, Poznań 1578.
- PowodKorab* H. Powodowski, Korab zewnętrzny przeciw zbytkom w jedzeniu i pićiu, Kraków 1578.
- PowodPorozum* H. Powodowski, Porozumienie kalwinistów francuskich z protestantami niemieckimi ..., Poznań 1585.
- PowodSkarb* H. Powodowski, Skarbnica Biblii świętej, Poznań 1577.
- PowodWędz* H. Powodowski, Wędzidło na sprośne błędy a bluźnierstwa nowych arianów, Poznań 1582.
- Pozdraw* Pozdrawianie wszystkich członków Pana Jezusowych, Kraków 1533.
- PoznSłow* W. Maisel, Poznański słowniczek żargonu złodziejskiego z XVI wieku, „Język Polski” XXXVI, 1956, z. 1, s. 74–75.
- PrawKrak* Prawa, przywileje i statuta miasta Krakowa, wyd. F. Piekosiński, t. I, Kraków 1885.
- PrażRozm* Rozmowa jezuitów poznańskich ... którą mieli z ... Andrzejem Prasmoviuszem ... o małżeństwie i bezceństwie kapłańskim, [Toruń] 1581.
- ProbPrakt* P. Proboszczowic, Praktyka na rok 1555, Kraków (1554).
- ProbPrzejrz* P. Proboszczowic, Przejrzenie przygód światskich na rok 1547, Kraków (1546).
- Prognostyk* Prognostyk na rok 1543, Kraków (1542/43), (Kraków) 1546.
- ProjektEgzek* J. Sereyka, Nie znany projekt egzekucji konfederacji warszawskiej, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce” XX, 1975.
- ProtJałm* J. Protasowicz, Jałmużnik, Wilno 1597.
- ProtKonterfet* J. Protasowicz, Konterfet człowieka starego, b.m. 1597.
- ProtokWoźnik* Protokolarz miasta Woźnik, oprac. L. Musioł i S. Rospond, Wrocław 1972.
- PrzechOkaz* K. Przechadzka, Okazanie, iż Krystus pośrednikiem jest Boga i ludzi, (Kraków 1560).
- Przestr* Przestroga w wierze, Kraków 1567.
- PrzestrObr* Przestroga i obrona ... uczyniona imieniem wszystkich ewanjelików, (Raków) 1597.
- PrzykBoż* Przykazanie boże, Kraków 1545.
- PrzylDysp* J. Przylepski, Dysputacja lubelska ks. Adriana Radzyńskiego ... z Satoriuszem, ministrem nowokrzęścińskim, Kraków 1592.
- PrzywPozn* Przywileje miasta Poznania XIII–XVIII wieku, wyd. W. Maisel, Poznań 1994.
- PseudoMetStaw* Proroctwo Metodyjusza ś., tłum. M. Hey Stawicki, b.m. [1562–1580].
- Pskrak 1532, 1535* Psalterz albo kościelne śpiewanie króla Dawida, (Kraków) 1532, Kraków 1535.
- PussHist* K. Pussman, Historia barzo cudna ... o stworzeniu nieba i ziemie, Kraków 1551.
- RachBonera 1545, 1558* Rachunki generalne Seweryna Bonera 1545, wyd. O. Łaszczyńska, Kraków 1955; Rachunki wielkorządowe Jana Bonera 1558, oprac. J. Garbacik, Kraków 1974.
- RachBudZam* Rachunki budowy zamku krakowskiego 1535, wyd. O. Łaszczyńska, Kraków 1952.
- RachDworu* Rachunki dworu królewskiego 1544–1567, [w:] „Źródła do Historii Sztuki i Cywilizacji w Polsce”, t. I, wyd. A. Chmiel, Kraków 1911.
- RadzPeregr* M. K. Radziwiłł „Sierotka”, Peregrynacja do Ziemi Świętej i Egiptu, [w:] Antologia pamiętników polskich XVI w., pod red. R. Pollaka, Wrocław 1966.
- RadzPodróż* M. K. Radziwiłł „Sierotka”, Podróże do Ziemi Świętej, Syrii i Egiptu 1582–1584, oprac. L. Kukulski, Warszawa 1962.
- Reces* Reces graniczny między Wielkopolską a Księstwem Głogowskim z roku 1528–1531, wyd. Z. Celichowski, Poznań 1900.
- Refut* Refutacja ksiązek, które ks. Jakub Wujek jezuita wydał, (Kraków) 1593.
- RegJezior* K. O. Falk, Regestr spisania jezior ... roku 1569, „Acta Baltico-Slavica” X, 1976.
- RegThel* Regestra theloniei aquatici Wladislaviensis saeculi XVI, wyd. S. Kutrzeba i F. Duda, Kraków 1915.
- RegułaKlon* Reguła błogosławionego i Bogu upodobanego ojca Benedykta ś., [tłum. S. F. Klonowicz], Kraków 1597.
- RejestrBudGal* Rejestr budowy galeony. Zabytek z r. 1572, wyd. A. Kleczkowski, Kraków 1915.
- RejFig 1574* M. Rej, Figliki ... teraz nowo drukowane, Kraków 1574.
- RejKat* (M. Rej), Katechismus, to jest nauka barzo pożyteczna każdemu wiernemu krześcijaninowi, Kraków 1543.
- RelacSzwec* M. Biskup, Cztery polskie relacje ze Szwecji z końca XVI wieku, „Przegląd Historyczny” LXI, z. 4, 1970.
- Respons* Respons ... na Upominanie do ewanjelików o zburzeniu zboru krakowskiego ... w roku 1592, [autor M. Broniewski (?)], (Toruń m. 1592–1595).
- ReuchlinBartBydż* J. Reuchlin, Vocabularius brevilocus, Argentine 1488 (głosy Bartłojmija z Bydgoszczy – 1544).
- RodzajLutera* Rodzaj albo potomstwo Marcina Lutera, b.m. 1561.
- RotRozm* A. Rotundus, Rozmowa Polaka z Litwinem, b.m. (ok. 1565).
- RozmSzat* Rozmowa szatana z grzesznikiem, Królewiec ok. 1549.
- RozmyślDomin* Rozmyślania dominikańskie, 1532, wyd. i oprac. K. Górski, W. Kuraszkiewicz, Wrocław 1965.
- RozprKsiędza* Rozprawa księdza z popem, Królewiec ok. 1549.
- RybWiersze* J. Rybiński, Wiersze polskie, oprac. Z. Nowak i A. Świdorska, Gdańsk 1968.
- RybWierszeŻałob* J. Rybiński, Wiersze żałobliwe, Toruń 1583.
- RybWios* J. Rybiński, Wiosna, (Toruń) 1599.
- RymszaChor* A. Rymśza, Chorografia albo topografia ... Ziemi Świętej ... z łacińskiego języka na polski przetłumaczona, Wilno 1585.
- RymszaDeket* A. Rymśza, Deketeros Akroama, to jest Dziesięćrocza powieść wojennych spraw Oświeconego Książęcia i Pana, Pana Krzysztofa Radziwiła, Wilno 1585.

- RywKsięgi* M. Rywocki, Księgi peregrynackie (1584–1587), wyd. J. Czubek, [w:] „Archiwum do Dziejów Literatury i Oświaty w Polsce”, t. XII, Kraków 1910.
- RywPeregr* M. Rywocki, Księgi peregrynackie (1584–1587), [w:] Antologia pamiętników polskich XVI w., pod red. R. Pollaka, Wrocław 1966.
- SandMalEwan* J. Sandeckij-[Malecki], Ewangeliarz, (Kraków 1527/28), wyd. J. Janów, Kraków 1947.
- SądParysa* Sąd Parysa, Kraków 1542.
- SchneeBAnt* A. Schneeberger, Książki o zachowaniu zdrowia, [tłum. J. Antonin], Kraków 1569.
- SchottVita* H. Schotten, Vita honesta sive virtutis, O cnocie abo żywocie człowiekowi przystojnym, b.m. i r.
- SeklPieś 1547* J. Seklucjan, Pieśni duchowne a nabożne, Królewiec 1547.
- SeklStudent* J. Seklucjan, Student. Rozprawa krótka a prosta o niektórych ceremoniach i ustawach kościelnych (Królewiec ok. 1549), wyd. W. R. Rzepka i W. Wydra, Kórnik 1994.
- SenatDelib* Senatora Anonima Deliberacje o królu, panach radzie [1569, w:] Sześć broszur politycznych z XVI i początku XVII stulecia, wyd. B. Ulanowski, Kraków 1921.
- Senatulus* Senatulus, to jest sjem niewieści, (Kraków 1543), wyd. K. Badecki, „Pamiętnik Literacki” XLIII, 1952.
- SenekaGórn* L. A. Seneka, Rzecz o dobrodziejstwach, [tłum. Ł. Górnicki], Kraków 1593.
- SenekaMymer* L. A. Seneka, Formula honestae vitae, [tłum. F. Mymer], Kraków 1532, 1541.
- Sentencja* Sentencja cuiusdam de electione regis Polonorum, b.m. i r.
- SienHerb* M. Siennik, Herbarz, Kraków 1568.
- SienHerbSzarff* jw., przedmowa M. Szarffenberga.
- SkarBrac* P. Skarga, Bractwo Miłosierdzia, (Kraków 1588).
- SkarCzyt* P. Skarga, Czytanie Bractwa Miłosierdzia, (Kraków 1588).
- SkarFil* P. Skarga, Siedm filarów, na których stoi katolicka nauka o Przenajświętszym Sakramencie Ołtarza, Wilno 1582.
- SkarProces* P. Skarga, Proces na konfederację ..., b.m. 1596.
- SkarSynod* P. Skarga, Synod brzeski, Kraków 1597.
- SkarUp* P. Skarga, Upominanie do ewangelików, Poznań 1592.
- SkarzyńKaz* Sz. Skarzyński, Kazanie na obsekwiach żałobnych królowny ... Katarzyny Jagiełłówny, Kraków 1584.
- SkarŻyw 1585, 1592* P. Skarga, Żywoty świętych, Kraków 1585, 1592.
- SłownikKsiąg-SądKościer* E. Breza, Słownictwo rękopiśmiennych ksiąg sądowych kościerskich z XVI–XVIII w., „Gdańskie Studia Językoznawcze” II, Gdańsk 1979.
- SłownikKsiąg-SądWiejBrz* E. Horyń, Słownictwo wiejskich ksiąg sądowych ziemi brzeskiej (XVI–XIX w.), Kraków 2011.
- Słownicz* W. R. Rzepka, W. Wydra, Dwie staropolskie próby leksykograficzne z XV i XVI wieku. [Szesnastowieczny słowniczek do Psalterza], „Studia Polonistyczne” XIII, 1985.
- Smolik* J. Smolik, Wiersze różne, z rkpsu wyd. R. Pollak, Warszawa 1935.
- SocGrzeg* F. Socyn, Wykład na pirwszą kapitułę Jana Świętego ewangelijej, [tłum. Grzegorz Paweł z Brzezin], (Kraków 1568).
- SokolJanPoseł* S. Sokołowski, Poseł wielki o wcieleniu Syna Bożego, [tłum. J. Januszowski], Kraków 1590.
- SokolJanSzaf* S. Sokołowski, Szafarz abo o pohamowaniu utrat niepotrzebnych dialog, [tłum. J. Januszowski], Kraków 1589.
- SokolSigon* S. Sokołowski, O czci i chwale Pana Chrystusa w Naświętszym Sakramencie ... kazanie, [tłum. M. D. Sigonius], Kraków 1590.
- SolikLukr* J. D. Solikowski, Lukrecja rzymska i chrześcijańska, b.m. (ok. 1570).
- SolikRozsąd* J. D. Solikowski, Rozsądek o warszawskich sprawach na elekcji przeszłej, Kraków (ok. 1574).
- SolikZiem* J. D. Solikowski, Ziemianin, Kraków 1565.
- SpiczZioł* H. Spiczynski, O ziołach tutecznych i zamorskich ... księgi lekarskie, Kraków 1542, 1556.
- SprChęd* Sprawa chędogo o męce Pana Chrystusowej i Ewangelia Nikodema [1544], wyd. S. Vrtel-Wierczyński, Poznań 1933.
- SprLek* Sprawa a lekarstwa końskie przez Konrada królewskiego kowala doświadczone, Kraków 1532.
- StatCechBydg* Statuty i przywileje cechów bydgoskich z lat 1434–1770, wyd. T. Esman i Z. Guldon, Bydgoszcz 1963.
- StatCechKon* W. Maisel, Statuty cechów konińskich z XV–XVIII w., „Rocznik Koniński” VI, 1978.
- StatNorb* Statuty kapituły norbertańskiej z r. 1340 w tłumaczeniu polskim z r. 1541, wyd. M. Karaś, Z. Perzanowski, Kraków 1970.
- StatorGramm* P. Statorius (Stojeński), Polonicae grammatices institutio, Kraków 1568.
- StefanOdpor* H. Stefanowski, Odpor przedniejszym powieściami ewanjelickim ..., Wilno 1600.
- StokWąchHist* J. Stok Wąchoczyk, Historia barzo cudna o przyjaźni a uprzejmej miłości Tytusa z Gyzypusem, Kraków 1564.
- StryjGoniec* M. Strykowski, Goniec cnoty, Kraków 1574.
- StryjNiewol* M. Strykowski, O niewoli tureckiej, Kraków 1587.
- StryjPocząt* M. Strykowski, O początkach ... sławnego narodu litewskiego, żemojdzkiego i ruskiego, oprac. na podst. rkps. (ok. 1590) J. Radziszewska, Warszawa 1978.
- StryjWoln* M. Strykowski, O wolności Korony Polskiej, Kraków 1587.
- SulpMymer* I. Sulpitius Verulanus, De moribus puerorum carmen iuvenile, [tłum. F. Mymer], Kraków 1533.
- SzarzPoezje* M. Sęp-Szarzyński, Poezje, z pierwodr. (1601) i rkpsu wyd. I. Chrzanowski, Kraków 1913.
- SzatyBat* Szaty króla JMCI Stefana wydane pokojowym sługom króla JMCI nieboszczyka, według testamentu, [w:] J. U. Niemcewicz, Zbiór pamiętników historycznych o dawnej Polsce, t. II, Lipsk 1839, s. 330–333.

<i>Szczerblus</i>	P. Szczerbic, <i>Ius municipale, to jest prawo miejskie majdeburskie</i> , Lwów 1581.	<i>TraktPosel</i>	Traktat różnych poselstw lubelskich i odprawa ich przez jednego szlachcica, Kraków 1592.
<i>SzczerbSpecSax</i>	P. Szczerbic, <i>Speculum Saxonum albo prawo saskie i majdeburskie</i> , Lwów 1581.	<i>TrzecPis</i>	A. Trzeciński, <i>Pisma polskie</i> , cz. I–II, oprac. S. Bąk, Wrocław 1961.
<i>SzymLowEnch</i>	Szymon z Łowicza, <i>Enchiridion medicinae</i> , Kraków 1537.	<i>TurnZwierc</i>	Sz. T. Turnowski, <i>Zwierciadło nabożeństwa chrześcijańskiego w Polsce</i> , Wilno 1594.
<i>ŚmigłAbsurda</i>	M. Śmiglecki, <i>Absurda synodu toruńskiego</i> , (Wilno) 1596.	<i>UchańList</i>	J. Uchański, <i>O miłościwym lecie list</i> , Wilno 1576.
<i>ŚmigłLichwa</i>	M. Śmiglecki, <i>O lichwie</i> , Wilno 1596.	<i>UniwPobor 1564–1581</i>	Uniwersał poborowy, [w:] <i>Konstytucje</i> , Kraków 1581 [zob. <i>Konst.</i>].
<i>ŚmigłLup</i>	M. Śmiglecki, <i>Lupieże martwe skryptu Marcina Gratiana</i> , Wilno 1599.	<i>UniwPobor 1588–1593</i>	Uniwersał poborowy, Kraków 1588, 1589, 1591, 1593.
<i>ŚwirPasiecz</i>	G. Świrski, <i>Pasiecznik (1575–1584)</i> , wyd. S. Seliga, „ <i>Prace Filologiczne</i> ” XI, 1927.	<i>UniwPodwod</i>	Uniwersał podwodny warszawski roku 1564, [w:] <i>Konstytucje</i> , Kraków 1581 [zob. <i>Konst.</i>].
<i>TaksaŻyw</i>	Taksa żywności i rozmaitych rzeczy w 16. wieku (1573), [w:] J. U. Niemcewicz, <i>Zbiór pamiętników historycznych o dawnej Polsce</i> , t. III, Lipsk 1839, s. 323–341.	<i>UrsinGramm</i>	J. Ursinus, <i>Methodicae grammaticae libri quatuor</i> , Lwów 1592.
<i>TarnConsil</i>	J. Tarnowski, <i>Consilium rationis bellicae</i> , Tarnów 1558, wyd. homogr. A. Pilińskiego, Poznań 1879.	<i>UrzędowHerb</i>	Marcin z Urzędowa, <i>Herbarz polski</i> , Kraków 1595.
<i>TarnUst</i>	J. Tarnowski, <i>Ustawy prawa ziemskiego polskiego</i> , Kraków 1579.	<i>UstKościel</i>	Ustawa albo porządek kościelny w Księstwie Pruskim, [tłum. H. Malecki], Królewiec 1560.
<i>TaryfaCen</i>	Taryfa cen dla województwa krakowskiego z r. 1565, wyd. F. Bostel, „ <i>Archiwum Komisji Historycznej</i> ” VI, Kraków 1891.	<i>UstPraw 1579</i>	J. Palczowski, <i>Ustawy prawa ziemskiego polskiego</i> , Kraków 1579.
<i>TekstyPol</i>	W. Wydra, W. R. Rzepka, <i>Teksty polskie z pierwszej połowy XVI wieku</i> , „ <i>Slavia Occidentalis</i> ” 35, 1978; 36, 1979; 37, 1980.	<i>UstWojsk</i>	S. Kutrzeba, <i>Polskie ustawy i artykuły wojskowe od XV do XVIII wieku</i> , Kraków 1937.
<i>TerentMatKęł</i>	Mateusz z Kęł, <i>Ex P. Terentii „Comoediis” Latinissimae colloquiorum formulae ... idiomate Polonico donatae</i> , Kraków 1545.	<i>VegKmita</i>	M. Vegius, <i>O Eneaszu trojańskim księgi trzynaste</i> , [tłum. J. A. Kmita], Kraków 1591.
<i>TestEwang</i>	U. Augustyniak, <i>Testamenty ewangelików reformowanych w Wielkim Księstwie Litewskim</i> , Warszawa 1992.	<i>VergKoch</i>	P. M. Vergilius, <i>Aeneida, to jest o Eneaszu trojańskim ksiąg dwanaście</i> , [tłum. A. Kochanowski], Kraków 1590.
<i>TestZygmAug</i>	Testament Zygmunta Augusta, oprac. A. Franaszek, O. Łaszczyńska i S. E. Nahlik, Kraków 1975.	<i>Volck</i>	M. Volckmar, <i>Dictionarium trilingue tripartitum</i> , Gdańsk 1596.
<i>ThamTrakt</i>	A. Thamnitius, <i>Traktat ... na czas ... narodzenia Syna Bożego</i> , Toruń 1597.	<i>WajsProgn</i>	M. Wajs, <i>Prognosticon z nauki gwiazdarskiej</i> , (Kraków) 1572.
<i>Tobias</i>	Tobias, patriarcha Starego Zakonu, Kraków 1539.	<i>WannNow</i>	W. Wannius, <i>Praktyka o mszy</i> , [tłum. W. Nowomiejski], Królewiec 1559.
<i>TomkHistMuz</i>	S. Tomkowicz, <i>Do historii muzyki w Krakowie [inwentarz B. Kieychera 1599 r.]</i> , „ <i>Rocznik Krakowski</i> ” IX, 1907.	<i>WarszBog</i>	K. Warszawicki, <i>O śmierci Anny Rakuszanek ... oracja</i> , [tłum. J. Bogusławski], Kraków 1599.
<i>TomZbrudzAp</i>	Apokalipsa św. Jana w przekładzie Tomasza ze Zbrudzewa [1555], oprac. I. Kwilecka, Wrocław 1976.	<i>WarszLeb</i>	K. Warszawicki, <i>Do ... Stefana króla polskiego ... oratia</i> , przekł. J. Lebbelski, Toruń 1582.
<i>TomZbrudzBrul</i>	Brulion przekładu pierwszych trzech ksiąg Biblii pióra Tomasza ze Zbrudzewa [1549], oprac. I. Kwilecka, Wrocław 1971; Brulion przekładu Biblii pióra Tomasza ze Zbrudzewa, cz. II, oprac. I. Kwilecka, Wrocław 1995.	<i>WarszWenec Wawel</i>	K. Warszawicki, <i>Wenecja</i> , Kraków 1572. Wawel, t. II, <i>Materiały archiwalne do budowy zamku</i> , wyd. A. Chmiel, [w:] <i>Teka grona Konserwatorów Galicji Zachodniej</i> , t. V, Kraków 1913.
<i>TomZbrudzPeryk</i>	Perykopy wielkopostne w przekładzie Tomasza Lysego ze Zbrudzewa [1551], oprac. I. Kwilecka, Wrocław 1967.	<i>WerEkscyt</i>	J. Wereszczyński, <i>Ekscytarz do podniesienia wojny świętej przeciwko Turkom i Tatarom</i> , Kraków 1592.
<i>TragŻebr</i>	Tragedia żebracza nowo uczyniona, Kraków 1552.	<i>WergerRej</i>	P. P. Wergeriusz, <i>Dwa listy na polski język wyłożone</i> , [tłum. M. Rej], Brześć 1559.
<i>TraktKom</i>	Traktat przeciwko komunistom morawskim [ok. 1570, w:] <i>Filozofia i myśl społeczna XVI wieku</i> , oprac. L. Szczucki, Warszawa 1978.	<i>WerPobudka</i>	J. Wereszczyński, <i>Pobudka na Jego Cesarską Miłość do podniesienia wojny ... przeciw Turkom i Tatarom</i> , Kraków 1594.
		<i>WerPublika</i>	J. Wereszczyński, <i>Publika ... z strony fundowania szkoły rycerskiej ... na Ukrainie</i> , Kraków 1594.
		<i>WerRegula</i>	J. Wereszczyński, <i>Reguła</i> , Kraków 1587.
		<i>WerSposób</i>	J. Wereszczyński, <i>Sposób osady nowego Kijowa</i> , Kraków 1595.
		<i>WerVotum</i>	J. Wereszczyński, <i>Votum ... z strony podniesienia wojny potężnej przeciwko cesarzowi tureckiemu ...</i> , Nowy Wereszczyn 1597.

<i>WerWiz</i>	J. Wereszczyński, Wizerunek na kształt kazania uczyniony, Kraków 1585.	<i>ZapKrak</i>	Zapiski krakowskie. Acta terrestria Cracoviensia z lat 1528–1562; rkps Archiwum Państwowe w Krakowie nr 29, 31, 189, 218, 219, 280, 322; – <i>Biec</i> : Acta castrensia Biecensia z lat 1543–1544; rkps Archiwum Państwowe w Krakowie nr 9.
<i>WierzNauka</i>	Prostych ludzi w wierze nauka, b.m. i r., „Prace Filologiczne” III, 1891.		
<i>WilkowPrzycz</i>	K. Wilkowski, Przyczyny nawrócenia ... od sekt nowokrzęzczeńców samosatańskich, Wilno 1583.	<i>ZapSądKam</i>	D. A. Kowalska, Język polskich zapisek sądowych z Kamieńca Podolskiego z II połowy XVI w., [w:] „Studia nad Polszczyzną Kresową” t. XI, 2004.
<i>WilkPozn</i>	Wilkierze poznańskie, cz. I–III, oprac. W. Maisel, Wrocław 1966, 1968, 1969.	<i>ZapSądKrak</i>	Zapisy polskojęzyczne w księgach sądów szlacheckich województwa krakowskiego, [1543], oprac. W. Urban i A. Zajda, Kraków 2004.
<i>WirzbGosp</i>	M. Wirzbięta, Gospodarstwo, (Kraków) 1596.	<i>ZapWpol</i>	Zapiski wielkopolskie; rkps Archiwum Państwowe w Poznaniu z lat 1529–1551; – <i>ActAdv</i> : Acta advocatialis, nr 200, 202, 204–205; – <i>ActCon</i> : Acta consularia, nr 7–9, 12–14, 121–122; – <i>Jutr</i> : Księga wójt. Jutrosin, nr 4; – <i>Kob</i> : Księga miejska Kobylina, nr 1; – <i>Kop</i> : Księga miejska Kopanicy, nr 1; – <i>Kośc</i> : Księga miejska Kościana, nr 1, 8, 9.
<i>WiśnOkaz</i>	S. Wiśniowski, [Okazanie sfalszowania i wyznanie prawdziwej nauki Pana Krysta], (Lusławice) 1572.	<i>ZbylAkteon</i>	A. Zbylitowski, [Akteon] (przekład fragmentu 3. księgi Przemian Owidiusza), Kraków 1588, wyd. K. Młynarz: „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej”, z. 8, Kórnik 1963.
<i>WizFaleczDucha</i>	Wizerunek fałecznego i ducha, i nauki, i pisma tych to od Lutera począwszy aż do dzisiejszych nowoewangelików, Kraków 1561.	<i>ZbylDroga</i>	A. Zbylitowski, Droga do Szwecji, Kraków 1597.
<i>WizytGn</i>	Wizytacje dóbr arcybiskupstwa gnieźnieńskiego i kapituły gnieźnieńskiej ... z XVI wieku, wyd. B. Ulanowski, Kraków 1920.	<i>ZbylEpit</i>	A. Zbylitowski, Epitalamium na wesele ... Zygmuntovi III, Kraków 1592.
<i>WojAlg</i>	B. Wojewódka, Algorytm, Kraków 1553, 1574.	<i>ZbylLamenty</i>	A. Zbylitowski, Lamenty na żalony pogrzeb ... Elżbiety Ligęzianki, Kraków 1593, wyd. K. Młynarz [zob. <i>ZbylAkteon</i>].
<i>Wokabul 1539</i>	Wokabularz rozmaitych i potrzebnych sentencji polskim i niemieckim młodzieńcom na użytek teraz zebranych, Kraków 1539.	<i>ZbylWieś</i>	A. Zbylitowski, Wieśniak [Kraków 1600], wyd. T. Wierzbowski, Warszawa 1893.
<i>WokabulLacPol</i>	Wokabularz łacińsko-polski z połowy w. XVI, wyd. J. Bystron, „Prace Filologiczne” II, 1887.	<i>ZbylŻyw</i>	A. Zbylitowski, Żywot szlachcica we wsi, Kraków 1597.
<i>WróbŻołt 1567</i>	W. Wróbel, Żołtarz Dawidow, Kraków 1567.	<i>ZbylP Rozm</i>	P. Zbylitowski, Rozmowa ślachecka polskiego z cudzoziemcem, Kraków 1600.
<i>WuchWiz</i>	J. Leopolda Wuchaliusz, Wizerunek żywota chrześcijańskiego pobożnego, Poznań 1584.	<i>ZebrzydOdpow</i>	A. Zebrzydowski, Krótka odpowiedź, Kraków 1556.
<i>WujBib</i>	J. Wujek, Biblia, Kraków 1599.	<i>ZyzKaz</i>	S. Zyzania (Tustanowski), Kazanie św. Cyryla, Wilno 1596.
<i>WujKość</i>	J. Wujek, O kościele Pana Chrystusowym prawdziwym rozprawa, Poznań 1580.	<i>ŹródłaEkMalb</i>	Źródła do dziejów Ekonomii Malborskiej, t. I, wyd. W. Hejnosz, Toruń 1959; t. II, wyd. W. Hejnosz i J. Gronowski, Toruń 1960.
<i>WujPos 1573</i>	J. Wujek, Postilla catolica, Kraków 1573.	<i>ŻywAEust</i>	Żywot błogosławionego Aleksego spowiednika. Drugi żywot Eustachiusza męczennika, [tłum. przypisywane J. Sandeckiemu-Maleckiemu i Janowi z Koszyczek], Kraków 1529.
<i>WujPos 1575</i>	J. Wujek, Postylle katolickiej część trzecia, Kraków 1575.	<i>ŻywAmand</i>	Żywot ojca Amandusa, wyd. ks. J. Polkowski, [w:] „Sprawozdania Komisji Językowej Akademii Umiejętności”, t. III, 1884.
<i>WujPos 1579</i>	J. Wujek, Postylle mniejszej część pierwsza ozimnia, Poznań 1579.	<i>ŻywEufr</i>	Żywot ś. Eufraksji, zbytek języka polskiego z roku 1524, wyd. A. A. Kryński, „Prace Filologiczne” III, 1891.
<i>WujPos 1590</i>	J. Wujek, Postylla katolicka mniejsza, Kraków 1590.		
<i>WujPosN 1584</i>	J. Wujek, Postilla catholica ... Postylle katolickiej na niedziele część I ozimnia, część II letnia, Kraków 1584.		
<i>WujPosŚw 1584</i>	juw., Postylle katolickiej o świętych część I ozimnia, część II letnia.		
<i>WujPs</i>	J. Wujek, Psalterz Dawidow, Kraków 1594.		
<i>WysFortka</i>	Sz. Wysocki, Fortka niebieska, to jest dzielne ćwiczenia żywota duchownego, Kraków 1588, 1599.		
<i>ZabModl</i>	K. Górski, Modlitewny zabytek językowy z 1566 roku, [w:] Kultura i literatura dawnej Polski, Warszawa 1967.		
<i>ZachŻyw</i>	Zachowanie żywota panińskiego, Kraków 1530.		
<i>ZacWyzn</i>	Sz. Zacjusz, Wyznanie wiary zboru wileńskiego, Brześć Litewski 1559.		

INNE SKRÓTY

<i>a.</i>	– albo	<i>kaszub.</i>	– kaszubski
<i>A</i> (accusativus)	– biernik	<i>koment</i>	– komentarz
<i>act</i> (activum)	– strona czynna	<i>kt</i>	– karta tytułowa
<i>ai</i> (adiectivum)	– przymiotnik	<i>kust</i>	– kustosz
<i>arab.</i>	– arabski	<i>L</i> (locativus)	– miejscownik
<i>arg</i>	– argument	<i>lat.</i>	– łaciński
<i>astron.</i>	– termin astronomiczny	<i>lek.</i>	– termin lekarski
<i>attrib</i> (attributum)	– przydawka	<i>m</i> (masculinum)	– rodzaj męski
<i>aug.</i> (augmentativum)	– formacja augmentatywna	<i>m an</i> (masculinum animale)	– forma męskożywotna
<i>av</i> (adverbium)	– przysłówek	<i>marg</i>	– margines
<i>bibl.</i>	– biblizm	<i>mat.</i>	– termin matematyczny
<i>bot.</i>	– termin botaniczny	<i>min.</i>	– termin mineralogiczny
<i>brus.</i>	– białoruski	<i>mit.</i>	– mitologiczne
<i>cf</i> (confer)	– porównaj	<i>m pers</i> (masculinum personale)	– forma męskoosobowa
<i>cn</i> (coniunctio)	– spójnik	<i>muz.</i>	– termin muzyczny
<i>coll.</i> (collectivum)	– rzeczownik zbiorowy	<i>myśl.</i>	– termin myśliwski
<i>comp</i> (comparativus)	– stopień wyższy	<i>n</i> (neutrum)	– rodzaj nijaki
<i>con</i> (conditionalis)	– tryb przypuszczający	<i>N</i> (nominativus)	– mianownik
<i>cyt.</i>	– cytata (używa się tylko dla erratowych przytoczeń tekstu właściwego)	<i>nagł</i>	– nagłówek
<i>czes.</i>	– czeski	<i>n-ethn</i> (nomen ethnicum)	– nazwa etniczna
<i>D</i> (dativus)	– celownik	<i>niem.</i>	– niemiecki
<i>ded</i>	– dedykacja	<i>nlb</i>	– karta nieliczbowana
<i>dem.</i> (deminutivum)	– formacja deminutywna	<i>n-loc</i> (nomen loci)	– nazwa miejscowa
<i>dial.</i>	– dialektyzm	<i>nm</i> (numerales)	– liczebnik
<i>did</i> (didascalium)	– wskaźnik sceniczny	<i>n-pers</i> (nomen personale)	– nazwa osobowa
<i>du</i> (dualis)	– liczba podwójna	<i>n-pr</i> (nomen proprium)	– imię własne
<i>duń.</i>	– duński	<i>nr</i>	– numer
<i>emph</i> (emphaticus)	– emfaticzny	<i>obelż.</i>	– obelżywie
<i>eufem.</i>	– eufemizm	<i>parafra.</i>	– parafraza
<i>f</i> (femininum)	– rodzaj żeński	<i>part</i> (participium)	– imiesłów
<i>fil.</i>	– termin filozoficzny	<i>pass</i> (passivum)	– strona bierna
<i>fizjolog.</i>	– termin fizjologiczny	<i>peior.</i> (peiorativum)	– funkcja pejoratywna
<i>fr.</i>	– francuski	<i>peryfr.</i>	– peryfraza
<i>fut</i> (futurum)	– czas przyszły	<i>pf</i> (perfectivum)	– aspekt dokonany
<i>G</i> (genetivus)	– dopełniacz	<i>pl</i> (pluralis)	– liczba mnoga
<i>geom.</i>	– termin geometryczny	<i>pl t</i> (plurale tantum)	– tylko w liczbie mnogiej
<i>germ.</i>	– germański	<i>plusq</i> (plusquamperfectum)	– czas zaprzeszyły
<i>górn.</i>	– termin górniczy	<i>pogard.</i>	– pogardliwie
<i>grec.</i>	– grecki	<i>popr.</i>	– poprawka
<i>hebr.</i>	– hebrajski	<i>poss</i> (possessivum)	– funkcja dzierżawcza
<i>hipokor.</i>	– funkcja hipokorystyczna	<i>praed</i> (praedicatum)	– orzecznik
<i>I</i> (instrumentalis)	– narzędnik	<i>praep</i> (praepositio)	– przyimek
<i>imp</i> (imperativus)	– tryb rozkazujący	<i>praes</i> (praesens)	– czas teraźniejszy
<i>impers</i> (impersonale)	– forma nieosobowa	<i>praet</i> (praeteritum)	– czas przeszły
<i>impf</i> (imperfectivum)	– aspekt niedokonany	<i>praw.</i>	– termin prawniczy
<i>indecl</i> (indeclinabile)	– forma nieodmienna	<i>pron</i> (pronomen)	– zaimek
<i>inf</i> (infinitivus)	– bezokolicznik	<i>przedm</i>	– przedmowa
<i>int</i> (interiectio)	– wykrzyknik	<i>przen</i>	– przenośnie
<i>intens.</i> (intensivum)	– funkcja wzmacniająca	<i>pt</i> (particula)	– partykuła
<i>intransit.</i> (intransitivum)	– czasownik nieprzechodni	<i>r.</i>	– raz(y)
<i>iron.</i>	– ironicznie	<i>rkps</i>	– rękopis
<i>iter.</i> (iterativum)	– czasownik wielokrotny	<i>ros.</i>	– rosyjski
<i>jęz.</i>	– termin językoznawczy	<i>rus.</i>	– ruski
<i>k.</i>	– karta	<i>s.</i>	– strona
		<i>sb</i> (substantivum)	– rzeczownik
		<i>scs.</i>	– staro-cerkiewno-słowiański

<i>sg</i> (singularis)	– liczba pojedyncza	<i>V</i> (vocativus)	– wołacz
<i>sg t</i> (singulare tantum)	– tylko w liczbie pojedynczej	<i>v</i> (verso)	– (karta) verso
<i>skostn</i>	– forma skostniała	<i>vb</i> (verbum)	– czasownik
<i>subst</i> (substantiale)	– forma rzeczowa (w liczbie mn. obejmuje formę męską nieżywo- ną oraz rodzaj żeński i nijaki)	<i>w.</i>	– wiersz
<i>sup</i> (superlativus)	– stopień najwyższy	<i>węg.</i>	– węgierski
<i>teol.</i>	– termin teologiczny	<i>włos.</i>	– włoski
<i>transit.</i> (transitivum)	– czasownik przechodni	<i>wojsk.</i>	– termin wojskowy
<i>tur.</i>	– turecki	<i>zest.</i>	– zestawienie
<i>tyt.</i>	– tytuł	<i>znac.</i>	– znaczenie
<i>ukr.</i>	– ukraiński	<i>zool.</i>	– termin zoologiczny
		<i>żart.</i>	– żartobliwie
		<i>żp</i>	– żywa pagina